

*Ми їстимось за те, чому
немає чини в усьому світі —
за Батьківщину.
О. Довженко*

Наукові інновації та передові технології

СЕРІЯ "УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ"

СЕРІЯ "ПРАВО"

СЕРІЯ "ЕКОНОМІКА"

СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"

**Громадська наукова організація
«Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління»**

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

*(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 3(31) 2024

Київ – 2024

**Public scientific Organization
«Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration»**

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

*(Series «Management and administration», Series «Law», Series «Economics»,
Series «Psychology», Series «Pedagogy»)*

Issue № 3(31) 2024

Kyiv – 2024

ISSN 2786-5274 Print

УДК 001.32:1 /3/(477)(02)

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31))

«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування»,
Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»):
журнал. 2024. № 3(31) 2024. С. 1403

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління
(Рішення від 06.03.2024, № 3/3-24)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 24962-14902Р від 13.09.2021 р.

Журнал видається за наукової підтримки: Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук
Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації
«Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і
психологів з духовно-морального виховання».

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290
журналу присвоєно категорію "Б" із права

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2022 № 89
журналу присвоєно категорію "Б" із педагогіки

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу
присвоєно категорію "Б" із економіки та державного управління

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 № 768 журналу
присвоєно категорію "Б" зі спеціальностей 073 - менеджмент, 076 - підприємництво
та торгівля, 015 - професійна освіта

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2023 № 1035 журналу
присвоєно категорію "Б" зі спеціальності 053 - психологія

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної
бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google
Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління,
права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення
результатів наукових досліджень.

Головний редактор

Романенко Євген Олександрович - доктор наук з державного управління,
професор, Заслужений юрист України, полковник Генерального штабу Збройних
Сил України, Президент Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного
управління (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Абуселідзе Георгій - завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Батумі, Грузія)
- Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

- Беньковська Наталя Борисівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (м. Київ, Україна)
- Бондар-Підгурська Оксана Василівна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», (Полтава, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Дашій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Демідова Юлія Євгенівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного Технічного Університету «Харківський Політехнічний Інститут» (Харків, Україна)
- Дем'янишина Олеся Андріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- Дранус Любов Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, оцент кафедри менеджменту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
- Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Ільїн Валерій Юрійович - доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Каламаж Руслана Володимирівна - доктор психологічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи Національного університету «Острозька академія» (Рівне, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматизації, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Калашнік Наталя Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова, (Вінниця, Україна) kalashnuknatalia@gmail.com
- Кобець Дмитро Леонтьович - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна)
- Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- Корильчук Неоніла Іванівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії та сімейної медицини Тернопільського національного медичного університету імені І.Я.Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
- Корнієнко Петро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледжами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охороною здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кравчук Людмила Степанівна - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедрою фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна" (Хмельницький, Україна)
- Литвиненко Віктор Іванович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчального наукового інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Лич (Назарук) Оксана Миколаївна - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Новак-Калаяєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

- Орлова Наталія Сергіївна - доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Пагута Тамара Іванівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, директор Інституту педагогічної освіти Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (Рівне, Україна)
- Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Язюна НАПН України (Київ, Україна)
- Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна)
- Сапожников Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Трушкіна Наталія Валеріївна - кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Яковицька Лада Савеліївна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Якушева Оксана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету (Черкаси, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© автори статей, 2024

© громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея

докторів наук із державного управління», 2024

© Видавнича група «Наукові перспективи», 2024

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

Diachenko S.A. <i>FINANCIAL POWERS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW: PERSPECTIVES AND CHALLENGES</i>	18
Karpenko L.M., Izha M.M., Zinchenko D.O., Popovich D.L. <i>CONCEPTUAL PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION DIGITALIZATION AS A COMPONENT OF THE DIGITAL TRANSFORMATION FOR REGIONAL SYSTEMS</i>	25
Naplyokov Yu.V. <i>ASPECTS OF PARTICIPATION OF THE CIVIL SOCIETY IN MAINTAINING NATIONAL SECURITY AND DEFENSE</i>	38
Nikolina I.I., Herasymiuk K.Kh. <i>SYSTEMIC TRANSFORMATIONS OF HEALTHCARE GOVERNANCE MECHANISMS</i>	49
Nikolina I.I., Nikolina I.I., Hulivata I.O. <i>PUBLIC MECHANISM FOR DEVELOPING A BARRIER-FREE ENVIRONMENT IN UKRAINE</i>	60
Palamarchuk T.P. <i>ARTIFICIAL INTELLIGENCE GOVERNANCE REGULATION IN PUBLIC ADMINISTRATION</i>	73
Андрєєв В.М. <i>ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНО-СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ</i>	82
Бабаєв В.Ю., Бабаєва І.О. <i>ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СМАРТ-РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРОЮ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ</i>	91
Беднарський О.В. <i>ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ</i>	104
Безена І.М. <i>ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У РОЗБУДОВІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ВЛАДИ: УПРАВЛІННЯ І ОСВІТА (1991-1992)</i>	115

- Бельська Т.В., Яілмаз Алтіндаг** 126
СТРАТЕГІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ АГІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ: ІННОВАЦІЇ ДЛЯ ЛІДЕРІВ
- Вербицька Г.Л., Поддубний М.С.** 136
ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ЗМІЦНЕННІ ІННОВАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
- Гайдученко С.О., Яценко В.С.** 150
СУЧАСНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ
- Гололобов С.М., Шуляк С.О.** 161
СТРАТЕГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ КІБЕРБЕЗПЕКИ
- Дацій Н.В., Драган І.В.** 177
РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ У ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ
- Дзюрах Ю.М.** 183
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ
- Згара І.К.** 194
ДЕРЖАВНІ НАПРЯМИ СТАЛОГО ВІДНОВЛЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ
- Ісаченко Д.С.** 205
ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ПОСЛУГ В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД
- Колтун В.С.** 215
КОМПЛЕМЕНТАРНА ПАРАДИГМА РОЗПОДІЛУ ПОВНОВАЖЕНЬ МІЖ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА МІСЦЕВИМИ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
- Кондратенко Н.О.** 227
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ЛІДЕРІВ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ
- Криштанович М.Ф.** 238
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
- Лапичак Н.І.** 247
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ЧЕРЕЗ ЕФЕКТИВНЕ ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Любиченко О.О. <i>ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНИХ І НЕДЕРЖАВНИХ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСВІД КРАЇН ЛЮБЛІНСЬКОГО ТРИКУТНИКА</i>	256
Павлов Д.М. <i>КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ</i>	266
Пархоменко-Куцевіл О.І. <i>ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ АЗАРТНИХ ІГОР ТА ЛОТЕРЕЙ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ</i>	277
Самофалова Т.О. <i>КОНКУРЕНТНА ПОЛІТИКА І ПУБЛІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ</i>	289
Споришев К.О. <i>ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І СУПЕРЕЧНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ</i>	301
Стефанів А.Д. <i>ДЕРЖАВНА ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ОГЛЯД ДИСКУРСНОГО ПОЛЯ</i>	310
Теребун О.С. <i>ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ І ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ</i>	325
Федорович У.М., Совтус І.М., Головчак М.І. <i>УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ У МЕДСЕСТРИНСЬКИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: НОВАТОРСЬКІ ПІДХОДИ</i>	337
Хвалібота Р.І. <i>ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ У ЄС</i>	347
Чечель А.О., Красько Т.М. <i>ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИК ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА</i>	360
Юзефович В.В., Венгер І.О. <i>ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ</i>	370
Бичковський Ю.В., Онищенко С.П. <i>ОЦІНКА БЕЗПЕКИ ПРИ ПРОЄКТНО-ОРІЄНТОВАНОМУ УПРАВЛІННІ БЕЗПЕКОЮ В СУДНОПЛАВСТВІ З УРАХУВАННЯМ ВПЛИВУ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ФАКТОРІВ ЛЮДСЬКОГО ЕЛЕМЕНТА</i>	381

- Гречаник О.Є., Кіриченко С.В., Шленьова М.Г.** 394
СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
- Дуфенюк О.М., Коць Д.В.** 413
*КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ОЦІНЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ:
ВПЛИВ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ ПІДПРИЄМСТВА*
- Залуцький Ю.В., Русин-Гриник Р.Р., Колодій Р.В.** 421
*ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ У СЕРЕДОВИЩІ МАРКЕТПЛЕЙСІВ*
- Левків Г.Я., Франчук І.Б., Делімарський Р.Г., Богаєць Б.Т.** 434
*СТРЕС-МЕНЕДЖМЕНТ В СИСТЕМІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА*
- Леонов Я.В., Нестеров В.Ф., Бігун В.В.** 444
*ОПТИМІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ BIG DATA
ТЕХНОЛОГІЙ*
- Леськів Г.З.** 457
*САМОМЕНЕДЖМЕНТ В СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА: ВИКЛИКИ БЕЗПЕКИ*
- Малярчук І.І., Смолинець М.А.** 465
*ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ БІЗНЕС-
ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ*
- Плотнікова М.Ф., Присяжнюк О.Ф., Сандрацький Б.С.** 474
*УПРАВЛІННЯ ПРОДАЖАМИ, ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ТА ПРОДУКТИВНІСТЮ У
МОЛОЧНІЙ ГАЛУЗІ*
- Яремик М.І., Черненко А.В.** 486
*УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ЕЛЕКТРОННОЇ ТОРГІВЛІ: ВИКЛИКИ
ВНАСЛІДОК ВПРОВАДЖЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ*
- Хінальська Т.Р., Заверуха О.М.** 494
*ПРОБЛЕМА ВИРОБНИЧОГО ТРАВМАТИЗМУ У БУДІВЕЛЬНІЙ ГАЛУЗІ ТА
ШЛЯХИ ЙОГО ЗНИЖЕННЯ*

СЕРІЯ «Право»

- Баїк О.І.** 506
*АДВОКАТ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПРЕДСТАВНИК ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ*
- Біленко В.І., Красицька Л.В.** 517
ПРАВОНАСТУПНИЦТВО В ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

- Гусаров К.В.** 529
ВІДПОВІДАЧ ТА ТРЕТІ ОСОБИ, ЯКІ НЕ ЗАЯВЛЯЮТЬ САМОСТІЙНІ ВИМОГИ ЩОДО ПРЕДМЕТУ СПОРУ У СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЮ ВІЙНОЮ
- Клещенко Н.О.** 538
УНІФІКАЦІЯ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)
- Колосовський Є.Ю., Волошина С.О.** 548
ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС
- Кришевич О.В., Матюшенко О.І.** 561
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРЕДСТАВНИЦТВА В СУДІ БЕЗ ПОВНОВАЖЕНЬ МАЛОЛІТНІХ ОСІБ (ПРЕДСТАВНИКІВ МАЛОМОБІЛЬНИХ ГРУП) ПРИ ВИКОРИСТАННІ ЇХ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ, ВТЯГНЕННІ ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ЧИ ШАХРАЙСТВА
- Кузьменко О.В., Чорна В.Г., Кожура Л.О.** 572
ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ ЩОДО ЮРИДИЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА НА УЧАСТЬ В ГРОМАДСЬКОМУ ОБ'ЄДНАННІ
- Ланкевич А.З.** 583
ПРОТИПРАВНИЙ ТА ЯВНО ЗЛОЧИННИЙ НАКАЗ: ОДНАКОВІ ТА ВІДМІННІ ОЗНАКИ ПРАВОТВОРЧИХ ПОВНОВАЖЕНЬ
- Лемик Р.Я., Сенік С.В.** 593
ВСТУП У ЦИВІЛЬНУ СПРАВУ ТРЕТІХ ОСІБ: ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УХВАЛЕННЯ СУДОВИХ АКТІВ
- Мануел Айрапетов** 608
ГРАНЬ МІЖ НЕОБХІДНІСТЮ ТА УЗУРПАЦІЄЮ: ДЕРОГАЦІЯ ДЕРЖАВИ ВІД СВОЇХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В ЧАСТИНІ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ
- Наливайко Л.Р.** 622
КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
- Новікова Є.О.** 636
КОНТРОЛЬ ЗА ЗДІЙСНЕННЯМ М&А УГОД
- Павловська Н.В.** 649
СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ
- Позняков С.П., Маньгора Т.В.** 660
ДО ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

- Соколенко О.Л.** 672
ВИДИ МИТНОГО КОНТРОЛЮ ТОВАРІВ, ЯКІ ПЕРЕМІЩУЮТЬСЯ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ
- Угриновська О.І., Козак І.А.** 684
ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАЦІЇ СУДУ З УЧАСНИКАМИ СПРАВИ (ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО), ЗУМОВЛЕНІ ВОЄННИМ СТАНОМ В УКРАЇНІ
- Цувіна Т.А., Мазаракі Н.А.** 696
МЕДІАЦІЯ У ТРАНСПОРТНИХ СПОРАХ
- Чурпіга Г.В.** 705
ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ СПРАВ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

СЕРІЯ «Економіка»

- Безzubко Л.В., Положенцев Д.В., Акопов С.Е.** 715
КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ: СУЧАСНІ ФОРМИ І ОСОБЛИВОСТІ
- Борисенко Я.В.** 727
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ
- Герасименко О.В.** 740
ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ОСНОВНА ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)
- Іванов С.М.** 751
АДАПТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА
- Івченко В.М., Іваненко В.Ф., Іваненко Ф.В.** 764
РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ ГАЛУЗІ ХМЕЛЯРСТВА В УКРАЇНІ
- Кустрин А.Б., Вовчак О.Д., Канцір І.А.** 776
ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ НА ЗАСАДАХ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА
- Литвин О.В.** 791
ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТНИМИ ПЕРЕВАГАМИ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ
- Тарнавський М.І., Бала Р.Д., Бельцян К.В., Проценко І.А., Бала О.І.** 801
СТАН ДІЯЛЬНОСТІ HR ПІДРОЗДІЛІВ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

СЕРІЯ «Педагогіка»

- Dekusar G.G., Davydova N.V.** 811
ASPECTS OF STUDENTS' PSYCHOLOGICAL RESISTANCE FORMING WHEN GETTING HIGHER EDUCATION IN WARTIME

- Lu Suo** 822
PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF MUSICAL AND AESTHETIC CULTURE OF SCHOOLCHILDREN IN THE CONDITIONS OF CHILDREN'S MUSIC SCHOOL
- Melnyk L.V., Maydanyk O.V., Holovska I.V.** 830
SOME ASPECTS OF IMPLEMENTING DISTANCE LEARNING METHODS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
- Адамова Г.В.** 840
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТЕКСТОТВІРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ У ПИСЬМОВОМУ ПЕРЕКЛАДІ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ
- Алексеева С.В., Дяченко-Богун М.М., Гомля Л.М., Шкура Т.В., Рокотянська В.О.** 853
ІМЕРСИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ НАУК: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИЧНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ
- Брюханова Т.С.** 861
МОТИВАЦІЯ, ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ І СПОРТОМ У ВНЗ
- Булавіна О.А., Сокол І.А.** 867
ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ: ПІДХІД ДО РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ TEACHTHOUGHT У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
- Бурлука О.В.** 885
САМООСВІТА ЯК ЖИТТЄВИЙ ПРИНЦИП СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ
- Бутенко Н.С.** 897
ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З КУРСУ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ
- Возносименко Д.А., Поперечна Н.О.** 906
ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ «ПІДПРИЄМЛИВІСТЬ І ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ» У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ
- Воробйова А.В.** 916
ЗДАТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МАТЕМАТИКИ ДО ОПАНУВАННЯ ІННОВАЦІЙ ЯК ЧИННИК УДОСКОНАЛЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ПОКАЗНИК ІМІДЖЕВОСТІ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
- Габрусєва Н.В., Криськов А.А., Гумен Ю.Є.** 925
ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

- Грігченко А.Г.** 937
*ХМАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО
ФАХІВЦЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ*
- Гродзь Н.М.** 950
*ВИКОРИСТАННЯ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ В КОНТЕКСТІ ЗАСТОСУВАННЯ
НОВИХ МЕТОДІВ МОДЕЛЮВАННЯ В ЕКОНОМІЦІ*
- Гуревич Р.С., Губіна С.І., Столяренко О.В.** 959
*ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖ-
НОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ*
- Декарчук М.В., Кучай О.В., Кучай Т.П.** 971
*ЗМІСТ ТА ТЕХНОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО
ВЧИТЕЛЯ ФІЗИКИ В ЗВО*
- Єгорова К.Г.** 979
*АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ З ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ДІТЯМ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ У
ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ОСВІТИ*
- Загородня Л.І., Ямілова Т.М.** 992
*МОЖЛИВОСТІ І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКЛАДАННЯ ВИБІРКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ОСНОВИ КЛІНІКО-ЛАБОРАТОРНОЇ ДІАГНОСТИКИ» ВІТЧИЗНЯНИМ І
ІНОЗЕМНИМ ЗДОБУВАЧАМ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ОДЕСЬКОМУ
НАЦІОНАЛЬНОМУ МЕДИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ*
- Зеленюк О.В.** 999
ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИЗАЙН У СПЕЦІАЛІЗОВАНІЙ ОСВІТІ З ФУТБОЛУ
- Ігнатова О.М.** 1006
ПЕДАГОГІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: МОТИВАЦІЯ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ ВЧИТЕЛЯ
- Казаков М.С., Опанасенко В.П.** 1017
*СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК
СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ
ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ*
- Канішевська Л.В.** 1029
*НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ*
- Карпюк Д.Р.** 1038
*ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З
ІНФОРМАЦІЙНОЇ, БІБЛІОТЕЧНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ У ФАХОВІЙ
ПІДГОТОВЦІ*
- Ковінько К.В., Дубовик Н.М., Бобро М.П.** 1051
*ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ
ПСИХОЛОГІЇ (З РОЗБОРОМ ОКРЕМОГО МОДУЛЯ)*

- Костенко Д.В.** 1062
ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ФОКУС ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Кравчук В.В.** 1074
ЗАСТОСУВАННЯ МНЕМОНІЧНИХ СИЛОГІЗМІВ НА ЗАНЯТТЯХ З КУРСАНТАМИ ПРИ ВИВЧЕННІ ПИТАНЬ ПЕРВИННОГО ОГЛЯДУ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ
- Криловець М.Г.** 1084
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ У ЗДО
- Кузнєцова Н.В.** 1093
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
- Любченко А.В.** 1104
КЛЮЧОВІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЙ
- Макаренко А.В., Мусхаріна Ю.Ю., Яковенко В.Г., Буров Ю.В.** 1115
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ
- Матвієнко О.В., Митник О.Я., Довбня С.О.** 1126
ПІДГОТОВКА ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ДОШКІЛЬНА ОСВІТА» В УНІВЕРСИТЕТАХ АВСТРІЇ: КРЕАТИВНІСТЬ, ЦІННОСТІ, КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ
- Муковіз О.П.** 1138
ЕФЕКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА РІВЕНЬ РОЗВИТКУ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
- Опря Б.О., Тимейчук А.М., Ромащук О.І.** 1150
ОСВІТНІ ТИПОВІ ПРОГРАМНІ КОМПЛЕКСИ ФОРМУВАННЯ ФАХІВЦЯ НОВОГО ТИПУ СВІТОВОГО ТУРИСТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ
- Пасько О.М., Бондаренко Н.А.** 1159
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ
- Підмурняк О.О.** 1173
МЕНЕДЖМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНОЇ КОМАНДИ
- Прокопів Л.М., Козира Ю.В., Щербанюк А.Я., Жураківський П.В.** 1183
ІСТОРИОГРАФІЯ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

- Рищак Н.І.** 1194
РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД
- Сарматова О.С.** 1204
МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ПРЕДМЕТІВ
- Соколенко Л.С., Бойко Ю.С., Танасійчук Ю.М.** 1213
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Солнцева О.А.** 1226
ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ
- Толочко С.В.** 1235
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СУПЕРВІЗІЇ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
- Фрицюк А.В.** 1248
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
- Шулигіна Р.А., Ковальова А.П.** 1261
АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСООРІЄНТОВАНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ "FOREST BATHING" В РОБОТІ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

СЕРІЯ «Психологія»

- Бліхар В.С.** 1275
ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СТРАХІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ
- Борейчук І.О.** 1289
ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА З ТРИВОЖНИМИ ПІДЛІТКАМИ
- Візнюк І.М., Великий Я.Б., Ільчишин Я.В., Долинний С.С.** 1300
ПРЕРОГАТИВИ ПОДОЛАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ АВАРІЙНО-РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДСНС УКРАЇНИ
- Герасімова Н.Є., Герасімова І.В.** 1309
ВПЛИВ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ТВОРЕННЯ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ
- Дробот О.В.** 1320
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦЯ

- Карпілянський Д.А., Петров Е.В., Шевченко О.Л.** 1333
*РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ*
- Лялюк Г.М.** 1345
*ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ПІДЛІТКІВ СХИЛЬНИХ ДО АЛКОГОЛЬНОЇ
ЗАЛЕЖНОСТІ*
- П'янківська Л.В.** 1355
*ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ СИНДРОМУ «ЕМОЦІЙНОГО
ВИГОРАННЯ» У ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ*
- Соловей-Лагода О.А., Шель Н.В.** 1369
ПСИХОЛОГІЧНА КРИЗА ОСОБИСТОСТІ ТА СПОСОБИ ЇЇ ОПАНУВАННЯ
- Чайка Р.М.** 1382
*ВЗАЄМВІНОСИНИ МІЖ САМОЕФЕКТИВНІСТЮ ПРИЙНЯТТЯ КАР'ЄРНИХ
РІШЕНЬ ТА СКЛАДНОЩАМИ ПРИЙНЯТТЯ КАР'ЄРНИХ РІШЕНЬ ГАТІ*
- Чаплак Я.В., Чуйко Г.В., Зварич І.М.** 1390
ТЕМНА ТРІАДА: СУТЬ, КОНТЕНТ, СПЕЦИФІКА

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вийшов № 3(30) 2024 журналу категорії Б «Наукові інновації та передові технології».

Порушені на сторінках видання питання викликають чимало наукових дискусій щодо: важливих аспектів психокорекційної роботи практичного психолога з підлітками, які перебувають у тривожному стані; аналізу думок різних дослідників щодо визначення педагогічних умов формування професійної мобільності вчителя; вирішення проблем

розвитку музично-естетичної культури школярів в умовах дитячої музичної школи; дослідження суб'єктного складу спірних правовідносин у справах про стягнення збитків, спричинених війною; формулювання змісту конкурентної політики та підходів до публічного менеджменту під час військових дій і повоєнного відновлення в Україні та ін.

Бажаю міцного здоров'я, творчої наснаги, невичерпної життєвої енергії та добра, благополуччя та нових педагогічних звершень!

Нехай ваш професійний шлях буде осяяний успіхом!

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим Ірина Жукова**

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

UDC 159.9.01

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-18-24](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-18-24)

Diachenko Svitlana Anatolyivna department of public administration, associate professor of the department of regional policy, Educational Scientific institute of public management and state service of Kyiv National University by T. Shevchenko, <https://orcid.org/0000-0002-5905-4607>

FINANCIAL POWERS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW: PERSPECTIVES AND CHALLENGES

Abstract. The article is devoted to analysis of legislative regulation and practice of exercising powers of the bodies of local self-government in Ukraine i in the conditions of martial law. Attention is drawn to that in the conditions of martial law a positive influence of the reform of decentralisation on the ability of the communities to solve their own problems and on the institutions of local self-government in general is clearly revealed, because today strong territorial communities are created, which arrange more quantity of resources and also endowed with greater ability to solving today's problems such as migration of the population, food security, organisation of educational process, infrastructure restoration and so on. The aspects of ensuring of the development of balanced local budgets in the conditions of martial law. It is noted that local budgets assumed a significant part of the costs as for forming of the resource potential of effective counter measures against the enemy and in the same time as for solving socio-economic problems of the population, which lives in the area and internally displaced persons from occupied and particularly dangerous regions because the war caused large-scale destruction of civil infrastructure, humanitarian catastrophe, has devast economic consequences. It is proposed to make changes to the legislation that have mechanisms for delimiting the powers of local governments and military administrations, in particular, powers in the budgetary sphere, control mechanisms on the part of military administrations, which should ensure compliance with guarantees for local governments. It is necessary to ensure the possibility of independent execution by local government bodies of territorial communities of all powers received as a result of reforms.

The conducted research allows us to substantiate the theoretical and methodological aspects of the implementation of the decentralization of power

reform, reveal its essence, determine its legal nature, and consider the main directions of distribution of powers between executive authorities and local governments as the main aspect of the implementation of this reform.

Keywords: local budget, budget process, martial law, own revenues of local budgets, official transfers, non-tax revenues.

Дяченко Світлана Анатоліївна доктор наук з державного управління, доцент, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0002-5905-4607>

ФІНАНСОВІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу законодавчого регулювання та практики реалізації повноважень органів місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. Звертається увага на те, що в умовах воєнного стану чітко виявився позитивний вплив реформи децентралізації на спроможність територіальних громад вирішення власних проблем та на інститут місцевого самоврядування в цілому, оскільки на сьогодні створені створити сильні територіальні громади, котрі розпоряджаються більшою кількістю ресурсів, а також наділені більшою здатністю до вирішення проблем сьогодення, як от: міграція населення, продовольче забезпечення, організація освітнього процесу, відновлення інфраструктури, тощо. Досліджені аспекти забезпечення збалансованого розвитку місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. Зауважено, що саме місцеві бюджети прийняли на себе значну частину витрат щодо формування ресурсного потенціалу ефективної протидії ворогу і в той же час, щодо вирішення соціально-економічних проблем населення, яке проживає на даній території, та внутрішньо переміщених осіб із окупованих і особливо небезпечних регіонів, адже війна спричинила масштабні руйнування цивільної інфраструктури, гуманітарну катастрофу, має нищівні економічні наслідки.

Водночас, треба звернути особливу увагу не тільки на визначаючи перспективи децентралізації влади, які можуть наступити лише у майбутньому, при відповідному накопиченні управлінської практики та вдосконаленні технологічної діяльності органів місцевого самоврядування, – необхідно враховувати реальні можливості настання відповідних ризиків, що мають очікуваний характер, пов'язаний з об'єктивними та суб'єктивними труднощами, що виникають під час перегляду меж адміністративно-територіальних одиниць, що виражатимуться в укрупненні територіальних громад (ми вже стикнулись з ними в процесі оптимізації ТГ при створенні об'єднаних ТГ).

Ключові слова: місцевий бюджет, бюджетний процес, воєнний стан, власні доходи місцевих бюджетів, офіційні трансферти, неподаткові надходження.

Analysis of last researches and publications. Problem issues of realisation of power by bodies of public administration in general and by the bodies of self-government in particular are researched in the works of many legal scholars in the sphere of constitutional and administrative licence such as A. Averianov, G. Atamanchuk, A. Bukhanevych, O. Bukhanevych, I. Hrytsiak, T. Karabin, V. Kovalenko, I. Kaliushko, A. Kolodiy, V. Koloakov, V. Malynovsky, R. Melnyk, R. Minenko, O. Obolensky, I. Paterylo, A. Pukhtetska, Y. Surmin, V. Tymoshchuk and others.

Formulation of the problem. The war in Ukraine started by russian federation affected country's economical development, caused by the large-scale distribution of infrastructure during the war, shelling, occupation, migration, drop in economic activity and reduction of production, drop in business activities, anti-crisis measures of the government as for easing of tax pressure significantly affected local budgets, especially in the regions, where hostilities are talking place . In the conditions the study of local budgets of Ukraine and the analysis of the peculiarities of forming of their incomes in Ukraine started the conditions of war are extremely actual and important issue, that need detailed study and important for solving socio-economic problems of the country in wartime.

Analysis of last researches and publications. Local budgets are already the subject of focused attention and the researches of domestic scientists during many years, especially from the moment of introduction of the reform of local self-government. Among them: Y. O. Balatsky, N. I. Vlasuk, O. R. Zakhidna, I. A. Lomachynska, S. O. Osypenko, O. M. Pikhotska, I. Y. Churkina, Y. V. Yushchuk. However the questions of fullness of local budgets in wartime today is on the stage of study and resolution, because approaches to forming financial resources on the local level are under the influence of the challenges brought by the war, significantly differ from measures in peacetime. That's why the question requires additional attention of researchers and experts in the field of finance and economics and need further research.

Formulating of the aim of the article. The aim of the article is analysis of the structure of revenue part of budgets of Ukraine during 2022 in the conditions of full-scale war and defining its influence on peculiarities of forming revenyon the grounds.

Description of the main research material. Full-scale invasion of russian federation, which started 24. 02. 2022 became the greatest challenge for Ukrainian independence, functioning of the state and activity of the bodies of self-government. Among others then war sharpened the problems of achieving regional and communal stability.

Invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, certainly affected the development of the reform, but it didn't stop its realisation. As experience shows, the reform of decentralisation of power is one of the most successful for all the independence of Ukraine, strong and able territorial communities firmly placed a shoulder of support to central bodies of executive powers in the fight with aggression.

Introduction of martial law in Ukraine changed functioning and progress of implementation state management processes and socio-political life on the territory of Ukraine.

Special responsibility was assigned on state authorities and local self-government, that represent interests of relevant territorial communities and executive power.

According to p.2 a. 9 The Law of Ukraine «About legal regime of martial law» bodies of local self-government continue to exercise powers granted to them by the Constitution of Ukraine, by this and other laws of Ukraine[1].

The constitutional provision that people is the source of state power provides for two forms of its implementation - directly and through public (state and self-government) authorities. According to a.140 of the Constitution of Ukraine local self-government is a right of territorial communities to independent solving issues of local importance within the limits of the Constitution and Laws of Ukraine[2].

District and regional military administrations were created 24.02 2022 by the Presidential decree № 68/2022 [3] throughout the territory of Ukraine due to the full-scale aggression of the Russian Federation against our state, on the basis of existing district and regional state administrations (relevant military-civilian administrations).

Military administrations of settlements are now formed as needed [4]. In the conditions of martial law provision of operational, proper and continuous execution of budgets is extremely important. In order to ensure effective functioning of budgetary sphere and vital needs of the community residents during the period of martial law, a number of normative legal acts were adopted, which allowed local self-governmental bodies to react quickly on challenges related to full-scale invasion.

In the conditions of martial law local budgets are formed and performed in accordance with the items 22, 22¹, 22², 22⁴, 22⁶, 23¹ «Chapter VI Final and transitional provisions of Budget code of Ukraine» [5], Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 11 March 2022 № 252 «About some issues of forming and performing of local budgets during the period of martial law Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine» from 9 June 2021 № 590 «About approval of the order of powers of the State Treasury Service in the special regime in the conditions of martial law» [6], «Presidential Decree About emergency measures of financial ensuring the functioning of the state in the conditions of martial law» [7].

The main tasks of acceptance of the documents is prompt and effective management decision-making to ensure uninterrupted functioning of the institutions and establishments of the budgetary sphere, utility companies and satisfaction of vital needs of residents of territorial communities during the period of martial law, sequence of implementation by the State Treasury Service of Ukraine expenditures of the both state and local budgets with taking into account resource provision of single treasury account.

Making decisions significantly eased budget process in the conditions of uncertainty, especially on the initial stage of full-scale invasion, gave an opportunity to the bodies of self-government to respond to calls promptly and make management decisions effectively. « »

But some legislative norms don't always contribute to this and so they need improvement. So, according to the clause 22/2 chapter VI "Final and transitional provisions of Budget code of Ukraine, as an exception to the provision of clause 11 chapter «Final provisions of the Law of Ukraine 'About State budget of Ukraine for 2022» bodies of self-government of military administrations can direct the remaining funds by subventions from state to local budgets, saved on the accounts of local budgets as on January, 1 2022 on measures of territorial defence, satisfaction of food needs of civilian population, evacuation/removal/relocation of the civilian population from areas, where hostilities are taking place and dangerous territories into safe places, particularly payment for transport services, fuel and lubricants, arrangement of places of accomodation for citizens, who, in connection with hostilities left their homes/locations, payment of their measures directed on a support of civilian population in the conditions of martial law.

But the current legislation of Ukraine doesn't contain such definition as support of the civilian population in the conditions of martial law. Besides, there are no official explanations for the reason from the institutions of state power, particularly from Ministry of Finance of Ukraine.

So some bodies of local self-government make decisions at their own peril and risks for directing these funds on individual expenditures of local budgets particularly on arrangement of shelters in social and cultural institutions and other priority expenses.

To avoid different interpretation of the phrase the changes must be made in the «Budget code of Ukraine in order to specify the concept support of the civilian population in the conditions of martial law» or replace it with other concepts, which are used in the Budget code of Ukraine and/or other normative legal acts.

Also by clause 22/5 chapter VI «Final and transitional provisions of Budget code of Ukraine» bodies of local self-government, local state administrations, military civilian administrations (in the case of their formation) can make decisions about spending, as an exception from provisions p.2 a.85 of Budget code of Ukraine costs not assigned to the relevant local budgets and costs on maintenance of budgetary institutions from different budgets at the same time. Such expenses are incurred by providing an inter budgetary transfer from relevant local budget.

Howey, in particular, not all institutions, while are financed from state budget (especially institutions in the sphere of defence) due to objective and subjective reasons will be able to use the funds quickly and effectively, which will come to them as interbudgetary transfers.

That's why most of the territorial communities are ready to make purchases independently for institutions of national security and defence, some kinds of property (except for special purpose production) particularly automobiles (including used ones), means of communication, quadcopters, separate material supports.

Thus the Law of Ukraine About local self-government in Ukraine and the Budget code of Ukraine don't contain norms (including temporary for the period of martial law), which would allow the bodies of local self-government to make such expenses.

That's why it is necessary (as on a 04.09.2023) to amend the above laws, «In order to provide an opportunity to bodies of local self-government to make purchases of separate kinds of properties in order to transfer them to military units», units of the National Guard and so on.

Other normative legislative act, which regulates budget process on the local level during martial law is a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 11 March 2022 № 252 «Some issues of forming and performing of local budgets in the period of martial law», which also needs improvement.

Particularly by sub-item 6 of item 1 of the resolution established that in the period of martial law, settlement or city head of territorial community on the territory of which there are no hostility and the decision of forming military administrations of the settlement is not made can make decisions as for transfer of funds for the needs of Armed Forces from related local budget and/or for ensuring measures of legal reasons of martial law.

Except that, there is no mechanism for transferring these funds this provision significantly narrows the powers of community representatives (deputies of the council) to manage community budget funds subject to legal capacity of such council.

And so, the relevant provision of the resolution, subject the changes to it, must be applied exclusively to those communities in which local council is disabled and can't make relevant decisions.

Also sub-item 7, item 1 of this resolution contains the norm, according to which draft decision of the local council, military administration transfers of the funds in a form of interbudgetary transfer (except interbudgetary transfers, provided by clauses 1, 4 part 2 101 of the Budget code of Ukraine to relevant local budget of other region and/or Kyiv necessarily subject to approval of Ministry of Finance by providing a corresponding letter.

Now any argumentation as for existing of such a norm is absent, current edition of Budget code does not contain similar norms, which are applied in peacetime conditions that's why this in contrary complicates individual budgetary procedures instead of simplifying them.

Conclusion. So, to my mind, the relevant provision must be excluded from above resolution, because it complicates the mechanism of transfer of interbudgetary transfers to local budgets of other regions (particularly, for the restoration of objects of social and cultural sphere as a result of consequences of armed aggression of Russian Federation destroying of dam of Kakhovka HES and so on). Besides, relevant provision has no any practical meaning, because bodies of self-government consciously make decisions in the presence of sufficient financial resources in relevant budgets, and approval by the Ministry of Finance the transfer of such funds has a technical character and leads to increasing terms of transfer of relevant funds to communities, which need them.

References:

1. About legal regime of martial law. The Law of Ukraine from 12.05.2015 № 389-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
2. The Constitution of Ukraine. adopted on the fifth session from 28. 06. 1996 № 30 p. 140-143. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-SC> [in Ukrainian].
3. The Presidential decree about formation of military administrations. 68/2022 current edition adoption from 24.02.2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> [in Ukrainian].
4. "Formation of military administrations does not roll back decentralisation." Serhiy Shershov. Decentralisation. 25.11.2023 Retrieved from <http://decentralisation.gov.ua/news/15801> [in Ukrainian].
5. The Budget code of Ukraine. Law of Ukraine from 08.07.2010 № 2456-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].
6. About approval of the order of powers by the Treasury Service in special regime in the conditions of martial law. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 09.08.2021 № 590. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#top> [in Ukrainian].
7. About emergency measures for financial support of state functioning in the conditions of martial law. The decree of the President of Ukraine from 24.02.2022 № 67/2022. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67/2022/sp:max100> № Text [in Ukrainian].

Література:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. Ст. 140-143. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
3. Указ Президента України Про утворення військових адміністрацій. 68/2022, чинний, поточна редакція — Прийняття від 24.02.2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text>
4. «Утворення військових адміністрацій не згортає децентралізацію владних повноважень», – Сергій Шаршов. Децентралізація. 25.11.2023. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://decentralization.gov.ua/news/15801>
5. Бюджетний кодекс України. Закон України від 08.07.2010 р. №2456-VI. URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2024).
6. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021р. № 590. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#top> (дата звернення: 15.05.2022)
7. Про невідкладні заходи щодо фінансового забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану. Указ Президента України від 24.02.2022 р. №67/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67/2022/sp:max100#Text> (дата звернення: 03.02.2024).

UDC 351:004 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-25-37](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-25-37)

Karpenko Lidiia Mykolayivna Doctor in Economics, Professor, Professor of the Local Self-Government and Territorial Development Department, Educational and Scientific Institute of Public Service and Administration of the Odesa Polytechnic National University, Genueska 22, Odesa, 65000, <https://orcid.org/0000-0002-2888-2477>

Izha Mykola Mykolayovych Doctor of Political Sciences, Professor, Director, Educational and Scientific Institute of Public Service and Administration of the Odesa Polytechnic National University, Genueska 22, Odesa, 65000, <https://orcid.org/0000-0002-7263-6193>

Zinchenko Dmytro Oleksandrovich PhD Student of the Local Government and Territorial Development Department, Educational and Scientific Institute of Public Service and Administration of the Odesa Polytechnic National University, Genueska 22, Odesa, 65000

Popovich Dmytro Leonidovych PhD Student of the Local Government and Territorial Development Department, Educational and Scientific Institute of Public Service and Administration of the Odesa Polytechnic National University, Genueska 22, Odesa, 65000

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION DIGITALIZATION AS A COMPONENT OF THE DIGITAL TRANSFORMATION FOR REGIONAL SYSTEMS

Abstract. The modern global space has long gone beyond the creation of the information society, as digital technologies absorb more and more spheres of social life, which fundamentally changes their forms and methods. As such, most countries around the world are focusing on creating a "digital economy", taking advantage of all the potential competitive advantages it can bring. Ukraine strives to be in the trend, developing information technologies in various areas, including public administration and public life. Despite the significant potential of domestic IT specialists, who are among the top five IT outsourcers in the world, systematic and synergistic impact on the country's development has not been achieved. In our opinion, the digitization of public administration can become a significant impetus for digital transformations that can contribute to the development of a competitive economy of Ukraine.

In our opinion, the implementation of digitization in the sphere of public administration can be an important impetus for digital transformations that can

accelerate the development of a competitive economy in Ukraine. Therefore, it is necessary to carefully study the features of the digital transformation for public administration in Ukraine and propose ideas for its implementation.

The update of the work is represented by the deepening of the theoretical and methodological foundations of the formation for public administration digitalization as a component of the digital transformation for regional systems and the development of the state. The subject of the study is the theoretical-methodical and applied principles of the formation and practical application of the digitalization toolkit of public administration as a component of the state's digital economy.

The purpose of the study is to systematize the conceptual foundations of modern trends in digital transformations in the sphere of public administration; determine the main advantages and disadvantages of the digitization process in the world and in Ukraine in particular; and explore further options for implementing IT technologies in management processes and administrative services to improve communication between the state and citizens; the study of the digital transformation experience for public administration models in other countries, in order to justify how appropriate it is to introduce a new model of public digital administration in Ukraine.

The study concerns the digital transformation of public administration in Ukraine. The research was based on domestic and international publications, press materials and legal acts at the national and international level.

The authors considered the main directions of digital reconstruction and development of Ukraine for 2023–2025 within the framework of the plan for the reconstruction of Ukraine until 2025. These directions include the development of the digital economy, the restoration of digital infrastructure, the restoration and development of the network for public health centres, the expansion of state information resources in cloud technologies, the development of public electronic registers, and much more. The expected volumes of funding for the areas of digital reconstruction and development in Ukraine for 2023–2025 are presented, as well as the largest planned activities and expenditure volumes for each of these areas for 2023–2025.

Keywords: digitization, public administration, digital development, digital transformations, digital communications, digital transformation of Ukraine, electronic government

Карпенко Лідія Миколаївна доктор економічних наук, професор, професор кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій Інституту публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка», <https://orcid.org/0000-0002-2888-2477>

Іжа Микола Миколайович доктор політичних наук, професор, Директор Інституту публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка», <https://orcid.org/0000-0002-7263-6193>

Зинченко Дмитро Олександрович аспірант кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій, Інститут публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка»

Попович Дмитро Леонідович аспірант кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій Інституту публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка»

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ

Анотація. Сучасний світовий простір вже давно вийшов за рамки створення інформаційного суспільства, оскільки цифрові технології поглинають усе більше сфер суспільного життя, що докорінно змінює їхні форми та методи. Таким чином, більшість країн по всьому світу зосереджуються на створенні «цифрової економіки», використовуючи всі потенційні конкурентні переваги, які це може принести. Україна прагне бути у тренді, розвиваючи інформаційні технології в різних сферах, включаючи державне управління та суспільне життя. Незважаючи на значний потенціал вітчизняних ІТ-фахівців, які входять до п'ятірки найкращих ІТ-аутсорсерів світу, системності та синергетичного впливу на розвиток країни так і не досягнуто. На нашу думку, діджиталізація публічного управління може стати значним поштовхом для цифрових трансформацій, які можуть сприяти розвитку конкурентоспроможної економіки України.

На нашу думку, впровадження діджиталізації в сфері публічного управління може бути важливим поштовхом для цифрових трансформацій, які можуть прискорити розвиток конкурентоспроможної економіки України. Отже, потрібно ретельно вивчити особливості цифрової трансформації публічного управління в Україні та запропонувати ідеї для її впровадження.

Актуалізація роботи представлена поглибленням теоретико-методичних засад формування діджиталізації публічного управління як складової цифрової трансформації регіональних систем та розвитку держави. Предметом дослідження є теоретико-методичні та прикладні засади формування та практичного застосування інструментарію діджиталізації публічного управління як складової цифрової економіки держави.

Мета дослідження полягає в тому, щоб систематизувати концептуальні основи щодо сучасних тенденцій цифрових трансформацій у сфері публічного управління; визначити основні переваги та недоліки процесу діджиталізації в світі та в Україні зокрема; і вивчити подальші варіанти впровадження ІТ-технологій в управлінські процеси та адміністративні послуги, щоб покращити комунікацію між державою та громадянами; дослідження досвіду цифрової

трансформації моделей публічного управління в інших країнах, щоб обґрунтувати, наскільки доцільно впроваджувати нову модель публічного цифрового управління в Україні.

Дослідження стосується цифрової трансформації публічного управління в Україні. Дослідження спиралося на вітчизняні та міжнародні видання, матеріали преси та нормативно-правові акти на національному та міжнародному рівні.

Автори розглянули основні напрями цифрової відбудови та розвитку України на 2023–2025 роки в рамках плану відбудови України до 2025 року. Ці напрями включають розвиток цифрової економіки, відновлення цифрової інфраструктури, відновлення та розбудову мережі ЦНАПів, розширення державних інформаційних ресурсів у хмарних технологіях, розвиток публічних електронних реєстрів та багато іншого. Представлені очікувані обсяги фінансування напрямків цифрової відбудови та розвитку України на 2023–2025 роки, а також найбільш масштабні заплановані заходи та обсяги видатків для кожного з цих напрямків на 2023–2025 роки.

Ключові слова: діджиталізація, публічне управління, цифровий розвиток, цифрові трансформації, цифрові комунікації, цифрова трансформація України, електронне урядування

Problem setting. The latest information and communication technologies are significantly changing all social relations, so the new, informational, and now digital society is being formed. At the same time, distances are decreasing, globalization is deepening, and unprecedented opportunities are being created for the development of regions. One of the most important conditions for the effective reform of state institutions and public power in the conditions of digital transformations is electronic governance, which is moving into a digitized form, the purpose of which is to improve the efficiency of the work for authorities with citizens, enterprises and other institutions and reduce the joint costs of time and money. The word "digitalization" has entered our vocabulary so imperceptibly, but quite thoroughly, that in 2019 it was even recognized as the word of the year [1].

Most of the types for activities familiar to citizens are prone to digital transformations, because digital technologies have already become the basis for creating new products, values and, accordingly, the basis for obtaining competitive advantages in most markets, which leads to the emergence of new, unique systems and processes with a new value essence (Uber, Airbnb, digital banking, etc.) [2].

In our opinion, digitalization is a unique modern phenomenon, caused by the development of productive forces, and at the same time as a process of large-scale changes in relations between actors (government, business and society in the representation of its individuals), which covers all spheres of social activity and takes place under the influence of the digital technologies integration, data and the Internet. The era of digital governance (Digital Era Governance), which replaced the

New Public Management (NPM), envisaged a more modern "digital" management with an emphasis on "customer-oriented" integrity and digitalization. At the same time, scientists draw attention to the controversial use of English-language concepts related to digital transformations in the domestic scientific sphere, in particular, the words "digitalization", "digitization" and "digital transformation".

As a result of the analysis, scientists translate «digitization» as digitalization, which means the process of introducing digital technologies to improve the life of a person, society, and the state. As a result, digital governance will be perceived as a digital implementation of public authority (a digital form of public governance), which will become a stage in the evolutionary introduction of information and communication technologies into the activities of public authorities ("informatization of public administration" → "electronic governance" → "digitalization of public governance"). All this makes the topic of scientific research relevant.

Literature review. Modern issues of the digital transformation for the state administration system, the concept of the electronic governance development have been widely covered in scientific literature in the last ten years by foreign and domestic scientists, for example, O.G. Vasylieva, D.V. Kononenko, A.V. Keshelava, V.G. Budanov, V.U. Rumyantsev, T.S. Melnikova, K.V. Yakushenko, A.V. Szymanska and many others. However, research on digital transformations in public administration in the scientific literature needs constant improvement, as the newest tools of the digital area are used.

Many Ukrainian scientists have devoted their works to the development of e-government and the development of digital technologies in the area of public administration, in particular, U. Georgievskiy, V. Dreshpak, D. Luchenko, V. Myshchyshyn, O. Solovyov, O. Chervyakov, S. Chukut, and others. However, a comprehensive study of the full implementation of digital transformations in the activities for public authorities, as a tool for global digitalization of the country and image support at the international level, is currently a relevant issue for research. In addition, the development of digital technologies in the area of public administration during the martial law became the relevant 7-th direction. At the same time, despite the long-term research interest in the problems of security studies and a significant number of studies devoted to the analysis and assessment of the components of economic security in the country, it is necessary to determine the current state of investment security, as well as existing and potential threats, as well as methods of minimizing these threats.

Research goal. The purpose of the study is to systematize the conceptual foundations of modern trends in digital transformations in the area of public administration; determine the main advantages and disadvantages of the digitization process in the world and in Ukraine in particular; and explore further options for implementing IT technologies in management processes and administrative services to improve communication between the state and citizens; the study of the digital

transformation experience for public administration models in other countries, in order to justify how appropriate it is to introduce a new model of public digital administration in Ukraine.

The subject of the study is the digital transformation of public administration in Ukraine. The information base of the research was served by domestic and foreign publications, press materials, and regulatory and legal acts of the national and international levels.

Key research findings. The development and improvement of modern economic processes leads to a change in the principles of competitive relations based on the use of the latest technologies, the creation of materials and information, the analysis of large data sets and the development of new management systems. Since the beginning of the processes of digital transformations, competitiveness has gone beyond the traditional concept of competition in existing markets. It began to be seen as an opportunity to create new markets for an increasing number of goods, services, technologies and management systems. Based on the new capabilities of digital platforms, it changes the perception and understanding of the development vectors of domestic digitalization [3].

During the process of implementing digital technologies into the state administration system and enshrining them in the main legislative acts of the country, in addition to directions and vectors of development, Ukraine faces a number of problems in the effective implementation of digitalization at all levels of administration. Thus, we can say that the main obstacles that need to be further investigated and to reduce the risks associated with the implementation of digital transformations are:

- the increase in cases of cybercrime, due to the increase in the number of information systems that require entering and saving personal data;
- the insufficient protection of systems for the exchange of identifiers for natural and legal entities processed in the information and communication systems of the Ministry of Education and Culture and in the share of private businesses, as well as lack of uniformity and a single database of identifiers, lack of confirmation of two-factor identification. There are the single portal of e-government, the using of blockchain in the information and communication networks of the Ministry of Education and Culture, the design code of the Ministry of Education and Culture websites and the development of their mobile versions Digital by Default in all acts of the CMU. The priority method of implementing the process described in the document will be determined by default to be the electronic method;
- the use of technologically incompatible mechanisms, algorithms and protocols of electronic identification and recognition in registration and access control systems in information systems [4].

The national legal framework of the system of digital transformation for administrative services is being built and provided as a fundamental legal basis, which is adapted and adjusted according to the conditions of the current situation

and existing international legislative developments. The current direction of the development of legislation in this area is the standardization and detailing of electronic administrative services, which can be obtained thanks to the DIA project.

Military actions on the territory of Ukraine became a catalyst for the growth of the IT sector. This is evidenced by statistical data, according to which the export volume of computer services for the first half of 2022 amounted to 3.74 billion US dollars, which is 23% more compared to the same period in 2021. For the development of the IT sector in the first half in 2022, almost 350 million US dollars were attracted by Ukrainian start-ups and technology companies (NISD, 2022). The powerful Ukrainian wartime technology ecosystem, presented in November 2022 at the Web Summit technological conference, showed its effectiveness in the conditions of war in Ukraine [5].

Acceleration of digital development and restoration of economic development in the conditions of war in Ukraine will be facilitated by the United 24 reconstruction plan of Ukraine until 2025, developed by the National Council for the Reconstruction of Ukraine. Within the framework of this plan, the "Digitalization" working group has developed a document with a list of projects, goals, and amounts of funding, the implementation of which will cover three time stages: wartime tasks for 2022, restoration in 2023–2025, and modernization in 2026–2032 [6].

The planned volume of expenses for digital reconstruction and development until 2025 is UAH 72.9 billion, including expenses for the development of the digital economy, restoration of digital infrastructure, restoration and development of the network of public health centres, development of state information resources in cloud technologies, development of public electronic registers and others expenditure directions (see the Table 1).

Table 1.

Amount of funding for digital reconstruction and development of Ukraine in 2023–2025, UAH billion

Directions of digitization	Volume of financing, UAH billion
Development of the digital economy	37.7
Restoration of digital infrastructure	17.8
Restoration and development of the network of Centres for Disease Control and Prevention	8.3
Development of public electronic resources	5.5
State information resources in cloud technologies	2.3
Other directions	1.3
Total	72.9

Sours: systematized by the authors on [6;7;8]

The concept of the digital economy development and society in Ukraine adopted for 2023-2025 and the approved plan of measures for its implementation [8] provided for the implementation of measures for the implementation of appropriate incentives for the digitalization of the economy, public and social spheres, responding to the existing challenges of the development of digital infrastructures, acquisition by citizens of digital competencies, and also identified critical areas and projects of digitization, stimulation of the internal market of production, use and consumption of digital technologies. The directions of digital development were defined as follows overcoming the digital divide through the development of digital infrastructures; development of digital competences; implementation of the concept for digital workplaces; digitalization of the real sector of the economy (development of Industry 4.0); implementation of digital transformation projects; public security; education; the area of health care; tourism; electronic democracy; ecology and environmental protection; life activities of cities (building a smart city); non-cash payments; harmonization with European and global scientific initiatives; governance. With the support of such international partners as the USAID/UK aid project "Transparency and Accountability in Public Administration and Services" (TAPAS), the EGAP Program, financed by the Swiss Agency for Development and Cooperation and implemented by the Eastern Europe Fund and the Innova-bridge Fund, the OSCE Project Coordinator. In Ukraine and others, the e-Malyatko service, Bank-ID and Mobile-ID electronic identification was launched; work began on the e-health platform and the introduction of a single emergency number "112".

Digitization of public governance is the process of implementing digital transformations in the public sphere (in the context of a radical transformation of the activities of public authorities), which will lead to a leapfrog transition to digital governance through the use of digital technologies (digital workplace tools, artificial digital intelligence for making typical management decisions, blockchain, smart, portal, cloud, network services, etc.). That is, in a narrower sense, digitalization of public governance is a leap-like process of digital transformations in public governance into digital governance (digital governance)

Thus, we can define the digitization of public administration as a process of fundamental change of the public administration mechanisms in general and the activities of state institutions in particular, which is based on the implementation of digital technologies in all aspects of activity and leads to the progressive development of digital transformations in the country. European practice shows that the effectiveness of e-governance is ensured by the National Framework of Interoperability. It is the normative-legal document of an organizational and technical nature, which establishes and describes clear organizational and technical requirements for projects and systems of government institutions in the area of e-governance. The development of an appropriate set of new and harmonization with European standards of current legal and technical documents is the main prerequisite for the systematic development of electronic governance in Ukraine [9].

So, it is the legislative and technical norms that should be the basis of digitization as the next stage of digital changes in the state. In general, the functional types of e-government activities can be divided into four components:

- G2G ("government-to-government") ("government to government") - the sector of electronic interaction between government institutions;
- G2B ("government to business") – sector of electronic interaction between public authorities and business entities;
- G2C ("government to citizens") – sector of electronic interaction between public authorities and citizens;
- G2E ("government to employees") ("government to employees") - the sector of processes automation in cooperation of the government system with employees, officials, consultants on the ground.

The next step is to analyze *digital communications as a basis for the development of e-government*. Management using digital communications and new technological platforms raises the issue of using management models and tools in a new way. However, digitalization of public administration is within the general information and communication environment and its dynamics. The creation of new infrastructure facilities in the form of digital platforms, quantum computers, and the growth of broadband Internet should first of all create the conditions for a socio-economic breakthrough along the chain: innovations – productivity of production factors – income of the population – quality of life. Electronic government (E-Government) is becoming an important factor of sustainable development [10].

Digital government (also known as e-government) is the delivery of services within government and between government and the public using digital communication technologies. Common digital services range from filling out tax returns to renewing your driver's license or applying for a pet permit. Almost any form or service of government can be offered digitally.

In a developed digital society, payments, applications and other types of communication with public administration must be processed electronically. The full digitization of the public sector should ensure the reduction of paper-based and manual control work processes, as well as duplication and unnecessary work processes. The goal is to reduce costs in the public sector, while improving the access of citizens and companies to public services [10].

The development of Internet resources and the potential to improve communication between different segments of the community, the provision of information and the payment of taxes make it an important resource for the achievement of any e-government initiative. E-government initiatives can be classified into three main areas:

1. Improvement of state processes (e-Administration)
2. Connection of citizens (e-Citizens)
3. Building external interactions (e-Society)

Electronic administration deals, in particular, with improving the internal work of the public sector. Some specific goals of this initiative include:

- reducing costs for the process, managing the execution of processes, establishing strategic connections in the government and creating new powers;
- transfer of power, authority and resources to processes from their existing place to new places [8].

Connecting citizens and authorities is an initiative that concerns, in particular, the relationship between authorities and citizens, and these may well include: talking to citizens, listening to citizens and improving public services. The e-society initiative is designed to improve communication between government and other institutions in society, such as private sector companies, non-profits and community organizations. There is a need to increase the level and depth of participation of all stakeholders in the decision-making process and in the process of implementing e-governance. This, together with international, national and individual cooperation, can help solve the problem of creating an inclusive information society. On the other hand, the heterogeneity of e-government models and the large gap between societies are the biggest obstacles to the implementation of digital communications.

Digital management, in the future, should be focused on the operational management of national projects and the reduction of bureaucratic costs in the provision of services to citizens. A fundamentally new thing for e-government in digital realities is the transition to project management. Reforming the state administration system, building its new model should adapt the state apparatus to the digital development of business and population.

The state invests in digital communications, often with high hopes and using significant resources, to achieve efficient public services. Public service employees are expected to provide efficient services by implementing e-government. Electronic government introduces the use of information and communication technologies for administration and provision of public services. Recognizing the possibilities of electronic organization, distribution and exchange of information, it is argued that such technologies can reduce the administrative burden, support bureaucratic coordination and facilitate interaction with citizens [8]. Both researchers and governments often believe that digital service delivery, that is, the use of digital technologies to deliver services, is more effective than traditional services.

In international practice, there is already experience in the development and implementation of stages and projects for creating an "e-government" architecture. Today, there is no single template that could meet all the conditions and solutions to the task of forming an electronic government. Analyzing the experience of implementing electronic governments in different regions and countries of the world, it is customary to distinguish three main architectural models that have been implemented in America, Europe and Asia. Conventionally, they can be called as follows: the American model, which reflects the specifics of its formation in the USA; European, within the framework of which the development for electronic government structures is carried out in most countries of Western, Central and Eastern Europe. And, finally, the Asian model is implemented with the greatest success in Singapore and South Korea [10].

Conclusions. Digitalization and globalization of society, digitalization of the main areas in state activity are required from the sphere of public administration, as a key means of interaction between citizens and the state, adherence to the course on improvement of interaction, integration of the national digitalization system with international practice, ensuring the appropriate level of digital literacy and skills to counter cyber threats, full-fledged, operative and high-quality information and open access to the main functional administrative services. Effective communication between relevant parts of government is crucial to overcoming barriers to successful e-government. The public sector must use digital technologies to improve services and increase their efficiency.

In a developed digital society, payments, applications and other types of communication with public administration must be processed electronically. The full digitization of the public sector should ensure the reduction of paper-based and manual control work processes, as well as duplication and unnecessary work processes. The goal is to reduce costs in the public sector while improving access to public services for citizens and companies.

Collaboration between relevant e-government stakeholders such as central governments, local public authorities, the private sector, academia, civil society and international organizations is a key factor. The use of digital communications and the implementation of e-government strategies, promoting the transparency of public administration and democratic processes, is an important part of the shared vision.

Digital management, in the future, should be focused on the operational management of national projects and the reduction of bureaucratic costs in the provision of services to citizens. A fundamentally new thing for e-government in digital realities is the transition to project management.

The introduction of digital communications to increase the effectiveness of communicative interaction in local self-government is an important and urgent task not only for authorities, but also for the community. After all, we focus on interaction. In this aspect, it is important to note that communities are also gradually developing electronic self-government, building a digital community to ensure publicity and transparency of local government activities. Public opinion is the foundation for the potential development of the community. If a local government institution is able to successfully establish a system of collecting and analyzing information about its own position, to ensure monitoring of the assessment for citizens' attitudes to the actions or decisions of the local government, it receives feedback that will significantly strengthen the effectiveness of the work for the government institution, and as a result, will form trust in community to her.

Important steps towards digital transformation and development, as well as increasing digital resilience in the post-war period, have been made as a result of the 2018-2022 legislative initiatives on the digital development of the country, including the creation of institutions such as the Committee on Digital Transformation (2018)

and the Ministry of digital transformation in Ukraine (2019). The increase in financing of the digital transformation sector in Ukraine for 2021-2022 was associated with an understanding of the needs for digital development and the strengthening of the influence of European and global trends. The United 24 Ukraine Recovery Plan until 2025 will promote digital reconstruction and development through a variety of projects and activities funded by Western partners through the state budget and public-private partnership mechanisms. Ukraine's participation in digital global gateway projects will contribute to the creation of a single digital market with the EU, which will open up new digital and economic prospects for Ukraine.

References:

1. Karpenko, L. (2019). Innovative Trends in the Process Modelling of International Strategies: Systematic of Fundamental Factor Models. *Proceedings of the 6th International Conference on Strategies, Models and Technologies of Economic Systems Management*, 2019, V.95, pp. 349-354.
2. Karpenko, L. – Starodub, D. (2019). Blockchain as an innovative technology in the strategic management of companies. *Academy of Strategic Management Journal, London*, 2019, V.18 (1), pp.1-6. Available at: <https://www.abacademies.org/articles/Blockchain-as-an-innovative-technology-in-the-strategic-management-of-companies-1939-6104-18-S-1-437.pdf>
3. Rahulina N. V., Karakai M. S. (2020). Osoblyvosti ta tendentsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini. [Peculiarities and trends in the development of the digital economy in Ukraine]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*. No. 11. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_11_81 [in Ukraine]
4. Marchenko O. (2020). Tsyfrova ekonomika v Ukraini: osnovni tendentsii ta perspektyvy rozvytku. [Digital economy in Ukraine: main trends and development prospects]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk - Galician Economic Bulletin*. No. 4. P. 34–39. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.04.034 [in Ukraine]
5. Raievniewa O. V., Aksonova I. V., Brovko O. I. (2021). Porivnialnyi reitynhovyi analiz stanu ta tendentsii didzhitalizatsii ukrainskoho suspilstva ta ekonomiky [Comparative rating analysis of the state and trends of digitization of Ukrainian society and economy]. *Problemy ekonomiky*. Vol. 4. P. 56–66. [in Ukraine]
6. Razumei H. Yu. (2020). Didzhitalizatsiia publicnogo upravlinnia yak skladnyk tsyfrovoy transformatsii Ukrainy [Digitization of public administration as a component of the digital transformation of Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia -Public administration and customs administration*. – 2020. - № 2(25). – S. 139 – 145. [in Ukraine]
7. Krasnomovets P. Plan «Dydzhitalizatsiia». *Forbes Ukraine*. Available at: <https://forbes.ua/innovations/plan-dydzhitalizatsiya-na-vidnovlennya-ta-tsyfrovyy-rozvitok-do-2025-roku-khochut-zaluchiti-i-vitratiti-692-mlrd-grn-kudi-pidut-groshi-05072022-7000>
8. Semenchenka A.I., Dreshpaka V.M. (2017). Elektronne uriaduvannia ta elektronna demokratsiia : navch. posib. : u 15 ch. [Electronic governance and electronic democracy: training manual : in 15 parts] Kyiv, 2017. - Ch. 2. - 72 s. - Rezhym dostupu: https://onate.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Part_002_Feb_2018.pdf. [in Ukraine]
9. Lopushynskyy I.P. (2018). “Tsyfrovi robochi mistysya” derzhavnykh sluzhbovtziv yak vahoma skladova elektronnoho uryaduvannya v Ukrayini [“Digital Jobs” of Civil Servants as a Significant Component of E-Government in Ukraine”]. *Journal Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovryaduvannya - The theory and practice of public administration and local self-government*. Vol. 1. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2018_1_29 [in Ukrainian].

10. Kuybida V.S., Karpenko O.V., Namestnik V.V. (2018). Tsyfrove vryaduvannya v Ukraini: bazovi definitsiyi ponyatiyno-katehorial'nohoaparatu [Digital Governance in Ukraine: Basic Definitions of the Conceptual and Categorical Apparatus]. *Journal Visnyk Natsionalnoyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy*. Seriya : Derzhavne upravlinnya - Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Series: Public Administration. Vol. 1, pp. 5-10. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2018_1_3 [in Ukrainian].

Література:

1. Karpenko, L. (2019). Innovative Trends in the Process Modelling of International Strategies: Systematic of Fundamental Factor Models. *Proceedings of the 6th International Conference on Strategies, Models and Technologies of Economic Systems Management*, 2019, V.95, pp. 349-354.
2. Karpenko, L. – Starodub, D. (2019). Blockchain as an innovative technology in the strategic management of companies. *Academy of Strategic Management Journal, London*, 2019, V.18 (1), pp.1-6. Available at: <https://www.abacademies.org/articles/Blockchain-as-an-innovative-technology-in-the-strategic-management-of-companies-1939-6104-18-S-1-437.pdf>
3. Рагуліна Н. В., Каракай М. С. Особливості та тенденції розвитку цифрової економіки в Україні [Електронний ресурс] / Н. В. Рагуліна, М. С. Каракай // Ефективна економіка. 2020. - № 11. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_11_81
4. Марченко О. Цифрова економіка в Україні: основні тенденції та перспективи розвитку / О.Марченко // Галицький економічний вісник. 2020. - Том 65. - № 4. - С. 34–39. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.04.034
5. Раєвнева О. В. Порівняльний рейтинговий аналіз стану та тенденцій діджиталізації українського суспільства та економіки / О. В. Раєвнева, І. В. Аксьонова, О. І. Бровко // Проблеми економіки. – 2021. – № 4. – С. 56-66.
6. Разумей Г. Ю. Діджиталізація публічного управління як складник цифрової трансформації України / Г. Ю. Разумей, М. М. Разумей // Публічне управління та митне адміністрування. – 2020. - № 2(25). – С. 139 – 145
7. Красномовец П. План «Діджиталізація». Forbes Ukraine. Режим доступу: <https://forbes.ua/innovations/plan-didzhitalizatsiya-na-vidnovlennya-ta-tsifroviy-rozvitok-do-2025-roku-khochut-zaluchiti-i-vitratiti-692-mlrd-grn-kudi-pidut-groshi-05072022-7000>
8. Електронне урядування та електронна демократія : навч. посіб. : у 15 ч. / за заг. ред. А.І. Семенченка, В.М. Дрешпака. Київ, 2017. - Ч. 2. - 72 с. - Режим доступу: https://onat.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Part_002_Feb_2018.pdf.
9. Лопушинський І. П. «Цифрові робочі місця» державних службовців як вагома складова електронного урядування в Україні. / І. П. Лопушинський // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2018. № 1. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2018_1_29.
10. Куйбіда В. С. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату / В. С. Куйбіда, О. В. Карпенко, В. В. Наместнік // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління. - 2018. - № 1. - С. 5-10. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2018_1_3.

UDC: 355:3.073.533

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-38-48](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-38-48)

Naplyokov Yuriy Vasilievich Doctor of Philosophy in Public Administration, Associate Professor, Head of NATO Planning and Staff Procedures Department, National University of Defense of Ukraine, Povitroflotsky prospect, 28, Kyiv, 03049, tel.: (098) 242-13-53, <https://orcid.org/0000-0002-0343-8337>

ASPECTS OF PARTICIPATION OF THE CIVIL SOCIETY IN MAINTAINING NATIONAL SECURITY AND DEFENSE

Abstract. The article reflects the aspects of civil society participation in ensuring national security and defense in times of crisis in a complex and dynamic environment.

The Clausewitz's concept of interaction between the government, the armed forces and the population in contemporary conditions is revised. It is determined that in times of crisis, there is a need for more active involvement of civil society in the full cycle of development of the state as a certain social system with the help of public administration instruments. Civilian control under the security sector with the participation of civil society should fully include assistance in the development and refinement of the national security and defense strategy, its effective implementation and monitoring of the results of its implementation.

Participation of civil society through public administration institutions in the development of the social system helps to implement changes and adapt it to the new environment. It also helps to reconsider the goals, identify acceptable means and ways to balance them with risk in development and implementation of national security and defense strategy and plans.

It is established that, depending on the state of the social system and the environment, civic considerations serve as a certain indicator of the use of instruments of state power, which makes the process of ensuring national security and defense flexible and natural.

Considering the state as an open system, it is determined that the state authorities provide convergent thinking that should close the system in time to the extent necessary to protect it from undesirable influences and direct it to achieve the established goals, while civil society generates divergent thinking to open the system for adaptation in order to maintain its functionality and competitiveness in changing conditions. Effective cooperation between the state authorities and civil society should be based on the concept of “whole of government.”

Keywords: civil society, national security and defense, public administration, civil control, strategy, instruments of state power, thinking.

Напльоков Юрій Васильович доктор філософії з публічного управління та адміністрування, доцент, начальник кафедри планування та штабних процедур НАТО, Національний університет оборони України, Повітрофлотський проспект, 28, м. Київ, 03049, тел.: (098) 242-13-53, <https://orcid.org/0000-0002-0343-8337>

АСПЕКТИ УЧАСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Анотація. В статті відображено аспекти участі громадянського суспільства у забезпеченні національної безпеки і оборони під час кризи в умовах складного та динамічного середовища.

Переглянуто концепцію К. Клаузевіца щодо взаємодії між урядом, збройними силами та населенням в сучасних умовах. Визначено, що в умовах кризи існує потреба у більш активному залученні громадянського суспільства до повного циклу розвитку держави як певної соціальної системи за допомогою інструментів публічного управління. Цивільний контроль над сектором безпеки за участю громадянського суспільства повинен в повній мірі включати сприяння розробці та уточненню стратегії національної безпеки та оборони, її дієве впровадження та контроль результатів її реалізації.

Участь громадянського суспільства через інститути публічного управління у розвитку соціальної системи допомагає впровадженню змін та її адаптації до нового середовища. Це також сприяє перегляду цілей, визначенню прийнятних засобів та шляхів з метою їх балансування з ризиком під час розробки і виконання стратегії та планів щодо забезпечення національної безпеки та оборони.

Встановлено, що відповідно до стану соціальної системи та середовища громадянські міркування служать певним індикатором застосування інструментів державної влади, що робить процес забезпечення національної безпеки і оборони гнучким і природним.

Розглядаючи державу як відкриту систему, визначено, що державна влада забезпечує конвергентне мислення яке повинно вчасно закривати систему в необхідному ступені для її захисту від небажаних впливів та направлення на досягнення встановлених цілей, в той час як громадянське суспільство генерує дивергентне мислення, щоб відкривати систему для адаптації з метою підтримання її функціональності та конкурентоспроможності в змінних умовах. Ефективна співпраці між державною владою і громадянським суспільством має ґрунтуватись на концепції “цілісного уряду”.

Ключові слова: громадянське суспільство, національна безпека і оборона, публічне управління, цивільний контроль, стратегія, інструменти державної влади, мислення.

Target setting. In a complex and dynamic environment providing the security and defense of the state, as a social system, requires participation of civil society not

only in ensuring civilian control over the security sector, but also its participation in the full cycle of social system development.

Analysis of recent researches and publications. The analysis of the issue of civil society participation in the control of state power in the field of security and defense is presented in the works of scholars such as: H. Sytnyk, T. Bielska, O. Parkhomenko-Kutsevil, P. Vorona, P. Pantev, V. Ratchev, Eden Cole, Philip Fleury and Simon Lunn. At the same time, these works highlight only certain aspects of cooperation between civil society (CS) and the military, but the study of the comprehensive approach of CS participation to ensure security and defense in the cycle of social system development has not been fully considered.

The purpose of the article is to justify statement that ensuring national security and defense in conditions of changeable and dynamic environment requires active CS participation in a full cycle of the security and defense process.

The statement of basic material. A key problem of civil-military relations is that “one of society’s institutions, the armed forces, is given a monopoly on the use of a large range of instruments of lethal force in order to protect the interests, external and internal, of that society” [1, p. 7]. The issue of regulation of application of the military instrument of state power may have a paradoxical character. Participation of the CS in decision-making to deal with this paradox can facilitate balancing the framework of ends, ways, means and risk to implement a security and defense strategy successfully through proper application of military means.

A state, as a social system (system), develops in a certain environment through interconnected changes of its three main parts, such as 1) organizational, 2) mental (spiritual and political) and 3) information and communication [2, p. 10]. In the democratic society this process is based on public management. Active, influential and developed CS contributes to building an open and progressive society where citizens can participate in policy-making and solving social problems [3].

Internal changes of the system due to the development of society’s needs and changes of the exterior environment require a timely response of the system to them to save its functionality and achieve desired goals. The response can be reflected in shaping of the environment by the system or adapting the system to it or a combining both approaches in a certain proportion.

The complexity of the system and the environment does not allow for template development presented by established rules and official documents. The SA and the CS provides convergent and divergent thinking correspondently. Cooperation between the SA and the CS generates a certain proportion of convergent-divergent thinking that should make the system open, adaptable and protected at the same time in conditions of complex and dynamic environment. This proportion depends on the level of crisis and the level of equilibrium between the system and the environment, which can be determined by a coefficient of dynamic equilibrium (K_{eq}). This coefficient “defines a degree of equilibrium between the system and the environment in a certain moment and also illustrate system openness, adaptability and effectiveness [4, p. 8].”

The state develops through implementation its strategy that is “about how nations use the power available to them to exercise control over people, places, things and events to achieve objectives in accordance with their national interests and policies” [5, p. V]. It is possible to consider “strategy as a way of thinking and acting in order to survive among others through maintaining, securing and promoting national interests. The strategy can be considered as a game (competition) of interests of different actors who can be notionally divided in allies, partners, neutral and enemies. This game is endless, flexible and may have changeable rules. The actors are dynamic in their roles and behavior.

The policy and strategy formulation process is intensely political and influenced by many interests and groups. This process can depend on politics of regime, religion, ideology and culture, geography and economic factors. The strategic task is to keep previous and current advantages, get new benefits and minimize loses in competition with others.”

The strategy formulation framework (fig. 1) includes key concepts such as national purpose, national interests, national policy, strategy and national instruments of power. From this model ends, ways, means and risk (EWMR) have to be balanced. It can provide successful achievement of the desired ends that are also changeable and can be considered from the position that “the object in war is a better state of peace – even if only from your own point of view” [6, p. 338]. Balancing EWMR may require CS participation to review ends, propose appropriate means and way from its own perspective.

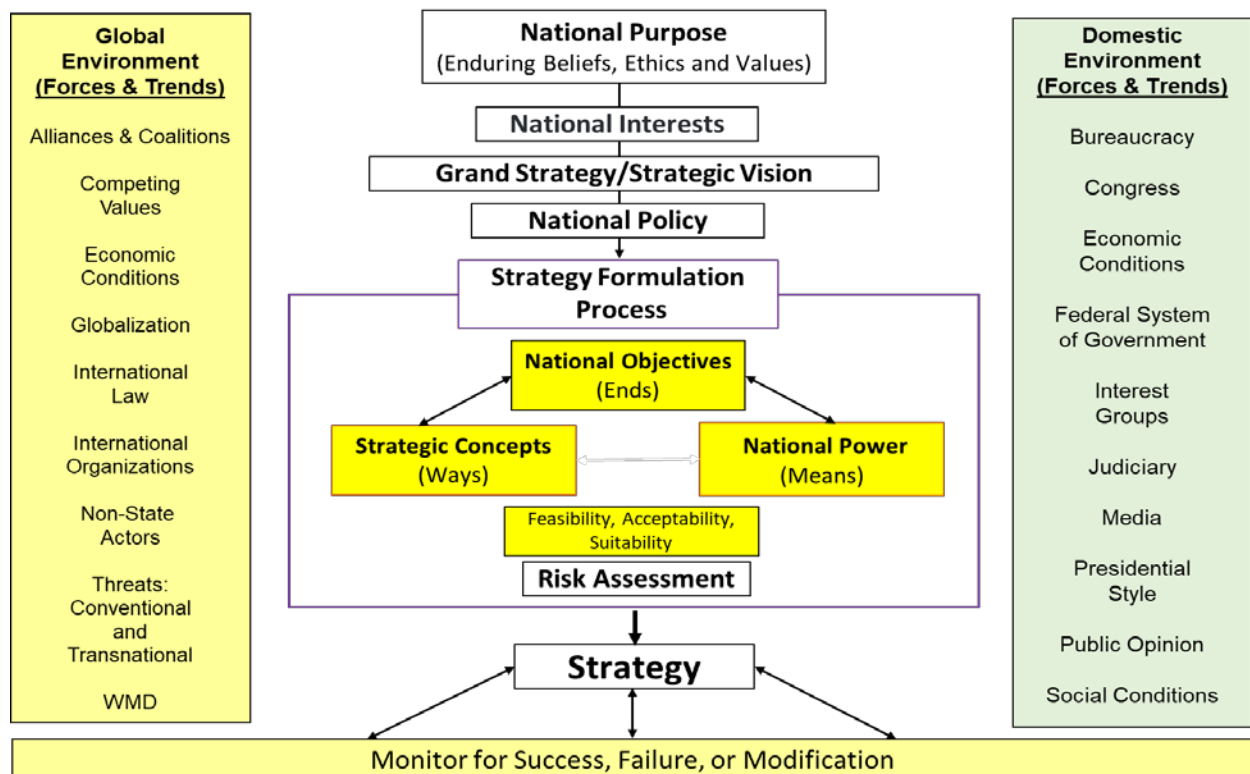

Fig.1. Strategy formulation framework

Source: Alan G. Stolberg [7, p. 6].

The national purpose is derived from strategic culture (enduring values, beliefs, ethics) and it influences the interests and aims of a state. National interests are what a state determines is important, based on its national values and within the context of the challenges and opportunities present in the international system, impact policy, strategy, and state actions.

National policy provides broad guidance and articulates national interests in the context of the strategic environment; national policy provides the focus for strategy formulation. Policy is guidance developed and articulated as a result of a political process and decision.

“Strategy is the art of controlling and utilizing the resources of a nation – or of a coalition of nations – including its armed forces to the end that its vital interests shall be effectively promoted and secured against enemies, actual, potential, or merely presumed. The highest type of strategy – sometimes called ‘grand strategy’ – is that which so integrates the policies and armaments of the nation that the resort to war is either rendered unnecessary or is undertaken with the maximum chance of victory” [8].

Strategy serves to policy through prioritized ends (objectives) links ways (approaches) and means (resources) to plan actions to achieve the ends in a given environment. The best strategies are iterative and have feedback loops in order to help update the strategy based on changes in the strategic environment and lessons learned that should be provided by the CS.

In many cases power considered as means, the strength or capacity that provides the “ability to influence the behavior of other actors in accordance with one’s own objectives” [9, p. 128]. National instruments of power are Diplomatic, Information, Military and Economic (DIME) [5, p. II-5] that can present a certain combination of means fulfills ways to achieve national objectives/ends in support of national interests.

“Power is the measure of a relationship” [10, p. 164]. Combination of means can vary to accomplish different tasks. The political-strategic decision-making aim is to determine the most suitable combination of means in the given environment to achieve desired ends. The role of decision-makers is to balance means (DIME) and identify a place of the “military” instrument of power.

“There are subtle characteristics of power that render its use in the national strategic formulation process more art than science” [11, p. 145]. Application of power in the context of means has a purpose to balance EWMR in the best possible way to achieve desired ends in the framework of possible permissible risk. Understanding the environment, its actors, own side, judgment is central to apply the instruments of power properly.

The purpose of planning is to develop ways by a proper use of means to achieve ends. Ways can be developed based on strategic culture, ethical issues of application of power and civil-military relations in the context of the role of military leaders in strategy making (fig. 1). The essence of planning is in proper arrangement of EWM to establish a new equilibrium, as a state of peace, between the system and operational environment. Political, military-strategic, operational and tactical levels of planning should be based on CS feedback.

According to Liddell Hart “the aim of strategy must be to bring about the battle under the most advantageous circumstances” [6, p. 324]. Maintaining a dynamic equilibrium between the state and the environment decreases losses by creating a balance between means which directs strategy to “the perfection of strategy” [6, p. 324] to achieve a desired end. Furthermore, the notion of system adaptation supports the statement that “strategy has not to overcome resistance... Its purpose is to diminish the possibility of resistance” [6, p. 323]. Resistance decreases when the system corresponds to the environment or they are adapted to each other. Ideally, they should be always in conditions of mutual equilibrium.

CS participation can facilitate making wise decisions to develop and implement the strategy and plans. According to M. Musashi, “the way of strategy is the way of nature. When you appreciate the power of nature, knowing the rhythm of any situation, you will be able to hit the enemy naturally and strike naturally” [12, p. 44]. The SA is ready to shape the environment and save an existing system structure when the CS prefers system adaptation that is considered as natural, logic and supported by the Sun Tzu philosophy of achieving desired goals through adaptation [13]. An operational approach in planning includes combination of adaptation and shaping by application of proper means and ways to balance the system.

The state security and defense strategy is supported by the military strategy that utilizes the military instrument of national power to support accomplishing political objectives of the national strategy through planning on the military-strategic, operational and tactical levels.

The national power, used to achieve a desired political objective, can be considered as multiplication of a state force by will of people. C. von Clausewitz proposed a trinity of three “magnets” such as the people, the commander and his army, and the government [14, p. 89] (fig. 2). He highlighted that “the passions that are to be kindled in war must already be inherent in the people; the scope which the play of courage and talent will enjoy in the realm of probability and chance depends on the particular character of the commander and the army; but the political aims are the business of government alone” [14, p. 89].

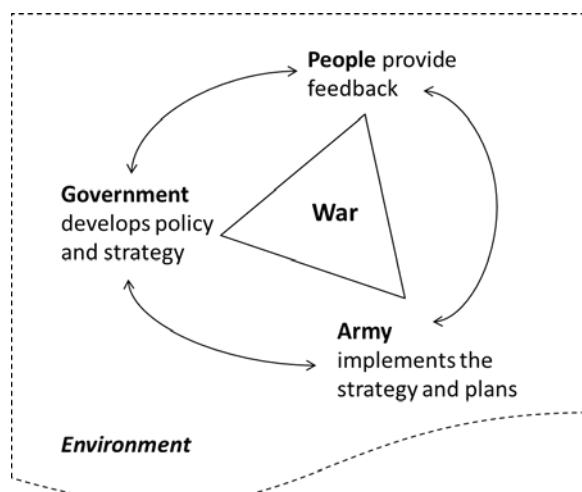

Fig. 2. A functional process of “magnets”

Source: created by the author based on the “Remarkable Trinity” [14].

The army presents force instrument (capacity) and chance, population has passion and “will” when the government formulates political objectives and policy. The government develops policy and strategy to satisfy needs of the society. The army provides defense and security by using military and nonmilitary means. People provides feedback for all activities. The task is to maintain “a balance between these three tendencies, like an object suspended between three magnets” [14, p. 89].

Absence of communication, mutual understanding and control between these “magnets” can make the state unable to achieve desired objectives. Cooperation between the SA (government), the CS (people) and the army in a crisis situation is crucial to balance EWMR by a proper application of DIME instruments of power. It can define the strategy and its implementation. However, features of the contemporary complex and dynamic environment generate some features of developing and maintaining modern strategy.

Colin Gray noted that “the real strategic challenges posed by, first, industrial age mass warfare and, second, nuclear weapons” can make the relevance of the book “On War” by C. von Clausewitz to future conflict purportedly dangerous irrelevant [15, p. 79]. There are also additional concerns that can influence effective strategy development and its implementation such as: 1) strategic culture has an archetypal nature that influences political decision-making and resists to system change in the new environment; 2) environmental changes may require balancing EWMR through reviewing believes, values, principles that define desired strategic objectives and the end state and 3) under informational and scenario influence the CS can make wrong judgment and biased decisions [16, p. 16].

The concerns above force creating a new approach to “the trinity” to develop and implement the strategy successfully. It requires more active involvement of the CS, applying critical thinking, taking prudent risk to make the system survivable and competitive in the contemporary complex and dynamic environment.

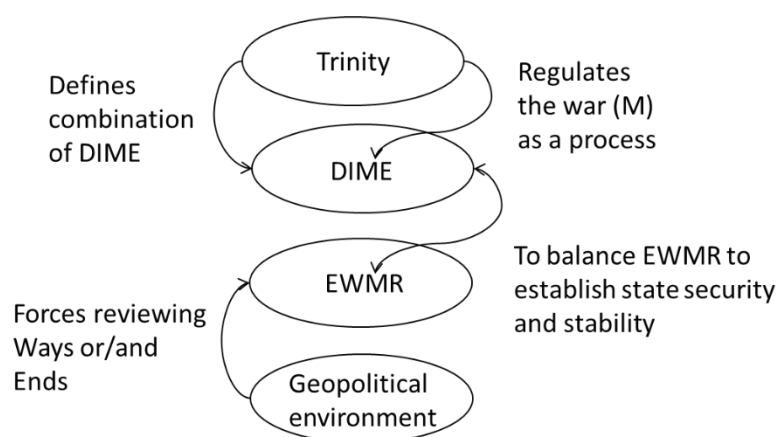

Fig.3. “Trinity” in the state decision-making

Source: created by the author.

The trinity of three “magnets” should work as a self-regulated system in which input, output and feedback manage it to achieve desired objectives. Three “magnets”

influence each other and present an entire whole with constant communication, common language, culture and objectives. “The trinity” regulates the war as a process and defines a DIME application that should balance EWMR taking into account interior and exterior changes (fig. 3).

In crisis the CS should actively participate in decision making to: 1) establish situation awareness and situation understanding; 2) clarify desired objectives, analyze the mission; 3) facilitate developing an approach to deal with a problem and 4) provide feedback of decision implementation. Also, CS can facilitate reviewing mental models to improve decision making in the new environment.

DIME instruments can be applied based on different combination of “soft” and “hard” power (tab. 1). Deviation of the system from a point of its stability provides energy to restore it again. A critical state of the system, when it loses its shape and functionality, can force applying “hard” power in more degree rather than “soft” one. The CS can facilitate making wise decisions on application of “soft” and “hard” power in the DIME framework by taking in account ethical considerations and possible second and third order effects.

Table 1.

“Soft” and “hard” types of DIME application [17]

	Diplomacy	Informational	Military	Economics
Soft power	Treaties, contacts, alliances	Cultural diplomacy, international broadcasting, PSYOPS	Threats of force	Trade agreements, WTO
Hard power	Coercive diplomacy, threats of force, threat of sanctions	Propaganda, perception management, public diplomacy, media operations	Combat	Sanctions

Understanding of the nature of the problem can be critical to apply a certain combination of power to solve it. Application of power can be considered in planning from the positions that: 1) flexible application of “hard” and/or “soft” power can provide synergy effect; 2) DIME can be applied directly or indirectly and 3) visualized outcomes with CS feedback can facilitate wise application of power.

A DIME combination is a product of political level decision-making that has to take in account the Clausewitz’s Trinity (fig. 2) in which three “magnets” should be always balanced. It can determine a required in the given environment combination of DIME that presents means in the EWMR framework. This process is flexible and based on a SA guidance to protect national interests and also demonstrate flexibility through monitoring CS feedback.

Civil considerations may strongly influence development and implementation of the strategy. It defines a way of DIME application that will maintain balance

among the Clausewitz “magnets.” It is a sensitive flexible process that may require constant CS feedback. Civil control encompasses not only “military” means, but also application of other instruments of power. They have to be properly arranged, synchronized and applied as an entire whole.

A notional gradient circle (fig. 4) encompasses DIME domains in different degree, but always includes civil considerations. Its shift should be managed through policy and strategy adaptation to the operational environment within possible permissible risk. In crisis situation the CS should be actively involved in monitoring of DIME application.

The notional gradient circle is an CS indicator that may naturally define appropriate DIME application based on the states of the system and the environment. This circle can be practically determined based on CS feedback, for instance, as a survey. Also, a graphical position and size of this circle can be a function of a level of equilibrium between the system and the environment, defined by a coefficient of dynamic equilibrium (K_{eq}).

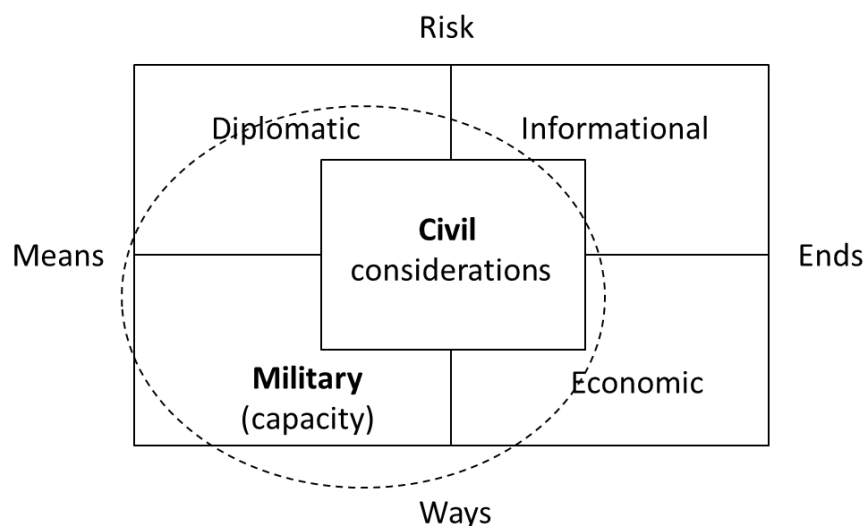

Fig.4. Civil considerations in DIME application
 Source: created by the author.

Cooperation between the SA and the CS should be based on the unity of efforts and supported by diverse expertise and capabilities of many ministries, agencies and other entities. The notion of “the whole of government [18, p. II-2 - II-3] can offer a synergetic use of the instruments of national power to implement a national security strategy. It is “an approach that fosters government-wide collaboration on purpose, actions, and results in a coherent, combined application of available resources and expertise to achieve the desired objective or end state.” This approach “enables achieving the balance of resources, capabilities, and activities that reinforce progress made by one of the instruments of national power while enabling success among the others” [19, p. 1-3].

Conclusion. To maintain national security and defense in conditions of crisis requires active participation of the civil society. Civil control under armed forces is only one of the functions that should not be separated from policy and strategy development and providing feedback of its implementation. In crisis situation civil society has to be actively involved in the state decision-making process through institutes of public management.

The notional gradient circle of civil considerations is a civil society indicator that may naturally define appropriate DIME application based on the states of the system and the environment. Thus, civil considerations can make the strategy and its implementation wise and natural.

The state as an open system should be developed through public management. The SA provides convergent thinking to close the system in a required degree when the CS generates divergent thinking to open the system for adaptation to keep it functional and competitive. This process should be supported by the concept of “the whole of government” to make cooperation between the SA and the CS fruitful to protect national interests.

References:

1. Pantev, Plamen, Valeri Ratchev Todor Tagarev, Viara Zaprianova. (2005). *Civil-military relations and democratic control of the security sector*. Sofia: G.S. Rakovsky Defense and Staff College.
2. Naplokov Yu. V. (2021). *Matematychna model publichnoho upravlinnia v umovakh dynamichnoho seredovayshcha*. Monohrafiia, Kyiv-Kharkiv: Maidan.
3. Ukaz Prezydenta Ukrainy №68. (2016). Pro spryannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>
4. Naplyokov, Yuriy V. (2014). “An Algorithm for Maintaining Dynamic Equilibrium to Achieve Strategic Goals”, Master’s thesis. Carlisle, PA: U.S. Army War College.
5. Joint Chief of Staff. (2018). *Strategy*. Joint Doctrine Note 1-18.
6. Hart, B. H. Liddell. (1991). *Strategy*, 2nd ed. New York: A meridian book.
7. Stolberg, Alan G. (2018). *National Security Policy and Strategy*. Carlisle, PS: United States Army War College.
8. Earle, Edwin Meade. (1943). *Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler*. Princeton: Princeton University Press.
9. Spanier, John and Robert L. Wendzel. (1996). *Games Nations Play*, 9th ed., Washington, DC: CQ Press.
10. Nation, R. Craig. (2008). *Theory of war and strategy*. Volume I, 3rd ed, edited by J. Boone Bartholomees, Jr.
11. Jablonsky, David. (2008). *Theory of war and strategy*. Volume I, 3rd ed, edited by J. Boone Bartholomees, Jr.
12. Musashi, Miyamoto. (1974). *A book of five rings*, trans. Victor Harris. New York: The Overlook Press.
13. Sun Tzu. (1971). *The Art of War*, trans. Samuel B. Griffith. London: Oxford University Press.
14. Clausewitz, C. von. (1989). *On war*, ed. Michael Howard and Peter Paret (Princeton, NJ: Princeton University Press.
15. Gray, S. Colin. (1999). *Modern Strategy*. New York: Oxford University Press.

16. Naplyokov Y. V. (2022). Archetypal aspects of scenario application in public administration. *Scientific Perspectives*, № 6 (24), 16 - 27.
17. Defined: Instruments of National Power. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=sluoOz_B9LU
18. Joint Chiefs of Staff. (2017). *JP 3-08. Interorganizational Cooperation*.
19. Headquarters, Department of the Army. (2019). *ADP 3-07. Stability*.

Література:

1. Pantev, Plamen, Valeri Ratchev Todor Tagarev, Viara Zaprianova. (2005). *Civil-military relations and democratic control of the security sector*. Sofia: G.S. Rakovsky Defense and Staff College.
2. Напльоків Ю. В. (2021). *Математична модель публічного управління в умовах динамічного середовища*. Монографія, Київ-Харків: Майдан.
3. Ukaz Prezydenta Ukrainy №68. (2016). Pro spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>
4. Naplyokov, Yuriy V. (2014). "An Algorithm for Maintaining Dynamic Equilibrium to Achieve Strategic Goals", Master's thesis. Carlisle, PA: U.S. Army War College.
5. Joint Chief of Staff. (2018). *Strategy*. Joint Doctrine Note 1-18.
6. Hart, B. H. Liddell. (1991). *Strategy*, 2nd ed. New York: A meridian book.
7. Stolberg, Alan G. (2018). *National Security Policy and Strategy*. Carlisle, PS: United States Army War College.
8. Earle, Edwin Meade. (1943). *Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler*. Princeton: Princeton University Press.
9. Spanier, John and Robert L. Wendzel. (1996). *Games Nations Play*, 9th ed., Washington, DC: CQ Press.
10. Nation, R. Craig. (2008). *Theory of war and strategy*. Volume I, 3rd ed, edited by J. Boone Bartholomees, Jr.
11. Jablonsky, David. (2008). *Theory of war and strategy*. Volume I, 3rd ed, edited by J. Boone Bartholomees, Jr.
12. Musashi, Miyamoto. (1974). *A book of five rings*, trans. Victor Harris. New York: The Overlook Press.
13. Sun Tzu. (1971). *The Art of War*, trans. Samuel B. Griffith. London: Oxford University Press.
14. Clausewitz, C. von. (1989). *On war*, ed. Michael Howard and Peter Paret (Princeton, NJ: Princeton University Press.
15. Gray, S. Colin. (1999). *Modern Strategy*. New York: Oxford University Press.
16. Напльоків Ю. В. (2022). Archetypal aspects of scenario application in public administration. *Наукові перспективи*, № 6 (24), 16 - 27.
17. Instruments of National Power. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=sluoOz_B9LU
18. Joint Chiefs of Staff. (2017). *JP 3-08. Interorganizational Cooperation*.
19. Headquarters, Department of the Army. (2019). *ADP 3-07. Stability*.

UDC 351.77:614.2(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-49-59](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-49-59)

Nikolina Iryna Ivanivna PhD, Associate Professor, Department of Management and Administration, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics, 87 Soborna, Vinnytsia, 21050, tel.: (097) 820-8077, <https://orcid.org/0000-0001-7718-8599>

Herasymiuk Kostiantyn Kharytonovych Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Medicine and Organization of public health services, National Pirogov Memorial Medical University, 56, Pirogova St., Vinnytsya, 21018, tel.: (050)313-53-09, <https://orcid.org/0000-0002-5189-8418>

SYSTEMIC TRANSFORMATIONS OF HEALTHCARE GOVERNANCE MECHANISMS

Abstract. The current healthcare sector in Ukraine is being transformed due to the destruction of the country's overall infrastructure and life support system as a result of military aggression. Establishment of effective public administration of the healthcare sector at the local level is becoming key to the implementation of Ukraine's policy on governance capacity.

The development of the public health system in Ukraine has been taking place in parallel with decentralisation transformations. Local governments of the territorial communities and the oblast, based on the adopted regulatory changes and relying on local contextual data, were able to develop adequate measures for their territory. These measures, in parallel with government programmes, were intended to strengthen public health.

The public administration bodies of territorial communities have failed to ensure quality management of healthcare facilities at the local level.

The results of the healthcare decentralisation reform have shown that in order to ensure affordable and quality healthcare, it is necessary to manage the healthcare delivery process and the hospital network at both the national and regional levels.

As of the beginning of 2023, hospitals were autonomous units whose managers solved problems within the operational and strategic objectives of their hospital structure. Competition for patients between different hospitals was unleashed on the healthcare market, increasing the fragmentation of services, worsening routing, reducing their quality and safety for patients. At the level of hospital districts, there was no multi-level system of medical care that would allow for differentiation of cases depending on their complexity and severity of the patient's condition.

To organise quality healthcare, the state must create rules and conditions that will encourage hospitals to transform. In turn, local governments and healthcare departments should learn how to create an effective network of healthcare businesses. In addition, they need to improve their competencies in good governance, monitoring, accounting, communication, and many others. An important consequence of the infrastructure stage of the healthcare reform is that local governments have become owners of healthcare enterprises, not institutions or facilities. They have to choose an effective leader, a model of management, reporting, investment, and much more. Hospital owners also have to implement strategies in partnership with local health departments and boards.

The maximum effect of management activities in the medical sector is largely determined by the level of development of the main sections of management, including planning, management, control and adjustment.

Keywords: public administration, health care system, public health, management, hospital districts, transformations.

Ніколіна Ірина Іванівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування, Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету, вул. Соборна, 87, м. Вінниця, 21050, тел.: (097) 820-8077, <https://orcid.org/0000-0001-7718-8599>

Герасимюк Костянтин Харитонович кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри соціальної медицини та організації охорони здоров'я, Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова, вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, 21018, тел.: (050)313-53-09, <https://orcid.org/0000-0002-5189-8418>

СИСТЕМНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Анотація. Сучасна сфера медичного обслуговування населення України трансформується у зв'язку із руйнування загальної інфраструктури країни та системи життєзабезпечення громадян через військову агресію. Створення ефективного публічного адміністрування медичної сфери на місцевому рівні стає ключовим у реалізації політики України щодо управлінської спроможності.

Розбудова системи громадського здоров'я в Україні відбувалася паралельно з децентралізаційними трансформаціями. Органи місцевого самоврядування територіальних громад та області, на основі ухвалених змін нормативно-правового характеру та спираючись на дані локального контексту, отримали можливість розробляти адекватні заходи для своєї території. Ці заходи паралельно з державними програмами покликані були зміцнювати громадське здоров'я.

Проте, органи публічного управління територіальних громад проявили неспроможність забезпечити якісне управління закладами охорони здоров'я на місцевому рівні.

Результати реформи децентралізації управління сферою охорони здоров'я показали, що для забезпечення доступної та якісної медичної допомоги необхідно управляти процесом надання медичної допомоги та мережею лікарень як на національному, так і регіональному рівні.

На початок 2023 року лікарні були автономними одиницями, менеджери яких розв'язували завдання в межах оперативних та стратегічних завдань своєї лікарської структури. На ринку медичних послуг реалізовувалася конкуренція за пацієнта між різними лікарнями, що збільшувало фрагментарність послуг, погіршує маршрутизацію, знижує їхню якість та безпеку для пацієнтів. На рівні госпітальних округів не було створено багаторівневої системи надання медичної допомоги, яка б дозволяла диференціювати випадки в залежності від їх складності та важкості стану пацієнта.

Для організації якісної медичної допомоги держава має створити правила та умови, які будуть стимулювати лікарні до перетворень. В свою чергу, органи місцевого самоврядування та департаменти охорони здоров'я мають навчитися створювати ефективну мережу медичних підприємств. Окрім того, вони мають вдосконалити компетенції із ефективного врядування, моніторингу, обрахунку, комунікації та багато інших. Важливим наслідком інфраструктурного етапу медичної реформи є те, що органи місцевого самоврядування стали власниками медичних підприємств, а не закладів чи установ. Власники лікарень мають займатися втіленням стратегій у партнерстві з місцевими департаментами та управліннями охорони здоров'я.

Максимальний ефект від управлінської діяльності в медичній сфері, багато в чому визначається рівнем розвитку менеджменту.

Ключові слова: публічнеуправління, система охорони здоров'я, громадське здоров'я, менеджмент, госпітальні округи, трансформації.

Problem setting. The development of the healthcare system and the implementation of national and local strategies is a key task set by the government as part of Ukraine's sustainable development goals until 2030. The current healthcare sector in Ukraine is being transformed due to the destruction of the country's overall infrastructure and life support system as a result of military aggression. Establishment of effective public administration of the healthcare sector at the local level is becoming key to the implementation of Ukraine's policy on governance capacity.

Analysis of recent research and publications. The issue of transforming governance mechanisms in the healthcare sector has become a subject of research in various fields. The use of these cross-sectoral developments provides a comprehensive understanding of the problem and allows assessing the impact of

management mechanisms on the performance results of healthcare facilities to achieve socio-economic benefits.

A. Barzylovych [1], S. Vovk [2], V. Karlash [3], L. Krynychko [4], A. Munko [5], M. Stovban [6] and others have studied the peculiarities of modern transformations in the healthcare sector.

The **aim** of the article is to highlight the content and results of systemic transformations of governance mechanisms in the healthcare sector.

Basic materials. With the adoption of the relevant regulatory documents [7, 8], one of the most ambitious reforms in the history of Ukraine, the healthcare reform, began in 2016.

The transformation of the financing system was one of the first and perhaps the most important steps [9, 10]: A different financing principle has become an important component of the modern healthcare strategy. This principle takes into account the flow of funds to a healthcare facility regardless of the number of services provided. The patient, in due time, has the opportunity to visit a doctor and conclude a contract with him/her for medical services.

Ukraine inherited the Semashko healthcare system: a hypertrophied network of medical institutions that created a dispersion of resources, both financial and human, which significantly deteriorated the quality of care. Since 1991, the network in Ukraine has been gradually shrinking, but it still remains the largest in Europe.

Since the restoration of Independence, we have been financing (and now paying for the services of) a huge number of hospitals. As of 2019, Ukraine was one of the countries with the largest bed capacity in the world, three times that of the UK and almost twice that of Estonia, with 35 hospitals per million Ukrainians working daily to meet medical needs, representing 188 beds for 114 patients. However, Ukraine has a high rate of hospitalisation and mortality.

Irreparable losses due to diseases and conditions requiring intensive treatment can be avoided through the implementation of a hospital planning system at the level of each oblast, optimised patient routes, integration of medical services and appropriate concentration of resources.

The development of the public health system in Ukraine has been taking place in parallel with decentralisation transformations. Experts of the United Nations Development Programme (UNDP) insist that decentralisation of power is the main effective tool for socio-economic development of systems, means of autonomising local self-government, increasing its activity and strengthening local democracy.

In general, the decentralisation reform in Ukraine, called the administrative-territorial reform, is considered effective, and its consequences, among other things, allowed Ukraine to preserve its statehood after the full-scale invasion on 24 February 2022.

Local governments of the territorial communities and the oblast, based on the adopted regulatory changes and relying on local contextual data, were able to develop adequate measures for their territory. These measures, in parallel with

government programmes, were intended to strengthen public health. Self-governing actions by local authorities to prioritise needs allowed for more efficient use of resources and the development of adequate socio-economic development programmes.

However, when it comes to the decentralisation reform, which lasted from 2014 to 2020, it has a number of shortcomings in the context of healthcare management. The public administration bodies of territorial communities have failed to ensure quality management of healthcare facilities at the local level.

Having received broader powers as part of the administrative-territorial reform, local public authorities have shown an unreadiness to effectively manage healthcare facilities, which are a priori a complex area with a high risk to the lives and health of citizens. Often, local budgets are used to purchase equipment that does not meet modern medical standards, untimely construction work in medical institutions, and the creation of new healthcare facilities that may be excessive for the number of people living in a particular area can also be observed.

Another significant problem in practice is the interaction of several communities to support healthcare facilities that serve residents of different territorial communities, or when large territorial communities, owning several or dozens of healthcare facilities, try to develop them without interaction with other territorial communities or the oblast level of healthcare administration.

In addition, Ukraine has retained the Soviet, outdated division of hospitals into city, raion, and oblast ones, which hinders the development of the healthcare system. Very often, in large territorial communities, there can be both city and raion hospitals located next to each other providing typical services. This leads to overspending of healthcare resources and the inability of healthcare facilities to develop in terms of providing quality healthcare services, as there is not enough patient flow. Often these services do not cover the full range of needs of the population, and the healthcare facility develops only on the basis of the human and material capacities of the healthcare institution.

The results of the healthcare decentralisation reform have shown that in order to ensure affordable and quality healthcare, it is necessary to manage the healthcare delivery process and the hospital network at both the national and regional levels.

As of the beginning of 2023, hospitals were autonomous units whose managers solved problems within the operational and strategic objectives of their hospital structure. Competition for patients between different hospitals was unleashed on the healthcare market, increasing the fragmentation of services, worsening routing, reducing their quality and safety for patients.

At the level of hospital districts, there was no multi-level system of medical care that would allow for differentiation of cases depending on their complexity and severity of the patient's condition. Hospitals were not networked either functionally or organisationally. The absence of a system of regionalisation of intensive care medical services leads to unjustified expenditures on healthcare facilities, along with the low quality of these services.

We are convinced that irreparable losses due to diseases and conditions requiring intensive treatment can be avoided through the implementation of a hospital planning system at the level of each oblast, optimised patient routes, integration of medical services and appropriate concentration of resources.

In July 2022, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted a law [11] that launched the next stage of the healthcare reform – the infrastructure stage – the formation of a capable network of hospitals. To implement the requirements of this law, the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted Resolution No. 174 of 28 February 2023 “Some Issues of Organising a Capable Network of Healthcare Facilities”, which regulated the update of approaches to defining hospital districts and the introduction of modern approaches to the formation of a network of medical institutions [12].

Ukraine is introducing new approaches to the formation of hospital districts in order to ensure that patients receive three key indicators of healthcare: quality, accessibility and being free of charge. Each oblast has become a separate hospital district, which in turn is divided into clusters. Within one hospital district, hospitals are divided into supercluster, cluster and general ones. In general, the reform envisages that the simplest diseases will be treated as close to the patient as possible, in general hospitals. In the case of more complex health problems, patients will be referred to cluster and supercluster hospitals that will provide highly specialised services.

The infrastructure stage of the healthcare reform does not involve closing hospitals. The reform envisages the creation of a capable network of medical institutions. It is the hospitals that have formed a capable network that will receive priority financial and logistical resources, which are significantly limited during the war. It is here that they will be able to provide the best results in the shortest possible time.

Important components of the reform include decentralisation of less complex medical services and concentration of more specialised medical care; differentiation of services depending on the complexity of cases and risk management.

In accordance with the Government's resolution, the regional military administrations submitted to the Ministry of Health their own vision of the hospital district plan and the formation of a capable network, taking into account the development of primary healthcare facilities and emergency medical care locations.

In June-July 2023, the list of supercluster, cluster and general hospitals of the capable network was agreed and approved. Currently, 562 institutions are included in the capable network in 19 oblasts, of which 123 are supercluster, 157 – cluster, and 282 – general institutions [13].

The reform includes oblasts where no active hostilities are taking place. Currently, the capable network is not being implemented in Zaporizhzhia, Donetsk, Luhansk, Kherson, Mykolaiv oblasts and in the Autonomous Republic of Crimea.

In addition, a three-year plan for the development of a capable network and separate plans for the development of medical institutions should be drawn up for

each hospital district. Thus, oblast administrations and communities will have a clear understanding of where and what medical services patients will receive, where the material and technical base needs to be strengthened, etc. Each healthcare facility, in turn, will have a clear understanding of what services need to be developed in accordance with its role in the network, how to plan human and financial resources, etc.

We agree with M. Stovban that an effective strategy for the interaction and development of healthcare institutions within one hospital district should meet the requirements of the national strategy for the development of the medical sector, which defines the main vectors and directions of development of the resource potential of the medical sector. It also should meet the strategies for the development of the healthcare system at the regional and municipal levels, which take into account the infrastructure and resource capabilities of a particular region and are focused on the specific needs of the population for medical care [3].

To organise quality healthcare, the state must create rules and conditions that will encourage hospitals to transform. In turn, local governments and healthcare departments should learn how to create an effective network of healthcare businesses. In addition, they need to improve their competencies in good governance, monitoring, accounting, communication, and many others. An important consequence of the infrastructure stage of the healthcare reform is that local governments have become owners of healthcare enterprises, not institutions or facilities. Accordingly, they have a number of extremely difficult tasks that are similar to those faced by the owners of millions of private enterprises around the world. They have to choose an effective leader, a model of management, reporting, investment, and much more. Hospital owners also have to implement strategies in partnership with local health departments and boards.

In our opinion, the maximum effect of management activities in the medical sector is largely determined by the level of development of the main sections of management, including planning, management, control and adjustment [14]. The skilful use of this arsenal and a scientifically based approach allows achieving strategic goals and solving current problems of a medical institution. A special place here is occupied by risk management.

The interpretation of risk management in healthcare is carried out through the definition of its main functions, in particular, it is understood as a system of measures to reduce the damaging effect or destructive impact of an existing danger on the health, life, property or financial situation of a person at risk.

In terms of foreign practice, risk management in the healthcare sector has two main approaches: organisational (focuses on the internal and external environment of the organisation) and human-centred (focuses on individual errors related solely to the human factor).

Any organisation, especially a healthcare one, should have an assessment system to prevent errors, as most defects can only be prevented through its action. In the context of a low safety culture, inadequate labour organisation, and high staff workload, situations arise when these barriers become ineffective.

Any risk has two key characteristics: probability and damage.

The results of the analysis and generalisations suggest that risks should be considered from a medical point of view, as the impact of random events that can cause physical, moral and economic damage to human health; and as a socio-economic event or a group of related random events that cause damage to the object that possesses this risk.

The basis for managing these scenarios should be a certain mechanism, the basic tasks of which are: defining the risk environment, identifying it, analysing, planning and implementing measures that affect it, developing and maintaining a state of orderly risk management structure, and finally, monitoring the implementation of preventive measures at all levels of the healthcare organisation.

The main tools for risk management in the healthcare sector should be quality standards for medical care and modelling the final results of managing medical enterprises.

The concept of facility management, which involves the principle of dividing functions in an organisation into non-core and core functions, may also be useful for healthcare managers. Core functions are those for which the relevant healthcare institution was directly created. In medical institutions, core functions are the provision of medical services and care.

Unlike the main ones, a healthcare facility has a range of related responsibilities: paying for housing and communal services, organising catering and waste disposal, and carrying out routine repairs to premises and equipment. In other words, non-core functions can be viewed as the subject of facility management.

International experience shows that the use of facility management reduces the cost of maintaining real estate while improving the quality of service by hiring support staff, as well as by saving money on the wholesale purchase of food, building materials, and consumables. This is achieved through a cumulative effect, as one facility management company can manage several healthcare facilities.

Thus, the private sector is interested in making investments and receiving guaranteed profits by bringing modern technologies, know-how, and effective management to joint projects. The public sector receives additional funding for joint projects and solves not only infrastructure problems but also achieves social stability.

The next area of transformation of healthcare management takes into account the results of the reform of productive forces and industrial relations in the medical sector. Since it is unlikely that technologies will be found in the near future that can replace practical medicine, we can only rely on the introduction of scientific progress into the organisation of production process management. The intensification of medical activities means freeing healthcare workers from performing unnecessary work. In our opinion, it is advisable to periodically review the workload and functional responsibilities of hospital staff.

Conclusions. The development of the public health system in Ukraine has been taking place alongside with decentralisation transformations. The results of the healthcare decentralisation reform have shown that in order to ensure affordable and quality healthcare, it is necessary to manage the healthcare delivery process and the hospital network at both the national and regional levels. In order to organise quality healthcare, the state must create rules and conditions that will encourage hospitals to transform. In turn, local governments and healthcare departments should learn how to create an effective network of medical enterprises. The effect of increasing the capacity of healthcare facilities can be enhanced by developing the main components of the management process and a science-based approach. Adherence to these postulates allows achieving strategic goals and solving current problems of the healthcare facility. Systemic transformations of management mechanisms include the development of concession cooperation, the introduction of facility management, risk management, and the intensification of medical activities.

References:

1. Barzylovykh, A. (2020) Transformatsiia systemy okhorony zdorovia v Ukraini. [Health system reform in Ukraine: strategic aspects], *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*, 2, 134–140 [in Ukrainian].
2. Vovk, S. & Lobas, V. (2017) Modernizatsiia upravlinskykh protsesiv v systemi okhorony zdorovia ta faktoriv dlia rozvynennia kontsesiinoi spivpratsi [Modernization of management processes in the system of health protection and factors for sustainable cooperation development] The Strategic Potential of the State and Territorial Development [collective monograph], European Institute of Further Education. Donetsk State University of Management: Slovak Republic, Podhajska. 256 p.
3. Karlash, V. (2020), Derzhavne rehuliuвання suchasnym stanom okhorony zdorovia Ukrainy [State regulation of the current state of health care in Ukraine], *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid*, 1, 161–164 [in Ukrainian].
4. Krynychko, L. (2020) Problemy systemy okhorony zdorovia ta napriamy yikh vyreshennia: pohliad nauky ta praktyky [Problems of the health care system and directions for their solution: a view of science and practice]. *Aspekty publichnoho upravlinnia- Public Administration Aspects*, 8(6), 115–131 [in Ukrainian].
5. Munko, A. (2020) Detsentralizatsiia ta ctandardyzatsiia systemy publichnykh posluh (na prykladi sfery okhorony zdorovia) [Decentralization and standardization of the public services system (on the example of healthcare)]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, 8, (n.d.). www.dy.nayka.com.ua. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1714> [in Ukrainian].
6. Stovban, M. (2022) Kontseptualna funktsionalno-orhanizatsiina model systemy vzaiemodii zakladiv okhorony zdorovia v mezhakh odnogo hospitalnogo okruhu [Conceptual functional and organizational model of the system of interaction of health care institutions within one hospital district Link: (www.umj.com.ua/en/publication-229956-conceptual-functional-and-organizational-model-of-the-system-of-interaction-of-health-care-institutions-within-one-hospital-district)]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys - Ukrainian medical journal*. (n.d.). www.umj.com.ua. Retrieved from: <https://umj.com.ua/uk/publikatsia-229528-kontseptualna-funktsionalno-organizatsijna-model-sistemi-vzayemodiyi-zakladiv-okhorony-zdorov-ya-v-mezhah-odnogo-gospitalnogo-okruhu>
7. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku systemy hromadskoho zdorovia 30 lys. 2016 roku № 1002-r. [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the Concept of the development of the public health system from November 30 2016, №1002-r]. (n.d.). www.zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

8. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennia Kontseptsii reformy finansuvannia systemy okhorony zdorovia 30 lys. 2016 roku № 1013-r. [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the Concept of reform of financing of the healthcare system November 30 2016, №1013-r]. (n.d.). www.zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia zakonodavstva z pytan diialnosti zakladiv okhorony zdorovia 6 kvit. 2017 roku № 2002-VIII [Law of Ukraine On state financial guarantees of medical care for the population April 6 2017 №2002-VIII] (n.d.). www.zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19#Text> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naseleння 19 zhov 2017 roku № 2168-VIII [Law of Ukraine On state financial guarantees of medical care for the population October 19 2017 № 2168-VIII] (n.d.). www.zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia nadannia medychnoi dopomohy 1 lyp. 2022 roku № 2347-IX [Law of Ukraine On making changes to some legislative acts of Ukraine on improving the provision of medical care July 1 2022 № 2347-IX]. (n.d.). www.zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2347-20#Text> [in Ukrainian].

12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Deiaki pytannia orhanizatsii spromozhnoi merezhi zakladiv okhorony zdorovia 28 liut.2023 roku № 174 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine Some issues of organizing a capable network of healthcare facilities from February 28 2023, №174]. (n.d.). www.zakon.rada.gov. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

13. Spromozhna merezha medzakladiv. Ofitsiynyi sait Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy. [An efficient network of medical facilities. Site of the the Ministry of Health of Ukraine]. (n.d.). www.moz.gov.ua. Retrieved from: <https://moz.gov.ua/spromozhna-merezha> [in Ukrainian].

14. Nikolina, I. & Herasymiuk, K. (2022) Detsentralizatsiini transformatsii mekhanizmv upravlinnia munitsypalnoiu medytsynoiu [Decentralization transformations of municipal medicine management mechanisms]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini – Public management and administration in Ukraine*, 28, 90-93 [in Ukrainian].

Література:

1. Барзилович А. Д. Трансформація системи охорони здоров'я в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 2. С. 134–140.

2. Вовк С. М., Лобас В.М. Модернізація управлінських процесів в системі охорони здоров'я та факторів для розвинення концесійної співпраці The Strategic Potential of the State and Territorial Development [collective monograph], European Institute of Further Education. Donetsk State University of Management: Slovak Republic, Podhajska, 2017. 256 с.

3. Карлаш В. В. Державне регулювання сучасним станом охорони здоров'я України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 1. С. 161–164.

4. Криничко Л. Проблеми системи охорони здоров'я та напрями їх вирішення: погляд науки та практики. *Аспекти публічного управління*. 2020. № 6. С. 115–131.

5. Мунько А. Ю. Децентралізація та стандартизація системи публічних послуг (на прикладі сфери охорони здоров'я). *Державне управління: удосконалення та розвиток* : Наукове фахове видання / Головний редактор: Кобець А. С. 2020. № 8. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/52.pdf.

6. Стовбан М.П. Концептуальна функціонально-організаційна модель системи взаємодії закладів охорони здоров'я в межах одного госпітального округу. *Український медичний часопис*. 2022. URL: <https://umj.com.ua/uk/publikatsia-229528-kontseptualna-funksionalno-organizatsijna-model-sistemi-vzayemodiyi-zakladiv-ohoroni-zdorov-ya-v-mezhah-odnogo-gospitalnogo-okrugu>

7. Про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 р. № 1002-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-2016-%D1%80#Text>

8. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: Розпорядження Кабінету міністрів України від 30.11. 2016 р. № 1013-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80#Text>

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я: Закон України від 6.04.2017 р. № 2002-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19#Text>

10. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 р. № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення надання медичної допомоги: Закон України від 01.07.2022 р. № 2347-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2347-20#Text>

12. Деякі питання організації спроможної мережі закладів охорони здоров'я: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2023 р. № 174 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2023-%D0%BF#Text>

13. Спроможна мережа медзакладів. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/spromozhna-merezha>

14. Ніколіна І.І., Герасимюк К.Х. Децентралізаційні трансформації механізмів управління муніципальною медициною. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2022. № 28. С. 90-93.

UDC 351:364.694(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-60-72](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-60-72)

Nikolina Iryna Ivanivna PhD, Associate Professor, Department of Management and Administration, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics, 87 Soborna, Vinnytsia, 21050, tel.: (097) 820-8077, <https://orcid.org/0000-0001-7718-8599>

Nikolina Inna Ivanivna PhD, Associate Professor, Department of world history, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 32 Ostrozhsky, Vinnytsia, 21001, tel.: (068) 003-2470, <https://orcid.org/0000-0002-4969-5929>

Hulivata Inna Oleksandrivna PhD, Associate Professor, Department of Law, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics, 87 Soborna, Vinnytsia, 21050, tel.: (063) 316-8950, <https://orcid.org/0000-0003-4752-535X>

PUBLIC MECHANISM FOR DEVELOPING A BARRIER-FREE ENVIRONMENT IN UKRAINE

Abstract. The fundamental principles of the development of modern democratic states are consistent with the sustainable development goals. The sustainable development goals formed a universal doctrine of guidelines for the progress of the European community and Ukraine, which shares European values. The development of a barrier-free environment is a determinant of sustainable development of territorial communities in Ukraine, especially today, when the number of people with special needs is growing rapidly in war conditions.

Overcoming inequality, as one of the goals of sustainable development, is ensured by free access to resources and opportunities for every individual. The concept of barrier-free accessibility is complex and multifaceted. Many people associated this definition only with overcoming physical obstacles, but the category of "barrier-free accessibility" is much broader. It applies not only to people with disabilities, but also to each of us. In our society, there is a complex of obstacles for various groups, including those with reduced mobility, regarding accessibility in the infrastructural, economic, educational and digital spheres. In order to minimize and prevent such barriers, it is necessary to develop and implement a set of measures to remove access problems and better integrate different population groups.

More and more officials of territorial communities are interested in foreign and Ukrainian advanced practices of creating a barrier-free environment. Therefore, today, more than ever, it is expedient to improve our knowledge and optimize relevant activities, since the war in Ukraine causes the aggravation of this problem also due to the increase in the number of groups with limited mobility and people with special needs.

Generalization and implementation of advanced public experience will help apply best practices to ensure equal conditions and opportunities for everyone to exercise their rights and receive services in all spheres of life, which became the aim of the research. To achieve the aim, the following tasks were fulfilled: the theoretical and legal dimension of developing a barrier-free environment in Ukraine was carried out; best practices were analyzed and highlighted, recommendations were formulated to strengthen inclusion policy and develop a barrier-free environment.

The scientific novelty of the research is as follows: the systematization of public decisions regarding the development of barrier-free accessibility in Ukraine at the national level is proposed; the methodological provisions for the development of a barrier-free environment at the local level are summarized; the ways of removing access problems and better integration of different population groups are determined based on the analysis of foreign experience and advanced domestic practice.

Keywords: public mechanism, accessibility, barrier-free environment, inclusion policy, low-mobility population groups, persons with disabilities.

Ніколіна Ірина Іванівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування, Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету, вул. Соборна, 87, м. Вінниця, 21050, тел.: (097) 820-8077, <https://orcid.org/0000-0001-7718-8599>

Ніколіна Інна Іванівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця 21001, тел.: (068) 003-2470, <https://orcid.org/0000-0002-4969-5929>

Гулівата Інна Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри права, Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету, вул. Соборна, 87, м. Вінниця, 21050, тел.: (063) 316-8950, <https://orcid.org/0000-0003-4752-535X>

ПУБЛІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗБУДОВИ БЕЗБАР'ЄРНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Анотація. Фундаментальні засади розбудови сучасних демократичних держав суголосні цілям сталого розвитку, які утворили універсальну доктрину орієнтирів поступу європейської спільноти та України, що поділяє європейські цінності. Розбудова безбар'єрності є детермінантом сталого розвитку територіальних громад в Україні, особливо сьогодні, коли в умовах війни стрімко зростає кількість осіб з особливими потребами.

Подолання нерівності, як одна з цілей сталого розвитку, забезпечується вільним доступом до ресурсів та можливостей для кожного індивіда. Поняття безбар'єрності є складним та багатограним. Ця дефініція у багатьох людей ототожнюється виключно з подоланням фізичних перешкод. Категорія ж «безбар'єрність» стосується не лише людей з інвалідністю, а й кожного з нас. В нашому суспільстві спостерігається комплекс перешкод для різних, в тому числі, й маломобільних груп щодо доступності в інфраструктурній, економічній, освітній та цифровій сферах. Задля мінімізації та запобіганню таких бар'єрів потрібно розробляти й впроваджувати комплекс заходів для зняття проблем доступу та кращої інтегрованості різних груп населення.

Зарубіжними та українськими передовими практиками розбудови безбар'єрного простору цікавляться все більше посадовців територіальних громад. Тому сьогодні, як ніколи, доцільно покращувати свої знання та оптимізувати відповідну діяльність, оскільки війна в Україні зумовлює загострення цієї проблеми й через збільшення кількості маломобільних груп населення та людей з інвалідністю.

Узагальнення та систематизація передового публічного досвіду допоможе впроваджувати кращі практики щодо забезпечення рівних умов і можливостей, усім реалізувати свої права й отримувати послуги у різних сферах життєдіяльності, що і стало метою дослідження. Для досягнення мети реалізовано завдання: здійснено теоретико-правовий вимір розбудови безбар'єрного середовища в Україні; проаналізовано та виокремлено передові практики, розроблено рекомендації для посилення політики інклюзії та розвитку безбар'єрного простору.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: запропоновано систематизацію публічних рішень щодо розвитку безбар'єрності в Україні на національному рівні; узагальнено методичні засади щодо розбудови безбар'єрного середовища на місцевому рівні; виокремлено шляхи зняття проблем доступу та кращої інтегрованості різних груп населення на основі аналізу закордонного досвіду та передових вітчизняних практик.

Ключові слова: публічний механізм, доступність, безбар'єрне середовище, політика інклюзій, маломобільні групи населення, особи з інвалідністю.

Introduction. Barrier-free accessibility is a new step in the history of Ukraine, which had to face another cruel, bloody war. Today it is impossible to remain silent about the people who became and are still becoming victims of the armed conflict. War brings unbearable pain, suffering, and destruction of everything we love so much. In such a difficult time, everyone needs help, but how do disabled people feel in such a situation? The answer is clear to everyone – low-mobility population groups cannot live normally without physical or material assistance.

We believe that barrier-free accessibility is the joint responsibility of the state, business entities, and citizens. Currently, society needs to overcome stereotypes of thinking, small and medium-sized businesses need to transform the conditions for providing services for population groups with inclusion, and public authorities, both at the national and local levels, need to eliminate physical, informational, operational and behavioral barriers, minimize the risks of limited access of all population groups to various spheres of life.

Literature review. Some works [1-6] are devoted to the theoretical and practical issues of ensuring barrier-free accessibility, but we believe that this issue is under-researched.

Generalization and implementation of advanced public experience will help apply best practices to ensure equal conditions and opportunities for everyone to exercise their rights and receive services in all spheres of life, which became the **aim of the research**.

Results. At the beginning, we suggest considering how barrier-free accessibility is arranged in a foreign democratic society. The efforts of state institutions, private structures and civil society regarding barrier-free accessibility in Europe and the world are now mostly focused on separate areas [5]. Defined practices correlate with the UN Sustainable Development Goals, for example, ensuring inclusiveness, security, livability and environmental sustainability of cities and settlements.

The generalizations of advanced world practices regarding social inclusion by Ya. Radchenko show that the Scandinavian countries and the Federal Republic of Germany comprehensively approached the development of a barrier-free environment [4].

The EU has approved a number of program documents on inclusion and barrier-free accessibility. Barrier-free accessibility in the EU primarily presupposes: the creation of decent living conditions for all people in society; the realization of everyone's opportunities in the process of culture development; leisure provision and the maintenance of a space for self-expression; the formation of equal opportunities and free access to education, in particular education throughout life, as well as mastering additional skills. The adopted Strategy and Council of Europe Action Plan for Social Cohesion, the implementation of which was the responsibility of a specialized intergovernmental body, testify to the importance of inclusiveness and barrier-free accessibility in Europe [5].

Presently, the special Lifelong Learning Strategy is operating in Estonia, which is obliged to provide the necessary learning opportunities at any level of education, namely: supporting social and individual development of all students; raising the level of education; entrepreneurship; creativity.

Each country has its own, individual approach to the issue of ensuring architectural accessibility. Therefore, for example, in the city of Warsaw, in Poland, changes are being made in the architectural accessibility of the city within the

framework of the Warsaw plan adjusted for the population with limited mobility, and it is considered as one of the main components of ensuring the rights of persons with disabilities. A similar situation can be seen in the architectural plan of Berlin, which is aimed at observing the rights of people within the framework of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, who require special living conditions.

A universal design of architectural accessibility is created and provided in the cities of Norway. Such a model of architectural accessibility can be both the foundation of larger accessibility programs for citizens with reduced mobility, and a separate part of the city's sustainable development program.

The analysis of foreign experience shows that inclusive education and work, equality between employees, encouraging of employers to hire people from low-mobility groups have a positive impact on both people and the country's economy.

Ukraine and Ukrainians are moving in a difficult but correct direction – the development of their own country that meets all European standards, one of which is the creation of a barrier-free environment. During the years of independence of our sovereign state, the theoretical and legal principles of barrier-free accessibility have been developed in Ukraine.

It is important to emphasize the fact that in order to implement barrier-free solutions, it is necessary for every object that is planned, reconstructed, built in the community to meet the norms of inclusion. The new infrastructure of Ukraine should not correspond to such concepts as “not for everyone”, “ill-conceived”, “inaccessible”, “inconvenient”. The picture of the future barrier-free Ukraine must be created by means of the opposite terminology.

The process of developing the plan, the implementation of which should ensure equal opportunities for every person to exercise their rights, receive services, promote the integration of different population groups, i.e. make Ukraine barrier-free, began back in July 2009. It was at that time that the Cabinet of Ministers of Ukraine issued the Resolution “On approval of the plan of measures regarding the creation of a barrier-free living environment for persons with limited physical capabilities and other groups with limited mobility for the years 2009-2015 “Bezbarierna Ukraina” (“Barrier-free Ukraine”) [7].

On December 3, 2020, the President of Ukraine V. Zelenskyy issued the Decree "On ensuring the creation of a barrier-free environment in Ukraine" [8], in which he stated the following: the Cabinet of Ministers of Ukraine with the involvement of the National Institute of Strategic Studies, representatives of state and local self-government bodies, institutes of civil society, scientists, experts, taking into account the best domestic and international experience, to develop and approve the National Strategy for the creation of a barrier-free environment in Ukraine by April 12, 2021.

On April 4, 2021, the Cabinet of Ministers of Ukraine issued an order “On the approval of the National Strategy for the creation of a barrier-free environment in

Ukraine for the period until 2030” [9]. The purpose of the Strategy is to create a barrier-free environment for all population groups, to ensure equal opportunities for each person to exercise their rights, to receive services on a par with others by integrating physical, informational, digital, social and civil, economic and educational barrier-free accessibility to all spheres of state policy.

According to the statistics, the number of people who need special conditions for a proper quality of life is quite large. The percentage of residents with reduced mobility reaches about 30%: these include people in wheelchairs, the blind, parents with strollers, people on crutches, and the elderly [1]. Currently, the percentage of people with special needs is increasing.

There should be no obstacles in life that would make it impossible for a person to use services or move around. In this direction, there are certain rules aimed at facilitating the life of groups with reduced mobility. O. Chernyshov claims that right now, for the first time in the years of independence, full-scale changes have begun at the highest level of the state. These changes should create a universal environment and equal opportunities for all residents under the slogan “Barrier-free accessibility – for everyone” [6].

On October 23, 2021, during her visit to Germany, the First Lady of Ukraine Olena Zelenska presented at the Frankfurt Book Fair “The Barrier-Free Handbook” [11] prepared on her initiative and in cooperation with public organizations, human rights defenders, psychologists, and parents raising children with disabilities. The Handbook was created by Ukrainian and international experts as a guide on correct communication with the new norms of barrier-free language. The structure of the Handbook includes separate sections. The “Components of Barrier-Free Accessibility” section explains in simple and accessible language what barriers, stereotypes, inclusion, engagement, non-discrimination, tolerance, acceptance, accessibility, gender equality, universal design, etc. are. In the section "Ethics of Interaction" there are explained principles of barrier-free language –language that does not contain words or phrases that demonstrate a prejudiced, stereotypical or discriminatory attitude towards a person. “Barrier-Free Calendar” tells about important dates, notable and memorable days and explains how to celebrate them and when greetings are inappropriate. In the new realities of war, a new section has been created in the “Handbook” – “In Wartime”.

Currently, the process of developing the Album of Barrier-Free Solutions [12] continues.

A special course in barrier-free accessibility has been developed on the online platform “Diya” [13]. Viewers get a unique opportunity to familiarize themselves with the principles of barrier-free accessibility, which are based on typical life situations that we face every day. In 2021, the Ministry of Digital Transformation presented its newest course “Bezbarierna Hramotnist” (“Barrier-Free Literacy”) [14].

Let us consider existing practices regarding the development of a barrier-free environment at the local level in Ukraine.

In Vinnytsia, the development of barrier-free accessibility is regulated by the Strategy 3.0. The results show that the largest share of people with reduced mobility is the elderly. People with disabilities rank second. As of March 2021, the population of Vinnytsia was 370,609,000 people, 149,500 [3] of which were low-mobility population groups, which was 40% of the total number of citizens. 107 low-floor vehicles and 82 sound devices for voicing traffic light signals operate in the city space for the integration of people with special needs. Also, picnics for people with disabilities are organized in Vinnytsia. For example, visitors of the “Harmony” Rehabilitation Center learned to cook over an open fire. Such meetings are called “Polyova Kukhnya” (“Field Kitchen”). To make it easier to get to the venue, the events are held in different parts of Vinnytsia [15, 16].

Despite the war, the employees of the “Harmony” Rehabilitation Center continue to actively take care of their clients: psychologists, speech therapists and social pedagogues consult them online and outside the premises.

Continuing to analyze the process of building a barrier-free environment in Ukraine, we analyzed the activities of the city of Lviv. On July 9, 2021, the Integrated Development Concept: Lviv 2030 was approved during the session of the Lviv City Council (LCC). As noted in the Department of Architecture and Urban Planning, the approval of the concept will provide Lviv with an up-to-date and flexible European planning tool based on modern principles and values of sustainable development, with the help of which the city will formulate the most important development goals, as well as measures and projects necessary to achieve them [17].

One of the most important directions of Lviv's development strategy is the construction of a city in which it is comfortable to live, study and work [18]. The first steps have already been taken. On August 3, 2022, the press service of the Lviv City Council published news about the creation of a city house with supported living for people with disabilities [19]. “We are resuming work on the reconstruction of the house. Because the war should not stop us, on the contrary, we need to work even harder. And we did not give up on the dream of creating in Lviv a city building with supported living and decent opportunities for adults with disabilities”, – noted the press service of the LCC. A house with supported living is a space equipped for living of 20 adults with disabilities and assistants who will help them in everyday life. The premises consists of a basement and two floors where bedrooms, a kitchen, a dining room, bathrooms and an elevator will be arranged. It is also planned to additionally build an inclusive public space for joint activities of people with disabilities and residents, for daytime art therapy workshops, joint movie screenings etc.

In addition, Pinzel museum [20] will be opened in Lviv after renovation, where 29 works of the unique master of baroque sculpture, 5 works of his students and 9 portraits of the nobility and clergy are exhibited. Currently, the arrangement of a barrier-free space is being completed. The museum should become fully

accessible to various visitors, including people with visual or hearing impairments, the elderly, and parents with small children, etc. On the way to Pinzel museum, all the necessary elements of barrier-free accessibility have been implemented. Among the elements of accessibility implemented here are a tactile path from the public transport stop to the museum building, sound beacons at the entrance that help visually impaired people orientate in the space, clear navigation inside the premises, an elevator leading to the hall with exhibits.

Carrying out further research on the development of barrier-free accessibility in Ukraine, we analyzed the first city with its own barrier-free strategy. The city of Slavutych received the status of a laboratory for barrier-free solutions within the framework of Olena Zelenska's "Bez Barrieriv" ("Free of Barriers") initiative. As a result, the city will pay considerable attention to the creation of a barrier-free environment [21]. On May 31, 2021, the Strategic Plan for the Development of the City of Slavutych until 2025 was approved, where 5 stages of barrier-free development of the city were presented. Barrier-free accessibility and architecture are closely related, therefore, within the framework of the barrier-free physical environment development program, the city concentrated a lot of efforts on the audit of architectural accessibility. Slavutych will also have an accessibility map of the city, an interactive tool on which the presence or absence of barriers on individual routes will be indicated by color, from red – when there is no accessibility and there are many obstacles, to green – when there are no barriers.

The leaders of Slavutych have set a goal of increasing the number of people with limited mobility who can enter and leave their own home from 46% to 90%. The group of experts determined that the share of administrative institutions, cultural and leisure facilities that are architecturally accessible is about 20%, so it was decided to increase it to 100%.

Children with special educational needs require special help and support. In 2014, Ukraine adopted the Law "On amendments to certain laws of Ukraine on education regarding the organization of inclusive education" [22].

Inclusive education is based on the principles of non-discrimination, consideration of a person's multifacetedness, effective involvement and inclusion of all its participants in the educational process [22]. The most important task of inclusion is the achievement of educational, social and cultural processes in which the child should not feel somehow different and alienated.

The Ministry of Education and Science of Ukraine has established the right for children with special educational needs to: general education schools and classrooms "adjusted" for their needs; inclusive and special groups (classes) in general education institutions; adapted curricula and programs, etc.

As of January 1, 2020, 4,681 pupils with special educational needs were studying at preschool education institutions. Since the 2019/2020 academic year, inclusive education has also been introduced in institutions of professional, vocational and technical and higher education, where 1,312 students with special

educational needs receive inclusive education [23]. In general, over the past five years, there has been a significant increase in: 1) the number of students covered by inclusive education – 4.5 times; 2) the number of teacher assistants – 6 times; 3) the number of inclusive classes – 4.6 times; 4) the number of general secondary education institutions with inclusive classes – 2.7 times.

Subventions for providing support to persons with special educational needs amounted to UAH 209.46 million in 2017 and UAH 504.4 million in 2021.

As of January 1, 2020, 19,345 students with special educational needs were studying in inclusive classes. As we can see, this number has increased 7 times compared to previous years. At the beginning of 2020, 12,782 inclusive classrooms were set up in Ukraine. Therefore, in 2019/2020 35% of the total number of general secondary education institutions organized inclusive education.

As of today, there are inclusive resource centers operating in Ukraine. The inclusive resource center is an institution created to realize the right of children with special educational needs aged 2 to 18 to receive preschool and general secondary education, in particular, in vocational (vocational and technical) education institutions and other educational establishments that provide general secondary education [21]. To date, 627 inclusive resource centers have been created and are operating in this country. Inclusive resource centers are available in all regions of Ukraine, so any child with special educational needs and their parents can receive appropriate services at their place of residence.

On the initiative of the First Lady Olena Zelenska, Ukraine came one step closer to EU standards having become a member of the Biarritz Partnership – an international initiative of equal rights and opportunities for all – on September 11, 2020. In the same year, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved a plan of measures to implement the commitments of the Government of Ukraine, taken within the framework of the Biarritz Partnership international initiative for gender equality [9].

In conclusion, we would like to emphasize the necessity of developing a public mechanism for a barrier-free environment in Ukraine: during the war, it is not easy to ensure the appropriate level of inclusiveness and barrier-free accessibility (primarily in education, employment, access to basic public services), but it is extremely necessary. We identified the ways of improving barrier-free accessibility: to improve mechanisms and the institutional environment; to ensure constant connection and communication with the population; to carry out activities to increase “physical”, “digital” and “informational” accessibility; to ensure monitoring of the implementation of state programs in the field of barrier-free accessibility; to develop the “philosophy of a barrier-free environment” in Ukrainian society.

Conclusions. We recommend that the following steps should be taken in order to strengthen the policy of inclusion and development of a barrier-free environment in Ukraine:

1. Labor market development – low-mobility population groups, persons with disabilities, pregnant women and women with children under 6 years of age, and the elderly need, as is known, special conditions and opportunities for employment. To create such an environment, it is necessary to apply a number of actions that should be aimed at educational practice, adaptation of elderly people to the modern information and communication system, software for the disabled.

2. Obstacle-free infrastructure environment – formation of the latest architectural solutions, restoration and improvement of cities, implementation of approaches to unique design in a public space. Such measures in this direction are aimed at creation of a public environment and transport infrastructure;

3. Education policy – lifelong learning is actively promoted in developed countries as a tool for integration. The development of education policy is based on considering the rights and interests of persons with disabilities, groups with reduced mobility, pregnant women, and the elderly.

4. Policy in the field of administrative services provision – modern society cannot be imagined without digital technologies and tools. The development of digital technologies in the field of providing administrative services should be carried out taking into account the interests of people with disabilities, groups with reduced mobility and older people;

5. Barrier-free social policy – implementation of the policy of removing all existing barriers for vulnerable population groups. Barrier-free policy is aimed to promote the improvement of the social situation of disabled people, women with children under 6 years of age, vulnerable groups in the field of social and economic welfare, special support and implementation of measures for reasonable adjustment in society.

References:

1. Bilyi, A. (2021) *Chomu inkluzyvnist potribna vsim? [Why everyone needs inclusivity]*. (n.d.). [www.zaxid.net](https://zaxid.net). Retrieved from: https://zaxid.net/chomu_inklyuzivnist_potribna_vsim_n1523603 [in Ukrainian].
2. Hulivata, I., & Nikolina, I. (2023) Tsyfrovi instrumenty dlia vprovadzhennia v bezbarierne osvitnie seredovyshe. [Digital tools for the introduction to a barrier-free educational environment]. *Kompiuterno-intehrovani tekhnologii: osvita, nauka, vyrobnytstvo - Computer-integrated technologies: education, science, production*, (51), 37-42 [in Ukrainian].
3. Korpan, N. (2022) *Cherez kozhni 72 metry trotuaru ye pereshkody. Naskilky Vinnytsia bezbarierna? [Every 72 meters of pavement there are obstacles. How barrier-free is Vinnytsia?]*. (n.d.). [www.vn.20minut.ua](http://vn.20minut.ua). Retrieved from: <https://vn.20minut.ua/lyudi/cherez-kozhni-72-metri-trotuaru-e-pereshkodi-naskilki-vinnitsya-bezbar-11602157.html> [in Ukrainian].
4. Radchenko, Ya. (2021) *Bezbariernist: shcho tse i navishcho vona potribna Ukraini. [Barrier-free: what it is and why Ukraine needs it]* (n.d.). [www.explainer.ua](http://explainer.ua). Retrieved from: <https://explainer.ua/bezbar-yernist-shho-tse-i-navishho-vona-potribna-ukrayini/> [in Ukrainian].
5. Zubchenko, S. & Kaplan, Yu. & Tyshchenko, Yu. (2020) *Stvorennia bezbariernoho seredovyscha ta sotsialna inkluziia: svitovy dosvid dlia Ukrainy : analit. dop. [Creating a barrier-free environment and social inclusion: world experience for Ukraine: analytical report.]* Kyiv : NISD]. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/dopovid.pdf> [in Ukrainian].

6. Chernyshov, O. (2021) Zhyttia bez pereshkod i uperedzhen. Yakoiu bude Ukraina. Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajina-shcho-zavazhaye-realizaciji-potencialu-krajini-novini-ukrajini-50167618.html> [in Ukrainian].

7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo stvorennia bezpereshkodnoho zhyttievoho seredovyshcha dlia osib z obmezhenymy fizychnymy mozhlyvostiamy ta inshykh malomobilnykh hrup naseleння na 2009-2015 roky «Bezbarierna Ukraina» 29 lyp. 2009 roku №784. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the plan of measures to create a barrier-free living environment for persons with limited physical capabilities and other low-mobility population groups for 2009-2015 «Barrier-free Ukraine» from July 29 2009, №784]. (n.d.). www.kmu.gov.ua. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/232167617> [in Ukrainian].

8. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro zabezpechennia stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini 3 hrud. 2020 roku №533/2020 [Decree of the President of Ukraine On ensuring the creation of a barrier-free space in Ukraine from December 3 2020, № 533/2020]. (n.d.). www.president.gov.ua. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/5332020-35809> [in Ukrainian].

9. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku 14 kvit. 2021 roku №366-r [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the National Strategy for the creation of a barrier-free space in Ukraine for the period until 2030 from April 14 2021, №366-r]. (n.d.). www.zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#Text> [in Ukrainian].

10. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii zoboviazan Uriadu Ukrainy, vziatykh v ramkakh mizhnarodnoi initsiatyvy «Partnerstvo Biarrits» z utverdzennia hendernoї rivnosti 6 hrud. 2020 r roku № 1578-r [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the plan of measures to implement the commitments of the Government of Ukraine, taken within the framework of the international initiative «Biarritz Partnership» to establish gender equality from December 6 2020 №1578-r]. www.zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1578-2020-p#Text> [in Ukrainian].

11. Dovidnyk bezbariernosti [The Barrier-Free Handbook]. Retrieved from: <https://bf.in.ua>. [in Ukrainian].

12. Albomu bezbariernykh rishen [An album of barrier-free solutions]. Retrieved from: <https://bcl.com.ua/albomrozdil1> [in Ukrainian].

13. Portal Diia.Osvita [Portal Diia.Education]. Retrieved from: <https://osvita.diia.gov.ua/> [in Ukrainian].

14. Bezbarierna hramotnist [Barrier-Free Literacy]. (n.d.). www.osvita.diia.gov.ua. Retrieved from: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/barrier-free-literacy> [in Ukrainian].

15. Sait Mizhnarodnogo blahodiinogo fondu «Harmoniia». Mizhnarodnyi proiekt «Tsentr reabilitatsii dlia invalidiv» [Site of. International Charitable Foundation «Harmony». International project «Rehabilitation Center for the Disabled»]. (n.d.). www.harmony.co.ua. Retrieved from: https://harmony.co.ua/?page_id=5290. [in Ukrainian].

16. Kovalyshena, Yu. (2022) «Polova kuhnia»: u Vinnytsi vlashtovuiut pikniki dlia liudei z invalidnistiu [«Field kitchen»: picnics for people with disabilities are organized in Vinnytsia]. (n.d.). www.suspilne.media. Retrieved from: <https://suspilne.media/251231-polova-kuhna-u-vinnici-vlastovuut-pikniki-dla-ludej-z-invalidnistiu/> [in Ukrainian].

17. Kozak, N. (2021) U Lvovi zatverdily Intehrovanu kontseptsiiu rozvytku [The Integrated Development Concept: Lviv 2030 was approved in Lviv]. (n.d.). www.city-adm.lviv.ua. Retrieved from: <https://city-adm.lviv.ua/news/city/lviv-changes/286768-u-lvovi-zatverdily-intehrovanu-kontseptsiiu-rozvytku-lviv-2030> [in Ukrainian].

18. Stratehiia rozvytku Lvova. Ofitsiyni sait Lvivskoi miskoi rady [Development strategy of Lviv. Official website of the Lviv City Council]. (n.d.). www.city-adm.lviv.ua. Retrieved from: <https://city-adm.lviv.ua/lmr/strategy-of-lviv> [in Ukrainian].

19. U Lvovi stvoriuiut miskyi budynok pidtrymanoho prozhyvannia dlia liudei z invalidnistiu. Ofitsiyni sait Lvivskoi miskoi rady [In Lviv, a city house of supported living for people with disabilities is being created. Official website of the Lviv City Council] (n.d.). www.city-adm.lviv.ua. Retrieved from: <https://city-adm.lviv.ua/news/society/social-sphere/292508-u-lvovi-stvoriuiut-miskyi-budynok-pidtrymanoho-prozhyvannia-dlia-liudei-z-invalidnistiu> [in Ukrainian].

20. Sait Lvivskoi natsionalnoi halereii mystetstv imeni Borysa Voznytskoho. Muzei «Ivana Heorhiia Pinzelia» [Site of the Lviv National Art Gallery named after BG Voznytskyi]. (n.d.). www.lvivgallery.org.ua. Retrieved from: <https://lvivgallery.org.ua/museums/muzey-ivana-georgiya-pinzelya> [in Ukrainian].

21. Slavutych. Rezultaty pershoho roku laboratorii bezbarierykh rishen [Slavutych. Results of the first year of the laboratory of barrier-free solutions.]. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1buZG4jRAxE5ZQb9f62iljOGJdX4tm5XL/view> [in Ukrainian].

22. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy pro osvitu shchodo orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia 5 cherv. 2014 roku №1324-VII [Law of Ukraine On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Education Regarding the Organization of Inclusive Education June 5 2014 №1324-VII] (n.d.). www.zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1324-18#Text> [in Ukrainian].

23. Inkliuzyvne navchannia. Ofitsiyni sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Inclusive education. Site of the the Ministry of Education and Science of Ukraine]. (n.d.). www.mon.gov.ua. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya> [in Ukrainian].

Література:

1. Білий А. Чому інклюзивність потрібна всім? URL: https://zaxid.net/chomu_inklyuzivnist_potribna_vsim_n1523603.

2. Гулівата І., Ніколіна І. Цифрові інструменти для впровадження в безбар'єрне освітнє середовище. *Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво*. 2023. №51. С.37-42. URL: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=29089.pdf>

3. Корпан Н. Через кожні 72 метри тротуару є перешкоди. Наскільки Вінниця безбар'єрна? URL: <http://surl.li/dhogd>

4. Радченко Я. Безбар'єрність: що це і навіщо вона потрібна Україні. URL: <https://explainer.ua/bezbar-yernist-shho-tse-i-navishho-vona-potribna-ukrayini/>

5. Створення безбар'єрного середовища та соціальна інклюзія: світовий досвід для України : аналіт. доп. Зубченко С. О., Каплан Ю. Б., Тищенко Ю. А. Київ : НІСД, 2020. 24 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/dopovid.pdf>.

6. Чернишов О. Життя без перешкод і упереджень. Якою буде Україна. 2021. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajina-shcho-zavazhaye-realizaciji-potencialu-krajini-novini-ukrajini-50167618.html>.

7. Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009-2015 роки «Безбар'єрна Україна»: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2009 р. №784. URL: <http://surl.li/dhoii>

8. Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні: Указ Президента України від 3 грудня 2020 р. №533/2020. URL: <http://surl.li/dhoke>

9. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. №366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#Text>.

10. Про затвердження плану заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2020 р. № 1578-р, Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1578-2020-p#Text>.
11. Довідник безбар'єрності .URL: <https://bf.in.ua>.
12. Альбом безбар'єрних рішень. URL: <https://bcl.com.ua/albomrozdil1>.
13. Дія. Освіта. URL: <https://osvita.diiia.gov.ua/>.
14. Безбар'єрна грамотність. URL: <https://osvita.diiia.gov.ua/courses/barrier-free-literacy>.
15. Сайт Міжнародного благодійного фонду «Гармонія». Міжнародний проєкт «Центр реабілітації для інвалідів». URL: https://harmony.co.ua/?page_id=5290.
16. Ковалишена Ю. «Польова кухня»: у Вінниці влаштовують пікніки для людей з інвалідністю. URL: <http://surl.li/dhofv>
17. Козак Н. У Львові затвердили Інтегровану концепцію розвитку. URL: <http://surl.li/dhofy>
18. Стратегія розвитку Львова. Офіційний сайт Львівської міської ради. URL: <https://city-adm.lviv.ua/lmr/strategy-of-lviv>.
19. У Львові створюють міський будинок підтриманого проживання для людей з інвалідністю. Офіційний сайт Львівської міської ради. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/society/social-sphere/292508-u-lvovi-stvoriuiut-miskyi-budynok-pidtrymanoho-prozhyvannia-dlia-liudei-z-invalidnistiu>.
20. Музей «Івана Георгія Пінзеля»: Львівська національна галерея мистецтв імені Бориса Возницького. URL: <http://surl.li/dymwz>.
21. Славутич. Результати першого року лабораторії безбар'єрних рішень. URL: <https://drive.google.com/file/d/1buZG4jRAxE5ZQb9f62iljOGJdX4tm5XL/view>
22. Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання: Закон України від 5 червня 2014 р. №1324-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1324-18#Text>.
23. Інклюзивне навчання. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>.

UDC 351 : 354

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-73-81](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-73-81)

Palamarchuk Tetiana Petrivna PhD in Public Administration, Associate Professor, Deputy Director for Scientific Work, Associate Professor of European Integration Policy Department, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Akademika Romodanova St, 12/2, Kyiv, 04050, tel.: (097) 376-16-18, <https://orcid.org/0000-0001-6561-8248>

ARTIFICIAL INTELLIGENCE GOVERNANCE REGULATION IN PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The formulation of the problem outlined in this article centers on the governance and regulation of artificial intelligence (AI) in public administration. It stresses the importance of establishing frameworks and guidelines to ensure the ethical and responsible use of AI systems within government agencies and organizations as AI becomes increasingly prevalent. Key challenges identified include the need for accountability, transparency, and protection of human rights and privacy in AI governance. Accountability and transparency are highlighted as critical aspects of AI governance, with a focus on defining clear lines of responsibility within government organizations for the implementation and operation of AI systems. This involves identifying key decision-makers and establishing proper oversight and monitoring mechanisms for AI algorithms and models used in public management processes. Transparency is emphasized as essential for fostering trust and confidence in AI systems used in public administration. Public sector agencies are urged to document the design, development, and training processes of AI systems, making decision-making criteria and data sources accessible to the public. Additionally, the protection of human rights and privacy is identified as a significant concern, given the large amounts of personal data often processed by AI systems. To address these challenges, the article proposes the implementation of robust data protection measures, anonymization of personal data whenever possible, and obtaining informed consent for the collection and use of personal information within the context of AI applications. The overarching goal of the research is to navigate the complexities and challenges associated with integrating AI technologies in a manner that upholds privacy rights and ethical standards within government agencies.

This article delves into the intricate landscape of AI governance in the public sector, emphasizing the need for comprehensive regulatory frameworks to address the inherent complexity of AI systems. It highlights fundamental challenges such as fairness, accountability, and transparency, which are paramount considerations in the development and deployment of AI technologies within government agencies.

The article underscores the importance of tailoring regulatory frameworks to the specific elements of public administration, recognizing its unique challenges and nuances. It advocates for regulations that tackle issues like algorithmic bias, the explainability of AI decision-making processes. Furthermore, the article emphasizes the necessity for clearly defining the roles and responsibilities of government organizations in the context of AI governance. It calls for robust procedures for auditing and evaluating AI systems, alongside guidelines for managing the risks associated with their implementation.

Overall, the article underscores the complexity of AI governance in the public sector and advocates for a proactive approach in establishing regulatory frameworks that promote fairness, accountability, and transparency in AI-driven decision-making processes within government agencies.

Keywords: Artificial Intelligence, Governance, Regulation, Public Administration, Transparency, Data Protection, Regulatory Frameworks, Decision-making Process.

Паламарчук Тетяна Петрівна кандидат наук з державного управління, доцент, заступник директора з наукової роботи, доцент кафедри євроінтеграційної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Ромоданова 12/2, м.Київ, 04050, тел.: (097) 376-16-18, <https://orcid.org/0000-0001-6561-8248>

РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. Формулювання проблеми, описаної в цій статті, зосереджено на управлінні та регулюванні штучного інтелекту (ШІ) у публічному управлінні. У статті наголошується на важливості створення рамок і вказівок для забезпечення етичного та відповідального використання систем штучного інтелекту в урядових установах і організаціях, оскільки штучний інтелект стає все більш поширеним. Основні виявлені проблеми включають необхідність підзвітності, прозорості та захисту прав людини та конфіденційності в управлінні ШІ. Підзвітність і прозорість виділяються як критичні аспекти управління штучним інтелектом, зосереджені на визначенні чітких ліній відповідальності в урядових організаціях за впровадження та роботу систем штучного інтелекту. Це передбачає визначення ключових осіб, які приймають рішення, і встановлення належних механізмів нагляду та моніторингу алгоритмів і моделей штучного інтелекту, які використовуються в процесах державного управління. Наголошується, що прозорість має важливе значення для зміцнення довіри до систем ШІ, які використовуються в державному управлінні. Установи державного сектору повинні документувати процеси

проектування, розробки та навчання систем ШІ, роблячи критерії прийняття рішень і джерела даних доступними для громадськості. Крім того, захист прав людини та конфіденційності визначено як серйозну проблему, враховуючи велику кількість персональних даних, які часто обробляються системами ШІ. Щоб вирішити ці проблеми, у статті пропонується впровадити надійні заходи захисту даних, анонімізувати персональні дані, коли це можливо, і отримати інформовану згоду на збір і використання особистої інформації в контексті додатків ШІ. Основна мета дослідження полягає в тому, щоб подолати складності та проблеми, пов'язані з інтеграцією технологій штучного інтелекту таким чином, щоб підтримувати права на конфіденційність і етичні стандарти в державних установах.

У статті приділено увагу складному ландшафту управління штучним інтелектом у державному секторі, наголошуючи на необхідності комплексної нормативно-правової бази для вирішення проблеми внутрішньої складності систем штучного інтелекту. Також висвітлюються фундаментальні виклики, такі як справедливість, підзвітність і прозорість, які є найважливішими міркуваннями при розробці та розгортанні технологій ШІ в державних установах.

У статті підкреслюється важливість адаптації нормативної бази до конкретних елементів публічного управління, визнаючи його унікальні виклики та аспекти. ШІ виступає за правила, які вирішують такі проблеми, як упередженість алгоритмів, зрозумілість процесів прийняття рішень. Крім того, у статті наголошується на необхідності чіткого визначення ролей і обов'язків урядових організацій у контексті управління ШІ. Такий процес вимагає надійних процедур аудиту та оцінки систем штучного інтелекту, а також рекомендацій щодо управління ризиками, пов'язаними з їх впровадженням.

Загалом стаття підкреслює складність управління ШІ в державному секторі та виступає за проактивний підхід до створення нормативних рамок, які сприяють справедливості, підзвітності та прозорості в керованих ШІ процесах прийняття рішень в державних установах.

Ключові слова: штучний інтелект, управління, регулювання, публічне управління, прозорість, захист даних, нормативно-правова база, процес прийняття рішень.

Formulation of the problem. Artificial intelligence (AI) governance and regulations play a crucial role in the successful implementation of artificial intelligence in the public administration sector. As the use of AI becomes more prevalent, it is essential to establish frameworks and guidelines to ensure ethical and responsible use of AI systems within government agencies and organizations. One of the main challenges in AI governance is establishing accountability and transparency. Government organizations must define clear lines of responsibility for the implementation and operation of AI systems. This includes identifying key

decision-makers and ensuring that there is proper oversight and monitoring of AI algorithms and models used in public management processes. To achieve transparency, public sector agencies need to document the design, development, and training processes of AI systems. This includes making the decision-making criteria and data sources used in AI models accessible to the public to foster trust and confidence. When using AI in public administration, it is crucial to prioritize and protect human rights and privacy. Many AI systems deal with large amounts of data, including personal information. Therefore, it is essential to have a robust legal framework in place to govern the collection, storage, and use of personal data in accordance with regulations such as the General Data Protection Regulation (GDPR) in the United States. Government agencies must ensure that AI systems are designed and implemented in a manner that respects individuals' privacy rights. This involves implementing data protection measures, anonymizing data whenever possible, and obtaining informed consent for the collection and use of personal information. The problem of the research is the ethical and legal implications of implementing AI systems within government agencies. Specifically, it concerns ensuring that these AI systems are designed and implemented in a way that respects individuals' privacy rights. This involves the implementation of robust data protection measures, anonymization of personal data whenever possible, and the requirement to obtain informed consent for the collection and use of personal information within the context of AI applications. The research aims to address the complexities and challenges associated with integrating AI technologies in a manner that upholds privacy rights and ethical standards.

Analysis of recent research and publications. Such researchers as K. Lavertu [1] concentrate their attention on the problems of state regulation of artificial intelligence in the system of public administration. Mr. Angeletti, V. Verikios, F. Grillo, P. Misier; G. Lalk; T. Lorusso [2]; A. Townsend [180]; H. Azzone [190]; M. Matsievskiy [196]; K. Desouza, B. Jacob [197]. In their scientific works, scientists emphasize the benefits of data quality, on the basis of which management decisions are made; problems of data quality, which are key both for their processing by machine methods and for the interpretation of the obtained results.

The purpose of the article likely focuses on exploring the need for governance and regulation surrounding the use of artificial intelligence in public administration. It delves into the challenges and opportunities that arise from the integration of AI technologies within government agencies and the critical importance of establishing clear guidelines and regulations to govern AI implementation. The article also aims to address the ethical and legal implications of AI usage in public administration, including considerations related to privacy, transparency, and accountability. Furthermore, it aims to provide insights and recommendations for policymakers and public sector leaders on crafting effective governance and regulation strategies to ensure the responsible adoption of AI in public administration.

Presenting main material. The complexity of AI systems requires the establishment of comprehensive regulatory frameworks. These frameworks should address the fundamental challenges associated with AI's use in the public sector, including fairness, accountability, and transparency. They should also consider the specific elements of public administration and the unique challenges it presents. Regulations should address issues such as bias in AI algorithms, the explainability of AI decision-making processes, and the potential impact on marginalized or disadvantaged communities. Additionally, regulatory frameworks should outline the roles and responsibilities of government organizations, outline procedures for auditing and evaluating AI systems, and provide guidelines for managing risks associated with AI implementation. Achieving effective AI governance in public management requires close collaboration between government agencies, the private sector, and other relevant stakeholders. Collaboration ensures that AI systems are developed and implemented in a manner that addresses the needs.

As artificial intelligence (AI) becomes increasingly integrated into public management processes, addressing privacy and ethical concerns becomes paramount. The use of AI systems in the public sector, particularly in government agencies, raises questions about data privacy, transparency, fairness, and accountability. It is essential to establish a comprehensive framework that safeguards individual rights and ensures responsible and ethical AI implementation. One of the major challenges when utilizing AI in the public sector is striking a balance between data collection and privacy rights. While AI algorithms require large amounts of data to train and improve their performance, it is crucial to protect personal information and comply with legal frameworks, such as the General Data Protection Regulation (GDPR). Government organizations must define clear guidelines for the collection, storage, and usage of personal data to safeguard privacy and build trust with the public.

AI algorithms are designed to make decisions based on patterns and historical data. However, these algorithms can inadvertently perpetuate biases present in the data, leading to discriminatory outcomes. It is essential to address this concern by regularly auditing and monitoring AI models to identify any biases and take corrective actions. Government agencies should also prioritize diversity and inclusion in AI research and development to mitigate bias and ensure fairness in decision-making processes. Transparency is a fundamental aspect of responsible AI implementation. Government agencies should provide clear explanations of how AI models are used in decision-making processes. By making the decision-making process transparent, the public can better understand and trust the system's outputs. Additionally, publishing information about the AI models, including the data used, algorithms employed, and performance metrics, fosters accountability and enables independent audits, ensuring ethically sound use of AI technologies. To address privacy and ethical concerns, it is essential for the public sector to develop robust AI governance frameworks. These frameworks should define principles for ethical AI

use, outline clear guidelines for AI development and deployment, and establish oversight mechanisms for accountability. Including interdisciplinary experts in AI governance committees can help ensure comprehensive evaluations of the ethical implications of AI applications within public administration. The responsible deployment of AI in the public sector necessitates collaborative efforts between government agencies, private organizations, and academic institutions also.

To understand the importance of high-quality state regulation and the use of artificial intelligence in public administration, it is appropriate to analyze how artificial intelligence technologies improve government organizations and revolutionize the way public services are provided. Government organizations have long been at the forefront of utilizing technology to improve efficiency and effectiveness in delivering public services. In recent years, the advent of artificial intelligence (AI) has brought about a new wave of innovation and potential for the public sector. AI technology has the potential to streamline administrative processes within government organizations. Through the use of machine learning algorithms, AI systems can automate routine tasks, such as data entry and processing, allowing public employees to focus on higher-value activities. This not only increases productivity but also reduces the likelihood of errors, resulting in more accurate and efficient operations. AI models can analyze large amounts of data and identify patterns and trends that humans might overlook. This capability allows government organizations to make data-driven decisions and formulate evidence-based policies. By harnessing the power of AI, public policymakers can access insights and intelligence that can inform and enhance their decision-making processes. The use of AI in the public sector has the potential to significantly improve service delivery. Government agencies can leverage AI algorithms to develop predictive models that anticipate citizen needs and preferences. This proactive approach enables agencies to address issues before they escalate while providing tailored and personalized services to citizens. Moreover, AI-powered virtual assistants can provide instant support, answering queries and guiding citizens through various processes, saving time and resources for both citizens and government organizations. AI technology can play a crucial role in ensuring compliance and accountability within government organizations. Through the implementation of AI algorithms, agencies can detect and prevent fraud, identify potential corruption, and enhance cybersecurity measures. By using AI to monitor and analyze vast amounts of data, government organizations can better identify anomalies, mitigate risks, and maintain the trust of citizens. As a result, artificial intelligence technology is transforming government organizations by streamlining administrative processes, improving decision-making, enhancing service delivery, and ensuring compliance and accountability.

Also, it is necessary to explore the growing trend of AI expenditures in the public sector and its implications. Artificial Intelligence has been making significant strides in revolutionizing various sectors, and the public sector is no exception. As governments around the world recognize the potential benefits of AI in improving

efficiency, reducing costs, and enhancing decision-making processes, they are increasingly allocating budgets for AI initiatives. AI has the potential to transform public service delivery, enabling governments to provide more personalized, efficient, and effective services to citizens. AI technology requires substantial investments in infrastructure, data collection, software development, and talent acquisition. Therefore, allocating budgets for AI expenditures is crucial to ensure successful implementation and maximize the potential benefits. Government agencies and research institutions are investing heavily in AI research and development initiatives. Funding is being directed towards exploring new AI algorithms, developing AI models specific to public sector needs, and addressing challenges such as data collection, privacy, and bias. Governments are partnering with the private sector to leverage their expertise, resources, and advanced AI technologies. Collaborations with tech companies, startups, and research organizations allow governments to access cutting-edge AI tools, data analytics frameworks, and machine learning algorithms for improved decision-making and service delivery. Introducing AI in the public sector requires comprehensive legal frameworks to regulate its use and address concerns surrounding data protection, privacy, and transparency. Governments are actively working on establishing AI governance frameworks to ensure accountability, fairness, and the protection of human rights.

Despite the significant advantages, there are challenges and risks associated with AI expenditures in the public sector. Ensuring data availability, interoperability, and accessibility across government organizations is a major challenge. The proliferation of AI use cases requires clear prioritization, as resources may be limited. Adequate training and capacity building for public sector employees to understand and effectively utilize AI technologies is essential. To ensure the effective utilization of AI expenditures, monitoring and evaluation mechanisms should be put in place. Governments should track the impact of AI initiatives, measure cost savings, efficiency gains, and improvements in service delivery to continuously optimize their AI strategies.

Conclusions. In conclusion, as technology continues to advance, artificial intelligence (AI) is playing an increasingly crucial role in various sectors, including public administration. In the context of restoration and development of territories, AI offers a wide array of tools and solutions that can significantly impact decision-making processes, resource allocation, and overall efficiency. It was explored the specific ways in which AI is revolutionizing the restoration and development of territories, and the potential benefits it brings to the public sector. AI systems equipped with machine learning algorithms can analyze large amounts of data, extract valuable insights, and provide evidence-based recommendations. This capability makes AI a valuable asset for government agencies and organizations involved in restoring and developing territories. By harnessing the power of AI, decision-makers can access robust data sets, identify patterns, and make well-

informed decisions. These decisions can range from the optimal distribution of resources to implementing strategic interventions for sustainable and balanced development. AI can contribute immensely to this process by analyzing vast amounts of data and generating predictive models. By using AI algorithms, government agencies can simulate different scenarios, project future outcomes, and optimize resource allocation accordingly. AI can play a crucial role in monitoring and evaluating the progress of restoration and development projects. Through the adoption of AI-based monitoring systems, government organizations can collect real-time data, track key performance indicators, and evaluate the success of various interventions. This enables agencies to identify bottlenecks, adjust strategies if necessary, and ensure that projects are implemented efficiently. AI-powered monitoring systems offer a level of precision and accuracy that is often challenging to achieve through traditional monitoring methods. AI technologies are instrumental in facilitating smart and sustainable urban planning within territories. By integrating AI algorithms, governments can analyze data related to population density, transportation systems, energy consumption, and environmental factors. Artificial Intelligence has been making significant strides in various industries, and the public sector is no exception. As government agencies and organizations embrace AI systems to enhance efficiency and decision-making processes, it is crucial to establish effective AI governance to ensure transparency, accountability, and ethical use of these technologies.

References:

1. Lavertu, S. (2016). We All Need Help: "Big Data" and the Mismeasure of Public Administration [Article; Proceedings Paper]. *Public Administration Review*, 76(6), 864-872. [in English] <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/puar.12436>
2. Missier, P., Lalk, G., Verykios, V., Grillo, F., Lorusso, T., & Angeletti, P. (2003). Improving data quality in practice: A case study in the Italian Public Administration [Article]. *Distributed and Parallel Databases*, 13(2), 135-160. [in English] <https://doi.org/10.1023/a:1021548024224>.
3. Townsend, A. (2014). *Smart Cities: Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia*. W. W. Norton Company. [in English]
4. Azzone, G. (2018). Big data and public policies: Opportunities and challenges [Article; Proceedings Paper]. *Statistics & Probability Letters*, 136, 116-120. [in English] <https://doi.org/10.1016/j.spl.2018.02.022>
5. Maciejewski, M. (2017). To do more, better, faster and more cheaply: using big data in public administration [Article]. *International Review of Administrative Sciences*, 83, 120-135. [in English] <https://doi.org/10.1177/0020852316640058>
6. Desouza, K. C., & Jacob, B. (2017). Big Data in the Public Sector: Lessons for Practitioners and Scholars [Article]. *Administration & Society*, 49(7), 1043-1064. [in English] <https://doi.org/10.1177/0095399714555751>

Literatura:

1. Lavertu, S. (2016). We All Need Help: "Big Data" and the Mismeasure of Public Administration [Article; Proceedings Paper]. *Public Administration Review*, 76(6), 864-872. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/puar.12436>

2. Missier, P., Lalk, G., Verykios, V., Grillo, F., Lorusso, T., & Angeletti, P. (2003). Improving data quality in practice: A case study in the Italian Public Administration [Article]. *Distributed and Parallel Databases*, 13(2), 135-160. <https://doi.org/10.1023/a:1021548024224>.
3. Townsend, A. (2014). *Smart Cities: Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia*. W. W. Norton Company.
4. Azzone, G. (2018). Big data and public policies: Opportunities and challenges [Article; Proceedings Paper]. *Statistics & Probability Letters*, 136, 116-120. <https://doi.org/10.1016/j.spl.2018.02.022>
5. Maciejewski, M. (2017). To do more, better, faster and more cheaply: using big data in public administration [Article]. *International Review of Administrative Sciences*, 83, 120-135. <https://doi.org/10.1177/0020852316640058>
6. Desouza, K. C., & Jacob, B. (2017). Big Data in the Public Sector: Lessons for Practitioners and Scholars [Article]. *Administration & Society*, 49(7), 1043-1064. <https://doi.org/10.1177/0095399714555751>

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-82-90](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-82-90)

Андрєєв Василь Миколайович кандидат наук з державного управління, Голова Профспілки працівників будівництва і промисловості будівельних матеріалів України, <https://orcid.org/0000-0002-6206-7740>

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНО-СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Анотація. Автором досліджено інституціоналізацію органів публічної влади у якості суб'єктів публічно-службових відносин під час реалізації публічної влади. Автор здійснює аналіз структури та функціонування органів влади, висвітлює ключові аспекти інституціоналізації, включаючи створення законодавчої бази, організаційну структуру, процедури прийняття рішень, контроль та нагляд, а також прозорість та відкритість. Розкрито, як інституціоналізація може сприяти підвищенню ефективності та легітимності управління державою, а також визначити методи оптимізації цього процесу з метою поліпшення взаємодії між владними органами та громадянами. Крім того, у статті розглядається актуальність проблеми інституціоналізації в контексті сучасних викликів, таких як розширення громадянських прав і свобод, швидкі зміни у суспільстві та технологіях, а також зростання вимог до відкритості, прозорості та відповідальності у діяльності владних структур. Дослідження спрямоване на виявлення ефективних стратегій та інструментів для покращення процесу інституціоналізації з метою забезпечення справедливого, ефективного та демократичного управління державою.

Доведено, що після розгляду основних аспектів інституціоналізації органів публічної влади, важливо вдивитися уважніше у кожен з них, збагативши розуміння їхньої значущості для побудови стійкої та ефективної системи управління державою. Кожен з цих аспектів, починаючи від створення правової бази й до забезпечення відкритості та контролю, відіграє визначальну роль у гарантуванні прозорості, відповідальності та демократичного розвитку державних інституцій. Вказано, що процедури прийняття рішень є важливим інструментом забезпечення відкритості, прозорості та відповідальності в діяльності органів публічної влади, що є важливим для підтримки демократичних цінностей та забезпечення ефективного управління.

Ключові слова. Інституціоналізація, органи публічної влади, публічно-службові відносини, реалізація публічної влади, прозорість, відкритість.

Andreev Vasyl Mykolayevich Candidate of Sciences in Public Administration, Chairman, Trade Union of Construction and Construction Materials Industry Workers of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-6206-7740>

INSTITUTIONALIZATION OF PUBLIC AUTHORITY BODIES AS SUBJECTS OF PUBLIC-SERVICE RELATIONS IN THE PROCESS OF EXERCISE OF PUBLIC AUTHORITY

Abstract. The author investigated the institutionalization of public authorities as subjects of public-service relations during the exercise of public authority. The author analyzes the structure and functioning of authorities, highlights key aspects of institutionalization, including the creation of a legislative framework, organizational structure, decision-making procedures, control and supervision, as well as transparency and openness. The author revealed how institutionalization can contribute to increasing the efficiency and legitimacy of state management, as well as to determine methods of optimizing this process in order to improve interaction between authorities and citizens. In addition, the article examines the relevance of the problem of institutionalization in the context of modern challenges, such as the expansion of civil rights and freedoms, rapid changes in society and technologies, as well as the growing demands for openness, transparency and responsibility in the activities of power structures. The study is aimed at identifying effective strategies and tools for improving the process of institutionalization in order to ensure fair, efficient and democratic governance of the state.

It has been proven that after considering the main aspects of the institutionalization of public authorities, it is important to take a closer look at each of them, enriching the understanding of their significance for building a stable and effective state management system. Each of these aspects, from creating a legal framework to ensuring openness and control, plays a decisive role in guaranteeing the transparency, accountability and democratic development of state institutions. It is indicated that decision-making procedures are an important tool for ensuring openness, transparency and accountability in the activities of public authorities, which is important for maintaining democratic values and ensuring effective management.

Keywords: Institutionalization, public authorities, public service relations, implementation of public authority, transparency, openness.

Постановка проблеми. Постановка проблеми полягає в необхідності ефективної інституціоналізації органів публічної влади як суб'єктів публічно-службових відносин. Зокрема, це включає створення та утримання формальних структур, правил і процедур, що регулюють їх діяльність. Актуальність цієї проблеми визначається постійними змінами у суспільстві, розвитком технологій, зростанням очікувань громадян до державного управління та необхідністю підвищення рівня прозорості, відкритості та ефективності владних структур. Відмова від вирішення цієї проблеми може призвести до

недовіри громадян до владних інституцій, порушень законності та загрози демократичним засадам управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми ролі інституціоналізації органів публічної влади, як суб'єктів публічно-службових відносин в процесі реалізації публічної влади досліджували такі науковці, як: В. Баштанник, М. Карпа, Ю. Рак, С. Серьогін, Н. Липовська, Є. Бородін, О. Теревун, І. Юхно, В. Черниш, А. Гавриленко та інші.

Мета статті. Мета статті полягає у вивченні та аналізі інституціоналізації органів публічної влади як суб'єктів публічно-службових відносин.

Виклад основного матеріалу. Інституціоналізація органів публічної влади, як суб'єктів публічно-службових відносин, відіграє ключову роль у функціонуванні сучасного державного устрою. При цьому інституціоналізація визначається як процес створення і встановлення інституційних структур, процедур і нормативів, які регулюють поведінку та взаємодію учасників публічно-службових відносин в рамках публічної влади.

М. Карпа [4] вважає, що заповнення простору управління державою надзвичайно важливе, адже його якість визначає ефективність та справедливість суспільного розвитку. Отже, основні аспекти інституціоналізації органів публічної влади можна розглянути ніжці в таблиці.

Таблиця 1

Основні аспекти інституціоналізації органів публічної влади

Аспект	Опис
Створення правової бази	формування законодавчого середовища, що визначає повноваження та процедури діяльності органів публічної влади
Організаційна структура	встановлення оптимальної організаційної структури, розподіл функцій та відповідальності
Процедури прийняття рішень	визначення чітких та прозорих процедур для прийняття рішень органами публічної влади
Норми та стандарти	розроблення та впровадження нормативів та стандартів діяльності органів публічної влади
Прозорість та відкритість	забезпечення доступу до інформації, публічних обговорень та звітності перед громадськістю
Контроль та нагляд	встановлення системи контролю та нагляду за діяльністю органів публічної влади

Розробка автора

Після розгляду основних аспектів інституціоналізації органів публічної влади, важливо вдивитися уважніше у кожен з них, збагативши розуміння їхньої значущості для побудови стійкої та ефективної системи управління державою. Кожен з цих аспектів, починаючи від створення правової бази й до забезпечення відкритості та контролю, відіграє визначальну роль у гарантуванні прозорості, відповідальності та демократичного розвитку державних інституцій.

Доречно наголосити, що створення законодавчої бази є фундаментальним етапом у формуванні системи управління державою. Цей аспект передбачає

розробку та прийняття нормативних актів, які визначають повноваження, компетенції та процедури роботи органів публічної влади. Основні аспекти, які варто розглянути більш детально в цьому контексті, включають:

– *повноваження та компетенції*: це визначення сфери діяльності та обсягу владних повноважень кожного органу. Ці норми визначають, які рішення може приймати кожен орган, які функції він виконує та які механізми він має для їх здійснення;

– *процедури роботи*: це встановлення правил та процедур, які регулюють внутрішню діяльність органів, такі як порядок проведення засідань, прийняття рішень, взаємодія між членами органу та інші аспекти організації роботи;

– *взаємовідносини з іншими суб'єктами*: це встановлення правил співробітництва та взаємодії органів публічної влади з іншими органами, які можуть бути як національними, так і місцевими, а також з громадськістю та іншими зацікавленими сторонами [3].

Отже, ці аспекти допомагають створити рамки, в межах яких органи публічної влади можуть ефективно функціонувати, дотримуючись законодавчих норм та процедур, що гарантує правову державність та захист прав громадян.

Необхідно відмітити думку вчених І. Юхно, В. Черниша та А. Гавриленка [9, с.1-28], що організаційна структура є ключовим елементом успішного функціонування органів публічної влади. Вона передбачає створення внутрішньої системи, яка розподіляє функції, визначає ланцюжок командування та встановлює механізми прийняття рішень.

Нижче на рисунку відображено основні аспекти організаційної структури, які є важливими для успішного функціонування органів публічної влади. Кожен з цих аспектів відображається у вигляді взаємозв'язаних етапів, що сприяють стабільності, ефективності та координації в управлінні.

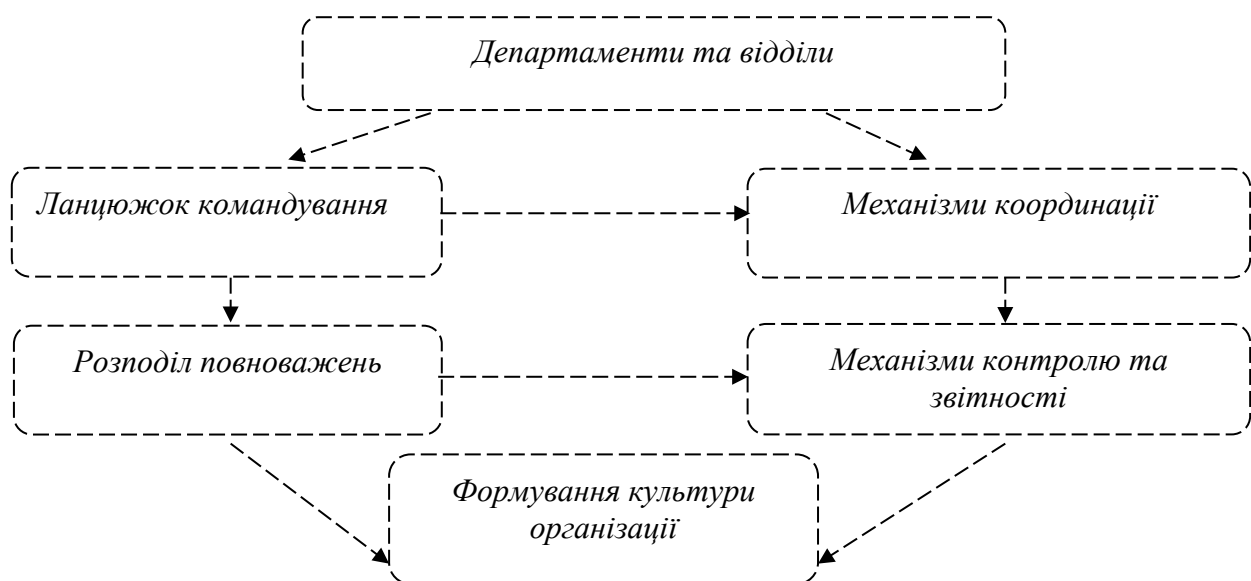

Рис 1. Основні аспекти організаційної структури органів публічної влади, розробка автора.

Отже, рисунок наочно демонструє ключові аспекти організаційної структури органів публічної влади, зокрема важливість належного розподілу функцій та відповідальності, встановлення ефективного ланцюжка керівництва та механізмів координації, а також формування культури організації. Ці аспекти є основою для створення ефективного та стійкого управління, що сприяє досягненню мети та завдань органів публічної влади. Розуміння цих аспектів допомагає забезпечити гармонійне функціонування та досягнення успіхів у діяльності органів публічної влади.

Необхідно звернути увагу на думку вченого В. Баштанника [1, с. 6-8], що процедури прийняття рішень органами публічної влади є важливим елементом демократичного управління, оскільки вони впливають на життя громадян та розвиток суспільства в цілому. Вони передбачають визначення чітких та прозорих правил та процедур, які органи влади повинні дотримуватися при прийнятті рішень. Це означає, що кожен етап процесу прийняття рішення повинен бути чітко визначений і доступний для громадськості, а також повинен бути обґрунтованим та відкритим для обговорення та критики.

Ці процедури також повинні забезпечувати участь громадян у прийнятті рішень, зокрема через консультації, громадські слухання або інші форми зв'язку з населенням. Важливо, щоб участь громадян була не лише формальною, а й ефективною, тобто їхні думки та погляди повинні бути враховані при прийнятті рішення.

Крім того, процедури прийняття рішень повинні базуватися на об'єктивних даних та експертній оцінці, що допомагає забезпечити, що прийняті рішення будуть науково обґрунтованими та ефективними. Вони також повинні включати механізми контролю та звітності, які дозволяють відстежувати і оцінювати виконання прийнятих рішень та виявляти можливі проблеми чи недоліки у процесі їхньої реалізації [2].

Отже, процедури прийняття рішень є важливим інструментом забезпечення відкритості, прозорості та відповідальності в діяльності органів публічної влади, що є важливим для підтримки демократичних цінностей та забезпечення ефективного управління.

На думку вченої Ю. Рак [5], що розроблення та впровадження норм та стандартів діяльності органів публічної влади є ключовим елементом підтримки ефективного та консистентного управління. Варто розглянути цей аспект детальніше:

– *розроблення нормативів та стандартів*: цей етап передбачає визначення норм, правил, процедур та стандартів, які регулюють діяльність органів публічної влади. Ці норми можуть включати законодавчі акти, постанови, розпорядження та інші документи, які визначають правові рамки та вимоги для діяльності органів влади;

– *впровадження нормативів та стандартів*: після розроблення необхідно впровадити ці норми та стандарти у практику роботи органів влади. Це може включати організаційні зміни, навчання персоналу, розроблення процедурних документів та інші заходи, що сприяють впровадженню нових норм;

– *моніторинг та оцінка виконання*: важливим аспектом є постійний моніторинг та оцінка виконання нормативів та стандартів. Це допомагає виявити можливі проблеми, недоліки чи неузгодженості та вчасно прийняти заходи для їх виправлення;

– *постійне оновлення та вдосконалення*: оскільки умови та потреби можуть змінюватися з часом, важливо постійно оновлювати та вдосконалювати нормативи та стандарти діяльності органів влади. Це допомагає забезпечити, що вони залишаються актуальними та відповідають поточним потребам суспільства;

– *забезпечення відкритості та доступності*: важливим аспектом є також забезпечення відкритості та доступності нормативів та стандартів для громадськості. Це може включати їхнє оприлюднення на веб-сайтах органів влади, проведення консультацій зі зацікавленими сторонами та інші заходи, що сприяють забезпеченню широкого доступу до цих документів.

Отже, розроблення та впровадження норм та стандартів діяльності органів публічної влади є важливим етапом у забезпеченні ефективного, прозорого та відповідального управління, що відповідає потребам громадян та суспільства в цілому.

Доцільно зазначити, що на думку вчених С. Серьогіна, Н. Липовської та Є. Бородіна [6], що прозорість та відкритість в діяльності органів публічної влади є ключовими принципами, які не лише сприяють забезпеченню довіри громадян до владних структур, а й відображають суть демократичного управління. Ці принципи стають мостом між владою та громадянами, сприяючи взаєморозумінню, активній участі та відкритому діалогу. Розглянемо цей аспект детальніше на рисунку нижче.

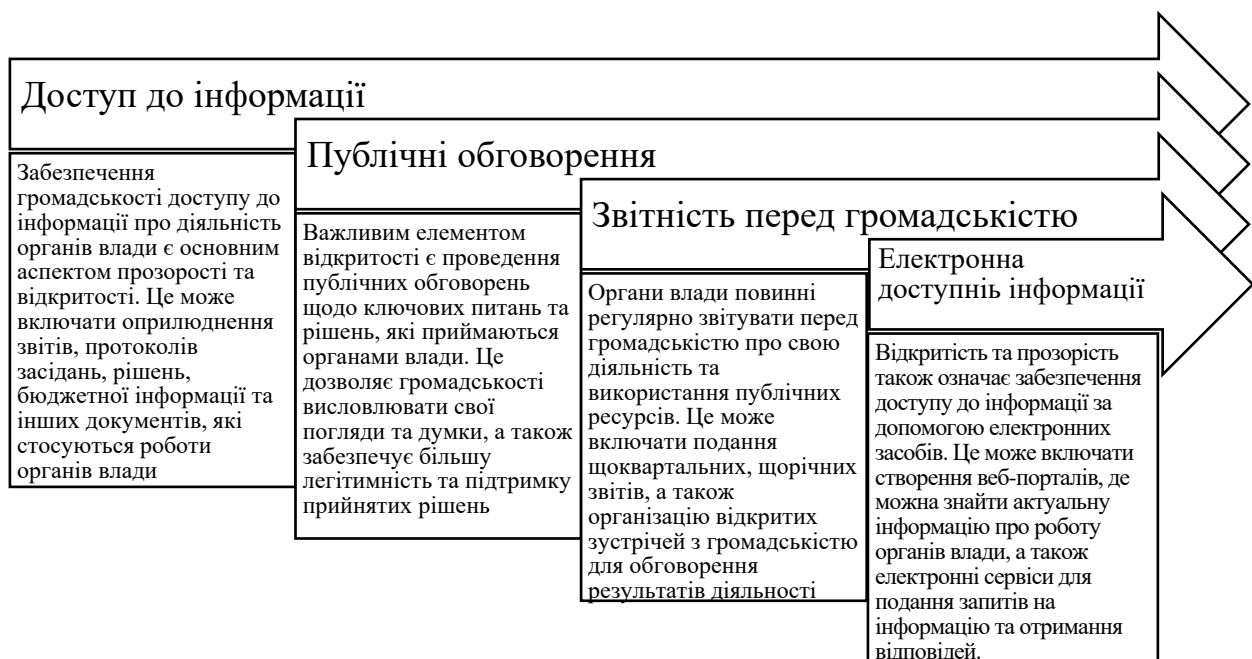

Рис 2. Ключові аспекти прозорості та відкритості в діяльності органів влади, розробка автором [8].

Так, на рис.2 подано ілюстрацію ключових аспектів прозорості та відкритості у функціонуванні органів влади. Доступ до інформації, публічні обговорення, звітність перед громадськістю та електронна доступність інформації є ключовими засадами, які сприяють створенню діалогу між владою та громадськістю, підвищують рівень довіри до органів влади та сприяють більш ефективному управлінню. Ці аспекти важливі для забезпечення прозорості, відкритості та відповідальності у діяльності владних структур, що є необхідними умовами для розвитку демократичного суспільства.

Доречно зазначити, що контроль та нагляд є необхідною складовою управління державними органами, оскільки вони забезпечують виконання визначених функцій та дотримання законності та встановлених процедур. На першому етапі важливо визначити механізми контролю, які включають в себе внутрішній та зовнішній контроль. Внутрішній контроль передбачає систему внутрішнього аудиту, внутрішніх контролерів та процедури моніторингу, що забезпечують відповідність діяльності органу встановленим стандартам та нормам. Зовнішній контроль включає нагляд з боку інших державних органів, аудиторських установ, громадських організацій та засобів масової інформації [2].

Крім цього, ефективність системи контролю та нагляду залежить від незалежності контролюючих органів. Це передбачає уникнення конфлікту інтересів та впливу зовнішніх сторін на процес контролю. Незалежність контролюючих органів допомагає запобігти корупції та забезпечує об'єктивність у виконанні їхніх функцій. Важливим аспектом контролю є не лише виявлення порушень, а й реагування на них. Органи контролю повинні мати встановлені процедури та механізми для вжиття заходів у разі виявлення недоліків або порушень законності. Це може включати проведення аудитів, розслідування, накладення штрафів чи інших санкцій на осіб, що порушують встановлені норми та правила.

Слід додати, що забезпечення публічності та відкритості процесу контролю є важливим аспектом демократичного управління. Це дозволяє громадськості відстежувати та оцінювати діяльність органів влади та контрольних органів, сприяючи підвищенню довіри до владних структур та забезпеченню відповідальності у владних структурах. Загальною метою контролю та нагляду є забезпечення ефективності, прозорості та відповідальності у діяльності органів публічної влади, що є важливим для зміцнення демократії та правової держави [7].

Отже, у процесі реалізації публічної влади інституціоналізація органів відіграє ключову роль у формуванні стійкої та ефективної системи управління державою. Вона сприяє забезпеченню прозорості, відкритості та відповідальності, що є важливими принципами демократичного управління.

Висновок. У підсумку можна визначити, що інституціоналізація органів публічної влади як суб'єктів публічно-службових відносин в процесі реалізації публічної влади має величезне значення для стабільності, ефективності та

легітимності державного управління. На основі цього процесу формується основа для взаємодії між владними органами та суспільством, що сприяє побудові демократичного суспільства.

Таким чином, інституціоналізація органів публічної влади включає створення та утримання формальних структур, правил і процедур, які регулюють їхню діяльність. Цей процес визначає не лише організаційну форму, а й механізми взаємодії з іншими суб'єктами суспільства та встановлює засади демократичного управління. Реалізація принципів прозорості, відкритості, відповідальності та громадянської участі є важливими у цьому процесі, оскільки вони забезпечують ефективність та легітимність діяльності владних структур.

Література:

1. Баштанник В. В Інституціоналізація інтегрованих систем публічного управління в умовах реформ. 2022 р. С. 6-8 URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/263/7274/15149-1?inline=1>
2. Інституціоналізація публічного управління: впровадження змін. 2021 р. URL: <https://pdp.nacs.gov.ua/courses/zahalna-korotkostrokovaya-prohrama-instytualizatsiia-publichnoho-upravlinnia-vprovadzhenia-zmin>
3. Інституціоналізація публічного управління в Україні в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних викликів : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 24 трав. 2019 р.) : у 5 т. за заг. ред. Київ : НАДУ, 2019 р. Т. 5. 94 с.
4. Карпа М. І. Аналіз процесів формування та реалізації компетенцій органів публічної влади та їх посадових осіб за суб'єктивними оцінками експертів. *Ефективність державного управління*. № 58, 2019 р. URL: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.58.2019.168709>
5. Рак Ю. О Проблеми інституціоналізації медіації урегулюванні конфліктної взаємодії органів публічної влади і громадянського суспільства в Україні. *Наукові перспективи*. № 3, 2023 р. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4179/4202>
6. Серьогін С. М., Липовська Н. А., Бородін Є. І. Публічна служба. Дніпро. ГРАНІ, 2019 р. С. 384. URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/162886/2019_9_Publiczna_sluzhba_2_2019.pdf?sequence=1
7. Сучасна парадигма публічного управління : *Збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції (19-22 жовтня 2021р.)* Львів : ЛНУ імені Івана Франка, Львів, 2021р. 637 с.
8. Теробун О. С. Проблеми європейського досвіду інституціоналізації діалогових форм між секторальної співпраці органів публічної влади і інституцій громадянського суспільства: досвід для України. *Наукові перспективи*. № 10, 2023 р. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/7049/7089>
9. Юхно І. В., Черниш В. І., Гавриленко А. С. Інституціональні принципи публічно управлінської діяльності в умовах конституційної реформи. С.1- 28 URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/293/8191/17095-1?inline=1>

References:

1. Bashtannyk V. V Instytutsionalizatsiia intehrovanykh system publichnoho upravlinnia v umovakh reform. 2022 r. S. 6-8 URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/263/7274/15149-1?inline=1>

2. Instytutalizatsiia publicznego upravlinnia: vprovadzhennia zmin. 2021 r. URL: <https://pdp.nacs.gov.ua/courses/zahalna-korotkostrokovka-prohrama-instytutalizatsiia-publicznego-upravlinnia-vprovadzhennia-zmin>

3. Instytutsionalizatsiia publicznego upravlinnia v Ukraini v umovakh yevrointehratsiinykh ta hlobalizatsiinykh vyklykiv : materialy shchorich. Vseukr. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu (Kyiv, 24 trav. 2019 r.) : u 5 t. za zah. red. Kyiv : NADU, 2019 r. T. 5. 94 s.

4. Karpa M. I. Analiz protsesiv formuvannia ta realizatsii kompetentsii orhaniv publichnoi vlady ta yikh posadovykh osib za subiektivnymy otsinkamy ekspertiv. Efektyvnist derzhavnogo upravlinnia. № 58, 2019 r. URL: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.58.2019.168709>

5. Rak Yu. O Problemy instytutsionalizatsii mediatsii urehuliuvani konfliktnoi vzaiemodii orhaniv publichnoi vlady i hromadianskoho suspilstva v Ukraini. Naukovi perspektyvy. № 3, 2023 r. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4179/4202>

6. Serohin S. M., Lypovska N. A., Borodin Ye. I. Publichna sluzhba. Dnipro. HRANI, 2019 r. S. 384. URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/162886/2019_9_Publichna_sluzhba_2_2019.pdf?sequence=1

7. Suchasna paradyhma publicznego upravlinnia : Zbirnyk tez III Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (19-22 zhovtnia 2021r.) Lviv : LNU imeni Ivana Franka, Lviv, 2021r. 637 s.

8. Terebun O. S. Problemy yevropeiskoho dosvidu instytutsionalizatsii dialohovykh form mizh sektoralnoi spivpratsi orhaniv publichnoi vlady i instytutsii hromadianskoho suspilstva: dosvid dlia Ukrainy. Naukovi perspektyvy. № 10, 2023 r. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/7049/7089>

9. Iukhno I. V., Chernysh V. I., Havrylenko A. S. Instytutsionalni pryntsypy publichno upravlinskoi diialnosti v umovakh konstytutsiinoi reformy. S.1- 28 URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/293/8191/17095-1?inline=1>

УДК 352:07

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-91-103](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-91-103)

Бабаєв Валерій Юрійович кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри економічної політики та менеджменту, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, тел. (097) 928-82-71, <https://orcid.org/0000-0001-8652-2974>

Бабаєва Ірина Олексіївна здобувачка ступеня доктора філософії кафедри управління персоналом та підприємництва, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, тел. (097) 977-69-11, <https://orcid.org/0000-0002-7245-9297>

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СМАРТ-РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРОЮ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Анотація. У науковому дослідженні висвітлено проблеми сучасного розвитку сільських територій в Україні та показано, що існуюча система публічного управління на рівні сільських територіальних громад не вирішує численні проблеми, які негативно впливають на соціально-економічний розвиток села і соціальне благополуччя сільського населення. Проведено аналіз економічного потенціалу та стану розвитку сільських територій, що виявив: значне скорочення сільського населення та продовження процесів урбанізації; суттєві диспропорції розподілу агропідприємств за площею сільськогосподарських угідь у користуванні; зменшення чисельності зайнятих у сільському господарстві; низький рівень заробітної плати на селі; диспропорції при створенні в сільській місцевості доданої вартості і розподілі отриманого фінансового результату та ін..

Обґрунтовано, що для підвищення рівня зайнятості та рівня доходів (які не пов'язані з різними формами соціальної допомоги) у сільській місцевості доцільним є створення інноваційної сільської виробничої і торгівельної інфраструктури, також слід вирішити проблему постачання та збуту для невеликих сільських товаровиробників та самозайнятих селян.

Досліджено концепцію «Смарт село», що має зв'язок з Четвертою промисловою революцією. Розглянуто роль цифрової трансформації та смарт-розвитку сільських територій, сфокусовано увагу на новітніх підходах у організації публічного управління та адміністрування на основі інформаційних технологій та смарт-моделей. Обґрунтовано доцільність створення і впровадження багаторівневої системи смарт-управління сільською територією

з мережевим характером взаємодії, що базується на концепціях смарт-села, смарт-врядування, смарт-громади та ін..

Запропоновано створення та впровадження на рівні села таких смарт-підсистем, як смарт управління обслуговуючим забезпеченням виробничої діяльності сільського населення, та смарт управління функціями і об'єктами соціальної інфраструктури.

Ключові слова: розвиток сільських територій, сільська зайнятість, соціальна інфраструктура села, смарт село, смарт управління сільською територією, smart інфраструктура

Babaiev Valerii Yuriyovych PhD in Public Administration, Associate Professor of Economic Policy and Management Department, V.N. Karazin Kharkiv national university, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, tel.: (097) 928-82-71, <https://orcid.org/0000-0001-8652-2974>

Babaieva Iryna Oleksiivna post-graduate student of the Department of Personnel Management and Entrepreneurship, V.N. Karazin Kharkiv national university, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, tel.: (097) 977-69-11, <https://orcid.org/0000-0002-7245-9297>

PUBLIC MANAGEMENT OF SMART DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE OF RURAL AREAS IN THE CONTEXT OF PROVIDING EMPLOYMENT AND SOCIAL WELFARE

Abstract. The scientific study highlights the problems of the modern development of rural areas in Ukraine and shows that the existing system of public administration at the level of rural territorial communities does not solve numerous problems that negatively affect the socio-economic development of the village and the social well-being of the rural population.

An analysis of the economic potential and state of development of rural areas was carried out, which revealed: significant reduction of rural population and continuation of urbanization processes; significant disproportions in the distribution of agricultural enterprises by the area of agricultural land in use; decrease in the number of people employed in agriculture; low level of wages in the countryside; disproportions in the creation of added value in rural areas and the distribution of the obtained financial result, etc.

It is substantiated that in order to increase the level of employment and the level of income (which are not related to various forms of social assistance) in rural areas, it is appropriate to create an innovative rural production and trade infrastructure, and the problem of supply and sales for small rural producers and self-employed peasants should also be solved.

The concept of "Smart village" related to the Fourth Industrial Revolution was studied. The role of digital transformation and smart development of rural areas is

considered, attention is focused on the latest approaches in the organization of public management and administration based on information technologies and smart models. The expediency of creating and implementing a multi-level system of smart management of the rural territory with a network nature of interaction, based on the concepts of smart village, smart governance, smart community, etc., is substantiated.

It is proposed to create and implement at the village level such smart subsystems as smart management of service provision of production activities of the rural population, and smart management of functions and objects of social infrastructure.

Keywords: development of rural areas, rural employment, social infrastructure of the village, smart village, smart management of rural areas, smart infrastructure

Постановка проблеми. Розвиток сільських територій в Україні суттєво обмежується проблемами транспортного сполучення (зокрема, через незадовільний стан шляхів і низьку якість їх обслуговування), значною відстанню від центрів економічної діяльності, що породжує високі транзакційні витрати які припадають на одиницю продукції і значні витрати часу, невеликою кількістю мешканців, що породжує проблеми низького попиту на товари та послуги, що, в свою чергу, спричинює суттєве звуження можливих видів економічної діяльності на селі і значно знижує норму прибутковості при одночасному підвищенні рівня місцевих цін на значно обмежений асортимент продукції, товарів і послуг та ін.. Економічні проблеми на селі миттєво відбиваються на стані соціальної сфери, зокрема, знижується рівень та якість життя, тривалість життя та стан здоров'я, культурний та освітній рівень та ін..

Розв'язання наведених та інших подібних проблем неможливе силами окремих активних сільських мешканців і ресурсами окремих сільських територіальних громад. Також існуюча практика публічного управління на місцях, яка відповідає загальнодержавній тенденції останніх років щодо економічної лібералізації та ринкового детермінізму, в умовах продовження реформи децентралізації не сприяє хоч частковому розв'язанню вказаних проблем і підтримці розвитку сільської місцевості.

Загальноосвітні тенденції технологічного розвитку актуалізували питання цифрової трансформації та смарт-розвитку не тільки для національного рівня, а й для сільських територій зокрема. Новітні підходи у організації публічного управління та адміністрування на основі інформаційних технологій та смарт-моделей дозволяють подолати численні проблеми сільського розвитку, але вимагають побудови адекватних систем публічного управління на основі обґрунтованих моделей смарт-управління, смарт-регулювання, смарт-забезпечення та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання смарт розвитку сільської місцевості досліджували такі закордонні дослідники, як: Hlaváček P.,

Корáček M., Корáčková L., Hruška V., Cowie P., Townsend L., Salemink K., Vokun K., Nazarko J. Та ін. Серед вітчизняних дослідників цими питаннями займались: Віленчук О. М., Андрусенко Н. В., Мартинова Л. Б. та ін. Тренди розумної економіки вивчали Маркевич К., Супруненко С., Пилипенко Н., Трубнік Т., Волченко Н. та ін. Питання смарт-технологізації публічного управління досліджували Бобровський О., Серенок А., Дзюдзюк В., Дзюнзюк К., Кудь А. та ін.

Метою статті є висвітлення передумов та можливостей публічного управління смарт розвитком сільських територій.

Виклад основного матеріалу. Сільські території вітчизняні науковці визначають досить широко, зокрема, як абстрактний об'єкт різнорівневого державно-управлінського та самоврядного впливу, як об'єкт навколишнього природного середовища та компонент системи розселення, як елемент територіальної організації національного господарства та складову соціальної організації суспільства та ін. [5, с. 22].

На нашу думку, найбільш вичерпне визначення дають вітчизняні вчені Прушківський В., Колесников В. та ін.: «сільська територія – це просторова біоеколого-соціально-економічна система, яка знаходиться поза урбанізованими центрами, зі специфічним природоекологічним, соціальним, економічним та інституціональним середовищами і населенням, які на ній функціонують та проявляють свій потенціал з метою задоволення індивідуальних і суспільних потреб» [5; 4].

Аналіз економічного потенціалу та стану розвитку сільських територій виявив неоднозначні процеси. За даними Державної служби статистики України [6, с. 26], у 2022 році сільське населення склало 12,5 млн. осіб, або 30,3% від загальної чисельності населення. З 2001 року по 2022 рік сільське населення скоротилося на 21,8%, а міське населення за цей період скоротилося на 12,7%, що підтверджує продовження процесів урбанізації та відтоку сільських мешканців у міста.

Кількість фермерських господарств [6, с. 175] на 1 січня 2023 року склала 49567 од., що складає 3,3% від загальної кількості юридичних осіб країни, при цьому з 2016 року кількість цих господарств зросла на 13,3%. Кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів склала у 2023 році 988 одиниць. Загальна кількість юридичних осіб у сільському, лісовому та рибному господарстві на 1 січня 2023 року склала 77092 одиниць, або 5,2% від загальної кількості юридичних осіб.

Аналіз розподілу агропідприємств за площею сільськогосподарських угідь у користуванні [6, с. 221] в 2022 році виявив суттєві диспропорції, зокрема, 3819 суб'єктів господарювання використовували від 5 до 20 га сільськогосподарських угідь, при цьому частка цих господарств у загальній кількості агропідприємств склала 12,9%, а частка земель, які вони обробляли, у загальній площі сільськогосподарських угідь склала лише 0,25%; земельний

банк від 20 до 100 гектарів мали 35,7% сільськогосподарських підприємств і обробляли вони разом лише 3% від загальної площі сільськогосподарських угідь. Тобто, 48,6% сільськогосподарських суб'єктів господарювання використовували у виробництві 3,25% від фонду сільськогосподарських угідь, при цьому дохід, який може бути згенерований таким земельним банком недостатній для наймання працівників чи вирощування традиційних сільськогосподарських культур. Такі підприємства потребують заготівельно-збутової та іншої допомоги і суттєво вплинути на добробут сільської громади власними ресурсами не здатні.

Земельний банк від 100 до 500 гектарів мали 26,7% сільськогосподарських підприємств і обробляли вони 11,1% сільськогосподарських угідь. Ця категорія агровиробників, як правило, створює робочі місця, ефективно вирощує традиційні для території сільськогосподарські культури, активно використовує заходи державної підтримки і долучається до вирішення проблем сільської громади і сільських мешканців. Земельний банк від 1000 і більше га мали 15,4% агропідприємств і обробляли вони 74,1% сільськогосподарських угідь, при цьому більше 5000 га земель мали 1,7% агропідприємств і обробляли вони 25,1% сільськогосподарських угідь. Тобто, бачимо, що основний фактор виробництва в сільській місцевості сконцентровано у 15% суб'єктів господарювання, які за розміром земельного банку виходять за межі територій сільських територіальних громад, і центр економічних інтересів яких може знаходитися в інших областях або великих містах. Ці суб'єкти мають промисловий та інтенсивний характер виробництва, спроможні створювати додаткові робочі місця, збільшувати доходи селян від земельної ренти та формувати значні податкові надходження, але на практиці не все так однозначно.

Чисельність зайнятих у сільському господарстві [6, с. 43] в 2021 році становила 2692,7 тис. осіб, що складає 17% від загальної чисельності зайнятих в економіці країни. Для порівняння – у промисловості 14,8% зайнятих від загальної їх чисельності, у оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів 23% зайнятих, в освіті – 7,9%. Чисельність зайнятих в сільському господарстві в 2021 році у порівнянні з 2015 роком зменшилася на 6,1%, що відбулося на фоні збільшення продуктивності великих агропідприємств (зокрема, за рахунок зростання урожайності через збільшення обсягу використаних добрив, засобів захисту рослин і стимуляторів). Середньомісячна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві у 2021 році склала 12243 грн, що на 17,5% нижче за середній рівень заробітної плати у країні, на майже 19% менше за рівень заробітної плати у промисловості та торгівлі і на 60% менше за заробітну плату в галузі інформації та телекомунікацій.

У структурі доходів населення у 2021 році [6, с. 58] заробітна плата складала в середньому 45,5%, соціальні допомоги та інші одержані поточні

трансферти 32,5%, прибуток та змішаний дохід 19,8%, дохід від власності 2,2%. Тобто, заробітна плата є основним джерелом заробленого доходу а рента на капітал – найменшим. Але при цьому, в структурі виробничої собівартості сільськогосподарських підприємств [6, с. 221] у 2020 році частка прямих витрат на оплату праці склала 6,8% (у 2017 році вона складала 5%) а частка орендної плати за земельні паї – 10,5% (у 2017 році вона складала 8,9%). Враховуючи, що рентабельність діяльності сільськогосподарських підприємств у 2021 році склала 40,3% а сума операційного прибутку склала 248,3 млрд грн (у середньому 14,3 тис. грн на 1 гектар), можна стверджувати, що створену у сільськогосподарському виробництві додану вартість привласнюють і вилучають власники великих та середніх агропідприємств.

Для розвитку сільських територій важливими є доходи сільських мешканців, при цьому основним фактором отримання таких доходів від реальних для села видів економічної діяльності є землі сільськогосподарського призначення, але у структурі собівартості сільськогосподарської продукції статті доходів селян не більші за 17,3%, а прибуток присвоюють власники, які не є селянами або проживають і зареєстровані в інших населених пунктах. Тобто мають місце структурні диспропорції при створенні доданої вартості і розподілі отриманого фінансового результату.

Іншим важливим джерелом розвитку сільських територій є податкові доходи сільських територіальних громад, але сільськогосподарські товаровиробники сплачують за місцем розташування земельних ділянок лише суми єдиного земельного податку з цих ділянок і податок на доходи фізичних осіб з сум нарахованих за оренду цих ділянок. Податок на доходи фізичних осіб – працівників сільськогосподарських підприємств сплачується за місцем реєстрації такого підприємства. Тобто для сільських територіальних громад доцільно підтримувати, стимулювати і розвивати діяльність місцевих мікро і малих суб'єктів господарювання і особистих селянських господарств на землях сільськогосподарського призначення. Це дозволить збільшити доходи селян від підприємницької діяльності та самозайнятості і збільшить податкові надходження громади. Але такий підхід потребує розв'язання проблем створення відповідної виробничої і торгівельної інфраструктури, постачання та збуту для таких суб'єктів господарювання та самозайнятих селян.

Сьогодні так склалося, що джерелом розвитку сільських територіальних громад є рента від видобутку корисних копалин та/або гранти і зовнішня допомога, міжбюджетні трансферти та ін. Але забезпечення сталості і незворотності розвитку сільських територій потребує створення ефективної системи економічного самозабезпечення і для сільського населення, і для сільської громади. Розвиток соціальної інфраструктури може ініціюватися та забезпечуватися зовнішніми джерелами на принципах широкої участі, але підтримання функціонування цих об'єктів вимагає власних самозростаючих фінансових ресурсів сільської громади.

Практика організації економічної діяльності мешканців сільських територій показала, що притаманними для них видами діяльності є виробнича діяльність на основі використання землі та живих організмів. Багатофункціональна несільськогосподарська діяльність на селі (зокрема, сільський або зелений туризм, торгівельна діяльність, діяльність з розміщення і харчування, зайнятість у цифровій сфері, створення контенту, народні ремесла та промисли, рекреаційна діяльність та ін.) має місце і є успішною в умовах відчутного економічного розвитку всієї економіки країни, при цьому вона, переважно, має одиничний і не масовий характер (окремі індивідуальні успішні проекти і практики важко піддаються або взагалі не піддаються масштабуванню і поширенню в сільській місцевості). Тож сьогодні нагальною є потреба у допомозі розвитку сільського підприємництва через впровадження новітніх систем управління економічними процесами в ланцюгах створення доданої вартості для мікро і малих сільських підприємців і самозайнятих на основі інформаційних технологій і смарт управління.

Упорядкування і оптимізація економічних і управлінських відносин на селі у розвинутих країнах реалізується через формування та втілення концепції «Смарт село». В ЄС ця концепція вперше була сформульована Європейською комісією за підтримки Європейського парламенту через «Дії ЄС для розумних сіл» у 2017 році. Пілотний проект «Smart Rural 21» охопив 21 село по всій Європі, підтримував широкий спектр заходів через технічну експертну підтримку в селах-учасниках, мав на меті складання карти та розробку висновків щодо основ підтримки та політики Smart Villages. За цим проектом було розроблено документ із оглядом політики та серією тематичних досліджень політики Smart Villages, а також продемонстровано підходи деяких розвинених країн [10].

Концепції Smart Villages відносяться до Четвертої промислової революції, яка є загальним терміном для ряду технологій, які можуть змінити спосіб життя, роботи та розваг людей. Цей кумулятивний ефект відрізняє четверту промислову революцію від попередньої 3-ї цифрової промислової революції. Технології, що входять до сфери четвертої промислової революції, включають: Інтернет речей, робототехніку, штучний інтелект (AI), автономні транспортні засоби та 3D-друк [8, с. 170].

Дослідження вітчизняних вчених показали, що цифрові технології Четвертої промислової революції поширюються більш швидко порівняно з технологіями попередніх революцій, які в окремих куточках світу лише починають розгортатися. Зокрема, 17% світового населення (майже 1,3 млрд. людей) ще мають “пережити” Другу промислову революцію (що характеризується появою електроенергії), 1,15 млрд. людей не мають доступу до надійних послуг телефонного зв’язку, 2,5 млрд. – не мають доступу до базових санітарних послуг і майже 800 млн – до водних ресурсів, а 4 млрд. людей не мають постійного доступу до мережі Інтернет (головний компонент

Третью промислової революції) [12, с. 35]. Сьогодні цифровізація бізнес-моделей та ланцюгів поставок дедалі більше змінює форму торгівлі та логістики [12, с. 9].

Андрієнко А. О. слушно наголошує, що сьогодні активно використовуються нові світові тренди у розвитку smart-об'єктів управління: «smart-рішення», «smart-системи», «smart-міста», «smart-країни» [1, с. 9].

Специфічна назва нового рівня технологізації обумовлена принципом SMART (S (specific) – конкретність; M (measurable) – вимірність; A (achievable) – досяжність; R (relevant) – актуальність; T (time bound) – обмеженість у часі). Смарт-технології містять суттєву частку інтелектуальних здібностей людей, інноваційні знання з управління, соціальність інформації з обробкою її у сфері рефлексії [2, с. 16].

Розумна спеціалізація є інноваційним інструментом ЄС, що спрямований на підвищення регіональної конкурентоспроможності на основі комплексного вивчення місцевих умов і можливостей та економіки знань. Спеціалізація SMART – це інноваційний підхід до професійного розвитку та створення робочих місць у Європі, що дозволяє кожному регіону визначити та розширити свої конкурентні переваги [13, с. 228].

Учені висвітлюють такі перспективи та переваги впровадження смарт-технологій: базування на фактичних даних і врахування всіх сильних сторін, можливостей та бар'єрів в регіоні та країні в цілому, включаючи зовнішні перспективи, потенціал для співпраці та глобальні ланцюжки створення вартості; заохочення динамічного підприємницького процесу, який об'єднує ключових зацікавлених сторін навколо спільного бачення; підтримання екосистемного підходу (зокрема, створення середовища для змін, інституційна ефективність та ін.) [13, с. 228-229].

Польські дослідники слушно наголошують, що концепція розумних сіл «smart village» спрямована на використання сучасних технологій та цифрових інновацій для досягнення сталого розвитку та покращення умов життя сільських жителів. Ці ініціативи спрямовані на розвиток сучасних сільських територій, які оптимізують інфраструктуру, посилять цифровий зв'язок, підтримають підприємництво та покращать якість сільського життя, щоб вони залишалися привабливими для молодого покоління та не відставали від міських регіонів [11].

Як зазначають польські учені, інновації стають визначальним фактором конкурентоспроможності території. У відповідь на ці зміни з'явилися концепції «розумного» розвитку територіальних одиниць – регіонів (smart regions) і міст (smart city), які наразі відіграють основну роль у плануванні їх розвитку [1].

Науковці слушно наголошують на тому, що «розумні села» не повністю дублюють ідею «розумних міст», оскільки останні більше пов'язані з технічними рішеннями із початковою концентрацією на великих даних,

сумісності, штучному інтелекті та Інтернеті речей як засобах трансформації міського середовища. Технологічне домінування не є пріоритетом у розвитку Smart Village, технології розуміються не як мета, а як засіб для здійснення змін, і Smart Villages робить більший акцент на добробуті та розвитку громади [11].

Але при цьому P. Cowie, L. Townsend, K. Saleminк слушно зазначають, що навіть для розвинутих країн відсутність відповідних цифрових карт і підключення до 5G у сільській місцевості означатиме, що доступність автономних транспортних засобів (autonomous vehicles) у сільській місцевості або навіть здатність міських автономних транспортних засобів подорожувати до сільської місцевості, швидше за все, буде відкладена та значно відставатиме від міських. Автономні транспортні засоби навряд чи принесуть користь сільським регіонам ще деякий час, за винятком роботи, яка проводиться в секторі AgriFood для розробки безпілотних тракторів для майбутнього виробництва продуктів харчування (зокрема, Hands Free Hectare) [8, с. 172].

Концепція Smart Village передбачає широке використання в сільській місцевості Інтернету речей, зокрема для надання дистанційної медичної допомоги, управління медичною інформацією в надзвичайних ситуаціях, управління відходами (наприклад, розумні сміттєві урни (Smart Bins) повідомляють органам управління сміттям, коли їх потрібно зібрати), управління сільськогосподарською діяльністю (зокрема, завдяки застосуванню датчиків для моніторингу переміщень тварин і віртуальних огорож для обмеження цих пересувань) та ін. [8, с. 172]

Важливим питанням в межах цього концептуального напрямку є формування сільської смарт-інфраструктури. Інфраструктура села в ринковому середовищі є комплексом соціальних і економічних умов, спрямованих на розвиток усього виробничого процесу [3, с. 85]. Інтеграція технологій перетворює традиційну інфраструктуру будь-якої галузі в селі на цифрову мережу, що допомагає об'єднати сільські громади в глобальну мережу і це призводить до покращення засобів до існування селян з точки зору освіти, охорони здоров'я, сільського господарства, малих і середніх підприємств [12, с. 64].

Учені з США, розглядаючи питання поширення Інтернету речей та досвіду цифрової трансформації в сільській місцевості, звертають увагу на те, що інфраструктура розумного села стосується впровадження інноваційних рішень, які вирішують проблеми, з якими стикається сільська місцевість. Метою цифрових трансформацій є покращити доступ до основних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я та чиста вода, а також сприяти економічному розвитку та екологічній стійкості. Цифрові технології, такі як підключення до Інтернету, мобільні пристрої та відновлювані джерела енергії, є типовою основою інфраструктури розумного села. Відновлювані джерела енергії, такі як сонячна, вітрова та гідроенергія, є важливими компонентами цієї інфраструктури. Іншим важливим компонентом є використання цифрових технологій для покращення доступу до основних послуг, таких як охорона

здоров'я, освіта та фінансові послуги за допомогою телемедицини, платформ електронного навчання та мобільних додатків [9].

Модель Smart Village, на слушну думку американських дослідників, має у своїй основі Інтернет речей (IoT) і складається з: смарт-публічного управління і адміністрування, смарт-сільськогосподарського виробництва, смарт-медицини, смарт-водозабезпечення, смарт-безпеки і охорони порядку, смарт-освіти, смарт-енергопостачання та енергоменеджменту, смарт-будинки [9].

На думку вітчизняних вчених, розбудовуючи smart-інфраструктуру в містах та селах доцільно застосовувати наступні підходи: smart-інфраструктура є засобом задоволення потреб жителів міста (має враховуватися спосіб життя, культури, моделей поведінки); smart-інфраструктура повинна протидіяти небезпекам; smart-інфраструктура повинна мати можливість адаптуватися до подальших модифікацій та удосконалень [12, с. 153-154].

На нашу думку, для забезпечення розвитку сільських територіальних громад в умовах інтенсивних технологічних змін та цифрової модернізації суспільних відносин доцільним є створення і впровадження багаторівневої системи смарт-управління сільською територією з мережевим характером взаємодії.

Така система має базуватися на концепціях смарт-села, смарт-врядування, смарт-громади та ін.. На початковому етапі її створення та впровадження на рівні села доцільно виокремити дві підсистеми: 1) підсистему смарт управління заготівельно-збутовим та інформаційно-консультаційним забезпеченням економічної діяльності сільського населення, яка пов'язана з використанням живих організмів (живої природи); 2) підсистему смарт управління об'єктами комунальної власності та соціальної інфраструктури. У подальшому системи публічного смарт-управління сільськими територіями (на рівні сільських територіальних громад) доцільно інтегрувати у національну мережу смарт-сіл, що дозволить оптимізувати процеси матеріально-технічного постачання і заготівельно-збутової діяльності для селян, створить можливість ефективного виробництва нішевих продуктів аграрної сфери, забезпечить виправлення розбалансування у процесах розподілу і привласнення доданої вартості в аграрному секторі, посилить роль сільських мікро товаровиробників (сільських-підприємців) у ланцюгах просування продукції до кінцевих споживачів, дозволить оптимізувати ланцюги поставок за критерієм максимізації доходів селян. Слід зауважити, що така система має обмежуватися принципами невтручання в особисте життя селян, добровільності участі та альтернативності, спрямування на функції обслуговування виробничої діяльності селян та обслуговування загальних соціальних інтересів сільських мешканців, інформаційною безпечністю участі та мінімальністю необхідних персональних даних та ін.

Висновки. Аналіз розвитку сільських територій показав, що існуюча сьогодні система публічного управління на рівні сільських територіальних

громад не вирішує численні проблеми, які стримують і, часто, унеможливають соціально-економічний розвиток села і соціальне благополуччя сільського населення. Найбільш значимими проблемами є: протиріччя з одного боку між прагненням і реальними можливостями сільського населення (особистісними, професійними, світоглядними та ін.) до виробничої діяльності на основі використання сільськогосподарських земель і живих організмів з іншого – з економічною неефективністю забезпечення такої діяльності і непомірно високими транзакційними витратами при збуті такої продукції та обмеженістю доступу на її ринки; структурні диспропорції в розподілі сільськогосподарських земель та розподілі і присвоєнні створеної у сільській місцевості доданої вартості; недостатня дохідна частина бюджетів сільських територіальних громад та ін..

Подолання вказаних проблем можливе при створенні і впровадженні багаторівневої системи смарт-управління розвитком і функціонуванням сільських територій з мережевим характером взаємодії й охопленням сфери виробничої діяльності населення (на основі використання живих організмів) та сфери соціального розвитку (зокрема, через забезпечення і управління функціонуванням об'єктів соціальної інфраструктури).

Література:

1. Андрієнко А. О. Упровадження концепції «Smart City» в управління великими містами України : монографія / Андрієнко А. О. Вінниця, Україна : ГО «Європейська наукова платформа», 2023. 196 с.
2. Бобровський О. (2020). Смарт-технологізація публічного управління як рушійна сила його розвитку. *Аспекти публічного управління*, 8 (1 SI), 15-17. <https://doi.org/10.15421/152030>
3. Віленчук О. М., Андрусенко Н. В., Мартинова Л. Б. Соціально-економічне планування та управління інфраструктурним розвитком у сільських громадах. *Економічний простір*. 2023. № 187. С. 84-90. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/187-14>
4. Прушківський В. Г., Колесников В. І. Теоретичні підходи до визначення сільських територій. *Проблеми економіки*. 2014. № 4. С. 127-132
5. Сільські території в Україні: практика ідентифікації та інструменти розвитку: науковоаналітична доповідь / І. З. Сторонянська, І. Р. Залуцький, Х. О. Патицька. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. Долишнього НАН України». 2021. 137 с.
6. Статистичний щорічник України за 2022 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2023. 387 с. https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf
7. Bokun, Katarzyna & Nazarko, Joanicjusz. Smart villages concept – A bibliometric analysis and state-of-the-art literature review. *Progress in Planning*. Elsevier. 2023. Volume 175. <https://doi.org/10.1016/j.progress.2023.100765>
8. Cowie, Paul & Townsend, Leanne & Saleminck, Koen. (2020). Smart Rural Futures: Will rural areas be left behind in the 4th Industrial Revolution? *Journal of Rural Studies*. Volume 79, Pages 169-176. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.08.042>
9. Degada, Amit & Thapliyal, Himanshu & Mohanty, Saraju. (2021). Smart Village: An IoT Based Digital Transformation. 459-463. 10.1109/WF-IoT51360.2021.9594980.
10. European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, Ocsko, E., Preparatory action – Smart rural areas in the 21st century – Final report, Publications Office of the European Union, 2023, <https://data.europa.eu/doi/10.2762/493890>

11. Petr, Hlaváček & Kopáček, Miroslav & Kopáčková, Lucie & Hruška, Vladan. (2023). Barriers for and standpoints of key actors in the implementation of smart village projects as a tool for the development of rural areas. *Journal of Rural Studies*. Elsevier. Volume 103. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2023.103098>
12. Smart-інфраструктура у сталому розвитку міст: світовий досвід та перспективи України. Керівник проекту, автор доповіді – Катерина Маркевич. Центр Разумкова. 2021. Видавництво «Заповіт». Київ. 2021, 400 с.
13. Suprunenko, S., Pylypenko, N., Trubnik, T. Volchenko, N. (2023). Forecast of changes in the macroeconomic situation in Ukraine: smart economy of the future. *Futurity Economics&Law*, 3(3). 219-236. <https://doi.org/10.57125/FEL.2023.09.25.13>

References:

1. Andriienko A. O. (2023). Uprovadhennia kontseptsii «Smart City» v upravlinnia velykymy mistamy Ukrainy [Implementation of the "Smart City" concept in the management of large cities of Ukraine] : monohrafiia / Andriienko A. O. Vinnytsia, Ukraina : HO «Yevropejs'ka naukova platforma». [in Ukrainian].
2. Bobrovs'kyj O. (2020). Smart-tekhnologizatsiia publichnoho upravlinnia iak rushijna syła joho rozvytku. [Smart technology of public administration as a driving force of its development]. *Public administration aspects*. 8 (1 SI), 15-17. <https://doi.org/10.15421/152030> [in Ukrainian].
3. Vilenchuk O. M., Andrusenko N. V., Martynova L. B. (2023). Sotsial'no-ekonomichne planuvannia ta upravlinnia infrastrukturnym rozvytkom u sil's'kykh hromadakh [Socio-economic planning and management of infrastructural development in rural communities]. *Economic scope*. № 187. С. 84-90. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/187-14> [in Ukrainian].
4. Prushkivs'kyj V. H., Kolesnykov V. I. (2014). Teoretychni pidkhody do vyznachennia sil's'kykh terytorij. [Theoretical approaches to the definition of rural areas]. *Problemy ekonomiky*. 2014. № 4. С. 127-132 [in Ukrainian].
5. Sil's'ki terytorii v Ukraini: praktyka identyfikatsii ta instrumenty rozvytku: naukovy-analitychna dopovid'. [Rural areas in Ukraine: identification practice and development tools: scientific and analytical report] / I. Z. Storonians'ka, I. R. Zaluts'kyj, Kh. O. Patyts'ka. L'viv, DU «instytut rehional'nykh doslidzhen' imeni M. Dolishn'oho NAN Ukrainy». [in Ukrainian].
6. Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2022 rik. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv, 2023. 387 s. https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf
7. Bokun, Katarzyna & Nazarko, Joanicjusz. (2023). Smart villages concept – A bibliometric analysis and state-of-the-art literature review. *Progress in Planning*. Elsevier. 2023. Volume 175. <https://doi.org/10.1016/j.progress.2023.100765> [in English].
8. Cowie, Paul & Townsend, Leanne & Saleminck, Koen. (2020). Smart Rural Futures: Will rural areas be left behind in the 4th Industrial Revolution? *Journal of Rural Studies*. Volume 79, Pages 169-176. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.08.042> [in English].
9. Degada, Amit & Thapliyal, Himanshu & Mohanty, Saraju. (2021). Smart Village: An IoT Based Digital Transformation. 459-463. DOI: 10.1109/WF-IoT51360.2021.9594980 [in English].
10. European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, Ocsko, E., Preparatory action – Smart rural areas in the 21st century – Final report, Publications Office of the European Union, 2023, <https://data.europa.eu/doi/10.2762/493890> [in English].
11. Petr, Hlaváček & Kopáček, Miroslav & Kopáčková, Lucie & Hruška, Vladan. (2023). Barriers for and standpoints of key actors in the implementation of smart village projects as a tool for the development of rural areas. *Journal of Rural Studies*. Elsevier . Volume 103. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2023.103098> [in English].

12. Smart-інфраструктура u stalomu rozvytku mist: svitovyj dosvid ta perspektyvy Ukrainy. [Smart infrastructure in the sustainable development of cities: world experience and prospects of Ukraine]. Kerivnyk proiektu, avtor dopovidi – Kateryna Markevych. Tsentr Razumkova. 2021. Vydavnytstvo «Zapovit». Kyiv. 2021. [in Ukrainian].

13. Suprunenko, S., Pylypenko, N., Trubnik, T. Volchenko, N. (2023). Forecast of changes in the macroeconomic situation in Ukraine: smart economy of the future. Futurity Economics & Law, 3(3). 219-236. <https://doi.org/10.57125/FEL.2023.09.25.13> [in Ukrainian].

УДК 502.174

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-104-114](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-104-114)

Беднарський Олександр Віталійович аспірант відділу проблем державного управління та адміністративного права, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, вул.Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, <https://orcid.org/0009-0002-8592-0000>

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ

Анотація Питання управління твердими побутовими відходами (ТПВ) стає все більш актуальним у сучасному світі через надзвичайну швидкість зростання обсягів відходів та їхній серйозний екологічний вплив. Зростаюча урбанізація, розвиток виробництва та споживчої культури призводять до надмірного накопичення відходів, що загрожує якості життя людей та стану довкілля. Зокрема, проблема управління ТПВ стає особливо гострою у міських агломераціях, де недостатня інфраструктура для збору, переробки та утилізації відходів призводить до забруднення повітря, ґрунту та водних ресурсів, що має прямий вплив на здоров'я мешканців та біорізноманіття екосистем. Крім того, у зв'язку зі зростанням свідомості про проблеми забруднення довкілля, публічна та політична увага до питань управління ТПВ також посилюється. Суспільство вимагає від держави та приватного сектору прийняття ефективних заходів для розв'язання цієї проблеми та забезпечення сталого розвитку. Незважаючи на значний потенціал ДПП у сфері управління ТПВ, існують численні виклики, такі як недостатня координація між державними та приватними секторами, фінансові труднощі та відсутність чітких механізмів моніторингу та оцінки ефективності. Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану та перспектив розвитку ДПП у сфері управління ТПВ, виокремлення ключових викликів та пропозиція стратегічних напрямків подальшого розвитку. Об'єктом дослідження є процес управління твердими побутовими відходами, зокрема його організаційні, економічні та екологічні аспекти. Предметом дослідження є роль та ефективність державно-приватного партнерства в цій сфері. Дослідження базується на аналізі вітчизняних та зарубіжних наукових джерел. Використовуються методи системного аналізу, порівняльного аналізу та синтезу. Автором проведено аналіз сучасного стану ДПП у сфері управління ТПВ, ідентифіковано ключові виклики та перспективи розвитку, а також запропоновано стратегічні напрями подальшого розвитку для підвищення ефективності управління відходами. Загалом, ефективне впровадження результатів дослідження вимагатиме комплексного підходу та спільних зусиль держави, бізнесу та громадськості.

Однак, відповідно підготовлений та реалізований план дій може стати ключовим інструментом у подоланні проблеми управління ТПВ та забезпеченні сталого розвитку.

Ключові слова тверді побутові відходи, державне регулювання, управління відходами, політика відходів, Європейський Союз, сфера поводження з відходами, досвід регулювання державно-приватне партнерство

Bednarskiy Olexandr Vitaliyovych Postgraduate Student of the Department State Government and Administrative Law Issues, Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Science of Ukraine, Tryokhsviatitelska St., 4, Kyiv, 01601, <https://orcid.org/0009-0002-8592-0000>

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE FIELD OF DOMESTIC SOLID WASTE MANAGEMENT

Abstract The issue of solid household waste (MSW) management is becoming more and more relevant in the modern world due to the extraordinary rate of growth of waste volumes and their serious environmental impact. Growing urbanization, development of production and consumer culture lead to excessive accumulation of waste, which threatens the quality of life of people and the state of the environment. In particular, the problem of solid waste management becomes especially acute in urban agglomerations, where insufficient infrastructure for collection, processing and disposal of waste leads to pollution of air, soil and water resources, which has a direct impact on the health of residents and biodiversity of ecosystems. In addition, due to the growing awareness of the problems of environmental pollution, public and political attention to solid waste management issues is also increasing. Society requires the state and the private sector to take effective measures to solve this problem and ensure sustainable development. Despite the significant potential of PPPs in the area of solid waste management, there are numerous challenges, such as insufficient coordination between the public and private sectors, financial constraints and the absence of clear mechanisms for monitoring and evaluating performance. The purpose of this study is to analyze the current state and prospects for PPP development in the field of solid waste management, identify key challenges and propose strategic directions for further development. The object of the study is the solid waste management process, in particular its organizational, economic and environmental aspects. The subject of the study is the role and effectiveness of public-private partnership in this area. The research is based on the analysis of domestic and foreign scientific sources. The methods of system analysis, comparative analysis and synthesis are used. The author analyzed the current state of PPP in the field of solid waste management, identified key challenges and prospects for development, as well as proposed strategic directions for further development to increase the efficiency of waste management.

In general, the effective implementation of research results will require an integrated approach and joint efforts of the state, business and the public. However, an appropriately prepared and implemented action plan can become a key tool in overcoming the problem of solid waste management and ensuring sustainable development.

Keywords solid household waste, state regulation, waste management, waste policy, European Union, the field of waste management, regulatory experience, public-private partnership

Постановка проблеми. У сучасному світі проблема управління твердими побутовими відходами (ТПВ) стає все більш актуальною і нагальною через зростання обсягів відходів та їхній негативний вплив на навколишнє середовище. Згідно зі статистикою Всесвітньої організації охорони здоров'я, щорічно в світі утворюється понад 2 мільярди тонн твердих відходів, з яких лише близько 13,5% переробляється, що призводить до забруднення ґрунту, водойм та атмосфери, порушує екологічний баланс і загрожує здоров'ю людини. Одним із можливих шляхів розв'язання цієї проблеми є впровадження державно-приватного партнерства (ДПП) у сфері управління ТПВ. Однак, не зважаючи на потенційні переваги такого партнерства, існують деякі виклики та проблеми, які необхідно вирішити. По-перше, існують проблеми у законодавчому регулюванні та відсутність єдиної стратегії між державними та приватними секторами. Різні правові норми та відмінні підходи до управління можуть ускладнити співпрацю між ними та перешкодити розвитку ефективних механізмів управління ТПВ. По-друге, існує проблема недостатнього фінансування та ресурсів для впровадження технологій переробки та використання відходів. Без необхідних інвестицій в інфраструктуру та технології переробки, ефективне управління ТПВ через ДПП може бути неможливим. Гіпотеза дослідження полягає у припущенні того, що розвиток державно-приватного партнерства у сфері управління ТПВ може стати ключовим фактором для забезпечення сталого розвитку, зменшення обсягів відходів та збереження навколишнього середовища. Шляхом аналізу сучасних трендів та тенденцій у цій галузі, можна розробити стратегії та рекомендації для покращення ефективності управління ТПВ через ДПП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз відображає увагу авторів до тематики Панченко К. [1], Гринчук Ю. С. [2], Т. Долла та Б. Лайшрам [3], Н. Лі та К. Сонг [4], Г. Л. Чако [6] аналізують вирішення проблеми управління твердими побутовими відходами (ТПВ), яке стає все більш актуальною і нагальною через зростання обсягів відходів та їхній негативний вплив на навколишнє середовище. І. Акомі-Фрімпонг, І. Джин, Х. Осі-Куї, П. Тігью, Р. Тумпа, Дж. Офорі та Фю Парефсе [7] аналізують сучасні тренди та тенденції у розвитку управління твердими побутовими відходами, які відображаються в широкому впровадженні новітніх технологій

та вдосконаленні підходів до переробки та використання відходів. У цілому, літературні джерела з цієї теми демонструють важливість управління відходами для забезпечення сталого розвитку та збереження навколишнього середовища.

Мета та завдання статті. Метою даної статті є дослідження ролі державно-приватного партнерства у сфері управління твердими побутовими відходами (ТПВ), аналіз сучасних трендів та тенденцій у цій області та розроблення стратегій для покращення ефективності управління ТПВ через співпрацю держави та приватного сектору.

Завдання статті:

1. Провести огляд літератури та аналіз сучасного стану управління ТПВ через ДПП, враховуючи вітчизняний та зарубіжний досвід.
2. Визначити ключові фактори та проблеми, що впливають на ефективність управління ТПВ через ДПП.
3. Проаналізувати сучасні тренди та тенденції у розвитку управління ТПВ, зокрема у контексті використання новітніх технологій та підходів до переробки та використання відходів.
4. Розробити рекомендації для підвищення ефективності управління ТПВ через ДПП з урахуванням сучасних викликів та можливостей.

Виклад основного матеріалу. Управління твердими побутовими відходами (ТПВ) через державно-приватне партнерство (ДПП) стає все більш актуальною та важливою проблемою як у вітчизняній, так і в зарубіжній практиці. В ряді країн, особливо в розвинутих, таких як Німеччина, Швеція та Японія, спостерігається успішний досвід у впровадженні програм та проектів з управління ТПВ через ДПП [1].

У вітчизняному контексті, Україна також активно розвиває практику ДПП в сфері управління ТПВ. Проте, існують значні виклики та проблеми, які потребують уваги. Наприклад, недостатня координація між різними органами влади та недостатнє фінансування проектів з управління відходами. Крім того, потребує удосконалення правова база, що регулює взаємодію між державним та приватним секторами у цій сфері [2].

У зарубіжному досвіді, країни Європейського Союзу демонструють високий рівень ефективності управління ТПВ через ДПП. Завдяки співпраці між урядовими органами, бізнесом та громадськими організаціями, вони досягли великих успіхів у зменшенні кількості відходів, підвищенні рівня переробки та утилізації відходів, а також впровадженні інноваційних технологій.

Загалом, аналіз сучасного стану управління ТПВ через ДПП вказує на необхідність подальшого розвитку цієї практики як на національному, так і на міжнародному рівнях. Співпраця між державними та приватними секторами, ефективне використання ресурсів та впровадження інноваційних підходів можуть значно покращити управління ТПВ та сприяти сталому розвитку суспільства [3].

Міжнародний досвід реалізації ДПП у сфері поводження з твердими побутовими відходами представлений у табл. 1

Таблиця 1

Світовий досвід використання проектів публічно-приватного партнерства у сфері поводження з ТПВ

Країна	Приклад ДПП у сфері управління ТПВ	Характеристика	Опис технологій	Вирішена проблема
США	Програма "Waste Management Partnership" між урядом та приватними компаніями [3]	Програма передбачає співпрацю між урядовими органами та приватними підприємствами для створення ефективної системи управління відходами. Основні аспекти включають збір, переробку та використання вторинних ресурсів.	Використання сучасних технологій сортування відходів на сміттесортувальних заводах, впровадження вакуумних систем збору відходів у міських агломераціях, використання біогазу для енергетичних потреб та переробка органічних відходів у добрива.	Зменшення обсягів відходів, покращення утилізації та переробки відходів, зниження викидів парникових газів та покращення якості довкілля.
Японія	Програма "3R (Reduce, Reuse, Recycle)" спільно з приватними підприємствами [4]	Програма спрямована на зменшення кількості відходів через застосування принципів "зменшити, використати повторно, переробити". Включає в себе освіту громадян, розвиток інфраструктури для сортування відходів та співпрацю з приватним сектором для переробки.	Використання технологій вторинного сировинного ринку, розробка нових методів переробки та використання відходів, створення спеціалізованих сміттесортувальних заводів та впровадження програми компостування для органічних відходів.	Зменшення обсягів відходів, підвищення рівня переробки та використання відходів, збільшення усвідомленості громадськості про проблеми управління відходами.
Німеччина	Ініціатива "Recycling Partnership" між урядом та приватними компаніями [5]	Ініціатива передбачає створення партнерства між урядом та приватними компаніями для стимулювання переробки та використання відходів. Основні складові включають розробку інфраструктури, фінансову підтримку та освітні програми.	Використання передових технологій у сортуванні та переробці відходів, створення спеціалізованих підприємств для вторинної переробки матеріалів, використання відновлюваних джерел енергії для роботи сміттесортувальних заводів.	Зниження обсягів відходів, підвищення рівня переробки та використання відходів, зменшення викидів парникових газів та покращення якості довкілля.
Канада	Програма "Extended Producer Responsibility" спільно з виробниками [6]	Програма передбачає відповідальність виробників за відходи, що утворюються під час використання їхніх продуктів. Включає в себе фінансові заходи для стимулювання переробки та утилізації відходів, а також розвиток інноваційних технологій.	Впровадження передових технологій для переробки пластикових відходів, розробка біорозкладаючих матеріалів, створення ефективних систем сортування та переробки відходів у міських агломераціях.	Зменшення обсягів відходів, збільшення утилізації та переробки відходів, зменшення впливу відходів на навколишнє середовище та покращення якості життя населення.
Франція	Ініціатива "Circular Economy Pact" спільно з приватними та громадськими організаціями [7]	Ініціатива спрямована на розвиток циркулярної економіки шляхом стимулювання використання вторинних ресурсів та впровадження інноваційних технологій. Включає в себе співпрацю з приватним сектором та громадськими організаціями для досягнення цілей.	Використання передових технологій у сортуванні та переробці відходів, розвиток системи збирання та вторинної переробки матеріалів, сприяння інноваційним проектам у сфері управління відходами.	Збільшення обсягів використання вторинних ресурсів, зменшення викидів в атмосферу та забруднення водних ресурсів, підвищення ступеня утилізації та переробки відходів.

Італія	Проект "Waste-to-Energy Partnership" між урядом та приватними енергетичними компаніями [8]	Проект передбачає співпрацю між урядом та приватним сектором для використання відходів як джерела альтернативної енергії. Головні напрямки включають розробку сучасних технологій згоряння відходів та розвиток інфраструктури для їхнього використання.	Використання технологій виробництва біогазу та термічної переробки відходів для виробництва електроенергії, розвиток інфраструктури для транспортування та використання відходів у виробництві.	Зменшення обсягів відходів на сміттеполігоніях, зменшення викидів парникових газів та інших шкідливих речовин в атмосферу, забезпечення стабільного джерела альтернативної енергії та зменшення залежності від імпорту енергоносіїв.
Швеція	Проект "Waste Sorting and Recycling Collaboration" з місцевими владами та приватними підприємствами [9]	Проект спрямований на покращення системи сортування та переробки відходів у міських агломераціях шляхом співпраці між місцевими владами та приватними підприємствами. Основні елементи включають розвиток інфраструктури та освітні програми для мешканців.	Впровадження передових систем сортування відходів на рівні місцевих громад, створення інфраструктури для вторинно переробки відходів та використання вторинних ресурсів у виробництві, розробка програми компостування для органічних відходів.	Зменшення обсягів відходів на сміттеполігоніях, підвищення рівня переробки та використання відходів, покращення якості довкілля та зниження впливу відходів на здоров'я населення.
Фінляндія	Ініціатива "Circular Economy Partnership" спільно з приватними та громадськими організаціями [10]	Ініціатива передбачає співпрацю між урядом, приватним сектором та громадськими організаціями для розвитку циркулярної економіки та зменшення кількості відходів. Основні напрямки включають стимулювання використання вторинних ресурсів та інноваційних технологій.	Використання передових технологій у сортуванні та переробці відходів, розвиток інфраструктури для вторинної переробки матеріалів, сприяння створенню інноваційних проектів та продуктів з використанням вторинних ресурсів.	Зменшення обсягів відходів, збільшення утилізації та переробки відходів, зменшення викидів шкідливих речовин та покращення якості довкілля.

Аналіз прикладів державно-приватного партнерства у сфері управління твердими побутовими відходами в різних країнах світу дозволяє зробити кілька ключових висновків. У різних країнах існують різні моделі та ініціативи державно-приватного партнерства, що свідчить про гнучкість та адаптивність таких партнерств до конкретних умов та потреб суспільства. Успішні приклади співпраці між державними органами та приватним сектором демонструють великий потенціал цього підходу для покращення управління відходами, зменшення їхнього впливу на довкілля та збільшення рівня переробки та утилізації. Впровадження передових технологій у сортуванні, переробці та використанні відходів є ключовим елементом успішних програм управління ТПВ через ДПП. Успішні проекти в цій області часто супроводжуються інформаційними кампаніями та освітніми заходами, спрямованими на підвищення усвідомленості громадськості щодо проблеми управління відходами та важливості її вирішення. Загалом, досвід різних країн світу свідчить про значний потенціал державно-приватного партнерства у сфері управління твердими побутовими відходами для створення більш сталого та ефективного суспільства.

Ефективність управління твердими побутовими відходами через державно-приватне партнерство залежить від різноманітних факторів та вирішення ключових проблем – рис.1

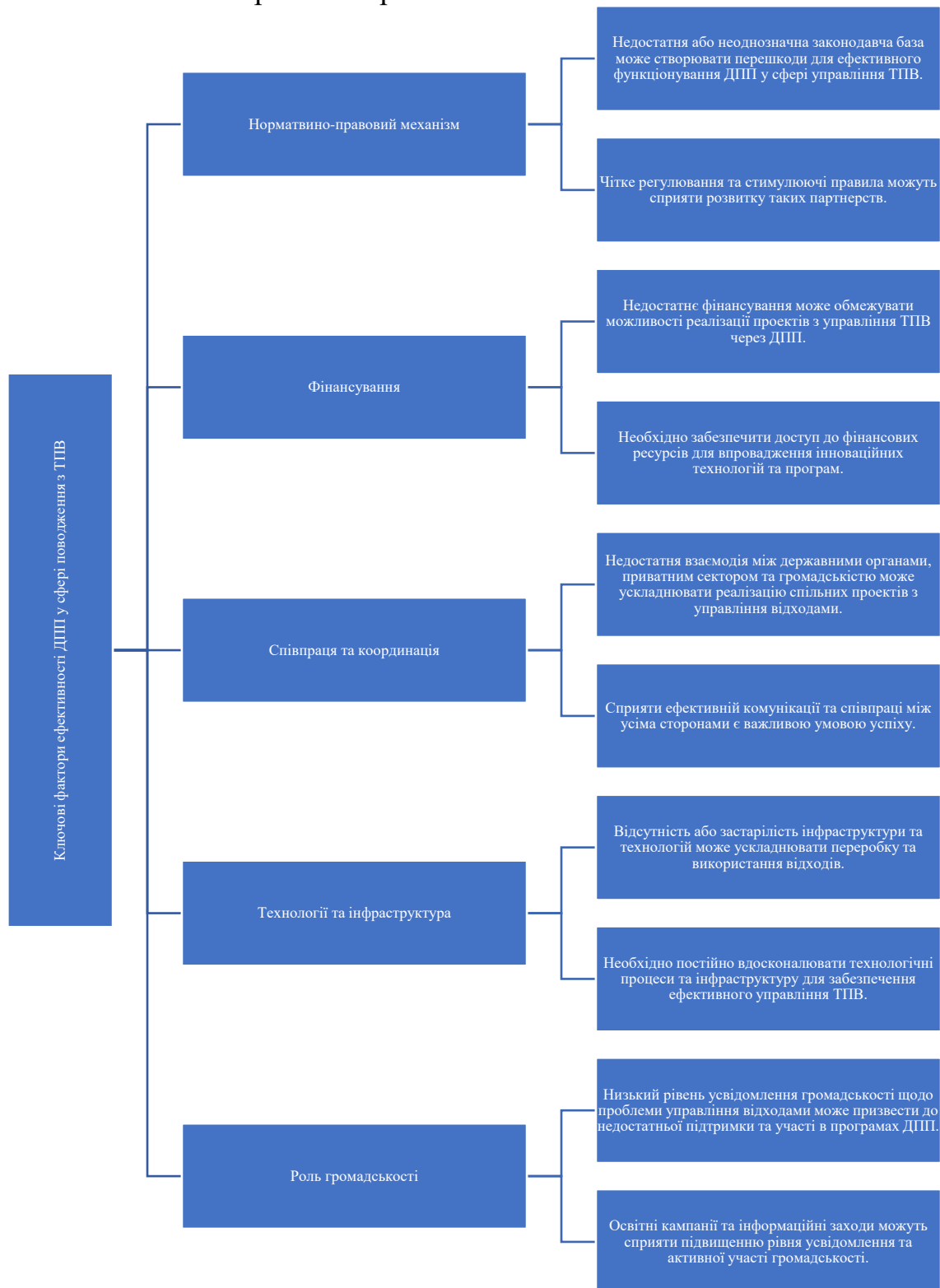

Рис. 1 Ключові фактори ефективності ДПП у сфері поводження з ТПВ

* Джерело: розроблено автором

Успішне управління ТПВ через ДПП вимагає врахування цих ключових факторів та постійного вдосконалення стратегій та підходів до вирішення виникаючих проблем.

Сучасні тренди та тенденції у розвитку управління твердими побутовими відходами відображаються в широкому впровадженні новітніх технологій та вдосконаленні підходів до переробки та використання відходів. Деякі з ключових трендів охоплюють:

1. Замість традиційної "викидної" економіки, в якій ресурси використовуються один раз та викидаються, циркулярна економіка спрямована на максимізацію використання ресурсів шляхом переробки, використання вторинних сировинних матеріалів та уникнення відходів.

2. Впровадження інноваційних технологій, таких як штучний інтелект, Інтернет речей (IoT) та аналітика даних, дозволяє оптимізувати процеси сортування, переробки та управління відходами, зменшуючи витрати та підвищуючи ефективність.

3. Розвиток біотехнологій та використання біоресурсів для виробництва біопалива, біополімерів та інших продуктів сприяють зменшенню використання невідновлюваних ресурсів та зменшенню відходів.

4. Розвиток системи виробництва, що передбачає мінімізацію відходів на кожному етапі життєвого циклу продукту, включаючи дизайн, виробництво, упаковку та використання.

5. Органи влади та міжнародні організації активно сприяють розвитку інновацій у сфері управління ТПВ шляхом фінансової підтримки, створення програм та конкурсів для стартапів та підприємств, що розробляють нові технології та підходи.

6. Збільшення усвідомленості громадськості щодо проблеми відходів та екологічних аспектів сприяє популяризації відновлюваних ресурсів, переробки та використання вторинних матеріалів.

Описані тренди вказують на перехід до більш сталого та ефективного управління твердими побутовими відходами, що сприятиме збереженню ресурсів, зменшенню впливу на довкілля та створенню більш здорового середовища для майбутніх поколінь.

На основі сучасних викликів та можливостей управління ТПВ через ДПП, можна сформулювати наступні рекомендації для підвищення ефективності цього процесу:

1. Органам влади слід розробити та впровадити чіткі законодавчі та регуляторні рамки, що стимулюють розвиток та сприяють співпраці між державними органами та приватним сектором у сфері управління ТПВ.

2. Органам влади слід надати фінансову підтримку для реалізації ініціатив управління ТПВ через ДПП, включаючи створення спеціальних фондів та грантових програм.

3. Заохочувати розвиток та впровадження новітніх технологій та інновацій у сфері управління ТПВ, шляхом створення стартап-інкубаторів, конкурсів та інших програм.

4. Активно включати громадськість у процеси прийняття рішень та реалізації проектів управління ТПВ через проведення консультацій, публічних слухань та інших форм взаємодії.

5. Інвестувати у розвиток інфраструктури для сортування, переробки та використання відходів, включаючи будівництво сортувальних ліній, переробних заводів та мережі збирання відходів.

6. Проводити освітні кампанії серед населення щодо важливості правильного управління ТПВ, відповідального споживання та рециклінгу.

7. Розвивати міжнародні співробітництво та обмін досвідом у сфері управління ТПВ через ДПП для впровадження найкращих практик та інновацій.

Застосування цих рекомендацій допоможе підвищити ефективність управління ТПВ через ДПП та забезпечити створення більш сталого та екологічно безпечного середовища для майбутніх поколінь.

Висновки. У звіті розглянуто сучасні підходи та проблеми управління твердими побутовими відходами через державно-приватне партнерство у контексті сучасних викликів та можливостей. На основі аналізу було визначено наступне. ДПП є потужним інструментом для вирішення проблем управління ТПВ, оскільки об'єднує зусилля державних органів, приватного сектору та громадськості. Сучасні тренди у розвитку управління ТПВ включають циркулярну економіку, використання новітніх технологій, розширене виробництво та усвідомлення громадськості. Ключові фактори, що впливають на ефективність управління ТПВ через ДПП, включають законодавчі рамки, фінансування, співпрацю, інфраструктуру та усвідомлення громадськості. Застосування рекомендацій, таких як створення чітких інституційних рамок, фінансова підтримка, стимулювання інновацій, залучення громадськості та міжнародне співробітництво, допоможе підвищити ефективність управління ТПВ через ДПП. Узагальнюючи, важливо зазначити, що розвиток державно-приватного партнерства у сфері управління ТПВ є ключовим елементом для досягнення сталого розвитку та забезпечення збереження ресурсів та здоров'я довкілля для майбутніх поколінь.

Література:

1. Панченко К. Як колаборація бізнесу та держави допоможе відновлювати Україну. Економічна правда. 2022. 19 липня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/19/689341/> (дата звернення: 23.02.2024 р.)
2. Гринчук Ю. С. Впровадження механізму екологічного менеджменту в систему управління територіальних громад / Ю. С. Гринчук, Н. В. Коваль, Я. В. Вовкотруб // Ефективна економіка. – 2023. – № 9. – URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/2153/2180> (дата звернення: 23.02.2024 р.)
3. Dolla, T. and Laishram, B. (2020), "Bundling in public–private partnership projects – a conceptual framework", International Journal of Productivity and Performance Management, Vol. 69 No. 6, pp. 1177-1203. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-02-2019-0086>

4. Li, N. and Song, Q. (2017), "Public–Private Partnership in Developing China: Evolution, Institutionalization and Risks", Leitão, J., de Moraes Sarmiento, E. and Aleluia, J. (Ed.) The Emerald Handbook of Public–Private Partnerships in Developing and Emerging Economies, Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 113-139. <https://doi.org/10.1108/978-1-78714-493-420171004>
5. Longo, M.C. (2015), "Good Practices in Health Care “Management Experimentation Models”": Insights from an International Public–Private Partnership on Transplantation and Advanced Specialized Therapies", International Best Practices in Health Care Management (Advances in Health Care Management, Vol. 17), Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 71-115. <https://doi.org/10.1108/S1474-823120140000017005>
6. Chako, G.K. (2000), "Synergizing invention and innovation for missions and markets", Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, Vol. 12 No. 2/3, pp. 1-336. <https://doi.org/10.1108/13555850010764686>
7. Akomea-Frimpong, I., Jin, X., Osei Kyei, R., Tetteh, P.A., Tumpa, R.J., Ofori, J.N.A. and Pariafsai, F. (2024), "A review of circular economy models and success factors on public-private partnership infrastructure development", Built Environment Project and Asset Management, Vol. 14 No. 1, pp. 109-126. <https://doi.org/10.1108/BEPAM-01-2023-0014>
8. Hemphill, T.A. (2023), "Managing food waste in the United States: a proposed public-private governance and sustainability model", Technological Sustainability, Vol. 2 No. 1, pp. 67-88. <https://doi.org/10.1108/TECHS-01-2022-0006>
9. Visconti, R.M., Doś, A. and Gurgun, A.P. (2017), "Public–Private Partnerships for Sustainable Healthcare in Emerging Economies", Leitão, J., de Moraes Sarmiento, E. and Aleluia, J. (Ed.) The Emerald Handbook of Public–Private Partnerships in Developing and Emerging Economies, Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 407-437. <https://doi.org/10.1108/978-1-78714-493-420171015>
10. Bu, Z., Liu, J. and Liu, J. (2023), "Impact of emotions on the behavioral strategies of PPP project stakeholders: an RDEU evolutionary game analysis", Engineering, Construction and Architectural Management, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/ECAM-03-2023-0262>

References:

1. Panchenko K. Yak kolaboratsiia biznesu ta derzhavy dopomozhe vidnovliuvaty Ukrainu [How the collaboration of business and the state will help restore Ukraine]. Ekonomichna pravda. Economic truth 2022. 19 lypnia. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/19/689341/> [in Ukrainian]
2. Hrynychuk Yu. S. Vprovadzhennia mekhanizmu ekolohichnoho menedzhmentu v systemu upravlinnia terytorialnykh hromad [Grynychuk Implementation of the mechanism of ecological management in the management system of territorial communities] / Yu. S. Hrynychuk, N. V. Koval, Ya. V. Vovkotrub // Efektyvna ekonomika. Effective economy – 2023. – № 9. – URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/2153/2180> [in Ukrainian]
3. Dolla, T. and Laishram, B. (2020), "Bundling in public–private partnership projects – a conceptual framework", International Journal of Productivity and Performance Management, Vol. 69 No. 6, pp. 1177-1203. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-02-2019-0086> [in English]
4. Li, N. and Song, Q. (2017), "Public–Private Partnership in Developing China: Evolution, Institutionalization and Risks", Leitão, J., de Moraes Sarmiento, E. and Aleluia, J. (Ed.) The Emerald Handbook of Public–Private Partnerships in Developing and Emerging Economies, Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 113-139. <https://doi.org/10.1108/978-1-78714-493-420171004> [in English]
5. Longo, M.C. (2015), "Good Practices in Health Care “Management Experimentation Models”": Insights from an International Public–Private Partnership on Transplantation and Advanced Specialized Therapies", International Best Practices in Health Care Management (Advances in Health Care Management, Vol. 17), Emerald Group Publishing Limited, Leeds, pp. 71-115. <https://doi.org/10.1108/S1474-823120140000017005> [in English]

6. Chako, G.K. (2000), "Synergizing invention and innovation for missions and markets", *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, Vol. 12 No. 2/3, pp. 1-336. <https://doi.org/10.1108/13555850010764686> [in English]
7. Akomea-Frimpong, I., Jin, X., Osei Kyei, R., Tetteh, P.A., Tumpa, R.J., Ofori, J.N.A. and Pariafsai, F. (2024), "A review of circular economy models and success factors on public-private partnership infrastructure development", *Built Environment Project and Asset Management*, Vol. 14 No. 1, pp. 109-126. <https://doi.org/10.1108/BEPAM-01-2023-0014> [in English]
8. Hemphill, T.A. (2023), "Managing food waste in the United States: a proposed public-private governance and sustainability model", *Technological Sustainability*, Vol. 2 No. 1, pp. 67-88. <https://doi.org/10.1108/TECHS-01-2022-0006> [in English]
9. Visconti, R.M., Doś, A. and Gurgun, A.P. (2017), "Public–Private Partnerships for Sustainable Healthcare in Emerging Economies", Leitão, J., de Moraes Sarmiento, E. and Aleluia, J. (Ed.) *The Emerald Handbook of Public–Private Partnerships in Developing and Emerging Economies*, Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 407-437. <https://doi.org/10.1108/978-1-78714-493-420171015> [in English]
10. Bu, Z., Liu, J. and Liu, J. (2023), "Impact of emotions on the behavioral strategies of PPP project stakeholders: an RDEU evolutionary game analysis", *Engineering, Construction and Architectural Management*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/ECAM-03-2023-0262> [in English]

УДК 352/354:37.07

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-115-125](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-115-125)

Безена Іван Михайлович доцент, кандидат філософських наук, завідувач кафедри соціально-гуманітарної освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради, вул. В.Антоновича 70, м. Дніпро, тел.: (067) 607-23-44, <https://orcid.org/0000-0002-7169-2038>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У РОЗБУДОВІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ВЛАДИ: УПРАВЛІННЯ І ОСВІТА (1991-1992)

Анотація. Державотворчі процеси в Україні після отримання незалежності проходили в умовах кризи після відходу соціалістичної системи управління і господарювання. Першим постало питання про нову систему організації влади від центру до місцевого рівня. Потрібно було збудувати нову модель вертикалі влади, яка буде ефективною, послідовно антикризовою і демократичною. В науковому середовищі, вертикаль влади розуміють, як групу ієрархічно встановлених законодавством по прямій лінії державних та муніципальних посад, які надають можливість особам їх обіймати, здійснювати керівництво й контролювати виконання повноважень на підлеглий території. Державно-правовим основоположним способом для забезпечення єдності системи державної виконавчої влади у державному і регіональному масштабі, яка відображається через улагодження системи посад та посадових осіб, які взаємопов'язані між собою єдиними державними й суспільними принципами, цілями та завданнями з ефективного управління територією.

Методи дослідження були – всебічний аналіз, співставлення, моделювання процесів і результатів тощо.

Результатами наших досліджень стали історичні процеси, які відбувались у 1991-1992 роках, оцінка їх ефективності і дієвості щодо вибудовування нормативного та структурного компонентів у державному управлінні загальнонаціонального й регіонального рівня. В Україні до цих процесів розбудови системи влади належать Президент України, Прем'єр-міністр, керівники державних адміністрацій регіонів (областей і районів), місцеве самоврядування області, району, міста, села, селища. Відмічаємо, що ефективно працює вертикаль влади за умови, коли управлінські рішення у формі законів, підзаконних нормативних та індивідуальних актів сприймаються всіма (зверху і до низу) органами державного управління як обов'язкові для виконання та які є основою для припису ефективного процесу діяльності і виконання повноважень.

Історичні процеси державотворення проходили у складних умовах посткомунізму, розуміння стратегії розвитку державного управління та досягнення ефективних результатів реалізації.

Ключові слова: владна вертикаль, наукові теорії, культура розвитку, демократизація, місцеве самоврядування, суб'єкти державного управління.

Bezena Ivan Mykhailovych Associate Professor, Candidate of Philosophical Sciences, Head of the Department of Social and Humanitarian Education, Dnipro Academy of Continuing Education of the Dnipropetrovsk Regional Council, V. Antonovicha St., 70, Dnipro, tel.: (067)607-23-44, <https://orcid.org/0000-0002-7169-2038>

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF THE FOUNDATIONS OF STATE POLICY IN THE DEVELOPMENT OF REGIONAL POWER: MANAGEMENT AND EDUCATION (1991-1992)

Abstract. The state-building processes in Ukraine after gaining independence took place in a crisis after the collapse of the socialist system of governance and management. The first issue to arise was a new system of organisation of power from the centre to the local level. It was necessary to build a new model of the vertical of power that would be effective, consistently anti-crisis and democratic. In the scientific community, the vertical of power is understood as a group of hierarchically established by law in a direct line of state and municipal positions that enable individuals to hold them, exercise leadership and control over the exercise of powers in a subordinate territory. It is a state-legal fundamental way to ensure the unity of the system of state executive power at the national and regional level, which is reflected through the establishment of a system of positions and officials interconnected by common state and social principles, goals and objectives for effective management of the territory.

The research methods used were comprehensive analysis, comparison, modelling of processes and results, etc.

The results of our research are the historical processes that took place in 1991-1992, an assessment of their effectiveness and efficiency in building regulatory and structural components in public administration at the national and regional levels. In Ukraine, these processes of building the system of power include the President of Ukraine, the Prime Minister, heads of state administrations of regions (oblasts and districts), local self-government of the region, district, city, village, settlement. It should be noted that the vertical of power works effectively when managerial decisions in the form of laws, bylaws and individual acts are perceived by all (top and bottom) public administration bodies as binding and serve as the basis for prescribing an effective process of activity and exercise of powers.

The historical processes of state-building took place in the difficult conditions of post-communism, understanding the strategy of public administration development and achieving effective implementation results.

Keywords: power vertical, scientific theories, culture of development, democratisation, local self-government, public administration subjects.

Постановка проблеми. Сьогодні ми можемо розпочати нові переосмислення історичних подій з початкових кроків розбудови системи організації регіональної влади й управління освіти, які відбулися в часи проголошення незалежності України, початку відходу від авторитарної моделі побудови і суверенної діяльності влади, до шляхів ефективного поступу у розбудові основ демократичної держави.

Відхід від авторитаризму був для суспільства і влади досить складним, непростим для розуміння за змістом та вимагав політичної волі щодо нових державницьких підходів, окресленню стратегій і поступу практичної діяльності. Саме окреслені аспекти мали сутнісні внутрішні та зовнішні впливи на перебіг подій, прийняття державницьких рішень та реалізацію нормативних і демократичних змін через глибокі реформаторські кроки щодо вибудовування нової регіональної владної вертикалі й системи управління освіти.

Початок 90-х років ХХ століття, стали роками з відправними й базовими за перебігом, адже вони були основоположними та окреслили наші державотворчі перемоги, втрати і поразки в процесах адміністративної реформи пов'язаної із побудовою системи організаційної структури, розподілу повноважень й відповідальності як публічної державної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства та пріоритети в освітній системі. Процеси з відходу від тоталітарної як командно-авторитарної системи державного управління співпав у часі із загальносуспільною кризою в Україні, яка охопила всі галузі економіки, державний і оборонний сектори, окремі території, соціально-гуманітарну сферу (освіту, медицину, культурну галузь) та поставила перед українським суспільством виклики, які встановили країну на грані перспективи майбутньої успішності або втрати всього набутого надбання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно відзначити, що науково-теоретичні дослідження загальнотеоретичних та практичних питань розбудови основ управління та структури менеджменту здійснювали зарубіжні вчені Р. Брейль, А. Бірл, П. Друкер, Г. Мінс, П. Самуельсон, М. Портер, Р. Беґея, С. Пішпек, О.Поважний, С.Турнбулл та ін.. Національні дослідниками В.Погорілко, В. Гриньова, Д. Мацумото, А. Шевчук, Ю. Сурмін та ін., здійснювали осмислення в контекстах дослідження теорії й практики діяльності відмічають особливу роль державного управління у запровадженні нової моделі й змісту управління справами території та відповідність

ефективного виконання повноважень у їх діяльності відповідно до конституційних норм.

Мета статті. Приступаючи до дослідження, ми окреслили наступні ключові наукові й практичні питання для аналізу ситуації й історичної оцінки: адміністративна реформа, науковий й управлінський аналіз стратегії і перспективи реформи, розвиток нової наукової термінології, конституційних процесів з розбудови владної вертикалі, розвиток корпоративної культури державної служби, розмежування повноважень та відповідальності, формування нової стратегії управління й розвитку освітньої сфери території.

Виклад основного матеріалу. Ми розпочинаємо дослідження історичних подій та вибудовування державного сектору управління в часи розвалу партійно-радянської імперії і пошук та народження нової системи організації влади на теренах України як незалежної й демократичної європейської держави.

Розуміючи викладене необхідно відзначити, що раніше ми вже охоплювали й опрацьовували публічну і наукову інформацію з окресленої теми, відмічаючи, що українські дослідники виокремлювати етапи історії становлення і розвитку державотворення, системи державного управління в Україні: *перший*, грудень 1991 р. – жовтень 1994 р., формування та розбудова нових демократичних інституцій державної влади України, основ внутрішньої та зовнішньої політики; *другий*, жовтень 1994 р. – листопад 1999 р., завершення становлення жорсткої централізованої вертикалі поділу гілок влади, реалізація конституційних основ державного управління за ознакою централізації повноважень, відповідної ієрархії та заниження ролі місцевого самоврядування [1, с. 25; 2, с. 108]. Поки, що не йдучи далі можна знайти у цьому твердженні плюси і мінуси, тому запинимось про все за порядком.

Змістовим поштовхом до початку нового суспільного розвитку стала відміна 6-ї статті Конституції УРСР, після якої в країні почали створюватися різні політичні партії, передусім з громадських рухів, розпочався процес, який розширив політичне поле суспільства та залучення їх до управління справами держави й регіонів. Починаючи з середини 80-х років ХХ століття, у часи Советського Союзу в Україні були створені перші політичні об'єднання як Народний Рух України, що стала суспільною платформою критики партійно-радянської системи управління і з лона якого почали створюватися політичні партії. В той же час, це свідчило про різні світогляди й роз'єднаність у розумінні державних пріоритетів розвитку країни і не було загальнонаціональної єдності. На 01.01.1991 р. в країні вже нараховувалось 15 політичних партій. Після здобуття державної незалежності України процеси виникнення нових партій відбувалися надзвичайно бурхливо, з їх числа були партії, які мали окрему ідеологічну платформу, деякі створювалися навколо відомих політичних лідерів, деякі не мали таких ознак, що очевидно розпорошувало суспільні світогляди з перспектив публічних і соціально-економічних реформ в Україні.

Дослідник Погорілко В. відмічає, що «соціальний характер держави виявляється в тому, що держава є і має бути виразником, представником і захисником інтересів усього суспільства, усього народу і кожної особи, кожної людини і громадянина в Україні» [3, с. 6]. 1991 рік визначив особливе значення політичної боротьби за вибудовування стратегічної перспективи розвитку української державності та формування нових за змістом і якістю суспільних інституцій. Старий комуністичний потенціал, з його підходами, формами роботи та іншими застарілими вадами авторитарної системи та нових демократичних політиків, які були зорієнтовані на подолання загальнодержавної кризи, вибудовування української адміністративної системи організації влади та розбудову нормативних, демократичних і політичних основ молодій незалежній держави. Другим корінним чинником політичних процесів в Україні став спадок із старої моделі вертикалі державного управління, адміністративно-територіального поділу, принципів й змісту структурно-організаційного управління територіями держави.

Адже основною філософією державного управління та реальністю організаційної практики діяльності, яка була успадкована від попередньої епохи, та було зорієнтовано на питання центрального й регіонального управління, обов'язкового підпорядкування «зверху до низу», нівелювання значення органів місцевого самоврядування. Адже окреслене визначалося в декларативних основах Конституції Української РСР (в редакції 1978 року), залишалася у реальному змісті роботи значної частини державного апарату та сприймалося як нормальне явище в системі органів місцевого самоврядування [4]. Але розвал авторитарної партійно-радянської системи та розрив економічного простору великої держави, став негативним наслідком для економіки держави й регіонів, що накладалося на політичний різнобій ідей, стратегій та практичних підходів.

У підсумку це впливало на місцеві й регіональні еліти, які визначали перспективи й стратегії соціально-економічного розвитку окремих територій. Окрім того вирішення ключових кадрових питань, вибудовування стратегії розвитку підприємств та дієве подолання кризових явищ в регіоні, могли потрапляти в середовище осіб управлінців, які не мали непрофесійного розуміння стану критичної ситуації та не володіли можливостями антикризових важелів діяльності.

Необхідно відзначити, що у 1991 році адміністративно-територіальний поділ України був успадкований від попередньої тоталітарної системи: 27 регіональних адміністративно-територіальних одиниць з них: 25 областей (регіонів) та 2 міста загальнодержавного підпорядкування (Київ та Севастополь). Окрім того, регіони було поділено на 490 райони, які в свою чергу мали сільські, селищні та міські територіальні одиниці [5]. Відзначаємо, що у системі адміністративного управління склались свої групи впливу та традиційні моделі взаємовідносин в практиках діяльності і так «зверху до низу».

У ці часи в країні та регіонах загострювались політичні й соціально-економічні проблеми, існуюча владна вертикаль була сформована в умовах сталості, не володіла антикризовим досвідом. Окрім всього, як центральна так і регіональна влада були не поворотними в управлінському контексті, не готові до роботи в нових та й ще кризових умовах. Вказане, приводило до міжособистісного протистояння і прикладів протистояння за прийняття рішень нормативного регулювання, впорядкування процедур управління, що призводило до втрати управлінської керованості в кризових ситуаціях, ставало кризовим наслідком загострення протистояння еліт в центрі та регіонах.

Ми в своєму дослідженні умовно поділили на історичні етапи становлення державної політики з розбудови регіональної влади та взяли для розгляду, його перший етап, який в часовому вимірі з 24 серпня 1991 року до 28 червня 1996 року, важливий етап який був пов'язаний із реалізацією трьох ключових задач: *перша*, нормативно врегулювати питання від старої до нової Конституції держави; *друга*, практичне вибудовування нової моделі державного управління і організації влади від центру до регіонів; *третья*, активна комунікація влади і науки щодо стратегії та змісту суспільних реформ (економічних соціальних, політичних, оборонних тощо) й швидкого подолання загальнодержавної кризи (в публічному просторі, економіці, соціальній сфері тощо).

Для окресленого у базовий період державотворення, формування бази нормативного законодавства у сфері розбудови державного управління, яка почалась із формуватися нового понятійного апарату: Президент України, Адміністрація Президента України, Представник Президента України на регіональному та місцевому рівні, місцева державна адміністрація, територіальна громада, розмежування повноважень і відповідальності, Декрет Кабінету Міністрів України, регіональна політика, унітарно-централізований, унітарно-децентралізований та федеративний територіальний устрій, самостійність території, вільна економічна зона, гарантії незалежності місцевого самоврядування, раціоналізація територій. стабільність розвитку, регіон/край, реконструкція територій, державотворення, приватизація, фермерський рух, регіонально-утворюючі галузі економіки, реформа освіти, наука управління, довір'я до влади, державні інтереси, інтереси громади та громадянина, державне регулювання регіональним розвитком, міжрегіональна інтеграція, ефективність державного управління, економічні та адміністративні реформи, радикальні реформи, держава-регіон, бартеризація, галузеві кризи, державна і комунальна власність, цей не повний його можна продовжувати.

Необхідно відзначити, що на нашу оцінку тих подій у практичній діяльності публічної влади, політичних інституцій та суспільства, які в певній мірі не сприймали нові ідеї та не бачили шляхи розбудови державного управління в нових історичних умовах. Але головне те що, й сьогодні

окреслені понятійні форми є досить актуальними і на сучасному етапі публічної реформи й сьогоднішніх практик її реалізації.

Окрім того відзначаємо, що особливим й поворотним пунктом у питанні українського державотворення, стала календарна дата 01.12.1991 року, коли в незалежній державі пройшли перші прямі вибори Президента України та на загальнонаціональному референдумі підтримано «Акт проголошення суверенітету України». Перші в сучасній історії вибори Президента України проходили в особливих умовах політичного протистояння та були досить багатограними: шість кандидатів (Гриньов В., Кравчук Л., Лук'яненко Л., Табурянський Л., Чорновіл В., Юхновський І.). Загальна політична платформа й риторика кандидатів у більшості загальнодержавних питань співпадала, що значно ускладнювало громадянам у їх визначальному раціональному контексті. У підсумку, за результатами виборів перемогу отримав Кравчук Л., який прийняв присягу на вірність українського народу та виконував повноваження Президента України (05.12.1991-19.07.1994 рр.) [6].

Державотворчий процес співпав у часі з продовженням політичної кризи в країні, тому вкрай необхідні були стратегічні, конкретні й ефективні кроки у розбудові нової нормативної бази та стратегії розбудови структури державної влади. Тому, одним із перших Указів Президента України від 17.04.1992 р. №257 «Про Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України» визначив необхідність: надання науково-методичної та консультативної допомоги у становленні та розвитку місцевого самоврядування; координація зусиль вітчизняних асоціацій та інших організацій, діяльність яких спрямована на розвиток місцевого самоврядування; сприяння органам місцевого самоврядування у розвитку демократичних форм і методів їх роботи; сприяння утвердженню правових засад у діяльності органів місцевого самоврядування; вироблення на основі вітчизняного і міжнародного досвіду пропозицій і рекомендацій щодо розвитку місцевого самоврядування [7].

У січні 1992 року пройшло засідання Кабінету Міністрів України спільно з головами виконкомів обласних рад народних депутатів та постійною комісією Верховної Ради України, на якому розглядалися кризові проблеми в регіонах та окреслювалися шляхи їх подолання. Пройшло обговорення питання про розбудову владної вертикалі, оновлення повноважень і розмежування їх між Верховною Радою України, Адміністрацією Президента України, Кабінетом Міністрів України та регіонами [8].

Президент України вийшов із конкретними пропозиціями щодо вибудовування виконавчої вертикалі від центру до місцевого рівня. Необхідно відзначити, що проходило обговорення президентського проекту про реформу влади, яка передбачала: регіональний і місцевий рівень – представники Президента України, створення місцевих державних адміністрацій, призначення голів адміністрацій визначалось за повноваженнями президента, визначалися шляхи правовідносин з органами місцевого самоврядування.

Реалізація даного плану була необхідна терміново та мала діяти до прийняття нової Конституції України. В окреслених контекстах було розпочато прийняття певних управлінських рішень, серед них Указ Президента України від 25.02.1992 року №96 «Про зміни в системі центральних органів державної влади в Україні» [9]. Цей документ свідчив, що Президент України взяв на себе законотворчу ініціативу з проведення низки суспільних реформ і подолання кризи, дії, які розпочинали процес оптимізації числа міністерств та відомств центральної виконавчої влади.

Указом Президента від 28 лютого 1992 р. N 99/92 «Про Державну Думу України» з метою визначення пріоритетів стратегії державної політики, основних напрямів і принципів діяльності органів виконавчої влади було утворено новий постійно діючий орган, який очолив Президент. Заступником Голови Думи став Прем'єр-Міністр. 62 посадові особи увійшли до чотирьох колегій, сформованих за професійним принципом: з питань економічної, науково-технічної, гуманітарної та правової політики. Керівниками колегій були призначені державні радники України, відповідно О. Ємельянов, І. Юхновський, М. Жулинський та О. Ємець. Державна Дума проіснувала до кінця року, але так і не стала ефективним органом управління реформами в українській державі та генерації нових підходів у державотворенні [10].

Безвладдя – це безладдя, в країні велись активні дискусії у публічному просторі щодо президентських ідей з реформи влади на місцевому рівні: представники президента на місцях; місцеві державні адміністрації; процедура погодження і призначення їх за згодою місцевої ради; правила взаємовідносин влади державної та місцевого самоврядування; окреслені стратегії державного будівництва діють до прийняття нової Конституції України. Дискусійна платформа із окреслених ідей і стратегій була досить широкою від нарад у державних установах, політичних інституціях до обміну думками в науковому середовищі країни тощо.

В цьому контексті актуальним є три побажання Міністра Баварії Макса Штрабле висловлені у окреслений час: 1) спільно здолати економічну кризу; 2) об'єднатися державним і громадським інституціям з співпраці відходу від соціалізму; 3) якомога більше громадян зорієнтувати на новий ринок господарювання. Адже свобода, що має людина у вільному демократичному суспільстві несе певні ризики, але це є шанс стати господарем власного життя [11].

05.03.1992 р. за ініціативою Президента України було прийнято Закон України «Про Представника Президента України», який відкрив новий етап у стратегії й вибудовуванні вертикалі регіональної і місцевої влади. Відповідно з окресленої дати до 12.06.1997 р. Представниками Президента України називалися глави місцевих державних адміністрацій відповідно в області, містах Києві, Севастополі, районі, районі міст Києва і Севастополя. На першій нараді із Представниками Президента в областях, було відзначено завдання від Президента України: поєднання інтересів держави і громадян регіону;

відносини керівників з вертикаллю влади; надавати вільного розвитку самоврядуванню. Окрім того велась стратегічна розмова про розмежування повноважень між гілками влади, перерозподіл повноважень і відповідальності між місцевою адміністрацією і самоврядуванням [12; 13].

Надалі, відповідним Указом Президента України від 14.04.1992 №252 «Про затвердження Положення про місцеву державну адміністрацію» було здійснено формування нормативно-правових актів, які врегульовували організаційне оформлення місцевих державних адміністрацій на обласному та районному рівні [14]. А для їх створення було визначено базу – діючий склад відповідних виконавчих підрозділів місцевих рад народних депутатів. Окреслені правові норми розбудови структурно-функціонального державного управління вже через певний проміжок часу президентська владна вертикаль черговий раз робила активну спробу переглянути розвиток структури адміністрування в державі, зберегти свій змістовий вплив на регіональні процеси регулювання соціально-економічного розвитку, але оцінюючи загальні процеси відмічаємо, що досить не стійка політична ситуація та відсутність пропрезидентської більшості в парламенті й інтереси регіональних еліт не завжди були схильні до таких структурних процесів та загальнонаціонального й політичного компромісу.

Основним як критичним, так і внутрішнім системним ризиком у розбудові державного управління в рамках окресленого державотворчого процесу була надзвичайна слабкість кадрового резерву, який був би готовим до кардинальних змін суспільного й державного простору. Ситуацію погіршувала також відсутність закладів вищої освіти, які б здійснювали підготовку або підвищення кваліфікації для відповідної державної служби в органах влади різного рівня. Гостро поставало й питання про новий адміністративно-територіальний устрій держави, але не вирішивши значно важливі питання про структуру й повноваження, проблема зависла у не визначеності на певний часовий період, що впливало на загальну ситуацію в країні. Дослідник проблем управління

Пітер Друкер відзначає, що «ми живемо в часи глибокого переходу – і зміни є вельми радикальними, можливо, навіть радикальнішими за ті, що відбувалися внаслідок Другої індустріальної революції в середині ХІХ століття, Великої депресії та Другої світової війни» [15, с. 6]. То ми, відповідно до загальних процесів публічного розвитку маємо реально оцінювати стан речей і виклики, з мотивами глибокого критичного співставлення історичного минулого державного будівництва, мобілізувати зусилля всіх інституцій суспільства і рухатись по тернистому шляху кардинальних змін суспільного простору та державного регіонального управління.

Висновки. Таким чином, ми провели аналіз базових державотворчих процесів, які розпочались в українській державі після проголошення незалежності та початку формування законодавчого поля з метою розпочати

структурну реформу державного управління від центру до регіонів та адміністративно-територіальні трансформації. Відмічаємо, що складність державотворчих процесів проходили через гальмування, протистояння і супротив в середині владної вертикалі, відсутності єдності та політичної волі у баченні перспективних стратегій розбудови публічних інституцій держави та системні ігнорування у моделюванні, поєднанні теорії й практики наукового осмислення програми розвитку державного будівництва, вибудовування вертикалі влади та адміністративної реформи в Україні на початковому етапі незалежності. Конституційний процес тільки було розпочато і, поки що не надав бачення у каркасі державотворення та вибудовування стратегії розвитку державної служби відповідно до викликів часу і становлення основ для формування освіти резерву на державні посади. Спроби здійснити перерозподіл повноважень і відповідальності в центрі та регіонах показав неузгодженість базових стратегій розбудови.

Але в той же час, відмічаємо, що в окреслений період розпочались загальні процеси формування бази нормативного і науково-понятійного блоків, які стали основою для трансформацій державного управління на першому етапі публічних реформ. Наше дослідження матиме тематичне продовження через нове осмислення процесів у подальших процесах розбудови державного управління на регіональному рівні в наступних наших наукових публікаціях.

Література:

1. Усаченко Л. М., Тимцуник В. І. Історія державного управління в Україні. К. : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. 292 с.
2. Безена І.М. Розвиток регіонального державного управління в контекстах європейської інтеграції: аспекти історії становлення та стратегії розбудови (1991-2021 р.р.). *«Літопис Волині»*. Всеукраїнський науковий часопис. Число 23, 2020, с.107-112.
3. Погорілко В.Ф. Основи конституційного ладу України. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. Київ: Ін Юре, 1997. 39 с..
4. Копенгагенські критерії членства у Європейському Союзі. Сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/vidnosini-ukrayina-yes/kopengagenski-kriteriyi-chlenstva-v-yevropejskomu-soyuzi>
5. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи. Київ. 2009. URL; <http://resource.history.org.ua/item/0010294>
6. Андрусенко П. Президентські вибори по-українськи. *Український журнал*. 1/2010. URL; <https://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/842/>
7. Про Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України. Указ Президента України був від 17 квітня 1992 року N 257. URL; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257/92/print>
8. У Кабінеті Міністрів України. Урядовий кур'єр. №3 (49), січень 1992 року.
9. Про зміни в системі центральних органів державної виконавчої влади України. Указ Президента України від 25.02.1992 р. №96. URL; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98/92#Text>
10. Про Державну думу України. Указ Президента України від 25.02.1992 №99/92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99/92#Text>

11. Три побажання Міністра. Урядовий кур'єр, Від квітня 1992 р. №14.
12. Про Представника Президента України. Закон України від 05.03.1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2167-12#Text>
13. Демократизм і дисципліна. Урядовий кур'єр. №15 від квітня 1992 р.
14. Про Положення про місцеву державну адміністрацію. Указ Президента України. 14 квітня 1992 року N 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252/92#Text>
15. Друкер П. Ф. Виклики для менеджменту XXI століття. Київ, КМ-БУКС, 2020. 240с.

References;

1. Usachenko L. M., Tymtsunyk V. I. (2013) *Istoriia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini* [History of public administration in Ukraine]. K. : TOV «NVP «Interservis», 292 s. (in Ukrainian)
2. Bezena I.M. (2020) *Rozvytok rehionalnoho derzhavnoho upravlinnia v kontekstakh yevropeiskoi intehratsii: aspekty istorii stanovlennia ta stratehii rozbudovy (1991-2021 r.r.)* [Development of Regional Public Administration in the Context of European Integration: Aspects of the History of Formation and Development Strategy (1991-2021)]. «Litopys Volyni». *Vseukrainskyi naukovyi chasopys*. Chyslo 23, s.107-112. (in Ukrainian)
3. Pohorilko V.F. (1997) *Osnovy konstytutsiinoho ladu Ukrainy*. [Fundamentals of the constitutional order of Ukraine]. NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V.M.Koretskoho. Kyiv: In Yure, 39 s.. (in Ukrainian)
4. Kopenhagenski kryterii chlenstva u Yevropeiskomu Soiuzi [Copenhagen criteria for membership in the European Union]. Sait Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. URL: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/vidnosini-ukrayina-yes/kopengagenski-kriteriyi-chlenstva-v-yevropejskomu-soyuzi> (in the European Union)
5. *Administratyvno-terytorialnyi ustrii Ukrainy. Istoriia. Suchasnist. Perspektyvy.* (2009) [Administrative and territorial structure of Ukraine. History. Modernity. Prospects]. Kyiv. URL; <http://resource.history.org.ua/item/0010294> (in Ukrainian)
6. Andrusenko P. (2010) *Prezydentski vybory po-ukrainsky* [Ukrainian-style presidential elections]. *Ukrainskyi zhurnal*. 1. URL; <https://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/842/> (in Ukrainian)
7. Pro Fond spriannia mistsevomu samovriaduvanniu Ukrainy (1992) [About the Foundation for Support of Local Self-Government of Ukraine]. Ukaz Prezydenta Ukrainy buv vid 17 kvitnia. N 257. URL; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257/92/print> (in Ukrainian)
8. U Kabineti Ministriv Ukrainy (1992) [In the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Uriadovyi kurier*. №3 (49), sichen. (in Ukrainian)
9. Pro zminy v systemi tsentralnykh orhaniv derzhavnoi vykonavchoi vlady Ukrainy (1992) [On changes in the system of central bodies of state executive power of Ukraine]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.02.1992 r. №96. URL; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98/92#Text> (in Ukrainian)
10. Pro Derzhavnu dumu Ukrainy(1992) [About the State Duma of Ukraine]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.02.1992 №99/92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99/92#Text> (in Ukrainian)
11. Try pobazhannia Ministra (1992) [Three wishes of the Minister]. *Uriadovyi kurier*, Vid kvitnia. №14. (in Ukrainian)
12. Pro Predstavnyka Prezydenta Ukrainy (1992) [About the Representative of the President of Ukraine]. *Zakon Ukrainy* vid 05.03. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2167-12#Text> (in Ukrainian)
13. *Demokratyzm i dystsyplina* (1992) [Democracy and discipline]. *Uriadovyi kurier*. №15 vid kvitnia. (in Ukrainian)
14. Pro Polozhennia pro mistsevu derzhavnu administratsiiu (1992) [On the Regulation on Local State Administration]. Ukaz Prezydenta Ukrainy. 14 kvitnia. N252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252/92#Text> (in Ukrainian)
15. Druker P. F. (2020) *Vykylyk dlia menedzhmentu KhKhI stolittia* [Challenges for the management of the 21st century]. Kyiv, КМ-БУКС. 240с.

УДК 354

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-126-135](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-126-135)

Бельська Тетяна Валентинівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та економіки, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (096) 701-79-76, <https://orcid.org/0000-0002-2792-4700>

Ялмаз Алтіндаг аспірант кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0001-7139-253X>

СТРАТЕГІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ АГІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ: ІННОВАЦІЇ ДЛЯ ЛІДЕРІВ

Анотація. В статті авторами визначено, що агільне управління – це методологія управління проектами, яка ґрунтується на гнучкості, співпраці та швидкій адаптації до змін. Вказано, що агільне управління дозволяє командам ефективно працювати в швидкозмінних середовищах, забезпечуючи швидкий розвиток проекту, комунікувати, співпрацювати та бути гнучкими.

У статті названі принципи агільного управління – перевага індивідуальності та взаємодії, акцент на робочому програмному забезпеченні, значення співпраці з клієнтом, гнучкість у реагуванні на зміни. Обґрунтовані характеристики агільного управління – здатність швидко реагувати на можливості, скорочувати цикли прийняття рішень, керувати змінами, прислухалися до клієнта, управляти ризиками, створювати проектні команди зі спеціалістів різних напрямів, знизити організаційну ізоляцію, впроваджувати планування, використовувати нові технології.

Аргументовано переваги агільного управління, зокрема: свобода у виборі методів та напрямів роботи, ефективне використання ресурсів, гнучкість та адаптивність, швидке виявлення проблем, співпраця з клієнтами, швидкий зворотній зв'язок, можливість підвищити задоволеність клієнтів, прозорість та підзвітність, зростання продуктивності команд.

Зазначені недоліки агільного управління, зокрема: непослідовні результати, прогрес важко виміряти, часові обмеження, труднощі при постійній співпраці між командами або кінцевими користувачами, що має відбуватися постійно.

Доведено, що перехід до агільного управління може викликати труднощі, якщо команда раніше спиралася на традиційний підхід. Вказано, що агільне управління будується на довірі.

Ключові слова: публічне управління, агільне управління, гнучке управління, лідерство, інноваційне лідерство, інновації, управління змінами, зміни, керівництво, управління, публічна влада, філософія управління, цифровий простір, зв'язки, Agile Project Management.

Bielska Tetiana Valentynivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Public Administration and Economy Department, V.I.Vernadsky Taurida National University, <https://orcid.org/0000-0002-2792-4700>

Yilmaz Altindag postgraduate student of the Department of Management and Public Administration Department, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshal Bazhanov St., 17, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0001-7139-253X>

AGILE MANAGEMENT IMPLEMENTATION STRATEGIES: INNOVATIONS FOR LEADERS

Abstract. In the article, the authors define agile management as a project management methodology based on flexibility, collaboration, and rapid adaptation to change. It is indicated that agile management allows teams to work effectively in a rapidly changing environment, ensuring rapid project development, communication, collaboration, and flexibility.

The article identifies agile management principles, namely, the advantage of individuality and interaction, the emphasis on working software, the importance of cooperation with the client, and flexibility in responding to changes. The characteristics of agile management are substantiated - the ability to respond quickly to opportunities, reduce decision-making cycles, manage changes, listen to the client, manage risks, create project teams of specialists from different areas, reduce organizational isolation, implement planning, and use new technologies.

The advantages of agile management are substantiated, including freedom to choose methods and areas of work, efficient use of resources, flexibility, and adaptability, quick identification of problems, cooperation with clients, quick feedback, the ability to increase customer satisfaction, transparency and accountability, and increased team productivity.

The article identifies the disadvantages of agile management, including inconsistent results, difficulty in measuring progress, time constraints, and constant collaboration between teams or end users, which must be ongoing.

It is proved that the transition to agile management can cause difficulties if the team has previously relied on the traditional approach. It is indicated that agile management is based on trust.

Keywords: public administration, public management, agile management, leadership, innovative leadership, innovation, change management, change, leadership,

management, public authority, management philosophy, digital space, communications, Agile Project Management.

Постановка проблеми. Агільне управління є методологією управління проектами та розробки програмного забезпечення, яка робить акцент на гнучкості, співпраці та швидкій адаптації до змінних вимог та умов. Цей підхід дозволяє командам ефективно працювати в невизначених або швидкозмінних середовищах, шляхом використання інструментів, які забезпечують швидкий розвиток. Агільне управління дозволяє командам бути на хвилі змін і адаптуватися до них з легкістю, забезпечуючи швидкий розвиток продукту чи проекту за умови постійної комунікації, співпраці та гнучкості.

Методи Agile Project Management (APM) – агільного проектного управління дозволяють зберігати відкритий та постійний зв'язок з клієнтом. Це дозволяє командам швидко реагувати на зміни, а також надавати замовнику можливість вносити корективи в процес розробки. Це сприяє виникненню ідей, спільному прийняттю рішень та спільному вирішенню проблем, що може значно покращити ефективність та якість роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання розглядалося в публікаціях В. Симонова, Я. Риби, О.Гілліса, К. Тород, М. Прат, Р. Оуен, Л. Коскела, Р. Кодінхото, Д. Паунера, Дж. Сазерленд, Е. Теймор. Більшість публікацій – це рекомендації практиків, тому тематика агільного управління вимагає глибоких наукових досліджень. Наразі серед авторів відсутня єдина думка щодо розуміння переваг агільного управління, його особливостей та ролі в ньому лідерства.

Метою статті є визначення особливостей, принципів агільного управління, його переваг та недоліків, опис кроків успішного управління змінами з метою застосування даної методології в публічному управлінні для підвищення ефективності публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Концепція агільного (гнучкого) управління вперше була сформульована у 2001 році та спочатку застосовувалася для розробки програмного забезпечення. Проте згодом цей підхід поширився на інші галузі, і зараз використання агільної методології набуває все більшої популярності. Для того, щоб докладніше розібратися у сутності Agile, важливо зрозуміти, що це не просто методологія, але й менталітет, який може змінити підхід до управління. Агільна методологія стимулює більш ефективну та продуктивну роботу, а також дозволяє оцінювати та переоцінювати процеси та кінцеві результати. Agile або агільне управління передбачає гнучкість в змінюваному середовищі. Це філософія, яка підкреслює гнучкість, ітеративний розвиток і безперервний зворотний зв'язок. Це підхід, який дозволяє командам бути на хвилі змін і адаптуватися до них з легкістю, це використання інструментів, що забезпечують цифровий простір, де команди можуть співпрацювати, планувати і виконувати свої проекти, сидячи за одним віртуальним столом.

Серед перших, хто опанував принципи agile-розробки, були здебільшого невеликі ізольовані команди, що працювали над окремими невеликими проектами. Вони довели життєздатність моделі agile на радість і на благо творцям програмного забезпечення з різних країн світу.

Популярність agile для управління проектами призвела до того, що багато організацій стали розширювати сферу застосування цієї методики, переносячи її з окремих команд і проектів на цілі програми. Методика agile поширилася і тепер використовується в командах ІТ, маркетингу, комерційного розвитку та інших.

Агільне управління робить акцент на сталі удосконалення, що базується на зворотньому зв'язку для досягнення мети та значущості. Агільне управління передбачає використання ітерацій/спринтів для постійного і зворотного зв'язку для поліпшення планування та виконання проектів. Принципи агільної методології інспіруються чотирма основними цінностями: перевага індивідуальності та взаємодії над вагою процесів та інструментів, акцент на робочому програмному забезпеченні над докладною документацією, значення співпраці з клієнтом над формалізованими угодами, гнучкість у реагуванні на зміни, переважаючи над чітким дотриманням плану. «У світі, де єдине постійне – це зміна, гнучкі інструменти служать як компас, направляючи команди через море невизначеності» [1]. Вони покращують співпрацю, підвищують прозорість і сприяють безперервному вдосконаленню – всі ключові елементи для ефективного управління проектами у сучасному світі. В сучасному світі, де змінюваність стала новою нормою, самоорганізуючі команди виступають у ролі драйверів змін, доповнюючи і посилюючи корпоративні стратегії.

Агільна методологія прагне до постійної оптимізації та адаптації, використовуючи зворотний зв'язок від усіх зацікавлених сторін, залежно від цілей продукту / послуги. Також, агільне управління проектами акцентується на обґрунтованих рішеннях, що виникають зі співпраці всіх зацікавлених сторін [2].

Для успішного впровадження агільного управління проектами необхідно виконати кілька кроків. Перший крок – визначення цілей та завдань, яких проект має досягти. Важливо, щоб кожен зацікавлений у проекті розумів свій напрям роботи і організації вцілому. Крім того, рекомендується враховувати думки всіх ключових учасників проекту перед формулюванням цілей. Друге – робота зі строковим графіком, розпочинаючи з першого завдання в беклогу та завершуючи передбачуваним успішним завершенням проекту.

Для агільного управління ефективним є використання методології Scrum, що є найпоширенішою гнучкою методологією для реалізації гнучких процесів у розробці, доставці та підтримці проектів. Scrum використовує ітераційні та інкрементальні практики та базується на коротких ітераціях, відомих як спринти. За цією методологією проводяться регулярні зустрічі,

розподіляються ролі та використовуються інструменти для більш ефективного управління проектами. Scrum Master відповідає за проведення ефективних спринтів та вирішення питань, а його власник встановлює напрямок для спринту та визначає цілі. На кожному спринті проводяться огляди та збираються відгуки від усіх учасників проекту, а покращення вносяться для наступних спринтів. Цей процес продовжується до завершення всіх елементів у беклогу продукту.

Kanban є однією з передових методологій, що використовуються для реалізації гнучкого підходу шляхом візуалізації робочого процесу. Основою цієї методології є дошка Kanban, яка дозволяє відобразити цифрову візуалізацію завдань та прогресу проекту. Найпростіша і найбільш поширена дошка Kanban відображає робочий процес у трьох етапах: "To-do", "In Progress" та "Done". При необхідності можна використовувати більш складні варіації дошки Kanban. Кожне завдання представлене карткою Kanban, яка переміщується через три етапи на дошці. Ця методологія також базується на наявності оновленого беклогу та ефективних правилах роботи в процесі (WIP).

Гнучкість управління передбачає здатність швидко реагувати та адаптуватися як відповідь на зміни на ринку чи зміни зовнішнього середовища. Це може бути поява нових конкурентів, проривних технологій або раптова зміна зовнішніх умов. Використання гнучких, інкрементальних, ітеративних інструментів і методів управління є життєво важливим, тому використання цих інструментів і методів зростає [4, с. 16]. Гнучкість управління стосується набагато більшої кількості культурних і структурних питань та бізнес-практик, які можуть вплинути на успіх проектів і програм.

До характеристик, які є найбільш показовими для організаційної гнучкості, слід віднести здатність швидко реагувати на можливості, скорочувати цикли прийняття рішень, керувати змінами, інтегрувати голос клієнта, управляти ризиками, призначати міждисциплінарні проектні команди, усунути організаційну ізоляцію, впроваджувати планування на випадок непередбачених ситуацій, використовувати ітеративні практики управління проектами, використовувати нові технології. Високोगнучкі організації мають значно кращі результати проектів у порівнянні зі своїми колегами з низькою гнучкістю. Дослідження, проведене в Массачусетському технологічному інституті, свідчить, що гнучкі фірми зростають на 37% швидше і отримують на 30% більший прибуток, ніж негнучкі компанії [4, с. 17]. Отже, агільне управління – це більше, ніж методологія управління проектами, це стратегія існування та процвітання у світі, де зміни – це нова норма.

Команди, сформовані інноваційним лідером, який використовує агільне управління, можуть стати цінним активом в управлінні змінами. До таких команд слід віднести: самоорганізовані команди; внутрішні соціальні канали та впливові особи у віртуальному середовищі; команди, які застосовують підхід «Тестуй і вчись».

Самоорганізовані команди – це команди ініціативні і здатні бачити можливості там, де їх не бачить керівництво, що робить їх незамінним ресурсом у підтримці змін. Наприклад, співробітники компанії IBM, перейшовши на віддалену роботу, самостійно розробили принципи для полегшення роботи. Їхні спільні зусилля і обов'язки, викладені через внутрішні канали та публічні платформи, сприяли швидкому переходу до продуктивної віддаленої роботи [1].

Внутрішні соціальні канали та впливові особи у віртуальному середовищі можуть підвищити свідомість співробітників та їх залученість у процеси змін. Активність керівників на цих платформах, як, наприклад, генеральний директор Slack, який особисто публікує щотижневі інформаційні оновлення, створює автентичність, двосторонній діалог і дозволяє оцінити настрої співробітників. Залучення впливових співробітників для ініціювання обговорень нововведень також відіграє ключову роль у прийнятті ініціативи.

Команди, що застосовують підхід "Тестуй і вчись". Цей підхід підтверджує, що, хоча чітке бачення змін є критично важливим, реальність вимагає гнучкості та адаптації. Проекти, навіть ті, що реалізуються в короткі терміни, повинні бути готові реагувати на тривалу нестабільність в середині та зовні. Цей підхід дозволяє лідерам змін швидко адаптуватися до нових обставин і ефективно управляти невизначеністю.

У цілому, ці стратегії підкреслюють цінність самоорганізованих команд, важливість залучення суспільства через соціальні канали та необхідність гнучкості в підході до управління змінами, що дозволяє організаціям долати виклики та використовувати можливості в динамічно змінюваному світі [1].

Основні кроки для успішного управління змінами включають наступне:

- розробка механізмів постійного слухання: керівники повинні безперервно відслідковувати настрої співробітників і зацікавлених сторін, щоб бути в курсі їхніх думок та пропозицій і відповідно адаптуватися;
- відкритість до змін: навіть на пізніх етапах проекту важливо бути готовим до змін та ініціатив, що забезпечить актуальність та користь роботи;
- більше рішучості, менше формалізму в управлінні змінами: керівники повинні швидко приймати рішення про необхідні кроки та інструменти;
- застосування гнучких підходів: щоденні зустрічі та інші гнучкі практики забезпечують постійну координацію та дозволяють швидко реагувати на нові виклики;
- використання ефективних комунікаційних каналів: інформування співробітників про стратегію та їхні ролі через неформальні канали прискорює поширення важливої інформації;
- використання ітераційного підходу: створення мінімально необхідних ресурсів для управління змінами для їхнього тестування та розвитку допомагає підтримувати актуальність ініціатив;

– перехід від довгострокового до короткострокового планування: часті перевірки та зворотний зв'язок дозволяють сконцентруватися на поведінці, важливій для досягнення цілей змін;

– використання системи стимулів: вони можуть стимулювати швидкі зміни в поведінці співробітників. Нематеріальні стимули особливо важливі в складних економічних умовах;

– антиципація та оперативна реакція: дослідження показують, що найбільш успішні компанії швидше приймають зміни, заповнюють прогалини у компетенціях та оперативно вирішують поставлені завдання.

Отже, успішна адаптація до змін є ключем до досягнення успіху [1].

Обов'язком керівника є відстеження прогресу команди, щоб планувати нові завдання або спринти. При цьому не має значення, яка саме методологія гнучкої розробки програмного забезпечення була обрана. Оцінюючи проекти за гнучкою методологією, командам, які використовують Scrum або Kanban, легше оцінити свої ресурси. Гнучкі звіти показують, як рухається робота в команді. А ведення беклогу допомагає проектним менеджерам підготувати список невідкладних завдань для команди.

Управління проектами за методикою agile має свої переваги, зокрема:

– більше свободи у виборі методів та напрямів роботи;

– ефективне використання ресурсів, що забезпечує швидке розгортання з мінімальними витратами;

– гнучкість та адаптивність;

– швидке виявлення проблем та їх виправлення, що дозволяє краще контролювати проекти;

– збільшення співпраці з користувачами;

– АРМ не вимагає чітко визначених цілей і процесів на початку розробки порівняно з традиційними методами управління проектами, такими як Waterfall;

– більш швидкі цикли зворотного зв'язку;

– більше можливостей підвищити задоволеність клієнтів;

– підвищення прозорості та підзвітності;

– підвищення продуктивності команд;

– гнучке розставлення пріоритетів, орієнтоване на цінності організації.

Агільне управління проектами також має деякі потенційні недоліки, зокрема:

– непослідовні результати. Проект може відійти від плану, оскільки на початку проекту існує менше заздалегідь визначених напрямків дій;

– прогрес важко виміряти. Проекти, які не відповідають плану, призводять до менш передбачуваних результатів;

– часові обмеження. Гнучке управління покладається на швидке прийняття рішень, тому воно не підходить для організацій, яким потрібно багато часу для аналізу проблем;

– спілкування може бути складним завданням. Співпраця між командами або кінцевими користувачами має відбуватися постійно, щоб створити найкращий продукт.

Перехід до моделі Agile може викликати труднощі, особливо якщо команда або організація від початку спиралася на більш традиційний підхід до управління проектами. Перехід до гнучких методик може зажадати низки змін та передбачає тісну співпрацю.

Розглянемо механізми agile, за допомогою яких робота впорядковується, рухається і структурується у вигляді ітерацій.

Одна з них – це дорожні карти. Дорожня карта продукту – це стратегія довгострокового розвитку продукту або рішення. Дорожня карта розробки за методикою Agile надає командам важливий контекст, за допомогою якого можна досягати проміжних і загальних цілей проєкту. Дорожні карти складаються з ініціатив, тобто великих функціональних елементів, і включають хронологію, за якою можна зрозуміти, коли та чи інша можливість стане доступною. Дорожню карту можна змінювати під час роботи і в разі отримання командою нової інформації допускаються незначні та масштабні зміни. Дорожня карта має враховувати як поточні умови, які впливають на проєкт, так і довгострокові цілі, щоб команда могла ефективно працювати із зацікавленими сторонами та реагувати на конкурентне середовище [3].

Agile будується на довірі. Agile-процеси не працюватимуть, якщо між учасниками команди немає повної довіри. Щоб обговорювати рішення щодо програми та продукту, потрібні чесність і відкритість. Подібні обговорення відбуваються регулярно, а ідеї та міркування часто озвучуються. Тому учасники команди мають бути впевненими у здатності (і бажанні) кожного діяти з урахуванням рішень, ухвалених під час таких обговорень [3].

Управління за методикою Agile – це інноваційний підхід, який можна застосувати не тільки до проєктів розроблення програмного забезпечення, а й до будь-яких інших. Завдяки гнучкому реагуванню на зміни протягом життєвого циклу розроблення, методика Agile дає змогу командам постачати продукти високої якості, що відповідають потребам клієнтів. Методика Agile розширює можливості команд, сприяє їхньому саморегулюванню, впровадженню інновацій та постійному вдосконаленню. Agile-підхід дає можливість реагувати на зміни, не сходячи з наміченого шляху. Крім того, він чудово підходить для будь-якої програми.

Висновки. Отже, виходячи з вищевикладеного, можемо зробити висновки, що агільне управління є методологією управління проектами, яка ґрунтується на гнучкості, співпраці та швидкій адаптації до змін. Це дозволяє командам ефективно працювати в швидкозмінних середовищах, забезпечуючи швидкий розвиток проєкту за умови постійної комунікації, співпраці та гнучкості.

Принципи агільного управління базуються на чотирьох основних цінностях: перевага індивідуальності та взаємодії, акцент на робочому програмному забезпеченні, значення співпраці з клієнтом, гнучкість у реагуванні на зміни.

До характеристик, які є найбільш показовими для організаційної гнучкості, слід віднести здатність швидко реагувати на можливості, скорочувати цикли прийняття рішень, керувати змінами, прислухалися до голоса клієнта, управляти ризиками, призначати міждисциплінарні проектні команди, усунути організаційну ізоляцію, впроваджувати планування на випадок непередбачених ситуацій, використовувати нові технології.

Управління за методикою agile має певні переваги, зокрема: більше свободи у виборі методів та напрямів роботи, ефективне використання ресурсів, гнучкість та адаптивність, швидке виявлення проблем, збільшення співпраці з клієнтами, більш швидкі цикли зворотного зв'язку, більше можливостей підвищити задоволеність клієнтів, підвищення прозорості та підзвітності, підвищення продуктивності команд.

Агільне управління проектами також має деякі недоліки, зокрема: непослідовні результати, прогрес важко виміряти, часові обмеження, співпраця між командами або кінцевими користувачами має відбуватися постійно. Перехід до агільного управління може викликати труднощі, особливо якщо команда спиралася на традиційний підхід Агільне управління будується на довірі.

Література:

1. Симонов Вячеслав. (2024). Гнучке управління ІТ-проектами: ключ до успіху в світі невизначеності. URL: <https://medium.com/@mystyle.od/гнучке-управління-іт-проектами-ключ-до-успіху-в-світі-невизначеності-62ce59ca48ab>
2. Яків Риба. (2020). Який найкращий спосіб управління Agile проектами? URL: <https://www.easyredmine.com/ua/вісті-в-easy-redmine/який-найкращий-спосіб-управління-agile-проектами->
3. Agile Project Management – What is it and how to get started? (2024). URL: <https://www.atlassian.com/agile/project-management>
4. Capturing the Value of Project Management. Project Management Institute. February 2015. URL: <https://www.pmi.org/-/media/pmi/documents/public/pdf/learning/thought-leadership/pulse/pulse-of-the-profession-2015.pdf>
5. Gillis Alexander S., Torode Christina, Prat Mary K.. (2023). Agile project management (APM). URL: <https://www.techtarget.com/searchcio/definition/Agile-project-management>
6. Owen, R., Koskela, L., Henrich, G., Codinhoto, R. (2006). Is Agile Project Management Applicable To Construction? Proceedings 14th Annual Conference of the International Group for Lean Construction, Santiago, Chile, 57 p. URL: <https://iglc.net/papers/Details/439>
7. Powner D. (2012). Software Development: Effective Practices and Federal Challenges in Applying Agile Methods. Washington, DC: United States Government Accountability Office, 39 p. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-12-681.pdf>
8. Sutherland J., Sutherland, J. J. (2014). Scrum: the art of doing twice the work in half the time. Currency, 256 p. URL: https://www.agileleanhouse.com/lib/lib/News/More_Praise_for_Scrum_The_Art_of_Doing_T.pdf

9. Taymor E. (2017). Agile Handbook. Philosophie. URL: <http://teaching.csse.uwa.edu.au/units/CITS5551/readings/agile-handbook.pdf>.

10. The Five Steps of Lean Implementation (2019). Lean Enterprise Institute. URL: <https://www.lean.org/WhoWeAre/LEINewsStory.cfm?NewsArticleId=17>.

References:

1. Symonov Viacheslav. (2024). Hnuchke upravlinnya IT-proektamy: klyuch do uspihku v sviti nevyznachenosti [Agile IT project management: the key to success in a world of uncertainty]. Retrieved from: <https://medium.com/@mystyle.od/гнучке-управління-іт-проектами-ключ-до-успіху-в-світі-невизначеності-62ce59ca48ab>

2. Yakiv Ryba. (2020). Yakyu naykrashchyu sposib upravlinnya Agile proektamy? [What is the best way to manage Agile projects?]. Retrieved from: <https://www.easyredmine.com/ua/visti-v-easy-redmine/yakii-naikracii-sposib-upravlinnya-agile-proektami->

3. Agile Project Management – What is it and how to get started? (2024). Retrieved from: <https://www.atlassian.com/agile/project-management>

4. Capturing the Value of Project Management. Project Management Institute. February 2015. Retrieved from: <https://www.pmi.org/-/media/pmi/documents/public/pdf/learning/thought-leadership/pulse/pulse-of-the-profession-2015.pdf>

5. Gillis Alexander S., Torode Christina, Prat Mary K.. (2023). Agile project management (APM). Retrieved from: <https://www.techtarget.com/searchcio/definition/Agile-project-management>

6. Owen, R., Koskela, L., Henrich, G., Codinhoto, R. (2006). Is Agile Project Management Applicable To Construction? Proceedings 14th Annual Conference of the International Group for Lean Construction, Santiago, Chile, 57 p. Retrieved from: <https://iglc.net/papers/Details/439>

7. Powner, D. (2012). Software Development: Effective Practices and Federal Challenges in Applying Agile Methods. Washington, DC: United States Government Accountability Office, 39 p. Retrieved from: <https://www.gao.gov/assets/gao-12-681.pdf>

8. Sutherland, J., Sutherland, J. J. (2014). Scrum: the art of doing twice the work in half the time. Currency, 256 p. Retrieved from: https://www.agileleanhouse.com/lib/lib/News/More_Praise_for_Scrum_The_Art_of_Doing_T.pdf

9. Taymor, E. (2017). Agile Handbook. Philosophie. Retrieved from: <http://teaching.csse.uwa.edu.au/units/CITS5551/readings/agile-handbook.pdf>.

10. The Five Steps of Lean Implementation (2019). Lean Enterprise Institute. Retrieved from: <https://www.lean.org/WhoWeAre/LEINewsStory.cfm?NewsArticleId=17>.

УДК 351.824.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-136-149](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-136-149)

Вербицька Галина Любомирівна к.е.н., доцент, докторант кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0009-0009-3212-7392>

Поддубний Мирослав Сергійович аспірант кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0009-0002-4174-0964>

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ЗМІЦНЕННІ ІННОВАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Мета статті полягає у науковому та практичному обґрунтуванні важливості цифрової трансформації публічного управління для зміцнення інноваційної безпеки України та визначенні основних шляхів стимулювання інноваційної активності вітчизняних підприємств в умовах інтеграції в Єдиний цифровий ринок Європейського Союзу. У дослідженні використано наукові методи індукції та дедукції, аналізу та синтезу, порівняння. Результати дослідження показали, що у сучасному світі цифрова трансформація стає не лише важливим технологічним трендом, але й стратегічним інструментом для підвищення ефективності та конкурентоспроможності держав у сфері публічного управління. Використання цифрових технологій відкриває широкі можливості для оптимізації процесів, поліпшення якості надання послуг, підтримки інноваційних ініціатив та забезпечення інноваційної безпеки держави. Проведені дослідження підходів до поняття «цифровізація» показали, що центральним елементом цього процесу є застосування інформаційних технологій, які стали доступним завдяки розвитку інтернету. У контексті публічного управління, цифровізація означає перехід від паперових документів, аналогових процесів та комунікації до використання електронних систем, електронного документообігу та електронного спілкування між органами публічного управління, громадянами та суб'єктами господарювання. Обґрунтовано важливість цифровізації публічного управління у підготовці країни до вступу у Європейський Союз. Визначено основні переваги від інтеграції України в Єдиний цифровий ринок ЄС. Охарактеризовано вплив цифрової трансформації публічного управління на зміцнення інноваційної безпеки України. Цифровізація створює можливості для покращення захисту інтелектуальної власності шляхом переведення

документації у електронний формат та використання цифрових підписів, що забезпечує достовірність і недоступність інформації для незаконних осіб. Сформовані шляхи підвищення інноваційної безпеки в процесі подальшої цифровізації публічного управління та інтеграції у міжнародні цифрові системи, зокрема в Єдиний цифровий ринок Європейського Союзу. Визначено необхідність розробки системи мінімізування ризиків, пов'язаних з цифровою трансформацією

Ключові слова: цифрова трансформація, публічне управління, інноваційна безпека, підприємства, інновації.

Verbytska Halyna Liubomyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, doctoral student of the Department of administrative and financial management, National University "Lviv Polytechnic", 12 Stepan Bandera St., Lviv, 79000, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0009-0009-3212-7392>

Podubnyi Myroslav Serhiyovych Graduate student of the Department of administrative and financial management, National University "Lviv Polytechnic", 12 Stepan Bandera St., Lviv, 79000, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0009-0002-4174-0964>

DIGITAL TRANSFORMATION OF PUBLIC ADMINISTRATION IN STRENGTHENING INNOVATION SECURITY OF UKRAINE

Abstract. The purpose of the article is to provide a scientific and practical substantiation of the importance of digital transformation of public administration for strengthening Ukraine's innovation security and to identify the main ways to stimulate the innovation activity of domestic enterprises in the context of integration into the European Union's Digital Single Market. The study uses the scientific methods of induction and deduction, analysis and synthesis, and comparison. The results of the study show that in the modern world, digital transformation is becoming not only an important technological trend, but also a strategic tool for increasing the efficiency and competitiveness of states in the field of public administration. The use of digital technologies opens up wide opportunities for optimising processes, improving the quality of service delivery, supporting innovative initiatives and ensuring the innovative security of the state. The study of approaches to the concept of "digitalisation" has shown that the central element of this process is the use of information technologies that have become available due to the development of the Internet. In the context of public administration, digitalisation means a transition from paper documents, analogue processes and communication to the use of electronic systems, electronic document management and electronic communication between public administration bodies, citizens and business entities. The importance of digitalisation of public administration in

preparing the country for accession to the European Union is substantiated. The main benefits of Ukraine's integration into the EU's Digital Single Market are identified. The impact of the digital transformation of public administration on strengthening Ukraine's innovation security is described. Digitalisation creates opportunities for improving the protection of intellectual property by converting documents into electronic format and using digital signatures, which ensures the reliability and inaccessibility of information to illegal persons. Ways to improve innovation security in the process of further digitalisation of public administration and integration into international digital systems, in particular the European Union's Digital Single Market, have been identified. The need to develop a system to minimise the risks associated with digital transformation has been identified

Keywords: digital transformation, public administration, innovation security, enterprises, innovations.

Постановка проблеми. У сучасному світі цифрова трансформація стає не лише ключовим технологічним трендом, але й стратегічним інструментом для підвищення ефективності та конкурентоспроможності держав у сфері публічного управління, де цифрові технології відкривають широкі можливості для оптимізації процесів, підвищення якості послуг та підтримки інноваційних ініціатив. Україна, з її стрімким розвитком та амбіційними планами щодо інноваційного перетворення, стикається з нагальною потребою в цифровій трансформації публічного управління. Завдяки впровадженню новітніх цифрових технологій та електронних інструментів у сфері публічного управління, наша держава зможе значно покращити ефективність своїх інституцій, забезпечити більшу прозорість та взаємодію з суб'єктами господарювання, а також прискорити інноваційний розвиток. Цифрова трансформація публічного управління не лише необхідна для України в епоху глобалізації та цифрового прогресу, але й є ключовим чинником у зміцненні інноваційної безпеки країни. Ефективна цифрова трансформація публічного управління дозволить створити сприятливе середовище для інноваційного підприємництва та забезпечить доступ до новітніх технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цифрові технології відіграють важливу роль у поліпшенні ефективності та прозорості публічного управління, а також у забезпеченні кращої взаємодії між державою та суб'єктами інноваційної діяльності. Це зумовлює активність вітчизняних вчених у дослідженні цієї проблеми. Питаннями впливу цифрової трансформації публічного управління на інноваційний розвиток України займається багато науковців, серед яких Демчишак Н.Б., Глутковський М.О. [2], Кобзев І.В., Косенко В.В., Мельников О.Ф. [6], Краус К.М., Краус Н.М., Манжура О.В. [7], Міщенко В.І. [9], Пігарев Ю.Б., Костенюк Н.І. [11], Скорик О.О., Рябоконт Н.П. [13], Франко Л.С. [14], Череп А.В., Воронкова В.Г., Череп О.Г. [16]

тощо. Кожен з них наголошує на потребі в цифровій трансформації публічного управління, досліджує особливості її здійснення в Україні. Водночас існує потреба у уточненні дефініції «цифровізація публічного управління» та визначенні її впливу на інноваційну безпеку держави, шляхом дослідження особливостей розвитку інноваційної діяльності підприємств в умовах цифровізації.

Мета статті полягає у науковому та практичному обґрунтуванні важливості цифрової трансформації публічного управління для зміцнення інноваційної безпеки України та визначенні основних шляхів стимулювання інноваційної активності вітчизняних підприємств в умовах інтеграції в Єдиний цифровий ринок Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ все більше схиляється до цифрової економіки та інформаційного суспільства, де цифрові технології відіграють провідну роль у всіх сферах життя. Публічне управління не є винятком, адже воно є основою розвитку країни та гарантом її інноваційної безпеки. Цифрова трансформація публічного управління набуває особливої важливості для України, оскільки дозволяє стимулювати інноваційну активність українських підприємств і зміцнити їх конкурентоспроможність на глобальному ринку.

Поняття «цифровізація публічного управління» охоплює широкий спектр ініціатив та заходів, спрямованих на впровадження цифрових технологій та інформаційних систем у сфері публічного управління. Сутність цього поняття неможливо визначити без розуміння терміну «цифровізація».

В науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення терміну «цифровізація». На думку Савченко О.С., цифровізація – це процес покращення процедур, механізмів, методів діяльності через запровадження інформаційно-комунікативних технологій у діяльність та комунікацію [12, с. 74]. Водянка Л.Д. та Стахова Н.П. вважають, що цифровізація це глибока трансформація бізнесу на всіх рівнях створення вартості на основі використання цифрових технологій, оптимізації бізнес-процесів і управління з метою спрощення взаємодії зі споживачами, співробітниками, постачальниками [1]. Новицька М.В. під «цифровізацією» розуміє процес переносу у цифрове середовище функцій і бізнес-процесів, що раніше виконувалися людьми та організаціями, який передбачає впровадження інформаційних технологій у кожний окремий аспект діяльності [10, с. 188].

Отже, як видно з розглянутих підходів до терміну «цифровізація», центральним елементом цього процесу є застосування інформаційних технологій, які стали доступним завдяки розвитку інтернету. У контексті публічного управління, цифровізація означає перехід від паперових документів, аналогових процесів та комунікації до використання електронних систем, електронного документообігу та електронного спілкування між органами публічного управління, громадянами та суб'єктами господарювання. Індивід

отримує контроль над своїм особистим контентом, може надсилати інформаційні запити та формувати власну траєкторію інформаційної діяльності. Ключовими елементами розвитку цифровізації публічного управління є:

- використання штучного інтелекту для автоматизації завдань, аналізу даних та прийняття рішень, які можуть включати такі приклади, як чат-боти та системи автоматизованого аналізу інформації;
- великі обсяги даних для збору, аналізу та вдосконалення якості послуг та процесів прийняття рішень в сфері публічного управління;
- перехід до хмарних сервісів для зберігання та обробки даних, з метою зниження витрат та підвищення ефективності;
- публікація відкритих даних з метою збільшення прозорості та залучення громадськості до процесу прийняття рішень;
- використання датчиків та інших пристроїв Інтернету речей (IoT) спрямоване на збір даних та автоматизацію процесів;
- електронна демократія, як форма інтерактивної взаємодії влади та громадян у процесі ухвалення рішень за допомогою електронних петицій, електронного голосування та громадських бюджетів;
- застосування технології блокчейн, яка дозволяє гарантувати безпеку й недоторканість даних, використаних у сфері публічного управління, та відкриває нові можливості для перевірки автентичності документів.

Цифровізація публічного управління в Україні відіграє важливу роль у підготовці країни до вступу у Європейський Союз. З листопада 2022 р. в Україні стартував проєкт Європейського Союзу «Цифрова трансформація для України» (DT4UA). У межах проєкту кошти у розмірі 17,4 млн. євро спрямовуються на чотири ключові напрями: розвиток цифрових послуг та застосунок «Дія»; вдосконалення обміну даними між реєстрами та держустановами; розвиток інфраструктури електронної ідентифікації відповідно до регламенту eIDAS та системи електронного управління, що дозволить прозоро розглядати кримінальні справи. Одна з головних цілей – цифровізувати 100% державних послуг [3].

Згідно зі звітом Європейської Комісії про рівень наближення законодавства України до актуального права ЄС, Україна значно просунулася в наданні цифрових послуг своїм громадянам і підприємствам, а також у використанні інструментів інформаційного суспільства, щоб зробити державне управління більш прозорим і ефективним. Великі можливості також для нас відкриває взаємне визнання довірчих послуг. Мова йде про отримання публічних послуг онлайн, укладення контрактів в електронній формі з іноземними контрагентами, отримання міжнародного електронного рахунку тощо [17].

Нашим головним завданням є інтеграція в Єдиний цифровий ринок Європейського Союзу. Для досягнення цієї мети ми під керівництвом країн ЄС впроваджуємо нормативно-правові акти, щоб приєднатися до Кодексу

електронних комунікацій ЄС. Кодекс електронних комунікацій ЄС – це комплексний нормативний акт, спрямований на створення єдиного ринку електронних комунікацій у ЄС та стимулювання інвестицій в їх інфраструктуру, щоб забезпечити доступність та якість цих послуг для всіх учасників. Імплементация Кодексу електронних комунікацій ЄС в Україні матиме низку переваг, зокрема, вона сприятиме розвитку цифрової економіки в країні, зробить український ринок електронних комунікацій привабливішим для інвесторів, а також покращить якість та доступність послуг електронних комунікацій для українських громадян. Україна вже досягла значного прогресу у впровадженні Кодексу, у тому числі, прийнявши новий Закон «Про електронні комунікації», який відповідає стандартам ЄС.

Для бізнесу та держави процес інтеграції в Єдиний цифровий ринок Європейського Союзу має економічні переваги. За ініціативою Міністерства цифрової трансформації, провідні економісти України провели дослідження, яке показало, що приєднання України до Європейського цифрового ринку може призвести до зростання ВВП на близько 12%, збільшення експорту товарів з України до ЄС на 17% (приблизно 3 млн. євро), експорту послуг з України до ЄС на 12,2% (приблизно 400 млн. євро), збільшення експорту товарів ЄС до України на понад 20% (понад 4 млн. євро), а також зростання експорту послуг ЄС до України на 9% (майже 300 млн. євро) [17].

Цифрові інструменти та платформи публічного управління інтегровані в ЄС сприятимуть у формуванні екосистеми, де органи влади, підприємства, академічні та дослідницькі установи та інші зацікавлені сторони співпрацюватимуть у сфері інновацій. Це створить сприятливе середовище для дослідження, обміну знаннями та розробки нових технологій.

Однією з ключових цілей цифрової трансформації української економіки на 2024 рік є досягнення 10% внеску ІТ у валовий внутрішній продукт України. Це допоможе створенню сприятливих умов для інвесторів шляхом розширення доступу до відкритого ринку, вдосконалення прозорості системи оподаткування та митної політики, а також покращення ситуації на ринку праці [15].

Цифровізація публічного управління має значний вплив на активізацію інноваційної діяльності підприємств. Цифрові інструменти та платформи, що впроваджуються в публічному управлінні, надають підприємствам доступ до великого обсягу даних, які можуть бути корисними для розробки нових ідей та вирішення проблем. Це можуть бути, наприклад, відкриті дані, які надаються владою, або електронні системи обліку та звітності, які сприяють створенню цифрових аналітичних інструментів. Цифрові інструменти, такі як електронні сервіси та платформи, форуми електронної участі та інші засоби комунікації, дозволяють підприємствам більш ефективно взаємодіяти з органами публічного управління. Це дозволяє знизити бюрократичну навантаженість та прискорити прийняття рішень, що є важливим для стимулювання інноваційної діяльності.

Розвиток цифровізації публічного управління створює сприятливу основу для реалізації інноваційної діяльності підприємств, сприяючи доступності даних, ефективній взаємодії з органами влади, підтримці і фінансуванню інноваційних проєктів, створенню екосистеми інновацій та розвитку електронної торгівлі та підприємництва. Упродовж 2023 р. за підтримки міжнародних партнерів у межах проєкту «Дія.Бізнес» реалізовано 14 національних стендів України на найбільших секторальних міжнародних виставках світу. Представники 129 українських компаній харчової, меблевої, машинобудівельної, фармацевтичної галузей промисловості та ІТ-сектора отримали змогу презентувати свою продукцію та послуги на ринках ЄС, США, ОАЕ та Японії і підписати експортні контракти на суму 352,3 млн. гривень. Ще проєкти на 184,7 млн. гривень перебувають на стадії підписання. Крім того, завдяки європейському грантовому конкурсу «Business Bridge» вдалося залучити 3,75 млн. євро на ваучери для 1500 українських підприємств, що постраждали від повномасштабної війни [8].

Цифровізація регіонів становить один з ключових елементів перетворення України. Для прискорення цього процесу Міністерство цифрової трансформації у 2024 р. запровадило посади заступників з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації в обласних державних (військових) адміністраціях. Цей крок має за мету забезпечити більш ефективну співпрацю між підприємствами та державними органами управління на місцях для досягнення успішного курсу в напрямку забезпечення інноваційної безпеки країни.

18-20 січня у Львові в рамках проєкту «Посилення стійкості громад у регіонах України» за підтримки Уряду Великої Британії відбувся регіональний форум «Цифровізація в Україні 2024». За підсумками роботи 2023 р. Міністерство цифрової трансформації України сформувало Індекс цифрової трансформації регіонів України. Регіони оцінювалися за такими критеріями: інституційна спроможність; розвиток інтернету; розвиток Центрів надання адміністративних послуг; впровадження режиму «без паперів»; цифрова освіта; візитівка області; проникнення базових електронних послуг; галузева цифрова трансформація. Максимально можливий індекс становить 1 бал. Цьогоріч найкращі результати показали Дніпропетровська область (0,908), Львівська область (0,891) та Полтавська область (0,833). Середнє значення Індексу цифрової трансформації регіонів України у 2023 р. склало 0,632 [4].

Цифрова трансформація публічного управління є ключовим фактором для зміцнення інноваційної безпеки України. Інноваційна безпека охоплює різні аспекти, включаючи кібербезпеку, захист інтелектуальної власності, стимулювання науково-дослідної діяльності та сприяння інноваційному розвитку. Цифрові технології допомагають українським органам управління і підприємствам ефективно реагувати на виклики цифрової економіки та забезпечити безпеку у цьому середовищі.

Окрім цього, цифрова трансформація дозволяє покращити захист інтелектуальної власності. Широкі можливості переведення документації у електронний формат та використання цифрових підписів дозволяють забезпечити достовірність і недоступність інформації для незаконних осіб. Електронні реєстри та системи управління патентами та авторськими правами спрощують процедури реєстрації та захисту об'єктів інтелектуальної власності вітчизняних підприємств. Завдяки новим технологіям і цифровим інструментам, стає можливим захищати ідеї, винаходи, авторські права та інші форми інтелектуальної власності в ефективніший спосіб.

Однією з основних переваг цифрової трансформації є впровадження захисних технологій, які дозволяють контролювати доступ до цифрового контенту. Це дозволяє власникам авторських прав та прав на інтелектуальну власність захистити свої продукти від несанкціонованого використання і поширення. Наприклад, використання цифрових водяних знаків, шифрування та інших методів захисту контенту може запобігати його нелегальному поширенню.

Крім того, цифрова трансформація сприяє поліпшенню моніторингу та виявленню порушень інтелектуальної власності. Сучасні аналітичні інструменти, штучний інтелект та машинне навчання дозволяють автоматично виявляти порушення авторських прав, патентних і правовласницьких аспектів. Це забезпечує більш ефективний контроль за дотриманням законів про інтелектуальну власність та покладення відповідальності за порушення.

Також, цифрова трансформація допомагає управляти інтелектуальною власністю, спрощуючи процеси реєстрації, ліцензування та обліку. Віртуальні платформи та електронні системи реєстрації дозволяють зберігати інформацію про власників та їхню інтелектуальну власність, а також стежити за строками дії прав та умовами ліцензування. Це дозволяє забезпечити більш прозорий та ефективний процес публічного управління інтелектуальною власністю підприємств.

Ефективність цифрового врядування в Україні можна оцінити на основі таких показників, як The Global Innovation Index (GII), Global Startup Ecosystem Index 2023. В 2023 році Всесвітня організація інтелектуальної власності (WIPO) оприлюднила Global Innovation Index, який цього року має гасло «Інновації в умовах невизначеності» [18]. Це вже 16-те видання Індексу, який оцінює 132 світові економіки і визначає 100 найкращих науково-технічних інноваційних кластерів. Україна, незважаючи на війну, у цьому році піднялася в Global Innovation Index на дві позиції і посідає 55-те місце. Перед нами розташувалася Північна Македонія, а за нами – Філіппіни. Також у цьому році наша країна вперше увійшла до ТОП-3 найінноваційніших економік у групі країн з доходами нижче середнього. Найвищі оцінки отримала якість української освіти, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та інтелектуальний рівень людського капіталу. Найнижчі були в оцінці стану

інституційного середовища, довіри до бізнесу та стану інфраструктури, що, зрозуміло, у контексті повномасштабної війни не є дивовижним.

Підтримка екосистеми стартапів виступає ключовим динамічним фактором у сприянні інноваційній активності в країні. Ця екосистема формується різними особами, стартапами на різних етапах їхнього розвитку, а також різноманітними місцевими організаціями, які співпрацюють між собою як система для створення та просування нових стартап-компаній. У 2023 році Україна посіла 49-те місце в щорічному рейтингу стартап-екосистем Global Startup Ecosystem Index відповідно до якого цифровий імідж країни оцінюють за такими компонентами: людський потенціал країни, розвиток ІТ-інфраструктури та бізнесу, розвиток електронного врядування [18].

Цифрова трансформація публічного управління є невід'ємною частиною розвитку країни та зміцнення її інноваційної безпеки. Україна має великий потенціал для впровадження цифрових технологій в публічне управління, а основні шляхи стимулювання інноваційної активності українських підприємств допоможуть їй досягти значного прогресу у цьому напрямку. Одним з основних шляхів стимулювання інноваційної активності українських підприємств є розвиток інноваційної інфраструктури та створення сприятливих умов для розвитку цифрових технологій. Це може охоплювати такі заходи, як забезпечення доступу до інформаційних ресурсів, підтримка інноваційних стартапів, стимулювання співпраці між державою, бізнесом та науково-дослідними установами тощо.

Необхідність здійснення ефективної інноваційної політики в Україні була декларована на рівні найвищих керівників держави. Однак декларації часто не отримували достатнього підкріплення реальними рішеннями і конкретними діями. Однією з причин такої ситуації може бути недостатня увага до інновацій у галузі публічного управління та підтримка на рівні виконавчої влади. Іноді існує розрив між заявами про необхідність реформ та інновацій, та реальними планами і бюджетними асигнуваннями на їх реалізацію.

Крім того, існують інституційні перешкоди, такі як бюрократичні процедури, недостатня взаємодія між різними органами влади, а також відсутність стимулів для інноваційної діяльності в державному секторі. Наявність корупційних схем також може гальмувати ефективність інноваційної політики. Проте останнім часом спостерігається посилення уваги до інновацій та цифрової трансформації в Україні. Зокрема, було прийнято законодавчі акти, спрямовані на підтримку інноваційної діяльності, створені особливі економічні зони та інноваційні хаби. Також проводяться конкурси та програми фінансування стартапів та інноваційних проектів.

В умовах війни безпека стає найважливішим пріоритетом як для підприємств, так і для публічного управління. І стало зрозуміло, що успіх в сучасних війнах залежить від рівня інноваційності економіки. Україна, яка

веде війну з російським агресором, гостро відчуває потребу у підвищенні рівня своєї інноваційної безпеки. Водночас війна створює нові можливості для підвищення інноваційної безпеки України шляхом впровадження нових технологій, підвищення кваліфікації фахівців та співпраці з міжнародними партнерами. Для того, щоб ефективно вирішити виклики війни та використати нові можливості, Україні необхідно розробити та реалізувати комплексну стратегію інноваційної безпеки, збільшити витрати на її розвиток та підвищити рівень обізнаності суспільства у цій сфері.

Публічне управління має брати на себе важливу роль у підтримці підприємств, особливо тих, що опинилися у складних ситуаціях через воєнний конфлікт. Це може включати надання фінансової підтримки, забезпечення доступу до ринків, зниження адміністративного навантаження та надання консультацій з питань управління. Такі заходи можуть допомогти підприємствам вижити та продовжувати свою інноваційну діяльність навіть у воєнний період.

Подальша цифровізація публічного управління та інтеграція у міжнародні цифрові системи, зокрема в Єдиний цифровий ринок Європейського Союзу, дасть змогу підвищити інноваційну безпеку окремих підприємств та країни загалом шляхом:

- зменшення бюрократії та оптимізації адміністративних процесів шляхом впровадження електронних сервісів та систем онлайн-взаємодії між органами влади та підприємствами;
- підвищення доступності та якості послуг для бізнесу за допомогою цифрових інструментів;
- забезпечення ефективнішого моніторингу та аналізу даних для прийняття обґрунтованих рішень в управлінні підприємствами та державою;
- підвищення рівня кібербезпеки шляхом використання сучасних технологій та стандартів захисту даних;
- стимулювання інновацій та розвитку цифрових технологій в економіці шляхом сприяння співпраці між секторами та країнами;
- забезпечення прозорості та відкритості у взаємодії між підприємствами та державними структурами;
- підвищення конкурентоспроможності національної економіки через використання сучасних цифрових інструментів та технологій.

Цифрова трансформація є необхідним кроком для забезпечення конкурентоспроможності та ефективності підприємств. Однак, разом з цими перевагами приходить і збільшення ризиків у сфері кібербезпеки. Розробка і впровадження стратегій управління дозволить підприємствам ефективно контролювати та мінімізувати ризики, пов'язані з цифровою трансформацією. Важливо враховувати потенційні загрози та вживати відповідні заходи для їх запобігання з використанням новітніх технологій у сфері кібербезпеки, таких як штучний інтелект, машинне навчання та аналітика даних, які можуть значно

полегшити процеси виявлення та врегулювання потенційних загроз. Тому потрібно розробити систему управління ризиками цифрової трансформації публічного управління.

Висновки. За результатами проведеного дослідження було доведено, що головним фактором який здійснює вплив на інноваційну безпеку підприємства є цифрова трансформація публічного управління. Цифрова трансформація публічного управління сприяє підвищенню рівня інноваційної безпеки підприємств. Це пояснюється тим, що цифрові технології значно покращують доступність та надійність обміну інформацією між підприємствами та органами публічного управління. Вони сприяють вчасному та ефективному реагуванню на зміни в економічному середовищі, а також дозволяють впроваджувати нові технології та розробляти інноваційні рішення з більшою швидкістю та ефективністю. Успішне впровадження цифрових ініціатив у сфері публічного управління дозволить підприємствам ефективно реагувати на виклики та гарантувати безпеку даних та процесів у майбутньому. Цифрова трансформація повинна стати потужним інструментом для забезпечення інноваційної безпеки України. Важливим кроком на шляху до європейської інтеграції та розвитку української економіки є інтеграція в Єдиний цифровий ринок Європейського Союзу, яку ми очікуємо в найближчій перспективі. Перспективами подальшого дослідження буде аналізування проблеми мінімізації ризиків публічного управління, які виникають в процесі цифрової трансформації.

Література:

1. Водянка Л.Д., Стахова Н.П. Цифровізація як сучасний фактор розвитку інтелектуального бізнесу. *Ефективна економіка*. 2023. №7. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1864/1881> (дата звернення: 01.02.2024).
2. Демчишак Н.Б., Глутковський М.О. Розвиток цифрової економіки в Україні: концептуальні основи, пріоритети та роль інновацій. *Інноваційна економіка*. 2020. №5-6. С. 43-48.
3. ЄС розпочинає найбільший проєкт підтримки цифрової трансформації України із загальним бюджетом 17,4 млн. євро. *Представництво Європейського Союзу в Україні*. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/ес-розпочинає-найбільший-проєкт-підтримки-цифрової-трансформації-україни-із-загальним-бюджетом-174_uk?s= (дата звернення: 25.02.2024).
4. Індекс цифрової трансформації регіонів України підсумки 2023 року. *Міністерство цифрової трансформації України*: офіційний сайт. URL: <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/reports/Індекс-цифрової-трансформації-регіонів-України-2023.pdf> (дата звернення: 27.02.2024).
5. Інформаційні матеріали щодо стану інноваційної діяльності. *Міністерство економіки України*: офіційний сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Print?lang=uk-UA&id=69b9a9bf-5fbc-4035-8c0f-ac26b853c0eb> (дата звернення: 28.02.2024).
6. Кобзев І.В., Косенко В.В., Мельников О.Ф. Цифрова трансформація публічного управління. *Research and Innovation: Conference proceedings*. Yunona Publishing, New York, USA, 2021. С. 145-152.
7. Краус К.М., Краус Н.М., Манжура О.В. Технологічний спосіб виробництва індустріального та постіндустріального суспільства: цифрова трансформація та інноваційна модернізація. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2022. №1. С. 58-73.

8. Мінцифра, Мінекономіки й Офіс з розвитку підприємництва та експорту домовилися з міжнародними партнерами про програми підтримки бізнесу у 2024 році. *Міністерство цифрової трансформації України*: офіційний сайт. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-minekonomiki-y-ofis-z-rozvitku-pidpriemnitstva-ta-eksportu-domovilisa-z-mizhnarodnimi-partnerami-pro-programi-pidtrimki-biznesu-u-2024-rotsi> (дата звернення: 26.02.2024).
9. Міщенко В.І. Стратегічне управління процесами цифрової трансформації економіки. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 67-81.
10. Новицька М.В. Порівняльний аналіз визначень терміну «цифрова економіка». *Економіка і організація управління*. 2022. №2. С. 183-189.
11. Пігарев Ю.Б., Костенюк Н.І. Діджиталізація публічного управління як чинник цифрової трансформації України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2021. №2. С. 92-96.
12. Савченко О.С. Систематизація наукових підходів до поняття «цифровізація у публічному управлінні». *Держава та регіони*. 2022. №2. С. 72-76.
13. Скорик О.О., Рябоконт Н.П. Цифрова трансформація моделі публічного управління: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. №7. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1704> (дата звернення: 30.01.2024).
14. Франко Л.С. Роль цифрової трансформації інновацій у підвищенні конкурентоспроможності України: сучасний стан та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 42. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1636/1573> (дата звернення: 30.01.2024).
15. Цифрова трансформація економіки України в умовах війни. Січень 2024 року. *Національний інститут стратегічних досліджень*: офіційний сайт. URL: <https://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viyny-sichen-2024> (дата звернення: 26.02.2024).
16. Череп А.В., Воронкова В.Г., Череп О.Г. Цифрова трансформація суспільства як необхідна умова його інноваційного розвитку. *Право та інновації*. 2022. №2. С. 68-73.
17. Як міністерство цифрової трансформації України готується до євроінтеграції. *Реформа державного управління*. URL: <https://par.in.ua/information/publications/274> (дата звернення: 25.02.2024).
18. Global Innovation Index 2023 Innovation in the face of uncertainty. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf> (дата звернення: 27.02.2024).

References:

1. Vodianka L.D., Stakhova N.P. (2023). Tsyfrovizatsiia yak suchasnyi faktor rozvytku intelektualnoho biznesu [Digitalisation as a modern factor in the development of smart business]. *Efficient economy*, 7. Retrieved February 1, 2024 from <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1864/1881> [in Ukrainian].
2. Demchyshak N.B., Hlutkovskiy M.O. (2020). Rozvytok tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini: kontseptualni osnovy, priorytety ta rol innovatsii [Development of the digital economy in Ukraine: conceptual framework, priorities and the role of innovation]. *Innovative economy*, 5-6, 43-48 [in Ukrainian].
3. IeS rozpochynaie naibilshyi proiekt pidtrymky tsyfrovoy transformatsii Ukrainy iz zahalnym biudzhetom 17,4 mln. Yevro [The EU launches the largest project to support Ukraine's digital transformation with a total budget of €17.4 million]. *Delegation of the European Union to Ukraine*. Retrieved February 25, 2024 from https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/ee-rozpochinaie-naibilshiy-proiekt-pidtrimky-tsyfrovoy-transformatsii-ukrainy-iz-zagalnym-biudzhetom-174_uk?s= [in Ukrainian].

4. Indeks tsyfrovoyi transformatsii rehioniv Ukrainy pidsumky 2023 roku [Digital Transformation Index of Ukraine's Regions 2023 results]. *Ministry of Digital Transformation of Ukraine: official website*. Retrieved February 27, 2024 from <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/reports/Індекс-цифрової-трансформації-регіонів-України-2023.pdf> [in Ukrainian].
5. Informatsiini materialy shchodo stanu innovatsiinoi diialnosti [Information materials on the state of innovation activity]. *Ministry of Economy of Ukraine: official website*. Retrieved February 28, 2024 from <https://www.me.gov.ua/Documents/Print?lang=uk-UA&id=69b9a9bf-5fbc-4035-8c0f-ac26b853c0eb> [in Ukrainian].
6. Kobzev I.V., Kosenko V.V., Melnykov O.F. (2021). Tsyfrova transformatsiia publichnoho upravlinnia [Digital transformation of public administration]. *Research and Innovation: Conference proceedings*. Yunona Publishing, New York, USA, 145-152 [in Ukrainian].
7. Kraus K.M., Kraus N.M., Manzhura O.V. (2022). Tekhnolohichni sposib vyrobnytstva industrialnoho ta postindustrialnoho suspilstva: tsyfrova transformatsiia ta innovatsiina modernizatsiia [The technological mode of production of industrial and post-industrial society: digital transformation and innovative modernisation]. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*, 1, 58-73 [in Ukrainian].
8. Mintsyfra, Minekonomiky y Ofis z rozvytku pidpriemnytstva ta eksportu domovylisia z mizhnarodnyimi partneramy pro prohramy pidtrymky biznesu u 2024 rotsi [The Ministry of Digital Transformation, the Ministry of Economy and the Office for Entrepreneurship and Export Development agree with international partners on business support programmes in 2024]. *Ministry of Digital Transformation of Ukraine: official website*. Retrieved February 26, 2024 from <https://thedigital.gov.ua/news/mintsyfra-minekonomiki-y-ofis-z-rozvytku-pidpriemnytstva-ta-eksportu-domovylisia-z-mizhnarodnymi-partnerami-pro-programy-pidtrimki-biznesu-u-2024-rotsi> [in Ukrainian].
9. Mishchenko V.I. (2022). Stratehichne upravlinnia protsesamy tsyfrovoyi transformatsii ekonomiky [Strategic management of the digital transformation of the economy], 1, 67-81 [in Ukrainian].
10. Novytska M.V. (2022). Porivnialnyi analiz vyznachen terminu «tsyfrova ekonomika» [Comparative analysis of definitions of the term "digital economy"]. *Economics and management organization*, 2, 183-189 [in Ukrainian].
11. Pihariev Yu.B., Kosteniuk N.I. (2021). Didzhytalizatsiia publichnoho upravlinnia yak chynnyk tsyfrovoyi transformatsii Ukrainy [Digitalisation of public administration as a factor in Ukraine's digital transformation]. *Current issues of public administration*, 2, 92-96 [in Ukrainian].
12. Savchenko O.S. (2022). Systematyzatsiia naukovykh pidkhodiv do poniattia «tsyfrovizatsiia u publichnomu upravlinni» [Systematisation of scientific approaches to the concept of "digitalisation in public administration"]. *State and regions*, 2, 72-76 [in Ukrainian].
13. Skoryk O.O., Riabokon N.P. (2020). Tsyfrova transformatsiia modeli publichnoho upravlinnia: zarubizhnyi dosvid ta vitchyzniani realii [Digital transformation of the public administration model: foreign experience and domestic realities]. *Public administration: improvement and development*, 7. Retrieved January 30, 2024 from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1704> [in Ukrainian].
14. Franko L.S. (2022). Rol tsyfrovoyi transformatsii innovatsii u pidvyshchenni konkurentospromozhnosti Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy [The Role of Digital Transformation of Innovations in Enhancing Ukraine's Competitiveness: Current Status and Prospects]. *Economy and society*, 42. Retrieved January 30, 2024 from <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1636/1573> [in Ukrainian].
15. Tsyfrova transformatsiia ekonomiky Ukrainy v umovakh viiny. Sichen 2024 roku [Digital transformation of Ukraine's economy in times of war. January 2024]. *National Institute for Strategic Studies: official website*. Retrieved February 26, 2024 from <https://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viiny-sichen-2024> [in Ukrainian].

16. Cherep A.V., Voronkova V.H., Cherep O.H. (2022). Tsyfrova transformatsiia suspilstva yak neobkhidna umova yoho innovatsiinoho rozvytku [Digital transformation of society as a prerequisite for its innovative development]. *Law and innovation*, 2, 68-73 [in Ukrainian].

17. Iak ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy hotuietsia do yevrointehratsii [How Ukraine's Ministry of Digital Transformation is preparing for European integration]. *Public administration reform*. Retrieved February 25, 2024 from <https://par.in.ua/information/publications/274> [in Ukrainian].

18. Global Innovation Index 2023 Innovation in the face of uncertainty. Retrieved February 27, 2024 from <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf> [in English].

УДК 35.08

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-150-160](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-150-160)

Гайдученко Світлана Олександрівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, <https://orcid.org/0000-0003-3173-4763>

Яценко Владислав Сергійович аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, <https://orcid.org/0009-0005-8382-7808>

СУЧАСНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовані сучасні засади забезпечення цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України. Зазначено, до основних завдань цивільного контролю за діяльністю органів державної влади у сфері безпеки та оборони слід віднести наступні: контроль за дотриманням нормативних розпоряджень державними органами; контроль за відповідністю законам нормативно-правових актів, що видаються державними органами; контроль за доцільністю управлінських рішень щодо організації та здійснення діяльності державними органами; контроль за дотриманням встановлених для державних органів заборон та обмежень, службової дисципліни, своєчасним та добросовісним виконанням державними органами покладених на них обов'язків; контроль за добром, розстановкою, ротацією, розвитком, підвищенням кваліфікації кадрового потенціалу органів державної влади; контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів громадян, що охороняються законом; контроль за раціональним розподілом та використанням матеріальних, фінансових та інших ресурсів, дотримання режиму економії; прозора та відкрита діяльність органів державної влади; контроль за активним запровадженням органами державної влади цифровізації як основи об'єктивного процесу діяльності; контроль за прозорістю державних закупівель; контроль за використанням коштів та їх цільовим призначенням.

Цивільний контроль над сектором безпеки та оборони є важливим аспектом національної безпеки України, особливо в умовах війни, та довіри міжнародних партнерів до керівництва нашої держави.

Цивільний контроль над сектором безпеки та оборони може здійснюватися у таких формах: збір та аналіз інформації; написання звернень до органів державної влади; громадський моніторинг; громадська перевірка;

експертиза проектів нормативно-правових актів; участь у громадських рада; участь у консультаціях щодо важливих питань безпеки та оборони; проведення засідань круглих столів та міжнародних форумів з метою обговорення та формування пропозиції щодо удосконалення сфери безпеки та оборони; підготовка пропозицій щодо удосконалення сфери безпеки та оборони; участь у засіданнях апаратних нарад центральних органів державної влади щодо питань безпеки та оборони; громадські обговорення; громадські слухання; моніторинг виконання рішень Парламенту, Уряду, програмних документів тощо; участь у парламентських слуханнях; аналіз звернень громадян з питань сфери безпеки та оборони; проведення громадських розслідувань; оприлюднення результатів діяльності інститутів громадянського суспільства у ЗМІ, мережі Інтернет тощо. Всі ці форми цивільного контролю врегульовані різними нормативно-правовими документами України, разом з тим на сьогодні відсутній єдиний документ, який би врегульовував системи цивільного контролю над сферою безпеки та оборони.

Ключові слова: державне управління, демократичний контроль, цивільний контроль, сектор безпеки та оборони, національна безпека, громадянське суспільство, суспільна свідомість, управління, безпека, цивільний захист.

Haiduchenko Svitlana Oleksandrivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Management and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-3173-4763>

Yatsenko Vladyslav Serhiyovych graduate student of the Department of Public Management and Administration, Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav, <https://orcid.org/0009-0005-8382-7808>

MODERN PRINCIPLES OF ENSURING CIVILIAN CONTROL OVER THE SECTOR OF SECURITY AND DEFENSE OF UKRAINE

Abstract. The article analyzes the modern principles of ensuring civilian control over the security and defense sector of Ukraine. According to the authors, the main tasks of civil control over the activities of state authorities in the field of security and defense should include the following: control over compliance with regulatory orders by state bodies; control over compliance with the laws of normative legal acts issued by state bodies; control over the expediency of management decisions regarding the organization and implementation of activities by state bodies; control over compliance with the prohibitions and restrictions established for state bodies, official discipline, timely and honest performance by state bodies of the duties assigned to them; control over the selection, placement,

rotation, development, and professional development of the personnel potential of state authorities; control over compliance with the rights, freedoms and interests of citizens protected by law; control over the rational distribution and use of material, financial and other resources, compliance with the economy regime; transparent and open activity of state authorities; control over the active implementation of digitalization by state authorities as the basis of the objective process of activity; control over the transparency of public procurement; control over the use of funds and their intended purpose.

Civilian control over the security and defense sector is an important aspect of Ukraine's national security, especially in times of war, and the trust of international partners in the leadership of our state.

Civilian control over the security and defense sector can be carried out in the following forms: collection and analysis of information; writing appeals to state authorities; public monitoring; public inspection; examination of projects of normative legal acts; participation in public councils; participation in consultations on important security and defense issues; holding meetings of round tables and international forums for the purpose of discussion and formulation of proposals for improving the sphere of security and defense; preparation of proposals for improving the security and defense sphere; participation in staff meetings of central state authorities on security and defense issues; public discussions; public hearings; monitoring the implementation of decisions of the Parliament, the Government, program documents, etc.; participation in parliamentary hearings; analysis of appeals from citizens on security and defense issues; conducting public investigations; publication of the results of the activities of civil society institutions in mass media, the Internet, etc. All these forms of civil control are regulated by various regulatory and legal documents of Ukraine, however, today there is no single document that would regulate systems of civil control over the sphere of security and defense.

Keywords: public administration, democratic control, civilian control, security and defense sector, national security, civil society, public consciousness, management, security, civil protection.

Постановка проблеми. Цивільний контроль у сучасних демократичних державах виступає необхідним інструментом у взаєминах влади та громадянського суспільства. При цьому в багатьох країнах цей цивільний інститут поки що не отримав правового врегулювання.

Можливість громадян та їх громадських об'єднань здійснювати перевірку діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, їх рішень, давати оцінку цієї діяльності з точки зору суспільних інтересів виступає одним із найефективніших механізмів забезпечення прозорості діяльності публічної влади, у тому числі у секторі безпеки та оборони.

Цивільний контроль – це діяльність інститутів громадянського суспільства з вивчення, аналізу, перевірки та громадської оцінки діяльності

органів державної влади та місцевого самоврядування, державних та комунальних організацій, інших органів та організацій, наділених окремими державними чи іншими публічними повноваженнями, а також актів, що ними видаються, і прийнятих рішень на предмет їх відповідності суспільним інтересам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та розвитку системи цивільного контролю у системі публічного управління та місцевого самоврядування, системи цивільного контролю над сектором безпеки та оборони, принципи та механізми цивільного контролю над сектором безпеки та оборони, міжнародний досвід цивільного контролю над сектором безпеки та оборони, нормативно-правові та організаційні механізми цивільного контролю над сектором безпеки та оборони, кадрове забезпечення цивільного контролю над сектором безпеки та оборони аналізують багато вчених, зокрема: С. Братель, Ю. Вичалківська, П. Ворона, О. Гриненко, М. Денежкін, В. Дроздюк, М. Ковалів, Корнілаєва, О. Пархоменко-Куцевіл, Л. Пашко, Н. Плахотнюк, О. Пошедін, І. Савка, Г. Ситник, В. Смолянюка, М. Теплюк, М. Требін, М. Утяшев, Л. Хомічак, Н. Христинченко, Н. Череміскіна та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є системний аналіз сучасних засад забезпечення цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України.

Виклад основного матеріалу. Цивільний контроль може і має стати тією зовнішньою опорою, важелем та системою зворотного зв'язку, що забезпечить цілісність, збалансованість процесів реформування та кінцевий успіх реформ у сфері безпеки та оборони. Але для становлення та ефективної діяльності самого цивільного контролю дуже важливо окреслити сферу дії такого контролю, прав та обов'язків цивільних контролерів.

Цивільний контроль у США та європейських країнах представляє досить широкий набір інструментів, який будується, перш за все, навколо принципів прозорості державної влади та участі суспільства у її роботі. Вони забезпечуються шляхом прийняття державою спеціальних нормативно-правових актів про розкриття інформації, контролю з боку громадян некомерційних організацій, рад, комітетів при органах державної влади. Також суттєву роль здійснюють волонтерські рухи, громадські ініціативи, голосування, обговорення, петиції, експертизи, журналістські розслідування тощо. Іноді до інструментів цивільного контролю як його своєрідний результат відносять вибори та референдуми. При цьому саме словосполучення «цивільний контроль» у країнах мало вживається [1].

Діяльність цивільного контролю має відбуватися у правовому полі, на практиці перевіряючи його адекватність інтересам суспільного розвитку, у взаємодії з органами влади та з громадськими організаціями, з бізнес-підприємствами та населенням. Тому всі особи, які залучені до процесів

цивільного контролю, повинні мати правову підготовку, достатню для бачення правового поля та дотримання законності, починаючи з власних дій.

Найважливіша особливість роботи цивільного контролю – робота, насамперед, зі зверненнями населення з найменш соціально захищених верств населення, яких організація захисту власних інтересів пов'язана з труднощами та проблемами.

Діяльність цивільного контролю пов'язана із постійною роботою з інформацією. Це диктує необхідність освоєння сучасних методів роботи з інформацією, вміння аналізувати та обробляти великі бази даних, вміння диференціювати та систематизувати інформацію, перевіряти отриману інформацію на достовірність тощо.

Таким чином, ми приходимо до висновку про необхідність міждисциплінарної підготовки осіб, які здійснюватимуть цивільний контроль, високого рівня, що дозволяє їм вирішувати питання захисту суспільних інтересів на рівних розмовляти з представниками держави та бізнесу, які є фахівцями з досвідом практичної діяльності. На нашу думку, до діяльності цивільного контролю слід активно залучати наукових спеціалістів, професіоналів, які обізнані в даній сфері публічного управління, а також людей, які постійно працюють в секторі публічного управління.

Зазначимо, що одночасна вимога більшої кількості інформації і швидка її передача руйнує зараз великі ієрархічні вертикалі, настільки типові для бюрократії, всюди, де організації залучаються сьогодні до потоку технологічних чи соціальних змін, усюди, де стає важливим дослідження та проектування, усюди, де люди повинні справлятися з завданнями, що вперше виникають, – крах бюрократичних форм найбільш очевидний.

Не менш важливими є і загальні основи побудови цивільного контролю. Останні події показують, що в умовах зміни типів соціально-економічних систем необхідно визначити в якому співвідношенні знаходяться держава і право теоретично та практично. Важливо встановити, чи діє державна влада в рамках закону і чи є «законною владою», чи вона порушує нею ж встановлені правові вимоги і ставить себе таким чином у становище «незаконної (нелегітимної) влади».

Закономірність взаємозалежності розвитку держави та інститутів громадянського суспільства обумовлює існування іншої закономірності – закономірності механізму впливу громадянського суспільства на державну владу – цивільного контролю.

Масштаби, ступінь розвитку та спрямованість цивільного контролю та механізми його здійснення багато в чому визначаються типом держави та спроможністю державної влади впливати на вирішення соціальних протиріч, рівноправно взаємодіяти із структурами громадянського суспільства. В свою черга, вектор та рівень розвитку цивільного контролю багато в чому визначає рівень розвитку держави та можливості розкриття потенціалу громадянського суспільства.

Висока монополізованість всіх сфер життєдіяльності сучасної держави, корупція, що катастрофічно розрослася за масштабами і глибиною проникнення, створюють аномальну основу обмеженості дії цивільного контролю. Таке домінування корупційного державного апарату прямо негативно впливає на діалог влади та суспільства:

- з одного боку, знижує рівень довіри громадян до державної влади, до всіх її інститутів (до виборів, парламенту, уряду, поліції, суду, прокуратури тощо);

- з іншого боку, влада втрачає потужні резерви у вигляді громадянських ініціатив та енергію громадянської творчості, необхідну для модернізації сучасної України [2; 3].

Система влади має стати підконтрольною суспільству, не декларативно, а фактично. Ключовими напрямками для дослідження можливостей ефективного цивільного контролю за державною владою є:

– декларовані та реальні пріоритети держави, що виявляються у формуванні захищених статей державного бюджету, у податковій та соціальній політиці тощо;

– ступінь прихильності керівництва країни до інтересів більшості населення, які оцінюються за допомогою соціологічних досліджень та виборів влади, визнання її легітимності, довіри до влади;

– повага до національної ідентичності, культури народу, що виявляється у збереженні його історичних цінностей та духовних ідеалів. Перехід від домінування та патерналізму держави до синергії із громадянським суспільством.

З метою встановлення рівноправного дієвого діалогу державного апарату з інститутами громадянського суспільства, щоб поставити державу під контроль суспільства, політичним лідерам потрібно виявити волю. Політична воля необхідна, щоб:

- перетворити структури публічного управління: перейти від громіздких витратних структур до гнучких, орієнтованих на конкретний результат, до роботи з експертами;

- змінити методи управління, регулювання, державних закупівель – налагодити не словесний діалог із громадськими діями (з приводу свят та матеріальної допомоги), а конструктивне рівноправне, взаємовідповідальне співробітництво з асоціаціями малого бізнесу, некомерційними організаціями з основних управлінських функцій та державних послуг для громадян та організацій [4].

Особливо важливим є вдосконалення цивільного контролю в період реформування державних структур, реформування системи надання державних послуг та удосконалення діяльності службовців. Будь-які зміни у механізмах, засобах надання державних послуг, удосконалення процесів публічного управління має бути проконтрольовано з боку суспільства. Реалізація

стандартів та процедур державних послуг потребує контролю якості з боку населення – споживачів послуг. Мета такого контролю – соціально відповідальна поведінка влади та бізнесу по відношенню до населення.

Цілі цивільного контролю за діяльністю державних органів полягають у дотриманні у процесі діяльності органів державної влади прав, свобод та законних інтересів громадян, а також у підтримці нормативно встановленого механізму професійного забезпечення здійснення державних повноважень на рівні, що відповідає потребам та волі соціуму, його суб'єкта – народу.

На сьогодні до основних завдань цивільного контролю за діяльністю органів державної влади у сфері безпеки та оборони слід віднести наступні:

- 1) контроль за дотриманням нормативних розпоряджень державними органами;
- 2) контроль за відповідністю законам нормативно-правових актів, що видаються державними органами;
- 3) контроль за доцільністю управлінських рішень щодо організації та здійснення діяльності державними органами;
- 4) контроль за дотриманням встановлених для державних органів заборон та обмежень, службової дисципліни, своєчасним та добросовісним виконанням державними органами покладених на них обов'язків;
- 5) контроль за добором, розстановкою, ротацією, розвитком, підвищенням кваліфікації кадрового потенціалу органів державної влади;
- 6) контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів громадян, що охороняються законом;
- 7) контроль за раціональним розподілом та використанням матеріальних, фінансових та інших ресурсів, дотримання режиму економії;
- 8) прозора та відкрита діяльність органів державної влади;
- 9) контроль за активним запровадженням органами державної влади цифровізації як основи об'єктивного процесу діяльності;
- 10) контроль за прозорістю державних закупівель;
- 11) контроль за використанням коштів та їх цільовим призначенням.

Проведений аналіз дає підстави виокремити наступні принципи реалізації цивільного контролю та співробітництва державної влади та структур громадянського суспільства:

- пріоритет прав людини,
- цілеспрямованість,
- відкритість,
- незалежність,
- законність,
- рівноправність,
- врахування та узгодження інтересів,
- гласність,
- взаємна відповідальність [5;6].

Відповідно до нової парадигми управління учасники процесу взаємодії, державні та недержавні публічні структури повинні використовувати практично нові принципи рівноправного взаємовигідного партнерства:

- визнання самостійності та рівноправності неприбуткових громадських організацій у договірному процесі, врахування інтересів тих соціальних верств, які вони захищають;
- підтримка добровільності; бачення перспектив розвитку неприбуткових громадських організацій;
- організаційна допомога, підтримка обґрунтованих інноваційних пропозицій;
- контроль за дотриманням правових норм та соціальних стандартів та відкритість, прозорість.

Аналіз моделей взаємодії суб'єктів цивільного контролю зі структурами системи безпеки та оборони дозволяє виділити три напрямки залежно від радіусу дотику сторін: модель цивільного контролю, де інститути громадянського суспільства співпрацюють разом із системою органів державної влади (співпраця двох сторін, заснована на конструктивній взаємодії); модель цивільного контролю, де інститути громадянського суспільства працюють паралельно з органами державної влади, що передбачає роботу над її вдосконаленням і заснована на конкуренції двох сторін; модель цивільного контролю над системою безпеки та оборони, що передбачає конфронтаційну основу двох сторін, що найчастіше є антагоністами. Кожна з моделей може бути домінуючою у діяльності того чи іншого суб'єкта цивільного контролю через цілу низку причин і обставин. Більше того, дані моделі можуть мати більш універсальний характер і бути застосовні не тільки до системи безпеки та оборони, але певною мірою та до інших об'єктів цивільного контролю.

Вищезазначене дозволяє як критерії ефективності цивільного контролю визначити його функціональність та інституційну значимість. Так, метою цивільного контролю – є забезпечення прозорості, відкритості, зрозумілості у прийнятті та реалізації державно-управлінських рішень з урахуванням інтересів суспільства та дотриманням прав та свобод людини. Цивільний контроль над сектором безпеки та оборони є важливим аспектом національної безпеки України, особливо в умовах війни, та довіри міжнародних партнерів до керівництва нашої держави. Цивільний контроль надає можливість владі зрозуміти, що вони не можуть діяти на свій розсуд без врахування інтересів громадян України, користуватися всіма благами, які дає їм державна посада. Тобто цивільний контроль виконує функцію стримування від незаконних державно-управлінських рішень та дій, корупційних правопорушень, зловживань владою на свою користь.

Крім того, цивільний контроль над сектором безпеки та оборони впливає на економічне становище та розвиток держави, адже саме інститути грома-

дянського суспільства зацікавлені у якісних та раціональних рішеннях влади, швидкості їх реалізації на користь України.

Цивільний контроль над сектором безпеки та оборони може здійснюватися у таких формах: збір та аналіз інформації; написання звернень до органів державної влади; громадський моніторинг; громадська перевірка; експертиза проектів нормативно-правових актів; участь у громадських радах; участь у консультаціях щодо важливих питань безпеки та оборони; проведення засідань круглих столів та міжнародних форумів з метою обговорення та формування пропозиції щодо удосконалення сфери безпеки та оборони; підготовка пропозицій щодо удосконалення сфери безпеки та оборони; участь у засіданнях апаратних нарад центральних органів державної влади щодо питань безпеки та оборони; громадські обговорення; громадські слухання; моніторинг виконання рішень Парламенту, Уряду, програмних документів тощо; участь у парламентських слуханнях; аналіз звернень громадян з питань сфери безпеки та оборони; проведення громадських розслідувань; оприлюднення результатів діяльності інститутів громадянського суспільства у ЗМІ, мережі Інтернет тощо.

Всі ці форми цивільного контролю врегульовані різними нормативно-правовими документами України, разом з тим на сьогодні відсутній єдиний документ, який би врегульовував системи цивільного контролю над сферою безпеки та оборони.

На нашу думку, основною причиною необхідності нормативного регулювання основ здійснення цивільного контролю є встановлення його безпеки для суспільства та держави в цілому, етичність при його проведенні, обмеження можливих зловживань під час проведення цивільного контролю, а також заохочення громадської ініціативи. Цінність цивільного контролю порівняно з державним контролем у тому, що він більш гнучкий, менш нормативно обмежений, а також спрямований на усунення недоліків.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави зазначити, що успішність або неуспішність цивільного контролю над сектором безпеки та оборони означатиме успішність або неуспішність інституціоналізації цивільного контролю в Україні в цілому. Справа в тому, що взаємодія населення з органами державної влади у сфері безпеки та оборони має масовий та повсюдний характер. На сьогодні в умовах воєнного часу, саме сектор безпеки та оборони впливає на якість життя громадян, їх можливості вільно жити та розвиватися. Таким чином, цей інститут впливає на життя, здоров'я, моральне та соціальне самопочуття великих соціальних груп громадян.

Становлення цивільного контролю над сектором безпеки та оборони – довгостроковий процес, який можна розрахувати на середньострокову та довгострокову перспективу. Однак, у політичного керівництва країни, як і в самих громадян, немає іншого виходу, крім як пройти шлях становлення інфраструктури цивільного контролю, закріпивши напрацювання цих практик

у законодавчій та нормативній базах. Якщо вдасться усунути корупцію у сфері безпеки та оборони та зробити Міністерство оборони України як державне відомство прозорим, значно збільшаться шанси і на модернізацію політичної системи країни загалом.

Перманентне реформування сфери безпеки та оборони вказує як мінімум на те, що ця система не повною мірою ефективна, породжує несправедливість, тягне за собою корупційні ризики та непрозорість у діяльності органів державної влади у сфері безпеки та оборони. У цьому сенсі теоретично та практично інститут держави загалом і навіть органи державної влади зацікавлені у цивільному контролі, оскільки формується інфраструктура, механізми контролю суспільства над національною безпекою держави, підвищується ефективність діяльності системи безпеки та оборони, забезпечується стабільність оборонної системи всього суспільства.

Література:

1. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика : навчальний посібник / В.А. Яценко, В.Г. Пилипчук, П.П. Богуцький, О.Д. Довгань, І.М. Доронін, О.В. Петришин ; за заг. ред. В.Г. Пилипчука; Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ; Одеса : Фенікс, 2020. 224 с.
2. Крупник А.С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. *Теоретичні та прикладні питання державного управління*. Збірник наук. Праць ОРІДУ НАДУ при Президенті України. 2007. Вип.№1. URL: <http://novyi-stryi/at.ua/gromcontrol>.
3. Христинченко Н. П., Ковалів М. В. Демократичний цивільний контроль сектору безпеки і оборони: поняття, зміст, форми реалізації в реаліях сьогодення. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2023. №8. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-13>
4. Дроздюк В. А. Демократичний цивільний контроль сектору безпеки і оборони. *Право та державне управління*. 2021. № 1. С. 202-208.
5. Вичалківська Ю.С. Організаційно-правове регулювання демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України. *Інвестиції: практика та досвід*. Серія: Державне управління. 2018. № 1. С. 116–121.
6. Пошедін О. І. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони України і перспективи його вдосконалення. *Bulletin of the NAPA. Series "Public Administration"*. 2019. № 1. С. 31–38.

References:

1. Yashchenko, V.A. & Pylypchuk, V.H. & Bohutskyi, P.P. & Dovhan, O.D. & Doronin, I.M. & Petryshyn, O.V. (2020), *Demokratychnyi tsyvilnyi kontrol nad sektorom bezpeky i oborony: teoriia i praktyka : navchalnyi posibnyk* [Democratic civilian control over the security and defense sector: theory and practice: study guide] / ; za zah. red. V.H. Pylypchuka; Naukovo-doslidnyi instytut informatyky i prava NAPrN Ukrainy. Kyiv; Odesa : Feniks [in Ukrainian].
2. Krupnyk, A.S. (2007), *Hromadskyi kontrol: sutnist ta mekhanizmy zdiisnennia* [Public control: essence and mechanisms of implementation. Theoretical and applied issues of state formation]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia. Zbirnyk nauk. Prats ORIDU NADU pry Prezydentovi Ukrainy - Collection of sciences. Works of the ORID of NADU under the President of Ukraine*, Vyp. 1, Retrieved from <http://novyi-stryi/at.ua/gromcontrol> [in Ukrainian].

3. Khrystynchenko, N. P. & Kovaliv, M. V. (2023), Demokratychnyi tsyvilnyi kontrol sektoru bezpeky i oborony: poniattia, zmist, formy realizatsii v realiiakh sohodennia [Democratic civilian control of the security and defense sector: concept, content, forms of implementation in today's realities]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia - Problems of modern transformations. Series: Law, Public Management and Administration*, vol. 8, Retrieved from <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-13> [in Ukrainian].

4. Drozdiuk, V. A. (2021), Demokratychnyi tsyvilnyi kontrol sektoru bezpeky i oborony [Democratic civilian control of the security and defense sector]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia - Law and public administration*, vol. 1, pp. 202-208 [in Ukrainian].

5. Vychalkivska, Yu.S. (2018), Orhanizatsiino-pravove rehuliuвання demokratychnoho tsyvilnoho kontroliu nad sektorom bezpeky i oborony Ukrainy [Organizational and legal regulation of democratic civil control over the security and defense sector of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid. Seriya: Derzhavne upravlinnia - Investments: practice and experience. Series: Public administration*, vol. 1, pp. 116–121 [in Ukrainian].

6. Poshedin, O. I. (2019), Demokratychnyi tsyvilnyi kontrol nad sektorom bezpeky i oborony Ukrainy i perspektyvy yoho vdoskonalennia [Democratic civilian control over the security and defense sector of Ukraine and prospects for its improvement]. *Bulletin of the NAPA. Series "Public Administration" - Bulletin of the NAPA. Series "Public Administration"*, vol. 1, pp. 31–38 [in Ukrainian].

УДК 351.85+004.056

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-161-176](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-161-176)

Гололобов Сергій Миколайович кандидат наук з державного управління, докторант, Національний авіаційний університет, доцент за наказом кафедри івент-менеджменту і соціальних комунікацій, Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв», вул. Декабристів, 17, м. Миколаїв, 54000, тел.: (80512) 47-00-11, <https://orcid.org/0000-0002-6283-003X>

Шуляк Світлана Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри івент-менеджменту і соціальних комунікацій, Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв», вул. Декабристів, 17, м. Миколаїв, 54000, тел.: (80512) 47-00-11, <https://orcid.org/0000-0003-1447-8665>

СТРАТЕГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ КІБЕРБЕЗПЕКИ

Анотація. Актуальність дослідження стратегічного менеджменту та інноваційних підходів до формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки зумовлена низкою детермінант, що мають вирішальне значення в умовах геополітичних конфліктів, глобалізації, цифровізації та зростаючих кіберзагроз. Впровадження стратегічного менеджменту є необхідним для ефективного ресурсного планування, розробки та імплементації культурно-мистецьких ініціатив, адаптованих до динамічних змін зовнішнього середовища. Застосування інноваційних підходів дозволяє використовувати новітні технології та методології для збереження культурної спадщини, підвищення доступності культурних благ і стимулювання творчості у сфері культури. У контексті зростаючих кіберзагроз кібербезпека стає ключовим елементом стратегічного управління, що вимагає розробки комплексних заходів захисту інформаційних ресурсів, цифрових колекцій та інтелектуальної власності на засадах передових технологій і методологій. Для забезпечення належного рівня кібербезпеки у сфері культури вивчено потенційні кіберзагрози, зокрема витоки даних, кібератаки на інфраструктуру, маніпуляції з даними, та окреслено їх вплив на формування та реалізацію державної політики (загрози національній ідентичності, фінансові втрати, підрив довіри громадськості, потреба в регулятивних змінах). Обґрунтовано необхідність інтеграції кібербезпеки в стратегічне планування та управління у сфері культури через застосування комплексу методів і засобів (нормативно-

правове регулювання, технологічні рішення, аудит і оцінка ризиків, навчання персоналу, міжвідомча співпраця). Задля удосконалення впровадження стратегічного менеджменту в контексті кібербезпеки проаналізовано закордонний досвід (США, Естонія, Японія, Нідерланди, Австралія) та сформульовано рекомендації для України (розробка стратегій кіберзахисту, стандартизація підходів, міжвідомча координація, технологічне оновлення, реагування на інциденти). На основі огляду інноваційних підходів (блокчейн, штучний інтелект, цифрові двійники, розумні контракти, кіберосвіта) та зарубіжної практики їх імплементації запропоновано ключові напрями вдосконалення (інвестиції в освіту й інфраструктуру, моніторинг і аналітика кіберзагроз). Перспективними напрямками подальших досліджень окреслено розробку інтегрованих систем кіберзахисту та крос-секторальних освітніх ініціатив на засадах штучного інтелекту, блокчейн-технологій, цифрових двійників і розумних контрактів.

Ключові слова: державна політика у сфері культури, інноваційні підходи, кібербезпека, кіберзагрози, культурна спадщина, стратегічний менеджмент.

Hololobov Serhii Mykolayovych Candidate of Sciences in Public Administration, Doctoral Candidate of the National Aviation University, Associate Professor of the Department of Event Management and Social Communications, Separate Division “Mykolaiv Branch of the Kyiv National University of Culture and Arts”, St. Dekabrystiv, 17, Mykolaiv, 54000, tel.: (80512) 47-00-11, <https://orcid.org/0000-0002-6283-003X>

Shuliak Svitlana Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Event Management and Social Communications, Separate Division “Mykolaiv Branch of the Kyiv National University of Culture and Arts”, St. Dekabrystiv, 17, tel.: (80512) 47-00-11, <https://orcid.org/0000-0003-1447-8665>

STRATEGIC MANAGEMENT AND INNOVATIVE APPROACHES TO THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF CULTURE IN THE CONTEXT OF CYBERSECURITY

Abstract. The relevance of the study of strategic management and innovative approaches to the formation and implementation of state policy in the field of culture in the context of cybersecurity is due to a number of determinants that are crucial in the context of geopolitical conflicts, globalisation, digitalisation and growing cyber threats. Implementation of strategic management is essential for effective resource planning, development and implementation of cultural and artistic initiatives

adapted to dynamic changes in the external environment. The application of innovative approaches allows the use of the latest technologies and methodologies to preserve cultural heritage, increase access to cultural goods and stimulate creativity in the cultural sector. In the context of growing cyber threats, cybersecurity is becoming a key element of strategic management, requiring the development of comprehensive measures to protect information resources, digital collections and intellectual property based on advanced technologies and methodologies. To ensure an adequate level of cybersecurity in the field of culture, the author examines potential cyber threats, including data leaks, cyber attacks on infrastructure, data manipulation, and outlines their impact on the formation and implementation of public policy (threats to national identity, financial losses, undermining public confidence, and the need for regulatory changes). The author substantiates the need to integrate cybersecurity into strategic planning and management in the field of culture through the use of a set of methods and tools (regulatory and legal regulation, technological solutions, audit and risk assessment, staff training, interagency cooperation). In order to improve the implementation of strategic management in the context of cybersecurity, the author analyses foreign experience (the United States, Estonia, Japan, the Netherlands, Australia) and formulates recommendations for Ukraine (development of cyber defence strategies, standardisation of approaches, interagency coordination, technological upgrades, incident response). Based on a review of innovative approaches (blockchain, artificial intelligence, digital twins, smart contracts, cyber education) and foreign practices of their implementation, the author suggests key areas for improvement (investment in education and infrastructure, monitoring and analytics of cyber threats). Promising areas for further research include the development of integrated cyber defence systems and cross-sectoral educational initiatives based on artificial intelligence, blockchain technologies, digital twins and smart contracts.

Keywords: state policy in the field of culture, innovative approaches, cybersecurity, cyber threats, cultural heritage, strategic management.

Постановка проблеми. *Актуальність* дослідження стратегічного менеджменту та інноваційних підходів до формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки обумовлена низкою чинників, які мають вирішальне значення в сучасних умовах геополітичних конфліктів, глобалізації, цифровізації та зростаючих кіберзагроз.

По-перше, сфера культури як невід'ємна частина національної ідентичності та державної безпеки потребує впровадження стратегічного менеджменту для ефективного ресурсного планування, розробки та реалізації культурно-мистецьких ініціатив, які спроможні адаптуватися до швидкозмінних умов зовнішнього середовища.

По-друге, інноваційні підходи до формування та реалізації державної політики у сфері культури дозволяють використовувати новітні технології та

методики для збереження культурної спадщини, підвищення доступності культурних благ для широкого кола громадян та стимулювання творчості у галузі культури та інновацій.

По-третє, в контексті зростаючих кіберзагроз, кібербезпека стає ключовим елементом стратегічного управління у сфері культури. Захист інформаційних ресурсів, цифрових колекцій та інтелектуальної власності вимагає розробки комплексних заходів безпеки, що ґрунтуються на передових технологіях та методологіях.

Враховуючи вищезазначене, актуальність даного дослідження полягає у необхідності розроблення та впровадження ефективних стратегій стратегічного менеджменту та інноваційних підходів, здатних забезпечити сталість та розвиток сфери культури в умовах цифрової ери та забезпечити належний рівень кібербезпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій зі стратегічного менеджменту та інноваційних підходів до формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки дозволив виокремити вагомні внески низки дослідників. На особливу увагу заслуговують праці таких закордонних авторів як:

- Pora I., Năstase M., Pora R. (2023) [1] підкреслюють важливість включення управління кібербезпекою в стратегічний контекст, щоб дозволити особам, які приймають життєво важливі рішення, виявляти і вирішувати проблеми кібербезпеки за допомогою відповідних контрзаходів, підкреслюючи роль стратегічного управління на організаційному рівні;

- Labazanova S., Kaimova F., Isaeva L. (2023) [2] досліджують інтеграцію кібербезпеки у стратегічний менеджмент, підкреслюючи необхідність включення кібербезпеки у стратегічне планування та культивування культури кібербезпеки;

- Gunawan B., Ratmono B., Abdullah A. (2023) [3] аналізують ризики для системи кібербезпеки на різних рівнях і окреслюють ключові компетенції, які є актуальними для фахівців у галузі кібербезпеки та стратегічного менеджменту;

- Gomez M. (2021) [4] пропонує когнітивно-культурне пояснення стратегічної поведінки в кіберпросторі, стверджуючи, що поведінкові переваги виникають зі схематичного використання стратегічної культури як засобу протидії та подолання невизначеності;

- Corradini I. (2020) [5] висвітлює створення культури кібербезпеки як невід'ємної частини організаційної культури, наголошуючи на ролі кооперативного підходу замість нав'язування процедур;

- Bryson J., George B. (2020) [6] заглиблюються у стратегічний менеджмент у публічному адмініструванні, пропонуючи інсайти того, як стратегічний менеджмент може допомогти публічним організаціям у досягненні цілей та створенні суспільної цінності;

- Debbins P. (2019) [7] акцентує увагу на необхідності розвитку культури кібербезпеки та ІТ в Україні, починаючи з тренінгів із питань мінімізації кіберфінансових злочинів для топових менеджерів українських підприємств.

Сукупні дослідження таких вітчизняних авторів як: Горбаченко С. (2024) [8], Ткаченко Ф. (2023) [9], Добровольська В. (2020) [10], Гребенюк М. (2019) [11], Довгань О. (2018) [12], Тарасюк А. (2018) [12], Бухарєв В. (2017) [13] охоплюють широкий спектр тем, пов'язаних з розвитком і захистом національного інформаційно-культурного простору, з акцентом на стратегічний менеджмент, інноваційні підходи та кібербезпеку. Основна тематика їх досліджень зосереджена на інформаційно-документаційному забезпеченні соціокомунікаційного простору культури, організаційно-правових аспектах кібербезпеки, корпоративній культурі кібербезпеки в науковій сфері, а також на аналізі зарубіжного досвіду забезпечення кібербезпеки. Ці дослідження спрямовані на вдосконалення методів захисту інформаційної безпеки у сфері культури, розробку нових стратегій та підходів для зміцнення кібербезпеки, включаючи адаптацію успішних закордонних практик до українських реалій.

Зазначені зарубіжні і вітчизняні дослідники та їхні роботи значно сприяють розумінню того, як стратегічний менеджмент та інноваційні підходи можуть бути застосовані у кібербезпеці. Їхні дослідження підкреслюють необхідність комплексного підходу, який інтегрує кібербезпеку в процеси стратегічного планування та менеджменту для ефективної протидії загрозам кібербезпеки та сприяння культурі усвідомлення кібербезпеки в сучасних організаціях.

Як висновок, тематика даного дослідження фрагментарно представлена у сучасних наукових публікаціях, однак відсутні комплексні розробки, які б поєднували питання стратегічного менеджменту та інноваційних підходів до формування та реалізації державної політики саме у сфері культури в контексті кібербезпеки. Це і зумовило тему та напрям дослідження.

Мета статті. Метою статті є розробка теоретичних засад та надання практичних рекомендацій щодо удосконалення впровадження в Україні стратегічного менеджменту та інноваційних підходів до формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки.

Виклад основного матеріалу. Кібербезпека у контексті формування та реалізації державної політики у сфері культури. Під кібербезпекою у контексті формування та реалізації державної політики у сфері культури ми розуміємо комплексну систему заходів та процедур, спрямованих на захист інформаційних ресурсів, цифрових активів та інфраструктур, які є невід'ємною частиною культурного середовища та спадщини. Вона включає в себе стратегії ідентифікації, протидії та мінімізації ризиків кіберзагроз, забезпечення неперервності культурних послуг та доступності культурних благ. Це розуміння підкреслює необхідність інтеграції кібербезпеки в стратегічне

планування та управління у сфері культури, з метою забезпечення сталого розвитку культурного середовища в умовах цифрового суспільства.

Важливість кібербезпеки у контексті формування та реалізації державної політики у сфері культури не може бути переоцінена. У сучасному цифровому світі, де культурна спадщина та творчість все більше залежать від цифрових технологій для їх збереження, доступу та поширення, кібербезпека стає критично важливою для захисту цих цінностей від незаконного втручання, крадіжки чи пошкодження.

Кібератаки можуть призвести не лише до безповоротної втрати відповідних даних, але й до підриву довіри громадськості до культурних інституцій. Це ставить під загрозу не тільки культурну ідентичність та спадщину, але й економічну вигоду, яку галузь культури приносить державі.

На нашу думку, інтеграція кібербезпеки в стратегічний менеджмент у сфері культури має включати розробку комплексних стратегій захисту, які охоплюють технічні, організаційні та правові аспекти. Це передбачає не лише впровадження передових технологічних рішень для захисту інформаційних систем, але й посилення правової бази, розробку навчальних програм для підвищення обізнаності та компетенцій працівників у сфері кібербезпеки.

Окрім того, ефективна кібербезпека у сфері культури вимагає постійного моніторингу та адаптації до нових викликів і загроз, що з'являються у швидко змінюваному цифровому середовищі [12]. Співпраця між державними органами, культурними інституціями та ІТ-сектором може значно підсилити зусилля з кіберзахисту, створюючи надійну систему, здатну захистити культурну спадщину для майбутніх поколінь.

Усвідомлення критичної важливості кібербезпеки для захисту культурної спадщини та ідентичності вимагає глибокого аналізу потенційних кіберзагроз, які ставлять під загрозу ці цінності. Розуміння специфіки цих загроз та їх впливу на державну політику у сфері культури є ключовим для розроблення ефективних стратегій кіберзахисту, спрямованих на забезпечення сталого розвитку культурного середовища в умовах постійно зростаючих кібервикликів.

Результат аналізу потенційних кіберзагроз та визначення їх впливу на формування та реалізацію державної політики у сфері культури представимо у вигляді таблиці 1, що дозволяє визначити основні виклики, з якими стикаються культурні інституції та органи управління в контексті забезпечення кібербезпеки.

Таблиця 1

Потенційні кіберзагрози та їх вплив на формування та реалізацію державної політики у сфері культури

ПОТЕНЦІЙНІ КІБЕРЗАГРОЗИ	
Кіберзагроза	Пояснення кіберзагрози
Витоки даних	Несанкціонований доступ до баз даних музеїв, бібліотек та інших культурних інституцій може призвести до витоку конфіденційної інформації, включно з персональними даними відвідувачів та деталями про культурні активи.
Кібератаки на інфраструктуру	Атаки типу denial-of-service (DoS) можуть тимчасово вивести з ладу вебсайти культурних інституцій, обмежуючи доступ громадськості до культурних ресурсів та послуг.
Маніпуляції з даними	Зловмисники можуть змінити або пошкодити цифрові копії творів культури і мистецтва, що підриває автентичність та цілісність культурної спадщини.
Фішинг та соціальна інженерія	Спроби обману персоналу культурних інституцій з метою отримання доступу до внутрішніх систем або конфіденційної інформації.
ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЮ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ	
Варіанти впливу	Пояснення варіанту впливу
Загроза національній ідентичності	Втрата або пошкодження цифрової культурної спадщини може підірвати зусилля держави у збереженні національної ідентичності та культурної різноманітності.
Фінансові втрати	Витрати на відновлення систем після кібератак, а також потенційні штрафи за порушення норм захисту даних, можуть суттєво обтяжити бюджети культурних інституцій.
Підрив довіри громадськості	Інциденти кібербезпеки можуть зменшити довіру до державних культурних ініціатив, обмежуючи ефективність державної політики у цій сфері.
Необхідність регулятивних змін	Держава може зіткнутися з необхідністю адаптації нормативно-правової бази для забезпечення адекватного рівня кіберзахисту культурних активів і служб.
<i>Примітка: даний перелік не є вичерпним, і відображає думку авторів.</i>	

Джерело: сформовано авторами на основі [4; 9].

Враховуючи ці виклики, державна політика у сфері культури повинна включати розробку та імплементацію комплексних програм кібербезпеки, спрямованих на захист культурних ресурсів та інфраструктури від потенційних кіберзагроз, а також на підвищення обізнаності та компетенцій працівників культурних інституцій в означеній сфері.

У контексті формування та реалізації державної політики у сфері культури, забезпечення кібербезпеки вимагає комплексного підходу, який включає застосування різноманітних *методів та засобів*. Основними серед них виділяємо такі:

- Розробка та імплементація нормативно-правових актів, що регулюють питання кібербезпеки у сфері культури, встановлюють стандарти безпеки та вимоги до захисту інформаційних систем;

- Впровадження сучасних технологій та рішень для захисту інформаційної інфраструктури, включаючи шифрування даних, антивірусний захист, мережеві брандмауери та системи виявлення і запобігання вторгненням;

- Регулярне проведення аудиту та оцінки ризиків для ідентифікації потенційних вразливостей та загроз, а також розроблення планів реагування на інциденти кібербезпеки;
- Навчання та підвищення обізнаності персоналу щодо принципів кібергігієни, ризиків, пов'язаних з кібератаками, та заходів з профілактики кіберзлочинів;
- Співпраця між державними органами, культурними інституціями та приватним сектором для обміну інформацією про кіберзагрози, розроблення спільних заходів забезпечення кібербезпеки та впровадження найкращих практик [8].

Окрім цього, слід підкреслити, що ключову роль у забезпеченні кібербезпеки у сфері культури відіграють стратегічний менеджмент та інноваційні підходи до формування та реалізації державної політики у сфері культури. Вони дозволяють не тільки адаптуватися до постійно змінюваного кіберпростору, але й ефективно інтегрувати заходи кіберзахисту в загальну стратегію розвитку сфери культури, забезпечуючи її стійкість та інноваційний розвиток.

Стратегічний менеджмент у межах формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки. Під стратегічним менеджментом у межах формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки ми розуміємо процес систематичного планування, аналізу, розробки та впровадження довгострокових стратегій та політик, які спрямовані на інтеграцію принципів кібербезпеки у сферу культури. Він передбачає комплексне управління ресурсами, ризиками, інформаційними технологіями та людським капіталом з метою захисту культурної спадщини, цифрових активів та інтелектуальної власності від потенційних кіберзагроз. Включає в себе розробку нормативно-правової бази, створення ефективної організаційної структури для кіберзахисту, впровадження інноваційних технологічних рішень та постійне навчання та розвиток персоналу, задіяного у сфері культури [7, с. 27-28].

Роль стратегічного менеджменту у формуванні та реалізації державної політики у сфері культури, в контексті кібербезпеки, полягає у визначенні та досягненні довгострокових цілей сфери культури через інтеграцію заходів кіберзахисту. Це забезпечує створення безпечного цифрового середовища для зберігання, доступу та поширення культурної спадщини. Значення стратегічного менеджменту виявляється в його спроможності адаптувати культурні інституції до постійно змінюючихся кіберзагроз, забезпечуючи при цьому стійкий розвиток культурного сектора і захист інформаційних ресурсів від потенційних кібератак [1].

Усвідомлюючи вирішальну роль стратегічного менеджменту для забезпечення кібербезпеки у сфері культури, стає очевидною потреба в аналізі та адаптації *закордонного досвіду та кращих практик*. Це дозволить не тільки збагатити власні стратегії захисту інформаційних ресурсів від кіберзагроз, але й ефективно інтегрувати передові методології та технологічні рішення у процеси управління культурною спадщиною. Такий підхід сприятиме створенню стійкої та адаптивної системи кібербезпеки, заснованої на успішному закордонному досвіді та інноваційних практиках.

З метою чіткого структурування та порівняння інформації, забезпечуючи візуальне представлення різноманітних підходів та результатів їх застосування, представимо закордонний досвід та кращі практики впровадження стратегічного менеджменту у межах формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки у вигляді таблиці 2.

Таблиця 2

Закордонний досвід та кращі практики впровадження стратегічного менеджменту у межах формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки

Країна	Досвід та кращі практики	Результати
США	В США розроблено та імплементовано цілісну стратегію кібербезпеки для захисту культурних активів, включаючи федеральні стандарти безпеки (NIST), ініціативи з підвищення обізнаності та партнерства між урядом і приватним сектором. Особливу увагу приділено захисту цифрової культурної спадщини та інтелектуальної власності.	Підвищення стійкості культурної спадщини до кіберзагроз, ефективне реагування на інциденти кібербезпеки, зміцнення національної культурної ідентичності.
Естонія	Естонія відома своєю першістю у цифровізації та кібербезпеці, включаючи культурну сферу. Держава розробила комплексні програми для захисту цифрових культурних ресурсів, використовуючи інноваційні технології, такі як блокчейн, для забезпечення цілісності та доступності цифрової культурної спадщини.	Високий рівень захисту цифрової культурної спадщини, міжнародне визнання лідерства в цифровій культурі та кібербезпеки, забезпечення відкритого доступу до культурних ресурсів для громадян.
Японія	Японія акцентує увагу на захисті інформаційної інфраструктури культурних інституцій через розробку та впровадження передових технологічних рішень для кіберзахисту. Ключовими напрямками є зміцнення кібербезпеки музеїв, бібліотек та архівів, а також розвиток освітніх програм з кібербезпеки для працівників сфери культури.	Забезпечення високого рівня захисту даних у сфері культури і сервісів, розвиток культурної галузі в безпечному цифровому середовищі, підвищення кваліфікації працівників у сфері кібербезпеки.
Нідерланди	Нідерланди зосереджують зусилля на створенні безпечного цифрового середовища для культурного контенту, впроваджуючи стратегічні ініціативи для захисту цифрової інформації та культурних активів. Важливу роль відіграють міжсекторальні партнерства та обмін знаннями між культурними інституціями та IT-спеціалістами.	Покращення інформаційної безпеки культурних інституцій, ефективне управління ризиками та захист культурної інформації, зростання міжнародної співпраці в області кібербезпеки культурної сфери.
Австралія	Австралія приділяє увагу розробці національних стратегій з кібербезпеки, що охоплюють сферу культури, з акцентом на захист інфраструктури критичної важливості. Втілення ініціатив з освіти та тренінгу для підвищення рівня кіберграмотності серед працівників культурно-мистецьких установ відіграє ключову роль у стратегії країни.	Зміцнення кіберзахисту культурних активів, розвиток культурних інституцій в безпечному цифровому просторі, збільшення обізнаності та компетентності в галузі кібербезпеки серед співробітників сфери культури.

Примітка: перелік зазначених країн не є вичерпним, і відображає думку авторів.

Джерело: сформовано авторами на основі [11; 13].

Представлена таблиця надає огляд досвіду та кращих практик з різних країн у сфері стратегічного менеджменту та кібербезпеки у культурній галузі, висвітлюючи різноманіття підходів та результатів їхнього застосування.

З урахуванням вищезазначеного, з метою удосконалення впровадження стратегічного менеджменту у межах формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки в Україні, доцільним вбачається *реалізація таких основних положень* як:

- Розробка сучасної комплексної стратегії кібербезпеки для сфери культури: створення відповідного документу, який визначатиме ключові напрями забезпечення безпеки цифрової інформації у сфері культури та інфраструктури;

- Впровадження стандартів та методологій кібербезпеки: адаптація та застосування міжнародних стандартів кібербезпеки, таких як ISO/IEC 27001, для забезпечення захисту інформаційних ресурсів у сфері культури;

- Забезпечення міжвідомчої координації та співпраці: створення механізмів для ефективної взаємодії між органами державної влади, культурно-мистецькими установами та приватним сектором у питаннях кібербезпеки;

- Розвиток технологічної інфраструктури: інвестування у розвиток та оновлення ІТ-інфраструктури культурних інституцій з метою підвищення їх здатності протистояти сучасним кіберзагрозам;

- Моніторинг та реагування на інциденти: створення оперативних центрів реагування на інциденти кібербезпеки (CERTs) у сфері культури для швидкого виявлення та нейтралізації загроз [5, с. 67].

Наведені рекомендації мають на меті створити міцну основу для захисту культурної спадщини України в цифровому вимірі, забезпечити її стійкість до кіберзагроз та сприяти розвитку сфери культури на основі безпечних та надійних технологій.

Інноваційні підходи до формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки. Під інноваційними підходами до формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки ми розуміємо комплекс стратегій та методів, які використовують передові технології, наукові дослідження та креативні рішення для захисту культурно-мистецьких активів та інформаційної інфраструктури від кіберзагроз. Такі підходи передбачають адаптацію до швидкозмінних умов кіберпростору через інтеграцію інновацій в законодавчу, організаційну та технічну складові державної політики у сфері культури, спрямовані на підвищення рівня кібербезпеки та забезпечення сталого розвитку сфери культури.

Розкриємо основні інноваційні підходи до формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки у вигляді відповідної таблиці 3.

Таблиця 3

Інноваційні підходи до формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки

Назва підходу	Опис підходу	Зміст та сутність підходу	Характеристика підходу
<i>Блокчейн для захисту інтелектуальної власності</i>	Використання технології блокчейн для реєстрації та захисту авторських прав на твори культури і мистецтва.	Створення незмінної та прозорої системи ведення записів про власність та авторські права.	Забезпечує високий рівень захисту від незаконного копіювання та розповсюдження.
<i>Штучний інтелект для аналізу кіберзагроз</i>	Розробка та впровадження систем на основі ШІ для ідентифікації та прогнозування потенційних кібератак на культурно-мистецькі ресурси.	Використання алгоритмів машинного навчання для аналізу даних та виявлення аномалій у мережі.	Підвищує швидкість виявлення та реагування на кіберзагрози.
<i>Цифрові двійники для збереження культурно-мистецьких об'єктів</i>	Створення цифрових копій (двійників) культурно-мистецьких об'єктів для їх збереження та доступу в цифровому форматі, з використанням технологій 3D-сканування та віртуальної реальності.	Дозволяє зберегти цифрову версію об'єктів культури та мистецтва для досліджень та освітніх цілей без ризику для оригіналу.	Забезпечує довготривале збереження та широкий доступ до культурно-мистецьких цінностей.
<i>Розумні контракти для ліцензування контенту</i>	Використання блокчейн-технологій для автоматизації процесів ліцензування та розподілу доходів від культурного, мистецького та креативного контенту.	Автоматичне виконання умов ліцензійних угод без необхідності посередників, забезпечуючи прозорість та справедливий розподіл доходів.	Знижує витрати та складнощі, пов'язані з управлінням правами на контент.
<i>Кіберосвітні програми для культурно-мистецьких інституцій</i>	Розробка та впровадження освітніх програм та тренінгів з кібербезпеки для працівників культурно-мистецьких інституцій.	Підвищення рівня обізнаності та компетентності в області кібербезпеки серед персоналу культурно-мистецьких установ.	Зміцнює внутрішній захист культурно-мистецьких інституцій від потенційних кіберзагроз.

Примітка: перелік зазначених підходів не є вичерпним, і відображає думку авторів.

Джерело: сформовано авторами на основі [2; 6].

Зазначені у таблиці інноваційні підходи, такі як використання блокчейну для захисту інтелектуальної власності, застосування штучного інтелекту для аналізу кіберзагроз, створення цифрових двійників для збереження культурно-мистецьких об'єктів, реалізація розумних контрактів для ліцензування контенту та впровадження кіберосвітніх програм для культурно-мистецьких інституцій, відіграють ключову роль у забезпеченні кібербезпеки в сфері культури. Ці підходи не лише зміцнюють захист культурної спадщини від сучасних кіберзагроз, але й сприяють ефективному управлінню інтелектуальною власністю, забезпечують сталість та доступність культурно-мистецьких ресурсів для майбутніх поколінь, оптимізують процеси ліцензування і розподілу контенту, та підвищують рівень обізнаності й компетентності персоналу у сфері кібербезпеки. В сукупності, ці інноваційні підходи формують міцну основу для розвитку безпечного та інноваційного культурного середовища [10].

Враховуючи ключову роль інноваційних підходів у зміцненні кібербезпеки сфери культури, стає очевидною необхідність розгляду *закордонного досвіду та кращих практик*. Знання зарубіжних стратегій дозволяє не лише збагатити власний інструментарій захисту культурно-мистецьких активів, але й відкриває можливості для адаптації успішних моделей та інноваційних рішень у контексті української державної політики. Таким чином, огляд і адаптація закордонного досвіду стають ключовими у формуванні ефективної та сучасної стратегії кібербезпеки у сфері культури. Представимо закордонний досвід та кращі практики впровадження інноваційних підходів до формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки у вигляді відповідної таблиці 4.

Таблиця 4

Закордонний досвід та кращі практики впровадження інноваційних підходів до формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки

Країна	Інноваційний підхід	Досвід	Кращі практики	Результати
1	2	3	4	5
Естонія	Блокчейн для захисту інтелектуальної власності	Естонія використовує блокчейн для реєстрації авторських прав та захисту інтелектуальної власності, забезпечуючи тим самим надійну верифікацію та незмінність даних.	Автоматизація процесів реєстрації, впровадження прозорих механізмів ліцензування.	Забезпечення високого рівня захисту авторських прав, зниження випадків порушення інтелектуальної власності.
Японія	Штучний інтелект для аналізу кіберзагроз	Японія розробила системи на базі ШІ для прогнозування та аналізу потенційних кіберзагроз, спеціально адаптовані для захисту культурних інституцій.	Використання алгоритмів машинного навчання для моніторингу та аналізу інтернет-трафіку.	Значне зниження ризику кібератак, підвищення рівня кібербезпеки культурно-мистецьких ресурсів.

1	2	3	4	5
Нідерланди	Цифрові двійники для збереження культурно-мистецьких об'єктів	В Нідерландах використовуються цифрові двійники для створення точних цифрових копій культурно-мистецьких об'єктів, що дозволяє зберігати їх для майбутніх поколінь.	Застосування передових технологій 3D-сканування та віртуальної реальності.	Ефективне збереження культурної спадщини, доступність об'єктів для цифрового вивчення та огляду.
США	Розумні контракти для ліцензування контенту	В США впроваджено використання розумних контрактів на базі блокчейну для автоматизації процесів ліцензування культурного, мистецького та творчого контенту.	Автоматизація виплат авторських винагород, забезпечення прозорості та справедливості умов ліцензій.	Покращення управління правами на контент, забезпечення справедливого розподілу доходів.
Австралія	Кіберосвітні програми для культурно-мистецьких інституцій	Австралія розробила комплексні кіберосвітні програми для підвищення обізнаності та компетенцій працівників у сфері кібербезпеки.	Організація тренінгів, воркшопів, онлайн-курсів з кібербезпеки.	Підвищення рівня освіченості та готовності культурних інституцій до протидії кіберзагрозам, зміцнення внутрішньої безпеки.
<i>Примітка: перелік зазначених країн не є вичерпним, і відображає думку авторів.</i>				

Джерело: сформовано авторами на основі [11; 13].

З урахуванням вищезазначеного, з метою впровадження в Україні закордонного досвіду та кращих практик інноваційних підходів до формування та реалізації державної політики у сфері культури в контексті кібербезпеки, відповідальним суб'єктам *рекомендується* здійснити реалізацію таких основних положень як:

- Інвестиції в освіту та навчання: забезпечення розробки та впровадження освітніх програм для підвищення рівня обізнаності та кваліфікації працівників культурно-мистецьких інституцій в галузі кібербезпеки;

- Технологічне оновлення: стимулювання впровадження сучасних ІТ-рішень, зокрема блокчейну, штучного інтелекту, цифрових двійників та інших інноваційних технологій для захисту культурно-мистецької спадщини від кіберзагроз;

- Моніторинг та аналітика: розроблення сучасної системи постійного моніторингу та аналітики кіберзагроз, що дозволить оперативно реагувати на виклики та запобігати потенційним інцидентам в сфері культури [3, с. 91].

Застосування цих рекомендацій допоможе Україні інтегрувати кращі закордонні практики та інноваційні підходи до забезпечення кібербезпеки у сфері культури, сприяючи збереженню культурної спадщини та її розвитку в безпечному цифровому середовищі.

Висновки. Стратегічний менеджмент та інноваційні підходи відіграють вирішальну роль у формуванні та реалізації державної політики у сфері культури, особливо в контексті кібербезпеки. Адаптація до сучасних викликів цифрової ери та забезпечення кібербезпеки культурної спадщини вимагає комплексного підходу, що включає впровадження новітніх технологій, розвиток нормативно-правової бази, посилення міжвідомчої співпраці, а також підвищення обізнаності та компетенцій працівників у сфері кібербезпеки. Використання зарубіжного і міжнародного досвіду та кращих практик може сприяти ефективному впровадженню цих підходів в Україні, забезпечуючи стійкий розвиток культурного середовища в умовах постійно зростаючих кібервикликів.

У контексті державного управління, з урахуванням сучасних викликів і загроз та розробленості означеної проблематики, одні із основних перспективних напрямів подальших наукових досліджень для удосконалення впровадження стратегічного менеджменту та інноваційних підходів у сфері культури з акцентом на кібербезпеку включають розробку інтегрованих систем кіберзахисту з використанням штучного інтелекту, аналіз ефективності та безпеки блокчейн-технологій для захисту інтелектуальної власності, оптимізацію застосування цифрових двійників для консервації та представлення культурно-мистецьких об'єктів, вдосконалення механізмів розумних контрактів для автоматизації ліцензування і дистрибуції контенту, та розвиток крос-секторальних освітніх ініціатив для підвищення кіберграмотності у сфері культури. Зосередження на цих напрямках сприятиме створенню міцної основи для розвитку безпечного, інноваційного та стійкого культурного середовища, адаптованого до викликів сучасного цифрового світу.

Література:

1. Popa, I., Năstase, M., & Popa, R. (2023). Strategic cybersecurity management. Proceedings of the 16th international management conference “Management and resilience strategies for a post-pandemic future” 3rd-4th November 2022, Bucharest, Romania. <https://doi.org/10.24818/imc/2022/03.15>
2. Labazanova, S., Kaimova, F., & Isaeva, L. (2023). Integrating cyber security into strategic management. *Ekonomika i upravlenie: problemy, resheniya*. <https://doi.org/10.36871/ek.up.p.r.2023.10.06.003>
3. Gunawan, B., Ratmono, B., & Abdullah, A. (2023). Cybersecurity and Strategic Management. *Foresight and STI Governance*, 17(3), 88-97. <https://doi.org/10.17323/2500-2597.2023.3.88.97>
4. Gomez, M. (2021). Overcoming uncertainty in cyberspace: strategic culture and cognitive schemas. *Defence Studies*, 21:1, 25-46. <https://doi.org/10.1080/14702436.2020.1851603>
5. Corradini, I. (2020). Building a Cybersecurity Culture. In: *Building a Cybersecurity Culture in Organizations*. Studies in Systems, Decision and Control, vol. 284, pp. 63-86, Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-43999-6_4
6. Bryson, J., & George, B. (2020). *Strategic Management in Public Administration*. Oxford University Press, 1-26. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1396>
7. Debbins, P. (2019). Securing Ukraine through cyber financial crimes mitigation. *Business, Economics, Sustainability, Leadership and Innovation*, 3, 25-30. <https://doi.org/10.37659/2663-5070-2019-3-25-30>

8. Горбаченко, С. (2024). Місце менеджменту кібербезпеки у сучасній управлінській науці та практиці. Сталий розвиток економіки, 1(48), 144-149. <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-48-19>
9. Ткаченко, Ф. (2023). Безпека національного інформаційно-культурного простору: нові підходи та стратегії захисту. Суспільство, наука, освіта: актуальні дослідження, теорія та практика: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (23-24 листопада 2023 р.) / Білоцерківський інститут економіки та управління Університету «Україна». Біла Церква. С. 62-64. URL: <https://if.uu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/01/zb.tez-vseukr.2023.pdf#page=62>
10. Добровольська, В. (2020). Інформаційно-документаційне забезпечення розвитку соціокомунікаційного простору культури в Україні. Дис. на здоб. наук. ступ. док. наук із соц. комунік. НАКККіМ. Київ. 442 с. URI: <http://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/3985>
11. Гребенюк, М. (2019). Деякі питання організаційно-правового забезпечення кібербезпеки: огляд кращих практик зарубіжного досвіду. Підприємництво, господарство і право, 2, 203-207. URL: <http://www.pgj-journal.kiev.ua/archive/2019/2/39.pdf>
12. Довгань, О., & Тарасюк, А. (2018). Корпоративна культура кібербезпеки суб'єктів наукової та науково-технічної діяльності. Інформація і право, 2(25), 51-61. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2018.2\(25\).270716](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2018.2(25).270716)
13. Бухарєв, В. (2017). Зарубіжний досвід забезпечення кібербезпеки та можливості його використання в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Вип. 43. Том 3. С. 76-80. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.43-3.pdf#page=76>

References:

1. Popa, I., Năstase, M., & Popa, R. (2023). Strategic cybersecurity management. Proceedings of the 16th International Management Conference “Management and Resilience Strategies for a Post-Pandemic Future”, 3rd-4th November 2022, Bucharest, Romania. Retrieved from <https://doi.org/10.24818/imc/2022/03.15> [in English].
2. Labazanova, S., Kaimova, F., & Isaeva, L. (2023). Integrating cyber security into strategic management. *Ekonomika i Upravlenie: Problemy, Resheniya*. Retrieved from <https://doi.org/10.36871/ek.up.p.r.2023.10.06.003> [in English].
3. Gunawan, B., Ratmono, B., & Abdullah, A. (2023). Cybersecurity and Strategic Management. *Foresight and STI Governance*, 17(3), 88-97. Retrieved from <https://doi.org/10.17323/2500-2597.2023.3.88.97> [in English].
4. Gomez, M. (2021). Overcoming uncertainty in cyberspace: strategic culture and cognitive schemas. *Defence Studies*, 21(1), 25-46. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/14702436.2020.1851603> [in English].
5. Corradini, I. (2020). Building a Cybersecurity Culture. In I. Corradini, *Building a Cybersecurity Culture in Organizations* (pp. 63-86). Springer, Cham. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-43999-6_4 [in English].
6. Bryson, J., & George, B. (2020). *Strategic Management in Public Administration*. Oxford University Press, 1-26. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1396> [in English].
7. Debbins, P. (2019). Securing Ukraine through cyber financial crimes mitigation. *Business, Economics, Sustainability, Leadership and Innovation*, 3, 25-30. Retrieved from <https://doi.org/10.37659/2663-5070-2019-3-25-30> [in English].
8. Horbachenko, S. (2024). Mistsie menedzhmentu kiberbezpeky u suchasni upravlinskii nauksi ta praktytysi [The place of cybersecurity management in contemporary management science and practice]. *Stalyi Rozvytok Ekonomiky*, 1(48), 144-149. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-48-19> [in Ukrainian].

9. Tkachenko, F. (2023). Bezpeka natsionalnoho informatsiino-kulturnoho prostoru: novi pidkhody ta stratehii zakhystu [Security of the national information-cultural space: new approaches and protection strategies]. *Suspilstvo, Nauka, Osvita: Aktualni Doslidzhennia, Teoriia ta Praktyka* (pp. 62-64). Bila Tserkva. Retrieved from <https://if.uu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/01/zb.tez-vseukr.2023.pdf#page=62> [in Ukrainian].
10. Dobrovolska, V. (2020). Informatsiino-dokumentatsiine zabezpechennia rozvytku sotsiokomunikatsiinoho prostoru kultury v Ukraini [Information-documentary support for the development of the socio-communication space of culture in Ukraine]. (*Doctoral dissertation*, NAKKKiM, Kyiv). Retrieved from <http://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/3985> [in Ukrainian].
11. Grebeniuk, M. (2019). Deiaki pytannia orhanizatsiino-pravovoho zabezpechennia kiberbezpeky: ohliad krashchykh praktyk zarubizhnoho dosvidu [Some issues of organizational and legal support of cybersecurity: a review of best foreign practices]. *Pidpriemnytstvo, Hospodarstvo i Pravo*, 2, 203-207. Retrieved from <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/2/39.pdf> [in Ukrainian].
12. Dovhan, O., & Tarasiuk, A. (2018). Korporatyvna kultura kiberbezpeky subiektiv naukovoї ta naukovo-tekhnichnoi diialnosti [Corporate culture of cybersecurity of subjects of scientific and scientific-technical activity]. *Informatsiia i Pravo*, 2(25), 51-61. Retrieved from [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2018.2\(25\).270716](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2018.2(25).270716) [in Ukrainian].
13. Bukharev, V. (2017). Zarubizhnyi dosvid zabezpechennia kiberbezpeky ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini [Foreign experience in cybersecurity and its potential use in Ukraine]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia "Pravo"*, Vol. 43(3), 76-80. Retrieved from <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.43-3.pdf#page=76> [in Ukrainian].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-177-182](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-177-182)

Дацій Надія Василівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, <https://orcid.org/0000-0003-0640-6426>

Драган Ірина Василівна доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу методології сталого розвитку, Інститут демографії та проблем якості життя НАН України, м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-6906-5000>

РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ У ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Визначено, що у статті змістовною з наукової точки зору є авторська позиція одного із засновників інноваційного підходу в теорії економічного розвитку Йозефа Алоїза Шумпетера. Його бачення причин інноваційного розвитку економічних систем зводиться не просто до тлумачення внутрішніх процесів даних систем, вивченню поєднання різних виробничих факторів, у тому числі заснованих на інноваціях, а також виділення деяких «Безпричинних по відношенню до економічної системи факторів». На практиці він доводив «фундаментальний зв'язок між інноваціями, невизначеністю та дискретними змінами» систем, що вивчаються. При цьому ключова роль у інноваційному процесі, згідно з Й. А. Шумпетером, відведена підприємницьким структурам – передавальним механізмом інновацій.

Цінність даної авторської позиції визначається не лише її історичним аспектом (початок 20 століття), а й увагою вченого до трьох базових елементів інноваційного процесу: по-перше, помітна роль підприємницьких структур у інноваційному розвитку; по-друге, дискретним безпричинним не передбачуваним явищем, що породжують високий рівень невизначеності; й у третіх, ймовірності формування та розвитку різних інноваційних ризиків.

У зв'язку з цим ми частково погоджуємося з базовими елементами шумпетерівського підходу та розвиваємо його в рамках сучасної теорії та практики управління інноваційними процесами.

Аналіз запропонованих зарубіжних публікацій та нормативних підходів свідчить про те, що сучасні міжнародні праці, присвячені питанням розкриття сутності інновації та інноваційної політики, переважно схожі на думки вітчизняних дослідників.

У зв'язку з цим прийнято рішення про актуалізацію аналізованої термінології Представлений оновлений поняттєвий апарат, що базуються на

системному уявленні про взаємозв'язок елементів інноваційної діяльності, ключовою особливістю якого виступає увага до наявності множинної невизначеності в інноваційній діяльності та її тісному взаємозв'язку з ймовірністю формування та розвитку різних інноваційних ризиків. На практиці він дозволяє приступити до формування нової теоретико-методологічної бази, необхідної для побудови результативних науково-практичних алгоритмів управління інноваційною політикою. Зокрема, на даному етапі графічна інтерпретація запропонованого взаємозв'язку елементів системи інноваційної діяльності дозволила встановити, що підприємницькі структури займають одну з ключових позицій у системі інноваційної діяльності, без яких ні в теорії, ні на практиці не можлива організація інноваційної діяльності та реалізація будь-якої інноваційної політики. Отже, особливостям управління інноваційною політикою підприємницьких структур необхідно приділити пильну увагу під час подальшого дослідження.

Ключові слова: державна інноваційна політика, трансформація вітчизняної економіки, національна економіка

Datsii Nadiia Vasylivna doctor of sciences in public administration, professor, professor of the department of economic theory, intellectual property and public administration Polissia National University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0003-0640-6426>

Dragan Iryna Vasylivna Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, senior research fellow Department of Sustainable Development Methodology Institute for demography and life quality problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-6906-5000>

THE ROLE OF THE STATE INNOVATION POLICY IN THE TRANSFORMATION OF THE DOMESTIC ECONOMY

Abstract. It was determined that the author's position of Joseph Alois Schumpeter, one of the founders of the innovative approach in the theory of economic development, is meaningful from a scientific point of view. His vision of the reasons for the innovative development of economic systems is not simply reduced to the interpretation of the internal processes of these systems, the study of the combination of various production factors, including those based on innovations, as well as the selection of some "causeless factors in relation to the economic system." In practice, he proved the "fundamental connection between innovation, uncertainty and discrete changes" of the systems under study. At the same time, the key role in the innovation process, according to J. A. Schumpeter, is assigned to business structures - the transmission mechanism of innovations.

The value of this author's position is determined not only by its historical aspect (the beginning of the 20th century), but also by the scientist's attention to three basic elements of the innovation process: first, the prominent role of entrepreneurial structures in innovative development; secondly, to discrete, causeless, unpredictable phenomena that generate a high level of uncertainty; and thirdly, the probability of formation and development of various innovative risks.

In this regard, we partially agree with the basic elements of the Schumpeterian approach and develop it within the framework of modern theory and practice of management of innovation processes.

The analysis of proposed foreign publications and regulatory approaches shows that modern international works devoted to the issues of revealing the essence of innovation and innovation policy are mostly similar to the opinions of domestic researchers.

In this regard, a decision was made to update the analyzed terminology. An updated conceptual apparatus is presented, which is based on a systemic view of the interrelationship of elements of innovative activity, the key feature of which is attention to the presence of multiple uncertainties in innovative activity and its close relationship with probability formation and development of various innovative risks. In practice, it allows you to begin the formation of a new theoretical and methodological base, which is necessary for the construction of effective scientific and practical algorithms for the management of innovation policy. In particular, at this stage, the graphic interpretation of the proposed interrelationship of the elements of the system of innovative activity made it possible to establish that entrepreneurial structures occupy one of the key positions in the system of innovative activity, without which, neither in theory nor in practice, the organization of innovative activity and the implementation of any of innovation policy. Therefore, the peculiarities of management of innovation policy of entrepreneurial structures must be paid close attention during further research.

Keywords: state innovation policy, transformation of the domestic economy, national economy

Постановка проблеми. Формування та реалізація ефективної державної політики, незалежно від поточного рівня соціально-економічного розвитку країни, неможливо без належної уваги до питань інноваційної трансформації як виробничої діяльності підприємницьких структур, так і інтеграції високовитратних наукомістких технологій у соціальну сферу, у тому числі у приватне життя населення. Інновації фактично виступають драйвером розвитку всіх суспільних процесів та явищ, оскільки являють собою результати інтелектуальної праці, спрямовані прямо на вдосконалення різних напрямів життя. Водночас незважаючи на важливість інноваційної політики як складового елемента загальної національної соціально-економічної політики, її формування тісно пов'язане з безліччю інтегративних, багатокomпонентних,

важкопрогнозованих і найчастіше ризик-схильних параметрів, що мають дискусійний характер для безлічі сучасних вчених-дослідників та чинних представників органів державної влади [1].

Аналіз літературних джерел свідчить, що науково-методичні підходи до розкриття економічної сутності інновацій та інноваційної політики (С. Барра, А. Гаудіг, П. Дуонг, Х. Хузані, Й.А. Шумпетер та ін.) є постійними предметами для активної науково-емпіричної дискусії. Подібна ситуація обумовлена потребою у безперервному вдосконаленні справжніх категорій у залежності від змін зовнішніх та внутрішніх факторів. Наприклад, від зміни кон'юнктури споживачів, коливання галузевої власності, варіативності появи нових приватних форм інноваційних процесів, а також ступеня залучення до них підприємницьких структур.

У той же час, незважаючи на досить докладні дослідження, здебільшого праці зазначених вчених мають лише вузькоспрямований, профільний, характер, що не торкається питань інфраструктурного наповнення національної інноваційної системи, включаючи приватні взаємини ключових учасників інноваційної діяльності.

Формулювання мети. Метою статті є уточнення ролі державної інноваційної політики у трансформації вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу. Подібна ситуація недосконалості теоретичних та практичних підходів до тлумачення сутності інноваційної політики, її ключових учасників, параметрів, перспективних результатів та кінцевої ролі у трансформації вітчизняної економіки, обумовлена відносно не стабільним та ймовірним рівнем інноваційної активності як підприємницьких структур, і різних некомерційних громадських об'єднань (наприклад, наукових центрів, університетів, державних корпорацій та інших ідентичних форм). Крім того, суттєвий вплив на інтеграцію наукомістких технологій надає безпосередньо кінцевий споживач, його споживча поведінка на ринку та реальний платоспроможний попит, обумовлений економічними, політичними, соціальними, географічними, культурними та іншими особливостями.

Так, донедавна загальносвітові тренди та різні макроекономічні процеси надавали відносно поступове та розмірене впливом трансформацію соціально-економічних взаємовідносин та укладу життя населення більшості розвинутих країн [2]. У зокрема, за даними Європейської комісії у період з 2011 по 2019 роки приріст частки витрачених коштів на наукомісткі технології у загальному обсязі ВВП зріс у середньому на 0,2 процентних пункти [3].

По-друге, незважаючи на динаміку загальної стагнації інноваційних витрат, у будь-якій кризовій ситуації завжди проявляється низка галузей та напрямків діяльності, що отримують від ситуації, що склалася як максимальну вигоду з точки зору зростання ефективності функціонування приватних осіб підприємницьких структур, а також максимальний обсяг інвестування в інноваційні розробки з метою збереження лідируючих позицій на ринку якнайбільший період часу.

В результаті в період кризи спостерігається явне непропорційний розвиток окремих галузей та напрямів діяльності, який поступально призводить до загального дисбалансу національного соціально-економічного становлення.

Наявність подібної підвищеної макро- та мікроекономічної невизначеності у структурі інноваційних процесів змушує нас звернути пильну увагу до більш детальне вивчення сутності самих інновацій та інноваційної політики підприємницьких структур. Особливо у частині встановлення ролі даних явищ (процесів) у трансформації вітчизняної економіки.

Не менш змістовною з наукової точки зору є авторська позиція одного із засновників інноваційного підходу в теорії економічного розвитку Йозефа Алоїза Шумпетера. Його бачення причин інноваційного розвитку економічних систем зводиться не просто до тлумачення внутрішніх процесів даних систем, вивченню поєднання різних виробничих факторів, у тому числі заснованих на інноваціях, а також виділення деяких «Безпричинних по відношенню до економічної системи факторів». На практиці він доводив «фундаментальний зв'язок між інноваціями, невизначеністю та дискретними змінами» [4] систем, що вивчаються. При цьому ключова роль у інноваційному процесі, згідно з Й. А. Шумпетером, відведено підприємницьким структурам – передавальним механізмом інновацій.

Цінність даної авторської позиції визначається не лише її історичним аспектом (початок 20 століття), а й увагою вченого до трьох базових елементів інноваційного процесу: по-перше, помітна роль підприємницьких структур у інноваційному розвитку; по-друге, дискретним безпричинним не передбачуваним явищам, що породжують високий рівень невизначеності; й у третіх, ймовірності формування та розвитку різних інноваційних ризиків.

Висновки. У зв'язку з цим ми частково погоджуємося базовими елементами шумпетерівського підходу та розвиваємо його в рамках сучасної теорії та практики управління інноваційними процесами.

Аналіз запропонованих зарубіжних публікацій та нормативних підходів свідчить про те, що сучасні міжнародні праці, присвячені питанням розкриття сутності інновації та інноваційної політики, переважно схожі на думки вітчизняних дослідників.

У зв'язку з цим прийнято рішення про актуалізацію аналізованої термінології Представлений оновлений поняттєвий апарат, що базуються на системному уявленні про взаємозв'язок елементів інноваційної діяльності, ключовою особливістю якого виступає увага до наявності множинної невизначеності в інноваційній діяльності та її тісному взаємозв'язку з ймовірністю формування та розвитку різних інноваційних ризиків. На практиці він дозволяє приступити до формування нової теоретико-методологічної бази, необхідної для побудови результативних науково-практичних алгоритмів управління інноваційною політикою. Зокрема, на

даному етапі графічна інтерпретація запропонованого взаємозв'язку елементів системи інноваційної діяльності дозволила встановити, що підприємницькі структури займають одну з ключових позицій у системі інноваційної діяльності, без яких ні в теорії, ні на практиці не можлива організація інноваційної діяльності та реалізація будь-якої інноваційної політики. Отже, особливостям управління інноваційною політикою підприємницьких структур необхідно приділити пильну увагу під час подальшого дослідження.

Література:

1. Лебедева Л. В. Сучасна інноваційна політика держави в Україні: проблеми та перспективи реформування. Ефективна економіка. 2014. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2664> (дата звернення: 25.06.2023).
2. Гевко В. І. Інноваційна політика держави як чинник соціально-економічного розвитку. Агросвіт. 2020. № 10. С. 136–143.
3. Говоруха Ж. А. Питання розвитку інноваційної діяльності підприємств України. Актуальні проблеми економіки. 2007. № 8 (74). С. 107–115.
4. Гончарук І. В. Підприємницька діяльність як інноваційна система розвитку виробництва біопалива. Інноваційна економіка. 2013. № 7. С. 155–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_7_37 (дата звернення: 25.06.2023).

References:

1. Lebedeva, L. V. (2014) Suchasna innovacijna polityka derzhavy v Ukrajinі: problemy ta perspektyvy reformuvannja [Modern innovation policy of the state in Ukraine: problems and prospects of reform]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, 1. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2664> [in Ukrainian].
2. Ghevko, V. I. (2020) Innovacijna polityka derzhavy jak chynnyk socialjno-ekonomichnogho rozvytku [Innovative policy of the state as a factor of socio-economic development]. *Aghrosvit – Agrosvit*, 10, 136–143. [in Ukrainian].
3. Ghovorukha, Zh. A. (2007) Pytannja rozvytku innovacijnoji dijalnosti pidpryjemstv Ukrajinjy [Issues of development of innovative activity of Ukrainian enterprises]. *Aktualjni problemy ekonomiky - Current economic problems*, 8 (74), 107–115. [in Ukrainian].
4. Ghoncharuk, I. V. (2013) Pidpryjemnycjka dijalnistj jak innovacijna systema rozvytku vyrobnyctva biopalyva [Entrepreneurial activity as an innovative system of biofuel production]. *Innovacijna ekonomika - Innovative economy*, 7, 155–159. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_7_37 [in Ukrainian].

УДК 338.43.-049.5(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-183-193](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-183-193)

Дзюрах Юрій Михайлович доктор філософії за спеціальністю публічне управління та адміністрування, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку Національного університету «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7131-7468>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. Державна політика регулювання продовольчої безпеки в Україні постійно еволюціонує, особливо в умовах активного процесу цифровізації. Ця тема є актуальною і вимагає уваги, оскільки цифрові технології та інновації впливають на всі аспекти продовольчої галузі, від виробництва до споживання. Метою статті є висвітлення можливостей та напрямів удосконалення та адаптації державної політики регулювання продовольчої безпеки в Україні відповідно до нових викликів цифровізації. У статті аналізуються основні аспекти використання цифрових технологій у сільському господарстві та агропідприємстві. Акцентується увага на необхідності створення сприятливих умов для розвитку цифрових інновацій, що сприятиме підвищенню рівня продовольчої безпеки та забезпечить сталий розвиток сільських територій в Україні. Висвітлено нові підходи та можливості, що допомагають оптимізувати та покращувати роботу державного регулювання продовольчої безпеки в Україні в умовах цифровізації. Запропоновано напрями удосконалення інструментарію державного регулювання продовольчої безпеки в Україні за допомогою цифрових технологій. Наведено цифрові рішення щодо удосконалення державного регулювання продовольчої безпеки в Україні, зокрема щодо впровадження цифрових технологій для контролю якості та безпеки, моніторингу та нагляду; проведення освітніх та інформаційних кампаній; розроблення електронних систем звітності та документообігу, електронних сервісів для споживачів; використання цифрових інструментів для контролю цін та підтримки доступності продуктів харчування; забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних. Впровадження цифрових технологій у державну політику регулювання продовольчої безпеки в Україні сприятиме підвищенню ефективності та точності прийняття рішень, забезпечить високий рівень безпеки та якості харчових продуктів для населення країни, відкриває шлях до більш сучасного, інноваційного та

динамічного розвитку суспільства. Активне використання цифрових інструментів у державній політиці є ключовим для створення сучасної та конкурентоздатної країни.

Ключові слова: державна політика, державне регулювання, продовольча безпека, цифровізація, цифрові інструменти, сільське господарство.

Dziurakh Yurii Mykhailovych PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Institute of Public Administration, Governance and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, Lviv, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, 79013, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7131-7468>

STATE POLICY OF FOOD SECURITY REGULATION IN UKRAINE IN CONDITIONS OF DIGITALIZATION

Abstract. The state policy of food security regulation in Ukraine is constantly evolving, especially in the conditions of an active digitalization process. This topic is relevant and requires attention, as digital technologies and innovations affect all aspects of the food industry, from production to consumption. The purpose of the article is to highlight the possibilities and directions of improvement and adaptation of the state policy of food security regulation in Ukraine in accordance with the new challenges of digitalization. The article analyzes the main aspects of the use of digital technologies in agriculture and agribusiness. Attention is focused on the need to create favorable conditions for the development of digital innovations, which will contribute to increasing the level of food security and ensure the sustainable development of rural areas in Ukraine. New approaches and opportunities that help to optimize and improve the work of state regulation of food security in Ukraine in the conditions of digitalization are highlighted. Directions for improving the toolkit of state regulation of food security in Ukraine with the help of digital technologies are proposed. Digital solutions for improving the state regulation of food security in Ukraine are given, in particular, for the implementation of digital technologies for quality and security control, monitoring and supervision; conducting educational and informational campaigns; development of electronic reporting and document management systems, electronic services for consumers; using digital tools to control prices and support food availability; ensuring cyber security and protection of personal data. The introduction of digital technologies into the state policy of food security regulation in Ukraine will contribute to increasing the efficiency and accuracy of decision-making, ensure a high level of security and quality of food products for the country's population, and open the way to a more modern, innovative and dynamic development of society. Active use of digital tools in public policy is key to creating a modern and competitive country.

Keywords: government policy, government regulation, food security, digitalization, digital tools, agriculture.

Постановка проблеми. Цифрові технології стали невід’ємною частиною сучасного світу та відіграють важливу роль у розвитку різних сфер людського життя. Зростання ролі використання цифрових технологій у всіх сферах життя свідчить про їхню важливість та потенціал трансформації сучасного суспільства. Ці технології впливають на економіку, освіту, медицину, науку, громадську безпеку та державну політику, забезпечуючи нові можливості, ефективність та доступність послуг для громадян. Активне використання цифрових інструментів у державній політиці є ключовим для створення сучасної та конкурентоздатної країни. Це сприяє покращенню управління, забезпеченню більшої ефективності та прозорості в роботі уряду, а також полегшує взаємодію між державними структурами та громадянами. Розвиток цифрових технологій вимагає постійного удосконалення, забезпечення кібербезпеки та врахування етичних аспектів їхнього використання. Впровадження в державну політику новітніх підходів до цифровізації відкриває шлях до більш сучасного, інноваційного та динамічного розвитку суспільства.

Цифрові технології відіграють ключову роль у сфері державного регулювання продовольчої безпеки. Вони дозволяють забезпечити ефективний моніторинг постачання продуктів харчування, аналізувати дані для передбачення можливих ризиків та забезпечення високих стандартів якості та безпеки. Цифрові інструменти спрощують реагування на кризові ситуації, сприяють співпраці між органами регулювання та покращують координацію національних та міжнародних заходів. Впровадження точних і цифрових технологій зазначається як один із основних напрямів реалізації Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року [1]. Цифровізація в цій сфері дозволяє забезпечити більшу безпеку та якість продуктів для споживачів, зменшує ризик поширення небезпечних продуктів у продовольчому ланцюжку та підвищує довіру до харчових продуктів. Важливість цифрової трансформації полягає в її здатності сприяти вдосконаленню системи контролю та забезпеченню безпеки харчових продуктів, що є важливим елементом для забезпечення громадського здоров’я та стабільності продовольчого ринку.

Подальше вивчення та дослідження особливостей використання цифрових технологій у державній політиці регулювання продовольчої безпеки сприятиме розвитку інновацій, збільшенню ефективності управління, покращенню взаємодії між владою та громадянами, а також забезпечить захист важливої інформації в умовах цифровізації. Подальші дослідження є важливим кроком у вдосконаленні систем державного регулювання продовольчої безпеки та сприятиме зміцненню довіри споживачів до якості та безпеки харчових продуктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На важливість проблеми державного регулювання продовольчої безпеки вказують численні наукові дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема праці Б. Косович, П. Поврозник, А. Киретів [2], А. Мостової [3], О. Ніколюк, Г. Атамась, Б. Шумілова [4], А. Штангрет, В. Базиліук, О. Чорненкої [5].

Науковці в Україні приділяють особливу увагу вивченню процесів цифровізації у сфері регулювання продовольчої безпеки. Це обумовлено необхідністю вдосконалення системи контролю якості та безпеки харчових продуктів, а також забезпеченням доступу до достовірної інформації для споживачів. А. Лапін, Д. Оленюк, І. Грінчук, В. Терещук [6] досліджують теоретичні та методичні аспекти оцінювання кількісних показників рівня продовольчої безпеки України за умов діджиталізації та безпекових викликів; О. Митченко [7] визначає пріоритетні напрями та заходи з удосконалення інформаційного забезпечення аграрного сектору, сільськогосподарської статистики, системи збирання та оброблення адміністративних даних для цілей формування державної аграрної політики в умовах трансформації продовольчих систем, а дослідження О. Мордовцева, Н. Аванесова, Р. Любушин [8] присвячене пошуку шляхів формування реально діючої системи інформаційної безпеки у сфері зберігання та розподілу продовольчих та енергетичних ресурсів України, яка б відповідала на зовнішні та внутрішні виклики, ризики, загрози та небезпеки, які постають кожен день перед Україною.

Значна частина наукових досліджень зосереджуються на розробці та впровадженні інноваційних цифрових рішень для забезпечення продовольчої безпеки, посилення контролю та підвищення якості продукції в українському сільському господарстві. На думку Н. Горобець [9] «з метою забезпечення продовольчої безпеки країни та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на світових ринках продовольства всі більшої актуальності набуває впровадження інноваційно-інформаційних систем та технологій до аграрного виробництва. Процес цифровізації аграрної сфери має позитивну динаміку, проте спостерігається недостатнє пришвидшення темпів оцифрування агровиробничих процесів малих та середніх сільськогосподарських підприємств. Науковці Н. Юрчук та С. Кіпоренко [10] визначають новий рівень розвитку сільського господарства через цифровізацію, яка передбачає використання цифрових технологій, що дозволяє внести зміни у бізнес-процеси у всіх галузях сільського господарства, що дозволить трансформувати процес виробництва, а дослідники О. Болтянський, О. Ковальов та О. Колодій [11] зазначають, що для того, щоб перемогти існуючі та перспективні загрози продовольчої безпеки суспільству необхідна аграрна економіка нового типу, заснована на використанні сучасних інформаційних технологій, що відповідає принципам сталого розвитку та моделі безвідходної (циркулярної) економіки.

Поглибленого дослідження водночас потребують питання щодо удосконалення та адаптації державної політики регулювання продовольчої безпеки в Україні відповідно до нових викликів цифрової трансформації.

Метою статті є висвітлення можливостей та напрямів удосконалення та адаптації державної політики регулювання продовольчої безпеки в Україні відповідно до нових викликів цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Цифрові технології відкривають широкі можливості для удосконалення державного регулювання продовольчої безпеки в Україні. Вони надають нові підходи та можливості, що допомагають оптимізувати та покращувати роботу в цій сфері:

– використання цифрових технологій для моніторингу та відстеження ланцюжка постачання дозволяє зрозуміти походження продуктів, умови їх зберігання та перевезення, що робить процес більш прозорим та контрольованим;

– цифрові технології дозволяють оперативно реагувати на можливі загрози безпеці продуктів, надаючи швидкі механізми сповіщення та управління кризовими ситуаціями;

– використання аналітичних інструментів та штучного інтелекту допомагає виявляти та передбачати можливі ризики швидше та точніше на основі обробки великих обсягів даних;

– цифрові медіа та платформи надають споживачам доступ до більш деталізованої та достовірної інформації про продукти, їх склад, виробника та умови виробництва;

– цифрові системи обміну даними сприяють ефективнішій співпраці між різними установами та органами, полегшуючи обмін інформацією та координацію дій у разі виявлення проблем.

На сьогодні вітчизняні аграрії працюють у надзвичайно складних умовах, викликаних загарбницькими діями РФ проти України. На допомогу агропідприємництву приходять нові технології цифрової економіки [12]:

– сільськогосподарські дрони, які дозволяють проводити аналіз урожайності ґрунту, збирати дані про врожайність і виявляти проблемні ділянки на полях;

– Big Data – це аналіз великих обсягів даних, який дозволяє визначати оптимальний час посіву і збирання врожаю, а також прогнозувати погодні умови, що дозволяє зменшити ризики втрат врожаю;

– інтернет речей, який через встановлення датчиків інтернету речей на обладнання в аграрному виробництві дозволяє збирати дані про роботу машин, стан ґрунту та врожайності, що підвищує ефективність управління процесами виробництва;

– платформи електронної комерції, які допомагають збільшити продажі сільськогосподарської продукції, забезпечуючи широкий доступ до покупців в усьому світі;

– Blockchain, що дозволяє забезпечити довіру в процесі транзакцій між фермерами та іншими учасниками ланцюжка поставок, зменшуючи ризики шахрайства та сприяючи підвищенню якості продукції.

Цифрові технології мають потенціал значно покращити ефективність та якість державної політики регулювання продовольчої безпеки, роблять процеси контролю більш прозорішими, швидшими та ефективнішими, що в кінцевому результаті призводить до забезпечення безпеки та довіри до харчових продуктів на ринку (табл. 1).

Таблиця 1

Напрями удосконалення інструментарію державного регулювання продовольчої безпеки в Україні за допомогою цифрових технологій

Інструментарій	Напрями удосконалення за допомогою цифрових технологій
Системи моніторингу якості продуктів харчування	Розробка і впровадження цифрових платформ для моніторингу якості продуктів харчування з використанням IoT (інтернету речей) для відстеження параметрів якості та безпеки
Документація та системи відстеження постачання продуктів	Використання блокчейн-технологій для створення прозорих систем відстеження постачання харчових продуктів та забезпечення їхньої автентичності
Лабораторні аналізи та тестування продуктів	Застосування штучного інтелекту для швидкого та точного аналізу даних, отриманих під час лабораторних тестів, з метою виявлення потенційних загроз для безпеки харчових продуктів
Системи екстреного реагування та відкликання продуктів	Розроблення цифрових систем автоматичного сповіщення та управління, що дозволяють швидко реагувати на небезпечні ситуації та вживати необхідні заходи в разі виявлення продуктів, які можуть шкодити здоров'ю
Системи маркування та ідентифікації продуктів	Впровадження цифрових систем маркування та ідентифікації за допомогою QR-кодів або RFID-технологій для швидкого отримання інформації про походження, склад та умови зберігання продуктів
Нормативно-правова база та контрольні механізми	Розробка онлайн-платформ для автоматизації процесів нагляду та контролю за відповідністю виробництва харчових продуктів стандартам безпеки та якості
Системи навчання та підвищення кваліфікації фахівців	Використання віртуальних навчальних платформ та симуляцій для підготовки фахівців у сфері безпеки харчових продуктів та кризового управління
Системи співпраці та обміну інформацією між відомствами	Розробка централізованих цифрових платформ для обміну даними між органами державного контролю продовольчої безпеки для швидкого та ефективного реагування на потенційні загрози

Джерело: запропоновано автором

Діджиталізація впливає на різні сфери життя, включаючи продовольчу безпеку, і вимагає адаптації державної політики для забезпечення ефективності та відповідності новим викликам. Ось деякі цифрові рішення щодо удосконалення державного регулювання продовольчої безпеки в Україні:

1. Цифрові технології для контролю якості та безпеки. Використання сучасних технологій, таких як блокчейн, штучний інтелект, Інтернет речей (IoT) та інші, може допомогти відстежувати ланцюжок постачання харчових продуктів, покращуючи прозорість та забезпечуючи контроль якості на кожному етапі. Сьогодні процес цифровізації усіх без винятку сегментів продовольчого ланцюга набуває неабиякого значення. Для цього є цілий ряд об'єктивних чинників, вплив яких лише «викристалізовується» внаслідок пандемії коронавірусу. Як показують приклади успішних компаній, з багатьма загрозами допомагають справлятися інновації в галузі цифрових технологій як на рівні програмного забезпечення для здійснення управлінських функцій, так і в сфері технічних рішень для вдосконалення виробничих процесів [13].

2. Електронна система моніторингу та нагляду. Розроблення та впровадження цифрових систем для моніторингу безпеки та якості харчових продуктів може значно полегшити контроль за дотриманням стандартів та швидко реагувати на можливі проблеми. Науковиця А. Мостова [14] зазначає, що «для організації ефективної взаємодії учасників системи забезпечення населення продовольством необхідне формування інформаційної бази для оцінки стану продовольчої безпеки та прийняття стратегічних управлінських рішень за результатами проведеної оцінки. Для вирішення поставленого завдання пропонується інформаційна система моніторингу продовольчої безпеки, що дасть змогу своєчасно отримувати інформацію для аналізу й оцінки стану продовольчої безпеки та можливих загроз, формування системи показників і аналітичних звітів, а також стратегічних планів та прогнозів. Функціями інформаційної системи повинні бути збір та введення вхідних даних, аналіз, формування аналітичних звітів, зберігання результатів і надання оперативного доступу до інформації». Одним із засобів внутрішнього та зовнішнього продовольчого моніторингу в Україні є впровадження небюрократичних контрольних-наглядових онлайн-сервісів. Наприклад, Держпродспоживслужбою створено Національну платформу продовольчої безпеки, яка надає можливість обміну інформацією про потреби у харчових продуктах та наявні пропозиції в онлайн-режимі [15]. Дана ініціатива є відповіддю на повномасштабну агресію РФ проти України від 24.02.2022 р. – її метою є створення прозорого, ефективного та відкритого продовольчого ринку, який координується безпосередньо Держпродспоживслужбою як органом галузевої юрисдикції [6].

3. Електронні системи звітності та документообігу. Для підвищення ефективності регулювання продовольчою безпекою, державні органи можуть впроваджувати цифрові системи звітності та обробки даних, які спростять обмін інформацією та надання звітності з питань безпеки харчових продуктів.

4. Освітні та інформаційні кампанії. В умовах діджиталізації важливо забезпечити доступність інформації про безпеку та якість харчових продуктів онлайн. Освітні та інформаційні кампанії можуть сприяти підвищенню обізнаності громадськості про стандарти безпеки та права споживачів. Активно виконуються необхідні роботи для впровадження електронних фітосанітарних сертифікатів (ePhyto), які зможуть використовуватися у багатьох країнах світу без виконання жодних додаткових формальностей [16].

5. Електронні сервіси для споживачів. Розвиток електронних платформ та сервісів, які надають споживачам доступ до інформації про продукти, їхню якість, походження, склад та рекомендації щодо здорового харчування, може підвищити рівень обізнаності та довіри до продуктів. Заступник Голови Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів з питань цифрового розвитку, цифрової трансформації і цифровізації Сергій Захарін у своєму виступі на Міжнародному форумі зазначив, що «ключовий пріоритет – це розвиток нових та удосконалення наявних сервісів електронної демократії, що є запорукою широкого доступу громадян та сумлінного бізнесу до якісних адміністративних послуг. Вже нині понад три чверті звернень громадян надходять до Держпродспоживслужби в електронній формі» [16].

6. Цифрові інструменти для контролю цін та підтримки доступності продуктів харчування. Використання аналітики даних для моніторингу цін на продукти харчування та планування заходів з підтримки доступності.

7. Кібербезпека та захист персональних даних. З використанням цифрових технологій важливо забезпечити захист персональних даних споживачів та недопущення кіберзагроз, які можуть вплинути на безпеку продуктів та інформацію про них.

Ці напрями показують, як держава може адаптувати свою політику регулювання продовольчої безпеки до нових умов цифровізації. Цифровізація дозволяє значно підвищити ефективність та точність моніторингу, контролю та забезпечення продовольчої безпеки. Однак, важливо враховувати питання цифрової безпеки та конфіденційності даних, а також забезпечити доступність та освіченість населення щодо цифрових інструментів у сфері продовольчої безпеки.

Висновки. Державна політика регулювання продовольчої безпеки в Україні у контексті цифровізації є критично важливою для забезпечення високих стандартів якості, безпеки та інформаційної прозорості в харчовій промисловості. Цифрові технології надають можливості для перетворення традиційних методів регулювання, покращуючи системи моніторингу, контролю та аналізу якості та безпеки харчових продуктів. Важливим аспектом є використання цифрових інструментів для створення прозорих систем відстеження постачального ланцюжка, що дозволяє точніше визначати походження продуктів, умови їх виробництва та управління якістю під час

транспортування. Це сприяє підвищенню довіри споживачів до якості та безпеки харчових товарів. Паралельно, необхідно акцентувати увагу на кібербезпеці та захисті цифрових систем, що використовуються у контролі за продовольчою безпекою, оскільки вони стають об'єктом потенційних кіберзагроз. Залучення споживачів до процесу, забезпечення їхньої інформованості та доступу до детальної інформації про харчові продукти є ключовим аспектом удосконалення державної політики. Це можливо завдяки використанню цифрових платформ та засобів комунікації.

Таким чином, ефективна державна політика в галузі продовольчої безпеки в умовах цифровізації потребує комплексного підходу, що враховує розвиток інфраструктури, вдосконалення законодавства, залучення інноваційних технологій та активну співпрацю всіх зацікавлених сторін з метою забезпечення високих стандартів продовольчої безпеки та задоволення потреб споживачів у безпечних та якісних харчових продуктах.

Подальші дослідження щодо державної політики регулювання продовольчої безпеки в Україні в умовах цифровізації можуть включати вивчення конкретного впливу цифровізації на якість та безпеку харчових продуктів, враховуючи переваги та можливі недоліки цих технологій, а також оцінювання ефективності використання цифрових технологій у впровадженні державної політики з регулювання продовольчої безпеки, визначаючи їхній вплив на системи контролю та моніторингу. Варто приділити увагу вивченню питань кібербезпеки цифрових систем, які використовуються для контролю та моніторингу харчових продуктів, та запропонувати заходи для їхнього захисту.

Література:

1. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=33eec8aa-b768-4234-8f5d-7014601cf6e7&title=>.
2. Косович Б.І., Поврозник П.П., Киретів А.Я. Інновації як складова формування продовольчої безпеки України. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2022. № 3. С. 80-85. DOI: <https://doi.org/10.32782/1814-1161/2022-3-12>.
3. Мостова А.Д. Зарубіжний досвід державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 26(2). С. 7-14.
4. Ніколюк О.В., Атамась Г.П., Шумілов Б.Б. Продовольча безпека України в умовах соціально-економічних трансформацій. Економіка харчової промисловості. 2023. Т. 15, Вип. 1. С. 61-67. DOI: <https://doi.org/10.15673/FIE.V15I1.2636>.
5. Штангрет А.М., Базилук В.Б., Чорненька О.Б. Актуальні аспекти забезпечення продовольчої безпеки України. Приазовський економічний вісник. 2022. Вип. 2. С. 40-47. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2022-2-7>.
6. Лапін А.В., Оленюк Д.О., Грінчук І.О., Терещук В.І. Оцінювання кількісних показників рівня продовольчої безпеки України за умов діджиталізації та безпекових викликів. Агросвіт. 2023. № 12. С. 56-64. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.12.56>.

7. Митченко О.О. Актуальні питання удосконалення системи інформаційного забезпечення державної політики у сферах сільського господарства та з питань продовольчої безпеки України з урахуванням міжнародного досвіду. *Продовольчі ресурси*. 2022. Т. 10, № 18. С. 237-247. DOI: <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-23>.
8. Мордовцев О., Аванесова Н., Любушин Р. Формування системи інформаційної безпеки у сфері зберігання та розподілу продовольчих та енергетичних ресурсів. *Аспекти публічного управління*. 2022. Т. 10, № 3. С. 21-30. DOI: <https://doi.org/10.15421/152216>.
9. Gorobets N. Using of digital technologies in agricultural management. Pp. 451-466. In monograph: *Transformation of economy, finance and management in modern conditions: Scientific monograph*. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. 664 p. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-220-3-27>.
10. Юрчук Н.П., Кіпоренко С.С. Особливості використання цифрових технологій в агробізнесі. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. № 36. С. 109-116. DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.36-17>.
11. Болтянський О.В., Ковальов О.О., Колодій О.С. Використання інформаційно-цифрових технологій в сільському господарстві. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Технічне забезпечення інноваційних технологій в агропромисловому комплексі» (Мелітополь, 01-26 листопада 2021 р.)*. ТДАТУ, 2021. С. 416-420.
12. Стегней М., Черничко Т., Михайляк Г., Медвідь Л. Агропідприємництво в умовах розвитку цифрової економіки та в контексті забезпечення продовольчої безпеки. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Том 8. № 1. С. 115-119. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-1-16>.
13. Панасюк І. Цифрова трансформація: модне поняття чи шлях до оптимізації процесів? URL: <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/tsifrovaya-transformatsiya-modnoe-ponyatie-ili-put-k-optimizatsii-protsessov>
14. Мостова А.Д. Інформаційне забезпечення моніторингу продовольчої безпеки. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 33. С. 103-109. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastructure33-15>.
15. Платформа продовольчої безпеки України як інструмент подолання кризи продовольства в світі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/platforma-prodovolchoyi-bezpeki-ukrayini-yak-instrument-podolannya-krizi-prodovolstva-v-sviti>.
16. Цифрові рішення Держпродспоживслужби презентовані на Форумі з продовольчої безпеки. URL: <https://dpss.gov.ua/news/tsyfrovi-rishennia-derzhprodspozhyvsluzhby-prezentovani-na-forumi-z-prodovolchoi-bezpeky>.

References:

1. Proiekt rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehii prodovolchoi bezpeky na period do 2030 roku» [Draft order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Food Security Strategy for the period up to 2030"]. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=33eec8aa-b768-4234-8f5d-7014601cf6e7&title=>
2. Kosovych B.I., Povrozyuk P.P., Kyretiv A.Ya. (2022). Innovatsii yak skladova formuvannia prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Innovations as a component of the formation of food security of Ukraine]. *State and regions. Series: Economy and entrepreneurship*, 3, 80-85. DOI: <https://doi.org/10.32782/1814-1161/2022-3-12>.
3. Mostova A.D. (2019). Zarubizhnyi dosvid derzhavnogo rehuliuвання zabezpechennia prodovolchoi bezpeky [Foreign experience of state regulation of food safety]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy*, 26(2), 7-14.
4. Nikoliuk O.V., Atamas H.P., Shumilov B.B. (2023). Prodovolcha bezpeka Ukrainy v umovakh sotsialno-ekonomichnykh transformatsii [Food security of Ukraine in the conditions of socio-economic transformations]. *Economics of the food industry*, 15(1), 61-67. DOI: <https://doi.org/10.15673/FIE.V15I1.2636>.

5. Shtanhret A.M., Bazyliuk V.B., Chornenka O.B. (2022). Aktualni aspekty zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Actual aspects of ensuring food security of Ukraine]. Pryazovsky Economic Bulletin, 2, 40-47. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2022-2-7>.
6. Lapin A.V., Oleniuk D.O., Hrinchuk I.O., Tereshchuk V.I. (2023). Otsiniuvannia kilkisnykh pokaznykiv rivnia prodovolchoi bezpeky Ukrainy za umov didzhytalizatsii ta bezpekovykh vyklykiv [Evaluation of quantitative indicators of the level of food security of Ukraine under the conditions of digitalization and security challenges]. Agroworld, 12, 56-64. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.12.56>.
7. Mytchenok O.O. (2022). Aktualni pytannia udoskonalennia systemy informatsiinoho zabezpechennia derzhavnoi polityky u sferakh silskoho hospodarstva ta z pytan prodovolchoi bezpeky Ukrainy z urakhuvanniam mizhnarodnoho dosvidu [Current issues of improving the system of information support of state policy in the spheres of agriculture and food security of Ukraine, taking into account international experience]. Food resources, 10(18), 237-247. DOI: <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-23>.
8. Mordovtsev O., Avanesova N., Liubushyn R. (2022). Formuvannia systemy informatsiinoi bezpeky u sferi zberihannia ta rozpodilu prodovolchykh ta enerhetychnykh resursiv [Formation of the information security system in the field of storage and distribution of food and energy resources]. Aspects of public administration, 10(3), 21-30. DOI: <https://doi.org/10.15421/152216>.
9. Gorobets N. (2022). Using digital technologies in agricultural management. pp. 451-466. In monograph: Transformation of economy, finance and management in modern conditions: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-220-3-27>.
10. Yurchuk N.P., Kiporenko S.S. (2022). Osoblyvosti vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii v ahrobiznesi [Peculiarities of using digital technologies in agribusiness]. Eastern Europe: Economy, Business and Management, 36, 109-116. DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.36-17>.
11. Boltianskyi O.V., Kovalov O.O., Kolodii O.S. (2021). Vykorystannia informatsiino-tsyfrovyykh tekhnolohii v silskomu hospodarstvi [Use of information and digital technologies in agriculture]. Materials of the III International scientific and practical Internet conference "Technical support of innovative technologies in the agro-industrial complex" (Melitopol, November 01-26, 2021). TDATU, 2021. P. 416-420.
12. Stehnei M., Chernychko T., Mykhaylyak H., Medvid L. (2023). Agroentrepreneurship in the context of digital economy development and ensuring food security. Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology, 8(1), 115-119. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-1-16>.
13. Panasiuk I. (2020). Tsyfrova transformatsiia: modne poniattia chy shliakh do optymizatsii protsesiv? [Digital transformation: a fashionable concept or a way to optimize processes?] URL: <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/tsifrovaya-transformatsiya-modnoe-ponyatie-ili-put-k-optimizatsii-protsessov>
14. Mostova A.D. (2019). Informatsiine zabezpechennia monitorynhu prodovolchoi bezpeky [Information support for food safety monitoring]. Market infrastructure, 33, 103-109. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct33-15>.
15. Platforma prodovolchoi bezpeky Ukrainy yak instrument podolannia kryzy prodovolstva v sviti [Food security platform of Ukraine as a tool for overcoming the food crisis in the world]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/platforma-prodovolchoyi-bezpeki-ukrayini-yak-instrument-podolannya-krizi-prodovolstva-v-sviti>.
16. Tsyfrovi rishennia Derzhprodspozhyvsluzhby prezentovani na Forumi z prodovolchoi bezpeky [Digital solutions of the State Production and Consumer Service were presented at the Food Safety Forum]. URL: <https://dpss.gov.ua/news/tsyfrovi-rishennia-derzhprodspozhyvsluzhby-prezentovani-na-forumi-z-prodovolchoi-bezpeky>.

УДК 351: 338.1 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-194-204](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-194-204)

Згара Ірина Костянтинівна аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6, м.Київ, 03037, тел: (062) 958-75-00, <https://orcid.org/0009-0005-8645-260X>

ДЕРЖАВНІ НАПРЯМИ СТАЛОГО ВІДНОВЛЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано зміни та можливості у механізмах державного управління щодо виконання цілей сталого розвитку агропромислового комплексу України, а також вплив процесів євроінтеграції на формування нової державної політики економічного відновлення пріоритетних галузей економіки. Метою статті є обґрунтувати та визначити основні напрями державного управління у реалізації цілей сталого розвитку агропромислового сектору України в умовах євроінтеграції та відновлення економіки. Інформаційною базою дослідження є звіти та аналітичні записки ООН, Організації економічного співробітництва та розвитку, Інституту стратегічних досліджень України, дані Плану відновлення України 2032 р. У статті визначено наслідки, викликані вторгненням Росії та війною у розвитку агропромислового комплексу України з зазначенням можливостей державного впливу на цей процес. Визначено необхідність подальшого виконання цілей сталого розвитку для забезпечення продовольчої стійкості, економічного регіонального та галузевого зростання на рівні держави та регіонів. Проведено аналіз за цілями сталого розвитку для вирішення проблем агропромислового комплексу та наведено рекомендації щодо державного управління процесами подальшого відновлення. Обґрунтовано напрями відновлення сільського господарства України у рамках секторальної євроінтеграції України та потреби у фінансовому та матеріальному забезпеченні. У висновках зазначено необхідність адаптації аграрної політики України до відповідних положень Спільної аграрної політики Європейського Союзу, визначено основні напрями державного управління у реалізації цілей сталого розвитку агропромислового сектору України, ініціативи у трансформації пріоритетних секторів економіки. Також, наголошено про необхідність подальшого міжнародного партнерства та секторальної експертизи підтримки реформ державного управління та побудови спроможності державних інституцій та місцевого самоврядування

Ключові слова: державне управління, агропромисловий комплекс, сталий розвиток, євроінтеграція, економічне відновлення.

Zgara Iryna Kostyantynivna graduate student of the Department of Public Management and Administration, Mariupol State University, St. Preobrazhenska, 6, Kyiv, 03037, tel.: (062) 958-75-00, <https://orcid.org/0009-0005-8645-260X>

GOVERNMENT DIRECTIONS OF SUSTAINABLE RENEWAL OF THE AGRICULTURAL INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE IN THE PROCESS OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The article analyzes the changes and possibilities in the mechanisms of government management in order to fulfill the goals of the sustainable development of the agro-industrial complex of Ukraine, as well as the impact of European integration processes on the formation of a new government policy of economic recovery of priority sectors of the economy. The purpose of the article is to substantiate and determine the main directions of government management in the implementation of the goals of sustainable development of the agro-industrial sector of Ukraine in the conditions of European integration and economic recovery. The information base of the research is the reports and analytical notes of the UN, the Organization for Economic Cooperation and Development, the Institute of Strategic Studies of Ukraine, the data of the Recovery Plan of Ukraine 2032. The article defines the consequences caused by the invasion of Russia and the war in the development of the agro-industrial complex of Ukraine, indicating the possibilities of government influence on this process. The need for further implementation of the goals of sustainable development to ensure food sustainability, economic regional and industry growth at the level of the government and regions was determined. The analysis was carried out according to the goals of sustainable development to solve the problems of the agro-industrial complex, and recommendations were given for the government management of further recovery processes. The directions of the restoration of the agricultural economy of Ukraine within the framework of the sectoral European integration of Ukraine and the need for financial and material support are substantiated. The conclusions indicate the need to adapt the agrarian policy of Ukraine to the relevant provisions of the Common Agrarian Policy of the European Union, define the main directions of government management in the implementation of the goals of sustainable development of the agro-industrial sector of Ukraine, initiatives in the transformation of priority sectors of the economy. It was also emphasized the need for further international partnership and sectoral expertise to support public administration reforms and build the capacity of government institutions and local self-government

Keywords: public administration, agro-industrial complex, sustainable development, European integration, economic recovery.

Постановка проблеми. Стратегічним завданням державної аграрної політики України є перетворення аграрного сектору на високоефективний,

конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави. Цілі сталого розвитку України 2030 року відображали поступовий рух України до реалізації стратегії сталого розвитку. Але, з початком воєнних дій в Україні була прийнята перехідна рамкова програма (ПРП) 2022-2023 рр., яка стала стратегічним документом Організації Об'єднаних Націй (ООН) в Україні, розробленим на підтримку реагування уряду України на економічні та соціальні наслідки, викликані вторгненням Росії та війною проти України. В основу ПРП покладено керівні принципи Глобального порядку денного на період до 2030 року, який узгоджується з Національним планом відновлення України. Заходи, передбачені ПРП, відображають тісну міжгалузеву співпрацю та партнерські відносини між ООН і міністерствами та іншими державними органами. ПРП було розроблено Представництвом ООН в Україні у тісній співпраці з урядовими партнерами та ключовими міжнародними партнерами у сфері розвитку. ПРП служить містком між попередньою Рамковою програмою партнерства між Україною та ООН (2018-2022 рр.) та новою Рамковою програмою співробітництва ООН у сфері сталого розвитку (2024-2027 рр.). Наразі, в Цілях сталого розвитку України №2, 8, 11, 12, 17 закладено показники розвитку різних напрямів агропромислового комплексу (АПК) України, в тому числі подолання продовольчої кризи, стійкого економічного регіонального та галузевого зростання на рівні держави та регіонів, впровадження принципів органічного сільського господарства, скорочення потрапляння хімічних (штучних) шкідливих речовин у повітря, воду і ґрунт, з тим, щоб звести до мінімуму їх негативний вплив на здоров'я людей та навколишнє середовище та інше. Україна поступається європейським країнам за рівнем економічної складності та диверсифікації. Тим часом сільське господарство України годує понад 400 млн. людей у всьому світі, причому на основні зернові та олійні культури припадає понад 10% світового експорту, а в деяких випадках – майже половина світового експорту. Порушення функціонування українського аграрного сектору може призвести до продовольчої кризи в країнах інших регіонів. Тому секторальна євроінтеграція та відновлення пріоритетних галузей економіки є наразі головним завданням державної політики України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, які проводяться в останні роки науковцями Гуторовим О. [1], Гуторовою О. [1], Жовнірчик Я. [2] присвячено розвитку економічних механізмів забезпечення агропромислового комплексу України. Багато хто з науковців Латинін М. [3], Могильний О. [4], Харченко Т. [3] займаються питаннями реалізації цілей сталого розвитку для розвитку сільського господарства, фермерства, збереження лісових та водних ресурсів. Продовження системних досліджень розвитку державних механізмів агропромислового сектору дозволить виявити сучасні потреби та необхідні зміни у процесі євроінтеграції України та економічного відновлення.

Метою статті є обґрунтувати та визначити основні напрями державного управління у реалізації цілей сталого розвитку агропромислового сектору України в умовах євроінтеграції та відновлення економіки.

Виклад основного матеріалу. Сільське господарство є фундаментальною галуззю для економіки України та добробуту населення. Земельна реформа є однією з найбільш широко обговорюваних реформ в новітній історії України. Прийняття закону про оборот землі та рішення про відкриття ринку землі є важливим кроком на шляху до економічного та соціального розвитку сільських районів, оскільки це перетворює землю на цінне володіння. Мораторій на продаж землі перешкоджає тим, хто хоче продати свою землю або побудувати невеликі, але життєздатні ферми, і штучно знижує ставки оренди землі. Земельна реформа об'єднує ключові питання сталого економічного зростання, довкілля та зайнятості, що також є одним із 4 стратегічних стовпів партнерства ООН-України, і тому вона відіграє важливу роль у пришвидшенні сталого та «зеленого» економічного розвитку [5-6].

Відкриття та розвиток ринку сільськогосподарських земель є важливими для досягнення цілої низки узгоджених цільових показників цілей сталого розвитку (ЦСР). Землеволодіння та право на продаж землі, при поєднанні з наданням підтримки дрібним фермерам, мають основоположне значення для зниження рівня бідності, запровадження цільових програм соціальної допомоги малозабезпеченим та підвищення стійкості соціально незахищених верств населення (ЦСР 1). Втручання, особливо спрямоване на дрібних фермерів, збільшує доступність збалансованого харчування для місцевого споживання та покращує стійкість систем виробництва (ЦСР 2). Динамічний аграрний сектор розширює економічні можливості жінок і тим самим сприяє забезпеченню гендерної рівності та розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат (ЦСР 5). Він сприяє поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх, особливо молоді (ЦСР 8). Покращення землекористування, підтримка дрібних фермерів та сприяння вирощуванню цінних культур допомагають у забезпеченні захисту, відновлення та сприяння сталому використанню наземних екосистем (ЦСР 15). Заплановані інституційні реформи та зусилля з розбудови потенціалу сприяють покращенню доступу до правосуддя і створенню ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях (ЦСР 16). «Добровільні керівні принципи відповідального регулювання питань володіння і користування земельними, рибними і лісовими ресурсами» містять ще одну важливу низку кращих міжнародних практик покращення регулювання землекористування. Таким чином, впровадження вищезазначених «Добровільних керівних принципів» сприяє досягненню Цілей сталого розвитку [6-7].

За роки війни в Україні ООН зосередилися на швидкій оцінці завданої шкоди та потреб на відновлення, виконаної ООН, Світовим банком, ЄС і

Урядом у 2023 році. У деяких випадках через обмеженість фізичного доступу до найбільш постраждалих районів використовувалися альтернативні інструменти збирання даних для отримання необхідних результатів, як-от супутникові знімки, засоби дистанційного зондування й геоінформаційної системи. ООН сфокусувалося на посиленні спроможності влади формувати, збирати й аналізувати дані. Ключовими національними партнерами в цій роботі були Державна служба статистики України, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерство соціальної політики України та Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. У 2022 році ООН і Уряд розробили Стратегію щодо підтримки зберігання зерна, спрямовану на модернізацію та оптимізацію складських потужностей малих і середніх фермерських господарств із метою збереження якомога більшої частини врожаю 2021 та 2022 років і запобігання катастрофі у сфері продовольчої безпеки не лише в Україні, а й в усьому світі, враховуючи глобальну залежність від експорту продовольства з України. Згідно з цією стратегією ООН надала фермерам альтернативні зерносховища й засоби механізації, аби вони краще розпорядилися зерновими та зібраним урожаєм і зберегли свої джерела засобів до існування [5-6].

Іншою ключовою ініціативою стало надання ООН підтримки в цифровізації експорту зернових і продовольства відповідно до глобальних стандартів ООН щодо спрощення торгівлі та електронних бізнесових операцій. Зокрема, ООН перевела на цифрову платформу торговий коридор від Одеси до Констанци, залучивши для цього експертів портової спільноти Одеського порту і прискоривши таким чином торгівлю та підвищивши її ефективність. Крім того, було підготовлено техніко-економічне обґрунтування цифрового конвеєра даних для експорту Чорноморським зерновим коридором.

Аграрна сфера зіштовхнулася з серйозними наслідками війни в Україні та зазнала значних втрат внаслідок повномасштабного вторгнення. За даними Міністерства аграрної політики України, а також дослідження, проведеного Київською школою економіки, повна вартість збитків, що нанесені галузі сільського господарства внаслідок вторгнення, станом на 2022 рік складала 6,6 млрд. дол. США. Непрямі втрати, що виникли внаслідок зниження обсягів виробництва, блокади портів, а також підвищення витрат виробництва складають 34,25 млрд. дол. США, з яких 11,2 млрд. дол. США – втрати в секторі рослинництва, через зменшення показників виробництва, 348,7 млн. дол. США – втрати в сфері тваринництва. Скорочення виробничих процесів озимих культур призвело до збитків в 3 млрд. дол. США, збитки в секторі багаторічних культур склали 322 млн. дол. США. Окремо варто окреслити втрати через проблеми в логістичних процесах – 18,5 млрд. дол. США [8].

Також, нанесені збитки 2653 суб'єктам господарювання, що входять в агропромисловий комплекс України. При цьому, площа багаторічних

насаджень зменшилась на 9 тис. га, а ріллі на 1,9 млн. га. Через мінування територій існує потреба в проведенні обстеження та розмінування площі приблизно 1 млн. га. Зросла вартість виробничих процесів, через підвищення цін на паливо, добрива та посівні культури. Суттєві збитки нанесено сфері рослинництва. Показники виробничих обсягів впали до 35-40% відносно попереднього року, що викликано зменшенням площ посіву та зниження показників врожайності. Також, за даними Міністерства аграрної політики України, збитки внаслідок викрадення окупаційними військами складають близько 500 тис. тон зерна, декілька десятків тисяч тон олії соняшника та велику кількість овочів. Тваринництво також зазнало значних втрат. Профільне міністерство повідомляє про знищення близько 15-20% рогатої худоби, поголів'я в сфері птахівництва та розведення свиней. Значно впало виробництво продукції сфери тваринництва в постраждалих регіонах. Спостерігається зниження показників експорту внаслідок блокування морських портів з 6-7 млн. тон в місяць до приблизно 1,5 тон. Це стало фактором впливу на внутрішні ціни для реалізації продукції агробізнесу до рівня нижче собівартості в весняний період [9].

Значні руйнування та економічні втрати зумовлюють необхідність масштабної відбудови України. Водночас таке відновлення могло б дати додатковий поштовх для модернізації країни. Щоб максимально використати цю можливість, Україна має побудувати ефективну архітектуру для відновлення.

Інституційна архітектура для відновлення фокусується на створенні ефективної системи управління для повоєнного відновлення та втілення цієї системи управління в архітектуру публічного управління для забезпечення довготермінових і сталих рішень у сфері урядування. Національна Рада Відновлення (Нацрада) є колегіальним органом, який розробляє рекомендації щодо відновлення України. Нацрада розробила загальну структуру відновлення в межах своїх робочих груп (рис.1.).

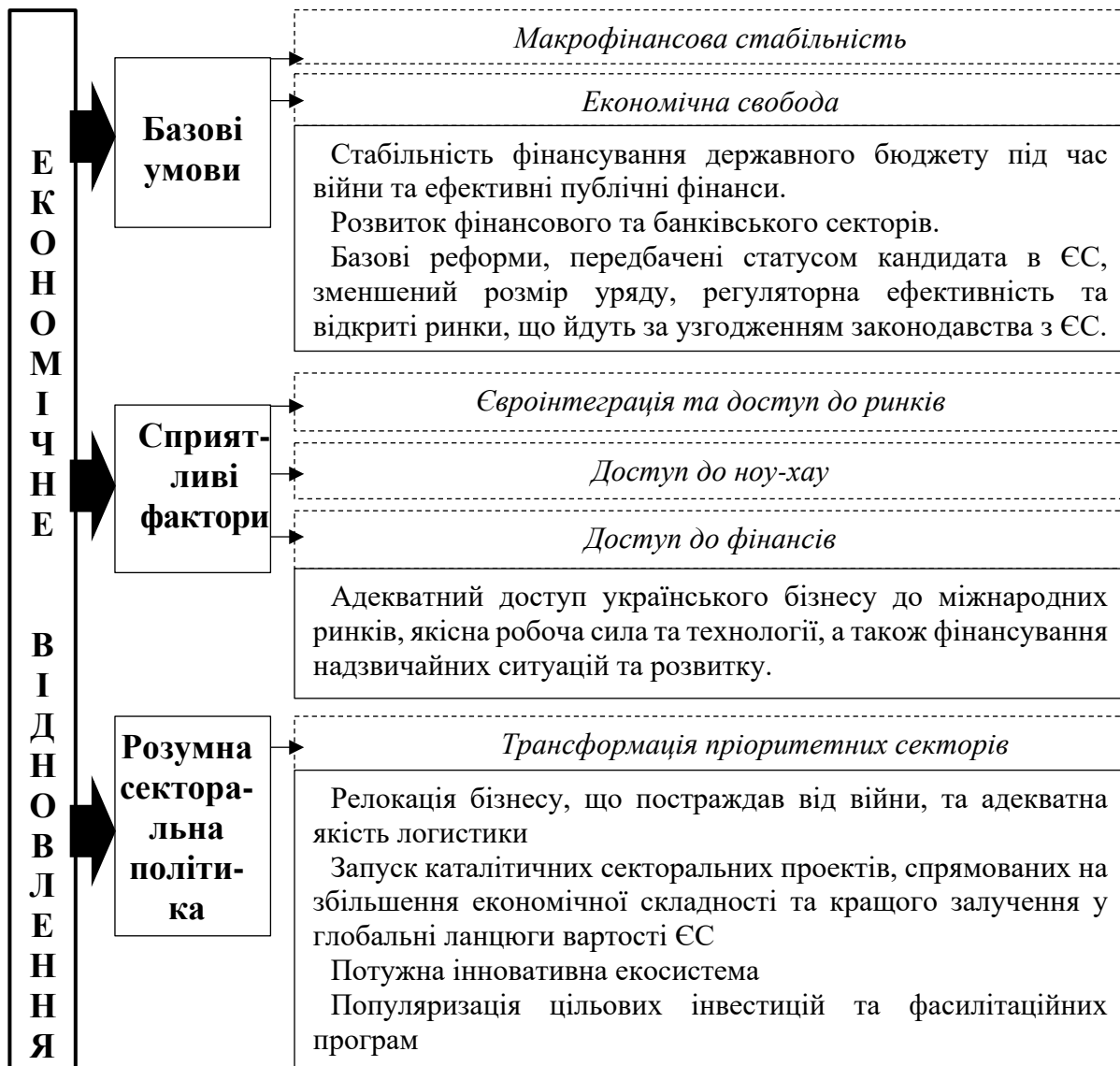

Рис. 1. Економічне відновлення України в умовах євроінтеграції [10]

Нацрадою пропонуються наступні ініціативи у трансформації пріоритетних секторів економіки: вирішити нагальні секторальні завдання (координована релаксація підприємств та організація внутрішньої та міжнародної логістики); розпочати галузеві проєкти, спрямовані на покращення складності продукції України та її залучення до ланцюгів вартості ЄС або глобальних ланцюгів, а також на вирішення ключових глобальних тенденцій (сталий розвиток, зелений перехід, цифровізація); побудувати потужну інноваційну екосистему (сприятливі передумови; достатня підтримка в розробці, комерціалізації та масштабуванні); сприяти залученню прямих іноземних інвестицій для залучення в Україну найбільших міжнародних компаній (страхування від воєнних ризиків для інвестиційних проєктів, а також спеціальні інвестиційні стимули; цільові програми сприяння та сприяння інвестиціям).

Успішна трансформація пріоритетних галузей України шляхом виробництва більшої різноманітності товарів і послуг зміцнить не лише внутрішнє виробництво, але й позитивно вплине на світові ринки, зокрема у сфері продовольчої безпеки. За планом відновлення України розроблено національні програми у рамках секторальної інтеграції України, щодо розвитку сільського господарства зазначено проекти та фінансові потреби у табл.1.

Таблиця 1

Національні програми відновлення 8. Поглиблений аналіз [11]

Проекти	Фінансові потреби, млрд. дол. США	Ключовий показник ефективності	Інші ініціативи
Розвиток переробки (крохмаль, сиропи, глютен, лецитин, протеїн, м'ясо, молоко) відповідно до принципів Зеленої угоди ЄС	-10,2	Інвестиції в пріоритетні сектори	Нормативні вимоги Н2
Будівництво системи іригації на 1 млн. га	-4	Збільшення економічної складності	Співпраця із західними партнерами (у т.ч. потенційними покупцями)
Розвиток сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю (овочі, фрукти, ягоди, насіння)	-7,7		
Рекультивация пошкоджених земель	1,6	Зростання експорту	Деокупація / зниження ризиків східних регіонів
Збільшення виробництва м'яса, молока, яєць	-5,5	Створено нові робочі місця	
Сприяння переходу агропродовольчого сектору до «зеленого» зростання	-1,1		Програма перекваліфікації для співробітників з технічною освітою
Оперативне відновлення після війни 10,5 тис. агро підприємств	-6,5		

Потужний галузевий досвід партнерів з розвитку матиме величезне значення для розробки дієвих планів відновлення саме у європейській інтеграції України. Завдяки своїй експертизі міжнародні партнери можуть підтримувати реформу державного управління та побудову спроможності державних інституцій та місцевого самоврядування. Крім того, міжнародні партнери можуть підтримувати неурядовий сектор, щоб забезпечити ефективну співпрацю між усіма стейколдерами процесу відновлення. Своєчасне та послідовне надання будь-яким належним чином фінансової чи матеріальної допомоги для відновлення буде одним із найважливіших способів підтримки України у процесі її відновлення. Крайні практики забезпечення прозорості та

підзвітності процесу відновлення будуть вирішальними для ефективною післявоєнної відбудови [9].

Проблемами в агропромисловому секторі залишаються: дефіцит електричної та інших видів енергії впливає на здатність фермерів і агропідприємств ефективно функціонувати; брак у фермерів достатніх засобів для переробки зерна на місці; руйнування транспортної інфраструктури негативно позначається на доступі до ринків. Тому, пріоритетами держави у підтримці АПК є: надання допомоги фермерам – зерносховищ, засобів механізації, фінансування; інвестування в місцеві переробні потужності та інфраструктуру для усунення проблем з експортом; підтримка розмінування малих і середніх фермерських господарств [9].

Висновки. Важливим залишається адаптація аграрної політики України до відповідних положень Спільної аграрної політики ЄС, приведення вітчизняного законодавства в цій сфері у відповідність до вимог, пов'язаних зі вступом України до ЄС. При цьому законодавчі та нормативно-правові акти, які аграріям буде складно впровадити в умовах війни, доцільно ухвалювати з відтермінованим строком уведення в дію – після завершення воєнного стану (а в окремих випадках – із запровадженням адаптаційного періоду дії окремих положень після його завершення). Також, актуальним залишається продовження дії зернової ініціативи, збільшення терміну її реалізації на рік або до припинення дії воєнного стану. Забезпечення умов для проведення аграріями всього необхідного комплексу польових робіт є головною умовою досягнення цілей сталого розвитку України. Також, важливими напрямками механізмів державного управління повинні стати сприяння відновленню поголів'я тварин та відбудові тваринницьких комплексів; розширення зернової ініціативи на Миколаївський портовий вузол, а також включення до угоди можливості імпорту мінеральних добрив до українських портів.

Варто зазначити, що державна підтримка залишається на рівні, нижчому за задекларовані Урядом цілі, і в минулому значною мірою охоплювала великі фермерські господарства, включаючи деякі агрохолдинги. Для забезпечення прозорості державного ринку землі необхідно завершити повну інвентаризацію та реєстрацію земель державної та комунальної власності. Прозора приватизація земель державної власності допоможе в реалізації державних планів децентралізації. Доходи мають бути спрямовані на відновлення напівзруйнованої сільської інфраструктури.

Література:

1. Гуторова О.О., Гуторов О.І. Особливості розвитку та напрями удосконалення інноваційної діяльності в АПК. *Аграрні інновації*. 2023. №17. С.211-217.
2. Жовнірчик Я. Ф., Гусев В. О. Удосконалення механізму формування інвестиційного клімату у сфері агропромислового комплексу України. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2022. № 18. С. 1079-1100.

3. Латинін М., Харченко Т. Результативність функціонування фінансово-економічного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. №3(9). С. 68-86. [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-3\(9\)-68-86](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-3(9)-68-86)
4. Могильний О. М. Удосконалення організаційно-економічного механізму стійкого розвитку аграрної сфери: теоретико-методологічні засади. *Економіка та держава*. 2022. №5. С.19-27.
5. Земельна реформа: Аналітична довідка ООН. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-07/UN%20Policy%20Paper%20on%20LAND%20REFORM_UKR_FINAL.pdf (дата звернення 28.02.2024).
6. Зусилля з раннього відновлення України: Звіт про результати роботи ООН за 2022 рік. Київ: ООН Україна, 2023. 18 с.
7. Стратегія сталого розвитку України 2030 рр. ООН Україна. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (дата звернення 28.02.2024).
8. Агропромисловий комплекс України, огляд ніші та реалії сьогодення. Команда UC.Market. URL: <https://blog.youcontrol.market/aghropromislovii-kompliksi-ukrayini-oghliad-nishi-ta-riekaliyi-soghodiennia/> (дата звернення 28.02.2024).
9. Аграрний сектор економіки: підсумки 2022 та прогноз на 2023 рік. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ahramnyu-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnoz-na-2023-rik> (дата звернення 28.02.2024).
10. Декларація Лугано. Ukraine Recovery Conference. URL: <https://ua.urc-international.com/materiali-konferentsiyi> (дата звернення 28.02.2024).
11. План відновлення України: сильні та слабкі сторони. Lb.ua: дорослий погляд на світ. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_vidnovlennya_ukraini_silni.html (дата звернення 28.02.2024).

References:

1. Hutorova, O.O., & Hutorov, O.I. (2023). Osoblyvosti rozvytku ta napriamy udoskonalennia innovatsiinoi diialnosti v APK [Peculiarities of development and directions for improvement of innovative activity in agriculture]. *Ahrarni innovatsii – Agrarian innovations*, 17, 211-217 [in Ukrainian].
2. Zhovnirchuk, Ya. F., & Gusiev, V. O. (2022). Udoskonalennia mekhanizmu formuvannia investytsiinoho klimatu u sferi ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy [Improvement of the investment climate formation mechanism in the agro-industrial complex of Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok – Public administration and regional development*, 18, 1079-1100 [in Ukrainian].
3. Latynin, M., & Kharchenko, T. (2021). Rezultatyvnist funktsionuvannia finansovo-ekonomichnoho mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання staloho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Effectiveness of the functioning of the financial and economic mechanism of the state regulation of sustainable development of the agrarian sector of the economy of Ukraine]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Bulletin: State Administration*, 3(9), 68-86 [in Ukrainian].
4. Mohylnyi, O. M. (2022). Udoskonalennia orhanizatsiinoekonomichnoho mekhanizmu stiikoho rozvytku ahrarnoi sfery: teoretyko-metodolohichni zasady [Improvement of the organizational and economic mechanism of sustainable development of the agrarian sphere: theoretical and methodological principles]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 5, 19-27 [in Ukrainian].
5. Zemelna reforma: Analitychna dovidka OON [Land reform: Analytical reference of the UN]. (n.d.). *ukraine.un.org*. Retrieved from https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-07/UN%20Policy%20Paper%20on%20LAND%20REFORM_UKR_FINAL.pdf [in Ukrainian].

6. *Ukraine's Early Recovery Efforts: UN Performance Report 2022 (2023)*. Kyiv: UN Ukraine [in Ukrainian].

7. *Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy 2030 rr [Sustainable Development Strategy of Ukraine 2030]*. (n.d.). *undp.org*. Retrieved from https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf [in Ukrainian].

8. *Ahropromyslovyi kompleks Ukrainy, ohliad nishi ta realii sohodennia [The agro-industrial complex of Ukraine, an overview of the niche and today's realities]*. (n.d.). *blog.youcontrol.market*. Retrieved from <https://blog.youcontrol.market/aghropromislovii-kompleks-ukrayini-oghliad-nishi-ta-riekaliyi-soghodiennia/> [in Ukrainian].

9. *Ahrarnyi sektor ekonomiky: pidsumky 2022 ta prohnoz na 2023 rik [The agricultural sector of the economy: the results of 2022 and the forecast for 2023]*. (n.d.). *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ahraryy-sektor-ekonomiky-pidsumky-2022-ta-prohnoz-na-2023-rik> [in Ukrainian].

10. *Deklaratsiia Luhano [Declaration of Lugano]*. (n.d.). *ua.urc-international.com*. Retrieved from <https://ua.urc-international.com/materiali-konferenciyi> [in Ukrainian].

11. *Plan vidnovlennia Ukrainy: sylni ta slabki storony [Ukraine's Recovery Plan: Strengths and Weaknesses]*. (n.d.). *lb.ua*. Retrieved from https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_vidnovlennya_ukraini_silni.html [in Ukrainian].

УДК 351:32.019.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-205-214](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-205-214)

Ісаченко Дмитро Сергійович аспірант кафедри публічного управління та публічної служби Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, НУ «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м.Львів, 79000, <https://orcid.org/0009-0000-7478-1258>

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ПОСЛУГ В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. Діджиталізація державних послуг в контексті демократичного розвитку суспільства визначається як ключова тенденція у розвитку системи публічного управління протягом останніх років. Вивчення зарубіжного досвіду у цьому напрямі є важливим для української держави, зважаючи на її євроінтеграційні прагнення. Зокрема, важливо ретельно проаналізувати, як саме у світі відбувається діджиталізація державних послуг, оцінити переваги та недоліки існуючих моделей через призму можливостей їх впровадження в Україні.

Метою статті є вивчення особливостей зарубіжного досвіду діджиталізації державних послуг в контексті демократичного розвитку суспільства та обґрунтування рекомендацій щодо його застосування в Україні.

У статті розкрито позитивний зміст зарубіжного досвіду діджиталізації державних послуг в контексті демократичного розвитку суспільства. Розглянуто досягнення низки країн (Сінгапур, Канада, Естонія, Данія, а також ЄС) у сфері цифрової трансформації управлінських процесів. Зокрема акцентовано увагу на естонському досвіді впровадження електронних державних послуг під час проведення виборів. Виокремлено низку ключових показників, що відображають основні аспекти цифрової трансформації державних послуг та допомагають розширити їхню доступність, ефективність та відкритість для громадян. Звернено увагу на виявлені ризики, які можливі під час реалізації процесів цифровізації. Обґрунтовано пропозиції щодо впровадження кращих надбань розвинутих демократичних держав у сфері діджиталізації державних послуг в Україні.

У висновку наголошено: впровадження цифрових технологій у сфері публічного управління, таких як штучний інтелект та аналітика даних, розподілений реєстр, електронна ідентифікація, електронні сервіси, сприяє інноваційному розвитку і зменшенню бюрократичних процедур а також забезпечує підвищення якості, доступності та ефективності управлінських послуг у сфері державних послуг. Для поліпшення роботи майбутніх

цифрових систем, що використовуються в управлінських процесах у сфері державних послуг, важливо враховувати та вирішувати виклики та ризики, які стоять на перепоні демократичного розвитку суспільства.

Ключові слова: діджиталізація, державні послуги, публічне управління, державна політика, цифровізація, електронне врядування, демократичний розвиток

Isachenko Dmytro Sergiyovych graduate student Public Administration and Public Service Institute of Administration, Public Administration and Professional Development, Lviv Polytechnic University, St. Stepana Bandera, 12, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0009-0000-7478-1258>

DIGITIZATION OF PUBLIC SERVICES IN THE CONTEXT OF DEMOCRATIC DEVELOPMENT OF SOCIETY: FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. Digitization of public services in the context of the democratic development of society is defined as a key trend in the development of the public administration system in recent years. The study of foreign experience in this direction is important for the Ukrainian state, taking into account its European integration aspirations. In particular, it is important to carefully analyze how the digitalization of public services is taking place in the world, to assess the advantages and disadvantages of existing models through the prism of the possibilities of their implementation in Ukraine.

The purpose of the article is to study the peculiarities of the foreign experience of digitalization of public services in the context of the democratic development of society and to substantiate recommendations for its application in Ukraine.

The article reveals the positive content of the foreign experience of digitization of public services in the context of the democratic development of society. The achievements of a number of countries (Singapore, Canada, Estonia, Denmark, as well as the EU) in the field of digital transformation of management processes are considered. In particular, attention is focused on the Estonian experience of implementing electronic public services during elections. A number of key indicators reflecting the main aspects of the digital transformation of public services and helping to expand their accessibility, efficiency and openness for citizens have been highlighted. Attention is drawn to the identified risks that are possible during the implementation of digitization processes. Proposals regarding the implementation of the best assets of developed democratic states in the field of digitalization of public services in Ukraine are substantiated.

The conclusion emphasizes: the introduction of digital technologies in the field of public administration, such as artificial intelligence and data analytics, distributed register, electronic identification, electronic services, contributes to

innovative development and reduction of bureaucratic procedures, and also ensures an increase in the quality, availability and efficiency of management services in the field of public administration services. To improve the operation of future digital systems used in management processes in the field of public services, it is important to consider and solve the challenges and risks that stand in the way of the democratic development of society.

Keywords: digitalization, public services, public administration, public policy, digitalization, electronic governance, democratic development

Постановка проблеми. Діджиталізація державних послуг в контексті демократичного розвитку суспільства визначається як ключова тенденція у системі публічного управління протягом останніх років. Україна відзначається значними досягненнями в цій сфері, посідаючи високе положення серед найбільш розвинених країн світу. Тим не менше, вивчення зарубіжного досвіду у цьому напрямі є важливим для української держави, зважаючи на її євроінтеграційні прагнення.

Проблемою є те, що в кожній країні існують специфічні підходи до надання електронних послуг органами державної влади. Тому важливо ретельно проаналізувати, як саме у світі відбувається діджиталізація державних послуг, оцінити переваги та недоліки існуючих моделей через призму можливостей їх впровадження в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діджиталізація державних послуг досліджується у працях багатьох науковців, зокрема, таких як Білоцерківська Н. [1], Данько Ю. [1], Марченко Л. [2], Мурач Д. [5], Ортіна Г. [3], Полішко М. [4], Рибальченко Н. [3], Стогова О. [5], Фросіняк Р. [6].

Ці та інші вчені вивчають особливості діджиталізації публічної влади та управлінських процесів із врахуванням вітчизняного та світового досвіду; розглядають різні напрями надання електронних державних послуг, зокрема, таких як електронне голосування, діджиталізація системи податкового адміністрування тощо, а також досліджують можливості впровадження таких послуг в Україні з урахуванням досвіду розвинених країн світу.

Проте стрімкий розвиток діджиталізації у сфері надання державних послуг вимагає постійної уваги науковців, і саме вивчення позитивного зарубіжного досвіду і можливостей його впровадження буде корисним для розвитку діджиталізації державних послуг в контексті демократичного розвитку суспільства. Потреба покращення якості процесів діджиталізації державних послуг в Україні на основі застосування зарубіжного досвіду зумовили вибір теми даного дослідження.

Мета статті. Метою дослідження, представленого у статті, стало обґрунтування особливостей зарубіжного досвіду діджиталізації державних послуг в контексті демократичного розвитку суспільства та обґрунтування рекомендацій щодо його застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах управління у різних сферах, включаючи публічне управління та адміністрування, трансформується на основі широкого застосування цифрових технологій. Цифрові рішення сприяють взаємодії з державними органами, наданню послуг громадянам та оптимізації роботи державних структур.

Позитивний вплив діджиталізації на демократичний розвиток суспільства полягає в тому, що цифровізація усіх сфер життєдіяльності країни суттєво змінює суспільні відносини, їх правове регулювання, породжує нові виклики та очікування. Переведення державних послуг у цифровий формат покликане забезпечувати прозорість, відкритість, контроль і взаємодію між публічною владою та населенням, сприяти утвердженню рівності й справедливості, а також підтримувати та розвивати демократію в цілому.

Україна активно працює у цьому напрямку, сприяючи розвитку цифрової економіки та впроваджуючи додаток "Дія" [10], за допомогою якого, зокрема, реалізуються і державні послуги.

Впровадження цифрових технологій у сфері публічного управління, таких як штучний інтелект та аналітика даних, розподілений реєстр, електронна ідентифікація, електронні сервіси, сприяє інноваційному розвитку і зменшенню бюрократичних процедур а також забезпечує підвищення якості, доступності та ефективності управлінських послуг.

Разом з тим, успішна діджиталізація державних послуг також має справу з такими ризиками та викликами, як етичні аспекти використання штучного інтелекту, а також рівність доступу усіх верств населення до цифрових рішень. Таким чином, для поліпшення роботи майбутніх цифрових систем, що використовуються в управлінських процесах, важливо враховувати та вирішувати ці виклики та ризики.

Світовий досвід діджиталізації управлінських процесів у сфері надання державних послуг заслуговує на особливу увагу, оскільки він підкреслює значущість цифрових технологій у публічному управлінні як засобу підвищення ефективності, доступності та якості державних послуг. Деякі країни відзначають очевидні переваги діджиталізації державних послуг, але одночасно вказують на виклики та проблеми, що виникають під час їх реалізації. З урахуванням стрімкого розвитку технологій існує необхідність постійного моніторингу та оновлення стратегій діджиталізації в контексті змін в технологічному, соціальному та економічному середовищі.

Початок діджиталізації державних послуг був відзначений у Сінгапурі. З 1980 року уряд цієї країни визначив завдання впровадження Програми цифровізації державних служб до 2000 року (The Civil Service Computerisation Programm). У результаті в 1998 році було запущено державний портал www.gov.sg, який управляється відділом громадських комунікацій Міністерства зв'язку та інформації і висвітлює оголошення про політику, актуальну інформацію та новини країни, а також про державні послуги для

населення, такі як запис до лікаря, служба зайнятості, виклик поліції, зміна складу сім'ї та інші [7].

У 1999 році канадським урядом була запущена ініціатива "Електронна Канада" (e-Canada) з метою надання громадянам та бізнесу швидкого та ефективного доступу до необхідної інформації та поліпшення доступності урядових послуг в цілому. На сьогодні в Канаді триває процес цифрової трансформації управлінських процесів, і уряд активно реалізує різноманітні ініціативи, такі, наприклад, як "Стратегія кібербезпеки 2019-2024" та "Стратегія цифрового уряду 2021-2025". Одним із прикладів діджиталізації державних послуг в цій країні є проект уряду щодо використання блокчейн-технологій у сфері лісового господарства, за допомогою яких планується поліпшити відстеження операцій з вирубки лісів та зберігання важливої інформації про стан лісових ресурсів [8].

В Європейському Союзі існує система показників для моніторингу та оцінювання процесів діджиталізації державних послуг, що дозволяє визначити ступінь впровадження цифрових технологій та електронних послуг у сфері публічного управління. До цих показників відносяться:

1) відсоток користувачів Інтернету, які надіслали заповнені заявки до органів державної влади через Інтернет. Цей показник свідчить про рівень прийняття електронних послуг громадянами. Високий показник може свідчити про зручність та доступність електронних сервісів для населення;

2) складність е-послуг. Рівень складності е-послуг в країні вимірюється показником попередньо заповнених форм та ступенем зворотнього зв'язку з органами влади. Це може вказувати на те, наскільки просто та зрозуміло громадяни можуть використовувати електронні послуги та як ефективно можуть взаємодіяти з органами влади;

3) сформованість е-послуг. Цей показник вимірює ступінь онлайн завершення послуги та взаємодії з сектором публічного управління, яка може здійснюватися повністю онлайн. Його високий рівень свідчить про розвиненість електронних послуг та готовність державних органів до повного переходу до онлайн-формату;

4) відкриті дані. Показник відкритих даних вимірює доступність і використання відкритих даних органів державної влади і місцевого самоврядування. Відкриті дані сприяють прозорості та взаємодії між владою та громадянами.

Ці показники відображають ключові аспекти цифрової трансформації державних послуг та допомагають оцінити їхню доступність, ефективність та відкритість для громадян.

Однією з провідних країн у впровадженні цифрових державних послуг справедливо визнається Данія, і це досягнення частково пояснюється активною державною політикою у цій сфері. Варто розглянути деякі ключові аспекти, які дозволили Данії вирізнитися в цьому напрямку:

- державна політика, орієнтована на результат (уряд Данії встановив чіткі пріоритети для впровадження цифрових державних послуг, зосереджуючись на покращенні ефективності, спрощенні правил та наданні кращих соціальних послуг. Це сприяло спрощенню процесів та дало можливість сфокусуватися на покращенні життя та добробуту своїх громадян);

- використання новітніх технологій (Данія активно використовувала нові технології для покращення якості управління в державному секторі. Це включало в себе використання штучного інтелекту, аналітики даних та інших інновацій);

- послідовність та гнучкість впровадження цифрових державних послуг (зусилля данського уряду були спрямовані на те, щоб державне управління стало гнучким і послідовним, що означало використання нових технологій та прийняття цифрових рішень для поліпшення управлінських процесів);

- спрощення реєстрації та правил надання електронних державних послуг (важливий акцент робився на зменшенні бюрократії через спрощення реєстраційних процедур та правил, що дозволило державним службовцям мати більше часу для виконання основних завдань);

- публічна адміністрація для громадян (орієнтація на покращення якості послуг соціального забезпечення для громадян у різних секторах є ще одним важливим завданням впровадження цифрових державних послуг в Данії).

Розглянуті аспекти дають підстави вести мову про стратегічну основу для розвитку цифрових державних послуг в Данії та допомогли країні стати одним із лідерів в цій сфері.

Також варто розглянути естонський досвід діджиталізації державних послуг. Ця країна позиціонується серед європейських країн як лідер у впровадженні електронних послуг серед населення. Унікальність електронної демократії в Естонії полягає в тому, що до її формування були включені як державні інституції, так і громадянське суспільство. Владні органи ведуть моніторинг, адаптують і приводять відповідно до законодавства розвиток інформаційного суспільства, забезпечуючи доступ громадян до інформаційних ресурсів. В сучасних умовах в Естонії практично відсутні державні послуги, які б не використовували елементи інформаційно-комунікаційних технологій. Для підтримки та розвитку електронної демократії регулярно витрачається близько 1% ВВП, що складає 20-30 млн. євро щорічно. Проект "Будемо разом", який реалізовується урядом Естонії, передбачає проведення безкоштовних курсів комп'ютерної грамотності для всіх охочих протягом кількох років.

Цікаво, що ще у 2005 році в Естонії відбулися місцеві вибори, під час яких була вперше впроваджена можливість електронного голосування за

допомогою особистої електронної ідентифікаційної картки. Та ж сама технологія була застосована на парламентських виборах у 2007 році. У рамках цього процесу виборець мав можливість подати свій голос кілька разів, проте зараховувався тільки останній голос. Під час першого впровадження електронного голосування в 2005 році цю послугу використало близько 1,85% виборців. Проте до 2011 року цей показник зріс і становив вже 25%, а на виборах 2019 року електронне голосування використовувало практично половина виборців [9].

Також в Естонії уряд створив електронну платформу www.eesti.ee за допомогою інформаційних технологій, яка в одному місці надає доступ до різноманітних державних послуг, таких як отримання медичних послуг, реєстрація бізнесу, оплата податків тощо. Це сприяло зниженню рівня корупції, ефективній взаємодії між владою та громадянами, а також скороченню бюрократичних процедур. На єдиному порталі попри отримання адміністративних послуг населення може дізнатись актуальну інформацію та рекомендації з різних сфер життя, таких як "культура, спорт та відпочинок", "безпека і захист", "робота та трудові відносини", "здоров'я та рецепти", "сім'я" і багато інших [9].

Естонський досвід діджиталізації державних послуг і, зокрема, впровадження електронного голосування є важливим не лише через сам факт використання цієї технології, але й тим, що за короткий період вдалося повернути до неї значну кількість населення. Особливість естонського досвіду впровадження електронного голосування полягає в тому, що цей процес сприяв підвищенню електоральної активності серед виборців. Такий досвід демонструє, що впровадження електронного голосування може стати сильним стимулом для участі громадян у виборчих процесах. Ураховуючи позитивний вплив на електоральну активність, інші країни можуть враховувати естонський досвід при розгляді можливостей вдосконалення своїх систем голосування та залучення більшого числа громадян до участі у виборах.

Так, цей успіх в Естонії надихнув багато європейських країн, включаючи Францію, Нідерланди та Великобританію, на проведення подібних експериментів. Загалом, треба сказати, що у світі спостерігається тенденція до зростання кількості країн, де голосування через Інтернет стає можливим, хоча наразі не існує країни, де онлайн-голосування є єдиним варіантом. Комітет міністрів Ради Європи у своїх рекомендаціях (CM/Rec(2017)5) [6] визначив стандарти для регулювання онлайн-голосування, які відтворюють основні принципи демократичних виборів і спрямовані на зміцнення довіри до цього виду голосування. Ці стандарти поділяються на три види: правові, операційні та технічні.

Правові стандарти містять вимоги до міжнародних та національних нормативно-правових актів, регулюючи процедуру виборів. Операційні

стандарти стосуються організації виборів та самої процедури електронного голосування. Технічні стандарти визначають технічні аспекти, які мають забезпечити гармонійну роботу програмного забезпечення та електронних пристроїв.

Ці вимоги застосовуються на всіх етапах виборів, включаючи оголошення, підготовку списку виборців, висування кандидатів, агітаційну кампанію, голосування, визначення результатів та їх захист. Наразі найпоширенішими в світі залишаються системи автоматизованого зчитування та обробки паперових бюлетенів, але також є країни, які успішно використовують системи дистанційного голосування через Інтернет, такі як Великобританія, Естонія, Швейцарія, Канада та США. Механізми аутентифікації виборців включають використання спеціальних карт чи програмного забезпечення з дистанційною ідентифікацією.

Розглянуті заходи та досягнуті показники розвинених країн світу слід розглядати як мінімально необхідні для впровадження елементів діджиталізації державних послуг в Україні. Враховуючи аналіз досвіду впровадження електронних послуг у різних країнах світу, можна сформулювати рекомендації щодо впровадження досвіду розвинених країн в Україні:

1. Уніфікація законодавчої бази – розвиток діджиталізації державних послуг повинен базуватися на чіткій законодавчій базі. При цьому Україні важливо враховувати Рекомендації Ради Європи щодо електронного голосування на шляху до її євроінтеграції.

2. Досягнення суспільного консенсусу – для впровадження нових електронних послуг у сфері публічного управління важливо досягти широкого суспільного консенсусу, особливо серед ключових політичних суб'єктів. Це сприятиме зміцненню довіри до нового виду послуг.

3. Забезпечення технологічного розвитку – перед впровадженням нових електронних послуг важливо забезпечити широку підготовку цього процесу через розвиток технологій та комп'ютерної грамотності громадян. Державна політика в сфері технологічного розвитку та освіти має підтримувати широке використання цифрових технологій населенням та забезпечення їх надійності.

4. Здійснення інформаційно-просвітницької кампанії – перед впровадженням нових електронних послуг необхідно проводити роз'яснювальну кампанію, щоб інформувати громадян про їх переваги, пов'язані із використанням цих послуг.

5. Застосування наукового підходу до діджиталізації державних послуг – слід ретельно дослідити з використанням наукових методів. Це не лише сприятиме їх вдосконаленню, але й зміцнить довіру громадян до цифрових інструментів у демократичних процесах.

Ці рекомендації можуть сприяти покращенню процесів діджиталізації державних послуг в Україні в контексті демократичного розвитку суспільства, забезпечуючи їх прозорість, довіру населення та ефективність. У свою чергу, це дасть можливість забезпечити розвиток української держави на демократичних засадах.

Висновки. Загалом, світовий досвід діджиталізації державних послуг свідчить про важливість цього напрямку в розвитку публічного управління, що може призвести до поліпшення їх доступності, транспарентності та ефективності. Досвід таких розвинених країн як Данія, Естонія, Сінгапур та багато інших показує, яких результатів може досягти держава шляхом цифровізації своїх послуг. Зокрема, Естонія як провідна країна у сфері діджиталізації державних послуг досягла максимального результату у цьому напрямку. Тому Україні, незважаючи на значні досягнення у даній площині, все ж варто вивчити надбання розвинених країн для застосування у сфері надання державних послуг у напрямі розвитку держави на демократичних засадах.

Перспективою подальших наукових досліджень у даному напрямку буде вивчення вітчизняного досвіду діджиталізації державних послуг в контексті демократичного розвитку суспільства

Література:

1. Данько Ю., Білоцерківська Н. Електронне голосування : можливості української рецепції // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. 2019. Том 1, № 17. С. 60-72
2. Марченко Л. Діджиталізація системи податкового адміністрування в Україні з урахуванням досвіду розвинених країн світу. Економічний аналіз. Том 32. № 4. 2022. URL: <http://econ.wunu.edu.ua/index.php/econa/article/view/2933> (дата звернення 22.01.2024р.)
3. Ортіна Г.В., Рибальченко Н.П. Діджиталізація публічної влади. Публічне урядування. №1 (29). 2022. С. 104-109.
[https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-1\(29\)-15](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-1(29)-15)
4. Полішко М.С. Діджиталізація управлінських процесів: світовий досвід. URL: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/164354> (дата звернення 21.01.2024р.)
5. Стогова О., Мурач Д. Електронне голосування: проблеми та перспективи запровадження // Юридичний науковий електр. журнал. 2021. № 3. С. 38-41.
6. Фросіняк Р.В. Особливості впровадження діджиталізації участі у виборах як загальносвітовий тренд. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління. Випуск 2(17). 2022. С. 139-148
<https://doi.org/10.52363/2414-5866-2022-2-17>
7. Урядовий портал Сінгапура. Офіційний сайт. URL: <https://www.gov.sg> (дата звернення 21.01.2024р.)
8. Digital Government. Офіційний сайт. URL: <https://www.canada.ca/en.html> (дата звернення 21.01.2024р.)
9. Урядовий портал Естонії. Офіційний сайт. URL: <https://www.eesti.ee/ru> (дата звернення 21.01.2024р.)
10. Дія: Державні послуги онлайн. Офіційний сайт. URL: <https://diia.gov.ua/> (дата звернення 22.01.2024р.)

References:

1. Danko Yu., Bilotserkivska N. (2019). *Elektronne holosuvannya : mozhlyvosti ukrayins'koyi retseptsiyi [Electronic voting: possibilities of the Ukrainian reception]*. Suchasne suspil'stvo: politychni nauky, sotsiologichni nauky, kul'turolohichni nauky. Vol. 1, № 17. P. 60-72
2. Marchenko L. (2022). *Didzhytalizatsiya systemy podatkovoho administruvannya v Ukrayini z urakhuvannyam dosvidu rozvynenykh krayin svitu [Digitization of the tax administration system in Ukraine, taking into account the experience of developed countries]*. Ekonomichnyy analiz. Vol. 32. № 4. URL: <http://econa.wunu.edu.ua/index.php/econa/article/view/2933>
3. Ortina G.V., Rybalchenko N.P. (2022). *Didzhytalizatsiya publichnoyi vlady [Digitization of public authorities]*. Publichne uryaduvannya. №1 (29). P. 104-109.
[https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-1\(29\)-15](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-1(29)-15)
4. Polishko M.S. *Didzhytalizatsiya upravlins'kykh protsesiv: svitovyy dosvid [Digitization of management processes: world experience]*. URL: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/164354>
5. Stognova O., Murach D. (2021). *Elektronne holosuvannya: problemy ta perspektyvy zaprovadzhennya [Electronic voting: problems and prospects of implementation]*. Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal. № 3. P. 38-41.
6. Frosinyak R.V. (2022). *Osoblyvosti vprovadzhennya didzhytalizatsiyi uchasti u vyborakh yak zahal'nosvitovyy trend [Peculiarities of implementation of digitization of participation in elections as a global trend]*. Visnyk NUTSZ Ukrayiny. Seriya: Derzhavne upravlinnya. Vol. 2(17). P. 139-148
<https://doi.org/10.52363/2414-5866-2022-2-17>
7. *Uryadovyy portal Sinhapura [Singapore Government Portal]*. Ofitsiyyny sayt. URL: <https://www.gov.sg>
8. *Digital Govrnmnt*. Ofitsiyyny sayt. URL: <https://www.canada.ca/en.html>
9. *Uryadovyy portal Estonoyi [Estoniya Government Portal]*. Ofitsiyyny sayt. URL: <https://www.eesti.ee/ru>
10. *Diya: Derzhavni posluhy onlayn. [Action: Public services online.]*. Офіційний сайт. URL: <https://diia.gov.ua/>

УДК 159.9.01

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-215-226](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-215-226)

Колтун Вікторія Семенівна доктор державного управління, професор, завідувач кафедри регіональної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, м.Київ, 04050, тел: (044) 481-44-03, <https://orcid.org/0000-0001-8432-873X>

КОМПЛЕМЕНТАРНА ПАРАДИГМА РОЗПОДІЛУ ПОВНОВАЖЕНЬ МІЖ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА МІСЦЕВИМИ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Анотація. Дослідження присвячено виявленню можливості використання позитивного зарубіжного досвіду формування складних комплементарних взаємодій між системами органів місцевого самоврядування і місцевих органів виконавчої влади. Найбільше значення мають описані форми функціональної комплементарності, що є виявом темпоральної парадигми, адже передбачають структурування комплементарних процесів у часі. Вищенаведені положення артикулюють концептуальні засади формування передумов для віднайдення динамічних балансів у системі розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими органами державної влади на сучасному етапі, що є проявом комплементарної парадигми місцевого самоврядування. У даній статті проаналізовано актуальні проблеми впровадження реформи децентралізації на прикладі європейських країн.

Україна в 2014 році задекларувала початок повномасштабних реформ у сфері державного управління та місцевого самоврядування. Однією з найуспішніших реформ, що передбачено у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» реформ, можна вважати реформу децентралізації (місцевого самоврядування та змін до адміністративно-територіального устрою).

Впроваджуючи реформу децентралізації, надзвичайно важливим в даному контексті є досвід європейських країн, для яких ця реформа передбачала не лише передачу управлінських повноважень на місця, а й реформування адміністративно-територіального устрою, що зараз характерно і для України. Для багатьох європейських держав, які стали на шлях впровадження децентралізації характерною була відсутність у місцевих органів влади самоврядних повноважень та достатньої фінансової, демографічної і територіальної спроможності, що є характерним і для України, тому запозичення досвіду проведення реформи децентралізації у провідних європейських країн.

Наголошено, що досвід впровадження та реформування місцевого самоврядування та адміністративно територіального устрою в європейських країнах є унікальним, оскільки при впровадженні реформи було взято за основу адміністративно-територіальний устрій.

Ключові слова: розподіл повноважень, органи місцевого самоврядування, місцеві органи державної виконавчої влади, комплементарність, парадигма, сталий розвиток, зарубіжний досвід, публічне управління.

Koltun Viktoriia Semenivna Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department of Regional Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Kyiv Taras Shevchenko National University, 12/2 Akademika Romodanova Ave., Kyiv, 04050, tel.: (044) 481-44-03, <https://orcid.org/0000-0001-8432-873X>

COMPLEMENTARY PARADIGM OF DISTRIBUTION OF POWERS BETWEEN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AND LOCAL STATE EXECUTIVE BODIES: FOREIGN EXPERIENCE FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE

Abstract. The study is devoted to identifying the possibility of using positive foreign experience in the formation of complex complementary interactions between the systems of local self-government bodies and local executive bodies. The most important are the described forms of functional complementarity, which is a manifestation of the temporal paradigm, because they involve the structuring of complementary processes in time. In the article actual problems of implementation of the reform of decentralisation on the example of European countries are analysed. In 2014 Ukraine declared the beginning of full scaled reforms in the sphere of state management and local self-governing. The above provisions articulate the conceptual principles of the formation of prerequisites for finding dynamic balances in the system of distribution of powers between local self-government bodies and local state authorities at the current stage, which is a manifestation of the complementary paradigm of local self-government. It is stressed that introduction the reform of decentralisation the experience of European countries is extremely important in the context, for which this reform foresaw not only transferring of managerial powers to the local authority and reforming of administrative territorial system, which is now characteristically for Ukraine.

For many European countries, which have become on the road of implementation of decentralisation it was characteristically the absence of self-governing power at local authorities and enough financial, demographic and territorial abilities, which is characteristically for Ukraine, too, that's why borrowing experience from leading European countries, in particular from Poland and France is extremely relevant.

It is stressed, that the experience of implementation and reforming of local self-governing and administrative territorial system in European countries is unique, because as a basis of administrative territorial system was taken when the reform was introduced.

Keywords: distribution of powers, local self-government bodies, local bodies of state executive power, complementarity, paradigm, sustainable development, foreign experience, public administration.

Постановка проблеми. Підходи до взаємодоповнення та взаємодії органів державної влади і органів місцевого самоврядування перебувають у центрі уваги багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Причому об'єктом наукових пошуків виступають як статичні моделі, так і динамічні процеси, що, власне і відображають досліджувану нами, зокрема, у [2; 14] темпоральну комплементарність, іншими словами – процес взаємодоповнення, витлумачений в розрізі часу, що виявляється через систему розподілу повноважень між системою органів місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика комплементарності та розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування і місцевими органами державної виконавчої влади розглядається у значній кількості наукових праць сучасних науковців. Зокрема, ідеться про публікації [3;4;7-12; 15-18]. Незважаючи на значний обсяг публікацій, присвячених різним видам взаємодій органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, комплекс процесів взаємодій, витлумачених в якості атрибутивної властивості феномену місцевого самоврядування – комплементарності – розглядається не широким колом вчених.

Спираючись на використання нами у ряді опублікованих досліджень [13;14] тлумачення об'єкту в якості процесу, вбачається доцільним здійснити аналіз комплементарності системи органів місцевого самоврядування в аспекті взаємодії з місцевими органами виконавчої влади.

Методологія даного дослідження передбачає використання властивостей зовнішнього та внутрішнього середовища діяльності органів місцевого самоврядування в частині забезпечення пом'якшення негативних циклічних явищ та підвищення результативності вирішення питань місцевого значення шляхом реалізації комплементарних функцій для досягнення економії матеріальних та нематеріальних ресурсів сучасних умовах, визначальними для яких є треки євроінтеграції та децентралізації в умовах повномасштабної агресії з боку рф.

Метою статті є артикуляція віднайдених та сформованих динамічних балансів у системі розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування і місцевих органів державної виконавчої влади у розвинутих країнах світу, що були досягнуті внаслідок реалізації різномантних моделей та процесів децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Кальман Міжей (Угорщина) – директор регіонального бюро Програми розвитку ООН по Європі і СНД, радник генерального секретаря ООН констатує, що “децентралізація потрібна для більш рівномірного економічного зростання і перерозподілу доходів. Органи місцевого самоврядування повинні реалізовувати власні проекти, а для цього їм необхідна власна податкова база, можливість прозорими методами захистити свою частку в центральних податках і певна автономія у використанні частини зібраних податків” [5].

Найдокладніше питання децентралізації досліджені Ж. Веделем. “Децентралізація, на його думку, полягає в передаванні владних повноважень не державним службовцям і органам, що представляють центральну владу, а іншим органам, що не знаходяться в ієрархічному підпорядкуванні останній, переважно, які обрані населенням” [1, с. 392]. “Механізми децентралізації (нормативно-правова і інституційна бази, порядок відповідальності за надання державних послуг населенню, система міжбюджетних відносин), визначаються з огляду на досягнення визначених політичних цілей” [6, Р. 3–11].

З точки зору А.Шаха, “існує п’ять концепцій – способів взаємодії державного управління і функцій та обов’язків ОМС:

1. Традиційний фіскальний федералізм.
2. New Public Management (НПУ).
3. Теорія суспільного вибору.
4. Нова інституціональна економіка (НІЕ).
5. Сітьові форми управління на місцевому рівні” [4, с. 32].

А.Шах подає наступні визначення: “Концепція фіскального федералізму і НПУ концентруються головним чином на усуненні недоліків ринкового механізму і на пошуках способів найбільш ефективного і справедливого надання суспільних благ. Теорія суспільного вибору і концепція нової інституціональної економіки наголошують на усуненні недоліків держуправління. Концепція сітьових форм держуправління націлена на використання інституціональних механізмів і заходів з метою подолання як провалів ринку, так і недоліків держуправління” [4, с. 32].

Описаний А.Шахом “Підхід з точки зору концепції фіскального федералізму розглядає місцеве управління як підпорядкований рівень у багатоярусній системі і окреслює принципи визначення функцій і обов’язків різних рівнів державного управління за означеними питаннями податкового законодавства). Звідси видно, що у більшості держав з федеративним устроєм, таких як Канада чи США, місцеві органи влади є наче продовженням функцій центральної державної влади (подвійний федералізм). У деяких випадках, зокрема у Бразилії, місцеве управління є рівноправним партнером державного управління більш високого рівня (кооперативний федералізм), а у окремих випадках, наприклад, у Швейцарії, місцеве управління являє собою головне джерело походження суверенітету і має більш високе конституційне значення,

ніж федеральний уряд. Отже, в залежності від конституційного і юридичного статусу місцевого уряду, державне управління у державі з федеративним устроєм бере на себе різні ступені контролю за наданням місцевих публічних послуг” [4, с. 33].

А.Шах зазначає, що “в унітарній державі субнаціональні державні органи діють в інтересах центрального уряду. Таким чином, при визначенні ефективного набору інструментів при розподілі обов’язків з надання місцевих публічних послуг в унітарній державі могли бути згадані наступні: розробка політики і стандартів надання послуг на державному загальнонаціональному рівні; нагляд за проведенням повинен здійснюватися на рівні штатів або провінції; послуги надаються місцевим відділенням державної влади або керівництвом регіону або крупного мегаполісу” [4, с. 33]. А.Шах наголошує, що “У всіх країнах надання послуг може здійснюватися як на суспільних громадських, так і на приватних засадах, на розсуд місцевих або регіональних рівнів регіональної влади [4, с. 33]. Відповідальність за надання публічних послуг, які не носять вузько локальний характер, таких, як наприклад, пожежна охорона, може бути поділена з урахуванням рекомендацій певного керівництва” [4, с. 34]. “Історичний розвиток і поточна практика управління на місцевому рівні повчальні у розумінні наданих уроків для реформи управління на місцевому рівні, особливо, у країнах, що розвиваються. Практика роботи місцевого управління в індустріальних державах характеризується значним різноманіттям, у той же час, для неї є притаманними деякі загальні складові. Різноманіттям характеризується інституціональна основа, яка утворювалась упродовж тривалого періоду часу. Цей розвиток вилився у багатоманіття задач місцевого управління і різноманіття відносин з центральними урядами у всіх державах цієї групи країн”, пише А.Шах [4, с. 35].

Як зазначає цитований вчений, “У Скандинавських країнах місцеві органи влади виступають у ролі первинного представника населення, тоді як у Австралії цю роль відіграє уряд штату, а місцеві органи влади виконують мінімальні функції на своєму рівні. Не існує жодної єдиної моделі для розміру місцевого органу влади, структури, ієрархії і переліку функцій у всіх державах ОЕСР. Існує, однак, значна кількість цікавих спільних обов’язків. Перш за все, більшість держав визнає, що фінанси повинні надавати функції, щоб гарантувати здатність місцевих органів влади виконувати свої обов’язки ефективно і безпристрасно. По-друге, вирішальне значення має задоволеність місцевим управлінням наявних на цьому рівні очікувань і чутливість до резидентів” [4, с. 35]. З точки зору А.Шаха, саме “тому, місцеві органи влади повинні володіти істотною автономією у оподаткуванні, видатках і регуляторній діяльності, вони повинні мати можливість наймати на роботу, звільнювати і визначати умови праці співробітників незалежно від більш високих ешелонів влади. Тільки за цих умов МОВ можуть удосконалювати управління шляхом уведення звітності на основі одержаних результатів і

нововведень у наданні послуг, розвиваючи альтернативні схеми надання послуг на конкурентній основі, організовуючи підрядні роботи і залучаючи сторонні ресурси там, де це є необхідним. Вони можуть також розширити мережу управління на місцевому рівні і використовувати енергію всієї спільноти у інтересах досягнення кращих соціальних результатів. Найголовніше, підзвітність місцевому населенню є найбільш значущим фактором успіху місцевого управління у індустріальних країнах. Ця підзвітність закріплюється процедурами демократичного вибору, співучасті, прозорості, орієнтованих на результат бюджетуванням, додержанням громадянських прав і різного роду правовими і фінансовими нормами, спрямованими на забезпечення більш широкого права голосу, можливості вибору і різноманітних опцій для резидентів” [4, с. 36].

“Узагальнення концептуальної літератури підказує, що сучасна роль МОВ зводиться до подолання недоліків провалів ринку, а також невдач у діях уряду. Ця роль вимагає, щоби МОВ виступав у якості покупця місцевих послуг, координатора мереж надавачів послуг для потреб уряду і інших неурядових структур, а також ...наглядача у інтересах уряду штату і національного уряду у тому, що стосується спільних повноважень. МОВ також повинен грати роль посередника між різноманітними суб’єктами і структурами для забезпечення більш тісної взаємодії і використання незапитаної енергії більш широкої спільноти у інтересах покращення якості життя місцевих резидентів. Глобалізація і інформаційна революція зміцнюють ці концептуальні перспективи каталітичної ролі МОВ” [4, с. 67].

Визначена А.Шахом “точка зору також має своє підґрунтя в історії розвитку індустріальних держав. Місцевий уряд був первинною формою урядування до того моменту, як війни і завоювання не призвели до передачі функцій від МОВ до центральних і регіональних урядів. Ця тенденція лишалась незмінною допоки глобалізація інформаційна революція не висвітлили слабкі сторони централізованого управління підвищення якості життя і досягнення соціальних результатів. Представлене тут нове бачення управління на місцевому рівні, свідчить на користь лікуючої ролі місцевих органів влади у багато центровій багатукладній або багаторівневій системі. Такий підхід є вкрай важливим при утворенні та забезпеченні діяльності управління, орієнтованого на громадян, за якого громадяни виступають в якості кінцевих носіїв верховної влади, а різноманітні рівні влади повинні служити виконавцями функцій суспільного управління. У країнах, що розвиваються, тільки подібні громадянські повноваження можуть привести до реформ системи публічного управління в умовах, коли самі уряди або не схильні, або не здатні до реформування своєї діяльності” [3, с. 68].

Як зазначає Мелвіл Л. Макмилан, “З досвіду місцевого управління у Канаді можливим вбачається винесення ряду уроків і не тільки позитивних для країн, які планують удосконалювати або реформувати свою систему місцевого

управління. З точки зору розподілу повноважень податкові повноваження місцевих органів публічного управління (далі – *МОПУ*) цілком відповідають місцевому рівню управління. Велика частина послуг і необхідних для їх фінансування видатків, спрямовані на задоволення потреб місцевих жителів, головним чином, за рахунок податків на майно. Деякі з цих послуг надаються через муніципальні підприємства, які здійснюють підприємницьку діяльність і відраховують прибуток до бюджету муніципальних утворень. Муніципальні утворення Канади, за деяким виключенням, не приймають участь у фінансуванні послуг, які носять перерозподільний характер (соціальних послуг). Провінція Онтаріо є виключенням, розмір муніципальних видатків на соціальні послуги у Онтаріо є вкрай значним і половина цих видатків здійснюється за рахунок муніципальних джерел доходів. Реформи у провінції Онтаріо, як збільшили навантаження соціальних видатків на муніципальні утворення, були відповіддю на загальнопоширену думку про те, що муніципальні утворення не можуть ефективно впоратись з наданням соціальних послуг. Доречним прикладом досягнення успіху у даній сфері є Скандинавські країни, однак даний успіх передбачає більш широкий набір податків, ніж ті, що стягуються муніципальними утвореннями Канади” [4, с. 112], “а також необхідною є чітка система міжбюджетного вирівнювання. У іншому випадку необхідно добре продумана система міжбюджетних трансфертів, яка дозволить вищим органам влади взаємодіяти з нижчими рівнями з надання таких послуг. Забезпечення шкільного навчання є головною соціальною послугою, що відноситься до місцевого рівня у Канаді. Цікавим видається той факт, що забезпечення шкільної освіти розглядається як муніципальна видаткова стаття, незважаючи на те, що влада 8 з 10 провінцій взяли на себе основну частку його фінансування” [4, с. 113].

Описаний Р.Прюдом досвід Франції свідчить про наступне. “Фактичне здійснення виплати допомоги з соціального забезпечення знаходиться у віданні департаментів. Однак, рішення щодо здійснення більшої частини таких виплат приймається центральним урядом, який, після цього, перераховує департаментам кошти, у необхідній кількості для здійснення виплат допомоги (департаменти при цьому скаржаться на те, що надані кошти не покривають розмір затверджених видатків). Фактично встановлені видатки визначаються розміром мінімальних державних виплат, однак Департаменти можуть проявити – і часто проявляють – велику щедрість, підвищуючи обсяг виплат. Крім того, комуни також можуть здійснювати виплати і надавати послуги тим категоріям громадян, які цього потребують” [4, с. 125].

Усі чотири рівні управління здійснюють значний вплив на освіту. Суть базового розподілу праці між рівнями управління полягає у тому, що органи місцевого управління забезпечують обслуговування і розвиток основних матеріальних активів (а саме шкільних споруд) у той час, як центральний уряд відповідає за комплектування штатів (конкретно за набір, контроль за

діяльністю, просування по службі і оплати праці вчителів). А також за розробку освітніх програм. Комуні є відповідальними за споруди для начальних шкіл. Департаменти - за споруди середніх шкіл першого ступеню (коледжі), знаходиться у віданні департаментів, а споруди середніх шкіл другого ступеню (лицейів) віднесені до компетенції регіонів. ОМУ все більшою мірою залучаються до фінансування статей додаткових освітніх видатків, таких як художні училища або шкільні їдальні. Розподіл обов'язків із здійснення видатків у такій працеємній сфері діяльності, як освіта, до цього часу лишається централізованим, що має велике значення для пояснення відносно низького рівня видатків рівня управління субнаціонального рівня у Франції» [4, с. 127].

На думку Л.Шрьодера, «У демократичних державах стосовно ролі органів місцевого самоврядування діє доктрина «муніципальна влада – поза політикою». Це означає, що органи місцевого самоврядування не повинні вирішувати політичні питання, оскільки рішення політичних питань зачіпає інтереси всієї держави, і, отже, не може мати суто місцевого значення. У США не існує єдиної системи місцевих органів влади, оскільки кожен штат має право вирішувати це питання на свій розсуд відповідно до встановленої ним же адміністративно-територіальної системою. Панівною є концепція самоврядування, яка ґрунтується на визнанні самостійності обраних населенням органів управління в межах своєї компетенції. Основними адміністративно-територіальними одиницями, на які діляться штати (крім Род-Айленда і Коннектикуту), є графства. У країні налічується більше трьох тисяч графств, але розмір їх територій і чисельність населення різні. До відання рад графств закони про місцеве самоврядування відносять: поліцію, пожежну охорону, землекористування, дороги (за винятком магістральних і мостів), соціальні служби, освіту і бібліотеки, музеї, працевлаштування молоді, продовольство і медикаменти, місця відпочинку та прибирання сміття. До компетенції рад округів і міських округів входять: оподаткування, міське і сільське землекористування, заводи та установи, житлове будівництво, місцеві дороги та стоянки автотранспорту, видовищні заходи і реклама, боротьба з шумом і охорона здоров'я, утилізація відходів і кладовища, соціальне забезпечення. До відання приходів та общин відносяться: розподіл земельних ділянок, промисли, туризм, пішохідні доріжки, автобусні стоянки, місця відпочинку [4, с. 378].

Аналогічну позицію поділяють і вітчизняні вчені, зокрема, Т.Б. Шаповал, А.С.Чубіна, які наголошують на тому, що «Нині найбільш суттєвими ознаками системи місцевого самоврядування в зарубіжних країнах є їх універсальна виборність» [18, с.33-38].

На думку О.В.Батанова, «Сьогодні в усіх демократичних державах місцеве самоврядування розглядається як найважливіша складова частина суспільного управління, необхідного доповнення та противаги управлінню з

центру, як свідчення демократичного здоров'я суспільства. Наявність місцевих органів влади, що володіють певним ступенем автономії, сприяє певній фрагментації державної влади, є практичним здійсненням принципу поділу влади, відображенням існування в суспільстві плюралізму. Фундаментальні принципи демократії, верховенства прав і свобод людини, визнання місцевого самоврядування, а також акумульований світовий досвід організації та функціонування муніципальної влади, знайшли своє закріплення у так званих міжнародно-правових стандартах місцевого самоврядування, які відіграють значну роль у процесах становлення конституціоналізму, муніципальної демократії, правової державності та реалізації місцевого самоврядування в зарубіжних країнах” [8, с. 138].

Висновки. У контексті даного дослідження важливу роль відіграє можливість використання позитивного зарубіжного досвіду формування складних комплементарних взаємодій між системами органів місцевого самоврядування і місцевих органів виконавчої влади.

Найбільше значення мають описані вище форми функціональної комплементарності, що є виявом темпоральної парадигми, адже передбачають структурування комплементарних процесів у часі.

Вищенаведені положення артикулюють концептуальні засади формування передумов для віднайдення динамічних балансів у системі розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими органами державної влади на сучасному етапі, що є проявом комплементарної парадигми місцевого самоврядування, яка була нами вперше обгрунтована у 2015 р. [13].

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути пов'язані з уточненням ряду кореляційних залежностей, обумовлених специфікою поточного етапу екзогенної соціально-економічної циклічності.

Література:

1. John Bell and François Lichère. *Contemporary French Administrative Law*. Publisher: Cambridge University Press. Print publication year: 2022, p. 392. URL: <http://surl.li/rfiit>.
2. Koltun Victoriia. *Complexity as the immunital properties of local-self-governance phenomenon/Relevant issues of development and modernization of the modern science: the experience of countries of eastern Europe and prospects of Ukraine*. Monograf. Riga, Latvia, 2018. pp. 160-182. DOI: http://dx.doi.org/10.30525/978-9934-571-26-8_9 URL: <http://www.baltijapublishing.lv/download/all-science/all-science.pdf>.
3. Shah, A. (Ed.). *Local Governance in Developing Countries*. Source OAI. December 2006. Washington, D.C. 460 p. URL: <http://surl.li/rfihl>.
4. Shah, A. (Ed.). *Local governance in industrial countries*. World bank publications. July 2006. Washington, D.C. 386 p. URL: <http://surl.li/rfihu>.
5. The Union of Intelligible Associations // *Configuring: Transformative policy cycles*. URL: <http://www.un-intelligible.org/projects/transfor/64envpat.php>.
6. World Bank. *Decentralization in the transition economies: challenges and the road ahead, Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia*. 2001. pp. 3–11.

7. Антонюк О. М. Взаємодія органів виконавчої влади на базовому рівні у процесі оптимізації повноважень органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету Серія Право*. 2022. Випуск 71. С. 210-215
8. Батанов О. В. Муніципальне право України: підручник / О. В. Батанов; відп. ред. М. О. Баймуратов. Вид. друге, стереотипне. Харків : “Одісей”, 2012. 528 с.
9. Бобровська О. Ю., Антонова О. В. Практично орієнтована парадигма державного управління в процесах соціально-економічного розвитку України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1591> DOI: 10.32702/2307-2156-2020.3.4 (дата звернення: 25.02.2024).
10. Булкат М. С. Тенденції розвитку наукових положень щодо публічної, державної, служби в органах місцевого самоврядування. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С.33-42. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.3.5>.
11. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / [Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2020. 153 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/ decentralizatsiya-i-formuvannya-polityky-regionalnogo-rozvytku-v-ukraini_0.pdf (дата звернення: 25.02.2024).
12. Ковтун Ю. Є. Оптимізація взаємовідносин органів державної влади та органів місцевого самоврядування в процесі децентралізації : дис. ... д-ра філософії : 281 - публ. упр. та адміністрування / Ю. Є. Ковтун ; наук. керівник С. Є. Саханенко ; Ін-т публ. служби та упр. регіоналістики / Нац.ун-т «Одес. політехніка». Одеса, 2022. 232 с. URL: <http://dspace.oru.ua/jspui/handle/123456789/12799> (дата звернення: 25.02.2024).
13. Колтун В.С. Закономірності та тенденції розвитку місцевого самоврядування: комплементарний підхід: монографія. Київ : НАДУ. 2015. 440 с.
14. Колтун В. С. Комплементарність як парадигма місцевого самоврядування: методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 4. С. 104–108. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/4_2015/22.pdf.
15. Крусян А. Р. Науково-практична парадигма взаємодії місцевих органів публічної влади в умовах децентралізації в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 6(18). С. 79-97. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-79-97](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-79-97).
16. Пирога І.С., Пирога М.І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Випуск 77: частина 1. С.117-123. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.18>.
17. Солопова І. В. Європейський досвід проведення реформ системи місцевого самоврядування. *Південноукраїнський правничий часопис. Проблеми становлення правової демократичної держави*. 2018. №4. Ч. 1. С.19-23 URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/7.pdf.
18. Шаповал Т.Б., Чубіна А.С. Місцеве самоврядування в Україні як конституційно-правовий інститут. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Конституційне право; муніципальне право*. 2018. Том 29 (68). № 6. С.33-38. DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2018.6/06>

References:

1. John Bell and François Lichère. Contemporary French Administrative Law. (2022). Publisher: Cambridge University Press. Print publication year. Retrieved from <http://surl.li/rfiit>.
2. Koltun Victoriia. (2018). Complexity as the immunital properties of local-self-governance phenomenon//Relevant issues of development and modernization of the modern science: the experience of countries of eastern Europe and prospects of Ukraine. Monograf. Riga, Latvia, pp.160-182. DOI: http://dx.doi.org/10.30525/978-9934-571-26-8_9 Retrieved from <http://www.baltijapublishing.lv/download/all-science/all-science.pdf>

3. Shah, A. (Ed.). (2006). Local Governance in Developing Countries. Source OAI. December 2006. Washington, D.C. . Retrieved from <http://surl.li/rfihl>
4. Shah, A. (Ed.). (2006). Local governance in industrial countries. World bank publications. July 2006. Washington, D.C. Retrieved from <http://surl.li/rfihu>
5. The Union of Intelligible Associations // Configuring: Transformative policy cycles. Retrieved from <http://www.un-intelligible.org/projects/transfor/64envpat.php>
6. World Bank. Decentralization in the transition economies: challenges and the road ahead (2001). Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia, pp. 3–11.
7. Antoniuk, O. M. (2022). Vzaiemodiia orhaniv vykonavchoi vlady na bazovomu rivni u protsesi optymizatsii povnovazhen orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Interaction of executive authorities at the basic level in the process of optimizing the powers of local self-government bodies]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu Serii Pravo - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University Pravo Series*, V.71, 210-215 [in Ukrainian].
8. Batanov, O. V., & Baimuratov M. O. (2012). *Munitsypalne pravo Ukrainy: pidruchnyk [Municipal law of Ukraine: textbook]*. Kharkiv : “Odyssey” [in Ukrainian].
9. Bobrovska, O. Yu., & Antonova, O. V. (2020). Praktychno orientovana paradyhma derzhavnoho upravlinnia v protsesakh sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy [Practically oriented paradigm of state management in the processes of socio-economic development of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok - Public administration: improvement and development*, 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1591>. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.3.4 [in Ukrainian].
10. Bulkat, M. S. (2023). Tendentsii rozvytku naukovykh polozhen shchodo publichnoi, derzhavnoi, sluzhby v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia [Trends in the development of scientific provisions regarding public, state, service in local self-government bodies]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia - Law and public administration*, 3, 33-42 [in Ukrainian].
11. Shevchenko O. V., Romanova V. V., & Zhalilo Ya. A. ta in.] (2020). *Detsentralizatsiia i formuvannia polityky rehionalnoho rozvytku v Ukraini : nauk. dop. [Decentralization and formation of regional development policy in Ukraine: science. add.]*. Kyiv : NISD [in Ukrainian].
12. Kovtun, Yu. Ye. (2022). Optymizatsiia vzaiemovidnosyn orhaniv derzhavnoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v protsesi detsentralizatsii [Optimizing relations between state authorities and local self-government bodies in the process of decentralization]. *Doctor's thesis. filosofii*. Nats.un-t «Odes. politehnika». Odesa Retrieved from <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/12799> [in Ukrainian].
13. Koltun, V.S. (2015). *Zakonomirnosti ta tendentsii rozvytku mistsevoho samovriaduvannia: komplementarnyi pidkhid: monohrafiia [Patterns and trends in the development of local self-government: a complementary approach: monograph]*. Kyiv : NADU. [in Ukrainian].
14. Koltun, V.S. (2015). Komplementarnist yak paradyhma mistsevoho samovriaduvannia: metodolohichni aspekt [Complementarity as a paradigm of local self-government: methodological aspect]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 4, 104–108. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/4_2015/22.pdf [in Ukrainian].
15. Krusian, A. R. (2021). Naukovo-praktychna paradyhma vzaiemodii mistsevykh orhaniv publichnoi vlady v umovakh detsentralizatsii v Ukraini [Scientific and practical paradigm of interaction of local public authorities in the conditions of decentralization in Ukraine]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia - Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, Vol. 6(18), 79-97. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-79-97](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-79-97) [in Ukrainian].
16. Pyroha, I.S., & Pyroha, M.I. (2023). Rol mistsevoho samovriaduvannia u vidbudovi v umovakh voiennoho stanu [The role of local self-government in reconstruction under martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, Serii Pravo – Scientific bulletin of Uzhhorod National University, Pravo series*. Vol. 77, 1. 117-123 [in Ukrainian].

17. Solopova, I. V. (2018). Yevropeiskyi dosvid provedennia reform systemy mistsevoho samovriaduvannia. Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys [European experience of reforms of the local self-government system]. *Problemy stanovlennia pravovoi demokratychnoi derzhavy - Problems of establishing a legal democratic stat., Vol. 4, 1, 19-23* [in Ukrainian].

18. Shapoval, T.B., & Chubina, A.C. (2018). Mistseve samovriaduvannia v Ukraini yak konstytutsiino-pravovyi instytut [Local self-government in Ukraine as a constitutional and legal institution]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: yurydychni nauky. Konstytutsiine pravo; munitsypalne pravo - Academic notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Series: legal sciences, constitutional law; municipal law, Vol. 29 (68), 6, 33-38* [in Ukrainian].

УДК 354. 057

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-227-237](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-227-237)

Кондратенко Наталія Олегівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, тел.: (067) 958-60-22, <https://orcid.org/0000-0003-3305-9570>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ЛІДЕРІВ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. В статті автором узагальнено теоретичні аспекти інноваційного лідерства в публічному управлінні. Зазначено, що досвід передових країн світу з найвищими темпами зростання економіки та сталого соціально-економічного розвитку показує, що інновації в системі публічного управління та впровадження нових управлінських технологій є факторами, які сприяють досягненню високих результатів розвитку.

Відзначено, що сучасні трансформації в житті суспільства формують інноваційне лідерство в публічному управлінні. Як наслідок цих змін, інноваційне лідерство, яке характеризується такими якостями, як швидкість, гнучкість, потреба в новаторстві та нововведеннях, а також авторитет, який супроводжується зміною уявлень, сприймань і цінностей людей, є ключовим інструментом для забезпечення якісного переходу до нового способу мислення керівника-управлінця, який орієнтований на сталий розвиток.

Визначені ознаки лідерства у публічному управлінні. Зазначено, що у сфері публічного управління інноваційне лідерство часто означає процес внутрішньої соціально-психологічної організації, управління діяльністю команди та вплив на працівників. Цей процес супроводжується зміною уявлень і цінностей працівників, що викликає потребу в новаторстві, досягненні, творчості та самоактуалізації.

Визначені загальні тенденції розвитку інноваційних лідерів у публічному управлінні: визначення профілю компетенцій інноваційних лідерів; виявлення та відбір потенційних лідерів; мотивація до інноваційного лідерства; заохочення наставництва та навчання; постійний розвиток інноваційного лідерства.

Зроблено висновок, що коли мова йде про розвиток організаційної культури в публічному управлінні, то поєднання функцій керівника та лідера є найважливішим питанням. Раніше головним викликом для керівників було налагодження комунікації між колективами та лідерами груп, але зараз вважається нормою, що ролі лідера та керівника поєднуються для ефективного управління.

Ключові слова: публічне управління, лідерство, інноваційне лідерство, теоретичні аспекти, публічна політика, інноваційний лідер, керівництво, тенденції розвитку, організаційна культура, компетенції, розвиток, комунікації, якість

Kondratenko Nataliia Olegivna Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Management and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-3305-9570>

DEVELOPMENT TENDENCIES OF INNOVATIVE LEADERS IN PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The author's article summarizes the theoretical aspects of innovative leadership in public management. It is noted that the experience of the advanced countries of the world with the highest rates of economic growth and sustainable socio-economic development shows that innovation in the system of public administration and the introduction of new management technologies are factors that contribute to the achievement of high development results.

It was noted that modern transformations in the life of society form innovative leadership in public management. As a consequence of these changes, innovative leadership, which is characterized by qualities such as speed, flexibility, the need for innovation and innovation, as well as the authority that is accompanied by a change in people's ideas, perceptions and values, is a key tool for ensuring a qualitative transition to a new way of thinking of the manager-manager that is sustainable.

Identify the characteristics of leadership in public administration. It is noted that in the sphere of public administration, innovative leadership often means the process of internal socio-psychological organization, management of team activity and influence on employees. This process is accompanied by a change in the ideas and values of employees, which causes the need for innovation, achievement, creativity and self-actualization.

General trends in the development of innovative leaders in public management are identified: determination of the profile of competences of innovation leaders; identification and selection of potential leaders; motivation for innovative leadership; encouragement of mentoring and training; continuous development of innovation leadership.

It was concluded that when it comes to the development of organizational culture in public management, the combination of the functions of the manager and the leader is the most important issue. Previously, the main challenge for managers was to establish communication between teams and group leaders, but now it is considered the norm that the roles of leader and manager are combined for effective management.

Keywords: public administration, public management, agile management, leadership, innovative leadership, innovation, change management, change, leadership,

management, public authority, management philosophy, digital space, communications, Agile Project Management.

Постановка проблеми. Розвиток інноваційного лідерства в публічному управлінні є багатограним процесом, який потребує у першу чергу узагальнення теоретичних аспектів щодо загальних характеристик. У сучасному світі вважається, що для керівників у сфері публічного управління не достатньо бути професіоналом і талановитим керівником; краще бути лідером, який володіє сучасними управлінськими технологіями та вмінням готувати талановитих лідерів із числа своїх підлеглих та колег.

Сучасні трансформації в житті суспільства формують інноваційне лідерство в публічному управлінні. Як наслідок цих змін, інноваційне лідерство, яке характеризується такими якостями, як швидкість, гнучкість, потреба в новаторстві та нововведеннях, а також авторитет, який супроводжується зміною уявлень, сприймань і цінностей людей, є ключовим інструментом для забезпечення якісного переходу до нового способу мислення керівника-управлінця, який орієнтований на сталий розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання лідерства в системі публічного управління завжди були у центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них особливої уваги заслуговують роботи Л. Антонової, Л. Андерсена, Д. Вільямс, В. Гошовської, О. Гілліса, І. Грищенко, М. Логунової, С. Мартінез, Л. Таммерса, В. Толкованова, А. Халецької, О. Юзькової та ін.

Але незважаючи на значний доробок вказаних авторів узагальнення теоретичних аспектів інноваційного лідерства в публічному управлінні потребує детального дослідження.

Метою статті є узагальнення теоретичних аспектів інноваційного лідерства в публічному управлінні.

Виклад основного матеріалу. Досвід передових країн світу з найвищими темпами зростання економіки та сталого соціально-економічного розвитку показує, що інновації в системі публічного управління та впровадження нових управлінських технологій є факторами, які сприяють досягненню високих результатів розвитку. Інновації в системі публічного управління є очевидним компонентом успішного розвитку передових країн світу.

Інновації, які відбуваються в державному секторі, відрізняються від тих, які відбуваються в приватному секторі. Вони пов'язані з повноваженнями та легітимністю уряду втручатися в суспільну сферу, щоб внести зміни, які вважаються найкращими для суспільства. Суспільні інновації відрізняються від інновацій в інших галузях цим. Інновації здебільшого стосуються створення нових типів послуг для громадян, які створюють і визначають нові права. Відповідно, громадянам надається право створювати нові права. У

цьому випадку втручання уряду базується на поєднанні верховенства права, політичного лідерства та демократії.

В практичній площині інновації в державному і муніципальному управлінні реалізуються через інноваційні проекти. Якщо проект у загальному розумінні - це послідовність певних дій, комплекс заходів щодо досягнення певної мети, який інтегрує в собі як певну ідею, так і дії щодо втілення цієї ідеї в життя, то інноваційний проект – це ексклюзивний комплекс взаємоузгоджених заходів і відповідних ресурсів, в якому застосовуються нові ідеї, підходи, інструменти, технології та ін.

Публічна політика кожної нації повинна постійно змінюватися, щоб залишатися на тому самому місці - іншими словами, цілі політики повинні змінюватися. Економіка, яка розвивається завдяки прискоренню технологічних змін, вимагає від публічного управління «працювати». Це свідчить про те, що уряди повинні створювати інновації, якщо вони хочуть залишатися ефективними.

Публічне управління, як і керівництво, має багатогранну та різноманітну природу. Таким чином, щоб зрозуміти сутність проявів лідерства, необхідно розглянути та уточнити окремі ідеї. Це особливо стосується інноваційного лідерства в системі публічних служб. Усе, що відрізняє керівництво від інших співробітників, це те, що вони знаходяться на вершині адміністративної піраміди. Однак справжні лідери мають такі якості, як здатність керувати іншими та знайти найкращий спосіб впливати на своїх підлеглих у різних умовах.

Сьогоднішні проблеми, пов'язані з лідерством, ефективним управлінням і розумним використанням влади, вимагають ретельного вивчення феноменів лідерства і керівництва. У процесі реалізації завдань, поставлених системою публічного управління, потрібні як ефективні виконавці, так і компетентні керівники, щоб досягти цілей. Багато сучасних досліджень показують, що ефективність органів публічної влади може покращитися за допомогою лідерства [1].

Лідерство є методом побудови влади в суспільстві, який інтегрує різні соціальні групи та використовує певні механізми, щоб запропонувати програму вирішення різноманітних проблем і проблем суспільного розвитку. В діяльності державних, регіональних і місцевих органів спостерігаються особливі проблеми з керівництвом і лідерством.

Вченими було запропоновано багато різних визначення лідерства, коли вони вивчали дану проблему. Наведемо кілька з них.

Так, Романовський О.Г. і Серєда Н.В. визначають лідерство як здатність впливати на окремих людей і групи людей, щоб вони співпрацювали для досягнення певних цілей [2].

На думку Кочубей Т. та Семенова А. «лідерство – результат взаємодії членів малої групи в конкретний часовий проміжок, на який впливає як

наявність тих чи інших якостей або їх сукупності у її членів, так і їх прояв у конкретній ситуації, а також взаємний вплив наявних якостей і конкретної ситуації» [3].

Саврук О.Ю. стверджує, що «лідерство – це процес організації міжособистісних відносин в групі, а лідер – як суб'єкт управління цим процесом. Лідерство інтерпретується як функція групи, і вивчати його потрібно з погляду цілей та задач групи, хоча і структура. Також, на лідерство суттєвий вплив здійснює обраний стиль керівництва» [4].

На підставі різних визначень цього поняття, можна дійти висновку, що існує п'ять найважливіших якостей, які можуть повністю охарактеризувати особистість лідера:

- 1) інтелект;
- 2) домінування над іншими;
- 3) впевненість в собі;
- 4) енергійність;
- 5) знання і розуміння своєї професії.

Незважаючи на те, що вчені не змогли досягти консенсусу щодо конкретного набору якостей, вони також не змогли пояснити, як виглядає лідер. Отже, ця теорія має деякі недоліки. Наприклад, перелік якостей не закінчується, немає міцних зв'язків між якостями лідера та немає остаточного портрета лідера. З іншого боку, метод виявився досить захоплюючим і спонукав до розробки нових ідей.

Треба пам'ятати, що лідерство в бізнесі більш чітко визначено, ніж у публічному управлінні. Це залежить від типу політичної системи, а також від того, наскільки повноваження розширено на різних рівнях управління публічним сектором. Буде складно визначити відповідальність у ринковій економіці, оскільки питання відповідальності в публічному секторі відрізняється від комерційного сектора. Лідерство в публічному секторі є некомерційно орієнтованим.

З точки зору публічного управління можна запропонувати такі ознаки лідерства:

1. Лідерство у публічному управлінні – це процес забезпечення результатів у ефективний та легітимний спосіб.

2. Лідерство у публічному управлінні – це процес підтримки та розвитку працівників, які досягають бажаного результату.

3. Лідерство – це процес адаптації організації до навколишнього середовища; зміни на макрорівні та перебудова організаційної культури відповідно до потреб є особливо важливими.

4. Зосередженість на службі є ключовим елементом лідерства в публічному управлінні.

5. Лідерство у публічному управлінні є поєднанням надання технічної підтримки, внутрішнього курсу для службовців і зовнішніх організаційних напрямків з орієнтацією на державну службу.

Основними завданнями розвитку лідерства на державній службі є: становлення та розвиток вищого корпусу державної служби, створення інституціональних передумов для проведення реформи державної служби та державного управління, сталості і наступності функціонування системи державної служби, а також її оперативного реагування на вимоги та виклики, що виникають у зв'язку з процесами суспільної трансформації, економічного розвитку, європейської інтеграції України [5].

Вчені, які займаються дослідженням публічного управління, мають дві протилежні думки щодо ролі, яку відіграє лідерство в публічному секторі. Прихильники ринкових підходів до надання публічних послуг вважають, що вони збільшують ефективність і відповідальність. З іншого боку, прихильники громадських інтересів вважають, що економічний індивідуалізм є поганим і що державні службовці повинні отримувати вказівки від законодавців і політиків. Дослідники попереджають, що сильне керівництво небезпечно для демократії та застерігають, що лідери можуть піддатися моральному ризику.

У процесі реформування політичної системи виникає особливий спосіб публічного та державного лідерства. Цей спосіб лідерства включає попередні політичні традиції, засновані на національних поглядах населення, а також нові демократичні якості, такі як ініціатива, прагнення до змін і самостійний політичний курс. Особливості також відобразилися на діяльності публічних лідерів з управління.

Окрім професійних і управлінських якостей публічного лідера, важлива особистість. Сьогодні *soft skills* (*soft skills*, «м'які навички» або «гнучкі навички») переважають *hard skills* (*hard skills*, англ. «тверді навички»). Лідер на публічному поприщі стає центральною фігурою та починає дотримуватися принципу «роби, як я», а не «роби, як я говорю» [6].

Зробимо спробу проаналізувати підходи різних вчених до поняття «інноваційне лідерство».

Девід Гліддон стверджує, що «інноваційне лідерство – це філософія та підхід, який об'єднує різні стилі лідерства щоб вплинути на людей для розроблення креативних ідей, продуктів і послуг. Ключова роль у практиці інноваційного лідерства належить інноваційному лідеру» [7].

Дж. Адейр характеризує інноваційного лідера з позицій його здатності підтримувати та впроваджувати інноваційні зміни [8].

У сфері публічного управління інноваційне лідерство часто означає процес внутрішньої соціально-психологічної організації, управління діяльністю команди та вплив на працівників. Цей процес супроводжується зміною уявлень і цінностей працівників, що викликає потребу в новаторстві, досягненні, творчості та самоактуалізації.

Інноваційні лідери створюють можливості для інновацій і активно співпрацюють зі своїми співробітниками, підтримуючи високий рівень командної роботи. Співробітники повинні підтримувати нові ідеї, якщо вони

корисні, як тільки вони були розповсюджені. Після цього співробітники можуть допомогти своєму інноваційному керівнику, підтримуючи його та поширюючи інновації через соціальну систему організації.

Інноваційні лідери також беруть на себе особисту відповідальність і залишаються лояльними до інноваційних проєктів. Таким чином, інноваційні лідери повинні створити культуру довіри та побудувати відносини на основі довіри. Вони повинні бути ініціативними, ставити амбітні цілі та адаптувати ці цілі до потреб клієнтів, департаментів і організації.

Дослідження та розвиток, інновації в системі, управління знаннями, інтеграція, нові стратегії та бізнес-моделі є основними джерелами інновацій. До того ж, існує інтерес до знань, прогресу та глобалізації в сучасному світі. Він швидкий і непередбачуваний, і інноваційні люди, компанії, міста та країни намагаються досягти цього, навіть коли їм бракує ресурсів і необхідних навичок.

Коли відповідні організації надають інноваційним лідерам можливість навчитися та розвивати свої творчі здібності та навички, можна досягти прогресу в інноваціях. Крім того, для того, щоб зрозуміти інноваційне лідерство, необхідно добре розуміти поняття «інновація». Ця ідея може бути класифікована як нові концепції стійких продуктів, які були реалізовані, хоча, звичайно, є певні розбіжності щодо цього. Це вимагає трьох неперервних етапів [9]:

- 1) народження ідей;
- 2) оцінка;
- 3) реалізація.

Навчання, як і зміни неможливо нав'язати. Необхідна участь і зацікавленість людей; без них неможливо діагностувати та вирішувати проблеми. У міру того, як світ стає все більш нестабільним, нестабільним і непередбачуваним, все більше людей повинні брати участь у процесі навчання. Якщо вони хочуть зробити організаційні культури більш схильними до навчання, сучасні лідери повинні давати приклад і починати з себе, а потім залучати інших.

Концептуальні підходи до впровадження інноваційного лідерства в публічне управління враховують особливості Програм розвитку інноваційних лідерів з метою підтримки лідерів з різних сфер (бізнес, наука, культура тощо), які можуть швидко адаптуватись та активно діяти на різних рівнях публічного управління, починаючи від місцевого самоврядування та завершуючи вищою управлінською ланкою в державі [10].

У результаті проведеного аналізу можна виділити загальні тенденції розвитку інноваційних лідерів у публічному управлінні (табл. 1).

Таблиця 1

Загальні тенденції розвитку інноваційних лідерів у публічному управлінні

Визначення профілю компетенцій інноваційних лідерів	З урахуванням обов'язків і ролей кожен лідер може мати різні навички, щоб керувати інновацією. Важливим є визначення майбутнього вигляду публічного сектору, а також проблем, які необхідно вирішити, щоб знайти та розвивати відповідних лідерів для майбутнього середовища.
Виявлення та відбір потенційних лідерів	Виявлення та відбір потенційних інноваційних лідерів включає в себе їх вибір ззовні або розвиток їх у публічному секторі. Якщо держава приділяє більше уваги першому методу, то слід також розглянути питання набору кращих кандидатів для конкуренції з іншими секторами
Мотивація до інноваційного лідерства	Мотивація до роботи, орієнтація на результат і при цьому – відкритість для інноваційних ідей для реалізації власного потенціалу та потенціалу команди. Ефективно керувати системою, що орієнтована на досягнення високих показників, може тільки керівник-лідер
Заохочення наставництва та навчання	У деяких країнах створюються спеціальні інститути розвитку лідерства, щоб підготувати інноваційних лідерів. Інші країни впроваджують основні принципи лідерства в своїх навчальних програмах і створюють нові курси для керівників.
Постійний розвиток інноваційного лідерства	Оскільки розвиток інноваційних лідерів потребує багато часу та інших ресурсів, дуже важливо підтримувати сталий розвиток лідерства. Для цього необхідно створити комплексну програму, яка забезпечить розвиток інноваційних лідерів у сфері публічного управління. Це потребує часу для навчання лідерів і встановлення зв'язку між стимулюванням і виконанням.

Взагалі, співвідношення між формальним керівництвом і лідерством у публічному управлінні є складним і суперечливим питанням, оскільки дії керівників державної служби суворо регулюються законодавством та ієрархічною структурою служби.

Лідерство такого керівника також мало б бути обмежене цими рамками. Але в сучасному світі, в якому все змінюється дуже швидко, лише вміння бути гнучким і адаптуватися до нових умов дозволяє залишатися на арені діяльності, ефективно співвідношення формального керівництва та лідерства є необхідною умовою для створення ефективних інноваційних процесів у державному управлінні. Крім того, для того, щоб мотивувати інших до участі в цих інноваційних процесах, керівники повинні демонструвати високий рівень лідерства. Особа, яка очолює державні органи, значною мірою визначає їх ефективність і злагодженість. Це залежить від досвіду, відповідних фахових знань і вроджених чи набутих лідерських якостей.

Фактично будь-яка теорія лідерства зосереджується на тому, щоб створити атмосферу, яка сприяє творчому потенціалу та підвищує ініціативу робочих команд і особистостей; це означає, що необхідно створити та

розвивати відповідну організаційну культуру. Таким чином, організаційна культура має вирішальне значення для формування лідерства в органах публічної влади.

Наразі найважливішим наслідком розвитку організаційної культури в публічному управлінні є поєднання функцій лідера та керівника. Раніше головним проблемним питанням для керівників було налагодження спілкування між лідерами груп і колективів, але зараз вважається нормою, що ролі керівника та лідера поєднуються в успішному управлінні. Таким чином, авторитет посади та особистості керівника, а також його лідерські якості забезпечують продуктивне керування організацією. У результаті поняття «керівник» поступово замінюється поняттям «лідер». З іншого боку, об'єднання функцій керівника і лідера наразі є найважливішим наслідком генезису організаційної культури в публічному управлінні.

Розвиток культури інноваційного лідерства в системі публічного управління вимагає створення умов, які дозволяють інноваціям здійснюватися та контролюватися. На нашу думку, інноваційні лідери повинні мати можливість навчатися та розвивати свою творчість і навички, щоб досягти прогресу. Також, у сфері публічного управління необхідно підвищити здатність органів влади сприяти розвитку відкритих інновацій і використовувати підприємницький дух інноваторів за допомогою пакету технічної та інноваційної політики («entrepreneurial government»).

Варто зауважити, що все частіше сфера публічного управління висуває підвищені вимоги лідерських компетентностей, а саме: інноваційність; здатність і вміння переконувати; сильна внутрішня енергетика, яка стимулює організаційну активність; глибоке розуміння мети, завдань, функцій і цілей організації; високий рівень комунікабельності та взаємодії; психологічна стійкість (уміння ефективно працювати в складних ситуаціях); здатність концентруватися, бути самодостатнім і Такі вимоги виникають через світові тенденції розвитку, де небезпеки стають усе більш відчутними та впливають на прийняття рішень, використання ресурсів, формування та реалізацію політики.

Професійні знання інноваційного лідера у сфері публічного управління повинні відповідати сучасним вимогам науково-технічного прогресу. Він повинен мати здатність організувати дослідження, які залучають експертів і вчених до прийняття та реалізації складних управлінських рішень, створювати творчу атмосферу в колективі, яка стимулює ініціативу співробітників, і активно шукати найбільш ефективні способи підвищення ефективності та якості конкретної сфери роботи.

Крім того, сучасні інноваційні лідери повинні демонструвати кваліфіковане ставлення до справи, вірність слову, чесність, порядність, непідкупність, скромність і нетерпимість до будь-яких відхилень від моральних стандартів. Лідери нової генерації повинні мати певні лідерські

якості, такі як здатність поєднувати виробничі та соціальні цілі, керувати колективом у надзвичайних ситуаціях тощо.

Таким чином, створення інноваційного лідерства в публічному управлінні зараз є однією з найважливіших проблем суспільства. На даний момент не тільки в Україні, але й у всьому світі є нагальна потреба в висококваліфікованих публічних службовцях, які відповідають високим стандартам керівника та мають здатність швидко, якісно та ефективно реагувати на проблеми та вчасно вирішувати їх відповідно до потреб суспільства чи власного колективу.

Висновки. Отже, виходячи з вищевикладеного, можемо зробити висновки, що узагальнення теоретичних аспектів інноваційного лідерства в публічному управлінні дозволило встановити, що лідерство є методом побудови влади в суспільстві, який інтегрує різні соціальні групи та використовує певні механізми, щоб запропонувати програму вирішення різноманітних проблем і проблем суспільного розвитку.

Інноваційні лідери створюють можливості для інновацій і співпрацюють зі своїми співробітниками, щоб забезпечити високий рівень командної роботи. Нові ідеї повинні бути підтримані співробітниками, якщо вони корисні після їх розповсюдження. Після цього співробітники можуть допомогти своєму новаторському керівнику, надаючи йому підтримку та поширюючи нові ідеї через соціальну систему організації.

Визначені загальні тенденції розвитку інноваційних лідерів у публічному управлінні: визначення профілю компетенцій інноваційних лідерів; виявлення та відбір потенційних лідерів; мотивація до інноваційного лідерства; заохочення наставництва та навчання; постійний розвиток інноваційного лідерства.

Зроблено висновок, що коли мова йде про розвиток організаційної культури в публічному управлінні, то поєднання функцій керівника та лідера є найважливішим питанням. Раніше головним викликом для керівників було налагодження комунікації між колективами та лідерами груп, але зараз вважається нормою, що ролі лідера та керівника поєднуються для ефективного управління. Таким чином, організація працює ефективно завдяки авторитету посади та якостям керівника. З іншого боку, об'єднання функцій керівника і лідера наразі є найважливішим наслідком генезису організаційної культури в публічному управлінні.

Література:

1. Jacobsen C.B., Andersen L.B. (2015) Is Leadership in the Eye of the Beholder? A Study of Intended and Perceived Leadership Practices and Organizational Performance. *Public Administration Review*. № 75 (6). P. 829–41.
2. Романовський О.Г., Серета Н.В. (2013) Особистість сучасного керівника в аспекті теорії духовного лідерства. *Теорія і практика управління соціальними системами*. Харків: В-во Харківського політехнічного інституту. № 3. с. 103-109

3. Кочубей Т., Семенов А. (2012) Сучасні теорії лідерства: теоретичний аспект. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Умань. № 40. с. 86 - 102
4. Саврук О.Ю. (2009) Стили керівництва, сутність та характерні риси. В-во Національного університету «Львівська політехніка». с. 8 - 38
5. Толкованов В. (2012) Основні результати реалізації програми розвитку лідерства. Вісник Державної служби України. № 4. с. 9-15.
6. Soft skills and Hard skills – what's the difference? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mentalskills.ru/synopses/6981.html>
7. Gliddon D.G. (2006) Forecasting a competency model for innovation leaders using a modified Delphi technique : Doctoral dissertation ; Pennsylvania State University. University Park. 179 p.
8. Adair J. (2007) Leadership for Innovation: How to Organise Team Creativity and Harvest Ideas. Philadelphia : Kogan Page Publishers. 144 p.
9. Innovation Leadership Management Daniel Adjei International Journal of ICT and Management
10. Васильєва О.І., Васильєва Н. В. (2021) Інноваційне лідерство в публічному управлінні. Інвестиції: практика та досвід № 11. с. 60-64.

References:

1. Jacobsen C.B., Andersen L.B. (2015) Is Leadership in the Eye of the Beholder? A Study of Intended and Perceived Leadership Practices and Organizational Performance. Public Administration Review. № 75 (6). pp. 829–41.
2. Romanovs'kyu O.H., Sereda N.V. (2013) Osobystist' suchasnoho kerivnyka v aspekti teoriyi dukhovnoho liderstva [The personality of a modern leader in the aspect of the theory of spiritual leadership]. Teoriya i praktyka upravlinnya sotsial'nymy systemamy. Kharkiv: V-vo Kharkivs'koho politekhnichnoho instytutu. № 3. pp. 103-109
3. Kochubey T., Semenov A. (2012) Suchasni teoriyi liderstva: teoretychnyy aspekt [Modern theories of leadership: theoretical aspect]. Psykholoho-pedahohichni problemy silskoyi shkoly. Uman. № 40. pp. 86 - 102
4. Savruk O.Y. (2009) Styli kerivnytstva, sutnist' ta kharakterni rysy [Leadership styles, essence and characteristics]. V-vo Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politekhnika». pp. 8 – 38
5. Tolkovanov V. (2012) Osnovni rezul'taty realizatsiyi prohramy rozvytku liderstva [The main results of the implementation of the leadership development program]. Visnyk Derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny. № 4. pp. 9-15.
6. Soft skills and Hard skills – what's the difference? Retrieved from: <http://www.mentalskills.ru/synopses/6981.html>
7. Gliddon D.G. (2006) Forecasting a competency model for innovation leaders using a modified Delphi technique : Doctoral dissertation ; Pennsylvania State University. University Park. 179 p.
8. Adair J. (2007) Leadership for Innovation: How to Organise Team Creativity and Harvest Ideas. Philadelphia : Kogan Page Publishers. 144 p.
9. Innovation Leadership Management Daniel Adjei International Journal of ICT and Management
10. Vasylyeva O.I., Vasyl'yeva N. V. (2021) Innovatsiyne liderstvo v publicnomu upravlinni [Innovative leadership in public administration]. Investytsiyi: praktyka ta dosvid № 11. pp. 60-64.

УДК 352:004.056

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-238-246](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-238-246)

Криштанович Мирослав Франкович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Інститут права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-1750-6385>

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Метою дослідження є характеристика критеріїв оцінювання ефективності місцевих органів влади в системі публічного управління. Доведено, що процес оцінювання ефективності місцевих органів влади у системі публічного управління є одночасно складним та важливим. За своєю суттю цей процес включає систематичну оцінку того, наскільки добре місцеві органи влади виконують свої обов'язки, керують ресурсами та задовольняють потреби спільноти. Визначено, що критерії оцінки ефективності місцевих органів влади у системі публічного управління мають бути всеосяжними, але водночас досить конкретними, щоб відображати нюанси публічного управління. Виокремлено ключові критерії оцінювання ефективності місцевих органів влади в системі публічного управління. Доведено, що процес оцінки не тільки визначає області для покращення, але також виявляє ефективні методи та досягнення. Така подвійна спрямованість спонукає місцеву владу усувати недоліки, повторюючи та розвиваючи успіхи. Визначено, що оцінка спрямована на те, щоб переконатися, що місцева влада не лише ефективно та результативно надає послуги, а й чуйно реагує на потреби громадян, яким вони служать. Функція цього процесу оцінки багатогранна: він спрямований на підвищення прозорості, підзвітності та ефективності, одночасно зміцнюючи довіру між громадськістю та урядом. Доведено, що оцінювання ефективності місцевих органів влади має вирішальне значення для інновацій та адаптивного управління. Перед швидкими технологічними змінами та змінами соціальних потреб місцеві органи влади мають бути гнучкими та інноваційними. Визначено, що оцінки ефективності можуть виявити області, в яких ресурси або використовуються недостатньо, або марно витрачаються, забезпечуючи основу для більш ефективного перерозподілу коштів і гарантуючи, що державні гроші витрачаються таким чином, щоб максимізувати соціальний добробут.

Ключові слова: місцеві органи влади, публічне управління, публічна влада, критерії оцінювання, система оцінювання, нормативно-правове забезпечення.

Kryshchanovych Myroslav Frankovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0003-1750-6385>

CRITERIA FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF LOCAL AUTHORITIES IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM

Abstract. The purpose of the study is to characterize the criteria for evaluating the effectiveness of local authorities in the public administration system. It has been proven that the process of evaluating the effectiveness of local authorities in the public administration system is both complex and important. Essentially, this process involves a systematic assessment of how well local authorities perform their duties, manage resources, and meet the needs of the community. It has been determined that the criteria for evaluating the effectiveness of local authorities in the public administration system must be comprehensive, yet specific enough to reflect the nuances of public management. Key criteria for evaluating the effectiveness of local authorities in the public administration system have been identified. It has been proven that the evaluation process not only identifies areas for improvement but also reveals effective methods and achievements. This dual focus encourages local authorities to address deficiencies while replicating and developing successes. It has been determined that the evaluation is aimed at ensuring that local authorities not only provide services efficiently and effectively but are also responsive to the needs of the citizens they serve. The function of this evaluation process is multifaceted: it aims to enhance transparency, accountability, and efficiency while simultaneously strengthening trust between the public and the government. It has been proven that evaluating the effectiveness of local authorities is crucial for innovation and adaptive management. In the face of rapid technological changes and changing social needs, local authorities need to be flexible and innovative. It has been determined that effectiveness evaluations can reveal areas where resources are either underutilized or wastefully spent, providing a basis for more efficient reallocation of funds and ensuring that public money is spent in a way that maximizes social welfare.

Keywords: local authorities, public administration, public authority, evaluation criteria, evaluation system, regulatory and legal support.

Постановка проблеми. Оцінка ефективності місцевих органів влади у системі публічного управління є важливим заходом із кількох причин. Це

допомагає визначити, наскільки ефективно ці організації служать суспільству, керують ресурсами та реалізують політику. Ця оцінка має життєво важливе значення для забезпечення того, щоб структури управління, найбільш близькі до громадян, були чуйними, підзвітними та здатними задовольняти потреби спільноти. По-перше, місцева влада відіграє значну роль у наданні основних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я, утилізація відходів та громадська безпека. Їхня ефективність безпосередньо впливає на якість життя мешканців. Оцінюючи свою роботу, зацікавлені сторони можуть визначити сильні та слабкі сторони, що дозволить здійснювати цілеспрямовані покращення та обмінюватися передовим досвідом. Це не лише покращує надання послуг, а й зміцнює довіру суспільства до державних установ. По-друге, оцінка ефективності місцевих органів влади має вирішальне значення для управління ресурсами. У період, коли бюджетні обмеження є звичайним явищем, забезпечення оптимального використання ресурсів має значення для фінансової стійкості. Оцінки ефективності можуть виявити області, в яких ресурси або використовуються недостатньо, або марно витрачаються, забезпечуючи основу для більш ефективного перерозподілу коштів і гарантуючи, що державні гроші витрачаються таким чином, щоб максимізувати соціальний добробут. Більше того, такі оцінки сприяють прозорості та підзвітності. Регулярно оцінюючи та публікуючи результати роботи місцевих органів влади та управління державними ресурсами, громадяни отримують додаткову інформацію. Така прозорість сприяє розвитку культури підзвітності, за якої державні посадові особи з більшою ймовірністю діятимуть на користь своїх виборців, знаючи, що їхні дії перебувають під пильною увагою.

Оцінювання ефективності місцевих органів влади має вирішальне значення для інновацій та адаптивного управління. Перед швидкими технологічними змінами та змінами соціальних потреб місцеві органи влади мають бути гнучкими та інноваційними. Оцінки ефективності можуть виявити застарілі методи та стимулювати впровадження нових технологій та методів, які покращують надання послуг та операційну ефективність. Крім того, оцінки ефективності можуть підтримати зусилля щодо децентралізації. Демонструючи, що місцева влада може ефективно управляти ресурсами та надавати послуги, це посилює аргументи на користь передачі більшої кількості повноважень від центрального уряду. Це може призвести до більш збалансованого розподілу влади всередині країни, гарантуючи, що рішення прийматимуться ближче до людей, яких вони зачіпають, і більшою мірою відповідатиме місцевим потребам та перевагам.

Зазначимо, що важливість оцінки ефективності місцевих органів влади в системі публічного управління неможливо переоцінити. Це ключовий інструмент для покращення державних послуг, забезпечення відповідального використання ресурсів, підвищення прозорості та підзвітності, сприяння

інноваціям та підтримки децентралізації. Зрештою, ці оцінки стосуються не лише критики ефективності, а й створення більш ефективного, чуйного та інклюзивного уряду, який краще обслуговує своїх громадян.

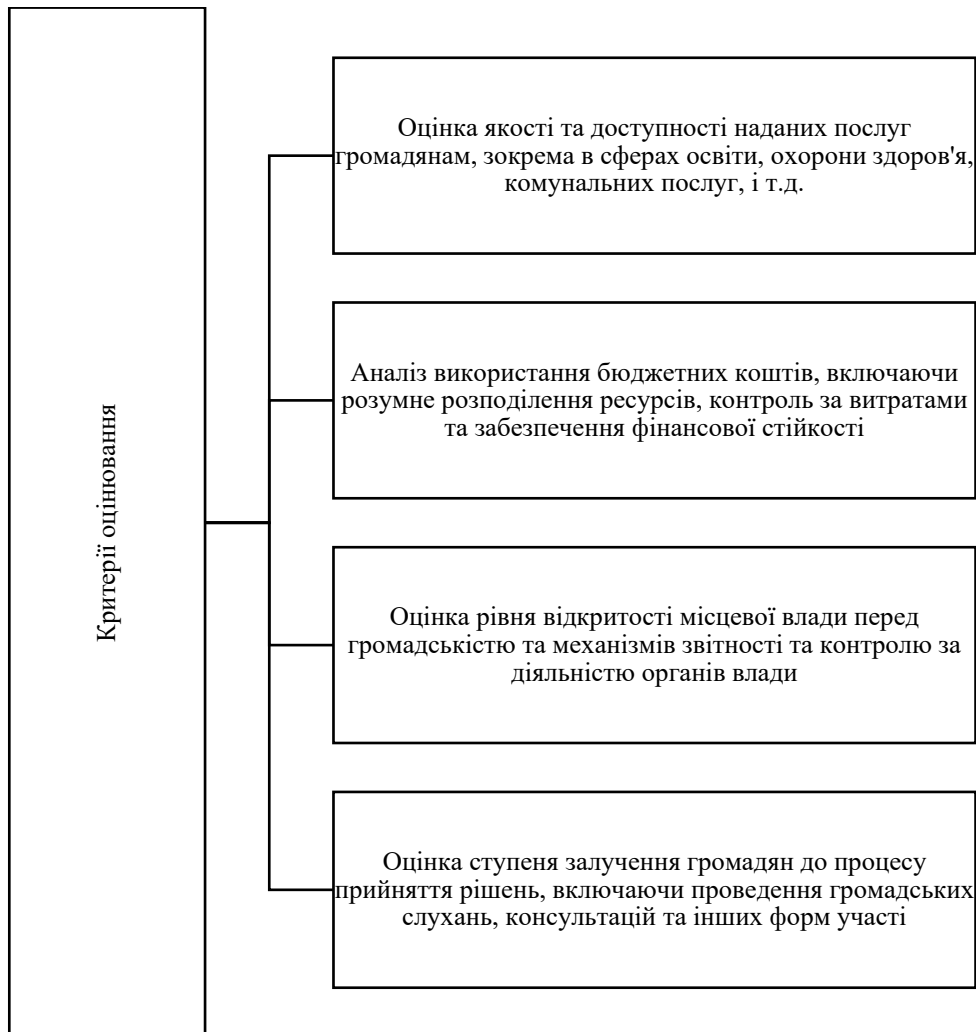
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти роботи органів публічної влади розкривалися в роботах таких вчених, як Г. Аніловська, О. М. Білинської, К. Ващенко, Р. Войтович, В. Голубь, Н. Гончарук, О. Дація, Г. Дзяної, В. Загорського, В. Князева, І. Колосовської, М. Кравченко, С. Кравченка, А. Крусян, В. Куйбіди, В. Лугового, В. Малиновського, В. Мамонової, А. Мерзляк, О. Мордвінова, З. Надюка, Н. Нижник, П. Петровського, Л. Приходченко, О. Пухкала, Є. Романенка, А. Семенченка, В. Соловйова, С. Сороки, С. Серьогіна, А. Штангрета та інші. Однак низка теорій і концепцій в контексті критеріїв оцінювання їх ефективності, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика критеріїв оцінювання ефективності місцевих органів влади в системі публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Процес оцінювання ефективності місцевих органів влади у системі публічного управління є одночасно складним та важливим. За своєю суттю цей процес включає систематичну оцінку того, наскільки добре місцеві органи влади виконують свої обов'язки, керують ресурсами та задовольняють потреби спільноти [1-2]. Ця оцінка спрямована на те, щоб переконатися, що місцева влада не лише ефективно та результативно надає послуги, а й чуйно реагує на потреби громадян, яким вони служать. Функція цього процесу оцінки багатогранна: він спрямований на підвищення прозорості, підзвітності та ефективності, одночасно зміцнюючи довіру між громадськістю та урядом. Щоб зрозуміти суть цього процесу оцінки, важливо визнати його циклічний характер [3-5]. Воно починається із встановлення чітких, вимірних критеріїв, за якими можна оцінювати ефективність. Ці критерії зазвичай охоплюють різні аспекти публічного управління, включаючи ефективність надання послуг, фінансове управління, задоволеність громадян та досягнення стратегічних цілей. Процес оцінки включає збір даних за цими критеріями, аналіз цих даних для оцінки ефективності, а потім використання результатів для обґрунтування рішень щодо коригування політики, розподілу ресурсів та стратегічного планування. Цей цикл оцінки, зворотний зв'язок та поліпшення має вирішальне значення для постійного поліпшення державних послуг та управління [6-7].

Виокремимо ключові критерії оцінювання ефективності місцевих органів влади в системі публічного управління (рис. 1).

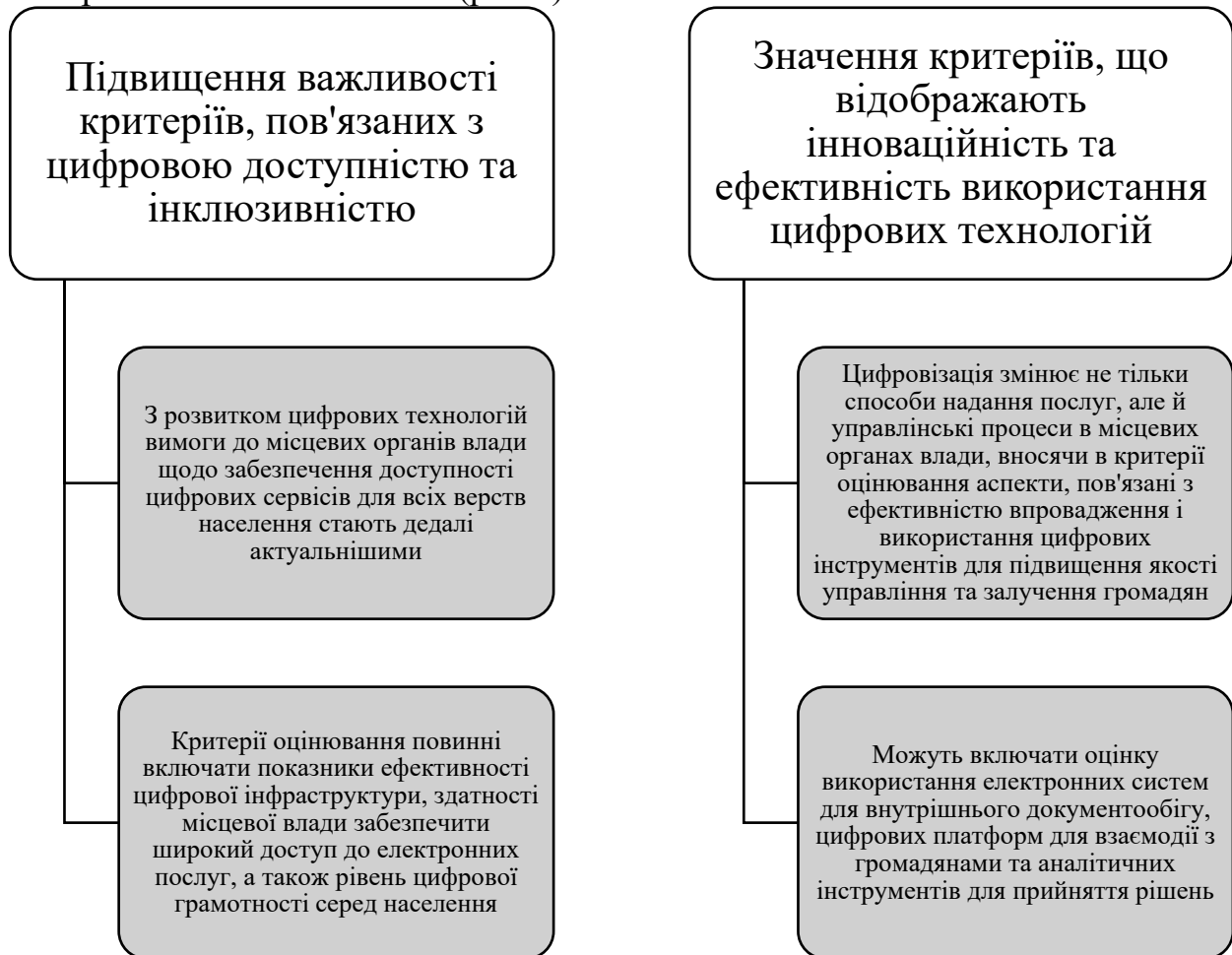
Джерело: сформовано автором

Рис.1. Ключові критерії оцінювання ефективності місцевих органів влади в системі публічного управління

Критерії оцінки ефективності місцевих органів влади у системі публічного управління мають бути всеосяжними, але водночас досить конкретними, щоб відображати нюанси публічного управління. Критерії часто включають ефективність надання послуг (наскільки добре послуги задовольняють потреби населення), ефективність реалізації політики (наскільки ефективно політика досягає намічених результатів), управління фінансами (наскільки відповідально та безпеково управляються ресурси) та задоволеність суспільства. (як громадськість сприймає якість та доступність послуг). Крім того, критерії можуть оцінювати інновації та адаптивність (наскільки добре місцева влада реагує на мінливі потреби та впроваджує нові рішення). Встановлення та реалізація цих критеріїв потребують спільного та прозорого підходу. Зазвичай критерії розробляються в ході консультативного процесу за участю багатьох зацікавлених сторін, включаючи урядовців, політичних експертів та представників громадськості [8-10]. Це гарантує, що критерії є

актуальними, реалістичними та відповідають пріоритетам співтовариства. Впровадження цих критеріїв у процес оцінки включає встановлення контрольних показників та індикаторів для кожного критерію, збір даних за допомогою опитувань, фінансових звітів і аудитів ефективності, а потім аналіз цих даних для оцінки продуктивності в порівнянні з встановленими контрольними показниками (рис.2).

Джерело: сформовано автором

Рис.2. Вплив цифровізації на визначення критеріїв оцінювання ефективності місцевих органів влади в системі публічного управління

Процес оцінки не тільки визначає області для покращення, але також виявляє ефективні методи та досягнення. Така подвійна спрямованість спонукає місцеву владу усувати недоліки, повторюючи та розвиваючи успіхи. Результати цих оцінок часто оприлюднюються, що підвищує підзвітність місцевих органів влади перед своїми виборцями. Крім того, процес оцінки може призвести до нарощування потенціалу серед посадових осіб та співробітників місцевих органів влади, оскільки він визначає потреби у навчанні та розвитку. Більше того, критерії та процес оцінки в цілому мають бути динамічними та розвиватися, щоб відображати зміни у соціальних

потребах, очікуваннях та технологічних досягненнях. Така адаптивність гарантує, що процес оцінки залишиться актуальним та ефективним для сприяння високоякісному управлінню.

На закінчення оцінювання ефективності місцевих органів влади є складним, але важливим компонентом публічного управління. Воно слугує підвищенню ефективності, підзвітності та оперативності публічного управління. Критерії цих оцінок повинні бути ретельно встановлені та реалізовані з упором на прозорість, інклюзивність та адаптованість. Завдяки цьому процесу місцеві органи влади не лише притягуються до відповідальності, а й спрямовуються до постійного вдосконалення, що зрештою приносить користь спільнотам, яким вони служать.

Висновки. Встановлення та затвердження критеріїв оцінки ефективності місцевих органів влади у системі публічного управління життєво важливе з кількох вагомих причин. По-перше, наявність чітких, узгоджених критеріїв забезпечує стандартизований підхід до оцінки у різних юрисдикціях. Ця стандартизація має вирішальне значення для об'єктивності, дозволяючи проводити значні порівняння між місцевими органами влади. Без таких критеріїв оцінки можуть бути довільними та відображати суб'єктивні судження, а не об'єктивний захід ефективності. Встановлюючи конкретні, вимірні, досяжні, актуальні та обмежені за часом критерії (SMART), зацікавлені сторони можуть точно оцінити ефективність публічного управління у наданні послуг, управлінні ресурсами та досягненні політичних цілей. Цей процес допомагає виявити передовий досвід та галузі, які потребують поліпшення, сприяючи цілеспрямованим заходам щодо покращення надання державних послуг та якості управління. Більше того, встановлення цих критеріїв сприяє прозорості та підзвітності у системі публічного управління. Коли місцева влада та їх виборці розуміють критерії ефективності, вони встановлюють чіткі очікування та відповідальність. Ця прозорість має вирішальне значення для зміцнення суспільної довіри, оскільки громадяни можуть бачити критерії, за якими оцінюються їхні місцеві органи влади. Підзвітність посилюється, коли місцева влада зобов'язана дотримуватись цих встановлених стандартів, оскільки це забезпечує основу для притягнення посадових осіб до відповідальності за свою діяльність. Отже, цей процес не тільки спонукає місцеві органи влади прагнути до покращення надання послуг та підвищення ефективності, але й дає громадянам можливість вимагати вищих стандартів від своїх обраних представників, тим самим зміцнюючи демократичну структуру суспільства.

Література:

1. Voronov, O., Kurnosenko, L., Bezena, I., Petryshyn, N., Korniiievskiyi, S., Ilychok, B. Public administration of planning for the sustainable development of the region in the context of total digitalization. International Journal of Sustainable Development and Planning, Vol. 18, No. 1, 2023, pp. 61-67.

2. Karlavičius, L. V., Karlavičienė, B., & Grigonienė, I. Public – private partnership – a new way to attract investments. *Business: Theory and Practice*, 7(1), 2006, 32-36.
3. Kryshtanovych, M., Petrovskiy, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., Serdechna, I. Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(1), 2020: 142-156.
4. Pyliavskiy, I., Martusenko, I., Molnar, O., Dzyana, H., & Kushniriuk, V. Modeling ways of improving Green economy and environmental protection in the context of governance. *Business: Theory and Practice*, 22(2), 2021, 310-317.
5. Gil-Garcia, J.R., Dawes, S.S., Pardo, T.A. Digital government and public management research: finding the crossroads. *Public Management Review*, 20(5), 2018: 633-646.
6. Chlivickas, E. Development of the potential of human resources in private and public sectors. *Business: Theory and Practice*, 7(2), 2006, 98-107.
7. Vasconcelos, V. Social justice and sustainable regional development: Reflections on discourse and practice in public policies and public budget. *Insights into Regional Development*, 3(1), 2021: 10-28.
8. Verbivska, L., Lagodiienko, V., Filyppova, S., Papaika, O., Malin, O., Neustroiev, Y. Regulatory policy of the entrepreneurship development as a dominant of economic security of the national economy. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 12, No. 5, 2022, pp. 543-552.
9. Tkalenko, S., Derii, Z., Zakharin, S., Zakharina, M., Viblyi, P. Investigating social and economic components of strategic business development conditions in an information economy: A case of Ukraine. In *Advances in Digital Science: ICADS 2021*. Salvador, Brazil, 2021, pp. 390-402.
10. Kryshtanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 2023, 613–621.

References:

1. Voronov, O., Kurnosenko, L., Bezena, I., Petryshyn, N., Korniiievskiy, S., Ilychok, B. (2023). Public administration of planning for the sustainable development of the region in the context of total digitalization. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, pp. 61-67 [in English]
2. Karlavičius, L. V., Karlavičienė, B., & Grigonienė, I. (2006). Public – private partnership – a new way to attract investments. *Business: Theory and Practice*, 7(1), 32-36. [in English]
3. Kryshtanovych, M., Petrovskiy, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., Serdechna, I. (2020). Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(1): 142-156. [in English]
4. Pyliavskiy, I., Martusenko, I., Molnar, O., Dzyana, H., & Kushniriuk, V. (2021). Modeling ways of improving Green economy and environmental protection in the context of governance. *Business: Theory and Practice*, 22(2), 310-317. [in English]
5. Gil-Garcia, J.R., Dawes, S.S., Pardo, T.A. (2018). Digital government and public management research: finding the crossroads. *Public Management Review*, 20(5): 633-646. [in English]
6. Chlivickas, E. (2006). Development of the potential of human resources in private and public sectors. *Business: Theory and Practice*, 7(2), 98-107. [in English]
7. Vasconcelos, V. (2021). Social justice and sustainable regional development: Reflections on discourse and practice in public policies and public budget. *Insights into Regional Development*, 3(1): 10-28. [in English]
8. Verbivska, L., Lagodiienko, V., Filyppova, S., Papaika, O., Malin, O., Neustroiev, Y. (2022). Regulatory policy of the entrepreneurship development as a dominant of economic security of the national economy. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 12, No. 5, pp. 543-552. [in English]

9 Tkalenko, S., Derii, Z., Zakharin, S., Zakharina, M., Viblyi, P. (2021). Investigating social and economic components of strategic business development conditions in an information economy: A case of Ukraine. In *Advances in Digital Science: ICADS 2021*. Salvador, Brazil, pp. 390-402. [in English]

10. Kryshtanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. (2023). Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 613–621. [in English]

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-247-255](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-247-255)

Лапичак Назарій Ігорович кандидат технічних наук, докторант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, 59000, <https://orcid.org/0000-0002-7761-1972>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ЧЕРЕЗ ЕФЕКТИВНЕ ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Анотація. Метою дослідження є визначення особливостей забезпечення продовольчої безпеки через ефективне державне регулювання якості продукції. Доведено, що існує ряд негативних факторів в сукупності суттєво вплинули на продовольчу безпеку України, викликавши необхідність шукати нові шляхи забезпечення населення продуктами харчування, а також адаптувати державну політику та міжнародну співпрацю для вирішення. Визначено, що сутність та значення забезпечення продовольчої безпеки держави полягають у її основній ролі у підтримці здоров'я, стабільності та процвітання нації. З'ясовано, що продовольча безпека, яка визначається як стан, при якому всі люди в будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатнього, безпечного та поживного харчування для задоволення своїх дієтичних потреб та харчових переваг для ведення активного та здорового життя, має вирішальне значення для кількох країн. причини. Встановлено, що продовольча безпека є найважливішим аспектом національної та глобальної стабільності, що впливає не лише на здоров'я, а й на економічні показники, соціальну згуртованість та навіть національну безпеку. Визначено, що роль державного регулювання якості продукції є невід'ємною частиною досягнення продовольчої безпеки. Доведено, що встановлюючи та забезпечуючи дотримання стандартів безпеки та якості харчових продуктів, уряди допомагають запобігти поширенню забруднених або фальсифікованих харчових продуктів, що може призвести до криз у галузі охорони здоров'я, таких як хвороби харчового походження та спалахи захворювань. Визначено особливості впливу системи державного регулювання якості продукції на забезпечення продовольчої безпеки держави. Охарактеризовано фактори негативного впливу воєнного стану на рівень продовольчої безпеки України. Доведено, що як ефективне так й неефективне державне регулювання якості продукції може призвести до абсолютно різних результатів для країни, впливаючи на все: від охорони здоров'я до економічних показників та довіри споживачів.

Ключові слова: продовольча безпека, воєнний стан, державне регулювання, якість продукції

Lapuchak Nazariy Igorovich Candidate for Technical Sciences, Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv 59000, <https://orcid.org/0000-0002-7761-1972>

ENSURING FOOD SECURITY THROUGH EFFECTIVE STATE REGULATION OF PRODUCT QUALITY: CHALLENGES OF WARTIME

Abstract. The purpose of the study is to identify the features of ensuring food security through effective state regulation of product quality. It has been proven that a number of negative factors have significantly impacted the food security of Ukraine, necessitating the search for new ways to ensure food supply to the population and the adaptation of state policy and international cooperation to resolve these issues. It has been determined that the essence and significance of ensuring the state's food security lie in its fundamental role in maintaining the health, stability, and prosperity of the nation. It has been found that food security, defined as the condition in which all people, at all times, have physical, social, and economic access to sufficient, safe, and nutritious food to meet their dietary needs and food preferences for an active and healthy life, is crucial for several reasons. Food security is identified as the most important aspect of national and global stability, affecting not only health but also economic performance, social cohesion, and even national security. The role of state regulation of product quality is an integral part of achieving food security. It has been proven that by establishing and ensuring compliance with food safety and quality standards, governments help prevent the spread of contaminated or adulterated food products, which can lead to health crises such as foodborne diseases and outbreaks. The features of the impact of the state regulation system of product quality on ensuring the food security of the state are determined. Factors of negative impact of martial law on the level of food security in Ukraine are characterized. It has been proven that both effective and ineffective state regulation of product quality can lead to completely different outcomes for the country, impacting everything from health protection to economic indicators and consumer confidence.

Keywords: food security, martial law, state regulation, product quality

Постановка проблеми. Продовольча безпека є найважливішим аспектом національної та глобальної стабільності, що впливає не лише на здоров'я, а й на економічні показники, соціальну згуртованість та навіть національну безпеку. Концепція продовольчої безпеки передбачає забезпечення того, щоб всі люди в будь-який час мали фізичний, соціальний та економічний

доступ до достатнього, безпечного харчування, що відповідає їхнім дієтичним потребам та перевагам у їжі для ведення активного та здорового життя. Ця мета життєво важлива з кількох причин, кожна з яких є основою ширшої соціально-економічної структури суспільств у світі. По-перше, важливість продовольчої безпеки наголошується на її прямому впливі на стан здоров'я. Недоїдання, що охоплює як недостатнє харчування, так і ожиріння, може мати руйнівні наслідки для здоров'я людини, включаючи підвищену сприйнятливості хвороб, порушення розвитку дітей та підвищений рівень смертності. Забезпечення продовольчої безпеки знижує ці ризики, забезпечуючи постійний доступ до поживних продуктів харчування, сприяючи загальному здоров'ю та благополуччю населення. По-друге, продовольча безпека відіграє вирішальну роль економічної стабільності. Надійне та стабільне постачання продовольства підтримує сільськогосподарський сектор, який у багатьох країнах становить основу економіки. Це також знижує волатильність цін на харчові продукти, що може призвести до економічної невизначеності. Більше того, коли люди задоволені харчуванням, вони працюють продуктивніше, що сприяє економічному зростанню та стабільності. І навпаки, відсутність продовольчої безпеки може спровокувати цикл бідності та економічного спаду, оскільки люди витрачають більше своїх ресурсів на їжу, потенційно жертвуючи іншими предметами першої необхідності, такими як освіта та охорона здоров'я.

Роль державного регулювання якості продукції є невід'ємною частиною досягнення продовольчої безпеки. Встановлюючи та забезпечуючи дотримання стандартів безпеки та якості харчових продуктів, уряди допомагають запобігти поширенню забруднених або фальсифікованих харчових продуктів, що може призвести до криз у галузі охорони здоров'я, таких як хвороби харчового походження та спалахи захворювань. Такі правила також вселяють довіру споживачів до продовольчої системи, заохочуючи вищий рівень споживання та потенційно здоровіший вибір дієти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти дослідження державного регулювання якості продукції розкривалися в роботах таких вчених як М. Ваккернагель, Н. Георгеску-Роген, Г. Дейлі, Ф. Демарія, Г.-В. Зінн, Д. Мартінес-Аль'єр, К. Маюмі, К. Ісікава, Д. Кампанелла, Е. Карлик, Ф. Кросбі, К. Меллер, П. Новиченко, О. Силкін, М. Криштанович та інші. Однак ряд теорії і концепцій щодо врахування воєнного часу, досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є визначення особливостей забезпечення продовольчої безпеки через ефективне державне регулювання якості продукції.

Виклад основного матеріалу. Сутність та значення забезпечення продовольчої безпеки держави полягають у її основній ролі у підтримці здоров'я, стабільності та процвітання нації. Продовольча безпека, яка

визначається як стан, при якому всі люди в будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатнього, безпечного та поживного харчування для задоволення своїх дієтичних потреб та харчових переваг для ведення активного та здорового життя, має вирішальне значення для кількох країн. причини. Відтак, продовольча безпека нерозривно пов'язана із здоров'ям населення [1-3]. Адекватний доступ до поживної їжі необхідний для хорошого здоров'я та профілактики захворювань, включаючи недоїдання, затримку росту у дітей, ожиріння та неінфекційні захворювання, такі як діабет та хвороби серця. Населення, яке добре харчується, більш стійке до хвороб, продуктивніше і здатне зробити більший внесок у соціальний та економічний розвиток країни. І навпаки, відсутність продовольчої безпеки може призвести до погіршення здоров'я, зниження працездатності, бідності та зниження якості життя. Отже, продовольча безпека сприяє й соціальній стабільності. Коли люди забезпечені продовольством, знижується ймовірність соціальних заворушень, конфліктів та міграції, викликаних нестачею продовольства та голодом. За часів кризи, чи то економічної, екологічної чи політичної, надійне постачання продовольства діє як буфер, який допомагає підтримувати соціальний порядок та світ. Ця стабільність необхідна для загального розвитку нації, включаючи освіту, зайнятість та економічне зростання [4-5].

Слід зазначити при цьому, що роль системи державного регулювання якості продукції забезпечення продовольчої безпеки неможливо переоцінити. Ця система має вирішальне значення для встановлення та забезпечення дотримання стандартів безпеки та якості харчових продуктів, які захищають споживачів від небезпек для здоров'я та шахрайства [6-7]. Понад те, регулювання якості продукції грає вирішальну роль зміцненні довіри споживачів. Коли споживачі довіряють безпеці та якості своїх продуктів, вони з більшою ймовірністю зроблять вибір на користь здорового харчування, сприяючи загальному здоров'ю населення. Це регулювання також підтримує внутрішню та міжнародну торгівлю, забезпечуючи відповідність харчових продуктів прийнятним стандартам, тим самим полегшуючи доступ до ширших ринків та сприяючи економічному зростанню. Крім того, державне регулювання має важливе значення для просування інновацій та стійкості у продовольчому секторі [8-10]. Це може сприяти впровадженню нових технологій та практик, які покращують виробництво продуктів харчування, скорочують кількість відходів та мінімізують вплив на навколишнє середовище, гарантуючи, що майбутні покоління матимуть доступ до достатніх ресурсів для виробництва продуктів харчування (табл.1).

Таблиця 1

Особливості впливу системи державного регулювання якості продукції на забезпечення продовольчої безпеки держави

№	Вплив	Сутність
1	Запобігання ризикам для здоров'я	Система державного регулювання забезпечує встановлення та дотримання стандартів безпеки харчових продуктів, що включає контроль за вмістом шкідливих речовин, мікробіологічну безпеку та гігієнічні норми виробництва. Це запобігає поширенню хвороб, пов'язаних з харчуванням, і сприяє здоров'ю нації
2	Підтримка внутрішнього виробництва	Регулювання якості продукції мотивує виробників підвищувати стандарти якості своєї продукції, що робить її конкурентоспроможною не тільки на внутрішньому, але й на міжнародному ринках. Це стимулює внутрішнє виробництво, збільшує пропозицію якісних харчових продуктів і сприяє продовольчій безпеці
3	Забезпечення прозорості та довіри споживачів	Систематичний контроль та сертифікація продукції на відповідність стандартам якості підвищує довіру споживачів до харчових продуктів, що продаються на ринку. Це сприяє раціональному вибору продуктів харчування та здоровому харчуванню
4	Сприяння міжнародній торгівлі	Відповідність міжнародним стандартам якості та безпеки продукції розширює можливості для експорту, відкриваючи зовнішні ринки для вітчизняних виробників. Це не тільки сприяє економічному зростанню, але й забезпечує додаткові ресурси для підтримки продовольчої безпеки через імпорт необхідних продуктів
5	Адаптація до змінних умов і викликів	Система регулювання повинна бути гнучкою, щоб адаптуватися до нових викликів, таких як зміни клімату, нові хвороби рослин та тварин, а також до технологічного прогресу в області виробництва та переробки продукції. Ефективне регулювання дозволяє швидко реагувати на такі виклики, мінімізуючи потенційний вплив на продовольчу безпеку

Джерело: сформовано автором

Впровадження воєнного стану в Україні призвело до серйозних проблем для продовольчої безпеки країни, насамперед через перебої в сільськогосподарському виробництві, перебої в ланцюжках постачання та вплив на торгівлю. Україна, відома як «житниця Європи», відіграє вирішальну роль у світових постачаннях продовольства, особливо пшениці, кукурудзи та олії. Війна безпосередньо вплинула на здатність країни виробляти, збирати та експортувати ці критично важливі товари, що призвело до ключових проблем як для внутрішньої, так і для міжнародної продовольчої безпеки. По-перше,

сільськогосподарське виробництво зіткнулося з прямими наслідками війни, включаючи шкоду інфраструктурі, скорочення робочої сили через переміщення або призову на військову службу, а також перепрофілювання сільськогосподарських земель на зони бойових дій активних. Ці чинники призвели до зниження сільськогосподарського виробництва, скорочення доступності продовольства та зростання цін. Для країни, економіка якої та постачання продовольства значною мірою залежать від сільського господарства, це скорочення впливає не лише на внутрішню продовольчу безпеку, а й на світові ринки, сприяючи зростанню цін на продовольство та його дефіциту у країнах, що залежать від українського експорту. По-друге, збої в ланцюжках поставок посилили ці проблеми. Дороги, порти та залізниці, які мають вирішальне значення для транспортування продовольства всередині країни та на експорт, були пошкоджені або знаходяться під загрозою, що призводить до виникнення вузьких місць та зниження ефективності. Крім того, невизначеність та ризики, пов'язані з транспортуванням товарів у зону бойових дій, збільшили витрати та знизили готовність зовнішніх партнерів брати участь у торгівлі, що ще більше ізолювало український ринок від глобальних ланцюжків постачання (рис.1).

Військові дії та окупація значних аграрних територій призвели до зменшення площ посівів та збору врожаю, особливо зернових та соняшнику, які є важливими для внутрішнього споживання та експорту. Це безпосередньо вплинуло на доступність та ціни на продукти харчування в країні

Пошкодження інфраструктури та блокування транспортних шляхів ускладнили перевезення продуктів харчування від місць виробництва до споживачів, а також експорт. Це призвело до локальних дефіцитів продуктів, зростання цін та збільшення втрат продукції внаслідок неможливості її своєчасно доставити до місць продажу чи переробки

Загострення економічної ситуації, зростання безробіття та зниження доходів населення внаслідок військових дій зменшили купівельну спроможність громадян. Зменшення доступності продуктів харчування, особливо для вразливих верств населення, призвело до підвищення ризику недоїдання та харчових проблем

Воєнний стан вимагав від державних органів регулювання якості продукції та продовольчої безпеки швидкої адаптації до нових умов. Були внесені зміни до механізмів контролю, спрямовані на забезпечення стабільного постачання продуктів, захист внутрішнього ринку та забезпечення доступу до необхідних товарів для всіх верств населення, особливо у зонах бойових дій та для вимушених переселенців

Джерело: сформовано автором

Рис.1. Вплив воєнного стану на рівень продовольчої безпеки України

Таким чином, забезпечення продовольчої безпеки держави — це багатогранне завдання, яке має життєво важливе значення для здоров'я та благополуччя його населення, соціальної стабільності та економічного розвитку. Система державного регулювання якості продукції є наріжним каменем продовольчої безпеки, захисту здоров'я населення, зміцнення довіри споживачів, сприяння торгівлі та просування стійких практик у продовольчому секторі. У сукупності ці зусилля сприяють створенню сталого та процвітаючого суспільства.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що як ефективне так й неефективне державне регулювання якості продукції може призвести до абсолютно різних результатів для країни, впливаючи на все: від охорони здоров'я до економічних показників та довіри споживачів. Ставки високі, особливо в таких секторах, як продукти харчування, фармацевтика та споживчі товари, де якість безпосередньо впливає на здоров'я та безпеку людини. Коли державне регулювання якості продукції є ефективним, воно встановлює систему стандартів, які захищають споживачів від шкоди та сприяють сумлінній практиці у торгівлі. Ефективне регулювання гарантує, що продукція відповідатиме мінімальним стандартам безпеки та якості ще до того, як вона потрапить на ринок. Цей захисний бар'єр значно знижує ймовірність виникнення шкоди від дефектних або забруднених продуктів, наприклад, захворювань харчового походження через неправильну обробку харчових продуктів або травми через несправні споживчі товари. Більше того, ефективне регулювання може підвищити конкурентоспроможність вітчизняної промисловості у глобальному масштабі. Гарантуючи, що продукція відповідає високим стандартам якості, країни можуть підвищити свою репутацію у сфері надійності та безпеки, потенційно відкриваючи експортні можливості та залучаючи іноземні інвестиції. В результаті довіра споживачів, як у країні, так і за кордоном, зростає, стимулюючи економічне зростання та інновації.

І навпаки, неефективне державне регулювання може мати тяжкі наслідки. Без суворого контролю неякісна та небезпечна продукція може наповнити ринок, що призведе до криз у галузі охорони здоров'я, екологічних збитків та економічних втрат. Наприклад, без ефективних правил безпеки харчових продуктів спалахи хвороб харчового походження можуть стати більш частими і серйозними, ставлячи під загрозу громадське здоров'я і створюючи навантаження на системи охорони здоров'я. З економічної точки зору наявність неякісної продукції може підірвати довіру споживачів, що призведе до зниження споживання та негативно позначиться на економіці загалом. У довгостроковій перспективі це може заплямувати репутацію країни як виробника, позначившись на торгових відносинах та доступі до ринків. Більше того, неефективне регулювання може призвести до створення нерівних умов для бізнесу, коли недобросовісні виробники набувають несправедливої

переваги, зрізуючи кути, що в кінцевому підсумку завдає шкоди авторитетним підприємствам та пригнічує інновації.

Література:

- 1 Jankauskas, V., & Šeputienė, J. The relation between social capital, governance and economic performance in Europe. *Business: Theory and Practice*, 8(3), 2007, 131-138
2. Pabedinskaitė, A., & Vitkauskas, R. Multicriteria evaluation of product quality. *Business: Theory and Practice*, 10(3), 2009, 214-222.
3. Auci, S., & Barbieri, N. Innovation for climate change adaptation and technical efficiency: an empirical analysis in the European agricultural sector. *Economia Politica*, 2020, 28(4).
4. Setyaningrum, R.P., Muafi, M. Green human resources management on business performance: The mediating role of green product innovation and environmental commitment. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, 2023, pp. 209-220
5. Ponte, S. & Gibbon, P. 'Quality Standards, Conventions, and the Governance of Global Value Chains', *Economy and Society*, vol. 34(1), 2005, pp. 1-31.
6. Wunderlich, S., Gatto, K.A. Consumers' food choices and the role of perceived environmental impact. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 11, No. 6, 2016, pp. 989-995.
7. Wunderlich, S. & Gatto, K.A., Consumer perception of genetically modified organisms and sources of information. *Advanced Nutrition*, 13(6), pp. 842–851, 2015..
8. Rotolo, G.C., Francis, C., Craviotto, R.M., Viglia, S., Pereyra, A. & Ulgiati, S., Time to re-think the GMO revolution in agriculture. *Ecosystem Metabolism towards Sustainable Society Design and Management*, 26(1), pp. 35–49, 2015.
9. Worsley, A., Wang, W.C. & Burton, M., Food concerns and support for environmental food policies and purchasing. *Appetite*, 91, pp. 48–55, 2015.
10. Bilan, Y., Vasilyeva, T., Lyeonov, S., & Bagmet, K. Institutional complementarity for social and economic development. *Business: Theory and Practice*, 20, 2019, 103-115.

References:

- 1 Jankauskas, V., & Šeputienė, J. (2007). The relation between social capital, governance and economic performance in Europe. *Business: Theory and Practice*, 8(3), 131-138. [In English]
2. Pabedinskaitė, A., & Vitkauskas, R. (2009). Multicriteria evaluation of product quality. *Business: Theory and Practice*, 10(3), 214-222. [In English]
3. Auci, S., & Barbieri, N. (2020). Innovation for climate change adaptation and technical efficiency: an empirical analysis in the European agricultural sector. *Economia Politica*, 28(4). [In English]
4. Setyaningrum, R.P., Muafi, M. (2023). Green human resources management on business performance: The mediating role of green product innovation and environmental commitment. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, pp. 209-220 [In English]
5. Ponte, S. & Gibbon, P. (2005) 'Quality Standards, Conventions, and the Governance of Global Value Chains', *Economy and Society*, vol. 34(1), pp. 1-31. [In English]
6. Wunderlich, S., Gatto, K.A. (2016). Consumers' food choices and the role of perceived environmental impact. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 11, No. 6, pp. 989-995 [In English]
7. Wunderlich, S. & Gatto, K.A., (2015) Consumer perception of genetically modified organisms and sources of information. *Advanced Nutrition*, 13(6), pp. 842–851. [In English]
8. Rotolo, G.C., Francis, C., Craviotto, R.M., Viglia, S., Pereyra, A. & Ulgiati, S., (2015) Time to re-think the GMO revolution in agriculture. *Ecosystem Metabolism towards Sustainable Society Design and Management*, 26(1), pp. 35–49, [In English]

9. Worsley, A., Wang, W.C. & Burton, M., (2015) Food concerns and support for environmental food policies and purchasing. *Appetite*, 91, pp. 48–55, [In English]
10. Bilan, Y., Vasilyeva, T., Lyeonov, S., & Bagmet, K. (2019). Institutional complementarity for social and economic development. *Business: Theory and Practice*, 20, 103-115. [In English]

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-256-265](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-256-265)

Любиченко Олена Олексіївна аспірант кафедри глобальної та національної безпеки Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0002-3638-3280>

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНИХ І НЕДЕРЖАВНИХ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСВІД КРАЇН ЛЮБЛІНСЬКОГО ТРИКУТНИКА

Анотація. У останнє десятиліття світ стикнувся із новим визначенням війни – гібридною війною, яка об'єднує в собі військові, інформаційні, політичні, соціальні та економічні аспекти. Однією зі складових цієї гібридної війни стала інформаційна боротьба. У цьому контексті Україна, яка зазнала повномасштабної агресії з боку росії, стала не лише полем битви, але й лабораторією, де вивчення та протистояння російській інформаційній війні виявилися важливим завданням політики національної безпеки.

Після двох років від початку повномасштабної агресії росії проти України можна підбивати проміжні підсумки: дехто переконаний, що Україна вже остаточно перемогла в інформаційній війні – принаймні про це говорять багато дослідницьких текстів та заголовки в провідних світових медіа. Інші ж навпаки говорять про те, що саме в цьому різновиді війни не може бути остаточної перемоги і вона, як зазначав прусський генерал, військовий реформатор та військовий теоретик Карл Фон Клаузевіц, ніколи не завершується.

Але є одне важливе досягнення, яке дало Україні змогу здобути стратегічні переваги в комунікації та використати надалі ці переваги як для побудови внутрішньої системи стійкості, так і для створення міжнародної коаліції союзників та партнерів – це завчасна нейтралізація російської системи дезінформації завдяки тому, що Україна ефективно використала період із 2014 року – початку російської війни проти України – для вивчення російської доктрини інформаційної війни, стратегії її ведення, основних акторів, платформ поширення, а також вивчення та нейтралізації основних наративів, які мали би виправдати російське вторгнення в Україну. Не найменшим чином це стосувалося і того, що Україні вдалося привернути увагу всього світу до проблеми поширення та зростання впливу російської дезінформації, пояснити її впливи та дискредитувати її основні наративи. І зробити все це передчасно – ще задовго до початку агресії в лютому 2022 року. Так Україна зарекомендувала себе не лише як один із активних учасників широкої міжнародної коаліції боротьби проти дезінформації, але як очевидний лідер у цьому русі.

Пропаганда та дезінформація є ключовими інструментами гібридної війни для досягнення росією своїх цілей як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні. Вони є ефективними засобами просування російської візії світу, яка протистоїть цінностям та принципам демократії на світовій арені. Недостатність усвідомлення та неадекватна реакція на зовнішньо керовану маніпуляцію інформацією може призвести до переваги російських наративів у громадській дискусії та у міжнародному інформаційному просторі у довгостроковій перспективі. Визнання цієї загрози та розвиток здатностей країн для ідентифікації, розкриття та мінімізації російських агресивних інформаційних кампаній є вельми важливими завданнями національної безпеки. З цією метою, 28 липня 2020 року міністри закордонних справ України, Польщі та Литви, Дмитро Кулеба, Яцек Чапутович та Лінас Лінкявічюс, створили Люблінський Трикутник як механізм протидії загрозам, що виходять із росії. Цей формат ґрунтується на традиціях та історичних зв'язках трьох країн, що відображається у спільній підтримці європейських та євроатлантичних інтеграційних процесів України та на підтримці міжнародної стабільності та безпеки. Крім того, ці країни об'єднали зусилля у зміцненні стійкості до агресивних інформаційних кампаній шляхом підписання Дорожньої карти розвитку, яка визначає основні напрямки розширення тристоронньої співпраці та спрямована на протидію гібридним загрозам та дезінформації.

Ключові слова: гібридна війна, гібридні загрози, дезінформація, пропаганда, державні та недержані суб'єкти, забезпечення інформаційної безпеки, Люблінській трикутник, стійкість, наратив.

Liubychenko Olena Oleksiyivna a postgraduate student of the Department of Global and National Security, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko University of Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-3638-3280>

INTERACTION BETWEEN STATE AND NON-STATE ACTORS IN ENSURING INFORMATION SECURITY: EXPERIENCE OF THE LUBLIN TRIANGLE COUNTRIES

Abstract. Over the past decade, the world has encountered a new definition of warfare – hybrid warfare, which combines military, informational, political, social, and economic aspects. One of the components of this hybrid warfare has become information warfare. In this context, Ukraine, which has experienced full-scale aggression from russia, has become not only a battlefield but also a laboratory where studying and countering russian information warfare has emerged as an important task of national security policy.

After two years since the beginning of russia's full-scale aggression against Ukraine, interim conclusions can be drawn: some are convinced that Ukraine has already definitively won the information war – at least that's what many research texts and headlines in leading world media outlets say. Others, on the contrary, argue that in this type of warfare there can be no final victory, as noted by the Prussian general, military reformer, and military theorist Carl von Clausewitz, it never ends.

But there is one important achievement that has enabled Ukraine to gain strategic advantages in communication and to leverage these advantages for the construction of an internal resilience system, as well as for the creation of an international coalition of allies and partners – this is the early neutralization of the russian disinformation system. This was achieved because Ukraine effectively used the period from 2014 – the beginning of russia's war against Ukraine – to study the russian doctrine of information warfare, its strategy, key actors, dissemination platforms, as well as the study and neutralization of the main narratives that would justify russian aggression in Ukraine. Not least, Ukraine managed to draw the attention of the world to the problem of the spread and growing influence of russian disinformation, explain its impacts, and discredit its main narratives. And it did all this ahead of time – long before the start of aggression in February 2022. Thus, Ukraine has proven itself not only as an active participant in the broad international coalition fighting disinformation but also as an obvious leader in this movement.

Propaganda and disinformation are key instruments of hybrid warfare for russia to achieve its goals both domestically and internationally. They are effective means of promoting the russian vision of the world, which opposes the values and principles of democracy on the global stage. Insufficient awareness and inadequate response to externally orchestrated information manipulation can lead to the advantage of russian narratives in public discourse, in the media landscape, and in the international information space in the long term. Recognizing this threat and developing countries' capabilities to identify, expose, and minimize russian aggressive information campaigns are crucial tasks of national security. To this end, on July 28, 2020, the Ministers of Foreign Affairs of Ukraine, Poland, and Lithuania, Dmytro Kuleba, Jacek Czaputowicz, and Linas Linkevičius, created the Lublin Triangle as a mechanism to counter threats emanating from russia. This format is based on the traditions and historical ties of the three countries, reflected in their joint support for European and Euro-Atlantic integration processes in Ukraine and in supporting international stability and security. Additionally, these countries have joined efforts to strengthen resilience to aggressive information campaigns by signing a Roadmap for Development, which defines the main directions for expanding trilateral cooperation and is aimed at countering hybrid threats and disinformation.

Keywords: hybrid warfare, hybrid threats, disinformation, propaganda, state and non-state actors, ensuring information security, Lublin Triangle, resilience, narrative.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року відкрило новий етап для російської гібридної війни, а саме її пропаганди та дезінформації, спрямованої на країни Люблінського трикутника. Кількість та різноманіття дезінформаційних матеріалів стрімко зростають: впродовж перших тижнів повномасштабного вторгнення росії в Україну Громадська організація "Детектор медіа" (Україна) виявляла понад 30 унікальних випадків дезінформації, спрямованих на українців у внутрішньому інформаційному середовищі, щодня [6]. Україна стала полігоном випробування російської дезінформації та пропаганди, яка грає важливу роль у сучасній російсько-українській війні.

Литва і Польща, які політично та військово підтримують Україну, також стали об'єктом постійних інформаційних атак з боку кремля. Попри це, всі три країни демонструють важливі ознаки стійкості до російської пропаганди. Згідно з національними опитуваннями, проведеними у серпні 2022 року, 93% українців вірять у перемогу України; 74% підтримують курс країни. 72% литовців висловили задоволення від реакції уряду на російське вторгнення в Україну. За дослідженням Kantar, "Військовий барометр", 59% литовців вважають, що Україна здобуде перемогу у війні, розпочатій росією. Та саме дослідження стверджує, що 95% поляків вважають, що поточна атака росії проти України не може бути виправданою [1].

Російська дезінформація та пропаганда є серйозним викликом для країн Люблінського трикутника. Українське, литовське та польське суспільства проявляють високий рівень стійкості та підтримки своїх країн у протистоянні цій атаці. Це свідчить про важливість розвитку та вдосконалення механізмів захисту інформаційної безпеки та активної протидії гібридній війні кожної з цих країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації з проблематики інформаційної безпеки відображають активність науковців з України, Литви та Польщі. Серед українських дослідників, що вивчають та аналізують феномен гібридної війни можна виділити Володимира Горбуліна, Георгія Почепцова та Євгена Магду. У Литві велику увагу науковці приділяють дослідженню гібридних загроз, зокрема в інформаційній сфері. Це такі вчені як Патрік Шіхерле, Далія Банкаускайте та Вітовт Кершанський, які є відомими дослідниками в цій галузі, зосереджуючи увагу на аналізі гібридної війни та її впливі на сучасну інформаційну дійсність. Польські дослідники також активно допомагають у розумінні й протидії гібридним загрозам. Александра Кучинська-Зонік, Агнешка Рогошинська та Мирослав Банасік відомі своїми дослідженнями у сфері безпеки та міжнародних відносин, зокрема в контексті гібридної війни. Ці дослідження та публікації сприяють розвитку наукового розуміння гібридних загроз та допомагають у розробці ефективних стратегій протидії таким загрозам, зокрема у визначенні та аналізі гібридної війни як складової сучасних конфліктів.

Мета статті полягає у визначенні факторів стійкості до російської дезінформації в Литві, Польщі та Україні в контексті гібридної війни, а також у оцінці заходів, спрямованих на протидію дезінформації через співпрацю державних та недержавних суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки у реалізації стратегій захисту інформаційного простору.

Виклад основного матеріалу. Один із ключових аспектів російської пропаганди у зарубіжних країнах – це наратив про "країну, яка зазнала краху". Цей наратив спрямований на підірвання довіри громадян до власної держави, її керівництва, а також національних та особистих перспектив всередині країни. У Литві та Україні цей наратив передусім ґрунтується на російському імперіалізмі, стверджуючи, що Радянський Союз був "єдиним законним державним утворенням", а всі наступні утворення – незаконними, неефективними та неспроможними.

З огляду на те, що Польща ніколи не була частиною Радянського Союзу, дезінформаційні та пропагандистські дії в цій країні спрямовані на інший набір наративів та інструментів. Починаючи з середини 2021 року, електронні листи польських політиків, зокрема Міхала Дворчика, колишнього керівника Канцелярії Прем'єр-міністра Польщі, стали відкритими для загалу. Вони містили політично чутливу інформацію, яка використовувалася для підірвання довіри до уряду Польщі та маніпулювання громадською думкою. Як підтверджують принаймні два розслідування, цей витік був частиною більш широкої операції російських спецслужб, відомої як "Ghostwriter", яка являла собою операцію впливу, спрямовану на громадян Польщі, Литви та Латвії, з метою підтримки анти-натівських настроїв та підірвання довіри до урядів. Цю кампанію було приписано спецслужбам Білорусі та Росії, включаючи ФСБ. Однією з цілей цієї кампанії було презентування Польщі як країни, що зазнала краху, а польського уряду – як недієздатного [3].

Дискредитація політичного керівництва є характерною для російської пропаганди та дезінформації в усіх трьох країнах. Головною метою цього процесу є підірвання довіри громадян до власної держави, керівництва та національних перспектив всередині країни. У Польщі та Литві увага зосереджується переважно на діяльності посадових осіб, тоді як в Україні російська дезінформація часто атакує самі постаті посадовців. Наприклад, російські пропагандисти поширюють різноманітні фейки щодо українського Президента Володимира Зеленського.

Окрім дискредитації політичного керівництва, російська пропаганда й дезінформація акцентують на негативних аспектах розвитку країни, стверджуючи, що країни переживають складнощі у більшості сфер. Наприклад, в Литві висвітлюються особливості наративу, які стверджують, що "Литва лідирує за рівнем суїцидів та еміграції через погані житлові умови", а також "більшість громадян вважає, що ситуація в країні погіршується". Наратив про "державу, що зазнала краху" підсилюється наративом про

“зовнішнє управління” у країнах Люблінського трикутника, де пропагандисти стверджують, що ці країни підконтрольовані “колективному Заходу” через своїх “агентів”. Україна у цьому сенсі відома експлуатацією образу Джорджа Сороса в російських медіа ресурсах, де громадянське суспільство та незалежні медіа, важливі для демократичного розвитку, часто піддаються атакам кремлівської пропаганди та дезінформації, які їх дискредитують як виконавців “інтересів Заходу”. Цікаво, що повідомлення, пов'язані з Джорджем Соросом, майже зникли з інформаційного простору України з серпня 2022 року.

Для громадян Литви та Польщі російська пропаганда стверджує, що політична еліта цих країн підкуплена США та НАТО. Це має різні аспекти, але всі вони спрямовані на те, щоб громадяни відчували себе безсилими, обманутими та експлуатованими “західними елітами”. Наприклад, у Польщі є дезінформаційне повідомлення про те, що “Польща приховує факти щодо роботи американських дослідників з біологічної зброї на українській території”.

Загалом, різні конспірологічні теорії про “зовнішнє управління” та війну в Україні поширюються в усіх трьох країнах. Зокрема, повідомлення про “НАТО, що провокує росію на напад на Україну” [1]. Україна, за російською пропагандою, використовується “Заходом для знищення росії” [1]. Це означає, що, як стверджується, всі рішення українських владних осіб диктуються лідерами західних країн, а Україна використовується виключно як територія для війни між росією та Заходом. Таким чином, пропагандистська машина росії повторює, що Україна не є незалежним суб'єктом, а скоріше фігурою на шаховій дошці.

Атаки на інформаційний простір України тісно пов'язані між собою. Мейсон Кларк з Інституту вивчення війни зазначає, що російські стратеги вважають інформаційні операції “найважливішою сферою військових операцій, як самостійним полем бою, так і засобом успішних кінетичних дій”[2]. Крім цього, Кларк також зауважує, що “російські військові розглядають новий взаємозв'язок між інформаційними та кінетичними операціями, як “вулицю з двостороннім рухом”: кінетичні операції тепер за своєю суттю підпорядковані інформаційній кампанії гібридної війни; жодна кінетична операція не може бути успішною, якщо вона не вкладена в загальну інформаційну кампанію і не підтримується нею”[2].

Для більш ефективної координації дій ключових державних установ, що займаються інформаційною безпекою, інформаційною політикою, стратегічними комунікаціями тощо (тобто установ, таких як Міністерство інформаційної політики, Національна рада з питань телебачення і радіомовлення, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державний комітет з питань телебачення і радіомовлення, Комітет з питань свободи слова та інформаційної політики Верховної Ради України, Рада національної безпеки і оборони України, Міністерство закордонних

справ України, прес-служби ключових міністерств), в Україні, у березні 2021 року було створено єдиний Центр стратегічних комунікацій, який розробляє політику одноголосності або забезпечує обмін інформацією між урядовими установами, представниками громадянського суспільства та медіа. Наразі проводяться регулярні зустрічі Центру стратегічних комунікацій з представниками громадського суспільства, медіа (українськими та зарубіжними) та міжнародними організаціями для зворотного зв'язку.

Також в Україні працює «Центр протидії дезінформації», утворений 11 березня 2021 р. відповідним рішенням Ради національної безпеки і оборони України (РНБО), основною метою діяльності якого відповідно є протидія поширенню дезінформації. Хоча центр і не має механізмів для покарання порушника, проте може вносити відповідні подання в РНБО. Основними завданнями центру є моніторинг, аналіз подій та рівня присутності України в інформаційному просторі світу, дослідження прогнозованих загроз у сфері інформаційної безпеки, контрпропаганда, запобігання спробам нав'язування та маніпуляції громадською думкою тощо.

У боротьбі з пропагандою в Україні активну роль відіграють не лише державні структури, а й громадські активісти. Наприклад, волонтерський проєкт "StopFake" займається перевіркою та спростуванням неправдивої інформації. Сайт цього проєкту доступний на 14 мовах світу, що дозволяє йому працювати з міжнародною аудиторією. Слід зауважити, що це перший «фактчекінговий проєкт» у країні та один з перших у світі. У 2016 р. «StopFake» потрапили у сто найкращих проєктів Європи, як такі, що розвивають демократію та свободу слова.

Забезпечення неперервності державної політики в галузі інформаційної безпеки є одним із ключових завдань. Необхідно усунути залежність цієї політики від кадрових змін та уникнути виникнення розривів та суперечностей у її реалізації. Важливим кроком є формування надпартійного консенсусу в галузі державної інформаційної політики, при цьому не допускаючи його залежності від політичного контексту чи впливу окремих політичних сил. Необхідно систематично підвищувати навички комунікації у держслужбовців. Одним із важливих напрямків роботи є систематичний моніторинг російських медіа та розповсюдження результатів цього моніторингу серед установ, пов'язаних з Центром стратегічних комунікацій. Також необхідно вести систематичний моніторинг інформаційних фейків, розповсюджуваних через національні медіа, зокрема російського, проросійського щодо України або євроскептичних спрямувань. Доцільним є створення потужного міжінституційного аналітичного відділу, який би використовував досвід і практики вже чинних ініціатив в Україні, зокрема Detector Media, StopFake, ГО «Інформаційна безпека», Internews Україна та інших.

У Литві, з 2014 року, коли рівень російської дезінформації був надзвичайно високим. Це призвело до запровадження великої кількості

урядових та недержавних ініціатив з підвищення обізнаності суспільства щодо загрози дезінформації або накладання обмежень (переважно, за допомогою припинення трансляції російських телеканалів) як відповідь на найбільш шкідливі кампанії дезінформації. Одночасно були розпочаті довгострокові ініціативи для поступового зміцнення стійкості суспільства та державних інституцій, створення інституційного механізму для швидкого та ефективного пом'якшення кампаній дезінформації, перегляд правової бази та розробка цільових заходів.

Держане регулювання сферою інформаційної безпеки у Литві включало такі заходи вжиті між 2014 і 2020 роками у співпраці з інститутами громадянського суспільства та приватним сектором для протидії російській дезінформації: регулювання інформаційного простору, налагодження стратегічних комунікацій, використання дипломатичних можливостей держави. Метою цих заходів було зменшення кількості російської дезінформації та нейтралізація її негативного впливу якнайшвидше, а також підвищення уваги міжнародної спільноти до загрози російської дезінформації.

Узагальнюючи діяльність уряду, громадянського суспільства та приватного сектору, варто відзначити, що, крім заходів з побудови стійкості, використовувалися різноманітні інструменти та заходи.

Наразі, у Литві існують кілька органів, відповідальних за стратегічну комунікацію. Однак вони мають формат відділів, які логічно підпорядковані міністерствам, наприклад, Міністерству закордонних справ або іншим урядовим структурам – Збройним силам Литви [4].

У Польщі, у вересні 2022 року в Урядовій Канцелярії Прим'єр-міністра була створена нова посада – Повноважний Представник Уряду з безпеки інформаційного простору Республіки Польща. Його завдання включають ідентифікацію та аналіз інформаційних дій, спрямованих проти безпеки, національних інтересів та іміджу Польщі, виявлення суб'єктів, особливо іноземних, які здійснюють та проводять інформаційні дії проти інтересів Польщі, ідентифікацію проявів інформаційних операцій, проведення заходів з нейтралізації виявлених загроз її безпеці. Також, після підготовки й аналізу університету Військових досліджень у цій області був створений Академічний Центр стратегічної комунікації. Місія Центру полягає в покращенні системи комунікації Польських Збройних Сил, підвищенні свідомості суспільства про загрози, що виникають з інформаційного середовища, ініціюванні громадської дискусії щодо стратегічної комунікації та протидії дезінформації. Центр також підписав угоду про співпрацю з Територіальними оборонними силами. Основною метою угоди є спільна боротьба з дезінформацією.

Також спостерігається зростаюча кількість ініціатив з медіа-освіти. Один з прикладів – проект “Медіа-освіта” (пол. Edukacja medialna), що реалізується Фондацією “Сучасна Польща” під патронатом Міністерства

національної освіти, Міністерства культури та національної спадщини та Міністерства адміністрації та цифровізації.

Висновки. Російська гібридна війна, зокрема в контексті пропаганди та дезінформації, відзначається своєю центральною стратегією боротьби за контроль над наративами та інформаційним впливом на масову свідомість з метою зміни картини світу у населення – жертви агресії.

У Литві, Польщі та Україні спостерігаються багато спільних рис у джерелах російської пропаганди та дезінформації. Серед них можна виділити участь партій та осіб, які сприяють проросійській риторичі, діяльність блогерів на YouTube, що поширюють конспірологічні теорії, координовані кампанії на Facebook та анонімні канали в Telegram. Однак існують деякі відмінності в якості та різноманітності, які обумовлені споживанням медіа в кожній країні. Дезінформація не лише має багато спільних рис у нападах на ці країни, але також характеризується деякими відмінностями. Литва, Польща та Україна відрізняються специфічними контекстами та особливостями медіа-споживання, що впливає на якість та характер інформаційних кампаній. Однак не дивлячись на ці відмінності, ці країни спільно виявляють стійкість перед зловживанням інформаційними кампаніями.

По-перше, у них існує чітке розуміння того, що російська інформаційна агресія загрожує національній безпеці. Це розуміння, визнання та аналіз цієї загрози є першою лінією оборони проти російських інформаційних маніпуляцій та втручання. Тому важливо не лише відстежувати джерела російської пропаганди, а й притягати винних до відповідальності, що надсилає чіткий сигнал, що ніхто не має права використовувати свободу слова для поширення ненависті, закликів до насильства чи геноцидальної риторики.

Другий аспект полягає у використанні багатовимірного підходу у боротьбі з російською пропагандою та дезінформацією, що широко практикується в країнах Люблінського Трикутника. Протидія дезінформації є складним процесом, який необхідно розглядати не лише з позиції вирішення інформаційних та комунікаційних викликів. Важливо також аналізувати дезінформацію з погляду кібернетичної та цифрової безпеки, а також когнітивної безпеки.

Третій аспект стосується багатостороннього підходу. Країни Люблінського Трикутника продемонстрували ефективні практики співпраці між державою, бізнесом, медіа та громадянським суспільством. Це свідчить про те, що синергія та багатосторонність у вирішенні складних криз, породжених пропагандою та дезінформацією, є надзвичайно важливими. Синергетичний підхід має застосовуватися одночасно на кількох рівнях та в рамках різних тем, включаючи горизонтальну, міжгалузеву та міжінституційну співпрацю. Чим більше враховується різноманіття заходів, тим ефективнішою буде боротьба з російською інформаційною агресією та зміцнення стійкості до її впливу.

Четвертий аспект полягає у тому, що обмеження аналізу російської пропаганди та дезінформації, спрямованих на Литву, Польщу та Україну, може виявитися недостатнім через їхню велику кількість та різноманітність. Тому ефективніше зосередитися на розумінні проблеми, ніж шукати усі можливі рішення. Проте необхідно враховувати вплив дезінформації на прийняття рішень громадянами. Російська пропаганда, без сумніву, є небезпечною, але вона не має абсолютної сили. Є багато випадків, коли вона не вдалася у країнах Люблінського Трикутника. Тому важливо мати конкретні показники, за якими можна оцінювати, чи досягли конкретні пропагандистські повідомлення цілей та чи потрібно їм приділити увагу. Крім того, важливо враховувати показники соціальної стійкості, які дозволять оцінити загальну динаміку та надати обґрунтоване розуміння реальної ефективності російської пропаганди.

Література:

1. Resilience to disinformation. Lublin Triangle Perspective. Детектор медіа. December 2022. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Docs/the-lublin-triangle-joint-report-on-countering-disinformation.pdf>
2. Mason C. Russian Hybrid Warfare: Military Learning and The Future of War Series. Institute for the Study of War. 2020. P.1-33. URL: <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Hybrid%20Warfare%20ISW%20Report%202020.pdf>
3. Mirosław Banasik, Agnieszka Rogozińska Bezpieczeństwo i zagrożenia hybrydowe/ Difin 2022, p. 144.
4. Vytautas Keršanskas Deterring disinformation? Lessons from Lithuania's countermeasures since 2014/ Hybrid CoE Paper 6 / April 2021. URL: https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2021/04/20210427_Hybrid-CoE-Paper-6_Deterring_disinformation_WEB.pdf
5. Dalia Bankauskaite and Deividas Šlekys Lithuania's Total Defense Review / Prism Volume 10, № 2 -2023, p. 55-77. URL: https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/prism/prism_10-2/prism_10-2.pdf
6. Детектор медіа. Хроніка дезінформації. URL: <https://disinfo.detector.media/day/25-02-2022>

References:

1. Resilience to disinformation. Lublin Triangle Perspective. Detector Media. December 2022. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Docs/the-lublin-triangle-joint-report-on-countering-disinformation.pdf>
2. Mason C. Russian Hybrid Warfare: Military Learning and The Future of War Series. Institute for the Study of War. 2020. P.1-33. URL: <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Hybrid%20Warfare%20ISW%20Report%202020.pdf>
3. Mirosław Banasik, Agnieszka Rogozińska Bezpieczeństwo i zagrożenia hybrydowe/ Difin 2022, p. 144.
4. Vytautas Keršanskas Deterring disinformation? Lessons from Lithuania's countermeasures since 2014/ Hybrid CoE Paper 6 / April 2021. URL: https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2021/04/20210427_Hybrid-CoE-Paper-6_Deterring_disinformation_WEB.pdf
5. Dalia Bankauskaite and Deividas Šlekys Lithuania's Total Defense Review / Prism Volume 10, № 2, 2023, p. 55-77. URL: https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/prism/prism_10-2/prism_10-2.pdf
6. Детектор медіа. Хроніка дезінформації. URL: <https://disinfo.detector.media/day/25-02-2022>

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-266-276](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-266-276)

Павлов Дмитро Миколайович доктор юридичних наук, професор, заступник начальника Інституту Управління державної охорони України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Петра Болбочана, 8, м. Київ, 02000, тел.: (044) 281-2550, <https://orcid.org/0000-0003-4586-6399>

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

Анотація. У статті досліджено зміст та критерії категорії «ефективність державного управління», визначено основні підходи до реформування державного управління правоохоронними органами в Україні на основі застосування системи загальнонаукових та спеціальних методів пізнання у контексті європейської інтеграції та в умовах протидії військовій агресії російської федерації проти України. Доведено, що підвищення ефективності державного управління є важливим чинником забезпечення національної безпеки, від якої залежить збереження і розвиток держави та Української нації.

Проаналізовано існуючі класифікації критеріїв оцінювання ефективності державного управління, які використовують також при оцінці показників роботи правоохоронних органів. Зазначено, що національним законодавством універсальний перелік таких критеріїв не визначено. Автором з'ясовано сутність поняття «критерій» та розглянуто рівні критеріїв соціальної ефективності. Зроблено висновок, що недоцільним є пошук універсального критерію ефективності державного управління, водночас застосування ієрархічної системи критеріїв сприятиме об'єктивній оцінці рівня. Аргументовано тезу про те, що умовою результативної реформи правоохоронних органів має стати переосмислення управлінських функцій і закріплення їх за відповідними управлінськими структурами з одночасним наділенням їх усією повнотою відповідних повноважень і – всією повнотою відповідальності за виконання своїх функціональних обов'язків.

Ключові слова: національна безпека, державна безпека, сектор безпеки та оборони, критерій, ефективність, державне управління, правоохоронні органи, реформування правоохоронних органів.

Pavlov Dmytro Mykolayovych Doctor of Law, Professor, Deputy chief of Institute of the State Guard of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 8 Petra Bolbochan St., Kyiv, 02000, tel.: (044) 281-2550, <https://orcid.org/0000-0003-4586-6399>

CRITERIA FOR THE EFFECTIVENESS OF STATE MANAGEMENT OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Abstract. The article examines the content and criteria of the category "effectiveness of public administration", defines the main approaches to reforming public administration by law enforcement agencies in Ukraine based on the application of the system of general scientific and special methods of cognition in the context of European integration and in the conditions of countering the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. It has been proven that increasing the efficiency of state administration is an important factor in ensuring national security, on which the preservation and development of the state and nation depend.

The existing classifications of criteria for evaluating the effectiveness of state administration, which are also used when evaluating the performance of law enforcement agencies, are analyzed. It is noted that national legislation does not define a universal list of such criteria. The author clarified the essence of the concept of "criterion" and examined the levels of criteria of social efficiency. It was concluded that it is impractical to search for a universal criterion of public administration efficiency, while the use of a hierarchical system of criteria will contribute to an objective assessment of the level. The thesis is argued that the condition for the effective reform of law enforcement agencies should be the rethinking of management functions and their consolidation under the relevant management structures, while at the same time giving them the full range of relevant powers and - the full range of responsibility for the performance of their functional duties.

Keywords: national security, state security, security and defense sector, criterion, efficiency, public administration, law enforcement agencies, reforming law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Підвищення ефективності державного управління правоохоронними органами залишається одним із пріоритетних завдань для кожної держави, адже йдеться про забезпечення національної безпеки, сталого розвитку, публічного порядку та національну стійкість в цілому. Особливого значення набуло це питання для нашої держави з 2014 року, коли проти України було розпочато так звану «гібридну війну» з боку російської федерації. Неприхована військова агресія проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року під виглядом «спеціальної військової операції», змусила всі інститути держави та суспільства до пошуку максимально результативних форм та методів реагування на сучасні виклики у сфері стабільності та державної безпеки. Відповідно, виникає потреба проаналізувати критерії ефективності державного управління правоохоронними органами з урахуванням розширення масштабу конфлікту та динамічних змін в обстановці у

середовищі безпеки. Це, у свою чергу, обумовлює доцільність вивчення питання оцінювання діяльності правоохоронних органів, метою якого є орієнтація їх діяльності на виконання ними своїх основних завдань та функцій, що в умовах зумовленого потребою відбиття військової агресії значного дефіциту ресурсів, в тому числі фінансово-економічних та людських, набуває першочергового значення. Зважаючи на відсутність на законодавчому рівні поняття і переліку критеріїв оцінювання ефективності державного управління правоохоронними органами, дане питання потребує ґрунтовного теоретичного дослідження яке має стати підґрунтям для відповідних змін до національного законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки. Досліджуваній проблемі істотну увагу приділили такі науковці як О. М. Бандурка, О. В. Батраченко, Ю. В. Биковська, Є. О. Крапивін, О. А. Линдюк, О. М. Литвинов, М. В. Лошицький, В. В. Черней, А. Г. Чубенко та інші, однак питання класифікації критеріїв оцінювання ефективності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення національної безпеки держави досліджено частково, окремі аспекти цієї складної та багатоаспектної проблеми потребують подальших наукових розвідок.

Метою статті є аналіз критеріїв оцінювання ефективності державного управління правоохоронними органами та визначення шляхів їх використання у процесі реформування правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Стратегія національної безпеки України визначила «джерелом загроз незалежності України, її суверенітету і демократії недостатню ефективність державних органів, що ускладнює вироблення і реалізацію ефективної політики. Водночас зазначено, що непослідовність та незавершеність реформ і корупція перешкоджають виведенню української економіки з депресивного стану, унеможливають її сталі і динамічне зростання, підвищують уразливість до загроз, підживлюють кримінальне середовище» [1]. Відповідно, питання підвищення ефективності державного управління виступає одним із важливих напрямів забезпечення національною безпекою та державною безпекою [2]. Як слушно відзначають К. І. Ровинська та М. П. Попов, управлінські рішення – це один з важливих елементів державно-управлінської безпеки, який отримує легітимізацію не тільки за умови його відповідності вимогам чинного законодавства України, а й за умови відповідності національним інтересам держави, національній безпеці держави загалом. Такі умови визначають низку об'єктивних вимог до суб'єктів ухвалення та відповідного змісту управлінських рішень, з огляду на забезпечення конституційного ладу, правового режиму, національної ідеї, територіальної цілісності [3].

Ефективність управління може бути визначена як повне досягнення реальної та соціально-корисної конкретної управлінської мети за мінімальних витрат ресурсів та управлінської енергії в оптимальний термін з урахуванням

обставин зовнішнього та внутрішнього характеру. Отже, ефективність у найзагальнішому розумінні – це ступінь досягнення мети або відношення досягнутого результату до поставленої мети. Відповідно, вважаємо доцільним включення до аналізу ефективності державного управління правоохоронними органами висвітлення умов, за яких може бути досягнуто максимальний збіг результату та цілі, орієнтуючись при цьому на “ідеальний” стан системи, до якої вона повинна постійно прагнути. Оцінюючи ефективність органів державного управління, маємо постійно враховувати єдність і взаємозалежність суб’єкта і його компонентів та об’єкта управління [4, С. 217-223].

Погодившись із тим, що ефективність – це ступінь досягнення мети, слід наголосити на тому, що одна й та сама мета може бути досягнута шляхом виконання різних сукупностей завдань та функцій, що у свою чергу серед іншого визначається умовами, в яких доводиться функціонувати тій чи іншій системі (воєнно-політичні, економічні, політичні, правові, та ін.) і які можна умовно розглядати як зовнішні стосовно системи органів державного управління, що значною мірою характерно для діяльності саме правоохоронних органів. З іншого боку, поряд з умовами, в яких функціонує система, існують умови, що характеризують безпосередньо рівень забезпечення її функціонування (кадрові, організаційні, правові, фінансові та ін.). Рационалізація державного управління правоохоронними органами в Україні та організаційно-правове забезпечення цього процесу мають відбуватися з урахуванням сумарного впливу комплексу суспільно-політичних чинників та вимагає визначення умов, що впливають на ефективність системи державного управління.

Базовою категорією у контексті досліджуваної проблематики виступає «критерій» як ознаки, межі, сторони прояву управління, за допомогою яких можна визначати рівень і якість управління, його відповідність потребам та інтересам суспільства. І саме це відрізняє їх від показників, які визначають виключно кількісні параметри процесу, явища. Аналіз наукової літератури дає підстави зробити висновок, про наявність різних підходів до розуміння критеріїв оцінювання ефективності діяльності державних органів (та й органів публічної адміністрації в цілому). Така ситуація обумовлена відсутністю на законодавчому рівні переліку критеріїв за якими оцінюється діяльність державних органів. При цьому, звичайно, критерії оцінки ефективності діяльності державних органів визначені на рівні підзаконних нормативно-правових актів.

Проблема виникає не з розумінням ефективності державного управління, яку можна оцінити шляхом порівняння отриманих позитивних соціальних результатів та витрат на їх досягнення, а з визначенням розмірів складових цієї формули ефективності – позитивних соціальних результатів та витрат. Пояснити це можна тим, що не всі позитивні соціальні результати (соціальний ефект) є безпосереднім досягненням діяльності органів

управління. Ми вже звертали увагу на необхідність врахування при аналізі цього питання активної ролі керованих об'єктів, а також нерозривність зв'язку між державним управлінням та управлінням громадським як видом соціального управління [4].

Висвітлюючи питання критеріїв ефективності державного управління, необхідно зазначити, що кількісно виміряти ефективність функціонування системи управління апарату управління важко, тому основою визначення ефективності функціонування системи виступає якісна оцінка її стану [5, С. 57].

Враховуючи викладене, недоцільним видається пошук універсального критерію ефективності управління, мова скорше має вестися про систему критеріїв.

Доцільно виділити за рівнем загальності такі групи критеріїв:

1) критерії комплексної соціальної ефективності, в яких акцент робиться на встановлення залежності між системою державного управління та рівнем і якістю вирішення основних проблем розвитку суспільства. В якості інтегрованого критерію цього рівня може розглядатися соціальний ефект як сукупний і загальний позитивний результат, який отримує суспільство як при створенні, так і при споживанні матеріальних, соціальних і духовних благ;

2) критерії спеціальної соціальної ефективності (доцільність, витрати часу на вирішення управлінських питань та здійснення управлінських операцій, стиль функціонування державноуправляючої підсистеми, її підструктур та ланок, витрати на утримання і забезпечення функціонування державно-управляючої підсистеми, складність її організації і діяльності), які є визначальними при оцінці ефективності організації та функціонування системи органів виконавчої влади;

3) критерії конкретної соціальної ефективності, за якими ефективність визначається на рівні кожного державного органу через його управлінські рішення;

4) індивідуальної соціальної ефективності – за якими має оцінюватися ефективність посадових осіб

Визначальними критеріями ефективності державного управління виступає комплексна соціальна ефективність, що відображає стан та реальну роль вказаної системи в суспільній життєдіяльності. Критерії цієї групи є узагальнюючими, вони характеризують активність управляючої (керівної) та керованої підсистем в органічній єдності. Акцент в них робиться на встановлення залежності між системою державного управління та рівнем і якістю вирішення основних проблем розвитку держави та суспільства. При цьому ефективність управління в тій чи іншій країні може визначатися із використанням порівняльного методу (порівняння з іншими країнами, в яких процеси відбуваються у відносно схожих умовах. В якості інтегрованого критерію ефективності державного управління може розглядатися соціальний ефект.

Соціальний ефект виникає завдяки раціональній організації суб'єктів управління (в першу чергу, підсистеми державних органів), оптимальному функціонуванню керованих об'єктів, відповідності діяльності суб'єктів і об'єктів потребам, інтересам та закономірностям розвитку суспільства. Обов'язковою ознакою соціального ефекту також виступає його прогресивність, стійкість, здатність бути джерелом та засобом подальшого розвитку. Відповідно, не повинні розглядатися як соціально ефективні короточасні, тимчасові досягнення, що виникли через збіг обставин або витрачання неадекватних досягнутому результату ресурсів. Пам'ятаємо про синергетичний характер системи державного управління та загальновідоме правило «після цього не обов'язково означає внаслідок цього».

Критерії комплексної соціальної ефективності набувають особливого значення для державного управління, дозволяючи визначити якими формами та методами, що застосовуються в управлінні, можуть бути забезпечені високі показники розвитку.

Наступна група критеріїв може бути визначена як критерії спеціальної соціальної ефективності державного управління. Критерії ці висвітлюють організацію і функціонування безпосередньо державно-управляючої підсистеми (сукупності державних органів, що здійснюють управління).

Розглядаючи критерії спеціальної соціальної ефективності державного управління, що відображають рівень організації та функціонування управляючої підсистеми як цілісності, відзначимо, що до них відносять: витрати часу на вирішення управлінських питань та здійснення управлінських операцій; стиль функціонування державно-управлінської системи, її підсистем та організаційних структур; витрати на утримання і забезпечення функціонування державно-управлінської системи; складність організації і діяльності державно-управлінської системи; цілеорієнтованість організації і функціонування державно-управлінської системи [6, С. 154–156], а також, доцільність.

В ході опрацювання питання визначення напрямків організаційно-правового забезпечення ефективності і якості системи органів державного управління акцент має бути зроблено саме на критеріях спеціальної соціальної ефективності. Оцінка ефективності системи органів державного управління правоохоронними органами має враховувати весь комплекс критеріїв спеціальної соціальної ефективності, не розглядаючи певної групи критеріїв окремо, без врахування інших.

Першим критерієм є доцільність, яка відображає ступінь відповідності керівного впливу державно-управляючої підсистеми цілям, що об'єктивно обумовлені місцем цієї підсистеми у суспільстві, а також загальносвітовим цивілізаційним процесам. Так, існує певний набір критеріїв щодо адміністративних процедур та проходження служби (роботи) у правоохоронних органах, яких повинні дотримуватися органи державної влади, щоб відповідати

цінностям демократичного суспільства. Європейський адміністративний простір побудовано на таких засадах: надійність та можливість прогнозування (правова впевненість); відкритість та прозорість; відповідальність; ефективність та результативність. Ці критерії є суттю Європейського адміністративного простору. Європейський адміністративний простір складається із спільних стандартів для здійснення державного управління, які визначаються законом і запроваджуються через систему заходів, процедур та механізмів підзвітності. Держави – кандидати до вступу в ЄС, однією з яких є і Україна, повинні спиратися на них при реформуванні систем державного управління, на що вказується і у наукових дослідженнях [7, С. 136 - 143].

Третім критерієм є витрати часу на вирішення управлінських питань, тобто це час, що витрачається на внутрішню управлінську діяльність (час на рух інформації в державно-управляючій підсистемі) або оптимальні витрати часу на прийняття управлінського рішення. Новації та передовий досвід в державному управлінні мають максимально швидко запроваджуватися у практику управління, інакше вони замість підвищення його ефективності гальмують розвиток об'єкта управління, призводять до відставання темпів розвитку суб'єкта управління від потреб об'єкта.

Наступний критерій – стиль функціонування державно-управляючої підсистеми, її підструктур та ланок – є концентрованим виразом стадій, форм і методів вирішення управлінських проблем, що застосовуються в ході здійснення управління. Тут основною вимогою є потреба оптимального вибору комплексу елементів управлінської діяльності та застосування їх для активного, систематичного та послідовного впливу на керовані процеси.

П'ятим критерієм є сукупні (економічні, технічні, кадрові та інші) витрати на утримання і забезпечення функціонування державно-управляючої підсистеми. Ключовим елементом цього критерію є фінансові витрати. Слід наголосити, що хоча проблема ця є найактуальнішою, оцінка ефективності державного управління лише за цим критерієм є принципово помилковим баченням суті проблеми, адже, обмежуючись кількісними показниками при аналізі витрат, деякі аналітики не враховують соціальних результатів діяльності управляючих суб'єктів, складності процесів управління та інших факторів, що впливають на ефективність витрат. Питання тут скоріше перебуває в площині неадекватності витрат на державне управління фінансово-економічному стану держави та соціальному ефекту, що досягається. Логічним висновком цього є недоречність зведення змісту процесу раціоналізації (або реформи) державного управління лише до кількісних параметрів (скорочення, зменшення, звуження), оскільки це вторинні процеси. Особливого значення цей критерій набуває в умовах відбиття військової агресії, коли основні зусилля держави та народу України концентруються на вирішенні завдань оборонно-безпекового характеру.

Останнім критерієм спеціальної соціальної ефективності є складність організації (а відповідно і діяльності) державно-управляючої підсистеми. Глибока спеціалізація та диференціація організаційних явищ є необхідною передумовою і фактором ефективного функціонування та розвитку державного управління. Великого значення набуватиме здатність структури організацій до розвитку через самоуправління, за рахунок своїх власних сил, оскільки управлінська підсистема та підсистема, якою управляють, виступають як частини однієї організаційної системи.

Оцінку ефективності підсистеми управляючих суб'єктів маємо здійснювати за схемою “цілі – час – стиль – витрати – складність”.

Важливу роль в оцінці управління відіграють критерії конкретної соціальної ефективності діяльності кожного державного органу, кожного конкретного управлінського рішення, дії, відносин. Зазначені критерії необхідні тому, що комплексна і спеціальна соціальна ефективність є наслідками конкретної соціальної ефективності, крім того в складних ієрархічних управляючих підсистемах можливі випадки, коли комплексна і спеціальна соціальна ефективність досягаються за рахунок активності одних управляючих компонентів при певній інертності інших. Наслідком цього може бути низький рівень роботи окремих органів при наявності загальних позитивних показників. Така ситуація не є бажаною, оскільки суспільству і державі потрібна ефективність кожного конкретного елемента державно-управляючої підсистеми поряд з ефективністю вказаної підсистеми в цілому [4].

Вирішення питання про критерії конкретної соціальної ефективності набуває особливої актуальності в умовах реформування системи державного управління правоохоронними органами, що відбувається в нашій державі. Адже для проведення реформи недостатньо констатувати неефективність системи державного управління та окремих її елементів або визначити прояви і наслідки цієї неефективності. Більш практично значущим є проблема розробки конкретних напрямків і заходів подолання цих недоліків. Зробити це можливо лише при наявності відповідних критеріїв оцінки ефективності конкретних органів, що складають підсистему державно-управляючого суб'єкта. Вихідним критерієм тут має стати відповідність напрямків, змісту і результатів управлінської діяльності органів тим параметрам, що визначені в компетенції органу. З точки зору юридичної науки, компетенція – це певний обсяг державної діяльності, покладений на конкретний орган, або коло питань, передбачених нормативно-правовими актами, які він має право вирішувати в процесі управлінської діяльності [8, С. 59]. Компетенція характеризує цілі, зміст, можливості і межі діяльності державного органу. Спираючись на розглянутий критерій, можна, виходячи з передбаченої нормативно-правовими актами компетенції органу, оцінювати його ефективність. З огляду на це принциповим завданням виступає перегляд кола

питань, що вирішує кожний окремий державний орган з метою усунення паралелізму і дублювання функцій.

До критеріїв конкретної соціальної ефективності включають також законність рішень і дій органів публічної влади, реальність управлінських впливів, характер і обсяг взаємозв'язків відповідних органів публічної влади з громадянами, міра забезпечення в рішеннях і діях органу престижу держави, правдивість і доцільність управлінської інформації тощо.

Остання група критеріїв – це критерії індивідуальної соціальної ефективності, за якими, має оцінюватися ефективність посадових осіб органів державного управління, в тому числі правоохоронних органів. Посадова особа, як індивідуальний представник державного органу, наділена відповідною компетенцією, здійснює від його імені діяльність, результативність та ефективність якої не збігається за змістом з ефективністю органу як колективу службовців (у більшості випадків). Не даремно значна частина зарубіжної літератури, присвяченої проблемам ефективності управління, ґрунтується переважно на описі особистих рис, які потрібні ефективному менеджеру (керівникові), або того, що вони мають робити, щоб їхня діяльність була ефективною, дослідженні ролі лідера та феномену лідерства в цілому. Критерієм цього класу може виступати імідж працівників державного апарату, оскільки в більшості випадків посадова особа асоціюється у громадян з посадою, яку вона займає в державному органі. Відповідно, підвищуючи авторитет кожної окремої посадової особи правоохоронного органу, ми підвищуємо авторитет правоохоронного органу, що сприяє відповідно ефективності його діяльності. Крім того, якщо посада є первинною ланкою апарату державного управління, то саме виходячи з оцінки індивідуальної ефективності посадових осіб (за витратами часу, фінансовими витратами, рейтинговою оцінкою службовців у межах органу, його особистого внеску у досягнення цілей органу державного управління), можна отримати найбільш конкретні кількісні показники. Так, співставлення витрат ресурсів на конкретного службовця із результатами його діяльності, виходячи з теорії багатofакторності управління та його ефективності, може значною мірою сприяти аналізу доцільності існування даної посади у структурі органу. До критеріїв індивідуальної соціальної ефективності має входити також управлінська культура, що охоплює мотивацію діяльності посадової особи та рівень її свідомості, її знання, ступінь інтегрованості до системи управління [4].

Висновки. Розглянувши в загальному вигляді різні групи критеріїв соціальної ефективності державного управління в цілому та у сфері управління правоохоронними органами зокрема, а також окресливши критерії оцінки показників ефективності окремих органів та посадових осіб, було визначено методологічні засади, на підставі яких можна оцінювати рівень організації і функціонування держави та системи її органів та визначати,

виходячи з цього, основні напрямки організаційно-правового забезпечення ефективності і якості системи органів державного управління, в тому числі у сфері правоохоронної діяльності.

Встановлено, що розглянуті критерії характеризують передусім реально існуючу систему державного управління, дозволяють оцінювати її ефективність, але не повною мірою дозволяють визначити той потенціал, що залишається не реалізованим. При цьому ключовою умовою досягнення цільових орієнтирів реформування правоохоронних органів виступає здійснення цих процесів на основі функціонального підходу, що забезпечить від потрапляння у пастку “панування структури над функцією”.

Аналізуючи існуючий стан державного управління правоохоронними органами, окреслено магістральні шляхи цього розвитку, і, найголовніше, здійснити науковий аналіз механізмів забезпечення реалізації цього розвитку. Встановлено критерії, які дали б нам інструментарій для оцінки співвідношення між потенціалом управління і ступенем його використання, між ресурсами управління та їх входженням у суспільну життєдіяльність. Звичайно, в умовах сьогодення всі ці процеси мають відбуватися у двох вимірах, де перший – це швидке реагування на існуючі виклики та загрози, зумовлені військовою агресією проти нашої держави, а другий – застосування методів стратегічного планування, моделювання та прогнозування розвитку системи органів державного управління та оцінку на основі розглянутих критеріїв ефективності змодельованих станів систем виходячи з прогнозованих показників [4]. Співставлення реального стану системи та прогнозованих показників дозволяє визначити ефективні шляхи реалізації функції щодо вдосконалення державного управління. Одним з таких шляхів є реформа правоохоронної системи.

Сьогодні умовою результативної реформи системи правоохоронних органів має стати переосмислення управлінських функцій і закріплення їх за відповідними управлінськими структурами з одночасним наділенням їх усією повнотою відповідних повноважень і – всією повнотою відповідальності за виконання своїх функціональних обов’язків.

Література:

1. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text4>.
2. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року "Про Стратегію забезпечення державної безпеки": Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0088525-21#Text>.
3. Ровинська К.І., Попов М.П. Державно-управлінська безпека як складова національної безпеки України. *Ефективність державного управління*. 2023. № 74/75. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/Archive/74/s12.pdf>.
4. Павлов Д.М. Ефективність системи органів державного управління: поняття, умови та критерії оцінки. *Наук. вісн. Нац. академії внутрішніх справ України*. К.: НАВСУ. 2003. 217 – 223.

5. Цветков В.В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). Х.: Видавництво “Право”, 1996. С. 57.
6. Мельник А. Ф., Оболенський Ю. О., Васіна А. Ю., Гордієнко Л. Ю. Державне управління: Навч. посіб. / За ред. А. Ф. Мельник. К.: Знання-Прес, 2003. 343 с.
7. Худавердієва В.А. Європейський адміністративний простір і його вплив на національні правові системи держав-членів Європейського Союзу і країн-кандидатів. *Публічне управління та митне адміністрування, Спецвипуск*, 2022. С. 136 – 143.
8. Битяк Ю. П., Богуцький В. В. та інші. Адміністративне право України / За заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2000. С. 59.

References:

1. Rishennia Rady natsional'noi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14.09.2020 "Pro Stratehiiu natsional'noi bezpeky Ukrainy": Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/392/2020#Text4> [in Ukrainian].
2. Rishennia Rady natsional'noi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30.12.2021 "Pro Stratehiiu zabezpechennia derzhavnoi bezpeky": Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 16.02.2022 № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/n0088525-21#Text> [in Ukrainian].
3. Rovyns'ka K.I., Popov M.P. (2023). *Derzhavno-upravlins'ka bezpeka iak skladova natsional'noi bezpeky Ukrainy* [Public administration security as a component of Ukraine's national security]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia*. Vol. № 74/75. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/Archive/74/s12.pdf> [in Ukrainian].
4. Pavlov D.M. (2003). *Efektivnist' systemy orhaniv derzhavnoho upravlinnia: poniattia, umovy ta kryterii otsinky* [Effectiveness of the system of public administration: concepts, conditions and evaluation criteria], (pp. 217 – 223). *Nauk. visn. Nats. akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy*. Kyiv: NAVSU [in Ukrainian].
5. Tsvietkov V.V. (1996). *Derzhavne upravlinnia: osnovni faktory efektyvnosti (polityko-pravovyy aspekt)* [Public administration: main factors of efficiency (political and legal aspect)], (P. 57). Kharkiv: Vydavnytstvo “Pravo” [in Ukrainian].
6. Mel'nyk A.F., Obolens'kyj Yu.O., Vasina A.Yu., Hordiienko L.Yu. (2003). *Derzhavne upravlinnia. Navch. posib.* [Public administration: Education manual]. (P. 343). A.F. Mel'nyk (Ed.). Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].
7. Khudaverdiieva V.A. (2022). *Yevropejs'kyj administratyvnyj prostir i joho vplyv na natsional'ni pravovi systemy derzhav-chleniv Yevropejs'koho Soiuzu i krain-kandydativ* [European administrative area and its impact on national legal systems member states of the European Union and candidate countries]. (Pp. 136 – 143). *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia, Spetsvyпуск* [in Ukrainian].
8. Bytiak Yu.P., Bohuts'kyj V.V. et. (2000). *Administratyvne pravo Ukrainy: Navch. posib.* [Administrative law of Ukraine: Education manual]. (P. 59). Yu.P. Bytiak (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

УДК 35.08

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-277-288](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-277-288)

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, <https://orcid.org/0000-0002-0758-346X>

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ АЗАРТНИХ ІГОР ТА ЛОТЕРЕЙ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Анотація. У статті проаналізовані особливості державного регулювання ринку азартних ігор та лотерей в Україні та світі. Визначені основні ознаки та підходи до поняття «азартні ігри». Зазначено, що в більшості економічно розвинених країнах, як і в Україні, встановлені вимоги щодо ліцензування діяльності ринку азартних ігор та лотерей. Крім того, основою вимогою існування такого бізнесу є не заборона та обмеження, а формування прозорих механізмів ліцензування, контролю, перевірки та сплати податків.

Розглянувши механізм державного регулювання ринку азартних ігор та лотерей в зарубіжних країнах, можна виділити основні аспекти функціонування грального бізнесу. По-перше, у економічно розвинених країнах дозвільний механізм регулювання грального бізнесу – це ліцензія. Мито за отримання ліцензії в багатьох країнах встановлено на високому рівні. До того ж ліцензії видаються «адресно», тобто на відкриття конкретного грального закладу у конкретному місці, причому в деяких країнах, наприклад у Франції, в ліцензії зафіксовано навіть точну кількість гральних автоматів. По-друге, адміністративна заборона грального бізнесу на практиці немає широкого поширення, оскільки такі обмеження тільки створюють умови для переходу грального бізнесу в «тінь». Тим самим держава позбавляє себе можливості серйозно впливати на гральний бізнес та отримувати від нього прибутки. По-третє, у світі організації-лідери, які професійно працюють у сфері грального бізнесу, є основними фінансовими донорами соціально значних програм та досліджень. Вони сприяють створенню та розвитку інфраструктури для діагностики, лікування та реабілітації залежних пацієнтів.

Зауважено, що в останні роки гральний бізнес в Україні зазнає значних змін, проте багато проблем щодо розвитку ринку азартних ігор та лотерей залишаються досі без вирішення та не відповідають запитам сучасного інформаційного суспільства. На нашу думку, більш імперативні методи регулювання даної діяльності позитивно б позначилися на розвитку інституту азартних ігор та лотерей. Держава має з великою увагою ставитися до розвитку цього напрямку.

Крім того, слід враховувати активний розвиток грального бізнесу, у тому числі в мережі Інтернет, в Україні в умовах воєнного часу. Оскільки, в умовах війни часто саме гральний бізнес надає людям можливість дозвілля, створюючи відчуття азарту, який заміщує негативні відчуття внаслідок війни. Тому формування дієвих механізмів прозорості, простоти такого бізнесу є важливим для розвитку воєнної економіки України.

Ключові слова: азартні ігри, гральний бізнес, державна лотерея, державне регулювання, державне регулювання ринку азартних ігор та лотерей, механізми державного регулювання, легалізація грального бізнесу, публічне управління та адміністрування, ринок азартних ігор та лотерей, правові механізми запобігання нелегальним азартним іграм, фіскальне регулювання, оподаткування, соціальна відповідальність.

Parkhomenko-Kutsevil Oksana Ihorivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Public Administration and Management, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, <https://orcid.org/0000-0002-0758-346X>

FEATURES OF GOVERNMENT REGULATION OF GAMBLING AND LOTTERY MARKET IN UKRAINE AND WORLDWIDE

Abstract. The article analyzes the peculiarities of state regulation of the gambling and lottery market in Ukraine and the world. The author defines the main features and approaches to the concept of "gambling". The article states that in most economically developed countries, as well as in Ukraine, there are requirements for licensing the activities of the gambling and lottery market. In addition, the main requirement for the existence of such a business is not prohibition and restrictions, but the formation of transparent mechanisms for licensing, control, inspection and payment of taxes.

The author identified the main aspects of the gambling business on the basis of the analysis of the mechanisms of state regulation of the gambling and lotteries market in foreign countries. First, in economically developed countries, the permissive mechanism for regulating the gambling business is a license. The fee for obtaining a license in many countries is set at a high level. In addition, licenses are issued "addressed", that is, for the opening of a specific gambling establishment in a specific place, and in some countries, for example, in France, the license even records the exact number of gaming machines. Secondly, the administrative prohibition of the gambling business is not widespread in practice, since such restrictions only create conditions for the transition of the gambling business into the "shadow". Thus, the state deprives itself of the opportunity to seriously influence the gambling business and receive profits from it. Thirdly, in the world, leading organizations that work professionally in the field of gaming business are the main

financial donors of socially significant programs and research. They contribute to the creation and development of infrastructure for the diagnosis, treatment and rehabilitation of addicted patients.

The author noted that in recent years the gambling business in Ukraine has undergone significant changes, but many problems regarding the development of the gambling and lottery market still remain unsolved and do not meet the demands of the modern information society. In our opinion, more imperative methods of regulating this activity would have a positive effect on the development of the institution of gambling and lotteries. The state should pay great attention to the development of this direction.

In addition, the active development of the gambling business, including on the Internet, in Ukraine in wartime conditions should be taken into account. Since, in the conditions of war, it is often the gambling business that provides people with leisure time, creating a sense of excitement that replaces the negative feelings caused by war. Therefore, the formation of effective mechanisms of transparency and simplicity of such business is important for the development of the military economy of Ukraine.

Keywords: gambling, gambling business, state lottery, state regulation, state regulation of the gambling and lottery market, mechanisms of state regulation, legalization of gambling business, public management and administration, gambling and lottery market, legal mechanisms to prevent illegal gambling, fiscal regulation, taxation, social responsibility.

Постановка проблеми. Для держави гральний бізнес поєднує у собі колосальні можливості для отримання податків та різноманітність медичних, психологічних, моральних, соціальних та політичних проблем.

Управлінські дії влади щодо проблем грального бізнесу було б логічним поділити на кілька видів. Перша «ліберальна» модель характеризується бажанням отримати податки без особливих труднощів. Доходи промисловості азарту дають можливість скоротити дефіцит бюджету без запровадження нових податків чи підвищення старих. Негативні наслідки грального бізнесу ігноруються. Азартна гра розглядається як форма дозвілля, реалізація громадянської свободи розпоряджатися своїми грошима на власний розсуд. Наслідки цієї моделі полягатимуть у стрімкому розширенні гральної активності населення, формуванні великої кількості залежних від азартних ігор, зростанні безповоротних кредитів, підвищенні злочинності, стрімке зuboжіння деяких груп населення.

Друга модель характеризується заборонаю грального бізнесу, отриманням підтримки населення та релігійних інститутів у цьому питанні. Її можна позначити як «модель заборони». Наслідками цієї моделі будуть зменшення податкових надходжень, зменшення зайнятості населення, криміналізація грального бізнесу, відволікання великих ресурсів поліції на боротьбу з нелегальними гральними закладами.

Третя модель, де гральна активність населення розглядає як неминучий соціальний феномен, і держава прагне зменшити шкоду, завдану цим явищем, надаючи йому організовану форму та отримуючи доход. Ми можемо назвати подібний підхід «раціональним». Зазначена модель характерна для багатьох успішних економік світу, у тому числі США, Монако, країн ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державного регулювання ринку азартних ігор та лотерей, аспектів легалізації та відповідальності у сфері ринку азартних ігор та лотерей, історичні засади розвитку азартних ігор та лотерей аналізують правознавців, зокрема: О. Бандурка, О.Безпалова, Г. Бех, В. Білоус, О.Дмитрик, Є. Додін, В. Дорогих, Н. Капітаненко, Н. Майданик, В. Манзюк, Д. Мулявка, Н. Петричко, Н.Сазанова, Е. Смирнова, А. Стаценко, П. Черніков, В. Шкарупа та ін. Зазначені автори аналізують нормативно-правові засади розвитку та функціонування ринку азартних ігор та лотерей, звертають увагу на правові аспекти забезпечення державного регулювання ринку азартних ігор та лотерей. В системі публічного управління питання державного регулювання ринку азартних ігор та лотерей аналізуються несистемно, наступними дослідниками: М. Лиськов, З. Топорецька, В. Філютович-Герасименко та ін.

Мета статті – дослідження особливостей державного регулювання ринку азартних ігор та лотерей в Україні та світі, виокремлення правових засад легалізації та розвитку грального бізнесу, визначення тенденцій розвитку азартних ігор та лотерей.

Виклад основного матеріалу. Азартні ігри ґрунтуються на різних випадкових факторах, таких як розіграш карт, рулетки, кидок кісток або кульки, зупинка обертових барабанів у слот-машинах та ін. Жодні вміння чи знання не можуть гарантувати успіх у таких іграх, що робить їх залежними від чистого везіння.

Незважаючи на очевидність того, що поняття "азартна гра" мало б бути єдиним та унікальним, законодавства багатьох країн трактують його по-своєму.

Французьке слово *hasard* (випадок, ризик) означає захоплення, запал, гарячість. Невинний потяг, здавалося б, до простої гри в що-небудь (навіть не на гроші – атракціони, наприклад) веде до супутніх різних ризиків. Найчастіше людина вже не може сама себе зупинити, потрапляючи у хворобливу залежність. Не вдаючись глибоко в моральний бік цього явища, а нині – виду бізнесу, відзначимо, що негативні аспекти гральної сфери періодично призводили до того, що громадські організації вимагали від органів влади закриття таких закладів, щоб припинити моральне розкладання населення та забезпечити спокійне життя громадян країни [1].

Дуже цікаве визначення азартної гри дається у Латвії. Там азартна гра (або парі) - це така гра, яка має характер договору, заснованого на ризику, і в якій виграші, що отримуються учасниками, носять повністю або частково випадковий характер; а також гра на ігрових автоматах, що потребує

фізичного вміння та вправності, в якій її учасники мають можливість вигравати залежно від спритності та щасливого випадку. Азартною грою в Латвії не вважається гра на ігровому автоматі, в якому єдиним виграшем є безкоштовна гра на цьому автоматі.

У Швейцарії азартні ігри – це ігри, в яких робиться ставка і надають шанс отримати виграш або іншу матеріальну вигоду. Шанс залежить тільки від випадку або переважно від випадку. У Словаччині лотерея та інша подібна гра має на увазі гру, де будь-яка людина бере участь добровільно і сплачує внесок, повернення якого не гарантується. Виграш або програш визначається виключно шансом або непередбаченим настанням особливої обставини чи події, визначеної оператором у заздалегідь встановлених умовах. Не має значення, чи проводиться гра за допомогою механічних, електронно-механічних, електронних чи інших подібних пристроїв [1].

У Бельгії азартна гра – будь-яка гра (або парі), що веде або до втрати існуючої в ній ставки, або до виграшу, в якому б еквіваленті він не виражався, на користь одного або кількох гравців або організатора гри; гра, у якій випадковість одна із елементів визначення переможця чи розподілу виграшу. Не є азартними ігри, що відносяться до спорту та спортивних парі. Також у Бельгії, як і в Литві, доступ до казино можливий лише після досягнення особою 21 року [2].

В Україні азартна гра – будь-яка гра, умовою участі в якій є внесення гравцем ставки, що дає право на отримання виграшу (призу), імовірність отримання і розмір якого повністю або частково залежать від випадковості, а також знань і майстерності гравця [3].

Таким чином, азартним іграм властиві такі ознаки:

1. Правовою основою проведення азартних ігор є договір, укладений між організатором азартної гри або учасником такої угоди, або лише між учасниками азартної гри.

2. Азартні ігри проводяться за правилами, встановленими організатором азартної гри, тобто учасники не мають змоги вносити свої доповнення та зміни і повинні їм слідувати.

3. Азартні ігри ґрунтуються на ризику. Учасники завжди ризикують програти зроблену ставку, замість чого їм завжди надається шанс на виграш.

4. Результат азартних ігор залежить головним чином від випадку. Разом з тим, існують азартні ігри, в яких гравці можуть впливати своїми діями на результат, але в цих іграх заздалегідь передбачити переможця неможливо. Якщо ж у грі результат залежить виключно від здібностей гравців, то така гра не може бути кваліфікована як азартна.

5. Виграш в азартних іграх має майновий характер.

6. Основною метою участі в азартних іграх є отримання виграшу. Серед додаткових цілей можна відзначити приємне дозвілля, задоволення особистих немайнових потреб.

7. Участь в азартних іграх на відміну від інших ризикових договорів, що не призводить до оптимізації розподілу господарських, підприємницьких та комерційних ризиків.

8. Існування та розвиток азартних ігор регулюється державою.

У багатьох країнах гральний бізнес є великим або навіть основним джерелом надходжень доходів до бюджету. Звичайно, центром світового грального бізнесу визнано Лас-Вегас, який розташований в штаті Невада в США.

В даний час інститут ігор і лотерей стає все більш і більш популярним. Причиною цього стала можливість переходу такого роду правовідносин в інформаційно-телекомунікаційній мережі «Інтернет», що в декілька разів збільшує доступність цієї сфери.

На сьогодні цифровізація охопила всі сфери життєдіяльності нашої країни, тому складне завдання – регулювання тих сфер суспільного життя, які несуть багато ризиків як для громадян, так і для підприємців. Легкість можливого виграшу та азарт зробив галузь азартних ігор та лотерей дуже привабливою як для звичайних громадян, так і для зловмисників, які бажають заробити на азарті жертв. У зв'язку з цим, не бажаючи повторити негативний досвід попередніх років, чинна влада більшу увагу приділяє регулюванню правовідносин, що впливають з ринку азартних ігор та лотерей.

Необхідність законодавчого регулювання цієї сфери вкрай важлива як для нормалізації роботи її окремих інститутів, так і держави в цілому. Насамперед, на наш погляд, вирішення основних проблем даної галузі дозволяє захистити громадян від злочинних посягань, що становлять небезпеку для великого прошарку населення.

Однією з найбільш нагальних проблем державного регулювання ринку азартних ігор та лотерей є створення нелегальних букмекерських контор. Обхід процедури обов'язкової реєстрації дає для організаторів букмекерської контори безліч можливостей із обману людей. Яскравим прикладом незаконної діяльності букмекерських контор є можливість реєстрації неповнолітніх осіб для участі у цій діяльності, що заборонено законом. Цю норму законодавець запроваджує у зв'язку з фінансовою незахищеністю цієї групи населення. Більшість нелегальних букмекерів не потребують ідентифікації особи під час реєстрації, що допускає можливість участі неповнолітніх.

Водночас, особи, які вважають себе ошуканими можуть звернутися до суду. Однак, незважаючи на надану можливість захисту прав у судовому порядку більшість звернень громадян щодо захисту залишаються без розгляду у зв'язку з фактичною складністю встановлення події злочину та притягнення зловмисників до відповідальності. В останні роки, у зв'язку з посиленням нагляду за контролем гральної діяльності, найчастішим проявом її стала комп'ютерна варіація ігрових автоматів або, іншими словами, онлайн-казино та букмекерські контори.

Якщо ж звернутися до досвіду зарубіжних країн щодо регулювання ігор та парі, то варто зазначити, що існує декілька підходів до оподаткування гральної діяльності. У більшості розвинених країн (Франція, Німеччина, Канада та ін.) об'єктом оподаткування виступає або дохід, або прибуток від ведення грального бізнесу [4]. Оскільки у зарубіжних країнах податки від грального бізнесу є важливою статтею бюджету, що, на жаль не є для України. І основою проблемою є перехід фізичного грального бізнесу у віртуальний.

Проблема регулювання подібних правовідносин у тому, що контроль за появою сайтів практично не здійснюється. І навіть у тих випадках, коли процес блокування відбувся, у творців подібних сайтів існує безліч способів обходу блокувань. До таких способів, наприклад, належать: 1) створення сайтів-дзеркал; 2) використання сторонніх VPN-сервісів; 3) використання PROXY-серверів; 4) створення окремого програмного забезпечення для використання послуг букмекера та казино. У зв'язку з цим здається, що боротьба з нелегальним проведенням азартних ігор і лотерей в інформаційно-телекомунікаційній мережі «Інтернет» за допомогою блокування доступу до сайтів, що пропонують такі послуги, є вкрай неефективною, оскільки цей захід носить більше «іміджевий» ефект. Після оголошення ресурсу незаконним та його блокування останній не перестає функціонувати. Для продовження роботи власникам сайту буде необхідно виконати кілька найпростіших дій для обходу блокування.

На сьогодні можна виокремити наступні форми участі держави у регулюванні ринку азартних ігор та лотерей:

- держава може видавати дозвіл усім бажаючим відкрити заклад при дотриманні будь-яких умов;
- діяльність ігрових залів може організовувати лише державний оператор (або державний та приватний оператори);
- може не видавати жодних дозволів, але жорстко контролювати податковий режим гральних закладів.

Цей список можна доповнити варіантами, враховуючи дозвіл грати лише іноземним туристам (місцевому населенню – заборонено).

В Україні організація та проведення азартних ігор у гральних закладах казино дозволяється виключно на території спеціальних гральних зон на підставі ліцензії на організацію та проведення азартних ігор у гральних закладах казино [3].

У сфері діяльності з організації та проведення азартних ігор в Україні видаються такі види ліцензій: ліцензія на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор у гральних закладах казино; ліцензія на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор казино у мережі Інтернет; ліцензія на провадження діяльності з організації та проведення букмекерської діяльності; ліцензія на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор у залах гральних автоматів; ліцензія

на провадження діяльності з організації та проведення азартних ігор у покер у мережі Інтернет; ліцензія на гральний стіл та/або на гральний стіл з кільцем рулетки; ліцензія на букмекерський пункт; ліцензія на гральний автомат; ліцензія на провадження діяльності з надання послуг у сфері азартних ігор; ліцензія на провадження діяльності з проведення парі тоталізатора на іподромі; інвестиційна ліцензія [3].

Таким чином, в нашій державі чітко визначений перелік ліцензій та умови отримання таких ліцензій організатором азартних ігор та лотерей.

Ліцензування такої діяльності здійснюється Комісією з регулювання азартних ігор та лотерей.

У більшості європейських країн багато видів азартних ігор сьогодні легалізовані та керуються приватним капіталом. Щоправда, майже у всіх розвинених країнах Європи їх повністю контролює держава. Наприклад, у Фінляндії компанія RAY керується публічним правом та належить державі, має ліцензію на експлуатацію 500 гральних столів поза казино, 20 тис. гральних автоматів та одного казино в Гельсінкі. У Швеції азартні ігри проводить державний оператор лотерей Svenska Spel, який отримав від уряду дозвіл на встановлення в державі 7,5 тис. гральних автоматів та роботу 4 казино. Аналогічна ситуація існує і в Ізраїлі, де оператор державних лотерей Mifal Hapais отримав право на експлуатацію 500 гральних автоматів у ресторанах та барах країни. В Австрії діють 2 оператори азартних ігор (які на 70% належать державі): "Австрійські лотереї" та "Австрійські казино". У Нідерландах та Князівство Монако монополія на організацію азартних ігор у казино належить лише державі [5].

Окремо держава може регулювати питання територіального розміщення об'єктів грального бізнесу.

У більшості розвинених країн західної Європи та Північної Америки відсутні будь-які територіальні обмеження розміщення об'єктів грального бізнесу. Однією з найпоширеніших помилок є думка, що на території США азартні ігри дозволені лише у двох штатах – у Неваді та у Флориді, причому лише у двох містах на території цих штатів відповідно в Лас-Вегасі та Атлантик-Сіті. Насправді гральний бізнес дозволено на території більшості штатів США (36 із 50). Певні обмеження щодо грального бізнесу, безумовно, є, однак вони не передбачають створення свого роду «резервацій» для казино та ігрових залів, а спрямовані на підтримку високого рівня прозорості у гральному бізнесі, захист інтересів відвідувачів, забезпечення податкових інтересів держави.

Значення грального бізнесу у розвиток економіки та інфраструктури США знаходить свій відбиток у законодавстві багатьох штатів. Зокрема, законодавство штату Невада проголошує, що ігрова індустрія життєво важлива для економіки штату та спільного добробуту його населення. Усі заклади, де проводяться ігри та розміщено ігрове обладнання, повинні

ліцензуватися, контролюватися та отримувати допомогу у забезпеченні безпеки, моральності, порядку та загального добробуту населення штату, зміцненні стабільності та успішності ігор та у підтримці конкурентної економіки та політики вільної конкуренції штату. При цьому для забезпечення чесності, конкуренції, відсутності кримінальних та корупційних елементів усі гральні заклади у штаті мають залишатися публічними [4; 5]. Таким чином, діяльність гральних закладів дозволена на всій території штату.

Розвиток ігрової індустрії на території Лас-Вегаса пояснюється соціально-економічними причинами, а не законодавчою заборонаю на проведення ігор в інших населених пунктах штату. Розвинена інфраструктура, велика чисельність населення, теплий клімат та інші соціально-економічні умови сприяли розвитку грального бізнесу саме на території Лас-Вегаса, хоча будь-який дрібний підприємець на всій території штату має право отримати ліцензію на гральний бізнес. Створення будь-яких обмежень щодо грального бізнесу, пов'язаних з створенням «ігрових резервацій», не передбачено у законодавстві інших штатів США [2; 4; 5].

Аналогічна картина спостерігається й інших країнах. Так, у Німеччині азартні ігри дозволені на території всієї держави; про територіальні обмеження можна говорити лише в тому сенсі, що ігрові автомати мають бути відокремлені від приміщень казино [2]. У кожному великому місті Німеччини діє кілька великих казино. Загальна кількість ігрових апаратів країни становить кілька сотень тисяч.

Якісь «ігрові резервації» або, навпаки, зони, закриті для азартних ігор, відсутні в Угорщині, Швейцарії, Чехії, Фінляндії та Канаді [6].

У Франції та Великобританії існують певні обмеження, проте вони обмежують гральний бізнес не у великих містах та курортах національного значення, а на іншій території країни.

У Великобританії казино дозволено відкривати в 53 спеціально відведених урядом Її Величності зонах. У Франції гральні заклади дозволені лише у найбільших містах із населенням понад 500 тис. чоловік та у низці міст на Лазурному березі [2; 4; 5].

Основним методом регулювання грального бізнесу в розвинених країнах є не заборона азартних ігор та гральних закладів, а встановлення вимог до порядку їх функціонування та умов видачі ліцензій. Наприклад, у штаті Невада всі особи, залучені до здійснення грального бізнесу, повинні отримати ліцензію, яка може бути двох типів: обмежена та необмежена. Обмежена ліцензія дозволяє здійснювати оперування 15 ігровими машинами; необмежена дозволяє оперувати більш ніж 15 машинами та об'єднувати їх у єдині ігрові системи.

За видачу ліцензій стягуються ліцензійні збори. Перша група платежів пов'язана із процедурою оформлення ліцензій. Вони, зокрема, включають платежі за звернення з проханням про видачу ліцензії, а також оплату послуг

фахівців, які вивчають відповідність особи, яка звернулася з проханням про видачу ліцензії, ліцензійним вимогам.

Іншу групу платежів складають платежі у вигляді різних періодично сплачуваних податків та зборів. Найбільшу частину їх утворює щомісячно сплачуваний податок з прибутку гральних закладів.

Таким чином, в більшості економічно розвинених країнах, як і в Україні, встановлені вимоги щодо ліцензування діяльності ринку азартних ігор та лотерей. Крім того, основою вимогою існування такого бізнесу є не заборона та обмеження, а формування прозорих механізмів ліцензування, контролю, перевірки та сплати податків.

Слід зазначити, що певні вимоги встановлені до приміщень ігрових залів в США, і влада штату має право вимагати від власника приміщень, в яких розміщується ігрове обладнання, щоб він також отримав ліцензію. Вимоги також пред'являються до працівників гральних закладів, ігрового обладнання, годин роботи ігрових залів, звітів про великі виграші та інших форм державного та внутрішнього контролю за обігом коштів, бухгалтерського обліку та аудиторських перевірок.

Аналогічні за своїм характером заходи регулювання грального бізнесу, спрямовані не на заборону азартних ігор, а надання їм цивілізованих форм та контроль над ними застосовуються, як уже було зазначено, і в інших країнах.

У законодавстві Словаччини встановлено зобов'язальний податок на ігрові автомати (близько 2000 дол. США) на рік на кожен ігровий автомат, який сплачується організатором ігор в два прийоми – до 1 липня та до 1 вересня поточного року [1]. Зменшення об'єктів оподаткування після сплати податку не спричиняє повернення надміру сплачених сум.

Підсумовуючи, слід сказати, що в останні роки гральний бізнес в Україні зазнає значних змін, проте багато проблем щодо розвитку ринку азартних ігор та лотерей досі залишаються без вирішення та не відповідають запитам сучасного інформаційного суспільства. На нашу думку, більше імперативні методи регулювання даної діяльності позитивно б позначилися на розвиток інституту азартних ігор та лотерей. Держава має з великою увагою ставитися до розвитку цього напрямку.

У зв'язку з цим, вважається за необхідне внесення ряду змін до чинного законодавства, а також вироблення дієвої стратегії регулювання цієї галузі. Видається, що у разі більш системного підходу до законодавчої регламентації інституту азартних ігор та лотерей законодавець зможе вплинути на незаконну гральну діяльність, а також бути гнучким до нових викликів в умовах цифровізації сучасного ігрового бізнесу. При цьому лише оперативне реагування на виникаючі проблеми зможе сприяти позитивному розвитку цього інституту. Водночас, не можна заперечувати важливу економічну значимість інституту азартних ігор та лотерей для держави.

Крім того, слід враховувати активний розвиток грального бізнесу, у тому числі в мережі Інтернет, в Україні в умовах воєнного часу. Оскільки, в умовах війни часто саме гральний бізнес надає людям можливість дозвілля, створюючи відчуття азарту, який заміщує негативні відчуття внаслідок війни. Тому формування дієвих механізмів прозорості, простоти такого бізнесу є важливим для розвитку воєнної економіки України.

Висновки. Розглянувши механізм державного регулювання ринку азартних ігор та лотерей в зарубіжних країнах, можна виділити основні аспекти функціонування грального бізнесу.

1. У економічно розвинених країнах дозвільний механізм регулювання грального бізнесу – це ліцензія. Мито за отримання ліцензії в багатьох країнах встановлено на високому рівні. До того ж ліцензії видаються «адресно», тобто на відкриття конкретного гального закладу у конкретному місці, причому в деяких країнах, наприклад у Франції, в ліцензії зафіксовано навіть точну кількість гральних автоматів.

2. Адміністративна заборона гального бізнесу на практиці немає широкого поширення, оскільки такі обмеження тільки створюють умови для переходу гального бізнесу в «тінь». Тим самим держава позбавляє себе можливості серйозно впливати на гральний бізнес та отримувати від нього прибутку.

3. У всьому світі організації-лідери, які професійно працюють у сфері гального бізнесу, є основними фінансовими донорами соціально значних програм та досліджень. Вони сприяють створенню та розвитку інфраструктури для діагностики, лікування та реабілітації залежних пацієнтів.

Література:

1. Гетманцев Д. О. Азартна гра в Україні та за кордоном. Нарис сучасної теорії правового регулювання ігор на гроші: Монографія. К. : СЕЕМ Принт, 2008. 209 с.
2. Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text>
3. Мулявка Д.Г. Гармонізація правового регулювання азартних ігор в Україні та ЄС. *Юридичний електронний журнал*. 2016. № 1. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2016/18.pdf
4. Сергієнко І., Хорольський Р. Правове регулювання гального бізнесу: європейський досвід, практика пострадянських країн, перспективи України. Київ: Видавничий дім «Кий», 2015. 215 с.
5. Ковтун Є.Є. Правове регулювання гального бізнесу в Україні та іноземних держав. Київ, 2008. 135 с
6. Михайлов С. В., Михайлова Є. В. Детінізація гального бізнесу, як інструмент наповнення бюджету в умовах антикризового управління. *Науковий журнал «Економіка і регіон»*. 2022. Т. (4(87)). С. 23-27. URL: <https://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/2778/2184>

References:

1. Hetmantsev, D. O. (2008), Azartna hra v Ukraini ta za kordonom. Narys suchasnoi teorii pravovoho rehuliuвання ihor na hroshi: Monohrafiia [Gambling in Ukraine and abroad. Essay on the modern theory of legal regulation of games for money: Monograph], K. : SEEM Prynt [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro derzhavne rehulivannia diialnosti shchodo orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor» [The Law of Ukraine "On State Regulation of Activities Regarding the Organization and Conduct of Gambling"], Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text> [in Ukrainian].

3. Muliavka, D.H. (2016), Harmonizatsiia pravovoho rehulivannia azartnykh ihor v Ukraini ta YeS [Harmonization of legal regulation of gambling in Ukraine and the EU]. *Yurydychnyi elektronnyi zhurnal - Legal electronic journal*, vol. 1, Retrieved from http://www.lsej.org.ua/1_2016/18.pdf [in Ukrainian].

4. Serhienko, I. & Khorolskyi, R. (2015), Pravove rehulivannia hralnoho biznesu: yevropeyskyi dosvid, praktyka postradianskykh krain, perspektyvy Ukrainy [Legal regulation of gambling business: European experience, practice of post-Soviet countries, prospects of Ukraine], Kyiv: Vydavnychi dim «Kyi» [in Ukrainian].

5. Kovtun, Ye.Ie. (2008), Pravove rehulivannia hralnoho biznesu v Ukraini ta inozemnykh derzhav [Legal regulation of gambling business in Ukraine and foreign countries], Kyiv [in Ukrainian].

6. Mykhailov, S. V., & Mykhailova, Ye. V. (2022), Detinizatsiia hralnoho biznesu, yak instrument napovnennia biudzhetu v umovakh antykryzovoho upravlinnia [juvenileization of the gambling business as a tool for filling the budget in the context of anti-crisis management]. *Naukovyi zhurnal «Ekonomika i rehion» - Scientific journal "Economy and Region"*, T. (4(87)), pp. 23-27. Retrieved from <https://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/2778/2184> [in Ukrainian].

УДК 338.2:005.332.4](477)"364/366"

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-289-300](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-289-300)

Самофалова Тетяна Олександрівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри економіки і менеджменту, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61000, тел.: (098) 401-52-64, <https://orcid.org/0000-0002-9263-6430>

КОНКУРЕНТНА ПОЛІТИКА І ПУБЛІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація У статті зазначено, що мета конкурентної політики полягає у створенні умов ефективної конкуренції, що сприяє розвитку бізнесу, підвищенню якості товарів і послуг, інноваційному розвитку та загальному економічному зростанню. Конкурентна політика держави виходить за межі антимонопольної політики і стосується промислового сектору, який створює конкурентні переваги країни на глобальних ринках.

Автор звертає увагу на позитивний досвід країн світу, де здійснено ефективні реформи в галузі конкурентної політики та здійснюється підтримка державою високотехнологічних корпорацій, які змогли потіснити на світових ринках промислових гігантів.

У воєнний і повоєнний час глибокі інституційні трансформації, пов'язані з очищенням від монопольного впливу політизованого бізнесу в Україні у поєднанні з державним сприянням високотехнологічним корпораціям засобами прозорого бюджетного регулювання дозволить розвинути сучасну військову промисловість на основі продуктивних, технологічних і організаційних інновацій. У статті зазначено, що рамки конкурентних обмежень для інноваційного виробництва у військовій сфері мусять бути відкритими, а надана державна допомога повинна бути публічною і відображеною у видатковій частині Закону України про державний бюджет.

Досвід України показав, що громадяни є активними спів-інвесторами держави у військову промисловість під час війни, тому важливо інституалізувати створену традицію соціальної (громадської) участі, що закладе основи інституціональної довіри, соціальної відповідальності і згуртованості.

Носієм конкурентної політики у часи війни та післявоєнного відновлення може бути конкурентний уряд, в основі етики і моралі якого лежить цивілізований діалог із усіма суспільними групами. Національна конкурентна політика може бути переведена на інший рівень засобами публічного менеджменту на основі національної доктрини конкурентної політики та відповідних державних програм у конкурентних галузях промисловості.

Ключові слова: конкурента держава, конкурентний уряд, військова промисловість, технологічні інновації, публічний менеджмент.

Samofalova Tetiana Oleksandrivna Ph.D. in Public Administration, Associate Professor at the Department of Economics and Management, V.N. Karazin Kharkiv National University, Freedom Square, 4, Kharkiv, 61000, tel.: (098) 401-52-64, <https://orcid.org/0000-0002-9263-6430>

COMPETITIVE POLICY AND PUBLIC MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF WAR AND POST-WAR RECOVERY IN UKRAINE

Abstract The article states that the purpose of competitive policy is to create conditions for effective competition, which promotes business development, improving the quality of goods and services, innovative development and general economic growth. The state's competitive policy goes beyond antimonopoly policy and concerns the industrial sector, which creates the country's competitive advantages on global markets. The author draws attention to the positive experience of Australia, where effective reforms have been implemented in the field of competition policy, as well as the experience of China in supporting high-tech corporations that were able to supplant industrial giants in world markets. In wartime and postwar times, deep institutional transformations related to the cleansing of the monopolistic influence of politicized business in Ukraine in combination with state assistance to high-tech corporations by means of transparent budget regulation will allow the development of a modern military industry based on product, technological and organizational innovations. The article states that the framework of competitive restrictions for innovative production in the military sphere must be open, and the provided state aid must be public and reflected in the expenditure part of the Law of Ukraine on the state budget. The experience of Ukraine has shown that citizens are active co-investors of the state in the military industry during the war, therefore it is important to institutionalize the created tradition of social (public) participation, which will lay the foundations of institutional trust, social responsibility and cohesion. The bearer of competitive policy in times of war and post-war recovery can be a competitive government, whose ethics and morality are based on a civilized dialogue with all social groups, which makes it possible to identify in a timely manner the imbalance of interests that arises, in particular, due to violations of social justice. The article states that national competitive policy can be implemented at another level through public management based on the national doctrine of competitive policy and corresponding government programs in competitive industrial sectors.

Keywords: competitive state, competitive government, military industry, technological innovations, public management.

Постановка проблеми. Термін «конкурентна політика» використовується у різних галузях, і є комплексним поняттям, яке розвинулося у галузі економіки та менеджменту. Конкурентна політика може включати в себе такі аспекти, як регулювання ринків, стимулювання інновацій, підтримку досліджень і розвитку, торговельні угоди, антимонопольні заходи, податкові стимули та інші інструменти. Мета конкурентної політики полягає у створенні умов ефективної конкуренції, що сприяє розвитку бізнесу, підвищенню якості товарів і послуг, інноваційному розвитку та загальному економічному зростанню. Слід зазначити, що такий контекст конкурентної політики виводить її за межі антимонопольного регулювання і включає у площину глобальної економічної інтеграції, хоч це і дивно звучить для однієї з небагатьох країн світу, які ніколи не досягли в своєму розвитку рівня ВВП 1990 року. Шанс на відродження національної економіки після двох років повномасштабної війни росії проти України може бути пов'язаним із швидким розвитком військової промисловості і озброєнь, продуктових, технологічних і організаційних інновацій у військовій сфері, всього того, що зможе стати запорукою збереження державності України і її людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економісти, урядовці, науковці здійснили свій внесок у розуміння та розвиток категорії «конкурентна політика». Ідеї конкурентної політики можна знайти в роботах таких економістів, як Альфред Маршалл, Джозеф Шумпетер, Майкл Портер. В Україні сучасні автори виокремлюють проблеми, які потребують вирішення.

Уманців Ю. зосереджує увагу на етапах розвитку та принципах конкурентної політики, акцентуючи увагу на тому, що конкурентна політика спрямовується на підтримку конкурентного середовища національної економіки і захист добросовісної конкуренції. Серед принципів конкурентної політики автор виокремлює такі, як розвиток, рівність, удосконалення, взаємодія з органами влади і адвокатування конкуренції [1].

Бабій І, Баскалова О., Остапчук О. зосереджують увагу на формуванні конкурентного середовища для суб'єктів малого бізнесу у повоєнному відновленні країни і наголошують на активній участі держави у створенні конкурентного поля, зазначаючи що державна політика мусить спрямовуватись на відбудову інфраструктури та відновлення природного середовища, підвищення якості державного управління та активну державну підтримку зокрема на основі Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього бізнесу в Україні» зокрема, шляхом, фінансування, грантових програм [2].

Коваль В. вважає, що причиною низької конкурентоспроможності національного бізнесу виступає непрозоре державне регулювання, яке обумовлене недосконалістю антимонопольного законодавства, негативними наслідками здійсненої приватизації.

Ці фактори підвищують виклики економічній безпеці не лише через монополізацію, але зокрема і через олігополістичну координацію, антиконкурентні узгоджені дії учасників ринку [3].

Аналізуючи інституційне забезпечення конкурентної політики, Ясько Ю. наголошує на відсутності системності, повільності та фрагментарності державних заходів у впровадженні стратегій системних реформ. У зв'язку з цим одним із основних завдань стає більш ефективно інституційне реформування цієї системи забезпечення конкуренції. Таким чином, підтримка високого рівня конкуренції, яка є пріоритетною складовою державного регулювання економіки, потребує стратегічної узгодженості та розробки системних підходів до створення ефективного конкурентного поля [4].

Щербак А. погоджується, що ефективність реалізації конкурентної політики досягається лише за умови максимальної взаємодії інституційного механізму, реалізованого через відповідні норми конкурентного законодавства і наголошує, що в Україні необхідний перехід до гнучкої стратегії впровадження конкурентної політики, спрямованої на динамічний розвиток конкурентних відносин на національному ринку для забезпечення економічної стабільності в умовах глобалізації [5].

Метою статті є формулювання змісту конкурентної політики та підходів до публічного менеджменту під час військових дій і повоєнного відновлення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Конкурентна політика держави - сукупність засобів, методів, процедур, які забезпечують управління балансом інтересів соціальних груп, галузей реального сектору економіки, які забезпечують можливість входження держави в глобальний економічний простір [6].

Згідно з доповіддю, яку підготував Світовий банк, українські ринки демонструють велику концентрацію, багато з них контролюються державними підприємствами або фірмами з політичними зв'язками. Це обмежує можливість нових виробників увійти на внутрішні ринки. Інтенсивність входу у приватний сектор є низькою, що свідчить про наявність значних бар'єрів для входу, спричинених державним регулюванням і політикою домінуючих фірм. Такий стан ринків послаблює конкуренцію та обмежує стимули до підвищення ефективності. Тому зміцнення конкурентної політики є вирішальним для динамічного економічного та соціального розвитку України. На думку А. Щербак, українська конкурентна політика повинна містити комплекс заходів з демонополізації економіки, що склалася, особливо в галузях природних монополій; усунення із законодавства антиконкурентних норм; приватизації і подолання «кумівського капіталізму»; вирівнювання умов конкуренції для всіх економічних суб'єктів [6].

Історично склалося, що Україна, позбувшись крупних і надкрупних підприємств під час розпаду СРСР, позбулась можливості інтегруватися в

глобальний світ як суб'єкт глобальної конкуренції в новітніх інноваційних виробництвах передового технологічного укладу.

На початку 90-х років 20 століття Україна отримала у спадщину від радянської економіки монополізовані ринки у таких галузях:

- машинобудування – 97,7 %;
- медична промисловість – 75,7 %;
- хімічна і нафтохімічна промисловість – 68,9%;
- металургія – 44,9 %.

На початку 1995 року нараховувалось понад 400 підприємств, які посідали монополізоване становище на 400 різноманітних ринках. У подальшому ці підприємства втратили своє монополізоване становище, а Україна - можливість бути конкурентоспроможною на глобальних ринках.

Антимонопольне законодавство є складовою законодавства цивілізованих країн з ринковою економікою і повинно захищати підприємства від недобросовісної конкуренції. Закони та постанови уряду України, спрямовані на демонополізацію, економічну, фінансову, матеріально-технічну, інформаційну та конкурентну підтримку підприємств, оздоровлення конкурсного середовища всередині країни, у процесі демонополізації не дозволило утворити здорове конкурентне середовище. На місці демонополізованих підприємств утворились олігархічні клани, з якими Україна має справу 30 років.

В Україні не вдалося звести до мінімуму переваги державних підприємств і політично пов'язаних фірм. Згідно зі звітом про глобальну конкурентоспроможність Всесвітнього економічного форуму за 2019 рік, за показником спотворення впливу податків і субсидій на конкуренцію, Україна посідає 104-те місце серед 141 країни [6].

На сучасному етапі економічне змагання набуває все більшої інтенсивності, оскільки можливості для поглиблення конкуренції через реструктуризацію монополізованих утворень в основному вичерпані. Таким чином, виникає гостра наукова проблема, пов'язана із розглядом антимонопольної політики та її розширенням її предметного поля. Основною метою нової державної конкурентної політики є перетворення існуючих конкурентних відносин у більш ефективні. Реалізація цієї політики вимагає переосмислення ролі держави у процесах суспільного відтворення.

Що стосується військової промисловості, що саме держава здатна «виростити» національні компанії, швидко забезпечити умови для конкурентного відбору найсильніших, випустити їх у світове середовище і кваліфіковано підтримати. Необхідний механізм захисту національної економіки від конкуренції більш конкурентоспроможних країн повинен включати «програму дій» для створення відповідної законодавчої бази та контролю за її виконанням, яке є виключною прерогативою держави. Проблема формування національних конкурентних переваг тісно пов'язана з

оптимізацією балансу між протекціоністським захистом внутрішнього ринку від зростаючої міжнародної конкуренції та його послідовною лібералізацією. Забезпечення рівних умов для суб'єктів бізнесу та створення здорової конкуренції є важливим результатом державної політики.

Створення привабливого клімату для іноземних інвесторів, одночасно з контролем з боку держави за характером інвестування, включаючи визначення соціальних, екологічних та трудових стандартів в угодах, має велике значення. Для формування моделі національної спеціалізації важливі передумови включають інвестиції в розширення експортної бази та підвищення виробничого потенціалу країни у високотехнологічній сфері.

У 1995 році уряд Австралії запустив широкомасштабну програму реформ, відому як Національна конкурентна політика. Для оцінки прогресу уряду у виконанні узгоджених реформ була створена Національна рада з питань конкуренції як незалежний орган.

Під час перегляду законодавства Австралії головний принцип полягав у тому, що нормативні акти можуть обмежувати конкуренцію лише тоді, коли переконливо доведено, що користь від такого обмеження перевищує втрати для суспільства загалом, і цілі законодавства не можна досягти іншими, менш обмежувальними для конкуренції засобами. Нове законодавство також повинно було відповідати цьому принципу [6]. Коли ми розглядаємо військову галузь то це і є та область, в якій обмеження від втрати конкуренції нижчі, ніж користь, отримувана суспільством.

Експансія китайського бізнесу на піку його економічного розвитку пояснювалась тим, що недержавні корпорації користувалися певною формою державної підтримки або взаємодії з державними інституціями. До складу цих компаній відносились: **Alibaba Group, Huawei Technologies Co., ZTE Corporation, Xiaomi Corporation, Lenovo Group Limited**. Китай в контексті глобальної експансії є кращою моделлю, оскільки за 30 років подолав власну технологічну відсталість і потіснив на ринках високотехнологічних товарів глобальних економічних гігантів.

Така взаємодія з державою в часи війни, коли швидкими темпами розвивається військова промисловість, темпи продуктивних і технологічних інновацій є надзвичайно високими сприятиме у подальшому застосуванню військових технологій у більш широкому продуктовому сегменті.

Підтримка з боку держави на користь високотехнологічних компаній є якісно іншою у порівнянні з державною підтримкою «дикого капіталізму» - олігархічних кланів, які, приватизувавши національне багатство на руїнах СРСР, спонсорували через державні фінансові потоки технологічно відсталі виробництва, які через відсутність технологічних інновацій мали змогу конкурувати на зовнішніх ринках за рахунок низької ціни продукту.

Китай використовує різні форми підтримки для високотехнологічних підприємств з метою сприяння їхньому розвитку та конкурентоспроможності:

державні субсидії, кредити за пільговими умовами, гранти та інші форми фінансування; заохочення високотехнологічних підприємств до здійснення досліджень та розробок, сприяння створенню інноваційних центрів та лабораторій; надання пільгових податкових умов для високотехнологічних підприємств, що може включати зокрема звільнення підприємств від податку на прибуток протягом певного періоду часу. З приводу такого стимулу можна сказати, що в Україні до 2003 року діяв Закон України про податок на прибуток, який прибирав з податкової бази реінвестовані кошти. На сучасному етапі для підприємств військової галузі така норма сприяла би підвищенню їх конкурентоспроможності за умов інноваційно-інвестиційного відтворення виробництва. Це можна розглядати як найбільш продуктивний внесок держави у інновації сучасного бізнесу.

Перспективними напрямками державної підтримки є також розробка та впровадження торговельних стратегій та політик, що сприяють експорту високотехнологічної продукції та послуг, а також залучення висококваліфікованих кадрів.

Головним чинником глобальної конкурентоспроможності є інновації. Проте інновації і конкуренція мають зворотну залежність:

- досконала конкуренція не дозволяє розгорнути великомасштабне виробництво, здійснювати економію на масштабі та досягнути мінімальних виробничих витрат;
- досконала конкуренція не утворює стимулів до наукових досліджень: приріст прибутку внаслідок технологій удосконалення є тимчасовим через входження інших фірм у галузі та на ринки;
- досконала конкуренція не завжди може забезпечити достатній діапазон можливого вибору і сприятиме розробці нових продуктів.

Ці теоретичні постулати щодо потребують проактивної позиції з боку уряду у питаннях глобального позиціонування.

Іншим чинником конкурентоспроможності, болісним для України є рівень заробітної плати. «Із чисто ділового погляду, - пише М. Вебер, - низька заробітна плата не може бути опертям капіталістичного розвитку в усіх тих випадках, коли йдеться про виробництво, яке потребує кваліфікованої праці, пов'язане з використанням дорогих машин, що легко виходять з ладу, і взагалі потребує належного рівня уважності та ініціативи. В таких випадках низька заробітна плата не виправдовує себе й дає зворотний результат» [7]. Це, за словами вченого, «лейтмотив докапіталістичного ставлення до праці». Висока оплата праці - це не лише її продуктивність, не тільки висока відповідальність, а й «якісно новий склад мислення працівника».

Історія показала, що найглибшим протиріччям економіки так званого реального соціалізму була чи не найнижча серед індустріально розвинених країн вартість робочої сили. Низька вартість національної робочої сили - феномен, успадкований Україною від старої адміністративної системи. Тому

весь смисл подальшого поглиблення трансформаційних процесів та ринкових реформ має бути органічно пов'язаний з кваліфікованим розв'язанням саме цієї проблеми, оскільки:

- по-перше, висока вартість робочої сили - основний важіль подальшого технічного прогресу. Якщо вона висока, вигідніше запроваджувати нові технології, що здешевлюють виробництво. А якщо вона низька, то в інноваціях немає потреби;

- по-друге, висока вартість робочої сили - найважливіший, а головне - найстабільніший ресурс нагромадження. Це водночас і проблема якісного відтворення висококваліфікованої робочої сили, її міграції;

- по-третє, висока ціна робочої сили - це стабільні бюджетні надходження.

Є ключовий смисл, який є одним з проявів конкурентної політики країни і визначає значення конкурентної заробітної плати в Україні у порівнянні з іншими європейськими країнами – збереження в Україні людського капіталу і повернення тих людей, що виїхали.

Напрямки трансферу інноваційних технологій, зростання мотивацій персоналу і подолання корупційних зв'язків, політичного впливу на прийняття економічних і бюджетних рішень потребують вдосконалення конкурентної політики зокрема щодо функціонування підприємств глобального позиціонування України в світовому економічному просторі.

Системний підхід у формуванні конкурентної політики може забезпечувати державна програма та національна конкурентна доктрина [6,9]. Якщо розглядати доктрину як цілісну концепцію, сукупність принципів, використовуваних як програма дій, то саме вона може забезпечити системний підхід, що охоплює правову, адміністративну, економічну і соціальну природу феномену конкуренції та дозволить сформувати сучасну політичну, управлінську і бізнесову культуру [10].

Антимонопольний комплаєнс у складі ризик-стратегій інноваційних корпорацій дозволить їм функціонувати більш безпечно [9]. Разом з тим, зростання антимонопольних правопорушень свідчить не лише про вади у виконанні антимонопольного законодавства підприємствами, але і про недоліки в інституційному забезпеченні: правових документах, правозастосуванні, поширених практиках публічного менеджменту [1].

Можна виокремити принципи, що можуть бути покладені в основу конкурентної політики у повоєнному відновленні України:

1. Прерогатива захисту прав інтелектуальної власності. Без цієї складової неможливий розвиток в Україні промисловості вищих технологічних укладів на основі інновацій.

2. Проконкурентне регулювання та виключення зайвих обмежень на основі Методичних вказівок Світового Банку (за досвідом конкурентної стратегії Австралії – тисяч обмежень), що перешкоджають вільній конкуренції [6].

3. Розробка і слідування правилам доступу та недискримінації щодо обмежених ресурсів національного багатства та природних монополій, об'єктів права державної та муніципальної власності.

4. Удосконалення підходів до організації державних закупівель на основі рівної участі, широкого доступу, формування відкритих баз даних, стандартизації угод [9].

5. Розробка і дотримання правил етики на основі соціальної відповідальності у взаємодії «держава – корпорація – особа (малий, середній підприємець, винахідник, споживач, контрагент)».

Описаний пласт антимонопольної політики створює умови рівної конкуренції суб'єктів господарювання у процесі формування фінансових потоків країни на етапі первинного розподілу ВВП. Наступний рівень антимонопольної політики – етап державної допомоги – пов'язаний з перерозподілом національного продукту і вимагає відповідальності і зосередженості, оскільки на цьому рівні ресурси втрачають суб'єктність, їх розпорядником є держава і лише в подальшому – суб'єкти господарювання, яким ці ресурси передаються у володіння і користування.

Надання державної допомоги тягне за собою значні корупційні ризики. Допомога стосується області податкової, бюджетної сфери, регулювання національних та іноземних інвестицій, сфери діяльності Національного банку України в частині надання пільгових кредитів. Множина і різноманітність сфер регулювання у притаманній Україні конфігурації публічної влади пов'язана з ризиками отримання суб'єктами господарювання неправомірної прихованої допомоги, антиконкурентних змов, організації тіньових фінансових потоків. У цьому зв'язку слід виокремити принципи надання державної допомоги:

1. цільовий характер, тимчасовість, підзвітність на основі включення допомоги до видаткової частини бюджетів всіх рівнів;
2. контроль на рівні місцевих органів влади та антимонопольного комітету, удосконалення механізмів реалізації відповідальності за неправомірно виділену допомогу. В цьому випадку відповідальність державних установ, що приймають рішення з питань державної допомоги бізнесу, не повинна обмежуватись лише соціальною чи політичною.

Таким чином, побудова національної конкурентної політики часів повоєнного відновлення – справа зміни фундаментального ціннісного підходу і перетворення її у процесі виконання національної доктрини конкурентної політики на політику нової якості.

Множина суб'єктів – міністерств, відомств, що задіяні у процесі формування і реалізації конкурентної політики, не дозволяє прийняти швидкі і ефективні рішення щодо подальшого удосконалення, оскільки конкурентна політика виходить за межі антимонопольного регулювання. З позицій публічного менеджменту продуктивні підходи можуть бути розроблені та

імplementовані у межах існуючих міністерств і відомств шляхом утворення тимчасових державно-громадських комісій із залученням представників виробників з метою:

1. Збору пропозицій і можливостей суб'єктів інноваторів, виробників, представників цифрового цеху щодо організації конкурентних інноваційних виробництв.
2. Обрання пріоритетів в умовах обмежених ресурсів і часу.
3. Визначення цілей виробництва по кожному проекту з прицілом на стратегічне позиціонування.
4. Аудиту регуляторних обмежень, що перешкоджають швидкому розвитку виробництва.
5. Розрахунку необхідних джерел фінансування і наявних ресурсів.
6. Вироблення планів і граничних термінів виконання проектів.
7. Визначення критеріїв результативності кожного проекту та суб'єктів виконання контрольних функцій.

Процес швидкого удосконалення конкурентної політики під час війни – шанс України набути суб'єктності у світовому розподілі праці, посісти перші сходинки у виробництві інноваційного військового продукту. У подальшому унікальний досвід, набутий у військовій промисловості, буде екстрапольований на інші галузі національної економіки.

Висновки. Дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

1. Конкурентна політика забезпечує рівні конкурентні умови для бізнесу всередині країни, виключаючи діяльність монополій і олігополій.
2. Конкурентна політика держави виходить за межі антимонопольної і стосується промислового сектору, який мусить бути підтриманий державою за допомогою прозорих інструментів державного регулювання. Це стосується зокрема бізнесу, який визначає глобальне позиціонування країни на зовнішніх ринках.
3. У першу чергу така підтримка мусить здійснюватись щодо сектору військової промисловості, до якого відносяться військові підприємства різних форм власності і розмірів, які здійснюють організаційні, продуктові і технологічні інновації і масштабують своє виробництво. Державна підтримка таких підприємств зумовлена тим, що втрати від порушення правил конкуренції для суспільства є нижчими, ніж позитивний ефект через глобальну експансію українських продуктових інновацій у військовій галузі.
4. Фінансова рамка будь-яких конкурентних обмежень (пільг, субсидій, кредитів тощо) мусить бути відкритою до громадського обговорення і на суму наданої допомоги бути представленою у видатковій частині Закону України про державний бюджет.
5. Досвід України показав, що громадяни є активним спів-інвестором держави у військову промисловість під час війни, тому важливо інституалізувати створену традицію соціальної участі громадян, що закладе основи інституціональної довіри, соціальної відповідальності і згуртованості.

6. Національна конкурентна політика може бути переведена на інший рівень засобами публічного менеджменту на основі національної доктрини конкурентної політики та відповідних державних програм у конкурентних галузях промисловості.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку практичних рекомендацій щодо процедур і інструментів публічного менеджменту в галузі удосконалення і реалізації конкурентної політики в Україні з урахуванням умов європейської інтеграції.

Література:

1. Уманців Ю.М. Золіна Д.О. 2020 №2(56) Конкурентна політика держави в умовах глобальних трансформацій. *Науковий вісник Ужгородського університету* URL: <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/226254> (дата звернення 15.02.24 р.)
2. Бабій, І., Баксалова, О., Остапчук, О. Механізм формування конкурентної політики малого підприємництва в післявоєнний період. *Innovation and Sustainability* 2022 (2), 123–130. URL: <https://doi.org/10.31649/ins.2022.2.123.130>
3. Коваль В. В. Державна конкурентна політика в механізмі забезпечення національної економічної безпеки *Економічні інновації*. 2016. Вип. 62. С. 215-221. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/bits>
4. 96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86_%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D0%B0_%D0%91%D1%94%D0%BB%D1%8F%D1%94%D0%B2%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%20313-322.pdf#page=215 (дата звернення 15.02.24 р.)
5. Ясько Ю. І. Інституційне забезпечення конкурентної політики держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19-20. С. 74–79. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19-20.74 (дата звернення 12.02.24 р.)
6. Нужнова Ю. А. Шляхи формування і реалізації конкурентної політики АПК на рівні *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Х.*: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. Вип. 3 (34). С. 326-332.
7. Щербак А. Національна конкурентна політика – шлях до ефективної економіки України *Економіка і прогнозування* 2020. № 1. С. 32-44. URL: <http://www.investplan.com.ua/?or=1&z=7179&i=11> (дата звернення 11.02.24 р.)
8. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. К. : Основи. 1994. 261 с.
9. Самофалова Т.О. Методичні основи забезпечення державної політики в сфері інновацій як складової економіки розвитку *Теорія та практика державного управління: зб.наук.пр. Х.*: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. Вип. 4 (31). С. 296-301.
10. Бакалінська О. О. Сучасні тенденції розвитку конкурентної політики і права. *Право України*. 2021. № 11. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwqjCdc4MiEAxUvcfEDHT4aD18QFnoECBcQAQ&url=https%3A%2F%2Fcoordynata.com.ua%2Fsucasni-tendencii-rozvitku-konkurentnoi-politiki-i-prava&usg=AOvVaw2nPIQNoSZAMzwrO9vDOVfw&opi=89978449> (дата звернення 19.02.24 р.)
11. Самофалова Т.О. Сутність, предмет і методологія науки у процесі державного управління національним багатством. *Теорія та практика державного управління: зб.наук.пр. Х.*: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2015. Вип. 3 (50). С. 44-51.

References:

1. Umantsiv, Yu.M. & Zolina, D.O. (2020). Konkurentna polityka derzhavy v umovakh hlobalnykh transformatsii [Competitive policy of the state in the conditions of global transformations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, №2(56). Retrieved from <http://visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/article/view/226254> [in Ukrainian].

2. Babii, I., Baksalova, O., Ostapchuk, O. (2022). Mekhanizm formuvannia konkurentnoi polityky maloho pidpriemnytstva v pisliavoienni period [Mechanism of formation of competitive policy of small business in the post-war period]. *Innovation and Sustainability – Innovation and Sustainability*, 2, 123-130. Retrieved from <https://doi.org/10.31649/ins.2022.2.123.130> [in Ukrainian].
3. Koval, V. V. (2016). Derzhavna konkurentna polityka v mekhanizmi zabezpechennia natsionalnoi ekonomichnoi bezpeky [State competitive policy in the mechanism of ensuring national economic security]. *Ekonomichni innovatsii – Economic innovations*, issue 62, 215-221 Retrieved from URL:https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/289/1/2016_%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86_%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D0%B0_%D0%91%D1%94%D0%BB%D1%8F%D1%94%D0%B2%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%20313-322.pdf#page=215 [in Ukrainian].
4. Yasko, Yu. I. (2020). Instyutsiine zabezpechennia konkurentnoi polityky derzhavy [Institutional support of the state's competitive policy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 19-20, 74-79 Retrieved from DOI: 10.32702/2306-6814 [in Ukrainian].
5. Nuzhnova Yu. A. (2011). Shliakhy formuvannia i realizatsii konkurentnoi polityky APK na rivni [Ways of formation and implementation of the competitive policy of the agricultural industry at the level]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration: zb. nauk. pr. Kh.: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr»*, issue 3 (34), 326-332. [in Ukrainian].
6. Shcherbak, A. (2020). Natsionalna konkurentna polityka – shliakh do efektyvnoi ekonomiky Ukrainy [National competitive policy - the way to an effective economy of Ukraine]. *Ekonomika i prohnozuvannia – Economics and forecasting*, 1, 32-44 Retrieved from <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7179&i=11> [in Ukrainian].
7. Veber, M. (1994) Protestantska etyka i dukh kapitalizmu [Protestant ethics and the spirit of capitalism]. Kyiv : Osnovy [in Ukrainian].
8. Samofalova, T.O. (2010). Metodichni osnovy zabezpechennia derzhavnoi polityky v sferi innovatsii yak skladovoi ekonomiky rozvytku [Methodological foundations of ensuring state policy in the field of innovation as a component of the development economy]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration: zb. nauk. pr. Kh.: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr»*, issue 4 (31), 296-301 [in Ukrainian].
9. Bakalinska, O. O. (2021). Suchasni tendentsii rozvytku konkurentnoi polityky i prava [Modern trends in the development of competition policy and law]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 11. Retrieved from <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiqjDc4MiEAxUvcfEDHT4aD18QFnoECBcQAQ&url=https%3A%2F%2Fcoordynata.com.ua%2Fsucasni-tendencii-rozvitku-konkurentnoi-politiki-i-prava&usg=AOvVaw2nPIQNoSZAMzwrO9vDOVFw&opi=89978449> [in Ukrainian].
10. Samofalova, T.O. (2015). Sutnist, predmet i metodolohiia nauky u protsesi derzhavnoho upravlinnia natsionalnym bahatstvom [The essence, subject and methodology of science in the process of state management of national wealth]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration: zb. nauk. pr. Kh.: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr»*, issue 3 (50), 44-51 [in Ukrainian].

УДК 355/359:35

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-301-309](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-301-309)

Споришев Костянтин Олександрович кандидат технічних наук, доцент, докторант ад'юнктури та докторантури, Національна академія Національної гвардії України, майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0003-4737-9698>

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І СУПЕРЕЧНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. В статті розглянуті проблемні питання механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України, наведені основні суперечності в реалізації цих механізмів. Розглянуті напрямки розвитку інформаційного забезпечення процесів управління сил безпеки під час службово-бойової діяльності. В статті запропоновані шляхи вирішення ідентифікованих суперечностей механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України.

Інформаційно-аналітична система сил безпеки України є вирішальним елементом у забезпеченні національної безпеки та оборони країни. Ефективність цієї системи безпосередньо залежить від якості державного управління, здатного забезпечувати неперервну та ефективну роботу інформаційних та аналітичних потоків, необхідних для прийняття оперативних та стратегічних рішень.

Однак, система стикається з низкою проблем та суперечностей, що потребують негайного розв'язання. Серед основних викликів варто виділити відсутність цілісної стратегії, обмеженість технологічних та фінансових ресурсів, проблеми з обробкою великих обсягів даних, залежність від кваліфікації персоналу, а також високий ризик пов'язаний з людським фактором. Крім того, існує значний розрив між розробленими науковими підходами до управління та їх практичним застосуванням, що ускладнює інтеграцію нових технологій та методів аналізу даних.

Впровадження цих заходів вимагає комплексного підходу, включаючи міжвідомчу координацію та неперервний моніторинг. Такий підхід дозволить не тільки оптимізувати роботу системи інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України, але й значно підвищити ефективність державного управління в цій сфері, забезпечуючи своєчасне та адекватне реагування на сучасні виклики безпекового середовища.

Ключові слова: механізми державного управління, система інформаційно-аналітичного забезпечення, державна безпека, службово-бойова діяльність, сили безпеки.

Sporyshev Kostyantyn Oleksandrovych Candidate of technical sciences, Assistant professor, Doctoral student of Adjunct and doctoral studies, National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahysnykiv Ukrainy, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0003-4737-9698>

PROBLEMS OF FORMATION AND CONFLICTS OF IMPLEMENTATION MECHANISMS OF THE STATE MANAGEMENT OF THE INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPLY SYSTEM SECURITY FORCES OF UKRAINE

Abstract. The article examines the problematic issues of the state management mechanisms of the system of information and analytical support of the security forces of Ukraine, the main contradictions in the implementation of these mechanisms are given. The directions of the development of information support for security forces management processes during service and combat activities are considered. The article proposes ways to solve the identified contradictions of the mechanisms of state management of the system of information and analytical support of the security forces of Ukraine.

The information and analytical system of the security forces of Ukraine is a crucial element in ensuring the national security and defense of the country. The effectiveness of this system directly depends on the quality of public administration, capable of ensuring the continuous and efficient operation of information and analytical flows necessary for making operational and strategic decisions.

However, the system faces a number of problems and contradictions that require immediate resolution. Among the main challenges, it is worth highlighting the lack of a coherent strategy, limited technological and financial resources, problems with processing large volumes of data, dependence on personnel qualifications, as well as high risk associated with the human factor. In addition, there is a significant gap between developed scientific approaches to management and their practical application, which makes it difficult to integrate new technologies and methods of data analysis.

Implementation of these measures requires a comprehensive approach, including interagency coordination and continuous monitoring. Such an approach will allow not only to optimize the work of the system of information and analytical support of the security forces of Ukraine, but also to significantly increase the efficiency of state administration in this area, ensuring a timely and adequate response to modern challenges of the security environment.

Keywords: mechanisms of state administration, system of information and analytical support, state security, service and combat activity, security forces.

Постановка проблеми. У сфері державного управління зросли обсяги інформаційного обміну та його динаміка. Стала гострішою потреба в оперативному та адекватному реагуванні на економічні, соціально-політичні ситуації в країні та за кордоном. Спостерігається стійка тенденція до ускладнення існуючих і появи нових організаційних систем для інформаційно-аналітичного забезпечення органами державної влади. Це пов'язано зі швидким зростанням складності технологій виробництва, конструкцій, збільшенням інформаційних потоків, створенням автоматизованих систем управління глобального характеру в області державного управління. Для забезпечення інформаційно-аналітичної підтримки реалізації державної політики в сфері соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку країни, а також забезпечення національної безпеки створюються нові системи управління.

Військові фахівці у галузі інформаційно-аналітичного забезпечення (ІАЗ) сил безпеки та оборони України [1-3] до основних проблемних питань цієї галузі на сьогоднішній день відносять:

- недостатній рівень розробки нормативно-правової бази щодо створення інформаційних ресурсів і продуктів, надання інформаційних послуг та функціонування системи інформаційно-аналітичного забезпечення органів управління в цілому;
- відсутність системи інформаційно-аналітичних органів, пов'язаних між собою функціонально, технологічно та технічно;
- відсутність єдиної системи класифікації і кодування інформації;
- недостатній рівень розвитку загальних інформаційних ресурсів у силах безпеки України та відсутність інтегрованого банку даних, який повинен стати елементом загальнодержавної інформаційної структури;
- необхідність використання системного сертифікованого програмно-математичного забезпечення, що вже зарекомендувало себе в практичній діяльності;
- відсутність сертифікованих засобів захисту інформації;
- відсутність чітко визначеного комплексу спеціального програмно-математичного забезпечення інформаційної діяльності;
- необхідність підготовки фахівців для роботи в сучасних інформаційно-аналітичних системах;
- недостатність фінансування;
- відсутність комплексного підходу в організації досліджень щодо вирішення проблем створення системи інформаційного забезпечення сил безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інформаційно-аналітичного забезпечення та побудови ІАС, як взагалі, так і для реалізації

службово-бойових завдань силами безпеки займаються, як в Україні, так і за її межами. Серед вітчизняних вчених слід відзначити – Мацько О.Й., Микуся С.А., Солоннікова В.Г., Єрмошина М.О., Смірнова Є.Б., Дробаху Г.А., Кириченко І.О., Городнова В.П., Бацамута В.М., Бабкова Ю.П., Горелишева С.А., Яковлева М.Ю., а серед закордонних науковців – Cukier K., Mayer-Schönberger V., Gruber T.R., Chandrasekaran B., Josephson John R., Nicolescu B., Klein J. Th., Ayhan A., Aslı A., Guajardo N.R., Dekker A.H., Guarino N. В роботах цих вчених закладено наукову основу, теоретичні та методичні передумови подальшого пошуку шляхів підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення під час вирішення службово-бойових завдань. Але аналіз сучасного стану науково-методичних основ інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки під час вирішення службово-бойових завдань показує, що вони мають системні недоліки, які суттєво знижують їх ефективність. Існуючий науково-методичний апарат забезпечує вирішення тільки деяких часткових завдань ІАЗ.

Мета. Проведення аналізу проблемних питань та суперечностей, що виникають при формуванні та реалізації механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-аналітична система сил безпеки України відіграє ключову роль у національній безпеці та обороні. Ефективні механізми державного управління є критично важливими для її оптимальної роботи, забезпечуючи безперебійний та ефективний потік інформації та розвідданих для підтримки процесів прийняття рішень. Однак розробка та реалізація цих механізмів стикаються з різними проблемами та протиріччями, що потребують ретельного вивчення та стратегічних рішень [4-5].

До проблемних питань механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України відносяться:

- відсутність цілісної стратегії, обмежені технологічні ресурси, недостатнє фінансування на розвиток та оновлення інформаційно-технологічної бази, відставання від сучасних стандартів;
- проблеми з обробкою великих обсягів даних. Неєфективність існуючих методів та інструментів для аналізу великих даних, що ускладнює виявлення загроз;
- висока залежність від кваліфікації та досвіду фахівців, ризики пов'язані з людським фактором.

Суперечності в реалізації механізмів державного управління можуть бути ідентифіковані в наступних аспектах:

- існує значний розрив між розробленими науковими підходами та їх реальним впровадженням у діяльність сил безпеки. Це призводить до неефективності використання ресурсів та втрати потенційних переваг;
- різні органи безпеки можуть мати відмінні цілі та задачі, що ускладнює єдину політику управління інформацією та аналітикою;

- відсутність єдиної інтегрованої системи обробки та аналізу даних. Брак єдиної системи призводить до фрагментації даних, ускладнюючи аналіз та швидке реагування на загрози;

- проблеми з оновленням та сучаснізацією технологічної бази. Швидкий розвиток технологій вимагає постійного оновлення обладнання та програмного забезпечення, що часто сповільнюється через бюрократичні процеси та обмеження бюджету;

- необхідність у забезпеченні високого рівня інформаційної безпеки з одного боку та обмеження бюджету та технологічних можливостей з іншого;

- існування різноманітних баз даних та систем ускладнює інтеграцію та єдине використання інформації;

- розбіжності між довгостроковими стратегічними цілями держави в області безпеки та поточними оперативними завданнями та потребами.

Ці суперечності безпосередньо впливають на ефективність системи інформаційно-аналітичного забезпечення, знижуючи її здатність адекватно реагувати на сучасні виклики безпекового середовища. Вони ускладнюють інтеграцію нових інформаційних потоків, обмежують оперативність обміну даними між різними підрозділами та знижують загальну готовність сил безпеки до викликів.

Підтвердженням наведеним проблемним аспектам та суперечностям механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України є такі факти:

У кількох випадках у 2022 році розвідувальні доповіді про можливі загрози з боку РФ були недооцінені або проігноровані на найвищому рівні управління. Проблемним питанням стала відсутність механізмів визначення пріоритетності розвідданих, нестача гнучкості та адаптивності у процесах прийняття рішень. Ігнорування важливих розвідданих призвело до втрачених можливостей для запобігання або пом'якшення загроз.

В 2023 році було зафіксовано інцидент, коли важлива розвідувальна інформація від фронтових підрозділів затрималася у доставці до центрального командування. Виявленою проблемою стала відсутність сучасних засобів зв'язку та аналітичних інструментів, неефективна структура передачі, де кожен рівень додає затримку. Затримка призвела до втрати можливості швидкого реагування на загрози безпеці.

У 2024 році, під час координації між розвідувальним управлінням та військовою поліцією, сталося серйозне непорозуміння через відмінності в інтерпретації даних. Виявленою проблемою стала відсутність чітких протоколів для інтерпретації та обміну інформацією, різні підходи до аналізу даних у різних відділах. Як наслідком стало нерозуміння що привело до некоординованих дій, що посилює негативну ситуацію на місцях.

Для ефективного вирішення ідентифікованих суперечностей можуть бути запропоновані наступні заходи:

- удосконалення законодавчої та нормативної бази для забезпечення чіткого розмежування повноважень між різними структурами безпеки. Адаптація законодавчої та нормативної бази до сучасних викликів у сфері інформаційної безпеки та технологій. Встановлення чітких процедур використання даних, в тому числі з питань конфіденційності та захисту особистих даних;
- створення механізмів для забезпечення ефективної міжвідомчої координації та обміну інформацією;
- інтеграція та модернізація технологічної інфраструктури. Інвестиції в оновлення та розвиток єдиної інтегрованої технологічної платформи для обробки та аналізу даних;
- розробка та впровадження єдиної інформаційно-аналітичної платформи для збору, обробки, аналізу та розподілу інформації між усіма зацікавленими структурами безпеки;
- уніфікація форматів даних. Забезпечення сумісності різноманітних джерел інформації через уніфікацію форматів даних та протоколів обміну;
- організація регулярних навчальних програм і тренінгів для підвищення професійних навичок аналітиків, інженерів та керівників у галузі обробки та аналізу даних;
- формування крос-функціональних команд для обміну досвідом та найкращими практиками в сфері інформаційної безпеки;
- залучення інвестицій для придбання та впровадження передових технологій обробки великих даних, штучного інтелекту та машинного навчання;
- стимулювання розробки вітчизняних інноваційних рішень в області інформаційної безпеки та аналітики.

Цей аналіз виявляє комплексність проблематики та необхідність інтегрованого підходу для її вирішення. Продовження аналізу дозволить глибше зрозуміти шляхи усунення суперечностей та підвищення ефективності системи інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України.

Імплементация цих механізмів дозволить не тільки оптимізувати та удосконалити систему інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України, а й значно підвищити загальну ефективність державного управління в цій сфері. Ефективне впровадження запропонованих заходів вимагає комплексного підходу, забезпечення міжвідомчої координації та неперервного моніторингу реалізації заходів.

Потребують також розгляду напрямки розвитку інформаційного забезпечення процесів управління сил безпеки під час службово-бойової діяльності [2, 4-5].

До основних практичних шляхів розвитку інформаційного забезпечення процесів управління сил безпеки України, на сучасному етапі, слід віднести такі:

- розроблення інформаційно-правової бази з питань життєдіяльності, підтримання бойової готовності та службово-бойового застосування сил безпеки – насамперед приведення у відповідність до нових умов керівних документів (засад, бойових статутів, керівництв, настанов, посібників тощо);
- удосконалення форм бойових, плануючих, директивних, інформаційно-довідкових та інших документів;
- уточнення складу, джерел, форм і порядку проходження інформації, потрібної для управління військами (силами) у процесі підготовки й під час службово-бойових дій;
- удосконалення та оптимізація структур і схем взаємозв'язку органів управління у процесі підготовки й під час службово-бойових дій, забезпечення їх синтезу й адаптації до змін обстановки і стану військ (сил);
- систематизація і створення фонду офіційно прийнятих у силах безпеки моделей і задач, розроблення програмних комплексів АРМ посадових осіб з метою створення єдиної інформаційно-аналітичної системи, яка забезпечує розподілену обробку інформації під час підготовки пропозицій для прийняття рішення та відпрацювання необхідних для його впровадження документів;
- розвиток моделей і задач з питань усебічного забезпечення діяльності військ (сил);
- розроблення систем моніторингу як за станом військ, озброєння й військової техніки, так і за станом потенційно небезпечних об'єктів та об'єктів, що знаходяться під охороною;
- розвиток програмного забезпечення і баз даних комплексу засобів автоматизації з метою створення автоматизованої системи управління у силах безпеки України, яка буде використовуватися на всіх етапах – чергування, планування і під час службово-бойових дій;
- поєднання процесів інформаційного забезпечення на етапі планування (підготовка інформації) і на етапі ведення дій (використання інформації, підготовленої на етапі планування);
- розроблення сучасного багатоцільового автоматизованого пункту управління, розвиток агрегативно-модульного підходу до побудови таких пунктів управління;
- вдосконалення концепції єдиного інформаційного поля для силових структур України та інформаційного забезпечення процесів управління ними;
- підготовка фахівців, здатних уміло на сучасному рівні вирішувати всі ці питання у військах.

Безумовно, викладені положення можуть бути суттєво доповнені й деталізовані, але аналіз показує, що завжди існує ресурс ефективності дій військ (сил), який можна реалізувати шляхом удосконалення параметрів інформаційного забезпечення процесів управління ними. Таким чином, без суттєвих додаткових матеріальних витрат на озброєння та військову техніку, крім вартості програмно-технічних комплексів, їх ефективність може бути значно підвищена [2].

Висновки. Інформаційно-аналітична система сил безпеки України є вирішальним елементом у забезпеченні національної безпеки та оборони країни. Ефективність цієї системи безпосередньо залежить від якості державного управління, здатного забезпечувати неперервну та ефективну роботу інформаційних та аналітичних потоків, необхідних для прийняття оперативних та стратегічних рішень.

Однак, система стикається з низкою проблем та суперечностей, що потребують негайного розв'язання. Серед основних викликів варто виділити відсутність цілісної стратегії, обмеженість технологічних та фінансових ресурсів, проблеми з обробкою великих обсягів даних, залежність від кваліфікації персоналу, а також високий ризик пов'язаний з людським фактором. Крім того, існує значний розрив між розробленими науковими підходами до управління та їх практичним застосуванням, що ускладнює інтеграцію нових технологій та методів аналізу даних.

Впровадження цих заходів вимагає комплексного підходу, включаючи міжвідомчу координацію та неперервний моніторинг. Такий підхід дозволить не тільки оптимізувати роботу системи інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України, але й значно підвищити ефективність державного управління в цій сфері, забезпечуючи своєчасне та адекватне реагування на сучасні виклики безпекового середовища.

Література:

1. Організація інформаційно-аналітичного забезпечення органів управління військами (силами): Підручник / [Ю.Г. Даник, С. А. Микусь, В. Г. Солонніков, В.О. Крайнов та ін.]. – К.: НУОУ ім. І. Черняхівського, 2019. – 237 с.
2. ОСНОВИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ: НАВЧ. ПОСІБ. / Г. А. ДРОБАХА, О. А. ОЛЕЩЕНКО, О.Ю. ІОХОВ, В. Е. ЛІСЦІН ТА ІН. – Х.: НАНГ УКРАЇНИ, КП «МІСЬКА ДРУКАРНЯ», 2016. – 366 С.
3. Теорія прийняття рішень органами військового управління: монографія / В.І. Ткаченко, Є.Б. Смірнов та ін.; За ред. В.І. Ткаченка, Є.Б. Смірнова. Х.: ХУ ПС, 2008. 542 с.
4. Белай С.В., Спорішев К.О., Онопрієнко О.С. Генезіс інформаційно-аналітичного забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки України: сучасні виклики державного управління. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Державне управління»)*. 2024. Вип. № 1(19). С. 105–113.
5. Белай С.В., Спорішев К.О. Вплив стану системи інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України на державну безпеку. *Наукові інновації та передові технології (Серія «Управління та адміністрування»)*. 2024. Випуск № 2(30). С. 29–37.

References:

1. Danyk Yu.H., Mykus S. A., Solonnikov V. H., & Krainov V.O. (2019). *Orhanizatsiia informatsiino-analitychnoho zabezpechennia orhaniv upravlinnia viiskamy (sylamy) [Organization of information and analytical support for the management of troops (forces)]*, Kyiv: NUOU im. I. Cherniakhovskoho [in Ukrainian].
2. Drobakha, H. A. Oleshchenko, O. A. Iokhov, O.Iu.and Lisitsyn, V. E. (2016). *Osnovy informatyzatsii Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Basics of informatization of the National Guard of Ukraine]*, Kharkiv: NANH Ukrainy, KP "Miska drukarnia" [in Ukrainian].

3. Tkachenko V.I., Smirnov E.B., Drobakha G.A., Bilchuk V.M., & Tristan A.V. (2008). *Teoriia pryiniattia rishen orhanamy viiskovoho upravlinnia [The theory of decision-making by military administration bodies]*. Kharkiv: KhVU [in Ukrainian].

4. Bielai S.V., Sporyshev K.O., & Onopriienko O.S. (2024). Henezis informatsiino-analitychnoho zabezpechennia sluzhbovo-boiovoi diialnosti syl bezpeky Ukrainy: suchasni vyklyky derzhavnoho upravlinnia [The genesis of information and analytical support for the service and combat activities of the security forces of Ukraine: daily calls from the state administration]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki (Serii «Derzhavne upravlinnia») – Current nutrition in current science (Series “Government of State”)*, 1(19), 105–113 [in Ukrainian].

5. Bielai S.V., Sporyshev K.O. (2024). Vplyv stanu systemy informatsiino-analitychnoho zabezpechennia syl bezpeky Ukrainy na derzhavnu bezpeku [The impact of the state of the system of information and analytical support of the security forces of Ukraine on state security] *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii (Serii «Upravlinnia ta administruvannia») – Scientific Innovations and Advanced Technologies (Management and Administration Series)*, 2(30), 29-37 [in Ukrainian].

УДК 351.82:620.92(061.1ЄС:477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-310-324](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-310-324)

Стефанів Андрій Дмитрович здобувач кафедри публічного управління та адміністрування Інституту гуманітарної підготовки та державного управління, Івано-Франківський національний технічний університет нафти та газу, тел.: (050) 338-70-20, <https://orcid.org/0009-0000-7729-6864>

ДЕРЖАВНА ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ОГЛЯД ДИСКУРСНОГО ПОЛЯ

Анотація: стаття подає узагальнення й систематизацію європейського на українського наукового дискурсу проблематики політичного курсу та державної політики в галузі розвитку енергетичного сектору. Зазначається, що проблеми функціонування та модернізації енергетичного сектору наразі спричинюють гострі конфлікти, політичні дебати та формулювання позицій як з боку держав та наддержавних інституцій, так і з боку бізнесу та громадськості. Це, в свою чергу, знаходить широке відображення в наукових розвідках. Світова наука реагує на процеси, що розгортаються довкола енергетики, відповідаючи на наявні соціальні запити щодо розв'язання проблем, пов'язаних з енергоресурсами.

Обґрунтовується, що в концептуальному плані дослідження проблематики державної енергетичної політики в країнах ЄС та Україні відбувається у трьох основних площинах на трьох рівнях аналізу: глобальному, міжрегіональному та національному. При цьому ключовими темами, які домінують в європейському та українському наукових дискурсах є: впровадження механізмів поширення відновлюваних джерел енергії; вдосконалення енергетичної структури національної економіки; розвиток "зеленої" енергетики на рівнях домогосподарств та промисловості; енергоощадність; енергетична безпека.

Зроблено висновок, що українські науковці роблять значний внесок у розвиток світової енергетичної науки. Їхні дослідження свідчать про високий потенціал України у сфері відновлюваних джерел енергії, відтак державна політика розвитку відновлюваної енергетики стане важливим фактором у повоєнному відновленні України.

Ключові слова: державна енергетична політика, публічне врядування, ЄС, Україна.

Stefaniv Andrii Dmytrovych graduate student of the Department of Public Management and Administration, Institute of Humanitarian Training and Public Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, tel.: (050) 338-70-20, <https://orcid.org/0009-0000-7729-6864>

STATE ENERGY POLICY: A CONCEPTUAL OVERVIEW OF THE DISCOURSE FIELD

Abstract: the article provides a generalization and systematization of the European and Ukrainian scientific discourse on the issues of the political course and state policy in the field of energy sector development. It is noted that the problems of the functioning and modernization of the energy sector are currently causing sharp conflicts, political debates, and the formulation of positions both on the part of states and supranational institutions, as well as on the part of business and the public. This, in turn, is widely reflected in scientific research. World science responds to the processes unfolding around energy, responding to existing social requests for solving problems related to energy resources.

It is substantiated that in the conceptual plan, the study of the issues of state energy policy in the EU countries and Ukraine takes place in three main planes at three levels of analysis: global, interregional, and national. At the same time, the key topics that dominate the European and Ukrainian scientific discourses are implementation of mechanisms for the distribution of renewable energy sources; improvement of the energy structure of the national economy; development of "green" energy at the levels of households and industry; energy saving; energy security.

It was concluded that Ukrainian scientists make a significant contribution to the development of global energy science. Their studies show Ukraine's high potential in the field of renewable energy sources, so the state policy of renewable energy development will be an important factor in Ukraine's post-war recovery.

Keywords: state energy policy, public governance, EU, Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасний світ поставив на порядок денний стратегічне завдання кардинального характеру – відмови від вуглеводневих джерел енергії, на яких тримається вся промисловість світу останні 200 років та переходу до альтернативних відновлюваних джерел енергії або "зеленої енергетики". Відтак науковий інтерес до зазначеної проблематики як в світі, так і в Україні є надзвичайно високим й – відповідно – відзначається значною мультидисциплінарністю. Її дослідженням займаються науковці з широкого спектру галузей знань: публічне управління та адміністрування, економіка та право, національна безпека та транспорт, природничі та соціальні науки.

Проблеми функціонування та модернізації енергетичного сектору наразі спричиняють гострі конфлікти, політичні дебати та формулювання позицій як з боку держав та наддержавних інституцій, так і з боку бізнесу та громадськості. Це, в свою чергу, знаходить широке відображення в наукових розвідках. Світова наука реагує на процеси, що розгортаються довкола енергетики, відповідаючи на наявні соціальні запити щодо розв'язання проблем, пов'язаних з енергоресурсами.

Оскільки "Зелений перехід" є політичною програмою, не дивно, що у сфері публічного управління приділено значну увагу проблематиці державного управління енергетичною сферою та формування й реалізації державної енергетичної політики. Таким чином є очевидним актуальність та нагальна необхідність науково-теоретичних досліджень сутності та концептуальних засад державної енергетичної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій є предметом даної компаративної розвідки, що спирається на науковий доробок низки зарубіжних на українських дослідників, науковців та експертів переважно останніх 4 років, зокрема таких, як: К. Араухо, К. Арндт, С. Батель, І. Бенедетті, М. Блондел, П. Бегель, М. Брісбуа, М. Дж. Берк, А. Каралью, Дж. Клеранд, Ф. Крейціг, Д. Крнчек, Р. Дефіла, П. Девайн-Райт, А. Ді Джуліо, М. Джуқан, К. Дюпон, К. Фор, Р. Фуке, А. Гатто, М. Гонсалес-Родрігес, В. Грейві, М. Граціано, К. Хейнш, Р. Хефрон, А. Джордан, С. Хан, Л. Кітцінг, К. Коасідіс, С. Кюперс, К. Куземко, Т. Лауреті, Р. Могер, Б. МакВільямс, М. Мішик, Ф. Мюллер-Хансен, А. Нікас, М. Палука, Д. Панарелло, Д. Парра, П. Пірсон, П. Понсе, Г. Пунцо, М. Розе, А. Рознер, Е. Садік-Зада, J., Schleich, C. Schweizer, G. Sgaravatti, H. Shahrokni, A. Smith, M. Sokołowski, I. Soutar, S. Tagliapietra, P. Tapió, S. Tiedemann, G. Tripolska, P. Upham, A. Вайніо Д.-Ж. Ван де Вен, В. Вархо, Ф. фон Мальмборг, З.Ю. Н. Батанова, В. Горбатенко, К. Гура, К. Єфремова, У. Ільницька, О. Кукуруз, В. Лір, Є. Новіков, В. Петрук, К. Розенбергер, Н. Хома, М. Цвеліх, І. Яковюк.

Метою даної статті є узагальнення й систематизація європейського на українського наукового дискурсу проблематики політичного курсу та державної політики в галузі розвитку енергетичного сектору.

Виклад основного матеріалу. В концептуальному плані дослідження енергетичної проблематики необхідно розподілити на три рівні аналізу. Перший – глобальний – включає наукові розвідки наддержавного рівня, що уможливорює розуміння загальних тенденцій в енергетичній сфері. Другий – регіональний – дослідження, що охоплюють узагальнення тенденцій в енергетичному секторі Європейського Союзу. Третій – національний – формує усвідомлення процесів енергетичного суверенітету окремих держав ЄС, а також дослідження українського кейсу. Це дозволяє отримати комплексне уявлення про сучасний стан енергетичної проблематики та визначити можливі шляхи її вирішення.

Перший рівень аналізу. При аналізі проблем функціонування енергетичної сфери в глобальному вимірі дослідники зазвичай концентруються на вивченні одного з чинників впливу: безпекового; кліматичного; екологічного; економічного або соціального. Так, одним із перших чинників, що піддався аналізу, був вплив глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 років та подальшої європейської боргової кризи на енергетичну сферу. Ці кризи вплинули на прийняття рішень і результати політики ЄС, що, в свою чергу,

призвело до зниження рівня розробки та впровадження екологічної та кліматичної політики ЄС [24]. Незважаючи на те, що зовнішні кризи та потрясіння можуть мати негативний вплив на екологічне та кліматичне регулювання, існують приклади, коли вони не лише не шкодять, але й дають поштовх до позитивних змін. Одним із таких прикладів є вплив пандемії Covid-19. Словенські дослідники Д. Црнеч, Є. Пенац та М. Ловец проаналізували відповідь інституцій ЄС на цю кризу в контексті енергетичної сфери, зокрема, розвитку «зеленої» генерації. Автори дослідження довели, що реакція ЄС на пандемію COVID-19 позитивно вплинула на енергетичну політику ЄС та кліматичні дії, посиливши попередні політичні тенденції. Водночас, пандемія також спричинила посилення енергетичної бідності та згорання деяких проектів з відновлюваної енергетики [43, 44].

Вітчизняні дослідники екологічних проблем К. Гур та В. Петрук провели аналіз сучасних тенденцій, трендів і процесів декарбонізації та екомодернізації енергетики в умовах глобальних змін клімату. Науковці аргументують, що "декарбонізація енергетики, а також економіки загалом, є необхідним кроком у розвитку людства на найближчу перспективу". Однак, проблемою залишається те, що "більшість держав не готові до радикальних змін у традиційних технологіях" [3, с. 19].

В останні роки, на тлі геополітичних протистоянь та використання енергоресурсів як зброї, значно розширився інтерес до дослідження енергетичної проблематики з точки зору соціальних наук. Аналіз історіографії дослідження показав, що пріоритетним напрямком вивчення теми є інституційний. Інституційний підхід до дослідження енергетичної політики фокусується на ролі інституцій у формуванні та реалізації цієї політики. Інституції в даному контексті розуміються як формальні та неформальні правила, норми та практики, які структурують поведінку акторів в енергетичній сфері. Енергетична політика на цьому рівні досліджується передусім з точки зору причин нерезультативності реформ, рішень та стратегій. Дослідники в основному намагаються з'ясувати причини результативності або неефективності інституційних рішень, або ж причини повільного поступу в здійсненні енергетичного переходу на різних рівнях [36].

Війна Росії в Україні стимулювала формування енергоощадної поведінки в межах ЄС. Зарубіжні дослідники Ч. Юй, С. А. Р. Хан, П. Понсе, А. Б. Лопес де Суза Джаббур та Ш. Х. Ч'япетта Джаббур та ін. приділяють значну увагу політичним ініціативам в енергетиці, що ґрунтуються на екологічній стійкості [42]. Українські вчені-правознавці І. Яковюк, К. Єфремова та Є. Новіков дослідили проблеми енергетичної безпеки в умовах геополітичної нестабільності. Автори обґрунтовують розширення концепції енергетичної безпеки, яка базується на трьох основних принципах: суверенітеті, надійності та стійкості. Дослідники стверджують, що показником ефективності та збалансованості національної енергетичної стратегії є поміркована залежність держави від імпорту енергоресурсів [10, с. 37].

Другий рівень аналізу фокусує увагу на політичному курсі держав Європейського Союзу, які володіють значним досвідом у плануванні національних стратегій з енергоефективності [41]. Велика увага тут приділяється енергоефективності та енергоощадності в окремих секторах економіки, таких як транспорт, будівництво та сільське господарство [25].

Найпильнішу увагу дослідників привертають стратегії енергоефективності, впроваджені в країнах ЄС. Їх вивченням, а також оцінкою ефективності та потенціалу нових джерел енергії, зосереджено на водневій та сонячній енергетиці, займаються численні науковці. Важливим напрямком досліджень також є поступовий перехід від вуглеводневих ресурсів до «зеленої» енергетики. Автори багатьох наукових праць концентруються на вивченні труднощів, пов'язаних з цим переходом [38]. Нідерландські дослідники Д. Парра та Р. Могер [32] провели юридичний аналіз результативності впровадження нових директив ЄС, прийнятих з 2019 року.

Особлива увага дослідників була зосереджена на конкретних ініціативах ЄС, спрямованих на продовження "зеленого" переходу. Зокрема, вони вивчали роль Фонду відновлення та стійкості (Recovery and Resilience Facility), який став основним фінансовим інструментом ЄС, призначеним для пом'якшення та/або полегшення соціально-економічних наслідків пандемії COVID-19 [26].

Попри те, що не всі європейські енергетичні ініціативи були бездоганно успішними, розуміння досвіду ЄС та окремих держав-членів стає неоціненним для України на шляху євроінтеграції.

Бельгійські дослідники Б. МакВільямс, Дж. Стараватті, С. Тальяп'єтра та Г. Захман [29] з аналітичного центру "Bruegel" провели дослідження наслідків скорочення імпорту енергоресурсів з Росії. Вони також проаналізували коло проблем, які супроводжують диверсифікацію джерел постачання енергії до ЄС.

І. Яковюк у співавторстві з М. Цвеліх також дослідили проблеми енергетичної безпеки ЄС в умовах російської агресії проти України. Автори систематизували аргументи, які свідчать про використання Росією енергоресурсів як зброї проти ЄС. До таких методів належать: вимога платити за газ рублями; зупинення газопостачання до окремих держав-членів ЄС; зменшення обсягів постачання "Північним потоком"; ігнорування потужностей української газотранспортної системи; провокування зростання цін на газ [11].

Українська дослідниця Н. Хома у своїх працях також привертає увагу до проблеми вепонізації енергоресурсів, тобто використання енергоресурсів як виду зброї у протистоянні держав, їх союзів, як неоавторитарних, так і демократичних. Авторка виокремлює такі способи вепонізації енергоресурсів: припинення/обмеження постачання енергоресурсів або ж, навпаки, відмова від їх імпорту з некомерційних причин; істотне підняття цін на енергоносії всупереч попереднім домовленостям; встановлення контролю за енергетичною інфраструктурою; цілеспрямоване пошкодження такої інфраструктури [8, с. 213].

Н. Хома аргументує тезу про енергію як інструмент сучасних міжнародних відносин. Її дослідження дають цінний аналіз цієї проблеми. Дослідниця також вивчає трансформацію енергетичної геополітики в контексті нових викликів. Вона стверджує, що сучасний геополітичний порядок все ще узалежнений від викопного палива та підтримується військовою силою, однак новий енергетичний перехід здатен спричинити геополітичні зміни [9].

Окремим вагомим блоком слід визначити проблематику фінансування енергетичного переходу. Значна увага зарубіжних і вітчизняних дослідників тут пояснюється просто: впровадження відновлюваних джерел енергії потребує значних капіталовкладень, а європейська економіка зараз перебуває в стадії певної рецесії [12, 19, 23]. Навіть найрозвиненіші країни стикаються з проблемою фінансування, без якого досягнення цілей декарбонізації у заплановані терміни буде неможливим. Дослідженню даних проблем присвячено роботу данських учених М. Дукана та Л. Кінцінга [22], де розглядається питання реалізації капіталомістких проектів у галузі відновлюваної енергетики. Автори ставлять питання про те, як досягти кліматичних цілей з найменшими витратами на реорганізацію енергетичного сектора.

Ще одним важливим блоком є проблематика енергетичної безпеки. Так, у контексті дослідження проблем енергетичної безпеки ЄС важливо відзначити роботу словацького вченого М. Мішика [30]. Він проаналізував виклики та загрози енергетичній стійкості держав ЄС у 2021–2022 роках, враховуючи стрибки цін на енергоносії та дефіцит природного газу. Дослідник наголосив, що відсутність спільної політики енергетичної безпеки на той час ускладнила для ЄС вироблення консолідованої відповіді на дії Росії щодо енергоресурсів після повномасштабного вторгнення в Україну.

К. Куземко, М. Блонділ, К. Дюпон та М. К. Брісбуа оцінили відповідь європейської енергетичної політики на російську агресію проти України. Дослідники довели, що вторгнення Росії призвело до посилення геополітичного аспекту енергетичної політики, а інші фактори трансформації енергетичної сфери дещо втратили свою актуальність [28].

Особливу новизну становить аналіз змін в енергетичній політиці ЄС у відповідь на вторгнення Росії в Україну та вепонізацію енергоресурсів державою-агресором. О. Кукуруз та Н. Батанова вказують на низку проблем, які виникають у процесі реалізації інституціями ЄС спільної енергетичної політики через недостатню солідарність держав-учасниць. Дослідниці слушно зазначають, що хоч ЄС поступово долає сильну залежність від енергоресурсів Росії, однак не виключені нові ризики в частині постачання від третіх держав, з якими лише налагоджується експорт енергоресурсів. Авторки підкреслюють, що уразливість ЄС посилюється дуже великою часткою імпортованої енергії, а також відсутністю повної солідарності держав-членів ЄС щодо енергетичної політики [9, с. ??].

Європейський Союз дуже уважно ставиться до громадської думки та її врахування в своїх політичних енергетичних ініціативах. Відтак в європейському дискурсі важливим напрямком є вивчення соціального сприйняття енергетичних питань, готовності до переходу на "зелену" енергетику та енергоощадні технології [14, 15, 27]. Дослідники наголошують на важливості взаємодії влади та місцевих громад при реалізації проектів відновлюваної енергетики [37].

Зокрема, А. Вайнію, В. Вархо, П. Тапіо та ін. [40], П. М. Бегель, П. Апхам, Х. Шахрокні [17] та інші досліджували уявлення громадян про ландшафти переходу енергії. Й. Шляйх і К. Фор [34] дослідили сприйняття громадянами актуальності міжнародної кліматичної політики. Р. Дефіла, А. Ді Джуліо та К. Р. Швейцер [21] з'ясували відмінності у сприйнятті проблем енергетичної політики людьми у двох ролях – як пересічних споживачів і як громадян певної держави; дослідники вказали, які аспекти сприйняття доцільно враховувати при формуванні майбутніх моделей енергетичної політики сучасних держав.

І. Бенетті та Т. Лауреті [16] проаналізували поведінку громадян в частині енергоощадності, готовності впроваджувати енергоефективні рішення. Ж.-М. Клеранд та М. Гонсалес-Росдрігез [20] з'ясували, як громадськість сприймає енергетичні стратегії в частині електромобільності. Сприйняття сонячної енергетики та настрої населення щодо її висхідних масштабів вивчали М. М. Паглюка, Д. Панарелло, Дж. Пундзо [31].

Загалом помітне посилення уваги до соціальних аспектів енергетичної проблематики, її вивчення крізь призму цінностей, культури, усталених моделей поведінки громадян-споживачів у тих чи інших державах. Так, Е. Р. Садік-Зара та А. Гатто [33] дослідили питання активності громадськості у підтримці енергетичного переходу. Проведені дослідження підтверджують, що громадськість стає все більш активним лобістом декарбонізації та інших новітніх трендів щодо "зеленої" енергетики [35].

Вартим уваги є дослідження К. Арндта, яке продемонструвало, що навіть у межах Західної Європи (не кажучи вже про недемократичні регіони світу) існує поляризація поглядів щодо енергетики. Дослідник пояснює зазначену поляризацію тим, що особи, для яких пріоритетом є енергетична безпека, віддають перевагу вугіллю, газу та ядерній енергетиці, а не відновлюваним джерелам енергії. Натомість ті, хто стурбований проблемою зміни клімату, роблять вибір на користь сонячної та вітрової енергії на противагу ядерній та викопним видам енергії [13]. Очевидно, що така поляризація має місце і між урядами, що перешкоджає досягненню цілей сталого розвитку.

Третій рівень аналізу. Сегмент досліджень енергетичної політики, що стосується України можна умовно поділити на дві групи: 1) Дослідження, здійснені до початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну; 2) Дослідження, які увиразнюють динаміку в енергетичному секторі, зумовлену війною, та окреслюють перспективи післявоєнної реновації

енергетичного сектора України. Такий поділ зумовлений зміною багатьох акцентів щодо майбутнього українського енергетичного сектора й політики, яку доцільно проводити на поточному етапі, зумовленому численними ризиками війни, та на етапі післявоєнної відбудови.

К. Розенбергер спільно з Фондом К. Аденауера провела критичний аналіз енергетичної політики України. Вона критично оцінила енергетичну стратегію України до 2030 року (оприлюднена у 2006 році), зазначивши, що така стратегія не відповідала стратегіям ЄС щодо підвищення енергоефективності та розвитку відновлюваної енергетики. Дослідниця підкреслила, що "зациклення" української економіки та домашніх господарств на природному газі та зумовлена цим велика залежність від імпорту російського газу значно зменшує енергетичну безпеку країни [7, с. 11].

У своїй роботі Т. Пимоненко та Є. Зябіна досліджують основні проблеми стійкості національної енергетичної політики України, які існували ще до повномасштабного вторгнення Росії. Автори проводять аналіз показників енергетичної трілеми: енергетична безпека, енергетична доступність та екологічна стійкість. Дослідниці роблять акцент на наступних аспектах:

– Необхідність адаптації вітчизняного нормативного забезпечення в енергетичній сфері та його синхронізації з європейським законодавством. Це є ключовою умовою для розбудови єдиного енергетичного ринку з країнами ЄС.

– Важливість формування узгодженої політики розбудови енергетичного сектору відповідно до прийнятої концепції зеленого енергетичного переходу. Забезпечення енергетичного суверенітету країни неможливе без системного та комплексного підходу до розвитку енергетики.

– Підкресленні важливості формування узгодженої політики розбудови енергетичного сектору відповідно до концепції зеленого енергетичного переходу [4, с. 58].

Заслуговує на увагу збірник аналітичних доповідей, підготовлений Центром безпекових досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, присвячений актуальній проблемі загроз енергетичній безпеці України. Автори дослідження (О. Суходоля, Г. Рябцев, Ю. Харазішвілі, Д. Бобро, С. Завгородня) на основі ґрунтовного аналізу виокремили такі групи загроз, які мають найбільший вплив на українську енергетичну систему:

1. Внутрішні: деградація енергетичних систем і мереж; непрофесіоналізм у виробленні енергетичної політики; втручання держави у функціонування енергетичних ринків.

2. Зовнішні: кібератаки на енергетичну інфраструктуру, вимивання професійних кадрів з енергетичного сектору; воєнні дії, що ставлять під загрозу енергетичні об'єкти та інфраструктуру.

3. Галузеві: боргова криза в енергетичних компаніях; припинення транзиту енергоресурсів через територію України; деградація нафтопереробної галузі [1].

Українські політологи В. Горбатенко та О. Кукуруз у своїй роботі досліджують еволюцію підходів до енергетичної безпеки. Автори акцентують увагу на впливі таких факторів, як: глобальне потепління; вплив викопних джерел енергії на зміну клімату; глобальні фінансові кризи (2008, 2020 рр.); пандемія COVID-19; вторгнення Росії в Україну у 2022 році [2].

Відомий український економіст В. Лір застосував SWOT-аналіз для дослідження енергетичної стратегії України. Дослідження, проведене у 2018 році, й досі зберігає актуальність, а перелік загроз, з якими стикається українська енергетика, лише розширився. В. Лір дійшов висновків: Україна поділяє та сприймає європейські принципи, цілі та критерії сталого розвитку енергетики, однак не застосовує європейські методи реалізації поставлених завдань. Це стосується, зокрема: прозорості заходів політики; досягнення консенсусу всіх стейкхолдерів; механізмів планування та прогнозування (сучасних систем підтримки прийняття рішень та управління ризиками, енергетичного форсайту, технологічних платформ); відповідальності за прострочення виконання планів та неефективне управління; слабкої координації між органами державної влади (дублювання функцій); суспільної активації енергетичної політики (залучення громадськості) [6, с. 177–178].

Більшість дослідників прогнозують активний розвиток в Україні відновлюваних джерел енергії після завершення війни. Зокрема, українська дослідниця Г. Трипольська та польський учений А. Роснер у своїй спільній роботі дослідили перспективи сонячної генерації у повоєнній Україні [39].

Висновки. В концептуальному плані дослідження проблематики державної енергетичної політики в країнах ЄС та Україні відбувається у трьох основних площинах на трьох рівнях аналізу: глобальному, міжрегіональному та національному. При цьому ключовими темами, які домінують в європейському та українському наукових дискурсах є:

Впровадження механізмів поширення відновлюваних джерел енергії. Це включає розробку та впровадження стимулів для розвитку «зеленої» енергетики, а також дослідження проблем, пов'язаних з інтеграцією відновлюваних джерел енергії в енергетичну систему.

Вдосконалення енергетичної структури національної економіки. Це дослідження спрямовані на пошук шляхів диверсифікації джерел енергопостачання, підвищення енергоефективності та зменшення залежності від імпорتنих енергоресурсів.

Розвиток "зеленої" енергетики на рівнях домогосподарств та промисловості. Це дослідження охоплюють аналіз економічних та екологічних аспектів використання "зелених" технологій на рівні домогосподарств та промислових підприємств.

Енергоощадність. Це дослідження спрямовані на розробку та впровадження заходів щодо зменшення енергоспоживання в усіх секторах економіки.

Енергетична безпека. Це дослідження охоплюють систематизацію та класифікацію загроз за їх походженням і впливом на енергетичну систему України, а також розробку шляхів їх подолання.

Важливо підкреслити, що українські науковці роблять значний внесок у розвиток світової енергетичної науки. Їхні дослідження свідчать про високий потенціал України у сфері відновлюваних джерел енергії, відтак державна політика розвитку відновлюваної енергетики стане важливим фактором у повоєнному відновленні України.

Подальшим перспективним напрямком є дослідження проблематики енергетичної безпеки України й розробки нових підходів до її забезпечення як у воєнний, так і в повоєнний час.

Література:

1. Визначення рівня та оцінювання загроз енергетичній безпеці: зб. аналіт. доп. / за ред. О. М. Суходолі. Київ: НІСД, 2022. 160 с.
2. Горбатенко В. П., Кукуруз О. В. Енергетична безпека: зміна підходів до розуміння. *Політикус*. 2023. № 4. С. 37–42.
3. Гура К., Петрук В. Аналіз сучасних тенденцій декарбонізації та екомодернізації енергетики України і світі. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2021. № 5. С. 19–26.
4. Ільницька У. В. Імплементатії спільної енергетичної політики Європейського Союзу та реалізації безпекових енергетичних ініціатив через співробітництво ЄС з міжнародними організаціями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 47. С. 36–40.
5. Кукуруз О. В., Батанова Н. М. Енергетична політика ЄС: реформування та проблеми реалізації в контексті геополітичних викликів. *Політикус*. 2023. № 5. С. 55 – 60.
6. Лір В. Е. Формування енергетичної політики України відповідно до глобальної парадигми сталого розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 21. С. 172–178.
7. Розенбергер К. Політика України у галузі енергетики. Київ: Фонд Кондрада Аденауера, 2012. 28 с.
8. Хома Н. М. Вепонізація енергоресурсів: викопне паливо як зброя у міжнародній політиці. *Політикус*. 2023. № 4. С. 213–220.
9. Хома Н. М. Енергетична геополітика: трансформація в контексті нових викликів. *Політикус*. 2023. № 5. С. 167–173.
10. Яковюк І., Єфремова К., Новіков Є. Енергетична безпека в умовах геополітичної нестабільності. *Право та інновації*. 2022. № 4 (40). С. 37–44.
11. Яковюк І., Цвеліх М. Енергетична безпека Європейського Союзу в умовах російської агресії проти України. Енергетична безпека Європейського Союзу в умовах російської агресії. *Проблеми законодавства*. 2023. № 160. С. 170–191.
12. Araújo K. (2014). The emerging field of energy transitions: Progress, challenges, and opportunities. *Energy Research & Social Science*. Vol. 1. P. 112–121.
13. Arndt C. (2023). Climate Change vs Energy Security? The Conditional Support for Energy Sources Among Western Europeans. *Energy Policy*. Vol. 174, article 113471.
14. Batel S. A. (2018). critical discussion of research on the social acceptance of renewable energy generation and associated infrastructures and an agenda for the future. *Journal of Environmental Policy & Planning*. Vol. 20. Is. 3. P. 356–369.

15. Batel S., Devine-Wright P. (2015). Towards a better understanding of people's responses to renewable energy technologies: Insights from Social Representations Theory. *Public Understanding of Science*. Vol. 24. Is. 3. P. 311–325.
16. Benedetti I., Laureti T. (2021). Analysing energy-saving behaviours in Italian households. *Studies of Applied Economics*. Vol. 39. Is. 3. URL: https://dspace.unitus.it/bitstream/2067/43541/1/Benedetti_Laureti_2021_EEA.pdf (дата звернення: 24.07.2023).
17. Bögel P. M., Upham P., Shahrokni H. *et al.* (2021). What is needed for citizen-centered urban energy transitions: insights on attitudes towards decentralized energy storage. *Energy Policy*. Vol. 149, article 112032.
18. Burke M. J. (2018). Shared yet contested: energy democracy counter-narratives. *Frontiers in Communication*. Vol. 3. P. 1–22. URL: <https://doi.org/10.3389/fcomm.2018.00022> (дата звернення: 01.02.2023).
19. Caragliu A., Graziano M. (2022). The spatial dimension of energy transition policies, practices and technologies. *Energy Policy*. Vol. 168, article 113154.
20. Clairand J. M., González-Rodríguez M. (2021). What is the level of people's acceptance for electric taxis and buses? Exploring citizens' perceptions of transportation electrification to pay additional fees. *World Electric Vehicle Journal*. Vol. 13. Is. 1, article 3.
21. Defila R., Di Giulio A., Schweizer C. R. (2018). Two souls are dwelling in my breast: uncovering how individuals in their dual role as consumer-citizen perceive future energy policies. *Energy Research & Social Science*. Vol. 35. P. 152–162.
22. Đukan M., Kitzing L. (2023). A bigger bang for the buck: The impact of risk reduction on renewable energy support payments in Europe. *Energy Policy*. Vol. 173, article 113395.
23. Fouquet R., Pearson P. J. G. (2012). Past and prospective energy transitions: Insights from history. *Energy Policy*. Vol. 50. P. 1–7.
24. Gravey V., Jordan A. J. (2019). Policy dismantling at EU level: reaching the limits of 'an ever-closer ecological union. *Public Administration*. Vol. 98. Is. 2. P. 349–362.
25. Hainsch K. (2023). Identifying policy areas for the transition of the transportation sector. *Energy Policy*. Vol. 178, article 113591.
26. Koasidis K., Nikas A., Van de Ven D.-J. *et al.* (2022). Towards a green recovery in the EU: Aligning further emissions reductions with short- and long-term energy-sector employment gains. *Energy Policy*. Vol. 171, article 113301.
27. Küpers S., Batel S. (2023). Time, history and meaning-making in research on people's relations with renewable energy technologies (RETs) – A conceptual proposal. *Energy Policy*. Vol. 173, article 113358.
28. Kuzemko C., Blondeel M., Dupont C., Brisbois M. C. (2022). Russia's war on Ukraine, European energy policy responses & implications for sustainable transformations. *Energy Research & Social Science*. Vol. 93. URL: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2022.102842> (дата звернення: 23.07.2023).
29. McWilliams B., Sgaravatti G., Tagliapietra S. *et al.* (2023). How would the European Union fare without Russian energy? *Energy Policy*. Vol. 174, article 113413.
30. Mišik M. (2022). The EU needs to improve its external energy security. *Energy Policy*. Vol. 165, article 112930.
31. Pagliuca M. M., Panarello D., Punzo G. (2022). Values, concern, beliefs, and preference for solar energy: a comparative analysis of three European countries. *Environmental Impact Assessment Review*. Vol. 93, article 106722.
32. Parra D., Mauger R. (2022). A new dawn for energy storage: An interdisciplinary legal and techno-economic analysis of the new EU legal framework. *Energy Policy*. Vol. 171, article 113262.
33. Sadik-Zada E. R., Gatto A. (2022). Civic engagement and energy transition in the Nordic-Baltic Sea Region: parametric and nonparametric inquiries. *Socio-Economic Planning Sciences*. Vol. 87. Part A, article 101347.

34. Schleich J., Faure C. (2017). Explaining citizens' perceptions of international climate-policy relevance. *Energy Policy*. Vol. 103. P. 62–71.
35. Smith A. (2012). Civil society in sustainable energy transitions // *Governing the Energy Transition: reality, illusion, or necessity* / G. Verbong, D. Loorbach (Eds.). New York: Routledge. Pp. 180–202.
36. Sokołowski M. M., Heffron R. J. (2022). Defining and conceptualising energy policy failure: The when, where, why, and how. *Energy Policy*. Vol. 161, article 112745. [in English].
37. Soutar I., Devine-Wright P., Rohse M. et al. (2020). Constructing practices of engagement with users and communities: Comparing emergent state-led smart local energy systems. *Energy Policy*. Vol. 171, article 113279.
38. Tiedemann S., Müller-Hansen F. (2023). Auctions to phase out coal power: Lessons learned from Germany. *Energy Policy*. Vol. 174, article 113387.
39. Trypolska G., Rosner A. (2022). The Use of Solar Energy by Households and Energy Cooperatives in Post-War Ukraine: Lessons Learned from Austria. *Energies*. Vol. 15. Is. 20. URL: <https://doi.org/10.3390/en15207610> (дата звернення: 25.07.2023).
40. Vainio A., Varho V., Tapio P. et al. (2019). Citizens' images of a sustainable energy transition. *Energy*. Vol. 183. P. 606–616.
41. Von Malmborg F. (2022). Theorising member state lobbying on European Union policy on energy efficiency. *Energy Policy*. Vol. 167, 2022, article 113057.
42. Yu Z., Khan S. A. R., Ponce P. et al. (2022). Factors affecting carbon emissions in emerging economies in the context of a green recovery: implications for sustainable development goals. *Technological Forecasting and Social Change*. Vol. 176, article 121417.
43. Creutzig F. (2022). Fuel crisis: slash demand in three sectors to protect economies and climate. *Nature*. Vol. 606. Is. 7914. P. 460–462.
44. Crnčec D. (2020). Covid-19 crisis: more EU integration and a step forward for EU energy policy and climate action? *Teorija Praksa*. Vol. 57. Is. 4. P. 1105–1123.

References:

1. Sukhodolya O. M. [ed.]. (2022). Vyznachennya rivnya ta otsinyuvannya zahroz enerhetychniy bezpetsi: zbirnyk analitychnykh dopovidey [Determination of the level and assessment of threats to energy security: a collection of analytical report. Kyiv: NISD 160 p. [in Ukrainian].
2. Horbatenko V. P., Kukuruz O. V. (2023). Enerhetychna bezpeka: zmina pidkhodiv do rozuminnya [Energy security: changing approaches to understanding]. *Politykus – Politicus*. Vol. 4. PP. 37–42. [in Ukrainian].
3. Hura K., Petruk V. (2021). Analiz suchasnykh tendentsiy dekarbonizatsiyi ta ekomodernizatsiyi enerhetyky Ukrayiny i sviti [Analysis of current trends in decarbonization and eco-modernization of energy in Ukraine and the world]. *Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho inctytutu – Bulletin of the Vinnytsia Polytechnic Institute*. Vol. 5. Pp. 19–26. [in Ukrainian].
4. Il'nyts'ka U. V. (2023). Implementatsiyi spil'noyi enerhetychnoyi polityky Yevropeys'koho Soyuzu ta realizatsiyi bezpekovykh enerhetychnykh initsiatyv cherez spivrobotnytstvo YES z mizhnarodnyimi orhanizatsiyamy [Implementation of the common energy policy of the European Union and implementation of secure energy initiatives through EU cooperation with international organizations]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. Vol. 47 . PP. 36–40. [in Ukrainian].
5. Kukuruz O. V., Batanova N. M. (2023). Enerhetychna polityka YES: reformuvannya ta problemy realizatsiyi v konteksti heopolitychnykh vyklykiv [EU energy policy: reform and implementation issues in the context of geopolitical challenges]. *Politykus – Politicus*. Vol. 5. Pp. 55 – 60. [in Ukrainian].

6. Lir V. E. (2018). Formuvannya enerhetychnoyi polityky Ukrainy vidpovidno do hlobal'noyi paradyhmy staloho rozvytku [Formation of Ukraine's energy policy in accordance with the global paradigm of sustainable development]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*. 2018. Vol. 21. Pp. 172–178. [in Ukrainian].
7. Rozenberher K. Polityka Ukrainy u haluzi enerhetyky [Policy of Ukraine in the field of energy]. Kyiv: Konrad Adenauer Foundation. 28 p. [in Ukrainian].
8. Khoma N. M. (2023). Veponizatsiya enerhoresursiv: vykopne palyvo yak zbroya u mizhnarodniy politytsi [Weaponization of energy resources: fossil fuels as weapons in international politics]. *Politykus – Politicus*. Vol. 4. Pp. 213–220. [in Ukrainian].
9. Khoma N. M. (2023). Enerhetychna heopolytika: transformatsiya v konteksti novykh vyklykiv [Energy geopolitics: transformation in the context of new challenges]. *Politykus – Politicus*. Vol. 5. Pp. 167-173. [in Ukrainian].
10. Yakovyuk I., Yefremova K., Novikov YE. (2022). Enerhetychna bezpeka v umovakh heopolytychnoyi nestabil'nosti [Energy security in conditions of geopolitical instability]. *Pravo ta innovatsiyi – Law and innovation*. Vol. 4 (40). Pp. 37–44. [in Ukrainian].
11. Yakovyuk I., Tselikh M. (2023). Enerhetychna bezpeka Yevropeys'koho Soyuzu v umovakh rosiys'koyi ahresiyi proty Ukrainy Enerhetychna bezpeka Yevropeys'koho Soyuzu v umovakh rosiys'koyi ahresiyi [Energy security of the European Union in conditions of Russian aggression against Ukraine Energy security of the European Union in conditions of Russian aggression]. *Problemy zakonodavstva – Legislation problems*. Vol. 160. Pp. 170–191. [in Ukrainian].
12. Araújo K. (2014). The emerging field of energy transitions: Progress, challenges, and opportunities. *Energy Research & Social Science*. Vol. 1. P. 112–121. [in English].
13. Arndt C. (2023). Climate Change vs Energy Security? The Conditional Support for Energy Sources Among Western Europeans. *Energy Policy*. Vol. 174, article 113471. [in English].
14. Batel S. A. (2018). critical discussion of research on the social acceptance of renewable energy generation and associated infrastructures and an agenda for the future. *Journal of Environmental Policy & Planning*. Vol. 20. Is. 3. P. 356–369. [in English].
15. Batel S., Devine-Wright P. (2015). Towards a better understanding of people's responses to renewable energy technologies: Insights from Social Representations Theory. *Public Understanding of Science*. Vol. 24. Is. 3. P. 311–325. [in English].
16. Benedetti I., Laureti T. (2021). Analysing energy-saving behaviours in Italian households. *Studies of Applied Economics*. Vol. 39. Is. 3. URL: https://dspace.unitus.it/bitstream/2067/43541/1/Benedetti_Laureti_2021_EEA.pdf (дата звернення: 24.07.2023). [in English].
17. Bögel P. M., Upham P., Shahrokni H. *et al.* (2021). What is needed for citizencentered urban energy transitions: insights on attitudes towards decentralized energy storage. *Energy Policy*. Vol. 149, article 112032. [in English].
18. Burke M. J. (2018). Shared yet contested: energy democracy counter-narratives. *Frontiers in Communication*. Vol. 3. P. 1–22. URL: <https://doi.org/10.3389/fcomm.2018.00022> (дата звернення: 01.02.2023). [in English].
19. Caragliu A., Graziano M. (2022). The spatial dimension of energy transition policies, practices and technologies. *Energy Policy*. Vol. 168, article 113154. [in English].
20. Clairand J. M., González-Rodríguez M. (2021). What is the level of people's acceptance for electric taxis and buses? Exploring citizens' perceptions of transportation electrification to pay additional fees. *World Electric Vehicle Journal*. Vol. 13. Is. 1, article 3. [in English].
21. Defila R., Di Giulio A., Schweizer C. R. (2018). Two souls are dwelling in my breast: uncovering how individuals in their dual role as consumer-citizen perceive future energy policies. *Energy Research & Social Science*. Vol. 35. P. 152–162. [in English].
22. Đukan M., Kitzing L. (2023). A bigger bang for the buck: The impact of risk reduction on renewable energy support payments in Europe. *Energy Policy*. Vol. 173, article 113395. [in English].

23. Fouquet R., Pearson P. J. G. (2012). Past and prospective energy transitions: Insights from history. *Energy Policy*. Vol. 50. P. 1-7. [in England].
24. Gravey V., Jordan A. J. (2019). Policy dismantling at EU level: reaching the limits of 'an ever-closer ecological union. *Public Administration*. Vol. 98. Is. 2. P. 349–362. [in England].
25. Hainsch K. (2023). Identifying policy areas for the transition of the transportation sector. *Energy Policy*. Vol. 178, article 113591. [in England].
26. Koasidis K., Nikas A., Van de Ven D.-J. *et al.* (2022). Towards a green recovery in the EU: Aligning further emissions reductions with short- and longterm energy-sector employment gains. *Energy Policy*. Vol. 171, article 113301. [in England].
27. Küpers S., Batel S. (2023). Time, history and meaning-making in research on people's relations with renewable energy technologies (RETs) – A conceptual proposal. *Energy Policy*. Vol. 173, article 113358. [in England].
28. Kuzemko C., Blondeel M., Dupont C., Brisbois M. C. (2022). Russia's war on Ukraine, European energy policy responses & implications for sustainable transformations. *Energy Research & Social Science*. Vol. 93. URL: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2022.102842> (дата звернення: 23.07.2023). [in England].
29. McWilliams B., Sgaravatti G., Tagliapietra S. *et al.* (2023). How would the European Union fare without Russian energy? *Energy Policy*. Vol. 174, article 113413. [in England].
30. Mišák M. (2022). The EU needs to improve its external energy security. *Energy Policy*. Vol. 165, article 112930. [in England].
31. Pagliuca M. M., Panarello D., Punzo G. (2022). Values, concern, beliefs, and preference for solar energy: a comparative analysis of three European countries. *Environmental Impact Assessment Review*. Vol. 93, article 106722. [in England].
32. Parra D., Mauger R. (2022). A new dawn for energy storage: An interdisciplinary legal and techno-economic analysis of the new EU legal framework. *Energy Policy*. Vol. 171, article 113262. [in England].
33. Sadik-Zada E. R., Gatto A. (2022). Civic engagement and energy transition in the Nordic-Baltic Sea Region: parametric and nonparametric inquiries. *Socio-Economic Planning Sciences*. Vol. 87. Part A, article 101347. [in England].
34. Schleich J., Faure C. (2017). Explaining citizens' perceptions of international climate-policy relevance. *Energy Policy*. Vol. 103. P. 62–71. [in England].
35. Smith A. (2012). Civil society in sustainable energy transitions // *Governing the Energy Transition: reality, illusion, or necessity* / G. Verbong, D. Loorbach (Eds.). New York: Routledge. Pp. 180–202. [in England].
36. Sokołowski M. M., Heffron R. J. (2022). Defining and conceptualising energy policy failure: The when, where, why, and how. *Energy Policy*. Vol. 161, article 112745. [in England].
37. Soutar I., Devine-Wright P., Rohse M. *et al.* (2020). Constructing practices of engagement with users and communities: Comparing emergent state-led smart local energy systems. *Energy Policy*. Vol. 171, article 113279. [in England].
38. Tiedemann S., Müller-Hansen F. (2023). Auctions to phase out coal power: Lessons learned from Germany. *Energy Policy*. Vol. 174, article 113387. [in England].
39. Trypolska G., Rosner A. (2022). The Use of Solar Energy by Households and Energy Cooperatives in Post-War Ukraine: Lessons Learned from Austria. *Energies*. Vol. 15. Is. 20. URL: <https://doi.org/10.3390/en15207610> (дата звернення: 25.07.2023). [in England].
40. Vainio A., Varho V., Tapio P. *et al.* (2019). Citizens' images of a sustainable energy transition. *Energy*. Vol. 183. P. 606–616. [in England].
41. Von Malmborg F. (2022). Theorising member state lobbying on European Union policy on energy efficiency. *Energy Policy*. Vol. 167, 2022, article 113057. [in England].

42. Yu Z., Khan S. A. R., Ponce P. et al. (2022). Factors affecting carbon emissions in emerging economies in the context of a green recovery: implications for sustainable development goals. *Technological Forecasting and Social Change*. Vol. 176, article 121417. [in English].
43. Creutzig F. (2022). Fuel crisis: slash demand in three sectors to protect economies and climate. *Nature*. Vol. 606. Is. 7914. P. 460–462. [in English].
44. Crnčec D. (2020). Covid-19 crisis: more EU integration and a step forward for EU energy policy and climate action? *Teorija Praksa*. Vol. 57. Is. 4. P. 1105–1123. [in English].

УДК 351:061.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-325-336](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-325-336)

Теребун Олександра Сергіївна аспірантка кафедри парламентаризму, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 64, м. Київ, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-5878-4958>

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАТИВНОГО МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ І ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей функціонування інформаційно-консультативного механізму взаємодії органів публічної влади й інституцій громадянського суспільства в Україні, а також визначенню характерних проблем та перспективних напрямів його удосконалення в контексті імплементації стандартів ЄС у вітчизняну практику досліджуваної взаємодії. З'ясовано, що ефективності публічних консультацій в Україні перешкоджає низка суттєвих недоліків законодавчого та інституційного забезпечення роботи вказаного механізму. Зокрема, на його ефективність впливає недосконалість законодавства, недостатня прозорість і обмежений доступ до інформації. При цьому, означені проблеми ще більше актуалізувалися у зв'язку з повномасштабною російсько-українською війною, нестачею ресурсів і зусиль із розбудови інституційної спроможності у відповідній сфері як у органів публічної влади, так і інституцій громадянського суспільства, а також традиційним браком довіри між останніми. Доведено, що усунення цих недоліків вимагає узгоджених зусиль обох сторін, спрямованих на створення сприятливого середовища для ефективних публічних консультацій, які сприяють прозорості, інклюзивності та підзвітності у процесах прийняття рішень.

Ключові слова: інформаційно-консультативний механізм, взаємодія, органи публічної влади, інституції громадянського суспільства, публічні консультації, публічне управління та адміністрування, стандарти Європейського союзу

Terebun Oleksandra Serhiivna Postgraduate student of the Department of Parliamentarism, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska St., 64, Kyiv, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-5878-4958>

PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF THE INFORMATION AND CONSULTATIVE MECHANISM OF INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN UKRAINE

Abstract. The article analyzes the peculiarities of the functioning of the information and consultative mechanism of interaction between public authorities and civil society institutions in Ukraine, and identifies the specific problems and prospective directions for its improvement in the context of the EU standards implementation in the national practice of the studied interaction. It is shown that in Ukraine, as well as in the EU countries, the interaction between the government and the public is most developed in the consultation procedures accompanying the decision-making processes of public authorities.

The analysis of the functioning of the information and consultative mechanism in Ukraine demonstrates that its effectiveness is affected by inadequate legislation, lack of transparency and limited access to information. At the same time, these issues have become even more acute due to the full-scale Russian-Ukrainian war, lack of resources and efforts to build institutional capacity in this sphere on the part of both public authorities and civil society institutions, as well as the traditional lack of trust between them.

The author substantiates that overcoming these weaknesses requires coordinated efforts by both actors aimed at creating an enabling environment for effective public consultations that promote transparency, inclusiveness and accountability in decision-making processes. The article proves that for this purpose, the legislators need to finalize and adopt the key draft law No. 4254, which significantly expands the functionality of the information and consultative mechanism for interaction between public authorities and CSIs at practically all levels of government.

The author also proves that the unresolved problems of developing effective cooperation between public authorities and CSIs in Ukraine require further steps to improve not only the information and consulting mechanism, but also other mechanisms of the investigated interaction (petition, organizational and advisory, control and oversight, social partnership mechanism, and others), in particular by adapting and implementing the experience and standards of the European Union, and in the difficult and extremely unfavorable conditions of war.

Keywords: information and consultative mechanism, interaction, public authorities, civil society institutions, public consultations, public management and administration, European Union standards

Постановка проблеми. Органи публічної влади та інституцій громадянського суспільства (далі – ІГС) є невід’ємними підсистемами для існування сучасної демократичної держави. В Україні створення сприятливих

умов для демократичної взаємодії означених інституцій та налагодження ефективної комунікації між ними є одним зі стратегічних завдань Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021-2026 роки [9].

Варто відзначити, що в нашій державі вже інституціолізовані основні механізми взаємодії органів публічної влади з ІГС, яких можна класифікувати на: механізми безпосередньої двосторонньої взаємодії (до них відносяться інформаційно-консультативний, петиційний, організаційно-дорадчий, контрольний-наглядний механізми та механізм соціального партнерства) та механізми опосередкованої взаємодії, що втілюються за рахунок реалізації політико-правового механізму державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства у вигляді стратегічних і доктринальних документів, законодавчих актів, регулюючих діяльність ІГС та громадської участі.

Поряд із цим, євроінтеграційні перспективи України, яка з 23 червня 2022 р. офіційно отримала статус кандидата на членство в Євросоюзі, надзвичайно гостро актуалізують проблему відповідності вітчизняної практики взаємодії інституцій влади та ІГС європейським стандартам демократизації публічного управління та політиці сприяння розвитку громадянського суспільства.

Отож, з огляду на європейські перспективи України як кандидата в члени ЄС вивчення даної проблематики є вкрай актуальним напрямом фахових досліджень у галузі публічного управління та адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці взаємодії публічної влади та інституцій громадянського суспільства в Україні, зокрема її правовим і організаційним формам і механізмам, присвячено чимало публікацій. Тут варто виділити напрацювання таких дослідників як Ю. Каплан, В. Потапенко, Ю. Тищенко [10; 16], О. Корнієвський, В. Яблонський [13;14], В. Купрій, Л. Паливода [2; 17], О. Мізік, В. Скворцова [15], О. Новіков [3] та інших.

Загалом теоретичним та практичним аспектам вивчення взаємовідносин інституцій публічної влади та громадянського суспільства в Україні не бракує уваги з боку українських фахівців із публічного управління та адміністрування, політологів, правознавців та соціологів. Разом із тим, у переважній більшості публікацій не приділяється достатньої уваги аналізу поточного стану функціонування її окремих механізмів, зокрема, інформаційно-консультативного механізму в контексті оцінки відповідності української практики взаємовідносин інституцій публічної влади та громадянського суспільства європейським стандартам у цій сфері. Вказане вище зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті. Метою статті є аналіз специфіки функціонування інформаційно-консультативного механізму взаємодії органів публічної влади й

інституцій громадянського суспільства в Україні, а також визначення характерних проблем та перспективних напрямів його удосконалення в контексті імплементації стандартів ЄС у вітчизняну практику досліджуваної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. В Україні, як і в державах Євросоюзу, взаємодія влади і громадськості є найбільш розвинутою в консультаційних процедурах, що супроводжують процес розробки та ухвалення нормативно-правових актів уряду та інших органів державної влади. В нашій державі інформаційно-консультативний механізм досліджуваної взаємодії регламентується правовими актами щодо права на участь у процесі вироблення та ухвалення рішень, головним чином – Законом України від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [8] та Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [7].

Однак, якщо Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» включає вимогу про проведення консультацій із приводу конкретних рішень у сфері господарської діяльності, то Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики (далі – Порядок), затверджений вище згаданою постановою Кабміну № 996, регламентує саму процедуру публічних консультацій із широкого спектру питань формування й реалізації державної політики.

Публічні консультації проводяться в Україні у форматі публічного громадського обговорення, до якого належать громадські слухання, конференції, кругли столи, форуми, інтернет і відео конференції, а також в електронному вигляді (електронні консультації). Додатково у рамках формату публічного громадського обговорення може бути передбачено засідання громадської ради, що утворюються при органах виконавчої влади (далі – ОВВ).

Як і його європейські колеги, український ОВВ-розробник проекту НПА повинен забезпечити репрезентативність усіх дотичних до обговорюваного проекту рішення заінтересованих сторін (цей термін включає соціальні групи населення, суб'єкти господарювання, ІГС, органи місцевого самоврядування тощо).

Відповідно до Порядку ІГС можуть подавати пропозиції та зауваження в усній, письмовій та електронні формах, надсилаючи їх на поштову та/або електронну адресу розробника НПА, а також, якщо йдеться про електронні консультації, у спеціальну підрубрику «Електронні консультації з громадськістю» рубрики «Консультації з громадськістю» офіційного інтернет-представництва ОВВ. У відповідній рубриці мають оприлюднюватися і результати громадських консультацій у формі звіту, в якому надається

інформація про: пропозиції, які надійшли до ОВВ внаслідок обговорення; врахування пропозицій та зауважень громадськості, включаючи обґрунтування прийнятого рішення і вказівку на причини неврахування певних пропозицій та зауважень; рішення, які були прийняті на основі обговорення. Загалом до розробника проекту НПА висувається вимога враховувати результати публічних консультацій при ухваленні остаточного рішення або в подальшій роботі відповідного органу, хоча це не є обов'язок імперативного характеру.

Європейський досвід свідчить, що механізм публічних консультацій гарантує ефективний внесок ІГС у вироблення й ухвалення державно-владних рішень. Зараз можна вважати усталеною практикою постійні консультації з громадськістю у різних її форматах, при цьому більшість ОВВ є достатньо послідовними у виконанні ключових норм Положення, пов'язані з інформуванням громадськості щодо орієнтовних планів та повідомлень про проведення консультаційних заходів, дотримання термінів подання пропозицій. Поряд із цим, ефективності публічних консультації в Україні перешкоджає низка суттєвих недоліків законодавчого та інституційного забезпечення роботи інформаційно-консультативного механізму досліджуваної взаємодії.

Так, важливим чинником, що підриває ефективність консультацій з громадськістю, є недостатній рівень звітності інституцій публічної влади щодо проведених консультаційних заходів. Повідомлення органів влади про проведення консультацій без надання інформації про врахування або неврахування пропозицій і рекомендацій та відгуків ІГС без зазначення причин цього, а також загальний характер наданої інформації об'єктивно перешкоджає можливості зробити точні висновки та провести комплексну оцінку впливу результативності відповідного механізму на зміст державної чи місцевої політики.

Зокрема, згідно з аналізом практик проведення консультацій серед 18 міністерств у період 2019 – першого півріччя 2020 року, проведеного ГО «Рух ЧЕСНО» на предмет дотримання норм Порядку, 28% з усіх міністерств, серед яких Міністерство закордонних справ України та Міністерство охорони здоров'я України, не публікували звіти або надавали інформацію лише щодо окремих консультацій. Крім того, 67% міністерств надавали інформацію у формі, яка не відповідає належним стандартам. Типовим є й те, що міністерства віддають перевагу електронним консультаціям, проводячи їх у 3,5 рази частіше за консультації у форматі публічного громадського обговорення [11].

При цьому така тенденція не є характерною виключно для того періоду (карантину) і тим більше для нинішнього воєнного часу, вона як свідчать численні дослідження була властива і для консультацій, що проводились у попередні роки. Про те, що ОВВ віддають перевагу саме електронним

консультаціям, чий формат отримання відгуків від громадськості (вони надходять на електронну скриньку ініціатора консультацій) фактично не передбачає повноцінної двосторонньої взаємодії відзначалося, зокрема у таких дослідженнях: [3; 13; 14].

Що стосується консультацій між комітетами Верховної Ради України та ІГС, то даний аспект взаємодії не врегульований належним чином у вітчизняній нормативно-правовій базі. Незважаючи на факт регулярного проведення спільних засідань, слухань та конференцій, активну діяльність робочих груп при парламентських комітетах, про що свідчать дані самих організацій громадянського суспільства (див., наприклад [1]), формальна звітна інформація комітетів щодо взаємодії з громадськістю ускладнює оцінку конкретного впливу ІГС на законотворчий процес.

Як наслідок, навіть при наявності якісних висновків та рекомендації від громадських та експертних організацій, реальна функціональність та вплив ІГС на прийнятті остаточних рішень за оцінкою багатьох фахівців, може залишатися на недостатньо високому рівні [16, с. 66].

Залишається достатньо обмеженою і роль ІГС як ініціатора публічних консультацій, а також її внеску у формування порядку денного політики органів влади. Як відзначається у вище вказаному опитуванні, проведеного ГО «Рух ЧЕСНО», частка консультацій, ініційованих представниками громадськості, складала лише 5,8%. Крім того, має місце недостатня практика використання відповідними ЦОВВ опосередкованих методів проведення консультацій, таких як соціологічні дослідження, анкетування, опитування та фокус-групи [11].

Конструктивна участь ІГС ще на етапі підготовки державно-політичних рішень через відповідний механізм взаємодії фактично не передбачена чинною процедурою проведення публічних консультацій, адже вона стосується вже розроблених проектів НПА та інших документів, опублікованих на сайтах урядових органів. На це також звертається увага численних дослідників протягом багатьох років (див., зокрема: [2; 10; 13; 14; 15; 16; 17] тощо).

Питання строку оприлюднення проектів НПА та інших державно-політичних рішень також залишається актуальною проблемою взаємодії публічних органів влади та ІГС при проведенні публічних консультацій. Згідно з чинним законодавством – Законом України «Про доступ до публічної інформації» [6], проекти нормативно-правових актів та рішень місцевих рад, що підлягають громадському обговоренню, мають бути оприлюднені відповідними розпорядниками інформації не пізніше ніж за 10 робочих днів до дати їх розгляду з метою прийняття. Однак порядок оприлюднення проектів рішень органів місцевого самоврядування (далі – ОМС) також визначають і інші норми українського законодавства, зокрема вище зазначена постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996. Відсутність

єдиного нормативного стандарту щодо цього питання призводить до того, що різні органи влади використовують різні строки для оприлюднення та обговорення проектів рішень [15, с. 33].

Загалом, що стосується місцевого рівня, то практика показує, що ОМС зазвичай керуються стандартами проведення публічних консультацій, визначених для ОВВ, але останній має для них виключно рекомендаційний характер. Більше того, на думку окремих українських дослідників, дана практика стосовно механізм громадських слухань та загальних зборів з участю мешканців територіальної громади є радше спорадичною, ніж має загальну тенденцію (див., зокрема: [13, с. 50-51; 15, с. 33]).

Брак інституційної спроможності органів публічної влади, необхідних для організації всебічних та інклюзивних публічних консультацій, є ще однією слабкою стороною роботи цього механізму в Україні. Відсутність фахівців, які мають достатню кваліфікацію для організації та проведення консультацій з громадськістю, обмежені фінансові ресурси, велика кількість проектів рішень, що мають обов'язково пройти консультаційну процедуру, стислі часові межі та ін. залишається вагомим викликом для них. Також надзвичайно важливим аспектом, що впливає на якість роботи інформаційно-консультативного механізму в Україні, є нерівномірна, переважна недостатня, ресурсна спроможність ІГС, передусім їх кадровий потенціал, професійна компетентність, матеріально-технічна база та фінансова стійкість.

Пандемія коронавірусу, а згодом і військовий стан ще більше погіршили ситуацію з функціонуванням даного механізму. Ще під час епідеміологічних заходів, коли через необхідність дотримання заходів безпеки виникла необхідність перевести консультації, робочі групи та круглі столи в онлайн формат, Верховна Рада, і, до речі, місцеві ради також, перестали надавати можливості представникам громадських організацій та пресі брати участь у засіданнях своїх комітетів. Ефективність таких онлайн-заходів, як виявилось, дещо знизилася внаслідок перепон для особистого спілкування і менший масштаб залучення учасників у подібному форматі, а з початком повномасштабної російсько-української війни засідання законодавчих органів взагалі перестали бути публічними.

В умовах воєнного стану проводити публічні консультації стало ще більш складним завданням, особливо на місцевому рівні. У більшості міст України замість місцевих державних адміністрацій були створені військово-цивільні адміністрації, котрі будучи тимчасовими органами з елементами військової організації управління [5], не надто схильні до будь-якої відкритої взаємодії з ІГС, у тому числі у форматі консультацій з громадськістю.

Наразі готується до другого читання законопроект «Про публічні консультації» від 23 жовтня 2020 р. реєстр. № 4254 [4], положення якого спрямовані на врегулювання на законодавчому рівні питань функціонування інформаційно-консультативного механізму досліджуваної взаємодії, а саме

встановлення єдиної системи стандартів для всіх органів публічної влади щодо проведення публічних консультацій.

Законопроект докладно висвітлює принципи, які стосуються проведення публічних консультацій, включаючи участь, відкритість та прозорість, доступність, підзвітність, ефективність та пропорційність. Він також унормовує права та обов'язки суб'єктів владних повноважень і заінтересованих осіб у правовідносинах, пов'язаних із цим механізмом досліджуваної взаємодії. Однак на даному етапі його проходження, тобто при підготовці до другого читання, чимало фахівців вже ж вказують на наявність у вказаному законопроекті певних недоліків, різного роду обмежень або не чітких положень, що можуть обмежити ефективну реалізацію цього закону.

Зокрема, звертається увага на таке: відсутність права стейкхолдерів ініціювати проведення публічних консультацій; нечіткість та незрозумілість положень щодо того, які порушення можуть бути підставою для перегляду чи скасування актів, ухвалених після консультацій; відсутність у Конституції України прямої вимоги про проведення публічних консультацій як обов'язкової підстави для прийняття НПА; нерозповсюдження консультаційних процедур на підготовку проектів актів про утворення та діяльність консультативно-дорадчих та інших допоміжних органів [12].

Не можна не погодитись, що ці та інші питання потребують уважного розгляду та можливого вдосконалення законопроекту з метою забезпечення більшої якості та ефективності проведення публічних консультацій та гарантування громадського контролю відповідно до європейських принципів досліджуваної взаємодії.

Таким чином, при підготовці до другого читання у даний проект закону суб'єкту законодавчої ініціативи (Кабінетом Міністрів України) є сенс внести, зокрема, такі зміни:

- уточнити підстави, за яких проекти НПА та інших правових документів, що виносяться на публічні консультації, при порушення порядку їх проведення потребуватиме повторного перегляду або скасування, а також визначити правові наслідки порушення відповідного порядку для органу публічної влади;
- передбачити права ІГС та інших заінтересованих сторін виступати ініціатором проведення публічних консультацій;
- розширити сферу дії цього законопроекту стосовно правових актів і документів, що поширюються на правовідносини у сфері формування громадських рад: необхідно дозволити останнім брати участь у підготовці консультаційного документу до публічних консультацій шляхом внесення пропозиції до нього, а також проводити передню громадську експертизу проектів НПА, що виносяться органом влади, при якому утворена ГР, на публічні консультації не залежно від форми таких консультацій (електроні консультації, цільові, публічні обговорення).

Крім того, до дня ухвалення досліджуваного проекту закону Міністерству юстиції спільно з ІГС вкрай необхідно підготувати документ, що описує детальне керівництво (єдині стандарти) проведення публічних консультацій в Україні, як це робиться у державах-членах ЄС, на кшталт методичного посібника Європейської Комісії з кращого регулювання [18]. Подібні документи, яка показує європейський досвід, є дієвим інструментом навчання громадськості і інституцій публічної влади на доступній для широкого загалу мові, як максимально ефективно проходити всі етапи консультацій.

Висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок. Проведений аналіз функціонування інформаційно-консультативного механізму в Україні показує, що на його ефективність впливає недосконалість законодавства, недостатня прозорість і обмежений доступ до інформації. При цьому, ці проблеми ще більше актуалізувалися у зв'язку з повномасштабною російсько-українською війною, нестачею ресурсів і зусиль із розбудови інституційної спроможності у відповідній сфері як у органів публічної влади, так і інституцій громадянського суспільства, а також традиційним браком довіри між останніми.

Усунення цих недоліків вимагає узгоджених зусиль обох сторін, спрямованих на створення сприятливого середовища для ефективних публічних консультацій, які сприяють прозорості, інклюзивності та підзвітності у процесах прийняття рішень. Для цього суб'єктам законодавчої ініціативи необхідно доопрацювати та ухвалити ключовий законопроект № 4254, що суттєво розширює функціонал інформаційно-консультативного механізму взаємодії органів публічної влади та ІГС фактично на всіх рівнях управління державою.

Нерозв'язані проблеми розвитку результативної співпраці органів публічної влади та ІГС в Україні потребують подальших кроків із вдосконалення інформаційно-консультативного та інших механізмів досліджуваної взаємодії, зокрема шляхом адаптації й імплементації досвіду та стандартів Європейського Союзу, при цьому у складних і вкрай несприятливих для цього умовах війни. Вказане вище розглядається автором як перспективний напрям подальших досліджень.

Література:

1. Взаємодія комітетів Верховної Ради із регіональними стейкхолдерами при здійсненні законопроектної функції / ГО «Громадянська мережа «ОПОРА», 25 травня 2021. URL: <https://www.opora.ua/report/parliament/23125-vzaiemodiia-komitetiv-verkhovnoyi-radi-iz-regionalnimi-steikkholderami-pri-zdiisneni-zakonoproiektnoyi-funktsiyi> (дата звернення: 27.08.2023)
2. Громадянське суспільство в Україні: звіт за результатами дослідження / Л. Паливода, О. Вінніков, В. Купрій [та ін.]. К.: БФ «Творчий центр ТЦК», 2016. 74 с.
3. Новіков О. О. Громадський контроль як інструмент підвищення ефективності державного управління в Україні : дис. ... канд. н. держ. упр. спец. 25.00.02 – механізми державного управління. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021. 218 с.

4. Проект Закону про публічні консультації реєстр. від 23.10.2020 р. № 4254. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70235 (дата звернення 27.08.2023)
5. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015 р. № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 27.08.2023)
6. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 25.08.2023)
7. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення 17.08.2023)
8. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (дата звернення 17.08.2023)
9. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки: Указ Президента України від 27.09.2021 р. №487/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193> (дата звернення 27.08.2023)
10. Про стан розвитку громадянського суспільства України в 2021 році та його зміни на початку 2022 року : матер. щоріч. доп. / В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін. ; заг. ред. Ю. Каплан. Київ : НІСД, 2022. 56 с.
11. Публічні консультації: можливості для громадян та влади / ГО «Рух ЧЕСНО». Київ, 2021. URL: <https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/42471.pdf> (дата звернення: 17.08.2023)
12. «Публічні консультації як інструмент демократії участі»: експерт НІСД взяв участь у слуханнях, організованих комітетом ВРУ з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування. URL: <https://niss.gov.ua/news/novini-nisd/publiczni-konsultacii-yak-instrument-demokratii-uchasti-ekspert-nisd-vzyav-uchast> (дата звернення 27.08.2023)
13. Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / В. М. Яблонський, П. Ф. Вознюк, Д. М. Горелов [та ін.] ; за ред. О. А. Корнієвського, М. М. Розумного. Київ : НІСД, 2015. 60 с.
14. Розвиток громадянського суспільства України в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів / В. М. Яблонський, О. М. Балакірєва, Т. В. Бельська [та ін.]; за ред. О. А. Корнієвського. К.: НІСД, 2016. 72 с.
15. Скворцова В., Мізік О. Барометр ОГС: Орієнтир до сприятливого середовища та розширення можливостей ОГС. Україна 2021. Звіт про країну / УНЦПД. Київ, 2022. 75 с.
16. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2021. 112 с.
17. Стан та динаміка розвитку організацій громадянського суспільства України 2002-2018 роки: Звіт за даними дослідження/ Автори – упорядники: Л. Паливода, Н. Купрій, О. Бікла К.: БФ «Творчий центр ТЦК», 2018. 108 с.
18. Better regulation guidelines: Commission Staff Working Document (SWD(2021)305 final). Brussels, 3.11.2021. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/swd2021_305_en.pdf, p. 17-18 (Accessed 23 February 2022)

References:

1. Vzaemodija komitetiv Verhovnoi Radi iz regional'nimi stejkkholderami pri zdijsnenni zakonoproektnoi funktsii [Interaction of Verkhovna Rada committees with regional stakeholders in the implementation of the legislative function]. www.oporaua.org Retrieved from <https://www.oporaua.org/report/parliament/23125-vzaiemodiia-komitetiv-verkhovnoyi-radi-iz-regionalnimi-steikkholderami-pri-zdiisnenni-zakonoproiektnoyi-funktsiyi> [in Ukrainian].

2. Palivoda, L. , Vinnikov, O. , Kuprij, V. (2016). *Gromadjans'ke suspil'stvo v Ukraïni [Civil society in Ukraine]*. K.: BF «Tvorchii centr TCK» [in Ukrainian].
3. Novikov, O. O. (2021). *Gromads'kij kontrol' jak instrument pidvishhennja efektyvnosti derzhavnogo upravlinnja v Ukraïni [Public control as a tool for improving the efficiency of public administration in Ukraine]*. *Candidate's thesis*. Kiïv: Institut zakonodavstva Verhovnoi Radi Ukraïni [in Ukrainian].
4. Proekt Zakonu pro publichni konsul'tacii reestr. [Draft Law on Public Consultations Register]. *w1.c1.rada.gov.ua* Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70235 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukraïni “Pro vijs'kovo-civil'ni administracii [The Law of Ukraine “On military-civilian administrations”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukraïni “Pro dostup do publichnoi informacii” [The Law of Ukraine “On access to public information”]. (n.d). *zakon2.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> [in Ukrainian].
7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Pro zabezpechennja uchasti gromads'kosti u formuvanni ta realizacii derzhavnoi politiki” [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
8. Zakon Ukraïni “Pro zasadi derzhavnoi reguljatornoi politiki u sferi gospodars'koï dijial'nosti” [The Law of Ukraine “On the principles of state regulatory policy in the field of economic activity”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> [in Ukrainian].
9. Ukaz Prezidenta Ukraïni “Pro Nacional'nu strategiju sprijannja rozvitku gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraïni na 2021 – 2026 roki” [The Decree of the President of Ukraine “On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026”]. (n.d). *www.president.gov.ua* Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193> [in Ukrainian].
10. Potapenko, V., Tishhenko, Ju., Kaplan, Ju. (2022). *Pro stan rozvitku gromadjans'kogo suspil'stva Ukraïni v 2021 roci ta jogo zmini na pochatku 2022 roku [On the state of development of civil society of Ukraine in 2021 and its changes at the beginning of 2022]*. Kiïv : NISD [in Ukrainian].
11. Publichni konsul'tacii: mozhlivosti dlja gromadjan ta vladi [Public consultations: opportunities for citizens and authorities]. *komsamovr.rada.gov.ua* Retrieved from <https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/42471.pdf> [in Ukrainian].
12. «Publichni konsul'tacii jak instrument demokratii uchasti»: ekspert NISD vzyav uchast' u sluhannjah, organizovanih komitetom VRU z pitan' organizacii derzhavnoi vladi, miscevoغو samovrjaduvannja, regional'nogo rozvitku ta mistobuduvannja [“Public consultations as a tool of participatory democracy”: an NISD expert took part in hearings organized by the VRU committee on the organization of state power, local self-government, regional development and urban planning]. *niss.gov.ua* Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/novini-nisd/publichni-konsultacii-yak-instrument-demokratii-uchasti-ekspert-nisd-vzyav-uchast> [in Ukrainian].
13. Jablons'kij, V. M., Voznjuk, P. F., Gorelov, D. M. (2015). *Rozvitok gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraïni [Development of civil society in Ukraine]*. Kiïv : NISD [in Ukrainian].
14. Jablons'kij, V. M., Balakireva, O. M., Bel's'ka, T. V. (2016). *Rozvitok gromadjans'kogo suspil'stva Ukraïni v umovah vnutrishnih i zovnishnih viklikiv [Development of the civil society of Ukraine in the conditions of internal and external challenges]*. K.: NISD [in Ukrainian].

15. Skvorcova, V., Mizik, O. (2021). *Barometr OGS: Orientir do sprijatlivogo seredovishha ta rozshirennja mozhlivostej OGS. Ukraïna 2021 [CSO barometer: A guide to a favorable environment and the expansion of CSO capabilities]*. Kiïv [in Ukrainian].
16. *Stan rozvitku gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraïni: shljah protjagom 30-ti rokiv ta ključovi aspekti 2021 roku [The state of development of civil society in Ukraine: the path for 30 years and key aspects of 2021]*. Kiïv : NISD [in Ukrainian].
17. Palivoda, L., Kuprij, N., Bikla, O. (2018). *Stan ta dinamika rozvitku organizacij gromadjans'kogo suspil'stva Ukraïni 2002-2018 roki [State and dynamics of development of civil society organizations of Ukraine 2002-2018]*. K.: BF «Tvorchij centr TCK» [in Ukrainian].
18. Better regulation guidelines: Commission Staff Working Document (SWD(2021)305 final). Brussels. *ec.europa.eu* Retrieved from https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/swd2021_305_en.pdf, r. 17-18 [in English].

УДК: 614.253.5:331.108.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-337-346](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-337-346)

Федорович Уляна Михайлівна завідувач кафедри лабораторної медицини, заслужений працівник освіти України, КЗВО ЛОР «Львівська медична академія імені Андрея Крупинського», вул. П. Дорошенка, 70, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0009-0003-3513-7461>

Совтус Ірина Миколаївна викладач, Ковельський фаховий медичний коледж Волинської обласної ради, вул. Незалежності, 182, м. Ковель, 45000, <https://orcid.org/0009-0008-3499-8581>

Головчак Марія Ігорівна аспірантка, спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування, кафедра адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Бандери, 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-9890-6948>

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ У МЕДСЕСТРИНСЬКИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: НОВАТОРСЬКІ ПІДХОДИ

Анотація. У контексті сучасних викликів у сфері охорони здоров'я, управління розвитком кадрового потенціалу у медсестринських закладах освіти стає одним з найважливіших стратегічних завдань. Постійний технологічний прогрес та зростаючі вимоги до медичного персоналу, зокрема медсестер створюють необхідність у адаптації системи медсестринської освіти до сучасних потреб і викликів. Проблеми в управлінні кадровим потенціалом можуть призвести до недостатньої підготовки медичного персоналу, порушення норм безпеки та якості медичного обслуговування, що загрожує втратою довіри громадськості до системи охорони здоров'я. У цьому контексті, розгляд новаторських підходів до управління кадровим потенціалом у медсестринських закладах освіти стає актуальним завданням.

Аналізуючи стратегію європейської інтеграції та глобальні тенденції, автори вказують на необхідність впровадження інноваційних підходів до управління кадровими ресурсами. Державна політика у сфері вищої освіти в Україні спрямована на реформування освітньої галузі на національних традиціях з урахуванням світових освітніх тенденцій, що відображається в стратегічних напрямках управління кадровим потенціалом. Стаття спрямована на заповнення прогалин у дослідженні нових підходів до управління кадровим потенціалом у медсестринських закладах освіти й визначення їх потенційного впливу на підвищення якості освіти та відповідності сучасним вимогам у сфері охорони здоров'я.

Результати дослідження підкреслюють важливість впровадження новаторських підходів у підготовку медсестер. Структурне перетворення у системі медсестринської освіти в Україні, включаючи активну взаємодію з міжнародними партнерами, підтримку від держави та активізацію наукових досліджень у галузі, є важливими напрямками подальшого розвитку. Подальші дослідження можуть сприяти покращенню якості медсестринської освіти.

Ключові слова: управління, розвиток кадрового потенціалу, медичні сестри, медсестринські заклади освіти, інновації, охорона здоров'я.

Fedorovych Uliana Mychajlivna Honored educator of Ukraine, Head of the Department of Laboratory Medicine, Communal Institution of Higher Education of Lviv Regional Council «Andrei Krupynskyi Lviv Medical Academy», P. Doroshenko St., 70, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0009-0003-3513-7461>

Sovtus Iryna Mykolaivna teacher, Kovel Applied Medical College of the Volyn Regional Councils, St. Nezalezhnosti, 182, Kovel, 45000, <https://orcid.org/0009-0008-3499-8581>

Holovchak Mariia Ihorivna postgraduate student, specialization 281 Public management and administration, Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, Bandery St., 12, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-9890-6948>

MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES DEVELOPMENT IN NURSING EDUCATION INSTITUTIONS: INNOVATIVE APPROACHES

Abstract. In the context of contemporary challenges in healthcare, managing the development of human resources in nursing education institutions emerges as one of the most crucial strategic tasks. The constant technological progress and increasing demands on medical personnel, particularly nurses, necessitate the adaptation of the nursing education system to modern needs and challenges. Issues in human resources management can lead to inadequate preparation of medical personnel, breaches of safety and quality norms in healthcare services, posing a threat to the public trust in the healthcare system. In this context, exploring innovative approaches to managing human resources in nursing education institutions becomes a pertinent objective.

Analyzing the strategy of European integration and global trends, the authors highlight the need for the implementation of innovative approaches to human resource management. The state policy in higher education in Ukraine is aimed at reforming the education sector based on national traditions while taking into account global educational trends, as reflected in the strategic directions of human resource

management. The article aims to fill gaps in researching new approaches to managing human resources in nursing education institutions and determining their potential impact on improving the quality of education and meeting modern requirements in the healthcare sector.

The results of the research underscore the importance of implementing innovative approaches in nursing education. Structural transformation in the nursing education system in Ukraine, including active cooperation with international partners, government support, and intensification of scientific research in the field, are important directions for further development. Further research can contribute to enhancing the quality of nursing education.

Keywords: management, human resources development, nurses, nursing education institutions, innovations, healthcare.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку медичної галузі надзвичайно важливим стає управління розвитком кадрового потенціалу у медсестринських закладах освіти. Незважаючи на стрімкий прогрес технологій та зростаючі вимоги до медичного персоналу, система медсестринської освіти в Україні залишається недостатньо адаптованою до сучасних потреб і викликів [1]. У зв'язку з цим, виникає нагальна потреба у вдосконаленні системи медсестринської освіти з метою підвищення якості медичного обслуговування та забезпечення високого рівня охорони здоров'я населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Низький престиж професії, недостатні умови праці, а також відсутність системної підготовки до викликів, що виникають у зв'язку зі змінами в системі охорони здоров'я, створюють серйозні перешкоди для ефективного функціонування медсестринства. Проблеми в управлінні розвитком кадрового потенціалу можуть призвести до недостатньої підготовки медичного персоналу, порушення норм безпеки та якості медичного обслуговування, а також до втрати довіри громадськості до системи охорони здоров'я загалом. Саме тому необхідно розглянути новаторські підходи до управління кадровим потенціалом у медсестринських закладах освіти з метою підвищення якості освіти та відповідності сучасним вимогам у сфері охорони здоров'я.

Метою статті є дослідження новаторських підходів до управління розвитком кадрового потенціалу в медсестринських закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Стратегія європейської інтеграції в сучасному світі стає ключовим інструментом для реалізації національних інтересів та вирішення завдань модернізації соціально-економічних систем, що вимагає адаптації національних євроінтеграційних стратегій до нових реалій. Глобальні тенденції, такі як світова глобалізація, розвиток інформаційних технологій, трансформаційні процеси в українському суспільстві та інші, безпосередньо впливають на сучасну систему медсестринської освіти. У

цьому контексті виникає необхідність впровадження новаторських підходів у управління кадровим потенціалом медсестринських закладів освіти [2].

Управління кадровим потенціалом у медсестринських закладах освіти в Україні віддзеркалює державну політику у сфері освіти, спрямовану на реформування освітньої галузі на національних традиціях з урахуванням світових освітніх тенденцій з метою забезпечення всебічного розвитку людини як найвищої цінності суспільства, розквіту її таланту, підвищення її освітнього рівня [3; 4].

Крім того, управління розвитком кадрового потенціалу відіграє стратегічно важливу роль в контексті загальних трансформацій у сучасній економіці та соціумі. Здійснення ефективного управління у цьому сегменті вимагає глибокого розуміння не лише специфіки медсестринської освіти, але й визнання значення людського капіталу як стратегічного ресурсу для досягнення організаційних цілей [2; 6]. Медсестринські заклади освіти повинні бути готові до відповіді на виклики сьогодення шляхом постійного оновлення освітніх програм, використання передових технологій в освітньому процесі та забезпечення підвищення кваліфікації викладацького складу [5]. Також, враховуючи загрози макроекономічній стабільності та особливості формування інноваційної системи освіти в Україні, необхідно активізувати співпрацю з бізнес-структурами, а також провідними закладами охорони здоров'я для впровадження сучасних практик і стандартів в медсестринську освіту. Тільки такий новаторський підхід до управління кадровим потенціалом дозволить медсестринським закладам освіти своєчасно й ефективно реагувати на потреби і виклики сучасного світу [6].

Дослідниця І. Махновська розглядає стан реформування медсестринської освіти в Україні, аналізує перспективи розвитку вищої медсестринської освіти, порівнює системи підготовки медсестер в Україні та за кордоном. За останні роки, незважаючи на певні здобутки, медсестринська освіта в Україні залишається недосконалою, вона не відповідає міжнародним стандартам і потребує якісного реформування [7]. Поділяємо думку науковиці, що розвиток кадрового потенціалу в медсестринській освіті в Україні вимагає комплексних заходів та вдосконалення системи підготовки медичних сестер.

Визначимо чинники, що впливають на розвиток кадрового потенціалу в медсестринстві (рис.1).

Рис.1. Чинники, що впливають на розвиток кадрового потенціалу в медсестринстві

Джерело: складено на основі [7]

Як бачимо, переваги й недоліки праці медичних сестер можуть значно впливати на їх кадровий потенціал та загальний внесок у систему охорони здоров'я. Досконала законодавча база, що визначає права й обов'язки медсестер, може сприяти покращенню їхнього статусу та підвищенню престижу професії. Заохочення і мотивація медсестер є ключовими для їхньої продуктивності та професійного розвитку. Соціальна та професійна підтримка також важлива для забезпечення їхнього добробуту, а також ефективності роботи. Недостатня можливість впливати на результати лікування та профілактики може призвести до втрати мотивації у медсестер, до неповноцінного використання їхнього потенціалу у системі охорони здоров'я. Необхідність проведення аналізу та наукових досліджень у медсестринстві є важливою для вдосконалення професійної практики та підвищення якості медичної допомоги, а також для розвитку кадрового потенціалу в цій сфері.

Розвиток кадрового потенціалу в медсестринських закладах освіти, підвищення ролі медсестер у системі охорони здоров'я, в Україні стає об'єктом уваги в контексті стрімких змін, спричинених пандемією COVID-19, введенням правового режиму воєнного стану. Дії, проведені Міністерством охорони здоров'я України, які включають участь медичних сестер у тренінгах та фахових школах, зокрема і в онлайн-форматі, а також створення Координаційної ради з медсестринства, свідчать про спроби систематизації та підвищення професійного рівня медсестер [8].

Забезпечення якості медсестринської освіти через ефективне управління кадровим потенціалом передбачає інтеграцію передових педагогічних методик, залучення наукових ресурсів для постійного оновлення освітніх програм та формування партнерських відносин з закладами охорони здоров'я для забезпечення практичної підготовки сестер/братів медичних. Такий підхід дозволить не лише підвищити якість освіти в цій галузі, а й забезпечити адаптивність системи медичної освіти до змін у вимогах ринку праці та технологічних трансформацій у медичній сфері.

Погоджуємося з думкою дослідників [6], що управління кадровим потенціалом у медсестринських закладах освіти потребує реалізації функцій менеджменту, які включають у себе планування, організацію, мотивацію, контроль та забезпечення відповідного розвитку персоналу.

Таблиця 1

Функції управління кадровим потенціалом у медсестринських закладах освіти

Функція	Зміст
Планування	Розробка та впровадження кадрової політики, спрямованої на підвищення якості освіти та підготовки медичних сестер. Планування потреби у кадрах на основі аналізу ринку праці та потреб охорони здоров'я. Періодичний перегляд посадових інструкцій та норм праці для відповідності сучасним вимогам та стандартам.
Організація	Реалізація кадрової політики через організацію освітнього процесу та підтримку студентів у закладах освіти. Збереження та розвиток кадрів через організацію програм професійного зростання і розвитку. Організація системи менторства для нових викладачів і студентів для покращення їхньої професійної підготовки та адаптації.
Мотивація	Впровадження системи матеріального та морального стимулювання, зокрема, шляхом встановлення премій за досягнення та успіхи у навчанні чи роботі. Формування умов для кар'єрного зростання та професійного розвитку студентів і викладачів.
Контроль	Дотримання трудового законодавства та норм безпеки праці у освітніх закладах. Здійснення контролю за ефективністю виконання навчальних та адміністративних обов'язків. Аналіз динаміки показників функціонування персоналу та факторів, що впливають на якість навчання та роботу закладу.

Джерело: складено на основі [6]

Для покращення ефективності використання людських ресурсів важливо звернути увагу на такі напрями:

Рис. 2. Напрями покращення ефективності використання людських ресурсів

Джерело: сформовано авторами

Формування та ефективне управління кадровим потенціалом вимагає постійного розвитку та адаптації до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Пропонуємо декілька рекомендацій інноваційних підходів до управління кадровим потенціалом у медсестринських закладах освіти:

1. Використання технологій e-learning.

Розробка та впровадження тренінгів, онлайн-курсів, кейсів та вебінарів для підвищення кваліфікації викладацького складу та студентів медсестринських освітніх закладів.

2. Створення віртуальних лабораторій.

Розробка інтерактивних віртуальних лабораторій для практичного навчання студентів, що дозволить їм отримати необхідні навички та досвід безпосередньо на етапі навчання. Наприклад, майбутні медсестри можуть

мати можливість виконати віртуальні процедури, такі як перев'язування ран, введення ін'єкцій, вимірювання тиску або виконання реанімаційних заходів.

3. Залучення експертів з практики, у тому числі міжнародних.

Організація співпраці з державними та приватними клінічними закладами для практичної підготовки студентів, де вони зможуть працювати під керівництвом досвідчених колег.

4. Менторська програма.

Запровадження системи менторства для нових викладачів та студентів, яка допоможе їм швидше адаптуватися та розвиватися у професійному середовищі.

5. Стимулювання кар'єрного зростання.

Розробка програми підтримки кар'єрного росту для викладачів та студентів, включаючи навчання, тренінги та можливості для професійного розвитку. Розробка системи премій та винагород для викладачів та студентів, які досягають успіхів у навчанні, науковій роботі або професійному розвитку. Це може включати грошові бонуси, грамоти, відзнаки або публічне визнання їхніх досягнень. Надання можливостей для участі в проєктах та науково-дослідницьких роботах, що сприяє розвитку аналітичних, комунікаційних та креативних навичок, а також сприяє кар'єрному зростанню.

6. Аналіз даних для прийняття рішень.

Використання аналітичних даних для оцінки потреб у персоналі, прогнозування майбутніх тенденцій та прийняття стратегічних рішень у сфері управління кадрами.

7. Створення інноваційної культури.

Залучення персоналу до процесу інновацій, створення стимулів для пропозиції нових ідей та розвитку творчого підходу до вирішення проблем.

8. Збалансований підхід до робочого навантаження.

Врахування фізичного, емоційного навантаження при розподілі обов'язків та плануванні робочого часу для збереження здоров'я й підвищення продуктивності працівників.

Ці новаторські підходи допоможуть оптимізувати управління кадровим потенціалом у медсестринських закладах освіти та забезпечити підготовку висококваліфікованих медичних працівників, які відповідатимуть сучасним вимогам і викликам у галузі охорони здоров'я.

Висновки. Управління кадровим потенціалом у медсестринських закладах освіти в Україні відіграє ключову роль у забезпеченні високої якості освіти та підготовки кваліфікованих сестер/братів медичних. Для успішного вирішення проблеми – важлива активна співпраця з бізнес-структурами та закладами охорони здоров'я для впровадження сучасних практик та стандартів в медсестринську освіту, зокрема і міжнародних. Системний підхід, що включає інтеграцію передових педагогічних методик, наукових ресурсів та

практичної підготовки, є необхідним для забезпечення якості медсестринської освіти. Крім того, важливе значення має розвиток законодавства, яке визначає права та обов'язки медсестер, що може підвищити їхній статус і мотивацію до професійного зростання. У світлі міжнародних стандартів та потреб сучасного суспільства, медсестринська освіта в Україні потребує якісного реформування і вдосконалення для забезпечення відповідності вимогам сучасної системи охорони здоров'я. Такий підхід до управління кадровим потенціалом дозволить ефективно реагувати на виклики сучасного світу та забезпечувати високу якість медичної допомоги.

Література:

1. Головчак, М., & Карковська, В. (2023). Неоінституціоналізм в публічній політиці сфери охорони здоров'я: розвиток інституту медсестринства. *Наукові інновації та передові технології*, (6 (20)).
2. Чернишова, Є. (2012). Розвиток кадрового потенціалу навчальних закладів системи вищої освіти: зарубіжний досвід. *Studies in Comparative Education*, (2).
3. Луговий, В. І. (2010). Світовий досвід професіоналізації освіти: концептуальні засади і практична реалізація. *Педагогіка і психологія*, (2), 5-22.
4. Пуховська, Л. П., Снісаренко, О. С., & Снісар, Л. П. (2010). Розвиток цінностей педагогів у контексті Євроінтеграції. К., 2010.–138 с.
5. Дуб, Н., Федорович, У., Карковська, В., & Головчак, М. (2023). Перспективи реформування професійної підготовки медсестер в країні у контексті євроінтеграції. *Наукові інновації та передові технології*, (13 (27)).
6. Сень, О. В., Коваленко, М. В., & Книш, В. В. (2023). Розвиток кадрового потенціалу підприємства в сучасних умовах: теоретичні та практичні аспекти. *Економіка та управління підприємствами*, 107-113.
7. Махновська, І. Р. (2015). Професійна підготовка магістрів сестринської справи в умовах ступеневої освіти : дис... кандидата пед.наук : 13.00.04. Житомирський державний університет імені Івана Франка. 312 с.
8. В Україні триває розвиток медсестринства. URL: www.umj.com.ua/uk/novyna-210350-v-ukrayini-trivaye-rozvitok-medsestrinstva

References:

1. Holovchak, M., & Karkovska, V. (2023). Neoinstitutionalism in public health policy: developing the institution of nursing. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii*, (6 (20)) [in Ukrainian].
2. Chernyshova, Ye. (2012). Rozvytok kadrovoho potentsialu navchalnykh zakladiv systemy vyshchoi osvity: zarubizhnyi dosvid [Development of human resources in institutions of higher education: international experience]. *Studies in Comparative Education*, (2) [in Ukrainian].
3. Luhovyi, V. I. (2010). Svitovyi dosvid profesionalizatsii osvity: kontseptualni zasady i praktychna realizatsiia [The world experience of professionalization of education: conceptual principles and practical implementation]. *Pedahohika i psykholohiia*, (2), 5-22 [in Ukrainian].
4. Pukhovska, L. P., Snisarenko, O. S., & Snitsar, L. P. (2010). Rozvytok tsinnostei pedahohiv u konteksti Yevrointehratsii [Development of teachers' values in the context of European integration]. K., 2010 [in Ukrainian].

5. Dub, N., Fedorovych, U., Karkovska, V., & Holovchak, M. (2023). Perspektyvy reformuvannya profesiinoi pidhotovky medsester v Ukraini u konteksti yevrointehratsii [Prospects for reforming nursing education in Ukraine in the context of European integration]. *Naukovi innovatsii ta передові технології*, (13 (27)) [in Ukrainian].

6. Sen, O. V., Kovalenko, M. V., & Knysh, V. V. (2023). Rozvytok kadrovoho potentsialu pidpriemstva v suchasnykh umovakh: teoretychni ta praktychni aspekty [Development of enterprise's personnel potential in modern conditions: theoretical and practical aspects]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*, 107-113 [in Ukrainian].

7. Makhnovska, I. R. (2015). Profesiina pidhotovka mahistriv sestrynskoi spravy v umovakh stupenevoi osvity [Professional training of nursing masters in the conditions of graduate education]. *Candidate's thesis*. Zhytomyr: ZhDU. [in Ukrainian].

8. V Ukraini tryvaie rozvytok medsestrynstva [The development of nursing continues in Ukraine]. URL: www.umj.com.ua/uk/novyna-210350-v-ukrayini-trivaye-rozvitok-medsestrinstva [in Ukrainian].

УДК 351/354

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-347-359](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-347-359)

Хвалібота Ростислав Ігорович аспірант кафедри державної політики та врядування Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет "Львівська політехніка", вулиця Василя Сухомлинського, 16, Брюховичі, 79491, <https://orcid.org/0009-0000-8321-4132>

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ У ЄС

Анотація. Розвиток правової держави, забезпечення реалізації принципу верховенства права в Україні вимагають здійснення кардинальних державних та соціальних перетворень. Гуманістичні положення потребують свого втілення у ряді сфер публічного управління, зокрема й у царині організації функціонування органів юстиції. Дієвим зразком регулювання відносин у сфері організації функціонування органів юстиції є право ЄС, актуальність дослідження якого впливає із ефективності правової політики цього міждержавного об'єднання, а також з вимог євроінтеграційних процесів України. Діяльність органів юстиції спрямована на реалізацію правової політики та захист прав людини та організацій. Важливі аспекти публічного управління у сфері організації функціонування органів юстиції у ЄС досліджено у низці наукових праць, однак питання публічного управління у сфері організації функціонування органів юстиції у ЄС поки що розроблені не в повному обсязі. Метою статті є дослідження реалізації й особливостей публічного управління у сфері організації функціонування органів юстиції у ЄС.

Публічне управління у сфері організації функціонування органів юстиції у ЄС є управлінським організуючим впливом у відносинах, що належить до сфери правничої лінії діяльності владних інституцій. В Європейському Союзі публічне управління у галузі організації функціонування органів юстиції здійснюється зокрема через діяльність низки інституцій.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що публічне управління у сфері організації функціонування органів юстиції у ЄС є діяльністю цієї міжнародної організації у формі управлінського організуючого впливу з метою реалізації правової політики та захисту прав людини та організацій. В Європейському Союзі публічне управління у галузі організації функціонування органів юстиції здійснюється зокрема через діяльність таких інституцій, як Генеральний директорат із юстиції та захисту прав споживачів Європейської Комісії, Європейської Ради, Ради ЄС, Європейського Парламенту, Європолу, Євроюсту, Суду ЄС, Європрокуратури.

Ключові слова: публічне управління, юстиція, функціонування органів юстиції у ЄС, Європейський Союз.

Khvalibota Rostislav Ihorovych graduate student of the Department of Public Policy and Governance of the Institute of Administration, Public Management and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, 16 Vasyl Sukhomlynskyi St., Bryukhovychy, 79491, <https://orcid.org/0009-0000-8321-4132>

PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF ORGANIZATION OF THE FUNCTIONING OF JUDICIAL BODIES IN THE EU

Abstract. The development of the rule of law, ensuring the implementation of the principle of the rule of law in Ukraine, requires fundamental state and social transformations. Humanistic provisions require their implementation in a number of spheres of public administration, including in the field of organizing the functioning of judicial bodies. An effective example of regulating relations in the sphere of organizing the functioning of judicial bodies is EU law, the relevance of studying which stems from the effectiveness of the legal policy of this intergovernmental association, as well as from the requirements of Ukraine's European integration processes. The activities of judicial bodies are aimed at implementing legal policy and protecting the rights of individuals and organizations. Important aspects of public administration in the field of organizing the functioning of judicial bodies in the EU have been studied in a number of scientific works, but questions of public administration in the sphere of organizing the functioning of judicial bodies in the EU have not yet been fully developed. The purpose of the article is to study the implementation and features of public administration in the field of organizing the functioning of judicial bodies in the EU.

Public administration in the field of organizing the functioning of judicial bodies in the EU is a managerial organizational influence in the sphere of legal activity of government institutions. In the European Union, public administration in the field of organizing the functioning of judicial bodies is carried out, in particular, through the activities of a number of institutions.

According to the results of the study, it has been established that public administration in the field of organizing the functioning of judicial bodies in the EU is the activity of this international organization in the form of managerial organizational influence aimed at implementing legal policy and protecting the rights of individuals and organizations. In the European Union, public administration in the field of organizing the functioning of judicial bodies is carried out, in particular, through the activities of such institutions as the Directorate-General for Justice and Consumer Protection of the European Commission, the European Council, the Council of the EU, the European Parliament, Europol, Eurojust, the ECJ, the European Public Prosecutor's Office.

Keywords: public administration, justice, functioning of judicial bodies in the EU, European Union.

Постановка проблеми. Розвиток правової держави, забезпечення реалізації принципу верховенства права в Україні вимагають здійснення кардинальних державних та соціальних перетворень. Трансформація системи публічного управління, засад її функціонування має спиратись на ст. 3 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. При цьому держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Такі гуманістичні положення потребують свого втілення у ряді сфер публічного управління. зокрема й у царині організації функціонування органів юстиції. Дієвим зразком регулювання відносин у сфері організації функціонування органів юстиції є право ЄС, актуальність дослідження якого впливає із ефективності правової політики цього міждержавного об'єднання, а також з вимог євроінтеграційних процесів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти публічного управління у сфері організації функціонування органів юстиції у ЄС висвітлюються такими українськими ученими як Алексеєнко І.Г., Дір І.Ю., Макаруха З.М., Муравйов В., Предместніков О., Рудік О., Святун О.В.

Однак питання публічного управління у сфері організації функціонування органів юстиції у ЄС поки що розроблені не в повному обсязі.

Мета статті – дослідження реалізації й особливостей публічного управління у сфері організації функціонування органів юстиції у ЄС.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоби дослідити питання публічного управління в сфері організації функціонування органів юстиції в Європейському Союзі слід з'ясувати, що варто розуміти під такими інституціями. З цією метою можна вивчити погляди науковців, а також позицію суб'єктів владних повноважень в Україні та державах Європи.

Так, на думку Предместнікова О., органи юстиції України – це органи виконавчої влади, що відповідно до чинного (переважно адміністративного) законодавства наділені державно-владними управлінськими (виконавчо-розпорядчими) повноваженнями у сфері юстиції і в інших суміжних галузях та необхідними організаційними і матеріально-фінансовими засобами [4, с. 104]. Вчений також зауважує, що основне призначення органів юстиції України, беручи до уваги їх нормативно визначені завдання й повноваження, полягає у забезпеченні реалізації не лише державної правової політики, а й державної політики із питань державної реєстрації, банкрутства, організації нотаріату й примусового виконання рішень тощо [4, с. 103-104].

Вартим уваги є визначення органів юстиції, яке пропонується на вебпорталі міста Люботин Харківської області. Тут пропонують під органами юстиції розуміти систему органів виконавчої влади, які забезпечують здійснення правової політики в державі, захист прав та законних інтересів громадян, підприємств, установ та організацій [4, с. 104].

Цікаво, що згідно із дописом на офіційній сторінці в мережі Інтернет Міністерство юстиції Ірландії «працює над підвищенням громадської й національної безпеки, просуванням справедливості та рівності та захистом прав людини, щоб досягти нашого бачення безпечної, справедливої та інклюзивної Ірландії» [14].

Отже, можна припустити, що органами юстиції є органи виконавчої влади, що відповідають за здійснення правової політики, захист прав людини та організацій, а також інші сфери, визначені законом.

У системі органів виконавчої влади Європейського Союзу у сфері юстиції важливе місце посідає Генеральний директорат із юстиції та захисту прав споживачів Європейської Комісії. Цей відділ Комісії відповідає за політику ЄС щодо правосуддя, прав споживачів та гендерної рівності. Генеральний директорат з питань юстиції та захисту прав споживачів розробляє та реалізує політику Європейської Комісії щодо правосуддя та основних прав, а також щодо споживачів.

Діяльність цього органу з питань юстиції включає наступні сфери:

- а) прав громадян, рівності, прав і цінностей (зокрема права споживачів);
- б) прав, рівності та громадянства (включає громадянство ЄС і демократію, гендерне насильство та права дитини);
- в) Європи для громадян (включає культурну спадщину й різноманітність, демократію і права людини, політику щодо громадянства ЄС, європейську громадянську ініціативу, боротьбу із расизмом і ксенофобією, основні права);
- г) єдиного ринку (включає інформацію та освіту споживачів, права та відшкодування, підтримку споживчих організацій);
- г) юстиції (включає цивільну юстицію, судову підготовку, захист прав підозрюваних і обвинувачених, електронне правосуддя).

Так, цивільна юстиція стосується цивільного й господарського права, уступки права вимоги, цивільних і господарських справ, договірних та позадоговірних зобов'язань, провадження у справах про банкрутство, захисту дорослих.

Варто зазначити, що захист прав дорослих є окремим напрямком діяльності Генерального директорату з питань юстиції. Так, позиція цього органу виходить із того, що через старіння населення та часте зниження розумових і психосоціальних здібностей людей похилого віку, а також збільшення кількості людей із обмеженими можливостями різного віку, все більше і більше дорослих потребують правового захисту чи правової

підтримки для вирішення своїх особистих чи фінансових інтересів. Наразі ці дорослі стикаються з різними труднощами в транскордонних ситуаціях (наприклад, коли їхнім представникам потрібно закрити іноземний банківський рахунок за кордоном або якщо за кордоном потрібно застосувати захисний захід, прийнятий судом однієї країни).

На відміну від діяльності органів юстиції в Україні для Генерального директорату з питань юстиції Європейської Комісії захист прав дорослих є не просто окремою, але й масштабною сферою діяльності. Серед напрямків діяльності Міністерства юстиції України на сьогодні захист прав дорослих не виділено як насправді важливий вектор роботи цієї інституції [7].

Слід зазначити, що 31 травня 2023 року Комісія представила дві законодавчі пропозиції, що спрямовані на вирішення труднощів, із якими стикаються такі дорослі та їх представники у транскордонних ситуаціях: 1) Регламент, який регулюватиме транскордонні справи щодо захисту дорослих між країнами ЄС та 2) Рішення Ради, яке зобов'яже країни ЄС приєднатися до Конвенції про міжнародний захист повнолітніх осіб від 13.01.2000 [3]. Такі ініціативи встановлять уніфіковані правила, що застосовуються до транскордонних справ, пов'язаних із захистом дорослих, покращать правову визначеність, зменшать вартість і тривалість транскордонних проваджень і сприятимуть захисту прав дорослих, у тому числі їхнього права на автономію.

Зазначені пропозиції Комісії охоплюють дорослих, які через порушення або недостатність особистих здібностей не можуть захистити свої інтереси. Щоби забезпечити їхній захист й підтримку у здійсненні своєї правоздатності, до цих повнолітніх осіб може бути застосовано захисний захід, прийнятий судом або адміністративним органом, або їх підтримує особа («представник»), яку вони призначили заздалегідь (через «представницькі повноваження») керувати своїми інтересами. Якщо ці дорослі опиняються в транскордонній ситуації, пропозиції Комісії вирішать проблеми, пов'язані із залученням кількох країн. Ці правила гарантуватимуть, що правовий захист, наданий таким дорослим в одній країні, безперешкодно діятиме за кордоном. Вони сприятимуть захисту своїх прав, включаючи право на автономію та доступ до правосуддя. Ініціативи також сприятимуть транскордонним угодам для представників повнолітніх та інших осіб і організацій, які мають справу з цими представниками.

Запропонований Регламент забезпечуватиме спільні правила судової співпраці в транскордонних справах в ЄС. Йдеться про правила, що встановлюють міжнародну юрисдикцію судів і органів влади у вказаній сфері, визначають право, що застосовується до справ, і те, як заходи, вжиті для захисту дорослих, визнаються в інших країнах ЄС. Регламент також визначає правила, що регулюють право, застосовне до повноважень представництва, і те, яким чином надавати їм чинності за кордоном.

Варто зазначити, що Комісія у межах вказаних ініціатив рекомендує усім країнам ЄС (окрім Данії) приєднатись до Конвенції про міжнародний захист повнолітніх осіб від 13.01.2000. Цей документ забезпечує правову базу, застосовну до захисту дорослих на міжнародному рівні, між її Договірними державами [3]. Такі Договірні держави наразі налічують 12 країн ЄС й Швейцарію, Монако та Сполучене Королівство (лише щодо Шотландії). Конвенція застосовуватиметься лише країнами ЄС по відношенню до інших Договірних держав, які не входять до ЄС, а не по відношенню до інших країн ЄС. Отже, висунутий Комісією законодавчий пакет запропонує стандартні правила стосовно захисту дорослих в транскордонних справах як між країнами ЄС, так і на міжнародному рівні (з іншими країнами, які є або стануть сторонами Конвенції про міжнародний захист повнолітніх осіб). Ця уніфікована правова база дозволить вирішити існуючі труднощі, з якими стикаються дорослі в транскордонних ситуаціях, дасть можливість усунути наявні прогалини й неузгодженості у правовому захисті дорослих. Таким чином, це допоможе краще захистити права дорослих, посилити правову визначеність і передбачуваність у транскордонних угодах і підвищити ефективність і швидкість транскордонних проваджень щодо захисту дорослих.

Такий напрямок діяльності Генерального директорату з питань юстиції Європейської Комісії як цивільна юстиція окрім власне цивільного та господарського права включає сімейне право (благополуччя дітей, розлучення, сімейні справи, власність міжнародних пар (шлюби та зареєстровані партнерства), визнання батьківства між державами-членами, питання щодо спадщини та справи про заповіти), доступ до правосуддя (відомості про доступ до судових систем, колективні відшкодування, посередництво та юридичну допомогу), міжнародне співробітництво із питань цивільного правосуддя.

Окремим напрямком діяльності Генерального директорату з питань юстиції Європейської Комісії є навчання фахівців у сфері юстиції праву ЄС. При цьому навчання професіоналів сфери юстиції щодо законів ЄС є важливим інструментом для забезпечення правильного й дієвого застосування законодавства Європейського Союзу, задля сприяння взаємній довірі серед фахівців у царині юстиції у транскордонному провадженні й підтримці реалізації цінностей та принципів Європейського Союзу. Така освіта спрямована на те, щоби забезпечити усіх фахівців у сфері юстиції (суддів, прокурорів, працівників суду, адвокатів, нотаріусів, судових виконавців, пробаційних службовців, пенітенціарних працівників тощо) розумінням ролі законодавства Європейського Союзу у своїй щоденній практиці й забезпечити повагу прав та зобов'язань, що випливають із закону ЄС в національному та транскордонному судовому процесі.

Ще одним напрямком діяльності Генерального директорату з питань юстиції Європейської Комісії власне у сфері юстиції є захист прав підозрюваних та звинувачуваних.

Окремою сферою діяльності Генерального директорату з питань юстиції Європейської Комісії є електронна юстиція (e-Justice). При цьому Європейський портал електронної юстиції задумано як майбутній єдиний електронний ресурс в сфері юстиції. Доступ до можливостей електронної юстиції надано 23-ма європейськими мовами.

Варто зазначити, що в цілому публічне управління у сфері організації функціонування органів юстиції ЄС безпосередньо пов'язане із поняттям Простору свободи, безпеки та правосуддя (або простору свободи, безпеки та юстиції) в ЄС, що поступово формується у цій міждержавній спільноті. При цьому свобода включає питання ефективного контролю зовнішніх кордонів ЄС, реадмісійних угод, поширення на ці держави *aquis* Європейського Союзу. Натомість безпека стосується залучення третіх держав до запобігання й боротьби із тероризмом, організованою злочинністю, корупцією, торгівлею людьми, незаконним переміщенням наркотиків, людських органів, підробками, економічною, фінансовою та кіберзлочинністю. І юстиція включає сприяння ЄС здебільшого в розвитку й підтримці незалежної неупередженої судової системи (на засадах поваги до прав людини і верховенства права) третіх держав [5, с. 43].

Згідно з ч. 1 ст. 67 Консолідованих версій Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями від 07.02.1992, 25.03.1957 (далі – Договір) Союз є простором свободи, безпеки та правосуддя, де поважаються основоположні права та різні правові традиції і правові системи держав-членів [2].

Публічне управління у сфері організації функціонування органів юстиції ЄС в контексті простору свободи, безпеки та правосуддя передбачає взаємодію ряду інституцій цього міждержавного об'єднання.

Так, згідно із положеннями ст. 68 Договору Європейська Рада визначає стратегічні настанови законодавчого й оперативного планування у межах простору свободи, безпеки й правосуддя. Відповідно до ст. 69 Договору національні парламенти держав-членів забезпечують відповідність законодавчих пропозицій, а також ініціатив, засаді субсидіарності. Відповідно до приписів ст. 71 Договору в рамках Ради створюється Постійний комітет із ціллю забезпечення у межах Союзу сприяння й зміцнення оперативної співпраці в галузі внутрішньої безпеки.

Відповідно до ст. 75 Договору якщо це необхідно для досягнення цілей, встановлених у статті 67 Договору, стосовно попередження та боротьби із тероризмом та пов'язаної із ним діяльності, Європейський Парламент та Рада, діючи згідно зі звичайною законодавчою процедурою за допомогою прийняття регламентів, визначає рамки адміністративних заходів щодо руху капіталу та платежів, зокрема заморожування рахунків, фінансових активів чи економічних прибутків, що належать або власниками чи утримувачами яких є фізичні або юридичні особи, групи або недержавні утворення.

Також Європейська комісія володіє виключними повноваженнями стосовно законодавчої ініціативи у галузях надання притулку, міграції, прикордонного контролю й судового співробітництва в цивільних справах. Варто додати, що стосовно судового співробітництва у кримінальних справах та співробітництва органів поліції, то право законодавчої ініціативи тут поділяють між собою Комісія та держави-члени ЄС [5, с. 11].

Таким чином, у сфері забезпечення простору свободи, безпеки та правосуддя відбувається взаємодія Європейської Ради, Європейського Парламенту, Європейської комісії, національних парламентів, Постійного комітету стосовно забезпечення сприяння й зміцнення оперативної співпраці в галузі внутрішньої безпеки.

Публічне управління у сфері організації функціонування органів юстиції ЄС також пов'язане із діяльністю таких інституцій як Європол, Євроюст.

Європол є установою із питань правопорядку Європейського Союзу. Як зазначено на офіційній сторінці цієї організації у мережі Інтернет, місія Європолу зі штаб-квартирою в Гаазі, Нідерланди, полягає у наданні підтримки державам-членам в запобіганні та боротьбі з усіма формами серйозної міжнародної та організованої злочинності, кіберзлочинності й тероризму. Європол так само співпрацює із багатьма країнами-партнерами, що не входять до ЄС, й міжнародними організаціями [12]. Європол зважає на потреби держав-членів ЄС, й розглядає тенденції злочинності у ЄС. Цей орган підтримує розслідування, розпочаті державами-членами, хоча співробітники Європолу ніколи не арештовують громадян й не ініціюють розслідування. Робота Європолу зазвичай полягає у розслідуванні злочинів, які вимагають міжнародного підходу й співпраці між декількома країнами всередині й за межами ЄС. Рішення про те, яким злочинам віддавати пріоритет, приймається у рамках ЕМРАСТ.

ЕМРАСТ є структурованою міждисциплінарною співпрацею для боротьби із організованою й серйозною міжнаціональною злочинністю. Вона керується державами-членами й підтримується інституціями, органами й агентствами ЄС у відповідності до їхніх повноважень. Європол також виступає центральним європейським офісом із боротьби з підбійкою євро. Європол має чудові домовленості про співпрацю із партнерами з правоохоронних органів у Європі та за її межами. Оперативна діяльність Європолу зосереджена на питаннях: заборонених наркотиків, торгівлі людьми, нелегальній імміграції, кіберзлочинності, підбійки євро, шахрайства із ПДВ, відмивання грошей та відстеження активів, мобільних організованих злочинних груп, злочинів проти інтелектуальної власності, контрабанди сигарет, заборони мотоциклістських банди, тероризму. Основою діяльності Європолу є аналіз, зокрема комплексний перспективний аналіз злочинності й тероризму в ЄС, забезпечує широкий набір інструментів для боротьби зі злочинністю.

Європол є підзвітним на рівні ЄС Раді міністрів юстиції й внутрішніх справ. Вказана Рада відповідає за основний контроль й керівництво Європолом. Згідно зі п. С ст. 12 Договору національні парламенти сприяють належному функціонуванню Союзу будучи залученими до політичного моніторингу за Європолом [2].

Згідно із ч. 1 ст. 88 Договору завданням Європолу є підтримка й зміцнення діяльності поліцейських органів й інших правоохоронних служб держав-членів, їх співпраці стосовно превенції й боротьби проти тяжких злочинів, що впливають на дві або більше держав-членів, тероризму та тих форм злочинів, що впливають на спільні інтереси, охоплені політикою Союзу [2].

Відповідно до ч. 1 ст. 85 Договору завданням Євроюсту є підтримання та зміцнення координації й співробітництва між національними органами слідства та обвинувачення у сфері тяжких злочинів, що впливають на дві або більше держави-члена або потребують спільного обвинувачення, що ґрунтується на проведених операціях та інформації, наданій органами держав-членів та Європолом [2].

Згідно із інформацією на офіційній сторінці Євроюсту в мережі Інтернет Євроюст, Агентство Європейського Союзу з питань співробітництва у сфері кримінального правосуддя, є центром у Гаазі, Нідерланди, де національні судові органи тісно співпрацюють у боротьбі з серйозною організованою транскордонною злочинністю. Євроюстом створено згуртовану міжнародну мережу, яка надає прокурорам з усього ЄС доступ до понад 70 юрисдикцій по всьому світу. Євроюст так само співпрацює із іншими агентствами та партнерами ЄС, які підтримують різні етапи ланцюга кримінального правосуддя, включаючи правоохоронні органи та органи по боротьбі з шахрайством [13].

Публічне управління у сфері організації функціонування органів юстиції Європейського Союзу є пов'язаним також і з діяльністю такої інституції як Суд ЄС.

Згідно із абз. 1 ст. 263 Договору Суд Європейського Союзу здійснює перегляд правомірності законодавчих актів, актів Ради, Комісії та Європейського центрального банку, за виключенням рекомендацій і висновків, а також актів Європейського Парламенту, що мають на меті правові наслідки для третіх сторін. Суд Європейського Союзу також переглядає правомірність актів органів, служб та агенцій Союзу, що мають правові наслідки для третіх сторін [2].

Відповідно до інформації, розміщеної на офіційній сторінці Суду Європейського Союзу в мережі Інтернет, із моменту заснування Суду Європейського Союзу в 1952 році його місія полягала у забезпеченні «дотримання закону» «під час тлумачення та застосування» Договорів. У рамках цієї місії Суд Європейського Союзу: перевіряє законність актів інституцій Європейського Союзу, забезпечує дотримання державами-членами

зобов'язань за Договорами, а також тлумачить право Європейського Союзу на запит національних судів і трибуналів.

Таким чином, Суд є судовою владою Європейського Союзу і, у співпраці із судами та трибуналами держав-членів, він забезпечує однакове застосування та тлумачення законодавства ЄС. Оскільки кожна держава-член має свою власну мову та спеціальну правову систему, Суд Європейського Союзу є багатомовною установою. Суд Європейського Союзу, який знаходиться в Люксембурзі, має мовний режим, що не має подібного у жодному іншому суді світу, оскільки кожна з офіційних мов Європейського Союзу може бути мовою справи [8].

В контексті публічного управління у сфері організації функціонування органів юстиції ЄС варто розглянути й діяльність Європрокуратури.

Згідно із ч. 1 ст. 86 Договору задля боротьби проти злочинів, що завдають шкоди фінансовим інтересам Союзу, Рада за допомогою регламентів, що ухвалюються згідно зі спеціальною законодавчою процедурою, може заснувати Європейську прокуратуру при Євроюсті. Відповідно до ч. 2 ст. 86 вказаного Договору Європейська Прокуратура, у належних випадках підтримуючи зв'язок з Європолем, відповідальна за розслідування злочинів проти фінансових інтересів Союзу, а також за звинувачення та притягнення до суду їх виконавців та співників, як це визначено регламентом, зазначеним у частині 1 цитованої статті. Європейська прокуратура виконує щодо таких злочинів функції обвинувачення в компетентних судах держав-членів [2].

Згідно із відомостями, наданими на офіційній сторінці Офісу Європейського публічного обвинувачення (EPPO) у мережі Інтернет, ця інституція є незалежною прокуратурою Європейського Союзу. Він відповідає за розслідування, судові переслідування та притягнення до суду за злочини, до яких належать кілька типів шахрайства, шахрайство з ПДВ зі збитками понад 10 мільйонів євро, відмивання грошей, корупція тощо [11]. Варто зазначити, що такі організації, як Євроюст, OLAF і Європол, не мають необхідних повноважень для проведення таких кримінальних розслідувань і судових переслідувань.

Публічне управління у сфері організації функціонування органів юстиції ЄС безпосередньо пов'язана із діяльністю Європейської Ради та Ради ЄС. Наприклад, 4-5 грудня 2023 року Радою із питань юстиції та внутрішніх справ було розглянуто ряд важливих питань із політики юстиції у Європейському Союзі. Зокрема, зазначено, закон, який зараз знаходиться на розгляді Ради, внесе зміни та посилить існуючі мінімальні правила директиви про права жертв, яка гарантує, що жертви злочину отримують підтримку, доступ до інформації, можуть домагатися справедливості та отримати компенсацію. При цьому міністри висловили чітке прохання стосовно гнучкості для держав-членів, зокрема щодо правил компенсації жертвам та інтегрованих послуг підтримки для дітей-жертв.

Також міністрами було схвалено Стратегію електронного правосуддя на 2024–2028 роки. Стратегія надає керівництво державам-членам щодо запровадження широкого спектру законодавчих й незаконодавчих ініціатив, що разом мають прискорити процес цифровізації й використання цифрових послуг в сфері правосуддя.

Рада також ухвалила загальний підхід (позицію держав-членів) щодо нового закону ЄС про передачу провадження у кримінальних справах, розглянула діяльність Колегії Офісу державного прокурора ЄС (EPPO) та застосування Загального регламенту захисту даних (GDPR) [10].

Висновки. Отже, публічне управління у сфері організації функціонування органів юстиції у ЄС є діяльністю цієї міжнародної організації у формі управлінського організуючого впливу з метою реалізації правової політики та захисту прав людини та організацій. В Європейському Союзі публічне управління у галузі організації функціонування органів юстиції здійснюється зокрема через діяльність таких інституцій, як Генеральний директорат із юстиції та захисту прав споживачів Європейської Комісії, Європейської Ради, Ради ЄС, Європейського Парламенту, Європолу, Євроюсту, Суду ЄС, Європрокуратури.

Література:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.02.2024).
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями від 07.02.1992, 25.03.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 26.02.2024).
3. Конвенція про міжнародний захист повнолітніх осіб від 13.01.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_i46#Text (дата звернення: 26.02.2024).
4. Предместніков О. Поняття та ознаки органів юстиції України як органів виконавчої влади. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3 (82), С. 97-106. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-97-106.pdf (дата звернення: 26.02.2024).
5. Святун О.В. Простір свободи, безпеки та юстиції в ЄС та його вплив на Україну. 2021. 43 с. URL: https://e-learning.iir.edu.ua/pluginfile.php/21755/mod_book/chapter/845/%D0%A1%D0%B2%D1%8F%D1%82%D1%83%D0%BD_%D0%9E_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D1%80%20%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B8%2C%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D1%8E%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%B2%20%D0%84%D0%A1.pdf (дата звернення: 26.02.2024).
6. Інтернет-ресурс «Веб-портал міста Люботина». Структура, функції і завдання органів юстиції. URL: <http://lubotin.kharkov.ua/pravova-osvita-nasellenya/2963-struktura-funkcyi-zavdannya-organv-yusticyi.html> (дата звернення: 26.02.2024).
7. Інтернет-ресурс «Gov.ua. Державні сайти України». Міністерство юстиції України. Напрями діяльності. URL: <https://minjust.gov.ua/ndd> (дата звернення: 26.02.2024).
8. Інтернет-ресурс «Court of Justice of the European Union». The Institution. URL: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_6999/en/ (дата звернення: 26.02.2024).

9. Інтернет-ресурс «European Commission». Directorate-general. Justice and Consumers. URL: https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/justice-and-consumers_en (дата звернення: 26.02.2024).
10. Інтернет-ресурс «European Council. Council of the European Union». Justice and Home Affairs Council, 4-5 December 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/jha/2023/12/04-05/> (дата звернення: 26.02.2024).
11. Інтернет-ресурс «European Public Prosecutor's Office». Mission and tasks. URL: <https://www.eppo.europa.eu/en/mission-and-tasks> (дата звернення: 26.02.2024).
12. Інтернет-ресурс «Europol». Europol. URL: <https://www.europol.europa.eu/about-europol> (дата звернення: 26.02.2024).
13. Інтернет-ресурс «Eurojust». Eurojust. Who we are. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/about-us/who-we-are> (дата звернення: 26.02.2024).
14. Інтернет-ресурс «Gov.ie». Department of Justice. URL: <https://www.gov.ie/en/organisation/departments-of-justice/> (дата звернення: 26.02.2024).

References:

1. Konstytutsiya Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата зvernennya: 26.02.2024).
2. Konsolidovani versiyi Dohovoru pro Yevropeys'kyy Soyuz ta Dohovoru pro funktsionuvannya Yevropeys'koho Soyuzu z protokolamy ta deklaratsiyamy vid 07.02.1992, 25.03.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата зvernennya: 26.02.2024).
3. Konventsia pro mizhnarodnyy zakhyst povnolitnikh osib vid 13.01.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_i46#Text (дата зvernennya: 26.02.2024).
4. Predmestnikov O. Poniattia ta oznaky orhaniv yustitsiyi Ukrainy yak orhaniv vykonavchoyi vlady. Visnyk Natsionalnoyi akademiyi pravovykh nauk Ukrainy. 2015. № 3 (82), S. 97-106. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-97-106.pdf (дата зvernennya: 26.02.2024).
5. Svyatun O.V. Prostir svobody, bezpeky ta yustitsiyi v YES ta yoho vplyv na Ukrainu. 2021. 43 s. URL: https://e-learning.iir.edu.ua/pluginfile.php/21755/mod_book/chapter/845/%D0%A1%D0%B2%D1%8F%D1%82%D1%83%D0%BD_%D0%9E_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D1%80%20%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B8%2C%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D1%8E%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%B2%20%D0%84%D0%A1.pdf (дата зvernennya: 26.02.2024).
6. Internet-resurs "Veb-portal mista Lyubotyna". Struktura, funktsiyi i zavdannya orhaniv yustitsiyi. URL: <http://lubotin.kharkov.ua/pravova-osvita-nasellenya/2963-struktura-funktsiyi-zavdannya-organv-yustitsiyi.html> (дата зvernennya: 26.02.2024).
7. Internet-resurs "Gov.ua. Derzhavni saity Ukrainy". Ministerstvo yustitsiyi Ukrainy. Napryamy diyalnosti. URL: <https://minjust.gov.ua/ndd> (дата зvernennya: 26.02.2024).
8. Internet-resurs "Court of Justice of the European Union". The Institution. URL: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_6999/en/ (дата зvernennya: 26.02.2024).
9. Internet-resurs "European Commission". Directorate-general. Justice and Consumers. URL: https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/justice-and-consumers_en (дата зvernennya: 26.02.2024).
10. Internet-resurs "European Council. Council of the European Union". Justice and Home Affairs Council, 4-5 December 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/jha/2023/12/04-05/> (дата зvernennya: 26.02.2024).

11. Internet-resurs "European Public Prosecutor's Office". Mission and tasks. URL: <https://www.eppo.europa.eu/en/mission-and-tasks> (data zvernennya: 26.02.2024).
12. Internet-resurs "Europol". Europol. URL: <https://www.europol.europa.eu/about-europol> (data zvernennya: 26.02.2024).
13. Internet-resurs "Eurojust". Eurojust. Who we are. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/about-us/who-we-are> (data zvernennya: 26.02.2024).
14. Internet-resurs "Gov.ie". Department of Justice. URL: <https://www.gov.ie/en/organisation/departement-of-justice/> (data zvernennya: 26.02.2024).

УДК 321.01 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-360-369](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-360-369)

Чечель Анна Олександрівна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6, м. Київ, 03037, Visiting Academic, Cambridge Judge Business School, University of Cambridge, Trumpington Street, Cambridge, CB2 1AG, UK, тел.: (050) 348-06-60, <https://orcid.org/0000-0003-4307-5574>

Красько Тетяна Миколаївна здобувач ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6, м. Київ, 03037, тел.: (050) 348-06-60, <https://orcid.org/0009-0000-0314-0410>

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИК ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню важливої ролі соціального капіталу у формуванні громадянського суспільства. Сучасний світ відчуває необхідність в розвиненій мережі соціальних взаємодій та відносин для вирішення складних суспільних викликів. Автори аналізують поняття соціального капіталу, що означає сукупність ресурсів, які виникають зі зв'язків, довіри та норм взаємодії між людьми та групами. Ці ресурси стимулюють співпрацю, взаємодопомогу та інші позитивні явища в суспільстві. Підкреслюється важливість інституційних рамок для формування та розвитку соціального капіталу, оскільки вони створюють умови для сприяння взаємодії та співпраці між різними групами та індивідами.

Особлива увага приділяється інституціалізації соціального капіталу, яка визначається процесами, за допомогою яких індивіди та групи взаємодіють, щоб досягти спільних цілей. Інституції виступають як носії та зберігачі соціального капіталу, створюючи умови для його накопичення та ефективного використання. Під впливом інституційних факторів формується культура взаємодії та довіри, що сприяє побудові громадянського суспільства.

На основі аналізу різних теорій та досліджень у цій області, стаття висвітлює вплив інституційних факторів на формування соціального капіталу та його вплив на розвиток громадянського суспільства. Дослідження показує, що ефективна інституціалізація соціального капіталу сприяє побудові відкритого, справедливого та демократичного суспільства, де громадяни активно беруть участь у громадських справах та прийнятті рішень. Результати статті мають важливе значення для розуміння механізмів соціальної та політичної динаміки в сучасному світі, а також для розвитку стратегій

підтримки громадянського активізму та побудови громадянського суспільства, а також процесів публічного управління аспектами інституціоналізації громадських та державних структур.

Ключові слова: інститут, інституціоналізація, інститути громадянського суспільства, інституціональні зміни, соціальний капітал.

Chechel Anna Oleksandrivna Dr. Sc. (Economics), Professor, Mariupol State University (Kyiv), Department of Public Administration, Mariupol State University, 6, Preobrazhenska Str., Kyiv, Ukraine, 03037, Visiting Academic, Cambridge Judge Business School, University of Cambridge, Trumpington St., Cambridge, CB2 1AG, tel.: (050) 348-06-60, <https://orcid.org/0000-0003-4307-5574>

Krasko Tetiana Mykolaivna Applicant for the degree of Doctor of Philosophy in the field of Public Administration, Mariupol State University, 6, Preobrazhenska St., Kyiv, 03037, tel.: (050) 348-06-60, <https://orcid.org/0009-0000-0314-0410>

INSTITUTIONALIZATION OF SOCIAL CAPITAL AS A FACTOR IN THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY

Abstract. The article is devoted to the study of the important role of social capital in the formation of civil society. The modern world feels the need for a developed network of social interactions and relationships to solve complex social challenges. The authors analyze the concept of social capital, which means a set of resources that arise from connections, trust and norms of interaction between people and groups. These resources stimulate cooperation, mutual assistance and other positive phenomena in society. The importance of institutional frameworks for the formation and development of social capital is emphasized, as they create conditions for promoting interaction and cooperation between different groups and individuals.

Particular attention is paid to the institutionalization of social capital, which is defined as the processes by which individuals and groups interact to achieve common goals. Institutions act as carriers and custodians of social capital, creating conditions for its accumulation and effective use. Under the influence of institutional factors, a culture of interaction and trust is formed, which contributes to the construction of civil society.

Based on the analysis of various theories and studies in this area, the article highlights the influence of institutional factors on the formation of social capital and its impact on the development of civil society. The study shows that the effective institutionalization of social capital contributes to the construction of an open, fair and democratic society, where citizens actively participate in public affairs and decision-making. The results of the article are important for understanding the mechanisms of social and political dynamics in the modern world, as well as for the development of strategies for supporting civil activism and building civil society, as well as processes of public management of aspects of the institutionalization of public and state structures.

Keywords: institute, institutionalization, institutions of civil society, institutional changes, social capital.

Постановка проблеми. Сучасні суспільства стикаються з безпрецедентними викликами, що вимагають стабільності, взаєморозуміння та співпраці для їх вирішення. У цьому контексті велике значення набуває формування та розвиток громадянського суспільства як основи демократії, правової державності та соціальної взаємодії. Одним із ключових чинників, який впливає на цей процес, є соціальний капітал – сукупність взаємовідносин, довіри, норм та цінностей, що підтримують співпрацю та взаємодію в суспільстві. Зосереджуючись на взаємозв'язку між соціальним капіталом, вираженим через громадянські традиції, та ефективністю демократичних інститутів, ми ставимо за мету розкрити роль цих факторів у зміцненні демократії та становленні стійкого громадянського суспільства.

Одним із ключових факторів, що впливає на формування та розвиток громадянського суспільства, є соціальний капітал. Соціальний капітал визначається як сукупність взаємовідносин, довіри, норм та цінностей, які сприяють співпраці, взаємодопомозі та взаєморозумінню в суспільстві. Він виступає як клей, що об'єднує громадян та створює основу для ефективного функціонування громадянського суспільства. Однак, формування соціального капіталу не є спонтанним процесом. Воно залежить від різних чинників, зокрема від інституційного середовища, в якому воно відбувається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації свідчать про зростаючий інтерес до цього питання серед наукової спільноти та суспільства загалом. Дослідники докладають зусиль для розуміння ролі соціального капіталу та його взаємодії з інституційною сферою у формуванні громадянського суспільства. Отримані результати вказують на важливі тенденції та виклики, які визначають сучасні стратегії підприємств. Наукові праці Ломачинської І.А. [6], Варналія З.С. [3], Краєвської Г. [5] висвітлюють роль соціального капіталу у формуванні людського капіталу та викладає основні поняття, що лежать в основі концепції соціального капіталу. Автори аналізують походження поняття соціального капіталу та його застосування в сучасній соціології та державному управлінні.

Думка науковців Гетман Ю. [4], Dag Wollebæk, Per Selle [2], Чечель А.О. [7, 8] зосереджується на взаємозв'язку між соціальним капіталом, вираженим через громадянські традиції, і ефективністю демократичних інститутів, адже ефективні демократичні інститути забезпечують механізми для представництва громадянської волі, забезпечуючи участь громадян у прийнятті рішень та контролі за діяльністю влади.

Роботи А. Auer, J. Von Below [1], Шаповалової Т.В. [9] розглядають теоретичні та практичні аспекти соціального капіталу та його вплив на процеси розвитку суспільства. Ці дослідження та публікації вносять важливий

внесок у розуміння ролі соціального капіталу та інституційного середовища у формуванні громадянського суспільства. Вони сприяють поглибленню знань та визначенню стратегій для підтримки стабільності та розвитку суспільства, однак поза увагою залишилися питання ролі різноманітних факторів у формуванні соціального капіталу, різноманітність методів вимірювання соціального капіталу, а також політичні та соціальні чинники формування громадянського суспільства.

Мета статті полягає в розкритті важливості та впливу інституційних рамок на процеси формування громадянського суспільства через інституалізацію соціального капіталу.

Автори прагнуть дослідити роль інституцій у створенні умов для формування та розвитку соціального капіталу, такого як довіра, співпраця та взаємодопомога, і їхній вплив на консолідацію громадянського суспільства. Основні завдання дослідження включають аналіз теоретичних концепцій соціального капіталу та його інституалізації, вивчення інституційних механізмів, які сприяють або гальмують формування соціального капіталу, а також встановлення зв'язків між рівнем інституційної розвиненості та рівнем соціального капіталу в суспільстві. Окрім того, на меті є виявлення можливостей використання отриманих результатів для розробки ефективних стратегій політичного та соціального управління з метою підтримки розвитку громадянського суспільства на основі зміцнення соціального капіталу.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство відіграє ключову роль у розвитку країни, забезпечуючи участь громадян у прийнятті рішень та сприяючи розвитку демократії. Одним з основних факторів, які впливають на формування громадянського суспільства, є соціальний капітал. Соціальний капітал, який включає в себе довіру, співпрацю та взаємодопомогу між громадянами та групами, визначається великою мірою інституційними рамками, які регулюють взаємодію у суспільстві.

Існуючі теоретичні положення розглядають наступні підходи до концепції соціального капіталу (рис. 1).

Структурний підхід	Когнітивний підхід	Афективний підхід
<ul style="list-style-type: none">акцентує увагу на мережах та структурах взаємодії між людьми та групами як джерело соціального капіталу; розглядає соціальний капітал як ресурс, який виникає зі зв'язків між різними акторами у суспільстві	<ul style="list-style-type: none">підкреслює важливість спільних цінностей, відомостей та переконань як складників соціального капіталу; визнає, що спільна культура та норми допомагають сприяти довірі та співпраці в суспільстві	<ul style="list-style-type: none">підкреслює емоційний аспект соціального капіталу, зокрема взаємодію, взаємодопомогу та відчуття приналежності до спільності; звертає увагу на важливість позитивних взаємовідносин та підтримки у суспільстві

Рис. 1. Сучасні підходи до концепції соціального капіталу

Кожен з цих підходів надає важливі уявлення про те, як соціальний капітал формується та функціонує у суспільстві, і допомагає розуміти різні аспекти його ролі в громадянському суспільстві. Разом з тим, соціальний капітал складається з різних компонентів, які виникають зі зв'язків, взаємодії та довіри між людьми та групами у суспільстві. Механізм формування соціального капіталу включає наступні дії:

1. Соціалізація – процес, за допомогою якого індивіди вчаться соціальним навичкам та цінностям, що сприяють розвитку соціального капіталу. Соціалізація відбувається через взаємодію з різними соціальними інститутами, такими як сім'я, школа та спільноти.

2. Спільні дії та співпраця – взаємодія та співпраця між людьми та групами сприяють утворенню мереж, довіри та норм взаємодії, що становлять основу соціального капіталу.

3. Спільні цінності та ідентичність – відчуття спільності та приналежності до групи або спільноти сприяє формуванню довіри та підтримки між її членами, що впливає на розвиток соціального капіталу.

По-перше, розглядаючи питання інституціоналізації, необхідно звернути увагу на те, які інституційні фактори впливають на формування соціального капіталу (табл. 1.)

Таблиця 1

Ключові процеси та аспекти, які впливають на розвиток соціального капіталу в суспільстві

Аспект	Визначення
Спільна діяльність та співпраця	Цей механізм розглядає важливість спільної діяльності та співпраці для формування соціального капіталу. Досліджується, як взаємодія між людьми та групами сприяє утворенню довіри та встановленню позитивних взаємин. Події, спрямовані на досягнення спільної мети, створюють можливість для взаємодії та обміну ресурсами, що сприяє зміцненню соціальних зв'язків.
Соціалізація та виховання	Другий механізм розглядає роль соціалізації та виховання у формуванні соціального капіталу. Аналізується, як виховання в сім'ї, школі та інших соціальних інститутах формує певні цінності, норми та уміння, які сприяють взаємодії та спільної діяльності в майбутньому. Виділяються ключові аспекти виховання, що сприяють розвитку соціального капіталу, такі як взаємне повага, відкритість та співробітництво.

По-друге, існує декілька підходів до алгоритму оцінки нормативних та організаційних структур, що беруть участь у процесах інституціоналізації, а саме:

1. Визначення ключових механізмів. Спочатку проводиться аналіз наукової літератури та визначення основних механізмів, які сприяють формуванню соціального капіталу.

2. Розгляд кожного механізму окремо. Для кожного механізму розглядаються основні концепції та теорії, що лежать в його основі.

Аналізується практичне значення та вплив кожного механізму на розвиток соціального капіталу в суспільстві.

3. Вивчення взаємозв'язків між механізмами. Проводиться аналіз взаємозв'язків між різними механізмами формування соціального капіталу та їх взаємодії в процесі розвитку суспільства.

4. Формулювання висновків та рекомендацій. На основі отриманих результатів формулюються висновки щодо важливості кожного механізму для формування соціального капіталу та рекомендації щодо його подальшого розвитку та використання в політиці та практиці управління.

Інституції виступають як нормативні та організаційні структури з двох основних причин:

- з позиції нормативних функцій;
- з позиції організаційних структур.

Інституції встановлюють норми, правила та цінності, які регулюють поведінку людей у суспільстві. Ці нормативи формують базу для соціальної взаємодії та встановлюють очікувані стандарти поведінки такі як, закони, правила, звичаї та норми, створюють рамки для функціонування суспільства та забезпечують стабільність і порядок.

Інституції також можуть бути організаційними структурами, які координують дії та взаємодію різних груп людей або інтересів у суспільстві. Ці організації можуть бути як державними (наприклад, урядові агентства, політичні партії), так і приватними (компанії, неприбуткові організації, професійні асоціації). Вони забезпечують структуру для виконання функцій та досягнення цілей, що визначаються в рамках нормативної системи.

Оскільки інституції забезпечують порядок, стабільність та ефективність у суспільстві, вони також сприяють розвитку та взаємодії між його членами (рис. 2).

Рис. 2. «Зони» впливу на взаємодію між людьми та групами у суспільстві

Справедливе, ефективне та демократичне законодавство сприяє виникненню довіри та стабільних відносин між людьми та групами. При цьому, інституції правового порядку, такі як незалежні суди та правоохоронні органи, грають важливу роль у забезпеченні виконання правових норм та захисту прав громадян, що сприяє формуванню довіри та взаємодії.

Здорова економічна система, яка забезпечує рівні можливості та економічну стабільність, сприяє розвитку соціального капіталу шляхом стимулювання співпраці та взаємодії між громадянами та групами. Крім того, соціально відповідальні підприємства та інституції можуть створювати сприятливі умови для розвитку громадських ініціатив та співпраці.

Забезпечення участі громадян у прийнятті рішень та розвиток механізмів громадянської участі сприяє підвищенню довіри та співпраці у суспільстві. Демократичні процеси, які забезпечують участь громадян у формуванні політики та управління, стимулюють розвиток громадянської активності та сприяють формуванню громадянського суспільства.

Ефективність та стабільність інституційного оточення виявляють суттєвий вплив на процес формування та розвитку соціального капіталу у суспільстві. Висока якість інституційного середовища створює сприятливі умови для розкриття потенціалу соціального капіталу та сприяє зміцненню соціальних взаємин у суспільстві. Спрощення процедур, прозорість у владних структурах, ефективна система правосуддя та дотримання прав людини є ключовими чинниками, що забезпечують стабільність інституційного середовища.

Високий рівень довіри до владних структур та інституцій сприяє активізації громадянського суспільства та стимулює громадську участь у різних сферах життя. У такому середовищі громадяни відчують більшу впевненість у своїх можливостях вплинути на прийняття рішень та здійснення змін у суспільстві, що сприяє зростанню соціального капіталу.

Крім того, стабільність інституційного оточення забезпечує відсутність радикальних змін у політичній та економічній сферах, що сприяє розвитку довгострокових стратегій співпраці та спільних ініціатив у суспільстві. Порушення стабільності інституційного середовища може призвести до падіння довіри до владних структур, погіршення сприйняття громадянами цінностей та норм спільності, що негативно впливає на рівень соціального капіталу та загальну стабільність суспільства.

Відзначаючи позитивний вплив існуючих механізмів та напрямів інституціалізації соціального капіталу, необхідно також зробити акцент на майбутніх складових ефективності та стабільності інституційного оточення, яке може зазнати значних змін:

– розвиток цифрової інфраструктури та використання сучасних технологій у діяльності державних та громадських організацій може значно підвищити ефективність управління та забезпечити більшу доступність послуг

для громадян. Це може включати в себе електронне урядування, впровадження електронних систем обліку та звітності, а також інші інноваційні рішення для поліпшення діяльності інституцій.

– забезпечення екологічної стійкості та сталого розвитку є ключовими аспектами для збереження стабільності інституційного середовища. Інституції повинні враховувати екологічні аспекти у своїй стратегії та діяльності, сприяючи збереженню природних ресурсів та зниженню негативного впливу на навколишнє середовище.

– забезпечення рівних можливостей та доступу до послуг і ресурсів для всіх шарів суспільства сприяє зміцненню соціальної кооперації та довіри до інституцій. Політики соціальної включеності та захисту прав людини є важливими складовими для стабільного розвитку інституційного середовища.

– здатність інституційного оточення ефективно реагувати на кризові ситуації, такі як природні катастрофи, економічні кризи або глобальні пандемії, є важливою для збереження стабільності та довіри громадян. Адаптивність, гнучкість та швидке реагування на зміни у суспільстві дозволяють зберігати ефективність та стабільність інституційного оточення.

Ці нові складові доповнюють традиційні аспекти ефективності та стабільності інституційного оточення, створюючи більш комплексний підхід до забезпечення сталого розвитку суспільства.

Висновки. У світі, де соціальні взаємини відіграють ключову роль у формуванні суспільства, розуміння ролі соціального капіталу та інституційного оточення стає надзвичайно важливим для забезпечення стабільності та сталого розвитку. Результати наукових досліджень, які були описані у статті, демонструють, що ефективність та стабільність інституційного середовища мають значний вплив на формування та розвиток соціального капіталу.

Проаналізувавши взаємозв'язок між цими двома поняттями, виявлено, що якість інституційного середовища, його стабільність та ефективність, визначають ступінь довіри та співпраці в суспільстві. Наявність сильних та ефективних інституцій стимулює розвиток соціального капіталу, сприяючи формуванню позитивних взаємин, взаємодопомозі та спільним ініціативам. У той же час, нестабільність або неефективність інституцій може призвести до падіння довіри, зростання конфліктів та негативних наслідків для суспільства.

Безумовно, важливим є розвиток нових підходів до підтримки та зміцнення якості інституційного оточення, зокрема шляхом впровадження сучасних технологій, зеленої трансформації, підвищення рівня соціальної включеності та гнучкого реагування на кризові ситуації. Такий підхід сприятиме стабілізації та підвищенню ефективності інституційного середовища, що в свою чергу сприятиме розвитку соціального капіталу та забезпеченню сталого розвитку суспільства. Оскільки взаємозв'язок між ефективністю та стабільністю інституційного оточення та формуванням соціального капіталу є досить важливим, його розуміння може виявитися

ключовим для розробки стратегій підтримки та зміцнення суспільства, яке базується на взаємодії, довірі та співпраці.

Література:

1. A. Auer, J. Von Below, L. Nahuelhual, M. Mastrangelo, A. Gonzalez, M. Gluch, M. Vallejos, L. Staiano, P. Laterra, J. Paruelo. (2020). The role of social capital and collective actions in natural capital conservation and management. *Environmental Science & Policy*. Volume 107. P. 168-178 <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2020.02.024>
2. Dag Wollebæk & Per Selle. (2007). Origins of Social Capital: Socialization and Institutionalization Approaches Compared. *Journal of Civil Society*, Volume 3, Issue 1. P. 1-24
3. Варналії З.С., Нікитенко Д.В., Микитюк О.П., Плєшакова Н.А. Формування державної політики забезпечення соціальної безпеки людини в умовах війни. *Вісник НУВГП. Серія «Економічні науки»*. Випуск 3(103), 2023. С. 96-115 <https://doi.org/10.31713/ve3202310>
4. Гетман Ю. Диджиталізація публічної сфери як підґрунтя інституціалізації громадсько-політичної активності онлайн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 2022. С. 90–102, <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.090>
5. Краєвська Г. Institutional aspects of the development of social capital of territorial communities in Ukraine. *Demography and Social Economy*, 54(4), 2024. С. 21–37. <https://doi.org/10.15407/dse2023.04.021>
6. Ломачинська, І.А., Супруненко М.Д. Формування концепту соціального інвестування у контексті сучасних глобальних викликів. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*, 22(2(54)), 2023. С. 99–113. [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2023.2\(54\).297696](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2023.2(54).297696)
7. Чечель А.О., Зелінська М.І. Правовий контекст, державна політика та стимули підтримки соціального підприємства у країнах Європи. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Управління та адміністрування»*. № 14(28), 2023. С. 270-285 [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14\(28\)-270-285](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14(28)-270-285)
8. Чечель А.О., Решетова Г.І. Роль комунікаційної стратегії в діяльності органів публічного управління. *Věda a perspektivy*. № 8(27), 2023. С. 218-229 [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8\(27\)-218-229](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8(27)-218-229)
9. Шаповалова Т.В. Соціальний капітал: теоретичні засади та стратегії трансформації: монографія / Т.В. Шаповалова // – Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 360 с.

References:

1. A. Auer, J. Von Below, L. Nahuelhual, M. Mastrangelo, A. Gonzalez, M. Gluch, M. Vallejos, L. Staiano, P. Laterra, J. Paruelo. (2020). The role of social capital and collective actions in natural capital conservation and management. *Environmental Science & Policy*. Volume 107. P. 168-178 <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2020.02.024>
2. Dag Wollebæk & Per Selle. (2007). Origins of Social Capital: Socialization and Institutionalization Approaches Compared. *Journal of Civil Society*, Volume 3, Issue 1. P. 1-24
3. Varnalii Z.S., Nikytenko D.V., Mykytiuk O.P., Plieshakova N.A. (2023). Formuvannia derzhavnoi polityky zabezpechennia sotsialnoi bezpeky liudyny v umovakh viiny [Formation of the state policy of ensuring human social security in the conditions of war]. *Visnyk NUVHP. Seriiia «Ekonomichni nauky»*. Vypusk 3(103). P. 96-115 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31713/ve3202310>
4. Hetman Yu. (2022). Dydzhytalizatsiia publichnoi sfery yak pidgruntia instytutsializatsii hromadsko-politychnoi aktyvnosti onlain [Digitalization of the public sphere as a basis for the institutionalization of social and political activity online]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*, 4. P. 90–102 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.090>

5. Kraievska H. (2024). Institutional aspects of the development of social capital of territorial communities in Ukraine [Institutional aspects of the development of social capital of territorial communities in Ukraine]. *Demography and Social Economy*, 54(4). P. 21–37 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/dse2023.04.021>

6. Lomachynska, I.A., Suprunenko M.D. (2023). Formuvannia kontseptu sotsialnoho investuvannia u konteksti suchasnykh hlobalnykh vyklykiv [Formation of the concept of social investment in the context of modern global challenges]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia*, 22(2(54)). P. 99–113 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2023.2\(54\).297696](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2023.2(54).297696)

7. Chechel A.O., Zelinska M.I. (2023). Pravovyi kontekst, derzhavna polityka ta stymuly pidtrymky sotsialnoho pidpnyemstva u krainakh Yevropy [The legislation, state policy and incentives for social entrepreneurship support in european countries]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriiia «Upravlinnia ta administruvannia»*. № 14(28). P. 270-285 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14\(28\)-270-285](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-14(28)-270-285)

8. Chechel A.O., Reshetova H.I. (2023). Rol komunikatsiinoi stratehii v diialnosti orhaniv publicnogo upravlinnia [The role of communication strategy in the activity of public administration bodies]. *Věda a perspektivy*. № 8(27). P. 218-229 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8\(27\)-218-229](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8(27)-218-229)

9. Shapovalova T.V. (2016). Sotsialnyi kapital: teoretychni zasady ta stratehii transformatsii. [Social capital: theoretical foundations and transformation strategies]. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia [in Ukrainian].

УДК 331.5.024.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-370-380](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-370-380)

Юзефович Владислава Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри регіональної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0003-1450-9601>

Венгер Ірина Олександрівна кандидат наук з публічного управління, завідувач відділу цифрової трансформації освітнього процесу, Національний університет фізичного виховання і спорту України, <https://orcid.org/0000-0003-2644-5051>

ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті систематизовані та проаналізовані проблеми регулювання зайнятості населення в Україні в умовах розвитку інформаційно-комунікативних технологій. Зазначено, що в умовах розвитку та запровадження інформаційно-комунікативних технологій та технологій штучного інтелекту виникають ризику зміни системи зайнятості населення країни та регіонів, збільшення безробітних осіб, формування інноваційних професій. Обґрунтовано, що рішення соціально-економічних проблем, що виникають у зв'язку зі структурними змінами ринку праці, потребують розробки системного підходу до формування комплексних програм, що передбачають перетворення на всіх щаблях підготовки системи освіти, впровадження нових форм, методів навчання, оцінки якості підготовки, впровадження освітніх стандартів, сформованих на основі запитів ринку праці на нові професії, види діяльності з урахуванням вимог, що висувуються дедалі зростаючим використанням інформаційних технологій та технологій штучного інтелекту. Для цього необхідне схвалення з боку держави комплексу відповідних заходів: по-перше, стимулювання державою розвитку наукомістких виробництв, впровадження та використання технологій штучного інтелекту у виробництві, сфері послуг, фінансовій сфері, освіті, охорони здоров'я, будівельної індустрії, комунікаціях та транспорті; по-друге, підвищення «цифрової» грамотності населення; по-третє, підвищення кваліфікації викладачів коледжів, закладів вищої освіти щодо використання інформаційно-телекомунікаційних технологій в освітньому процесі; по-четверте, збільшення кількості місць у закладах вищої освіти та коледжах, що фінансуються державою, за напрямом підготовки "Робототехніка",

"Комп'ютерні технології", "Технології штучного інтелекту"; по-п'яте, удосконалення координації взаємодії роботодавців та навчальних закладів, які випускають майбутніх працівників різних професій; по-шосте, формування на рівні держави дієвої співпраці з міжнародними освітніми закладами з метою обміну досвідом з підготовки та перекваліфікації фахівців інноваційним професіям; по-сьоме, передбачити для фахівців, які звільнені внаслідок застосування інформаційних технологій та технологій штучного інтелекту, виплати допомоги, а також безкоштовної перекваліфікації та освоєння інноваційних професій.

Ключові слова: публічне управління, механізми регулювання, ринок праці, безробіття, регулювання зайнятості населення, регіональний рівень зайнятості населення, євроінтеграція, інформаційно-комунікативні технології, штучний інтелект.

Iyzefovych Vladyslava Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Regional Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-1450-9601>

Venger Iryna Oleksandrivna Ph.D. in Public Administration, Head of the Department of Digital Transformation, National University of Ukraine on Physical Education and Sport, <https://orcid.org/0000-0003-2644-5051>

PROBLEMS OF REGULATING THE EMPLOYMENT OF THE POPULATION IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE DEVELOPMENT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Abstract. The article systematizes and analyzes the problems of regulating the employment of the population in Ukraine in the conditions of the development of information and communication technologies. The authors indicate that under the conditions of development and introduction of information and communication technologies and artificial intelligence technologies, there are risks of changes in the employment system of the population of the country and regions, an increase in the number of unemployed people, and the formation of innovative professions. The article substantiates that solutions to socio-economic problems arising in connection with structural changes in the labor market require the development of a systematic approach to the formation of comprehensive programs, which involve transformation at all levels of training in the education system, the introduction of new forms, methods of training, assessment the quality of training, the implementation of educational standards formed on the basis of labor market requests for new professions, types of activities taking into account the requirements

set forth by the ever-increasing use of information technologies and artificial intelligence technologies. For this, a set of relevant measures must be approved by the state: first, the state's stimulation of the development of knowledge-intensive industries, the introduction and use of artificial intelligence technologies in production, services, finance, education, health care, the construction industry, communications, and transport; secondly, increasing the "digital" literacy of the population; thirdly, improving the qualifications of teachers of colleges and higher education institutions regarding the use of information and telecommunication technologies in the educational process; fourthly, increasing the number of places in higher education institutions and colleges financed by the state, in the field of training "Robotics", "Computer technologies", "Artificial intelligence technologies"; fifth, improving the coordination of interaction between employers and educational institutions that produce future employees of various professions; sixth, formation of effective cooperation with international educational institutions at the state level with the aim of exchanging experience in training and retraining of specialists in innovative professions; seventh, to provide for the payment of assistance, as well as free retraining and development of innovative professions, for specialists who are laid off as a result of the use of information technologies and artificial intelligence technologies.

Keywords: public administration, regulatory mechanisms, labor market, unemployment, regulation of population employment, regional level of population employment, European integration, information and communication technologies, artificial intelligence.

Постановка проблеми. Необхідність регулювання зайнятості населення виходить із особливостей національної та регіональної економічної політики, оскільки зайнятість виступає умовою та результатом економічного зростання, стає важливим та значущим об'єктом регулювання із боку держави. Держава узгодженим цілеспрямованим впливом застосовує різні форми, методи, важелі та інструменти регулювання для усунення негативних наслідків, властивих ринковій економіці. Державне регулювання зайнятості населення - це сукупність всього спектра соціально-трудова, економічних, нормативно-правових, інституційних та інших відносин, що здійснюються правомочними державними інститутами з метою стабілізації та зростання зайнятості, її адаптації до соціально-економічної та демографічної ситуації для реалізації наміченої державою політики зайнятості.

В умовах розвитку та запровадження інформаційно-комунікативних технологій та технологій штучного інтелекту виникають ризику зміни системи зайнятості населення країни та регіонів, збільшення безробітних осіб, формування інноваційних професій. Тому на сьогодні актуалізується питання вивчення проблем регулювання зайнятості населення в Україні в умовах розвитку інформаційно-комунікативних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання регулювання зайнятості населення в Україні, проблеми публічного управління у сфері зайнятості, питання розвитку інформаційних технологій та їх вплив на зайнятість населення, розвиток інноваційних професій, механізмів реформування сучасної державної політики у сфері зайнятості населення аналізують багато учених, у тому числі: В. Антонюк, Т. Бунчикова, З. Гбур, Д. Грицай, І. Зайцева, С. Коваль, В. Ковач, В. Мулявка, І. Новак, А. Пасека, М. Семікіна, І. Татомир, А. Терно, Д. Тесленко, М. Човпило, О. Швець, С. Шостак, Ю. Юрченко, Г. Юрчик та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є системний проблем регулювання зайнятості населення в Україні в умовах розвитку інформаційно-комунікативних технологій.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна фаза суспільного розвитку вимагає все більшого вдосконалення інформаційно-телекомунікаційних та цифрових технологій в економічній сфері для підтримки конкурентоспроможності національних економік, що успішно здійснюють передові країни. Розвиток штучного інтелекту, інформаційно-комунікаційних технологій знаменує початок четвертої промислової революції, яка змінить економічну ситуацію та життя суспільства загалом. Вже існує безліч прикладів поширення інформаційно-телекомунікаційних технологій, штучного інтелекту в реальному житті. Сюди можна віднести безпілотні літальні апарати, «інформаційний радник», який готовий видати необхідну інформацію з будь-якої галузі науки за кілька секунд, телемедицина, «розумні» будинки, які існують як цілісна екосистема, що складається з безлічі датчиків, здатна аналізувати інформацію та підлаштовувати порядок виконання функцій під конкретні потреби людини.

Темпи розвитку технологій штучного інтелекту у світі мають вже навіть не зростаючий, а вибуховий характер. Зростаючим трендом сучасного інноваційного розвитку виступає роботизація, яка обумовлена новими технологіями, що з'являються на основі штучного інтелекту. Підприємці, власники великих промислових компаній, ІТ-корпорацій схильні все більше використовувати робототехніку замість людей, і тому спостерігається зростання залучених інвестицій для роботизації виробничих процесів для підприємства. Основні причини розвитку цієї тенденції полягають у можливості забезпечення стабільно високої якості продукції, скорочення стадій та часу виробничого циклу, звідси – зростання обсягів виробництва, збільшення технологічної гнучкості виробництва, економії виробничих площ, скорочення плинності кадрів та мінімізації проблем, пов'язаних з людським фактором, максимізації прибутку за рахунок економії з витрат. У зв'язку з розвитком роботизації виникає й надалі наростає проблема вивільнення робочих місць на ринку праці.

Робототехніка замінює, насамперед, працівників, які здійснюють рутинну роботу, та низько-кваліфікованих робітників. Йдеться про бюрокра-

тичний апарат, конвеєри, виробничі стрічки тощо. Працевдатне населення зазнає дедалі більших труднощів із пошуком роботи, оскільки пропозицію робочої сили на ринку праці починає значно перевищувати попит її. Нові професії, що з'являються, пов'язані переважно з високоінтелектуальною працею та вимагають наявності відповідної професійної освіти та спеціальних знань за видами діяльності, суміжними із новою професією.

Для визначення ролі штучного інтелекту у дедалі більшій конкуренції на світовому ринку праці слід уточнити цю категорію. У науковій літературі існує чимало визначень поняття «штучний інтелект». Зокрема, штучний інтелект – це парасолькове поняття, яке включає безліч напрямів, немає чіткого єдиного визначення і це поняття може розглядатися у різних контекстах. Одне з визначень штучного інтелекту - це область комп'ютерної науки (розділ інформатики), що займається автоматизацією розумної поведінки [1; 2; 3].

У наукових працях, присвячених вивченню штучного інтелекту, деякі фахівці стверджують, що штучний інтелект можна визначити як сферу комп'ютерної науки, що займається автоматизацією розумної поведінки. При цьому доповнюючи, що проблема визначення штучного інтелекту зводиться до проблеми визначення інтелекту взагалі: чи є він чимось єдиним або цей термін об'єднує набір розрізнених здібностей [4].

Приймаючи існуючі трактування, вважаємо, що термін «штучний інтелект» вимагає більш глибокого методологічного розкриття та використання в якості однієї з ключових категорій управління у сучасній економіці. На нашу думку, штучний інтелект є системою інформаційних взаємодій на основі математичних моделей, здатну до самопрограмування, самонавчання, а також – створення та змінювання алгоритму послідовних операцій, спрямованих на формування нового інформаційного продукту, що передбачає наступне прийняття рішення чи отримання матеріального результату за допомогою процесів технічних пристроїв.

У Японії, США, Південній Кореї, Німеччині та інших розвинених країнах відбувається формування шостого технологічного укладу, до якого входять нанотехнології, гена інженерія, клітинні технології, системи штучного інтелекту, роботизовані методи стеження, трансформація навколишнього середовища людини в кібер-середовище [5].

Можна констатувати, що економічно розвинені країни дедалі активніше впроваджують технології штучного інтелекту, використання яких забезпечує конкурентні переваги та перспективи розвитку. Штучний інтелект та роботизація технологічних, виробничих процесів все більше призводитимуть до зростання чисельності фахівців, чиї функції візьме на себе робототехніка, збільшивши цим навантаження на ринок праці. Але при цьому штучний інтелект здатний вирішувати проблему дефіциту робітників, інженерів на виробництвах, розташованих у малонаселених районах, що дозволить

освоювати віддалені території. Це особливо актуально для країн із широкими нерівномірно розвиненими територіями.

Основні проблеми, які стають перед державами є з одного боку – перенаванчання та працевлаштування персоналу, який буде звільнений внаслідок запровадження інформаційних технологій та штучного інтелекту, з іншого боку – підготовку професіоналів, які б забезпечували безперервне функціонування таких технологій та штучного інтелекту.

Найближчим часом процеси роботизації можуть торкнутися інтересів 1,2 млрд. людина, із сукупною зарплатою 14,6 трлн дол. Велика частка тих, хто може втратити робочі місця через роботизацію припадає на економіки чотирьох країн: Китаю, Індії, США, Японії. У Європі робототехніка може прийти на 62,6 млн робочих місць у таких найбільш розвинених і великих за кількістю населення країн, як Німеччина, Великобританія, Італія, Франція та Іспанія [6]. Незважаючи на те, що українська економіка відстає в інноваційному розвитку від країн – світових лідерів, штучний інтелект та роботизація з кожним роком все активніше поширюють свій вплив у високотехнологічних галузях.

У зв'язку з цим можна припустити з великою часткою впевненості та на підставі наявної інформації, що поряд із зростанням впливу штучного інтелекту та поширення роботизації в економіці наростатимуть, відповідно, і наслідки.

По-перше, технологічний розвиток робототехніки на основі штучного інтелекту сприятиме вивільненню не тільки робітників, а й висококваліфікованих інженерів, що вимагатиме структурних змін у системі освіти, підготовки професійних кадрів.

По-друге, широке використання штучного інтелекту та робототехніки буде призводити до падіння попиту на робочу силу у відповідних сферах, а також відсутність адекватних заходів щодо перекваліфікації в системі підготовки кадрів викличе лавиноподібне зростання структурного безробіття.

По-третє, виникнення та розвиток протиріч між потребою ринку в нових професіях, пов'язаних з високоінтелектуальною працею, та ступенем готовності системи вищої та середньої професійної освіти до серйозних перетворень у сфері перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів.

По-четверте, тенденція зростання безробіття і, як наслідок, соціальної напруги у суспільстві.

Дані процеси будуть неухильно розвиватися, що вимагатиме від державної влади системних заходів щодо реструктуризації системи освіти, регулювання зайнятості, оскільки багато працездатних громадян втратять роботу в таких сферах, як промислове виробництво, роздрібна торгівля, транспорт, агропромисловий сектор, будівництво, частково – медицина, воєнне виробництво тощо

Професійним працівникам даних сфер економіки необхідно буде змінити або виконувати функції, або – рід діяльності, для чого пройти перепідготовку та отримати кваліфікацію у тих видах діяльності, де штучний інтелект та інформаційні технології повною мірою замінить людські компетенції, а робототехніка – людську працю.

В економіці розвинених країн першими відчують наслідки впровадження штучного інтелекту такі види економічної діяльності, як фінанси, бухгалтерський облік, індустрія туризму та готельний бізнес, логістика, транспорт, громадське харчування, виробництво, роздрібна торгівля, сільське господарство, будівництво. Зокрема, у будівництві вже розпочинають випробування роботів-мулярів, які здатні виконувати спільну роботу одночасно з будівельниками, збільшуючи їхню продуктивність у 5 разів. В умовах війни було започатковано використання технології 3D-друку будинків для осіб, які втратили домівки.

У перспективі при широкому впровадженні інформаційних інноваційних технологій та штучного інтелекту підвищений попит на професіоналів очікується у таких видах діяльності як:

- сфера інформаційних технологій – веб-розробники, фахівці з інформаційного захисту та кібербезпеки;
- сфера видобутку сировини – фахівці з розвідки та розробки родовищ з використанням штучного інтелекту;
- сфера промисловості – інженери, що використовують інформаційно-телекомунікаційні технології у машинобудуванні, лісовій промисловості, в авіаційній, харчовій промисловості;
- сфера торгівлі, послуг – продавці в Інтернет-торгівлі, торгівлі високотехнологічними продуктами;
- сфера корпоративного управління – аналітики з технічним бекграундом, спеціалісти з внутрішнього навчання персоналу.

Незважаючи на позитивні економічні результати, можливі у зв'язку з широким впровадженням штучного інтелекту, дуже ймовірно негативний вплив, що здійснюється роботизацією.

Дослідники, які займаються даною проблемою, сходяться в побоюванні, що штучний інтелект може посилити проблеми соціальної нерівності в суспільстві, оскільки сприятиме збагаченню власників капіталу та засобів виробництва та, водночас, будуть позбавляти найманих працівників джерел доходу, замінюючи їх функції, знецінюючи замінні машинами компетенції, вміння та навички.

Зокрема, відбудеться революційний зсув у парадигмі праці – перехід від здешевлення вартості робочої сили в повному виробництві без використання трудових ресурсів («виробництво без праці»). Через війну глобальної роботизації прогнозується і технологічне безробіття, що у середині ХХІ століття може досягти 50 % [7].

Продовжуючи тему негативних наслідків роботизації та збільшення впливу штучного інтелекту в економіці, фахівці вважають, що якщо економіка не змінить нинішній шлях, можливо, нас чекає суперкапіталізм із супернерівномірністю. Частка трудових доходів буде погіршуватися, а частка доходів від капіталу, навпаки, наблизиться до 100%. Всю роботу буде виконувати робототехніка, а більшості людей доведеться сидіти на допомогах від держави [8].

Дослідження показують, що цінність людської праці знижується пропорційно зростанню автоматизації, роботизації та використання штучного інтелекту. Технології штучного інтелекту і роботизація кардинально змінять економіку майбутнього, створюючи умови для появи «суперкапіталізму», за якого відбуватиметься зменшення кількості робочих місць та створення умов для збіднення частини середнього класу в результаті вивільнення висококваліфікованих робочих місць, які займають інженери, фахівці з вищою освітою.

Може статися деіндустріалізація країн з позбавленням роботи більшості їх працездатного населення. Великий приплив безробітних на ринки праці знизить вартість робочої сили. Це сприятиме зростанню соціальної напруженості та нестабільності. Держави змушені будуть розробляти програми навчання, перепідготовки та працевлаштування незайнятого населення.

Вважаючи, що проблема зайнятості і, відповідно, матеріальної забезпеченості населення в усіх країнах ставатиме дедалі масштабнішою, вважаємо, що блага, у тому числі створювані за рахунок нових технологій, розподілятимуться нерівномірно серед жителів, а частина населення може бути виключена з економічної діяльності. Таким чином, поширення в економіці та суспільстві інформаційних технологій та технологій штучного інтелекту багато в чому розширить можливості людей з позиції споживача, полегшивши отримання різних послуг, життєвих благ, дозволить економити час на рутинних діях, які здійснюватиме техніка зі штучним інтелектом та використовуватиме його для цікавої творчої діяльності, гармонійного розвитку та пізнання навколишньої дійсності. При цьому не можна забувати про те, що людина сама має бути готовою вже як виробник благ до нових реалій конкуренції на ринку зі штучним інтелектом. Одночасно відбуватимуться процеси адаптації великої частини середнього і нижчого класу до умов, що змінюються в економіці, вони зазнають збитків, а власники капіталу та засобів виробництва збільшуватимуть свої активи шляхом нарощування величини додаткової вартості, у тому числі за допомогою цих нових технологій. Це може призвести з високою ймовірністю до зростання соціально-економічної нерівності, ще більше розділяючи найбільш забезпечені та незаможні верстви населення. Це можливо в тому випадку, якщо технології штучного інтелекту впроваджуватимуться без відповідних

державних програм перепідготовки, підготовки компетентних працівників, які або будуть операторами інтелектуальної техніки, або освоюватимуть найскладніші види діяльності, де людський інтелект незамінний.

Рішення соціально-економічних проблем, що виникають у зв'язку зі структурними змінами ринку праці, потребують розробки системного підходу до формування комплексних програм, що передбачають перетворення на всіх щаблях підготовки системи освіти, впровадження нових форм, методів навчання, оцінки якості підготовки, впровадження освітніх стандартів, сформованих на основі запитів ринку праці на нові професії, види діяльності з урахуванням вимог, що висувуються дедалі зростаючим використанням інформаційних технологій та технологій штучного інтелекту. Для цього необхідне схвалення з боку держави комплексу відповідних заходів.

Перше – стимулювання державою розвитку наукомістких виробництв, впровадження та використання технологій штучного інтелекту у виробництві, сфері послуг, фінансовій сфері, освіті, охорони здоров'я, будівельної індустрії, комунікаціях та транспорті.

Друге – підвищення «цифрової» грамотності населення починаючи з дошкільної освіти, необхідно розробити програми додаткової освіти дітей, підлітків, молоді.

Третє – підвищення кваліфікації викладачів коледжів, закладів вищої освіти щодо використання інформаційно-телекомунікаційних технологій в освітньому процесі, а також розробка освітніх програм з освоєння нових затребуваних професій та видів діяльності, де є дефіцит спеціалістів.

Четверте – збільшення кількості місць у закладах вищої освіти та коледжах, що фінансуються державою, за напрямом підготовки "Робототехніка", "Комп'ютерні технології", "Технології штучного інтелекту" для забезпечення більшої доступності освіти для молодих людей, а також удосконалення застосовуваної методології навчання.

П'яте – удосконалення координації взаємодії роботодавців та навчальних закладів, які випускають майбутніх працівників різних професій, пропаганда престижності та забезпечення гідної винагороди за працю дефіцитних видів трудової діяльності, особливо затребуваних підприємствами та організаціями.

Шосте – формування на рівні держави дієвої співпраці з міжнародними освітніми закладами з метою обміну досвідом з підготовки та перекваліфікації фахівців інноваційним професіям.

Сьоме – передбачити для фахівців, які звільнені внаслідок застосування інформаційних технологій та технологій штучного інтелекту, виплати допомоги, а також безкоштовної перекваліфікації та освоєння інноваційних професій.

Висновки. Таким чином, сучасні виклики, які ініціює науково-технічний прогрес, що супроводжує розвиток цивілізації, технократичною

частиною якої виступає «штучний інтелект», що швидко вдосконалюється, все більше і наполегливіше вимагають постійного розвитку багатоступеневої системи освіти, розробки нових наукових галузей знання з ускладненням завдань, вирішення яких дозволить керувати, у тому числі за допомогою «штучного інтелекту», квантовохвильовими та гравітаційними ефектами, просторово-часовими парадоксами для безмежного розвитку як економіки, так і всього людського суспільства. Водночас, сучасне суспільство має бути готове до проблем, пов'язаних із застосуванням таких інноваційних технологій і вже зараз готувати персонал для роботи в нових умовах життєдіяльності.

Література:

1. Nilsson N.J. The quest for artificial intelligence: a history of ideas and achievements. New York: Cambridge University Press, 2009. 707 p. URL: <https://ai.stanford.edu/~nilsson/QAI/qai.pdf>.
2. Hintze A. Understanding the Four Types of AI, from Reactive Robots to Self-aware Beings. URL: <https://theconversation.com/understanding-the-four-types-of-ai-from-reactive-robots-to-self-aware-beings-67616>
3. Kurzweil R. The Age of Intelligent Machines. Cambridge (Massachusetts, USA): MIT Press, 1990. 565 p. URL: <https://www.kurzweilai.net/the-age-of-intelligent-machines-can-machines-think>
4. Баранов О.А. Визначення терміну “штучний інтелект”. *Інформація і право*. 2023. № 1(44). С. 32-49.
5. Тюрня Ю. І. Аналіз філософсько-правових підходів до визначення поняття «штучний інтелект». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022 № 56. С. 54-58.
6. Chen, Jim Q. and Wingfield, Thomas. Human-Machine Teaming and Its Legal and Ethical Implications. *Military Cyber Affairs*. 2020. №4(2). p.2.
7. Evolvous. Artificial Intelligence and its role in society. 2020. URL: <https://evolvous.com/artificial-intelligence-and-its-role-in-society/>
8. Haenlein Michael and Andreas M. Kaplan. A Brief History of Artificial Intelligence: On the Past, Present, and Future of Artificial Intelligence. *California Management Review*. 2019 № 61. P. 14 - 15.

References:

1. Nilsson, N.J. (2009), The quest for artificial intelligence: a history of ideas and achievements. New York : Cambridge University Press, 707 p. Retrieved from <https://ai.stanford.edu/~nilsson/QAI/qai.pdf> [in English].
2. Hintze, A. Understanding the Four Types of AI, from Reactive Robots to Self-aware Beings. Retrieved from <https://theconversation.com/understanding-the-four-types-of-ai-from-reactive-robots-to-self-aware-beings-67616> [in English].
3. Kurzweil, R. (1990), The Age of Intelligent Machines. Cambridge (Massachusetts, USA): MIT Press, 565 p. Retrieved from <https://www.kurzweilai.net/the-age-of-intelligent-machines-can-machines-think> [in English].
4. Baranov, O.A. (2023), Vyznachennia terminu “shtuchnyi intelegt” [Definition of the term "artificial intelligence"], *Informatsiia i pravo - Information and law*, vol. 1(44), pp. 32-49 [in Ukrainian].

5. Tiuria, Yu. I. (2022), Analiz filozofsko-pravovykh pidkhodiv do vyznachennia poniattia «shtuchnyi intelekt» [Analysis of philosophical and legal approaches to the definition of the concept of "artificial intelligence"], *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence*, vol. 56, pp. 54-58 [in Ukrainian].

6. Chen, Jim Q. and Wingfield, Thomas (2020), "Human-Machine Teaming and Its Legal and Ethical Implications". *Military Cyber Affairs*, 4(2):2 [in English].

7. Evolvous (2020), Artificial Intelligence and its role in society. Retrieved from <https://evolvous.com/artificial-intelligence-and-its-role-in-society/> [in English].

8. Haenlein, Michael and Andreas M. Kaplan. 2019. A Brief History of Artificial Intelligence: On the Past, Present, and Future of Artificial Intelligence. *California Management Review* 61: 14 – 15 [in English].

УДК 656.612

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-381-393](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-381-393)

Бичковський Юрій В'ячеславович старший викладач кафедри навігації і керування судном, Одеський національний морський університет, тел.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0000-0003-1459-9029>

Онищенко Світлана Петрівна доктор економічних наук, професор кафедри експлуатації флоту і технології морських перевезень. тел.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0000-0002-7528-4939>

ОЦІНКА БЕЗПЕКИ ПРИ ПРОЄКТНО-ОРІЄНТОВАНОМУ УПРАВЛІННІ БЕЗПЕКОЮ В СУДНОПЛАВСТВІ З УРАХУВАННЯМ ВПЛИВУ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ФАКТОРІВ ЛЮДСЬКОГО ЕЛЕМЕНТА

Анотація. Управління ризиками безпеки в проектах судноплавства є критичним етапом, спрямованим на забезпечення успішності проекту та безпеки всіх учасників процесу перевезення вантажів морем. В даній роботі запропоновано методику оцінки ризику безпеки, яка враховує різноманітні фактори, такі як технічний стан судна, зовнішні умови та людський фактор. Під час оцінки ризику використовуються показники ймовірності виникнення аварійних ситуацій та їх потенційних наслідків, а також вагомість кожного з факторів. Результати оцінки інтерпретуються за допомогою певної шкали, що визначає рівень небезпеки. Запропонована методика дозволяє ефективно виявляти, аналізувати та керувати ризиками безпеки, що може сприяти підвищенню успішності та безпеки судноплавних проектів. У дослідженні також обговорюється важливість розподілу екіпажу на функціональні групи в залежності від виконуваних операцій, що сприяє більш ефективному визначенню ризику безпеки для кожної групи. Оцінка ризику безпеки проводиться для кожної операції окремо, а також для всього проекту або множини операцій, що дозволяє отримати комплексну оцінку безпеки. В результаті експериментальних досліджень продемонстровано застосування запропонованого методу для оцінки ризику безпеки проектів судноплавства, що відповідає вихідним даним та може бути використано для прийняття обґрунтованих рішень з покращення безпеки судноплавних проектів. Результати експериментальних досліджень показали відповідність запропонованого методу вихідним даним та його ефективність у покращенні безпеки судноплавних проектів. Такий підхід до управління ризиками може бути корисним для судноплавних компаній у прийнятті обґрунтованих рішень для забезпечення безпеки проектів.

Ключові слова: управління ризиками, безпека, судноплавство, технічний стан, зовнішні фактори, людський елемент, оцінка ризику, експериментальні дослідження.

Bychkovsky Yuriy Vyacheslavovych Senior Lecturer at the Department of Navigation and Ship Control, Odesa National Maritime University, tel.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0000-0003-1459-9029>

Onyshchenko Svitlana Petrivna Doctor of Economics, Professor of the Department of Fleet Operation and Shipping Technology, tel.: (048) 732-06-38, <https://orcid.org/0000-0002-7528-4939>

SAFETY ASSESSMENTS IN PROJECT-ORIENTED SAFETY MANAGEMENT IN SHIPPING, BASED ON THE INFLUENCE OF INDIVIDUAL FACTORS OF THE HUMAN ELEMENT

Abstract. Safety risk management in shipping projects is a critical stage aimed at ensuring the success of the project and the safety of all participants in the process of cargo transportation by sea. This paper proposes a methodology for assessing safety risk, which takes into account various factors such as the technical condition of the vessel, external conditions and the human factor. The risk assessment uses indicators of the probability of accidents and their potential consequences, as well as the weight of each factor. The results of the assessment are interpreted using a certain scale that determines the level of danger. The proposed methodology allows for the effective identification, analysis and management of safety risks, which can contribute to the success and safety of shipping projects. The study also discusses the importance of dividing the crew into functional groups depending on the operations performed, which contributes to a more effective determination of the safety risk for each group. The safety risk assessment is performed for each operation separately, as well as for the entire project or a set of operations, which allows for a comprehensive safety assessment. As a result of experimental studies, we have demonstrated the application of the proposed method for assessing the safety risk of shipping projects, which corresponds to the initial data and can be used to make informed decisions to improve the safety of shipping projects. The results of experimental studies have shown that the proposed method corresponds to the initial data and is effective in improving the safety of shipping projects. This approach to risk management can be useful for shipping companies in making informed decisions to ensure project safety.

Keywords: risk management, safety, shipping, technical condition, external factors, human element, risk assessment, experimental research.

Постановка проблеми. Постановка проблеми полягає у вдосконаленні методів управління ризиками в судноплавстві з метою забезпечення безпеки

плавання та запобігання аварійних ситуацій. Для досягнення цієї мети необхідно враховувати різноманітні фактори ризику, такі як технічний стан судна, зовнішні умови та людський елемент. Оцінка ризику є ключовим етапом у процесі управління безпекою, але існуючі методи потребують подальшого вдосконалення для ефективного виявлення та управління потенційними загрозами. Таким чином, важливо розробити нові методики оцінки ризику, які б враховували всі аспекти безпеки та дозволяли ефективно реагувати на потенційні небезпеки в морському судноплаванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що ризики є постійним супутнім елементом у судноплаванні та цій тематиці присвячена достатня кількість публікацій. Ці ризики різноманітні [10] і кожен вид ризику розглядають у межах окремих аспектів управління в традиційному підході до управління. Так, комерційні ризики пов'язані з потенційною загрозою зменшення ефективності роботи суден, виробничі ризики [2] виникають під впливом різноманітних негативних чинників технічного характеру, а також впливу погодних умов у процесі виконання рейсу, що призводить до відхилень у ключових показників (елементів часу рейсу, наприклад), а це також визначає потенційно можливе зменшення ефективності. Технічні ризики пов'язані з відмовою суднових систем і можливими аваріями. Ризики, пов'язані з людським елементом, виникають унаслідок впливу індивідуальних чинників членів екіпажу (як людського елемента в судноплаванні) на технічний стан судна (працездатність усіх систем), виконання операцій та ухвалення рішень у різних ситуаціях [11]. Розглядаючи операційну діяльність підприємств/організацій як послідовність проектів, акцентується увага на успіху кожного конкретного елемента діяльності - проекту. При цьому оптимізується розподіл ресурсів, децентралізується управління, всі бізнес-процеси узгоджуються в прив'язці до конкретного проекту. Такий підхід забезпечує ефективність кожного структурного елемента діяльності - проекту, а не ефективність діяльності "в середньому", що призводить до підвищення ефективності діяльності підприємств/організацій

Проектний підхід передбачає все розмаїття ризиків розглядати інтегрально, що формує цілісний погляд на можливі негативні ситуації в процесі виконання рейсу, що є ще одним фактором в обґрунтуванні доцільності використання проектно-орієнтованого управління в судноплаванні. Таким чином, ризики "прив'язуються" до конкретного проекту, і вже "всередині проекту" розподіляються на різні види, але контроль за ними здійснюється в рамках єдиної системи [12]. Така інтеграція дає змогу врахувати вплив будь-якого виду ризику і ситуацій ризику, які виникають під час виконання проекту, на підсумковий результат проекту.

Мета статті – розробка нової методики оцінки ризику в судноплаванні з урахуванням різних факторів, таких як технічний стан судна, зовнішні умови та людський елемент шляхом розробки нових методів оцінки ризику

та впровадження їх в практику управління судноплавством та підвищення рівня безпеки та ефективності морських перевезень.

Виклад основного матеріалу. Однією з ключових характеристик проектів є "успіх". Згідно з прийнятим підходом [2-5,13], проект успішний, якщо його реалізовано у встановлені терміни, у межах запланованого бюджету та із заданими результатами. У даному випадку, як результати виступають економічні показники - для судна це тайм-чартерний еквівалент і забезпечення безпеки з урахуванням двох основних аспектів роботи суден (рис. 1). Економічна ефективність - це мета, а безпека в усіх її аспектах - обов'язкова умова.

Зазначимо, що порушення безпеки в будь-яких масштабах призводить до недосягнення успіху проекту в судноплавстві. Природно, що під час реалізації проектів (роботи суден) виникають ситуації ризику, за яких, зокрема, виникає загроза безпеці. Проте проект вважатиметься успішним, якщо відсутні наслідки порушення безпеки.

Показником ефективності в даному випадку є тайм-чартерний еквівалент TCE , якщо як проект розглядати рейс. Оцінка безпеки проекту є окремим дослідженням, і на цьому етапі візьмемо за такий певний показник S , значення якого можна інтерпретувати як імовірність забезпечення безпеки проекту, що накладає природні умови на множину значень цього показника. Такий підхід узгоджується з методом оцінювання ризиків у контексті безпеки, прийнятим у судноплавстві.

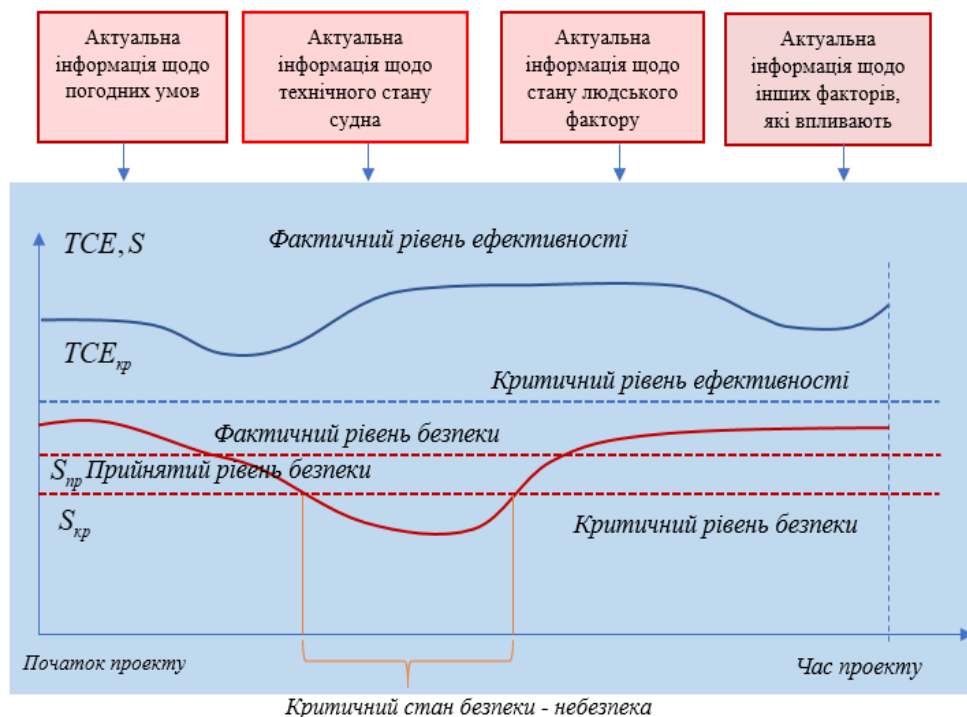

Рис. 1 Динаміка показників успіху проектів у проектно-орієнтованому судноплавстві

Таким чином, показником успіху проекту є набір, в якому TCE є випадковою величиною, а S відображає ймовірність стану безпеки проекту. Показник TCE характеризує ефективність на момент закінчення проекту, а показник S відноситься до всього проекту, причому оцінювання цих показників базується на оцінках їхніх складових загалом за проектом. Наприклад, базується на оцінці найімовірнішого часу рейсу і витратах. S , своєю чергою, також має враховувати всі аспекти безпеки і є інтегральною оцінкою безпеки протягом усього рейсу. Зазначимо, що і TCE і S є динамічними характеристиками і їхні значення змінюються з урахуванням появи актуальної інформації про рейс і судно, що довше, то більших відхилень можуть зазнавати, як порівняти з початковими значеннями (рис. 2).

Для кожної складової успіху задаються критичні рівні, обґрунтування яких є окремим напрямом дослідження. Поточний стан є індикатором при наближенні до критичного стану, що є основою для подальшого прийняття рішень щодо безпеки. "Прийнятий рівень безпеки" - показник, що визначається прийнятим рівнем ризику безпеки (див. далі), ця величина приймається як прийнятна для конкретного проекту. З урахуванням напрямку даного дослідження, подальша увага буде зосереджена на показнику безпеки. Відповідно до методології управління проектами та існуючим стандартам оцінка ризиків може проводитись з урахуванням складу операцій (робіт) за проектом. Аналогічний підхід розглядається і у судноплаванні. З усього вище описаного можна зробити висновок, що FSA розглядається, як засіб дати попередню оцінку, що розробляється новим правилам и нормам в судноплаванні та оцінку можливих витрат, при застосуванні цих правил і норм, як у всьому секторі економіки, так і для окремих підприємств, яких торкнуться ці зміни.

Визначимо прийнятний (допустимий) ризик аварійної ситуації R_{np} як максимальну величину ризику, яка є доцільною з технічних, економічних та технологічних можливостей для даного об'єкта морської інфраструктури. Можна сказати, що прийнятний ризик є певним компромісом між рівнем безпеки і можливостями його досягнення.

Критерії прийнятного ризику визначають допустимий рівень ризику та встановлюються залежно від методів проведення аналізу ризику, наявності необхідної інформації, можливостей та цілей аналізу. При цьому критерії прийнятного ризику можуть:

- задаватись нормативно-правовою документацією;
- визначатися при плануванні аналізу ризику;
- визначатися у процесі отримання результатів аналізу ризику;
- призначатися експертним шляхом.

Основними вимогами при виборі критерію прийняттого ризику під час аналізу ризику є його обґрунтованість і визначеність.

Головна відмінність запропонованої моделі від існуючих полягає в тому, що центр тяжкості процесу управління ризиками перенесено на судноплавну компанію. Саме в компанії здійснюється управління проектами та визначаються основні їх характеристики – види вантажів, маршрути перевезення, порти заходу. Більше того, компанія формує команду проекту, що практично визначає головне джерело ризику безпеки - людський елемент. У відсутності достатнього обсягу статистичної інформації про вплив окремих факторів на ймовірність виникнення аварійних ситуацій, а також складності оцінки наслідків інцидентів безпеки, можливе використання методу експертних оцінок на базі нечітких множин. Загалом, виділяють два рівні використання експертних оцінок: якісний та кількісний. Точність кількісних (бальних) оцінок залежить від компетентності експертів, їх здібностей оцінювати ті чи інші стани, явища, шляхи розвитку ситуації.

У загальному випадку, при оцінці ризику можуть також встановлюватися критерії прийняттого ризику, якщо їх не було визначено раніше (наприклад, суворо встановлено в нормативній документації). Основні завдання етапу ідентифікація небезпек - виявлення та чіткий опис усіх джерел небезпек на судні та можливих аварійних ситуацій під час його експлуатації. Це відповідальний етап аналізу, оскільки не виявлені цьому етапі небезпеки не піддаються подальшому розгляду і зникають з поля зору. При ідентифікації слід визначити, які елементи, технічні пристрої, технологічні блоки або процеси в технологічній системі потребують більш серйозного аналізу і які менші інтереси з точки зору безпеки. Результатом ідентифікації небезпек є: список небажаних подій; опис джерел небезпеки, факторів ризику, умов виникнення та розвитку небажаних подій (наприклад, сценаріїв можливих аварій); попередні оцінки небезпеки та ризику. Ідентифікація небезпек завершується також вибором подальшого спрямування діяльності. Як варіанти подальших дій може бути: рішення припинити подальший аналіз через незначність небезпек або достатність отриманих попередніх оцінок; рішення про проведення детальнішого аналізу небезпек та оцінки ризику; вироблення попередніх рекомендацій щодо зменшення небезпек.

Вибудовуванню причинного ланцюга передумов аварії сприяють фактори небезпеки, зумовлені помилками персоналу, відмовами обладнання та зовнішніми впливами з боку робочого та зовнішнього середовища. Іншими словами, фактори небезпеки – це умови, обставини та причини за яких може виникнути аварійна ситуація.

Позначимо ймовірність небезпеки (ризик) для операції F .

Для оцінки впливу кожного чинника небезпеки виникнення аварійної ситуації введемо такі показники: по фактору технічного стану - показник **F1**; за зовнішнім фактором – показник **F3**; за фактором людського елемента – суб'єктивний показник **F2**. Зовнішній чинник враховує природно-кліматичні умови та вплив інших суб'єктів.

Фактор технічного стану елементів судна, який у той чи інший спосіб може впливати на виникнення аварійної ситуації, враховується, враховуючи таке:

- відповідність об'єкту стандартним вимогам;
- рівень технічного стану об'єкта чи його окремих конструктивних елементів стандартним вимогам;
- відповідність обладнання (суден) рівню світових досягнень.

Зовнішній фактор небезпеки характеризується наявністю форс-мажорних обставин та враховується, враховуючи таке:

- складність погодних умов;
- видимість;
- льодову обстановку;
- землетрус;
- піратство тощо.

Кліматичні показники можуть визначатися на основі прогнозу погоди на термін дії проекту або використовувати статистичні результати кліматичних умов у регіоні запланованих рейсів у відповідну пору року.

Фактори людського елемента враховується, приймаючи до уваги таке:

- відповідність кількісного та професійного рівня виконавців робіт технологічним вимогам та використовуваної техніки;
- чіткість, своєчасність та однозначність рівня управління;
- індивідуальний людський фактор в управлінні (освіта, виховання, професіоналізм, фізичний стан, прихильність до безпечної роботи тощо);
- рівень взаємодії та соціально-психологічної сполучності між членами функціональних груп, що виконують відповідні процеси.

Пропонується розподіляти екіпаж судна на функціональні групи в залежності від операцій, які ця група виконує. Такий підхід дозволяє визначити людський елемент ризику не для всього екіпажу, а лише для відповідної функціональної групи.

Звичайно, не всі фактори рівнозначні, тому необхідно ввести в розгляд вагу даних факторів для кожної групи, а також вага кожного фактору групи, де - кількість факторів у кожній групі.

Вагомості та, як правило, розраховуються за допомогою методу простого ранжування, пропорційного методу або методу попарного порівняння. Як прийнято, дані значення повинні відповідати умовам у загальному випадку (для будь-якої кількості груп – **m**):

$$\sum_{n=1}^{N_i} w_{in} = 1, i = \overline{1, m}, \quad (1)$$

$$\sum_{i=1}^m w_i = 1. \quad (2)$$

Інтегральний показник небезпеки характеризує ступінь впливу всіх факторів небезпеки на виникнення аварійної ситуації, яке може бути представлено у вигляді середнього зваженого значення з показників аналізованих факторів даної ситуації:

$$F = \sum_{i=1}^m w_i \cdot F_i = w_i \cdot \sum_{i=1}^m \sum_{n=1}^{N_i} w_{in} \cdot p_{in} \quad (3)$$

де - F_i, w_i відповідно, ймовірність та вага i -ї групи факторів небезпеки;
 p_{in}, w_{in} - ймовірність та вага n -го фактору небезпеки у i -ой групі.

Раніше вже були виділені три групи факторів небезпеки, тому формула приймає вигляд:

$$F = \sum_{i=1}^3 w_i \cdot F_i = w_i \cdot \sum_{i=1}^3 \sum_{n=1}^{N_i} w_{in} \cdot p_{in} \quad (4)$$

Інтерпретація результатів оцінки ризику пропонується наступна:

- вкрай мала, якщо $0 < F \leq 0,2$;
- мала, якщо $0,2 < F \leq 0,4$;
- середня, якщо $0,4 < F \leq 0,6$;
- велика, якщо $0,6 < F \leq 0,8$
- небезпечна, якщо $F \geq 0,8$.

Зазначимо, що це оцінювання ризику безпеки проводять для кожної операції. Проте логічним є оцінювання безпеки для всього проекту, або множини операцій в рамках поточного часового відрізка. Наприклад, для проектно-орієнтованого підходу до управління роботою суден під час швартування судна, або заходу судна до порту виконується множина операцій, а безпека проекту у даному випадку – безпека множин даних операцій.

Таким чином, експериментальні розрахунки продемонстрували застосування пропонованого методу для оцінки ризику безпеки проекту, обґрунтували відповідність результатів вихідним даним.

Після встановлення оцінки ризику небезпеки, якщо вона незадовільна, тобто нижче прийнятого ризику, треба вирішити, що робити.

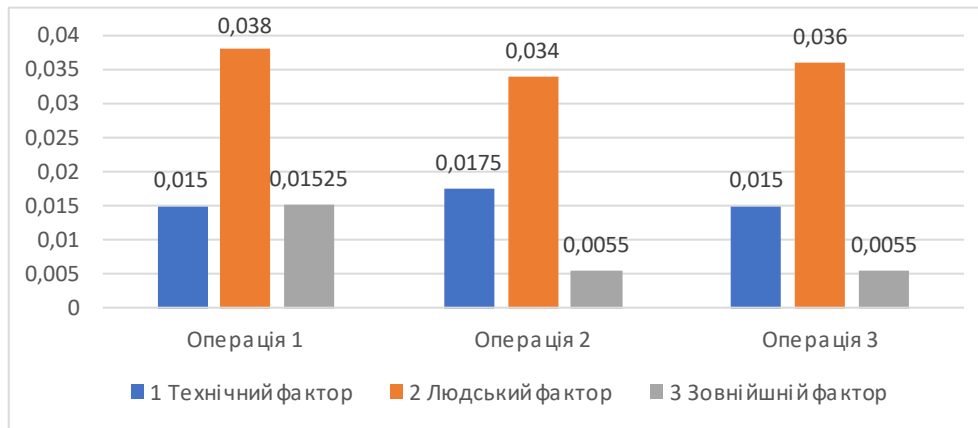

Таблиця 1

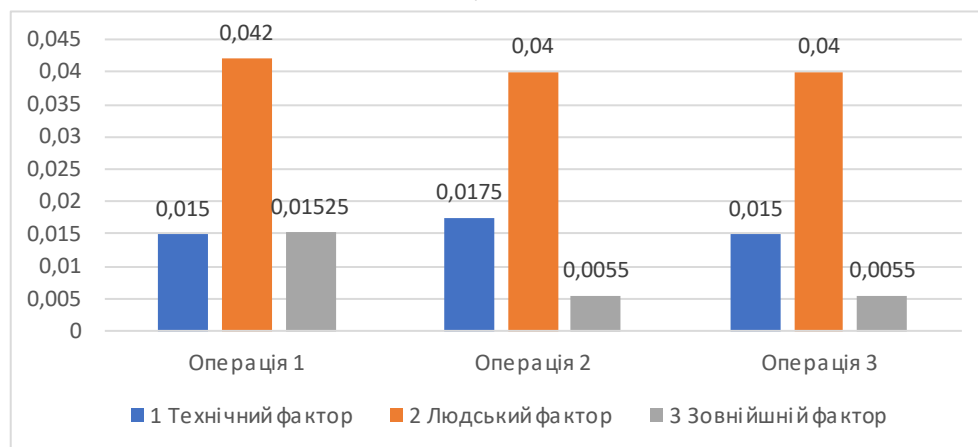
Розрахунки небезпеки (ризик) операцій та проєкту (ситуація А)

1 ТЕХНІЧНИЙ ФАКТОР	Вага, позначка	Вага, значення	Операція	Операція	Операція
			1	2	3
Вага	w1	0,5	Ймовірності		
1.1 Елемент 1	w11	0,25	0,03	0,01	0,02
1.2 Елемент 2	w12	0,25	0,01	0,01	0,01
1.3 Елемент 3	w13	0,25	0,01	0,02	0,01
1.4 Елемент 4	w14	0,25	0,01	0,03	0,02
		1			
F₁			0,015	0,0175	0,015
2 ЛЮДСЬКИЙ ЕЛЕМЕНТ					
Вага	w2	0,3			
2.1. Рівень професіоналізму	w21	0,1	0,01	0,02	0,02
2.2. Виробничий досвід	w22	0,1	0,03	0,02	0,02
2.3. Фізичний стан	w23	0,1	0,04	0,03	0,05
2.4. Психологічна сумісність	w24	0,1	0,05	0,02	0,02
2.5. Стрес	w25	0,1	0,05	0,05	0,05
2.6. Втома	w26	0,1	0,05	0,05	0,05
2.7. Ефективність спілкування	w27	0,1	0,02	0,02	0,02
2.8. Ситуаційна обізнаність	w28	0,1	0,02	0,02	0,02
2.9. Культурне різноманіття	w29	0,1	0,06	0,06	0,06
2.10. Лідерство	w210	0,1	0,05	0,05	0,05
		1			
F₂			0,038	0,034	0,036
3 ЗОВНІШНІЙ ФАКТОР					
Вага	w3	0,2			
3.1. Температура	w31	0,25	0,01	0,01	0,01
3.2. Швидкість вітру	w32	0,25	0,03	0,01	0,01
3.3. Ймовірність незаконного втручання	w33	0,25	0,001	0,001	0,001
3.4. Видимість	w34	0,25	0,02	0,001	0,001
		1			
F₃			0,01525	0,0055	0,0055
F операцій			0,02195	0,02005	0,0194
РИЗИК БЕЗПЕКИ ПРОЄКТУ НА ЕТАПІ		F_{PR} = 0,06015			

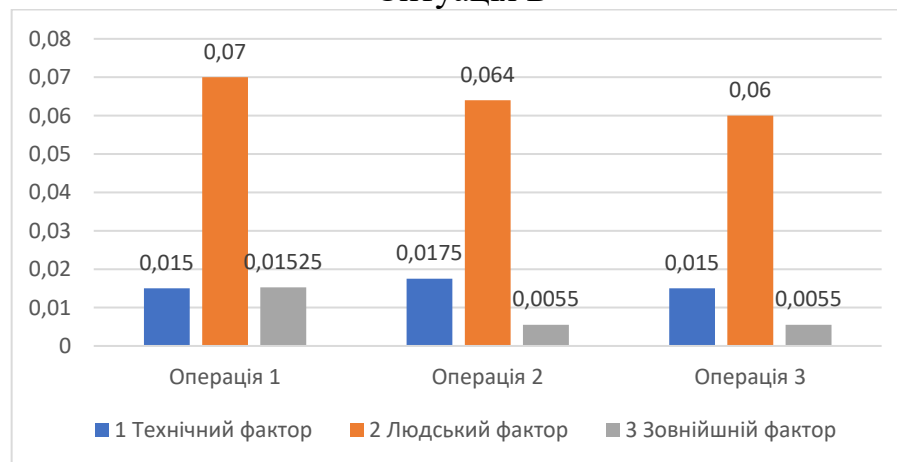
Частка «людського елемента» у ризиках безпеки для різних умов наведено на рис.3.

Ситуація А

Ситуація Б

Ситуація В

Рис. 3 Людський елемент у структурі ризику небезпеки проекту

Взагалі, існує декілька способів управління ризиками, наприклад:

- 1) прийняття ризику – продовжити реалізацію проекту відповідно до плану;
- 2) відмова від ризику – рішення про переніс часу або відмову від виконання даної операції із внесенням відповідних змін до плану проекту;

3) зменшення ризику за рахунок зміни складу функціональної групи що виконує операцію, або зміну технічних елементів, що застосовуються в операції.

З урахуванням специфіки судноплавства та сучасних підходів до забезпечення безпеки, тільки досягнення максимального зменшення ризику операції за рахунок ретельної уваги до стану індивідуальних факторів людського елементу є варіантом управління ризиком.

Висновки. Управління безпекою в судноплавній компанії є складним процесом, який включає в себе різні аспекти, такі як технічні, операційні та організаційні аспекти. Для забезпечення безпеки судноплавства необхідно враховувати всі ці аспекти та використовувати систему управління безпекою. Лінгвістичний опис метапроцесу в системі управління безпекою включає в себе термінологію, семантику та синтаксис. Такий опис дозволяє чітко визначити процеси та їх взаємозв'язки в системі управління безпекою. Оцінка процесів у системі управління безпекою може включати показники результативності, ефективності та гнучкості. Ці показники дозволяють визначити якість виконання процесів та їх відповідність вимогам безпеки. Нормативні значення показників встановлюються відповідно до цілей в області безпеки та статистичних даних. Лінгвістичний опис та математичні алгоритми сприяють покращенню управління безпекою судноплавства, забезпечують більш об'єктивну оцінку ризиків та вибір ефективних заходів безпеки. Вони допомагають забезпечити безпеку екіпажу, судна та вантажу, а також виконання судових операцій у відповідності до вимог безпеки.

Література

1. Pavlova N., Onyshchenko S. (2020). Organization of transport company's project-oriented management (on the example of the freight forwarding company). *Management of Development of Complex Systems*, 42, 23-28.
2. Pavlova N., Onyshchenko S., Obronova A., Chebanova T., Andriievskaya V. (2021) Creating the Agile Model to Manage the Activities of Project Oriented Transport Companies. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 1(3 (109)), 51–59, 2021.
3. Rusanova S., Onyshchenko S., Piterska V. (2021) Modelling the Project Transport Support Optimal Option. *Technology audit and production reserves*, 1 (2 (57)), 43-48
4. Pavlova, N., Onyshchenko, S., Obronova, A., Chebanova, T., & Andriievskaya, V. (2021). Creating the Agile Model to Manage the Activities of Project Oriented Transport Companies. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 1(3), 109, 51–59
5. Rusanova, S., Onyshchenko, S. (2020). Development of transport and technological process options; concept for goods delivery with participation of maritime transport. *Technology audit and production reserves*, 1(2 (51)), 24-29
6. Lapkina, I., Prykhno, Y., & Lapkin, O. (2020). Content optimization of the development of multi-project of a shipping company. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2(3), 104.
7. Lapkina, I., Malaksiano, M., & Savchenko, Y. (2020). Design and optimization of maritime transport infrastructure projects based on simulation modeling methods. In *CEUR Workshop Proceedings* (pp. 36-45).

8. Немчук О.О., Верещака М.А., Онищенко С.П. (2021). Сутність та специфіка інфраструктурних проєктів на водному транспорті. *Transport development*, (1 (8)), 135-148. <https://doi.org/10.33082/td.2021.1-8.13>
9. Shumylo, O. M., Rossomakha, O. I., & Shakhov, A. V. (2021). Удосконалення моделі визначення вартості життєвого циклу судна. *Transport development*, (1 (8)), 113-124.
10. Melnyk, O., Bychkovsky, Yu., Shumylo, O., Onyshchenko, S., Onishchenko, O., Voloshyn, A., Cheredarchuk, N. Study of the risk assessment quality dependence on the ships accidents analysis. *Scientific Bulletin of Naval Academy*, Vol. XXV, 136-146 (2022) <https://doi.org/10.21279/1454-864X-22-II-015>
11. Бичковський Ю.В., Мельник О.М. (2021) Сучасна методика оцінки рівню безпеки судна та шляхи його підвищення. *Розвиток транспорту*, № 2 (9) , <https://doi.org/10.33082/td.2021.2-9.03>
12. Bondar A., Bushuyev S., Bushuieva V., Onyshchenko S. (2021) Complementary strategic model for managing entropy of the organization; *Proceedings of the 2nd International Workshop IT Project Management (ITPM 2021) Slavsko, Lviv region, Ukraine, February 16-18, 2021. CEUR Workshop Proceedings*, 2021.
13. Bushuyev, S., Onyshchenko, S., Bushuyeva, N., & Bondar, A. (2021, September). Modelling projects portfolio structure dynamics of the organization development with a resistance of information entropy. *2021 IEEE 16th International Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT), LVIV, Ukraine, 2021*, pp. 293-298, <https://doi.org/10.1109/CSIT52700.2021.9648713>

References:

1. Pavlova, N., & Onyshchenko, S. (2020). Organization of transport company's project-oriented management (on the example of the freight forwarding company). *Management of Development of Complex Systems*, 42, 23-28. <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2020.42.23-28>
2. Pavlova, N., Onyshchenko, S., Obronova, A., Chebanova, T., & Andrievska, V. (2021). Creating the Agile Model to Manage the Activities of Project Oriented Transport Companies. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 1(3 (109)), 51-59. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.225529>
3. Rusanova, S., Onyshchenko, S., & Piterska, V. (2021). Modelling the Project Transport Support Optimal Option. *Technology audit and production reserves*, 1 (2 (57)), 43-48. <https://doi.org/10.15587/2706-5448.2021.225288>
4. Pavlova, N., Onyshchenko, S., Obronova, A., Chebanova, T., & Andrievska, V. (2021). Creating the Agile Model to Manage the Activities of Project Oriented Transport Companies. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 1(3), 109, 51-59 <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.225529>
5. Rusanova, S., & Onyshchenko, S. (2020). Development of transport and technological process options' concept for goods delivery with participation of maritime transport. *Technology audit and production reserves*, 1(2 (51)), 24-29. <http://doi.org/10.15587/2312-8372.2020.198373>
6. Lapkina, I., Prykhno, Y., & Lapkin, O. (2020). Content optimization of the development of multi-project of a shipping company. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2(3), 104. <http://doi.org/10.15587/1729-4061.2020.199477>
7. Lapkina, I., Malaksiano, M., & Savchenko, Y. (2020). Design and optimization of maritime transport infrastructure projects based on simulation modeling methods. *In CEUR Workshop Proceedings*, 2565, 36-45.
8. Nemchuk O.O., Vereshchaka M.A., Onishchenko S.P. (2021). Sutnist ta spetsifika infrastrukturykh proiektiv na vodnomu transporti [The essence and specifics of infrastructure projects in water transport]. *Rozvytok transportu - Transport development*, 1 (8), 135-148. <https://doi.org/10.33082/td.2021.1-8.13>

9. Shumylo, O. M., Rossomakha, O. I., & Shakhov, A. V. (2021). Udoskonalennia modeli vyznachennia vartosti zhyttievoho tsyклу sudna [Improving the model for determining the cost of a ship's life cycle]. *Rozvytok transportu - Transport development*, (1 (8)), 113-124.
10. Melnyk, O., Bychkovsky, Yu., Shumylo, O., Onyshchenko, S., Onishchenko, O., Voloshyn, A., Cheredarchuk, N. (2022). Study of the risk assessment quality dependence on the ships accidents analysis. *Scientific Bulletin of Naval Academy*, Vol. XXV, 136-146. <https://doi.org/10.21279/1454-864X-22-11-015>
11. Bychkovsky Y.V., Melnyk O.M. (2021). Suchasna metodyka otsinky rivniu bezpeky sudna ta shliakhy yoho pidvyshchennia [Modern methodology for assessing the level of ship safety and ways to improve it]. *Rozvytok transportu - Transport development*, № 2 (9), <https://doi.org/10.33082/td.2021.2-9.03>
12. Bondar A., Bushuyev S., Bushuieva V., Onyshchenko S. (2021) Complementary strategic model for managing entropy of the organization; Proceedings of the 2nd International Workshop IT Project Management (ITPM 2021) Slavsko, Lviv region, Ukraine, February 16-18, 2021. CEUR Workshop Proceedings, 2021.
13. Bushuyev, S., Onyshchenko, S., Bushuyeva, N., & Bondar, A. (2021, September). Modelling projects portfolio structure dynamics of the organization development with a resistance of information entropy. 2021 IEEE 16th International Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT), LVIV, Ukraine, 2021, pp. 293-298, <https://doi.org/10.1109/CSIT52700.2021.9648713>

УДК 005.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-394-412](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-394-412)

Гречаник Олена Євгенівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри наукових основ управління, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел.: (096)1940-503, <https://orcid.org/0000-0002-4671-0724>

Кіриченко Світлана Володимирівна кандидат педагогічних наук, директор КЗ «Харківський ліцей № 89 Харківської міської ради», вул. Дерев'янка, 14-А, м. Харків, 61103, тел.: (095) 345-83-38, <https://orcid.org/0000-0002-6976-8240>

Шленьова Марина Геннадіївна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри документознавства та української мови, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», вул. Вадима Манька, 17, м. Харків, 61070, тел.: (050) 945-72-82, <https://orcid.org/0000-0003-4297-6872>

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Анотація. Актуальність зазначеної проблеми обумовлена визнанням необхідності свідомого управління змінами, їх передбачення, регулювання, пристосування до зовнішніх умов, які постійно змінюються, адже не дивлячись на повномасштабне вторгнення РФ, в освітній царині України відбуваються реформаційні процеси, спрямовані на досягнення рівня найкращих світових стандартів. Стратегічне планування діяльності закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) шляхом інноваційної екстраполяції світового досвіду стратегічного менеджменту, апробації та використання може стати важелем для ефективного розвитку повної загальної середньої освіти.

Уточнено сутність стратегічного планування. Доведено, що стратегічне планування дозволяє організаціям розробити дорожню карту досягнення бажаного майбутнього стану. Воно включає встановлення цілей, оцінювання внутрішніх та зовнішніх умов, а також розроблення плану дій для досягнення бажаних результатів. Визначено переваги й основні характеристики стратегічного планування (важливість, довгостроковість, прийнятність, системність, інструментальність). Окреслено ключові концепції в стратегічному плануванні – стратегічний намір і стратегічну відповідність. Зазначено бар'єри, що можуть заважати реалізації стратегії, і кроки щодо їх подолання.

Окреслено інструменти вдосконалення вміння стратегічного планування, основним із яких є практична участь персоналу організації у відповідних

семінарах, тренінгах і майстерках, що дозволяє розвинути практичні вміння й навички розроблення стратегічних планів, поліпшити колективну роботу, згуртувати колектив, актуалізувати знання персоналу організації в галузі стратегічного планування, налагодити взаємодію з експертами.

Відзначено роль управлінської діагностики в процесі стратегічного планування розвитку освітньої організації, зокрема SWOT-аналізу, кваліметричних моделей. Доведено, що оцінка сильних і слабких сторін організації, можливостей та загроз докільля вимагає використання зручної для адміністрації форми – кількісних показників – для регулярного моніторингу.

Проведено SWOT-аналіз, який дозволив виявити недоліки та прогалини в діяльності освітньої організації, її сильні сторони й переваги, можливості стратегічного розвитку та загрози зовнішнього середовища.

За розробленою кваліметричною моделлю оцінки якості управлінських компетенцій керівника зі стратегічного розвитку освітньої організації, яка складається із критеріїв першого порядку (стратегічне мислення, управлінська відповідальність, лідерські якості, управління результативністю освітньої організації) і системи відповідних їм критеріїв другого порядку, встановлено достатній рівень керівника базового ЗЗСО.

Розроблено стратегічний план розвитку ЗЗСО на три роки із зазначенням цільових індикаторів діяльності. Окреслено можливі ризики і проблеми в процесі реалізації плану, передбачено шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: стратегічне планування, освітня організація, розвиток, стратегічний намір, стратегічна відповідність, кваліметрична модель, цільові індикатори діяльності.

Grechanyk Olena Yevhenivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Scientific Foundations of Management, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, St. Alchevskyh, 29, Kharkiv, 61002, tel.: (096) 1940-503, <https://orcid.org/0000-0002-4671-0724>

Kirychenko Svitlana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Principal of Municipal Institution «Kharkiv Lyceum № 89 Kharkiv City Council», St. Derevianka, 14-A, Kharkiv, 61103, tel.: (095) 345-83-38, <https://orcid.org/0000-0002-6976-8240>

Shlenova Maryna Hennadiivna PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Document Studies and Ukrainian Language, St. Vadyma Manka, 17, Kharkiv, 61070, tel.: (050) 945-72-82, <https://orcid.org/0000-0003-4297-6872>

STRATEGIC PLANNING OF EDUCATIONAL ORGANIZATION DEVELOPMENT

Abstract. The relevance of the mentioned problem is due to the recognition of the need for conscious management of changes, their prediction, regulation,

adaptation to external conditions that are constantly changing, because despite the full-scale invasion of the Russian Federation, reformation processes are taking place in the educational sphere of Ukraine aimed at achieving the level of the best world standards. Strategic planning of the activities of institution of general secondary education (IGSE) through innovative extrapolation of the world experience of strategic management, approbation and use can become a lever for the effective development of comprehensive general secondary education.

The essence of strategic planning has been clarified. It has been proven that strategic planning allows organizations to develop a road map for achieving a desired future state. It includes setting goals, assessing internal and external conditions, and developing an action plan to achieve the desired results. The advantages and main characteristics of strategic planning (importance, long-term, acceptability, systematicity, instrumentality) are determined. Key concepts in strategic planning - strategic intent and strategic fit - are outlined. The barriers that may hinder the implementation of the strategy and the steps to overcome them are indicated.

The tools for improving strategic planning skills are outlined, the main of which is the practical participation of the organization's staff in relevant seminars, trainings and workshops, which allows developing practical skills and skills in developing strategic plans, improving collective work, uniting the team, updating the knowledge of the organization's staff in the field of strategic planning, establish interaction with experts.

The role of management diagnostics in the process of strategic planning of the development of an educational organization, in particular SWOT-analysis, qualitative models, was noted. It has been proven that the assessment of the organization's strengths and weaknesses, opportunities and environmental threats requires the use of a form convenient for the administration - quantitative indicators - for regular monitoring.

A SWOT-analysis was carried out, which made it possible to identify shortcomings and gaps in the activity of the educational organization, its strengths and advantages, opportunities for strategic development and threats from the external environment.

According to the developed qualitative model for assessing the quality of managerial competencies of the head of the strategic development of an educational organization, which consists of first-order criteria (strategic thinking, managerial responsibility, leadership qualities, management of the effectiveness of an educational organization) and a system of corresponding second-order criteria, a sufficient level of the head of the basic IGSE has been established .

A three-year strategic plan for the development of IGSE has been developed, indicating target activity indicators. Possible risks and problems in the process of implementation of the plan are outlined, ways of solving them are provided.

Keywords: strategic planning, educational organization, development, strategic intent, strategic compliance, qualitative model, target activity indicators.

Постановка проблеми. Останнім часом, не дивлячись на повномасштабне вторгнення рф, в освітній царині відбуваються реформаційні

процеси, спрямовані на досягнення рівня найкращих світових стандартів. Загальна середня освіта як складова системи безперервної освіти України нині перебуває на етапі модернізації, пошуку шляхів розвитку як системи загалом, так і окремих ЗЗСО. Визнання необхідності свідомого управління змінами, їх передбачення, регулювання, пристосування до зовнішніх умов, які постійно змінюються, прискорює процес оновлення методів і форм роботи сучасних закладів освіти.

Отже, на цей час існує потреба в здійсненні стратегічного планування діяльності ЗЗСО шляхом інноваційної екстраполяції світового досвіду стратегічного менеджменту, апробації та використання, що може стати важелем для ефективного розвитку повної загальної середньої освіти в умовах нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що нормативно-правові засади управління стратегічним розвитком ЗЗСО зазначено в законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про інноваційну діяльність»; у Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. Аналіз наукових джерел засвідчив, що теоретичним засадам стратегічного планування та його місцю в системі управління присвятили праці такі вітчизняні науковці, як В. Григоращ, Г. Дмитренко, Л. Даниленко, Г. Єльнікова, Л. Карамушка, Є. Кайлюк, Л. Калініна, А. Кравченко, В. Маслов, О. Мармаза та інші. Проте доцільним залишається розгляд проблеми стратегічного планування розвитку організації в умовах викликів, кризи, нестабільної економіки, воєнного стану.

Мета статті – обґрунтувати особливості стратегічного планування розвитку освітньої організації за нестабільних умов і за результатами діагностики окреслити стратегію розвитку ЗЗСО.

Виклад основного матеріалу. Слово «стратегія» має своє коріння в давньогрецькому слові «strategos» і буквально перекладається як «мистецтво генерала». У сфері підприємництва стратегія є вичерпним комплексним планом, спрямованим на досягнення місії компанії, її цілей і бачення. Іншими словами, стратегія – це системні дії, спрямовані на досягнення конкретних цілей компанії, які здійснюють менеджери на всіх рівнях.

Сутність стратегії компанії полягає в інтеграції організаційних дій та розумному розподіленні ресурсів у межах організаційного середовища з метою досягнення визначених цілей. При цьому важливо усвідомлювати, що рішення не приймаються в ізоляції, і будь-яка дія компанії викликає реакцію з боку співробітників, клієнтів, постачальників або конкурентів, тому необхідно враховувати можливі або фактичні реакції інших учасників ринку.

Стратегія також може бути визначена як «загальний напрямок, обраний компанією та її відділами для досягнення очікуваного результату в майбутньому. Таким чином, стратегія є результатом ретельного процесу стратегічного планування» [1].

Стратегічне планування, у свою чергу, є процесом, за допомогою якого організації визначають свої пріоритети, розподіляють ресурси та розробляють дії для досягнення конкретних цілей. Цей процес сприяє формуванню місії

та бачення організації, оцінюванню її сильних і слабких сторін, а також встановленню цілей та розробленню стратегій для їх досягнення.

До переваг стратегічного планування науковці відносять такі: підвищена ясність щодо місії та бачення організації; краще розуміння сильних і слабких сторін організації; фокусування на пріоритетних видах діяльності; налагоджені комунікативні процеси в організації; здатність приймати обґрунтовані рішення щодо розподілу ресурсів; значна й суттєва відповідальність перед зацікавленими сторонами (партнери, замовники тощо); здатність адаптуватися до обставин, що постійно та швидко змінюються; розвинута організаційна ідентичність та наявність бренду; збільшена ймовірність досягнення бажаних результатів; підвищення морального духу персоналу та відданості цілям організації.

Організації можуть використовувати стратегічне планування для підвищення своєї ефективності, особливо некомерційні організації, якими в переважній більшості є ЗЗСО. Для досягнення успіху такі організації мають чітко визначити свої цілі та завдання, розпоряджатися доступними ресурсами та враховувати зовнішні фактори, що можуть вплинути на їхню діяльність. Це розуміння служить основою для ефективного стратегічного планування.

Ми погоджуємося з думкою колег [1, 2, 3], що стратегічне планування дозволяє організаціям розробити дорожню карту досягнення бажаного майбутнього стану. Воно включає встановлення цілей, оцінювання внутрішніх та зовнішніх умов, а також розроблення плану дій для досягнення бажаних результатів. У разі правильного використання стратегічного планування організація може підвищити свою ефективність, зокрема освітня організація – підвищити якість освіти й освітньої діяльності, розкривши свою мету, визначивши головні пріоритети й оптимально розподіливши обмежені ресурси.

Суттєвими характеристиками стратегічного планування, на нашу думку, є такі, як-от: важливість (топ-менеджери мають розуміти, що без стратегії важко передбачити конкретне майбутнє); довгостроковість (компанії мають відслідковувати інновації в програмах, продуктах, послугах, методах виробництва та перспективних сегментах ринку для їхнього майбутнього впровадження); прийнятність (стратегія формується з урахуванням можливої поведінки співробітників, клієнтів, постачальників і конкурентів); системність (стратегія є конкретно сформульованою дорожньою картою компанії, визначаючи загальну місію, бачення та напрямок діяльності організації, мета стратегії – максимізувати сильні сторони компанії та мінімізувати сильні сторони конкурентів); інструментальність (стратегія визначає, як компанія планує пристосовуватися до змін у середовищі та використовувати свої ресурси для досягнення стратегічних цілей).

Отже, можна визначити, що стратегія є розширеним планом дій компанії, який встановлює її цілі, місію та бачення. Вона визначає напрямок розвитку організації, конкретні цілі для досягнення, а також внесок, який

компанія прагне зробити для акціонерів, клієнтів та суспільства загалом.

Стратегічний намір компанії є важливою частиною стратегії, який визначає бачення менеджерів того, чому було створено підприємство, чому воно існує зараз і чому має існувати у майбутньому, за умови збереження конкурентних переваг. Цей намір допомагає визначити, які конкретні кроки потрібно зробити в певний момент для досягнення успіху в майбутньому.

Стратегічний намір, по суті, визначає, як компанія використовує свій ресурсний потенціал і ключові компетенції для досягнення амбіційних цілей, які можуть здатися важкими у конкурентному середовищі. Він спрямовує розвиток стратегічних цілей та стимулює постановку завдань і орієнтирів, щоб всі компетенції організації працювали на максимальному рівні. Грамотно сформульований стратегічний намір допомагає утримувати фокус на основних пріоритетах і досягненні успіху в довгостроковій перспективі.

Стратегічний намір та стратегічна відповідність дійсно відрізняються та виступають як ключові концепції у стратегічному менеджменті.

Стратегічний намір дослідники тлумачать у такий спосіб:

- стратегічний намір покладається в основу того, чому підприємство існує та яке його бачення майбутнього;
- це виражає намір компанії створювати нові ресурси та формувати потенціал для майбутнього успіху;
- стратегічний намір орієнтований на творення та розвиток, визначаючи, чим і якою компанія хоче стати в майбутньому.

Стратегічна відповідність, навпаки, більше пов'язана з гармонізацією наявних ресурсів компанії та її взаємодією з бізнес-середовищем у теперішній момент. Це концепція, що визначає, як компанія використовує свої наявні ресурси та здібності для досягнення стратегічних цілей у поточний період.

Відтак стратегічний намір орієнтований на майбутнє, створення нових можливостей, тоді як стратегічна відповідність фокусується на оптимізації та ефективному використанні наявних ресурсів у сучасному контексті.

Реалізації стратегічного плану організації можуть заважати бар'єри, серед яких найпоширенішими є такі:

1) не визначено проблему. Перед тим як розробляти стратегію розв'язання проблеми, необхідно чітко визначити, у чому саме полягає проблема. Занадто часто організації поспішають до процесу планування, не вдаючись у детальний аналіз проблеми. Така ситуація призводить до розроблення стратегій, які не спрямовані на розв'язання конкретної проблеми;

2) не здійснено аналіз ситуації. Після визначення проблеми важливо проаналізувати ситуацію для якнайкращого розуміння контексту. Це включає оцінювання внутрішніх сильних і слабких сторін організації, а також зовнішніх можливостей та загроз, які можуть вплинути на неї. Без цієї інформації буде важко розробити ефективну стратегію;

3) не залучено до розв'язання проблеми необхідних людей. Стратегічне планування не може бути успішним, якщо воно відбувається

у вакуумі. Кращі плани формуються за участю різних зацікавлених сторін. Так, в освітній організації ними можуть бути педагогічні працівники, у т. ч. керівники структурних підрозділів, представники батьківської громадськості, здобувачі освіти, партнери ЗЗСО, громадські організації, із якими співпрацює шкільний колектив, керівники закладів освіти, із якими укладено угоди про співробітництво, стейкхолдери освітніх програм тощо. Залучення представників різних категорій до процесу розроблення стратегії розвитку гарантує всебічність стратегії та забезпечує участь усіх зацікавлених сторін;

4) складено нереалістичні плани та/або визначено нереалістичні терміни їх виконання. Важливо бути реалістами в розробленні стратегічного плану, зазначаючи досяжні цілі й завдання у визначені терміни, які враховують ресурси (людські, матеріальні, технічні, інформаційні тощо), доступні освітній організації. Якщо план надто амбітний чи нереалістичний, ймовірно, він зазнає невдачі;

5) не приділено увагу до вимірювання змін, що мають місце, не досліджено просунення та його чинники. Важливо мати діагностичний інструментарій, окреслити параметри, критерії, показники того чи іншого явища/процесу/результату, регулярно вимірювати прогрес. Без такого зворотного зв'язку важко коригувати стратегію та вносити необхідні зміни.

Отже, подолання зазначених бар'єрів важливо для налаштування організації на успіх у реалізації стратегічного плану. Деякі ключові кроки для подолання згаданих бар'єрів подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Кроки щодо подолання бар'єрів у стратегічному плануванні

Крок	Зміст діяльності
Чітке окреслення проблемного поля	Проведення детального аналізу проблеми та її кореневих причин; взяття до уваги різних точок зору внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін
Глибокий аналіз ситуації	Ретельна оцінка внутрішніх ресурсів, чинників та обставин, які можуть вплинути на стратегію; вивчення зовнішнього середовища для виявлення можливостей і загроз
Залучення ключових зацікавлених сторін	Проведення консультацій, фокус-груп та інших форм комунікації зі стейкхолдерами; забезпечення участі представників різних груп у процесі прийняття стратегічних рішень
Реалістичність у плануванні	Установлення реалістичних і досяжних цілей, які враховують наявні ресурси; розроблення чітких і конкретних стратегій, що відображають реальні можливості організації
Вимірювання й оцінювання прогресу	Визначення ключових показників продуктивності (KPI) та метрик успішності; регулярне вимірювання й оцінювання прогресу в реалізації стратегії
Управління змінами	Упровадження ефективної системи управління змінами для врахування реакції персоналу та адаптації до нових стратегічних напрямків
Взаємодія та комунікація	Підтримання ефективної комунікації всередині організації, щоб усі члени команди були залучені та поінформовані; забезпечення відкритості для обговорення проблем та ідей для їх розв'язання

Відповідальне та систематичне ставлення до згаданих аспектів управлінської діяльності допоможе підвищити шанси успішної реалізації стратегічного плану організації.

Ефективним інструментом удосконалення вміння щодо стратегічного планування є практична участь персоналу організації у відповідних семінарах, тренінгах і майстерках [4, 5, 6], що має декілька переваг:

- 1) розвиток практичних умінь і навичок: учасники отримують практичний досвід розроблення стратегічних планів, що поліпшує їхні знання й навички, можуть навчитися використовувати конкретні інструменти та методи стратегічного планування;
- 2) поліпшення колективної роботи: спільна участь у семінарах може сприяти командному розвитку та сприяти згуртованості колективу; уможливорює обговорення варіантів розв'язку проблеми й обмін ідеями, сприяє розумінню різних підходів до стратегічного планування;
- 3) актуалізація знань: учасники отримують доступ до актуальної інформації та тенденцій у галузі стратегічного планування; підвищення кваліфікації дозволяє тримати в полі зору інновації та кращі практики;
- 4) налагодження взаємодії з експертами: учасники можуть взаємодіяти з експертами в галузі стратегічного планування, отримуючи цінні поради й досвід, що може вплинути на вдосконалення стратегічних зусиль організації.

Уважаємо за необхідне додати, що в період нестабільної економічної обстановки в усьому світі підприємства й організації постійно мають проявляти такі якості, як стійкість, невразливість і надійність. Відтак їм необхідно ефективно реагувати на зовнішні зміни, не зупиняючи свою бізнес-діяльність або інший вид діяльності (освітню, наукову, виробничу тощо), а отже, майстерно вдосконалювати стратегію свого розвитку. Однак на практиці справи можуть мати інші відтінки. Проаналізувавши наявні матеріали із цієї теми [1-3, 7, 8], ми констатували недостатню увагу керівників різних рівнів до теорії та методології стратегічного розвитку. Отже, потрібно привертати увагу керівництва до цієї проблеми, роблячи певні кроки в процесі формування стратегічних ініціатив для досягнення успішного розвитку організації в умовах мінливої економіки, якою в тому числі є економіка в період воєнного стану.

У контексті стратегічного планування розвитку організації в умовах нестабільності, таких як воєнний стан у країні, відіграє ключову роль управлінська діагностика, що представляє собою комплексний аналіз внутрішніх можливостей і зовнішніх ресурсів компанії, спрямований на розуміння її реального стану, визначення сильних і слабких сторін організації, а також ідентифікацію стратегічних проблем. Головна мета управлінської

діагностики полягає в наданні інформації ключовим акціонерам, власникам, топ-менеджерам або іншим зацікавленим особам для прийняття стратегічних рішень. Об'єктом управлінської діагностики є суб'єкти господарювання; суб'єктом – той, хто безпосередньо виконує діагностику; предметом – виробничі процеси, що відбуваються на підприємстві (в освіті – освітній процес).

Науковці визначають управлінську діагностику як комплексний підхід [9-11], який включає два основних напрямки:

1) аналіз оточення організації (зовнішнє середовище): цей напрямок орієнтований на вивчення зовнішніх факторів, які можуть впливати на діяльність організації. До таких факторів можуть належати економічні, соціокультурні, політичні, технологічні й інші аспекти довкілля. Мета – зрозуміти зміни та тенденції, що відбуваються на ринку та взяти їх до уваги в процесі розроблення стратегій і рішень;

2) аналіз організації із середини (внутрішнє середовище): цей напрямок орієнтований на вивчення внутрішніх аспектів організації, таких як структура, культура, ресурси, процеси та ефективність управління. Мета – визначити сильні та слабкі сторони організації, а також ідентифікувати можливості для вдосконалення та розвитку.

Ці два напрямки доповнюють один одного і дозволяють отримати повний обсяг інформації для прийняття управлінських рішень та розроблення стратегій, особливо в умовах нестабільного середовища, яким є воєнний стан у країні.

У стратегічному менеджменті вихідною точкою управлінської діагностики є процес визначення та виявлення проблем, зокрема в зовнішньому середовищі. Основна мета діагностики зовнішнього середовища полягає в ідентифікації потенційних можливостей і нейтралізації загроз, які це середовище може створити. Тому перш за все необхідно визначити «зрізи» як у макросередовищі, так і в структурі бізнес-середовища підприємства, включаючи галузеві та конкурентні зрізи, які є важливими для успішної функціональності та розвитку підприємства. Далі, за допомогою інструмента стратегічного управління – SWOT-аналізу – проводять оцінку виявлених чинників довкілля. SWOT-аналіз допомагає визначити загрози й можливості зовнішнього середовища, а також сильні та слабкі сторони організації. Після складання списку SWOT-факторів важливо встановити відносини між ними, і для цього можна використовувати кореляційний SWOT-аналіз. У процесі виявлення ключових факторів, що впливають на функціонування та розвиток підприємства, рекомендовано використовувати експертний метод парних порівнянь [12]. Це дозволяє визначити головні чинники, які мають найбільший вплив та домінуючу роль у контексті діагностики зовнішнього середовища підприємства.

Дослідження відповідності стратегії підприємства факторам довкілля є ключовим етапом діагностики системи управління, бо вони дозволяють, насамперед, проаналізувати якість наявної стратегії. Стратегія розвитку, у цьому контексті, включає економічний аспект як найбільш інформативний. У межах цього аспекту доцільність та ефективність стратегічних заходів розглядають як невід'ємні характеристики сталого розвитку підприємства в довгостроковій перспективі.

Зосередження на економічних аспектах стратегії передбачає важливість вивчення не тільки поточної ситуації, але й динаміки в довгостроковому плані. Такий аналіз включає:

1) тенденції та зміни факторів зовнішнього середовища: дослідження, які фактори в середовищі можуть зазнати змін та як це впливає на стратегію підприємства;

2) функціональні можливості підприємства: визначення та оцінка можливостей підприємства з точки зору його функціональних зон.

Важливо враховувати, що аналіз зовнішнього середовища слід проводити в динаміці, щоб виявити та оцінити не тільки поточні, але й майбутні тенденції. Це включає вивчення впливу цих тенденцій на систему управління підприємством, а також адаптацію стратегії до змін у довкіллі для забезпечення сталого розвитку.

Оцінка сильних і слабких сторін організації, можливостей та загроз довкілля вимагає використання зручної для адміністрації форми. Кількісні показники є дуже корисним інструментом для регулярного моніторингу, оскільки вони дозволяють визначати такі дані:

1) миттєві (оперативні) показники: ці показники відображають стан організації в конкретний момент часу. Вони можуть включати фінансові показники (наприклад, прибуток, обороти), ринкові частки, рівень клієнтської задоволеності та інші ключові параметри, які допомагають адміністрації зрозуміти поточний стан справ;

2) швидкість зростання показників: цей показник вказує на тенденції розвитку організації в часі. Якщо показники швидко зростають, це може свідчити про успішну стратегію та використання можливостей;

3) швидкість зростання одних показників щодо інших: порівняння темпів росту різних показників дозволяє адміністрації визначити пріоритети та визначити, які аспекти бізнесу можуть впливати на інші.

Ці кількісні показники відіграють важливу роль у формуванні загальної концепції ефективності діяльності підприємства. Вони дозволяють адміністрації оцінити ефективність поточної стратегії розвитку та визначити, наскільки організація відповідає змінам у зовнішньому середовищі.

Діагностика управління, проведена за різними методами аналізу бізнес-середовища, дозволяє оцінити ефективність реалізації стратегії розвитку

підприємства та зробити висновки щодо політики управління та компетентності топ-менеджерів.

Діагностику управлінської діяльності можна виконувати внутрішніми силами (внутрішня діагностика), залучаючи консалтингові компанії (зовнішня діагностика) або комбінувати обидва підходи (комбінований альянс своїх менеджерів та зовнішніх консультантів). Кожен із варіантів має свої переваги й недоліки, відрізняється за вартістю та можливими ризиками під час подальшої реалізації проєктів [13].

Під час проведення діагностики менеджменту важливо ідентифікувати основні причини негативного розвитку компанії та розробити реальний, довгостроковий план дій, спрямований на досягнення конкретних результатів. План слід детально обговорити із замовником компанії, а в разі необхідності внести зміни та доопрацювання. Важливо дотримувати принципу зворотного зв'язку під час виконання плану. Це допомагає замовникам у випадку потреби конкретизувати або змінювати свої дії, а виконавцям – набувати досвіду під час виправлення виробничих помилок і вдосконалення заходів і методів.

Підводячи загальні підсумки, можна зазначити, що ефективна діагностика управління має широкий спектр переваг. Вона підвищує безпеку в прийнятті рішень, сприяє стратегічно значущому розвитку як керівників, так і всього персоналу підприємства. Діагностика управління дозволяє формувати ефективну управлінську команду, підвищує справедливість і зрозумілість діяльності компанії, а також полегшує прийняття рішень щодо правонаступництва, кар'єри, рекрутингу та інших аспектів. Крім того, діагностичні методи надають величезний обсяг інформації, що відкриває можливості для моніторингу та аналізу розвитку організації загалом.

Базою нашого експериментального дослідження щодо вдосконалення стратегічного планування розвитку освітньої організації було обрано КЗ «Харківський ліцей № 89 Харківської міської ради». Відповідно до вище викладеного нами проведено два мікродослідження, які уможливають оцінити внутрішнє та зовнішнє середовище ліцею, управлінські компетенції керівника щодо здійснення стратегічного планування.

Так, предметом першого дослідження стало визначення сильних і слабких сторін у роботі ЗО. Ми скористувалися SWOT-аналізом – для виділення сильних і слабких сторін ліцею, можливостей його розвитку та загроз, що містяться в просторово-предметному оточенні (табл. 2).

Таблиця 2

Аналіз переваг і недоліків у роботі ліцею

Сильні сторони	Слабкі сторони
До воєнного часу перевагою ліцею була його близькість до лісу, що можливіло проведення спортивних та інших заходів у лісі в будь-яку пору року	Розташування ліцею: північний район міста, біля лісу. Цей район ближче від інших до північного кордону з рф. Зупинка метро в 20 хв пішої ходи
Якість кадрового забезпечення висока, потужний злагоджений колектив одноступенів, із яких 30 % мають педагогічні звання, 6 % – наукові ступені	Певна кількість педагогічних працівників (17 %) перебувають за кордоном або в інших регіонах країни. Це не впливає прямо на якість ОП, але вносить певний дисбаланс у роботу структур ліцею
Розгалужені міцні стосунки ЗО з іншими ЗО, культурно-мистецькими установами, ЗВО, науковими осередками	Зниження рівня виховної роботи за умов воєнного стану через перенавантаження, викликане онлайнним форматом освітнього процесу
Якісна дистанційна освіта, наявність якісного контенту дистанційних курсів з усіх навчальних предметів	Наявність індивідуальних освітніх траєкторій (ІОТ) здобувачів спостерігаємо тільки в 5 % здобувачів
Наявність переможців олімпіад, конкурсів різних рівнів серед здобувачів освіти та ПП, що підтверджують якість ліцейської освіти	Малорозвинуті стосунки із закордонними партнерами, невикористання академічної мобільності ПП і здобувачів освіти
Використання в ОП цифрових і комунікативних технологій, розгалужена соціальна мережа, сторінка ліцею у ФБ, Інстаграм, наявність офіційного сайту	Офіційний сайт створено на середньому рівні, перевантаженість рубриками та наявність несистематизованої інформації
Можливості	Загрози
Застосування соціальних мереж (Facebook, Instagram, Telegram та інші) для просування та піару ЗО та наданих ним освітніх послуг	Перманентні зміни в освіті, у нормативно-правовій базі освіти, освітні втрати через військовий конфлікт
Розширення кількості освітніх компонентів, що викладаються іноземними мовами	Відтік певної частини здобувачів освіти до інших регіонів країни або інших країн через військову агресію з боку рф
Наявність гарно облаштованого найпростішого укриття в ЗО, належне комп'ютерне забезпечення	Недостатній рівень фінансування освіти загалом і ліцею зокрема
Можливість широкого розповсюдження доробок у навчальній та виховній діяльності, видання наукової літератури в електронному форматі	Наявність проблем з електропостачанням, постачанням послуг інтернету
Високий рівень розвитку інформаційно-комунікативної компетентності в ПП, широке застосування цифрових сервісів в ОП	Зниження мотивації учасників ОП, низький емоційний стан
Високий рівень інноваційного потенціалу ПП, розвинута готовність працювати в інноваційному режимі	Нерозуміння стратегічних орієнтирів розвитку освітньої царини
Залучення здобувачів освіти та ПП до програм міжнародної мобільності, грантових проєктів	Втомленість, фізичне, морально-психологічне виснаження населення, особливо прифронтових територій, яким є м. Харків

Предметом другого мікродослідження стало діагностування управлінських компетенцій керівника ХЛ № 89 з фокусуванням на вміння й навички стратегічного проектування. Нами було використано кваліметричні засади та ідеї кваліметрії [7-11, 13], що уможливило розроблення кваліметричної моделі (табл. 3) і технології оцінювання. Коефіцієнт відповідності визначають за кожним критерієм другого порядку (КДП) за такою шкалою: 0 – показник відсутній; 0,25 – показник слабо виражений; 0,5 – показник недостатньо виражений; 0,75 – показник достатньо виражений; 1 – показник оптимально виражений.

Часткова оцінка КДП є добутком оцінки КДП та його вагомості; часткова оцінка критерію першого порядку (КПП) є добутком суми всіх часткових оцінок КДП і вагомості цього критерію.

Таблиця 3

**Оцінка управлінських компетенцій керівника
зі стратегічного планування розвитку**

Критерії першого порядку	Вагомість КПП	Критерії другого порядку	Вагомість КДП	Оцінка КДП	Часткова оцінка КДП	Часткова оцінка КПП
1	2	3	4	5	6	7
Стратегічне мислення керівника	0,32	Урахування зовнішніх і внутрішніх аспектів у розвитку освітньої організації (інтелектуальні ресурси, корпоративна культура тощо)	0,15	0,75	0,11	0,27
		Уміння знаходити можливості для розвитку ЗО	0,17	0,75	0,13	
		Уміння аналізувати економічну доцільність УР	0,19	0,5	0,1	
		Уміння прогнозувати ризики, передбачати можливі проблеми	0,21	1	0,21	
		Уміння ставити стратегічні цілі	0,28	1	0,28	
Управлінська відповідальність	0,24	Уміння приймати УР самостійно та нести за них відповідальність	0,26	1	0,26	0,19
		Уміння діяти ініціативно, розв'язувати наявні проблеми	0,32	0,75	0,24	
		Здатність ефективно працювати в умовах стресу, підвищеної емоційної напруги	0,22	0,75	0,16	
		Конструктивні вміння, уміння визнавати помилки та позбуватися їх	0,2	0,75	0,15	

1	2	3	4	5	6	7
Лідерські якості	0,21	Демонстрація впевненості, уміння легко вступати в контакт, привертати увагу до себе	0,23	0,75	0,17	0,18
		Уміння роз'яснювати стратегічні завдання ЗО	0,28	0,75	0,21	
		Уміння мотивувати, стимулювати до виконання організаційних завдань, впливати на людей	0,24	1	0,24	
		Уміння працювати на засадах партисипативного підходу, вибудувати партнерські взаємини	0,25	1	0,25	
Управління результативністю освітньої організації	0,23	Планування довгострокової діяльності (понад 3 роки)	0,22	0,75	0,16	0,18
		Аналізування ефективності роботи структурних підрозділів ЗО, їх виробничих можливостей	0,18	0,75	0,13	
		Уміння створювати єдине інформаційне поле для всіх учасників ОП	0,12	1	0,12	
		Уміння оперативно перебудовувати роботу залежно від потреб	0,17	0,75	0,13	
		Уміння пропонувати нові ідеї та рішення щодо оптимізації діяльності	0,31	0,75	0,23	
К заг.						0,82

Загальна оцінка управлінських компетенцій керівника зі стратегічного планування виражається середньо виваженою арифметичною залежністю:

$$K_{\text{заг.}} = K_1 + K_2 + K_3 + K_4, \text{ де } K_1, K_2, K_3, K_4 - \text{ часткові оцінки КПП (1).}$$

Рівень розвитку управлінських компетенцій встановлюють за такою шкалою: $0 < O_{\text{заг.}} \leq 0,5$ – критичний; $0,5 < O_{\text{заг.}} \leq 0,65$ – недостатній; $0,65 < O_{\text{заг.}} \leq 0,7$ – середній; $0,7 < O_{\text{заг.}} \leq 0,89$ – достатній; $0,89 < O_{\text{заг.}} \leq 1$ – високий.

Отже, встановлено, що рівень управлінських компетенцій керівника з урахуванням його стратегічних умінь і навичок становить 0,82, що відповідає достатньому рівню. Це дає можливість стверджувати, що керівник здатний розробляти й реалізовувати плани стратегічного розвитку освітньої організації, визначаючи завдання кожної ланки, вчасно вносячи корективи в наявні плани з огляду на стан економіки, політики, фінансові ризики та проблеми тощо. Керівник має розвинутий інноваційний потенціал, вибудовує взаємини співпраці з підлеглими, мотивує їх до виконання стратегічних завдань, які в разі необхідності може пояснити. Відтак актуальним є розроблення стратегічного плану розвитку ХЛ № 89.

Стратегічна мета: забезпечити позитивну динаміку розвитку ліцею як відкритої інноваційної системи, конкурентоздатної й орієнтованої на

підготовку особистості ліцеїста – патріота, громадянина, професіонала, носія культури, який легко адаптується до сучасних життєвих ситуацій.

Стратегічні завдання:

- забезпечення якості ліцейської освіти, яка відповідає сучасним освітнім стандартам, шляхом модернізації змісту освіти та її технологізації;
- удосконалення інформаційного, кадрового, методичного, наукового, матеріально-технічного забезпечення ОП та розвиток сучасної інфраструктури ліцею;
- створення умов для розвитку талантів і здібностей здобувачів засобами ІОТ, змішаного навчання, організації позаурочної виховної діяльності тощо;
- диджиталізація ліцейської освіти й розширення єдиного інформаційного простору ЗЗСО;
- створення інноваційної моделі збагачення духовної культури педагога як основи підвищення професійної майстерності вчителя й упровадження її в практику роботи ЗЗСО;
- підвищення якості управління ЗЗСО, розвиток форм державно-громадського управління ОП;
- підвищення конкурентоспроможності ліцею на ринку освітніх послуг;
- забезпечення системного використання розвивальних і здоров'язберігальних освітніх технологій у навчальній і виховній діяльності;
- розвиток міжнародного співробітництва, академічної мобільності ПП і здобувачів шляхом участі в міжнародних заходах, програмах, використанні грантів.

Термін упровадження: 3 роки.

Етапи впровадження:

- 1-й – концептуально-діагностичний (січень – травень 2024);
- 2-й – теоретико-організаційний (серпень – грудень 2024);
- 3-й – практико зорієнтований (січень 2025 – травень 2026);
- 4-й – рефлексивно-результативний (вересень – грудень 2026).

Основним механізмом реалізації програми стратегічного розвитку ліцею визначено мініпроекти: «Управління інноваціями», «Моніторинг», «Виховна діяльність».

Із метою відстеження результативності управлінської діяльності з реалізації стратегічного плану розвитку ліцею нами запропоновано систему цільових індикаторів діяльності (КРІ), що мають визначатися щорічно за результатами звіту керівника ЗЗСО. Цільові індикатори містять вимоги та цільові орієнтири до ОП, зокрема до результатів навчальної та виховної діяльності здобувачів, до педагогічної діяльності вчителів, діяльності керівної ланки управління (таблиця 4).

Таблиця 4

Цільові індикатори управлінської діяльності

№ з/п	Цільові індикатори діяльності ЗЗСО	Терміни досягнення	Механізми перевірки
1	2	3	4
1	Збільшення частки навчальних годин, протягом яких викладання освітніх компонентів здійснюється іноземними мовами	За підсумками н. р. частка має складати: 2023/2024 н. р. – не менше 1 %; 2024/2025 н. р. – не менше 2 %; 2025/2026 н. р. – не менше 3 %	Офіційна звітність
2	Збільшення кількості здобувачів повної загальної середньої освіти, які брали участь у програмах міжнародної академічної мобільності	Частка здобувачів не менше: на 01 серпня 2024 року – 1 %; на 01 серпня 2025 року – 2 %; на 01 серпня 2026 року – 3 %	Офіційна звітність, підтвердження про отримані кредити ECTS під час навчання
3	Збільшення кількості навчальних курсів для дистанційного навчання на платформі HUMAN	Щорічне збільшення має складати 1% до попереднього року	Офіційна звітність
4	Входження ХЛ № 89 до Топ кращих ЗЗСО м. Харкова	До 31.12.2025	Офіційна стат. звітність
5	Збільшення контингенту здобувачів повної загальної середньої освіти на рівнях від початкового до старшого	Щорічно + 3 %	Щорічна звітність
6	Збільшення кількості ОП	Щорічно + 1	Щорічна звітність
7	Збільшення кількості угод із ЗВО щодо проходження на базі ліцею всіх видів практик здобувачами вищої освіти	Кількість угод: 2024 – 3; 2025 – 5; 2026 – 7	Угоди про співпрацю
8	Збільшення кількості науково-практичних заходів на базі ЗЗСО з міжнародною участю	до 31.12.2024 – 3; до 31.12.2025 – 4; до 31.12.2026 – 5	Щорічна звітність
9	Збільшення кількості учнів – учасників олімпіад, конкурсів різних рівнів тощо	до 31.12.2024 – 24; до 31.12.2025 – 26; до 31.12.2026 – 30	Щорічна звітність
10	Збільшення кількості учнів, які є переможцями спортивних змагань різних рівнів	до 31.12.2024 – 5; до 31.12.2025 – 10; до 31.12.2026 – 15	Щорічна звітність
11	Збільшення кількості учнів і вчителів, задіяних у волонтерському русі	до 31.12.2024 – 15; до 31.12.2025 – 25; до 31.12.2026 – 45	Щорічна звітність
12	Збільшення кількості реалізованих соціальних проєктів	+ 3% щорічно від попереднього року	Програми розвитку
13	Збільшення кількості проєктів з національно-патріотичного виховання	+ 5% щорічно від попереднього року	Плани виховної діяльності
14	Збільшення кількості моніторингових досліджень якості управління ЗО	до 31.12.2024 – 15; до 31.12.2025 – 20; до 31.12.2026 – 25	Проєкт «Моніторинг»
15	Збільшення кількості заходів щодо запобігання надзвичайним ситуаціям та з питань цивільного захисту населення	до 31.12.2024 – 10; до 31.12.2025 – 12; до 31.12.2026 – 14	Плани роботи, звіти про виконання

1	2	3	4
16	Збільшення кількості заходів щодо формування культури здорового способу життя	до 31.12.2024 – 26; до 31.12.2025 – 36; до 31.12.2026 – 50	План роботи мед частини та класних керівників, звіти про роботу
17	Збільшення кількості наукових публікацій ПП	до 31.12.2024 – 4; до 31.12.2025 – 6; до 31.12.2026 – 10	Звіти про освітню діяльність
18	Збільшення кількості документів в е-бібліотеці	+ 10% щорічно від попередньої кількості	Звіт про роботу бібліотеки
19	Збільшення кількості авторських свідоцтв ПП, що слугують підтвердженням права на об'єкти інтелектуальної власності	+ 2 свідоцтва щорічно	Звіт про освітню діяльність
20	Збільшення кількості запроваджених інновацій в ОП та управлінську діяльність	+ 1% щорічно	Звіти керівників структурних підрозділів

Розроблений стратегічний план розвитку ХЛ № 89 був наданий для обговорення та оцінювання педагогічному, батьківському, учнівському колективам та експертам (керівники ЗЗСО Шевченківського району ХМР), отримав схвальну оцінку, був затверджений після обговорення й внесення коректив.

Проте необхідно звертати увагу в ході реалізації стратегічного плану на ризики та виклики, що можуть виникнути в процесі впровадження, зокрема:

- зміни в освітньому змісті, спричинені військово-політичними трансформаціями у сфері освіти;
- недостатній фінансовий ресурс для втілення ключових аспектів плану розвитку;
- спад мотивації серед ПП, батьків і здобувачів щодо впровадження стратегічного плану розвитку;
- втрата впродовж трьох років актуальності окремих пріоритетних напрямків;
- неповне розуміння частини батьківської громадськості стратегічних завдань розвитку ліцею.

Нами запропоновано шляхи розв'язання можливих проблем, як-от:

- внесення змін і доповнень до плану розвитку;
- розроблення й упровадження спеціальних програм, із урахуванням ІОТ здобувача;
- залучення додаткових фінансових ресурсів із позабюджетних джерел;
- упровадження додаткових заходів для морального й матеріального стимулювання учасників ОП;
- збільшення прозорості діяльності ліцею, акцентування уваги на роботі педагогічного колективу в соціальних мережах, на офіційному сайті та у формі звіту керівника ЗЗСО перед громадськістю.

Висновки. Отже, у ході дослідження нами уточнено сутність стратегічного планування, його переваги та характеристики, зазначено бар'єри, що можуть заважати реалізації стратегії, і кроки щодо їх подолання; окреслено інструменти вдосконалення вміння стратегічного планування, відзначено роль управлінської діагностики в процесі стратегічного планування розвитку освітньої організації. За результатами діагностики (SWOT-аналіз, оцінка управлінських компетенцій зі стратегічного планування розвитку за розробленою кваліметричною моделлю) розроблено стратегічний план розвитку ЗЗСО із зазначенням цільових індикаторів діяльності. Окреслено можливі ризики і проблеми в процесі реалізації плану, передбачено шляхи їх розв'язання.

Перспективи подальшої діяльності вбачаємо в застосуванні методів маркетингового аналізу освітнього середовища закладу освіти, маркетингових стратегій розвитку за умов нестабільності та невизначеності.

Література:

1. Дмитренко Г. А. Стратегічний менеджмент: цільове управління освітою на основі кваліметричного підходу: навч. посіб. Київ : МАУП, 1996. 140 с.
2. Кайлюк Є. М., Андрєєва В. В., Гриненко В. В. Стратегічний менеджмент: навч. посіб. Харків : ХНАМГ, 2010. 279 с.
3. Мармаза О. І. Стратегічний менеджмент. Харків : Планета-Прінт, 2015. 103 с.
4. Ягупов В.В., Свистун В. І., Кришталь М. А., Король В. М. Управлінська культура і компетентність керівників як системна психолого-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія : «Педагогічні та психологічні науки»*. 2013. № 4 (96). С. 291-301.
5. Becker B. E., Huselid M. A., Ulrich S. D. The HR Scorecard. Linking People, Strategy and Performance. Boston : Harvard Business School Press, 2001.
6. Powell M. Human resource management practices in Japan. *Merici*. 2016. Vol. 2. Pp. 77-90.
7. Григораш В. В. Організація діяльності керівника школи. Харків : Основа, 2011. 224 с.
8. Темченко О. В. Теоретичні аспекти моделювання в системі управління якістю освіти. *Забезпечення якості освіти: підходи, моделі, механізми реалізації* / За заг. ред. Т. М. Хлебнікової. Харків : ХНПУ ; «Мірта», 2019. С. 27-38.
9. Klebnikova T. Personally-oriented approach to the formation of the new ukrainian school teacher. *Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School*: monograph (колективна монографія). Prague, OKTAN PRINT s.r.o., 2020. P. 133-155.
10. Єльнікова Г. В. Основи адаптивного управління. Харків : Основа, 2004.
11. Григораш О. В. Акмеологічна оцінка управлінської культури керівника закладу освіти. *Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи* : колект. моногр. Харків : ХНПУ, 2020. С. 255-260.
12. Сойма С. Ю., Гречаник О. Є., Темченко О. В. Інноваційні підходи до теоретико-методологічних засад сутності менеджменту. *Наукові перспективи. Серія : Економіка*. Київ, 2022. № 11 (29). С. 234-243. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/3016>. DOI: 10.52058/2708-7530-2022-11(29).
13. Гречаник О. Є., Григораш В. В. Організація внутрішнього аудиту в закладі загальної середньої освіти. Харків : Основа, 2019. 144 с.

References:

1. Dmytrenko, H. A. (1996). *Stratehichnyi menedzhment: tsilove upravlinnia osvitoiu na osnovi kvalimetrychnoho pidkhodu: navch. posib.* [Strategic management: target management of education based on the qualitative approach: teaching. manual]. Kyiv : MAUP, 140 [in Ukrainian].
2. Kailiuk, Ye. M., Andrieieva, V. V., & Hrynenko, V. V. (2011). *Stratehichnyi menedzhment: navch. posib.* [Strategic management: teaching. manual]. Kharkiv: KhNAMH, 279 [in Ukrainian].
3. Marmaza, O. I. (2015). *Stratehichnyi menedzhment* [Strategic management]. Kharkiv: Planeta-Print, 103 [in Ukrainian].
4. Yahupov, V.V., Svystun, V. I., Kryshtal, M. A., & Korol, V. M. (2013). *Upravlinska kultura i kompetentnist kerivnykiv yak systemna psykholoho-pedahohichna problema* [Managerial culture and competence of managers as a systemic psychological and pedagogical problem]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriiia : «Pedahohichni ta psykholohichni nauky» – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: "Pedagogical and psychological sciences"*, 4 (96), 291-301 [in Ukrainian].
5. Becker, B. E., Huselid, M. A., & Ulrich, S. D. (2001). *The HR Scorecard. Linking People, Strategy and Performance.* Boston: Harvard Business School Press [in English].
6. Powell, M. (2016). *Human resource management practices in Japan.* *Merici*, 2, 77-90 [in English].
7. Grygorash, V. V. (2011). *Orhanizatsiia diialnosti kerivnyka shkoly* [Organization of the activities of the head of the school]. Kharkiv : Osнова, 224 [in Ukrainian].
8. Temchenko, O. V. (2019). *Teoretychni aspekty modeliuvannia v systemi upravlinnia yakistiu osvity* [Theoretical aspects of modeling in the education quality management system]. *Zabezpechennia yakosti osvity: pidkhody, modeli, mekhanizmy realizatsii / Za zah. red. T. M. Khliebnikovoï – Ensuring the quality of education: approaches, models, implementation mechanisms / Edit. T. M. Khlebnikova.* Kharkiv: KhNPU; «Mirta», 27-38 [in Ukrainian].
9. Klebnikova, T. (2020). *Personally-oriented approach to the formation of the new ukrainian school teacher. Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School: monograph / Edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina.* Prague: OKTAN PRINT s.r.o., 133-155 [in English].
10. Yelnykova, H. V. (2004). *Osnovy adaptivnoho upravlinnia* [Basics of adaptive management]. Kharkiv: Osнова [in Ukrainian].
11. Hryhorash, O. V. (2020). *Akmeolohichna otsinka upravlinskoï kultury kerivnyka zakladu osvity* [Acmeological evaluation of the management culture of the head of the educational institution]. *Osvita doroslykh: svitovi tendentsii, ukraïnski realii ta perspektyvy – Adult education: global trends, Ukrainian realities and prospects.* Kharkiv: KhNPU, 255-260 [in Ukrainian].
12. Soima, S. Yu., Grechanyk, O. Ye., & Temchenko, O. V. (2022). *Innovatsiini pidkhody do teoretyko-metodolohichnykh zasad sutnosti menedzhmentu* [Innovative approaches to the theoretical and methodological foundations of the essence of management]. *Naukovi perspektyvy. Seriiia : Ekonomika – Scientific perspectives. Series: Economy.* Kyiv, 11 (29), 234-243. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/3016>. DOI: 10.52058/2708-7530-2022-11(29) [in Ukrainian].
13. Grechanyk, O., & Grygorash, V. (2019). *Orhanizatsiia vnutrishnoho audytu v zakladi zahalnoi serednoi osvity* [Organization of an internal audit in an institution of general secondary education] : monograph. Kharkiv : Osнова, 144 [in Ukrainian].

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-413-420](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-413-420)

Дуфенюк Оксана Михайлівна кафедра кримінального процесу та криміналістики, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0001-6529-4036>

Коць Данило Вікторович аспірант, кафедра менеджменту, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0001-6838-3499>

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ОЦІНЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ: ВПЛИВ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей ключових аспектів процесу оцінювання управління змінами на підприємстві. Доведено, що ключова суть системи управління змінами на підприємстві полягає у її структурованому підході до переходу окремих осіб, команд та організацій з поточного стану у бажаний майбутній стан. Визначено, що за допомогою ретельної оцінки підприємства можуть виявити непередбачені несприятливі наслідки змін, такі як збільшення експлуатаційних витрат, зниження продуктивності чи незадоволеність клієнтів. Встановлено, що система управління змінами займає ключове місце в контексті забезпечення фінансової безпеки підприємства, оскільки вона допомагає адаптуватися до зовнішніх та внутрішніх викликів, які можуть мати вплив на безпеку. Виокремлено ключові потреби в оцінюванні управління змінами на підприємстві. Визначено етапи оцінювання системи управління змінами на сучасному підприємстві. Доведено, що система управління змінами відіграє ключову роль у забезпеченні плавного переходу підприємства до чогось нового, зводячи до мінімуму збої та опір і одночасно максимізуючи безпекову ефективність та результативність процесу змін. Визначено, що оцінка управління змінами допомагає ідентифікувати загрози, які можуть виникнути внаслідок впровадження змін. Доведено, що суб'єкти фінансової безпеки зацікавлені в стабільності та прогнозованості діяльності підприємства. Оцінка системи управління змінами дозволяє забезпечити, що зміни впроваджуються з урахуванням фінансової стабільності та зменшенням фінансових ризиків, тим самим підвищуючи довіру суб'єктів. Визначено основні засади, які характеризують вплив результатів оцінювання управління змінами на роботу суб'єктів фінансової безпеки підприємства.

Ключові слова: управління підприємством, управління змінами, оцінювання управління змінами, фінансова безпека підприємства

Dufeniuk Oksana Mykhailivna Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-6529-4036>

Kots Danylo Viktorovych Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-6838-3499>

KEY ASPECTS OF THE CHANGE MANAGEMENT EVALUATION PROCESS: IMPACT ON THE FINANCIAL SECURITY OF THE ENTERPRISE

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of key aspects of the change management evaluation process in the enterprise. It is proven that the key essence of the change management system at the enterprise lies in its structured approach to transitioning individuals, teams, and organizations from their current state to a desired future state. It is determined that through careful evaluation, enterprises can identify unforeseen adverse effects of changes, such as increased operational costs, decreased productivity, or customer dissatisfaction. It is established that the change management system occupies a key place in the context of ensuring the financial security of the enterprise, as it helps to adapt to external and internal challenges that can impact security. The key needs in the evaluation of change management at the enterprise are highlighted. The stages of evaluating the change management system in a modern enterprise are defined. It is proven that the change management system plays a key role in ensuring a smooth transition of the enterprise to something new, minimizing disruptions and resistance while simultaneously maximizing the security effectiveness and efficiency of the change process. It is determined that evaluating change management helps to identify threats that may arise as a result of implementing changes. It is proven that subjects of financial security are interested in the stability and predictability of the enterprise's activities. Evaluating the change management system ensures that changes are implemented considering financial stability and reducing financial risks, thereby increasing the trust of the subjects. The main principles that characterize the impact of the results of change management evaluation on the work of subjects of financial security of the enterprise are identified.

Keywords: enterprise management, change management, change management evaluation, financial security of the enterprise

Постановка проблеми. Процес оцінки управління змінами є невід'ємним компонентом забезпечення фінансової безпеки підприємства, насамперед тому, що він забезпечує системний підхід до оцінки ефективності

та впливу ініціатив щодо змін. Відтак, ця оцінка має вирішальне значення з кількох причин. По-перше, це дозволяє підприємствам оцінити, чи досягли зміни намічених цілей, які часто включають фінансові цілі, такі як економія витрат, збільшення доходів або підвищення прибутковості. Оцінюючи результати за заздалегідь заданими показниками, організації можуть визначити фінансові наслідки змін, обґрунтувати інвестиції в ініціативи щодо змін та визначити галузі для подальшого покращення. Цей цикл зворотного зв'язку необхідний для вдосконалення стратегії та тактики, забезпечення ефективного розподілу ресурсів та запобігання дорогим помилкам, які можуть поставити під загрозу фінансову безпеку в цілому. За допомогою ретельної оцінки підприємства можуть виявити непередбачені несприятливі наслідки змін, такі як збільшення експлуатаційних витрат, зниження продуктивності чи незадоволеність клієнтів. Раннє виявлення цих проблем дозволяє своєчасно вжити заходів, що коригують, мінімізувати фінансові ризики і сформувати належне безпекове середовище. Такий запобіжний підхід до управління ризиками має важливе значення для підтримки фінансової безпеки в гіпердинамічному середовищі функціонування сучасних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти забезпечення фінансової безпеки підприємства, розкривалися в працях таких вчених Петренко Н.В., Серьогіна С.С., Дмитрієва Ю.В., Новака А.М., Ноніка В.В., Костенка Д.В., Тараненко О.П., Наумчук К.М., Попченко Т.П., Швидкого Я.Ю., Ризак Я.В., Білецького А.В., Гудкова Д.В., Дем'янчук В.А., Михайленка Д.Г., Трепака В.М., Шимон О.М., Біленка О.А., Богаченка С.І., Бондаренко О.С., Заяць Б.Р., Левчук А.О. та ін. Однак низка теорій і концепцій щодо врахування системи управління змінами, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей ключових аспектів процесу оцінювання управління змінами на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Ключова суть системи управління змінами на підприємстві полягає у її структурованому підході до переходу окремих осіб, команд та організацій з поточного стану у бажаний майбутній стан. Основна мета такої системи – здійснити зміни таким чином, щоб звести до мінімуму опір працівників та витрати для організації, одночасно максимізуючи безпекову ефективність зусиль щодо змін [1-2]. При цьому, слід розуміти, що управління змінами має значення для підприємства з кількох причин. По-перше, це полегшує ухвалення нових змін усередині самого підприємства, гарантуючи, що всі зацікавлені сторони будуть адекватно поінформовані та готові до змін [3-4]. Це допомагає зменшити будь-які потенційні збої у роботі. По-друге, це допомагає спрямувати існуючі ресурси у новий напрямок забезпечення фінансової безпеки. Таке узгодження має вирішальне значення для підтримки або підвищення рівня продуктивності під час та після перехідного періоду. Більше того, добре реалізована система

управління змінами може значно підвищити ймовірність успіху ініціативи щодо змін, оскільки вона враховує як технічні, так і людські аспекти змін (табл.1).

Таблиця 1

Етапи оцінювання системи управління змінами на сучасному підприємстві

№	Етапи	Характеристика
1	Планування оцінювання	На цьому етапі визначаються основні цілі оцінювання, вибираються методи та інструменти збору даних, а також розробляється детальний план проведення оцінювання. Важливо заздалегідь визначити, які аспекти системи управління змінами будуть аналізуватися, наприклад, ефективність комунікацій, ступінь залучення співробітників, а також здатність системи адаптуватися до зовнішніх викликів
2	Збір інформації	На другому етапі проводиться збір необхідної інформації для аналізу системи управління змінами. Це може включати анкетування, інтерв'ю з ключовими зацікавленими сторонами, аналіз документації, фокус-групи тощо. Збір даних дозволяє отримати об'єктивну картину функціонування системи управління змінами на підприємстві
3	Аналіз отриманих даних	Після збору інформації настає етап аналізу, під час якого оцінюється ефективність системи управління змінами. Аналіз дозволяє ідентифікувати сильні сторони системи, а також області, які потребують удосконалення або корекції
4	Розробка рекомендацій	На основі аналізу формуються конкретні рекомендації щодо оптимізації системи управління змінами. Це може включати пропозиції щодо покращення процесів комунікації, збільшення залучення співробітників у процес змін, впровадження нових інструментів для кращого управління змінами та інше
5	Впровадження та моніторинг	Останній етап передбачає впровадження розроблених рекомендацій та постійний моніторинг їх ефективності

Слід зауважити, що оцінювання системи управління змінами для підприємства необхідна з кількох причин. Відтак, такого роду процес надає уявлення про ефективність використовуваних стратегій та практик даного типу управління. Ця оцінка може виявити сильні сторони та визначити області, які потребують поліпшення, що дозволить вжити цільових заходів, які можуть підвищити загальний рівень успіху ініціатив щодо змін. По-друге, оцінка системи управління змінами допомагає виміряти вплив змін на співробітників, включаючи рівень їхньої залученості, рівень впровадження та опір змінам. Ця інформація має вирішальне значення для коригування підходів до управління змінами для кращого задоволення потреб суб'єктів безпеки. Понад те, суть оцінювання системи управління змінами також у її здатності сприяти розвитку безпекової культури постійного вдосконалення. Регулярно оцінюючи ефек-

тивність методів управління змінами, сучасне підприємство може адаптувати свої стратегії до внутрішнього і зовнішнього середовища, що змінюється, гарантуючи, що вона залишиться гнучкою і реагує на нові виклики. Постійна оцінка та адаптація є ключем до підтримки довгострокового безпекового потенціалу (табл.2).

Таблиця 2

Ключові потреби в оцінюванні управління змінами на підприємстві

№	Потреба	Характеристика
1	Виявлення та аналіз загроз	Оцінка управління змінами допомагає ідентифікувати загрози, які можуть виникнути внаслідок впровадження змін. Це дозволяє розробити ефективні стратегії їх мінімізації або уникнення
2	Потреба в адаптивності	Адаптивність до зовнішніх та внутрішніх змін є ключовою для підтримання конкурентоспроможності. Оцінка управління змінами дозволяє визначити, наскільки добре підприємство адаптується до нових викликів і можливостей
3	Потреба суб'єктів фінансової безпеки	Суб'єкти фінансової безпеки зацікавлені в стабільності та прогнозованості діяльності підприємства. Оцінка системи управління змінами дозволяє забезпечити, що зміни впроваджуються з урахуванням фінансової стабільності та зменшенням фінансових ризиків, тим самим підвищуючи довіру суб'єктів
4	Потреба в оптимізації	Оцінювання управління змінами дозволяє виявити недоліки в процесах та використанні ресурсів, що відкриває шляхи для їх оптимізації та підвищення загальної ефективності підприємства

Система управління змінами займає ключове місце в контексті забезпечення фінансової безпеки підприємства, оскільки вона допомагає адаптуватися до зовнішніх та внутрішніх викликів, які можуть мати вплив на безпеку. Здатність ефективно управляти змінами дозволяє підприємству швидко реагувати на ринкові коливання, регуляторні зміни, технологічні нововведення та зміни у споживацьких перевагах, що забезпечує підтримку конкурентоспроможності та зниження ризиків втрати доходів. Крім того, адекватне управління змінами може запобігти виникненню внутрішніх проблем та загроз, таких як зниження ефективності внутрішніх процесів, які також можуть негативно впливати на фінансові показники підприємства. Відтак, оцінювання системи управління змінами має прямий вплив на рівень фінансової безпеки підприємства, оскільки дозволяє виявити слабкі місця та

загрози у процесі впровадження змін. Це, в свою чергу, надає можливість своєчасно коригувати стратегії та підходи, знижуючи імовірність фінансових втрат [5-7]. Регулярна оцінка ефективності системи управління змінами допомагає забезпечити, що процеси адаптації до нових умов ведуться з мінімальними затратами та високою ефективністю, що є ключовим фактором зміцнення фінансової безпеки. Таким чином, систематичне оцінювання та оптимізація управління змінами стає не тільки інструментом для ефективного впровадження змін, але й засобом забезпечення фінансової безпеки підприємства [8-10].

Виокремимо ключові засади, які характеризують вплив результатів оцінювання управління змінами на роботу суб'єктів фінансової безпеки підприємства (рис.1).

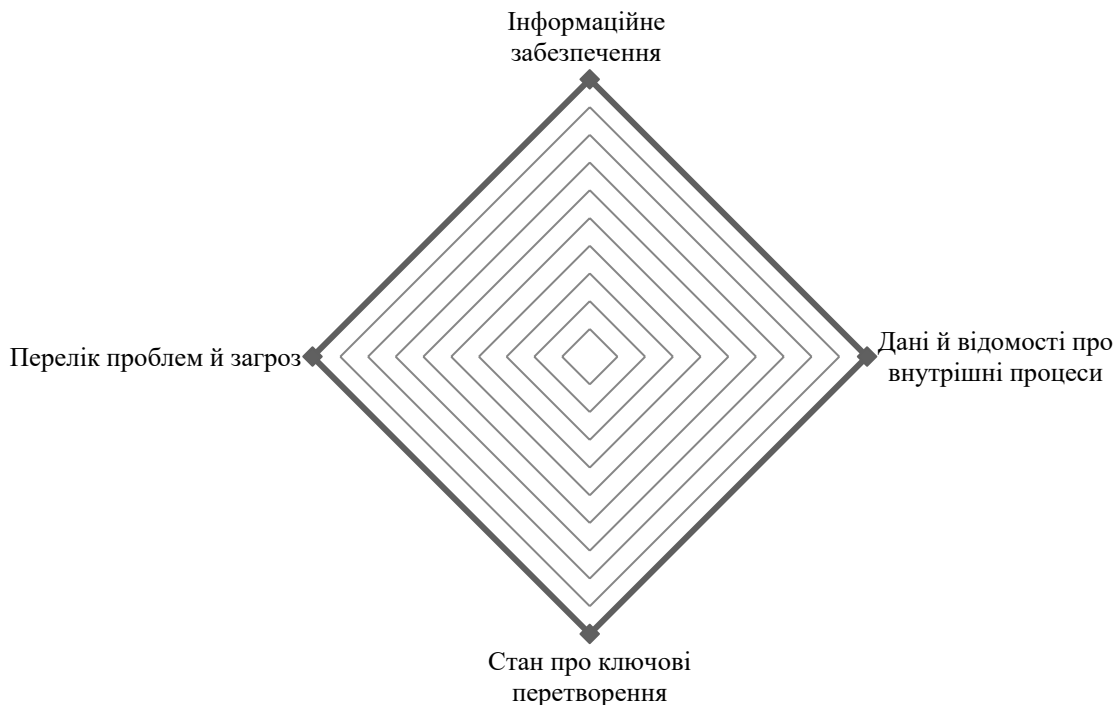

Рис.1. Ключові засади, які характеризують вплив результатів оцінювання управління змінами на роботу суб'єктів фінансової безпеки підприємства

Підсумовуючи, можна сказати, що система управління змінами відіграє ключову роль у забезпеченні плавного переходу підприємства до чогось нового, зводячи до мінімуму збої та опір і одночасно максимізуючи безпекову ефективність та результативність процесу змін. Оцінка цієї системи має вирішальне значення для розуміння її впливу, підвищення її ефективності та розвитку культури постійного вдосконалення, тим самим підвищуючи здатність даної відкритої соціально-економічної системи успішно долати перетворення таким чином, щоб не страждав й рівень фінансової безпеки.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що управління змінами — структурований підхід до переведення окремих осіб, команд та організацій із поточного стану у бажане майбутнє — відіграє вирішальну роль у забезпеченні фінансової безпеки підприємства. Відтак, цей процес впливає на фінансову безпеку кількома способами, починаючи з пом'якшення ризиків, пов'язаних із змінами. Коли підприємство впроваджує зміни, будь то процеси, технології або структури, воно стикається з ризиком збоїв, які можуть призвести до фінансових втрат. Проте, саме ефективне управління змінами усуває ці ризики завчасно, плануючи та впроваджуючи зміни таким чином, щоб звести до мінімуму збої у роботі. Підготовляючи співробітників до змін, забезпечуючи сумісність систем та плавну адаптацію процесів, організація може уникнути дорогих простоїв, втрати продуктивності та потенційної втрати доходів, тим самим зберігаючи поточний рівень фінансової безпеки. Крім того, управління змінами сприяє фінансовій безпеці підприємства за рахунок підвищення його адаптивності та конкурентоспроможності на ринку. У сьогоdnішньому гіпершвидкому мінливому бізнес-середовищі здатність адаптуватися до нових технологій, вимог ринку та змін у законодавстві має вирішальне значення для виживання та безпеки як такої. Завдяки ефективному управлінню змінами підприємства можуть забезпечити ефективно та дієво впровадження змін, що дозволяє їм отримувати вигоду з нових можливостей швидше, ніж конкуренти, які адаптуються повільніше. Це не тільки забезпечує конкурентну перевагу, але також відкриває нові потоки доходів та збільшує розмір прибутку, тим самим сприяючи фінансовій безпеці.

Література:

1. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 71-82.
2. Bhargava, M., Sharma, A., Mohanty, B., Lahiri, M.M. Moderating role of personality in relationship to financial attitude, financial behaviour, financial knowledge and financial capability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 6, 2022, pp. 1997-2006
3. Dudin, M., Burkaltseva, D., Reznikova, O., Betskov, A., Kilyaskhanov, H., Guk, O., & Zotova, S. The impact of conflict on economic security of the enterprise. *International Journal of Engineering and Technology (UAE)*, 7, 2018, 283–290.
4. Yap, R.J.C., Komalasari, F., Hadiansah, I. The effect of financial literacy and attitude on financial management behavior and satisfaction. *Bisnis & Birokrasi Journal*, 2018, 23(3): 3-5.
5. Tulchynska, S., Popelo, O., Pohrebniak, A., Borysenko, O., Redko, K., Koba, V. Innovative and investment activities of enterprises within eco-industrial parks in the circular economy context. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, 2023, pp. 79-89.
6. Parubets, O., Shyshkina, O., Sadchykova, I., Yevtushenko, Y., Tarasenko, A., Potseluiko, I. Dynamics of the development of the credit services market in the conditions of financial instability: A case of Ukraine. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 9, 2023, pp. 2733-2745

7. Zybareva, O., Shylepnytskyi, P., Krylov, D., Arefiev, S., Ozarko, K., Hryhorkiv, M. Management of business projects of the enterprise as a factor of increasing international competitiveness in the conditions of global sustainability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 7, 2022, pp. 2023-2032
8. Britchenko, I., Filyppova, S., Niekrasova, L., Chukurna, O., Vazov, R. The evaluation efficiency system of the sustainable development strategy of the enterprise in the decentralization conditions. *Economic Studies Journal*, 1, 2022: 118-138.
9. Dubyna, M., Verbivska, L., Kalchenko, O., Dmytrovska, V., Pilevych, D., Lysohor, I. The role of digitalization in ensuring the financial and economic security of trading enterprises under the conditions of external shocks. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 13, No. 5, 2023, pp. 821-833
10. Popelo, O., Shaposhnykov, K., Popelo, O., Hrubliak, O., Malysh, V., Lysenko, Z. The influence of digitalization on the innovative strategy of the industrial enterprises development in the context of ensuring the economic security. *International Journal of Safety and Security Engineering*, 2023, 13(1): 39-49.

References:

1. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. (2020). Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 71-82. [in English]
2. Bhargava, M., Sharma, A., Mohanty, B., Lahiri, M.M. (2022). Moderating role of personality in relationship to financial attitude, financial behaviour, financial knowledge and financial capability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 6, pp. 1997-2006 [in English]
3. Dudin, M., Burkaltseva, D., Reznikova, O., Betskov, A., Kilyaskhanov, H., Guk, O., & Zotova, S. (2018). The impact of conflict on economic security of the enterprise. *International Journal of Engineering and Technology (UAE)*, 7, 283-290. [in English]
4. Yap, R.J.C., Komalasari, F., Hadiansah, I. (2018). The effect of financial literacy and attitude on financial management behavior and satisfaction. *Bisnis & Birokrasi Journal*, 23(3): 3-5. [in English]
5. Tulchynska, S., Popelo, O., Pohrebniak, A., Borysenko, O., Redko, K., Koba, V. (2023). Innovative and investment activities of enterprises within eco-industrial parks in the circular economy context. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, pp. 79-89. [in English]
6. Parubets, O., Shyshkina, O., Sadchykova, I., Yevtushenko, Y., Tarasenko, A., Potseluiiko, I. (2023). Dynamics of the development of the credit services market in the conditions of financial instability: A case of Ukraine. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 9, pp. 2733-2745 [in English]
7. Zybareva, O., Shylepnytskyi, P., Krylov, D., Arefiev, S., Ozarko, K., Hryhorkiv, M. (2022). Management of business projects of the enterprise as a factor of increasing international competitiveness in the conditions of global sustainability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 7, pp. 2023-2032 [in English]
8. Britchenko, I., Filyppova, S., Niekrasova, L., Chukurna, O., Vazov, R. (2022). The evaluation efficiency system of the sustainable development strategy of the enterprise in the decentralization conditions. *Economic Studies Journal*, 1: 118-138. [in English]
9. Dubyna, M., Verbivska, L., Kalchenko, O., Dmytrovska, V., Pilevych, D., Lysohor, I. (2023). The role of digitalization in ensuring the financial and economic security of trading enterprises under the conditions of external shocks. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 13, No. 5, pp. 821-833 [in English]
10. Popelo, O., Shaposhnykov, K., Popelo, O., Hrubliak, O., Malysh, V., Lysenko, Z. (2023). The influence of digitalization on the innovative strategy of the industrial enterprises development in the context of ensuring the economic security. *International Journal of Safety and Security Engineering*, 13(1): 39-49. [in English]

УДК 658.815.9:005.7(075.8)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-421-433](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-421-433)

Залуцький Юрій Володимирович аспірант кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Карпінського, 2/4, к.102, м.Львів, 79000, тел.: (032) 258-32-59

Русин-Гриник Роман Романович доктор філософії, доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Карпінського, 2/4, к.102, м.Львів, 79000, тел.: (097) 951-74-13, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

Колодій Роман Володимирович аспірант кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Карпінського, 2/4, к.102, м.Львів, 79000, тел.: (032) 258-32-59, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ У СЕРЕДОВИЩІ МАРКЕТПЛЕЙСІВ

Анотація. Формування і розвиток креативного потенціалу торговельних підприємств у середовищі маркетплейсів вимагає інтеграції сучасних підходів та інноваційних стратегій. У статті розглянуто та охарактеризовано принципи формування і розвиток креативного потенціалу торговельних підприємств у середовищі маркетплейсів. Клеєнтоорієнтованість передбачає, що основним драйвером будь-яких інновацій та креативних рішень мають бути потреби та очікування клієнтів. Інноваційність стоїть у центрі стратегій розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств, особливо в контексті маркетплейсів, де конкуренція постійно зростає. Вона передбачає не лише запровадження нових товарів чи послуг, але й пошук новаторських підходів до ведення бізнесу, маркетингу, логістики та взаємодії з клієнтами. Гнучкість та адаптивність є життєво важливими характеристиками для торговельних підприємств, які прагнуть розвивати свій креативний потенціал у динамічному середовищі маркетплейсів. Ці якості дозволяють компаніям швидко реагувати на зміни у вимогах ринку, технологіях та споживацьких перевагах, адаптуючи свої стратегії, продукти та послуги відповідно до нових умов. Співпраця та партнерство передбачає, що шляхом взаємодії з партнерами, які мають доповнювальні компетенції або ресурси, компанії можуть значно розширити свої можливості для інновацій та креативного розвитку. Завдяки аналітиці даних компанії здатні ідентифікувати нові тенденції, визначати зміни у

споживацьких перевагах та адаптувати свої продукти та послуги відповідно до цих змін. Суттєвість та цінність пропозицій наголошує на необхідності створення унікальної торгової пропозиції, яка відрізняється від конкурентів і приваблює цільову аудиторію, забезпечуючи їм високу цінність. Сталість розвитку заснований на ідеї, що довгостроковий успіх компанії тісно пов'язаний з її здатністю сприяти збереженню навколишнього середовища, забезпечувати соціальну справедливість і економічне благополуччя для всіх зацікавлених сторін. Освіта та розвиток становлять основу для формування і розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств у середовищі маркетплейсів, надаючи співробітникам знання та навички, необхідні для інноваційного мислення та ефективної роботи.

Ключові слова: креативність, торговельне підприємництво, сталий розвиток, маркетплейси, інноваційність.

Zalutskiy Yuriy Volodymyrovych graduate student of the Department of Organizational Management, Lviv Polytechnic National University, St. Karpinsky, 2/4, room 102, Lviv, 79000, tel.: (032) 258-32-59

Rusyn-Hrynyk Roman Romanovych Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Environmental Expertise of Goods, Lviv Polytechnic National University, St. Karpinsky, 2/4, room 102, Lviv, 79000, tel.:(097) 951-74-13, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

Kolodiy Roman Volodymyrovych, graduate student of the Department of Organizational Management, Lviv Polytechnic National University, St. Karpinsky, 2/4, room 102, Lviv, 79000, tel.: (032) 258-32-59, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

PRINCIPLES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF COMMERCIAL ENTERPRISES IN THE ENVIRONMENT OF MARKETPLACES

Abstract. The formation and development of the creative potential of trading enterprises in the marketplace environment require the integration of modern approaches and innovative strategies. The article discusses and characterizes the principles of forming and developing the creative potential of trading enterprises in the marketplace environment. Client orientation implies that the main driver of any innovations and creative decisions should be the needs and expectations of clients. Innovation is at the heart of strategies for developing the creative potential of trading enterprises, especially in the context of marketplaces, where competition is constantly growing. It involves not only introducing new products or services but also seeking innovative approaches to business management, marketing, logistics,

and customer interaction. Flexibility and adaptability are vital characteristics for trading enterprises seeking to develop their creative potential in the dynamic marketplace environment. These qualities enable companies to quickly respond to changes in market demands, technologies, and consumer preferences, adapting their strategies, products, and services accordingly. Collaboration and partnership entail that through interacting with partners who have complementary competencies or resources, companies can significantly expand their opportunities for innovation and creative development. Through data analytics, companies can identify new trends, determine changes in consumer preferences, and adapt their products and services accordingly. The significance and value of offerings emphasize the need to create a unique value proposition that distinguishes itself from competitors and attracts the target audience, providing them with high value. Development sustainability is based on the idea that a company's long-term success is closely linked to its ability to contribute to environmental preservation, ensure social justice, and economic prosperity for all stakeholders. Education and development form the basis for the formation and development of the creative potential of trading enterprises in the marketplace environment, providing employees with the knowledge and skills necessary for innovative thinking and effective work.

Keywords: creativity, trade entrepreneurship, sustainable development, marketplaces, innovativeness.

Постановка проблеми. Проблема формування і розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств полягає в тому, як такі підприємства можуть створити та використовувати свої внутрішні ресурси, знання та ідеї для того, щоб інноваційно вирішувати завдання, що стоять перед ними. Креативний потенціал включає в себе здатність підприємства до генерації нових ідей, розробки оригінальних продуктів та послуг, а також до впровадження новаторських методів управління, маркетингу та стратегічного планування.

Серед основних аспектів проблеми можуть бути: стимулювання творчості серед персоналу (необхідно створити сприятливу атмосферу для розвитку та виявлення творчих здібностей співробітників. Це може включати проведення тренінгів та семінарів, спрямованих на розвиток креативності, а також створення механізмів стимулювання творчого процесу, наприклад, системи преміювання за ідеї), розробка інноваційних продуктів та послуг (підприємства повинні активно працювати над створенням унікальних пропозицій, які задовольняють потреби споживачів та відрізняються від конкурентів на ринку),

впровадження новаторських стратегій управління (необхідно розвивати гнучкі та адаптивні методи управління, які сприяють ефективному реагуванню на зміни в бізнес-середовищі та сприяють створенню інноваційного потенціалу), підтримка культури інновацій в організації (креативність та

інноваційність повинні стати не просто частиною стратегії підприємства, але й частиною його корпоративної культури. Це вимагає створення відкритого середовища, де працівники вільно діляться ідеями та відчуються підтримані в їхніх інноваційних зусиллях), ефективно управління змінами (підприємства повинні бути готові до впровадження змін у всіх аспектах своєї діяльності, щоб пристосуватися до нових вимог ринку та зберегти конкурентну перевагу). Загалом, успішне формування та розвиток креативного потенціалу торговельних підприємств вимагає комплексного підходу, який охоплює культурні, організаційні, стратегічні та управлінські аспекти діяльності компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем формування і розвитку креативного потенціалу торговельного підприємства займається багато науковців як вітчизняних, так і іноземних. Серед них варто відзначити: Zhu B., Ahamat H. [1], Akour I., Alnazzawi N., Alshurideh M., Almaiah M. A., Al Kurdi B., Alfaisal R. M., Salloum S. [2], Al-Adwan A. S., Al-Debei M. M., Dwivedi Y. K. [3], AlGhanboosi B., Ali S., Tarhini A. [4], Argilés-Bosch J. M., Ravenda D., Garcia-Blandón J. [5], Dove E. S. [6], Hulitt E., Vaughn R.B. [7], Michael Keen, Sajal Lahiri [8] та ін.. Проте досі залишається не достатньо вивченим питання формування та вибір принципів розвитку креативного потенціалу торговельного підприємства у середовищі маркетплейсів.

Мета статті. Визначити та охарактеризувати принципи формування і розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств в середовищі маркетплейсів.

Виклад основного матеріалу. Формування і розвиток креативного потенціалу торговельних підприємств у середовищі маркетплейсів вимагає інтеграції сучасних підходів та інноваційних стратегій. Ось декілька ключових принципів, які можуть сприяти досягненню цієї мети:

1. Клієнтоорієнтованість: Розробка та впровадження креативних рішень повинні враховувати потреби та очікування клієнтів. Вивчення поведінки користувачів на маркетплейсах може допомогти ідентифікувати їхні бажання та уподобання.

2. Інноваційність: Постійний пошук і впровадження інноваційних ідей і технологій є ключем до розвитку креативного потенціалу. Це може включати в себе використання передових технологій, таких як штучний інтелект, машинне навчання, блокчейн тощо.

3. Гнучкість та адаптивність: Здатність швидко адаптуватися до змін на ринку та нововведень є важливим фактором успіху. Торговельні підприємства повинні бути готовими до експериментів із новими підходами та моделями ведення бізнесу.

4. Співпраця та партнерство: Ефективна взаємодія з іншими учасниками маркетплейсів, включаючи постачальників, виробників і сервісні служби, може сприяти розвитку креативних рішень. Створення стратегічних партнерств і колаборацій може відкрити нові можливості для інновацій.

5. Аналітика даних: Використання аналітики даних для збору, аналізу та інтерпретації інформації про ринок, конкурентів і поведінку споживачів може допомогти в ідентифікації тенденцій та можливостей для креативних інновацій.

6. Суттєвість та цінність пропозиції: Розробка унікальних і цінних пропозицій для клієнтів, які вирізняють компанію на ринку і створюють додану вартість.

7. Сталість розвитку: Інтеграція принципів сталого розвитку у стратегію розвитку креативного потенціалу допомагає забезпечити довгострокову конкурентоспроможність та відповідальність перед суспільством.

8. Освіта та розвиток: Інвестування в навчання та розвиток персоналу для підвищення їх креативного потенціалу і здатності до інновацій.

Застосування цих принципів вимагає комплексного підходу та готовності до постійного самовдосконалення та інновацій. Важливо пам'ятати, що креативність і інновації не є одноразовими актами, а постійним процесом, що вимагає часу, ресурсів та відданості.

Розглянемо детальніше кожен з принципів. Так, клієнтоорієнтованість є фундаментальним принципом, який визначає підхід до формування і розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств в середовищі маркетплейсів. Цей принцип передбачає, що основним драйвером будь-яких інновацій та креативних рішень мають бути потреби та очікування клієнтів. Зусилля підприємства концентруються на розумінні того, що саме важливо для споживача, які проблеми вони хочуть вирішити за допомогою продуктів або послуг, що пропонує компанія. Врахування думок і побажань клієнтів стимулює розвиток нових ідей та підходів, які можуть бути втілені у життя для покращення клієнтського досвіду. Зосередження на клієнтоорієнтованості дозволяє підприємствам бути більш гнучкими та адаптивними до змінних умов ринку, адже розуміння потреб клієнтів сприяє швидкому виявленню трендів та змін у споживацьких перевагах. Такий підхід вимагає від компаній не лише збору та аналізу даних про клієнтів, але й активного спілкування з ними, використання зворотного зв'язку для постійного вдосконалення продуктів і сервісів. Ефективне застосування цього принципу може значно підвищити лояльність клієнтів, адже вони відчують, що їхні потреби та бажання є пріоритетом для компанії. Розвиток креативного потенціалу в контексті клієнтоорієнтованості передбачає не тільки впровадження нововведень, які здатні задовольнити вже відомі потреби споживачів, але й антиципацію їх майбутніх бажань. Це стимулює підприємства ідентифікувати неочевидні можливості для інновацій, що можуть забезпечити їм конкурентні переваги на ринку. Таким чином, клієнтоорієнтованість не просто сприяє задоволенню поточних потреб споживачів, але й відкриває шлях для розробки принципово нових продуктів і послуг, які можуть змінити ринкову гру. У сукупності, клієнтоорієнтованість як принцип формування і розвитку

креативного потенціалу торговельних підприємств створює сильну основу для інноваційного розвитку, забезпечуючи глибоке розуміння ринку та здатність ефективно реагувати на його зміни. Це допомагає підприємствам не тільки виживати, але й процвітати в динамічному і конкурентному середовищі маркетплейсів.

Інноваційність стоїть у центрі стратегій розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств, особливо в контексті маркетплейсів, де конкуренція постійно зростає. Вона передбачає не лише запровадження нових товарів чи послуг, але й пошук новаторських підходів до ведення бізнесу, маркетингу, логістики та взаємодії з клієнтами. Підприємства, які активно впроваджують інновації, здатні не тільки випереджати конкурентів, але й краще відповідати на змінювані потреби ринку та споживачів. Основа інноваційності полягає в культурі експериментування, відкритості до нових ідей і готовності ризикувати. Розвиток креативного потенціалу через інновації вимагає від компаній створення середовища, в якому співробітники не бояться висловлювати нестандартні ідеї та пропонувати рішення, що виходять за рамки звичайного. Це сприяє генерації унікальних концепцій, які можуть бути трансформовані в інноваційні продукти або послуги. Інноваційність також передбачає постійне вивчення та впровадження новітніх технологій. У сучасному цифровому світі це може означати інтеграцію штучного інтелекту, блокчейну, великих даних та інших передових технологій у роботу маркетплейсів. Такий підхід не тільки покращує оперативні процеси, але й забезпечує більш персоналізований досвід для клієнтів. Важливою складовою інноваційності є також здатність швидко адаптуватися до змін у ринкових умовах. Це означає гнучке переглядання та коригування бізнес-моделей у відповідь на нові виклики та можливості. Підприємства, які вміють швидко реагувати на ринкові тенденції та адаптуватися, мають кращі шанси на успіх у довгостроковій перспективі. Інноваційність також передбачає розуміння того, що не всі нововведення мають стати успішними. Важливим елементом інноваційної культури є прийняття невдач як цінного досвіду, з якого можна винести уроки та ідеї для майбутніх успіхів. Це стимулює постійний розвиток та пошук нових шляхів для вдосконалення. На завершення, інноваційність в середовищі маркетплейсів не обмежується лише розвитком продуктів чи послуг. Вона охоплює всі аспекти бізнесу, від процесів виробництва до способів доставки, маркетингу та обслуговування клієнтів. Підприємства, що вбудовують інноваційність у свою ДНК, здатні створювати значну вартість для своїх клієнтів та забезпечити собі стійке місце на ринку.

Гнучкість та адаптивність є життєво важливими характеристиками для торговельних підприємств, які прагнуть розвивати свій креативний потенціал у динамічному середовищі маркетплейсів. Ці якості дозволяють компаніям швидко реагувати на зміни у вимогах ринку, технологіях та споживацьких перевагах, адаптуючи свої стратегії, продукти та послуги відповідно до нових

умов. У сучасному світі, де зміни відбуваються з неймовірною швидкістю, здатність до адаптації може стати вирішальним фактором успіху або невдачі. Гнучкість передбачає можливість підприємства модифікувати свої бізнес-моделі, процеси та продукти без значних витрат чи затримок. Це означає, що компанії повинні бути готові до експериментів, постійного оновлення своїх пропозицій та пошуку нових ринкових ніш. Адаптивність, у свою чергу, вимагає від компаній розвитку здатності передбачати майбутні тенденції та зміни, що дозволяє їм бути на крок попереду конкурентів. У контексті маркетплейсів, де конкуренція постійно зростає, гнучкість та адаптивність можуть допомогти торговельним підприємствам швидко впроваджувати інноваційні маркетингові стратегії, оптимізувати логістичні ланцюжки та надавати високий рівень обслуговування клієнтів. Такий підхід сприяє не тільки збереженню існуючих клієнтів, але й привабленню нових, відкриваючи шлях до розширення ринкової частки. Адаптація до нових технологій є ще одним аспектом гнучкості та адаптивності. Використання сучасних цифрових інструментів, таких як штучний інтелект, машинне навчання та блокчейн, може підвищити ефективність бізнес-операцій та забезпечити краще розуміння потреб клієнтів. Такі технології дозволяють торговельним підприємствам адаптуватися до змінних умов ринку з більшою легкістю. Гнучкість та адаптивність також мають велике значення в управлінні ланцюгами поставок. Уміння швидко відповідати на зміни в попиті, оптимізувати запаси та ефективно управляти логістикою є ключовими для забезпечення високого рівня задоволеності клієнтів. Це, у свою чергу, вимагає від підприємств володіння даними в реальному часі та здатності швидко приймати рішення. Наостанок, культура гнучкості та адаптивності в організації може значно підсилити її креативний потенціал. Створення середовища, в якому співробітники відчують себе вільними експериментувати і пропонувати нові ідеї, сприяє інноваційному мисленню. Така атмосфера не тільки покращує внутрішні процеси, але й сприяє розвитку нових продуктів та послуг, які відповідають змінним потребам ринку. Таким чином, гнучкість та адаптивність не лише допомагають торговельним підприємствам виживати у викликах сучасного ринку, але й використовувати ці виклики як можливості для росту та розвитку.

Співпраця та партнерство є ключовими елементами для формування і розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств у середовищі маркетплейсів, оскільки вони забезпечують доступ до нових ресурсів, знань та ринків. Цей принцип передбачає, що шляхом взаємодії з партнерами, які мають доповнювальні компетенції або ресурси, компанії можуть значно розширити свої можливості для інновацій та креативного розвитку. Партнерство може виникати між різноманітними організаціями, включаючи постачальників, виробників, дослідницькі інституції, стартапи, а також урядові та некомерційні організації. Взаємодія з постачальниками дає

торговельним підприємствам можливість покращувати якість продукції та знижувати витрати, що, в свою чергу, позитивно впливає на конкурентоспроможність та інноваційність. Співпраця з виробниками може сприяти розробці ексклюзивних товарів, що відповідають специфічним потребам клієнтів маркетингових компаній. Через партнерство з дослідницькими інституціями та стартапами, компанії мають доступ до передових технологій та інноваційних рішень, які можуть бути впроваджені в їх бізнес-моделі. Також, співпраця з урядовими та некомерційними організаціями може допомогти торговельним підприємствам краще розуміти регуляторні вимоги та соціальні тренди, а також розробляти стратегії соціальної відповідальності, що зміцнює їхню репутацію та залученість споживачів. Співпраця і партнерство не тільки сприяють розвитку нових продуктів або послуг, але й відкривають шляхи до нових ринків та сегментів клієнтів, розширюючи горизонти збуту. Ефективне партнерство вимагає чіткого розуміння цілей та очікувань обох сторін, а також розвитку довірчих відносин, що базуються на прозорості та взаємній вигоді. Для досягнення цього, компанії мають вести відкрите спілкування, регулярно оцінювати ефективність співпраці та адаптувати стратегії партнерства згідно зі змінами у бізнес-середовищі чи ринкових умовах. Партнерство також сприяє обміну знаннями та досвідом між організаціями, що може призвести до крос-індустріальних інновацій, коли ідеї або технології з однієї галузі знаходять успішне застосування в іншій. Такий обмін сприяє глибшому розумінню різних аспектів бізнесу та стимулює креативний пошук рішень для складних викликів. Враховуючи все вищесказане, співпраця та партнерство відіграють вирішальну роль у формуванні і розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств. Ці стратегії не просто допомагають підприємствам адаптуватися до швидкозмінного ринкового середовища, але й створюють стійку основу для інноваційного зростання, відкриваючи нові можливості для розвитку бізнесу та підвищення його конкурентоспроможності.

Аналітика даних відіграє ключову роль у формуванні та розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств, особливо в контексті маркетингових компаній, де динамічність ринку та поведінка споживачів постійно змінюються. Цей принцип базується на систематичному зборі, обробці та аналізі даних з метою отримання інсайтів, які можуть вплинути на прийняття рішень і стратегічне планування. Завдяки аналітиці даних компанії здатні ідентифікувати нові тенденції, визначати зміни у споживацьких перевагах та адаптувати свої продукти та послуги відповідно до цих змін. Використання аналітики даних дозволяє торговельним підприємствам оптимізувати свої асортименти, ціноутворення та маркетингові стратегії, роблячи їх більш відповідними до поточних ринкових умов. Це також сприяє підвищенню ефективності ланцюгів постачання та управління запасами, оскільки підприємства можуть краще прогнозувати попит і уникати надлишку або

дефіциту товарів. Аналіз великих даних допомагає виявляти закономірності та зв'язки, які не очевидні для людського ока, надаючи можливість для креативного підходу до розробки нових продуктів або послуг. Іншим важливим аспектом є можливість персоналізації досвіду споживачів. Зібрані та аналізовані дані дозволяють компаніям краще розуміти потреби та очікування своїх клієнтів, пропонуючи їм товари та послуги, які найбільше відповідають їхнім перевагам. Така персоналізація не тільки збільшує задоволеність клієнтів, але й сприяє зростанню лояльності та повторних продажів. Водночас, аналітика даних сприяє підвищенню конкурентоспроможності торговельних підприємств шляхом оптимізації маркетингових кампаній. Аналіз ефективності різних каналів збуту та рекламних повідомлень дозволяє компаніям інвестувати в найбільш вигідні стратегії, мінімізуючи витрати і максимізуючи ROI. Окрім того, використання аналітичних інструментів може допомогти у виявленні та запобіганні потенційним ризикам, пов'язаним з фінансовими операціями та безпекою даних. Забезпечення безпеки даних та їх конфіденційності є ще одним важливим аспектом, на який слід звернути увагу при роботі з аналітикою даних. Врахування етичних міркувань та дотримання законодавства щодо захисту особистих даних є обов'язковим для підтримки довіри клієнтів. Таким чином, аналітика даних відіграє стратегічну роль у розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств, надаючи їм інструменти для глибшого розуміння ринку, оптимізації своєї діяльності та створення інноваційних рішень, які відповідають змінюваним вимогам споживачів.

Суттєвість та цінність пропозиції є вирішальними аспектами для формування і розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств, особливо в контексті маркетингових місць, де конкуренція є високою. Цей принцип наголошує на необхідності створення унікальної торгової пропозиції (УТП), яка відрізняється від конкурентів і приваблює цільову аудиторію, забезпечуючи їм високу цінність. Суттєвість пропозиції полягає в її здатності задовольнити конкретні потреби або вирішити проблеми клієнтів, роблячи її незамінною у їхньому повсякденному житті або бізнесі. Для того, щоб пропозиція була суттєвою, підприємства повинні глибоко зрозуміти своїх клієнтів, включаючи їхні переваги, поведінку та потреби. Це вимагає постійного аналізу ринку та збору зворотного зв'язку від споживачів, щоб адаптувати і оптимізувати пропозицію відповідно до їх очікувань. Цінність пропозиції, з іншого боку, визначається не тільки її якістю та унікальністю, але й здатністю надавати клієнтам позитивний досвід, що виходить за рамки основного продукту або послуги. Унікальна торгова пропозиція повинна бути чітко сформульована та легко зрозуміла для потенційних покупців, щоб вони могли швидко ідентифікувати переваги, які вони отримують, обравши саме цю пропозицію. Торговельні підприємства повинні використовувати інноваційні підходи та креативні ідеї, щоб їхня пропозиція виділялася на тлі інших і

стимулювала покупців до дії. Крім того, важливо, щоб цінність пропозиції була виражена не лише через фізичні характеристики продукту чи послуги, але й через емоційне сприйняття бренду клієнтами. Це може включати створення позитивних асоціацій з брендом, побудову довгострокових відносин зі споживачами та забезпечення високого рівня задоволеності клієнтів. Розвиток креативного потенціалу через суттєвість і цінність пропозиції також вимагає від підприємств готовності до експериментів, тестування нових ідей та підходів, щоб постійно вдосконалювати свою пропозицію. Це дозволяє компаніям залишатися гнучкими та адаптивними до змін у ринкових умовах та споживацьких перевагах. Врешті-решт, суттєвість та цінність пропозиції є основою для створення стійкої конкурентної переваги в середовищі маркетплейсів. Підприємства, які зосереджуються на цих принципах, можуть не тільки залучити більше клієнтів, але й забезпечити їхню лояльність та підтримку на довгий термін.

Сталість розвитку є фундаментальним принципом для формування і розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств в середовищі маркетплейсів, підкреслюючи важливість ведення бізнесу з врахуванням екологічних, соціальних та економічних аспектів. Цей принцип заснований на ідеї, що довгостроковий успіх компанії тісно пов'язаний з її здатністю сприяти збереженню навколишнього середовища, забезпечувати соціальну справедливість і економічне благополуччя для всіх зацікавлених сторін. Впровадження принципу сталості в стратегію розвитку торговельних підприємств вимагає від них перегляду виробничих процесів, політики управління ланцюгами поставок, підходів до споживання ресурсів та взаємодії з клієнтами та співробітниками. Компанії повинні зосередитися на мінімізації впливу своєї діяльності на довкілля, зокрема через зниження викидів вуглецю, ефективне використання ресурсів та впровадження програм переробки. Соціальна складова сталості включає забезпечення гідних умов праці, підтримку рівності та інклюзивності, а також вклад в розвиток громад, де компанія веде свою діяльність. Такий підхід не тільки сприяє позитивному іміджу бренду, але й підвищує лояльність співробітників та клієнтів. Економічна сталість передбачає ведення бізнесу таким чином, щоб забезпечити його довгострокову прибутковість та зростання без шкоди для навколишнього середовища і суспільства. Це вимагає інвестицій в інноваційні технології, розвиток нових бізнес-моделей та пошук креативних рішень, які можуть знизити витрати, покращити ефективність та відкрити нові ринки. Сталість розвитку також означає розуміння та відповідальність за вплив, який торговельні підприємства мають на своїх споживачів та суспільство в цілому. Це включає розробку продуктів і послуг, які не тільки задовольняють потреби клієнтів, але й сприяють здоровому способу життя, освіті та добробуту. Врахування принципів сталого розвитку в діяльності маркетплейсів допомагає підприємствам будувати міцні, довгострокові відносини з клієнтами,

засновані на довірі та спільних цінностях. Такий підхід не лише зміцнює репутацію бренду, але й сприяє розвитку інновацій, оскільки компанії постійно шукають нові способи зменшення свого екологічного сліду та покращення впливу на суспільство. У підсумку, сталість розвитку є не просто етичним вибором для торговельних підприємств, а стратегічною необхідністю, яка відкриває шлях до інновацій, збільшує конкурентоспроможність та забезпечує довгостроковий успіх у мінливому світі.

Освіта та розвиток становлять основу для формування і розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств у середовищі маркетплейсів, надаючи співробітникам знання та навички, необхідні для інноваційного мислення та ефективної роботи. Цей принцип підкреслює важливість неперервного навчання та професійного розвитку в умовах швидкозмінного ринку, де нові технології, методи ведення бізнесу та споживацькі тенденції з'являються з величезною швидкістю. Забезпечення доступу до освіти та можливостей для розвитку дозволяє співробітникам підприємств постійно покращувати свої професійні здібності, адаптуватися до нових вимог ринку та ефективно реагувати на виклики сучасного бізнес-середовища. Це не лише сприяє особистісному зростанню кожного співробітника, але й зміцнює інноваційний потенціал і конкурентоспроможність самої компанії. Організація регулярних тренінгів, семінарів, вебінарів та інших освітніх заходів допомагає підтримувати високий рівень кваліфікації персоналу, ознайомлюючи їх з останніми досягненнями в галузі технологій, маркетингу, управління та інших ключових аспектах ведення бізнесу. Також важливим є заохочення самостійного навчання та саморозвитку, що може включати доступ до онлайн-курсів, літератури та інших ресурсів. Участь у професійних конференціях, виставках та інших заходах галузі дозволяє співробітникам не лише розширювати свої знання, але й налагоджувати зв'язки з колегами, обмінюватися досвідом та ідеями, що може стимулювати креативність та інноваційне мислення. Крім того, співпраця з освітніми та дослідницькими інституціями може відкрити нові можливості для розвитку спеціалізованих програм навчання, адаптованих під конкретні потреби підприємства. Важливою є також підтримка та розвиток лідерських якостей серед співробітників, оскільки лідери грають ключову роль у мотивації команди, впровадженні інновацій та веденні компанії через зміни. Розвиток лідерства включає не тільки навчання управлінським навичкам, але й розвиток емоційного інтелекту, здатності до критичного мислення та вміння ефективно спілкуватися. Застосування принципу освіти та розвитку у стратегії підприємства не тільки збільшує його креативний потенціал, але й забезпечує адаптацію до швидко змінюваного ринкового середовища, дозволяючи компанії випереджати конкурентів та задовольняти зростаючі вимоги клієнтів.

Формування та розвиток креативного потенціалу торговельних підприємств у маркетплейсах вимагає від них впровадження комплексного

підходу, що включає клієнтоорієнтованість, інноваційність, гнучкість та сталість розвитку. Це забезпечує підприємствам конкурентну перевагу, адаптивність до ринкових змін та зростання лояльності клієнтів. Такий підхід сприяє не тільки виживанню компаній у динамічному середовищі, але й підкреслює їхню роль як інноваторів та лідерів у галузі.

Висновки. На основі аналізу принципів формування і розвитку креативного потенціалу торговельних підприємств у середовищі маркетплейсів доведено, що інтеграція клієнтоорієнтованості, інноваційності, гнучкості та адаптивності, співпраці та партнерства, аналітики даних, суттєвості та цінності пропозиції, сталості розвитку, а також освіти та розвитку в стратегію бізнесу є ключовими для досягнення успіху в динамічному та конкурентному середовищі маркетплейсів. Аргументовано, що ці принципи сприяють не лише покращенню інноваційної активності та креативності підприємства, але й забезпечують його стійкість та адаптованість до змінних умов ринку, підвищуючи конкурентоспроможність та лояльність клієнтів. Обґрунтовано, що систематичне застосування цих принципів дозволяє торговельним підприємствам не тільки виживати в умовах високої конкуренції, але й активно розвиватися, випереджаючи потреби ринку та встановлюючи нові стандарти для інновацій та клієнтського сервісу.

Література:

1. Zhu, B., & Ahamat, H. (2023). The Role of E-commerce Adoption in Enhancing Regulatory Compliance in Information Systems of Foreign Investment Management in Malaysia - A Moderating Effect of Innovation Management. *Journal of Information Systems Engineering and Management*, 8(3), 21797. <https://doi.org/10.55267/iadt.07.13611>.
2. Akour, I., Alnazzawi, N., Alshurideh, M., Almaiah, M. A., Al Kurdi, B., Alfaisal, R. M., & Salloum, S. (2022). A Conceptual Model for Investigating the Effect of Privacy Concerns on E-Commerce Adoption: A Study on United Arab Emirates Consumers. *Electronics*, 11(22), 3648. <https://doi.org/10.3390/ELECTRONICS11223648>.
3. Al-Adwan, A. S., Al-Debei, M. M., & Dwivedi, Y. K. (2022). E-commerce in high uncertainty avoidance cultures: The driving forces of repurchase and word-of-mouth intentions. *Technology in Society*, 71, 102083. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.102083>.
4. AlGhanboosi, B., Ali, S., & Tarhini, A. (2023). Examining the effect of regulatory factors on avoiding online blackmail threats on social media: A structural equation modeling approach. *Computers in Human Behavior*, 144, 107702. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2023.107702>.
5. Argilés-Bosch, J. M., Ravenda, D., & Garcia-Blandón, J. (2021). E-commerce and labour tax avoidance. *Critical Perspectives on Accounting*, 81, 102202. <https://doi.org/10.1016/j.cpa.2020.102202>.
6. Dove, E. S. (2018). The EU General Data Protection Regulation: Implications for International Scientific Research in the Digital Era. *The Journal of Law, Medicine & Ethics*, 46(4), 1013-1030. <https://doi.org/10.1177/1073110518822003>.
7. Hulitt, E., Vaughn, R.B. (2010). Information system security compliance to FISMA standard: a quantitative measure. *Telecommun Syst* 45, 139–152. <https://doi.org/10.1007/s11235-009-9248-8>.
8. Michael Keen, Sajal Lahiri, (1998). The comparison between destination and origin principles under imperfect competition. *Journal of International Economics*, Vol. 45, Iss. 2, P. 323-350. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(98\)00005-1](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(98)00005-1).

References:

1. Zhu, B., & Ahamat, H. (2023). The Role of E-commerce Adoption in Enhancing Regulatory Compliance in Information Systems of Foreign Investment Management in Malaysia - A Moderating Effect of Innovation Management. *Journal of Information Systems Engineering and Management*, 8(3), 21797. <https://doi.org/10.55267/iadt.07.13611> .
2. Akour, I., Alnazzawi, N., Alshurideh, M., Almaiah, M. A., Al Kurdi, B., Alfaisal, R. M., & Salloum, S. (2022). A Conceptual Model for Investigating the Effect of Privacy Concerns on E-Commerce Adoption: A Study on United Arab Emirates Consumers. *Electronics*, 11(22), 3648. <https://doi.org/10.3390/ELECTRONICS11223648> .
3. Al-Adwan, A. S., Al-Debei, M. M., & Dwivedi, Y. K. (2022). E-commerce in high uncertainty avoidance cultures: The driving forces of repurchase and word-of-mouth intentions. *Technology in Society*, 71, 102083. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.102083>.
4. AlGhanboosi, B., Ali, S., & Tarhini, A. (2023). Examining the effect of regulatory factors on avoiding online blackmail threats on social media: A structural equation modeling approach. *Computers in Human Behavior*, 144, 107702. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2023.107702> .
5. Argilés-Bosch, J. M., Ravenda, D., & Garcia-Blandón, J. (2021). E-commerce and labour tax avoidance. *Critical Perspectives on Accounting*, 81, 102202. <https://doi.org/10.1016/j.cpa.2020.102202>.
6. Dove, E. S. (2018). The EU General Data Protection Regulation: Implications for International Scientific Research in the Digital Era. *The Journal of Law, Medicine & Ethics*, 46(4), 1013-1030. <https://doi.org/10.1177/1073110518822003> .
7. Hulitt, E., Vaughn, R.B. (2010). Information system security compliance to FISMA standard: a quantitative measure. *Telecommun Syst* 45, 139–152. <https://doi.org/10.1007/s11235-009-9248-8>.
8. Michael Keen, Sajal Lahiri, (1998). The comparison between destination and origin principles under imperfect competition. *Journal of International Economics*, Vol. 45, Iss. 2, P. 323-350. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(98\)00005-1](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(98)00005-1) .

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-434-443](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-434-443)

Левків Галина Ярославівна доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-5909-3390>

Франчук Ірина Богданівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-3166-4921>

Делімарський Роман Георгійович аспірант кафедри менеджменту, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені Степана Гжицького, м. Львів, <https://orcid.org/0009-0003-5015-4913>

Богасць Богдан Тарасович аспірант кафедри менеджменту, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені Степана Гжицького, м. Львів, <https://orcid.org/0009-0001-3671-4895>

СТРЕС-МЕНЕДЖМЕНТ В СИСТЕМІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Метою дослідження є характеристика сутності стрес-менеджменту в системі прийняття рішень із забезпечення інвестиційної безпеки підприємства. Доведено, що сутність системи стрес-менеджменту на підприємстві полягає у її зосередженні на виявленні, зниженні та управлінні факторами стресу на робочому місці для підвищення добробуту та ефективності співробітників. Визначено, що система стрес-менеджменту на підприємстві призначена для виховання здорової, продуктивної та безпечної робочої сили. Його вплив поширюється як на благополуччя співробітників, а й у загальний операційний і фінансовий стан організації, впливаючи її привабливість для інвесторів і сприяючи безпеці та зростанню підприємства у довгостроковій перспективі. Виокремлено ключові особливості впливу системи стрес-менеджменту на прийняття рішень із забезпечення інвестиційної безпеки сучасного підприємства. Встановлено, що ефективний стрес-менеджмент на сучасному підприємстві відіграє ключову роль у забезпеченні інвестиційної безпеки, і ця проблема все більше визнається у сучасному діловому світі. Доведено, що ефективний стрес-менеджмент на сучасному підприємстві відіграє вирішальну роль у забезпеченні інвестицій.

Це досягається за рахунок підвищення продуктивності та утримання співробітників, покращення корпоративної репутації, зниження юридичних та фінансових ризиків та підвищення стійкості організації. Визначено загрози інвестиційній безпеці сучасного підприємства. Встановлено, що з погляду інвестиційної безпеки на вирішальній ролі грає використання системи стрес-менеджменту. Інвестори все частіше звертають увагу на стійкість та етичну діяльність бізнесу. Компанія, яка приділяє пріоритетну увагу благополуччю співробітників, розглядається як інвестиція із меншим ризиком.

Ключові слова: менеджмент, стрес-менеджмент, сучасне підприємство, безпека, інвестиційна безпека

Levkiv Halyna Yaroslavivna Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-5909-3390>

Franchuk Iryna Bogdanivna Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-3166-4921>

Delimarskyi Roman Georgiyovych Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Lviv, <https://orcid.org/0009-0003-5015-4913>

Bohayets Bohdan Tarasovych Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Lviv, <https://orcid.org/0009-0001-3671-4895>

STRESS MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF DECISION MAKING TO ENSURING INVESTMENT SECURITY OF THE ENTERPRISE

Abstract. The purpose of the study is to characterize the essence of stress management in the decision-making system to ensure the investment security of an enterprise. It has been proven that the essence of an enterprise stress management system lies in its focus on identifying, reducing and managing stressors in the workplace to improve employee well-being and efficiency. It has been determined that the stress management system at the enterprise is designed to develop a healthy, productive and safe workforce. Its impact extends not only to the well-being of employees, but also to the overall operational and financial health of the organization, influencing its attractiveness to investors and contributing to the security and growth of the enterprise in the long term. The key features of the influence of the stress management system on decision-making to ensure the investment security of a modern enterprise are highlighted. It has been established that effective stress management in a modern enterprise plays a key role in ensuring investment security and this problem is increasingly recognized in the modern business world. It has been proven that effective stress management in a modern enterprise plays a decisive role in securing investment. This is achieved by

increasing employee productivity and retention, improving corporate reputation, reducing legal and financial risks and enhancing organizational resilience. Threats to the investment security of a modern enterprise are identified. It has been established that from the point of view of investment security, the use of a stress management system plays a decisive role. Investors are increasingly paying attention to the sustainability and ethical performance of businesses. A company that prioritizes employee well-being is seen as a lower-risk investment.

Keywords: management, stress management, modern enterprise, security, investment security

Постановка проблеми. Важливість системи стрес-менеджменту для підприємства глибоко вкорінена у її багатогранному впливі як у співробітників, і на організацію загалом. У сьогоденному швидко мінливому і часто напруженому діловому середовищі стрес є неминучим елементом. Однак управління ним має вирішальне значення для підтримки здорового, продуктивного та безпечного робочого місця. По-перше, добробут співробітників має першорядне значення. Високий рівень стресу може призвести до вигорання, зниження мотивації та проблем із психічним здоров'ям, що, у свою чергу, впливає на здатність співробітника ефективно виконувати свої обов'язки. Впроваджуючи систему управління стресом, підприємства демонструють відданість здоров'ю та благополуччю своїх співробітників. Це не тільки допомагає співробітникам справлятися з труднощами, пов'язаними з роботою, а й сприяє розвитку культури турботи та підтримки. При цьому компанія, ймовірно, побачить зниження рівня прогулів та плинності кадрів, а також підвищення задоволеності та лояльності співробітників.

Більше того, продуктивність праці безпосередньо пов'язані з рівнем стресу, який вони відчувають. Співробітники, які перебувають у стресі, найчастіше менш ефективні, схильні до помилок і менш креативні. Вирішуючи проблему стресу, підприємства можуть гарантувати, що їхні команди працюють із оптимальною продуктивністю. Це особливо актуально у галузях, де інновації та швидке прийняття рішень є ключем до збереження конкурентоспроможності. Середовище, вільне від стресу, сприяє більш ясному мисленню, більш ефективному прийняттю рішень та інноваційному підходу до вирішення проблем. Відтак, сучасна система управління стресом є невід'ємною частиною підтримки позитивного іміджу компанії та бренду роботодавця. Компанії, відомі своєю турботою про своїх співробітників, приваблюють талановитих фахівців і часто користуються великою повагою у своїй галузі. Цей аспект управління репутацією може істотно вплинути на ділові можливості, партнерські відносини та загальну позицію на ринку.

З погляду інвестиційної безпеки на вирішальній ролі грає використання системи стрес-менеджменту. Інвестори все частіше звертають увагу на

стійкість та етичну діяльність бізнесу. Компанія, яка приділяє пріоритетну увагу благополуччю співробітників, розглядається як інвестиція із меншим ризиком. Це вказує на розумне управління, стійкий підхід до бізнесу та меншу ймовірність зіткнутися з проблемами, пов'язаними із незадоволеністю співробітників або юридичними проблемами, пов'язаними зі стресом на робочому місці. Більше того, у сьогоднішній глобалізованій економіці, де підприємства стикаються з постійними змінами та невизначеністю, здатність адаптуватися та залишатися стійкими має вирішальне значення. Робоча сила, яка добре підготовлена до того, щоб справлятися зі стресом, краще адаптується до змін, чи це коливання ринку, технологічні досягнення чи глобальні економічні умови. Така стійкість не тільки захищає нинішнє становище підприємства, але також забезпечує його довгострокову стійкість та успіх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти стрес-менеджменту, розкривалися в працях таких вчених Л. Балабанова, П. Берегівський, М. Бондарчук, О. Бочко, І. Вагнер, С. Васильчак, С. Гаркавенко, Г. Гребньов, О. Дейнега, П. Доль, С. Ілляшенко, В. Кардаш, С. Ковальчук, С. Кові, Н. Косар, Ф. Котлер, А. Котляр, Є. Крикавський, Н. Кубрак, О. Кузьмін, К. Литвин, Л. Ліпич, Д. Лозовик, О. Ляшенко, М. Мальчик, Д. Мельник, О. Мельник, Л. Мороз, М. Окландер, П. Орлов, Й. Перович, М. Портер, Т. Решетілова, Є. Ромат, М. Савицька, Т. Сак, А. Сетіаван, В. Сукманов, С. Сендецька, І. Тараненко, Н. Тарнавська, М. Турченко, В. Фаузер, С. Фірсова, Н. Чухрай, Р. Шамгунова, О. Шафалюк, Л. Якимишин та інші. Однак низка теорій і концепцій щодо врахування забезпечення інвестиційної безпеки, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її актуальність.

Метою дослідження є характеристика сутності стрес-менеджмент в системі прийняття рішень із забезпечення інвестиційної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Сутність системи стрес-менеджмент на підприємстві полягає у її зосередженні на виявленні, зниженні та управлінні факторами стресу на робочому місці для підвищення добробуту та ефективності співробітників [1-3]. Основна мета такої системи — створити сприятливе робоче середовище, яке визнає неминучий характер стресу та надає інструменти та ресурси для ефективного подолання його. Це досягається за допомогою різних засобів, таких як програми підтримки співробітників, семінари зі зниження стресу, гнучкий графік роботи та культура робочого місця, що сприяє балансу між роботою та особистим життям. Кінцева мета системи стрес-менеджмент - створення здорової та продуктивної робочої сили. Коли співробітники менш схильні до стресу, вони, як правило, більш залучені, креативні та продуктивні, що може призвести до підвищення якості роботи та підвищення загальної продуктивності підприємства [4-6]. Крім того, він спрямований на зниження негативних наслідків стресу, таких як прогули, плинність кадрів, вигоряння та витрати, пов'язані зі здоров'ям, які можуть суттєво вплинути на операційні та фінансові аспекти організації (табл.1).

Таблиця 1

Ключові засади сутності сучасної системи стрес-менеджменту на підприємстві

№	Засада	Сутність
1	Профілактика стресу	Сутність ефективної системи стрес-менеджменту полягає не лише у вирішенні вже виниклих проблем зі стресом, але й у запобіганні їх появи. Це включає в себе створення здорового робочого середовища, де працівники мають збалансований робочий графік, доступ до ресурсів для підтримки фізичного та психічного здоров'я, а також навчання навичкам управління стресом
2	Культура підтримки	Важливим аспектом сучасного стрес-менеджменту є створення культури взаємопідтримки та відкритості на підприємстві. Це означає, що працівники можуть вільно обговорювати свої проблеми та звертатися за допомогою без страху бути неправильно зрозумілими або оціненими. Підтримка з боку керівництва та колег є ключовою у створенні безпечного та підтримуючого робочого середовища
3	Індивідуальний підхід	Кожен працівник є унікальним, і те, що є стресовим для одного, може не бути таким для іншого. Сучасні системи стрес-менеджменту мають враховувати індивідуальні потреби та ситуації працівників, пропонуючи гнучкі та адаптовані підходи до управління стресом, які можуть включати персональне консультування, програми адаптації та індивідуальні плани допомоги
4	Інтеграція в бізнес-процеси	Стрес-менеджмент не має бути окремим аспектом управління на підприємстві, а повинен інтегруватися у всі бізнес-процеси. Це означає, що управління стресом повинно бути вбудовано в політику персоналу, стратегії розвитку та загальну корпоративну культуру. Такий підхід допомагає створювати стійкість і адаптивність на всіх рівнях організації

Що стосується впливу стрес-менеджменту на інвестиційну політику та безпеку підприємства, то воно відіграє багатопланову роль. По-перше, грамотно реалізована система стрес-менеджменту підвищує репутацію компанії. Компанія, яка відома гарною турботою про своїх співробітників, більш приваблива для інвесторів, оскільки вказує на стійку та етично обґрунтовану операційну модель [7-10]. Цей позитивний імідж може призвести до підвищення довіри інвесторів та потенційно більшої кількості інвестиційних можливостей. По-друге, ефективний стрес-менеджмент сприяє стабільності та стійкості співробітників. В економічній ситуації, що характеризується швидкими змінами та невизначеністю, стійка робоча сила є цінним активом. Інвестори часто шукають підприємства, які можуть

адаптуватися та процвітати в різних умовах, а стресостійка робоча сила краще підготовлена до вирішення проблем та змін, що робить підприємство більш безпечною інвестицією. Більше того, за рахунок скорочення витрат, пов'язаних зі стресовими проблемами, такими як витрати на охорону здоров'я, прогули та плинність кадрів, стрес-менеджмент може покращити фінансовий стан підприємства. Ця фінансова стабільність є ключовим фактором при прийнятті інвестиційних рішень, оскільки вона вказує на менший ризик та вищий потенціал стабільного прибутку.

Відтак, система стрес-менеджмент на підприємстві призначена для виховання здорової, продуктивної та безпечної робочої сили. Його вплив поширюється як на благополуччя співробітників, а й у загальний операційний і фінансовий стан організації, впливаючи її привабливість для інвесторів і сприяючи безпеці та зростання підприємства у довгостроковій перспективі (табл.2).

Таблиця 2

Особливості впливу системи стрес-менеджменту на прийняття рішень із забезпечення інвестиційної безпеки сучасного підприємства

№	Вплив	Сутність впливу
1	Підвищення якості управлінських рішень	Система стрес-менеджменту сприяє зниженню рівня стресу у керівників та менеджерів, що позитивно впливає на якість їхніх управлінських рішень. Зниження емоційного тиску та покращення психічного здоров'я дають змогу приймати більш обдумані, виважені та ефективні рішення щодо інвестицій, мінімізуючи ризики та підвищуючи шанси на успіх
2	Зміцнення довіри інвесторів	Компанії, які активно впроваджують стрес-менеджмент, демонструють свою відданість створенню здорового та продуктивного робочого середовища. Така позиція підвищує довіру інвесторів, оскільки вони бачать, що підприємство прагне до зниження внутрішніх ризиків та забезпечення стабільності. Це може залучати нові інвестиції та зберігати існуючі
3	Підтримка адаптивності та інноваційності	Високий рівень стресу часто обмежує креативність та здатність до інновацій, які є ключовими для розвитку та конкурентоспроможності сучасного підприємства. Система стрес-менеджменту сприяє розвитку адаптивності та інноваційного потенціалу працівників, що важливо для розробки та реалізації ефективних інвестиційних стратегій
4	Зниження внутрішніх ризиків	Наявність ефективної системи стрес-менеджменту допомагає знизити ризики, пов'язані з відтоком кадрів, низькою продуктивністю та потенційними юридичними проблемами, які можуть виникати через високий рівень стресу серед працівників. Менеджмент ризиків є важливим аспектом інвестиційної безпеки, оскільки внутрішня стабільність підприємства безпосередньо впливає на його інвестиційну привабливість та потенціал для зростання

Стрес-менеджмент для підприємства істотно впливає його інвестиційний клімат, сутнісно формуючи сприйняття бізнесу нинішніми і потенційними інвесторами. Цей вплив є тонким, але потужним і заснований на розумінні того, що робоча сила, добре підготовлена до того, щоб справлятися зі стресом, є найважливішим активом у сучасному динамічному бізнес-середовищі. Відтак, коли підприємство ефективно управляє стресом, воно створює атмосферу стабільності та стійкості. Інвестори дедалі більше усвідомлюють аспект людського капіталу бізнесу. Вони визнають, що стрес серед співробітників може призвести до цілої низки проблем: від зниження продуктивності та поганого прийняття рішень до вищих показників прогулів та плинності кадрів. І навпаки, стрес-керована робоча сила передбачає здорову, зацікавлену та ефективну команду, здатну підтримувати високу продуктивність навіть у важкі часи. Таке сприйняття підвищує впевненість інвесторів у спроможності підприємства забезпечувати послідовні та стійкі результати. Крім того, хороші методи стрес-менеджмента свідчать про сильне лідерство та розумне управління. Інвесторів заспокоює присутність керівництва, яке не лише приділяє увагу фінансовим показникам, а й інвестує у добробут своїх співробітників. Цей цілісний підхід до управління бізнесом часто асоціюється з інноваційними, далекоглядними компаніями, які, ймовірно, досягнуть успіху в довгостроковій перспективі (рис.1).

Рис.1. Сучасні загрози інвестиційній безпеці сучасного підприємства

Ще одним аспектом є зниження потенційних фінансових ризиків. Проблеми, пов'язані зі стресом, можуть призвести до збільшення витрат на охорону здоров'я, юридичних ризиків та збоїв у роботі. Ефективно керуючи стресом, підприємство може пом'якшити ці ризики, надаючи більш фінансово стабільну та надійну інвестиційну можливість. Профілі з нижчим рівнем ризику є привабливими для інвесторів, особливо на волатильних ринках, оскільки вони припускають більш високу ймовірність стабільного прибутку. Відтак, на глобальному ринку, де соціальна відповідальність та етичні норми стають дедалі важливішими, ефективний стрес-менеджмент позитивно впливає на репутацію підприємства. Компанії, які вважаються такими, що піклуються про благополуччя своїх співробітників, часто користуються підвищеною лояльністю до бренду та довірою клієнтів, що може призвести до підвищення ефективності бізнесу і, отже, до більш привабливих інвестиційних перспектив.

Висновки. Ефективний стрес-менеджмент на сучасному підприємстві відіграє ключову роль у забезпеченні інвестиційної безпеки, і ця проблема все більше визнається у сучасному діловому світі. Обґрунтування цього корениться у всебічному впливі, який благополуччя співробітників надає на ефективність та стабільність організації, що, у свою чергу, впливає на довіру інвесторів та довгострокову життєздатність підприємства.

Слід зазначити, що коли підприємство ефективно керує стресом, це сприяє створенню більш стабільної і продуктивної робочої сили. Співробітники, які менш схильні до стресу, з більшою ймовірністю будуть залучені, мотивовані та зосереджені на своїх завданнях. Таке підвищення продуктивності та ефективності призводить до покращення бізнес-результатів, наприклад, до більш високої якості продукції, більш інноваційних рішень та покращення обслуговування клієнтів. Ці позитивні результати є ключовими показниками безпекового та процвітаючого бізнесу, якого прагнуть інвестори, оскільки вони часто пов'язані зі стійкими фінансовими показниками та ринковою конкурентоспроможністю. Відтак, стрес-менеджмент сприяє зниженню плинності кадрів. Висока плинність кадрів може дорого обійтися підприємствам не лише з погляду фінансового тягаря, пов'язаного з набором та навчанням нових співробітників, але також з погляду втрати інституційних знань та потенційних збоїв у роботі. Стабільна робоча сила, вихована з допомогою ефективного стрес-менеджменту, сигналізує інвесторам у тому, що це підприємство має стійку бізнес-модель і надійну команду, що робить його безпечнішою інвестицією. Більше того, компанії, які приділяють пріоритетну увагу благополуччю своїх співробітників через стрес-менеджмент, також вважаються більш відповідальними та етичними. Це підвищує їхню репутацію та цінність бренду на ринку. В епоху, коли соціальна відповідальність та етична ділова практика стають все більш важливими як для споживачів, так і для інвесторів, це може стати важливим чинником залучення

інвестицій. Відповідальна ділова практика часто пов'язана із стійким, довгостроковим зростанням, що є ключовим фактором для інвесторів.

Таким чином, ефективний стрес-менеджмент на сучасному підприємстві відіграє вирішальну роль у забезпеченні інвестицій. Це досягається за рахунок підвищення продуктивності та утримання співробітників, покращення корпоративної репутації, зниження юридичних та фінансових ризиків та підвищення стійкості організації. У сукупності ці фактори сприяють створенню більш стабільного та перспективного ділового середовища, привабливого для інвесторів, які шукають стійкі та безпекові інвестиційні можливості.

Література:

- 1 Wang W.Z., Wang C.Q. Analysis of temperature stress in control of bridge construction, *International Journal of Heat and Technology*, Vol. 34, No. 4, 2016, pp. 715-721.
2. Zahari, Z.L., Mustafa, M., Zain, Z.M., Abdubrani, R., Naim, F. (2021). The enhancement on stress levels based on physiological signal and self-stress assessment. *Traitement du Signal*, Vol. 38, No. 5, pp. 1439-1447.
3. Panicker, S.S., Gayathri, P. A survey of machine learning techniques in physiology based mental stress detection systems. *Biocybernetics and Biomedical Engineering*, 39(2), 2019: 444-469.
4. Arsalan, A., Majid, M., Butt, A.R., Anwar, S.M. Classification of perceived mental stress using a commercially available EEG headband. *IEEE Journal of Biomedical and Health Informatics*, 23(6), 2019: 2257-2264
5. Saitis, C., Kalimeri, K. Multimodal classification of stressful environments in visually impaired mobility using EEG and peripheral biosignals. *IEEE Transactions on Affective Computing*, 12(1), 2021: 203-214.
6. Shermadurai, P., Thiyagarajan, K. Deep learning framework for classification of mental stress from multimodal datasets. *Revue d'Intelligence Artificielle*, Vol. 37, No. 1, 2023, pp. 155-163.
7. Karthick, T. Manikandan, M. Fog-assisted IoT-based medical cyber system for cardiovascular diseases affected patients. *Concurrency and Computation: Practice and Experience*, 31, 2018: e4861.
8. Golgouneh, A., Tarvirdizadeh, B. Fabrication of a portable device for stress monitoring using wearable sensors and soft computing algorithms. *Neural Computing and Applications*, 32(11), 2020: 1-23.
9. Bikas, E., & Laurinavičius, A. Aspects and facilities of financial and real estate investment portfolio formation. *Business: Theory and Practice*, 10(2), 2009, 118-129.
10. Navickas, V., Navickas, M., & Kordoš, M. Corruption effect on foreign direct investments in European Union countries. *Business: Theory and Practice*, 17(4), 2016, 299-306.

References:

- 1 Wang W.Z., Wang C.Q. (2016). Analysis of temperature stress in control of bridge construction, *International Journal of Heat and Technology*, Vol. 34, No. 4, pp. 715-721. [in English]
2. Zahari, Z.L., Mustafa, M., Zain, Z.M., Abdubrani, R., Naim, F. (2021). The enhancement on stress levels based on physiological signal and self-stress assessment. *Traitement du Signal*, Vol. 38, No. 5, pp. 1439-1447. [in English]
3. Panicker, S.S., Gayathri, P. (2019). A survey of machine learning techniques in physiology based mental stress detection systems. *Biocybernetics and Biomedical Engineering*, 39(2): 444-469. [in English]
4. Arsalan, A., Majid, M., Butt, A.R., Anwar, S.M. (2019). Classification of perceived mental stress using a commercially available EEG headband. *IEEE Journal of Biomedical and Health Informatics*, 23(6): 2257-2264 [in English]

5. Saitis, C., Kalimeri, K. (2021). Multimodal classification of stressful environments in visually impaired mobility using EEG and peripheral biosignals. *IEEE Transactions on Affective Computing*, 12(1): 203-214. [in English]
6. Shermadurai, P., Thiyagarajan, K. (2023). Deep learning framework for classification of mental stress from multimodal datasets. *Revue d'Intelligence Artificielle*, Vol. 37, No. 1, pp. 155-163. [in English]
7. Karthick, T. Manikandan, M. (2018). Fog-assisted IoT-based medical cyber system for cardiovascular diseases affected patients. *Concurrency and Computation: Practice and Experience*, 31: e4861. [in English]
8. Golgouneh, A., Tarvirdizadeh, B. (2020). Fabrication of a portable device for stress monitoring using wearable sensors and soft computing algorithms. *Neural Computing and Applications*, 32(11): 1-23. [in English]
9. Bikas, E., & Laurinavičius, A. (2009). Aspects and facilities of financial and real estate investment portfolio formation. *Business: Theory and Practice*, 10(2), 118-129. [in English]
10. Navickas, V., Navickas, M., & Kordoš, M. (2016). Corruption effect on foreign direct investments in European Union countries. *Business: Theory and Practice*, 17(4), 299-306. [in English]

УДК 338.46 : 796.035

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-444-456](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-444-456)

Леонов Ярослав Володимирович, доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту фізичної культури, Харківська державна академія фізичної культури, <https://orcid.org/0000-0001-8837-5744>

Нестеров Василь Федорович дата аналітик, Itel inc, e-mail: <https://orcid.org/0009-0000-3204-1382>

Бігун Вячеслав Васильович керуючий партнер, Construction Company Relax LLC, <https://orcid.org/0009-0009-7425-2570>

ОПТИМІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ BIG DATA ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У сучасному світі цифровізації, де обсяг даних стрімко зростає, стратегічне управління вимагає нового підходу. Ключовим чинником збереження конкурентоспроможності стає можливість здійснювати аналіз великих обсягів даних, відомих також як Big Data. Використання цієї технології в стратегічному управлінні є пріоритетним завданням для сучасного бізнесу. Технологія Big Data має широкі можливості для прогнозування ринкових змін та аналізу тенденцій. Також вона забезпечує можливість реагувати на різноманітні виклики в реальному часі та зміцнює фінансову стійкість підприємств. Метою статті було проаналізувати роль Big Data технологій в процесі оптимізації стратегічного управління. Визначено основні складові Big Data, до яких належать корпоративні дані, дані з різноманітних вимірювальних пристроїв та потоки інформації з Інтернету. Розкрито ключові методи та техніки, що застосовують до Big Data, а також основні принципи використання технології. Складено перелік напрямів, за якими сучасні підприємства найчастіше впроваджують Big Data, серед них: підвищення ефективності маркетингових ініціатив та формування передумов для удосконалення маркетингової політики й маркетингової стратегії підприємства; створення типового портрету споживача та персоналізація; розробка прогнозів; використання технології для оптимізації бухгалтерського обліку. Конкретними стратегіями, у ході впровадження яких може ефективно застосовуватися Big Data, є стратегії персоналізації, кастомізації, цінові стратегії, продуктові стратегії, стратегії оптимізації ланцюжка постачання тощо. Також, було зауважено розмір ринку Big Data, включно з прогнозними значеннями, та охарактеризовано проблеми, що постають у процесі оцінки окупності (наприклад, при визначенні ROI) інвестицій в Big Data. Великі

масиви даних на сьогоднішній день використовуються у багатьох галузях економіки, таких як інформаційні технології, промисловість, енергетика, фінансові послуги, медицина, торгівля та маркетинг. В цілому, підприємства, які активно впроваджують у свою діяльність цифрові технології та Big Data технології, мають більші шанси на значну оптимізацію стратегічного управління. Проте важливо приділяти значну увагу освіті та професійному розвитку персоналу.

Ключові слова: цифровізація, стратегічне управління, Big Data, кризові ситуації.

Leonov Yaroslav Volodymyrovych Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Physical Culture Management, Kharkiv State Academy of Physical Culture, <https://orcid.org/0000-0001-8837-5744>

Nesterov Vasyl Fedorovych Data Analyst, Itel inc, <https://orcid.org/0009-0000-3204-1382>

Bigun Vyacheslav Vasilievich Managing Partner, Construction Company Relax LLC, <https://orcid.org/0009-0009-7425-2570>

OPTIMIZATION OF STRATEGIC MANAGEMENT USING BIG DATA TECHNOLOGIES

Abstract. In the modern world of digitization, where data volumes are rapidly expanding, strategic management requires a new approach. A key factor in maintaining competitiveness is the ability to analyze large volumes of data, also known as Big Data. The use of this technology in strategic management is a priority task for contemporary businesses. Big Data technology offers extensive opportunities for predicting market changes and analyzing trends. It also enables real-time responses to various challenges and strengthens the financial stability of enterprises. The purpose of the article was to analyze the role of Big Data technologies in optimizing strategic management. The main components of Big Data are identified, including corporate data, data from various measuring devices, and streams of information from the Internet. Key methods and techniques applied to Big Data, as well as the fundamental principles of technology utilization, are disclosed. A list of directions in which modern enterprises most frequently implement Big Data is compiled, including: improving the efficiency of marketing initiatives and laying the groundwork for refining the company's marketing policy and strategy; creating a typical consumer profile and personalization; forecasting development; and using technology to optimize accounting. Specific strategies in which Big Data can be effectively applied during implementation include

personalization strategies, customization, pricing strategies, product strategies, supply chain optimization strategies, and so on. Additionally, the size of the Big Data market, including forecasted values, is noted, and problems arising in the process of assessing the return on investment in Big Data are characterized (for example, in determining ROI). Large datasets are now being used in many sectors of the economy, such as information technology, industry, energy, financial services, medicine, trade, and marketing. Overall, companies that actively integrate digital technologies and Big Data technologies into their operations are more likely to significantly optimize strategic management. However, it is important to pay considerable attention to the education and professional development of personnel.

Keywords: digitization, strategic management, Big Data, crisis situations.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли стан зовнішнього середовища динамічно змінюється, а традиційна економіка швидко трансформується у цифрову, підприємства прагнуть не лише досягти стратегічних цілей, але й забезпечити собі додаткові конкурентні переваги. Тому компанії, що успішно розвиваються, активно використовують технології Big Data для аналізу та планування своєї діяльності у майбутньому. Ці технології відіграють ключову роль у цифровій трансформації економіки і мають потенціал для використання в управлінні підприємствами, оскільки дозволяють одночасно відслідковувати вплив великої кількості чинників. Впровадження таких технологій у свою діяльність дозволяє підприємствам приймати більш обґрунтовані рішення, орієнтуючись на статистичні дані і виявляючи закономірності, які можуть залишатися непомітними при застосуванні традиційних методів аналізу. Нова технологія дозволяє отримувати більш точні відповіді ще до початку виробництва, наприклад, для розуміння з якими постачальниками варто співпрацювати або які канали збуту слід використовувати. Враховуючи швидкі зміни у конкурентному середовищі, надзвичайно важливою стає оптимізація стратегічного управління шляхом використання технологій Big Data.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню впровадження технологій Big Data у різні сфери діяльності, зокрема, і в управлінні підприємствами, присвячені дослідження деяких вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, С. Легенчук та Т. Завалій у своїй праці обґрунтували роль Big Data при вирішенні ключових проблем бухгалтерського обліку та підвищенні релевантності облікової інформації [5]. Н. Юрчук та С. Кіпоренко дослідили сутність великих даних, та довели актуальність їх використання в умовах цифровізації усіх сфер діяльності суспільства. На думку авторів, застосування Big Data дозволить використати нереалізований потенціал задля підвищення ефективності розробки нових бізнес-моделей у різних сферах суспільної діяльності [7].

Т. Гринько, Т. Гвініашвілі та М. Каліберда розглянули сучасні напрямки удосконалення стратегічного управління підприємствами в умовах цифровізації економіки та поширення великих даних [1].

Н. Грицяк та О. Твердохліб довели, що використання новітніх технологій обробки великих масивів даних з метою досягнення суспільного блага є загальносвітовою тенденцією [3].

Р. Гамільтон та В. Содеман розглянули питання вирішення важливих стратегічних проблем людського капіталу за допомогою аналізу великих даних. Вони акцентували увагу на тому, що для ефективного використання великих даних важливо враховувати етичні проблеми, зокрема, питання конфіденційності [10]. Ф. Сурбакті та ін. присвятили своє дослідження аналізу потенційних факторів, які можуть вплинути на ефективність використання Big Data, до яких вони віднесли якість даних, їх конфіденційність, безпеку та управління, особливості окремих людей та організаційні аспекти [9].

Мета статті – проаналізувати роль використання технологій Big Data в процесі оптимізації стратегічного управління підприємством.

Виклад основного матеріалу.

Теоретичні аспекти використання Big Data у стратегічному управлінні: складові, принципи, методи та техніки

В контексті розвитку цифрових технологій, саме стратегічний підхід до управління стає критично важливим для підприємств. Цифровізація охоплює різноманітні галузі економіки, науки, починаючи від промисловості, банківського сектору, торгівлі, й закінчуючи наукою та невиробничою сферою. Основною метою стратегічного управління є створення та впровадження довгострокових стратегій, які допоможуть підприємствам адаптуватися до змін, які несе цифрова економіка, та ефективно використовувати нові можливості. Цифрова трансформація включає в себе впровадження цифрових технологій у всі сфери діяльності підприємств, що призводить до змін у бізнес-процесах, таких як перехід від традиційного способу сприйняття об'єктів та процесів до інформаційного підходу [2].

Однією з ключових особливостей сучасного цифрового світу є поява концепції Big Data – великих обсягів даних, які привертають все більше уваги підприємців та науковців. Ці інноваційні технології широко застосовуються у різних сферах бізнесу та відіграють значну роль у розвитку підприємств. Big Data передбачає обробку та аналіз величезного обсягу інформації, яку важко або взагалі неможливо виконати за допомогою традиційних методів. Технології Big Data допомагають у вирішенні різноманітних завдань у багатьох галузях, включаючи роздрібну торгівлю, медицину, фінанси, промисловість, енергетику, туризм, екологію та розваги. Завдяки обробці та аналізу великої кількості інформації уряди, керівники підприємств, науковці, розробники та інші зацікавлені сторони покращують якість товарів і послуг, а також розвивають свій бізнес [10].

Основними складовими Big Data є:

- корпоративні дані (включаючи архіви, внутрішні дані компаній тощо),
- дані з різноманітних вимірювальних пристроїв (датчиків Інтернету речей, аудіо- та відеореєстраторів, розумних гаджетів, смартфонів, стільникового зв'язку тощо),
- потоки інформації з Інтернету (включаючи соціальні мережі, форуми, блоги, веб-сайти, засоби масової інформації тощо).

Великі дані характеризуються не лише їхнім фізичним обсягом, а й іншими параметрами, які підкреслюють складність завдання їх обробки та аналізу. Набір даних VVV (volume, velocity, variety — об'єм, швидкість приросту та різноманітність) був створений Meta Group у 2001 році для підкреслення рівнозначної важливості управління даними за цими трьома аспектами [6].

Основні принципи роботи з Big Data наведені на рисунку 1.

Рис. 1. Основні принципи роботи з Big Data

Джерело: [7].

В контексті стратегічного управління можна видіти наступні методи аналізу великих даних (табл. 1).

Таблиця 1

Методи і техніки аналізу, що застосовуються до Big Data

Метод	Характеристика
Краудсорсинг	Класифікація і збагачення даних виконується силами широкого кола осіб, які працюють незалежно від наявності трудових відносин.
Методи класу Data Mining	Сукупність методів для виявлення в масиві даних раніше невідомих, нетривіальних, але практично корисних знань, які необхідні для прийняття рішень. Серед таких методів є навчання асоціативним правилам (association rule learning), класифікація (розгалуження на категорії), кластерний аналіз, регресійний аналіз, виявлення і аналіз відхилень.
Змішування та інтеграція даних (data fusion and integration)	Методики, що дозволяють поєднувати різноманітні дані із різних джерел з метою проведення детального аналізу (наприклад, обробка цифрових сигналів, аналіз природної мови, включаючи визначення тону).
Машинне навчання	Використання моделей, побудованих на основі статистичного аналізу чи машинного навчання, для отримання комплексних прогнозів.
Імітаційне моделювання (simulation)	Метод, який створює моделі, що точно відображають процеси так, як вони відбувалися б у реальності. Імітаційне моделювання можна розглядати як форму експериментальних тестувань.
Просторовий аналіз (spatial analysis)	Аналіз, який використовує топологічну, геометричну та географічну інформацію, що вилучається з даних.
Статистичний аналіз	Метод маркетингового дослідження, де контрольна група порівнюється з набором тестових груп, у яких змінено один чи декілька показників, щоб визначити, які зміни покращують цільовий показник.
Візуалізація аналітичних даних	Представлення інформації у вигляді рисунків та діаграм з використанням інтерактивних можливостей і анімації, як для отримання результатів, так і для використання у якості вихідних даних для подальшого аналізу. Дуже важливий етап аналізу великих даних, що дозволяє представити його найважливіші результати у найбільш зручному для сприйняття вигляді.

Джерело: [6].

Ключові напрями застосування Big Data сучасними підприємствами

Стратегічне управління традиційно вважається невід'ємною складовою управління великих компаній зі складною організаційною структурою. Стратегічне управління є однією з найважливіших запорук успіху таких компаній. Водночас, воно може бути з успіхом застосоване на малих та середніх підприємствах, відрізняючись лише методами аналізу, підходами, цілями та масштабом. При цьому ключові питання стратегічного управління є спільними для бізнесу будь-якого розміру: хто є клієнтом компанії? як задовольнити потреби клієнта? як залучити нові сегменти аудиторії? та ін. Відповідно, Big Data також є актуальною технологією як для великих, так і для середніх та малих підприємств.

Стратегічне управління має на меті забезпечити взаємодію та сумісність різних цифрових систем та платформ, що буде сприяти ефективному використанню технологій Big Data та дозволить усунути надмірну фрагментацію даних. За допомогою великих обсягів даних, які генеруються цифровими технологіями, підприємства можуть виявляти нові тренди, краще розуміти поведінку споживачів та знаходити можливості для оптимізації бізнес-процесів. Збір, аналіз та використання даних можуть забезпечити підприємству значні конкурентні переваги на ринку [1].

Використання Big Data може підвищити ефективність маркетингових ініціатив та сформувані передумови для удосконалення маркетингової політики й маркетингової стратегії підприємства. Це стає можливим завдяки використанню великих даних у наступних напрямках:

- аналіз поведінки споживачів (історія покупок, замовлень, поведінка клієнтів);
- аналіз фінансових даних (маркетингова статистика, доходи, витрати);
- аналіз операційних даних (логістичні дані, дані про доставку, аналіз баз даних) [4].

Використання великих даних разом із штучним інтелектом (ШІ) дозволяє не лише створювати типовий портрет споживача та робити прогнози, а й пропонувати йому додаткові товари чи послуги відповідно до виявлених уподобань або його замовлень. Окрім того, за допомогою технологій Big Data споживачі можуть бути згруповані за сегментами з аналогічними уподобаннями або споживчою поведінкою, а не лише за стандартними маркетинговими сегментами.

Використання Big Data фактично дозволяє перейти від інформаційної невизначеності, що властива великим обсягам даних, пов'язаним з підприємством, до конкретних управлінських рішень. Ці рішення сприяють вирішенню конкретних бізнес-питань, ситуацій та реалізації стратегічних ініціатив. Використання технологій великих даних також може вдосконалювати процедуру реалізації облікової політики підприємства, зокрема, під час прийняття бухгалтерських професійних рішень, дозволяючи сформувані більш обґрунтовану систему доказів та аргументів для їх здійснення.

Оскільки великі дані містять величезну кількість різноманітної інформації, інструменти та пристрої з підтримкою ШІ допомагають сучасним компаніям обробляти її швидко, ефективно та змістовно [8]. Великі дані можуть оброблятися у режимі реального часу, що суттєво підвищує якість і швидкість ухвалення відповідних управлінських рішень. Проте для досягнення конкретних результатів і максимальної реалізації потенціалу цієї технології необхідно розуміти, що багато чого залежить також від повноти даних, їх достовірності, візуалізації та своєчасного надання. Це пов'язано з тим, що основна мета роботи з великими даними полягає в одержанні цінних аналітичних висновків для їх практичного застосування.

Практична робота з Big Data

Використання технології Big Data на практиці вимагає відповідних знань і умінь. Зокрема, до навички фахівця мають передбачати уміння практичного використання наступних інструментів:

1) для збору та інтеграції даних:

а) Apache Kafka – це розподілена потокова платформа подій із відкритим кодом, яка використовується для високопродуктивних конвеєрів даних, потокової аналітики, інтеграції даних і критично важливих програм;

б) AWS Glue – це безсерверна служба інтеграції даних, яка підвищує ефективність підготовки даних. Служба уможлиблює підключення до понад 70 різноманітних джерел даних, керування цими даними в централізованому каталозі, а також візуальне створення, запуск та контроль конвеєрів для завантаження даних у свої озера даних;

в) Apache NiFi – використовується як інтегрована логістика даних у реальному часі та проста платформа обробки подій.

2) для здійснення аналітики в реальному часі:

а) Apache Flink – це платформа та механізм розподіленої обробки для обчислень із збереженням стану над необмеженими та обмеженими потоками даних;

б) Apache Storm – це безкоштовна розподілена система обчислень у реальному часі з відкритим кодом.

3) для реалізації машинного навчання та аналізу:

а) Apache Spark – багатомовний механізм для виконання обробки даних, науки про дані та машинного навчання на одновузлових машинах або кластерах. Бібліотекою машинного навчання для Apache Spark є Spark MLlib;

б) TensorFlow та PyTorch – це бібліотеки, у яких міститься програмне забезпечення для машинного навчання. Уможлиблюють створення та тренування моделей нейронних мереж;

в) Apache Hadoop – бібліотека програмного забезпечення, що дозволяє розподілено обробляти великі набори даних між кластерами комп'ютерів за допомогою простих моделей програмування.

4) для обробки природної мови:

а) NLTK – є провідною платформою для створення програм Python для роботи з даними людської мови;

б) SpaCy - це безкоштовна бібліотека з відкритим кодом для обробки природної мови в Python.

5) для візуалізації та створення дашбордів:

а) Tableau, Power BI або QlikView – інструменти допомагають представляти великі масиви інформації у вигляді наочних візуалізацій для полегшення сприйняття та аналізу;

б) у цілях безпеки даних:

а) Apache Ranger це платформа для забезпечення, моніторингу та керування комплексною безпекою даних у всій екосистемі Hadoop;

б) HashiCorp Vault – відповідає за захист, зберігання та контроль доступу до маркерів, паролів, сертифікатів і ключів шифрування для захисту конфіденційних даних за допомогою інтерфейсу користувача, CLI або HTTP API.

Завдання деяких з наведених інструментів можуть співпадати, тож вибір конкретного інструменту залежить від завдань проекту та цілей стратегічного управління загалом. Не обов'язково використовувати усі із наведених інструментів, вадливо враховувати конкретні потреби компанії.

Окрім того, навички фахівця, що працює з Big Data, бажано мають включати знання принаймні однієї мови програмування, зокрема, Python, R та мови запитів SQL. Python застосовується в цілях розробки та інтеграції аналітичних моделей, обробки даних та створення скриптів. R є корисним для статистичного аналізу та візуалізації даних, розробки моделей машинного навчання. SQL призначений для роботи з базами даних, він допомагає здобути потрібну інформацію та проводити різноманітні дії над нею за допомогою запитів. Наприклад, запит SELECT дозволяє обрати певні стовбці з таблиці, оператор FROM – вказати, з якої таблиці, а інші ключові слова (WHERE, GROUP BY, HAVING та ін.) - проводити фільтрацію даних. Таким чином з великого набору даних можна отримати таблицю лише з потрібними даними, після чого можливо проводити подальший аналіз, візуалізувати дані тощо.

Розробка стратегій із використанням Big Data

Big Data з успіхом використовуються у розробці стратегій персоналізації, тобто таких стратегій, які передбачають створення унікального контенту та пропозицій для кожного клієнта з урахуванням його індивідуальних потреб. Аналіз великого масиву даних дозволяє виявляти індивідуальні потреби клієнтів, тому розроблені на його основі стратегії будуть більш персоналізованими. Однією з важливих для бізнесу можливостей, що надає Big Data, це опція пропонувати клієнтам персоналізовану рекламу. Тобто, споживачі бачитимуть лише той рекламний контент, який потенційно може їх зацікавити.

Окрім того, Big Data можуть застосовуватися у ході розробки стратегій ціноутворення. Поєднуючи цей напрям із попереднім розглянутим, Big Data можуть слугувати для пропозиції персоналізованих цін для споживачів.

Також, технологія може бути використана для розробки загальної цінової стратегії з урахуванням попиту, ситуації на ринку, цін конкурентів тощо.

Big Data є ефективною технологією у ході розробки стратегій кастомізації – ці стратегії передбачають можливість адаптації під потреби клієнта. Прикладом застосування Big Data для побудови стратегій кастомізації можуть бути можливості, які надає своїм клієнтам компанія Київстар. Компанія пропонує послуги із розробки портрету клієнта та визначення цільової аудиторії. Наприклад, необхідно розробити портрет клієнта для пекарні. За допомогою Big Data було виявлено, що більшість клієнтів закладу – офісні працівники, які купляють вироби під час обідньої перерви. Завдяки цим результатам аналізу можна дійти висновку, що продажі зростатимуть, якщо перенести точки продажу ближче до офісних центрів.

Як впливає із попереднього напряму, Big Data можуть стати у нагоді для аналізу поведінки та смаків споживачів. На основі таких даних можливо покращувати продуктові стратегії або стратегії розвитку продуктів та послуг. Знаючи уподобання клієнтів, цілком можливо оптимізувати продукції згідно з їхніми вимогами.

Широко використовується технологія Big Data у стратегіях оптимізації ланцюжка постачання. Технологія має широкі прогностичні можливості завдяки доступу до великого обсягу ретроспективних даних, що дозволяє виявляти тенденції та робити прогнози на майбутнє. Завдяки цьому Big Data може використовуватися для прогнозу попиту, покращення управління запасами, що сприятиме підвищенню ефективності логістики в цілому. Прикладом логістичної компанії, що застосовує Big Data у своїй діяльності, є відома українська компанія «Нова Пошта», яка досить часто відкриває вакансії для пошуку спеціалістів з аналізу Big Data.

На додачу до розглянутих стратегій, технологія Big Data, яка, як вже зазначалося, має великі прогностичні можливості, з успіхом впроваджується у ході розробки стратегій ризик-менеджменту та прогнозування тенденцій ринку. В цілому, підприємства, які активно впроваджують у свою діяльність цифрові технології та Big Data технології, мають більші шанси суттєво оптимізувати свою бізнес-стратегію. Проте умови цифрової трансформації вимагають нових знань та навичок у стратегічному управлінні, тому керівництву важливо інвестувати в освіту та професійний розвиток персоналу [1]. Невід'ємною частиною цього процесу стає організація відповідних навчальних курсів.

Інвестиції у Big Data

Важливість впровадження технології Big Data можна продемонструвати і через неспинне зростання розміру ринку Big Data (Рис. 2). Окрім даних за 2022-2023 роки, рисунок містить прогнозу інформацію на 2028 рік.

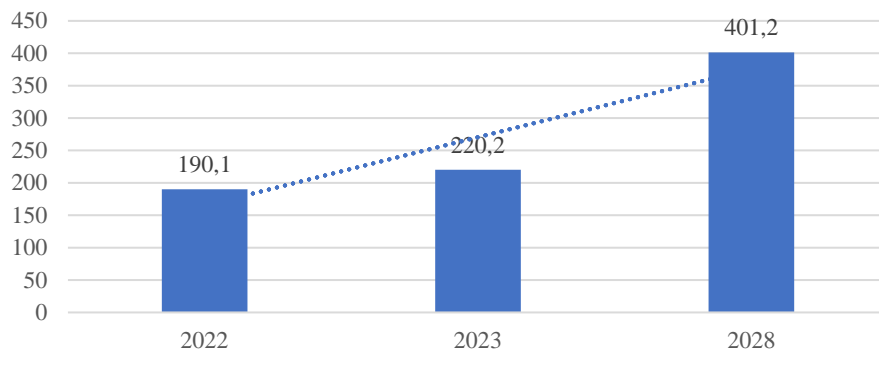

Рис. 2. Розмір ринку Big Data у 2022-2023 роках та прогнозне значення на 2028 рік

Джерело: [11].

Як видно з Рис. 1, очікується, що за період з 2023 року по 2028 рік ринок Big Data зросте майже в два рази. Отже, цей напрям є привабливим для інвестицій, однак із обчисленням періоду окупності інвестицій, а також прибутку від них (наприклад, такого важливого показника, як Return on Investments – ROI) виникають складнощі. Передусім, це пов'язане із тим, що застосування Big Data може забезпечувати не лише прямі матеріальні (фінансові) вигоди, а і нематеріальні – наприклад, підвищення поінформованості компанії про ринкові тенденції, краще розуміння поведінки споживачів, оптимізація процесів тощо. Зрозуміло, що ці ефекти надають більше можливостей для отримання прибутку, однак оцінити, прямий вплив Big Data вельми важко.

Висновки. Стратегічне управління в умовах цифрової економіки має бути безперервним процесом, який вимагає постійного оновлення та адаптації. Компанії, підприємства та науковці повинні бути готові до змін і мати змогу оперативно реагувати на нові можливості та виклики, що приносить цифрове майбутнє. Використання великих даних є феноменом сучасності, який при правильному підході, може приносити вражаючі позитивні результати для менеджменту. За допомогою технологій Big Data виникає можливість швидко створювати популярні проекти, адаптувати існуючі послуги до вимог клієнтів та підвищувати лояльність клієнтів.

Перспективами подальших досліджень може бути аналіз ефективності використання технологій Big Data разом із штучним інтелектом для вирішення різноманітних викликів сучасного бізнесу в Україні в умовах воєнного стану.

Література:

1. Гринько Т., Гвініашвілі Т., Каліберда М. Стратегічне управління підприємством в умовах цифрової економіки. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-71> (дата звернення: 16.02.2024).
2. Гринько Т. В., Гвініашвілі Т. З., Алещенко В. І. Стратегічне управління як елемент організаційно-економічного механізму забезпечення економічної стійкості підприємства. *Економіка та держава*. 2021. № 12. С. 30–34. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.12.30> (дата звернення: 16.02.2024).

3. Грицяк Н. В., Твердохліб О. С. Практичні аспекти застосування технологій аналізу даних великих масивів (Big Data) в публічному управлінні. *Ефективність державного управління*. 2022. № 64. С. 121–235. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.64.2020.217610> (дата звернення: 16.02.2024).

4. Легенчук С. Ф., Завалій Т. О. Big Data в маркетинговій аналітиці: можливості та проблеми використання. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2023. № 1 (54). С. 52–58. DOI: [https://doi.org/10.26642/pbo-2023-1\(54\)-52-58](https://doi.org/10.26642/pbo-2023-1(54)-52-58) (дата звернення: 16.02.2024).

5. Легенчук С. Ф., Завалій Т. О., Денисюк О. М. Big Data в стратегічному управлінському обліку. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2023. № 3 (56). С. 14–20. DOI: [https://doi.org/10.26642/pbo-2023-3\(56\)-14-20](https://doi.org/10.26642/pbo-2023-3(56)-14-20) (дата звернення: 16.02.2024).

6. Мазур Н. А., Ніколашин А. О. Аналіз великих даних у системі управління підприємством. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 31 березня 2021 р.). Полтава, 2021. С. 339–341. URL: https://sci.lidubgd.edu.ua/bitstream/123456789/8310/1/Матеріали_конференції_ПДАА_%20Ч.2.pdf#page=339 (дата звернення: 16.02.2024).

7. Юрчук Н. П., Кіпоренко С. С. Розвиток технологій Big Data в умовах цифрових трансформацій. *Агросвіт*. 2021. № 9–10. С. 60–68. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306&6792.2021.9—10.60> (дата звернення: 16.02.2024).

8. Arora M., Sharma R. L. Artificial intelligence and big data: ontological and communicative perspectives in multi-sectoral scenarios of modern businesses. *Foresight*. 2023. No. 25 (1). P. 126–143. DOI: <https://doi.org/10.1108/FS-10-2021-0216> (дата звернення: 16.02.2024).

9. Factors influencing effective use of big data: A research framework / F. Surbakti et al. *Information & Management*. 2020. No. 57 (1). Article 103146. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.im.2019.02.001> (дата звернення: 16.02.2024).

10. Hamilton R. H., Sodeman W. A. The questions we ask: Opportunities and challenges for using big data analytics to strategically manage human capital resources. *Business Horizons*. 2020. No. 63 (1). P. 85–95. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2019.10.001> (дата звернення: 16.02.2024).

11. Big Data Market. *Markets and Markets*. URL: <https://www.marketsandmarkets.com/>

References:

1. Hryenko, T., Hviniashvili, T., & Kaliberda, M. (2023). Stratehichne upravlinnia pidpriemstvom v umovakh tsyvrovoi ekonomiky [Strategic management of the enterprise in the conditions of the digital economy]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (50). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-71> [in Ukrainian].

2. Hryenko, T. V., Hviniashvili, T. Z., & Aleshchenko, V. I. (2021). Stratehichne upravlinnia yak element orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu zabezpechennia ekonomichnoi stiikosti pidpriemstva [Strategic management as an element of the organizational and economic mechanism of ensuring the economic stability of the enterprise]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the State*, (12), 30–34. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.12.30> [in Ukrainian].

3. Hrytsiak, N. V., & Tverdokhlib, O. S. (2022). Praktychni aspekty zastosuvannia tekhnolohii analizu danykh velykykh masyviv (Big Data) v publichnomu upravlinni [Practical aspects of the application of big data analysis technologies in public administration]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of Public Administration*, (64), 121–235. <https://doi.org/10.33990/2070-4011.64.2020.217610> [in Ukrainian].

4. Lehenchuk, S. F., & Zavalii, T. O. (2023). Big Data v marketynhovii analitytsi: mozhlyvosti ta problemy vykorystannia [Big Data in marketing analytics: opportunities and problems of use]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu – Problems of Theory and Methodology of Accounting, Control and Analysis*, (1(54)), 52–58. [https://doi.org/10.26642/pbo-2023-1\(54\)-52-58](https://doi.org/10.26642/pbo-2023-1(54)-52-58) [in Ukrainian].
5. Lehenchuk, S. F., Zavalii, T. O., & Denysiuk, O. M. (2023). Big Data v stratehichnomu upravlinskomu obliku [Big Data in strategic management accounting]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu – Problems of Theory and Methodology of Accounting, Control and Analysis*, (3(56)), 14–20. [https://doi.org/10.26642/pbo-2023-3\(56\)-14-20](https://doi.org/10.26642/pbo-2023-3(56)-14-20) [in Ukrainian].
6. Mazur, N. A., & Nikolashyn, A. O. (2021). Analiz velykykh danykh u systemi upravlinnia pidpriemstvom [Analysis of big data in the enterprise management system]. In *Proceeding of IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku obliku, analizu ta kontroliu v sotsialno-oriientovanii systemi upravlinnia pidpriemstvom”* [4th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference “Current problems and prospects for the development of accounting, analysis and control in a socially-oriented enterprise management system”] (pp. 339–341). Poltava. https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/8310/1/Матеріали_конференції_ПДАА_%20Ч.2.pdf#page=339 [in Ukrainian].
7. Yurchuk, N. P., & Kiporenko, S. S. (2021). Rozvytok tekhnolohii Big Data v umovakh tsyfrovyykh transformatsii [Development of Big Data technologies in conditions of digital transformations]. *Ahrosvit*, (9–10), 60–68. <https://doi.org/10.32702/2306&6792.2021.9—10.60> [in Ukrainian].
8. Arora, M., & Sharma, R. L. (2023). Artificial intelligence and big data: ontological and communicative perspectives in multi-sectoral scenarios of modern businesses. *Foresight*, 25(1), 126–143. <https://doi.org/10.1108/FS-10-2021-0216>
9. Surbakti, F. P. S., Wang, W., Indulska, M., & Sadiq, S. (2020). Factors influencing effective use of big data: A research framework. *Information & Management*, 57(1), Article 103146. <https://doi.org/10.1016/j.im.2019.02.001>
10. Hamilton, R. H., & Sodeman, W. A. (2020). The questions we ask: Opportunities and challenges for using big data analytics to strategically manage human capital resources. *Business Horizons*, 63(1), 85–95. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2019.10.001>
11. Big Data Market. *Markets and Markets*. <https://www.marketsandmarkets.com/>

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-457-464](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-457-464)

Леськів Галина Зіновіївна кандидат технічних наук, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-4900-9466>

САМОМЕНЕДЖМЕНТ В СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА: ВИКЛИКИ БЕЗПЕКИ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей самоменеджменту в системі підвищення конкурентоспроможності сучасного підприємства. Доведено, що у контексті сучасного підприємства самоменеджмент відіграє вирішальну роль у стимулюванні інновацій, гнучкості та залученості співробітників. Визначено, що самоменеджмент за своєю суттю є прогресивною організаційною концепцією, в якій контроль і прийняття рішень розподілені по всій організації, а не централізовані в традиційній ієрархічній структурі управління. Встановлено, що Самоменеджмент стимулює співробітників до саморозвитку та навчання. Постійне вдосконалення навичок та знань не лише сприяє особистісному зростанню, але й підвищує ефективність та конкурентоспроможність підприємства в цілому. Визначено ключові характеризуючі ознаки сучасного самоменеджменту. Охарактеризовано та доведено, що самоменеджмент сприяє довгостроковій стійкості та стійкості підприємства. Визначено, що самоменеджмент — це більше, ніж просто стиль управління; це стратегічний підхід, що відповідає динамічному характеру сучасного бізнесу. Доведено, що впровадження розвиненої системи самоменеджменту на підприємстві може дати суттєві позитивні результати, насамперед за рахунок підвищення операційної ефективності, розвитку культури розширення прав та можливостей та інновацій, а також підвищення загальної організаційної стійкості. Визначено, що самоменеджмент сприяє розвитку культури розширення прав та можливостей та інновацій. Коли співробітникам надається автономія в управлінні своєю роботою та ухваленні рішень, це розвиває почуття власності та відповідальності за свою роль. Встановлено, що впровадження розвиненої системи самоменеджменту на підприємстві може призвести до підвищення операційної ефективності, культури розширення прав та можливостей та інновацій, а також більшої організаційної стійкості.

Ключові слова: самоменеджмент, безпека підприємства, менеджмент на підприємстві, розвиток, конкурентоспроможність

Leskiv Halyna Zinoviivna Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-4900-9466>

SELF-MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF ENHANCING THE COMPETITIVENESS OF A MODERN ENTERPRISE: SECURITY CHALLENGES

Abstract. The purpose of the study is to characterize the peculiarities of self-management in the system of enhancing the competitiveness of a modern enterprise. It has been proven that in the context of a modern enterprise, self-management plays a crucial role in stimulating innovation, flexibility, and employee engagement. It is determined that self-management by its nature is a progressive organizational concept, in which control and decision-making are distributed throughout the organization, rather than centralized in the traditional hierarchical management structure. It has been established that self-management stimulates employees to self-development and learning. Continuous improvement of skills and knowledge not only contributes to personal growth but also increases the efficiency and competitiveness of the enterprise as a whole. The key characterizing features of modern self-management have been identified. It has been characterized and proven that self-management contributes to the long-term sustainability and resilience of the enterprise. It is determined that self-management is more than just a management style; it is a strategic approach that corresponds to the dynamic nature of modern business. It has been proven that the implementation of a developed self-management system in an enterprise can yield significant positive results, primarily due to increased operational efficiency, development of a culture of expanded rights and opportunities and innovation, as well as increased overall organizational resilience. It has been determined that self-management promotes the development of a culture of expanded rights and opportunities and innovation. When employees are given autonomy in managing their work and making decisions, it develops a sense of ownership and responsibility for their role. It has been established that the implementation of a developed self-management system at an enterprise can lead to increased operational efficiency, a culture of expanded rights and opportunities and innovation, as well as greater organizational resilience.

Keywords: self-management, enterprise security, enterprise management, development, competitiveness

Постановка проблеми. Самоменеджмент на сучасному підприємстві суттєво впливає на його діяльність і є дуже актуальним у сучасному бізнес-середовищі. Цей стиль управління, при якому співробітники наділені автономією у прийнятті рішень щодо своїх робочих процесів, графіків та методів, приносить безліч переваг.

У середовищі самоменеджменту співробітники не обмежені жорсткими директивами зверху донизу, що дозволяє експериментувати і мислити творчо. Ця свобода має вирішальне значення для інновацій, дозволяючи розробляти нові продукти, послуги та процеси, життєво важливі для збереження лідерства

на конкурентному ринку. Крім того, самоменеджмент призводить до підвищення залученості та задоволеності співробітників. Коли у співробітників є почуття власності та відповідальності за свою роботу, це підвищує їхню задоволеність роботою та залученість. Це, у свою чергу, підвищує продуктивність, знижує плинність кадрів та розвиває позитивну культуру на робочому місці, а це важливо для довгострокового успіху підприємства. Ще одним важливим результатом самоменеджменту є гнучкість та швидкість прийняття рішень, які воно сприяє. Традиційні ієрархічні структури часто уповільнюють процеси через кілька рівнів погоджень. Навпаки, самоменеджмент дозволяє співробітникам оперативного рівня швидко приймати рішення, швидше адаптуючись до ринкових умов та споживчих переваг. Крім того, самоврядні команди зазвичай краще адаптуються до змін, що є важливою рисою в середовищі, що характеризується постійним технологічним прогресом, динамікою ринку, що змінюється, і мінливими потребами клієнтів. Вони з більшою ймовірністю будуть використовувати нові технології та активно пристосовуватись до змін ринку.

Ефективне використання ресурсів є ще однією перевагою самоменеджмента. Співробітники таких структур краще розуміють реальні реалії та можуть більш ефективно використовувати ресурси, уникаючи втрат та підвищуючи загальну операційну ефективність. Більше того, самоменеджмент допомагає залучати та утримувати таланти, особливо серед людей, які часто шукають робочі місця, що пропонують автономію та можливості особистісного зростання. Зрештою, самоменеджмент сприяє розвитку культури безперервного навчання. Співробітники мотивовані набувати нових навичок і знань, покращуючи свої здібності приймати рішення та вирішувати проблеми. Це не тільки сприяє їхньому особистісному зростанню, а й дозволяє підприємству залишатися на передньому краї галузевих знань та досвіду. Зазначимо, що самоменеджмент узгоджується з потребою в інноваціях, гнучкості та залученості співробітників у сучасному динамічному бізнес-середовищі. Просуваючи культуру автономії, відповідальності та безперервного навчання, він допомагає підприємствам бути більш конкурентоспроможними, адаптованими та стійкими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти самоменеджменту підприємства, розкривалися в працях таких вчених С. Васильчак, О. Власюк, В. Воротін, Т. Васильців, В. Геєць, З. Герасимчук, Л. Гнилицька, В. Духов, М. Єрмошенко, О. Захаров, С. Кавун, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мартинюк, І. Мігус, І. Мойсеєнко, Т. Момот, В. Мунтіян, Є. Олейніков, І. Оттенко, Г. Пастернак-Таранушенко, Є. Палига, В. Пономаренко, В. Прохорова, М. Швець, Л. Шемаєва, А. Штангрет, та інші. Однак низка теорій і концепцій щодо врахування безпекового аспекту, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей самоменеджменту в системі підвищення конкурентоспроможності сучасного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Самоменеджмент за своєю суттю є прогресивною організаційною концепцією, в якій контроль і прийняття рішень розподілені по всій організації, а не централізовані в традиційній ієрархічній структурі управління [1-3]. Він втілює в собі принципи автономії, розширення прав і можливостей та особистої відповідальності, дозволяючи окремим особам та командам керувати своєю роботою та приймати рішення, що відповідають їхнім ролям. Такий підхід зміщує акцент з директив зверху вниз на стиль управління, заснований на співпраці та участі, при якому співробітники на всіх рівнях беруть активну участь у формуванні робочого середовища та результатів.

У контексті сучасного підприємства самоменеджмент відіграє вирішальну роль у стимулюванні інновацій, гнучкості та залученості співробітників. Швидко розвивається бізнес-середовище, що характеризується технологічним прогресом і динамікою ринку, що змінюється, вимагає гнучкого і оперативного підходу до управління [4-10]. Самоменеджмент задовольняє цю потребу, дозволяючи швидше приймати рішення та адаптуватися до нових ситуацій. Співробітники, перебуваючи ближче до дії, можуть у режимі реального часу реагувати на виклики та можливості, тим самим підвищуючи здатність підприємства залишатися конкурентоспроможною та актуальною. Більше того, це призводить до більш залученої робочої сили, оскільки співробітники відчувають більше почуття власності та мотивовані довірою та відповідальністю, покладеними на них.

Самоменеджмент відіграє ключову роль у підвищенні конкурентоспроможності підприємства. Він означає здатність працівників ефективно управляти своїм часом, ресурсами, відповідальностями та особистим розвитком. Коли працівники володіють навичками самоменеджменту, вони більш продуктивні, мотивовані та здатні до швидкої адаптації до змін. Високий рівень самоменеджменту сприяє кращому плануванню, організації робочого процесу та вирішенню проблем, що безпосередньо впливає на загальну ефективність роботи підприємства. Такий підхід дозволяє виявляти та використовувати внутрішні ресурси компанії більш ефективно, а також знижує рівень внутрішніх конфліктів і непорозумінь між співробітниками.

Вплив самоменеджменту на економічну безпеку підприємства багатогранно. По-перше, це може призвести до значної економії коштів за рахунок скорочення рівнів управління та пов'язаних із ними адміністративних витрат. Така компактніша структура не тільки скорочує витрати, але також покращує комунікацію та скорочує тимчасові затримки в процесах прийняття рішень. По-друге, самоменеджмент сприяє ефективнішому використанню ресурсів. Співробітники, краще розуміючи свою роботу, можуть оптимізувати використання ресурсів, що призведе до підвищення продуктивності та прибутковості (табл.1).

Таблиця 1

Ключові характеризуючі ознаки сучасного самоменеджменту

№	Ознака	Характеристика
1	Розподіл відповідальності	На відміну від традиційних ієрархічних систем, у сучасному самоменеджменті влада та відповідальність розподіляються серед усіх членів команди. Це означає, що рішення приймаються на рівні тих, хто безпосередньо працює над завданням, що підвищує швидкість та адаптивність до змін
2	Автономія та самостійність	Самоменеджмент надає співробітникам свободу у виборі методів роботи та підходів до вирішення завдань. Це сприяє розвитку інноваційного мислення та креативності, оскільки кожен співробітник може вносити свої ідеї та експериментувати з новими підходами
3	Прозорість та комунікація	Ефективний самоменеджмент вимагає високого рівня прозорості у процесах та рішеннях. Відкрита комунікація між усіма рівнями організації забезпечує, що всі співробітники мають доступ до необхідної інформації, що допомагає у прийнятті обґрунтованих рішень
4	Навчання й розвиток	Самоменеджмент стимулює співробітників до саморозвитку та навчання. Постійне вдосконалення навичок та знань не лише сприяє особистісному зростанню, але й підвищує ефективність та конкурентоспроможність підприємства в цілому

Таким чином, самоменеджмент сприяє довгостроковій стійкості та стійкості підприємства. У таких системах співробітникам пропонується постійно навчатися та розвивати нові навички, сприяючи розвитку культури інновацій та адаптивності. Постійний особистий та професійний розвиток дозволяє підприємству залишатися в авангарді розвитку галузі та бути готовим до вирішення майбутніх завдань. Крім того, диверсифікований процес прийняття рішень, властивий самоменеджменту, знижує ризик, пов'язаний із централізованим прийняттям рішень, коли відмова або догляд ключового персоналу може мати значні негативні наслідки.

Насамкінець зазначимо, що самоменеджмент — це більше, ніж просто стиль управління; це стратегічний підхід, що відповідає динамічному характеру сучасного бізнесу. Сприяючи розвитку культури автономії, участі та постійного вдосконалення, самоменеджмент не тільки підвищує операційну ефективність та конкурентоспроможність підприємства, але також зміцнює його економічну безпеку. Він дає організаціям можливість ефективно справлятися зі складнощами сучасного бізнес-середовища, роблячи їх адаптованішими, стійкішими і, зрештою, успішнішими.

Висновки. Впровадження розвиненої системи самоменеджмент на підприємстві може дати суттєві позитивні результати, насамперед за рахунок підвищення операційної ефективності, розвитку культури розширення прав та можливостей та інновацій, а також підвищення загальної організаційної стійкості. По-перше, розвинена система самоменеджмент значно підвищує ефективність роботи. Децентралізуючи процеси прийняття рішень, він скорочує бюрократичні вузькі місця, дозволяючи швидше та адаптивніше реагувати на зміни ринку та потреби клієнтів. Співробітники, будучи ближчими до оперативних реалій, можуть приймати більш обґрунтовані та своєчасні рішення без затримок з ієрархічними погодженнями. Ця гнучкість особливо важлива в галузях, що швидко розвиваються. Більше того, самоменеджмент часто призводить до кращого розподілу ресурсів, оскільки співробітники, які безпосередньо займаються виконанням завдань, краще обізнані про необхідні ресурси та можуть керувати ними більш ефективно, скорочуючи втрати та підвищуючи продуктивність.

Самоменеджмент сприяє розвитку культури розширення прав та можливостей та інновацій. Коли співробітникам надається автономія в управлінні своєю роботою та ухваленні рішень, це розвиває почуття власності та відповідальності за свою роль. Це розширення прав та можливостей часто призводить до більш високого рівня задоволеності роботою та мотивації, оскільки співробітники почуваються ціннішими та визнаними за їх внесок. У такому середовищі природно заохочуються творчість та інновації; співробітники з більшою ймовірністю експериментують, йдуть на ризик та знаходять нові вирішення проблем. Ця культура інновацій має вирішальне значення для будь-якого підприємства, що прагне зберегти конкурентну перевагу в сучасному бізнес-середовищі, що швидко змінюється.

Зрештою, добре розвинена система самоменеджмент підвищує організаційну стійкість. У традиційних ієрархічних структурах догляд ключового персоналу може призвести до значних збоїв. Однак у самоврядній організації розподіл знань та прийняття рішень серед ширшого кола співробітників забезпечує наступність та стабільність. Це створює більш адаптовану робочу силу, здатну справлятися з непередбаченими проблемами, оскільки кожен член має навички та повноваження для прийняття необхідних рішень. Крім того, ця система заохочує безперервне навчання та особистий розвиток, оскільки співробітники мотивовані набувати нових навичок та знань, щоб краще справлятися зі своїми обов'язками, тим самим постійно зміцнюючи людський капітал організації.

На закінчення відзначимо, що впровадження розвиненої системи самоменеджменту на підприємстві може призвести до підвищення операційної ефективності, культури розширення прав та можливостей та інновацій, а також більшої організаційної стійкості. Ці переваги є невід'ємною частиною підтримки конкурентоспроможності та успіху в динамічному та постійно мінливому бізнес-середовищі.

Література:

1. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 71-82.
2. Lobanova, L. Human resources management value in knowledge-based society. *Business: Theory and Practice*, 10(3), 2009, 233-246.
3. Dudin, M., Burkaltseva, D., Reznikova, O., Betskov, A., Kilyaskhanov, H., Guk, O., & Zotova, S. The impact of conflict on economic security of the enterprise. *International Journal of Engineering and Technology (UAE)*, 7, 2018, 283–290.
4. Szarucki, M. Evolution of managerial problems from the perspective of management science. *Business: Theory and Practice*, 16(4), 2015, 362-372.
5. Tulchynska, S., Popelo, O., Pohrebniak, A., Borysenko, O., Redko, K., Koba, V. Innovative and investment activities of enterprises within eco-industrial parks in the circular economy context. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, 2023, pp. 79-89.
6. Borutska, Y., Vashchyshyn, M., Zhurba, I., Leskiv, H., Taranenko, H., Panteleiev, M. State environmental impact management in ecological tourism development. *International Journal of Design & Nature and Ecodynamics*, Vol. 18, No. 5, 2023, pp. 1247-1254.
7. Zybareva, O., Shylepnytskyi, P., Krylov, D., Arefiev, S., Ozarko, K., Hryhorkiv, M. Management of business projects of the enterprise as a factor of increasing international competitiveness in the conditions of global sustainability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 7, 2022, pp. 2023-2032
8. Britchenko, I., Filyppova, S., Niekasova, L., Chukurna, O., Vazov, R. The evaluation efficiency system of the sustainable development strategy of the enterprise in the decentralization conditions. *Economic Studies Journal*, 1, 2022: 118-138.
9. Kopytko, O., Lagodiienko, V., Falovych, V., Tchon, L., Dovhun, O., Litvynenko, M. Marketing communications as a factor of sustainable development. *International Journal of Engineering and Advanced Technology*, 8(6), 2019: 3305-3309.
10. Tamošiūnienė, R., Šidlauskas, S., & Trumpaitė, I. The multicriterial evaluation method of the effectiveness of the investment projects. *Business: Theory and Practice*, 7(4), 2006, 203-212.

References:

1. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. (2020). Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 71-82. [in English]
2. Lobanova, L. (2009). Human resources management value in knowledge-based society. *Business: Theory and Practice*, 10(3), 233-246. [in English]
3. Dudin, M., Burkaltseva, D., Reznikova, O., Betskov, A., Kilyaskhanov, H., Guk, O., & Zotova, S. (2018). The impact of conflict on economic security of the enterprise. *International Journal of Engineering and Technology (UAE)*, 7, 283–290. [in English]
4. Szarucki, M. (2015). Evolution of managerial problems from the perspective of management science. *Business: Theory and Practice*, 16(4), 362-372. [in English]
5. Tulchynska, S., Popelo, O., Pohrebniak, A., Borysenko, O., Redko, K., Koba, V. (2023). Innovative and investment activities of enterprises within eco-industrial parks in the circular economy context. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, pp. 79-89. [in English]
6. Borutska, Y., Vashchyshyn, M., Zhurba, I., Leskiv, H., Taranenko, H., Panteleiev, M. (2023). State environmental impact management in ecological tourism development. *International Journal of Design & Nature and Ecodynamics*, Vol. 18, No. 5, pp. 1247-1254. [in English]

7. Zybarena, O., Shylepnytskyi, P., Krylov, D., Arefiev, S., Ozarko, K., Hryhorkiv, M. (2022). Management of business projects of the enterprise as a factor of increasing international competitiveness in the conditions of global sustainability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 7, pp. 2023-2032 [in English]
8. Britchenko, I., Filyppova, S., Niekrasova, L., Chukurna, O., Vazov, R. (2022). The evaluation efficiency system of the sustainable development strategy of the enterprise in the decentralization conditions. *Economic Studies Journal*, 1: 118-138. [in English]
9. Kopytko, O., Lagodiienko, V., Falovych, V., Tchon, L., Dovhun, O., Litvynenko, M. (2019). Marketing communications as a factor of sustainable development. *International Journal of Engineering and Advanced Technology*, 8(6): 3305-3309. [in English]
10. Tamošiūnienė, R., Šidlauskas, S., & Trumpaitė, I. (2006). The multicriterial evaluation method of the effectiveness of the investment projects. *Business: Theory and Practice*, 7(4), 203-212. [in English]

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-465-473](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-465-473)

Малярчук Ірина Іванівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і оподаткування, Українська академія друкарства, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-0009-7389>

Смолинець Михайло Андрійович аспірант, кафедра фінансово-економічної безпеки, обліку і оподаткування, Українська академія друкарства, м. Львів, <https://orcid.org/0009-0009-5699-3076>

ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей використання хмарних технологій оптимізації бізнес-процесів на сучасному підприємстві. Доведено, що інтеграція хмарних технологій у сучасні підприємства є революційним зрушенням у тому, як підприємства працюють, конкурують і впроваджують інновації на сучасному швидко змінюваному і все більш цифровому ринку. Визначено, що саме хмарні технології покращують співпрацю та продуктивність в організаціях. Хмарні інструменти та програми дозволяють командам отримувати доступ до документів, спільно використовувати їх та працювати над ними одночасно з будь-якого місця, руйнуючи розрізненість та створюючи більш спільне робоче середовище. Виокремлено ключові хмарні технології, що використовуються для оптимізації бізнес-процесів сучасного підприємства. Доведено, що хмарні технології також підтримують інноваційну екосистему в Україні, дозволяючи стартапам та існуючим підприємствам швидко розробляти та впроваджувати нові продукти та послуги. Визначено ключові особливості впливу воєнного стану на бізнес-процеси сучасного українського підприємства. Встановлено, що хмарні технології відіграють вирішальну безпекову роль діяльності підприємств, пропонуючи набір функцій, підвищують ефективність, інновації і стійкість. Впровадження хмарних сервісів впливає на бізнес-процеси, підвищуючи гнучкість, скорочуючи витрати та дозволяючи приймати рішення на основі даних. Доведено, що впровадження хмарних технологій на сучасних підприємствах, особливо в умовах воєнного часу, надає глибокий позитивний соціально-економічний вплив, підтримуючи не тільки безпековість та безперервність бізнесу, але також сприяючи ширшій економічній стабільності та інноваціям. Визначено, що саме масштабованість хмарних технологій також дозволяє підприємствам швидко адаптуватися до мінливих вимог ринку та оперативних завдань, що виникають в умовах воєнного часу.

Ключові слова: хмарні технології, IT-сфера, бізнес-процеси підприємства, воєнний стан

Malyarchuk Iryna Ivanivna Ukrainian Academy of Printing, Lviv,
<https://orcid.org/0000-0002-0009-7389>

Smolynets Mykhailo Andriyovych Ukrainian Academy of Printing, Lviv,
<https://orcid.org/0009-0009-5699-3076>

UTILIZING CLOUD TECHNOLOGIES FOR OPTIMIZING BUSINESS PROCESSES IN AN ENTERPRISE: CHALLENGES OF WARTIME

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of using cloud technologies for optimizing business processes in a modern enterprise. It has been proven that the integration of cloud technologies into contemporary enterprises represents a revolutionary shift in how businesses operate, compete, and innovate in today's rapidly changing and increasingly digital market. It is identified that cloud technologies enhance collaboration and productivity within organizations. Cloud tools and applications allow teams to access documents, share and work on them simultaneously from any location, breaking down fragmentation and creating a more collaborative work environment. Key cloud technologies used for optimizing business processes in a modern enterprise are highlighted. It is proven that cloud technologies also support the innovation ecosystem in Ukraine, enabling startups and existing enterprises to quickly develop and implement new products and services. The key features of the impact of martial law on the business processes of a modern Ukrainian enterprise are identified. It has been established that cloud technologies play a crucial security role in enterprise operations, offering a set of functions that enhance efficiency, innovation, and resilience. The implementation of cloud services impacts business processes by increasing flexibility, reducing costs, and enabling data-driven decision-making. It is proven that the adoption of cloud technologies in modern enterprises, especially under wartime conditions, has a profound positive socio-economic impact, supporting not only the security and continuity of business but also contributing to broader economic stability and innovation. It is determined that the scalability of cloud technologies also allows enterprises to quickly adapt to changing market demands and operational tasks that arise in wartime conditions.

Keywords: cloud technologies, IT sphere, enterprise business processes, martial law.

Постановка проблеми. Інтеграція хмарних технологій у сучасні підприємства є революційним зрушенням у тому, як підприємства працюють,

конкурують і впроваджують інновації на сучасному швидко змінюваному і все більш цифровому ринку. Актуальність та важливість цих технологій обумовлена їх здатністю оптимізувати бізнес-процеси, підвищувати ефективність та відкривати нові можливості для зростання та інновацій. По-перше, хмарні технології пропонують безпрецедентну масштабованість і гнучкість, дозволяючи підприємствам швидко адаптуватися до мінливих вимог ринку. Традиційні IT-інфраструктури часто вимагають значних капіталовкладень і часу на масштабування, що обмежує здатність бізнесу реагувати на робочі навантаження, що змінюються, або освоювати нові ринки. Хмарні послуги, з іншого боку, дозволяють швидко масштабуватися, надаючи підприємствам необхідні їм обчислювальні ресурси на вимогу. Така еластичність не лише оптимізує операційну ефективність, а й гарантує, що підприємства зможуть використати можливості без обмежень своєї IT-інфраструктури. По-друге, запровадження хмарних технологій суттєво знижує експлуатаційні витрати. Використовуючи хмарні послуги, підприємства можуть мінімізувати витрати, пов'язані з придбанням, обслуговуванням та оновленням обладнання та програмного забезпечення.

Таким чином, саме хмарні технології покращують співпрацю та продуктивність в організаціях. Хмарні інструменти та програми дозволяють командам отримувати доступ до документів, спільно використовувати їх та працювати над ними одночасно з будь-якого місця, руйнуючи розрізненість та створюючи більш спільне робоче середовище. Ця доступність особливо важлива в епоху, коли віддалена робота та розподілені команди стають нормою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти оптимізації бізнес-процесів на підприємстві, розкривалися в працях таких вчених В. Воротін, Т. Васильців, В. Геєць, З. Герасимчук, Л. Гнилицька, В. Духов, М. Єрмошенко, О. Захаров, С. Кавун, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мартинюк, І. Мігус, І. Мойсеєнко, Т. Момот, В. Мунтіян, Є. Олейніков, І. Оттенко, Г. Пастернак-Таранушенко, Є. Палига, О. Силкін, В. Прохорова, М. Швець, Л. Шемаєва, А. Штангрет, та інші. Однак низка теорій і концепцій щодо врахування використання хмарних технологій й воєнного стану, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей використання хмарних технологій оптимізації бізнес-процесів на сучасному підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Сутність хмарних технологій у діяльності підприємства обертається навколо надання обчислювальних послуг, включаючи сервери, сховища, бази даних, мережі, програмне забезпечення, аналітику та аналітику через Інтернет («хмара»), щоб запропонувати швидші інновації, гнучкі ресурси та економія на масштабі. Цей зсув парадигми дозволяє підприємствам уникнути початкових витрат і

складнощів, пов'язаних із володінням та обслуговуванням власної ІТ-інфраструктури, замість того, щоб платити лише за те, що вони використовують, коли вони це використовують [1-2]. Хмарні технології характеризуються своєю масштабованістю, надійністю та доступністю, які суттєво впливають на те, як підприємства працюють, впроваджують інновації та конкурують на світовому ринку. Відтак, хмарні технології займають центральне місце у діяльності підприємства, виконуючи безліч функцій, які мають вирішальне значення для сучасних бізнес-процесів. Вони спрощують віддалену роботу, дозволяючи співробітникам отримувати доступ до робочих файлів та програм з будь-якої точки світу, тим самим підвищуючи продуктивність та спільну роботу, незважаючи на географічні межі [3-5]. Хмарні платформи також є каталізатором інновацій, надаючи підприємствам можливість тестувати та розгортати нові рішення без значних початкових інвестицій. Крім того, хмарні послуги пропонують надійні інструменти аналізу даних, що дозволяють підприємствам використовувати великі дані для прийняття стратегічних рішень та більш ефективно адаптувати свої пропозиції для задоволення потреб клієнтів [6-10].

Слід зазначити, що вплив хмарних технологій на бізнес-процеси є глибоким і багатогранним. Впроваджуючи хмарні послуги, компанії можуть оптимізувати операції, скоротити витрати на ІТ і підвищити гнучкість. Хмарні програми та рішення для зберігання даних спрощують управління даними та спільну роботу, забезпечуючи плавну інтеграцію робочих процесів та сприяючи більш гнучкому реагуванню на зміни ринку. Більше того, масштабованість хмарних сервісів означає, що підприємства можуть легко налаштовувати свої ІТ-ресурси відповідно до попиту, забезпечуючи операційну ефективність та економічну ефективність. Хмарні технології також підвищують саму безпеку та відповідність вимогам, надаючи складні заходи захисту даних, які постійно оновлюються для протидії новим загрозам.

В умовах України, особливо в умовах воєнного стану, хмарні технології стали незамінними для забезпечення безперервності та стійкості підприємств. Складна обстановка наголосила на необхідності того, щоб підприємства підтримували свою діяльність в умовах збоїв, захищали критично важливі дані від кіберзагроз та адаптувалися до мінливих обставин. Українські підприємства використовують хмарні технології для забезпечення безперервності роботи за рахунок можливості віддаленої роботи, тим самим зберігаючи робочі місця та підтримуючи продуктивність навіть тоді, коли фізичні офіси недоступні. Хмарні сервіси також сприяли швидкому розгортанню цифрових торгових майданчиків та платформ електронної комерції, дозволяючи підприємствам перейти на моделі онлайн-продажів, оскільки традиційні канали роздрібної торгівлі порушені. Більш того, використання хмарних технологій відіграло важливу роль у захисті самої конфіденційної інформації та підтримці кібербезпеки перед зростаючими

цифровими загрозами. Українські підприємства покладаються на хмарні рішення для резервного копіювання та аварійного відновлення для захисту безперервності бізнесу в умовах як фізичної так й кібервійни з російською федерацією. Гнучкість і масштабованість, запропоновані хмарними сервісами, дозволили українським підприємствам швидко коригувати свою діяльність у відповідь на динамічну ситуацію з безпекою, збільшуючи або зменшуючи масштаб у міру потреби, не обтяжуючи управління фізичними ІТ-ресурсами (табл.1).

Таблиця 1

**Основні хмарні технології, що використовуються для оптимізації
бізнес-процесів сучасного підприємства**

№	Технології	Сутність технологій
1	Інфраструктура як сервіс (IaaS)	Дозволяє підприємствам використовувати інфраструктурні ресурси, такі як віртуальні сервери, мережі та сховища, у форматі послуги. Це знижує потребу в фізичному обладнанні та спрощує масштабування ресурсів згідно з потребами бізнесу. Приклади провайдерів: Amazon Web Services (AWS), Microsoft Azure, Google Cloud Platform (GCP)
2	Платформа як сервіс (PaaS):	Надає розробникам інструменти та сервіси для будівництва, тестування, розгортання та управління додатками без необхідності займатися підтримкою базової інфраструктури. Це сприяє швидкій розробці та впровадженню нових додатків. Приклади: Heroku, Google App Engine, Microsoft Azure App Services
3	Програмне забезпечення як сервіс (SaaS)	Дозволяє користувачам підписатися на готові до використання онлайн-додатки, усуваючи потребу в їх встановленні та обслуговуванні на власних серверах. Популярні SaaS-додатки включають CRM-системи, офісні пакети, інструменти для співпраці та комунікацій. Приклади: Salesforce, Google Workspace, Microsoft Office 365
4	Функції як сервіс (FaaS)	Дозволяє розробникам виконувати код у відповідь на події без необхідності явно виділяти або управляти серверами. Це спрощує розробку масштабованих додатків, оскільки платформа автоматично забезпечує ресурси, необхідні для виконання функцій. Приклади: AWS Lambda, Azure Functions, Google Cloud Functions
5	Хмарні сховища даних	Послуги, які надають безпечно зберігання та доступ до даних з будь-якого місця. Це важливо для бізнесів, які потребують гнучкості доступу до файлів, резервного копіювання даних та співпраці в реальному часі. Приклади: Dropbox, Google Drive, Amazon S3

Хмарні технології також підтримують інноваційну екосистему в Україні, дозволяючи стартапам та існуючим підприємствам швидко розробляти та впроваджувати нові продукти та послуги. Це було особливо важливим для таких секторів, як фінансові технології, електронна охорона здоров'я та освітні технології, попит на які зріс в умовах воєнного стану. Надаючи платформу для експериментів та співробітництва, хмарні технології допомогли українським підприємствам впроваджувати інновації та знаходити нові шляхи зростання у скрутні воєнні часи внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації (табл.2).

Таблиця 2

Особливості впливу воєнного стану на бізнес-процеси сучасного українського підприємства

№	Вплив	Характеристика впливу
1	Переорієнтація бізнес-моделей	Воєнний стан вимагає від українських підприємств перегляду та адаптації їхніх бізнес-моделей до змінених умов ринку. Багато компаній змушені шукати нові ринки збуту, переходити на онлайн-продажі або адаптувати свою продукцію та послуги до потреб воєнного часу, що може включати виробництво оборонної продукції або товарів першої необхідності
2	Зміни в системі постачання	Підприємства мають швидко адаптуватися, шукаючи альтернативні джерела сировини та змінюючи логістичні маршрути для забезпечення безперебійного виробництва та доставки
3	Підвищення кібербезпеки	В умовах воєнного стану значно зростає ризик кібератак на інфраструктуру та бізнес-системи підприємств. Українські компанії змушені інвестувати в заходи кібербезпеки, щоб захистити свої дані та ІТ-інфраструктуру від зовнішніх загроз
4	Адаптація до змін у робочій силі	Мобілізація, еміграція та інші соціальні чинники можуть призвести до дефіциту робочої сили на підприємствах. Бізнесам потрібно адаптуватися, впроваджуючи гнучкі графіки роботи, дистанційну роботу та програми навчання для підвищення кваліфікації співробітників
5	Фінансові виклики	Воєнний стан може призвести до фінансової нестабільності, зниження попиту на деякі товари та послуги та зростання витрат на виробництво. Підприємства мають бути готові до оптимізації витрат, пошуку нових джерел фінансування та реструктуризації дебіторської та кредиторської заборгованості для забезпечення фінансової стабільності

На закінчення відзначимо, що хмарні технології відіграють вирішальну безпекову роль діяльності підприємств, пропонуючи набір функцій, підвищують ефективність, інновації і стійкість. Впровадження хмарних сервісів впливає на бізнес-процеси, підвищуючи гнучкість, скорочуючи витрати та дозволяючи приймати рішення на основі даних. Для українських підприємств, особливо в умовах воєнного стану, хмарні технології стали рятувальним колом, що забезпечує безперервність роботи, можливість віддаленої роботи, захист від кіберзагроз та підтримку інновацій. Стратегічне використання хмарних технологій не тільки допомогло вижити, але й створити нове середовище для безпекового розвитку.

Висновки. Впровадження хмарних технологій на сучасних підприємствах, особливо в умовах воєнного часу, надає глибокий позитивний соціально-економічний вплив, підтримуючи не тільки безпековість та безперервність бізнесу, але також сприяючи ширшій економічній стабільності та інноваціям. У такі важкі часи такі атрибути хмарних обчислень, як гнучкість, економічність та масштабованість, стають ще важливішими, дозволяючи підприємствам долати невизначеність, підтримувати операції та підтримувати економічну стійкість. Відтак, саме хмарні технології забезпечують безпрецедентну оперативну стійкість, що є найважливішим атрибутом за умов воєнного часу. Можливість доступу до даних та програм з будь-якого місця та у будь-який час гарантує, що підприємства зможуть продовжувати роботу, навіть якщо їх фізичні об'єкти будуть скомпрометовані. Ця стійкість поширюється на підтримку зайнятості та доходів для співробітників, які в іншому випадку могли б опинитися під загрозою втрати роботи через зупинення виробництва. Полегшуючи віддалену роботу, хмарні технології допомагають підприємствам підтримувати продуктивність та зберігати робочі місця, сприяючи стабільності коштів для існування окремих осіб та економіки загалом у періоди війни. Більше того, хмарні обчислення забезпечують економічно ефективне рішення для підприємств, які стикаються з фінансовими труднощами в умовах воєнного часу. Саме масштабованість хмарних технологій також дозволяє підприємствам швидко адаптуватися до мінливих вимог ринку та оперативних завдань, що виникають в умовах воєнного часу. Така гнучкість дозволяє підприємствам змінювати свої стратегії, виходити нові ринки чи скорочувати операції задля економії ресурсів без тягаря фіксованих витрат за ІТ-інфраструктуру. Така гнучкість не лише підтримує виживання та зростання бізнесу у скрутні часи, а й сприяє інноваціям, оскільки компанії змушені шукати нові способи надання цінності клієнтам. Ці інновації можуть призвести до розробки нових продуктів, послуг та бізнес-моделей, які сприятимуть економічній диверсифікації та зростанню.

Література:

1. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 71-82.

2. Gadde, S., Rao, G.S., Veeram, V.S., Yarlagadda, M., Patibandla, R.S.M.L. Secure data sharing in cloud computing: A comprehensive survey of two-factor authentication and cryptographic solutions. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 28, No. 6, 2023, pp. 1467-1477.
3. Dudin, M., Burkaltseva, D., Reznikova, O., Betskov, A., Kilyaskhanov, H., Guk, O., & Zotova, S. The impact of conflict on economic security of the enterprise. *International Journal of Engineering and Technology (UAE)*, 7, 2018, 283–290.
4. Armbrust, M., Fox, A., Griffith, R., Joseph, A.D., Katz, R., Konwinski, A., Lee, G., Patterson, D., Rabkin, A., Stoica, I., Zaharia, M. A view of cloud computing. *Communications of the ACM*, 2010, 53(4): 50-58.
5. Tulchynska, S., Popelo, O., Pohrebniak, A., Borysenko, O., Redko, K., Koba, V. Innovative and investment activities of enterprises within eco-industrial parks in the circular economy context. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, 2023, pp. 79-89.
6. Zhou, L., Varadharajan, V., Hitchens, M. Trust enhanced cryptographic role-based access control for secure cloud data storage. *IEEE Transactions on Information Forensics and Security*, 2015, 10(11): 2381-2395.
7. Zybarena, O., Shylepnytskyi, P., Krylov, D., Arefiev, S., Ozarko, K., Hryhorkiv, M. Management of business projects of the enterprise as a factor of increasing international competitiveness in the conditions of global sustainability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 7, 2022, pp. 2023-2032
8. Britchenko, I., Filyppova, S., Niekrasova, L., Chukurna, O., Vazov, R. The evaluation efficiency system of the sustainable development strategy of the enterprise in the decentralization conditions. *Economic Studies Journal*, 1, 2022: 118-138.
9. Yadav, A., Ritika, Garg, M.L. Monitoring based security approach for cloud computing. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 24, No. 6, 2019, pp. 611-617.
10. Tamošiūnienė, R., Šidlauskas, S., & Trumpaitė, I. The multicriterial evaluation method of the effectiveness of the investment projects. *Business: Theory and Practice*, 7(4), 2006, 203-212.

References:

1. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. (2020). Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 71-82. [in English]
2. Gadde, S., Rao, G.S., Veeram, V.S., Yarlagadda, M., Patibandla, R.S.M.L. (2023). Secure data sharing in cloud computing: A comprehensive survey of two-factor authentication and cryptographic solutions. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 28, No. 6, pp. 1467-1477. [in English]
3. Dudin, M., Burkaltseva, D., Reznikova, O., Betskov, A., Kilyaskhanov, H., Guk, O., & Zotova, S. (2018). The impact of conflict on economic security of the enterprise. *International Journal of Engineering and Technology (UAE)*, 7, 283–290. [in English]
4. Armbrust, M., Fox, A., Griffith, R., Joseph, A.D., Katz, R., Konwinski, A., Lee, G., Patterson, D., Rabkin, A., Stoica, I., Zaharia, M. (2010). A view of cloud computing. *Communications of the ACM*, 53(4): 50-58. [in English]
5. Tulchynska, S., Popelo, O., Pohrebniak, A., Borysenko, O., Redko, K., Koba, V. (2023). Innovative and investment activities of enterprises within eco-industrial parks in the circular economy context. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, pp. 79-89. [in English]
6. Zhou, L., Varadharajan, V., Hitchens, M. (2015). Trust enhanced cryptographic role-based access control for secure cloud data storage. *IEEE Transactions on Information Forensics and Security*, 10(11): 2381-2395. [in English]

7. Zybareva, O., Shylepnytskyi, P., Krylov, D., Arefiev, S., Ozarko, K., Hryhorkiv, M. (2022). Management of business projects of the enterprise as a factor of increasing international competitiveness in the conditions of global sustainability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 7, pp. 2023-2032 [in English]
8. Britchenko, I., Filypova, S., Niekrasova, L., Chukurna, O., Vazov, R. (2022). The evaluation efficiency system of the sustainable development strategy of the enterprise in the decentralization conditions. *Economic Studies Journal*, 1: 118-138. [in English]
9. Yadav, A., Ritika, Garg, M.L. (2019). Monitoring based security approach for cloud computing. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 24, No. 6, pp. 611-617 [in English]
10. Tamošiūnienė, R., Šidlauskas, S., & Trumpaitė, I. (2006). The multicriterial evaluation method of the effectiveness of the investment projects. *Business: Theory and Practice*, 7(4), 203-212. [in English]

УДК 338.43

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-474-485](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-474-485)

Плотнікова Марія Федорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та туризму, Поліський національний університет, бульвар Старий, 7, м. Житомир, 10002, тел.: (0412) 47-21-45, <https://orcid.org/0000-0003-2852-3009>

Присяжнюк Оксана Федорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та маркетингу, Поліський національний університет, бульвар Старий, 7, м. Житомир, 10002, тел.: (0412) 47-21-45, <https://orcid.org/0000-0003-0066-9065>

Сандрацький Богдан Сергійович студент, Поліський національний університет, бульвар Старий, 7, м. Житомир, 10002, тел.: (0412) 47-21-45, <https://orcid.org/0000-0001-9955-8810>

УПРАВЛІННЯ ПРОДАЖАМИ, ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ТА ПРОДУКТИВНІСТЮ У МОЛОЧНІЙ ГАЛУЗІ

Анотація. Існує широкий спектр інструментів та методів дослідження споживних властивостей та оцінки якості молока, які можуть використовуватися в умовах підприємницьких структур: органолептичні методи (дегустація, дозволяє оцінити смак, запах, колір, консистенцію молока, огляд, дозволяє оцінити зовнішній вигляд молока, його чистоту, відсутність сторонніх домішок); фізико-хімічні методи (визначення щільності – дає інформацію про вміст сухої речовини в молоці, визначення кислотності – дає інформацію про свіжість молока, визначення жиру – дає інформацію про жирність молока, визначення білка – дає інформацію про харчову цінність молока, визначення лактози – дає інформацію про вуглеводний склад молока); мікробіологічні методи (визначення загальної кількості мікроорганізмів – дає інформацію про санітарно-гігієнічні умови виробництва молока, визначення патогенних мікроорганізмів – дає інформацію про безпечність молока); інструментальні методи (хроматографія – використовується для визначення вмісту жиру, білка, лактози, вітамінів, спектрофотометрія – використовується для визначення вмісту білка, лактози, вітамінів, рефрактометрія – використовується для визначення вмісту сухого знежиреного залишку); соціологічні методи (анкетування – дає можливість отримати інформацію про думку споживачів про якість молока, інтерв'ю – дає можливість отримати більш детальну інформацію про думку споживачів про якість молока, вибір конкретних інструментів та методів дослідження споживних властивостей та

оцінки якості молока залежить від – цілей дослідження, що саме хоче отримати підприємство в результаті дослідження, видів молока – для різних видів молока можуть використовуватися різні методи дослідження, матеріально-технічної бази підприємства – не всі підприємства мають можливість використовувати всі методи дослідження, фінансових можливостей підприємства – деякі методи дослідження можуть бути досить дорогими). Важливо, щоб дослідження споживних властивостей та оцінки якості молока проводилося комплексно, з використанням різних методів. Це дозволить отримати максимально повну та достовірну інформацію про якість молока.

Ключові слова: оцінка, якість, економіка, підприємництво, менеджмент, родові садиби та родові поселення.

Plotnikova Mariia Fedorivna PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship and Tourism, Polissia National University, Bolv. Stary, 7, Zhytomyr, 10002, tel.: (0412) 47-21-45, <https://orcid.org/0000-0003-2852-3009>

Prysiazhniuk Oksana Fedorivna PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Marketing, Polissia National University, Bolv. Stary, 7, Zhytomyr, 10002, tel.: (0412) 47-21-45, <https://orcid.org/0000-0003-0066-9065>

Sandratsky Bogdan Serhiyovych student, Polissia National University, Bolv. Stary, 7, Zhytomyr, 10002, tel.: (0412) 47-21-45, <https://orcid.org/0000-0001-9955-8810>

SALES AND PRODUCT QUALITY MANAGEMENT AND PRODUCTIVITY IN THE DAIRY INDUSTRY

Abstract. There is a wide range of tools and methods for studying consumer properties and evaluating the quality of milk, which can be used in the conditions of business structures: organoleptic methods (Tasting, allows you to evaluate the taste, smell, color, consistency of milk, inspection, allows you to evaluate the appearance of milk, its purity, the absence of foreign impurities); physico-chemical methods (determination of density – gives information about the content of dry matter in milk, determination of acidity – gives information about the freshness of milk, determination of fat-gives information about the fat content of milk, determination of protein – gives information about the nutritional value of milk, determination of lactose – gives information about the carbohydrate composition of milk); microbiological methods (determination of the total number of microorganisms – gives information about the sanitary and hygienic conditions of milk production, determination of pathogenic microorganisms-gives information about the safety of

milk); instrumental methods (chromatography-used to determine the content of fat, protein, lactose, vitamins, spectrophotometry – used to determine the content of protein, lactose, vitamins, refractometry – used to determine the content of dry fat-free residue); sociological methods (survey – gives the opportunity to get information about the opinion of consumers about the quality of milk, interview – gives the opportunity to get more detailed information about the opinion of consumers about the quality of milk, the choice of specific tools and methods for studying consumer properties and evaluating the quality of milk depends on – the goals of the study, what exactly the company wants to get as a result of the study, types of milk-for different types of milk can be used different research methods, material and technical base of the enterprise – not all enterprises have the ability to use all research methods, financial capabilities of the enterprise – some research methods can be quite expensive). It is important that the study of consumer properties and quality assessment of milk is carried out in a comprehensive manner, using various methods. This will allow you to get the most complete and reliable information about the quality of milk.

Keywords: assessment, quality, economics, entrepreneurship, management, Family Homestates and Family Homestate settlements.

Постановка проблеми. Молоко є важливим продуктом харчування, який постачає організм людини необхідними поживними речовинами. Якість молока має велике значення для здоров'я людей, тому її оцінка є важливим завданням. Споживчі властивості молока як сукупність характеристик, які визначають його придатність для харчування, характеризують його споживчу та харчову цінність (молоко містить білки, жири, вуглеводи, вітаміни та мінеральні речовини, необхідні для організму людини), безпекою (молоко не повинне містити шкідливих речовин і збудників інфекційних захворювань), за органолептичними показниками (смак, запах, колір, консистенція молока повинні відповідати нормам), Тому виникла потреба вивчення якісних характеристик продукції у реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням характеристики споживних властивостей та оцінки якості молока присвячені дослідження вітчизняних та закордонних вчених. У наших дослідженнях ми керувалися досвідом науковців та практиків, зокрема довідковим сайтом "Milk Quality and Safety" by the United States Department of Agriculture (USDA), торговим порталом "Milk Characteristics and Quality Assessment" by the International Dairy Federation (IDF), блогом про харчування "How to Choose the Best Milk for Your Needs" by the Dairy Council of California, "Milk Quality and Testing Methods" by the American Society for Microbiology (ASM). Зазначені дозволили узагальнити уявлення про характеристику споживних властивостей та оцінку якості молока й розкрити такі питання як харчова цінність молока, його органолептичні, фізико-хімічні та мікробіологічні показники, методи дослідження

молока, фактори, які впливають на його якість, стандарти якості молока, його безпека.

Метою статті є вивчення сутності споживчих властивостей та якості молока в умовах стимулювання та управління процесами продажів.

Виклад основного матеріалу. Молочні продукти відносяться до найкорисніших продуктів харчування завдяки вмісту великої кількості речовин, необхідних для здоров'я та розвитку людини. Ось деякі з ключових поживних речовин, які містяться в молочних продуктах: білок (молочні продукти є чудовим джерелом білка, який необхідний для росту та відновлення тканин), кальцій (молочні продукти є найкращим джерелом кальцію, який необхідний для здоров'я кісток і зубів), вітамін D (молочні продукти часто збагачені вітаміном D, який також важливий для здоров'я кісток), інші вітаміни та мінерали (молочні продукти також містять інші важливі вітаміни та мінерали, такі як вітаміни А, В1, В2, В12, фосфор, калій і магній) [2–10]. Приклад харчової цінності різних молочних продуктів (на 100 г речовини) наведена у табл. 1. Важливо зазначити, що не всі люди однаково добре переносять лактозу – цукор, який міститься в молоці.

Таблиця 1

Поживність та харчова цінність молочних продуктів

Продукт	Калорії	Білок	Жир	Кальцій
Цільне молоко	61	3.3 г	3.25 г	125 мг
Знежирене молоко	32	3.4 г	0.05 г	122 мг
Кефір	53	3.4 г	2.5 г	120 мг
Сир твердий	356	25 г	27 г	721 мг
Сметана	206	2.5 г	20 г	54 мг

Джерело: сформовано за даними [1].

Якість молока та молочних товарів – це сукупність властивостей, які обумовлюють їхню безпечність, харчову цінність, смак, запах, консистенцію, колір та інші характеристики, що відповідають вимогам нормативної документації. Теоретичні основи оцінки якості молока та молочних товарів базуються на наступних принципах: комплексність (оцінка якості повинна враховувати всі показники, що характеризують безпечність, харчову цінність та споживчі властивості продукції), об'єктивність (оцінка якості повинна ґрунтуватися на результатах лабораторних досліджень та випробувань, проведених згідно з нормативною документацією), достовірність (оцінка якості повинна бути достовірною та відповідати дійсному стану продукції) [1–2]. Система показників оцінки якості молока та молочних товарів включає наступні групи показників: показники безпечності: фізико-хімічні (вміст токсичних елементів, пестицидів, антибіотиків), мікробіологічні (вміст бактерій групи кишкових паличок, стафілококів, патогенних мікроорганізмів);

показники харчової цінності: вміст білка, жиру, лактози, вітамінів, мінеральних речовин; показники органолептичних властивостей: смак, запах, колір, консистенція; показники ідентифікації: визначення фальсифікації молока та молочних продуктів [3–4]. Оцінка якості молока та молочних товарів проводиться на всіх етапах виробництва, переробки, зберігання та реалізації. Для оцінки якості використовуються лабораторні дослідження (фізико-хімічні, мікробіологічні, органолептичні), органолептична оцінка (проводиться дегустаційною комісією), інструментальні методи (для визначення окремих показників якості) [1–5]. Результати оцінки якості молока та молочних товарів оформлюються у вигляді протоколів випробувань, актів або сертифікатів якості.

Існує багато методів оцінки якості молока та молочних товарів, які можна поділити на наступні групи:

1. Органолептичні методи: визначення зовнішнього вигляду (колір, консистенція, наявність осаду [4]); визначення запаху (чистий, без сторонніх запахів [1]); визначення смаку (чистий, без сторонніх присмаків [3]).

2. Фізико-хімічні методи: визначення густини (ареометром), визначення кислотності (титруванням), визначення вмісту жиру (методом Гербера, фотометричним методом); визначення вмісту білка (методом К'ельдаля, фотометричним методом); визначення вмісту лактози (методом рефрактометрії, хроматографічним методом); визначення вмісту сухого знежиреного залишку (сушінням [1–2]).

3. Мікробіологічні методи: визначення загальної кількості мікроорганізмів (методом бактеріального посіву); визначення кількості бактерій групи кишкових паличок (методом бактеріального посіву); визначення патогенних мікроорганізмів (методом бактеріального посіву) визначення кількості стафілококів (методом бактеріального посіву [2–3]).

4. Інструментальні методи: рефрактометрія (визначення вмісту сухого знежиреного залишку); спектрофотометрія (визначення вмісту білка, лактози, вітамінів [3]); хроматографія (визначення вмісту вітамінів, жиру, білка, лактози). Вибір методу оцінки якості молока та молочних товарів залежить від конкретного показника, який потрібно визначити. Важливо використовувати комплексний підхід до оцінки якості, який включає в себе органолептичні, фізико-хімічні, мікробіологічні та інструментальні методи. Це дозволить отримати точну та достовірну інформацію про якість продукції.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють оцінку якості молока та молочних товарів в Україні, є: Закон України «Про молоко та молочні продукти», Технічний регламент щодо безпечності харчових продуктів, Державні стандарти України (ДСТУ) на молоко та молочні продукти (ДСТУ 3662:2015 Молоко коров'яче. Технічні умови; ДСТУ 4279:2003 Сир кисломолочний. Технічні умови; ДСТУ 4399:2005 Масло вершкове. Технічні умови; ДСТУ 4400:2005 Сметана. Технічні умови; ДСТУ

4401:2005 Кефір. Технічні умови; ДСТУ 4402:2005 Ряжанка. Технічні умови; ДСТУ 4403:2005 Йогурт. Технічні умови) [1–4]. Додатково, в Україні діють: Методичні рекомендації щодо проведення контролю якості молока та молочних продуктів, Санітарні правила та норми для підприємств з виробництва та обігу харчових продуктів, Правила транспортування та зберігання молока та молочних продуктів. За дотриманням нормативно-правових актів у сфері оцінки якості молока та молочних товарів в Україні відповідають: Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державна продовольча служба України, Місцеві органи влади. Класифікація та характеристика асортименту молока і молочних товарів можна зробити за такими знаками:

1. За видом сировини: коров'яче (найпоширеніше, має високу харчову цінність), козяче (легкозасвоюване, багате на калій, вітаміни А, В1, В2), овече (має високу жирність, специфічний смак, використовується для виготовлення сирів), верблюже (багате на вітаміни С, D, В12, кальцій, залізо), інше (буйволяче, кобиляче, оленяче, лосине) [1–5].

2. За способом обробки: питне (пастеризоване, стерилізоване, топлене, ультрапастеризоване), кисломолочні продукти (кефір, йогурт, ряжанка, сметана, сир), вершки (різної жирності), масло вершкове (солодковершкове, солоне, вологодне, топлене), сири (тверді, м'які, плавлені), молочні консерви (згущене молоко, сухе молоко) [2–6].

3. За призначенням: для дитячого харчування (адаптовані молочні суміші, дитячі йогурти, сирки); для лікувально-профілактичного харчування (кисломолочні та знежирені молочні продукти з біфідо- та лактобактеріями).

Характеристика асортименту є такою: питне молоко (має білий або злегка жовтуватий колір, однорідну консистенцію, без осаду, приємний запах і смак); кисломолочні продукти (мають кислуватий смак і запах, однорідну консистенцію, без сторонніх домішок); вершки (мають білий або злегка жовтуватий колір, однорідну консистенцію, без осаду, вершковий смак і запах); масло вершкове (має тверду консистенцію, однорідний колір, вершковий смак і запах); сири (мають різну твердість, консистенцію, смак і запах, залежно від виду); молочні консерви (мають відповідну консистенцію, колір, смак і запах, залежно від виду) [3]. Напрямами перспективного розвитку є такі розробка нових функціональних продуктів:збагачених вітамінами, мінералами, пребіотиками, пробіотиками; використання нових технологій: мембранної фільтрації, ультрапастеризації, асептичного пакування; розширення асортименту продуктів для дитячого харчування, лікувально-профілактичного харчування; підвищення якості та безпечності продукції: контроль якості сировини, впровадження систем НАССР; збільшення експорту молочної продукції: на нові ринки збуту. Фактори, що формують і зберігають якість молочних товарів є такими:

1. Якість сировини: умови отримання молока (дотримання санітарних норм, гігієна), здоров'я тварин (повноцінне харчування, ветеринарний контроль), склад молока (вміст жиру, білка, лактози, соматичних клітин) [8].

2. Технологія переробки: контроль якості на всіх етапах виробництва (лабораторні дослідження, органолептична оцінка); використання якісного обладнання (сучасні технології, автоматизація процесів); дотримання інструкцій з технології (режими пастеризації, стерилізації, охолодження) [1].

3. Умови зберігання та транспортування: температура (дотримання температурних режимів для кожного виду продукції), вологість (оптимальний рівень вологості для запобігання псування), упаковка (герметична, якісна упаковка, що захищає продукт від зовнішніх впливів), транспортування (дотримання санітарних норм, правил перевезення) [9].

4. Терміни придатності: дотримання термінів придатності (реалізація продукції в межах встановлених термінів), маркування (чітке маркування з датою виробництва, терміном придатності та умовами зберігання) [2–5].

5. Контроль якості: внутрішній контроль (система контролю якості на підприємстві), зовнішній контроль (перевірки санітарно-епідеміологічною службою, іншими компетентними органами) [2–7].

Додаткові фактори: екологічна чистота району (відсутність забруднень навколишнього середовища), кваліфікація персоналу (знання та досвід працівників); використання якісних допоміжних речовин (заквасок, ферментів, добавок. Забезпечення цих факторів гарантує високу якість і безпечність молочних товарів.

В Україні діють стандарти якості молока, які встановлюють вимоги до його органолептичних, фізико-хімічних і мікробіологічних показників. Молоко повинне бути безпечним для вживання в їжу. Для забезпечення безпеки молока проводять його ветеринарно-санітарну експертизу. Оцінка якості молока є важливим завданням, яке дозволяє гарантувати його безпечність і відповідність нормам. Оцінка молока та молочної продукції з позиції організації торгівлі на основі товарознавства включає:

1. Асортимент: широта асортименту (наявність молока та молочної продукції різних видів, груп, найменувань), глибина асортименту (наявність різновидів молока та молочної продукції в межах одного виду, наприклад, молоко різної жирності), ступінь оновлення асортименту (наявність нових видів та найменувань молока та молочної продукції) [2–4].

2. Якість (відповідність нормативним документам – ДСТУ, ТУ), безпечність (відсутність шкідливих речовин, дотримання санітарних норм), свіжість (відповідність термінам придатності), органолептичні показники (смак, запах, колір, консистенція), фізико-хімічні показники (масова частка жиру, білка, сухого знежиреного залишку, кислотність) [2–6].

3. Маркування (наявність та чіткість маркування – інформація про виробника, склад, терміни придатності, умови зберігання), відповідність маркування нормативним документам [1–3].

4. Ціна: відповідність ціни якості продукції, порівняння цін на аналогічну продукцію різних виробників [2–4].

5. Упаковка: цілісність та збереження упаковки, відповідність упаковки виду та характеристикам продукції, привабливість упаковки для споживачів.

6. Умови зберігання: дотримання температурного режиму, дотримання вологості повітря, захист продукції від прямих сонячних променів [3–10].

7. Попит: аналіз динаміки продажів молока та молочної продукції, вивчення потреб та переваг споживачів [2–9].

8. Конкуренція: аналіз асортименту, ціни, якості, упаковки та умов зберігання молока та молочної продукції конкурентів, визначення конкурентних переваг та недоліків [1–6].

На основі комплексної оцінки молока та молочної продукції з позиції організації торгівлі на основі товарознавства можна зробити висновок про: відповідність продукції потребам споживачів, ринкову конкурентоспроможність продукції, можливість розширення або скорочення асортименту, необхідність проведення маркетингових заходів. Важливо, щоб оцінка молока та молочної продукції з позиції організації торгівлі на основі товарознавства проводилася регулярно. Це дозволить приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо покращення асортименту, якості, ціни, упаковки та умов зберігання молока та молочної продукції, а також підвищити ринкову конкурентоспроможність продукції. Вимоги до якості та безпеки молока:

1. Органолептичні показники: зовнішній вигляд (однорідна рідина без осаду і пластівців), колір (білий або злегка жовтуватий), смак і запах (чистий, приємний, без сторонніх присмаків і запахів), консистенція (однорідна, без грудочок) [1–4].

2. Фізико-хімічні показники: густина (не менше 1027 г/см^3 при 20 C .), кислотність (не більше 18 Т), жирність (відповідно до стандарту на конкретний вид молока), вміст білка (не менше $2,8 \text{ г/100 г}$), вміст лактози (не менше $4,5 \text{ г/100 г}$), сухий знежирений залишок (не менше $8,5 \text{ г/100 г}$) [5].

3. Мікробіологічні показники: загальна кількість мікроорганізмів (не більше $500\,000 \text{ КУО/см}^3$), кількість бактерій групи кишкових паличок (не допускається), кількість стафілококів (не більше 100 КУО/см^3), кількість патогенних мікроорганізмів (не допускається) [2].

4. Вміст інгібіторів: антибіотики (не допускаються), пестициди (не допускаються), нітрати (не більше 30 мг/кг), важкі метали (не більше допустимих рівнів) [2].

5. Упаковка: чиста, герметична, без пошкоджень, маркування (чітке, з датою виробництва, терміном придатності та умовами зберігання).

6. Транспортування: спеціальним транспортом, що забезпечує збереження температурного режиму. Дотримання санітарних норм.

7. Зберігання: при температурі від 0 C до 4 C , відносна вологість повітря $80\text{--}85\%$, захист від прямих сонячних променів. Дотримання цих вимог гарантує високу якість і безпечність молока.

Асортимент молока формується під впливом ряду факторів: попит споживачів (переваги щодо жирності, виду обробки, упаковки, ціни) пропозиція з боку виробників (можливості виробництва, наявність сировини, конкуренція), державне регулювання (стандарти, нормативи, технічні регламенти), науково-технічний прогрес (розробка нових технологій переробки та зберігання), маркетингові стратегії (реклама, брендинг, позиціонування на ринку) [1–2]. Основні групи молока за асортиментом: за видом обробки (пастеризоване, стерилізоване, ультрапастеризоване, топле), за жирністю (незбиране, знежирене, 1%, 2,5%, 3,2%, 3,5%, 6%), за видом упаковки (у пакетах, пляшках, тетрапаках), за призначенням (для дитячого харчування, для лікувально-профілактичного харчування), за функціональними властивостями (збагачене вітамінами, мінералами, пребіотиками, пробіотиками) [2–4].

Експертиза якості молока – це комплекс заходів, спрямованих на визначення відповідності молока стандартам, нормативам, технічним регламентам. Методи експертизи: органолептичні (визначення зовнішнього вигляду, кольору, смаку, запаху, консистенції), фізико-хімічні (визначення густини, кислотності, жирності, вмісту білка, лактози, сухого знежиреного залишку), мікробіологічні (визначення загальної кількості мікроорганізмів, кількості бактерій групи кишкових паличок, стафілококів, патогенних мікроорганізмів), візуальний контроль (перевірка упаковки, маркування), за результатами експертизи молоко може бути віднесено до одного з трьох сортів: вищий (відповідає всім вимогам стандартів), перший (відповідає більшості вимог стандартів, але допускаються незначні відхилення), другий (відповідає основним вимогам стандартів, але допускаються більш значні відхилення). Молоко, яке не відповідає стандартам, не допускається до реалізації. На якісно новому рівні ці процеси реалізовано внаслідок впровадження ноосферного підходу в управління та адмініструванні. Передовий досвід ненасильницького спілкування та природо відповідної діяльності за умов утримання тварин не для забою реалізовано у родових садибах та родових поселеннях України.

Висновки. 1. Вивчення питання характеристики споживних властивостей та оцінки якості молока має велике значення з кількох причин: 1) забезпечення безпечності та відповідності нормам (молоко є продуктом харчування, який може бути небезпечним для здоров'я людини, якщо воно не відповідає санітарно-гігієнічним нормам; вивчення характеристик споживних властивостей та оцінка якості молока дозволяють гарантувати, що воно безпечне для вживання та відповідає всім нормам і стандартам); 2) задоволення потреб споживачів (споживачі хочуть купувати якісне та безпечне молоко, яке має приємний смак і запах; вивчення характеристик споживних властивостей та оцінка якості молока дають можливість виробникам краще розуміти потреби споживачів і пропонувати їм продукцію, яка відповідає їхнім очікуванням);

3) підвищення конкурентоспроможності (умови на ринку молока є дуже конкурентними; виробники, які пропонують якісне та безпечне молоко з високими споживними властивостями, мають більше шансів на успіх); 4) зменшення ризиків (виробництво та продаж неякісного молока може призвести до штрафів, санкцій та шкоди для репутації виробника; вивчення характеристик споживних властивостей та оцінка якості молока дозволяють мінімізувати ці ризики); 5) оптимізація виробництва (вивчення характеристик споживних властивостей та оцінка якості молока дають можливість виробникам оптимізувати процес виробництва, щоб отримати продукцію з максимально високими показниками); 6) наукові дослідження (вивчення характеристик споживних властивостей та оцінка якості молока є важливим напрямком наукових досліджень). Ці підходи дозволяють розробляти нові методи та технології виробництва, зберігання та переробки молока. Таким чином, вивчення питань характеристики споживних властивостей та оцінки якості молока має велике значення для забезпечення безпечності та відповідності нормам, задоволення потреб споживачів, зменшення ризиків, підвищення конкурентоспроможності, оптимізації виробництва, розвитку науки.

2. Існує широкий спектр інструментів та методів дослідження споживних властивостей та оцінки якості молока, які можуть використовуватися в умовах підприємницьких структур: а) органолептичні методи (дегустація, дозволяє оцінити смак, запах, колір, консистенцію молока, огляд, дозволяє оцінити зовнішній вигляд молока, його чистоту, відсутність сторонніх домішок); б) фізико-хімічні методи (визначення щільності – дає інформацію про вміст сухої речовини в молоці, визначення кислотності – дає інформацію про свіжість молока, визначення жиру – дає інформацію про жирність молока, визначення білка – дає інформацію про харчову цінність молока, визначення лактози – дає інформацію про вуглеводний склад молока); в) мікробіологічні методи (визначення загальної кількості мікроорганізмів – дає інформацію про санітарно-гігієнічні умови виробництва молока, визначення патогенних мікроорганізмів – дає інформацію про безпечність молока); г) інструментальні методи (хроматографія – використовується для визначення вмісту жиру, білка, лактози, вітамінів, спектрофотометрія – використовується для визначення вмісту білка, лактози, вітамінів, рефрактометрія – використовується для визначення вмісту сухого знежиреного залишку); д) соціологічні методи (анкетування – дає можливість отримати інформацію про думку споживачів про якість молока, інтерв'ю – дає можливість отримати більш детальну інформацію про думку споживачів про якість молока, вибір конкретних інструментів та методів дослідження споживних властивостей та оцінки якості молока залежить від – цілей дослідження, що саме хоче отримати підприємство в результаті дослідження, видів молока – для різних видів молока можуть використовуватися різні

методи дослідження, матеріально-технічної бази підприємства – не всі підприємства мають можливість використовувати всі методи дослідження, фінансових можливостей підприємства – деякі методи дослідження можуть бути досить дорогими). Важливо, щоб дослідження споживних властивостей та оцінки якості молока проводилося комплексно, з використанням різних методів. Це дозволить отримати максимально повну та достовірну інформацію про якість молока.

Література:

1. Аналіз асортименту і факторів впливу на якість одягу спеціального призначення / Т. М. Головенко, О. В. Шовкомуд, Л. Г. Бартків, Ю. Є. Федосєєва. *Товарознавчий вісник*. 2023. Вип. 16. С. 286–297. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvis_2023_16_26.
2. Безпечність та якість маринованого м'яса "шашлик" ТОВ "М'ясторія" / С. Красніков, Ж. Коренєва, В. Рудь, Л. Тарасенко. *Agrarian bulletin of the Black sea littoral*. 2023. Is. 106. С. 86–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agbubls_2023_106_12.
3. Вплив типу будови тіла корів на їх надій та якість молока / О. Є. Адмін, Н. Г. Адміна, І. А. Помітун, І. Д. Філіпенко. *Науково-технічний бюлетень Інституту тваринництва НААН*. 2023. № 129. С. 37–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntb_2023_129_6.
4. Кравченко М., Піддубний В., Данилюк І. Якість кулінарних виробів на основі борошняної суміші з порошком *Atherina pontica*. *Товари і ринки*. 2022. № 2. С. 104–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tovary_2022_2_11.
5. Левківська Л. М., Швець Т. В., Плотнікова М. Ф. Роль родових та екологічних поселень у політиці реалізації підприємницького потенціалу України. *Економіка та держава*. 2022. № 3. С. 43–48.
6. Офіційний сайт ТОВ «Organic Milk». URL: <https://organic-milk.com.ua/>
7. Плотнікова М. Ф. Збалансований розвиток сільських територій на основі концепції «Родова садиба». *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. №1. С. 75–82. URL: <http://global-national.in.ua/archive/1-2014/14.pdf>
8. Плотнікова М.Ф., Васильєв М.Л. Перспективи розвитку сільських територій та Концепція «Родової садиби»: соціально-екологічний аспект. *Вісник ЖНАЕУ*. 2014. № 2, Т. 4, ч. II. С. 412–423.
9. Плотнікова М.Ф., Васильєв М.Л. Пріоритети інвестиційного розвитку сільських поселень. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Серія: Економіка*. 2013. Т. 18. Вип. 1. С. 162–171.
10. Плотнікова М.Ф., Присяжнюк О.Ф., Васильєв М.Л. Стратегічні орієнтири розвитку національної економіки. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2016. Вип. 2 (13). Полтава : ПДАА. С. 187–196.

References:

1. Golovenko T. M., Shovkomud O. V., Bartkiv L. G., Fedoseeva Yu. E. (2023) Analiz asortymentu i faktoriv vplyvu na yakist odiahu spetsialnogo pryznachennia [Analysis of the assortment and factors influencing the quality of special purpose clothing]. *Tovarovnavchyi visnyk [Commodity Science Bulletin]*. Vol. 16. pp. 286–297. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvis_2023_16_26.
2. Krasnikov S., Koreneva Zh., Rud V., Tarasenko L. (2023) Bezpechnist ta yakist marynovanoho miasa "shashlyk" TOV "Miastoriia" [Safety and quality of pickled meat "shashlik" LLC "Myastoria"] *Agrarian bulletin of the Black sea littoral [Agrarian bulletin of the Black sea littoral]*. Vol. 106. pp. 86–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agbubls_2023_106_12.

3. Admina O. E., Admina N. G., Zytvun I. A., Filipenko I. D. (2023) Vplyv typu budovy tila koriv na yikh nadii ta yakist moloka [Influence of the type of structure of the body of cows on their milk yield and quality]. *Naukovo-tekhnichnyi biuleten Instytutu tvarynyystva NAAN [Scientific and Technical Bulletin of the Institute of animal husbandry of the National Academy of Sciences]*. Vol. 129. pp. 37–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ntb_2023_129_6.
4. Kravchenko M., Piddubnyi V., Danyliuk I. (2022) Yakist kulinarnykh vyrobiv na osnovi boroshnianoї sumishi z poroshkom Atherina pontica [Quality of culinary products based on flour mixture with Atherina pontica powder]. *Tovary i rynky [Products and markets]* Vol. 2. pp. 104–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tovary_2022_2_11.
5. Levkivska L. M., Shvets T. V., Plotnikova M. F. (2022) Rol rodovykh ta ekolohichnykh poselen u politytsi realizatsii pidpriemnytskoho potentsialu Ukrainy [The Role of generic and ecological settlements in the policy of implementing the entrepreneurial potential of Ukraine] *Ekonomika ta derzhava [Economy and state]*. Vol. 3. pp. 43–48.
6. Ofitsiyni sait TOV «Organic Milk» [Official website of organic Milk LLC.]. URL: <https://organic-milk.com.ua/>
7. Plotnikova M. F. (2014) Zbalansovanyi rozvytok silskykh terytorii na osnovi kontseptsii «Rodova sadyba» [Balanced development of rural territories based on the concept of "Family Homestate".] *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky [Global and national economic problems]*. Vol. 1. pp. 75–82. URL: <http://global-national.in.ua/archive/1-2014/14.pdf>
8. Plotnikova M. F., Vasyliiev M. L. (2014) Perspektyvy rozvytku silskykh terytorii ta Kontseptsiiia «Rodovoi sadyby»: sotsialno-ekolohichnyi aspekt [Prospects for Rural Development and the concept of "Family Homestate": socio-ecological aspect]. *Visnyk ZhNAEU [Bulletin ZNAEU]*. 2014. Vol. 2, T. 4, ch. II. pp. 412–423.
9. Plotnikova M. F., Vasyliiev M. L. (2013) Priorytety investytsiinoho rozvytku silskykh poselen [Priorities of investment development of rural settlements] *Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykova. Serii: Ekonomika [Bulletin of the I. I. Mechnikov Onu. Series: Economics]* T. 18. Vol. 1. pp. 162–171.
10. Plotnikova M. F., Prysiazhniuk O. F., Vasyliiev M. L. (2016) Stratehichni oriientyry rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Strategic guidelines for the development of the national economy]. *Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii [Scientific works of the Poltava state agrarian Academy]* Vol. 2(13). pp. 187–196.

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-486-493](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-486-493)

Яремик Мирослав Іванович кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і оподаткування, Українська академія друкарства, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-5145-4323>

Черненко Андрій Володимирович аспірант, кафедра фінансово-економічної безпеки, обліку і оподаткування, Українська академія друкарства, м. Львів, <https://orcid.org/0009-0007-5099-2393>

УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ЕЛЕКТРОННОЇ ТОРГІВЛІ: ВИКЛИКИ ВНАСЛІДОК ВПРОВАДЖЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей управління підприємствами електронної торгівлі в умовах воєнного стану в країні. Доведено, що середовище функціонування сучасних підприємств електронної комерції характеризується кількома відмінними рисами та суттю, яка обертається навколо використання цифрових технологій для полегшення процесів купівлі та продажу в мережі Інтернеті. Визначено, що суть діяльності електронної торгівлі полягає в персоналізованому обслуговуванні клієнтів, яке забезпечується за допомогою аналізу даних та технологій штучного інтелекту, які аналізують поведінку покупців, щоб пропонувати індивідуальні рекомендації та рекламні акції. Встановлено, що ефективне управління електронною комерцією включає створення безперешкодного досвіду онлайн-покупок: від інтуїтивно зрозумілого дизайну веб-сайту до безпечної обробки платежів і надійних служб доставки. Виокремлено ключові наслідки пандемії COVID-19 для підприємств електронної торгівлі. Доведено, що підприємствам електронної торгівлі, які перебувають у умовах воєнного стану, довелося демонструвати виняткову гнучкість і стійкість, забезпечуючи безперервність надання послуг, попри безпрецедентні проблеми. Встановлено, що сучасні підприємства електронної торгівлі характеризуються цифроорієнтованим підходом до роздрібно торгівлі, що пропонує безпрецедентну зручність, широкий вибір продуктів та персоналізований досвід покупок. Управління цими підприємствами потребує комплексної стратегії, що охоплює цифрову інфраструктуру, логістику, кібербезпеку та обслуговування клієнтів. Доведено, що запровадження воєнного стану в Україні суттєво змінило діяльність підприємств електронної торгівлі, що потребувало швидкої адаптації до нових реалій та викликів. Визначено, що електронна комерція також сприяє розвитку економіки замкнутого циклу за рахунок простоти продажу та купівлі вживаних товарів, сприяючи більш стійкій моделі споживання.

Ключові слова: підприємства електронної торгівлі, управління підприємствами, воєнний стан, пандемія, виклики воєнного часу

Yaremyk Myroslav Ukrainian Academy of Printing, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-5145-4323>

Chernenko Andriy Ukrainian Academy of Printing, Lviv, <https://orcid.org/0009-0007-5099-2393>

MANAGEMENT OF E-COMMERCE ENTERPRISES: CHALLENGES IN THE WAKE OF IMPOSING MARTIAL LAW

Abstract. The purpose of the research is to characterize the peculiarities of managing e-commerce enterprises in the conditions of martial law in the country. It is proven that the operating environment of modern e-commerce enterprises is characterized by several distinct features and revolves around the use of digital technologies to facilitate buying and selling processes on the Internet. It is identified that the essence of e-commerce activity lies in personalized customer service, which is ensured through data analysis and artificial intelligence technologies analyzing consumer behavior to offer individual recommendations and promotional campaigns. It is established that effective e-commerce management entails creating a seamless online shopping experience: from an intuitive website design to secure payment processing and reliable delivery services. Key consequences of the COVID-19 pandemic for e-commerce enterprises are highlighted. It is proven that e-commerce enterprises operating in the conditions of martial law had to demonstrate exceptional flexibility and resilience, ensuring the continuity of service provision despite unprecedented challenges. Modern e-commerce enterprises are characterized by a digitally-oriented approach to retail, offering unparalleled convenience, a wide range of products, and personalized shopping experiences. Managing these enterprises requires a comprehensive strategy covering digital infrastructure, logistics, cybersecurity, and customer service. It is demonstrated that the imposition of martial law in Ukraine significantly altered the activities of e-commerce enterprises, necessitating rapid adaptation to new realities and challenges. It was determined that e-commerce also contributes to the development of a closed-loop economy due to the ease of selling and buying used goods, contributing to a more sustainable consumption pattern.

Keywords: e-commerce enterprises, enterprise management, martial law, pandemic, challenges of wartime

Постановка проблеми. Управління підприємствами електронної торгівлі має відмінні риси, які відрізняють його від традиційного управління роздрібною торгівлею та бізнесом. Ці особливості обумовлені самою

цифровою природою електронної комерції, глобальним охопленням, яке вона забезпечує, необхідністю прийняття рішень на основі даних та швидкими темпами технологічних інновацій, за якими вона слідує. Суть управління підприємством електронної торгівлі полягає у використанні технологій для оптимізації операцій, покращення якості обслуговування клієнтів та оптимізації ланцюжка поставок, одночасно долаючи складності онлайн-безпеки та дотримання нормативних вимог. Відтак, управління електронною комерцією потребує надійної цифрової інфраструктури, яка підтримує не лише інтернет-магазин, а й серверні системи, такі як управління запасами, управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM) та фінансові транзакції. Ця цифрова інфраструктура має бути масштабованою, щоб обробляти різні обсяги трафіку та транзакцій, забезпечуючи надійність та швидкість для користувачів у всьому світі. Крім того, електронна комерція значною мірою покладається на аналіз даних для розуміння поведінки, переваг та тенденцій клієнтів. Цей підхід, заснований на даних, дозволяє менеджерам приймати обґрунтовані рішення про пропозиції продуктів, стратегії ціноутворення та маркетингові кампанії, точно адаптуючи досвід покупок для точного задоволення потреб клієнтів. Актуальність та важливість підприємств електронної торгівлі сьогодні неможливо переоцінити. Глобальна пандемія прискорила перехід до онлайн-покупок, зробивши електронну торгівлю важливою послугою споживачів у всьому світі. Електронна комерція пропонує зручність, ширший вибір товарів і часто вигідніші ціни, ніж традиційна роздрібна торгівля, відповідаючи мінливим потребам і переваг сьогоdnішніх споживачів. Крім того, електронна комерція надає підприємствам доступ до глобальних ринків без необхідності фізичної присутності, дозволяючи малим та середнім підприємствам конкурувати у більших масштабах. Особливого значення електронна комерція набула внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації. Більше того, електронна комерція відіграє вирішальну роль в інноваціях та стійкості у секторі роздрібно́ї торгівлі. Відтак, вона сприяє безпековому розвитку цифрових технологій, логістики та платіжних систем, підвищуючи ефективність та скорочуючи викиди вуглекислого газу, пов'язані з традиційними моделями роздрібно́ї торгівлі. Електронна комерція також сприяє розвитку економіки замкнутого циклу за рахунок простоти продажу та купівлі вживаних товарів, сприяючи більш стійкій моделі споживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти управління сучасними підприємствами електронної торгівлі, розкривалися в працях таких вчених В. Бабенко, У. Балік, О. Білоцерківського, К. Бояринової, Н. Гриніва, Т. Дубовик, Ж. Жигалкевич, М. Кіндія, О. Солодкої, Д. Кочубея, М. Кравченко, М. Лебеденко, М. Окландера, В. Полях, Н. Резнік, О. Сумця, О. Силкіна, Н. Чернописької, А. Штангрета, та інші. Однак низка теорій і концепцій щодо врахування впровадження воєнного стану, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей управління підприємствами електронної торгівлі в умовах воєнного стану в країні.

Виклад основного матеріалу. Середовище функціонування сучасних підприємств електронної комерції характеризується кількома відмінними рисами та суттю, яка обертається навколо використання цифрових технологій для полегшення процесів купівлі та продажу в мережі Інтернеті [1-2]. Ці підприємства працюють на основі доступності, забезпечуючи клієнтам зручність здійснення покупок у будь-якому місці та у будь-який час. Ця цифрова модель дозволяє пропонувати широкий асортимент товарів та послуг, долаючи обмеження фізичних торгових площ. Крім того, суть діяльності електронної торгівлі полягає в персоналізованому обслуговуванні клієнтів, яке забезпечується за допомогою аналізу даних та технологій штучного інтелекту, які аналізують поведінку покупців, щоб пропонувати індивідуальні рекомендації та рекламні акції [3-5]. Підприємства електронної торгівлі також відрізняються гнучкістю та масштабованістю, швидко адаптуючись до тенденцій ринку та вимог клієнтів. Ця гнучкість ще більше посилюється за рахунок стратегій цифрового маркетингу, які дозволяють точно націлюватися та вносити корективи у режимі реального часу на основі взаємодії зі споживачами та їх відгуків. Понад те, глобальне охоплення електронної комерції руйнує географічні бар'єри, відкриваючи міжнародні ринки підприємств будь-якого розміру. Ця демократизація роздрібною торгівлі дала можливість малим та середнім підприємствам конкурувати на світовій арені, сприяючи інноваціям та різноманітності на ринку. Відтак, управління такими підприємствами вимагає багатогранного підходу, приділяючи особливу увагу цифровій інфраструктурі, кібербезпеці, логістиці ланцюжка постачання та якості обслуговування клієнтів. Ефективне управління електронною комерцією включає створення безперешкодного досвіду онлайн-покупок: від інтуїтивно зрозумілого дизайну веб-сайту до безпечної обробки платежів і надійних служб доставки. Оптимізація ланцюжка поставок має вирішальне значення для підтримки рівня запасів та забезпечення швидкої доставки, що потребує складних логістичних рішень. Крім того, оскільки платформи електронної комерції збирають величезні обсяги персональних даних, надійні заходи кібербезпеки мають першорядне значення для захисту від витоку даних та підтримки довіри клієнтів [6-10].

Пандемія COVID-19 стала каталізатором значних змін в електронній комерції, прискоривши її зростання та розширивши масштаби. Оскільки фізичні магазини були закриті під час карантину, споживачі звернулися до онлайн-покупок, що призвело до сплеску активності електронної комерції в різних секторах, причому не тільки у традиційно сильних категоріях, таких як електроніка чи мода, але також у продуктах харчування та товарах медичного призначення. Пандемія також підштовхнула платформи електронної комерції до швидкого впровадження інновацій, запровадження безконтактних доставок,

віртуальних примірок та онлайн-консультацій для адаптації до нових потреб споживачів та проблем безпеки. Цей період підкреслив стійкість і адаптованість електронної комерції, оскільки підприємства швидко адаптували свою діяльність для задоволення попиту, що зростає, і змінних споживчих переваг (табл.1).

Таблиця 1

Наслідки пандемії COVID-19 для підприємств електронної торгівлі

№	Наслідки	Сутність наслідків
1	Зростання попиту на онлайн-покупки	Пандемія спричинила значне збільшення попиту на онлайн-покупки, оскільки споживачі шукали безпечніші альтернативи фізичному відвідуванню магазинів. Це призвело до зростання обсягів продажів для багатьох онлайн-рітейлерів, особливо в категоріях товарів повсякденного попиту, таких як продукти харчування та особисті засоби гігієни
2	Логістичні виклики	Збільшення обсягів онлайн-замовлень створило значні логістичні виклики для підприємств електронної торгівлі, включаючи затримки в доставці, проблеми з управлінням запасами та необхідність забезпечення безпечних умов праці для працівників складів та кур'єрів
3	Адаптація до змін у споживацькій поведінці	Пандемія спонукала підприємства електронної торгівлі адаптуватися до швидких змін у споживацькій поведінці та перевагах. Це означало не лише розширення асортименту продукції, але й інвестиції в технології та інструменти аналітики для кращого розуміння та задоволення потреб клієнтів
4	Підвищення важливості цифрової безпеки	Зі збільшенням кількості онлайн-транзакцій зросла і загроза кібератак, що змусило підприємства електронної торгівлі приділяти більше уваги захисту даних клієнтів та впровадженню більш суворих заходів цифрової безпеки
5	Інновації та цифрова трансформація	Пандемія стала каталізатором для швидшої цифрової трансформації підприємств електронної торгівлі

Окреме питання звичайно це повномасштабне вторгнення російської федерації. Відтак, запровадження воєнного стану в Україні у відповідь на агресію, ще більше вплинуло на діяльність підприємств електронної торгівлі. Ці обставини вимагали коригування операцій, визначення пріоритетності товарів першої необхідності, адаптації маркетингових стратегій до більш чутливого контексту та вирішення логістичних проблем, пов'язаних з обмеженнями та перерозподілом ресурсів. Підприємствам електронної торгівлі, які перебувають у умовах воєнного стану, довелося демонструвати виняткову гнучкість і стійкість, забезпечуючи безперервність надання послуг, попри безпрецедентні проблеми. Вони адаптувалися до суворіших заходів

кібербезпеки для протидії збільшеним ризикам і орієнтувалися в складному нормативно-правовому середовищі, що включає нові закони та обмеження, що мають вирішальне значення для підтримки національної безпеки та економічної стабільності (рис.1).

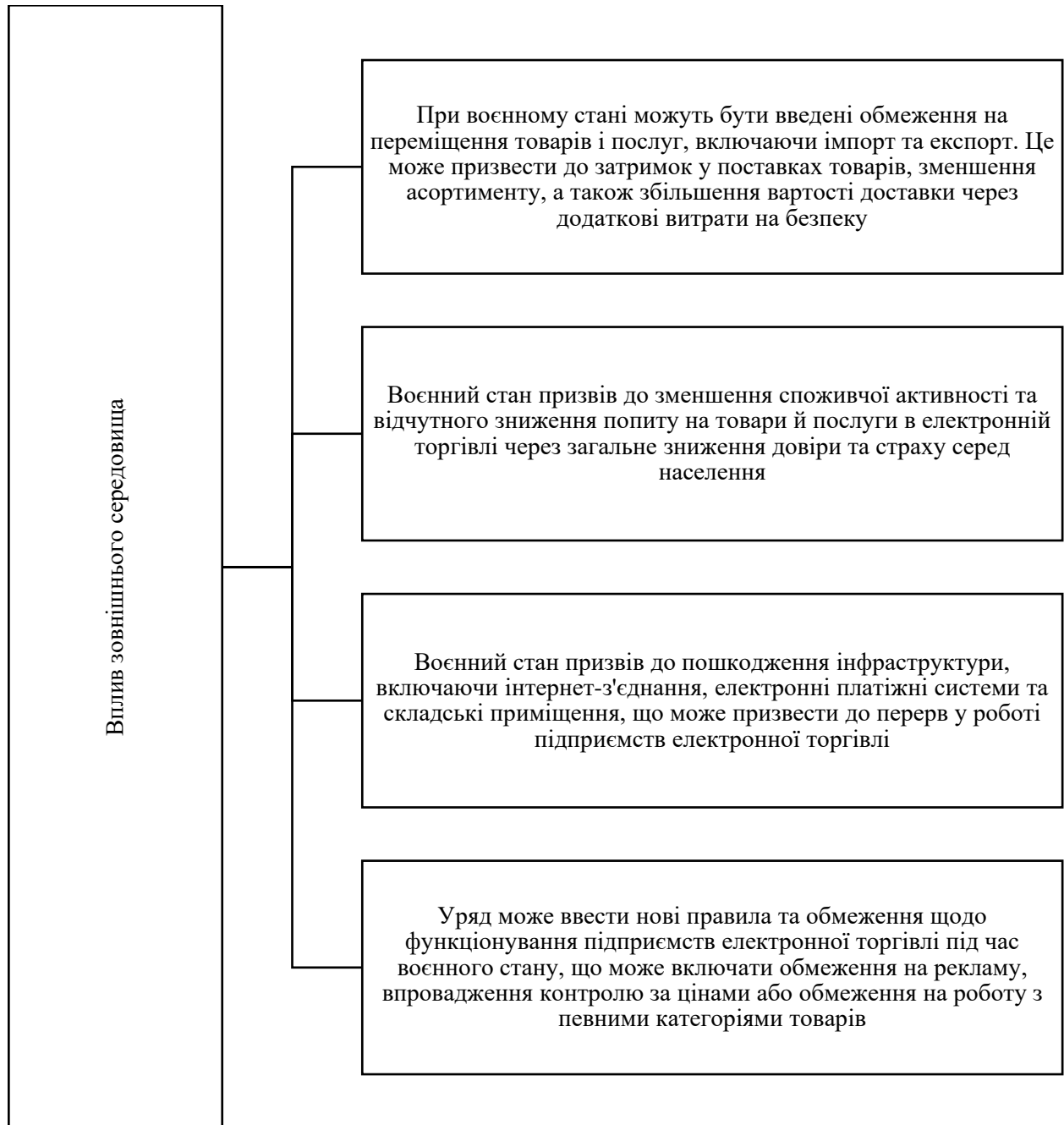

Рис.1. Вплив воєнного стану в країні на діяльність підприємств електронної торгівлі

На закінчення відзначимо, що сучасні підприємства електронної торгівлі характеризуються цифроорієнтованим підходом до роздрібною торгівлі, що

пропонує безпрецедентну зручність, широкий вибір продуктів та персоналізований досвід покупок. Управління цими підприємствами потребує комплексної стратегії, що охоплює цифрову інфраструктуру, логістику, кібербезпеку та обслуговування клієнтів. Пандемія COVID-19 значно прискорила зростання електронної комерції, розширивши її охоплення та викликавши швидкі інновації у відповідь зміну поведінки споживачів. Крім того, такі ситуації, як запровадження воєнного стану, створюють унікальні проблеми, з якими підприємства електронної торгівлі повинні справлятися, що ще раз демонструє адаптивність та стійкість сектора. Оскільки електронна комерція продовжує розвиватися, її здатність адаптуватися до глобальних подій досі на прийнятному безпековому рівні.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що запровадження воєнного стану в Україні суттєво змінило діяльність підприємств електронної торгівлі, що потребувало швидкої адаптації до нових реалій та викликів. Це радикальне зрушення обумовлене, перш за все, змінами у поведінці споживачів, логістичними обмеженнями та нормативними змінами, які змусили підприємства електронної комерції переосмислити свої операції, стратегії та пріоритети. Сама споживча поведінка в Україні зазнала значних змін: підвищена увага приділяється товарам та послугам першої необхідності. На платформах електронної комерції спостерігається різке зростання попиту такі товари, як продукти харчування, фармацевтичні препарати та предмети першої необхідності, що підштовхує ці підприємства відповідним чином коригувати свої продуктові пропозиції. Відтак, це зрушення також призвело до зміни маркетингових стратегій з великим упором на надійність, безпеку та соціальну відповідальність. Підприємства електронної торгівлі повинні були забезпечити відповідність своєї діяльності національним інтересам та нагальним потребам населення, часто віддаючи пріоритет доступності товарів першої необхідності порівняно з більш традиційними, розкішними чи другорядними речами.

Література:

1. Al-Tit, A. A. E-commerce drivers and barriers and their impact on e-customer loyalty in small and medium-sized enterprises (SMES). *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 146-157.
2. Agag, G. E-commerce ethics and its impact on buyer repurchase intentions and loyalty: an empirical study of small and medium Egyptian businesses. *Journal of Business Ethics*, 154(5), 2019, 389-410.
3. Alsaad, A., Mohamad, R., & Ismail, N. A. The contingent role of dependency in predicting the intention to adopt B2B E-commerce. *Information Technology for Development*, 25(4), 2018, 686-714.
4. Armbrust, M., Fox, A., Griffith, R., Joseph, A.D., Katz, R., Konwinski, A., Lee, G., Patterson, D., Rabkin, A., Stoica, I., Zaharia, M. A view of cloud computing. *Communications of the ACM*, 2010, 53(4): 50-58.
5. Tulchynska, S., Popelo, O., Pohrebniak, A., Borysenko, O., Redko, K., Koba, V. Innovative and investment activities of enterprises within eco-industrial parks in the circular economy context. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, 2023, pp. 79-89.

6. Al-Tit, A. A., & Nakhleh, H. The role of e-marketing in the development of internet user attitudes toward tourist sites in Saudi Arabia. *Journal of Administrative and Economic Sciences*, 7(2), 2014, 25–44.

7. Zybareva, O., Shylepnytskyi, P., Krylov, D., Arefiev, S., Ozarko, K., Hryhorkiv, M. Management of business projects of the enterprise as a factor of increasing international competitiveness in the conditions of global sustainability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 7, 2022, pp. 2023-2032

8. Bharadwaj, P. N., & Soni, R. G. E-commerce usage and perception of e-commerce issues among small firms: results and implications from an empirical study. *Journal of Small Business Management*, 45(4), 2007, 501–521.

9. Yadav, A., Ritika, Garg, M.L. Monitoring based security approach for cloud computing. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 24, No. 6, 2019, pp. 611-617.

10. Barrera Verdugo, G. Barriers to the adoption of the internet and selection of e-commerce actions: incidental motivations of micro-entrepreneurs. *Business: Theory and Practice*, 20, 2019, 303-316.

References:

1. Al-Tit, A. A. (2020). E-commerce drivers and barriers and their impact on e-customer loyalty in small and medium-sized enterprises (SMES). *Business: Theory and Practice*, 21(1), 146-157. [in English]

2. Agag, G. (2019). E-commerce ethics and its impact on buyer repurchase intentions and loyalty: an empirical study of small and medium Egyptian businesses. *Journal of Business Ethics*, 154(5), 389–410. [in English]

3. Alsaad, A., Mohamad, R., & Ismail, N. A. (2018). The contingent role of dependency in predicting the intention to adopt B2B E-commerce. *Information Technology for Development*, 25(4), 686–714. [in English]

4. Armbrust, M., Fox, A., Griffith, R., Joseph, A.D., Katz, R., Konwinski, A., Lee, G., Patterson, D., Rabkin, A., Stoica, I., Zaharia, M. (2010). A view of cloud computing. *Communications of the ACM*, 53(4): 50-58. [in English]

5. Tulchynska, S., Popelo, O., Pohrebniak, A., Borysenko, O., Redko, K., Koba, V. (2023). Innovative and investment activities of enterprises within eco-industrial parks in the circular economy context. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, pp. 79-89. [in English]

6. Al-Tit, A. A., & Nakhleh, H. (2014). The role of e-marketing in the development of internet user attitudes toward tourist sites in Saudi Arabia. *Journal of Administrative and Economic Sciences*, 7(2), 25–44. [in English]

7. Zybareva, O., Shylepnytskyi, P., Krylov, D., Arefiev, S., Ozarko, K., Hryhorkiv, M. (2022). Management of business projects of the enterprise as a factor of increasing international competitiveness in the conditions of global sustainability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 7, pp. 2023-2032 [in English]

8. Bharadwaj, P. N., & Soni, R. G. (2007). E-commerce usage and perception of e-commerce issues among small firms: results and implications from an empirical study. *Journal of Small Business Management*, 45(4), 501–521. [in English]

9. Yadav, A., Ritika, Garg, M.L. (2019). Monitoring based security approach for cloud computing. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 24, No. 6, pp. 611-617 [in English]

10. Barrera Verdugo, G. (2019). Barriers to the adoption of the internet and selection of e-commerce actions: incidental motivations of micro-entrepreneurs. *Business: Theory and Practice*, 20, 303-316. [in English]

УДК 331.46 : 69

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-494-505](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-494-505)

Хінальська Тетяна Романівна старший викладач кафедри харчових технологій, Львівський торговельно-економічний університет, вул. Туган-Барановського, 10, 79000, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-6969-3410>

Заверуха Олег Михайлович кандидат хімічних наук, доцент кафедри харчових технологій, Львівський торговельно-економічний університет, вул. Туган-Барановського, 10, 79000, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-5896-8925>

ПРОБЛЕМА ВИРОБНИЧОГО ТРАВМАТИЗМУ У БУДІВЕЛЬНІЙ ГАЛУЗІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ЗНИЖЕННЯ

Анотація. Проблема виробничого травматизму постійно присутня у професійній діяльності людини у будь-якій економічній галузі. Нещасні випадки у будівельній галузі становлять серйозну проблему, яка може мати негативні наслідки для працівників, підприємств та загальної громадської безпеки. Ці випадки можуть призвести до травм, смертельних випадків, пошкодження майна та навколишнього середовища. В Україні високий рівень виробничого травматизму і цей факт повинен викликати стурбованість суспільства. Згідно даних Державної служби статистики України за останні роки кількість нещасних випадків на підприємствах будівельної галузі зменшилась, однак все ж таки будівництво входить у трійку найбільш травмонебезпечних галузей економічної діяльності. Виконання будівельних робіт вимагає від керівників об'єктів, служби охорони праці, інженерно-технічних працівників великого напруження, моральних та фізичних сил і в першу чергу знань з техніки безпеки. Сучасне будівництво характеризуються досить складними виробничими умовами. Постійно ускладнюються технологічні процеси, в які втягується все більша кількість машин та механізмів. Обсяги робіт будівельних підприємств і організацій невідомо зростає. Основною проблемою виникнення травмування є невиконання інструкцій з охорони праці; порушення вимог безпеки під час експлуатації обладнання, машин, механізмів, невиконання службових обов'язків. Усі ці та інші чинники приводять до того, що на підприємствах постійно спостерігаються випадки травмування працівників і існує об'єктивна необхідність їх постійного аналізу з метою вироблення заходів спрямованих на зменшення та попередження травмування працівників. Зростання будівництва в останні роки призводить до необхідності підвищення технічного рівня виробництва, поліпшення умов праці та вирішення проблем безпеки. У зв'язку з тим, що у найближчому майбутньому сфера будівництва

стрімко зростатиме, з метою створення здорового та безпечного робочого середовища, наголошено на важливості вдосконалення теорії та інноваційних підходів у комплексній системі охорони праці, впровадження нових методів і підходів.

Ключові слова: травматизм, охорона праці, будівництво, безпека праці в будівництві.

Khinalska Tetyana Romanivna senior lecturer of the Department of Food Technologies, Lviv University of Trade and Economics, Tugan-Baranovskoho St. 10, 79000, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-6969-3410>

Zaverukha Oleg Mykhaylovich Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor of the Department of Food Technologies, Lviv University of Trade and Economics, Tugan-Baranovskoho St. 10, 79000, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-5896-8925>

THE PROBLEM OF WORKING INJURIES IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY AND WAYS OF ITS REDUCTION

Abstract. The problem of industrial injuries is constantly present in the professional activity of a person in any economic field. Accidents in the construction industry are a serious problem that can have negative consequences for workers, businesses and overall public safety. These events can result in personal injury, death, property and environmental damage. In Ukraine, the level of industrial injuries is high, and this fact should cause public concern. According to the data of the State Statistics Service of Ukraine, the number of accidents at enterprises in the construction industry has decreased in recent years, but still, construction is one of the top three most injury-prone sectors of economic activity. Carrying out construction works requires a lot of effort, moral and physical strength, and first of all - knowledge of safety techniques from the managers of facilities, labor protection service, engineering and technical workers. Modern construction is characterized by rather complex production conditions. Technological processes are constantly becoming more complicated, involving an increasing number of machines and mechanisms. The volume of work of construction enterprises and organizations is constantly growing. The main problem of injuries is non-compliance with labor protection instructions; violation of safety requirements during the operation of equipment, machines, mechanisms, failure to perform official duties. All these and other factors lead to the fact that cases of employee injuries are constantly observed at enterprises and there is an objective need for their constant analysis in order to develop measures aimed at reducing and preventing employee injuries. The growth of construction in recent years leads to the need to increase the technical level of

production, improve working conditions and solve safety problems. Due to the fact that the field of construction will grow rapidly in the near future, in order to create a healthy and safe working environment, the importance of improving the theory and innovative approaches in the comprehensive system of labor protection, introducing new methods and approaches was emphasized.

Keywords: injuries, labor protection, construction; labor safety in construction.

Постановка проблеми. За даними Міжнародної організації праці будівництво є однією з особливо небезпечних галузей світового господарства. Це індикатор, що характеризує економічний стан та рівень життя країни, тому питання охорони праці в будівельній галузі заслуговує особливої уваги. Від нещасних випадків на будівництві щороку гинуть більш, ніж 1300 працівників. У всьому світі, будівельники гинуть в три рази частіше і у два рази частіше отримують травми, ніж працівники інших професій. Витрати на ці нещасні випадки неймовірно великі як для працівника, так і для роботодавця [9]. Майже 15% від загальної кількості травмувань на виробництві зі смертельним наслідком відбуваються саме у будівельній галузі. До того ж, будівництво це одна з найбільш ризикових сфер, де використовується незадекларована праця та відбувається травмування працівників, і саме будівельна галузь має динаміку зростання травматизму, в порівнянні з іншими галузями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виробничого травматизму у будівельній галузі неодноразово висвітлювалась в працях вітчизняних вчених. Проте багато аспектів даної проблеми все ж таки іще потребують подальшого дослідження та практичного застосування. Дослідженням та вивченням статистики виробничого травматизму, аналізу та розробкою рекомендацій щодо змін в галузі охорони праці в будівництві займаються такі науковці, як Г. Г. Гогіташвілі, Д. В. Зеркалов, Л. В. Мимрик, А. С. Єсипенко, С. Ю. Андреев, О. Г. Вільсон, Р. І. Пахомов та інші.

Метою статті є дослідження проблеми виробничого травматизму в будівельній галузі, визначення основних його причин та пошук шляхів його попередження, за рахунок якості організації безпечного виконання робіт.

Виклад основного матеріалу. Будівельна галузь є однією з найнебезпечніших та найтравматичніших, і часто є лідером в антирейтингах за кількістю нещасних випадків та професійних захворювань. Законодавство України щодо охорони праці встановлює єдині вимоги до роботодавців усіх рівнів щодо створення безпечних умов праці, але на практиці не завжди ці вимоги виконуються. Тиск, обумовлений конкуренцією, примушує багатьох роботодавців економити кошти на охороні праці і розглядати профілактику травматизму і охорону здоров'я працівників як додатковий бар'єр на шляху зниження собівартості продукції та збільшення прибутку. Через це їм доводиться сплачувати «подвійну ціну» у вигляді витрат на оплату

лікарняних, компенсацій за важкі та шкідливі умови праці, відшкодування заподіяної шкоди потерпілим на виробництві та інших виплат, пов'язаних із незадовільними умовами праці [8].

Основним завданням системи охорони праці на будівництві є запобігання виникненню травматизму та підтримання здоров'я громадян у процесі трудової діяльності.

До найбільш поширених порушень у галузі будівництва, що приводять до травматизму та професійного захворювання є недостатнє забезпечення цих підприємств будівельними технікою, механізмами та вантажопідіймальними кранами; відсутність відповідних кваліфікованих працівників, та посадових осіб, що забезпечують безпечну експлуатацію механізмів. Через відсутність постійних об'ємів робіт на цих підприємствах налічується мала кількість постійних штатних працівників, які часто, протягом короткого періоду часу, залучаються до виконання різних видів будівельно-монтажних робіт. Такі працівники не володіють, як правило, відповідними кваліфікаційними навиками та не мають відповідного рівня кваліфікаційної підготовки, що призводить до використання працівниками спрощених методів виконання робіт, порушення технології і в кінцевому результаті до порушення вимог безпеки та настання нещасних випадків.

Проблема виробничого травматизму в будівництві є серйозною і давно існуючою проблемою. Будівельна галузь відзначається високим рівнем ризику для працівників через велику кількість небезпечних робіт, використання важких та небезпечних машин і обладнання, а також великі висоти під час робіт на будівельних майданчиках. На підприємствах, як правило, одночасно виконуються значні обсяги будівельно-монтажних робіт, особливо в період завершення будівництва, об'єктів. Це приводить до частого залучення, під час виконання будівельно-монтажних робіт, фізичних осіб, на умовах цивільно-правових угод. Характерним порушенням під час укладання таких угод та виконанні робіт фізичними особами є відсутність навчання з питань охорони праці цими фізичними особами.

Статистичні дані щодо травматизму на малих підприємствах в Україні відсутні. Але, як відзначають фахівці Фонду соціального страхування України, значна більшість таких підприємств питаннями забезпечення безпеки та гігієни праці працівників взагалі не переймаються.

Причиною високого рівня травматизму та професійних захворювань у будівельній галузі часто є несприятливі умови праці. Умови праці – не єдиний чинник, який впливає на здоров'я людини, але вплив його на тривалість життя треба враховувати.

До найбільш поширених порушень з охорони праці, виявлених під час перевірок, належать:

– не надається своєчасна інформація в Управління Держпраці про початок основних будівельно-монтажних робіт (п. 4.6 ДБН А.3.2-2-2009);

- не отримано дозвіл на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки;
- до початку виконання будівельних робіт на будівельному майданчику не складається план з охорони праці;
- у деяких випадках допускається експлуатація баштових кранів без проведення експертного обстеження та технічного огляду спеціалізованою організацією;
- інструкції з охорони праці не вивішуються на їх робочих місцях та не вчасно проводяться інструктажі з охорони праці;
- небезпечні зони на будмайданчику не позначаються знаками небезпеки та попереджувальними надписами;
- працівники на будівельних майданчиках не забезпечуються безоплатно спецодягом та спецвзуттям згідно із встановленими нормам тощо;
- допускається виконання робіт на висоті до 5 м і більше без використання запобіжних поясів[9].

Праця будівельників належить до висококомеханізованих виробничих підприємств. Але у будівельників є свої особливості, які вимагають іншого підходу до вирішення проблем безпеки. До таких особливостей відносяться:

- робота на відкритому повітрі (важко створити нормальні метеорологічні умови на робочих місцях);
- часті переміщення робочих місць і робочих інструментів (питання безпеки праці необхідно розглянути ще раз);
- значні фізичні витрати (підвищена увага до умов виробництва, що постійно змінюються);
- робота на висоті, недостатнє освітлення та робота в поганих погодних умовах;
- суміщення виробництв, необхідність залучення працівників з різних галузей будівництва.

Ці особливості умов праці будівельників визначають специфіку та роль санітарії та безпеки праці в будівництві. Усі небезпечні і шкідливі виробничі фактори, що виникають у будівництві, можна об'єднати в єдину систему (небезпечні, як правило, викликають травми, тобто порушення цілісності тканин організму; шкідливі - професійні захворювання і отруйні речовини, іноді травми). До найбільш небезпечних і шкідливих виробничих факторів належать такі, як порушення нормальних метеорологічних умов (обмороження, тепловий удар), шум (шум у вухах, глухота), вібрація (нервозність), запиленість, незадовільне освітлення (погіршення зору, можливе травмування), вплив випромінювання, струм високої частоти, систематичне обмеження окремих груп м'язів при важкій фізичній роботі (розширення судин, неврити, артрити, пухирі), механізми пересування, переміщення виробів, розташування робочих місць на висоті.

Загальні тенденції щодо травматизму у будівельній галузі можуть варіюватися в залежності від різних факторів, таких як законодавчі зміни, застосування нових технологій, рівень свідомості щодо безпеки на робочому місці та інші. Однак деякі загальні тенденції можуть включати:

Зменшення загального рівня травматизму: У багатьох країнах спостерігається тенденція до зменшення загального рівня травматизму у будівельній галузі завдяки посиленню контролю за безпекою на робочих майданчиках, впровадженню сучасного обладнання та інструментів, а також підвищенню свідомості працівників щодо ризиків та заходів безпеки.

Збільшення уваги до психологічного благополуччя працівників: Останнім часом увага до психологічного благополуччя працівників у будівельній галузі зростає. Стрес, втома та інші фактори можуть призводити до нещасних випадків, тому більше уваги приділяється програмам психологічної підтримки та управління стресом на робочому місці.

Використання технологій для запобігання травматизму: Впровадження сучасних технологій, таких як інтернет речей, штучний інтелект, віртуальна реальність та інші, може допомогти виявляти потенційні небезпеки на будівельних майданчиках та управляти ризиками травматизму.

Розширення правового регулювання: Законодавство щодо охорони праці постійно змінюється та розширюється для поліпшення безпеки на будівельних об'єктах. Це може включати в себе обов'язкові вимоги до безпеки та охорони здоров'я, штрафи за порушення, стандарти безпеки та інші заходи.

Ці загальні тенденції свідчать про поступове покращення у сфері безпеки та зменшення ризику травматизму у будівельній галузі, хоча деякі проблеми все ще залишаються і потребують уваги та додаткових заходів. Аналіз виробничого травматизму в будівництві дає можливість розробки профілактичних заходів, які усунуть небезпечні умови праці на будівництві, дозволяє не лише виявити причини, а визначити закономірності їх виникнення. На основі такої інформації розробляються заходи та засоби щодо профілактики травматизму. Будівельна галузь відзначається високим рівнем травматизму через ризики, пов'язані з важкими роботами, використанням небезпечних інструментів та обладнання, а також недбале дотримання правил техніки безпеки.

Зазвичай органи з охорони праці, урядові агентства та міжнародні організації здійснюють моніторинг травматизму та розробляють стратегії для запобігання нещасним випадкам на будівельних об'єктах. Такі стратегії можуть включати в себе підвищення свідомості про безпеку серед працівників, здійснення інспекцій та контролю за дотриманням правил безпеки, а також розробку та впровадження нових технологій та методів, спрямованих на зменшення ризику травматизму. Для аналізу виробничого травматизму застосовують багато різноманітних методів, основні з яких можна поділити на такі групи: статистичні, топографічні, монографічні,

економічні, анкетування, ергономічні, психофізіологічні, експертних оцінок та інші. Незважаючи на те, що за останні роки в Україні спостерігається динаміка зниження травматизму на виробництві зі смертельними наслідками, його рівень не може враховуватись як нормальний. Для будівельної галузі розподіл основних подій, під час яких сталися нещасні випадки належить: падіння, обрушення, обвалення предметів, матеріалів, тощо; зіткнення; падіння потерпілого; дія предметів та деталей, що рухаються, розлітаються, обертаються; ураження електричним струмом; дія шкідливих і токсичних речовин; вибухи. Високий відсоток виробничого травматизму в будівництві свідчить про необхідність підвищення якості організації безпечного виконання робіт, у тому числі шляхом формування й підтримки необхідних знань та вмінь безпечних прийомів праці у робітників. Саме це становить основний елемент правильної організації безпеки праці в будівельній галузі [8]. За період 2018-2022 р. р., у будівельній галузі кількість потерпілих від нещасних випадків (гострих професійних захворювань (отруень)/аварій) та від нещасних випадків зі смертельним наслідком становила 1035 осіб [4] (Рис 1).

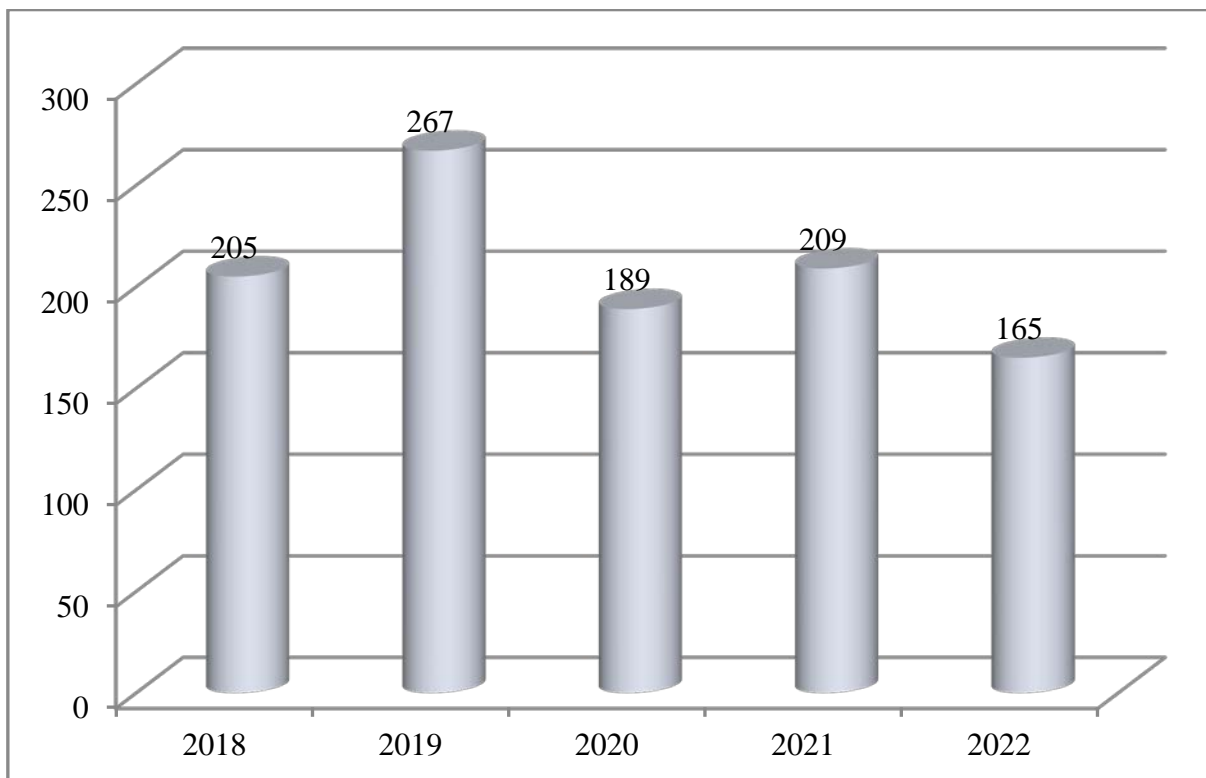

Рис 1. Кількість потерпілих від нещасних випадків (гострих професійних захворювань (отруень)/аварій) та від нещасних випадків зі смертельним наслідком за період 2018-2022 р. р., осіб*

Зниження рівня травматизму у 2020-2023 р. р, у порівнянні з 2019 роком, відбулось в основному через зменшення кількості працівників на підприємствах галузі, що пов'язано з динамікою економічного стану країни (COVID-19,

військовий стан). Дані свідчать, що проведення профілактичних заходів відносно виробничого травматизму знаходиться на низькому рівні.

Однією з проблем виробничого травматизму є залучення до виконання робіт працівників без оформлення трудових відносин. Як наслідок, роботи підвищеної небезпеки виконуються саме цією категорією робітників, і вони не мають права на соціальний захист, а роботодавець не несе ніякої відповідальності за наслідки нещасних випадків. Тому ніхто не знає точно, скільки людей кожний рік отримують виробничі травми в Україні. Найбільш тяжким випадком травмування є травмування зі смертельним результатом. За офіційними даними Державна служба статистики України [4] кількість загиблих від травматизму, пов'язаного з виробництвом, за це й же період становить 241 особа (рис 2).

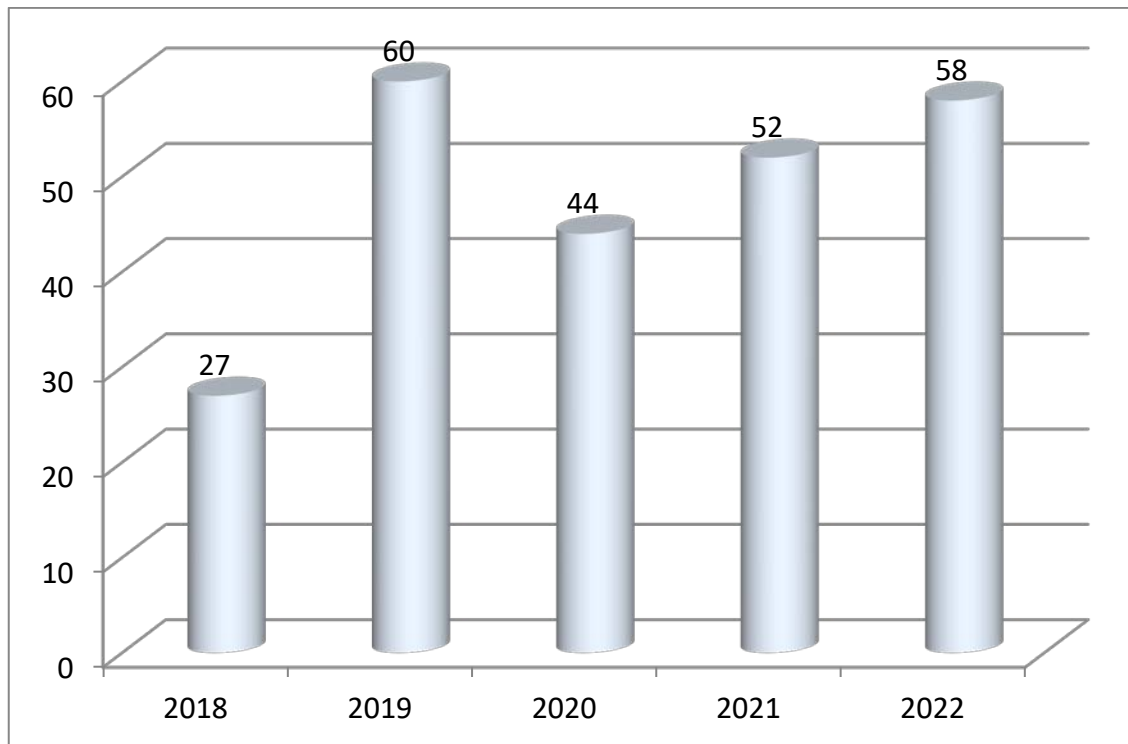

Рис 2. Кількість загиблих від травматизму, пов'язаного з виробництвом за період 2018-2022 р. р., осіб*

Серед причин травматизму в галузі переважають організаційні, зокрема порушення вимог безпеки праці. З технічних причин проблемою є незадовільний стан обладнання та невідповідний догляд за ним. На даний момент основною проблемою є відсутність засобів індивідуального захисту та неналежне проведення чи відсутність навчання працівників з питань безпеки.

В будівельних організаціях кожен четвертий нещасний випадок (близько 23 %), який мав важкий наслідок, відбувався через падіння працівника з великої висоти під час виконання робіт або через необережність; кожен п'ятий – через дію машин, механізмів, предметів та деталей, що використовуються у

процесі будівельного виробництва; 17,2 % – в результаті роботи із транспортними засобами [8]. Відповідно до статистики [4], кількість потерпілих під час групових нещасних випадків, пов'язаних з виробництвом, становить 1472 особи, 31 особа з летальним (Рис. 3).

Наведені дані свідчать, що проведення профілактичних заходів відносно виробничого травматизму знаходиться на низькому рівні. В теперішній час на відшкодування збитків потерпілим витрачається в 5-7 разів більше коштів, ніж на покращення умов праці.

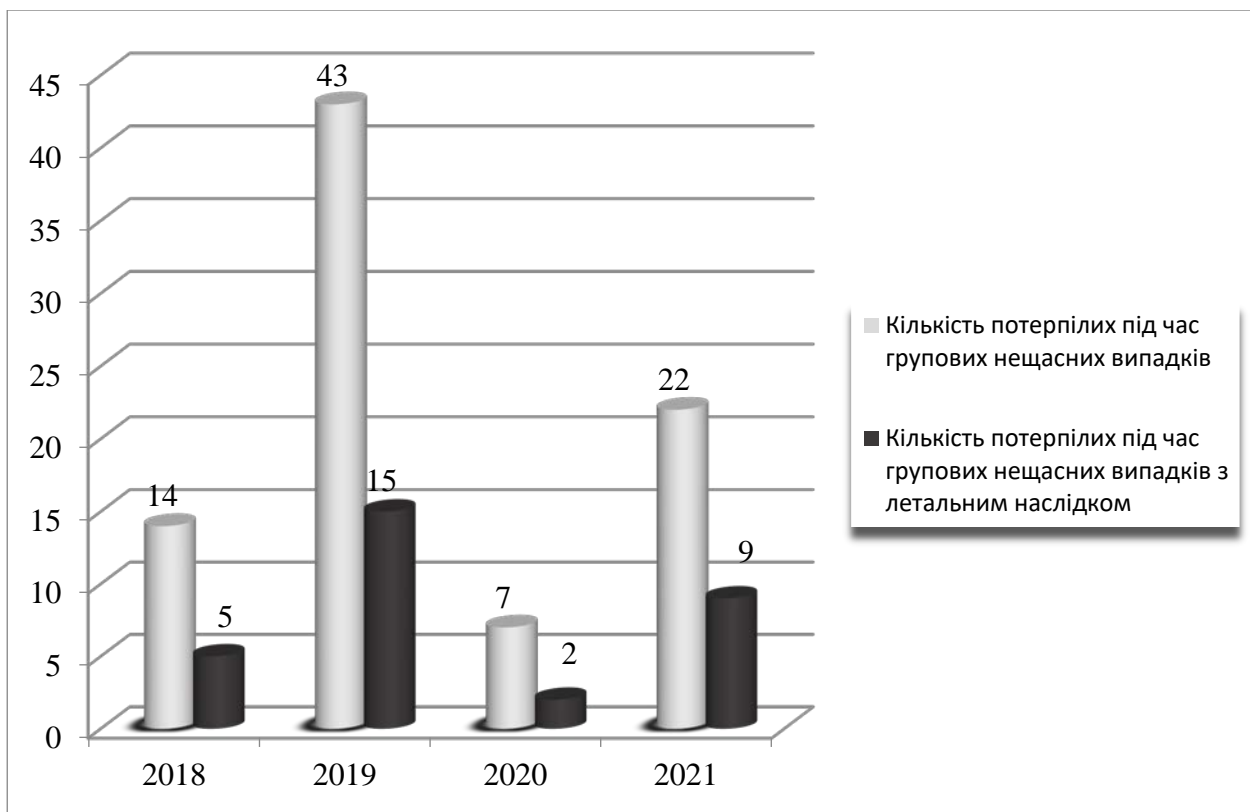

Рис. 3. Кількість потерпілих під час групових нещасних випадків, пов'язаних з виробництвом, у тому числі з летальним наслідком за період 2018-2021 р. р., осіб*

Для запобігання впливу шкідливих виробничих чинників, спричинених умовами будівельно-монтажних робіт, у проектно-технологічній документації необхідно зазначати ділянки на будівельному майданчику та поблизу нього, на яких можуть виникнути шкідливі виробничі чинники; засоби захисту працюючих, осіб, що перебувають на будівельному майданчику чи прилеглій території; спеціальні заходи транспортування на територію та зберігання небезпечних і шкідливих речовин, які використовуються у будівництві. Організація і виконання будівельних робіт повинні відповідати вимогам: законодавства України про охорону праці; нормативно-правових актів, що

містять вимоги з охорони праці; державних стандартів системи стандартів безпеки праці (ССБП); державних будівельних норм (ДБН); правил безпечного зведення та безпечної експлуатації будинків і споруд. Будівельні роботи повинні бути узгоджені з усіма сторонами, які займаються плануванням і безпосередньою роботою. Будівельні майданчики необхідно забезпечити безпечним робочим обладнанням (придатність, вибір, засоби безпеки, безпечне використання, навчання та інформація, перевірка та технічне обслуговування) та відповідними знаками безпеки, якщо ризиків неможливо уникнути або значно зменшити за допомогою профілактичних заходів. Роботодавцеві слід подбати про забезпечення безпечних умов праці та соціальних послуг для будівельників, таких як доступ, безпечні маршрути транспортування, дотримання загальних вимог управління безпекою та охороною праці, інформація та навчання [3]. Охорона праці на будівництві є критично важливою для забезпечення безпеки та здоров'я працівників на будівельних майданчиках. Це комплекс заходів та політик, спрямованих на запобігання нещасним випадкам, травмам та захворюванням, пов'язаним з виконанням будівельних робіт. До основних аспектів охорони праці на будівництві належить розробка безпечних робочих процесів (ефективна організація та планування робіт з урахуванням безпеки дозволяє уникнути потенційних небезпек та травматичних ситуацій), навчання та підготовка працівників (працівники повинні отримати достатню підготовку щодо безпеки на будівельному майданчику, включаючи правила користування обладнанням, процедури в час надзвичайних ситуацій та інші аспекти безпеки та здоров'я), забезпечення захисного обладнання (продуктивна охорона праці передбачає надання працівникам необхідного захисного спорядження та обладнання, такого як каски, респіратори, захисні окуляри), створення безпечних умов праці (підтримання чистоти та порядку на будівельному майданчику, а також запобігання ризикованим ситуаціям, таким як небезпечне сховище матеріалів чи неправильно розміщені дроти, важливо для забезпечення безпеки працівників), проведення інспекцій та аудитів безпеки (регулярні огляди та аудити допомагають виявляти потенційні небезпеки та вживати відповідних заходів для їх усунення), управління ризиками [2].

Ці заходи спрямовані на створення безпечних умов праці та мінімізацію ризику травматизму на будівництві. Вони є важливою складовою будь-якої успішної будівельної діяльності.

Висновки. В умовах бурхливого розвитку будівельної галузі держава не встигає адаптувати національну нормативну базу до будівельної галузі, запроваджувати новітні методи навчання та контролю керівників підприємств та інженерів з охорони праці. Тому необхідно посилити контроль за створенням безпечних умов праці. Підприємства також повинні підвищувати рівень знань в галузі охорони праці, обговорювати питання безпеки працівників. Питання неналежного обслуговування обладнання залишається

актуальним, тому необхідно, перш за все, проводити навчання і перевірку знань серед техніків, які обслуговують обладнання, і працівників, які ним користуються. Вводити в роботу сучасне обладнання, яке має мінімальний вплив на погіршення стану здоров'я та працездатність працівників. Та використовувати сучасні засоби індивідуального захисту при роботі на висоті. Розподіл смертельних випадків і випадків групового травматизму значно зумовлений не з високим ступенем небезпеки самого виробничого процесу, а з поведінкою самого працівника.

**Інформацію наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.*

Література:

1. Охорона праці в будівництві: навч. посіб. / за ред. Коржика Б. М., Іванова В.М. - Харків: Форт, 2010. - 388 с.
2. Хінальська Т. Р. Безпека життєдіяльності та охорона паці: навч. посіб. / Т. Р. Хінальська. – Львів: ЛТЕУ, 2024. – 302 с.
3. Малеев В. О., Безпальченко В. М., Лисюк В. М. Аналіз та профілактика травматизму в Україні // Вісник ХНТУ. Інженерні науки. № 1 (68). – 2019. – С. 34–43
4. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Державна служба України з питань праці – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dsp.gov.ua/>.
6. ДБН В.1.2-12-2008 СНББ. Будівництво в умовах ущільненої забудови. Вимоги безпеки.
7. ДБН А.3.2-2-2009. Система стандартів безпеки праці. Охорона праці і промислова безпека у будівництві. Основні положення (НПАОП 45.2-7.02-12). 116 с.
8. Іваненко Д.С., Бобраков А. А. Важливість організації системи стажування в будівельній галузі для безпечної та продуктивної праці Український журнал будівництва та архітектури, № 4 (010), 2022 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uajsea.pgasa.dp.ua/article/view/265905/261917>.
9. Методичні рекомендації щодо запобігання нещасним випадкам у будівельній галузі / Державна служба України з питань праці (розроблено за матеріалами Європейського агентства з безпеки праці та охорони здоров'я на робочому місці) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.pratsia.in.ua/pdf/budova.pdf>].

References:

1. Korzhyka V. M., Ivanova V.M. (Eds.). (2010). Okhorona pratsi v budivnytstvi [Labor protection in construction] - Kharkiv: Fort [in Ukrainian].
2. Khinal'ska T. R. (2024). Bezpeka zhyttiedialnosti ta okhorona patsi [Safety of life and protection of people]. Lviv: LTEU [in Ukrainian].
3. Malieiev V. O., Bezpalchenko V. M., Lysiuk V. M. (2019) Analiz ta profilaktyka travmatyzmu v Ukraini [Analysis and prevention of injuries in Ukraine] Visnyk KhNTU. Inzhenerni nauky - Bulletin of KhNTU Engineering sciences 1 (68), 34 - 43 [in Ukrainian].
4. Sait ofitsiyni "Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy" [Site official "State Statistics Servise of Ukraine"]. mmi.sumdu.edu.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

5. Sait ofitsiyni "Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan prats" [Site official "State Service of Ukraine on Labor Issues"]. mmi.sumdu.edu.ua. Retrieved from <http://dsp.gov.ua/>. [in Ukrainian].

6. Budivnytstvo v umovakh ushchilненої забудovy. Vymohy bezpeky DBN V.1.2-12-2008 SNBB [Construction in the conditions of compacted buildings. Security requirements] /. [in Ukrainian]

7. Systema standartiv bezpeky pratsi. Okhorona pratsi i promyslova bezpeka u budivnytstvi. Osnovni polozhennia (NPAOP 45.2-7.02-12). [System of labor safety standards. Occupational safety and industrial safety in construction.] DBN A.3.2-2-2009.. 116 s. /.[in Ukrainian]

8. Ivanenko D.S., Bobrakov A. A. (2022) Vazhlyvist orhanizatsii systemy stazhuvannia v budivelnii haluzi dlia bezpechnoi ta produktyvnoi pratsi [The importance of organizing an internship system in the construction industry for safe and productive work] Ukrainnyi zhurnal budivnytstva ta arkhitektury - Ukrainian Journal of Construction and Architecture, 4 (010). Retrieved from <http://uajcea.pgasa.dp.ua/article/view/265905/261917.pdf> [in Ukrainian].

9. Metodychni rekomendatsii shchodo zapobihannia neshchasnym vypadkam u budivelnii haluzi / Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan pratsi. [Methodological recommendations for the prevention of accidents in the construction industry / State Service of Ukraine on Labor Issues] (rozrobleno za materialamy Yevropeiskoho ahentstva z bezpeky pratsi ta okhorony zdorovia na robochomu mistsi) mmi.sumdu.edu.ua. Retrieved from <https://www.pratsia.in.ua/pdf/budova.pdf>.

СЕРІЯ «Право»

УДК 347.965

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-506-516](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-506-516)

Байк Оксана Іванівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», вул. Князя Романа, 1/3, м. Львів, 79005, <https://orcid.org/0000-0003-4819-7722>

АДВОКАТ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПРЕДСТАВНИК ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. У статті розкрито теоретико-правове значення терміна «представництво». Проаналізовано наукові підходи щодо розуміння поняття представника у кримінальному процесі, з'ясування його характерних ознак та виокремлення суб'єктів, яким може надаватись професійна правнича допомога захисника у кримінальному провадженні. На основі ст. 45 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що захисником може бути адвокат.

Зважаючи на правові норми, закріплені у Кримінальному процесуальному кодексі України, проаналізовано можливість здійснення адвокатом представництва потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача у кримінальному провадженні. Зауважено, що при цьому представник користується відповідно їхніми процесуальними правами.

Підкреслено, що права адвоката як процесуального представника, ґрунтуються також на положеннях, закріплених у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», які надають адвокату під час здійснення представництва ширше коло повноважень. Поряд із правами, відповідно до ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», здійснюючи представництво особи у справі, адвокат також наділений професійними обов'язками. Крім покладення на адвоката обов'язків, законодавець передбачає підстави для притягнення його до відповідальності, зокрема й до кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень.

Зроблено висновок про те, що адвокат, здійснюючи свою діяльність у кримінальному провадженні як представник потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, повинен дотримуватись та виконувати норми, визначені Конституцією України, Кримінальним процесуальним кодексом

України, а також керуватись положеннями, закріпленими в інших нормативно-правових актах, які регулюють адвокатську діяльність в Україні.

Ключові слова: адвокат, захисник, кримінальне провадження, потерпілий, представник, процесуальне представництво, цивільний відповідач, цивільний позивач.

Baik Oksana Ivanivna Doctor of Juridical Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil Law and Process Educational and Scientific Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education Lviv Polytechnic National University, 1/3 Knyazya Roman St., Lviv, 79005, tel.: (067) 280-02-38, <https://orcid.org/0000-0003-4819-7722>

ADVOCATE AS A PROCEDURAL REPRESENTATIVE OF A PERSON IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. The article reveals the theoretical and legal meaning of the term «representation». Scientific approaches to understanding the concept of a representative in criminal proceedings, clarifying its characteristic features and identifying subjects who can be provided with professional legal assistance by a defense attorney in criminal proceedings have been analyzed. On the basis of Article 45 of the Criminal Procedure Code of Ukraine defines that a lawyer can be a defender.

Taking into account the legal norms enshrined in the Criminal Procedure Code of Ukraine, the possibility of a lawyer representing the victim, civil plaintiff and civil defendant in criminal proceedings was analyzed. It is noted that the representative uses their procedural rights accordingly.

It is emphasised that the rights of an attorney-at-law as a procedural representative are also based on the provisions enshrined in the Law of Ukraine «On the Bar and Practice of Law», which provide an attorney-at-law with a wider range of powers when providing representation. Along with the rights, in accordance with Article 21 of the Law of Ukraine «On the Bar and Practice of Law», when representing a person in a case, an advocate is also endowed with professional duties. In addition to imposing duties on the advocate, the legislator provides grounds for bringing him or her to liability, including criminal liability for representation in court without powers.

It was concluded that the lawyer, carrying out his activities in criminal proceedings as a representative of the victim, civil plaintiff and civil defendant, must observe and fulfill the norms defined by the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as be guided by the provisions laid down in other normative legal acts that regulate advocacy activities in Ukraine.

Keywords: lawyer, defence counsel, criminal proceedings, victim, representative, procedural representation, civil defendant, civil plaintiff.

Постановка проблеми. Сьогодні участь адвоката у кримінальному провадженні як процесуального представника особи викликає зацікавлення не лише з практичного, а й із наукового погляду. Це викликано, перш за все, розвитком як інституту адвокатури, так і кримінального судочинства. Водночас адвокат, беручи участь у кримінальному провадженні як представник особи, наділений відповідними правами та обов'язками, про які зазначено у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) та інших нормативно-правових актах, що регулюють адвокатську діяльність в Україні. Крім того, законодавством передбачено, що за представництво в суді без повноважень адвокат може бути притягнутий до кримінальної відповідальності. Це спонукає до проведення комплексного аналізу окреслених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Участь адвоката як представника у кримінальному провадженні є темою, актуальною для дослідження. Про це свідчать наукові праці, авторами яких є Р. Ємельянов, В. Канюка, А. Метіль, Р. Олійничук, В. Тертишник, Т. Часова, Ю. Шемшученко та інші. Зокрема, результати їхніх досліджень, а також норми КПК України та інших нормативно-правових актів, що регулюють порядок організації та здійснення адвокатської діяльності в Україні, стали підґрунтям для аналізу участі адвоката як представника особи у кримінальному процесі.

Мета статті полягає у проведенні аналізу особливостей участі адвоката у кримінальному провадженні як процесуального представника особи.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні термін «представництво» законодавець визначає як «вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні» (п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [1]. Водночас з наукової точки зору «представництво» розглядають як «самостійний правовий інститут, сукупність процесуальних та матеріальних правовідносин, а також процесуальну діяльність, що здійснюється на основі зазначених відносин, однією особою від імені та в інтересах іншої» [2, с. 180].

Конституцією України визначено, що «виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення» (ст. 131-2) [3].

Відповідно до пп. 3–8 ч. 1 ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» представництво адвокатом визначено серед видів його діяльності. Зокрема, серед них зазначено про такі: – захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого,

виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення; – надання правничої допомоги свідку у кримінальному провадженні; – представництво інтересів потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні; – представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та конституційного судочинства, а також в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами; – представництво інтересів фізичних і юридичних осіб, держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування в іноземних, міжнародних судових органах, якщо інше не встановлено законодавством іноземних держав, статутними документами міжнародних судових органів та інших міжнародних організацій або міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; – надання правничої допомоги під час виконання та відбування кримінальних покарань [1].

Водночас адвокат, здійснюючи процесуальне представництво, повинен керуватися принципами, які закріплено у розділі II Правил адвокатської етики. Варто пам'ятати, що норми цих Правил не відміняють і не замінюють положень чинного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, зокрема визначених у ч. 1 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а доповнюють і конкретизують його [4; 1].

Право отримати правову допомогу у кримінальному процесі України мають усі учасники кримінально-процесуальних правовідносин, в тому числі потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач [5, с. 100–101].

Як зауважує Р. Ємельянов, «адвокат, який надає правничу допомогу потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу, свідку, третій особі, щодо майна якої вирішується питання про арешт – представник, який здійснює представництво, що є відмінним від захисту видом адвокатської діяльності та не має процесуального стосунку до забезпечення права на захист підозрюваному. Так само як адвокат, який здійснює захист підозрюваного – захисник, не повинен мати стосунку до надання правничої допомоги потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу, свідку. Адвокат – це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність відповідно до Закону про адвокатуру, захисник і представник – це різні суб'єкти кримінального провадження, які здійснюючи процесуальну діяльність та вступаючи у процесуальні відносини, надають правничу допомогу іншим учасникам кримінального провадження» [6, с. 128].

Як підкреслюють В. Тертишник та Ю. Шемшученко, «закон визначає таку спеціальну форму надання правничої допомоги для даних учасників процесу, як представництво, але досі так і не визначився з її особливостями та допускає непослідовність щодо тих фахівців, які таку допомогу мають і можуть надавати, особливо тих, хто може її надавати найбільш ефективно». По відношенню до потерпілого, на їхню думку, «мало щирого співчуття чи жалості, потрібне мудре, дієве сприяння відновленню його прав, використання всієї сили закону та державного впливу для їх захисту. Людина, яка постраждала від злочину, часто залишається в скрутному фінансовому і соціальному становищі, а нерідко і в тяжкому фізичному стані, а, отже, безумовно, потребує реальної і ефективної професійної правничої допомоги, включаючи застосування інституту безоплатної правової допомоги» [5, с. 100–101].

Загалом представник – це той, хто виступає від імені кого-небудь або є виразником чогось [7, с. 609]. В. Канюка та Р. Олійничук поняття представника у кримінальному процесі характеризують як «родове поняття для таких процесуальних категорій, як: законний представник потерпілого, представник потерпілого, законний представник підозрюваного чи обвинуваченого, представник цивільного позивача та відповідача, а також представник юридичної особи відносно якої здійснюється провадження». Вони зауважують, що «ці терміни хоч і містять поняття «представник», водночас за своєю суттю та значенням містять певні відмінності. Правовий аналіз КПК України свідчить, що питання щодо учасників кримінального провадження, які уповноважені на здійснення представництва, має складну розгалужену структуру із нестійкими відмінностями в їх процесуальному статусі. Основною відмінністю є наділення учасників кримінального процесу відповідними правами та обов'язками, реалізація яких надається виключно кожному із них» [2, с. 180–181].

Для представництва у кримінальному провадженні характерні такі ознаки: 1) здійснення діяльності лише у рамках кримінального процесу; 2) особливий суб'єкт – учасник кримінального провадження; 3) вчинення дій представником відповідно до процесуального закону [2, с. 180].

Питання представництва у кримінальному провадженні розглядають в аспекті захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Своєю чергою, здійснення представництва захисником вважають етапом залучення адвоката до проведення процесуальних дій на різних стадіях досудового розслідування та стосовно зовсім різних процесуальних статусів учасників кримінального провадження. До суб'єктів, яким може надаватись професійна правнича допомога захисника в кримінальному провадженні, відносять: потерпілого, свідка, неповнолітнього свідка, підозрюваного, обвинуваченого, цивільного позивача, цивільного відповідача та юридичних осіб. Як слушно зауважує В. Машика, «надання допомоги кожному із суб'єктів індивідуальне за своїми особливостями у

зв'язку із процесуальним статусом кожного, правами та обов'язками. Участь захисника у кримінальних провадженнях має велике значення для учасників провадження, отримання належної правової допомоги, проведення юридичного аналізу ситуації та встановлення позиції клієнта для досягнення результату» [8, с. 188].

Відповідно до ст. 45 КПК України захисником є «адвокат, який здійснює захист підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)». Водночас захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю [9].

За загальним правилом, інтереси цивільного позивача та цивільного відповідача можуть бути представлені їхнім представником (законним представником) [10, с. 56].

Відповідно до ч. 1 ст. 63 КПК України представником цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні може бути: 1) особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; 2) керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа. Варто зазначити, що при цьому представник користується процесуальними правами цивільного позивача, цивільного відповідача, інтереси якого він представляє (ч. 3 ст. 63 КПК України) [9].

Повноваження представника цивільного позивача, цивільного відповідача на участь у кримінальному провадженні підтверджуються: 1) документами, передбаченими статтею 50 КПК України, якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні. Зокрема, такими документами є: – свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю; – ордер, договір із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги (ч. 1 ст. 50 КПК України); 2) копією установчих документів юридичної особи – якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа; 3) довіреністю – якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є працівник юридичної особи, яка є цивільним позивачем, цивільним відповідачем (ч. 2 ст. 63 КПК України) [9].

Чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить визначення представника потерпілого. Зважаючи на правові норми, закріплені у ст. 58 КПК України, – «потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні» [9].

Однак, у тих випадках, коли потерпілим є фізична особа, яка не має можливості самотійно і повноцінно реалізувати свої процесуальні права, до прикладу, унаслідок фізичного чи психічного стану, є необхідною обов'язкова участь законного представника. Для потерпілого участь представника та законного представника є гарантією ефективної реалізації права та законних інтересів. Повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються: – свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордером, договором із адвокатом; – копією установчих документів юридичної особи, якщо представником потерпілого є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа; – довіреністю, якщо представником потерпілого є працівник юридичної особи, яка є потерпілою (ч. 3 ст. 58 КПК України) [10, с. 53; 9]. У цьому випадку представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику (ч. 4 ст. 58 КПК України) [9].

На думку А. Метіль та Т. Часової, на практиці можна побачити порушення законних прав та інтересів юридичних осіб, що спричинені відсутністю регламентованого на законодавчому рівні алгоритму дій, адвоката як представника юридичної особи, а також відсутністю сталої практики. Представництвом юридичних осіб у кримінальному провадженні є врегульовані нормами кримінально-процесуального законодавства правовідносини, що полягають у здійсненні представником юридичної особи від її імені та в її інтересах процесуальних дій з метою захисту її прав та законних інтересів, реалізації її процесуальних обов'язків у рамках кримінального провадження [11, с. 668].

Відповідно до ч. 1 ст. 64-1 КПК України представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, може бути: – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; – керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами; – працівник юридичної особи. Права, якими наділений представник юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, визначено у частинах 3–6 ст. 64-1 КПК України.

Повноваження представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на участь у кримінальному провадженні підтверджуються: 1) документами, передбаченими статтею 50 КПК України (а саме: – свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю; – ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги), якщо представником є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; 2) копією установчих документів юридичної особи, якщо представником є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа; 3) довіреністю, якщо представником є працівник юридичної особи (ч. 2 ст. 64-1 КПК України) [9].

Варто зауважити, що крім уже означених, права адвоката як процесуального представника, ґрунтуються на положеннях, закріплених у ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», які надають адвокату під час здійснення представництва ширше коло повноважень, а саме: «під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги ...» [1].

Поряд із правами, відповідно до ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», здійснюючи представництво особи у справі, адвокат також наділений професійними обов'язками такими як: «1) дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики; 2) на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги; 3) невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; 4) підвищувати свій професійний рівень; 5) виконувати рішення органів адвокатського самоврядування; 6) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством та договором про надання правової допомоги» [1].

Водночас, відповідно до цієї статті, адвокату забороняється: «1) використовувати свої права всупереч правам, свободам та законним інтересам клієнта; 2) без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб; 3) займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта; 4) відмовлятися від надання правової допомоги, крім випадків, установлених законом». Також адвокату, як процесуальному представнику, потрібно пам'ятати про те, що він забезпечує захист персональних даних про фізичну особу, якими він володіє, відповідно до законодавства з питань захисту персональних даних [1].

До того ж, адвокат, представляючи особу в кримінальному процесі, наділений низкою обов'язків, які визначено у КПК України [9]. До прикладу, представник юридичної особи зобов'язаний: «1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного

прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; 2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення; 3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю (ч. 7 ст. 64-1 КПК України) [9].

Крім покладення на адвокатів обов'язків, законодавець передбачає підстави для притягнення їх до відповідальності. Зокрема, адвокат несе дисциплінарну відповідальність, з урахуванням положень розділу VI Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1]. До того ж, адвоката відповідно до ст. 400-1 КК України можна притягнути до кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень, а саме за: «завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді, а так само умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги». Кримінальна відповідальність за таке правопорушення настає у вигляді: 1) накладення штрафу до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешту на строк до трьох місяців; 2) накладення штрафу до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років (ст. 400-1 КК України) [12].

Висновки. Отже, адвокат, здійснюючи свою діяльність у кримінальному провадженні як процесуальний представник потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, повинен дотримуватись та виконувати норми, визначені Конституцією України, КПК України, а також керуватись положеннями, закріпленими у нормативно-правових актах, якими регулюється адвокатська діяльність в Україні, зокрема Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правилами адвокатської етики.

Література:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 липня 2012 року № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
2. Канюка В. Є., Олійничук Р. П. Загальна характеристика представництва у кримінальному провадженні: поняття та види. *Наукові записки. Серія: Право.* 2023. Вип. 14. С. 178–182.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.02.2024).
4. Правила адвокатської етики, затверджені з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 р. (Зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 2019 року 15 лютого 2019 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#n4> (дата звернення: 28.02.2024).
5. Тертишник В. М., Шемшученко Ю. С. Правнича допомога та захист у кримінальному процесі: підручник. Київ: Алерта, 2018. 446 с.
6. Ємельянов Р. О. Правове регулювання участі адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні. *Європейські перспективи.* 2020. № 3. С. 122–130.

7. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 848 с.
8. Машика В. П. Роль захисника у здійсненні представництва в кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 186–189.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
10. Основи кримінального процесу : навч. посібник / О. В. Пчеліна, Т. Г. Фоміна, В. В. Романюк, Г. І. Глобенко ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Т. Г. Фоміної. Харків : ХНУВС, 2023. 132 с.
11. Метіль А. С., Часова Т. О. Представники юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 666–668.
12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 04.03.2024).

References:

1. Zakon Ukrainy Pro advokaturu ta advokatsku diialnist : pryiniaty 05 lyupnia 2012 roku № 5076-VI [Law of Ukraine On advocacy and advocacy from July 5 2012, № 5076-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> [in Ukrainian].
2. Kaniuka, V. Ye., Oliinychuk R. P., (2023). Zahalna kharakterystyka predstavnytstva u kryminalnomu provadzhenni: poniattia ta vydy [General characteristics of representation in criminal proceedings: concepts and types]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo – Scientific notes. Series: Law*, 14, 178–182 [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine of June 28 1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Pravyla advokatskoi etyky, zatverdzeni zizdom advokativ Ukrainy 09 chervnia 2017 roku (Zi zminamy, zatverdzenymy Zizdom advokativ Ukrainy 2019 roku 15 liutoho 2019 roku) [Rules of lawyer ethics, approved by the Congress of Bars of Ukraine on June 9 2017 (With changes approved by the Congress of Bars of Ukraine 2019 on February 15 2019)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#n4> [in Ukrainian].
5. Tertyshnyk, V. M., Shemshuchenko, Yu. S. (2018). Pravnycha dopomoha ta zakhyst u kryminalnomu protsesi: pidruchnyk [Legal assistance and defense in the criminal process: a textbook]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
6. Yemelianov, R. O. (2020). Pravove rehuliuвання uchasti advokata-predstavnyka poterpiloho v kryminalnomu provadzhenni [Legal regulation of the participation of the lawyer-representative of the victim in criminal proceedings]. *Yevropeiski perspektyvy – European perspectives*, 3, 122–130 [in Ukrainian].
7. Kunch, Z. Y. (2007). Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy [Universal dictionary of the Ukrainian language]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
8. Mashyka, V. P. (2019). Rol zakhysnyka u zdiisnenni predstavnytstva v kryminalnomu provadzhenni [The role of the defense attorney in representation in criminal proceedings]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*. 2, 186–189 [in Ukrainian].
9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13 2012, № 4651-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
10. Pchelina, O. V., Fomina, T. H., Romaniuk, V. V. & Hlobenko, H. I. (2023). Osnovy kryminalnoho protsesu : navch. posibnyk [Basics of the criminal process: educational manual]. Kharkiv : KhNUVS [in Ukrainian].

11. Metil, A. S., Chasova, T. O. (2022). Predstavnyky yurydychnykh osib u kryminalnomu provadzhenni [Representatives of legal entities in criminal proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 11, 666–668 [in Ukrainian].

12. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III [Criminal Code of Ukraine of April 5 2001, № 2341-III]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

УДК 347.41

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-517-528](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-517-528)

Біленко Віталій Ігорович кандидат юридичних наук, докторант, Інститут правотворчості та науково-правових експертиз, Національна академія наук України, вул. Пилипа Орлика, 3, м. Київ, 01024, тел.: (044) 253-34-19, <https://orcid.org/0009-0001-7772-7844>

Красицька Лариса Василівна доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу науково-правових експертиз, Інститут правотворчості та науково-правових експертиз, Національна академія наук України, вул. Пилипа Орлика, 3, м. Київ, 01024, тел.: (044) 253-34-19, <https://orcid.org/0000-0002-9187-4445>

ПРАВОНАСТУПНИЦТВО В ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Анотація. У статті визначено, що правонаступництво – це перехід прав та обов'язків від однієї особи до іншої. Розрізняють два види правонаступництва: а) універсальне (загальне) правонаступництво; б) сингулярне (часткове) правонаступництво. В радянській правовій доктрині правонаступництво розглядалося і як похідне придбання суб'єктивного цивільного права чи обов'язку, що йменувалося як транслятивне, тобто таке, що «переносить» права та обов'язки.

Доведено, що в сучасній правозастосовній діяльності розглядають заміну сторони у зобов'язанні як правовий наслідок або сингулярного правонаступництва, що має місце при укладенні договору купівлі-продажу, дарування, факторингу, або універсального правонаступництва при реорганізації юридичної особи або спадкуванні. правонаступництво як самостійна підстава заміни кредитора в зобов'язанні свідчить про універсальне правонаступництво, а відступлення права вимоги та переведення боргу свідчать про сингулярне правонаступництво. Переведення боргу має договірний характер.

Підтримано позицію, що відступлення права вимоги за кредитним договором на користь фізичної особи суперечить положенням цивільного законодавства України, оскільки для зобов'язань, які виникли на підставі кредитного договору, характерним є спеціальний суб'єкт, а саме: кредитор - банк або інша фінансова установа.

Обґрунтовано, що можливе правонаступництво у правовідносинах з розірвання договору довічного утримання (догляду) за позовом відчужувача у зв'язку з тим, що мало місце невиконання або неналежне виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини. Правовідносини, які складаються при розірванні договору довічного утримання (догляду), є майновими і такими, що не пов'язані нерозривно з особою кредитора.

Ключові слова: універсальне (загальне) правонаступництво, сингулярне (часткове) правонаступництво, зобов'язальні правовідносини, заміна сторони в зобов'язанні, відступлення права вимоги, цесія, переведення боргу, кредитний договір, договір довічного утримання (догляду), розірвання договору.

Bilenko Vitalii Ihorovych PhD in Law, postdoctoral student, Institute of Lawmaking and Scientific-Legal Expertises, National Academy of Sciences of Ukraine, 3, Pylypa Orlyka St., Kyiv, 01024, tel.: (044) 253-34-19, <https://orcid.org/0009-0001-7772-7844>

Krasytska Larysa Vasylivna Doctor in Jurisprudence, Professor, head of the Department of scientific and legal expertises of the Institute of Lawmaking and Scientific-Legal Expertises, National Academy of Sciences of Ukraine, 3, Pylypa Orlyka St., Kyiv, 01024, tel.: (044) 253-34-19, <https://orcid.org/0000-0002-9187-4445>

LEGAL SUCCESSION WITHIN BINDING LEGAL RELATIONS

Abstract. The authors of the article have defined that legal succession is the transfer of rights and obligations from one person to another. Two types of legal succession are distinguished: (a) universal (general) legal succession; (b) singular (partial) legal succession. Legal succession in the Soviet legal doctrine was also considered as a derivative acquisition of a subjective civil right or the obligation, which was called translational, that is, the one that “transfers” rights and obligations.

It has been proved that change of a party in the obligation is considered in modern law-enforcement activities as a legal consequence either of the singular legal succession occurring when concluding purchase and sale agreement, donation contract, factoring, or of the universal legal succession during the reorganization of a legal entity or during the inheritance. Legal succession as an independent basis for changing a creditor in the obligation indicates about universal legal succession, while assignment of right of demand and debt transfer indicate about singular legal succession. Debt transfer is contractual in nature.

The authors have supported the point of view that the assignment of right of demand under a credit contract in favour of an individual contradicts the provisions of the civil legislation of Ukraine, since the obligations that arose on the basis of the credit contract are characterized by a special entity, namely: a creditor - a bank or another financial institution.

It has been substantiated that legal succession is possible in the legal relations on the cancellation of a life care contract at the claim of the alienator due to the fact that a transferee did not fulfillment or improper fulfilled his duties regardless of his / her fault. Legal relations that are formed upon cancellation of the life care contract are property ones and are not inextricably related to the creditor.

Keywords: universal (general) legal succession, singular (partial) legal succession, binding legal relations, change of a party in the obligation, assignment of right of demand, assignation, transfer of debt, credit contract, life care contract, cancellation of an agreement.

Постановка проблеми. правонаступництво є однією з правових категорій, яка постійно привертає до себе увагу правників. У Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 року № 435-IV [1] (далі – ЦК України) вживається термін « правонаступництво », « правонаступники », проте не міститься визначення цього поняття. Зокрема в ЦК України зазначається, що: об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи (ч. 1 ст. 178); кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок правонаступництва (п. 2 ч. 1 ст. 512 ЦК України) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Види правонаступництва та їх особливості досліджувалися в наукових працях як вчених радянського періоду, які заклали теоретичне підґрунтя для дослідження правонаступництва, так і в наукових працях українських дослідників. Зокрема правонаступництво в корпоративних відносинах було предметом дослідження Л. В. Сіщук [2], транслятивне правонаступництво розглядав А. С. Сліпченко [3], набувальну давність та правонаступництво досліджував Є. О. Рябоконт [4]. Проте сучасні проблемні питання правозастосовної практики щодо правонаступництва в зобов'язальних правовідносинах потребують додаткового наукового аналізу.

Мета статті – визначення особливостей правонаступництва в зобов'язальних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. правонаступництво традиційно розглядають як перехід прав та обов'язків від однієї особи до іншої. Розрізняють два види правонаступництва: а) універсальне (загальне) правонаступництво, за яким всі права та обов'язки правопередника переходять до правонаступника, наприклад, універсальне правонаступництво має місце при спадкуванні, реорганізації юридичної особи (злитті, приєднанні, поділі, перетворенні); б) сингулярне (часткове) правонаступництво, за яким окремі права та обов'язки правопередника переходять до правонаступника, наприклад, при цесії [5, с. 22].

У радянській правовій доктрині правонаступництво розглядалося як похідне придбання суб'єктивного цивільного права чи обов'язку. Характерною ознакою такого правопрیدбання на відміну первісного правопрідбання вважалось наявність правового зв'язку між набутим правом чи обов'язком і первісним правовідношенням. «Нові» правовідносини

«виникають» оскільки існували первісні правовідносини. Тому таке правонаступництво в юридичній літературі називали транслятивним, тобто таким, що «переносить» права та обов'язки.

Варто зазначити, що ці теоретичні положення щодо правонаступництва сприйнято й судовою практикою, в якій зазвичай розглядають заміну сторони у зобов'язанні як правовий наслідок або сингулярного правонаступництва, що має місце при укладенні договору купівлі-продажу, дарування, факторингу, або універсального правонаступництва при реорганізації юридичної особи або спадкуванні.

Розглядаючи саме правонаступництво як підставу заміни кредитора в зобов'язанні, можна стверджувати, що в цьому випадку мова йде про універсальне правонаступництво, за яким всі права та обов'язки первісного кредитора переходять до нового кредитора (правонаступника) [5, с. 22].

Традиційно в юридичній літературі в аспекті сингулярного правонаступництва розглядають відступлення права вимоги та переведення боргу.

Передавання кредитором своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги) йменується в юридичній літературі цесією. Цесія – це домовленість, за якою цедент (первісний кредитор) передає свої права (відступає право вимоги) іншій особі – цесіонарію (новому кредитору) за плату або безоплатно. За цесією всі права, які належали цеденту в зобов'язанні, переходять до цесіонарія [5, с. 21].

Цивільний кодекс України регламентує процедурні моменти заміни кредитора в зобов'язанні:

– форма правочину щодо заміни кредитора у зобов'язанні: правочин щодо заміни кредитора у зобов'язанні вчиняється у такій самій формі, що і правочин, на підставі якого виникло зобов'язання, право вимоги за яким передається новому кредиторові (ч. 1 ст. 513 ЦК України);

– обсяг прав, що переходять до нового кредитора у зобов'язанні: до нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом (ст. 514 ЦК України). Первісний кредитор у зобов'язанні відповідає перед новим кредитором за недійсність переданої йому вимоги, але не відповідає за невиконання боржником свого обов'язку, крім випадків, коли первісний кредитор поручився за боржника перед новим кредитором (ст. 519 ЦК України);

– порядок заміни кредитора у зобов'язанні: заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, новий кредитор несе ризик настання несприятливих для нього наслідків. У цьому разі виконання боржником свого обов'язку первісному кредиторові є належним виконанням (ст. 516 ЦК

України). Первісний кредитор у зобов'язанні повинен передати новому кредиторіві документи, які засвідчують права, що передаються, та інформацію, яка є важливою для їх здійснення (ч. 1 ст. 517 ЦК України) [5, с. 23].

Варто зазначити, що в правозастосовній практиці виникає багато спірних питань щодо відступлення права вимоги за кредитним договором, зокрема, якщо укладаються договори про відступлення права вимоги фізичній особі.

Зокрема в постанові Великої Палати Верховного Суду від 31 жовтня 2018 року в справі № 465/646/11 зазначається, що з укладенням договору про відступлення права вимоги за кредитним договором, відбулася заміна кредитодавця, який є фінансовою установою, що має право на здійснення операцій з надання фінансових послуг, на фізичних осіб, які не можуть надавати фінансові послуги згідно з наведеними нормами права. Отже, відступлення права вимоги за кредитним договором на користь фізичної особи суперечить положенням частини 3 статті 512 та статті 1054 ЦК України, оскільки для зобов'язань, які виникли на підставі кредитного договору, характерним є спеціальний суб'єкт, а саме, кредитор - банк або інша фінансова установа [6].

У подальшому Велика Палата Верховного Суду уточнила цей правовий висновок щодо порядку відступлення права вимоги за кредитним договором і договорами про забезпечення виконання зобов'язання.

Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 16 березня 2021 року в справі № 906/1174/18 зазначається, що можна визначити такі ознаки договору відступлення права вимоги: 1) предметом договору є відступлення права вимоги виконання обов'язку у конкретному зобов'язанні; 2) зобов'язання, у якому відступлене право вимоги, може бути як грошовим, так і не грошовим (передача товарів, робіт, послуг тощо); 3) відступлення права вимоги може бути оплатним, а може бути безоплатним; 4) форма договору відступлення права вимоги має відповідати формі договору, в якому виникло відповідне зобов'язання; 5) наслідком договору відступлення права вимоги є заміна кредитора у зобов'язанні. ... Судами встановлено, що за результатами торгів ПАТ «Банк Форум» (первісний кредитор), який перебуває у процедурі ліквідації, та ПЮФ «Центр юридичної допомоги «Дігест» (новий кредитор) укладений договір про відступлення (купівлі-продажу) прав вимоги № 958-Ф, за яким банк шляхом продажу відступив ПЮФ «Центр юридичної допомоги «Дігест» право вимоги за кредитним договором, договором поруки та іпотечним договором. У пункті 1.2 договору сторони встановили, що жодне з положень договору, а також будь-які платежі, які здійснюватимуться на виконання цього договору, не вважаються та не можуть вважатися фінансуванням банку новим кредитором. Із наведеного вбачається, що за результатами торгів ПАТ «Банк Форум» визначив переможного покупця та продав йому майнове право вимоги виконання боржниками зобов'язань за

кредитним та забезпечувальними договорами. Предметом спірного договору є відступлення прав вимог за плату (купівля-продаж). Метою укладення цього договору є отримання банком коштів для розрахунку зі своїми кредиторами у процедурі ліквідації. Отже, за своєю правовою природою спірний договір є договором купівлі-продажу майнового права, укладеним банком під час розпродажу активів у процедурі ліквідації з метою розрахунку з кредиторами, тому не може бути віднесений до договорів факторингу. У справі, що розглядається, попередній кредитор (банк) був позбавлений банківської ліцензії, перебував у процедурі ліквідації та розпродавав свої активи з метою розрахунку зі своїми кредиторами. ... З огляду на підхід, який Велика Палата Верховного Суду застосувала у постанові у справі № 906/1174/18, слід відступити від означеного загального висновку, сформульованого у постанові від 31 жовтня 2018 року у справі № 465/646/11 (провадження № 14-222цс18), конкретизувавши цей висновок так, що відступлення права вимоги за кредитним і забезпечувальним договорами є можливим не тільки на користь фінансових установ за обставин, коли попередній кредитор (банк) був позбавлений банківської ліцензії та перебував у процедурі ліквідації [7].

Натомість, ця правова позиція не була сприйнята всіма суддями Великої Палати Верховного Суду, що знайшло своє відображення в Окремій думці суддів Великої Палати Верховного Суду Ситнік О. М., Гриціва М. І., Прокопенка О. Б. на постанову Великої Палати Верховного Суду від 16 березня 2021 року у справі № 906/1174/18, в якій зазначається, що ПЮФ «Центр юридичної допомоги «Дігест» не є фінансовою установою у розумінні Закону України від 12 липня 2001 року № 2664-III «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», яка може надавати фінансові послуги, у тому числі й факторингу. ... Перебування банку (клієнта) у процедурі ліквідації не змінює правової природи кредитного договору, а відтак не скасовує правових обмежень щодо розпорядження ним. Тобто при відчуженні вимог за кредитним договором та акцесорних договорів на умовах, передбачених Законом України від 23 лютого 2012 року № 4452-IV «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», при організації аукціону має встановлюватися вимога до учасника - він повинен мати право надавати фінансові послуги, що є гарантією дотримання прав учасників ринку фінансових послуг. ... Не було підстав для відступу від висновку Великої Палати Верховного Суду, викладеного в постанові від 31 жовтня 2018 року у справі № 465/646/11 (провадження № 14-222цс18), оскільки та обставина, що банк (первісний кредитор) перебуває в стані ліквідації, не впливає на правову природу відчужуваної послуги, що є фінансовою послугою. У зв'язку з заміною кредитора в зобов'язанні саме зобов'язання зберігається, змінюється лише його суб'єктний склад у частині кредитора. Статтею 1054 ЦК України визначено перелік осіб, які можуть бути кредитодавцями в кредитних правовідносинах. Такими є банк або інша фінансова установа. Цей перелік є

вичерпним. Отже, первісний кредитор у кредитних правовідносинах може відступити право вимоги за цим договором лише фінансовій установі, яка має право на здійснення операцій з надання фінансових послуг та включена до Державного реєстру фінансових установ, тому відступлення права вимоги за кредитним договором на користь фізичної чи юридичної особи, яка не має статусу фінансової установи, суперечить положенням частини третьої статті 512 та статті 1054 ЦК України, оскільки для зобов'язань, які виникли на підставі кредитного договору, характерним є спеціальний суб'єкт, а саме: кредитор - банк або інша фінансова установа [8].

Вбачається, що положення, які викладені в зазначеній вище Окремій думці суддів Великої Палати Верховного Суду України, заслуговують на увагу, зважаючи на те, що перебування банку як фінансової установи в стані ліквідації, не може використовуватися банком для вчинення правочинів, щодо правомірності яких виникає багато питань, зокрема щодо відступлення права вимоги за кредитним і забезпечувальним договорами не тільки на користь фінансових установ.

Заміна боржника в зобов'язанні іншою особою іменується переведенням боргу і допускається лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом. Правочин щодо заміни боржника у зобов'язанні іншою особою вчиняється у такій самій формі, що і правочин, на підставі якого виникло зобов'язання, обов'язок за яким покладається на іншу особу. Новий боржник у зобов'язанні має право висунути проти вимоги кредитора всі заперечення, що ґрунтуються на відносинах між кредитором і первісним боржником [5, с. 24].

Є. О. Рябоконт зазначає, що переведення боргу є лише однією з кількох можливих підстав заміни боржника. З аналізу чинного законодавства випливає, що боржник може бути замінений і в інших випадках, передбачених законом, – при спадкуванні, реорганізації юридичної особи, виділі, переході обов'язків за договорами (ст. ст. 1216, 1218, 106-109, ч. 1 ст. 770, 814 ЦК України) [9, с. 72].

Ця позиція Є. О. Рябоконт заслуговує на підтримку. Дійсно, згідно з ч. 2 ст. 824 ЦК України у разі смерті наймача або вибуття його з житла наймачами можуть стати усі інші повнолітні особи, які постійно проживали з колишнім наймачем, або, за погодженням з наймодавцем, одна або кілька із цих осіб. У цьому разі договір найму житла залишається чинним на попередніх умовах [1]. У наведеному випадку має місце заміна боржника в зобов'язанні, що виникло з договору найму житла, хоча при цьому не укладається договір про переведення боргу.

Є. О. Рябоконт правильно зазначає, що за цивільно-правовою природою, переведення боргу є договором, укладеним між попереднім і новим боржниками за згодою кредитора. Висновок про договірний характер переведення боргу випливає, по-перше, із загальних положень ЦК України щодо підстав виникнення, зміни та припинення цивільних прав та обов'язків

(правовідносин). ... Боржник-правопопередник і боржник- правонаступник – самостійні та необхідні фігури в договорі про переведення боргу: перший висловлює свій намір про передачу свого боргового обов'язку другому, внаслідок чого вибуває із правовідносин з кредитором (у разі схвалення кредитором переведення боргу), у той час як другий погоджується в силу певних обставин, які можуть бути зазначені в договорі (виплата йому винагороди попереднім боржником) або перебувати за його межами (необхідність розрахуватися за надані йому першим боржником товари, роботи, послуги, інше майно за іншим зобов'язанням, товариські, родинні відносини тощо), замінити його в зобов'язальних правовідносинах з кредитором. Оскільки для укладення правочину про переведення боргу необхідне самостійне волевиявлення і попереднього, і нового боржників, останні об'єктивно повинні наділятися самостійними правами та обов'язками у такому правочині, тобто кожен із цих суб'єктів має статус сторони договору. По-друге, саме договірна форма регулювання переведення боргу дозволяє підкреслити правонаступницький характер даних правовідносин і відмежувати їх від тих випадків, коли виконання зобов'язання замість боржника здійснює третя особа (ст. 528 ЦК України), або новий боржник бажає вступити у зобов'язання поряд з первісним боржником [9, с. 72-73].

Договірна природа правовідносин з переведення боргу підтримана й судовою практикою.

Зокрема в постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 03 липня 2023 року у справі № 175/4639/19 зазначається, що законодавець встановлює обмеження на заміну боржника у зобов'язанні поза волею кредитора. Такий підхід має на меті убезпечити кредитора від непередбачуваного та неочікуваного ризику невиконання зобов'язання внаслідок заміни особи боржника. Необхідність отримання згоди кредитора на переведення боргу зумовлена тим, що особа боржника завжди має істотне значення для кредитора. Вступаючи у договірні відносини, кредитор розраховував на отримання виконання з огляду на якості конкретного боржника (здатність виконати обов'язок, платоспроможність, наявність у боржника майна тощо). Як впливає зі змісту статей 520, 521 ЦК України при заміні боржника первісний боржник вибуває із зобов'язання і замінюється новим боржником. Для породження переведенням боргу правових наслідків необхідним є існування двох складових: по-перше, вчинення договору (двостороннього правочину) між новим та первісним боржниками, причому такий правочин має вчинятися у такій самій формі, що і правочин, на підставі якого виникло зобов'язання; по-друге, надання кредитором згоди на переведення боргу. Відсутність згоди кредитора на переведення боргу не зумовлює нікчемності договору про переведення боргу між новим та первісним боржниками. Відсутність згоди кредитора на переведення боргу свідчить, що договір про переведення боргу між новим та

первісним боржниками не породив правових наслідків для кредитора, тобто не відбулося переведення боргу. У справі, що переглядається, суд не звернув уваги, що нікчемність правочину конструюється за допомогою «текстуальної» недійсності, оскільки вона існує тільки в разі прямої вказівки закону. Така пряма вказівка може втілюватися, зокрема, в термінах «нікчемний», «недійсним». Відсутність згоди кредитора на переведення боргу не зумовлює нікчемності договору про переведення боргу між новим та первісним боржниками; суд не врахував, що відсутність згоди кредитора на переведення боргу свідчить, що договір про переведення боргу між новим та первісним боржниками не породив правових наслідків для кредитора, тобто не відбулося переведення боргу; суд встановив, що позивач не надав згоди на переведення боргу, а тому саме банк є належним відповідачем [10].

Питання щодо правонаступництва в зобов'язальних правовідносинах виникають й при розірванні договору довічного утримання (догляду).

Відповідно до ст. 755 ЦК України договір довічного утримання (догляду) може бути розірваний за рішенням суду: 1) на вимогу відчужувача або третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини; 2) на вимогу набувача. Договір довічного утримання (догляду) припиняється зі смертю відчужувача [1]. У той же час, згідно зі ст. 515 ЦК України заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю [1].

У зв'язку з цим виникає питання, чи можливе правонаступництво у правовідносинах, якщо відчужувач звернувся до суду з позовом про розірвання договору довічного утримання (догляду) і помер, зважаючи на те, що договір довічного утримання (догляду) припиняється зі смертю відчужувача. Вбачається, що правовідносини з розірвання договору довічного утримання (догляду) виникли у зв'язку з тим, що мало місце невиконання або неналежне виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини, при цьому розірвання такого договору тягне за собою правовий наслідок, який полягає, зокрема, в тому, що відчужувач набуває право власності на майно, яке було ним передане, і має право вимагати його повернення. Наведений аналіз правовідносин, які складаються при розірванні договору довічного утримання (догляду), свідчить, що вони є майновими і такими, що не пов'язані нерозривно з особою кредитора. Отже, в таких правовідносинах допускається правонаступництво.

У постанові Верховного Суду України від 25 грудня 2013 року в судовій справі № 6-142цс13 зроблено правовий висновок, що оскільки позов про розірвання договору довічного утримання та визнання права власності на квартиру за відчужувачем пред'явлено за життя відчужувача, факт смерті відчужувача до вирішення справи судом допускає правонаступництво у

спірних правовідносинах, то судом обґрунтовано залучено до участі у справі правонаступника відчужувача в порядку спадкування за заповітом, до якого унаслідок розірвання договору довічного утримання згідно зі статтею 1218 ЦК України перейшли всі права та обов'язки відчужувача, що свідчить про відсутність порушення судом статті 25 ЦК України. У справі, яка переглядається, суд касаційної інстанції дійшов правильного висновку про те, що всупереч укладеного між сторонами договору відповідач як набувач майна не виконував зобов'язань щодо забезпечення позивача їжею, ліками, необхідною медичною допомогою та доглядом, а тому суди попередніх інстанцій обґрунтовано задовольнили позов відчужувача про розірвання договору довічного утримання, підтриманий правонаступником, та визнали право власності на спірну квартиру за спадкоємцем відчужувача, за умови прийняття ним спадщини в установленому законом порядку [11].

Цей правовий висновок було підтримано й Касаційним цивільним судом Верховного Суду в своїй постанові від 12 квітня 2018 року в судовій справі № 759/14846/15-ц [12].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що правонаступництво – це перехід прав та обов'язків від однієї особи до іншої. Розрізняють два види правонаступництва: а) універсальне (загальне) правонаступництво, за яким всі права та обов'язки правопередника переходять до правонаступника, б) сингулярне (часткове) правонаступництво, за яким окремі права та обов'язки правопередника переходять до правонаступника.

У радянській правовій доктрині правонаступництво розглядалося і як похідне придбання суб'єктивного цивільного права чи обов'язку, яке йменувалося як транслятивне, тобто таке, що «переносить» права та обов'язки.

У сучасній правозастосовній діяльності розглядають заміну сторони у зобов'язанні як правовий наслідок або сингулярного правонаступництва, що має місце при укладенні договору купівлі-продажу, дарування, факторингу, або універсального правонаступництва при реорганізації юридичної особи або спадкуванні. правонаступництво як самостійна підстава заміни кредитора в зобов'язанні свідчить про універсальне правонаступництво, а відступлення права вимоги та переведення боргу свідчать про сингулярне правонаступництво. Переведення боргу має договірний характер.

Підтримано позицію, що відступлення права вимоги за кредитним договором на користь фізичної особи суперечить положенням частини 3 статті 512 та статті 1054 ЦК України, оскільки для зобов'язань, які виникли на підставі кредитного договору, характерним є спеціальний суб'єкт, а саме: кредитор - банк або інша фінансова установа. Перебування банку як фінансової установи в стані ліквідації, не може використовуватися банком для вчинення правочинів, щодо правомірності яких виникає багато питань, зокрема щодо відступлення права вимоги за кредитним і забезпечувальним договорами не тільки на користь фінансових установ.

Обґрунтовано, що можливе правонаступництво у правовідносинах, якщо відчужувач звернувся до суду з позовом про розірвання договору довічного утримання (догляду) і помер, зважаючи на те, що правовідносини з розірвання договору довічного утримання (догляду) виникли у зв'язку з тим, що мало місце невиконання або неналежне виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини, при цьому розірвання такого договору тягне за собою правовий наслідок, який полягає, зокрема, в тому, що відчужувач набуває право власності на майно, яке було ним передане, і має право вимагати його повернення. Отже, правовідносини, які складаються при розірванні договору довічного утримання (догляду), є майновими і такими, що не пов'язані нерозривно з особою кредитора.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.02.2024).
2. Сіщук Л. В. правонаступництво в корпоративних відносинах. Корпоративне право України: проблеми теорії та практики : монографія / В. А. Васильєва, В. В. Луць, Л. В. Сіщук [та ін.] ; за заг. ред. В.А. Васильєвої. Харків : Право, 2018. С. 417–479.
3. Сліпченко А. С. Транслятивне правонаступництво. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (102), ч. 2. С. 69–78.
4. Рябоконт Є. О. Набувальна давність та правонаступництво: питання теорії та практики. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство*. 2018. Том 23 № 1 (32). С. 49–60.
5. Красицька Л. В. Суб'єкти зобов'язань. Треті особи у зобов'язанні. Зміна осіб у зобов'язанні. *Цивільне право. Особлива частина* : навч. посіб. / О. Є. Аврамова, Е. В. Вакулович, А. С. Горбенко та ін. ; за заг. ред. Ю. М. Жорнокуя, О. Є. Кухарєва ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. С. 15–24.
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 31 жовтня 2018 року, судова справа № 465/646/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81139169>
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 березня 2021 року, судова справа № 906/1174/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96342866> (дата звернення: 01.03.2024).
8. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Ситнік О. М., Гриціва М. І., Прокопенка О. Б. на постанову Великої Палати Верховного Суду від 16 березня 2021 року у справі № 906/1174/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96484420> (дата звернення: 01.03.2024).
9. Рябоконт Є. О. Переведення боргу як підстава сингулярного правонаступництва за зобов'язаннями. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство*. 2019. Том 24 № 1 (34). С. 71–85.
10. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 03 липня 2023 року, судова справа № 175/4639/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112058271> (дата звернення: 01.03.2024).
11. Постанова Верховного Суду України від 25 грудня 2013 року, судова справа № 6-142цс13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36756759> (дата звернення: 01.03.2024).
12. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 12 квітня 2018 року, судова справа № 759/14846/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73469360> (дата звернення: 01.03.2024).

References:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV [Civil Code of Ukraine dated from January 16, 2003 No. 435-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 18.02.2024) [in Ukrainian].
2. Sishchuk, L. V. (2018). *Pravonastupnytstvo v korporatyvnykh vidnosynakh. Korporatyvne pravo Ukrainy: problemy teorii ta praktyky [Legal succession within corporate relations. Corporate law of Ukraine: problems of theory and practice]*. V. A. Vasylieva, V. V. Luts, L. V. Sishchuk [and others]. Kharkiv : Pravo, 417–479 [in Ukrainian].
3. Slipchenko, A. S. (2023). Transliatyvne pravonastupnytstvo [Translational legal succession]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3 (102), Part 2, 69–78 [in Ukrainian].
4. Riabokon, Ye. O. (2018). Nabuvalna davnist ta pravonastupnytstvo: pytannia teorii ta praktyky [Acquisitive prescription and legal succession: issues of theory and practice]. *Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykova. Pravoznavstvo – Odesa National University Herald. Jurisprudence*, Vol. 23, 1 (32), 49–60 [in Ukrainian].
5. Krasytyska, L. V. (2023). *Subiekty zoboviazan. Treti osoby u zoboviazanni. Zmina osib u zoboviazanni. Tsyvilne pravo. Osoblyva chastyna : navch. posib. [Subjects of obligations. Third parties in the obligation. Change of persons in the obligation. Civil law. Special Part : training manual]*. O. Ye. Avramova, E. V. Vakulovych, A. S. Horbenko, etc. ; Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv. National University of Internal Affairs. Kharkiv : KhNUVS, 15–24 [in Ukrainian].
6. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 31 zhovtnia 2018 roku, sudova sprava № 465/646/11 [Ruling of the Grand Chamber of the Supreme Court dated from October 31, 2018, court case No. 465/646/11]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81139169> (data zvernennia: 01.03.2024) [in Ukrainian].
7. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16 bereznia 2021 roku, sudova sprava № 906/1174/18 [Ruling of the Grand Chamber of the Supreme Court dated from March 16, 2021, court case No. 906/1174/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96342866> (data zvernennia: 01.03.2024) [in Ukrainian].
8. Okrema dumka suddiv Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu Sytnik O. M., Hrytsiva M. I., Prokopenka O. B. na postanovu Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16 bereznia 2021 roku u spravi № 906/1174/18 [Separate opinion of judges of the Grand Chamber of the Supreme Court Sytnik O. M., Hrytsiva M. I., Prokopenka O. B. on the Ruling of the Grand Chamber of the Supreme Court dated from March 16, 2021 in case No. 906/1174/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96484420> (data zvernennia: 01.03.2024) [in Ukrainian].
9. Riabokon, Ye. O. (2019). Perevedennia borhu yak pidstava synhuliarnoho pravonastupnytstva za zobov'iazanniamy [Debt transfer as the basis for singular legal succession under obligations]. *Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykova. Pravoznavstvo – Odesa National University Herald. Jurisprudence*, Vol. 24, 1 (34), 71–85 [in Ukrainian].
10. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi Ob'iednanoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 03 lypnia 2023 roku, sudova sprava № 175/4639/19 [Ruling of the Supreme Court as part of the Joint Chamber of the Civil Court of Cassation dated from July 3, 2023, court case No. 175/4639/19]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112058271> (data zvernennia: 01.03.2024) [in Ukrainian].
11. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 25 hrudnia 2013 roku, sudova sprava № 6-142tss13 [Ruling of the Supreme Court of Ukraine dated from December 25, 2013, court case No. 6-142tss13]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36756759> (data zvernennia: 01.03.2024) [in Ukrainian].
12. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 12 kvitnia 2018 roku, sudova sprava № 759/14846/15-ts [Ruling of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court dated from April 12, 2018, court case No. 759/14846/15-ts.]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73469360> (data zvernennia: 01.03.2024) [in Ukrainian].

УДК [347.921:[347.2:347.426.6]]“364”

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-529-537](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-529-537)

Гусаров Костянтин Володимирович доктор юридичних наук, професор, кафедра цивільної юстиції та адвокатури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Григорія Сковороди, 77, м.Харків, 61024, тел.: (050) 514-29-67, <https://orcid.org/0000-0001-8774-259X>

ВІДПОВІДАЧ ТА ТРЕТІ ОСОБИ, ЯКІ НЕ ЗАЯВЛЯЮТЬ САМОСТІЙНІ ВИМОГИ ЩОДО ПРЕДМЕТУ СПОРУ У СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЮ ВІЙНОЮ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню суб'єктного складу спірних правовідносин у справах про стягнення збитків, спричинених війною. Аналізується цивільна процесуальна правосуб'єктність відповідача по вказаній категорії справ, яким є держава – агресор. З огляду на закріплену процесуально-правову можливість залучення держави як сторони по справі, в роботі зазначається про легітимізацію відповідача. Разом з цим, ставиться питання про належне його повідомлення про розгляд справи як дотримання стандартів справедливого судового розгляду. У статті висловлюється думка про відсутність законодавчих підстав розглядати цивільні справи за позовами про відшкодування шкоди, заподіяної війною, судом за місцезнаходженням відповідача, або за останнім відомим місцем його знаходження. Такий висновок обґрунтовується бракуванням у змісті ст. 27 ЦПК України законодавчих положень про особливості визначення підсудності саме за державою в якості відповідача. У вказаній нормі мова іде лише про особливості підсудності по справам, відповідачами по яким є фізичні та юридичні особи.

Поряд з дослідженням процесуально-правового статусу відповідача у справах про відшкодування шкоди, заподіяною війною, у статті характеризуються особливості участі у вказаних справах третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору. Відмічається про доцільність участі таких осіб в одному з відповідачем процесі. Зокрема, мова іде про випадки можливого залучення юридичних осіб – зберігачів примусово вилучених в Україні об'єктів права власності РФ та її резидентів. Участь у процесі вказаних суб'єктів обумовлюються наявністю у них вилучених об'єктів права власності держави-агресора та її резидентів. Така участь, поряд із відповідачем (державою РФ) суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин – користувача матеріальних цінностей РФ, полегшуватиме реальне виконання судових рішень по відшкодуванню з зазначеної держави шкоди, спричиненою війною. Третіми особами, які не заявляють самостійні

вимоги щодо предмету спору, в подібних випадках можуть бути, відповідно до ст.4 Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», спеціалізовані державні підприємства, установи, організації та (або) господарські товариства, у статутних капіталах яких більше 50% акцій (часток) належить державі.

Ключові слова: сторони; позивач; відповідач; треті особи; відшкодування шкоди, заподіяною війною; позовне провадження.

Gusarov Kostiantyn Volodymyrovuch Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Civil Justice and Advocacy, Yaroslav Mudryi National Law University, Grigoriya Scovorody St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (050) 514-29-67, <https://orcid.org/0000-0001-8774-259X>

THE DEFENDANT AND THIRD PARTIES WHO DO NOT ASSERT INDEPENDENT CLAIMS REGARDING THE SUBJECT MATTER OF THE DISPUTE IN CASES OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY WAR

Abstract. The article is devoted to the study of the subject composition of disputed legal relations in cases of recovery of damages caused by war. The author analyzes the civil procedural legal personality of the defendant in this category of cases, which is the aggressor State. In view of the fixed procedural and legal possibility of involving the State as a party to the case, the paper notes the legitimization of the defendant. Along with this, the question is raised as to whether he was properly notified of the proceedings as a compliance with fair trial standards. The article expresses the view that there are no legislative grounds for considering civil cases on claims for compensation for damage caused by war by the court at the defendant's location or at the last known place of his/her location. Such a conclusion is justified by the lack of legislative provisions in the content of Article 27 of the Civil Procedural Code of Ukraine on the specifics of determining jurisdiction over the state as a defendant. The specified norm refers only to the peculiarities of jurisdiction in cases in which the defendants are individuals and legal entities.

Along with the study of the procedural and legal status of the defendant in cases of compensation for damage caused by war, the article characterizes the peculiarities of participation of third parties in these cases that do not make independent claims regarding the subject matter of the dispute. The expediency of participation of such persons in the same process as the defendant is noted. In particular, we are talking about cases of possible involvement of legal entities - custodians of objects of property rights of the Russian Federation and its residents forcibly seized in Ukraine. In particular, we are talking about cases of possible involvement of legal entities - custodians of the property rights of the Russian Federation and its residents forcibly seized in Ukraine. The participation of the

specified entities in the process is determined by the presence of confiscated objects of property rights of the aggressor state and its residents. Such participation, along with the defendant (the Russian Federation) as a subject of civil procedural relations - a user of material assets of the Russian Federation, will facilitate the actual enforcement of court decisions on compensation from the specified state for damage caused by the war. Pursuant to Article 4 of the Law of Ukraine "On the Basic Principles of Compulsory Seizure in Ukraine of Property Rights of the Russian Federation and its Residents", third parties that do not make independent claims regarding the subject matter of the dispute may be specialized state-owned enterprises, institutions, organizations and/or business entities in whose authorized capital more than 50% of shares (stakes) are owned by the state.

Keywords: parties; plaintiff; defendant; third parties; compensation for damage caused by war; legal proceedings.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями полягає у пошуку шляхів до вдосконалення процесуально-правового статусу учасників цивільної справи у специфічних цивільних процесуальних правовідносинах щодо відшкодування шкоди, заподіяною війною. В їх структурі відбуваються зміни, пов'язані із наповненням соціальних відносин новими складовими, викликаними достатньо часто, нажаль, далеко не позитивними обставинами.

Анексія територій суверенних держав викликає необхідність корегування низки правовідносин, включаючи майнові. З початку збройної агресії Російської Федерації проти України з 2014 р. ЦПК України доповнений положеннями про процесуально-правове регулювання розгляду справ про встановлення фактів народження або смерті на тимчасово окупованій території України. Не залишилось поза увагою законодавця і регламентація підсудності справ про відшкодування шкоди, заподіяною державою – агресором. А норми Закону України «Про судовий збір» звільнили позивачів по вказаним справам від обов'язку сплачувати судовий збір за подання заяв до суду щодо врегулювання спірних правовідносин.

Такий широкий спектр змінених та доповнених цивільних процесуальних, принаймні, правовідносин, викликає необхідність їх наукового аналізу та висловлення пропозицій відносно їх вдосконалення. Однією з проблем в даному аспекті є характеристика суб'єктного складу спірних правовідносин по відшкодуванню в судовому порядку шкоди, заподіяною війною.

Специфічність цивільної процесуальної правосуб'єктності відповідача у вказаних справах проявляється у залученні до участі в них в якості особи, яка порушила інтереси позивача та повинна відповідати за пред'явленим позовом – держави, яка здійснює військову агресію проти іншої. В такому випадку необхідним є визначення ознак такого специфічного відповідача та забезпечення виконання акту правосуддя в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з вищевказаної тематики є різноманітним. Необхідність проведення досліджень на основі публікацій та нормативної бази передбачає аналіз як процесуальної літератури, котра стосується процесуально-правового статусу відповідача та третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору, так і матеріалів судової практики з участю держави в якості відповідача по цивільній справі по відшкодуванню шкоди. При цьому окремим чинником є практика ЄСПЛ відносно заявлених вимог проти держави – агресора про відшкодування шкоди з боку як фізичних осіб, так і держави, яку дослідила В. Малолітнева [1].

При цьому варто зазначити, що тим чи іншим рисам правосуб'єктності відповідача та третьої особи у цивільному процесі присвячені роботи С.С. Бичкової, В.В. Комарова та П.І. Радченка, Д.М. Сібільова [2-4], поряд з багатьма іншими вченими. Теоретичним питанням розгляду судами справ про відшкодування шкоди в цілому приділено уваги в наукових працях фахівцями матеріального права [5-7]. Особливості правовідносин цивілістичного характеру під час збройної агресії також не обійдено увагою науковців [8-10].

Метою статті є аналіз правового становища відповідача та третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору за цивільним процесуальним законодавством України при розгляді в порядку позовного провадження за правилами цивільного судочинства справ про відшкодування шкоди, спричиненою війною. Під такою шкодою доцільно розуміти матеріальні втрати, пов'язані з будь-яким збройним втручанням військових чи інших формувань однієї держави на територію іншої. Мета такого втручання, вважаю, не має значення з причини її протиправності. Втручання може спрямовуватись на досягнення будь-яких цілей, як-то: захоплення заручників або посягання на територіальну цілісність суб'єкта міжнародних відносин, посягання на економічні активи сусідньої держави або суб'єкта вищевказаних відносин, розташування якого безпосередньо не наближене до кордонів держави – агресора.

Виклад основного матеріалу. Пред'явленню вимог про відшкодування шкоди, заподіяною війною, передують визначення відповідача як особи, яка порушила права, свободи або охоронювані інтереси позивача. Частина 2 ст. 48 ЦПК України закріплює положення про те, що відповідачем, поряд із позивачем, можуть бути фізичні або юридичні особи, а також держава. І якщо розуміння перших з визначених осіб та їх ознаки містяться у національному законодавстві (наприклад, Розділ II ЦК України), зумовлюючи їх право- та дієздатність поряд із індивідуальними ознаками, що характеризують їх галузеву, в тому числі, правосуб'єктність, - то ознаки держави як суб'єкта цивільних матеріальних правовідносин у ЦК України визначено не в повній мірі. При цьому визначення особливостей участі держави у цивільних матеріальних правовідносинах відбувається нормативним закріпленням набуття та здійснення цивільних прав та обов'язків через органи держави у межах їх компетенції, встановленої законом.

Більш складніша ситуація з особливостями участі держави в якості сторони спостерігається у цивільному процесуальному праві, передусім у справах з участю іноземної держави в якості відповідача по справам про відшкодування шкоди, завданої протиправним військовим втручанням. Диференціація відповідачів на фізичних, юридичних осіб та державу дає можливість зробити висновок про неможливість віднесення того чи іншого органу держави до юридичних осіб за класифікацією сторін, визначених у ч. 2 ст. 48 ЦПК України. У зв'язку з цим навряд чи справедливим є визначення підсудності за місцезнаходженням юридичної особи при визначенні у позовній заяві в якості відповідача держави. Проте практика національних судових органів в частині визначення підсудності за місцем знаходження (чи останньому відомому місцю знаходження) посольства держави – відповідача (в нашому випадку – посольства РФ) уявляється помилковим [наприклад, 11]. Обґрунтовується такий висновок наступним.

Стаття 27 ЦПК України передбачає загальне правило визначення підсудності за місцем проживання або перебування відповідача. Однак ознайомлення з її складовими дозволяє прийти до висновку про невідповідність назви норми з її змістом. Вказана стаття у частині першій передбачає можливість пред'явлення позову до фізичної особи в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не встановлено законом. Позови до юридичних осіб, відповідно до ч.2 ст. 27 ЦПК України, пред'являються в суд за їх місцезнаходженням відповідно до даних Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Як видно, вищевказана норма, яка регламентує підсудність цивільних справ за місцезнаходженням відповідача, не передбачає законодавчо-закріплених варіантів для визначення підсудності виключно за місцезнаходженням відповідача по спору, в яких відповідачем визначається держава. Тому, вважаю, у спорах, що є предметом розгляду у даній науковій статті, не мають застосовуватись правила загальної підсудності за місцезнаходженням відповідача з огляду на відсутність такої законодавчої можливості. Проте це не означає, що національне цивільне процесуальне законодавство бракує положеннями про вибір позивачем справедливого суду для розгляду справи, учасником якої є держава-агресор в якості відповідача. Одним з варіантів обрання підсудності вважаю випадок визначення позивачем підсудності за правилами ч.3 ст. 28 ЦПК України. Інший – передбачений у частині шостій вказаної норми. Окремо слід вказати про випадок пред'явлення позову до відповідача, місце перебування якого не відомо, або до відповідача, який не має в Україні постійного місця проживання або перебування (ч.ч. 9, 10 ст. 28 ЦПК України). Серед вищевказаних варіантів можливого визначення підсудності у справах, що розглядаються, позивач має право на вибір між кількома судами, яким підсудна така справа, включаючи обрання суду за

місцем перебування позивача у випадках, визначених ч. 17 ст. 28 ЦПК України.

Залучення до участі у справі держави – агресора викликає необхідність забезпечення такому відповідачу можливість реалізації його прав та обов'язків, передбаченим національним цивільним процесуальним законодавством. З огляду на відсутність з 24 лютого 2022 р. дипломатичних відносин з РФ та поштового зв'язку з цією державою, вона не позбавлена права на відкритість інформації щодо справи та можливості подачі своїх доводів та міркувань відносно позовних вимог, включаючи ознайомлення з даними Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи та (або) її окремих підсистем (модулів). В таких випадках відповідач та інші учасники справи, включаючи третіх осіб, зареєстроване місце перебування чи місцезнаходження яких невідоме, викликаються до суду через оголошення на офіційному веб-сайт судової влади України. Воно має розміщуватись не пізніше ніж за десять днів до дати відповідного судового засідання. Особа вважається повідомленою про час, дату і місце розгляду справи з часу опублікування такого оголошення. При неявці відповідача до суду можливість розгляду справи за його відсутності вирішується судом, включаючи можливе застосування підстав для ухвалення заочного рішення при неявці відповідача.

Дослідження процесуально-правового становища відповідача у справах про відшкодування шкоди, заподіяною війною, було б не повним без характеристики перспектив участі у їх розгляді третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору. Сенс їх участі закріплений у ст. 53 ЦПК України. Відповідно до закріплених у цій нормі правилах, вказані суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин можуть вступити у справу на боці будь-якої сторони. Термін такого вступу – до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання за умови розгляду справи в порядку спрощеного провадження. Умова участі у справі даного виду третіх осіб – можливість впливу рішення суду на їх права та обов'язки щодо однієї із сторін. На законодавчому рівні передбачена також можливість їх залучення до участі у справі також за заявою її учасників (ч. 1 ст. 53 ЦПК України).

Зазначені підстави дозволяють зробити переконливе припущення про доцільність участі певних суб'єктів в якості зазначених третіх осіб у справах про відшкодування шкоди, заподіяною війною, в яких відповідачем є держава – агресор. Таке міркування засновано на забезпеченні належних перспектив виконання судових рішень при задоволенні позовних вимог. Мова іде про залучення в якості зазначених учасників справи зберігачів об'єктів права власності РФ та її резидентів, які примусово вилучені в Україні з метою подальшого стягнення виконання на такі об'єкти. Правова можливість даного кроку зумовлена, на думку автора статті, на застосуванні ст. 4 Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів».

Вказана норма, закріплюючи правовий режим примусово вилучених в Україні об'єктів права власності держави – агресора та її резидентів, передбачає їх передачу у господарське відання на тимчасовій основі тим державним спеціалізованим підприємствам, установам, організаціям та (або) господарським товариствам, у статутному капіталі яких більше 50% часток (акцій) належить державі. Вищевказані об'єкти можуть передаватись в управління суб'єктам господарювання, 50 та більше відсотків акцій (часток) яких належить державі, шляхом укладання договору управління майном у порядку, визначеному Постановою Кабінету Міністрів України № 1307 від 17 листопада 2023 р.

Висновки. Викладені у даній науковій статті міркування стосовно вдосконалення складу учасників справ про відшкодування шкоди, заподіяної війною, сприятимуть, вважаю, забезпеченню справедливості розгляду даної категорії справ. Разом з тим, авторські пропозиції щодо залучення до участі у вказані справи третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору, надаватиме поштовх для пошуку оптимальних шляхів по запровадженню механізму виконання рішень по таким цивільним справам.

Література:

1. Малолітнева В. Відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок окупації: практика ЄСПЛ [Електронний ресурс] / В. Малолітнева // Режим доступу: <https://blog.liga.net/user/vmalolytneva/article/22183>.
2. Бичкова С. Правовий статус учасників цивільної справи (у контексті новел процесуального законодавства України) / С. Бичкова // Право України. – 2018. – № 10. – С. 114-128.
3. Комаров В.В. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти: навч. посіб. / В.В. Комаров, П.І. Радченко. – Київ: УМК ВО, 1991. – 104 с.
4. Сибільов Д.М. Участь третіх осіб у цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Д.М. Сибільов. – Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 1998. – 19 с.
5. Баранкова В.В. Суб'єктний склад цивільних справ щодо відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусами / В.В. Баранкова // Матеріали круглого столу, присвяченого 105-й річниці від дня народження видатного вченого у галузі цивільного процесуального права, доктора юридичних наук, професора Семена Юлійовича Каца (м. Харків, 15 груд. 2020 р.) : тези доп. / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. прав. наук України. – Харків: Оберіг, 2020. – С. 41-45.
6. Карнаух Б. Відшкодування шкоди, завданої іншою особою (стаття 1172 Цивільного кодексу України) / Б. Карнаух // Підприємництво, господарство і право. – 2020. – № 11. – С. 29-33.
7. Рубан О.О. Відшкодування шкоди при використанні праці фізичних осіб / О.О. Рубан // Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 18 груд. 2015 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ правознавства, каф. цивіл. права. – Харків : Б. в., 2016. – С. 251-254.
8. Жорнокуй Ю.М. Обмеження юрисдикційного імунітету РФ щодо шкоди, завданої фізичним та юридичним особам в Україні, унаслідок збройної агресії / Ю.М. Жорнокуй // Нове українське право. – 2023. – № 5. – С. 12-18.

9. Капліна О., Шаренко С. Проблеми відшкодування збитків, завданих громадянину внаслідок збройної агресії: кримінальний процесуальний аспект // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2022. – Вип. 2. (27). – С. 12-31. – DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2022.02>.

10. Ольшанченко В.І. Держава України як суб'єкт цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану підприємцям у ході проведення АТО/ООС (аналіз чинного законодавства та практики) / В.І. Ольшанченко // Юридична Україна. – 2020. – № 11. – С. 6-14.

11. Рішення Солом'янського районного суду м. Києва по справі № 760/17232/20 від 27 лютого 2023 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114824738>.

References:

1. Malolitneva, V. (May 12, 2016). Vidshkoduvannia shkody, zapodiianoї vnaslidok okupatsii: praktyka YeSPL [Compensation for damage caused as a result of occupation: ECtHR practice]. *Liga.net*. Retrieved from <https://blog.liga.net/user/vmalolytneva/article/22183> [in Ukrainian].

2. Bychkova, S. (2018). Pravovyї status uchasyukiv tsyvilnoi spravy (u konteksti novel protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy) [Legal status of participants in a civil case (in the context of amendments to the procedural legislation of Ukraine)]. *Pravo Ukraini, 10*, pp. 114-128 [in Ukrainian].

3. Komarov, V.V., Radchenko, P.I. (1991). *Tsyvilni protsesualni pravovidnosyny ta yikh subiekty* [Civil procedural legal relations and their subjects]. Kyiv: UMK VO [in Ukrainian].

4. Sybilov, D.M. (1998). Uchast tretikh osib u tsyvilnomu sudochynstvi [Participation of third parties in civil proceedings]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].

5. Barankova, V.V. (2020). Subiektnyi sklad tsyvilnykh sprav shchodo vidshkoduvannia shkody, zapodiianoї notariusamy [Subject composition of civil cases regarding compensation for damage caused by notaries]. *Materialy kruhloho stolu, prysviachenoho 105-y richnytsi vid dnia narodzhennia vydatnoho vchenoho u haluzi tsyvilnoho protsesualnoho prava, doktora yurydychnykh nauk, profesora Semena Yuliiovycha Katsa (Kharkiv, 15 hrudnia 2020 r.)* : tezy dop. – *Materials of the round table dedicated to the 105th anniversary of the birth of an outstanding scientist in the field of civil procedural law, Dr. Jurid. Sciences, Prof. Semena Yuliyovych Kats (Kharkov, December 15, 2020): theses add.* Kharkiv: Oberig, 41-45 [in Ukrainian].

6. Karnaukh, B. (2020). Vidshkoduvannia shkody, zavdanoi inshoiu osoboiu (stattia 1172 Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy) [Compensation for damage caused by another person (Article 1172 of the Civil Code of Ukraine)]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Business, economy and law, 11*, 29-33 [in Ukrainian].

7. Ruban, O.O. Vidshkoduvannia shkody pry vykorystanni pratsi fizychnykh osib [Compensation for damage when using the labor of individuals]. *Problemy vdoskonalennia pryvatnopravovykh mekhanizmv nabuttia, peredachi, zdiisnennia ta zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav : materialy "kruhloho stolu", prysviach. pamiati prof. Chynhizkhana Nufatovycha Azimova, m. Kharkiv, 18 hrud. 2015 r.* – *Problems of improving private law mechanisms of acquisition, transfer, exercise and protection of subjective civil rights: materials of the "round table", dedicated. in memory of Prof. Genghis Khan Nufatovich Azimov (Kharkov, December 18, 2015)*. Kharkiv: B.v., 251-254 [in Ukrainian].

8. Zhornokui, Yu.M. (2023). Obmezhenia yurysdyktsiinoho imunitetu RF shchodo shkody, zavdanoi fizychnym ta yurydychnym osobam v Ukraini, unaslidok zbroinoї ahresii [Limitation of the jurisdictional immunity of the Russian Federation regarding damage caused to individuals and legal entities in Ukraine as a result of armed aggression]. *Nove ukrainske pravo – New Ukrainian law, 5*, 12-18 [in Ukrainian].

9. Kaplina, O., & Sharenko, S. (2022). Problemy vidshkoduvannia zbytkiv, zavdanykh hromadianynovi vnaslidok zbroinoi ahresii: kryminalnyi protsesualnyi aspekt [Problems of compensation for damages caused to a citizen as a result of armed aggression: criminal procedural aspect]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and practice of forensic examination and criminology*, 27(2), 12-31 [in Ukrainian].

10. Olshanchenko, V.I. (2020). Derzhava Ukrainy yak subiekt tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za shkodu, zavdanu pidpryiemtsiam u khodi provedennia ATO/OOS (analiz chynnoho zakonodavstva ta praktyky) [The State of Ukraine as a subject of civil liability for damage caused to entrepreneurs in the course of ATO/OOS (analysis of current legislation and practice)]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 11, 6-14 [in Ukrainian].

11. Rishennia Solomianskoho raionnoho sudu m. Kyieva po spravi No. 760/17232/20 vid 27 liutoho 2023 r. [Decision of the Solomyansky District Court of Kyiv on case No. 760/17232/20 dated February 27, 2023]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114824738> [in Ukrainian].

УДК 340.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-538-547](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-538-547)

Клещенко Наталія Олександрівна кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу теорії держави і права, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, тел.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0002-4317-1470>

УНІФІКАЦІЯ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Анотація. Стаття присвячена теоретичному очерку уніфікації у сфері міжнародного гуманітарного права, яке виявилось абсолютно недієвим в умовах реальної війни. Уніфікація, що іманентно властива міжнародному праву, є одним із дієвих інструментів для модернізації норм міжнародного гуманітарного права та здатна змінити способи взаємодії суб'єктів у міжнародній системі. Сьогодні характеризується підвищеною роллю міжнародного права та міжнародних інституцій як дієвих механізмів впливу на світові процеси. Відтак пріоритетним завданням нині є «оновлення» норм міжнародного права у відповідність з сучасними викликами та загрозами. Зокрема, вбачається доцільним розширення повноважень Ради Безпеки стосовно порушників Статуту ООН в тому числі відносно постійних членів (зняття «права вето» з члена Радбезу з держави, що визнана агресором або спонсором тероризму), а також притягнення до відповідальності за порушення Статуту.

Зважаючи на політичну і воєнну ситуацію у світі, уніфікація норм міжнародного гуманітарного права є складним процесом, який передбачає необхідність вирішення значної кількості питань, пов'язаних з виробленням єдиних підходів до визначення нормативно закріплених правил, що застосовується під час збройних конфліктів з метою обмеження засобів та методів ведення воєнних дій. Крім того уніфікація є своєрідною наукою узагальнення і поєднання різних структурних механізмів правової регламентації, відстоювання двоєдиного характеру цієї тенденції. З одного боку, вона є процесом вироблення загальних норм у питаннях що потребують правового регулювання, з іншого – техніко-формалізованою обробкою вже прийнятих уніфікованих положень. Сам процес уніфікації може виявляється у трьох формах: 1) універсалізації (спрямована на формування універсальних «правил гри», в рамках яких суб'єкти права в правових системах різних рівнів можуть вступати в правові відносини, врегульовані не тільки правовою системою одного рівня); 2) інтеграції (вищим ступенем уніфікації законодавства в міжнародних відносинах, яка виявляється у різних міжурядових угодах та

міжнародних договорах; 3) систематизації (має два напрями: технічне узагальнення нормативного матеріалу; переробка вже чинних правових актів, усунення неузгодженостей та суперечностей у правовому регулюванні).

Ключові слова: уніфікація, права людини, міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт, міжнародне співтовариство, міжнародні відносини.

Kleshchenko Nataliia Oleksandrivna Candidate of Law, Research Fellow, Department of Theory of State and Law, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, Trohsvyatitelskaya St., 4, Kyiv, 01001, tel.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0002-4317-1470>

UNIFICATION IN THE SPHERE OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW (THEORETICAL ASPECT)

Abstract. The article is devoted to a theoretical outline of unification in the field of international humanitarian law, which turned out to be completely ineffective in the conditions of a real war. Unification, which is inherent in international law, is one of the effective tools for modernizing the norms of international humanitarian law and is able to change the ways of interaction of subjects in the international system. Today is characterized by an increased role of international law and international institutions as effective mechanisms of influence on world processes. Therefore, the priority task now is to "update" the norms of international law in accordance with modern challenges and threats. In particular, it is considered appropriate to expand the powers of the Security Council in relation to violators of the UN Charter, including relatively permanent members (removing the "veto right" from a member of the Security Council from a state recognized as an aggressor or sponsor of terrorism), as well as holding them accountable for violating the Charter.

Considering the political and military situation in the world, the unification of the norms of international humanitarian law is a complex process, which involves the need to solve a significant number of issues related to the development of unified approaches to the definition of normatively established rules, which are used during armed conflicts in order to limit the means and methods of conducting military operations. In addition, unification is a kind of science of generalization and combination of various structural mechanisms of legal regulation, defense of the dual character of this trend. On the one hand, it is a process of developing general norms in matters requiring legal regulation, on the other hand, it is a technical and formalized processing of already adopted unified provisions. The process of unification itself can manifest itself in three forms: 1) universalization (aimed at the formation of universal "rules of the game", within the framework of which legal subjects in legal systems of different levels can enter into legal relations regulated not only by the legal system of one level); 2) integration (a higher degree of

unification of legislation in international relations, which is manifested in various intergovernmental agreements and international treaties; 3) systematization (has two directions: technical generalization of normative material; revision of already valid legal acts, elimination of inconsistencies and contradictions in legal regulation).

Keywords: unification, human rights, international humanitarian law, armed conflict, international community, international relations.

Постановка проблеми. Регіональні збройні конфлікти, серед яких російсько-українська війна продемонструвала неготовність міжнародних інституцій до викликів сьогодення, а міжнародне право виявилось неспроможним гарантувати суверенність незалежних демократичних держав. У зв'язку із цим дуже багато питань виникають щодо дії та ефективності міжнародного гуманітарного права, яке у науковій думці нерідко називають правом законів і звичаїв війни. Можемо констатувати що в умовах російсько-української війни деякі механізми складно реалізуються, або не діють взагалі. Зокрема це недотримання правил щодо законів та звичаїв ведення війни, питання пов'язані з полоненими (як військовими так і цивільними), біженцями тощо.

Так, у Меморандумі Комісара Ради Європи з прав людини констатується, що напад РФ на Україну спричинив серйозні та масові порушення прав людини та норм міжнародного гуманітарного права, що мало катастрофічні наслідки для здійснення українським народом практично всіх прав людини. Комісар отримала переконливі докази систематичних порушень російськими військами права на життя, включаючи довільні вбивства і насильницькі зникнення; порушень майнових прав, включаючи широкомасштабну руйнацію громадянської інфраструктури; випадків катувань та жорстокого поводження, гендерно обумовленого насильства та пов'язаного з війною сексуального насильства; порушень права на свободу та особисту недоторканність, включаючи викрадення, довільне утримання під вартою та утримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом. Характерна картина певних порушень норм міжнародного гуманітарного права, у тому числі систематичні напади, вказує на те, що багато таких порушень можуть бути кваліфіковані як військові злочини чи злочини проти людяності [1].

З огляду на такі дії виникають питання щодо модернізації міжнародного гуманітарного права, зокрема необхідності дієвих правових регуляторів на усіх рівнях міжнародного правопорядку, які здатні змінити способи взаємодії суб'єктів у міжнародній системі. Одним із інструментів здатних це зробити є уніфікація, що іманентно властива міжнародному праву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пов'язані з уніфікацією права не є новими у сучасній правовій доктрині, і розглядається переважно у роботах з міжнародного приватного права, загальної теорії держави і права та галузевих юридичних дисциплін. Однак деякі аспекти цього

процесу розкривались і представниками міжнародного публічного права зокрема М. Баймуратовим М., Гнатовським, В. Гомонаєм Р.Петровим, Є. Стрельцовою тощо. Водночас сучасні реалії пов'язані з політичними процесами у світі спонукають до модернізації уніфікованих правових норм у сфері міжнародного, зокрема міжнародного гуманітарного права, а від так і потребують його теоретичного насичення.

Метою статті є охарактеризувати теоретичну сторону уніфікації міжнародного гуманітарного права, яка являє собою сукупність способів однакового врегулювання тих чи інших сторін суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. На початку дослідження слід наголосити на загальній природі нормоутворення в міжнародному праві, тому незалежно від галузі міжнародного права дослідження міжнародно-правових інструментів повинно відбуватися з прийняттям цього важливого факту. Це означає, що уніфікація норм міжнародного публічного права є універсальною, а відмінності можуть виникати у процесі їх імплементації у національне правове поле, особливо коли це стосується держав з різними правовими системами.

Протягом останнього часу в розвитку міжнародного співробітництва відбулися значимі зміни. Вони привели до значного підвищення ролі міжнародного права. Як справедливо зауважує Є.Стрельцова, сучасний світ вже не може існувати без цілої низки потужних засобів організації міжнародних відносин, які забезпечують його життєдіяльність. Сам світ став набагато складнішим, аніж він був менш ніж століття тому. Правила гри в ньому визначаються великими групами міжнародних «гравців», які здатні поставити на службу спільним інтересам неосяжні за розмірами фінансово-економічні, воєнні, політичні ресурси, за яких спільні інтереси можуть бути вищими ніж ідеології, і коли навіть сучасний світ вже не може існувати без цілої низки потужних засобів організації міжнародних відносин, які забезпечують його життєдіяльність [2, с. 114-115].

Показово, що М. Коскеніємі пов'язує початок процесу становлення «благородного цивілізатора народів» (фактично – сучасного міжнародного права) із серединою XIX століття і низкою конвенцій (1856, 1863, 1864, 1868, 1874, 1880, 1899, 1907, 1909, 1910, 1913 років), що заклали основи міжнародного гуманітарного права. У цей час панувала романтична ідеологія міжнародного політичного діалогу, яка передбачала можливість досягнення миру й злагоди «цивілізованих націй» на основі спільних цінностей та ідеалів гуманізму. На таких ціннісних засадах логічним було прагнення уніфікувати «право війни» як найбільш очевидне джерело нестабільності світового порядку, але не лише це [2, с. 50]. Статут ООН у 1945 р. заборонив війну, але відтоді збройних конфліктів розпочалося більше, аніж закінчилося і вони забирають дедалі більше життів цивільних осіб. Ця негативна тенденція яскраво ілюструється на прикладі двох конфліктів різних сторічч. У XIX ст.,

коли війна була дозволена, її звичаї ще не були кодифіковані, а про права людини лишень починали говорити на національному рівні, у Франко-Пруській війні загинуло лише 2% цивільних осіб. Натомість війна у В'єтнамі забрала 3 млн. життів цивільного населення у порівнянні зі 150 тис. військових, тобто 95% [3, с. 7].

Сьогодні міжнародне гуманітарне право, являє собою набір правил, які набувають чинності в умовах збройних конфліктів та інших ситуаціях насильства. Воно спрямоване на мінімізацію шкоди, яку може заподіяти збройний конфлікт, шляхом накладання зобов'язань та обов'язків на тих, хто бере у ньому участь. Нормативно воно спрямоване на забезпечення двох напрямів під час збройного конфлікту: захистом осіб, які не беруть участі у бойових діях, та обмежують застосування засобів і методів ведення бойових дій, таких як зброя та тактика.

Нині основу цього права становлять універсальні міжнародно-правові акти, які були підписані у 1949 році у Женеві, серед яких: Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, з складу збройних сил на морі; Конвенція про поводження з військовополоненими; Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Проте, приклад російсько-української війни, продемонстрував недовіру вищезазначених актів. Вчиняючи злочини, які не просто заборонені нормами міжнародного права (зокрема вищевказаними Конвенціями), а й є морально недопустимими, агресор фактично не несе ніякої відповідальності. Виходячи з цього, вважаємо головним недоліком чинних норм у сфері міжнародного гуманітарного права, відсутність ефективного механізму притягнення до відповідальності за їх порушення.

Справедливо зазначити, що з метою встановлення фактів, обставин та першопричин будь-яких порушень та утисків прав людини і міжнародного гуманітарного права в межах агресії росії проти України, Радою ООН з прав людини була створена незалежна міжнародна комісія Організації Об'єднаних Націй з розслідування порушень в Україні прав людини. Комісія збирає, консолідує та аналізує докази воєнних злочинів, зокрема гендерний вимір, з урахуванням майбутніх судових проваджень. На разі важко оцінити реальну можливість реалізації зазначеної мети, проте важливо наголосити на недостатній «відповіді» з боку міжнародної спільноти. Так, слова про «глибоку занепокоєність» ніяк не заспокоюють, не впливають жодним чином на перебіг подій і не «відкривають» жодного юридичного процесу проти агресора. Вважаємо, що проблема, як і її вирішення, лежить у площині діючих міжнародних норм. Йдеться про розширення повноважень Ради Безпеки стосовно порушників Статуту ООН в тому числі відносно постійних членів (наприклад зняття «права вето» члена Радбезу з держави, що визнана агресором або спонсором тероризму, або взагалі виключити таку країну з

Радбезу у зв'язку з порушенням Статуту та імперативних норм міжнародного права). Доцільно також говорити і про притягнення відповідальності за порушення статуту (адже фактично РФ порушує не тільки норми гуманітарного права, а й Статут), так як недостатньо тільки забрати можливість впливати на рішення після порушення основоположних принципів міжнародного права.

Уніфікація є одним із інструментів, іманентно властивих міжнародному праву, однак форми та межі її застосування залежать від сучасного контексту, що суттєво ускладнює її пояснення в межах класичних парадигм міжнародного права. Уніфікація міжнародно-правових регуляторів зазнає впливу різноманітних чинників, до яких належать не лише політичні умови цього складного політико-правового процесу (зміст та процедури політичного діалогу держав та міжнародних організацій), але й соціокультурний контекст, правові традиції та досвід співпраці у певних сферах. Серед таких чинників беззаперечно важливими є також існуючі доктринальні та загальнотеоретичні підходи, якими керуються як учасники процесу уніфікації, так і його дослідники. Цим пояснюється важливість дослідження теоретичного підґрунтя сучасного правового дискурсу щодо уніфікації міжнародного права [2, с.71].

Заглибившись в історичний очерк міжнародного права, можна помітити ознаки уніфікації у двосторонніх договорах європейських держав кінця XVIII століття про уніфікацію кримінального права, що продовжувалося у XIX столітті, а також і в процесах уніфікації міжнародного гуманітарного права на межі XIX–XX століть. Причому, як зазначає І. Проценко, саме уніфікація міжнародного гуманітарного права набула багатостороннього характеру й була на той момент найбільш помітною та масштабною. Щоправда, цей феномен має яскраво виражений контекстуальний характер, він пов'язується з особливостями політичного та ідеологічного розвитку Європи в другій половині XIX століття та романтичними уявленнями про можливість досягнення миру й усунення військових конфліктів засобами культури, освіти, примирення [4, с. 823].

Сьогодні ж, уніфікація норм міжнародного гуманітарного права є складним процесом, який передбачає необхідність вирішення значної кількості питань, пов'язаних з виробленням єдиних підходів до визначення нормативно закріплених правил, що застосовується під час збройних конфліктів з метою обмеження засобів та методів ведення воєнних дій. Крім того уніфікація є своєрідною наукою узагальнення і поєднання різних структурних механізмів правової регламентації, відстоювання двоєдиного характеру цієї тенденції. З одного боку, вона є процесом вироблення загальних норм у питаннях що потребують правового регулювання, з іншого – техніко-формалізованою обробкою вже прийнятих уніфікованих положень. Слід звернути увагу на те, що уніфікація в сучасному світі не існує сама по собі.

Велике значення у цьому процесі займають міжнародні та міжурядові організації, які нерідко мають в цьому власні інтереси і навіть беруть на себе тягар здійснення міжнародної уніфікації права для його імплементації в державах.

Видова гама процесу уніфікації виявляється у трьох формах: універсалізації, інтеграції і систематизації. Правова універсалізація стосується внутрішніх первинних компонентів системи законодавства і полягає у виробленні таких загальних норм, які формують структурну основу однієї чи кількох галузей або інститутів та їх функціональну єдність. Ці норми притаманні, наприклад, інституту відповідальності, захисту честі й гідності громадян, інституту заробітної плати тощо. Універсальність тут розуміється не як всеосяжна властивість, а як типове різнорівневе родове явище. Від нього залежить ступінь ефективності, якості інтеграції та систематизації законодавства [5, с. 232].

Як відзначається багатьма дослідниками, універсалізація права, яка виявляється в прагненні виробити загальні, всеосяжні підходи до права, та його уніфікація, що означає введення до правових систем держав одноманітних норм, – явища не нові в державно-правовому житті різних країн. Правова універсалізація спрямована на формування універсальних «правил гри», в рамках яких суб'єкти права в правових системах різних рівнів можуть вступати в правові відносини, врегульовані не тільки правовою системою одного рівня. Природно цей процес є достатньо складним, суперечливим, на хід і зміст його впливає безліч чинників. Для успішного просування в такому напрямі необхідно враховувати стан різних компонентів національних правових систем, починаючи із стану законодавства, закінчуючи типом праворозуміння, правосвідомості, правової культури тощо. Універсалізація національного права сприяє формуванню і функціонуванню єдиних правових просторів, що складаються з національних правових систем. Такі правові простори формуються в результаті, по-перше, потреб та інтересів відповідних національних правових систем, по-друге, тенденцій в рамках наднаціонального права. Ефективність формування таких загальних правових просторів залежить від балансу інтересів національного і наднаціонального права [6].

Інтеграційна форма є вищим ступенем уніфікації законодавства в міжнародних відносинах, яка виявляється у різних міжурядових угодах із багатьох господарських і соціальних проблем, а також у прямих договорах між підприємствами в межах їх безпосередньої компетенції. Таке співробітництво насамперед передбачає вироблення загального політико-правового режиму регулювання відносин різних галузей економіки України із зарубіжними партнерами, а також забезпечує безперебійну роботу внутрішньодержавного механізму. Систематизаційна форма уніфікації має два напрями: 1) технічне узагальнення нормативного матеріалу (інтеграція); 2) переробка вже чинних

правових актів, власне кажучи, усунення неузгодженостей та суперечностей у правовому регулюванні (кодифікація). У процесі кодифікації законодавства нормативні акти об'єднуються за галузями і зводяться у струнку, внутрішньо узгоджену систему [5, с. 232].

Важливо зазначити що уніфікація здатна «проникати» у внутрішні прошарки законодавства і набувати розвитку всередині окремих структурних елементів, тобто змінювати рівень і сферу впливу. Звідси і деяка своєрідність шляхів здійснення уніфікації. Найпростіший з них передбачає вироблення генеральних розпоряджень, які враховують специфіку кількох різнорідних суспільних відносин. Такі положення, як правило, мають міжгалузевий характер і акумулюють у собі загальні принципи регламентації подібних явищ у різних галузях законодавства. Інший шлях уніфікації перебуває у площині інституціональних перетворень. Він охоплює сферу дії одного чи кількох правових інститутів певної галузі, які прагнуть усунути розбіжності законодавчого врегулювання подібних відносин і, врешті-решт, виробити загальні правила такого врегулювання при збереженні самостійності кожного з них.

Монолітність системи, у свою чергу, виступає юридичною основою уніфікації законодавства, потреба в якій має періодичний характер, залежно від інтенсивності та нагромадження нормативного матеріалу. Уніфікація не повинна «бентежити» специфікою суспільних відносин, диференційованим підходом до їх регламентації. Наявність у цих відносинах спільних властивостей і граней, їх системна єдність одночасно припускає цілісне, уніфіковане регулювання. Ефективність такого підходу вбачається у тому, що уніфікація, по-перше, створює ряд переваг законодавчого характеру (зменшує обсяг нормативного матеріалу, виключає елементи його дублювання, що в повній мірі стосується його термінології); по-друге, полегшує застосування правових приписів та термінів на практиці, у тому числі в міжнародній [7].

Узагальнення різних підходів до поняття уніфікації міжнародного права дозволяє розглядати її з двох точок зору. З одного боку, це засіб систематизації міжнародного права як єдиної правової системи, що потребує цілеспрямованих зусиль в умовах зростання значення, розширення та поглиблення міжнародно-правового регулювання в міжнародній системі. З іншого боку, щойно починається проникнення міжнародного права у сферу внутрішньо-державного правового регулювання, виникає потреба в гармонізації, а потім і в уніфікації національного законодавства відповідно до міжнародного права. Тому міжнародно-правова уніфікація досить часто має на меті також стандартизацію законодавства різних держав та його корекцію, необхідну в такому разі [8]. Оскільки метою міжнародної уніфікації права є цілеспрямована і контрольована зміна законодавства держав, договори про уніфікацію укладають зазвичай за умови їх ратифікації. Це забезпечує не лише додатковий контроль з боку держави за змінами власного законодавства, а і спонукає до формування нової практики його застосування.

Міжнародна уніфікація права, що здійснюється державою на основі міжнародно-правового рішення, найчастіше, міжнародного договору, в якому вона бере участь або здійснює підготовку до вступу, завжди є юридично необхідною, обов'язковою. В цьому випадку держава найчастіше позбавлена можливості дискреції. В цьому сенсі і виникає можливість говорити про правові особливості міжнародної уніфікації права в широкому сенсі. Можна погодитися з В. Гомонаєм, який вбачає загальну відмінність уніфікації у «впровадженні єдиних норм до різних національних правових систем через міжнародно-правові зобов'язання держав» [9].

Основа міжнародних відносин ґрунтується на міжнародних договорах. І виходячи із тенденцій розвитку подій у світі, можемо говорити що уніфікація норм міжнародного гуманітарного права має на меті забезпечення пріоритетів правового регулювання у цій сфері, вироблення дієвих способів недопущення збройних конфліктів, включаючи створенням механізму притягнення до відповідальності за порушення таких норм.

Висновки. Міжнародне гуманітарне право яке створювалось з метою накладення певних рамок на насильницькі дії під час війни є виключно декларативним, тому потребує модернізації в контексті його практичного втілення. Відтак перспективою майбутніх наукових досліджень повинна ґрунтуватися на розробленні ефективного механізму дієвості правових норм, включно з інститутом відповідальності за їх порушення.

Уніфікація є одним з інструментів, іманентно властивих міжнародному праву, однак форми і межі її застосування залежать від сучасного контексту та політичного спрямування, що все важче знаходить пояснення в межах класичних парадигм міжнародного права і потребує застосування нових підходів. Навіть стислий теоретичний огляд цього явища, свідчить про його значні особливості. Уніфікація являє собою своєрідну науку узагальнення і поєднання різних структурних механізмів правової регламентації. З одного боку, вона є процесом вироблення загальних норм у питаннях що потребують правового регулювання, з іншого – техніко-формалізованою обробкою вже прийнятих уніфікованих положень.

Література:

1. Опубліковано меморандум Комісара про наслідки війни в Україні для прав людини. URL: <https://www.coe.int/ru/web/commissioner/-/the-commissioner-publishes-hermemorandum-on-the-human-rights-consequences-of-the-war-in-ukraine>
2. Стрельцова Є.Д. Теорія і практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації (міжнародний та національно-правовий аспекти): дис. д.ю.н.: 12.00.11 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 524 с.
3. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навч.посіб. Київ: Вид-во «ФОРМ» Голембовська О.О., 2018. 208 с. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_copy.pdf
4. Международное право как основа современного миропорядка. Liber amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова: моногр. / под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев, Одесса: «Фенікс», 2012. 878 с.

5. Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження): монографія. За ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Фенікс, 2007. 430 с.

6. Хаустова М. Г. Тенденція універсализації та уніфікації права як один із напрямів впливу глобалізації на національну правову систему. *Теорія і практика правознавства: електронне наук. фахове видання Нац. ун-ту «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»*. Харків, 2013. Вип. 2. С. 1–16. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6065/1/Xaustova.pdf>

7. Оніщенко Н. М. Уніфікація як спосіб співвідношення і узгодженості внутрішньо-державного і міжнародного права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6 (164). С. 48–54

8. Ziegler A. Particularities of the Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce. Private Law in the International Arena. Liber Amicorum Kurt Siehr. C. Asser Press. The Hague. Netherlands, 2000.

9. Гомонай В.В. Зближення законодавства України з правовою системою Європейського Союзу. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 204-212.

References:

1. The Commissioner's memorandum on the consequences of the war in Ukraine for human rights has been published. Retrieved from <https://www.coe.int/ru/web/commissioner/-/the-commissioner-publishes-hermemorandum-on-the-human-rights-consequences-of-the-war-in-ukraine> [in Ukrainian].

2. Streltsova, Y. J. (2020). *Teoriia i praktyka unifikatsii mizhnarodnoho prava v umovakh hlobalizatsii (mizhnarodnyi ta natsionalno-pravovyi aspekty)* [Theory and Practice of the Unification of International Law in the Conditions of Globalization (International and National Legal Aspects)]. *Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

3. Senatorova, O. V. (2018). *Prava liudyny i zbroini konflikty [Human rights and armed conflicts]*. Kyiv: Vyd-vo «FOP Holembovska O.O.» [in Ukrainian].

4. Melnyk A. Ya. (2012). *Mezhdunarodnoe pravo kak osnova sovremennoho myroporiadka* [International law as the basis of the modern world order]. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].

5. Onishchenko, N. M. (2007). *Porivnialne pravoznavstvo (teoretyko-pravove doslidzhennia)* [Comparative jurisprudence (theoretical and legal research)]. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].

6. Khaustova, M. H. (2013). *Tendentsiia universalizatsii ta unifikatsii prava yak odyin iz napriamiv vplyvu hlobalizatsii na natsionalnu pravovu systemu* [The trend of universalization and unification of law as one of the directions of influence of globalization on the national legal system.]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva- Theory and practice of jurisprudence*, 2, 1-16 [in Ukrainian].

7. Onishchenko, N. M. (2015). *Unifikatsiia yak sposib spivvidnoshennia i uzghodzhennosti vnutrishnoderzhavnogo i mizhnarodnoho prava* [Unification as a method of correlation and coherence of domestic and international law]. *Biuletyn Ministerstva yustytsii Ukrainy - Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 6 (164), 48–54 [in Ukrainian].

8. Ziegler, A. (2000). Particularities of the Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce. Private Law in the International Arena. Liber Amicorum Kurt Siehr. C. Asser Press. The Hague. Netherlands [in English].

9. Homonai, V.V. (2009). *Zblyzhennia zakonodavstva Ukrainy z pravovoiu systemoiu Yevropeiskoho Soiuzu* [Convergence of the legislation of Ukraine with the legal system of the European Union.] *Derzhava i pravo - State and law*, 44, 204-212 [in Ukrainian].

УДК 343.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-548-560](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-548-560)

Колосовський Євген Юрійович кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кримінального судочинства та аналітичної діяльності, Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08200, тел.: (050) 9481538, <https://orcid.org/0009-0007-5720-6367>

Волошина Софія Олександрівна студентка IV курсу Навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи, Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08200, <https://orcid.org/0009-0005-2527-3667>

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Анотація. У статті розглядається вплив глобалізації на кримінальний процес, який стає все більш актуальним у сучасному світі. Глобалізація, з одного боку, сприяє розвитку міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю, а з іншого – створює нові виклики для кримінального процесу, такі як транснаціональна організована злочинність, кіберзлочинність, торгівля людьми та ін.

Глобалізація, як процес зростаючої взаємопов'язаності та взаємозалежності країн світу, суттєво впливає на всі сфери життя, включаючи й кримінальний процес. З одного боку, вона відкриває нові можливості для співпраці та координації зусиль правоохоронних органів у боротьбі з транснаціональною злочинністю. З іншого боку, вона також створює нові виклики та ризики, з якими стикаються правові системи різних країн.

Одним з найважливіших наслідків глобалізації стало зростання та трансформація транснаціональних організованих злочинних структур. Ці групи, що діють у масштабах кількох країн, а то й континентів, використовують переваги глобалізації для скоєння злочинів, таких як торгівля людьми, наркотиками, зброєю, а також відмивання грошей.

У відповідь на цю загрозу правоохоронні органи змушені адаптувати свої методи роботи та посилювати міжнародну співпрацю.

Ще одним викликом, породженим глобалізацією, є зростання кіберзлочинності. Кіберзлочинці, які можуть діяти з будь-якої точки світу, використовують Інтернет для скоєння таких злочинів, як крадіжка особистих даних, шахрайство, кібератаки та розповсюдження шкідливого програмного забезпечення.

Глобалізація також призвела до збільшення транснаціональних фінансових операцій, що, в свою чергу, створило нові ризики для відмивання

грошей та інших фінансових злочинів. Злочинці можуть використовувати складні фінансові інструменти та схеми, щоб приховати походження своїх незаконних доходів.

Глобалізація також може посилювати ризики корупції, адже вона може дати можливість корумпованим чиновникам використовувати свої повноваження для особистої вигоди. Це може призвести до несправедливості, неефективності та підриву довіри до влади.

Ключові слова: глобалізація, кримінальний процес, транснаціональна злочинність, міжнародне співробітництво, права людини, інформаційні технології.

Kolosovskyi Yevhen Yuriiiovych Candidate of Law, Head of the Department of Criminal Procedure and Analytical Activity, State Tax University, 31 Universytetska St., Irpin, 08200, tel.: (050) 948-15-38, <https://orcid.org/0009-0007-5720-6367>

Voloshyna Sofia Oleksandrivna Student of the 4th year of the Educational and Scientific Institute of Economic Security and Customs Affairs, State Tax University, University St., 31, Irpin, 08200, <https://orcid.org/0009-0005-2527-3667>

IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE CRIMINAL PROCESS

Abstract. The article examines the impact of globalization on the criminal process, which is becoming more and more relevant in the modern world. Globalization, on the one hand, promotes the development of international cooperation in the fight against crime, and on the other hand, it creates new challenges for the criminal process, such as transnational organized crime, cybercrime, human trafficking, etc.

Globalization, as a process of growing interconnectedness and interdependence of the countries of the world, significantly affects all spheres of life, including the criminal process. On the one hand, it opens up new opportunities for cooperation and coordination of efforts of law enforcement agencies in the fight against transnational crime. On the other hand, it also creates new challenges and risks that the legal systems of different countries face.

One of the most important consequences of globalization has been the growth and transformation of transnational organized criminal structures. These groups, operating on the scale of several countries and even continents, take advantage of globalization to commit crimes such as trafficking in people, drugs, weapons, and money laundering.

In response to this threat, law enforcement agencies are forced to adapt their work methods and strengthen international cooperation.

Another challenge created by globalization is the growth of cybercrime. Cybercriminals, who can operate from anywhere in the world, use the Internet to commit crimes such as identity theft, fraud, cyberattacks and malware distribution.

Globalization has also led to an increase in transnational financial transactions, which in turn has created new risks for money laundering and other financial crimes. Criminals can use sophisticated financial instruments and schemes to hide the origin of their illegal income.

Globalization can also increase the risks of corruption, as it can enable corrupt officials to use their power for personal gain. This can lead to injustice, inefficiency and undermine trust in government.

The article has significant scientific and practical value. It can be useful for scientists, lawyers, law enforcement officers, as well as for everyone who is interested in the problems of the modern criminal process.

Keywords: globalization, criminal process, transnational crime, international cooperation, human rights, information technologies.

Постановка проблеми. За останні десятиліття глобалізація стала визначальним фактором у розвитку світової економіки, політики та суспільства в цілому. Цей нестримний процес взаємодії та взаємозалежності між країнами призводить не лише до позитивних змін, але і породжує нові виклики, зокрема у сфері кримінального правосуддя. Глобалізація вносить свій власний внесок у структуру та характер кримінального процесу, впливаючи на його аспекти від транснаціональної злочинності до ефективності правової реакції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свого часу до розгляду й наукового аналізу проблем впливу глобалізації на кримінальний процес такі учені, як В.Ф. Антипенка, П.Д. Біленчука, Н. Бойстера, А. Боссарда, М.Г. Вербенського, Г. Верле, А.Е. Жалінського, Г.П. Жаровської, Н.А. Зелінської, А. Кассезе, А.Г. Кибальника, В.В. Лунєєва, В.В. Меркушина, В.А. Номоконова, Т.Л. Сироїд, Ю.В. Трунцевського та ін.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз впливу глобалізації на кримінальний процес з урахуванням змін у міжнародних відносинах, економіці та технологіях. Дослідження спрямоване на визначення нових викликів та можливостей, які глобалізація приносить у сферу кримінального правосуддя та розкриття кримінальних досліджень.

Завданнями даної роботи є: дослідити транснаціональні кримінальні правопорушення структури, визначити трансграничний обмін інформацією та співпраця між правоохоронними органами, охарактеризувати глобальну економіку та фінансові кримінальні правопорушення, проаналізувати корупційні аспекти глобалізації.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі процеси глобалізації глибоко перетинаються з усіма сферами життя суспільства, включаючи кримінальний процес. Однією з ключових аспектів цього взаємодії є вплив глобалізації на транснаціональні кримінальні правопорушення структури та загальний характер кримінальних правопорушень.

У контексті сучасного світу, охопленого процесами глобалізації, помітно високий рівень транснаціональної організованих кримінальних правопорушень. Правопорушники вже не обмежуються національними кордонами; натомість вони впроваджують свої операції на міжнародному рівні, використовуючи переваги глобальної мережі та високорозвинутих технологій. Ця тенденція створює значні виклики для правоохоронних органів, які, у свою чергу, стикаються з необхідністю адаптації своїх методів та стратегій для боротьби з цим явищем [7, с. 208-214].

Правопорушники стають більш мобільними та гнучкими, пересуваючись через межі держав для уникнення відповідальності. Транснаціональні кримінальні правопорушення структури використовують слабкі міжнародні закони та неоднакові стандарти для свого користування. Поширення такої організованих кримінальних правопорушень вибудовує свої власні мережі влади, викликаючи потребу в удосконаленні співпраці між державами та розвитку міжнародних стратегій протидії. Такий ріст транснаціональної організованої кримінальної правопорушності розкриває необхідність ефективного та координованого міжнародного втручання для забезпечення безпеки та порядку.

Глобалізація впливає на суттєві зміни у характері кримінальних правопорушень, перетворюючи їхню природу та методи скоювання. Однією з ключових тенденцій є зростання кількості та складності кіберправопорушень. Завдяки швидкому розвитку інформаційних технологій, правопорушники отримали нові можливості для вчинення кримінальних правопорушень, включаючи крадіжку конфіденційної інформації, кібератаки та фінансові шахрайства. Це висуває перед правоохоронними органами виклик розвивати та вдосконалювати свої технічні засоби для боротьби з цифровими кримінальними правопорушеннями.

Крім того, глобалізація призводить до збільшення транснаціональних фінансових операцій та глобального обігу грошей. Це відкриває нові можливості для фінансових кримінальних правопорушень, такої як відмивання грошей та фінансування тероризму. Правопорушники активно використовують глобальний бізнес-середовище для приховування своїх фінансових слідів та уникають узгодженого реагування з боку правоохоронних органів [2, с. 100-105].

Зміни у світовому економічному ландшафті також відзначаються збільшенням корупційних практик на міжнародному рівні. Транснаціональні корпорації і бізнес-структури можуть використовувати невизначеність та розриви в правових системах країн для нелегального здобуття прибутків, уникнення оподаткування та інших форм корупційних дій.

В умовах глобалізації виникає необхідність ефективної міжнародної співпраці між правоохоронними органами. Правопорушники діють в різних країнах, перетинаючи кордони та використовуючи різноманітні правові

системи для уникнення відповідальності. Створення спільних міжнародних комітетів, обмін інформацією та спільна розробка стратегій стають невід'ємною частиною протидії транснаціональним кримінальним правопорушенням.

Незважаючи на необхідність співпраці, існують виклики у вирішенні різниці в правових системах різних країн. Різниця у законодавствах та правопорядку може стати перешкодою для ефективної координації та обміну інформацією між країнами. Це вимагає розробки загальних стандартів та правил для спільної боротьби з транснаціональними кримінальними правопорушеннями та подолання правових бар'єрів.

Такий підхід дозволяє не лише визначити проблеми, пов'язані з транснаціональними правопорушними структурами, але й висвітлити необхідність та можливості для подолання цих проблем у сучасному кримінальному процесі [9, с. 236-243].

У результаті аналізу впливу глобалізації на транснаціональні правопорушні структури можна зробити важливі висновки. Глобалізація викликає не тільки збільшення масштабів правопорушення, але й перетворює її характер, роблячи актуальними нові види кримінальних правопорушень, такі як кіберправопорушення та фінансові махінації. Сучасний кримінальний процес повинен бути готовий до викликів, які ставлять перед ним транснаціональні правопорушні структури, і активно взаємодіяти на міжнародному рівні для ефективного протидії цим явищам. Зростання співпраці між правоохоронними органами та розвиток нових стратегій контролю є ключовими елементами в забезпеченні безпеки та правопорядку в умовах сучасної глобалізації.

З глибокими та неоднозначними трансформаціями, що супроводжують процес глобалізації, сучасний світ стикається з новими викликами, зокрема в галузі боротьби з кримінальністю. Транснаціональні кримінальні правопорушення структури стають все більш адаптивними та складними, використовуючи переваги світового ринку та технологічних досягнень.

У сучасному світі, охопленому глобалізацією та високорозвиненими технологіями, трансграничний обмін інформацією визнається ключовим елементом ефективної стратегії боротьби з транснаціональними кримінальними правопорушеннями. Правопорушники використовують граничні переходи та міжнародні мережі для реалізації своїх правопорушних планів, що робить надзвичайно важливим обмін оперативною інформацією між правоохоронними органами різних країн [15, с. 30-41].

Цей обмін дозволяє ефективно виявляти та розслідувати транснаціональні правопорушні структури, які діють у багатьох юрисдикціях. Швидка передача розвідувальної інформації створює можливість вжити необхідні заходи для запобігання та припинення правопорушних дій. Безперервний потік інформації дозволяє адаптуватися до швидко змінних обставин та технологічних викликів, які виникають у правопорушному середовищі [14, с. 310-311].

Трансграничний обмін інформацією сприяє формуванню єдиної стратегії боротьби з транснаціональними кримінальними правопорушеннями. Співпраця між різними країнами дозволяє створити спільні оперативні групи, які можуть взаємодіяти в режимі реального часу. Це сприяє обміну кращими практиками, розвитку єдиних підходів до розслідування та узгодженню стратегій затримання правопорушників.

Важливо підкреслити, що успішний трансграничний обмін інформацією передбачає створення міжнародних правових механізмів та механізмів захисту особистої інформації, які забезпечать конфіденційність та надійність обміну. Лише через такий обмін інформацією можна забезпечити спільну, ефективну боротьбу з транснаціональними кримінальними правопорушеннями та забезпечити безпеку громадян на міжнародному рівні [11, с. 90-93].

Трансграничний обмін інформацією між правоохоронними органами є важливою складовою в боротьбі з транснаціональними кримінальними правопорушеннями, однак існують ряд викликів, які можуть ускладнити цей процес. По-перше, великий різний рівень конфіденційності інформації в країнах може ускладнити передачу даних між ними. Особливо це стосується проваджень, які включають чутливі дані або розслідування, де збереження конфіденційності є ключовим.

Другим важливим аспектом є різниця в правових системах різних країн. Закони, що регулюють обмін інформацією, можуть суттєво відрізнятися, а їхнє неправильне розуміння може призвести до юридичних конфліктів та порушень прав людини. Забезпечення взаєморозуміння та визначення чітких правил обміну є критичним для ефективності такої співпраці [8, с. 115-117].

Крім того, культурні різниці в підходах до обробки інформації та взаємодії між правоохоронними агентствами можуть призвести до непорозумінь та ускладнити спільні дії. Вирішення цих викликів вимагає не лише технічних рішень, але і дипломатичних та міжнародних угод для створення стандартів, що полегшать обмін інформацією та забезпечать ефективну співпрацю між різними країнами у сфері правоохоронної діяльності.

У світі, де транснаціональна кримінальна правопорушність стає все більш поширеною та складною, важливо підкреслити ключову роль співпраці між правоохоронними органами для забезпечення безпеки та правопорядку. Масштаби правопорушних дій часто перетинають національні кордони, викликаючи необхідність об'єднаних зусиль у боротьбі з цим явищем. Спільні операції та обмін інформацією стають необхідні для ефективного розкриття та протидії транснаціональним кримінальним правопорушенням [17, с. 4-9].

Важливість співпраці проявляється в здатності поділитися розвідувальною інформацією, аналізувати та використовувати її для виявлення та припинення кримінальних правопорушень. Крім того, обмін найкращими практиками та досвідом дозволяє правоохоронцям швидше адаптуватися до

нових та еволюційних форм кримінальних правопорушень, забезпечуючи більш ефективний кримінальний процес.

Співпраця також вирішує проблеми дублювання зусиль та надмірної бюрократії, дозволяючи правоохоронцям фокусуватися на конкретних завданнях та викликах. Це стає особливо важливим у світлі різноманітності правових систем та підходів до боротьби з кримінальними правопорушеннями в різних країнах [5, с. 33-35].

У світлі глобалізації, транснаціональні кримінальні правопорушення стають серйозним викликом для сучасних правоохоронних органів. Зростання організованих та трансграничних кримінальних правопорушень вимагає не тільки національних, але й міжнародних зусиль для ефективного протидії цьому явищу. Трансграничний обмін інформацією та співпраця між правоохоронними органами стають ключовими факторами в утриманні та запобіганні кримінальним правопорушенням на глобальному рівні. Незважаючи на виклики у реалізації таких міжнародних механізмів, важливо розуміти, що сьогоднішній світ потребує єдиної та добре організованої відповіді для забезпечення безпеки та правопорядку у всесвітньому масштабі.

У контексті глибоких трансформацій, що супроводжують процес глобалізації, сучасне економічне середовище стає динамічним та взаємопов'язаним. За цим фоном зростає не лише інтеграція економік та міжнародна торгівля, але й зростання фінансової та корупційних правопорушень. Глобальні економічні процеси, які надають величезний імпульс світовому розвитку, також стають сферою для розвитку нових форм кримінальної діяльності.

У світі глибоко змінюється економічна ландшафт під впливом глобалізації, що супроводжується розширенням фінансових ринків та зростанням міжнародних фінансових операцій. Цей процес також породжує нові виклики у сфері фінансової та корупційних правопорушень.

Однією з головних тенденцій є поява нових форм фінансових кримінальних правопорушень, таких як відмивання грошей, фінансові шахрайства та міжнародні фінансові махінації. Глобальні фінансові системи стають осередками для транснаціональних кримінальних правопорушень, які використовують складні фінансові механізми для приховування походження коштів та уникнення виявлення [1, с. 8-9].

Зокрема, в умовах великого обсягу міжнародних фінансових транзакцій ускладнюється відстеження та розслідування фінансових кримінальних правопорушень. Кримінальні елементи використовують комплексні фінансові структури та офшорні компанії для виведення коштів за межі юрисдикцій та ухилення від оподаткування.

Глобальна конкуренція та стрімке розвиток фінансових інструментів також створюють умови для фінансових махінацій та шахрайств, що породжує нові види кримінальних правопорушень, такі як маніпулювання фінансовими ринками та інсайдерська торгівля [13, с. 80-81].

Такий вплив глобальних економічних процесів на фінансові та корупційні кримінальні правопорушення вимагає не лише ефективних національних стратегій, але і міжнародного співробітництва для створення міжнародних стандартів та механізмів протидії цим явищам.

Технологічний прогрес та цифрова революція в економіці породжують нові виклики у сфері фінансової та корупційної безпеки. Однією зі значущих тенденцій є використання технологій для скоєння фінансових кримінальних правопорушень. Кіберправопорушники все частіше вдаються до використання комп'ютерних систем та мереж для скоєння фінансових проступків [6, с. 77-78].

Однією з форм цифрової кримінальної правопорушності є кіберфінансові кримінальні правопорушення, що охоплює широкий спектр дій, направлених на незаконне отримання фінансової вигоди. Серед таких дій можна виділити кібератаки на банківські системи, вкрадення конфіденційної фінансової інформації та шахрайства, спрямовані на користувачів інтернет-банкінгу.

Правопорушники, використовуючи технології, намагаються обхідним шляхом отримати доступ до фінансових ресурсів інших осіб або установ. Крім того, кіберправопорушники використовують різні методи, такі як соціальний інжиніринг, фішинг та використання шкідливих програм для зламу систем безпеки та отримання конфіденційної інформації.

Серйозним аспектом кіберфінансових кримінальних правопорушень є її глобальний характер. Правопорушники можуть операционувати з будь-якої точки світу, використовуючи анонімні мережі та шифрування, що робить виявлення та припинення їхніх дій вкрай важким завданням для правоохоронних органів.

У зв'язку з цим, ефективна боротьба з кіберфінансовими з кримінальними правопорушеннями вимагає вдосконалення технологічних засобів виявлення та протидії, а також посилення міжнародного співробітництва для обміну інформацією та розробки спільних стратегій протидії цьому серйозному виклику в умовах глобалізації [16, с. 464-467].

Зростання глобальних економічних процесів призводить до значущих викликів у сфері фінансової та корупційної безпеки. Під впливом глобалізації виникають нові форми фінансових кримінальних правопорушень, включаючи відмивання грошей, фінансові махінації та корупцію на різних рівнях. Важливо визнати, що ці явища вимагають не лише національних, але й міжнародних зусиль для ефективного протидії. Міжнародне співробітництво, розробка стандартів та вдосконалення механізмів міжнародного контролю є необхідними кроками для забезпечення стабільності та безпеки в умовах глобальних економічних трансформацій. При цьому важливо враховувати не лише економічні аспекти, але й соціальні та правові фактори для досягнення комплексного підходу до вирішення проблем, пов'язаних з фінансовими та корупційними кримінальними правопорушеннями в глобальному масштабі.

За останні десятиліття глобалізація стала ключовим фактором в економічному, політичному та соціокультурному житті сучасного світу. Однак разом із великими можливостями, які вона вносить, глобалізація також викликає серйозні виклики, зокрема в сфері корупції [10, с. 38-39].

Міжнародна торгівля, яка є однією з основних складових глобалізації, несе за собою ризики корупції на міжнародному рівні. Загальна відкритість ринків і велика кількість глобальних торговельних операцій створюють умови для зловживань і корупційних практик. Компанії можуть шукати конкурентні переваги через підкуп чиновників для отримання вигідних угод чи уникнення податкових обов'язків. Однак недостатнє міжнародне регулювання та відсутність ефективних міжнародних антикорупційних механізмів можуть робити складним виявлення та припинення таких практик.

Зі зростанням глобальних фінансових операцій і збільшенням обсягів міжнародних фінансових транзакцій, збільшується й ризик відмивання грошей. Глобалізація надає можливості для створення складних фінансових схем, включаючи використання офшорних банків та компаній. Це ускладнює виявлення та переслідування відмивання грошей, оскільки кошти можуть легко переміщатися між країнами та ухилятися від контролю. Без ефективного міжнародного співробітництва та стандартів у цій області, глобальні фінансові системи залишаються вразливими перед корупційним впливом та відмиванням грошей. Такі ситуації вимагають не лише реакції окремих країн, але й спільних міжнародних зусиль для розробки ефективних стратегій протидії цим загрозам.

Глобалізація підтримує розвиток міжнародного бізнесу, але цей процес також стає сценою для зростання корупції. Великі міжнародні корпорації, завдяки своєму впливовому статусу та ресурсам, можуть використовувати цей вплив для отримання конкурентних переваг. Це може включати лобіювання власних інтересів, укладання угод, що не завжди прозорі, або взаємодію з владними структурами для отримання сприятливих умов діяльності. Така взаємодія може вести до виникнення корупційних практик та невідповідальності у сфері міжнародного бізнесу.

Важливим аспектом корупції у контексті глобалізації є відсутність ефективного міжнародного регулювання. Сучасні економічні та фінансові процеси часто виходять за межі національного законодавства, але на міжнародному рівні відсутні стандарти та механізми, які могли б ефективно контролювати корупційні практики. Це надає корупційним елементам можливість використовувати міжнародний простір для неконтрольованих дій, таких як відмивання грошей, укладання схем з експлуатацією різниць у законодавстві різних країн та інші корупційні маніпуляції [12, с. 354-363].

Іншим важливим аспектом є можливість корупції у міжнародних організаціях. Органи, які призначені для вирішення міжнародних питань та співпраці, не завжди застосовують високі стандарти в управлінні та розкритті

корупції. Сфера прийняття рішень у міжнародному форматі може стати предметом лобіювання та впливу, що призводить до корупційних дій та підриває об'єктивність та етику міжнародного співтовариства.

Однією з основних проблем корупції у міжнародних організаціях є те, що вона може призводити до неефективного вирішення глобальних проблем. Корупційні дії можуть сприйматися як перешкода у реалізації місії організації, оскільки вони можуть впливати на об'єктивність та справедливість її рішень [3, с. 45-53].

Глобалізація, безсумнівно, формує нові виклики для боротьби з корупцією. Важливо визнати та розуміти ці аспекти, щоб розробляти ефективні стратегії протидії корупції на глобальному рівні. В умовах постійних змін і взаємодії міжнародних акторів необхідно вдосконалювати міжнародне законодавство, сприяти міжнародній співпраці та розвивати механізми, які забезпечать ефективну боротьбу з корупцією у всій її глобальній складності.

Висновки. У світлі викладеного можна зробити висновок, що глобалізація має значущий вплив на кримінальний процес, визначаючи нові виклики та можливості для правоохоронних органів та правової системи в цілому. Зростання міжнародних зв'язків, транснаціональні об'єкти та трансгранична діяльність стають реальністю, що вимагає адаптації правових механізмів до нових реалій.

Глобальні тенденції сприяють поширенню та еволюції різноманітних форм кримінальних правопорушень, включаючи транснаціональні кримінальні правопорушення структури, фінансові проступки. Забезпечення ефективного правового реагування на ці виклики вимагає не тільки удосконалення національного законодавства, але й активного міжнародного співробітництва та обміну інформацією між країнами.

У результаті аналізу впливу глобалізації на транснаціональні кримінальні правопорушення структури можна зробити важливі висновки. Глобалізація викликає не тільки збільшення масштабів кримінальних правопорушень, але й перетворює її характер, роблячи актуальними нові види кримінальних правопорушень, такі як кіберправопорушення та фінансові махінації. Сучасний кримінальний процес повинен бути готовий до викликів, які ставлять перед ним транснаціональні кримінальні правопорушення структури, і активно взаємодіяти на міжнародному рівні для ефективного протидії цим явищам. Зростання співпраці між правоохоронними органами та розвиток нових стратегій контролю є ключовими елементами в забезпеченні безпеки та правопорядку в умовах сучасної глобалізації.

У світлі глобалізації, транснаціональні кримінальні правопорушення стають серйозним викликом для сучасних правоохоронних органів. Зростання організованої та трансграничних кримінальних правопорушень вимагає не тільки національних, але й міжнародних зусиль для ефективного протидії

цьому явищу. Трансграничний обмін інформацією та співпраця між правоохоронними органами стають ключовими факторами в утриманні та запобіганні кримінальних правопорушень на глобальному рівні. Незважаючи на виклики у реалізації таких міжнародних механізмів, важливо розуміти, що сьогоденний світ потребує єдиної та добре організованої відповіді для забезпечення безпеки та правопорядку у всесвітньому масштабі.

Зростання глобальних економічних процесів призводить до значущих викликів у сфері фінансової та корупційної безпеки. Під впливом глобалізації виникають нові форми фінансових кримінальних правопорушень, включаючи відмивання грошей, фінансові махінації та корупцію на різних рівнях. Важливо визнати, що ці явища вимагають не лише національних, але й міжнародних зусиль для ефективного протидії. Міжнародне співробітництво, розробка стандартів та вдосконалення механізмів міжнародного контролю є необхідними кроками для забезпечення стабільності та безпеки в умовах глобальних економічних трансформацій. При цьому важливо враховувати не лише економічні аспекти, але й соціальні та правові фактори для досягнення комплексного підходу до вирішення проблем, пов'язаних з фінансовою та корупційними кримінальними правопорушеннями в глобальному масштабі.

Глобалізація, безсумнівно, формує нові виклики для боротьби з корупцією. Важливо визнати та розуміти ці аспекти, щоб розробляти ефективні стратегії протидії корупції на глобальному рівні. В умовах постійних змін і взаємодії міжнародних акторів необхідно вдосконалювати міжнародне законодавство, сприяти міжнародній співпраці та розвивати механізми, які забезпечать ефективну боротьбу з корупцією у всій її глобальній складності.

Література

1. Васечко Л. О. Національне право в умовах глобалізації (загальнотеоретичний аспект) : автореф. Луганськ, 2015. 20 с. URL: <http://surl.li/rasjw>
2. Житний О. Адаптація кримінального права України до умов глобалізації: деякі проблеми і перспективи. Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Харків. 2015. С. 100–105. URL: <http://surl.li/elkdc>
3. Житний О. Глобалізація та функції кримінального права України (окремі питання). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 6. С. 45–53. URL: <http://surl.li/raskj>
4. Кравчук О. Окремі аспекти поняття та сутності правових позицій Конституційного Суду України. *Держава і право*. 2015. С. 46–58. URL: <http://surl.li/raskn>
5. Кресіна І.О. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні : монографія. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2016. 320 с. URL: <http://surl.li/raskq>
6. Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. 260 с. URL: <http://surl.li/raskw>
7. Лисак К. О. Транснаціональні кримінальні правопорушення як деструктивний мегатренд сучасності в умовах глобалізації. *Право*. 2015. Вип. 13. С. 208–214. URL: <http://surl.li/rasla>

8. Оніщенко Н.М., Пархоменко Н.М. Правові засади формування та розвитку тендерного середовища в Україні : монографія. Вид-во «Юридична думка», 2015. 352 с. URL: <http://surl.li/raslс>
9. Попко В. Суспільні передумови та роль глобалізації у формуванні транснаціонального кримінального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 236–243. URL: <http://surl.li/raslf>
10. Радзівський І. Трансформація системних характеристик державного управління в умовах глобалізації: автореф. Київ, 2017. 81 с. URL: <http://surl.li/rasli>
11. Стеценко С.Г., Васечко Л.О. Глобалізація та право: національний вимір : монографія. Київ : Атака, 2016. 132 с. URL: <http://surl.li/raslo>
12. Стрільчук В. Феномен глобалізації в національній правовій доктрині *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. XVI. С. 354–363 URL: <http://surl.li/raslt>
13. Тацій В. Я. Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу. Харків : Право, 2020. 776 с. URL: <http://surl.li/gxubs>
14. Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : монографія. Харків : Право, 2017. 552 с. URL: <http://surl.li/rasmd>
15. Хаустова М.Г. Глобалізація і її вплив на сутність та соціальне призначення держави. *Вісник національної академії правових наук України*. № 4(75). 2018. С. 30–41. URL: <http://surl.li/rasml>
16. Хаустова М.Г. Правова глобалізація. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права. 2017. С. 464–467. URL: <http://surl.li/rasml>
17. Шепітько В. Ю. Криміналістика як система наукових знань в умовах глобальних загроз і трансформації кримінальних правопорушень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 4-9. URL: <http://surl.li/rasmw>

References:

1. Vasenko, L. O. (2015). Natsionalne pravo v umovakh hlobalizatsii (zahalnoteoretychnyi aspekt) [Vaschko L. O. National law in the conditions of globalization (general theoretical aspect): autoref. Luhansk, 2015. 20 p.] URL <http://surl.li/rasjw> [in Ukrainian].
2. Zhytnyy O. (2015) Adaptatsiya kryminal'noho prava Ukrayiny do umov hlobalizatsiyi: deyaki problemy i perspektyvy. Problemy nauky kryminal'noho prava ta yikh vyrishennya u zakonotvorchiy ta pravozastosovniy diyal'nosti : materialy Mizhnarodnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi. [Zhitny O. Adaptation of the criminal law of Ukraine to the conditions of globalization: some problems and prospects. Problems of the science of criminal law and their solution in law-making and law-enforcement activities: materials of the International Scientific and Practical Conference. Kharkiv. 2015. pp. 100–105.] URL: <http://surl.li/elkdc> [in Ukrainian].
3. Zhytnyy O. (2017) Hlobalizatsiya ta funktsiyi kryminal'noho prava Ukrayiny (okremi pytannya). Visnyk Kryminolohichnoyi asotsiatsiyi Ukrayiny [Zhitny O. Globalization and functions of the criminal law of Ukraine (separate issues). Bulletin of the Criminological Association of Ukraine. 2017. No. 6. P. 45–53]. URL <http://surl.li/raskj> [in Ukrainian].
4. Kravchuk O. (2015) Okremi aspekty ponyattya ta sutnosti pravovykh pozytsiy Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny. Derzhava i pravo [O. Kravchuk. Separate aspects of the concept and essence of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine. State and law. 2015. pp. 46–58]. URL: <http://surl.li/raskn> [in Ukrainian].
5. Kresina I.O. (2016) Polityka, pravo i vlada v konteksti transformatsiynykh protsesiv v Ukrayini : monohrafiya [Kresina I.O. Politics, law and power in the context of transformational processes in Ukraine: monograph. Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, 2016. 320 p]. URL: <http://surl.li/raskq> [in Ukrainian].

6. Kryminal'ne pravo v umovakh hlobalizatsiyi: materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (2018) [Criminal law in the conditions of globalization: materials of the International Scientific and Practical Conference. Odesa: NU "Odesa Law Academy", Department of Criminal Law, 2018. 260 p]. URL: <http://surl.li/raskw> [in Ukrainian].
7. Lysak K. O. (2015) Transnatsional'ni kryminal'ni pravoporushennya yak destruktivnyy mehatrend suchasnosti v umovakh hlobalizatsiyi [Lysak K. O. Transnational criminal offenses as a destructive modern megatrend in the conditions of globalization. Right. 2015. Issue 13. P. 208–214]. URL: <http://surl.li/rasla> [in Ukrainian].
8. Onishchenko N.M., (2015) Parkhomenko N.M. Pravovi zasady formuvannya ta rozvytku tendernoho seredovyshcha v Ukrayini : monohrafiya. [Onishchenko N.M., Parkhomenko N.M. Legal principles of the formation and development of the tender environment in Ukraine: monograph. "Legal Opinion" publishing house, 2015. 352 p]. URL: <http://surl.li/raslc> [in Ukrainian].
9. Popko V. (2019) Suspil'ni peredumovy ta rol' hlobalizatsiyi u formuvanni transnatsional'noho kryminal'noho prava [Popko V. Social prerequisites and the role of globalization in the formation of transnational criminal law. Entrepreneurship, economy and law. 2019. No. 8. P. 236–243]. URL: <http://surl.li/raslf> [in Ukrainian].
10. Radziyevs'kyy I. (2017) Transformatsiya systemnykh kharakterystyk derzhavnoho upravlinnya v umovakh hlobalizatsiyi [Radzievsky I. Transformation of system characteristics of state administration in the conditions of globalization: author's abstract. Kyiv, 2017. 81 p]. URL: <http://surl.li/rasli> [in Ukrainian].
11. Stetsenko S.H., Vasechko L.O.(2016) Hlobalizatsiya ta pravo: natsional'nyy vymir : monohrafiya [Stetsenko S.G., Vasechko L.O. Globalization and law: the national dimension: a monograph. Kyiv: Ataka, 2016. 132 p]. URL: <http://surl.li/raslo> [in Ukrainian].
12. Stril'chuk V. (2015) Fenomen hlobalizatsiyi v natsional'niy pravoviy doktryni [Strilchuk V. The phenomenon of globalization in the national legal doctrine Scientific works of the National University "Odesa Law Academy". 2015. Volume XVI. P. 354–363] URL: <http://surl.li/raslt> [in Ukrainian].
13. Tatsiy V. YA. (2020) Kryminal'ne pravo v umovakh hlobalizatsiyi suspil'nykh protsesiv [Tatsii V. Ya. Criminal law in the conditions of globalization of social processes: traditions and innovations: materials of the international of science practice round table Kharkiv: Pravo, 2020. 776 p]. URL: <http://surl.li/gxubs> [in Ukrainian].
14. Udovyka L.H. (2017) Transformatsiya pravovoyi systemy v umovakh hlobalizatsiyi [Widow L.G. Transformation of the legal system in the conditions of globalization: anthropological dimension: monograph. Kharkiv: Pravo, 2017. 552 p]. URL: <http://surl.li/rasmd> [in Ukrainian].
15. Khaustova M.H. (2018) Hlobalizatsiya i yiyi vplyv na sutnist' ta sotsial'ne pryznachennya derzhavy [Khaustova M.G. Globalization and its impact on the essence and social purpose of the state. Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. No. 4(75). 2018. P. 30–41]. URL: <http://surl.li/rasml> [in Ukrainian].
16. Khaustova M.H. (2017) Pravova hlobalizatsiya. Velyka ukrayins'ka yurydychna entsyklopediya [Khaustova M.G. Legal globalization. Great Ukrainian legal encyclopedia: in 20 volumes. Kharkiv: Pravo, 2016. Volume 3: General theory of law. 2017. pp. 464–467]. URL: <http://surl.li/rasml> [in Ukrainian].
17. Shepit'ko V. YU. (2018) Kryminalistyka yak systema naukovykh znan' v umovakh hlobal'nykh zahroz i transformatsiyi kryminal'nykh pravoporushen' [Shepitko V. Yu. Forensics as a system of scientific knowledge in conditions of global threats and transformation of criminal offenses. Theory and practice of forensic examination and criminology. 2018. Issue 18. P. 4-9]. URL: <http://surl.li/rasmw> [in Ukrainian].

УДК 343.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-561-571](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-561-571)

Кришевич Ольга Володимирівна кандидат юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03110, <https://orcid.org/0000-0001-6136-8106>,

Матюшенко Олена Іванівна, кандидат наук з державного управління, завідувач кафедри кримінального права, Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03110, <https://orcid.org/0000-0003-1507-2085>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРЕДСТАВНИЦТВА В СУДІ БЕЗ ПОВНОВАЖЕНЬ МАЛОЛІТНІХ ОСІБ (ПРЕДСТАВНИКІВ МАЛОМОБІЛЬНИХ ГРУП) ПРИ ВИКОРИСТАННІ ЇХ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ, ВТЯГНЕННІ В ЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ЧИ ШАХРАЙСТВА

Анотація. Відповідно до статті 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу і кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Право на юридичну допомогу знайшло своє закріплення й у нормах міжнародного законодавства, що є частиною національного законодавства України: в ст. 11 Загальної декларації прав людини і громадянина, ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, п.п. «с» п. 3 ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод, п. 93 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями. Відповідно до статті 131-2 Конституції України (в редакції Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», який набрав чинності 30.09.2016р., для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується, а засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена. Тому саме на розкритті понятійних засад кримінально-правового аспекту представництва в суді без повноважень малолітніх осіб (представників маломобільних груп) при використанні їх для заняття жебрацтвом, втягненні вживання наркотичних засобів чи шахрайства саме зупинимося.

Верховна Рада України, ратифікуючи Законом України N 69-V від 03.08.2006 р. Європейську конвенцію про здійснення прав дітей 1996 року, заявила, що дія цієї Конвенції поширюється на розгляд судами справ, що стосуються: усиновлення дитини; встановлення опіки, піклування над дитиною; визначення місця проживання дитини; позбавлення або оспорювання батьківських прав; інших питань про відносини між батьками та дитиною; будь-яких інших питань, що стосуються дитини особисто, а також питань її сім'ї (у тому числі її виховання, поновлення батьківських прав, управління її майном). Метою цієї конвенції є надання дітям процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються. Європейська конвенція про здійснення прав дітей, зокрема та серед іншого, зазначала в статті 4, що за винятком, передбаченого статтею 9, дитина має право подавати особисто або через інших осіб чи органи клопотання про призначення спеціального представника під час розгляду судовим органом справ, що стосуються її у випадках, коли внутрішнє законодавство позбавляє суб'єктів батьківської відповідальності права представляти дитину в результаті виникнення у них конфлікту інтересів з останньою (в контексті зазначеного міжнародного акту, спеціальним представником може бути, зокрема, адвокат); в статті 5, як інші процесуальні права: права клопотати про одержання допомоги від відповідної обраної ними особи у висловленні ними своєї думки; права клопотати самостійно або через інших осіб чи органи про призначення окремого представника, а у відповідних випадках – адвоката; права призначити свого представника; права здійснювати деякі або всі права сторін у такому процесі. Тобто, зазначені міжнародні акти, як найвищі інтереси дитини, ставлять максимальний обов'язок держави, як на законодавчому рівні так й на рівні адміністративного, судового захисту надавати можливість дитині (особі до 18 років) приймати безпосередню участь в справах щодо захисту своїх інтересів, особливо у випадку наявності конфлікту з особами, які несуть батьківську відповідальність, в тому числі призначати/обирати свого представника.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочин, представництво, представник, суд, без повноважень, кримінальна відповідальність, малолітня особа, маломобільні групи, жебрацтво, шахрайство, адвокат, неповнолітній, ордер, довіреність, втягнення, наркотичні засоби, психотропні речовини, молодь.

Kryshevych Olha Volodymyrivna candidate of legal sciences, professor, professor of the Department of Criminal Law, National Academy of Internal Affairs (Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03110) <https://orcid.org/0000-0001-6136-8106>

Matiushenko Olena Ivanovna PhD in Public Administration, Head of the Department of Criminal Law, National Academy of Internal Affairs (Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03110) <https://orcid.org/0000-0003-1507-2085>

CRIMINAL LAW ASPECT OF REPRESENTATION OF MINORS (REPRESENTATIVES OF LOW-MOBILITY GROUPS) IN COURT WITHOUT POWERS WHEN THEY ARE USED FOR BEGGING, INVOLVEMENT IN DRUG USE OR FRAUD

Abstract. According to Article 59 of the Constitution of Ukraine, everyone has the right to professional legal aid and everyone is free to choose a defender of their rights. The right to legal aid is also enshrined in international law, which is part of the national legislation of Ukraine: Article 11 of the Universal Declaration of Human and Civil Rights, Article 14(3) of the International Covenant on Civil and Political Rights, Article 6(3)(c) of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and Article 93 of the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. In accordance with Article 131-2 of the Constitution of Ukraine (as amended by the Law of Ukraine "On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding Justice)", which entered into force on September 30, 2016), the Bar acts in Ukraine to provide professional legal aid. The independence of the Bar is guaranteed, and the principles of organization and operation of the Bar and the practice of law in Ukraine are determined by law. Only an advocate can represent another person in court and defend against criminal charges. The law may provide for exceptions to representation in court in labor disputes, disputes concerning the protection of social rights, elections and referendums, minor disputes, as well as representation of minors and persons who have been declared incapacitated by a court or whose legal capacity is limited. Therefore, we will focus on the disclosure of the conceptual foundations of the criminal law aspect of unauthorized representation of minors (representatives of low-mobility groups) in court when they are used for begging, involvement in drug use or fraud.

The Verkhovna Rada of Ukraine, ratifying by the Law of Ukraine N 69-V of 03.08.2006 the European Convention on the Exercise of Children's Rights of 1996, stated that this Convention applies to court proceedings concerning: adoption of a child; establishment of guardianship, custody of a child; determination of the child's place of residence; deprivation or contestation of parental rights; other issues concerning relations between parents and child; any other issues concerning the child personally, as well as issues concerning the child's family (including his/her upbringing, restoration of parental rights, management of his/her property).

The purpose of this convention is to provide children with procedural rights and to facilitate the exercise of those rights by ensuring that children are informed, directly or through other persons or agencies, and are admitted to

participate in the proceedings of the judicial authorities concerning them. The European Convention on the Rights of the Child, inter alia, states in Article 4 that, with the exception provided for in Article 9, a child has the right to apply, in person or through other persons or bodies, for the appointment of a special representative in the proceedings before a judicial authority in cases where domestic law deprives the subjects of parental responsibility of the right to represent the child as a result of a conflict of interest with the child (in the context of the said international act, a special representative is a person who is not a parent). That is, these international acts, as the highest interests of the child, impose the maximum obligation of the state, both at the legislative level and at the level of administrative and judicial protection, to enable the child (a person under 18 years of age) to take direct part in cases of protection of his or her interests, especially in the event of a conflict with persons bearing parental responsibility, including appointing/electing his or her representative.

Keywords: criminal offense, crime, representation, representative, court, without authority, criminal liability, minor, low-mobility groups, begging, fraud, lawyer, minor, warrant, power of attorney, involvement, narcotic drugs, psychotropic substances, youth.

Постановка проблеми. Забезпечення права на захист та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах покладається на адвокатуру – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, яку складають всі адвокати України, що мають право здійснювати адвокатську діяльність. Реалізація адвокатом своїх повноважень у кримінальному процесі можлива лише за умов гарантій адвокатської таємниці – однієї з головних засад, що забезпечує його діяльність [Погородецький, с. 24]. Важливою складовою права на захист у кримінальному провадженні є також забезпечення ефективності захисту та створення умов для вільного вибору захисника. Недотримання цих складових права на захист навіть за умови участі захисника у провадженні на різних стадіях може призвести до істотних порушень вимог КПК та скасування судового рішення. *Захисник* – адвокат, який здійснює захист підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) (45 КПК України). Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді

у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. діяльність адвоката-представника потерпілого у кримінальному процесі як одна з форм реалізації принципу змагальності та як наслідок реалізації права особи на захист і кваліфіковану правову допомогу була і залишається актуальною проблематикою наукових досліджень. Питання участі адвоката у кримінальному провадженні в різні історичні періоди досліджено у працях вітчизняних і зарубіжних учених: Ю. І. Азарова, О. В. Бауліна, О. Я. Баєва, Т. В. Варфоломєєвої, В. І. Галагана, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевого, В. О. Коновалової, О. П. Кучинської, О. Ю. Татарова, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, О. Ю. Хабло, М. С. Цуцкідзе, В. Ю. Шепітька, Д. О. Шумейка, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та ін.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження понятійного апарату щодо протидії кримінальних правопорушень проти правосуддя в ракурсі представництва в суді без повноважень та акцентуванні уваги на потерпілому, а саме малолітньої особи в частині регламентації кримінальної відповідальності за заняття жебрацтвом, втягненні вживання наркотичних засобів чи шахрайством.

Виклад основного матеріалу. Згідно з підпунктом 11 пункту 16-1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України представництво відповідно до пункту 3 частини першої статті 131-1 та статті 131-2 цієї Конституції виключно прокурорами або адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції - з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції - з 1 січня 2019 року. Адвокат здійснює представництво, оскільки відповідно до ст. 19 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» видами адвокатської діяльності є представництво інтересів потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні; представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та конституційного судочинства тощо. Представництво адвокатом інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві є основним засобом захисту його прав та законних інтересів, реалізація якого неможлива без створення дієвого механізму забезпечення (Ємельянов). Згідно Кримінально-процесуального Кодексу передбачено випадки обов'язкової участі захисника у кримінальному процесі, а також чітко визначено початковий момент, з якого в кожному з них захисник повинен бути залучений до провадження, зокрема: щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного

характеру, - з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою; щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі) не здатні повною мірою реалізувати свої права, - з моменту встановлення цих вад; щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, - з моменту встановлення цього факту; щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, - з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою. Ордер, який виданий адвокатом і містить його підпис, є належним документом, що підтверджує повноваження на представництво особи, зокрема на подання та підписання апеляційної скарги від імені заявника. Ордер, який виданий адвокатом і містить його підпис, є належним документом, що підтверджує повноваження на представництво особи, зокрема на подання та підписання апеляційної скарги від імені заявника. Не відповідає правильному застосуванню норм процесуального права висновок про обов'язковість надання для підтвердження повноважень адвоката як представника одночасно з ордером договору про надання правової допомоги, оскільки ордер, який видано відповідно до Закону України «Про адвокатуру», є самостійним документом, що підтверджує повноваження адвоката. Згідно частини першої статті 26 Закону України «Про адвокатуру» ордер може бути оформлений, зокрема, адвокатом лише на підставі вже укладеного договору.

Суперечність правильному застосуванню норм процесуального права висновок про обов'язковість надання для підтвердження повноважень адвоката як представника одночасно з ордером договору про надання правової допомоги, оскільки ордер, який видано відповідно до Закону України «Про адвокатуру», є самостійним документом, що підтверджує повноваження адвоката, згідно ч. 1 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру» ордер може бути оформлений, зокрема, адвокатом лише на підставі вже укладеного договору. Крім того, адвокат несе кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді, а так само за умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, установлених договором про надання правничої допомоги (стаття 400-1 КК України). Стаття передбачає кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді, а так само умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги. Наявність зазначеної норми у розділі XVIII Кримінального кодексу України свідчить про потребу охороняти суспільні відносини, що виникають у сфері здійснення правосуддя, зокрема, реалізації права на професійну правничу допомогу та виконання завдань судочинства. Характеризується діями, які полягають у завідомому неправдивому повідомленні суду про

повноваження представляти іншу особу, а також бездіяльністю, які пов'язана з невчиненням дій які особа могла і повинна була вчинити, а саме умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги. Сам факт можливого існування кримінальної відповідальності за здійснення представництва без повноважень не звужує права захисників, оскільки представництво в суді без повноважень це процесуальне представництво, порядок здійснення якого встановлюється процесуальним законодавством залежно від виду судочинства. Але виникають питання доцільності криміналізації умисного невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, оскільки у такому разі адвоката може бути притягнуто лише до дисциплінарної відповідальності, що є достатнім для запобігання цього діяння шляхом притягнення адвокатів до дисциплінарної або адміністративної відповідальності, а інші особи, у таких випадках, можуть нести цивільно-правову відповідальність за завдану шкоду інтересам особи, яку вони представляють. Тому є недоцільність криміналізації діяння, через сумніви у ступені його суспільної небезпечності, оскільки не передбачає наявності протиправного мотиву чи мети такого представництва, а також і вважається закінченим з моменту вчинення діяння. Також представництво в суді без повноважень не завжди може завдати шкоду правосуддю, оскільки особа, яка не має повноважень, може належним чином представляти/захищати іншу особу в суді і своїми професійними діями навпаки сприяти відправленню правосуддя.

Згідно статті 4, 5 Європейської конвенції про здійснення прав дітей, які визначають право дитини подавати особисто або через інших осіб чи органи клопотання про призначення спеціального представника під час розгляду судовим органом справ, що стосуються її у випадках, коли внутрішнє законодавство позбавляє суб'єктів батьківської відповідальності права представляти дитину в результаті виникнення у них конфлікту інтересів з ними. У випадку представництва в суді малолітньої особи адвокат повинен надати суду докази наявності згоди її батьків на укладення договору про надання правничої допомоги. У випадку представництва в суді малолітньої особи адвокат повинен надати суду докази наявності згоди її батьків на укладення договору про надання правничої допомоги.

Що стосується представництва особи, яка досягла 14 років, адвокат надає суду документи, що підтверджують повноваження на представництво (ордер, довіреність), без необхідності подання згоди батьків на укладення договору з таким адвокатом. Таким чином, відносно неповнолітньої, яка досягла 14-річного віку і може укласти договір з адвокатом виключно за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників, але відсутність такої згоди не нівелює правових наслідків укладення договору та наділення адвоката повноваженнями на представництво, крім випадків визнання такого

договору недійсним у судовому порядку. При цьому суд не може вимагати пред'явлення договору про надання правової допомоги для підтвердження повноважень на представництво особи, яка досягла 14 років. Про це зазначив Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 369/13467/20. (постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 червня 2021 року по справі № 369/13467/20 (провадження № 61-18623св20).

У статті 52 Конституції України встановлено, що будь яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. *Малолітньою* є особа, яка не досягла 14-річного віку (стаття 6 СК України, стаття 31 ЦК України, стаття 3 КПК України). Кримінальний кодекс України містить цілий ряд статей, що передбачають кримінальну відповідальність, а саме у статті 150-1 передбачає кримінальну відповідальність за використання особою, яка замінює батьків (матір) малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей у сторонніх осіб). *Жебрацтво* – це систематичне випрошування у сторонніх осіб грошей, речей та різних матеріальних цінностей. Місце (громадські місця, а також інші території, зокрема, приватні дачі, квартири), час, періодичність інцидентів, сума отриманого «доходу» та його подальший розподіл на кваліфікацію кримінального правопорушення не впливають, але можуть враховуватися судом при виборі санкції. І у більшості випадків, гроші, які жертвують дітям на вулиці, не допоможуть їм придбати їжу або одяг, а підуть до кишень злочинців, які використовують цих дітей. Використання малолітнього з метою отримання допомоги від чужих людей має на увазі різні способи реалізації протиправного наміру: утримання немовляти на руках (якщо при цьому буде заподіяно шкоду здоров'ю потерпілого через введення в організм снодійних препаратів, алкоголю, наркотичних речовин, або тривале перебування на вулиці стане причиною переохолодження, хвороби, смерті, відповідальність настане за сукупністю статей); спільне жебрацтво дорослої та дитини; психологічний/фізичний вплив, примус, контроль; вилучення зібраних грошей та цінностей. У розглядуваному контексті необхідно звернути увагу на два моменти. По-перше, однозначного висновку про те, що за ст. 150-1 КК України слід кваліфікувати випадки залучення у жебрацтво дитини, яка не усвідомлює факту використання її для жебракування, з диспозиції відповідної норми зробити не можна. По-друге, навіть якщо прийняти аргументи згаданих науковців, виникає питання: навіщо у кримінальний закон включати дві окремі статті, які встановлюють відповідальність за одні й ті самі дії з тією лише різницею, що в одному випадку дитина усвідомлює факт використання її як фактичного «знаряддя» для жебракування, в іншому ж – не усвідомлює? (Андрушко).

Поняття «шахрая» ототожнюють із поняттями «брехун», «аферист», адже обман є одним із найпоширеніших способів вчинення шахрайства і

малолітні особи не є виключенням при вчиненні кримінального правопорушення ст. 190 КК України. Обман при шахрайстві – це повідомлення неправдивої інформації потерпілому або, навпаки, замовчування правдивої інформації, яка мала би повідомлятися, застосовується виключно з тією метою, щоб потерпіла особа добровільно передала винному певне майно (грошові кошти) і внаслідок введення шахраєм в оману, потерпілий від шахрайства вважає, що передання майна, грошей є необхідним, потрібним, вигідним або ж обов'язковим для нього. Самий розповсюджений вид шахрайства є правове регулювання посвідчення правочинів щодо нерухомого майна за участю малолітніх та неповнолітніх осіб. Як передбачено статтею 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 року №2623-IV, держава охороняє і захищає права та інтереси дітей під час вчинення правочинів щодо нерухомого майна, тому неприпустиме зменшення або обмеження прав та інтересів дітей під час вчинення будь-яких правочинів щодо жилих приміщень, а батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки і піклування, наданого відповідно до закону, укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати поділ, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання. При посвідченні правочинів щодо нерухомого майна дитини нотаріуси керуються вимогами Цивільного та Сімейного кодексів України, Законів України «Про нотаріат», «Про охорону дитинства», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 № 20/5.

Тема наркотичних речовин є проблемним питанням для нашого суспільства, а особливо коли від їхнього впливу страждають діти, які не повною мірою розуміють різницю між «добром» та «злом», особливо вона загострилася це з появою анонімних месенджерів і можливості аж до декількох метрів позначити точку на карті в будь-якій локації і заховати з метою незаконного поширення. Крім загальновідомого згубного впливу наркотичних засобів на здоров'я людини, що вживає їх, подальшого деградування особистості, для особи можуть настати негативні наслідки у вигляді притягнення до кримінальної відповідальності, оскільки стають випадки незаконного обігу наркотичних засобів та втягнення у цю кримінально протиправну діяльність неповнолітніх, яке проявляється в схилянні до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Під схилянням до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів потрібно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії винного, спрямовані на збудження в іншій особі бажання вжити ці засоби або речовини хоча б один раз (п. 12 ППВСУ від 27 лютого 2004 р. № 2). Під

схилянням до вживання зазначених засобів або речовин необхідно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на те, щоб збудити в іншій особі бажання чи добитися від неї згоди вжити їх хоча б один раз. Схиляння може бути вчинене тільки у формі активної дії і тільки щодо конкретної особи, а способи схиляння можуть бути різними: умовляння, пропозиція, надання порад, прохання, лестощі, примушування, переконання, залякування, підкуп, обіцянка винагороди або іншої вигоди, погроза припинити дружні відносини. При кваліфікації вчиненого слід розрізняти схиляння до вживання наркотичних засобів та деякі форми їх збуту (наприклад, пригощання однією цигаркою із гашишем з мотивів зробити «приємність» знайомому є саме схилянням до вживання наркотичних засобів, а не збутом). При цьому відповідальність за таке кримінальне правопорушення настає незалежно від наслідків схиляння, тобто незалежно від того, вжила інша особа наркотичний засіб, психотропну речовину або їх аналог чи відмовилася це зробити (п. 14 ППВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4). Для наявності цього складу кримінального правопорушення не мають значення ступінь сп'яніння і той факт, що особа раніше вживала наркотичні засоби чи психотропні речовини (або неповнолітній допускав вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними чи психотропними).

Висновки. Таким чином, проблеми охорони та забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів кримінального судочинства є в сучасному кримінальному судочинстві України досить гострими, тому оптимізація діяльності представників при провадженні по кримінальних справах як одного з засобів вирішення цих проблем є значущою й актуальною, особливо це гостро питання стосується малолітніх [Пожар].

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Рішення, внесені до ЄДРСР, за вересень 2022 року / Упоряд.: заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду канд. юрид. наук Щепоткіна В. В., правове управління (III) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. 164 с. (69)
3. Погорецький М. М. Становлення та розвиток інституту гарантій адвокатської таємниці в Україні. *Юридична Україна*. 2015. № 4–5. С. 24–30.
4. Пожар В.Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві : автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Одеса, 2010. 20 с.
5. Кирилюк Л.В. Адвокат – представник потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача у кримінальному судочинстві України. *Форум права*. 2009. № 1. С. 252–259. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09klvkcu.pdf>
6. Ємельянов Р.О. Особливості надання юридичної допомоги потерпілому на початку досудового розслідування у кримінальних провадженнях. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №1. С. 585-588. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2023/136.pdf
7. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваіте, 2020. 560 с.

References:

1. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 05.04.2001 № 2341-III / Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III / Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukrainian].
2. Rishennya, vneseni do YEDRSR, za veresen' 2022 roku / Uporyad.: zastupnyk holovy Kasatsiynoho kryminal'noho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu kand. yuryd. nauk Shchepotkina V. V., pravove upravlinnya (III) departamentu analitychnoyi ta pravovoyi roboty aparatu Verkhovnoho Sudu [Decisions submitted to the EDRSR for September 2022 / Edited by: Deputy Chairman of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court, candidate. law Sciences V.V. Shchepotkina, legal department (III) of the Department of Analytical and Legal Work of the Supreme Court.] . Kyiv, 2022. 164 s. (69) [in Ukrainian].
3. Pohoretskyi M. M. (2015) Stanovlennya ta rozvytok instytutu harantiy advokat-s'koyi tayemnytsi v Ukrayini. Yurydychna Ukrayina [Formation and development of the institution of guarantees of attorney confidentiality in Ukraine]. Legal Ukraine. № 4–5. P. 24–30. [in Ukrainian].
4. Pojar V.G. (2010) Instytut predstavnytstva v kryminal'nomu sudochynstvi : avtoref. dys...kand. yuryd. nauk: 12.00.09 «Kryminal'nyy protses ta kryminalistyka; sudova ekspertyza; operatyvno-rozshukova diyal'nist'» [Institute of representation in criminal proceedings: autoref. Ph.D. law Sciences: 12.00.09 "Criminal process and criminology; forensic examination; operational and search activity"]. Odesa, 2010. 20 p. [in Ukrainian].
5. Kirilyuk L.V. (2029) Advokat – predstavnyk poterpiloho, tsyvil'noho pozyvacha ta tsyvil'noho vidpovidacha u kryminal'nomu sudochynstvi Ukrayiny. Forum prava. [A lawyer is a representative of the victim, civil plaintiff and civil defendant in the criminal proceedings of Ukraine. Law forum] № 1. S. 252–259. Retrieved from: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09klvkcu.pdf> [in Ukrainian].
6. Yemelyanov R.O. (2023) Osoblyvosti nadannya yurydychnoyi dopomohy poterpilomu na pochatku dosudovoho rozsliduvannya u kryminal'nykh provadzhennyakh. Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal. [Peculiarities of providing legal assistance to the victim at the beginning of the pre-trial investigation in criminal proceedings. Legal scientific electronic journal] №. 1. P. 585-588. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/1_2023/136.pdf. [in Ukrainian].
7. Andrushko A. V. (2020) Teoretyko-prykladni zasady zapobihannya ta protydyi zlochynam proty voli, chesti ta hidnosti osoby: monohrafiya [Theoretical and applied principles of prevention and countermeasures against crimes against the will, honor and dignity of a person: monograph] Kyiv: Vaite, 2020. 560 s. [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-572-582](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-572-582)

Кузьменко Оксана Володимирівна доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0000-0002-0830-766X>

Чорна Вікторія Григорівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0000-0002-6072-0283>

Кожура Людмила Олександрівна доктор юридичних наук, професор, директор ННІ «Юридичний інститут, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0000-0003-4100-9530>

ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ ЩОДО ЮРИДИЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА НА УЧАСТЬ В ГРОМАДСЬКОМУ ОБ'ЄДНАННІ

Анотація. В даній статті проаналізовано правові колізії щодо юридичного визначення права на участь в громадському об'єднанні.

На основі аналізу норм законодавства щодо права на участь в громадських об'єднаннях зроблено висновок, що Національна асоціація адвокатів України:

по-перше, виконуючи публічно-правові функції, є ключовим елементом в системі правового регулювання та професійного самоврядування в країні. Її роль в забезпеченні високих стандартів професійної практики, контролю за дотриманням етичних норм адвокатури та захисту прав громадян є вагомим аргументом на користь обов'язкового членства для всіх адвокатів. Це сприяє не лише підвищенню кваліфікації адвокатів, але й забезпечує єдині стандарти обслуговування та захисту в інтересах суспільства;

по-друге, діє в публічно-правових інтересах, тобто є суб'єктом, який здійснює державне управління щодо захисту конституційних прав і свобод громадян, включаючи право на справедливий судовий процес; забезпечення принципів правової держави та дотримання законності; боротьби з корупцією в правоохоронних органах та у судовій системі; сприяє зміцненню принципів правової демократії та забезпеченню громадянських прав і свобод; забезпечує розвиток професійної етики серед адвокатів та забезпечення високих стандартів юридичної допомоги;

по-третє, приймають участь у публічному управлінні та виконують роль моніторингу якості надання юридичних послуг з метою виявлення порушень прав споживачів (клієнтів). Діяльність є прозовою та публічною: публікують звіти про виявлені проблеми і притягувати увагу громадськості та владних структур до цих питань;

по-четверте, здійснюють підготовку експертних висновків і організують спільне обговорення законодавства у сфері адвокатури, виконавчого провадження, інвестиційної діяльності, системи правосуддя та конституційного судочинства та ін.;

по-п'яте, має правосуб'єктність, що надається нормами публічного права, що передбачає вступ у публічно-правові відносини, можливість набувати права і виконувати обов'язки, здійснювати дії, ухвалювати рішення; можливість самостійно реалізувати належні їм суб'єктивні публічні права, здійснювати встановлену компетенцію, визнавати, гарантувати і захищати права та свободи адвокатів, нести юридичну відповідальність у разі недотримання або порушення встановлених законом норм і вимог (деліктоздатність).

Зроблено висновок про відповідність частинам першій і четвертій статті 36 Конституції України частини шостої статті 45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Обов'язкове членство в НААУ може вважатися виправданим з огляду на специфічні завдання адвокатського самоврядування та необхідність забезпечення якості та надійності юридичних послуг. Такий підхід не суперечить основоположним принципам свободи асоціації, якщо він застосовується з метою реалізації легітимних цілей професійного регулювання та захисту інтересів клієнтів, при цьому забезпечуючи адвокатам можливість виконання їх професійних обов'язків та зберігання їх прав і свобод.

Ключові слова: конституційна скарга, громадські об'єднання, принцип добровільності, правова колізія, правова держава.

Kuzmenko Oksana Volodymyrivna Doctor of Juridical Sciences, Professor, Head of Department of Public and International Law, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-0830-766X>

Chorna Viktoriia Hryhorivna Doctor of Juridical Sciences, Professor, Professor of Department of Public and International Law, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-6072-0283>

Kozhura Lyudmila Oleksandrivna doctor of legal sciences, professor, director of the Institute of Law, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, <https://orcid.org/0000-0003-4100-9530>

LEGAL COLONIES FOR THE LEGAL RECOGNITION OF THE RIGHT TO PARTICIPATE IN THE COMMUNITY

Abstract. This article analyzes legal conflicts regarding the legal recognition of the right to participate in a community association.

Based on an analysis of the norms of legislation on the right to participate in public associations, a draft has been drawn up that the National Bar Association of Ukraine:

First of all, it is a key element in the system of legal regulation and professional self-government in the region. Its role in ensuring high standards of professional practice, monitoring the development of ethical standards of the legal profession and protecting the rights of citizens is a strong argument for the benefit of mandatory membership for all lawyers. This ensures not less than the advanced qualifications of lawyers, but also ensures uniform standards of service and protection in the interests of the marriage;

in other words, it is in the public legal interests, which is the subject of the current government to protect the constitutional rights and freedoms of citizens, including the right to a fair trial; ensuring the principles of the rule of law and maintaining the rule of law; combating corruption in law enforcement agencies and the judicial system; accepts the importance of the principles of legal democracy and the security of civil rights and freedoms; will ensure the development of professional ethics among lawyers and the provision of high standards of legal assistance;

thirdly, they take part in public administration and assume the role of monitoring the quality of the provision of legal services in order to identify violations of the rights of partners (clients). The activity is prosaic and public: publish news about the identification of problems and attract attention to the enormity and power structures of these countries;

fourthly, to carry out the preparation of expert reports and organize a comprehensive discussion of legislation in the field of advocacy, law enforcement, investment activity, the justice system and constitutional judiciary, etc.;

Finally, there is legal personality, which is determined by the norms of public law, which conveys entry into the public law field, the ability to acquire rights and forfeit obligations, to carry out actions, to praise decisions; the ability to independently implement proper and subjective public rights, to exercise established competence, to recognize, guarantee and protect the rights and freedoms of lawyers, to bear legal responsibility at all times, without interruption or otherwise violation of norms established by law and vimog (delictuality).

An amendment has been made regarding the correspondence between parts of the first and fourth Articles 36 of the Constitution of Ukraine and parts of the 6th Article 45 of the Law of Ukraine “On the Bar and Advocacy”. Obovyazkov's membership in the NAAU can be justified in view of the specific tasks of lawyer self-government and the need to ensure the efficiency and reliability of legal

services. Such an approach is not consistent with the fundamental principles of freedom of association, since it will stagnate with the implementation of legitimate goals of professional regulation and the protection of the interests of clients, thereby ensuring teaching lawyers the possibility of eliminating their professional obligations and preserving their rights and freedoms.

Keywords: constitutional complaint, community association, principle of voluntariness, legal colony, legal power.

Постановка проблеми. Проблемність визначення права на участь в об'єднанні громадян полягає у розумінні та застосуванні цього права в контексті законодавства та практики. Деякі з основних проблем включають: 1) обмеження права на об'єднання; 2) неоднозначність визначення об'єктів об'єднання - інколи не зовсім зрозуміло, які саме види діяльності чи інтереси можуть бути підставою для об'єднання громадян.; 3) конфлікти між правами (іноді право на об'єднання може конфліктувати з іншими правами, наприклад, правом на свободу висловлення думки або правом на приватність); 4) недоліки процедур реєстрації та нормативного регулювання; 5) втручання держави в діяльність об'єднань. Розв'язання цих проблем може включати удосконалення законодавства, забезпечення широкого розуміння та захисту права на об'єднання, а також заохочення вільної та відкритої діяльності громадянських об'єднань.

Метою статті є розкриття правових колізій щодо юридичного визначення обов'язковості (добровільності) права на участь в громадському об'єднанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання права на участь в громадському об'єднанні були предметом дослідження О. Білик, В. Ковальчука, С. Іщука, Д. Волкова та ін.

Виклад основного матеріалу. Науковий аналіз змісту частини шостої статті 45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ґрунтується на принципах верховенства права, рівності перед законом та забезпеченні прав і свобод громадян та заснований на детальному вивченні матеріалів справи, нормативних актів України, юридичної практики, а також наукових аксиомах у галузі конституційного та адміністративного права. Метою аналізу є встановлення, чи відповідає оскаржувана норма загальним засадам державного устрою, передбаченим в Основному Законі України, та чи забезпечує вона належний рівень захисту прав і інтересів адвокатів та їх клієнтів. Розгляд та аналіз конституційної скарги здійснюються з урахуванням досвіду Конституційного Суду України та порівняльного аналізу з конституційним законодавством інших держав.

Громадські об'єднання як інститути громадянського суспільства відіграють ключову роль у розвитку конституційної демократії в Україні. Вони сприяють політичному розвитку українського суспільства та держави, забезпечуючи платформу для самореалізації громадян, а також надають їм

можливість захищати свої права, свободи та інтереси, визначені Основним Законом України. Це також включає участь у вирішенні важливих суспільних питань на різних рівнях. Водночас, наділення громадських об'єднань певною компетенцією щодо участі у формуванні та виконанні державних повноважень вимагає від держави встановлення контролю за їх діяльністю. Це необхідно для запобігання корупційним ризикам, неправомірному отриманню благ та іншим зловживанням, що може виникнути в процесі реалізації наданих прав у публічному управлінні.

Ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначено, що кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів. Користування цим правом може бути обмежено в демократичному суспільстві в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб.

В Конституції України теж закріплено положення, згідно з якими громадяни України мають право на об'єднання в політичні партії та громадські організації з метою реалізації та захисту своїх прав і свобод, а також для вираження та задоволення своїх політичних, економічних, соціальних та культурних потреб, при цьому допускаються обмеження, передбачені законодавством, що мають на меті забезпечення національної безпеки, громадського порядку, охорону здоров'я населення чи захист прав і свобод інших осіб (частина перша статті 36). Також законодавцем зазначено, що будь-який примус до вступу в асоціації громадян, а також будь-яка дискримінація на основі членства у політичних або громадських організаціях, є неприпустимими (частина четверта статті 36). Для детального аналізу прав громадян на об'єднання в громадські організації, необхідно сконцентрувати увагу на обмеженнях, які є публічно-правовими обов'язками держави та захищаються нею. Так, національні інтереси України - це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян, а загрози національній безпеці України - явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [1]; громадський порядок – це сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій під час підготовки та проведення футбольних матчів шляхом встановлення, дотримання і реалізації правових та етичних норм [2], а охорона громадського порядку передбачає комплекс заходів, спрямованих на попередження та припинення порушень, забезпечення безпеки та спокою громадян, а також захист власності та громадських інтересів; охорона здоров'я – включає

систему заходів, спрямованих на збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя. Такі заходи здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, заклади охорони здоров'я; фізичні особи - підприємці, які зареєстровані у встановленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики; медичні та фармацевтичні працівники, фахівці з реабілітації, громадські об'єднання і громадяни [3]; захист прав і свобод інших осіб - це сукупність правових заходів, спрямованих на забезпечення прав і свобод кожної особи в суспільстві. Отже, основною метою держави є забезпечення стабільності та гармонії в суспільстві шляхом регулювання правових норм і забезпечення дотримання прав і свобод громадян. У контексті запровадження для громадян додаткових обов'язків, пов'язаних із реалізацією права на свободу об'єднання, законодавець має забезпечити досягнення справедливого балансу між інтересами осіб, які здійснюють своє право на свободу об'єднання, інтересами самих об'єднань та загальними інтересами суспільства, включаючи національну безпеку, громадський порядок, охорону здоров'я населення та захист прав та свобод інших людей.

Враховуючи викладене та розкриваючи питання про можливість визнання неконституційними положення національного законодавства, яке передбачає обов'язкове та безальтернативне членство всіх адвокатів України в Національній асоціації адвокатів України, що передбачене частиною шостою статті 45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» необхідно відповісти наступне.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого статті 2, частини другої статті 6, частин першої, другої статті 10 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (справа про молодіжні організації) від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001 [4] встановлено, що громадські об'єднання як інститути громадянського суспільства є природним фундаментом конституційної демократії у забезпеченні політичного розвитку українського суспільства та держави, сприяють самореалізації громадян, надають їм можливість самостійно або разом з іншими реалізовувати та/або захищати свої права, свободи та інтереси, що визначаються та гарантуються Основним Законом України, а також брати участь у вирішенні суспільно важливих справ на місцевому чи загальнодержавному рівні. Відповідно, свобода об'єднання означає, зокрема, правову і фактичну можливість добровільно, без примусу чи попереднього дозволу утворювати об'єднання громадян або вступати до них. Згідно з частиною четвертою статті 36 Конституції України ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке

об'єднання громадян. Наділення відповідно до законодавства України окремих громадських об'єднань або їх представників певною компетенцією у сфері формування або забезпечення виконання їх повноважень органами державної влади або органами місцевого самоврядування свідчить про набуття такими об'єднаннями громадян та їх представниками публічного характеру їх діяльності. Тобто представники громадськості у процесі реалізації своїх передбачених законодавством можливостей можуть брати участь у проведенні чи реалізації публічної політики можуть реально впливати на ухвалення органами державної влади їх рішень.

Разом з тим, слід відзначити, що не дивлячись на те, що Законом України «Про громадські об'єднання» одним з основоположних принципів визначено саме принцип добровільної участі членів громадської організації, а ч.6 ст.45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено саме обов'язковість участі в Національній асоціації адвокатів України, вирішення питання колізійності при правозастосуванні принципу добровільності чи обов'язковості членства потрібно звернутися до ч.3 ст.66 Закону України «Про правотворчу діяльність», де передбачено, що у разі виявлення колізії між нормативно-правовими актами рівної юридичної сили пріоритет у застосуванні мають: 1) норми, що містяться в нормативно-правових актах спеціального законодавства України (в даному випадку це Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який визначає правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні); 2) норми, що містяться у нормативно-правових актах, що вступили в дію пізніше (в даному випадку пріоритет мають норми Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Таким чином, у разі вирішення питання застосування принципу добровільності та обов'язковості членства в Національній асоціації адвокатів України пріоритет мають норми Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який передбачає саме обов'язковість членства.

Згідно з Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Національна асоціація адвокатів України визначається як недержавна, некомерційна професійна організація, що об'єднує всіх адвокатів країни. Від моменту її державної реєстрації, членами організації стають усі особи, що мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, а також ті, хто складає присягу адвоката України. Законодавство покладає на Національну асоціацію адвокатів України повноваження з організації, координації та підтримки діяльності органів адвокатського самоврядування, які включають регіональні та національні органи, такі як конференції адвокатів, ради адвокатів, кваліфікаційно-дисциплінарні та ревізійні комісії. При цьому, як вищі, так і регіональні кваліфікаційно-дисциплінарні комісії набувають статусу юридичних осіб, але водночас вони створюються і діють під егідою Національної асоціації адвокатів України.

Відповідно до закону, Національна асоціація адвокатів України отримує спеціальний статус, оскільки вона, будучи некомерційною професійною організацією, виконує повноваження з організації, координації та забезпечення діяльності адвокатського самоврядування, а її діяльність урегульовано спеціальним нормативно-правовим актом в сфері адвокатури та адвокатської діяльності. Ці органи, наділені публічно-правовими функціями, зокрема, здійсненням контролю за професійною діяльністю адвокатів, забезпечують високий рівень виконання професійних стандартів та етики. Таке становище надає Національній асоціації адвокатів України особливого значення та підкреслює її роль як організації, наділеної функціями публічного права.

Проведений нами аналіз рішень Європейського суду з прав людини дозволяє стверджувати, що: по-перше, добровільність членства у громадській організації означає також, що особа, яка не бажає вступати в конкретне об'єднання, не може бути покарана або поставлена в невідгідне становище. Наприклад, вона не повинна зазнати негативних наслідків унаслідок відмови такої особи від вступу в об'єднання. Крім того, добровільність членства означає, що будь-яка особа повинна мати право вільно створювати, спільно з іншими особами, об'єднання на свій смак або вступати в уже існуюче об'єднання, не зазнаючи, як наслідок цього кроку, негативних наслідків. Добровільність також означає, що особа повинна мати право вільно виходити з об'єднання чи анулювати своє членство в ньому. Залежно від характеру об'єднання, членство необов'язково повинно мати структуровану форму; по-друге, у випадках, де оскаржувалося обов'язкове членство в громадських організаціях, які займалися виключно розвитком професійної діяльності та контролем за нею, часто мали місце рішення на користь скаргників щодо їх права на вихід з членства. Однак, щодо скарг, де ставилося питання виходу з членства громадських організацій, які виконували публічно-правові функції, Європейський суд з прав людини зазвичай не задовольняв такі скарги. Це обумовлено тим, що такі організації інтегровані в систему державного управління та забезпечують виконання важливих громадських функцій, спрямованих на захист громадських інтересів, таких як забезпечення стандартів професійної діяльності, захист прав споживачів та здійснення контролю за дотриманням професійної етики.

В той же час, необхідно зауважити, що між добровільними громадськими об'єднаннями адвокатів та професійною асоціацією адвокатів, як Національна асоціація адвокатів України, існує фундаментальна відмінність, що обумовлена їх правовою природою. Добровільні громадські об'єднання адвокатів формуються на основі спільних інтересів, професійних цінностей чи спеціалізації і здебільшого зосереджені на професійному спілкуванні, обміні досвідом, наданні освіти та підтримці між колегами. Ці об'єднання мають за мету створення сприятливих умов для розвитку кар'єри своїх членів та зміцнення професійної етики. На противагу цьому, Національна

асоціація адвокатів України, відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є професійною організацією з особливим статусом. Цей статус надає їй особливі повноваження з організації, координації та забезпечення діяльності органів адвокатського самоврядування. Особливість цієї асоціації полягає ще й у тому, що членство в ній є обов'язковим для всіх осіб, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні. Це відрізняє її від добровільних громадських об'єднань, де членство базується на особистому виборі. Таке обов'язкове членство не лише підтверджує важливу роль Національної асоціації адвокатів України у підтримці порядку та стандартів в адвокатській професії, але й вказує на її інтегровану роль у правовій системі країни, а обов'язковість членства в ній є вираженням принципу декларативності визначення адміністративно-правового обмеження, що передбачено ч.6 ст.45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

На основі зазначеного аналізу можна зробити висновки, що Національна асоціація адвокатів України:

по-перше, виконуючи публічно-правові функції, є ключовим елементом в системі правового регулювання та професійного самоврядування в країні. Її роль в забезпеченні високих стандартів професійної практики, контролю за дотриманням етичних норм адвокатури та захисту прав громадян є вагомим аргументом на користь обов'язкового членства для всіх адвокатів. Це сприяє не лише підвищенню кваліфікації адвокатів, але й забезпечує єдині стандарти обслуговування та захисту в інтересах суспільства;

по-друге, діє в публічно-правових інтересах, тобто є суб'єктом, який здійснює державне управління щодо захисту конституційних прав і свобод громадян, включаючи право на справедливий судовий процес; забезпечення принципів правової держави та дотримання законності; боротьби з корупцією в правоохоронних органах та у судовій системі; сприяє зміцненню принципів правової демократії та забезпеченню громадянських прав і свобод; забезпечує розвиток професійної етики серед адвокатів та забезпечення високих стандартів юридичної допомоги;

по-третє, приймають участь у публічному управлінні та виконують роль моніторингу якості надання юридичних послуг з метою виявлення порушень прав споживачів (клієнтів). Діяльність є прозовою та публічною: публікують звіти про виявлені проблеми і притягувати увагу громадськості та владних структур до цих питань;

по-четверте, здійснюють підготовку експертних висновків і організують спільне обговорення законодавства у сфері адвокатури, виконавчого провадження, інвестиційної діяльності, системи правосуддя та конституційного судочинства та ін.;

по-п'яте, має правосуб'єктність, що надається нормами публічного права, що передбачає вступ у публічно-правові відносини, можливість

набувати права і виконувати обов'язки, здійснювати дії, ухвалювати рішення; можливість самостійно реалізувати належні їм суб'єктивні публічні права, здійснювати встановлену компетенцію, визнавати, гарантувати і захищати права та свободи адвокатів, нести юридичну відповідальність у разі недотримання або порушення встановлених законом норм і вимог (деліктоздатність).

Таким чином, Національна асоціація адвокатів України виступає як гарант якості та надійності в юридичній сфері, що відповідає основним принципам та вимогам як національного, так і міжнародного права.

Враховуючи це, можна **зробити висновок про відповідність частинам першій і четвертій статті 36 Конституції України частини шостої статті 45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»**. *Обов'язкове членство в НААУ може вважатися виправданим з огляду на специфічні завдання адвокатського самоврядування та необхідність забезпечення якості та надійності юридичних послуг. Такий підхід не суперечить основоположним принципам свободи асоціації, якщо він застосовується з метою реалізації легітимних цілей професійного регулювання та захисту інтересів клієнтів, при цьому забезпечуючи адвокатам можливість виконання їх професійних обов'язків та збереження їх прав і свобод.*

Література:

1. Про національну безпеку України. Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 31. Ст.241.
2. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів. Закон України від 08 липня 2011 N 3673-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 9. Ст.64.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст.19.
4. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційними поданнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та 65 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 5 частини першої статті 3, абзацу третього частини третьої статті 45 Закону України «Про запобігання корупції», пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text>

References:

1. Zakon Ukrainy Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [Law of Ukraine About the national security of Ukraine] vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady - Verkhovna Rada information. 2018. № 31. St.241. [in Ukrainian]
2. Zakon Ukrainy Pro osoblyvosti zabezpechennia hromadskoho poriadku ta hromadskoi bezpeky u zviazku z pidhotovkoiu ta provedenniam futbolnykh matchiv [Law of Ukraine About the peculiarities of ensuring public order and public safety in connection with the preparation and holding of football matches] vid 08 lypnia 2011 № 3673-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Verkhovna Rada information. 2012. № 9. St.64. [in Ukrainian]
3. Zakon Ukrainy Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia [Law of Ukraine Fundamentals of Ukrainian legislation on health care] vid 19 lystopada 1992 roku № 2801-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Verkhovna Rada information. 1993. № 4. St.19. [in Ukrainian]

4. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy podanniamy Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny ta 65 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen punktu 5 chastyny pershoi statti 3, abzatsu tretoho chastyny tretoi statti 45 Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii», punktu 2 rozdilii II «Prykintsevi polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvosti finansovoho kontroliu okremykh katehorii posadovykh osib» [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submissions of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine and 65 People's Deputies of Ukraine regarding the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of paragraph 5 of the first part of Article 3, paragraph three of the third part of Article 45 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", Clause 2 of Chapter II "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Features of Financial Control of Certain Categories of Officials"]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text> [in Ukrainian]

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-583-592](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-583-592)

Ланкевич Андрій Зіновійович кандидат юридичних наук, докторант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Голова Львівського окружного адміністративного суду, вул. Чоловського, 2, м. Львів, 79018, тел.: (032) 261-58-10, <https://orcid.org/0009-0005-4443-5684>

ПРОТИПРАВНИЙ ТА ЯВНО ЗЛОЧИННИЙ НАКАЗ: ОДНАКОВІ ТА ВІДМІННІ ОЗНАКИ ПРАВОТВОРЧИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

Анотація. Дотримання вимог законодавства в ході видання підзаконних нормативно-правових актів до яких відноситься наказ є різновидом юридичного процесу та формою його здійснення в діяльності виконавчих органів державної влади, одна із найважливіших ланок механізму правового регулювання суспільних відносин. Тому важливим є необхідність дотримання ряду принципів, які покликані забезпечити правомірний характер наказу як однієї з правотворчих форм державної діяльності у здійсненні правового регулювання суспільних відносин та дотримання правопорядку з боку уповноважених суб'єктів державних органів влади.

Не дивлячись на те, що наказ обмежений рамками суб'єктного складу на відміну, наприклад, від закону, все одно, такий, виступаючи у вигляді нормативно-правового акта і володіючи такими ознаками, як загально-обов'язковість, неодноразовість, широке коло суб'єктів, яким адресований акт, у свою чергу дійсно має досить широке поле свого впливу [1, с. 32–33]. Проте на сьогоднішній день у юридичній, зокрема, конституційно-теоретичній літературі, протиправним наказам, чи явно злочинним наказам, не приділялося належної уваги, можливо тому що, деякі вчені-правознавці вважають, що наказ, як один з видів відомчих правових актів, не має значної ваги у сфері правового регулювання праві свобод та впливу на правопорядок у державі.

Відзначається, що в юридичній науці підходи до розуміння явно злочинного наказу здійснюється через розкриття ознак протиправного, незаконного наказу, який має ряд спільних з ним ознак, його основних ознак. Саме через з'ясування певних критеріїв які притаманні незаконному наказу можна здійснити виокремлення специфічних особливостей, що відрізняють явно злочинний наказ від незаконного наказу та інших актів застосування норм права.

Саме аналіз правової доктрини та цілої низки питань, пов'язаних із різними аспектами проблематики видання правових актів, встановлення притаманних їм елементів, розкривають змістовний аспект поняття явно

злочинного наказу, більш того, вони формують сутнісну картину його властивостей, які характерні саме цій формі діяльності держави та її уповноважених суб'єктів у регулюванні суспільних відносин.

Встановлено, що злочинний наказ відкрито передбачає спричинення суспільно небезпечних наслідків для життя та здоров'я людини, її прав та свобод, тобто спричиняє шкоди конституційним цінностям які перебувають під кримінально-правовою охороною та охороняються законом. При цьому з'ясування структурних елементів явно злочинного наказу, сприяє як виявленню спільних так і виокремленню ряду спеціальних ознак, які є властиві злочинному та відсутні у незаконного наказу, що сприяє їх розрізненню та поділу за низкою основ, та властивостей, завдяки яким вони взаємно погоджуються й поєднуються в конкретну правову категорію – явно злочинний наказ.

Ключові слова: незаконний наказ, явно злочинний наказ, правовий акт, нормативно-правовий акт, анти правова форма.

Lankevych Andriy Zinoviiovych candidate of legal sciences, doctoral student of the Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence, Faculty of Law, Uzhhorod National University, Head of the Lviv District Administrative Court, Cholovskogo St., 2, Lviv, 79018, tel.: (032) 261-58-10, <https://orcid.org/0009-0005-4443-5684>

ILLEGAL AND MANIFESTLY CRIMINAL ORDER: THE SAME AND DIFFERENT FEATURES OF LAW-MAKING POWERS

Abstract. Compliance with the requirements of the legislation in the course of issuing subordinate regulatory legal acts to which the order refers is a type of legal process and a form of its implementation in the activities of executive bodies of state power, one of the most important links in the mechanism of legal regulation of social relations. Therefore, it is important to observe a number of principles that are designed to ensure the lawful nature of the order as one of the law-making forms of state activity in the implementation of legal regulation of social relations and compliance with law and order by authorized subjects of state authorities.

Despite the fact that the order is limited by the framework of the subject composition, unlike, for example, the law, it is still such, acting in the form of a normative legal act and possessing such features as universal obligation, non-repeatability, a wide range of subjects, to which the act is addressed, in turn really has a rather wide field of influence [1, p. 32–33]. However, to date, in legal, in particular, constitutional and theoretical literature, illegal orders or clearly criminal orders have not been given due attention, perhaps because some legal scholars believe that an order, as one of the types of departmental legal acts, does not have of significant importance in the field of legal regulation of the right to freedom and influence on law and order in the state.

It is noted that in legal science, approaches to the understanding of an obviously criminal order are carried out through the disclosure of the signs of an unlawful, illegal order, which has a number of common features with it, its main features. It is through the clarification of certain criteria that are inherent in an illegal order that it is possible to highlight specific features that distinguish a clearly criminal order from an illegal order and other acts of application of legal norms.

It is the analysis of the legal doctrine and a whole series of issues related to various aspects of the issue of the issuance of legal acts, the establishment of their inherent elements, that reveal the meaningful aspect of the concept of a clearly criminal order, moreover, they form an essential picture of its properties, which are characteristic of this form of state activity and its authorized subjects in the regulation of public relations.

It was established that the criminal order openly foresees causing socially dangerous consequences for the life and health of a person, his rights and freedoms, that is, it causes damage to constitutional values that are under criminal law protection and are protected by law. At the same time, clarifying the structural elements of an obviously criminal order contributes both to the identification of common and to the identification of a number of special features that are characteristic of a criminal and absent in an illegal order, which helps to distinguish and divide them on a number of bases and properties, thanks to which they mutually agree and are combined into a specific legal category - a clearly criminal order.

Keywords: illegal order, clearly criminal order, legal act, normative legal act, anti-legal form.

Постановка проблеми. Враховуючи те, що наказ виступає одним із основних засобів реалізації повноважень державних органів та їх посадових осіб, проблема дотримання вимог законності під час його прийняття та виконання не втрачає своєї актуальності. Розкриття основних рис незаконного та явно злочинного наказу, сприятиме вдосконаленню інституту юридичної відповідальності за завідомо злочинне їх видання та виконання.

Мета статті. Мета даної публікації полягає в тому, щоб розкрити позиції вітчизняних та зарубіжних науковців щодо властивих явно злочинному наказу ознак як одного із протиправних засобів реалізації повноважень державних органів та їх посадових осіб, що надасть змогу в конституційній парадигмі уявити багатоаспектність цієї анти правової форми, специфіки порядку її видання в процесі здійснення державної політики у відповідній сфері. Досягнення визначеної автором дослідницької мети зумовило необхідність використання логіко-семантичного і загальнонаукових методів пізнання, зокрема аналізу та синтезу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти властивостей явно злочинного наказу висвітлюються І. Григорьовою, І. Дзюбою, Н. Конєвою, Ю. Крисюком Д. Навроцьким. Однак в конституційній парадигмі «явно

злочинний наказ» як очевидно протиправний акт, зокрема, в аспекті анти правової форми, специфіки порядку її видання в процесі здійснення державної політики у відповідній сфері, потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. В контексті основної мети нашого дослідження, хотілося б звернути увагу на підходи у наукових джерелах щодо визначення ряду спільних та відмінних ознак притаманних незаконному та явно злочинного наказу.

Викликає зацікавлення думка Н. Конєвої про те, що Конституція є критерієм якості будь-якого нормативного акта, мірою врахування в ньому інтересів людини й суспільства. Конституція уособлює в собі прийнятні для відповідної країни уявлення про права людини, справедливість, рівність, свободу, механізм управління і здійснення державної влади. Конституція – Основний Закон, що зумовлений конкретним етапом розвитку країни, відповідає рівню політичної, правової і загальної культури суспільства та закріплює його ідеали й цінності. Втім дослідниця наголошує, що не всі конституції, проголошуючи відповідні цінності, є легальними з точки зору процедури їх прийняття, введення в дію, дотримання та забезпечення їх виконання. Тому, якщо вже і брати за основу як критерій відповідності праву певний нормативний акт, то це має бути не конституція окремо взятої держави, а відповідні міжнародні акти. Безумовно, стверджує вона, абсолютного правового ідеалу не існує, але критерієм визначення правового чи неправового змісту законів мають бути саме права людини, що закріплені в міжнародних актах. А тому кожний проект закону має бути перевірений на відповідність цим міжнародним актам [7, с. 98–99].

В свою чергу Г. Дутка акцентує, що тільки конституція, втілюючи в собі фундаментальні людські цінності, завжди є правовою за змістом. Усі «неправові закони» є неконституційними [2, с. 11-16].

До керівників, начальників чи командирів, висувається обов'язкова вимога щодо їх законності. Наказ буде законним тільки в тому випадку, якщо він відданий відповідною особою в належному порядку й у межах її повноважень і за змістом не суперечить чинному законодавству та не пов'язаний із порушенням конституційних прав і свобод людини та громадянина [8]. До того ж накази мають відповідати раніше виданим розпорядчим документам і дорученням органів військового управління вищого рівня [13].

Наказ виступає як підзаконний правовий акт, що означає його створення у межах, на підставі та на виконання чинного законодавства, актів Президента, актів Уряду.

Як уже говорилося раніше, відомчим актам, різновидом яких виступає наказ, характерно як створення нових правових приписів, так і уточнення, та роз'яснення нормативних приписів указів та постанов, з метою підвищення ефективності їх реалізації

Але, незважаючи на можливість відомчої нормотворчості та тлумачення органами виконавчої влади норм, що містяться в актах Президента та Уряду (для наказів це, як правило, норми постанов Уряду), не слід забувати, що цей процес повинен проходити строго в рамках встановлених процедур, повністю ґрунтуючись на вимогах законності, через те, що на практиці, «розширювальне», довільне тлумачення «літери закону» або створення «нових» норм (найчастіше просто дублюючих вже наявних) органами виконавчої влади та іншими органами управління не підвищує, а навпаки знижує ефективність реалізації правових актів, а подібні ситуації неприпустимі за збалансованої правової системи.

На думку М. Мельника та М. Хавронюка, законним є наказ, який: 1) по-перше, відданий у належному порядку. Під належним порядком слід розуміти порядок віддання (видання) наказів, встановлений законом або підзаконними нормативно-правовими актами. В усіх випадках обов'язковим елементом порядку віддання наказу є дотримання тієї його форми, якої вимагає законодавство, а у разі віддання наказу у письмовій формі - його підписання уповноваженою на це службовою особою; 2) по-друге, відданий відповідною особою у межах її повноважень. Під "відповідною особою" слід розуміти орган або службову особу, до компетенції яких належать питання, що вирішуються у наказі. Наказ не повинен виходити за межі того обсягу повноважень, якими наділені орган чи службова особа, що його віддають. Якщо наказ відданий з явним перевищенням повноважень, які мають відповідна службова особа чи орган, такий наказ не вважається законним, а особа, яка його виконала, підлягає за це відповідальності на загальних підставах. Наказ є обов'язковим для виконавця: а) якщо він відданий службовою особою чи органом виконавцеві, який відповідно до законодавства повинен виконувати наказ внаслідок свого підпорядкування по роботі чи службі або з інших підстав, б) якщо дії, вчинення яких вимагає той, хто віддав наказ, входять до службових обов'язків виконавця; 3) по-третє, за змістом не суперечить чинному законодавству; 4) по-четверте, не пов'язаний з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина [12, с.125].

Важливо також звернути увагу на трактування «явно злочинного наказу», тому що у вищезазначених актах містяться вказівки саме на «явно злочинний наказ» (виділення – Авт.), однак ознаки такого наказу залишається поза чітким врегулюванням. Насамперед, слід встановити зміст терміну «явний». Відповідно до Академічного тлумачного словника поняття «явний» включає декілька елементів, серед котрих виділяються два основних: 1) який не приховується, не таємний, відкритий; 2) абсолютно очевидний, зрозумілий для всіх, безсумнівний [15, с. 621].

Тобто, виходячи із такого тлумачення до переліку «явно злочинних», можна віднести наказ, який безсумнівно виходить за межі повноважень компетентної особи, очевидно суперечить чинному законодавству, що

призводить до порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина [5, с. 99].

Ще в дореволюційному кримінальному праві за часів царської Росії до якої також входила Україна вказувалось на те, що «при всякому посиланні на наказ суд повинен впевнитись, чи відданий він компетентною особою, чи відноситься він до службового обов'язку виконавця, чи були дотримані передбачені законом форми» [14, с. 190].

Інша, наприклад, точка зору, відповідно до якої правомірним треба вважати «наказ, який: відданий компетентним органом чи посадовою особою; відданий у межах компетенції цього органу чи посадової особи; відданий із дотриманням необхідної форми і порядку його віддання; ґрунтується на законі чи іншому нормативному акті; не передбачає вчинення протиправних дій. Перші три умови стосуються форми віддання наказу, дві останні - його змісту» [9, с. 234].

Крім того, маючи на меті більш широко визначити критерії правомірності наказу, до умов такої правомірності, крім зазначеного вище, відносять: віддання наказу в інтересах та в межах служби; визначеність меж щодо часу виконання наказу, при відданні наказу вказуються способи і надаються необхідні засоби для реалізації вимог начальника, які мають бути дозволеними (легітимними) [6, с. 29 - 32], а також обов'язковість наказу чи розпорядження в силу закону чи іншого нормативно-правового акту для особи, яка його отримала.

С. Дячук відзначає те, що одночасно необхідно доповнити, а також законності вимог, що висувалися цією особою як обов'язкові для виконання, та дотримання нею порядку та форми віддання цього наказу [3, с. 7].

До умов правомірності наказу належать, законність вимог, що містить наказ, наявність повноважень у особи, органу, які віддають наказ, до таких дій, віддання наказу в межах компетенції, дотримання встановленої форми та порядку віддання наказу, визначені способи та засоби виконання наказу мають бути дозволеними) співпадають по суті з вимогами щодо законності його змісту (вимоги, що містяться в наказі, не приписують вчинювати діяння (правопорушення), які можуть завдати шкоди охоронюваним законом інтересам), та форми (наявність повноважень, компетенція особи, що віддала наказ, дотримані порядок віддання, оформлення, строки тощо) [10, с. 115].

Як зауважує С. Дячук, сутність злочинного наказу полягає в тому, що це вимога розпорядчого характеру вчинити діяння, яке передбачене кримінальним законом як злочин і посягає на цінності, що перебувають під кримінально-правовою охороною. Саме по собі віддання такого наказу, за наявності необхідних підстав, містить ознаки злочину. Злочинний наказ завжди є незаконним за змістом і(або) протиправним за формою, проте лише протиправність наказу не є достатнім свідченням його злочинності. Наказ вважається злочинним, коли такою є дія, вчинення якої ним вимагається, а

тому саме вона та, при необхідності, її наслідки, отримують кримінально-правову оцінку. У випадках же, коли має місце злочинне перевищення влади чи посадових повноважень або зловживання владою чи посадовим становищем шляхом віддання злочинного наказу, то ці дії, за наявності необхідних підстав, утворюють склад одного із зазначених посадових злочинів [4, с. 5].

Особливість такого наказу полягає в тому, що завжди завдяки його виконанню вчиняються або мають бути вчинені передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння. Отже, неправомірність наказу може виражатися в неправомочності особи, яка віддала наказ, недотриманні встановленої форми наказу тощо, а його злочинність завжди визначається змістом вимог, що в ньому містяться [11, с. 79].

Поряд з цим, на оцінку законності або незаконності наказу можуть впливати різні суб'єктивні обставини, зокрема сукупність досвіду як підлеглого так і начальника, усвідомлення обстановки та ін. У деяких ситуаціях, існує різний ступінь обізнаності про конкретні обставини, протиправність наказу та об'єктивна дійсність може бути усвідомлена лише підлеглим, а не начальником, котрий видає наказ [5, с. 98-99].

Висновки. Явно злочинний наказ має ряд притаманних йому ознак:

Такий наказ, який відданий особою явно не у спосіб передбачений законодавством. Тобто не дотримано принципу законності, згідно якого особа яка видає наказ (нормативно-правових акт, що розрахованих на невизначене коло осіб, чи правовий акт індивідуальної дії), зобов'язана видавати його в суворій відповідності вимогам чинного законодавства. Саме цей принцип покликаний запобігти не тільки виданню явно злочинного наказу, але й його виконанню;

Такий наказ, який відкрито виданий у супереч встановленого законодавством порядку його видання. Тобто з боку уповноваженого органу виконавчої влади чи її представника не дотримано особливостей механізму та процедур діяльності з питань розроблення, прийняття і видання ними наказу як нормативного, так і індивідуального характеру;

Такий наказ, який безсумнівно виданий особою за відсутності у неї повноважень для його видання. Тобто, орган чи посадова особа не наділена сукупністю прав, які в свою чергу не закріплені за ними у встановленому законодавством порядку для прийняття і видання ними наказу як нормативного, так і індивідуального характеру. Відтак відсутність повноваження разом із відсутністю компетенції такого органу чи посадової особи позбавляють їх правову статусу органу влади, втрату легітимності;

Такий наказ, який за своїм змістом відкрито суперечить чинному законодавству. Тобто, орган чи посадова особа яка наділена сукупністю прав, що закріплені за ними у встановленому законодавством порядку, приймають і видають наказ як нормативного, так і індивідуального характеру, які не відповідають вимогам законодавства, дотримання яких є обов'язком таких органів чи їх посадових осіб під час здійснення ними своїх повноважень;

Такий наказ, який прямо порушує конституційні праві і свободи людини та громадянина. Тобто, орган чи посадова особа видаючи свій наказ свідомо звужує зміст та обсяг існуючих прав і свободі, тим самим явно посягає на закріплені у конституції основні права та свободи.

Такий наказ, який відкрито передбачає спричинення суспільно небезпечних наслідків для життя та здоров'я людини, її прав та свобод, тобто спричиняє шкоди конституційним цінностям які перебувають під кримінально-правовою охороною та охороняються законом.

Отже, на відміну від незаконного наказу, якому притаманні тільки одна, або декілька спільних, загальних ознак із злочинним наказом (виданий явно не у спосіб передбачений законодавством, або у супереч встановленого законодавством порядку, за відсутності у особи повноважень для його видання, за своїм змістом відкрито суперечить чинному законодавству, прямо порушує конституційні праві і свободи людини та громадянина), явно злочинному наказу властиві як обов'язкові так і спільні, загальні із незаконним наказом ознаки.

Злочинний наказ по своїй суті є виходом за межі допустимої поведінки державного органу чи його представника, тобто здійсненням свавілля по відношенню як до основоположних прав і свобод закріплених у Конституції та міжнародних правових актах, так й по відношенню до правопорядку в цілому. Злочинний наказ не тільки явно спрямовує свою дію проти прав та інтересів конкретної людини, спричиняючи їй істотну шкоду, але й завдає також істотну шкоду інтересам держави, оскільки видаючи такий акт представником державної влади, явно та всупереч законодавства підриває її авторитет у суспільстві,

Таким чином, злочинний наказ є офіційним документом, що з одного боку має антагоністичний вплив на правовий порядок в державі, а з іншого має суспільно небезпечний характер, що є емпіричним критерієм для кваліфікації такого акту не тільки як неправомірного, але й злочинного. Оскільки такий направлений не тільки на руйнацію, деструкцію та ігнорування прав і свобод людини й громадянина, що створює реальну загрозу для їх існування, але й спрямований на настання суспільно небезпечних наслідків як для носіїв таких прав і свобод так і держави яка повинна їх утверджувати та забезпечувати.

Література:

1. Босенко М.О. Поняття та ознаки наказу як різновиду правового акту в органах внутрішніх справ України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 3. С. 31-33.
2. Дутка Г.І. Критерії правового закону. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Випуск 2 (5). С. 7–16.
3. Дячук С. Злочинний наказ: підкорятися чи ні? *Закон і Бізнес*. 14 травня 1997. № 20. С.7
4. Дячук С.І. Юридична природа виконання наказу; Кримінально-правова оцінка діяння особи, що віддала чи виконала протиправний наказ: авторе. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне права і кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.І. Дячук. К. 2000. 16 с.

5. Запорожець А.А. До визначення ознак явно злочинного наказу (розпорядження), доручення. С.96-100. Научные исследования: парадигма инновационного развития: сборник тезисов научных трудов III Международной научной конференции (Братислава–Вена, «26» мая 2020 года) / ГО «Международный научный центр развития науки и технологий», 2020. 102 с.
6. Климов І., Білеконєв В. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за виконання незаконного наказу в сучасних умовах. *Юридичний вісник України*. 1997. № 35(113). С.29 – 32.
7. Конєва Н.В. Природно-правовий зміст правового закону. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 95–100.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131.
9. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський та ін.; За редакцією П.С. Матишевського та ін. К.: Юрінком Інтер, 1997. 289 с.
10. Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть. К.: Редакционно-издательский отдел МВД Украины, 1995. 247 с.
11. Навроцький Д.М. Поняття наказу (розпорядження) та його види в кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014 № 9-2 том 2. С.77-80.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., перерб. та допов. Київ: Юридична думка, 2010. 1288 с.
13. Про затвердження Інструкції з діловодства в Збройних Силах України : Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 16.09.2013 р. № 20 URL: <http://www.mil.gov.ua/zvernennya-gromadyan/galuzevijderzhavnij-arxiv/kerivni-dokumenti-z-arhivnoi-spravi-ta-dilovodstva-u-zbrojnih-silahukraini.html>.
14. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України: монографія / за заг. ред. В. П. Тимошука, А.М. Школика. Київ: Конус-Ю, 2007. – 735 с.
15. Тлумачний словник української мови : в 11 т. Київ: Т. 3, 1980. - 699 с.

References:

1. Bosenko M.O. (2014). Poniattia ta oznaky nakazu yak riznovydu pravovoho aktu v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy.[The concept and signs of an order as a type of legal act in the internal affairs bodies of Ukraine].*Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo - Legal Bulletin. Air and space law*. 3. 31-33. [in Ukrainian].
2. Dutka H.I.(2014). Kryterii pravovoho zakonu. [Criteria of the legal law]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Prykarpatskyi juridical visnyk*. 2 (5). 7–16. [in Ukrainian].
3. Diachuk S. (1997). Zlochynnyi nakaz: pidkoriatysia chy ni? [Criminal order: to obey or not?]. *Zakon i Biznes - Law and Business*.. 20. 7. [in Ukrainian].
4. Diachuk S.I. (2000). Yurydychna pryroda vykonannia nakazu; Kryminalno-pravova otsinka diiannia osoby, shcho viddala chy vykonala protypravnyi nakaz [Legal nature of order execution; Criminal law assessment of the act of a person who gave or executed an illegal order]: avtore. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 «Kryminalne prava i kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo» / S.I. Diachuk. K. 2000. 16 s. [in Ukrainian].
5. Zaporozhets A.A. (2020). Do vyznachennia oznak yavno zlochynnoho nakazu (rozporiadzhennia), doruchennia. [To determine the signs of a clearly criminal order (order), mandate. *Scientific research: the paradigm of innovative development*]. Научные исследования: парадигма инновационного развития: сборник тезисов научных трудов III Международной научной конференции (Братислава–Вена, «26» мая 2020 года) / ГО «Международный научный центр развития науки и технологий» - a collection of theses of scientific works of the III International Scientific Conference / NGO "International Scientific Center for the Development of Science and Technology". 102. Bratislava-Vienna [in Ukrainian].

6. Klymov I., Bilekoniev V. (1997). Kryminalna vidpovidalnist viiskovosluzhbovtziv za vykonannya nezakonnoho nakazu v suchasnykh umovakh. [Criminal liability of military personnel for executing an illegal order in modern conditions] *Yurydychnyi visnyk Ukrainy - Legal Bulletin of Ukraine*. 35(113). 29 – 32. [in Ukrainian].
7. Konieva N.V. (2013). Pryrodno-pravovyi zmist pravovoho zakonu. [Natural and legal content of legal law]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*. No. 2. (pp. 95–100) [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001 r. № 2341-III/ *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.- Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].
9. Andrusiv G.V., P.P. Andrushko, Benkivskiy V.V. (1997). Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: Pidruchnyk dlia studentiv yuryd. vuziv i fak. [Criminal law of Ukraine: General part: Textbook for law students. universities and faculties] Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
10. Mykhailenko P.P. (1995). Uholovnoe pravo Ukrayny. Obshchaia chast. [Criminal law of Ukraine. General part] K.: Redaktsyonno-yzdatelskyi otdel MVD Ukrayny, - Editorial and publishing department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine [in Ukrainian]. 247.
11. Navrotskyi D.M. (2014). Poniattia nakazu (rozporiadzhennia) ta yoho vydy v kryminalnomu pravi Ukrainy. [The concept of an order (order) and its types in the criminal law of Ukraine.] *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence*. No. 9-2, (Vols. 2). (pp. 77-80). [in Ukrainian]
12. Melnyk M. I., Khavronyuk M. I. (2010). Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. (7th ed.) Kyiv: Legal Opinion [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Instruksii z dilovodstva v Zbroinykh Sylakh Ukrainy [On the approval of the Instructions for record keeping in the Armed Forces of Ukraine]. *Nakaz Heneralnoho shtabu Zbroinykh Syl Ukrainy - Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine* dated September 16, 2013 No. 20. URL: <http://www.mil.gov.ua/zvernennya-gromadyan/galuzevij-derzhavnij-arxiv/kerivni-dokumenti-z-arhivnoi-spravi-ta-dilovodstva-u-zbrojnih-silah-ukraini.html> [in Ukrainian].
14. Tymoshchuk V.P., Scholik A.M. (2007). Publichna sluzhba. Zarubizhnyi dosvid ta propozytsii dlia Ukrainy [Public service. Foreign experience and proposals for Ukraine]. Kyiv: Konus-Y. 735. [in Ukrainian].
15. Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi mov. [Explanatory dictionary of the Ukrainian language] (1980): (Vols. 1-11)? (Vols. 3). Kyiv [in Ukrainian].

УДК 347.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-593-607](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-593-607)

Лемик Роксолана Ярославівна кандидат юридичних наук з юридичної психології, доцент кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, тел.: (032)239-47-60, <https://orcid.org/0000-0001-6961-9715>

Сеник Світлана Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, тел.: (032)239-47-60, <https://orcid.org/0000-0003-3492-5282>

ВСТУП У ЦИВІЛЬНУ СПРАВУ ТРЕТІХ ОСІБ: ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УХВАЛЕННЯ СУДОВИХ АКТІВ

Анотація. В результатах цивільної справи можуть бути зацікавлені не лише сторони, а й інші особи, які не є безпосередніми учасниками спору, переданого на розгляд і вирішення суду. Такими особами в цивільних процесуальних відносинах є треті особи.

Правове становище третіх осіб у процесі посідають особи, які мають юридичний інтерес до справи, але інтерес яких не є рівноцінним інтересам сторін (позивача чи відповідача).

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін. Як учасники справи позовного провадження вони наділені усіма правами та обов'язками, що передбачені у ст. 43 ЦПК України, а також користуються правами і несуть обов'язки позивача.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Інститут третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, зумовлений перш за все необхідністю забезпечити можливість здійснення відповідними суб'єктами права регресу.

Проте і надалі дискусійними у науці цивільного процесуального права залишаються умови вступу третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо

предмета спору та наслідки їх звернень до суду з позовними заявами не на предмет спору. Також неоднозначно тлумачення диспозитивність вступу в цивільне провадження третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору. Все це свідчить про актуальність дослідження на науковому рівні правових питань вступу третіх осіб в цивільну справу.

У цій статті автором досліджено нормативний матеріал, наукову літературу і судову практику щодо порядку вступу в цивільне провадження третіх осіб з метою захисту своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Сформульовано висновки та пропозиції стосовно підстав вступу в цивільне провадження третіх осіб та наслідків недотримання ними вимог закону при вступі у справу.

Ключові слова: треті особи; треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору; треті особи, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору; учасники справи позовного провадження; суб'єкти цивільних процесуальних відносин, ухвала суду, рішення.

Lemyk Roksolana Yaroslavivna PhD in Legal Psychology, Associate Professor, Department of Civil Law and Process, Faculty of Law, Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska St. 1, Lviv, 79000, tel.: (032)239-47-60, <https://orcid.org/0000-0001-6961-9715>

Senyk Svitlana Vasylivna PhD in Legal Psychology, Associate Professor, Department of Civil Law and Process, Faculty of Law, Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska St. 1, Lviv, 79000, tel.: (032)239-47-60, <https://orcid.org/0000-0003-3492-5282>

INTRODUCTION TO THE CIVIL CASE OF PERSONS: LEGAL GROUNDS AND FEATURES OF THE ADOPTION OF JUDICIAL ACTS

Abstract. The results of the civil case may be interested not only by the parties, but also by other persons who are not direct participants in the dispute submitted for consideration and decision of the court. Such persons in civil procedural relations are third parties.

The legal position of third parties in the process is occupied by persons who have a legal interest in the case, but interest that is not equivalent to the interests of the parties (plaintiff or defendant).

Third parties claiming independent claims on the subject of the dispute may enter into the case before the end of the preparatory proceedings or before the beginning of the first court session, if the case is considered in the order of simplified proceedings, filing a lawsuit against one or more parties. As participants in the case of the proceedings, they are endowed with all the rights and obligations provided for in Art. 43 CPC of Ukraine, and also enjoy the rights and duties of the plaintiff.

Third parties who do not claim independent claims on the subject of the dispute may enter the case on the side of the plaintiff or defendant before the end of the preparatory proceedings in the case or before the beginning of the first court session, if the case is considered in the order of simplified litigation, in the case when the decision in the case may affect their rights or obligations in relation to one of the parties. The Institute of third parties who do not declare independent claims on the subject of the dispute is primarily due to the need to ensure the possibility of the relevant subjects of regression law.

However, in the future, the conditions for the entry of third parties who declare independent claims on the subject of the dispute and the consequences of their appeals to the court with claims not on the subject of the dispute remain controversial in the science of civil procedural law. Also ambiguous is the interpretation of the dispositivity of the entry into civil proceedings of third parties who do not declare independent claims regarding the subject of the dispute. All this testifies to the relevance of research at the scientific level of legal issues of entry of third parties into a civil case.

In this article, the auth or examines the normative material, scientific literature and judicial practice regarding the procedure for entering in to civil proceedings of third parties in order to protect their violated, unrecognized or disputed rights, freedoms or interests. Conclusions and proposals regarding the grounds for entering in to civil proceedings of third parties and the consequences of non-compliance with the requirements of the law when entering in to a case are formulated.

Keywords: third parties; third parties claiming independent claims regarding the subject of the dispute; third parties who do not declare independent claims regarding the subject of the dispute; litigants; subjects of civil procedural relations, court order, court decision.

Постановка проблеми. Цивільне процесуальне законодавство передбачає два види третіх осіб – треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору і треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін. Основною умовою вступу таких осіб у справу є подання ними самостійної вимоги, яка стосується предмету основного спору.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які беруть участь у цивільній справі з метою захисту своїх інтересів. Третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, є заінтересована у результатах розгляду цивільної справи між сторонами, так як рішення суду може вплинути на її права або обов'язки щодо однієї із сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, правового статусу третіх осіб були предметом дослідження таких науковців, як О. Бобровник, М. Галянтич, О. Дзера, В. Кравчук, В. Кройтор, З. Ромовська, Ю. Рябченко, О. Світличний, О. Угриновська, С. Фурса, М. Штефан і ін. Процесуальний аспект цього питання відображено в правових позиціях Верховного Суду.

Метою статті є науково-правовий аналіз підстав і порядку вступу третіх осіб в цивільний процес, а також наслідків недотримання ними вимог процесуального законодавства, про вступ третіх осіб у справу позовного провадження.

Виклад основного матеріалу. Окрім позивача та відповідача, які є основними суб'єктами цивільного процесу, на захист прав, свобод та інтересів яких здійснюється судочинство, у справу можуть вступити й інші особи, яких безпосередньо стосується, як саме провадження, так і остаточний результат здійснення правосуддя – судові рішення. Мова йде саме про третіх осіб.

Треті особи – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у вже порушену в суді справу для захисту своїх власних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів відмінних від інтересів сторін.

Термін «третя особа», взято не тому, що така особа є зайвою в «чужому» спорі, а тому, що спір відбувається між двома сторонами, а вона є третьою особою, яка вступає в цей спір. Цей термін є суто процесуальним та відображає справжнє процесуальне становище відповідної особи у спорі між сторонами і немає потреби встановлювати їй нову назву ^[1]. Таке буквальне сприйняття відповідного законодавчого терміну у цивільному процесуальному праві є справді виправданим. Адже стосовно сторін такі особи є кількісно третіми. Відповідна назва не лише влучно відображає місце цих суб'єктів серед інших осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, а й дає змогу усвідомити мету їх участі у цивільній справі – захист своїх прав, свобод та законних інтересів, відмінних від інтересів сторін.

Значення участі третіх осіб у цивільному процесі обумовлено рядом обставин. По-перше, це шлях до законного і обґрунтованого вирішення справи, оскільки дозволяє більш повно встановити фактичні обставини у справі, зібрати воедино і дослідити всі наявні докази. Завдяки їх участі розширюється предмет і межі доказування, що в свою чергу сприяє об'єктивному встановленню істини.

По-друге, це засіб процесуальної економії, оскільки при розгляді, наприклад, самостійних позовних вимог третьої особи немає потреби повторно встановлювати факти, що є предметом первинного спору.

Отже, участь третіх осіб у цивільній справі зумовлена тим, що судовий спір між сторонами прямо (для третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги) або опосередковано (для третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги) стосується прав та інтересів інших осіб. Тому участь у справі третіх осіб є

формою захисту їх прав та інтересів, що пов'язані із спірним правовідношенням. Окрім того, їх участь у справі дозволяє суду повно та всебічно дослідити обставини справи, з'ясувати фактичні взаємовідносини учасників спору.

Цивільне процесуальне законодавство передбачає два види третіх осіб: треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору (ст. 52 ЦПК), і треті особи, які не заявляють самостійних вимог (ст. 53 ЦПК). Обидві групи третіх осіб віднесені законом до осіб, які беруть участь у справі, а значить, є юридично заінтересованими.

Третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, і третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог, поєднують такі ознаки:

- наявність заінтересованості в результаті справи, що виявляється у висуненні самостійних вимог щодо предмета спору чи наявності лише процесуальної зацікавленості, яка виражається у можливості впливу рішення суду на права та обов'язки стосовно однієї із сторін;

- вони вступають у цивільний процес, коли в ньому вже є дві сторони - позивач і відповідач, які визначили предмет спору;

- вступають у справу до ухвалення судового рішення.

Треті особи з самостійними вимогами, це особи, які звертаються в суд з власною позовною заявою, яка стосується предмету спору сторін. Вони вступають в розпочатий процес і користуються всіма правами та обов'язками позивача. Третіми особами в процесі можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи.

Треті особи з самостійними вимогами заінтересовані у вирішенні справи й вступають в процес, порушений позивачем, так як вважають, що права чи охоронювані законом інтереси, з приводу яких виник спір між сторонами, належать їм. Заявляючи самостійні вимоги на предмет спору, вони тим самим заявляють про наявність у них самостійних прав, що відмінні та незалежні від прав сторін. Тому вступ у справу третьої особи не тягне за собою виникнення процесуальної співучасті.

Якщо третя особа заявила самостійну вимогу, суд розглядає спільно дві заяви – позивача та третьої особи. Ці вимоги можна було б розглянути і в самостійних провадженнях. Однак обидві заяви поєднує предмет спору, що виник з одних і тих же правовідносин. Це обов'язкова вимога, яку повинен враховувати суд, вирішуючи питання про вступ третьої особи в процес.

Вимога третьої особи повинна бути самостійною (відмінною) від вимоги позивача, а також зустрічних вимог відповідача, але при цьому стосуватися предмету спору. У випадку, якщо вимога третьої особи не стосується предмета спору, її слід подати як самостійну позовну вимогу. В такому випадку особа, яка мала намір захищати свої права в якості третьої особи, буде мати статус позивача в самостійному провадженні.

Формою вступу третьої особи в процес є, як впливає з ст.52 ЦПК України, – пред'явлення позовної заяви. Така позовна заява повинна відповідати вимогам, передбаченим ст. 175 ЦПК України. В заяві слід вказати, що вона подається третьою особою у справі, в якій відкрито провадження. Позовна заява адресується тому, хто, на думку третьої особи, порушив її права. Наприклад, позови третіх осіб про визнання прав подаються до позивача і відповідача у справі, що розпочата. Віндикаційні позови адресуються, як правило, первинному відповідачу. Незалежно від того, до кого звертається з позовною вимогою третя особа, сторона відповідача повинна бути визначена з числа сторін первісного позову.

Позовна заява подається в суд, у провадженні якого розглядається справа, на предмет якої третя особа заявляє свою самостійну вимогу. Кількість копій позовної заяви повинна відповідати кількості осіб, які беруть участь у справі. При поданні заяви третя особа сплачує судовий збір та витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи. Відповідно до ст.185 ЦПК України до позовної заяви, що подана третьою особою, з порушенням вимог ст.ст. 175, 177 ЦПК України застосовуються положення ч.1 ст. 185 ЦПК України – постановляється ухвала про залишення позовної заяви без руху. При цьому суд повинен зважати на те, що третя особа вступає у вже розпочатий процес і розгляд спору між сторонами не можна ставити в пряму залежність від права третьої особи на виправлення недоліків. Застосування такого роду процесуальних санкцій може бути виправданим, якщо строк на виправлення недоліків не перевищує строку розгляду цивільної справи.

Якщо ж третя особа виконала усі вимоги ст.ст. 175, 177 ЦПК України, сплатила судові витрати у повному обсязі, однак і її вимога стосується предмету спору, суд повинен, постановляти ухвалу про відкриття провадження щодо позовних вимог такої третьої особи і, керуючись ст. 188 ЦПК України, вирішувати питання про об'єднання її вимог з вимогами позивача в одне провадження.

Третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, може бути допущена до участі у справі за умов, що первісний позов та позов третьої особи виникли з одних правовідносин та їх спільний розгляд є доцільним. Недотримання цих умов має наслідком недопущення третьої особи для участі у відкритому провадженні у цивільній справі. На нашу думку, якщо недотримано умов вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, то суд повинен постановляти ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі за позовною заявою такої третьої особи.

Треті особи з самостійними вимогами можуть вступати в справу тільки за власною ініціативою. Якщо їй стало відомо про розгляд справи в суді, предмет якої зачіпає її інтереси, рішення про вступ в процес вона приймає самостійно. Про залучення третьої особи у справу суд постановляє ухвалу. За

клопотанням цієї особи справа розглядається спочатку (ч.4 ст.52 ЦПК України). Кількість третіх осіб, які можуть вступити в розпочатий процес на стороні позивача чи відповідача в справі, законодавцем не обмежена.

Згідно зі ст.52 ЦПК України, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін, подавши позов до однієї чи двох сторін відповідно до загальних правил, які регулюють пред'явлення позову.

Пред'являючи самостійні вимоги щодо предмета спору, треті особи, як правило, зачіпають права та інтереси як первісного позивача, так і відповідача, тому відповідачами за їх позовом у більшості випадків будуть обидві сторони.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються усіма правами і несуть всі обов'язки позивача. Це означає, що вони мають матеріальну і процесуальну зацікавленість у справі, несуть судові витрати, на них поширюються всі матеріальні і процесуальні вимоги виконання судового рішення, яке набрало законної сили. При цьому участь третіх осіб із самостійними вимогами не обмежує прав сторін. До них може бути пред'явлений зустрічний позов. А закриття провадження за первісною вимогою чи залишення первісного позову без розгляду не впливає на процесуальну долю вимог третьої особи, спір щодо яких повинен бути вирішений по суті.

Однак, реалізація усіх прав позивача третіми особами не завжди є можлива. Наприклад, вони не можуть клопотати про заміну неналежної сторони, якщо позов звернений до позивача у справі. Відповідача третя особа обирає з того вузького кола сторін, які беруть участь у справі. Третя особа не може клопотати про залучення співвідповідачів у справі і обирати підсудність.

За правилами територіальної юрисдикції (підсудності) позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, незалежно від їх підсудності пред'являються в суді за місцем розгляду первісного позову. Проте, згідно з вимогами ч.6 ст. 30 ЦПК України, це правило не застосовується, коли відповідно визначених процесуальних законодавством правил виключної підсудності (ст. 30 ЦПК України) такий позов має розглядатися іншим судом, ніж тим, що розглядає первісний позов.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають для участі у цивільній справі з метою захисту своїх інтересів. Третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, є заінтересована у результатах розгляду цивільної справи між сторонами, так як рішення суду може вплинути на її права або обов'язки щодо однієї із сторін.

Третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, може брати участь у справі або на стороні позивача, або на стороні відповідача. На боці однієї сторони можуть брати участь декілька третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Спірною є висловлена в літературі думка, що треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, вправі залучати на свою сторону інших «субтретіх» осіб, і хоч таке подвійне ускладнення процесу викличе незручності для суду, але воно сприятиме уникненню в майбутньому двох процесів по розгляду справи, оскільки дозволить судові з'ясувати існуючі правові відносини між сторонами, стороною і третьою особою, між останньою і «субтретьою» особою.

Участь у процесі цього виду третіх осіб спрямована на те, щоб сприяти захисту прав тієї сторони, на боці якої вона виступає, не допустити для неї несприятливого рішення суду, оскільки останнє матиме для третьої особи преюдиційне значення – наприклад, надасть праву стороні вимагати відшкодування збитків від третьої особи за правом регресу. Крім запобігання пред'явленню невігідного для себе регресного позову, третя особа може бути заінтересованою також у тому, що, вступивши в процес у справі між сторонами, зможе своєчасно запобігти порушенню своїх прав, погіршенню свого правового становища.

Участь третьої особи в процесі сприяє всебічному, швидкому та повному встановленню судом дійсних обставин справи, прав та обов'язків сторін, а, отже, – і ухваленню законного та обґрунтованого рішення суду.

Помилково третіми особами без самостійних вимог у судовій практиці іноді визначаються співучасники сторін і суб'єкти захисту прав інших осіб. Наприклад, Нікопольський міськрайонний суд Дніпропетровської області, у справі № 182/7096/21 про стягнення аліментів на період навчання, залучив до участі у справі повнолітню доньку в якості третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору на стороні позивача [2]. Її заінтересованість у результатах справи очевидна: право на утримання (аліменти) на період навчання у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ. Однак, відповідно до ч. 3 ст. 199 СК України, право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів має той з батьків, з ким проживає дочка, син, а також самі дочка, син, які продовжують навчання. Отже, у даній справі саме донька має майнову заінтересованість. Тому надання доньці статусу третьої особи без самостійних вимог у цьому провадженні суперечить змісту заінтересованості такого учасника. Також суд у даній справі повинен був врахувати, що донька перебуває в правових відносинах з відповідачем батьком, тоді як третя особа на стороні позивача повинна перебувати за межами спірних правовідносин сторін.

Саме такою є і позиція Верховного Суду, викладена в Постанові від 29 травня 2020 р. в справі № 140/1868/19 [3]. Третя особа повинна перебувати

поза межами спору між сторонами, в іншому разі така особа може мати самостійні вимоги на предмет цього спору. Для таких третіх осіб у принципі неможливий спір про право з протилежною стороною у відповідному судовому процесі. Якщо зазначений спір допускається, то ця особа обов'язково повинна мати процесуальний статус (становище) співвідповідача (співпозивача) у справі, а не третьої особи.

Відповідно до ч. 1 ст. 53 ЦПК України, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження.

Також, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 365 ЦПК України, якщо суд апеляційної інстанції під час підготовки розгляду справи встановить, що рішення суду першої інстанції може вплинути на права та обов'язки особи, яка не брала участі у справі, він повинен залучити таку особу до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору.

Така третя особа може вступити у справу за власною ініціативою, а також залучатися до участі у справі за заявою учасників справи чи ініціативою суду. Зміст заяви від третьої особи про залучення її до участі у справі законом не передбачені, однак, як випливає з положень ч. 4 ст. 53 ЦПК України, у такій заяві потрібно зазначити на яких підставах належить залучити до участі у справі таку третю особу.

Якщо третя особа без самостійних вимог залучається з ініціативи сторони, то клопотання про її залучення може бути викладено як в відповідній заяві про залучення третіх осіб так і в заявах по суті справи. Такий висновок можна зробити виходячи з положень п. 2 ч.3 ст. 175 ЦПК, що допускають зазначати у позовній заяві в тому числі і відомості про сторін та інших учасників справи.

Позивач, який ініціював залучення до участі у справі третьої особи, після задоволення судом його клопотання, фактично, не може відмовитися від участі такої особи у справі. Наприклад, у справі № 572/3632/15-ц про визнання недійсним та скасування свідоцтва про право власності, визнання недійсним та скасування рішення загальних зборів колективу співвласників майнових паїв, ухвалою Сарненського районного суду Рівненської області від 17 лютого 2021 року провадження в частині залучення Реєстраційної служби Сарненського районного управління юстиції в Рівненській області як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору на стороні відповідача, за зустрічним позовом ОСОБА_3 було закрито. Закриваючи провадження в частині залучення третьої особи до розгляду цієї справи, суд першої інстанції виходив із того, що таке клопотання ОСОБА_3 відповідає вимогам диспозитивності судового процесу щодо розпорядження своїми процесуальними правами позивачем. Однак Верховний Суд в рішенні від

18.08.2021 р. скасував цю ухвалу зазначивши, що третя особа у справі не є стороною у цивільному процесі, а отже, за змістом п. 7 ч. 1 ст. 255 ЦПК України суд не може закрити провадження в частині залучення Реєстраційної служби Сарненського районного управління юстиції в Рівненській області як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Тобто, третя особа у справі є лише *consortes litis* (учасником справи), не його стороною, а отже, закрити провадження щодо такої особи неможливо із жодних підстав, визначених ст. 255 ЦПК України [4].

Рішення про залучення третьої особи без самостійних вимог у справу суд приймає у формі ухвали. Аналізуючи доцільність участі третіх осіб у справі, суд повинен враховувати наступні обставини, наявність яких є підставою залучення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог:

- наявність матеріально-правових відносин між третьою особою та однією із сторін (трудові, зобов'язальні, родинні);
- ці матеріально-правові відносини впливають (є преюдиційні) з процесуальних відносин, що склались між позивачем і відповідачем у справі на предмет спору;
- ймовірність виникнення на основі цих відносин спору про право цивільне між третьою особою та однією із сторін.

Відповідно до ч. 3 ст. 53 ЦПК України, якщо суд при вирішенні питання про відкриття провадження у справі або при підготовці справи до розгляду встановить, що рішення цивільного суду може вплинути на права та обов'язки осіб, які не є стороною у справі, суд залучає таких осіб до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Якщо буквально тлумачити цю норму, то можна зробити висновок, що суд може зобов'язати таку особу вступити у справу.

Наприклад, у провадженні Шевченківського районного суду м. Чернівці перебувала справа за позовом Чернівецької окружної прокуратури в інтересах Головного управління Держгеокадастру у Чернівецькій області до ОСОБА_2 про припинення права власності на частки земельної ділянки шляхом її конфіскації на користь держави. Згідно позовних вимог позивач просить суд припинити громадянину російської федерації ОСОБА_2 право власності на частки земельної ділянки шляхом її конфіскації на користь держави.

У даній справі позивачем була подана заява про залучення у справі як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні відповідача ОСОБА_3, оскільки остання є власником другої половини частки земельної ділянки, яка, згідно позовних вимог, підлягає конфіскації.

Ознайомившись із даною заявою, суд дійшов висновку щодо задоволення клопотання представника позивача про залучення до участі у справі третьої особи без самостійних вимог на стороні відповідача, оскільки прийняття рішення у справі може вплинути на обсяг прав та обов'язків ОСОБА_1, яка є рідною сестрою відповідача та власником частки оспорюваної земельної ділянки [5].

Після вступу у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору розгляд справи продовжується.

Якщо у справу залучається чи вступає третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору і суд встановлює відсутність неї матеріально-правового зв'язку із однією зі сторін це є підставою недопущення третьої особи для участі у цивільній справі. У зв'язку з цим, на нашу думку, якщо не дотримано умов залучення чи вступу у справу третьої особи, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, суд повинен постановляти ухвалу про відмову у залученні (вступі) такої третьої особи.

Наприклад, у провадженні Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя перебуває цивільна справа за позовом ОСОБА_1 в особі представника адвоката Бичківського О.О. до ОСОБА_2, третя особа, що не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору Комунарський ВДВС у м. Запоріжжі Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса) про витребування безпідставно отриманих грошових коштів.

Відповідач ОСОБА_2 звернулася до суду з клопотанням про залучення в якості третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору ОСОБА_3, яка була стягувачем у виконавчому провадженні №38967036 з примусового виконання виконавчого листа №2-2477/03, виданого Орджонікідзевським районним судом м. Запоріжжя на підставі якого з позивача на користь ОСОБА_3 стягувались аліменти на утримання відповідача у цій справі.

Суд заслухавши доводи сторін по справі, згідно вимогст.53 ЦПК України не встановив підстав щодо доцільності залучення в якості третьої особи ОСОБА_3, оскільки відповідачем не доведено, що рішення у цій справі вплине на права та обов'язки вказаної особи.

Суд, повно та об'єктивно проаналізувавши клопотання відповідача, вивчивши матеріали цивільної справ, прийшов до висновку про відмову в задоволенні клопотання відповідача ОСОБА_2 [6].

ЦПК України не передбачає можливості заміни неналежної третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Проте, на практиці можуть виникати ситуації, коли учасник справи або й сам суд первісно неправильно визначили суб'єкта – третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. У зв'язку з цим, з метою справедливого, неупередженого, правильного та своєчасного вирішення цивільної справи виникає необхідність заміни неналежної третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору на належну. Вважаємо правильною та такою, що забезпечує належність здійснення правосуддя, судову практику про заміну неналежної третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору.

Приміром, у провадженні Виноградівського районного суду Закарпатської області перебуває цивільна справа за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя

особа без самостійних вимог: орган опіки та піклування Королівської селищної ради про розірвання шлюбу та визначення місця проживання дитини.

Позивач ОСОБА_1 подав до суду заяву щодо заміни у справі в якості третьої особи, без самостійних вимог, орган опіки та піклування Королівської селищної ради, на належну третю особу без самостійних вимог-орган опіки та піклування Виноградівської міської ради.

Суд, дослідивши наявні в матеріалах докази в межах заявленого клопотання, приходить до висновку про наявність підстав для заміни третьої особи у справі, оскільки в результаті ухвалення судового рішення сторона може набути право стосовно третьої особи або третя особа може пред'явити вимоги до сторони, така сторона зобов'язана сповістити цю особу про відкриття провадження у справі і подати до суду заяву про залучення її до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору [7].

На підставі вищенаведеного пропонуємо доповнити ст. 53 ЦПК України частиною 8 такого змісту: «У разі з'ясування судом до закінчення підготовчого провадження, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання, неналежності третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, суд за заявою учасника справи або з власної ініціативи постановляє ухвалу про її заміну на належну третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору».

ЦПК України не передбачає можливості зміни процесуального статусу третіх осіб. У зв'язку з цим вважаємо неправомірною та такою, що суперечить засадам здійснення цивільного судочинства судову практику про зміну процесуального статусу третіх осіб.

Наприклад, у провадженні Берегівського районного суду Закарпатської області перебуває цивільна справа за позовною заявою ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору Громадської організації «Всеукраїнське фізкультурно-спортивне товариство «Колос» про розірвання договору купівлі-продажу свердловини від 24 грудня 2021 року, укладеного між ОСОБА_2 та ОСОБА_1, посвідчений приватним нотаріусом Ужгородського міського нотаріального округу Селехман О.А. за реєстровим № 2321.

06.12.2022 року судом було постановлено ухвалу про зупинення провадження у даній цивільній справі на підставі заяви третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, за довіреністю ОСОБА_3.

24 жовтня 2023 року за клопотанням представника третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору за ордером ОСОБА_4 ухвалою суду відновлено провадження у справі та призначено для продовження розгляду.

Проте, 24 жовтня 2023 року на електронну адресу Берегівського районного суду Закарпатської області надійшла заява представника третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору Громадської організації «Всеукраїнське фізкультурно-спортивне товариство «Колос» за ордером адвоката Невмержицької І.М. про заміну статусу учасника справи, а саме замінити Громадську організацію «Всеукраїнське фізкультурно-спортивне товариство «Колос» на третю особу, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, оскільки

16 жовтня 2023 року ними було подано до суду позовну заяву усунення перешкод щодо предмету спору, усунення перешкод у користуванні та розпорядженні майном. Заявник зазначив, що враховуючи наведене, дана обставина фактично змінює процесуальний статус третьої особи із такої, що не заявляє самостійних вимог на таку, що заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. У зв'язку з наведеним, представник третьої особи просить замінити статус учасника справи та прийняти, подану нею позовну заяву до спільного розгляду із позовною заявою ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору Громадської організації «Всеукраїнське фізкультурно-спортивне товариство «Колос» про розірвання договору купівлі-продажу.

Дослідивши дану заяву та матеріали справи суд постановив ухвалу, якою лопотання представника третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору Громадської організації «Всеукраїнське фізкультурно-спортивне товариство «Колос» за ордером адвоката Невмержицької І.М. про залучення третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору і заміну статусу учасника справи та прийняття до спільного розгляду позовної заяви в цивільній справі за позовною заявою ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору Громадської організації «Всеукраїнське фізкультурно-спортивне товариство «Колос» про розірвання договору купівлі-продажу задовольнити частково.

Замінити статус учасника справи третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору Громадської організації «Всеукраїнське фізкультурно-спортивне товариство «Колос» на третю особу, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору.

Прийняти до спільного розгляду позовну заяву третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору Громадської організації «Всеукраїнське фізкультурно-спортивне товариство «Колос» до ОСОБА_1, ОСОБА_2 про усунення перешкод щодо предмету спору, усунення перешкод у користуванні та розпорядженні майном із позовною заявою ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору Громадської організації «Всеукраїнське фізкультурно-спортивне товариство «Колос» про розірвання договору купівлі-продажу [8].

Аналізуючи дану цивільну справу, вважаємо, що оскільки ЦПК України не передбачає можливості зміни процесуального статусу третьої особи, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, на третю особу, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, суду слід було б роз'яснити учаснику справи – третій особі, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, Громадській організації «Всеукраїнське фізкультурно-спортивне товариство «Колос» право на подання заяви про припинення участі у цивільній справі або з власної ініціативи постановити дану ухвалу.

Висновки. Участь третіх осіб у цивільному процесі є важливою гарантією захисту прав фізичних та юридичних осіб, держави, ефективним засобом судового захисту прав, свобод та інтересів. Використання цього інституту в судовій практиці показує його ефективність та надійність як процесуальної форми участі у процесі, що в той же час не виключає подальшого вдосконалення цього механізму судового захисту.

Третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, може бути допущена до участі у справі за умов, якщо первісний позов та позов третьої особи виникли з одних правовідносин та їх спільний розгляд є доцільним. Якщо у справу залучається чи вступає третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, суд повинен перевірити матеріально-правовий зв'язок третьої особи із однією із сторін та встановити чи рішення суду в майбутньому вплине на права та обов'язки цих осіб. Недотримання цих умов має наслідком недопущення третьої особи для участі у позовному провадженні. А саме: якщо недотримано умов вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, то суд повинен постановляти ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі за позовною заявою такої третьої особи. Якщо не дотримано умов залучення чи вступу у справу третьої особи, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, суд повинен постановляти ухвалу про відмову у залученні (вступі) такої третьої особи.

Література:

1. Заворотько П.П. Особи, які беруть участь у справі позовного провадження: Учебний посіб. / Заворотько П.П., Штефан М.Й. – Київ: Видавництво Київського університету, 2007. – 108 с.
2. Ухвала Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 29 жовтня 2021 р. у справі № 182/7096/21. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100669826>
3. Постанова Верховного суду від 29 травня 2020 р. у справі № 140/1868/19. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89544340>
4. Постанова Верховного суду від 18 серпня 2021 у справі № 572/3632/15-ц р. – Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99088324?fbclid=IwAR316onws68i_KF6YU5vrnKjLmRDsFXebMNYr6elQ3sFLpMhqi8TyIdsi_g
5. Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 11 січня 2024 року у справі № 727/38/24 – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116270940>
6. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 27 листопада 2023 року у справі № 335/35/23 2/335/696/2023 – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115914563>

7. Ухвала Виноградівського районного суду Закарпатської області від 31 січня 2024 року у справі № 299/8620/23 – режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116664764>

8. Ухвала Берегівського районного суду Закарпатської області від 24 жовтня 2023 року у справі № 308/4282/22 – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114420838#>

References:

1. Zavorot'ko P.P. & Shtefan M.J. (2007). *Osoby, iaki berut' uchast' u spravi pozovnoho provadzhenia* [Persons involved in the proceedings]. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivs'koho universytetu [in Ukrainian].

2. Ukhvala Nikopol's'koho mis'krajonnoho sudu Dnipropetrovs'koi oblasti vid 29 zhovtnia 2021 r. u spravi № 182/7096/21 [Nikopol's'kiy regional Court order dated October 29, 2021 in case No. 182/7096/21 civil proceeding] – Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100669826> [in Ukrainian].

3. Postanova Verkhovnoho sudu vid 29 travnia 2020 r. u spravi № 140/1868/19 [Resolution of the Supreme Court dated May 29, 2020 in case No. 140/1868/19, civil proceeding] – Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89544340> [in Ukrainian].

4. Postanova Verkhovnoho sudu vid 18 serpnia 2021 u spravi № 572/3632/15-ts r [Resolution of the Supreme Court dated August 18, 2021 in case No. 572/3632/15-ts r, civil proceeding] – Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99088324?fbclid=IwAR316onws68i_KF6YU5vrnKjLmRDsFXebMNYp6elQ3sFLpMhqi8TyIdsi_g [in Ukrainian].

5. Ukhvala Shevchenkivs'koho rajonnoho sudu m. Chernivtsi vid 11 sichnia 2024 roku u spravi № 727/38/24 [Shevchenkivs'kiy regional Court order dated January 11, 2024 in case No. 727/38/24 civil proceeding] – Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116270940> [in Ukrainian].

6. Ukhvala Ordzhonikidzevs'koho rajonnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 27 lystopada 2023 roku u spravi № 335/35/23 2/335/696/2023 [Ordzhonikidzevs'kiy regional Court order dated November 27, 2023 in case No. 335/35/23 2/335/696/2023 civil proceeding] – Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115914563> [in Ukrainian].

7. Ukhvala Vynohradivs'koho rajonnoho sudu Zakarpats'koi oblasti vid 31 sichnia 2024 roku u spravi № 299/8620/23 [Zakarpats'kiy regional Court order dated January 31, 2024 in case No. 299/8620/23 civil proceeding] – Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116664764> [in Ukrainian].

8. Ukhvala Berehivs'koho rajonnoho sudu Zakarpats'koi oblasti vid 24 zhovtnia 2023 roku u spravi № 308/4282/22 [Berehivs'kiy regional Court order dated October 24, 2023 in case No. 308/4282/22 civil proceeding] – Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114420838#> [in Ukrainian].

УДК 341.231.14:351.86(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-608-621](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-608-621)

Мануел Айрапетов Аспірант (PhD candidate) кафедри міжнародного публічного права НН Інституту міжнародних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0009-0004-2394-9451>

ГРАНЬ МІЖ НЕОБХІДНІСТЮ ТА УЗУРПАЦІЄЮ: ДЕРОГАЦІЯ ДЕРЖАВИ ВІД СВОЇХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В ЧАСТИНІ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ

Анотація. У цій статті розглядається тема узурпації прав і свобод людини через неправомірну дерогацію, в контексті необхідності знаходження чіткої межі між правомірною потребою дерогації прав та свобод у виняткових обставинах та їх узурпацією. Важливість дерогації як інструменту реагування на надзвичайні ситуації, такі як природні катастрофи, терористичні атаки, чи військові конфлікти, не може бути недооцінена. Проте, її застосування вимагає ретельного балансування між забезпеченням національної безпеки та захистом невід'ємних прав людини.

Стаття підкреслює критичну важливість збереження балансу між цими двома аспектами, з особливим акцентом на дотриманні міжнародно-правових стандартів. Формулюється (7) сім постулатів правомірної дерогації, кожен з яких спрямований на забезпечення, що держави не переходять межу, встановлену міжнародним правом, при введенні обмежень на основні права та свободи.

Детально розглядаються обов'язкові атрибути дерогації, такі як пропорційність та необхідність. Пропорційність дерогаційних заходів має бути строго відміряною відповідно до масштабу та інтенсивності загрози, з якою зіткнулася держава, тоді як необхідність їх застосування повинна бути беззаперечно обґрунтована.

Особлива увага приділяється міжнародно-правовій відповідальності держав за неправомірну дерогацію. В статті аргументується, що неправомірна дерогація може призвести не лише до міжнародно-правових наслідків, але й до ерозії довіри до державної влади з боку громадян та міжнародної спільноти.

Важливим аспектом аналізу є впровадження пост-дерогаційних заходів, які повинні бути сплановані ще на початковому етапі введення дерогації. Це дозволяє державі не тільки ефективно реагувати на поточну надзвичайну ситуацію, але й забезпечувати швидке відновлення повного обсягу прав і свобод після її завершення.

На прикладі України демонструється, як держава може застосовувати дерогацію як міжнародно-правовий інструмент у відповідь на військову окупацію

своїх територій та агресію. Аналізується нормативний досвід України у питанні дерогації, а також висвітлюються обставини, що вимагають такого роду заходів, як спосіб забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності та суверенітету держави.

Ця робить внесок у розуміння динамічного балансу між захистом прав людини та необхідністю держав реагувати на екстраординарні виклики, які ставить перед ними сучасний світ.

Ключові слова: дерогація, надзвичайний стан, захист прав і свобод людини, дерогаційні механізми, необхідність та пропорційність дерогації.

Manuel Airapetov Postgraduate student (PhD candidate) of the Department of Public International Law of the Institute of International Relations, Taras Shevchenko Kyiv National University, <https://orcid.org/0009-0004-2394-9451>

BOUNDARY BETWEEN THE NECESSITY AND USURPATION: POSSIBILITIES AND PROHIBITIONS OF DEROGATION OF STATE FROM ITS OBLIGATION IN THE SPHERE OF PROTECTION OF HUMAN RIGHTS DURING THE BELLIGERENT OCCUPATION

Abstract. This article examines the issue of the usurpation of human rights and freedoms through improper derogation, in the context of the need to find a clear boundary between the lawful need for derogation of rights and freedoms in exceptional circumstances and their usurpation. The importance of derogation as a tool for responding to emergencies, such as natural disasters, terrorist attacks, or armed conflicts, cannot be underestimated. However, its application requires careful balancing between ensuring national security and protecting inalienable human rights.

The article emphasizes the critical importance of maintaining a balance between these two aspects, with a special focus on adherence to international legal standards and analysis of historical precedents. Seven postulates of lawful derogation are defined, each aimed at ensuring that states do not cross the line established by international law when imposing restrictions on fundamental rights and freedoms.

A detailed examination of the mandatory attributes of derogation, such as proportionality and necessity, is conducted. The proportionality of derogatory measures must be strictly measured according to the scale and intensity of the threat faced by the state, while the necessity of their application must be unequivocally justified.

Special attention is given to the international legal responsibility of states for improper derogation. The article argues that improper derogation can lead not only to international legal consequences but also to the erosion of trust in the state authority by citizens and the international community.

An important aspect of the analysis is the implementation of post-derogation measures, which should be planned at the initial stage of derogation introduction. This allows the state to not only effectively respond to the current emergency situation but also to ensure the rapid restoration of the full range of rights and freedoms after its conclusion.

The example of Ukraine demonstrates how a state can apply derogation as an international legal instrument in response to the military occupation of its territories and aggression. The normative experience of Ukraine in the issue of derogation, as well as the circumstances requiring such measures as a way to ensure national security, territorial integrity, and sovereignty of the state, are analyzed.

This article is an important contribution to understanding the dynamic balance between protecting human rights and the necessity for states to respond to the extraordinary challenges posed by the modern world. It provides valuable insights for human rights defenders, lawyers, politicians, and anyone interested in ensuring humanitarian standards under the complex conditions of the present day.

Keywords: derogation, state of emergency, protection of human rights and freedoms, mechanisms of derogation, necessity and proportion of derogation.

Постановка проблеми. Дерогація держав від своїх зобов'язань в сфері захисту прав людини є конвенційним механізмом у сучасному міжнародно-правовому регулюванні. Держави вдаються до дерогації при необхідності поборення наслідків введення надзвичайного стану. Воєнна окупація, як один з проявів, наявності міжнародного збройного конфлікту розцінюється постраждалими від окупації державами, як надзвичайний стан та передумова впровадження дерогації. Аналізуються міжнародно-правові аспекти дерогації держав від своїх зобов'язань у сфері захисту прав людини, її обсяг, формує та систематизує постулати дерогації. Диференціюється правомірна і неправомірна дерогація та визначаються види міжнародно-правової відповідальності за неправомірну дерогацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дерогація прав людини в міжнародному праві є складним і багатогранним питанням. Ця проблема стосується можливості держави обмежувати певні права і свободи громадян у виняткових обставинах, таких як міжнародні збройні конфлікти, неміжнародні збройні конфлікти, природні чи техногенні катастрофи.

Значну увагу цьому питанню приділено у документах та рішеннях міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи і Європейський суд з прав людини. У зв'язку з цим, подальше дослідження та розробка чітких міжнародних стандартів і механізмів контролю за дотриманням прав людини в умовах дерогації залишаються актуальними та необхідними для забезпечення правового балансу і захисту основоположних прав і свобод людини. Домінік Макголдрик детально піднімає питання дерогації в міжнародному праві протягом надзвичайних станів у державах, в тому числі епідемій.

Метою статті є висвітлення, вивчення та аналіз проблем та питань, які виникають у зв'язку з впровадженням дерогації державами від своїх міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав людини у зв'язку із надзвичайною ситуацією в таких державах. Формулювання постулатів такого інструменту, як дерогація в міжнародному праві і їх систематизація. Визначення викликів, на які необхідно реагувати у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Виклики з якими зіштовхнулася Україна ще у 2014 році є надзвичайно небезпечними. Збройна агресія Росії, насильницька смерть цивільних та військових людей, окупація територій, анексія територій, викрадення дітей та громадян, економічні та енергетичні збитки, ядерний шантаж. Це неповний список лих, з якими бореться Україна сьогодні. Окремим пунктом є неповноцінне міжнародно-правове реагування для спротиву агресору. Виконання приписів міжнародного права, навіть в тяжких умовах відсічі агресії Росії, демонструє Україну, як цивілізовану державу, що готова захищати себе та верховенство права. Одним з таких проявів використання міжнародно-правових інструментів є дерогація держав від своїх зобов'язань у міжнародному праві.

Важливим здобутком сучасного міжнародного права є беззаперечний факт одночасної дії декількох галузей права під час міжнародних збройних конфліктів, зокрема – міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини, а також одночасна дія міжнародних договорів та міжнародних звичаїв (справа Нікарагуа проти США 1984, МС ООН¹).

О.В. Трояновський звертає увагу на можливість одночасного існування та застосування норм угод та звичаєвого міжнародного права². Це означає, що масив регулювання галузі міжнародного права прав людини не припиняє свою дію на період міжнародного збройного конфлікту. Більше того, з часів прийняття Консультативного висновку МС ООН по Палестинській стіні, де МС ООН встановив такий правовий режим дії міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, Генеральна Асамблея ООН своєю резолюцією №A/RES/66/99 прийнятої під час робот 66-ої сесії 09.12.2011 року, затвердила розроблений Комісією ООН з міжнародного права «Проект статей про наслідки збройних конфліктів для договорів»³ (далі по тексту – Проект-1).

Статтею 7 Проекту-1 пропонується, що на час збройних конфліктів (як міжнародних збройних конфліктів так і неміжнародних збройних конфліктів) є певний перелік договорів, що повністю або частково продовжують свою дію під час цих обставин. Мається на увазі дія міжнародного договору між державами, що є сторонами міжнародного збройного конфлікту, а також є сторонами такого договору, що пропонується у пункті «а» статті 3 Проекту-1.

¹ Nicaragua vs. the USA, International Court of Justice, 1984, <https://www.icj-cij.org/case/70/judgments>

² О.В. Трояновський. Марку Ефимовичу Черкесу – 80. Статті учеників и коллег – Одеса, 2012, стр. 110-116

³ Проект статей Комісії міжнародного права «Наслідки збройних конфліктів для міжнародних договорів», <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/464/78/PDF/N1146478.pdf?OpenElement>

Сам пропонований перелік міжнародних договорів міститься у додатку до Проекту-1. Зокрема, у цьому переліку містяться: конвенції з міжнародного гуманітарного права; конвенції з міжнародного захисту прав людини; конвенції з міжнародного кримінального правосуддя. Системний аналіз статей 3 та 7 Проекту-1 демонструє, що розробники заклали фундамент дерогації від міжнародних зобов'язань на період дії збройних конфліктів, у формі часткового виконання міжнародних договорів.

Перш за все необхідно розглянути визначення дерогації держави від певних зобов'язань, які вона взяла на себе в рамках міжнародних договорів. Це може відбуватися у випадках надзвичайних обставин або криз, таких як війни чи серйозні внутрішні заворушення. Саме так визначає Dominic McGoldrick : "дерогація може бути розглянута як повна або часткова відмова від міжнародного обов'язку у відповідь на публічні надзвичайні ситуації"⁴.

Дерогація державою від своїх зобов'язань допускається у ряді галузей міжнародного права, але особливо це важливо у міжнародному праві захисту прав людини. Дерогація від своїх міжнародно-правових зобов'язань у сучасному міжнародному праві є ключовим інструментом, який дозволяє державам адаптуватися до надзвичайних ситуацій, зберігаючи при цьому баланс між національною безпекою та захистом прав людини.

В контексті міжнародного правопорядку **правомірна дерогація** держави від своїх зобов'язань є частиною юридично обґрунтованого надзвичайного правового режиму, що обов'язково має відповідати конвенційним та звичаєвим стандартам впровадження на певний строк такого режиму із особливим врахуванням недопущення обмеження основних прав і свобод людини.

В повному обсязі поняття правомірної дерогації держави від своїх зобов'язань у сфері захисту прав людини формується на основі **7 (семи) постулатів**, що підлягають обов'язковій систематизації та синергічному врахуванню. Така систематизація дозволяє ретельно проаналізувати та відобразити аспекти такого міжнародно-правового інструменту, як дерогація держав від своїх міжнародних зобов'язань.

Дерогація є міжнародно-правовим інструментом відступлення державою від своїх зобов'язань, який походить з конвенційних джерел. Серед яких основні:

Універсальний міжнародний договір.

- *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 (МПГПП). Стаття 4 МПГПП дозволяє державам-учасникам у випадках надзвичайного стану, що загрожує життю нації, вживати заходів, які відступають від їх зобов'язань за Пактом, за умови, що такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням за міжнародним правом. Регіональні міжнародні договори.*

⁴ Dominic McGoldrick. The interface between public emergency powers and international law - Volume 2, Issue 2, April 2004. – p. 380–429.

- *Європейська конвенція з прав людини (1950)*. Стаття 15 ЄКПЛ дозволяє державам-учасникам вжити заходів, які відступають від їх зобов'язань за Конвенцією у випадку надзвичайного стану, що становить загрозу життю нації.

- *Американська конвенція з прав людини (1969)*. Стаття 27 цієї Конвенції дозволяє державам-учасникам вживати заходів, які відступають від їх зобов'язань за Конвенцією у випадку війни, загрози війни, внутрішніх заворушень або інших надзвичайних обставин, які загрожують незалежності або безпеці держави-учасниці.

- *Африканська Хартія прав людини та народів (1981)*. Хоча ця Хартія не містить специфічної статті про дерогацію, вона передбачає (стаття 11) можливість обмеження деяких прав та свобод у випадку, коли це необхідно для блага громадськості чи національної безпеки.

Дерогація державою від своїх міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав людини, як міжнародно-правовий інструмент, містить часові та юридичні ліміти. Дерогація не є безмежною. Вона повинна бути обмежена необхідністю, пропорційною обставинам, які її викликали та строком введення [спеціального / особливого / надзвичайного] режиму і не може суперечити іншим зобов'язанням міжнародного права, таким як заборона тортур чи геноциду, расової дискримінації, статевої дискримінації, економічні та цифрові права людини, тощо.

Обов'язковою передумовою для початку дерогації державою від міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав людини є наявність надзвичайного стану. Визначення та декларування надзвичайного стану – є суверенним правом держави. Сама держава визначає, що їй несе екзистенційну загрозу. Проте, сам по собі надзвичайний стан не є автоматичним виправданням для порушення міжнародних зобов'язань, і його застосування має бути юридично виправданим. Саме юридичне обґрунтування і є тією межею між необхідністю та узурпацією. Узурпація, в даному контексті, є надмірним обмеженням прав і свобод людини, їх заміна на обов'язки та насилля над людськими правами, свободами, гідністю.⁵

Дерогація існує не для утвердження диктаторських режимів, а для полегшення боротьби з надзвичайними ситуаціями.

Порушення часових та юридичних лімітів, передумов настання правомірної дерогації держав від своїх міжнародних зобов'язань є протиправним діянням держави та призводить до міжнародної відповідальності. Механізм притягнення держави до відповідальності є частиною міжнародного правопорядку. Якщо держава використовує дерогацію як виправдання для порушення міжнародних зобов'язань, вона може підлягати міжнародно-

⁵ Згідно з практикою держав, до надзвичайного стану відносять стан міжнародного збройного конфлікту та окупації. Україна вперше заявила про дерогацію від своїх зобов'язань у 2015 році на фоні окупації Росією АР Крим та деяких районів Донецької та Луганської областей.

правовій відповідальності – такі дії кваліфікуються, як **неправомірна дерогація**, що в свою чергу є міжнародним протиправним діянням.

Межа (грань) між необхідністю та узурпацією є тим аспектом, що відокремлює правомірну дерогацію від неправомірної дерогації. Правомірна дерогація це вимушений крок необхідний для належної реакції на надзвичайний стан. В свою чергу, неправомірна узурпація призводить до узурпації прав і свобод людини з боку публічного державного режиму під прикриттям дії надзвичайного стану. Недопустимість узурпації прав і свобод людини зі сторони публічних державних режимів є самоціллю стандарту захисту прав людини в сучасному міжнародному праві. Запровадивши неправомірну дерогацію, держава переходить межу (грань) узурпації прав і свобод людини.

Держава, що впроваджує дерогацію від своїх зобов'язань у міжнародному праві з порушеннями передбачених конвенціями механізмами, може стати цілком застосування таких механізмів відповідальності. Беззаперечним фактом є суб'єктний склад міжнародного протиправного діяння. Держава, порушуючи правила та принципи введення дерогації від своїх зобов'язань у сфері захисту прав людини несе відповідальність перед іншими державами за протиправне діяння та перед людьми, котрі живуть на території цієї держави. Прийнято вважати, що видом відповідальності держав за протиправні діяння є відшкодування (стаття 31 Статей про відповідальність держав за протиправні діяння – далі Статті⁶). При цьому, у Главі 2 Статей наводиться подальша деталізація інструменту відшкодування: реституція, компенсація, сатисфакція. Додатково, можливий до застосування інструмент «процентів» за прострочення державою-порушником своїх обов'язків з реституції\компенсації\сатисфакції.

Історично-сформованими, але не згаданими у Статтях, є наступні види матеріальної відповідальності: репарації, контрибуції. Важливо відзначити, що захист прав і свобод людини є зобов'язанням *erga omnes* суб'єктів міжнародного права, що надає питанню універсальний характер. До цього необхідно згадати, що порушення режиму правомірної дерогації під час міжнародного збройного конфлікту може відбуватись у формі воєнних злочинів або міжнародних злочинів. У такому випадку, з урахуванням *erga omnes*, умовно будь-яка держава може проводити кримінальні переслідування порушників режиму дерогації (міжнародно-правова кримінальна відповідальність).

Особливої уваги заслуговує інструмент та механізм санкцій, як один з елементів інституту відповідальності держав. Санкція (контрзахід), як

⁶ Сучасна теорія міжнародного права, що стосується інституту міжнародної відповідальності описана та наведена у Статтях про відповідальність держав за протиправні діяння, складених Комісією ООН з прогресивного розвитку та кодифікації міжнародного права та закріплених Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, прийнятою у ході роботи 56-ї сесії у 2001 році, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf

легалізоване протиправне діяння, що застосовується по відношенню до порушника має стимулюючу функцію. Це означає, що санкції можуть призвести до повернення суб'єкта-порушника до нормальної поведінки у міжнародному праві*.

Функціональні суб'єкти міжнародного права виконують моніторингову місію, що в свою чергу, йде паралельно правосудній, правозастовчій та правовпроваджуючій місіям. Міжнародні організації, такі як ООН, Рада Європи, Африканська Рада, Африканський Суд, Міжамериканська комісія з прав людини, відіграють важливу роль у моніторингу та оцінці випадків дерогації, а також у забезпеченні того, щоб держави не зловживали цим правом та виконували юридичний стандарт необхідності застосування дерогації. Правомірна дерогація неможлива без належного визначення та нотифікації надзвичайного стану та дерогації, як інструменту врегулювання такого стану. Саме юридичний стандарт необхідності застосування дерогації служить тією важливою межею між узурпацією державою прав і свобод людини та станом потреби впровадити дерогацію.

Міжнародно-правовий моніторинг з боку міжнародних організацій та можливі судові рішення органів міжнародної ад'юдикації за дерогацією держав є другим важливим елементом недопущення узурпації прав і свобод людини через механізм дерогації. Це в свою чергу відіграє важливу роль у зміцненні міжнародного правопорядку. Наприклад, Європейський суд з прав людини є міжнародним судовим органом, що має юрисдикцію щодо ЄКПЛ та повноважний виносити рішення стосовно законності дерогації. ЄСПЛ повноважний давати юридичний висновок стосовно відповідальності на рівні «держава-держава» та «держава-людина / юридична особа».

Застосування правомірної дерогації сприяє зміцненню міжнародного правопорядку. Сучасне міжнародне право має на меті забезпечити баланс між суверенітетом держав і захистом основоположних прав та свобод. Ефективний механізм дерогації є важливим елементом цього балансу. Основою міжнародного правопорядку є система міжнародних норм і принципів, що регулюють відносини. Це включає як писані норми (міжнародні), так і неписані правила (звичаєве міжнародне право). Ця фундаментальна теза визначення міжнародного правопорядку беззаперечно та чітко описує межі, функціональну необхідність цього поняття, міжнародно-правову природу та сферу застосування. Необхідно зазначити, що міжнародний правопорядок може змінюватись у відповідь на фактичну зміну паттернів та магістралей поведінкової моделі акторів міжнародних відносин.

Правомірна дерогація, за своєю міжнародно-правовою природою, невід'ємно включає в свій юридичний об'єм критерії необхідності та

* Для прикладу, варто згадати санкції світового співтовариства проти ПАР у часи проведення політики апартеїду; санкційний режим США, союзників та партнерів проти Росії за вторгнення до України.

пропорційності. Юридично надзвичайно чутлива межа між необхідністю та пропорційністю, які є ключовими критеріями при оцінці правомірності дерогації. *Критерій необхідності*, означає, що держави мають застосовувати дерогаційні відповідності, якщо цього потребують реальні обставини на місцях. Наприклад, обмеження свободи зібрань може бути виправданим під час запровадження надзвичайного стану у період окупації частини території суверенної держави або пандемії для запобігання поширенню хвороби, але повне та тривале обмеження або закриття всіх засобів масової інформації без судового розгляду може вже вважатися непропорційним. Те саме стосується *критерію пропорційності*. Це означає, що неможливо застосувати дерогаційні механізми для всієї держави, якщо запровадження надзвичайного стану викликано природною чи техногенною катастрофами.

Дерогація держав від зобов'язань у сфері захисту прав людини є складним але, в контексті сучасності, і необхідним міжнародно-правовим інструментом підтвердження суверенітету держави. Вона вимагає ретельного зважування між необхідністю реагувати на надзвичайні обставини та зобов'язанням захищати основні права і свободи. Дерогація може впроваджуватись шляхом прийняття на національному рівні конституційних або законодавчих актів меншої юридичної сили, що приймаються парламентами або іншими представницькими органами держави, рішень виконавчої влади, рішень місцевої влади. Дерогація може мати свій прояв на рівні приватно-правових заходів. Тобто, компанії, на час надзвичайного стану, мають право приймати документи дерогаційного характеру.

При застосуванні дерогаційних методів та інструментів, держава-дерогатор зобов'язана виконувати стандарти захисту прав людини, що передбачені відповідними конвенціями, а також зважати, що у відповідності до статті 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, держава не може посилатись на внутрішнє право, як виправдання для невиконання міжнародно-правових зобов'язань. Схожий підхід застосовано у тексті згаданих вище Статей про відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння, у статті 32. У цій статті зафіксовано важливий принцип інституту відповідальності держав у міжнародному праві – «неможливо посилатись на внутрішнє право, як підставу для виправдання своїх протиправних дій».

Дерогаційні механізми мають нести у собі фундамент майбутніх відновлювальних заходів. Державні програми, такі як дотації та субсидії, можуть бути використані для пом'якшення економічних наслідків дерогацій, особливо для вразливих груп населення. Особливі регуляторні режими можуть бути введені для підтримки бізнесу та забезпечення соціального захисту в період відновлення після надзвичайних ситуацій.

Міжнародно-правові механізми та національні ініціативи грають критичну роль у відновленні прав та свобод людини після періодів дерогацій. Важливо, щоб ці механізми були доступними, ефективними та зорієнтованими

на відновлення основних прав і свобод, забезпечуючи стійке відновлення суспільства. При цьому, в міжнародно-правовому просторі використання методів дерогації вимагає детального розуміння умов, за яких держава може відступати від своїх зобов'язань щодо прав людини. Згадуваний вже вище *Домінік МакГолдрік* зазначає, що дерогація повинна бути обґрунтована та пропорційна ситуації, яка її викликала⁷.

Коли держави використовують надзвичайні обставини як засіб для надмірного або тривалого обмеження основних прав і свобод, що перевищує рамки необхідного для вирішення кризи слід визнати, що відбувається ситуація “узурпації прав і свобод людини”. Прикладом подібної узурпації є випадки, коли уряд використовує надзвичайний стан для придушення політичної опозиції або обмеження свободи слова, захоплення іноземної держави або частини її території.⁸⁹

Стан міжнародного збройного конфлікту в розумінні статтей 2 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року чи неміжнародного збройного конфлікту в розумінні статтей 3 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року є надзвичайним станом для держави, якщо ця держава ідентифікує збройний конфлікт у такий спосіб.

Ведучи аналіз міжнародних збройних конфліктів, як причин виникнення надзвичайного стану, слід перелічити базові виклики з котрими стикається держава, а саме – можлива окупація чи анексія територій, ведення бойових дій, мобілізація населення до збройних сил, тощо. Сама по собі воєнна окупація є доказом наявності міжнародного збройного конфлікту між державами. Період окупації території держави ставить перед урядами та міжнародним співтовариством унікальні виклики щодо захисту прав людини. У таких умовах дерогація від певних зобов'язань може вважатися необхідною, але важливо розуміти межі та умови, за яких такі дерогації є прийнятними.

⁷ Домінік МакГолдрік. Взаємозв'язок між надзвичайними повноваженнями та міжнародним правом, Міжнародний журнал конституційного права – Том 2, Випуск 2, Квітень 2004, Нью-Йорк. стр. 380–429.

⁸ Для прикладу, Азербайджанська Республіка у вересні 2023 року напала на Республіку Арцах силами майже 100 тисячного воєнного угруповання. Окім нескритої підтримки від «так званого миротворчого контингенту» Російської Федерації та прямої воєнної підтримки зі сторони Турецької Республіки та інших міжнародних акторів в частині постачання боєприпасів, передачі інформації про координати воєнних цілей, війська Азербайджану проводили терор місцевого населення, масові вбивства вірмен за національними ознаками, що є проявом злочину геноциду, невибіркового бомбардування з усіх доступних їм видів озброєння Степанакерту, інших міст та сіл Республіки Арцах. В результаті неспровокованої агресії, більше 100 000 (ста тисяч) вірмен залишили територію Республіки Арцах у вересні 2023 року від страху геноциду та вимушено переселились до Республіки Вірменії, а ще близько 50 000 (п'ятдесяти тисяч) залишили її у вересні-листопаді 2020 року від страху геноциду. І всі ці міжнародні протиправні діяння здійснювались Азейрбайджаном за підтримки Росії, Туреччини та інших міжнародних акторів під прикриттям «антитерористичної операції». Тобто, Азербайджан прикривався дерогацією для знищення нації та анексії незалежної держави. На фоні того, що Вірменія ратифікувала Римський статут Міжнародного Кримінального Суду, цілком можливо, що МКС дасть оцінку цим протиправним діянням Ільхама Алієва, його режиму та його спільникам по геноциду вірмен саме на фоні дерогації.

⁹ Аналізуючи конвенційні механізми дерогації, ми спостерігаємо тотожний підхід – надзвичайний стан, що може загрожувати існуванню держави. Танення льодовиків для острівних держав та збройна агресія сусіда може нести у собі загрозу існування держави.

Згідно з Женевськими конвенціями та іншими нормами міжнародного гуманітарного права, окупація не позбавляє окуповану державу її суверенітету. Також ці норми встановлюють відповідальність окупаційної влади за захист прав місцевого населення. У цьому контексті, дерогації від зобов'язань з прав людини повинні бути обґрунтованими та відповідати міжнародним стандартам. У ситуаціях, коли державна безпека або громадський порядок знаходяться під загрозою внаслідок окупації, держави можуть вдаватися до дерогації від деяких прав людини. Однак, такі дерогації повинні бути обмежені мінімумом, що є необхідним, і не можуть стосуватися прав, які не допускають дерогації (наприклад, права на життя, заборона катувань).

Якщо захист цивільного населення при війсьній окупації – це завдання держави-окупанта за приписами міжнародного гуманітарного права, це не означає, що держава-постраждала від окупації втрачає обов'язок захищати своїх людей, котрі опинились під окупацією, з точки зору міжнародного права прав людини. Заходи дерогації мають обов'язково враховувати інтереси людей, що опинились під окупацією. Забезпечувати їх соціальні, економічні, культурні у тому числі й цифрові права. Знаходити для цього механізми та інструменти.¹⁰ Загальна декларація прав людини 1948 року проголошує свободу на недоторканність особистого життя (стаття 12). То де ця межа між прослуховуванням розмови інспектором з національної безпеки та свободою від втручання у особисте життя? Чи така дерогація є недопустимою *a priori* при проголошенні свободи невтручання в особисте життя людини?

Саме на ці питання має відповідати міжнародне право сьогоденного, завтрашнього дня. Оскільки еволюція міжнародного права є інерційним, рішення, що ми відшукуємо та пропонуємо сьогодні, мають відповідати на виклики майбутнього, а саме: розширення обсягу прав і свобод людини, що є недоторканими або охоронюваними; формування та фіксація цифрових прав і свобод людини, не тільки в аспекті їх невід'ємності в умовах сучасності, але й з розумінням того, що цифрове право (міжнародне та національне) регулює суспільні відносини у цифровому просторі (тобто, визнати дифузію права і його розширення у зв'язку з розширенням суспільних відносин у цифровий простір), цифровий простір, як середовище виникнення та здійснення суспільних цифрових відносин, підлягає впорядкуванню і вноормуванню інструментами права, адже регулювання суспільних відносин є однією з основних функцій права¹¹; дати належну міжнародно-правову відповідь нам

¹⁰ Зокрема, Женевської конвенції про захист цивільного населення 1949 та Додаткового протоколу № 1 1977 року до неї

¹¹ При цьому, міжнародне право жодним чином не регулює питання цифрових прав людини, її цифрової власності та цифрових даних. Сьогоднішня цифровізація щоденного життя людини починається від годинника і доходить до регулювання режиму прання через бездротові технології, зберігання даних на серверах, тощо.

та нашим онукам четвертого і більше покоління після нас. У тому числі й у випадках дерогації державами своїх зобов'язань в умовах надзвичайного стану окупації територій.

В своїй сучасній історії, Україна впроваджувала дерогаційні режими у 2015 та 2022 роках визначаючи, як надзвичайний стан, що загрожує існуванню держави саме міжнародний збройний конфлікт. На жаль, повномасштабна збройна агресія Росії проти України продовжується, а інколи набирає ще більших темпів. Захищаючи себе на полі бою, Український народ відстоює своє право на суверенне існування. Українська публічна влада реагує на збройну агресію Росії через механізми правового режиму надзвичайного та воєнного стану, що були введені в Україні 23.02.2022 та 24.02.2022 відповідно. Витримавши юридичні стандарти введення дерогації, Україна як держава, зможе захистити себе та не перейти грань між необхідністю та узурпацією.

Висновки. Дерогація державою від своїх зобов'язань у сфері захисту прав людини є тимчасовим та конвенційним міжнародно-правовим інструментом, що створює можливість для держави реагувати на випадки надзвичайного стану. Держава, в силу своєї суверенності, вправі визначати в рамках своєї дискреції чи є та чи інша ситуація надзвичайним станом. На прикладі України, досліджено, що міжнародний збройний конфлікт та воєнна окупація також відносяться до надзвичайного стану, що потребує введення дерогації та впровадженню дерогаційних заходів.

Введено нову типологію дерогації, а саме правомірну дерогацію та неправомірну дерогацію. Це продиктовано фактом, що публічні уряди вдаються до дерогації не тільки і не стільки для реального впорядкування надзвичайного стану та його наслідків, а для узурпації прав і свобод людини. Грань між необхідністю та узурпацією полягає у встановленні суті запроваджуваної дерогації, її мети, строків, пропорційності дерогаційних заходів та порядку поновлення тимчасово обмежених прав і свобод людини під час дерогації.

Сформульовано 7 (сім) постулатів правомірної дерогації державами від зобов'язань у сфері прав людини та свобод під час надзвичайного стану. Вони наступні:

1. Дерогація є міжнародно-правовим інструментом відступлення державою від своїх зобов'язань, який походить з конвенційних джерел;
2. Дерогація державою від своїх міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав людини, як міжнародно-правовий інструмент, містить часові та юридичні ліміти;
3. Обов'язковою передумовою для початку дерогації державою від міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав людини є наявність надзвичайного стану;
4. Порушення часових та юридичних лімітів, передумов настання правомірної дерогації держав від своїх міжнародних зобов'язань є протиправним діянням держави та призводить до міжнародної відповідальності;

5. Функціональні суб'єкти міжнародного права виконують моніторингову місію, що в свою чергу, йде паралельно правосудній, правозастовчій та правовпроваджуючій місіям;

6. Застосування правомірної дерогації сприяє зміцненню міжнародного правопорядку;

7. Правомірна дерогація, за своєю міжнародно-правовою природою, невід'ємно включає в свій юридичний об'єм критерії необхідності та пропорційності.

Баланс пропорційності дерогаційних заходів має зберігатися на грані між необхідністю та узурпацією. Це не лише юридичне питання, але й моральний обов'язок кожної держави, який зобов'язує її до міжнародної співпраці та закликає до діалогу для забезпечення правильного підходу до дерогації державою від її зобов'язань у складних умовах надзвичайного стану, зберігаючи при цьому основні права та свободи людини.

Література:

1. Справа Нікарагуа проти США [1984] – МС ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icj-cij.org/case/70/judgments>.

2. О.В. Трояновський. Марку Ефимовичу Черкесу – 80 статті учеников и коллег – Місто:Одеса, 2012, стр. 110-116

3. Проект статей Комісії з міжнародного права ООН "Наслідки збройних конфліктів для міжнародних договорів" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/464/78/PDF/N1146478.pdf?OpenElement>

4. Dominic McGoldrick. The interface between public emergency powers and international law - Volume 2, Issue 2, April 2004. – p. 380–429

5. Конвенція про захист прав та основоположних свобод (ЄКПЛ), 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.echr.coe.int/european-convention-on-human-rights#:~:text=The%20Convention%20for%20the%20Protection,force%20on%203%20September%201953.>

6. Проект Статей про відповідальність держав за протиправні діяння, складене Комісією з міжнародного права ООН, 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf

7. Віденська конвенція про право міжнародних договорів, 1969 р., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf

8. Женевська конвенція про захист цивільного населення, 1949 р., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949>

9. Додатковий протокол №1 до Женевської конвенції про захист цивільного населення, 1977 р., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977>

References:

1. Sprava Nikaragua proti SShA [1984] [The case of Nicaragua v. USA [198]. www.icj-cij.org Retrieved from <https://www.icj-cij.org/case/70/judgments>. [in Ukrainian].

2. Trojanovskij, O.V. (2012). *Marku Efimovichu Cherkesu – 80 stat'i uchenikov i kolleg [To Mark Efimovych Cherkes - 80 articles by students and colleagues]*. Odesa [in Ukrainian].

3. Proekt statej Komisii z mizhnarodnogo prava OON "Naslidki zbrojnih konfliktiv dlja mizhnarodnih dogovoriv" [Draft articles of the UN International Law Commission "Consequences of armed conflicts for international treaties"]. documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/464/78/PDF/N1146478.pdf?OpenElement [in Ukrainian].

4. Dominic, McGoldrick (2004). The interface between public emergency powers and international law, 2, 2, 380–429 [in English].

5. Konvencija pro zahist prav ta osnovopolozhnih svobod (ЄКПЛ) [Convention for the Protection of Fundamental Rights and Freedoms (ECHR)]. *www.echr.coe.int* Retrieved from <https://www.echr.coe.int/european-convention-on-human-rights#:~:text=The%20Convention%20for%20the%20Protection,force%20on%203%20September%201953.> [in Ukrainian].

6. Proekt Statej pro vidpovidal'nist' derzhav za protipravni dijannja, skladene Komisieju z mizhnarodnogo prava OON [Draft Articles on the Responsibility of States for Unlawful Acts, compiled by the UN Commission on International Law]. *www.un.org* Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf [in Ukrainian].

7. Videns'ka konvencija pro pravo mizhnarodnih dogovoriv [Vienna Convention on the Law of Treaties]. *legal.un.org* Retrieved from https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf [in Ukrainian].

8. Zhenevs'ka konvencija pro zahist civil'nogo naseleennja [Geneva Convention for the Protection of the Civilian Populatio]. *ihl-databases.icrc.org* Retrieved from <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949> [in Ukrainian].

9. Dodatkovij protokol №1 do Zhenevs'koï konvencii pro zahist civil'nogo naseleennja [Additional Protocol No. 1 to the Geneva Convention on the Protection of Civilian Populatio]. *ihl-databases.icrc.org* Retrieved from <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977> [in Ukrainian].

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-622-635](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-622-635)

Наливайко Лариса Романівна доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, помічник ректора державного університету, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Науки, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (067) 612-1134, <https://orcid.org/0000-0002-7696-4223>

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті здійснено дослідження конституційних прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану в Україні. Розглянуто значення прав і свобод у сучасному суспільстві, підкреслено їх важливість для демократичного розвитку держави. Зазначено, що Україна, як демократична країна, визнає пріоритетність конституційних прав та свобод, закріплених в розділі II Конституції України. Проаналізовано законодавче визначення поняття «воєнний стан». Визначено, що воєнний стан є основним правовим механізмом обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина. З'ясовано, що чинником введення воєнного стану є загроза національній безпеці чи територіальній цілісності держави. Відзначено, що забезпечення та прав і свобод людини та громадянина є головним обов'язком держави. Як наслідок, в умовах воєнного стану держава повинна гарантувати захист цих прав і свобод. Перелік прав, що не обмежуються під час воєнного стану, є конституційним способом забезпечення захисту прав людини та громадянина. Досліджено суперечності щодо правового та конвенційного характеру обмежень конституційних прав і свобод громадян та способів їх реалізації в Україні. Розглянуто специфіку правових норм, які одноосібно реалізуються в Україні під час дії воєнного стану. Охарактеризовано систему нормативно-правового регулювання обмежень конституційних прав і свобод людини та громадянина в контексті воєнного стану в Україні. Здійснено аналіз змісту конкретних нормативно-правових актів, прийнятих під час воєнного стану. Акцентовано увагу на необхідності збереження балансу між захистом конституційних прав та необхідністю забезпечення національної безпеки. Визначено, що обмеження прав повинні бути обґрунтованими, пропорційними та тимчасовими, і при цьому зберігати правовий характер. Здійснено правову характеристику конституційно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. Зроблено висновок про те, що будь-які обмеження прав і свобод повинні бути законними, відповідати меті та мати тимчасовий характер. З'ясовано, що правові обмеження конституційних прав і свобод мають відповідати міжнародним стандартам та конституційним засадам прав людини, що вимагає від держави високого рівня соціальної

відповідальності та дотримання принципів прав людини як у мирний час, так і в період воєнного стану.

Ключові слова: конституційні права і свободи людини та громадянина, воєнний стан, обмеження прав, національна безпека, баланс інтересів.

Nalyvaiko Larysa Romanivna Doctor of Law Sciences, Professor, Honored lawyer of Ukraine, rector's assistant of the state university, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 26 Nauky Ave., Dnipro, 49005, tel.: (067) 612-1134, <https://orcid.org/0000-0002-7696-4223>

CONSTITUTIONAL RIGHTS AND FREEDOMS OF INDIVIDUALS AND CITIZENS UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Abstract. The article explores the constitutional rights and freedoms of individuals in the context of a state of war in Ukraine. The significance of rights and freedoms in contemporary society is examined, emphasizing their importance for the democratic development of the state. It is noted that Ukraine, as a democratic country, recognizes the priority of constitutional rights and freedoms outlined in Chapter II of the Constitution of Ukraine. The legislative definition of the concept of «martial law» is analyzed. It is determined that martial law serves as a primary legal mechanism for restricting the constitutional rights and freedoms of individuals. It is clarified that the imposition of martial law is prompted by a threat to national security or the territorial integrity of the state. The article highlights that ensuring the rights and freedoms of individuals is the primary duty of the state. Consequently, during a state of war, the state must guarantee the protection of these rights and freedoms. The list of rights that are not restricted during martial law is a constitutional means of safeguarding the rights of individuals. Contradictions regarding the legal and conventional nature of limitations on constitutional rights and freedoms of citizens and methods of their implementation in Ukraine are investigated. The specificity of legal norms implemented unilaterally in Ukraine during the state of war is examined. The normative-legal regulation of the restriction of constitutional rights and freedoms of individuals during a state of war in Ukraine is analyzed. Provisions of specific normative-legal acts adopted in Ukraine during the period of martial law are scrutinized. Emphasis is placed on the need to maintain a balance between protecting constitutional rights and the necessity of ensuring national security. It is determined that limitations on rights must be justified, proportionate, temporary, and retain their legal character. A legal characterization of constitutional restrictions on the rights and freedoms of individuals during a state of war is provided. The key characteristics of constitutional legal restrictions on the rights and freedoms of individuals have been defined. These include the justification of their establishment, orientation towards protecting social legal relations and the interests of individual, state, and society as a whole. They also encompass the

fulfillment of protective and defensive functions regarding legal relations, rights, and freedoms of individuals, as well as other constitutional legal values. These restrictions are determined exclusively based on the Constitution of Ukraine, with their specification in current legislation. The conclusion is drawn that, to ensure the legality of interference with human rights, restrictions must be defined by law, have a legitimate purpose, and be justified in a democratic society. Constitutional rights of individuals cannot be limited, except in cases explicitly provided by the Constitution itself. Specifically, Article 64, Part 2 of the Constitution of Ukraine enumerates constitutional rights that cannot be restricted, indicating that conditions of war or a state of emergency may only entail certain limitations on rights and freedoms for a specified duration but can never restrict the rights and freedoms outlined in specific articles of the Constitution. The conclusion is drawn that any limitations on rights and freedoms must be lawful, correspond to their purpose, and have a temporary nature. It is clarified that legal restrictions on constitutional rights and freedoms should adhere to international standards and the constitutional principles of human rights, requiring the state to demonstrate a high level of social responsibility and adherence to human rights principles in both peacetime and periods of war.

Keywords: constitutional rights and freedoms of individuals, martial law, restriction of rights, national security, balance of interests.

Постановка проблеми. Права та свободи людини і громадянина визнаються фундаментальними цінностями, що забезпечують гідність, автономію та особистісний розвиток. Вони відіграють основоположну роль у формуванні та соціалізації особистості, надаючи їй можливість висловлювати власні думки, ідеї та життєві переконання, а також обирати методи досягнення поставлених цілей. Ці права і свободи повинні бути гарантованими з боку держави як у мирний час, так і в умовах збройного конфлікту. Проте, внаслідок збройної агресії росії та повномасштабного вторгнення в Україну значно актуалізовано питання дотримання балансу між забезпеченням національної безпеки та гарантуванням фундаментальних прав людини, оскільки останні були обмежені внаслідок введення воєнного стану в Україні. Правомірність таких обмежень та захист конституційних прав і свобод з боку держави в цей особливий період визначає не лише основні принципи справедливості в умовах кризи, але й може впливати на відновлення миру та демократичного розвитку в державі у повоєнний період. Відповідно, дослідження конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також їх обмеження в умовах воєнного стану є ключовим елементом у контексті вирішення проблем, що виникають у суспільстві під час дії воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різних аспектів гарантування прав і свобод людини та громадянина, зокрема в умовах збройних конфліктів, здійснено у наукових працях вчених: М. Анісімової,

Ю. Барабаша, В. Барського, С. Бритченка, С. Горулько, О. Динько, В. Погорілка, П. Рабіновича, М. Савчина, О. Скакун, Ю. Тодики та ін. Розробку теоретичних аспектів обмеження прав людини і громадянина в умовах воєнного стану здійснювали: Н. Безсмертна, В. Буткевич, А. Колодій, Л. Наливайко, Н. Оніщенко, О. Осинська, Л. Летнянчин, С. Рабінович, І. Савенкова, В. Сорокун, Т. Слінько, Є. Ткаченко, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та ін.

Метою статті є дослідження конституційних прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану та особливості їх обмеження.

Виклад основного матеріалу. Права людини в контексті воєнних конфліктів становлять фундаментальну цінність у соціальному устрої сучасного суспільства. Забезпечення їх захисту та гарантування їх непорушності є обов'язком як на рівні конституційних документів, так і в контексті нормативно-правового регулювання. Зважаючи на складні геополітичні обставини, викликані збройною агресією та повномасштабного вторгнення РФ на територію України, особлива увага повинна бути приділена гарантуванню прав і свобод людини та громадянина. Це впливає з конституційної доктрини, в межах якої життя, здоров'я, честь та гідність людини є найвищою соціальною цінністю. Під час дії воєнного стану, підкреслюється, що пріоритетність дотримання прав людини стає не тільки індикатором високого рівня демократичності суспільства, але й конкретизується як показник визнання особи як найважливішої соціальної цінності та національного пріоритету.

Загалом, під конституційними правами і свободами людини та громадянина прийнято розуміти закріплені у Конституції України невід'ємні, загальні та рівні можливості для функціонування та розвитку особи, що гарантовані державною на основі міжнародних стандартів. Відповідно до ст. 22 Конституції України, конституційні права і свободи гарантовані та не можуть бути скасовані. Згідно ст. 64 Основного закону, вони не можуть бути обмежені, окрім випадків, встановлених законом [5]. Однією з підстав обмеження конституційних прав і свобод є введення режиму воєнного стану.

Законодавче визначення поняття «воєнний стан» регламентовано у Законі України «Про правові основи воєнного стану в Україні». Так, він становить особливий правовий режим, запроваджений на території України або окремих її місцевостях у відповідь на збройну агресію чи загрозу нападу. Його метою є захист незалежності та територіальної цілісності України з наданням відповідним органам державної влади, військового управління, органів військового управління та місцевого самоврядування необхідних повноважень для протидії загрозі, відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки. Цей режим також передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб на певний строк, що продиктовано загрозою [18]. Уведення режиму воєнного стану вимагає застосування негайних заходів для

забезпечення національної безпеки. У такому контексті регулювання можливості обмеження конституційних прав та свобод визначається примусовими обставинами, що допускають вжиття тимчасових заходів з метою забезпечення стабільності та безпеки в суспільстві.

У межах дослідження конституційних прав і свобод людини та громадянина в умовах дії воєнного стану, доцільно звернутись до міжнародних стандартів, що визначають основні принципи та норми, які країни зобов'язані дотримуватися для захисту та сприяння правам людини.

Зокрема, у ст. 29 Загальної декларації прав людини визначено, що права і свободи індивіда можуть бути піддані обмеженням лише на законних підставах, враховуючи визнання та повагу до прав інших суб'єктів, а також для впровадження справедливих норм моралі, громадського порядку і загального благополуччя в контексті демократичного суспільства [2]. Незважаючи на це, Декларація не конкретизує, які саме права можуть бути обмежені, чи їх обсяг.

Конвенція про захист прав та основоположних свобод визначає положення щодо відступу від зобов'язань під час надзвичайних ситуацій. Згідно положень ст. 15, в період війни або іншої суспільної небезпеки, що загрожують життю нації, держава може відступати від зобов'язань, взятих зазначеною Конвенцією, у виключних випадках, за умови, що такі заходи не порушують інших зобов'язань відповідно до міжнародного права [3]. При цьому, держава повинна повністю інформувати Генерального секретаря Ради Європи про обмеження та причини їхнього введення, а також повідомити про час, коли обмеження припинили своє дію.

Відповідно до ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, у випадку надзвичайного становища в державі допускається відступ від зобов'язань в тій мірі, в якій це обумовлено гостротою ситуації. Такі заходи повинні бути сумісними з іншими міжнародними зобов'язаннями та не призводити до дискримінації на підставі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження [8; 11]. Важливо відзначити, що відступ від основних прав, серед яких право на життя, свободи думки, совісті і релігії, заборона свавільного втручання у приватне життя, презумпція невинуватості, заборона катувань і заборона рабства, є неприпустимим, незалежно від реальності та гостроти наявних загроз.

Важливо відзначити, що в українській правовій доктрині вживається термін «конституційні засади обмеження прав людини», мета яких полягає у забезпеченні необхідного балансу між особистими та суспільними інтересами [4, с. 194; 9, с. 152]. Конституція України та інші нормативно-правові акти, що визначають обмеження конституційних прав і свобод людини, повинні встановлювати збалансований підхід до особистих і суспільних інтересів, оскільки порушення цього балансу може призвести до порушення прав та свобод особи.

У рішенні Конституційного Суду України від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 встановлено, що обмеження конституційних прав і свобод особи, зазначених у ст. 64 Конституції України, слід трактувати як відсутність конституційно передбачених обмежень у сфері прав людини, а також відсутність додаткових правових норм, що звужують цей обсяг [19]. Також у цьому рішенні вказано на розмежування між «обмеженням основних прав і свобод» та «фіксацією меж самої сутності прав і свобод шляхом використання юридичних методів (прийомів)». У рішенні Суду від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009, підтверджено, що встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина є припустимим лише в умовах, коли такі обмеження є розумними (пропорційними) та суспільно необхідними [20]. Відповідно, можемо зробити висновок, що будь-яке обмеження прав людини повинно мати обґрунтовані законодавчі підстави, належним чином закріплені у законодавстві. Додатково, такі обмеження мають бути тимчасовими, пропорційними і не можуть ушкоджувати основні права та свободи особи.

Згідно з вищевказаними міжнародними зобов'язаннями, Україна, на 28 лютого 2022 року, повідомила Генерального секретаря Ради Європи про застосування дерогації, що означає тимчасовий відступ від положень Конвенції, обумовлений масштабною неспровокованою військовою агресією з боку росії [21, с. 604]. Це свідчить про те, що всі необхідні формальності для обмеження певних прав людини на період дії воєнного стану були виконані.

У п. 5 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану в Україні» визначено участь Президента України в процедурі введення воєнного стану, що включає вичерпний перелік конституційних прав і свобод, які тимчасово обмежуються цим особливим правовим режимом, із чітким визначенням терміну їх дії. Також регламентовані тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб, з індикацією строку цих обмежень [18]. Зауважимо, що відповідно до Указу Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні» визначено можливість тимчасового обмеження конституційних прав і свобод особи, що закріплені у статтях 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України на період дії воєнного стану [5; 6, с. 14; 14]. Отже, обмеження прав і свобод громадян під час введення воєнного стану мають обмежений за обсягом і терміном характер.

Розглянемо основні конституційні права і свободи, на які розповсюджуються обмеження. Під час дії воєнного стану обмежено право на недоторканність житла, регламентоване у ст. 30 Конституції України. Ці обмеження включають у себе військово-квартирну повинність, що передбачає переселення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів та евакуйованих осіб. Такий захід спрямований на забезпечення ефективного функціонування та координації військових та правоохоронних структур у надзвичайних ситуаціях, забезпечуючи макси-

мальну безпеку та охорону громадян та території. Додатково, можливість проникнення до житла чи іншого майнового володіння особи та проведення огляду регламентується відповідно до Порядку перевірки документів осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян у рамках заходів правового режиму воєнного стану [17]. Ці випадки включають переслідування осіб, що є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення, а також припинення злочину, що становить загрозу життю осіб, перебуваючи в житловому чи іншому майновому володінні особи. У рамках правових заходів, пов'язаних із виконанням завдань правоохоронних органів, важливими аспектами стають ідентифікація осіб, що здійснюють кримінальну діяльність, та вжиття заходів щодо припинення злочинів і забезпечення безпеки осіб у їхніх місцях проживання чи іншого майнового володіння.

В період воєнного стану обмежено також конституційне право на збереження таємності листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, що визначено положеннями ст. 31 Конституції України. У визначених умовах можливе тимчасове обмеження доступу до особистої комунікації з метою забезпечення національної безпеки та усунення загрози, що виникає внаслідок воєнних дій. Обмеження цього права передбачає здійснення систематичного контролю за комунікаціями з метою виявлення можливих загроз та запобігання негативним наслідкам воєнних дій з урахуванням принципів пропорційності, необхідності та обґрунтованості.

У цей особливий період може бути обмеженим також право на невтручання в особисте і сімейне життя, визначене у ст. 32 Конституції України. Обмеження цього права може включати різноманітні заходи, спрямовані на забезпечення національної безпеки та врегулювання конфлікту [23]. Такі заходи можуть включати: огляди та перевірки осіб, майна, транспорту та інших об'єктів з метою виявлення можливих загроз безпеці; здійснення спеціальних заходів із збору, аналізу та розповсюдження інформації для забезпечення безпеки та запобігання можливим загрозам тощо.

Право на свободу пересування, регламентоване у ст. 33 Конституції України, також обмежено в умовах воєнного стану. До правообмежувальних заходів у цій сфері належать наступні: запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування, що передбачає установа конкретного тимчасового режиму для обмеження пересування громадян та приховання світлових демаскувальних ознак від аерозйомних та наземних противників, що включає в себе заходи, спрямовані на унеможливлення їх спостереження за діяльністю військ, військових об'єктів, населених пунктів, об'єктів економіки та державного управління, з метою забезпечення громадського порядку та безпеки [13]; встановлення зон обмеженого доступу або територій, де вільне пересування може бути обмежено [15]; запровадження контролю над транспортними засобами,

включаючи перевірки та обмеження руху з метою запобігання можливим загрозам та забезпечення безпеки; розташування військових блокпостів на ключових маршрутах для проведення перевірок осіб та транспортних засобів на контрольних пунктах тощо.

Іншим правом, що може бути обмеженим під час воєнного стану, є право на свободу думки і слова, а також вільне вираження поглядів і переконань, яке закріплене у ст. 34 Конституції України. Підставами для його обмеження є забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності та громадського порядку з метою запобігання правопорушенням [9]. Проте обмеження даного права не повинно призводити до повної заборони, яка може викликати загрозу загальній дезінформації населення, але має гарантувати право людини на отримання інформації в межах встановлених рамок та обставин воєнного стану.

Згідно з положенням ст. 38 Конституції України, громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнських та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів публічної влади. Проте, в умовах введення воєнного стану ці права обмежені, що реалізовано через заборону проведення виборів Президента України, всеукраїнських та місцевих референдумів, а також виборів народних депутатів України, за винятком проміжних виборів у виборчих округах на територіях, де воєнний стан не введений. Крім того, в період воєнного стану не допускається проведення страйків, масових зібрань та акцій.

Право на мирні збори, проведення мітингів, походів та демонстрацій без застосування зброї, за умови попереднього інформування відповідних органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, визначене у ст. 39 Конституції України, також піддається обмеженням під час дії воєнного стану [22]. У зазначених умовах може бути введений обов'язковий порядок попереднього сповіщення органів влади про намір проведення мирних зборів, мітингів, походів чи демонстрацій.

В умовах воєнного стану обмежено також право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, визначене у ст. 41 Конституції України. Правообмежувальні заходи у цій сфері можуть включати: призначення спеціальних режимів управління та використання певних видів власності, а також упорядкування доступу до результатів інтелектуальної діяльності для забезпечення стратегічних потреб держави в умовах воєнного конфлікту тощо.

Обмеження права на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, регламентованого у ст. 42 Конституції України може включати в себе тимчасові заходи, спрямовані на забезпечення національної безпеки та відповідного господарського функціонування країни в умовах воєнного стану [1]. Можуть бути введені обмеження, пов'язані з видами підприємницької діяльності, їхніми обсягами, регулюванням доступу до ресурсів, а також

встановленням додаткових умов для здійснення підприємницької діяльності з метою забезпечення потреб оборони та економічної стійкості країни.

Право на працю, що включає можливість здобувати засоби існування через власну працю, обрану або прийняту за власним бажанням, гарантоване у ст. 43 Конституції України, також піддається обмеженням під час режиму воєнного стану. Так, для окремих категорій працездатних осіб, які не включені у роботу у сфері забезпечення життєдіяльності та оборони, і не призначені для діяльності підприємств, встановлення трудової повинності. Обов'язки таких осіб закріплені у Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753 [16; 24]. Наголошено, що особливі категорії працездатних осіб, що не залучені до сфери обслуговування населення та оборони, зобов'язані виконувати суспільно корисні роботи в умовах воєнного стану. Також вказується, що працездатні особи, які досягли 16 років, можуть бути залучені до суспільно корисних робіт, не обмежених станом здоров'я [12, с. 132]. Серед цих осіб – особи без зайнятості, студенти закладів вищої освіти, самозайняті особи тощо.

Правові обмеження реалізації права на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, визначеного у ст. 44 Конституції України, в умовах воєнного стану включають: введення тимчасової заборони на проведення страйків та інших масових протестних заходів; обмеження свободи зібрань з метою запобігання ситуаціям, які можуть загрожувати громадському порядку; обмеження щодо проведення страйків в критичних секторах, таких як медицина, транспорт і енергетика, для забезпечення безперервності надання важливих послуг тощо.

Право на освіту, закріплене у ст. 53 Конституції України, обмежене в умовах воєнного стану обмежено для забезпечення національної безпеки та збереження ефективності освітнього процесу в умовах кризової ситуації. Ці заходи включають: запровадження змін у розкладі, форматі та методах навчання, враховуючи особливості ситуації воєнного стану; встановлення тимчасових обмежень для певних видів діяльності в освітній галузі, що може становити загрозу в умовах конфлікту; адаптацію освітньої програми з урахуванням викликів, що стоять перед суспільством під час воєнного стану тощо.

Слід відзначити, що обмеження прав людини необхідно чітко розрізняти від порушення прав людини, оскільки обмеження прав відбувається в тих випадках, коли держава чи інші суб'єкти обмежують використання окремих прав людини у конкретних ситуаціях з законними цілями, такими як забезпечення безпеки, захист громадського порядку, охорона здоров'я, а також захист прав і свобод інших осіб чи інтересів суспільства взагалі. У свою чергу обмеження прав людини пов'язані з конкретними обставинами і повинні бути пропорційними до об'єктивних цілей, які вони мають досягти. В той час

як порушення прав людини завжди перебуває поза межами допустимого [7; 10]. Важливо забезпечувати баланс між необхідністю обмеження та захистом фундаментальних прав та свобод громадян в суспільстві.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що конституційні права і свободи людини та громадянина є невід'ємними, загальними та рівними можливостями для функціонування та розвитку особи, гарантовані державною на основі міжнародних стандартів. Забезпечення цих прав і свобод формує фундаментальні принципи правової та соціальної взаємодії у державі. Вони є визначальним елементом для гармонізації індивідуальних інтересів та потреб суспільства, забезпечуючи його сталість та демократичний розвиток.

В умовах воєнного стану визначені Конституцією України права і свободи можуть бути обмежені. При цьому передбачено винятковий порядок їх застосування, що вимагає соціально відповідальних дій з боку держави. Ці заходи повинні відповідати критеріям виправданості мети їх встановлення; орієнтованості на захист індивідуальних та публічних інтересів; визначеності обмежень виключно на підставі Основного Закону; недопустимості порушення принципу рівності; неможливості внесення змін до Конституції, якщо ці зміни передбачають обмеження прав і свобод людини і громадянина тощо.

Отже, з одного боку, Конституція України гарантує обов'язкове відновлення обсягу конституційних прав і свобод людини і громадянина, які були обмежені, у визначений строк. З іншого боку, забезпечує, що можливість застосування обмежень цих прав існує лише в передбачених законодавством випадках і в разі об'єктивної необхідності такого застосування.

Література:

1. Гавриленко О.І. Дотримання конституційних прав та свобод в умовах воєнного стану. URL : <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10307/1/10.pdf>.
2. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Барабаш Ю.Г., Бориславська О.М., Венгер М.В., Козюбра М.І., Мелешевич А.А. Конституційне право: підручник / за заг. ред.. М.І. Козюбри. К. : Ваіте, 2021. 528 с.
5. Конституція України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змін, внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03.09.2019 р. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 38. Ст. 160).
6. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. Київ, 2022. № 3 (21). С. 12-22.
7. Маркович Х.М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. URL : <http://journalapp.uzhnu.edu.ua/article/view/287204/281124>.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

9. Наливайко І.О. Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 2 (123). С. 151-155.
10. Наливайко І.О. Роль інститутів громадянського суспільства у запобіганні і протидії корупції в органах публічної влади. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 2. С. 27-30.
11. Наливайко Л.Р., Степаненко К.В., Щербина Є.М. Міжнародний захист прав людини: навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2020. 260 с.
12. Наливайко Л.Р., Бочковий О.В., Мінакова Є.В. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами в умовах децентралізації влади (за результатами опитування пілотних громад). Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 1. С. 130-136.
13. Порядок здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 р. № 573. Відомості Верховної Ради України. 2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-#Text>.
14. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 (зі змін. і доп.). Відомості Верховної Ради України. 2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
15. Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1455 (зі змін. і доп.). Відомості Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-#Text>.
16. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: Постановою Каб. Міністрів України від 13.07.2011 р. № 753. Відомості Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>.
17. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1456. Відомості Верховної Ради України. 2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-#Text>.
18. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII (зі змін. і доп.). Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28, ст. 250. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
19. Рішення Конституційного Суду України від 12.06.2007 р. № 2-рп/2007. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p71007#Text>.
20. Рішення Конституційного Суду України від 19.10.2009 р. № 26-рп/2009 у справі № 1-50/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-09#Text>.
21. Туманянц А.Р., Крицька І.О. Реалізація україною права на відступ від статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: прецедентна практика Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні та вітчизняні реалії в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 5. С. 603-607.
22. Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O. (2022). Application of the principle of the rule of law international and national courts. KELM (Knowledge, Education, Law, Management), 4(48), 413-419. URL: https://nals.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/shhorichnyk_ukr_prava-2023.pdf#page=143.

23. Савченко О.В., Наливайко Л.Р. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади: монографія. Дніпро: ДДУВС, 2016. 276 с.
24. Наливайко Л.Р., Вітвицький С.С. Право на доступ до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 28-33.

References:

1. Havrylenko O.I. Dotrymannia konstytutsiinykh prav ta svobod v umovakh voiennoho stanu [Observance of constitutional rights and freedoms under martial law]. Retrieved from <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10307/1/10.pdf> [in Ukrainian].
2. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal declaration of human rights]. Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10.12.1948 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols)]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
4. Barabash Yu.H., Boryslavska O.M., Venher M.V., Koziubra M.I., & Meleshevych A.A. (2021). Konstytutsiine pravo [Constitutional law]: pidruchnyk / za zah. red. M.I. Koziubry. K. : Vaite [in Ukrainian].
5. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. № 30. St. 141 (zi zmin. vneseny my Zakonom Ukrainy «Pro vnesennia zmin do statti 80 Konstytutsii Ukrainy (shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ Ukrainy)» vid 03.09.2019 r. [in Ukrainian].
6. Krusian A.R. (2022). Suchasnyi ukrainskyi konstytutsionalizm v umovakh voiennoho stanu [Modern Ukrainian constitutionalism in the conditions of martial law]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 3 (21), 12-22 [in Ukrainian].
7. Markovych Kh.M. (2023). Prava i svobody liudyny v umovakh voiennoho stanu: fokus priorytetiv [Human rights and freedoms under martial law: focus of priorities]. *Elektronne naukove vydannia «Analytychno-porivnialne pravoznavstvo» – Electronic scientific publication "Analytical and comparative jurisprudence"*. Retrieved from <http://journalapp.uzhnu.edu.ua/article/view/287204/281124> [in Ukrainian].
8. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
9. Nalyvaiko I.O. (2023). Rol derzhavy u zabezpechenni sotsialnykh standartiv ta harantii: teoretyko-pravovi aspekty ta svitovyi dosvid [The role of the state in ensuring social standards and guarantees: theoretical and legal aspects and world experience]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2 (123), 151-155 [in Ukrainian].
10. Nalyvaiko I.O. (2022). Rol instytutiv hromadianskoho suspilstva u zapobihanni i protydii koruptsii v orhanakh publichnoi vlady [The role of civil society institutions in preventing and countering corruption in public authorities]. *Analytychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*, 2, 27-30 [in Ukrainian].
11. Nalyvaiko L.R., Stepanenko K.V., & Shcherbyna Ye.M. (2022). Mizhnarodnyi zakhyst prav liudyny [International protection of human rights]: navch. posibnyk. Dnipro : DDUVS [in Ukrainian].
12. Nalyvaiko L.R., Bochkovi O.V., & Minakova Ye.V. (2022). Problemy realizatsii povnovazhen orhaniv mistsevoho samovriaduvannia z pytan, poviazanykh z vnutrishno peremishcheny my osobamy v umovakh detsentralizatsii vlady (za rezultatamy opytuvannia pilotnykh hromad) [Problems of implementing the powers of local self-government bodies on issues related to internally displaced persons in conditions of decentralization of power (according to the results of a survey of pilot communities)]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 130-136 [in Ukrainian].

13. Poriadok zdiisnennia zakhodiv pid chas zaprovadzhennia komendantskoi hodyny ta vstanovlennia spetsialnogo rezhymu svitlomaskuvannia v okremykh mistsevostiakh, de vvedeno voiennyi stan [The procedure for implementing measures during the introduction of a curfew and the establishment of a special regime of light masking in certain areas where martial law has been imposed] (zatverdzeni postanovoiou Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.07.2020 r. № 573). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* (2020). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-#Text> [in Ukrainian].

14. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 64/2022 (zi zmin. i dop.). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* (2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Poriadku vstanovlennia osoblyvoho rezhymu vizdu i vyizdu, obmezhenia svobody peresuvannia hromadian, inozemtsiv ta osib bez hromadianstva, a takozh rukhu transportnykh zasobiv v Ukraini abo v okremykh yii mistsevostiakh, de vvedeno voiennyi stan [On the approval of the Procedure for establishing a special regime of entry and exit, restriction of freedom of movement of citizens, foreigners and stateless persons, as well as the movement of vehicles in Ukraine or in some of its areas where martial law has been imposed]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2021 r. № 1455 (zi zmin. i dop.). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* (2021). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-#Text> [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Poriadku zaluchennia pratsezdatnykh osib do suspilno korysnykh robit v umovakh voiennoho stanu [On the approval of the Procedure for the involvement of able-bodied persons in socially useful works in the conditions of martial law]: Postanovoiou Kab. Ministriv Ukrainy vid 13.07.2011 r. № 753. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* (2021). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

17. Pro zatverdzhennia Poriadku perevirky dokumentiv v osib, ohliadu rechei, transportnykh zasobiv, bahazhu ta vantazhiv, sluzhbovykh prymishchen i zhytla hromadian pid chas zabezpechennia zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu [On the approval of the Procedure for checking documents on persons, inspecting things, vehicles, luggage and cargo, official premises and citizens' housing during the provision of measures of the legal regime of martial law]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2021 r. № 1456. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* (2021). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-#Text> [in Ukrainian].

18. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law]: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII (zi zmin. i dop.). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* (2021). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

19. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 12.06.2007 r. № 2-rp/2007 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p71007#Text> [in Ukrainian].

20. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 19.10.2009 r. № 26-rp/2009 u spravi № 1-50/2009 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-09#Text> [in Ukrainian].

21. Tumanians A.R., & Krytska I.O. (2022). Realizatsiia ukrainoiu prava na vidstup vid statti 5 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: pretsedentna praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u kryminalnomu provadzhenni ta vitchyzniani realii v umovakh voiennoho stanu [Ukraine's implementation of the right to derogate from Article 5 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: precedent practice of the European Court of Human Rights in criminal proceedings and domestic realities under martial law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 5, 603-607 [in Ukrainian].

22. Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O. (2022). Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 4(48), 413-419. URL: https://nals.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/shhorichnyk_ukr_prava-2023.pdf#page=143 [in English].

23. Savchenko O.V., & Nalyvaiko L.R. (2016). Teoretyko-pravovi zasady hromadskoho kontroliu za diialnistiu orhaniv derzhavnoi vlady [Theoretical and legal principles of public control over the activities of state authorities]: monohrafiia. Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].

24. Nalyvaiko L.R., & Vitvitskyi S.S. (2014). Pravo na dostup do publichnoi informatsii v konteksti kontroliu hromadian za diialnistiu derzhavy [The right to access to public information in the context of citizens' control over state activities]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 2, 28-33.

УДК 346.34; 347.72

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-636-648](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-636-648)

Новікова Євгенія Олександрівна аспірантка 1 року навчання Навчально-наукового інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 02000, тел.: (095) 301-51-56, <https://orcid.org/0000-0003-4285-2669>

КОНТРОЛЬ ЗА ЗДІЙСНЕННЯМ М&А УГОД

Анотація. В умовах соціально-політичних та економічних потрясінь у всьому світі та Україні зокрема актуальним видається аналіз правового регулювання іноземних інвестицій (в тому числі, М&А угод) як одного з джерел підтримання стійкості національних економік. Створення найбільш привабливого інвестиційного клімату вбачається основним завданням українського законодавця, на реалізацію якого спрямовано більшість зусиль. Водночас залучення іноземних інвестицій до стратегічно важливих сфер економіки становить ризики публічним інтересам і навіть загрози національній безпеці. Європейський союз, навпроти, вживає заходи посилення контролю за здійсненням іноземних інвестицій з країн, що не є членами ЄС. У січні 2024 року було оприлюднено ряд ініціатив, серед яких – пропозиція встановлення обов'язку держав-членів закріпити в національних законодавствах процедури скринінгу іноземних інвестицій.

Метою статті є дослідження досвіду ЄС з впровадження, особливостей функціонування та напрямків вдосконалення процедури перевірки іноземних інвестицій в умовах політичної та економічної невизначеності для його врахування та запровадження найкращих практик в Україні. Проаналізовано нормативну основу перевірки іноземних інвестицій в ЄС – Регламент (ЄС) 2019/452, який окреслює основні вимоги до проведення такої процедури країнами-членами, не встановлюючи при цьому обов'язку її запровадження. Запропоновані зміни містять протилежний підхід. Окрім цього, передбачається здійснення перевірки критично важливих угод до їх закриття; можливість здійснення ex-post перевірки; встановлення переліку галузей, угоди в яких обов'язково підлягатимуть перевірці; розширення видів інвестицій, що підлягатимуть перевірці, тощо.

Досліджено досвід Італії з впровадження процедури скринінгу іноземних інвестицій та її змін як реакції на соціальні потрясіння. Підкреслено негативні аспекти розширення так званих «золотих повноважень» («golden power») та проілюстровано заходи, вжиті для їх усунення.

Виснувається про необхідність створення нормативної основи, що б забезпечувала одночасне створення найбільш сприятливого режиму іноземних

інвестицій та реалізацію контрольних заходів у вигляді проведення перевірок іноземних інвестицій в стратегічні галузі економіки.

Ключові слова: угоди M&A (злиття і поглинання), інвестиції, інвестиційна діяльність, державне регулювання, скринінг іноземних інвестицій

Novikova Yevheniia Oleksandrivna 1st year postgraduate student at the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska St., 60, Kyiv, tel: (095) 301-51-56, <https://orcid.org/0000-0003-4285-2669>

CONTROL OVER M&A TRANSACTIONS

Abstract. In the context of socio-political and economic turmoil around the world and in Ukraine in particular, it is important to analyze the legal regulation of foreign investment (including M&A transactions) as one of the sources of maintaining the sustainability of national economies. The creation of the most attractive investment climate is seen as the main task of the Ukrainian legislator, and most efforts are directed at its realization. At the same time, attracting foreign investment in strategically important sectors of the economy poses risks to the public interest and even threats to national security. The European Union, on the other hand, is taking measures to strengthen control over foreign investment from non-EU countries. In January 2024, a number of initiatives were unveiled, including a proposal to oblige member states to establish foreign investment screening procedures in their national legislation.

The purpose of the article is to study the EU experience in implementing, functioning and areas for improving the procedure for screening of foreign investments in the context of political and economic uncertainty in order to implement best practices in Ukraine. The author analyzes the regulatory framework for the foreign investments screening in the EU - Regulation (EU) 2019/452, which outlines the basic requirements for such procedure by Member States, without establishing the obligation to implement it. The proposed amendments take the opposite approach. In addition, they propose: the review of critical transactions prior to their closing; the possibility of ex-post review; the establishment of a list of industries in which transactions will be subject to review; the expansion of the types of investments subject to review, etc.

The experience of Italy in implementing the foreign investment screening procedure and its changes as a response to social upheavals are researched. The author emphasizes the negative aspects of the expansion of the so-called "golden power" and illustrates the measures taken to eliminate them.

Considering the developments of the Ukrainian legislator and scientific positions, the author concludes that it is necessary to create a regulatory framework

that would ensure simultaneous creation of the most favorable regime for foreign investment and implementation of control measures in the form of foreign investment screening in the strategic sectors of the economy.

Keywords: M&A transactions, investment, investment activity, state regulation, foreign investment screening

Постановка проблеми. Україна вже 2 роки потерпає від руйнівних наслідків війни. Варто погодитись зі справедливістю тверджень про те, що представники українського бізнесу змогли в доволі короткі терміни адаптуватись до нових умов та ризиків. Водночас, це ж не можна сказати про іноземні компанії, що провадили свою діяльність на території України. У своєму економічному дослідженні з інвестиційної привабливості України А. А. Славкова та Д. Р. Колісник зазначають, що через повномасштабну війну різниця між 2021 і 2022 роками у чистих надходженнях до України становить -\$5,5 млрд, хоча між 2022 і 2023 роками показники й набули позитивних значень, а саме +\$1,316 млрд [1].

Неможливо не звернути увагу на зниження показників M&A активності в період воєнного стану. Після рекордного за кількістю закритих угод 2021 року (за даними InVenture здійснено 120 угод) спостерігається падіння показників до 54 у 2022 році. Проте, у 2023 році український ринок M&A продемонстрував помітне зростання, досягнувши \$1,4 млрд та 87 угод [2]. Згідно з дослідженнями KPMG вартість угод перевищила значення 2020 року. Також спостерігається помітне зростання середньої вартості угод. Станом на 2022 рік цей показник складав 26 млн доларів, водночас 2023 рік продемонстрував рівень 44.6 млн доларів [3].

Критична ситуація, спричинена воєнним станом, визначила подальші дії національного законодавця. Основним завданням для України стало покращення інвестиційного клімату, що врешті-решт схилило б інвестора до вкладання коштів у вітчизняний бізнес. Розуміючи нагальність поставленого питання, держава здійснила ряд суттєвих кроків у напрямку вдосконалення правового регулювання та створення нових механізмів, що мають стати запорукою притоку інвестицій, а відтак - сприяти активізації M&A.

У 2022 році була презентована інвестиційна ініціатива Уряду [4] - Advantage Ukraine, де представлено більше 500 проєктів та можливостей по 10 галузям господарства: оборонно-промислового комплексу, металургії та металообробці, енергетиці, агропромислового комплексу, промислового виробництва, логістиці та ін. З наведеного переліку вбачається, що акцент зроблено на ключові, такі що на сьогоднішній день становлять основну цінність, галузі господарства [5]. Не викликає сумнівів, що залучення додаткових коштів в умовах воєнного стану та повоєнної України в галузі, завдяки яким забезпечується життєдіяльність суспільства, сприятиме швидкій та успішній відбудові країни. Водночас залучення іноземних інвестицій в

умовах воєнного стану у стратегічно важливі галузі економіки позаяк пов'язане із певними ризиками та, у своєму крайньому вияві, навіть загрозами національній безпеці.

У той же час, Європейський Союз (далі – ЄС), перебуваючи в набагато менш нестабільній обстановці, вживає заходів, спрямованих на зміцнення економічної безпеки в умовах зростаючої геополітичної напруженості та глибоких технологічних трансформацій - 24 січня 2024 року Європейська Комісія опублікувала пакет з п'яти відповідних ініціатив [6]. Головною є пропозиція щодо реформування існуючої системи перевірки іноземних інвестицій в ЄС, яка наразі функціонує на основі Регламенту (ЄС) 2019/452. З огляду на викладене, вбачається необхідним створення в Україні дієвої збалансованої системи залучення іноземних інвестицій, підтримки підприємницьких ініціатив, сприяння їх розвитку, при одночасній наявності процедури, що забезпечувала б захист наявної економічної системи, а також стала б надійним запобіжником від завдання шкоди національним інтересам та національній безпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань правового регулювання інвестицій, в тому числі укладення M&A угод, присвячені роботи Л. М. Дорошенко, Т. О. Ольхової, Я. Менів, В. В. Поєдинок, Т. І. Швидкої, Н. В. Щербакової та інших науковців. Проте, з огляду на виняткові соціально-економічні та політичні умови, що склались в Україні та світі протягом останніх років внаслідок агресії росії, а також зміни в правовому регулюванні зарубіжних країн, вказане питання потребує детального дослідження.

Метою даної статті є дослідження досвіду ЄС з впровадження, особливостей функціонування та напрямків вдосконалення процедури перевірки іноземних інвестицій в умовах політичної та економічної невизначеності для його врахування та запровадження найкращих практик в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розкриття поставленого питання варто почати зі звернення до позиції В. К. Мамутова, відповідно до якої посилення ролі державного регулювання економіки, що втілено в зміцненні публічних засад правового регулювання господарської діяльності, є глобальною тенденцією, пов'язаною зі світовими фінансовими кризами [7]. Логічного розвитку наведена теза набула у висновку Т. О. Ольхової, яка справедливо стверджує, що державне регулювання саме інвестиційної діяльності посідає в цьому контексті визначальне місце, оскільки світова фінансова криза є, передусім, кризою ринків капіталів [8, с.158].

Економісти зазначають, що, незважаючи на невтішні прогнози, у 2022 та 2023 роках вдалося уникнути найгіршого сценарію, а «рекордну інфляцію вдалося приборкати не жертвуючи економічним зростанням». Натомість, у 2024 році світ продовжуватиме штормити. Тінь рецесій в США та ЄС досі

нависає над світовим фінансовим ринком. Інфляція хоч і припинила зростати, проте все ще залишається вищою за ті показники, що очікували в центробанках світу [9]. Видається, що зважені, обґрунтовані та пропорційні заходи державного регулювання мають стати одним зі стовпів, на яких триматимуться національні економіки.

Відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект (ч.1 ст.1), а інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій (ст. 2) [10].

Попри широке розповсюдження в юридичних та бізнес колах, поняття злиття і поглинання (M&A) не дістало свого законодавчого визначення. Тому, в рамках цієї наукової розвідки послуговуватимемось загальноприйнятим теоретичним визначенням, відповідно до якого «злиття і поглинання (M&A) – це сукупність процесів об'єднання бізнесу (капіталу), в результаті яких відбувається передача корпоративного контролю, включаючи купівлю та обмін активів, інтеграція двох або більше господарюючих суб'єктів в одну економічну групу. Термін використовується для позначення правочинів, в результаті яких:

- власник контрольного пакету акцій акціонерного товариства відчужує на погоджених умовах належний йому контрольний пакет іншій особі або
- відбувається купівля ініціатором поглинання у міноритарних акціонерів акціонерного товариства належних їм акцій з метою концентрації ініціатором поглинання контролю над товариством, або
- відбувається об'єднання активів кількох компаній з метою створення нової компанії (злиття) або приєднання активів однієї групи компаній до ініціатора поглинання (поглинання)» [11; с. 86].

Отже, злиття та поглинання (M&A) фактично являють собою способи укрупнення бізнесу і з точки зору українського законодавства охоплюють реорганізаційні процедури у формах злиття та приєднання, а також інші способи встановлення корпоративного контролю, що опосередковуються, зокрема, договорами про відчуження часток у статутному (складеному) капіталі, відчуження акцій, відчуження активів та ін. Як вказує Л. М. Дорошенко, злиття та поглинання є багатокомпонентними процесами, успішність реалізації яких може залежати від різних факторів [12; с. 184]. Звідси, здійснення M&A угод є невід'ємною частиною інвестиційної діяльності, а з огляду на усталено високі вартісні показники такої активності, становлять її основну частину.

Статистичні дані свідчать про активізацію злиттів та поглинань – серед всіх угод вирізняється придбання Lifecell компанією NJJ Capital за \$500 млн в кінці 2023 року [3]. В той же час, інвестиційна ініціатива Advantage Ukraine на початок 2023 року вже працювала з понад 130 проектами вартістю \$67 млрд, загалом же до неї звернулися майже 1500 компаній, які шукають інвестиції та можливості торговельної співпраці [13]. Така явно позитивна динаміка має одну визначальну рису – більшість проектів стосуються життєво важливих галузей економіки – про це свідчить наведений вище перелік галузей в межах Advantage Ukraine, а також поглинання Lifecell як одного з найбільших операторів зв'язку в Україні.

На противагу Україні, європейський законодавець обрав більш помірковану позицію і протягом останніх декількох років покроково впроваджує заходи з перевірки іноземних інвестицій. На сьогоднішній день система перевірки іноземних інвестицій в ЄС функціонує на основі Регламенту (ЄС) 2019/452 (далі – Регламент).

Регламент не створює єдиного механізму перевірки на рівні Союзу. Він встановлює рамки для перевірки державами-членами прямих іноземних інвестицій в ЄС з міркувань безпеки або громадського порядку, механізми співпраці між державами-членами, а також між державами-членами та Комісією [14]. Водночас, закріплена вимога для держав-членів повідомляти Комісію про впроваджені механізми перевірки та їх зміни; подавати щорічні звіти із зазначенням переліку інвестицій, які пройшли або проходять перевірку, рішень про заборону інвестицій або висунення до них певних умов, секторів, походження, вартості інвестицій та інших відомостей.

Для цілей Регламенту "пряма іноземна інвестиція" означає інвестицію будь-якого виду, здійснену іноземним інвестором з метою встановлення або підтримання тривалих і прямих зв'язків між ним та підприємцем або підприємством, яким надається капітал, з метою здійснення економічної діяльності в державі-члені, включаючи інвестиції, які забезпечують ефективну участь в управлінні або контролі над компанією, що здійснює економічну діяльність. Іноземний інвестор - фізична особа третьої країни або підприємство третьої країни, що має намір здійснити або здійснила / здійснило пряму іноземну інвестицію [14].

Факторами, які визначають наявність впливу інвестицій на безпеку чи громадський порядок, серед іншого, є сфера діяльності – чи здійснені інвестиції в критичну інфраструктуру; критично важливі технології, в тому числі штучний інтелект, біотехнології та нанотехнології; постачання критично важливих ресурсів (сировини, енергетичних ресурсів та ін.); пов'язані з наявністю доступу до конфіденційної інформації; вплив інвестицій на свободу та плюралізм ЗМІ (ст. 4). Також береться до уваги особа іноземного інвестора, а саме: чи контролюється він урядом третьої країни; чи вже здійснював діяльність, що мала вплив на безпеку та громадський порядок; чи існує ризик

його залученості до незаконної чи кримінальної діяльності [14]. Запропоновані зміни передбачають запровадження зобов'язання держав-членів ЄС імплементувати режим перевірки іноземних інвестицій до свого національного законодавства [15]. Цьому передував період занепокоєності європейських країн щодо ряду інвестиційних проєктів. Зокрема, у вересні 2023 року відбулось два розслідування з перевірки іноземних інвестицій, які стосувалися придбання акцій компаній, що володіють стратегічними активами. Міністерство промисловості, торгівлі та туризму Іспанії ретельно перевірило придбання саудівською компанією пакету акцій іспанського телекомунікаційного оператора Telefonica. Розмір інвестицій становив 2,5 мільярди доларів. У результаті угоди «Saudi Telecom Company» мала б отримати 9,9% акцій компанії. Уряд Іспанії висловився щодо потенційних ризиків національній безпеці та кіберзахисту [16] і за результатами розгляду питання оголосив про придбання пакету акцій Telefonica в розмірі до 10 % для створення протизваги іноземному інвестору [17]. У другому випадку уряд Німеччини заборонив придбання додаткових акцій німецького супутникового оператора KLEO Connect китайською компанією, яка вже володіла його контрольним пакетом акцій [16].

Зміни, зокрема, передбачають перевірку критично важливих угод до їх закриття; можливість здійснення ex-post перевірки угод, для яких відсутня вимога про повідомлення; зобов'язання держав-членів забезпечити можливість судового оскарження рішень в процедурі перевірки; встановлення переліку галузей, угоди в яких обов'язково підлягатимуть перевірці; розширення видів інвестицій, що підлягатимуть перевірці (включено непрямі інвестиції) та ін. Остання зміна є важливою, оскільки Європейський Суд Справедливості у справі C-106/22 Xella (2023) роз'яснив, що непрямі інвестиції через підприємства ЄС, навіть якщо вони перебувають під іноземним контролем, як правило, не підпадають під дію чинного Регламенту (ЄС) 2019/45, якщо тільки вони не є "штучними домовленостями", спрямованими на обхід відповідного механізму перевірки. При цьому, законодавство багатьох держав-членів вже дозволяє перевіряти такі інвестиції [15].

Одним з найяскравіших прикладів впровадження скринінгу іноземних інвестицій є Італія. Держава, що повною мірою відчула негативний вплив пандемії, впровадила доволі жорстку процедуру повідомлення про здійснення злиттів та поглинань як реакцію на соціальні виклики. Поряд з перевіркою порогових значень оборотів компанії, що є частиною контролю, закріпленою конкурентним законодавством, Італія впровадила так звані «золоті повноваження» («golden powers»), що втілюються в можливості обмежити здійснення M&A угод у стратегічних сферах економіки. «Золоті повноваження» передбачають впровадження специфічних умов або пряме блокування інвестицій у компанії та активи, що мають стратегічне значення. Варто наголосити, що такі повноваження були введені ще у 2012 році Законом

21/2012, проте саме в період пандемії – «стресу» для всього світу і значної мірою для Італії – набули набагато ширшого змісту з метою недопущення зловживань кризовою ситуацією іноземними інвесторами шляхом придбання стратегічних активів.

У 2022 році уряд Італії розширив перелік стратегічних галузей, включивши до них не лише оборонну, а й енергетичну сферу та комунікаційної інфраструктури, в тому числі високі технології та 5G. Передбачалось, що застосування таких заходів триватиме до 31 грудня 2022 року. Однак, вторгнення росії в Україну спровокувало безстрокове встановлення таких «золотих повноважень» з 1 січня 2023 року [18].

Процедура, яка передбачена Законом 21/2012 зі змінами, починається з обов'язкового попереднього повідомлення Президії Ради Міністрів про угоди, які відповідають встановленим умовам для перевірки. Зовнішня форма угоди не має значення, в цілях такої перевірки застосовується принцип превалювання сутності над формою. Після повідомлення проводиться попереднє розслідування, а також, за певних умов, поглиблене розслідування. Уряд має право ставити запитання, отримувати документи, інформацію та будь-які інші докази як від сторін, так і від третіх осіб. Прийняте за результатами перевірки рішення є адміністративним актом, який може бути оскаржений в судовому порядку. При цьому, закриття угоди до прийняття рішення за результатами перевірки є забороненим [19].

Законодавство наділяє італійський уряд компетенцію встановлювати певні умови або застосовувати вето щодо операцій, які можуть становити загрозу основним суспільним інтересам. Ця обставина, а також розширення переліку «стратегічних» галузей, угоди в яких підлягають скринінгу, створили суттєві складнощі для інвесторів при прогнозуванні наслідків дії таких нормативних положень для кожної конкретної М&А угоди. Прикметно, що в Італії так і не встановлено ні законодавчих положень, ні положень м'якого права, які б допомогли компаніям точно оцінити стратегічну значущість їх діяльності, а судова практика з цього питання є доволі обмеженою. Закономірним стало й експонентне зростання кількості повідомлень про М&А угоди (часто зроблених виключно з міркувань безпеки). У період з 2019 по 2021 рік кількість таких повідомлень зросла більш ніж у шість разів і становила 496 [20].

На усунення окреслених ускладнень був прийнятий Указ №133 від 1 серпня 2022 року («DPCM 133/2022»), яким запроваджено процедуру попереднього повідомлення, що набрала чинності з 24 вересня 2022 року. Відповідно до нових правил компанія може звернутись до Президії Ради міністрів Італії із запитом оцінити, чи підлягає запланована угода перевірці, надавши при цьому всі наявні документи та інформацію, які вимагаються для подання остаточного повідомлення [21]. Впровадження таких змін стало виявом гнучкості італійського законодавця та підкреслило прагнення досягти

балансу між задоволенням інтересів інвестора та ефективним захистом публічних інтересів.

З часу прийняття Регламенту український законодавець висунув декілька ініціатив запровадження скринінгу іноземних інвестицій. Зокрема, у 2019 році на сайті Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства розміщено законопроект «Про оцінку впливу іноземних інвестицій на національну безпеку України», а 2021 року у Верховній Раді України зареєстровано Проект Закону «Про здійснення іноземних інвестицій у суб'єкти господарювання, що мають стратегічне значення для національної безпеки України», який 07.09.2021 було знято з розгляду. Як вказано у пояснювальній записці до останнього законопроекту, міжнародний досвід щодо запровадження механізму перевірки прямих іноземних інвестицій свідчить, що перевірка та моніторинг таких інвестицій здійснюється з метою уникнення концентрації іноземного капіталу у визначених секторах економіки з огляду на національні інтереси та безпеку. В Україні відсутня система оцінки іноземних інвестицій на національну безпеку [22]. Проектом передбачалось закріплення переліку видів діяльності, які мають стратегічне значення, до яких планувалось віднести виконання робіт щодо впливу на гідрометеорологічні процеси і явища; діяльність, пов'язану з використанням збудників інфекційних хвороб; види діяльності у сфері використання ядерної енергії; у сфері поводження з радіоактивними відходами; надання послуг у галузі криптографічного захисту інформації; діяльність у сфері розробки та виробництва озброєння і військової техніки; космічну діяльність; геологічне вивчення надр; діяльність у сфері транспортної інфраструктури та інші. Визначалось, що здійснення іноземних інвестицій у підприємства у стратегічних сферах можливе лише за умови погодження визначених правочинів щодо них Міжвідомчою комісією з питань оцінки впливу іноземних інвестицій, до отримання якого іноземні інвестори зобов'язані утримуватися від будь-яких дій щодо таких інвестицій [22]. Треба зазначити, що зміст вказаного законопроекту зазнав критики Головного науково-експертного управління, фахівці якого у своєму висновку наголосили на недоліках понятійного апарату, необхідності розширення переліку видів діяльності, що мають стратегічне значення для національної безпеки; відсутності чітких критеріїв та підстав для підтвердження того, що іноземні інвестиції підлягають оцінці їх впливу, тощо [22].

Варто зауважити, що пропозиції впровадити додаткове регулювання певних видів інвестицій з метою забезпечення національної безпеки лунали і в наукових колах. Я. Менів, з чією думкою погодилась і Т. Швидка, зазначає, що «стає очевидною необхідність створити господарсько-правовий механізм державного контролю за переходом корпоративних прав на активи великих підприємств. Це питання національної економічної безпеки, яке має бути вирішено на законодавчому рівні» [23; с. 66].

Висновки. Отже, досвід правового регулювання залучення іноземних інвестицій ЄС продемонстрував, що створення найбільш сприятливого режиму іноземних інвестицій та реалізація контрольних заходів у вигляді проведення перевірок іноземних інвестицій в стратегічні галузі економіки не є взаємовиключними. Більше того, в умовах соціально-економічних та політичних потрясінь така система перевірки має стати надійним запобіжником від загроз національній безпеці. Обмеження, що покладаються на інвестора, не мають бути занадто обтяжливими, демонструючи при цьому свою найвищу ефективність. З урахуванням викладеного, видається як ніколи на часі переосмислення, доопрацювання, обговорення, прийняття законодавчих ініціатив та запровадження перевірок іноземних інвестицій з урахуванням європейського досвіду їх проведення.

Література:

1. Славкова А., Колісник Д. Інвестиційна привабливість України: реалії в умовах війни та перспективи повоєнної відбудови. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-138> (дата звернення: 23.02.2024).
2. Ринок M&A у 2023 та потенційні тренди 2024 – аналіз України та світу. *AIN* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/qvums> (дата звернення: 23.02.2024).
3. Вартість угод M&A в Україні у 2023 році перевищила довоєнний рівень – дослідження KPMG. *Forbes* : веб-сайт. URL: <https://forbes.ua/news/vartist-ugod-mamra-v-ukraini-u-2023-rotsi-perevishchila-dovoenni-y-riven-doslidzhennya-kpmg-04032024-19639> (дата звернення: 04.03.2024).
4. На відкритті торгів Нью-Йоркської фондової біржі Україна презентувала платформу залучення іноземних інвестицій Advantage Ukraine. *Міністерство економіки України* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/qvumn> (дата звернення: 23.02.2024).
5. *Advantage Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://advantageukraine.com/ua/> (дата звернення: 23.02.2024).
6. Revision of the foreign direct investment (FDI) screening regulation. *Legislative Train Schedule. European Parliament* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/qvunk> (дата звернення: 23.02.2024).
7. Мамутов В. К. Загальні проблеми науки господарського права на стику XX та XXI століть. *Право України*. 2010. № 8. С. 4–12.
8. Ольхова Т. О. Особливості державного регулювання іноземного інвестування в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. №1 (15). URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/15f9faa6-7452-469a-8dca-b533053d0b47/content> (дата звернення: 04.03.2024).
9. Нічого особистого, лише цифри. Що буде із світовою економікою у 2024-му? *Економічна правда* : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/12/26/708110/> (дата звернення: 04.03.2024).
10. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1560-12> (дата звернення: 04.03.2024).
11. Кологойда О. В., Гарагонич О. В., Дорошенко Л. М. Корпоративне право Європейського Союзу : підручник. Київ : Видавництво Ліра-К. 2023. 392 с.
12. Дорошенко Л. М. Юридичний консалтинг у сфері M&A. *Часопис Київського університету права*. 2023/2. С.183-186. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/885/824> (дата звернення: 04.03.2024).
13. Платформа Advantage Ukraine працює з понад 130 проектами вартістю \$67 мільярдів. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3749907-platforma-advantage-ukraine-pracue-z-ponad-130-proektami-vartistu-67-milardiv.html> (дата звернення: 04.03.2024).

14. Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2019/452/oj> (дата звернення: 24.02.2024).

15. Anahita Thoms, Alexander Ehrle, Kimberley Fischer. European Union: The Commission proposes overhaul of EU foreign investment review screening mechanism. *Lexology* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/qvunz> (дата звернення: 23.02.2024).

16. FDI enforcement trends in Europe: September 2023. *Baker McKenzie* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/qvuok> (дата звернення: 23.02.2024).

17. Telefonica's shares rise after Spanish government unveils plan to buy stake. *Reuters* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/qvuou> (дата звернення: 23.02.2024).

18. Law Decree 21 March 2022 № 21 concerning urgent measures to counter the economic and humanitarian effects of the Ukrainian crisis. URL: <https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC209775/> (дата звернення: 03.03.2024).

19. Exercise of golden powers by the Italian Government in the “cyber sensors” case against the 2023 geopolitical background. *Lexology* : web-site. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=d74bc70d-50b5-4e5c-9a75-c5bdfffc70f8> (дата звернення: 03.03.2024).

20. Francesca Torricelli, Martino Basilisco, The Italian ‘Golden Powers’ Legislation: Significant Amendments, Procedural Novelties Follow Implementation of ‘Ukraine Decree’. *GreenbergTraurig* : web-site. URL: <https://www.gtlaw.com/en/insights/2022/9/the-italian-golden-powers-legislation-significant-amendments-procedural-novelties-ukraine-decree> (дата звернення: 03.03.2024).

21. Luciano Di Via. Recent amendments to the Italian Golden Power regime: the pre-notification procedure. *CLIFFORD CHANCE* : web-site. URL: <http://surl.li/gakii> (дата звернення: 03.03.2024).

22. Проект Закону про здійснення іноземних інвестицій у суб'єкти господарювання, що мають стратегічне значення для національної безпеки України. *Верховна Рада України* : офіційний веб-портал. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70997 (дата звернення: 03.03.2024).

23. Т. Швидка. Регулювання та контроль за злиттями й поглинаннями суб'єктів господарювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №2 URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2021/2/12.pdf> (дата звернення: 23.02.2024).

References:

1. Slavkova A., Kolisnyk D. (2023) Investytsiina pryvablyvist Ukrainy: realii v umovakh viiny ta perspektyvu povoiennoi vidbudovy [Investment attractiveness of Ukraine: realities in the context of war and prospects for post-war reconstruction]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 56. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-138> [in Ukrainian].

2. Rynok M&A u 2023 ta potentsiini trendy 2024 – analiz Ukrainy ta svitu [M&A market in 2023 and potential trends in 2024 - analysis of Ukraine and the world]. *AIN*. Retrieved from <http://surl.li/qvums> [in Ukrainian].

3. Vartist uhod M&A v Ukraini u 2023 rotsi perevshchyla dovoiennyi riven – doslidzhennia KPMG [The value of M&A transactions in Ukraine in 2023 exceeded the pre-war level - KPMG research]. *Forbes*. Retrieved from <https://forbes.ua/news/vartist-ugod-mampa-v-ukraini-u-2023-rotsi-perevishchila-dovoennyi-riven-doslidzhennya-kpmg-04032024-19639> [in Ukrainian].

4. Na vidkrytti torhiv Niu-Yorskoi fondovoi birzhi Ukraina prezentovala platformu zaluchennia inozemnykh investytsii Advantage Ukraine [At the opening of trading on the New York Stock Exchange, Ukraine presented a platform for attracting foreign investment Advantage Ukraine]. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy - Ministry of Economy of Ukraine*. Retrieved from <http://surl.li/qvumn> [in Ukrainian].

5. Sait «Advantage Ukraine» [Site «Advantage Ukraine»]. <https://advantageukraine.com/ua/> Retrieved from <https://advantageukraine.com/ua/> [in Ukrainian].
6. *Revision of the foreign direct investment (FDI) screening regulation.* (2024, January). Legislative Train Schedule. European Parliament. (URL) <http://surl.li/qvunk>.
7. Mamutov V. K. (2010) Zahalni problemy nauky hospodarskoho prava na styku XX ta XXI stolit [General Problems of the Science of Commercial Law at the Junction of the XX and XXI Centuries.] *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 8, 4–12 [in Ukrainian].
8. Olkhova T. O. (2018) Osoblyvosti derzhavnogo rehulivannia inozemnoho investuvannia v Ukraini [Peculiarities of State Regulation of Foreign Investment in Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1 (15). Retrieved from <https://elar.naiiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/15f9faa6-7452-469a-8dca-b533053d0b47/content> [in Ukrainian].
9. Nichoho osobystoho, lyshe tsyfry. Shcho bude iz svitovoiu ekonomikoiu u 2024-mu? [Nothing personal, just figures. What will happen to the global economy in 2024?]. *Ekonomichna Pravda - Economic truth*, 2023. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/12/26/708110/> [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy «Pro investytsiinu diialnist» [Law of Ukraine «On Investment Activity»]. (n.d.) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1560-12?lang=uk#Text> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1560-12?lang=uk#Text> [in Ukrainian].
11. Kolohoida O. V., Harahonych O. V., Doroshenko L. M. (2023) *Korporatyvne pravo Yevropeiskoho Soiuzu : pidruchnyk [Corporate law of the European Union]*. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K. 392 [in Ukrainian].
12. Doroshenko L. M. Yurydychnyi konsaltnyn u sferi M&A [Legal consulting in M&A sector]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Chasopys of Kyiv University of Law*, 2023/2, 183-186. Retrieved from <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/885/824> [in Ukrainian].
13. Platforma Advantage Ukraine pratsiuie z ponad 130 proiektamy vartistiu \$67 miliardiv [Advantage Ukraine platform works with more than 130 projects worth \$67 billion]. *Ukrinform*, 2023. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3749907-platforma-advantage-ukraine-pracue-z-ponad-130-proektami-vartistu-67-milardiv.html> [in Ukrainian].
14. Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union. (URL) <http://data.europa.eu/eli/reg/2019/452/oj>
15. Anahita Thoms, Alexander Ehrle, Kimberley Fischer (2024, February 21). European Union: The Commission proposes overhaul of EU foreign investment review screening mechanism. *Lexology*. (URL) <http://surl.li/qvunz>
16. FDI enforcement trends in Europe: September 2023 (2023). *Baker McKenzie*. (URL) <http://surl.li/qvuok>
17. *Telefonica's shares rise after Spanish government unveils plan to buy stake* (2023). Reuters. (URL) <http://surl.li/qvuou>
18. Law Decree 21 March 2022 № 21 concerning urgent measures to counter the economic and humanitarian effects of the Ukrainian crisis. (URL) <https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC209775/>
19. Exercise of golden powers by the Italian Government in the “cyber sensors” case against the 2023 geopolitical background (2023). *Lexology*. (URL) <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=d74bc70d-50b5-4e5c-9a75-c5bdfffc70f8>
20. Francesca Torricelli, Martino Basile (2022). The Italian ‘Golden Powers’ Legislation: Significant Amendments, Procedural Novelties Follow Implementation of ‘Ukraine Decree’. *GreenbergTraurig*. (URL) <https://www.gtlaw.com/en/insights/2022/9/the-italian-golden-powers-legislation-significant-amendments-procedural-novelties-ukraine-decree>

21. Luciano Di Via. Recent amendments to the Italian Golden Power regime: the pre-notification procedure. *CLIFFORD CHANCE*. (URL) <http://surl.li/gakii>

22. Proekt Zakonu pro zdiisnennia inozemnykh investytsii u subiekty hospodariuvannia, shcho maiut stratehichne znachennia dlia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Draft Law on Foreign Investment in Business Entities of Strategic Importance for the National Security of Ukraine]. *Verkhovna Rada Ukrainy* (n.d.) Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70997 [in Ukrainian].

23. T. Shvydka. Rehuliuвання ta kontrol za zlyttiamy y pohlynanniamy subiektiv hospodariuvannia [Regulation and control of merger and takeover of undertakings]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i parvo - Entrepreneurship, Economy and Law*, 2021, 2. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/12.pdf> [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-649-659](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-649-659)

Павловська Наталія Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії права, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, <https://orcid.org/0000-0003-3311-0364>

СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ

Анотація. В даній статті проаналізовано систему законодавства України в галузі ветеринарної медицини в Україні.

Виокремлено ознаки нормативно-правового акту: 1) є зовнішньою формою вираження правових норм, які мають структуру; 2) є обов'язковим для виконання всіма суб'єктами, які підпадають під його дію; 3) суб'єктом правотворчості є компетентні державні органи або інші організації з правом законодавчої ініціативи; 4) урегульовує певні види поведінки суб'єктів, встановлюючи права, обов'язки та відповідальність; 5) має визначену юридичну форму, яка забезпечує його чіткість та зрозумілість; 6) є елементом системи законодавства, який має узгоджуватися з іншими нормами та законами; 7) повинен застосовуватися на всій території України або іншої юрисдикції та до всіх осіб, які підпадають під його дію; 8) повинен бути доступним для ознайомлення всіма зацікавленими особами і суб'єктами правовідносин; 9) передбачає реалізацію у практичній діяльності і забезпечувати виконання своїх положень.

Система нормативно-правових актів публічного адміністрування ветеринарної медицини в Україні, на нашу думку, становить законодавство України в досліджуваній сфері та ієрархічно виглядає наступним чином: 1) міжнародні правові акти, які ратифікувала Україна; 2) акти законодавчої влади; 3) акти виконавчої влади; 4) акти органів місцевого самоврядування.

На рівні актів центральних органів виконавчої влади закріплені стандарти, правила, інструкції, які стосуються виробництва, складу та застосування ветеринарних препаратів, вимог до утримання тварин, ветеринарно-санітарних правил у галузі харчової продукції та інші. Ці нормативно-правові акти спрямовані на забезпечення безпеки та здоров'я тварин, якісного харчування населення, а також розвиток та регулювання ветеринарної медицини в цілому.

Визначено, що система нормативно-правових актів публічного адміністрування ветеринарної медицини в Україні - це сукупність законів, постанов, розпоряджень, інструкцій та інших нормативних документів, які регулюють діяльність у сфері ветеринарної медицини на державному рівні. Ця

система встановлює правила, вимоги, процедури та права учасників ветеринарної діяльності, визначає порядок контролю за дотриманням ветеринарно-санітарних норм, регулює обіг та використання ветеринарних препаратів та біологічних продуктів, а також встановлює відповідальність за порушення законодавства у цій галузі.

Ключові слова: нормативно-правовий акт, система законодавства, норма права, галузь ветеринарної медицини, правове регулювання.

Pavlovska Natalia Volodymyrivna Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and History of Law, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, <https://orcid.org/0000-0003-3311-0364>

THE SYSTEM OF UKRAINIAN LEGISLATION IN THE FIELD OF VETERINARY MEDICINE IN UKRAINE

Abstract. This article analyzes the system of Ukrainian legislation in the field of veterinary medicine in Ukraine.

The characteristics of a normative-legal act are highlighted: 1) it is an external form of expression of legal norms that have a structure; 2) is mandatory for all subjects subject to its effect; 3) the subject of law-making is competent state bodies or other organizations with the right of legislative initiative; 4) regulates certain types of behavior of subjects, establishing rights, duties and responsibilities; 5) has a defined legal form that ensures its clarity and comprehensibility; 6) is an element of the legislation system, which must be coordinated with other norms and laws; 7) must be applied throughout the territory of Ukraine or another jurisdiction and to all persons subject to its effect; 8) must be available for review by all interested persons and subjects of legal relations; 9) provides for implementation in practical activities and to ensure the fulfillment of its provisions.

The system of legal acts of public administration of veterinary medicine in Ukraine, in our opinion, constitutes the legislation of Ukraine in the researched area and looks hierarchically as follows: 1) international legal acts ratified by Ukraine; 2) acts of the legislative power; 3) acts of executive power; 4) acts of local self-government bodies.

At the level of acts of the central executive authorities, standards, rules, instructions relating to the production, composition and use of veterinary drugs, requirements for keeping animals, veterinary and sanitary rules in the field of food products and others are established. These legal acts are aimed at ensuring the safety and health of animals, quality nutrition of the population, as well as the development and regulation of veterinary medicine in general.

It was determined that the system of regulatory legal acts of the public administration of veterinary medicine in Ukraine is a set of laws, resolutions, orders, instructions and other regulatory documents that regulate activities in the field of

veterinary medicine at the state level. This system establishes the rules, requirements, procedures and rights of participants in veterinary activities, determines the procedure for monitoring compliance with veterinary sanitary standards, regulates the circulation and use of veterinary drugs and biological products, and also establishes responsibility for violations of legislation in this field.

Keywords: normative legal act, legislation system, rule of law, field of veterinary medicine, legal regulation.

Постановка проблеми. Дослідження системи законодавства України в галузі ветеринарної медицини є важливим з огляду на те, що законодавство з ветеринарної медицини регулює якість та безпеку харчових продуктів тваринного походження, що споживаються людьми. Дослідження цієї системи дозволяє забезпечити відповідність вимогам безпеки та якості продуктів харчування. Водночас, ветеринарна медицина відіграє важливу роль у запобіганні поширенню захворювань в тваринному світі, що може мати великий вплив на здоров'я людей. Дослідження системи законодавства допомагає забезпечити ефективність заходів по контролю та профілактиці захворювань.

Отже, дослідження системи законодавства в галузі ветеринарної медицини є важливим для забезпечення безпеки харчування, захисту тварин та здоров'я громади.

Метою статті є розкриття поняття, ознак та виокремлення елементів системи законодавства України в галузі ветеринарної медицини в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання дослідження правових прогалин та колізій в досліджуваній галузі були предметом наукових праць П. С. Вербицького, П. П. Достоевського, В. М. Горжеєва, О. М. Кучерявенка, В. П. Титаренко, В. П. Хоменка та ін.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правовий акт є вираженням положень позитивного права. Позитивне право в системі права визначається як сукупність законів, норм, правил та інститутів, які існують у певній країні або юрисдикції на певний момент часу. Це конкретні правила та норми, які встановлені законодавчими органами або іншими компетентними установами і є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами цієї юрисдикції. Основними характеристиками позитивного права в системі права є: 1. обов'язковість, тобто позитивне право є обов'язковим для всіх осіб, що підпадають під його дію. Це означає, що всі суб'єкти повинні дотримуватися законів та норм, незалежно від їхнього статусу чи посади; 2. загальність та абстрактність передбачає, що позитивне право формулюється узагальнено і абстрактно, щоб застосовуватися до різних ситуацій і обставин; 3. юридичне визнання, тобто позитивне право отримує силу через визнання державою або іншими компетентними органами, які мають владу у відповідній юрисдикції; 4. законність застосування передбачає, що права і обов'язки, що випливають з позитивного права,

засновані на законах, прийнятих згідно з встановленими процедурами та процесами; 5. виконання і захист передбачає механізми для виконання його норм та захисту прав та свобод осіб.

Отже, позитивне право визначає базовий каркас правової системи країни і встановлює правила та процедури для функціонування суспільства. Суспільні відносини, що виникають в галузь ветеринарної медицини урегульовані нормами позитивного права та становлять частину системи національного законодавства. Як нами було зазначено позитивне право виражається через норму права, яка може міститися в нормативно-правових актах різної юридичної сили.

М. В. Цвік, О. В. Петришин визначають нормативно-правовий акт як офіційний документ, прийнятий компетентними суб'єктами правоутворення у визначених законом порядку і формі, який містить норми права [1, с.180, 191].

П.М. Рабінович нормативно-правовий акт визначає як письмовий документ компетентного органу держави, в якому закріплено забезпечуване нею формально обов'язкове правило поведінки загального характеру. Нормативно-правовий акт — основна форма права соціально-демократичної орієнтації. Поширеність нормативно-правових актів пояснюється незаперечними перевагами такого способу вираження юридичних норм саме з огляду на загальнолюдських правових принципів, які поступово впроваджуються у право соціально-демократичної орієнтації [2, с.93-94].

Нормативно-правовий акт повинен: — найбільш чітко, ясно, однозначно-формулювати зміст юридичних прав і обов'язків; — якнайшвидше довести до відома адресатів юридичної норми її зміст; — забезпечити сприятливі умови для швидкого відшукування потрібної норми права; — створити умови для правильного, адекватного розуміння адресатом норми її істинного змісту; — оперативно змінювати чи скасовувати юридичну норму; — здійснювати впорядкування, погодження, систематизацію численних норм права [2, с.94].

Вперше на законодавчому рівні визначення поняття «нормативно-правовий акт» було закріплено в Законі України «Про правотворчу діяльність», де нормативно-правовий акт - це офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі (крім випадків, накладення кваліфікованого електронного підпису у порядку, визначеному законом), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію [3].

Нормативний правовий акт виступає необхідною формою взаємозв'язку між законодавцем та виконавцем, між абстрактними моделями правового регулювання та конкретними суб'єктами права. Письмова форма, чіткість викладу роблять його доступним та зрозумілим для громадян, легітимність та стабільність створюють основу для забезпечення законності та правопорядку в країні.

Отже, у правовій державі кожен нормативно-правовий акт має бути не лише формально визначеним, але й мати правову сутність. Це означає, що він повинен відповідати загальним принципам права, враховувати міжнародні норми прав людини та громадянина, а також бути прийнятим легітимним органом публічної влади, який має відповідні повноваження. Крім того, при прийнятті нормативного акту повинен використовуватися весь комплекс правових засобів та прийомів, які вже визнані світовою практикою. Це включає уважно обдумані та порівняні з гуманістичними принципами правові конструкції та поняття, які відповідають нормі процесуальної форми, адресні типи та методи правового регулювання, а також дотримання демократичних процедур при прийнятті законів.

Отже, **нормативно-правовий акт** - це документ, що містить норми права, які урегульовують поведінку людей шляхом встановлення правового режиму регламентації того чи іншого виду суспільних відносин.

Ознаки нормативно-правового акту:

- 1) є зовнішньою формою вираження правових норм, які мають структуру;
- 2) є обов'язковим для виконання всіма суб'єктами, які підпадають під його дію;
- 3) суб'єктом правотворчості є компетентні державні органи або інші організації з правом законодавчої ініціативи;
- 4) урегульовує певні види поведінки суб'єктів, встановлюючи права, обов'язки та відповідальність;
- 5) має визначену юридичну форму, яка забезпечує його чіткість та зрозумілість;
- 6) є елементом системи законодавства, який має узгоджуватися з іншими нормами та законами;
- 7) повинен застосовуватися на всій території України або іншої юрисдикції та до всіх осіб, які підпадають під його дію;
- 8) повинен бути доступним для ознайомлення всіма зацікавленими особами і суб'єктами правовідносин;
- 9) передбачає реалізацію у практичній діяльності і забезпечувати виконання своїх положень.

Зазначені вище ознаки нормативно-правового акту досить повно описують його сутність і функції. В цілому, наведені ознаки визначають основні аспекти нормативно-правового акта і підкреслюють його важливість і значення в правовій системі.

Нормативно-правові акти в галузі ветеринарної медицини наділені всіма вище виокремленими нами ознаками і включають законодавчі та підзаконні акти, які регулюють діяльність у сфері захисту здоров'я тварин, контролю за харчовою безпекою, профілактики та лікування захворювань у тварин, а також виробництво та обіг ветеринарних препаратів.

Юридичні властивості нормативно-правових актів наступні: - є формально обов'язковим волевиявленням держави; - містять правила поведінки загального характеру; - приймаються тільки певними державними органами (або у деяких випадках, передбачених законом, іншими суб'єктами); - мають точно визначені зовнішні реквізити (ознаки); - публікуються у спеціальних (офіційних) виданнях; - поширюють свою чинність на певний час, певну територію, певне коло суб'єктів. За кожним з цих трьох «параметрів» чинності нормативно-правові акти (як і вміщені в них юридичні норми) можуть бути класифіковані за певними видами. Правила, за якими визначаються межі чинності нормативно-правових актів, встановлюються законодавством держави та міжнародними договорами [2, с.97].

Нормативні акти забезпечують ефективне правове регулювання у відповідних сферах суспільних відносин. Вони: – диференційовані за видами органів, які їх видають. Апарат держави складається з розгалуженої системи органів, наділених певним обсягом нормотворчих повноважень, який реалізується шляхом прийняття нормативних актів різних видів та різної сфери дії; – конкретизовані за предметом правового регулювання, що відображається в назві (преамбулі) нормативного акта; – існують у вигляді ієрархічної системи, в основі якої лежить юридична сила актів - властивість нормативних актів, що визначає їх співвідношення за змістом з іншими нормативними актами і залежить від компетенції нормотворчого органу та його місця в механізмі держави [1, с.192].

Нормативні правові акти поділяються за: 1) суб'єктам правотворчості: акти органів законодавчої влади (закони, постанови, розпорядження) та органів виконавчої влади (укази, постанови, накази); 2) юридичною силою: законодавчі та підзаконні; 3) ступенем систематизації: прості і кодифіковані; 4) сферою впливу: загальнодержавні, акти органів виконавчої влади, акти органів місцевого самоврядування, локальні нормативні акти; 5) часом: постійні та тимчасові.

Сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили в галузі ветеринарної медицини становить система законодавства.

Під системою законодавства одні автори мають на увазі тільки сукупність законів; інші - закони, укази Президента України, урядові постанови і розпорядження і чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; треті - і це майже стало традиційним - усю діючу в межах країни (держави) сукупність нормативно-правових актів.

Під системою законодавства умовно, згідно з термінологією, що склалася в навчальній літературі, маємо на увазі усю систему чинних, взаємодіючих нормативно-правових актів. В більш повному обсязі це поняття може бути визначене як форма існування права, спосіб надання юридичного значення нормам права, засіб їх організації та поєднання в конкретні статті,

нормативні приписи, нормативно-правові акти, інститути і галузі законодавства.

Системі законодавства притаманна низка ознак, які характеризують її як статичну і функціональну. Так, по-перше, вона, як форма права, є елементом більш широкої за обсягом правової системи; по-друге, система законодавства має вертикальну (ієрархічну) будову. Це означає, що нормативно-правові акти розташовані в ній залежно від їх юридичної сили, яка визначається місцем відповідного органу в державному апараті. По-третє, вона характеризується цілісністю, системністю, єдиною спрямованістю. Кожний нормативно-правовий акт діє, хоча і самостійно, але в єдиній системі відповідно до тих завдань і цілей, які закріплені в Конституції, законах, інших вищих за юридичною силою актах. Окрім того, кожний нормативно-правовий акт перебуває в ієрархічних, супідрядних зв'язках з іншими нормативними актами. По-четверте, система законодавства має інтегративний характер. Ця її властивість виражається в тому, що вона водночас є і юридичним джерелом права, і формою його існування. Від того, наскільки оптимально система законодавства інтегрує в собі нормативно-правовий матеріал, залежить ефективність правового регулювання [1, с.266-268].

Вирізняють функціональну, горизонтальну, ієрархічну (вертикальну) систему законодавства. Залежно від функціонального призначення нормативно-правових актів можна виокремити: 1) головні нормативно-правові акти, які виконують основну функцію інтегратора (носія) певної сукупності нормативно-правових приписів. Це базові нормативно-правові акти, представлені своєю першопочатковою редакцією, як, наприклад, основи законодавства, кодекси; 2) допоміжні нормативно-правові акти, тобто такі, які вносять часткові зміни в чинні (головні) нормативно-правові акти. За своєю формою це найрізноманітніші акти, від одиничних, які вносять зміни в одну статтю або припис, до таких, що являють собою викладення певного акта в новій редакції; 3) нормативно-правові акти, які виконують функцію припинення юридичної сили окремих нормативних положень або і первісних структурних частин [1, с.266-268].

За обсягом нормативного матеріалу вирізняють такі елементи горизонтальної структури законодавства: 1) нормативно-правовий припис, тобто письмове викладення правила поведінки, принципу, дефініції та інших елементів системи права. За своєю формою – це граматично, логічно і юридичне завершена частина нормативно-правового акта, виражена в його структурних текстових підрозділах. Нормативно-правові приписи є головними елементами змісту нормативно-правового акта як форми права. Структура нормативно-правових приписів закономірно обумовлюється в кожному окремому випадку структурністю норми права; 2) нормативно-правовий акт - це письмовий акт-документ державного органу, який містить сукупність нормативно-правових приписів, спрямованих на регулювання окремої сукупності

суспільних відносин; 3) інститут законодавства, який являє собою сукупність взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих нормативно-правових приписів, спрямованих на регулювання відповідної уособленої сукупності суспільних відносин. Він може бути галузевим або міжгалузевим; 4) галузь законодавства, яка є взаємопов'язаною системою законодавчих актів. Головне призначення і цінність галузей законодавства в тому, що всі вони виступають засобом існування, вираження і організації структури змісту права на рівні його галузей. У цьому полягає не тільки відносна самостійність і різниця між галузями права і галузями законодавства, але і їх внутрішня єдність [1, с.266-268].

Залежно від юридичної сили нормативно-правових актів, яка визначається місцем правотворчого (правоустановчого) органу в державному апараті, вирізняють ієрархічну вертикальну структуру вітчизняного законодавства, до якої входять такі складові: 1) Конституція України і закони, що встановлюють відправні засади правового регулювання (конституційні закони). Конституція України має найвищу юридичну силу і становить першооснову усього законодавства; 2) кодекси - кодифіковані закони всередині законодавства, їхнє головне призначення - забезпечення на основі науково обґрунтованих принципів комплексного, всебічного і цілісного вирішення тих чи інших завдань економічного і соціального розвитку суспільства. Кодифіковані закони здебільшого функціонують як стрижневі акти, що надає формальній визначеності нормам певної галузі права і є активним центром регулювання суспільних відносин; 3) нормативні укази і розпорядження Президента України, які видаються у відповідності з Конституцією України; 4) підзаконні нормативно-правові акти органів виконавчої влади - постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази і інструкції центральних органів виконавчої влади; 5) акти органів виконавчої влади на місцях; 6) акти місцевих органів самоврядування по здійсненню функцій, які їм делеговані державними органами. Таким чином, залежно від юридичної сили, нормативно-правові акти можна поділити на: а) закони і б) підзаконні нормативно-правові акти.

Система нормативно-правових актів публічного адміністрування ветеринарної медицини в Україні, на нашу думку, становить законодавство України в досліджуваній сфері та ієрархічно виглядає наступним чином:

- 1) міжнародні правові акти, які ратифікувала Україна;
- 2) акти законодавчої влади;
- 3) акти виконавчої влади;
- 4) акти органів місцевого самоврядування.

Окрім того, в науковій літературі виділяють ще й так звані специфічні юридичні акти, які можуть набувати нормативно-правового значення: - акти прямого волевиявлення населення, що фіксують результати всеукраїнського або місцевих (локальних) референдумів; - акти Конституційного Суду (або іншого- органу конституційної юрисдикції), якщо через них втрачають

чинність певні нормативно-правові акти; - деякі рішення певних громадських об'єднань (акти делегованої або санкціонованої державою правотворчості таких об'єднань); - окремі рішення трудових колективів (рішення зборів і рад трудових колективів); - судові рішення, якими визнаються нечинними як такі, що суперечать Конституції, закону, нормативні акти органів виконавчої влади та місцевого самоврядування [2, с.96].

Першу групу законодавства в галузі ветеринарної медицини становлять законодавчі акти, які встановлюють загальні принципи та правила державного регулювання цієї галузі. Вони містять основні положення щодо організації ветеринарної служби, виробництва та обігу ветеринарних препаратів, контролю за захистом здоров'я тварин.

Однією із зовнішніх форм вираження права є закон. Закон - це нормативний правовий акт, що приймається в особливому порядку і має вищу юридичну силу, що виражає державну волю з ключових питань регулювання суспільного і державного життя.

Закони - первинні, основні нормативні акти. Їхня вища юридична сила полягає в тому, що: - всі інші правові акти повинні виходити із законів і ніколи не суперечити їм; - вони не потребують будь-якого затвердження іншими органами; - закони ніхто не має права скасувати, крім органу, який їх видав.

Закони приймаються найвищими органами державної влади (парламентами) або безпосередньо народом у ході референдуму.

Акти органів виконавчої влади та місцевого самоврядування віднесено до групи підзаконних нормативно-правових актів.

Підзаконний нормативний акт – це один із різновидів правових актів, що видаються відповідно до закону, на основі закону, на виконання його, для конкретизації законодавчих розпоряджень або їх тлумачення, або встановлення первинних норм. Характер акту (управлінський, тлумачення тощо) визначають його приналежність до підзаконних актів. Головна їхня властивість полягає у відображенні ієрархії нормативних актів, супідрядності за юридичною силою.

Підзаконні акти є незамінним засобом забезпечення виконання законів. У механізмі реалізації законодавчих норм підзаконним актам належить поряд із процесуальними законами основне значення як юридична основа всієї правореалізуючої діяльності.

Залежно від становища органів, які видають підзаконні акти, їх компетенції, і навіть характеру та призначення самих актів підзаконні акти діляться кілька видів. Чільне місце серед підзаконних актів належить указам Президента, постановам уряду. Міністри видають накази та інструкції; місцеві органи влади та управління приймають рішення та розпорядження.

У законах та в інших (підзаконних) нормативно-правових актах передбачаються юридичні процедури, «механізми» здійснення, реалізації на практиці конституційне закріплених основних прав людини. Акт нормативного волевияв-

лення вищого представницького органу державної влади або прямого волевиявлення народу (референдуму) є закон, який закріплює вихідне, первинне офіційне джерело суб'єктивних юридичних прав і обов'язків особи [**Помилка! Закладку не визначено.**].

Підзаконні нормативно-правові акти містять конкретні регламенти та вимоги, що стосуються організації ветеринарної служби, виробництва та обігу ветеринарних препаратів, контролю за захистом здоров'я тварин. Також, вони містять детальні вимоги та правила, які стосуються різних аспектів ветеринарної медицини, таких як реєстрація ветеринарних препаратів, контроль за захистом здоров'я тварин, виробництво та реалізація харчових продуктів тваринного походження.

На рівні актів центральних органів виконавчої влади закріплені стандарти, правила, інструкції, які стосуються виробництва, складу та застосування ветеринарних препаратів, вимог до утримання тварин, ветеринарно-санітарних правил у галузі харчової продукції та інші. Ці нормативно-правові акти спрямовані на забезпечення безпеки та здоров'я тварин, якісного харчування населення, а також розвиток та регулювання ветеринарної медицини в цілому.

Отже, система нормативно-правових актів публічного адміністрування ветеринарної медицини в Україні - це сукупність законів, постанов, розпоряджень, інструкцій та інших нормативних документів, які регулюють діяльність у сфері ветеринарної медицини на державному рівні. Ця система встановлює правила, вимоги, процедури та права учасників ветеринарної діяльності, визначає порядок контролю за дотриманням ветеринарно-санітарних норм, регулює обіг та використання ветеринарних препаратів та біологічних продуктів, а також встановлює відповідальність за порушення законодавства у цій галузі.

Література:

1. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. Вид. 6-е. Х.: Консум, 2002. 160 с.
3. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2023. № 88. Ст. 512.

References:

1. Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of the state and law]: Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv [Textbook for students of legal higher educational institutions] / M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko ta in.; Za red. d-ra yuryd.

nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M. V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy O. V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 2009. 584 s. [in Ukrainian]

2. Rabinovych, P.M. (2002) Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Basics of the general theory of law and the state]: Navch. posibnyk. Vyd. 6-e. X.: Konsum. 160 s. [in Ukrainian]

3. Zakon Ukrainy Pro pravotvorchu diialnist [Law of Ukraine On law-making activity] vid 24 serpnia 2023 roku № 3354-IX. Ofitsiyni visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine. 2023. № 88. St. 512. [in Ukrainian]

УДК 347.78

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-660-671](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-660-671)

Позняков Спартак Петрович доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права, Вінницький Національний аграрний університет, вул. Пирогова, 3, м. Вінниця, 21037, <https://orcid.org/0000-0003-3861-3710>.

Маньгора Таміла Василівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, Вінницький Національний аграрний університет, вул. Пирогова, 3, м. Вінниця, 21037, тел.: (097) 439-82-32, <https://orcid.org/0000-0002-7010-8768>.

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Анотація. У статті розглянуто актуальні питання правового захисту інтелектуальної власності в мережі Інтернет. Здійснено аналіз норм чинного національного законодавства, що регулює захист інтелектуальної власності в мережі Інтернет, зокрема, відповідних статей Цивільного та Кримінального кодексів, Кодексу про адміністративні правопорушення, а також Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Зазначено, що законодавство України встановлює вичерпний перелік об'єктів права інтелектуальної власності, вчинення порушень щодо яких є підставою для правового захисту.

Акцентовано увагу на тому, що Інтернет є відкритим інформаційним простором без централізованого управління, єдиного власника та чіткого розмежування майна. У мережі Інтернет об'єкти інтелектуальної власності можуть існувати виключно у цифровій формі. Використання цих об'єктів має міжнародний характер, що ускладнює захист порушених прав внаслідок труднощів у застосуванні національного законодавства.

Зазначено, що Інтернет в цілому не є суб'єктом права, оскільки він не представляє собою міжнародну організацію, юридичну особу чи будь-яку іншу організовану структуру. Інтернет також не є об'єктом права, оскільки в ньому немає єдиного конкретного власника мережі, а також відсутній суб'єкт, що контролює значну частину цієї мережі.

Окреслено основні види правопорушень у сфері інтелектуальної власності у мережі Інтернет: плагіат, піратство, контрафакт, камкординг, кардшейринг, використання винаходу, корисної моделі, торговельної марки тощо без дозволу особи, якій належать майнові права на відповідний об'єкт права інтелектуальної власності. Зазначено, що найчастіше в мережі Інтернет має місце порушення авторських прав. Наголошено на тому, що об'єкти інтелектуальної власності переважно використовуються в Інтернеті як контент вебсайтів і як частина доменних імен.

Зроблено висновок про те, що незважаючи на низку позитивних кроків щодо удосконалення захисту права інтелектуальної власності в мережі Інтернет, наприклад прийняття нового Закону України «Про авторське право і суміжні права», проблем у зазначеній сфері залишається досить багато. В першу чергу це пов'язано з особливостями мережі Інтернет (відсутність власника, швидкість поширення інформації, складність фіксації правопорушень тощо). Також негативний вплив має правова невизначеність понять, обмеженість механізмів захисту, відсутність виплат винагороди автору з боку держави, поширення тенденцій, які спрямовані на порушення авторського права. Тому необхідними кроками є продовження реформи законодавства та чіткий механізм взаємодії держави та Інтернет-провайдерів, співпраця зі світовою спільнотою для розв'язання спільних проблем у сфері захисту інтелектуальної власності в мережі Інтернет.

Ключові слова: інтелектуальна власність, мережа Інтернет, правова охорона, авторське право.

Pozniakov Spartak Petrovich Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Law, Vinnytsia National Agrarian University (Vinnytsia), 3 Pirogova St., Vinnytsia, 21037, <https://orcid.org/0000-0003-3861-3710>.

Manhora Tfmila Vasylivna Candidate of Law Sciences Associate Professor of Law, Vinnytsia National Agrarian University (Vinnytsia), 3 Pirogova St., Vinnytsia, 21037, tel.: (097) 439-82-32, <https://orcid.org/0000-0002-7010-8768>.

ON THE PROBLEM OF PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS ON THE INTERNET

Abstract. The article deals with topical issues of legal protection of intellectual property on the Internet. An analysis of the norms of the current national legislation regulating the protection of intellectual property on the Internet was carried out, in particular, the relevant articles of the Civil and Criminal Codes, as well as the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights». It is noted that the legislation of Ukraine establishes an exhaustive list of objects of intellectual property rights, violations of which are grounds for legal protection.

Attention is focused on the fact that the Internet is an open information space without centralized management, a single owner and a clear demarcation of property. On the Internet, intellectual property objects can exist exclusively in digital form. The use of these objects is of an international nature, which complicates the protection of violated rights due to difficulties in the application of national legislation.

It is noted that the Internet as a whole is not a subject of law, since it does not represent an international organization, a legal entity or any other organized

structure. The Internet is also not an object of law, because it does not have a single specific owner of the network, and there is no entity that controls a significant part of this network.

The main types of offenses in the field of intellectual property on the Internet are outlined: plagiarism, piracy, counterfeiting, camcording, cardsharing, use of an invention, utility model, trademark, etc. without the permission of the person who owns property rights to the corresponding object of intellectual property rights. It is noted that copyright infringement occurs most often on the Internet. It is emphasized that intellectual property objects are mainly used on the Internet as content of websites and as a marked part of domain names.

It was concluded that despite a number of positive steps to improve the protection of intellectual property rights on the Internet, for example, the adoption of the new Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights», there are still many problems in this area. First of all, this is related to the peculiarities of the Internet (lack of owner, speed of information dissemination, difficulty of recording offenses, etc.). The legal uncertainty of concepts, the limitation of protection mechanisms, the lack of payment of remuneration to the author by the state, and the spread of trends aimed at copyright infringement also have a negative impact. Therefore, the necessary steps are the continuation of legislative reform and a clear mechanism of interaction between the state and Internet providers, cooperation with the world community to solve common problems in the field of intellectual property protection on the Internet.

Keywords: intellectual property, Internet, legal protection, copyright.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток мережі Інтернет забезпечує розширення інформаційних можливостей. У мережі Інтернет розміщується та поширюється велика кількість програмних продуктів, літературних і музичних творів, фільмів, баз даних. Технології та сервіси мережі Інтернет дають можливість оперативно і з мінімальними економічними витратами надавати необхідний обсяг інформації великій кількості користувачів, сприяючи тим самим розвитку суспільства. Однак, свобода інформаційного обміну може стати чинником порушень майнових та немайнових прав, зокрема права інтелектуальної власності. Наразі проблеми, пов'язані з правовим регулюванням та захистом інтелектуальної власності в мережі Інтернет, є надзвичайно актуальними не лише для нашої держави та мають глобальний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту інтелектуальної власності досліджували відомі вітчизняні вчені. Серед них - І. Ващинець, Р. Дроб'язко, В. Жогов, К. Зеров, Г. Миджин, А. Кирилюк, О. Рассомахіна, О. Штефан, І. Якубівський та інші. Водночас вказана проблематика не є достатньо вивчена і потребує подальших наукових досліджень.

Метою статті є вивчення стану правового захисту інтелектуальної власності у мережі Інтернет у національному законодавстві, аналіз актуальних змін у законодавстві про захист права інтелектуальної власності, а також пропозиції щодо удосконалення законодавства у сфері права інтелектуальної власності в мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Інтернет є відкритим інформаційним простором без централізованого управління, єдиного власника та чіткого розмежування майна. У мережі Інтернет об'єкти інтелектуальної власності можуть існувати виключно у цифровій формі. Використання цих об'єктів має міжнародний характер, що ускладнює захист порушених прав внаслідок труднощів в застосуванні національного законодавства. Крім того, складність виявлення порушень прав інтелектуальної власності в Інтернеті зумовлена швидкістю зміни інформаційного середовища.

Мережа Інтернет є відкритою інформаційною системою, сукупність мереж, служб і каналів для обробки і передачі інформації, локальних комп'ютерних мереж, мереж мобільної телефонії. Ці мережі на сьогодні є найважливішими комерційними та некомерційними каналами поширення творів літератури, науки і мистецтва, проте особливості функціонування даних систем зумовили необхідність правового регулювання їх роботи і ефективного захисту авторських і суміжних прав за допомогою інформаційно-правових норм [2, с.47].

Ефективність захисту прав інтелектуальної власності у цифровому просторі Інтернету визначається можливістю протистояти таким порушенням та загрозам їх настання. Загрози порушення прав інтелектуальної власності в кіберпросторі пов'язані з певними ризиками і можуть впливати саме на існування об'єкта виключних прав інтелектуальної власності. Проблема захисту прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет має складну природу, що впливає як із специфіки об'єктів, що існують у кіберпросторі, так і з особливостей самого Інтернету.

Інтернет є найбільш доступним і зручним каналом для поширення об'єктів права інтелектуальної власності, які своєю чергою потребують ефективного захисту та специфічних механізмів захисту. Проте, Інтернет в цілому не є суб'єктом права, оскільки він не представляє собою міжнародну організацію, юридичну особу чи будь-яку іншу організовану структуру. Інтернет також не є об'єктом права, оскільки в ньому немає єдиного конкретного власника мережі, а також відсутній суб'єкт, що контролює значну частину цієї мережі. Крім того, Інтернет не може бути розглянутий як засіб масової інформації, оскільки власник інформаційного ресурсу не здійснює активних дій з доставки інформації споживачеві.

Інтернет разом з особистими комп'ютерами створює технологічну основу для розвитку глобальної концепції «Світового інформаційного суспільства».

Це має важливе значення для правового регулювання суспільних відносин, що стосуються поширення інформації через мережу Інтернет.

Можна виокремити такі особливості мережі Інтернет: мережа Інтернет не має конкретного власника, оскільки вона є сукупністю мереж з різною географічною приналежністю; Інтернет неможливо повністю вимкнути через відсутність єдиного зовнішнього управління маршрутизаторами мереж; Інтернет є спільним надбанням всього людства; Інтернет можуть використувувати злочинці та правопорушники; Інтернет перш за все є засобом відкритого зберігання та поширення інформації, що призвело до виникнення термінів «електронна демократія» та «демократія в мережі Інтернет»; Інтернет може зв'язати будь-який комп'ютер з будь-яким іншим, підключеним до мережі, схоже на телефонну мережу. Інформація поширюється через сайти в Інтернеті за ініціативою користувача; поширення інформації в Інтернеті має подібну природу до чуток у соціальному середовищі: якщо вона зацікавлює багатьох, вона поширюється швидко, якщо ні – поширюється повільно або не поширюється [5].

Визначення поняття «Інтернет» міститься у Законі України «Про телекомунікації», згідно зі статтею 1 якого Інтернетом є інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами. Іншими словами Інтернет можна розглядати як засіб комунікації між людьми [10].

Нормативно-правову базу, що регулюють правовий захист інтелектуальної власності, в тому числі в мережі Інтернет, складають такі документи: Конституція України, Цивільний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Закони України «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних», «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав», «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав» та інші.

Четверта частина Цивільного кодексу України (далі – ЦК) містить всі норми, що стосуються об'єктів інтелектуальної власності в Україні. Основна мета цього правового акта полягає у кодифікації, тобто систематизації законодавства щодо інтелектуальної власності, виокремленні загальних засад, використанні єдиної термінології та вирішенні суперечностей.

Цивільний кодекс містить такий перелік прав інтелектуальної власності:

- 1) Авторське право на літературні, художні та інші твори (статті 433-448).
- 2) Суміжні права на виконання, фонограму, відеограму та програму (передачу) організації мовлення (статті 449-456).

- 3) Право інтелектуальної власності на наукові відкриття (статті 457-458).
- 4) Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок (статті 459-470).
- 5) Право інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу (статті 471-480).
- 6) Право інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію (статті 481-484).
- 7) Право інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин (статті 485-488).
- 8) Право інтелектуальної власності на комерційне найменування (статті 489-491).
- 9) Право інтелектуальної власності на торговельну марку (статті 492-500).
- 10) Право інтелектуальної власності на географічне зазначення (статті 502-504).
- 11) Право інтелектуальної власності на комерційну таємницю (статті 505-508).

Вичерпний перелік об'єктів, які підлягають цивільно-правовій охороні авторського права, наведений у статті 433 ЦК України. Крім того, до цього переліку не входять заходи щодо боротьби з недобросовісною конкуренцією, які визначені в статті 420 ЦК України. Цивільний кодекс містить ряд положень, які можуть вплинути на підходи власників прав інтелектуальної власності до створення та захисту цих прав [12].

Положення про відповідальність за порушення виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності містяться в Кримінальному кодексі України та Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

Так, у межах цивільно-правової відповідальності автор твору має право на грошову компенсацію за неправомірне використання твору. Автор також може розраховувати на відшкодування моральної шкоди, упущеної вигоди або стягнення доходу, отриманого порушником внаслідок порушення ним авторських прав. До адміністративної відповідальності порушники можуть притягатися за незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності, привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності. Санкція: штраф 170-3400 грн з конфіскацією незаконно виготовленої продукції, а також обладнання і матеріалів, призначених для її виготовлення (стаття 51-2 КУпАП) [7].

Кримінальна відповідальність передбачена за незаконне відтворення, розповсюдження творів мистецтва або інше умисне порушення авторського права, якщо воно заподіяло шкоду в значному розмірі. Санкція: штраф від 3400 грн, позбавлення волі на термін до шести років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на термін до трьох років або без такого (стаття 176 Кримінального кодексу) [6].

В мережі Інтернет найчастіше порушуються авторські права - права на об'єкти інтелектуальної власності, зокрема авторські права фізичних і

юридичних осіб. Інформаційні та комунікаційні технології породжують у мережі Інтернет велику низку порушень, таких як: крадіжка, плагіат, піратство, ухилення від сплати авторської винагороди [4, с. 62].

Таким чином, законодавство України встановлює вичерпний перелік порушень прав інтелектуальної власності, вчинення яких є підставою для судового захисту (зокрема ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права», ст. 28 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» та інші).

До правопорушень у сфері інтелектуальної власності у мережі Інтернет, відповідно до національного законодавства, належать: плагіат, піратство, контрафакт, камкординг, кардшейринг; , використання винаходу, корисної моделі, торговельної марки тощо без дозволу особи, якій належать майнові права на відповідний об'єкт права інтелектуальної власності.

Найчастіше це стосується порушення авторських прав (незаконне копіювання, поширення або використання авторських матеріалів, таких як текст, фотографії, відео, музика тощо, без дозволу автора або власника права), крадіжка програмного забезпечення (незаконне завантаження, використання або поширення програмного забезпечення, яке захищене авторським правом, без дозволу власника), плагіат і крадіжка контенту: (використання інтелектуального продукту, такого як статті, блоги, відео тощо, без відповідного надання кредиту або дозволу автора), незаконне використання торговельних марок (у доменних іменах або в інший спосіб, що може призвести до плутанини або помилкового представлення), розробка шкідливого програмного забезпечення або технічних методів для обходу захисту авторських прав або технічних заходів захисту інтелектуальної власності.

Особливість правового захисту інтелектуальної власності полягає в тому, що об'єкти інтелектуальної власності в більшості випадків використовуються в Інтернеті як контент вебсайтів і як частина доменних імен. Так, якщо торгові марки та фірмові найменування часто використовуються в доменних іменах, а географічні позначення - рідше, то у контенті вебсайту може бути розміщено будь-який об'єкт інтелектуальної власності.

Як правило, право інтелектуальної власності порушується такими способами:

1) Піратство на аукціоні (продавці пропонують програмне забезпечення та інший контрафактний вміст на фізичних носіях для продажу на онлайн-аукціонах).

2) Оголошення та реклама в мережі (використовуються сайти для публікації оголошень, рекламуючи продаж контрафактних копій програмного забезпечення та контенту).

3) Групи новин: місце в системі Usenet для розповсюдження піратських копій програмного забезпечення та контенту.

4) Сайти FTP - мережевий протокол для передачі даних, який використовується порушниками для передачі незаконних копій програмного забезпечення та контенту.

5) Торрент-сайти - використовують технологію P2P для розподілу великих обсягів даних.

Виробники контрафактної продукції використовують власні канали для поширення піратських копій програмного забезпечення та контенту

Слід зазначити, що основною проблемою ефективного правового захисту та притягнення до відповідальності винних осіб є складність встановлення факту правопорушення. Відтак, першочерговими завданнями, які необхідно вирішити при встановленні факту порушення авторського права є: визначення власника вебресурсу, де було здійснено порушення авторського права; ідентифікація особи, яка вчинила правопорушення; процедура фіксації такого порушення авторського права. У більшості випадків встановити особу власника вебресурсу в мережі Інтернет та особу, яка здійснила правопорушення практично неможливо. Основною причиною цього є те, що власник вебресурсу при реєстрації міг вказати вигадані, неправдиві власні дані, так як дане питання на законодавчому рівні не врегульоване і перевірка вірності зазначених даних не ведеться. А особа, яка вчинила правопорушення, могла вказати IP-адресу, яка їй не належить. Як відомо, існує багато програм, застосунків, завдяки яким змінити IP-адресу не є складним завданням. Цю особливість на законодавчому рівні не регламентовано, немає встановленої відповідальності за користування такими програмами [11, с.43].

Доволі часто трапляється ситуація, що контент із порушення авторських прав під час або до судового розгляду просто видаляється із вебресурсу, що унеможливує доведення вини правопорушника.

Серед найпоширеніших способів фіксування правопорушень в мережі Інтернет є: 1) скріншот інтернет-сторінки із фіксацією незаконного опублікування твору. Цей спосіб вважається найпростішим, однак не надійним, адже власник вебресурсу може змінити дату публікування твору і довести вину буде складніше. Також скріншот може бути визнано підробкою, тому такий доказ є доволі хитким; 2) запис на електронний носій у вигляді відеофайлу. Теж є простим способом, однак не гарантує прийняття як доказу, адже відео можна визнати підробкою, змонтованим тощо; 3) видрук інтернет-сторінки за допомогою комп'ютера. Як і попередні способи є легким способом та не надійним. Хоча і зазначається точна адреса сторінки та дата друку, однак на комп'ютері у власних налаштуваннях дату можна легко змінити. Це стосується і інших налаштувань; 4) фіксація в Інтернет-архіві Wayback Machine, який являє собою інтернет-архів, де містяться копії сторінок вебсайтів. Основною перевагою даного методу є те, що у даному архіві міститься інформація із сайтів, які вже не існують; 5) протокол огляду Інтернет-сайту. Це один з ефективних способів, який передбачає проведення

огляду Інтернет-сайту уповноваженою особою або адвокатом, у результаті чого складається відповідний протокол; б) висновок експерта. Однак даний метод передбачає призначення експертизи, метою якої є встановлення факту розміщення на вебресурсі твору з порушенням авторських прав. Цей спосіб є найбільш ефективним у встановленні факту порушення. Вищезазначені способи фіксації правопорушень можуть бути ефективними доказами при вирішенні справ про порушення авторських прав.

Слід також зазначити, що Україні бракує досвіду судового розгляду справ про порушення авторського права і суміжних прав, висококваліфікованих кадрів та належного рівня загальної правової культури громадян. Крім цього, вкрай актуальною залишається проблема неправомірного використання об'єктів авторського права і суміжних прав (здебільшого «піратство» аудіовізуальних творів), що ставить під загрозу інтеграцію України до глобального економічного простору та погіршує імідж країни на міжнародній арені. Дослідники І. Солончук та В. Мельник вважають, що ефективність захисту авторських та суміжних прав прямопропорційно залежить від наявності відповідного державного механізму попередження та припинення правопорушень, а також від спрощення процесу доказування скоєних правопорушень у цій сфері [11, с.44].

В основі сучасної моделі захисту авторських лежить Закон США про авторське право в цифрову епоху (Digital Millennium Copyright Act, далі – DMCA). Одним з основних принципів DMCA є забезпечення так званої безпечної гавані для постачальників онлайн-послуг. Безпечна гавань («safe harbors») – це чітко змальований набір обставин чи дій у межах конкретного закону, який звільняє від відповідальності. Тобто закон передбачає можливість власників авторських прав відправляти онлайн-провайдером «DMCA takedowns», у якому вони можуть вимагати видалити розміщений із порушенням авторських прав контент. Якщо постачальник онлайн-послуг відповідає на повідомлення про демонтаж у найкоротший термін, він звільняється від відповідальності за розміщення інформації з порушенням авторських прав [1].

Таким чином, DMCA забезпечує підвищений захист власників матеріалів, захищених авторським правом, і водночас обмежує відповідальність постачальників онлайн-послуг. Аналогічний принцип знайшов втілення у Законі України «Про авторське право і суміжні права».

Незважаючи на прогресивність окресленої процедури захисту авторських прав, основною проблемою, що виникає на практиці, є питання визначення того, норми права якої країни мають бути застосовані, коли вебсайт зареєстрований на території іншої держави. Із цього приводу судова практика США дає однозначну відповідь: національні норми щодо захисту авторських прав не можуть бути застосовані за кордоном, адже це становитиме посягання на суверенітет іншої держави.

Поширення використання об'єктів авторського права і суміжних прав в мережі Інтернет призвело до розуміння необхідності розробки стандартів для здійснення й захисту авторських прав в інформаційно-телекомунікаційних мережах, уніфікації норм цього інституту. Баланс приватних і публічних інтересів особливо необхідний в умовах формування інформаційного суспільства, що передбачає необхідність трансформації національних і міжнародних норм про використання в мережі Інтернет результатів інтелектуальної діяльності [8, с.90].

Прийняття нового Закону України «Про авторське право і суміжні права», яким регламентовано порядок припинення порушень авторського права та/або суміжних прав із використанням мережі Інтернет, та встановлення адміністративної відповідальності за порушення умов і правил, що визначають порядок припинення порушень авторського права та/або суміжних прав із використанням мережі Інтернет (ст. 164-17 Кодексу України про адміністративні правопорушення), є надзвичайно важливим кроком уперед на шляху до подолання проблеми порушення авторських прав у мережі Інтернет. Цей порядок захисту авторських прав не позбавлений недоліків, однак практика його застосування з урахуванням міжнародного досвіду повинна позитивно вплинути на подальші шляхи його вдосконалення. У зв'язку із цим наукові дослідження проблем захисту авторського права в мережі Інтернет залишаються безумовно актуальними [9].

Слід погодитись з твердженням К. Зерова, що при обговоренні захисту авторських прав на твори, розміщені в Інтернеті, необхідно враховувати важливу роль інтернет-посередників - суб'єктів, чії послуги використовують кінцеві користувачі мережі Інтернет під час здійснення своєї діяльності. По-перше, інтернет-посередники, надаючи свої послуги, здійснюють зберігання, обробку та передачу інформації, включаючи об'єкти авторського права у цифровій формі, що створюються, модифікуються і отримуються користувачами мережі Інтернет. Доступ кінцевих користувачів до мережі Інтернет без участі інтернет-посередників є практично неможливим. По-друге, як користувачі, так і самі інтернет-посередники можуть порушувати авторські права, що робить їх суб'єктами як прямого, так і непрямого порушення авторських прав [3].

Проблема захисту інтелектуальної власності загалом пов'язана з недосконалістю законодавчої бази, слабкістю доказовості та специфікою відносин, що виникають у мережі Інтернет. Тому завданням сучасного авторського права є досягнення справедливого та життєздатного балансу інтересів володільців авторських прав та користувачів творів, розміщених у мережі Інтернет [4, с.62]

Також слід необхідно продовжити адаптацію національного законодавства до міжнародних документів, оскільки різні стандарти призводять до труднощів у визначенні і захисті прав інтелектуальної власності в мережі Інтернет на міжнародному рівні.

Висновок. Зроблено висновок про те, що незважаючи на низку позитивних кроків щодо удосконалення захисту права інтелектуальної власності в мережі Інтернет, наприклад прийняття нового Закону України «Про авторське право і суміжні права», проблем у зазначеній сфері залишається досить багато. В першу чергу це пов'язано з особливостями мережі Інтернет (відсутність власника, швидкість поширення інформації, складність фіксації правопорушень тощо). Також негативний вплив має правова невизначеність понять, обмеженість механізмів захисту, відсутність виплат винагороди автору з боку держави, поширення тенденцій, які спрямовані на порушення авторського права. Тому необхідними кроками є продовження реформи законодавства та чіткий механізм взаємодії держави та Інтернет-провайдерів, співпраця зі світовою спільнотою для розв'язання спільних проблем у сфері захисту інтелектуальної власності в мережі Інтернет.

Література:

1. Digital Millennium Copyright Act URL: <https://www.copyright.gov/legislation/dmca.pdf> (дата звернення - 24.02.2024).
2. Жогов В.С. Адміністративно-правові засади забезпечення в Україні захисту об'єктів авторських і суміжних прав, що виражені у цифровій формі. Одеський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Одеса, 2020. URL: https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/Disertatsiya_ZHogov.pdf (дата звернення - 24.02.2024).
3. Зеров К.О. Особливості відповідальності інтернет-посередників за порушення авторських прав на твори, розміщені в мережі Інтернет. URL: <http://aphd.ua/publication-159/> (дата звернення - 02.03.2023)
4. Кирилюк А.В. Види порушень авторських прав в мережі Інтернет. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 19. 2022.С. 60-64. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14345/1/%D0%92%D0%98%D0%94%D0%98%20%D0%9F%D0%9E%D0%A0%D0%A3%20%D0%A8%D0%95%D0%9D%D0%AC%20%D0%90%D0%92%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%98%20%D0%A5%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%20%D0%A3%20%D0%9C%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%96%D0%86%20%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%95%D0%A2.pdf>
5. Красноступ Г. Правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних з поширенням інформації в мережі Інтернет. Сайт Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_28845
6. Кримінальний кодекс України. 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення - 02.03.2024).
7. Кодекс України законів про адміністративні правопорушення. 7 грудня 1984 N 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення - 24.02.2024).
8. Миджин Г. Є. Адміністративно-правовий захист прав інтелектуальної власності в Україні. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2021. 265 с.
9. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 1 грудня 2022 року № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення - 24.02.2024).
10. Про телекомунікації. Закон України від 18 листопада 2003 року № 1280-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text>(дата звернення - 24.02.2024).
11. Солончук І.В. Мельник В.В. Проблема захисту авторського права в Інтернеті. Правова позиція, № 3 (36), 2022, С. 41-45. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/5273> (дата звернення - 03.03.2024).
12. Цивільний кодекс України від 19.06.2003 № 980-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення - 02.03.2024).

References:

1. Digital Millennium Copyright Act URL: <https://www.copyright.gov/legislation/dmca.pdf> [in USA].
2. Zhohov, V.(2020) Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia v Ukraini zakhystu ob'ektiv avtorskykh i sumizhnykh prav, shcho vyrazheni u tsyfrovii formi [Administrative and legal principles of ensuring the protection of objects of copyright and related rights expressed in digital form in Ukraine] Odessa State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine - Odeskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Odesa. URL: https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/Disertatsiya_ZHogov.pdf [in Ukrainian].
3. Zerov K.(2023) Osoblyvosti vidpovidalnosti internet-poserednykiv za porushennia avtorskykh prav na tvory, rozmishcheni v merezhi Interne [Peculiarities of liability of Internet intermediaries for copyright infringement of works posted on the Internet]. URL: <http://aphd.ua/publication-159/>[in Ukrainian].
4. Kyryliuk, A. (2022). Vydy porushen avtorskykh prav v merezhi Internet. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu [Types of copyright violations on the Internet]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Bulletin of the Uzhhorod National University. 19. 2022.pp. 60-64. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14345/1/%D0%92%D0%98%D0%94%D0%98%20%D0%9F%D0%9E%D0%A0%D0%A3%20%D0%A8%D0%95%D0%9D%D0%AC%20%D0%90%D0%92%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%98%20%D0%A5%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%20%D0%A3%20%D0%9C%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%96%D0%86%20%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%95%D0%A2.pdf> [in Ukrainian].
5. Krasnostup H. Pravove rehuliuвання suspilnykh vidnosyn, poviazanykh z poshyrenniam informatsii v merezhi Internet [Legal regulation of public relations related to the dissemination of information on the Internet] Sait Ministerstva yustytzii Ukrainy - Website of the Ministry of Justice of Ukraine. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_28845[in Ukrainian].
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III [Criminal codex of Ukraine. April 5, 2001 No. 2341-III]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
7. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. 7 hrudnia 1984 N 8073-X [Code of Ukraine on administrative offenses. of December 1984 H 8073-X].URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
8. Mydzhyn, H.(2021) Administratyvno-pravovy zakhyt prav intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Administrative and legal protection of intellectual property rights in Ukraine] Lviv State University of Internal Affairs - Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Lviv, 265 p. [in Ukrainian].
9. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 1 hrudnia 2022 roku № 2811-IX. [Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 1 hrudnia 2022 roku № 2811-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> [in Ukrainian].
10. Pro telekomunikatsii. Zakon Ukrainy vid 18 lystopada 2003 roku № 1280-IV [About telecommunications. Law of Ukraine dated November 18, 2003 No. 1280-IV.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text> [in Ukrainian].
11. Solonchuk, I, Melnyk V., (2022) Problema zakhystu avtorskoho prava v Interneti. [The problem of copyright protection on the Internet] Pravova pozytsiia-Legal position, No. 3 (36), 2022, pp. 41-45 URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/5273> [in Ukrainian].
12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 19.06.2003 № 980-IV [Civil Code of Ukraine dated June 19, 2003 No. 980-IV]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

УДК 324.95

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-672-683](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-672-683)

Соколенко Ольга Леонідівна доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, пр. Науки, 72, м.Дніпро, <https://orcid.org/0000-0002-1455-5192>

ВИДИ МИТНОГО КОНТРОЛЮ ТОВАРІВ, ЯКІ ПЕРЕМІЩУЮТЬСЯ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Анотація. В статті досліджено окремі аспекти правового регулювання організації та здійснення митного контролю товарів і транспортних засобів, які переміщуються через митний кордон України, наведено проблемні питання визначення його видів, внесено пропозиції щодо вирішення цих проблемних питань митного права. Проаналізовано терміни «митний контроль», «митне оформлення», «митні формальності» які передбачені як у Митному кодексі України, так і в доктрині митного права, а також у міжнародно-правових документах. Охарактеризовано положення Митного кодексу України стосовно таких видів митного контролю, як загальний, спрощений та спільний. Виділено фізичну особу як окремого суб'єкта митного контролю щодо товарів, які переміщуються ними через митний кордон України. Виділено низку наукових підходів в теорії митного права щодо виділення критеріїв класифікації видів митного контролю товарів, які переміщуються через митний кордон України: 1) загальний та 2) галузевий. Констатовано, що останній пов'язаний із особливостями митного контролю окремих категорій товарів, які переміщуються через митний кордон України (лікарські засоби, лікарські наркотичні засоби, ветеринарні препарати, культурні цінності тощо). Проаналізовано критерії класифікації митного контролю товарів а саме: від напрямку переміщення товарів; суттєвих характеристик товарів, що впливають на проведення контролю тощо; виду транспорту; характеру участі в проведенні митного контролю митним органом тієї чи іншої країни (односторонній, двосторонній, спільний); кількості переміщень товарів протягом певного періоду часу (первинний і повторний); місця проведення (митний контроль у спеціальній і тимчасовій зоні); від виду митного режиму; від митного статусу товару; від форм взаємодії митних органів країн, що беруть участь у переміщенні товарів (односторонній, двосторонній і спільний); від виду суб'єктів, що беруть участь у переміщенні товарів: митний контроль товарів, які переміщують як юридичні, так і фізичні особи через митний кордон; від характеру проведення митного контролю товарів (документальний і фактичний); від організації контролю за місцем

проведення (митний контроль після прибуття товару у митний орган, суцільний (із застосуванням усіх форм митного контролю щодо товарів) та вибірковий) тощо.

Ключові слова: митний контроль, митне оформлення, види, класифікація, митні формальності, митні процедури, фізичні особи, переміщення товарів через митний кордон України, митно-правове регулювання.

Sokolenko Olha Leonidovna Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty of Law, Professor of the Department of Administrative and Criminal Law, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Nauky Ave., 72, <https://orcid.org/0000-0002-1455-5192>

TYPES OF CUSTOMS CONTROL OF GOODS MOVED THROUGH THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE

Abstract. The article examines certain aspects of the legal regulation of the organization and implementation of customs control of goods and vehicles moving across the customs border of Ukraine, their problematic issues of determining its types are given, proposals are offered to improve this issue of customs law. The terms "customs control", "customs clearance", "customs formalities", which are provided for in the Customs Code of Ukraine, as well as in the doctrine of customs law, as well as in international legal documents, are disclosed. The provisions of the Customs Code of Ukraine regarding such types of customs control as general, simplified and joint are characterized. A natural person is singled out as a separate subject of customs control in respect of goods that are moved by them across the customs border of Ukraine. A number of scientific approaches in the theory of customs law regarding the selection of criteria for the classification of types of customs control of goods that move through the customs border of Ukraine through the customs border are revealed: (1) general and (2) branch. It was established that the latter is related to the peculiarities of customs control of certain categories of goods that move across the customs border of Ukraine (medicines, medicinal narcotics, veterinary drugs, cultural values, etc.). The criteria for the classification of customs control of goods are analyzed, namely: from the direction of movement of goods; essential characteristics of the goods affecting control.; type of transport; the nature of participation in customs control by the customs authority of one or another country (unilateral, bilateral, joint); the number of movements of goods during a certain period of time (primary and repeated); venues (customs control in the special and temporary zone); from the type of customs regime; from the customs status of the goods; from the forms of interaction of the customs authorities of the countries participating in the movement of goods (unilateral, bilateral and joint); from the type of entities participating in the movement of goods: customs control of goods that are moved as legal entities and natural persons across the customs border;

from the nature of carrying out customs control of goods (documentary and actual; from the organization of control at the place of implementation (customs control after the arrival of the goods at the customs authority, continuous (using all forms of customs control over goods) and selective etc.

Keywords: customs control, customs clearance, types, classification, customs formalities, customs procedures, natural persons, movement of goods across the customs border, customs legal regulation.

Постановка проблеми. Митний контроль, як важлива функціональна складова митної справи, реалізується митними органами на етапі переміщення товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, проведення відповідних митних процедур відносно об'єктів контролю і реалізації їх на митній території України. Під митний контроль підпадають всі товари, які переміщуються через митний кордон з метою забезпечення не тільки економічних інтересів і безпеки держави, а й захисту споживачів від контрафактної продукції [1, с. 239]. Здійснення митного контролю є одним з головних завдань, які покладені на митні органи України. Відзначимо і його вагомість для забезпечення економічної безпеки держави, бо саме на цьому етапі здійснення митної справи відбувається не тільки перевірка всіх вантажних документів, а й фактичне встановлення кількісних та якісних показників товарів, які переміщуються через митний кордон України [2, с. 5]. Важливим у митному праві є те, що класифікація видів митного контролю необхідна для вивчення різновиду явищ, властивостей, факторів тощо. Вона допомагає виявити зміст явища або проблеми. Митний контроль є однією із найбільш досліджених категорій митного права, однак до цих пір єдиного розуміння наукових підходів щодо класифікації видів митного контролю в митному праві не визначено. Вищенаведене вказує на актуальність вибраної тематики цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При дослідженні проблем визначення видів митного контролю щодо товарів, які переміщуються через митний кордон, у методологічному плані є важливими наукові думки при визначенні як змісту правової конструкції «митний контроль товарів, які переміщуються через митний кордон України» в межах його правового регулювання, так і критерії їх розподілу щодо досліджуваного митного контролю. Зокрема, в науковій літературі сформувались два наукові підходи. Перший – це загальний, коли види митного контролю досліджують стосовно всіх товарів, що переміщуються через митний кордон [3], [4, с. 4], [5, с. 97-103], [6], [2], та другий підхід (галузевий), який базується на першому, однак пов'язаний із особливостями організації та здійснення видів митного контролю для окремих категорій товарів, які переміщуються через митний кордон України, зокрема вказівки на критерії розподілу видів митного контролю лікарських засобів [7], [8], видів митного контролю продуктів

харчування, видів митного контролю культурних цінностей, а також видів митного контролю ветеринарних препаратів [9], окремих різновидів митного контролю лікарських наркотичних засобів [10], [11, с.166] та ін. Окремим важливим критерієм класифікації видів митного контролю товарів, які переміщуються через митний кордон, при його організації та здійсненні, є суб'єкти, які здійснюють таке переміщення - як фізичні, так і юридичні особи, однак постійними учасниками є митні органи.

Мета статті – дослідити правові проблеми визначення видів митного контролю товарів, які переміщуються через митний кордон України, визначити зміст цієї юридичної конструкції та запропонувати внесення змін і доповнень щодо напрямків удосконалення здійснення процедур митного контролю.

Виклад основного матеріалу. Митному контролю підлягають усі товари, транспортні засоби комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України. Митний контроль здійснюється виключно митними органами відповідно до Митного кодексу та інших законів України. Митний контроль передбачає виконання митними органами мінімуму митних формальностей, необхідних для забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи. Митний контроль товарів, транспортних засобів у пунктах пропуску через державний кордон України здійснюється відповідно до типових технологічних схем митного контролю, що затверджуються Кабінетом Міністрів України (ст. 318 МК України) [13].

В трактуванні оновленої Кіотської конвенції митний контроль (customs control) - це сукупність заходів, що здійснюються митною службою з метою забезпечення дотримання митного законодавства [14]. На думку С. І. Пахомова, митний контроль є підзаконною діяльністю митних органів із забезпечення пропуску транспортних засобів і товарів через митний кордон України у встановленому законом порядку [15, с.11]. Варто зауважити, що згідно з МК України поняття митного контролю визначається як сукупність заходів, що здійснюються з метою забезпечення додержання норм цього Кодексу, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку (п. 24 ст. 1 МК України) [13]. Митне оформлення – це виконання митних формальностей, необхідних для випуску товарів, транспортних засобів комерційного призначення (п. 23 ст. 1 МК України), а митні формальності у МК України визначено як сукупність дій, що підлягають виконанню відповідними особами і митними органами, а також автоматизованою системою митного оформлення з метою дотримання вимог законодавства України з питань митної справи (п. 29 ст. 1 МК України) [13]. Зазначимо, що Верховний Суд у 2018 році у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду вважає, що «митний контроль» та «митне оформлення» відрізняються за своїм змістом та являють собою два різні процеси, які мають

свої власні системні характеристики [16]. Із вищенаведеним підходом слід погодитись.

МК України приділив певну увагу видам митного контролю – загальному, спрощеному (ст. 360) і спільному (ст. 328), але такий поділ не віддзеркалює повноту митних правовідносин [13]. Щодо такого виду митного контролю, як спільний, то на підставі міжнародних договорів України, укладених відповідно до закону, у пунктах пропуску через державний кордон України може здійснюватися спільний митний контроль разом з митними органами суміжних держав [13].

Розділ XII МК України встановлює особливості пропуску та оподаткування товарів, що переміщуються (пересилаються) через митний кордон України фізичними особами [13]. Згідно п. 7 ч. 1 статті 4 МК України визначено, що громадяни - це фізичні особи: громадяни України, іноземці, особи без громадянства. Фізичні особи можуть мати статус як резидентів, так і нерезидентів. У першому випадку фізичні особи, які є резидентами – це громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які мають постійне місце проживання в Україні, у тому числі ті, які тимчасово перебувають за кордоном (п. 50 частини першої ст. 4 МК України). У другому випадку фізичні особи, які є нерезидентами – це іноземці та особи без громадянства, громадяни України, які мають постійне місце проживання за межами України, у тому числі ті, які тимчасово перебувають на території України (п. 33 частини першої ст. 4 МК України) [13]. Митні органи можуть застосовувати спрощений митний контроль. Він застосовується у випадках переміщення громадянами через митний кордон України товарів, що не підлягають обов'язковому декларуванню та оподаткуванню і не належать до категорії товарів, на переміщення яких через митний кордон України встановлено заборони чи обмеження. Спрощений митний контроль застосовується у спеціально обладнаних зонах (коридорах) спрощеного митного контролю. Громадяни, які проходять через зони спрощеного митного контролю, звільняються від подання митної декларації. Так, під час переміщення (пересилання) товарів через митний кордон України громадянами митна декларація за формою єдиного адміністративного документа заповнюється у разі, коли такі товари відповідно до МК України [13] та Положення про митні декларації [17] декларуються з поданням митної декларації, передбаченої законодавством України для підприємств, а також для декларування товарів (у тому числі транспортних засобів особистого користування), що ввозяться на митну територію України і підлягають державній реєстрації відповідно до законодавства [17].

Для письмового декларування громадянами особистих речей, інших товарів для особистих, сімейних та інших потреб, не пов'язаних з провадженням підприємницької діяльності (крім передбачених в абзаці першому цього пункту), використовується митна декларація, зазначена

в абзаці п'ятому пункту 2 цього Положення про митні декларації [13]. У цьому пункті постанови КМ України від 21 травня 2012 р. № 450 передбачено, що товари, що переміщуються (пересилаються) через митний кордон України декларантами (крім громадян), на які не заповнюється митна декларація за формою єдиного адміністративного документа та які не можуть декларуватись за іншим документом, декларуються шляхом подання митному органу письмової заяви за встановленою формою. Така заява може подаватись митному органу на паперовому носії або як електронний документ з урахуванням вимог пунктів 12 і 13 Постанови КМ України від 21 травня 2012 р. № 450 (абзац п'ятий пункту 2) [13].

Митна декларація за формою єдиного адміністративного документа, митна декларація М-16, письмова заява за встановленою формою у разі подання їх в електронному вигляді складаються з полів електронного документа, що відповідають формам митних декларацій на паперовому носії. Формат електронної копії митної декларації на паперовому носії, електронної митної декларації, інших електронних документів, електронних повідомлень, необхідних для здійснення митного контролю та оформлення, кодування символів, засоби пересилання визначаються Держмитслужбою, зокрема базуються на міжнародних стандартах електронного обміну даними. Відповідна інформація оприлюднюється на веб-сайті Держмитслужби України (постанова КМ України від 21 травня 2012 р. № 450) [17].

Митний контроль здійснюється митними органами в зонах митного контролю Питання, щодо місць розташування зон митного контролю, порядку їх створення, розміщення споруд та об'єктів у зонах митного контролю, створених у межах пунктів пропуску через державний кордон України, забезпечення законності та правопорядку в зоні митного контролю, прав митних органів щодо забезпечення режиму зони митного контролю - регулюються главою 48 Митного кодексу України [13]. Зони митного контролю створюються у пунктах пропуску через державний кордон України, на територіях морських і річкових портів, аеропортів, на залізничних станціях та на територіях підприємств, вільних митних зон, митних складів, складів тимчасового зберігання, а також в інших місцях, визначених відповідно до Митного Кодексу України. Для забезпечення законності та правопорядку під час здійснення митного контролю в зоні митного контролю встановлюється режим зони митного контролю [13].

Залежно від правового режиму об'єкта митного контролю С. І. Пахомов виділяє 3 види митного контролю – звичайний, спрощений і спеціальний [15, с. 114]. Р. В. Шишка у залежності від напрямку переміщення товарів виділяє такі види митного контролю, як імпорнтний, експортний та транзитний [18, с. 136]. Відповідно до положень ст. 360 МК України передбачено випадки здійснення митного контролю деяких видів товарів у першочерговому порядку. Так, у разі переміщення через митний кордон України товарів,

необхідних для подолання наслідків стихійного лиха, аварій, катастроф, епідемій, а також живих тварин, органів та інших анатомічних матеріалів людини для потреб трансплантації, товарів, що мають обмежений строк чи особливий режим зберігання, товарів військового призначення, радіоактивних матеріалів, фото-, аудіо- і відеоматеріалів для засобів масової інформації, товарів міжнародної технічної та гуманітарної допомоги, товарів, що переміщуються в рамках угод про виробничу кооперацію, товарів, що переміщуються на умовах Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенції МДП) 1975 року або на умовах Конвенції про процедуру спільного транзиту [19], митний контроль таких товарів здійснюється першочергово (ч. 1 ст. 360 МК України). Законами України можуть визначатися інші категорії товарів, митний контроль яких здійснюється у першочерговому порядку (ч. 2 ст. 360 МК України) [13]. Відповідно до ст. 358 МК України, передбачені підстави звільнення від окремих форм митного контролю. Зокрема, звільнення від окремих форм митного контролю встановлюється цим Кодексом, іншими законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 1 ст. 358 МК України). Незастосування окремих форм митного контролю не означає звільнення від обов'язкового дотримання порядку переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України (ч. 2 ст. 358 МК України) [13].

Єдиної класифікації видів митного контролю у наукових працях немає. Зокрема, А. В. Мазур здійснив класифікацію митного контролю з урахуванням класифікаційних підстав, згідно з якою виділяють наступні види митного контролю залежно від: напрямку переміщення товарів; суттєвих характеристик товарів, що впливають на проведення контролю тощо; виду транспорту; характеру участі в проведенні митного контролю митним органом тієї чи іншої країни (односторонній, двосторонній, спільний); кількості переміщень товарів протягом певного періоду часу – первинний і повторний; місця проведення (митний контроль у спеціальній і тимчасовій зоні); від режиму контролю [3, с. 48, 49] та ін.

О. М. Шевчук пропонує такі види митного контролю лікарських засобів, що переміщуються через митний кордон України, залежно від:

обсягу виконання митними органами контрольної діяльності щодо переміщення лікарських засобів (загальний, спеціальний (митний контроль лікарських засобів, які містять наркотичні засоби або належать до отруйних чи сильнодіючих) і спрощений (митний контроль лікарських засобів, що ввозяться на митну територію як гуманітарна чи благодійна допомога, і певних груп лікарських засобів (вакцини, препарати крові тощо), що потребують особливих умов зберігання);

напрямку переміщення лікарських засобів (митний контроль імпорتنих (ввозяться на територію України), експортних (вивозяться з території України)

і транзитних (переміщуються через митну територію України транзитом) лікарських засобів);

форми багажу, у якому переміщуються лікарські засоби (митний контроль ручної поклажі, супроводжуваного й несупроводжуваного багажу, що вміщують лікарські засоби);

наявності факта державної реєстрації лікарських засобів (митний контроль зареєстрованих і незареєстрованих лікарських засобів);

виду суб'єктів, що беруть участь у переміщенні лікарських засобів - митний контроль щодо юридичних і фізичних осіб;

виду транспорту, що переміщує лікарські засоби (митний контроль автотранспортних, залізничних, морських, річкових і повітряних транспортних засобів);

характеру проведення митного контролю лікарських засобів (документальний (перевірка необхідних для даного контролю документів щодо лікарських засобів) і фактичний (митний огляд, переогляд вантажу лікарських засобів, особистий огляд громадян, які переміщують лікарські засоби);

організації контролю за місцем проведення (митний контроль після прибуття лікарських засобів у митний орган, суцільний (із застосуванням усіх форм митного контролю) та вибіркової);

виду й характеру взаємодії митних органів країн, що беруть участь у переміщенні лікарських засобів (односторонній, двосторонній і спільний);

місця проведення контролю (на кордоні, в митниці призначення, у спеціальній або тимчасовій зоні);

режиму контролю (імпорт, реімпорт, експорт, реекспорт, транзит, тимчасове ввезення (вивезення), митний склад, спеціальна митна зона, магазин безмитної торгівлі, переробка на митній території України й переробка за її межами, знищення або руйнування, відмова на користь держави [20, с. 67-68] тощо.

О. П Гребельник пропонує наступні критерії класифікації видів митного контролю: залежно від предмета пропонує розрізняти загальний і спеціальні види митного контролю. Автор зазначає, що загальний митний контроль залежно від конкретного предмета можна поділити на митний контроль товарів і митний контроль транспортних засобів. В свою чергу, О. П Гребельник залежно від напрямку переміщення товарів, пропонує розрізняти митний контроль імпортних, експортних і транзитних товарів. Відповідно імпортний контроль здійснюється щодо товарів, які ввозяться на територію України, експортний – щодо товарів, які вивозяться з України, а транзитний – щодо товарів, які переміщуються митною територією України транзитом [21, с. 231].

З точки зору Б.А. Кормича та Н.О. Ковалюк, види митного контролю варто поділити за наступними критеріями: напрямком переміщення товарів - виокремлюють митний контроль імпортних товарів (таких, що ввозяться на

митну територію України); експортних товарів (таких, що вивозяться з митної території України); транзитних (таких, що переміщуються через митну територію України транзитом) товарів. За характеристиками товарів, що впливають на здійснення митного контролю, можна вирізнити такі його види: ручної поклажі; супроводжуваного багажу; несупроводжуваного багажу; валюти та валютних цінностей; енергоносіїв; культурних та історичних цінностей; лікарських засобів. За порядком здійснення митного контролю транспортних засобів митний контроль поділяється таким чином: автотранспортних засобів; морських та річкових суден; залізничних транспортних засобів; повітряних суден. За характером участі в здійсненні контрольної функції фіскальним органом тієї чи іншої країни, що зумовлюється ступенем взаємодії митних установ суміжних держав: односторонній – митний контроль проводять, як правило митні органи однієї із країн; двосторонній – при якому митні органи кожної з країн окремо здійснюють митний контроль; спільний – провадиться за єдиною технологічною схемою одночасно митними органами суміжних держав. За кількістю разів переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон протягом певного періоду часу: первинний; вторинний. За місцем проведення виділяють наступні види митного контролю: у спеціальній зоні (зоні митного контролю); у тимчасовій зоні митного контролю. Виокремлюють також попередній, поточний та наступний митний контроль [22, с. 46-49].

Висновок. Митному контролю підлягають усі товари, транспортні засоби комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України. Митний контроль здійснюється виключно митними органами відповідно до Митного кодексу та інших законів України. Враховуючи певні критерії класифікації видів митного контролю товарів можна виділити такі їх види залежно від: напрямку переміщення товарів; суттєвих характеристик товарів, що впливають на проведення контролю тощо; виду транспорту; кількості переміщень товарів протягом певного періоду часу (первинний і повторний); місця проведення (митний контроль у спеціальній і тимчасовій зоні); від виду митного режиму; від митного статусу товару; від форм взаємодії митних органів країн, що беруть участь у переміщенні товарів (односторонній, двосторонній і спільний); від виду суб'єктів, що беруть участь у переміщенні товарів: митний контроль товарів, які переміщують через митний кордон як юридичні, так і фізичні особи; від характеру проведення митного контролю товарів (документальний і фактичний); від організації контролю за місцем проведення (митний контроль після прибуття товару у митний орган, суцільний (із застосуванням усіх форм митного контролю щодо товарів) та вибіркової) тощо.

Література:

1. Митна справа: підручник [А. І. Крисоватий та ін.; за ред. А. І. Крисоватого]. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2014. 539 с.

2. Каленський М. Митний контроль у системі фінансового контролю в Україні. *Вісник Академії митної служби України*. 2010. № 2. С. 3-9.
3. Мазур А. В. Організаційно-правові основи митного контролю в Україні : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 189 с.
4. Резнік І. М. Правове регулювання переміщення товарів через митний кордон України: автореферат ... канд. юрид. наук: за спец. 12.00.07. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, 2014. 19 с.
5. Гаращук В. М. Митний контроль в Україні: шляхи становлення й розвитку. *Проблеми законності*. 2004. Вип. 66. С. 97–103.
6. Дегтярьова С. В. Поняття й ознаки митного контролю в Україні. *Митна справа*. 2015. №1. С. 58-64.
7. Каленський М. Митний контроль у системі фінансового контролю в Україні. *Вісник Академії митної служби України*. 2010. №2. С. 3-9.
8. Шевчук О. М. Митний контроль лікарських засобів: поняття, форми, методи, види та їх класифікація. *Вісник Запорізького національного університету: серія "Юридичні науки"*. 2012. № 2. Ч. II – С. 182–188.
9. Шевчук О. М. Особливості здійснення митного контролю за переміщенням лікарських засобів через митний кордон. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4 (55). С. 316 – 321.
10. Zorina O. Features of customs clearance and control of veterinary drugs moving through the customs borders of Ukraine. *Нове українське право*. 2022 . №1. С.190-196.
11. Шевчук О. М. Митний контроль лікарських наркотичних засобів: монографія. Х.: Право, 2013. 232 с.
12. Shevchuk, O. Testing of drugs in the implementation of customs control in Ukraine: legal aspects / V. Shevchuk, O. Shevchuk, N. Matyukhina, D. Zatenatskyi, O. Chub. *Georgian medical news*. 2020. Issue: 1(298). P.165-169.
13. Митний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
14. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text
15. Пахомов С. І. Митний контроль як засіб забезпечення митної справи України (адміністративно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.07. Одеса., 1997. 166 с.
16. Верховний Суд розмежував поняття «митний контроль» та «митне оформлення». 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/512058/>
17. Питання, пов'язані із застосуванням митних декларацій: постанова КМ України від 21 травня 2012 р. № 450. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2012-%D0%BF#Text>
18. Шишка Р. Б. Митне право України: підручник . Київ, 2008. 320 с.
19. Конвенція про процедуру спільного транзиту: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text
20. Шевчук О. М. Правове регулювання порядку переміщення лікарських засобів через митний кордон України: дисерт.... канд. юрид. наук: спеціальність: 12.00.07. Національний університет «Юридична академія ім. Ярослава Мудрого», 2012. 197 с .
21. Гребельник О. П. Митна справа: підручник. 3-є вид. перероб. та доп. Київ.: ЦУЛ., 2010. 472 с.
22. Кормич Б. А., Коваль Н. О. Митне право: навчально-метод. посібн. Одеса : Фенікс, 2021. 132 с.

References:

1. Митна справа: підручник [Customs business: textbook] [A. I. Krysovaty and others; under the editorship A. I. Krysovaty]. Ternopil: Economic Opinion TNEU, 2014. 539 p. [in Ukrainian].
2. Kalenskyi M. Митний контроль у системі фінансового контролю в Україні. [Customs control in the system of financial control in Ukraine]. Bulletin of the Academy of the Customs Service of Ukraine. 2010. No. 2. P. 3-9. [in Ukrainian].
3. Mazur, A. V. (2004). *Orhanizatsiino-pravovi osnovy mytnoho kontroliu v Ukraini* [Organizational and legal foundations of customs control in Ukraine]. Kharkiv: [in Ukrainian].
4. Reznik, I. M. (2014). *Pravove rehuliuвання переміщення товарів через митний кордон України* [Legal regulation of movement of goods across the customs border of Ukraine]. Kharkiv: [in Ukrainian].
5. Harashchuk, V. M (2004). *Митний контроль в Україні: шляхи становлення у розвитку* [Customs control in Ukraine: ways of formation and development]. *Problemy zakonnosti* , 97-103 [in Ukrainian].
6. Dehtiarova, S. V.(2015). *Poniattia y oznaky mytnoho kontroliu v Ukraini* [Concepts and signs of customs control in Ukraine]. *Customs business*.59-64 [in Ukrainian].
7. Kalenskyi. M. (2010). *Митний контроль у системі фінансового контролю в Україні* [Customs control in the system of financial control in Ukraine]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy*. 2. 3-9: [in Ukrainian].
8. Shevchuk, O. M.(2012). *Митний контроль лікарських засобів: поняття, форми, методи, види та їх класифікація* [Customs control of medicinal products: concepts, forms, methods, types and their classification]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu: serii "Iurydychni nauky"*. 316 – 321 [in Ukrainian].
9. Shevchuk, O. M. (2011). *Osoblyvosti zdiisnennia mytnoho kontroliu za peremishchenniam лікарських засобів через митний кордон* [Peculiarities of customs control over the movement of medicinal products across the customs border]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 4 (55). 316 – 321[in Ukrainian].
10. Zorina, O. (2022) Features of customs clearance and control of veterinary drugs moving through the customs borders of Ukraine. *Nove ukrainske pravo*. 190-196 [in Ukrainian].
11. Shevchuk, O. M.(2013). *Митний контроль лікарських наркотичних засобів* [Customs control of medicinal narcotics]. Kharkiv.Law [in Ukrainian].
12. Shevchuk, O. (2020). Testing of drugs in the implementation of customs control in Ukraine: legal aspects / V. Shevchuk, O. Shevchuk, N. Matyukhina, D. Zatenatskyi, O. Chub. *Georgian medical news..* Issue: 1(298). 165-169 [in Ukrainian].
13. Митний кодекс України. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> [in Ukrainian].
14. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text [in Ukrainian].
15. Pakhomov, S. I. (1997). *Митний контроль як засіб забезпечення митної справи України (адміністративно-правовий аспект): [Customs control as a means of ensuring the customs affairs of Ukraine (administrative and legal aspect)]*: dissertation. ... candidate law Sciences: specialty 12.00.07. Odesa. [in Ukrainian].
16. Verkhovnyi Sud rozmezhuвав поняття «митний контроль» та «митне оформлення. (2018). Retrieved from: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/512058/> [in Ukrainian].
17. Питання, пов'язані із застосуванням митних декларацій. (2012, May 21). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2012-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
18. Shyshka, R. B.(2008). *Митне право України* [Customs law of Ukraine. Kyiv] [in Ukrainian].
19. Конвенція про процедури спільного транзиту. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text [in Ukrainian].

20. Shevchuk, O. M. (2012). *Pravove rehuliuвання poriadku peremishchennia likarskykh zasobiv cherez mytnyi kordon Ukrainy* [Legal regulation of the procedure for movement of medicinal products across the customs border of Ukraine]. Doctor's thesis. Kharkiv: [in Ukrainian].
21. Hrebelnyk, O. P. (2010). *Mytna sprava* [Customs business] [in Ukrainian].
22. Kormych, B. A., Koval, N. O., (2021). *Mytne pravo: navchalno-metod. posibn* [Customs law: educational method]. manual Odesa: Phenix. [in Ukrainian].

УДК 347.1:341.9«364»(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-684-695](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-684-695)

Угриновська Оксана Іванівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, тел.: (097)-344-61-69, <https://orcid.org/0000-0002-3642-5903>

Козак Ірина Андріївна магістр права, головний спеціаліст відділу з питань правового забезпечення, запобігання та виявлення корупції, Стрийська районна державна (військова) адміністрація Львівської області, вул. Степана Бандери, 28, Стрий, 82400, тел.: (099)-020-19-42, <https://orcid.org/0009-0008-0900-2156>

ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАЦІЇ СУДУ З УЧАСНИКАМИ СПРАВИ (ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО), ЗУМОВЛЕНІ ВОЄННИМ СТАНОМ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено проблемам, з якими стикаються учасники судового процесу при забезпеченні повідомлення сторін про розгляд справи, наявність судового рішення, проведення судового засідання в режимі відеоконференції, систематизація законодавства та пошук вирішення вказаних проблем.

Констатовано, що війна в Україні активізувала питання запровадження дистанційних форм роботи суду, переходу на електронну форму судочинства. Наголошено, що хоча дистанційної форми судочинства чинним ЦПК України не передбачено, все більше судів у своїй діяльності користуються електронними засобами, тобто судова система наразі стала більш гнучкою й діджиталізованою.

З-поміж основних проблем комунікації з судами виокремлено відсутність на офіційних сайтах інформації про місцезнаходження судів і їх адрес, окрім електронних, що хоча і є необхідною мірою під час воєнного стану, але також може ускладнити доступ до правосуддя.

Аналізом чинного законодавства та судової практики встановлено, що в умовах воєнного стану суди можуть застосовувати передбачені законом засоби комунікації з учасниками справи в такій послідовності: 1) комунікація через офіційну електронну адресу або через Електронний кабінет (за умови їх наявності); 2) надсилання рекомендованим листом з повідомленням про вручення (якщо така адреса відсутня); 3) комунікація за допомогою інших засобів зв'язку, зокрема й мобільного, що забезпечують фіксацію повідомлення або виклику, в тому числі й на особисту електронну адресу, якщо учасник зазначив її у заяві (скарзі).

Ключові слова: цивільне судочинство, учасники судового процесу, інші учасники, учасники справи, позивач, відповідач, судові засідання, судові рішення, електронна форма судочинства, відеоконференція, воєнний стан.

Uhrynovska Oksana Ivanivna Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, associate professor of the Department of Civil law and procedure, Ivan Franko National University of Lviv, St. University, 1, Lviv, 79000, tel: (097)-344-61-69, <https://orcid.org/0000-0002-3642-5903>

Kozak Iryna Andriivna Master of Laws, Chief Specialist of the Department for Legal Support, Prevention, and Detection of Corruption, Stryi District State (Military) Administration of Lviv region, Stepana Bandera St., 28, Stryi, 82400, tel: (099)-020-19-42, <https://orcid.org/0009-0008-0900-2156>

EXAMPLE PROBLEMS OF THE COURT'S COMMUNICATION WITH THE PARTICIPANTS OF THE CASE (CIVIL JURISDICTION) DUE TO THE MARITAL STATE IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the problems faced by the participants in the legal process when providing notification of the parties about the case, the availability of a court decision, conducting a court session in the video conference mode, systematizing the legislation and finding a solution to the specified problems.

It is established that the war in Ukraine intensified the issue of the introduction of remote forms of court work, the transition to an electronic form of judicial proceedings. It is emphasized that although the current CPC of Ukraine does not provide for a remote form of judicial proceedings, more and more courts use electronic means in their activities, that is, the judicial system has now become more flexible and digitized.

Among the main problems of communication with courts, the lack of information on the location of courts and their addresses on official websites, except for electronic ones, is highlighted, which, although it is a necessary measure during martial law, can also complicate access to justice.

The analysis of current legislation and court practice established that in martial law conditions, courts can use the means of communication provided by law with the participants in the case in the following sequence: 1) communication through an official email address or through an electronic cabinet (provided they are available); 2) sending by registered mail with notification of delivery (if such address is not available); 3) communication using other means of communication, in particular, a mobile phone, which ensure the recording of a message or call, including to a personal e-mail address, if the participant specified it in the application (complaint).

Keywords: civil proceedings, participants in the legal process, other participants, participants in the case, plaintiff, defendant, court session, court decision, electronic form of court proceedings, video conference, martial law.

Постановка проблеми. Російська агресія проти України, що розпочалася 19 лютого 2014 року та переросла 24 лютого 2022 року в повномасштабне збройне вторгнення в Україну, супроводжується вчиненням найтяжчих міжнародних злочинів і по сьогоднішній день вносить свої корективи як у життя кожного українця, так і в функціонування механізмів держави загалом. Не виключенням стала й українська судова система, яка гідно тримає удар і продовжує ефективно відправляти правосуддя.

Україна ще до війни мала певні труднощі в забезпеченні сталого функціонування судових органів та дотримання всіх засад судочинства, а в розпал війни ця ситуація тільки погіршилася. Низка проблем, з якими стикнулись суди, як от: втрата матеріалів справ, фізичне знищення судових установ, евакуація суддів до інших регіонів, постійні обстріли населених пунктів, однозначно вплинули на роботу судових органів.

Відповідно до офіційної статистики Міністерства соціальної політики України, кількість зареєстрованих у Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб становить майже 5 мільйонів осіб станом на вересень 2023 року, тож забезпечення доступу до правосуддя насамперед повинне стосуватися громадян, які зараз покладаються лише на захист держави.

Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України.

Тому одним із важливих та актуальних питань сьогодення є проблематика комунікації між учасниками справи та судом, зважаючи на зміни, в умовах правового режиму воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання повідомлення сторін про час та місце розгляду справи в умовах воєнного стану неодноразово досліджувалось вітчизняними науковцями. Зокрема, опубліковані статті О. Угриновської, яка звернула увагу на зміни до цивільного процесуального законодавства України у зв'язку з військовою агресією російської федерації та перспективи його подальшої трансформації в умовах війни.

Також опубліковані статті Д. Луспеника, М. Мухи, І. Волкової, монографічні праці Н. Сакари та ін.

Попри те, що Україна майже два роки перебуває в режимі воєнного стану, більше 9 років триває війна на сході України, у Цивільний процесуальний кодекс України так і не було внесено змін, які б стосувалися здійснення судової влади в умовах правового режиму воєнного стану. Точкові зміни, які вносяться нормативно-правовими актами, чи регулюються роз'ясненнями, рішеннями судових органів не в змозі достатньою мірою врегулювати проблеми, що виникають при забезпеченні доступу до правосуддя.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають у зв'язку із реалізацією судом принципу відкритості судового процесу, зокрема,

повідомлення сторін про час і місце розгляду справи, наявність судового рішення у справі; правом учасника справи брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Метою даної статті є дослідження основних проблем, з якими стикаються учасники судового процесу при забезпеченні повідомлення сторін про розгляд справи, наявність судового рішення, проведення судового засідання в режимі відеоконференції, систематизація законодавства та пошук вирішення вказаних проблем.

Методи дослідження. При написанні цієї статті використано такі методи: а) логіко-юридичний метод (застосовано під час проведення аналізу та вивчення об'єкта дослідження); б) евристичний метод (застосовано при пошуку вирішення поставлених проблем дослідження); в) системний підхід (сприяв при дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними; г) метод аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у період дії воєнного стану повноваження судів не можуть бути припинені, а частина друга статті 26 зазначеного Закону передбачає, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється [2].

Згідно з даними Звіту про діяльність Державної судової адміністрації України за 2022 рік, станом на 1 січня 2023 року внаслідок постійних бомбардувань та обстрілів з артилерії й танків 109 приміщень 102 судових установ зазнали пошкоджень різного ступеня аж до повного руйнування та розкрадання майна.

Із вказаного 96 приміщень є судами (13 % від загальної кількості). Найбільше пошкоджено/зруйновано приміщень судових установ у Харківській (20 приміщень), Миколаївській (18 приміщень), Донецькій (15 приміщень) та Херсонській (14 приміщень) областях. 97 приміщень судових установ пошкоджено частково [5].

Та попри всі складнощі здійснення цивільного судочинства, для якнайшвидшого відновлення роботи судів та розгляду справи вживаються максимальні заходи.

Обов'язок суду повідомити учасників справи про дату, час та місце проведення судового засідання є реалізацією одного з основних принципів (засад) цивільного судочинства – відкритості судового процесу.

У квітні 2022 року, законодавцем внесено зміни до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», щодо інформування учасників справи, які опинилися на тимчасово окупованій території України. Так, згідно з ч. 1 ст. 12-1, якщо остання відома адреса місця проживання (перебування), місцезнаходження чи місця роботи учасників справи знаходиться на тимчасово окупованій території, суд викликає або повідомляє учасників

справи, які не мають офіційної електронної адреси, про дату, час і місце першого судового засідання у справі через оголошення на офіційному вебсайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за двадцять днів до дати відповідного судового засідання» [3].

Тобто, для застосування цієї норми законодавцем визначено такі умови:

1) остання відома адреса знаходиться на тимчасово окупованій території. Але якщо пізніше сторона повідомила свою іншу адресу, то повідомлення слід здійснювати на неї;

2) зазначений порядок виклику та/або повідомлення застосовується лише у разі відсутності офіційної електронної адреси (відповідно до Положення про ЄСІТС офіційною електронною адресою є сервіс Електронного кабінету ЄСІТС, адреса електронної пошти, вказана користувачем в Електронному кабінеті ЄСІТС, або адреса електронної пошти, вказана в одному з державних реєстрів);

3) ця норма поширюється на виклики або повідомлення про перше судові засідання. Що стосується всіх наступних судових засідань, то законодавець скоротив строк, у який має бути розміщене таке повідомлення, до десяти днів.

Дещо ускладненим є питання належного повідомлення учасників справ, які внаслідок війни залишили свої домівки, стали внутрішньо переміщеними особами, але при цьому не повідомили суд про нове місце свого проживання. У таких випадках суди застосовують усі можливі засоби комунікації з учасниками.

Зокрема, відповідно до ст. 128 ЦПК суд викликає учасників справи у судові засідання або для участі у вчиненні процесуальної дії, якщо визнає їх явку обов'язковою. Суд повідомляє учасників справи про дату, час і місце судового засідання чи вчинення відповідної процесуальної дії, якщо їх явка є не обов'язковою. Судові виклики здійснюються судовими повістками про виклик. Судові повідомлення здійснюються судовими повістками-повідомленнями.

Разом з тим, положення ч. 1 ст. 131 ЦПК зобов'язують учасника повідомляти суд про зміну свого місцезнаходження, а суд – використати всі передбачені тут засоби зв'язку для виклику або повідомлення учасників справи у певній послідовності. Тобто законодавець встановлює обов'язок учасників процесу повідомляти суд про зміну свого місця проживання або місцезнаходження під час провадження справи.

Також у ЦПК України є й інші положення, що передбачають порядок дій суду при повідомленні учасників справ. Зокрема, ч. 6 ст. 128 передбачає: «Судова повістка, а у випадках, встановлених цим Кодексом, разом з копіями відповідних документів надсилається на офіційну електронну адресу відповідного учасника справи, у випадку наявності у нього офіційної електронної адреси, або разом із розпискою рекомендованим листом з

повідомленням про вручення у випадку, якщо така адреса відсутня, або через кур'єрів за адресою, зазначеною стороною чи іншим учасником справи». Тобто за умови наявності в учасника справи офіційної електронної адреси пріоритетним для суду має бути надсилання судових повісток саме за допомогою неї.

Частина 9 цієї ж статті передбачає, що у випадках термінової необхідності, передбачених ЦПК України, суд викликає або повідомляє учасників справи телефонограмою, телеграмою, засобами факсимільного зв'язку, електронною поштою або повідомленням через інші засоби зв'язку (зокрема мобільного), які забезпечують фіксацію повідомлення або виклику. А ч. 11 передбачено порядок виклику відповідача, третьої особи, свідка, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, а також заінтересованої особи у справах про видачу обмежувального припису шляхом розміщення оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України, з опублікуванням якого вважається повідомленою про дату, час і місце розгляду справи.

Згідно з ч. 13 ст. 128 ЦПК за наявності відповідної письмової заяви учасника справи, який не має офіційної електронної адреси, та технічної можливості, повідомлення про призначення справи до розгляду та про дату, час і місце проведення судового засідання чи проведення відповідної процесуальної дії може здійснюватися судом з використанням засобів мобільного зв'язку, що забезпечують фіксацію повідомлення або виклику, шляхом надсилання такому учаснику справи текстових повідомлень із зазначенням вебадреси відповідної ухвали в ЄДРСР, в порядку, визначеному Положенням про ЄСІТС [1].

Отже, для вручення повісток закон передбачає альтернативні способи комунікації. Такого ж висновку дійшов Верховний Суд у постанові від 30.11.2022 у справі № 759/14068/19. Якщо учасник надав суду електронну адресу..., зазначивши її у заяві (скарзі), то слід припустити, що учасник бажає, принаймні не заперечує, щоб ці засоби комунікації використовувалися судом. Це, в свою чергу, покладає на учасника справи обов'язок отримувати повідомлення і відповідати на них. Суд, який комунікує з учасником справи за допомогою повідомлених ним засобів комунікації, діє правомірно і добросовісно. Тому слід виходити з «презумпції обізнаності»: особа, якій адресовано повідомлення суду через такі засоби комунікації, знає або принаймні повинна була дізнатися про повідомлення [6].

Хоча дистанційна форма судочинства не передбачена нормативними актами, ще з весни 2020 року у зв'язку з Covid-19 учасникам справи дозволено брати дистанційну участь у судовому процесі, зокрема звертатися з процесуальними документами до суду шляхом направлення їх на офіційну електронну адресу суду з обов'язковим скріпленням їх власним електронним цифровим підписом учасника справи, що регламентується у постанові КЦС ВС від 03.05.2022 у справі № 205/5252/19 [7].

Статтею 212 Цивільного процесуального кодексу України визначено, що учасники справи мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови наявності у суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, крім випадків, коли явка цього учасника справи в судові засідання визнана судом обов'язковою [1].

Крім цього, стаття визначає, що учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів та електронного підпису згідно з вимогами Положення про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положень, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). Разом з тим ризики технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву.

Проте, багато учасників справи зіштовхнулись з відсутністю в суді технічної можливості та вільних залів для проведення відеоконференцій, а багатьом суддям було важко адаптуватись до судових засідань онлайн та сприйняти це як ще одну можливість для здійснення правосуддя. Та з часом судова система стала більш гнучкою та діджиталізованою.

Під час воєнного стану активно застосовується участь сторони в судовому засіданні в режимі відеоконференції за допомогою власних технічних засобів. При цьому, така можливість зараз залишається прив'язаною до карантину, який досі триває.

Велика Палата Верховного Суду, розглядаючи касаційну скаргу у справі № 910/10006/19 (ухвала від 07.06.2022), зазначила, що з огляду на умови та обстановку, за яких має здійснюватися правосуддя і на необхідність дотримання принципів рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласності та відкритості судового процесу; змагальності сторін та розумних строків розгляду справи, звернення до суду з клопотанням про розгляд справи в режимі відеоконференції дасть змогу дослідити й оцінити доводи касаційної скарги без порушення означених засад судочинства та водночас гарантувати та не наражати відвідувачів судового засідання на загрози їхньому життю, здоров'ю та безпеці, що можуть виникнути в умовах воєнної агресії проти України [9].

Тому, доцільно додати воєнний стан як ще одну підставу для проведення засідань онлайн або взагалі прибрати з норми умови про карантин та зробити відеоконференції повноцінною альтернативою звичайного засідання.

З огляду на те, що у багатьох судах не завжди наявна технічна можливість проводити судові засідання онлайн, відповідну інформацію слід заздалегідь уточнювати в суді. Не зважаючи на те, що чинними процесуальними кодексами встановлено обов'язок суду зазначити в ухвалі про відкриття провадження щодо технічної можливості проведення відеоконференцій, досить часто це не зазначається.

Суддя Верховного Суду у Касаційному цивільному суді, секретар Пленуму Верховного Суду Дмитро Луспеник на панельних дискусіях VII Харківського міжнародного юридичного форуму зазначив, що в ухвалах про призначення справи до розгляду Верховний Суд нерідко роз'яснює можливість і переваги дистанційного розгляду справи, й порадив так вчиняти усім судам. Також він розповів, що Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ), Верховний Суд, Вища рада правосуддя та Рада суддів України спільно розробляють Практичний посібник з проведення дистанційних судових розглядів в умовах війни [4].

Тобто, війна в Україні активізувала питання запровадження дистанційних форм роботи суду, переходу на електронну форму судочинства. І хоча дистанційної форми судочинства на сьогодні в ЦПК не передбачено, все більше судів в своїй діяльності користуються електронними засобами.

В умовах війни одним із проблемних питань є повідомлення учасників справи про розгляд справи. Щодо вручення судових рішень, то ст. 272 ЦПК визначено послідовність використання засобів зв'язку для вручення судового рішення. Так, ч. 3 цієї статті передбачено, що у разі проголошення в судовому засіданні скороченого рішення суд надсилає учасникам справи копію повного судового рішення протягом двох днів з дня його складання – в електронній формі у порядку, встановленому законом, за наявності в особи офіційної електронної адреси, або рекомендованим листом з повідомленням про вручення, якщо така адреса в особи відсутня. Тобто за умови наявності офіційної електронної адреси пріоритетним є надсилання саме за допомогою неї.

Аналогічними є положення й ч. 5 ст. 272 ЦПК: «Учасникам справи, які не були присутні в судовому засіданні, або якщо судові рішення було ухвалено поза межами судового засідання чи без повідомлення (виклику) учасників справи, копія судового рішення надсилається протягом двох днів з дня його складання у повному обсязі в електронній формі у порядку, визначеному законом, – у випадку наявності у особи офіційної електронної адреси, або рекомендованим листом з повідомленням про вручення – якщо така адреса відсутня» [1].

Згаданим вище Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначено порядок інформування учасників справ на тимчасово окупованих територіях про ухвалення судового рішення та ознайомлення із його текстом. Частина 2 ст. 12-1 цього Закону передбачає: «Учасники справи, остання відома адреса місця проживання (перебування) чи місцезнаходження яких знаходиться на тимчасово окупованій території і які не мають офіційної електронної адреси, повідомляються про ухвалення відповідного судового рішення шляхом розміщення інформації на офіційному веб-порталі судової влади з посиланням на веб-адресу такого судового рішення в Єдиному

державному реєстрі судових рішень або шляхом розміщення тексту відповідного судового рішення на офіційному веб-порталі судової влади України, з урахуванням вимог, визначених Законом України «Про доступ до судових рішень», у разі обмеження доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень. З моменту розміщення такої інформації вважається, що особа отримала судові рішення» [3].

В умовах воєнного стану відсутнє достатнє фінансування судів, тому слід використовувати усі можливості процесуального закону, які забезпечують належне повідомлення учасників справ. Зокрема, ч. 7 ст. 272 ЦПК передбачає, що вручення копії судового рішення представникові вважається її врученням й особі, яку він представляє.

Окрім цього, з початком роботи окремих модулів ЄСІТС учасники справи мають можливість отримувати інформацію про хід розгляду справи, подавати заяви, клопотання, знайомитись з наявними у матеріалах справи документами тощо, через підсистему «Електронний суд». Так, в ч. 7 ст. 14 ЦПК зазначається, що особі, яка зареєструвала електронний кабінет в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, суд вручає будь-які документи у справах, в яких така особа бере участь, виключно в електронній формі шляхом їх направлення до електронного кабінету такої особи, що не позбавляє її права отримати копію судового рішення у паперовій формі за окремою заявою.

Однак в умовах воєнного чи надзвичайного стану у разі знеструмлення електромережі суду чи настання інших обставин, які унеможливають функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або її окремої підсистеми (модуля), що забезпечує обмін документами, суд може вручати особі, яка зареєструвала електронний кабінет, будь-які документи у справах, в яких така особа бере участь, у паперовій формі.

Особливості вручення судового рішення встановлені й законопроектом № 8358 «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді», яким передбачено, що у разі неможливості забезпечити вручення судового рішення в порядку ст. 272 ЦПК учасникам справи, які не мають офіційної електронної адреси, такі учасники повідомляються про ухвалення відповідного судового рішення на їх відомі засоби комунікації телефонограмою, СМС повідомленням, електронною поштою, повідомленням у месенджерах, а також шляхом розміщення інформації на офіційному вебпорталі судової влади з посиланням на веб-адресу такого судового рішення в ЄДРСР. За заявою учасника справи копія судового рішення, засвідчена судом, надсилається або видається в найкоротший термін, але не пізніше 30 днів після закінчення воєнного чи надзвичайного стану [8].

ЄСПЛ вважає належним повідомлення учасників справи про ухвалені рішення, зроблене лише в електронній формі (в тому числі розміщення в мережі «Інтернет»), якщо викладення інформації в такий спосіб закріплене в законодавстві, послідовне, доступне для чималої кількості осіб і зрозуміле, тобто створює можливість для особи дізнатися про рішення, яке потенційно може впливати на її права. Водночас мають враховуватися конкретні обставини справи, що свідчать про відсутність доступу до комп'ютера чи мережі «Інтернет», про комп'ютерну неграмотність тощо.

Висновки. Незважаючи на досить низький рівень внесення змін у процесуальне законодавство з початку повномасштабного вторгнення, суди повинні використовувати наявні норми та вміти їх застосовувати в умовах воєнного стану, при цьому: 1) не порушувати вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо справедливого суду; 2) враховувати, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється.

Якщо з 2014 року законодавець не вніс практично ніяких дієвих змін у процесуальні нормативно-правові акти, які б врегульовували питання здійснення правосуддя в умовах війни, то з початком повномасштабної агресії російської федерації ведеться активна робота по впровадженню змін в законодавство для забезпечення доступу до правосуддя.

Як свідчить практика національних та міжнародних судів, дистанційна участь в судовому процесі має певні переваги, хоча на сьогодні не у всіх споживачів суддівських послуг є базові умови, як от: підключення до Інтернету (особливо в окупованих, прифронтових територіях), безпека даних, доступ до комп'ютерів, веб-камер, мікрофонів, екранів, WI-FI тощо.

Під час воєнного стану активно застосовується участь сторони в судовому засіданні в режимі відеоконференції за допомогою власних технічних засобів. При цьому, така можливість зараз залишається прив'язаною до карантину, який досі триває. Тому, доцільно додати воєнний стан як ще одну підставу для проведення засідань онлайн або взагалі прибрати з норми умови про карантин та зробити відеоконференції повноцінною альтернативою звичайного засідання.

З початку повномасштабного вторгнення забезпечити безперебійну роботу судів часто викликає труднощі через повітряні тривоги, перебої в електропостачанні, проблеми зі зв'язком та інтернетом, фізичне знищення будівель судів, часткова втрата справ та необхідність поновлення, переміщення сторін по справі та отримання ними довідок ВПО на нових місцях тощо. Серед основних проблем комунікації з судами, варто виділити: відсутність на офіційних сайтах інформації про місцезнаходження судів і їх адрес, окрім електронних, що хоча і є необхідною мірою під час воєнного стану, але також може ускладнити доступ до правосуддя.

Таким чином, на основі результатів аналізу чинного законодавства та судової практики доходимо висновку, що в умовах воєнного стану суди можуть застосовувати передбачені законом засоби комунікації з учасниками справи в такій послідовності: 1) спершу комунікуємо через офіційну електронну адресу або через Електронний кабінет (за умови їх наявності); 2) наступним кроком є надсилання рекомендованим листом з повідомленням про вручення (якщо така адреса відсутня); 3) лише тоді комунікуємо за допомогою інших засобів зв'язку, зокрема й мобільного, що забезпечують фіксацію повідомлення або виклику, в тому числі й на особисту електронну адресу, якщо учасник зазначив її у заяві (скарзі).

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
4. Луспенік Д. Цивільний процес в умовах воєнного стану. *VI Харківський міжнародний юридичний форум* (Харків, 4 жовт. 2022 р.). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Lyspenik_Civ_proces.pdf
5. Звіт про роботу Державної судової адміністрації України за 2022 рік. URL: [https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/ZVIT_DSA_UKRAYNA_2022_compressed%20\(1\)_compressed_compressed.pdf](https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/ZVIT_DSA_UKRAYNA_2022_compressed%20(1)_compressed_compressed.pdf)
6. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 30 листопада 2022 р. у справі № 759/14068/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107651330>
7. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 3 травня 2022 р. у справі № 205/5252/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104282885>
8. Проект Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді № 8358. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41130>
9. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 07 черв. 2022 р. № 910/10006/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104769579>

References:

1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
2. Pro pravovy rezhyh voiennoho stanu [On the legal regime of the martial law]: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 roku № 389-VIII (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
3. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovy rezhyh na tymchasovo okupovaniy terytorii Ukrainy [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 15 kvitnia 2014 roku № 1207-VII (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> [in Ukrainian].

4. Luspenyk, D. (2022). Tsyvilnyi protses v umovakh voiennoho stanu [Civil process under martial law]. VI *Kharkivskyi mizhnarodnyi yurydychnyi forum* (Kharkiv, 4 zhovtnia 2022 roku). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Lyspenik_Civ_proces.pdf [in Ukrainian].

5. Zvit pro robotu Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy za 2022 rik [Report on the work of the State Judicial Administration of Ukraine for 2022]. URL: [https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/ZVIT_DSA_UKRAYNA_2022_compressed%20\(1\)_compressed_compressed.pdf](https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/ZVIT_DSA_UKRAYNA_2022_compressed%20(1)_compressed_compressed.pdf) [in Ukrainian].

6. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 30 lystopada 2022 roku u spravi № 759/14068/19 [Resolution of the Civil Court of Cassation as part of the Supreme Court dated November 30, 2022 in case No. 759/14068/19]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107651330> [in Ukrainian].

7. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 3 travnia 2022 roku u spravi № 205/5252/19 [Resolution of the Civil Court of Cassation as part of the Supreme Court dated May 3, 2022 in case No. 205/5252/19]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104282885> [in Ukrainian].

8. Proiekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv shchodo zdiisnennia sudochynstva pid chas dii voiennoho chy nadzvychainoho stanu ta vrehuliuвання sporiv za uchasti suddi № 8358 [Draft Law on Amendments to the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Economic Procedure Code of Ukraine and other legislative acts regarding the administration of justice during a state of war or state of emergency and the settlement of disputes with the participation of a judge No. 8358]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41130> [in Ukrainian].

9. Ukhvala Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 07 chervnia 2022 roku № 910/10006/19 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated June 7, 2022 No. 910/10006/19]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104769579> [in Ukrainian].

УДК 340.11

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-696-704](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-696-704)

Цувіна Тетяна Андріївна докторка юридичних наук, доцентка, виконуюча обов'язки завідувачки кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, вул. Григорія Сковороди, м.Харків, 61024, тел.: (050)302-37-51, <https://orcid.org/0000-0002-5351-1475>

Мазаракі Наталія Анатоліївна докторка юридичних наук, професор, завідувачка кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права, Державний торговельно-економічний університет, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, тел.: (067)691-84-80, <https://orcid.org/0000-0002-1729-7846>

МЕДІАЦІЯ У ТРАНСПОРТНИХ СПОРАХ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню перспектив розвитку медіації як альтернативного способу вирішення спорів, що виникають у транспортних правовідносинах. Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року визначає досить широко сферу застосування медіації, відбиваючи широку концепцію медіабельності спорів на рівні національного правопорядку. Автори розглядають медіабельність спору як властивість спору, яка дозволяє останньому бути предметом розгляду в процедурі медіації. В структурі поняття медіабельності спору виокремлюється суб'єктивний і об'єктивний аспекти, перший із яких пов'язаний із властивостями суб'єктів спірних правовідносин, а другий – із предметом конкретного спору. Доводиться, що транспортні спори у своїй більшості є медіабельними з точки зору об'єктивного аспекту, тому більша увага має бути приділена суб'єктивному аспекту медіабельності транспортних спорів, зокрема такій його складовій, як волевиявлення сторін щодо передачі справи на розгляд медіатору. Авторами пропонуються конкретні кроки, які можуть бути здійснені на рівні національного законодавства з метою стимулювання розвитку медіації у спорах, що виникають із транспортних правовідносин, якими є: а) забезпечення на національному рівні обов'язковості медіаційного застереження та включення типових медіаційних застережень до договорів, що виникають у сфері транспортних правовідносин; б) надання угодам за результатами медіації сили виконавчого документу; в) ратифікація на національному рівні Конвенції ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації» 2018 року (Сінгапурської конвенції); г) запровадження практик присудової медіації; д) спеціалізація медіаторів.

Ключові слова: медіація, транспортні спори, транспортні правовідносини, мультимодальні (змішані) перевезення; медіабельність спору; медіаційне

застереження; Сінгапурська конвенція; міжнародний цивільний процес; міжнародна підсудність.

Tsvina Tetiana Andriivna Doctor of Law, Associate Professor, Acting Head of the Department of Civil Justice, Arbitration and Private International Law Yaroslav Mudryi National Law University, 77, Hryhoriya Skovoroda St., Kharkiv , 61024, tel.: (050)302-37-51, <https://orcid.org/0000-0002-5351-1475>

Mazaraki Nataliia Anatolyivna Doctor of Law, Professor, Head of the Department of International, Civil and Commercial Law at State University of Trade and Economics, 19, Kyoto St., Kyiv-156, 02156, tel.: (067)6918480, <https://orcid.org/0000-0002-1729-7846>

MEDIATION IN TRANSPORT DISPUTES

Abstract. The article is devoted to the study of the prospects for the development of mediation as a method of alternative dispute resolution arising in transport disputes. The Law of Ukraine "On Mediation" of 16 November 2021 defines the scope of mediation quite broadly, reflecting the broad concept of mediability of disputes in national legislation. The authors consider the mediability of a dispute as a feature of a dispute that allows the latter to be the subject of consideration in the mediation procedure. In the structure of the concept of dispute mediability, the author distinguishes subjective and objective aspects, the first one is related to the features of the parties of the dispute, and the second one – to the subject matter of a particular dispute. The authors demonstrate that transport disputes are mostly mediable from the objective perspective, and therefore, more attention should be paid to the subjective aspect of transport disputes mediability, in particular, to such a component as the parties' will to refer the case to a mediator. The author proposes specific steps which can be taken at the level of national legislation with a view to stimulating the development of mediation in disputes arising out of transport legal relations, namely: a) ensuring the mandatory nature of the mediation clause in Ukrainian legislation and including standard mediation clauses in contracts arising in the field of transport legal relations; b) giving agreements resulting from mediation the force of an executive document; c) ratification at the national level of the UN Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation (2018, Singapore Convention); d) introduction of court-connected mediation schemes; e) specialization of mediators.

Keywords: mediation, transport disputes, transport legal relations, multimodal (mixed) transportation; mediability of a dispute; mediation clause; Singapore Convention; international civil procedure; international jurisdiction.

Постановка проблеми. У сучасних умовах медіація визнається одним із найбільш розповсюджених способів альтернативного вирішення спорів

(Alternative Dispute Resolution, ADR) у всьому світі, що застосовується при вирішенні найрізноманітніших категорій спорів. Традиційно, у літературі звертається увага на доцільність застосування медіації у сімейних, трудових, житлових, спорах про захист прав споживачів, спорах, що впливають із кредитних правовідносин тощо. Водночас питання перспектив запровадження медіації у спорах, що виникають із транспортних правовідносин, зокрема спорів про перевезення пасажирів, багажу, вантажів, досі не було приділено ґрунтовної уваги на сторінках наукової літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняттю та практичним аспектам медіабельності спорів присвячують свої праці як зарубіжні науковці (М. Броган, Р. Цайнеман, Д. Спенсер, та ін.) так і вітчизняні фахівці (деякі з них: В. Кононова, О. Яновська.), проте, саме залучення медіатора для вирішення спорів у сфері транспорту залишається досі не дослідженим з боку української наукової спільноти, не дивлячись на крайню необхідність пошуку оптимальних шляхів вирішення спорів у сфері транспорту, враховуючи її щоденну затребуваність для громадян та масштаб.

Метою статті є з'ясування медіабельності транспортних спорів та перспектив застосування медіації як способу врегулювання зазначеної категорії спорів, а також вироблення рекомендацій для популяризації зазначеного виду медіації.

Виклад основного матеріалу. Складність та різноманіття транспортних мереж обумовлює відповідно і широкий спектр транспортних спорів. Так, такі спори можуть стосуватися відповідальності за пошкодження або втрату вантажу, затримку в доставці та ін. При цьому транспортні спори можуть виникати між вантажовідправниками, перевізниками та вантажоодержувачами щодо відповідальності, компенсації або дотримання узгоджених умов. Окремо можна виділити спори щодо страхування вантажів та відповідальності перевізників. З огляду на глобальність економічних зв'язків транспортні спори дуже часто містять іноземний елемент, що додатково ускладнює їх розв'язання. Більше того, транскордонність транспортних спорів обумовлює і міжкультурні розбіжності сторін спору, що також впливає на процес їх розв'язання. Крім того, до транспортних спорів можна віднести ті, що стосуються зміни умов довгострокових договорів на транспортно-експедиційне обслуговування. Певною мірою спори між регуляторним органом влади у сфері транспорту та суб'єктами господарювання також можна віднести до транспортних спорів. Також можна стверджувати, що значну частину транспортних спорів становлять спори між пасажирами та перевізниками. Узагальнюючі наведені вище приклади транспортних спорів, можна дійти висновку, що вони можуть являти собою господарські, адміністративні спори та спори за участю споживачів. Вказані ознаки спорів впливатимуть на особливості їх вирішення, зокрема, шляхом альтернативних методів вирішення спорів, у тому числі у порядку медіації.

Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року визначає останню як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів (п. 4 ч. 1 ст. 1). Відповідно до ст. 3 ЗУ «Про медіацію» дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Законодавством можуть передбачатися особливості проведення медіації в окремих категоріях конфліктів (спорів) (ч. 1 ст. 3). Медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу (ч. 2 ст. 3). Як видно, законодавець використовує досить широкий підхід до визначення сфери застосування медіації, тим самим використовуючи досить широкий підхід до медіабельності спорів.

Водночас у літературі наявні різні погляди стосовно поняття медіабельності спорів. Медіабельність спору у літературі розглядається як сукупність ознак, які потенційно дають можливість розпочати медіаційну процедуру та досягти мирного і взаємовигідного вирішення правового спору [1, с.259]. Базові критерії медіації розглядаються у трьох взаємопов'язаних площинах – «люди», «зміст» та «рішення». При цьому спори є медіабельними у випадку, коли: а) сторони можуть брати участь у переговорах, бажають висловлюватися, готові вести діалог й шукати шляхи вирішення конфлікту; б) наявні достатні дискреційні повноваження у суб'єкта владних повноважень – учасника медіаційних переговорів; в) сторони демонструють справжність намірів та потребу у врегулюванні конфлікту; г) можливими є позитивні дії сторін в напрямку вирішення конфлікту; д) джерело конфлікту може бути нейтралізоване в залежності від зміни поведінки його сторін; е) сторони виявляють готовність приймати рішення та мають змогу це робити [2].

На наш погляд, під медіабельністю спору слід розуміти властивість спору, що дозволяє останньому бути предметом розгляду в процедурі медіації, а сторонам – врегулювати такий спір за допомогою медіації. В структурі поняття медіабельності спору слід розрізняти суб'єктивні та об'єктивні критерії медіабельності спору (суб'єктивну та об'єктивну медіабельність спору), перші з яких пов'язані із властивостями суб'єктів спірних правовідносин, а другі – із характеристиками предмета конкретного спору. Відтак, спір є суб'єктивно медіабельним, якщо суб'єкти спору, по-перше, не належать до груп осіб, які в силу прямої вказівки в законі не можуть бути сторонами

медіації (недієздатні, обмежено дієздатні, особи, чії повноваження на представництво не підтверджені належними документами тощо), по-друге, сторони виражають свою добровільну та явну згоду на участь у медіації. Спир є об'єктивно медіабельним, по-перше, якщо у законодавстві відсутня пряма заборона на застосування медіації у певній категорії спору, по-друге, спир за угодою сторін переданий ними для врегулювання під час процедури медіації.

Зважаючи на предмет нашого дослідження, нас передусім цікавить медіабельність спорів, що виникають у сфері транспортних правовідносин. Аналіз норм національного законодавства свідчить, що у них відсутня заборона на застосування медіації до окресленої категорії спорів загалом та ускладнених іноземним елементом зокрема, тому вони є цілком медіабельними з точки зору об'єктивних критеріїв. Водночас у цьому контексті більша увага має бути приділена суб'єктивним критеріям медіабельності, що стимулюють сторін до ухвалення рішення про участь у медіації і свідомому виборі медіації як альтернативного способу вирішення спорів порівняно із класичним судочинством.

Традиційно найбільш перспективними сферами для застосування альтернативних способів вирішення спорів загалом та медіації зокрема визнаються ті сфери, для яких класичне державне судочинство не є ефективним з тих чи інших причин. До таких причин у літературі найчастіше відносять надмірну тривалість судового розгляду, надмірний розмір судових витрат та надмірну складність процедури. Очевидно, що для різних транспортних спорів пріоритетними та вирішальними будуть різні причини. Наприклад, договори змішаного (мультимодального) перевезення є складними, особливо у випадку, коли вони ускладнені іноземним елементом та виконанням на території декількох держав. У такому випадку основними аргументами на користь процедури медіації можуть бути складність норм міжнародного цивільного процесу, які регулюють питання міжнародної підсудності для таких типів договорів. Це на практиці може призвести до затягування розгляду справи на роки, як при визначенні питань міжнародної підсудності, так і під час подальшого розгляду справи по суті. У таких спорах мотивом до використання процедури медіації можуть також стати значні грошові витрати, пов'язані із судовим розглядом та необхідністю надання правової допомоги в іншій державі.

Медіабельність транспортних спорів та бажаність їх позасудового вирішення визнається і багатьма з боку державних органів у сфері транспорту. Наприклад, Департамент транспорту (США) у своїй організаційній структурі містить Центр альтернативного вирішення спорів, який надає послуги медіації та фасилітації. Фокус уваги центру зосереджено на спорах, що виникають із регуляторної діяльності департаменту, наприклад, при видачі ліцензій та дозволів, спорах за участю Департаменту загалом [3]. Іншим прикладом може слугувати Відомство з цивільної авіації (Великобританія) [4], яке затверджує

перелік центрів альтернативного вирішення спорів, до яких рекомендує звертатися споживачам – клієнтам авіакомпаній. Зокрема, позасудовому вирішенню підлягають спори щодо відмови в посадці, перенесення або скасування рейсу, щодо пошкодженого, втраченого або затриманого багажу; щодо перешкод, з якими стикаються пасажирів з обмеженими фізичними можливостями або з обмеженою рухливістю; щодо звинувачень в нечесній або оманливій торговій практиці, надання неправдивої або неправильної інформації. При цьому не всі схвалені центри альтернативного вирішення спорів пропонують послуги медіації, обмежуючись процедурами письмового розгляду скарг. Подібні підходи можна знайти і в інших юрисдикціях, при цьому серед держав-членів ЄС така тенденція крім об'єктивної необхідності швидкого та порівняно дешевого вирішення спорів (порівняно із судовим розглядом) обумовлена і вимогами Директиви 2013/11/ЄС про альтернативне вирішення спорів для споживачів.

Наразі можна говорити про те, що у національному законодавстві недостатньо стимулів для широкого запровадження медіації для вирішення транспортних спорів. На наш погляд, аналіз зарубіжного законодавства свідчить про те, що для популяризації медіації може бути здійснено декілька кроків.

По-перше, у національній правовій системі не досить багато уваги приділено питанням заохочення застосування медіаційних застережень у договорах, що впливають із транспортних правовідносин. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про медіацію» медіаційна угода – це письмова угода учасників правовідносин про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), які виникли або можуть виникнути між ними, шляхом проведення медіації. Медіаційна угода може укладатися у формі медіаційного застереження в договорі або у формі окремої угоди. Зважаючи на зазначене, під медіаційним застереженням слід розуміти різновид медіаційної угоди, що є частиною договору, відповідно до якої сторони домовляються про передачу всіх або частини спорів, що виникають із договору, на врегулювання за допомогою процедури медіації. Центральним питанням ефективності запровадження медіаційних застережень на національному рівні є обов'язковість таких застережень та виключення судової юрисдикції при їх застосуванні. Наразі процесуальне законодавство не містить вказівки на те, що медіаційне застереження має певний ступінь обов'язковості. У зарубіжних державах зазначене питання може вирішуватися по-різному. На наш погляд, у цьому випадку слід виходити із промедіаційної політики на рівні національного процесуального законодавства, в основі якої лежить сприйняття медіаційного застереження як такого, що виключає можливість судового розгляду допоки сторони не спробують вирішити спір за допомогою медіації.

По-друге, певний скептицизм щодо використання медіації в національній правовій системі пов'язаний із тим питанням можливості примусового

виконання угод за результатами медіації. Наразі національне законодавство передбачає виключно виконання угод за результатами медіації, що були затверджені судом як мирові. Натомість можливість примусового виконання угод за результатами зовнішньої медіації законом не передбачена. Водночас законодавство зарубіжних держав передбачає можливість виконання угод за результатами як присудової, так і зовнішньої медіації. Наприклад, відповідно до ст. 433а Цивільного процесуального кодексу Австрії виконавча сила може бути надана угоді за результатами медіації внаслідок її затвердження судом, за умови що така угода: а) стосується цивільних або господарських справ, віднесених до юрисдикції суду; б) укладена в письмовій формі за результатами проведення медіації між сторонами; в) містить права та обов'язки сторін, якими вони мають право розпоряджатися; г) не заборонена законом у певній категорії справ; д) включає зобов'язання, які за своїм характером можуть бути примусово виконаними [5]. На наш погляд, можливість примусового виконання угод за результатами зовнішньої медіації також стимулюватиме сторін до її використання транспортних спорів. Особливе значення для транскордонних спорів у цьому контексті має ратифікація Конвенції ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації» 2018 року (Сінгапурська конвенція), яка була підписана Україною у 2019 році, однак і досі не була ратифікована. Зазначений документ передбачає можливість виконання у примусовому порядку угод за результатами міжнародної комерційної медіації на кшталт того, як це має місце для рішень міжнародного комерційного арбітражу за Нью-Йоркською конвенцією про визнання і виконання міжнародних арбітражних рішень 1958 року.

По-третє, важливим кроком до популяризації медіації загалом та медіації у транспортних спорах зокрема є введення і популяризація присудової медіації [6], що дозволила б розвантажити судову систему та наблизити медіацію до потенційних сторін. У багатьох європейських державах розвинені різні моделі присудової медіації, які дозволяють у випадку наявності згоди сторін швидко передавати справу на врегулювання до медіатора. У такому випадку важливими є проактивна позиція суддів в популяризації медіації та заохоченні сторін до використання цієї процедури.

По-четверте, важливим у просуванні медіації є також професіоналізм медіаторів. Спеціалізація медіаторів у певних видах спорів є об'єктивною та обґрунтованою тенденцією, адже незважаючи на ключову роль навичок та досвіду проведення медіації, певний практичний досвід та розуміння предметної сфери спору є також важливою характеристикою медіатора. Спеціалізація медіатора сприяє ефективності медіаційної процедури, адже медіатор потенційно краще розуміє проблеми та потреби сторін, що очевидно прискорює хід медіації. Крім того, експерти у певній сфері завжди сприймаються із авторитетом, що у випадку медіації сприяє як остаточному рішенню сторін спору звернутися до медіації, так і їх впевненості залишитися у процедурі медіації до кінця. Також, можна припустити, що медіатор із

досвідом у предметній сфері спору зможе більш ефективно провести процедуру медіації, ставити доречні питання сторонам та здійснювати «перевірку реальності» домовленостей сторін медіації [7, с.170]. Дійсно, низка медіаційних центрів та центрів альтернативного вирішення спорів у своїх реєстрах виділяють медіаторів, що спеціалізуються на транспортних спорах [8]. Крім спеціалізації медіатора, для медіації у транспортних спорах слід також зважати на те, наскільки неупередженість та нейтральність медіатора сприймається сторонами спору. У випадку медіації транспортних спорів адміністративного характеру чи за участю споживачів залучення «штатних медіаторів» може сприйматися сторонами спору як ризик упередженості. Тому іноземний досвід показує, що органам влади та транспортним компаніям доречно залучати сторонніх, приватних медіаторів, окрім штатних.

Висновки. Медіація у транспортних спорах є одним із перспективних напрямів розвитку медіації в Україні, що обумовлюється порівняно високою медіабельністю транспортних спорів, доволі сприятливим законодавчим регулюванням, процесами подальшого наближення українського законодавства до *acquis* ЄС. Більше того, в Україні вже є певна кількість медіаторів, які спеціалізуються на господарських, договірних спорах, спорах за участю споживачів, що, як було обґрунтовано вище, є додатковим чинником, що має забезпечувати затребуваність медіації у транспортних спорах. Також триває поглиблення зовнішньо-економічних відносин українських суб'єктів господарювання, що надають транспортні послуги на ринку ЄС. Враховуючи доволі високий розвиток альтернативного вирішення спорів за участю споживачів в ЄС, можна очікувати запровадження українськими компаніями також медіації у транспортних спорах.

Звісно, затребуваність та застосування медіації у транспортних спорах обмежується загальними чинниками: недостатньою обізнаністю та довірою до цього методу вирішення спорів. Тим не менш, зусилля спільноти медіаторів України, правників щодо популяризації медіації мають бути посилені підтримкою транспортної галузі, яка однозначно отримуватиме позитивні результати у разі поширення медіації у транспортних спорах.

Література:

1. Мазаракі Н. Щодо поняття медіабельності спору. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 12. С. 258–262.
2. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник [Електронний ресурс] / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилук, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. — Одеса : Екологія, 2019. — 456 с. DOI 10.32837/11300.12406
3. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0011>
4. UK Civil Aviation Authority. Information on CAA-approved ADR. <https://www.caa.co.uk/passengers/resolving-travel-problems/how-the-cao-can-help/alternative-dispute-resolution/>

5. T.Tsuvina, S Ferz 'The recognition and enforcement of agreements resulting from mediation: Austrian and Ukrainian perspectives' 2022 4(16) Access to Justice in Eastern Europe 32-54. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000436> P. 43
6. Romanadze, L., Mazaraki, N., Sergeeva, S., & Krestovska, N. (2023). Roadmap: Implementation of Court-Connected Mediation in Ukraine. Council of Europe.
7. Brown and Marriott, ADR: Principles and Practice, London, Sweet and Maxwell p 235
8. Transportation disputes.ADRCenter România. <https://www.adrcenter.ro/transportation-disputes>

References:

1. Mazaraki, N. (2018). Shhodo ponjattja mediabel'nosti sporu [Regarding the concept of medialability of the dispute]. Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law, 12, 258-262 [in Ukrainian].
2. Krestovska N., Romanadze L. (Eds.). (2019). Mediation in the professional activity of a lawyer. Odesa: Ekologiya, 456 p. [in Ukrainian].
3. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0011> [in English].
4. UK Civil Aviation Authority. Information on CAA-approved ADR. <https://www.caa.co.uk/passengers/resolving-travel-problems/how-the-cao-can-help/alternative-dispute-resolution/> [in English].
5. T.Tsuvina, S Ferz 'The recognition and enforcement of agreements resulting from mediation: Austrian and Ukrainian perspectives' 2022 4(16) Access to Justice in Eastern Europe 32-54. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000436> P. 43 [in English].
6. Romanadze, L., Mazaraki, N., Sergeeva, S., & Krestovska, N. (2023). Roadmap: Implementation of Court-Connected Mediation in Ukraine. Council of Europe [in Ukrainian].
7. Brown, H. ADR Principles and Practice. 4th ed. London: Sweet & Maxwell, 2018, 517 p. [in English].
8. Transportation disputes. ADRCenter România. <https://www.adrcenter.ro/transportation-disputes> [in English].

УДК 347.921

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-705-714](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-705-714)

Чурпіта Ганна Вікторівна доктор юридичних наук, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03039, <https://orcid.org/0000-0003-3915-347X>

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ СПРАВ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У науковій статті досліджено цивільний процесуальний статус учасників справ позовного провадження.

Обґрунтовано, що спеціальний цивільний процесуальний статус сторін є низкою регламентованих цивільним процесуальним законодавством України процесуальних справ та обов'язків, рівність яких полягає у тому, що сторонам надаються рівні процесуальні можливості щодо здійснення їх цивільних процесуальних прав та виконання цивільних процесуальних обов'язків, які за своєю юридичною природою для кожної із сторін є індивідуалізованими. Водночас, спеціальний цивільний процесуальний інтерес позивача полягає у його прагненні домогтися ухвалення рішення суду про задоволення позову, а відповідача, відповідно, – про відмову у його задоволенні.

Встановлено, що спеціальний цивільний процесуальний статус третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, охоплює спеціальні цивільні процесуальні права та обов'язки, визначені, зокрема, у ч. 2, 3, 7 ст. 49, ч. 3 ст. 77, ч. 1 ст. 81, ч. 1, 5 ст. 177 ЦПК України, які, враховуючи юридичну природу зазначених суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, мають особливості здійснення і виконання. Водночас, їх спеціальний цивільний процесуальний інтерес полягає у прагненні домогтися ухвалення рішення суду про задоволення пред'явленого ними позову.

Визначено, що треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, наділяються тільки загальним цивільним процесуальним статусом, і, відповідно, спеціального цивільного процесуального статусу не мають. Їх цивільний процесуальний інтерес полягає у прагненні таких третіх осіб домогтися ухвалення судового рішення на користь сторони, на боці якої вони виступають.

Обґрунтовано, що спеціальний цивільний процесуальний статус органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, залежить від форми їх участі у цивільному процесі. Зокрема, якщо відповідні органи та особи беруть участь у цивільному процесі у формі:

а) звернення до суду в інтересах інших осіб – вони наділяються процесуальними правами та обов'язками особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду (ч. 1 ст. 57 ЦПК України);

б) подання висновків на виконання своїх повноважень – вони мають право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті (ч. 6 ст. 57 ЦПК України).

Спеціальний цивільний процесуальний інтерес органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, як третій елемент їх цивільного процесуального статусу полягає у прагненні зазначених органів та осіб домогтися бажаного для особи, права, свободи та інтереси якої вони захищають, процесуального результату.

Ключові слова: цивільний процесуальний статус, учасники справ, позовне провадження, позивач, відповідач, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Churpita Hanna Viktorivna doctor of legal sciences, professor of the department of civil and legal disciplines, National Academy of Internal Affairs, sq. Solomyanska, 1, Kyiv, 03039, <https://orcid.org/0000-0003-3915-347X>

CIVIL PROCEDURAL STATUS OF THE PARTICIPANTS IN LITIGATION CASES

Abstract. The scientific article examines the civil procedural status of the participants in the lawsuit proceedings.

It is substantiated that the special civil procedural status of the parties is a series of procedural cases and duties regulated by the civil procedural legislation of Ukraine, the equality of which consists in the fact that the parties are provided with equal procedural opportunities for the exercise of their civil procedural rights and the performance of civil procedural duties, which by their legal nature, they are individualized for each of the parties. At the same time, the special civil procedural interest of the plaintiff consists in his desire to achieve a court decision on the satisfaction of the claim, and the defendant, accordingly, on the refusal to satisfy it.

It was established that the special civil procedural status of third parties who make independent claims regarding the subject of the dispute includes special civil procedural rights and obligations, defined, in particular, in parts 2, 3, 7 of Article 49, Part 3 of Art. 77, Part 1 of Art. 81, Part 1, Article 5. 177 of the Civil Procedure Code of Ukraine, which, taking into account the legal nature of the specified subjects of civil procedural legal relations, have peculiarities of implementation and execution. At the same time, their special civil procedural interest consists in the desire to achieve a court decision on the satisfaction of the claim filed by them.

It was determined that third parties who do not make independent claims regarding the subject of the dispute are granted only a general civil procedural status and, accordingly, do not have a special civil procedural status. Their civil procedural

interest consists in the desire of such third parties to obtain a court decision in favor of the party on whose side they act.

It is substantiated that the special civil procedural status of bodies and persons who are legally granted the right to apply to the court in the interests of other persons depends on the form of their participation in the civil process. In particular, if relevant bodies and persons participate in a civil process in the form of:

a) appeals to the court in the interests of other persons – they are granted the procedural rights and obligations of the person in whose interests they act, with the exception of the right to conclude a settlement agreement (Part 1 of Article 57 of the Code of Civil Procedure of Ukraine);

b) submission of conclusions for the performance of their powers – they have the right to express their opinion regarding the resolution of the case on the merits (Part 6 of Article 57 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine).

The special civil procedural interest of bodies and persons to whom the law has granted the right to apply to the court in the interests of other persons, as the third element of their civil procedural status, consists in the desire of the said bodies and persons to achieve the desired procedural result for the person whose rights, freedoms and interests they protect.

Keywords: civil procedural status, parties to the case, legal proceedings, plaintiff, defendant, third parties who assert independent claims regarding the subject of the dispute, third parties who do not assert independent claims regarding the subject of the dispute, bodies and persons entitled by law to apply to court in the interests of other persons.

Постановка проблеми. Учасники справи є суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин, які займають ключове місце у системі учасників цивільного процесу, адже саме ця група суб'єктів характеризується наявністю юридичної заінтересованості у розгляді та вирішенні цивільної справи.

Цивільне процесуальне законодавство України диференціює учасників справи залежно від виду цивільного судочинства, у якому вони беруть участь.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 42 ЦПК України у справах позовного провадження учасниками справи є сторони, треті особи. При розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник (ч. 2 ст. 42 ЦПК України). Водночас, у справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи (ч. 3 ст. 42 ЦПК України). У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (ч. 4 ст. 42 ЦПК України).

На відміну від інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, учасники справи, виходячи з їх юридичної заінтересованості у її розгляді та вирішенні, наділяються особливим цивільний процесуальним статусом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно звернути увагу на те, що інститут цивільного процесуального статусу учасників справи предметно

вже досліджувався у науці цивільного процесуального права. Вчені-процесуалісти предметом своїх наукових пошуків обирали, здебільшого, інститут учасників справи у цілому або ж досліджували процесуальні статуси окремих суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Правничій громадськості відомі наукові праці з окресленої проблематики, зокрема таких науковців, як: С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, К. В. Гусаров, П. П. Заворотько, О. С. Захарова, В. В. Комаров, С. О. Погрібний, Ю. Д. Притика, Г. О. Світлична, В. І. Тертишніков, І. В. Удальцова, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, М. Й. Штефан та ін.

Діалектичне засвоєння доробків перелічених вище науковців є невід'ємною передумовою подальших наукових розвідок з відповідної проблематики, необхідність яких актуалізується у зв'язку із новелізацією цивільного процесуального законодавства України, а також зумовлюється відсутністю монографічних робіт, присвячених системному аналізу процесуальних статусів учасників справ позовного провадження.

Мета статті. Виходячи з викладеного, метою цієї наукової статті є системний аналіз процесуальних статусів учасників справ позовного провадження.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі цивільний процесуальний статус визначається як сукупність закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Відповідно, елементами цивільного процесуального статусу слід вважати: суб'єктивні цивільні процесуальні права, юридичні цивільні процесуальні обов'язки, законні цивільні процесуальні інтереси. Передумовою ж його набуття є цивільна процесуальна правосуб'єктність [1, с. 51].

Отже, змістовно складаючись із трьох елементів і маючи передумовою свого виникнення цивільну процесуальну правосуб'єктність, цивільний процесуальний статус учасників справи визначає їх права, обов'язки та інтереси під час розгляду цивільних справ. При цьому зміст цивільного процесуального статусу учасників справи є різним і залежить від конкретного виду цивільного судочинства [2, с. 64].

Отже, розглянемо цивільний процесуальний статус учасників справ позовного провадження.

Слід зауважити, що цивільний процесуальний статус учасників справи ми поділяємо на загальний та спеціальний.

Загальний цивільний процесуальний статус учасників справи становлять загальні цивільні процесуальні права та обов'язки, якими наділені всі учасники справи без винятку і які, відповідно, регламентовані частинами 1 та 2 ст. 43 ЦПК України. Третім елементом загального цивільного процесуального статусу учасників справи є загальний цивільний процесуальний інтерес, який полягає у їх прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату.

Щодо спеціального цивільного процесуального статусу учасників справи, то таким статусом кожен учасник справи наділений окремо, індивідуально. Зміст такого статусу визначається юридичною природою відповідного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, а також залежить від виду цивільного судочинства.

В подальшому у межах цієї наукової розвідки ми розглянемо саме спеціальні цивільні процесуальні статуси учасників справи.

Як було зазначено вище, відповідно до ч. 1 ст. 42 ЦПК України у справах позовного провадження учасниками справи є сторони (позивач та відповідач) та треті особи (ті, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, та ті, які таких вимог не заявляють).

Спеціальні цивільні процесуальні права сторін регламентовані частинами 2 та 7 ст. 49 ЦПК України. Зокрема, позивач має право: відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), на будь-якій стадії судового процесу; збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви. Водночас, відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу, а також відповідач має право подати зустрічний позов у строки, встановлені ЦПК України. Також сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою.

Окремо слід підкреслити, що регламентуючи спеціальні цивільні процесуальні права та обов'язки сторін, законодавець наголошує на тому, що сторони користуються рівними процесуальними правами (ч. 1 ст. 49 ЦПК України).

Рівність процесуальних прав та обов'язків сторін полягає у тому, що сторонам надаються рівні процесуальні можливості щодо здійснення їх цивільних процесуальних прав та виконання цивільних процесуальних обов'язків, які за своєю юридичною природою для кожної із сторін є індивідуалізованими.

Щодо спеціального цивільного процесуального інтересу сторін, то відповідний інтерес позивача полягає у його прагненні домогтися ухвалення рішення суду про задоволення позову, а відповідача, відповідно, – про відмову у його задоволенні.

Наступною групою учасників справ позовного провадження є треті особи (ті, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, та ті, які таких вимог не заявляють).

Спеціальний цивільний процесуальний статус третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, визначений у ч. 3 ст. 52 ЦПК

України, відповідно до якої треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача.

Але це законодавче положення зовсім не означає, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, мають у цивільному процесі цивільний процесуальний правовий статус позивача. Правову норму, що закріплена у ч. 3 ст. 52 ЦПК України, слід розуміти у тому сенсі, що такі треті особи наділяються спеціальними цивільними процесуальними правами та обов'язками, визначеними, зокрема, у ч. 2, 3, 7 ст. 49, ч. 3 ст. 77, ч. 1 ст. 81, ч. 1, 5 ст. 177 ЦПК України, які, враховуючи юридичну природу зазначених суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, мають особливості здійснення і виконання [1, с. 246].

Аналіз цивільного процесуального законодавства України дає підстави для висновку про те, що виходячи із ч. 3 ст. 52 ЦПК України, спеціальними цивільними процесуальними правами третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, є:

1) право відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог) на будь-якій стадії провадження у справі (п. 1 ч. 2 ст. 49 ЦПК України).

У випадку відмови третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, від позову суд відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 255 ЦПК України має постановити ухвалу про закриття провадження за позовом третьої особи. При цьому, поряд із ухвалою про закриття провадження у справі, суд має постановити ще одну ухвалу – про роз'єднання у самостійні провадження, поєднаних в одному провадженні вимог позивача та третьої особи;

2) право збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження (п. 2 ч. 2 ст. 49 ЦПК України).

Як визначив Верховний Суд у своїй постанові від 09.07.2020 р. у справі № 922/404/19, під збільшенням або зменшенням розміру позовних вимог слід розуміти відповідно збільшення або зменшення кількісних показників за тією ж самою вимогою, яку було заявлено в позовній заяві. Збільшено (чи зменшено) може бути лише розмір вимог майнового характеру. Під збільшенням розміру позовних вимог не може розумітися заявлення ще однієї чи кількох вимог, додатково до викладених у позовній заяві. Неправомірно під виглядом збільшення розміру позовних вимог висувати нові вимоги, які не були зазначені у тексті позовної заяви [3];

3) право змінити предмет або підстави позову до закінчення підготовчого засідання шляхом подання письмової заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета або підстав позову допускається не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі (ч. 3 ст. 49 ЦПК України);

4) право примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу (ч. 7 ст. 49 ЦПК України).

Зокрема, у разі укладення третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, мирової угоди з однією або обома сторонами цивільної справи суду необхідно застосовувати ч. 6 ст. 188, п. 5 ч. 1 ст. 255 ЦПК України, тобто роз'єднати у самостійні провадження вимоги позивача та третьої особи. При цьому, провадження за вимогами третьої особи слід закрити у зв'язку із укладенням мирової угоди із однією або обома сторонами цивільної справи, а провадження, відкрите за позовом первісного позивача, – продовжити [1, с. 251];

5) право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень (ч. 3 ст. 77 ЦПК України).

Щодо спеціальних цивільних процесуальних обов'язків третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору.

Виходячи зі змісту ч. 3 ст. 52 ЦПК України, можна стверджувати, що такими обов'язками є:

1) довести ті обставини, на які треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України (ч. 1 ст. 81 ЦПК України).

2) додати до позовної заяви всі наявні докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (якщо подаються письмові чи електронні докази додати до позовної заяви копії відповідних доказів) (ч. 5 ст. 177 ЦПК України).

Третім елементом спеціального цивільного процесуального статусу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, є її спеціальний цивільний процесуальний інтерес, який полягає у її прагненні домогтися ухвалення рішення суду про задоволення пред'явленого нею позову.

Щодо цивільного процесуального статусу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

Відповідно до ч. 6 ст. 53 ЦПК України треті особи, які не заявляють самостійних вимог, наділяються процесуальними правами і обов'язками, які встановлені ст. 43 ЦПК України, тобто загальними цивільними процесуальними правами та обов'язками усіх учасників справи.

Таким чином, на відміну від третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, треті особи, які таких вимог не заявляють, наділяються тільки загальним цивільним процесуальним статусом, і, відповідно, спеціального цивільного процесуального статусу не мають.

Щодо процесуального інтересу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, то, виходячи зі змісту правової норми, що її містить ч. 6 ст. 53 ЦПК України, можна стверджувати, що відповідний інтерес полягає у прагненні таких третіх осіб домогтися ухвалення судового рішення на користь сторони, на боці якої вони виступають.

І, нарешті, останнім учасником цивільних справ позовного провадження є органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Метою цього інституту є надання допомоги, сприяння у судовому захисті особам, які з певних причин (стан здоров'я, матеріальний стан, похилий вік тощо) не можуть самостійно захистити свої права, свободи чи інтереси. Отже, участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, сприяє виконанню вимог закону про справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ, а також ухваленню судових рішень, що ґрунтуються на законі [1, с. 289].

Виходячи зі змісту статей 56 та 57 ЦПК України можна стверджувати, що у цивільному процесуальному статусі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, у цивільній справі можуть брати участь: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, прокурор, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Національне агентство з питань запобігання корупції.

При цьому спеціальний цивільний процесуальний статус органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, залежить від форми їх участі у цивільному процесі. Зокрема, якщо відповідні органи та особи беруть участь у цивільному процесі у формі:

1) звернення до суду в інтересах інших осіб (подання до суду в інтересах інших осіб заяв про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів, участь у цих справах на будь-якій стадії розгляду, вступ у справу, провадження в якій відкрито за позовами (заявами) інших осіб, подання апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами), – мають процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укласти мирову угоду (ч. 1 ст. 57 ЦПК України).

Додатково прокурор або Уповноважений Верховної Ради України з прав людини з метою вирішення питання щодо наявності підстав для ініціювання перегляду судових рішень у справі, розглянутій без їхньої участі, вступу у справу за позовом (заявою) іншої особи мають право ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та отримувати з них копії (ч. 5 ст. 57 ЦПК України);

2) подання висновків на виконання своїх повноважень – мають право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті (ч. 6 ст. 57 ЦПК України).

Спеціальний цивільний процесуальний інтерес органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, як третій елемент їх цивільного процесуального статусу полягає у прагненні зазначених органів та осіб домогтися бажаного для особи, права, свободи та інтереси якої вони захищають, процесуального результату.

Висновки. Дослідження цивільного процесуального статусу учасників справ позовного провадження дозволило нам дійти таких висновків:

1. Цивільний процесуальний статус визначається як сукупність закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Відповідно, елементами цивільного процесуального статусу слід вважати: суб'єктивні цивільні процесуальні права, юридичні цивільні процесуальні обов'язки, законні цивільні процесуальні інтереси. Передумовою ж його набуття є цивільна процесуальна правосуб'єктність.

2. Спеціальний цивільний процесуальний статус сторін є низкою регламентованих цивільним процесуальним законодавством України процесуальних справ та обов'язків, рівність яких полягає у тому, що сторонам надаються рівні процесуальні можливості щодо здійснення їх цивільних процесуальних прав та виконання цивільних процесуальних обов'язків, які за своєю юридичною природою для кожної із сторін є індивідуалізованими. Водночас, спеціальний цивільний процесуальний інтерес позивача полягає у його прагненні домогтися ухвалення рішення суду про задоволення позову, а відповідача, відповідно, – про відмову у його задоволенні.

3. Спеціальний цивільний процесуальний статус третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, охоплює спеціальні цивільні процесуальні права та обов'язки, визначені, зокрема, у ч. 2, 3, 7 ст. 49, ч. 3 ст. 77, ч. 1 ст. 81, ч. 1, 5 ст. 177 ЦПК України, які, враховуючи юридичну природу зазначених суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, мають особливості здійснення і виконання. Водночас, їх спеціальний цивільний процесуальний інтерес полягає у прагненні домогтися ухвалення рішення суду про задоволення пред'явленого ними позову.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, наділяються тільки загальним цивільним процесуальним статусом, і, відповідно, спеціального цивільного процесуального статусу не мають. Їх цивільний процесуальний інтерес полягає у прагненні таких третіх осіб домогтися ухвалення судового рішення на користь сторони, на боці якої вони виступають.

4. Спеціальний цивільний процесуальний статус органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, залежить від форми їх участі у цивільному процесі. Зокрема, якщо відповідні органи та особи беруть участь у цивільному процесі у формі:

а) звернення до суду в інтересах інших осіб – вони наділяються процесуальними правами та обов'язками особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду (ч. 1 ст. 57 ЦПК України);

б) подання висновків на виконання своїх повноважень – вони мають право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті (ч. 6 ст. 57 ЦПК України).

Спеціальний цивільний процесуальний інтерес органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, як третій елемент їх цивільного процесуального статусу полягає у прагненні зазначених органів та осіб домогтися бажаного для особи, права, свободи та інтереси якої вони захищають, процесуального результату.

Література:

1. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2011. 519 с.
2. Чурпіта Г. В., Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного та окремого провадження (порівняльна характеристика). *Приватне право і підприємництво*. 2013. Вип. 12. С. 63–67.
3. Постанова Верховного Суду від 09 липня 2020 р. у справі № 922/404/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90388304>.

References:

1. Bychkova, S. S. (2011). *Tsyvilnyi protsesualnyi pravovyi status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho provadzhennia* [Civil procedural legal status of persons participating in lawsuit proceedings]. *Doctor's thesis*: Kiev [in Ukrainian].
2. Churpita, H. V., Bychkova, S. S. (2013). *Tsyvilnyi protsesualnyi status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho ta okremoho provadzhennia (porivnialna kharakterystyka)* [Civil procedural status of persons participating in lawsuits and separate proceedings (comparative characteristics)]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo – Private law and entrepreneurship*, 12, 63–67 [in Ukrainian].
3. *Postanova Verkhovnoho Sudu* [Resolution of the Supreme Court]. (2020, July 09). Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90388304> [in Ukrainian].

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

УДК 338.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-715-726](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-715-726)

Беззубко Лариса Володимирівна доктор державного управління, професор, професор кафедри управління персоналом, економіки праці та публічного управління, Північноукраїнський інститут імені Героїв Крут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», [https:// orcid.org 0000-0003-1401-1694](https://orcid.org/0000-0003-1401-1694)

Положенцев Дмитро Валентинович старший викладач кафедри управління персоналом, економіки праці та публічного управління, Північноукраїнський інститут імені Героїв Крут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», <https://orcid.org/0000-0002-9622-8645>

Акопов Сергій Едуардович старший викладач кафедри управління персоналом, економіки праці та публічного управління, Північноукраїнський інститут імені Героїв Крут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ: СУЧАСНІ ФОРМИ І ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. У сучасних умовах особливо актуальним стає здійснення процесів корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) на українських підприємствах. Корпоративна соціальна відповідальність під час війни має свої особливості. Метою представленої статті було дослідження сучасних форм і особливостей корпоративної соціальної відповідальності національного бізнесу під час війни.

Визначено, що здійснення КСВ є характерною рисою і умовою успішної діяльності українських підприємств. Охарактеризовано основні причини, які спонукає підприємців впроваджувати систему КСВ. Класифіковані форми КСВ за рівнем усвідомленості діяльності: (усвідомлена і неусвідомлена), надані характерні ознаки усвідомленої діяльності в цій сфері.

Встановлено наявність різноманітних форм, методів та підходів щодо КСВ. Серед сучасних особливостей у здійсненні КСВ є наступні: добровіль-

ність здійснення; інтегрованість у бізнес-стратегію компанії; користь для всіх стейкхолдерів; внесок у процес сталого розвитку; наявність розробленої стратегії і програми КСВ; проведення щорічних звітів про виконану роботу по реалізації КСВ; укладання договорів з органами влади про співпрацю у сфері реалізації КСВ; прозорість та інші. Встановлено, що з початком війни 2022 р. більшість українських підприємств здійснюють заходи, які можливо віднести до «етичного рівня» КСВ. Зазначена необхідність внесення змін до розробленого документу «Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року». Виявлено недоліки даного документу і надані пропозиції щодо його вдосконалення (створення механізмів регулювання КСВ на різних рівнях та інше). Охарактеризовано компоненти моделі КСВ під час війни і проаналізовано форми КСВ згідно цих компонентів (на основі результатів анкетування Центру КСВ). Подальше поліпшення КСВ пов'язане з удосконаленням її нормативно-правової основи, створенням механізмів регулювання на всіх рівнях.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, бізнес, допомога населенню

Bezzubko Larysa Volodymyrivna doctor of public administration, professor, professor of the Department of Personnel Management, Labor Economics and Public Administration, North Ukrainian Institute named after Heroes Krut of the Private Joint Stock Company "Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management", <https://orcid.org/0000-0003-1401-1694>

Polozhentsev Dmytro Valentinovich senior lecturer of the Department of Personnel Management, Labor Economics and Public Administration, North Ukrainian Institute named after Heroiv Krut Private Joint Stock Company "Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management", <https://orcid.org/0000-0002-9622-8645>

Akopov Serhii Eduardovich senior lecturer of the Department of Personnel Management, Labor Economics and Public Administration, North Ukrainian Institute named after Heroiv Krut Private Joint Stock Company "Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS: MODERN FORMS AND FEATURES

Abstract. In today's environment, the implementation of corporate social responsibility (CSR) processes at Ukrainian enterprises is becoming particularly relevant. Corporate social responsibility in times of war has its own peculiarities.

The purpose of the article is to study the current forms and features of corporate social responsibility of national business during wartime.

It is determined that the implementation of CSR is a characteristic feature and condition for the successful operation of Ukrainian enterprises. The main reasons that motivate entrepreneurs to implement the CSR system are characterised. The forms of CSR are classified according to the level of consciousness of activity: (conscious and unconscious), characteristic features of conscious activity in this area are provided.

The existence of various forms, methods and approaches to CSR has been determined. Among the modern features of CSR implementation are the following: voluntary implementation; integration into the company's business strategy; benefit for all stakeholders; contribution to the process of sustainable development; availability of a developed CSR strategy and programme; annual reports on the work done to implement CSR; conclusion of agreements with the authorities on cooperation in the field of CSR implementation; transparency, etc. It is established that since the beginning of the war in 2022, most Ukrainian enterprises have been carrying out activities that can be attributed to the "ethical level" of CSR. The author points out the need to amend the developed document "Concept of Implementation of the State Policy in the Field of Promoting the Development of Socially Responsible Business in Ukraine for the Period up to 2030". The shortcomings of this document are identified and proposals for its improvement (creation of mechanisms for regulating CSR at different levels, etc.) The components of the CSR model during the war are described and the forms of CSR according to these components are analysed (based on the results of the CSR Centre's survey). Further improvement of CSR is associated with the improvement of its regulatory framework, creation of regulatory mechanisms at all levels.

Keywords: corporate social responsibility, business, public assistance

Постановка проблеми. Сучасний стан соціально-економічних відносин, процеси європейської інтеграції викликають потребу у розвитку корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Вона виступає трендом сучасного суспільства, невід'ємною частиною іміджу підприємства, ефективним засобом підвищення його прибутковості.

За кордоном КСВ стала масовим і масштабним явищем, яке охоплює більшість підприємств в європейських країнах. Там створені ефективні нормативно-правові і соціальні засади функціонування КСВ. В Україні, не зважаючи на певні здобутки і досягнення у здійсненні українськими підприємствами заходів в сфері КСВ, цей процес тільки знаходиться на етапі свого становлення і розвитку, тільки формуються підходи до його державного і громадського регулювання. Слід зазначити, що особливу важливість здійснення КСВ в Україні набуває під час військових дій. Це все визначає актуальність проведення досліджень за цією тематикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські і зарубіжні вчені активно досліджували різні теоретичні і практичні питання впровадження та функціонування КСВ. Розробку теоретико-методологічних засад організації КСВ здійснювала низка зарубіжних дослідників (Ф. Котлер, М. Фридман, М. Портер, М. Палацци та інші). Особливостям розвитку КСВ в Україні присвячені праці вітчизняних вчених (І.В. Біла, М.В. Дубель, Л.В. Зварич, Н.С. Орлова, В.В. Іваненко та інші).

Слід визначити змістовну сучасну публікацію колективу авторів у складі Червінської Л., Червінської Т., Каліни І., Ковалю М. та інших [1], в якій обґрунтовано заходи спрямовані на системне використання інструментарію КСВ під час воєнних дій. Однак, змістовних публікацій, які розглядають питання здійснення КСВ підприємствами під час війни, поки що замало. Це викликало необхідність здійснення таких досліджень.

Метою статті є дослідити сучасні форми і особливості корпоративної соціальної відповідальності національного бізнесу під час війни.

Виклад основного матеріалу. Здійснення корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) є характерною рисою і умовою успішної діяльності сучасного підприємства. За даними проведеного дослідження Global RepTrak [2] у розвитку репутації фірми 40,5% від всіх факторів належить основним факторам КСВ.

Відповідно до даних Глобального звіту про корпоративну соціальну відповідальність і ритейл-аудиту - реалізація товарів та послуг фірм, які постійно займаються КСВ, підвищується у середньому на 4% на рік, тоді як у інших фірм зростання відбувається менш, ніж на 1% [3]. Таким чином, здійснення КСВ має значний соціальний та економічний ефект, вигідне і фірмам, і суспільству, і окремій людині.

Серед основних причин, що спонукає підприємців впроваджувати систему КСВ, слід назвати наступні (складено з урахуванням [4]):

1. Для українських підприємств:

1.1. Наявність негативного іміджу, що став результатом первинного накопичення капіталу. КСВ здійснюється з метою подолання негативного сприйняття населенням місця, ролі і функцій бізнесу у сучасних умовах.

1.2. Необхідність виходу підприємства на світовий та європейський ринки.

1.3. Необхідність залучення іноземних інвестицій для подальшого розвитку підприємства.

1.4. Здійснення заходів з КСВ для допомоги населенню і збройним силам України під час великомасштабної російської агресії.

2. Для провідних світових та європейських компаній:

2.1. Розуміння того, що КСВ сприяє соціальній злагоді і згуртованості в суспільстві. КСВ будується на взаємодії і узгодженні інтересів всіх сторін соціального діалогу.

2.2. Підвищення соціального позиціювання бізнесу в суспільстві.

Можливо здійснити класифікацію форм КСВ в сучасному суспільстві за рівнем усвідомленості діяльності: усвідомлена і неусвідомлена КСВ.

Усвідомлена КСВ виникає тоді, коли представник бізнесу усвідомлює свою місію соціально відповідального підприємця у сучасному суспільстві.

Під час проведеного дослідження, було визначено наявність різноманітних форм, методів та підходів щодо КСВ. Але, можливо визначити наступні сучасні особливості у здійсненні КСВ:

- добровільність здійснення КСВ зі сторони бізнесу;
- перевищення під час здійснення КСВ вимог, які закріплені на нормативно-законодавчому рівні.
- інтегрованість у бізнес-стратегію компанії;
- корисність для всіх зацікавлених сторін: співробітників, споживачів, акціонерів, громади тощо, а також для самого підприємства;
- внесок у процес сталого розвитку.
- наявність розробленої стратегії і програми КСВ з чітким планом, який включає проект заходів з термінами та відповідальними за його виконання особами;
- наявність посадових обов'язків у співробітників по реалізації програми КСВ;
- проведення щорічних звітів про виконану роботу по реалізації КСВ;
- медійний супровід реалізованої програми КСВ;
- наявність на підприємстві корпоративного етичного кодексу з принципами КСВ;
- укладання договорів з органами влади про співпрацю у сфері реалізації КСВ;
- наявність окремої статті витрат на заходи з КСВ у річному бюджеті організації;
- використання в роботі принципів прозорості.

Український дослідник О. Головінов відносно українських підприємств виділяв наступні специфічні форми КСВ в залежності від мети підприємства:

1. Повноцінне соціальне партнерство між бізнесом, громадськістю і владою.

2. Форма КСВ, яка пов'язана з прагненням бізнесу, отримати різного виду привілеї за реалізацію соціально відповідальних проектів.

3. КСВ здійснюється через певний примус зі органів влади («обов'язкова благодійність»). Слід зазначити, що такі випадки траплялися.

4. КСВ на основі укладання угод між підприємством та органами влади. Дана форма характерна для співробітництва із містоутворюючими підприємствами, які здійснюють КСВ для вирішення проблем місцевої громади [5, 189–190].

На наш погляд, правильніше було створити і використовувати певний механізм регулювання КСВ як зі сторони органів влади, так і населення, громадських організацій. Керівники підприємства мають знати про найактуальніші проблеми населення, місцевих громад тощо. Наявність певних механізмів регулювання давала б змогу акумулювати зусилля підприємств, визначати спрямування потоків допомоги на розв'язання найактуальніших проблем.

У розвитку КСВ можливо виділити наступні рівні відповідальності [6]:

- 1) Базовий рівень «соціальне зобов'язання» - відповідальність корпорації перед суспільством (економічна, адміністративна та інше);
- 2) етичний рівень «соціальне реагування» - підприємство добровільно бере участь у вирішенні проблем, які напряду непов'язані із її діяльністю;
- 3) дискреційний рівень «соціальна чутливість» - підприємство здійснює профілактичні заходи щодо запобігання виникнення проблем у сфері сталого розвитку.

Більшість українських підприємств до війни 2022 р. знаходилося на базовому рівні КСВ. Події великомасштабної російської агресії викликали необхідність для українських підприємств здійснювати заходи, які можливо віднести до «етичного рівня» КСВ.

Корпоративна соціальна відповідальність здійснює значний вплив:

1. На виробничому рівні на співробітників та членів їх родин з метою посилення їх соціального захисту і підвищення благополуччя.
 2. На місцевому рівні (рівень місцевої громади), на регіональному рівні. Для цих рівнів характерні наступні напрями впливу:
 - підвищення рівня соціальної захищеності членів громади;
 - збільшення соціального капіталу та громадської активності в місцевій громаді;
 - підтримка громадських проектів від членів громади;
 - підвищення якості життя у громадах.
 2. На національному рівні. Напрями можливого впливу на цьому рівні:
 - підвищення прозорості діяльності, зменшення корумпованості, тіньової економіки;
 - розвиток державно-приватного партнерства у вирішенні актуальних проблем країни;
 - підвищення рівня інвестицій, у тому числі і соціальних.
- Основними сучасними тенденціями розвитку КСВ є:
- раціоналізація підходів у напрямі встановлення місця КСВ в системі управління підприємством;
 - розробка стратегій розвитку КСВ на різних рівнях, що забезпечує зростання конкурентоспроможності підприємства, взаємозв'язок між бізнесом

та стейкхолдерами (членами громади, органами влади і т.п.) у довгостроковій перспективі;

- спрямованість на вирішення як актуальних глобальних проблем людства, так і місцевих проблем громад;
- вибір напрямку КСВ здійснюється на основі відповідності цієї діяльності стратегії підприємства, його місії та завданням;
- підприємства для здійснення КСВ готові надавати всі види ресурсів;
- підприємства можуть виміряти ефективність своєї діяльності, яка проводиться в області КСВ.

Український бізнес використовує у сфері КСВ:

- загальні підходи (впроваджує міжнародні принципи прозорості, екологічної безпеки, вдосконалення трудових відносин і т.п.);
- індивідуальні підходи, які визначаються особливостями національного розвитку економіки, менталітету українського суспільства, рівнем та якістю життя населення України; зовнішнім становищем країни (великомасштабна російська агресія проти України).

Нові реалії життєдіяльності, урахування європейських і світових тенденцій розвитку КСВ викликають необхідність у розробці сучасної Стратегії КСВ. У 2020 р. схвалена «Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року»[7] (далі Концепція). У цьому документі визначається необхідність формування національної політики у сфері сприяння розвитку КСВ, яка б визначала місце, роль, напрями і функції участі держави у розвитку даного процесу в Україні.

У процесі реалізації концепції передбачено два етапи:

- 1) 2020 –2025 рр.;
- 2) 2025 – 2030 рр.

Але в документі ні міститься опису, основних завдань, фінансового забезпечення цих етапів; не наведено переліку державних органів, які будуть здійснювати контроль за процесом впровадження; не заплановано створення механізмів регулювання КСВ на різних рівнях.

З метою вирішення проблеми недостатності залучення бізнесу до реалізації соціальних проектів пропонується запровадити конкурсний відбір на основі визначених державою критеріїв компаній з високим рівнем КСВ для участі у соціальних проектах. Серед переліку таких соціальних проектів є проекти будівництва житла для внутрішньо переміщених осіб; відновлення шкіл; придбання медичного обладнання і т.п. Однак, не розроблено Положення стосовно проведення конкурсного відбору; не запропоновані для обговорення фахівцями і громадськістю критерії відбору.

В концепції наведено конкретні показники, які необхідно досягнути в сфері КСВ до 2030 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Вибіркові показники реалізації Концепції КСВ [7]

Показники	Од. виміру	2015 р.	2025 р.	2030 р.
Співвідношення у заробітній платі у жінок і чоловіків	У відсотках	74,9	83,0	85,0
Частка об'єктів, облаштованих з урахуванням потреб осіб з інвалідністю	У відсотках	0-15	70	90
Індекс прозорості суб'єкта господарської діяльності	У відсотках	19,3	45	60
Приріст прямих іноземних інвестицій в економіку України	млрд дол. США	3,0	16	17,5

Подальше вдосконалення нормативно-правових засад КСВ в Україні слід проводити з урахуванням вимог нормативно-правових документів міжнародного рівня, впровадження досвіду європейських країн у даній сфері.

Особливістю української моделі КСВ є спільне проведення заходів у сфері КСВ декількома підприємствами. Так, в якості прикладу можливо навести спільний захід у сфері КСВ АТ «Приватбанка» і оператора мобільного зв'язку PEOPLEnet. Сутність даній ініціативи з КСВ – передача CDMA телефонів українським воїнам у зоні АТО. АТ «Приватбанк» здійснював прийом телефонів у своїх відділеннях, PEOPLEnet встановлював на такі телефони безкоштовний зв'язок всередині своєї мережі.

Центр «Розвиток КСВ» презентував модель КСВ в умовах війни. Вона визначає основні пріоритети інвестування у процесі КСВ для українських компаній (рис.1).

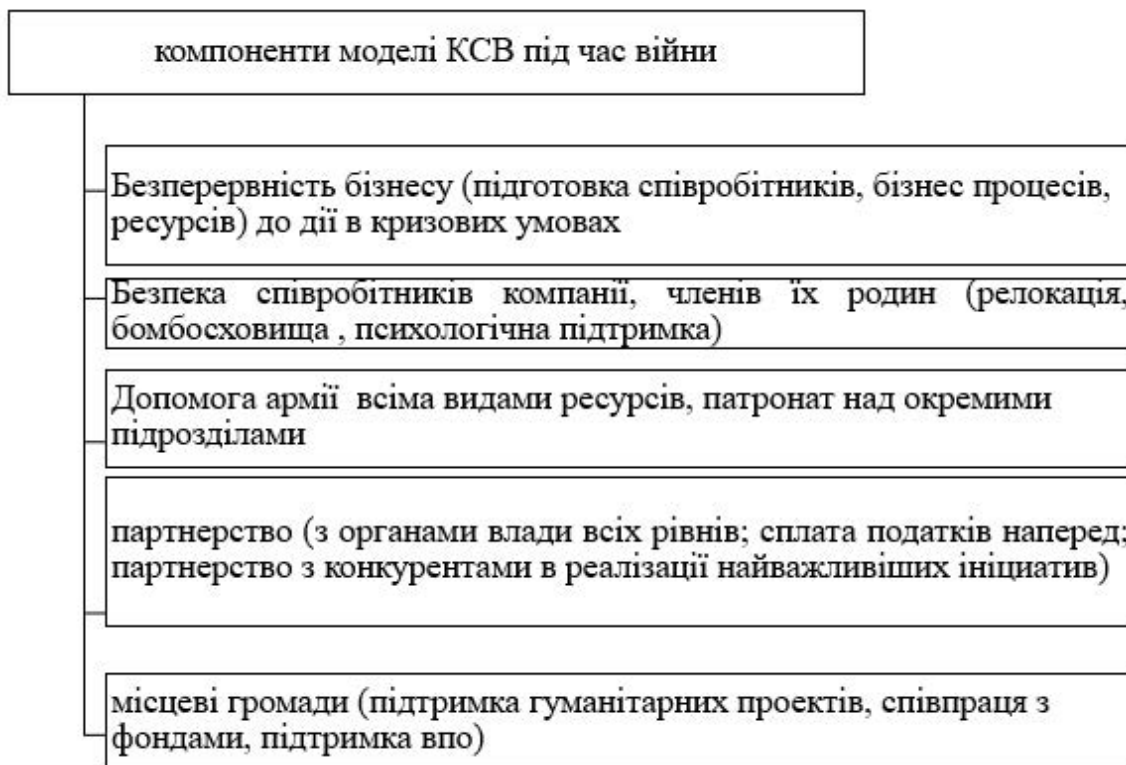

Рис. 1. Компоненти моделі КСВ під час війни [10]

КСВ українських компаній під час війни проявляється у наступних формах (складено з урахуванням досліджень «Бізнес під час війни»[8] за результатами опитування ТОП-менеджерів компаній; дослідницької компанії Kantar; досліджень центру корпоративної соціальної відповідальності [9])) - опитані зазначили:

61% від загальної кількості опитаних - здійснюється підтримка власних співробітників, які знаходяться у лавах Збройних сил України;

56% - фінансова допомога армії і населенню.

Понад 40% опитаних зазначають: здійснення переказу коштів на гуманітарну допомогу, підтримка переселенців, участь у волонтерській діяльності є важливими складовими бренду підприємства.

Наведені дані підтверджуються відповідями від населення України. Відповідно до опитування, здійсненого Factum Group Ukraine, 7 з 10 респондентів (67%) зазначили, що одержували допомогу від українських компаній, які ведуть бізнес в Україні.

Розподіл допомоги населенню за галузями бізнесу можливо охарактеризувати наступним чином:

-компанії телекомунікаційні, мобільних телекомунікацій та мобільного зв'язку - 46%;

-компанії, де здійснюється виробництво продуктів харчування, - 38%;

-компанії з логістиці/доставці - 34%;

-компанії, які працюють у банківській/фінансовій сфері (32%);

-компанії інформаційних технологій - 28%.

Охарактеризуємо стисло деякі нові форми КСВ під час війни (складено згідно з дослідженнями Центру КСВ [11] під час анкетування 30 найбільших компаній України):

1. Компонент «Безперервність бізнесу»

Усі компанії, які брали участь у рейтингу, продовжують працювати, сплачувати податки та створювати нові робочі місця («Нова Пошта» відкрила нові відділення та відновила будівництво двох сортувальних терміналів в Одесі та під Києвом та інше).

2. Компонент «Безпека співробітників»

25 компаній організували переїзд працівників та їхніх родин у безпечні регіони (Західну Україну або закордон), а також надали працівникам матеріальну (авансові виплати зарплати, премії, додаткові кошти на облаштування) та психологічну допомогу. Деякі компанії продовжили виплати працівникам, які перебувають під окупацією, і здійснюють доплати до заробітної плати працівникам, які виконують роботу у прифронтових регіонах. 20 компаній з 30 вказали, що мають окремі програми підтримки працівників з дітьми («гнучкий графік роботи»). Дев'ять компаній зазначили, що одноразову фінансову допомогу надають усім працівникам.

3. Компонент «Допомога армії»

Деякі компанії створили фандрайзингові платформи, де здійснюється збір коштів на потреби військових, готуються гуманітарні вантажі для звільнених громад та армії тощо.

4. Компонент «Партнерство»

Понад 2/3 компаній, які брали участь у рейтингу, зазначили, що мають досвід об'єднання з конкурентами для реалізації спільних проектів під час війни (участь у національному проекті «Power Banking», який спрямовано на забезпечення безперебійного доступу до фінансових послуг; об'єднання аграрних компаній у проекті «Фермерство», об'єднання телекомунікаційних компаній для надання послуг національного роумінгу і т.п).

5. Компонент «Допомога місцевим громадам»

20 компаній з 30 обладнали укриття у своїх офісах та виробничих приміщеннях, куди можуть звернутися і мешканці громади. «Нова пошта» побудувала бетонні укриття в Харкові, Херсоні та Миколаєві біля своїх відділень. Більшість компаній (25 з 30) надають фінансову допомогу для лікарень та навчальних закладів, передають товари членам громади. Більшість компаній (26 компаній) для внутрішніх переміщених осіб представляють гуманітарну допомогу (продукти харчування, медикаменти, засоби гігієни тощо), започаткували освітні проекти для переселенців (ІТ-курси). Волонтерський рух підтримують 25 компаній.

Лідери за впровадженням заходів КСВ (за кількістю балів у індексі КСВ) за 2023 р. представлені у табл. 2.

Таблиця 2.

Національні компанії-лідери у сфері КСВ у 2023 [11]

	Компанія	Кількість балів	у т.ч.				
			Безперервність бізнесу і податки	Безпека співробітників	Боездатність	Об'єднаність	Громада
1	Нова пошта	92	17	20	20	15	20
2	ПрАТ Київстар	89	11	20	18	20	20
3	ЕРАМ Україна	88	13	20	17	20	20
4	Infopulse	87	16	20	18	13	20
5	Sense Bank	83	12	20	17	16	18

Таким чином, можливо констатувати, що найбільш високі оцінки національні компанії отримали за компонентами «безпека співробітників», «громада». Цей індекс показує також напрями для подальшого вдосконалення діяльності компаній в сфері КСВ.

Висновки. Корпоративна соціальна відповідальність КСВ у сучасному суспільстві має величезне значення, що визначається впливом цілої низки політичних і соціально-економічних чинників. Роль КСВ компаній підвищується під час війни, надзвичайних ситуацій тощо. Важливим є визначити сучасні особливості та форми КСВ, оцінити КСВ на національному рівні за допомогою відповідного індексу.

Подальше поліпшення КСВ пов'язане з удосконаленням її нормативно-правової основи, створенням механізмів регулювання на всіх рівнях господарювання. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності в Україні на основі використання досвіду зарубіжних країн буде сприяти інтеграції України до європейського економічного і соціального простору, підвищенню конкурентоспроможності національних компаній на світовому та європейському ринках.

Література:

1. Червінська Л., Червінська Т., Каліна І. та інші. Соціальна відповідальність бізнесу в умовах війни. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2023. № 6(53): С. 405-416. DOI:10.55643/fcaptp.6.53.2023.4187.
2. Reputation Institut «Global RepTrak 100». 2019. URL: <https://www.reputationinstitute.com/about/press-release/reputation-institute-says-its-reputation-judgement-day-2019-global-reprtrak>.
3. Responsibility reports and data. Annual report 2019. URL: <https://www.gsk.com/en-gb/responsibility/responsibility-reports-data>.
4. Брехаря С. Етапи становлення корпоративної соціальної відповідальності. *Наукові записки*. 2018. Вип. 5-6. С. 312-326.
5. Головінов О.М. Соціальна відповідальність бізнесу: українські реалії і проблеми. *Економічний вісник Донбасу*. 2014. № 2(36). С. 187-192.
6. Грицина Л.А. Еволюція та формування концепції корпоративної соціальної відповідальності підприємств. *Економічні науки*. URL: <http://Economics/20157.doc.htm>.
7. Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р., № 66-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>.
8. Модель КСВ для компаній під час війни. 2023. URL: <https://csr-ukraine.org/news/model-ksv-dlya-kompaniy-pid-chas-viyeni/>.
9. Дідок О. Комунікації бізнесу під час війни. 2023. URL: [https://forbes.ua > company > shcho-vi-robili-pid-chas-viyuni-yak-biznesu-komunikuvati-pro-korporativnu-so](https://forbes.ua/company/shcho-vi-robili-pid-chas-viyuni-yak-biznesu-komunikuvati-pro-korporativnu-so).
10. Центр «Розвиток КСВ». 2023. URL: <https://thepage.ua/ua/rating/stalist-ukrayinskogo-biznesu-pid-chas-vijni-sho-pokazav-indeks-ksv-2023>.
11. Корпоративна соціальна відповідальність під час війни: Індекс КСВ 2023. URL: https://docs.google.com/document/d/1QF12xDaVzoi07CXcK1J__4DAvuaP3ok5jtD_cIqaDjk/edit.

References:

1. Chervinska, L., Chervinska, T., Kalina, I. et al (2023). Sotsialna vidpovidalnist biznesu v umovakh viiny [Social responsibility of business in times of war]. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 6(53), 405-416. DOI:10.55643/fcaptp.6.53.2023.4187. [in Ukrainian].

2. Reputation Institut «Global RepTrak 100». (2019). URL: <https://www.reputationinstitute.com/about/press-release/reputation-institute-says-its-reputation-judgement-day-2019-global-reptrakr>.
3. Responsibility reports and data. Annual report (2019). URL: <https://www.gsk.com/en-gb/responsibility/responsibility-reports-data>.
4. Brekharina, S. (2018). Etapy stanovlennia korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti [Stages of corporate social responsibility development]. *Naukovi zapysky*. Vyp. 5-6, 312-326. [in Ukrainian].
5. Holovinov, O.M. (2014). Sotsialna vidpovidalnist biznesu: ukrainski realii i problemy. [Social responsibility of business: Ukrainian realities and problems]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*. № 2(36), 187–192. [in Ukrainian].
6. Hrytsyna, L.A. Evoliutsiia ta formuvannia kontseptsii korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti pidpriemstv [Evolution and formation of the concept of corporate social responsibility of enterprises]. *Ekonomichni nauky*. URL: <http://Economics/20157.doc.htm>. [in Ukrainian].
7. Kontseptsiiia (2020) realizatsii derzhavnoi polityky u sferi spriannia rozvytku sotsialno vidpovidalnoho biznesu v Ukraini na period do 2030 roku: skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 sichnia 2020 r., № 66-r. [Concept for the Implementation of the State Policy in the Field of Promoting the Development of Socially Responsible Business in Ukraine for the Period up to 2030: approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on 24 January 2020, No. 66-p]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
8. Model KSV dlia kompanii pid chas viiny (2023). [CSR model for companies in times of war.]. URL: <https://csr-ukraine.org/news/model-ksv-dlya-kompaniy-pid-chas-viiny/>. [in Ukrainian].
9. Didok, O. (2023). Komunikatsii biznesu pid chas viiny [Business communications during the war]. URL: [https://forbes.ua > company > shcho-vi-robili-pid-chas-viiny-yak-biznesu-komunikuvati-pro-korporativnu-so](https://forbes.ua/company/shcho-vi-robili-pid-chas-viiny-yak-biznesu-komunikuvati-pro-korporativnu-so).
10. Tsentр «Rozvytok KSV» (2023). [CSR Development Centre]. URL: <https://thepage.ua/ua/rating/stalist-ukrayinskogo-biznesu-pid-chas-vijni-sho-pokazav-indeks-ksv-2023>. [in Ukrainian].
11. Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist pid chas viiny. Indeks KSV (2023). [Corporate social responsibility in times of war: CSR Index 2023]. URL: <https://docs.google.com/document/>. [in Ukrainian].

УДК 338.43:631.147

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-727-739](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-727-739)

Борисенко Яна Володимирівна аспірантка, Поліський національний університет, бульвар Старий, 7, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0003-1706-5807>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Анотація. Розвиток органічного виробництва, що забезпечує населення екологічною, високоякісною та безпечною продукцією має визначальне значення для економіки країни та благополуччя її населення. Органічне виробництво бере свій початок з першої половини ХХ-го ст і пов'язане у сферах розвитком біохімії, виробництвом засобів хімізації та інженерії. В останні десятиліття сільське господарство почало стрімко трансформуватися з «традиційного» (залежного від синтетичних добрив та засобів захисту рослин) на «промислове», результатом чого стали зміни у способі вирощування та обробки сільськогосподарських культур, зокрема завдяки використанню генетично модифікованих організмів (ГМО). Водночас цей процес викликав дискусії щодо екологічних і соціальних наслідків.

Метою статті є висвітлення ключових факторів, що впливають на розвиток органічного виробництва, включаючи економічні, екологічні та соціальні аспекти, а також теоретичний аналіз поняття «органічне виробництво».

Відповідно до проведеного термінологічного аналізу поняття «органічне виробництво» було висвітлено основні характеристики, які йому притаманні. Також представлено IDEF0-модель системи виробництва органічної продукції, яка відображає процес розвитку органічного виробництва у вигляді окремих функціональних блоків, а саме: забезпечення оборотними засобами, виробництво в конверсійному періоді, органічне виробництво та реалізація продукції, реінвестування, яке забезпечує розширене відтворення господарського процесу. Запропонована класифікація органічної продукції, яку доцільно розглянути за такими критеріями: за типом і видом продукції, походженням та місцем у ланцюгу створення доданої вартості.

Ключові слова: органічне виробництво, органічна продукція, розвиток, виробник, теорія, продукти харчування, система, діяльність, процес.

Borysenko Yana Volodymyrivna postgraduate, Polissia National University, 7, Staryi Blvd, Zhytomyr, 10008, <https://orcid.org/0000-0003-1706-5807>

THEORETICAL ASPECTS OF ORGANIC PRODUCTION OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Abstract. The development of organic production, which provides the population with ecological, high-quality, and safe products, is of paramount

importance for the economy of a country and the well-being of its people. Organic production originated in the first half of the 20th century and is associated with the development of biochemistry, the production of chemicalization means, and engineering. In recent decades, agriculture has begun to rapidly transform from "traditional" (dependent on synthetic fertilizers and plant protection products) to "industrial," resulting in changes in the methods of cultivation and processing of agricultural crops, particularly due to the use of genetically modified organisms (GMOs). Simultaneously, this process has sparked discussions about the environmental and social consequences.

The purpose of the article is to highlight the key factors influencing the development of organic production, including economic, environmental, and social aspects, as well as a theoretical analysis of the concept of "organic production".

According to the conducted terminological analysis, the concept of "organic production" has been illuminated with its main characteristics. An IDEF0 model of the organic production system is also presented, reflecting the development process of organic production in the form of separate functional blocks, namely: provision of circulating assets, production in the conversion period, organic production and product realization, reinvestment, which provides for the expanded reproduction of the economic process. A proposed classification of organic products, which is advisable to consider according to such criteria: by type and kind of product, origin, and place in the value-added chain.

Keywords: organic production, organic products, development, producer, theory, food products, system, activity, process.

Постановка проблеми. Розвиток органічного виробництва є одним із найперспективніших напрямків у світовому аграрному секторі, що зумовлено зростаючим попитом на здорове харчування, екологічною свідомістю споживачів та прагненням до сталого розвитку. Однак, незважаючи на великий потенціал та інтерес до органічного виробництва, воно стикається з багатьма проблемами, які перешкоджають його розвитку та розширенню. Перешкодами є висока вартість переходу на органічне виробництво, потреба в досвіді та технологіях та недостатня державна підтримка.

Враховуючи вищезазначене, актуальність дослідження полягає у теоретичному аналізі та систематизації поняття «органічне виробництво», визначенні його основних характеристик і факторів, які впливають на його розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд сучасної наукової літератури демонструє широкий спектр досліджень, що охоплюють економічні, екологічні та соціальні аспекти органічного виробництва. Проблематику розвитку органічного виробництва висвітлюють вітчизняні та зарубіжні вчені такі як: Т. Чайка, Н. Головченко, М. Кобець, В. Вовк, О. Попова, В. Артиш, А.Мюллер, Є.Бальфур, І. Родаде, А. Ховард, В. Альбрехт та інші. Аналіз

результатів досліджень вчених вказує на нагальну потребу в вивченні органічного виробництва, а також необхідності подальших досліджень для розробки ефективних стратегій його розвитку.

Метою статті є висвітлення результатів теоретичного аналізу поняття «органічне виробництво», розробка та аналіз IDEF0-моделі системи виробництва органічної продукції, характеристика теорій розвитку та розробка класифікації органічної продукції.

Виклад основного матеріалу. На фоні технологічних змін виробничих процесів сільськогосподарської продукції, в суспільстві формується попит на продукт здорового харчування [1]. Відповідно до проведеного теоретичного аналізу, розвиток органічного виробництва за останні сімдесят років здійснювався у три етапи: становлення (1924-1970 рр.), розширення (1970-1990 рр.) та зростання (після 1990 рр.) [2]. Етап становлення характеризувався боротьбою традиційного сільського господарства, що ґрунтується на використанні засобів хімізації та дефіцитом фінансових ресурсів, необхідних для органічного виробництва. Саме на цьому етапі активізуються дослідження науковців, які зробили значний внесок у розвиток концепції органічного виробництва, а саме дослідження таких науковців: А.Мюллер [3], Є.Бальфур [4], І. Родале [5; 6], А. Ховард [7]. На етапі розширення органічного виробництва (1970-1990рр.) розробляються основні схеми та символи органічного виробництва. Разом зі зростанням попиту на органічні продукти зріс рівень обізнаності, спостерігався розвиток роздрібної торгівлі органічними продуктами. У 1970 р. В. Альбрехт ввів визначення екологічного сільського господарства, відповідно до якого екологічний принцип виробництва пов'язувався з органічним землеробством [8]. З 1980 р. розробляються національні та міжнародні стандарти органічного землеробства; уряди починають надавати допомогу фермерам, які виготовляють органічну продукцію. Поступово початкові мотиви переходу до органічного виробництва (зокрема, зв'язок із природою, цілісний підхід до життя, занепокоєнням здоров'ям людини тощо) пізніше замінено економічними. У 80-х рр. формується новий тип конкурентної переваги органічного виробництва, коли уряди Швеції, Данії та Німеччини запроваджують стимули (фінансові пільги та субсидії), які заохочували фермерів виготовляти органічну продукцію. Невдовзі зміст органічного землеробства юридично закріплюють у США та в Європейському Союзі [9]. Наступним етапом розвитку, на якому створювалася та розвивалася інфраструктура органічного сільського господарства, є етап зростання органічного виробництва, протягом якого загальні площі в органічному сільському господарстві продовжують зростати, що призводить до збільшення виробництва органічної продукції та її асортименту на ринку.

Інституційна основа наукової складової органічного господарства поєднує в собі організації та установи, які надають підтримку фермерам і сприяють розробці стандартів і методів цієї галузі. У таблиці 1 наведено огляд

основних організацій, включаючи їх основні завдання та внесок у розвиток органічного господарства.

Таблиця 1

Інституційна основа наукової складової органічного господарства

Рік заснування	Організація	Основні завдання
1947 р.	Інститут Родейла, США	Екологічно чистий ґрунт дає здорові рослини, тварини і людину. Незважаючи на те, що інститут заснований у 1947р., його дослідження набули особливого значення в 1970 р., коли ним придбано 135 га с.-г. угідь, що дало змогу проводити досліді в органічному виробництві
1973 р.	Дослідницький інститут органічного сільського господарства, Швейцарія	Створено спільно фермерами та науковцями як приватний фонд. Основною метою було проведення експериментів та дослідів, пов'язаних з органічним виробництвом, оскільки органічні виробники на той час ще не підтримувалися федеральними органами влади
1972 р.	Міжнародна Федерація руху за органічне сільське господарство (IFOAM)	Федерація створена як «парасолькова» організація на міжнародному рівні з ідеєю об'єднання подібних організацій на національному і місцевому рівнях. З моменту заснування до 1975 р. включала 50 організацій з 17 країн. Наразі IFOAM налічує понад 750 організацій із понад 100 країн. Цілями є просування та розвиток органічного сільського господарства, забезпечення спільної платформи для всіх учасників, представлення інтересів органічного сільського господарства у важливих інституціях та органах тощо
1976 р.	Інститут Луїса Болка, Норвегія	Основною ідеєю заснування було пов'язати поточні соціальні проблеми з дослідженнями органічного сільського господарства, харчування та охорони здоров'я. Метою є допомога фермерам щодо пошуку практичних рішень проблем управління господарством, лікарям у зміцненні здоров'я та життєвої сили людини, дослідникам у застосуванні сучасних досягнень науки та техніки
1980 р.	Інститут органічного сільського господарства та прикладної екології імені Людвіга Больцмана, Австрія	Заснований як центр дослідження методів органічного виробництва у рамках ширшого міждисциплінарного підходу. Сфера інтересів пов'язана з рослинництвом, компостуванням, агроекологією та якістю харчових продуктів
1980 р.	Дослідницький центр Elm Farm, Великобританія	Провідна установа у Великобританії в галузях органічного сільського господарства заснована на фермі ElmFarm з 94 га органічних земель

Джерело: узагальнено [10, 11].

Як самостійний напрям органічне сільське господарство започатковано у 1940-х рр. XX ст у США та Європі на противагу традиційному сільськогосподарському виробництву залежному від синтетичних добрив та засобів захисту рослин. Жером Ірвін Родейл, засновник журналу «Органічне фермерство і садівництво» був одним із перших, хто популяризував термін «органічне виробництво», акцентуючи увагу на тому, що органічні продукти є найкориснішими для здоров'я [12, 11].

Міжнародна федерація сільськогосподарського органічного руху (International Federation of Organic Agriculture Movements – IFOAM) вважає, що органічне сільське господарство об'єднує всі сільськогосподарські системи, які підтримують екологічно, соціально та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції. Основою таких систем є використання локально-специфічної родючості ґрунтів як головного елементу успішного виробництва, а також використання природного потенціалу рослин, тварин, ландшафтів з метою досягнення гармонії сільськогосподарської практики та навколишнього середовища [13].

Відповідно до висновків міжнародного дослідного Інституту органічного землеробства, органічне виробництво – це система виробництва, яка підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей. Воно напряму залежить від екологічних процесів, біорізноманіття та природних циклів [14]. Погоджуючись із зазначеним визначенням доцільно зазначити, що у ньому наголошуються особливості та цілі органічного виробництва, проте не зазначаються напрями та методи їх забезпечення.

Значна частина вітчизняних науковців поняття органічне виробництво пов'язують із виробництвом органічної сільськогосподарської продукції або з «органічним землеробством». Т. Чайка трактує органічне сільське господарство як багатофункціональну агроекологічну модель виробництва сільськогосподарської продукції з певними цілями, принципами і методами, що ґрунтується на ретельному менеджменті (плануванні й управлінні) агроекосистем [15, с. 18]. Відповідно до даного підходу органічне виробництво доцільно розглядати як модель, що відображає його ключові методи, принципи та цілі, взаємодіючи які направлені на досягнення ефективного розвитку органічного виробництва. Зазвичай органічне виробництво асоціюється з практикою, яка має певні обмеження, заборони та вимоги, а саме: заборону на використання синтетичних добрив, пестицидів, ГМО, вимогу мінімального обробітку ґрунту тощо [12, 11]. Н. Головченко розглядає органічне сільськогосподарське виробництво з позиції реалізації основних засад багатофункціональності сільського господарства, що дає змогу враховувати не лише технологічні та управлінські обмеження у виробництві сільськогосподарської продукції, а й передбачати формування системи безпеки продовольства на підставі екологічно та економічно виправданого і соціально справедливого впливу на живу природу для гарантування якості

життя прийдешніх поколінь [16]. Погоджуючись з даним твердженням слід зазначити, що органічне виробництво характеризується певними засадами, які одночасно мають значний вплив на розвиток аграрного сектору та суспільства в цілому. Однією з головних переваг органічного сільського виробництва є те, що органічні господарства, як правило, уникають використання штучних добрив і пестицидів. Це дає змогу підтримувати родючість ґрунту та біорізноманіття, що відповідає базовим принципам забезпечення сталого розвитку.

М. Кобець визначає органічне сільське господарство як систему сільськогосподарського менеджменту агросистем, що ґрунтується на максимальному використанні біологічних факторів підвищення родючості ґрунтів, агротехнологічних та інших заходів, які забезпечують екологічно, соціально та економічно ефективно та відповідальне виробництво сільськогосподарської продукції і сировини [17, с. 6-7]. Згідно даного підходу використання біологічних методів сприяє поліпшенню структури та родючості ґрунту. Це, у свою чергу, забезпечить ефективне використання наявних природних ресурсів та зменшить негативний вплив на навколишнє природне середовище.

Відповідно до трактування В. Вовк органічне сільське господарство – це практична реалізація загальної концепції сталого розвитку в агровиробничій сфері, що забезпечує задоволення потреб сьогодення не ставлячи при цьому під загрозу потреби майбутніх поколінь [18, с. 3]. Характеризуючи визначення, запропоноване В. Вовком варто зазначити, що воно відповідає основним принципам органічного виробництва, а саме: забезпечення виробництвом якісних харчових продуктів та збереження навколишнього середовища.

О. Попова вважає, що органічне сільське господарство за своєю суттю є взірцевою моделлю сталого агрогосподарювання, за якої найповнішою мірою реалізується багатофункціональність сільського господарства і, насамперед, його соціально-екологічна спрямованість. Таке господарювання практично представляє нову економіку сільського господарства, за якої вдало поєднуються екологічна турбота, економічна раціональність і соціальна логіка [19, с. 186]. Тобто, тут не лише про виробництво продуктів харчування, але й про збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь та створення справедливої економічної системи.

Згідно із Законом України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», органічне виробництво – це сертифікована діяльність, пов'язана з виробництвом сільськогосподарської продукції (у т. ч. всі стадії технологічного процесу, а саме первинне виробництво (включаючи збирання), підготовка, обробка, змішування та пов'язані з цим процедури, наповнення, пакування, переробка, відновлення та інші зміни стану продукції), що

проводиться із дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції [20]. Відповідно до даного трактування, можна стверджувати, що законодавством України визначено економічну (забезпечення органічного ринку, що відповідає потребам споживачів в органічній продукції) та екологічну (сприяння захисту навколишнього середовища та забезпечення розвитку сільських територій) ролі органічного виробництва.

В. Артиш трактує органічне сільське господарство як модель виробництва натуральної продукції з оздоровчими властивостями, що ґрунтується на використанні біологічних та агротехнічних методів господарювання за встановленими правилами у визначених зонах [21]. Тобто, органічне виробництво є ключовим елементом забезпечення високоякісною, безпечною та екологічно чистою продукцією, що зосереджене на використанні природних методів господарювання та у спеціально визначених екологічних зонах. Також слід зазначити, що в даному твердженні додається характеристика органічної продукції – оздоровчі властивості.

Органічне виробництво – це цілісна система господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на охорону довкілля, рівень біологічного різноманіття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання тварин та метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів, які виготовлені з використанням речовин та процесів природного походження [22]. Органічне виробництво – це не лише набір відповідних технологій, а й певна життєва філософія, що потребує цілеспрямованого впливу на її формування, особливо у молодого покоління [23]. Погоджуючись з тим, що органічне виробництво не слід розглядати як сукупність певних дій, технологій, активностей, слід зазначити, що вони взаємопов'язані між собою та за рахунок глибокої взаємодії формують вагомі екологічні, соціальні та економічні ефекти.

Органічне виробництво можна визначити як підхід до сільського господарства, метою якого є: створити інтегроване, гуманне, економічне та природно стійке сільське господарство з оптимальним використанням відновлюваних джерел енергії, що надходять із ферми [10]. Характеризуючи дане твердження можна зробити висновок, що органічне виробництво створює та розвиває інтегровані, гуманні, екологічні та економічно стійкі виробничі системи, які спираються на ресурси господарства, заохочуючи використанням відновлювальних ресурсів.

Отже, відповідно до проведеного термінологічного аналізу поняття «органічне виробництво», йому притаманні такі характеристики:

1) органічне виробництво – це система господарювання, яка поєднує передовий досвід захисту навколишнього середовища, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів, методів виробництва, які

відповідають конкретним вимогам та взаємодіють і в результаті чого формують вагомі екологічні, соціальні і економічні ефекти;

2) органічне виробництво передбачає виробництво органічної продукції, яка має такі властивості: безпечність та якість продукції (не застосовуються засоби хімізації), екологічна чистота (збереження навколишнього середовища), відсутність ГМО (не допускається використання генетично модифікованих організмів);

3) виробництво органічної продукції відповідає основним принципам сталого розвитку, які включають економічні, екологічні та соціальні ефекти від розвитку органічного виробництва;

4) органічна продукція забезпечує оздоровчими властивостями, що є результатом її вирощування без використання хімічних добрив, пестицидів та ГМО;

5) вирощування органічної продукції має позитивний вплив на навколишнє середовище, що сприяє здоров'ю суспільства в цілому.

Внутрішній ринок органічної продукції має міцні конкурентні переваги та перспективи для зміцнення вітчизняних позицій на світовому ринку. Виробники органічної продукції отримують додаткові конкурентні переваги на ринку, що виражаються у підвищенні попиту серед споживачів. До цих переваг відноситься можливість продавати продукцію за більш високими цінами завдяки відсутності шкідливих добавок. Крім того, виробники мають можливість скористатися перевагами різноманітних програм підтримки для органічного господарства, які можуть допомогти зменшити витрати та підвищити прибутковість. Основна відмінність між розвитком органічного виробництва у сучасних умовах і органічним виробництвом минулого полягає в намірах виробників. Сучасне виробництво характеризується свідомим наміром виробників виготовляти органічну продукцію, що відрізняє його від виробників минулого. Раніше виробники також не використовували засобів хімізації та інших подібних ресурсів, проте лише тому, що у них не було іншого вибору [10]. А. Еберхард та С. Рист вважають, що мотиви сьогодення більш пов'язані з економічною вигодою від органічного виробництва, вираженою через високу ціну, яка за певних умов може забезпечити отримання прибутку вищого, ніж за традиційного виробництва [24]. Щодо даного твердження важливо зазначити, що з економічної точки зору, органічне виробництво є витратним, оскільки технологія вирощування, переробки регулюються стандартами, а виробництво проходить процедуру сертифікації. Водночас, конкурентні переваги органічної продукції забезпечують їх вищу цінність для споживача, що уможливорює збільшення ціни до економічно вигідного рівня.

Тобто, органічне виробництво спрямоване на забезпечення споживача якісною та безпечною продукцією, яка має особливе маркування та чітко відрізняється від неорганічних продуктів, а також передбачає дотримання всіх

вимог, правил та норм щодо якості та безпеки виробництва, які передбачені чинним законодавством України.

У цілому, органічне виробництво – це складна система, функціонування якої залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників. Процес розвитку органічного виробництва доцільно представити у вигляді окремих функціональних блоків, а саме: забезпечення оборотними засобами, виробництво в конверсійному періоді, органічне виробництво та реалізація продукції, реінвестування, яке забезпечує розширене відтворення господарського процесу (рис. 1). Вхідними параметрами моделі є фінансовий капітал, природно-кліматичні умови, людський капітал, інформація та технології. До вихідних належать органічна та неорганічна продукція, екологічний ефект та прибуток.

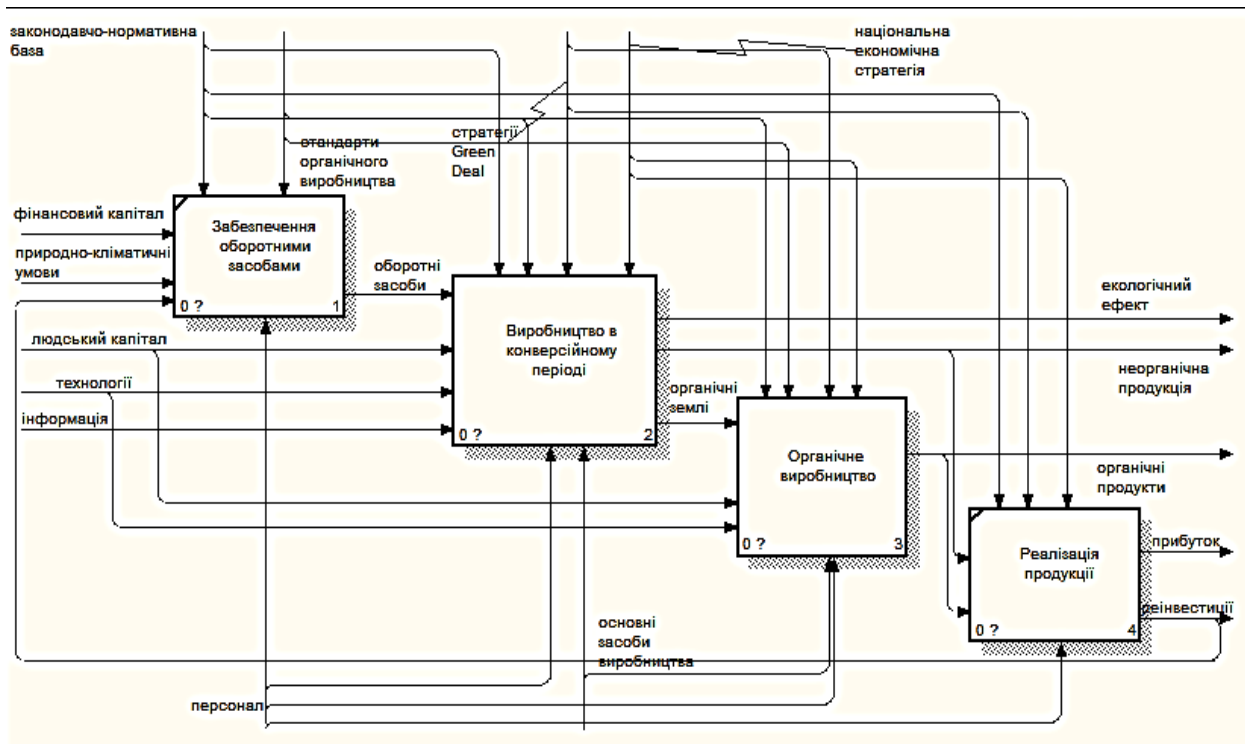

Рис. 1 IDEF0-модель системи виробництва органічної продукції
Джерело: власні дослідження

В основі господарського процесу лежить виготовлення органічної продукції. На рис. 2 зображено класифікацію органічної продукції, яку доцільно розглянути за такими критеріями: за типом і видом продукції, походженням та місцем у ланцюгу створення доданої вартості.

* - екологічно-чиста продукція без органічної сертифікації, яка виготовляється органічними підприємствами у процесі їх становлення та розширення виробництва.

Рис.2. Класифікація органічної продукції

За типом продукції виділяють органічне рослинництво (органічне виробництво, яке пов'язане з вирощуванням культурних рослин, а також заготівлею об'єктів рослинного світу із дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції [20]), органічне тваринництво (органічне виробництво, що пов'язане з утриманням, розведенням (виробництвом) сільськогосподарських тварин (у тому числі птиці та комах) та продукції для отримання продукції тваринного походження [20]) та органічне виробництво продуктів харчування (харчові продукти, отримані в результаті органічного виробництва [20]). Згідно класифікації за видом продукції є перероблена (виготовлена з органічної сировини за узгодженими технологіями та стандартами) та неперероблена органічна продукція (продукція сільського господарства). Також нами

виділено умовну класифікацію, а саме – за походженням, до якої віднесено органічну продукцію і продукцію перехідного періоду. Продукція перехідного періоду не є органічною, але її виготовляють і на початкових етапах розвитку на неї припадає велика частка органічного виробника, тому на нашу думку її важливо включити. За місцем у ланцюгу створення доданої вартості нами виділено: побічні продукти органічного сільськогосподарського виробництва (компости, гній, солома, тирса, макуха, торф, сидерати та інші), сільськогосподарську сировину та готову продукцію.

Висновки. Отже, розвиток є тісно пов'язаним із виробництвом, оскільки часто взаємодіють та мають вплив один на одного. У широкому розумінні, розвиток забезпечує економічне зростання, інновації та соціальні зміни. В свою чергу, виробництво є одним з головних чинників даного процесу.

Література:

1. Зелена книга. Ринок виробництва та обігу органічної продукції. Київ : Офіс ефект. регулювання, 2017. 52 с.
2. Tate W. The Development of the Organic Industry and Market. The Economics of Organic Farming – an International Perspective. 1994. P. 11–27.
3. Strategies for feeding the world more sustainably with organic agriculture. / A. Muller et al. Nature Communications. 2017. No. 8. URL: <https://www.nature.com/articles/s41467-017-%2001410-w>.
4. Balfour B. The Living Soil and the Haughley Experiment : book. New York : Universe Books, 1976. 383 p.
5. Rodale I. An introduction to organic farming. Organic Fanning and Gardening May., 1942.
6. Rodale J. The Organic Front. Rodale Press, 1984. 199 p.
7. Howard A. The soil and health; a study of organic agriculture. New York : Schocken Books, 1972.
8. Sauerborn J., Shim-ing M. Review of History and Recent Development of Organic Farming Worldwide. Agricultural Science in China. 2006. Vol. 5, no. 3. P. 169–178.
9. Janković D., Tomaš-Simin M. Applicability of diffusion of innovation theory in organic agriculture. Ekonomikapoljoprivrede. 2014. No. 2. P. 517–529.
10. Lampkin N., Padel S. Organic Farming: Sustainable Agriculture in Practice. The Economics of Organic Farming – an International Perspective. 1994.
11. Glavaš-Trbić D., Tomaš-Simin M. Historical development of organic production. Economics of Agriculture. 2016. No. 3. P. 1083–1097.
12. Шкуратов О., Чудовська В., Вдовиченко А. Органічне сільське господарство: еколого-економічні імперативи розвитку : монографія. Київ : ТОВ «ДІА», 2015. 248 с.
13. IFOAM - Organics International | Home. IFOAM. URL: <https://www.ifoam.bio/> (date of access: 27.02.2024).
14. FiBL Statistics - Statistics. FiBL Statistics - Statistics. URL: <https://statistics.fibl.org/index.html> (date of access: 27.02.2024).
15. Чайка Т. Розвиток органічного виробництва в аграрному секторі економіки : дис. ... канд. : 08.00.03. Миколаїв, 2012. 322 с.
16. Головченко Н. Роль органічного сільського господарства у підвищенні добробуту сільського населення в Житомирській області. Агросвіт. 2009. № 21. С. 41–45.

17. Кобець М. І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку. Досвід використання технологій органічного землеробства в Україні. Проект “Аграрна політика для людського розвитку”. 2004. С. 6–7.
18. Вовк В. Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегія на майбутнє. Міжнародний семінар «Органічні продукти харчування. Сучасні тенденції виробництва і маркетингу». Львів, 2009. С. 3–6.
19. Попова О. Сталий розвиток агросфери: політика і механізми. Київ : Ін-т економіки та прогнозування, 2009. 352 с.
20. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10.07.2018 р. № 2496-VIII : станом на 26 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text> (дата звернення: 27.02.2024).
21. Артиш В. І. Організаційно-економічні передумови формування ринку екологічно чистої продукції в Україні. Економіка АПК. 2009. № 2 (172). С. 117–121.
22. Малік М. Й. Сталий розвиток сільських територій на засадах раціонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва. Економіка АПК. 2010. № 5. С. 3–12.
23. Шубравська О. В. Органічне сільське господарство в Україні. Економіка і прогнозування. 2017. № 2. С. 116–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2017_2_8. (дата звернення: 27.02.2024).
24. Aeberhard A., Rist S. Transdisciplinary co-production of knowledge in the development of organic agriculture in Switzerland. *Ecological Economics*. 2008. Vol. 68, no. 4. P. 1171–1181.

References:

1. Zelena knyha. Rynok vyrobnytstva ta obihu orhanichnoi produktsii [Green book. Market of production and circulation of organic products]. Kyiv : Ofis efekt. rehulivannia, 2017. 52 s. [in Ukrainian].
2. Tate W. The Development of the Organic Industry and Market. *The Economics of Organic Farming – an International Perspective*. 1994. P. 11–27.
3. Strategies for feeding the world more sustainably with organic agriculture. / A. Muller et al. *Nature Communications*. 2017. No. 8. URL: <https://www.nature.com/articles/s41467-017-2001410-w>.
4. Balfour B. The Living Soil and the Haughley Experiment : book. New York : *Universe Books*, 1976. 383 p.
5. Rodale I. An introduction to organic farming. *Organic Fanning and Gardening May.*, 1942.
6. Rodale J. The Organic Front. *Rodale Press*, 1984. 199 p.
7. Howard A. The soil and health; a study of organic agriculture. New York : *Schocken Books*, 1972.
8. Sauerborn J., Shim-ing M. Review of History and Recent Development of Organic Farming Worldwide. *Agricultural Science in China*. 2006. Vol. 5, no. 3. P. 169–178.
9. Janković D., Tomaš-Simin M. Applicability of diffusion of innovation theory in organic agriculture. *Ekonomikapoljoprivrede*. 2014. No. 2. P. 517–529.
10. Lampkin N., Padel S. Organic Farming: Sustainable Agriculture in Practice. *The Economics of Organic Farming – an International Perspective*. 1994.
11. Glavaš-Trbić D., Tomaš-Simin M. Historical development of organic production. *Economics of Agriculture*. 2016. No. 3. P. 1083–1097.
12. Shkuratov O., Chudovska V., Vdovychenko A. Orhanichne silske gospodarstvo: ekološko-ekonomični imperatyvy rozvytku : monohrafiia [Organic agriculture: ecological and economic imperatives of development: monograph]. Kyiv : TOV «DIA», 2015. 248 s. [in Ukrainian].

13. IFOAM - Organics International | Home. IFOAM. URL: <https://www.ifoam.bio/> (date of access: 27.02.2024).
14. FiBL Statistics - Statistics. FiBL Statistics - Statistics. URL: <https://statistics.fibl.org/index.html> (date of access: 27.02.2024).
15. Chaika T. Rozvytok orhanichnoho vyrobnytstva v ahrarynomu sektori ekonomiky [Development of organic production in the agricultural sector of the economy] *Candidate's thesis* 08.00.03. Mykolaiv, 2012. 322 s. [in Ukrainian].
16. Holovchenko N. Rol orhanichnoho silskoho hospodarstva u pidvyshchenni dobrobutu silskoho naselennia v Zhytomyrskii oblasti [The role of organic agriculture in improving the welfare of the rural population in the Zhytomyr region] *Ahrosvit - Agroworld*. 2009. № 21. S. 41–45 [in Ukrainian].
17. Kobets M. I. Orhanichne zemlerobstvo v konteksti staloho rozvytku. Dosvid vykorystannia tekhnolohii orhanichnoho zemlerobstva v Ukraini [Organic farming in the context of sustainable development. Experience of using organic farming technologies in Ukraine.]. Proekt "Ahrarna polityka dlia liudskoho rozvytku" - "Agrarian policy for human development" project. 2004. S. 6–7 [in Ukrainian].
18. Vovk V. Sertyfikatsiia orhanichnoho silskoho hospodarstva v Ukraini: suchasnyi stan, perspektyvy, stratehiiia na maibutnie [Certification of organic agriculture in Ukraine: current state, prospects, strategy for the future] *Mizhnarodnyi seminar «Orhanichni produkty kharchuvannia. Suchasni tendentsii vyrobnytstva i marketynhu» - International seminar "Organic food products. Modern trends in production and marketing"*. Lviv, 2009. S. 3–6 [in Ukrainian].
19. Popova O. Stalyi rozvytok ahrosfery: polityka i mekhanizmy [Sustainable development of the agricultural sector: policy and mechanisms]. Kyiv : *In-t ekonomiky ta prohnozuvannia - Institute of Economics and Forecasting*, 2009. 352 s.12.
20. Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do orhanichnoho vyrobnytstva, obihu ta markuvannia orhanichnoi produktsii : Zakon Ukrainy vid 10.07.2018 r. № 2496-VIII : stanom na 26 zhovt. 2023 r. [On the basic principles and requirements for organic production, circulation and labeling of organic products: Law of Ukraine dated 07/10/2018 No. 2496-VIII: as of October 26 2023] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text> (data zvernennia: 27.02.2024) [in Ukrainian].
21. Artysh V. I. Orhanizatsiino-ekonomichni peredumovy formuvannia rynku ekolohichno chystoi produktsii v Ukraini [Organizational and economic prerequisites for the formation of the market for ecologically clean products in Ukraine]. *Ekonomika APK - Economy of agro-industrial complex*. 2009. № 2 (172). S. 117–121 [in Ukrainian].
22. Malik M. Y. Stalyi rozvytok silskykh terytorii na zasadakh ratsionalnoho pryrodokorystuvannia ta eko loho-bezpechnoho ahropromyslovoho vyrobnytstva [Sustainable development of rural areas on the basis of rational nature management and ecologically safe agro-industrial production]. *Ekonomika APK - Economy of agro-industrial complex*. 2010. № 5. S. 3–12 [in Ukrainian].
23. Shubravska O. V. Orhanichne silske hospodarstvo v Ukraini. [Organic agriculture in Ukraine]. *Ekonomika i prohnozuvannia - Economics and forecasting*. 2017. № 2. S. 116–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2017_2_8. (data zvernennia: 27.02.2024) [in Ukrainian].
24. Aeberhard A., Rist S. Transdisciplinary co-production of knowledge in the development of organic agriculture in Switzerland. *Ecological Economics*. 2008. Vol. 68, no. 4. P. 1171–1181.

УДК 330.59:314.114]:332.1(477.74)-043.86(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-740-750](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-740-750)

Герасименко Оксана Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри географії, геодезії та землеустрою, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0003-0127-0953>

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ОСНОВНА ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Анотація. Якість життя населення є визначальною суспільно-географічною категорією. Питання добробуту населення, забезпечення роботою, транспортним сполученням, медичними, соціальними, освітніми послугами, рівень злочинності – є ключовими показниками для вибору місця проживання.

Суспільно-географічна категорія якості життя досліджує взаємозв'язок між географічними умовами, економічним розвитком, соціальною політикою та самопочуттям населення в певному регіоні країни. Урбанізація, густота населення, доступність інфраструктури, якість природних ресурсів і середовища можуть значно впливати на якість життя. Також враховуються соціокультурні аспекти, які відображаються в рівні розвитку культури, традицій, менталітету та соціальних норм.

Вивчення якості життя дозволяє розуміти, які чинники сприяють покращенню життєвого рівня населення, а також ідентифікувати проблемні аспекти, які потребують уваги від держави, громади та інших зацікавлених сторін. Такі дослідження є важливим інструментом для розробки ефективних стратегій соціального розвитку і політики, спрямованих на підвищення загального рівня щасливості та задоволеності життям у різних частинах регіонах.

Соціально-економічна ситуація в Україні зумовлює необхідність проведення дослідження проблем якості життя населення і пошук більш надійних критеріїв і показників якості життя населення, які дозволяють органам влади впливати на процеси формування і підвищення якості життя населення територіальних громад, як основній передумові повернення людей після війни в Україну.

Метою статті є розкриття сутності показників якості життя населення Одеської області як найбільшої в Україні. Для проведення дослідження використано соціологічні матеріали вибіркового опитування приватних домоволодінь жителів Одеської області та дані Державного управління статистики.

Ключові слова: якість життя населення, Одеська область, показники якості життя, геодемографія, повоєнне відновлення.

Herasymenko Oksana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Geography, Geodesy and Land Management, Pavlo Tychyna Uman state pedagogical university, <https://orcid.org/0000-0003-0127-0953>

THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION AS THE MAIN DETERMINANT OF THE DEVELOPMENT OF THE REGION (ON THE EXAMPLE OF ODESA REGION)

Abstract. The strategic goal of modern citizenship is the quality of life of the population as one of the determinants of social geography. This requires the updating of the system of state social standards and the formation of priorities for the socio-economic development of the country. In the course of market reforms, with the growth of economic and political independence, as a result of the separation of powers of the state and local levels of government, the differentiation of the socio-economic status of Ukraine's regions increased. During the Russian-Ukrainian war, the contradictions of economic and social development intensified, which led to serious changes in the quality of life of the population, which are manifested, first of all, in the difficult economic situation of the population and the growth of pollution of the natural and social environment. The growth of migration processes is observed. Such negative trends as deterioration of physical health, reduction of average life expectancy, growth of crime, increase in differentiation of incomes of different population groups, reduction of jobs, deterioration of social security, social degradation of part of the population, etc. are intensifying. The socio-economic situation in Ukraine makes it necessary to conduct a study of the problems of the quality of life of the population and search for more reliable criteria and indicators of the quality of life of the population, which allow the state authorities to influence the processes of formation and improvement of the quality of life of the population as the main prerequisite for the return of people to Ukraine after the war. The purpose of the article is to reveal the essence of indicators of the quality of life of the population of Odesa region. To conduct the research, sociological materials of a sample survey of private households of residents of Odesa region and data of the State Statistics Office were used.

Keywords: quality of life of the population, Odesa region, indicators of quality of life, demogeography, post-war recovery.

Постановка проблеми. Стратегічною метою сучасного громадянства суспільства виступає якість життя населення як одна з детермінантів суспільної географії. Це потребує оновлення системи державних соціальних стандартів і формування пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. У ході ринкових реформ, з ростом економічної і політичної самостійності, в результаті розмежування повноважень державного і місцевого рівнів влади

посилилась диференціація соціально-економічного стану регіонів України. В період російсько-української війни загострились протиріччя економічного і соціального розвитку, що призвело до серйозних змін якості життя населення, які проявляються, передусім, у важкому економічному становищі населення та зростанню забруднення природного і соціального середовища. Спостерігається зростання міграційних процесів. Посилюються такі негативні тенденції, як погіршення фізичного здоров'я, скорочення середньої тривалості життя, ріст злочинності, збільшення диференціації доходів різних груп населення, зменшення робочих місць, погіршення соціальної захищеності, соціальна деградація частини населення та ін.

Соціально-економічна ситуація в Україні зумовлює необхідність проведення дослідження проблем якості життя населення і пошук більш надійних критеріїв і показників якості життя населення, які дозволяють органам державної влади впливати на процеси формування і підвищення якості життя населення як основній передумові повернення людей після війни в Україну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У колективній монографії Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С., Реут А. Г., Крикун О. І., Когатько Ю. Л., Заяць В. С., Клименко Ю. А. «Якість життя населення України та перші наслідки війни» (2023) [16] здійснено перші оцінки можливих наслідків російсько-української війни для населення України.

Питанням демогеографічної політики присвячені монографічні дослідження українських науковців.

Мартінова Л. Б. у монографії «Оцінка людського потенціалу: регіональний аналіз і прогноз» (2015) [10] аналізує розвиток демографічного потенціалу та передумови його формування в Україні, розглядає еволюцію формування та розвитку соціально-орієнтованого ринку праці, соціальну регіональну політику в управлінні розвитком людського потенціалу, проводить оцінку міграційної складової формування людського потенціалу.

У монографії А. Колот «Соціально-трудова відносина: теорія і практика» (2003) [8] розглядаються теоретичні аспекти формування системи відносин у сфері праці, значна увага приділяється дослідженню трансформації соціально-трудова відносин під впливом економічної глобалізації та становлення економіки знань, аналізу тенденцій розвитку відносин, що функціонують на «полі» соціально трудової сфери.

Корисними для нашого дослідження стали наукові статті у фахових виданнях з економіки та соціально-економічної географії Г. Волинського «Про соціальну диференціацію населення» (2008) [2], І. Гукалової «Статус категорії «якість життя населення» в географії і сучасна її динаміка у регіонах України» (2013) [5], Б. Данилишина, О. Веклич «Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку» (2008) [6], Т. Панасенко «Аспекти соціогеографічних досліджень в контексті гуманізації географії» (2008) [11],

О. Петровської «Оцінка людського потенціалу Одеського регіону» (2019) [12], У. Садової «Людський розвиток у світлі нових підходів до вимірювання якості трудового життя» (2013) [13], В. Смачило «Теоретико-методичні аспекти оцінки трудового потенціалу регіону» (2010) [15] та ін.

Для дослідження ми користувались сайтами Державної служби статистики [7], Головного управління статистики в Одеській області [4] та ін.

Аналіз науково-методичної літератури засвідчив, що проблематиці дослідження з точки зору суспільно-географічних процесів якості життя Одеської області приділено мало уваги. Праці здебільшого становлять дослідження в галузі економіки. Тому питання суспільно-географічної характеристики якості життя Одеської області потребує вивчення.

Метою статті є розкриття сутності показників якості життя населення Одеської області.

Виклад основного матеріалу. При виконанні роботи використано описовий, літературний, статистичний, економіко-математичний, історичний, порівняльний, методи дослідження.

Демографічна ситуація в Одеській області за 1990-2022 рр. свідчить про скорочення чисельності наявного населення. З 2 619 469 осіб у 1990 р. до 2 340 332 осіб у 2022 р. На даний показник вплинули збільшення обсягів природного скорочення, зменшення народжуваності населення, збільшення смертності, наявність міграційного приросту. Упродовж 1990-2022 рр. чисельність населення Одеської області зменшилася на 279 137 осіб. У статевій структурі населення домінують жінки: 1, 146 у 1990 р. та 1, 122 у 2022 р. Показник демографічного навантаження пенсіонерами – 282 особи на 1000 жителів, загальний – 522 особи на 1000 жителів. З початком повномасштабної війни ситуація з факторами, що впливають на демографічний стан, докорінно змінилася: на перший план вийшов механічний рух населення. [7].

За висловом Е. Лібанової, якість життя населення є основним показником для повоєнного повернення українців із-за кордону.

На сьогоднішній день існує два основних підходи до виміру якості життя, кожному з яких властиві безліч своїх структурних й інструментальних рис: інтегральний і приватний підходи до оцінки якості життя. У свою чергу, інтегральний підхід припускає проведення двох типів оцінок: суб'єктивної й об'єктивної. Суб'єктивний підхід ґрунтується на тому, що справжнє значення якості життя відбито в суб'єктивних оцінках (одержуваних через соціологічні дослідження). Об'єктивний підхід визначає якість життя через параметри об'єктивних умов і процесів життєдіяльності. Його ціль – як можна більш точно виміряти якість життя суспільства або групи людей на основі різноманітної офіційної статистичної інформації. В останні роки з'являються спроби поєднати суб'єктивний та об'єктивний підходи до оцінювання якості життя населення.

Нами було проведено анкетування домогосподарств Одеської області. Оформлення анкетування було здійснено у Google-формі за активним посиланням: <https://docs.google.com/forms/d/1Q6mKJn0zgko3FN1Ib>

Відповідно до отриманих результатів опитування на питання «Зазначте регіон проживання...» було встановлено, що з 100 опитаних, у Березівському, Ізмаїльському районах проживає по 2% респонденти (2 осіб), у Болградському районі – 8% респондентів (8 осіб), у Роздільнянському районі – 9% респондентів (9 осіб), у Подільському районі – 20% респондентів (20 осіб), у Одеському районі – 21% респондентів (21 особа).

Рівень життя населення можна оцінювати за такими показниками, як зайнятість населення, розподіл доходів за категоріями (рівень освіти, вікові параметри), середньомісячна заробітна плата.

Найбільше опитаних проживає у Білгород-Дністровському районі – 37% респондентів (37 осіб). Більшість опитаних респондентів 76,8% (76 осіб) віком від 18 до 29 р., 11,1% (11 осіб) віком від 30 до 39 р., 7,1% (7 осіб) віком від 40 до 49 р., по 3% (3 особи) віком від 50 до 59 р. та понад 60 р. На питання «Зазначте рівень освіти...» відповіді розподілились: базову середню освіту мають 22,2% респондентів (22 особи), повну середню освіту – 47,5% респондентів (47 осіб), бакалаврат чи його еквівалент – 11,1% респондентів (11 осіб), магістратуру чи еквівалент – 17,2% респондентів (17 осіб), аспірантуру – 2% респондентів (2 осіб). В докторантурі не навчались ніхто з опитаних.

Відповіді респондентів щодо стану зайнятості розподілились: здобувач освіти 58,2% респондентів (57 осіб); працевлаштований: офіційно – 34,7% респондентів (34 особи); неофіційно – 5,1% респондентів (5 осіб). По 1% респондентів (1 особа) працюючий пенсіонер та безробітний.

Доходи є однією з ключових характеристик економічного зростання регіону. На питання 3 «Зазначте свій місячний дохід...» відповіді опитаних респондентів розподілились таким чином: 51,8% респондентів (43 осіб) мають дохід до 5 000 грн., 22,9 % респондентів (19 осіб) до 10 000 грн., 16,9% респондентів (14 осіб) до 15 000грн, 3,6% респондентів (3 особи) до 25 000 грн, по 2,4% респонденти (2 особи) мають дохід до 20 000грн та до 30 000грн.

Станом на січень 2022 р., заробітна плата штатних працівників в середньому була 12 960грн, проте за видами економічної діяльності різнилась від 20 745 (вид діяльності: інформація та телекомунікації) до 7 195грн (вид діяльності: добувна промисловість і розроблення кар'єрів) (Табл.1) [7].

Таблиця 1

Середня заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності за січень місяць 2022 р.

Вид діяльності	Заробітна плата
Усього	12 960
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	8 791
Промисловість	13 047
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	7 195
Переробна промисловість	11 518
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	18 628
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	11 418
Будівництво	10 259
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	10 862
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	16 961
Тимчасове розміщування й організація харчування	8 465
Інформація та телекомунікації	20 745
Фінансова та страхова діяльність	20 313
Операції з нерухомим майном	8 686
Професійна, наукова та технічна діяльність	12 150
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	11 033
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	15 919
Освіта	11 010
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	12 706
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	11 012
Надання інших видів послуг	13 287

На питання 6 «Ви постійно проживаєте у ...» 59,6% респондентів (59 осіб) зазначили що проживають у селі та 40,4% респондентів (40 осіб) – у місті.

Цікавим було опитування щодо благоустрою житла. На питання 7 «Зазначте тип опалення свого житла...» 44,9% респондентів (44 опитаних) проживають у будинках з пічним опаленням; 12,2% респондентів (12 опитаних) – у будинках з централізованим тепlopостачанням; 16,3% респондентів (16 опитаних) – у будинках, які забезпечені природним газом; по 13,3% респондентів (13 опитаних) – у будинках, забезпечених електроопаленням або твердопаливним котлом.

На питання 8 «Зазначте тип опалення свого житла...» 44,8% респондентів (43 опитаних) проживають у будинках, які мають систему централізованого водовідведення; 33,3% респондентів (32 опитаних) – у будинках, об лаштованих вигрібною каналізацією; 21,9% респондентів (21 з опитаних) – у будинках, які мають зручності у дворі.

На питання 9 «Зазначте тип водопостачання свого житла...» 73,8% респондентів (74 опитаних) проживають у будинках, забезпечених централізованим водогоном; 26,7% респондентів (27 опитаних) – у будинках, водопостачання яких здійснюється з власної свердловини або криниці.

На питання 10 «Скільки автомобілів у вашій сім'ї?» 2% респондентів (2 опитаних) зазначили більше двох; 14% респондентів (14 опитаних) – два; 47% респондентів (47 опитаних) – один; 37% респондентів (37 опитаних) – жодного.

Стан медичного обслуговування є одним з ключових показників якості життя населення регіону. Протягом останніх років загальна кількість закладів охорони здоров'я Одеської області скоротилася і нараховує 168 установ, у тому числі за рахунок місцевих бюджетів утримується 156 закладів. Таке суттєве зменшення кількості медичних установ в області пов'язане з реорганізаційними заходами щодо зміни підпорядкування установ.

За даними регіонального профілю громадського здоров'я (2021), Одеська область має досить великий перелік як негативних так і позитивних значень показників здоров'я населення. Система громадського здоров'я в Україні має на меті зміцнити здоров'я населення, запобігти хворобам, покращити якість та збільшити тривалість життя населення. Одеська область не є винятком та потребує досить суттєвих заходів щодо зменшення рівня як захворюваності так і рівня смертності населення, спричинених туберкульоз, ВІЛ/СНІДом та окремо ко-інфекції туберкульоз/ВІЛ, питома вага яких в області є однією із найвищих по країні. В області є суттєва проблема поширення психічних розладів у населення диспансерної групи через вживання опіоїдів, на яку слід звертати увагу. Досить низький рівень щодо надання медичних послуг в частині охоплення населення вакцинацією відповідно до календаря щеплень, зокрема проти Гепатиту В, Поліо-3 до 1 року, тощо. На рівні області потрібно також приймати певні міри щодо зменшення показника підліткової смертності, який є одним із найгірших в цілому по країні та може характеризувати поведінкові проблеми щодо способу життя, високого впливу факторів ризику на фізичне та психічне здоров'я відповідного населення, тощо. На питання 11 «Чи задоволені ви рівнем медичного обслуговування в своєму населеному пункті?» 61,4% респондентів (62 опитаних) дали ствердну відповідь; 38,6% респондентів (39 опитаних) – негативну.

Основним пріоритетним напрямом соціального захисту є забезпечення гарантованого рівня та якості життя малозабезпечених, пільгових верств населення, учасників бойових дій, внутрішньо переміщених осіб та ін.

За даними Одеської обласної військової адміністрації, очікуваними результатами є:

– своєчасне надання цільової адресної допомоги малозабезпеченим верствам населення та сім'ям, які опинилися у скрутних життєвих обставинах;

– своєчасне надання одноразової додаткової адресної матеріальної допомоги багатодітним сім'ям, які виховують п'ять і більше неповнолітніх дітей (у віці до 16 років);

– своєчасне надання щоквартальної підтримки сім'ям, які виховують дітей із розумовою відсталістю;

– своєчасне надання матеріальної допомоги на оздоровлення в санаторіях Одещини осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи I та II категорій, ветеранів війни, інвалідів загального захворювання, дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства у супроводі одного з батьків (за необхідності);

– забезпечення житлом осіб, які перемістилися з тимчасово окупованих територій.

Забезпечення транспортом є одним з ключових показників якості життя населення регіону. На питання 14 «Чи задоволені ви рівнем громадського транспорту?» 47% респондентів (47 опитаних) зазначили «Можна швидко добратись до потрібного місця»; 45% респондентів (45 опитаних) – «Так. Але хотілось щоб сполучення було кращим (доводиться довго очікувати транспорт)»; 8% респондентів (8 опитаних) – «Ні. Транспортного сполучення з моїм населеним пунктом немає».

Одним з показників якості життя є народження в шлюбі дітей, реєстрація шлюбів, розлучень та ін. На питання 16 «Як би ви оцінили соціальне становище в своєму населеному пункті?». 56 респондентів дали відповідь що майже всі знайомі народжені в шлюбі. Разом з тим, 25 респондентів відповіли, що серед знайомих велика кількість народжених поза шлюбом. 23 респондентів відповіли що серед знайомих більше реєструється шлюбів, ніж розлучень; 10 респондентів – більше реєструється розлучень ніж шлюбів. На соціальне становище регіону впливає злочинність. 15 респондентів зазначили, що щороку здійснюється злочини (крадіжки, збут наркотичних речовин, вбивства, ДТП і т.д.); 42 респондентів зазначили що серед знайомих значна кількість безробітних, які не мають роботи більше року.

На питання 17 «Чи рекомендували ви проживання у вашому населеному пункті друзям?», ствердну відповідь надали 33% респондентів (33 опитаних) зазначили «Так, я дуже люблю своє місто (село)»; 29% респондентів (29 опитаних) – «Скоріше так, чим ні»; 27% респондентів (27 опитаних) – «Скоріше ні, чим так» і 11% респондентів (11 опитаних) – «Однозначно ні» (Рис.1).

На питання 18 «Що ви пропонуєте змінити у своєму населеному пункті для покращення життя населення?». У коротких відповідях респонденти зазначали: «Покращити дорожнє покриття, медичне обслуговування, умови проживання; вивозити централізовано сміття, відновити вуличне освітлення, збільшити кількість продуктових магазинів, аптек, налагодити рух громадського транспорту, побудувати бомбосховище, провести воду; створити майданчик

для відпочинку, парк, клуб дозвілля аби діти та дорослі могли з користю проводити дозвілля, відкрити секції, гуртки та ін.»

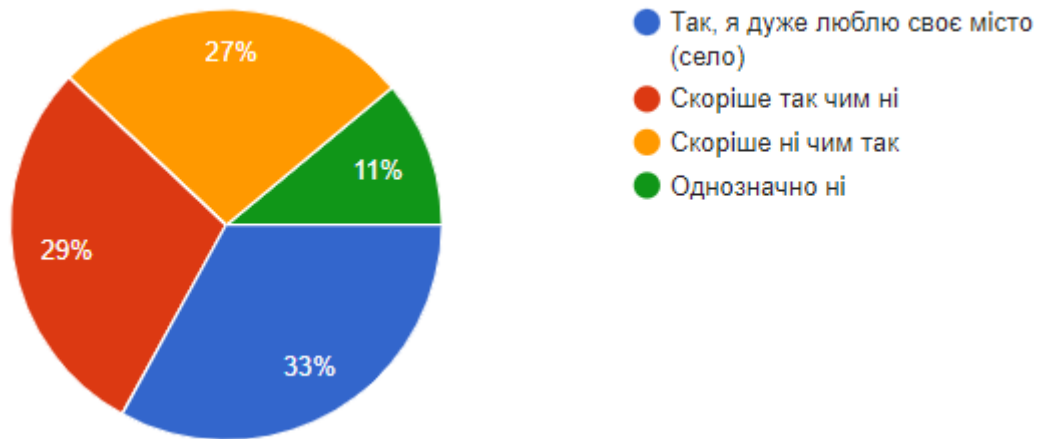

Рис.1 Відповіді на питання 17 «Чи рекомендували ви проживання у вашому населеному пункті друзям?»

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, якість життя являє собою інтегровану якісну характеристику життя людей, яка розкриває відносно суспільства в цілому критерії його життєдіяльності, умови життєзабезпечення, а також й умови життєздатності суспільства як цілісного соціального організму.

Оцінка якості життя населення окремого регіону обов'язково потребує комплексного аналізу. Його проведення можливе за умови формування цілісної картини, що характеризує добробут населення і досягти цього можна за рахунок запровадження інтегральних індексів, які формуються на основі аналізу кількісних та якісних показників основних сфер життєдіяльності – сфери охорони здоров'я, культурноосвітньої, житлово-комунальної, фінансово-банківської, торгівельної, сфери соціального неблагополуччя. Саме на основі їх аналізу було зроблено висновок про рівень добробуту населення області з їх подальшими типологічними ознаками-узагальненнями. Вони можуть послужити основою для розробки перспективних планів розвитку соціальної сфери загалом і покращення добробуту населення окремих територій.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. У подальших наукових розвідках буде розглянуто міграційні процеси як складову якості життя в Одеській області та вплив на них російсько-української війни.

Література:

1. 578 днів повномасштабної війни в Одеській області: узагальнення подій. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/578-dniv-povnomasshtabnoi-viyny-v-odeskiy-oblasti-uzahalnennia-podiy/> (дата звернення 10.11.2023).

2. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення. *Економіка України*. 2008. № 2. С. 79–84.
3. Герасименко О. В., Драгомир Л. П. Якість життя населення як інтегральний показник суспільної географії. *Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ*. Умань : Видавець «Сочінський», 2023. С. 72–75.
4. Головне управління статистики в Одеській області URL: <http://www.od.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.10.2023).
5. Гукалова І. В. Статус категорії «якість життя населення» в географії і сучасна її динаміка у регіонах України. *Український географічний журнал*. 2013. № 4. С. 48–55.
6. Данилишин Б., Веклич О. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку. *Економіка України*. 2008. № 2. С. 79–84.
7. Державна служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.03.2023).
8. Колот А. М. Соціально-трудова відносина: теорія і практика: монографія. Київ: КНЕУ, 2003. 144 с.
9. Лібанова Е. М., Власенко Н. С., Власюк О. С. та ін. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан. Рада з вивчення продуктивних сил України НАН України; ПРООН. Київ: СПД Савчина, 2002. 123 с.
10. Мартинова Л. Б. Сутнісна характеристика людського потенціалу. Оцінка людського потенціалу: регіональний аналіз і прогноз : монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. В.М. Нижника. Хмельницький, 2015. С. 143–145.
11. Панасенко Т. В. Аспекти соціогеографічних досліджень в контексті гуманізації географії. *Географія в інформаційному суспільстві*: зб. наук. праць у 4-х тт., 2008. Т. IV. С. 35–36.
12. Петровська О. М. Оцінка людського потенціалу Одеського регіону. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип.25 (II). С. 68–71.
13. Садова У. Людський розвиток у світлі нових підходів до вимірювання якості трудового життя. *Україна: аспекти праці*. 2013. № 8. С. 25–32.
14. Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір : монографія. Львів : ІРД НАН України, 2004. 392 с.
15. Смачило В. В. Теоретико-методичні аспекти оцінки трудового потенціалу регіону. *Соціально-трудова відносина: теорія і практика* : зб. наук. пр. Київ : КНЕУ. 2016. № 1. С. 230–239.
16. Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С., Реут А.Г., Крикун О. І., Когатько Ю. Л., Заяць В. С., Клименко Ю. А. Якість життя населення України та перші наслідки війни: монографія. Київ, 2023. 191 с.

References:

1. 578 dniv povnomashtabnoї vijni v Odes'kij oblasti: uzagal'nennja podij [578 days of full-scale war in Odesa region: summary of events]. www.helsinki.org.ua Retrieved from <https://www.helsinki.org.ua/articles/578-dniv-povnomashtabnoi-viyny-v-odeskij-oblasti-uzahalnennja-podij/> [in Ukrainian].
2. Volins'kij, G. (2008). Pro social'nu diferenciaciju naseleennja [About the social differentiation of the population]. *Ekonomika Ukraїni - Ukraine economy*, 2, 79–84 [in Ukrainian].
3. Gerasimenko, O. V., Dragomir, L. P. (2023). Jakist' zhittja naseleennja jak integral'nij pokaznik suspil'noї geografії [Quality of life of the population as an integral indicator of social geography]. *Naukovi zapiski ekologichnoi laboratorії UDPU - Scientific notes of the ecological laboratory of UDPU*, 72–75 [in Ukrainian].

4. Golovne upravlinnja statistiki v Odes'kij oblasti [Main Department of Statistics in Odesa Region]. *od.ukrstat.gov.ua* Retrieved from <http://www.od.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
5. Gukalova, I. V. (2013). Status kategorii «jakist' zhittja naseleennja» v geografii i suchasna ii dinamika u regionah Ukraïni [The status of the category "quality of life of the population" in geography and its current dynamics in the regions of Ukraine]. *Ukraïns'kij geografichnij zhurnal - Ukrainian Geographical Journal*, 4, 48–55 [in Ukrainian].
6. Danilishin, B., Veklich, O. (2008). Ukraïna v mizhnarodnih rejtingah stalogo rozvitku [Ukraine in international rankings of sustainable development]. *Ekonomika Ukraïni - Ukraine economy*, 2, 79–84, 55 [in Ukrainian].
7. Derzhavna sluzhbi statistiki Ukraïni [State Statistics Service of Ukraine]. *www.ukrstat.gov.ua* Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
8. Kolot, A. M. (2003). *Social'no-trudovi vidnosini: teorija i praktika [Social and labor relations: theory and practice]*. Kiïv: KNEU [in Ukrainian].
9. Libanova, E. M., Vlasenko, N. S., Vlasjuk, O. S. ta in. (2002). *Ljuds'kij rozvitok regioniv Ukraïni: metodika ocinki ta suchasnij stan. Rada z vivchennja produktivnih sil Ukraïni NAN Ukraïni; PROON [Human development of the regions of Ukraine: assessment methodology and current state. The Council for the Study of Productive Forces of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine; UNDP]*. Kiïv: SPD Savchina [in Ukrainian].
10. Martinova, L. B. (2015). Sutnisna charakteristika ljuds'kogo potencialu [Essential characteristics of human potential]. *Ocinka ljuds'kogo potencialu: regional'nij analiz i prognoz - Assessment of human potential: regional analysis and forecast*, 143–145 [in Ukrainian].
11. Panasenko, T. V. (2008). Aspekti sociogeografichnih doslidzhen' v konteksti gumanizacii geografii [Aspects of sociogeographic research in the context of the humanization of geography]. *Geografija v informacijnomu suspil'stvi - Geography in the information society*, IV, 35–36 [in Ukrainian].
12. Petrovs'ka, O. M. (2019). Ocinka ljuds'kogo potencialu Odes'kogo regionu [Assessment of the human potential of the Odesa region]. *Naukovij visnik Uzhhorods'kogo nacional'nogo universitetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 25 (II), 68–71 [in Ukrainian].
13. Sadova, U. (2013). Ljuds'kij rozvitok u svitli novih pidhodiv do vimirjuvannja jakosti trudovogo zhittja [Human development in the light of new approaches to measuring the quality of working life]. *Ukraïna: aspekti praci - Ukraine: aspects of work*, 8, 25–32 [in Ukrainian].
14. Semiv, L. K. (2004). *Regional'na politika: ljuds'kij vimir [Regional politics: human dimension]*. L'viv : IRD NAN Ukraïni [in Ukrainian].
15. Smachilo, V. V. (2016). Teoretiko-metodichni aspekti ocinki trudovogo potencialu regionu [Theoretical and methodological aspects of assessing the labor potential of the region]. *Social'no-trudovi vidnosini: teorija i praktika - Social and labor relations: theory and practice*, 1, 230–239 [in Ukrainian].
16. Cheren'ko, L. M., Poljakova, S. V., Shishkin, V. S., Reut, A.G., Krikun, O. I., Kogat'ko, Ju. L., Zajac', V. S., Klimenko, Ju. A. (2023). *Jakist' zhittja naseleennja Ukraïni ta pershi naslidki vijni [Quality life of the population of Ukraine and the first consequences of the war]*. Kiïv [in Ukrainian].

УДК 330.46:005.95/.96

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-751-763](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-751-763)

Іванов Сергій Миколайович доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економічної кібернетики, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, тел.: (096) 240-02-52, <https://orcid.org/0000-0003-1086-0701>

АДАПТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Сприяння сталому розвитку держав, регіонів та підприємств є пріоритетною метою економічних стратегій у всьому світі. Отже, ця робота спрямована на аналіз можливостей досягнення нового рівня ефективності в цьому контексті. Сталий розвиток економіки покликаний забезпечити збалансований ріст, який забезпечує потреби сучасного покоління, не втрачаючи здатності майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Він передбачає ефективне використання ресурсів, збереження навколишнього середовища та соціальну відповідальність бізнесу перед суспільством. Сталість розвитку економіки вимагає стратегічного планування, інноваційних підходів до виробництва та співпраці всіх сфер суспільства для досягнення довгострокових цілей.

Дослідження підтверджують, що людські ресурси стали ключовим фактором у розвитку, особливо в епоху четвертої промислової революції. Оцінка потенційної ефективності персоналу відіграє важливу роль у цьому процесі, оскільки вона визначає спроможність розвивати та забезпечувати конкурентоспроможність суб'єктів господарювання в сучасних умовах.

Таким чином, робота присвячена напрямкам застосування інформаційних технологій четвертої промислової революції у керуванні людськими ресурсами підприємств. Основними результатами є комплекс моделей та система управління, які базуються на структурній моделі системи адаптивного планування й управління. Ця модель враховує системи пасивної та активної адаптації та спрощує процес узгодження планів на підприємствах.

Також розроблена адаптивна модель управління людськими ресурсами, що ґрунтується на автоматизованій динамічній моделі з урахуванням системи підтримки прийняття управлінських рішень для кожного працівника. Ця модель спрощує вирішення невідповідностей стратегічних цілей та оперативних планів, а також враховує інерційність управлінської системи.

Результатом є система адаптивного управління підприємством, яка дозволяє досліджувати локальну стійкість управлінської системи і підвищує ефективність використання людських ресурсів за рахунок автоматизації

коригування планів. Крім того, розроблена структурна модель управління людськими ресурсами підприємства із зворотнім зв'язком, що допомагає уникнути дублювання завдань для працівників при застосуванні в інформаційних системах.

Ключові слова: адаптивне планування, пасивна та активна адаптація, автоматизація, людські ресурси, система управління підприємством, ефективність використання людських ресурсів.

Ivanov Serhii Mykolaiovych Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Economic Cybernetics, Zaporizhia National University, Zhukovsky St., 66, Zaporizhzhia, 69600, tel.: (096) 240-02-52, <https://orcid.org/0000-0003-1086-0701>

ADAPTIVE MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES

Abstract. Promoting the sustainable development of states, regions and enterprises is a priority goal of economic strategies around the world. Therefore, this work is aimed at analyzing the possibilities of achieving a new level of efficiency in this context. Sustainable economic development is designed to ensure balanced growth that meets the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs. It provides for efficient use of resources, preservation of the environment and social responsibility of business to society. Sustainability of economic development requires strategic planning, innovative approaches to production and cooperation of all spheres of society to achieve long-term goals.

Research confirms that human resources have become a key factor in development, especially in the era of the fourth industrial revolution. Assessment of the potential effectiveness of personnel plays an important role in this process, as it determines the ability to develop and ensure the competitiveness of economic entities in modern conditions.

Thus, the work is devoted to directions of application of information technologies of the fourth industrial revolution in the management of human resources of enterprises. The main results are a set of models and a management system based on the structural model of the adaptive planning and management system. This model takes into account systems of passive and active adaptation and simplifies the process of coordinating plans at enterprises.

An adaptive model of human resources management based on an automated dynamic model, taking into account a management decision support system for each employee, has also been developed. This model simplifies the resolution of inconsistencies between strategic goals and operational plans, and also takes into account the inertia of the management system.

The result is a system of adaptive management of the enterprise, which allows investigating the local stability of the management system and increases the efficiency of the use of human resources due to the automation of adjustment of plans. In addition, a structural model of human resources management of the enterprise with feedback was developed, which helps to avoid duplication of tasks for employees when applied in information systems.

Keywords: adaptive planning, passive and active adaptation, automation, human resources, enterprise management system, efficiency of human resources.

Постановка проблеми. У сучасному світі бізнес стикається з різноманітними складними завданнями, які потребують нових підходів у управлінні підприємством. Особливу увагу зосереджено на вдосконаленні та стабілізації управлінських процесів в умовах сучасної економічної діяльності, особливо в контексті четвертої промислової революції.

Зараз ми переживаємо епоху, коли віртуальний і фізичний світи об'єднуються завдяки інформаційним технологіям. Ця четверта індустріальна революція відзначається змінами у економічних відносинах і широким застосуванням інтелектуальних технологій, а також аналізом великих обсягів даних, використанням штучних нейронних мереж та іншими інноваційними підходами. Ці технології є основою цифрової економіки.

Оцінка потенційної ефективності кадрів стає ключовою у четвертій промисловій революції, оскільки саме людські ресурси визначають конкурентоспроможність суб'єктів господарювання у сучасних умовах. Тому важливо розвивати нові підходи у управлінні людськими ресурсами для забезпечення успішного розвитку держави, регіонів та підприємств у цьому новому економічному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В цифровій економіці основне завдання інформаційних систем полягає у автоматизації управлінських процесів підприємства. Робота Войнаренка М. П. та Ємчук Л. В. [1] присвячена розгляду цієї проблематики, де осмислено суть та концепцію технології управління в інформаційних системах. Вона аргументує необхідність впровадження цих технологій на базі сучасних інформаційних систем з метою підвищення ефективності управління підприємством.

Також присвячені питанням управління в контексті економіки знань дослідження Чорної Л. О., Піщика О. В., Матяша О. Ю., Зачоса О. Д. [2, 3]. Автори досліджують життєвий цикл підприємств та його вплив на управлінські процеси. Вони розробили стадії розвитку управлінського потенціалу підприємства для підвищення ефективності процесів в організації на різних етапах життєвого циклу. Автори також підкреслюють, що інтеграція інформаційної екосистеми в роботу підприємства є одним з факторів розвитку управлінського потенціалу. На основі дослідження формування та розвитку людського капіталу в Україні авторами був розроблений соціально-еконо-

мічний механізм управління розвитком людського капіталу, що враховує особливості розвитку територій.

Також варто зазначити, що проблемам розвитку четвертої промислової революції приділені увагу у роботах українських дослідників Матвійченка О. С., Скіцька В. І., Тарасова І. В., Вишневського В. П., Князева С. І. [4, 5, 6] та інших. Дослідженням технології обробки Великих Даних у режимі реального часу присвячені праці К. Тобен [7] та Р. Віхмана [8]. Такі напрямки використані при формуванні концепцій хмарного компіювання, обговорених у роботі С. Куйоро [9], а також у роботі з видобутку даних та машинного навчання І. Віттена [10].

Метою статті є побудова моделей адаптивного планування та управління людськими ресурсами підприємства.

Виклад основного матеріалу. Звернімо увагу на те, що поняття "четверта промислова революція" є новим і пов'язане з концепцією сучасних технологічних зрушень, зокрема, цифрової економіки. Четверта промислова революція охоплює широкий спектр інновацій, таких як штучний інтелект, промисловий Інтернет речей, хмарні технології та аналіз великих обсягів даних.

Розглянемо, як сучасні технології застосовуються в управлінні людськими ресурсами підприємства. Одним із ключових напрямків є використання хмарних обчислень, які перетворюють традиційні підходи до аналізу кадрових процесів. Нові програмні засоби, наприклад, пропонують співробітникам фірми можливість пройти експрес-тести або стажування, що сприяє більш точному та об'єктивному відбору персоналу та підвищує рівень їхньої компетентності.

Сучасні умови на ринку свідчать про збільшення швидкості економічних процесів, що підкреслює важливість дослідження та розробки нових адаптивних моделей управління людськими ресурсами. Використання сучасних адаптивних технологій в управлінні підприємством, зокрема, автоматизованої системи контролю за діяльністю персоналу, є доцільним. Основною ідеєю розробки та застосування таких систем є створення адаптивного управління, що базується на аналізі зовнішніх факторів та враховує дві форми адаптації: пасивну та активну [11-12].

Пропонуємо створити схему адаптивного планування та управління представлену на рисунку 1.

Представлена на рисунку 1 схема складається з двох систем: пасивної та активної адаптації. Система пасивної адаптації включає два взаємопов'язаних блоки: блок формування області маневрування та блок формування стратегічних планів. Пасивна адаптація полягає в тому, що в процесі розробки плану в системі використовуються адаптивні властивості, що забезпечує ефект адаптації. Адаптивні властивості, використовувані у формуванні стратегічних планів, виражені у вигляді області маневрування (ОМ), яка визначається характеристиками складу працівників, їх кількістю та ступенем взаємоза-

мінності, а також результативністю роботи персоналу. Ці характеристики визначають оптимальну реакцію підприємства на зміни в умовах його функціонування.

Система активної адаптації ґрунтується на адаптивному управлінні планами підприємства, яка складається з двох моделей: адаптивної моделі управління людськими ресурсами та структурної моделі управління людськими ресурсами підприємства зі зворотним зв'язком. Для використання та взаємодії результатів зазначених моделей та адаптації стратегічних планів у системі активної адаптації розроблена система адаптивного управління підприємством. Ця система дозволяє об'єднати результати блоків активної та пасивної адаптації для стійкого функціонування підприємства.

Впровадження стратегічного та оперативного планування визначається областю маневрування (ОМ). На основі ОМ проводяться аналіз, розрахунки та коригування стратегічного плану підприємства.

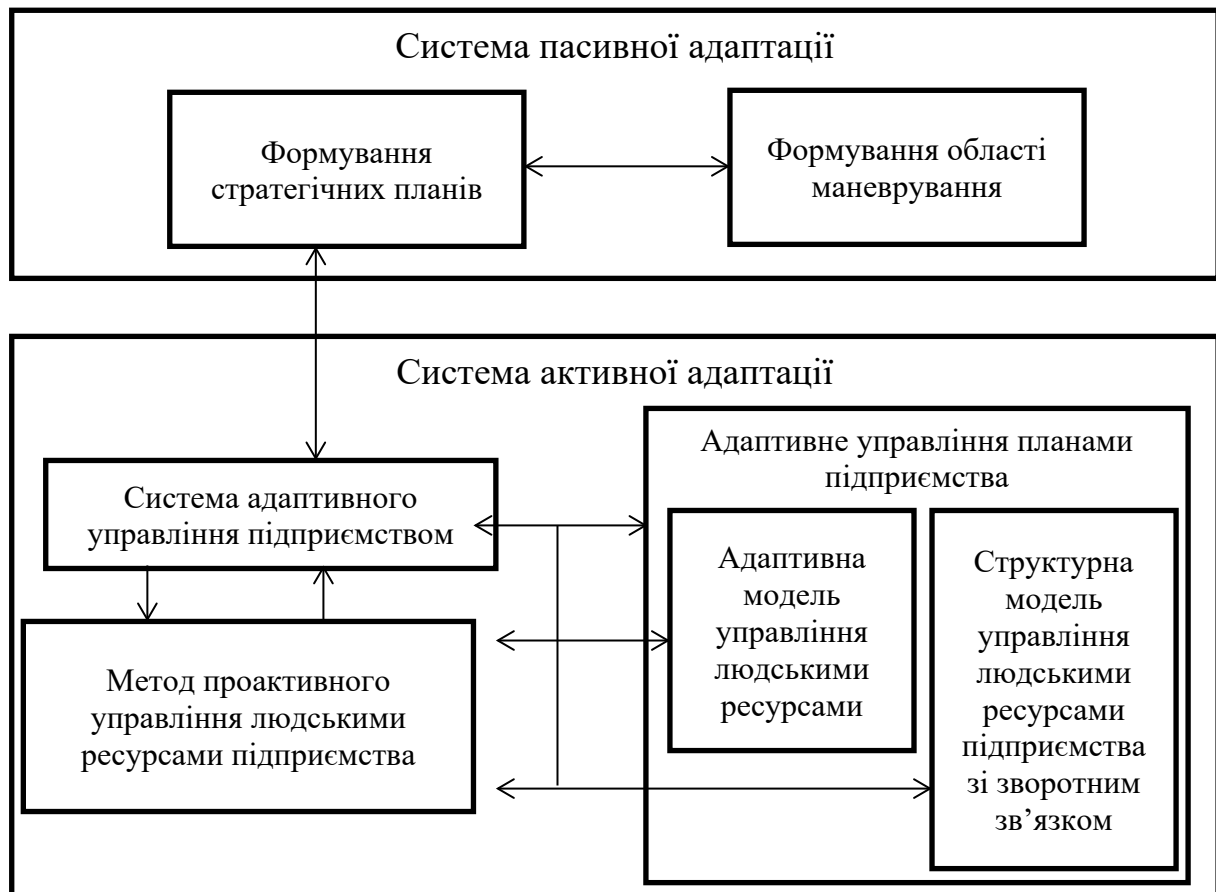

Рис. 1. Концептуальна модель адаптивного планування і управління
Джерело: власні узагальнення

За схемою адаптивного планування і управління, передбачається, що область маневрування, враховуючи прямі та непрямі резерви, може бути визначена через розв'язання завдання стохастичного програмування.

Активна адаптація плану ґрунтується на моделях, запропонованих у концепції адаптивного планування і управління (зокрема, адаптивна модель управління людськими ресурсами та структурна модель управління людськими ресурсами підприємства зі зворотним зв'язком), які впроваджуються у системі адаптивного управління підприємством.

У стратегічних планах, через застосування системи адаптивного управління підприємством, враховується вплив випадкових факторів на систему для коригування завдань з метою зниження витрат, зокрема, під випадковим вектором збоїв, які впливають на систему, розуміються втрати фонду робочого часу за видами робіт в результаті нераціональних дій або вимушених простоїв із різних причин.

Усі аспекти діяльності підприємства взаємозалежні та взаємовпливають один на одного. Одним із ключових завдань є встановлення балансу потреб та якості людських ресурсів, що базується на використанні динамічних систем з елементами автоматизованого управління. Це допомагає зменшити "неузгодженість" виконання завдань підрозділами підприємства, що виникає внаслідок різниці між скоригованими відносно змін зовнішніх та внутрішніх факторів планами та поточними завданнями підрозділів.

Запропонуємо модель управління людськими ресурсами підприємства, яка ґрунтується на змінах в управлінні людськими ресурсами.

При функціонуванні підрозділи підприємства працюють за визначеними оперативними планами $R_{\Sigma} = R_{\Sigma}(t)$, які відображають завдання щодо випуску продукції, продажів, маркетингу тощо.

Під впливом зовнішніх факторів (умови ринку, потреби, курс валют, тощо) в плануванні відбуваються корективи $Pl = Pl(t)$, які необхідно врахувати в завданнях підрозділів підприємства.

Тобто, на підприємстві виникає неузгодженість між планами Pl та R_{Σ} , яка негативно впливає на ефективність роботи підприємства. Тому для узгодження планів застосовується система узгодження завдань (СУЗ), яка формує корегування до оперативних планів ΔR_o кожного з m підрозділів підприємства ($o = \overline{1, m}$).

Визначене корегування ΔR_o o -го підрозділу із застосуванням системи підтримки прийняття управлінських рішень використовується в отриманні нового оперативного плану R'_o . Нові плани R'_o враховують корективи в плануванні Pl під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів.

Загальна схема адаптивної моделі управління людськими ресурсами наведена на рис. 2.

Опишемо більш детально розроблену адаптивну модель управління людськими ресурсами підприємства. Для цього складемо загальне рівняння, що описує зміни регульованого параметра $R_p = R_p(t)$, який показує різницю між оперативними планами R_{Σ} та корективами в плануванні Pl .

Корегування планів відбувається завдяки регулюванню R_p , поточне значення якого на підприємстві дорівнює:

$$R_p = Pl - R_{\Sigma}(t) \quad (1)$$

У момент видачі керівництвом підприємства завдання формується база даних завдань, що виконуються o -им підрозділом. При цьому за рахунок налагодженої інформаційної системи підприємства поточні дані регулювання R_p надходять у систему узгодженості завдань СУЗ_o для o -го підрозділу.

На виході СУЗ_o для o -го підрозділу формується управлінське рішення $\Delta R_o = \Delta R_o(t)$ оперативного управління, яке потім надходить до СППР.

У кожній СППР_o, ($o = \overline{1, m}$) визначаються відповідні нові оперативні завдання R_1', R_2', \dots, R_m' , які забезпечують врахування управлінського рішення ΔR_o .

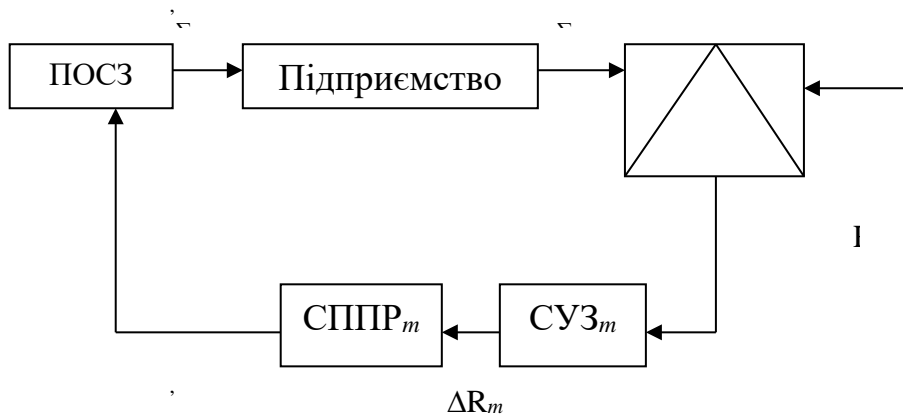

Рис. 2. Адаптивна модель управління людськими ресурсами,

де СППР_m – система підтримки прийняття управлінських рішень щодо HR o -го підрозділу, $o = \overline{1, m}$;

m – загальна кількість підрозділів на підприємстві;

ПОСЗ – це підсистема об'єднання скорегованих завдань R_m' в R_{Σ}' – множини нових операційних завдань для підприємства,

△ – це підсистема визначення регулюючого значення R_p як неузгодженості між планами R_{Σ} та Pl ,

СУЗ_m – система узгодження завдань та їх виконання o -м підрозділом, $o = \overline{1, m}$.

Джерело: розроблено автором

Давайте викладемо економіко-математичну модель у формі операторного рівняння, яке відображатиме баланс завдань між оперативним управлінням та стратегічним плануванням.

Значення на виході системи управління R'_Σ формується із скорегованих в СППР_o оперативних завдань для управління (Σ), і його можна записати в такому вигляді:

$$R'_\Sigma = \sum_{o=1}^m R'_o, \quad o = \overline{1, m}, \quad (2)$$

де o – підрозділ підприємства,

m – загальна кількість підрозділів підприємства,

R'_o – скореговане в СППР_i оперативне завдання для o -го підрозділу.

Оперативне управління підприємством представимо у вигляді:

$$R_\Sigma = \sum_{o=1}^m R_o, \quad o = \overline{1, m}, \quad (3)$$

де R_o – це оперативне завдання для o -го підрозділу.

Задача керівництва для кожного сектору може виконуватися або індивідуально в рамках цього сектору, або мати загальну природу для кількох секторів у підприємстві. Відмінність між стратегічним плануванням та оперативним виконанням завдань може бути узагальнена наступним чином:

$$\Delta R_o = F_{zo}(R_p) \quad (4)$$

де F_{zo} – функція узгодження завдань для підрозділів,

ΔR_o – розбіжність у планах для відділу o .

Отримане на виході значення СУЗ_o системи узгодженості характеризує значення узгодженості, величина та знак якої відповідає величині та знаку поточного виконання завдання.

На виході СППР значення враховує інерційні властивості системи управління:

$$R'_o = \Delta R_o K(p) = F_{zo}(R_p) K(p), \quad (5)$$

$$R_o = R'_o S_R = F_{zo}(R_p) K(p) S_R \quad (6)$$

де $K(p) = \frac{1}{Tp+1}$ – коефіцієнт передачі системи управління підприємством;

S_R – чутливість оперативного плану до управителя;

T – термін часу, за який враховуються інерційні властивості (затримки) системи управління підприємством;

$p \equiv \frac{d}{dt}$ – оператор Лапласа.

Тоді безрозмірну нормовану узгодженість виконання робіт працівниками підприємства можна записати в такому вигляді:

$$R_p = Pl - \sum_{o=1}^m R_o = Pl - \sum_{o=1}^m F_{zo}(R_p)K(p)S_R, \quad (7)$$

Систему адаптивного управління підприємства представлено на рис. 3.

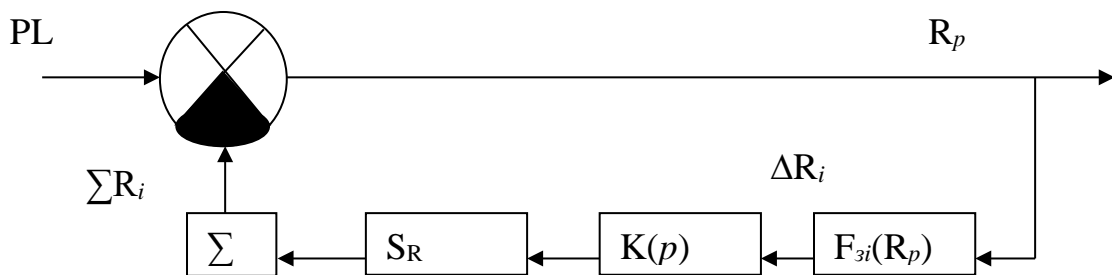

Рис. 3. Модель системи адаптивного управління підприємством,

де – це операція, в якій незамальований сегмент свідчить про те, що ми додаємо значення, замальований – віднімаємо
 Джерело: розроблено автором

За схемою з рис. 3 побудуємо рівняння $R_p = Pl - \sum_{i=1}^n F_{zo}(R_p)K(p)S_R$.
 Для узгодження завдань представимо це рівняння в такому вигляді:

$$R - \sum_{o=1}^m F_{zo}(R_p)K(p)S_R = Pl(0) - Pl, \quad (8)$$

де $Pl(0)$ – початковий план роботи підприємства, за яким побудовані початкові оперативні завдання для підрозділів підприємства.

Це рівняння має простий зміст: поточна різниця $R = R_p - Pl$ між відгуком системи управління та впливом дорівнює вихідному їх неузгодженню $Pl(0) - Pl$ у вільному режимі за виключенням корекції.

Розглянемо локальну стійкість для першого з підрозділів, якщо для одного з підрозділів система стійка, то і для інших вона буде такою. Для запису рівняння в операторній формі підставлено замість коефіцієнта передачі системи управління підприємства $K(p)$ значення $\frac{1}{Tp+1}$:

$$R(Tp + 1) - F_{zo}(R_p)S_R = Pl(0)(Tp + 1) - Pl(Tp + 1) \quad (9)$$

Через те, що $p \equiv \frac{d}{dt}$ – це оператор Лапласа, $Pl(0)Tp$ буде дорівнювати нулю, адже $Pl(0) = const$:

$$RTp + R - F_{30}(R_p)S_R = Pl(0) - PlTp - Pl \quad (10)$$

$$RTp + R - F_{30}(R_p)S_R + PlTp = Pl(0) - Pl \quad (11)$$

Отже, загальний вигляд рівняння адаптивного управління підприємством має такий вигляд:

$$(R + Pl)Tp + (R - F_{31}(R_p)S_R) = Pl(0) - Pl \quad (12)$$

Проведено оцінку локальної стійкості системи. Система диференціальних рівнянь стійка, якщо всі коефіцієнти характеристичного рівняння є додатними:

$$(R + Pl)T > 0 \quad \text{та} \quad (R - F_{31}(R_p)S_R) - (Pl(0) - Pl) > 0. \quad (13)$$

Перша нерівність завжди додатна, тому що $R > 0$ та $Pl > 0$, тобто їх сума не може бути від'ємною.

Якщо в другій нерівності розкрити дужки можна побачити, що $R + Pl > Pl(0) + F_{31}(R_p)S_R$, адже $R + Pl$ сукупність оперативного та стратегічного планування завжди буде більшою за корегування планів плюс початковий стратегічний план.

Отже, розглянута динамічна модель синхронізації завдань персоналу в рамках системи проактивного управління на підприємстві проявляє високу стійкість. Ця динамічна модель управління сприяє підвищенню ефективності використання людських ресурсів.

Наступним важливим етапом є розробка структурної моделі управління людськими ресурсами підприємства зі зворотнім зв'язком. Це обумовлено необхідністю врахування фактора стресостійкості. Сьогодні стресостійкість розглядається як сукупність особистих якостей, що дозволяють працівникам переносити значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження, що виникають у зв'язку з особливостями професійної діяльності, без шкідливого впливу на їхню діяльність та здоров'я. Крім того, стресостійкість можна розглядати як властивість людини, що сприяє гармонійним взаємозв'язкам між усіма аспектами психічної практики в емоційно напружених ситуаціях і, отже, сприяє успішному виконанню завдань.

До таких факторів відносяться: гострі - такі як смерть близьких, війна і т. д. ; хронічні, які виникають у зв'язку зі складними ситуаціями на роботі, несумісністю особистого життя.

Інтенсивний стрес може впливати на працівників, спричиняючи реакцію, що спроможна підсилити життєві сили та адаптуватися до нового стану.

Хронічний стрес, який часто не враховується, може призводити до проблем з адаптацією.

Для вирішення цих питань застосовано взаємопов'язані зв'язки в системі управління підприємством. Адаптивна система управління буде коригуватися з урахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, які впливають на людські ресурси.

У моделі адаптивного управління людськими ресурсами застосовано перехресні зв'язки. Система управління використовує перехресні зв'язки, щоб виявляти та усувати дублюючі завдання.

Система забезпечує прийняття m управлінських рішень за умови врахування узгодженості між окремими $R'_o(t)$ і всіма завданнями працівників $R'_z(t)$.

Водночас стійкість досягається (умовна незалежність) у системі управління завдяки виключення подібних задач серед працівників, що робить більш гнучкою систему управління людськими ресурсами підприємства.

Структурна модель управління людськими ресурсами підприємства зі зворотним зв'язком включає: контур динамічної системи управління, перехресні зв'язки, СУЗ $_m$, СППР $_m$.

За час, необхідний для прийняття управлінських рішень, відпрацьовується вектор узгодженості $R'_z(t)$. Усі складові моделі системи управління залежать від часу t і змінюються відповідно до терміну виконання завдань.

Крім того, при керуванні підприємством враховується вплив як зовнішніх, так і внутрішніх факторів на персонал, і цей вплив відрізняється за часом. Тому для ефективного управління пропонується використовувати адаптивний підхід для процесів з помірною швидкістю змін та систему зворотного зв'язку для тих, що відбуваються оперативно.

Висновки. Удосконалено стратегію адаптивного управління людськими ресурсами, що викликано потребою врахування відмінностей між затвердженими управлінськими планами підприємства та їх реальним виконанням. Шляхом включення до моделі управління людськими ресурсами, реалізованої у інтелектуальній інформаційній системі, підсистем "Узгодження завдань" та "Підтримки прийняття управлінських рішень", посилюються її адаптивні властивості та можливість коригування завдань підрозділів, що сприяє досягненню нового рівня автоматизації управління людськими ресурсами та підвищенню ефективності їх використання.

Створено структурну модель управління людськими ресурсами підприємства зі зворотним зв'язком, що включає контур управління, що є перехресним зв'язком між підсистемою підтримки управління людськими

ресурсами та підсистемою узгодження планів підрозділів. Застосування цієї моделі дозволить підвищити стійкість системи управління людськими ресурсами до змін у внутрішніх та зовнішніх умовах, враховуючи динаміку виконання завдань, виявляти та уникати дублюючих завдань, спрямованих на підвищення економічної ефективності використання людських ресурсів підприємства.

Література:

1. Войнаренко М. П., Ємчук Л. В. Інформаційні системи як основа розвитку технологій управління. *Бізнес Інформ*. 2012. № 10. С. 70–73.
2. Чорна Л. О., Піщик О. В., Матяш О. Ю. Еволюційний розвиток управлінського потенціалу підприємства. *Економіка та держава*. 2021. № 4. С. 59–63.
3. Чорна Л. О., Зачоса О. Д. Механізм управління розвитком людського капіталу за умов активізації економіки знань. *Економіка та держава*. 2017. № 3. С. 36–38.
4. Вишневецький В. П., Князєв С. І. Як підвищити готовність промисловості України до смарт-трансформацій. *Наука та інновації*. 2018. Т. 14. № 4. С. 55–69.
5. Матвійченко О. С. Концепція Індустрія 4.0: зміст, можливості та ризики. *Бізнес Інформ*. 2018. №12. С. 91–99.
6. Скіцько В. І. Індустрія 4.0 як промислове виробництво майбутнього. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. №. 5. С. 33–40.
7. Thoben K., Wiesner S., Wuest T. «Industrie 4.0» and Smart Manufacturing – A Review of Research Issues and Application Examples. *International Journal of Automation Technology*. 2017. № 11 (1). Pp. 4–19.
8. Wichmann R., Eisenbart B., Gericke K. The Direction of Industry: A Literature Review on Industry 4.0. *Proceedings of the Design Society: International Conference on Engineering Design*. 2019. № 1(1). Pp. 2129–2138. DOI:10.1017/dsi.2019.21.
9. Kuyoro S., Ibikunle F., Oludele A. Cloud Computing Security Issues and Challenges. *International Journal of Computer Networks (IJCN)*. 2011. № 3. Pp. 247–255.
10. Witten I., Frank E. *Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques*. 2005. URL: <http://pzs.dstu.dp.ua/DataMining/bibl/Morgan.Kaufmann.Data.Mining.Practical.Machine.Learning.Tools.and.Techniques.Second.Edition.Jun.20.pdf> (дата звернення: 31.12.2021).
11. Петренко В. Л. Технологія адаптивного планування у виробничо-економічних системах / ІЕП АН України. Донецьк, 1991. 32 с.
12. Петренко В. Л., Денисов В. І. Концепція та моделювання адаптивної системи управління проектами / НАН України, Інститут економіки індустрії. Донецьк, 1997. 32 с.

References:

1. Voinarenko, M. P., & Yemchuk, L. V. (2012). Informatsiini systemy yak osnova rozvytku tekhnolohii upravlinnia [Information systems as a basis for the development of management technologies]. *Biznes Inform - Business Inform*, 10, 70-73 [in Ukrainian].
2. Chorna, L. O., Pishchuk, O. V., & Matiash, O. Yu. (2021). Evoliutsiinyi rozvytok upravlinskoho potentsialu pidpriemstva [Evolutionary development of the management potential of the enterprise]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and the state*, 4, 59-63 [in Ukrainian].
3. Chorna, L. O., & Zachosa, O. D. (2017). Mekhanizm upravlinnia rozvytkom liudskoho kapitalu za umov aktyvizatsii ekonomiky znan [The mechanism of managing the development of human capital under the conditions of activation of the knowledge economy]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and the state*, 3, 36-38 [in Ukrainian].

4. Vyshnevskiy, V. P., & Kniaziev, S. I. (2018). Yak pidvyshchyty hotovnist promyslovosti Ukrainy do smart-transformatsii [How to increase readiness of Ukrainian industry for smart transformations]. *Nauka ta innovatsii - Science and innovation*, 4, 55-69 [in Ukrainian].
5. Matviichenko, O. S. (2018). Kontseptsiiia Industriia 4.0: zmist, mozhlyvosti ta ryzyky [The concept of Industry 4.0: content, opportunities and risks]. *Biznes Inform - Business Inform*, 12, 91-99 [in Ukrainian].
6. Skitsko, V. I. (2016). Industriia 4.0 yak promyslove vyrobnytstvo maibutnoho [Industry 4.0 as industrial production of the future]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 5, 33-40 [in Ukrainian].
7. Thoben, K., Wiesner, S., & Wuest, T. (2017). «Industrie 4.0» and Smart Manufacturing – A Review of Research Issues and Application Examples. *International Journal of Automation Technology*, 11(1) 4-19 [in English].
8. Wichmann, R., Eisenbart, B., & Gericke, K. (2019). The Direction of Industry: A Literature Review on Industry 4.0. *Proceedings of the Design Society: International Conference on Engineering Design*, 1(1), 2129–2138, DOI:10.1017/dsi.2019.21 [in English].
9. Kuyoro, S., Ibikunle, F., & Oludele, A. (2011). Cloud Computing Security Issues and Challenges. *International Journal of Computer Networks (IJCN)*, 3, 247–255 [in English].
10. Witten, I., & Frank, E. (2005). Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques. Retrieved from: <http://pzs.dstu.dp.ua/DataMining/bibl/Morgan.Kaufmann.Data.Mining.Practical.Machine.Learning.Tools.and.Techniques.Second.Edition.Jun.20.pdf> [in English].
11. Petrenko, V. L. (1991). *Tekhnolohiia adaptivnoho planuvannia u vyrobnycho-ekonomichnykh systemakh [Technology of adaptive planning in production and economic systems]*. Donetsk: IEP AN Ukrainy [in Ukrainian].
12. Petrenko, V. L., & Denysov, V. I. (1997). *Kontseptsiiia ta modeliuvannia adaptivnoi systemy upravlinnia proektamy [Concept and modeling of an adaptive project management system]*. Donetsk: NAN Ukrainy, Instytut ekonomiky industrii [in Ukrainian].

УДК 633.791

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-764-775](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-764-775)

Івченко Володимир Миколайович кандидат сільськогосподарських наук, генеральний директор, Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу, Солом'янська площа, буд. 2, м. Київ, 03035.

Іваненко Віктор Федорович кандидат економічних наук, завідувач НДВ інноваційних технологій та цифрових трансформацій в галузях АПК, Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу, Солом'янська площа, буд. 2, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0000-0001-9393-6200>

Іваненко Федір Вікторович кандидат сільськогосподарських наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, проспект Берестейський, 54/1, м. Київ, 03057, <https://orcid.org/0000-0003-1437-2641>

РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ ГАЛУЗІ ХМЕЛЯРСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. В статті розглянуто стан та перспективи розвитку галузі хмелярства в Україні. Досліджувались теоретичні та практичні аспекти становлення галузі в період реформування аграрного виробництва та формування сприятливого попиту на сировину для пивоваріння. Досліджено ефективність альтернативних технологій, раціонального використання виробничих ресурсів, оптимізації агротехніки вирощування хмелю, формуванню конкурентного середовища для реалізації продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Світове виробництво пива збільшилось та формується сприятливий попит на якісну сировину для пивоваріння. Пивоварні компанії України часто використовують імпортовану сировину з Німеччини, Словенії, Бельгії, Польщі у вигляді гранул, екстрактів чи інших хмелепродуктів. За останні 30 років площі хмелю в Україні зменшилися у 20 разів, а валове виробництво хмелю майже у 12 разів. За рахунок оновлення сортів істотно збільшилась врожайність хмелю – у 1,8 разів.

Висвітлено основні параметри технологічних інновацій у процесі вирощування хмелю та підготовки продукції для реалізації. Вітчизняні господарства спроможні нарощувати обсяги виробництва та реалізації продукції за умов застосування енергозберігаючої техніки, оптимізація технологічних операцій, своєчасного оновлення сортів та запровадження сприятливих умов агротехніки вирощування хмелю. За врожайності хмелю не

менше 2 т/га та показника його якості – понад 10% вмісту альфа-кислот наше виробництво має бути конкурентним на ринку ЄС. Основним регіоном вирощування хмелю в Україні є Полісся, що має сприятливі кліматичні умови для виробництва пивоварного хмелю та може стати регіоном потенційного експортера цієї продукції. В Україні є сучасна виробнича база, яка може бути спрямована у розробку ресурсощадних технологій одержання необхідної сировини, сприятливих умов зберігання та переробки одержаної продукції.

Ключові слова: виробництво та переробка хмелю, врожайність, альфа-кислоти, виробництво та агротехніка вирощування, ресурсощадні технології та інновації.

Ivchenko Volodymyr Mykolayovych Candidate of Agricultural Sciences, General Director, Ukrainian Research Institute of Productivity of the Agro-Industrial Complex, Solomyanska Square, bldg. 2, Kyiv, 03035

Ivanenko Viktor Fedorovych Candidate of Economic Sciences, Chief Research Fellow, Ukrainian Research Institute of Productivity of the Agro-Industrial Complex, Solomyanska Square, bldg. 2, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0001-9393-6200>

Ivanenko Fedir Viktorovych Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, 54/1 Beresteysky Ave., Kyiv, 03057, <https://orcid.org/0000-0003-1437-2641>

ENERGY STRATEGY OF AGRICULTURAL PRODUCTION ENTERPRISES

Abstract. In the article the state and prospects of development of industry of hopgrowing are considered in Ukraine. The theoretical and practical aspects of becoming of industry were investigated in the period of reformation of agrarian production and forming of favourable demand on raw material for brewing. Efficiency of alternative technologies, rational use of productive resources, optimization of agrotechnics of growing of hop is investigational, to forming of competition environment for realization of products on internal and external markets. The world production of beer increased and formed favourable demand on quality raw material for brewing. The brewing companies of Ukraine often use the imported raw material from Germany, Slovenia, Belgium, Poland as granules, extracts or other hop products. For 30 last the of area of hop in Ukraine diminished in 20 times, and gross production of hop almost in 12 times. Due to updating of sorts the productivity of hop increased in 1,8 times.

The basic parameters of technological innovations are reflected in the process of growing of hop and preparation of products for realization. economies are able to grow production and realization of products volumes at the terms of application of

energykeeping technique, optimization of technological operations, timely updating of sorts and input of favourable terms of agrotechnics of growing of hop. At the productivity of hop of not less than 2 t/ha and index of his quality - over 10% alpha acid our production must be competition at the market EC. The basic region of growing of hop in Ukraine is Polesye that has favourable climatic terms for the production of brewing hop and can become the region of potential exporter of this products. In Ukraine there is a modern productive base, that can be directed in development of ресурсощадних technologies of receipt of necessary raw material, favourable terms of storage and processing of the got products.

Keywords: production and processing of hops, productivity, alpha acids, production and agro-techniques of cultivation, resource-saving technologies and innovations.

Постановка проблеми. Хміль вважається одним із важливих видів сировини у пивоварінні, де використовують шишки хмелю, що являють собою висушені незапліднені жіночі суцвіття. Найбільш важливою частиною хмельових шишок є лупулін, або хмельове борошно (12%). Споживчі властивості пива та попит на сировину для пивоваріння залежать від вмісту у сухому хмелі гірких кислот і смол (10-26%), дубильних речовин (2-5%) і ефірних олій (0,2-1%). До гірких речовин хмелю відносяться органічні кислоти, м'які та тверді смоли. Під час зберігання хмелю органічні кислоти окислюються смоли, які надають пиву грубу і неприємну гіркість. На повноту смаку пива, його ціноутворення і піностійкість впливають безазотисті екстрактивні речовини хмелю. Дубильні речовини хмелю в помірній кількості поліпшують смак пива, надають йому терпкості і відповідного забарвлення, а ефірні олії впливають на аромат пива. Через надзвичайно повільне сортооновлення в Україні помітно погіршилась якість вітчизняного хмелю за помірної врожайності, що вплинуло попит на сировину на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хмелепродукти, виготовлені з українського ароматичного хмелю, високо цінуються на міжнародному ринку. Собівартість 1 т вирощеної продукції у господарствах України у 2018 р. становила 77,6 тис. грн, а рентабельність галузі 60,9%. У 2017 р. рівень рентабельності галузі був на рівні 17,7% за середньої реалізаційної ціни 101,6 тис. грн за 1 т продукції.[1]. Такі показники динаміки ефективності галузі вказують на суттєвий вплив природно-кліматичних та інших факторів на результативність виробництва. Хміль використовують у пивоварінні, для одержання екстрактів, гранул, ефірної олії та інших речовин для хімічної, парфумерної і харчової галузей промисловості. Для вирощування хмелю та отримання якісної конкурентоспроможної продукції необхідним є одночасне поєднання багатьох природно-кліматичних факторів. В світі існує декілька регіонів, в яких можна вирощувати сортовий хміль в промислових масштабах.

До таких регіонів відносяться в США – штати Орегон, Айдахо, і Вашингтон, в Європі – Германия, Чехія, Польща, Україна, Великобританія, в Азії – Китай, в Південній Америці – Аргентина, в Африці – ПАР [2].

Основними виробниками хмелю в світі є США (понад 25 тис.га), Чехія (5 тис.га), Китай (2,36 тис. га), Нова Зеландія (1 тис. га), Польща, Словенія (1,6-1,8 тис. га), а також Велика Британія, Австралія, Франція, Іспанія, Південна Африка, Україна (0,5-0,8 тис. га). У 2021-23 рр. світове виробництво пива становило близько 2 млн. гкл, що потребує виробництво 10 -12,0 тис. т альфа-кислот. У продовж 2020-24 рр. площі плантацій хмелю в світі збільшились на 20% та становили близько 63 тис. га, а середня врожайність близько 20 ц/га, в тому числі 2,2 ц/га альфа-кислот. Орієнтовно близько 3% виробленого хмелю використовується для потреб інших галузей, зокрема парфумерної, фармацевтичної і харчової промисловості. Полісся України має сприятливі кліматичні умови для виробництва пивоварного хмелю та може стати регіоном потенційного експортера цієї продукції. Реальний стан галузі в Україні сьогодні несприятливий для її розвитку. Тривалий час українські виробники хмелю постачали свою продукцію до Білорусії, Молдови, Туркменістану та Азербайджану. Україна перетворилась з експортера у імпортера сировини для власних потреб пивоваріння.

Важливим джерелом підвищення ефективності хмелегосподарства в результаті кластерного об'єднання є можливість організації широкого інформаційного обміну, що дасть змогу чітко координувати плани і графіки поставок хмелю, його зберігання, переробки й доставки кінцевої продукції споживачеві. У результаті буде створено умови для більш повного і стабільного завантаження виробничих потужностей підприємств, які займаються зберіганням та переробкою хмелепродукції [3].

Хмелярство України сформувалось як галузь на науковій основі зі створення дослідного хмільника в селі Глибочиця Житомирського району у 2014 році. Для селекції, інтродукції, вивчення та вирощування сортів хмелю на базі цього господарства у 1924 році почала роботу Українська науково-дослідна станція хмелярства, яка була реорганізована у Науково-дослідний і проектно-технологічний інститут хмелярства (Інститут хмелярства УААН, Інститут сільського господарства Полісся УААН)[4].

В Україні із 16 сортів хмелю, які вирощують господарства, до Реєстру сортів рослин занесено 10 (з них 6 сортів хмелю закордонної селекції). Значна частина хмеленасаджень в Україні зайнята ароматичними сортами – 84% площ. Така структура характерна для традиційних європейських країн, які вирощують ароматичну сировину (Чехія, Словенія, Німеччина)[5].

Хміль не вибагливий до температури, чутливий до вологи, світла. Вегетаційний період триває до 120 днів. Найкращим для хмелю є помірний теплий та помірно вологий клімат із середньорічною температурою + 8°C і сумою опадів 500-600 мм. Такі природно-кліматичні умови має Полісся України, що є сприятливим фактором розвитку цієї галузі.

Мета і завдання дослідження. Метою досліджень є наукове обґрунтування технологічних рішень, розробка рекомендацій щодо інновацій у сфері ефективності виробництва, переробки продукції та стратегії розвитку галузі хмелярства в Україні.

Завдання для досліджень:

- Узагальнити теоретичні та практичні аспекти ефективності вирощування хмелю, використання сировини у пивоварінні.
- Вивчити досвід стратегії та впровадження інновацій у сфері хмелярства.
- Дослідити ефективність альтернативних технологій вирощування хмелю за параметрами технологічних карт.
- Вивчити ефективність альтернативних технологічних рішень та інших виробничих інновацій у галузі переробки продукції хмелярства.

Виклад основного матеріалу.

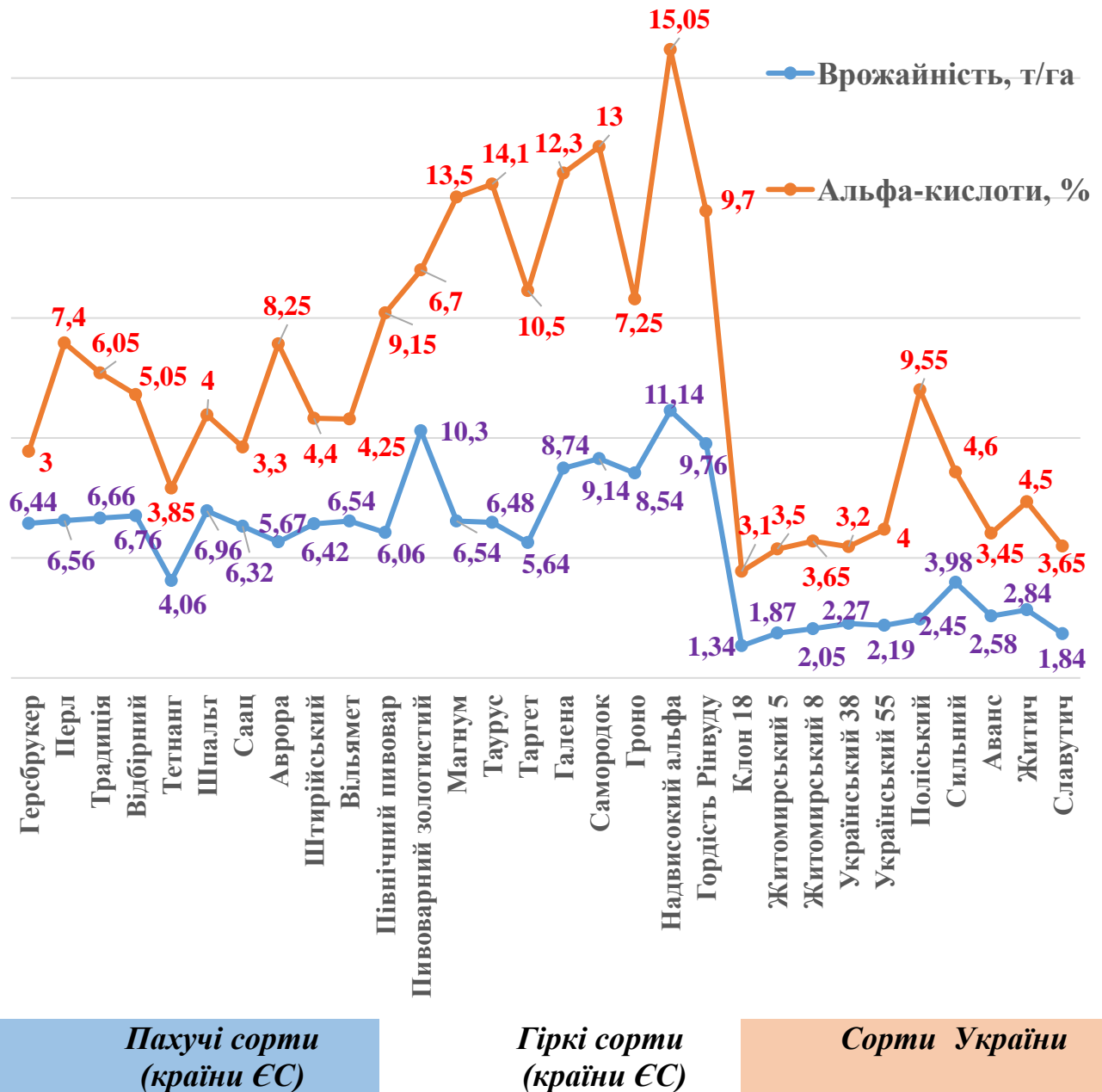
Для потреб пивзаводів до України завозиться хміль та ячмінь (солод). Пивоварні компанії у своїх рецептурах часто використовують імпорту сировину з Німеччини, США, Словенії, Бельгії, Польщі у вигляді гранул, екстрактів чи інших хмелепродуктів. За останні 30 років площі хмелю в Україні зменшились майже у 20 разів, а валове виробництво хмелю майже у 12 разів. За рахунок оновлення сортів істотно збільшилась врожайність хмелю – у 1,8 разів., табл. 1.

Таблиця. 1

Валовий збір, врожайність та площі плантацій хмелю в Україні, 1990-2023 рр.

Показник	Одиниця виміру	Рік								2023 до 1990, %
		1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023	
Зібрана площа	тис.га	6,5	4,6	1,5	1,1	0,89	0,38	0,42	0,35	5,5
Валовий збір	тис. т	5,5	2,7	0,7	0,6	0,78	0,59	0,49	0,47	8,5
Середня врожайність	ц/га	7,5	5,1	3,4	4,8	8,8	15,5	11,7	13,5	180

Особливістю хмелярства є те, що плантації закладаються на 15-20 років, а процес сортооновлення затримується. На часі необхідність інтенсивного сортооновлення. На заміну сортам з низькою врожайністю та потенційно малим вмістом альфа-кислот мають прийти кращі сорти ЄС за врожайністю та вмістом альфа-кислот, рис.1.

Пахучі сорти
(країни ЄС)

Гіркі сорти
(країни ЄС)

Сорти України

Рис. 1. Врожайність та вміст альфа-кислот у сортах хмелю.

Основним чинником зростання ефективності галузі має стати запровадження нових високопродуктивних сортів. Нові сорти хмелю відповідають умовам придатності вирощування і збирання за інтенсивними енергозберігаючими технологіями, мають підвищену стійкість проти грибкових, вірусних і бактеріальних хвороб, шкідників культури (хмелева попелиця, павутинний кліщ, люцерновий довгоносик та ін.).

До реєстру сортів хмелю в Україні внесено сорти вітчизняної селекції - Слов'янка, -Заграва, -Малахіт, -Перлина, -Промінь, -Альта, -Ксанта, -Руслан

та сорти хмелю закордонної селекції - Каскад Халлертау, -Магнум, Норден, Бревен,- Перле, -Тетнангер.

За рахунок оновлення сортів хмелю врожайність зростає з 1,2 до 1,7 т/га. що сприяло збільшенню валового виробництва з 0,4 тис.т до 0,7 тис.т. Основне виробництво хмелю (3/4) зосереджено у Житомирській області ТОВ «ТНХ-Агросервіс», ТОВ «Вертокиївка-Хміль», ФГ «Еліта-хміль», ТОВ «Хміль України», ПП «Гальчин-агро», ПАФ «Дружба» та ін. Декілька плантацій хмелю розташовано у Хмельницькій, Рівненській та Львівській областях.

Дослідження показали, що між показниками врожайності хмелю та вмісту в ньому альфа-кислот існує пряма залежність(коефіцієнт кореляції - 0,68, коефіцієнт детермінації - 0,467) , табл.2.

Таблиця.2

Кореляційний аналіз залежності вмісту альфа-кислот від врожайності хмелю

<i>Регресійна статистика</i>					
Множинний R	0,683				
R-квадрат	0,467				
Нормований R-квадрат	0,448				
Стандартна похибка	2,956				
Спостережень	30				
<i>Дисперсійний аналіз</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	
Регресія	1	214,453	214,453	24,539	
Залишок	28	244,701	8,737		
Разом	29	459,155			
	<i>Коеф. рівн. регресії</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Знач.</i>	<i>Ниж.95%</i>
Y-перетин	0,3717	1,231	0,302	0,765	-2,1502
Перемінна X	0,0978	0,019	4,954	3,15	0,0573

*Джерело-власні розрахунки авторів.

$$Y = ax + C. \quad (1)$$

Де Y – врожайність хмелю, ц/га;
а - питома частка альфа-кислот, %.

$$Y = 0,0978 x + 0,3717$$

Застосовуючи одержане рівняння регресії можна показати очікувану якість хмелю за вмістом альфа-кислот (4,28 - 5,26%) в залежності від запланованої врожайності(4 - 5 т/га).

Особливості агротехніки вирощування хмелю. Особливості агротехніки вирощування хмелю. Хміль - багаторічна рослина. Плантації

хмелю використовують для одержання продукції у продовж 15-20 років. Хміль має добре розвинену кореневу систему, із якої щороку відростають нові пагони, замінюючи відмерлі або зрізані (за технологією вирощування) минулого року.

Хміль є культурою вегетативного розмноження. Генеративне розмноження із використанням насіння використовують лише у селекційній роботі для отримання генетичного різноманіття рослин і виведення нових сортів.

Вегетативне розмноження включає два способи: відводків (горизонтальних та вертикальних), а також використання різного типу пасинків та пагонів, вирощених з них саджанців.

Спосіб вертикальних відводок використовують для збільшення коефіцієнта розмноження. Заведені на підтримку стебла завдовжки 2-2,5 м знімають, укладають навколо підтримки кільцями і пригортають ґрунтом. За вегетаційний період можна отримати кілька разів відводки.

Навесні, в період обрізування маток хмелю, заготовляють розсадний матеріал. Після обрізування головних кореневищ із «сплячих» бруньок, розміщених на матці хмелю, розвиваються нові пагони, з яких залишають 4-6 для технологічних потреб, а інші видаляють і використовують як зелені пагони для розмноження. Для прискореного розмноження, а також вирощування оздоровленого садивного матеріалу використовують біотехнологічні методи мікроклонального розмноження хмелю, які забезпечують збільшення коефіцієнта розмноження у 50 разів.

У системі розсадництва щільність садіння становить 25-90 тис./га пасинків; у контейнерах різних типів із закритою кореневою системою, в тому числі вегетуючих, із щільністю садіння 100 шт./м²; у коробах, заповнених поживним субстратом, із щільністю садіння 40-50 шт./м²; у грядках траншейно-смуговим способом із щільністю садіння 50 і 100 шт./м² ростків і пагонів. Перелічені технології забезпечують одержання стандартних саджанців, що використовуються для закладання промислових насаджень хмелю [6].

У 2007 році в Україні було розроблено державні стандарти: ДСТУ 4810.1:2007 Садивний матеріал хмелю. Сортові і садивні якості. Частина 1. Розсадний матеріал хмелю. Технічні умови; ДСТУ 4810.2:2007 Садивний матеріал хмелю. Сортові і садивні якості. Частина 2. Саджанці хмелю. Технічні умови; ДСТУ 4099:2009 Хміль. Правила відбирання проб та методи випробування. Садивний матеріал для закладання товарних насаджень плантацій хмелю такий: однорічні саджанці, вирощені одним із способів розмноження і мають 3-5 основних коренів діаметром 2-3 мм, завдовжки 12-15 см і масою 35-70 г; саджанці із закритою кореневою системою, вирощені в контейнерах з субстратом, у тому числі вегетуючі; двовузлові стеблові живці першого гатунку [7, 8].

Підготовчі роботи до закладання хмільників розпочинають за один рік до садіння саджанців. Основний обробіток ґрунту відповідно до інтенсивної технології передбачає лушення, глибоке розпушування, оранку, передсадивне розпушування та інші заходи. Хмільникові плантації закладають після удобрених посівів озимих та ярих зернових, просапних культур. Обробіток ґрунту починають із лушення стерні на глибину 6-10 см. Для ділянок засмічених багаторічними бур'янами, глибину лушення збільшують до 10-12 см. За рік до садіння хмелю глибину обробітку ґрунту збільшують застосуванням плантажної оранки (до 50 см).

Під оранку вносять 100-120 т/га органічних та по 200-250 кг/га фосфорних і калійних добрив. Значна кількість господарств не має тваринництва, що ускладнює внесення необхідної кількості органічних добрив. Частково проблема вирішується застосування технології вирощування на запланованій ділянці сидеральних добрив. Із весни до осені ґрунт обробляють за типом чистого або сидерального пару. У вересні приорюють сидеральні культури, вносять наявні органічні, фосфорні і калійні добрива та пестициди проти ґрунтових шкідників і послідовно проводять оранку, на глибину 25-30 см, та культивацію, на глибину 16-18 см, і боронування.

Оптимальні строки оранки за 2 місяці до садіння хмелю. Перед садінням ділянку культивують у двох напрямках з одночасним боронуванням. На дерново-підзолистих ґрунтах застосовують нарізування траншей смугами шириною 3-4 м, та вносять повну норму органічних добрив та 150-180 кг/га фосфорних і калійних добрив. Добрива змішують з ґрунтом дисковими лушчільниками на глибину 10-12 см.

За допомогою роторного екскаватора або плантажного плуга викопують траншеї завширшки 50-60 см, які засипають сумішшю ґрунту і добрив та ущільнюють із наступним вирівнюванням площі. Перед садінням хмелю ділянку культивують з одноразовим боронуванням.

Для закладання плантації у жовтні-листопаді місяці висаджують однорічні саджанці на глибину 15-18 см. Плантації формують із шириною між рядками 2,5-3,3 метри та відстанню між рослинами 0,75-1,0 м. На шпалери (підтримки) заводять по 4-5 стебел, що дозволяє сформувати врожайні пагони на 16 -26 тис. стебел/ га.

Після садіння ряди вкривають шаром мульчі (перегній, торф'яний компост) завтовшки 8-10 см з подальшою культивацією і боронуванням міжрядь. Для механізованого садіння використовують лісосадильні машини в агрегаті з трактором. На дерново-підзолистих та інших мало гумусних ґрунтах щорічно треба вносити 30-40 т/га органічних добрив та мінеральні добрива, відповідно до показників агрохімічного складу ґрунтів. Фосфорні і калійні добрива вносять при оранці міжрядь хмелю на зиму. Для підживлення використовують аміачну селітру, сечовину, суперфосфат, калійну сіль, сірчаноокислий калій.

На дерново-підзолистих ґрунтах рекомендується вносити добрива, що містять магній, з урахуванням вмісту цього елемента в ґрунті. Кислі ґрунти треба вапнувати, орієнтуючись на показник рН ґрунту. На кислих ґрунтах доцільно вносити восени вапно. Весною очищають хмільники від рослинних решток, закінчують поточний ремонт хмелевих шпалер та розорюють рядки із формуванням гребенів шириною 20-25 см, а по висоті - на рівні верхівок маток. Ряди розпушують за допомогою спеціально пристосованої техніки.

Матки обрізують у стислі строки (не більше 120 днів) з урахуванням ступеня їх розвитку. Може обрізатись, як підземна частина стебел, у місцях злиття їх із маткою, або роблять високе обрізування, залишаючи по одній парі вічок на послаблених матках. Обрізування може проводитись і механізовано. Для ліквідації зрідженості на плантаціях підсаджують саджанці. Для підвищення родючості ґрунту під хмільники заорюють сидеральні добрива.

Після обрізування маток розпушують міжряддя, вносять гербіциди та навішують підтримки за допомогою вишок ВГХ-5,2 так, щоб на кожну рослину було відведено дві підтримки. У першій половині травня, коли висота рослин становить 15-20 см, проводять рамовку, в результаті якої залишають 6 найбільш розвинутих пагонів, що ростуть з центра матки. При висоті 40-50 см пагони заводять на підтримки. У продовж літа кілька разів проводять прополювання в рядах для знищення бур'янів та 3-4 рази - розпушування культиватором. Для боротьби з шкідниками і хворобами застосовують рекомендовані препарати, табл. 3.

Таблиця 3.

Система захисту плантацій хмелю від шкідників та хвороб[6]

Діючий реагент	г/л, (г/кг)	Торгова марка препарату	Шкідливий організм
Тіаметоксан	250 г/кг	Актара	Люцерновий довгоносик, попелиці
Диметоат	400 г/л	БІ-58 новий, Данадим	Клопи, попелиця, блішки, совки, лучний метелик, пильщик, кліщ
Хлорпірифос	—	Дурсбан	Павутинний кліщ, попелиці
Імідаклоприд	200 г/л	Конфідор	попелиці
Амітраз	200 г/л	Мітак	Кліщі, попелиці
Дельтаметрин	25 г/л	Штефесін	Хмелева попелиця, люцерновий довгоносик
Сульфат міді триосновний	345 г/л	Купроксат	Пероноспороз
Металаксил +манкоцеб	80 г/кг + 640 г/кг	Ферофлор	Псевдопероноспороз
Хлорокис міді	900 г/л	Хлорокис міді	Пероноспороз
Фосетил алюмінію	650—800 г/л	Ефаль, Альєтт	Псевдопероноспороз, Пероноспороз

Хміль вимогливий до умов зовнішнього середовища, які суттєво впливають на його ріст, розвиток та продуктивність. Важливим критерієм при закладанні хмільників виявляється вибір ґрунту. Кращими із ґрунтів для хмелю є дернові слабопідзолисті, сірі лісові, за механічним складом від супіщаних до середньо суглинкових [9].

Кліматичні зміни суттєво впливають на розвиток більшості галузей сільського господарства. У більшості країн ЄС дозрівання хмелю починається на 10-20 днів раніше, що впливає на врожайність та якість хмелю. Не виключена можливість впливу більш теплого та сухого клімату на врожайність та вміст альфа-каналів хмелю. Зростання попиту на продукцію пивоваріння потребує перегляду технологічних умов вирощування хмелю та пошук стійких сортів. Зміни хімічного складу хмелю, зокрема альфа-кислот впливає на якість хмелю та споживчих переваг щодо ароматів і смаків пива. Популярність крафтового пива (*craft brewery*), невеликими browарнями, які роблять акцент на смаку та якості пива, що формує попит на ароматний хміль у всьому світі.

Висновки.

1 За останні 30 років площі хмелю в Україні зменшились у 20 разів, а валове виробництво хмелю майже у 12 разів. За рахунок оновлення сортів істотно збільшилась врожайність хмелю – у 1,8 разів. Основним регіоном вирощування хмелю в Україні є Полісся, що має сприятливі кліматичні умови для виробництва пивоварного хмелю та може стати регіоном потенційного експортера цієї продукції. В Україні є сучасна виробнича база, яка може бути спрямована у розробку ресурсощадних технологій одержання необхідної сировини, сприятливих умов зберігання та переробки одержаної продукції.

2 Ефективність альтернативних технологій зосереджена на раціональному використанні виробничих ресурсів, оптимізації агротехніки вирощування хмелю, формуванню конкурентного середовища для реалізації продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Світове виробництво пива збільшилось та формується сприятливий попит на якісну сировину для пивоваріння.

3 Вітчизняні господарства спроможні нарощувати обсяги виробництва та реалізації продукції за умов застосування енергозберігаючої техніки, оптимізації технологічних операцій, своєчасного оновлення сортів та запровадження сприятливих умов агротехніки вирощування хмелю. За врожайності хмелю не менше 2 т/га та показника його якості – понад 10% вмісту альфа-кислот наше виробництво має бути конкурентним на ринку ЄС.

4 У дослідженнях встановлено залежність врожайності хмелю від природно-кліматичних умов та агротехніки вирощування. Оптимізація технологічних операцій дозволяє суттєво зменшити витрати та досягнути рентабельного виробництва.

5 Варіаційно-дисперсійний аналіз показав пряму залежність вмісту альфа-кислот хмелю від його врожайності.

Література:

1. Рижук С.М., Ратошнюк Т.М. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності вітчизняного хмелярства. Вісник аграрної науки. 2020. №6 (807). С. 74-84.
2. Ратошнюк Т.М., Ратошнюк В.І. Виробництво хмелепродукції – світовий та український ринки. Вісник Хмельницького національного університету. 2022. № 1.С.278-283.
3. Михайлов М.Г. Формування матеріально-технічної бази хмелепідприємств на кластерній основі. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. №37. Випуск 27, Частина 2. С. 37-40.
4. Гладких О, І. Штанько І. Українське хмелярство: стан та перспективи. Пропозиція. Режим доступу:<https://propozitsiya.com/ua/ukrayinske-hmelyarstvo-stan-ta-perspektivi>
5. Хмелярство в Україні: особливості розвитку.Пиво. Технології та Інновації.Режим доступу: <https://techdrinks.info/hmelyarstvo-v-ukrayini-osoblyvosti-rozvytku/>
6. Іваненко Ф. В. Технологія виробництва і переробки продукції рослинництва: Навч. посібник. К.: КНЕУ,2008. 600 с.
7. ДСТУ 4810.1: 2007. Садивний матеріал хмелю. Сортові і садивні якості. Частина 1. Розсадний матеріал хмелю. Технічні умови. К.: Держспоживстандарт України, 2007. 22 с.
8. ДСТУ 4810.2 : 2007.Садивний матеріал хмелю. Сортові і садивні якості. Частина 2. Саджанці хмелю. Технічні умови. К.: Держспоживстандарт України, 2007. 31 с.
9. Норми продуктивності машин, витрати пального на механізовані та ручні роботи в хмелярстві / І. М. Демчак, В. М. Івченко, Н. А. Рибачук, В. І. Насінник та ін. Київ: НДІ «Укragропромпродуктивність», 2019. 156 с.

References:

1. Ryzhuk S.M., Ratoshniuk T.M. (2020).Intehralna otsinka konkurentospromozhnosti vitchyznianooho khmeliarstva [Integrated assessment of the competitiveness of domestic hop industry]. Visnyk ahrarnoi nauky. №6 (807) [in Ukrainian].
- 2.Ratoshniuk T.M., Ratoshniuk V.I. (2022).Vyrobnytstvo khmeleproduktzii – svitovyi ta ukraïnskyi rynky[Production of hop products - world and Ukrainian markets]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. № 1[inUkrainian].
3. Mykhailov M. H. (2017).Formuvannia materialno-tekhnichnoi bazy khmelepidpriemstv na klasternii osnovi [Formation of the material and technical base of hop enterprises on a cluster basis]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. №37, Vypusk 27,Chastyna 2. [in Ukrainian].
- 4.Hladkykh O, I. Shtanko I. Ukrainske khmeliarstvo: stan ta perspektyvy. [Ukrainian hop industry: state and prospects]. Propozytsiia. Retrieved from <https://propozitsiya.com/ua/ukrayinske-hmelyarstvo-stan-ta-perspektivi>[inUkrainian].
- 5.Khmeliarstvo v Ukraini: osoblyvosti rozvytku. [Hop production in Ukraine: features of development]. Pyvo. Tekhnolohii ta Innovatsii. Retrieved from <https://techdrinks.info/hmelyarstvo-v-ukrayini-osoblyvosti-rozvytku/> [inUkrainian].
- 6.Ivanenko F. V. (2008). Tekhnolohiia vyrobnytstva i pererobky produktzii roslynnytstva [Technology of production and processing of plant products]: Navch. posibnyk. K.: KNEU [inUkrainian].
- 7.DSTU 4810.1: 2007. Sadyvnyi material khmeliu. Sortovi i sadyvniyakosti. Chastyna 1. Rozsadni material khmeliu. Tekhnichni umovy. [Planting material of hops. Varietal and planting qualities. Part 1. Seedling material of hops. Specifications].K.: Derzhspozhyvstandart Ukrainy [inUkrainian].
- 8.DSTU 4810.2 : 2007. Sadyvnyimaterialkhmeliu. Sortovi i sadyvniyakosti. Chastyna 2. Sadzhantsi khmeliu. Tekhnichni umovy. [Planting material of hops. Varietal and planting qualities. Part 2. Hop seedlings. Specifications].K.: Derzhspozhyv standart Ukrainy [in Ukrainian].
- 9.DemchakI. M., IvchenkoV. M., Rybachuk N. A., Nasinnyk V. I. (2019). Normy produktyvnosti mashyn, vytraty palnoho na mekhanizovani ta ruchni roboty v khmeliarstvi [Norms of machine productivity, fuel consumption for mechanized and manual work in hops]. Kyiv: NDI «Ukragropromproduktyvnist» [inUkrainian].

УДК 330.341:336.77

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-776-790](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-776-790)

Кустрин Андрій Богданович аспірант кафедри фінансових технологій та консалтингу, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Коперника, 3, м. Львів, 79000, тел.: (032) 235-64-50, <https://orcid.org/0009-0008-4269-9522>

Вовчак Ольга Дмитрівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансових технологій та консалтингу, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Коперника, 3, м. Львів, 79000, тел.: (032) 235-64-50, <https://orcid.org/0000-0002-8858-5386>

Канцір Ірина Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 5, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-26-71, <https://orcid.org/0000-0002-1259-0381>

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ НА ЗАСАДАХ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Анотація. Інвестиційна діяльність є вагомим чинником економіки держави, оскільки сприяє розвитку бізнесу, зайнятості населення, підвищенню добробуту та рівня життя громадян, соціальному захисту, реінжирингу обладнання та інноваційному технологічному розвитку. Все окреслене обґрунтовує потребу у державному сприянні формуванню лояльного до бізнесу інвестиційного клімату. Для подальшого покращення інвестиційного клімату України актуальним на сьогодні є питання удосконалення правової та організаційної бази для підвищення дієздатності механізмів забезпечення сприятливого інвестиційного клімату й формування основи збереження та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Визначено, що державно-приватне партнерство – це форма співпраці між урядом (державою) та приватним сектором з метою спільного виконання проектів, реалізації програм або надання послуг. Основна ідея полягає в тому, що як держава, так і приватні компанії мають свої унікальні можливості та ресурси, які можна комбінувати задля досягнення спільних цілей, розвитку технологій, здійснення наукових розвідок тощо. Партнерство з приватним бізнесом дозволяє залучити додаткові ресурси та, насамперед, інвестиції, пом'якшити гостроту фінансових проблем, диверсифікувати ризики та підвищити результативність діяльності. та водночас зберегти об'єкти

користування у державній власності. З метою оптимізації руху фінансових ресурсів у інвестиційному кругообізі, доцільно створити інвестиційний кластер, місією якого виступатиме ресурсне забезпечення діяльності суб'єктів малого підприємництва.

Зазначено можливості ефективної реалізації державних програм і стратегій розвитку бізнесу, зокрема: фінансування, дотримання термінів реалізації проектів та наявності необхідних ресурсів: технологічних, інтелектуальних, людської праці та інших. Констатовано, що державно-приватне партнерство пропонує всі зазначені інструменти, однак, враховуючи вигоди та ризики, необхідно розробити законодавчі гарантії для обох сторін взаємодії, які полягають у моніторингу реалізації проекту та відповідальності приватного сектору у разі неналежного виконання поставлених завдань у проекті розвитку інфраструктури та встановлення відповідальності держави за затримку або відмову в реалізації проекту, а також у разі припинення його фінансування.

Ключові слова: інвестиції, інновації, інвестиційний клімат, інноваційно-інвестиційна активність, малий бізнес, суб'єкти. малого підприємництва, державно-приватне партнерство.

Kustryn Andriy Bogdanovych graduate student of the Department of Financial Technologies and Consulting, Ivan Franko National University of Lviv, Kopernyka St., 3, Lviv, 79000, tel.: (032) 235-64-50, <https://orcid.org/0009-0008-4269-9522>

Vovchak Olga Dmytrivna Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Financial Technologies and Consulting, Ivan Franko National University of Lviv, Kopernyka St., 3, Lviv, 79000, tel.: (032) 235-64-50, <https://orcid.org/0000-0002-8858-5386>

Kantsir Iryna Anatoliivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theoretical and Applied Economics, Lviv Polytechnic National University, Mytropolyyta Andreyka St., 5, Lviv, 79013, tel.: (032)258-26-71, <https://orcid.org/0000-0002-1259-0381>

INVESTMENT AND INNOVATION PARADIGM OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT BASED ON PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Abstract. Investment activity is an important factor in the state's economy, as it contributes to the development of business, employment of the population, improvement of the well-being and standard of living of citizens, social protection, re-engineering of equipment, and innovative technological development. All of the outlined justifies the need for state assistance in forming an investment climate loyal

to business. To further improve Ukraine's investment climate, the issue of improving the legal and organizational framework to increase the effectiveness of mechanisms for ensuring a favorable investment climate and forming the basis for preserving and increasing the competitiveness of the domestic economy is relevant today.

Public-private partnership is a form of cooperation between the government (state) and the private sector for joint implementation of projects, programs, or provision of services. The basic idea is that the state and private companies have unique capabilities and resources that could be combined to achieve common goals, such as technological development, scientific exploration, etc. Partnership with private businesses allows the attraction of additional resources and investments, mitigation of the severity of financial problems, diversification of risks, and increased effectiveness of activities. At the same time, keep the facilities in state ownership. To optimize the movement of financial resources in the investment cycle, it is advisable to create an investment cluster, the mission of which will be to provide resources for the activities of small business entities.

Effective implementation of state programs and infrastructure development strategies is possible only under adequate financing, compliance with project implementation deadlines, and the availability of the necessary resources: technological, intellectual, human labor, and others. The public-private partnership offers all the mentioned tools; however, taking into account the benefits and risks, it is necessary to develop legislative guarantees for both sides of the interaction, which consist of monitoring the implementation of the project and the responsibility of the private sector in case of improper performance of the tasks in the infrastructure development project and establishing the responsibility of the state for delay or refusal to implement the project, as well as in case of termination of its financing.

To support the implementation of the innovative investment strategy by the subjects of entrepreneurial activity, a state investment policy in the innovative sphere should be developed to create a favorable climate for innovative and investment activities, attracting domestic and foreign investors. When developing such a state policy, one should consider the factors that affect the development of enterprises and the improvement of a favorable climate at the scale of the country. An attractive investment climate will create favorable conditions for developing existing branches of the state's economy. Industries' development will contribute to enterprises' long-term functioning and increase their investment attractiveness.

Keywords: investments, innovations, investment climate, innovation and investment activity, small business, subjects. Small business, public-private partnership.

Постановка проблеми. Характерною рисою національної економіки є тривалий вплив явищ політичної та соціально-економічної кризи, що потребує оптимізації механізму антикризового управління та створення ефективної стратегії соціально-економічного розвитку. Управління сучасним підприємством,

його ефективність, розвиток і інвестиційна активність все частіше обумовлені масштабними трансформаціями зовнішнього та внутрішнього середовища. Задля ефективного функціонування та динамічного розвитку кожен суб'єкт господарювання повинен вміло формувати власний фінансовий та ресурсний потенціал, залучати інвестиційні активи для розвитку бізнесу. Одним із інструментів залучення додаткових інвестиційних ресурсів та розвитку партнерських відносин держави і бізнесу виступає державно-приватне партнерство, яке вважається актуальною й нагальною вимогою сьогодення, формою співробітництва між державними інституціями та приватними бізнес-структурами. Впровадження механізму державно-приватного партнерства сприятиме реалізації державної політики сприяння розвитку малого і середнього бізнесу, формування сприятливого бізнес-клімату та вироблення національної бізнес-культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Наукові розвідки з'ясування особливостей функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, механізмів стимулювання розвитку малого бізнесу, державної політики підтримки бізнес-агентів презентуються у численних працях таких науковців, як: О. Амоша, Д. Грицишен, М. Бліхар, О. Вовчак, Б. Губський, Б. Данилишин, О. Кириленко, С. Коваленко, М. Крупка, О. Шевчук, та інших. Визнаючи цінність наукових надбань, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на потребі перманентного дослідження зазначеної проблематики, у контексті трансформації бізнес-клімату, спричиненого введенням на території України спеціального режиму воєнного стану, тимчасовим захопленням територій, релокацією бізнесу.

Метою статті є спроба аналізу інвестиційно-інноваційної парадигми розвитку малого бізнесу на засадах державно-приватного партнерства в умовах новітніх викликів.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційна діяльність є вагомим чинником економіки держави, оскільки сприяє розвитку бізнесу, зайнятості населення, підвищенню добробуту та рівня життя громадян, соціальному захисту, реінжирингу обладнання та інноваційному технологічному розвитку. Все окреслене обґрунтовує потребу у державному сприянні формуванню лояльного до бізнесу інвестиційного клімату.

Інвестиційний клімат – це узагальнена характеристика сукупності соціальних, економічних, організаційних, правових, політичних, соціокультурних передумов, що зумовлює привабливість і доцільність інвестування в ту або іншу господарську систему (економіку країни, регіону, корпорації) [1, с. 367].

Інвестиційний клімат в Україні є несприятливим для залучення інвестицій, адже воєнний стан, недосконала система законодавства, закритість даних про діяльність системно важливих підприємств, низька якість інформативного забезпечення є суттєвими перепонами залучення інвестицій. Стан інвестиційної діяльності в Україні є комплексним, з певними позитивними та викликами. Урядові заходи для покращення інвестиційного клімату,

боротьба з корупцією та бюрократією, підтримка бізнесу та приваблення іноземних інвестицій можуть допомогти покращити стан інвестиційної діяльності в країні. У 2017–2019 та 2021 роках спостерігалось поступове зростання прямих іноземних інвестицій в Україну. Проте у 2020 та 2022 роках відбулося різке зниження порівняно з попередніми роками 2019 та 2021. Таким чином, у 2020 році зменшення склало 6 728 мільйонів доларів США. США, а у 2022 році – 6 497 млн дол. США.

Факторами негативного іміджу України для інвесторів є відсутність цільової і послідовної політики держави у сфері інвестиційної діяльності, недоліки в державному управлінні, невизначений у деяких випадках статус інвесторів, складний порядок адміністративних процедур, неврегульованість питань відповідальності учасників інвестиційних відносин, у тому числі держави.

До 2023 року Україна зіштовхнулася з кількома проблемами, які негативно вплинули на її інвестиційний імідж, зокрема: воєнні дії на території України; політична нестабільність; корупційні ризики; проблеми економічного розвитку.

Як показали дослідження Європейської бізнес-асоціації, інтегральний показник Індексу інвестиційної привабливості України у першій половині 2022 року стрімко знизився до 2,17 балів з п'яти можливих. Це значення є найнижчим з 2013 року [2].

До основних країн-інвесторів України належать Кіпр (31,7%), Нідерланди (21,6%), Швейцарія (5,8%), Велика Британія (4,6%), Німеччина (4,6%), Австрія (3,0%), Люксембург (2,4%), Франція – 2,0 відс. (рис. 1).

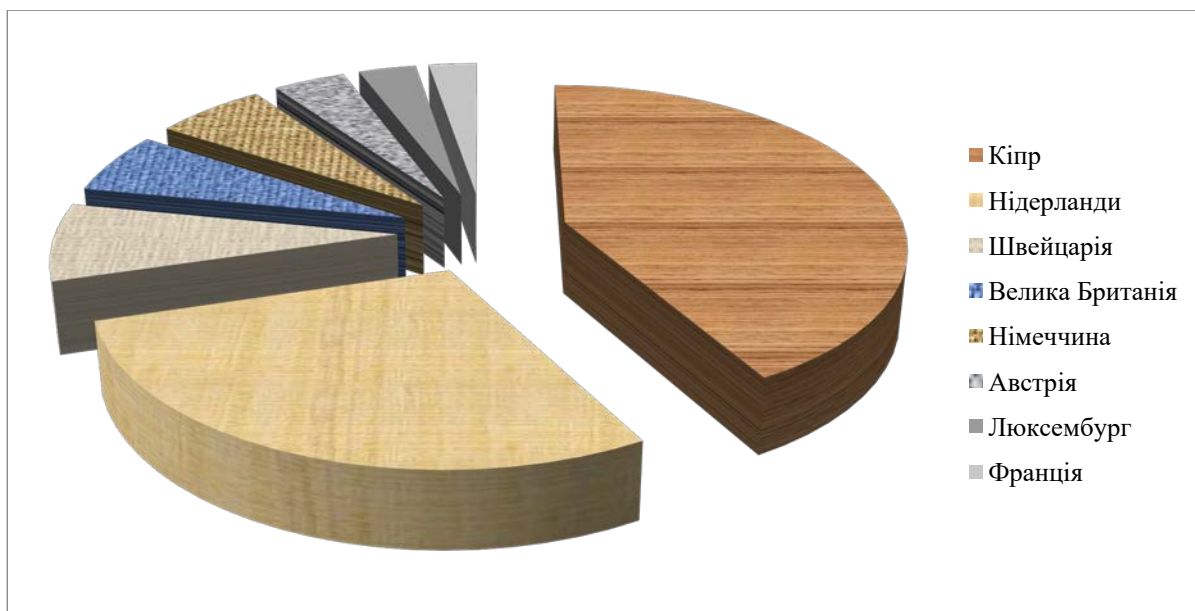

Рис. 1. Держави-інвестори в національну економіку (сформовано автором з використанням [3])

Розвиток бізнесу потребує оновлення інвестиційних проєктів, рівень ризику яких, зазвичай, вважається досить високим, адже, інвестиційна діяльність, потребує значних капіталовкладень, які спричинюють відносно низьку ліквідність капіталу та зниження рівня його ліквідності.

Провідними сферами економічної діяльності, за обсягами освоєння інвестицій, в 2022 році залишаються: промисловість – 30,8%; сільське, лісове та рибне господарство – 12,6%; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 12,1%; оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 9,0%; державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування – 8,9%; будівництво – 8,0%; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги – 4,3%; інформація та телекомунікації – 4,1%; операції з нерухомим майном – 3,5% [4] (рис. 2).

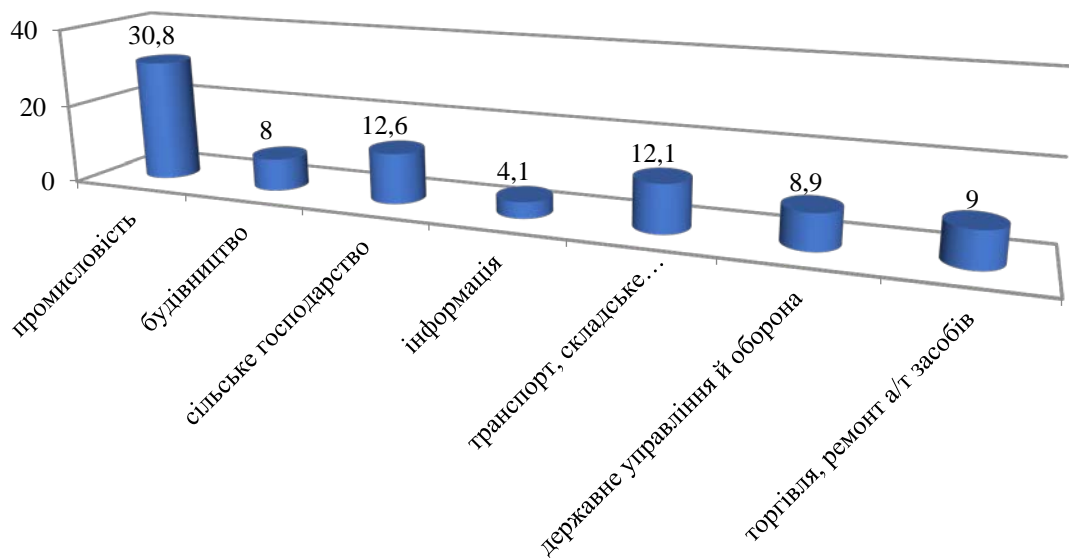

Рис. 2. Обсяги освоєння капітальних інвестицій, 2022 р. (сформовано автором з використанням [4])

Головне джерело фінансування капітальних інвестицій – власні кошти суб'єктів господарювання (68,6% капіталовкладень); кредити банків 5,0%. За рахунок бюджетного фінансування освоєно 17,6% (2021 рік), іноземні інвестори – 0,1%, інвестиції громадян у житлове будівництво – 5,4%, інші джерела – 3,3%.

Держава виступає рівноправним партнером в інвестиційному процесі разом з фізичними та юридичними особами, відповідно до вимог Закону України «Про інвестиційну діяльність» [5] щодо інвестування матеріальних цінностей. Участь держави може бути прямою і непрямую (рис. 3).

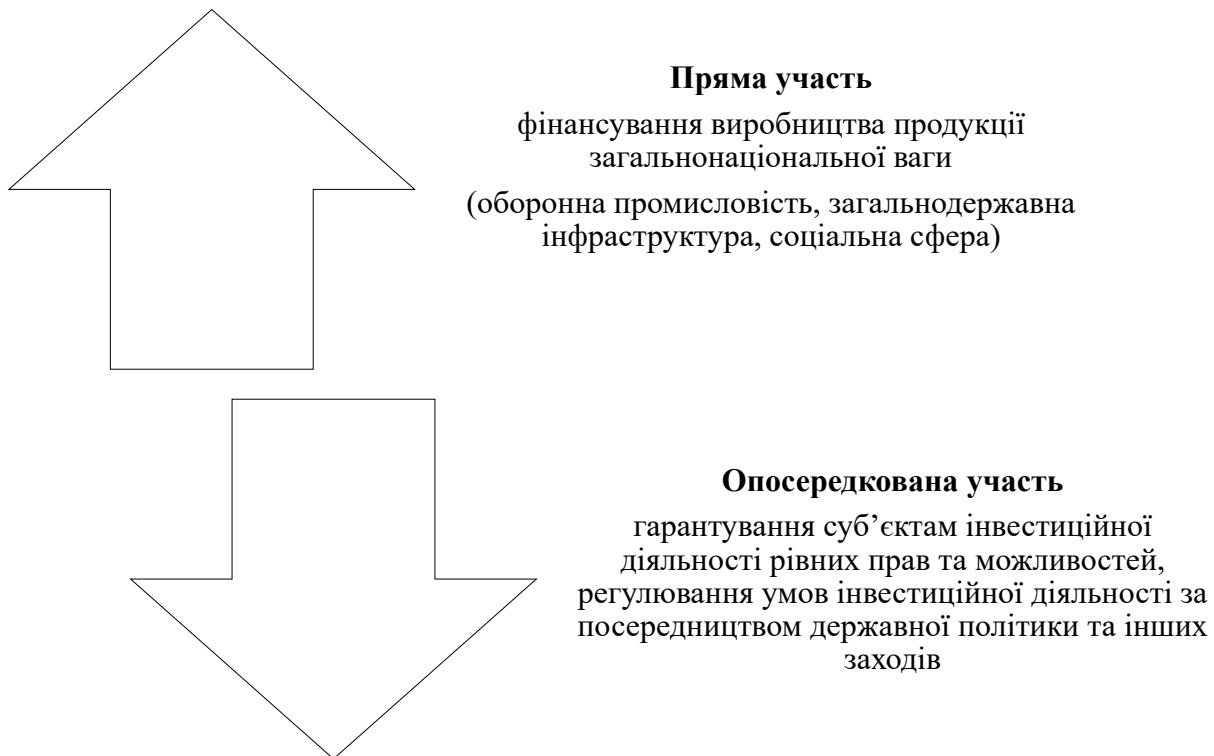

Рис. 3. Участь держави в інвестиційному процесі

Сучасний стан розвитку економічного простору України зазнає кардинальних змін під впливом негативних наслідків на економічні процеси повномасштабної війни Росії проти України. Війна спровокувала негативні тенденції як у фінансовій сфері країни загалом, так і у сфері бізнесу. Зниження ВВП України, за підсумками 2022 р., Міністерство економіки України оцінює на рівні 30,4%. Невизначеність чітких перспектив щодо відновлення вітчизняної економіки робить значні перешкоди для формування надійної фінансової бази розвитку держави і суб'єктів господарювання. Більшість експертних досліджень, а також прогнози міжнародних організацій вказують на потребу суттєвих змін у вітчизняній економічній системі. У такій ситуації суб'єкти господарювання, з одного боку, змушені долати сучасні виклики, використовуючи традиційні методи фінансового забезпечення своєї діяльності, а з іншого – вони повинні шукати нові можливості для забезпечення підтримки та розвитку свого бізнесу за допомогою нових, інноваційних підходів. За таких умов, на нашу думку, актуалізується розвиток нових форм та методів акумулювання фінансових ресурсів, зокрема в частині залучення держави до процесів відновлення повноцінної діяльності значної кількості частково зруйнованих та пошкоджених великих підприємств, а також підтримки розвитку суб'єктів господарювання середнього та малого бізнесу з метою зміцнення їхньої фінансової безпеки. Однією із форм участі

держави в забезпеченні фінансовими ресурсами суб'єктів бізнесу на взаємовигідних умовах є державно-приватне партнерство. Для бізнесу такий спосіб співпраці дає можливість зайти у проєкт зі стабільним попитом і великими гарантіями фінансування. Для держави таке партнерство є способом залучення приватного капіталу для відновлення зруйнованої інфраструктури, а також зниження рівня своїх витрат або розтягування їх у часі, коли достатнього обсягу ресурсів у потрібний момент не вистачає [6].

Вагомим інструментом залучення у бізнес-структури інвестиційних ресурсів та сприянню розвитку відносин держави та бізнесу на партнерських засадах, вважається державно-приватне партнерство.

Згідно із Законом України «Про державно-приватне партнерство» «державно-приватне партнерство – це співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, що згідно із Законом України «Про управління об'єктами державної власності» здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору та відповідає ознакам державно-приватного партнерства» [7]. Ознаками такого партнерства є: «довготривалість відносин (від 5 до 50 років); інвестування приватного бізнесу в об'єкти партнерства з джерел, не заборонених у законодавчому порядку; забезпечення ефективності діяльності; передача приватному партнеру частини ризиків у процесі діяльності» [8, с. 100]. Форми реалізації державно-приватного партнерства є законодавчо регламентованими, зокрема: концесійний договір; договір майнового управління; договір про спільну діяльність; інша договірна документація.

За даними центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні станом на 01.01.2023 на умовах ДПП укладено 193 договори, з яких реалізується 18 договорів (9 - концесійних договорів, 5 - договорів про спільну діяльність, 4 - інші договори), 162 договори не реалізується (116 - не виконується, 46 - розірвані / закінчився термін дії), 13 призупинені у зв'язку зі збройною агресією російської федерації (рис. 4).

Рис. 4. Договори, укладені на умовах ДПП, які реалізуються станом на 01.01.2023 року [9]

Ефективна реалізація державних програм і стратегій розвитку інфраструктури можлива лише за умови належного фінансування, дотримання термінів реалізації проектів та наявності необхідних ресурсів: технологічних, інтелектуальних, людської праці та інших.

Державно-приватне партнерство пропонує всі зазначені інструменти, однак, враховуючи вигоди та ризики, необхідно розробити законодавчі гарантії для обох сторін взаємодії, які полягають у моніторингу реалізації проекту та відповідальності приватного сектору у разі неналежного виконання поставлених завдань у проекті розвитку інфраструктури та встановлення відповідальності держави за затримку або відмову в реалізації проекту, а також у разі припинення його фінансування.

Державно-приватне партнерство ефективно численними перевагами виконання проектів, надання послуг чи розвитку інфраструктури, зокрема:

- ефективність використання ресурсів (поєднання ресурсів та експертності як державних, так і приватних секторів дозволяє використовувати найкращі практики, технології та фінансові ресурси для досягнення кращих результатів);

- диверсифікація ризиків (розподіл ризиків між урядом та приватними партнерами, що зменшує фінансове навантаження та створює сприятливі умови реалізації інвестиційних проектів);

- інноваційна ефективність (приватний сектор, зазвичай, володіє більшою гнучкістю та інноваційністю, що сприяє впровадженню нових технологій та ідей інвестиційних проєктів);

- трансфер знань та експертна оцінка (державно-приватне партнерство сприяє обміну знаннями та компетенціями між урядовими та приватними структурами, що сприяє розвитку професійних навичок та підвищенню ефективності реалізації проєктів);

- швидкість виконання проєктів (державно-приватне партнерство пришвидшує процеси прийняття рішень та виконання проєктів, внаслідок комбінаторики спільних зусиль та можливостей для реалізації спільної мети);

- соціальна відповідальність (розвиток та впровадженню соціально відповідальних проєктів, сприяння сталого розвитку в умовах змін).

Загалом, державно-приватне партнерство може бути ефективним механізмом для досягнення спільних цілей, комбінуючи переваги та ресурси обох сторін.

Державно-приватне партнерство – це форма співпраці між урядом (державою) та приватним сектором з метою спільного виконання проєктів, реалізації програм або надання послуг. Основна ідея полягає в тому, що як держава, так і приватні компанії мають свої унікальні можливості та ресурси, які можна комбінувати для досягнення спільних цілей (будівництво та управління інфраструктурними об'єктами (дороги, школи, лікарні), розвиток технологій, здійснення наукових досліджень тощо). Фінансування державно-приватного партнерства може здійснюватися за рахунок: фінансових ресурсів приватного партнера; залучених фінансових ресурсів; бюджетних коштів; інших законодавчо визначених джерел.

Державна підтримка для реалізації інвестиційних проєктів, згідно з вимогами Закону України «Про інвестиційну діяльність» надається шляхом:

- співфінансування реалізації інвестиційних проєктів за рахунок коштів державного бюджету;

- надання відповідно до законодавства для реалізації інвестиційних проєктів державних гарантій з метою забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання;

- кредитування за рахунок коштів державного бюджету суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проєктів;

- повної або часткової компенсації за рахунок коштів державного бюджету відсотків за кредитами суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проєктів;

- застосування інших форм [5].

Згідно з вимогами Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [10], до суб'єктів інвестиційного процесу, крім держави, в особі регуляторних органів належать: фінансові установи, зокрема банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії,

довірчі товариства, страхові компанії, установи нагромаджувального пенсійного забезпечення, інститути спільного інвестування та інші юридичні особи, які надають фінансові послуги.

Інвестиційне партнерство та капіталотворча діяльність банків є взаємозалежними процесами – активізація інвестиційної діяльності веде до збільшення обсягу банківського капіталу, а підвищення капіталізації банків сприяє розвитку інвестиційного партнерства. Капіталотворення у банківській системі необхідно розглядати «як процес акумулювання банками ресурсів з різних джерел (від клієнтів, власників, інших банків, центрального банку, міжнародних фінансово-кредитних організацій), трансформації цих ресурсів в банківський капітал, його структурування (за терміном, формою, призначенням) та перерозподіл його в межах банківської системи для подальшого спрямування в парабанківський або реальний сектор економіки, продуктивного використання, повернення клієнтам або власникам» [11, с. 7].

Основними перевагами використання механізму державно-приватного партнерства, на нашу думку, виступають: підвищення рівня надання послуг; підвищення ефективності використання бюджетних коштів; залучення додаткових фінансових ресурсів у створення/модернізацію інвестиційних об'єктів; підвищення зайнятості населення; стимулювання економічного зростання на засадах інноваційності; активізація суспільства у реалізації стратегій економічного розвитку.

В Україні популяризується практика створення інститутів спільного інвестування на основі інвестиційного партнерства. Інститут спільного інвестування - це корпоративний фонд або пайовий фонд, який створюється за рахунок фондів спільного інвестування, сукупності активів, корпоративних прав, майнових прав і вимог та інших активів, метою яких є спільне інвестування. Основна мета інститутів спільного інвестування - надання можливості інвесторам здійснювати диверсифіковані інвестиції через пул коштів, який управляється професійними фахівцями або управителями фонд, що сприяє отриманню додаткового прибутку.

На нашу думку, на засадах державно-приватного та інвестиційно-банківського партнерства доцільно створити в державі інвестиційний банк, зорієнтований на мобілізації довгострокового капіталу та його інвестування на оптимальних засадах.

Прихильницею теорії формування інвестиційних банків в Україні, виступає Л. Добриніна, яка стверджує, що: «Як фінансові посередники вони здійснюють управління інвестиційними фондами та портфелем цінних паперів клієнтів, операції з акціями та іншими пайовими паперами, надають брокерські послуги, виконують функції зберігання цінних паперів своїх акціонерів і клієнтів, здійснюють повний перелік операцій з векселями. Як інфраструктурні учасники фондового ринку ці банки діють як депозитарій та зберігач цінних паперів своїх клієнтів; здійснюють їх розрахунково-клірингове

обслуговування; надають послуги інформаційного та консалтингового обслуговування учасників ринку. Інвестиційні банки можуть виступати центром фінансово-банківських груп, концентруючи поряд із собою відносно самостійні структури – інвестиційні фонди та компанії, консультаційні фірми, трастові компанії тощо» [12].

Банківське проектне фінансування є перспективним і ефективним методом організації фінансування інвестиційних проектів. В Україні таке фінансування недостатньо розвинуте, в той час як більш широке застосування банками проектного фінансування дозволило б розширити масштаби інвестиційного кредитування та оптимально розподілити кредитні ризики між учасниками. Ефективність організації проектного фінансування значною мірою залежить від наявності в країні розвинутого ринку фінансових послуг, що включає професійні послуги на банківському, страховому, пенсійному та інвестиційному ринках, а також операції з цінними паперами та інші види ринків, що забезпечує оборотність фінансових активів.

Партнерство з приватним бізнесом дозволяє залучити додаткові ресурси та, насамперед, інвестиції, пом'якшити гостроту фінансових проблем, диверсифікувати ризики та підвищити результативність діяльності. та водночас зберегти об'єкти користування у державній власності. З метою оптимізації руху фінансових ресурсів у інвестиційному кругообізі, доцільно створити бізнес-інвестиційний кластер, місією якого виступатиме забезпечення ресурсами усіх етапів підприємницької діяльності, починаючи від проекту і, завершуючи прийняттям та введенням об'єкта в експлуатацію.

Додатковим механізмом залучення інвестицій є індустріальні парки – це потенційні промислові зони для переміщення компаній з інших країн з метою диверсифікації ланцюгів поставок, які вирішують проблему скорочення часу виходу компаній на ринок, оптимальну локацію для початку інвестиційної діяльності та введення об'єкта в експлуатацію. Станом на 2023 рік, кількість офіційно зареєстрованих індустріальних парків становила 63 одиниці (на фінансування протягом 2022 року залучено інвестиційних активів на суму 7,5 млн грн). Проте, ефективно розвиваюся лише 9 індустріальних парків, що пояснюється недостатністю фінансування, відсутністю можливості масштабування діяльності. Проте, це – ефективний механізм державно-приватного партнерства, який має потенціал розвитку.

Індустріальні парки, або промислові парки, часто фінансуються різними способами, зазвичай залежно від їхньої природи, масштабу та мети створення. Типовими моделями фінансування індустріальних парків виступають: приватне фінансування (приватні компанії або інвестори можуть створювати індустріальні парки, інвестуючи в будівництво інфраструктури, орендуючи землю та будівлі для підприємств, які хочуть розмістити свої виробництва в цих парках); державне фінансування (уряди можуть виділяти кошти на розвиток промислових парків, особливо в рамках стратегій регіонального

розвитку або ініціатив створення нових робочих місць); спільні інвестиції (колаборація між державними та приватними інвесторами для фінансування та розвитку промислових парків); міжнародне фінансування (міжнародні фінансові установи або організації можуть надавати фінансову підтримку для розвитку індустріальних парків, особливо якщо це пов'язано з економічним розвитком або залученням іноземних інвестицій). Фінансування індустріальних парків може бути комбінацією цих методів, залежно від конкретної ситуації та стратегії розвитку, яку обирає країна або регіон.

Висновок. Стратегічно стійкий економічний розвиток будівельних підприємств неможливий без постійного та постійного розвитку інновацій. Щоб постійно підвищувати свій рівень розвитку, будівельні компанії повинні постійно вдосконалювати та трансформувати продукти та послуги, вдосконалювати виробничі та управлінські функції на основі інноваційних технологій. У цьому сенсі здатність до інновацій є суттєвою характеристикою будівельних компаній, без якої неможливе підвищення конкурентоспроможності в ринкових умовах.

Для підтримки реалізації підприємствами стратегії інноваційного інвестування має бути розроблена державна інвестиційна політика в інноваційній сфері, спрямована на створення сприятливого клімату для інноваційної та інвестиційної діяльності, залучення вітчизняних та іноземних інвесторів. Розробляючи таку державну політику, слід враховувати чинники, які впливають на розвиток підприємств і поліпшення сприятливого клімату в масштабах країни. У свою чергу, привабливий інвестиційний клімат створить сприятливі умови для розвитку існуючих галузей економіки держави. Розвиток галузей сприятиме довгостроковому функціонуванню підприємств та підвищенню їх інвестиційної привабливості.

Моделі фінансового забезпечення інвестиційної діяльності будівельних підприємств на засадах державно-приватного партнерства можуть бути досить різноманітними, варіація яких безпосередньо чи опосередковано залежить від рівня проекту, його витребуваності та вартості: державні дотації (фінансова підтримка, гранти для реалізації певних будівельних проектів); кредитування; приватні інвестиції; заходи фінансової підтримки; механізм диверсифікації ризиків. Моделі можуть варіюватися в залежності від конкретних проектів, економічних умов та стратегій уряду в певній країні чи регіоні. Гнучкість та комплексний підхід у виборі фінансових моделей можуть бути корисними для досягнення успішних результатів у реалізації будівельних проектів на засадах державно-приватного партнерства.

Література:

1. Коваленко С. О. Інвестиційний клімат в Україні та напрями його покращення. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. № 38. С. 366-368.
2. Індекс інвестиційної привабливості України сягнув 10-річного мінімуму. *Financial club*. 8.08.2022. URL: <https://finclub.net/ua/news/indeks-investytsiinoi-pryvablyvosti-ukrainy-siahnuv-10richnoho-minimumu.html>.

3. Офіційна сторінка Державної служби статистики України URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо інвестиційного клімату в Україні. Департамент інвестицій Міністерства економіки України. 05.10.2023. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=93e0fdd8-41bc-4737-a700-75d32c29d885&title=InformatsiinoanalitichniMaterialiSchodoInvestitsiinogoKlimatuVUkraini&isSpecial=true>.
5. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р., № 1560-XII. Дата оновлення: 10.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.
6. Крупка М., Костецький В. Вплив державно-приватного партнерства на зміцнення фінансової безпеки суб'єктів господарювання. *Вісник економіки*. 2023. № 1. URL: <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1443>.
7. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 р., № 2404-VI. Дата оновлення: 03.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>.
8. Бліхар М. М. Правова природа інвестиційних відносин: фінансово-правове регулювання: дисер. докт. юрид. наук: 12.00.07. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2018. 488 с.
9. Стан здійснення ДПП в Україні. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini&isSpecial=true>.
10. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 р., № 1953-IX. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>.
11. Вареник В. А. Управління капіталоутворенням в банківській системі України: автореферат... канд. екон. наук, спец.: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Суми: ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ», 2014. 20 с.
12. Добриніна Л. В. Формування та розвиток інвестиційних банків в Україні URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6021/1/>.

References:

1. Kovalenko, S. O. (2012). Investytsiynyy klimat v Ukrayini ta napryamy yoho pokrashchennya [Investment climate in Ukraine and directions for its improvement]. *Herald of the economy of transport and industry*, 38, 366-368 [in Ukrainian].
2. Indeks investytsiynoyi pryvablyvosti Ukrayiny syahnuv 10-richnoho minimumu [Ukraine's investment attractiveness index reached a 10-year low]. Financial club. Retrieved from <https://finclub.net/ua/news/indeks-investytsiinoi-pryvablyvosti-ukrainy-siahnuv-10richnoho-minimumu.html> [in Ukrainian].
3. Ofitsiyana storinka Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny [Official page of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. Informatsiyno-analitychni materialy shchodo investytsiynoho klimatu v Ukrayini [Informational and analytical materials on the investment climate in Ukraine]. Department of Investments of the Ministry of Economy of Ukraine. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=93e0fdd8-41bc-4737-a700-75d32c29d885&title=InformatsiinoanalitichniMaterialiSchodoInvestitsiinogoKlimatuVUkraini&isSpecial=true> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrayiny Pro investytsiynu diyal'nist': pryiniaty 18 veresnya 1991 roku. № 1560-XII. [Law of Ukraine on investment activity: from September 18, 1991]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> [in Ukrainian].
6. Krupka, M., Kostets'kyi, V. (2023). Vplyv derzhavno-pryvatnoho partnerstva na zmitsnennya finansovoyi bezpeky sub'yektiv hospodaryuvannya [The influence of public-private partnership on strengthening the financial security of economic entities]. *Bulletin of the economy*, 1. Retrieved from <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1443> [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo, pryiniaty 01 lypnya 2010 roku. № 2404-VI. [Law of Ukraine on public-private partnership: from July 1, 2010]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> [in Ukrainian].

8. Blikhar, M. M. (2018). Pravova pryroda investytsiynykh vidnosyn: finansovo-pravove rehulyuvannya [Legal nature of investment relations: financial and legal regulation: dissertation]. Doctor's thesis. Lviv: Lviv Polytechnic National University [in Ukrainian].

9. Stan zdiysnennya DPP v Ukraini [Status of PPP implementation in Ukraine]. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini&isSpecial=true> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy finansovi posluhy ta finansovi kompaniyi, pryiniaty 14 hrudnya 2021 roku. № 1953-IX [Law of Ukraine on financial services and financial companies: from December 14, 2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text> [in Ukrainian].

11. Varenik, V. A. (2014). Upravlinnya kapitaloutvorennyam v bankivs'kiy systemi Ukrainy [Management of capital formation in the banking system of Ukraine]. Extended abstract of candidate's thesis. Sumy: Ukrainian Banking Academy of the NBU [in Ukrainian].

12. Dobrynina, L. V. Formuvannya ta rozvytok investytsiynykh bankiv v Ukraini [Formation and development of investment banks in Ukraine]. Retrieved from <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6021/1/> [in Ukrainian].

УДК 338.486:334.72](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-791-800](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-791-800)

Литвин Оксана Вікторівна доктор філософії, старший викладач кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, 20300, тел.: (097) 271-5078, <https://orcid.org/0000-0003-2616-468X>

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТНИМИ ПЕРЕВАГАМИ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. Туристична галузь України останні роки перебуває в умовах нестабільності, кризи та невизначеності. Період пандемії та російсько-української війни мають негативний вплив на суб'єкти туристичного бізнесу, що відображається на показниках їхньої діяльності. Визначено, що формування конкурентних переваг туристичними підприємствами та ефективного механізму управління ними визначає головні чинники функціонування туристичної індустрії, відповідно до цілей отримання максимального прибутку. У статті виокремлено фактори та принципи формування ефективного механізму управління конкурентними перевагами підприємств галузі туризму. Визначено основні напрями вдосконалення конкурентних позицій на туристичному ринку за рахунок конкурентних переваг суб'єктів господарювання. Дослідження дозволило сформулювати алгоритм оцінювання механізму управління конкурентними перевагами підприємств з надання туристичних послуг, враховуючи аналіз міжнародного туристичного ринку на макрорівні, аналіз ринкових умов та оцінку своїх зовнішніх конкурентних переваг та оцінку процесу формування та діяльності механізму управління конкурентними перевагами туристичних підприємств. Зазначено, що у сфері туризму конкурентні переваги формуються за допомогою багатьох факторів, що постійно змінюються, залежно від політичної, економічної чи геополітичної ситуації. Доведено, що конкурентні переваги підприємств із надання туристичних послуг сприяють підвищенню економічної ефективності сфери обслуговування та можуть бути реалізовані на основі певних показників.

У висновку наголошено на важливості збільшення на регіональному, а далі і на міжнародному рівнях конкурентних переваг вітчизняних туристичних підприємств для забезпечення прямої вигоди для всіх учасників у середньостроковій перспективі.

Ключові слова: туристична галузь, туристичні підприємства, конкурентні переваги, управління конкурентними перевагами, туристична діяльність.

Lytvyn Oksana Viktorivna Ph.D, Senior Lecturer of the Department of Technologies and Organization of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 20300, tel.: (098) 271-5078, <https://orcid.org/0000-0003-2616-468X>

FORMATION OF A MECHANISM FOR MANAGEMENT OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF TOURISM INDUSTRY ENTERPRISES

Abstract. The tourism industry of Ukraine in recent years is in conditions of instability, crisis and uncertainty. The period of the pandemic and the Russian-Ukrainian war have a negative impact on the subjects of tourism business, which is reflected in the indicators of their activities. It is determined that the formation of competitive advantages by tourism enterprises and an effective mechanism for managing them determines the main factors of functioning of the tourism industry, in accordance with the goals of obtaining maximum profit. The article allocates factors and principles of formation of effective mechanism of management of competitive advantages of enterprises of tourism industry. The main directions of improvement of competitive positions in the tourism market due to competitive advantages of economic entities have been determined. The study allowed to form an algorithm for evaluating the mechanism for managing the competitive advantages of enterprises for the provision of tourism services, taking into account the analysis of the international tourism market at the macro level, the analysis of market conditions and the assessment of their external competitive advantages, and the assessment of the formation and operation of the mechanism for managing the competitive advantages of tourism enterprises. It is noted that in the field of tourism, competitive advantages are formed through many constantly changing factors, depending on the political, economic or geopolitical situation. It is proved that the competitive advantages of enterprises in providing tourist services contribute to improving the economic efficiency of the service sector and can be implemented on the basis of certain indicators.

In conclusion, the importance of increasing at the regional and then at the international levels the competitive advantages of domestic tourism enterprises to ensure direct benefits for all participants in the medium term.

Keywords: the tourism Industry, tourist enterprises, competitive advantages, competitive advantage management, tourism activities.

Постановка проблеми. Туристичну галузь в Україні можна характеризувати як перспективний напрямок розвитку з високим потенціалом туристично-рекреаційного та історико-культурного надбання та, водночас, як ризикований, з високим ступенем невизначеності вид діяльності. В такому середовищі суб'єкти туристичного бізнесу не можуть обмежуватися лише поточним плануванням, тому кращі позиції займають ті, хто впроваджує в свою діяльність певні конкурентні переваги на основі яких формується

механізм управління ними, що дозволяє отримувати додаткові прибутки та утримувати ринкові позиції в умовах жорсткої конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню формування та впливу конкурентних переваг на діяльність туристичних підприємств присвятили свої дослідження як зарубіжні так і вітчизняні вчені, зокрема: Д. Аакер, І. Ансофф, М. Портер, Ж. Ламбен, С. Білоус, Л. Безручко, С. Васильчак, С. Гаврилук, С. Грабовенська, В. Підгірна, І. Пурська, О. Савіцька, С. Семак, Н. Чоренька та інші.

Метою статті є дослідження факторів та принципів ефективного механізму управління конкурентними перевагами підприємств галузі туризму з формуванням алгоритму його оцінювання.

Виклад основного матеріалу. Високий рівень конкуренції характеризується мінливістю зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування туристичних підприємств, зміною попиту споживачів туристичних послуг та спроможністю підприємств задовольняти потреби, підвищуючи ефективність своєї роботи. Формування конкурентних переваг туристичних підприємств та ефективного механізму управління ними визначає головні чинники функціонування туристичної індустрії відповідно до поставлених цілей.

Конкурентні переваги базуються на матеріальних та нематеріальних активах підприємства і стратегічно важливих сферах діяльності. Реалізація їх можлива на рівні стратегічних напрямків діяльності на основі ділової стратегії підприємства, спрямованої на зміцнення ринкових позицій та підвищення конкурентоспроможності. Водночас, мінливість середовища та зміна пріоритетів призводить до старіння пропонованого туристичного продукту або послуги імітація їх підприємствами-конкурентами. Перевага характеризується відносною, порівняльною позицією організації по відношенню до конкурента, що займає найкращу позицію на ринку товару або в сегменті ринку [12].

Можливість туристичних підприємств займати певну позицію на ринку за визначений проміжок часу є відповідною економічною рисою щодо забезпеченості конкурентними перевагами [7, с. 191]. Варто відзначити, що ефективно пристосування підприємств до зовнішніх умов туристичного ринку повинне враховувати сучасний, комплексний, усебічний розвиток та функціонування конкурентних підприємств, за умови використання їх особистого внутрішнього стратегічного потенціалу та застосування власних конкурентних переваг.

В сучасних умовах успіх підприємств з надання туристичних послуг на конкурентному ринку здебільшого залежить від якості знань, які підприємства застосовують до власних ключових бізнес-процесів, до формування позиції на ринку, асортименту послуг та туристичних продуктів. Для вдосконалення конкурентних позицій на ринку існують деякі причини, чому варто розглянути питання управління знаннями:

- конкуренція: туристичний ринок є сферою з високою конкуренцією, а управління, засноване на знаннях, постійно розвивається. Тому знання

повинні вдосконалюватися все швидшими темпами для ефективного функціонування на туристичному ринку;

- орієнтація на споживача туристичних послуг. Основною метою кожного підприємства сфери обслуговування є розвиток цінностей для їх споживачів та відвідувачів. Для підвищення рівня конкурентоздатності необхідно запроваджувати практику орієнтації на особисті потреби клієнта, підтримки інституту постійного клієнта наданням знижок, агресивної реклами послуги галузі (в рекламуванні ресторани мають значну перевагу перед готелями), заохочення конкурентної співпраці (cooperation), співпраці з галузями непрямого впливу (ДАРТ, турагенціями).

- зосередження на працівниках віком від 20 до 35 років. Молоді працівники є «обличчям» підприємств сфери обслуговування;

- глобальний імператив: завдяки глобалізаційним процесам підприємства мають можливість працювати з іноземними клієнтами і постачальниками. Тому їм необхідно створити ефективне управління знаннями, а також мати справу з іншими конкурентами.

Окреслені вище фактори вдосконалення конкурентних позицій на ринку оцінюють розрив між підприємствами з надання туристичних послуг та індустрією гостинності в цілому з точки зору знань, які підприємство повинне отримати, щоб вижити серед конкурентів. Для цього туристичні підприємства мають визначити, якими знаннями вони володіють, щоб порівняти себе із своїми конкурентами в конкретній галузі для усунення розриву, який може існувати між ними. Таким чином, підприємство згенерувавши знання всередині себе, створюючи допоміжне сприятливе середовище для співробітників має можливість оцінити власний потенціал.

З іншого боку, якщо туристичні підприємства перевершують конкурентів з точки зору знань, тоді це має бути ідеальна ситуація, щоб скористатися цим перевагами, для отримання конкурентної стійкості на ринку туристичних послуг.

Головним завданням формування ефективного управління конкурентними перевагами підприємств у сфері туризму є стратегія створення механізму управління цими підприємствами. За допомогою стратегічного аналізу прогнозуються головні шляхи розвитку туризму. Підприємства з надання туристичних послуг повинні реально оцінювати складність і тенденції мінливого конкурентного середовища. Деякі зміни будуть результатом зовнішніх сил. Інші будуть результатами дій, вжитих самими підприємствами.

Завдяки цьому туристичні підприємства мають вчитися успішно керувати змінами, змінюючи технології, процеси та архітектуру, для підтримки успішної відповідності на ринку туристичних послуг. У свою чергу, це має створити позитивні та вигідні конкурентні результати.

Тому стратегічне управління в туристичних підприємствах повинно включати:

- чітке усвідомлення впливу навколишнього середовища та причин його зміни;

- оцінку потенційних і майбутніх загроз та можливостей;
- рішення щодо відповідних туристичних продуктів і послуг для чітко визначених ринків реалізації туристичних продуктів;
- ефективне управління ресурсами для розробки та виробництва цих продуктів для ринку послуг;
- забезпечення відповідного рівня якості за конкурентною ціною в потрібний час [9, с. 231].

Стратегічне управління на підприємствах буде ефективним за умови відповідності ресурсів, потреб і очікувань зацікавлених сторін і впровадження змін для підтримки форми в турбулентному середовищі.

Організаційно-економічний механізм управління конкурентними перевагами є основою управління діяльності туристичних підприємств. Цей механізм формується з комплексу взаємопов'язаних функціональних механізмів, спрямованих на досягнення цілей розвитку підприємств на ринку туристичних послуг. Зараз підприємства туристичного бізнесу в Україні працюють в умовах воєнного стану, що характеризується високим ступенем ризику, невизначеності і нестабільності, тому виникає необхідність швидкої адаптації до змін попиту на туристичні послуги та турпродукти, за рахунок впровадження сучасних методик управління, зниження витрат та удосконалення інформаційного забезпечення для зміцнення своїх конкурентних позицій на ринку туристичних послуг.

Ефективність функціонування підприємств, що надають туристичні послуги, залежить від функціональної взаємодії всіх елементів та складових, що створюють методичну, організаційну та методологічну основу механізму управління конкурентними перевагами [5, с. 175].

Засадами розвитку суб'єктів туристичного бізнесу є першочергові завдання, на базі яких формується стратегія розвитку та механізм управління конкурентними перевагами. Це сильний фактор впливу на ефективність функціонування підприємств туристичної галузі. Працездатність механізму управління конкурентними перевагами залежить від використання ефективних інструментів.

Конкурентні переваги підприємств у сфері туризму напряму залежать від внутрішнього національного імунітету цих підприємств та від можливостей формування та покращення своїх ринкових привілеїв на міжнародному рівні. Формування ефективного механізму управління конкурентними перевагами туристичних підприємств доцільно базувати на певних засадах (рис. 1). Принципи формування такого механізму включає аналіз, планування і формування портфеля конкурентних переваг підприємствами та шляхів нарощення конкурентних позицій на міжнародному ринку туристичних послуг.

Сучасна ринкова ситуація вимагає від усіх учасників туристичного ринку досягнення конкретних кінцевих цілей у конкурентній боротьбі: індивідуального та максимально можливого задоволення вимог споживачів туристичних послуг та відповідного рівня економічної ефективності їх

діяльності. Упровадження цих завдань зводиться до пошуку та вдалого застосування власних конкурентних переваг.

Результативність використання механізму управління конкурентними перевагами демонструє правильність та ефективність прийняття управлінських рішень.

Рис. 1. Принципи формування ефективного механізму управління конкурентними перевагами підприємств туристичної галузі

Джерело: побудовано автором на основі [1,8].

Важливим завданням оцінки застосування запропонованого механізму управління є прорахунок отримання планових показників, цілей і визначення зовнішніх та внутрішніх проблем [13, с. 60].

На рис. 2 запропоновано алгоритм методики оцінювання механізму управління конкурентними перевагами підприємств туристичної галузі, оскільки в організації туристичних подорожей туристичні підприємства не можуть функціонувати без системи управління. Ефективна система управління забезпечує конкурентоспроможність та ефективність діяльності підприємства [6, с. 23].

Запропонований алгоритм оцінювання механізму управління туристичними підприємствами за трьома окремими блоками забезпечує системний та постійний контроль відповідності діяльності підприємств відповідно до поставлених завдань та відносно конкурентних позицій на ринку. Означена методика оцінювання гарантує правильність вибору та майбутньої реалізації стратегічних цілей підприємств, утримання їх конкурентоспроможності на високому рівні, окреслення варіативних шляхів виконання поставлених завдань.

Рис. 2. Алгоритм оцінювання механізму управління конкурентними перевагами підприємств туристичної галузі

Джерело: побудовано автором на основі [10, 11].

У сфері туризму конкурентні переваги визначають за допомогою багатьох факторів, що постійно змінюються, залежно від політичної, економічної чи геополітичної ситуації та сприяють підвищенню економічної ефективності сфери обслуговування і можуть бути реалізовані на основі таких показників:

- 1) модернізація туристичних підприємств;
- 2) запровадження інноваційних стратегій розвитку;
- 3) покращення матеріально-технічної бази вітчизняних туроператорів та турагентів;
- 4) наявність професійних фахівців в індустрії гостинності;
- 5) чиста здорова конкуренція на українському туристичному ринку;
- 6) підвищення якості наданих послуг та пропонованих турпродуктів;
- 7) вдосконалення правової та нормативної бази для міжнародної туристичної діяльності;
- 8) налагодження взаємодії з іншими представниками бізнесу, кооперація, кластерне об'єднання [2, с. 554].

Варто зауважити, що головним чинником підвищення конкурентних переваг туристичних підприємств є саме якість надання послуг та обслуговування. Окрім цього, для підвищення ефективності продажів турпродуктів та проведення маркетингових кампаній, з метою збільшення рівня конкурентних переваг, варто організовувати різноманітні наукові та культурно-історичні конференції, круглі столи, етно-, гастрофестивалі, культурні заходи, благодійні форуми тощо. Також обов'язково потрібно забезпечити наявність позитивного іміджу та бренду підприємства [4, с. 166].

Конкурентоспроможний туристичний продукт буде запорукою економічного зростання суб'єкта туристичної індустрії, туристичної дестинації в цілому, а відтак сприятиме збільшенню доходів від туристичних потоків у бюджеті відповідних рівнів. З іншої сторони, такий продукт задовольнятиме потреби ринку (туристів) та забезпечить зростання його частки у порівнянні із конкурентами у перспективі. Це дозволить інвестувати ресурси у розвиток туристичної інфраструктури, яка формуватиме потенційну туристичну привабливість [3, с. 33]. Розвинена туристична інфраструктура приваблюватиме туристів та створюватиме додаткові вигоди для них, а також буде основою для формування розвинутого ринку туристичних послуг.

Висновки. Визначені принципи формування та алгоритм оцінювання механізму управління конкурентними перевагами підприємств туристичної галузі забезпечує можливість впливу на конкурентні переваги туристичних підприємств, що дозволяє окреслити вектори розвитку туристичної галузі, з урахуванням наслідків світової пандемії та російської військової агресії проти України. Підсумковий висновок про цілісність показників конкурентних переваг туристичних підприємств, пріоритетних напрямів діяльності, запровадження інноваційних технологій має бути основою для успішного розвитку туристичної галузі України.

Література:

1. Білоус С.В., Красько А.Б., Безручко Л.С. Підвищення конкурентних переваг готельно-ресторанних та туристичних підприємств за допомогою методів менеджменту. *Економіка та суспільство*. 2021. № 23. С. 1–9.
2. Ващенко І. С. Формування конкурентних переваг сучасного підприємства. *Молодий учений*. 2015. № 10. С. 553-556.
3. Єрко І. В. Конкурентні переваги як один з критеріїв трансформації конкурентного потенціалу суб'єктів туристичної індустрії. *Підприємництво і торгівля*. 2023. № 38. С. 29-36.
4. Кирилюк І. М., Литвин О. В. Брендинг як елемент стратегії туристичного розвитку Черкащини. *Гостинність, сервіс, туризм: досвід, проблеми, інновації: тези доповідей VIII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* 8-9 квітня. Київ: Вид. центр КНУКиМ, 2021. С.164-167.
5. Литвин О. В. Ефективність менеджменту в туристичній галузі *Сучасні проблеми і перспективи економічної динаміки: матеріали VI Всеук. наук.-практ. інтернет-конференції молодих учених та студентів.* (м. Умань, 31 жовтня – 1 листопада). Умань, 2019 р. С.175-176.
6. Литвин О.В. Сучасні тенденції управління туристичною діяльністю в Україні. *Науковий економічний журнал «Інтелект XXI»*. 2023. №1. С. 21-25.
7. Лупак Р. Л. Оцінювання формування конкурентних переваг туристичних підприємств. *Загальні проблеми економіки*. 2016. № 3 (1). С.189-194.
8. Лупак Р.Л., Васильців Т.Г. Конкурентоспроможність підприємства : навчальний посібник. Львів : Видавництво ЛКА, 2016. 484 с.
9. Подзігун С. М., Литвин О. В. Ефективний менеджмент як складова підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі в Україні. *Теорія, практика та інновації розвитку туристичної і готельно-ресторанної індустрії: зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* (м. Умань, 24-25 травня 2023 р.). Умань: ВПЦ «Візаві», 2023, С. 230-232.
10. Сидоренко І. О. Конкурентоспроможність туристичних підприємств в Україні. *Економіка. Управління. Інновації*. 2012. № 1(7). С.112-176.
11. Туріяньська М. М. Методика оцінювання конкурентних переваг туристичного підприємства. *Вісник ДІТБ*. 2011. № 15. С. 87–95.
12. Чергінець В., Примак Т. Формування конкурентних переваг підприємств сфери туризму. *Економіка та суспільство*. 2020. № 22. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/62>
13. Юринець З. В. Дослідження конкурентного середовища ринку туристичних послуг України. *Ефективна економіка*. 2015. № 1. С. 58-67.

References:

1. Bilous S. V., Krasko A. B. & Bezruchko L. S. (2021) Pidvyshchennia konkurentnykh perevah hotelno-restorannykh ta turystychnykh pidpriumstv za dopomohoiu metodiv menedzhmentu [Increasing the competitive advantages of hotel, restaurant and tourism enterprises through management methods]. *Ekonomika ta suspilstvo –Economics and Society*. 23, 1–9 [in Ukrainian].
2. Vatsenko I. S. (2015) Formuvannia konkurentnykh perevah suchasnoho pidpriumstva [Formation of competitive advantages of a modern enterprise]. *Molodyy uchenyy – Young Scientist*. 10, 553-556 [in Ukrainian].
3. Yerko I. V. (2023) Konkurentni perevahy yak odyin z kryteriiv transformatsii konkurentnoho potentsialu subiektiv turystychnoi industrii [Competitive advantages as one of the criteria for transforming the competitive potential of the subjects of the tourism industry]. *Pidpriumnytstvo i torhivlia – Entrepreneurship and trade*. 38, 29-36 [in Ukrainian].
4. Kyryliuk I. M. & Lytvyn O. V. (2021) Brendynh yak element stratehii turystychnoho rozvytku Cherkashchyny [Branding as an element of the strategy of tourist development of Cherkasy region]. *tezy dopovidei VIII Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf «Hostynnist, servis, turyzm: dosvid, problemy, innovatsii» – abstracts VIII Mezhnar. scientific-practical. Internet Conf. «Hospitality, service, tourism: experience, problems, innovations».* (pp.164-167) Kyiv. Sumy: Center KNUKiM [in Ukrainian].

5. Lytvyn O. V. (2019) Efektyvnist menedzhmentu v turystychnii haluzi [Management efficiency in the tourism industry]. *materialy VI Vseuk. nauk.-prakt. internet-konferentsii molodykh uchenykh ta studentiv «Suchasni problemy i perspektyvy ekonomichnoi dynamiky» – Materials of VI Vsevuk. scientific-practical. Internet conferences of young scientists and students «Modern Problems and Prospects of Economic Dynamics».* (pp. 175–176) [in Ukrainian].
6. Lytvyn O. V. Suchasni tendentsii upravlinnia turystychnoiu diialnistiu v Ukraini [Current trends in tourism management in Ukraine] (2023). *Naukovyi ekonomichnyi zhurnal «Intelekt XXI» – Scientific Economic Journal «Intelekt XXI».* 1, 21-25 [in Ukrainian].
7. Lupak R. L. (2016) Otsiniuvannia formuvannia konkurentnykh perevah turystychnykh pidpriemstv [Evaluation of the formation of competitive advantages of tourism enterprises]. *Zahalni problemy ekonomiky – General problems of the economy.* 3 (1), 189-194 [in Ukrainian].
8. Lupak R. L. Vasylytsiv T. H. (2016) *Konkurentospromozhnist pidpriemstva [Competitiveness of the enterprise].* Lviv: LKA [in Ukrainian].
9. Podzihun S. M. & Lytvyn O. V. (2023) Efektyvnyi menedzhment yak skladova pidvyshchennia konkurentospromozhnosti turystychnoi haluzi v Ukraini [Effective management as a component of increasing the competitiveness of the tourism industry in Ukraine]. *zb. materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Teoriia, praktyka ta innovatsii rozvytku turystychnoi i hotelno-restorannoï industriï» – Sat. materials of the international scientific and practical conference «Theory, practice and innovation of the development of the tourism and hotel and restaurant industry»* (pp. 230-232). Uman: Sumy: «Vizavi» [in Ukrainian].
10. Sydorenko I. O. (2012) Konkurentospromozhnist turystychnykh pidpriemstv v Ukraini [Competitiveness of tourism enterprises in Ukraine]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii – Economy. Management. Innovation.* 1(7), 112-176 [in Ukrainian].
11. Turianska M. M. (2011) Metodyka otsiniuvannia konkurentnykh perevah turystychnoho pidpriemstva [Methodology for assessing the competitive advantages of a tourist enterprise]. *Visnyk DITB – Bulletin of DITB.* 15, 87-95 [in Ukrainian].
12. Cherhinets V. & Prymak T. (2020) Formuvannia konkurentnykh perevah pidpriemstv sfery turyzmu [Formation of competitive advantages of tourism enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society.* 22. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/62> [in Ukrainian].
13. Yurynets Z. V. (2015) Doslidzhennia konkurentnoho seredovyscha rynku turystychnykh posluh Ukrainy [Research of the competitive environment of the tourist services market of Ukraine]. *Efektyvna ekonomika – Efficient economy.* 1, 58-67 [in Ukrainian].

УДК 331.108.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-801-810](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-801-810)

Тарнавський Михайло Іванович кандидат економічних наук, курсовий офіцер навчального курсу, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, 79026 <https://orcid.org/0000-0003-4917-6333>

Бала Ростислав Дмитрович кандидат економічних наук, доцент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка» вул. С.Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-25-85, <https://orcid.org/0000-0001-9081-7521>

Бельцан Катерина Василівна аспірант кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С.Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-23-63, <https://orcid.org/0009-0002-4821-908X>

Проценко Ігор Анатолійович аспірант кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С.Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-25-85, <https://orcid.org/0009-0006-2294-344X>

Бала Ольга Іванівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С.Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-23-63, <https://orcid.org/0000-0003-4972-0829>

СТАН ДІЯЛЬНОСТІ HR ПІДРОЗДІЛІВ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація. В статті наведено результати дослідження щодо стану діяльності підрозділів з управління персоналом на вітчизняних підприємствах. У результаті дослідження виявлено типологію підрозділів по управлінню кадрами, що мають найрозповсюдженіший характер для підприємств різних видів діяльності та розмірів, встановлено основні функціональні вектори їх зосередження на практичних аспектах управління персоналом. За отриманими даними встановлено, що найрозповсюдженішою формою підрозділів по роботі із працівниками є відділи кадрів. У результаті чого вітчизняним підприємствам середніх та великих розмірів запропоновано виокремлювати у структурі апарату управління відокремлений підрозділ- орган управління

персоналу, основним завданням якого буде забезпечення комплексу робіт від моменту пошуку, відбору та прийняття працівника на роботу, завершуючи його вибуттям із підприємства. У статті наведено також типову структуру органу управління персоналом, що містить дванадцять підсистем. Зокрема, виокремлено керуючу систему ОУП, до складу якої входять: керівники вищого рівня управління персоналом, керівники середнього рівня управління персоналом та керівники нижчого рівня управління персоналом, а також запропоновано керовану систему ОУП, яка включатиме: підсистему планування кадрового забезпечення, підсистему кадрового забезпечення підприємницької діяльності, підсистему ротації та кадрового резерву, підсистему аналізування, атестації та оцінювання персоналу, підсистему обліку персоналу, підсистему мотивування персоналу, підсистему створення належних, якісних та безпечних умов праці, підсистему інформаційно-юридичного забезпечення та супроводу, підсистему ресурсного забезпечення роботи з персоналом, підсистему навчання та підвищення професійно-кваліфікаційних характеристик (професійного розвитку), підсистему розвитку персоналу, підсистему соціалізації працівників. Для кожної із запропонованих підсистем визначено основні функціональні завдання. Запропонована структура дозволить керівникам вітчизняних підприємств ефективно організувати роботу підрозділу з управління персоналом.

Ключові слова: орган управління персоналом, система та підсистеми управління персоналом, стан діяльності вділів роботи з персоналом

Tarnavskiy Mykhailo Ivanovych Candidate of Economics Science, Lecturer at the Department of Tactics, Hetman Petro Sahaydachnyi National Army Academy, Lviv 32 Heroes of Maidan St., <https://orcid.org/0000-0003-4917-6333>

Bala Rostyslav Dmytrovych Candidate of Economics Science, Associate Professor of the Department of Foreign Economic and customs activities, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-25-85, <https://orcid.org/0000-0001-9081-7521>

Beltsan Kateryna Vasylivna postgraduate of the Department of Management and International Business, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-23-63, <https://orcid.org/0009-0002-4821-908X>

Protsenko Ihor Anatoliyovych postgraduate of the Department of Foreign Trade and Customs, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-25-85, <https://orcid.org/0009-0006-2294-344X>

Bala Olha Ivanivna Candidate of Economics Science, Associate Professor of the Department of Management and International Business, Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.: (032) 258-23-63, <https://orcid.org/0000-0003-4972-0829>

THE STATE OF NATIONAL ENTERPRISES HR DEPARTMENTS ACTIVITY

Abstract. The paper gives the outline of the investigation results of HR national enterprises activity state. As a result of the investigation we have discovered the typology of HR departments which possesses the most widely spread character for the enterprises of different activity and dimension. We have also established the main functional vectors of their concentration upon practical aspects of personnel management. According to the data received, we have learnt that Human Resources Department is one of the most popular forms of the departments to work with people. As a result of this, national enterprises of average and large dimensions are offered to set up a separate department – the organ for personnel management. Its main task will be to ensure the set of jobs since the moment of search, selection and person's employment and finishing with one's resign. The paper also exemplifies a typical structure of the organ of personnel management which contains twelve subsystems. In particular, a management system of HRM has been singled out, which will include: top-level HR managers, middle-level HR managers and lower-level HR managers, and a managed HRM system has been proposed, which will include: a personnel planning subsystem, a business personnel subsystem, subsystem of rotation and personnel reserve, subsystem of analysis, attestation and evaluation of personnel, subsystem of personnel accounting, subsystem of personnel motivation, subsystem of creation of proper, high-quality and safe working conditions, subsystem of information and legal support, subsystem of resource provision of work with personnel, subsystem of training and improvement of professional and qualification characteristics (professional development), personnel development subsystem, employee socialization subsystem. Each subsystem under consideration is offered its main functions and tasks. The structure under offer will allow national enterprises chairmen effective organizing of the section of personnel management.

Keywords: Human Resources Department, personnel management system and subsystem, state of activity of personnel departments

Постановка проблеми. Ефективне управління діяльністю підприємства залежить від значної кількості чинників, однак в сучасних умовах, одним із найважливіших чинників, яким визначається успіх є персонал. Однак підприємству дуже важливо, не лише здійснити набір висококваліфікованих кадрів, ай правильно організувати їх роботу. Для цього на підприємствах створюються та діють різноманітні підрозділи з управління персоналом. Практика господарювання та дослідження її стану на вітчизняних підприємствах показує, що власники та керівники підприємств розробляють різноманітні за структурою, чисельністю, функціональним призначенням підрозділи по роботі з персоналом, однак неналежної уваги приділено їх структурному наповненню та дослідженню ефективності роботи. Тому нами

акцентовано увагу на дослідженні тенденцій роботи таких підрозділів, виявленні їх недоліків та розробленні рекомендацій по покращенню їх діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика управління персоналом на вітчизняних підприємствах є достатньо досліджуваною. Так серед науковців чимало питань присвячено дослідженням особливостей функціонування кадрових підрозділів, визначенню їх основних завдань, застосуванню різноманітних інструментів пошуку, відбору кандидатів на роботу, оцінюванню роботи працівників, питанням самореалізації працівників, підвищенню продуктивності праці. Так серед основних наукових праць з управління персоналу виокремлюють роботи Л. В. Балабанової, Л. Б. Пошелюжної, Кузьміна О.Є., Назарової Г.В. Позитивним є і той аспект, що чимало пропозицій ґрунтується на роботах зарубіжних фахівців, серед яких роботи Мескон М.Х. та Хедуорі Ф., значної уваги присвячено особливостям роботи з персоналом за матеріалами Друкера П. та Армстронга М. У роботах усіх цих науковців чимало питань зосереджено на важливості своєчасного та ефективного управління персоналом на засадах правильного планування та організування такої роботи. Належної уваги приділено проблематиці мотивування діяльності на засадах оцінювання та контролювання останньої. У свою чергу, ми пропонуємо зосередити увагу на ролі органу управління персоналом у застосуванні вищенаведених аспектів на вітчизняних підприємствах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проаналізувати сучасний стан діяльності підрозділів з управління персоналом на вітчизняних підприємствах, визначити особливості їх роботи, встановити переваги та недоліки практичного здійснення ними діяльності. Обґрунтувати доцільність виокремлення органу управління персоналом в апараті управління підприємством.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови господарювання вітчизняних підприємств зумовлюють потребу у вивченні не лише аспектів функціонування виробничої та фінансової підсистем, а й особливої системи – персоналу. Зосереджуючи увагу на питаннях пошуку інструментів ефективного управління персоналом у першу чергу доцільно встановити реальний стан управління персоналом, а вже тоді приймати рішення про можливі напрямки удосконалення його діяльності. Робота підрозділів з управління персоналом повинна забезпечувати не лише найм працівників, а й визначати їх внесок у розвиток цілого підприємства, роль підприємства у підвищенні ефективності роботи його працівників. Усе це у комплексному взаємозв'язку дозволить не лише ефективно здійснювати роботу, отримувати прибутки, а й бути соціально-відповідальним, продуктивним суб'єктом ринкового господарювання.

Для того щоб зробити висновки про стан діяльності кадрових підрозділів на вітчизняних підприємств, нами було проведено ряд досліджень на підприємствах Львівської області та м. Львова на яких управління персоналом здійснюється на високому рівні.

Для побудови коректної вибірки досліджувані підприємства було поділено за такими ознаками:

- за розміром, так як орган управління персоналом доцільно виокремлювати для крупних підприємств;
- за результативністю економічної діяльності (підприємства, які є прибутковими та активно розвиваються, відповідно мають ресурси та потенційні можливості для розвитку органу управління персоналом).

За даними критеріями було сформовано генеральну сукупність підприємств, для якої із застосуванням методу випадкового відбору було сформовано репрезентативну сукупність. Таким чином було виокремлено цільову сукупність підприємств, що приділяють належну увагу питанням управління персоналом. Серед таких підприємств досліджувались: ТзОВ "Леоні Ваерінг Системс УА ГмбХ", ТОВ "Фуджікура Автомобілів Україна-Львів", ТВК ТОВ Перша приватна броварня "Для людей - як для себе!", ПрАТ "Картонно-паперова компанія", ПуАТ "Концерн Хлібпром", Державне підприємство Львівський Державний авіаційно - ремонтний завод "ЛДАРЗ", ДП "Львівський бронетанковий ремонтний завод", ЗАТ Торгова група "ТИСА", ДП "Львівський державний завод "ЛОРТА", Львівське казенне експериментальне підприємство засобів пересування і протезування, ДП "Львівський завод збірних конструкцій" Міністерства Оборони України,

ТОВ "Яблуневий дар", ПРАТ "Львівський локомотиворемонтний завод", ВАТ "Екватор", ПуАТ "Львівська фабрика паперово-білових виробів "Бібльос", Завод "Полімер-Електрон", ДОЧП ПАТ "Концерн-Електрон", ДОЧП компанії "ПВН ХОЛДІНГ А/С" "Датський текстиль", ЗАТ Українсько-швейцарське СП "Весна-Захід", Корпорація "Енергоресурс-Інвест", ТОВ кондитерська фабрика "Ярич", ПАТ львівська кондитерська фабрика "Світоч", ВАТ "Галичина-нафтопереробний комплекс", ПуАТ "Львівобленерго", ПуАТ "Львівський жиркомбінат".

Для оцінювання практичної роботи підрозділів з управління персоналом дані підприємства були згруповані у три групи: підприємства із штатом до 500 працівників; із штатом від 500 до 1 тисячі працівників; понад 1 тисячу працівників.

Діяльність даних підприємств досліджувалась на предмет наявності підрозділів з управління персоналом, їх структури, розмірів та функцій, з метою формування висновків про раціональність управлінської діяльності у сфері персоналу та застосування у їх роботі відокремленого органу управління персоналом.

За результатами проведеного дослідження було встановлено, що серед вибраної вибірки на усіх підприємствах функціонує підрозділ – відділ кадрів,

який забезпечує усю роботу пов'язану із персоналом. Однак важливим є той факт, що у залежності від штатного наповнення підприємства відділи кадрів змінюють свою назву, розширюють повноваження та розподіляються за структурою на підсистеми:

- пошуку та відбору кандидатів, кадрового рекрутингу;
- найму персоналу;
- начання та підвищення кваліфікації та розвитку;
- атестації і оцінювання;
- інформаційного та юридичного консультування тощо.

Так серед досліджуваних підприємств 15% у своїй структурі виокремлюють понад п'ять підсистем, пов'язаних із персоналом, 25% виокремлюють до п'яти і решта виокремлює лише відділ кадрів (рис.1).

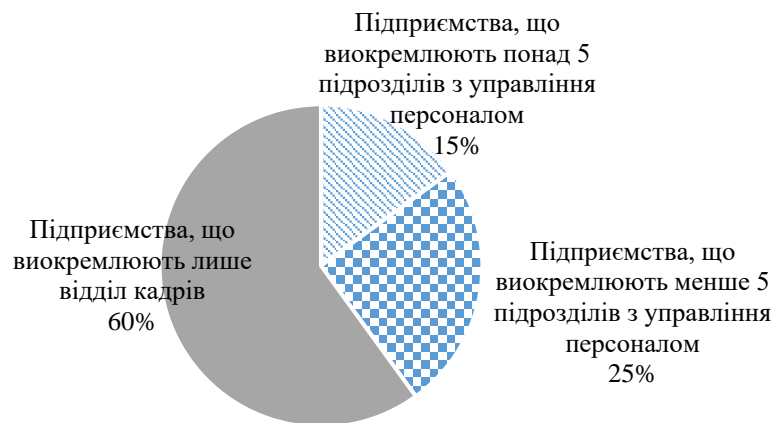

Рис.1. Структура досліджуваних підприємств, на предмет виокремлення підрозділів з управління персоналом

* сформовано за результатами власних досліджень

Значно різноманітною є чисельність працівників таких підрозділів на досліджуваних підприємствах, так для підприємств, що мають штат понад тисячу працівників, чисельність кадрових служб коливалась від 50 до 100 осіб; для підприємств другої групи (від 500 до 1 тис. працівників) штатне укомплектування системи управління персоналом становило від 20 до 50 осіб, а для підприємств третьої групи (до 500 осіб) їх наповнення становило від 5 до 25 працівників. Тобто можемо зробити висновки, що загальна чисельність кадрового органу визначалась генеральною штатною сукупністю працівників, причому в середньому на одного працівника кадрового підрозділу припадало у середньому до 100 осіб сукупного персоналу.

Важливим аспектом проведеного дослідження було встановлення функціонального виконання покладених на підрозділи з управління персоналом обов'язків. Так за результатами дослідження було виявлено, що на 55% досліджуваних підприємств основними функціями відділу роботи з

персоналом є пошук, найм, документальне оформлення трудової діяльності, нормативний розрахунок заробітної плати; на 35% досліджуваних підприємств до попереднього переліку включено функції з навчання, підвищення кваліфікації, професійного розвитку, юридичного забезпечення, обліку кадрів, формування кадрового резерву, комп'ютеризація кадрового процесу, нормування праці, атестації та оцінювання ефективності роботи, визначення якісно-кількісного забезпечення функціонування підприємства. Найкращий показником ефективності функціонування системи управління персоналом спостерігався лише на 10% досліджуваних підприємств, при цьому важливо відзначити, що на цих підприємствах значний аспект зосереджений на визнанні людського ресурсу найціннішим. Тобто на цих підприємствах було виявлено, що підприємство значної уваги приділяє належному мотивуванню та заохоченню високопродуктивної роботи, чимало рішень прийнято у сфері соціального та культурного розвитку персоналу, питанням забезпечення належних та якісних умов праці, медичного забезпечення, роботі із корпоративного дозвілля, як самих працівників, так і їх сімей.

За результатами цього дослідження, нами було встановлено, що для того щоб підвищити ефективність роботи з персоналом, усі підсистеми повинні між собою чітко та налагоджено співпрацювати, а тому нами було виокремлено формалізовану структурну декомпозицію органу управління персоналом (ОУП) на підприємстві за функціональною ознакою, яка базується на взаємодоповненні керуючої та керованих підсистем (табл.1).

Таблиця 1

Формалізована структурна декомпозиція органу управління персоналом на підприємстві за функціональною ознакою

Структурні підсистеми ОУП	Групи елементів	Структурні елементи ОУП та їх функціональне призначення*
Керуюча підсистема ОУП	Воуп	Воуп 1 – Воуп N – керівники вищого рівня управління персоналом, які забезпечують адміністрування робіт з персоналом. Здійснюють керівництво загальною структурою органу управління персоналом. Несуть відповідальність за вчасне виконання функцій ОУП.
	Соуп	Соуп 1 – Соуп N – керівники середнього рівня управління персоналом, які забезпечують реалізацію управлінських рішень керівників вищого рівня, взаємозв'язок між підсистемами ОУП.
	Ноуп	Ноуп 1 – Ноуп N – керівники нижчого рівня управління персоналом, які безпосередньо здійснюють управління конкретною підсистемою ОУП та забезпечують своєчасність та якість робіт покладених на цю систему.

Структурні підсистеми ОУП	Групи елементів	Структурні елементи ОУП та їх функціональне призначення*
Керована підсистема ОУП	P1	Підсистема планування кадрового забезпечення реалізує комплекс робіт щодо планово-нормативних показників функціонування ОУП. Дана підсистема повинна здійснювати планування кількості та якості персоналу та планових параметрів діяльності інших підсистем ОУП.
	P2	Підсистема кадрового забезпечення підприємницької діяльності повинна застосовуватись з метою укомплектування підприємства персоналом та здійснення ним ефективної діяльності.
	P3	Підсистема ротації та кадрового резерву дозволяє працівникам набувати нового досвіду та навиків шляхом виконання своїх функцій не на місцях безпосереднього працевлаштування, а у різних підрозділах підприємства. Результатом діяльності даної підсистеми є можливість створення на підприємстві кадрового резерву до складу якого входять висококваліфіковані перспективні працівники, що володіють необхідними для заміщення вакантних посад професійно-кваліфікаційними навиками.
	P4	Підсистема аналізування, атестації та оцінювання персоналу призначена для розрахунку кількісної міри ефективності діяльності працівників, встановлення відповідності працівника займаній посаді, оцінювання потреби в персоналі. Дана підсистема виконує комплекс робіт з оцінювання персоналу від моменту виникнення необхідності найму нового працівника і аж до його звільнення.
	P5	Підсистема обліку персоналу призначена для оцінювання руху персоналу. Вона забезпечує відповідність складу та структури персоналу підприємства його потребам.
	P6	Підсистема мотивування персоналу забезпечує комплекс заходів, що стимулюють працівників до здійснення ними ефективної діяльності. Основним завданням даної підсистеми є визначення чинників, що мотивують працівника та розроблення, відповідно до них, індивідуальних стимулів і мотивів досягнення максимальної продуктивності, цілей підприємства, цілей працівника та їх взаємоузгодженості.
	P7	Підсистема створення належних, якісних та безпечних умов праці. Відповідно до законодавства кожен працівник має право на безпечні, комфортні та належні умови праці, які повинен забезпечити йому роботодавець. Це зумовлює виокремлення у структурі органу управління персоналом відповідної системи до компетенцій якої належатиме власне створення і забезпечення впродовж трудової діяльності таких умов.

Структурні підсистеми ОУП	Групи елементів	Структурні елементи ОУП та їх функціональне призначення*
	P8	Підсистема інформаційно-юридичного забезпечення та супроводу. Даною підсистемою працівнику гарантується право на своєчасне та належне інформаційне забезпечення виконуваних ним обов'язків. Окрім цього створюється належне юридичне підкріплення трудової діяльності.
	P9	Підсистема ресурсного забезпечення роботи з персоналом. Якісне виконання функцій органом управління персоналом залежить від того наскільки його діяльність забезпечена відповідними ресурсами. А отже, основним завданням підсистеми є своєчасне, якісне та достатнє ресурсне забезпечення діяльності.
	P10	Підсистема навчання та підвищення професійно-кваліфікаційних характеристик (професійного розвитку). В сучасних динамічних умовах розвитку зовнішнього середовища працівник не може застосовувати сталі, набуті професійно-кваліфікаційні навички. Тому основним завданням підсистеми є відстеження професійного зростання працівників. Підсистемою забезпечується підвищення кваліфікації, стажування, навчання працівників із застосуванням відповідних досягнень науки і техніки.
	P11	Підсистема розвитку персоналу. Дуже влучно доцільність виокремлення даної підсистеми можна обґрунтувати, якщо розглядати розвиток згідно Гриньової В.М. (2004), який трактується як «проведення заходів, що сприяють повному розкриттю особистого потенціалу працівників і зростання їхньої здатності робити значний внесок у розвиток організації». Дана підсистема може охоплювати завдання попередньої підсистеми, якщо на підприємстві не виокремлюють підсистеми P10. Однак вона сприяє всебічному соціально-культурному, професійному, кар'єрному, моральному, етичному, діловому розвитку тощо розвитку працівників. Необхідність розділення підсистем P10 та P11 зумовлена тим, що працівник повинен розвиватись не лише професійно.
	P12	Підсистема соціалізації працівників виконує функцію реалізації можливостей щодо становлення і залучення працівника до всіх сфер практичної діяльності на підприємстві та формуванню його професійної взаємодії із усіма елементами середовища, в якому здійснюється діяльність.

* - розвинуто Гарнавським М.І.

Таким чином можемо підсумувати, що у роботі органу управління персоналом доцільно виокремлювати ряд підсистем, видово-критеріальна

специфікація яких визначатиметься особливостями підприємницької діяльності суб'єкта господарювання для якого вона розробляється.

Висновки. Отже, бачимо, що вітчизняні підприємства у своїй роботі з персоналом застосовують переважно відділи кадрів, нами запропоновано застосовувати підсистеми для удосконалення їх роботи у структурі управління орган управління персоналом. Перспективою подальших досліджень є моделювання його структури, розроблення індикаторів для побудови та оцінювання діяльності органу управління персоналом.

Література:

1. Гриньова, В. М. Адміністративне управління трудовим потенціалом. Харків: ХНЕУ., 2004.- 428 с.
2. Пошелюжна, Л. Б. Особливості сучасного управління персоналом на вітчизняних підприємствах. Інноваційна економіка, 2010.- 15, с. 163-166, [online]. Доступно: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2010_1/163.pdf
3. Meshoulam I. Baird L., Proactive human resource management. Human Resource Management.- 1987.-Volume 26, Issue 4.- pages 483–502.

References:

1. Hrynova, V. M. (2004) Administratyvne upravlinnia trudovym potentsialom [Administrative management of labor potential]. Kharkiv: KhNEU.,- 428 s. [in Ukrainian].
2. Posheliuzhna, L. B. (2010). Osoblyvosti suchasnoho upravlinnia personalom na vitchyznianskykh pidpriemstvakh [Peculiarities of modern personnel management at domestic enterprises.]. Innovatsiina ekonomika - Innovative economy, 15, p. 163-166, [online]. Dostupno [available]: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2010_1/163.pdf [in Ukrainian].
3. Meshoulam I. Baird L. (1987) Proactive human resource management. Human Resource Management, Volume 26, Issue 4.- pages 483–502. [in English].

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 37.013.364

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-811-821](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-811-821)

Dekusar Ganna Gennadiivna Senior Lecturer of Ukrainian Studies and Foreign Languages Department, Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarin Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (050) 164-32-00, <https://orcid.org/0000-0001-8727-5944>

Davydova Natalia Viktorivna, Senior Lecturer of Ukrainian Studies and Foreign Languages Department, Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarin Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (050) 480-21-89, <https://orcid.org/0000-0003-2083-4486>

ASPECTS OF STUDENTS' PSYCHOLOGICAL RESISTANCE FORMING WHEN GETTING HIGHER EDUCATION IN WARTIME

Abstract. Among all the effects of war the most essential and significant one is the impact of war conditions on mental and psychological health of the young people forced to get their higher education in wartime. Research among the population, which is in the conditions of hostilities, generally show a certain increasing incidence and prevalence of mental disorders. War provides catastrophic impact on the health and well-being of the nation. Research showed that conflict situations cause more mortality and disability than any serious illness. War destroys communities and families, often disrupts the development of the social and economic fabric of the nation. Its consequences include long-term negative physical and psychological impact on children and adults, as well as the reduction of material and human capital. According to WHO estimates, in situations of armed conflicts around the world, 10% of people who experienced traumatic events, will have serious mental problems and another 10% will develop behavior that will hinder their ability to function effectively. The most common conditions are depression and anxiety, psychosomatic problems such as insomnia or back and abdominal pain. War influence, living in conflict zones along with forced migration can create or increase the risk of wide-ranging direct and indirect consequential risks to physical and mental health, and deprive children and people of young age development opportunities and basic resources.

Thus, the main task of both teachers and students in wartime is to learn to withstand the stressful situations of war and to develop psychological stability, first of all, of students, which would ensure the opportunity for them to acquire the necessary knowledge even in such an unfavorable period.

Keywords: stress resistance, extreme situations, psychological stability, personal disorders, stressogenic factors, emotional intelligence.

Декусар Ганна Геннадіївна старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (050) 164-32-00, <https://orcid.org/0000-0001-8727-5944>

Давидова Наталія Вікторівна старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (050) 480-21-89, <https://orcid.org/0000-0003-2083-4486>

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ ПРИ ОТРИМАННІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ВОЄННИЙ ЧАС

Анотація. Серед усіх наслідків війни найбільш суттєвим і вагомим є вплив воєнних умов на психічне та психологічне здоров'я молоді, яка змушена здобувати вищу освіту у воєнний час. Дослідження серед населення, яке перебуває в умовах бойових дій, загалом свідчать про певне зростання захворюваності та поширеності психічних розладів. Війна завдає катастрофічного впливу на здоров'я та добробут нації. Дослідження показали, що конфліктні ситуації спричиняють більше смертності та інвалідності, ніж будь-яка серйозна хвороба. Війна руйнує громади та родини, часто порушує розвиток соціальної та економічної тканини нації. Його наслідки включають тривалий негативний фізичний і психологічний вплив на дітей і дорослих, а також зменшення матеріального і людського капіталу. За оцінками ВОЗ, у ситуаціях збройних конфліктів у всьому світі 10% людей, які пережили травматичні події, матимуть серйозні психічні проблеми, а ще 10% розвинуть поведінку, яка перешкоджатиме їхній здатності ефективно функціонувати. Найбільш поширеними станами є депресія та тривога, психосоматичні проблеми, такі як безсоння або біль у спині та животі. Вплив війни, життя в зонах конфлікту разом із вимушеною міграцією можуть створити або збільшити ризик широкомасштабних прямих і непрямих побічних ризиків для фізичного та психічного здоров'я, а також позбавити дітей і людей молодшого віку можливостей розвитку та основних ресурсів.

Отже, головним завданням як викладачів, так і студентів у воєнний час є навчитися протистояти стресовим ситуаціям війни та виробити психологічну стійкість, насамперед, студентів, яка б забезпечувала їм можливість отримувати необхідні знання навіть у таких несприятливих умовах.

Ключові слова: стресостійкість, екстремальні ситуації, психологічна стійкість, особистісні розлади, стресогенні фактори, емоційний інтелект.

Problem statement. Throughout his life, a young person repeatedly experiences stressful situations that leave an impression on his physical and mental health. In psychology, stress is understood as a state of mental tension that occurs in a person under the influence of complex, difficult, unfavorable circumstances of his activity and everyday life or in special, extreme situations. Adverse physical effects of the external environment, extreme situations, physical and mental injuries, etc. can act as stressors (factors that lead both to the emergence of short-term stressful conditions in a person and to the development of severe, long-lasting experiences) [1].

Stress resistance, or in other words, "emotional resistance", allows you to reduce the negative impact of stressful situations on the body. Stress resistance is an integrative property of the individual, characterized by such an interaction of emotional, volitional, intellectual and motivational components of the individual's mental activity, which ensures the optimal successful achievement of the goal in difficult emotional circumstances.

Now society makes too many demands on the individual. Ambitions, aspirations, disappointments, competition, certain goals, an endless series of irritants on the psychological stability of an individual. Internal crises are exacerbated by external ones: the war, the difficult economic situation in the world and in Ukraine in general, the threat of nuclear war and many other challenges.

Adolescence is a period of drastic changes in a person's life. New living conditions, a new position in the team, the student begins to fulfill new roles for himself as an organizer, manager, or even an educator. In modern realities, war is one of the main causes of stress [4]. Today, unfortunately, war is our reality, which came to our land, destroyed lives, homes, plans for the future. At this time, every Ukrainian experiences emotions of uncertainty, fear for loved ones and the country, which leads to extreme stress. In general, from a psychological point of view, the stress reaction to crisis conditions, in some cases, has a saving function for the body, however, it is important to take timely measures to get out of stress and prevent the occurrence of complex consequences.

Analysis of recent research and publications. Many scientists have devoted their works to the study and analysis of the problem of psychological stability among students of higher education, namely: Lysyuk S.G., Zhigailo N.I., Teptyuk Y.O., Kraynyuk V.M., Bodrov V.A., Nagirner I. I., Vdovichenko A. V., Sivograkova Z. A. etc. Yet, not so many works are focussed on students' psychological stability formation exactly in the war time.

Purpose of the article. One of the central problems of personality research in extreme conditions is the problem of formation and development of psychological stability. Psychological stability determines a person's mental and somatic health, protects him from disintegration and personal disorders, and creates a basis for internal harmony. Psychological resilience is a socio-psychological characteristic of an individual, which consists in the ability to endure the extraordinary and critical nature of the situation, without any harm to oneself, to overcome its consequences with the help of certain methods, improving the personality, increasing the level of its adaptation and social maturity.

Main material presentation. In fact, this characteristic means the presence of an individual's adaptive potential, determining his ability to overcome difficult situations. Critical situations are impossible situations. That is, it is a situation in which the subject is faced with the inability to satisfy the internal needs (motivations, desires, values, etc.) of his life. A critical life situation is an emotionally experienced life situation, which in its perception is a complex psychological problem that requires its own solution or overcoming.

Speaking about critical situations, it should be remembered that we are not talking about usual and cyclic life situations, to overcome which we use usual methods. We are talking about situations that, in order to overcome them, require a person to find a new way of coping, to use unusual psychological resources to solve the situation [2]. The primary ability to sustain difficulties depends on many factors - genes, upbringing, social opportunities, etc. Natural data vary widely: some are biologically more fortunate with self-regulation, and some have this weak point. But this does not mean that sustainability cannot be developed [3]. Stability can be defined as the ability of a system to return to its initial state. For example, let the system deviate from its state due to any reasons. If after some time she returned to him, then this condition is considered stable. If the system is in a new state, then the state is considered unstable. The educational activity of students has always been associated with a high level of stress, and nowadays the influence of stressogenic factors is only increasing.

In modern students the emotional, cognitive, behavioral and motivational component of activity is quite often disturbed, which is associated with an increased level of stress and a decrease in psychological stability. Therefore, in order to understand more precisely what affects the decrease of the last indicator and to draw correct conclusions, it is important to consider the psychological factors of stress of youth studying in institutions of higher education.

Conventionally, stressors of student youth can be divided into academic and personal. Educational stressogenic factors are those related to educational activities or directly related to them. And personal - related to the student's private life [4].

Academic stressors include: choosing a major that is not interesting to the student; misunderstandings with classmates; conflicts with teachers; low academic performance during the semester; lack of understanding or insufficient knowledge

of the subject; overload or underload; the need to process huge volumes of educational information; unbalanced learning disorder and changes in it; a large number of passes in any subject; many unpassed or unsecured engineering, laboratory works or other tasks; high pace and speed of passing individual exams and assessments; lack of time; experiences due to the uncertainty of work results (examination evaluation); conflict of roles; fear of the possibility of being expelled from a higher educational institution due to low scores.

Personal stressogenic factors include: unsatisfactory and uncomfortable living or working conditions (room temperature, low lighting, noise, etc.); insufficient amount of sleep; cold/seasonal illness; responsibility to parents; undesirable to lose prestige in groups; inability to correctly allocate time; quarrels or misunderstandings with parents, relatives or other close people; psychological atmosphere at the workplace; low motivation; unstable or low self-esteem; and other private factors. The factors listed above cause irritation, fatigue, anxiety, guilt and a number of other unpleasant sensations. Stressogenic factors, the appearance of which was caused by the war, also include increased anxiety; sleep disturbance; fear or panic during an air raid and being in a bomb shelter; fear for one's own safety; mood swings; deterioration of memory; decreased levels of attention and concentration; impairment of learning ability; decrease in the desire to communicate with people.

Practical recommendations on the formation of psychological stability of students of higher education institutions during martial law can be summarized and presented as follows. In the conditions of war and distance learning, students have mental health problems: increased anxiety, depression, stress, fear. In order to cope with stressful situations during the war, it is necessary to adapt to the new reality, to adhere to the psychological conditions for the formation of psychological stability. Among them, we can mention several, namely: emotional intelligence; well-being here and now; mutual support; information purity; keeping a diary; reading; faith; communication; sleep; vacation.

Regarding emotional intelligence: you need to learn to control your emotions and feelings, openly express them. Well-being here and now: you need to pay attention to your safety, but not isolate yourself from the environment, communicate on the Internet with friends, in student chats, join online and offline events, various activities. Regarding mutual support: we need to help each other, pay more attention to those whose behavior or emotional state causes concern. Do not leave without the support of teachers. After all, they feel the same, they are forced to adapt to distance education, learn new skills and experiment with the latest technologies. Matters related to learning, assessment, giving recommendations, expressing understanding should be discussed, not forgetting expressions, opinions and comments. All of this will motivate teachers, encourage improvement, and get them out of isolation with quiet monitors.

Regarding information purity: the first of the recommendations is its unquestionable observance. We are constantly surrounded by both good and bad

news. You need to be able to isolate yourself from negative news that negatively affects the student's emotional state. Every person has a smartphone and is subscribed to many news resources and channels. In order not to touch the phone for at least an hour and devote yourself to learning, clear your information space. Reduce the number of incoming news to a minimum and devote yourself to science. You also need to qualitatively filter the information you perceive, etc.

Now as for keeping a diary: it is desirable to keep a diary where you can write down your thoughts and experiences. It is not always possible to communicate with a person to whom you can open up and trust, but the notebook will always be with you. In modern conditions, the most important thing can be a conversation, which will not be enough due to certain problems or busyness, and being alone with one's experiences alone has bad consequences, such as bad health, depression, apathy. Therefore, it is worth opening up to at least someone, even if it is a piece of paper. This helps to get rid of the destructive and leave only constructive thoughts, which will certainly contribute during the educational process.

Reading. Another recommendation is to increase the time allocated for reading. We have an incredibly large library, precisely because of access to the Internet, in which a wide variety of literature is collected, dedicated not only to the student's specialization, but also to everything that is happening and has happened in the world. In addition to mental stimulation, stress reduction, and development of critical thinking, reading also promotes concentration. While writing a term paper, or simply studying a certain material, our brain constantly wants to be distracted from the task at hand. And it is the skills developed during reading that can be useful to everyone, regardless of age. Even the military advises them to read a lot, because it helps them to distract themselves from the front and military operations, and plunge into another reality.

Faith. The best form of psychological stability is faith. Faith not only helps to heal emotional wounds, but it can also help in learning. When a person has someone to turn to and he believes that he is protected, it will be easier for him to go through even such a difficult period as now. Therefore, faith can also be attributed to recommendations in the formation of psychological stability of students of higher education institutions.

Communication. One of the most important recommendations is communication. Man is a social being and needs to be in society all the time. It is through communication that we learn new information, or try to look into a person's mind. It is obvious that not enough communication has a bad effect not only on a person's emotional state, but also on mental health. Dialogue with another person about troubling problems speeds up their resolution.

Sleeping. Sleeping is important for the rest of the body, and with a small amount of sleep, unwanted mental stress appears. When a person sleeps, he rests not only from physical exertion, he rests with his thoughts, what you thought was impossible on one day, finds its solution on another day. And with fewer problems,

stress decreases, which in turn has a good effect on the student's academic life. You need to solve your affairs 2 hours before bedtime, after which you can take time for yourself. A good and healthy sleep brings with it productivity, calmness and correctly made decisions, which simplifies life and contributes to success.

Psychological preparation for special and extreme types of activity is a targeted influence on a person using psychological and psychophysiological methods aimed at developing his psychological readiness for adequate actions in such situations. Psychological readiness, in turn, is understood as a system of characteristics of a subject that ensures the success and effectiveness of certain actions and activities. The use of modern scientifically based methods and techniques of psychological training is an important factor that contributes to increasing the level of psychological readiness to work in these conditions. This fully applies to future police officers, now the cadets.

Therefore, if we consider psychological readiness exclusively from a psychological point of view, then we will talk specifically about providing a person with the opportunity to gain important knowledge, train skills and produce the necessary habits on their basis. Psychological training is a process of targeted formation of mental qualities that ensure stable and reliable performance of professional activities by specialists in various, including extreme and emergency situations. The main focus of psychological training is blurring the boundaries between educational, professional and extreme activities [5]. Approximation of training conditions to extreme ones is carried out by implementing various influences characteristic of the real situation in the specialist's performance of training tasks. Individual elements of the activity being mastered, actions after they have been practiced under normal conditions, must be consolidated in conditions that simulate various extreme influences, that is, actions must become resistant to psychological stress factors. To reproduce traumatic factors in educational and professional activities, various techniques are used, which is understood as a method of modeling psychological factors that influence a person in extreme conditions. Methods and techniques for modeling these factors are classified into: verbal-sign - influence on a person is carried out with the help of words, signs, informative gestures. This could be a story about future actions and the difficulties associated with them, conveying various "legends" before tactical exercises and exercises, etc.; visual - the impact is carried out through demonstrations (for example, films and videos, photographs with real pictures of fires and the psycho-traumatic factors present there) and actions (showing a way to overcome the psychological barrier, using fire hydrants, etc.); simulator - the impact is carried out by modeling the psychological factors of an emergency situation using technical means, sports equipment, models, professional training facilities for practicing the necessary skills and abilities; imitation - the impact is carried out using means of simulating external signs of an extreme situation (noise, smoke, the need to quickly find a way out, etc.); real - the impact is carried out by simulating the psychological factors of an extreme

situation using real equipment, weapons and improvised means used to organize fire extinguishing.

As practice shows, the most effective from the point of view of psychological training are those classes where all of the listed techniques for modeling the factors of an extreme situation are not applied separately, but their entire complex is used at once, in close connection and complementarity. In addition, methods of psychological training of cadets can be classified according to the degree of their involvement in the activity in which the training is carried out.

On this basis, three groups of methods are distinguished: 1) Demonstration methods (demonstration of the operation of equipment, demonstration of combat or defensive actions, etc.) When using these methods, students perform activities completely different from the real one. The use of these methods is aimed at forming a general orientation in extreme conditions of professional activity or in the actions being mastered. 2) Conditional-situational methods (solving various problems, business games, tactical exercises, training). When applying the methods of this group, cadets perform activities that correspond in composition of elements and partially in content to real ones, but this activity is conditional in nature. The use of conditionally situational methods is aimed at familiarizing oneself with the internal structure and logic of professional activity in extreme conditions, and practicing the interaction of specialists and departments. 3) Methods of “real” situations. Methods of psychological training for this group involve cadets performing real actions in conditions that are subjectively perceived by them as requiring the implementation of these actions. This does not mean that the actual use of equipment and technology is necessary, but the situation must be perceived as real and the cadet must be in a state of readiness to perform a certain professional task. The use of methods of “real” situations is aimed at updating motives that are adequate to the motives of real activity, and at developing in cadets an orientation towards understanding the actions being performed [6].

The result of psychological training is the psychological preparation of specialists for real professional activities in extreme conditions, which consists of the following components: motivational, emotional-volitional, cognitive, regulatory and behavioral. Sufficient development and expression of these components in their integral unity is an indicator of the high level of psychological preparedness of the cadet for activities in extreme conditions.

Another method of increasing psychological stability is the acceptance of the fact that if a person is not able to change circumstances, then he is able to change his attitude towards them. An example would be the situation with a barking dog: walking down the street and seeing a dog barking at someone nearby, you are unlikely to get annoyed about this, but simply calmly continue your way, immersed in your thoughts, right? It's the same with difficult situations: they should be perceived not as something that happens to detriment of you personally, but as something that simply takes place. As soon as a person allows events to take their

course, without focusing attention on them and without reacting emotionally, they just go on as usual. This allows you to focus on the main thing, on the content. If a person begins to “cling” to everything, then this also begins to “cling” to him. If you run to yell and insult a barking dog in every possible way, the likelihood that you will become the object of its close attention will increase significantly. Of course, this is just one way, and it is not universal. Systematic unloading of the nervous system is another way to increase your psychological stability. Constant pressure and doing something you don't really love (which, by the way, is a striking feature of many people's work) have an extremely negative impact on the human psyche. This makes him irritable, nervous, and constantly tired. Only proper rest can affect this. You need to regularly devote time to doing your favorite things, traveling outside the city, relaxing reading books - in general, doing everything that you really want to do. Or you can do nothing at all - just relax and relieve stress. A person's cultivation of a philosophical attitude towards life has a very good effect on psychological stability. A person's mental health is closely interconnected with such personality traits as humor, positive thinking, the ability to laugh at oneself, self-criticism, and adequate self-esteem. Only if a person can look at the events that are happening and at himself without excessive seriousness, without considering himself the “center of the Universe” and the one to whom life or someone else owes something, only then everything that happens will not seem so painful and will stop constantly touch a nerve.

One more effective method for building psychological resilience is a positive self-image. What is meant here is that a person must cultivate a positive attitude towards his personality, accept himself as he is, and be a positive and positive character for himself. But you need to be careful not to cross the line that leads to self-pity and perceiving the world from the position of a victim, otherwise psychological instability will only worsen. Close proximity to a positive self-image is a person's inner integrity. This question is worthy of writing a separate book, but in short, a person must, firstly, live in harmony with himself, his principles, beliefs and worldview. Secondly, he should do what he likes: work, sports, recreation, communication - everything should be in maximum accordance with the person's vision. Thirdly, he must strive for self-development and spiritual self-improvement, since this has a direct constructive impact on both a person's personality and his life. If we ask ourselves about the formation of psychological stability in more detail, we can note that a person should pay attention to the following components of his life: social environment and immediate environment; self-esteem and attitude towards oneself; self-realization and self-expression; independence and self-sufficiency; correspondence between the present self and the desired self; faith and spirituality; presence of positive emotions; the presence of meaning in life, determination, etc. Naturally, only part of those factors that have a positive effect on psychological stability are listed here. The presence and development of them in the life of any person will have a huge impact on his worldview, behavior, development, activity,

mental state and mood. Their absence, on the contrary, has the opposite effect and contributes to psychological instability. Of course, in order to learn to support all this, you need to purposefully activate every structure of your personality and always remember your goal - the development of psychological stability.

However, despite all the apparent complexity of this process, it has invaluable practical significance, since it is psychological stability that can give any person a state of satisfaction with life and a sense of harmony, normalize the psyche and increase efficiency, give new incentives, peace of mind and the ability to become whole and strong personality. In psychology, stress is considered as a conflicting emotional state, mental overstrain in an acute, dangerous situation, initially causing a depressed, depressed state, and then a state of maximum mobilization of efforts to get out of this situation [5]. In the professional activities of employees of the Ministry of Internal Affairs, unfavorable factors are encountered in abundance, among which are physiological discomfort; biological fear; lack of time; increased difficulty of tasks; increasing the significance of erroneous actions; presence of relevant interference; failure due to objective circumstances; lack of information for decision making; underload of information (sensory deprivation); information overload; conflict conditions, conditions under which the fulfillment of one of them requires the implementation of actions that contradict the fulfillment of another condition. It is believed that stress can be managed, counteracted and prevented. When managing stress, these provisions should be taken into account: 1) stress is a normal reaction to a situation that places increased demands on the individual; 2) stress performs a useful adaptive function, preparing the employee for action; 3) it is possible to learn to avoid stress in various professional situations and overcome stressful conditions; 4) it is possible to learn special techniques for self-regulation, counteracting negative emotional states and overcoming distress.

To sum it up, in the arsenal of psychologists and teachers there are many methods and techniques for overcoming negative emotional states, including stress, namely: the method of body-oriented correction, neurography, the method of light, sound and musical stimulation, psychological training, art therapy, training in psychological self-regulation. Psychological self-regulation is an independent, conscious change by a person in the regulatory mechanisms of his psyche based on the use of resources of the unconscious level. Methods of self-regulation of mental state include breathing exercises, control of muscle tone, ideomotor training, autogenic training, etc. Autogenic training is a technique of self-hypnosis that allows, through mental processes, primarily ideas, attention and emotional states, to influence the activity of organs controlled by the vegetative nervous system.

Conclusions. Thus, the research revealed the psychological essence of stress resistance and psychological resilience. On the basis of the survey, the mental state of students of higher education institutions during the war was analyzed. The methods of increasing the level of psychological stability of students while studying during the war are considered. Practical recommendations on the formation of stress

resistance and psychological stability of students of higher education institutions during the war are presented. The prospect of further research is the formation of stress resistance and psychological stability of other age categories, in particular teachers of higher education institutions, in war conditions.

After all, the problem of resistance to stress is of great importance. It is resistance to stress that protects a person from disorientation and various disorders, lays the foundation for internal harmony, full-fledged mental health and high work capacity. Knowing the methods and ways to deal with stress is extremely important for both students and teachers.

References:

1. Vasyliuk, F.E. (1995) *Typolohiia Perezhyvannia riznykh krytychnykh situatsii [Typology of experiencing various critical situations]*. Psyhol. zhurn. № 5. T. 16. [in Ukrainian]
2. Zhyhailo, N. & Kharko, N. (2021) *Onlain-osvita: vymushena samoizoliatsiia chy systema otrymannia znan studentamy zakladiv vyshchoi osvity. [Online education: forced self-isolation or a system of acquiring knowledge by students of higher education institutions]*. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia psykholohichni nauky. Vypusk 8. [in Ukrainian]
3. Zhyhailo, N.I. (2008) *Psykholojiia dukhovnoho stanovlennia osobystosti maibutnoho fakhivtsia: Monohrafiia. [Psychology of the spiritual formation of the personality of the future specialist: Monograph]*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian]
4. Korolchuk, V. M. (2009) *Psykholojiia stresostiikosti osobystosti. [Psychology of personality stress resistance]*. K. [in Ukrainian]
5. Dekusar, H.H. & Kovalchuk, O.S. (2022) *Rozvytok emotsiinoho intelektu u kursantiv na zaniattiakh z anhliiskoi movy u zakladakh vyshchoi osvity MVS. [Development of emotional intelligence in cadets at English language classes in institutions of higher education of the Ministry of Internal Affairs]*. Perspektivy ta innovatsii nauky. 2022. №6 (11), 161-173. <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/1537> [in Ukrainian]
6. Dekusar G. & Davydova N. (2021) Globalization and information security. International Scientific and Practical Conference. Science and Practice Implementation to Modern Society. Manchester, Great Britain, Scientific Publishing Center "Interconf", (59), 232-239. <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/13172> [in English]

Література:

1. Василюк Ф.Е. Типологія переживання різних критичних ситуацій // Психол. журн. 1995. № 5. Т. 16. С. 104–114.
2. Жигайло Н., Харко Н. Онлайн-освіта: вимушена самоізоляція чи система отримання знань студентами закладів вищої освіти. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Випуск 8. С. 36–49.
3. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 336 с.
4. Корольчук В. М. Психологія стресостійкості особистості. К. 2009. 511 с.
5. Декусар Г.Г., Ковальчук О.С. Розвиток емоційного інтелекту у курсантів на заняттях з англійської мови у закладах вищої освіти МВС. Перспективи та інновації науки. 2022. №6 (11). Серія Педагогіка. С.161-173.
6. Dekusar G., Davydova N. (2021) Globalization and information security. International Scientific and Practical Conference. Science and Practice Implementation to Modern Society. Manchester, Great Britain, Scientific Publishing Center "Interconf", (59). <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/13172>

UDC 37.036:374.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-822-829](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-822-829)

Lu Suo graduate student of the department of choreography and music and instrumental performance, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Romenska St., 87, Sumy, 40002, tel.: (0542) 68-59-02, <https://orcid.org/0009-0001-6382-8214>

PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF MUSICAL AND AESTHETIC CULTURE OF SCHOOLCHILDREN IN THE CONDITIONS OF CHILDREN'S MUSIC SCHOOL

Abstract. The article examines the problem of developing the musical and aesthetic culture of schoolchildren in the conditions of a children's music school. In this aspect, the author emphasises the need to introduce a number of principles into the educational process that would contribute to the development of the phenomenon under study. Among them are: cultural integration, effectiveness, ensuring the unity of sensual and rational cognition, activation of the child's creative attitude to reality and art, creation of an artistic and creative environment, positivity, cultural and aesthetic dialogue. It is proved that the principle of cultural integration is based on the idea of the importance of integration as a system-wide principle in the formation of aesthetic culture of schoolchildren. The principle of effectiveness of the process of development of musical and aesthetic culture requires ensuring a positive result in the pedagogical process. The principle of ensuring the unity of sensory and rational cognition is based on the assumption that the figurative and aesthetic reflection of reality, which is the basis for the formation of aesthetic culture, is based on the connection between abstract thinking and the practice of sensory experience and ensures the process of working with aesthetic images that carry a semantic load. The principle of activating a child's creative attitude to reality and art is based on the notion of the spiritual and practical nature of human artistic and aesthetic activity. The principle of creating an artistic and creative environment in an institution of additional music education, which is based on the aesthetic attitude that the problem of creativity, its essence and realisation is solved in a certain social context and specific conditions. The principle of positivity is based on the provisions of the personality-oriented approach to education, which substantiates dialogue as the main method of pedagogical interaction. The principle of cultural and aesthetic dialogue involves the intersubjective exchange of knowledge, feelings and experiences, methods of artistic and aesthetic activity, aesthetic meanings, i.e. aesthetic experience.

Keywords: musical and aesthetic culture, pedagogical principles of development of musical and aesthetic culture, out-of-school art education, pupils of children's music school, musical training.

Лу Шуо аспірант кафедри хореографії та музично-інструментальної підготовки, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, тел.: (0542) 68-59-02, <https://orcid.org/0009-0001-6382-8214>

ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ДИТЯЧОЇ МУЗИЧНОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті досліджується проблема розвитку музично-естетичної культури школярів в умовах дитячої музичної школи. В даному аспекті автор наголошує на необхідності введення в навчально-виховних процес низки принципів, які б сприяли розвитку досліджуваного феномену. Серед них: культурологічної інтеграції, результативності, забезпечення єдності чуттєвого та раціонального пізнання, активізації творчого ставлення дитини до дійсності та мистецтва, створення художньо-творчого середовища, позитивності, культурно-естетичного діалогу. Доведено, що принцип культурологічної інтеграції ґрунтується на уявленні про важливість інтеграції як загальносистемного принципу у формуванні естетичної культури школярів. Принцип результативності процесу розвитку музично-естетичної культури вимагає забезпечення позитивного результату в педагогічному процесі. Принцип забезпечення єдності чуттєвого та раціонального пізнання ґрунтується на припущенні, що образно-естетичне відображення дійсності, яке є основою формування естетичної культури, базується на зв'язку абстрактного мислення з практикою чуттєвого досвіду і забезпечує процес роботи з естетичними образами, що несуть смислове навантаження. Принцип активізації творчого ставлення дитини до дійсності та мистецтва ґрунтується на положенні про духовно-практичний характер художньо-естетичної діяльності людини. Принцип створення художньо-творчого середовища в закладі додаткової музичної освіти, в основі якого лежить естетична установка на те, що проблема творчості, її сутності та реалізації вирішується в певному соціальному контексті і конкретних умовах. Принцип позитивності ґрунтується на положеннях особистісно-орієнтованого підходу до освіти, який обґрунтовує діалог як основний метод педагогічної взаємодії. Принцип культурно-естетичного діалогу передбачає інтерсуб'єктивний обмін знаннями, почуттями і переживаннями, способами художньо-естетичної діяльності, естетичними смислами, тобто естетичним досвідом.

Ключові слова: музично-естетична культура, педагогічні принципи розвитку музично-естетичної культури, позашкільна мистецька освіта, учні дитячої музичної школи, музична підготовка.

Formulation of the problem. The problem of education has been an urgent issue for pedagogical science throughout the history of its existence, and it remains

relevant today. Social, economic, and cultural changes in Russian and global society pose new challenges to pedagogy, forcing it to change and transform. Musical and aesthetic education in this context plays the role of an integral component of all pedagogical action aimed at the modern child: music education is an element of holistic pedagogical work.

Musical and aesthetic education of schoolchildren is one of the most urgent tasks of modern education. Today, there is an urgent need to develop the artistic element in the overall system of educational space. Improvement of aesthetic culture, development of creative abilities, formation of self-education and self-improvement skills - all these priorities clearly define and direct the pedagogical vector of work at music lessons in a children's music school.

Analysis of recent research and publications. The national pedagogical science contains a number of studies on the development of pupils' musical culture (A. Lavrentiev; O. Lobova; O. Negrebetska, etc.) and, more narrowly, on musical aesthetic culture (V. Mishedchenko; H. Padalka; O. Sapozhnyk; O. Syroyizhko; A. Chernysheva; S. Stremel; O. Shcholokova, etc.)

A number of works are devoted to the problems of developing the musical culture of schoolchildren in the process of general music education (O. Lobova; O. Negrebetska, etc.); musical culture of higher art education students N. Buts; A. Lavrentiev, etc. However, the issue of developing the musical and aesthetic culture of children's music school students has not been adequately covered.

The purpose of the article – to investigate the principles that will contribute to the development of musical and aesthetic culture of schoolchildren in the conditions of the educational environment of a children's music school.

Presenting main material. A set of didactic principles regulates the selection and structuring of content, the choice of organisational forms, methods and means of teaching in accordance with its general goals and patterns. As a category of didactics, teaching principles characterise the ways of using the laws and regularities of the pedagogical process in accordance with the goals set. In the pedagogical dictionary, a pedagogical principle is defined as the most general strategy for solving a certain class of pedagogical tasks (problems), as a systemic factor in the development of pedagogical theory and a criterion for continuous improvement of pedagogical practice in order to increase its effectiveness [5].

In our study, by principles we mean a system of basic requirements for teaching and upbringing, the observance of which contributes to the effective solution of the problem of developing the musical and aesthetic culture of schoolchildren in the conditions of a children's music school.

We propose to consider the most important didactic principles that are the starting points in the methodological system we have developed: cultural integration, effectiveness, ensuring the unity of sensual and rational cognition, activating the child's creative attitude to reality and art, creating an artistic and creative environment, positivity, cultural and aesthetic dialogue.

The principle of cultural integration is based on the idea of the importance of integration as a system-wide principle in the formation of students' aesthetic culture. Integration processes can be presented at different levels: from the methodological level, which considers integration as a general philosophical category, to the narrowly subject-specific level, where integration is a methodological technique.

The essence of integration as a pedagogical category is revealed by researchers V. Ilchenko, K. Huz, I. Oliynyk. They see it as a mechanism that ensures integrity at different levels of creating educational content: at the level of a general model of content, curriculum, subject and teaching material [3]. The authors give integration a priority role in resolving the contradictions that arise when creating educational content.

O. Lokshyna understands the integration of educational content as a process and result of the interaction of its structural elements, accompanied by an increase in the systematic and compactness of students' knowledge [4]. The result of integration is structural changes in related disciplines and the inclusion of new components in the content of the pedagogical process or the transformation of an existing discipline.

In children's music and aesthetic education, cultural integration is studied in the context of creating generalised methods of artistic activity. In particular, N. Vetlugina points out that they are called generalised because they help to perceive, explain and act in accordance with the most general musical phenomena. To such methods in musical activity, she refers to those that are necessary in any type of musical activity:

the method of first orientation in the musical phenomenon, the method of listening;

—a method of differentiating musical phenomena by comparing their contrasting and similar relations;

—a method of orientation in music as an ideological and emotional phenomenon;

—a method of creative attitude to musical phenomena and activities;

—a method of adequate reproduction of music during performance [2].

At the same time, integration is based on the universal characteristics of musical activity.

In our study, cultural integration as a pedagogical principle has a multidimensional significance for the process of forming the aesthetic culture of schoolchildren.

—Firstly, it concerns the content of the process and dictates the requirement to take into account all the necessary ways of acquiring aesthetic culture in the context of integrating musical art and additional music education, combining the tasks of education, upbringing and development in a holistic pedagogical process.

—Secondly, the main requirement of this principle concerns the integration of arts or artistic activities in order to form an aesthetic image and master generalised ways of expressing it.

—Thirdly, this principle is a means of humanising the process, a pedagogical tool for the formation of a cultural person, ensuring the systematic and integrity of the pedagogical process of additional music education, which correlates with the integrative function of the arts.

The *principle of the effectiveness* of the process of developing musical and aesthetic culture requires ensuring a positive result in the pedagogical process during its formation, which corresponds to the main characteristics of the student's aesthetic culture, interpreted as the ability to perceive, feel (experience), understand and create an aesthetic image. The development of this ability is based on the enrichment of the cultural and aesthetic experience of the individual (experience of perception, feeling, understanding, creation). The enrichment of the student's cultural and aesthetic experience is characterised by a gradual and consistent transition from real interaction with the "world of the object" to meanings and concepts that reflect the object in a generalised form. This process leads to the emergence of a subject of cultural and aesthetic activity.

The result of the process of development of musical and aesthetic culture reflects its main meanings:

—a positive attitude to the broad cultural development of the child, to all his/her potential capabilities and abilities of artistic and imaginative reflection of reality as the basis for the formation of aesthetic attitude;

—discovering the value of musical art and one's own aesthetic impressions, feelings, understanding of the world and various possibilities of their reflection in music and other types of artistic activity;

In accordance with this principle, the result of the process of developing students' musical and aesthetic culture should be considered positive transformations that have taken place in the student's cultural personality - in his/her motivational, cognitive and activity spheres, which characterise aesthetic attitudes.

Thus, the principle of effectiveness is based on the recognition of the cultural and developmental significance of additional music education for the student's personality.

The principle of ensuring the unity of sensory and rational cognition is based on the assumption that the figurative and aesthetic reflection of reality, which is the basis for the formation of aesthetic culture, is based on the connection between abstract thinking and the practice of sensory experience and ensures the process of working with aesthetic images that carry a semantic load. This principle is based on one of the key provisions of the theory of cognitive development, that cognitive development involves the internalisation (assimilation) and transformation of external social relations.

The main requirement of this principle for the teacher's activity is to organise emotional and sensory perception of musical works, to promote the emergence of imaginative associations and experiences, to encourage the correlation of the perceived with the personal experience of students, and to provide appropriate

methods for understanding the aesthetic content of the musical image, forming students' knowledge of available aesthetic categories.

The principle of activating a child's creative attitude to reality and art is based on the provision on the spiritual and practical nature of human artistic and aesthetic activity. According to this provision, a creative attitude to the world implies that a person has the skills and abilities to embody the results of aesthetic subjectivation in certain materials. This is the ideal, spiritual aesthetic activity of the subject, in which his activity is manifested in the form of spiritual aesthetic creativity and consists of two processes

- the subject's mastery of an aesthetic object;
- creative process as the formation of an idea (aesthetic image).

A creative attitude (creativity) is a special state that a person experiences as full spiritual self-realisation and personal power. In creativity, a person establishes himself or herself as an equal subject in relation to the world, which expands his or her understanding of themselves and their capabilities. The realisation of a creative attitude requires vivid imaginative associations, creative initiative, and non-standard intellectual and practical actions.

The principle under consideration implements the postulate of freedom in additional music education and limits the didacticism of this process by the use of methods by the teacher that stimulate imagination and fantasy, activate children's creativity and contribute to the formation of the quality of ambivalence of the aesthetic image of music. This principle requires the involvement of pedagogical interaction technologies that create a favourable emotional environment, relieve tension, fear of assessment and mistakes, encourage and develop students' creative potential in various types of artistic and aesthetic activities.

This principle, as a requirement of pedagogical activity, is related to the *principle of creating an artistic and creative environment in an institution of additional music education*, which is based on the aesthetic attitude that the problem of creativity, its essence and realisation is solved in a certain social context and specific conditions. In the case of additional music education, for school-age children, such a social context is an artistic environment in the institution that is favourable to creativity. Such an environment is created by the teacher's activities in order to organise broad artistic and aesthetic interaction, support the value of art and involve students in creative activities.

This principle focuses the teacher on motivating and encouraging all positive achievements of students in the field of artistic and aesthetic culture, on expanding students' artistic interaction. An important requirement of this principle is to ensure that every student participates in artistic and creative activities, regardless of their current level of ability.

The principle of positivity is based on the provisions of the person-centred approach to education, which justifies dialogue as the main method of pedagogical interaction. In the provisions of the person-centred approach, dialogue acquires an

expanded psychological interpretation. Nowadays, it is increasingly not a specific methodological technique of the lesson, but a way of building dialogue relationships in the learning process. For example, Sh. Amonashvili speaks about its effectiveness in teaching, including dialogicity in the characteristics of the style of new pedagogical thinking and proposes to replace explanation as the leading didactic method with educational dialogue [1].

Dialogue is humanistic because it assumes the uniqueness of the subjects of the pedagogical process and their fundamental equality. Pedagogical dialogue is characterised by the establishment of subject-subject relations, i.e. equality of opinions, mutual respect, absence of categorical judgements on the part of the teacher, acceptance of the judgements of the "other".

In our research, pedagogical dialogue takes on the character of *cultural and aesthetic dialogue* and is an intersubjective exchange of knowledge, feelings and experiences, methods of artistic and aesthetic activity, aesthetic meanings, i.e. aesthetic experience. In the process of developing musical and aesthetic culture, it ensures interpersonal interaction between the teacher and students, the purpose of which is to change the aesthetic attitude (the attitude of its participants to music as a phenomenon of aesthetic culture).

In pedagogy, there is an interpretation of the dialogical nature of the pedagogical process as an indicator of its positivity. If we agree with this interpretation of the process of developing children's musical and aesthetic culture, we can conclude that, in accordance with the principle of positivity, pedagogical activity in the development of the studied process in additional music education has the following features:

- based on the principles of cooperation and trust;
- takes place in the form of cultural communication, which includes information communication between the teacher and students;
- has the form of pedagogical interaction aimed at solving pedagogical tasks;
- is creative in nature, going beyond standard models of learning and activity.

Conclusions. Thus, the set of didactic principles regulates the selection and structuring of content, the choice of organisational forms, methods and means of teaching in accordance with its general goals and patterns. The principles of learning, acting as a category of didactics, characterise the ways of using the laws and regularities of the pedagogical process in accordance with the goals set.

The analysis of the scientific literature on the problem made it possible to identify a number of pedagogical principles that are designed to promote the development of musical and aesthetic culture of children's music school students. These include: cultural integration, effectiveness, ensuring the unity of sensual and rational cognition, activating the child's creative attitude to reality and art, creating an artistic and creative environment, positivity, and cultural and aesthetic dialogue.

The above-mentioned set of principles and methods regulates the system, process and activities for the development of students' musical and aesthetic culture

in order to create and provide pedagogical conditions that contribute to the actualisation of the child's ability to perceive, imagine and create artistic and aesthetic images, and to realise themselves in artistic and aesthetic activities.

References:

1. Amonashvily, S.H.A. (1991). *Psykhologichni osnovy pedahohiky spivrobotnytstva [Psychological foundations of cooperation pedagogy]*. Kyiv : Osvita [in Ukrainian].
2. Vyethuhina, N. (1978). *Muzychnyy rozvytok dytyny [Musical development of a child]*. Kyiv : Muzychna Ukrayina [in Ukrainian].
3. Pl'chenko, V., Huz, K., Oliynyk, I. (2019). *Intehratsiya zmistu osvity yak vyklyk chasu [Integration of the content of education as a challenge of the times]*. *Vytoky pedahohichnoyi maysternosti*. Vypusk 24, 85–89 [in Ukrainian].
4. Lokshyna, O.I. *Zmist shkil'noyi osvity v krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu: teoriya i praktyka (druga polovyna XX — pochatok XXI st.) [The content of school education in the countries of the European Union: theory and practice (the second half of the 20th century - the beginning of the 21st century)]* Kyiv : Bohdanova A.M. [in Ukrainian].
5. Yarmachenko, M.D. (2001). *Pedahohichnyy slovnyk [Pedagogical dictionary]*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

Література:

1. Амонашвили Ш.А. Психологічні основи педагогіки співробітництва. Київ : Освіта, 1991. 111 с.
2. Ветлугіна Н. Музичний розвиток дитини. Київ : Музична Україна, 1978. 256 с.
3. Ільченко В., Гуз К., Олійник І. Інтеграція змісту освіти як виклик часу. *Витоки педагогічної майстерності*. 2019. №24. С. 85–89.
4. Локшина О.І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина XX — початок XXI ст.) : монографія. Київ : Богданова А.М., 2009. 404 с
5. Педагогічний словник / За ред .дійсн. члена АПН України М.Д.Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.

UDC 378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-830-839](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-830-839)

Melnyk Liudmyla Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Foreign Languages, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnytsia, tel.: (067) 858-11-45, <https://orcid.org/0000-0002-4690-2101>

Maydanyk Olena Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Dean of the Faculty of Pedagogy and Financial and Economic Activities, Municipal Higher Education Institution “Vinnytsia Humanitarian and Pedagogical College”, Vinnytsia, tel.: (097) 471-53-35, <https://orcid.org/0000-0003-4211-3268>

Holovska Iryna Vasylivna Head of the Department of Germanic and Slavic Philology, Communal Higher Education Institution “Vinnytsia Humanities Pedagogical College”, Vinnytsia, tel.: (096) 947-97-79, <https://orcid.org/0000-0002-8454-6232>

SOME ASPECTS OF IMPLEMENTING DISTANCE LEARNING METHODS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. Distance learning is a method of implementing the learning process that utilises modern information and telecommunication technologies to enable learning at a distance without direct personal contact between the teacher and the student.

This publication aims to highlight the specificities of implementing distance learning in higher education institutions. The educational process in distance learning relies on purposeful and controlled intensive independent work by students. They can study in a convenient location, according to an individual schedule, with access to special teaching aids and the ability to contact the teacher via phone, fax, email, regular mail, or in person. The article analyses the works of domestic and foreign scholars and systemises the forms and methods of technologies for implementing distance learning in higher education institutions.

Achieving learning goals is challenging without the use of information and telecommunication technologies. These technologies can help students obtain necessary information at any time and distance, broaden their horizons, improve their skills, and even acquire a new profession. Distance education has a humanitarian focus, providing equal learning opportunities for all, regardless of financial, geographical, or social barriers. This encompasses individuals who may be temporarily isolated or have physical disabilities, as well as those who are unable to attend traditional educational institutions due to employment or personal commitments.

The conclusion summarises that distance learning meets the basic principles of modern learning, such as activity, independence and creativity. It is an open humanistic approach to learning, where both the teacher and the student play an active role at all stages.

Keywords: education, distance learning, participants of the educational process, higher education institutions.

Мельник Людмила Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, тел.: (067) 858-11-45, <https://orcid.org/0000-0002-4690-2101>

Майданик Олена Василівна кандидат педагогічних наук, декан факультету педагогіки та фінансово-економічної діяльності, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж», м.Вінниця, тел.: (097) 471-53-35, <https://orcid.org/0000-0003-4211-3268>

Головська Ірина Василівна кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри германської та слов'янської філології, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж», м.Вінниця, тел.: (096) 947-97-79, <https://orcid.org/0000-0002-8454-6232>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Дистанційне навчання – засіб реалізації процесу навчання, в основу якого покладено використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, що дозволяють навчатись на відстані без безпосереднього, особистого контакту між викладачем і студентом.

Метою публікації є висвітлення особливостей впровадження дистанційного навчання у навчальний процес закладів вищої освіти. Основу освітнього процесу у процесі дистанційного навчання складає цілеспрямована та контрольована інтенсивна самостійна робота студента, який може вчитися в зручному для себе місці, за індивідуальним розкладом, маючи при собі комплект спеціальних засобів навчання і узгоджену можливість контакту з викладачем по телефону, факсу, електронній і звичайній пошті, а також очно. Аналізуючи праці вітчизняних і зарубіжних учених було систематизовано форми і методи технологій впровадження дистанційного навчання у ЗВО.

Досягнення цілей навчання важко уявити без застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій, які можуть допомогти студентам в будь-який час не тільки отримати необхідну інформацію на відстані, але й розширити свій кругозір, підвищити кваліфікацію і навіть

здобути нову професію. Дистанційна освіта має гуманітарну спрямованість, оскільки має на меті забезпечити рівні можливості для навчання для всіх, незалежно від фінансових, географічних чи соціальних бар'єрів. Це стосується і тих, хто може бути тимчасово ізольованим або має фізичні вади, а також тих, хто не може відвідувати традиційні навчальні заклади через зайнятість або особисті зобов'язання.

У висновку узагальнюється думка, що дистанційне навчання відповідає основним принципам сучасного навчання, таким як активність, самостійність і творчість. Це відкритий гуманістичний підхід до навчання, де активну роль на всіх етапах відіграють як викладач, так і студент.

Ключові слова: освіта, дистанційне навчання, учасники навчально-виховного процесу, заклади вищої освіти.

Statement of the problem. Our society is an information-based one. To keep up with the growing demand for highly qualified specialists, all parts of the economy, especially education, must be informatised. This requires the development and implementation of innovative educational methods and technologies that allow for unlimited learning in both space and time. Today, education has a rich history with information and communication technologies (ICT) and networks (ICN). Distance learning is one of the most contemporary forms of education. Distance learning is a means of implementing the learning process based on the use of modern information and telecommunication technologies. It allows learning at a distance without direct, personal contact between the teacher and the student. Distance learning is a new organisation of the educational process based on the use of both the best traditional teaching methods and new information and telecommunication technologies, as well as on the principles of self-study, intended for the general public.

Analysis of recent research and publications. Previous studies indicate that a considerable number of educational institutions now provide distance education services. This issue has been addressed in studies by R. Hurevytch, M. Kademiia, A. Kolomiets, V. Kukharenko, V. Bykov, L. Shevchenko etc.

The aim of the article is to analyse implementing distance learning methods in higher education institutions.

Presentation of the basic material. The foundation of distance education is the purposeful and controlled independent work of the student, who can study at a convenient location and according to an individual schedule. The student has access to a set of special learning tools and can contact the teacher through various means, including phone, fax, email, regular mail, and in-person.

There are five main groups of technical support for distance learning: case technology, radio technology, TV technology, network technology, and mobile technology. Case technology involves clearly structured and appropriately packaged teaching and learning materials in a special set (“case”, “portfolio”) that are sent to

the student for self-study and periodic reference. In this type of training, students seek clarification from specially trained teacher-consultants (tutors or instructors) as questions arise. The communication between the student and the teacher is carried out through electronic correspondence or telephone communication. The educational process can also be carried out through radio technology by broadcasting audio recordings of lectures in the radio frequency range [7].

The Internet has revolutionised knowledge dissemination technologies, providing students and teachers with electronic textbooks, libraries, testing systems, and communication tools. It has combined and expanded upon previously known learning tools, significantly impacting the information culture in the educational environment.

Network technology is the use of the wide possibilities of Internet technologies and the latest achievements in the field of multimedia to provide students with teaching and learning materials, constant contact with the learning centre and interactive interaction between teachers and students. Mobile technology is a technological extension of the networked form of learning by introducing new wireless data transmission standards into the e-learning technology base.

Currently, students already have the opportunity to use Internet television (WEBTV) technologies, which allow them to receive educational programmes via the Internet directly on their home computer using a specific set of software tools. The widespread use of the Internet as a global computer network in education has led to the emergence of networked learning technologies via the Internet (e-learning). In turn, e-learning has actively stimulated the development of information support systems for the educational process – networked electronic libraries of web courses and other information resources.

When analysing the process of development of the global Internet, it can be noted that the aims of creating web sites of educational institutions are: optimisation of management activities of the head of the educational institution; representation of the educational institution on the Internet; increase of competitiveness of the educational institution; exchange of information and materials among teachers, students; inter-university exchange of information; exchange of experience among teachers in order to determine the priority areas of development of educational systems.

Nowadays the world has gained significant experience in implementing distance learning systems that utilise computer networks, live television broadcasting systems, and telecommunications technologies. The main providers of distance courses include the Open University of Great Britain, the British Space Virtual University, the Open University of Phoenix, the California Virtual University, and others [1]. Harvard University and the Massachusetts Institute of Technology are leaders in the field of distance education. Microsoft Corporation closely cooperates with these institutions. The distance learning system is

implemented through the infrastructure of virtual schools, universities, and academies.

Achieving the objectives of vocational education and training is inconceivable without the use of information and telecommunication technologies, which can help a person at any time in his or her life not only to obtain the necessary information at a distance, but also to broaden his or her horizons, to improve his or her qualifications and even to acquire a new profession, and the most promising area in vocational education and training is the introduction of ICT-based distance learning.

Distance education has a humanitarian focus as it aims to provide equal opportunities for all to study, regardless of financial, geographical, or social barriers. This includes those who may be temporarily isolated or have physical disabilities, as well as those who are unable to attend traditional educational institutions due to employment or personal commitments.

Distance learning aims to address several socially significant tasks, including improving the level and quality of education, meeting the educational needs of the population, producing well-trained specialists to meet the country's demands, and increasing social and professional mobility, entrepreneurial and social activity, self-awareness, and broadening of outlook. The aim of the national higher education system is to preserve and enhance knowledge and human and material potential. It also aims to develop a single educational space within Ukraine, CIS, and the entire world community to preserve the possibility of obtaining education anywhere in the educational space. Additionally, it aims to solve geopolitical problems [6]

After analysing the theory and practice of ICT application in higher education institutions, it has been concluded that ICT includes the following main tools for communication in distance education processes: postal correspondence, fax, telephone, traditional textbooks, electronic teaching materials, and e-mail communications. These tools are used to some extent by almost all HEIs. It is important to note that this conclusion is based on objective analysis and not subjective evaluations. The methods of accessing educational resources include the use of the Internet, electronic textbooks, and the educational institution's information website. Active communication methods such as tele-seminars and conferences are also available. Full virtualisation of learning on the Internet and the use of satellite educational television are additional options.

The rapid introduction of Internet technologies has created a global communication platform that has paved the way for a revision of traditional educational methods. There is a need for new knowledge to enter the education system directly in the learning process. A new generation of software connected to the Internet has made it possible to create a new model of learning – distance learning.

Today, the world has accumulated considerable experience in implementing distance learning systems using computer networks, live television broadcasting systems and telecommunication technologies. The main providers of distance

education courses are Open University of Great Britain, British Space Virtual University, Open University of Phoenix, California Virtual University and others [5, 34]. The leaders in the field of distance education are Harvard University and the Massachusetts Institute of Technology, with which Microsoft Corporation closely cooperates. In these educational institutions the system of distance education is implemented through the infrastructure of virtual schools, universities and academies.

Traditional educational content is concentrated in monotonous sources, such as textbooks and manuals, whose main purpose is to convey selected content. The progressive increase in the volume and accessibility of educational information available on the web, on CD-ROM and DVD media, in e-books and virtual libraries no longer requires students to assimilate it. It is more important to select or construct the personalised educational content that corresponds to each student's programme of study.

Remote forms of selecting and structuring educational content allow the use of data that does not have a single source of information, which significantly expands the potential educational environment. For example, the use of "web-quests" as teaching aids – thematically selected hypertext materials with links to local or global resources – allows students to individualise their educational path as much as possible [7].

Distance education is often considered the most humane form of knowledge acquisition due to its flexibility. It allows individuals to move freely in the learning space, including 'forward movement' where one can improve their qualifications and professional skills while remaining at the same educational level (e.g. a doctor, lawyer, teacher, engineer). This allows individuals to adapt to changes in socio-economic conditions. It is possible for movement to occur simultaneously in multiple directions. The individual's freedom in this model is also based on the knowledge gained during the result-oriented learning process, which allows the learner to develop their personal 'concept of learning'. This contributes to the emergence of a stable sense of self-sufficiency, and the sphere of education becomes a social sphere where the necessary conditions for designing human activity are created.

In the context of distance learning, the importance of individual creative cognitive activity of students is increasing significantly. Therefore, the role of the textbook and the entire set of learning materials is also becoming more crucial. In computer-based learning, hypertext technologies have enabled the integration of various learning components into a single interactive environment. This allows students to explore and gain the necessary knowledge and skills [3]. Therefore, a new educational process is being developed. The role of the textbook as an intermediate link between the student and teacher has become more prominent. This is due to the redistribution of some of the teacher's functions in favour of the learning environment. Simultaneously, there is no justification for discussing the

replacement of teachers with computers. However, we can confidently predict that the challenge of integrating technology into the learning process, particularly in distance learning, will soon be resolved. The most productive models will likely involve the teacher becoming an integral part of the learning environment model.

When constructing a distance learning model, the multimedia complex of interactive computer-based learning materials, including systems for testing and consolidating knowledge and skills, carries the main information load and forms a complete learning environment. The computer facilitates a dialogue mode of learning and enables individualised learning. The evaluation of the computer's role and position in the learning process has evolved. Currently, there are tens of thousands of distinct learning systems available, with no universally accepted classification. Nevertheless, the majority of authors differentiate between the following types of systems: training, mentoring, problem-based learning, simulation and modelling, and game programmes.

At present, researchers-theorists of DL and practitioners-methodologists are actively developing several concepts of development of learning based on computer network technologies. The concept of Internet-based education relies on client-server interaction. All educational information is available to students in HTML format on the server of the educational organization. Control over the process of knowledge acquisition, including intermediate and final testing, is carried out during face-to-face contacts. It is believed that imitation of full contact between a teacher and a student is ineffective and cannot be compensated by any technical means. This concept involves combining an online database, educational computer programs, and courses with reference and teaching materials that are not online, such as textbooks, reference books, problem books, and other teaching materials on traditional carriers. The model primarily focuses on traditional distance learning methods and uses interactive Internet capabilities only for solving special tasks, such as testing. It can be defined as a polymodal model based on Internet technologies that provide prompt interactive interaction between servers and users, including video conferencing.

Considering the history of computer-based learning, it is important to distinguish between two types of learning systems: traditional and intelligent. The key characteristic of intelligent learning systems is their ability to manage learning activities, taking into account all aspects throughout the process of solving a learning task, from setting and searching for the principle of the solution to evaluating the optimality of the solution. Intelligent learning systems aim to provide an individualised learning experience through a dynamic student model. These systems distribute management functions between the computer and the student, transferring new learning functions to the latter as the learning activity progresses. This ensures an optimal transition from teaching to self-learning. Unlike traditional computer systems that operate based on predefined algorithms, intelligent tutoring systems organise the management of learning activities as a heuristic process according to a predefined system of rules [1].

Computer-based learning has a significant impact on all components of the learning process. This impact is due to the fact that much of what was previously considered feasible only for a highly qualified specialist has become available to students. The computer's ability to visualise educational content, the implementation of artificial intelligence ideas through computer tools, such as expert systems that facilitate the acquisition of declarative and procedural knowledge, and the provision of students with access to vast amounts of information have made this possible. On the other hand, computers allow for the inclusion of various heuristic tools in learning, primarily strategies for problem-solving. Additionally, computers facilitate the creation of integrated subjects and the development of vocational training content based on real production processes. They also make the student's own learning activities the object of study.

The development of the information society necessitates significant changes in the education system. The demand for highly qualified professionals is increasing globally. Additionally, it is crucial that individuals can acquire new knowledge and skills throughout their lives, not only before entering the workforce but also as needed in response to the constantly evolving economy and society. Regrettably, some higher education institutions are unable to meet the increasing demands of society due to limited resources, inflexibility, and the high cost of traditional methods, as well as outdated educational policies.

Foreign experts predict that higher education will soon become the minimum level of education required for humanity's survival [5, 37]. The sustainability of teaching such a large number of full-time students is unlikely to be feasible even for the most prosperous countries. As a result, the number of part-time students has grown faster than that of full-time students in recent decades.

It is important to note that as ICT develops and the country becomes more computerized, the infrastructure for implementing Internet technologies is expanding. Educational materials are increasingly being made available in electronic form. Universities, recognizing the inevitability of the spread of online learning, are converting their best courses into an online format [1].

Virtual universities are best suited to meet the educational needs of society in the 21st century. By utilizing the capabilities of the internet, the entire university education system can significantly expand in the future [7]. To prepare for the new needs of society, universities should start using the global computer network today to improve the quality of their services. However, traditional universities may face challenges in organising online learning and may need to make significant efforts to attract the necessary capital for technical support. Additionally, traditional universities may lack experience in marketing and providing online educational services, which is a key factor in the success of e-learning. Large multimedia companies are better equipped to carry out e-learning activities. Traditional universities should exercise caution when getting involved in e-learning because it can break the link between different parts of the higher education system and destroy

the old economic model of education, which is based on the close link between teaching and research, general education, and professional training. The e-learning economy, which is dominated by business and IT-based courses, does not require universities or other institutions to combine teaching and research.

Conclusions. Based on various definitions, distance learning can be defined as a modern active learning process that utilises advanced information and pedagogical technologies. It is also an open humanistic learning approach where both the teacher and student play an active role at all stages. Additionally, it involves interactive participation of all learning process participants. Finally, distance learning adheres to the basic principles of modern learning, such as activity, independence, and creativity.

References:

1. Bykov V.Iu. (2009) *Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity: [Models of organisational systems of open education]:* Monohrafiia. – K.: Atika – 684s. [in Ukrainian]
2. Gromov I.V., Kolomiiets A.M., Akimova O.V., Khamska N.B., Slushny O.M. Educational project «Pedagogical insight» as a technology of the future teachers' personal professional formation. *SOCIETY, INTEGRATION, EDUCATION (SIE 2020)*. Rezekne, Latvia. 2020. Vol. IV. P. 635-645.
3. Hurevych R.S., Kademiia M.Iu. (2005) *Informatsiino-telekomunikatsiini tekhnolohii v navchalnomu protsesi ta naukovykh doslidzhenniakh [Information and Telecommunication Technologies in the Educational Process and Scientific Research]: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv pedahohichnykh VNZ i slukhachiv instytutiv pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity.* – Vinnytsia: OOO «Planer» – 365 s
4. Dmitrenko N., Nikolaeva S., Melnik L., Voloshyna O. Autonomous ESP Learning of Prospective Teachers of Mathematics. *Postmodern Openings*. 2020, Volume 11, Issue 1 Supl. 1, pages: 86-104.
5. Zakon Ukrainy «Pro osvitu», [The Law of Ukraine «On Education»] zatverdzhenyi Verkhovnoiu radoiu Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15> [in Ukrainian]:
6. Kukharenko V. M. (2012) Pro systemu dystantsiinoho navchannia u vidkrytomu dystantsiinomu kursi [About the distance learning system in an open distance course] *Informatsiini tekhnolohii v osviti.* – Information technologies in education. Vyp. 11.S. 32-42. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/itvo_2012_11_6. [in Ukrainian]
7. Melnyk L.V. (2014) Zastosuvannia interaktyvnykh tekhnolohii u protsesi formuvannia piznavalnoi aktyvnosti pid chas vyvchennia inozemnoi movy. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy. Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems* № 38. S. 350–354. [in Ukrainian]
8. *Metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii osvitnoho protsesu z vykorystanniam tekhnolohii dystantsiinoho navchannia pid chas voiennoho stanu.* Retrieved from: <https://ippo.edu.te.ua/about/news/uvaga-vazhlyvo> [in Ukrainian]
9. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia» 25.04.2013 No 466 : Zareiistrovano v Ministerstviivystytsii Ukrainy 30 kvitnia 2013 r.za No 703/23235. [in Ukrainian]
10. Sikora Y., Kaletnyk M., Hubina S., Vasiuta V., Vasiuta V. The use of adaptive learning in the study of natural and mathematical disciplines as a means of developing students' independence. *AD ALTA: journal of interdisciplinary research*. 2022. Volume 12. Issue 2. Special issue XXXI. P.184-188. http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120231/papers/A_32.pdf

Література:

1. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: Монографія. – К.:Атіка, 2009. –684 с
2. Громов І.В., Коломієць А.М., Акімова О.В., Хамська Н.Б., Слушний О.М. Освітній проект «Педагогічний інсайт» як технологія особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя. СУСПІЛЬСТВО, ІНТЕГРАЦІЯ, ОСВІТА (SIE 2020). Резекне, Латвія. 2020. Вип. IV. С. 635-645.
3. Гуревич Р.С., Кадемія М.Ю. (2005) Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях: Навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ і слухачів інститутів післядипломної педагогіки. охічної освіти. – Вінниця: ТОВ «Планер» – 365 с
4. Дмитренко Н., Ніколаєва С., Мельник Л., Волошина О. Автономне навчання англійської мови спеціального вжитку майбутніх учителів математики. Постмодерністські відкриття. 2020, Том 11, Випуск 1 Доп. 1, сторінки: 86-104.
5. Закон України «Про освіту», затверджений Верховною Радою України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214519?find=1&text=%E4%EE%E1%F0%>
6. Кухаренко В. М. Про систему дистанційного навчання у відкритому дистанційному курсі / В. М. Кухаренко // Інформаційні технології в освіті. - 2012. - Вип. 11. - С. 32-42. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/itvo_2012_11_6.
7. Мельник Л.В. Застосування інтерактивних технологій у процесі формування пізнавальної активності під час вивчення іноземної мови. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2014. № 38. С. 350–354.
8. Методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу з використанням технологій дистанційного навчання під час військового стану Отримано з: <https://ippo.edu.te.ua/about/news/uvaga-vazhливо>
9. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» 25.04.2013 No 466 : Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30 квітня 2013 року за No 703/23235
10. Сікора Ю., Калетник М., Губіна С., Васюта В., Васюта В. Використання адаптивного навчання при вивченні природничо-математичних дисциплін як засіб розвитку самостійності учнів. AD ALTA: журнал міждисциплінарних досліджень. 2022. Том 12. Випуск 2. Спецвипуск XXXI. P.184-188. http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120231/papers/A_32.pdf

УДК 159.98.051

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-840-852](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-840-852)

Адамова Ганна Володимирівна декан факультету лінгвістики та перекладу, Міжнародний гуманітарний університет, вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, тел.: (063) 260-17-60, <https://orcid.org/0000-0003-4411-84>.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТЕКСТОТВІРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ У ПИСЬМОВОМУ ПЕРЕКЛАДІ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

Анотація. В статті на основі врахування досягнень сучасної психо-лінгвістики, методики викладання іноземних мов, теорії і практики перекладу висвітлено концептуальні та методичні засади організації процесу формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську.

Текстотвірна компетентність у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську потлумачена як професійно важливе новоутворення особистості майбутніх філологів, яке виникає в результаті здобуття ними системи знань про текст як лінгвістичну й комунікативну одиницю, усвідомлення правил побудови тексту мовою перекладу для здійснення ефективної комунікації в аспекті перекладацької діяльності; оволодіння вміннями й навичками текстосприймання й текстотворення з дотриманням чинних норм мовленнєвого етикету (шляхом сприймання висловлювання, розуміння й інтерпретації його для прогнозування подальшої текстотвірної діяльності; оцінювання тексту з погляду змісту, форми й інформаційної вагомості; створення власного тексту перекладу з урахуванням особливостей адресата й умов спілкування), набуття досвіду міжкультурного спілкування й вдосконалення перекладацької майстерності.

Продемонстровано, що авторська методика формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську заснована на концептуальних засадах певних концептуальних підходів: лінгвістичного (перетворення тексту з мови оригіналу в текст на мові перекладу за допомогою перекладацьких трансформацій); комунікативного (розгляд перекладу як процесу письмової комунікації у міжмовному середовищі); когнітивного (врахування особливостей когнітивних процесів у свідомості перекладача при відтворення тексту мовою перекладу); дискурсивного (переклад є мультиаспектним процесом інтеркультурної текстотвірної діяльності, результатом якої є текст перекладу).

Доведено правомірність відбору навчального матеріалу для формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську з урахуванням принципів: доступності, послідовності, систематичності, зворотнього зв'язку, комунікативної доцільності, тематичності, частотності вживання, відповідності, інтегративності. Добір німецькомовних публіцистичних текстів доцільно здійснювати за критеріями: посильності, автентичності, перекладацької цінності, інформативності та авторитетності джерел, відповідності структурним параметрам публіцистичного тексту, жанрово-стилістичної відповідності публіцистичного тексту, емоційності та естетичної цінності.

Узагальнено, що формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську відбувається поетапно:

– рецептивно-аналітичний етап сприяє ознайомленню студентів зі структурними та лінгвостилістичними особливостями німецькомовних публіцистичних текстів, а також зі способами їх письмового перекладу;

– трансформаційний етап спрямований на використання системи вправ на розвиток лексичних та граматичних навичок письмового перекладу, а також навичок вживання засобів міжфразового зв'язку (через перекладацькі трансформації: додавання, опущення, генералізація, компенсація, антонімічний переклад та зміна порядку слів);

– завершальний етап передбачає виконання студентами системи вправ на перекладацький аналіз тексту оригіналу, проектування й створення текстів письмового перекладу відповідно до прийнятих у мовному середовищі правил, самоаналіз та редагування текстів мовою перекладу.

Ключові слова: текстотвірна компетентність майбутніх філологів, письмовий переклад з німецької мови на українську, публіцистичний текст, принципи відбору навчального матеріалу, система вправ, критерії добору німецькомовних публіцистичних текстів, методика формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів.

Adamova Hanna Volodymyrivna Dean of the Faculty of Linguistics and Translation, International Humanitarian University, 33 Fontanska Doroga, Odesa, 65009, tel.: (063) 260-17-60, <https://orcid.org/0000-0003-4411-84>.

FORMATION OF TEXTUAL COMPETENCE OF FUTURE PHILOLOGISTS IN WRITTEN TRANSLATION OF JOURNALISTIC TEXTS FROM GERMAN INTO UKRAINIAN

Abstract. This article, based on the achievements of modern psycholinguistics, foreign language teaching methodology, theory, and practice of

translation, highlights the conceptual and methodological principles of organizing the process of forming the future philologists' textual competence in written translation of journalistic texts from German into Ukrainian. Textual competence in the written translation of journalistic texts from German into Ukrainian is interpreted as a professionally important new formation of the future philologists' personalities, which arises as a result of their acquisition of a knowledge system about the text as a linguistic and communicative unit, understanding the rules of text construction in the target language for effective communication in the aspect of translation activity, mastering the skills of text perception and text production while adhering to the current norms of speech etiquette (by perceiving the statement, understanding and interpreting it for predicting further text-forming activity; evaluating the text in terms of content, form, and informational significance; creating their own translated text taking into account the characteristics of the addressee and communication conditions), acquiring experience in intercultural communication and improving translation skills.

It is demonstrated that the author's methodology for forming the textual competence of future philologists in the written translation of journalistic texts from German into Ukrainian is based on the conceptual principles of certain conceptual approaches: linguistic (transformation of the text from the original language into the target language through translation transformations); communicative (considering translation as a process of written communication in an interlingual environment); cognitive (taking into account the features of cognitive processes in the translator's consciousness when reproducing the text in the language of translation); discursive (translation is a multi-aspect process of intercultural text-forming activity, the result of which is the translated text).

The legitimacy of selecting educational material for forming the textual competence of future philologists in the written translation of journalistic texts from German into Ukrainian is substantiated based on the principles of accessibility, consistency, systematicity, feedback, communicative expediency, thematic relevance, frequency of use, compliance, and integrative nature. It is specified that the selection of German-language journalistic texts should be carried out according to criteria such as suitability, authenticity, translation value, informativeness and authority of sources, correspondence to structural parameters of journalistic text, genre-stylistic correspondence of journalistic text, emotional and aesthetic value.

It is summarized that the formation of the textual competence of future philologists in the written translation of journalistic texts from German into Ukrainian takes place in stages, as follows:

- the receptive-analytical stage contributes to familiarizing students with the structural and linguo-stylistic features of German-language journalistic texts, as well as with methods of their written translation;
- the transformational stage is aimed at using a system of exercises to develop lexical and grammatical skills of written translation, as well as skills in using means

of interphase linkage (through translation transformations: addition, omission, generalization, compensation, antonymous translation, and word order change);

– the final stage involves students performing a series of exercises on translation analysis of the original text, designing and creating translated texts in accordance with accepted rules in the language environment, self-analysis, and editing of texts in the language of translation.

Key words: textual competence of future philologists, written translation from German into Ukrainian, journalistic text, principles of selecting educational material, system of exercises, criteria for selecting German-language journalistic texts, methodology for forming the textual competence of future philologists.

Постановка проблеми. В умовах розширення міжнародної співпраці України із зарубіжними партнерами й посилення міграції населення, зумовленої рядом криз глобалізованого суспільства, на початку другого десятиліття XXI століття значно зріс соціальний попит на письмовий переклад з іноземної мови на українську і навпаки [10]. Означені соціально-політичні тенденції спричинили суттєвий вплив на трансформацію змісту бакалаврських та магістерських програм спеціальності 035 Філологія, які впроваджуються в українських закладів вищої освіти, зумовивши їх переорієнтацію на послідовне й системне формування перекладацьких компетентностей майбутніх філологів [3], зокрема, в рамках певних спеціалізацій, серед яких чільне місце займає спеціалізація 035.043 Німецька мова та література (переклад включно), перша – німецька.

Крім того, осмислення вітчизняними фахівцями провідних ідей проекту «Європейський магістр перекладу» [7], який орієнтує на досягнення здобувачами спеціальності 035 Філологія вищих рівнів текстотвірної компетентності в письмовому перекладі текстів з двох іноземних мов на рідну та навпаки, сприяло інтенсифікації їхньої перекладацької підготовки як в теоретичному, так і, особливо, в практичному аспектах. Останнє спричинило переорієнтацію провідних завдань перекладацької підготовки майбутніх філологів в напрямку цілеспрямованого формування їхньої особистості як висококваліфікованих, професійно мобільних і конкурентоздатних фахівців сфери перекладацьких та інтелектуальних послуг на основі набуття ними вмій письмового перекладу текстів різних жанрів та опанування способів текстотворення в контексті врахування особливостей певного дискурсу (особистісного, ділового, наукового, технічного, публіцистичного тощо).

Значущість формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів в письмовому перекладі текстів з іноземної мови на рідну і навпаки впливає, з одного боку, з розуміння перекладу «як евристичного текстотворення засобами мови перекладу» [9, с. 54], а з іншого, – з усвідомлення провідної мети навчання письмовому перекладу – створення цілісного й зв'язного тексту перекладу [10, с. 76]. Практична необхідність

формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі текстів з іноземної мови на рідну і навпаки зумовлюється функціонально-стильовою складністю та варіативністю текстів, що вимагає знань типологічних характеристик різножанрових текстів та умінь відтворювати їх у перекладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз чисельних наукових праць, виконаних з теорії та лінгводидактики перекладу, засвідчив обмаль спеціальних теоретичних та емпіричних досліджень, присвячених проблемі формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі текстів з іноземної мови на українську. Проте, опосередковано феномен текстотвірної компетентності розглядався зарубіжними (Р. Белл, Ж. Дансетт, С. Кемпбелл, Д. Кіралі, А. Нойберт) та вітчизняними (В. Желясков, І. Задорожна, Т. Кавицька, Ж. Таланова, Л. Черноватий) науковцями в контексті вдосконалення практичної підготовки перекладачів до кваліфікованого здійснення функцій з письмового перекладу. При цьому вчені одностайні в думці, що:

– якість продукту перекладу залежить від рівня сформованості у перекладача комунікативної компетентності в іноземній мові загалом та, особливо, від наявності в нього текстотвірної компетентності (*textual competence*) як її складової [5, с. 65];

– успішність письмового перекладу тексту з іноземної мови на рідну мову та навпаки прямо залежить від рівня сформованості текстотвірної компетентності перекладача [6, с. 97];

– якість перекладу в залежності від типу тексту, що перекладається, повною мірою визначається сформованістю комунікативно-текстової компетентності перекладача (модель перекладацької компетентності Д. Келлі), так і рівнем прояву його текстотвірної компетентності (В. Нойнціг), різновидом якої є також жанрова компетентність (*genre competence*) [8, с. 59].

Узагальнення творчого внеску вчених доводить, що проблема формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі автентичних публіцистичних текстів, зокрема з німецької мови на українську, значно актуалізувалася останнім часом з огляду на необхідність їхнього більш глибокого занурення під час навчання у закладі вищої освіти у німецькомовне середовище, оскільки саме публіцистичні тексти насичені різноманітними фактами з будь-якої тематики суспільного життя, мають лексико-стилістичне забарвлення та вирізняються стислістю, чіткістю та прагматичністю.

Натомість, попри вагомий внесок науковців, до сьогодні залишаються недостатньо висвітленими аспекти, які стосуються, як реального стану, так і способів формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську.

Мета статті – висвітлити концептуальні та методичні засади організації процесу формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську.

Виклад основного матеріалу. Зацікавившись проблемою формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську, ми передусім завдалися метою з'ясування її сутності як особливого феномена через опрацювання праць провідних учених. За результатами дисертаційного дослідження Т. Кавицької [1], яка проаналізувала одинадцять моделей структури фахової компетентності професійного перекладача, запропонованих зарубіжними вченими, було встановлено, що тільки у чотирьох з них (Д. Келлі, С. Кемпбелла, А. Нойберта та В. Комісарова) текстотвірна компетентність виступає окремою складовою. Автори інших моделей, розглядаючи переклад в якості міжмовної та міжкультурної текстової діяльності, фактично підтверджують наявність текстотвірної компетентності, тому що виокремлюють основні фази перекладацького текстотворення: аналіз тексту на мові оригіналу та створення тексту на мові перекладу.

Ми, дотримуючись думки Д. Келлі та С. Кемпбелла, розглядаємо текстотвірну компетентність професіонала в галузі письмового перекладу з іноземної мови на рідну як особливу складову перекладацької майстерності, тому що:

– текстова компетентність разом із комунікативною та граматичною, а також лексичним перекодуванням значення та здатністю лексичного переносу є компонентом «майстерності» (proficiency) та «налаштованості» (disposition) на виконання завдань з перекладу текстів [6, с. 42];

– перекладацька компетентність, представлена у вигляді піраміди, основу якої складає комунікативно-текстова компетентність, є тісно пов'язаною з міжкультурною, предметною, професійно-інструментальною, психо-фізіологічною, міжособистісною та стратегічною компетентностями принаймні у двох мовах та культурах [8, с. 63].

Проаналізувавши різні інтерпретації феномена «текстотвірна компетентність», нашу увагу привернули ті з них, які розкривають його суть і специфіку як:

– комплекс умінь усвідомлювати тему висловлювання і будувати його відповідно до окресленої теми; визначати основну думку майбутнього тексту та будувати власне висловлювання з урахуванням певного задуму і комунікативної стратегії; збирати й систематизувати матеріал для побудови власного тексту; планувати зміст висловлювання, надавати йому певного стилістичного забарвлення; правильно і свідомо добирати необхідні мовні засоби для оформлення висловлювання відповідно до ситуації спілкування; знаходити і виправляти недоліки та помилки в змісті, побудові й мовному оформленні власних висловлювань; оцінювати побудований текст з погляду його змісту, форми, задуму і мовного оформлення [10, с. 87];

– інтегровану характеристика особистості, яка поєднує в собі її готовність до створення зв'язних висловлювань різних типів і стилів мовлення,

володіння текстотворчими знаннями та вміннями, суб'єктивний досвід текстотворення у різних стандартних і нестандартних ситуаціях, здатність оцінювати та відповідати за власну текстотворчу діяльність» [11, с. 395];

– здатність особистості, що є результатом здобування знань про текст в аспекті професійної комунікації, оволодіння вміннями й навичками текстосприймання й текстотворення, набуття досвіду міжособистісного й міжкультурного спілкування [5, с. 248].

– професійно важливе новоутворення особистості фахівця з іноземної філології як вторинної мовної особистості, що забезпечує «адекватне сприймання й відповідне передавання ним професійно важливої інформації, обираючи потрібний комунікативний код; чітко, лаконічно й зрозуміло висловлювати свою думку, дотримуючись стратегій і тактик безконфліктного спілкування; вести конструктивний діалог, обстоюючи власну думку переконливими аргументами та прикладами й ілюструючи мовну толерантність, протидію мовній агресії; викликати бажану реакцію співрозмовника вербально або невербально, залучаючи його до спільних дій, підтримуючи зворотній зв'язок, інтерпретуючи зміст висловлювань у зв'язку зі зміною ситуації» [9, с. 54].

Враховуючи надбання означених вище вчених, текстотвірні компетентності у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську потлумачено як професійно важливе новоутворення особистості майбутніх філологів, яке виникає в результаті здобуття ними системи знань про текст як лінгвістичну й комунікативну одиницю, усвідомлення правил побудови тексту мовою перекладу для здійснення ефективної комунікації в аспекті перекладацької діяльності; оволодіння вміннями й навичками текстосприймання й текстотворення з дотриманням чинних норм мовленнєвого етикету (шляхом сприймання висловлювання, розуміння й інтерпретації його для прогнозування подальшої текстотвірної діяльності; оцінювання тексту з погляду змісту, форми й інформаційної вагомості; створення власного тексту перекладу з урахуванням особливостей адресата й умов спілкування), набуття досвіду міжкультурного спілкування й вдосконалення перекладацької майстерності.

Уточнено, що специфіку й структуру текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську зумовлюють:

– текстотвірні знання: фонові знання; предметні знання; знання особливостей публіцистичних текстів; знання структурних особливостей публіцистичних текстів; знання лінгвостилістичних особливостей публіцистичних текстів; знання особливостей перекладу публіцистичних текстів; знання роботи з довідковою літературою;

– текстотвірні навички: навички письмового перекладу публіцистичних текстів; лексичні навички письмового перекладу; граматичні навички

письмового перекладу; навички вживання засобів міжфразового зв'язку; навички лексичних, граматичних і лексико-граматичних трансформацій;

– текстотвірні вміння: уміння визначати основну думку, мету, тип та жанр публіцистичних текстів для підбору перекладацьких методів; уміння диференціювати ключову і додаткову інформацію тексту оригіналу; уміння здійснювати доперекладацький аналіз тексту оригіналу; уміння адекватно проектувати зміст висловлювання; уміння збирати, систематизувати матеріал та правильно підбирати необхідні лінгвостилістичні засоби для побудови тексту цільовою мовою; уміння оформляти логіко-структурну побудову тексту із застосуванням когезивних засобів і добирати необхідні засоби її відтворення мовою перекладу; уміння аналізувати та оцінювати еквівалентність виконаного перекладу з обґрунтуванням вибору перекладацьких стратегій і тактики (рішення); уміння редагувати текст перекладу, знаходити і виправляти недоліки та помилки у змісті, побудові і мовному оформленні.

З врахуванням означеного вище було запропоновано авторську методику формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську шляхом виокремлення концептуальних засад (підходів), принципів та критеріїв добору навчального матеріалу, розроблення системи вправ та завдань.

Методика формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську засновувалася на основних положеннях сучасних концептуальних підходів:

- лінгвістичного підходу щодо перетворення тексту з мови оригіналу в текст на мові перекладу за допомогою перекладацьких трансформацій;
- комунікативного підходу щодо розгляду перекладу як процесу письмової комунікації у міжмовному середовищі;
- когнітивного підходу щодо врахування особливостей когнітивних процесів у свідомості перекладача при відтворення тексту мовою перекладу;
- дискурсивного підходу щодо здатності текстів обумовлювати процес перекладу за комунікативними ситуаціями, де власне переклад виступає мультиаспектним процесом інтеркультурної текстотвірної діяльності, результатом якої є текст перекладу.

Відбір навчального матеріалу для формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську здійснювався з урахуванням принципів: доступності, послідовності, систематичності, зворотнього зв'язку, комунікативної доцільності, тематичності, частотності вживання, відповідності, інтегративності.

Добір німецькомовних публіцистичних текстів здійснювався за критеріями: посильності, автентичності, перекладацької цінності, інформативності

та авторитетності джерел, відповідності структурним параметрам публіцистичного тексту, жанрово-стилістичної відповідності публіцистичного тексту, емоційності та естетичної цінності. При цьому, лінгвостилістичні особливості німецькомовних публіцистичних текстів було схарактеризовано:

– на рівні логічно-структурної композиції, на якому публіцистичні тексти вирізняються послідовністю, об'єктивністю, чіткістю викладу інформації і містять заголовки, складаються зі вступної й основної частини та висновку, містять когезивні засоби зв'язку інформації, які забезпечують просування по тексту;

– на лексичному рівні, з огляду на який публіцистичні тексти характеризуються вживанням термінів, ідеологем, неологізмів, скорочень та аббревіатур, фразеологізмів, прислів'їв;

– на граматичному рівні, в аспекті якого публіцистичні тексти характеризуються оптимальним вибором порядку слів у реченні і побудови структури самого речення, а також граматично-стилістичними труднощами передачі інформації українською мовою, які представлені риторичними питаннями, складними реченнями;

– на стилістичному рівні, з позиції якого публіцистичні тексти характеризуються вживанням метафор, епітетів.

Експериментальну методику формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську було впроваджено в три етапи під час навчання студентів факультету лінгвістики та перекладу Міжнародного гуманітарного університету за спеціальністю 035 Філологія впродовж 2020-2023 рр.

На першому – рецептивно-аналітичному етапі формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську здійснювалося їхнє ознайомлення зі структурними та лінгвостилістичними особливостями німецькомовних публіцистичних текстів, а також зі способами їх письмового перекладу. Для цього застосовувалася спеціально підібрана система вправ (на аналіз структурних особливостей публіцистичних текстів; на аналіз лінгвостилістичних особливостей публіцистичних текстів; на аналіз особливостей письмового перекладу публіцистичних текстів з німецької мови на українську).

На другому – трансформаційному етапі формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську використовувалася система вправ на вдосконалення їхніх лексичних навичок письмового перекладу; на розвиток граматичних навичок письмового перекладу; на тренування навичок вживання засобів міжфразового зв'язку. Основна увага зверталася на перекладацькі трансформації, серед яких: додавання, опущення, генералізація, компенсація, антонімічний переклад та зміна порядку слів, використання яких зумовлюється різними лексико-граматичними системами німецької та

української мов з урахуванням соціокультурних особливостей представників німецькомовного та українськомовного суспільства.

На третьому – завершальному етапі формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську застосовувалася система вправ на розвиток їхніх умінь здійснювати перекладацький аналіз тексту оригіналу; вдосконалення навичок з проектування й створення текстів письмового перекладу відповідно до прийнятих у мовному середовищі правил; на самоаналіз та редагування текстів мовою перекладу. Цей етап характеризувався вдосконаленням перекладацької майстерності майбутніх філологів на основі відпрацювання варіативних способів висловлювання мовою перекладу та представленням оптимальних текстів письмового перекладу.

Емпіричні дані, отримані у процесі проведення експерименту з формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську подано у таблиці 1.

Як слідує з таблиці 1, після впровадження експериментальної методики навчання текстотвірна компетентність у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську виявилася на високому рівні у 65% студентів експериментальної групи та лише у 7% студентів контрольної групи. Середнього рівня сформованості цієї компетентності досягли 64 % студентів контрольної групи та 30% студентів експериментальної групи. При цьому, 25 % студентів контрольної групи продемонстрували вияв означеної компетентності на достатньому рівні. Жоден із студентів обох груп не виявив текстотвірну компетентність у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську на низькому рівні або стадії формування.

Таблиця 1

Результати експерименту з формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську

Рівні текстотвірної компетентності	Досягнення студентів контрольної групи (КГ)		Досягнення студентів експериментальної групи (ЕГ)	
	До початку експерименту	Після експерименту	До початку експерименту	Після експерименту
Високий рівень (В)	-	2 (7 %)	-	17 (65 %)
Середній рівень (С)	-	18 (64 %)	-	9 (35 %)
Достатній рівень (Д)	2 (7 %)	7 (25 %)	2 (8 %)	-
Низький рівень (Н)	14 (50 %)	-	23 (88 %)	-
В стадії формування	12 (42 %)	-	1 (4 %)	-

Зауважимо, що серед типових помилок, що робили студенти під час перекладу публіцистичних текстів з німецької мови на українську було

зафіксовано такі: граматичні (вживанням некоректних форм дієслів, неузгодження їх з іменниками та прикметниками); лексичні (неправильний підбір лексичних одиниць для перекладу чи пояснення, з використанням дослівного перекладу; додумування та наявність власних коментарів під час перекладу тексту оригіналу. Щоб уникнути допускання студентами вищеописаних помилок варто звернути увагу на додаткове опрацювання та повторення граматичних тем, роботу з розширення лексичного наповнення (матеріалу), зокрема, у позааудиторний час.

Загалом, по завершенні експерименту було зафіксовано, що кількісні показники міри сформованості текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську, які навчалися в експериментальній групі за авторською методикою (коефіцієнт 0,85) перевищували показники їх колег з контрольної групи (коефіцієнт 0,78), які навчалися за традиційною методикою. Оброблення експериментальних даних статистичними методами (за критерієм φ^* – кутового перетворення Фішера) довело результативність запропонованої авторської методики з імовірністю 95%. Це дало підставу для висновку, що застосований в експериментальній групі студентів комплекс лінгвометодичних засобів і процедур доцільним для формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську.

Висновки. Як засвідчує позитивний досвід, накопичений на факультеті лінгвістики та перекладу Міжнародного гуманітарного університету, який здійснює підготовку фахівців спеціальності 035 Філологія, майбутні філологи усвідомлюють значущість набуття текстотвірної компетентності, через що із задоволенням приймали участь в експериментальному навчанні за авторською методикою, описаною вище.

За свідченням незалежних суддів, які спостерігали за процесом проведення експерименту й приймали участь в оцінюванні його початкових й прикінцевих результатів, впровадження авторської методики формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів з німецької мови на українську підтвердило доцільність запропонованих прийомів і методів організації їхньої навчально-пізнавальної діяльності, а також високу дидактичну потужність розробленої системи вправ.

Перспективою подальших досліджень вважаємо розробку концептуальної моделі формування текстотвірної компетентності майбутніх перекладачів у процесі їхньої професійної підготовки.

Література:

1. Кавицька Т.І. Формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі з української мови на англійську: Дис. ... канд. пед. наук /13.00. Київ, 2015. 190 с.

2. Перхайло Н.А. Формування текстотворчої компетентності старшокласників у процесі профільного навчання української мови : Дис. ... канд. пед. наук /13.00.02. Київ, 2013. 200 с.
3. Попович А. Формування професійної загально текстової компетентності студентів на заняттях зі стилістики української мови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. URL: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/13786/1/Попович_81-85.pdf.
4. Beeby Lonsdale, A. Direction of translation (directionality). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* [M. Baker, ed.]. London and New York : Routledge, 1998. P. 63-67.
5. Bell, R.T. Translation and translating: Theory and practice. London; New York, 1991. 298 p.
6. Campbell, S. Translation into the Second Language. New York : Addison Wesley Longman, 2003. 208 p.
7. European Commission. European Master's in Translation (EMT) Strategy, 2009. URL: http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmesemt/key_documents/emt_strategy.
8. Kelly, D.A Handbook for Translation Trainers. Manchester: St. Jerome Publishing, 2005. 173 p.
9. Gulchuk T. Methods of Developing Text Formation Competency of Prospective Navigators. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2017. Vol. 3. № 7. P. 52–55. URL: http://www.njd-iscience.com/wp-content/uploads/2017/06/NJD_7_3.pdf.
10. Ruchen Dominique S. Key Competencies for a Successful and a Well – Functioning Society. Germany: Hogrefe and Huber Publishers, 2003. 206 p.
11. Wilss, W. The Future of Translator Training. *Meta: Translators' Journal*, 1992. Vol. 37. № 3. P. 391-396.

References:

1. Kavytska T.I. Formuvannia tekstotvirnoii kompetentnosti maibutnikh fililohiv u pys'movomu perekhadi z ukraiinskoi movy na anhliis'ku [Developing textual competence of Philology majors in translation from Ukrainian into English]: Dys. ... kand. ped. nauk /13.00.02. Kyiv, 2015. 190 p.
2. Perkhaylo N.A. Formuvannia tekstotvorchoyi kompetentnosti starshoklasnykiv u protsesi profilnogo navchannia ukrayinskoyi movy [Development of Text-Creating Competence of High School Students in the Process of Specialized Ukrainian Language Education]: Dys. ... kand. ped. nauk /13.00.02. Kyiv, 2013. 200 p.
3. Popovych A. Formuvannia profesiynoyi zahalnotekstovoyi kompetentnosti studentiv na zanyattiyakh z stylestyky ukrayinskoyi movy [Formation of Professional General Text-Creating Competence of Students in Ukrainian Language Stylistics Classes] *Naukovyy visnyk Skhidnoyevropeyskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*. URL: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/13786/1/Popovych_81-85.pdf.
4. Beeby Lonsdale, A. Direction of translation (directionality). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* [M. Baker, ed.]. London and New York : Routledge, 1998. P. 63-67.
5. Bell, R.T. Translation and translating: Theory and practice. London; New York, 1991. 298 p.
6. Campbell, S. Translation into the Second Language. New York : Addison Wesley Longman, 2003. 208 p.
7. European Commission. European Master's in Translation (EMT) Strategy, 2009. URL: http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmesemt/key_documents/emt_strategy.
8. Kelly, D.A Handbook for Translation Trainers. Manchester: St. Jerome Publishing, 2005. 173 p.

9. Gulchuk T. Methods of Developing Text Formation Competency of Prospective Navigators. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2017. Vol. 3. № 7. P. 52–55. URL: http://www.njd-iscience.com/wp-content/uploads/2017/06/NJD_7_3.pdf.
10. Ruchen Dominique S. Key Competencies for a Successful and a Well – Functioning Society. Germany: Hogrefe and Huber Publishers, 2003. 206 p.
11. Wilss, W. The Future of Translator Training. *Meta: Translators' Journal*, 1992. Vol. 37. № 3. P. 391-396.

УДК 378.(4:6):377.8]+372.851]:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-853-860](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-853-860)

Алексеева Світлана Володимирівна доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник відділу дидактики Інституту педагогіки, Національна академія педагогічних наук України, вул. Січових Стрільців, 52-д, м. Київ, 04053, тел.: (044) 481-37-71, <https://orcid.org/0000-0002-8132-0465>

Дяченко-Богун Марина Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, вул. Остроградського 2а, м. Полтава, 3600, <https://orcid.org/0000-0002-1209-2120>

Гомля Людмила Миколаївна кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, вул. Остроградського 2а, м. Полтава, 3600, <https://orcid.org/0000-0002-7608-098>

Шкура Тетяна Володимирівна кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, вул. Остроградського 2а, м. Полтава, 3600, <https://orcid.org/0000-0002-0462-9338>

Рокотянська Вікторія Олексіївна кандидат сільськогосподарських наук, асистент кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, вул. Остроградського 2а, м. Полтава, 3600, <https://orcid.org/0000-0002-7608-0989>

ІМЕРСИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ НАУК: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИЧНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У статті розкрито можливості використання імерсивних технологій в професійній підготовці майбутніх вчителів природничих наук. Визначено, що імерсивні технології це технології повного або часткового занурення у віртуальний світ, які побудовані на використанні різних видів змішання реальної і віртуальної реальності.

Констатовано, що найбільш популярні імерсивні технології включають віртуальну реальність (забезпечують тривимірну візуалізацію та інтерактивність), розширену реальність (додавання цифрових об'єктів), змішану реальність (взаємодія між реальним та віртуальним світом). Розкрито

відмінності цих технологій, зазначено, що розширена реальність більш перспективна і простіша, ніж віртуальна реальність, тому що дає змогу сконцентрувати увагу на важливішому, сприяє не лише розширенню світогляду здобувачів, а й зацікавленості процесом навчання в цілому, стимулюючи процес набуття нових знань та формування компетентностей.

Визначено основні характеристики розширеної реальності інтерактивність, інформаційні додатки, ігри, взаємодія з віртуальними об'єктами, навігація та мапи.

Обґрунтовано використання AR при вивченні природничих наук, що включає: візуалізацію складних структур; моделювання екосистем; вивчення геологічних формацій, шляхом їх візуалізації на мобільних пристроях або AR-окулярах; вивчення екосистем і біологічного різноманіття та взаємодію різних видів організмів у природному середовищі; моделювання кліматичних процесів, які дають змогу розуміти зміни клімату та їх вплив на навколишнє середовище; вивчення астрономії, дослідження планет та інших астрономічних об'єктів.

Ключові слова: імерсивні технології, віртуальна реальність, розширена реальність, змішана реальність, візуалізація, цифрові об'єкти, AR-окуляри, інтерактивність.

Aliksieieva Svitlana Volodymyrivna doctor of Pedagogical Sciences, senior researcher, chief researcher of the Department of didactics of the Institute of Pedagogy, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 52-d Sichevykh Streltsov St., Kyiv, 04053, Tel.: (044) 481-37-71, <https://orcid.org/0000-0002-8132-0465>

Dyachenko-Bohun Maryna Mykolaivna doctor of pedagogical sciences, professor, head of the department of botany, ecology and methods of teaching biology, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University of Ukraine, St. Ostrogradskoho, 2, Poltava, 36000, <https://orcid.org/0000-0002-1209-2120>

Homlia Ludmila Mykolaivna candidate of biological sciences, associate professor, associate professor at the department of botany, ecology and teaching methods of biology, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, St. Ostrogradskoho, 2, Poltava, 36000, <https://orcid.org/0000-0002-0462-9338>

Shkura Tetyana Volodymyrivna candidate of biological sciences, associate professor of the department of botany, ecology and methods of teaching biology, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University of Ukraine, St. Ostrogradskoho, 2, Poltava, 36000, <https://orcid.org/0000-0002-0462-9338>

Rokotyanska Victoria Oleksiivna candidate of agricultural sciences, assistant of the department of botany, ecology and methods of teaching biology, Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenka, Ostrogradskoho St., 2a, Poltava, 3600, <https://orcid.org/0000-0002-7608-0989>

IMMERSIVE TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SCIENCE TEACHERS: FROM THEORY TO PRACTICAL IMPLEMENTATION

Abstract. The article reveals the possibilities of using immersive technologies in the professional training of future science teachers. It is determined that immersive technologies are technologies of full or partial immersion in the virtual world, which are based on the use of various types of mixing real and virtual reality.

The author states that the most popular immersive technologies include virtual reality (providing three-dimensional visualisation and interactivity), augmented reality (adding digital objects), and mixed reality (interaction between the real and virtual worlds). The differences between these technologies are revealed, and it is noted that augmented reality is more promising and simpler than virtual reality, since it allows you to focus on what is important, contributes not only to broadening the worldview of students, but also to their interest in the learning process in general, stimulating the process of acquiring new knowledge and forming competencies.

The main characteristics of augmented reality are identified: interactivity, information applications, games, interaction with virtual objects, navigation and maps.

The article substantiates the use of AR in the study of natural sciences, which includes: visualisation of complex structures; modelling of ecosystems; study of geological formations by visualising them on mobile devices or AR glasses; study of ecosystems and biodiversity and interaction of different species of organisms in the natural environment; modelling of climatic processes that allow understanding climate change and its impact on the environment; study of astronomy, study of planets and other astronomical objects.

Keywords: immersive technologies, virtual reality, augmented reality, mixed reality, visualisation, digital objects, AR glasses, interactivity.

Постановка проблеми. Сучасне покоління тяжіє до новітніх технологій. Використання штучного інтелекту для отримання знань та пізнання світу, використання інтерактивної взаємодії і комунікації є сучасною реальністю. Яскравим прикладом інтерактивних інструментів є імерсивні технології, які з технологічної точки зору використовують різні пристрої: інтерактивні дошки, окуляри, шоломи, рукавички віртуальної реальності тощо. Вони надають можливість реалізувати ефективне імерсивне освітнє середовище, що сприяє формуванню навчальної мотивації, інтелектуальному, емоційному, практичному розвитку, творчій самореалізації [1].

Імерсивні технології (англ. Immersive – занурювати) – технології повного або часткового занурення у віртуальний світ або різні види змішання реальної і віртуальної реальності. Деякі з найбільш популярних імерсивних технологій включають:

Віртуальна реальність (VR): використовує спеціальні гарнітури, які поглиблюють користувача в цифровий світ. Вони забезпечують тривимірну візуалізацію та інтерактивність, дозволяючи користувачам відчувати, що вони опинилися в іншому оточенні.

Розширена реальність (AR): поєднує реальний світ з віртуальним, додаючи цифрові об'єкти та інформацію до реального оточення користувача. Прикладами є ігри, додатки для навчання, архітектурні проекти тощо.

Змішана реальність (MR): поєднує елементи VR та AR, щоб створити взаємодію між реальним та віртуальним світом, дозволяючи користувачам взаємодіяти з обома середовищами одночасно. Аналізуючи теоретичний аспект імерсивних технологій С. Баценко зазначає, що змішана реальність – це віртуальний континуум, який простягається від повної реальності до віртуального оточення з доповненими реальністю і віртуальністю всередині нього [2].

Використання імерсивних технологій дають змогу створити зацікавленість та мотивацію до навчання майбутніх вчителів природничих наук, сприяють розвитку критичного мислення студентів, а також формуванню творчого підходу до розв'язання проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новітні цифрові технології стрімко інтегруються в освітню практику і активно досліджуються науковцями. Дослідження ґрунтуються на визначенні принципів побудови і практики успішної реалізації імерсивного освітнього середовища (Давидюк М., Пащенко О.); проектуванні освітнього середовища з використанням засобів доповненої та віртуальної реальності (Сороко Н., Баценко С., Богочков Ю., Гриб'юк О., Слободяник О.); розроблені методики використання технологій віртуального класу в організації індивідуального навчання (Литвинова С.); використанні технологій віртуальної реальності в освіті (Волинець В.); застосуванні платформи GO-LAB для організації дослідницько-орієнтованого навчання (Решітник Ю., Ільніцька К.); обґрунтуванні педагогічних умов формування віртуального освітнього простору закладу освіти (Яремчук Н., Назар С.). Аналізуючи сучасні аспекти професійної підготовки майбутніх вчителів природничих наук, які досліджувалися в працях Засекіної Т, Головка М., Топузова О, Грицай Н., Дяченко-Богун М., Новописьменного С., Войтович О., Граматик Н., Науменко С., Білик Ж., Яценка В., слід зазначити, що науковці підкреслювали важливість занурення студентів в освітній процес через активну участь, практичні вправи та використання реальних ситуацій, з використанням методів, які допомагають створити глибоке розуміння та засвоєння матеріалу [3].

Мета статті полягає в аналізі можливостей використання імерсивних технологій в професійній підготовці майбутніх вчителів природничих наук.

Методи дослідження. Методи аналізу і узагальнення наукових джерел з метою розкриття основних положень досліджуваної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Трансформація освітньої парадигми призводить до поступового поширення імерсивних технологій. Так, використання технології віртуальної реальності (VR) в навчанні може значно розширити можливості освіти та забезпечити імерсивний досвід. Розширена реальність (AR) забезпечує можливість додавати цифрові об'єкти та інформацію до реального світу через електронні пристрої, такі як смартфони, планшети або спеціальні AR-окуляри. На відміну від віртуальної реальності (VR), де користувачі повністю занурюються у віртуальне середовище, AR додає цифрові елементи до реального оточення. Змішана реальність (MR) визначається технологією, яка поєднує елементи віртуальної реальності (VR) та розширеної реальності (AR), створюючи нове імерсивне середовище, де віртуальні та реальні об'єкти співіснують та взаємодіють один з одним. Як бачимо, ці технології мають певну відмінність.

В контексті різноманітності імерсивних технологій науковці звертають увагу на те, що розширена реальність більш перспективна і простіша, ніж віртуальна реальність, тому що дає змогу сконцентрувати увагу на важливішому, не відволікаючись на другорядні елементи віртуального світу, сприяє не лише розширенню світогляду здобувачів, а й зацікавленості процесом навчання в цілому, стимулюючи процес набуття нових знань та формування компетентностей [5]. Віртуальна інформація як відносно новий сегмент інформаційного простору посідає особливе місце в інформаційно-комунікаційних технологіях, оскільки: передбачає віртуальну інформаційну взаємодію – повну або часткову, у зв'язку з чим і формується віртуальна, доповнена чи змішана реальність людських або машинних комунікацій, у тому числі й в освітньому процесі; надає необмежений обсяг інформаційного продукту; при цьому інформація перебуває в постійному розвитку, оновлюється й динамічно трансформується; формує цілісну інформаційну культуру особистості; уможливорює поєднання віртуальної інформації з будь-якими іншими її видами, а інформаційно-комунікаційних технологій – з іншими інноваційними формами й методами навчання у вищій школі.

Досліджуючи зарубіжний досвід використання різноманітності імерсивних технологій у навчанні природничих наук І. Малицька зазначає, що за період крантину ІТ-компанії Великої Британії значно сфокусувалися на розвитку і підтримці імерсивних навчальних технологій, розробляючи програмні продукти, платформи спрямовані на створення імерсивного освітнього простору. Одним із таких пілотних проєктів є «Інтерактивний імерсивний клас» (Interactive Immersive Classroom). Підтримуючи інновації 5G та цифрову трансформацію освітнього сектору Великої Британії, провідна компанія-постачальник телекомунікаційних послуг British Telecommunications разом з Радою школи створили цифрове навчальне середовище на базі імерсивних технологій^o[10].

Аналізуючи можливості використання імерсивних технологій в професійній підготовці майбутніх вчителів природничих наук зазначимо, що основними характеристиками розширеної реальності є:

✓ додаткова інформація: AR дозволяє користувачам отримувати додаткову інформацію про оточуючий світ, завдяки відображенню цифрових об'єктів на екрані пристрою;

✓ інтерактивність: користувачі можуть взаємодіяти з цифровими об'єктами AR, наприклад, переміщати їх, змінювати їх розмір або взаємодіяти з ними за допомогою жестів або дотику;

✓ навчальні та інформаційні додатки: AR може використовуватися в освоєнні нових навичок, предметів або процесів;

✓ розваги та ігри: AR-технології використовуються для створення інтерактивного ігрового досвіду, взаємодіяти з віртуальними об'єктами у реальному світі;

✓ навігація та мапи: додатки AR можуть надавати розширені можливості навігації, допомагаючи знаходити шлях у невідомих місцях або знаходити цікаві об'єкти.

Використання розширеної реальності (AR) при вивченні природничих наук відкриває широкі можливості для навчання, дослідження та візуалізації складних концепцій і явищ. Ось декілька способів, коли AR може бути застосована при вивченні природничих наук:

➤ *візуалізація складних структур*: AR спроможні забезпечити візуалізацію складних структур, такі як молекули, клітини або астрономічні об'єкти, у тривимірному просторі;

➤ *моделювання екосистем*: спеціальні AR-додатки можуть створювати візуальні моделі екосистем, де студенти мають можливість спостерігати взаємодію різних організмів та факторів навколишнього середовища;

➤ *вивчення геологічних формацій*: AR може допомогти вивчати геологічні формації, які складаються з різних гірських порід, шарів та географічних особливостей, шляхом їх візуалізації на мобільних пристроях або AR-окулярах;

➤ *вивчення екосистем і біологічного різноманіття*: за допомогою AR можна вивчати екосистеми, біологічне різноманіття та взаємодію різних видів організмів у природному середовищі;

➤ *моделювання кліматичних процесів*: AR може бути використана для створення візуальних моделей кліматичних процесів, які допомагають студентам розуміти зміни клімату та їх вплив на навколишнє середовище;

➤ *вивчення астрономії*: за допомогою AR можна досліджувати планети, зорі та інші астрономічні об'єкти та досліджувати Всесвіт у тривимірному форматі.

Використання розширеної реальності у природничих науках не лише збагачує освітній процес, а й дає змогу студентам отримати більш глибоке та зрозуміле уявлення про складні наукові концепції та явища природи.

Висновки. Узагальнюючи зазначимо, що іммерсивні технології актуалізують підхід до освіти, який сприяє зануренню студентів у навчальний процес через активну участь, практичні вправи та використання реальних ситуацій. Це дає змогу майбутнім вчителям природничих наук відчувати себе в ролі активних учасників навчання, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку навичок.

Література:

1. Давидюк М., Пашенко О. (2021) Іммерсивне освітнє середовище: принципи побудови і практики успішної реалізації. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. № 59. С. 98–105.
2. Баценко С.В. (2021) Іммерсивні технології: теоретичний аспект. Іммерсивні технології в освіті: матеріали І Науково-практичної конференції з міжнародною участю. Київ : ПТЗН НАПН України, 2021. С. 36–38.
3. Дяченко-Богун М. М., Алексеева С. В. (2023) Сучасний підхід до побудови методичної системи навчання біології. *Естетика і етика педагогічної дії*: зб. наук. пр. Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені І. Зязюна НАПН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава-Київ, 2023. Вип. 27. С. 241–250 DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2023.27.282154>
4. Алексеева С. Дидактика в умовах інформатизації освіти. *Академічні студії*. Серія «Педагогіка», 2021. 4 (1). 25–30. URL: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.4.1.4>
5. Колмакова В.О. (2022) Іммерсивні технології як сучасна освітня стратегія підготовки майбутніх фахівців. *Українські студії в європейському контексті*. №5. 2022. С. 177 – 182.
6. Гуменний О.Д., Паржницький В.В. Розвиток інформаційної культури педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів: посібник. К., 2015. 188 с.
7. Алексеева С (2021) Індивідуалізація навчання: суть, шляхи реалізації. International scientific and practical conference «Pedagogy an Psychology in the Modern World: the art of teaching and learning» : conference proceedings, February 26–27, 2021. Vol. . Riga, Latvia : «Baltija Publishing». DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-041-4-34>
8. Ступак О. (2022) Організаційні засади формування цифрової компетентності студентів дизайнерських спеціальностей *Перспективи та інновації науки* (Серія Педагогіка): журнал. № 13(18). 2022. С.449–448 <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/issue/view/104/166>
9. Алексеева С. (2023) Методика навчання біології: проблеми та шляхи їх розв'язування. *Наукові інновації та передові технології*. №10(24) 2023. С. 501–509 DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-10\(24\)-501-509](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-10(24)-501-509) <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739135>
10. Малицька І. Іммерсивні технології в навчанні природничим наукам: зарубіжний досвід. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/727714/1.pdf>
11. Топузов М. Проектування інформаційно-освітнього середовища навчальних закладів у сучасному суспільстві. *Український педагогічний журнал*. №1, 2017. С.26–36.

References:

1. Davydiuk M., Pashchenko O. (2021) Imersyvne osvitnie seredovyshe: pryntsyipy pobudovy i praktyky uspishnoi realizatsii. [Immersive educational environment: principles of construction and practices of successful implementation]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. 2021. № 59. S. 98–105. [in Ukrainian].

2. Batsenko S.V. (2021) Imersyvni tekhnolohii: teoretychnyi aspekt. [Immersive technologies: theoretical aspect]. Imersyvni tekhnolohii v osviti: materialy I Naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. Kyiv : IITZN NAPN Ukrainy, 2021. S. 36-38 [in Ukrainian].
3. Diachenko-Bohun M. M., Aliksieieva S. V. (2023) Suchasnyi pidkhid do pobudovy metodychnoi systemy navchannia biolohii. [A modern approach to building a methodological system for teaching biology] Estetyka i etyka pedahohichnoi dii: zb. nauk. pr. In-t ped. osvity i osvity doroslykh imeni I. Ziaziuna NAPN Ukrainy, Poltav. nats. ped. un-t imeni V. H. Korolenka. Poltava-Kyiv, 2023. Vyp. 27. S. 241-250 DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2023.27.282154> [in Ukrainian].
4. Aliksieieva S. Dydaktyka v umovakh informatyzatsii osvity. [Didactics in the context of informatisation of education]. Akademichni studii. Seriiia «Pedahohika», 2021. 4 (1). 25-30. URL: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.4.1.4> [in Ukrainian].
5. Kolmakova V.O. (2022) Imersyvni tekhnolohii yak suchasna osvitnia stratehiia pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv. [Immersive technologies as a modern educational strategy for training future professionals]. Ukrainski studii v yevropeiskomu konteksti. №5. 2022. S. 177 – 182. [in Ukrainian].
6. Humennyi O.D., Parzhnytskyi V.V. Rozvytok informatsiinoi kultury pedahohichnykh pratsivnykiv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv: posibnyk. [Development of the information culture of pedagogical staff of vocational educational institutions: a manual]. K., 2015. 188 s. [in Ukrainian].
7. Aliksieieva S (2021) Indyvidualizatsiia navchannia: sut, shliakhy realizatsii. [Individualisation of learning: essence, ways of implementation]. International scientific and practical conference «Pedagogy an Psychology in the Modern World: the art of teaching and learning» : conference proceedings, February 26–27, 2021. Vol. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-041-4-34> [in Latvia].
8. Stupak O. (2022) Orhanizatsiini zasady formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti studentiv dyzainerskykh spetsialnostei [Organizational principles of the formation of digital competence of students of design specialties]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky* (Seriiia Pedahohika): zhurnal. № 13(18). 2022. S.449-448 <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/issue/view/104/166> [in Ukrainian].
9. Aliksieieva S. (2023) Metodyka navchannia biolohii: problemy ta shliakhy yikh rozviazuvannia. [Biology teaching methods: problems and ways to solve them]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*. №10(24) 2023. S. 501-509 DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-10\(24\)-501-509](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-10(24)-501-509) <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739135>[in Ukrainian].
10. Malyska I. Imersyvni tekhnolohii v navchanni pryrodnychym naukam: zarubizhnyi dosvid. [Immersive technologies in teaching natural sciences: foreign experience]. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/727714/1.pdf> [in Ukrainian].
11. Topuzov M. Proektuvannia informatsiino-osvitnoho seredovyscha navchalnykh zakladiv u suchasnomu suspilstvi. [Designing the information and educational environment of educational institutions in modern society]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. №1, 2017. S.26-36. [in Ukrainian].

УДК. 796.06

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-861-866](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-861-866)

Брюханова Тетяна Сергіївна викладач кафедри фізичного виховання і спорту, Донбаська державна машинобудівна академія, вул. Академічна 72, м.Краматорськ, 84300, тел.: (066) 280-89-58, <https://orcid.org/0000-0001-6561-2575>

МОТИВАЦІЯ, ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ І СПОРТОМ У ВНЗ

Анотація. Останнім часом помітно стало зниження показників стану здоров'я, рівня фізичного розвитку та підготовленості студентської молоді у ВНЗ. Стаття присвячена проблемі формування у студентів мотивації і потреби до занять фізичною культурою і спортом. На сьогоднішній день особлива роль в складному процесі формування особистості належить фізичному вихованню, що створює фундамент здоров'я для розвитку інших сторін культури особистості, забезпечуючи внутрішні гарантії продуктивності навчально-виховного процесу. Тому одним з основних завдань фізичного виховання у вищому навчальному закладі є формування потреби студентів у заняттях фізичною культурою і спортом. Дисципліна "фізична культура" є одним з інструментів формування нашої фізичної активності в період шкільних і студентських років. А основне її завдання полягає в тому, щоб донести до студентів знання про здоров'я людини, про його життєдіяльності в принципі, розвинути володіння практичними навичками щодо зміцнення і збереження її стану. У зв'язку з цим проблема формування їх мотивації до цього виду діяльності є актуальною. Мотивація до реалізації фізичної діяльності є певним станом людини як особистості, яке повинно бути направлено на досягнення деякого рівня фізичної працездатності. Відзначимо, що в даний час потреба до занять фізичною культурою і спортом у студентів не сформована і, як наслідок, спостерігається низький рівень схильності до ведення здорового способу життя, за винятком учнів спортивних установ, що, перш за все, викликано недостатньою організацією фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи навчальних закладів. Так як формування мотивації – це досить складний процес, необхідність якого людина повинна усвідомити перш, ніж він приступить до заняття спортом, безумовно, не без допомоги зовнішніх джерел.

Ключові слова: Фізичне виховання, потреба, мотивація, здобувач освіти, формування здоров'я, культура, вища освіта, спорт, рухова активність.

Bryukhanova Tatiana Serhiivna Teacher of the Department of Physical Education and Sports, Donbas State Machine Building Academy, Academic St., 72, Kramatorsk, 84300, tel.: (066) 280-89-58, <https://orcid.org/0000-0001-6561-2575>

MOTIVATION AS ONE OF THE MAIN MEANS TO ENGAGE IN PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN UNIVERSITIES

Abstract. Recently, there has been a noticeable decrease in indicators of the state of Health, the level of physical development and fitness of students in universities. The article is devoted to the problem of forming students' motivation and need for physical education and sports. Today, a special role in the complex process of personality formation belongs to physical education, which creates the foundation of Health for the development of other aspects of personality culture, providing internal guarantees of productivity of the educational process. Therefore, one of the main tasks of physical education in a higher educational institution is to form the need of students for Physical Culture and sports. The discipline "physical culture" is one of the tools for forming our physical activity during school and student years. And its main task is to convey to students knowledge about human health, about its vital activity in principle, to develop practical skills to strengthen and preserve its condition. In this regard, the problem of forming their motivation for this type of activity is relevant. Motivation to implement physical activity is a certain state of a person as a person, which should be aimed at achieving a certain level of physical performance. It should be noted that currently the need for physical education and sports among students is not formed and, as a result, there is a low level of propensity to lead a healthy lifestyle, with the exception of students of sports institutions, which, first of all, is caused by insufficient organization of Physical Culture, Recreation and sports work of educational institutions. Since the formation of motivation is a rather complex process, the need for which a person must realize before he starts playing sports, of course, not without the help of external sources.

Keywords: physical education, need, motivation, education applicant, health formation, culture, higher education, sports, motor activity.

Постановка проблеми. На жаль, не багато хто розуміє необхідність і користь занять фізичною культурою і спортом, тому проблема формування мотивації до них є актуальною проблемою. У зв'язку з цим необхідно формувати зацікавленість до занять фізкультурою, потреба в регулярних заняттях і вдосконаленні фізичної форми з метою підвищення загальної працездатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці в сфері з фізичного виховання: О.Д. Дубогай, І.В. Єфімова, К.П. Козлова, М.А. Конкін, Т.Ю. Круцевич, А. В. Царик кажуть, що свідоме ставлення до занять фізичними вправами і ефект спостерігаються там, де студенти чітко знають, з якою метою їм потрібно займатися, якого рівня досягти і чим це може бути корисно в майбутньому заняття фізичною культурою і спортом.

Мета статті - визначити мотиви до занять фізичною культурою і спортом, тим самим спонукувати здобувачів освіти, регулярно займатися не тільки у ВУЗ, але і поза його стінами.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві збільшуються вимоги до фізичної підготовленості молоді, яка необхідна для трудової діяльності. Суспільству необхідні "трудові ресурси" з високим рівнем фізичної та розумової працездатності. Студентська молодь - це основний трудовий запас країни, і їх здоров'я і благополуччя визначає здоров'я і благополуччя нації. Однак практика показує, стан здоров'я студентів не відповідає запитам сьогодення. Однією з основних причин, що впливають на стан здоров'я молоді, є рівень рухової активності. До вивчення проблем фізичного виховання молодого покоління зверталися: Н. Хоменко (формування потреби у фізичному вдосконаленні), П. Жорова, І. Назарова, С. Путров (позитивне ставлення до занять фізичною культурою), Є. Щербаков (розвиток інтересу до спортивно-фізкультурної діяльності), М. Солопчук (виховання потреби у фізичному вдосконаленні), Г. Власюк (виховання прагнення до здорового способу життя).

Особливості сучасних умов життя, стрімкий розвиток технічного прогресу, модернізація навчальних і трудових процесів, різке зростання обсягів інформації, проблеми з екологією навколишнього середовища, перевага шкідливим звичкам на противагу здоровому способу життя – все це негативно впливає на організм студентської молоді. З кожним роком здоров'я молоді погіршується не тільки у зв'язку з індивідуальними причинами, а й тому що виникають нові екологічні та соціальні проблеми в суспільстві. Про це говорить зростання числа звернень в поліклініки в зв'язку з проявом серцево-судинних захворювань, пов'язаних з деформацією опорно-рухового апарату та інших хронічних захворювань. Особливо на перших курсах навчання, студенти є легкоуразливими до виникнення стресових ситуацій, а скорочення тривалості рухового навантаження призводить до настання ряду проблем зі здоров'ям. Один з інструментів по боротьбі з цими проблемами надають навчальні заклади, включаючи в свої програми навчання заняття фізичною культурою і спортом.

В даний час однією з актуальних проблем є ефективна організація занять з фізичного виховання молоді у вузах. Головним компонентом для успішного виконання будь-якої діяльності, в тому числі і фізкультурно-спортивної, є мотивація. Низький рівень мотивації до занять фізичною культурою відповідно знижує рухову активність, що призводить і до зниження рівня фізичної і розумової працездатності, фізичної підготовленості і фізичного розвитку студентства.

У зв'язку з цим актуальним є вивчення структури мотиваційного комплексу до занять фізичною культурою. Процес формування інтересу до занять фізичною культурою і спортом – це не одномоментний, а багатоступінчастий процес: від перших елементарних гігієнічних знань і навичок (в дитячому віці) до глибоких психофізіологічних знань теорії і методики фізичного виховання [5]. Пошук нових засобів і методів, що

спонукають до занять фізичною культурою. Пошук методів підвищення мотивації до занять фізичною культурою, саме мотивація є невід'ємним компонентом успішної фізкультурно-спортивної діяльності. Збереження і зміцнення здоров'я студентства дозволить підготувати компетентних фахівців, готових до продуктивної і тривалої професійної діяльності. Визначення мотиваційних пріоритетів та інтересів студентів до занять фізичним вихованням і спортом дасть можливість сформулювати потреби до систематичних занять фізичними вправами, визначити ефективність побудови процесу фізичної підготовки студентів вищих навчальних закладів.

Мотив – це складне психічне утворення, що починає формуватися під впливом виникаючої у людини потреби. Мотивація до фізичної активності – особливий стан особистості, спрямоване на досягнення оптимального рівня фізичної підготовленості та працездатності. "Позитивна мотивація до занять фізичними вправами" – це сукупність внутрішніх та зовнішніх спонукань, що спрямовують і регулюють усвідомлені дії до досягнення оптимальної психофізичної організації особистості відповідно з її цілями та потребами суспільства [3].

Тому, заводячи мову про мотивацію до занять фізичною культурою і спортом, перш за все необхідно розуміти, що здоров'я – величина непостійна. Турбота про здоров'я, його зміцнення повинна бути ціннісним мотивом, що формує, контролює і регулює спосіб життя людини [3]. Спосіб життя кожної людини визначає його уявлення про сенс життя, ставлення до навколишнього світу, до свого здоров'я, до себе. Ніякі покарання, накази, побажання не можуть людину змусити займатися фізичними вправами, зміцнювати і охороняти власне здоров'я, якщо цим всім не управляє його усвідомлена мотивація.

Мотиви, які складають мотивацію до занять фізичною культурою і спортом, можуть бути об'єднані в наступні групи:

1. Група мотивів, пов'язаних зі способом життя, представлена:

- гуманістичними мотивами (дбайливе ставлення до життя, здоров'я), на цю годину є найбільш сильною мотивацією до занять фізичними вправами, є можливість зміцнення свого здоров'я і профілактика захворювань. Благодійний вплив на організм фізичних вправ відомо дуже давно і не викликає сумнівів і в даний час. Його можна розглядати за двома взаємопов'язаними напрямками: формування здорового способу життя і зменшення ймовірності захворювань, в тому числі і професійних; лікувальний вплив фізичних вправ при багатьох видах хвороб;

- мотивами рекреації та реабілітації (прагнення до повноцінного відпочинку та відновлення втраченого здоров'я);

- мотивами особистого престижу і досягнення (прагнення до фізичної краси, створення іміджу людини з високою культурою здоров'я).

2. Група мотивів, пов'язаних з особисто-професійним розвитком, представлена:

- пізнавальними мотивами (розширення кругозору в сфері фізичної культури і спорту);
- мотивами саморозвитку.

3. Група мотивів, пов'язаних з соціальним оточенням, представлена:

- мотивами ідентифікації (наслідування кумирам, батькам, друзям);
- мотивами афіліації та соціалізації (підпорядкування етнокультурним вимогам);
- мотивами самоствердження (прагнення довести здатність домогтися успіху в самостійних заняттях фізичною культурою);
- мотивами, які пов'язані з почуттям обов'язку і відповідальності (прагнення бути для всіх прикладом).

4. Група гедонічних мотивів представлена:

- емоційними мотивами (поліпшення настрою від занять фізичною культурою і спортом);
- психофізіологічними мотивами (мінімізація стресової напруги, поліпшення психологічного і психічного здоров'я);
- рефлексивно-вольовими мотивами (усвідомлення можливості перемоги над власними слабкостями, підвищення самооцінки) [4].

Для підвищення ефективності процесу фізичного виховання викладачам фізичної культури рекомендовано реалізовувати:

- диференційований підхід на заняттях фізичної культури;
- враховувати інтереси студентів при виборі фізичних вправ, які включені у програму фізичної культури у навчальному закладі, відвести більше годин варіативного компоненту й адаптувати програму з фізичної культури до інтересів студентів конкретного навчального закладу;
- при проведенні занять, особливо в підготовчій частині, необхідно використовувати музичний супровід, що робить заняття фізичними вправами більш емоційними і привабливими як для дівчат, так і для хлопців;
- використання змагального методу на заняттях фізичної культури, бажання змагатися знижується, особливо в дівчат. У зв'язку з цим необхідно розробити ряд стимулів, які сприяли б підвищенню мотивації;
- викладач фізичної культури, повинен бути «еталоном вдосконалості» і на власному досвіді демонструвати і формувати мотивацію до занять фізичною культурою.

Висновки. Для ефективної мотивації студентів потрібно мати вірне уявлення про різні категорії інтересів студентів, необхідно проводити роботу з ретельного вивчення особистих фізіологічних даних студентів і персональних інтересів і пріоритетів кожного. Також щоб підвищити мотивацію у студентів потрібно урізноманітнити навчальні та секційні заняття, заняття не повинні проходити монотонно, для того щоб зацікавити

потрібно використовувати ігровий і змагальний метод, ширше використовувати активні методи навчання, посилити творчу складову при організації занять фізичною культурою.

Література:

1. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирования личности / Володимир Георгійович Асеев – Москва : вид. "Думка", 1976 р. – 158 с. – (першотвір).
2. Присяжнюк С. І. Фізичне виховання. Навч. посібник / С. І. Присяжнюк. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 504 с.
3. Лещенко Г. А. Формування позитивної мотивації школярів до систематичних занять фізичними вправами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.09 "Теорія навчання" – Кривий Ріг, 2002. – 20с.
4. Айвазова, Е.С. Самостоятельные занятия физическими упражнениями / Е.С. Айвазова // Актуальные вопросы социальной педагогики и психологии: теория и практика : материалы Всеросс. науч.-практ. конф. (Азов, 18 нояб. 2019 г.) / редкол.: М.В. Залужная [и др.] – Чебоксары: ИД «Среда», 2019. – С. 13-16
5. Баранов, В. Є. Мотивація в сфері фізичної культури і спорту / В. Є. Баранов, Д. А. Коряковцев. - [Електронний ресурс] // NovaInfo, 2017. – № 63. - С. 361-364. – URL: <https://novainfo.ru/article/12294>.

References:

1. Aseev, V. G. (1976). *Motivacija povedinki i formuvannja osobistosti [Motivation of behavior and personality formation]*. Moskva : vid. "Dumka" [in Ukrainian].
2. Prisyazhnyuk, S. I. (2008). *Fizichne vihovannja [Physical education]*. K. : Centr uchbovoi literaturi [in Ukrainian].
3. Leshhenko, G. A. (2002). Formuvannja pozitivnoi motivacii shkoljariv do sistematicnih zanjat' fizichnimi vpravami [Formation of positive motivation of schoolchildren for systematic physical exercises]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Krivij Rig [in Ukrainian].
4. Ajvazova, E.S. (2019). Samostojatel'nye zanjatija fizicheskimi uprazhnenijami [Self-study physical exercises]. *Proceedings from Vseross. nauch.-prakt. konf. « Aktual'nye voprosy social'noj pedagogiki i psihologii: teorija i praktika » – The Russian Federation. scientific and practical conf. « Actual questions of social pedagogy and psychology: theory and practice»*. (pp. 13-16). Cheboksary: ID «Sreda» [in Russian].
5. Baranov, V. Є. (2017). Motivacija v sferi fizichnoi kul'turi i sportu [Motivation in the sphere of physical culture and sport]. *NovaInfo - NovaInfo*, 63, 361-364. Retrieved from <https://novainfo.ru/article/12294>. [in Ukrainian].

УДК 37.02:37.025.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-867-884](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-867-884)

Булавина Олена Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології, Київський національний економічний університет імені Вадим Гетьмана, просп. Берестейський (Перемоги), 54/1, м.Київ, 03680, тел.: (067) 236-35-12, <https://orcid.org/0000-0002-0198-1838>

Сокол Ілона Андріївна бакалавр з професійної освіти, здобувачка освітньо-професійної програми «Економічна та соціальна психологія» магістерського рівня, Київський національний економічний університет імені Вадим Гетьмана, просп. Берестейський (Перемоги), 54/1, м.Київ, 03680, тел.: (098) 214-88-45

ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ: ПІДХІД ДО РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ TEACHTHOUGHT У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. Українське сучасне суспільство проживає в епоху глобалізації, викликів й загроз, додання яких обумовлює необхідність розробки та впровадження неординарних міждисциплінарних інноваційних підходів та рішень, от і українська освіта має бути унікальним освітнім середовищем, де майбутні фахівці зможуть набути актуальних загальних та професійних компетентностей шляхом розвитку способів та характеристик мислення. І цей процес неможливий без впровадження технологій навчання, спрямованих на розвиток особистості. Саме до таких технологій, що базуються на теорії розвиваючого навчання Л.С. Виготського, можна віднести технологію розвитку економічного мислення як один із підходів реалізації стратегії TeachThought, орієнтований на підготовку майбутніх фахівців економічних та суміжних з нею спеціальностей. Впровадження у практику викладання економічних дисциплін технології розвитку економічного мислення здобувачів освіти є актуальним та важливим завданням для сучасного покоління викладачів, адже щодня перед нами постають нові виклики, які потрібно долати, приймати ефективні рішення та відновлювати й розвивати як економічний, так і людський потенціал нашої держави.

В дослідженні визначені та охарактеризовані компоненти технології розвитку економічного мислення майбутніх фахівців з економічних спеціальностей, які варто впроваджувати в навчальний процес задля формування у майбутніх фахівців успішної особистості та опанування стратегії особистісного та професійного зростання, а саме: мотиваційний,

діагностувальний, дизайн-методичний та оцінно-рефлексивний. Кожен із компонентів є невід'ємною частиною технології та обумовлює наступний.

Зміст мотиваційного компоненту визначається тим, що викладач має бути впевненим у необхідності та готовим впроваджувати методичний інструментарій, спрямований на розвиток економічного мислення здобувачів освіти. На діагностувальному етапі проводиться відповідний аналіз сформованості характеристик економічного мислення задля ефективної розробки та впровадження наступного етапу – дизайн-методичного, протягом якого відбувається процес відбору, розробки методичних інструментів для розвитку економічного мислення здобувачів освіти з врахуванням інтересів, мотивів, запитів та досвіду здобувачів. На останньому етапі відбувається отримання зворотного зв'язку від здобувачів освіти, аналізуються результати навчання та динаміка рівнів сформованості характеристик економічного мислення, вдосконалюється проєкт впровадження технології розвитку економічного мислення та визначаються напрями підвищення результативності технології розвитку економічного мислення.

Важливою умовою ефективного розвитку економічного мислення є ретельний підбір методів навчання, які можна використовувати для викладання економічних дисциплін в умовах змішаного навчання. В результаті дослідження було виявлено, що розвиток економічного мислення краще відбувається в умовах активної взаємодії між викладачем та студентами, за використання інтерактивних методів навчання. З метою підвищення ефективності методичної діяльності рекомендуємо викладачам комбінувати елементи моделей педагогічного дизайну (ADDIE, дизайн-мислення, ARCS) як в процесі розробки навчальних дисциплін, так і при проєктуванні навчальних занять. Для побудови навчального заняття, за допомогою якого розвиток характеристик економічного мислення буде відбуватися ефективно в умовах змішаного навчання, також викладачам варто звернути увагу на розробку Конструктора навчального заняття та Падагогічне колесо Керрінгтона.

Запропонована технологія розвитку економічного мислення майбутніх фахівців з економічних та суміжних спеціальностей дає можливість системно та послідовно впливати на розвиток когнітивних процесів особистості і з врахуванням сучасних тенденцій та підходів доцільно продовжувати дослідження особливостей реалізації її основних компонентів, пов'язаних із апробацією окреслених інноваційних підходів та стратегій навчання в різних форматах організації освітнього процесу в закладах вищої та професійної освіти.

Ключові слова: стратегія TeachThought, технологія розвитку економічного мислення здобувачів, компоненти технології розвитку економічного мислення здобувачів економічних спеціальностей, економічне мислення, професійне мислення, методичний інструментарій

Bulavina Olena Anatoliivna PhD of economic science, Associate Professor of Pedagogy and Psychology Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Beresteiskyi Ave., 54/1, Kyiv, 03680, tel.: (067) 236-35-12, <https://orcid.org/0000-0002-0198-1838>

Sokol Iona Andriivna bachelor of vocation education, student of master degree program «Economic and social psychology», Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Beresteiskyi Ave., 54/1, Kyiv, 03680, tel.: (098) 214-88-45

TECHNOLOGY FOR ECONOMIC THINKING DEVELOPMENT: TEACHTHOUGHT STRATEGY IMPLEMENTATION APPROACH IN PROCESS OF TRAINING PROFESSIONALS IN ECONOMIC SPECIALITIES

Abstract. Modern Ukrainian society lives in an era of globalization, challenges and threats, the overcoming of which necessitates the development and implementation of extraordinary interdisciplinary innovative approaches and solutions, and Ukrainian education should be a unique educational environment where future professionals can acquire relevant general and professional competencies by developing ways and characteristics of thinking. And this process is impossible without the introduction of learning technologies aimed at personal development. Such technologies based on Vygotsky's theory of developmental learning include the technology of economic thinking development as one of the approaches to implementing the TeachThought strategy, focused on training future specialists in economics and related fields. The introduction of the technology for the development of economic thinking of students into the practice of teaching economic disciplines is an urgent and important task for the modern generation of teachers, because every day we face new challenges that need to be overcome, make effective decisions and restore and develop both the economic and human potential of our country.

The study identifies and characterizes the components of the technology for the development of economic thinking of future specialists in economic specialties, which should be implemented in the educational process in order to form a successful personality in future specialists and master the strategy of personal and professional growth, namely: motivational, diagnostic, design-methodological and evaluation-reflective. Each of the components is an integral part of the technology and determines the next one.

The content of the motivational component is determined by the fact that the teacher must be confident in the need and ready to implement methodological tools aimed at developing students' economic thinking. At the diagnostic stage, an appropriate analysis of the formation of the characteristics of economic thinking is

carried out for the effective development and implementation of the next stage - the design-methodological stage, during which the process of selection, development of methodological tools for the development of economic thinking of students is carried out, taking into account the interests, motives, requests and experience of students. The last stage involves receiving feedback from students, analyzing learning outcomes and the dynamics of the levels of economic thinking characteristics, improving the project for implementing the technology for developing economic thinking, and identifying ways to improve the effectiveness of the technology for developing economic thinking.

An important condition for the effective development of economic thinking is a careful selection of teaching methods that can be used to teach economic disciplines in a blended learning environment. The study found that the development of economic thinking is better in conditions of active interaction between the teacher and students, using interactive teaching methods. In order to increase the effectiveness of methodological activities, we recommend that teachers combine elements of pedagogical design models (ADDIE, design thinking, ARCS) both in the process of developing academic disciplines and in the design of training sessions. In order to build a training session that will help develop the characteristics of economic thinking effectively in a blended learning environment, teachers should also pay attention to the development of the Training Session Designer and the Carrington Pedagogy Wheel.

The proposed technology for the development of economic thinking of future specialists in economics and related specialties makes it possible to systematically and consistently influence the development of cognitive processes of the individual and, taking into account current trends and approaches, it is advisable to continue researching the features of the implementation of its main components related to the testing of the outlined innovative approaches and learning strategies in various formats of organizing the educational process in higher and vocational education institutions.

Keywords: TeachThought strategy, technology for the development of student's economic thinking, components of technology for the development of economic thinking of economic specialties students, economic thinking, professional thinking, methodical tools

Постановка проблеми. Освіта реагує на виклики та запити сьогодення, пропонуючи суспільству актуальні напрями підготовки майбутніх фахівців, що вирізнятимуться від подібних набором сформованих протягом навчання компетентностей («hard and soft skills»). Саме фокус на формуванні актуальних компетентностей дозволяє обґрунтувати необхідність підготовки, а оцінити її якість можна по рівнях сформованості виокремлених вмінь, навичок та здатностей здобувачів. Таким чином, стратегічною метою професійної діяльності викладачів закладів вищої освіти є забезпечити формування та

розвиток визначених в освітньо-професійній програмі компетентностей, про що також наголошується у Професійному стандарті на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» [1]. В сучасних умовах глобальних загроз досягти стратегічної мети професійної діяльності традиційними методами та засобами навчання майже неможливо, тому викладачі, що намагаються дотримуватися парадигми досконалості викладання, мають бути орієнтовані на впровадження інноваційних методичних інструментів, які здатні впливати, в першу чергу, на опанування здобувачами стратегій навчання, тобто формувати здатність ефективно навчатися протягом як навчання в університеті, так і всього життя, що у майбутньому дозволить забезпечити конкурентоспроможність на ринку праці, а також особистісне та професійне зростання фахівців. Отже, імплементація в освітній процес стратегій навчання є актуальним завданням для викладачів закладів вищої освіти.

Безсумнівно, що ефективність навчання, й професійного зокрема, залежить від ефективності функціонування когнітивних (пізнавальних) психічних процесів особистості і мислення є центральним процесом даного виду діяльності. Спосіб мислення в Законі України «Про вищу освіту» із змінами і доповненнями від 18.12.2019 року у пунктах 13, 19 статті 1 визначається одним із основних компонентів понять «компетентність» як «...динамічної комбінації знань, вмінь і практичних навичок, *способів мислення*, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» та «результати навчання» у вищій освіті, як от «...знання, уміння, навички, *способи мислення*, погляди, цінності, інші особисті якості, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення» [2]. В такому ракурсі особливий інтерес для вивчення представляє стратегія Teach-Thought, яка зосереджена на питаннях розвитку мислення в навчанні та акумулює ціннісні настанови й методичні підходи щодо впровадження у практику викладання інструментів, здатних вплинути на мислення здобувачів.

В процесі підготовки фахівців з економічних та суміжних спеціальностей, як наприклад «Економічна та бізнес-освіта», на наш погляд, викладачі мають орієнтуватися на розвиток економічного мислення, як різновиду професійного мислення фахівців економічного спрямування, оскільки таке мислення дозволяє здобувачам формувати та розвивати протягом всього життя загальні та професійні компетентності, пов'язані із здатностями аналізувати економічні проблеми, генерувати нові ідеї та підходи, приймати обґрунтовані зважені рішення та прогнозувати соціально-економічні наслідки для особистості, організацій та суспільства в цілому. За допомогою економічного мислення відбувається розуміння особистістю економічних концепцій, законів і парадоксів, розвиваються навички критичного та креативного

мислення, аналітичні й прогностичні навички, поглиблюється розуміння глобальних проблем та вміння практично застосовувати отримані знання, здійснюється безпосередня підготовка здобувача до кар'єрного розвитку, створюється основа для професійного та особистісного зростання.

Методи та підходи до розвитку економічного мислення, які можна використовувати в освітньому процесі задля підвищення якості та ефективності навчання здобувачів, постійно оновлюються, вдосконалюються та поповнюються, враховуючи сучасні тенденції та виклики. «...Інноваційність, а саме запровадження нових методик навчання, викладання та оцінювання...» є основним принципом та завданням розвитку Європейського простору вищої освіти на період до 2030 року [3] й в українських університетах активно реалізовується.

Українське сучасне суспільство проживає в епоху глобалізації, викликів й загроз, долання яких обумовлює необхідність розробки та впровадження неординарних міждисциплінарних інноваційних підходів та рішень, от і українська освіта має бути унікальним освітнім середовищем, де майбутні фахівці зможуть набути актуальних загальних та професійних компетентностей шляхом розвитку способів та характеристик мислення. І цей процес неможливий без впровадження технологій навчання, спрямованих на розвиток особистості. Саме до таких технологій, що базуються на теорії розвиваючого навчання Л.С. Виготського, можна віднести технологію розвитку економічного мислення як один із підходів реалізації стратегії TeachThought, орієнтований на підготовку майбутніх фахівців економічних та суміжних з нею спеціальностей. Впровадження у практику викладання економічних дисциплін технології розвитку економічного мислення здобувачів освіти є актуальним та важливим завданням для сучасного покоління викладачів, адже щодня перед нами постають нові виклики, які потрібно долати, приймати ефективні рішення та відновлювати й розвивати як економічний, так і людський потенціал нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку економічного мислення є міжпредметною, тому автори у своїх наукових пошуках ґрунтуються на результатах досліджень вітчизняних і закордонних психологів, педагогів та економістів – представників різних наукових шкіл і напрямів. В основу дослідження покладені ідеї, що дозволяють врахувати специфіку всіх суб'єктів освітнього процесу, та системно підійти до аналізу процесу мислення, враховуючи його професійну орієнтацію. Дуже цінні надбання щодо мислення особистості мають представники когнітивної психології (М. Айзенк, У. Найссер та ін.) та бігевіоризму (Дж. Вотсон, Е. Торндайк, Б. Скінер, ін.), гештальтпсихології (М. Вертгеймер, В. Келер, Б. Зейгарник), психології діяльності (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, П. Гальперін та ін.), нейропсихології (Р. Сперрі, Майкл Д. Політіс, Річард Д. Пелегріно), дидактики (Ю. Бабанський, В. Безпалько, Б. Матюнін та ін.),

конструктивізму (Ж. Піаже, Р. Ганьє та ін.), економіки (А. Сміт, А. Маслоу, Дж. М. Кейнс, Д. Канеман, Р. Талер та ін.). Значний вплив на наші пошуки здійснили висновки та конкретні рекомендації щодо розвитку певних видів та характеристик мислення Е. де Боно, Т. Бьюзен, А. Кроуфорд, Б. Оклі та Д. Халперн, яка ще в 2000 році зазначила, що «ми позбавляємо тих, хто навчається, найважливішого компонента освіти – ми не виховуємо в них здатності мислити... Вкрай необхідними є такі форми навчання, які б сприяли продуктивному мисленню [4, С. 19]».

Мета статті – обґрунтувати компоненти технології розвитку економічного мислення здобувачів вищої освіти та сформулювати практичні рекомендації методичного характеру щодо впровадження у практику підготовки фахівців з економічних спеціальностей стратегії TeachThought у вигляді технології розвитку економічного мислення здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. TeachThought – це підхід до навчання, який спрямований на стимулювання критичного мислення, творчості та самостійності здобувачів. Ця навчальна стратегія розвиває навички високого рівня мислення і навчає студентів застосовувати свої знання в реальних ситуаціях [5; 6]. Як зазначають автори стратегії, впровадження TeachThought в освітній процес вимагає змін в підходах до навчання та ролі викладача. Ось кілька кроків, які можна вжити для успішного впровадження TeachThought [5; 6]:

Ознайомлення з концепцією: Викладачі повинні ознайомитися з філософією та принципами TeachThought. Вони повинні зрозуміти, які цінності та навички вона пропагує та які зміни вимагаються в навчальному процесі. Викладачі потребують підготовки, щоб стати фасилітаторами навчання замість традиційних лекторів. Вони повинні розвивати навички проведення дискусій, стимулювання критичного мислення та співпраці учнів.

Створення стимулюючого середовища: Важливо створити навчальне середовище, яке підтримує активне навчання, співробітництво та творчість. Це можна досягти шляхом організації робочих груп, створення просторів для дискусій та співпраці, використання технологій для залучення здобувачів тощо.

Розробка стимулюючих завдань: Викладачі повинні розробляти завдання та проекти, які спонукають здобувачів до критичного мислення, аналізу та творчого розв'язання проблем. Завдання повинні мати реальний зв'язок з реальними ситуаціями та проблемами.

Зворотний зв'язок та оцінювання: Важливо надавати здобувачам освіти зворотний зв'язок щодо їхнього прогресу та досягнень. Оцінювання повинно бути орієнтоване на розвиток навичок, а не лише на оцінювання пам'яті. Важливо враховувати креативність, критичне мислення та здатність до співпраці.

Продовження процесу саморозвитку: Викладачі повинні продовжувати саморозвиток і вдосконалювати свої навички за допомогою професійного

розвитку, співпраці з колегами та впровадження нових підходів та інновацій у навчальний процес.

Впровадження TeachThought вимагає часу, зусиль та підтримки з боку всіх учасників освітнього процесу. Однак, цей підхід може значно покращити якість навчання, розвиток економічного мислення та підготовку майбутніх фахівців з економічних спеціальностей до викликів сучасного світу, тому головні ідеї покладені в основу побудови технології розвитку економічного мислення для здобувачів економічних спеціальностей.

Виходячи із загального визначення технології навчання: «законовідповідна педагогічна діяльність, яка реалізує науково обґрунтований проєкт дидактичного процесу і якій притаманний більш високий ступінь ефективності, надійності та гарантованості результату, ніж традиційним способам навчання» [7], можемо зазначити, що технологія розвитку економічного мислення буде актуальною у підготовці фахівців з економічних спеціальностей, завдяки спрямованості на розвиток характеристик професійного мислення здобувачів – економічного, що безпосередньо впливатиме саме на зростання ефективності, надійності та гарантованості результатів навчання, та слугуватиме певною відповіддю на глобальні виклики сьогодення, оскільки змінюючи спосіб мислення, ми можемо змінюватися самі та навколишній світ.

На Всесвітньому форумі у Давосі 2020 року були виокремлені 10 найважливіших навичок, якими має володіти успішна людина [8]. Серед них аналітичне мислення та інноваційність, критичне мислення, креативне мислення, гнучкість мислення, вміння вирішувати проблеми та, вперше у ТОП-10 навичок, активне навчання та володіння стратегіями навчання! На форумі 2023 року у переліку ТОП-навичок, як і у попередньому, домінували когнітивні та навички самоефективності, в тому числі були виділені самосвідомість, надійність та увага до деталей, допитливість та навчання протягом життя [9]. Отже, впровадження в освітній процес технології розвитку економічного мислення також дасть можливість майбутнім фахівцям з економічних спеціальностей сформувати навички успішної особистості та опанувати стратегії особистісного та професійного зростання.

Технологія розвитку економічного мислення, на наш погляд, має містити наступні основні компоненти, взаємозв'язок яких відображено на рисунку 1 за допомогою інтелект-карти. Ми виділяємо в даній технології чотири компоненти: мотиваційний, діагностувальний, дизайн-методичний та оцінно-рефлексивний.

sciendo
made for free at sciendo

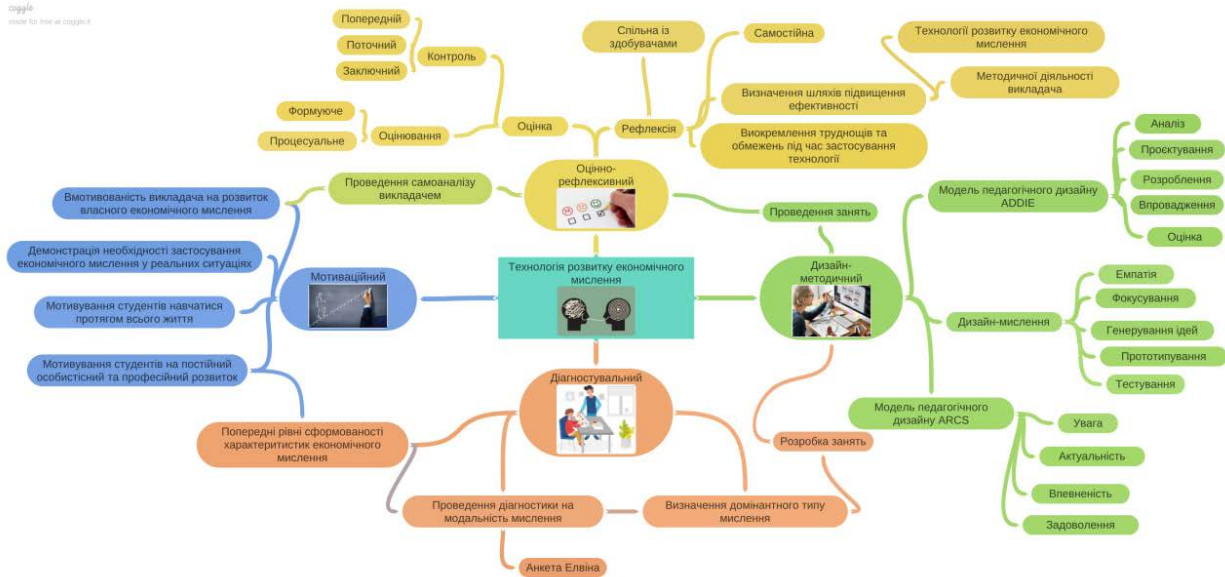

Рисунок 1. Компоненти технології розвитку економічного мислення майбутніх фахівців з економічних спеціальностей

Джерело: розроблено авторками

Основний зміст кожного компоненту полягає в наступному:

1. Мотиваційний – викладач має бути впевненим у необхідності та готовим, враховуючи особистісний потенціал та професійні якості (наприклад, опанувати стратегію TeachThought, методики критичного мислення, частково когнітивну психологію та професійну дидактику), впроваджувати методичний інструментарій, спрямований на розвиток економічного мислення здобувачів освіти.

2. Діагностувальний – викладачу необхідно отримати існуючі рівні сформованості характеристик мислення здобувачів освіти з метою розробки дизайну навчальної дисципліни з урахування спрямованості на розвиток економічного мислення та його конкретних характеристик.

3. Дизайн-методичний (або педагогічного дизайну) – викладач проектує навчальну дисципліну та/або конкретні навчальні заняття відповідно до обраної моделі педагогічного дизайну (наприклад, ADDIE, Дизайн-мислення, ARCS тощо) з орієнтацією на використання різноманітних прийомів, методик та вправ для розвитку характеристик економічного мислення, а також реалізовує розроблений проєкт.

4. Оцінно-рефлексивний – викладач отримує зворотний зв'язок від здобувачів освіти, аналізує результати навчання та динаміку рівнів сформованості характеристик економічного мислення, вдосконалює проєкт впровадження технології розвитку економічного мислення та визначає напрями підвищення результативності технології розвитку економічного мислення.

Розглянемо кожен компонент технології розвитку економічного мислення більш детально.

Мотиваційний компонент грає важливу роль у технології розвитку економічного мислення. Ефективні методи і прийоми, які сприяють розвитку економічного мислення, повинні стимулювати студентів до активної участі та зацікавленості в процесі навчання, використовуючи також стимулюючі винагороди або системи визнання, щоб заохотити їх до досягнення кращих результатів. Викладач має переглянути власну роль в освітньому процесі, відійти від авторитарної моделі викладання та бути вмотивованим на розвиток професійного мислення своїх студентів. По-перше, він має бути впевненим, що це є першочерговим завданням у викладацькій практиці. По-друге, має вміти мотивувати здобувачів на постійний особистісний та професійний розвиток, формуючи потребу в опануванні ефективних стратегій навчання протягом всього життя. І це безпосередньо пов'язано із характеристиками мислення особистості. По-третє, викладач має мати власне економічне мислення та вміти його розвивати, тобто володіти методичним інструментарієм та проявляти методичну креативність у практиці викладання. По-четверте, студентам необхідно демонструвати, як економічне мислення може застосовуватися у реальних ситуаціях. Приклади з реального світу допоможуть їм бачити практичне значення отриманих знань і набутих навичок.

Важливо пам'ятати, що мотивація є індивідуальною і може варіюватися в залежності від студента. Тому, впроваджуючи технологію розвитку економічного мислення, важливо враховувати індивідуальні потреби та інтереси студентів, аби формувати стійку внутрішню мотивацію до навчання.

Діагностувальний компонент. Задля ефективного впровадження компонентів технології розвитку економічного мислення необхідно розуміти, які маємо вихідні параметри сформованості характеристик мислення здобувачів освіти. Оскільки економічне мислення поєднує в собі характеристики критичного мислення, аналітичності, системності, творчого мислення, етичності, управлінських навичок можемо скористатися для визначення рівнів сформованості характеристик мислення різними психодіагностичними методиками і робити висновки по кожній окремій характеристиці мислення, а також відслідковувати динаміку її сформованості.

На наше переконання, задля ефективного впровадження методичного інструментарію в освітній процес варто визначити домінуючий тип мислення здобувачів, ґрунтуючись на результатах досліджень Р. Сперрі, Б. Бьюзен [10, с. 33-34, 53], Д. Халперн [4, с. 35] про модальність мислення.

Діагностування здобувачів на модальність мислення проводиться кожного навчального року із застосуванням анкети Елвіна. Переважно, респондентами є здобувачів I-II курсів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (КНЕУ). У 2022/23 навчальному році в такому дослідженні взяли участь студенти 1-2 курсів факультету управління персоналом, соціології та психології КНЕУ імені Вадима Гетьмана, загальною

кількістю - 71 респондент, які навчалися на чотирьох освітньо-професійних програмах факультету: «Економічна та соціальна психологія» (групи УП), «Менеджмент персоналу» (групи УМ), «Менеджмент соціальної сфери» (група УС), «Соціальні та медіа-комунікації» (група УК). За результатами опитування можемо зробити висновки, що у здобувачів освіти домінує права півкуля мозку (40,8%), яка відповідає за творче мислення. Цікавим виявся той факт, що збалансована модальність мислення та домінантна ліва півкуля мозку, яка відповідає за логічне мислення, виявилася притаманною однакової кількості опитаних студентів (29,6%). Детальна характеристика результатів опитування та розподілу здобувачів в розрізі фахової орієнтації (суто економічна спеціальність або дотична) міститься в таблиці 1.

Таблиця 1

**Розподіл здобувачів за домінантною модальністю мислення у
2022/2023 н.р.**

Назва академічної групи, кількість респондентів	Кількість студентів із домінантною					
	лівою півкулею		правою півкулею		збалансованою модальністю	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
УП-201, 10 осіб	4	40	5	50	1	10
УП-202, 9 осіб	3	33,3	3	33,3	3	33,3
УК-101, 6 осіб	1	16,7	4	66,7	1	16,7
УП-203, 16 осіб	4	8,3	7	43,8	5	47,9
УМ-201, 6 осіб	1	16,7	1	16,7	4	66,6
УМ-202, 203, 9 осіб	3	33,3	5	55,6	1	11,1
УС-201, 15 осіб	5	33,3	4	26,6	6	40,1
Разом у 2022/2023 н.р. 71 особа	21	29,6	29	40,8	21	29,6

Джерело: розроблено авторками

Згідно із результатами досліджень О. Булавіної, які проходили на базі даного закладу вищої освіти у 2018-2020 роках, домінантність правої півкулі суттєво зросла і коливалася від 19,4% до 50% опитаних студентів, а домінантність лівої півкулі відповідно знизилася: з 50,7% до 12,9% респондентів. Також спостерігався загальний приріст здобувачів із збалансованою модальністю мислення (від 29,9% до 37,1% респондентів) і даний показник за 2019-2020 навчальний рік був рекордно високим [11, С. 110-111]. Можна зробити припущення, що зафіксовані тенденції щодо домінантності півкуль головного мозку здобувачів частково можна пов'язати із особливостями параметрів вступних екзаменів, адже у 2022 році було відновлене обов'язкове ЗНО з математики, тоді як у 2018-2020 н. рр. даний іспит було скасовано. Крім того, математика була визначена профільним екзаменом майже на всі спеціальності КНЕУ, що також вплинуло на професійний вибір абітурієнтів (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка домінантності мислення здобувачів КНЕУ
імені Вадима Гетьмана, 2018 – 2023 рр.**

Навчальні роки проведення досліджень	Відсоток респондентів з домінуванням		
	лівої півкулі головного мозку, %	правої півкулі головного мозку, %	обох півкуль (збалансована модальність), %
2022/2023 н. рр.	29,6	40,8	29,6
2021/2022 н. рр.	28,3	40,0	31,7
2020/2021 н. рр.	19,2	48,8	32,0
2019/2020 н. рр.	12,9	50,0	37,1
2018/2019 н. рр.	50,7	19,4	29,9
Загалом у 2018-2023 н. рр.	27,6	39,8	32,6

Джерело: розроблено авторками

Враховуючи дані досліджень, можна констатувати той факт, що тенденція протягом останніх 5 років залишається незмінною: на економічні спеціальності КНЕУ вступають здобувачі, мислення яких характеризується домінантністю творчого типу мислення та провідними є ментальні навички правої півкулі головного мозку.

Важливо для викладачів в процесі розроблення дизайну навчальної дисципліни з орієнтацією на розвиток економічного мислення враховувати домінантний тип мислення студентів, в даному випадку правопівкульний, для розробки відповідних завдань, які будуть підкріплювати рівень домінантної півкулі та розвивати іншу півкулю головного мозку задля отримання збалансованої модальності мислення.

Дизайн-методичний компонент (або педагогічного дизайну). Головною метою педагогічного дизайну виступає створення оптимального середовища для ефективного навчання та розвитку студентів. Даний компонент технології розвитку економічного мислення охоплює такі процеси як: планування, розробка, впровадження та оцінка навчальних програм, курсів чи занять (тренінгів). Викладачі мають можливість обрати найбільш підходящу для викладання модель педагогічного дизайну, або скомбінувати прогресивні можливості з кількох моделей. В таблиці 3 представлено моделі педагогічного дизайну та їх етапи, які викладачі можуть використати для створення найбільш ефективної методичної системи викладання економічних дисциплін, та відповідно методичний інструментарій технології розвитку економічного мислення здобувачів освіти.

Таблиця 3

Моделі педагогічного дизайну

Кроки моделі	Моделі педагогічного дизайну		
	ADDIE	Дизайн-мислення	ARCS
1	Аналіз	Емпатія	Увага
2	Проектування	Фокусування	Актуальність
3	Розроблення	Генерування ідей	Впевненість
4	Впровадження	Прототипування	Задоволення
5	Оцінка	Тестування	

Джерело: розроблено авторками на основі [12]

На наш погляд, доцільним є комбінування трьох вище запропонованих моделей педагогічного дизайну, при чому базовою обрати модель ADDIE, оскільки саме вона максимально повно відображає структурні елементи навчального процесу та дозволяє системно розглядати методику викладання навчальної дисципліни. Але з метою підвищення якості проектування кожного елемента, доцільно додатково застосовувати відповідні компоненти з інших моделей педагогічного дизайну. Наприклад, в процесі виконання етапу «Аналіз» доповнюємо його етапами «Емпатія» та «Фокусування» з Дизайн-мислення та «Увага» й «Актуальність» ARCS, аби навчальні цілі та результати були сформульовані викладачем з врахування особистісних цілей, мотивів, здібностей та нахилів здобувачів, що в кінцевому підсумку, зробить навчання більш ефективним за рахунок особистої залученості, вмотивованості та орієнтації на актуальні запити й досвід студентства.

Оцінно-рефлексивний компонент. Даний компонент в технології розвитку економічного мислення відіграє важливу роль у формуванні та покращенні економічної свідомості та розумінні економічних процесів. Він включає в себе дві основні складові - оцінювання та рефлексію.

Перший включає розробку та застосування процедур контролю (попереднього, поточного, заключного) та оцінювання (процесуального, формуючого) результатів навчання, в тому числі оцінювання динаміки рівнів сформованості конкретних характеристик економічного мислення на основі портфоліо здобувача. Це означає здатність оцінювати різні аспекти економічних рішень, такі як ефективність, доцільність, вартість, ризику тощо. Оцінка допомагає розуміти, які альтернативи є кращими з економічної точки зору і які можуть мати більший потенціал для досягнення мети. Вона базується на знаннях економічних теорій, даних та інформації про ринкові умови.

На другому – викладачу бажано провести рефлексію самостійно та спільно із здобувачами з метою виокремлення труднощів та обмежень під час застосування технології (також із застосуванням зворотного зв'язку), визначення шляхів підвищення ефективності як безпосередньо самої технології розвитку економічного мислення, так і методичної діяльності викладача. Рефлексія передбачає критичне розглядання власного економічного мислення,

процесу розв'язання проблем та прийняття рішень. Це означає аналіз власних економічних поглядів, стереотипів, пріоритетів та способів мислення, а також оцінку їх ефективності та доцільності. Рефлексія допомагає виявити можливі помилки, прогалини в знаннях, некоректні припущення або упередження, що можуть впливати на економічні рішення.

Інструменти практичної реалізації даного компонента технології розвитку економічного мислення проєктуються на попередньому етапі та можуть бути скориговані відповідно до отриманих результатів навчання. В цілому, викладачам, насамперед, необхідно звернути увагу на власний розвиток та постійно підвищувати свою кваліфікацію в напрямі застосування освітніх інновацій: підходів, методів та прийомів, які можуть надати змогу розвивати бажані характеристики мислення, в тому числі й економічного, у здобувачів освіти з врахуванням існуючих форматів навчання.

Висновки. Мислення – когнітивний процес, тому його можна вдосконалювати на розвивати протягом життя. Розвиток професійного (економічного) мислення майбутніх фахівців, на наше переконання, має стати метою освітнього процесу та гарантованим результатом навчання в закладах вищої та професійної освіти, орієнтованих на підготовку фахівців економічних та дотичних до неї спеціальностей. Для досягнення такої стратегічної мети навчання пропонуємо впроваджувати у практику викладання навчальних дисциплін і, зокрема, економічних, технологію розвитку економічного мислення, яка ґрунтується на теорії розвиваючого навчання Л.С. Виготського та інноваційній стратегії TeachThought.

В результаті проведених досліджень та інтеграції отриманих результатів, пропонуємо виокремити наступні чотири компоненти даної технології: мотиваційний, діагностувальний, дизайн-методичний та оцінно-рефлексивний. Кожен із компонентів є невід'ємною частиною технології та обумовлює наступний.

Зміст мотиваційного компоненту визначається тим, що викладач має бути впевненим у необхідності та орієнтованим на розвиток економічного мислення здобувачів в процесі навчання певним дисциплінам, особливо економічного спрямування, що формуватиме готовність впроваджувати методичний інструментарій, спрямований на розвиток економічного мислення здобувачів освіти. Крім того, увага приділяється сформованості економічного мислення у безпосередньо викладача, адже за умови володіння таким мисленням на високому рівні, викладач матиме змогу у повному обсязі використовувати методичний інструментарій та проявляти креативність у власній педагогічній діяльності. Рекомендуємо викладачам у своїй професійній діяльності дотримуватися парадигми досконалості викладання та постійно підвищувати особистісні та фахові компетентності.

На діагностувальному етапі проводиться відповідний аналіз сформованості характеристик економічного мислення задля ефективної розробки та впровадження наступного етапу – дизайн-методичного.

Діагностувальний компонент у 2022/23 н.р. був реалізований за допомогою діагностування модальності мислення здобувачів вищої освіти. Важливим фактором для розробки завдань, на наш погляд, є домінантний тип мислення здобувачів, для того щоб отримати в кінцевому результаті збалансовану модальність мислення особистості, яка включає в себе володіння ментальними навичками і властивостями як правої півкулі (наприклад, до креативності), так і лівої півкулі (яка відповідає за логічність й критичність мислення) головного мозку. Діагностування модальності мислення майбутніх фахівців з економічних спеціальностей проводилося у КНЕУ імені Вадима Гетьмана, в результаті чого була виявлена тенденція домінування протягом 5 останніх років у студентів творчого типу мислення, що у свою чергу, може стати основою для проєктування навчальних дисциплін та навчальних занять для здобувачів освіти і є змістом наступного компоненту.

Дизайн-методичний компонент містить питання, що стосуються створення комфортного середовища для ефективного навчання здобувачів, в тому числі моделі педагогічного дизайну, які рекомендовано для створення навчальних занять викладачами, та розробку конкретних завдань і вправ, що дозволяють впливати на розвиток конкретних характеристик мислення майбутніх фахівців з економічних спеціальностей з метою формування збалансованої модальності мислення. Саме на даному етапі відбувається процес відбору, розробки методичних інструментів для розвитку економічного мислення здобувачів освіти з врахуванням інтересів, мотивів, запитів та досвіду здобувачів.

Згідно із дослідженнями особливостей розвитку економічного мислення у студентів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, які проводилися у грудні 2022 року та травні 2023 року і взяло участь 247 здобувачів освіти, можна зробити висновки, що студенти бажають розвивати протягом навчання такі характеристики економічного мислення як: критичне мислення, ефективність прийняття рішень, аналітичність та раціональність.

Крім того, було встановлено, що до перспективних можливостей, яке надає розвиток економічного мислення майбутнім фахівцям, на думку студентів, варто віднести розуміння основних економічних концепцій, розвиток критичного мислення, розвиток аналітичних навичок, практичність, розуміння глобальних проблем, підготовка до кар'єри та розвиток креативності. Для розвитку характеристик економічного мислення у вищому навчальному закладі викладачі найчастіше використовували завдання таких типів: кейси, творчі завдання, проєкти, вправи на розвиток критичного мислення, вправи на розвиток креативності. Найбільшими факторами впливу на бажання навчатися для студентів є цікавий зміст дисципліни, цікаві та корисні заняття, завдання, вправи, також важливим фактором є особистість викладача, його манера викладання та спілкування, адже саме від викладача

залежить велика роль у процесі розвитку економічного мислення. Задля того, щоб досягнути найкращих результатів для освітнього процесу, на думку студентів, навчальний матеріал має бути цікавий, змістовний та доступний, також особливе місце посідає сприятлива психологічна атмосфера та комфортні умови для навчання, варто також приділити увагу використанню інноваційні методик навчання, які враховують сучасні тенденції розвитку.

З метою ефективною реалізації даного компонента рекомендуємо комбінувати три моделі педагогічного дизайну, прийнявши за основу модель ADDIE та доповнивши її елементами моделей «Дизайн-мислення» та ARCS, що дасть можливість врахувати інтереси, запити та досвід здобувачів. При чому такий підхід доцільно застосовувати і при розробці навчальної дисципліни, і в процесі проектування навчальних занять. У форматі змішаного навчання рекомендуємо скористатися методичною розробкою «Педагогічне колесо» Керрінгтона, яке базується на таксономії Блума та наголошує на систематичному підході до навчання та взаємозв'язку між різними етапами [13]. Вона допомагає викладачам ретельно аналізувати потреби студентів, планувати ефективні стратегії викладання, забезпечувати практичне застосування вивченого матеріалу та оцінювати досягнення студентів з використанням сучасних застосунків та сервісів. Також доцільним в процесі проектування методичного інструментарію є розроблення викладачем Конструктора навчального заняття, що дасть можливість не тільки підібрати найбільш ефективні на думку фахівця методи і прийоми реалізації кожного елемента навчального заняття, але й передбачити різні варіанти з врахуванням індивідуально-психологічних та групових особливостей здобувачів.

Серед інших методів навчання, які були запропоновані для розвитку характеристик економічного мислення таких як раціональність, аналітичність, критичне мислення, ефективність прийняття рішень наступні: кейс-метод, «навчаючи вчуся», ігрові симуляції, проблемне навчання, метод мозкового штурму, дискусія, ділова гра, метод шести капелюхів, діаграма Венна, дебати. Дані методи можливо ефективно застосовувати в умовах змішаного навчання. Вони здатні впливати на розвиток економічного мислення здобувачів, особливо за умов активної взаємодії між викладачем та студентами.

Оцінно-рефлексивний компонент включає в себе розробку й використання процедур оцінювання результатів навчання, а також проведення саморефлексії для викладача, щоб визначити власні слабкі місця та шляхи вдосконалення як окремого компонента, так і в цілому технології розвитку економічного мислення. На фанальному етапі відбувається отримання зворотного зв'язку від здобувачів освіти, аналізуються результати навчання та динаміка рівнів сформованості характеристик економічного мислення, вдосконалюється проєкт впровадження технології розвитку економічного мислення та визначаються напрями підвищення результативності технології розвитку економічного мислення.

На підставі отриманих результатів дослідження, рекомендується впроваджувати в навчальний процес інноваційні методи навчання, що здатні здійснювати стимулюючий вплив на розвиток економічного мислення здобувачів освіти. Подальше впровадження в освітній процес різних методичних підходів та інструментів, стратегії TeachThought, моделей педагогічного дизайну дозволить закумуляувати досвід та визначити напрями подальшого вдосконалення технології розвитку економічного мислення майбутніх фахівців з економічних та дотичних до неї спеціальностей.

Література:

1. Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти». – [Чинний від 2021-03-23]. – Київ : Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: 610_Vikladachi_zakladiv_vishoyi_osviti.pdf (osvita.ua)
2. Закон України «Про вищу освіту». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/law/show/1556-18>
3. Матеріали Міністерської конференції з питань розвитку Болонського процесу (19.11.2020, м. Рим, on-line). National Office Erasmus + UA. [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://erasmusplus.org.ua/news/pereklad-materialiv-ministerskoyi-konferencziyi-z-pytan-rozvytku-bolonskogo-proczesu-19-11-2020-m-rym-on-line/>
4. Халперн Д. Психология критического мышления. СПб.: Издательство «Питер», 2000. 512 с.: ил.
5. What Is TeachThought? A Summary. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.teachthought.com/about/>
6. 21 ідея для мотивації учнів (Від TeachThought Staff). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://osnova.com.ua/21-ideya-dlya-motivatsii-uchniv-vid-teachthought-staff/>
7. Педагогічні технології у професійній підготовці кваліфікованих робітників: довідник / Романова Г. М., Артюшина М. В., Слатвінська О. А. Київ: Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, 2015. 87 с.
8. These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them/>
9. The Top Skills 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: Future of Jobs: These are the most in-demand core skills in 2023 | World Economic Forum (weforum.org)
10. Бьюзен Т. и Б. Супермышление / Пер. с англ. Е. А. Самсонов; Худ. обл. М. В. Драко. 2-е изд. Серия «Живите с умом». М. : ООО «Попурри», 2003. 304 с.:ил. + 16 с. вкл.
11. Булавина О. А. Особистісний потенціал підприємницької діяльності: формування економічного мислення та комерційного інтелекту в умовах навчальної дисципліни «Психологія підприємницької діяльності» / О.А. Булавина // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»: науковий журнал. – Острого : Вид-во НаУОА, 2020. No 11. С. 107–114.
12. Освітній дизайн: як створювати якісний E-learning-контент (5 моделей освітнього дизайну). [Електронний ресурс]. Режим доступу: Освітній дизайн: як створювати якісний E-learning-контент (ed-era.com)
13. Педагогічне колесо Алана Керрінгтона – як викладачам деталізувати освітні цілі та підібрати ефективні технології навчання. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gohigher.org/poster>

References:

1. Profesiynyi standart na hrupu profesii «Vykladachi zakladiv vyshchoi osvity» [Professional Standard for the group of professions “Teachers of higher education institutions” activity from March 23 2021]. (2021, March 23). Kyiv : Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. *osvita.ua*. Retrieved from http://osvita.ua/doc/files/news/819/81950/610_vykladachi_zakladiv_vishoyi_osviti.pdf [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu». [The Law of Ukraine «On higher education»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/law/show/1556-18> [in Ukrainian].
3. Materialy Ministerskoi konferentsii z pytan rozvytku Bolonskoho protsesu. National Office Erasmus + UA [Materials of the Ministerial Conference on the Development of the Bologna Process]. (2020, November 19). *erasmusplus.org.ua*. Retrieved from <https://erasmusplus.org.ua/news/pereklad-materialiv-ministerskoyi-konferencziyi-z-pytan-rozvytku-bolonskogo-proczesu-19-11-2020-m-rym-on-line/> [in Ukrainian].
4. Halpern, D. (2000). *Psihologiya kriticheskogo myshleniya [Psychology of critical thinking]*. SPb.: Izdatelstvo "Piter", 2000. (Seriya "Master of Psychology") [in Russian].
5. What Is TeachThought? A Summary. *teachthought.com*. Retrieved from <https://www.teachthought.com/about/> [in English].
6. 21 ideia dlia motyvatsii uchniv (Vid TeachThought Staff). [21 ideas to motivate students (from TeachThought Staff)]. *osnova.com.ua*. Retrieved from <https://osnova.com.ua/21-ideya-dlya-motivatsii-uchniv-vid-teachthought-staff/> [in Ukrainian].
7. Romanova H. M., Artiushyna M. V., Slatvinska O. A. (2015). Pedahohichni tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi kvalifikovanykh robitnykiv: dovidnyk [Pedagogical technologies in the professional training of qualified workers: a guide]. Kyiv : Instytut profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
8. These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. *weforum.org*. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them/> [in English].
9. The Top Skills 2023. *weforum.org*. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2023/05/future-of-jobs-2023-skills> [in English].
10. Byuzen, T. i Byuzen, B. (2003). Supermyshlenie [Supersoul]. Perevod s angliyskogo E.A. Samsonova. M. : OOO Popurri. (Seriya «Zhivite s umom») [in Russian].
11. Bulavina, O. A. (2020). Osobystisnyi potentsial pidpriemnytskoi diialnosti: formuvannia ekonomichnogo myslennia ta komertsiiinoho intelektu v umovakh navchalnoi dystsypliny «Psykholohiia pidpriemnytskoi diialnosti» [Personal potential of entrepreneurial activity: formation of economic thinking and commercial intelligence in the conditions of the discipline “Psychology of entrepreneurial activity”]. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Psykholohiia»: naukovyi zhurnal – Scientific journal “Scientific notes of the National University “Ostroh Academy” series “Psychology”*, 11, 107–114 [in Ukrainian].
12. Osvitnii dyzain: yak stvoriuvaty yakisnyi E-learning-kontent (5 modelei osvithnoho dyzainu). [Educational design: how to create quality E-learning content (5 models of educational design)]. *ed-era.com*. Retrieved from <http://blog.ed-era.com/osvitnii-dizain> [in Ukrainian].
13. Padahohichne koleso Alana Kerrinhona – yak vykladacham detalizuvaty osvitni tsili ta pidibraty efektyvni tekhnolohii navchannia. [Alan Carrington’s Pedagogical Wheel – how teacher can detail educational goals and choose effective learning technologies]. *gohigher.org*. Retrieved from <http://gohigher.org/poster> [in Ukrainian].

УДК 130.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-885-896](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-885-896)

Бурлука Олена Вікторівна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри інформаційної діяльності та медіа-комунікацій, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (048) 722-19-92, <https://orcid.org/0000-0002-0378-3763>

САМООСВІТА ЯК ЖИТТЄВИЙ ПРИНЦИП СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Соціокультурні умови завжди були основними орієнтирами життєдіяльності людини. Сукупність обставин, проблеми майбутнього і сьогодення формують завдання і потребують їхнього виконання. Пізнання дійсності, самопізнання, самоорганізація і самовизначення – це процеси, що є показниками зрілості особистості. В умовах інформатизації суспільства діяльність більшості людей базується на створенні, споживанні і поширенні інформації, деякі вже не уявляють життя без гаджетів та Інтернет-технологій. Необхідним щодо рішення проблем людини є можливість освоєння сучасної техніки і технологій. Тому, самоосвіта особистості як одна із форм задоволення пізнавальних потреб набуває статусу провідного виду діяльності.

Самоосвіта особистості здійснюється під впливом уявлень індивіда про основні результати або події, які повинні статися в житті. Завдяки самоосвіті особистість створює унікальну конфігурацію особистих рис, мотивів, когнітивних стилів і способів адаптації до реальності. Вона пов'язана з проявом значних вольових зусиль, з високою мірою свідомості, організованості та внутрішньої відповідальності.

Зазначено, що самоосвіта сприяє розвитку інтелектуальних, вольових, емоційних ознак особистості, вона є засобом формування і реалізації цілеспрямованості, організованості, наполегливості тощо. У основі самоосвіти лежать прийоми діяльності, особисті мотивації і установки, якості і уміння. Самоосвіта особистості допомагає забезпечити ефективність підвищення професійної і загальнокультурної компетенції, розвиток інтелекту і творчої самостійності, дає можливість справлятися з різними життєвими ситуаціями та адаптуватися до мінливих умов реальності. Саме тому сьогодні самоосвіта стає життєвим принципом, значимим показником успішності, програмою розвитку суспільства і особистості в ньому.

Ключові слова: самоосвіта особистості, життєвий принцип, пізнавальні потреби, інформаційне суспільство, професійна компетенція, самоорганізація.

Burluka Elena Viktorovna candidate of philosophical sciences, associate professor, associate professor of department of informative activity and medias of communications, National university «Odesa politechnika», 65044, Odesa, boulevard of Shevchenko, 1, tel.: (048) 722-19-92, <https://orcid.org/0000-0002-0378-3763>

SELF-EDUCATION AS VITAL PRINCIPLE OF MODERN PERSONALITY

Abstract. Sociocultural terms always were the basic reference-points of vital functions of man. Totality of circumstances, the problems of future and present time form tasks and need their implementation. Cognition of reality, self-knowledge, self-organization and self-determination, is processes that are the indexes of maturity of personality. In the conditions of informatization of society activity of most people is based on creation, consumption and distribution of information, some already do not present life without gadgets and Internet-technologies. A necessity in relation to the decision of problems of man is possibility of mastering of modern technique and technologies. Therefore, self-education of personality as one of forms of satisfaction of cognitive necessities acquires status of leading type of activity.

The self-education of personality comes true under act of ideas of individual about basic results or events that must happen in life. Due to a self-education personality creates unique configuration of personality lines, reasons, mental styles and methods of adaptation to reality. She is related to the display of considerable conations, with the high measure of consciousness, good organization and internal responsibility.

It is marked that a self-education assists to development of intellectual, volitional, emotional signs of personality; it is the means of forming and realization of purposefulness, good organization, to the persistence and others like that. Self-education receptions of activity, personal motivations and options, qualities and abilities, are the basis of. The self-education of personality helps to provide efficiency of increase of professional and general cultural competence, development of intellect and creative independence, gives an opportunity to get along at different vital situations and adapt oneself to the changeable terms of reality. For this reason today a self-education becomes vital principle, meaningful index of success, program of development of society and personality in him.

Keywords: self-education of personality, vital principle, cognitive necessities, informative society, professional competence, self organization.

Постановка проблеми. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології продукують тенденції взаємозалежності країн і народів, але розширення контактів між ними демонструють і негативні сторони, поглиблюють процеси відчуження особи від системи соціальної комунікації. Швидкість змін зовнішнього середовища скорочують уявлення про можливості самореалізації. Адаптація до соціокультурних змін складний процес, що включає постійний пошук необхідного матеріалу, нових форм і методів роботи з інформаційними ресурсами, можливість передбачити достовірні нововведення тощо. Важливим стає не просто підготовка до певної професії чи виду праці, не просто доступ до інформації, а необхідність постійно йти за змінами в

професійній діяльності, вміти перетворювати інформацію в знання. Здатність передбачати намічені модифікації потребує високої кваліфікації та професіоналізму; більше того, варто самому прагнути до перетворень, що відповідні свідомо поставленим цілям. Актуалізація потреби в самоосвіті у особистості дуже індивідуальна. Причинами, можуть бути зміни якихось зовнішніх умов (хоча і не обов'язково), але найважливіше те, що відбувається усвідомлення того, що самоосвіта – спосіб реалізації своєї внутрішньої свободи, що суб'єктивно фіксується.

Інформатизація суспільства породжує соціокультурні трансформації, що впливають на функціонування та взаємодію соціальних систем, потребують від особистості формування здатності мінятися разом з навколишнім світом. В умовах величезного потоку інформації важливим стає процес формування професійних та особистісних якостей. Водночас актуалізується самоосвіта особистості, яка дає можливість забезпечити доступність знань в просторі та часі для кожної людини, характеризується вільним вибором траєкторії освоєння знання. Самоосвіта стала обов'язковим компонентом та конкурентною перевагою особистості, основним принципом життя в мінливій соціокультурній ситуації, що актуалізує необхідність дослідження цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на збільшену громадську значущість самоосвіти, на актуальність цієї проблеми звернули увагу зарубіжні дослідники: К. Гесслер, Л. Клінберг, К.Л. Клауер (Німеччина), Р. Сімпсон, Бінко, Девіс (США), Х. Шейн, У. Офалс, Л. Хаймовитц (Франція), К. Осуик, Г. Кей, Дж. Аннет, Л. Рейд, Г. Пасік (Англія), Л. Якокка (Японія) та ін. Пізнавальні інтереси, потреби і мотивація самоосвіти виявилися об'єктом наукового інтересу українських науковців: Г.В. Налівайко, А.Г. Кирилаш, Е.А. Коровка, Н.М. Терещенко, І.І. Воронова, О.А. Бугай, А.І. Грицюк, Н.В. Уласевич, І.А. Корнієнко, А.В. Федько, О.М. Попович та ін.

Мета статті – Сьогодні актуальність самоосвіти обумовлена процесами трансформації, що відбуваються у житті нашої країни і в житті кожного громадянина. Тому автор ставить за мету розглянути самоосвіту не лише як одну з умов адаптації і виживання особистості, але і як життєвий принцип, який задає певний напрям щодо досягнення успіху.

Виклад основного матеріалу. Соціокультурні умови життєдіяльності завжди були основними орієнтирами самовизначення і саморозвитку особистості. Сьогодні викрило необхідність самостійно вирішувати завдання, щоб реалізувати себе в мінливому сучасному світі. Вимогою часу стала постійна готовність до самонавчання, саморозвитку на основі поставлених цілей. Цінним стає досвід людини в рішенні проблем, її можливість в освоєнні сучасної техніки і технологій, оцінка власних вчинків у взаємовідносинах між людьми, рефлексія життєвих проблем, адекватна оцінка дійсності.

Оскільки освіта сьогодні розглядається як відкритий процес, що відбувається не тільки в стінах спеціальних навчальних закладів під керівництвом викладачів-професіоналів, а всюди, тому каталізатором, інструментом, засобом соціальної мобільності людини і способом реалізації особистості стає самоосвіта. Поняття самоосвіти зафіксовано в Україні на законодавчому рівні, згідно статті 8 Закону України «Про освіту»[1], самоосвіта – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям. Самоосвіта ідентифікується з широким спектром різних видів діяльності, таких як читання літератури, відвідування театру, малювання, музична творчість, навчальна діяльність, взаємовідносини з близькими людьми, перегляд телепередач, спілкування, робота, що поєднується з навчанням тощо. Це неоднорідне явище виступає і у вигляді самостійної автономної діяльності, і в якості фонового пізнавально-комунікативного супроводу інших видів діяльності.

Самоосвіта надає можливості доступу до інтелектуальних, культурних цінностей, підвищити інтелектуальний рівень більшості людей і дозволяє їм знайти своє місце в житті, вирішити економічні і соціальні програми. Допомогу в цьому створюють офіційні сайти самоосвіти: Edera, Coursera, Prometheus (українська навчальна онлайн-платформа, де перші курси пропонували викладачі Київського національного університету ім. Шевченка, Київського національного політехнічного університету (КПІ) та Києво-Могилянська академія. Пізніше партнерами стали Український католицький університет (УКУ) та Львівська ІТ-школа) де кожний курс розбито на окремі блоки – модулі. Багато навчальних сайтів та платформ використовуються з метою вивчення іноземної мови: Duolingo, Lingualeo, engVid, Memrise тощо.

Слід сказати про велике значення щодо самоосвітньої діяльності бібліотек та інших інформаційних закладів. Сучасні бібліотеки оснащені не тільки консервативними каталогами та картотеками, до обігу введені новітні технології класифікації пошуку, зберігання і споживання інформації, Інтернет-ресурси тощо. Це дозволило створити для користувачів відкритий доступ до бібліотечних фондів, сучасний робочий та комунікаційний простір. В порівнянні зі США в Україні бібліотеки не користуються значним попитом, проте існують окремі бібліотечні комплекси, які втілюють образ сучасного хабу, як, наприклад, бібліотека НЮУ ім. Ярослава Мудрого у Харкові.

Результатом втілення мережевих технологій є електронна бібліотека. Ця мережа забезпечує доступ до віддаленого ресурсу за допомогою телекомунікаційних технологій. Електронні бібліотеки відрізняються від традиційних наявністю електронного формату видань, що забезпечує доступ до віддаленого ресурсу за допомогою телекомунікаційних технологій. Це сховища електронних документів, оснащені необхідними механізмами для

доступу і роботи з ними. В. В. Кириченко наголошує, що інформаційно-освітній простір забезпечує людство можливостями адаптації до реалій життя в будь-яких умовах, навіть вкрай несприятливих. Він зазначає, що «інформаційне суспільство як результат його еволюції, відображає природну іманентну властивість будь-якої живої організованої системи продукувати, зберігати та передавати інформацію» [2,10].

Провідними чинниками актуалізації самоосвіти особистості є зміна об'єктивних умов життєдіяльності суспільства, їхня інтелектуалізація, поява нових технологій, що породила тенденцію соціально-економічних і культурних змін. Ресурси інформаційного простору постійно поповнюються, тому суспільство має можливість розширеного доступу до інформації. А. Б. Добровольська підкреслює вагомість знань у розвитку сучасного суспільства: «у сучасному суспільстві інтенсивний доступ до інформації чи знань визначає моделі навчання, культурного самовираження та соціальної участі, надає можливості для розвитку, прискореного виходу з бідності й збереження миру. Знання стали основною силою соціальної трансформації. Відбулися глибокі зміни в соціальній структурі суспільства» [3,52]. Навички самоосвітньої діяльності перетворюють інформаційні потоки на справжні знання, що використовуються щодо власної професійної діяльності та адаптації в сучасному світі.

Загальна індивідуалізація життя людини і поширення Інтернету співпадає з можливістю залишитися наодинці з тим знанням, яке людина вибирає і яке їй потрібно. Комп'ютер є унікальним і в той же час універсальним засобом самоосвітньої діяльності, через самостійність у виборі тематики, часу і способу роботи. В процесі «взаємодії» з екраном людина має можливість дізнатися про світ, про проблеми, що цікавлять її, зберігати великий об'єм інформації, швидко її перетворювати тощо. Це призвело до народження особливої «екранної» культури, до змін комунікативної діяльності, що припускає комплексний спосіб спілкування. Поява та розвиток смарт-фонів запровадила та популяризувала концепцію мобільного навчання m-learning, яка згодом еволюціонує в концепцію навчання всюди u-learning (ubiquitous learning), що передбачає безперервний процес саморозвитку через різні інформаційні присторії (комп'ютер, смартфон, планшет) з доступом до мережі Інтернет у будь-якому куточку світу.

Самоосвіта в умовах інформатизації суспільства відрізняється децентралізованим, мережевим типом організації, демократичністю і вільним вибором тематики і часу засвоєння інформації. К. А. Агаларова підкреслює значення самоосвітньої діяльності у розвитку інформаційного суспільства: «Бачення сутності освіти відповідає напрямкам світовий інформаційної і освітньої політики, у главі кута якої ставиться не технологія, навіть не сама інформація, а людина і її вміння ефективно розпоряджатися наявною інформацією. Завдання ж освіти полягає в тім, щоб дати можливість усім без винятку виявити весь свій творчий потенціал, що має на увазі можливість

реалізації кожним своїх особистих планів, у тому числі і у самоосвітній діяльності»[4,56].

Самоосвіта особистості стала визначною і розглядається як підготовка людей до зміни праці, місця роботи, декількох професій упродовж життя тощо. Створення в Україні кваліфікаційних центрів та їхня акредитація визнають самоосвіту на законодавчому рівні і надають можливості отримати документ про присвоєння професійної кваліфікації, не передбачаючи необхідності навчатися в закладах формальної освіти. Перші кваліфікаційні центри створені на базі металургійних підприємств у Кривому Розі, Запоріжжі та Кам'янському Дніпропетровської області. Зазвичай це представники технічних професій: слюсарі-ремонтники, агломератники, машиністи крана металургійного виробництва, електромонтери з ремонту та обслуговування електроустаткування, токарі, електрогазозварники, стропальники та інші. Проте, така концепція звужує напрям розвитку особистості професійними знаннями, уміннями, навичками, не пов'язаними із становленням і розвитком особистості, а тільки з усвідомленим професійним саморозвитком. Це зводить самоосвіту особистості до професійного самовдосконалення. За переконанням американського ученого Ф.С. Шлехті, ті молоді люди, які успішно освоюють базовий курс освітньої програми, навчаються застосовувати свої знання в знайомій ситуації, отримують дипломи, але не умітимуть самостійно працювати з інформацією і придбавати знання, не зможуть розраховувати на успішне функціонування в постіндустріальному суспільстві XXI століття [5;14]. Досягнення цієї мети, на наш погляд, можливо за рахунок самоосвіти.

Особлива цінність самоосвіти полягає в самостійному пошуку і вільному засвоєнні обраної галузі знання. Самоосвіта потрібна для того, щоб навчитися адекватно мислити стосовно реаліям життя, розширити виднокрай, розвинути здібності та навички. Результати самоосвітньої діяльності впливають на різноманітні процеси та умови соціального і особистого життя людини: на роботу, побут, дозвілля тощо. Необхідність в самоосвіті викликана передусім потребами самої людини. Адже в сучасних умовах, як відмічає відомий вчений Е. Тоффлер, знадобляться нові уміння і навички в трьох ключових сферах: умінні вчитися, умінні спілкуватися і умінні вибирати. А тому в школах майбутнього повинні викладатися не лише сума знань, але і уміння нею оперувати [6;231].

Процеси внутрішнього світу особистості стикаються з проблемою усвідомленого і неусвідомленого та можуть бути представлені як співвідношення соціалізації і індивідуалізації у рамках самопізнання, самоідентифікації, самореалізації тощо. У сфері усвідомленого самоосвіта є процесом здійснення вільного особистісного вибору самого себе, у сфері неусвідомленого – інший тип детермінації – зовнішньої. Самоосвіта як вид вільної духовної діяльності є одним із шляхів до саморозвитку, цілеспрямованого формування особистості. Їй властиві індивідуалізація і

співучасть, вона заснована, на свого роду, «роздвоєнні особистості» – на суб'єкт і об'єкт. Онтологічні принципи цього феномену мають полярну природу, саме етимологія слова демонструє дихотомію змісту і форми, де «освіта» є формою для розгортання внутрішньої сутності, змісту цього явища. Суб'єктивність явища «само» перетворюється на об'єкт в її предметній формі – «освіта», де «само» – це реалізація внутрішнього потенціалу, розвитку сутнісних сил. Результат самоосвіти – це виникнення нової системної якості особистості, що припускає активний напрям процесу освіти, який характеризується цілеспрямованістю, розвитком за внутрішнім планом і протистоянням діям ззовні. В процесі створення свого образу, проживання своєї особистої історії складається особливий простір культури особистості як сукупності сенсів, символів, особистих вчинків тощо. Отже, самоосвіта – це внутрішня духовно-практична діяльність, що спрямована на зміну самого суб'єкта, в результаті якого змінюється його внутрішній світ. Це створення деякої цілісності за допомогою надбання власного образу. Вченість, за Гегелем, є дійсність людини – «індивідуальність освітою готує себе до того, що є вона в собі, і лише завдяки цьому вона є і має дійсне буття; наскільки вона має освіту, настільки вона дійсна і має силу» [7;61]

Оскільки суб'єкт самоосвіти – це індивідуальність, яка утверджує себе в розвитку, як свідомості, так і буття, то слід додати, що вона має два напрями: особистісний і соціально-економічний. Особистісний напрям реалізується через самостійність людини у виборі тематики, часу і способу роботи. Умовою його реалізації є досвід самооцінки і самоконтролю, прогнозування результату і аналізу наявних способів його досягнення. Напрямок стимулюється виникненням зацікавленого відношення до самого себе як суб'єкта пізнавальної діяльності, і спрямований на реалізацію здібностей індивіда, його творчого потенціалу. Соціально-економічний напрям стимулюється професійно-трудовою діяльністю людини, конкретною економічною ситуацією, під тиском несприятливих обставин, реалізується часто всупереч, а не завдяки особливостям і характеру праці.

В процесі самоосвіти простежується взаємодія напрямів, коли реалізація особистості є джерелом розвитку соціуму, а останній є умовою самоосвіти індивіда. Наслідком взаємодії цих напрямів є вдосконалення особистості, творче використання отриманих знань, розкриття духовного і освітнього потенціалу кожної людини, розвиток морального, естетичного, інтелектуального і в цілому – соціально-професійного потенціалу, що, в свою чергу, є умовою прогресивного розвитку суспільства.

Детермінантою самоосвіти особистості є потреби біологічні і соціальні, матеріальні і духовні, громадські і індивідуальні тощо. Зрозуміло, що самоосвіта особистості залежить від характеру і змісту праці і, як правило, реалізується в контексті конкретної діяльності. Зовнішні умови і внутрішні потреби особистості, реалізуються через певну сукупність інтересів. Професійно-

трудоий інтерес реалізується через впевненість в тому, що результати цього виду діяльності будуть впроваджені в реальний процес праці і професійного вдосконалення. Матеріальний інтерес надає розуміння зв'язку між зростанням культурно-освітнього рівня і підвищенням винагороди за наявні і застосовані знання. Соціально-статусний інтерес реалізується через усвідомлення соціального визнання і соціального положення, залежить від рівня культурно-освітньої компетентності і творчої ініціативи особистості. Духовний інтерес реалізується через моральне задоволення, через повагу і самоповагу освіченої особистості, в пізнанні – як визнання значущості і затребуваності знань, в практиці – як засіб самореалізації особистості, підвищення її освітнього, культурного, наукового рівнів. Соціально-педагогічний інтерес до самоосвіти, пов'язаний із затвердженням людини як приклад, особливо у дітей. Тобто, самоосвіта стимулюється тісно пов'язаними інтересами професійного самовдосконалення, отримання або поглиблення знань у відповідній галузі, розвитком своїх здібностей, ліквідацією пропусків в одному з видів професійної підготовки і таким чином, є мотивованою, цілеспрямованою, усвідомленою діяльністю.

Різноманітні потреби людини задовольняються через певні види діяльності, що дає можливість характеризувати самоосвіту особистості як систему видів діяльності. За відношенням до результату діяльності, самоосвіта вистає як оціночний вид діяльності, що є формою самооцінки соціальним суб'єктом власної включеності в сферу знань групи і соціуму і оцінкою умов реалізації самоосвітньої активності; як прогностичний вид діяльності, коли самоосвіта вибудовується соціальним суб'єктом з орієнтацією на прогнозовані майбутні результати; як конструктивний вид діяльності, що є формою самоконструювання суб'єкта самоосвітньої діяльності.

Успішність пізнавальної активності, в тому числі і самоосвітньої залежить, передусім, від готовності до неї, вміння намітити програму, послідовний шлях роботи над вдосконаленням знань. Програма самоосвіти спрямовує особистість не тільки послідовно поглиблювати професійно необхідні знання в певній галузі, а й розширити свій загальнокультурний рівень. Незважаючи на гнучкість і велику індивідуалізацію самоосвіти, її не можна розглядати як стихійний процес, оскільки слід ставити конкретні цілі, взяти до уваги об'єм матеріалу і дотримуватися певного плану. Від реально поставлених завдань, від систематичності занять, від їхньої впорядкованості і раціональності залежить ефективність самоосвітньої діяльності.

Взаємозв'язок пізнавальної активності і самоосвіти залежить від рівня сформованості інтелектуальних умінь, міри розвитку розумових здібностей, ціннісних орієнтацій, що впливають на мотивацію самоосвітньої діяльності. Сукупність зовнішніх або внутрішніх умов впливають на усвідомлення мотивації в контексті діяльності людини викликають активність особистості і визначають її спрямованість, пов'язану уявленням про задоволення потреб.

Усвідомлення мотивів є специфічною мотиваційною формою відображення дійсності. Важливою характеристикою мотивації є її динаміка в конкретних ситуаціях, що призводить до постановки нових завдань і появою нових мотивацій щодо діяльності. А.А. Бабоч та К.О. Яндолла стверджують, що «самоосвіта – це цілеспрямована систематична пізнавальна діяльність, керована самою особистістю, що спрямована на вдосконалення її освіти. Також самоосвіту можна розглядати як певний вид вільної діяльності особистості, що характеризується її вільним вибором і спрямований на задоволення потреб у соціалізації, самореалізації, підвищення культурного, освітнього, професійного та наукового рівнів» [8,462].

Сьогодні самоосвіта – потреба кожної людини, через це виникає необхідність створити умови, які зможуть забезпечити можливості залучення особистості до активного пізнавального процесу. Йдеться про активну пізнавальну діяльність, застосування отриманих знань з практики і чіткого усвідомлення, де, яким чином і для яких цілей ці знання можуть бути застосовані. Л. Ю. Белью зазначає, що самоосвіта «це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям» [9,9].

Самоосвіта необхідна як в професійній діяльності через новітні тенденції в економіці, так і в повсякденній щодо адаптації в суспільстві, в родині для побудови міцних зв'язків з кожним членом сім'ї. Для цього потрібно забезпечити вільний доступ до необхідної інформації в інформаційних центрах не лише свого освітнього центру, але і в наукових, культурних, інформаційних центрах всього світу з метою формування власної незалежної, але аргументованої думки з тієї або іншої проблеми, можливості її усебічного дослідження.

Формування здатності до самоосвіти є на сьогоднішній момент визначною професійною компетенцією в життєдіяльності кожної людини. Здатність до самоосвіти дозволяє особистості виявляти пропуски у своїх знаннях і вміннях; грамотно формулювати освітні і інформаційні запити; оцінювати необхідність тієї або іншої інформації щодо своєї діяльності; здійснювати інформаційний пошук з використанням різних засобів; здобувати інформацію з різних джерел, представлених на різноманітних носіях. Нині від людини вимагається готовність гідно зустрічати будь-яку професійну ситуацію, бути готовим до перепідготовки в професійній діяльності.

Досягнення соціально-економічної стабільності, перспективи розвитку особистості безпосередньо залежать від її вміння орієнтуватися і самостійно засвоювати нову інформацію. У цих умовах базова освіта повинна дати особистості вміння вчитися і здобувати освіту упродовж усього життя, освоювати нові професії в майбутньому, мати чітку життєву позицію, виробити системні компоненти саморегуляції, вміти проектувати перспективи

свого розвитку. Це веде до репрезентативності, професійного росту, а отже, до успішності і стійкості в конкурентному місці існування і самореалізації особистості. У свою чергу розвиток суспільства залежить від загальноосвітнього і загальнокультурного рівня його членів. Важливою умовою самоосвіти є звичка до систематичної розумової праці, яка складається поступово. Відомий американський вчений Чарльз Хей трактує процес самоосвіти як джерело життєвої сили і дотримується ідеї, що слід контролювати своє самонавчання і приймати самоосвіту як життєвий пріоритет. Процес самоосвіти вчений трактує як джерело життєвої сили [10, с.134].

Ефективність самоосвітньої діяльності залежить від певного рівня розвитку пізнавальної активності особистості, уміння критично оцінювати свої можливості в рішенні самостійних завдань. Самоосвітня діяльність включає уміння прогнозувати, передбачати розвиток ситуації, що дозволяє враховувати час, вибирати варіанти, вміти організувати опанування інформацією, що дозволяє забезпечувати намічені плани, облік, контроль і регулювання. Як засіб самовдосконалення особистості самоосвіта полягає в індивідуалізації загальнокультурного і професійного розвитку особистості і припускає умови для якнайповнішої реалізації здібностей індивіда, його творчого потенціалу, забезпечує професійно-посадову відповідність в умовах швидкої зміни технологічних процесів і перебудови системи виробничих стосунків.

Самоосвіта стає постійною життєвою потребою людини, безперервним процесом дослідницького характеру, задоволення пізнавальної потреби, систематичною цілеспрямованою діяльністю на тлі інтересу до знання та належно розвиненої пізнавальної культури. Цьому процесу сприяють дистанційні технології самоосвіти, які разом з іншими ознаками мають також і організаційний характер, які потребують впорядкованості своєї життєдіяльності. Досягнення необхідних освітніх результатів можливо тільки за умови самоорганізації, якої теж потрібно навчитися, що означає, мати, сформувавати, виховати в собі організатора, учителя і учня. Самоосвіта є одним з оптимальних і ефективних засобів вторинної соціалізації особистості, особливо підготовки її до професійно-трудової діяльності, залучення до цінностей і норм соціально-професійної групи тощо.

За відношенням до процесу діяльності, самоосвіта може існувати як адаптивний вид діяльності. Її основою є потреби в пристосуванні до соціальних умов, а як самореалізаційний вид діяльності вона має за мету саморозвиток особистості. За відношенням до сфер реалізації самоосвіта може бути: професійною, політичною, релігійною, етичною, економічною, правовою, художньо-естетичною, екологічною тощо. Отже, самоосвіта особистості – це специфічна, вільна діяльність щодо забезпечення знаннями, інформацією інших видів діяльності, форма задоволення пізнавальних потреб і інтересів, необхідна для вдосконалення освітнього потенціалу, професійної майстерності і загальної культури.

Висновки. Завдяки самоосвіті відбувається використання і розвиток наявних у людини особливих здібностей до сприйняття дійсності, до певних видів діяльності, створюються передумови побудови особисто орієнтованої системи навчання, що припускає використання мотивації до навчання. Структура особистості є відносно стійкою конфігурацією головних, ієрархічних мотиваційних рис, які можна звести до самого поняття «особистість», в якому людський індивід в аспекті його соціальних якостей, формується в процесі історично конкретних видів діяльності і громадських стосунків. Успішне використання процесу самопізнання особистості дозволяє максимально врахувати особисті передумови до способу засвоєння знань і вироблення навичок і умінь. На основі самовизначення, самоорганізації і самореалізації самоосвіта допомагає людині затверджувати в собі покликання до улюбленої справи, самому щось створювати, придумувати нові способи роботи, а не тільки використовувати заучені знання і старі прийоми.

Самоосвіта надихає людину прислухатися до себе, вивчати себе, будувати себе і свою долю, виходячи із власних здібностей, розуму, моральності і характеру. Тому відчуття задоволення від отриманих знань, зробленої речі служить сигналом того, що вона на правильному шляху. У сучасних умовах самоосвіта дозволяє особистості адекватно оцінювати свої здібності і завдатки, формулювати і аналізувати проблеми; визначати стратегію її рішення, здійснювати пошук даних, інформації тощо; ставити реальні цілі; планувати і організовувати свою діяльність, планувати і будувати свою професійну кар'єру, тобто для більшості людей сучасності вона стає життєвим принципом.

Література:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38-39. Ст. 380
2. Кириченко В.В. Особистість у сучасному інформаційному суспільстві: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2020. 245 с.
3. Добровольська А. Б. Постіндустріальні тенденції еволюції цінностей в умовах глобалізації. Еволюція цінностей в епоху глобалізації: збірник наукових праць / за заг. ред. О. В. Зернецької / Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019.с. 46–57.
4. Агаларова К. А. Роль самоосвіти в інформаційному суспільстві. Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: наук. вид.: тези доп. 26-ї міжнарод. наук.-практ. конф. (16-18 травня 2018 р.): у 4 ч. Ч. 4 /ред. Є. І. Сокол. Харків. НТУ «ХП», 2018. С. 56.
5. Schlechty Ph.C. Schools for the XXI century. Leadership Imperatives for Educational Reform. San Francisco, 1990.
6. Тоффлер, Елвін Третя Хвиля / 3 англ. пер. А. Євса. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
7. Гегель Г.В.Ф. Феноменологія духа. Харків: «Фоліо», 2023. 480 с.
8. Бабич А. А., Яндола К. О. Формування та розвиток самоосвітньої діяльності майбутніх фахівців. *Педагогічні науки. Youngscientist*. 2019. № 2 (66). С. 461 – 464.

9. Белью Л. Ю. Самоосвіта: значення у становленні фахівця. Створювальне знання: теоретико-методологічні і практичні аспекти: матеріали 4-го круглого столу «Створювальне знання: науково-освітні практики 3.0», 11 червня 2021 р. / Нац. ун-т «Одеська морська академія»; Міжнародна академія психосінергетики та альфології; Одеськ. нац. мед. ун-т. Одеса: НУ «ОМА», 2021. С. 8 – 10.

10. Hayes C. Beyond the American Dream. Lifelong learning and the search for meaning in a postmodern world. Wasilla: Autodidactic Press, 1998. 365 p.

References:

1. Zakon Ukraini «Pro osvitu» vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. Vidomosti Verhovnoy Rady Ukraini. № 38-39. St. 380. [in Ukrainian].

2. Kirichenko V.V. (2020.) Osobystist u suchasnomu informazhiynomu suspilstvi: monografiya [Personality is in modern informative society]. Zhitomir: Vid-vo ZDU ім. I. Franka. [in Ukrainian].

3. Dobrovolska A. B. (2019) Postindustrialni tendenczii evoluzcii zcinnostey v umovah globalizacii [Post industrial tendencies of evolution of values in the conditions of globalization]. Evoluyzyciya zcinnostey v epohu globalizacii: zbirnyk naukovih prac / za zag. red. O. V. Zernezc koy / Derzhavna ustanova «Institut vsesvitnoyi istorii NAN Ukraini». Kyiv: DU «Institut vsesvitnoyi istorii NAN Ukraini». [in Ukrainian].

4. Agalarova K. A. (2018) Rol samoosvity v informazhiynomu suspilstvi [A role of self-education is in informative society]. Informazhciyni tehnologii: nauka, tehnika, tehnologiya, osvita, zdorov'ya: nauk. vid.: tezi dop. 26-y mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (16-18 travny 2018 r.): u 4 ch. Ch. 4 /red. E. I. Sokol. Kharkiv. NTU «HPI». [in Ukrainian].

5. Schlechty Ph.C. (1990) Schools for the XXI century. Leadership Imperatives for Educational Reform. San Francisco.

6. Toffler, Elvin (2000) Tretya Hvilya [Third wave] /Z angl. / per. A. Evsa. Kyiv: Vid. dim «Vsesvit». [in Ukrainian].

7. Gegel G.V.F. (2023) Fenomenologiya duha [Phenomenology of spirit]. Kharkiv: «Folio». [in Ukrainian].

8. Babich A. A. & Yandola K. O. (2019) Formuvannya ta rozvitor samoosvitnyoyi diyalnosti maybutnih fahivzciv [Forming and development self of educational activity of future specialists]. *Pedagogichni nauki. Youngscientist.* № 2 (66). (461 – 464 pp.). [in Ukrainian].

9. Belyu L. Y. (2021) Samoosvita: znachennya u stanovlenni fahivzcya [Self education: value in becoming of specialist]. Stvoryuvalne znannya: teoretiko-metodologichni i praktichni aspekti: materialy 4-go kruglogo stolu «Stvoryuvalne znannya: naukovo-osvitny praktyky 3.0», 11 chervnya 2021 r. / Nasc. un-t «Odeska morskya akademiya»; Mizhnarodna akademiya psihosinergetiky ta alfologiy; Odesk. nasc. med. un-t. Odesa: NU «OMA»,. (8 – 10 pp.). [in Ukrainian].

10. Hayes C. (1998) Beyond the American Dream. Lifelong learning and the search for meaning in a postmodern world. Wasilla: Autodidactic Press.

УДК 378.016:]:[510.5:378.147]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-897-905](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-897-905)

Бутенко Ніна Семенівна старший викладач кафедри вищої математики, Харківський Національний Університет Радіоелектроніки, проспект Науки, 14, м. Харків, тел.: (057) 702-13-72, <https://orcid.org/0000-0001-7850-9358>

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З КУРСУ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ

Анотація. У статті зазначено, що у сучасних умовах інформатизації та комп'ютеризації системи освітні важливим стає пошук нових та модернізація традиційних засобів, які підвищують ефективність навчання у технічних університетах. Оскільки викладач надає на лекціях лише певну частину матеріалу за робочою програмою дисципліни, то велика частина навчального матеріалу виноситься на самостійне опрацювання студентами. Тому саме ефективна організація усвідомленої активної самостійної роботи студентів в аудиторії і в поза аудиторний час набуває істотного значення. У статті розглянуто різні форми самостійної роботи студентів: самостійну роботу за зразком, конструктивно-варіативну, творчо-дослідницьку. Мета самостійної роботи – навчити студента вчитися. Важлива не сума знань, а те, що людина вміє знайти необхідну інформацію, робить правильні висновки, знає де знайти матеріал, самостійно конспектує необхідний матеріал, розвиває своє мислення, має навички самостійної розумової праці. Одним із засобів, який підвищує ефективність самостійного навчання, дозволяє студентам самостійно здобувати й активно засвоювати знання, а також викладачу ефективно контролювати навчальні досягнення студентів є «робочий зошит». Акцентовано увагу на розробленні дидактичних матеріалів (робочих зошитів) для організації самостійної роботи студентів з різних розділів вищої математики, які є дуже важливими для формування математичної компетентності студентів. Наголошено на важливості координаційної роботи між викладачем і студентами у вигляді поетапних обговорень розв'язань практичних завдань. Обґрунтовано, що складання різного типу посібників і матеріалів є нагальною потребою сьогодення і невід'ємною складовою забезпечення цілісності навчально-виховного процесу та результатів навчання. Окрім того, використання створених матеріалів на заняттях з вищої математики є ефективним способом подання навчального матеріалу. Стаття написана на основі особистого досвіду організації самостійної роботи з вищої математики студентів першого курсу.

Ключові слова: самостійна робота, робочий зошит, студенти, вища математика, технічний університет.

Butenko Nina Semenivna a senior lecturer of department of Higher Mathematics, Kharkiv National University of Radio Electronics, Nauka Ave., 14, Kharkiv, tel.(057) 702-13-72, <https://orcid.org/0000-0001-7850-9358>

ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS FROM COURSE OF HIGHER MATHEMATICS

Abstract. It is marked in the article, that the search of new and modernisation of traditional facilities that promote efficiency of studies in technical universities become important in the modern terms of informatization and computerization of the system of education. As a teacher gives on lectures only certain part of material on the executable code of discipline, then greater part of educational material darts out on the independent working students. Therefore exactly effective organization of the realized active independent work of students in an audience and in for audience time acquires a substantial value. In the article the different forms of independent work of students are considered: independent to the robot according to sample, structurally-variant and creatively-research. Aim of independent work – to teach a student to study. The not sum of knowledge is important, but that a man is able to find necessary information, does correct conclusions, knows where to find material, independently summarizes necessary material, develops thinking, has skills of independent mental work. One of facilities, that promotes efficiency of independent studies, allows to the students independently to obtain and actively master knowledge, and also to the teacher effectively to control the educational achievements of students there is a “working notebook”. Attention is accented on development of didactics materials (working notebooks) for organization of independent work of students from the different divisions of higher mathematics, that are very important for forming of mathematical competence of students. It is marked importance of coordinating work between a teacher and students as stage-by-stage discussions of decisions practical tasks. Reasonably, that storage different as of manuals and materials is the urgent necessity of present time and inalienable constituent of providing of integrity of educational-educator process and results of studies. Except that, the use of the created materials on employments after higher mathematics is the effective method of presentation of educational material. The article is written on the basis of the personal experience of organization of independent work from higher mathematics of students of the first course.

Keywords: independent work, working notebook, students, higher mathematics, technical university.

Постановка проблеми. У процесі здобуття вищої освіти, шляхом сучасної організації кредитно - модульної форми навчання, самостійну роботу студентів в технічних вузах здебільшого розглядають в якості провідної

форми організації навчання. Вона реалізується з урахуванням індивідуальних особливостей і пізнавальних можливостей студентів під час індивідуальної чи колективної навчальної діяльності як ваудиторії, так і у поза аудиторній роботі без участі викладача, але за його задумом та під його опосередкованим керівництвом. Діяльність викладача і студента в межах кредитно-модульної системи навчання змінилася: викладач надає на лекціях лише певну частину матеріалу за робочою програмою дисципліни і не менше 50% навчального матеріалу виноситься на самостійне опрацювання студентами. Проте саме ефективна організація усвідомленої активної самостійної роботи студентів в аудиторії сприяє їх подальшій самостійній роботі в поза аудиторний час.

Зазначимо, що самостійна робота студента в аудиторії та поза аудиторна самостійна робота мають бути пов'язані між собою, утворювати певну організаційну цілісність, нести міждисциплінарне навантаження, застосовувати інноваційні методи використання інформаційно-комунікаційних технологій (у тому числі дистанційні методи навчання) з метою розвитку особистості студента та надання йому можливостей професійної самореалізації. Організація самостійної роботи студентів обов'язково має ґрунтуватися на принципах індивідуалізації, диференціації, проблемності, інтеграції та модульності надання навчального матеріалу.

Правильна організація самостійної роботи студентів може успішно функціонувати при пошуково-дослідницькій навчальній діяльності, що розпочинається з формулювання для студентів навчального завдання, яке вимагає від них якісно нового розуміння аналізу ситуації і своїх дій. Уміння самостійно навчатись суттєво впливає і на розвиток емоційної сфери студентів. Якісно виконана робота викликає задоволення, що діє значно краще, ніж найвищий бал, виставлений викладачем.

Аналіз останніх досліджень. У процесі навчання за кредитно-модульною системою роль самостійної роботи важко переоцінити. Основною відмінною рисою організації навчального процесу є його орієнтація на самоосвітню діяльність студента [1]. Самостійна робота розглядається як засіб і метод навчання, форма організації пізнавальної діяльності студентів. Це обумовлено відставанням темпів розвитку освітніх процесів і технологій навчання від темпів розвитку науково-технічного прогресу. Значна частина професійних знань, якими повинен володіти майбутній фахівець, поновлюється щороку. Лише готуючи особистість, здатну до самоосвіти, можна реалізувати модель випускника технічного університету, спроможного до самостійного розв'язання власних та глобальних проблем, здатного до творчості, саморозвитку та самореалізації.

Виділяють самостійну роботу за зразком, конструктивно-варіативну і творчо-дослідницьку.

Найпростішою формою самостійної роботи студента є робота за зразком.

Самостійна робота за зразком передбачає розв'язання типових завдань, виконання різноманітних вправ за зразком. На цьому рівні відбувається

засвоєння навчальної інформації. Робота дозволяє засвоїти матеріал, але не розвиває творчу активність. Така робота проводиться майже завжди на практичних заняттях з вищої математики. Після того, як студент навчиться розв'язувати задачі за зразком самостійно, не послуговуючись розв'язаннями в посібниках, він може спробувати узагальнити свої знання і перейти до виконання більш складних завдань.

Наступний тип самостійної роботи – це конструктивна самостійна робота, яка передбачає необхідність відтворення не лише функціональної характеристики знань, а й їх структурування, залучення відомих знань для розв'язання інших завдань, проблем, ситуацій.

Ще один тип самостійної діяльності студента – це дослідницька самостійна

робота. При здійсненні дослідницької самостійної роботи пізнавальна діяльність набуває творчого, пошукового характеру, для її здійснення визначається система оптимального поєднання методів розв'язання проблемних ситуацій. На цьому рівні розумової діяльності проявляється інтелектуальний потенціал і творчі здібності студентів, реалізуються їх дослідницькі здібності.

Зазначені види самостійної роботи слід розглядати як етапи, які мають пройти студенти для досягнення найвищого рівня здібностей – творчої діяльності.

Самостійна робота студента повинна бути забезпечена системою навчально-методичних засобів, передбачених робочою навчальною програмою дисципліни: підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, збірниками завдань, комплектами індивідуальних семестрових завдань, практикумами, комп'ютерними навчальними комплексами, методичними рекомендаціями з організації самостійної роботи студента, окремими завданнями тощо, які повинні мати також й електронні версії. У зв'язку з цим важливим етапом організації самостійної роботи студента є розробка інформаційно-методичного забезпечення. Інформаційне забезпечення дає відповідь на запитання «що вивчати?», а методичне – на запитання «як вивчати?».

Одним із засобів, який підвищить ефективність самостійного навчання, дозволить активізувати й оптимізувати дослідницьку діяльність студентів, вміння самостійно здобувати й активно засвоювати знання є «робочий зошит».

Робочий зошит в системі навчальної самостійної діяльності студентів з дисципліни «Вища математика» відіграє неабияке значення. Засоби навчання, які застосовує викладач у своїй практиці, повинні бути більш мобільними, цікавими та особистісно зорієнтованими, ніж інші друковані джерела. Саме робочий зошит є тим дидактичним посібником, який комплексно вирішує всі ці навчально-методичні питання як під час аудиторних занять, так і на етапі самостійної роботи студентів.

Отже, робочий зошит – навчальне авторське видання, на основі якого відбувається усвідомлення нового навчального матеріалу та формування практичних вмінь, а також організація самостійної роботи студентів, контроль їх навчальних досягнень. До визначення типології робочих зошитів у педагогіці існують різні підходи [2].

Одні автори визначають їх як засоби, що сприяють реалізації цілісної системи навчання; як набір завдань для організації самостійної роботи, складений чітко відповідно до чинних робочих програм; як дидактичний комплект для виконання самостійної роботи студентами як на практичних заняттях, так і в процесі підготовки до них.

Інші науковці називають їх особливими зошитами, у яких розміщені вправи для кожного практичного заняття, або конспектами підручників чи підручниками в конспектах.

Аналіз досвіду використання робочих зошитів свідчить, що в навчальній практиці їх розрізняють за призначенням: зошити-конспекти, робочі зошити для практичних і самостійних робіт, залікові зошити, робочі зошити для самостійної роботи, контрольних і творчих робіт, тренінгові, а також поліфункціональні зошити, або робочі зошити для всіх видів робіт[3].

При конструюванні робочих зошитів для предметів професійно - теоретичної підготовки необхідно враховувати як загально дидактичні принципи навчання, характерні для підготовки будь-якого навчального матеріалу (науковість, наочність, доступність, системність, цілісність), так і спеціальні принципи, що враховують специфіку робочого зошита (повнота, дискретність, алгоритмізація, конвертованість, послідовність, цільова достатність, мінімізація, естетичність та комфортність).

Функції робочого зошита в навчальному процесі такі:

- 1) навчальна (передбачається формування необхідних знань і вмінь);
- 2) розвиваюча (робочий зошит сприяє розвитку стійкої уваги. Завдяки йому навчальний матеріал легше сприймається. Робочий зошит може бути інструментом в розвитку мислення через спеціально розроблені завдання і вправи творчого характеру);
- 3) виховна (виховання акуратності у веденні записів);
- 4) формуюча (робочий зошит формує у студентів навички самоконтролю за умови систематичного заповнення сторінок зошита);
- 5) раціональна (раціональність організації навчального часу та навчальної роботи студентів. При роботі з робочим зошитом-конспектом основний час студентів затрачається на пізнання сенсу досліджуваних понять);
- 6) контролююча (робочий зошит використовується для поточного контролю знань і вмінь студентів, для підготовки до тематичного та підсумкового контролю знань);
- 7) моніторингова (з використанням робочого зошита підвищується якість оформлення практичних робіт, зростає якісний показник навчальної діяльності студентів).

Слід відмітити ще один засіб активізації пізнавальної діяльності студентів, а саме використання проектних технологій на заняттях з вищої математики. Для розвинення у студентів здатності працювати з інформацією, навчити їх самостійно мислити, уміти працювати в команді, потрібно застосовувати різні педагогічні технології, в тому числі і так звану проектну[4].

Проектна технологія – одна із інноваційних технологій навчання і виховання, яка забезпечує формування основних компетенцій студента. Метод проектів (від грецької – шлях дослідження) – це система навчання, у процесі якої учні здобувають знання шляхом планування і виконання практичних завдань (проектів), які поступово ускладнюються. Він передбачає досягнення дидактичної мети через детальне розв'язання проблеми, яка повинна завершитись цілком реальним практичним результатом, оформленим відповідним способом.

Метою даної статті є висвітлення особистого досвіду з організації самостійної роботи студентів при викладанні вищої математики у вищому навчальному закладі освіти.

Основна частина. Планування та підготовку до організації самостійної роботи слід розпочинати з розробки системи контролю з курсу вищої математики, форм стимулювання студентів та інформаційно-методичного забезпечення. Задача самостійної роботи – навчити студента вчитися. Студент має навчитись знаходити потрібний йому матеріал, самостійно конспектувати цей матеріал, робити правильні висновки.

Для отримання якісного продукту у результаті здійснення самостійної роботи пропонується студенту працювати за наступною схемою:

- 1) постановка задачі;
- 2) аналіз вихідних даних;
- 3) вибір способу розв'язання задачі;
- 4) виконання відповідних дій;
- 5) проведення самоконтролю.

Така послідовність сприятиме розвитку творчих здібностей студента, цілеспрямованості, відповідальності, наполегливості, дисциплінованості. За цих умов викладач зможе більше впливати на процес формування знань, умінь і навичок студента.

Робочий зошит з дисципліни «Вища математика (самостійне вивчення)» базується на вище зазначених принципах, класифікуватиметься як навчальний посібник для різних видів робіт на різних етапах занять. Зараз іде процес доопрацювання. Розроблені дидактичні матеріали (робочі зошити) для організації самостійної роботи студентів з тем «Лінійна алгебра та аналітичне геометрія», «Диференціальне та інтегральне числення функцій однієї змінної»; «Диференціальні рівняння», які є дуже важливими для формування математичної компетентності студента та достатньо складні для опрацювання

Зазначені дидактичні матеріали містять текстову частину (теоретичний матеріал) та комплекс індивідуальних завдань для самостійної роботи студентів. Зазначимо, що ці дидактичні матеріали розроблялись разом з студентами.

Зошит-конспект передбачається укласти відповідно до навчальної програми курсу «Вища математика» технічного університету. Зміст робочого зошита планується структурувати, матеріали тем викласти двома блоками: теоретичним – стислий виклад матеріалу, і практичним – завдання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу, для вироблення конкретних вмінь та навичок.

Теоретичний блок матеріалу містить ключові тези та пусті рядки, які повинні заповнюватися студентом.

Практичний блок навчального матеріалу містить завдання, що передбачають усну відповідь студента, та практичні вправи, що виконуються письмово прямо на передбачених для цього рядках. Зазначені вправи складаються таким чином, щоб систематизувати, узагальнити та закріпити знання з усіх розділів курсу, набути навички усного й писемного професійного спілкування.

Студент має заповнювати свій робочий зошит поетапно.

Тут особливо важливим є правильна організація координаційної роботи у вигляді поетапних обговорень розв'язань практичних завдань, які є складними.

Постановка та обговорення розв'язання проблемних задач з вищої математики відбувається під час проведення лекцій, практичних занять або на консультаціях. Така організація праці студента може приводити на початковому етапі до нераціонального витрачання часу.

Дієвим шляхом подолання можливих помилок у самостійній роботі і підвищення її ефективності є використання так званих проектних технологій навчання, які забезпечують формування основних компетенцій студента. Проектно-дослідницька технологія дає змогу вирішувати низку важливих виховних завдань. Студент має обрати тему проекту, визначити свою позицію в розв'язанні проблеми, виробити самостійний погляд у розв'язанні проблеми.

Результат роботи студентів над проектом напряму залежить від структурно-організованої діяльності викладача, який приховано чи відкрито координує всі етапи роботи над проектом та сприяє підтримці творчої атмосфери й зацікавленості студентів під час роботи над проектом.

Наприклад, зі студентами 1 курсу був підготовлений проект «Дослідження функцій однієї змінної».

Цей проект побудований на основі теми «Дослідження функцій та побудова їх графіків». Він дав можливість узагальнити знання і навчити студентів розв'язувати задачі практичного змісту. В основу роботи над проектом були покладені групові форми роботи та інтерактивні методи навчання.

Студенти об'єднались у чотири групи. Кожна група отримала завдання:

- 1) дослідити дробово-раціональну функцію та побудувати її графік;
- 2) дослідити та побудувати графік функції, заданої параметрично;
- 3) розв'язати прикладну задачу на «мінімакс».

У виконанні проекту виділили три основні взаємопов'язані етапи.

Перший етап. Організаційно-підготовчий (постановка задачі, знаходження джерел інформації).

Другий етап. Творчо-пошуковий (аналіз, узагальнення, виконання, висновки).

Третій етап. Підсумковий – презентація результату (захист проекту та його обговорення).

Кожен етап координував викладач. А саме, викладач спрямовував роботу учасників проекту, організовував діяльність виконавців, визначав терміни виконання окремих етапів проекту, домовлявся про консультації з учасниками проекту, корегував їхню діяльність.

У процесі роботи над проектом студенти побачили як застосовуються їхні знання для вирішення проблем практичного характеру. Вони вчилися

систематизувати матеріал, виділяти головне, суттєве. При роботі в групі у них виховується почуття колективізму, співпереживання, взаємодопомоги, взаємовиручки. Студенти здобували навички роботи з Power Point, Word, навчалися знаходити необхідну інформацію в Інтернеті. Вони із зацікавленням передивлялись роботи інших та з допомогою викладача вчилися оцінювати їх.

Таким чином, всі види діяльності під час підготовки проекту були спрямовані на розширення кругозору студентів та набуття досвіду щодо практичного застосування математики у житті.

Заключним етапом організації самостійної роботи студента є її контроль. Тому питання, винесені на самостійне опрацювання, обов'язково підлягали підсумковому та проміжному контролю. Найбільш ефективними, як виявилось, є такі форми контролю, як розгляд питань самостійної роботи на практичних заняттях, застосування дискусій, експрес-контролю. При такому контролі оцінювались придбані теоретичні знання, ступінь розвитку творчого мислення, надбання навичок самостійної роботи, вміння синтезувати надбані знання та застосовувати їх при вирішенні практичних задач.

Висновки. У роботі зроблено акцент на сучасні проблеми викладання вищої математики студентам інженерних спеціальностей. На жаль, не зважаючи на те, що математичні закони залишаються незмінними, проблеми викладання вищої математики не зникають. Виділено аспекти, які пов'язані із зменшенням обсягу часу, що виділяються на викладання вищої математики у навчальних планах, із розривом між рівнем математичної підготовки випускників шкіл та вимогами закладів освіти. Запропоновано шлях вирішення цієї проблеми за допомогою організації самостійної роботи студентів

Наголошено, що самостійна робота – не самоціль, а один із засобів поліпшення всієї навчальної роботи, підготовки студентів до майбутньої практичної діяльності. Самостійною є та діяльність, яку студент здійснює без сторонньої прямої допомоги, спираючись на свої знання, мислення, вміння, життєвий досвід, переконання, і яка, через збагачення студента знаннями, формує риси самостійності. Правильна організація самостійної роботи сприяє розвитку розумових здібностей студентів. Тому, задачею викладача є пошук і впровадження нових способів й методів організації самостійної роботи у навчальному процесі. Цікавим є досвід, коли дидактичний матеріал студенти створюють разом з викладачем. При цьому якість навчальних і розвивальних навичок збільшується.

Обґрунтовано, що одним із засобів, який підвищує ефективність самостійного навчання, дозволяє активізувати й оптимізувати дослідницьку діяльність студентів, вміння самостійно здобувати й активно засвоювати знання є «робочий зошит» та так званий «метод проєктів».

Вищеописана організація самостійної роботи студентів на різних етапах кредитно-модульної системи навчання сприяє підвищенню результативності навчання, запобігає формалізму у засвоєнні знань, розвиває пізнавальну активність, саморозвиток студента як особистості та майбутнього професіонала.

Література:

1. Гладуш В.А. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. Навч. посіб. / В.А.Гладуш., Г.І.Лисенко – Дніпро, 2014.
2. Інтерактивні методи навчання: навч. посібник / За заг. редакцією П.Шевчука та П. Фенриха. – Щецін: Вид-во WSAP, 2005.
3. Майорова І.Г. Визначення та класифікація робочих зошитів / І.Г. Майорова // Вісник післядипломної освіти. – 2011. – № 4.
4. Веліховська А.Б. Використання нових інформаційних технологій у вивченні математики на основі методу проєктів. Математика в школах України. – 2005. – № 3.

References:

1. Hladush V.A. H.I.Lysenko. (2014). *Pedahohika vyshchoi shkoly: teoriia, praktyka, istoriia.*[*Pedagogics of higher school : theory, practice, history*]. Navch. posib. Dnipro. [in Ukrainian].
2. P. Shevchuk ta P. Fenrykh. (Eds). 2005. *Interaktyvni metody navchannia.* [*Interactive methods of studies*]. Navch. posibnyk. Shchetsin: Vyd-vo WSAP. [in Ukrainian].
3. Mayorova I.H. (2011). *Vyznachennia ta klasyfikatsiia robochykh zoshytiv.*[*Definition and classification of workbooks*]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity – Bulletin of postgraduate education.*4. [in Ukrainian].
4. Velikhovska A.B. (2005). *Vykorystannia novykh informatsiinykh tekhnolohii u vuvchenni matematyky na osnovi metodu proektiv.* [The use of new information technologies is in the study of mathematics on the basis of method of projects]. *Matematyka v shkolakh Ukrainy– Mathematics is in schools of Ukraine*.3. [in Ukrainian].

УДК 373.5.016:51]:373.5.017:330.16](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-906-915](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-906-915)

Возносименко Дарія Анатоліївна доктор філософії (PhD), доцент, доцент кафедри вищої математики та методики навчання математики, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, Умань, 20301, <https://orcid.org/0000-0002-7557-643X>

Поперечна Наталя Олегівна здобувачка освіти ОС «Магістр», ОПП Середня освіта (Математика. Інформатика), Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, Умань, 20301

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ «ПІДПРИЄМЛИВІСТЬ І ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ» У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ

Анотація. У статті висвітлено особливості формування ключової компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність». Зазначено, що основна ідея НУШ полягає в тому, щоб не обмежуватися лише передачею фактів та знань, а надати учням можливість розвивати широкий спектр вмінь і навичок, необхідних для самореалізації в сучасному інформаційному суспільстві. Компетентнісний підхід є концептуальною основою сучасної освіти в Україні, адже впровадження цього підходу передбачає зміни в змісті навчання, організації навчального процесу та ролі вчителя і учнів. Вказано, що сучасна система освіти орієнтована на розвиток ключових компетентностей учнів, серед яких важливу роль відіграють «Підприємливість і фінансова грамотність». Саме вивчення математики може стати потужним інструментом для розвитку цих якостей, залучаючи учнів своєю логікою та відкриваючи безліч можливостей для творчого мислення та вирішення проблем. Для розвитку підприємливості і фінансової грамотності учнів засобами математики важливо враховувати такі педагогічні принципи, як стимулювання творчого мислення, використання інтерактивних методів навчання та зосередження уваги на практичному застосуванні математичних знань. У статті наведено приклади використання проєктних технологій, задач фінансового змісту, онлайн сервісів для створення інтерактивних вправ. Зроблено висновок, що використання на уроках математики навчальних ігор, проєктів, задач фінансового змісту сприятиме формуванню та розвитку в учнів ключової компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність», дасть змогу майбутньому поколінню бути більш досвідченими у фінансовому плані та побудувати країну з сильною та стабільною економікою.

Ключові слова: компететнісний підхід, фінансова грамотність, підприємливість, ініціативність, учні, проєктна діяльність, задачі, інтерактивні вправи.

Voznosymenko Dariia Anatolyivna doctor of philosophy (PhD), Associate professor, Associate professor of the Department of Higher Mathematics and Methods of Teaching Mathematics, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20301, <https://orcid.org/0000-0002-7557-643X>

Poperechna Natalya Olehivna student of the «Master's» OS, OPP Secondary Education (Mathematics), Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna, Sadova St., 2, Uman, 20301

FORMATION OF THE KEY COMPETENCE OF STUDENTS «ENTREPRENEURSHIP AND FINANCIAL LITERACY» IN THE PROCESS OF LEARNING MATHEMATICS

Abstract. The article highlights the peculiarities of the formation of the key competence «Entrepreneurship and financial literacy». It is noted that the main idea of NUS is not to be limited only to the transfer of facts and knowledge, but to give students the opportunity to develop a wide range of abilities and skills necessary for self-realization in the modern information society. The competence approach is the conceptual basis of modern education in Ukraine, because the implementation of this approach involves changes in the content of education, the organization of the educational process, and the role of the teacher and students. It is indicated that the modern education system is focused on the development of key competencies of students, among which «Entrepreneurship and financial literacy» play an important role. The study of mathematics itself can be a powerful tool for developing these qualities, engaging students with its logic and opening up many opportunities for creative thinking and problem solving. For the development of entrepreneurship and financial literacy of students through the means of mathematics, it is important to take into account such pedagogical principles as stimulating creative thinking, using interactive teaching methods and focusing on the practical application of mathematical knowledge. The article provides examples of the use of project technologies, financial problems, and online services for creating interactive exercises. It was concluded that the use of educational games, projects, problems of financial content in mathematics lessons will contribute to the formation and development of students' key competence «Entrepreneurship and financial literacy», will enable the future generation to be more financially experienced and build a country with a strong and stable economy.

Keywords: competence approach, financial literacy, entrepreneurship, initiative, students, project activity, tasks, interactive exercises.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства однією із важливих і актуальних проблем, що стоїть перед системою освіти є формування гармонійно розвиненої особистості учня, здатної швидко адаптуватися до змінення життєвих ситуацій, практично вирішувати поставлені перед ним життєві проблеми, планувати стратегію власного життя.

Україна, як і багато інших країн світу, постійно переглядає свої освітні підходи, щоб пристосуватися до сучасних вимог та забезпечити максимально ефективну підготовку молодого покоління до життя в сучасному світі. Так, в Законі «Про освіту» [3] зазначається, що «метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності». Досягти даної мети можна шляхом формування в учнів життєвих та ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної самореалізації, самовизначення, життєдіяльності.

Результативними ознаками сучасного шкільного курсу математики є його компетентнісна спрямованість, що досягається сформованістю ключових компетентностей учнів. Дійсно, математика як навчальний предмет має ресурси для формування всіх ключових компетентностей, однак спілкування з педагогами, аналіз виступів під час конференцій засвідчили, що вчителі математики недостатньо використовують компетентнісний потенціал предмета для формування підприємливості та фінансової грамотності учнів. *Підприємливість і фінансова грамотність* – це одна із 11 ключових компетентностей, яка повинна формуватись на уроках математики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми реалізації компетентнісного підходу в освіті обґрунтовано в дослідженнях Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Бондаревської, Т. Добудько, І. Зимньої, О. Локшиної, А. Маркова, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, М. Скаткіна, О. Сухомлинської, С. Трубаچهвої, А. Хуторського. Дослідженню проблеми формування ініціативності та підприємливості (фінансової грамотності) присвячено праці зарубіжних та вітчизняних науковців Т. Кізіма, О. Ковтун, А. Лусарді, Т. Люсей, О. Мітчелл, Ш. Мунді, А. Незламова, Д. Васильєвої, Б. Приходько, Н. Славянської, Т. Смвженко, І. Соркіна, С. Юрія, М. Силатуський, Е. Бобінської, М. Товкало, Р. Шияна, К. Кошевської та ін.

У роботі Ю. Білової зазначено, що підприємницька компетентність – це інтегральна психологічна якість особистості, яка проявляється в умотивованій здатності до творчого пошуку та реалізації нових економічних ідей і дає змогу вирішувати різноманітні проблеми в повсякденному, професійному, соціальному житті. Наявність підприємницької компетентності дає змогу особистості знаходити та застосовувати оптимальне поєднання ресурсів у процесі виробництва, створювати і впроваджувати в економічне життя

суспільства інновації, йти на певний ризик, необхідний для виконання поставленої мети. Успіх підприємницької діяльності пов'язаний із самоорганізованістю, діловими та особистісними якостями підприємця, ефективністю управління бізнесом. Також, автор зазначає, що важливими є лідерські якості, вміння розв'язувати конфліктні ситуації, приймати рішення в умовах невизначеності, працювати в команді, стимулювати й мотивувати зусилля працівників, створювати організаційні структури [1].

У Європейській довідниковій системі підприємницька компетентність трактується як здатність особистості втілювати ідеї у сферу економічного життя, як інтегрована якість, що базується на креативності, творчості, інноваційності, здатності до ризику, а також спроможності планувати та організовувати підприємницьку діяльність [2].

Науковець М. Силатуський стверджує, що підприємливість та ініціативність є однією із важливих ключових компетентностей [10]. Упровадження уроків з підприємницьким тлом в практиці навчання різним предметам показано в працях Е. Бобінської, М. Товкало, Р. Шияна та інших [11]. З точки зору К. Кошевської, компетентність «ініціативність і підприємливість» означає здатність особи втілювати задуми в життя. Вона охоплює такі аспекти, як креативність, потяг до інновацій і вміння ризикувати, а також здатність планувати заходи і реалізувати їх [8].

Метою статті є висвітлення особливостей формування в учнів ключової компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність» на уроках математики.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи проблему формування ключової компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність» в педагогічній теорії і практиці, варто зазначити, що «підприємливість» до недавнього часу не входило в педагогічний лексикон. У Державному стандарті базової середньої освіти «підприємливість та фінансову грамотність» розуміють як ключову компетентність, а значить таку, що необхідно наскрізно формувати на всіх уроках, враховуючи виховання у молодого покоління освітніми послугами ініціативності та інноваційності, готовності приймати власні рішення та нести за них відповідальність, вміння організовувати роботу.

Відповідно до інноваційних кроків системи освіти в Україні є впровадження Концепції Нової Української Школи (НУШ), яка визначає 11 ключових компетентностей, що вважаються важливими для розвитку кожної дитини:

Зміст концепції «Нової української школи» побудований на впровадженні компетентнісного підходу та визначенні 11 ключових компетентностей:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;

- математична компетентність;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;
- громадянські та соціальні компетентності;
- культурна компетентність;
- підприємливість і фінансова грамотність.

Всі зазначені компетентності однаково важливі і повинні розвиватися на різних заняттях протягом усього семестру. Спільними для всіх компетентностей є вміння читати, висловлювати думки усно та письмово, критично мислити, логічно обґрунтовувати свою позицію, проявляти ініціативу, бути креативним, вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення, конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект та працювати в команді.

Сучасна система освіти орієнтована на розвиток ключових компетентностей учнів, серед яких важливу роль відіграють «Підприємливість і фінансова грамотність».

Для формування ключової компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність» у зміст кожного предмету, зокрема математики закладено наскрізну змістову лінію: «Підприємливість і фінансова грамотність».

Наскрізна лінія «Підприємливість і фінансова грамотність» націлена на розвиток лідерських ініціатив, здатність успішно діяти в технологічному швидко змінному середовищі, забезпечення кращого розуміння учнями практичних аспектів фінансових питань (здійснення заощаджень, інвестування, запозичення, страхування, кредитування тощо). Ця наскрізна лінія пов'язана з розв'язуванням практичних задач щодо планування господарської діяльності та реальної оцінки власних можливостей, складання сімейного бюджету, формування економного ставлення до природних ресурсів. Вона реалізується під час вивчення відсоткових обчислень, рівнянь та функцій.

Реалізація наскрізної лінії «Підприємливість та фінансова грамотність» залежить від розуміння таких понять як «фінансова грамотність», «фінансова обізнаність» та «фінансова культура». На основі статті Кучерової Г. Ю. [9] ми можемо так трактувати: *фінансова грамотність* – застосування фінансових знань та навичок, що веде до здобуття максимальної користі; *фінансова обізнаність* – складова рівня фінансової компетентності людини на основі якої робиться висновок про її фінансову грамотність; *фінансова освіченість* – вміння вибирати необхідні фінансові інструменти, розуміти фінансові поняття. Щоб розвинути в учнів фінансову грамотність та сформувати

фінансову обізнаність, на уроках математики можемо розглядати задачі такого характеру: цінні папери, благодійність, податки, банківська справа, сімейний бюджет, страхування, вартість товарів і послуг.

Саме вивчення математики може стати потужним інструментом для розвитку цих якостей, залучаючи учнів своєю логікою та відкриваючи безліч можливостей для творчого мислення та вирішення проблем.

Зміст компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність» передбачає:

– передбачає вміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави;

– вміння раціонально вести себе як споживач, ефективно використовувати індивідуальні заощадження, приймати доцільні рішення у сфері зайнятості, фінансів тощо [7].

Загалом, розвиток підприємливості учнів - це комплексний процес, що включає в себе вплив різноманітних факторів, які сприяють активному розвитку та самовдосконаленню. Математика допомагає розвивати логічне мислення та аналітичні здібності. Учні навчаються розуміти причинно-наслідкові зв'язки, встановлювати закономірності та вирішувати складні проблеми. Адже підприємці вміють аналізувати складні ситуації, розробляти стратегії та знаходити ефективні рішення.

Крім того, вивчення математики надає учням можливості для розвитку креативності та інновацій. У процесі розв'язування математичних задач і проблем учні навчаються мислити нестандартно, шукати альтернативні рішення та застосовувати математичні знання в нових контекстах. Це розвиває навички творчого мислення та сприяє появі інноваційних ідей, які необхідні для майбутнього успіху в будь-якій сфері.

Вивчення математики допомагає розвивати навички роботи в команді та спільного вирішення проблем. Багато математичних завдань і проєктів вимагають групової взаємодії та обговорення ідей, що сприяє розвитку навичок спілкування та співпраці. Це розвиває вміння ефективно спілкуватися, слухати інших та сприймати конструктивну критику, що є ключовими елементами успішного підприємництва.

Для розвитку ключової компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність» учнів засобами математики важливо враховувати такі педагогічні принципи, як стимулювання творчого мислення, використання інтерактивних методів навчання та зосередження уваги на практичному застосуванні математичних знань.

Одним із найефективніших способів розвитку цих навичок є проєктна діяльність. Вона передбачає виконання учнями конкретного завдання, яке вимагає від них розв'язання реальної проблеми або створення проєкту. Робота в групах також сприяє розвитку ініціативності та підприємливості, оскільки

вимагає взаємодії, обговорення та спільного прийняття рішень. Наприклад, наведемо теми проєктів, які варто запропонувати учням розробити на уроках математики.

1. *Фінансова грамотність. Життя без податків.*
2. *Навіщо десяткові дроби в магазині.*
3. *Оплата житлово-комунальних послуг.*
4. *Похід у банк.*
5. *Інвестиція в майбутнє.*
6. *Стартап розумного майбутнього.*
7. *Про що розповідають відсотки?*
8. *Математика фінансів.*
9. *Магія копійки.*

Важливу роль у формуванні в учнів компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність» відіграють задачі, які містять підприємницьку складову. Історія свідчить, що математика як наука виникла із задач і розвивається в основному для розв'язування задач.

Задачі стимулювали не лише виникнення, а й подальший розвиток математичної науки. Основну роль, звичайно відігравали задачі, на життєвих прикладах. У освітньому процесі математичні задачі також відіграють важливу роль. Розв'язуючи задачі, учні вчаться застосовувати набуті знання для практичних потреб. Коли б учні на уроках математики вивчали тільки математичні поняття і теореми, а не розглядали, навіщо вони потрібні, користі від такого навчання було б небагато. Тільки розв'язуючи різні задачі, вони ознайомлюються з тим, як саме математика використовується різними фахівцями. Розв'язування математичних задач, сприяє формуванню в учнів ключових компетентностей, серед яких «Підприємливість і фінансова грамотність».

Наведемо приклади задач, які доцільно розв'язувати з метою формування компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність».

Задача 1. Родина, що мешкає в будинку, який не обладнано лічильником тепла, взимку сплачувала за тепло 1350 грн на місяць. А інша родина, що мешкає в такій самій квартирі, але в будинку, який обладнано лічильником тепла, сплачувала 850 грн на місяць. Яка родина щомісяця сплачувала менше і на скільки? Скільки заощадила одна родина в порівнянні з іншою за 5 місяців опалювального сезону?

Задача 2. Річний бюджет певної родини складає 252 000 грн. Щомісяця вона витрачає 15 000 грн. Чи має змогу ця родина один раз на рік придбати:

- предмет домашньої техніки вартістю 22 000 грн;
- путівку на відпочинок всією родиною вартістю 80 000 грн?

Задача 3. Після зниження ціни на 10 % навушники стали коштувати 225 грн. Якою була початкова вартість навушників?

Задача 4. Подружжя, Леонід та Оксана, відкрили депозити по 100 000 грн кожний і домовилися через рік порівняти отримані від цих депозитів прибутки. Леонід відкрив депозит у банку, що нараховує 4 % щоквартально, а Оксана – у банку, що приймає кошти під 17 % річних. Чий прибуток через рік виявиться більшим і на скільки?

Використання ІКТ у поєднанні з традиційними засобами навчання є важливою умовою організації сучасного освітнього процесу (про що зазначено у нових модельних навчальних програмах). Легкими і зручними у використанні є онлайн-сервіс (<https://learningapps.org/>) та <https://wordwall.net/>, ці сервіси допомагають створювати інтерактивні вправи та є конструкторами для розробки, зберігання інтерактивних завдань з математики, за допомогою яких учні можуть перевірити і закріпити свої знання в ігровій формі.

На уроках математики для учнів 5-х класів варто запропонувати вправи на платформі LearningApps та WorldWall, які сприятимуть формуванню в учнів початкових фінансових понять.

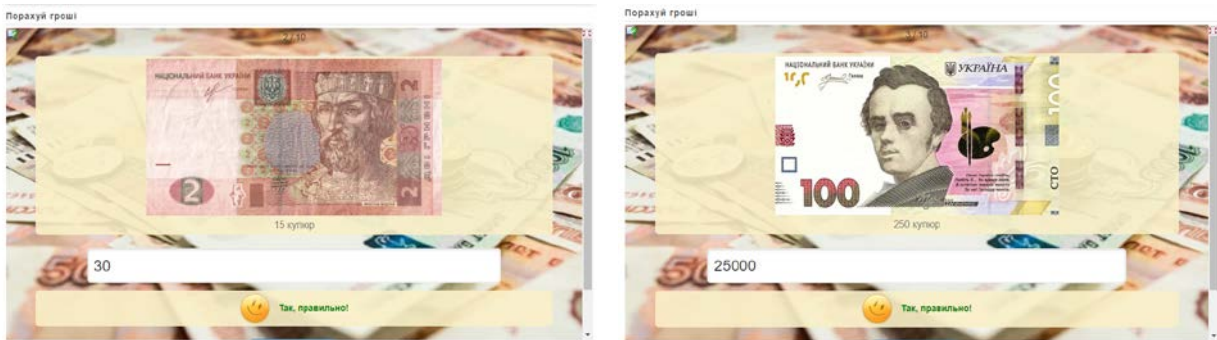

Рис. 1. Вправи на платформі LearningApps.

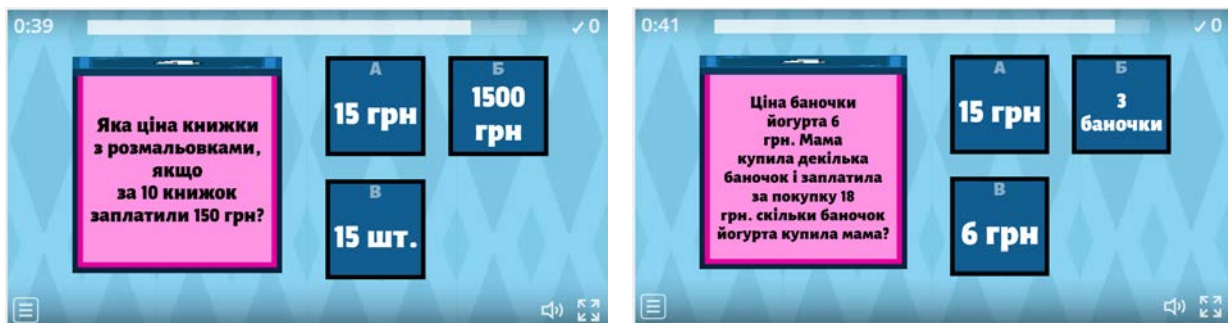

Рис. 2. Вправи на платформі WorldWal.

Отже, використання на уроках математики навчальних ігор, проєктів, задач фінансового змісту сприятиме формуванню та розвитку в учнів ключової компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність», дасть змогу майбутньому поколінню бути більш досвідченими у фінансовому плані та побудувати країну з сильною та стабільною економікою.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці методичних рекомендацій застосування тренінгових технологій, які спрямовані на

формування ключової компетентності учнів «Підприємливість і фінансова грамотність».

Література:

1. Білова Ю. А. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. 2013. Вип. 7. С. 15–17.
2. Енциклопедія освіти / АПН України, голов. ред.: В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с
3. Закон України «Про освіту» від 19.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 25.12.2021 р.)
4. Істер О. С. «Алгебра. Підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти». Вид. Генеза, 2024.
5. Істер О. С. «Математика. Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти». Вид. Генеза, 2022.
6. Істер О. С. «Математика. Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти» (у 2-х частинах). Вид. Генеза, 2023.
7. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
8. Кошевська К. Підприємливість та ініціативність серед інших ключових компетентностей. *Уроки з підприємницьким тлом*. Варшава: Сова, 2014. http://sae-ukraine.org.ua/ua/resource/uroki_z_pidpriemnytskim_tlom
9. Кучерова Г. Ю. Шляхи розвитку фінансової культури населення. Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Сер. : Економіка і менеджмент. 2013. № 2. С. 125 – 131. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Vsuem_2013_2_18.pdf
10. Товкало М. Як творити підприємницьке тло уроку. *Уроки з підприємницьким тлом*. Варшава: Сова, 2014. 398 с.
11. Шиян Р. Розвиток підприємливості як інструмент реформування України. *Уроки з підприємницьким тлом*. Варшава: Сова, 2014. 398 с.

References:

1. Bilova YU. A. (2013) Ponyattya ta struktura pidpryyemnyts'koyi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv ekonomichnoho profilyu [The concept and structure of entrepreneurial competence of future specialists in the economic profile]. Onovlennya zmistu, form ta metodiv navchannya i vykhovannya v zakladakh osvity. Vyp. 7. S. 15-17.
2. Entsyklopediya osvity [Encyclopedia of education]/ APN Ukrayiny, holov. red.: V. H. Kremen'. K. : Yurinkom Inter, 2008. 1040 s. [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrayiny «Pro osvitu» vid 19.01.2019 r. [Law of Ukraine «On Education» dated January 19, 2019.] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
4. Easter O. S. (2022) *Matematyka. Pidruchnyk dlya 5 klasu zakladiv zahal'noyi seredn'oyi osvity» (u 2-kh chastynakh)* [«Mathematics. Textbook for the 5th grade of institutions of general secondary education» (in 2 parts)]. Kyiv: Genesis [in Ukrainian].
5. Easter O. S. (2023) *Matematyka. Pidruchnyk dlya 6 klasu zakladiv zahal'noyi seredn'oyi osvity» (u 2-kh chastynakh)* [«Mathematics. Textbook for the 6th grade of institutions of general secondary education» (in 2 parts)]. Kyiv: Genesis [in Ukrainian].
6. Easter O. S. (2024) «*Alhebra. Pidruchnyk dlya 7 klasu zakladiv zahal'noyi seredn'oyi osvity*». [«Algebra. Textbook for the 7th grade of institutions of general secondary education»]. Kyiv: Genesis [in Ukrainian].

7. Kontsepsiya Novoyi ukrayins'koyi shkoly [The concept of the New Ukrainian School] Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].

8. Koshevs'ka K. (2014) Pidpryyemlyvist' ta initsiatyvnist' sered inshykh klyuchovykh kompetentnostey [Entrepreneurship and initiative among other key competencies]. *Uroky z pidpryyemnyts'kym tlom*. Varshava: Sova. 398 s.

9. Kucherova G. Yu. Shlyakhy rozvytku finansovoyi kul'tury naselennya [Ways of development of the financial culture of the population]. *Bulletin of the East European University of Economics and Management. Ser. : Economics and management*. 2013. No. 2. P. 125 – 131. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Vsuem_2013_2_18.pdf [in Ukrainian].

10. Tovkalo M. (2014) Yak tvoryty pidpryyemnyts'ke tlo uroku [How to create an entrepreneurial background for the lesson]. *Uroky z pidpryyemnyts'kym tlom*. Varshava: Sova, 398 s.

11. Shyyan R. (2014) Rozvytok pidpryyemlyvosti yak instrument reformuvannya Ukrainy [Fostering entrepreneurship as a tool for reforming Ukraine]. *Uroky z pidpryyemnyts'kym tlom*. Varshava: Sova, 398 s.

УДК 378.147:51:[373.5.016:001.895]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-916-924](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-916-924)

Воробйова Анна Володимирівна аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, 68601, <https://orcid.org/0000-0001-6872-2526>

ЗДАТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МАТЕМАТИКИ ДО ОПАНУВАННЯ ІННОВАЦІЙ ЯК ЧИННИК УДОСКОНАЛЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ПОКАЗНИК ІМІДЖЕВОСТІ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті порушено одну із ключових проблем сучасної вітчизняної освіти з огляду на євроінтеграційні її пріоритети; йдеться про цілеспрямовану підготовку інноваційного типу педагога. Закцентовано на своєрідності становлення саме вчителя математики, який здатний через предметну специфіку, з одного боку, розвивати якісні ознаки мислення сучасного школяра (алгоритмічність, гнучкість, креативність), чим сприятиме його готовності до генерації власних неординарних конструктивних ідей, а з іншого – позитивно-активно впливати на інноваційну освітню діяльність педагогічної спільноти закладу освіти. Виокремлено найбільш суттєві характеристики конструкта “інноваційне навчання в контексті інноваційної діяльності” та вимоги інноваційного навчання математики – відкритість, готовність до переосмислення навчальної діяльності, узгодженість спільних з суб’єктами навчання дій у нових навчальних ситуаціях із опорою на “укрупнення одиниць” математичного змісту навчальних дисциплін математичного циклу. На основі аналізу наукового фонду з порушеної проблеми підтверджено доцільність осмислювати здатність майбутнього вчителя математики до інноваційної діяльності як складне особистісно-професійне утворення, котре формує уся сукупність навчальних дисциплін та різновид практики здобувачів базової вищої освіти. Доведено важливість формувати у майбутніх учителів математики щонайперше здатність до організації педагогічних інновацій, зокрема, через залученість ресурсів у цьому плані проблемного та евристичного навчання, а також різновиду практики (обчислювальної, асистентської, педагогічної). Зроблено висновок про те, що, намагаючись посилити особистісно-професійний вплив учителя математики на конструктивність освітньої сфери, важливою є підтримка виявів його інноваційної діяльності та перших спроб студентів-практикантів щодо розбудови творчих засад навчально-виховного процесу закладів освіти. У перспективі наступних розвідок доцільно розкрити особливості вивчення потенціалу освітньо-розвивального середовища сучасного ЗВО, залученість

якого сприятиме конструктивному розвитку у студентів здатності до інновацій у фаховій діяльності вчителя математики.

Ключові слова: інноваційна діяльність, майбутній учитель математики, здатність до інновацій.

Vorobiova Anna Volodymyrivna Postgraduate student, Izmail State University of Humanities, Repina St., 12, Izmail, 68601, <https://orcid.org/0000-0001-6872-2526>

THE ABILITY OF FUTURE MATHEMATICS TEACHER TO MASTER INNOVATIONS AS A FACTOR OF IMPROVEMENT THE INNOVATIVE ENVIRONMENT AND INDICATING THE IMAGEABILITY OF THE GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION

Abstract. The article addresses one of the key issues in contemporary domestic education regarding its European integration priorities; it concerns the purposeful preparation of an innovative type of teacher. The focus is placed on the uniqueness of the formation of the mathematics teacher, who is capable, on the one hand, through the subject specificity, of developing qualitative characteristics of modern students' thinking (algorithmic thinking, flexibility, creativity), thereby contributing to his readiness to generate his own unconventional constructive ideas, and on the other hand, positively and actively influencing the innovative educational activities of the pedagogical community of the educational institution. The most significant characteristics of the construct "innovative teaching in the context of innovative activity" and the requirements of innovative mathematics teaching are highlighted - openness, readiness to rethink educational activities, coordination of joint actions with learning subjects in new learning situations with a focus on "consolidation of units" of the mathematical content of educational disciplines of the mathematical cycle. Based on the analysis of the scientific foundation of the problem under consideration, the expediency of comprehending the future mathematics teacher's ability for innovative activity as a complex personal and professional formation, which encompasses the entire range of educational disciplines and varieties of practice of basic higher education students, is confirmed. The importance of developing in future mathematics teachers, first and foremost, the ability to organize pedagogical innovations is substantiated, particularly through the involvement of resources in this area of problem-based and heuristic learning, as well as various types of practice (numerical, assistant, pedagogical). It is concluded that, in an attempt to strengthen the personal and professional influence of a mathematics teacher on the constructiveness of the educational sphere, it is important to support the manifestations of his/her innovative activity and the first attempts of student practitioners to develop the creative principles of the educational process of educational institutions. In the prospect of further research, it is advisable

to reveal the peculiarities of studying the potential of the educational and developmental environment of a modern higher education institution, the involvement of which will contribute to the constructive development of students' ability to innovate in the professional activities of a mathematics teacher.

Keywords: innovative activity, future mathematics teacher, ability to innovate.

Постановка проблеми. Здатність педагога до інноваційного проектування визнано і науковою спільнотою (Даниленко Л., Кремінь В., Машкіна Л., Паламарчук В. та інші) і практиками освіти (Базилюк А., Зайцев В., Локвина-Бем Т., Сорочан Г. та інші) вагомою передумовою впевненого зростання інноваційного потенціалу освітньої сфери. Інноваційно-освітня діяльність фахівця – запорука становлення творчої особистості здобувача освіти. Відтак, готовність майбутнього вчителя до інноваційної діяльності постає його якісно новою професійною роллю. Оскільки вища школа є основним етапом становлення фахівця саме інноваційного типу, принципово важливим видається щонайперше повноцінне опанування тих основних законів, які діють саме в інноваційній вітчизняній системі загальної середньої освіти. Йдеться про такі з них: 1) обов'язкового впливу інновацій на кінцевий результат педагогічної діяльності, на інтелектуальні, матеріальні й часові витрати учасників освітнього процесу; 2) закон незворотної дестабілізації педагогічного інноваційного середовища; 3) закон стереотипізації педагогічних інновацій; 4) закон циклічного повторення, зворотності педагогічних інновацій; 5) закон фінальної реалізації інноваційного процесу [1, с. 188-189]. Дійсно, не володіючи відповідною компетентністю, майбутній вчитель, зокрема, математики, не здатний ані усвідомити педагогічний сенс інноваційного розвитку освітніх систем, ані переконатися в тому, що інноваційність є важливою ознакою сучасної освіти. Важко переоцінити такий контент, якщо при цьому ще й взяти до уваги доведений дослідниками (зокрема, В. Ачкан) характер об'єктивних труднощів, з якими стикається на практиці саме вчитель математики через відмінності у суто професійній діяльності та змістовим наповненням навчально-професійної діяльності, яку опанував фахівець, набуваючи у закладі вищої освіти спеціальність “математика” та “середня освіта (математика)”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В цілому ж феноменологія конструкта “інноваційна діяльність” відноситься до тих, які активно досліджуються вченими, оскільки потреба у інноваційному типі фахівця будь-якої спеціальності є надзвичайно високою у вітчизняному соціумі. Вкажемо, що усвідомлюючи важливе значення інновацій для досягнення Цілей сталого розвитку, подолання наслідків російської агресії та післявоєнного відродження України вже розроблено Дорожню картку, яка схвалена Міністерством освіти та науки (22.12.23 р.) на період до 2030 року; при цьому

були враховані ті рекомендації, котрі надані Спільним дослідницьким центром Європейської комісії (JRC/EC). Вчені, які досліджують вихідні положення підготовки, зокрема, освітян до інноваційної діяльності, називають не лише безліч принципів, а й стверджують про те, що в них бракує системності; щодо їх переліку, то тут не завжди зберігаються вимоги наукової логіки. Наприклад, одним із принципів підготовки майбутнього вчителя до інноваційної діяльності є принцип інноваційності (М. Богданова, К. Завалко, Л. Подимова, В. Сластьонін); мабуть, доцільніше все ж говорити про принцип “органічної єдності загального, особливого та індивідуального в інноваційному навчанні” (І. Гавриш). Врахувавши ще й результати аналізу, проробленого деякими дослідниками щодо базових принципів готовності до інноваційної діяльності саме майбутнього вчителя математики, а також поглядів науковців відносно змісту поняття “інноваційне навчання в контексті інноваційної педагогічної діяльності” (М. Артюшина, І. Гавриш, Н. Клокар та ін.), ми поділяємо і думку (зокрема, В. Ачкан) стосовно ключових акцентів, що робляться у таких вимогах інноваційного навчання математики – відкритість, спроможність постійного переосмислення навчальної дійсності, узгодженість спільних із суб’єктами навчання дій у нових навчальних ситуаціях з урахуванням “укрупнених одиниць” математичного змісту дисциплін математичного циклу (елементарної математики, математичної логіки, алгебри, теорії чисел, математичного аналізу тощо).

Мета статті. Полягає в розширенні наукових уявлень про потенціал вищої педагогічної школи у конструктивному розвитку майбутніх учителів математики до інноваційної діяльності, де підґрунтям розглядаються теоретичні основи педагогічних інновацій.

Виклад основного матеріалу. Мають рацію ті дослідники проблематики провайдингу інновацій (тобто процесу активного формування ринку інновацій задля отримання певного прибутку), які саме комплектно вивчають інновації – від процесу їх створення, розроблення до освоєння поширення і використання (С. Вомдік, М. Гаман, А. Гричан, М. Денисенко та ін.). Здатність викладача вищої школи до провайдингу інновацій постає важливою особистісно-професійною якістю, адже саме йому належить ключове значення у забезпеченні позитивної динаміки рівнів готовності майбутніх фахівців до інноваційної діяльності (від “інтуїтивного” і “репродуктивного” – до “пошукового” й “творчого” рівнів).

У зазначеній площині окремо варто наголосити на ресурсах змісту навчальних дисциплін, котрі утворюють фундаментальність фахової підготовки майбутнього вчителя математики у ЗВО. З-поміж них чільне місце посідають методичні дисципліни (на кшталт “Додаткові розділи методики навчання математики” і “Технологія профільного навчання математики”) та залученість ресурсів щодо спрямування самостійної роботи студентів. Наприклад, опанування новітніх технологій В. Ф. Шаталова у межах теми

“Технологія інтенсифікації навчання на основі схематичних і знакових моделей навчального процесу”. У ракурсі окресленого, важко переоцінити значення методичного доробку творчих фахівців, які успішно розв’язують проблемні питання, пов’язанні із втіленням новаційних ідей “концентрованого навчання математики”, “мікрвикладання”, нетрадиційного проведення форм контролю навчальних досягнень з математики у профільній школі та ін. [2].

Ми виходимо з того, що здатність майбутнього вчителя математики до інноваційної діяльності є складним особистісно-професійним утворенням. У ньому першоосновою, на наш погляд, доцільно осмислити такий сегмент здатності, як готовність до організації інновацій у провідній для студента діяльності – навчально-професійній. А це передбачає, з одного боку, обізнаність здобувача вищої освіти в інноваціях, які притаманні саме фахівцеві, котрий творчо працює за спеціальністю “математика” та “середня освіта (математика)”, а з іншого – обізнаний у процесі “організація” та усвідомлює на рівні переконань той факт, що неперевершеним є значення інноваційних змін у змісті математичного навчання учнів базової та старшої загальноосвітньої сучасної вітчизняної школи. Якщо спиратися на вищезазначене, то можна прогнозувати позитивну динаміку “входження” майбутнього фахівця у професію. Отже, ми поділяємо позицію тих дослідників, які стверджують, що вже на основному етапі професійного становлення – в умовах вищої педагогічної школи – здобувач має бути підготовлений до створення, розповсюдження та до свідомого і педагогічно доцільного використання інновацій у процесі навчання математики [3, с. 137].

Слід зауважити ще й на тому, що практично всі навчальні дисципліни, які опановує здобувач базового (бакалаврата) рівня вищої освіти, безпосередньо або опосередковано сприяють його готовності створювати інноваційне середовище. Так, цикл психолого-педагогічних навчальних дисциплін формує мотивацію особистості до такої діяльності, яка є найбільш успішною за маркером фахових його здобутків; відповідні змістові модулі розвивають аксіологічну особистісну сферу та компетентнісне підґрунтя створення суб’єктивного досвіду, де вирішального значення набуває інноваційний стиль мислення особистості. Саморефлексія педагогічного досвіду переконує в тому, що різновид практики студентів сприяє виробленню позитивно активного ставлення практиканта до творчого доробку вчителів математики, розвиває зацікавленість у тих “родзинках”, із яких “зітканий” досвід творчих фахівців.

Принагідно зазначимо, що вченими вже оцінена педагогічна доцільність запровадження контекстного навчання студентства (В. Ачкан, В. Готтинч, А. Вербицький, та ін.). Зокрема, вказується, що організація контекстної діяльності дозволяє “максимально наблизити”, з одного боку, процес вивчення здобувачами математичного циклу дисциплін, а з іншого – різновид їх практики (обчислювальної, асистентської, педагогічної); у такий спосіб

максимально повно забезпечується трансформація індивідуального досвіду в суб'єктивний досвід інноваційної діяльності. До того, ми поділяємо позицію тих дослідників (В. Ачкан, О. Бартків, І. Волощук, І. Козацька та ін.), які вважають: педагогічно-доцільно говорити про інтерактивність форм (“мікрівкладання”, кейс-метод, ділові ігри тощо) саме “квадіпрофесійної” діяльності майбутнього вчителя математики, тобто такої, котра за формою постає як навчальна, а за своїм змістом є професійною.

Також проведені нами попередні дослідження та вивчення й узагальнення наукової літератури доводить ще й принципову вагу усвідомлення майбутнім фахівцем важливості принципу наступності початкової та базової ланок освіти при навчанні школярів математиці. А це передбачає чітке розуміння студентством доречності спрямовального значення Державних стандартів початкової та базової освіти, а також важливості виокремлення ними спільного й відмінного у поняттях “компетенція”, і “компетентність”, “новація”, і “інновація”. Наші попередні наукові розвідки вже довели й принципову важливість того, що вже перебуваючи на студентській лаві майбутній фахівець має бути обізнаний й у конкретному зарубіжному досвіді методичної підготовки вчителів математики [4; 5], а також у неперевершеному значенні сформованості власного критичного мислення як передумови успішного розвитку готовності до інноваційної діяльності [2].

Варто зауважити ще й на тому, що професійна підготовка майбутнього вчителя математики останнім часом постає предметом різноаспектного вивчення сучасних дослідників (В. Ачкан, С. Петренко, О. Пухно та ін.). Підвищений інтерес у цьому ракурсі значною мірою зумовлений з одного боку дослідженнями PISA-2022, де встановлено недостатній рівень математичної компетентності учнів вітчизняної загальноосвітньої школи у порівнянні з навчальними досягненнями з математики країн ЄС; доведеною (А. Шляйхер) потребою актуалізації професійної підготовки вчителя математики, як “винахідника нових практик”. Не менш вагомим визнано й обізнаність майбутнього вчителя математики у перевагах деяких перевірених досвідом неординарних підходів до навчання. По-перше, йдеться про проблемне навчання (зокрема, самоцінності прийомів створення на уроках математики проблемних ситуацій та ситуацій вибору) організації дискусій, актуалізації міжпредметних зв'язків). По-друге, вже оцінених творчими педагогами переваг евристичного навчання, де ключовими локаціями постають такі: “відшукую”, “знаходжу”, “відкриваю”; відтак, попри збільшення часових затрат на самостійну роботу, досягається максимальний ефект щодо розвитку творчої індивідуальності особистості через випереджувальний розвиток її математичних здібностей, інтуїції, творчої ініціативи.

До зазначеного додамо ще й таке: як вітчизняними (накшталт, громадська організація “Асоціація інноваційної і цифрової освіти”), так і

вченими зарубіжжя (наприклад, Міжнародний союз директорів шкіл, зокрема, його президентом Арі Покка) встановлено, що у швидкозмінному суспільстві XXI століття (із розробкою передових Ші-рішень щодо новопосталих завдань, запровадженням цифрових освітніх платформ та створенням Державної агенції з інновації) роль математичної культури особистості зростатиме. Так, відповідно до наукових розвідок деяких сучасних дослідників (наприклад, О. Мосінок), саме математика із давніх-давен (у контексті фізико-математичних наук) зберігає своє призначення провідного засобу і вивчення, і аналізу як природничих закономірностей, так і явищ та процесів. Останнє переконливо доведено класиками математичної науки. Відтак, вимоги соціуму до особистісно-професійної самореалізації саме вчителя математики будуть підвищуватися, що зобов'язує вищу школу максимально повно реалізовувати свій потенціал щодо становлення конкурентоздатного педагога.

Водночас доцільно враховувати й встановлені дослідницьким шляхом об'єктивні труднощі, які стримують позитивну динаміку інноваційних змін у професійній підготовці майбутніх учителів математики у вітчизняних ЗВО. Йдеться, зокрема, про зменшення обсягу математичних дисциплін та скорочення часу не лише на їх вивчення, а й опанування психолого-педагогічним і методичним підґрунтям становлення фахівця; про зниження мотивації випускників зайняти посаду вчителя математики; про наявну «відстань» між станом математичної компетентності випускника старшої школи і вимогами до фахової підготовки першокурсників [3, с. 133].

Попри напрацювання учених, які безпосередньо досліджують проблему підготовки майбутніх учителів математики (М. Бурда, С. Раков, С. Семенець, В. Швець та ін.), а також беручи до уваги результати проведеного деякими з них локального дослідження (де респондентами були студенти старших курсів бакалаврату та магістратури, а базовим інструментарієм – опитувальник М. Реана) встановлено низку негативних тенденцій. А саме: приблизно кожний п'ятий респондент характеризується вираженою «мотивацією на невдачу (побоювання невдачі)», у 19% студентів сформована мотивація на успіх, а у решти респондентів взагалі «яскраво не виражений» мотиваційний полюс [6, с. 11]. Такі дані переконують у важливості проведення цілеспрямованої роботи в ЗВО, спрямованої на активізацію та збагачення мотиваційної сфери щодо інноваційної діяльності майбутніх учителів математики.

При цьому саморефлексія нашого професійного досвіду дозволяє припускати, що суттєвим є й такий аспект: від інноваційного типу вчителя математики до його здатності організовувати інноваційну діяльність учнів. Отож, не варто розглядати схильність майбутнього фахівця до інновацій як самоціль. Має сенс творчо врахувати ті ідеї дослідників (зокрема, що вивчають інноваційну діяльність учителя фізики), де вже окреслена трирівнева система підготовки до організації інноваційної діяльності учнів у розрізі етапів

теоретичної підготовки, набутті ними практичних здатностей до інноваційної діяльності та вдосконалення готовності до організації інноваційної діяльності [7].

Висновки. Намагаючись посилити особистісно-професійний вплив учителя математики на конструктивність освітньої сфери, важливою є підтримка виявів його інноваційної діяльності та перших спроб студентів-практикантів щодо розбудови творчих засад навчально-виховного процесу закладів освіти.

Перспективи поданих пошуків у напрямі дослідження ми пов'язуємо із вивченням потенціалу освітньо-розвивального середовища сучасного ЗВО, залученість якого сприятиме конструктивному розвитку у студентів здатності до інновацій у фаховій діяльності вчителя математики.

Література:

1. Химинець В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль: Мандрівець. 2010. С. 188-189.
2. Кічук Н. В., Воробйова А. В. Критичне мислення як передумова конструктивного розвитку здатності майбутнього фахівця інноваційної діяльності. Вісник науки та освіти. 2023. № 9(15). С. 434-445.
3. Ачкан В. Професійна адаптація як складова формування готовності майбутніх вчителів математики до інноваційної діяльності. Актуальні питання природничо-математичної освіти. 2018. Вип. 1(11). С. 133-140.
4. Ачкан В., Панова С. Додаткові розділи методики навчання математики (практикум): навч.-мет. посібник. Бердянськ: Вид. Томчук О. В. 2017. 116 с.
5. Михайленко Л. Ф. Зарубіжний досвід методичної підготовки вчителів математики. Фізико-математична освіта. Суми. 2020. Вип. 1(23). С. 83-90.
6. Ачкан В., Годованюк Т. Мотиваційно-цілісний компонент готовності майбутніх учителів математики до інноваційної педагогічної діяльності. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2018. Вип. 1. С. 7-17.
7. Андреев А. Організаційно-педагогічні умови розвитку у майбутніх учителів фізики здатності до організації інноваційної діяльності учнів. Педагогічні науки. Вип. LXXVII. Том1. 2017. С. 123-127.

References:

1. Khymynets, V. (2010). Innovatsiina osvitnia diialnist [Innovative educational activity]. Ternopil: Mandrivets, 188-189 [in Ukrainian].
2. Kichuk, N. V., Vorobiova, A. V. (2023). Krytychne myslennia yak peredumova konstruktyvnoho rozvytku zdatnosti maibutnoho fakhivtsia innovatsiinoi diialnosti [Critical thinking as a prerequisite for the constructive development of the ability of a future specialist in innovative activity]. Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education, 9(15), 434-445 [in Ukrainian].
3. Achkan, V. (2018). Profesiina adaptatsiia yak skladova formuvannia hotovnosti maibutnikh vchyteliv matematyky do innovatsiinoi diialnosti [Professional adaptation as a component of forming the readiness of future mathematics teachers for innovative activities]. Aktualni pytannia pryrodnycho-matematychnoi osvity – Current issues of science and mathematics education, 1(11), 133-140 [in Ukrainian].
4. Achkan, V., Panova, S. (2017). Dodatkovy rozdilky metodyky navchannia matematyky (praktykum): navch.-met. posibnyk [Additional sections of the methodology of teaching mathematics (practicum): academic-method. manual]. Berdiansk: Vyd. Tomchuk O. V. [in Ukrainian].

5. Mykhailenko, L. F. (2020). Zarubizhnyi dosvid metodychnoi pidhotovky vchyteliv matematyky [Foreign experience of methodical training of mathematics teachers]. Fyzyko-matematychna osvita – Physical and mathematical education, 1(23), 83-90 [in Ukrainian].

6. Achkan, V., Hodovaniuk, T. (2018). Motyvatsiino-tsilisnyi komponent hotovnosti maibutnikh uchyteliv matematyky do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti [Motivational and holistic component of readiness of future mathematics teachers for innovative pedagogical activity]. Zbirnyk naukovykh prats Umanskooho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University, 1, 7-17 [in Ukrainian].

7. Andrieiev, A. (2017). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy rozvytku u maibutnikh uchyteliv fizyky zdatnosti do orhanizatsii innovatsiinoi diialnosti uchniv [Organizational and pedagogical conditions for the development of future physics teachers' ability to organize students' innovative activities]. Pedahohichni nauky – Pedagogical sciences, LXXVII, 1, 123-127 [in Ukrainian].

УДК 37.04:165

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-925-936](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-925-936)

Габрусєва Наталія Валеріївна PhD з освітніх/педагогічних наук, старший викладач кафедри інформаційної діяльності та соціальних наук, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, вул. Руська 56, м. Тернопіль, 46001, тел.: (050)377-3023, <https://orcid.org/0000-0003-1229-4766>

Криськов Андрій Анатолійович д-р іст. н., доцент, академік Національної академії наук вищої освіти України, завідувач кафедри інформаційної діяльності та соціальних наук, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, вул. Руська 56, м. Тернопіль, 46001, тел.: (098)291-5595, <https://orcid.org/0000-0003-1437-4823>

Гумен Юрій Євгенович канд. іст. н., доцент, доцент кафедри інформаційної діяльності та соціальних наук, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, вул. Руська 56, м. Тернопіль, 46001, тел.: (097)480-1128, <https://orcid.org/0000-0002-5975-4355>

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. Формування навичок інформаційної діяльності у процесі навчання передбачає вивчення інформаційного горизонту здобувачів освіти, важливу роль у визначенні якого відіграє критичне мислення. У статті окреслено шість груп джерел інформації, якими користуються та яким довіряють студенти Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Україна). Серед них перші місця займають: засоби масової інформації, зокрема офіційні; наукова інформація, отримана із книг, статей, експертних висновків та під час навчання в університеті; інтернет-ресурси. Значно менше довіри здобувачів освіти викликає інформація, отримана на побутовому рівні від авторитетних знайомих, батьків чи друзів. Зафіксована значима кількість молодих людей, які взагалі не довіряють жодним джерелам інформації, або «довіряють лише собі». Проаналізовано можливості навчального процесу вищої школи з розвитку критичного мислення як необхідної умови продуктивної інформаційної діяльності. Зокрема, у результаті дослідження встановлено, що найбільше заважають респондентам критично сприймати отриману інформацію невпевненість у собі, залежність від думки більшості та стрес, власна емоційність, тривога і відчуття небезпеки. Останні з вищеперелічених факторів вказують на емоційне неблагополуччя здобувачів освіти під час війни, що слід врахувати в освітній практиці.

Визначені основні чинники, які, на думку респондентів, впливають на формування критичного мислення: методика викладання навчальних дисциплін, особливості особистості викладача та навчальні можливості предметів. Власне бажання працювати над формуванням критичного мислення опитаними згадувалось значно рідше. У результаті дослідження встановлено, що серед навчальних дисциплін, які, на думку студентів, відіграють ключову роль у розвитку критичного мислення, основна частина належить до дисциплін загальної підготовки (найчастіше згадувались філософія, математика та історія). Профільні предмети вказувались у п'ять разів рідше. Зафіксовано, що переважна більшість опитаних обрали б у переліку вибіркового курсу «Логіка» або «Основи критичного мислення».

Ключові слова: інформаційна діяльність, інформаційний горизонт, критичне мислення, здобувачі вищої освіти, моніторинг.

Habruseva Nataliia Valeriivna PhD in Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Information Activities and Social Sciences Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ruska St., 56, Ternopil, 46001, tel.: (050)377-30-23, <https://orcid.org/0000-0003-1229-4766>

Kryskov Andrii Anatoliiovych Doctor of Science in History, Assoc. Prof., Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Head of the Department of Information Activities and Social Sciences Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ruska St., 56, Ternopil, 46001, tel.: (098)291-55-95, <https://orcid.org/0000-0003-1437-4823>

Humen Yurii Yevhenovych PhD of Science in History, Assoc. Prof., Assoc. Prof. of the Department of Information Activities and Social Sciences Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ruska St., 56, Ternopil, 46001, tel.: (097)480-11-28, <https://orcid.org/0000-0002-5975-4355>

CRITICAL THINKING FORMATION AS A COMPONENT OF THE INFORMATION ACTIVITY OF HIGHER EDUCATION APPLICANTS

Abstract. Formation of information activities skills in the learning process involves study of the information horizon of higher education applicants, an important role in determining of which critical thinking is played. The article outlines six groups of information sources that are used and trusted by students of Ternopil Ivan Puluj National Technical University (Ukraine). Among them, the primary ones are the following: mass media, including official ones; scientific information obtained from books, articles, expert opinions and during university

studies; as well as Internet resources. Students much less trust information received at the household level from reputable acquaintances, parents or friends. There is a significant number of young people who do not trust any sources of information at all, or “trust only themselves”. The possibilities of the educational process of higher school to develop critical thinking as a prerequisite for productive information activity are analysed. In particular, the study found that the biggest obstacles to critical perception of information received by respondents are self-doubt, dependence on the opinion of the majority and stress, personal emotionality, anxiety and a sense of danger. The last of the above factors indicate the emotional distress of higher education applicants during the war, which should be taken into account in educational practice. The main factors that, according to the respondents, influence formation of critical thinking are identified, in particular: methods of teaching disciplines, teacher’s personality traits and learning opportunities of the subjects. The respondents mentioned their own desire to work on the development of critical thinking much less frequently. The study found that among the disciplines that students believe play a key role in the development of critical thinking, the bulk of them belong to general education subjects (philosophy, mathematics and history were mentioned most often). Specialised subjects were mentioned five times less often. It was recorded that the vast majority of respondents would choose the course “Logic” or “Fundamentals of Critical Thinking” from the list of optional subjects.

Keywords: information activity, information horizon, critical thinking, higher education applicants, monitoring

Постановка проблеми. Робота з інформацією на сьогоднішній день є важливою складовою підготовки компетентного фахівця. Збір даних, визначення критеріїв достовірності, аналіз та статистична обробка – навички, необхідні здобувачам освіти будь-якої спеціальності. Величезний об’єм інформації, розміщений у відкритому доступі в інтернет-мережі, вимагає умінь робити обґрунтовані висновки та розрізняти маніпуляції. Останнім часом, у зв’язку із забрудненістю медіапростору фейками та дезінформацією російської пропаганди, багато наукових праць присвячено саме критичному осмисленню інформації, наданої комунікаційними засобами. Проте, процес навчання також ґрунтується на отриманні інформації із різних джерел – від лектора, з підручників та посібників, інтернет-мережі, друзів, батьків тощо. Тому навички критичного мислення майбутнім фахівцям необхідні як у процесі навчання та в повсякденні, так і у подальшій професійній діяльності. Д. Сінн, С. Кім та С. Й. Сін з цього приводу стверджують: «Люди знаходять джерела інформації на основі свого особистого досвіду та соціальних мереж. Те, як і чому люди вибирають певні джерела з безлічі, може проілюструвати, як вони взаємодіють із навколишнім середовищем, включаючи доступні їм інформаційні канали та джерела, їхні соціальні мережі, ситуації та контексти» [1].

Для того, щоб процес формування критичного мислення у вищій школі був успішним, крім використання спеціальних форм та методів в освітній практиці доцільно проводити моніторинг уявлень здобувачів освіти про особливості сприйняття інформації в окремому навчальному середовищі. Необхідно враховувати думку студентів, які є суб'єктами освітньої діяльності, та коригувати педагогічний процес відповідно до встановлених особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій практиці набувають популярності дослідження горизонту джерела інформації, започатковані у 1999 р. Д. Х. Зонненвальд [2]. Інформаційний горизонт включає джерела інформації, які людина сприймає у відповідь на власну інформаційну потребу. Використовуючи карти інформаційного горизонту, науковиця спостерігала та візуально представила те, що становить інформаційний простір людини та відносини між складовими цього простору [3]. Теорія горизонту джерела інформації надала дослідникам основу для моніторингу інформаційних ландшафтів користувачів на основі ситуацій та контекстів, особистого сприйняття та соціальних мереж. Хоча у значній кількості досліджень використовувалися якісні підходи, також застосовувалися і кількісні методи. Такі кількісні дослідження виявили моделі та тенденції управління особистою інформацією, а також з'ясували, як деякі стратегії та проблеми, сформульовані в якісних дослідженнях, виявляються у кількісному аналізі [4].

Формування навичок інформаційної діяльності у процесі навчання передбачає вивчення інформаційного горизонту здобувачів освіти, важливу роль у визначенні якого відіграє критичне мислення. Незважаючи на те, що не існує єдиної думки щодо дефініції цього поняття, наукова спільнота досягла певного консенсусу у визнанні того, що для демонстрації навичок критичного мислення, таких як аналіз аргументів чи тверджень, формулювання висновків, прийняття рішень чи вирішення проблем необхідні базові знання [5]. Проте, продовжується дискусія навколо того, яким чином можна навчати критичному мисленню. Зокрема, деякі вчені стверджують, що це загальна, «наскрізна» навичка, і працювати над формуванням критичного мислення потрібно незалежно від конкретної навчальної дисципліни [6], [7] та ін. Інші науковці доводять, що фахівцям, які працюють у різних секторах економіки, необхідне різне критичне мислення, тому точніше його класифікувати як предметно-орієнтовану, а не загальну навичку [8], [9], [10].

В освітній практиці також немає однастайності щодо того, як формувати критичне мислення. «На одному кінці спектру вчителі, які сприймають критичне мислення як «Святий Грааль» освіти, життєво важливий для розвитку уміння оперувати раціональними аргументами, тоді як на іншому кінці - (помилково) вчителі, які вбачають у ньому щось схоже на загальні

абстрактні знання. Є також ряд викладачів, які мають лише поверхове уявлення про критичне мислення, та про те, що воно взагалі існує» [5]. Цілком погоджуємось з турецькими вченими Е. Алтуном та Н. Їлдіримом у вказаному твердженні. Часто у практиці вищої школи часто зустрічаються викладачі-предметники, які вважають, що основне завдання фахової освіти – дати профільні знання за спеціальністю.

Мета статті. Окреслити інформаційний горизонт здобувачів освіти в конкретно визначеному навчальному середовищі Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Україна) та дослідити думку студентів про можливості навчального процесу у формуванні критичного мислення.

Завдання дослідження:

- Встановити, на які джерела інформації орієнтовані студенти в конкретно визначеному освітньому середовищі ТНТУ ім. І. Пулюя.
- Визначити, що, на думку опитаних, заважає їм критично сприймати отриману інформацію, та від чого залежить розвиток критичного мислення в процесі навчання.
- Проаналізувати, які дисципліни університетського циклу навчання найбільше сприяють формуванню критичного мислення.
- Окреслити основні проблеми організації навчального процесу щодо формування критичного мислення як складової інформаційної діяльності здобувачів освіти.

Методи дослідження: теоретичні (метод системного аналізу теоретичних наукових підходів і концепцій щодо досліджуваної проблеми); емпіричні (опитування, анкетування); статистичні методи обробки даних (у здійсненні контент-аналізу ми використовували Power BI Desktop, а для статистичного аналізу – Microsoft Excel та IBM® SPSS® Statistics).

Виклад основного матеріалу. Протягом вересня-листопада 2023 р. було опитано 163 студенти 1-2 курсів факультету комп'ютерно-інформаційних систем і програмної інженерії та факультету економіки та менеджменту Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Україна). У першу чергу, відповідно до завдань дослідження, за допомогою контент-аналізу відповідей на включене в анкету запитання відкритого типу «Інформації з яких джерел Ви довіряєте?» було виділено джерела інформації, які, на думку студентів, заслуговують на довіру (Рис.1):

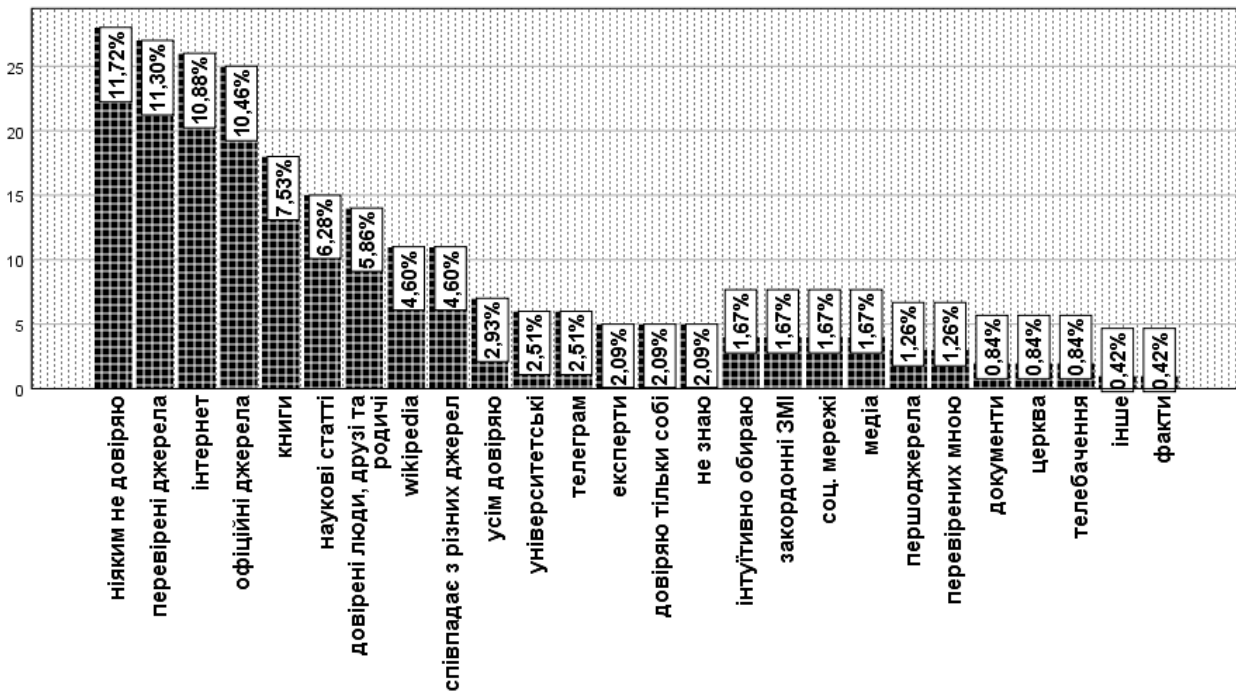

Рис. 1. Відповіді респондентів на запитання «Інформації з яких джерел Ви довіряєте?»

Більшість опитаних із недовірою ставиться до інформації, яку отримує. Варіант відповіді «Ніяким джерелам не довіряю» обрало 11,72% респондентів. Протилежну позицію - «Усім довіряю» - обрали лише 2,93%. У категорії «Не знаю» зафіксовано 2,09% відповідей.

Шкала «Перевірені джерела» не була для нас інформативною, оскільки студенти не уточнили, ким, де та як має бути перевірена інформація, яка, на їхню думку, заслуговує на довіру.

Отже, з позицій, визначених респондентами, найчисельнішою групою стали ті джерела інформації, які умовно можна об'єднати під назвою «Засоби масової інформації». До неї ми віднесли позиції «Офіційні джерела», «Співпадає з кількох різних джерел» (студенти вказували кількість від 2 до 5), «Закордонні ЗМІ», «Телебачення», «Телеграм» та «Медіа». Їхня сумарна вага становить 21,75% загальної кількості відповідей. Варто зазначити, що лівова частка у вказаній групі належить «офіційним джерелам» – 48% відповідей.

Наступна за значимістю інформація умовно означена нами як «Наукова», отримана з книг, статей, експертних висновків та під час навчання в університеті (матеріалів, отриманих від викладачів, з лекцій тощо). Сумарно такі джерела інформації становлять 18,41% відповідей.

На третьому місці – Інтернет-ресурси. На Рис. 1 окремо виділена категорія «Wikipedia», оскільки значна кількість студентів (11 чел.) вказали її у своїх відповідях. Якщо об'єднати її з категорією «Інтернет», то сумарно отримуємо 15,48%.

Побутові джерела інформації («Довірені люди, друзі та родичі», «Церква» та «Соціальні мережі») також умовно можна об'єднати в один блок, кількість відповідей у якому складає 8,37%.

На суб'єктивному сприйнятті інформації наголошували 5,02% опитаних (сумарні відповіді позицій «Довіряю тільки собі», «Інтуїтивно обираю» та «Перевічених особисто» (не уточнено, яким чином)).

Джерела інформації «Факти», «Документи», «Першоджерела» та «Інше» згадувались порівняно рідко (у 2,94% відповідей) та можуть стосуватись будь-якої визначеної вище групи.

Продовжуючи аналіз формування критичного мислення як складової інформаційної діяльності здобувачів вищої освіти у навчальному середовищі Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, ми встановили, що саме заважає студентам критично сприймати отриману інформацію. Респондентам було запропоновано декілька варіантів відповідей на запитання «Що, на Вашу думку, найбільше заважає Вам мислити критично?» (можна було обрати декілька варіантів, або вказати власний у рядку «Інше»): «Залежність від думки більшості»; «Брак часу»; «Відчуття небезпеки»; «Стрес»; «Тривога»; «Авторитет співрозмовника»; «Власна емоційність»; «Невпевненість в собі».

Оскільки практично всі опитані зазначили кілька факторів, у результаті ми отримали для частотного аналізу 722 слова чи словосполучення (Рис.2):

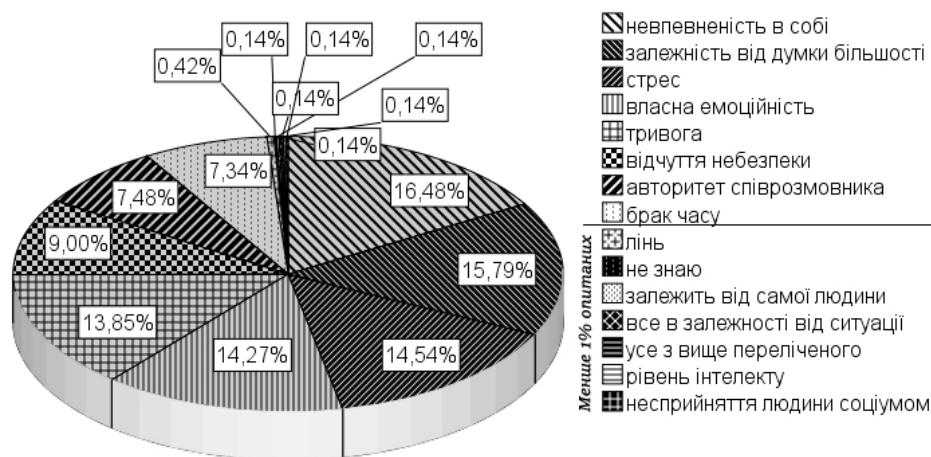

Рис. 2. Відповіді респондентів на запитання «Що, на Вашу думку, найбільше заважає Вам мислити критично?»
(% від вказаних у анкеті слів чи словосполучень)

Частотний аналіз відповідей було співставлено з кількістю респондентів. У результаті ми отримали такі дані: 73% опитаних основним фактором, який заважає їм мислити критично, вказали «Невпевненість у собі». Це найвищий показник у проведеному анкетуванні. На другому місці – «Залежність від думки більшості» (обрали 70%). На третьому – «Стрес» (вказали 64%). Далі

було названо «Власну емоційність» (63%), «Тривогу» (61%), «Відчуття небезпеки» (40%), що вказує на емоційне неблагополуччя здобувачів освіти під час війни. Фактори «Авторитет співрозмовника» та «Брак часу» зазначили 33% респондентів. Із запропонованих студентами варіантів відповідей найбільше отримав фактор «Лінь» – його вказали 2% анкетованих.

Наступне запитання, яке нас цікавило, – «Від чого, на Вашу думку, залежить розвиток критичного мислення в процесі навчання?». Оскільки у деяких відповідях було вказано кілька варіантів, за допомогою контент-аналізу виокремлено 172 словосполучення та визначено шість основних категорій, до яких їх можна віднести (Рис.3):

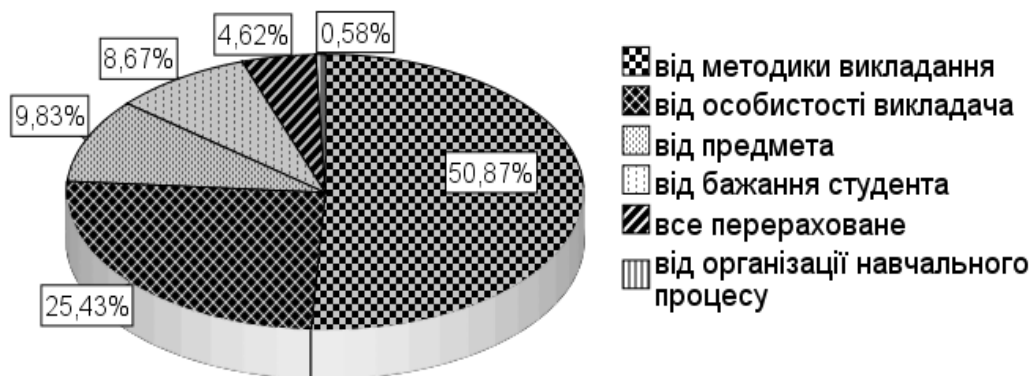

Рис. 3. Відповіді на запитання «Від чого, на Вашу думку, залежить розвиток критичного мислення в процесі навчання?» (% від вказаних у анкеті слів чи словосполучень)

Як показав аналіз результатів, на себе відповідальність за розвиток критичного мислення опитані нами здобувачі освіти брали неохоче. Відповідь «Від бажання студента» зафіксована на четвертому місці та складає лише 8,67% від загальної кількості показників. В основному, респонденти покладали відповідальність за розвиток критичного мислення на методику викладання навчальних дисциплін, особливості особистості викладача та навчальні можливості предмету. Сумарна кількість відповідей у цих категоріях становила 86,13%. Найменший відсоток студентів (0,58%) вказали на те, що розвиток критичного мислення також залежить від організації навчального процесу. До цієї категорії ми включили відповіді «Якість навчальних програм», «Матеріальне забезпечення навчального процесу», «Робота адміністрації» тощо.

На завершальному етапі дослідження було визначено навчальні дисципліни, які, на думку студентів, найбільше сприяють розвитку критичного мислення. У результаті опитування було отримано 275 варіанти відповіді (Рис.4).

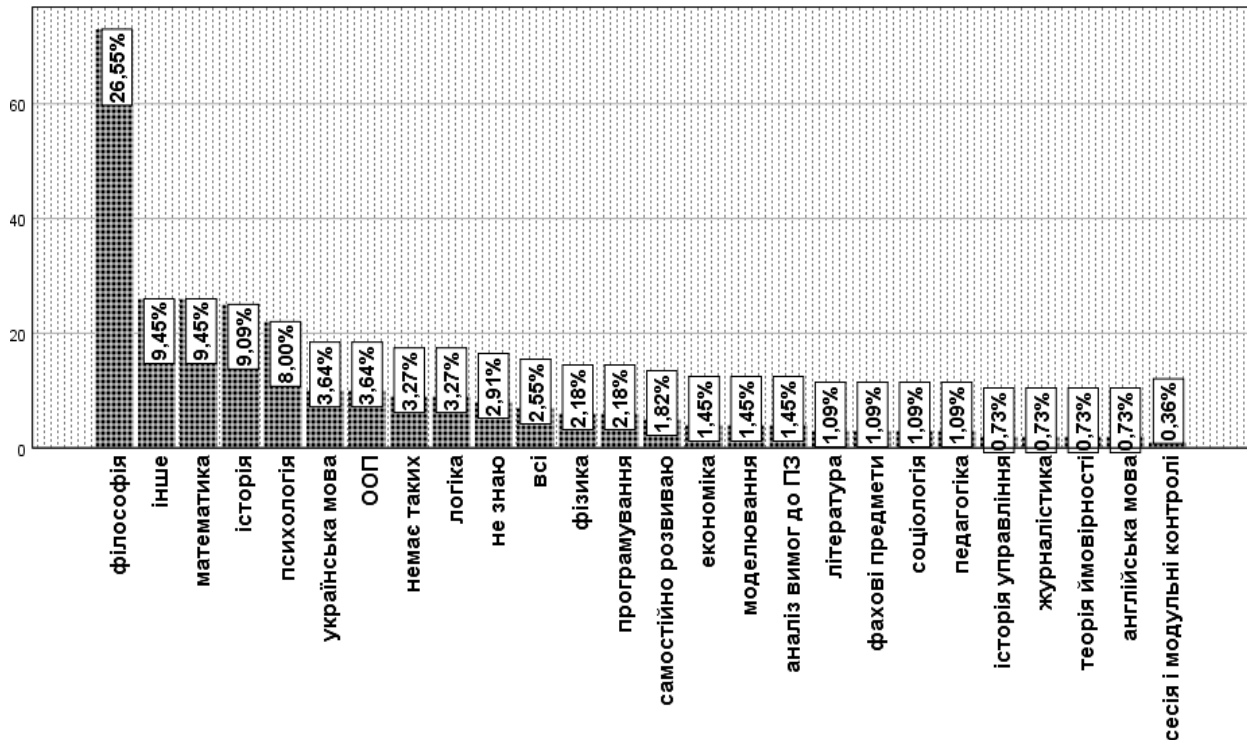

Рис. 4. Відповіді на запитання «Вкажіть, будь ласка, які університетські дисципліни, на Ваш погляд, найбільше сприяють розвитку критичного мислення?» (% від кількості вказаних варіантів)

Оскільки запитання анкети було відкритим, деякі респонденти вказували фактори, які не мають відношення до навчальних предметів – розгадування головоломок, кросвордів, загадок тощо. Такі відповіді ми об'єднали у категорії «інше». Також виділялись предмети, які не викладаються в університеті, проте, на думку студентів, є бажаними для розвитку критичного мислення – «Логіка», «Література», «Журналістика» – їхня сумарна кількість становила 5,09%. Потрібно зазначити, що на додаткове запитання «Чи обрали б Ви у переліку вибіркового курсу «Логіка» або «Основи критичного мислення?» відповідь «так» обрали 72,4% опитаних, «ні» – 19,6%. Решта анкетованих не змогли чітко визначитись з відповіддю.

Всі інші відповіді ми поділили на дві групи – «Профільні» та «Дисципліни загальної підготовки». Внаслідок частотного аналізу було визначено, що на профільні предмети респонденти вказали 33 рази, а дисципліни загальної підготовки було згадано 172 рази (частіше у п'ять разів).

Серед лідерів у частині профільних предметів визначено об'єктно-орієнтовне програмування (факультет комп'ютерно-інформаційних систем і програмної інженерії) – 10 згадувань та економіка (факультет економіки та менеджменту) – 4 згадування. Студенти інших факультетів нами не опитувались.

Що стосується дисциплін загальної підготовки, більшість респондентів визначили пріоритетними у формуванні критичного мислення філософію – 73 згадування, математику – 26 згадувань та історію – 25 згадувань.

Висновки. У результаті дослідження було встановлено, що опитані нами студенти більшою мірою довіряють засобам масової інформації (офіційним), науковій інформації, отриманій із книг, статей, експертних висновків та під час навчання в університеті, а також інтернет-ресурсам. До основних факторів, які заважають критично оцінювати отримані повідомлення, респонденти віднесли невпевненість у собі, залежність від думки більшості та стрес. Відповідальність за формування критичного мислення покладалась на методику викладання навчальних дисциплін, особливості особистості викладача та навчальні можливості предмету. Власне бажання працювати над формуванням критичного мислення згадувалось значно рідше.

Серед навчальних предметів, які, на думку студентів, відіграють ключову роль у розвитку критичного мислення, основна частина відноситься до дисциплін загальної підготовки (найчастіше згадувались філософія, математика та історія). Профільні предмети вказувались у п'ять разів рідше. Встановлено, що у переліку вибіркового курсу «Логіка» або «Основи критичного мислення» обрали б (за їх наявності) переважна більшість студентів.

Отримані дані потрібно використовувати у навчальній практиці. Зокрема, враховувати при формуванні базової літератури для вивчення курсу визначені респондентами джерела інформації, зважати на особливості, які заважають слухачам критично оцінювати інформацію та звернути увагу на усвідомлення студентами власної ролі в процесі формування критичного мислення.

Недопустимим у професійній підготовці майбутніх фахівців є скорочення годин на вивчення дисциплін загального циклу, адже вони не тільки дають студентам знання, які допомагають сформувати ключові інтегральну та загальні компетентності, а й відіграють потужну роль у формуванні критичного мислення як складової інформаційної діяльності майбутнього фахівця.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вдосконаленні форм та методів формування критичного мислення із врахуванням особливостей освітнього середовища ТНТУ ім. І. Пулюя.

Література:

1. Sinn D., Kim S., Syn S. Y. Information activities within information horizons: A case for college students' personal information management. *Library & Information Science Research*. 2019. Vol. 41. Iss. 1. P. 19-30. DOI:10.1016/j.lisr.2019.02.003.
2. Sonnenwald D. H. Evolving perspectives of human information behavior: Contexts, situations, social networks and information horizons. In T. Wilson & D. Allen (Eds.). *Exploring the contexts of information behaviour*. London, England: Taylor Graham, 1999. P. 176–190.

3. Sonnenwald D., Wildemuth B.. Investigating Information Seeking Behavior Using the Concept of Information Horizons. 2001. *ResearchGate* URL: https://www.researchgate.net/publication/2326801_Investigating_Information_Seeking_Behavior_Using_the_Concept_of_Information_Horizons. (дата звернення 02.03.2024).
4. Sinn D., Kim S., Syn S. Y. Information activities within information horizons: A case for college students' personal information management. *Library & Information Science Research*. 2019. Vol. 41. Iss. 1. P. 19-30. DOI:10.1016/j.lisr.2019.02.003.
5. Altun E., Yildirim N. What does critical thinking mean? Examination of pre-service teachers' cognitive structures and definitions for critical thinking. *Thinking Skills and Creativity*. 2023. Vol. 49. P. 101367. DOI:10.1016/j.tsc.2023.101367.
6. Halpern D. F. Teaching critical thinking for transfer across domains: Disposition, skills, structure training, and metacognitive monitoring. *American Psychologist*. 1998. No 53(4). P. 449–455. DOI: 10.1037/0003-066X.53.4.449.
7. Facione P. A. & The California Academic Press. Critical Thinking: A Report on Expert Consensus for Educational Analysis, Assessment and Teaching (Delphi Report). *ROOT project*, 1998. URL: <https://evolkov.net/critic.think/basics/delphi.report.html#gsc.tab=0/>. (дата звернення 02.03.2024).
8. Kuncel N. R., Highhouse S. Complex predictions and assessor mystique. *Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice*. 2011. No 4(3). P. 302–306. DOI:10.1111/j.1754-9434.2011.01343.x.
9. McPeck J. E. Critical thinking and subject specificity: A reply to Ennis. *Educational Researcher*. 1990. Vol. 19. P.10-12. DOI:10.3102/0013189X019004010.
10. Moore T. J. Critical thinking and language: The challenge of generic skills and disciplinary discourse. Bloomsbury Academic. 2011. 245 p.

References:

1. Sinn, D., & Kim, S., & Syn, S. Y. (2019). Information activities within information horizons: A case for college students' personal information management. *Library & Information Science Research*, 41(1), 19-30. <https://doi.org/10.1016/j.lisr.2019.02.003>. [in English].
2. Sonnenwald, D. H. (1999). Evolving perspectives of human information behavior: Contexts, situations, social networks and information horizons. T. Wilson & D. Allen (Eds.), *Exploring the contexts of information behaviour*. London, England: Taylor Graham, 176–190. [in English].
3. Sonnenwald, D., & Wildemuth, B. (2001). Investigating Information Seeking Behavior Using the Concept of Information Horizons. *ResearchGate*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/2326801_Investigating_Information_Seeking_Behavior_Using_the_Concept_of_Information_Horizons. [in English].
4. Sinn, D., & Kim S., & Syn S. Y. (2019). Information activities within information horizons: A case for college students' personal information management. *Library & Information Science Research*, 41. (1), 19-30. <https://doi.org/10.1016/j.lisr.2019.02.003>. [in English].
5. Altun, E., & Yildirim, N. (2023). What does critical thinking mean? Examination of pre-service teachers' cognitive structures and definitions for critical thinking. *Thinking Skills and Creativity*, 49: 101367. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2023.101367>. [in English].
6. Halpern, D. F. (1998). Teaching critical thinking for transfer across domains: Disposition, skills, structure training, and metacognitive monitoring. *American Psychologist*. 53(4), 449–455. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.53.4.449>. [in English].
7. Facione, P. A. & The California Academic Press (1998). Critical Thinking: A Report on Expert Consensus for Educational Analysis, Assessment and Teaching (Delphi Report). *ROOT project*. Retrieved from <https://evolkov.net/critic.think/basics/delphi.report.html#gsc.tab=0/>. [in English].

8. Kuncel, N. R., & Highhouse, S. (2011). Complex predictions and assessor mystique. *Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice*, 4(3), 302–306. <https://doi.org/10.1111/j.1754-9434.2011.01343.x>. [in English].

9. McPeck, J. E. (1990). Critical thinking and subject specificity: A reply to Ennis. *Educational Researcher*, 19, 10-12. <https://doi.org/10.3102/0013189X019004010>. [in English].

10. Moore, T. J. (2011). *Critical thinking and language: The challenge of generic skills and disciplinary discourse*. Bloomsbury Academic, 245 p. [in English].

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-937-949](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-937-949)

Грітченко Анатолій Григорович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри професійної освіти та технологій за профілями, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: 093-756-74-88, <https://orcid.org/0000-0002-7814-2565>

ХМАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація. Стаття присвячена проблемі використання хмарних технологій як сучасного засобу професійної підготовки майбутнього фахівця у вищій школі. Виокремлено ключові характеристики хмарних технологій (гнучке масштабування інфраструктури в залежності від потреб користувачів, широкий доступ до своїх даних та програм з будь-якого місця, де є Інтернет, і на будь-якому пристрої, що підтримує веб-браузер або мобільний додаток; об'єднання ресурсів для обслуговування кількох споживачів, які динамічно призначаються та перепризначаються відповідно до їх попиту, можливість відстежувати, контролювати та звітувати, забезпечуючи прозорість як для постачальника, так і для споживача використовуваної послуги тощо). Схарактеризовано моделі надання хмарних послуг в залежності від рівня контролю та відповідальності користувачів і постачальників послуг (програмне забезпечення як послуга – Cloud Software as a Service (SaaS); платформа як послуга – Cloud Platform as a Service (PaaS), інфраструктура як послуга – Cloud Infrastructure as a Service (IaaS)) та моделі розгортання (локації) хмарних освітніх середовищ (приватна хмара (private cloud), хмара співтовариства (community cloud), публічна хмара (public cloud), гібридна хмара (hybrid cloud)). Акцентовано увагу на розвитку комунікативних, колективних, самостійних та ініціативних навичок студентів засобами хмарних технологій.

У статті розглядається не лише технічний аспект використання хмарних технологій у вищій освіті, але й їхній педагогічний потенціал. Автором досліджено ефективність використання хмарних технологій для активізації навчального процесу, стимулювання самостійності та творчого підходу до навчання студентів. Проаналізовано можливості персоналізації навчання за допомогою інструментів хмарних сервісів та їх вплив на розвиток індивідуальних здібностей студентів. Ця стаття є важливим доповненням до наукового дискурсу щодо застосування сучасних технологій у навчальному процесі та педагогічній практиці закладів вищої освіти.

Ключові слова: хмарні технології, хмаро зорієнтовані електронні освітні ресурси, професійна підготовка, майбутній фахівець, вища школа.

Hritchenko Anatoliy Hryhorovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of Vocational Education and Profile Technology Chair, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, tel.: (093) 756-74-88, <https://orcid.org/0000-0002-7814-2565>

CLOUD TECHNOLOGIES AS A MEANS OF PROFESSIONAL TRAINING OF THE FUTURE SPECIALIST AT UNIVERSITIES

Abstract. The article is devoted to the problem of using cloud technologies as a modern means of professional training of a future specialist in higher education. The key characteristics of cloud technologies have been highlighted. These are: flexible scaling of the infrastructure depending on the user's needs; wide access to their data and applications from any place where there is an Internet and on any device that supports a web browser or mobile application; pooling of resources to serve several consumers, which are dynamically assigned and reassigned according to their demand; the ability to track, control and report, providing transparency for both the provider and the consumer of the service used, etc. Cloud service provision models are characterized depending on the level of control and responsibility of users and service providers (Cloud Software as a Service (SaaS); Cloud Platform as a Service (PaaS), Cloud Infrastructure as a Service (IaaS) and deployment models (locations) cloud educational environments (private cloud, community cloud, public cloud, hybrid cloud). Attention has been focused on the development of students' communicative, collective, independent and initiative skills by means of cloud technologies.

The article considers not only the technical aspect of using cloud technologies in higher education, but also their pedagogical potential. The author has investigated the effectiveness of using cloud technologies to activate the educational process, stimulate independence and a creative approach to student learning. The possibilities of learning personalization using cloud technologies and their influence on the student's individual abilities development have been analyzed. This article is an important addition to the scientific discourse on the use of modern technologies in the educational process and pedagogical practice of higher education institutions.

Keywords: cloud technologies, cloud-oriented electronic educational resources, professional training, future specialist, higher education institutions.

Постановка проблеми. Хмарні технології - важливий етап розвитку сучасного інформаційного суспільства, який має значний вплив на різні галузі людської діяльності, зокрема на освіту. У сучасному світі, де ІТ засоби стають все більш доступними та потужними, використання хмарних технологій в

освіті стає необхідністю, адже вони відкривають широкі можливості для модернізації професійної підготовки майбутнього фахівця у вищій школі.

Спрощення доступу до інформації, зручний обмін даними, спільна робота над проектами - ось лише декілька переваг, які пропонують хмарні технології в контексті освіти. Студенти можуть створювати спільні документи, презентації або відеоматеріали, обмінюватися ідеями та коментарями в реальному часі з будь-якого пристрою, що має доступ до Інтернету. Це забезпечує гнучкість та мобільність освітнього процесу, сприяє розвитку комунікативних та колективних навичок, які є важливими для успішної роботи в сучасному суспільстві.

Крім того, використання хмарних технологій в освітньому процесі дозволяє стимулювати самостійність та ініціативність студентів. Вони можуть самостійно організовувати навчально-пізнавальну діяльність, використовуючи доступні онлайн-інструменти для пошуку інформації, вивчення нових матеріалів та розв'язання освітніх завдань. Це сприяє розвитку навичок самоорганізації та самоконтролю, які є важливими вміннями фахівця для подальшої професійної діяльності.

У статті розглянуто конкретні приклади використання хмарних технологій у вищій школі, зосереджено увагу на аналізі переваг такого засобу навчання, його впливу на розвиток професійних навичок та підвищення рівня компетентності майбутнього фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових роботах останніх років представлено різні аспекти впровадження хмарних технологій в освітній процес закладів освіти. Так, використанню засобів хмаро орієнтованого навчального середовища для розвитку ІК-компетентності вчителів присвятили дослідження О. Овчарук, І. Малицька, І. Іванюк, О. Гриценчук, О. Кравчина, Н. Сороко; формування цифрової компетентності майбутніх учителів інформатики – Л. Шевчук, О. Кобильська, О. Шевчук; професійних компетентностей вчителя математики – М. Кислова, О. Маркова, М. Попель, К. Словак, С. Шокалюк та інші. Проблема організації навчального процесу у закладах освіти з використанням хмарних технологій займалися В. Биков, Н. Гнедко, В. Дем'яненко, Ю. Запорожченко, Г. Лаврентьева, М. Пірко, М. Шишкіна та інші.

Проте, незважаючи на безперечну теоретичну і практичну значущість перерахованих досліджень, проблема залишається досі не вичерпаною, крім того, вона актуалізується з розробкою нових інтернет-ресурсів, що дозволяють реалізувати її на якісно іншому рівні.

Мета статті полягає в аналізі хмарних технологій та їх впливу на сучасний освітній процес професійної підготовки майбутніх фахівців у вищій школі.

Виклад основного матеріалу. Нині вивчення практично будь-якої навчальної дисципліни у закладах вищої освіти проводиться із використанням

сучасної комп'ютерної техніки. Розвиток комп'ютерних технологій сприяв створенню чималої кількості прикладних програмних продуктів, які використовуються чи потенційно можуть використовуватись в освітньому процесі.

Розглянемо можливості впровадження хмарних технологій в освітній процес професійної підготовки майбутнього фахівця, проаналізуємо переваги їх використання та оцінемо їх ефективність з урахуванням організації сучасного навчального процесу вищій школі.

Хмарні технології — це модель забезпечення зручного мережевого доступу за вимогою користувача до спільного пулу конфігурованих обчислювальних ресурсів (наприклад, мереж, серверів, сховищ, програм і послуг), які можна швидко одержати з мінімальними зусиллями керування або взаємодії з постачальником послуг [1, С. 2].

Виокремимо ключові характеристики, моделі обслуговування та розгортання (локації) хмарних освітніх середовищ.

Ключові характеристики хмарних технологій визначають їхню сутність та визначають відмінність від традиційних локальних обчислювальних середовищ. Ці характеристики роблять хмарні технології привабливими для різних сфер діяльності, включаючи науку та освіту. Вони дозволяють ефективно використовувати ресурси, забезпечуючи надійність, безпеку, гнучкість та масштабованість обчислювальних ресурсів та послуг.

Науковці виокремлюють п'ять ключових характеристик хмарних технологій:

– Самообслуговування та автоматизація (*On-demand self-service*): користувач може в односторонньому порядку визначати обчислювальні можливості (серверний час і мережеве сховище), за потреби автоматично, не вимагаючи взаємодії з кожним постачальником послуг.

– Широкий рівень доступу до мережі (*Broad network access*). Можливості доступні через стандартні механізми, які сприяють використанню різних клієнтських платформ (наприклад, мобільних телефонів, планшетів, ноутбуків тощо).

– Об'єднання ресурсів (*Resource pooling*). Обчислювальні ресурси постачальника об'єднуються для обслуговування кількох користувачів за допомогою моделі з кількома клієнтами, причому різні фізичні та віртуальні ресурси динамічно призначаються та перепризначаються відповідно до їх запитів. Існує відчуття незалежності розташування, оскільки користувач зазвичай не контролює чи не знає точного розташування наданих ресурсів, але може вказати його на вищому рівні абстракції (наприклад, країни, штату або центру обробки даних). Приклади ресурсів включають зберігання, обробку, пам'ять і пропускну здатність мережі.

– Гнучкість та масштабованість (*Rapid elasticity*). Можливість надавати та вивільняти, у деяких випадках автоматично, ресурси відповідно

до запиту. Для користувачів можливості, доступні для забезпечення, часто здаються необмеженими і можуть бути використані в будь-якій кількості, і в будь-який час.

– Оптимізація обслуговування (*Measured service*). Хмарні системи автоматично контролюють і оптимізують використання ресурсів, в залежності від типу послуги (наприклад, зберігання, обробки, пропускну здатності, активних облікових записів користувачів). Використання ресурсів можна відстежувати, контролювати, забезпечуючи прозорість як для постачальника, так і для користувача [1, С. 2].

Хмарні послуги класифікують за моделями їх надання, які визначають, хто контролює і управляє інфраструктурою, платформою та програмним забезпеченням.

Найпоширенішими моделями надання хмарних послуг є:

– Програмне забезпечення як сервіс (*Software as a Service (SaaS)*). Можливість, яка надається користувачу, полягає у використанні додатків постачальника, які працюють у хмарній інфраструктурі. Програми доступні з різних пристроїв клієнта через інтерфейс пристрою клієнта, наприклад веб-браузер (електронна пошта), або програмний інтерфейс. Користувач не керує базовою хмарною інфраструктурою, включаючи мережу, сервери, операційні системи, сховище або навіть окремі можливості програми, за винятком обмежених параметрів конфігурації програм, призначених для користувача.

– Платформа як сервіс (*Platform as a Service (PaaS)*). Можливість, яка надається користувачу, полягає в розгортанні в хмарній інфраструктурі розроблених або придбаних споживачем додатків, створених за допомогою мов програмування, бібліотек, служб та інструментів, які підтримуються постачальником. Користувач не керує базовою хмарною інфраструктурою, включаючи мережу, сервери, операційні системи або сховище, але контролює розгорнуті програми та, можливо, параметри конфігурації для середовища розміщення програм.

– Інфраструктура як сервіс (*Infrastructure as a Service (IaaS)*). Можливість, яка надається користувачу, полягає в забезпеченні обробки, зберігання, мереж та інших фундаментальних обчислювальних ресурсів, де він може розгорнути та запускати довільне програмне забезпечення, яке може включати операційні системи та програми. Користувач не керує базовою хмарною інфраструктурою та не контролює її, але має контроль над операційними системами, сховищами та розгорнутими програмами. Можливо, обмежений контроль окремих мережевих компонентів (наприклад, брандмауерів хостів) [1, С. 2–3].

Моделі надання хмарних послуг визначають рівень контролю та відповідальності користувачів та постачальників послуг, а також сприяють різноманітності та гнучкості у виборі та використанні хмарних ресурсів.

Як саме хмарні ресурси та інфраструктура доступні користувачам і де фізично знаходяться ці ресурси визначають моделі розгортання хмарних послуг. Найбільш поширеними моделями є:

– Приватна хмара (*Private cloud*). Хмарна інфраструктура надається для ексклюзивного використання одним організаційним суб'єктом, який володіє та управляє власними фізичними або віртуальними серверами, зберігальними пристроями та іншою обчислювальною інфраструктурою. Ресурси приватної хмари зазвичай розгортаються в межах внутрішньої мережі організації, що може забезпечувати більший контроль над безпекою та забезпеченням.

– Спільна хмара (*Community cloud*). Хмарна інфраструктура надається для спільного використання кількома організаціями, які мають спільні інтереси або вимоги. Постачальник хмарних послуг може надавати обчислювальні ресурси, а учасники спільної хмари можуть ділитися відповідальністю за управління та безпеку.

– Публічна хмара (*Public cloud*). Модель хмарної інфраструктури, при якій обчислювальні ресурси (сервери, сховища даних і програмне забезпечення) надаються зовнішнім постачальником хмарних послуг і доступні для використання різними користувачами та організаціями через Інтернет. Публічна хмара надає можливість легко змінювати масштаби використання ресурсів в залежності від потреб користувачів.

– Гібридна хмара (*Hybrid cloud*). Модель хмарних обчислень, яка поєднує елементи приватної та публічної хмари. Користувачі залишаються унікальними об'єктами, але пов'язуються між собою стандартизованою або запатентованою технологією, яка забезпечує обмін даних і додатків (наприклад, розрив хмари для балансування навантаження між хмарами) [1, С. 3].

Згідно положення [2], електронні освітні ресурси – це «засоби навчання на цифрових носіях будь-якого типу або розміщені в інформаційно-телекомунікаційних системах, які відтворюються за допомогою електронних технічних засобів і застосовуються в освітньому процесі».

Електронні освітні ресурси: «відображують змістовно-технологічні компоненти освітніх методичних систем, формують предметно-інформаційні складові освітнього середовища (закритого і відкритого), утворюють наповнення освітніх електронних інформаційних систем, призначені для різнобічного цілеспрямованого використання учасниками освітнього процесу з метою інформаційно-процесуальної підтримки навчальної, наукової та управлінської діяльності, інформаційного забезпечення функціонування та розвитку освітніх систем» [3].

Виходячи з цих положень, під поняттям «хмаро орієнтовані електронні освітні ресурси» науковці пропонують розуміти «вид електронних освітніх ресурсів, що використовуються за хмарною моделлю доступу, а саме – навчальні, наукові, інформаційні, довідкові матеріали та засоби, які розроблені

в електронній формі, використовуються за хмарною моделлю доступу, відтворюються за допомогою відповідних електронних цифрових технічних засобів і необхідні для ефективної організації навчально-виховного процесу, у частині, що стосується його наповнення якісними навчально-методичними матеріалами» [4, С. 111].

Хмаро орієнтовані електронні освітні ресурси можна класифікувати за різними видами залежно від їхніх функцій, призначення та способу використання. Ось деякі основні види хмарних освітніх ресурсів:

– *Електронні навчальні платформи.* Ці платформи надають набір інструментів та сервісів для створення, розгортання та управління навчальними курсами та програмами. Вони часто включають у себе можливості створення матеріалів, призначення завдань, відстеження прогресу студентів та забезпечення зворотного зв'язку.

– *Електронні бібліотеки та репозиторії.* Ці ресурси містять великий обсяг навчального контенту (підручники, статті, відео, аудіо та інші матеріали), які доступні для використання студентами та викладачами. Вони можуть бути загальнодоступними або обмеженими за певними критеріями доступу.

– *Відео - та вебінарні платформи.* Ці платформи дозволяють створювати та транслювати відео- та вебінарні заняття, лекції та презентації. Вони можуть надавати можливості для інтерактивного спілкування, обміну ідеями та демонстрації матеріалів.

– *Інтерактивні навчальні ігри та додатки.* Ці ресурси створюють навчальні ігри та додатки, які допомагають студентам засвоювати матеріал у вигляді гри. Вони можуть бути спрямовані на розвиток різних навичок та знань, включаючи навчальні предмети.

– *Спільні платформи для співпраці та обміну.* Ці ресурси надають можливості для співпраці та обміну досвідом між студентами та викладачами. Вони можуть включати форуми для обговорення теми, групові чати для спілкування та спільні проекти та завдання.

– *Електронні засоби оцінювання та тестування.* Ці ресурси дозволяють створювати та проводити електронні тести, опитування та оцінювання знань студентів. Вони можуть надавати автоматизовану обробку результатів та аналіз успішності.

Ці різноманітні види хмарних освітніх ресурсів забезпечують широкий спектр можливостей для навчання та розвитку студентів, надаючи доступ до різних типів навчального контенту та інструментів.

Так, для розміщення хмаро орієнтованих програмно-методичних ресурсів доцільно використовувати Google Workspace for Education, яка є платформою хмарних обчислень, розробленою Google для освітніх установ. Вона надає доступ до набору продуктів та сервісів Google, призначених для полегшення комунікації, співпраці та навчання. Компоненти Google Workspace

for Education: Gmail (надає студентам та викладачам зручний та надійний спосіб обміну повідомленнями, роблячи комунікацію між ними ефективною та ефективною); Google Docs (дозволяє студентам та викладачам легко обмінюватися матеріалами та спільно працювати над проектами та завданнями; Google Slides (надає можливість викладачам використовувати цей інструмент для розробки та редагування лекційних матеріалів, а студентам - для створення презентацій своїх проектів та доповідей в хмарі); Google Sheets (дозволяє аналізувати данні, створювати графіки та діаграми, а також здійснювати спільну роботу над обчисленнями в хмарі); Google Calendar (надає можливість студентам та викладачам організувати свій час, планувати зустрічі та події, а також спільно працювати над календарями та графіками); Google Drive (дозволяє студентам та викладачам зберігати, організувати та ділитися документами, фотографіями, відео та іншими файлами); Google Classroom (є центральною платформою для навчання та організації занять, надає можливості для розробки завдань, відстеження прогресу студентів, комунікації та багато іншого).

Навчальні матеріали, розміщені в хмарі, можуть використовуватись педагогами та студентами для організації аудиторних та позааудиторних занять, дистанційного та мобільного навчання, методичної та індивідуальної роботи, підготовки до виконання самостійних, курсових та екзаменаційних робіт тощо. Організація та підтримка роботи із застосуванням хмаро орієнтованих технологій надає можливість активізувати використання наявних і створювати нові освітні ресурси; розширити доступ до цих ресурсів студентів та викладачів; створити організаційну та технологічну базу для впровадження дистанційних, електронних та мобільних технологій у навчальний процес; покращити процес взаємодії між викладачем та студентом [5].

Хмарні технології навчання, як зазначає О. Маркова, – «це комп'ютерно орієнтована складова педагогічної технології, яка відображає деяку формалізовану модель певного компоненту змісту навчання і методики його подання у навчальному процесі, що представлена у цьому процесі педагогічними програмними засобами і передбачає використання хмарних ІКТ для розв'язування дидактичних завдань або їх фрагментів» [6, С. 246].

Практиками [7. С. 14] виокремлено такі основні хмаро орієнтовані інструменти, що використовують для проведення онлайн-конференцій (Skype, TeamViewer, Hangouts, AnyMeeting та ін.), сервіси для спільної роботи з документами в різних форматах (Google, OneNote, веб-додаток Microsoft Office, OneDrive та ін.), мобільні додатки (Google, карти, перекладачі, календарі, E-Mail, WhatsApp, Viber, QR Code Reader і Creator, Wattpad та ін.), додаткові інструменти (Padlet, Sway, Popplet, Kahoot, coggle. it, Trello, Prezi, TeamUp, MindMister, Youtube, Delicious та ін.).

Потужним електронним середовищем для наукової та освітньої діяльності, який надає можливості користувачам працювати з обчисленнями

та програмуванням в хмарному середовищі без необхідності встановлення та налаштування програмного забезпечення на локальному комп'ютері є CoCalc. CoCalc використовує власні сервери для надання послуг користувачам (рис.1).

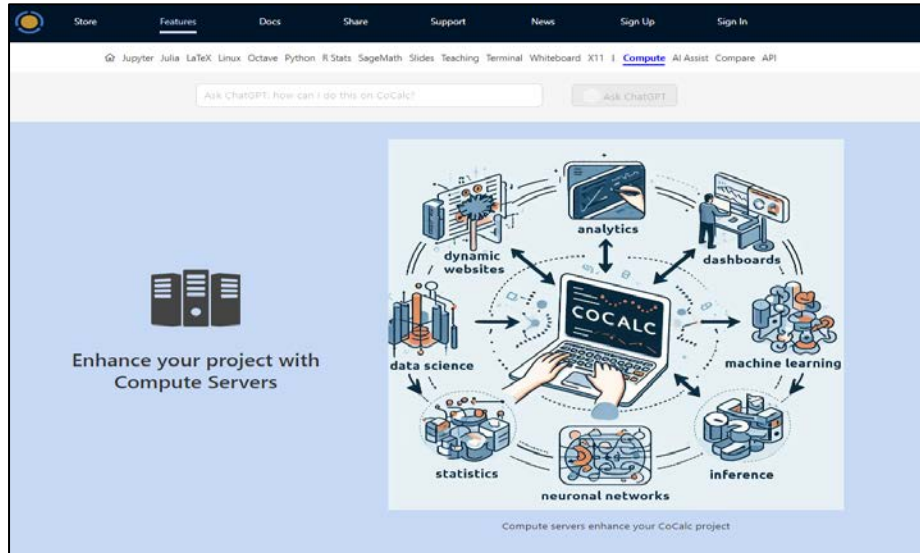

Рис.1. Сервери платформи CoCalc.

Сервери CoCalc:

- працюють у хмарному середовищі (знаходяться в дата-центрах і підтримуються провайдерами хмарних послуг), що забезпечує високу доступність та надійність послуги;
- використовують віртуалізацію для ефективного використання ресурсів, що дозволяє розділяти фізичні ресурси сервера між різними користувачами та забезпечувати їм необхідну потужність обчислень;
- забезпечують безпеку даних користувачів, включаючи шифрування даних, механізми автентифікації та авторизації, а також заходи захисту від вторгнень та злому;
- здатні масштабуватися в залежності від потреб користувачів, щоб забезпечити достатні ресурси для всіх користувачів;
- підтримують різні типи обчислювальних завдань, включаючи наукові обчислення, програмування, статистичний аналіз тощо;
- надають можливість користувачам працювати в інтерактивних середовищах, таких як Jupyter Notebooks, що дозволяє їм спільно працювати над проектами та ділитися результатами в реальному часі.

CoCalc має широкий спектр можливостей для виконання різних видів робіт:

1. *Обчислення та аналіз даних.* У CoCalc є можливість виконувати обчислення, статистичний аналіз та візуалізацію даних, використовуючи такі інструменти, як Python, R, Jupyter Notebooks, Pandas, Matplotlib тощо.

2. *Математичні обчислення та символічне обчислення.* Платформа надає підтримку для обчислень у різних галузях знань. Використовуються інструменти SageMath, SymPy, NumPy тощо.

3. *Наукові обчислення та моделювання.* У CoCalc можна виконувати складні наукові обчислення, розв'язувати диференціальні рівняння, моделювати фізичні системи, обробляти сигнали тощо.

4. *Викладання та навчання.* CoCalc є відмінним інструментом для викладання та навчання, оскільки він дозволяє створювати і ділитися матеріалами курсу, розробляти завдання для студентів, взаємодіяти з ними та вести журнали оцінювання.

5. *Розробка програмного забезпечення.* CoCalc підтримує роботу з різними мовами програмування, такими як Python, Julia, JavaScript, C++, Java тощо, надає інструменти для розробки, тестування та налагодження програм.

6. *Спільна робота та колаборація.* Завдяки можливостям спільної роботи та колаборації у реальному часі, ви можете спільно працювати над проектами з колегами або студентами, обмінюватися кодом, документами та коментарями.

7. *Виконання проектів та наукових досліджень.* CoCalc надає потужні інструменти для виконання проектів та наукових досліджень у різних галузях, де потрібні обчислення, аналіз даних та моделювання.

Основними робочими блоками у CoCalc є проекти. Користувач може створити декілька незалежних проектів – особистих робочих просторів, де зберігаються ресурси різних типів. Співавтори проекту можуть редагувати файли одночасно, зміни синхронізуються в режимі реального часу. Залежно від типу файлу, виконується певне завдання в онлайн-редакторі CoCalc. Наприклад, файли з розширенням «sagews» призначені для роботи з SageMath, «iupyter» запускають реалізацію Jupyter Notebook, «tex» відкриває редактор для документів LaTeX. Користувачі також можуть працювати у повноцінному терміналі Linux, запускати графічні програми на віртуальному робочому столі або редагувати текстові файли.

У CoCalc інтегровані засоби штучного інтелекту (ChatGPT), які допомагають виправляти помилки, створювати коди або фрагменти LaTeX, узагальнювати документи та багато іншого.

Як хмаро зорієнтоване предметне середовище, CoCalc у своєму складі містить як системи так й середовища програмування. На етапі створення нового проекту користувач має можливість обрати мову програмування. Відповідно до здійсненого вибору завантажується середовище із вбудованим компілятором.

Хмаро зорієнтована система підтримки навчання Google Classroom (рис. 2) надає можливість викладачам створювати та розміщувати завдання в електронному вигляді, а студентам – обирати необхідне завдання та виконувати його; при цьому надається можливість систематизації завдань та

виконаних робіт у структуру папок та документів на Google Drive; організувати процес навчання через Інтернет: створювати класи для навчання та додавати в них учасників, організувати тематичні обговорення, отримувати та виконувати завдання, організувати індивідуальні заняття, зберігати всі документи у структурі папок, оновлювати список виконаних робіт у реальному часі тощо [5, с. 96].

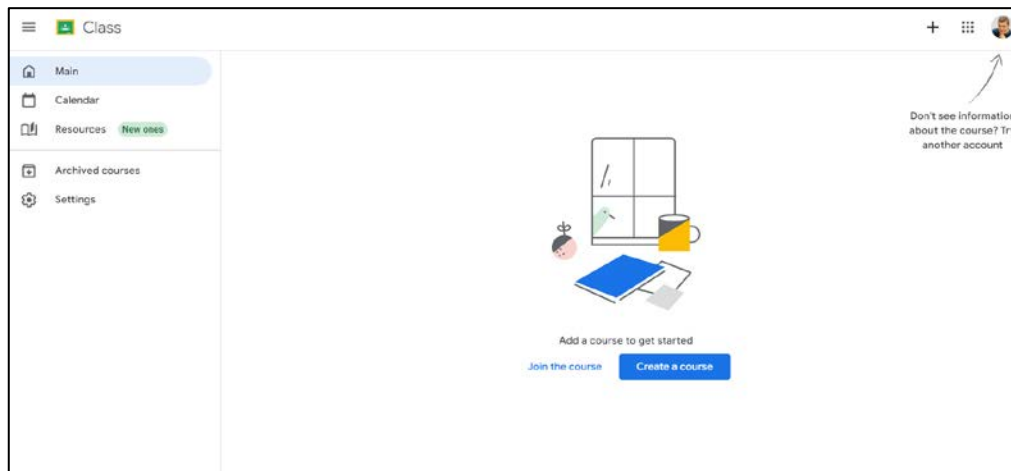

Рис. 2. Головна сторінка Google Classroom

Google Classroom спрощує процес організації, взаємодії та адміністрування занять та курсів в онлайн-середовищі.

Особливості Google Classroom:

1. *Легкість використання.* Google Classroom має інтуїтивно зрозумілий і простий інтерфейс, що дозволяє викладачам швидко створювати курси, додавати матеріали та запрошувати студентів.

2. *Інтеграція з Google Apps.* Платформа інтегрується з іншими інструментами Google, такими як Google Drive, Google Docs, Google Sheets, що дозволяє зручно обмінюватися документами та створювати спільні матеріали.

3. *Зручне подання завдань та їх оцінювання.* Викладачі можуть легко створювати завдання, прикріплювати до них файли, встановлювати терміни та оцінювати роботи студентів прямо в середовищі Google Classroom.

4. *Взаємодія та обговорення.* Суб'єкти освітнього процесу можуть спілкуватися один з одним через коментарі до завдань, обговорення та чати в межах кожного курсу.

5. *Миттєві оновлення та сповіщення.* Користувачі отримують сповіщення про нові завдання, коментарі та інші важливі події в Google Classroom, що дозволяє швидко реагувати та бути в курсі подій.

6. *Безпека та конфіденційність даних.* Google Classroom використовує захищені засоби шифрування та захисту даних, що забезпечує високий рівень конфіденційності інформації.

7. *Доступ з різних пристроїв.* Платформа доступна через веб-браузер на комп'ютерах та мобільний додаток для смартфонів та планшетів, що дозволяє користуватися нею з будь-якого пристрою з Інтернетом.

Google Classroom є важливим інструментом для навчання в сучасних умовах, де відбувається зростання потреб у дистанційному та гібридному навчанні.

Висновки. Результати проведеного дослідження показали, що хмарні технології є важливим інструментом вирішення педагогічних завдань за рахунок надання якісно нових можливостей для удосконалення освітнього процесу підготовки майбутнього фахівця у закладах вищої освіти. Вони дозволяють сформувати інтерактивне середовище, дають можливість студентам підвищувати пізнавальний рівень, вибирати способи навчання, а також сприяють розвитку у студентів таких важливих компетенцій, як взаємне співробітництво, оперативне вирішення проблем, розвиток комунікативних навичок, здатність критичного мислення тощо. Вони створюють можливості для розвитку дидактики та новітніх методик, нових форм освітнього процесу, відкривають можливості як перед студентами та викладачами, так і перед розробниками ресурсів, які безпосередньо пов'язані з освітньою діяльністю.

Перспективним напрямком подальших розвідок у даному напрямі вважаємо проектування хмаро орієнтованого освітнього середовища реалізації дистанційного та гібридного навчання у кризових умовах та його методичний супровід.

Література:

1. Mell P., Grance T. The NIST Definition of Cloud Computing : Recommendation of the National Institute of Standards and Technology. Gaithersburg: National Institute of Standards and Technology, 2011. URL: <http://csrc.nist.gov/publications/nistpubs/800-145/SP800-145.pdf> (дата звернення: 10.02.2024).
2. Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси: Наказ № 749 від 29.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12#Text> (дата звернення: 13.02.2024).
3. Проект положення про електронні освітні ресурси / В. Ю. Биков та ін. Київ: Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, 2014. 11 с.
4. Мерзликін О. В. Хмаро зорієнтовані електронні освітні ресурси підтримки навчальних фізичних досліджень. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. Том 49, № 5. С. 106-117. URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/1269/956> (дата звернення: 12.02.2024).
5. Гнедко Н. М. Використання хмарних технологій для організації навчального процесу у закладах вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. Одеса: Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, 2018. Вип. 4. С. 25 – 34.
6. Маркова О. М. Хмарні технології навчання: спроба визначення. *Новітні комп'ютерні технології*. Кривий ріг: Видавничий центр ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2014. Т. XII. С. 244 – 247.
7. Використання засобів хмаро орієнтованого навчального середовища для розвитку ІК-компетентності вчителів : методичні рекомендації / О. В. Овчарук та ін. Київ: Літера ЛТД, 2019. 64 с.

References:

1. Mell P., Grance T. The NIST Definition of Cloud Computing : Recommendation of the National Institute of Standards and Technology. Gaithersburg : National Institute of Standards and Technology, 201. URL: <http://csrc.nist.gov/publications/nistpubs/800-145/SP800-145.pdf> [in English].
2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro elektronni osvichni resursy: Nakaz № 749 vid 29.05.2019 [On the approval of the Regulation on electronic educational resources: Order No. 749 dated 05/29/2019]. (n.d.). <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12#Text> [in Ukrainian].
3. Bykov, V. Yu., Shyshkina, M. P., Lavrentieva, H. P., Demianenko, V. M., Lapinskyi V. V., Zaporozhchenko Yu. H., et al. (2014). *Proekt polozhennia pro elektronni osvichni resursy [Draft regulations on electronic educational resources]*. Kyiv: Instytut informatsiinykh tekhnolohii i zasobiv navchannia NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
4. Merzlykin, O. V. (2015). Khmaro zoriientovani elektronni osvichni resursy pidtrymky navchalnykh fizychnykh doslidzhen [Cloud-oriented electronic educational resources supporting educational physical research]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*. 49, 5, 106-117 Retrieved from <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/1269/956> [in Ukrainian].
5. Hnedko N. M. (2018). Vykorystannia khmarnykh tekhnolohii dlia orhanizatsii navchalnoho protsesu u zakladakh vyshchoi osvity [The use of cloud technologies for the organization of the educational process in institutions of higher education]. *Innovatsiina pedahohika – Інноваційна педагогіка*. Odesa: Prychornomorskyi naukovo-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii, 4, 25-34 [in Ukrainian].
6. Markova. O.M. (2014). Khmarni tekhnolohii navchannia: sproba vyznachennia. [Cloud learning technologies: an attempt at definition]. *Novitni kompiuterni tekhnolohii – Новітні комп'ютерні технології*, (Vols. XII), (pp.244-247). Kryvyi rih: Vydavnychiy tsentr DVNZ «Kryvorizkyi natsionalnyi universytet» [in Ukrainian].
7. Ovcharuk, O. V., Malyska, I. D., Ivaniuk, I. V., Hrytsenchuk, O. O., Kravchyna O. Ye, Soroko, N. V. (2019). *Vykorystannia zasobiv khmaro oriientovanoho navchalnoho seredovyshcha dlia rozvytku IK-kompetentnosti vchyteliv : metodychni rekomendatsii [Use of cloud-based learning environment for the development of teachers' IR competence: methodical recommendations]* Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].

УДК 51

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-950-958](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-950-958)

Гродзь Наталія Миколаївна доктор філософії, старший викладач кафедри інженерної механіки, факультету Сил підтримки, Національна академія сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м.Львів, 79026, <https://orcid.org/0000-0003-1577-1214>

ВИКОРИСТАННЯ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ В КОНТЕКСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОВИХ МЕТОДІВ МОДЕЛЮВАННЯ В ЕКОНОМІЦІ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей використання вищої математики в контексті застосування нових методів моделювання в економіці. Доведено, що інтеграція вищої математики до економічної науки є відображенням еволюції дисципліни у бік більш кількісних і суворих методів аналізу. Визначено, що сьогодні, застосування вищої математики при вирішенні економічних проблем має вирішальне значення для прийняття обґрунтованих рішень у галузі розробки політики, інвестицій та стратегічного планування. Встановлено, що вища математика дозволяє створювати точні та складні моделі для відображення динаміки економічних систем, включаючи взаємодію між різними агентами та змінними. Це допомагає економістам краще розуміти і передбачати економічні процеси та їх наслідки. Виокремлено ключові причини використання вищої математики в економічній науці. Визначено, що вища математика також відіграє ключову роль в економетриці, галузі економіки, яка застосовує статистичні методи до економічних даних для перевірки теорій та моделювання економічних відносин. За допомогою регресійного аналізу, аналізу часових рядів та інших статистичних методів економетрика надає потужні засоби отримання емпіричних даних для підтримки чи спростування теоретичних моделей. Доведено, що місце вищої математики в економічній науці є необхідним та центральним. Вона збагачує дисципліну, надаючи інструменти, необхідні для вирішення складних економічних проблем, підвищує строгість та точність економічного аналізу та відкриває нові горизонти для теоретичних та емпіричних досліджень. Визначено ключові переваги застосування математичних методів моделювання в економіці. Встановлено, що інтеграція вищої математики в галузь економіки мала глибоко позитивний науковий ефект, здійснивши революцію у способах аналізу, розуміння та прогнозування економічних явищ. За своєю суттю вища математика забезпечує строгу та точну мову для формулювання економічних теорій та моделей, дозволяючи економістам ясно та коротко фіксувати складні взаємозв'язки між змінними.

Ключові слова: вища математика, математичні методи моделювання, економіка, економічна наука

Hrodz Nataliia Mykolayivna PhD in Pedagogical, Senior teacher of Department of Engineering mechanics, faculty of Support forces, Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy, Heroiv Maidanu St., 32, Lviv, 79026, <https://orcid.org/0000-0003-1577-1214>

THE USE OF HIGHER MATHEMATICS IN THE CONTEXT OF APPLYING NEW MODELING METHODS IN ECONOMICS

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of using higher mathematics in the context of applying new modeling methods in economics. It has been proven that the integration of higher mathematics into economic science reflects the evolution of the discipline towards more quantitative and rigorous analysis methods. It is determined that today, the application of higher mathematics in solving economic problems is crucial for making informed decisions in policy development, investment, and strategic planning. Higher mathematics allows for the creation of precise and complex models to represent the dynamics of economic systems, including interactions between various agents and variables. This helps economists better understand and predict economic processes and their consequences. The key reasons for using higher mathematics in economic science have been identified. It is determined that higher mathematics also plays a key role in econometrics, a branch of economics that applies statistical methods to economic data to test theories and model economic relationships. Through regression analysis, time series analysis, and other statistical methods, econometrics provides powerful means of obtaining empirical data to support or refute theoretical models. It has been proven that the place of higher mathematics in economic science is necessary and central. It enriches the discipline by providing the tools needed to tackle complex economic problems, enhances the rigor and precision of economic analysis, and opens up new horizons for theoretical and empirical research. The key advantages of applying mathematical modeling methods in economics have been established. The integration of higher mathematics into the field of economics has had a profoundly positive scientific effect, revolutionizing the ways of analyzing, understanding, and predicting economic phenomena. Essentially, higher mathematics provides a rigorous and precise language for formulating economic theories and models, enabling economists to clearly and succinctly capture complex relationships between variables.

Keywords: higher mathematics, mathematical modeling methods, economics, economic science

Постановка проблеми. Застосування вищої математики в економічній науці стає все більш доцільним та актуальним у зв'язку зі складністю та

динамічністю сучасних економічних систем. Вища математика, включаючи літочислення, лінійну алгебру, диференціальні рівняння та статистику, надає потужні інструменти для моделювання економічних явищ, пропонуючи розуміння, яке традиційні методи не можуть вловити. Ця актуальність ґрунтується на кількох ключових факторах, які виправдовують інтеграцію передових математичних методів у економічний аналіз. По-перше, вища математика дозволяє формувати точні та складні моделі, які можуть з високим ступенем точності відобразити поведінку економічних агентів, ринків та цілих економік. Ці моделі можуть включати безліч змінних і їх взаємодію, що дозволяє економістам прогнозувати результати при різних сценаріях. Наприклад, диференціальні рівняння використовуються для моделювання динамічних процесів, таких як економічне зростання, рівень інфляції та зміна чисельності населення з часом, забезпечуючи глибше розуміння того, як розвивається економіка. По-друге, використання вищої математики економіки полегшує аналіз складних систем і виявлення закономірностей, які очевидні відразу. Лінійна алгебра, наприклад, відіграє важливу роль у роботі з великими наборами даних і розв'язання систем рівнянь, які представляють безліч взаємозалежних економічних змінних. Ця можливість має вирішальне значення в епоху великих даних, коли економістам все частіше доводиться аналізувати величезні обсяги інформації, щоб зробити значні висновки про економічні тенденції та поведінку. Більше того, вища математика підвищує суворість та об'єктивність економічних досліджень. Математичні моделі допускають чіткі визначення, припущення та логічні висновки, зводячи до мінімуму двозначність та суб'єктивність в економічному аналізі. Така суворість особливо важлива при формулюванні та оцінці політики, де ставки високі, а рішення мають ґрунтуватися на надійних емпіричних даних. Надаючи основу для перевірки гіпотез і перевірки теорій на основі даних, що спостерігаються, вища математика сприяє розвитку більш науково обґрунтованої економічної науки.

Слід зазначити, що застосування передових математичних методів економіки стимулює інновації та дослідження нових теоретичних кордонів. Оскільки економічна наука продовжує розвиватися, вища математика пропонує аналітичну гнучкість, що дозволяє адаптуватися до нових завдань та питань. Сюди входить моделювання нелінійної динаміки, мережевих ефектів та інших явищ, які стають все більш актуальними у нашому взаємопов'язаному та швидко змінюваному економічному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти розвитку економічної науки розкривалися в роботах таких вчених, як О. Копилук, В. Кошкін, С. Кован, Л. Ліготенко, А. Литвин, Є. Ляшенко, Ю. Прохорова, А. Панченко, О. Рудик, Д. Савчук, О. Терещенко, В. Чернишова, І. Шварц, О. Школьник та ін. Однак низка теорій і концепцій в контексті використання нових математичних моделей, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою дослідження є характеристика особливостей використання вищої математики в контексті застосування нових методів моделювання в економіці.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція вищої математики до економічної науки є відображенням еволюції дисципліни у бік більш кількісних і суворих методів аналізу [1-2]. Цей синтез є не просто методологічним вибором, а необхідною відповіддю на зростаючу складність глобальних економічних систем та складні взаємозалежності, що їх визначають. Необхідність та важливість вищої математики в економіці впливають із кількох фундаментальних потреб цієї дисципліни у точному моделюванні, аналізі та прогнозуванні економічних явищ. Відтак, вища математика, що охоплює такі галузі, як літочислення, лінійна алгебра, статистика та диференціальні рівняння, пропонує економістам інструменти для побудови точних моделей, що відображають динамічну природу економічних змінних та їх взаємодій [3-5]. Ці математичні основи дозволяють абстрагувати та спрощувати складну реальну економічну діяльність до керованих форм, які можна аналізувати, щоб отримати уявлення про базові механізми економіки. Такі моделі необхідні розуміння того, як зміни у частині економіки можуть спричинити всю систему. Необхідність вищої математики в економічній науці полягає також у її здатності забезпечити спільну мову для формулювання та розповсюдження економічних теорій. Математичні висловлювання дозволяють чітко та однозначно подати припущення, гіпотези та висновки, полегшуючи критичний розгляд та відтворення результатів досліджень. Ця ясність необхідна для розвитку економічних знань та забезпечення того, щоб політичні рекомендації ґрунтувалися на надійній аналітичній основі.

Сьогодні, застосування вищої математики при вирішенні економічних проблем має вирішальне значення для прийняття обґрунтованих рішень у галузі розробки політики, інвестицій та стратегічного планування. Складні завдання оптимізації, наприклад, що виникають при розподілі ресурсів, плануванні виробництва та управлінні фінансовим портфелем, вимагають складних математичних методів для пошуку оптимальних рішень. Наприклад, використання обчислення та лінійного програмування дозволяє економістам та особам, що приймають рішення, визначати найбільш ефективні способи розподілу обмежених ресурсів для досягнення бажаних результатів (табл.1).

Таблиця 1

Основні причини використання вищої математики в економічній науці

№	Причини	Характеристика
1	Моделювання складних економічних систем	Вища математика дозволяє створювати точні та складні моделі для відображення динаміки економічних систем, включаючи взаємодію між різними агентами та змінними. Це допомагає економістам краще розуміти і передбачати економічні процеси та їх наслідки
2	Аналіз та оптимізація	Вища математика надає інструменти для аналізу оптимальності рішень у сферах ресурсного розподілу, виробництва, фінансового планування тощо. Застосування лінійного програмування, математичного аналізу та теорії ігор дозволяє визначати найбільш ефективні стратегії в умовах обмежених ресурсів
3	Кількісний аналіз даних	У світі великих даних вища математика є ключовим елементом для обробки та аналізу економічної інформації. Статистика, теорія ймовірностей та інші математичні методи дозволяють ефективно використовувати дані для тестування гіпотез та підтвердження економічних теорій
4	Підвищення точності та об'єктивності досліджень	Використання математичних методів у економічній науці забезпечує високий рівень точності та об'єктивності. Математичне формулювання дозволяє чітко визначити умови та обмеження моделей, що сприяє логічному та послідовному аналізу
5	Розвиток нових теоретичних напрямків	Вища математика сприяє розвитку і вдосконаленню економічної теорії, дозволяючи досліджувати нові гіпотези та концепції. Застосування новітніх математичних методів відкриває можливості для аналізу складних економічних явищ, таких як нелінійні динамічні системи, мережеві ефекти та інші, що раніше були важкодоступними для традиційних підходів

Джерело: сформовано автором

Слід зазначити, що вища математика також відіграє ключову роль в економетриці, галузі економіки, яка застосовує статистичні методи до економічних даних для перевірки теорій та моделювання економічних відносин. За допомогою регресійного аналізу, аналізу часових рядів та інших статистичних методів економетрика надає потужні засоби отримання емпіричних даних для підтримки чи спростування теоретичних моделей. Ця емпірична перевірка необхідна розробки економічної теорії, яка точно відбиває поведінку і результати реального світу. Вплив вищої математики на методи моделювання в економічній науці величезний. Це дозволило розробити моделі, які можуть відбивати петлі зворотного зв'язку, нелінійні залежності та випадкові процеси, що характеризують багато економічних явищ. Наприклад, диференціальні рівняння використовуються для моделювання економічного зростання, фіксуючи безперервну взаємодію між такими факторами, як накопичення капіталу, технологічний прогрес та зростання населення. Так само теорія ігор, яка значною мірою спирається на математичні міркування, стала фундаментальним інструментом для аналізу стратегічних взаємодій між агентами, починаючи від окремих споживачів та

фірм і до країн, що беруть участь у торгових переговорах. Крім того, вища математика полегшує дослідження нових галузей економічних досліджень. Теорія складних систем та мережевий аналіз, обидва з яких спираються на передові математичні концепції, відкрили нові можливості для розуміння того, як економічні агенти взаємопов'язані між собою способами, які традиційні моделі можуть не брати до уваги. Ці підходи виявилися особливо корисними щодо фінансових ринків, де мережева структура фінансових установ може мати значні наслідки для системного ризику та стабільності [6-7]. Понад те, застосування вищої математики у економічній науці підвищує передбачувальну силу економічних моделей. Включаючи математичні описи невизначеності та ризику, наприклад, ті, які можна знайти у стохастичному обчисленні, економісти можуть розробляти моделі, які більш точно відбивають непередбачувану природу економічних змінних [8-10]. Ці покращені можливості прогнозування є неоціненними для прогнозування економічних тенденцій, оцінки потенційних наслідків змін у політиці та управління ризиками на фінансових ринках (табл.2).

Таблиця 2

Переваги застосування математичних методів моделювання в економіці

№	Переваги	Сутність
1	Точність та конкретність в аналізі	Математичні методи моделювання забезпечують високу точність представлення економічних явищ і процесів. Вони дозволяють чітко визначити залежності між змінними та кількісно оцінити вплив різних факторів на економічні показники, що сприяє глибшому розумінню економічних закономірностей
2	Прогнозування та планування	Застосування математичних моделей уможливорює точне прогнозування економічних тенденцій та результатів впровадження різних економічних політик. Це надзвичайно важливо для урядів та бізнесу для ефективного планування та прийняття обґрунтованих рішень на основі надійних даних
3	Оптимізація ресурсів	Математичне моделювання дозволяє визначити оптимальний розподіл та використання ресурсів, мінімізуючи витрати та максимізуючи ефективність. Це особливо актуально в умовах обмежених ресурсів, де необхідно досягти найкращих результатів за мінімальних витрат
4	Гнучкість та адаптивність	Математичні моделі можуть бути легко адаптовані до змінних умов і нових даних, що дозволяє швидко реагувати на економічні зміни та коригувати економічні стратегії. Ця гнучкість є важливою для динамічного та непередбачуваного сучасного економічного середовища
5	Підвищення об'єктивності висновків	Використання математичних методів знижує ризик суб'єктивної інтерпретації даних, забезпечуючи об'єктивність та непередбачуваність аналізу. Це сприяє розробці економічних політик та стратегій, які базуються на твердих наукових доказах і кількісних оцінках

Джерело: сформовано автором

Таким чином, місце вищої математики в економічній науці є необхідним та центральним. Вона збагачує дисципліну, надаючи інструменти, необхідні для вирішення складних економічних проблем, підвищує строгість та точність економічного аналізу та відкриває нові горизонти для теоретичних та емпіричних досліджень. Оскільки економічні системи продовжують розвиватися і виникають нові проблеми, важливість вищої математики в економіці, безсумнівно, зростатиме, наголошуючи на її незамінній ролі у формуванні нашого розуміння економічного світу.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що інтеграція вищої математики в галузь економіки мала глибоко позитивний науковий ефект, здійснивши революцію у способах аналізу, розуміння та прогнозування економічних явищ. За своєю суттю вища математика забезпечує строгу та точну мову для формулювання економічних теорій та моделей, дозволяючи економістам ясно та коротко фіксувати складні взаємозв'язки між змінними. Цей математичний формалізм полегшує отримання прогнозованих прогнозів і кількісний аналіз економічної політики, значно розширюючи емпіричний зміст економічної науки. Одним із найбільш помітних наукових впливів вищої математики на економіку є прогрес у розробці економічних моделей. Використовуючи математичні інструменти, такі як обчислення та алгебра, економісти можуть створювати динамічні моделі, які точно відображають поведінку ринків та агентів з часом. Ці моделі здатні моделювати різні економічні сценарії, дозволяючи дослідникам з більш високим ступенем точності передбачати результати змін у політиці, ринкових потрясінь та технологічних досягнень. Ця передбачувана сила неоціненна як для політиків, так і для бізнесу, оскільки вона допомагає приймати обґрунтовані рішення, які мають вирішальне значення для економічної стабільності та зростання. Таким чином, застосування методів оптимізації, ще однієї галузі вищої математики, справило значний позитивний вплив на розподіл ресурсів та ефективність виробництва. Лінійне програмування та інші методи оптимізації зазвичай використовують у дослідженні операцій на вирішення складних завдань, що з максимізацією випуску чи мінімізацією витрат з урахуванням різних обмежень. Це має не лише теоретичне значення, а й практичне застосування в таких галузях, як виробництво, логістика та енергетика, де оптимальні рішення можуть призвести до суттєвої економічної економії та екологічних вигод.

На закінчення відзначимо, що позитивний науковий вплив вищої математики на економіку є незаперечним. Воно надало інструменти для більш точного та складного аналізу, дозволило моделювати складні та динамічні економічні системи, полегшило кількісну оцінку невизначеності та покращило процес прийняття рішень перед обмеженням. Оскільки світова економіка продовжує розвиватися та виникають нові проблеми, роль вищої математики у розвитку економічних знань та вирішенні реальних проблем, безсумнівно,

залишиться незамінною. Таким чином, синергія математики та економіки є потужним альянсом, що стимулює інновації і покращує наше розуміння економічного середовища.

Література:

1. Sainuddin, S., Subali, B., Jailani, Elvira, M. The development and validation prospective mathematics teachers holistic assessment tools. *Ingénierie des Systèmes d'Informatio*, Vol. 27, No. 2022, pp. 171-184
2. Mardapi, D., Herawan, T. Assessing teacher competence and its follow-up to support professional development sustainability. *Journal of Teacher Education for Sustainability*, 20(1), 2018: 106.
3. Nurmaganbetova, Z., Ashirbayev, N., Shomanbayeva, M., Bekmoldaeva, R. Analysis of kinematic processes in physics based on functional-graphical lines in mathematics. *Mathematical Modelling of Engineering Problems*, Vol. 9, No. 6, 2022, pp. 1503-1507..
4. Dzhomartova, S.A., Mazakov, T.Z., Karymsakova, N.T., Zhaydarova, A.M. Comparison of two interval arithmetic. *Applied Mathematical Sciences*, 8(72), 2014: 3593-3598
5. Clymer, J.R. Mathematics of complex adaptive systems. *International Journal of Design & Nature and Ecodynamics*, Vol. 12, No. 3, 2017, pp. 377-384
6. Džikevičius, A., & Šaranda, S. Establishing a set of macroeconomic factors explaining variation over time of performance in business sectors. *Business: Theory and Practice*, 17(2), 2016, 159–166..
7. Mohanty, M., Jena, S.R., Misra, S.K. Mathematical modelling in engineering with integral transforms via modified adomian decomposition method. *Mathematical Modelling of Engineering Problems*, Vol. 8, No. 3, 2021, pp. 409-417
8. Mawardi, D.N., Budiningsih, C.A., Sugiman. Blended learning effect on mathematical skills: A meta-analysis study. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 28, No.1, 2023, pp. 197-204.
9. Surya, E., Putri, F.A. Improving mathematical problem-solving ability and self-confidence of high school students through contextual learning model. *Journal on Mathematics Education*, 8(1), 2017: 85-94.
10. Siagan, M.V., Saragih, S., Sinaga, B. Development of learning materials oriented on problem-based learning model to improve students' mathematical problem solving ability and metacognition ability. *International Electronic Journal of Mathematics Education*, 14(2), 2019: 331-340.

References:

1. Sainuddin, S., Subali, B., Jailani, Elvira, M. (2022). The development and validation prospective mathematics teachers holistic assessment tools. *Ingénierie des Systèmes d'Informatio*, Vol. 27, No. 2, pp. 171-184 [in English]
2. Mardapi, D., Herawan, T. (2018). Assessing teacher competence and its follow-up to support professional development sustainability. *Journal of Teacher Education for Sustainability*, 20(1): 106. [in English]
3. Nurmaganbetova, Z., Ashirbayev, N., Shomanbayeva, M., Bekmoldaeva, R. (2022). Analysis of kinematic processes in physics based on functional-graphical lines in mathematics. *Mathematical Modelling of Engineering Problems*, Vol. 9, No. 6, pp. 1503-1507. [in English]
4. Dzhomartova, S.A., Mazakov, T.Z., Karymsakova, N.T., Zhaydarova, A.M. (2014). Comparison of two interval arithmetic. *Applied Mathematical Sciences*, 8(72): 3593-3598 [in English]

5. Clymer, J.R. (2017). Mathematics of complex adaptive systems. *International Journal of Design & Nature and Ecodynamics*, Vol. 12, No. 3, pp. 377-384 [in English]
6. Dzikevičius, A., & Šaranda, S. (2016). Establishing a set of macroeconomic factors explaining variation over time of performance in business sectors. *Business: Theory and Practice*, 17(2), 159–166. [in English]
7. Bivainis, J., & Garškaitė, K. (2010). The system of diagnostics of bankruptcy threat to the enterprises. *Business: Theory and Practice*, 11(3), 204-212. [in English]
8. Mawardi, D.N., Budiningsih, C.A., Sugiman. (2023). Blended learning effect on mathematical skills: A meta-analysis study. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 28, No.1, pp. 197-204 [in English]
9. Surya, E., Putri, F.A. (2017) Improving mathematical problem-solving ability and self-confidence of high school students through contextual learning model. *Journal on Mathematics Education*, 8(1): 85-94. [in English]
10. Siagan, M.V., Saragih, S., Sinaga, B. (2019). Development of learning materials oriented on problem-based learning model to improve students' mathematical problem solving ability and metacognition ability. *International Electronic Journal of Mathematics Education*, 14(2): 331-340. [in English]

УДК 378.016:37.013]:331.552

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-959-970](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-959-970)

Гуревич Роман Семенович академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0000-0003-1304-3870>

Губіна Світлана Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0000-0001-5743-350X>

Столяренко Олена Вікторівна, доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0000-0002-1899-8089>

ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Анотація. У статті здійснено аналіз особливостей процесу формування професійної мобільності майбутніх педагогів як детермінанти конкурентоспроможності майбутнього вчителя. Наголошено, що досліджуване поняття часто розглядається в контексті психологічної діяльності, де особливий акцент робиться на такій характеристиці конкурентоспроможності особистості, як компетентності. Доведено, що розвиток конкурентоспроможної особистості – це становлення компетентної, рефлексивної особистості, здатної організувати свою діяльність і поведінку в динамічних ситуаціях, яка володіє новим стилем мислення, нетрадиційними підходами до вирішення проблем, адекватним реагуванням в нестандартних ситуаціях; траєкторія успішного професійного становлення конкурентоспроможної особистості розуміється як усвідомлення людиною своїх потенційних можливостей, перспективи особистісного і професійного зростання, спонукає її до постійного експериментування, що розуміється як пошук, творчість і можливість вибору. Доведено, що траєкторія успішного професійного становлення конкурентоспроможної особистості майбутнього вчителя неможлива без професійної мобільності. У статті доведено, що професійна мобільність майбутнього вчителя є детермінантою його конкурентоспроможності, оскільки професійна мобільність, як свідома діяльність людини, спрямована на повну самореалізацію себе як особистості в

тій соціальній сфері, яку визначає її майбутня професія дійсно сприятиме становленню компетентної, рефлексивної особистості, здатної організувати свою діяльність і поведінку в динамічних ситуаціях, володіти новим стилем мислення, нетрадиційними підходами до вирішення проблем, адекватним реагуванням в нестандартних ситуаціях, що є ознакою конкурентоспроможної особистості сучасного вчителя.

Ключові слова: майбутні педагоги, професійна мобільність, формування професійної мобільності, конкурентоспроможність.

Gurevich Roman Semenovych Academician of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhkoho St., 32, Vinnytsia, 21001, tel.: (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0000-0003-1304-3870>

Gubina Svitlana Ivanovna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhkoho St., 32, Vinnytsia, 21001, tel.: (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0000-0001-5743-350X>

Stolyarenko Olena Viktorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhkoho St., 32, Vinnytsia, 21001, tel.: (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0000-0002-1899-8089>

PROFESSIONAL MOBILITY AS A DETERMINANT OF THE COMPETITIVENESS OF THE FUTURE TEACHER

Abstract. The article analyzes the peculiarities of the process of formation of professional mobility of future teachers. Professional mobility is one of the conditions for the future teacher's competitiveness. It is emphasized that the studied concept is often considered in the context of psychological activity. Special emphasis is placed on professional competence. The development of a competitive personality is the formation of a competent, reflective personality capable of organizing its activities and behavior in dynamic situations. Such a person has a new style of thinking, non-traditional approaches to solving problems, adequate response in non-standard situations. The article describes the trajectory of successful professional formation of a competitive personality. For this, it is important to be aware of your potential, prospects for personal and professional growth, and to constantly experiment. The article proves that the trajectory of successful professional formation of a competitive personality of the future teacher is impossible without professional mobility. The article proves that professional mobility is a conscious human activity. This activity is aimed at full self-realization in a specific social sphere. It is important to promote the formation of a competent,

reflective personality, capable of organizing their activities and behavior in various situations, possessing a new style of thinking, non-traditional approaches to solving problems, adequate response in non-standard situations. This is a sign of the competitive personality of a modern teacher. The article describes the forms of development of professional mobility of teachers in the education system: innovative pedagogical activity (manifested in the assimilation and application of new forms, methods, technologies of teaching and education), assimilation of related pedagogical professions and spheres of pedagogical activity; managerial activity in the field of education and training requires special qualities and abilities; advanced training ensures dynamic professional development of an individual; interaction with society ensures openness to everything new, development of social partnership, social flexibility in the educational process; mastering non-pedagogical professions, self-determination in the realization of one's professional interests and abilities.

Keywords: future teachers, professional mobility, formation of professional mobility, competitiveness.

Постановка проблеми. Нині в Україні є затребуваною особистість конкурентоспроможного вчителя, такого, який володіє сукупністю особистісних і фахових якостей, необхідних для успішного працевлаштування і професійної адаптації в сфері педагогічної діяльності. Зокрема, до особистісних рис такого вчителя належать активність, комунікативні навички, відповідальність, прагнення до лідерства тощо. Необхідним є також є творчий потенціал (креативні і новаторські здібності, інноваційна активність тощо) [10].

Передумовами актуалізації проблеми розвитку конкурентоспроможності вчителя є соціально-економічні та освітні перетворення, що знайшли відображення у змісті державних документів з модернізації освіти в Україні. На сучасному етапі розвитку суспільства, реформування системи освіти, введення нових освітніх стандартів значно зростає роль вчителя як активного суб'єкта педагогічного процесу, підвищуються вимоги до його особистісних і професійних якостей, соціальної та професійної позиції, що відображено в Концепції Нової української школи [7]. Однією з детермінант конкурентоспроможності майбутнього вчителя є професійна мобільність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійну підготовку вчителів у різних аспектах всебічно висвітлено в працях В. Галузьяка, С. Гончаренка, Р. Гуревича, І. Зязюна, В. Кременя, С. Сисоєвої, М. Сметанського, В. Шахова та ін. Професійну мобільність як фахову якість майбутнього вчителя розглядають Л. Амірова, Н. Брижак, А. Віневська, Н. Грицькова, О. Кіліченко, Ю. Клименко, О. Козлова, Н. Коробко, Н. Луцан, Ю. Музиченко, Т. Павлиш, Р. Пріма та ін.; особливості формування професійної мобільності майбутніх фахівців різних галузей досліджували А. Ващенко, І. Герасимова, Т. Гордєєва, Є. Іванченко, Н. Кожемякіна, Л. Сушенцева, І. Хом'юк та ін.

Однак, професійна мобільність як детермінанта конкурентоспроможності майбутнього вчителя досліджена недостатньо.

Метою статті є висвітлення особливостей професійної мобільності як детермінанти конкурентоспроможності майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що на даний час у науковій літературі подається велика кількість характеристик конкурентоспроможності з різною повнотою і в різних аспектах. М. Повідайчик наголошує, що досліджуване поняття часто розглядається в контексті психологічної діяльності, де особливий акцент робиться на такій характеристиці конкурентоспроможності особистості, як компетентність. Розвиток конкурентоспроможної особистості – це становлення компетентної, рефлексивної особистості, здатної організувати свою діяльність і поведінку в динамічних ситуаціях, яка володіє новим стилем мислення, нетрадиційними підходами до вирішення проблем, адекватним реагуванням в нестандартних ситуаціях. Траєкторія успішного професійного становлення конкурентоспроможної особистості розуміється як усвідомлення людиною своїх потенційних можливостей, перспективи особистісного і професійного зростання, спонукає її до постійного експериментування, що розуміється як пошук, творчість і можливість вибору [10]. Однак, вважаємо, що траєкторія успішного професійного становлення конкурентоспроможної особистості майбутнього вчителя неможлива без професійної мобільності.

Зауважимо, що Т. Бабенко та А. Бабенко визначають конкурентоспроможність як сукупність сформованих особистих та професійних якостей і характеристик, що визначають успішність у професійній та соціальній діяльності, і виділяють наступні характеристики конкурентоспроможного вчителя: професійну компетентність (більшість дослідників пов'язують проблему компетентності з професійним становленням особистості, характеризують її як оцінну категорію, що характеризує людину як суб'єкта професійної діяльності, її здатність виконувати завдання, що належать до її компетенції; це єдність теоретичної і практичної готовності до здійснення діяльності в конкретних ситуаціях, характеризує його професіоналізм); ціннісно-мотиваційний компонент (відображає ціннісні орієнтації особистості, сформовані духовно-етичні якості, позитивну установку на різні види соціально значимій активності; головний акцент зроблено на ціннісному ставленні до професійної діяльності, наявності мотивації до конкурентоспроможності); прояв індивідуальності (особисті якості та здібності: мобільність, незаангажованість та творчість, наполегливість, відповідальність, високий рівень працездатності, прагнення до якісного кінцевого результату, стресостійкість, здатність переборювати труднощі, творчість, комунікабельність, здатність до кооперації, співробітництва, співтворчості, здатність до швидкого опанування нової справи) [1]. Отже, як бачимо, науковці відносять мобільність до такої характеристики конкурентоспроможного вчителя як прояв індивідуальності.

І. Герасимова та В. Фрицюк виокремлюють у своїй статті такі інтерпретації поняття «мобільність»:

1. Мобільність як процес: у контексті поняття «рух», який може розумітися буквально як фізичний рух стимулу, об'єкта, організму чи метафорично – як рух через сфери, які можуть бути соціальними, професійними чи пізнавальними. Мобільність розглядається: у контексті змін різного характеру – здатність до швидкої зміни стану, статусу чи місця в соціальному чи професійному середовищі, здатність (готовність) трудових ресурсів (працівників) до змін свого становища в системі зайнятості; у контексті пошуку форм діяльності – уміння знаходити потрібні форми діяльності, трактується як міра розлогості професійного «поля» діяльності працівника й стійкості (узагальненості) способів здійснення технологічних операцій; як перехід з одних громадських груп до інших; як вияв реакції людини на різні зміни, що відбуваються в зовнішньому й внутрішньому середовищі; як здатність особистості організувати процес зміни життєвого шляху.

2. Мобільність як особистісна якість: у контексті орієнтації в ситуації – уміння, здатність швидко орієнтуватися в ситуації, уміння швидкої перебудови й корегування своїх дій у конкретних ситуаціях, потреба, готовність і здатність змінити ситуацію, здатність до швидкої, оперативної перебудови в нових умовах; у контексті адаптації – засіб адаптації робочої сили, яка підвищує її конкурентоспроможність; механізм, що дає особистості змогу адаптуватися в умовах швидких соціальних змін; як особистісна чи суб'єктивна готовність до зміни професійної діяльності, зв'язок із рівнем підготовки, кваліфікацією, набутою людиною в процесі професійної освіти [5].

Л. Сушенцева визначає професійну мобільність як «інтегровану якість особистості, що є необхідною для її успішної життєдіяльності в умовах сучасного ринку праці. Вона виявляється в професійній діяльності і забезпечує самовизначення, самореалізацію в житті і праці на основі сформованості ключових компетенцій та базових професійних (ключових) кваліфікацій і прагненні особистості змінити не тільки себе, а й професійне поле та життєве середовище. Професійна мобільність передбачає готовність кваліфікованого фахівця до зміни виконуваних професійних завдань, до зміни робочого місця, здатність швидко освоювати нові види робіт, нові спеціальності» [12, с. 118].

Натомість Л. Вороновська тлумачить професійну мобільність як інтегративну якість, що поєднує в собі сформовану потребу особистості у змінах, актуалізовані когнітивні здібності й певні особистісні якості, а також знання та вміння, що визначають готовність до прийняття рішень у разі змін завдань професійної діяльності, самоусвідомлення особистістю необхідності коригування професійного шляху на основі рефлексії [3].

В основному, можна погодитися з Т. Павлиш, яка основними структурними компонентами професійної мобільності викладача визначає

мотиваційний (прагнення до високого професіоналізму, постійного професійного розвитку та самовдосконалення, створення власного іміджу; творчість, інтелектуальна та емоційна гнучкість, успішна адаптація до постійно змінюваних умов), когнітивний (необхідні для успішної професійної діяльності знання, уміння та навички; здатність адекватно розуміти й оцінювати значення професійних завдань, застосовувати знання в типових і нестандартних педагогічних ситуаціях; аргументоване висловлення власних думок, уміння складати і реалізовувати програму особистісного саморозвитку та самоосвіти), комунікативний (здатність до міжособистісної комунікації, гуманне та толерантне ставлення до всіх учасників освітнього процесу; здатність застосовувати форми, методи й засоби комунікативної взаємодії, технології та прийоми впливу на учасників освітнього процесу), технологічний (здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, використовувати комп'ютерні та мультимедійні засоби, володіти й оперувати інформацією відповідно до професійних потреб) та рефлексивний (аналіз значущості мотивів і досягнення цільових установок, співвідношення можливостей викладача і зовнішніх умов, здатність впливати на думки інших, здатність до самовираження і саморозвитку, адекватна самооцінка власних учинків, аналіз змісту самоосвіти та відповідних умінь і професійних дій, стресостійкість) [9]. Як бачимо, самоосвіті, саморозвиткові приділяється значна увага в процесі підготовки особистості до професійної мобільності.

Варто зазначити, що в педагогіці більш поширеними є поняття «самоосвіта», «самовдосконалення» й «самовиховання», ніж «саморозвиток». Поміж тим, готовність до саморозвитку значно сприяє формуванню професійної мобільності майбутнього вчителя.

Зауважимо, що значна заслуга у розробці питань саморозвитку вчителя належить видатному педагогу В. Сухомлинському. Спадщина педагога-новатора стала невичерпним джерелом педагогічної мудрості, наснаги. Доробок В. Сухомлинського нині, коли вимоги до підготовки вчительських кадрів значно зросли, особливо актуальний. Педагог-гуманіст підкреслював, що немає людей більш допитливих, невгамовних як учителі, тому що «учитель творить Людину» [11].

Науковці диференціюють поняття «саморозвиток» і «самовиховання». Основна відмінність цих двох понять полягає в тому, що в процесі самовиховання особистість виступає по відношенню до себе педагогом, а в процесі саморозвитку – і педагогом, визначаючи методи самовпливу, і філософом, вибираючи цілі самовдосконалення, і психологом, рефлексуючи з приводу змін, що відбуваються у власному внутрішньому світі. На цій підставі можна зробити висновок про те, що другий підхід є ширшим, цілісним по відношенню до особистості, він включає в себе самовиховання як один із компонентів саморозвитку. Педагогіка творчого саморозвитку сьогодні обґрунтовує не тільки необхідність суб'єктного підходу до особистості

упродовж її навчання, поступово посилюється акцент на зміні позиції учня на суб'єктну по відношенню до власного розвитку [14].

Новий тлумачний словник української мови дає визначення поняття саморозвитку, як розумового або фізичного розвитку людини, якого вона досягає самостійними заняттями, вправами. Він здійснюється власними силами, без впливу або сприяння будь-яких зовнішніх сил. Під цим поняттям розуміють осмислення людиною своїх індивідуальних якостей і їх збагачення через включення у відповідні види діяльності, зокрема освітню.

Ідея саморозвитку особистості лежить в основі гуманістичного педагогічного світогляду. Спочатку її було сформульовано як пізнання особистістю себе задля творчого перетворення навколишнього світу і самотворення. Згодом вона трансформується у педагогічний принцип визнання здатності особистості до саморозвитку, прагнення її до самовдосконалення. Цей постулат отримує в педагогіці подальший розвиток як принцип поваги до особистості учня, необхідності розвитку в ньому творчої активності й надання йому допомоги в оволодінні способами творчого самовираження та самовдосконалення [14].

У розкритті педагогічного аспекту поняття «саморозвиток» наголошується на суб'єктивності особистості, розвитку людиною власної «самості», здатності її до самотворення, можливості створити свій образ в цілому образі світу, самоактуалізуватися, самовдосконалюватися й самостверджуватися в процесі самореалізації в діяльності та спілкуванні. Про саморозвиток можна говорити як про фундаментальну спроможність людини ставати і бути справжнім суб'єктом свого власного життя. У цьому майбутньому педагогові неабияк допомагає така його якість, як професійна мобільність.

Отже, професійний саморозвиток є внутрішньо зумовленою прогресивною самозміною людини, що проявляється у зміні якості її професійної діяльності; це багатоконпонентний особистісно та професійно значущий процес, що сприяє формуванню індивідуального стилю професійної діяльності, допомагає осмисленню передового досвіду і власної самостійної діяльності, а також є засобом самопізнання і самовдосконалення [13].

Професійний саморозвиток пов'язаний з внутрішнім поєднанням структурних складових психіки особистості, спрямованих на її конструктивну взаємодію з навколишнім середовищем шляхом отримання особистісно значущого й адекватного вимогам соціуму результату професійної діяльності. Науковці вважають, що цей процес є постійним і не обмежується змістом набутого досвіду. Його підґрунтям є актуалізоване прагнення до професійного зростання, що проявляється в інтересах, прагненнях, переконаннях, здібностях особистості, активній позиції щодо пізнання довкілля, а також самопізнання, розкриття духовного й інтелектуального потенціалу [2, с. 90].

Причому, варто зазначити, що якщо переважає зовнішня мотивація, особистість є відчуженою від процесу навчання, її активність має вимушений

характер, а зміст предметів, що вивчаються, не має особистої значущості. Для розвитку мотивації професійного саморозвитку, на думку вчених, необхідно зробити завдання, поставлені упродовж навчальної діяльності, не тільки зрозумілими, а ще й внутрішньо прийнятними. Саме у такий спосіб активність навчальної діяльності перетворюється на продуктивну, а діяльність безпосередньо впливає на пізнавальну потребу. Внутрішній мотив формує стан пізнавального задоволення, що не відчужує особистість, а, навпаки, залучає її до навчально-професійного процесу. Вважаємо думку науковців [2, с. 92-95] важливою й для процесу формування професійної мобільності майбутніх учителів.

Цілком погоджуємося з О. Остапчук [8, с. 14], яка вважає, що основою професійного саморозвитку є особистісний саморозвиток, спрямований на становлення творчої індивідуальності майбутнього фахівця. Саморозвиток – прагнення людини до прояву, усвідомлення й удосконалення своїх особистісних якостей. Умовою саморозвитку є вільний вибір. При цьому він розглядається як вибір і освоєння суб'єктом тих чи інших інновацій. Кожна ситуація вибору породжує безліч варіантів рішення, опосередкованих певним орієнтаційним полем, відповідальність за дії в якому несе сам суб'єкт. Засобами професійного саморозвитку можуть бути самовиховання, самоосвіта й самовдосконалення у поєднанні з практичною професійною діяльністю. При цьому зазначимо, що кожна ситуація вибору не лише сприяє професійному саморозвитку майбутніх учителів, а й формуванню їхньої професійної мобільності.

Отже, професійний саморозвиток – це свідомо діяльність людини, спрямована на повну самореалізацію себе як особистості в тій соціальній сфері, яку визначає її майбутня професія; розвиток у себе особистісних, професійно важливих якостей, загальних (інтелект) і спеціальних (професійних) творчих здібностей. Це поняття дослідники пов'язують з правильною постановкою і розв'язанням психологічних, педагогічних, організаційних і предметних завдань щодо себе і своєї професійної діяльності. Отже, як вважає О. Остапчук, гуманізація фахової підготовки повинна передбачати і створювати умови, за яких майбутній педагог матиме можливість будувати власний образ професійного «Я» і, аналізуючи суперечність між «Я-реальним» та «Я-професійним», програмувати та здійснювати професійний саморозвиток [8, с. 14].

Можна погодитися з тим, що проблема професійної мобільності в педагогіці є відображенням соціально-економічних процесів, що відбуваються на цьому етапі розвитку суспільства загалом та України зокрема. Здійснений аналіз становлення феномена «професійна мобільність» засвідчує його міждисциплінарність; окреслює виділення особливостей формування професійної мобільності в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців, що мають ураховувати галузь майбутньої професійної діяльності; засвідчує,

що професійна мобільність забезпечує можливість працівників змінити становище в системі праці, розширити професійне «поле», гнучко реагувати на техніко-технологічні зміни в певній галузі виробництва, що є запорукою їхньої конкурентоздатності й успішності на ринку праці. Попри загальний підхід до поняття «мобільність», поняття «професійна мобільність» має відображати особливості галузі, стосовно якої воно визначається. Відповідно, галузі професійної діяльності впливатимуть на визначення поняття «професійна мобільність» як характеристики особистості [5].

Визначаючи теоретико-методологічні засади формування професійної мобільності майбутніх фахівців, І. Герасимова, зокрема, розкриває поняття професійної мобільності як інтегральну багатоаспектну якість особистості, що складає підґрунтя широкопрофільної професійної самореалізації, яка передбачає потреби оволодіння декількома спеціальностями, відповідно до динамічних потреб ринку праці, що пов'язано з можливістю надання різноманітних послуг, запровадженням техніко-технологічних інновацій та інформаційно-консультативним їх супроводом, можливою професійною самореалізацією у сфері обслуговування, соціальній сфері з відповідним розвитком особистісних якостей, що забезпечують її прояв [4].

Заслугують на схвалення виокремлені В. Гринько форми розвитку професійної мобільності педагогів у системі освіти, а саме:

– інноваційна педагогічна діяльність, що проявляється в засвоєнні й застосуванні нових форм, методик, технологій навчання і виховання, різних видів професійної педагогічної діяльності, у впровадженні педагогічних інновацій, участі в реалізації інноваційних проектів, науково-дослідницькій діяльності тощо;

– засвоєння суміжних педагогічних професій і сфер педагогічної діяльності, здійснюваної на основі отриманої базової педагогічної освіти (учитель-предметник може працювати в установах додаткової освіти дітей, громадських або некомерційних організаціях педагогічного профілю, соціально-педагогічних установах, засобах масової інформації педагогічної спрямованості тощо);

– управлінська діяльність у сфері навчання й виховання вимагає особливих якостей і здібностей, що забезпечують розуміння педагогічної освіти та практичного педагогічного досвіду в контексті менеджменту, політичного та стратегічного бачення проблем і цілей розвитку освіти й педагогічної професії;

– підвищення кваліфікації забезпечує динамічне професійне становлення особистості й конкурентоспроможність педагогів у сучасних мінливих умовах;

– взаємодія з соціумом і професійно-педагогічною спільнотою забезпечує відкритість усьому новому, розвиток соціального партнерства й соціальну гнучкість в освітньому процесі;

– опанування непедагогічних професій, необхідність чого може бути обумовлена різними причинами й обставинами об'єктивного і суб'єктивного характеру, завжди має соціальну значущість, оскільки дозволяє людині вирішувати свої життєві проблеми, самовизначатись у реалізації своїх професійних інтересів і здібностей та знаходити їм ефективніше застосування, що відповідає потребам розвитку суспільства [6, с. 46–47].

Висновки. Підсумуємо, що в результаті аналізу вищенаведених джерел можна зробити висновок про те, що професійна мобільність майбутнього вчителя є детермінантою його конкурентоспроможності, оскільки професійна мобільність, як свідома діяльність людини, спрямована на повну самореалізацію себе як особистості в тій соціальній сфері, яку визначає її майбутня професія дійсно сприятиме становленню компетентної, рефлексивної особистості, здатної організувати свою діяльність і поведінку в динамічних ситуаціях, володіти новим стилем мислення, нетрадиційними підходами до вирішення проблем, адекватним реагуванням в нестандартних ситуаціях, що є ознакою конкурентоспроможної особистості сучасного вчителя.

Перспективним для подальших досліджень є напрям, що стосується розроблення методів діагностики та формування професійної мобільності майбутніх учителів.

Література:

1. Бабенко Т. В., Бабенко А. Л. Студоцентрований підхід до організації освітнього процесу як умова розвитку конкурентоспроможності майбутнього вчителя. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2022. Вип. 207 (Жов 2022), С. 79-83. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-79-83>.
2. Вієвська М. Г., Красовська Л. А. Формування мотивації фахівця до безперервної професійної освіти. *Вища школа*. 2011. № 1. С. 75-82.
3. Вороновська Л. П. Формування професійної мобільності майбутніх фахівців комунального господарства: дис. ... канд. пед. наук. Харківський національний педагогічний університет імені Г. Сковороди, Харків. 2016. 267 с.
4. Герасимова І. Г. Теоретико-методологічні засади формування професійної мобільності майбутніх фахівців аграрної сфери: дис. ... д-ра пед. наук. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Київ. 2016. 414 с.
5. Герасимова І. Г., Фрицок В. А. Становлення феномена «професійна мобільність». *Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М.Пантук, А.Душний, І.Зимомря]*. Дрогобич: Видавничий дім "Гельветика", 2020. Вип.27. Том 1. С. 270-274.
6. Гринько В. О. Психологічні засади розвитку професійної мобільності викладача вищої школи: дис. ... канд. психол. наук. Волинський національний університет ім. Л. Українки, Луцьк. 2012. 205 с.
7. Концепція Нової української школи, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14. 12. 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf>

8. Остапчук О. Професійний саморозвиток і самопроекування в системі педагогічної освіти. *Шлях освіти*. 2007. № 4. С. 13-18.
9. Павлиш Т. Г. Розвиток професійної мобільності викладачів інформатики у системі науково-методичної роботи коледжів : дис. ... канд. пед наук : 13.00.04. Хмельницький. 2018. 233 с.
10. Повідайчик М. М. Педагогічна культура як чинник конкурентоспроможності вчителя математики. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/37056/1/Мукачево%202020%20Повідайчик%20М._стаття.pdf
11. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: В 5 т. К.: Радянська школа, 1977. Т. 3. С.7-279.
12. Сушенцева Л. Л. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: дис. ... докт. пед. наук. Інститут професійно-технічної освіти, Київ. 2012.
13. Фрицюк В. А. Діагностика ціннісного усвідомлення майбутніми педагогами необхідності цілеспрямованого професійного саморозвитку. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 78-87.
14. Фрицюк В. А. Організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутнього педагога до неперервного професійного саморозвитку. *Неперервна професійна освіта. Теорія і практика*. № 3-4. 2016. С. 127-132.

References:

1. Babenko T.V., Babenko A.L. (2022). Studotsentrovanyi pidkhid do orhanizatsii osvitnoho protsesu yak umova rozvytku konkurentospromozhnosti maibutnoho vchytelia [A student-centered approach to the organization of the educational process as a condition for the development of the future teacher's competitiveness]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky. Vyp. 207 (Zhov 2022), S. 79-83. DOI:https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-79-83. [in Ukrainian]*
2. Viievskya M. H., Krasovska L.A. (2011). Formuvannya motyvatsii fakhivtsia do bezperervnoi profesiinoi osvity [Formation of the specialist's motivation for continuous professional education]. *Vyshcha shkola. № 1. S. 75-82. [in Ukrainian]*
3. Voronovska L. P. (2016). Formuvannya profesiinoi mobilnosti maibutnikh fakhivtsiv komunalnoho hospodarstva [Formation of professional mobility of future specialists of the communal economy]: dys. ... kand. ped. nauk. Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. Skovorody, Kharkiv. [in Ukrainian]
4. Herasymova I. H. (2016). Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya profesiinoi mobilnosti maibutnikh fakhivtsiv ahrarnoi sfery [Theoretical and methodological foundations of the formation of professional mobility of future specialists in the agrarian sphere]: dys. ... d-ra ped. nauk. Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy, Kyiv. [in Ukrainian]
5. Herasymova I., Frytsiuk V. (2020). Stanovlennia fenomena "profesiina mobilnist". Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [The formation of the "professional mobility" phenomenon.]: Mizhvuzivskiy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka / [redaktery-uporiadnyky M.Pantiuk, A.Dushnyi, I.Zymomria]. Drohobych: Vydavnychiy dim "Helvetyka", Vyp.27. Tom 1. S. 270-274. [in Ukrainian]
6. Hrynko V. O. (2012). Psykholohichni zasady rozvytku profesiinoi mobilnosti vykladacha vyshchoi shkoly [Psychological foundations of the development of professional mobility of a teacher of a higher school]: dys. ... kand. psykhol. nauk. Volynskiy natsionalnyi universytet im. L. Ukrainky, Lutsk. [in Ukrainian]
7. Kontseptsiiya Novoi ukrainskoi shkoly, yaka skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy [The concept of the New Ukrainian School, which was approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 14. 12. 2016 r. № 988-r «Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannya zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian]

8. Ostapchuk O. (2007). Profesiyni samorozvytok i samoproektuvannia v systemi pedahohichnoi osvity [Professional self-development and self-design in the system of pedagogical education]. Shliakh osvity. № 4. S. 13-18. [in Ukrainian]
9. Pavlysh T. H. (2018). Rozvytok profesiinoi mobilnosti vykladachiv informatyky u systemi naukovo-metodychnoi roboty koledzhiv [Development of professional mobility of informatics teachers in the system of scientific and methodical work of colleges]: dys. ... kand. ped nauk : 13.00.04. Khmelnytskyi. 233 s. [in Ukrainian]
10. Povidachyk M. M. Pedahohichna kultura yak chynnyk konkurentospromozhnosti vchytelia matematyky. [Pedagogical culture as a factor in the competitiveness of a mathematics teacher] https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/37056/1/Mukachevo%2020%20Povidaichyk%20M._stattia.pdf [in Ukrainian]
11. Sukhomlynskyi V. O. (1977). Sertse viddaiu ditiam [I give my heart to children]. Vybrani tvory: V 5 t. K.: Radianska shkola, T. 3. S.7-279. [in Ukrainian]
12. Sushentseva L. L. (2012). Teoretyko-metodychni zasady formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and methodological principles of the formation of professional mobility of future qualified workers in vocational and technical educational institutions]: dys. ... dokt. ped. nauk. Instytut profesiino-tekhnichnoi osvity, Kyiv. [in Ukrainian]
13. Frytsiuk, V. A. (2016). Diahnostyka tsinnisnogo usvidomlennia maibutnimy pedahohamy neobkhidnosti tsilespriamovanoho profesiinoho samorozvytku [Diagnostics of value awareness by future teachers of the need for purposeful professional self-development]. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. № 4. S. 78-87. [in Ukrainian]
14. Frytsiuk, V. A. (2016). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy formuvannia hotovnosti maibutnoho pedahoha do neperervnogo profesiinoho samorozvytku [Organizational and pedagogical conditions for the formation of the future teacher's readiness for continuous professional self-development]. Neperervna profesiina osvita. Teoriia i praktyka. № 3-4. S. 127-132. [in Ukrainian]

УДК 371.134:53

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-971-978](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-971-978)

Декарчук Марина Вадимівна доктор філософії, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізики та інтегративних технологій навчання природничих дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, <https://orcid.org/0000-0002-0457-3792>

Кучай Олександр Володимирович доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, <https://orcid.org/0000-0002-9468-0486>

Кучай Тетяна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>

ЗМІСТ ТА ТЕХНОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИКИ В ЗВО

Анотація. У статті розглядаються зміст та технологія професійного розвитку майбутнього вчителя фізики в ЗВО. Ключовою фігурою, що визначає стан освіти, виступає особистість вчителя. Від рівня його професійної підготовки, духовно-моральної культури, професійної та громадянської позиції залежить подальший розвиток системи освіти та рівень духовно-морального розвитку суспільства. Питання педагогічної освіти є предметом уваги вчених з часу становлення самої педагогіки як науки.

Становлення вчителя, в першу чергу, тісно пов'язане з етапом професійного самовизначення особистості, коли студент вперше "приміряє" на себе майбутню професію, аналізує ступінь відповідності своїх можливостей вимогам, які пред'являє до людини педагогічна діяльність, тим самим моделюючи еталонний образ. І тільки потім слідує етап освоєння професійних знань, умінь і навичок, якостей, пошуку власного індивідуального стилю педагогічної діяльності, професійної адаптації.

Розкривається у статті педагогічна практика студентів, що забезпечує поєднання їхньої теоретичної підготовки з практичною педагогічною діяльністю.

Показано професійний рівні розвитку майбутнього вчителя фізики в університеті.

Професійний розвиток, нерозривно пов'язаний з професійним навчанням, і є складовою професійної освіти. Тому він пов'язаний з усім процесом

передачі змісту педагогічної освіти, різні методи та форми навчальної роботи у ЗВО.

Найважливішою якістю професійного розвитку сьогодні є суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладача та студента, коли за кожним із них визнається право та здатність на власне рішення.

В цілому професійний розвиток майбутнього вчителя фізики в університеті включає складне, часом суперечливе поєднання фундаментальних знань, переживань і відносин - до себе, людей, професії, до світу в цілому.

Ключові слова: професійний розвиток, майбутній вчитель фізики, заклади вищої освіти, майбутня професія.

Dekarchuk Maryna Vadymivna Doctor of Philosophy, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Physics and Integrative Technologies of Teaching Natural Sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20300, <https://orcid.org/0000-0002-0457-3792>

Kuchai Oleksandr Volodymyrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroiv Oborony St., 15, Kyiv, 03041, <https://orcid.org/0000-0002-9468-0486>

Kuchai Tetiana Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Transcarpathia, Kossuth square, 6, Berehove, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>

CONTENT AND TECHNOLOGY OF THE FUTURE TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PHYSICS IN HIGH SCHOOL

Abstract. The article examines the content and technology of the professional development of a future physics teacher in higher education institutions. The key figure that determines the state of education is the personality of the teacher. The further development of the education system and the level of spiritual and moral development of society depends on the level of his professional training, spiritual and moral culture, professional and civic position. The issue of pedagogical education has been the subject of attention of scientists since the formation of pedagogy itself as a science.

The formation of a teacher, first of all, is closely related to the stage of professional self-determination of an individual, when a student for the first time "tries on" the future profession, analyzes the degree of compliance of his capabilities with the requirements that pedagogical activity presents to a person, thereby modeling a reference image. And only then follows the stage of mastering

professional knowledge, abilities and skills, qualities, finding one's own individual style of pedagogical activity, professional adaptation.

The article reveals the pedagogical practice of students, which ensures the combination of their theoretical training with practical pedagogical activity.

The professional level of development of the future physics teacher at the university is shown.

Professional development, inextricably linked with professional training, is a component of professional education. Therefore, it is related to the entire process of imparting the content of pedagogical education, various methods and forms of educational work in higher education institutions.

The most important quality of professional development today is subject-subject interaction between teacher and student, when each of them is recognized as having the right and ability to make their own decision.

In general, the professional development of a future physics teacher at a university includes a complex, sometimes contradictory combination of fundamental knowledge, experiences, and relationships - to oneself, people, the profession, and the world as a whole.

Keywords: professional development, future physics teacher, institutions of higher education, future profession.

Постановка проблеми. Зміст і технологія професійного виховання майбутнього вчителя в університеті зумовлюються специфікою самої університетської освіти, що передбачає переважно фундаментальний характер здобутих знань, дослідження як іманентну сферу університетської діяльності, що реалізується на всіх стадіях підготовки, а також забезпечення високого рівня культури, духовності та відкритості взаємодії із соціальними підрозділами.

Сьогоднішня освіта як єдність виховання та навчання повністю описується термінами синергетики. Вона має біфуркаційні (критичні) точки руйнування старих структур та виникнення можливостей переходу у нову якість освіти; її імовірнісний розвиток може бути представлений дисипативними структурами як системами вищої складності; воно має властивості нелінійності, тобто багатоваріантністю та непередбачуваністю переходу системи з одного стану в інший; воно нестійке і сильно нерівноважне, відкрито для розвитку і т.д. І тому основою дослідження освітньої дійсності має бути вивчення внутрішнього значення і сенсу педагогічних явищ, що мають можливість самоорганізації [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою підготовки майбутнього вчителя фізики в ЗВО займалися .С.Атаманчук, Н. Бабаєва, О. Бугайов, Г. Бушок, С. Гончаренко, О. Іваницький, Є. Коршак, О. Ляшенко, В. Нечет, А. Павленко, В. Савченко, О. Сергєєв, С. Суценко, М. Шут та ін.

Метою статті є визначення змісту та технології професійного розвитку майбутнього вчителя фізики в ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Зміст професійного розвитку майбутнього вчителя фізики орієнтується на спільний зі студентами пошук особистісного сенсу та особистісних цінностей самоорганізації, що і становить основу його технології у ЗВО. Його основні положення можна представити так:

1. Відкритість освітньої інформації як спосіб подання фактів, понять, що не мають однозначного трактування і потребують критичної рефлексії, спрямованої на сенсотворчість майбутнього вчителя фізики. Наслідком є орієнтація студентів на постійне пояснення ними своїх смислових значень аналізованого явища, поняття, тобто на прояснення сутності феномена у вигляді звернення до його змісту. Завдяки цьому прийому відбувається включення позанаукових " повсякденних " уявлень у контекст науки, як і забезпечує поява особистісного сенсу. Дане положення технології синергетики відповідає запропонованому нами принципу осмислення майбутньої педагогічної професії.

2. Самоідентифікація та відповідність особи студента ідеалу вчителя, що є основою зародження індивідуального стилю педагогічної діяльності.

3. Моральність переконливої комунікації, що виходить з аналізу феноменів та їх ціннісних аспектів з погляду моральних принципів.

4. Діалогічність змісту виховання, яке разом із викладачем виступає не як джерело інформації, а як посередник між культурою (національною, педагогічною) та майбутнім учителем [1].

Таким чином, виходячи з нашого розуміння професійного виховання майбутнього вчителя у сучасних соціокультурних умовах та синергетичного підходу до вивчення педагогічних явищ, основу його технології становить взаємодію у широкому значенні слова.

Зазначимо, що протягом усього часу навчання майбутні вчителі фізики проходять ряд практик: на безперервній педагогічній практиці вони знайомляться з роботою закладів додаткової освіти (1 курс); з організацією виховної роботи у школі, роботою класного керівника та вчителя-предметника (2 курс); здійснюють виховну роботу в умовах тимчасового дитячого колективу при організації літнього відпочинку дітей (3 курс); роблять перші кроки в педагогічній діяльності, збираючи практичний матеріал для курсових робіт та випускний кваліфікаційної роботи (4,5 курси). Практика в основному здійснюється в школах.

Відповідно до робочої програми, метою педагогічної практики випускників є їх підготовка до цілісного виконання функцій вчителя фізики та до проведення системи навчально-виховної роботи з учнями [4].

Зміст практики, що полягає в ознайомленні з навчально-виховною роботою школи, вивченні програм, підручників, фізичного кабінету, розробці тематичних та поурочних планів, конспектів виховних заходів, спрямовано на вирішення наступних завдань:

- виховання інтересу до професії;

- виховання потреби у педагогічній самоосвіті;
- закріплення та поглиблення психолого-педагогічних знань;
- формування професійних умінь та навичок.

Педагогічна практика студентів забезпечує поєднання їхньої теоретичної підготовки з практичною педагогічною діяльністю. Вона дає можливість повніше осмислити закономірності та принципи виховання та навчання, опанувати професійні вміння та навички, досвід практичної роботи.

Таким чином, педагогічна практика носить: навчальний характер, доповнюючи та збагачуючи теоретичну підготовку студентів; виховуючий характер, він є основою для розвитку позитивного ставлення до майбутньої педагогічної професії, дозволяє майбутньому вчителю зрозуміти її зміст, специфічні особливості, критично оцінити себе як вчителя; цілісний характер, що передбачає залучення студентів у виконання всіх видів та функцій професійної діяльності.

Цілісний зміст освіти складається з дидактично переробленого соціокультурного досвіду, представленого у вигляді навчально-програмних матеріалів, та особистісного досвіду, що набувається на основі життєвих ситуацій у формі переживання, смислотворчості, саморозвитку. Актуальне завдання професійного виховання - проектування загальної культури у сферу педагогічну, що забезпечить майбутньому вчителю можливість виходу за межі нормативної діяльності [2].

В цілому професійний розвиток майбутнього вчителя фізики в університеті включає складне, часом суперечливе поєднання фундаментальних знань, переживань і відносин - до себе, людей, професії, до світу в цілому.

Зміст органічно пов'язані з іншим елементом системи професійного розвитку - технологією. Технологія професійного розвитку майбутнього вчителя визначається структурою та логікою його змісту, а також характером взаємин його учасників.

У визначенні основи технології професійного розвитку майбутнього вчителя фізики в університеті ми виходили з нашого розуміння професійного виховання майбутнього вчителя та синергетичного підходу до виховання загалом.

Відповідно до синергетичного бачення світу більшість систем, що існують у природі, - системи відкритого типу, між якими постійно відбувається обмін енергією, речовиною, інформацією [1].

Професійний розвиток майбутнього вчителя фізики в університеті проявляється на кількох рівнях:

- міжособистісна взаємодія суб'єктів професійного виховання;
- взаємодія макросередовища та мікросередовища, що виражається у узгодженості напрямів роботи факультету, університету, всієї системи освіти регіону;
- взаємодія між кафедрами факультету;

- взаємодія всередині змісту професійного виховання: єдність знань, переживань та відносин, інтеграція навчальних дисциплін у змісті освіти, узгодженість навчальної та позанавчальної діяльності студентів;

- взаємодія між природничим (у нашому випадку, фізичним) і гуманітарним (психолого-педагогічним, загальнокультурним) знанням.

Професійний розвиток, нерозривно пов'язаний з професійним навчанням, і є складовою професійної освіти. Тому він пов'язаний з усім процесом передачі змісту педагогічної освіти, різні методи та форми навчальної роботи у ЗВО. Виховний потенціал культурно-освітнього середовища ЗВО може бути розкритий і в навчальному, і в дослідному, і в трудовому, і будь-яка діяльність, організована зі студентами, повинна припускати активну позицію та збереження індивідуальності кожного суб'єкта [6].

Головним фактором в організації взаємодії і співробітництва є відносини, що складаються між студентами. Засобом їх управління може стати виховна ситуація, як сукупність обставин, що дають можливість побачити суперечності, осмислити, усвідомити їх і спроектувати можливий майбутній стан.

Широкое розуміння розвитку як міжлюдського взаємодії і співробітництва веде до відмови від стереотипного погляду, згідно з яким у вузі передбачається здійснення особливих, самостійних актів виховання в позанавчальний час.

В освітніх установах накопичується великий та достатньо продуктивний досвід організації виховної практики. Відпрацьовується нова система технологій виховного процесу майбутнього вчителя фізики.

На зміну "виховного впливу" приходять технологія спілкування, оцінки, вирішення конфлікту, створення психологічного клімату, успіху та неуспіху, інформативного впливу тощо [2].

Виховна робота у ЗВО багатопланова і різноманітна. Вона орієнтована на розвиток у студента громадянства, інтелігентності, естетичних і моральних норм поведінки, професіоналізму і готовності до професійної діяльності, поваги та прийняття національних цінностей, на розвиток творчого мислення та розширення світогляду.

Найважливішою якістю професійного розвитку сьогодні є суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладача та студента, коли за кожним із них визнається право та здатність на власне рішення.

Викладач за умов виховної системи ЗВО є носієм гуманістичної культури відносин, заснованої на принципах рівності, діалогізму, співіснування, свободи, співрозвитку, єдності. Педагогічну основу цієї культури становить прийняття та освоєння викладачем особистісного підходу до професійного розвитку студентів.

Система практичної діяльності з професійного розвитку майбутнього вчителя фізики в університеті розкривається через: професійно орієнтоване

навчання з урахуванням майбутньої спеціальності студентів, яке здійснюється всіма кафедрами та викладачами університету; науково-дослідну роботу студентів (написання рефератів та курсових робіт, участь в олімпіадах, виступи на науково-практичній конференції, виконання та захист випускних кваліфікаційних робіт); дозвілля студентів, спрямоване на всебічний розвиток їх здібностей, формування нових інтересів, відносин; всі види практики (безперервна педагогічна практика, літня практика в дитячому оздоровчому таборі, виробнича практика); певну систему відносин: викладач — студент, студент — студент, студент — культурно-педагогічну спадщину регіону, що в сукупності характеризує культурно-освітнє середовище ЗВО [1].

Ефективність даної системи професійного розвитку майбутнього вчителя фізики в університеті має два елементи: викладання педагогіки з урахуванням майбутньої спеціальності студентів, орієнтоване на розкриття не тільки педагогічних основ виховання та навчання, а й виховних та дидактичних можливостей фізики як навчального предмета та елементів методики його викладання, так і виховна робота куратора академічної групи [4].

Висновки. Особливого значення у професійному розвитку набуває створення сучасного освітнього середовища, яке забезпечить передумови для всебічного розвитку й саморозвитку особистості майбутніх учителів фізики, здатних до творчості. Традиційна система професійної підготовки майбутнього вчителя, зокрема, вчителя фізики, незважаючи на значні досягнення, потребує модернізації, відповідно до вимог часу.

Література:

1. Бойченко О. В. Сутність поняття «підготовка майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін» на сучасному етапі. Наука і освіта. 2014. 1. 79.
2. Миколайко В.В. Продуктивне навчання фізики в контексті сучасної педагогічної думки. Наукові записки КДПУ. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Кіровоград :РВВ КДПУ ім В. Винниченка, 2016. 9. (2). 159–168.
3. Миколайко В.В. Використання елементів інтерактивної технології в продуктивному навчанні фізики. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. К., 2018. 160–167.
4. Миколайко В.В., Жмуд О.В. Використання ІКТ у процесі підготовки майбутніх учителів фізики. Наука і техніка сьогодні. 2022. 11(11). 183-194.
5. Ткаченко А.В., Кулик Л.О. Сучасні тенденції оновлення змісту фахової підготовки майбутніх вчителів фізики. Проблеми математичної освіти : Матеріали ІХ міжнародної науково-методичної конференції (ПМО-2021), м. Черкаси, 9-10квітня 2021 р. Черкаси: Вид. ФОП Гордієнко Є.І., 2021. 161-165.
6. Давиденко П. А. Підготовка вчителя фізики та технологій до організації позаурочної діяльності учнів. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки. 2013. 108 (2). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_29.

References:

1. Boychenko O. V. (2014) Sutnist' ponyattya «pidhotovka maybutnikh uchyteliv fizyko matematychnykh dystsyplin» na suchasnomu etapi [The essence of the concept of "training of future teachers of physical and mathematical disciplines" at the current stage.]. Nauka i osvita. 1. 79. [in Ukrainian].

2. Mykolayko V.V. (2016). Produktivne navchannya fizyky v konteksti suchasnoyi pedahohichnoyi dumky [Productive teaching of physics in the context of modern pedagogical thought]. *Naukovi zapysky KDPU*. Seriya: Problemy metodyky fizyko-matematychnoyi i tekhnolohichnoyi osvity. Kirovohrad :RVV KDPU im V. Vynnychenka. 9 (2). 159–168. [in Ukrainian].
3. Mykolayko V.V. (2018). Vykorystannya elementiv interaktyvnoyi tekhnolohiyi v produktyvnomu navchanni fizyky [The use of elements of interactive technology in the productive teaching of physics]. *Naukovyy visnyk NUBiP Ukrayiny*. Seriya: Pedahohika, psykholohiya, filosofiya. K. 160–167. [in Ukrainian].
4. Mykolayko V.V., Zhmud O.V. (2022). Vykorystannya IKT u protsesi pidhotovky maybutnikh uchyteliv fizyky [Use of ICT in the process of training future physics teachers]. *Nauka i tekhnika s'ohodni*. 11(11). 183-194. [in Ukrainian].
5. Tkachenko A.V., Kulyk L.O. (2021). Suchasni tendentsiyi onovlennya zmistu fakhovoyi pidhotovky maybutnikh vchyteliv fizyky [Modern trends in updating the content of the professional training of future physics teachers]. *Problemy matematychnoyi osvity : Materialy IKH mizhnarodnoyi naukovo-metodychnoyi konferentsiyi (PMO-2021)*, m. Cherkasy, 9-10kvitnya 2021 r. Cherkasy: Vyd. FOP Hordiyenko YE.I. 161-165. [in Ukrainian].
6. Davydenko P. A. (2013). Pidhotovka vchytelya fizyky ta tekhnolohiy do orhanizatsiyi pozaurochnoyi diyal'nosti uchniv [Preparation of a teacher of physics and technology for the organization of extracurricular activities of students]. *Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu*. Pedahohichni nauky. 108.2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_29. [in Ukrainian].

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-979-991](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-979-991)

Єгорова Ксенія Григорівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та менеджменту, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (066) 140-19-11, <https://orcid.org/0000-0002-7154-8036>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ З ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ДІТЯМ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті висвітлено теоретичні аспекти проблеми організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами (далі - діти з ООП) в закладах загальної середньої освіти.

Здійснено аналіз законодавчої бази щодо організації інклюзивного навчання дітей з ООП. На основі опрацювання низки словникових джерел та наукових праць українських та зарубіжних дослідників уточнено сутність базового поняття дослідження – діти з ООП – ті, чий освітні потреби виходять за рамки загальноприйнятої норми.

З'ясовано, що вагомим підходом в інклюзії є трансформація освітніх систем для задоволення потреб широкого кола учнів. У цьому контексті, одним із завдань інклюзивної освіти постає питання, щодо методів можливого включення дітей з ООП в освітній простір ЗЗСО.

Закцентовано увагу на важливості створення інклюзивного освітнього середовища для дітей з ООП. Інклюзивне освітнє середовище в ЗЗСО визначено як сукупність психолого-педагогічних та матеріально-технічних умов, що уможливають перебування дітей з ООП у ЗЗСО, сприяють фізичному, психологічному та психічному розвитку дитини, а також подальшому формуванню та соціалізації її як особистості.

Розкрито роль батьків, які виховують дітей з ООП в організації інклюзивного навчання. Доведено, що сім'я є найпершим джерелом спілкування, ключовою умовою та основою розвитку підростаючої особистості, яке значною мірою визначає ефективність становлення соціальної сторони особистості, впливає на формування її життєвої позиції дитини та характер взаємовідносин з оточуючими, а також мотивів поведінки та ціннісних установок.

Доведено, що взаємодія між ЗЗСО та сім'єю, в якій виховується дитина з ООП можлива лише за умови спільної діяльності, основою якої є діалог або

ж полілог, побудований з урахуванням принципу: довіра – рівність – добровільність – відповідальність, адже будь-яка взаємодіяльність ґрунтується на здатності сторін домовлятися, вступаючи в діалог

Зроблено висновок про те, що взаємодія ЗЗСО, зокрема працівників закладів загальної середньої освіти з сім'єю, в якій виховується дитина з ООП окрім надання освітніх послуг полягає також в організації адресної професійної допомоги родині в контексті розв'язання психолого-педагогічних та соціальних проблем; забезпечення всебічного розвитку дитини з ООП відповідно до її нахилів, задатків, здібностей, культурних потреб, формування моральних норм тощо.

Ключові слова: спеціальна освіта, інклюзія, інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, освітні послуги в умовах інклюзії, заклади загальної середньої освіти, особливості розвитку особистості.

Yehorova Kseniia Hryhorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer the department of pedagogy, psychology, social work and management, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Kyivska St., 24, Hlukhiv, 41400, <https://orcid.org/0000-0002-7154-8036>

ACTUAL PROBLEMS FROM THE ORGANIZATION OF THE PROVISION OF EDUCATIONAL SERVICES CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN THE TERMS OF INCLUSION IN THE TRAINING OF FUTURE EMPLOYEES GENERAL INSTITUTIONS SECONDARY EDUCATION

Abstract. The article highlights the theoretical aspects of the problem of organizing inclusive education of children with special educational needs (hereinafter referred to as children with SEN) in institutions of general secondary education.

An analysis of the legislative framework regarding the organization of inclusive education of children with disabilities was carried out. On the basis of processing a number of dictionary sources and scientific works of Ukrainian and foreign researchers, the essence of the basic concept of the study was clarified - children with SEN - those whose educational needs go beyond the generally accepted norm.

It was found that a significant approach in inclusion is the transformation of educational systems to meet the needs of a wide range of students. In this context, one of the tasks of inclusive education is the question of methods of possible inclusion of children with special needs in the educational space of SEN.

Attention is focused on the importance of creating an inclusive educational environment for children with special needs. An inclusive educational environment in ZZSO is defined as a set of psychological, pedagogical and material and technical

conditions that enable the stay of children with special needs in ZZSO, contribute to the physical, psychological and mental development of the child, as well as further formation and socialization of him as an individual.

The role of parents raising children with SEN in the organization of inclusive education is revealed. It has been proven that the family is the first source of communication, the key condition and basis for the development of a growing personality, which largely determines the effectiveness of the formation of the social side of the personality, influences the formation of the child's position in life and the nature of relationships with others, as well as behavioral motives and value attitudes.

It has been proven that the interaction between SEN and a family in which a child with SEN is brought up is possible only under the condition of joint activity, the basis of which is a dialogue or a polylogue, built taking into account the principle: trust - equality - voluntariness - responsibility, because any interaction is based on the ability of the parties to negotiate by entering into a dialogue

It was concluded that the interaction of the PPE, in particular the employees of general secondary education institutions, with the family in which a child with SEN is raised, in addition to providing educational services, also consists in the organization of targeted professional assistance to the family in the context of solving psychological-pedagogical and social problems; ensuring comprehensive development of a child with special needs in accordance with his inclinations, aptitudes, abilities, cultural needs, formation of moral norms, etc.

Keywords: special education, inclusion, inclusive education, children with special educational needs, educational services in conditions of inclusion, institutions of general secondary education, peculiarities of personality development.

Постановка проблеми. У підготовці майбутніх працівників закладів загальної середньої освіти однією з важливих задач є формування професійних компетентностей з надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії. Діти відповідної категорії, в першу чергу, потребують додаткової уваги зі сторони професійних фахівців освіти: їх толерантного відношення, терпіння й порозуміння, якісного виконання своїх професійних обов'язків, реалізації ролі посередника між дитиною та оточуючим освітнім середовищем.

Надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії потребує певної професійної, структурованої, цілеспрямованої й послідовної організації дій. Процес організації та реалізації інклюзивної освіти в освітніх закладах вимагає врахування організаційно-педагогічних умов, що, у свою чергу, передбачає спеціальні (особливі) педагогічні умови в освітньому просторі: формування розуміння толерантності суспільства, поєднання в одному освітньому середовищі дітей з особливими потребами й дітей з типовим розвитком, адаптації та модифікації

навчально-методичного забезпечення інклюзивної освіти, співпраці з батьками й іншими людськими ресурсами (громадами, громадськими та державними організаціями тощо), спонукання і підтримка до вироблення життєстверджуючої позиції у особливих дітей та їх родин тощо.

Організація процесу інклюзивної освіти для дітей з особливими освітніми потребами містить у собі певний ряд питань, які необхідно виокремити й проаналізувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти організації інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами набули висвітлення в наукових розвідках В. Бондар, І. Бех, Е. Данілавичюте, С. Єфименко, Л. Коваль, А. Колупаєва, Л. Міщик, Ю. Найда, Л. Савчук, О. Таранченко, О. Федоренко, та інших.

Дослідження проблеми взаємодії школи і сім'ї у вихованні особистості знайшло відображення в науковому доробку вітчизняних учених. Особливості виховного потенціалу родинної педагогіки представлено в працях С. Бабишиної, З. Болтаровича, М. Стельмаховича. Основні напрями співпраці сім'ї й закладу освіти висвітлені теоретичному доробку Т. Алексеенко, Н. Черв'якової. Форми організації роботи з батьками в закладах загальної середньої освіти висвітлено в доробку І. Рибальченко. Взаємодія батьків і педагогів є предметом дослідження Т. Виноградової. Обґрунтуванню сутності принципів педагогіки партнерства в контексті реалізації Концепції Нової української школи значну увагу приділяла М. Єпіхіна.

Мета статті – виявити та проаналізувати основні проблеми з організації надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії у підготовці майбутніх працівників закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Характерною рисою сьогодення є перебудова системи освіти з урахуванням демократичного і гуманістичного підходів, розроблення альтернативних моделей соціально-педагогічного супроводу, механізмів вільного вибору форм навчання дітей з ООП залежно від рівня та діапазону освітніх потреб. Нагальною є необхідність зміни національного підходу до актуальних проблем забезпечення рівних освітніх прав дітей з ООП [1, с.71].

Нині для розвитку вітчизняної педагогічної науки характерним є пошук нових фундаментальних підходів щодо організації інклюзивного навчання дітей з ООП. Означена проблема знайшла відображення в Конституції України, низці Законів України: «Про освіту», «Про внесення змін до деяких законів України про освіту з організації інклюзивного навчання»; а також в наказах Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах», «Концепції розвитку інклюзивної освіти» та інших нормативно-правових актах.

У державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») визначено ключові завдання в контексті пошуку найбільш оптимальних та ефективних шляхів демократизації, гуманізації освітнього процесу, а також нових підходів щодо педагогічної підтримки дітей із ООП, надання їм допомоги психологічного, соціального та корекційного спрямування [2].

У правовому полі та у сфері соціального захисту України сьогодні використовується нова понятійна термінологія дітей з ООП, яка поступово стає загальноприйнятою та зрозумілою. Донедавна в нашій країні щодо дітей з ООП було законодавчо закріплено такі терміни, як «інваліди», «діти-інваліди», «аномальні особи», «дефективні» тощо.

Так, дефініція «інвалід» вперше були проголошена на міжнародному рівні Декларацією ООН про права людей з інвалідністю (1975) як «особа, яка не може самостійно забезпечити повністю або частково потреби нормального особистого і/або соціального життя через порушення вроджене або ні, його або її фізичних чи розумових здібностей» [3, с. 25].

В межах нашого дослідження ми завдячуємо науковим поглядам, А. Колупаєвої, яка до категорії дітей з ООП пропонує відносити «всіх дітей, чії освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми. Вона стосується дітей з порушеннями психофізичного розвитку, в тому числі дітей з інвалідністю, обдарованих дітей, дітей із соціальними проблемами» [4, с. 24].

В державних законодавчих документах України відносно дітей з ООП використовуються такі терміни:

— «громадяни ...незалежно від ...стану здоров'я» (Закон України «Про освіту» ст. 3, п. 1) [5];

— «діти, які потребують тривалого лікування» (Закон України «Про освіту» ст. 37, п. 3, Закон України «Про загальну середню освіту» ст. 9, п. 1) [5; 15];

— «особи, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку» (Закон України «Про освіту» ст. 37, п. 4) [5];

— «діти, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» (Закон України «Про загальну середню освіту» ст. 9, ст. 11, ст. 12, ст. 21) [6];

— громадяни України «незалежно від ... особливостей інтелектуального, соціального і фізичного розвитку особистості» (Закон України «Про загальну середню освіту» ст. 6, п. 1) [6];

— «діти з вадами фізичного та (або) розумового розвитку» (Закон України «Про освіту» ст. 12) [5];

— діти «з особливими освітніми потребами» (Закон України «Про загальну середню освіту» ст. 9, ст. 21) [15];

— «особи з особливими освітніми потребами» (Закон України «Про вищу освіту») [7].

У вітчизняних нормативно-правових документах дефініція «особливі потреби» використовується для позначення таких потреб, що «виникають у

зв'язку з інвалідністю особи і спрямовані на відновлення або компенсацію порушених або втрачених здібностей до різного виду діяльності, у тому числі, у можливості оволодіння знаннями» (Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів України»).

Подібним є й поняття «діти з особливими освітніми потребами», в якому чітко простежується педагогічна складова. Ця дефініція часто використовується як у нормативно-правовій базі (Закони України «Про загальну середню освіту» (ст. 9, п. 1), «Про дошкільну освіту» (ст. 12), «Про вищу освіту» (ст. 3, п. 3)), так і в наукових доробках вітчизняних авторів.

Підсумовуючи зазначимо, що реформування системи інклюзивної освіти в Україні нині повністю відповідає сучасним світовим тенденціям в організації освіти та підтримки дітей з ООП та має на меті перетворити її на самостійний заклад, який озброює дітей знаннями, необхідними для життя в ХХІ столітті.

У процесі підготовки майбутніх працівників закладів загальної середньої освіти щодо організації надання освітніх послуг дітям з ООП в умовах інклюзії окрім дотримання принципу законності й тлумачення основних понять з відповідної тематики, також потрібно приділити увагу питанню з розуміння сутності інклюзивного освітнього середовища.

«Інклюзивне освітнє середовище» – це середовище, в якому всі діти, незалежно від їхніх освітніх потреб, можуть вчитися ефективніше, розвивати ключові компетентності, удосконалювати комунікативні навички та відчувати себе частиною Всесвіту [8, с. 44–46].

Слушно зазначає О. Ковшар, що для інклюзивного освітнього середовища характерним є система ціннісного ставлення до навчання, виховання та особистісного розвитку дітей з ООП, а також сукупність ресурсів (зовнішніх і внутрішніх умов, засобів, прийомів), життєдіяльності в ЗЗСО та їх спрямованість на реалізацію індивідуальної освітньої стратегії для кожної дитини [9, с. 123].

Іншими словами, інклюзивне освітнє середовище в ЗЗСО – це сукупність соціально-педагогічних та матеріально-технічних умов, що забезпечують перебування дітей з ООП у ЗЗСО, сприяють фізичному, психологічному та психічному розвитку дитини, а також подальшому формуванню та соціалізації її як особистості.

Соціально-педагогічна наука визначає основні складові інклюзивного середовища (особливі умови навчання та виховання, «безбар'єрне фізичне та психічне середовище тощо), а також необхідні умови для його успішного розвитку, рівність прав та можливостей для отримання педагогічної корекції та соціально-педагогічної підтримки для кожної особистості, відкритість та доступність інклюзивного освітнього середовища не лише для дітей з ООП, а й для їхніх батьків» [9, с. 123].

Аналіз теоретичного доробку українських авторів [10; 11; 12; 13; 14] дозволяє виокремити такі основні ознаки інклюзивного середовища в ЗЗСО, а саме:

- 1) наявність у соціально-педагогічних працівників ЗЗСО ціннісного ставлення до організації та реалізації інклюзивної освіти дітей з ООП, наявність ресурсів життєдіяльності (нормативно-правових, програмно-методичних, інформаційних, матеріально-технічних тощо) [15, с.43];
- 2) створення в ЗЗСО сприятливого психолого-емоційного клімату для включення дітей з ООП в освітній п16, с. 82];
- 3) надання соціально-педагогічної допомоги батькам, які виховують дітей з ООП [17, с. 125];
- 4) створення оптимальних умов для спільної взаємодії всіх учнів, а також взаємопідтримки в досягненні позитивного результату в навчанні дітей з ООП [15, с. 43];
- 5) розробка індивідуальних програм з урахуванням потреб, нахилів та здібностей кожного здобувача освіти з ООП;
- 6) наявність системи психолого-медико-педагогічних консультацій (ПМПК) для підтримки та формування освітнього шляху дитини з ООП;
- 7) реалізація контрольно-консультативної та корекційно- розвиваючої складових» [15, с. 43].

Основним завданням інклюзивного середовища є подолання відхилень у розвитку дитини з ООП та запобігання небажаним негативним тенденціям.

З урахуванням поглядів О. Ковшар, основними принципами перебування дітей з ООП в інклюзивному освітньому середовищі вважаємо такі, а саме:

- індивідуалізації та диференціації навчального процесу, а також його модернізації;
- єдності сенсорного (безпосереднього чуттєвого досвіду дитини як основи розвитку), мовного (формування різних видів мовних навичок), мовленнєвого (оволодіння мовними засобами) та комунікативного (включення дітей у різні форми спілкування) розвитку дітей з ООП;
- гуманного ставлення до кожної дитини, сприяння її самостійності та активності;
- партнерської взаємодії з сім'єю, яка виховує дитину з ООП [12, с.124].

Важливу роль у процесі соціальної інтеграції дитини з ООП відіграє сім'я, яка є одним із головних чинників забезпечення її включеності в систему соціальних відносин. Особливості сім'ї, її активності у розвитку та виховному процесі дитини визначають її майбутній психофізичний та соціокультурний статус, ступінь реабілітаційного та соціально-інтеграційного потенціалу, ступінь готовності до інклюзивного навчання в умовах ЗЗСО.

Якісна інклюзивна освіта безпосередньо залежить від батьків учнів з ООП. Раннє виявлення особливих потреб у дитини, підготовка батьків таких

дітей до взаємодії зі школою, вибір закладу, розуміння особливостей якісної інклюзивної освіти, власних прав і можливостей для власної дитини є, безперечно, чинниками високої якості інклюзивної освіти. За словами керівників ІРЦ, у групі ризику щодо перешкод у навчанні дітей з ООП найбільше ризикують сім'ї внутрішньо переміщених осіб, сім'ї, в яких дорослі члени сім'ї мають вади розвитку (психічного, інтелектуального тощо) та сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах [6 с. 10].

Окрім традиційних функцій, сучасна сім'я дитини з ООП має виконувати низку специфічних завдань, зумовлених особливими потребами дитини (абілітаційно-реабілітаційну, корекційну, компенсаторну) [18, с. 127]

Сім'ю можна розглядати як першу і найважливішу сполучну ланку між суспільством і особистістю, які постійно взаємодіють. Безсумнівно, рівень розвитку суспільства впливає на сімейні відносини, в той час як сімейні відносини мають значний вплив на соціальне становище особистості.

Саме в сім'ї закладаються основи характеру та ставлення людини до праці, моральні, ідейні, політичні та культурні цінності, а також формуються основні риси майбутньої поведінки особистості у суспільстві: старші члени родини є зразком поведінки та впливають на становлення раціональних та емоційних оцінок суспільного життя.

Безумовно, сім'я є найпершим джерелом спілкування, ключовою умовою та основою розвитку підростаючої особистості, яке значною мірою визначає ефективність становлення соціальної сторони особистості, впливає на формування її життєвої позиції дитини та характер взаємовідносин з оточуючими, а також мотивів поведінки та ціннісних установок.

Сімейні умови, включаючи соціальне становище батьків, вид їхньої діяльності, матеріальний рівень і рівень освіти значною мірою визначають життєвий шлях дитини.

Отже, саме в сім'ї як мікросередовищі декількох поколінь людей розпочинається процес соціалізації підростаючої особистості, діти засвоюють накопичений людством, прадідами та батьками досвіду, закладається фундамент громадянської, трудової та моральної поведінки, а також формується зразок побудови майбутнього сімейного життя.

Кожна сім'я об'єктивно має певну систему виховання, яку її члени не завжди усвідомлюють. Це й усвідомлення мети виховання, і визначення його завдань, і відбір методів і прийомів виховного впливу, перелік дозволеного та не дозволеного для дитини [19, с. 175].

Варто зазначити, що сім'я, в яких виховуються діти з ООП можуть опинитися в гострій кризі, що, безумовно, негативно позначається на виконанні нею основних функцій, тобто на її життєздатності: матеріально-економічному забезпеченні, житлових умовах тощо. Це, відповідно, створює певний морально-психологічний клімат, що впливає на духовність сім'ї, виховання дітей і дозвілля членів сім'ї.

Окрім того, у таких сім'ях часто спостерігаються зміни на соціальному, психологічному та соматичному рівнях. Психофізичні розлади, наявні у дитини, призводять до змін у всій сімейній системі. Здійснення батьками виховної функції є складним і потребує допомоги та підтримки різних медичних, соціальних та психолого-педагогічних спеціалістів. Також для них притаманними є проблеми з сімейним вихованням.

Це свідчить про те, що сучасні сім'я, в яких виховуються діти з ООП недостатньо підготовлені до того, щоб бути ефективними чинниками соціальної інтеграції особливої дитини. Основними причинами такої ситуації є такі, а саме:

- низький економічний статус багатьох сімей;
- відсутність ефективної державної підтримки (зокрема освітньої);
- часто негативні соціальні установки [20, С. 128].

До групи ризику входять сім'ї, в яких виховуються діти з ООП. Відомо, що кількість психічних (невротичних і психосоматичних) розладів у сім'ях, де є діти з вадами розвитку, вдвічі більша, ніж у сім'ях, де немає дітей з вадами розвитку. Ці та інші фактори свідчать про те, що у багатьох випадках батьки самі створюють перешкоди реабілітації своїх дітей. Але навіть якщо батьки займають більш конструктивну позицію, вони відчувають емоційне перевантаження і потребують конкретних знань про проблеми здоров'я та розвитку дитини [20, с. 129].

Сім'я стикається з багатьма труднощами у вихованні та соціальної інтеграції дитини з обмеженими можливостями. Це також відсутність соціально-педагогічної підтримки, необхідного лікування, реабілітаційної допомоги дітям тощо. Іноді найближчі люди самі перебувають у хронічному стресовому стані через хворобу дитини, обставини лікування, навчання, освіта та професійний розвиток своєї конкретної дитини [20, С. 129].

Все це ускладнює соціальну інтеграцію дитини з ООП серед однолітків. Інклюзія має сприяти залученню батьків до вирішення цих проблем і, відповідно, батьки повинні вчитися працювати разом, щоб зробити процес виховання та навчання дитини з особливими потребами максимально приємним.

Добираючи форми та методи партнерської взаємодії між закладами загальної середньої освіти та батьками, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, фахівці освіти сприятимуть ефективнішому процесу з реалізації інклюзивної освіти.

Батьки, які виховують дітей з ООП та школа мають бути об'єднані спільною метою – створення умов, за яких дитина отримуватиме задоволення від навчання, відчуватиме себе щасливою та повноцінною в середовищі однолітків. Навколо цієї мети повинні об'єднатися всі учасники освітнього процесу в ЗЗСО.

Задля успішного впровадження інклюзивних програм у ЗЗСО необхідна ефективна співпраця педагогів та сімей дітей з ООП.

Не можливо не погодитися з думкою В. Кобильченко про те, що «Включення батьків в процес планування та організації навчально-виховного процесу, а також розробки індивідуальних навчальних планів для дітей дозволяє батькам почуватися повноправними учасниками колективу, який спрямовує свою діяльність на створення умов для розвитку дитини та прагне до успіху нелегке завдання адаптації дитини з ООП до повноцінного життя в суспільстві» [16, с. 81].

У педагогіці співробітництва відносини між усіма учасниками освітнього процесу вимагають залучення всіх учасників до спільної роботи та творчої взаємодії, спрямованої на досягнення високих результатів.

В межах нашого дослідження вважаємо необхідним охарактеризувати основні принципи, на яких, на нашу думку, будуються ефективні партнерські відносини між ЗЗСО та сім'єю, що виховує дитину з ООП. Опираючись на наукові здобутки О. Конопацької, виділяємо наступні принципи, а саме:

- поваги до кожної особистості;
- доброзичливого й позитивного ставлення;
- відносин, заснованих на довірі;
- діалогу — взаємодії — взаємоповаги;
- розподіленого лідерства (ініціативність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків);
- «соціального партнерства» (рівність учасників взаємодії, добровільність у прийнятті зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [3].

Існує безліч способів залучення батьків до співпраці: різноманітні заходи, свята, походи, екскурсії, зустрічі. Також доцільно та корисно організовувати вечори запитань і відповідей, дні відкритих дверей, консультації для батьків, читацькі конференції, практичні заняття.

Тож взаємодія ЗЗСО з сім'єю, в якій виховується дитина з ООП полягає в організації адресної професійної допомоги родині в контексті розв'язання психолого-педагогічних та соціальних проблем; забезпечення всебічного розвитку дитини з ООП відповідно до її нахилів, задатків, здібностей, культурних потреб, формування моральних норм тощо.

Висновки. Отже, проблема організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами у підготовці майбутніх працівників закладів загальної середньої освіти є важливою в науковому дискурсі сучасності. Її розв'язання, потребує, насамперед, індивідуалізації інклюзивного навчання, використання різноманітних форм та методів реалізації освітнього процесу в умовах інклюзії, залучення батьків, які виховують дітей з ООП до процесу організації інклюзивного навчання.

Література:

1. Малишевська І. А. Етимологія поняття діти з особливими освітніми потребами. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, 2015. Вип. 9. С. 66-73.

2. Носон А. М. Організація інклюзивного навчання школярів з особливими потребами у сучасній шкільній практиці. 2023. URL: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/503> (Дата звернення: 03.03.2024).
3. Татаринцев О. Методичні рекомендації щодо організації та змісту інклюзивного навчання дітей із особливими освітніми потребами. URL: <http://www.osvitajagotin.com.ua/index.php> (Дата звернення: 03.03.2024).
4. Колупаєва А. А. Інклюзивне навчання: вибір батьків. Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 56 с. (Інклюзивне навчання).
5. Закон України «Про освіту» (Редакція від 21.11.2021) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Дата звернення: 03.03.2024).
6. Дослідження якості інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами. 2020-2021. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inklyuzivne-navchannya/2021/04/02/Doslid-zhennya_yakosti_inklyuzyvnoyi_osvity_1_02_04.pdf (Дата звернення 03.03.2024).
7. Діти з особливими потребами в освітньому просторі України. URL: <http://old.zounb.zp.ua/node/5808> (Дата звернення: 03.03.2024).
8. Калініченко І. О. Сучасні підходи до організації навчально-виховного процесу в інклюзивних школах. *Імідж сучасного педагога*. 2013. № 3. С. 44–46.
9. Ковшар О. В. Створення інклюзивного освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами в умовах сучасного закладу дошкільної освіти. 2019. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/27347> (Дата звернення: 03.03.2024).
10. Василенко Н. В. Сучасні підходи концепції інклюзивної освіти в Україні: нормативно-правове забезпечення. *Наук. зап. ТНПУ ім. Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2014. Вип. 4. С. 3–9.
11. Данілавичюте Е. А. Діти з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 2018. № 3 (87). С. 7-19.
12. Ковшар О. В. Створення інклюзивного освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами в умовах сучасного закладу дошкільної освіти. 2019. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/27347> (Дата звернення: 03.03.2024).
13. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Діти з особливими потребами в загально-освітньому просторі: початкова ланка. Путівник для педагогів: Навчально-методичний посібник. Київ, 2010. 96 с.
14. Миронова С. П. Корекційно-педагогічний супровід інклюзивної освіти. *Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Корекц. педагогіка і психологія*, 2013. С. 126-131.
15. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.
16. Кобильченко В. В. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами в освітньому просторі. *Збірник матеріалів V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології*, 2019. С. 81-84.
17. Колупаєва А. А. Навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітньому просторі. *Актуальні проблеми виховання та навчання студентів із особливими потребами*. Київ: Університет «Україна». 2012. С. 124-128.
18. Кобильченко В. В. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами в освітньому просторі. *Збірник матеріалів V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології*, 2019. С. 81-84.
19. Удич З. І. Проблема комплексного супроводу сім'ї дитини із особливими освітніми потребами. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат*, 2021. С. 174-178.
20. Колупаєва А.А. Сучасні інноваційні тенденції в освіті, навчанні та психолого-педагогічному супроводі дітей з особливими потребами. *Основи соціальної педіатрії: навчально-методичний посібник*. Київ, 2016. 243 с.

References:

1. Malishevs'ka, I. A. (2015). Etimologija ponjattja diti z osoblivimi osvitnimi potrebami [Etymology of the concept of children with special educational needs]. *Osvita osib z osoblivimi potrebami: shljahi rozbudovi - Education of persons with special needs: ways of development*, 9, 66-73 [in Ukrainian].
2. Noson, A. M. (2023). Organizacija inkljuzivnogo navchannja shkoljariv z osoblivimi potrebami u suchasnij shkil'nij praktici [Organization of inclusive education of students with special needs in modern school practice]. *rep.knlu.edu.ua* Retrieved from <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/503> [in Ukrainian].
3. Tatarincev, O. Metodichni rekomendacii shhodo organizacii ta zmistu inkljuzivnogo navchannja ditej iz osoblivimi osvitnimi potrebami [Methodological recommendations regarding the organization and content of inclusive education of children with special educational needs]. *www.osvitajagotin.com.ua* Retrieved from <http://www.osvitajagotin.com.ua/index.php> [in Ukrainian].
4. Kolupaeva, A. A. (2018). *Inkljuzivne navchannja: vibir bat'kiv [Inclusive education: choice of parents]*. Harkiv: Vid-vo «Ranok», VG «Kenguru» [in Ukrainian].
5. Zakon Ukraïni «Pro osvitu» [The Law of Ukraine "On Education"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
6. Doslidzhennja yakosti inkljuzivnogo navchannja dlja ditej z osoblivimi osvitnimi potrebami. 2020-2021 [Research on the quality of inclusive education for children with special educational needs]. *mon.gov.ua/storage* Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/2021/04/02/Doslid-zhennya_yakosti_inkluzyvnoyi_osvity_1_02_04.pdf [in Ukrainian].
7. Diti z osoblivimi potrebami v osvitn'omu prostori Ukraïni [Children with special needs in the educational space of Ukraine]. *old.zounb.zp.ua* Retrieved from <http://old.zounb.zp.ua/node/5808> [in Ukrainian].
8. Kalinichenko, I. O. (2013). Suchasni pidhodi do organizacii navchal'no-vihovnogo procesu v inkljuzivnih shkolah [Modern approaches to the organization of the educational process in inclusive schools]. *Imidzh suchasnogo pedagoga - The image of a modern teacher*, 3, 44–46 [in Ukrainian].
9. Kovshar, O. V. (2019). Stvorennja inkljuzivnogo osvitn'ogo seredovishha dlja ditej z osoblivimi osvitnimi potrebami v umovah suchasnogo zakladu doshkil'noï osviti [Creating an inclusive educational environment for children with special educational needs in the conditions of a modern preschool education institution]. *enpuir.npu.edu.ua* Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/27347> [in Ukrainian].
10. Vasilenko, N. V. (2014). Suchasni pidhodi koncepcii inkljuzivnoï osviti v Ukraïni: normativno-pravove zabezpechennja [Modern approaches to the concept of inclusive education in Ukraine: regulatory and legal support]. *Nauk. zap. TNPU im. Volodimira Gnatjuka. Serija: Pedagogika - Science zap TNPU named after Volodymyr Hnatyuk. Series: Pedagogy*, 4, 3–9 [in Ukrainian].
11. Danilavichjute, E. A. (2018). Diti z osoblivimi osvitnimi potrebami v inkljuzivnomu seredovishhi [Children with special educational needs in an inclusive environment]. *Osobлива ditina: navchannja i viovannja - A special child: education and upbringing*, 3 (87), 7-19 [in Ukrainian].
12. Kovshar, O. V. (2019). Stvorennja inkljuzivnogo osvitn'ogo seredovishha dlja ditej z osoblivimi osvitnimi potrebami v umovah suchasnogo zakladu doshkil'noï osviti [Creating an inclusive educational environment for children with special educational needs in the conditions of a modern preschool education institution]. *enpuir.npu.edu.ua* Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/27347> [in Ukrainian].
13. Kolupaeva, A. A., Taranchenko, O. M. (2010). *Diti z osoblivimi potrebami v zagal'noosvitn'omu prostori: pochatkova lanka. Putivnik dlja pedagogiv [Children with special needs in the general educational space: the initial link]*. Kiïv [in Ukrainian].

14. Mironova, S. P. (2013). Korekcyjno-pedagogichnij suprovid inkluzivnoї osviti [Correctional and pedagogical support of inclusive education]. *Visn. Kam'janec'-Podil. nac. un-tu im. I. Ohienka. Korekc. pedagogika i psihologija - Visn. Kamianets-Podil. national University named after I. Ohienko. Correction pedagogy and psychology*, 126-131 [in Ukrainian].
15. Gavrilov, O. V. (2009). *Osoblivi diti v zakladi i social'nomu seredovishhi* [Special children in the institution and social environment]. Kam'janec'-Podil's'kij: Aksioma [in Ukrainian].
16. Kobil'chenko, V. V. (2019). Psihologo-pedagogichnij suprovid ditej z osoblivimi potrebami v osvitn'omu prostori [Psychological and pedagogical support of children with special needs in the educational space]. *Proceedings from V Mizhnarodniy kongres zi special'noi pedagogiki, psihologii ta rehabilitologii – The Fifth International Congress on Special Pedagogy, Psychology and Rehabilitation*. (pp. 81-84). [in Ukrainian].
17. Kolupaeva, A. A. (2012). Navchannja ditej z osoblivimi potrebami v zagal'noosvitn'omu prostori [Education of children with special needs in the general educational space]. *Aktual'ni problemi vihovannja ta navchannja studentiv iz osoblivimi potrebami - Actual problems of education and training of students with special needs*, 124-128 [in Ukrainian].
18. Kobil'chenko, V. V. (2019). Psihologo-pedagogichnij suprovid ditej z osoblivimi potrebami v osvitn'omu prostori [Psychological and pedagogical support of children with special needs in the educational space]. *Proceedings from V Mizhnarodniy kongres zi special'noi pedagogiki, psihologii ta rehabilitologii – The Fifth International Congress on Special Pedagogy, Psychology and Rehabilitation*. (pp. 81-84). [in Ukrainian].
19. Udich, Z. I. (2021). Problema kompleksnogo suprovodu sim'ї ditini iz osoblivimi osvitnimi potrebami [The problem of complex family support of a child with special educational needs]. *Inkluzivna osvita: ideja, strategija, rezul'tat - Inclusive education: idea, strategy, result*, 174-178 [in Ukrainian].
20. Kolupaeva, A.A. (2016). *Suchasni innovacijni tendencii v osviti, navchanni ta psihologo-pedagogichnomu suprovodi ditej z s osoblivimi potrebami. Osnovi social'noi pediatrii* [Modern innovative trends in education, training and psychological and pedagogical support of children with special needs. Basics of social pediatrics]. Kiiv [in Ukrainian].

УДК 616-074/-078:378(477.74-25)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-992-998](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-992-998)

Загородня Людмила Іванівна к.мед.н., доцент, доцент кафедри профпатології та функціональної діагностики, Одеський національний медичний університет, вул. Суднобудівна, 1, м.Одеса. тел.: (097)252-33-54, <https://orcid.org/0000-0003-1908-0461>

Ямілова Тетяна Миколаївна к.мед.н., доцент, доцент кафедри профпатології та функціональної діагностики, Одеський національний медичний університет, вул. Суднобудівна, 1, м.Одеса. тел: (050)522-20-48, <https://orcid.org/0000-0001-9609-1688>

МОЖЛИВОСТІ І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКЛАДАННЯ ВИБІРКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ КЛІНІКО-ЛАБОРАТОРНОЇ ДІАГНОСТИКИ» ВІТЧИЗНЯНИМ І ІНОЗЕМНИМ ЗДОБУВАЧАМ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ОДЕСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ МЕДИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Анотація. Організація освітнього процесу в вищих навчальних закладах України направлена на забезпечення якісного сучасного навчання здобувачів вищої освіти. Освітній процес організовується з урахуванням можливостей сучасних інформаційних технологій навчання та орієнтується на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, професійної мобільності. Після запровадження воєнного стану в Україні, освіта в університеті повинна не тільки утримуватися на високому рівні професійної підготовки, а й забезпечити збереження життя і здоров'я здобувачів вищої освіти. Для безпечного продовження навчання і своєчасного отримання дипломів, багато здобувачів обрали дистанційний або змішаний формат навчання, особливо це стосується іноземних студентів-медиків.

До введення воєнного стану багато здобувачів були зацікавлені в отриманні вищої медичної освіти в Україні. Це пов'язано з високою якістю освіти, так як багато медичних університетів України мають високий стандарт медичної освіти, визнаний на міжнародному рівні, а навчальні програми розроблені з урахуванням сучасних медичних стандартів. Дипломи випускників медичних університетів України визнаються багатьма країнами світу, що дозволяє в подальшому працювати або продовжувати освіту в різних країнах. Українські медичні університети пропонують широкі можливості для проходження стажування та клінічної практики в різних медичних установах, що допомагає здобувачам отримати цінний практичний досвід та впевнено

перейти на самостійну практичну діяльність. Одеський національний медичний університет завжди знаходиться в групі лідерів, в якому навчаються вітчизняні та іноземні здобувачі вищої медичної освіти. Робоча програма з вибіркової дисципліни «Основи лабораторної діагностики» для здобувачів вищої освіти складена на основі освітньо-професійної програми «Медицина» підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 222 «Медицина» галузі знань 22 «Охорони здоров'я».

Ключові слова: Вибіркова дисципліна, клінічна лабораторна діагностика, здобувачі вищої медичної освіти.

Zahorodnia Liudmyla Ivanivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Department of Occupational Pathology and Functional Diagnostics, Odesa National Medical University, Sudnobudivna St., 1, Odesa, tel.: (097)252-33-54, <https://orcid.org/0000-0003-1908-0461>

Yamilova Tetiana Mykolayivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Department of Occupational Pathology and Functional Diagnostics, Odesa National Medical University, Sudnobudivna St., 1, Odesa, tel.: (050)522-20-48, <https://orcid.org/0000-0001-9609-1688>

POSSIBILITIES AND PROSPECTS OF TEACHING THE ELECTIVE DISCIPLINE "FUNDAMENTALS OF CLINICAL AND LABORATORY DIAGNOSTICS" TO DOMESTIC AND FOREIGN STUDENTS OF HIGHER EDUCATION AT ODESA NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY

Abstract. The organization of the educational process in higher educational institutions of Ukraine is aimed at ensuring high-quality modern training of higher education applicants. The educational process is organized taking into account the possibilities of modern information technologies of learning and is oriented towards the formation of an educated, harmoniously developed personality, capable of constant updating of scientific knowledge, professional mobility. After the introduction of martial law in Ukraine, education at the university should not only be maintained at a high level of professional training, but also ensure the preservation of life and health of students of higher education. In order to safely continue their studies and receive their diplomas on time, many students have chosen a distance or blended learning format, especially for foreign medical students.

Before the introduction of martial law, many students were interested in receiving higher medical education in Ukraine. This is due to the high quality of education, many medical universities of Ukraine have a high standard of medical education recognized at the international level, and curricula are developed taking into account modern medical standards. Diplomas of graduates of medical

universities of Ukraine are recognized by many countries of the world, which allows you to continue working or continue your education in different countries. Ukrainian medical universities offer ample opportunities for internships and clinical practice in various medical institutions, which helps applicants gain valuable practical experience and confidently move on to independent practice. Odessa National Medical University is always in the group of leaders in which foreign students of higher education study.

Keywords: Elective discipline, clinical laboratory diagnostics, students of higher medical education

Постановка проблеми. У 2019–2020 навчальному році за статистичними даними Українського державного центру міжнародної освіти Міністерства освіти науки України навчалось понад 75 тисяч здобувачів вищої освіти зі 155 країн світу.

Серед спеціальностей, які обрали іноземні здобувачі вищої освіти, найпопулярнішими є медичні – майже 50 %. Підготовка фахівців у галузі «Медицина» із числа іноземних громадян з високим рівнем практичної та професійної компетентності є одним із важливих чинників подальшого розвитку навчального закладу в напрямку інтеграції у міжнародний освітній простір [1]. І серед найпопулярніших (в першій п'ятірці) закладів вищої медичної освіти, де навчаються іноземні здобувачі в Україні, є Одеський національний медичний університет (ОНМедУ).

Після запровадження воєнного стану в Україні, освіта в університеті повинна не тільки утримуватися на високому рівні професійної підготовки, а й забезпечити збереження життя і здоров'я здобувачів вищої освіти.

Важливою складовою якісного забезпечення освітнього процесу для закладів, які з урахуванням обмежень воєнного часу обрали дистанційний формат роботи, є забезпечення достатнього обсягу занять у синхронному режимі, що дозволяє забезпечити спілкування учасників освітнього процесу, навчання та передачу інформації в спільному електронному середовищі у режимі реального часу.

Виклад основного матеріалу. Згідно вимогам до сучасної медичної освіти та запровадження нових освітньо- професійних програм процес навчання передбачає перехід до компетентно-орієнтованого підходу у підготовці лікарів. Навчальний процес у закладах вищої освіти орієнтується на формування освіченої особистості, набутті загальних та фахових компетенцій, розвитку клінічного мислення, посилення мотивації до самовдосконалення, для цього здобувачам вищої освіти пропонуються вибіркові навчальні дисципліни, які вводяться для задоволення освітніх і кваліфікаційних потреб здобувача.

Відповідно до Положення про порядок формування індивідуальних освітніх траєкторій здобувачами освіти третього науково-освітнього рівня, яке

розроблено відповідно до Закону України «Про вищу освіту», Статуту Одеського національного медичного університету, з урахуванням концептуальних засад Положення про організацію освітнього процесу в ОНМедУ, містить основні вимоги щодо права формування індивідуальних освітніх траєкторій здобувачами вищої освіти університету[2].

На кафедрі професійної патології та функціональної діагностики ОНМедУ викладається вибіркова дисципліна «Основи клініко-лабораторної діагностики» для здобувачів освіти медичного і міжнародного факультетів п'ятого курсу. Робоча програма вибіркової дисципліни «Основи лабораторної діагностики» складена на основі освітньо-професійної програми «Медицина» підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 222 «Медицина» галузі знань 22 «Охорона здоров'я».

Метою вивчення даної вибіркової дисципліни є формування, засвоєння та систематизація знань і умінь з аналітичних та клінічних основ лабораторної діагностики, що дозволить планувати, організувати, самостійно проводити та інтерпретувати лабораторні дослідження біологічного матеріалу; раціонально використовувати лабораторні алгоритми при різних формах патології.

Основними завданнями, які ставить перед собою викладання дисципліни це: надання здобувачам знань щодо призначення лабораторного обстеження пацієнта, використання даних лабораторних досліджень у доклінічній діагностиці, проведення диференційної діагностики, контролю лікування та прогнозу розвитку найбільш розповсюджених захворювань; надання знань відносно діагностичних процедур, що найчастіше застосовуються в практиці роботи клінічних лабораторій; надання знань щодо принципів побудови алгоритмів діагностичного пошуку при найчастіших патологічних станах і клінічних синдромах, а також вимог до проведення досліджень у межах доказової медицини[3].

Лабораторна діагностика – один із пріоритетних напрямів медичної діяльності, який постійно розвивається в Україні і в світі. Її можливості включають ранню (доклінічну) діагностику, підтвердження і диференціальну діагностику хвороби, а також оцінку ефективності терапії, моніторингу перебігу, визначення прогнозу і скринінгу захворювань. Тому знання і розуміння показань до призначення лабораторних досліджень є обов'язковим для фахівців різних спеціальностей, а результати лабораторних обстежень набувають справжньої цінності лише в разі цілеспрямованого їх призначення, адекватної оцінки отриманих результатів, інтерпретації лабораторних аналізів відповідно до стану хворого[4].

Для здобувачів вищої медичної освіти п'ятого курсу дана вибіркова дисципліна має велике значення з декількох причин: по-перше- допомагає розвивати клінічне і аналітичне мислення, навички зв'язку клінічної картини з лабораторними дослідженнями, інтерпретувати патологічні процеси в організмі людини та їх взаємозв'язок з лабораторними показниками; по-друге –

маючи достатній теоретичний багаж знань вони відпрацьовують навик самостійно будувати алгоритм діагностичного(лабораторного) пошуку в представлених кейсах найбільш розповсюджених клінічних синдромах, встановлюють попередній діагноз; по-третє – вчаться раціонально і обґрунтовано призначати лабораторні дослідження в конкретних випадках, розуміють їх значення для подальшого контролю ефективності призначеного лікування і запобіганню ускладнень.

Для проведення практичних занять з дисципліни «Основи клініко-лабораторної діагностики» на сучасному рівні використовується потужність лабораторії НДІ телемедицини ОНМедУ і клінічна лабораторія університетської клініки ОНМедУ.

На базі лабораторії проводяться наступні лабораторні дослідження медичної генетики, імунології, онкології:

- всі методи прямої і зворотної ПЛР-діагностики (класичної і у реальному часі) з використанням всіх стандартних процедур виділення, ампліфікації і реєстрації результатів в автоматичному і ручному режимі. Данні дослідження використовуються для діагностики інфекцій, в т.ч. вірусних (принципи діагностики COVID-19), спадкових захворювань, встановлення батьківства і інших питань судової медицини, неявних порушень системи згортання крові (гемофілія), неінвазивна діагностика окремих захворювань системи травлення (муковісцидоз), кісткового метаболізму та інші.

- Методи візуалізації клітин, такі як мікроскопія з фотофіксацією, FISH-діагностика, використання автоматичних візуалізаторів з широким набором кубів (лазерів) і режимів реєстрації. Розуміння використання даних досліджень дозволяє слухачам освоїти діагностику різноманітних форм патології на клітинному рівні – хвороби крові (лейкози, таласемія), онкологічні захворювання з визначенням типу і прогнозу, остеопороз і остеомаліція, а також засвоїти всі типи досліджень стовбурових клітин, як для виготовлення ліків, так і для антиейджинг технологій.

- Методи проточної цитометрії. Одна з вершин наукової і клінічної думки, методика проточної цитометрії дозволяє слухачам засвоїти все різноманіття сучасних діагностичних технологій – від диференційної діагностики окремих форм раку, що принципово неможливо поза межами цитометрії, до визначення «залишкової резидуальної хвороби» після застосування цитостатиків.

Засвоєння цитометрії дозволяє здобувачам перейти на якісно новий рівень надання медичної допомоги відкриваючи можливість застосування препаратів таргетної терапії[4].

Також у здобувачів є можливість підготувати презентацію або доповідь на тему, яка йому цікава і актуальна в сучасній клінічній лабораторній діагностиці.

Викладання вибіркової дисципліни «Основи клініко-лабораторної діагностики» іноземним здобувачам вищої медичної освіти має деякі свої

особливості. Іноземні студенти-медики можуть зіткнутися з рядом складнощів під час вивчення лабораторної діагностики, і ці труднощі часто пов'язані з особливостями мови, культурними відмінностями та методологічними різницями. Різні країни можуть використовувати різні технології та методи лабораторної діагностики. Але вивчення сучасних технологій, які сьогодні використовує клінічна лабораторія університетської клініки ОНмедУ, дає можливість будити обізнаним фахівцем на високому рівні і знати можливості новітнього обладнання.

Навчання в Україні раніше базувалося на медичних стандартах та протоколах, специфічних для країни чи регіону, які відрізнялися від міжнародних стандартів, що застосовуються в інших країнах і це ускладнювало програму вивчення для іноземних студентів-медиків з різних країн. Але застосування нових міжнародних клінічних протоколів - це можливість впроваджувати у власну медичну практику сучасні методи діагностики та лікування захворювань, ефективність яких доведена чисельними контрольованими дослідженнями, тим самим підвищуючи якість та результативність надання медичної допомоги пацієнтам, а також більше стандартизувати вивчення даної дисципліни.

Вивчення лабораторної діагностики для вітчизняних здобувачів і іноземних студентів-медиків є цікавим та важливим етапом їхньої медичної освіти, але відповідно до програми підготовки, вони повинні володіти знаннями й практичними вміннями як із фундаментальних дисциплін (анатомія, гістологія, фізіологія, біохімія та патологія), так і з базових клінічних дисциплін (терапія, хірургія, акушерство та гінекологія), що характеризуються загальними кінцевими цілями навчання набуття навичок клініко-лабораторної діагностики, лікування й профілактики захворювань людини[5].

Висновки: 1. Пріоритет вибіркової дисципліни полягає в наданні можливостей здійснення поглибленої підготовки здобувача другого науково-освітнього рівня освіти, що визначає характер майбутньої діяльності у межах базової спеціальності; сприянні академічній мобільності здобувача; формуванні компетенцій здобувача відповідно до вимог ринку праці на підставі особистих професійних інтересів.

2. Знання та навички отримані на вибіркових дисциплінах можуть стати основою для усвідомленого вибору майбутньої лікарської спеціальності.

3. Формування індивідуальних освітніх траєкторій має важливе значення для збереження наукового та освітнього потенціалу українських вищих навчальних закладів.

Література:

1. Міністерство освіти України. У МОН підраховали кількість іноземних студентів в Україні. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/05/28/novyna/suspilstvo/mon-pidraxuvaly-kilkist-inozemnyx-studentiv-ukrayini>

2. Положення про порядок формування індивідуальних освітніх траєкторій здобувачами освіти в Одеському національному медичному університеті. Протокол №4 від 04.06.2020

3. Робоча програма вибіркової навчальної дисципліни «Основи лабораторної діагностики» для підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 222 «Медицина» галузі знань 22 «Охорона здоров'я»// О.М. Ігнат'єв, Т.П. Опаріна, О.І. Панюта, Т.М. Ямілова, Л.І. Загородня// ОНМедУ, 2023рік С.-21

4. Викладання клінічної лабораторної діагностики як суміжної дисципліни для лікарів-інтернів в Одеському національному медичному університеті / О. М. Ігнат'єв, Л. І. Загородня, Т. М. Ямілова та ін. // Вісник морської медицини. – 2022. – № 1(94). – С. 9–13.

5. Методологічний аналіз процесу вивчення анатомії людини серед іноземних студентів [Електронний ресурс] / В. А. Міський, О. Я. Жураківська, М. О. Кулинич-Міський, В. М. Жураківський, У. М. Дутчак, О. В. Антимис, В. М. Перцович, Ю. Л. Ткачук, Т. І. Власюк, Ю. В. Боднарчук // Терапевтика імені професора М. М. Бережницького. - 2021. - Т. 2, № 1. - С. 67-70. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/terap_2021_2_1_14

References:

1. Ministerstvo osviti Ukraïni. U MON pidrahuvali kil'kist' inozemnih studentiv v Ukraïni [Ministry of Education of Ukraine. The Ministry of Education and Science of Ukraine counted the number of foreign students in Ukraine]. www.slovoidilo.ua Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2021/05/28/novyna/suspilstvo/mon-pidrahuvaly-kilkist-inozemnyx-studentiv-ukrayini> [in Ukrainian].

2. *Polozhennja pro porjadok formuvannja individual'nih osvitnih traektorij zdobuvachami osviti v Odes'komu nacional'nomu medichnomu universiteti* [Regulations on the procedure for the formation of individual educational trajectories by students of the Odesa National Medical University]. [in Ukrainian].

3. Ignat'ev, O.M., Oparina, T.P., Panjuta, O.I., Jamilova, T.M., Zagorodnja, L.I. (2023). *Robocha programa vibirkovoï navchal'noï disciplini «Osnovi laboratornoï diagnostiki» dlja pidgotovki fahivciv drugogo (magisters'kogo) rivnja vishhoï osviti za special'nistju 222 «Medicina» galuzi znan' 22 «Ohorona zdorov'ja»* [The working program of the selective educational discipline "Fundamentals of laboratory diagnostics" for the training of specialists of the second (master's) level of higher education in the specialty 222 "Medicine" of the field of knowledge 22 "Health care"]. ONMedU [in Ukrainian].

4. Ignat'ev, O. M. , Zagorodnja, L. I. , Jamilova, T. M. (2022). *Vikladannja klinichnoï laboratornoï diagnostiki jak sumizhnoï disciplini dlja likariv-interniv v Odes'komu nacional'nomu medichnomu universiteti* [Teaching clinical laboratory diagnostics as a related discipline for intern doctors at Odesa National Medical University]. *Visnik mors'koï medicini - Herald of marine medicine*, 1(94), 9–13 [in Ukrainian].

5. Mis'kiv, V. A., Zhurakivs'ka, O .Ja, Kulinich-Mis'kiv, M. O., Zhurakivs'kij, V. M., Dutchak, U. M., Antimis, O. V., Percovich, V. M., Tkachuk, Ju. L., Vlasjuk, T. I., Bodnarchuk, Ju. V. (2021). *Metodologichnij analiz procesu vivchennja anatomii ljudini sered inozemnih studentiv* [Methodological analysis of the process of studying human anatomy among foreign students]. *Terapevtika imeni profesora M. M. Berezhnits'kogo - Therapeutics named after Professor M. M. Berezhnitskyi*, 2, 1, 67-70. – Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/terap_2021_2_1_14 [in Ukrainian].

УДК 37.013.4:796.332

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-999-1005](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-999-1005)

Зеленюк Оксана Володимирівна кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри фізичного виховання та здоров'я, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, вул. Мала Шияновська (Немировича-Данченка) 2, тел.: (044) 256-29-67, <https://orcid.org/0009-0006-3113-4943>

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИЗАЙН У СПЕЦІАЛІЗОВАНІЙ ОСВІТІ З ФУТБОЛУ

Анотація. Сучасна система підготовки юних футболістів потребує інноваційних підходів до організації навчання. Одним із таких підходів є педагогічний дизайн, що дозволяє створювати ефективні навчальні програми, які відповідають потребам та інтересам учнів.

Застосування педагогічного дизайну в спеціалізованій освіті з футболу базується на принципах системності: навчальний процес розглядається як взаємопов'язана система, що складається з цілей, змісту, методів, засобів та форм навчання; цілеспрямованості: визначаються чіткі та вимірювані цілі навчання, які відповідають специфіці футболу; орієнтації на учня: враховуються індивідуальні особливості, потреби та інтереси учнів під час організації навчальної діяльності; активність: забезпечується активна участь учнів у навчальному процесі через використання інтерактивних та інноваційних методів навчання; зв'язку теорії з практикою: навчальний процес організовується з урахуванням особливостей футбольної діяльності та передбачає формування практичних умінь та навичок.

У статті визначено педагогічний дизайн як системний підхід до організації спортивного освітнього процесу, що базується на проєктній творчості та інтерактивній взаємодії між тренерами та учнями. Крім того, розглянуто різноманітні моделі педагогічного дизайну, що застосовуються за кордоном.

На прикладі спеціалізованої освіти з футболу, стаття демонструє практичні застосування педагогічного дизайну, зокрема: моделювання футбольних навчальних середовищ, креативне проєктування середовища футбольної культури, конструктивна рефлексія щодо футбольних ігрових ситуацій, розробка інноваційних навчальних програм, впровадження інноваційних методів навчання.

Переваги використання педагогічного дизайну: підвищення ефективності та результативності навчання, підвищення мотивації учнів до навчання, розвиток самостійності та креативності учнів, формування необхідних компетентностей для успішної футбольної діяльності.

Ключові слова: педагогічний дизайн, спеціалізована освіта з футболу, конструктивна рефлексія, креативне проектування

Zelenyuk Oksana Volodymyrivna Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor of the Department of Physical Education and Health, Kyiv National University of Technology and Design, St. Mala Shihanovska (Nemyrovycha-Danchenko) 2, Kyiv, tel.: (044) 256-29-67, <https://orcid.org/0009-0006-3113-4943>

PEDAGOGICAL DESIGN IN SPECIALIZED FOOTBALL EDUCATION

Abstract. The modern system of training young football players needs innovative approaches to the organization of training. One such approach is pedagogical design, which allows you to create effective curricula that meet the needs and interests of students.

The application of pedagogical design in specialized football education is based on the principles of systematicity: the educational process is considered as an interconnected system consisting of goals, content, methods, means and forms of education; goals: clear and measurable learning goals are defined that correspond to the specifics of football; student orientation: individual characteristics, needs and interests of students are taken into account when organizing educational activities; activity: active participation of students in the educational process is ensured through the use of interactive and innovative teaching methods; connection between theory and practice: the educational process is organized taking into account the specifics of football activity and involves the formation of practical skills and abilities.

The article defines pedagogical design as a systematic approach to the organization of the sports educational process based on project creativity and interactive interaction between coaches and students. In addition, various models of pedagogical design used abroad are considered.

Using the example of specialized football education, the article demonstrates practical applications of pedagogical design, in particular: modeling of football educational environments, creative design of football cultural environment, constructive reflection on football game situations, development of innovative training programs, implementation of innovative teaching methods.

The advantages of using pedagogical design: increasing the efficiency and effectiveness of learning, increasing the motivation of students to study, developing independence and creativity of students, forming the necessary competencies for successful football activities.

Keywords: pedagogical design, specialized football education, constructive reflection, creative design

Постановка проблеми. Педагогічний дизайн є перспективним напрямом удосконалення навчального процесу в спеціалізованій освіті з футболу. Впровадження педагогічного дизайну на засадах культурологічного підходу може призвести до підвищення якості підготовки футболістів та досягнення ними високих спортивних результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні освітні реалії вимагають нових підходів до підготовки педагогів професійного навчання у закладах спеціалізованої спортивної освіти, зокрема, зі спеціалізації футболу. Одним із таких підходів є педагогічний дизайн, який використовується для створення ефективних навчальних програм, що відповідають потребам та інтересам студентів. О. Яременко-Гасюк розглядає зарубіжний досвід застосування технологій педагогічного дизайну у підготовці викладачів для закладів професійної освіти. Детально аналізуються підходи та методи, які сприяють ефективному формуванню готовності педагогів професійного навчання до застосування проєктних технологій в освітній діяльності [4]. Проблеми спеціалізованої професійно-спортивної освіти порушували у публікаціях О. Іваній, І. Іваній [1]. Автори виокремлюють культурологічний підхід до сучасної спортивної освіти, обґрунтовують теоретико-методичні засади формування професійно-педагогічної культури майбутнього фахівця фізичного виховання та спорту, ефективність взаємодії знаннево-предметної та культурно-компетентнісної парадигм у спеціалізованій освіті спортивного профілю. Модернізацію вищої професійної освіти в галузі «Фізична культура і спорт» вони зорієнтовують на людинотворчі цілі та зміст, загальну рекреаційну функцію, гуманістичну реальність. Культурологічний підхід, виокремлений авторами, взаємодія знаннево-предметної та культурно-компетентнісної парадигм відповідає ідеї застосування педагогічного дизайну у професійній діяльності фахівців фізичного виховання та спорту, зокрема, зі спеціалізації футболу.

Вагоме місце проблемам спортивної педагогіки відводять зарубіжні дослідники. Спортивну педагогіку вони розглядають як практичне навчання, у якому поєднується освіта і спорт [5]. Поділяючи наукові погляди зарубіжних дослідників на спортивну педагогіку як практичне навчання, ми вносимо уточнення щодо практичного навчання. Навчання має бути проєктним, здійснюватися засобами педагогічного дизайну. До педагогічного дизайну відноситься теоретичне моделювання спортивного освітнього середовища (зокрема, футбольного); креативне проєктування середовища футбольної культури; конструктивна рефлексія футбольно-ігрових ситуацій, цілеспрямовано створюваних тренерами [2]. Наприклад, ефективним є моделювання швидкого й правильного ігрового мислення та миттєвого тактико-стратегічного реагування у процесі ігрових дій футболістів.

У наукових публікаціях розглядаються інноваційні методи навчання, які можуть використовуватися в навчальному процесі з футболу на основі

педагогічного дизайну, зокрема, вплив педагогічного дизайну на мотивацію та успішність учнів у спеціалізованих футбольних школах, розробка та апробація інноваційної навчальної програми з футболу на основі принципів педагогічного дизайну, інноваційні методи навчання у спеціалізованій освіті з футболу [6].

На основі аналізу останніх досліджень і публікацій виявлено такі загальні тенденції: з'являється все більше публікацій, присвячених теоретичним та практичним аспектам використання педагогічного дизайну в освітньому процесі з футболу; педагогічний дизайн сприяє підвищенню мотивації та успішності студентів; на основі принципів педагогічного дизайну розробляються та апробуються інноваційні навчальні програми з футболу.

Мета статті: уточнити сутність поняття «педагогічний дизайн» та здійснити аналіз теоретичних джерел, присвячених його застосуванню в навчальному процесі спеціалізованої освіти з футболу.

Виклад основного матеріалу. У зарубіжній теорії і практиці сучасної освіти широко застосовується алітерація ISD: Instructional Systems Design. Педагогічний дизайн – це навчальне проєктування або проєктування навчальних систем, що є інформаційно ємкими, естетично привабливими і функціонально довершеними у набутті гравцями футбольно-ігрового досвіду [3]; це системний підхід до розробки та організації освітньо-спортивного процесу, що ґрунтується на проєктно-творчій, інтерактивній взаємодії тренерів-викладачів і здобувачів спеціалізованої спортивної освіти.

Відомі зарубіжні моделі педагогічного дизайну:

ADDIE (Analyze, Design, Develop, Implement, and Evaluate) модель передбачає послідовні етапи розробки навчальних програм.

SAM (Successive Approximation Model) модель акцентує на ітеративному процесі розробки, дозволяючи вносити зміни під час реалізації.

SMART (Specific, Measurable, Attainable, Relevant, Time-bound) підхід допомагає визначити конкретні цілі та параметри успіху.

ALD (Agile Learning Design) модель, яка використовує принципи гнучкості та адаптації.

Dick & Carey, Kemp, 3PD, ICARE, ASSURE – моделі враховують різні аспекти педагогічного дизайну.

Моделі використовуються для узагальнення емпіричного знання, розуміння закономірних зв'язків різноманітних процесів і явищ у сфері спорту. В освітніх моделях узагальнюються емпіричні знання, результати досліджень трансформуються у практичну сферу спеціалізованої освіти. Практично зорієнтованими є: теоретичне моделювання спортивного відбору; моделі футбольно-ігрових ситуацій, цілеспрямовано створюваних тренерами для розвитку конструктивної рефлексії футболістів; моделі креативного проєктування атракціонних середовищ футбольної культури.

У спорті виокремлюється багато інших моделей: 1) структури змагальної діяльності; 2) різнобічної підготовленості спортсмена; 3) функціональних

систем, що забезпечують досягнення заданого рівня спортивної майстерності; 4) тривалості і динаміки становлення спортивної майстерності та підготовленості в багаторічному циклі, а також в межах тренувального року і макроциклу; 5) великих структурних утворень тренувального процесу (етапів багаторічної підготовки, макроциклів, періодів); 6) тренувальних етапів, мезо- і мікроциклів; 7) тренувальних занять і їх частин; 8) окремих тренувальних вправ та їх комплексів.

Застосування педагогічного дизайну учасників спеціалізованої освіти з футболу ґрунтується на таких внутрішньо і зовнішньо зорієнтованих принципах спортивної творчості:

- *психомоторності*, що виявляється у швидкому й точному реагуванні на зміни ігрових ситуацій; скоординованості рухів, реагуванні на зовнішні стимули та прийнятті рішень у складних умовах, які дозволяють гравцям виконувати складні технічні прийоми, взаємодіяти з партнерами по команді, передбачати дії суперників, зберігати концентрацію сил протягом всієї гри;

- *енергопотенційності*, що виявляється у креативному проєктуванні атракційного середовища футбольної культури, сприятливого для мотивації масового футболу у тренерів, гравців, менеджерів і стейкхолдерів команди; наявності достатнього рівня енергії та витривалості, необхідних для проведення тренувань та досягнення високих результатів;

- *критичності*, що виявляється у вербальному формулюванні і теоретичному моделюванні проєктно-творчих задумів учасниками футбольно-освітнього процесу; аналізуванні футбольно-ігрових ситуацій, розумінні причинно-наслідкових зв'язків та прийнятті обґрунтованих рішень у тренувальному процесі;

- *рефлексивності*, що полягає у здатності аналізувати свої дії, виявляти помилки і вчитися на них, усвідомленні своїх сильних та слабких футбольних компетентностей, визначенні резервів для самовдосконалення, розробленні і впровадженні нових футбольних стратегій та ігрових тактик.

- *системності*, що полягає у розгляді освітнього процесу як взаємопов'язаної системи, що складається з цілей, змісту, методів, засобів та форм навчання, де всі компоненти взаємодіють між собою, забезпечуючи цілісність та послідовність освітнього процесу;

- *цілеспрямованості*, що полягає у з'ясуванні та формулюванні освітніх цілей, що відповідають специфіці футболу та віковим особливостям футбольних гравців, рівнів їхньої технічної майстерності, тактичної грамотності, фізичної підготовки, психологічної стійкості тощо;

- *студентоцентричності* (зорієнтованості на кожного здобувача освіти), що полягає у врахуванні індивідуальних особливостей, потреб та інтересів здобувачів освіти під час організації навчальної діяльності; забезпеченні індивідуалізації та диференціації освіти з футболу, створенні сприятливих умов для розвитку інтелектуальної критичності, емоційного

енергопотенціалу, майстерної психомоторики кожного футбольного гравця;
- *активності*, що полягає у застосуванні інтерактивних та інноваційних методів навчання: імітаційних вправ, рольових ігор, кейсів, проблемного навчання, проєктування; зорієнтованості на розвиток критичного мислення, творчості, самостійності та відповідальності здобувачів освіти;
- *взаємозумовленості теорії і практики*, що полягає у трансформації теоретичних та емпіричних знань у практичні уміння і навички «тут і зараз».

Орієнтовні результати застосування педагогічного дизайну т теорії і практиці спеціалізованої освіти з футболу: розробка інтерактивних навчальних модулів з футболу; використання мультимедіа та інтерактивних елементів; застосування ігрових методів навчання; можливість самостійного навчання та самооцінювання; розробка проєктів з футболу: дослідницьких, творчих, соціальних; використання кейс-методу: розбір реальних ситуацій з футбольної практики; розвиток аналітичного мислення та прийняття рішень; розвиток креативності і рефлексії.

Застосування педагогічного дизайну у спеціалізованій освіті з футболу сприяє підвищенню ефективності та результативності у здобутті освіти. Завдяки чітко визначеним цілям, системному підходу та використанню різноманітних методів навчання досягається вищий рівень засвоєння матеріалу та розвитку спортивних якостей дітей і учнівської молоді. Інтерактивні методи навчання роблять заняття більш цікавими та захоплюючими, що сприяє підвищенню мотивації учнів до навчання та активної участі в навчальному процесі.

Використання інноваційних методів навчання, які передбачають пошук рішень, аналіз ситуацій та прийняття власних рішень, сприяє розвитку самостійності, критичного мислення та креативності учнів. За допомогою педагогічного дизайну можна цілеспрямовано формувати у юних футболістів технічні, тактичні, фізичні, психологічні та інші компетентності, необхідні для досягнення високих спортивних результатів.

Важливо зазначити, що педагогічний дизайн не є універсальним рецептом успіху. Його ефективність залежить від професійної компетентності педагогів, матеріально-технічного забезпечення навчального процесу, мотивації та зацікавленості здобувачів футбольної освіти, тренерів, менеджерів, стейкхолдерів, уболівальників. Впровадження педагогічного дизайну в спеціалізованій освіті з футболу потребує комплексного підходу та системної роботи.

Висновки. Педагогічний дизайн – ефективний метод для організації навчального процесу в спеціалізованій освіті з футболу. Його впровадження може позитивно позначитися на готовності футболістів і тренерів до розвитку унікального футбольно-ігрового стилю своїх команд.

Інтегруючи цільові орієнтації з технічними та тактичними аспектами гри, звертаючи увагу на унікальність ігрового стилю команди, тренер з

готовністю до педагогічного дизайну може стати разом з іншими зацікавленими особами розробником і коригувальником експериментальних програм, що максимально відповідають потребам та інтересам молодих футболістів і стратегічному плану розвитку команди тренером. Отже, педагогічний дизайн є інноваційним і перспективним методом для тренерів із сформованою професійно-педагогічною культурою і здатністю до поєднання знань предметної та культурно-компетентнісної парадигм у спеціалізованій освіті спортивного профілю зі спеціалізації футболу.

Література:

1. Іваній, О. М., & Іваній, І. В. (2017). Детермінанти формування професійно-педагогічної культури майбутнього фахівця фізичного виховання та спорту. [Електронний ресурс]. Доступно за посиланням: https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/6037/1/Ivanii%20O_Ivanii%20I.pdf
2. Тименко В. В. (2023) Теоретичні основи формування готовності до педагогічного дизайну у тренерів з футболу. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*. 2023. № 3. С. 65-70.
3. Тименко В. П. (2021). Педагогічний дизайн. Практична обдарованість. Естетична обдарованість / Енциклопедія освіти: 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер. 1148 с.
4. Яременко-Гасюк, О. О. (2017). Технології педагогічного дизайну підготовки майбутніх педагогів професійного навчання в контексті компетентного підходу (зарубіжний досвід). *ScienceRise: Pedagogical Education*, 0(10), 42-48. <https://europub.co.uk/articles/-A-647588>
5. Armour, K. (Ed.). (2011). *Sport pedagogy: An introduction for teaching and coaching*. Harlow, Essex ; Singapore: Prentice Hall/Pearson. (xvii, 346 pages)
6. Duda H, Mucha D, Ambroży T et al. The assessment of intellectualisation of the movement techniques teaching in terms of effective and pro-health training in young football players. *Balt J Health Phys Act*. 2016; 8(4): 56-68. doi: 10.29359/VJHPA.08.4.07

References:

1. Ivaniij, O. M., & Ivaniij, I. V. (2017). *Determinanty formuvannia profesijno-pedahohichnoi kul'tury majbutn'oho fakhivtsia fizychnoho vykhovannia ta sportu*. [Elektronnyj resurs]. Dostupno za posylanniam [Determinants of the formation of professional and pedagogical culture of a future specialist in physical education and sports]: https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/6037/1/Ivanii%20O_Ivanii%20I.pdf [in Ukrainian].
2. Tymenko V. V. (2023) *Teoretychni osnovy formuvannia hotovnosti do pedahohichnoho dyzajnu u treneriv z futbolu* [Theoretical foundations of the formation of readiness for pedagogical design in football coaches]. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*. 2023. № 3. S. 65-70. [in Ukrainian].
3. Tymenko V. P. (2021). *Pedahohichnyj dyzajn. Praktychna obdarovanist'. Estetychna obdarovanist'* [Pedagogical design. Practical giftedness. Aesthetic giftedness] *Entsyklopediia osvity: 2-he vyd*. Kyiv: Yurinkom Inter. 1148 s [in Ukrainian].
4. Yaremenko-Hasiuk, O. O. (2017). *Tekhnolohii pedahohichnoho dyzajnu pidhotovky majbutnikh pedahohiv profesijnoho navchannia v konteksti kompetentisnoho pidkходу (zarubizhnyj dosvid)* [Technologies of pedagogical design for training future teachers of professional education in the context of a competency-based approach (foreign experience)]. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 0(10), 42-48 <https://europub.co.uk/articles/-A-647588> [in Ukrainian].
5. Armour, K. (Ed.). (2011). *Sport pedagogy: An introduction for teaching and coaching*. Harlow, Essex ; Singapore: Prentice Hall/Pearson. (xvii, 346 pages) [in English].
6. Duda H, Mucha D, Ambroży T et al. The assessment of intellectualization of the movement techniques teaching in terms of effective and pro-health training in young football players. *Balt J Health Phys Act*. 2016; 8(4): 56-68. doi: 10.29359/VJHPA.08.4.07[in English].

УДК 331.54:37.011.3-051

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1006-1016](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1006-1016)

Ігнатова Олена Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської філології, перекладу та зарубіжної літератури, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0003-1523-0266>

ПЕДАГОГІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: МОТИВАЦІЯ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ ВЧИТЕЛЯ

Анотація. У статті дискурсивно аналізується сприйняття професії вчителя майбутніми фахівцями та мотиви їхнього вибору подальшої професійної кар'єри. Звертається увага на причини, чому студенти хочуть стати вчителями, виявлено їх ставлення до професії вчителя і з'ясовано інсайти вибору освітньої траєкторії. Розглянуто основні типи педагогічної ідентичності: обмежена ретроспективна, обрана проспективна, диференційована децентрована та інтегрована децентрована педагогічні ідентичності. Виокремлено зовнішні, внутрішні та альтруїстичні мотиви вибору кар'єри в педагогічному ключі. Представлено альтернативні типології мотивів: ідентичність, переконання, можливості, емоції. Проаналізовано модель "Factors influencing teaching choice", у якій описані фактори, котрі впливають на вибір професії: попередня соціалізація; сприйняття здібностей до викладання; внутрішні причини; причини особистої корисності. Описано позитивний і негативний шкільний досвід майбутніх вчителів. Опрацьовано 188 анкет студентів, які навчаються за освітніми програмами підготовки вчителів. Виокремлено основні відмінності, що підкреслюють різні мотиви та формування педагогічної ідентичності. Визначено тісний зв'язок між сприйняттям професії вчителя та мотивами вибору педагогічної освіти. Результати вказують на цінність і ефективність освітніх програм підготовки вчителів, що базуються на різних освітніх компонентах, що, як очікується, позитивно вплине на якість педагогічної освіти та на заохочення вчителів залишатись у професії і працювати за фахом. Враховано, що викладання вимагає особливого покликання. Навчанням і вихованням можуть займатися лише люди з пристрастю і любов'ю до цієї справи. Вчитель повинен любити і передавати свої знання іншим, бути пристрастним до навчання і виховання людей.

Ключові слова: професія вчителя, педагогічна ідентичність, мотивація, вибір.

Ihnatova Olena Mykolajivna Ph.D., Associate professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhkoho St., 32, Vinnytsia, 21001, <https://orcid.org/0000-0003-1523-0266>

PEDAGOGICAL IDENTITY: MOTIVATION FOR TEACHING CAREER CHOICE

Abstract: The article discursively analyses the insight of the teaching profession by future specialists and the motivation for their choice of further professional employment. Attention is drawn to why students want to become teachers, their attitudes towards the teaching profession are revealed, and insights into the inspiration for choosing an educational trajectory are elucidated. The main types of pedagogical identity are considered: a limited retrospective, selected prospective, differentiated decentred, and integrated decentred pedagogical identities. The external, internal, and altruistic motivations for choosing a career in the pedagogical key are highlighted. Alternative typologies of motives are presented: identity, beliefs, opportunities, and emotions. The factors are analyzed, which describe what in particular depends on the choice of profession: previous socialization; perception of teaching abilities; internal reasons; and reasons of personal utility. Positive and negative school experiences of future teachers are described. The data results are based on processing 188 questionnaires. The main differences that emphasize different motivational facts and the formation of pedagogical identity are highlighted. A close connection between the understanding and expectedness of the teacher profession and the motivation for choosing a teacher career is identified. The results indicate the value and effectiveness of teacher education programs based on different educational components, which are expected to have a positive impact on the quality of teacher education and encourage teachers to stay in the profession and work in the profession. Teaching requires a special vocation. Education and training can only be done by people with a passion and love for this work. A teacher must love and pass on his or her knowledge to others, and be passionate about teaching and educating people. The success of teaching largely depends on the teacher's communication skills and ability to establish the right relationship with children. The work of a teacher makes great demands on his or her attention.

Keywords: teaching profession, pedagogical identity, motivation, choice.

Постановка проблеми. Вчителі мають важливе значення для забезпечення ефективної системи освіти. Сприйняття викладацької діяльності як сприятливої кар'єри порівняно з іншими професіями є дуже важливим, але в літературі часто висловлюється думка, що саме через це менше людей обирають викладацьку діяльність як кар'єру. Це може бути пов'язано з різними факторами, включаючи фінансову винагороду (заробітну плату) або вимоги до ролі (навантаження). Формулювання майбутніми вчителями мотивів і сприйняття професії вчителя може бути першим кроком у розвитку їхньої педагогічної ідентичності, яка пов'язана зі стратегіями викладання, задоволенням від роботи, інтересом до навчання учнів і залученням до роботи.

Педагогічна ідентичність стосується того, як студенти-вчителі розуміють себе, свою історію та своє майбутнє, з якими підходами не погоджуються, а також готовність до змін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковці (Thomson, Yüce, Poseletska) стверджують, що внутрішня мотивація (отримання задоволення від роботи) та альтруїстична мотивація (соціальна значущість викладання) є найважливішими причинами, які спонукають вчителів до професії [1,2,3]. Посилаючись на наукові джерела та низку міжнародних опитувань, Ватт і Річардсон запропонували модель "FIT Choice" (фактори, що впливають на вибір професії), щоб пояснити, чому молоді люди вирішують стати вчителями. Згідно з цією моделлю, майбутні фахівці обирають професію вчителя за п'ятьма факторами: попередня соціалізація (попередній досвід викладання/навчання та соціальні впливи з боку оточуючих); сприйняття здібностей до викладання; внутрішні причини (інтерес до кар'єри вчителя та свого предмета); причини особистої корисності (причини, пов'язані з якістю життя, такі як гарантія зайнятості, кількість годин викладання, канікули, можливість переведення на іншу роботу і мобільність) [4].

Дослідження закордонних науковців виокремлюють зовнішні, внутрішні та альтруїстичні мотиви вибору педагогічної кар'єри. Зовнішні мотиви включають аспекти, не пов'язані з безпосередньою роботою, такі як заробітна плата, статус та умови праці. Внутрішні мотиви охоплюють невід'ємні аспекти, пов'язані зі змістом викладання і пристрасстю до викладання, знаннями предмета і досвідом. Альтруїстичні мотиви передбачають сприйняття вчительства як цінної і важливої професії та бажання підтримувати розвиток дітей і змінювати суспільство на краще. Внутрішні та альтруїстичні мотиви частіше зустрічаються у розвинених країнах, ніж у країнах, що розвиваються, де більш помітними є зовнішні мотиви [4]. Klassen та ін. стверджують, що мотиви вступу до педагогічної освіти відрізняються і, відповідно, не існує універсального шаблону мотивів [5].

Альтруїстичні та внутрішні мотиви сприяють стриманню вчителів. Однак, з одного боку, студенти, які вступають на педагогічні спеціальності, керуючись альтруїстичними та внутрішніми мотивами, можуть покинути цю професію, коли зіткнуться з реальністю, яка не відповідає очікуванням (надмірне робоче навантаження і відсутність належної підтримки), через що відчуватимуть незадоволеність і можуть залишити професію вчителя на початку своєї кар'єри [6,7].

У дослідженні Pop and Turner представлені альтернативні типології мотивів: ідентичність (бажання допомагати дітям, любов до предмета, особистий досвід і причини, пов'язані з різними етапами життя); переконання (сприйняття викладання і вчителів на основі поглядів сім'ї, друзів і ЗМІ); можливості (зайнятися сімейним бізнесом, зробити кар'єру, пов'язану з викладанням, наприклад, дослідника або консультанта); емоції (як позитивні, так і негативні почуття, рівень впевненості в собі щодо викладання) [8].

Метою статті є дискурсивне виявлення сприйняття студентами-педагогами професії вчителя та їхніх мотивів вибору цієї професії.

Виклад основного матеріалу. Питання дослідження:

- Як майбутні викладачі різних програм сприймають професію вчителя на початку навчання, виходячи з їхнього попереднього досвіду в освіті?
- Якими мотивами керуються студенти при виборі професії?

У дослідженні взяли участь 188 студентів-вчителів з трьох різних освітніх програм підготовки вчителів: Середня освіта. Англійська мова і зарубіжна література ($n = 83$), Середня освіта. Німецька мова і зарубіжна література ($n = 36$), Германські мови і література (переклад включно) ($n = 69$). Включення трьох програм підготовки вчителів у це дослідження уможливило порівняння і прояснює деякі відмінності щодо дискурсів в рамках підготовки вчителів у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, вивчаючи питання чому вони хочуть стати вчителями, і як ставляться до професії вчителя. Студентів, наприклад, запитували, чи хтось надихнув їх на вибір професії. Під час збору даних студентам не пояснювали поняття різних мотивів, таких як зовнішні, внутрішні, альтруїстичні або множинні мотиви, так само як і поняття педагогічної ідентичності. Бернштейн виділяє чотири основні типи педагогічної ідентичності: обмежена ретроспективна, обрана проспективна, диференційована децентрована та інтегрована децентрована педагогічні ідентичності.

Ретроспективні ідентичності функціонують як стабілізатори між минулим і майбутнім, і основна увага цих ідентичностей зосереджена на змісті освіти (роль: консервативна, що зберігає минуле). Проспективні ідентичності зосереджені на різних типах змін і на вибірковій реконтекстуалізації особливостей минулого (роль: орієнтовані на "тут і тепер"), неоконсервативний). Бернштейн поділяє педагогічні ідентичності на дві категорії: диференційована - педагогічна ідентичність побудована на понятті автономії, щоб дозволити освітнім закладам використовувати ресурси на конкурентній основі (роль: зовнішньо відповідальна, ринкова і неоліберальна). Інтегрована - ідентичність "орієнтована на автономне, неспеціалізоване, гнучке мислення, а в соціальному плані - на командну роботу" (роль: прогресивна автономна) [9].

Було визначено чотири основні дискурси: (пере)створення школи-турботи, створення бажаного (професійного) життя, виховання чесної людини та формування цінних знань.

(Пере)створення школи-турботи пов'язане як з позитивним, так і з негативним досвідом учнів та їхніх колишніх вчителів. Незалежно від їхнього досвіду, студенти часто висловлювали думку, що школа має бути місцем для зростання і розвитку. Маючи позитивний попередній досвід, вони писали, що

хотіли б відтворити турботливу школу, де визнають і задовольняють потреби учнів.

Студенти, які мали негативний попередній досвід, хотіли змінити умови і створити турботливу школу для своїх майбутніх вихованців і характеризували позитивними побажаннями: "Важливо, щоб учні, приходячи до школи, відчували безпеку, бажання вчитися і радість. Для мене важливо, щоб учні розглядали школу як місце для зростання". Такі елементи, як "безпека" або "захищеність", а також "сенс" і "мотивація" або "зростання" і "розвиток", утворюють ланцюжки еквівалентності; школа повинна пропонувати учням все це, щоб вважатися "школою, що піклується про своїх учнів".

Деякі студенти посилаються на особистий досвід освітніх досягнень, які непрямым чином призвели до створення кращого, більш турботливого шкільного середовища. Кілька учнів заявили, що хочуть стати вчителями, тому що їм "подобається бути в школі". Вони вважали, що вони розвинулися завдяки попередньому позитивному досвіду навчання. Колишні вчителі були названі прикладом для наслідування: "завжди захоплювався своїми вчителями іноземних мов, вони були моїми єдиними кумирами. Вони були такими талановитими, крутими і впевненими в собі". Захоплення, виражене в наведеній вище цитаті, можна пов'язати з дискурсивними суб'єктивними позиціями, в даному випадку як рольової моделі. Інші суб'єктивні позиції в дискурсі включали вчителя як "провідника" або "помічника".

Негативний досвід часто був діаметрально протилежним до описів турботливої школи, яку уявляли собі учні-вчителі: "жоден учень не повинен зазнавати булінгу, якого зазнала я. Учні повинні мати можливість навчатися у зручному для них темпі. Вони повинні мати можливість розвивати свою самооцінку і впевненість у собі".

Висловлювання студентів, які мають намір викладати в середній школі, виявили відносно неоднозначну картину в цьому дискурсі. Найчастіше звучали думки про те, що школа має бути "цікавою" та "надихати учнів". Присутніми, але не в однаковій мірі, були ідеї "творчого навчального середовища" і того, що школа має бути "позитивною".

Ланцюжок еквівалентності, утворений такими твердженнями, як "налагоджувати добрі стосунки з учнями", "випромінювати любов" і "гарантувати, що ніхто не залишиться осторонь", свідчить про важливість створення соціальних відносин, які виходять за межі санкціонованого державою завдання викладання для цих студентів. Було багато роздумів і про санкціоновану професійну роль, але на цьому початковому етапі підготовки вчителів студенти здебільшого використовували загальні твердження, такі як "збалансоване викладання", "допомагати людям вчитися" і "практикувати правильне навчання", щоб обговорити, що мається на увазі під поняттям "турботлива школа".

Створення бажаного (професійного) життя охоплює різні способи сприйняття умов педагогічної професії. Основою цього дискурсу є професія. Студенти описували різний досвід - як позитивний, так і негативний - який сформував їхнє уявлення про професію вчителя та мотиви, що спонукали їх стати вчителями. У цьому дискурсі студенти прийняли індивідуальну, а не колективну перспективу. Серед студентів, які мали намір викладати в старших класах середньої школи, мотивами стати вчителем були отримання диплома про вищу освіту, забезпечення повної зайнятості, викладання як змістовна робота та професійний розвиток. Можна сказати, що ці мотиви є елементами дискурсу, а ланцюжки еквівалентності включають диплом про вищу освіту - роботу - світле майбутнє - заробляння грошей.

У цьому дискурсі студенти також вказували на прагматичні причини свого вибору професії. Вони зізналися, що насправді хочуть бути професійними перекладачами або викладачами іноземних мов, але натомість обрали гарантії зайнятості: "хочу створити власну сім'ю, забезпечити собі повну зайнятість і мати міцну економічну основу". Гарантія зайнятості була пов'язана з раціональним мисленням і можливістю отримати роботу після завершення навчання, зважаючи на нинішню нестачу вчителів: «бажання отримати роботу, а також той факт, що вчителів не вистачає, а отже, шанс отримати роботу вчителя є високим, - це перше, що спадає на думку, коли я думаю про те, чому я хочу стати вчителем».

Студенти часто розглядали себе як майбутні рольові моделі, не в останню чергу в тому предметі, який вони збираються викладати: "хочу, щоб молоді люди дивилися на мене і надихалися думками про майбутнє в [сфері] іноземних мов і філології". Їхнє розуміння професії вчителя ґрунтувалося на попередньому досвіді викладання та колишніх вчителів, про що свідчать висловлювання про віддачу пристрасті та розуміння викладання і навчання, які вони отримали.

Ще одна частина причина стосується розвитку. "Дізнаватися щось нове" та "постійно розвиватися" - це кілька з багатьох прикладів важливості власного розвитку учнів, але не менш важливою причиною був моніторинг прогресу учнів. Наприклад, у даних зустрічалися такі твердження, як "допомагати їм розвиватися... це щастя".

Одним із мотивів, який зазначався дещо частіше, ніж в інших групах, було бажання щось змінити: "Я хочу щось змінити" та "Я хочу мати можливість впливати на наше майбутнє". Однак суб'єктні позиції в цьому дискурсі - це позиції компетентного професіонала та щасливої і здорової людини.

Виховання чесної людини є проявом бажання студентів-викладачів змінити на краще людину, а в довгостроковій перспективі - змінити на краще суспільство. Отже, основним моментом дискурсу є "суспільство". Серед елементів дискурсу ми виділили "люди", "громада", "повага" та "розуміння";

такі дієслова, як "виховувати", "впливати" та "розвивати", утворюють важливий ланцюжок еквівалентності в дискурсі.

Кілька студентів, які мають намір викладати у старших класах середньої школи, замислилися над тим, який вплив вчителі мають на інших людей: «шукаю середовище, де відчував би, що матиму вплив на суспільство... Формувати суспільство відкритих людей, які наважуються пробувати щось нове, які наважуються зазнавати невдач і які повністю реалізують свій потенціал». Вплив, який студенти уявляли собі, виходить за рамки індивідуальної перспективи "тут і тепер", змінюючи ситуацію на суспільному рівні. Часто заяви в цьому дискурсі відображали або політичну заангажованість, або утопічні та реформаторські амбіції.

Студенти розглядали передачу знань як мотивуючий фактор: цікаво вчитися - знати, коли ти щось розумієш, а ще краще бачити це в когось іншого... бачити, світло розуміння в очах іншої людини.

Бажання стати вчителем також може бути пов'язане з бажанням віддати те, що, на думку студентів, вони отримали. Здається, студенти цінували можливість навчати і спостерігати, як інші люди досягають порозуміння. Студенти хотіли б свідомо працювати з фундаментальними цінностями у своєму викладанні, сприяючи формуванню правильних людських чеснот. Близьким до цього є поширений погляд на професію вчителя як на засіб "вести людей вперед" і "спрямовувати в найкращий бік". Ця настанова також чітко вказує на те, що саме вчитель повинен "бути прикладом наслідування для учнів". Багато студентів зазначили, що "впливати на дітей" і "виховувати з них хороших людей", "змінити світ на краще" є частиною того, що означає бути вчителем. Перш за все, мова йшла про те, щоб змінити щось для окремого учня, але в кількох випадках були приклади міркувань, які пов'язували особистість із соціальними змінами. Типовими прикладами того, як можна змінити світ на краще, була допомога учням у "самопізнанні", "бути чесними людьми" та "функціонувати в соціальному середовищі". У цьому дискурсі суб'єктними позиціями є позиції реформатора або освітянина.

Формування ціннісного знання пов'язане з бажанням студентів передати учням знання з предметів, які вони будуть викладати. Предмет і знання зливаються в цінне (предметне) знання. Студенти, які мають намір викладати у старших класах, зосередилися на своїх предметах і на знаннях: "Мої мотиви стати вчителем зосереджені на предметах... Я захоплююсь іноземними мовами". Вони також припускали, що знання, які вони збираються викладати, будуть корисними для учнів, як зараз, так і в майбутньому. Тому навички та вміння вчителя, починаючи від теоретичних і практичних аспектів і закінчуючи особистісними та заснованими на досвіді, вважалися вирішальними. Центральними елементами дискурсу є "інтерес", "ентузіазм", "предметні навички" та "важливість". Ланцюжок еквівалентності цього дискурсу - суб'єкт - передача - розвиток знань.

Найважливішими **висновками** цього дослідження є тісний зв'язок між сприйняттям професії вчителя та мотивами вибору педагогічної освіти, широкий спектр мотивів, висловлених студентами, та відмінності в мотивах між програмами. Мотиви стати вчителем часто тісно пов'язані з їхніми поглядами на професію вчителя. Те, як вони висловлюються про ці два аспекти, будучи студентами-викладачами на ранніх етапах навчання, і тим самим вписують себе в певний дискурс, має важливе значення для того, наскільки успішно вони будуть навчатися і, зрештою, закінчать навчання [10]. Таким чином, професійна ідентичність, що розвивається, перебуває під впливом панівних дискурсивних владних відносин, але водночас є дискурсивно структурованою у висловлюваннях студентів про професію.

Серед студентів часто зустрічаються внутрішні та альтруїстичні мотиви вибору кар'єри в освіті, але також проявляються і зовнішні мотиви. Результати свідчать про те, що студенти мають численні мотиви для вступу на педагогічну освіту. Тому цілком імовірно, що комбінація стратегій, а не зосередження на індивідуально обраних траєкторіях, таких як вища стартова заробітна плата в педагогічній професії, приваблюватиме студентів [11]. Відкритість до мотивів студентів у нашому дослідженні, а не використання заздалегідь визначених категорій, призводить до появи більш комплексної картини. З одного боку, студенти підкреслювали місію школи, що полягає в турботі про дітей, внутрішні мотиви були основною причиною, і вони були більш негативно налаштовані до попереднього шкільного досвіду. З іншого боку, більш поширеними були зовнішні мотиви і вони більш позитивно ставилися до попереднього шкільного досвіду, особливо щодо змісту предметів.

Власний шкільний досвід студентів був основою для висловлених думок щодо викладання і має велике значення для формування їхньої педагогічної ідентичності [8]. Закономірним наслідком різниці між педагогічними мотивами є те, що одна категорія майбутніх вчителів намагатимуться більшою мірою відтворити свій позитивний досвід, тоді як інші будуть прагнути до створення іншої шкільної моделі, ніж та, в якій вони працювали. Таким чином, педагогічні ідентичності першої групи будуть функціонувати ретроспективно і консервативно, а педагогічні ідентичності другої групи будуть функціонувати прогресивно і автономно, в децентрований спосіб [9].

Позитивний шкільний досвід, пов'язаний з предметом, який мали студенти, сприяє ретроспективній ідентичності, яка спрямована на збереження минулого, тоді як студенти з негативними рефлексіями частіше висловлювали бажання змінити життя дітей на краще, що можна вважати інтегрованою децентрованою ідентичністю, яка зосереджується на прогресі та змінах. Важливі якісні відмінності між програмами були виявлені також у внутрішніх мотивах. Виходячи з підходу Бернштейна, ретроспективно орієнтовані ідентичності студентів-вчителів створюють обмежену, консервативну історію, тоді як студенти, які більшою мірою демонструють диференційовану

ідентичність, орієнтовані на неоліберальні характеристики, такі як незалежність і гнучкість мислення [9].

Ще одна зміна, яку прояснив дискурс-аналіз, стосувалася існування зовнішніх мотивів, таких як стабільний дохід. Ці причини вибору вчительської кар'єри були очевидними серед учнів старшої школи, тоді як серед учнів обов'язкової школи пріоритетними були внутрішні мотиви вчителів. Хоча зовнішні мотиви не виключають децентралізованої ідентичності, вони також навряд чи заохочують таку ідентичність. Вони радше прагматичні та орієнтовані на "тут і зараз", що передбачає погляд на ідентичність як на перспективу, відповідно до концепції Бернштейна.

Поглиблення знань про мотиви та переконання, а також про відмінності між студентами допомагає викладачам педагогічних навчальних закладів адаптувати педагогічну освіту до цих факторів [12,13]. Ми погоджуємося з Лазаренко, яка стверджує, що педагогічна освіта повинна відображати реалістичну, а не ідеалізовану картину професії вчителя, відповідно створюючи умови для розвитку корисних компетенцій, необхідних у повсякденній педагогічній практиці [14]. Це може зрештою допомогти студентам сформувати реалістичні очікування від навчання і зробити їх ще краще підготовленими до професії вчителя. Варто зазначити, що в педагогічній освіті важливо визнавати і враховувати численні мотиви вибору професії, якими керуються студенти, а також брати до уваги їхній попередній шкільний досвід і педагогічну ідентичність, що формується як наслідок. Крім того, результати дослідження вказують на важливість організації освітніх програм підготовки вчителів з урахуванням різноманітних мотивів, що, як очікується, позитивно вплине на завершення педагогічної освіти та утримання вчителів у майбутній професії.

Література:

1. Thomson, M. M., J. E. Turner, and J. L. Nietfeld.. A Typological Approach to Investigate the Teaching Career Decision: Motivations and Beliefs about Teaching of Prospective Teacher Candidates. *Teaching and Teacher Education*, 2012, 28 (3): 324–335. doi:10.1016/j.tate.2011.10.007.
2. Yüce, K., E. Y. Şahin, Ö. Koçer, and F. Kana. Motivations for Choosing Teaching as a Career: A Perspective of Pre-service Teachers from a Turkish Context. *Asia Pacific Education Review*, 2013, 14 (3): 295–306. doi:10.1007/s12564-013-9258-9.
3. Poseletska, K., et al. Education Pedagogical promotion of professional self-realization of future teachers of philological specialities. *Society. Integration. Education*, - Vol. 2- Rezekne, 2020. - p. 246-263. <https://doi.org/10.17770/sie2020vol2.4826>
4. Watt, H. M. G., P. W. Richardson, U. Klusmann, M. Kunter, B. Beyer, U. Trautwein, and J. Baumert. Motivations for Choosing Teaching as a Career: An International Comparison Using the FIT-choice Scale. *Teaching and Teacher Education*, 2012, 28 (6): 791–805. doi:10.1016/j.tate.2012.03.003.
5. Klassen, R. M., S. Al-Dhafri, W. Hannok, and S. M. Betts. Investigating Pre-Service Teacher Motivation across Cultures Using the Teachers' Ten Statements Test. *Teaching and Teacher Education*, 2011, 27 (3): 579–588. doi: 10.1016/j.tate.2010.10.012.

6. Roness, D., and K. Smith. Stability in Motivations during Teacher Education. *Journal of Education for Teaching*, 2010, 36 (2): 169–185. doi:10.1080/02607471003651706.
7. Ihnatova, O., Zhovnych, O., & Drobakha, L. The effectiveness of blended learning in English teacher training. *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*, 2022, 377-388. <https://doi.org/10.22190/JTESAP22033771>
8. Pop, M. M., and J. E. Turner. To Be or Not to Be a Teacher? Exploring Levels of Commitment Related to Perceptions of Teaching among Students Enrolled in AI Teacher Education Program. *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, 2009, 15 (6): 683–700. doi:10.1080/13540600903357017.
9. Bernstein, B. *Pedagogy, Symbolic Control and Identity: Theory, Research, Critique*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishers, 2000.
10. Jungert, T., F. Alm, and R. Thornberg. Motives for Becoming a Teacher and Their Relations to Academic Engagement and Dropout among Student Teachers. *Journal of Education for Teaching: International Research and Pedagogy*, 2014, 40 (2): 173–185. doi:10.1080/02607476.2013.869971.
11. Struyven, K., K. Jacobs, and F. Dochy. Why Do They Want to Teach? The Multiple Reasons of Different Groups of Students for Undertaking Teacher Education. *European Journal of Psychology of Education*, 2013, 28 (3): 1007–1022. doi:10.1007/s10212-012-0151-4.
12. Ігнатова, О. М. Траєкторія професійного розвитку вчителя іноземних мов: європейський досвід. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи : зб. наук. праць / Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ : Видавничий дім «Гельветика», (2022), Спецвипуск. Том 1. – С. 100-105. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.spec.1.19>
13. Ігнатова О. М. Інформаційні технології як засіб інтенсифікації вивчення іноземної мови для професійного спілкування. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. Випуск 52. Київ-Вінниця: «ТОВ фірма «Планер», 2018. – с. 389-393.
14. Lazarenko, N., & Ihnatova, O. Pandemia a transformacja cyfrowa. Wyzwania dla szkolnictwa wyższego. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J–Paedagogia-Psychologia*, 2022, 35(1), 7-17. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/j.2022.35.1.7-17> .

References:

1. Thomson, M. M., J. E. Turner, and J. L. Nietfeld. (2012). A Typological Approach to Investigate the Teaching Career Decision: Motivations and Beliefs about Teaching of Prospective Teacher Candidates. *Teaching and Teacher Education*. 28 (3): 324–335. doi:10.1016/j.tate.2011.10.007. [in English]
2. Yüce, K., E. Y. Şahin, Ö. Koçer, and F. Kana. (2013). Motivations for Choosing Teaching as a Career: A Perspective of Pre-service Teachers from a Turkish Context. *Asia Pacific Education Review* 14 (3): 295–306. doi:10.1007/s12564-013-9258-9. [in English]
3. Poseletska, K., et al. (2020). Education Pedagogical promotion of professional self-realization of future teachers of philological specialities. *Society. Integration. Education*, Vol. 2- Rezekne, p. 246-263. <https://doi.org/10.17770/sie2020vol2.4826> [in English]
4. Watt, H. M. G., P. W. Richardson, U. Klusmann, M. Kunter, B. Beyer, U. Trautwein, and J. Baumert. (2012). Motivations for Choosing Teaching as a Career: An International Comparison Using the FIT-choice Scale. *Teaching and Teacher Education*. 28 (6): 791–805. doi:10.1016/j.tate.2012.03.003. [in English]
5. Klassen, R. M., S. Al-Dhafri, W. Hannok, and S. M. Betts. (2011). Investigating Pre-Service Teacher Motivation across Cultures Using the Teachers’ Ten Statements Test. *Teaching and Teacher Education*, 27 (3): 579–588. doi: 10.1016/j.tate.2010.10.012. [in English]

6. Roness, D., and K. Smith. (2010). Stability in Motivations during Teacher Education. *Journal of Education for Teaching*, 36 (2): 169–185. doi:10.1080/02607471003651706. [in English]
7. Ihnatova, O., Zhovnych, O., & Drobakha, L. (2022). The effectiveness of blended learning in English teacher training. *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*, 377-388. <https://doi.org/10.22190/JTESAP22033771> [in English]
8. Pop, M. M., and J. E. Turner. (2009). To Be or Not to Be a Teacher? Exploring Levels of Commitment Related to Perceptions of Teaching among Students Enrolled in AI Teacher Education Program. *Teachers and Teaching: Theory and Practice*. 15 (6): 683–700. doi:10.1080/13540600903357017. [in English]
9. Bernstein, B. (2000). *Pedagogy, Symbolic Control and Identity: Theory, Research, Critique*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishers. [in English]
10. Jungert, T., F. Alm, and R. Thornberg. (2014). Motives for Becoming a Teacher and Their Relations to Academic Engagement and Dropout among Student Teachers. *Journal of Education for Teaching: International Research and Pedagogy*. 40 (2): 173–185. doi:10.1080/02607476.2013.869971. [in English]
11. Struyven, K., K. Jacobs, and F. Dochy. (2013). Why Do They Want to Teach? The Multiple Reasons of Different Groups of Students for Undertaking Teacher Education. *European Journal of Psychology of Education* 28 (3): 1007–1022. doi:10.1007/s10212-012-0151-4. [in English]
12. Ihnatova, O. (2022). Trajektoriiia profesiinoho rozvytku vchytelia inozemnykh mov: yevropeyskyi dosvid. *Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy: zb. nauk. prats. Kyiv: «Helvetyka», Spetsvypusk. Tom 1. S. 100-105.* (The trajectory of foreign language teacher's professional development: European experience. *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 5: Pedagogical Sciences: Realities and Prospects: a collection of scientific papers. Kyiv: Helvetica, Special issue. Vol. 1. pp. 100-105.*) DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.spec.1.19> [in Ukrainian]
13. Ihnatova O. (2018). Informatiini tekhnolohii yak zasib intensyfikatsii vvyvchennia inozemnoi movy dlia profesiinoho spilkuvannia. *Suchasni informatiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv. Vypusk 52. Kyiv-Vinnytsia: «TOV firma «Planer», s. 389-393.* (Information technologies as a means of intensifying foreign language learning for professional communication. *Modern information technologies and innovative teaching methods in training specialists. Kyiv-Vinnytsia: "Planer LLC, pp. 389-393.*) [in Ukrainian]
14. Lazarenko, N., & Ihnatova, O. (2022). Pandemia a transformacja cyfrowa. *Wyzwania dla szkolnictwa wyższego. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J–Paedagogia-Psychologia*, 35(1), 7-17. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/j.2022.35.1.7-17> [in English]

УДК378.011.3-051:377]:005.336.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1017-1028](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1017-1028)

Казаків Максим Сергійович аспірант кафедри професійної освіти та технології сільськогосподарського виробництва, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (063) 766-15-12, <https://orcid.org/0009-0000-6924-1783>

Опанасенко Віталій Петрович канд. пед. наук, доцент кафедри професійної освіти та технології сільськогосподарського виробництва, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (099) 217-84-30, <https://orcid.org/0000-0003-0263-8975>

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Реформування української економіки, а саме перехід її до ринкової і такої, що виступає у світі в якості повноцінної функціонуючої системи, передбачає потребу у формуванні підприємницької компетентності у майбутніх фахівців, як суб'єктів економічних відносин. В цьому контексті, важливість проблеми формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання обумовлюється сучасними соціально-економічними перетвореннями та реформами професійної освіти України. У цьому ракурсі актуальним завданням є визначення сутності та структури підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання.

На думку авторів, закладаючи теоретичні основи професійної освіти, становлення педагога, здатного забезпечити професійну освіту, поєднання процесу здобуття освіти з продуктивною працею, професійну підготовку й виховання здобувачів освіти, не можна не брати до уваги специфічні особливості майбутньої педагогічної діяльності педагога професійного навчання, зумовлені змістом професійної діяльності в сучасних соціально-економічних умовах розвитку України та вимогами ринку праці. З метою визначення сутності та структури підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання, авторами проведено узагальнений аналіз Стандарту вищої освіти першого (бакалаврського) рівня й ОПП закладів вищої освіти, що забезпечують підготовку майбутніх педагогів професійного навчання за спеціальністю 015 Професійна освіта, спеціалізації 015.37

Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології), дисертаційних досліджень та науково-методичних джерел. Результати розвідок, викладені в статті, дали можливість зробити висновки про загальну зорієнтованість процесу професійної підготовки студентів на формування у них підприємницької компетентності та готовності формувати означену компетентність у здобувачів освіти закладів професійної (професійно-технічної) й фахової передвищої освіти та недостатню спрямованість змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання у контексті означеної проблеми.

Ключові слова: компетентнісний підхід, підприємницька компетентність, педагог професійного навчання, компоненти підприємницької компетентності.

Kazakov Maksym Serhiiiovych graduate student of the Department of Vocational Education and Agricultural Production Technology, Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko, St. Kyiv, 24, Hlukhiv, 41400, tel.: (063) 766-15-12, <https://orcid.org/0009-0000-6924-1783>

Opanasenko Vitaly Petrovych candidate ped. Sciences, Associate Professor of the Department of Vocational Education and Agricultural Production Technology, Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko, St. Kyiv, 24, Hlukhiv, 41400, tel.: (099) 217-84-30, <https://orcid.org/0000-0003-0263-8975>

THE ESSENCE AND STRUCTURE OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE VOCATIONAL TEACHERS

Abstract. Reforming the Ukrainian economy, namely its transition to a market economy and a fully functioning system in the world, requires the formation of entrepreneurial competence in future professionals as subjects of economic relations. In this context, the importance of the problem of developing entrepreneurial competence in future vocational teachers is determined by the current socio-economic transformations and reforms of vocational education in Ukraine. From this perspective, the urgent task is to determine the essence and structure of future vocational teachers' entrepreneurial competence.

According to the authors, when laying the theoretical foundations of vocational education, the formation of a teacher capable of providing vocational education, combining the process of obtaining education with productive work, vocational training and education of students, one cannot but take into account the specific features of the future pedagogical activity of a vocational teacher, due to the content of professional activity in the current socio-economic conditions of

development of Ukraine and the requirements of the labour market. In order to determine the essence and structure of the entrepreneurial competence of future vocational teachers, the authors conducted a generalised analysis of the Standard of Higher Education of the first (bachelor's) level and the OPP of higher education institutions that provide training for future vocational teachers in the specialty 015 Vocational Education, specialisation 015.37 Vocational Education (Agricultural Production, Processing of Agricultural Products and Food Technologies), dissertation research and scientific and methodological sources. The results of the research presented in the article made it possible to draw conclusions about the general orientation of the process of vocational training of students to the formation of their entrepreneurial competence and readiness to form this competence in students of vocational (vocational-technical) and professional higher education institutions and the insufficient focus of the content, forms and methods of vocational training of future vocational teachers in the context of this problem.

Keywords: competence-based approach, entrepreneurial competence, vocational teacher, components of entrepreneurial competence.

Постановка проблеми. Важливість проблеми формування підприємницької компетентності у майбутніх педагогів професійного навчання обумовлюється сучасними соціально-економічними перетвореннями та реформами професійної освіти України. У цьому ракурсі вважаємо за доцільне розглянути сутність і структуру підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання.

Підготовку сучасного викладача доцільно вважати інтеграційним процесом, заснованим на взаємодії педагогічних і професійних якостей, характерних для конкретної спеціальності. Закладаючи теоретичні основи професійної освіти, становлення педагога, здатного забезпечити професійну освіту, поєднання процесу здобуття освіти з продуктивною працею, професійну підготовку й виховання здобувачів освіти не можна не брати до уваги специфічні особливості майбутньої діяльності педагога професійного навчання, зумовлені змістом його діяльності в сучасних соціально-економічних умовах розвитку України та вимогами ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальною основою нашого дослідження, присвяченого формуванню підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання, стали праці вчених, у яких студіюють: особливості застосування компетентнісного підходу в системі підготовки педагогів професійного навчання (Н. Бібік, В. Ковальчук, Г. Ігнатенко, В. Опанасенко, Т. Самусь, Б. Вовк та інші); окремі питання економічної освіти майбутніх педагогів (П. Бойчук, Г. Ковальчук, М. Ляшенко та інші); психологічні особливості підприємництва і підприємливості (В. Москаленко, О. Лавренко, Н. Дембицька, Т. Говорун та інші).

Аналіз останніх наукових праць показує, що в умовах модернізації вищої освіти, впровадження нових та удосконалення чинних освітньо-професійних програм підготовки майбутніх бакалаврів, процес міждисциплінарної інтеграції вимагає більш детального дидактичного опрацювання в межах питання формування підприємницької компетентності як складової професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання.

Мета статті – висвітлення сутності та структури підприємницької компетентності як складової професійної підготовки майбутніх бакалаврів, педагогів професійного навчання, що здобувають освіту за спеціальністю 015 Професійна освіта, спеціалізації 015.37 Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології).

Виклад основного матеріалу. Зміст професійної підготовки майбутнього педагога професійного навчання інтегрує загальнокультурний, фаховий, психологічний, методичний, педагогічний компоненти, які є хоч і взаємопов'язаними, але самостійними.

У Стандарті вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня, галузі знань 01 Освіта / Педагогіка, спеціальності 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями) наводиться перелік спеціальних (фахових) компетентностей, що мають бути сформовані у випускників закладів вищої освіти. У контексті нашого дослідження, враховуючи спеціалізацію «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології», що потребує знання фахових, загальних, у тому числі економічних, питань аграрного виробництва, техніки, будови та принципів дії технічних систем виокремлюємо такі, як здатність керувати навчальними/розвивальними проєктами; здатність спрямовувати здобувачів освіти на прогрес і досягнення; здатність аналізувати ефективність проєктних рішень, пов'язаних із підбором, експлуатацією, удосконаленням, модернізацією технологічного обладнання та устаткування галузі сільськогосподарського виробництва відповідно до спеціалізації; здатність використовувати у професійній діяльності основні положення, методи, принципи фундаментальних та прикладних наук; здатність виконувати розрахунки технологічних процесів в сфері аграрного виробництва та переробки сільськогосподарської продукції; здатність забезпечити якість освіти і управління діяльністю закладу освіти, відповідно до спеціалізації. Серед програмних результатів навчання виділяємо наступні: аналізувати та оцінювати ризики, проблеми у професійній діяльності й обирати ефективні шляхи їх вирішення; самостійно планувати й організовувати власну професійну діяльність і діяльність здобувачів освіти і підлеглих; знати основи психології, педагогіки, а також фундаментальних і прикладних наук сфери аграрного виробництва та переробки сільськогосподарської продукції на рівні, необхідному для досягнення інших результатів навчання, передбачених стандартом та освітньою програмою; уміти проєктувати і реалізувати навчальні/розвивальні проєкти; виконувати

розрахунки, що належать до сфери професійної діяльності; розуміти соціально-економічні процеси, що відбуваються в Україні та світі, мати навички ефективного господарювання; володіти основами управління персоналом і ресурсами, навичками планування, контролю, звітності на виробництвах, в установах, організаціях галузі аграрного виробництва та переробки сільськогосподарської продукції [9, 13].

Із метою визначення змісту освіти, що сприяє формуванню підприємницької компетентності у майбутніх педагогів професійного навчання, було проаналізовано освітньо-професійні програми Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Подільського державного університету, Національного університету біоресурсів і природокористування України, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Миколаївського національного аграрного університету, Полтавського державного аграрного університету, Державного вищого навчального закладу «Український державний хіміко-технологічний університет», Української інженерно-педагогічної академії, Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, що здійснюють підготовку бакалаврів за спеціальністю 015 Професійна освіта, спеціалізації 015.37 Професійна освіта (Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології).

Аналіз дисертаційних досліджень та науково-методичної літератури засвідчує, що формуванню знань та умінь підприємницького спрямування сприяють насамперед освітні компоненти економічного змісту: основи економічної теорії, основи підприємницької діяльності, економіка аграрних підприємств. У навчальних планах закладів вищої освіти, як правило, передбачено вивчення одного освітнього компонента загальноекономічного та одного професійноекономічного спрямування в межах відповідних циклів загальної та професійної підготовки в якості нормативних або вибіркового дисциплін, але є випадки, коли до навчальних планів включають тільки одну до варіативної частини. Зазначимо також, що серед освітніх компонентів, які передбачають формування окремих теоретичних та практичних складових підприємницької компетентності, можна назвати психологію, основи правознавства, інформатику, соціологію, основи екології, етику й естетику, основи безпеки життєдіяльності та здоров'я людини, безпеку праці в аграрному виробництві, виробниче навчання, інноваційні технології в сільськогосподарському виробництві, цифрові технології в професійній діяльності педагога, менеджмент підприємств АПК, які можуть бути внесені як до нормативної, так і до вибіркової частин навчального плану. Наведені вище освітні компоненти забезпечують можливість формування певних теоретичних і практичних знань, умінь, навичок та особистісних якостей, характерних підприємницькій компетентності майбутнього педагога професійного навчання. З іншого боку, вивчення вибіркового освітнього компонента передбачає, що

здобувач може недоодержати ці знання, уміння та навички [6, 7, 9, 13].

Результати узагальненого аналізу Стандарту вищої освіти першого (бакалаврського) рівня та ОПП закладів вищої освіти, що забезпечують підготовку майбутніх педагогів професійного навчання, дає можливість зробити висновки про загальну зорієнтованість процесу професійної підготовки студентів на формування у них підприємницької компетентності та готовності формувати означену компетентність у здобувачів закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти, але спрямованість змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання є недостатньою у контексті означеної проблеми.

Синтез традиційних методів навчання, що полягають у безпосередній передачі знань і формуванні вмінь і навичок, з процесом оволодіння певними компетентностями сприяє реалізації дидактичних принципів активності, свідомості та самостійності, зв'язку навчання з життям, єдності освітньої, розвивальної та виховної функцій навчання. Орієнтація системи вищої освіти на формування компетентностей у майбутніх спеціалістів спрямована на ефективну взаємодію з ринком праці, підвищення конкурентоспроможності випускників ЗВО, оновлення змісту, форм, методів та створення відповідного освітнього середовища.

Специфіка цілей і завдань, що стоять перед педагогом професійного навчання обумовлює вимоги до рівня його професійної підготовки. Якщо ми зорієнтовані на реалізацію компетентнісного підходу в освіті, то характеристики майбутнього фахівця у жодному разі не можуть бути обмежені тільки професійно-педагогічними знаннями та вміннями. Оскільки навіть за умови наявності необхідної підготовки в освітній галузі «Професійна освіта», викладач не зможе підготувати здобувачів освіти до реальних соціально-економічних умов за відсутності особистісної системи мотиваційно-ціннісних орієнтирів, якостей та здатностей, що відповідають сучасним вимогам. Для ефективного здійснення функцій педагога професійного навчання майбутні випускники повинні володіти сукупністю загальних та фахових компетентностей, у тому числі й підприємницькою.

М. Ляшенко вважає, що результати діяльності викладача зі сформованою фаховою компетентністю, в основі якої лежить підприємницька здібність, забезпечують задоволення професійних (проведення занять та здійснення профільного навчання з використанням економічного обґрунтування у прийнятті рішень), суспільних (ведення блогів, проведення майстер-класів тощо), особистих (спрямування своїх професійних надбань на отримання доходів) потреб [4]. Проте наше дослідження стосується проблеми формування підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання, що включає не тільки підприємницькі знання та уміння, а й обов'язковий методичний компонент для забезпечення можливості ефективного

формування цієї компетентності у здобувачів закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти.

Психологічні особливості підприємництва і підприємливості у вигляді диспозиційної моделі підприємницького типу особистості досліджували вчені-психологи В. Москаленко, О. Лавренко, Н. Дембицька та інші. Модель, створена ними, структурована за загальними рисами суб'єкта та індикаторами їхнього виявлення: ініціативність; наполегливість; готовність до ризику; цілеспрямованість; управлінські якості; незалежність; прагнення до самореалізації; поінформованість; відповідальність. Розробники моделі підприємливого типу особистості звертають увагу на її відповідність як потребам суспільства ринкової економіки, так і потребам кожного суб'єкта економічної діяльності. [11, с. 59,]. На їхню думку, у процесі економічної соціалізації формується ціннісна структура індивіда, що є запорукою його включення у суспільні відносини як активного дієвого суб'єкта. Ціннісна орієнтація особистості визначає її ставлення до дійсності, інтересів суспільства та мотивує і спрямовує на певний вид діяльності. Під впливом соціально-економічних чинників система ціннісних орієнтацій особистості змінюється впродовж життя [12, с. 49]. Саме тому, на нашу думку, доцільно забезпечити формування позитивних підприємницьких здатностей не тільки для задоволення індивідуальних потреб, а й для сприяння соціально-економічному розвитку суспільства.

На нашу думку, наявність високого рівня сформованої підприємницької компетентності дозволяє особистості всебічно аналізувати ринок з метою прийняття найбільш оптимального варіанту вирішення проблеми і забезпечення прибутку. Зважаючи на те, що сучасні економісти серед основних факторів виробництва також виділяють підприємницькі здібності, то їх важливість як економічного ресурсу тільки зростає.

На думку економістів, унікальність людського потенціалу як економічного ресурсу полягає в тому, що він приводить у рух і координує взаємодію всіх матеріальних чинників виробництва для досягнення максимального ефекту підприємницької діяльності [8, с. 229]. В основі характеру підприємницької діяльності лежить система нерозривно пов'язаних між собою вольових якостей: ініціативність, самостійність і незалежність (формуються в єдності з відповідальністю); рішучість (у єдності з розважливістю); енергійність (у єдності з наполегливістю). Також характерними ознаками підприємця вчені називають здатність до генерування ідей, об'єктивного оцінювання економічної ситуації, комунікації, мобільності, ризику, відповідальності за прийняті рішення. Але здійснення підприємницької діяльності неможливе без наявності економічно-правових знань, сформованих організаційних умінь та позитивної мотивації.

Особливістю ж формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання вбачаємо у тому, що застосування

підприємницьких якостей та набутих здатностей здійснюється під час навчання здобувачів освіти з метою забезпечення їхньої інтеграції в сучасні соціально-економічні реалії ринку праці.

На основі аналізу досліджень вчених та керуючись Законом України «Про вищу освіту», будемо розглядати поняття «*Підприємницька компетентність педагога професійного навчання*» як динамічну систему економіко-правових і методичних знань, умінь і навичок, особистісних здатностей і морально-етичних цінностей, необхідних як для організації та успішного впровадження підприємницької діяльності, так і для формування підприємницької компетентності здобувачів освіти.

У процесі визначення змісту підприємницької компетентності, що формується у майбутніх педагогів професійного навчання було враховано вимоги до формування компетентності здобувачів освітнього ступеня «бакалавр», згідно з Національною рамкою кваліфікацій. Так, в описі шостого кваліфікаційного рівня здатність особи «розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки, і характеризується комплексністю та невизначеністю умов», включає «концептуальні наукові та практичні знання, критичне осмислення теорій, принципів, методів і понять у сфері професійної діяльності та/або навчання»; уміння «поглиблені когнітивні та практичні уміння/навички, майстерність та інноваційність на рівні, необхідному для розв'язання складних спеціалізованих задач і практичних проблем у сфері професійної діяльності або навчання»; комунікацію «донесення до фахівців і нефахівців інформації, ідей, проблем, рішень, власного досвіду та аргументації», «збір, інтерпретація та застосування даних», «спілкування з професійних питань, у тому числі іноземною мовою, усно та письмово»; автономність і відповідальність щодо «управління складною технічною або професійною діяльністю чи проектами», «формування суджень, що враховують соціальні, наукові та етичні, аспекти», «організація та керівництво професійним розвитком осіб та груп», «здатність продовжувати навчання із зазначеним ступенем автономії» [5, ст. 21]. З метою побудови моделі підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання також було проведено аналіз еталонної рамки підприємницької компетентності (EntreComp), згідно з якою підприємницька компетентність об'єднує три сфери, що інтегруються: ідеї та можливості; ресурси; трансформація в дії [14].

Отже, узагальнюючи погляди науковців на зміст та структуру компетентності, дотримуємось таких позицій: компетентність розкривається через характеристику своїх компонентів (готовності до прояву особистісної якості в діяльності; знань засобів і способів розв'язання задач професійного та соціального спрямування; дотримання правил і норм поведінки; досвіду практичної реалізації знань та умінь; ставлення до змісту компетентності та

емоційно-вольова регуляція проявів компетентності відповідно до ситуацій. Інтегральна компетентність розглядатиметься як система шести компонентів, що розкривають її сутність: мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного, рефлексивного, емоційно-ціннісного, особистісного досвіду.

Попри те, що підприємницька компетентність поєднує в собі мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та емоційно-вольовий компоненти, їхня кількість може варіюватись, а сутність визначатиметься через мотиваційну, знаннєву, діялісно-операційну, ціннісно-особистісну, рефлексивну наповнюваність.

Аналіз нормативно-правових документів та науково-педагогічних праць [1, 2, 3, 10, 15] також дозволяє, за умови врахування особистісно-діялісного, компетентнісного та системного підходів, виокремити в структурі підприємницької компетентності майбутнього педагога професійного навчання наступні компоненти: *мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діялісний, особистісно-рефлексивний.*

Мотиваційно-ціннісний характеризується позитивним морально-етичним ставленням до здійснення підприємницької діяльності як рушійної сили ринкової економіки, що передбачає наявність характерних для майбутніх підприємців цінностей (свободи вибору діяльності, працьовитості, чесності в стосунках зі споживачами та партнерами, соціальної відповідальності, ощадливості тощо), усвідомлення майбутніми педагогами професійного навчання необхідності формування підприємницької компетентності у здобувачів вищої освіти.

Когнітивний компонент – це система знань підприємницького спрямування, що забезпечують формування економічної та юридичної грамотності майбутніх педагогів професійного навчання, необхідних для ефективної підготовки здобувачів освіти до здійснення майбутньої професійної діяльності в межах освітнього процесу на заняттях циклу професійної підготовки.

Діялісний компонент характеризується сформованими здатностями планувати, організовувати, контролювати продуктивну підприємницьку діяльність, генерувати бізнес-ідеї, здійснювати маркетингові дослідження ринку, комунікувати, швидко приймати альтернативні рішення, а також методичними вміннями формувати підприємницьку компетентність у здобувачів освіти.

Особистісно-рефлексивний компонент характеризується особистісними якостями (цілеспрямованість, самостійність, ініціативність, креативність, мобільність, готовність до ризику, відповідальність за прийняті рішення, здатність до самоаналізу, здійснення об'єктивного самооцінювання, самокорекції тощо).

Висновки. Як показав аналіз нормативних та наукових джерел, у закладах вищої освіти є певна навчальна база для формування підприємницької

компетентності, але спостерігається відсутність цілісної теоретико-практичної конструкції педагогічного впливу, спрямованого на формування всіх компонентів зазначеної компетентності. Таким чином, повинна відбутись зміна позицій майбутніх педагогів професійного навчання до організації освітнього процесу з урахуванням потреби у формуванні цієї компетентності у здобувачів вищої освіти через формування усіх взаємопов'язаних компонентів підприємницької компетентності.

Література:

1. Земка О. В. Формування підприємницької компетентності в майбутніх учителів технологій у процесі професійної підготовки: дис. ... кандидата. пед. наук: 13.00.04. / Земка Оксана Валеріївна. – Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2018. – 355 с.
2. Ihnatenko H., Samus T., Ihnatenko O., Opanasenko V., Vovk, B. (2022). Forming intending teachers' health preserving competence in the educational environment of higher educational institution. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 2 (47), 27 – 34.
3. Ігнатенко Г. В. Формування методичної компетентності педагогів професійного навчання в процесі педагогічних практик: навчально-методичний посібник. / Г. В. Ігнатенко, В. П. Опанасенко, Т. В. Самусь. – Суми, 2017. 112 с.
4. Ляшенко М. Ю. Формування фахової компетентності з основ підприємництва в майбутніх учителів технологій : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Ляшенко Марина Юріївна. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. – 236 с.
5. Національної рамки кваліфікацій. Кабінет Міністрів України; Постанова, Опис від 23.11.2011 № 1341. Дата оновлення: 23.11.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.
6. Опанасенко В. П. Міждисциплінарний підхід як основа компетентнісного підходу в закладах вищої освіти. / В. П. Опанасенко, Т. В. Самусь // «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). – 2023. – № 9(27). – С. 337 – 347.
7. Опанасенко В. П. Реалізація проектної технології під час вивчення педагогами професійного навчання технічних дисциплін циклу професійної підготовки. / В. П. Опанасенко, Т. В. Самусь // Наукові інновації та передові технології (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). – 2022. – № 9(11). – С. 167 – 178.
8. Осовська Г. В. Економічний словник. / Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич, Й.С. Завадський. – Київ : 2006. – 356 с.
9. Освітньо-професійна програма «Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / В.П. Опанасенко, В.І. Ковальчук, Г.В. Ігнатенко, Т.В. Самусь, Б.І. Вовк, Є.О. Маринченко. Глухів. – 2022. – 26 с.
10. Самусь Т. В. Формування екологічного світогляду майбутніх агроінженерів у процесі фахової підготовки на засадах інтегрованого підходу. / Т. В. Самусь // Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»). – 2023. – № 10(16). – С. 794-806.
11. Соціально-психологічні закономірності становлення економічної культури молоді : монографія / В.В. Москаленко, О.В. Лавренко, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі. – Київ, 2015. – 405 с.
12. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації : монографія / Т. В. Говорун, Н. М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі. – Кіровоград, 2012. – 206 с.

13. Стандарт вищої освіти України перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 01 – «Освіта / Педагогіка», спеціальність 015 – «Професійна освіта (за спеціалізаціями)» (затверджено і введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 21.11.2019 р. № 1460). Дата оновлення: 07.02.2024. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/015-Profosvita-bakalavr.pdf>.

14. Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., Van den Brande, G. (2016). *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Luxemburg: Publication Office of the European Union.

15. Vasyly Kovalchuk, Inna Marynchenko, Andii Sherudylo, Bohdan Vovk, Tatiana Samus, Valerii Soroka. Implementation of the learning model based on the results of future vocational teachers' professional training. *AD ALTA-Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. Vol. 11. Issue 2, Special Issue XXI. Pp. 214–219. http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110221/papers/A_38.pdf.

References:

1. Zemka O. V. (2018) *Formuvannya pidpriumnytskoi kompetentnosti v maibutnikh uchyteliv tekhnolohii u protsesi profesiinoy pidhotovky* [Formation of entrepreneurial competence in future technology teachers in the process of professional training]. *Candidate's thesis*. Hlukhiv: Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv national pedagogical university., [in Ukrainian].

2. Ihnatenko H., Samus T., Ihnatenko O., Opanasenko V., Vovk, B. (2022). Forming intending teachers' health preserving competence in the educational environment of higher educational institution. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 2 (47), 27 – 34.

3. Ignatenko G. V., Opanasenko V. P., Samus T. V. (2017) *Formuvannya metodychnoyi kompetentnosti pedahohiv profesiynoho navchannya v protsesi pedahohichnykh praktyk: navchal'no-metodychnyy posibnyk*. [Formation of methodological competence of teachers of professional training in the process of pedagogical practices: educational and methodological manual] Sumy [in Ukrainian].

4. Liashenko M. Yu. (2017) *Formuvannya fakhovoi kompetentnosti z osnov pidpriumnytstva v maibutnikh uchyteliv tekhnolohii*. [Formation of professional competence in the basics of entrepreneurship in future technology teachers]. *Candidate's thesis*. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University., [in Ukrainian].

5. *Natsionalna ramka kvalifikatsii*. Kabinet Ministriv Ukrainy; Postanova, Opys vid 23.11.2011 № 1341. [National qualification framework. Cabinet of Ministers of Ukraine; Resolution, Description dated November 23, 2011 No. 1341]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.

6. Opanasenko V.P., Samus T.V. (2023) *Mizhdystsyplinarnyi pidkhid yak osnova kompetentnisnogo pidkhodu v zakladakh vyshchoi osvity* [An interdisciplinary approach as the basis of a competency-based approach in higher education institutions]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and innovations of science*. № 9(27), 337 – 347. [in Ukrainian].

7. Opanasenko V.P., Samus T.V. (2022) *Realizatsiya proektnoyi tekhnolohiyi pid chas vuvchennya pedahohamy profesiynoho navchannya tekhnichnykh dystsyplin tsykladu profesiynoyi pidhotovky*. [Implementation of project technology during the study by teachers of professional training of technical disciplines of the professional training cycle] *Scientific innovations and advanced technologies ("Public Administration" Series, "Law" Series, "Economics" Series, "Psychology" Series, "Pedagogy" Series)*, 9(11). (pp. 167-178) [in Ukrainian].

8. Osovska H.V., Yushkevych O.O., Zavadskyi Y.S. (2006) *Ekonomichnyi slovnyk* [Economic dictionary]. Kyiv, [in Ukrainian].

9. Opanasenko V.P., Kovalchuk V.I., Ignatenko G.V., Samus T.V., Vovk B.I., Marynchenko E.O. (2022) *Osvitn'o-profesiyna prohrama «Profesiyna osvita (Tekhnolohiya vyrobnytstva i pererobky produktiv sil's'koho hospodarstva)» pershoho (bakalavrs'koho) rivnya vyshchoyi osvity*. [Educational and professional program "Professional education (Technology of production and processing of agricultural products)" of the first (bachelor) level of higher education]. Hlukhiv [in Ukrainian].

10. Samus T.V. (2023) Formuvannia ekolohichnoho svitohliadu maibutnikh ahroinzheneriv u protsesi fakhovoi pidhotovky na zasadakh intehrovanoho pidkходу [Formation of the ecological worldview of future agricultural engineers in the process of professional training based on the principles of an integrated approach]. *Visnyk nauky ta osvity (Seriiia «Filolohiia», Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Sotsiolohiia», Seriiia «Kultura i mystetstvo», Seriiia «Istoriia ta arkheolohiia»)* - *Bulletin of Science and Education (Philology Series, Pedagogy Series, Sociology Series, Culture and Art Series, History and Archeology Series)*. № 10(16), 794-806. [in Ukrainian].
11. Moskalenko V.V., Lavrenko O.V., Dembytska N.M., Zubiashvili I.K. (2015) Sotsialno-psykholohichni zakonomirnosti stanovlennia ekonomichnoi kultury molodi [Socio-psychological regularities of formation of economic culture of youth]: Kyiv, [in Ukrainian].
12. Hovorun T. V., Dembytska N. M., Zubiashvili I.K. (2012) *Sotsialno-psykholohichni problemy stanovlennia subiekta ekonomichnoi sotsializatsii [Socio-psychological problems of becoming a subject of economic socialization]*. Kirovohrad, [in Ukrainian].
13. Standart vyshchoyi osvity Ukrainy pershyi (bakalavrs'kyi) riven', haluz' znan' 01 – «Osvita / Pedahohika», spetsial'nist' 015 – «Profesiyna osvita (za spetsializatsiyamy)». (2019). [Standard of higher education of Ukraine first (bachelor) level, field of knowledge 01 - "Education/ Pedagogy", specialty 015 – «Professional education (by specializations)»] from 21d November 2019. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/015-Profosvita-bakalavr.pdf>, [in Ukrainian].
14. Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., Van den Brande, G. (2016). *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Liuksemburh: Publication Office of the European Union.
15. Vasyl Kovalchuk, Inna Marynchenko, Andii Sherudylo, Bohdan Vovk, Tatiana Samus, Valerii Soroka (2021) Implementation of the learning model based on the results of future vocational teachers' professional training. *AD ALTA-Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. Vol. 11. Issue 2, Special Issue XXI. Pp. 214–219. http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110221/papers/A_38.pdf.

УДК 373.5.035.461

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1029-1037](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1029-1037)

Канішевська Любов Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи, Інститут проблем виховання НАПН України, вул. М. Берлінського, 9, м. Київ, 040060, тел.: (044)-455-53-48, <https://orcid.org/0000-0002-4190-1601>

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті обґрунтовано науково-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності.

Мета статті полягає в обґрунтуванні науково-методичних основ виховання соціальної зрілості старшокласників закладів загальної середньої освіти; розробці моделі виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності.

З метою досягнення поставленої мети були використані теоретичні методи: аналіз, синтез, систематизація й узагальнення теоретичних даних – для розроблення педагогічних умов виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності; теоретичне моделювання – для розроблення моделі виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності. Визначено методологічні підходи, принципи, критерії, показники виховання соціальної зрілості старшокласників; окреслено форми і методи виховання соціальної зрілості старшокласників; визначено педагогічні умови виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності.

Розроблено модель виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності, яка містить наступні блоки: цільовий (мета – виховання соціальної зрілості старшокласників); концептуальний (методологічні підходи, принципи виховання соціальної зрілості старшокласників; компоненти структури феномена «соціальна зрілість старшокласника»); діагностичний (критерії, показники, рівні вихованості соціальної зрілості старшокласників); процесуальний (форми, методи, педагогічні умови виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності); результативний, що передбачає позитивну динаміку рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності. Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на дослідження стану вихованості соціальної зрілості старшокласників; підвищення ефективності післядипломної освіти педагогічних кадрів із цієї проблеми.

Ключові слова: соціальна зрілість, виховання соціальної зрілості, старшокласники, позаурочна діяльність, педагогічні умови.

Kanishevska Lyubov Viktorivna Doctor of Educational Sciences, Professor, senior researcher, Institute of Problems on Education National Academy of Educational Sciences of Ukraine, St. M. Berlynskogo, 9, Kyiv, 04060, tel.: (044) 455-53-48, <https://orcid.org/0000-0002-4190-1601>

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF EDUCATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS' SOCIAL MATURITY IN EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

Abstract. The article substantiates the scientific and methodological foundations of education of high school students' social maturity in extracurricular activities.

The article aims to substantiate the scientific and methodological foundations of social maturity education of high school students of general secondary education institutions and to design a model of education of social maturity of high school students in extracurricular activities.

The following theoretical methods were used to achieve the goals: analysis, synthesis, systematization, and generalization of theoretical data to develop pedagogical conditions for education of high school students' social maturity in extracurricular activities; theoretical modeling to design the model for education of high school students' social maturity in extracurricular activities. Methodological approaches, principles, criteria, and indicators of education of high school students' social maturity are defined; the forms and methods of raising the social maturity of high school students are outlined; pedagogical conditions for education of high school students' social maturity in extracurricular activities are specified.

The model of education of high school students' social maturity in extracurricular activities is designed, which contains the following blocks: target block (the goal is to educate high school students' social maturity); conceptual block (methodological approaches, principles of education of high school students' social maturity; the components of the structure of the phenomenon "education of high school students' social maturity"); diagnostic block (criteria, indicators, levels of education of high school students' social maturity); procedural block (forms, methods, pedagogical conditions for education of high school students' social maturity in extracurricular activities); effective block that implies positive dynamics of levels of education of high school students.

The research does not cover all aspects of the multifaceted theoretical and practical search for a solution to the problem of raising the social maturity of high school student education of high school students' social maturity in extracurricular activities. Further research can be aimed at studying the state of education of high school students' social maturity, increasing the effectiveness of postgraduate education of teaching staff on this issue.

Keywords: social maturity, education of social maturity, high school students, extracurricular activities, pedagogical conditions.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення, пов'язані з повномасштабною війною росії проти України, загострили проблему виховання соціально зрілої особистості, яка характеризується сформованістю соціальних настановлень, спрямованих на свідому реалізацію соціальних норм і цінностей, проявом таких соціальних якостей, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність [2, С. 74].

Проблема виховання соціально зрілої особистості – одна із пріоритетних напрямів виховання, про що свідчить зміст державних документів: Закони України: «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про соціальну роботу з дітьми і молоддю», Програма «Нова українська школа у поступі до цінностей».

Особливої актуальності набуває проблема виховання соціальної зрілості старшокласників, оскільки ранній юнацький вік характеризується прагненням знайти своє місце в системі дорослих соціальних зв'язків, орієнтацією юнацтва на соціальні норми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення проблеми виховання соціальної зрілості знайшло відображення в працях дослідників (О. Безкорвайної, І. Бега, Л. Канішевської, О. Михайлова, І. Сопівник, В. Ягодніової та ін.).

Проблемі виховання соціальної зрілості присвячені дисертаційні дослідження українських вчених-педагогів і психологів: теоретичні та методичні засади формування соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів (І. Данченко) [1]; становлення соціальної зрілості молодого вчителя: теорія і практика (В. Радул) [6]; виховання соціальної зрілості студентів аграрних коледжів у позааудиторній діяльності (М. Школьна) [7]; психологічні умови розвитку соціальної зрілості учнів вищого професійного училища (С. Поліщук) [5].

Водночас проблема обґрунтування науково-методичних основ виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності не знайшла достатнього теоретичного висвітлення.

Отже, виникають суперечності між: значущим соціальним попитом на виховання соціальної зрілості старшокласників у сучасних соціально-політичних умовах і недостатньою розробленістю науково-методичних основ соціальної зрілості у зазначеного контингенту здобувачів освіти; усвідомленням педагогами важливості значення виховання соціальної зрілості учнів і відсутністю науково обґрунтованих педагогічних умов цього процесу.

Мета статті – обґрунтування науково-методичних основ виховання соціальної зрілості старшокласників закладів загальної середньої освіти; розроблення моделі виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності.

Виклад основного матеріалу. «Соціальна зрілість старшокласника» – інтегративна властивість особистості, яка виявляється у «сформованості соціальних настановлень, спрямованих на свідому реалізацію суспільних норм і цінностей; проявів соціальних якостей; оволодіння сукупністю основних соціальних ролей, що дозволяють особистості компетентісно діяти в усіх сферах суспільного життя» [3, С. 14].

Аналіз проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності передбачає виокремлення наступних методологічних підходів, а саме: компетентісного, гуманістичного, системного, аксіологічного, діяльнісного.

Репрезентуємо результати в таблиці 1.

Таблиця 1

Методологічні підходи до виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності

<i>Назва підходу</i>	<i>Суть підходу</i>
<i>компетентісний</i>	передбачає формування практичних умінь учнів свідомо й відповідально залучатися до системи соціальних відносин; готовності до сімейного життя; до побудови власної сім'ї на основі усвідомленої материнської та батьківської позиції; розвиток різноманітних здібностей учнів, їх підготовку до вибору професії; оволодіння вихованцями вміннями реалізовувати свої життєві плани, відстоювати громадянську і моральну позицію [3, С. 222];
<i>гуманістичний</i>	спрямований на дотримання педагогами наступних правил: ставитися до вихованця як до найвищої цінності; допомагати учню зрозуміти власну цінність через відчуття довіри, поваги; розвиток у нього почуття гідності; здібності конструювати соціально цінну діяльність [3, С. 217];
<i>системний</i>	означає цілісний погляд на проблему виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності та дозволяє розглядати єдність змісту усіх компонентів феномена «соціальна зрілість» старшокласника;
<i>аксіологічний</i>	спрямований на «трансформацію певних соціально значущих цінностей на рівень конкретних ціннісних пріоритетів особистості» [1, С. 7] старшокласника закладу загальної середньої освіти;
<i>діяльнісний</i>	передбачає активне включення старшокласника в соціально-культурну діяльність, що сприятливо впливає на інтелектуальну, емоційну та вольову сфери особистості; формування соціального досвіду вихованців [4, С. 96].

Реалізованість дослідження забезпечується сукупністю принципів: соціальної відповідальності, педагогічної компетентності, життєвої ціннісно-сміслової творчої самодіяльності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, гуманізації

виховного процесу, розвитку самодіяльності та ініціативи старшокласників, виховного оптимізму

Потракуємо зміст кожного з них та узагальнимо означену інформацію в таблиці 2.

Таблиця 2

Принципи виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності

Назва принципу	Суть принципу
соціальної відповідальності	необхідність узгодженості змісту і методів вирішення соціальної ситуації, в якій організується виховний процес. Завдання виховання соціальної зрілості старшокласників мають бути зорієнтовані на реальні соціально-економічні умови і передбачати формування готовності учнів до ефективного вирішення життєвих проблем. Принцип соціальної відповідальності реалізується завдяки орієнтації освітнього процесу на умови соціуму та врахування найрізноманітніших його чинників [3, С. 216].
педагогічної компетентності	доцільне використання форм і методів, добір відповідного змісту в процесі виховання соціальної зрілості старшокласника у позаурочній діяльності;
життєвої ціннісно-сислової творчої самодіяльності	передбачає становлення особистості старшокласника закладу загальної середньої освіти як творця і проектувальника свого життя, який вміє приймати самостійні рішення, адекватно реагувати на соціальні зміни; виявляє соціальну відповідальність, соціальну активність. Цей принцип реалізується завдяки участі старшокласників у шкільному самоврядуванні, створенні ситуацій прийняття учнями рішень та відповідальності за їх виконання [3, С. 216–217]
суб'єкт - суб'єктної взаємодії	учасники освітнього процесу мають виступати повноправними партнерами у процесі спілкування, беручи до уваги точки зору один одного, визначати право на її відмінність від власної, узгоджувати свої позиції [3, С. 217]. Реалізація цього принципу сприяє налагодженню довірливих стосунків педагога та учня, педагогічній підтримці вихованця.
гумнізації виховного процесу	передбачає зосередження уваги педагога на особистості учня як вищої цінності, врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованця, спонуканні до самостійності, задоволенні власних потреб дитини (у розумінні, визнанні, прийнятті, справедливому ставленні до неї) [4, С. 90];
розвитку самодіяльності та ініціативи старшокласників	реалізується завдяки участі старшокласників у вирішенні питань життєдіяльності закладу загальної середньої освіти; розвитку шкільного самоврядування; підтримки ініціатив, спрямованих на досягнення соціально значущих цілей; створення ситуацій прийняття старшокласниками самостійних рішень та відповідальності за їх виконання, що сприяє проходженню старшокласниками своєї статусно-рольової школи [2, С. 159];
виховного оптимізму	виявлення віри в можливість вихованця, його здатності досягати високих результатів.

У репрезентованому дослідженні модель виховання соціальної зрілості у позаурочній діяльності охоплює наступні блоки: цільовий, концептуальний, діагностичний, процесуальний, результативний.

Цільовий блок моделі виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності включає мету – виховання соціальної зрілості старшокласників.

Концептуальний блок моделі включає методологічні підходи та принципи виховання соціальної зрілості учнів вищезазначеного вікового періоду, компоненти структури феномена «соціальна зрілість старшокласника».

Методологічними підходами до виховання соціальної зрілості старшокласників є: компетентнісний, гуманістичний, системний, аксіологічний, діяльнісний.

Виховання соціальної зрілості старшокласників здійснюється відповідно до наступних принципів: соціальної відповідальності, педагогічної компетентності, життєвої ціннісно-сміслової творчої самодіяльності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, гуманізації виховного процесу, розвитку самодіяльності та ініціативи старшокласників, виховного оптимізму.

Компонентами структури феномена «соціальна зрілість старшокласника» є: *когнітивний* (наявність знань, соціальних уявлень та розуміння соціальної діяльності; знань про такі соціально значущі якості, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність; усвідомлення сутності основних соціальних ролей); *емоційно-ціннісний* (розвиток соціально цінних та особистісно значущих мотивів, що опосередковують орієнтацію соціальної поведінки, ціннісні орієнтації; реалізація рефлексивної позиції, готовності до самовизначення); *поведінково-діяльнісний* (застосування знань і вмінь у соціальній поведінці; взаємодія з іншими людьми; виконання основних соціальних ролей; сформованість соціальної відповідальності, соціальної активності, толерантності, солідарності) [3, С. 227–228].

Діагностичний блок моделі виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності репрезентований такими складовими: критерії та відповідні показники, рівні вихованості соціальної зрілості старшокласників закладів загальної середньої освіти.

Критерії соціальної зрілості: *знання про соціальну дійсність* (знання про суспільство; усвідомлення основних соціальних ролей (громадянин-патріот, майбутній фахівець, майбутній сім'янин); знання про сутність таких соціально значущих якостей, як соціальна відповідальність, соціальна активність, толерантність, солідарність)); *ціннісні орієнтації* (сформованість ціннісних орієнтацій; поцінування цінностей суспільства, сім'ї, майбутнього соціального вибору; мотивація на набуття соціальної відповідальності, соціальної активності, толерантності, солідарності); *соціальне самовизначення* (ставлення до соціальних норм, ставлення до інших людей, адекватна

самооцінка); *реальна соціальна поведінка* (дотримання соціальних норм; прояв соціальної відповідальності, соціальної активності, толерантності, солідарності; наявність соціальних умінь конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації, оцінювати соціальну ситуацію, робити адекватний вибір та нести за нього відповідальність [2, С. 75–76]; *рівні вихованості соціальної зрілості старшокласників* : високий, достатній, середній, низький.

Процесуальний блок моделі виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності включає етапи виховання соціальної зрілості: мотиваційний, організаційно-дієвий, соціально-креативний; методи, форми, педагогічні умови виховання соціальної зрілості у позаурочній діяльності.

Методи виховання соціальної зрілості старшокласників (*формування свідомості особистості*: розповідь, роз'яснення, бесіда, переконання, диспут, приклад, переконання, громадська думка; *організація діяльності та формування досвіду суспільної поведінки*: педагогічна вимога, доручення, метод вправ, привчання, виховні ситуації; *стимулювання поведінки і діяльності*: постановка перспективи в діяльності старшокласників, змагання, заохочення, покарання; *активні методи соціально-педагогічного розвитку*: дискусії, метод проєктів, рольові, імітаційні ігри тощо).

Форми виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності: колективні творчі справи, години спілкування, виховні години, загальношкільні та позашкільні заходи, тематичні години, тренінгові заняття, вечори пам'яті, клуби, секції, гуртки, свята, круглі столи, вікторини, конкурси, дебати, години-роздуми, флешакції, веб-квести, проведення благодійних акцій, зустрічі з учасниками Революції Гідності, ветеранами АТО/ООС, російсько-української війни тощо.

Педагогічні умови виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності:

- цілеспрямована підготовка старшокласників до оволодіння основними соціальними ролями: громадянина-патріота, фахівця, сім'янина;
- організація соціально-культурної діяльності старшокласників, спрямованої на формування соціального досвіду [2, С. 164];
- розроблення змістового та методичного забезпечення процесу виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності;
- використання потенціалу позаурочної діяльності закладів загальної середньої освіти у контексті проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників;
- залучення старшокласників до участі в шкільному самоврядуванні;
- організація методичної роботи з педагогами щодо виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності.

Результативний блок моделі виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності передбачає позитивну динаміку рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників.

Висновки. Розроблено модель виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності, яка містить наступні блоки: цільовий (мета – виховання соціальної зрілості старшокласників); концептуальний (методологічні підходи, принципи виховання соціальної зрілості старшокласників; компоненти структури феномена «соціальна зрілість старшокласника»); діагностичний (критерії, показники, рівні вихованості соціальної зрілості старшокласників); процесуальний (форми, методи, педагогічні умови виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності); результативний, що передбачає позитивну динаміку рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників у позаурочній діяльності. Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на дослідження стану вихованості соціальної зрілості старшокласників; підвищення ефективності післядипломної освіти педагогічних кадрів із цієї проблеми.

Література:

1. Данченко І. О. Теоретичні та методичні засади формування соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів: автореф. дис. ... докт. пед. наук. Київ, 2019. 43 с.
2. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія. Київ: ХмЦНП, 2011. 368 с.
3. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: дис. ... докт. пед. наук. Київ, 2011. 512 с.
4. Канішевська Л. В. Підготовка старшокласників шкіл-інтернатів до життєдіяльності у відкритому суспільстві (вихідні концептуальні положення). *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2011. 15. (2), 88–97.
5. Поліщук С. П. Психологічні умови розвитку соціальної зрілості учнів вищого професійного училища: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2007. 232 с.
6. Радул В. В. Становлення соціальної зрілості молодого вчителя: теорія і практика: дис. ... докт. пед. наук. Київ, 1998. 429 с.
7. Школьна М С Виховання соціальної зрілості студентів аграрних коледжів у позааудиторній діяльності: дис. ... канд. пед. наук. Умань, 2018. 316 с.

References:

1. Danchenko I. O. Teoretychni ta metodychni zasady formuvannia sotsialnoi zrilosti studentiv vyshchikh ahrarnykh navchalnykh zakladiv [Theoretical and methodical principles of formation of social maturity of students of higher agricultural educational institutions] : avtoref. dys. ... dokt. ped. nauk. Kyiv, 2019. 43 s. [in Ukrainian].
2. Kanishevska L. V. Vychovannia sotsialnoi zrilosti starshoklasnykiv shkil-internativ u pozaurochnii diialnosti [The educating senior pupils in social maturity at boarding schools during off-hour activities] : monohrafiia. Kyiv: KhmTsNP, 2011. 368 s. [in Ukrainian].

3. Kanishevska L. V. Teoretyko-metodychni osnovy vykhovannia sotsialnoi zrilosti starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ u pozaurochnii diialnosti [Theoretical and methodical principles of educating senior pupils in social maturity at boarding schools during off-hour activities] : dys. ... dokt. ped nauk. Kyiv, 2011. 512 s. [in Ukrainian].

4. Kanishevska L. V. Pidhotovka starshoklasnykiv shkil-internativ do zhyttiediialnosti u vidkrytomu suspilstvi (vykhidni kontseptualni polozhennia). [Preparation of high school students of boarding schools for life in an open society (initial conceptual provisions)]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zb. nauk. prats. Kamianets-Podilskyi*, 2011. 15. (2), 88–97.

5. Polishchuk S. P. Psykholohichni umovy rozvytku sotsialnoi zrilosti uchniv vyshchoho profesiinoho uchylyshcha [Psychological conditions for the development of students' social maturity in a vocational school] : dys. ... kand. ped. nauk. Kyiv, 2007. 232 s. [in Ukrainian].

6. Radul V. V. Stanovlennia sotsialnoi zrilosti molodoho vchytelia: teoriia i praktyka [Formation of young teacher' social maturity: Theory and practice]: dys. ...dokt. ped. nauk. Kyiv, 1998. 429 s. [in Ukrainian].

7. Shkolna M S Vykhovannia sotsialnoi zrilosti studentiv ahrarnykh koledzhiv u pozaudytornii diialnosti [The education of social maturity among students of agricultural colleges in after class activity]: dys. ... kand. ped. nauk. Uman, 2018. 316 s. [in Ukrainian].

УДК 378.091.21:005.336.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1038-1050](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1038-1050)

Карпюк Дарина Романівна PhD студентка кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м.Київ, 01601, тел.: (066) 634-21-56, <https://orcid.org/0000-0001-5723-3479>

ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ІНФОРМАЦІЙНОЇ, БІБЛІОТЕЧНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ

Анотація. Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні та розробленні рекомендацій щодо формування цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи у фаховій підготовці в умовах глобальної цифровізації суспільства. Методологія дослідження охоплює системний, змістовний, інформаційний, аналітичний, технологічний підходи щодо формування цифрової компетентності у фаховій підготовці бакалаврів. У процесі розкриття теми статті застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи, системний, аналітичний, бібліографічний аналіз, міркування за аналогією, узагальнення. Наукова новизна полягає в тому, що: 1) обґрунтовано умови ефективного формування цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи; 2) визначено особливості впровадження цифрових технологій у теоретичну та практичну підготовку здобувачів освіти, які передбачають поєднання освіти, науки, інновацій та інформаційно-комунікаційних технологій для розроблення інтегративних курсів, їхнього методичного забезпечення та оцінювання ефективності в процесі навчання.

У дослідженні висвітлено особливості формування цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи у фаховій підготовці. Підготовка конкурентоспроможних на ринку праці фахівців вимагає від науково-педагогічних працівників орієнтування на практичний результат, розуміння сутності складових освітнього процесу, їхніх взаємозв'язків, закономірностей функціонування, а також правил структурування внутрішніх та зовнішніх елементів освітнього середовища. Система вищої освіти стикається з великою кількістю цивілізаційних викликів, що є результатом прискорення науково-технічного прогресу та цифровізації суспільства. Подолання зазначених проблем залежить від впровадження освітньої політики спрямованої на створення інноваційного простору закладу вищої освіти сприятливого для набуття здобувачами освіти цифрових компетентностей для ефективного виконання професійних обов'язків у галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Ключові слова: цифрова компетентність; вища освіти; фахова підготовка; інформаційно-комунікаційні технології; цифрове суспільство; заклад вищої освіти; освітній процес.

Karpiuk Daryna Romanivna PhD Student of the management and innovative technologies of socio-cultural activity department, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, St. Pirogov, 9, Kyiv, 01601, tel.: (066) 634-21-56, <https://orcid.org/0000-0001-5723-3479>

FORMATION OF DIGITAL COMPETENCE OF FUTURE BACHELORS IN INFORMATION, LIBRARY AND ARCHIVAL AFFAIRS IN PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The purpose of the article is scientific substantiation and development of recommendations for the formation of digital competence of future bachelors in information, library and archival affairs in professional training in the conditions of global digitalization of society. The research methodology includes systematic, meaningful, informational, analytical, and technological approaches to the formation of digital competence in the professional training of bachelors. General scientific and special methods, systematic, analytical, bibliographic analysis, measurement by analogy, and generalization were used in the disclosure of the topic of the article. The scientific novelty arises from the fact that: 1) the conditions for the effective formation of digital competence of future bachelors in information, library and archival affairs are substantiated; 2) the specifics of the implementation of digital technologies in the theoretical and practical training of education seekers are defined, which involve the combination of education, science, innovations and information and communication technologies for the development of integrative courses, their methodical support and evaluation of effectiveness in learning processes.

The study highlights the peculiarities of the formation of digital competence of future bachelors in information, library and archival affairs in professional training. The training of specialists who are competitive on the labor market requires scientific and pedagogical workers to focus on practical results, understand the essence of the components of the educational process, their interrelationships, patterns of functioning, as well as the correct structuring of internal and external elements of the educational environment. The system of higher education is achieved with a large number of civilizational challenges, which are the result of the acceleration of scientific and technological progress and the digitalization of society. Overcoming these problems depends on the implementation of an educational policy aimed at creating an innovative space of a higher education institution favorable for students to acquire digital competences for the effective performance of professional duties in the field of information, library and archival affairs.

Keywords: digital competence; higher education; professional training; information and communication technologies; digital society; institution of higher education; educational process.

Постановка проблеми. Для України актуальним залишається питання реформування вищої освіти, подальше впровадження європейського досвіду, формування суспільства знань, яке в умовах глобальної цифровізації економіки потребує розроблення та популяризації освітньої політики якості та безпеки життєдіяльності соціокультурних форм закладів вищої освіти. Розвиток цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи у фаховій підготовці передбачає такі зміни в освітньому просторі, що сприятимуть особистісному професійному зростанню здобувачів освіти та дадуть змогу швидко реагувати на виклики інформаційного суспільства. Цифровізація процесу навчання вимагає від освітньої спільноти зосередження уваги на удосконаленні державних стандартів, розробленні нових освітньо-професійних програм, удосконаленні принципів освітньої політики, методів навчання.

Стрімке поширення інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому середовищі стає важливим чинником формування цифрової компетентності, яка дасть змогу випускникам закладів вищої освіти бути конкурентоспроможними на ринку праці. Вміння використовувати цифрові технології для вирішення поточних професійних завдань, опрацьовувати, зберігати, поширювати інформацію, створювати нові інформаційні продукти та послуги, дають змогу працівникам інформаційної, бібліотечної та архівної галузі ефективно модернізувати вітчизняну економіку.

Для засвоєння цифрової компетентності студентами-бакалаврами освітній процес має бути орієнтованим на розвиток критичного мислення під час вивчення інформаційно-комунікаційних технологій, спрямованим на практику, сприяти інтелектуальному самовдосконаленню особистості, мотивувати та стимулювати до засвоєння нових знань, сформувати готовність до неперервного навчання, як фундаментальної вимоги цифрового суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичні дослідження та практичні рекомендації в галузі інформаційної, бібліотечної справи окреслюють нові можливості для вдосконалення освітньо-професійних програм та методичного забезпечення освітнього процесу щодо формування цифрової компетентності в студентів-бакалаврів. Серед низки відомих вітчизняних дослідників вирішення зазначеної проблеми розкрили у своїх наукових працях: А. Гуменчук, О. Матвієнко, В. Мудроха [1], О. Плужник, Т. Сидоренко [14], Н. Титова [12; 13; 14], М. Толмач, М. Цивін, С. Цимбал [11; 14].

Аналіз ускладнення поняття «цифрова компетентність» та умов підготовки до цифрової трансформації освіти в Україні здійснювала низка дослідників: М. Жалдак, А. Костюченко, М. Лещенко, О. Овчарук. Методологічним підґрунтям

дослідження цифрових трансформацій освітніх систем крізь призму соціокультурного виміру, гармонізації європейської та вітчизняної фахової підготовки виступили наукові розвідки колективу розробників освітньої політики якості та безпеки життєдіяльності соціокультурних форм закладу вищої освіти під керівництвом Н. Рідей [11; 12; 13; 14].

Аналіз нормативно-законодавчих документів та наукової літератури свідчить про необхідність формування цифрової компетентності як ключової для майбутніх фахівців у всіх галузях, актуальним залишається розроблення уніфікованого розуміння її структури, змісту та засобів реалізації. Проблеми розвитку цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи у фаховій підготовці в контексті цифрової трансформації українського суспільства залишаються невирішеними та вимагають подальшого дослідження та обґрунтування.

Мета статті – наукове обґрунтування та розроблення рекомендацій щодо формування цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи у фаховій підготовці в умовах глобальної цифровізації суспільства.

Завдання дослідження передбачають:

- аналіз правових та технікорегулятивних аспектів формування цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи в умовах цифровізації освітнього процесу;
- визначення теоретичних та методологічних засад ефективної організації фахової підготовки для формування цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Методологія дослідження охоплює системний, змістовний, інформаційний, аналітичний, технологічний підходи щодо формування цифрової компетентності у фаховій підготовці бакалаврів. У процесі розкриття теми статті застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи, системний, аналітичний, бібліографічний аналіз, міркування за аналогією, узагальнення. Наукове дослідження виконано в межах НДР: 0122U000046 «Освітня політика якості й безпеки життєдіяльності соціокультурних форм для сталого розвитку України» УДУ імені Михайла Драгоманова.

Виклад основного матеріалу. Процес глобальної цифровізації забезпечує нові можливості доступу до освітніх послуг та вимагає впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій в організацію освітнього середовища. Рамкова програма оновлених ключових компетентностей для навчання впродовж життя (2018/С 189/01), затверджена Європейським Парламентом і Радою ЄС від 22 травня 2018 р. визнає цифрову компетентність однією з ключових для реалізації прав та свобод громадян країн-членів ЄС [8]. У положеннях Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії (ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII), передбачені механізми взаємодії для ефективного співробітництва та реформування галузі освіти.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України була прийнята «Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки» (від 17 січня 2018 р. № 67), у якій було акцентовано увагу на розробленні програми опанування загальних і професійних цифрових компетенцій як пріоритетних задля розбудови вітчизняної цифрової економіки.

У Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» (від 21 серпня 2019 р. № 800) зазначено, що впровадження інформаційно-комунікативних та цифрових технологій, електронного навчання, інформаційної та кібернетичної безпеки в освітній процес стає одним з основних напрямів підвищення кваліфікації. Невдовзі Постановою Кабінету Міністрів України затверджено «Положення про Міністерство цифрової трансформації України» (від 18 вересня 2019 р. № 856).

У Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів із її реалізації» (від 03 березня 2021 р. № 167-р) визначено низку заходів щодо формування цифрової інфраструктури, яка розширює доступ до інформаційних послуг для всіх верств населення [4]. Система вищої освіти має також враховувати план заходів із реалізації Концепції, наприклад, впроваджуючи інноваційні технології для розвитку цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи у фаховій підготовці, удосконалюючи засоби комунікації та зворотного зв'язку.

Координацію дій щодо співпраці органів виконавчої влади з проблем засвоєння цифрових компетентностей покладено на Міжгалузеву раду з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації (постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Міжгалузевої ради з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації» від 8 липня 2020 р. № 595). У Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695) визнано, що однією з причин повільного економічного розвитку регіонів є низький рівень цифрової інфраструктури та цифрової культури.

Цифровізація суспільства також потребує систематичного редагування Стандарту вищої освіти України за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для першого (бакалаврського) рівня вищої (наказ Міністерства освіти й науки України від 12 грудня 2018 р. № 1378), тому що підготовка майбутніх працівників визначеної галузі, їхня успішність та конкурентоспроможність на ринку праці активно впливає на виробництво інформаційних товарів та послуг [5].

У Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.) освітній процес визначається як поєднання інтелектуальної та творчої діяльності, яка забезпечується ресурсами закладу вищої освіти, системою науково-методичних та педагогічних заходів [2]. Основна увага має приділятися

методам передачі, засвоєння, розширення та використання знань, умінь, компетентностей здобувачами освіти для формування гармонійної особистості.

Також Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.) визначає механізми оновлення освітніх стандартів, спрямованих на формування особистості, яка прагне навчатися впродовж усього життя та самореалізовуватися в глобалізованому цифровому суспільстві, підтримує ідеї демократії [2]. Здобуття вищої освіти – це процес засвоєння сукупності компетентностей, які включають професійні знання, критичне мислення, інформаційну культуру, гуманістичні цінності, набуті здобувачем освіти після засвоєння системи компонентів освітньо-професійної програми.

Освітня політика якості та безпеки життєдіяльності соціокультурних форм закладів вищої освіти передбачає перехід від кількісного накопичення фактичних знань до формування конкретних компетентностей актуальних у цифровому суспільстві в умовах соціальної турбулентності. Зміст такої освітньої політики передбачає міждисциплінарний, міжгалузевий підхід до формування сучасного фахівця, здатного до самовдосконалення, прийняття самостійних рішень у процесі виконання професійних обов'язків, спроможного критично оцінювати власні знання, вміння, самоорганізовуватися та навчатися впродовж усього життя.

Визначення поняття «компетентність» у Законах України «Про освіту» (2017 р.) та «Про вищу освіту» (2014 р.) дає змогу аналізувати її як динамічне поєднання знань, умінь, мисленнєвих процесів, професійних якостей, світоглядних переконань, соціальних навичок та моральних цінностей, які окреслюють можливості особистості успішно соціалізуватись, навчатись, ефективно виконувати професійні обов'язки. Результати навчання здобувача освіти оцінюються в поєднанні знань та компетентностей, які визначають якість освіти та рівень підготовки відповідно до освітніх стандартів.

Тлумачення поняття «компетентність» аналізували в площині міждисциплінарності як процес навчання, який має забезпечити здобувачу освіти умови для набуття навичок використання знань у вирішенні практичних завдань у різних життєвих ситуаціях, але інформаційне суспільство вимагає приймати рішення в умовах глобальної цифровізації.

Цифрова компетентність одна з найбільш динамічних наукових категорій, зміст, етапи формування якої оновлюються одночасно з удосконаленням інформаційно-комунікаційних технологій. Розвиток цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи у фаховій підготовці включає: засвоєння знань з інформаційної культури та грамотності; обізнаність у тенденціях удосконалення програмного забезпечення електронного документообігу; вміння працювати з базами даних; протидіяти кібернетичним загрозам; етику цифрових та міжособистісних комунікацій; роботу з мережевим контентом тощо. Фахівці в

галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи мають усвідомлювати (на відміну від працівників інших сфер діяльності), що цифрова компетентність є основою виконання ними професійних обов'язків.

У Законі України «Про освіту» (2017 р.) використовується поняття «інформаційно-комунікаційна компетентність», яка визначається ключовою для формування особистості в умовах сьогодення [3]. У Державному стандарті базової середньої освіти (2020 р.) також вживається поняття «інформаційно-комунікаційна компетентність», зміст якої корелює з поняттям «цифрова компетентність» та характеризує вміння використання цифрових технологій: обізнаність, критичне ставлення, комунікаційні навички, інформаційну безпеку, відповідальність.

У Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки (2022 р.) вживається поняття «цифрова компетентність» для аналізу переваг та недоліків вітчизняної системи вищої освіти під час переорієнтації на дистанційні технології організації освітнього процесу [6]. Поміж недоліків системи виокремлено: обмеженість можливостей ІТ-інфраструктури закладів вищої освіти, низький рівень сформованості цифрової компетентності науково-педагогічних та педагогічних фахівців, брак методичних ресурсів для забезпечення належної якості освітнього процесу.

Відповідно до Плану дій із цифрової освіти на період 2021-2027 років (2020 р.), затвердженого Європейською Комісією, визначено два пріоритетні напрями розвитку вищої освіти: прискорення темпів розбудови ефективного цифрового освітнього середовища з розвинутою інфраструктурою, новітнім цифровим обладнанням, ефективним плануванням та розвитком цифрового потенціалу держави; формування цифрової компетентності для подальшої модернізації системи вищої освіти, включно з базовими та поглибленими цифровими навичками, а також підготовку якісних фахівців у цій галузі. Особливу увагу приділено впровадженню державної програми професійного вдосконалення педагогічних, науково-педагогічних фахівців, формуванню цифрової компетентності.

На думку вітчизняних розробників освітньої політики якості та безпеки життєдіяльності соціокультурних форм закладу вищої освіти під керівництвом Н. Рідей, «запорукою успіху системи освіти є її орієнтація на інновації та прогресивність. Перманентні умови розвитку суспільства в умовах технічного та інформаційного прогресу коригують цільові елементи освітньої діяльності. Зокрема, soft-skills і digital-skills стають такими ж важливими, як і hard-skills. За таких умов система освіти набуває ще одну ціннісну орієнтацію – інноваційність, без якої засвоєння інформаційно-комунікаційних технологій у навчальній діяльності є безглуздом» [11, С. 197].

Європейський досвід формування цифрової компетентності представлений у багаторічному проєкті Європейського Союзу – DigComp: Рамкова основа для розвитку та розуміння цифрової компетенції в Європі (А

Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe, 2013). Розроблено черговий варіант аналізу ролі цифрової компетентності в розвитку суспільства у 2022 році – DigComp 2.2: Рамка цифрових компетенцій для громадян – з новими прикладами знань, навичок і ставлень (The Digital Competence Framework for Citizens – With new examples of knowledge, skills and attitudes, 2022) [15]. Рамка цифрових компетенцій для громадян (DigComp) сприяє розумінню сутності цифрової компетентності, розширює знання, навички, які допомагають громадянам впевнено, критично та безпечно працювати із цифровими технологіями, керованим штучним інтелектом. Окремо приділяється увага підтриманню розвитку цифровій компетентності освітян, DigCompEdu (European Framework for the Digital Competence of Educators) призначений для педагогічних працівників усіх рівнів освіти, від раннього дитинства до освіти дорослих, включно з професійною, інклюзивною освітою та неформальним навчанням. Допоміжні матеріали та онлайн-інструменти містяться на платформі SELFIEforTEACHERS. Для підтримання закладів освіти (DigCompOrg), просування ефективного навчання в цифровому суспільстві, сприяння прозорості, порівняння споріднених ініціатив усіх Європейських країн та уникнення нерівномірного розвитку цифрової компетентності в закладах освіти держав-членів Європейського Союзу розроблена онлайн-платформа SELFIE.

Наприклад, DigComp 2.1: Рамка цифрових компетенцій для громадян із вісьмома рівнями кваліфікації та прикладами використання (The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use, 2017) була присвячена розвитку цифрової компетентності у сфері навчання та працевлаштування, використанню потенціалу цифрових технологій для інноваційної освіти та практичного навчання, покращенню доступу до навчання впродовж усього життя та формуванню цифрових навичок необхідних для працевлаштування, особистого розвитку та соціальна інтеграція [7]. Опубліковано у цьому виданні рамки цифрових компетенцій для викладачів (DigCompEdu), закладів освіти (DigCompOrg), споживачів (DigCompConsumers) та для відкриття закладів вищої освіти (OpenEdu), результати дослідження аналітики навчання, учнів MOOC (MOOCKnowledge) і MOOC, а також розроблено безоплатну платформу цифрового навчання для мігрантів і біженців (MOOCs4inclusion).

Аналіз наукових досліджень та нормативно-законодавчих документів за період пандемії COVID-19 та воєнного стану виявив системні недоліки у впровадженні цифровізації в освітній процес вітчизняних закладів освіти, а саме:

- зниження рівня цифрової компетентності між абітурієнтів та розрив між наявним рівнем та вимогами закладів вищої освіти;
- зростання розриву між рівнем цифрової компетентності студентів-бакалаврів у закладах вищої освіти й потребами наукових, державних установ,

виробництв інформаційних товарів та послуг у кваліфікованих фахівцях, які здатні вирішувати складні завдання в умовах цифрового суспільства;

- неефективність застосування традиційних методів навчання для формування цифрової компетентності.

Цифровізація суспільства постає однією з причин поглиблення кризових явищ у вітчизняній системі вищої освіти, а саме:

- невідповідність матеріально-технічної бази закладів вищої освіти вимогам цифровізації освітнього процесу;

- низький рівень психологічної готовності до швидких змін інформаційно-комунікаційних технологій навчання;

- відставання у формуванні цифрової компетентності здобувачів освіти від вимог ринку праці;

- прискорена трансформація методичного забезпечення змісту освіти відповідно до вимог цифрового суспільства, потребує швидкої адаптації, міждисциплінарних знань, високого рівня інформаційної культури від науково-педагогічних фахівців.

Зазначені проблеми набувають особливої актуальності в умовах вимушеної міграції населення та вимагають створення сприятливих умов для розвитку цифровізації закладів вищої освіти, підвищення кваліфікації науково-педагогічних фахівців для ефективного формування цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Впровадження цифровізації в освітній процес стикається з низкою бар'єрів, а саме:

- прискорене оновлення інформаційно-комунікаційних технологій та програмного забезпечення та зниження мотивації в здобувачів освіти щодо їх засвоєння;

- розрив між теоретичною та практичною підготовкою здобувачів освіти; розбіжності між темпами цифрової трансформації суспільства та методами навчання.

Для вирішення зазначених проблем рекомендовано такі заходи як: розроблення системи методів формування цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи; впровадження інноваційних технологій у теоретичну та практичну підготовку; стимулювання пізнавальної активності здобувачів освіти та готовності до практичного застосування знань. Заходи щодо організації освітнього простору задля ефективного формування цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи передбачають поєднання освіти, науки, інновацій та інформаційно-комунікаційних технологій для розроблення інтегративних, міждисциплінарних та міжгалузевих курсів, їхнього методичного забезпечення та оцінювання ефективності під час педагогічного процесу.

Педагогічна інтеграція, освітня політика якості та безпеки життєдіяльності закладу вищої освіти, цифровізація освітнього середовища, студентоцентризм, державні стандарти підготовки фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи стають підґрунтям формування цифрової компетентності. Організація цифрового освітнього простору передбачає низку послідовних дій, а саме:

- оновлення освітньо-професійних програм відповідно вимогам цифрового суспільства;
- удосконалення теоретичних і методологічних настанов підготовки бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи для інтеграції традиційних та цифрових технологій навчання;
- розроблення інноваційних методів навчання, які сприятимуть формуванню цифрової компетенції.

Методологічна складова організації цифрового освітнього простору передбачає взаємозв'язок і взаємодію педагогічних підходів, що сприяють міждисциплінарній та міжгалузевій інтеграції, формуванню цифрової компетентності здобувачів освіти. Теоретична складова ґрунтується на тезаурусі, який враховує особливості навчання в умовах цифрової трансформації, спрямований на розвиток цифрової компетенції здобувачів освіти, визначає сутність фахової підготовки майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Висновки. У дослідженні висвітлено особливості формування цифрової компетентності майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи у фаховій підготовці. Врахування європейських освітніх векторів XXI століття призводить до вдосконалення принципів організації навчання з метою усунення невідповідності вимогам забезпечення якості та безпеки життєдіяльності закладів вищої освіти. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій стає ключовим чинником актуалізації проблеми розроблення уніфікованого підходу до структури та змісту формування цифрової компетентності в здобувачів освіти в інформаційному суспільстві.

Підготовка конкурентоспроможних на ринку праці фахівців вимагає від науково-педагогічних працівників орієнтування на практичний результат, розуміння сутності складових освітнього процесу, їхніх взаємозв'язків, закономірностей функціонування, а також правил структурування внутрішніх та зовнішніх елементів освітнього середовища. Система вищої освіти стикається з великою кількістю цивілізаційних викликів, що є результатом прискорення науково-технічного прогресу та цифровізації суспільства. Подолання зазначених проблем залежить від впровадження освітньої політики спрямованої на створення інноваційного простору закладу вищої освіти сприятливого для набуття здобувачами освіти цифрових компетентностей для ефективного виконання професійних обов'язків у галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи. Отже, формування цифрової компетентності

залишається актуальним завданням, яке потребує уніфікованого комплексного підходу та розроблення конкретних заходів для покращення якості навчання та підготовки майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Література:

1. Мудроха В. О. Особливості формування цифрової компетентності здобувачів вищої освіти спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 2. С. 109-114.
2. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 20.01.2024).
3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 21.01.2024).
4. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.02.2024).
5. Стандарт вищої освіти України за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.12.2018 № 1378. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/029-Inform.bibliot.ta.arkh.sprbakalavr.28.07.pdf> (дата звернення: 22.02.2024).
6. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 09.01.2024).
7. Carretero Gomez S., Vuorikari R., Punie Y. DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use, EUR 28558 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017. URL: doi:10.2760/38842 (дата звернення: 22.02.2024).
8. Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance) (2018/C 189/01). URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&rid=7](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&rid=7) (дата звернення: 22.02.2024).
9. ISO 26000:2010. Guidance on social responsibility. Technical Committee: ISO/TMBG Technical Management Board - groups. 2010. Edition: 1. 106 p. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:26000:ed-1:v1:en> (Last accessed: 29.01.2024).
10. ISO/IEC 38500:2015. Information technology - Governance of IT for the organization. Technical Committee: ISO/IEC JTC 1/SC 40 IT service management and IT governance. 2015. Edition: 2. 12 p. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:38500:ed-2:v1:en> (Last accessed: 29.01.2024).
11. Ridei N., Khodunova V., Voronova G., Tsybal S., Bondar N. A social and philosophical analysis of the values of European education. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(58). P. 194-201. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.21> (дата звернення: 22.02.2024).
12. Ridei N., Tytova N., Humeniuk T., Ishchenko S., Sheremetieva S. The main ways to solve the problems of document management in higher education (the Ukrainian case). *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(61). P. 212-223.
13. Ridei N., Tytova N., Kanova L., Slonovska O., Panchenko L. Educational policy of life quality of social and cultural forms of the educational organization throughout life. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(56), P. 73-81.

14. Ridei N., Tytova N., Sydorenko T., Tsymbal S., Liashenko M. Changes in the semantic profile to evaluate the quality and safety of life. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(71). P. 242-251. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.71.11.21> (дата звернення: 22.02.2024).

15. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens - With new examples of knowledge, skills and attitudes, EUR 31006 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022. URL: doi:10.2760/115376 (дата звернення: 22.02.2024).

References:

1. Mudrokha V. (2023). Features of the Formation of Digital Competence of Higher Education Students Majoring in 029 "Information, Library, and Archival Studies". *Library Science. Record Studies. Informology*, 2, 109-114 [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy Pro vyshchu osvitu, № 1556-VII [Law of Ukraine on higher education, №. 1556-VII]. (2014). Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy Pro osvitu, № 2145-VIII [Law of Ukraine on education, № 2145-VIII]. (2017). Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

4. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovyykh kompetentnostei ta zatverdzhennia planu zakhodiv z yii realizatsii, № 167-r [On the approval of the Concept of the development of digital competences and the approval of the plan of measures for its implementation, № 167-r]. (2021). Cabinet of Ministers of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

5. Standart vyshchoi osvity Ukrainy : haluz znan 02 "Kultura i mystetstvo", spetsialnist 029 "Informatsiina, bibliotchna ta arkhivna sprava", № 1378 [Standard of higher education of Ukraine: field of knowledge 02 "Culture and art", specialty 029 "Information, library and archival affairs", № 1378]. (2018). Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/029-In-form.bibliot.ta.arkh.spr-bakalavr.28.07.pdf> [in Ukrainian].

6. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky, № 286-r [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032, № 286-r]. (2022). Cabinet of Ministers of Ukraine of February 23, 2022 No. 286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

7. Carretero Gomez, S., Vuorikari, R. & Punie, Y., (2017). DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use, EUR 28558 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg. doi:10.2760/38842 [in English].

8. ISO 26000:2010. Guidance on social responsibility (2010). Technical Committee: ISO/TMBG Technical Management Board - groups. Edition: 1. 106 p. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:26000:ed-1:v1:en> [in English].

9. ISO/IEC 38500:2015. Information technology - Governance of IT for the organization. (2015). Technical Committee: ISO/IEC JTC 1/SC 40 IT service management and IT governance. Edition: 2. 12 p. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:38500:ed-2:v1:en> [in English].

10. Ridei, N., Khodunova V., Voronova, G., Tsymbal, S. & Bondar, N. (2022). A social and philosophical analysis of the values of European education. *Amazonia Investiga*. 11(58). P. 194-201. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.21> [in English].

11. Ridei, N., Tytova, N., Humeniuk, T., Ishchenko, S. & Sheremetieva, S. (2023). The main ways to solve the problems of document management in higher education (the Ukrainian case). *Amazonia Investiga*, 12(61), 212-223 [in English].

12. Ridei, N., Tytova, N., Kanova, L., Slonovska, O. & Panchenko, L. (2022). Educational policy of life quality of social and cultural forms of the educational organization throughout life. *Amazonia Investiga*, 11(56), 73-81 [in English].

13. Ridei, N., Tytova, N., Sydorenko, T., Tsymbal, S. & Liashenko, M. (2023). Changes in the semantic profile to evaluate the quality and safety of life. *Amazonia Investiga*, 12(71), 242-251. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.71.11.21> [in English].

14. Vuorikari, R., Kluzer, S. & Punie, Y. (2022). DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens - With new examples of knowledge, skills and attitudes, EUR 31006 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg. doi:10.2760/115376 [in English].

УДК 378.016:81'243:811.111]159.9-057.87

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1051-1061](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1051-1061)

Ковінько Каріна Валеріївна старший викладач кафедри загального та прикладного мовознавства філологічного факультету, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, тел.: (057) 707-51-36, <https://orcid.org/0000-0002-4082-9660>.

Дубовик Наталія Миколаївна доцент кафедри загального та прикладного мовознавства філологічного факультету, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, кандидат філологічних наук, доцент, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, тел.: (057) 707-51-36, <https://orcid.org/0000-0001-5748-1296>.

Бобро Марія Павлівна доцент кафедри загального та прикладного мовознавства філологічного факультету, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, кандидат філологічних наук, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, тел.: (057) 707-51-36, <https://orcid.org/0000-0003-4086-4607>

ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ПСИХОЛОГІЇ (З РОЗБОРОМ ОКРЕМОГО МОДУЛЯ)

Анотація. У статті розглядаються питання методики викладання англійської мови для студентів факультету психології з урахуванням специфіки немовного факультету. Висвітлюється викладання англійської мови спеціального вжитку (ESP) з точки зору як сучасних потреб та викликів, так і проблематики теоретико-практичного курсу в парадигмі диференційованого підходу до навчання. Також пропонується структура викладання англійської мови разом з інтегрованим практичним модулем для майбутніх фахівців у галузі психології. Спираючись на теоретико-практичний дискурс застосування англійської мови як мови міжнародного використання таких вчених, як П. Сержант та Е. Ерлінг, дослідження специфіки викладання ESP Х. Бастуркмена, методики викладання ESP через парадигму CLIL Ендріха та Вишневської, а також розглядаючи пілотний курс «Психології англійською мовою» Р. Елліс вивчається питання щодо проблематики створення авторських курсів «Англійська для психологів», беручи до уваги методики ESP та CLIL. Висвітлюються положення про CLIL, мета цієї методики та потенційні результати. Зазначається, що ESP спонукає викладача більше приділяти увагу створенню матеріалу та забезпеченню лексичного навантаження на студентів немовних спеціальностей у сфері їхньої

професійної діяльності з метою покращення навичок та вмінь володіння професійною англійською мовою.

Для набуття максимального професіоналізму майбутніми фахівцями у галузі психології є поєднання іноземної мови з психологічною термінологією, автентичними текстами та завданнями пов'язаними з професійною діяльністю психолога. Додатково слід виокремити формування та розвиток когнітивно-комунікативних навичок, спонукання до мисленої діяльності, оскільки дані навички є типовими в науково-дослідницькій діяльності в реальних умовах. Слід зазначити, що і наявність завдань загального характеру, нецілеспрямованих завдань по типу термінологічних кросвордів, а також мовних вправ позитивно впливає на свободу творчої діяльності, базову комунікацію як серед студентів так і, в майбутньому, серед вчених або практикуючих психологів.

Ключові слова: методика, англійська мова, потреби та виклики, психологія, ESP, CLIL.

Kovinko Karina Valeriivna senior lecturer at the Department of General and Applied Linguistics, Faculty of Philology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Maidan Svobody 4, Kharkiv, 61022, tel. (057) 707-51-36, <https://orcid.org/0000-0002-4082-9660>.

Dubovyk Nataliia Mykolaivna candidate of philological sciences, associate professor, associate professor at the Department of General and Applied Linguistics, Faculty of Philology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Maidan Svobody 4, Kharkiv, 61022, tel. (057) 707-51-36, <https://orcid.org/0000-0001-5748-1296>.

Bobro Mariia Pavlivna candidate of philological sciences, associate professor at the Department of General and Applied Linguistics, Faculty of Philology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Maidan Svobody 4, Kharkiv, 61022, tel. (057) 707-51-36, <https://orcid.org/0000-0003-4086-4607>

TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF THE SCHOOL OF PSYCHOLOGY (WITH ANALYSIS OF A SEPARATE MODULE)

Abstract. The article examines the methodology of teaching English for students of the school of psychology, taking into account the characteristics of the non-language faculty. The teaching of English for special purpose (ESP) is highlighted from the point of view of both modern needs and challenges, and the problems of the theoretical-practical course in the paradigm of a differentiated approach to learning. An English language teaching framework is also offered along with an integrated practical module for future psychology professionals. Based on

the theoretical-practical discourse of the use of English as a language of international use by scientists such as P. Serzhant and E. Erling, the study of the specifics of teaching ESP by H. Basturkman, the methodology of teaching ESP through the CLIL paradigm by Endrich and Vishnevskaya, as well as considering the pilot course "Psychology in English" by R. Ellis. The question is raised about the problems of creating author's courses "English for psychologists", taking into account ESP and CLIL methods. Also, the article highlights the positions on CLIL, the purpose of this technique and the results that can be achieved with its help. It is noted that ESP encourages the teacher to pay more attention to the creation of material and ensuring the lexical load of students of non-language majors in the field of their professional activities in order to improve the skills and abilities of professional English.

It is noted in the article that for future specialists in the field of psychology to acquire maximum professionalism, it is necessary to combine a foreign language with psychological terminology, authentic texts and tasks related to the professional activity of a psychologist. In addition, the formation and development of cognitive-communicative skills, motivation for thinking activity should be highlighted, since these skills are typical in scientific and research activities in real conditions. It should be added that the presence of tasks of a general nature, non-targeted tasks such as terminological crosswords, as well as language exercises positively affects the freedom of creative activity, basic communication among students and, in the future, among scientists or practicing psychologists.

Keywords: methodology, English, needs and challenges, psychology, ESP, CLIL.

У сучасному світі англійська мова є однією з найпоширеніших та найбільш затребуваних мов. Приблизно 1,5 мільярда людей у світі спілкуються англійською [1], а більш ніж 50% усього світового контенту в мережі Інтернет представлено англійською мовою [2]. Аналізуючи наукові світові тенденції можна дійти висновку, що англійська мова є домінуючою: 96,6% усіх наукових публікацій видані англійською мовою [3, с. 272], що робить її «English is not today's lingua franca; it is our Latin» [4, с. 25]. Виходячи з цього, вільне володіння англійською мовою надає можливість розвиватися як особистість, працювати та набувати професійного досвіду в Україні і в багатьох країнах світу. Отже, підхід до викладання англійської мови повинен спиратися на сучасні світові та професійні вимоги, містити у собі велику кількість методів викладання, а також різного інструментарію задля покращення якості навчального процесу та подальшого професійного зростання та розвитку.

Постановка проблеми. З огляду на світові тенденції, молоді фахівці в галузі психології мають здобути високий рівень володіння англійською мовою, оскільки їхня майбутня кар'єра вимагає від випускників вміння активно використовувати англійську мову за спеціальністю як розмовну, так і

письмову. Згідно з твердженнями вчених П. Сержанта та Е. Ерлінга, знання англійської мови є дуже важливим ресурсом, що дозволяє почуватися впевненіше у фінансовій, політичній та економічній сферах, які є провідними у сьогоденні та від яких залежать рівень міжнародної взаємодії [5, с. 249].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті йтиметься про викладання англійської мови спеціального вжитку (ESP) для студентів, які навчаються на немовному факультеті, а саме для студентів факультету психології. ESP займає провідне місце в світі через великий попит серед фахівців міжнародного рівня. Ця сфера швидко розвивається, щоб стати важливою частиною вивчення, викладання та дослідження англійської мови [6, с. 40]. Необхідно розуміти потреби студентів та розрізнявати вимоги до викладання англійської мови спеціального вжитку, з урахуванням інтересів певних груп студентів. Матеріал викладання має чітко відповідати викликам, які постають перед студентами факультету психології, враховуючи факт швидкого розвитку професійної сфери та зовнішніх потреб. Х. Бастуркмен у своєму дослідженні вказує на те, що викладання ESP зосереджується на вивченні конкретних мовних і комунікативних навичок для здобувачів освіти [7, с. 17]. Отже, ESP спонукає викладача більше приділяти увагу створенню матеріалу та забезпеченню лексичного навантаження на студентів немовних спеціальностей у сфері їхньої професійної діяльності з метою покращення навичок та вмінь володіння професійною англійською мовою. Існує велика кількість ресурсів, посібників та підручників для отримання інформації та створення курсів для здобувачів освіти факультету психології. Для успішного впровадження курсу необхідно побудувати багатогранну модель, яка буде містити у собі всі необхідні елементи навчання, викладені вище. Першочергова задача розробників курсу є аналізі потреб студентів шляхом опитування, анкетування, тощо. Х. Бастуркмен стверджує, що виявлення потреб та аналіз є способом визначення та вдосконалення змісту курсу ESP шляхом ідентифікації «мова та навички» [7, с. 25–26]. Переважає потреба аналізу цільової комунікативної ситуації для розробки збалансованого навчального плану. Студентам з різним рівнем володіння мовою необхідно давати різні типи вправ, отже матеріал має бути підібраний відповідно [8, с. 51-67]. Аналізуючи потреби студентів, розробники різних курсів зробили запити на потреби здобувачів освіти, а саме студентів факультетів психології та його випускників. За результатами аналізу можна побачити, що студенти-психологи потребують поглиблення навичок читання, володіння професійною лексикою та усного мовлення. Випускники факультету психології повинні мати високий рівень комунікабельності та компетентності щоб підтримувати спілкування з клієнтом на високому рівні. Це відобразатиме особистість випускників [9, с. 2]. У підтримці розмови з людьми, мова встановлює природу зв'язку, яка буде між мовцем і співрозмовником і створює соціальні відносини в кожній взаємодії [10]. Таким чином, мова, якою користуються той, хто

говорить, і той, хто слухає має бути якісно реалізована у мовленні, відповідно до цілей комунікації, оскільки рівень володіння мовою уможливорює взаєморозуміння і сприяє коректній реалізації мети розмови.

Метою статті є висвітлення методик викладання англійської мови для студентів напряму "психологія", спрямованих на покращення навичок володіння англійською мовою, і розбір окремо взятого модуля.

Виклад основного матеріалу. Якісний курс викладання англійської мови має включати: накопичення та розширення словникового запасу, який є необхідним для читання автентичних текстів та базових навичок спілкування на професійну тематику; формування навичок читання та розуміння оригінальних професійних текстів; вміння підтримувати дискусію англійською мовою в межах тем, що вивчаються, набуття можливості перекладів автентичних текстів з психології з метою розширення професійних навичок, підвищення рівня професійного спілкування, а також навчання веденню дискусій та презентацій.

Структура викладання англійської мови для студентів факультету психології складається з таких частин:

1. Кожна окрема тема має текст з розділу психології, як наприклад, історія психології, психоаналіз, клінічна психологія, тощо. Кожен текст, який включено до заняття, має бути оригінальним, науково-популярним та актуальним до викликів сучасності.

2. Після тексту зазвичай подається список питань для дискусії. Таким чином відпрацьовується навичка будувати відповіді та робота з текстом, що дозволяє розширити словниковий запас та стимулювати студентів до дискусії.

3. Після кожного тексту обов'язково подається словник активної лексики. Набуття знань з професійної термінології суттєво покращує подальші навички комунікації.

4. Наступним кроком є виконання вправ до тексту. Найбільш ефективними є вправи на множинний вибір, заповнення пропусків, будова питань до текстів, невеликі обсягом вправи на переклад речень та словосполучень.

5. Не менш важливим є розвиток креативних навичок тому структура заняття має також включати в себе написання есе, створення презентацій, рольову гру.

6. Окремим блоком виділяємо граматичні правила та вправи як один з найважливіших критеріїв методологічного вивчення.

Розглянемо окремий модуль згідно зі структурою викладання:

1. Фрагмент тексту:

A Brief History Of Psychology

The history of psychology studies the historical development of psychology. It describes how past conceptions of psychology have successively influenced our

present understanding of the field of psychology. Thus studies show that the development of psychological thoughts and ideas traces back to 7-6th centuries B.C. when the cogitations on mind and psyche were based on myths and religious beliefs. This period is characterized by animism. The term animism is derived from the Latin and means —soul. It was a popular belief that soul or spirit subsisted in every object also concerning inanimate nature. The history of psychology refers to Ancient Greece which in its turn was influenced by other civilizations, e.g. Egyptian, Phoenician, the Persian Empire etc. The evolvement of psychology takes its origin from the studies, thoughts and observations of such great figures as Hippocrates, Plato, Pythagoras, Aristotle and Socrates etc. Ancient thinkers speculated on the essence of life, laws of nature and thoughts, common factors of behaviour, emotions and feelings. As with many scientific studies, Aristotle was at the forefront of developing the foundations of the history of psychology. Aristotle's psychology was intertwined with his philosophy of the mind, reasoning and Nicomachean ethics, but the psychological method started with his brilliant mind and empirical approach. It is known that psychology was rooted in two different approaches to human behavior: philosophy and physiology. Philosophy helped to understand general nature of many aspects of the world. Physiology is considered to be the scientific study of living organisms. During this time a new religion and a new worldview was introduced into the Greco-Roman world -- the Christian gospel. It brought with it a Judaeo-Christian mindset, totally different from the Greco-Roman way of thinking...

2. Питання до тексту (розуміння та розбір прочитаного матеріалу, вміння граматично вірно будувати відповіді):

1. *What does the history of psychology study?*
2. *How did psychology begin?*
3. *What was the subject the ancient thinkers speculated on?*
4. *What are the roots of psychology?*
5. *Who espoused the ideas of mind-body dualism?*
6. *When did psychology emerge as a science?*
7. *Who is considered to be the – father of psychology? Why?*

3. Словник активної лексики (приклад):

1. *historical* 2. *behavior* 3. *psychological* 4. *method* 5. *rely on* 6. *observation*
7. *research* 8. *unreliable* *пощо.*

4. Вправи до тексту (приклад):

1. *Choose an appropriate word for the highlighted words.*

1. *It shows how past **conceptions** of psychology have influenced our present understanding of psychology.*

a. *motives* b. *theories* c. *notions*

2. *The speculations on mind and soul **were based on** legends and religious beliefs.*

a. *were founded on* b. *were taken from* c. *established*

3. *The **evolvement** of psychology originated from the studies of such great figures as Plato and Socrates.*

a. evolution b. progress c. development

5. Додаткові завдання до модулю (приклад):

Comment on the quote.

The purpose of psychology is to give us a completely different idea of the things we know best (Paul Valery).

6. Вправа на покращення граматичних навичок (приклад):

Put these words in the correct order to make questions.

1. Is/psychology /What?

2. What /psychology /know /do/ in/ you/ principles?

3. What /and /the /test /similarities/ are/ between /survey/ differences /and/ methods?

4. Where /method /appropriate/ it /to /use /Case/ is /Study?

5. What/ does /approaches/ use /psychology?

6. Why/ in /did /psychology/ decide on/ a career/ you? [11, с. 5-19]

Однією з важливих умов створення якісного підручника або курсу (модуля, практикуму тощо) є наявність серед розробників, редакторів або консультантів професійного психолога. Існує два способи розробки таких навчальних матеріалів: один з точки зору мови, тобто ESP, а інший з точки зору змісту предмета, тобто CLIL. Обидва мають свої сильні та слабкі сторони в межах практичного та теоретичної підходу, але при цьому інтегровані підручники є раціональним варіантом для вирішення низки кількісних та якісних проблем для розробників навчальних програм. Підручники CLIL-ESP є опорою для розвитку комунікативних навичок і навичок критичного мислення, а також знань у певній галузі спеціалізації, як того вимагають стандарти якості вищої освіти багатьох країн. Ідея поєднання CLIL та ESP для автора та співавторів будь-якого курсу «Англійська для психологів» потрібна як там, де пропонується спеціалізація з англійської мови разом із другорядною спеціалізацією з соціальних наук, так і на факультетах психології, де викладають ESP-EAP. У класах ESP «викладання ESP може в деяких випадках розглядатися як навчання CLIL» (Ендріх, Вишневська, 2011). Використання автентичних текстів і «життєвих» матеріалів спрощує реалізацію навчання відповідно до потреб здобувачів освіти та адаптує діяльність до цільових компетенцій.

Метою таких методів викладання є:

1. Когнітивний підхід до навчання. Для розуміння текстів, написаних професійними психологами, студентам необхідно опрацювати як загальну лексику, так і термінологію; викладання та навчання підкреслюють навички мислення, отримані як з мови, так і з вивчення змісту.

2. Не менш важливою метою такого навчання є самоорганізація. Викладач пропонує та направляє студентів до розуміння проблеми, і студенти можуть брати участь у складанні списків завдань, створенні власних презентацій, виборі ролей, форм зворотного зв'язку та дат. Студенти також

можуть обирати та пропонувати найбільш прийнятну форму представлення результатів.

3. Побудова метакогнітивних навичок та інтеграція стратегій навчання, тобто студенти повинні поступово усвідомлювати власну відповідальність і свободу вибору цілей і стратегій навчання. Значний акцент на методі Case Study та групових проектах свідчить про те, що студенти самостійно керують процесом навчання.

4. Мотивація. Кожне знання насамперед оцінюється з точки зору його зв'язку з реальними умовами життя – соціальною, професійною культурою та контекстом.

Завдання, запропоновані в підручниках, вимагають комунікативної поведінки, яка є типовою дослідницькою ситуацією реального життя. Викладач має лише спонукати до мислення та формувати когнітивно-комунікативну продуктивність здобувачів освіти під час навчального процесу та контролювати самостійну роботу у разі групових проектів (конференцій).

Курс «Англійська для психологів» містить як тематично спрямовані завдання, так і завдання загального характеру. Оскільки завдання розраховані на ширше застосування як на лінгвістичних, так і на немовних факультетах, пропонується та надається велика свобода для творчої діяльності. Мовні вправи пропонують як цілеспрямований, так і загальний тренінг. Серед нецілеспрямованих завдань – термінологічні кросворди, які сприяють розслабленню навчальної атмосфери.

Запитання для обговорення також можна використовувати як завдання для написання есе, залежно від рівня володіння англійською мовою в групі. Таким чином, включені завдання формують основу для завдань проміжного та підсумкового оцінювання, де мовні та стратегічні навички оцінюються разом із знаннями спеціальної галузі та змісту. Мовні функції, необхідні для змістовної діяльності, що вимагає навичок мислення нижчого рівня, які зазвичай можна висловити простими граматичними структурами. З іншого боку, така контент-діяльність часто включає як більші навчальні блоки, так і складнішу мову. Вправи на навички мислення нижчого рівня – це пригадування фактів, ідентифікацію словникового запасу та формулювання визначень. Навички мислення вищого рівня – використання мови для аналізу, оцінки та проектування в різних контекстах.

Покроковий опис методу кейсів CLIL пропонується тим викладачам, які віддають перевагу налаштуванню своїх студентів на більшу творчість і відповідальність за навчання. Цей метод допомагає реалізувати командну роботу, складну самооцінку та взаємну оцінку, високий ступінь самостійної роботи студента, що забезпечує якісну можливість зворотного зв'язку. У цю концепцію добре вписуються вісім принципів цільового викладання та навчання, запропонованих Р. Еллісом (Елліс, 2003), розглянуті в пілотному курсі викладання «Психології англійською мовою». Підручники були

включені до робочої програми English Reading Course і стали основою навчальної програми. Вони дозволили пілотній групі інструкторів реалізувати такі завдання.

1. Забезпечити належний рівень складності. Завдання є стабільними за формою та гнучкими за змістом, тому їх можна легко адаптувати до варіації викладання та навчального часу та суб'єктивних потреб здобувачів освіти.

2. Встановити чіткі цілі для кожного заняття на основі завдань; викладач має спланувати конкретні напрями для кожної групи та індивідуальну роботу.

3. Розвивати в здобувачів освіти відповідну спрямованість на виконання завдання; тексти в кожному посібнику/підручнику охоплюють майже всі аспекти та галузі психологічної дисципліни: залежно від рівня інтеграції мовних навчальних матеріалів з основними психологічними дисциплінами та в певну навчальну програму та конкретних навчальних цілей студентів, викладач планує завдання для команди та/або самостійної роботи – проект або кейс, встановлює терміни, вимоги до якості та критерії оцінювання, які повинні бути надані разом з описом завдання.

4. Переконатися, що студенти беруть активну участь у навчанні, заснованому на завданнях. Особливо важливо, щоб студенти заохочувалися використовувати різні стратегії навчання та не соромилися активізувати експериментальні спроби використання нових стратегій навчання разом із більш зручними, звичними.

5. Заохочувати студентів «ризикувати», щоб «розтягнути» свій міжмовний ресурс, не обмежуючи їх вербальне мислення «просто англійською» метафоричними та іншими типовими структурами. Іноді трапляється включення граматичних та метафоричних мовних моделей, які є типовими для рідної мови або індивідуальних стилів мислення та мовлення зрозумілі англійською мовою. Все це сприяє розвитку професійного сленгу.

6. Переконатися, що під час виконання завдання студенти зосереджені на значущості того, що вивчається; творчість студентів можна відзначити й оцінити, коли вони переходять до подальшої роботи над темою чи наукового доробку певного психолога і роблять висновки, що вимагають самостійного використання професійної мови. Тут мова має значення як навичка, майстерність мислення та інструмент самовираження.

7. Надати можливість зосередитися на формі; лише коли процес глибокого осмислення закінчено, викладач має втручатися в навчання студентів, нагадуючи їм про вимоги до жанру та форми представлення результатів. Так звана «театральна частина» навчання набуває своєї чарівності, коли студенти знайомляться з деякими прикладами презентацій тематичних досліджень (наприклад, відео) раніше або навіть під час роботи;

8. Запит у студентів на оцінку роботи викладача. Зворотній зв'язок і рефлексія можуть бути формою оцінювання, що передують офіційному

оцінюванню. Студенти часто генерують більше знань, аналізуючи курс навчання та деталі прогресу, включаючи оцінку остаточної презентації. Тут увага зосереджується на виконанні професійної комунікації, що означає оволодіння мовою – на всіх рівнях мовлення, від грамотності та інтонації до жанрового та прагматичного вибору з огляду на його контекст, аудиторію та мету.

Висновки. Вивчення англійської мови майбутніми фахівцями в галузі психологічних наук є необхідним складником сучасного професійного розвитку. Структурування процесу викладання має позитивний вплив на якість проведення занять. Важливим аспектом під час викладання ESP є комбінування поданого матеріалу з урахуванням методик CLIL. Перспективи подальших наукових досліджень полягають у необхідності окреслення та обґрунтування загальнонаукових основ професійної підготовки майбутніх практичних психологів у закладах вищої освіти.

Література:

1. What is the most spoken language?. *Ethnologue (Free All)*. URL: <https://www.ethnologue.com/insights/most-spoken-language/> (дата звернення: 14.02.2024).
2. Usage statistics and market share of content languages for websites, february 2024. *W3Techs - extensive and reliable web technology surveys*. URL: https://w3techs.com/technologies/overview/content_language (дата звернення: 14.02.2024).
3. Culturally diverse expert teams have yet to bring comprehensive linguistic diversity to intergovernmental ecosystem assessments / A. J. Lynch та ін. *One earth*. 2021. Т. 4, № 2. С. 269–278. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2021.01.002> (дата звернення: 14.02.2024).
4. Gordin M. D. *Scientific Babel: How science was done before and after global English*. The University of Chicago Press, 2015. 415 с.
5. Seargeant P., Erling E. The discourse of ‘English as a language for international development’: policy assumptions and practical challenges. *Dreams and realities: developing countries and the english language* / ред. С. Нувел. London : British Council, 2011. С. 248–267.
6. Bracaj M. Teaching english for specific purposes and teacher training. *European scientific journal*. 2014. Т. 10, № 2. С. 40–49.
7. Basturkmen H. *Developing courses in english for specific purposes*. London : Palgrave Macmillan UK, 2010. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230290518> (дата звернення: 14.02.2024).
8. Richards J. C. *Curriculum development in language teaching*. Cambridge : The Edinburgh Building, 2001. 336 с.
9. Morreale S. P., Osborn M. M., Pearson J. C. Why communication is important: a rationale for the centrality of the study of communication. *Journal of the association for communication administration*. 2000. Т. 29, № 1. С. 1–29.
10. Mulholland J. *The language of negotiation: a handbook of practical strategies for improving communication*. London : Routledge, 1991. 229 с.
11. Денічева О. І., Білошицька Т. Ю. *English for psychologists : Посібник-практикум*. Житомир : ЖДУ ім. Ів. Франка, 2017. 53 с.

References:

1. What is the most spoken language?. *Ethnologue (Free All)*. URL: <https://www.ethnologue.com/insights/most-spoken-language/> (data zvernennia:: 14.02.2024).

2. Usage statistics and market share of content languages for websites, february 2024. *W3Techs - extensive and reliable web technology surveys*. URL: https://w3techs.com/technologies/overview/content_language (data zvernennia:: 14.02.2024).

3. Culturally diverse expert teams have yet to bring comprehensive linguistic diversity to intergovernmental ecosystem assessments / A. J. Lynch та in. *One earth*. 2021. Т. 4, № 2. С. 269–278. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2021.01.002> (data zvernennia:: 14.02.2024).

4. Gordin M. D. *Scientific Babel: How science was done before and after global English*. The University of Chicago Press, 2015. 415 s.

5. Seargeant P., Erling E. The discourse of 'English as a language for international development': policy assumptions and practical challenges. *Dreams and realities: developing countries and the english language* / red. C. Hywel. London : British Council, 2011. S. 248–267.

6. Bracaj M. Teaching english for specific purposes and teacher training. *European scientific journal*. 2014. Т. 10, № 2. S. 40–49.

7. Basturkmen H. *Developing courses in english for specific purposes*. London : Palgrave Macmillan UK, 2010. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230290518> (data zvernennia:: 14.02.2024).

8. Richards J. C. *Curriculum development in language teaching*. Cambridge : The Edinburgh Building, 2001. 336 s.

9. Morreale S. P., Osborn M. M., Pearson J. C. Why communication is important: a rationale for the centrality of the study of communication. *Journal of the association for communication administration*. 2000. Т. 29, № 1. S. 1–29.

10. Mulholland J. *The language of negotiation: a handbook of practical strategies for improving communication*. London : Routledge, 1991. 229 s.

11. Dienichieva O. I., Biloshytska T. Yu. *English for psychologists : Posibnyk-praktykum*. Zhytomyr : ZhDU im. Iv. Franka, 2017. 53 s.

УДК 316.752 :124.5:159.923.5-026.564]+378-057.87

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1062-1073](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1062-1073)

Костенко Дмитро Вікторович кандидат педагогічних наук, доцент, асистент кафедри іноземних мов математичних факультетів, Навчально-науковий інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доцент кафедри мовної підготовки Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, Навчально-науковий інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-4030-2287>

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ФОКУС ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація У статті відображено розгляд понять «ціннісні орієнтири» та «ціннісні орієнтації» у фокусі формування та розвитку життєстійкості здобувачів вищої освіти. Акцентовано увагу на переосмисленні ціннісних орієнтацій особистості в цілому і, зокрема, здобувачів вищої освіти в освітньому середовищі закладу вищої освіти. Зосереджено увагу на теоретичному розгляді ціннісних орієнтацій як фокусу формування та розвитку життєстійкості здобувачів вищої освіти та виокремленні пріоритетності ціннісних орієнтацій формування та розвитку життєстійкості особистості здобувачів вищої освіти у сучасному освітньому середовищі. Враховано наукові педагогічні, соціологічні, філософські та соціальні дослідження науковців з проблематики цінностей та ціннісних орієнтацій на сучасному етапі розвитку України та дослідження, в яких розглядаються питання формування ціннісних орієнтацій переважно у здобувачів вищої освіти.

Прослідковано, що ціннісні орієнтації, які продовжують своє формування та розвиток в процесі соціального виховання у закладі вищої освіти, відіграють ключову роль у розвитку особистості. Продемонстровано, що характер національної української ідентичності має тісний зв'язок з ціннісними настановами, політичними поглядами та дає можливість науковцям широко тлумачити погляди, позиції, результати наукових доробок щодо формування та розвитку ціннісних орієнтацій як фокусу формування та розвитку життєстійкості.

Використано теоретичні методи: аналіз філософської, психолого-педагогічної, соціально-педагогічної та соціологічної літератури з метою викладення основних теоретичних положень досліджуваної проблеми; порівняння та узагальнення для систематизації наукових положень вітчизняних та закордонних науковців; оцінка ресурсів освітнього середовища

закладу вищої освіти для визначення пріоритетних ціннісних орієнтацій здобувачів вищої освіти в умовах сучасних соціалізаційних викликів.

Досліджено питання пріоритетності формування та розвитку ціннісних орієнтацій у формуванні та розвитку життєстійкості здобувачів вищої освіти у сучасному освітньому середовищі. Запропоновано змістову характеристику означених пріоритетних ціннісних орієнтирів у формуванні та розвитку життєстійкості здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: життєстійкість, заклад вищої освіти, здобувачі вищої освіти, орієнтири, особистість, розвиток, формування, ціннісні орієнтації.

Kostenko Dmytro Viktorovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Foreign Languages for Mathematical Faculties, Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Associate Professor in the Department of Language Training, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University, Volodymyrska St., 60, Kyiv, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-4030-2287>

VALUE ORIENTATIONS AS A FOCUS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF SUSTAINABILITY OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

Abstract. The article reflects the consideration of the concepts of “value orientations” and “value directions” in the focus of the formation and development of the hardiness of students of higher education. Attention is focused on the rethinking of the value orientations of the individual as a whole and, in particular, of higher education students in the educational environment of the institution of higher education. Attention is focused on the theoretical consideration of value orientations as the focus of the formation and development of the hardiness of higher education students and the identification of the priority of the value orientations of the formation and development of the hardiness of the personality of higher education students in the modern educational environment. Scientific pedagogical, sociological, philosophical and social studies of scientists on the problem of values and value orientations at the current stage of development of Ukraine and studies that consider the issue of the formation of value orientations mainly among students of higher education are taken into account.

It was observed that value orientations, which continue their formation and development in the process of social education in a higher education institution, play a key role in personality development. It has been demonstrated that the nature of national Ukrainian identity is closely related to value guidelines, political views and gives scientists the opportunity to broadly interpret the views, positions, and results

of scientific developments regarding the formation and development of value orientations as the focus of the formation and development of hardiness.

Theoretical methods were used: analysis of philosophical, psychological-pedagogical, socio-pedagogical and sociological literature in order to outline the main theoretical principles of the researched problem; comparison and generalization for the systematization of scientific positions of domestic and foreign scientists; assessment of the resources of the educational environment of a higher education institution to determine the priority value orientations of higher education seekers in the conditions of modern socialization challenges. The question of the priority of the formation and development of value orientations in the formation and development of the hardiness of higher education seekers in the modern educational environment has been investigated. A substantive description of the identified priority value orientations in the formation and development of the hardiness of higher education applicants is proposed.

Keywords: hardiness institution of higher education, students of higher education, value orientations, landmarks, personality, development, formation.

Постановка проблеми. Поняття «ціннісні орієнтації» є центром наукових педагогічних, соціологічних, філософських, соціальних досліджень, в результаті яких можна стверджувати, що означене поняття є різноманітним і тісно пов'язане з життєвою організацією особистості та визначає загальне спрямування мотивів, механізмів її інтересів задля визначення готовності до особистісної самореалізації.

В умовах сучасних соціалізаційних викликів актуалізуються проблемні питання переосмислення ціннісних орієнтацій особистості в цілому і, зокрема, здобувачів вищої освіти в освітньому середовищі закладу вищої освіти, оскільки від них, майбутніх фахівців у різних сферах діяльності українського соціуму, залежить майбутнє нашої держави.

Варто зазначити, ціннісні орієнтації є різносторонніми та індивідуально спрямованими. Сучасні здобувачі вищої освіти оцінюють явища сьогодення, життєві події неоднаково, даючи критичну оцінку трансформаційним змінам, вчинкам, досягненням науки та культури. Оцінка кожного здобувача вищої освіти є суб'єктивною. Проте, є певний еталон ціннісних орієнтацій, але, зазвичай особистісний фактор переважає над суспільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці цінностей та ціннісних орієнтацій на сучасному етапі присвячено досить значну кількість наукових праць (І. Андрійчук, С. Бадер, С. Беякова, Н. Бочаріна, І. Бех, З.Жданов, Л. Коберник, О. Коханова, І. Мельничук, С. Мельничук, В. Павлов, М. Півень, Ю. Пелех, А. Сірий, А. Стеценко, Л. Султанова Р. Чіп, Ю. Шайгородський та ін.). За останній період з'явилися дослідження, в яких розглядаються питання формування ціннісних орієнтацій переважно у здобувачів вищої освіти (Л. Долинська, Н.Іванцев, Н.Максимчук, О.Научитель,

Л.Романюк ,О. Сіпакова,та ін.), але досліджень, присвячених взаємозв'язку ціннісних орієнтацій і життєстійкості особистості не так багато.

Мета статті – теоретичний розгляд ціннісних орієнтацій як фокусу формування та розвитку життєстійкості здобувачів вищої освіти, виокремлення пріоритетності ціннісних орієнтацій формування та розвитку життєстійкості особистості здобувачів вищої освіти у сучасному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Говорячи про ситуацію у сфері досліджень проблем виховання, відомий вітчизняний науковець І. Бех зазначає, що «на кожному етапі розвитку суспільства створюється специфічний набір і структура цінностей. Вони сприяють перетворенню соціальних норм і ідеалів у особистісні принципи життєдіяльності. Цінності стають виховним фактором завдяки тому, що перетворюються у внутрішні стосунки (мотиви) поведінки особистості»[1].

На думку О. Научитель та М. Півень, « у ХХІ сторіччі особистість автоматично є включеною в глобальні процеси цифровізації, які супроводжуються зміною взаємодії людини з оточуючим середовищем, зміною міжособистісних відносин та зміною внутрішнього світу, ймовірно відбувається трансформація ціннісно-сислової сфери особистості»[2] .

За І. Мельничук «ціннісні орієнтації постають функціональною одиницею духовності особистості та розглядаються як складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особистості, вибіркове ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей, систему її настанов, переконань, уподобань, виражених у свідомості та поведінці»[3] .

На думку І. Мельничук та С. Мельничук, «сєнс життя передбачає усвідомлення людиною основного змісту свого життя і місця у суспільстві. Тема сенсу життя тісно пов'язана з ціннісними орієнтаціями, цілеутворенням, а також з моральним і духовним розвитком особистості» [4] .

С. Беякова, Н. Бочаріна та А. Стеценко зосереджують увагу на тому, що «система ціннісних орієнтацій особистості, яка виконує одночасно функції регуляції поведінки і визначення її мети, пов'язує в єдине ціле особистість і соціальне середовище, є багатофункціональним психологічним утворенням. Ціннісні орієнтації, будучи механізмом особистісного зростання і саморозвитку, самі носять розвиваючий характер і являють собою динамічну систему» [5] .

На думку Ю. Шайгородського «ціннісні орієнтації виконують регулюючу функцію, оскільки вони є конкретним проявом ставлення особистості до цінностей навколишньої дійсності. Вони, як стійкі мотиви особистості, організують, спрямовують і регулюють діяльність людини»[6].

За Л. Романюк «складовою ядра особистості студента поряд з цінностями, які є психологічною основою прийняття рішень про смисл життя, виступають ціннісні орієнтації, що вказують шляхи його реалізації»[7] .

Р. Чіп зазначає, що «ціннісні орієнтації є глибинною і багатогранною категорією та головною характеристикою особистості як суб'єкта міжособистісних взаємин в процесі засвоєння суспільних цінностей»[8].

І. Андрійчук зауважує, що «ціннісні орієнтації – це узагальнені уявлення людей про цілі та норми своєї поведінки, це існуючі у свідомості кожної людини орієнтири, з якими вона узгоджує свої дії. Очевидно, що уявлення про власне майбутнє пов'язане з цінностями. Тому самовизначення фокусується у ціннісно-орієнтаційній сфері особистості, спрямовується потребою самовдосконалення, у якій центральне місце займає проблема сенсу життя»[9]. Слушною є позиція І. Андрійчук про те, що «сьогоднішня трансформація життєвих цінностей членів українського суспільства, зумовлена кардинальними змінами у всіх сферах буття, посилює потребу в соціально важливих особистісних якостях і комунікативних вміннях, які сприятимуть моральності та гармонізації поведінки в міжособистісній взаємодії. На часі з'ясування психологічних можливостей поліпшення культури спілкування у соціумі [10]».

О. Жирун зосереджує увагу на тому, що «при трансформації суспільства особиста і суспільна ціннісна орієнтація теж зазнає зміну. Саме тому цінності та ціннісні орієнтації самих по собі є соціально-психологічним показником зміни суспільства» [11].

В. Павлов зазначає, «впродовж життя у кожного індивіда обов'язково еволюціонують його ціннісні орієнтири, критерії оцінки дійсності, переосмислюються накопичені знання і досвід. В залежності від віку, обсягу знань, мікро- і макросередовища буття, актуалізації конкретних потреб та інтересів люди нерідко оцінюють одні і ті ж явища й події по різному. В одних ситуаціях означені трансформації незначні, в інших – разючі. Наприклад, на зміну захопленням у молодому віці конкретними художніми творами, історичними діячами, вчинками, досягненнями науки та ін. у зрілі роки приходить тверезе, критичне осмислення цих об'єктів. І хоча кожна оцінка має певну об'єктивну підставу, в ній переважає доля суб'єктивного»[12].

Науковиця Н. Іванцев пропонує, що «визначаючи ціннісні орієнтири життя особистості як значимі елементи системи її соціальних взаємин, котрі окреслюють загальні способи її поведінки у соціумі, її ставлення до оточуючого світу, до людей і до самої себе, робить акцент на тому, що зазначені устрої (ціннісні орієнтації), наповнюючи зміст і, надаючи напрямок особистісним функціям, позиціям, поведінці, вчинкам особистості, являються необхідною умовою переживання її психологічного благополуччя. Виражаючи внутрішній фундамент взаємин особистості з реальною дійсністю, система ціннісних орієнтацій, утворюючись у відповідних соціально-психологічних умовах (конкретних ситуаціях), визначає її поведінку і як опорна проекція багатовимірного світу особистості, ціннісні орієнтації визначають собою суб'єктивний напрямок пошуку щастя та якісно-своєрідні особливості, що стосуються стану психологічного благополуччя особистості» [13].

О. Сіпакова зауважує, «ціннісні орієнтації студентської молоді є культурним компонентом особистості. На різних вікових стадіях ті чи інші аспекти розвитку системи ціннісних орієнтацій з певною періодичністю виходять на перший план. Це має яскравий вияв у ціннісних орієнтаціях студентської молоді у політичній, комунікативній та культурно-соціальній сферах» [14].

За І. Ждановим «цінності виступають фундаментом, мотиваційною основою поведінки будь-якої особистості. Ціннісні орієнтації розглядаються як результат виховання і соціалізації підростаючого покоління. Для об'єктивного опису його трансформацій необхідно здійснювати постійний моніторинг, спираючись на результати якого можна цілком обґрунтовано робити об'єктивні висновки, прогнози та рекомендації»[15].

Л. Долинська і Н. Максимчук обумовлюють те, що «основним чинником, який формує найпоширеніші ціннісні орієнтації, є суспільство. Кожен етап у розвитку суспільства характеризується своєю системою цінностей визначається найбільш поширеною ієрархією їх, яка виступає щодо індивіда як нормативне, з якою він має співвіднести свої особистісні цінності. Соціальні зміни зумовлюють і перегляд набору базових життєвих цінностей. Звичайно, що нові соціальні умови відбиваються насамперед, у ціннісних орієнтирах молодого покоління, яке обирає професію, планує свій життєвий шлях» [16].

На думку О. Коханової, «попри розходження між різними підходами у психології, цінності та ціннісні орієнтації розуміються як значущі компоненти структури особистості, що формуються у процесі її соціалізації та виражають спрямованість на регулювання діяльності та поведінки»[17].

Дослідниця Л. Коберник зазначає, що «ціннісні орієнтації виступають своєрідною призмою, завдяки якій особистість сприймає та усвідомлює світ. Цінності як самостійні утворення, визначають програму поведінки, забезпечують інтеграцію суспільства, допомагають індивідам здійснювати вибір своєї поведінки в життєво важливих ситуаціях. Система цінностей складає внутрішній стрижень культури, виступає одним з головних мотивів соціальної дії, впливає на потреби та інтереси особистості, її поведінку»[18].

На думку С. Бадер «класифікація ціннісних орієнтацій особистості багато в чому збігається з розподілом цінностей за тим чи іншим критерієм, адже, як зазначено, більшість дослідників (М. Яницький, А. Сірий, Ю. Пелех) визначають саму цінність як правило, абстрактний ідеал, тоді як ціннісна орієнтація являє собою інтеріоризовану цінність. Виходячи із цього, розглянемо відомі у філософській і психолого-педагогічній науці класифікації цінностей» [19].

Зазначимо, «ціннісні орієнтації, які продовжують своє формування та розвиток в процесі соціального виховання у закладі вищої освіти, відіграють ключову роль у розвитку особистості. Уособлюючи в собі основні потреби,

вони розкривають стратегії і життєві цінності, настанови та зміст для розвитку та саморозвитку індивіда. Вчинки особистості внутрішньо детермінуються потребами, які виражені в цінностях. Самі ж ролі складаються з цих вчинків. Відтак, дослідження ціннісних орієнтацій дозволяє більш глибоко бачити зміст соціально-рольових репертуарів, які демонструють здобувачі вищої освіти, розуміти глибинні мотивації їх діяльності, способи знаходження свого місця в житті, вміння самовизначитися та реалізувати себе» [20].

Наразі психологічну природу цінностей ґрунтовно досліджують закордоном. Найважливішим методичним напрямком досліджень вивчення цінностей нам видаються дослідження, які було проведено наприкінці 60-х-70-х роках у Сполучених Штатах Америки М. Рокич та інших країн на основі розробленого ним методу прямого ранжування цінностей.

Як зазначає Л. Султанова, «Мілтон Рокич розрізняє два класи цінностей: термінальні та інструментальні. Під термінальними цінностями автор розуміє переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування з особистого і суспільного поглядів заслуговує на те, щоб до неї прагнути; під інструментальними цінностями – переконання в тому, що певний образ дій (наприклад, чесність, раціоналізм) з особистого і суспільного поглядів є більш доречним у будь-яких ситуаціях. Для діагностики індивідуальних ієрархій цінностей Мілтон Рокич розробив метод прямого ранжування цінностей, згрупованих у два списки, – термінальних та інструментальних цінностей. Цей поділ відповідає традиційному поділу на цінності-цілі (18 цінностей) і цінності-засоби (18 цінностей)» [21].

Досліджуючи ціннісні орієнтири та орієнтації особистості, слід звернути увагу на міграційні процеси, що відбуваються в країні, соціокультурний, політичний, етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у період загострення соціалазаційних викликів в Україні.

Маємо погодитися з уже заявленими позиціями, що характер національної української ідентичності має тісний зв'язок з ціннісними настановами, політичними поглядами та дає можливість науковцям широко тлумачити соціологічні факти, дані щодо останніх негативних тенденцій та проголошеного росією гасла щодо захисту російськомовного населення України. В умовах сьогодення ми спостерігаємо кардинальні зміни не лише зовнішніх процесів, а й внутрішнього світу людини, її соціально-матеріальної сутності, поведінкових стереотипів, ціннісних орієнтирів та соціальних норм. Міграційні процеси, які відбуваються вже багато років після здобуття Україною незалежності, є унікальним прикладом динамічної інтеграції до європейського співтовариства і важко заперечити той факт, що цей феномен змінює ціннісні орієнтації не лише українського населення, а й багатьох представників країн Європи.

Варто зазначити, оскільки у проаналізованих нами наукових працях зустрічаються терміни «ціннісні орієнтири» та «ціннісні орієнтації», на наш погляд, за змістом ці два терміни є переважно тотожними.

З огляду на здійснений нами теоретичний аналіз наукових публікацій, як вітчизняних, так і закордонних науковців щодо трактування понять «цінності», «ціннісні орієнтири» «ціннісні орієнтації», уможлиблюється пропозиція авторського бачення *структуризації та виокремлення пріоритетності ціннісних орієнтацій формування та розвитку життєстійкості особистості, зокрема, здобувачів вищої освіти у сучасному освітньому середовищі (рис.1).*

Рис. 1. Ціннісні орієнтації життєстійкості здобувачів вищої освіти

Пропонуємо змістову характеристику означених пріоритетних ціннісних орієнтацій у формуванні та розвитку життєстійкості здобувачів вищої освіти.

Збереження власної індивідуальності – збереження індивідуального генетичного здобутку, єдності неповторних особистісних властивостей, своєрідності психофізіологічної структури, громадянськості, життєздатності та життєтворчості.

Саморозвиток – процес, в якому індивід або особистість свідомо та активно займається самовдосконаленням у різних сферах свого життя з метою самозростання та самовдосконалення.

Критичне мислення – вміння, що дозволяє людині приймати обґрунтовані самостійні рішення, визначати проблеми, ставити запитання, аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, розглядати з різних сторін, висувати альтернативи та оцінювати їх, формулювати аргументи, робити свідомий вибір на основі власних суджень.

Духовна гармонізація – духовно-моральне ствердження особистості, саморегуляція та розвиток здібностей, навичок управління своїми емоціями та діями, ментальним здоров'ям.

Креативність – здатність людини створювати принципово нові ідеї, знаходити оригінальні рішення, відхилятися від традиційних схем мислення, вирішувати проблеми, що виникають всередині статичних систем.

Гнучкість – забезпечення здобувачам вищої освіти швидкості у прийнятті рішень, професійних діях; передбачає свободу, дієвість у виконанні самостійних завдань, соціальну активність.

Професійність – якість, у якої не існує межі досконалості, сукупність досягнутих здобувачем вищої освіти теоретичних знань, практичного досвіду і професійних навичок у обраній сфері діяльності.

Адаптивність – природжена та набута здатність до адаптації, властивість, що визначає успішність пристосування до навколишнього середовища.

Командна робота – ефективна і продуктивна практична діяльність команди, вміння злагодженої колективної взаємодії, яка дозволяє ефективно досягати поставлених цілей.

Висновки. Таким чином, досліджуючи питання пріоритетності формування та розвитку ціннісних орієнтацій у формуванні та розвитку життєстійкості здобувачів вищої освіти у сучасному освітньому середовищі, простежуємо, що ціннісні орієнтації великою мірою обумовлюють як світосприйняття так і набуття життєвого досвіду, необхідного для раціонального і критичного мислення, здатності діяти креативно та ефективно в умовах сучасних реалій, бути відкритими до нових особистісних і професійних пошуків.

Література:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. Посібник. – К.: ІЗМН, 1998. -204 с.
2. Научитель, О. Д., & Півень, М. А. (2022). ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ ЗАЛЕЖНО ВІД РІВНЯ ЇЇ ЕМОЦІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ. MODERN WAYS OF SOLVING THE LATEST PROBLEMS IN SCIENCE, 387.
3. Мельничук І. Я. Ціннісні орієнтації як чинник розвитку духовного потенціалу в підлітковому віці. Теорія і практика сучасної психології. №4. Т. 2. Запоріжжя, 2019. С. 50–55.
4. Мельничук, І. Я., & Мельничук, С. К. (2021). ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ СЕНСУ ЖИТТЯ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ОНТОГЕНЕЗУ. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки, (192), 111-116. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-192-111-116>
5. Белякова, С. М., Бочаріна, Н. А., & Стеценко, А. І. (2022). ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДОРΟΣЛИХ. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія, (1), 77-82. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.15>
6. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації особистості: формалізована модель-цілісного, багатоаспектного аналізу / Ю. Шайгородський // Соціальна психологія.– 2010. – № 1 (39). – С.94–106.

7. Романюк Людмила Василівна. Психологічні чинники розвитку ціннісних орієнтацій студентської молоді: дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2004.
8. Р.С. Чіп (2012). Ціннісні орієнтації як механізми регуляції поведінки особистості. Проблеми сучасної психології, 18,809-819.
9. Андрійчук І. П. Теоретичні засади дослідження смислових життєвих орієнтацій в юнацькому віці / І. Андрійчук // Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід : збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 травня 2021 р., м. Тернопіль). – Тернопіль : Вектор, 2021. – С. 48–51.
10. Андрійчук І. Комунікативна компетентність як адаптаційний ресурс особистості підлітка / І. Андрійчук // Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 травня 2022 року, м. Тернопіль). – Тернопіль : Вектор ; ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. – С. 268–271.
11. Жирун О. А Ціннісні орієнтації як елементи моральної свідомості особистості. Київ : Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. 2011. № 1
12. Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 травня 2021 року, м. Тернопіль. ТНПУ ім. В.Гнатюка. / Ред. кол.: орська Н. Л., Поперечна Г. А., Литвин Л. М. Тернопіль : Вектор, 2021. 270 с.
13. Іванцев Н.І.Ціннісні орієнтації як внутрішні фактори впливу на психологічне благополуччя особистості//«Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні» [Текст]: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (23-24 серпня 2019 р., м. Львів). Львів: ГО «Південна фундація педагогіки», 2019. С.49
14. Сіпакова О.А. Ціннісні орієнтири студентської молоді. Збірник наукових праць «Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки». 2014 №3 (24).
15. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й., Беляєва І. І. та ін.]. – К., 2016. – 200 с.
16. Л.В.Долинська, Н.П. Максимчук Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: Навчальний посібник для студентів ВНЗ. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2008. – 124 с. ISBN 978-966-2053-65-4
17. Коханова О. П. (2014).Ціннісні орієнтації сучасної молоді: значущість та реалізованість Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання, 4(31)152-157
18. Коберник Л.О. Ціннісні орієнтації як чинник виникнення та подолання конфліктних форм поведінки в юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2010. 23 с.
19. Бадер, С. (2019). Класифікація цінностей та ціннісно-смислових орієнтацій особистості Інноваційна педагогіка, 14 (1), 18-22.
20. Вакуліч Т., Рафіков О. Ціннісні орієнтації студентів з різними соціально-рольовими репертуарами. Retrieved from <http://medpsychology.pp.ua/student-orient>
21. Sultanova, L. (2020). Ціннісні орієнтації майбутнього викладача закладу вищої освіти. Mountain School of Ukrainian Carpaty, (22), 150-155.

References:

1. Bekh I.D. Osobystisno zoriientovane vykhovannia: Naukovo-metod. Posibnyk [Personally oriented education: Scientific method. Manual]. – К.: IZMN, 1998. –204 s[in Ukrainian].

2. Nauchytel, O. D., & Piven, M. A. (2022). OSOBLIVOSTI TSINNISNO-SMYSLOVOI SFERY OSOBYSTOSTI ZALEZHNO VID RIVNIA YiI EMOTSIINOI ZRILOSTI [CHARACTERISTICS OF THE VALUE-MEANING SPHERE OF A PERSONALITY DEPENDS ON THE LEVEL OF ITS EMOTIONAL MATURITY]. MODERN WAYS OF SOLVING THE LATEST PROBLEMS IN SCIENCE, 387[in Ukrainian].

3. Melnychuk I. Ya. Tsinnisni orientatsii yak chynnyk rozvytku dukhovnoho potentsialu v pidlitkovomu vitsi [Value orientations as a factor in the development of spiritual potential in adolescence]. Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii. №4. T. 2. Zaporizhzhia, 2019. S. 50–55 [in Ukrainian].

4. Melnychuk, I. Ya., & Melnychuk, S. K. (2021). OSOBLIVOSTI SPRYIMANNIA SENSU ZhYTTIA NA RIZNYKH ETAPAKH ONTOHENEZU [FEATURES OF PERCEPTION OF THE MEANING OF LIFE AT DIFFERENT STAGES OF ONTOGENESIS]. Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky, (192), 111-116. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-192-111-116>[in Ukrainian].

5. Bieliakova, S. M., Bocharina, N. A., & Stetsenko, A. I. (2022). EMPIRYCHNE DOSLIDZHENNA OSOBLIVOSTEI TSINNISNYKH ORIIENTATSI DOROSLYKH [EMPIRICAL RESEARCH OF THE FEATURES OF THE VALUE ORIENTATIONS OF ADULTS]. Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia, (1), 77-82. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.15>[in Ukrainian].

6. Shaihorodskiy Yu. Tsinnisni orientatsii osobystosti: formalizovana model silisnoho, bahatoaspektnoho analizu [Value orientations of the individual: a formalized model of holistic, multi-aspect analysis] / Yu. Shaihorodskiy // Sotsialnapsykholohiia. – 2010. – No 1 (39). – С.94–106.

7. Romaniuk Liudmyla Vasylivna. Psykholohichni chynnyky rozvytku tsinnisnykh orientatsii studentskoi molodi: dys... kand. psykol. nauk: 19.00.01 / Kyivskiy natsionalnyi un- t im. Tarasa Shevchenka [Psychological factors in the development of value orientations of student youth: dissertation... candidate. psychol. Sciences: 19.00.01 / Kyiv National University named after Taras Shevchenko]. - K., 2004[in Ukrainian].

8. R.S. Chip (2012). Tsinnisni orientatsii yak mekhanizmy rehuliatcii povedinky osobystosti [Value orientations as mechanisms of personal behavior regulation]. Problemy suchasnoi psykholohii, 18,809-819[in Ukrainian].

9. Andriichuk I. P. Teoretychni zasady doslidzhennia smyslovykh zhyttievnykh orientatsii v yunatskomu vitsi [Theoretical foundations of the study of meaningful life orientations in youth] / I. Andriichuk // Tsinnisni oriientyry v suchasnomu sviti: teoretychnyi analiz ta praktychnyi dosvid: zbirnyk tez III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (13-14 travnia 2021 r., m. Ternopil). – Ternopil : Vektor, 2021. – S. 48–51[in Ukrainian].

10. Andriichuk I. Komunikatyvna kompetentnist yak adaptatsiinyi resurs osobystosti pidlitka [Communicative competence as an adaptive resource of adolescent personality] / I. Andriichuk // Tsinnisni oriientyry v suchasnomu sviti: teoretychnyi analiz ta praktychnyi dosvid: zbirnyk tez IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (13-14 travnia 2022 roku, m. Ternopil). – Ternopil : Vektor ; TNPU im. V. Hnatiuka, 2022. – S. 268–271[in Ukrainian].

11. Zhyrun O. A Tsinnisni oriientatsii yak elementy moralnoi svidomosti osobystosti [Value orientations as elements of the moral consciousness of an individual]. Kyiv : Visnyk NTUU «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. 2011. № 1[in Ukrainian].

12. Tsinnisni oriientyry v suchasnomu sviti: teoretychnyi analiz ta praktychnyi dosvid [Value orientations in the modern world: theoretical analysis and practical experience]: zbirnyk tez III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 13-14 travnia 2021 roku, m. Ternopil. TNPU im. V. Hnatiuka. / Red. kol.: orska N. L., Poperechna H. A., Lytvyn L. M. Ternopil : Vektor, 2021. 270 s. [in Ukrainian].

13. Ivantsev N.I. Tsinnisni oriiientatsii yak vnutrishni faktory vplyvu na psykholohichne blahopoluchchia osobystosti [Value orientations as internal factors of influence on the psychological well-being of the individual] // «Psykhohiia ta pedahohika suchasnosti: problemy ta stan rozvytku nauky i praktyky v Ukraini» [Tekst]: Zbirnyk tez naukovykh robot uchastykiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (23-24 serpnia 2019 r., m. Lviv). Lviv: HO «Pivdenna fundatsiia pedahohiky», 2019. S.49 [in Ukrainian].

14. Sipakova O.A. Tsinnisni oriiientyry studentskoi molodi [Value orientations of student youth]. Zbirnyk naukovykh prats «Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky». 2014 №3 (24) [in Ukrainian].

15. Tsinnisni oriiientatsii suchasnoi ukrainskoi molodi. Shchorichna dopovid Prezydentu Ukrainy, Verkhovni Radi Ukrainy pro stanovyshe molodi v Ukraini (za pidsumkamy 2015 roku) [Value orientations of modern Ukrainian youth. Annual report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine on the situation of youth in Ukraine (according to the results of 2015)] / Derzh. in-t simeinoi ta molodizhnoi polityky; [redkol.: Zhdanov I. O., hol. red. koleh., Yarema O. Y., Bieliaieva I. I. ta in.]. – K., 2016. – 200 s. [in Ukrainian].

16. L.V. Dolynska, N.P. Maksymchuk Psykhohiia tsinnisnykh oriiientatsii maibutnoho vchytelia [Psychology of value orientations of the future teacher]: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv VNZ. – Kamianets-Podilskyi: FOP Sysyn O.V., 2008. – 124 s. ISBN 978-966-2053-65-4 [in Ukrainian].

17. Kokhanova O. P. (2014). Tsinnisni oriiientatsii suchasnoi molodi: znachushchist ta realizovanist [alue orientations of modern youth: significance and realization] Mizhnarodni Chelpanivski psykholoho-pedahohichnychytannia, 4(31)152-157 [in Ukrainian].

18. Kobernyk L.O. Tsinnisni oriiientatsii yak chynnyk vynyknennia ta podolannia konfliktnykh form povedinky v yunatskomu vitsi: avtoref. dys. ... kand. psyk. nauk: 19.00.07 alue orientations as a factor in the emergence and overcoming of conflict forms of behavior in youth: autoref. thesis ... candidate psycho. Sciences: 19.00.07. []. Kyiv, 2010. 23 s. [in Ukrainian].

19. Bader, S. (2019). Klasyfikatsiia tsinnosti ta tsinnisno-smyslovykh oriiientatsii osobystosti Innovatsiitna pedahohika [Classification of values and value-semantic orientations of the individual Innovative pedagogy], 14 (1), 18-22 [in Ukrainian].

20. Vakulich T., Rafikov O. Tsinnisni oriiientatsii studentiv z riznymi sotsialno-rolovymy repertuaramy [Value orientations of students with different social and role repertoires]. Retrieved from <http://medpsychology.pp.ua/student-orient>

21. Sultanova, L. (2020). Tsinnisni oriiientatsii maibutnoho vykladacha zakladu vyshchoi osvity [alue orientations of the future teacher of a higher education institution.]. Mountain School of Ukrainian Carpaty, (22), 150-155 [in Ukrainian].

УДК 345:311.5:454-001

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1074-1083](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1074-1083)

Кравчук Василь Васильович кандидат ветеринарних наук, доцент, начальник кафедри логістики, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, <https://orcid.org/0000-0001-9743-7679>

ЗАСТОСУВАННЯ МНЕМОНІЧНИХ СИЛОГІЗМІВ НА ЗАНЯТТЯХ З КУРСАНТАМИ ПРИ ВИВЧЕННІ ПИТАНЬ ПЕРВИННОГО ОГЛЯДУ ПОСТРАЖДАЛИХ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. В статті розкрито застосування мнемологічних силогізмів на заняттях з курсантами при вивченні питань первинного огляду постраждалих в екстремальних ситуаціях .

Під час проведення занять з навчального модулю «Домедична допомога при екстремальних ситуаціях» з'ясувалося, що курсанти другого курсу навчання , які вивчали прийоми домедичної допомоги в школі, а деякі з них були випускниками медичних училищ, вважали домедичну допомогу початком первинного огляду і виконували заходи в рамках алгоритму «АВС», або «САВС». При цьому вони абсолютно ігнорували важливі заходи підготовчого етапу. Взагалі, вони не виділяли цей етап тому, що він в більшості керівництв та посібників надається у вигляді окремих рекомендацій, не пов'язаних між собою єдиним змістом [2, 3, 4]. На питання: «Які ваші перші дії, коли ви побачили місце екстремальної ситуації?». Абсолютна більшість студентів відповідала: «Як найшвидше наближаюся до постраждалого і перевіряю прохідність дихальних шляхів і далі за алгоритмом «АВС». При цьому вони нехтували власною безпекою та безпекою постраждалого, усвідомленням механізму події, повідомленням служб екстреної допомоги, призначенням помічників для надання допомоги та інше.

На місці події вступають в силу декілька несприятливих чинників, які ускладнювали швидке та негайне надання до медичної допомоги. По-перше, всі хто знаходиться на місці події (постраждалі і випадкові свідки) знаходяться в стані емоційного шоку від побаченого та пережитого. По-друге, серед випадкових свідків може опинитися людина з нестійкою психікою і істеричними нападками, що зовсім зіпсує і так напружений психологічний стан на місці події. По-третє, очолити організацію надання до медичної допомоги, це значить, взяти на себе відповідальність за життя постраждалих. Це вимагає певних характерологічних рис. Часто виникає спокуса відсторонитися. В-четвертих, особа, яка бере на себе роль рятувальника повинна знати чіткий порядок дій на місці пригоди, оволодіти увагою натовпу випадкових свідків та глядачів і всім оточуючим продемонструвати впевненість у своїх діях.

Для кращого засвоєння алгоритмів дій, особливо в екстремальній ситуації використовують мнемонічні силогізми. Для організації підготовчого етапу перед первинним оглядом постраждалого на місці пригоди був запропонований алгоритм «ЗД; З-О; З-П; З-З». Цей силогізм розшифровується – думка, дія, допомога, які, в свою чергу, пояснюються триплетами: «обачність, обережність, обставини», «повідомлення, периметр, помічники», «зір, запитання, зіничний рефлекс». В статті розглядається змістовне наповнення цих понять.

Ви рухаючись в бік постраждалого, зробили висновки по своїм першим трьом думкам і знаєте, як уникнути небезпеки, якщо травмуючий фактор ще залишається актуальним. Для всіх присутніх ця подія стала стресовим фактором і спричинила розгубленість. Ви маєте взяти ситуацію під контроль. Своїм голосом, інтонацією, рухами, розпорядженнями ви показуєте, що ви володієте ситуацією, у вас є алгоритм дій, ви впевнені в собі і своїх діях. Тому вольовим голосом ви починаєте організовувати оточуючих. В цьому полягає друге «Д» – дія. Ви пам'ятаєте, що після трьох «О», йдуть три «П». По-перше вам необхідно призначити особу, яка буде повідомляти службу екстреної медичної допомоги, поліцію і рятувальників, тобто – Повідомлення (перше «П»). Вам треба організувати надання допомоги постраждалому і тому втрачати дорогоцінний час ви не можете. По-друге, ви маєте забезпечити безпеку на місці події – створити «безпечний Периметр» (друге «П»). Якщо постраждалий лежить на проїзній частині, то необхідно потік транспорту спрямувати в об'їзд місця пригоди. І третю дію, яку ви маєте зробити – «обрати собі Помічників» (третє – «П»). Для цього ви повинні запитати присутніх: «Хто є свідком події?» и запропонувати їм залишитися на місці до прибуття поліції для надання свідчень з приводу пригоди. Вам потрібно не менше чотирьох помічників на випадок, якщо потрібно буде перевертати постраждалого, не менше двох – для проведення серцево-легеневої реанімації. Таким чином, три «П» полягає у організації випадкових свідків.

Тепер ви безпосередньо наближаєтеся до постраждалого. Настає час надання третього «Д» – допомоги. Ви повинні згадати три «З» – це три прості послідовні дії. Перше «З» – зір. Ви повинні при біглому загальному огляді тіла оцінити дві речі: екстремальна подія може виникнути в любий момент і в любому місці де є мінімум один її чинник. Це може бути: автомобіль, електричний струм, обледенілий дах, побутовий газ та багато іншого. При певних умовах всі ці, та інші фактори можуть призвести до екстремальної ситуації з загибеллю або травмуванням людей. Від чіткості дій та організованості на місці екстремальної події залежить життя постраждалого.

Хто першим найчастіше може опинитися на місці пригоди? Це наші звичайні громадяни, які є споживачами первинної медико-санітарної допомоги, медичні працівники в позаробочий час. До кого найчастіше звертаються за порадою, чи запрошують в організовані колективи для проведення занять з домедичної допомоги? До лікаря загальної практики, на

дільниці якого знаходиться цей заклад. Тому лікар загальної практики має володіти методологією надання домедичної допомоги.

Ключові слова: алгоритм, екстремальна ситуація, первинний огляд постраждалого, мнемонічний силогізм.

Kravchuk Vasyl Vasyliovych Candidate of Veterinary Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Logistics, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0001-9743-7679>

APPLICATION OF MNEMONIC SYLLOGISMS IN CLASSES WITH CADETS WHEN STUDYING ISSUES OF THE PRIMARY SURVEY OF VICTIMS IN EXTREME SITUATIONS

Abstract. The article reveals the use of mnemonic syllogisms in classes with cadets when studying issues of initial examination of victims in extreme situations.

During the training of the educational module "Pre-medical assistance in extreme situations", it became clear that the cadets of the second year of study, who studied the methods of pre-medical assistance at school, and some of them were graduates of medical schools, considered pre-medical assistance to be the beginning of the initial examination and performed measures within the framework of the "ABS" or "SAVS" algorithm. At the same time, they completely ignored the important measures of the preparatory stage. In general, they did not highlight this stage because it is provided in the form of separate recommendations, not connected by a single content, in most guidelines and manuals. To the question: "What were your first actions when you saw the place of an extreme situation?"

At the scene of the incident, several unfavorable factors came into force, which made it difficult to provide quick and immediate medical assistance. First, everyone who is at the scene (victims and bystanders) is in a state of emotional shock from what they saw and experienced. Secondly, among random witnesses there may be a person with an unstable psyche and hysterical attacks, which will completely spoil the already tense psychological state at the scene. Thirdly, leading the organization of providing medical aid means taking responsibility for the lives of victims. This requires certain characterological traits.

This requires certain characterological traits. There is often a temptation to withdraw. Fourthly, a person who takes on the role of a rescuer must know a clear procedure for action at the scene of an accident, command the attention of a crowd of random witnesses and spectators, and demonstrate confidence in his actions to everyone around him.

Mnemonic syllogisms are used for better assimilation of action algorithms, especially in an extreme situation. To organize the preparatory stage before the initial examination of the victim at the scene of the accident, the algorithm "3D;

3-O; 3-P; 3-Z". This syllogism is deciphered - thought, action, help, which, in turn, are explained by triplets: "prudence, caution, circumstances", "message, perimeter, helpers", "sight, question, pupillary reflex". The article considers the content of these concepts.

Moving towards the victim, you have drawn conclusions based on your first three thoughts and know how to avoid danger if the traumatic factor is still relevant. For everyone present, this event became a stressful factor and caused confusion. You have to take control of the situation. With your voice, intonation, movements, orders, you show that you are in control of the situation, you have an algorithm of actions, you are confident in yourself and your actions. Therefore, with a willful voice, you begin to organize those around you. This is the second "D" - action.

You remember that after three "O", there are three "P". First, you need to appoint a person who will notify the emergency medical service, the police and rescuers, that is, the Notification (the first "P"). You need to organize assistance to the victim and therefore you cannot waste precious time. Secondly, you must ensure safety at the scene - create a "safe perimeter" (the second "P"). If the victim is lying on the roadway, it is necessary to direct the flow of traffic to bypass the place of the accident.

And the third action you should do is to "choose your Assistants" (the third is "P"). To do this, you should ask those present: "Who is witnessing the event?" and ask them to stay on the spot until the police arrive to give evidence about the incident. You need at least four assistants in case you need to turn the victim over, at least two for CPR. Thus, the three "P" consists in the organization of random witnesses.

Now you are directly approaching the victim. It is time to provide the third "D" - help. You must remember the three "Z's" are three simple sequential actions. The first "Z" is vision. You should assess two things during a cursory general examination of the body:

An extreme event can occur at any time and in any place where there is at least one of its factors. It can be: a car, electric current, an icy roof, domestic gas, and much more. Under certain conditions, all these and other factors can lead to an extreme situation with the death or injury of people.

The life of the victim depends on the clarity of actions and organization at the scene of an extreme event. Who can be the first to be at the scene of the adventure? These are our ordinary citizens who are consumers of primary health care, medical workers during non-working hours. Who is most often turned to for advice, or invited to organized teams for pre-medical care classes? To the general practitioner in whose district this facility is located. Therefore, a general practitioner should be familiar with the methodology of providing pre-medical care.

An extreme event can occur at any time and in any place where there is at least one of its factors. It can be: a car, electric current, an icy roof, domestic gas, and much more. Under certain conditions, all these and other factors can lead to an

extreme situation with the death or injury of people. The life of the victim depends on the clarity of actions and organization at the scene of an extreme event. Who can be the first to be at the scene of the adventure? These are our ordinary citizens who are consumers of primary health care, medical workers during off-hours.

Who can be the first to be at the scene of the adventure? These are our ordinary citizens who are consumers of primary health care, medical workers during non-working hours.

These are our ordinary citizens who are consumers of primary health care, medical workers during non-working hours. Who is most often turned to for advice, or invited to organized teams for pre-medical care classes? To the general practitioner in whose district this facility is located. Therefore, a general practitioner should be familiar with the methodology of providing pre-medical care.

Keywords: algorithm, extreme situation, initial examination of the victim, mnemonic syllogism.

Постановка проблеми. Екстремальна подія може виникнути в будь-який момент і в будь-якому місці де є мінімум один її чинник. Це може бути: автомобіль, електричний струм, обледенілий дах, побутовий газ та багато іншого. При певних умовах всі ці, та інші фактори можуть призвести до екстремальної ситуації з загибеллю або травмуванням людей. Від чіткості дій та організованості на місці екстремальної події залежить життя постраждалого. Хто першим найчастіше може опинитися на місці пригоди? Це наші звичайні громадяни, які є споживачами первинної медико-санітарної допомоги, медичні працівники в позаробочій час. До кого найчастіше звертаються за порадою, чи запрошують в організовані колективи для проведення занять з домедичної допомоги? До лікаря загальної практики, на дільниці якого знаходиться цей заклад. Тому лікар загальної практики має володіти методологією надання домедичної допомоги.

Під час проведення занять з навчального модулю «Домедична допомога при екстремальних ситуаціях» з'ясувалося, що курсанти другого курсу навчання, які вивчали прийоми домедичної допомоги в школі, а деякі з них були випускниками медичних училищ, вважали домедичну допомогу початком первинного огляду і виконували заходи в рамках алгоритму «АВС», або «САВС». При цьому вони абсолютно ігнорували важливі заходи підготовчого етапу. Взагалі, вони не виділяли цей етап тому, що він в більшості керівництв та посібників надається у вигляді окремих рекомендацій, не пов'язаних між собою єдиним змістом [2, 3, 4]. На питання: «Які ваші перші дії, якщо ви побачили місце екстремальної ситуації?». Абсолютна більшість студентів відповідала: «Як найшвидше наближаюся до постраждалого і перевіряю прохідність дихальних шляхів і далі за алгоритмом «АВС». При цьому вони нехтували власною безпекою та безпекою постраждалого, усвідомленням механізму події, повідомленням служб екстреної допомоги, призначенням помічників для надання допомоги та інше.

На місці події вступають в силу декілька несприятливих чинників, які ускладнювали швидке та негайне надання до медичної допомоги. По-перше, всі хто знаходиться на місці події (постраждалі і випадкові свідки) знаходяться в стані емоційного шоку від побаченого та пережитого. По-друге, серед випадкових свідків може опинитися людина з нестійкою психікою і істеричними нападками, що зовсім зіпсує і так напружений психологічний стан на місці події. По-третє, очолити організацію надання до медичної допомоги, це значить, взяти на себе відповідальність за життя постраждалих. Це вимагає певних характерологічних рис. Часто виникає спокуса відсторонитися. В-четвертих, особа, яка бере на себе роль рятувальника повинна знати чіткий порядок дій на місці пригоди, оволодіти увагою натовпу випадкових свідків та глядачів і всім оточуючим продемонструвати впевненість у своїх діях.

Метою роботи було – визначити послідовність заходів підготовчого етапу до первинного огляду постраждалого на місці екстремальної ситуації і кодувати її у вигляді мнемонічного силогізму для кращого запам'ятовування.

Найбільш відомими прикладами є алгоритм «САВС» – (Critical bleeding – зупинка критичної кровотечі, Airways – прохідність дихальних шляхів (западіння язика), Breathing – поранення грудей, Circulation – рани, крововтрата) [1, 3]. Мнемонічний силогізм «КОЛЕСО», запропонований військовим парамедиком Ольгою Омельчук, співпадає з «САВС», але вважається, що він більш зручний для запам'ятовування в наших умовах і розшифровується: К – кровотеча, О – огляд дихальних шляхів, Л – стан легень, Е – ефективність дихання, С – робота серця, О – огляд тіла й оцінка свідомості [6].

Методи дослідження. Для досягнення мети було застосовано методи науково-теоретичного рівня, що передбачали вивчення, аналіз і узагальнення педагогічної та спеціальної літератури.

Виклад основного матеріалу. З усіх потенційно можливих причин смерті до 90 % з перерахованих можна було уникнути простим застосуванням джгута при кровотечі з кінцівок, швидкого лікування напруженого пневмотораксу і створення прохідності дихальних шляхів [2]. Про недоліки надання медичної допомоги на полі бою та на ранніх етапах медичної евакуації опосередковано свідчить низьке співвідношення безповоротних і санітарних втрат. За даними війни другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., середнє співвідношення безповоротних втрат до санітарних становить близько 1:9. На початку проведення АТО це співвідношення було близько 1:3,5, що свідчило про високі показники смертності серед тяжкопоранених, які не потрапляли на етапи медичної евакуації або в заклади охорони здоров'я. Крім того, за даними аналізу сучасних збройних конфліктів, відсоток тяжких і вкрай тяжких поранених у структурі санітарних втрат становить 20–70 % залежно від виду зброї, тоді як на початку проведення АТО така категорія поранених складала лише близько 10 %. Недораховані 10–60 % перейшли в категорію загиблих у зв'язку з ненаданням якісної домедичної допомоги [3]

Для послідовності подій підготовчого періоду до первинного огляду постраждалого на місці екстремальної ситуації авторами був запропонований мнемонічний силогізм: «З-Д; З-О; З-П; З-З», або «три Д, три О, три П, три З».

Перші «три Д» розшифровуються: «Думка», «Дія», «Допомога». В такому порядку повинна відбуватися загальна послідовність подій на місці пригоди. Ініціатор надання домедичної допомоги повинен спочатку оцінити ситуацію на місці події, потім, на підході до місця події, організувати натовп свідків та глядачів і, тільки після цього приступити до допомоги постраждалому. Все це не вимагає додаткового часу.

Починаємо з першої «Д» – думка. Ви знаходитесь на певній відстані від місця події і у вас є повний огляд місця події, поки ви не наблизилися безпосередньо до постраждалого. Підсвідомо ви починаєте виділяти певні деталі місця пригоди. Безумовно, що першою думкою буде про необхідність надання негайної допомоги. Але небезпека, на яку ви наражаєтеся при наближенні до місця події, повинна призупинити вас. Ви розумієте, що якийсь небезпечний фактор вже призвів до однієї жертви, а чи не станете ви наступною жертвою, якщо необачно наблизитеся на те місце, де сталася пригода. Тому першою повинна з'явитися думка про «Обачність, обережність», безпеку власну і безпеку постраждалого, який продовжує знаходитися в небезпечному місці (перша «О»). І ви очима починаєте шукати той фактор, який призвів до травмування. Він може бути явним, у вигляді автомобіля, який здійснив наїзд на пішохода і стоїть неподалік або у вигляді мотоцикла, який лежить понівечений неподалік постраждалого і так далі. Ви починаєте все співставляти і намагаєтеся відтворити механізм травмування, або «Обставини події» (друга – «О»). Це дає можливість вам визначити, чи досі залишається небезпечним травмуючий фактор. Крім цього, якщо ви не стали безпосереднім свідком події, то ви маєте оцінити: «Скільки осіб постраждали в цій події?» Ви визначаєте «Об'єм події, чи кількість постраждалих» (третя – «О»). Наприклад, якщо з мотоциклістом був пасажир, то траєкторія його польоту найчастіше не співпадає з траєкторією водія мотоцикла, і пасажир може впасти в інше місце, яке може бути приховане кущами чи іншими об'єктами. Тобто, тому кого першим побачили, надали допомогу, а іншому – ні або надали запізно. Таким чином, перші три думки мають запам'ятатися, як три «О»: «Обачність, обережність (безпека власна і постраждалого)»; «Обставини події (механізм травми)»; «Об'єм події (кількість постраждалих)».

Ви рухаючись в бік постраждалого, зробили висновки по своїм першим трьом думкам і знаєте, як уникнути небезпеки, якщо травмуючий фактор ще залишається актуальним. Для всіх присутніх ця подія стала стресовим фактором і спричинила розгубленість. Ви маєте взяти ситуацію під контроль. Своїм голосом, інтонацією, рухами, розпорядженнями ви показуєте, що ви володієте ситуацією, у вас є алгоритм дій, ви впевнені в собі і своїх діях. Тому

вольовим голосом ви починаєте організовувати оточуючих. В цьому полягає друге «Д» – дія. Ви пам'ятаєте, що після трьох «О», йдуть три «П». По-перше вам необхідно призначити особу, яка буде повідомляти службу екстреної медичної допомоги, поліцію і рятувальників, тобто – Повідомлення (перше «П»). Вам треба організувати надання допомоги постраждалому і тому втрачати дорогоцінний час ви не можете. По-друге, ви маєте забезпечити безпеку на місці події – створити «безпечний Периметр» (друге «П»). Якщо постраждалий лежить на проїзній частині, то необхідно потік транспорту спрямувати в об'їзд місця пригоди. І третю дію, яку ви маєте зробити – «обрати собі Помічників» (третє – «П»). Для цього ви повинні запитати присутніх: «Хто є свідком події?» і запропонувати їм залишитися на місці до прибуття поліції для надання свідчень з приводу пригоди. Вам потрібно не менше чотирьох помічників на випадок, якщо потрібно буде перевертати постраждалого, не менше двох – для проведення серцево-легеневої реанімації. Таким чином, три «П» полягає у організації випадкових свідків. З числа свідків ви призначаєте особу яка «Повідомляє 103, 102, 101», особу яка забезпечує «безпечний Периметр» і обираєте «Помічників для надання допомоги».

Тепер ви безпосередньо наближаєтеся до постраждалого. Настає час надання третього «Д» – допомоги. Ви повинні згадати три «З» – це три прості послідовні дії. Перше «З» – зір. Ви повинні при біглому загальному огляді тіла оцінити дві речі:

1. Чи є у постраждалого критична кровотеча?

2. Чи немає ознак які б свідчили, що пошкодження несумісні з життям?

Якщо ви виявили критичну кровотечу, то негайно маєте зробити пальцеве притискання відповідної судини і дати вказівку своїм помічникам знайти чи зробити джгут. Можна зупинити любий автомобіль і запозичити джгут з автомобільної аптечки. Як альтернативу, можна використати ремінь, або імпровізований джгут, закрутку. Цією дією ви виконали першу операцію алгоритму «САВС». Після зупинки критичної кровотечі, якщо в цьому була потреба, ви оглядаєте тіло на предмет наявності ушкоджень несумісних з життям. Це може бути неприродний поворот голови, який свідчить про перелом шийного відділу хребта, висока ампутація кінцівки, значна деформація грудної клітки, мозкової частини черепа та інше. Якщо при зовнішньому загальному огляді ви не виявили нічого особливого, то слід гучно звернутися до постраждалого. Друге «З» – запитайте: «Ви чуєте мене?», торкніться легко долонею до плеча постраждалого. Постраждалий знаходиться також в стані емоційного шоку, тому може бути загальмований, але на ваше звернення він відреагує. Тоді ви йому наказуєте: «Не рухайтесь! Я вам буду допомагати!» Ви забороняєте йому рухатись на випадок ймовірного ушкодження шийного відділу хребта. Якщо ви без повідомлення постраждалому почнете його первинний огляд, то прийшовши у свідомість під дією ваших маніпуляцій, він почне боронитися. Тим самим, може викликати

зміщення у шийному відділі хребта і буде заважати вам. Зверненням до постраждалого, ви почали його обстеження за алгоритмом «AVPU», якими оцінюється рівень свідомості постраждалого: **Alert – притомний; Voice – голос; Pain – біль; Unresponsive – не реагує.** Якщо постраждалий виявиться при свідомості, адекватно оцінює ситуацію, то ви починаєте збирати анамнез за алгоритмом «SAMPLE», Symptoms — симптоми; Allergies — які у постраждалого алергічні реакції; Medications — які медикаменти постійно приймає постраждалий; Past Medical History — попередній медичний анамнез; Last Oral Intak – коли останній раз постраждалий приймав їжу; Events Leading Up To Present Illness / Injury – події, які призвели до виникнення цього захворювання чи пошкодження [5]. Якщо ваше обстеження показало, що він знаходиться в непритомному стані, то тоді слід перевірити трете «З» – зіничний рефлекс. Для цього, можливо, потрібно буде перевернути постраждалого. Слід пам'ятати, що кожного постраждалого ми вважаємо таким, що ймовірно має травму хребта, особливо шийного відділу. Перевертати слід «як колоду», і робити ручну фіксацію шиї. Відсутність рефлексу свідчитиме про важкі соматичні ушкодження, анізокорія – про крововилив у мозок, а наявний рефлекс буде кращою прогностичною ознакою. Після перевірки зіничного рефлексу починаємо реалізацію реанімаційного алгоритму «ABC».

Висновки. Таким чином, всі описані події є підготовчим етапом до надання домедичної допомоги і при проведенні хронометражу рятувальник не витрачає додатковий час, а застосування мнемонічного силогізму робить усвідомлення та дотримання алгоритму більш стійким від впливу емоційного стресу екстремальної ситуації.

Вище зазначені дані вказують нам на суттєву необхідність наявності санітарних інструкторів у бойових підрозділах, а також знання працівниками правоохоронних органів основам тактичної медицини. Отже, сутність заходів тактичної медицини полягає в забезпеченні зберегти життя пораненому до моменту надходження його в медичний заклад. Для цього кожний поліцейський повинен чітко знати такі речі:

- поранення, які складають загрозу життю людини;
- час, через який може настати летальний випадок;
- основні причини смертей в результаті бойових дій;
- алгоритм дій з надання допомоги (самопомочі) для збереження життя пораненому.

Перш за все, працівники мають бути впевнені у кваліфікації своїх товаришів і самі повинні знати, уміти та бути готовими надати першу допомогу, коли вона знадобиться. Підсумовуючи варто вказати на те, що правоохоронець є небезпечним як для себе так і для своїх товаришів, у тому випадку, якщо він не наділений відповідними знаннями тактичної медицини.

Література:

1. Сіцінська М.В. Зарубіжний досвід організації та здійснення цивільного контролю за спецслужбами: постановка проблеми. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 6. С. 74-77

2. Сіцинський А.С., Вичалківська Ю.С. Деякі питання удосконалення механізмів демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони України. Інвестиції: практика та досвід. 2018. №6. С. 33-36.

3. Столбовий В. Поняття громадського контролю службових правовідносин у сфері національної безпеки України. Підприємство, господарство і право. 2018. № 8. С. 106-110.

4. Флурі Ф., Бадрак В. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки: актуальні джерела. – Київ: Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. 2016. 272 с.

5. Чорний В.С. Особливості демократичного цивільного контролю над військовою сферою українського суспільства на сучасному етапі. Social development & Security. 2018. No 3 (5). С. 3-13.

6. Шестак С.В. Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект.: дис.... к. ю. н.; спеціальність – 12.00.01. – Харків: НУВС ім. О. Бандурки. 2009. 214 с.

7. Яценко В. А., Пилипчук В. Г., Богуцький П. П., Довгань О. Д., та ін. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика. Київ; Одеса: Фенікс, 2020. 224 с.

References:

1. Sicins'ka, M.V. (2016). Zarubizhnij dosvid organizacii ta zdijsnennja civil'nogo kontrolju za specslyznbami: postanovka problem [oreign experience in the organization and implementation of civilian control over special services: problem statement]. Investicii: praktika ta dosvid - Investments: practice and experience, 6, 74-77 [in Ukrainian].

2. Sicins'kij, A.S., Vichalkivs'ka, Ju.S. (2018). Dejaki pitannja udoskonalennja mehanizmv demokraticnogo civil'nogo kontrolju nad sektorom bezpeki i oboroni Ukraïni [Some issues of improving the mechanisms of democratic civil control over the security and defense sector of Ukraine]. Investicii: praktika ta dosvid - Investments: practice and experience, 6, 33-36 [in Ukrainian].

3. Stolbovij, V. (2018). Ponjattja gromads'kogo kontrolju sluzhbovih pravovidnosin u sferinacional'noï bezpeki Ukraïni [The concept of public control of official legal relations in the sphere of national security of Ukraine]. Pidpriemstvo, gospodarstvo i parvo - Enterprise, economy and law, 8, 106-110 [in Ukrainian].

4. Fluri, F., Badrak, V. (2016). Demokraticnij civil'nij kontrol' nad sektorom bezpeki: aktual'ni dzherela [Democratic Civilian Control over the Security Sector: Current Sources]. Kiïv: Centr doslidzhen' armii, konversii ta rozzbroennja [in Ukrainian].

5. Chornij, V.S. (2018). Osoblivosti demokraticnogo civil'nogo kontrolju nad vijs'kovoju sferoju Ukraïns'kogo suspil'stva nasuchasnomu etapi [Peculiarities of democratic civilian control over the military sphere of Ukrainian society at the current stage]. Social development & Security - Social development & Security, 3 (5), 3-13 [in Ukrainian].

6. Shestak, S.V. (2009). Nederzhavnij kontrol' za dija l'nistju milicii: teoretiko-pravovij aspect [Non-state control over police activities: theoretical and legal aspect.]. Candidate's thesis. Harkiv: NUVS im. O. Bandurki [in Ukrainian].

7. Jashhenko, V. A., Pilipchuk, V. G., Boguc'kij, P. P., Dovgan', O. D. (2020). Demokraticnij civil'nij kontrol' nad sektorom bezpeki i oboroni: teorija i praktika [Democratic civilian control over the security and defense sector: theory and practice]. Kiïv; Odesa: Feniks [in Ukrainian].

УДК 373.2.017:172.15

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1084-1092](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1084-1092)

Криловець Микола Григорович доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, м. Ніжин, 216600, тел.: (04631) 7-19-69, <https://orcid.org/0000-0002-8322-9606>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ У ЗДО

Анотація. Стаття присвячена розкриттю методичних аспектів організації патріотичного виховання дітей дошкільного віку у закладі дошкільної освіти. Вказано, що в основі дії даного процесу лежить законодавчо-інструктивна база у галузі державної політики щодо національно-патріотичного виховання дітей і молоді. Визначено, що упродовж останніх років під впливом суспільних змін, викликаних відкритою військовою агресією російської федерації, пов'язаним з цим підвищенням рівня національної свідомості українців щодо відсічі ворогові та захисту рідної землі, було оновлено підходи до патріотичного виховання молодого покоління. Вказано, що особливу роль у даному процесі, як визначено у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України, мають відігравати освітні заклади. Розкрито особливості виховання основ патріотизму у дітей у контексті формування у них соціально-громадянської компетентності, як того вимагає державний стандарт дошкільної освіти в Україні (2021 р.). Проаналізовано специфіку діяльності закладу дошкільної освіти у патріотичному вихованні дошкільників. Коротко схарактеризовано народознавче підґрунтя національно-патріотичного виховання дошкільників, розкрито основні форми роботи щодо цього. Проаналізовано зміст державних програм дошкільної освіти та парціальної програми «Моя країна – Україна» щодо визначення сучасних організаційно-методичних засад патріотичного виховання у закладі дошкільної освіти. Розглянуто низку форм, методів і технологій патріотичного виховання дошкільників, які є ефективними в реалізації вищезазначеного процесу. Звернуто увагу на потенціал сучасних технологій і форм роботи з патріотичного виховання, які набули дієвості за умов дистанційної організації освітнього процесу у закладі дошкільної освіти.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, виховання, освітній процес, заклад дошкільної освіти, організація патріотичного виховання, діти дошкільного віку.

Krylovets Mykola Hryhorovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Nizhyn Mykola Gogol State University, Graftska St., 2, Nizhyn, 16600, tel.: (04631) 7-19-69, <https://orcid.org/0000-0002-8322-9606>

CHARACTERISTICS OF PATRIOTIC EDUCATION OF PRESCHOOL STUDENTS IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article is devoted to the disclosure of methodical aspects of patriotic education organization of children in a preschool education institution. It is indicated that the basis of this process is the legislative and instructional framework in the field of state policy regarding the national-patriotic upbringing of children and youth. It was determined that in recent years, under the influence of social changes caused by the open military aggression of the Russian Federation, increasing the level of national consciousness of Ukrainians regarding repelling the enemy and protecting the native land, approaches to patriotic education of the young generation were updated. It is indicated that educational institutions should play a special role in this process, as stated in the Concept of National-Patriotic Education in the Education System of Ukraine. The peculiarities of education of the basics of patriotism in children in the context of the formation of their social and civic competence, as required by the state standard of preschool education in Ukraine (2021), are determined. The specifics of the preschool education institution's activities in patriotic education of preschoolers are analyzed. The ethnographic basis of the national-patriotic education of preschoolers is briefly characterized, and the basis of the form of work in this regard is revealed. The content of the state programs of preschool education and the partial program "My country - Ukraine" regarding the definition of modern organizational and methodical foundations of patriotic education in preschool education institutions were analyzed. A number of forms, methods and technologies of patriotic education of preschoolers, which are effective in implementing the above-mentioned process, are considered. A great deal of attention is drawn to the potential of modern technologies and forms of work on patriotic education, which have become effective under the conditions of remote organization of the educational process in the preschool education institution.

Keywords: patriotism, patriotic education, upbringing, educational process, preschool education institution, organization of patriotic education, children of preschool age.

Постановка проблеми. Проблема патріотичного виховання не є новою, але особливої актуальності вона набула у період виборювання Україною свого суверенітету, територіальної цілісності. Нині, за часів руйнівних агресивних дій російської федерації проти українського народу, територій нашої країни, національної культури, історії, мови, гостро постало питання посилення засад патріотизму. Сьогодні нашій державі потрібні громадяни, які поділяють національну ідею, духовні цінності, мають активну патріотичну життєву позицію. Важливо розпочинати таку роботу з періоду дошкільного дитинства, а патріотично-виховну роботу слід здійснювати в єдності закладу дошкільної

освіти та родини. Процес реформування системи освіти позначився й на діяльності закладів дошкільної освіти – в удосконаленні змісту та форм роботи з дітьми у різних напрямках, у тому числі – стосовно патріотичного виховання дітей. Оновлення організаційно-методичних засад діяльності закладу дошкільної освіти потребує й відповідного наукового аналізу щодо пошуку ефективності такого напрямку виховання дошкільників, як патріотичне виховання. *Цим і обумовлено актуальність даної статті.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади національно-патріотичного виховання були розроблені науковцями О. Вишневським, О. Захаренком, І. Зязюном, М. Євтухом, В. Сухомлинським, І. Ткаченком. У ряд наукових розвідок (А. Бойко, С. Гончаренка, О. Сухомлинської) патріотичне виховання аналізувалося у контексті формування патріотичної свідомості. Наукознавчим проблемам патріотичного виховання значну увагу приділяли О. Абрамчук, Т. Анікіна, І. Бех, К. Біницька, Т. Гавлітіна, О. Гевко, К. Журба, Ю. Завалевський, П. Ігнатенко, М. Качура, В. Киричок, О. Киричук, Б. Кобзар, В. Коваль, О. Коркішко, В. Кузь, В. Кульчицький, Р. Петронговський, Ю. Руденко, О. Стьопіна, В. Третякова, М. Фіцула, К. Чорна, В. Шахненко, І. Шкільна.

Окремі аспекти патріотичного виховання дітей дошкільного віку розглядалися А. Богуш, Н. Бондаренко, О. Вашак, І. Газіна, В. Лаппо, О. Лісовець, Н. Манжелій, С. Матвієнко, В. Мусієнко, Н. Охріменко, А. Солонською, О. Стаєнною, С. Тесленко, Т. Філімоною, Л. Шкрєбтієнко та іншими дослідниками.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На основі вивчення наукових джерел з досліджуваної проблеми зазначимо, що загальним питанням щодо патріотичного виховання дітей дошкільного віку приділяється велика увага. Проте, методичні основи даного процесу розглядаються переважно в контексті традиційної організації народознавчої роботи, співпраці з родиною у питаннях національно-патріотичного виховання. На сьогодні створено обмежену кількість наукових праць, присвячених розкриттю організаційно-методичних засад процесу патріотичного виховання у закладі дошкільної освіти у відповідності з оновленою державною політикою у сфері національно-патріотичного виховання дітей і молоді. Цим і обумовлено необхідність здійснення подальших наукових розвідок з даної проблематики.

Метою статті є розкриття сучасних організаційних засад практики закладів дошкільної освіти з патріотичного виховання дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Патріотизм є одним із найбільш глибоких громадянських почуттів, зміст якого визначається любов'ю до рідного краю та Батьківщини, відданістю їй, готовності до захисту своєї землі та свого народу [1, с. 180]. У широкому розумінні *патріотизм* розглядається як важливе політичне, духовно-мобілізаційне та соціально-культурне явище.

Воно містить в своїй основі ряд аспектів, зокрема: приведення до відповідності правових засад суспільства, здійснення соціальної справедливості, захист національних інтересів і конституційних прав кожного громадянина. Плекання патріотизму в українців – одне із важливих завдань держави, її законодавчих та освітніх інститутів.

Національна система освіти базується на стратегії розвитку національної ідеї розвитку державності, суспільства. Підґрунтям визначення такої стратегії є традиції у галузі виховання українського патріотизму, погляди виданих українських філософів, педагогів, психологів, громадських діячів на важливість виховання молодого покоління українців у душі любові до свого краю, своєї Батьківщини. У працях О. Духновича, А. Макаренка, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, І. Франка, Я. Чепіги, Т. Шевченка, П. Юркевича, К. Ушинського приділено велику увагу питаннями виховання кращих громадянських якостей дітей і молоді, виховання у них поваги до рідних, здобутків попередніх поколінь, любові до рідної мови, культури, свого народу. Ці та інші аспекти, на думку вчених слугують основними показниками *патріотичної вихованості*.

Як вважають І. Бех, К. Чорна у посібнику «Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін» сучасне *патріотичне виховання* дітей та учнів є цілеспрямованою, системною і комплексною діяльністю органів державної влади. До такої діяльності, на думку авторів, входять різні виховні інститути – сім'я, школа, заклади дошкільної освіти та позашкільні заклади, громадські організації та інші соціальні інститути. Їхня спільна роботи в справі патріотичного виховання спрямована на забезпечення готовності молодого покоління до виконання конституційного та громадянського обов'язку щодо захисту Батьківщини, її демократичних і правових засад, незалежності й суверенітету [11].

Прийнята в останні роки Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України посилює роль закладів освіти у справі національно-патріотичного виховання дітей, учнівської і студентської молоді. Даний законодавчий документ було затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року №527 [6]. У Концепції зазначено мету та завдання національно-патріотичного виховання, які мають реалізовуватися в освітньому процесі закладів освіти. Звертається увага, що у часи воєнної загрози патріотичне виховання набуває особливої значущості, воно має набути дієвого характеру та базуватися на готовності особистості до захисту своєї країни.

Реалізація концептуальних засад вищезазначеної Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України здійснюється в закладах освіти різних освітніх ланок у відповідності з специфікою їх функціонування. Заклад дошкільної освіти (*тут і далі – ЗДО*) – державний заклад, який педагогічно керовано та цілеспрямовано здійснює виховання й

розвитку дитини раннього та дошкільного віку. Нормативні та функціональні засади даного процесу здійснюються у відповідності з рядом державних документів, перш за все – Законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту».

Вимоги до забезпечення компетентностей і результатів освіти дошкільників визначаються за державним Стандартом дошкільної освіти в Україні – її Базовим компонентом (*тут і далі – БКДО*) [2, с. 3]. У даному документі звертається велика увага на необхідність формування у дитини основ життєвої громадянської позиції, патріотизму. В освітньому напрямі «Дитина у соціумі» вперше за роки діяльності вітчизняних ЗДО, у відповідності з державним Стандартом дошкільної освіти визначено необхідність формування у дитини *соціально-громадянської компетентності* (у попередніх редакціях БКДО ця компетентність визначалася як *соціальна*) [2, с. 16]. Соціально-громадянська компетентність розглядається як здатність до прояву дитиною соціальних почуттів, любові до батьківщини, особистісних якостей у суспільно корисних справах, посильній участі у соціальних подіях, заходах, які проводяться у громаді, суспільстві.

Організація освітнього процесу у ЗДО за різними напрямками роботи здійснюється за вимогами БКДО, а також чинними комплексними державними програмами, затвердженими МОН України; парціальними, авторськими програмами та навчально-методичною літературою, затвердженою або рекомендованою МОН України. Також ці документи можуть бути схваленими до використання у закладах дошкільної освіти комісією з дошкільної педагогіки та психології Науково-методичної ради з питань освіти МОН України.

Зупинимось на аналізі ряду програм більш детально. Серед програм розвитку дітей дошкільного віку, на нашу думку, ефективною, з огляду на висвітлення методичних основ національно-патріотичного виховання дітей (за усіма віковими групами), є програма «Українське дошкілля» (автор О. Білан). Програма мала кілька редакцій (2012 р., 2017 р.) у відповідності до прийнятих на той час державних стандартів дошкільної освіти. У даній програмі приділено велику увагу ознайомленню дітей з рідним краєм, його історією та культурою, що визначається у спеціальному підрозділі освітнього напрямку «Дитина у соціумі». Народознавчий підхід до виховання й соціалізації особистості у даній програмі методично обґрунтовано й доповнено таким напрямом роботи з дітьми, як формування у них основ духовно-моральних якостей [10, с. 16]. На нашу думку, це є важливим елементом патріотичного виховання дошкільників з огляду на прилучення їх до національної культури, основ української духовності.

Програма розвитку дитини від народження до шести років «Я у Світі» (2019 р., наук. кер. О. Кононко) спрямована на виховання свідомої особистості дитини, розвитку в неї зачатків активної за формою та моральної за змістом

життєвої позиції [12, с. 8]. Такий підхід до організації освітньо-виховної роботи з дітьми акцентує на тому, що заклад дошкільної освіти є інститутом соціалізації дитини, який сприяє набуттю нею соціально-громадянської компетентності та розвитку її патріотичних почуттів [12, с. 11].

Важливу роль у реалізації патріотичного виховання в ЗДО відграють парціальні програми, які уточнюють й деталізують організаційно-методичні засади даного процесу. Одним з перших таких документів стала програма «Україна – моя Батьківщина» (О. Каплуновська, І. Кичата, Ю. Палець; за ред. О. Рейнпольської). У 2022 р., на відповідність оновленого державного Стандарту дошкільної освіти, з урахуванням суспільних реалій та оновлених підходів до національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Міністерством освіти і науки України було затверджено до використання у ЗДО парціальну програму з національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку «Моя країна – Україна» (Н. Гавриш, О. Косенчук, Т. Піроженко) та програмово-методичний комплект до неї. Ми звернули увагу на запропоновану розробниками програми трирівневу діагностику результатів патріотично-виховної роботи (мікро-, мезо- та макрорівнів), що дозволить, на думку авторів, забезпечити системність у роботі, надати їй комплексності [3, с. 4].

М. Єпіхіна, Н. Курило проаналізували визначення завдань патріотичного виховання дітей дошкільного віку крізь освітні напрями Базового компоненту дошкільної освіти. Дослідниці вказують на те, що головним підґрунтям проведення патріотично-виховної роботи педагогічними колективами закладів дошкільної освіти є *народознавство*. М. Єпіхіна, Н. Курило зазначають, що, організовуючи народознавчу роботу з дошкільниками, вихователі повинні в комплексі розв'язувати пізнавальні, навчальні, розвивальні, виховні та мовленнєві завдання [5, с. 97]. Ці основи роботи визначаються за освітніми напрями державного Стандарту дошкільної освіти.

Дослідницею Н. Михальченко розкрито теоретичні та практичні основи національно-патріотичного виховання у закладах освіти. Народознавче підґрунтя роботи з дітьми пропонувано доповнити окремими елементами козацької педагогіки. Н. Михальченко пропонує реалізовувати зміст роботи з дітьми з національно-патріотичного виховання за тематичними блоками, які відповідають етапності формуванню патріотизму та віку дітей у даному процесі (родинний, територіальний, державницький) [8, с. 128].

Велику увагу розкриттю народознавчого підходу в організації процесу патріотичного виховання дітей у ЗДО приділяє дослідниця О. Лісовець. У навчальному посібнику «Національно-патріотичне виховання з основами народознавства» дослідниця розкриває напрями та принципи народознавчої роботи у закладі дошкільної освіти, висвітлює методику її проведення [7, с. 97]. О. Лісовець детально аналізує форми, методи, засоби ознайомлення дітей

різного віку з родинними відносинами та сімейними традиціями, українською календарною обрядовістю і рядом інших методичних аспектів.

М. Гриньова звертає увагу на те, що в сучасному патріотичному вихованні пріоритетні позиції повинні займати активні методи, які базуються на демократичному стилі спілкування та взаємодії, самостійності пошуку дітьми дошкільного віку та молодшими школярами істини, правильного вирішення певної проблеми. М. Гриньова радить щодо цього використовувати акції на підтримку воїнів-захисників України та переселенців, використовувати ресурс соціально-проектної діяльності, ігри-драматизації тощо [4, с. 5].

Н. Аль-Хамадані, О. Вдович, Н. Сидоренко, визначаючи методичні засади патріотичного виховання дошкільників, наголошують на необхідності проведення педагогічно керованої роботи з накопичення у дітей «певних знань про суспільні явища, події, громадянську поведінку людей. Лише на цій основі у дітей виховуються перші почуття, які поступово перетворюються в осмислене і обґрунтоване ставлення до навколишнього» [1, с. 183]. Ефективності такої роботи, вважають дослідники, сприятиме проведення спостережень, екскурсій, використання засад етнопедагогіки тощо.

Дослідниця Н. Охріменко аналізує низку форм роботи з дошкільниками у галузі їхнього патріотичного виховання, акцентуючи при цьому на проведенні краєзнавчої роботи. Це, на думку науковиці, дозволить розширити спектр практичних форм роботи з дошкільниками щодо пізнання культурно-історичної спадщини рідного краю. Також серед ефективних форм роботи з патріотичного виховання, на думку Н. Охріменко, можна назвати екскурсії (очні та віртуальні), проектні форми роботи, дитяче дозвілля народознавчого та патріотичного спрямування [9, с. 34].

Висновки. Патріотичне виховання на сучасному етапі розбудови української державності, визначається однією із важливих проблем не тільки стосовно загальних підходів його реалізації, але, перш за все, стосовно ефективного запровадження в усі ланки освіти. Про це свідчить законодавчо-нормативне забезпечення, яке оновлюється у відповідності суспільною ситуацією та змінами у державній політиці. Визначені Концепцією національно-патріотичного виховання в системі освіти України основи патріотичного виховання втілюються в навчально-виховному процесі закладів освіти. Проаналізовані документи: державний Стандарт та програми дошкільної освіти вказали на підпорядкованість їх основним державним законодавчо-нормативним документам у галузі національно-патріотичного виховання. Активні позиції щодо розробки організаційно-методичних засад діяльності ЗДО з патріотичного виховання дошкільників визначає дошкільна педагогіка, практика закладів освіти і розроблена щодо цього навчально-методична база. Перспективи наших подальших досліджень пов'язуємо з аналізом ефективності краєзнавчої роботи в ознайомленні дітей старшого дошкільного віку з рідним краєм та побудові на цій основі методичних засад патріотичного виховання старших дошкільників.

Література:

1. Аль-Хамадані Н.Д., Вдович О.М., Сидоренко Н.М. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку як пріоритетний напрямок сучасної національної освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2015. №7 (296) жовтень. Ч. 2. С. 180-186.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція): наказ МОН України № 33 від 12.01.2021 р. URL:<https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya> (дата звернення 10.02.2024 р.).
3. Гавриш Н., Косенчук О., Піроженко Т. Моя країна – Україна: парціальна програма з національно-патріотичного виховання для дітей старшого дошкільного віку. 2022. Харків: Ранок. 72 с.
4. Гриньова М.В. Національно-патріотичне виховання молоді: загальнодержавна місія. *XXI Міжнародна науково-практична конференція «Управлінський дискурс Макаренківської педагогіки»*. 2022. С. 3-7.
5. Єпіхіна М.А., Курило Н.О. Формування основ патріотичного виховання у дошкільників засобами народознавства. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Випуск 1 (40). С. 96-99. The formation of basis of patriotic education of preschool children by means of ethnology.
6. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено МОН. Наказ №527 від 06.06.2022. <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdilo-novu-kontseptsiyu-patriotychnogo-vyhovannya/> (дата звернення 22.01.2024).
7. Лісовець О.В. Національно-патріотичне виховання з основами народознавства: навч. посіб. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2022. 111 с.
8. Михальченко Н.В. Національно-патріотичне виховання в закладах дошкільної освіти: навч.-метод. посібн. для дистанційного навчання. Миколаїв: СПД Румянцева Г. В. 2021. 206 с.
9. Охріменко Н.П. Форми організації роботи щодо ознайомлення дошкільників з рідним краєм. *Сучасні реалії та перспективи розвитку освіти* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 9 жовтня 2020 р). Дніпро: Міжнародний гуманітарний дослідницький центр. 2020. С. 32 – 34.
10. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О.І. Білан. Вид. 2-ге, зі зм. і доп. Тернопіль: Мандрівець, 2022. 216 с.
11. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін : навч.-метод. посіб. / І. Д. Бех, К. О. Журба, В. А. Киричок та ін. Київ : Педагогічна думка. 2011. 240 с.
12. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / наук. кер. О.Л. Кононко. Київ: ТОВ «МЦФЕР- Україна». 2019. 488 с.

References:

1. Al-Khamadani, N.D., Vdovych, O.M., Sydorenko, N.M. (2015). Patriotychnе vykhovannia ditei doshkilnoho viku yak priorytetnyi napriamok suchasnoi natsionalnoi osvity. [Patriotic education of preschool children as a priority direction of modern national education]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky*. No 7 (296) zhovten. Ch. 2. P. 180-186. [in Ukrainian].
2. Nakaz MON Ukrayini No 33 vid 12.01.2021. «Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia)» [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 33 of 12.01.2021 «Basic component of preschool education (new edition)»]. (2021, 12 January) URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya> (Last accessed 28.01.2024). [in Ukrainian].

3. Havrysh, N., Kosenchuk, O., Pirozhenko, T. (2022). Moia kraina – Ukraina: partialna prohrama z natsionalno-patriotychnoho vykhovannia dlia ditei starshoho doshkilnogo viku [My country is Ukraine]. Kharkiv: Ranok. 72 p. [in Ukrainian].
4. Hrynova, M.V. (2022). Natsionalno-patriotychne vykhovannia molodi: zahalnodержавna misiia [National-patriotic education of youth: national mission]. *XXI Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia «Upravlinskyi dyskurs Makarenkivskoi pedahohiky»*. P. 3-7. [in Ukrainian].
5. Iepikhina, M.A., Kurylo, N.O. (2017). Formuvannia osnov patriotychnoho vykhovannia u doshkilnykiv zasobamy narodoznavstva [Formation of the basics of patriotic education in preschoolers by means of ethnology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: «Pedahohika. Sotsialna robota»*. Vol. 1 (40). P. 96-99. [in Ukrainian].
6. Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy. Zatverdzheno MON. Nakaz No 527 vid 06.06.2022. [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine] <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdzylo-novu-kontsepsiyu-patriotychnogo-vykhovannya/> (Last accessed 22. 01.2024). [in Ukrainian].
7. Lisovets, O.V. (2022). Natsionalno-patriotychne vykhovannia z osnovamy narodoznavstva: navch. posib. [National-patriotic education with the basics of ethnology]. Nizhyn: Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholia, 111 p. [in Ukrainian].
8. Mykhalchenko, N.V. (2021). Natsionalno-patriotychne vykhovannia v zakladakh doshkilnoi osvity: navch.-metod. posibn. dlia dystantsiinoho navchannia []. Mykolaiv: SPD Rumiantseva H. V. 206 p. [in Ukrainian].
9. Okhrimenko, N.P. (2020). Formy orhanizatsii roboty shchodo oznaiomlennia doshkilnykiv z ridnym kraiem. [Forms of work organization for familiarizing preschoolers with their native land] / *Suchasni realii ta perspektyvy rozvytku osvity : materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii* (Dnipro, 9 zhovtnia 2020 r). Dnipro: Mizhnarodnyi humanitarnyi doslidnytskyi tsentr. P. 32-34. [in Ukrainian].
10. Prohrama rozvytku dytyny doshkilnogo viku «Ukrainske doshkillia» (2022). [Preschool Child Development Program "Ukrainian Preschool"] / O.I. Bilan. Vyd. 2-he, zi zm. i dop. Ternopil: Mandrivets. 216 p. [in Ukrainian].
11. Systema patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi v umovakh modernizatsiinykh suspilnykh zmin: navch.-metod. posib. (2011) [The system of patriotic education of children and school youth in the conditions of modernizing social changes]. / I.D. Bekh, K.O. Zhurba, V.A. Kyrychok ta in. Kyiv : Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].
12. Ia u Sviti. Prohrama rozvytku dytyny vid narodzhennia do shesty rokiv (2019) [I am in the World. Child development program from birth to six years] / nauk. ker. O.L. Kononko. Kyiv: TOV «MTsFER- Ukraina». 488 p. [in Ukrainian].

УДК 378+371.1+37.011:37.015: 159.922(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1093-1103](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1093-1103)

Кузнєцова Неля Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», провулок Нахімова, 8, Одеса, тел.: (067) 270-35-82, <https://orcid.org/0000-0002-5530-5544>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. У статті розглядаються наукові підходи до проблеми формування та розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Актуальність підтверджується важливістю і необхідністю оновлення професійно-педагогічної освіти з урахуванням нормативних документів, концептуальних засад реформування сучасної української школи, узгодження професійних та освітніх стандартів у питаннях підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Метою статті є окреслення сучасних підходів, які забезпечують професійну підготовку і розвиток методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. У процесі дослідження проблеми використано методи аналізу і синтезу, порівняння, систематизації, аналізу досвіду професійно-педагогічної підготовки.

У основних результатах дослідження надано характеристики, які розкривають зміст методичної компетентності як важливої складової професійної компетентності педагогів початкової школи та підходи до її формування. Схарактеризовані підходи до змісту та структури поняття «методична компетентність», представлені у нормативних документах та дослідженнях науковців. Розглянуті моделі професійно-педагогічної підготовки, їх основні риси та чинники, які зумовили їх зміну. Виокремлені особливості підготовки майбутніх вчителів в умовах педагогічних фахових коледжів та закладів вищої педагогічної освіти. Представлені сучасні ідеї, які характеризують моделі професійно-педагогічної підготовки. Актуалізовані характеристики та принципи компетентнісного підходу до формування методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів з урахуванням ідей нової української школи.

Ключові слова: методична компетентність, майбутні вчителі початкових класів, професійно-педагогічна підготовка, заклади фахової передвищої освіти, педагогічний фаховий коледж.

Kuznietsova Nelia Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Educational Management, Odesa Regional Academy of In-Service Education, Nakhimova lane, 8, Odesa, <https://orcid.org/0000-0002-5530-5544>

MODERN APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS

Abstract. The article deals with scientific approaches to the problem of formation and development of methodological competence of future primary school teachers. The relevance is confirmed by the importance and necessity of updating vocational and pedagogical education with regard to regulatory documents, conceptual foundations of reforming the modern Ukrainian school, harmonization of professional and educational standards in the training of future primary school teachers.

The purpose of the article is to outline modern approaches that provide professional training and development of methodological competence of future primary school teachers. In the process of studying the problem, the methods of analysis and synthesis, comparison, systematization, and analysis of the experience of vocational and pedagogical training were used.

The main results of the study provide characteristics that reveal the content of methodological competence as an important component of the professional competence of primary school teachers and approaches to its formation. The approaches to the content and structure of the concept of "methodological competence" presented in regulatory documents and research by scientists are characterized. The models of vocational and pedagogical training, their main features and factors that led to their change are considered. The peculiarities of training future teachers in pedagogical colleges and higher pedagogical education institutions are highlighted. Modern ideas characterizing models of professional and pedagogical training are presented. The characteristics and principles of a competence-based approach to the formation of methodological competence of future primary school teachers are updated, taking into account the ideas of the new Ukrainian school.

Keywords: methodological competence, future primary school teachers, vocational and pedagogical training, institutions of higher education, pedagogical college.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції реформування та модернізації педагогічної освіти України у напрямі стандартів європейського освітнього простору характеризуються переглядом підходів та принципів організації освітнього процесу. Парадигмальні зміни до розуміння і організації

педагогічної освіти обумовлені новими поглядами на випускника цих закладів, якого проєктують конкурентноспроможним, компетентним, здатним працювати в умовах невизначеності з орієнтацією на здобуття освіти впродовж життя. Сучасні вектори розвитку професійно-педагогічної освіти визначені Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про фахову передвищу освіту», Концепцією педагогічної освіти, Професійним стандартом за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)».

Паралельно в Україні відбувається істотне реформування системи загальної середньої освіти, початкової школи на засадах Концепції Нової української школи. Важливим чинником реформування цих ланок освіти стало затвердження Державного стандарту початкової освіти (2018 р.) та Державного стандарту базової середньої освіти (2020 р.).

Стратегічні вектори розвитку професійно-педагогічної освіти в цілому та концептуальні засади реформування початкової школи та загальної середньої освіти можуть розглядатися як система координат, що визначає напрями оновлення змісту, форм та технологій професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів, зокрема, формування та розвитку методичної компетентності як однієї з важливих складових їх професійної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів у цілому та її окремі аспекти є предметом низки наукових досліджень (Н. Бахмат, О. Біда, Л. Бірюк, О. Будник, М. Вашуленко, Л. Коваль, А. Коломієць, О. Комар, С. Мартиненко, Л. Петухова, О. Савченко, О. Хижна, Л. Хомич, Л. Хоружа, Ю. Шаповал, О. Ярошинська та ін.).

Тенденціям розвитку професійної підготовки майбутніх учителів початкової освіти у країнах східної Європи присвячено фундаментальне дослідження К. Біницької [1]. З позицій порівняльної педагогіки категорія «компетентність педагогів» досліджується С. Толочко. Аналіз європейських нормативних документів дозволив автору обґрунтувати нові сучасні українські підходи до вирішення проблеми формування компетентності педагогів в умовах модернізації освіти [10].

Більшість дослідників розглядають методичну компетентність вчителя як один із компонентів або аспектів його професійної компетентності. Таким чином, це відношення часткового до цілого, при цьому кількість та зміст складників цілісного феномену може суттєво відрізнятися. Так, С. Кириленко та О. Кіян, узагальнюючи позиції дослідників, виділяють такі аспекти професійної компетентності учителя: спеціальну (у галузі предмета, який викладається); методичну (у галузі засобів формування предметних компетентностей учнів); психолого-педагогічну (у сфері освітньої діяльності); аутопсихологічну (рефлексія у сфері педагогічної діяльності) [4, С. 83].

Окремі аспекти, пов'язані з розвитком методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів, досліджують українські науковці М. Другов, К. Максименко [3], Л. Ликтей [5] та інші.

О. Павлик, Н. Білоконна, О. Лисевич [7] пропонують нові стратегії організації навчального процесу у закладах вищої педагогічної освіти, у зв'язку з реформою освіти обґрунтовують необхідність впровадження нових підходів, які відіграють важливу роль у формуванні педагогічної майстерності майбутнього вчителя початкової школи.

О. Фенцик розглядає методичну компетентність у контексті професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів до формування читацької компетентності молодших школярів. Професійне навчання повинно бути спрямоване як на формування методичної, так й на удосконалення літературознавчої (в т.ч. читацької) компетентності студентів. Запропонована авторкою модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування читацької компетентності учнів повинна включати як літературознавчу з основами опрацювання медіатекстів, так і методичну складову, які в комплексі є професійним інструментом організації читацької діяльності учнів [11].

Мета статті – окреслити сучасні підходи, які забезпечують професійну підготовку і розвиток методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Необхідність оновлення підходів щодо професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів обумовлена низкою чинників. Зміна навчальної парадигми на освітню передбачає актуалізацію принципів суб'єктності, побудови індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів педагогічної освіти. Кардинальні зміни інформаційно-освітнього середовища закладів освіти характеризуються перманентним стрімким розвитком цифрових засобів, технологій, які досить швидко стають основою для розробки та впровадження інноваційних інформаційно-комунікаційних освітніх технологій, зокрема, з використанням ресурсів доповненої реальності, штучного інтелекту тощо.

Формування методичної компетентності майбутніх педагогів може розглядатися як одна з традиційних проблем з моменту виникнення професійної педагогічної освіти. Разом з тим, можемо виокремити декілька етапів у становленні моделі педагогічної підготовки в цілому та формуванні методичної компетентності, зокрема. З другої половини і до кінця ХХ сторіччя у вітчизняній професійно-педагогічній освіті склалась модель, що передбачала поетапну теоретичну підготовку та представлену різними видами практик практичну підготовку. Якщо говорити про суто професійну теоретичну підготовку, то вона передбачала вивчення курсів педагогіки, дидактики та предметних методик. Вибіркові дисципліни на той час були відсутні. Таким чином, всі майбутні педагоги навчались за загальною моделлю професійної підготовки.

На початку ХХІ сторіччя склалась дещо інша модель професійно-педагогічної освіти з урахуванням нових методологічних підходів, педагогічних теорій, принципів організації освітнього процесу, нових форм та методів навчання. Розширились завдання методичної підготовки, які стали ширшими та глибшими, зокрема, формулювались як «методична компетентність», «методична культура» та інші. Одним із домінуючих у професійно-педагогічній підготовці став компетентнісний підхід. Цьому сприяло входження України до Болонського процесу, розробка відповідних нормативних документів, проведення низки досліджень.

У першій чверті ХХІ сторіччя низка чинників спричиняє формування нової моделі формування професійно-педагогічної компетентності в цілому та методичної компетентності, зокрема. Необхідність, а не тільки можливість формування індивідуальної освітньої траєкторії як одне із суттєвих надбань сучасної вищої освіти, на наш погляд, є принциповим для формування особистості майбутнього вчителя початкових класів – професійно спрямованого, компетентного, з розвинутими педагогічними поглядами, який починає формувати своє професійне портфоліо ще на етапі професійного навчання.

Диверсифікація освіти на закріплені Законом України «Про освіту» типи: формальну, неформальну та інформальну значно розширила погляди щодо використання різних ресурсів формування педагогічних компетентностей. Можливість урахування результатів навчання здобувачів педагогічної освіти, отриманих у неформальній освіті, закріплена нормативними документами і поступово стала практикою педагогічних закладів освіти. Ефективні технології, що використовуються у неформальній освіті, частково проникають і у формальну педагогічну освіту. Ідеї автономії закладів освіти, академічної свободи, академічної мобільності, академічної доброчесності є ознаками сучасної професійно-педагогічної підготовки.

Сучасні орієнтири та завдання щодо формування та розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів визначаються у нормативних документах з питань педагогічної освіти. До основних документів цього спрямування відносяться освітні стандарти. На сьогодні маємо два затверджених стандарти освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта галузі знань 01 Освіта/Педагогіка: Стандарт фахової передвищої освіти України: освітньо-професійний ступінь Фаховий молодший бакалавр (2021) та Стандарт вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (2021) [8, 9]. Стандарти вищої освіти короткого циклу (молодший бакалавр) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти наразі відсутні. У вищезазначених освітніх стандартах зазначена їх узгодженість з Професійним стандартом за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2020) [6].

У Професійному стандарті предметно-методична компетентність учителя початкових класів віднесена до трудової функції «Навчання учнів предметів (інтегрованих курсів)». До цієї функції віднесені ще дві компетентності: мовно-комунікативна та інформаційно-цифрова. Предметно-методична компетентність передбачає: здатність моделювати зміст навчання відповідно до обов'язкових результатів навчання учнів; здатність формувати та розвивати в учнів ключові компетентності та уміння, спільні для всіх компетентностей; здатність здійснювати інтегроване навчання учнів; здатність добирати та використовувати сучасні та ефективні методики і технології навчання, виховання і розвитку учнів; здатність розвивати в учнів критичне мислення; здатність здійснювати оцінювання та моніторинг результатів навчання учнів на засадах компетентнісного підходу; здатність формувати ціннісні ставлення в учнів [6].

Дослідники проблеми формування методичної компетентності у закладах педагогічної фахової передвищої освіти розглядають ці питання як у контексті забезпечення вимог Професійного стандарту, так і Державного стандарту початкової освіти (2018). Педагогічні фахові коледжі мають специфіку формування методичної компетентності майбутніх учителів у порівнянні з закладами вищої освіти, яка полягає не тільки у значній практичній складовій освітньо-професійних програм. Як зазначає Л. Ликтей, «розвиток методичної компетентності у таких закладах буде максимально ефективним тоді, коли це стане завданням не лише окремих дисциплін чи курсів, а й усіх сфер життя педагогічного закладу фахової передвищої освіти, коли увесь освітній процес буде базуватися на партнерстві та взаємодії викладача та здобувача» [5, С. 128].

Реформування початкової школи на засадах НУШ, системи педагогічної освіти, запровадження нормативних документів активізувало дослідження науковцями підходів, що використовуються при підготовці майбутніх фахівців у закладах вищої освіти. Аналізуючи стан проблеми підготовки майбутнього вчителя початкової школи, О. Павлик, Н. Білоконна, О. Лисевич пропонують нові стратегії організації навчального процесу у закладах вищої педагогічної освіти, серед яких запровадження інноваційних технологій; наскрізну підготовку майбутніх учителів до інноваційної діяльності, співпраці, інтегрування навчального матеріалу та роботи в інклюзивному освітньому просторі; дотримання принципу студентоцентризму; гармонізацію інтелектуальної та емоційної доміант, співпрацю й співтворчість; позитивне емоційне забарвлення освітнього процесу; створення творчого мікроклімату, проблемно-пошукової атмосфери [7, С. 89].

Сучасні підходи до формування та розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів відображені у дослідженнях вітчизняних науковців.

Попри широкий інтерес до вивчення питання методичної компетентності учителя, зазначимо, що дослідники так і не дійшли одностайності щодо її

визначення. Найчастіше методичну компетентність вчителя трактують як певне системне утворення; систему спеціальних педагогічних знань та вмінь; можливість ефективного виконання професійних функцій; особистісну властивість педагога тощо [12].

Сучасна система освіти передбачає необхідність формування відповідного рівня методичної компетентності майбутнього педагога. Основні професійні знання та навички, набуті здобувачем освіти на етапі його навчання, допомагають йому успішно вирішувати складні завдання, пов'язані з широким спектром сфер діяльності, що вимагають від школи залучення фахівців високого рівня інтелектуального і пізнавального розвитку. З огляду на це, постає необхідність характеристики важливих концепцій і положень, що визначають такий підхід. Враховуючи, що поняття «компетентність» відноситься до систематичного навчання, зазначимо, компетентність – це здатність, необхідна для ефективного виконання конкретних дій у певній галузі, що охоплює питання спеціалізації, предметних навичок, мислення, розуміння відповідальності за дії.

Здійснюючи концептуальне порівняння термінів «компетентність» і «професіоналізм», вчені пропонують вивчити певні аспекти професійної компетентності фахівця, оскільки людина може бути експертом у своїй галузі, але водночас виявитися не в змозі вирішувати всі професійні проблеми. Отже, насамперед моральні цінності і установки визначають цілі, стратегії і тактику педагогічної поведінки. Домінуючим блоком професійної компетентності вчителів є наступні системні характеристики: мотивація (орієнтація і тип особистості); якості (педагогічні здібності, характер і особливості, психологічний стан і процеси); невід'ємні риси особистості (педагогічна самосвідомість, індивідуальний стиль, креативність). Професійну компетентність вчителя визначають як особисту компетентність педагога і вихователя, що дозволяє самостійно і ефективно вирішувати педагогічні завдання, сформульовані ним самим або керівництвом закладу освіти. Для цього потрібно знати педагогічну теорію, вміти застосовувати її на практиці і бути готовим до постійного вдосконалення та розвитку професійного потенціалу.

Одним із наукових підходів щодо розробки питань професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів є моделювання. Для вибудови сучасної моделі підготовки майбутнього учителя до педагогічної діяльності в новій українській школі М. Гриньова пропонує покласти в основу системний, особистісно-діяльнісний та середовищний підходи [2]. Системний підхід дозволяє розглядати процес підготовки майбутніх учителів початкових класів як цілісну упорядковану систему. Особистісно-діяльнісний підхід забезпечує формування у майбутнього вчителя активної професійної позиції. Середовищний підхід сприяє розвитку і саморозвитку педагогів, демонструє можливості взаємодії з середовищем [2, С. 7-8].

Одним із домінуючих у сучасній професійно-педагогічній освіті є компетентнісний підхід, що є релевантним для формування та розвитку методичної компетентності майбутніх учителів закладів загальної середньої освіти. Компетентнісний підхід до професійного навчання ґрунтується на моделюванні реальних умов роботи та включенні здобувачів педагогічної освіти в контекст практичних завдань та проблем відповідної галузі. Це робить процес навчання більш релевантним, цікавим та ефективним, дозволяючи здобувачам: сформувані компетентності, які їм знадобляться в роботі; навчитися застосовувати теорію на практиці; розвинути критичне мислення, самостійність та професійну відповідальність; адаптуватися до мінливих умов та викликів діяльності сучасних закладів освіти.

Розглянемо основні принципи компетентнісного підходу з огляду на можливість його використання у підготовці майбутніх педагогів. Згідно принципу практичної спрямованості навчання організовується навколо реальних завдань та проблем, з якими стикаються фахівці у цій галузі. Цей принцип традиційно є одним із ключових у підготовці майбутніх учителів початкових класів. Принцип інтеграції теорії та практики передбачає застосування теоретичних знань на практиці у ході виконання завдань. Всі курси методик навчання у початковій школі базуються на цьому підході. Дотримання принципу активності здобувачів освіти детермінує їх активне залучення до процесу навчання. Принцип активності корелює з принципом суб'єктності в освітньому процесі. Більшість сучасних освітніх технологій передбачають ці принципи. Згідно принципу зворотного зв'язку здобувачі освіти отримують регулярний зворотний зв'язок про свою роботу, що дає їм можливість вчитися на своїх помилках і вдосконалювати свої навички.

Розгляд основних рис та принципів компетентнісного підходу дозволяє зробити висновок про наявність спільних характеристик з контекстним підходом до професійного навчання, який довів свою ефективність і гнучкість у різних умовах професійної освіти. М. Другов та К. Максименко розглянули його можливості у формуванні методичної компетентності майбутніх учителів англійської мови початкової школи. Контекстний підхід забезпечує формування методичних умінь під час здійснення навчально-професійної діяльності, у якій зміст освіти інтегрується з професійною діяльністю [3, С. 78].

Ми розглянули лише деякі сучасні підходи до формування та розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів з урахуванням нормативних документів та результатів досліджень науковців. Деякі дослідники зазначають, що складність підготовки сучасного педагога, набуття ним професійної компетентності проявляється в тому, що професійне знання повинно формуватися одночасно на всіх рівнях: методологічному, теоретичному, методичному, технологічному [4, С. 98]. Істинність такого твердження потребує теоретичного осмислення та емпіричної перевірки, оскільки усталеним в системі формальної професійно-педагогічної підготовки

тривалий час вважався підхід, що передбачав поетапний алгоритм формування методичної компетентності майбутніх педагогів.

Висновки. Таким чином, сучасні підходи до забезпечення професійної підготовки та розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів окреслені нормативними документами та концептуальними ідеями педагогічної освіти та реформування української школи. Методична компетентність є важливою складовою професійної компетентності педагогів початкової школи. Моделі професійно-педагогічної підготовки є чинником розуміння підходів до формування методичної компетентності. Компетентнісний підхід до формування методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів з урахуванням концепції Нової української школи залишається одним із провідних підходів.

Важливо оновлювати методи та підходи до підготовки майбутніх учителів, робити їх гнучкими. Формування та розвиток методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів – це важливий напрям оновлення професійно-педагогічної освіти, який забезпечить якісну підготовку педагогів до роботи в умовах Нової української школи.

Література:

1. Біницька К. Підготовка майбутніх учителів початкової освіти у країнах Східної Європи: теорія і практика: монографія / (за наук. ред. Г. Терещука). Хмельницький, видавець ФОП Цюпак А.А. 2018. 376 с.
2. Гриньова М. Модель підготовки майбутнього вчителя до педагогічної діяльності в Новій українській школі. Моделі підготовки сучасного вчителя до Нової української школи: колективна монографія. / Л. В. Бабенко, В. В. Барбінов, А. В. Барбінова та ін.; за ред. про. М. В. Гриньової. Полтава. Астрая, 2021. С. 6-15.
3. Другов М.С., Максименко К.О. Сучасні підходи до формування методичної компетентності майбутніх учителів англійської мови початкової школи. *Інноваційна педагогіка*. 2019. С. 75-78. <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/specvipusk/18.pdf>
4. Кириленко С., Кіян О. Досвід формування професійної компетентності вчителя нової української школи. *Проблеми освіти*. 2022. № 2 (97). С. 78-100. <https://imzo-journal.org.ua/index.php/journal/article/download/70/64/>
5. Ликтей Л. Формування методичної компетентності майбутнього вчителя нової української школи у контексті ідей І. А. Зязюна. *Збірник наукових праць*. 2019. № 26. С. 126-131. <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/download/167350/166935>
6. Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (Мінекономіки) «Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». № 2736 (2020). https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/266-nakaz_2736.pdf
7. Павлик О., Білоконна Н., Лисевич О. Професійна підготовка фахівця початкової освіти у нових реаліях. *Український педагогічний журнал*. 2020. № 4. С. 83-91. <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/download/319/255/277>
8. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта галузі знань 01 Освіта/Педагогіка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Затверджено та введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 23.03.2021 № 357. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/013-Pochatk.osvita-bakalavr.28.07.pdf>

9. Стандарт фахової передвищої освіти України: освітньо-професійний ступінь Фаховий молодший бакалавр, галузь знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 013 Початкова освіта. Затверджено та введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 13.07.2021 № 801.

<https://mon.gov.ua/ua/osvita/fahova-peredvisha-osvita/sector-fahovoyi-peredvishoyi-osviti/zatverdzeni-standarti>

10. Толочко С.В. Компетентність педагогів: порівняльна характеристика сучасного світового й вітчизняного досвіду. Педагогічні науки. 2018. № 82. С. 186-194. http://www.ps.stateuniversity.ks.ua/eng/file/issue_82/part_1/issue_82_1.pdf

11. Фенцик О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування читацької компетентності учнів. *Витоки педагогічної майстерності*. 2018. № 22. С. 203-207. <http://sources.pnpu.edu.ua/article/download/185296/18491>

12. Щур В., Гарачук Т. Методична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: сутність та структура. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2022. № 1 (25). С. 115-125. https://library.udpu.edu.ua/library_files/probl_sych_vchutela/2022/1/16.pdf

References:

1. Binytska K. (2018). *Pidhotovka maibutnix uchyteliv pochatkovoï osvity u krainakh Skhidnoi Yevropy: teoriia i praktyka: monohrafiia* [Preparing Future Primary Education Teachers in Eastern Europe: Theory and Practice: A Monograph] / (za nauk. red. H. Tereshchuka). Khmelnytskyi, vydavets FOP Tsiupak A.A.. 376 s.

2. Hrynyova M. (2021). Model of training a future teacher for pedagogical activities in the New Ukrainian School. [Models of modern teacher training for the New Ukrainian School: a collective monograph]. /AND. V. Babenko, V. V. Barbinov, A. V. Barbinova, etc.; under the editorship about. M. V. Hrynyova. Poltava Astraya, c. 6-15 [in Ukrainian].

3. Druhov M.S., Maksymenko K.O. (2019). Suchasni pidkhody do formuvannya metodychnoi kompetentnosti maïbutnix uchyteliv anhlïys'koï movypochatkovoï shkoly [Modern approaches to the formation of methodological competence of future teachers of the English language in primary schools]. *Innovatsiyna pedahohika*, 75-78. [in Ukrainian].

4. Kyrylenko S., Kiyani O. (2022). Dosvid formuvannya profesiïnoï kompetentnosti vchytelya novoï ukraïns'koï shkoly [The experience of forming the professional competence of a reader of the new Ukrainian school]. *Problemy osvity*, №2 (97), 78-100. [in Ukrainian].

5. Lykteï L. (2019). Formuvannya metodychnoi kompetentnosti maïbutn'oho vchytelya novoï ukraïns'koï shkoly u konteksti ideï I. A. Zyazyuna [Formation of methodological competence of the future teachers of the Ukrainian school in the context of the ideas of I. A. Zyazyun]. *Zbirnyk naukovykh prats'*, №26, 126-131. [in Ukrainian].

6. Nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy (Minekonomiky) «Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiïamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoï osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)». № 2736 (2020). [Order of the Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine (Ministry of Economy) "On Approval of the Professional Standard for the Professions of Primary School Teacher, Teacher of General Secondary Education Institution, Teacher of General Secondary Education Institution, Teacher of Primary Education (with a Junior Specialist Diploma)". № 2736 (2020)]. https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/266-nakaz_2736.pdf

7. Pavlyk O., Bilokonna N., Lysevych O. (2020). Profesiïna pidhotovka fakhivtsya pochatkovoï osvity u novykh realiyakh [Professional training of primary education specialist in new realities]. *Ukrayins'kyi pedahohichnyy zhurnal*, №4, 83-91. [in Ukrainian].

8. Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 013 Pochatkova osvita haluzi znan 01 Osvita/Pedahohika pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity. Zatverdzheno ta vvedeno v diiu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 23.03.2021 № 357. [Standard of higher education in the specialty 013 Primary education in the field of knowledge 01 Education/Pedagogy of the first (bachelor's) level of higher education. Approved and put into effect by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 23.03.2021 № 357].

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/013-Pochatk.osvita-bakalavr.28.07.pdf>

9. Standart fakhovoi peredvyshchoi osvity Ukrainy: osvitno-profesiinyi stupin Fakhovyi molodshyi bakalavr, haluz znan 01 Osvita/Pedahohika, spetsialnist 013 Pochatkova osvita. Zatverdzheno ta vvedeno v diiu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 13.07.2021 № 801. [Standard of professional higher education of Ukraine: educational and professional degree Professional Junior Bachelor, field of knowledge 01 Education/Pedagogy, specialty 013 Primary Education. Approved and put into effect by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 13.07.2021 No. 801].

<https://mon.gov.ua/ua/osvita/fahova-peredvisha-osvita/sektor-fahovoyi-peredvishoyi-osviti/zatverdzheni-standarti>

10. Tolochko S.V. (2018). Kompetentnist pedahohiv: porivnialna kharakterystyka suchasnoho svitovoho y vitchyznianoho dosvidu. [Competence of teachers: comparative characteristics of modern world and domestic experience]. Pedahohichni nauky. № 82. S.186-194. http://www.ps.stateuniversity.ks.ua/eng/file/issue_82/part_1/issue_82_1.pdf

11. Fentsyk O. (2018). Pidhotovka maľbutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv doformuvannya chytats'koï kompetentnosti uchniv [Training of future primary school teachers to improve students' reading competence]. *Vytoky pedahohichnoyi maysternosti, №22*, 203-207. [in Ukrainian].

12. Shchur V., Harachuk T. (2022). Metodychna kompetentnist' maľbutn'oho vchytelya-pochatkovykh klasiv: sutnist' ta struktura [Methodical competence of future primary school teachers: essence and structure]. *Problems of modern teacher training, №1 (25)*, 115-125. [in Ukrainian].

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1104-1114](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1104-1114)

Любченко Андрій Володимирович кандидат наук з державного управління, адвокат, Адвокатське бюро, вул. Прирічна, 17, м. Київ, 04213, тел.: (068) 100-20-17, <https://orcid.org/0009-0004-0246-7795>

КЛЮЧОВІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЙ

Анотація. Інформаційна війна аналізується вітчизняними дослідниками через такі поняття, як інформаційна війна, інформаційна війна та боротьба з інформаційною злочинністю, які трактуються як форми ведення війни. Існує також два види інформаційної війни: інформаційні технології та інформаційна психологія. У соціальних практиках інформаційно-технічного протистояння основними об'єктами впливу та захисту є інформаційно-технічні системи (системи зв'язку, телекомунікаційні системи, системи передачі даних, електронні засоби, системи захисту інформації тощо). Існує три рівні практики ведення інформаційної війни: стратегічний, оперативний і тактичний. Практики стратегічного рівня здійснюють вищі органи державної влади. Спецслужби та великий національний капітал впроваджують методи захисту інформації на оперативному та тактичному рівнях.

Метою дослідження, результати якого висвітлено в цій статті, є пілотний аналіз деструктивних механізмів використання засобів і форм інтернет-комунікації політичними акторами на сучасному етапі розвитку глобальних інформаційних технологій та механізмів протидії таким деструктивним впливам.

У висновках наголошено, що імовірність того, що інформаційні спецоперації та кібердиверсії стануть звичним явищем у майбутньому глобальному конфлікті, майже гарантована. Оцінка того, як держави під тиском реагують на виклики, коли вони є найбільш уразливими, дає цінну інформацію, яка може пом'якшити подібні проблеми в майбутніх ситуаціях, з якими зіткнеться низка держав. Мало яка країна пройшла такі жорсткі випробування в інформаційному та кіберпросторі, як Україна. І від небагатьох країн можна було розумно очікувати, що вони так швидко реорганізують і запровадять закони та стратегії, як це зробила Україна.

Ключові слова: публічне управління, інтернет-комунікація, інформаційна безпека, кібербезпека.

Liubchenko Andrii Volodymyrovych PhD of Public Administration, lawyer, Advocacy Bureau, 17 Pryrychna St., Kyiv, 04213, tel.: (068) 100-20-17, <https://orcid.org/0009-0004-0246-7795>

KEY ISSUES OF PUBLIC MANAGEMENT OF SECURITY OF POLITICAL INTERNET COMMUNICATIONS

Abstract. Information warfare is analyzed domestically through concepts such as information warfare, information warfare, and the fight against information crime, which are interpreted as forms of warfare. There are also two types of information warfare: information technology and information psychology. In the social practices of information and technical confrontation, the main objects of influence and protection are information and technical systems (communication systems, telecommunication systems, data transmission systems, electronic means, information protection systems, etc.). There are three levels of information warfare practices: strategic, operational, and tactical. Strategic level practices are carried out by higher state authorities. Special services and large national capital implement information protection methods at the operational and tactical levels.

The purpose of the research, the results of which are highlighted in this article, is a pilot analysis of the destructive mechanisms of using the means and forms of Internet communication by political actors at the current stage of the development of global information technologies and the mechanisms of countering such destructive influences.

The findings emphasize that the likelihood that special information operations and cyber sabotage will become commonplace in a future global conflict is almost guaranteed. Assessing how states under pressure respond to challenges when they are most vulnerable provides valuable information that can mitigate similar challenges in future situations faced by a number of states. Few countries have passed such tough tests in information and cyberspace as Ukraine. And few countries could reasonably be expected to reorganize and implement laws and strategies as quickly as Ukraine has.

Keywords: public administration, Internet communication, information security, cyber security.

Постановка проблеми. Дослідження інформаційних технологій у політичному процесі та особливо технологій політичної інтернет-комунікації є актуальною темою і визначається наступними положеннями:

– по-перше, інтернет-комунікаційні технології почали впроваджуватися в політичне середовище відносно нещодавно, а їх вивчення вітчизняною наукою перебуває в початковій стадії;

– по-друге, інтерес до виявлення ролі інтернет-технологій у процесі політичної комунікації обумовлений тим, що в останні десятиліття в сучасній Україні, як і в інших країнах, наростає криза традиційних форм політичної комунікації. Це стає основою для пошуку, як нових форм, так і посилення традиційних форм політичної комунікації;

– по-третє, Інтернет все більше проявляє себе як ефективний канал політичної комунікації. Формується нова структура учасників комунікації,

з'являються нові технології та засоби її реалізації. Технології інтернет-комунікації істотно відрізняються від традиційних і потребують окремого вивчення:

– по-четверте, вже накопичено значний емпіричний матеріал щодо дослідження основних компонентів інтернет-комунікації (комунікаторів, Інтернет-ресурсів, віртуального простору в цілому тощо). Також є чималий досвід використання Інтернет-технологій у політичному процесі. Обидва потребують теоретичного розуміння.

Деякі теоретики комунікаційного дизайну пропонують прийняти веб-сайт і веб-сторінки за певну модель поведінки, орієнтовану на організацію ефективних способів взаємодії користувачів [1]. Якщо так розглядати сукупність комунікативних проектів в інтернет-просторі, то зрештою можна зробити висновок, що метою комунікативних стратегій є максимально ефективна та продуктивна передача інформації та формування на її основі бажаної для суб'єкта комунікаційних значень поведінки. Іншими словами, це модель комунікативної поведінки, яка призводить до більш продуктивного варіанту комунікативної взаємодії, як між джерелом повідомлення та цільовою аудиторією, так і між кінцевими користувачами.

Медійне середовище Інтернету сприяє розвитку плюралістичного, якщо не демократичного типу комунікації. За цих умов політична влада опиняється в незвичайному конкурентному середовищі (багато джерел інформації та семантичних текстів), що вимагає нових підходів до розробки комунікаційних стратегій. У сучасному суспільстві влада вже не є головним центром політичної комунікації, а значна кількість джерел інформації (особливо в Інтернеті) дозволяє людям реалізувати власну технологію вибору (відмінну від умов домінування традиційних ЗМІ). Формуючи комунікативну стратегію, влада повинна враховувати, що нав'язати власну позицію стає досить складно.

Незважаючи на значні загальнотеоретичні дослідження нових інформаційних технологій у політичній комунікації, все ще недостатня систематизація досвіду застосування та оцінка ефективності різноманітних Інтернет-технологій у процесі політичної комунікації, їх переваги та недоліки не розкриті цілісно. Об'єктом дослідження є інтернет-технологій в сучасному політичному процесі. Предметом дослідження є безпека політичної інтернет-комунікації на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства в Україні.

На сьогоднішній день практично відсутні спеціальні теоретичні роботи в галузі аналізу політико-комунікативних характеристик конкретних проектів політичної влади. Такий аналіз комунікативних стратегій влади в Інтернеті має ґрунтуватися на їх реконструкції на основі аналітичних схем теорій і моделей масової комунікації.

В умовах недоступності аналізу публічно презентованої політичною владою комунікативної стратегії, а також складності розробки єдиної та однозначної комунікативної стратегії з владою, адекватним способом аналізу

видається реконструкція комунікативних стратегій (відтворення-проведення комунікативних процесів на основі аналізу конкретних проектів та їх політичних передумов на основі моделей масової комунікації).

Сучасні комунікаційні практики підтверджують думку про те, що дослідження природних функцій сприйняття та репрезентації суспільно-політичної інформації передбачає оцінку комунікативного потенціалу стратегій, режиму та засобів інформаційно-комунікативної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З 2016 року в Україні триває розбудова державної системи комунікацій на національному та місцевому рівнях. Концепція реформи урядових комунікацій на стратегічному та операційному рівнях передбачала перезапуск системи комунікацій у сфері публічного управління та адміністрування [2]. Разом з тим, аналіз комунікаційних стратегій органів публічної влади [3 - 7] показує, що незважаючи на розгалужену структуру комунікаційних каналів, у системі органів публічної влади на сьогодні відсутній єдиний стандарт висвітлення інформації щодо їх діяльності в медіапросторі.

Тому доцільно погодитися з думкою вітчизняної дослідниці Олени Михайлової, що: "Перспективами наукових досліджень комунікаційної інфраструктури органів публічної влади є науковий пошук ефективних інструментів комунікації органів публічної влади із цільовими аудиторіями; уточнення понятійного апарату, принципів і правил інституційного аналізу; розроблення системи критеріїв оцінки ефективності моделей комунікації з цільовими аудиторіями, що використовуються органами публічної влади" [3].

Крім того, слід взяти до уваги, що інформаційний простір практично став частиною простору конфліктів, свого роду "театром воєнних дій", де кожна з ворогуючих сторін прагне здобути й утримати якомога довше здобути перевагу, а в разі необхідності – перемогти ворога. Багато аналітиків вважають, що інформаційна війна сьогодні є провідним інструментом вирішення геополітичних конфліктів.

Інформаційна війна аналізується вітчизняними авторами [9 - 11] через такі поняття, як інформаційна війна, інформаційна війна та боротьба з інформаційною злочинністю, які трактуються як форми ведення війни. Існує також два види інформаційної війни: інформаційні технології та інформаційна психологія. У соціальних практиках інформаційно-технічного протистояння основними об'єктами впливу та захисту є інформаційно-технічні системи (системи зв'язку, телекомунікаційні системи, системи передачі даних, електронні засоби, системи захисту інформації тощо). Існує три рівні практики ведення інформаційної війни: стратегічний, оперативний і тактичний. Практики стратегічного рівня здійснюють вищі органи державної влади. Спецслужби та великий національний капітал впроваджують методи захисту інформації на оперативному та тактичному рівнях.

Метою статті є пілотний аналіз деструктивних механізмів використання засобів і форм інтернет-комунікації політичними акторами на сучасному етапі розвитку глобальних інформаційних технологій та механізмів протидії таким деструктивним впливам.

Виклад основного матеріалу. Дезінформація всюди. Це коротке і просте розуміння не тільки справедливо як стислий виклад широко сприйнятих фундаментальних проблем із наданням політичної інформації в цифрово-трансформованій публічній сфері. Це також сприймається як фаталістична реакція на іноді панікерські застереження, які характеризують відповідні дебати. Дезінформація, яка розуміється як навмисне розповсюдження неправдивої інформації та чуток, перетворилася на серйозну проблему в сучасних суспільствах із високим рівнем соціальних зв'язків. Дезінформація навіть виділяється як поширена загроза для ліберальних демократій та їхніх інститутів, оскільки вони здаються особливо вразливими до маніпуляцій.

Всякого роду спеціальні інформаційні операції через ліберальну позицію урядів щодо свободи ЗМІ стають все більш поширеним явищем. З огляду на нечуване поширення дезінформації – навіть появу т.зв. "порядку дезінформації" [12] через цифрову трансформацію це питання стало предметом широкого вивчення в галузі політичної комунікації та медіа-досліджень. Однак дезінформація не обмежується внутрішньою політикою. Навпаки, найбільш обговорювані за останні роки спеціальні політичні інформаційні операції, а саме під час, британського референдуму 2016 року та президентської виборчої кампанії в тому ж році США, були принаймні частково приписані до зовнішньої, зокрема російської, діяльності. А з початком широкомасштабної російської військової агресивної війни проти України такі спеціальні інформаційні операції набули масштабного й системного характеру.

Дезінформацію інколи ототожнюють з пропагандою, але це не синоніми. Ці обидва явища суспільно-політичної комунікації мають дещо спільне, а саме – цілеспрямоване введення в оману або надзвичайно одностороння інформація. Однак є різниця в тому, що пропаганда включає інші засоби стратегічної комунікації, які не є фальсифікаторами. Крім того, пропаганда, згідно з традиційним розумінням, пов'язана з урядовими діями тоталітарних або авторитарних режимів і переважно орієнтованих на власне населення. На іншому кінці спектру, більш традиційне, реалістичне розуміння публічної дипломатії також зосереджується на керованій державою інформаційній діяльності щодо закордонні публіки. Тоді як новітні концепції публічної дипломатії включають ширший діапазон акторів і використання цифрових мереж [13]. Повідомлення неправдивої інформації не підпадає під їх визначення, оскільки це суперечило б передбачуваним цілям "м'якої сили", яких також переслідують демократичні режими. Однак, зважаючи на нинішню

посилену геополітичну напруженість, публічна дипломатія ризикує розглядатися як евфемізм для міжнародних кампаній дезінформації, оскільки її наразі все частіше сприймають як "плід пропаганди".

Отже, цю проблему, яка перетворилася на одну з основних загроз з точки зору не лише внутрішньої, а також міжнародної політики, необхідно розглядати в дискурсі й стратегії зміцнення кібербезпеки.

Сучасне протистояння антагоністичних держав передбачає не стільки військово-силові методи боротьби, скільки медіа-гуманітарні, а саме:

- 1) створення атмосфери бездуховності та аморальності, негативного ставлення до культурної спадщини противника;
- 2) маніпулювання суспільною свідомістю та політичною орієнтацією соціальних груп країни з метою створення політичної напруги та хаосу;
- 3) дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями та рухами з метою провокування конфліктів, розпалювання недовіри, підозрливості, загострення політичної боротьби, провокування репресій проти опозиції і навіть громадянської війни;
- 4) зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади та управління, стимулювання прийняття помилкових управлінських рішень;
- 5) дезінформація населення про роботу державних органів, підрив їх авторитету, дискредитація влади;
- 6) провокування соціальних, політичних, національних і релігійних зіткнень;
- 7) ініціювання страйків, заворушень та інших акцій економічного протесту;
- 8) ускладнення прийняття органами управління важливих рішень;
- 9) підрив міжнародного авторитету держави, її співробітництва з іншими країнами;
- 10) заподіяння шкоди життєво важливим інтересам держави в політичній, економічній, оборонній та інших сферах.

Натомість, серед загальних практик зміцнення інформаційної безпеки держави можна виділити наступні:

- 1) досвід інформаційного протистояння;
- 2) розвинене інформаційне суспільство;
- 3) адекватна державна політика інформатизації суспільства та забезпечення незалежності інформаційної інфраструктури.

Тут важливо зазначити, що розвиток інформаційної інфраструктури суспільства забезпечує насамперед інфраструктурну мобільність соціальних акторів.

В якості характеристик розвиненості інформаційного суспільства, в контексті його інформаційної безпеки, визначаються розвинена інформаційна індустрія, а також когнітивні структури та інститути суспільства, що забезпечують активізацію, відтворення та розвиток інформаційного ресурсу.

Нарешті, найважливішим засобом зміцнення інформаційної безпеки є становлення та подальший розвиток інформаційного права на всіх рівнях безпеки: безпека особи, організації, регіону, держави та міжнародна безпека.

Зокрема, у сфері міжнародної інформаційної безпеки найбільш актуальною є розробка існуючих норм права міжнародної безпеки та міжнародного гуманітарного права в напрямку створення ефективної системи попередження та припинення можливих агресивних дій, що здійснюються інформаційними засобами. Нові правові механізми мають сприяти збереженню вже накопиченого в міжнародному праві позитивного потенціалу, а також його використання для протидії новим загрозам інформаційній безпеці.

Загалом уявлення про структуру інформаційної безпеки сьогодні є досить системними. Основні сегменти цих структур, їх нормативно-правовий характер розробляє така галузь знань, як інформаційне право.

В інформаційному праві під інформаційною безпекою розуміється: "Захищеність інформації від незаконного ознайомлення, перетворення і знищення, а також захищеність інформаційних ресурсів від впливів, спрямованих на порушення їх працездатності" [14].

Разом з тим, інформаційна безпека – це процес забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації, де конфіденційність – забезпечення доступу до інформації лише авторизованих користувачів, цілісність – забезпечення достовірності та повноти інформації та способів її одержання. обробка; доступність – забезпечення доступу до інформації та пов'язаних активів авторизованих користувачів у разі необхідності.

З метою реалізації інформаційної безпеки будь-якого об'єкта в нормативних актах держави визначено декілька функцій, реалізація яких також передбачає наявність відповідних структур для визначення вимог до захисту інформації, характерних для даного об'єкта захисту.

У рамках політики інформаційної безпеки окремо розглядають такі напрями захисту інформаційної системи, як: захист інформації; захист системних об'єктів інформації; захист процесів, процедур і програм обробки інформації; захист каналів зв'язку; придушення побічного електромагнітного випромінювання; контроль системи захисту.

Важко переоцінити ворожі інформаційні виклики, з якими зіткнулася Україна ще в 2014 році, й наскільки далеко це прийшло наразі. Наразі Україна потерпає не лише від російської військової агресії, але й від тривалої інформаційної війни та постійних кібератак з боку РФ. Проте інформаційно-комунікативний простір України стає все більш стійким до інформаційної війни ці ж удосконалення тепер поширюються також на кібератаки. Приходить розуміння того, що інформаційна безпека та кібербезпека вимагають розвиненої інфраструктури та організаційної здібності.

Гібридний розвиток інформаційної стійкості, через створення Міністерства інформаційної політики і, що ще важливіше, через залучення громадянського суспільства та ЗМІ до вирішення проблеми циркулювання політичної інформації робить інформаційний фронт війни більш успішним.

Розвиток структур кібербезпеки в Україні, навпаки, лишається високо централізованим. Організації, які взяли на себе відповідальність за кібербезпеку в Україні вже існували і до 2014 року (за винятком Національної кіберполіції). У кожного з цих органів були закладені функції та стосунки всередині РНБО та структур національної безпеки України. Кожна з цих організацій вже зіткнулася з умовами обмежених ресурсів і, як правило, не може самотійно їх обійти. Встановлені правила та процеси наразі добре виглядають на папері. Вони корелюються з європейськими стандартами та стандартами НАТО, але вони схожі скоріше на прикріплення нових організаційних структур і цілей до вже існуючих. У кожній організації є професійні й мотивовані люди. Кожна організація виявила сильну і справжню зацікавленість у вирішенні проблем кібербезпеки, але кожна організація з необхідністю має багато інших пріоритетів, які часто витісняли кібербезпеку.

Висновки.

1. Стрімка конвергенція інформаційних технологій, розширення ринку споживання інформаційних послуг призвели до структурних змін в інформаційній галузі. Різноманітність процесів передачі, обробки та зберігання інформації призводить до формування інформаційної індустрії та, відповідно, трансформації інформаційної інфраструктури не лише окремих країн, а й глобального інформаційного простору.

Прискорюється процес оформлення світової інформаційно-комунікативної системи. Це знайшло своє відображення в глобалізації ринків телекомунікацій та інформаційних технологій, появі потужних медіа-холдингів і диверсифікованих корпорацій, провідних інформаційно-комунікативних майданчиків, перетворенні "електронної комерції" з використанням телекомунікаційних каналів у домінуючий засіб ведення бізнесу тощо.

2. Саме з розвитком інформаційної індустрії виникає особлива галузь права, яка регулює права людини при використанні інформаційних ресурсів, захист авторських прав та інтелектуальної власності, право на приватне життя, свободу слова тощо. Питання інформаційної безпеки індивідів і суспільства набувають якісно нового статусу. З технологічної проблеми інформаційна безпека стає соціальною проблемою, що зачіпає самі основи функціонування сучасного суспільства.

3. Випадок України служить "канарейкою у вугільній шахті". Імовірність того, що інформаційні спецоперації та кібердиверсії стануть звичним явищем у майбутньому глобальному конфлікті, майже гарантована. Оцінка того, як держави під тиском реагують на виклики, коли вони є найбільш уразливими, дає цінну інформацію, яка може пом'якшити подібні проблеми в майбутніх

ситуаціях, з якими зіткнеться низка держав. Мало яка країна пройшла такі жорсткі випробування в інформаційному та кіберпросторі, як Україна. І від небагатьох країн можна було розумно очікувати, що вони так швидко реорганізують і запровадять закони та стратегії, як це зробила Україна.

Багато в чому це вдалося за допомогою зовнішньої допомоги, а також завдяки новій здатності координувати та працювати між урядовими структурами. Тим не менш, політична та бюрократична роздробленість, на додаток до всіх зовнішніх викликів, які ставить перед Україною війна, залишаються очевидними блоками на шляху до запровадження постійних і змістовних реформ. Якщо Україна хоче покращити свою стійкість у кіберпросторі відповідно до її успіхів у стійкості до інформаційної війни, вона обов'язково має вирішити основні питання розподілу фінансових ресурсів у РНБО та координації та консолідації влади в окремих міністерствах. За відсутності стійкої спроможності фінансувати перші лінії кіберзахисту в Україні самої лише стратегії, законодавства та організаційних реформ буде недостатньо для підтримки людського капіталу, необхідного для національної кібербезпеки. І нарешті, якщо Україна не зможе сприяти координації та співпраці між різними органами РНБО, тоді ймовірно дублювання зусиль та міжвідомча конкуренція спричинять неадекватні результати щодо кібербезпеки.

Література:

1. Frascara, Jorge. Communication Design: Principles, Methods, and Practice. Allworth Pr (January 1, 2004). 207 p.
2. Концепція реформування урядових комунікацій (2016). Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України. URL.: <https://fra.org.ua/uploads/media/file/0001/02/cd1693abcdca94f63b0043cfb03392a2e7097002.pdf>.
3. Комунікаційна стратегія Верховної Ради України на 2017-2021 роки. URL.: <https://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/44841.pdf>.
4. Комунікаційна стратегія Міністерства освіти і науки України на 2017-2020 роки. URL.: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/komunikacijnastrategiya-mon-2017-2020.pdf>.
5. Комунікаційна стратегія Міністерства освіти і науки України на 2023–2030 роки. URL.: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/12/22/Komstrategiya-2023-2030.pdf>.
6. Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки. URL.: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250383204>.
7. Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції на період до 2026 року. URL.: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-komunikatsii-zpytanievropeiskoi-intehratsii-ukrainy-na-period-do-2026-t91222>.
8. Михайлова О. Комунікаційні стратегії в публічному управлінні та адмініструванні: стан та проблеми в реалізації. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. Vol. 2, No. 2, 2023, pp. 93-99.
9. Требін, М. Феномен інформаційної війни у світі, що глобалізується. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. *Право*, 2013. 2 (16), с. 188–198.
10. Шпиґа, П., Рудник, Р. Основні технології та закономірності інформаційної війни. *Проблеми міжнародних відносин*, 2014. 8,с. 326–339.

11. Магда, Є. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 2014. 5, с. 138–142.
12. Bennett W.L., View S.L. The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication*. 2022. Volume 33, Issue 2. URL.: <https://doi.org/10.1177/0267323118760317>.
13. Краснопольська Т. М. Цифрова дипломатія як основа нової публічної дипломатії. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.* Вип. 69. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. с. 13-20.
14. Архипов О.Є., Архипова Є.О. Особливості розуміння понять «інформаційна безпека» та «безпека інформації». *Інформаційні технології та безпека: основи забезпечення інформаційної безпеки: Матеріали XIV міжнародної науково-практичної конференції*. Київ: ИПРИ НАН України, 2014. с.18-30.

References:

1. Frascara, Jorge (2004). *Communication Design: Principles, Methods, and Practice*. Allworth Pr [in English].
2. Концепція реформування урядових комунікацій [Concept of reforming government communications]. *fra.org.ua* Retrieved from <https://fra.org.ua/uploads/media/file/0001/02/cd1693abcdca94f63b0043cfb03392a2e7097002.pdf>. [in Ukrainian].
3. Комунікаційна стратегія Верховної Ради України на 2017-2021 роки [Communication strategy of the Verkhovna Rada of Ukraine for 2017-2021]. *iportal.rada.gov.ua* Retrieved from <https://iportal.rada.gov.ua/uploads/documents/44841.pdf>. [in Ukrainian].
4. Комунікаційна стратегія Міністерства освіти і науки України на 2017-2020 роки [Communication strategy of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2017-2020]. *mon.gov.ua* Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/komunikacijnastrategiya-mon-2017-2020.pdf>. [in Ukrainian].
5. Комунікаційна стратегія Міністерства освіти і науки України на 2023–2030 роки [Communication strategy of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2023–2030]. *mon.gov.ua* Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/12/22/Komstrategiya-2023-2030.pdf>. [in Ukrainian].
6. Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки [Communication strategies in the field of European integration for 2018-2021]. *www.kmu.gov.ua* Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/250383204>. [in Ukrainian].
7. Стратегія комунікації у сфері європейської інтеграції на період до 2026 року [Communication strategy in the field of European integration for the period until 2026]. *www.kmu.gov.ua* Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-strategii-komunikatsii-zpytanievropeiskoi-intehratsii-ukrainy-na-period-do-2026-t91222>. [in Ukrainian].
8. Mihajlova, O. (2023). Комунікаційні стратегії в публічному управлінні та адмініструванні: стан та проблеми в реалізації [Communication strategies in public management and administration: status and problems in implementation]. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, 2, 2023, 93-99. [in Ukrainian].
9. Trebin, M. (2013). Fenomen informacijnoї vijni u sviti, shho globalizuet'sja [The phenomenon of information warfare in the globalizing world]. *Visnik Nacional'nogo universitetu "Juridichna akademija Ukraini imeni Jaroslava Mudrogo"*. Serija: *Filosofija, filosofija prava, politologija, sociologija. Pravo - Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise"*. Series: *Philosophy, philosophy of law, political science, sociology. Law*, 2 (16), 188–198. [in Ukrainian].

10. Shpiga, P., Rudnik, R. (2014). Osnovni tehnologii ta zakonmirnosti informacijnoï vijni [Basic technologies and patterns of information warfare]. *Problemi mizhnarodnih vidnosin - Problems of international relations*, 8, 336–339. [in Ukrainian].
11. Magda, Є. (2104). Vikliki gibridnoï vijni: informacijnij vimir [Challenges of hybrid war: information dimension]. *Naukovi zapiski Institutu zakonodavstva Verhovnoï Radi Ukraïni - Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 138–142. [in Ukrainian].
12. Bennett, W.L., View, S.L. (2022). The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication*. 33, 2. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/0267323118760317>. [in Ukrainian].
13. Krasnopol's'ka, T. M. (69). Cifrova diplomatija jak osnova novoï publichnoï diplomatii [Digital diplomacy as the basis of new public diplomacy]. *Aktual'ni problemi politiki - Actual problems of politics*, 69, 13-20. [in Ukrainian].
14. Arhipov, O.Є., Arhipova, Є.O. (2014). Osoblivosti rozuminnja ponjat' «informacijna bezpeka» ta «bezpeka informacii» [Peculiarities of understanding the concepts of "information security" and "information security"]. *Proceedings from XIV Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Informacijni tehnologii ta bezpeka: osnovi zabezpechennja informacijnoï bezpeki» – The Fourteenth International Scientific and Practical Conference «Information technologies and security: basics of ensuring information security»*. (pp. 18-30). Kiiïv: IPRI NAN Ukraïni [in Ukrainian].

УДК 378.147:796.071.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1115-1125](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1115-1125)

Макаренко Андрій Вікторович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медико-біологічних основ охорони життя та цивільного захисту, Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, тел.: (050)174-18-18, <https://orcid.org/0000-0003-4885-9706>

Мусхаріна Юлія Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медико-біологічних основ охорони життя та цивільного захисту, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ, тел.: (099)419-91-70, <https://orcid.org/0000-0001-7080-5013>

Яковенко Вікторія Гергіївна кандидат медичних наук, доцент кафедри медико-біологічних основ охорони життя та цивільного захисту, Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, тел.: (050)981-06-21, <https://orcid.org/0009-0005-8207-4488>

Буров Юрій Васильович старший викладач кафедри медико-біологічних основ охорони життя та цивільного захисту, Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, тел.: (050)974-99-74, <https://orcid.org/0000-0001-5036-4185>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ

Анотація. У статті розглядається процес виконання задач стосовно підготовки майбутніх учителів фізичної культури, котрий вимагає раціонального підходу, до ефективної фахової роботи у сучасних умовах. Оновлення освітнього процесу потребує новітніх технологій професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури, цілеспрямованих на підвищення спеціальної компетентності, конкурентоздатних адекватно до зростаючих умов на ринках праці. Через те підготувати майбутніх учителів, спроможних абсолютно відповідати професійним вимогам сьогодення, є важким і відповідальним завданням. Надзвичайно цінного значення приймає підготовка фахівців фізичної культури в освітньому процесі закладу вищої освіти, де забезпечується не лише напрямки освітнього простору на підготовку здобувачів спеціальними знаннями, уміннями і навичками, але й розвиток професійно значущих якостей особистості майбутнього вчителя

фізичної культури, її інтелектуального потенціалу, можливостей, інтересів, нахилів, мотивів і ціннісних настанов. Освітняни розглядають це процес як невід'ємний рівноправний складник загальної культури, який дозволяє поєднати соціальне й біологічне в розвитку людини. Та визначають його як діяльність, яка цілеспрямовано здійснює вплив на процес фізичного вдосконалення людини, що уможлиблює забезпечити спрямований розвиток її життєво важливих фізичних якостей і здібностей. Авторами, базуючись на особистому досвіді та аналізі наукової літератури, зауважено, що проблема підготовки майбутніх учителів фізичної культури як актуальна проблема педагогічної науки та практики, безперечно, актуалізує іншу проблему, яка тісно з нею пов'язана – проблему методичної підготовки майбутніх учителів фізичної культури у процесі вивчення фахових дисциплін, суть якої можна звести до формування методичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури.

Ключові слова: фізична культура, майбутній учитель фізичної культури, методична компетентність майбутніх учителів фізичної культури, методична підготовка майбутніх учителів фізичної культури, фахові дисципліни.

Makarenko Andriy Viktorovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Medical and Biological Basics of Life Protection and Civil Protection, Donbas State Pedagogical University, Slavyansk, tel.: (050) 174-18-18, <https://orcid.org/0000-0003-4885-9706>

Musharina Yulia Yuriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Medical and Biological Fundamentals of Life and Civil Protection, "Donbass State Pedagogical University", Slovyansk, tel.: (099)419-91-70, <https://orcid.org/0000-0001-7080-5013>

Yakovenko Victoria Gerhiivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Department of Medical-Biological Basics of Life Protection and Civil Defense Associate Professor of the Department of Medical-Biological Basics of Life Protection and Civil Defense, Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, tel.: (050)981-06-21, <https://orcid.org/0009-0005-8207-4488>

Burov Yuriy Vasyliovych senior lecturer of the Department of Medical and Biological Basics of Life Protection and Civil Protection of Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, tel.: (050)974-99-74, <https://orcid.org/0000-0001-5036-4185>

TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL CULTURE AS AN ACTUAL PROBLEM OF PEDAGOGICAL SCIENCE AND PRACTICE

Abstract. The article examines the process of performing tasks related to the training of future physical education teachers, which requires a rational approach to

effective professional work in modern conditions. Renewal of the educational process requires the latest technologies of professional training of future physical education teachers, aimed at increasing special competence, competitive adequately to the growing conditions in the labor markets. That is why it is a difficult and responsible task to prepare future teachers who are able to fully meet today's professional requirements. The training of physical culture specialists is extremely valuable in the educational process of a higher education institution, which provides not only the directions of the educational space for training students with special knowledge, abilities and skills, but also the development of professionally significant personality qualities of the future physical culture teacher, his intellectual potential, opportunities, interests, inclinations, motives and value guidelines. Educators consider this process as an integral and equal component of the general culture, which allows combining the social and biological aspects of human development. But it is defined as an activity that purposefully influences the process of physical improvement of a person, which makes it possible to ensure the directed development of his vital physical qualities and abilities. The authors, based on their personal experience and analysis of scientific literature, noted that the problem of training future physical culture teachers as an actual problem of pedagogical science and practice undoubtedly actualizes another problem that is closely related to it - the problem of methodical training of future physical culture teachers in the process of studying professional disciplines, the essence of which can be reduced to the formation of methodological competence of future teachers of physical education.

Keywords: physical culture, future physical culture teacher, methodological competence of future physical culture teachers, methodological training of future physical culture teachers, professional disciplines.

Постановка проблеми. Зміни економічного та політичного характеру, що відбуваються в Україні, дуже трансформували суть професійної діяльності вчителів фізичної культури. Оновлення освітнього процесу потребує новітніх технологій професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури, цілеспрямованих на підвищення спеціальної компетентності, конкурентоздатних адекватно до зростаючих умов на ринках праці. Через те підготувати майбутніх учителів, спроможних абсолютно відповідати професійним вимогам сьогодення, є важким і відповідальним завданням. Надзвичайно цінного значення приймає підготовка фахівців фізичної культури в освітньому процесі закладу вищої освіти, де забезпечується не лише напрямки освітнього простору на підготовку здобувачів спеціальними знаннями, уміннями і навичками, але й розвиток професійно значущих якостей особистості майбутнього вчителя фізичної культури, її інтелектуального потенціалу, можливостей, інтересів, нахилів, мотивів і ціннісних настанов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти фізичного виховання як педагогічного процесу, спрямованого на формування здорового,

фізично досконалого, соціально активного й морально стійкого покоління вивчали Б.Ашмарин, В.Головін, А. Гужаловський, Д.Давиденко, В.Ільнич, Т.Круцевич, Л.І.Лубишева, Л.Матвєєв, Ю.Ніколаєв, А.Новиков, В.Папуша.

Дослідженням проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури та спорту займалися Я. Бельський, Е. Вільчковський, М. Герцик, О. Вацеба, О. Демінський, В. Каргополов, Ф. Медвідь, В. Платонов, В. Фидельський, Г. Шашкінта ін.; підготовки фахівців фізичного виховання та спорту в зарубіжній школі – Н. Бомова, Б.Вульфсон, М. Кутєпов, Л. Сущенко та ін.; організації освітнього процесу у вищих навчальних закладах фізичної культури – О. Петунін, В.Приходько та ін.; теоретичних і методичних засад професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури – М. Віленський, М. Воробйов, Ю. Драгнєв, В.Жамардй, Л. Матвєєв, С. Неверкович, Н.Степанченко, О. Тимошенко, О. Шабалина, Б. Шиян та ін.

Професійне становлення фахівців фізичної культури і спорту досліджували Н. Белікова, В. Видрін, С. Єрґогіна, О. Конєєва, В. Костюченко, Б. Курдюков, Л. Лубишева, В. Магін, Н. Москаленко, М. Носко, Є. Приступа, М. Прохорова, Н. Пфєйфер, Л. Сущенко, С. Хазова та ін.

Проблема формування готовності до професійної діяльності майбутніх учителів фізичної культури була предметом досліджень у працях таких дослідників, як М. Данилко, А. Деркач, Н. Лупандіна, В. Наумчук, В. Сластьонін, В. Чічікін та ін.

Проблематика формування спеціальних умінь і навичок студентів у процесі фізичного виховання висвітлено у працях таких дослідників, як В. Арєф'єв, Б. Ашмарин, В. Волков, В. Ільнич, Т. Круцевич, А. Нікольський, І. Хіміч та інші.

Моделі підготовки фахівців фізичного виховання розроблялися такими науковцями, як Г. Жигадло, Л. Іванова, В. Маслов, А. Міненко, С. Собко та ін; інтеграція професійних знань і вмінь при підготовці фахівців з фізичного виховання у вищих навчальних закладах – І. Лапичак; методика навчання фізичної культури майбутніх учителів з початкової військової підготовки – В.Лелека; здоров'язбережувальні технології навчання майбутніх учителів фізичної культури в умовах інформатизації освіти –Н. Бишевец; аксіологічні засади професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання – Л. Демінська; акмеологічні засади неперервної професійної підготовки фахівців фізичного виховання – Т. Деркач; формування професійної компетентності майбутніх учителів фізичної культури у процесі педагогічної практики – А. Проценко.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на значну кількість досліджень, проблема вдосконалення підготовки майбутніх учителів фізичної культури залишається малодослідженою. Водночас, ще менш вивченими є особливості методичної підготовки майбутніх учителів фізичної культури в освітньому середовищі закладу вищої освіти.

Для з'ясування теоретичних засад методичної підготовки майбутніх учителів фізичної культури у процесі вивчення фахових дисциплін у закладах вищої освіти важливо визначити тлумачення основних понять дослідження: «фізична культура», «майбутній учитель фізичної культури», «методична компетентність майбутніх учителів фізичної культури», «методична підготовка майбутніх учителів фізичної культури», «фахові дисципліни».

Терміносполучення «фізична культура», як свідчать численні науково-педагогічні дослідження, визначається з різних точок зору.

Дослідники О. Вацеба та М. Герцик трактують поняття фізичної культури як специфічне поліфункціональне явище, у галузі якого вирішується широке коло завдань, від особистих, загальнолюдських до державних [2]. Науковці пов'язують фізичну культуру із процесом, який спрямований, насамперед, на підготовку людей до життя та праці шляхом виконання фізичних вправ, використання цілющих сил природи, особистої і громадської гігієни, а також організації раціонального побуту і праці.

Учені ХХ-го століття розглядають це поняття як невід'ємний рівноправний складник загальної культури, який дозволяє поєднати соціальне й біологічне в розвитку людини. Та визначають термін «фізична культура» як діяльність, яка цілеспрямовано здійснює вплив на процес фізичного вдосконалення людини, що уможливорює забезпечити спрямований розвиток її життєво важливих фізичних якостей і здібностей.

На думку Є. Захаріної поняття фізичної культури поліаспектне за своїм змістом і може розглядатися із результативної (фізична культура як результат), діяльнісної (діяльність із засвоєння рухового і духовного досвіду, передача досвіду від покоління до покоління, удосконалення сутнісних сил людини), ціннісної (фізичне удосконалення як цінність) та функціональної (з'ясування ролі і значення фізичної культури в житті суспільства та кожної особистості) точок зору. Водночас, це поняття є і полікомпонентним, оскільки науковці виділяють такі його компоненти: фізична освіта, спорт, фізична рекреація та рухова реабілітація. Ці компоненти, безумовно, сприяють можливостям людини задовольнити її специфічні потреби у сфері, пов'язаній з руховою діяльністю [4].

Звернувшись до вітчизняного законодавства, можемо спостерігати, як потрактовує поняття фізичної культури Закон України «Про фізичну культуру і спорт» (1994, у редакції від 16.07.2019 р.): це діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, насамперед, фізичного розвитку та ведення здорового способу життя. Фізична культура, як свідчить текст закону, має такі напрями: фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, фізкультурно-спортивна реабілітація [3]. Таким чином, цей закон визнає фізичну культуру важливим засобом підвищення соціальної та трудової активності населення, задоволення моральних, творчих та естетичних запитів

кожної особистості, важливої потреби комунікації та спілкування у життєвих ситуаціях, у розвитку дружніх людських стосунків, а соціальна цінність спорту визнається його дійовим стимулюючим впливом на поширення фізичної культури серед населення.

Вітчизняні науковці Г. Ковальчук та В. Присакар, відомі автори педагогіки фізичної культури, ґрунтовно проаналізували поняття «фізичної культури» та пропонують розуміти його у системі уявлень з таких позицій: *фізична культура як діяльність* – особлива галузь державної чи громадської діяльності; діяльність, спрямована на формування здорового способу життя та зміцнення здоров'я, фізичного розвитку; діяльність, спрямована на формування життєво важливих рухових навичок та умінь, підготовку до ефективної трудової діяльності та захисту Вітчизни; *фізична культура як суспільне явище* – важливий складник загальної культури українського суспільства, який відбиває сукупність досягнень у галузі створення та використання низки спеціальних засобів, методів фізичного вдосконалення нації (характеризується ступенем проникнення фізичної культури в повсякденне життя та побут українців, рівнем їхнього здоров'я, розвитку фізичних здібностей, спортивної майстерності, рівнем розвитку системи фізичного виховання, рівнем матеріально-технічного забезпечення для систематичних занять спортом тощо); *фізична культура як процес* – процес оволодіння особистістю знаннями, вміннями і навичками навчальної, виховної, оздоровчої, рекреаційної діяльності з метою подальшого їх використання у процесі самовдосконалення, здоров'язбереження, покращення життєдіяльності; *фізична культура як результат* – певний рівень фізичного здоров'я, який людина змогла досягти, зберегти чи покращити, насамперед, завдяки своєму стійкому бажанню, внутрішнім мотивам, своїм знанням щодо організації й ведення здорового способу життя та рухової активності; *фізична культура як риса особистості* – набуті у процесі фізичного виховання особистісні риси та якості людини (ініціативність, цілеспрямованість, енергійність, швидкість дій, серйозність, самоконтроль, врівноваженість тощо), які проявляються в активній діяльності та життєвій позиції, спрямованій на постійне удосконалення фізичної природи та ведення здорового способу життя; *фізична культура як навчальна дисципліна* – «Фізична культура» визначається Міністерством освіти і науки України як самостійна галузь діяльності у вітчизняному соціокультурному просторі й викладається у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) як окремий предмет [5].

Тож ми погоджуємося з дослідниками з таким трактуванням терміносполучення «фізична культура» і враховуватимемо увесь його змістовий контекст у ході нашого наукового пошуку.

Продовжуючи думку науковців, підкреслимо, що важливість реалізації мети дисципліни «Фізична культура», яка висвітлена у навчальних програмах (розвиток і соціалізація особистості учнів, набуття ними досвіду навчальної,

соціальної, пізнавальної, практичної діяльності; використання засобів фізичного виховання в організації здорового способу життя; формування у школярів стійкої позитивної мотивації та потреби у збереженні й зміцненні свого здоров'я, фізичного розвитку та підготовки, комплексного розвитку фізичних якостей, природних здібностей та моральних якостей, національної самосвідомості, загальної культури, життєзабезпечувальних навичок та ін.), актуалізує необхідність звернення дослідницької уваги у царині педагогічних наук на проблему підготовки учителів фізичної культури, здатних вирішити низку завдань (навчальних, виховних та оздоровчих).

Аналізуючи навчальні програми з дисципліни «Фізична культура», для ЗЗСО (1-4 класів, 5-9 класів, 10-11 класів), доходимо висновку, що кожен учитель фізичної культури повинен уміти у своїй професійній діяльності: розширювати руховий досвід учнів, удосконалювати навички життєво необхідних рухових дій; формувати загальні уявлення про фізичну культуру, її значення в житті людини, у процесі збереження та зміцнення здоров'я, фізичного розвитку; формувати комплекс знань у галузі історичної спадщини та сьогодення спорту; розширювати ряд функціональних можливостей організму шляхом цілеспрямованого розвитку основних фізичних якостей і природних здібностей; забезпечувати збереження та зміцнення здоров'я учнів, відтак, формувати інтерес до використання фізичних вправ як одного з головних факторів здорового способу життя, практичні навички щодо активних самостійних занять фізичними вправами та проведення активного відпочинку, морально-вольові якості учнів та позитивне ставлення до здоров'язбереження й оточуючої дійсності; забезпечувати оптимальний рівень фізичної підготовки для кожного без винятку учня. На цих та інших завданнях, які має вирішувати у своїй щоденній роботі в школі кожен учитель фізичної культури, наголошують у своїх дослідженнях Е. Вільчковський та О. Курок [1].

Як стверджує Б. Шиян, готовність учителя фізичної культури третього тисячоліття до належного виконання професійних обов'язків, до успішної професійної діяльності має ґрунтуватися на глибині та повноті його знань, умінь та навичок, на широті та гнучкості цих знань та умінь застосовувати їх на практиці, в учнівському колективі, в освітньому середовищі школи. Науковець переконаний у тому, що саме ці ознаки є достатніми і необхідними, тобто готовність майбутнього учителя фізичної культури до професійної діяльності базується на стійкій мотивації, глибоких теоретичних знаннях (отриманих під час навчання у ЗВО), уміннях їх застосовувати в умовах швидких змін, адаптуватися до викликів часу, а також особистісних якостях [8].

Проблема підготовки майбутніх учителів фізичної культури була предметом досліджень багатьох учених, що дає можливість її позиціонувати як актуальну проблему педагогічної науки та практики.

Загалом, проблеми професійної підготовки вчителів фізичної культури у своїх дослідженнях студіювали О. Ажиппо, О. Антоненко, Г. Ашрапова,

Г. Балахничева, С. Балбенко, М. Віленський, Ю. Войнар, Ю. Драгнев, А. Забора, Л. Заремба, Н. Кіршева, Б. Курдюков, М. Лянной, Т. Матвійчук, С. Неверкович, В. Огульчанський, Т. Однолеток, Н. Степанченко, А. Цьось та ін.

Окремі аспекти окресленої проблеми також висвітлювалися у царині педагогічних наук, як-от: проблематика оптимізації професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури; теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту; підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів в галузі фізичної культури; удосконалення системи підготовки кадрів для фізичного виховання і спорту; формування готовності до професійної діяльності майбутніх учителів фізичної культури; формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до інноваційної діяльності, дослідження системи професійної підготовки майбутніх учителів; формування продуктивного педагогічного мислення майбутніх учителів фізичної культури; підготовка майбутніх учителів фізичної культури до застосування інформаційних технологій у професійній діяльності; підготовка майбутніх учителів фізичної культури до використання засобів артпедагогіки у професійній діяльності.

На підставі аналізу праць науковців з'ясовано, що особливість підготовки майбутніх учителів фізичної культури у ЗВО полягає в тому, що освітнє середовище ЗВО забезпечує здійснення одразу трьох процесів – навчання, розвитку та виховання особистості. Результатом роботи науково-педагогічних кадрів ЗВО є підготовка студентів до професійної діяльності: оволодіння знаннями, вміннями, навичками з теорії та методики фізичного виховання, психолого-педагогічних і спортивно-спеціалізованих дисциплін (теорія і методика видів спорту), набуття професійних якостей – педагогічного мислення, педагогічного спостереження, педагогічної майстерності та спрямованості до професійної діяльності.

Вимоги до підготовленості майбутнього учителя фізичної культури до успішного виконання професійних обов'язків, ґрунтовно проаналізовані у дослідженнях Н. Степанченко, будуються на сукупності взаємопов'язаних психолого-педагогічних та фізкультурно-виховних знань, умінь і навичок, які складають базис професійної компетентності учителя фізичної культури. Відтак, готовність майбутнього учителя фізичної культури до професійної діяльності розглядається дослідницею як інтегроване полікомпонентне утворення, що об'єднує: світоглядні позиції особистості випускника ЗВО та його професійні знання й уміння, особистісні риси та якості в процесі реалізації когнітивних, мотиваційно-ціннісних, конструювально-проектувальних, операційно-технологічних, організаційно-управлінських, аналітико-рефлексивних функцій, а також навчально-розвивальних, діагностико-прогностичних, навчально-методичних, виховних, оздоровчо-профілактичних, комунікативних, контролюючих, здоров'язбережувальних, фізкультурно-просвітницьких аспектів його діяльності та є важливою характеристикою творчої педагогічної

діяльності в галузі фізичної культури і спорту, прагнення до духовного та фізичного самовдосконалення, соціально-педагогічної активності, успішності та результативності професійної діяльності [7].

Можемо підсумувати, що проблема підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури у педагогічних ЗВО залишається малодослідженою. Водночас, можемо стверджувати, що ще менш вивченими є особливості методичної підготовки майбутніх учителів фізичної культури у процесі вивчення фахових дисциплін. Попри педагогічну спрямованість освітнього процесу у цих ЗВО, існуюча система професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури у більшій мірі зорієнтована на розвиток спортивної майстерності та загальнонаукового складника змісту освіти, що не забезпечує випускникам вищів належного рівня педагогічної, зокрема, методичної компетентності відповідно соціального запиту.

Концепція Нової української школи, яка нині активно імплементується в освітній процес вітчизняних ЗЗСО, визначає, що міст освіти та її методика мають бути наближені до практики, менше теорії, а більше практичного застосування в житті. Цей постулат концепції є важливим у контексті нашого дослідження, адже актуалізує проблему формування методичної компетентності вчителя фізичної культури, яка, власне, й передбачає здатність ефективно застосовувати здобуті знання на практиці. З іншого боку, притаманна вчителю фізичної культури методична компетентність є, на наше переконання, рушійною силою для формування у школярів компетентності «екологічна грамотність і здорове життя», суть якої концепція Нової української школи розкриває через «уміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя» [6].

Звернімося до аналізу сучасного стану підготовки майбутніх учителів фізичної культури у вітчизняних ЗВО.

Аналізуючи дані офіційних сайтів ЗВО, з'ясовано, що підготовка майбутніх учителів фізичної культури в Україні здійснюється за такими освітніми програмами: 1) перший (бакалаврський) рівень вищої освіти у галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 014 Середня освіта (Фізична культура), спеціалізація 014.11 Середня освіта (Фізична культура), 014.14 Здоров'я людини; 2) перший (бакалаврський) рівень вищої освіти у галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 016 Спеціальна освіта (Фізична реабілітація і валеологія); 3) перший (бакалаврський) рівень вищої освіти у галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 017 Фізична культура і спорт.

Згідно таких освітніх програм з урахуванням спеціалізацій у дипломах різних ЗВО професійна кваліфікація випускника може бути наступною: «учитель фізичної культури, організатор спортивно-масової роботи», «учитель фізичної культури, учитель предмету «Захист Вітчизни», «учитель

фізичної культури, тренер з обраного виду спорту», «учитель фізичної культури, практичний психолог в закладах освіти», «учитель фізичного виховання», «бакалавр освіти з фізичної культури, учитель фізичної культури, практичний психолог», «бакалавр освіти (за предметною спеціалізацією «Фізична культура», учитель фізичної культури, організатор туристичної роботи / інструктор фізичного виховання дітей дошкільного віку», «вчитель основ здоров'я, вчитель-реабілітолог, вчитель фізичної культури», «бакалавр фізичної культури і спорту за спеціалізацією». 4) другий (магістерський) рівень вищої освіти у галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 014 Середня освіта (Фізична культура), спеціалізація 014.11 Середня освіта (Фізична культура), кваліфікація «магістр освіти, викладач фізичного виховання».

Концептуальні положення щодо змісту і організації професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури у закладах вищої освіти базуються на засадах Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»), низки Законів України про охорону здоров'я, Національної стратегії розвитку освіти України на період 2011–2021 роки, Державної цільової соціальної програми „Молодь України” на 2009–2015 роки”, Концепції національно-патріотичного виховання молоді, цільової комплексної програми «Фізичне виховання – здоров'я нації», Постанові Кабінету міністрів «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року», Стратегії інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів, рекомендаціях ЮНЕСКО, які наголошують на необхідності фундаменталізації, неперервності, диверсифікації й гнучкості, прогностичності, доступності, відкритості, гуманістичної спрямованості фізкультурної освіти. У Законі України «Про фізичну культуру і спорт» (2018) фізична культура визначається, як важливий чинник всебічного розвитку особистості та формування здорового способу життя. У Національній стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» стверджується, що останнім часом в Україні спостерігається позитивна тенденція до зростання кількості осіб, які використовують різні види та форми оздоровчої рухової активності [3].

Висновки. Таким чином, проблема підготовки майбутніх учителів фізичної культури як актуальна проблема педагогічної науки та практики, безперечно, актуалізує іншу проблему, яка тісно з нею пов'язана – проблему методичної підготовки майбутніх учителів фізичної культури у процесі вивчення фахових дисциплін, суть якої можна звести до формування методичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури.

Література:

1. Вільчковський Е.С., Курок О.І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку: Навч. посіб. - Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. - 428 с.
2. Герцик М.С., Вацеба О.М. Вступ до спеціальностей галузі «Фізичне виховання та спорт»: Навчальний посібник. – Львів: Українські технології, 2002. – 232 с.
3. ЗАКОН УКРАЇНИ "Про фізичну культуру і спорт" (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 14, ст. 80). 1994 Редакція від 16.07.2019 <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.
4. Захаріна Є. А. Професійна підготовка майбутніх учителів фізичної культури до позакласної та позашкільної оздоровчо-виховної роботи: теорія та методика : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2012. 440 с.
5. Ковальчук Г.П., Присакар В.В. Педагогіка фізичної культури: Навчальний посібник / Г.П. Ковальчук, В.В. Присакар. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2012. - 424 с.
6. Нова українська школа: Основи стандарту освіти / Ред. Кол.: Лілія Гриневич, Віктор Бриндза, Ніна Дементієвська, Роман Шиян (координатор проекту) [та ін.]. – Львів, 2016. – 64 с.
7. Степанченко Н. І. Формування у майбутніх учителів фізичної культури готовності до інноваційної діяльності / Н. І. Степанченко // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)». — К., 2015. — Вип. 5 К(61). — С. 234 - 236.
8. Шиян Б.М. Підготовка вчителя фізичної культури третього тисячоліття / Б.М. Шиян // Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні: ЗБ. наук. праць міжнар. ун-ту «РЕГІ» ім. С. Дем'янчука / Ред. кол. А.С. Дем'янчук та ін. – Рівне: Принт Хауз, 2001. – Вип. 2. – С. 371-374.

References:

1. Vilchkovskiy E.S., Kurok O.I. (2008) *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Theory and methods of physical education of preschool children]*. - Sumy: VTD «Universytetska knyha» [in Ukrainian].
2. Hertsyk M.S., Vatsaba O.M. (2008) *Vstup do spetsialnosti haluzi "Fizychno vykhovannia ta sport" [Introduction to "Physical education and sports" specialties]* – Lviv: Ukrainski tekhnolohii [in Ukrainian].
3. ZAKON UKRAINY "Pro fizychnu kulturu i sport" (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1994, № 14, st. 80). 1994 Redaktsiia vid 16.07.2019 [1994 Edition of July 16 2019] <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>. [in Ukrainian].
4. Zakharina Ye. A. (2012) *Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury do pozaklasnoi ta pozashkilnoi ozdorovcho-vykhovnoi roboty: teoriia ta metodyka [Professional training of future physical education teachers for extracurricular and extracurricular health and educational work: theory and methodology]* Zaporizhzhia : KPU [in Ukrainian].
5. Kovalchuk H.P., Prysakar V.V. (2012) *Pedahohika fizychnoi kultury [Pedagogy of physical culture]* – Kamianets-Podilskiy: [in Ukrainian].
6. V. Bryndza, N. Dementiievska, R. Shyian (2016) *Nova ukrainska shkola: Osnovy standartu osvity [Nova ukrainian school: Basics of the standard of education]* Liliia (koordinator proektu) [ta in.]. – Lviv [in Ukrainian].
7. Stepanchenko N. I. (2015) *Formuvannia u maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury hotovnosti do innovatsiinoi diialnosti [Formation of future physical culture teachers' readiness for innovative activities]*. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. Series 15 "Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports)"* (Vols. 5), (pp. 234-236) Kyiv [in Ukrainian].
8. Shyian B.M. (2001) *Pidhotovka vchytelia fizychnoi kultury tretoho tysiacholittia [Training of the physical culture teacher of the third millennium]*. A.S. Demianchuk ta in. (Eds.), *The concept of development of the field of physical education and sports in Ukraine* (Vols.2), (pp. 371-374). Rivne: Prynt Khauz [in Ukrainian].

УДК 378.091.3;373.2.011.3-051 (436)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1126-1137](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1126-1137)

Матвієнко Олена Валеріївна доктор педагогічних наук, професор, доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри початкової освіти та інноваційної педагогіки, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, тел.: (044) 484-63-94, <https://orcid.org/0000-0002-5746-4864>

Митник Олександр Якович доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, тел.: (044) 484-63-94, <https://orcid.org/0000-0002-5746-4864>

Довбня Софія Олегівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, тел.: (098) 277-34-87, <https://orcid.org/0000-0002-2882-4680>

ПІДГОТОВКА ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ДОШКІЛЬНА ОСВІТА» В УНІВЕРСИТЕТАХ АВСТРІЇ: КРЕАТИВНІСТЬ, ЦІННОСТІ, КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Анотація. З'ясовано, що підготовка фахівців ранньої педагогіки в Австрії здійснюється на засадах компетентнісного підходу. Професійно-педагогічні коледжі здійснюють початкову підготовку практиків, які отримують професійну освіту для основних практиків, які працюють у центрах для дітей раннього віку, дитячих садках, позашкільних закладах і в установах для дітей з особливими освітніми потребами. Розкрито особливості вступу до професійно-технічних коледжів. Абітурієнти складають «тест на здібності», який включає здатність, готовність та спроможність до комунікації, критичного мислення, креативності, розвиток творчих здібностей. Схарактеризовано освітні стандарти Австрії, які створюються як нормативні стандарти (середній рівень) і містять загальні та професійні компетенції. Проаналізовано основні компетенції професійної підготовки фахівців дошкільної освіти: критичне мислення, креативність, повага до мультикультурності, кооперація, командна робота. Аргументовано доведено, що критичне мислення є основною компетенцією державних стандартів та компетентністю сучасного вихователя. Австрійська система підготовки базується на розумінні критичного мислення як однієї із взаємопов'язаних

«чотирьох К»: критичне мислення, комунікація, кооперація та креативність, що відображається, як бачимо, і в професійних стандартах. Акцентовано на взаємозв'язку цих процесів, а не на їхній підпорядкованості, що розкриває величезні можливості підготовки фахівців для постійного сталого професійного розвитку. З'ясовано, що підготовка майбутніх вихователів в Австрії є пріоритетом коледжів, спеціально організованих класів та додаткових курсів. Вища освіта робить тільки перші кроки в цьому напрямі, про що свідчать створення перших дослідницьких кафедр при університетах Австрії.

Ключові слова: підготовка до педагогічної діяльності, мислення, критичне мислення, формування критичного мислення, креативність, діти дошкільного віку, діти старшого дошкільного віку, система вищої освіти, компетенції, компетентності.

Matviienko Olena Valeryivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Primary Education and Innovative Pedagogy, Mykhailo Drahomanov State University Ukraine, Pyrohov St., 9, Kyiv, 01601, tel.: (044) 484-63-94, <https://orcid.org/0000-0002-5746-4864>

Mytnyk Oleksandr Yakovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Practical Psychology, Mykhailo Drahomanov State University Ukraine, Pyrohov St., 9, Kyiv, 01601, tel.: (044) 484-63-94, <https://orcid.org/0000-0002-2916-7344>

Dovbnia Sopiia Olehivna candidate of pedagogical sciences, associate professor of the Department of preschool education, Mykhailo Drahomanov State University Ukraine, Pyrohov St., 9, Kyiv, 01601, tel.: (098) 277-34-87, <https://orcid.org/0000-0002-2882-4680>

PREPARATION FOR PROFESSIONAL PEDAGOGICAL ACTIVITY OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF “PRESCHOOL EDUCATION” IN UNIVERSITIES OF AUSTRIA: CREATIVITY, VALUES, CRITICAL THINKING

Abstract. It has been determined that the training of early childhood education specialists in Austria is carried out on the principles of a competency-based approach. Professional pedagogical colleges provide initial training for practitioners who receive professional education for the main practices working in early childhood centers, kindergartens, extracurricular institutions, and institutions for children with special educational needs. The specifics of admission to professional-technical colleges are disclosed. Applicants undergo an “aptitude test”, which assesses their ability, readiness, and capability for communication, critical

thinking, creativity, and the development of creative abilities. The educational standards of Austria are characterized, created as normative standards (average level), encompassing general and professional competencies. The main competencies of professional training for preschool education specialists are analyzed: critical thinking, creativity, respect for multiculturalism, cooperation, and teamwork. It is argued and proven that critical thinking is a fundamental competency of national standards and a competence of the modern educator. The Austrian training system is based on the understanding of critical thinking as one of the interrelated “four Cs”: critical thinking, communication, cooperation, and creativity, as reflected in professional standards. Emphasis is placed on the interconnection of these processes rather than their subordination, revealing significant opportunities for preparing professionals for continuous, sustainable professional development. It is clarified that the training of future educators in Austria is a priority for colleges, specially organized classes, and additional courses. Higher education is taking its initial steps in this direction, as evidenced by the establishment of the first research departments at Austrian universities.

Keywords: preparation for pedagogical activity, thinking, critical thinking, formation of critical thinking, creativity, preschool children, older preschool children, higher education system, competencies, competences.

Постановка проблеми. Сучасний аналіз стану процесів, що відбуваються по всій Європі свідчить про те, що йде розширення і консолідація національних систем раннього дитинства, освіти та догляду (ЕСЕС). Європейські країни дуже відповідально ставляться до цього періоду людського життя, який визначає подальший розвиток успішної, соціалізованої, особистості з фундаментальними цінностями та розвиненим критичним мисленням. Фахівці зі спеціальності «Дошкільна освіта», педагоги, вихователі – є головною, ключовою фігурою системи дошкільної освіти в Європі. На перший план виходить професійна компетентність педагогічних працівників, що визначає якість освітнього процесу в європейських закладах дошкільної освіти, для дітей раннього та старшого дошкільного віку. Саме в Європі спостерігається уважне ставлення до формування та розвитку професійних компетентностей, що виводять дошкільну освіту на якісно новий рівень усвідомлення цінності дошкільного дитинства та практичної реалізації інновацій щодо цього періоду розвитку особистості. В цьому контексті цікавий досвід підготовки педагогічних кадрів до роботи з дітьми старшого дошкільного віку в Австрії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх педагогів, фахівців дошкільної освіти представлено в працях Г. Беленької, В. Бондаря, Н. Волкової, Н. Гавриш, О. Дубасенюк, І. Зязюна, О. Караман, М. Марусинець, В. Огнев'юка, С. Сисоевої, С. Харченка, Г. Цветкової та ін.

Сучасні концепції критичного мислення яскраво презентовано в працях В. Кременя, О. Пометун, Г. Соріна, С. Терно, Г. Ущатовської та закордонних вчених: Д. Дьюї, М. Ліпмана, К. Мередіт, К. Поппера, Дж. Стіла, Д. Халперна та ін.

Наукові розвідки проблеми формування мислення, професійного мислення, зокрема вихователів, вчителів початкових класів, викладено в роботах педагогів і психологів (І. Бех, В. Бондаря, О. Дубасенюк, С. Максименко, М. Марусинець, М. Починкової, та ін.). Технології формування критичного мислення за американської дидактики представлено у дослідженнях А. Кроуфорда, В. Саула, С. Метьюза, Д. Макінестера та ін.

Компетентнісний підхід був предметом дослідження І. Бега, Л. Ващенко Л. Гуцан, В. Кременя, О. Локшиної, В. Лугового, С. Мартиненка [374], О. Пометун, М. Починкової Дж. Равена, Ю. Рашкевича, Г. Цветкової та ін.

Разом з тим, аналіз підготовки до професійної діяльності фахівців з ранньої педагогіки, характеристика основних професійних компетентностей в країнах Європи не набули достатнього висвітлення.

Формулювання цілей статті: проаналізувати систему підготовки до професійної педагогічної діяльності фахівців спеціальності «дошкільна освіта» в Австрії; схарактеризувати основні професійні компетентності майбутніх педагогів в системі професійної підготовки Австрії та вектори розвитку вищої освіти Австрії щодо підготовки вихователів.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом можна спостерігати різноманітні зміни в країнах Європи, що стосуються змісту та структури кваліфікацій фахівців педагогічного профілю та сталого професійного розвитку. Реформи, що проходять в європейських країнах, стосуються особливостей, специфікації вимог до компетентностей та компетенцій педагогів для роботи в секторі дошкільної освіти. Приклад Австрії, Німеччини в цьому контексті є показовим для нашої країни. Так, у 2015 році в контексті цих тенденцій Федеральне міністерство у справах сім'ї та літніх громадян, Жінки та молодь (Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend) замовило оновлення дослідження «Системи ранньої освіти та професіоналізації в Європі» (SEEPRO, провідний дослідник: Памела Оберхюмер), яке було проведено в Державному Інститут досліджень раннього дитинства (Staatsinstitut für Frühpädagogik, IFF) у Мюнхені [11].

Зупинимося на тому, як реалізується система підготовки майбутніх педагогів в Австрії на законодавчому рівні. Як відомо, Австрійська Республіка є федеративною республікою, і кожна з дев'яти автономних земель або провінцій несе відповідальність за законодавство та впровадження, що стосуються як ранньої освіти дітей, так і догляд за дітьми від 0 до 6 років, організований у вікових інтегрованих (0-6) або вікових (0-3, 3-6) установах, а також надання шкільних послуг у позашкільний час.

У рамках цих федеральних структур відповідальність за дошкільну освіту і догляд здійснюється на трьох різних рівнях: федеральний уряд, регіональні уряди штатів і муніципалітети. На федеральному рівні Федеральне міністерство у справах сім'ї та молоді відповідає за законодавство щодо служб соціального захисту дітей та молоді, включно з денним сімейним доглядом та на державні субсидії на утримання сім'ї та догляду за дітьми. Федеральне міністерство освіти несе відповідальність за професійну освіту/підготовку фахівців педагогічного персоналу; за сутність та зміст освітніх програм закладів дошкільної освіти. Уряди області керуються власним законодавством та відповідають за імплементацію рамкових правил і за підтримку муніципалітетів в розвитку та соціалізації дітей раннього та дошкільного віку. Муніципалітети несуть відповідальність за створення, утримання та експлуатацію дитячих садочків і центрів для дітей грудного віку (Eurydice 2016) [8; 11].

За кожною групою дітей повинен бути закріплений вихователь дитячого садка. Цю професійну кваліфікацію можна отримати в одному з 29 професійних коледжів Австрії (berufsbildende höhere Schulen) або через регульований на національному рівні курс після середньої школи, який реалізується на базі одного з коледжів. В Австрії відбулася зміна назви коледжів. Назва «Коледж для педагогів дитячих садків» змінилася на назву «Коледж для педагогів раннього дитинства». Отже, кваліфікація вихователів зараз має назву «Педагог раннього дитинства» (Elementarpädagogin), і відповідно набуває популярності «Педагогіка раннього дитинства» (Elementarpädagogik) і в нормативних документах і в наукових дослідженнях. Цікаво, що в залежності від законодавства федеральної землі, існує кваліфікація асистент педагога, який працює в групі закладу дошкільної освіти на половину дня (одна людина на дві групи) або на повний день.

Згідно з Директивою Європейського Союзу 2013/55/ЄС про визнання професійних кваліфікацій (Bundesministerium für Bildung 2016a) [2], два останніх роки (4-й і 5-й класи) вищих професійних шкіл/коледжів, а також дворічний після середніх курсів Kolleg на початку вивчення дошкільної педагогіки визнаються як скорочений цикл вищої освіти.

Кваліфікація основних педагогів в Австрії регулюється в масштабах усієї країни через законодавство федерального рівня у «Федеральному законі про вимоги до працевлаштування персоналу Kindergarten» (Bundeskanzleramt Österreich 2016, BGBl. 406/1968) [2]. Це уточнює спеціальні вимоги до вступу та присвоєння кваліфікації для початкового професійного навчання, яке відбувається на Bildungsanstalten für Kindergartenpädagogik, BAKiP) відповідно до загальнонаціональної загальної навчальної програми. У 2016 році під час законодавчого реформування організації системи освітита структуру навчальної програми для IPS, ці заклади були перейменовані на Bildungsanstalten fürElementarpädagogik, BAFEP («Навчальні заклади з

педагогіки раннього дитинства») (Bundeskanzleramt Österreich 2017b, BGBl. II Nr. 204/2016 v. 27.7.2016) [5].

Після закінчення восьмого класу учні в Австрії можуть вибирати свою освітню долю за двома напрямками: це може бути продовження навчання в системі загальної середньої освіти (АHS/гімназія) або в системі професійно-технічної середньої освіти в якій існують професійно-технічні коледжі для фахівців з ранньої педагогіки.

Професійно-педагогічні коледжі здійснюють початкову підготовку практиків, які Початкове професійне навчання для основних практиків, які працюють у центрах для дітей раннього віку, дитячих садках, позашкільних закладах і в установах для дітей з особливими освітніми потребами.

Всього в Австрії функціонує 29 професійно-технічних коледжів де відбувається підготовка фахівців для роботи в закладах дошкільної освіти.

До них відносяться: державні установи (16); приватні (13), що переважно організовані Католицькою Церквою Австрії. Всі професійно-технічні коледжі працюють за єдиною програмою BAfEP IPS федерального рівня [4;6;7].

Цікавий момент в Австрійській системі освіти: для вступу до професійно-технічних коледжів, що готують фахівців для закладів дошкільної освіти, педагогів раннього дитинства, обов'язковий так званий «тест на здібності», який включає здатність, готовність та спроможність до комунікації, критичного мислення, креативності, розвиток творчих здібностей.

Директива ЄС 2013/55/ЄС про визнання професійних кваліфікацій (видана в січні 2014) мав цікавий вплив на старшу середню школу в Австрії. Відповідно до класифікації ISCED 2011 року, 4-й і 5-й класи (тобто два випускних класи в професійно-технічних коледжі/школи) тепер розміщуються на рівні ISCED 5 (короткий цикл вищої освіти). Цей рівень концептуалізовано для широкого діапазону вищих кваліфікацій, які надають майбутнім фахівцям професійні знання, навички та компетенції, набуті в контексті практичної та професійної підготовки.

В контексті презентованої теми статті розглянемо компетенції та навчальні плани в програмах підготовки фахівців спеціальності «Дошкільна освіта».

Після нещодавньої поправки до Закону про шкільну освіту (Bundeskanzleramt 2017a, BGBl. INr. 117/2008) [3], було затверджено «освітні стандарти» в яких визначено результати навчання, що стосуються освітньої програми, її зміст на кожному рівні системи освіти.

Так наприклад, професійно-технічні школи орієнтовані на сферу діяльності в закладах дошкільної освіти. В них акцентовано увагу на практико-орієнтованому навчанні, де набуття знань і когнітивні здібності/компетентності пов'язані з контекстом реального життя та ореолом ранньої педагогіки.

Освітні стандарти в Австрії створюються як нормативні стандарти (середній рівень) і містять загальні та професійні компетенції (BIFIE 2017a) [3].

Згідно з Бюлетенем федеральних законів II Nr. 204/2016 від 27.07.2016 (Bundeskanzleramt Österreich 2017b) [5], оновлена освітня програма для професійно-технічних коледжів, що спеціалізується на педагогіці раннього дитинства (яка набула чинності у вересні 2016 року) передбачає такі компетенції:

- розглядати питання сенсу життя, а також мати справу з етичними та соціальними цінностями і з релігійним виміром;
- бути чутливим і відкритим до філософських, екзистенційних і релігійних питань, зокрема дітей (та молодих людей), якими вони опікуються,
- діяти соціально відповідально, з повагою та вдячністю до навколишніх;
- з розумінням ставитися до аспектів виховання та освіти, що стосуються культури, статі та національного різноманіття;
- бути готовим до інновацій, гнучкості та мобільності;
- застосовувати широкий спектр форм спілкування (вербальних і невербальних);
- направляти та контролювати робочі та навчальні контексти, в яких виникають непередбачувані ситуації;
- досліджувати та розвивати як власні здібності, так і здібності інших осіб, зокрема дітей (та молодих людей), якими вони опікуються;
- правильно спілкуватися в усній і письмовій формі як мовою навчання, так і мовою повсякденному житті та, відповідно до вимог ситуації, також іноземною мовою;
- брати участь у культурному житті;
- аналізувати повсякденні та професійні питання за допомогою математичних процедур, відновлювати дані та представлення їх у систематизованому вигляді; отримати, інтерпретувати та представити висновки за допомогою використання сучасних комп'ютерних інформаційних технологій;
- критично розглядати актуальні суспільні проблеми на основі ґрунтовного знання в галузі науки, техніки та підприємницької освіти, а також знання в галузі мистецтва та соціальних наук,
- аналізувати політичні процеси на національному, європейському та міжнародному рівнях і бути чуйними за демократичні процеси та мирне співжиття з урахуванням міжкультурності та різноманітності;
- використовувати свої комплексні та педагогічні знання рефлексивним способом у контексті практичного досвіду в їхній роботі та в їхній особистій життєвій ситуації,
- вирішувати конфлікти шляхом вирішення проблем і самоконтролю та уникати насильства;
- діяти самокритично та співпрацювати в командній роботі,

- впроваджувати навчання впродовж життя як невід'ємну складову планування власного життя та кар'єри і сприяти формуванню відповідних установок і навичок у дітей і молоді, якими вони керують,
- дбайливо ставитися до аспектів освіти та виховання, пов'язаних із фізичним здоров'ям;
- засновувати свої дії на засадах «наукових доказів» і «рефлексивних неявних знань»;
- належним чином планувати освітні процеси на основі інклюзивного ставлення до індивідуальних потреб розвитку дітей;
- впроваджувати різноманітний репертуар дидактичних підходів, що відповідають ситуації, які включають різні способи роботи, спілкування та презентації;
- ініціювати відповідне ситуації освітнє партнерство у своїй професійній роботі та використанні їх у відповідальний спосіб,
- оцінити та вибрати заклади догляду за дітьми в центрі з урахуванням екологічних та економічних аспектів, використовуючи сучасні технологічні засоби та методи управління якістю.

(Bundeskanzleramt 2017b, BGBI. Nr. 204/2016, [5].

Як свідчить аналіз основних компетенцій професійної підготовки фахівців дошкільної освіти такі soft skills як критичне мислення, креативність, повага до мультикультурності, кооперація, командна робота займають пріоритетні місця в ієрархії компетенцій. Критичне мислення є основною компетенцією державних стандартів та компетентністю сучасного вихователя. Австрійська система підготовки базується на розумінні критичного мислення як однієї із взаємопов'язаних «чотирьох К»: критичне мислення, комунікація, кооперація та креативність, що відображається, як бачимо, і в професійних стандартах. Отже, зроблено акцент на взаємозв'язку цих процесів, а не на їхній підпорядкованості, що розкриває величезні можливості підготовки фахівців для постійного сталого професійного розвитку [1].

Основні предмети, що викладаються на спеціальності «Дошкільна освіта» «рання педагогіка» – це «педагогіка», «дидактика» та «практика». Вони є основними пов'язаними з професією предметами, за допомогою яких передаються основні компетенції, необхідні для незалежної та автономної професійної роботи. Професійна підготовка концептуалізується як спіральна модель навчання, під час якої усвідомлюється основний зміст, а потім йде повторення освітніх компонентів на більш складному рівні, більш деталізовано протягом п'яти років.

Австрійський підхід до навчання майбутніх вихователів для роботи в установах ЕСЕС характеризується тим, що робиться акцент, на викладанні творчого мистецтва та навчання руху. Предметне викладання образотворчого мистецтва включає такі освітні компоненти як: «навчання ручним роботам», «дизайн текстилю», «музична освіта», «навчання голосу та ораторії» та «гра

на гітарі» (або фортепіано), «ритмічна та музична освіта» та «рухова освіта» проводиться протягом п'яти років і мають на меті досягнення як загальних, так і професійних компетенцій.

Австрійська система підготовки орієнтується на дидактичні принципи, зазначені в освітній програмі, передбачає орієнтацію на результат навчання (професійні компетентності). Основними принципами підготовки є систематичність і мережевий розвиток компетенції; співпраця та координація між усіма викладачами в студентській аудиторії з точки зору планування, реалізації та оцінювання освітнього процесу; обов'язкова вимога до міждисциплінарного, критичного мислення та усвідомлення своїх професійних цілей та результатів; зв'язок між теорією та практикою, що розкриває оптимальне зв'язування змісту з реальними життєвими педагогічними ситуаціями.

Отже, підготовка майбутніх вихователів в Австрії є пріоритетом, коледжів, спеціально організованих класів та додаткових курсів. Але в Австрії протягом кількох років тривають (відповідно до нових світових тенденцій та реформ освіти) дискусії, професійні і політичні дебати щодо підвищення формального рівня IPS для педагогів раннього дитинства/дитячого садка до рівня вищої освіти.

Незважаючи на таку ситуацію, деякі університети Австрії започатковували ініціативу щодо підготовки майбутніх вихователів. проте, за одним винятком: вони не надають професійної кваліфікації. Згідно з федеральною конституцією, це й надалі є обов'язком професійно-технічних коледжів за ранній педагогіка дитинства.

Наведемо приклади розвитку вищої освіти в Австрії.

Університет прикладних наук Кобленца: єдина програма IPS на рівні вищої освіти для Early Childhood Pedagogues було впроваджено KIWI (Children in Vienna, приватна організація, що надає ECES та позашкільні установи) у співпраці з Університетом прикладних наук Кобленца (Німеччина) у формі подвійної програми дистанційного навчання. Обов'язковою вимогою для вступу на цю навчальну програму є наявність посади в установі ECES. Ці посади надає KIWI, яка таким чином кваліфікує свій персонал. Тривалість навчання: 7 семестрів, 210 балів ECTS; диплом: бакалавр мистецтв у сфері освіти та виховання

Університет Зальцбурга: університетська навчальна програма з педагогіки раннього дитинства. Тривалість навчання: 6 семестрів, 120 балів ECTS; Нагорода: магістр мистецтв у ранній освіті (St.Вергілій Зальцбург 2017).

Університет прикладних наук – Кампус Відня: заочний курс бакалавра для кваліфікованих педагогів дитячих садків з досвідом роботи та досвідом керівника центру; акцент в цьому університеті робиться на підвищенні кваліфікації для керівних посад. Тривалість навчання: 6 семестрів, 180 балів

ECTS; Нагорода: бакалавр мистецтв із соціальних наук (BA) (FH Campus Wien 2017) [10].

Таким чином, в Австрії йдуть процеси академізації підготовки фахівців спеціальності «Дошкільна освіта» для роботи з дітьми 0-6 років. На доказ цього той факт, що створюються академічні експертні групи та спеціальні кафедри педагогіки раннього дитинства в окремих університетах. Наведемо приклади.

Секція педагогіки раннього дитинства в ÖFEB: «Австрійське товариство досліджень і розвитку освіти» (Österreichische Gesellschaft für Forschung und Entwicklung im Bildungswesen, ÖFEB) [12] є позапартійною, загальнонаціональною та некомерційною асоціацією для досліджень, розробка та викладання в освітніх науках. У 2012 році останньою секцією, яка була створена, була «Секція ранньої педагогіки»; кількість членів зросла за чотирирічний період з 22 до 106 (ÖFEB 2016).

Кафедра педагогіки раннього дитинства в Університеті Граца: перша кафедра раннього дитинства була заснована в 2010 році (Institut für Erziehungs und Bildungswissenschaft 2017) [9].

Додаткова кафедра з педагогіки раннього дитинства в Університеті Інсбрука заснована у 2013 році у співпраці з Університетом освіти в Брегенці (Universität Innsbruck 2017) [13].

Отже, підготовка фахівці з ранньої педагогіки тільки набирає обертів у вищій освіті Австрії. Як вважають експерти, наукові дослідження та університетське навчання в галузі раннього дитинства представлені в Австрії недостатньо саме в системі вищої освіти. Але кафедра раннього дитинства заснована в Університеті Граца в 2010 році, розпочала проводити фундаментальні та прикладні дослідження на такі теми, як: концепції і теорії педагогіки раннього дитинства, діти та дитинство з точки зору соціальних наук, соціальна дидактика в початковому та безперервному професійному розвитку дітей раннього віку, педагоги, професіоналізація та академізація, дитяча культура та життєвий світ дітей, різноманітність і специфіка дослідницьких підходів і методів дослідження дитинства.

Висновки. Підготовка фахівців для ранньої педагогіки в Австрії здійснюється на засадах компетентнісного підходу. Професійно-педагогічні коледжі здійснюють початкову підготовку практиків, які Початкове професійне навчання для основних практиків, які працюють у центрах для дітей раннього віку, дитячих садках, позашкільних закладах і в установах для дітей з особливими освітніми потребами. Для вступу до професійно-технічних коледжів, що готують фахівців для закладів дошкільної освіти, педагогів раннього дитинства, обов'язковий так званий «тест на здібності», який включає здатність, готовність та спроможність до комунікації, критичного мислення, креативності, розвиток творчих здібностей. Освітні стандарти в Австрії створюються як нормативні стандарти (середній рівень) і містять

загальні та професійні компетенції. Як свідчить аналіз основних компетенцій професійної підготовки фахівців дошкільної освіти такі soft skills як критичне мислення, креативність, повага до мультикультурності, кооперація, командна робота займають пріоритетні місця в ієрархії компетенцій. Критичне мислення є основною компетенцією державних стандартів та компетентністю сучасного вихователя. Австрійська система підготовки базується на розумінні критичного мислення як однієї із взаємопов'язаних «чотирьох К»: критичне мислення, комунікація, кооперація та креативність, що відображається, як бачимо, і в професійних стандартах. Отже, зроблено акцент на взаємозв'язку цих процесів, а не на їхній підпорядкованості, що розкриває величезні можливості підготовки фахівців для постійного сталого професійного розвитку. Основні предмети, що викладаються на спеціальності «Дошкільна освіта» «рання педагогіка» – це «педагогіка», «дидактика» та «практика», є не тільки пов'язаними з професією предметами, за їх допомогою формується професійне критичне мислення, яке є вельми необхідної навичкою XXI століття. Професійна підготовка концептуалізується як спіральна модель навчання, під час якої усвідомлюється основний зміст, а потім йде повторення освітніх компонентів на більш складному рівні, більш деталізовано. Підготовка майбутніх вихователів в Австрії є пріоритетом, коледжів, спеціально організованих класів та додаткових курсів. Вища освіта робить тільки перші кроки в цьому напрямі, про що свідчать створення перших дослідницьких кафедр при університетах Австрії.

Література:

1. Хайбер Джонатан. Критичне мислення. Київ : ArtHuss. 2023. 200 с.
2. Bundeskanzleramt Österreich – Rechtsvorschriften [Federal Chancellery of the Republic of Austria - Legislation]. 2016. Rechtsvorschrift für Anstellungserfordernisse für Kindergärtnerinnen. [Regulation of Employment Requirements for Kindergarten Pedagogues] https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2016_II_204/BGBLA_2016_II_204.pdf.
3. Bundesministerium für Bildung [Federal Ministry of Education]. 2017a.
4. Bildungswesen in Österreich [The Education System in Austria]. https://www.bmb.gv.at/schulen/bw/bbs/ba_kindergartenpaedagogik.html
5. Bundesministerium für Bildung [Federal Ministry of Education]. 2017b. Bundesländerübergreifender BildungsRahmenPlan für elementare Bildungseinrichtungen in Österreich [Nation-wide Curricular Framework for Early Childhood Education Settings in Austria]. https://www.bmb.gv.at/ministerium/vp/2009/bildungsrahmenplan_18698.pdf?5te6qh
6. Bundesministerium für Familie und Jugend [Federal Ministry for Family and Youth Affairs]. 2015a. Kinderbetreuung [Child Care]. <http://www.bmfj.gv.at/familie/kinderbetreuung.html> [BMFJ]
7. Bundesministerium für Familie und Jugend [Federal Ministry for Family and Youth Affairs]. 2015b. Gratiskindergarten und verpflichtender Besuch [Free Kindergarten and Obligatory Attendance]. <http://www.bmfj.gv.at/familie/kinderbetreuung/gratiskindergarten-verpflichtender-besuch.html>
8. Eurydice. 2016. Description of National Education Systems –Austria. https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Austria:Early_Childhood_Education_and_Care

9. Institut für Erziehungs- und Bildungswissenschaft. 2017. Arbeitsbereich Elementarpädagogik. [Early Childhood Pedagogy as a Field of Work] <http://erziehungs-bildungswissenschaft.uni-graz.at/de/institut/arbeitsbereich-elementarpaedagogik/>
10. FH Campus Wien. 2017. Sozialmanagement in der Elementarpädagogik. [Social Management in Early Childhood Education] <https://www.fh-campuswien.ac.at/studiengaenge/soziales-bachelor/sozialmanagement-in-der-elementarpaedagogik.html>
11. Oberhuemer Pamela and Schreyer Inge. Early Childhood Workforce Profiles in 30 Countries with Key Contextual Data. Munich 2018.
12. Österreichische Gesellschaft für Forschung und Entwicklung im Bildungswesen [Austrian Society for Research and Development in Education]. 2016. News. <http://www.oefeb.at/>.
13. Universität Innsbruck. 2017. Stiftungsprofessur Elementarpädagogik eingerichtet. [Foundation Chair in Early Childhood Pedagogy established] <https://www.uibk.ac.at/ipoint/blog/1082228.html>

References:

1. Khaiber Dzhonatan. Krytychne myslennia. Kyiv : ArtHuss. 2023. 200 s.
2. Bundeskanzleramt Österreich – Rechtsvorschriften [Federal Chancellery of the Republic of Austria - Legislation]. 2016. Rechtsvorschrift für Anstellungserfordernisse für Kindergärtnerinnen. [Regulation of Employment Requirements for Kindergarten Pedagogues] https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2016_II_204/BGBLA_2016_II_204.pdf.
3. Bundesministerium für Bildung [Federal Ministry of Education]. 2017a.
4. Bildungswesen in Österreich [The Education System in Austria]. https://www.bmb.gv.at/schulen/bw/bbs/ba_kindergartenpaedagogik.html
5. Bundesministerium für Bildung [Federal Ministry of Education]. 2017b. Bundesländerübergreifender BildungsRahmenPlan für elementare Bildungseinrichtungen in Österreich [Nation-wide Curricular Framework for Early Childhood Education Settings in Austria]. https://www.bmb.gv.at/ministerium/vp/2009/bildungsrahmenplan_18698.pdf?5te6qh
6. Bundesministerium für Familie und Jugend [Federal Ministry for Family and Youth Affairs]. 2015a. Kinderbetreuung [Child Care]. <http://www.bmfj.gv.at/familie/kinderbetreuung.html> [BMFJ]
7. Bundesministerium für Familie und Jugend [Federal Ministry for Family and Youth Affairs]. 2015b. Gratiskindergarten und verpflichtender Besuch [Free Kindergarten and Obligatory Attendance]. <http://www.bmfj.gv.at/familie/kinderbetreuung/gratiskindergarten-verpflichtender-besuch.html>
8. Eurydice. 2016. Description of National Education Systems –Austria. https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Austria:Early_Childhood_Education_and_Care
9. Institut für Erziehungs- und Bildungswissenschaft. 2017. Arbeitsbereich Elementarpädagogik. [Early Childhood Pedagogy as a Field of Work] <http://erziehungs-bildungswissenschaft.uni-graz.at/de/institut/arbeitsbereich-elementarpaedagogik/>
10. FH Campus Wien. 2017. Sozialmanagement in der Elementarpädagogik. [Social Management in Early Childhood Education] <https://www.fh-campuswien.ac.at/studiengaenge/soziales-bachelor/sozialmanagement-in-der-elementarpaedagogik.html>
11. Oberhuemer Pamela and Schreyer Inge. Early Childhood Workforce Profiles in 30 Countries with Key Contextual Data. Munich 2018.
12. Österreichische Gesellschaft für Forschung und Entwicklung im Bildungswesen [Austrian Society for Research and Development in Education]. 2016. News. <http://www.oefeb.at/>.
13. Universität Innsbruck. 2017. Stiftungsprofessur Elementarpädagogik eingerichtet. [Foundation Chair in Early Childhood Pedagogy established] <https://www.uibk.ac.at/ipoint/blog/1082228.html>

УДК 378.018.8:373.3.011.3-051]:37.018.43-027.236](45)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1138-1149](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1138-1149)

Муковіз Олексій Павлович доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», пров. Нахімова, 8, м. Одеса, 65014, тел.: (096)508-63-68, <https://orcid.org/0000-0001-9262-9209>

ЕФЕКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ НА РІВЕНЬ РОЗВИТКУ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті представлено результати педагогічного експерименту дієвості системи дистанційного навчання на рівень розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Ефективність упровадження розробленої системи дистанційного навчання майбутніх учителів початкової школи в розвитку методичної компетентності перевірялася з урахуванням порівняльного методу наукового дослідження, суть якого полягала у порівнянні результатів констатувального етапу з формувальним під час експерименту. В процесі дослідження було запроваджено: підсистему професійно-педагогічного вдосконалення організаторів дистанційного навчання, навчально-методичне забезпечення процесу формування готовності майбутніх учителів початкової школи до дистанційного навчання та саму систему дистанційного навчання майбутніх учителів початкової школи. Освітній процес здійснювався таким чином: настановна очна сесія, дистанційне навчання та екзаменаційна (підсумкова) сесія. На формувальному етапі педагогічного експерименту використовувалися аналогічні методи діагностики розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи, які використовувалися на констатувальному етапі. Основний компонент діагностики – це методична підготовка майбутніх учителів початкової школи до професійно-педагогічної діяльності. Педагогічний експеримент засвідчив дієвість розробленої системи дистанційного навчання майбутніх учителів початкової школи. Завершальний етап експерименту показав, що більшість майбутніх учителів початкової школи підвищили свій рівень методичної компетентності. За результатами статистичної обробки тестів учасників експерименту констатовано суттєве підвищення параметрів усіх блоків рівнів, що вимірювалися.

Ключові слова: система дистанційного навчання; методична компетентність; експериментальна група; майбутні учителі початкової школи; викладачі; педагогічний експеримент; дистанційне навчання; діагностика.

Mukoviz Oleksii Pavlovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Preschool and Primary Education, Odessa Regional Academy of In-Service Education, prov. Nakhimova, 8, Odesa, 65014, tel.: (096) 508-63-68, <https://orcid.org/0000-0001-9262-9209>

EFFICIENCY OF THE DISTANCE LEARNING SYSTEM ON THE DEVELOPMENT LEVEL OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. The article presents the results of a pedagogical experiment of the effectiveness of the distance learning system on the development level of methodological competence of future primary school teachers. The effectiveness of the implementation of the developed system of distance learning for future primary school teachers in the development of methodological competence was tested with the comparative method of scientific research, the essence of which was to compare the results of the ascertaining stage with the formative stage during the experiment. During the research, the following was introduced: subsystem of professional and pedagogical improvement of distance learning organizers, educational and methodological support of the process of forming the readiness of future primary school teachers for distance learning and the system of distance learning of future primary school teachers. The educational process was carried out as follows: introductory full-time session, distance learning and examination (final) session. At the formative stage of the pedagogical experiment similar methods of diagnosing the development of methodological competence of future primary school teachers as those used at the ascertaining stage were used. The main diagnostic component is methodical training of future primary school teachers for professional and pedagogical activities. The pedagogical experiment proved the effectiveness of the developed distance learning system for future primary school teachers. The final stage of the experiment showed that the majority of future primary school teachers have increased their level of methodological competence. According to the results of the statistical processing of the tests of the participants of the experiment, a significant increase in the parameters of all blocks of measured levels was established.

Keywords: distance learning system; methodological competence; experimental group; future primary school teachers; teachers; pedagogical experiment; distance learning; diagnostics.

Постановка проблеми. Перехід до нової системи суспільних відносин підвищує вимоги до методичної компетентності фахівців, які повинні володіти творчим мисленням, бути здатними самостійно поглиблювати свої знання та ефективно орієнтуватися в потоці інформації. Необхідність підвищення рівня методичної підготовки є характерною рисою сучасності у всіх сферах педагогічної діяльності, особливо для майбутніх вчителів початкової школи. Основні вимоги до сучасного вчителя відображені у ключових нормативних документах, таких як Закони України «Про освіту» і «Про вищу освіту»,

Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національна стратегія розвитку освіти України до 2021 року, а також у Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір. У зв'язку з цим методична підготовка майбутніх учителів початкової школи та їх компетентнісний розвиток нерозривно пов'язані з їх здатністю до самостійної пізнавальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У творчості Віктора Андрущенка, Олени Дубасенюк, Івана Зязюна, Василя Кременя, Анатолія Кузьмінського, Володимира Лугового, Лариси Лук'янової, Нелі Ничкало, Олени Пометун та інших вчених розглянуті різноаспектні проблеми фахової підготовки педагогів. У дослідженнях Наталії Бахмат, Володимира Бондаря, Ольги Комар, Євгена Лодатка, Мар'яни Марусинець, Любові Петухової, Лідії Пироженко, Олександри Савченко, Світлани Скворцової, Лідії Хомич та інших дослідників відображено як теоретичні, так і практичні засади підготовки учителів початкової школи. Проте проблема розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи в системі дистанційного навчання ще не була предметом цілісного аналізу науковців.

Мета статті – експериментально перевірити ефективність впливу системи дистанційного навчання на рівень розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Ми оцінювали ефективність впровадження розробленої нами системи дистанційного навчання майбутніх учителів початкової школи [1] у розвитку їх методичної компетентності з урахуванням порівняльного методу наукового дослідження. Його суть полягає в порівнянні результатів констатувального етапу з формувальним під час педагогічного експерименту.

Одним з основних завдань нашого дослідження було експериментально перевірити вплив системи дистанційного навчання на розвиток методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Кількість учасників педагогічного експерименту залишалася незмінною, так само як і кількість респондентів, задіяних на констатувальному етапі (три експериментальні групи (ЕГ) – 960 осіб [2]).

Під час педагогічного експерименту було запроваджено:

1. Підсистему методичного розвитку організаторів дистанційного навчання, доступну за посиланням <https://sno.udpu.edu.ua>.

2. Навчально-методичну підтримку процесу формування готовності майбутніх учителів початкової школи до дистанційного навчання за допомогою електронних навчальних курсів «Інформаційно-комунікаційні технології в початковій освіті» та «Основи дистанційного навчання в початковій освіті», доступних за адресою <http://dls.udpu.edu.ua>. Респондентам експериментальної групи було запропоновано проходження цих курсів. У той же час, у контрольних групах використовувалася традиційна система навчання, включаючи стандартні курси, що не орієнтовані на дистанційне навчання.

3. Систему дистанційного навчання для майбутніх учителів початкової школи [1].

Освітній процес складався з трьох основних етапів: орієнтовна очна сесія, дистанційне навчання і підсумкова екзаменаційна сесія.

На етапі формування педагогічного експерименту застосовувалися аналогічні методи діагностики розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи, що використовувалися на етапі констатації (теоретична та педагогічна підготовка майбутніх учителів початкової школи до фахової діяльності) [2].

Маючи кваліметричні показники за методами діагностики виявлених рівнів розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи за діагностичними блоками, ми співвіднесли суми отриманих балів у відповідну складову компетентності із загальною кількістю набраних балів та перевели у відсотки, які було вираховано за формулою 1:

$$P = \frac{\sum_n \times 100\%}{\sum_m}, \quad (1)$$

P – рівень розвиненості методичної компетентності,

\sum_n – загальна сума балів,

\sum_m – максимальна сума балів.

Після цього було проведено аналіз результатів з метою визначення компонентів, які потребують більшої уваги. Для статистичного аналізу отриманих даних використовувалися електронні таблиці Microsoft Excel.

Інформація з таблиці 1 підтверджує зростання рівня розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи під час формувального етапу педагогічного експерименту.

Таблиця 1.

Результати педагогічної діагностики оцінювання рівнів розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи за діагностичними блоками (підсумковий зріз, у %)

Діагностичні блоки	Рівні	ЕГ 1		ЕГ 2		ЕГ 3	
		Констатувальний етап	Формувальний етап	Констатувальний етап	Формувальний етап	Констатувальний етап	Формувальний етап
Теоретична підготовка	Високий	14,6	18,8	13,4	17,0	12,9	16,7
	Достатній	42,7	47,9	44,3	49,1	44,5	49,4
	Середній	25,9	27,3	26,4	28,3	26,5	28,5
	Низький	16,8	6,0	15,9	5,6	16,1	5,4
Педагогічна підготовка	Високий	14,3	20,6	12,4	16,0	11,3	16,0
	Достатній	47,0	48,2	45,5	48,7	43,9	48,1
	Середній	27,1	26,1	26,5	29,9	29,0	30,1
	Низький	11,6	5,1	15,6	5,4	15,8	5,8

Для створення гістограм ми взяли показники методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи на кожному етапі дослідження з таблиці 1. За отриманими результатами ми побудуємо гістограми (див. рис. 1 та 2), що дозволить наочно відобразити динаміку розвитку рівнів методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи відповідно до її блоків.

Проведений аналіз даних (див. рис. 1) показує, що після впровадження відповідної моделі майбутні учителі початкової школи в експериментальних групах майже не мають низького рівня теоретичної підготовки (у середньому 5,6 %). Проте зросла кількість студентів із достатнім рівнем (на 5,0 %) та високим (на 3,9 %).

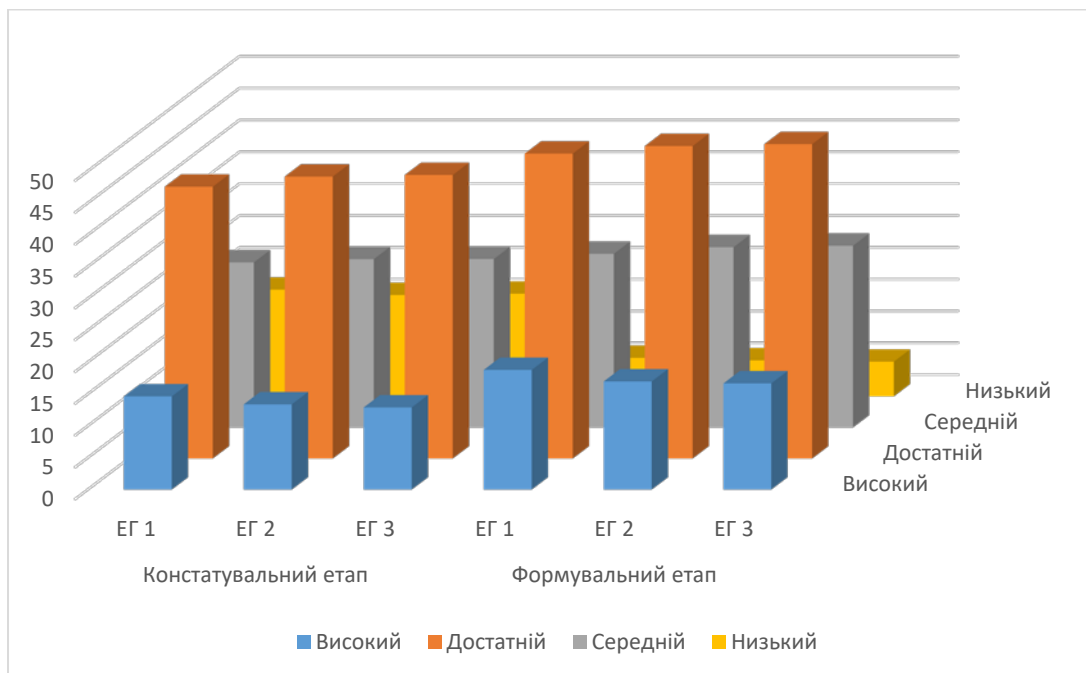

Рис. 1. Діаграма щодо порівняння рівнів розвитку теоретичної підготовки майбутніх учителів початкової школи (підсумковий зріз, у %)

Отримані результати свідчать про те, що учасники експериментальних груп краще засвоїли теоретичні знання, які є стійкими та комплексними. Крім того, зростання рівня достатньої та середньої теоретичної підготовки вказує на здатність майбутніх вчителів початкової школи свідомо використовувати свої професійні теоретичні знання, систематично проявляти самостійну пізнавальну діяльність, а це в свою чергу розширює їх педагогічний потенціал і спонукає до активного пошуку нових шляхів пізнання та осмислення інформації.

Статистичні дані, отримані під час вихідного та вхідного тестування за теоретичним блоком, переконливо підтверджують, що впроваджена нами система дистанційного навчання для майбутніх учителів початкової школи є дієвою.

Ще одним показником успішності нашої дослідно-експериментальної роботи є позитивні зміни в рівнях розвиненості методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи за педагогічним блоком. Схожу динаміку, що спостерігалася при аналізі теоретичного блоку, можна побачити й у педагогічній підготовці учасників експериментальних груп: високий рівень в середньому підвищився на 5,0 %, достатній – на 3,0 %. Майже відсутнім став низький рівень – 5,4 % (див. рис. 2).

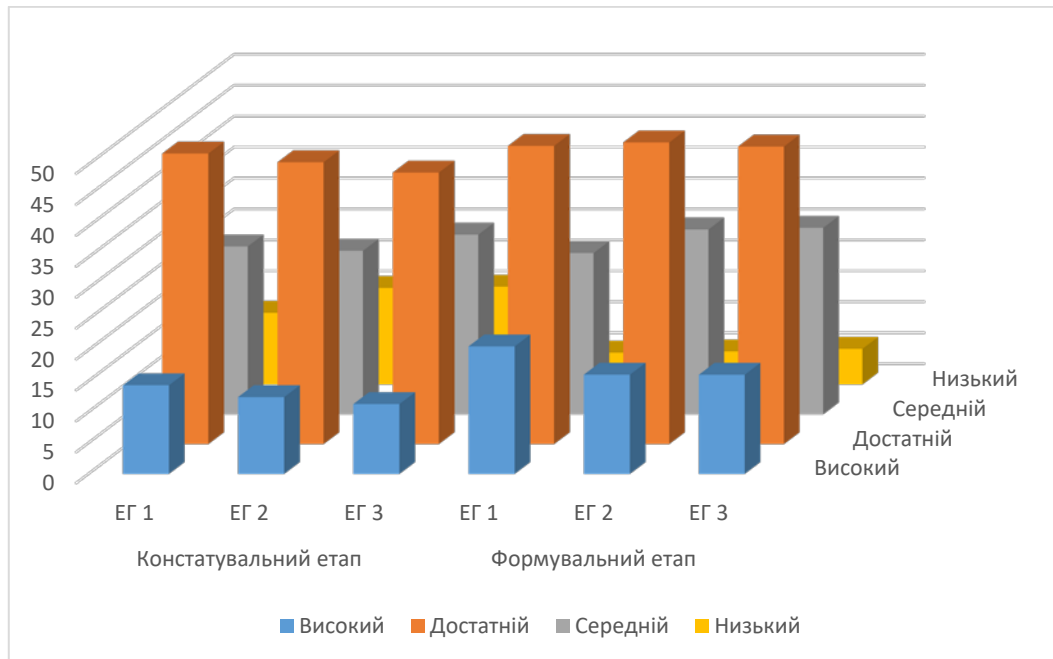

Рис. 2. Діаграма щодо порівняння рівнів розвитку педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи (підсумковий зріз, у %)

Дані, представлені в таблиці 1 та на рисунках 1–2, демонструють перевагу достатнього та середнього рівнів розвитку методичної компетентності серед студентів вищих навчальних закладів у всіх визначених блоках. Це підтверджує ефективність впровадження розробленої нами системи дистанційного навчання для вчителів початкової школи. Отримані результати свідчать, що учасники експериментальних груп мають значно кращі можливості для практичного застосування та ефективної адаптації своїх знань та умінь у вирішенні конкретних педагогічних завдань. Це стосується порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації та прогнозування. Зростання рівня педагогічної підготовки учасників експериментальних груп свідчить про позитивні зміни у розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Вони проявляють здатність до перетворення професійного та життєвого досвіду на більш високому рівні, ніж просте репродукція.

Загальний рівень розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи розраховувався як середнє арифметичне всіх діагностичних блоків за допомогою формули 2:

$$\Sigma = (a_1 + a_2 + a_3) : n \quad (2)$$

Σ – загальний рівень,

a – кількість учасників відповідного рівня критерію,

n – кількість критеріїв (спрямованості методичної підготовки вчителя початкової школи).

Було встановлено остаточний рівень методичної компетентності в експериментальних групах. Загальні висновки експерименту були узагальнені в таблиці 2, а графічна ілюстрація результатів формувального етапу експерименту надана на рисунку 3.

Таблиця 2.

Загальний рівень розвиненості методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи (підсумковий зріз, у %)

Рівні	ЕГ 1		ЕГ 2		ЕГ 3	
	Констатувальний етап	Формувальний етап	Констатувальний етап	Формувальний етап	Констатувальний етап	Формувальний етап
Високий	14,7	20,3	12,8	16,7	12,2	16,7
Достатній	45,6	48,5	44,9	48,7	44,4	48,7
Середній	26,0	26,1	26,7	29,3	27,6	29,2
Низький	13,7	5,1	15,6	5,3	15,8	5,4

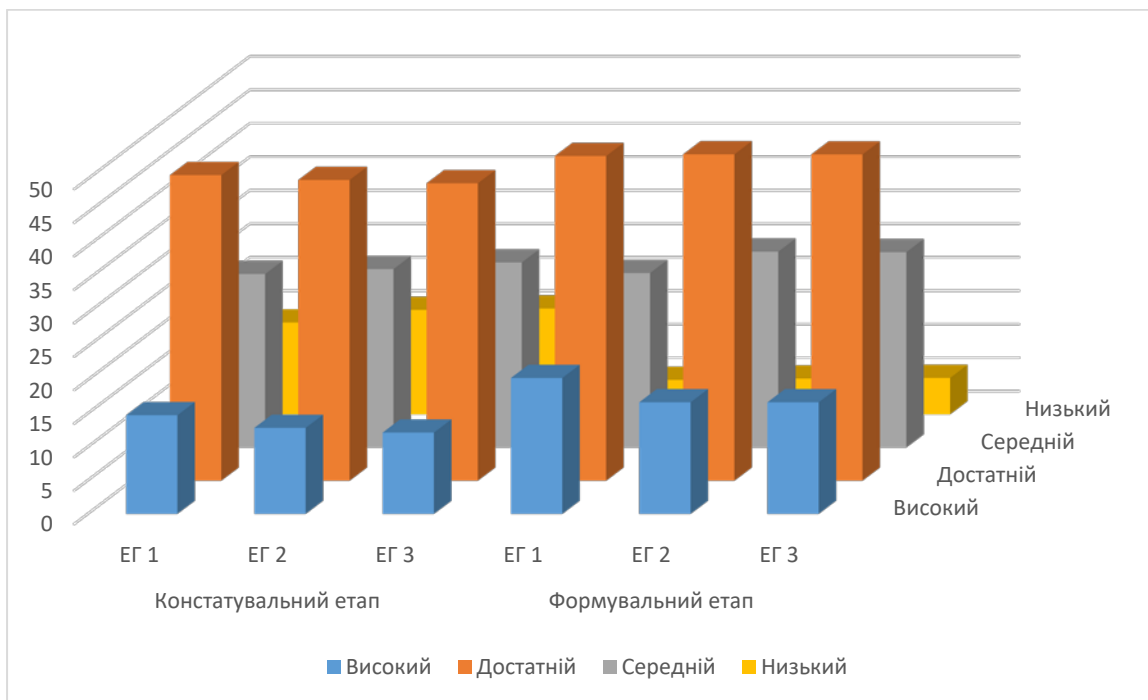

Рис. 3. Діаграма щодо порівняння рівнів розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи (підсумковий зріз, у %)

Доказом ефективності системи дистанційного навчання для вчителів початкової школи є коефіцієнт ефективності, обчислений за допомогою формули 3:

$$K = R_E / R_K, \quad (3)$$

R_E – достатній та високий рівень розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи після експерименту (у %);

R_K – достатній та високий рівень розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи до експерименту (у %).

Про ефективність розробленої системи можна говорити в тому випадку, коли $K > 1$.

У нашому дослідженні $K = 94,3 / 83,7 \approx 10,6$ (теоретична підготовка);

$K = 94,6 / 85,6 \approx 9,0$ (педагогічна);

$K = 94,7 / 84,9 \approx 9,8$ (загальний рівень методичної компетентності).

Набуті дані підтверджують ефективність нашої розробленої системи дистанційного навчання для вчителів початкової школи у експериментальних групах.

Для остаточного підтвердження результативності експерименту необхідно порівняти дані експериментальних груп на констатувальному та формувальному етапах, використовуючи критерій Пірсона для теоретичного, педагогічного блоків та загального рівня розвиненості методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Емпіричні значення критерію для ЕГ 1 складають відповідно 19,25; 12,07; 16,11 (див. рис. 4); для ЕГ 2 – 17,58; 18,78; 18,93 (див. рис. 5); для ЕГ 3 – 18,84; 18,39; 19,47 (див. рис. 6). Виявлені розбіжності між експериментальними та контрольними групами можна вважати значущими.

Це перевищує критичне значення $\chi^2_{кр.} = 7,81$ для ступеня свободи $\nu = 3$ та $\alpha = 0,05$.

1								
2	Критичне значення критерію Пірсона ($\chi_{крит.}^2$) при $v=3$ та $\alpha=0,05$:		7,81					$(f_i - fe)^2$
3								f_i
4		Емпірична частота			Теоретична частота			
5	Результати педагогічної діагностики оцінювання рівня розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи за теоретичною підготовкою (підсумковий зріз)	ЕГ 1 ПСЛЯ (абс. кількість)	ЕГ 1 ДО (абс. кількість)	Сума	ЕГ 1 ПСЛЯ	ЕГ 1 ДО	ЕГ 1 ПСЛЯ	ЕГ 1 ДО
6	Високий	62	48	110	55	55	0,890909	0,890909
7	Достатній	158	140	298	149	149	0,543624	0,543624
8	Середній	90	87	177	88,5	88,5	0,025424	0,025424
9	Низький	20	55	75	37,5	37,5	8,166667	8,166667
10								
11	Всього	330	330	660	330	330	9,626624	9,626624
12								
13		Значення критерію Пірсона ($\chi_{емп.}^2$):			19,253247			
14								
15	Критичне значення критерію Пірсона ($\chi_{крит.}^2$) при $v=3$ та $\alpha=0,05$:		7,81					$(f_i - fe)^2$
16								f_i
17		Емпірична частота			Теоретична частота			
18	Результати педагогічної діагностики оцінювання рівня розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи за педагогічною підготовкою (підсумковий зріз)	ЕГ 1 ПСЛЯ (абс. кількість)	ЕГ 1 ДО (абс. кількість)	Сума	ЕГ 1 ПСЛЯ	ЕГ 1 ДО	ЕГ 1 ПСЛЯ	ЕГ 1 ДО
19	Високий	68	47	115	57,5	57,5	1,917391	1,917391
20	Достатній	159	154	313	156,5	156,5	0,039936	0,039936
21	Середній	86	91	177	88,5	88,5	0,070621	0,070621
22	Низький	17	38	55	27,5	27,5	4,009091	4,009091
23								
24	Всього	330	330	660	330	330	6,037040	6,037040
25								
26		Значення критерію Пірсона ($\chi_{емп.}^2$):			12,074080			
27								
28	Критичне значення критерію Пірсона ($\chi_{крит.}^2$) при $v=3$ та $\alpha=0,05$:		7,81					$(f_i - fe)^2$
29								f_i
30		Емпірична частота			Теоретична частота			
31	Загальний рівень розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи (підсумковий зріз)	ЕГ 1 ПСЛЯ (абс. кількість)	ЕГ 1 ДО (абс. кількість)	Сума	ЕГ 1 ПСЛЯ	ЕГ 1 ДО	ЕГ 1 ПСЛЯ	ЕГ 1 ДО
32	Високий	67	48	115	57,5	57,5	1,569565	1,569565
33	Достатній	160	150	310	155	155	0,161290	0,161290
34	Середній	86	87	173	86,5	86,5	0,002890	0,002890
35	Низький	17	45	62	31	31	6,322581	6,322581
36								
37	Всього	330	330	660	330	330	8,056326	8,056326
38								
39		Значення критерію Пірсона ($\chi_{емп.}^2$):			16,112653			

Рис. 4. Порівняння, що підтверджує значущі відмінності в розвитку методичної компетентності ЕГ 1

1								
2	Критичне значення критерію Пірсона ($\chi_{крит.}^2$) при $v=3$ та $\alpha=0,05$:		7,81					
3								$(f_i - f_{e_i})^2$
4		Емпірична частота			Теоретична частота		f_i	
5	Результати педагогічної діагностики оцінювання рівнів розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи за теоретичною підготовкою (підсумковий зріз)	ЕГ 2 ПІСЛЯ (абс. кількість)	ЕГ 2 ДО (абс. кількість)	Сума	ЕГ 2 ПІСЛЯ	ЕГ 2 ДО	ЕГ 2 ПІСЛЯ	ЕГ 2 ДО
6	Високий	54	42	96	48	48	0,750000	0,750000
7	Достатній	156	139	295	147,5	147,5	0,489831	0,489831
8	Середній	90	87	177	88,5	88,5	0,025424	0,025424
9	Низький	18	50	68	34	34	7,529412	7,529412
10								
11	Всього	318	318	636	318	318	8,794666	8,794666
12								
13	Значення критерію Пірсона ($\chi_{емп.}^2$):		17,589332					
14								
15	Критичне значення критерію Пірсона ($\chi_{крит.}^2$) при $v=3$ та $\alpha=0,05$:		7,81					
16								$(f_i - f_{e_i})^2$
17		Емпірична частота			Теоретична частота		f_i	
18	Результати педагогічної діагностики оцінювання рівнів розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи за педагогічною підготовкою (підсумковий зріз)	ЕГ 2 ПІСЛЯ (абс. кількість)	ЕГ 2 ДО (абс. кількість)	Сума	ЕГ 2 ПІСЛЯ	ЕГ 2 ДО	ЕГ 2 ПІСЛЯ	ЕГ 2 ДО
19	Високий	51	39	90	45	45	0,800000	0,800000
20	Достатній	155	143	298	149	149	0,241611	0,241611
21	Середній	95	86	181	90,5	90,5	0,223757	0,223757
22	Низький	17	50	67	33,5	33,5	8,126866	8,126866
23								
24	Всього	318	318	636	318	318	9,392233	9,392233
25								
26	Значення критерію Пірсона ($\chi_{емп.}^2$):		18,784467					
27								
28								
29	Критичне значення критерію Пірсона ($\chi_{крит.}^2$) при $v=3$ та $\alpha=0,05$:		7,81					
30								$(f_i - f_{e_i})^2$
31		Емпірична частота			Теоретична частота		f_i	
32	Загальний рівень розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи (підсумковий зріз)	ЕГ 2 ПІСЛЯ (абс. кількість)	ЕГ 2 ДО (абс. кількість)	Сума	ЕГ 2 ПІСЛЯ	ЕГ 2 ДО	ЕГ 2 ПІСЛЯ	ЕГ 2 ДО
33	Високий	53	40	93	46,5	46,5	0,908602	0,908602
34	Достатній	155	141	296	148	148	0,331081	0,331081
35	Середній	93	87	180	90	90	0,100000	0,100000
36	Низький	17	50	67	33,5	33,5	8,126866	8,126866
37								
38	Всього	318	318	636	318	318	9,466549	9,466549
39								
40	Значення критерію Пірсона ($\chi_{емп.}^2$):		18,933098					

Рис. 5. Порівняння, що підтверджує значущі відмінності в розвитку методичної компетентності ЕГ 2

1								
2	Критичне значення критерію Пірсона ($\chi_{крит.}^2$) при $v=3$ та $\alpha=0,05$:	7,81						
3								$(f_i - fe)^2$
4		Емпірична частота			Теоретична частота			f_i
5	Результати педагогічної діагностики оцінювання рівнів розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи за теоретичною підготовкою (підсумковий зріз)	ЕГ 3 ПСЛЯ (абс. кількість)	ЕГ 3 ДО (абс. кількість)	Сумма	ЕГ 3 ПСЛЯ	ЕГ 3 ДО	ЕГ 3 ПСЛЯ	ЕГ 3 ДО
6	Високий	52	40	92	46	46	0,782609	0,782609
7	Достатній	154	138	292	146	146	0,438356	0,438356
8	Середній	89	84	173	86,5	86,5	0,072254	0,072254
9	Низький	17	50	67	33,5	33,5	8,126866	8,126866
10								
11	Всього	312	312	624	312	312	9,420085	9,420085
12								
13	Значення критерію Пірсона ($\chi_{емп.}^2$):	18,840170						
14								
15	Критичне значення критерію Пірсона ($\chi_{крит.}^2$) при $v=3$ та $\alpha=0,05$:	7,81						
16								$(f_i - fe)^2$
17		Емпірична частота			Теоретична частота			f_i
18	Результати педагогічної діагностики оцінювання рівнів розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи за педагогічною підготовкою (підсумковий зріз)	ЕГ 3 ПСЛЯ (абс. кількість)	ЕГ 3 ДО (абс. кількість)	Сумма	ЕГ 3 ПСЛЯ	ЕГ 3 ДО	ЕГ 3 ПСЛЯ	ЕГ 3 ДО
19	Високий	50	35	85	42,5	42,5	1,323529	1,323529
20	Достатній	150	136	286	143	143	0,342657	0,342657
21	Середній	94	93	187	93,5	93,5	0,002674	0,002674
22	Низький	18	50	68	34	34	7,529412	7,529412
23								
24	Всього	312	314	626	313	313	9,198272	9,198272
25								
26	Значення критерію Пірсона ($\chi_{емп.}^2$):	18,396545						
27								
28	Критичне значення критерію Пірсона ($\chi_{крит.}^2$) при $v=3$ та $\alpha=0,05$:	7,81						
29								$(f_i - fe)^2$
30		Емпірична частота			Теоретична частота			f_i
31	Загальний рівень розвитку методичної компетентності майбутніх учителів початкової школи (підсумковий зріз)	ЕГ 3 ПСЛЯ (абс. кількість)	ЕГ 3 ДО (абс. кількість)	Сумма	ЕГ 3 ПСЛЯ	ЕГ 3 ДО	ЕГ 3 ПСЛЯ	ЕГ 3 ДО
32	Високий	52	37	89	44,5	44,5	1,264045	1,264045
33	Достатній	152	138	290	145	145	0,337931	0,337931
34	Середній	91	89	180	90	90	0,011111	0,011111
35	Низький	17	50	67	33,5	33,5	8,126866	8,126866
36								
37	Всього	312	314	626	313	313	9,739953	9,739953
38								
39	Значення критерію Пірсона ($\chi_{емп.}^2$):	19,479906						

Рис. 6. Порівняння, що підтверджує значущі відмінності в розвитку методичної компетентності ЕГ 3

Використання критерію Пірсона для порівняльного аналізу між отриманими та критичними значеннями за кожним з показників дозволило зробити висновок про ефективність впровадження розробленої системи дистанційного навчання для вчителів початкової школи. Це підтверджують результати педагогічного експерименту.

Висновки. Отже, результати педагогічного експерименту підтвердили ефективність впровадження розробленої системи дистанційного навчання для вчителів початкової школи. Підсумковий етап дослідження свідчить про те,

що більшість майбутніх учителів початкової школи покращили свій рівень методичної компетентності. Результати статистичної обробки тестів учасників експерименту підтвердили значне зростання показників у всіх вимірюваних блоках. Хоча проведене дослідження висвітлює лише деякі аспекти проблеми, проте ми бачимо перспективи для подальших досліджень у глибшому вивченні шляхів, методів, засобів та особливостей підготовки вчителів початкової школи та викладачів педагогічних університетів до організації дистанційного навчання в умовах практичної діяльності враховуючи потреби дитини у всебічному розвитку.

Література:

1. Муковіз О., Веремієнко В., Мельничук В. Система дистанційного навчання вчителів початкової школи: теоретичні засади. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи: зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2019. Вип.1. С. 85–93.
2. Муковіз О. Експериментальна перевірка рівня розвитку професійно-педагогічної компетентності вчителів початкової школи. *Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць*. Умань, 2021. Вип. 1 (23). С. 42–50.

References:

1. Mukoviz, O., Veremienko, V. & Melnychuk, V. (2019). Systema dystantsiinoho navchannia vchyteliv pochatkovoї shkoly: teoretychni zasady [Distance education system of elementary school teachers: theoretical principles]. *Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly: zb. nauk. prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny*. Uman, Vyp. 1. pp. 85–93. [in Ukrainian].
2. Mukoviz, O. (2021). Eksperymentalna perevirka rivnia rozvytku profesiino-pedahohichnoi kompetentnosti vchyteliv pochatkovoї shkoly [Experimental validation of the development level of a professional-pedagogical competence of primary school teachers]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia: zbirnyk naukovykh prats*. Uman, Vyp. 1 (23). С. 42–50. [in Ukrainian].

УДК 378.147.091.33

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1150-1158](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1150-1158)

Опря Богдана Олексіївна кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, <https://orcid.org/0000-0001-6751-1030>

Тимейчук Анна Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент туризму та готельного-ресторанного бізнесу, Київський національний університет технологій та дизайну, <https://orcid.org/0009-0008-7472-3259>

Ромашук Ольга Ігорівна асистент кафедри методики навчання іноземних мов, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0001-9091-5949>

ОСВІТНІ ТИПОВІ ПРОГРАМНІ КОМПЛЕКСИ ФОРМУВАННЯ ФАХІВЦЯ НОВОГО ТИПУ СВІТОВОГО ТУРИСТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Анотація. В статті розкрито освітні типові програмних комплекси формування фахівця нового типу за зразком світового туристичного менеджменту. Удосконалити навички використання засобів цифрових технологій у професійній діяльності можна на заняттях з навчальних дисциплін вибіркового циклу, на які у кожній освітній програмі відводиться не менше 25% навчального навантаження.

Використання сучасних цифрових технологій у підготовці майбутніх фахівців туристичної галузі сприяє удосконаленню змісту, методів та форм навчання в унікальному інформаційному просторі, формуванню навичок використання цифрових технологій у практичній діяльності, підготовці до професійної діяльності в умовах інноваційного розвитку, самостійному здобуттю знань, проведенню інформаційно-освітньої та експериментально-дослідницької діяльності і є пріоритетом для підвищення ефективності підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі.

Для створення віртуальних туристичних продуктів майбутнім фахівцям туристичної галузі потрібно зібрати підбірку зображень, на основі яких і буде створюватися віртуальний тур. Такі лабораторні роботи дозволяють підготувати студентів до майбутньої професійної діяльності з використанням сучасних інноваційних технологій та цифрових засобів. Таку роботу майбутні фахівці туристичної галузі можуть виконати в межах самостійної чи індивідуальної роботи з однієї із навчальних дисциплін. Це дозволяє сформувати навички створення віртуальних туристичних продуктів, які можна удосконалювати з використання платного програмного забезпечення, що має більше технічних і технологічних можливостей.

Яскравим прикладом таких турпродуктів є «віртуальна екскурсія семи Українських музеїв (Національний музей народної архітектури та побуту України (Пирогів), Музей народної архітектури і побуту у Львові “Шевченківський гай” (Львів), Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряни (Переяслав-Хмельницький), Закарпатський музей народної архітектури та побуту (Ужгород), Центр народознавства “Мамаєва Слобода” (Київ), Запорізька Січ - Національний заповідник “Хортиця” (Запоріжжя), Резиденція Богдана Хмельницького (Чигирин)), де можна здійснити віртуальну подорож, дізнатися більше про народну архітектуру і побут, відчувати всю самотність української культури. 3D-тури таких музеїв також доступні в режимі Street View на Картах Google».

Ключові слова: туроператор, цифрові технології, освітні типові програмні комплекси, туристичний менеджмент, інтелектуальні комп’ютерні системи.

Oprya Bohdana Oleksiivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko <https://orcid.org/0000-0001-6751-1030>

Timeichuk Anna Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Kyiv National University of Technology and Design <https://orcid.org/0009-0008-7472-3259>

Romashchuk Olga Ihorivna assistant professor of the Department of Foreign Language Teaching Methods, Mykhailo Kotsyubynsky State Pedagogical University, Vinnytsia <https://orcid.org/0000-0001-9091-5949>

EDUCATIONAL TYPICAL PROGRAM COMPLEXES FOR TRAINING SPECIALISTS OF A NEW TYPE OF WORLD TOURISM MANAGEMENT

Abstract. The article discloses typical educational program complexes for the formation of a new type of specialist based on the model of global tourism management. It is possible to improve the skills of using digital technologies in professional activities in classes on educational disciplines of the selective cycle, to which at least 25% of the educational load is allocated in each educational program.

The use of modern digital technologies in the training of future specialists in the tourism industry contributes to the improvement of the content, methods and forms of learning in a unique information space, the formation of skills in the use of digital technologies in practical activities, preparation for professional activities in conditions of innovative development, independent acquisition of knowledge,

conducting informational and educational and experimental research activities and is a priority for increasing the effectiveness of training future specialists in the tourism industry.

To create virtual travel products, future specialists in the travel industry need to collect a selection of images, on the basis of which a virtual tour will be created. Such laboratory work allows students to be prepared for future professional activities using modern innovative technologies and digital tools. Such work can be performed by future specialists in the tourism industry within the framework of independent or individual work from one of the academic disciplines. This allows you to develop skills in creating virtual tourism products that can be improved using paid software that has more technical and technological capabilities.

A vivid example of such tour products is the "virtual tour of seven Ukrainian museums (National Museum of Folk Architecture and Life of Ukraine (Pyrogiv), Museum of Folk Architecture and Life in Lviv "Shevchenkivskiy Gai" (Lviv), Museum of Folk Architecture and Life of the Central Dnipro Region (Pereyaslav-Khmelnytskyi), Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life (Uzhgorod), Folklore Center "Mamaeva Sloboda" (Kyiv), Zaporizhia Sich - National Reserve "Khortytsia" (Zaporizhia), Bohdan Khmelnytsky's Residence (Chigyrin)), where you can take a virtual tour, learn more about folk architecture and everyday life, to feel all the originality of Ukrainian culture. 3D tours of such museums are also available in Street View mode on Google Maps."

Keywords: tour operator, digital technologies, educational typical software complexes, tourist management, intelligent computer systems.

Постановка проблеми. Розвиток цифрових технологій спричинив виникнення і широке використання віртуальних туристичних операторів і агентств. Перевагою таких новоутворень є створення туру замовником у режимі он-лайн із урахуванням своїх побажань і одночасна оплата туру. Окремі готельні мережі використовують сучасні програмні комплекси для бронювання, пропозиції і компонування послуг, інформаційного супроводження клієнтів. Прогресивні готелі мають інтелектуальні комп'ютерні системи, що запам'ятовують параметри усіх налаштувань клієнтів, їх уподобання в їжі, розвагах, музиці, телепрограмах, температурних режимах в кімнаті, розпорядку дня тощо).

Таке зміщення обслуговування споживача з реального ринку в цифровий виводить туроператора за межі надання послуг, а діалог споживача безпосередньо з надавачем послуги є все конструктивнішим і популярнішим. Використання цифрових технологій у кінцевому розумінні знижує різноманітні ризики клієнта. Якщо переважна більшість туристичних компаній працює на умовах передплати, то використання онлайн-сервісів дозволяє сплатити за послуги тільки після їх отримання з можливістю відмовитися від них. Саме тому формування фахівця нового типу для туристичної галузі є актуальною потребою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість наукових робіт вітчизняних авторів (М. Бойко, М. Борушак, Н. Ведмідь, Ю. Вишневська, А. Гайдук та ін.) та закордонних науковців (Baum, L. Becherel, R. Bianchi, T. Blackwood, C. Cooper та ін.) присвячена становленню, організації та розвитку туризму в країнах Європи, Америки й Азії, підготовки фахівців туристичної галузі [1–3].

Метою статті є обґрунтування освітніх типових програмних комплексів у формуванні фахівця нового типу за зразком світового туристичного менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи інновації в туристичній галузі, насамперед мають на увазі розроблення і впровадження нових туристичних продуктів, організаційних рішень, впровадження нових принципів надання туристських послуг на основі використання сучасних цифрових технологій. Багато в чому інновації в туристичній галузі зумовлені технологічним розвитком суспільства, що формує цифрову, віртуальну, змішану реальність зі особливими культурними, соціальними, споживчими практиками. В діяльності постачальників традиційних туристичних послуг (агенції, перевізники, готелі, ресторани, заклади культури) основна робота з клієнтом проводилася через спеціалізовані підприємства – туристичні фірми [1, 2].

Проаналізуємо застосування цифрових технологій для формування, поглиблення й удосконалення навичок роботи з програмним забезпеченням в освітньому процесі майбутніх фахівців туристичної галузі.

Основи роботи з текстовим процесором, електронними таблицями, комп'ютерними презентаціями, растровою і векторною графікою вивчалися майбутніми фахівцями туристичної галузі на уроках інформатики у 145 закладах загальної середньої освіти, тому в ЗВО у них мають удосконалитися та поглибитися навички використання стандартного програмного забезпечення у майбутній професійній діяльності. Так, наприклад, поглиблення і удосконалення навичок роботи з стандартним програмним забезпеченням доцільно здійснювати під час вивчення розділу «Цифрові технології оброблення інформації» з навчальної дисципліни «Цифрові технології в галузі туризму», у змісті якого закладено теми: «Створення і редагування текстових документів складної структури», «Оброблення масивів даних з використанням електронних таблиць», «Підготовка демонстраційних матеріалів з використанням комп'ютерних презентацій і публікацій», «Автоматизація введення і оброблення даних з використанням цифрових технологій» та ін.

Вивчення зазначених тем спрямовано на виконання лабораторних робіт із застосуванням найбільш поширеного стандартного програмного забезпечення [2]:

■ створення документів складної структури у текстовому процесорі (Microsoft Word, Open Office Writer, GoogleDocs та ін.), під час яких у

майбутніх фахівців туристичної галузі поглиблюються та удосконалюються навички створення та редагування текстових документів;

✚ створення електронних таблиць, проведення розрахунків з використанням вбудованих операторів і функцій, побудови діаграм і графіків в електронних таблицях (Microsoft Excel, Open Office Calc, Google Sheets та ін.) під час яких у майбутніх фахівців туристичної галузі поглиблюються та удосконалюються навички створення та редагування електронних таблиць, використання вбудованих операторів і функцій для оброблення даних, візуалізації масивів даних за допомогою діаграм і графіків;

✚ створення комп'ютерних презентацій, налаштування демонстрацій, проектування автоматичного керування ними з використанням програмного забезпечення (Microsoft PowerPoint, Open Office Impress, Google Presentations та ін.), створення, макетування та оформлення різного виду поліграфічної продукції з використанням настільних видавничих систем (Microsoft Publisher, InDesign та ін.), під час виконання яких у майбутніх фахівців туристичної галузі удосконалюються і поглиблюються навички підготовки і оформлення презентаційних матеріалів та поліграфічної продукції;

✚ використання програмного забезпечення для автоматизації введення та оцифрування інформації (Fine Reader, MapEdit, Easy Trace, Descartes та ін.), під час виконання яких майбутні фахівці туристичної галузі удосконалюють навички сканування, розпізнавання, перекладання текстових документів, оцифрування графічних зображень, оброблення та конвертування звукових та відео-файлів тощо.

Виконання перерахованих лабораторних робіт сприяє формуванню, поглибленню й удосконаленню навичок роботи із пошуковими каталогами та системами, тематичними закладками, електронною поштою, онлайнресурсами для створення та проведення опитувань (Формами Google та ін.), організації і проведення відео конференцій та вебінарів, створення і ведення сайтів та блогів тощо [1, 3].

Розглянемо використання в освітньому процесі типових програмних комплексів для управління в туристичній галузі на прикладі комплексу «Мастер-тур». Типові програмні комплекси відповідають вимогам світового туристичного менеджменту, оскільки вони *універсальні*: можуть використовуватися як для невеликих туристичних фірм так і для потужних туристичних компаній, незалежно від характеру їхньої туристичної діяльності [2, 3].

Програми прості у використанні, не потребують спеціальної комп'ютерної освіти, захищені від некоректних дій користувача, мають інтуїтивно зрозумілий інтерфейс. Для формування навичок роботи з програмним комплексом достатньо виконання лабораторних робіт з тем: «Встановлення й налаштування програмного комплексу», «Підготування туристичних послуг до продажу», «Робота з туристичним модулем комплексу», «Робота з фінансовим модулем комплексу» Під час виконання

лабораторних робіт студенти використовують програмний комплекс із різними правами доступу [1, 3].

Наприклад, під час лабораторної роботи із встановлення і налаштування програмного комплексу «Мастер-тур» сформовуються навички ведення інформаційних довідників (заповнення баз даних по країнах, готелях, авіакомпаніях), систематизації ресурсів, встановлення та редагування системи цін, знижок, календарних періодів, підготування ілюстративних матеріалів, адміністрування прав користувача (кому і які операції дозволено).

Під час виконання лабораторної роботи з підготування туристичних послуг до продажу у майбутніх фахівців туристичної галузі формуються навички використання цифрових технологій для формування турпродукту, прораховування очікуваного прибутку за тур та розміру комісійних агенту, комплектування групи та роботи з індивідуальними туристами, прискорення та спрощення процесів формування туристів – підготовки та роздруковування пакетів необхідних документів (туристичні путівки, ваучери, анкети посольства, фінансову звітність та інше), запобігання помилкам у роботі з клієнтами; квотування будь-яких послуг туру; відслідковування ходу оплати по туру та контролю проведення туру; оцінювання поточного фінансового стану фірми. Основним змістом лабораторної роботи є використання довідників «Тур» та «Послуга». Де «Тур» – це набір (блок) послуг, які продаються клієнту. Зазвичай – це переліт, трансфер, проживання, декілька екскурсій, віза, страхування [1, 3].

Лабораторна робота «Робота з туристичним модулем комплексу», передбачає продовження роботи, розпочатої на попередніх лабораторних роботах, тобто студенти працюють в режимі «Квоти на послуги»: вводять квоти на послуги, наприклад на певні авіа перельоти, визначають та редагують ціни, знижки; в режимі «Дата та завантаження турів»: визначають графіки поїздок, календарних періодів та в режимі «Конструктор турів»: конструюють тури для продажу, формують типові туристичні блоки з яких і складається туристичний тур [2, 3].

Лабораторна робота «Робота з фінансовим модулем комплексу» передбачає формування вмінь для роботи в декількох режимах: каса; розрахунки з агентами; директор; розрахунки з партнерами; фінансовий стан; затрати по заїзду. Охарактеризовані вище технологічні операції складають основну частину будь-якого програмного комплексу та є бек офісною складовою офісних цифрових технологій, тому іноді такі програмні комплекси називають саме бек офіс. Безперечно в кожному комплексі присутня і фронт офісна складова: автоматизовано обслуговування клієнта (бронювання агентами та клієнтами послуг, турів, їх продаж): реалізовано технологію без паперового офісу (широкі можливості підготування стандартних документів – ваучерів, списків для посольств, анкет, звітів по платежах, бронюванню, продажу путівок) [1, 3].

Таким чином, під час виконання лабораторних робіт майбутні фахівці туристичної галузі використовують цифрові технології для формування практичних навичок професійної діяльності.

Практичні навички використання глобальних комп'ютерних систем резервування та бронювання туристичних послуг майбутні працівники туристичної галузі можуть сформувати під час виконання лабораторних робіт з другого розділу навчальної дисципліни «Автоматизація діяльності туристичного підприємства». Одним із сервісів, який можна встановити безкоштовно і емулювати роботу туристичного підприємства є Worldspan Net. Ресурс надає термінальні рішення підключення до системи бронювання; друк квитків та звітності; продукт для самостійного введення тарифів; оформлення корпоративного сайту для бронювання в on-line; підключення до Інтернету; надання обладнання; навчання; технічний супровід та служба оперативної підтримки (табл. 1).

Таблиця 1

Online-пропозиції туристичного підприємства за програмою Worldspan Net

<i>П/п</i>	<i>Користувачам Інтернету та корпоративним клієнтам пропонується</i>
1	2
1	глобальні інформаційні портали
2	інструменти для самостійного бронювання в on-line
3	програмне забезпечення для автоматичної виписки квитків на різні маршрути та за різними тарифами
4	друк маршрутного листа
5	зберігання даних про номери квитків та маршрути
6	електронну передачу інформації

Ознайомитися із роботою глобальних комп'ютерних систем резервування та бронювання туристичних послуг студенти можуть за дві лабораторні роботи. Одна з них необхідна для вивчення функціоналу комп'ютерних систем резервування та бронювання туристичних послуг, а друга для формування навичок резервування та бронювання туристичних послуг на земельованій туристичній компанії. Окремим напрямом цифрових технологій, які доречно використовувати в освітньому процесі майбутніх фахівців туристичної галузі є онлайн-ресурси для самостійного керування туристичним продуктом.

Нині, як зазначають науковці, «впровадження інноваційних технологій у туристичну галузь, кардинально змінює не лише бізнес-процеси, а й взагалі усі аспекти туристичної галузі, серед найпоширеніших новітніх напрямків цифрового розвитку у туризмі слід виділити технологію Blockchain, яка реалізує розподілену базу даних, не підключену до загального сервера» [2, 3].

Технологія blockchain використовується туристичними агентствами повсякчас, яскравим прикладом того є метапошукова система – «пошукова система, яка на відміну від класичних пошукових машин не має власної бази даних і власного пошукового індексу, а формує пошукову видачу за рахунок змішування і переранжування результатів пошуку інших систем» [1, 3].

Науковці виділяють чотири основних можливості використання технології blockchain у міжнародному туризмі та готельній індустрії [1, 2]:

1. *Відстеження багажу* – використання децентралізованої бази даних значно спрощує обмін даними відстеження багажу між компаніями.

2. *Служби ідентифікації* – можливість різко скоротити час реєстрації або черги в аеропортах, оскільки відбиток пальця або фото сітківки ока можуть замінити показані документи.

3. *Безпечні, відстежувані платежі* – можливість зробити банківські платежі більш простими та безпечними, щоб дати змогу туристичним компаніям приймати платежі за допомогою біткойна та інших криптовалют.

4. *Схеми лояльності клієнтів* – можливість оперативно отримувати інформацію про точки лояльності та поширювати бонуси. Це також може допомогти боротися з шахрайством у цій галузі.

Використання цих засобів цифрових технологій на лабораторних заняттях дозволяє сформувати у майбутніх фахівців туристичної галузі компетентності, необхідні під час професійної практичної діяльності.

Для удосконалення навичок створення і використання у професійній діяльності технологій доповненої і віртуальної реальності до переліку освітніх компонент освітньо-професійних програм доцільно ввести вибіркові освітні компоненти цифрового спрямування, наприклад, «Сучасні інноваційні технології в туристичному бізнесі», «Віртуальний туризм», як це реалізовано в освітньо-професійній програмі «Туризм. Екскурсознавство» Вінницького державного педагогічного університету для підготовки бакалаврів спеціальності 242 Туризм з спеціалізацією «Екскурсознавство».

Висновок. Таким чином, на туристичну галузь активно впливає розвиток цифрових технологій, що призводить до її модернізації. У практичній підготовці майбутніх фахівців туристичної галузі ми пропонуємо активно використовувати технології віртуальної реальності для вивчення туристичних дестинацій, ознайомлення із особливостями кожного туристичного продукту, підготовки до спілкування з клієнтами.

Віртуальні туристичні продукти можна розробляти з використанням низки засобів цифрових технологій. Наприклад, Mapillary – онлайн-ресурс, що дозволяє переглядати лінійні панорами вздовж доріг, річища річок, біля видатних пам'яток архітектури тощо; Tour Builder – онлайн-ресурс для створення віртуальних турів; Historypin – онлайн-ресурс для створення віртуальних екскурсій не лише у просторі, а й у часі (демонстрація вигляду об'єкта в різний час); Tour Creator – онлайн-сервіс компанії Google для

створення віртуальних турів з використанням фото Google Street Map, а також власних панорамних світлин.

Усі наведені вище онлайн-ресурси є безкоштовними і не вимагають встановлення на локальний комп'ютер.

Література:

1. Масліч С. В. Формування інформаційно-аналітичної компетентності майбутніх агентів з організації туризму у професійно-технічних навчальних закладах: дис. канд. пед. наук. 13.00.04. Вінниця, 2018. 268 с.

2. Шафранський В. В. Педагогічні умови формування готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму. Сучасні особливості формування і управління інноваційним потенціалом регіонального розвитку туризму та рекреації із залученням молодіжного ресурсу». Тернопіль, 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/7104/2/ConfTur_2015_Shafranskiy_V_V- Pedagogical_conditions_284-285.pdf.

3. Власенко І. Г. Впровадження дистанційного навчання – вимога сучасності. Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія / відп. ред. Л. Б. Ліщинська. Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 2017. 102 с.

References:

1. Maslich, S. V. (2018). Formuvannya informatsiino-analitychnoi kompetentnosti maibutnikh ahentiv z orhanizatsii turyzmu u profesiinotekhnichnykh navchalnykh zakladakh [Formation of informational and analytical competence of future agents in the organization of tourism in vocational educational institutions. *Candidate's thesis*. Vinnytsia [in Ukrainian].

2. Shafranskiy, V. V. (2015). *Pedahohichni umovy formuvannya hotovnosti do profesiinoi diialnosti maibutnikh fakhivtsiv zi sportyvno-ozdorovchoho turyzmu [Pedagogical conditions for the formation of readiness for professional activities of future specialists in sports and health tourism]*. Ternopil. Retrieved from : http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/7104/2/ConfTur_2015_Shafranskiy_V_V- Pedagogical_conditions_284-285.pdf. [in Ukrainian].

3. Vlasenko, I. H. (2017). *Vprovadzhenia dystantsiinoho navchannia – vymoha suchasnosti [Implementation of distance learning is a modern requirement]*. Vinnytsia: VTEI KNTEU [in Ukrainian].

УДК 378-027.561:7.012-028.22-051J004.032.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1159-1172](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1159-1172)

Пасько Оксана Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри дизайну Інженерно-технологічного інституту, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», вул. Львівська, 23, м. Київ, 03115, <https://orcid.org/0000-0002-0729-5521>

Бондаренко Наталія Альбертівна аспірантка, Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука, вул. Михайла Бойчука, 32, м. Київ, 01014, <https://orcid.org/0000-0001-6749-4349>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню педагогічних умов використання мультимедійних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців з графічного дизайну. Визначено та аргументовано педагогічні умови створення фахових компетентностей майбутніх графічних дизайнерів. У контексті дослідження встановлено, що педагогічні умови представляють собою інтегровану систему зовнішніх та внутрішніх факторів, які визначають основні напрямки та параметри навчальної діяльності. Пропонується впровадити в навчальний процес для формування фахової компетентності майбутніх фахівців з графічного дизайну комплекс педагогічних умов, які розділено на наступні групи: організаційні умови, спрямовані на створення навчального середовища, сприятливого для креативного навчання та творчої діяльності майбутніх фахівців (наприклад, організація екскурсій до музеїв, використання соціальних мереж та онлайн-платформ для спілкування та обговорення творчих ідей); психологічні, які сприяють формуванню позитивної мотивації до професійної діяльності в графічному дизайні та досягаються оновленням навчального змісту та введенням актуальних напрямів у графічному дизайні, що сприяє генерації оригінальних ідей та розвитку креативного мислення; інформаційно-технологічні умови, що передбачають використання сучасних цифрових технологій та комп'ютерних програм у навчальному процесі і допомагають майбутнім графічним дизайнерам розвивати практичні навички та засвоювати сучасні інструменти графічного дизайну; науково-методичні, які включають застосування різних методичних підходів до організації навчального процесу, створення ефективного методичного інструментарію та впровадження системи моніторингу та діагностування рівнів сформованості фахової компетентності

студентів. Здійснюються спроби оновлення навчального процесу через впровадження інтерактивних форм роботи, активізацію самостійної роботи студентів та підвищення мотивації до навчання. Результати дослідження показують переваги використання мультимедійних технологій у освітньому процесі та їх позитивний вплив на якість професійної підготовки майбутніх фахівців з графічного дизайну. Ця стаття є важливим внеском у вивчення та розвиток педагогічних підходів до використання мультимедійних технологій у вищій освіті, зокрема в галузі графічного дизайну.

Ключові слова: педагогічні умови, графічний дизайн, мультимедійні технології, фахові компетентності.

Pasko Oksana Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Design, Engineering and Technology Institute, Open International University of Human Development "Ukraine", Lvivska St., 23, Kyiv, 03115, <https://orcid.org/0000-0002-0729-5521>

Bondarenko Nataliia Albertivna graduate student, Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts and Design named after M. Boichuka, Mykhailo Boichuka St., 32, Kyiv, 01014, <https://orcid.org/0000-0001-6749-4349>

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF USING MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN GRAPHIC DESIGN

Abstract. The article is devoted to the study of pedagogical conditions for the use of multimedia technologies in the professional training of future specialists in graphic design. Pedagogical conditions for the creation of professional competences of future graphic designers are defined and argued. In the context of the study, it was established that pedagogical conditions represent an integrated system of external and internal factors that determine the main directions and parameters of educational activity. It is proposed to introduce into the educational process for the formation of the professional competence of future specialists in graphic design a complex of pedagogical conditions, which are divided into the following groups: organizational conditions aimed at creating an educational environment favorable for creative learning and creative activity of future specialists (for example, organizing excursions to museums, use of social networks and online platforms for communication and discussion of creative ideas); psychological, which contribute to the formation of positive motivation for professional activity in graphic design and are achieved by updating the educational content and introducing current directions in graphic design, which contributes to the generation of original ideas and the development of creative thinking; information and technological conditions that provide for the use of modern digital technologies and computer programs in

the educational process and help future graphic designers develop practical skills and learn modern graphic design tools; scientific and methodical, which include the application of various methodological approaches to the organization of the educational process, the creation of an effective methodological toolkit, and the implementation of a system for monitoring and diagnosing the levels of the formation of students' professional competence. Attempts are being made to update the educational process through the introduction of interactive forms of work, activation of students' independent work, and increased motivation to study. The results of the study show the advantages of using multimedia technologies in the educational process and their positive impact on the quality of professional training of future graphic design specialists. This article is an important contribution to the study and development of pedagogical approaches to the use of multimedia technologies in higher education, particularly in the field of graphic design.

Keywords: pedagogical conditions, graphic design, multimedia technologies, professional competences.

Постановка проблеми. За останні десятиліття швидкі та різноманітні зміни в сфері технологій та інформаційного простору суттєво перетворили умови навчання та навчальні підходи. Сучасні технології не тільки революціонізували способи сприйняття та обробки інформації, а й перетворили процеси навчання на більш інтерактивні та доступні для студентів з різними стилями навчання. Серед них особливе місце посідають мультимедійні технології, які об'єднують в собі звук, відео, графіку та інші медіаформи для створення багатошарового та ефективного навчального середовища.

У сучасному світі, де графічний дизайн займає все більше і більше місця у різних галузях, від реклами та маркетингу до веб-розробки та архітектури, важливо, щоб майбутні фахівці в цій галузі мали доступ до сучасних методик навчання, які відповідають вимогам часу. Використання мультимедійних технологій у професійній підготовці графічних дизайнерів стає ключовим чинником у їхньому успішному навчанні та майбутній кар'єрі.

Дослідження педагогічних аспектів використання мультимедійних технологій у цьому контексті є актуальним завданням, оскільки воно дозволяє визначити оптимальні підходи до навчання, що сприяють не лише освоєнню конкретних навичок, а й розвитку творчого мислення та креативного потенціалу майбутніх фахівців. У цьому контексті стаття пропонує аналіз педагогічних умов використання мультимедійних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців з графічного дизайну, спрямований на визначення оптимальних шляхів покращення якості навчання та формування висококваліфікованих фахівців у цій галузі.

Також важливо відзначити, що роботодавці шукають дизайнерів, які не лише мають технічні навички, але й можуть працювати в команді, володіють

креативним мисленням та здатністю швидко розв'язувати завдання [6]. У зв'язку з цим, набуває вагомого значення створення педагогічних умов для формування професійних компетентностей майбутніх фахівців з графічного дизайну. Це сприятиме адаптації навчального процесу до сучасних викликів та потреб ринку праці, а також підвищить конкурентоспроможність випускників і розвиток галузі графічного дизайну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження та публікації останніх років показують, що велику увагу у наукових працях приділяють аспектам професійної підготовки дизайнерів, формуванню їхніх компетентностей та розвитку проектно-образного мислення. Серед дослідників, які присвятили свої роботи цим питанням, можна відзначити О. Баніт, В. Бойчука, В. Бикова, В. Даниленка, В. Косюка, В. Косіва, Т. Малу, М. Мурашко, М. Опалева, Т. Паньок, В. Рунге, В. Тименка, М. Яковлева, а також таких авторів, як Ergument Gorgul, Giannalberto Bendazzi, Wong M., Khong S.W., та Volker Kirchberg.

Метою даної статті є дослідження та обґрунтування педагогічних умов використання мультимедійних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців з графічного дизайну, вивчення інтеграції сучасних методів навчання та новітніх мультимедійних засобів у навчальний процес з метою формування професійних компетентностей студентів.

Виклад основного матеріалу. Підготовка майбутніх фахівців з графічного дизайну включає безліч складових, які є необхідними для розвитку як професійних, так і особистісних якостей. Ця підготовка охоплює індивідуальний аспект, який стосується особистісних та творчих здібностей студента, мотиваційний аспект, що включає організованість, активність та стійкість у вирішенні завдань, особистий стимул до творчості та досягнення якісних результатів, а також когнітивно-операційний аспект, який означає практичну готовність до майбутньої професійної діяльності, разом з іншими аспектами.

Готовність майбутнього фахівця з графічного дизайну до професійного зростання ґрунтується на його фаховій компетентності, яка визначається рівнем засвоєних фахових знань, вмінь і навичок. Індивідуальний аспект готовності кожного майбутнього спеціаліста є основною складовою його успішної професійної діяльності. У контексті нашого дослідження, ми вважаємо за необхідне проаналізувати наукові підходи до визначення поняття "педагогічні умови".

В науковій літературі педагогічні умови розглядаються як комплекс об'єктивних засобів, який включає зміст навчання, форми та методи навчання, структурно-організаційні механізми та специфічні педагогічні методики [2]. Ці складові сприяють ефективному досягненню педагогічних цілей. Українські вчені, такі як В. Прусак та О. Швець, описують педагогічні умови як комплекс об'єктивних засобів, що включають зміст навчання, форми,

методи та ресурсний потенціал, спрямований на досягнення педагогічних цілей [7]. О. Трошкін розглядає термін "педагогічні умови" як інтеграцію змістовних аспектів навчання, його форматів, методологічних підходів, об'єктивних можливостей та механізмів організації, спрямованих на оптимізацію професійної підготовки [9]. У контексті нашого дослідження важливі наукові погляди вчених, таких як О. Єфіменко, О. Жерновникова та О. Зимовець, які зосереджують увагу на формуванні педагогічних умов для професійної підготовки фахівців у мистецьких спеціальностях. Н. Дерев'янка вбачає в педагогічних умовах умисно створені ситуації, які спрямовують освітній процес до досягнення очікуваних результатів [1]. Вони підкреслюють важливість комплексного, творчого та технологічного підходу до організації освітньої діяльності, що базується на стимулюванні творчості та цілісній педагогічній взаємодії.

Отже, у загальному розумінні педагогічні умови складають інтегровану систему зовнішніх та внутрішніх чинників, які визначають основні напрямки та параметри освітньої діяльності. Ця система спрямована на досягнення високих показників професійної компетентності у майбутніх фахівців з графічного дизайну, зосереджуючи увагу на образотворчій, цифровій та проектно-творчій діяльності.

В рамках творчої практичної діяльності, педагогічні умови виступають інструментом для розвитку набору компетенцій майбутніх фахівців у сфері графічного дизайну. Основна мета полягає в формуванні в них здатності до комплексного підходу до проектних завдань, починаючи від етапу передпроектного аналізу і закінчуючи практичною реалізацією дизайнерської концепції.

Вміння, такі як планування роботи, розробка художньої концепції, аналіз результатів та дизайнерський супровід, є критично важливими для успішності сучасного графічного дизайнера. У зв'язку з цим, розроблені педагогічні умови можна розділити на кілька напрямків, що наведені нижче.

Перша група педагогічних умов спрямована на формування професійних компетенцій майбутніх фахівців з графічного дизайну і включає організаційні аспекти. Ці аспекти обумовлені рядом факторів та обставин, які визначають якість професійної підготовки у вищих навчальних закладах, а також належне оформлення навчального простору для забезпечення комфортного та продуктивного навчання.

Друга група педагогічних умов – це психологічні, спрямовані на забезпечення стійкого рівня мотивації студентів для оволодіння професійними навичками і вміннями, а також іншими аспектами, пов'язаними з професійною діяльністю графічного дизайнера. Ця група умов спрямована на стимулювання професійного інтересу студентів до графічного дизайну і має на меті спонукати їх до активного вивчення сучасних технологій в цій галузі та генерування оригінальних ідей при вирішенні дизайнерських завдань.

Один із основних аспектів мотивації студентів полягає у створенні стимулів, які впливають на їх зовнішню та внутрішню мотивацію. Зовнішні стимули можуть включати такі заходи, як конкурси, нагороди та публічні виставки робіт студентів, які стимулюють їх активну участь у навчальному процесі та поліпшення своїх навичок. З іншого боку, внутрішні стимули включають самостійний пошук та самомотивацію, що спонукає студентів розвивати зацікавленість у обраному фаху та самодисципліну для досягнення успіху в графічному дизайні. Спонукування студентів до генерування оригінальних ідей та пошуку креативних рішень в дизайні є також важливим для їхнього професійного розвитку.

Таким чином, мотиваційні умови спрямовані на створення стабільної мотивації студентів до графічного дизайну та розвитку їхнього професійного інтересу. Це допомагає студентам активно працювати над своїми навичками та досягати відмінних результатів у цій сфері.

Посилення студентської мотивації до навчання має багато складових, що впливають на їхній успіх. Серед них, крім новизни вивченого матеріалу та отримання професійних навичок у роботі з програмним забезпеченням, важливою є можливість адаптувати навчальні творчі завдання під власний рівень складності. Також важливою є можливість оволодіти сучасними дизайн-технологіями та використовувати новітні цифрові інструменти.

Формування проєктного підходу в навчанні також відіграє значущу роль. Цей підхід сприяє розвитку студентських навичок у пізнанні, критиці, трансформації, творчості та здатності поєднувати зовнішні та внутрішні мотиви в процесі навчання. Проєктно-професійна ідеологія графічного дизайнера стимулює студентів розглядати свою навчальну діяльність як творчий процес, де вони мають можливість реалізувати свої ідеї та концепції.

Набуття навичок у проєктуванні текстів-повідомлень та візуального середовища надає студентам практичні знання та досвід, що відображають реальну ситуацію в галузі графічного дизайну.

Відповідно до досліджень українських науковців В. Міляєва та Н. Лебідь, було виявлено, що з самого початку навчального процесу студенти відчують особливий ентузіазм і зацікавленість. На цьому етапі вони відкривають перед собою безмежні можливості для майбутнього розвитку. Студенти починають усвідомлювати власну соціальну та індивідуальну важливість, що призводить до наміру постійно покращувати свої професійні навички з метою самореалізації у майбутній професійній діяльності [5].

У даному контексті формується мотиваційний стимул, а його характер і інтенсивність визначаються співвідношенням двох аспектів: внутрішньою мотивацією, пов'язаною з особистісними рисами, такими як потреби, переконання, інтереси, бажання та почуття, і зовнішньою мотивацією, що залежить від зовнішніх обставин і факторів, таких як нагороди, визнання або будь-які інші зовнішні впливи, які підштовхують студентів до певних дій та

досягнень. Рівновага між цими двома типами мотивації визначає внутрішні та зовнішні джерела натхнення для студентів у навчанні та професійному зростанні [5].

Третя група педагогічних умов полягає в інформаційно-технологічному напрямі. Основною складовою цієї групи є створення мультимедійного навчально-методичного комплексу, який інтегрує сучасні технології у навчальний процес. Використання інтернет-ресурсів і платформ для організації освітнього процесу на сучасному етапі стає все більш актуальним, особливо в умовах зростаючої популярності віддалених форм працевлаштування та творчих проєктів, що потребують спільної роботи. Майбутнім графічним дизайнерам важливо мати можливість отримати відповідний досвід взаємодії в мережі Інтернет.

На практиці, соціальні мережі та інші Інтернет-платформи з широким доступом можуть виявитися дуже корисними для організації освітнього процесу. Вони можуть створювати можливість для спільної роботи над творчими завданнями, обміну ідеями і досвідом, а також взаємодії з колегами та викладачами [10].

Останньою групою педагогічних умов є науково-методичні, які є важливою передумовою успішної підготовки та формування фахових компетентностей майбутніх фахівців з графічного дизайну. Ці умови охоплюють формування навчальної програми, вибір навчальних методів і технологій, підготовку та підтримку науково-педагогічних працівників і студентів, забезпечення доступу до необхідних ресурсів та інструментів, а також постійний аналіз та вдосконалення якості навчання та його результатів.

Спланований навчальний процес створює сприятливе середовище для креативного розвитку майбутніх фахівців з графічного дизайну. Проте, на нашу думку, на сьогоднішній день відчутна нестача інтегрованих міждисциплінарних підходів, які могли б підвищити ефективність навчання студентів. У сучасному світі дизайну спостерігається тенденція до комерціалізації мислення графічних дизайнерів, що може призвести до спотворення суті цієї професії. Тому актуальною є розробка нових методик навчання, а також адаптація та модернізація існуючих підходів до сучасних реалій галузі дизайну з урахуванням її специфіки.

Зазвичай у педагогічних методиках з питань дизайну першочергове значення приділяється художнім засобам виразності у навчальному процесі, після чого звертається увага на проєктну діяльність. Однак важливо відзначити, що основа професійної підготовки майбутніх фахівців з графічного дизайну та формування у них фахових компетентностей полягає в єдності мети, мотивації, дій та очікуваного результату [4,8]. Отже, вважаємо, що правильним є обрання методики навчання, де завдання поступово зростають: від виконання простих дизайн-проєктів до більш об'ємних та складних за обсягом і умовами реалізації. Основні педагогічні умови

формування компетентностей майбутніх графічних дизайнерів включають спрямованість навчання на внутрішню мотивацію, асоціацію теоретичних знань з практичними навичками, а також розробку навчальних програм та курсів, які відображають сучасні потреби ринку праці в галузі графічного дизайну.

Більш детально розглянемо третю групу педагогічних умов — інформаційно-технологічні аспекти в навчальному процесі. Ця група умов включає в себе використання сучасних технологій для поліпшення якості та ефективності навчання. Основними складовими цієї групи є мультимедійні навчальні матеріали та онлайн-ресурси, інтегровані в процес навчання.

1. Мультимедійні навчальні матеріали: створення та використання мультимедійних засобів навчання, таких як відеолекції, аудіо-матеріали, ілюстрації та інші візуальні елементи, сприяє кращому засвоєнню матеріалу студентами. Це дозволяє навчальному процесу стати більш цікавим та доступним, а також підвищує ефективність запам'ятовування і розуміння матеріалу.

2. Онлайн-ресурси: інтернет забезпечує доступ до безлічі ресурсів, які можуть бути корисними для навчання графічного дизайну. Це можуть бути веб-сайти з навчальними матеріалами, онлайн-курси, форуми для обговорення професійних тем, а також спеціалізовані програми та сервіси для роботи з графікою. Інтернет також дозволяє студентам спілкуватися з колегами та викладачами, обмінюватися досвідом та отримувати фідбек з будь-якого місця, де є доступ до мережі.

3. Використання програмного забезпечення: важливим аспектом навчання графічному дизайну є оволодіння різноманітним програмним забезпеченням для роботи з графікою.

4. Віддалені форми навчання: завдяки інформаційно-технологічним засобам, студенти можуть брати участь у віддалених навчальних програмах та курсах. Це особливо актуально в сучасних умовах, коли віддалена освіта стає все популярнішою.

5. Технології в роботі над проектами: використання спеціалізованих програм та онлайн-інструментів дозволяє студентам працювати над дизайнерськими проектами в команді, спільно редагувати та обмінюватися файлами, а також отримувати консультації від викладачів та фахівців з будь-якої точки світу.

Інформаційно-технологічні аспекти в навчальному процесі графічного дизайну включають в себе різноманітні засоби та ресурси, які сприяють покращенню якості навчання, розвитку навичок та підготовці студентів до професійної діяльності. У цілому, мультимедійні технології значно розширюють можливості навчання, забезпечуючи студентам і викладачам інструменти для ефективного спілкування, співпраці та взаємодії у навчальному процесі.

Однак, викладач має особливо важливу роль у сучасній освіті, де необхідно допомагати студентам орієнтуватися у великому обсязі інформації, що представлений через телебачення, відеофільми, комп'ютерні програми та ігри, а також через Інтернет. Сучасна вища освіта має надавати підготовку висококваліфікованих та компетентних фахівців, які не лише мають достатній рівень знань у своїх предметних галузях, а й можуть адаптуватися до постійних змін у потоці інформації та використовувати сучасні освітні засоби, вміють обробляти та передавати потрібну інформацію, і постійно підвищувати свій професійний рівень.

Досвід застосування мультимедійних засобів у навчанні дизайну для майбутніх графічних дизайнерів допомагає визначити наступні педагогічні вимоги.

1. Поєднання новітніх методів навчання в області дизайну з використанням мультимедійних засобів та традиційних форм навчання.

Професійна підготовка майбутніх графічних дизайнерів базується на інтеграції традиційних методів навчання з новими підходами, що виникають внаслідок комп'ютеризації освіти у вищих навчальних закладах. Крім цього, традиційні методи викладання мистецтва поступово змінюються та отримують нові характеристики. Наприклад, впровадження мультимедійних навчальних засобів у навчання дизайну потребує використання дистанційних методів навчання та вдосконалення традиційних методів індивідуального самонавчання. Це охоплює використання електронних підручників, посібників, розробку мультимедійних навчально-методичних комплексів для мистецьких дисциплін, ознайомлення студентів з програмними засобами для навчання, мультимедійними посібниками для вищих навчальних закладів та інформаційно-довідковими виданнями з дизайну. Це сприяє активізації самонавчання студентів за участі в освітніх ресурсах при мінімальному втручанні викладача. Крім того, робота з підручниками стає цікавішою завдяки мультимедійному контенту, що стимулює розвиток різних видів мислення та розумової активності користувачів. Значення індивідуальних методів навчання зростає, оскільки вони не обмежуються традиційними аудиторними заняттями і можуть проводитися через телефон, голосову пошту, електронну пошту тощо.

2. Забезпечення майбутніх графічних дизайнерів необхідним набором знань, вмінь та навичок у використанні мультимедійних програм і навчальних інструментів.

Для забезпечення успішної професійної діяльності майбутніх графічних дизайнерів важливо мати навички та уміння працювати у інформаційно-комунікаційному педагогічному середовищі. Це включає вміння використовувати різноманітні мультимедійні засоби для вирішення завдань професійної діяльності, такі як робота з текстовими документами, таблицями, малюнками, діаграмами, презентаціями, комп'ютерними графічними об'єктами, Flash-

анімаціями тощо. Також важливо мати навички використання готових електронних ресурсів та вміння ефективно спілкуватися в Інтернеті. Одним із найважливіших практичних аспектів є використання спеціалізованих програм для навчання графічному дизайну. Такі програми, як Adobe Photoshop, Illustrator, InDesign та інші, є стандартом у галузі графічного дизайну. Вони надають студентам можливість вивчати різноманітні аспекти дизайну, від редакції фотографій до створення векторних зображень та макетів для друкованих та веб-проектів.

Впровадження мультимедійних засобів у різноманітні практичні аспекти професійної діяльності протягом усього навчального процесу відповідає сучасним тенденціям в освіті та потребам сучасного мислення. Це забезпечує якісну наочність навчання, сприяє саморозвитку та самопізнанню майбутніх графічних дизайнерів. Практичні заняття з використанням мультимедійних технологій є невід'ємною частиною навчального процесу для майбутніх графічних дизайнерів. Вони дозволяють студентам вирішувати реальні завдання, використовуючи отримані знання та навички у практичних ситуаціях. Це може включати в себе створення дизайн-проектів для клієнтів, розробку веб-сайтів, створення ілюстрацій для книг та журналів тощо. Органічне поєднання репродуктивних і продуктивних методів навчання мистецтва гарантує ефективність використання мультимедійних технологій у різних аспектах практичної діяльності майбутніх дизайнерів. Подальше вдосконалення цього процесу включає в себе зростання значення продуктивних методів, таких як проблемно-пошукові завдання, метод творчих завдань, аналіз-інтерпретація, візуалізація та створення історико-культурного контексту. Зокрема, це передбачає введення нових творчих завдань, таких як комп'ютерне аранжування, створення мультимедійних презентацій, відео-фільмів та інших. Педагогічна умова, яка полягає в поєднанні репродуктивних і продуктивних методів навчання з використанням мультимедійних засобів, спрямована на розширення професійних знань майбутніх графічних дизайнерів, підкреслює важливість практичної складової з використанням мультимедійних технологій. Це сприяє усвідомленню взаємозв'язку між емоційним та раціональним в професійній діяльності, стимулює інтерес до навчання та спонукає до розвитку творчих здібностей у майбутній професійній діяльності.

3. Додавання до навчання майбутніх графічних дизайнерів компонентів дистанційного навчання.

Введення елементів дистанційного навчання у процес підготовки майбутніх графічних дизайнерів включає оволодіння навчальним матеріалом без прямої участі викладача, нові типи творчих завдань для самостійної роботи, а також проведення вікторин та онлайн тестувань [3]. Впровадження цієї педагогічної умови передбачає зростання значення самостійної роботи: саморозвиток і самовдосконалення студентів відбуватиметься за активного

використання мультимедійних навчальних засобів. Самостійна робота майбутніх графічних дизайнерів виявляється у їх умінні оцінювати та прогнозувати якість власної мистецької творчості; самостійно проводити художньо-педагогічний аналіз творів різних жанрів, стилів та напрямків з естетичного й педагогічного поглядів, включаючи їхню цінність та придатність для мистецького виховання; розробляти ескізи та інше. Ефективним способом формування професійних навичок у майбутніх графічних дизайнерів при дистанційному навчанні є інтерактивні вправи та віртуальні практичні завдання. Вони дозволяють студентам експериментувати з різними дизайнерськими рішеннями та отримувати зворотний зв'язок щодо їхніх робіт. Такі вправи можуть включати в себе створення макетів, анімацій, веб-сайтів, брендінгу та багато іншого [3].

4. Відповідне обладнання та програмне забезпечення для проведення навчальних занять, а також створення власних мультимедійних засобів для навчання.

Ця педагогічна умова передбачає використання відповідного обладнання та програмного забезпечення для забезпечення навчального процесу. Це означає наявність потрібних комп'ютерів в достатній кількості з потужними процесорами, великою кількістю оперативної пам'яті та акустичною системою для мультимедійних додатків, щоб кожен мав можливість активно брати участь у заняттях та робити практичні завдання. Крім того, важливо мати доступ до Інтернету для завантаження та спільного використання ресурсів. Важливо мати можливість створювати власні мультимедійні навчальні матеріали, що дозволяє розширити можливості викладацької діяльності та забезпечити більш ефективно опанування матеріалу студентами. Необхідно також надати викладачам та студентам доступ до спеціалізованих програм та платформ для створення та обробки мультимедійного контенту. Це можуть бути програми для редагування відео, звуку та графіки, а також інструменти для створення анімації та інтерактивних вправ. Необхідно обов'язково навчити викладачів та студентів ефективно використовувати ці інструменти, щоб максимально використовувати їхні можливості у процесі навчання та саморозвитку.

Загалом, використання мультимедійних технологій у професійній підготовці майбутніх графічних дизайнерів є не лише важливим, але й необхідним елементом, що дозволяє забезпечити їхній успішний старт у цій динамічній та конкурентній галузі. Сучасний стан використання мультимедійних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців з графічного дизайну можна охарактеризувати як динамічний і відкритий для постійних змін та інновацій.

Мультимедійні технології стають все більш важливим компонентом сучасного освітнього процесу, особливо в підготовці майбутніх графічних дизайнерів. Їх використання дозволяє створювати динамічне та захоплююче

навчальне середовище, яке сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку необхідних навичок.

Розвиток та вдосконалення процесу використання мультимедійних технологій у професійній підготовці майбутніх графічних дизайнерів є важливим завданням для освітніх установ. Забезпечення доступу до сучасних засобів, підготовка викладачів та дослідження ефективності методик навчання є ключовими компонентами успішного впровадження мультимедійних технологій у навчальний процес.

Отже, інформаційно-технологічні аспекти, а саме мультимедійні технології, в освітньому процесі, відіграє ключову роль у формуванні компетентностей майбутніх фахівців з графічного дизайну. Використання мультимедійних технологій та Інтернет-платформ стає необхідним елементом для забезпечення ефективного та сучасного навчання. Ці технології надають можливість створювати мультимедійні навчальні матеріали, інтерактивні курси, а також сприяють активній співпраці між студентами та викладачами навчального закладу. Крім того, вони дозволяють розробляти нові методики навчання, які краще відповідають вимогам сучасного ринку праці та сприяють більш успішному формуванню професійних навичок учнів. Такий підхід допомагає майбутнім графічним дизайнерам здобувати необхідний досвід інтерактивної роботи в мережі, що є важливим аспектом їхньої підготовки до викликів професійного середовища. У цілому, інформаційно-технологічні аспекти в навчальному процесі стають ключовими для забезпечення якісної та сучасної підготовки майбутніх фахівців у галузі графічного дизайну.

Висновки. У ході цього дослідження були визначені педагогічні умови, спрямовані на формування професійних компетентностей майбутніх фахівців з графічного дизайну. Ці умови включають організаційні аспекти, такі як ретельно спланована система освіти та створення сприятливого психологічного середовища для стимулювання творчості через використання сучасних засобів комунікації та навчання, таких як освітні платформи та соціальні мережі. Також розглянуті психологічні аспекти, включаючи мотиваційні стимули, які охоплюють як зовнішні, так і внутрішні фактори. Формування професійної ідеології та постановка цілей є ключовими аспектами цього процесу. Важливо також створити творче освітнє середовище, що стимулюватиме розвиток творчості студентів. Наступною групою педагогічних умов є інформаційно-технологічні, які включають в себе використання сучасних цифрових технологій та інструментів, таких як програмні продукти та обладнання, в навчальному процесі. Інформаційно-технологічні аспекти в навчальному процесі стають ключовими для забезпечення якісної та сучасної підготовки майбутніх фахівців у галузі графічного дизайну. Науково-методичні аспекти включають розробку та реалізацію навчальних програм, а також моніторинг та оцінювання рівня професійної підготовки. Таким чином, за допомогою запропонованих

педагогічних умов забезпечується формування професійних компетентностей майбутніх фахівців з графічного дизайну та підтримується їхня мотивація для творчої діяльності, що ґрунтується на самонавчанні.

Література:

1. Дерев'янюк Н.В. Організаційно-педагогічні умови формування проектнообразного мислення у майбутніх фахівців з графічного дизайну у процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі. Вища освіта України: теоретичний та науково-практичний часопис [за ред. В.І. Лугового, М.Ф. Стєпєка]. Київ, Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2010. № 1. С. 61- 70.
2. Кононець Н. В. Технологія освітнього проекту як педагогічна технологія ресурсно-орієнтованого навчання. Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць. Полтава. Вип. 14. 2014. С. 136–144. URL: <https://11l.ink/74bVL> (дата звернення 15.02.2024).
3. Каменська І. С. Особливості організації освітнього процесу у закладах вищої освіти в умовах пандемії. Збірник наукових праць ЛОГОС, 2020. С. 65-66. URL: <https://doi.org/10.36074/20.11.2020.v3.19> (дата звернення 15.02.2024).
4. Максимова А.Б. Розвиток проектної культури майбутніх дизайнерів-графіків у професійній підготовці [Текст]: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика проф. освіти». НАПН України, ін-т професійно-технічної освіти. Київ, 2019.
5. Міляєва В. Р., Лебідь Н. К. Мотивація професійного вдосконалення як чинник розвитку лідерства в освіті. Теоретичний та науково-методичний часопис Вища освіта України. 2014. № 4. С. 21–25.
6. Оршанський Л. В., Котик І. В. Проблеми та завдання випереджувальної професійної підготовки майбутніх дизайнерів у мистецьких закладах вищої освіти. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2020. № 63. С. 144– 148.
7. Прусак В. Ф. Педагогічні умови підготовки майбутніх дизайнерів у вищих навчальних закладах України. Педагогічні науки. Херсон : ХДУ, 2006. Вип. 41. С. 296– 300.
8. Тименко В.П., Бровченко А. І. Розвиток проектно-творчої обдарованості ества у системі української дизайн-освіти. Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика: зб. наук. пр. Київ. 2022. С. 13–21. URL: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2022-2\(85\)-13-21-2022-2\(85\)-13-21](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2022-2(85)-13-21-2022-2(85)-13-21) (дата звернення 15.02.2024).
9. Трошкін О. В. Педагогічні умови розвитку ініціативності майбутніх фахівців з графічного дизайну у процесі навчально-творчої діяльності: дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Донецький національний ун-т. Донецьк, 2004. 227 с.
10. Meggs V. P., Purvis A. W. (2012). Meggs History of Graphic Design. 5th ed. New Jersey: John Wiley & Sons. URL: <https://www.thalia.de/images-adb/ea/96/ea96aec2-6c22-4844-a8b2-bc6b7320f86a.pdf> (дата звернення 15.02.2024).

References:

1. Derevianko N.V. (2010) Orhanizatsiino-pedahohichni umovy formuvannia proektnoobraznoho myslennia u maibutnikh fakhivtsiv z hrafichnoho dyzainu u protsesi profesiinoi pidhotovky u vyshchomu navchalnomu zakladi. [Organizational-pedagogical conditions for the formation of project-based thinking among future specialists in graphic design in the process of professional training in a higher educational institution] Vyshcha osvita Ukrainy: teoretychnyi ta naukovopraktychnyi chasopys [za red. V.I. Luhovoho, M.F. Stnepka]. Kyiv, Zaporizhzhia: Klasychnyi pryvatnyi universytet, № 1. 61- 70. [in Ukrainian].

2. Kononets N. V. (2014) Tekhnolohiia osvithnoho proektu yak pedahohichna tekhnolohiia resursno-oriientovanoho navchannia. [Educational project technology as a pedagogical technology of resource-oriented learning] Vytoky pedahohichnoi maisternosti: zb. nauk. prats. Poltava, 14. 136–144. URL: <https://iil.ink/74bVL> (data zvernennia 15.02.2024). [in Ukrainian].
3. Kamenska I. S. (2020) Osoblyvosti orhanizatsii osvithnoho protsesu u zakladakh vyshchoi osvity v umovakh pandemii. [Peculiarities of the organization of the educational process in institutions of higher education in the conditions of a pandemic] Zbirnyk naukovykh prats ΛOHOΣ, 65-66. URL: <https://doi.org/10.36074/20.11.2020.v3.19> (data zvernennia 15.02.2024). [in Ukrainian].
4. Maksymova A.B. (2019) Rozvytok proektnoi kultury maibutnikh dyzaineriv-hrafikiv u profesiinii pidhotovtsi [Development of project culture of future graphic designers in professional training] [Tekst]: dys. kand. ped. nauk: 13.00.04 «Teoriia i metodyka prof. osvity». NAPN Ukrainy, in-t profesiino-tekhnichnoi osvity. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Miliaieva V. R., Lebid N. K. (2014) Motyvatsiia profesiinoho vdoskonalennia yak chynnyk rozvytku liderstva v osviti. [Motivation for professional improvement as a factor in the development of leadership in education] Teoretychnyi ta naukovo-metodychnyi chasoays Vyshcha osvita Ukrainy. № 4. 21–25. [in Ukrainian].
6. Orshanskyi L. V., Kotyk I. V. (2020) Problemy ta zavdannia vyperedzhuvalnoi profesiinoy pidhotovky maibutnikh dyzaineriv u mystetskykh zakladakh vyshchoi osvity. [Problems and tasks of anticipatory professional training of future designers in art institutions of higher education] Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia. № 63. 144– 148. [in Ukrainian].
7. Prusak V. F. (2006) Pedahohichni umovy pidhotovky maibutnikh dyzaineriv u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy. [Pedagogical conditions for training future designers in higher educational institutions of Ukraine] Pedahohichni nauky. Kherson : KhDU, 41. 296– 300. [in Ukrainian].
8. Tymenko V.P., Brovchenko A. I. (2022) Rozvytok proektno-tvorchoi obdarovanosti yestva u systemi ukrainskoi dyzain-osvity. [Development of project-creative giftedness in the system of Ukrainian design education] Navchannia i vykhovannia obdarovanoi dytyny: teoriia ta praktyka: zb. nauk. pr. Kyiv. 13–21. URL: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2022-2\(85\)-13-21-2022-2\(85\)-13-21](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2022-2(85)-13-21-2022-2(85)-13-21) (data zvernennia 15.02.2024). [in Ukrainian].
9. Troshkin O. V. (2004) Pedahohichni umovy rozvytku initsiatyvnosti maibutnikh fakhivtsiv z hrafichnoho dyzainu u protsesi navchalno-tvorchoi diialnosti [Pedagogical conditions for the initiative development of future specialists in graphic design in the process of educational and creative activity]: dys. kand. ped. nauk: 13.00.04. Donetskyi natsionalnyi un-t. Donetsk. 227. [in Ukrainian].
10. Meggs B. P., Purvis A. W. (2012). Meggs History of Graphic Design. 5th ed. New Jersey: John Wiley & Sons. URL: <https://www.thalia.de/images-adb/ea/96/ea96aec2-6c22-4844-a8b2-bc6b7320f86a.pdf> (data zvernennia 15.02.2024). [in English]

УДК: 311.41.87

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1173-1182](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1173-1182)

Підмурняк Олексій Олексійович доктор медичних наук, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту, Хмельницький інститут соціальних технологій, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти, <https://orcid.org/0000-0003-2695-5502>

МЕНЕДЖМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНОЇ КОМАНДИ

Анотація. У статті систематизовано теоретико-методологічні підходи до організації реабілітаційної мультидисциплінарної команди медичним закладом в умовах кризи: системний підхід, програмно-цільовий підхід, клієнто-орієнтований, процесний підхід на основі внесення інновацій та вирішення системних проблем, прагматичний підхід на основі доказової медицини, прикладний підхід. Встановлено, що до найбільш ефективних інструментів управління розвитком сьогодні відносять програмно-цільовий підходи, а саме: стратегічне планування, кластерний та проектний підхід для концентрації ресурсів у процесі реалізації стратегій та програм розвитку діяльності, програмно-цільове формування бюджету та інші. Перспективним еволюційним шляхом розвитку закладів охорони здоров'я є впровадження інноваційних підходів до управління. Базовими концепціями сучасних управлінських технологій в охороні здоров'я є системний та процесний підходи, прийняття рішень, заснованих на доказах, впровадження концепції Total Quality Management (TQM) – тотального управління якістю. Системний підхід організації реабілітаційної мультидисциплінарної команди базується на основі процесного підходу впровадженні інновацій управлінської діяльності, елементами якого є цикл «Плануй – роби – перевіряй – впливай» на базі моделі безперервного поліпшення процесів. Процесний підхід передбачає здійснення детального опису всіх процесів, які відбуваються в організації, систематичне визначення їх взаємодій та керування ними для досягнення запланованих результатів.

В статті встановлено, що найбільш поширеними та дієвими формами організації реабілітаційної мультидисциплінарної команди можна визначити системний та процесний, які орієнтуються на надання якісних медичних послуг та передбачають системність управління усіма процесами медичного закладу. До найбільш ефективних інструментів управління розвитком сьогодні відносять програмно-цільові підходи, а саме: стратегічне планування, кластерний та проектний підхід для концентрації ресурсів у

процесі реалізації стратегій та програм розвитку діяльності, програмно-цільове формування бюджету та інші. Перспективним еволюційним шляхом розвитку закладів охорони здоров'я є впровадження інноваційних підходів до управління. Базовими концепціями сучасних управлінських технологій в охороні здоров'я в умовах кризи є системний та процесний підходи, прийняття рішень, заснованих на доказах, впровадження концепції Total Quality Management (TQM) – тотального управління якістю. Системний підхід базується на основі процесного підходу впровадженні інновацій управлінської діяльності, елементами якого є цикл «Плануй – роби – перевіряй – впливай» на базі моделі безперервного поліпшення процесів. Процесний підхід передбачає здійснення детального опису всіх процесів, які відбуваються в організації, систематичне визначення їх взаємодій та керування ними для досягнення запланованих результатів.

Ключові слова: системний підхід, програмно-цільовий підхід, управління медичним закладом, процесний підхід, прагматичний підхід.

Pidmurnyak Oleksii Oleksiyovych Doctor of Medical Sciences, Professor of the Department of Physical Therapy, Occupational Therapy, Physical Culture and Sports, Khmelnytskyi Institute of Social Technologies, University "Ukraine" <https://orcid.org/0000-0003-2695-5502>

MAIN THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE MANAGEMENT OF A MEDICAL INSTITUTION IN A CRISIS

Abstract. The article systematizes theoretical and methodological approaches to the organization of a rehabilitation multidisciplinary team by medical system approach, programtargeted approach, client-oriented, process approach based on innovation and solving system problems, pragmatic approach based on evidence-based medicine, applied approach. It is established that nowadays the most effective tools for development management are program-target approaches: strategic planning, cluster and project approach for concentration of resources in the implementation of strategies and programs of development, program-target budgeting and others. The implementation of innovative approaches to management is a promising evolutionary path for the development of health care facilities. The basic concepts of modern management technologies in health care are systemic and process approaches, evidence-based decision-making, implementation of the concept of Total Quality Management (TQM). The system approach is based on the process approach to the implementation of management innovations, the elements of which are the cycle "Plan - do - check - influence" based on the model of continuous process improvement. The process approach involves the implementation of a detailed description of all processes occurring in the

organization, the systematic definition of their interactions and their management to achieve the expected results.

The most common and effective, you can define system and process, which focus on providing quality medical services and provide for the systematic control of all processes of the medical institution. The most effective tools of development management is now considered a goal-oriented approach, namely: strategic planning, cluster and project-based approach to focus its resources in the process of implementation of strategies and programmes for the development activities, program-oriented budgeting and more. Evolutionary way of development of health care institutions is the introduction of innovative management approaches. The basic concepts of modern managerial technologies in health care in crisis is a systemic and process approaches, decision-making, evidence-based, introduction of the concept of Total Quality Management (TQM) – total quality management. A systematic approach based on the process approach innovation management activities, which includes the cycle of "plan – do – check – work" on a model of continuous improvement processes. The process approach assumes the implementation detailed descriptions of all processes that occur in organizations, a systematic identification of interactions and their management to achieve the planned results.

Keywords: system approach, program-target approach, medical institution management, process approach, pragmatic approach.

Постановка проблеми. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я управління медичними закладами в Україні за останні двадцять років можна охарактеризувати як таке, що призводить до кризового стану, про що вказують такі показники: низький рівень поточних витрат на охорону здоров'я на душу населення 125 дол. [1] та поточних витрат на охорону здоров'я у відсотках до валового внутрішнього продукту 6,1% [2], внутрішні приватні витрати на охорону здоров'я 51,5% [3] (у відсотках від поточних витрат на охорону здоров'я), витрати населення "з власних кишень" становлять 47,8% [4] від поточних витрат. Неплатоспроможність населення, нестача фінансування та державних гарантій забезпечення якісних медичних послуг, низький рівень матеріально-технічного забезпечення медичних закладів зумовили кризову ситуацію системи охорони здоров'я, яка має прояв у високих показниках захворюваності населення та низькій якості медичних послуг. Зазначене потребує дослідження теоретико-методологічних підходів до управління медичним закладом в умовах кризи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику ефективності та доцільності використання підходів до управління медичним закладом в умовах кризи досліджено у працях М. А. Бриль [5], О. Б. Данченко, В. В. Лепський [6], М. О. Кизим, Г. М. Феденко [7], Н. Я. Панчишин, В. Л. Смірнова [8], І. Л. Сазонець, І. Я. Зима [9], С. О. Смирнов та В. Г. Бикова [10], Б. А. Тхориков [4], І. А. Чикаренко та Є. І. Бородін [1] та інші науковці.

Мета статті полягає у формуванні теоретико-методологічних підходів до управління медичним закладом в умовах кризи.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі обґрунтовано використання різних підходів до управління в закладах охорони здоров'я, зокрема системний, програмно-цільовий, клієнто орієнтований, процесний підхід на основі внесення інновацій та вирішення системних проблем, прагматичний підхід на основі доказової медицини. Варто також виділити компетентісний підхід, який повинні використовувати заклади охорони здоров'я в управлінській діяльності.

У середині минулого століття в наукових роботах з управління організаціями спостерігаються якісні зрушення, що було пов'язано з використанням методології системного підходу до управління підприємствами.

Системний підхід – це напрям методології спеціального наукового пізнання та соціальної практики, в основу якого покладено дослідження об'єктів як систем [6]. Система – сукупність елементів, які перебувають у зв'язку та відношеннях між собою, що утворюють визначену цілісність, єдність.

У галузі охорони здоров'я організація процесу надання медичної послуги будується на системі виробничих відносин, ієрархічних зв'язках та на системі правил, прав, відповідальності, обов'язків тощо.

До найбільш ефективних інструментів управління розвитком сьогодні вже апіорі відносять програмно-цільові підходи, а саме: стратегічне планування, кластерний та проектний підхід для концентрації ресурсів у процесі реалізації стратегій та програм розвитку діяльності, програмно-цільове формування бюджету та інші. Ці інструменти, в першу чергу орієнтовані на інноваційний розвиток, на досягнення кінцевих результатів діяльності, які виражаються через задоволення потреб та інтересів закладів охорони здоров'я та отримання ними певних суспільних вигід [1].

Суть програмно-цільового підходу до забезпечення розвитку закладів охорони здоров'я полягає у виявленні проблем, що вимагають дослідження і ефективного вирішення, розробці стратегічних планів або відправних програм усунення перешкод на шляху досягнення поставлених цілей, формуванні відповідних напрямів управління [5].

Програмно-цільовий підхід є однією з основних форм комплексного, системного підходу до процесів управління об'єктами, процесами, відносинами різної природи та змісту, способом вирішення великих і складних завдань за допомогою вироблення та здійснення системи програмних заходів, орієнтованих на цілі, досягнення яких забезпечує розв'язання проблем, що виникли. Його застосування полягає у визначенні конкретних ресурсів для вирішення комплексних проблем, гармонізації усіх видів діяльності, активностей та заходів, які здійснюються окремими інституціями й різними рівнями управління, відстеженні результативності

прийнятих рішень та виконаних завдань. Основний акцент використання програмно-цільового підходу в державному управлінні ставиться на необхідності досягнення максимального соціально вагомого ефекту в результаті використання коштів, сплачених платниками податків. Тобто кінцевим результатом впливу програмно-цільового підходу є забезпечення рівного доступу кожному індивіду до усіх необхідних послуг належної якості. Такий підхід має бути постійним і безперервним.

Поняття «програмно-цільове управління» трактується в широкому сенсі і як метод програмного втілення управлінських рішень, і як реалізація комплексного підходу при вирішенні соціально-економічних проблем. Програму розглядають як інструмент змін, вибраний з декількох альтернативних варіантів як найбільш ефективний шлях досягнення намічених результатів. Поняття «цільова» передбачає спрямованість програм на досягнення заздалегідь встановленої, чітко визначеної мети [7].

Сутність програмно-цільового підходу полягає у використанні схеми: «проблема – мета – рішення – програма – бюджет – контроль», тобто наявні управлінські проблеми визначають цілі їх вирішення, досягнення яких потребує певного плану заходів, складання і оптимізації бюджету та контролю його виконання. Його реалізація вимагає наявності відповідної методологічної бази, кваліфікованих фахівців і програмно обчислювальних комплексів, що ускладнює його застосування в умовах приватних закладів охорони здоров'я, проте за певних умов [10].

На практиці програмно-цільовий підхід реалізується через регіональні цільові програми (РЦП) та забезпечує прямий взаємозв'язок між розподілом бюджетних ресурсів та фактичними чи запланованими результатами їх використання відповідно до встановлених пріоритетів державної політики. Перевагами застосування цього методу слід відзначити створення фінансово ресурсного забезпечення для досягнення поставлених цілей та гарантію цільової спрямованості їх використання.

Перспективним еволюційний шляхом розвитку закладів охорони здоров'я є впровадження інноваційних підходів до управління. Розвиток інновацій – рушійна сила організаційних змін, оскільки впливає на процеси медичного обслуговування, як наслідок оптимізує структуру медичних послуг. Від впровадження інновацій в медичному закладі залежить результативність зусиль щодо реформування галузі у цілому.

Інновації можуть проявлятися в нових процесах, методах роботи, технологіях, нових підходах до організації роботи. Ключову організаційно-методичну роль у визначенні основних напрямків вдосконалення, розробці та реалізації інноваційних перетворень відіграють управлінські технології. У працях багатьох вчених простежується і така точка зору на систему охорону здоров'я і призначення закладів медичних послуг, згідно з якою медична діяльність набуває інноваційної спрямованості. Прикладом такої точки зору

може слугувати Сербія, де було успішно здійснено ряд проектів, спрямованих на створення електронної системи охорони здоров'я. Згідно з програмою підтримки, розвитку та стабілізації базових лікувально-профілактичних і фармацевтичних послуг було розроблено електронні медичні карти для закладів охорони здоров'я Сербії.

Базовими концепціями сучасних управлінських технологій в охороні здоров'я є системний та процесний підходи, прийняття рішень, заснованих на доказах, впровадження концепції Total Quality Management (TQM) – тотального управління якістю.

Залежно від концептуальної частини розрізняють такі інноваційні підходи організаційного вдосконалення та менеджменту якості: модель TQM, організаційна самооцінка, безперервне поліпшення якості, модель

Європейського фонду управління якістю – ЄФУЯ, модель EFQM, цикл Демінга-Шухарта планує-виконуй-перевір-коригуй, з яких останніми роками виокремився підхід 6 сигм, аудит зі зворотнім зв'язком тощо.

Управлінські технології розвитку здатності організації ставити і досягати цілі щодо задоволення усіх потреб зацікавлених сторін сконцентровано у вигляді фундаментальної концепції менеджменту якості або моделі ідеальних організацій.

Варто відзначити, що в Україні у зв'язку з реалізацією Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 років [13] впроваджуються нові стратегічні підходи до підвищення якості та доступності медичної допомоги та зменшення фінансових ризиків для населення, формується нова модель медичної допомоги. Сьогодні відбувається перехід від моделі М. О. Семашка, де система є державною власністю та орієнтована на лікарні, з дуже фрагментованим управлінням та послугами, зосередженими на лікуванні гострих випадків при мінімальній профілактиці, до нової моделі за принципом «гроші йдуть за пацієнтом». Нова модель охорони здоров'я передбачає спрямування усіх напрямків медицини до нового рівня якісного обслуговування та сучасних вимог європейського рівня. Одним з напрямків змін є автономізація постачальників медичної допомоги, перетворення лікарень у комунальні неприбуткові підприємства.

Медична послуга має бути конкурентоспроможною. Потім необхідно визначити параметри входу: які потрібні ресурси і яка інформація. Потреба в ресурсах та інформації прогнозується після вивчення організаційно-технічного рівня системи (рівень кваліфікації персоналу, якість обладнання, технології, організація праці, управління) та параметрів зовнішнього середовища (політичної, економічної, соціально-демографічної, культурної ситуації та інфраструктури конкретного об'єкта).

Зворотний зв'язок є комунікативним каналом від отримувачів послуги до її надавачів. У разі зміни вимог користувачів до медичних послуг, параметрів ринку, появи нових технологій система має відреагувати на ці

зміни і внести відповідні зміни в параметри функціонування. Реакція системи відображається в плануванні, зміні функцій усередині організації. Організація є основною складовою і забезпечує взаємодію між підсистемами та всією системою. Організація об'єднує ресурси (людей, матеріальні засоби, фінанси) і визначає правила (права та відповідальність). Особливості системного підходу в керівництві медичними закладами.

Особливістю системи надання медичних послуг є відсутність виробництва в технічному розумінні цього слова. Процес надання медичної послуги є комбінацією з праці медичного персоналу і медичного обладнання, необхідного для надання цієї послуги. Під обладнанням ми розуміємо будь-які матеріальні речі, що необхідні для надання медичної послуги.

Зарубіжний досвід управління підприємствами охорони здоров'я свідчить про ряд тенденцій і ефективних зарубіжних практик, що є найбільш актуальними для забезпечення фінансової стійкості та ефективності функціонування медичних закладів в період фінансово-економічної кризи. У наукових публікаціях з питань закордонних систем охорони здоров'я велика увага приділяється державній політиці, що стосується організації та фінансування надання медичної допомоги населенню, а також побудови актуальних моделей оптимізації витрат державних і приватних бізнес-структур на медичне обслуговування громадян. На корпоративному і державному рівнях наголошується на необхідності формування реєстра для отримання достовірних даних про захворювання, виявлення закономірностей їх виникнення і розвитку, розроблення управлінських рішень щодо профілактики та реабілітації [15].

Сьогодні в розвинених країнах управління медичним закладом базується на поєднанні процесного, системного, соціально-орієнтований та орієнтований на результат підходах в межах підходів, методів та інструментів стратегічного менеджменту. Відтак, завдяки зміні процесів, що стосуються технології лікування, роботи невідкладної допомоги, кадрового забезпечення та матеріально-технічної бази організацій забезпечено ефективність лікування.

Досвід Нідерландів також корисний з позицій використання довгострокових стратегій планування ресурсів, процесів, які забезпечуються фахівцями медичних установ. При неефективному використанні ресурсів працівниками можливий перерозподіл ресурсів між тими працівниками, які забезпечуються ефективність використання коштів [10, с. 33].

В американській моделі охорони здоров'я надання медичних послуг відбувається бізнесом в межах соціально відповідальної стратегії розвитку, як складової системи забезпечення мотивації працівників. Відтак, бізнес відповідає за збереження та підтримку здоров'я працівників [15].

Соціально відповідальна стратегія покращення управління медичними закладами використовується у Німеччині. В країні було здійснено впровад-

ження новітніх технологій на основі використання інформаційно-аналітичних медичних систем здійснювалося в рамках методології корпорацій «Microsoft» та «Intel» компанією «Asklepios». Німеччина ініціювала та реалізувала таким чином програму реформування національної та міжнародної системи охорони здоров'я «Asklepios» – лікарня майбутнього». Програма забезпечувала медичний персонал сучасними технологіями, які забезпечують оптимізацію та інтеграцію технологій для раціоналізації процесів, прискорення доступу до даних пацієнта. Стандартизовані технології є провідним інструментом в забезпеченні ефективного управління сучасними підприємствами охорони здоров'я. В ході проекту приватні медичні організації розробили серію ефективних рішень, орієнтованих на «клініку майбутнього», невід'ємними компонентами яких повинні бути масштабованість і гнучка адаптація до будь-якого медичного закладу незалежно від його розміру і спеціалізації. Позитивний вплив цього проекту на основну медичну діяльність полягав в таких моментах [5]:

- можливість швидкого і якісного отримання інформації, необхідної для здійснення лікувально-діагностичного процесу та оформлення медичної документації;
- збільшення рівня комунікації всередині організації;
- зменшення додаткових витрат;
- зниження рівня адміністративного навантаження і числа помилок через зменшення кількості інформаційних потоків і синхронізації використовуваних технологій;
- зменшення тимчасових витрат в рамках використання інновацій.

Аналіз досвіду європейських країн також продемонстрував успішність використання технологій розвитку закладів охорони здоров'я на основі довгострокового планування, які передбачають оптимізацію бізнес-процесів. Оптимізація передбачає якісну зміну діяльності за рахунок мінімізації та раціонального використання ресурсів, що поширюється на усі підрозділи медичного закладу. З використанням зазначеної технології вдалося мінімізувати витрати часу та ресурси на розроблення інновацій, що стосуються медичних приладів та послуг нового покоління, і тим самим підвищити якість медичних послуг.

Висновки. Отже, у зв'язку з реформуванням системи охорони здоров'я та автономізацією закладів охорони здоров'я, в Україні змінюються підходи до організації управлінської діяльності. Найбільш поширеними та дієвими можна визначити системний та процесний, які орієнтуються на надання якісних медичних послуг та передбачають системність управління усіма процесами медичного закладу. До найбільш ефективних інструментів управління розвитком сьогодні відносять програмно-цільові підходи, а саме: стратегічне планування, кластерний та проектний підхід для концентрації ресурсів у процесі реалізації стратегій та програм розвитку діяльності,

програмно-цільове формування бюджету та інші. Перспективним еволюційним шляхом розвитку закладів охорони здоров'я є впровадження інноваційних підходів до управління. Базовими концепціями сучасних управлінських технологій в охороні здоров'я в умовах кризи є системний та процесний підходи, прийняття рішень, заснованих на доказах, впровадження концепції Total Quality Management (TQM) – тотального управління якістю. Системний підхід менеджменту реабілітаційної мультидисциплінарної команди базується на основі процесного підходу впровадженні інновацій управлінської діяльності, елементами якого є цикл «Плануй – роби – перевіряй – впливай» на базі моделі безперервного поліпшення процесів. Процесний підхід передбачає здійснення детального опису всіх процесів, які відбуваються в організації, систематичне визначення їх взаємодій та керування ними для досягнення запланованих результатів.

Література:

1. Бриль М. А. Програмно-цільовий підхід до забезпечення розвитку сільських територій: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління (доктора філософії) за спеціальністю 25.00.04. Національна академія державного управління при Президентові України, Київ, 2019. 219 с.
2. Данченко О. Б., Лепський В. В. Моделі стратегічного менеджменту медичних проєктів проєктно-орієнтованого медичного закладу. Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Серія: Стратегічне управління, управління портфелями, програмами та проєктами, 2018. № 2 (1278). С. 45-52.
3. Кизим М. О. Теорія та практика оцінки пріоритетності та результативності державних цільових програм в Україні // Бізнес Інформ. 2012. № 12. С. 6–13. 4. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2020 років. URL: <http://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf> (дата звернення 10.08.2019)
5. Панчишин Н. Я. Оцінка ефективності управління в системі охорони здоров'я / Н. Я. Панчишин, В. Л. Смірнова // Вісник соц. гігієни та орг. охорони здоров'я України. 2012. № 3 (53). С. 57–59.
6. Сазонець І. Л., Зима І. Я. Вдосконалення системи управління охороною здоров'я в рівненській області на основі впровадження проєкту світового банку. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 24. С. 49–53.
7. Смирнов С. О. Бикова В. Г. Механізм економічного управління закладами охорони здоров'я // Управління розвитком. 3(185). 2016. С. 78-83.
8. Чикаренко І. А., Бородін Є. І. Програмно-цільовий інструментарій управління розвитком та співробітництвом об'єднаних територіальних громад. URL: <https://graniprint.dp.ua/index.php/home/article/view/100>
9. Як організувати систему надання первинної медичної допомоги на місцевому рівні. Операційне керівництво / Баценко Д., Брагінський П., Бучма М. та ін. Міністерство охорони здоров'я України, Проєкт USAID «Реформа ВІЛ-послуг у дії», ТОВ «Агентство «Україна» К., 2018. 368 с. https://moz.gov.ua/uploads/0/4992phc_operational_manual_apr_2018_fin_web1.pdf
10. Шевченко В.А. Зарубіжний досвід управління закладами охорони здоров'я. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії, № 6-2(06), 2016, С. 9-13.

References:

1. Bryl, M. A. (2019). Prohramno-tsilovyi pidkhid do zabezpechennia rozvytku silskykh terytorii [Program-based approach to rural development]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy [in Ukrainian].
2. Danchenko, O. B., Lepskiy, V. V. (2018). Modeli stratehichnoho menedzhmentu medychnykh proektiv proektno-orientovanoho medychnoho zakladu [Models of strategic management of medical projects of project-oriented medical institution]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "KhPI". Seriya: Stratehichne upravlinnia, upravlinnia portfeliamy, prohramamy ta proektamy – Bulletin of the National Technical University "KhPI". Series: Strategic Management, Portfolio, Program and Project Management, 2(1278), 45-52 [in Ukrainian].*
3. Kyzym, M. O., Fedenko, H. M. (2012). Teoriia ta praktyka otsinky priorytetnosti ta rezultatyvnosti derzhavnykh tsilovykh prohram v Ukraini [Theory and practice of assessing the priority and effectiveness of state target programs in Ukraine]. *Biznes Inform – Business Inform, 12, 6–13 [in Ukrainian].*
4. Natsionalna stratehiia reformuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini na period 2015 – 2020 rokiv [National strategy for reforming the health care system in Ukraine for the period 2015-2020]. (n.d.). *moz.gov.ua*. Retrieved from <http://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf> [in Ukrainian].
5. Panchyshyn, N. Ya., Smirnova, V. L. (2012). Otsinka efektyvnosti upravlinnia v systemi okhorony zdorovya [Estimation of management efficiency in the health care system]. *Visnyk sots. hihieny ta orh. okhorony zdorovya Ukrainy – Bulletin of Social Hygiene and Health Protection Organization of Ukraine, 3(53), 57–59 [in Ukrainian].*
6. Sazonets, I. L., Zyma, I. Ya. (2018). Vdoskonalennia systemy upravlinnia okhoroioiu zdorovia v rivnenskkii oblasti na osnovi vprovadzhennia proektu svitovoho banku [Improvement of the health care management system in Rivne region based on the implementation of the World Bank project]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 24, 49–53 [in Ukrainian].*
7. Smyrnov, S. O., Bykova, V. H. (2016). Mekhanizm ekonomichnoho upravlinnia zakladamy okhorony zdorovia [The mechanism of economic management of health care institutions]. *Upravlinnia rozvytkom – Development Management, 3(185), 78-83 [in Ukrainian].*
8. Tkhorikov, B. A. (2012). Proektnoe upravlenie v LPU : opyt Belgorodskoy oblasti [Project management in health care facilities: the experience of the Belgorod region]. *Zdravookhranenie – Healthcare, 7, 28–32 [in Russian].*
9. Chykarenko, I. A, Borodin, Ye. I. (2019). Prohramno-tsilovyi instrumentarii upravlinnia rozvytkom ta spivrobotnytstvom obiednanykh terytorialnykh hromad [Program-target tools for managing the development and cooperation of united territorial communities]. *Detsentralizatsiia vlady v Ukraini: otsiniuvannia rezultativ formuvannia ta rozvytku samodostatnykh hromad – Decentralization of power in Ukraine: evaluation of the results of formation and development of self-sufficient communities. (pp. 38-43). Retrieved from <https://graniprint.dp.ua/index.php/home/article/view/100> [in Ukrainian].*
10. Batsenko, D., Brahinskyi, P., Buchma, M., et. al. (2018). *Yak orhanizuvaty systemu nadannia pervynnoi medychnoi dopomohy na mistsevomu rivni. Operatsiine kerivnytstvo [How to organize a system of primary health care at the local level. Operational management].* Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy, Proekt USAID «Reforma VIL-posluch u dii», TOV «Ahentstvo «Ukraina». Kyiv. Retrieved from https://moz.gov.ua/uploads/0/4992phc_operational_manual_apr_2018_fin_web1.pdf [in Ukrainian].

УДК 37.015.31

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1183-1193](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1183-1193)

Прокопів Любов Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка 57, 76018, <https://orcid.org/0000-0001-8661-510X>

Козира Юрій Володимирович аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка 57, 76018, <https://orcid.org/0009-0008-7449-0475>

Щербанюк Анатолій Ярославович аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка 57, 76018 <https://orcid.org/0009-0001-3712-4117>

Жураківський Петро Васильович аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка 57, 76018, <https://orcid.org/0009-0002-1314-5308>

ІСТОРИОГРАФІЯ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Стаття присвячена огляду та аналізу розвитку поняття національно-патріотичного виховання в українській науковій думці. У роботі розглядаються основні етапи формування та еволюції цього поняття, відображаються основні концепції та підходи до розуміння його сутності. Здійснюється аналіз робіт провідних науковців, які досліджували проблеми національно-патріотичного виховання в контексті української освітньої практики. Автори аналізують ключові концепції та підходи до визначення цього поняття, відзначаючи їхні зміни та трансформації на різних етапах історичного розвитку. На основі аналізу різноманітних підходів до національно-патріотичного виховання автори висувають пропозиції щодо подальших напрямків досліджень у цій сфері. Аналізуючи історію розвитку цього поняття, стаття пропонує перспективні шляхи його вдосконалення та впровадження в освітню та виховну практику. Автори звертають увагу на ключові аспекти дослідження, а також історичні та сучасні виклики перед системою національно-патріотичного виховання. Зокрема історіографію

проаналізовано у відповідності до визначених етапів: I етап - дослідження сутності національно-патріотичного виховання (90-ті -рр. XX століття - початку XXI ст.), коли зростає інтерес до національних та патріотичних цінностей в контексті боротьби за незалежність. Другий етап (2002 -2017 рр.) характеризується підвищенням інтересом до проблеми національно-патріотичного виховання, третій (2017 – до сьогодні) розквітом досліджуваної проблематики. У статті подається внесок провідних українських вчених у розвиток цього напрямку. Дослідження містить важливі висновки щодо ролі національно-патріотичного виховання в формуванні громадянського суспільства та національної свідомості. На основі отриманих результатів розглянуто перспективи подальших досліджень у галузі національно-патріотичного виховання в Україні.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, історіографія, українська освітня практика, методологічні підходи, сучасні виклики, перспективи.

Prokopiv Liubov Mykolaivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Bohdan Stuparyk Department of Pedagogy and Educational Management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko St., 76018 <http://orcid.org/0000-0001-8661-510X>

Kozyra Yurii Volodymyrovych PhD Student, Bohdan Stuparyk Department of Pedagogy and Educational Management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko St., 76018, <https://orcid.org/0009-0008-7449-0475>

Shcherbaniuk Anatolii Yaroslavovych PhD Student, Bohdan Stuparyk Department of Pedagogy and Educational Management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko St., 76018 <https://orcid.org/0009-0001-3712-4117>

Zhurakivskiy Petro Vasylovych PhD student at the Bohdan Stuparyk Department of Pedagogy and Educational Management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko St., 76018, <https://orcid.org/0009-0002-1314-5308>

HISTORIOGRAPHY OF THE CONCEPT OF "NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION": ANALYSIS AND RE-EXAMINATION

Abstract. The article is devoted to the review and analysis of the development of the concept of national-patriotic education in Ukrainian scientific thought. The paper examines the main stages of formation and evolution of this concept, reflects the main concepts and approaches to understanding its essence. The author analyzes the works of leading scholars who have studied the problems of national-patriotic education in the context of Ukrainian educational practice. The authors analyze the

key concepts and approaches to defining this concept, noting their changes and transformations at different stages of historical development. Based on the analysis of various approaches to national-patriotic education, the authors put forward proposals for further research in this area. Analyzing the history of the development of this concept, the article suggests promising ways to improve it and implement it in educational practice. The authors draw attention to key aspects of the study, as well as historical and contemporary challenges to the system of national-patriotic education. In particular, the historiography is analyzed in accordance with certain stages: Stage I - study of the essence of national-patriotic education (90s of the twentieth century - early twenty-first century), when interest in national and patriotic values in the context of the struggle for independence is growing. The second stage (2002-2017) is characterized by an increased interest in the problem of national-patriotic education, and the third (2017 - to the present) by the flowering of the studied issues. The article presents the contribution of leading Ukrainian scholars to the development of this area. The study contains important conclusions about the role of national-patriotic education in the formation of civil society and national consciousness. On the basis of the results obtained, the prospects for further research in the field of national-patriotic education in Ukraine are considered.

Keywords: national-patriotic education, historiography, Ukrainian educational practice, methodological approaches, current challenges, prospects.

Постановка проблеми. Питання військово-патріотичного виховання на сучасному етапі нерозривно пов'язане актуалізується у контексті російського вторгнення.. Воно стає предметом все більшого інтересу як серед вчених, так і серед практиків у галузі освіти та культури..Для детального усвідомлення питання національно-патріотичного виховання потрібно її розуміння. Важливим є усвідомлення, що всі повинні володіти патріотизмом, оскільки кожен громадянин України має здатність і обов'язок бути патріотом, незалежно від своєї національності. Актуальність досліджуваної проблеми пояснимо такими аспектами: по-перше, необхідністю формування свідомого патріота держави; по-друге, розуміння потреби у збереженні національно-патріотичного виховання та організації національно-патріотичного виховання старшокласників. Невирішені питання загальної проблеми полягають у дослідженні практичних аспектів національно-патріотичного виховання на сучасному етапі перебудови національної системи освіти.

Тривалий час цьому аспекту не надавалося такої значної ваги, як сьогодні. Прогалини в національно-патріотичному вихованні свідчать про те, що технології, які застосовувалися, не завжди враховували особливостей учнівської молоді, її бажань, уподобань, а тому не мали належного виховного впливу на неї. Тому вважаємо, що актуальність національно-патріотичного виховання є беззаперечною і зумовлена потребою часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засновник національного виховання Українця Г. Ващенко, наголошував на важливості справедливого ставлення до всіх людей, які проживають в Україні, та захисту прав як українського народу, так і інших етнічних груп.

Сучасними вченими проаналізовано окремі аспекти національно-патріотичного виховання та патріотизму.

Науковці А. Бойко, П. Кононенко, В. Кузь, Ю. Руденко, З. Сергійчук, О. Невмержицька, О. Сухомлинська та ін., розглядають національно-патріотичне виховання як важливу складову сучасної української освітньої системи. Мовний аспект патріотичного виховання розглядається в контексті досліджень М. Тарнавського. Наукові розвідки М. Чепіль демонструють взаємозв'язок національного та патріотичного виховання в історичному контексті історії.

Метою статті є дослідження проблеми національно-патріотичного виховання с у науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Для подальшого розуміння історіографії досліджуваного поняття нами умовно розподілено історіографію на певні етапи:

Перший етап досліджень національно-патріотичного виховання українськими вченими можна визначити у період другої половини ХХ століття - початку ХХІ ст., коли зростає інтерес до національних та патріотичних цінностей в контексті боротьби за незалежність. На той час акцент робиться на вихованні громадянського патріотизму та національної самосвідомості.

Другий етап (2002 -2017 рр.) характеризується підвищеним інтересом до проблеми національно-патріотичного виховання в умовах формування національної ідентичності після отримання незалежності України. Відбувається активне розвиток методологічних підходів до вивчення цієї проблеми.

Третій (2017 – до сьогодні). На сучасному етапі спостерігається поєднання дослідницьких підходів, використання інноваційних методик та технологій у розвитку національно-патріотичного виховання. Значний внесок у розвиток цього напрямку роблять як науковці, що працюють у галузі педагогіки та психології, так і представники гуманітарних наук, які вивчають історію та культуру.

За часи сучасної України ніколи так гостро не стояло питання піднесення національно-патріотичного духу українців

Важливість питання національно-патріотичного виховання наголошував ч В. Липинський. Він підкреслював, що володіння землею є недостатньо для встановлення влади, державності та національної ідентичності. Він стверджував, що справжній патріотизм полягає в усвідомленні та зв'язку зі своєю територією, а не лише у володінні самою землею, оскільки це має вирішальне значення для існування та сили держави.

Національно-патріотичне виховання є ключовим напрямом діяльності держави та суспільства, спрямованим на формування національної свідомості, що ґрунтується на національних цінностях. Такими цінностями є: ідентичність, свобода, єдність та гідність.

Для дослідження проблеми національно-патріотичного виховання акцентуємо увагу на декількох напрямках. Важливими є розширення сфери застосування української мови, збільшення частки україномовного інформаційного та культурного продукту, підвищення кількості осіб, особливо дітей та молоді, які відчують пишність своїм українським походженням та громадянством, а також збільшення кількості та якості культурного продукту, спрямованого на національно-патріотичне виховання. Серед інших напрямків є також збільшення кількості та якості соціальної реклами з питань популяризації національно-патріотичного виховання, а також забезпечення проведення конкурсів для визначення проєктів національно-патріотичного виховання.

На думку вітчизняних науковців (А. Вихрущ, С. Дем'янчук, О. Карпенко, М. Качур, Л. Кулішенко В. Тернопільська та ін. [3], виховання патріотизму, поваги до Конституції та законів України, відповідальності за долю держави, готовності до її захисту, відданості європейським цінностям є ключовими аспектами виховання почуття національного патріотизму.

Питання національно-патріотичного виховання постійно перебувало в центрі уваги вітчизняних фахівців. У сучасній літературі патріотичне виховання визначається як процес прищеплення розуміння свого зв'язку з історією, звичаями, культурою свого народу, виховання любові до Батьківщини, формування турботи про добробут і майбутнє свого народу.

Тлумачний словник української мови визначає патріотизм як «любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність заради нього на жертви і подвиги» [14].

У «Великому тлумачному словнику» відзначено, що національно-патріотичне виховання відображає як національні, так і патріотичні аспекти [2, с. 588]. Для нас важливе розуміння сутності поняття «нація» і «патріотизм». Важливо відзначити, що вчені виділяють як патріотичні, так і національні почуття

У Конституції України немає прямого згадки про національно-патріотичне виховання. Однак, у стаття 11 наголошує «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. в Україні це є пріоритетним напрямом діяльності держави та суспільства» Конституція України [9, ст.14].

5 червня 2009 року була прийнята Концепція національно-патріотичного виховання учнівської молоді. У ній окреслено ключові напрями націона-

льного виховання. Двома найактуальнішими пріоритетами є національно-патріотичне виховання, яке формує національну свідомість та відповідальність за майбутнє України, та громадянсько-правове виховання, яке сприяє підвищенню правової та політичної культури особистості [10].

Національно-патріотичне здійснюватися в рамках національного виховання. Ключовим для нас є визначення, наведене в «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку Української держави», яка описує патріотичне виховання як процес формування особистості з високою громадянською відповідальністю, інтелектуальними, творчими, духовними якостями, а також родинно-патріотичними почуттями, працелюбністю, економічною кмітливістю, підприємливістю, ініціативністю [7, с. 6].

У «Стратегії національно-патріотичного виховання» (18 травня 2019 року [13]) визначено пріоритети та основні напрями національно-патріотичного виховання, насамперед дітей та молоді. Вони зосереджується на розвитку відповідних державних і суспільних інституцій та забезпеченні змісту національно-патріотичного виховання. Це передбачає формування національно-культурної громадянської ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та примноження суспільних, державних і духовних цінностей українського народу. Це також готовність громадян до захисту незалежності та територіальної цілісності України, обізнаність з українськими досягненнями та формування активної позиції щодо розбудови України як суверенної держави.

Основними складовими національно-патріотичного виховання, як зазначено у Стратегії є громадянсько-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, духовно-моральне виховання.

Національно-патріотичне виховання є ключовим напрямом діяльності держави та суспільства, спрямованим на формування національної свідомості, що ґрунтується на національних цінностях. Такими цінностями є: ідентичність, свобода, єдність, гідність.

На думку вітчизняних науковців (О.Любар, В. Мацюк, В. Пугач, М. Стельмахович, Д. Федоренко, М. Чепіль та ін.), виховання патріотизму, поваги до Конституції та законів України, громадської активності, відповідальності за долю держави, готовності до захисту незалежності та територіальної цілісності України, засвоєння європейських цінностей є ключовими аспектами виховання у дітей та молоді національно-патріотичних цінностей [12; 14].

Вчені, які вивчають питання національно-патріотичного виховання, наголошують на важливості виховання українського патріота, який добре підготовлений до життя, має високу національну свідомість і здатен зробити свій внесок у розбудову демократичного громадянського суспільства, заснованого на принципах демократії, толерантності та дотриманні прав людини.

Для нас важливим є розуміння національно-патріотичного виховання за О. Вишневським, яке ґрунтується на прив'язаності до конкретної географічної місцевості, де людина народилася, включаючи рельєф місцевості, навколишнє середовище та клімат[4].

Науковці у дослідженні «Виховання громадянина» наголошують стверджують, що політико-ідеологічне мислення є визначальним у формуванні патріотичних почуттів. Науковці зазначають, що політичне мислення розкриває глибинне значення різних приватних дій та явищ у внутрішніх справах держави. Ми погоджуємося з цим твердженням [7, с. 81].

Повага до державної мови та підвищення її престижу серед громадян має вирішальне значення для становлення і розвитку особистості та слугує основою національно-патріотичного виховання в сучасному національному освітньому середовищі. І. Грищенко стверджує, що національно-патріотичне виховання має бути організоване таким чином, щоб сприяти розвитку приємних переживань і відповідної поведінки. Це спонукатиме нас замислитися над сутністю національної ідеології та патріотизму.

М. Стельмахович, аналізуючи національно-патріотичне виховання вважав, що людина вбирає в себе народний досвід, поведінку і культуру в міру свого духовного та інтелектуального розвитку, черпаючи його з освітніх і виховних інституцій. Діти та молодь повинні отримати всебічні знання та навички про свій народ, його походження, історію, етичні норми та моральні цінності. Вони повинні знати про вчинки минулого, які надихатимуть і спрямовуватимуть їх на активну участь у відродженні та розбудові України як незалежної держави[12].

Дещо глибше, в історичному контексті аналізує дане поняття М. Чепіль. Вона переконує, що патріотизм може сильно впливати на свідомість людини, мотивуючи її навчання, розвиток і виховання через позитивні мотиви, потреби, прагнення, установки, цінності, інтереси та ідеали. Патріотизм відіграє значну роль у формуванні характеру людини, відображаючи її віковичний потяг до свободи, правди та постійності. Патріотично налаштована людина послідовно працює на благо свого народу і всього людства, приймаючи універсальну перспективу і беручи участь у діях, які приносять користь як нинішньому, так і майбутнім поколінням. Патріотизм - це, по суті, відданість принципам справедливості, честі, свободи та правди [15].

Проаналізуємо суучасне розуміння науковцями означеного тлумачення

У своїх дослідженнях О.Бойко акцентує увагу на значенні національно-патріотичного виховання як засобу формування національної самосвідомості та громадянської відповідальності серед української молоді. Він підкреслює, що це виховання має сприяти розвитку патріотичних почуттів до рідного краю та бажанню активно долучатися до будівництва суспільства [1].

О. Гончаренко, О. Кордонець, К. Кльок підходять до розуміння національно-патріотичного виховання як процесу, спрямованого на формування української

ідентичності та відчуття гордості за свою країну. Він вважає, що цей процес має базуватися на вивченні історії та культури України, а також на вихованні патріотичних цінностей. [5, с. 29–34].

В своїх дослідженнях П.Кононенко, Т. Кононенко звертають увагу на важливість національно-патріотичного виховання як складової громадянського виховання. Вони підкреслюють, що це виховання спрямоване на формування громадян з високою національною свідомістю та готовності захищати свою країну [8].

Кожен з цих вчених розглядає національно-патріотичне виховання з різних ракурсів, але вони згодні у тому, що цей процес має сприяти формуванню громадян з високою національною свідомістю, готовністю служити своїй країні та розвитку української ідентичності. Позитивним аспектом особистісного самовизначення людини-патріота є здатність до самостійного формування системи цінностей, що дасть їй змогу виробити готовність до прийняття рішень у різних сферах життєдіяльності. Дослідниця демонструє тісний зв'язок між національно-патріотичним вихованням та особистісним самовизначенням [6, с. 131].

Цінності та громадянська свідомість формуються під впливом героїчної боротьби українського народу за суверенітет, свободу та об'єднання.

Сучасні науковці досліджують питання національно-патріотичного виховання дітей та молоді, приділяючи особливу увагу патріотичному вихованню (О. Антонова, А.Корнієнко та ін.). Дослідження авторів зосереджене на почуттях патріотизму серед старшокласників. Питаннями розвитку військово-патріотичної підготовки учнів до захисту своєї країни детально займався Зокрема вони наголошують «національно-патріотичне виховання учнів покликане захистити національні інтереси своєї держави, дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіт національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини» [11, с.205].

Ми вважаємо, що основною метою національно-патріотичного виховання є засвоєння дітьми та молоддю політичних цінностей, норм, орієнтацій та моделей, які є домінуючими в системі, а також сприяння формуванню певної форми політичної культури.

Громадянське суспільство потребує культивування певної форми патріотизму, що робить концепцію громадянського патріотизму актуальною для об'єднання людей різного етнічного походження в згуртовану українську державу.

Ми погоджуємося з твердженням М. Піренне, що патріотизм - це багатогранне почуття, яке включає в себе відданість і любов до своєї батьківщини і народу, а також здатність захищати їх як від зовнішніх, так і від внутрішніх загроз, включаючи нечесних, шахрайських, аморальних і деструктивних осіб, які прагнуть влади і багатства.

Висновки. Отже, пріоритетність себе над іншими створює негативні соціальні відносини в українському суспільстві та проектує негативний імідж українського суспільства на світовий рівень.

Тлумачення національно-патріотичного виховання є складним та багатограним, воно включає в себе як національні, так і патріотичні аспекти формування особистості. Упродовж ХХ_ ХХІ ст.. його трактування та розуміння зазнавало змін відповідно до соціокультурного контексту та потреб суспільства. Вчені зосереджувалися на різних аспектах цього явища, відмічаючи його важливість у формуванні національної свідомості та громадянської активності. Національні інтереси України та політична мета новітнього державотворення визначають сучасні вимоги до національно-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти. Патріотизм розглядається як соціально-психологічне і моральне почуття, що характеризується відданістю і любов'ю до Батьківщини та свого народу, готовністю захищати його від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Складовими національно-патріотичного виховання є громадсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання, що є пріоритетними напрямками діяльності держави та суспільства у формуванні національної свідомості на основі національних цінностей. Національно-патріотичне виховання є важливим інструментом громадянського виховання.

Насамкінець, найглибшим проявом патріотизму є глибока любов до своєї країни, готовність переносити труднощі і навіть пожертвувати своїм життям заради неї.

Досягнення у цьому напрямку визначають ключові пріоритети в сфері освіти та виховання та сприяють зміцненню національної самосвідомості та єдності українського народу. Важливим є підвищення обізнаності громадян України та світового українства про визначні постаті в українській історії, такі як державні діячі, науковці, освітяни, спортсмени, військові, бізнесмени, культурні ікони, митці та духовні лідери.

Подальші дослідження будуть зосереджені на аналізі виховання національної гідності старшокласників .

Література:

1. Бойко О. Новітня історія України. 2014—2023 рр. 2-ге видання. Київ. ВЦ «Академія». 224 с.
2. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с
3. Вихрущ А., Дем'янчук С. Василь Сухомлинський про систему трудового виховання учнів. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка.* Тернопіль, 1999. Вип. 3. С. 43–47.
4. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Львів, 1996. 238 с
5. Гончаренко, О Кордонєць О., Кльок К. Значення духовного фактору у військово-патріотичному вихованні учнівської та студентської молоді. Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. Харків, 2016. № 2. С. 29–34.: <http://www.slavdpu.dn.ua/images/naukvid/gnvp/gnvp-76.pdf>

6. Грищенко С. В. Самовдосконалення особистості: монографія за редакцією: Н. Курлянд, І. В. Бужиної. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 192 с.
7. Ігнатенко П. Р., Поплужний В. Л., Косарева Н. І., Крицька Л. В. Виховання громадянина: психологопедагогічний і народознавчий аспекти : навчально-методичний посібник. Київ : Інститут змісту і методів навчання, 1997. 252 с.
8. Кононенко П., Кононенко Т. Концепційні основи програми національно-державноцького виховання. Збірник наукових праць НДІУ, том XVIII с. 8-35.
9. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996,) {Із змінами, внесеними згідно із Законами <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави. Педагогічна газета. 2000. № 6 (72), червень.
11. Корнієнко А. В., Антонова О. А. Засоби національно-патріотичного виховання в закладі позашкільної освіти. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання. Збірник тез методологічного семінару (м. Київ, 6 квітня 2023 р.). Івано-Франківськ: НАІР, 2023. С. 205-208
12. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. К. ІЗМН, 1997. 232 с.
13. Стратегія національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025>
14. Тлумачний словник української мови URL: <https://slovnyk.ua/>
15. Чепіль М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина XIX – перша третина XX ст.). Дрогобич : Відродження, 2001. 503 с.

References:

1. Boiko O. *Novitnia istoriia Ukrainy. 2014—2023 rr. [Modern History of Ukraine. 2014-2023].* 2-nd edition. Kyiv. VTS "Akademiia". 224 p [in Ukrainian].
2. *Velykyi tлумачnyi slovyk ukrainskoi movy (2009) [Large explanatory dictionary of the Ukrainian language].* (z dod. i dopov.) / uklad. i hol. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin : VTF «Perun»,. 1736 s [in Ukrainian].
3. Vykhrushch A., & Demianchuk (1999). Vasyl Sukhomlynskyi pro systemu trudovoho vykhovannia uchniv. [Vasyl Sukhomlynskyi on the system of labor education of students] *Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohika. Ternopil.*, Vyp. 3. P. 43–47. [in Ukrainian].
4. Vyshnevskyi O. (1996) *Suchasne ukrainske vykhovannia. [Modern Ukrainian education].* Lviv, 238 s
5. Honcharenko O., & Kordonets O., & Klok K. (2016). Znachennia dukhovnoho faktoruv u viiskovo-patriotychnomu vykhovanni uchnivskoi ta studentskoi molodi. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu [The importance of the spiritual factor in the military-patriotic education of pupils and students]. *Humanization of the educational process: a collection of scientific articles.]: zb. nauk. pr. Kharkiv, № 2. S. 29–34.:* <http://www.slavdpu.dn.ua/images/naukvid/gnvp/gnvp-76.pdf>[in Ukrainian].
6. Hryshchenko S.V. (2019). *Samovdoskonalennia osobystosti [Self-improvement of the personality]:* monohrafiia za redaktsiieiu: N. Kurliand, I. V. Buzhynoi. Chernihiv : Desna Polihraf, 192 s. [in Ukrainian].
7. Ihnatenko P. R., Popluzhnyi V. L., Kosarieva N. I., Krytska L. V. (1997) *Vykhovannia hromadianyna: psykholohopedahohichnyi i narodoznavchyi aspekty [Education of a citizen: psychological, pedagogical and ethnographic aspects: a study guide]:* navchalnometodychnyi posibnyk. Kyiv : Instytut zmistu i metodiv navchannia, 252 s. [in Ukrainian].

8. Kononenko P., Kononenko T. (2007). Kontsepsiini osnovy prohramy natsionalno-derzhavnotskoho vykhovannia. [Conceptual foundations of the program of national and state education]. *Zbirnyk naukovykh prats NDIU, t. XVIII, p. 8-35. [in Ukrainian].*
9. *Konstitutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine.] Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, (Iz zminamy, vnesenyzy zghidno iz Zakonamy <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>[in Ukrainian].*
10. *Kontsepsiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavy [The concept of civic education of the individual in the context of the development of the Ukrainian state.] Pedahohichna hazeta. 2000. № 6 (72), cherven. [in Ukrainian].*
11. Korniienko A. V., & Antonova O. A. (2023) Zasoby natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v zakladi pozashkilnoi osvity [Means of national-patriotic education in out-of-school education institutions.]. *Natsionalno-patriotychno vykhovannia ditei ta molodi v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: stratehii i zavdannia. Zbirnyk tez metodolohichnoho seminaru (m. Kyiv, 6 kvitnia 2023 r.). Ivano- Frankivsk: NAIR, P. 205-208 [in Ukrainian].*
12. Stelmakhovych M. H. (2023). *Ukrainska narodna pedahohika. [Ukrainian folk pedagogy]/ K. IZMN, 232 s. [in Ukrainian].*
13. *Stratehiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia [Strategy of national and patriotic education]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18 travnia 2019 roku № 286/2019. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> [in Ukrainian].*
14. *Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Explanatory dictionary of the Ukrainian language] URL: <https://slovnyk.ua/> [in Ukrainian].*
15. *Chepil M. (2001).Teoriia i praktyka formuvannia natsionalnoi svidomosti ditei ta molodi Halychyny (druha polovyna XIX – persha tretyna XX st.) [Theory and practice of forming the national consciousness of children and youth of Galicia (the second half of the nineteenth - the first third of the twentieth century).]. Drohobych : Vidrozhennia, 503 p. [in Ukrainian].*

УДК 37.035:316.46-053.6] (045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1194-1203](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1194-1203)

Рищак Наталія Іванівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», провулок Нахімова, 8, м. Одеса, 65000, тел.: (066) 792-18-24, <https://orcid.org/0000-0003-0018-747X>

РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД

Анотація: В даній роботі проведено дослідження актуальності розвитку лідерства як однієї з м'яких навичок. М'які навички розглядаються як особисті якості та здібності, які характеризують здатність людини ефективно взаємодіяти з іншими. Як встановлено, у зарубіжній науковій літературі значна увага приділяється розвитку м'яких навичок, в тому числі і лідерству. Статтю присвячено вивченню зарубіжного досвіду з розвитку лідерських якостей саме в підлітковому віці. Результати аналізу показали, що з зазначеної теми здійснюються дослідження науковцями в різних країнах. В огляді висвітлено контексти досліджень, присвячених лідерству в підлітковому віці, а також рекомендації, надані науковцями, адже зарубіжний досвід може бути корисним для України в контексті глобалізації. В зарубіжних наукових публікаціях йдеться про необхідність приділення належної уваги розвитку лідерських якостей підлітків на теоретичному та емпіричному рівнях, як самостійному феномену, так і з метою дослідження його впливу на лідерство в дорослому віці, що має низку важливих наукових і практичних наслідків, адже розвиток лідерських якостей у підлітковому віці може зміцнити самооцінку і стати каталізатором процвітання в дорослому житті. Це ґрунтується на позиції, що процеси прийняття рішень та міжособисті стосунки дуже відрізняються в дорослому та підлітковому віці, а також велике значення мають відмінності між поколіннями. Констатовано, що важливу роль у розвитку лідерських якостей підлітків відіграють шкільні та позашкільні гуртки, спортивні секції та громадські роботи, де діти мають можливість дослідити та проявити свої сильні сторони та лідерські якості. В той самий час звертається увага на недостатнє методологічне обґрунтування багатьох проєктів. Представлено позитивний досвід програм з розвитку лідерських якостей, в яких передбачено залученням підлітків до роботи громад. Зазначається, що участь в організації або програмі на рівні громади може надати підліткам можливість інтегрувати свої активи та ресурси, що призведе до розширення можливостей для досягнення позитивних результатів та розвитку більшої життєстійкості. Інша модель розвитку лідерських якостей

підлітків ґрунтується на активності дітей в реалізації лідерства та рефлексії над цим досвідом, що сприяє подальшому розвитку основних соціально-когнітивних навичок та мислення лідерів. Зроблено висновок про те, що зарубіжні науковці дотримуються суголосної думки щодо необхідності залучення підлітків до участі в науково обґрунтованих програмах та проєктах як у школі, так і на рівні громаді, адже саме активна партисипація сприяє набуттю необхідного досвіду та розвитку лідерських якостей.

Ключові слова: м'які навички, лідерство, лідерські якості, підлітки.

Ryshchak Nataliia Ivanivna PhD in Pedagogy, Senior Lecturer at the Department of Pedagogy and Educational Management, Odesa Academy of In-Service Education, 8 Nakhimova Lane, Odesa, 65000, tel.: (066) 792-18-24, <https://orcid.org/0000-0003-0018-747X>

DEVELOPMENT OF LEADERSHIP QUALITIES OF TEENAGERS: FOREIGN EXPERIENCE

Abstract: This paper investigates the relevance of leadership development as one of the soft skills. Soft skills are considered as personal qualities and abilities that characterise a person's capacity to interact effectively with others.

It has been established that foreign scientific literature pays considerable attention to the development of soft skills, including leadership. The article is dedicated to the study of modern foreign experience in the development of leadership qualities in adolescence. The results of the analysis shows that researchers in different countries are conducting research on this topic. The review highlights the contexts of research on adolescent leadership, as well as recommendations provided by scholars, as foreign experience would be useful for Ukraine in the context of globalisation. Foreign scientific publications point out the need to pay due attention to the development of adolescent leadership qualities at the theoretical and empirical levels, both as an independent phenomenon and in order to study its impact on leadership in adulthood, which has a number of important scientific and practical implications, since the development of leadership qualities in adolescence can strengthen self-esteem and become a catalyst for prosperity in adulthood. This is based on the position that decision-making processes and interpersonal relationships are very different in adulthood and adolescence, and that generational differences are also important. It is stated that an important role in the development of adolescents' leadership skills is played by school and extracurricular clubs, sports clubs and community service, where children have the opportunity to explore and demonstrate their strengths and leadership skills. At the same time, attention is drawn to the insufficient methodological justification of many projects. The article presents positive experiences of leadership development programmes that involve adolescents in community work. It is noted that participation in a community-based

organisation or programme can provide adolescents with the opportunity to integrate their assets and resources, which will lead to increased opportunities to achieve positive results and develop greater resilience. Another model of adolescent leadership development is based on children's activity in implementing leadership and reflecting on this experience, which contributes to the further development of basic social and cognitive skills and thinking of leaders. It is concluded that foreign scholars share a consensus on the need to involve adolescents in scientifically grounded programmes and projects both at school and at the community level, since it is active participation that contributes to the acquisition of the necessary experience and development of leadership qualities.

Keywords: soft skills, leadership, leadership qualities, adolescents.

Постановка проблеми. У контексті поточної економічної та соціальної реальності з урахуванням різних соціальних потрясінь, що відбуваються протягом останнього часу, перед освітою постає завдання готувати учнів до невизначеності, прийняття відповідальності і набуття життєвого досвіду впродовж усього життя. Суспільні виклики диктують необхідність опанування учнями навичок, які допоможуть їм бути успішними в сучасному суспільстві. Такими навичками є soft skills, або м'які навички, які пов'язані з саморозвитком, емоційним інтелектом людини (EQ), кластером особистісних характеристик, комунікативними навичками, особистими звичками, дружелюбністю, оптимізмом та гармонійними стосунки з іншими людьми. Науковці дотримуються суголосної думки, що м'які навички допоможуть особистості досягти успіху в конкурентному середовищі та підвищити її потенціал в професійній сфері, а також у соціальній взаємодії в суспільстві. Деякі вчені навіть впевнені, що саме м'які навички не тільки являються передумовою життєвого успіху, а й створюють цей успіх. Однією з таких м'яких навичок являється лідерство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насамперед необхідно зазначити, що досить багато досліджень з теми лідерства проводиться в Україні. Відчизняні науковці, серед яких Д. Алфімов, О. Бондарчук, Т. Єрмак, О. Козак, М. Приходько, І. Пустовалов, К. Садохіна, В. Ягоднікова, приділяють увагу вивченню різних аспектів розвитку лідерства саме у підлітковому віці.

У зв'язку з тим, що інтерес до проблеми лідерства й розвитку лідерських якостей особистості неухильно зростає, а її дослідження відбувається в різних галузях знань (філософії політології; соціології, менеджменту, педагогіки, психології) тощо [1], вважаємо доцільним проаналізувати особливості сучасного погляду зарубіжних науковців щодо розвитку лідерських якостей підлітків.

В іноземних виданнях поняття «лідерство» трактується по-різному, однак більшість визначень включають три основні аспекти: здійснення соціального впливу, оптимізація та координація зусиль інших, а також спрямування інших до досягнення мети [12,13].

Не дивлячись на те що протягом останніх десятиліть за кордоном впроваджуються різні програми з розвитку лідерства учнів [8], в сучасних зарубіжних публікаціях констатовано, що наукове підґрунтя лідерства та розвитку лідерських якостей саме в підлітковому віці є недостатньо дослідженим. Виникають запитання чи проявляється лідерство у підлітковому віці так само, як і у дорослих, як розвивається поведінка лідера і як її можна надалі підтримувати чи заохочувати. Зарубіжні дослідники обґрунтовують необхідність більшої уваги до цієї маловивченої області досліджень, підкреслюючи загрози, які можуть виникнути у разі нехтування нею. Вважається, що розуміння природи лідерського потенціалу в підлітковому віці має велике значення для розвитку та прогнозування лідерських якостей в майбутньому.

Метою статті є аналіз сучасної наукової думки зарубіжних авторів щодо розвитку лідерських якостей підлітків для можливості використання цих доробок у вітчизняній освітній практиці. Для досягнення даної мети до огляду включено сучасні наукові праці іноземних дослідників.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно зазначити, що всі автори розглянутих наукових праць переконані в необхідності розвитку лідерських якостей в підлітковому віці, але констатують наявність відносно невеликої кількості досліджень з цього питання, адже в основному, увага дослідників зосереджена на лідерстві дорослих.

Так, наприклад, автори дослідження «Understanding the Leaders of Tomorrow: The Need to Study Leadership in Adolescence» розглядають підлітковий вік як критичний період виникнення та розвитку лідерства, а також стверджують, що лідерство серед молоді є недостатньо вивченим. Акцентується увага на тому, феномен лідерства підлітків заслуговує на цілеспрямоване вивчення для глибшого розуміння лідерства серед дорослих. Більш того, вони також підкреслюють негативні наслідки нехтування цією сферою досліджень, починаючи з того, що можуть бути втрачені можливості для молоді визнати та розвивати власний лідерський потенціал, марно витрачені ресурси у школах, районах та громадах, які запускають науково необґрунтовані програми розвитку лідерства, і закінчуючи наслідками, які несе суспільство в цілому від неефективного або некомпетентного керівництва [13].

Суголосної думки дотримуються Parkhill A., Deans C.L., Chapin L.A.,, пояснюючи, що у підлітковому віці лідерство перестає бути простою концепцією «хто піде першим» і стає більш складним процесом, що вимагає здатності до самоусвідомлення, усвідомлення власних потреб та потреб інших людей. Теоретично обґрунтовуючи фокусування на розвитку підліткового лідерства, науковці зазначають, що підлітковий вік – це час підвищеної чутливості через прискорення розвитку і цей період є не лише «чутливим» до ризиків, а й до можливостей розвитку цілої низки конструктивних навичок і завдань [9].

Riddell P. M., в свою чергу, звертає увагу на важливість вивчення та врахування психолого-фізіологічних особливостей підлітків, так як вони є необхідними під час розробки відповідних тренінгів для майбутнього покоління молодих лідерів. Автор наголошує, що дослідження лідерських якостей підлітків є критично важливим для наукового розуміння особливостей раннього прояву лідерства, його розвитку та впливу на лідерство у дорослому віці, адже на зміну сучасним керівникам прийдуть представники покоління X та покоління міленіалів, що призведе до появи потенційно молодших лідерів. Дослідження процесів прийняття рішень у підлітків вказують на низку відмінностей, у порівнянні з тим, як приймають рішення дорослі, адже дітям важче стримувати свої емоції, для них більш важлива негайна винагорода; вони більш оптимістично оцінюють результати ризикованих рішень; але їм також бракує досвіду, який дорослі використовують для розуміння суті ситуації, і тому вони більше залежать від свідомого аналізу витрат і вигод при прийнятті рішень.

Необхідно зазначити, що досвід вважається ключовим фактором у прийнятті зрілих рішень. Для того, щоб підлітки могли розвивати свої лідерські якості та приймати зрілі рішення, їм потрібно пропонувати відповідні виклики та умови для партисипації в безпечному середовищі, так вони зможуть отримати досвід прийняття лідерських рішень [10].

Загалом, розвиток підлітків відбувається в багат шаровому контексті, включаючи біологічний, когнітивний та особистісний розвиток дитини, середовище групи однолітків і зовнішні контекстуальні фактори, такі як суспільство, періоди часу та заклади освіти, в яких перебувають підлітки. Більшість активного часу підліток проводить у шкільному середовищі, саме тому багато підлітків можуть спробувати себе у ролі лідера на цьому етапі життя. Науковці припускають, що учні середньої школи мають здатність розвивати лідерські якості приймаючи певні рішення, ладнаючи з іншими, через самоорганізацію, самоусвідомлення та роботу в групах, беручи участь у багатьох у шкільній та громадській діяльності, адже в більшості шкіл учнів залучають до лідерських ролей (наприклад, старости, капітана спортивної команди, помічника молодшим учням). При цьому науковці звертають увагу на те, що учнів залучають до виконання ролей без відповідної підтримки чи структури на основі підходу «вчитися на власному досвіді». Більше того, цілком ймовірно, що обрані особи зазвичай успішні у навчанні або чия поведінка відповідає нормам школи [13]. Проте багато підлітків ніколи не отримують шанс стати лідером, а моделі лідерства для дорослих часто не підходять для підлітків, хоча вони і мають унікальні потреби розвитку [8].

Іноземні дослідники сходяться на тому, що підлітки, які брали участь у найрізноманітніших видах діяльності у школі мають більше можливостей проявити свої лідерські якості і розуміють вагомість власного голосу в процесах прийняття рішень. Дані досліджень також вказують на важливість

залучення підлітків до лідерства на всіх рівнях навчання, а також демонструють, що підтримка з боку дорослих має важливе значення, адже діти перебувають під серйозним впливом своїх соціальних стосунків та взаємодії з іншими людьми. Так як, батьки та інші дорослі відіграють важливу роль у процесі соціалізації підлітків [13].

На думку Parkhill A., Deans C.L., Chapin L.A., позашкільні програми лідерства мають деякі переваги, оскільки вони дають підліткам можливість практикувати і розвивати лідерські якості в реальних умовах. Розвиток лідерства із залученням громади є одним із важливих аспектів розвитку молоді. Вони переконані, що участь у житті громади є корисним досвідом у підлітковому віці, адже участь підлітків у громадських програмах має значний вплив на їхнє психологічне благополуччя та розвиток. Такі програми можуть виконувати кілька важливих функцій щодо розвитку лідерських якостей, а саме, надавати унікальні можливості для безпосереднього навчання на основі спостережень, участь у громадських програмах впливає на здатність підлітків набувати та практикувати лідерські навички та розвивати лідерські якості. Просоціальна поведінка розглядається як ключовий показник інших поведінкових результатів, включаючи самосвідомість, ідентичність та почуття відповідальності. Соціальна компетентність, взаємодія з громадою та розвиток навичок та якостей є значущими для розробки ефективної громадської програми для підлітків. Дослідження підтверджують здатність громадських програм також сприяти подоланню бар'єрів соціального та особистісного розвитку, з якими часто стикаються підлітки в шкільному середовищі [9].

При цьому науковці зазначають, що підтримка батьків, вчителів та інших дорослих відіграє ключову роль у розвитку лідерських якостей. Вони впевнені, що підлітки, які відчувають активну підтримку дорослих, вище оцінюють свої лідерські якості та готовність брати на себе лідерські ролі. У зазначеному дослідженні звертається увага на внутрішні та зовнішні ресурси підлітків. Внутрішні ресурси включають ідентичність, приналежності, самоефективність та соціальну компетентність, адже здатність гнучко адаптуватися до свого оточення та обставин є важливим предиктором психічного благополуччя та психологічного здоров'я підлітків. Зовнішніми ресурсами автори визначають стосунки з однолітками, батьками та іншими дорослими, а також можливість брати участь у позашкільних заходах [9].

Прикладом такої діяльності є програма, в якій щороку беруть участь до 150 підлітків з передмістя Мельбурна та сільської місцевості штату Вікторія. Програма триває шість місяців і складається з двотижневих семінарів, спрямованих на розвиток лідерських якостей та навичок, сприяння залученню громади, заохочення просоціальної поведінки та розвиток навичок життєстійкості. Фасилітатори програми мають освіту в галузі соціальної роботи, тому навчальний підхід зосереджений на груповій динаміці, розвитку рефлексії та розуміння, а також на практичній роботі з розбудови громади.

Значна частина програми передбачає розробку та реалізацію громадського проекту невеликими групами учасників. Наприклад, одна група організувала збір коштів у своєму місті для місцевої благодійної організації «Рада проти раку». Дослідження вказує на зв'язок між розвитком ідентичності та розширенням можливостей підлітків для розвитку їхнього лідерського потенціалу. Учасники програми пояснювали, що їхня участь у програмі сприяла посиленню індивідуальної ідентичності завдяки трьом основним процесам: розвитку стійкого ставлення, визначення особистого стилю лідерства та розвиток почуття групової приналежності. Програми підготовки до лідерства можуть допомогти підліткам дослідити власну особисту та групову ідентичність, а також відчути впевненість та спроможність діяти автентично [9].

Деяко іншої точки зору дотримуються Cannon J. A., Zaccaro S. J., Goldstein T. R. автори ще одного дослідження. На противагу думці, що діти лише пасивні реципієнти навчання лідерству, що вони «отримують» потенційний досвід розвитку лідерства від інших (батьків, вчителів, тренерів), або ж вони набувають такого досвіду лише за вказівкою інших, науковці факультету психології, Університет Джорджа Мейсона, США у своєму дослідженні наголошують на необхідності врахування ролі самих дітей та підлітків у розвитку їхніх власних лідерських якостей, не зосереджуючись на зовнішніх чинниках (наприклад, батьки, школа) та пропонують модель розвитку лідерів починаючи з дитинства до підліткового віку, спираючись на особливості когнітивного та соціального розвитку дитини.

Науковці пояснюють, що, так само, як активність є основним принципом розвитку дорослих лідерів, вона є центральним аспектом розвитку лідерських якостей дітей. Більше того, активність дитини повинна підштовхувати її до пошуку більш складного досвіду, який сприятиме подальшому зростанню. Автори дослідження наголошують, що лідерські якості, безсумнівно, формуються під впливом зовнішніх факторів, однак діти можуть приймати і приймають свідомі рішення в контексті лідерства, а також вони здатні активно осмислювати і, відповідно, розвиватися на основі такого досвіду. Саме тому, їхня модель фокусується на взаємовпливі активності, набуття раннього лідерського досвіду і фундаментальних соціально-когнітивних знань, включаючи теорію мислення, метапізнання, саморегуляцію і рефлексію. Ці чотири соціально-когнітивні навички, на думку науковців, є критично важливими для зростання розуміння власного самовираження, ефективного вираження лідерських якостей і розвитку більш складних лідерських навичок і мислення. Вони визначають їх як фундаментальні риси, які сприяють розвитку безпосередньо лідерських якостей та мислення [9].

Strunc A. R., Coke K. L., Houston S., Price D. P. у власному дослідженні доходять висновку, що навчання за кордоном сприяє трансформаційним навчальним процесам та дозволяє студентам переосмислити свої лідерські

цінності та філософію. Завдяки навчанню за кордоном молоді люди не лише оцінюють свої лідерські якості та переконання, але й покращують свої лідерські здібності завдяки глобальному мисленню, знайомству з новими культурами.

Висновки. Узагальнення результатів аналізу показали, що в ряді теоретичних та емпіричних досліджень зарубіжних науковців підкреслюється важливість розвитку лідерських якостей у підлітковому віці. Розвиток дитячого лідерства, безсумнівно, формується під впливом зовнішніх сил, однак діти можуть приймати і приймають свідомі рішення проявляти лідерство, а також активно осмислювати і, відповідно, розвиватися набуваючи необхідного досвіду. Ці дослідження переконливо свідчать про те, що науково-обґрунтовані програми з розвитку лідерства повинні впроваджуватися у школах або на рівні громади, адже вони надають учням можливості для активної партисипації, що сприяє розвитку їхніх лідерських якостей.

Література:

1. Бондарчук О., Пустовалов І. Психологічні особливості орієнтації учнів підліткового віку на лідерство залежно від типу закладу загальної середньої освіти. *Організаційна психологія. економічна психологія*. 2020. № 4 (21). С. 7- 17. <https://doi.org/10.31108/2.2020.4.21.1>
2. Козак, О. Психологічні аспекти розвитку лідерських якостей учнів професійно-технічного закладу освіти. *Humanitarium*, 2019. № 43(1). С. 66-74. <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/krok-university-law-journal/article/view/114/89>
3. Кошелева Н. Г., Щербина Ю. М. Особливості формування лідерських якостей у підлітковому віці. *Психологічні студії*. 2023. № 3. С. 68-73. <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2023.3.10>
4. Романовський О., Михайличенко В., Гура Т. Поняття «лідерський потенціал» і «лідерські якості»: зміст та використання у науковій думці. *Лідер. Еліта. Суспільство*. 2019. №1. С. 107–117. <https://doi.org/10.20998/2616-3241.2019.1.08>
5. Садохіна К. Психолого–педагогічні умови формування лідерських якостей підлітків. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2019. № 9. С. 439-448. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-9.%p>
6. Cannon J. A., Zaccaro S. J., Goldstein T. R. «I want to be the line leader!» Cognitive and social processes in early leader development. *The Leadership Quarterly*. 2023. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1048984323000838>
7. Hopp C., Pruschak G. Is there such a thing as leadership skill? A replication and extension of the relationship between high school leadership positions and later-life earnings. *The Leadership Quarterly*. 2023. Volume 34. Issue 4., 101475 <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1048984320301028>
8. Karagianni D., Montgomery A. J. Developing leadership skills among adolescents and young adults: a review of leadership programmes. *International Journal of Adolescence and Youth*. 2018 ol. 23, N. 1, PP. 86–98. https://www.researchgate.net/publication/314974619_
9. Parkhill A., Deans C.L., Chapin L.A., Pre-leadership processes in leadership training for adolescents. *Children and Youth Services Review, Elsevier* 2018. Volume 88. PP 375-379. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S019074091731068X>
10. Riddell P. M., Reward and threat in the adolescent brain: implications for leadership development. *Leadership & Organization Development Journal*. 2017. Vol. 38 No. 4, pp. 530-548. <https://doi.org/10.1108/LODJ-03-2015-0062>

11. Strunc A. R., Coke K. L., Houston S., Price D. P. Building Leaders Abroad: Increasing Educational Leadership Efficacy through Short Term Study Abroad. *International Journal of Educational Leadership and Management*. 2023. Vol 11. No.2 PP. 117-137. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1398013.pdf>
12. Smruti Shah1, Dr.Kirti Pathak Exploring Important Leadership Qualities and Characteristics among Adolescent Students. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*. Volume 20. Issue 9. Ver. I (Sep. 2015). PP 46-52. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/282246531_Exploring_Important_Leadership_Qualities_and_Characteristics_among_Adolescent_Students
13. Understanding the Leaders of Tomorrow: The Need to Study Leadership in Adolescence Jennifer L. Tackett1 , Kathleen W. Reardon , Nathanael J. Fast , Lars Johnson , Sonia K. Kang , Jonas W. B. Lang, Frederick L. Oswald. *Perspectives on Psychological Science*. 2022. Volume 18, Issue 4. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/17456916221118536>

References:

1. Bondarchuk O., Pustovalov I. Psykholohichni osoblyvosti oriantatsii uchniv pidlitkovoho viku na liderstvo zalezno vid typu zakladu zahalnoi serednoi osvity. [Psychological features of adolescent students' orientation towards leadership depending on the type of general secondary education institution]. *Orhanizatsiina psykholohiia. ekonomichna psykholohiia*. 2020. № 4 (21). C. 7-17. Retrieved from <https://doi.org/10.31108/2.2020.4.21.1> [in Ukrainian].
2. Kozak, O. Psykholohichni aspekty rozvytku liderskykh yakosti uchniv profesiino-tekhnichnoho zakladu osvity. [Psychological aspects of the development of leadership qualities of students of a vocational school]. *Humanitarium*, 2019. № 43(1). C. 66–74. Retrieved from: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/krok-university-law-journal/article/view/114/89>. [in Ukrainian].
3. Kosheleva N. H., Shcherbyna Yu. M. Osoblyvosti formuvannia liderskykh yakosti u pidlitkovomu vitsi. [Peculiarities of formation of leadership qualities in adolescence] *Psykholohichni studii*. 2023. № 3. C. 68–73. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2023.3.10>. [in Ukrainian].
4. Romanovskiy O., Mykhailychenko V., Hura T. Poniattia «liderskyi potentsial» i «liderski yakosti»: zmist ta vykorystannia u naukovii dumtsi. [The concepts of «leadership potential» and «leadership qualities»: content and use in scientific thought]. *Lider. Elita. Suspilstvo*. 2019. №1. C. 107–117. Retrieved from: <https://doi.org/10.20998/2616-3241.2019.1.08> [in Ukrainian].
5. Sadokhina K. Psykholoho-pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakosti pidlitkiv. [Psychological and pedagogical conditions for the formation of leadership qualities of adolescents]. *Zbirnyk naukovykh prats «Problemy suchasnoi psykholohii»*. 2019. № 9. Retrieved from: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-9.%p> [in Ukrainian].
6. Cannon J. A., Zaccaro S. J., Goldstein T. R. «I want to be the line leader!» Cognitive and social processes in early leader development. *The Leadership Quarterly*. Available online 25 December 2023. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1048984323000838>
7. Hopp Christian, Pruschak Gernot. Is there such a thing as leadership skill? A replication and extension of the relationship between high school leadership positions and later-life earnings. *The Leadership Quarterly*. August 2023. Volume 34. Issue 4., 101475 Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1048984320301028>
8. Karagianni D., Montgomery A. J. Developing leadership skills among adolescents and young adults: a review of leadership programmes. *International Journal of Adolescence and Youth*. 2018 ol. 23, N. 1, PP. 86–98. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/314974619>
9. Parkhill A., Deans C.L., Chapin L.A. Pre-leadership processes in leadership training for adolescents. *Children and Youth Services*. May2018. Volume 88. PP 375-379. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S019074091731068X>

10. Riddell P. M., Reward and threat in the adolescent brain: implications for leadership development. *Leadership & Organization Development Journal*. 2017. Vol. 38 No. 4, pp. 530-548. <https://doi.org/10.1108/LODJ-03-2015-0062>

11. Strunc, Abbie R., Coke Kelly L., Houston Sam, Price Debra P. Building Leaders Abroad: Increasing Educational Leadership Efficacy through Short Term Study Abroad. *International Journal of Educational Leadership and Management*. July 2023. Vol 11. No.2 PP. 117-137. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1398013.pdf>

12. Smruti Shah¹, Dr.Kirti Pathak Exploring Important Leadership Qualities and Characteristics among Adolescent Students. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*. Volume 20. Issue 9. Ver. I (Sep. 2015). PP 46-52. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/282246531_Exploring_Important_Leadership_Qualities_and_Characteristics_among_Adolescent_Students

13. Understanding the Leaders of Tomorrow: The Need to Study Leadership in Adolescence Jennifer L. Tackett¹ , Kathleen W. Reardon , Nathanael J. Fast , Lars Johnson , Sonia K. Kang , Jonas W. B. Lang, Frederick L. Oswald. *Perspectives on Psychological Science* Volume 18, Issue 4. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/17456916221118536>

УДК 377:7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1204-1212](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1204-1212)

Сарматова Ольга Сергіївна аспірантка кафедри методології та методики суспільних дисциплін історичного факультету, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, <https://orcid.org/0009-0006-4967-8236>

МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ПРЕДМЕТІВ

Анотація. У статті розкрито методичні прийоми діяльнісний підхід щодо професійної підготовки майбутніх учителів суспільствознавчих предметів. Методологічну основу діяльнісного підходу професійної підготовки майбутніх учителів суспільствознавчих предметів склали такі: акмеологічний, аксіологічний, антропологічний, індивідуальний, диференційований, діяльнісний, екзистенціальний, особистісний, компетентнісний і контекстний тощо. Нині вагоме місце посідають такі підходи як герменевтичний, креативний, медіологічний, полісуб'єктний, семіотичний, феноменологічний, холістичний цивілізаційний та ін. На нашу думку, у визначенні професійної підготовки майбутніх фахівців найбільш значущими є такі методологічні підходи: діяльнісний, особистісно орієнтований, особистісно-діяльнісний та культурологічний.

Використання діяльнісного підходу учителями суспільствознавчих предметів забезпечує визначення кожним здобувачем освіти власного стилю навчання, самооцінювання власного потенціалу презентації досягнутих результатів у своїй професійній сфері. Саме тому, професійна підготовка майбутніх фахівців в контексті особистісно-діяльнісного підходу обумовлена становленням діяльності й особистості в освітньому середовищі через їх особистісний та діяльнісний аспекти. Принцип реалізації цього підходу обумовлений творчою самореалізацією майбутніх фахівців і тому розглядається нами як ціннісний потенціал здобувачів освіти, метою якого є результативність відповідних професійній підготовці компетенцій щодо виконуваної діяльності та пов'язує структурні елементи особистісно-діяльнісного підходу в єдине ціле.

Діяльнісний підхід зумовлений спрямованістю навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці набутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти.

Ключові слова: майбутні учителі суспільствознавчих предметів, діяльнісний підхід, професійна підготовка, методичні прийоми, методологічні підходи.

Sarmatova Olha Serhiyivna graduate student of the Department of Methodology and Methods of Social Disciplines, Faculty of History, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, <https://orcid.org/0009-0006-4967-8236>

METHODOLOGICAL TECHNIQUES OF THE ACTIVITY APPROACH OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF SOCIAL SCIENCE SUBJECTS

Abstract. The article discloses methodical techniques and an active approach to the professional training of future teachers of social science subjects. The methodological basis of the activity approach to the professional training of future teachers of social science subjects was the following: acmeological, axiological, anthropological, individual, differentiated, activity, existential, personal, competence and contextual, etc. Nowadays, such approaches as hermeneutic, creative, mediaological, polysubject, semiotic, phenomenological, holistic civilizational, and others occupy a significant place. In our opinion, the following methodological approaches are most significant in determining the professional training of future specialists: activity-based, person-oriented, person-activity-based, and cultural.

The use of an activity approach by teachers of social science subjects ensures that each student of education determines his own learning style, self-assessment of his own potential for presenting the achieved results in his professional field. That is why the professional training of future specialists in the context of the personal-activity approach is conditioned by the formation of activity and personality in the educational environment through their personal and activity aspects. The principle of implementation of this approach is determined by the creative self-realization of future specialists and is therefore considered by us as a valuable potential of education seekers, the purpose of which is the effectiveness of the competencies corresponding to the professional training in relation to the performed activity and connects the structural elements of the personal-activity approach into a single whole.

The active approach is determined by the focus of the educational process on the development of personal skills and abilities, practical application of acquired knowledge from various educational subjects, successful adaptation of a person in society, professional self-realization, formation of abilities for collective activity and self-education.

Keywords: future teachers of social science subjects, activity approach, professional training, methodological techniques, methodological approaches.

Постановка проблеми. Сучасність української освіти характеризується процесом духовного відродження нації та спрямованості на європейські стандарти щодо підготовки фахівців. Важливим стає оновлення процесу навчання та виховання в освітньому середовищі. Культурологічною складовою професійної підготовки яких має бути наповнення освітньовиховного процесу

саме загальнокультурними аспектами майбутньої діяльності, що сприяє їхньому культурному розвитку й майстерності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми застосування діяльнісного підходу щодо професійної підготовки майбутніх учителів суспільствознавчих предметів присвячено нині багато праць вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема вони розглядають проблеми: долучення особистісно орієнтованого підходу в освітньому середовищі (І. Бех, С. Гончаренко, В. Рибалко, І. Якиманська та ін.); розвитку особистості в контексті виконання діяльності (Г. Балл, В. Моляко, Т. Яценко та ін.). Діяльність як предмет наукового інтересу розглядалася низкою вчених як спонтанна активність свідомості (Г. Гегель, І. Кант, Ф. Шеллінг). Обґрунтування культурологічного підходу щодо формування освітніх та загальнолюдських цінностей, відображено у працях (І. Зязюн, Г. Коломієць, В. Радкевич) тощо. Психолого-педагогічні дослідження із теорії діяльнісного підходу лягли в основу концепції розвиваючого навчання (В. Давидова і Д. Ельконіна), формування перцептивних дій (А. Запорожця), поетапного формування розумових дій (П. Гальперіна та Н. Талізїна), проблемного навчання (Д. Богоявленського, Н. Менчинської, І. Лернера, В. Оконя, М. Скаткін та ін.) [1 – 3].

Однак багатоаспектність досліджень за цією проблемою не розкриває методологічні підходи в професійній організації діяльності здобувачів освіти, що сприяє самореалізації й саморозвитку кожної особистості як громадянина й кваліфікованого фахівця.

Метою статті є обґрунтування методичних прийомів діяльнісного підходу професійної підготовки майбутніх учителів суспільствознавчих предметів.

Виклад основного матеріалу. Методологія сучасних досліджень визначається як педагогічна категорія, що трактується як наукове знання спрямованістю якого є способи, та методи наукового пізнання. За визначенням В. Рибалко методологічний підхід обумовлений стратегією, котра базується на основах педагогічної теорії та відповідних положеннях стратегій і напряму досліджуваного предмета [1, 2].

Нові стандарти і програми вимагають від учителів принципово нового підходу до проектування навчального заняття з точки зору оновлення цілей освіти, переорієнтації освітнього процесу від пояснювально-ілюстративного до самостійного продуктивного. Теоретичне усвідомлення проблеми не дає гарантії її успішної реалізації на практиці. В умовах браку часу вчитель проводить навчальне заняття за схемою «пояснив – закріпив – перевірів» [1, 3].

Діяльнісний підхід слугує сукупністю окремих методичних прийомів та освітніх технологій; це методологічний базис, який зумовлений системністю навчання із використанням педагогічних технологій, прийомів і творчого пізнання. Термін «підхід» ми виокреслюємо як спрямованість у вивченні

предмета дослідження. Серед методичних прийомів, які визначають системні компоненти навчання, підкреслимо важливість їх цілей, завдань, змісту, шляхів та способів їх досягнення у діяльності педагога й здобувача освіти.

Основою діяльнісного підходу є [3, с. 123]:

- самовдосконалююча особистість – це головна мета навчання;
- навчальний процес спрямований на розвиток пізнавальної діяльності учнів та її активізацію;
- створення ситуації, що дають змогу поєднати можливості різних предметів для формування комплексу знань та умінь;
- застосовувати різноманітні методи спонукання здобувачів освіти до праці та активної участі в процесі засвоєння знань;
- спонукати учнів до творчої самостійної роботи по здобуванню знань та формуванню умінь та навичок.

Традиційно до методичних прийомів діяльнісного підходу, відносимо його *розвиваючу спрямованість* (розвиток здобувача освіти щодо становлення особистості, його «саморозвиток» у процесі виконання діяльності, як індивідуальної, так і колективної діяльності); *процес навчання як діяльнісний характер підходу*, що обумовлений забезпеченням предметно-практичних і розумових дій; *особливістю його реалізації під час навчання* (цілеспрямованість, самостійна або керована учителем суспільствознавчих предметів взаємодія учня з навколишнім середовищем щодо природоцентричної вмотивованості, а також в управлінні конфліктів і суперечностей між творчим і репродуктивним пізнанням, між раніше засвоєною інформацією та інноваціями [1, 2].

Для впровадження діяльнішого підходу в навчанні застосовують: проблемне, розвивальне та особистісно-орієнтоване навчання, інтерактивні технології, метод проєктів тощо.

Методологічну основу діяльнісного підходу професійної підготовки майбутніх учителів суспільствознавчих предметів склали такі: акмеологічний, аксіологічний, антропологічний, індивідуальний, диференційований, діяльнісний, екзистенціальний, особистісний, компетентнісний і контекстний тощо. Нині вагоме місце посідають такі підходи як герменевтичний, креативний, медіологічний, полісуб'єктний, семіотичний, феноменологічний, холістичний цивілізаційний та ін. На нашу думку, у визначенні професійної підготовки майбутніх фахівців найбільш значущими є такі методологічні підходи: діяльнісний, особистісно орієнтований, особистісно-діяльнісний та культурологічний (табл.1).

Таблиця 1

Методологічні принципи діяльнісного підходу щодо професійної підготовки майбутніх фахівців

№п/п	Принципи	Характеристика
1	2	3
1	<i>Діяльнісний</i>	<p>Аналізуючи використання <i>діяльнісного підходу</i> з позицій теорії поетапного формування розумових дій і понять П. Гальперіна, Г. Атанов, зробили висновок, що учіння і є діяльністю – навчальною діяльністю, кінцевою метою якої є формування способу дій, а її змістом – задана система дій і ті знання, які забезпечують освоєння цієї системи.</p> <p>Використання діяльнісного підходу забезпечує визначення кожним здобувачем освіти власного стилю навчання, презентації досягнутих результатів, оцінювання та самооцінювання власного потенціалу у своїй професійній сфері.</p>
2	<i>Особистісно-орієнтований</i>	<p><i>Особистісно-орієнтований підхід</i> є одним із важливих теоретичних підходів сучасної професійної педагогіки. Про вагомість особистісно орієнтованого підходу свідчать праці таких вчених, як І. Якиманської (з позиції визнання здобувача освіти суб'єктом пізнання), В. Серікова (з позиції визнання особистості учня суб'єктом життєдіяльності), Є. Бондаревської (з позиції визнання особистості учня у навчально-виховному процесі як суб'єкта культури), А. Хуторського (з позиції перетворювальної діяльності особистості) та ін.</p>
3	<i>Особистісно-діяльнісний</i>	<p>У педагогічній науці все частіше вживається поняття <i>особистісно-діяльнісний підхід</i>, де особистісний і діяльнісний аспекти підготовки майбутнього фахівця утворюють нерозривну, єдину цілісність, спрямовану на саморух, самозростання і в кінцевому результаті на самореалізацію своїх можливостей особистості.</p>
4	<i>Культурологічний</i>	<p><i>Культурологічний підхід</i> дозволяє трактувати освіту як: процес, оволодіння культурою і спрямований на розвиток, цілісне перетворення особистості людини; зміст освіти, як узагальнену культуру, передбачену для оволодіння; творчість і діалог, як способи саморозвитку і самореалізації особистості.</p> <p>Культурологічний підхід в галузі педагогічних наук ґрунтується на положеннях А. Дістервега про культуровідповідність виховання й І. Гербарта про культурну індивідуальність особистості. Тобто, культуротворча функція навчання і виховання майбутніх фахівців знаходить вияв у створенні культурних цінностей.</p>

Таким чином, використання діяльнісного підходу учителями суспільствознавчих предметів забезпечує визначення кожним здобувачем освіти власного стилю навчання, самооцінювання власного потенціалу презентації досягнутих результатів у своїй професійній сфері. Саме тому, професійна підготовка майбутніх фахівців в контексті особистісно-діяльнісного підходу обумовлена становленням діяльності й особистості в освітньому середовищі через їх особистісний та діяльнісний аспекти (табл. 2). Принцип реалізації цього підходу обумовлений творчою самореалізацією майбутніх фахівців і тому розглядається нами як ціннісний потенціал здобувачів освіти, метою якого є результативність відповідних професійній підготовці компетенцій щодо виконуваної діяльності та пов'язує структурні елементи особистісно-діяльнісного підходу в єдине ціле [2, 3].

Таблиця 2

Принципи технології діяльнісного підходу до навчання		
№ n/n	Принципи	Характеристика
1	2	3
1	Діяльності	Відкриття нових знань самою дитиною.
2	Безперервності	Узгодженість усіх компонентів системи навчання: мети, завдань, змісту, методів, форм.
3	Цілісного уявлення про світ	Якщо знання не потрібні, то для чого вони?
4	Мінімаксу	Забезпечує різноманітне навчання
5	Психологічної комфортності	Віра у сили та можливості дитини.
6	Варіативності	Формування вміння добирати різні варіанти розв'язання завдань
7	Творчості	Максимальна орієнтація на творчу основу в дії

Аналіз показує, що дидактичні принципи діяльнісного методу навчання є до певної міри необхідними і достатніми для організації процесу навчання діяльнісної спрямованості.

На концептуальному рівні щодо професійної підготовки майбутніх учителів суспільствознавчих предметів в контексті діяльнісного підходу оновлення освітнього процесу зумовлено переорієнтацією методології освіти, що торкається всіх компонентів складної ієрархічної системи загальноосвітніх шкіл. Кінцевою метою такого навчання є формування певного способу дій, зміст якого становить не система знань і вмінь, а задана система дій, обумовлених компетентностями щодо забезпечення освоєння цієї системи. Саме тому засвоєння знань можливе лише за умови оперування ними [1, 3].

«Єдиний шлях, що веде до знань, – це діяльність» Дж. Б. Шоу. Зміни, що відбуваються у нашому сучасному світі, де ніщо не стоїть на місці,

ставлять перед нами вимогу виховання активної, високоорганізованої людини, яка здатна пропонувати цікаві ідеї, бути активною, оригінальною, вміти підлаштовуватись до різноманітних ситуацій, приймати оригінальні, нестандартні рішення та навчатись протягом усього життя. Основним завданням школи є формування умінь знаходити, впроваджувати нові шляхи, методи, форми роботи для того, щоб підвищувати мотивацію та активність здобувачів освіти, майбутніх фахівців різних галузей [1, с. 25].

Впровадження технології діяльнісного підходу в навчальний процес можна обумовити тим, що виникає постійна потреба удосконалення навчання здобувачів освіти, пошук «нового», що дозволить мотивувати здобувачів освіти. Згідно цього було проведено педагогічний експеримент (2019 – 2023рр.) в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова, в якому взяли участь 387 респондентів (ЕГ – 189 осіб, КГ – 198 осіб, спеціальність 014 Середня освіта (Історія)).

Для ефективної інтеграції діяльнісного підходу в процес професійної підготовки майбутніх вчителів суспільствознавчих предметів розроблені методики реалізації організаційно-педагогічних умов та структурно-функціональної моделі інтеграції діяльнісного підходу у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів суспільствознавчих предметів. засобами інноваційних та інтерактивних технологій («Мозковий штурм», «Асоціативний куц»; інформаційно-комунікативні технології; ігрові технології; інтелект-карти; метод «Хмара слів») із використанням та поєднанням традиційних технологій (лекції, семінари, практичні заняття, колоквиуми) із застосуванням відповідних засобів навчання таких як мультимедійні презентації; онлайн-дошка Jamboard у Google Meet; Інтернет-ресурси (XMind, MindNode, SimpleMind, Desktop), онлайн-сервіси (Word It Out, Word Cloud Generation, Word Art).

Згідно результатів діагностики в контексті використання діяльнісного процесу за показниками *сформованості компонентів* професійної підготовки майбутніх вчителів суспільствознавчих предметів наприкінці формуального етапу педагогічного експерименту виявлено:

$\lambda_{емп} > \lambda_{кр}$, а саме $1,40 > 1,36$ на рівні достовірності 95%, тобто відмінність груп за показниками сформованості компонентів професійної підготовки майбутніх вчителів суспільствознавчих предметів відрізняється *суттєво*, що підтверджує ефективність застосування запропонованих організаційно-педагогічних умов та структурно-функціональної моделі інтеграції діяльнісного підходу у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів суспільствознавчих предметів.

Для наочності представлено порівняльну гістограму (рис.1).

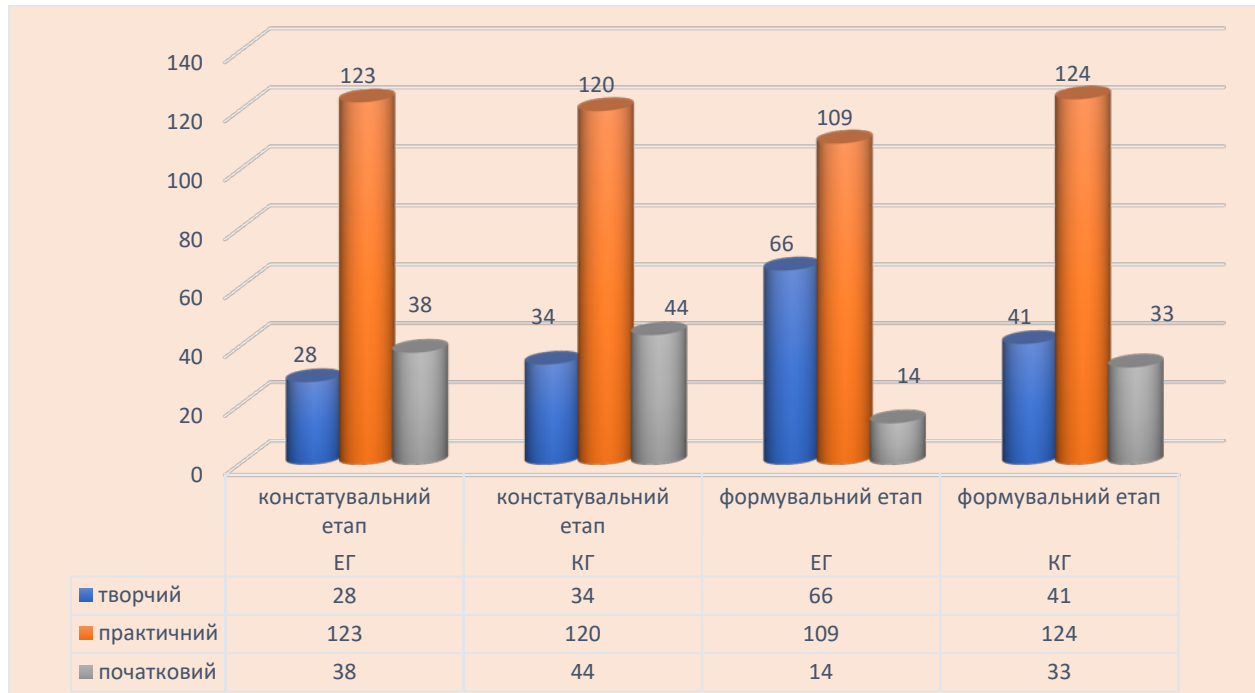

Рис. 1. Порівняльна гістограма сформованості компонентів підготовки майбутніх вчителів суспільствознавчих предметів на констатувально-діагностичному та формувальному етапі педагогічного експерименту

Діагностика результатів формувального етапу педагогічного експерименту на рівні надійності 95%, що прийнято в педагогічних дослідженнях, повністю засвідчує підвищення рівня підготовки майбутніх вчителів суспільствознавчих предметів на основі технологій впровадження діяльнісного підходу з застосуванням розроблених технологій навчання, що забезпечують позитивну динаміку інтеграції діяльнісного підходу в процес їх професійної підготовки.

Таким чином, діяльнісний підхід зумовлений спрямованістю навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці набутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти.

Діяльнісний спосіб навчання – це такий спосіб, коли здобувач освіти сам включається в роботу, тобто всі компоненти завдання контролюються самими учнями. Цей метод навчання забезпечує комфортне психічне здоров'я здобувачів освіти і вчителів і значно зменшує конфлікти в освітньому середовищі. Створює сприятливі умови для підвищення рівня загальнокультурної підготовки. Найголовніше, що він не руйнує традиційну систему освіти, а перетворює її, щоб зберегти все необхідне для досягнення нових освітніх цілей [2, с. 17].

Висновок. Таким чином, діяльнісний підхід в освітньому середовищі – це не сукупність технологій навчання чи методичних прийомів. Це, первинно,

методологічний базис, системність якого обумовлена вивченням конкретних технологій і прийомів та й теоретичними вимірами. Виокремлені нами методологічні підходи в організації професійної підготовки майбутніх учителів суспільствознавчих предметів відображають сучасний стан навчально-виховного процесу: діяльнісний підхід, що ґрунтується на використанні педагогічних технологій, прийомів щодо творчого пізнання учнями навколишнього середовища; особистісно-орієнтований підхід, який забезпечує врахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти; особистісно-діяльнісний підхід, що передбачає взаємну обумовленість у становленні професійної діяльності й особистості; культурологічний підхід – зумовлений створенням культурних цінностей, базисом чого є особистість.

Головною її метою такої освіти є розвиток особистості здобувача освіти на основі засвоєння ним не лише знань, умінь і навичок із суспільствознавчих предметів, а насамперед узагальнених способів навчальних дій шляхом цілеспрямованої, науково обґрунтованої організації індивідуальної навчально-пізнавальної діяльності щодо вивчення природоцентричного виміру. Технологія діяльнісного підходу сприяє персоналізованому навчанню й екосвідомості, що дозволяє здобувачам освіти розвивати свої здібності та талант, демонструвати високий рівень знань і вмінь.

Література:

1. Верченко Н. В. Особистісно-діяльнісний підхід як головна передумова сучасної освіти. Вісник післядипломної освіти, 2020. Вип. 4. С. 20–27.
2. Самойленко Н. Б. Підготовка вчителів гуманітарних дисциплін до застосування методу проєктів у професійній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». К., 2008. 20 с.
3. Хомич Л. О. Цілісність психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя. Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології: Зб. наук. праць / За заг. ред. Н. Г. Ничкало. Харків : НТУ «ХПІ», 2007. 614 с. С. 120–124.

References:

1. Verchenko, N. V. (2020). Osobystisno-diiialnisnyi pidkhid yak holovna peredumova suchasnoi osvity [The personal and activity approach as the main prerequisite of modern education]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity - Bulletin of postgraduate education*, 4, 20–27 [in Ukrainian].
2. Samoilenko, N. B. (2008). Pidhotovka vchyteliv humanitarnykh dystsyplin do zastosuvannia metodu proektiv u profesiinii diialnosti [Preparation of teachers of humanitarian disciplines to apply the project method in professional activity]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Khomych, L. O. (2007). Tsilisnist psykholoho-pedahohichnoi pidhotovky maibutnoho vchytelia [The integrity of the psychological and pedagogical training of the future teacher]. *Teoretychni ta metodychni zasady rozvytku pedahohichnoi osvity: pedahohichna maisternist, tvorchist, tekhnologii Theoretical and methodological foundations of the development of pedagogical education: pedagogical skills, creativity, technologies*, 120-124 [in Ukrainian].

УДК 796:376-056.26:378(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1213-1225](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1213-1225)

Соколенко Людмила Степанівна к.п.н., доцент, професор кафедри медико-біологічних основ фізичної культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м.Умань, <https://orcid.org/0000-0002-1285-1596>

Бойко Юлія Степанівна к.п.н., доцент, доцент кафедри медико-біологічних основ фізичної культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м.Умань, <https://orcid.org/0000-0001-8554-9737>

Танасійчук Юлія Миколаївна доктор філософії, ст. викладач кафедри медико-біологічних основ фізичної культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м.Умань, <https://orcid.org/0000-0001-7772-1509>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Підвищення якості освітньої діяльності в Україні потребує створення сприятливих умов навчання для представників різних груп студентства, зокрема осіб, які мають порушення здоров'я. Одним із дієвих напрямів соціалізації та відновлення здоров'я цієї групи здобувачів освіти є фізкультурно-спортивна реабілітація. Мета – визначити особливості впровадження фізкультурно-спортивної реабілітації у процес підготовки здобувачів вищої освіти. Досягнення цієї мети забезпечувалося вибором релевантних методів наукового дослідження теоретичного характеру. У результаті проведеного наукового дослідження встановлено, що наразі недостатньо розробленими є як нормативні положення щодо впровадження фізкультурно-спортивної реабілітації у структуру підготовки фахівців в галузі фізичного виховання, так і методичні особливості розробки та реалізації цілісних програм або елементів фізичної реабілітації осіб, які мають різні захворювання. Висловлено припущення, що лише систематизація процесу фізкультурно-спортивної реабілітації в закладі вищої освіти (ЗВО) як складової структури фізичного виховання здобувачів освіти дасть змогу створювати інклюзивні програми занять різними видами рухової та спортивної активності, що забезпечить максимальний ступінь включення осіб з обмеженими можливостями в цей процес. Це також дасть змогу якісно модернізувати процес фізичного виховання в ЗВО саме щодо збереження здоров'я, що є ключовим чинником його ефективності. Зазначена проблематика дала змогу структурувати відомості щодо можливостей

упровадження цього напрямку в ЗВО, що сприяло розробці структури управління й умов її реалізації в контексті впровадження фізкультурно-спортивної реабілітації в роботі зі здобувачами освіти, які мають порушення здоров'я. Успішна побудова такої структури більш реальна для закладів освіти державного й національного рівня, адже потребує значних вкладень у вдосконалення інфраструктури ЗВО. Розробка програмного забезпечення фізкультурно-спортивної реабілітації у ЗВО має відбуватися з урахуванням психолого-педагогічних аспектів даного напрямку. Для цього необхідно створити комплексні групи фахівців з фізичного виховання та фізичної реабілітації із залученням медичних фахівців і психологів. Додатково необхідно порушити питання щодо формування окремого напрямку професійної діяльності – інструкторів, що здійснюватимуть індивідуальну допомогу здобувачам освіти з обмеженими можливостями. Отже, визначено можливості фізкультурно-спортивної реабілітації як сучасного напрямку інклюзивної реалізації фізичного виховання в ЗВО. Це дало змогу охарактеризувати психолого-педагогічні аспекти впровадження такого виховання. Подальші дослідження буде спрямовано на розробку алгоритму програмування занять у фізкультурно-спортивній реабілітації з урахуванням забезпечення інклюзивності в цьому процесі.

Ключові слова: відновлення працездатності, рухова активність, фізичне виховання, інклюзивність, фізичне тренування, фізична підготовленість, фізкультурно-спортивне вдосконалення.

Sokolenko Lyudmyla Stepanivna PhD in Education, Assistant Professor, Professor of Medical and Biological Fundamentals of Physical Culture Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0002-1285-1596>

Boyko Julia Stepanivna PhD in Education, Associate Professor of Medical and Biological Fundamentals of Physical Culture Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0001-8554-9737>

Tanasiichuk Iuliia Mykolaivna Ph.D., lecturer of Medical and Biological Fundamentals of Physical Culture Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0001-7772-1509>

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS REHABILITATION IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. Improving the quality of educational activities in Ukraine requires the creation of favorable learning conditions for representatives of various groups of

students, including persons with health disorders. One of the effective directions of socialization and health restoration of this group of students is physical culture and sports rehabilitation. The goal is to determine the specifics of the introduction of physical culture and sports rehabilitation into the structure of physical education of students of higher education. Achieving the specified goal was ensured by the selection of relevant methods of scientific research of a theoretical nature. As a result of the conducted scientific search, it was established that both the regulatory provisions regarding the introduction of physical culture and sports rehabilitation into the structure of physical education of students of higher education, and the methodological features of the development and implementation of integral programs or elements of physical rehabilitation of persons with various diseases are currently insufficiently developed. It is assumed that only the systematization of the process of physical culture and sports rehabilitation in secondary schools as a component of the structure of physical education of students will allow creating inclusive programs of various types of motor and sports activities, which will ensure the maximum degree of inclusion of persons with disabilities in this process. This will make it possible to qualitatively modernize the process of physical education in higher education institutions in the direction of health care, which is a key factor in its success. The identified issues allowed structuring information on the possibilities of implementing this direction in higher education, which contributed to the development of the management structure and conditions for its implementation in the context of the implementation of physical culture and sports rehabilitation in work with students who have health disorders. The successful construction of such a structure is more realistic for educational institutions of the state and national level, because it requires significant investments in improving the infrastructure of higher education institutions. However, the first priority is to solve the issues of the program content of this rehabilitation direction through the development of psychological and pedagogical aspects of physical culture and sports rehabilitation of students of higher education. For this, it is necessary to create complex groups of specialists in physical education and physical rehabilitation, as well as with the involvement of medical specialists and psychologists. In addition, it is necessary to raise the issue of the formation of a separate line of professional activity – instructors who will provide individual assistance to students with disabilities. Thus, the possibilities of physical culture and sports rehabilitation as a modern direction of inclusive implementation of physical education in higher education institutions were established, which allowed to characterize the psychological and pedagogical aspects of its implementation. Further research will be aimed at developing an algorithm for programming classes in physical culture and sports rehabilitation, taking into account ensuring inclusiveness in this process.

Keywords: recovery means, motor activity, physical education, inclusiveness, physical training, physical fitness, physical culture and sports improvement.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного суспільства неможливий без створення багатогалузевих різних соціальних груп до освітньої діяльності, зокрема до здобуття вищої освіти. Навчання в ЗВО є досить інтенсивним, що вимагає належного рівня здоров'я. А тому для осіб, які мають порушення здоров'я, процес навчання в ЗВО без належного забезпечення процесу відновлення здоров'я суттєво ускладнюється. Це потребує створення належної підтримки для цієї групи осіб, зокрема, у сфері фізичного виховання. Саме забезпечення належного рухового режиму реабілітаційної й оздоровчої спрямованості сприятиме формуванню фізичної готовності здобувачів освіти, з порушенням здоров'я до навчання. Проте, організація освітнього простору сучасного закладу освіти вимагає створення зручних умов соціальної взаємодії всіх учасників освітнього процесу, що стосується також і сфери фізичної культури і спорту. Зрозуміло, що для фізичного виховання осіб з порушенням здоров'я встановлюватимуться специфічні завдання, що відрізняються від тих, що ставлять для здобувачів освіти основної медичної групи. Дана група здобувачів освіти потребує створення умов ефективної фізичної реабілітації та соціалізації у процесі фізичного виховання. Проте, така організація передбачає залучення як безпосередніх учасників навчального процесу – здобувачів та науково-педагогічних працівників, а також навченого персоналу ЗВО. Цей процес є багатограним і складним за своєю суттю, що вимагає вивчення психологічних і педагогічних аспектів розробки комплексних програм реабілітації здобувачів вищої освіти в умовах ЗВО у структурі фізичного виховання з використанням засобів фізкультурно-спортивної спрямованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Твердження про те, що здоров'я людини є найвищою цінністю лише зміцнюється в процесі формування інклюзивного суспільства. Здоровим індивідам складно зрозуміти щоденні труднощі, з якими зіштовхуються особи з обмеженими можливостями, перебуваючи в контакті лише з такими ж як вони [13, 15]. Саме під час спільної рухової діяльності здорових осіб з тими, хто має порушення здоров'я, створюються можливості позитивної взаємодії як в соціальній, так і психолого-педагогічній сфері [2].

Дослідники зазначають, що кількість осіб з порушенням здоров'я, які навчаються в ЗВО, збільшується з кожним роком [1]. Відповідно, неможливо ігнорувати проблеми, з якими зіштовхуються здобувачі освіти, а також науково-педагогічні працівники кафедр фізичного виховання ЗВО у фізкультурно-спортивній роботі із цим контингентом. Зрозуміло, що в такому разі неможливо створити узагальнені програми з фізичного виховання внаслідок високої варіативності захворювань здобувачів, що можуть суттєво обмежувати рухову діяльність і фізичну працездатність здобувачів [11]. Проте, нереальним виглядає створення великої кількості індивідуальних програм в умовах обмежених ресурсів кафедр фізичного виховання. А тому актуальним є пошук напрямів форматування процесу фізичного виховання здобувачів з

порушенням здоров'я в ЗВО через розробку комплексних програм реабілітаційної спрямованості.

Одним з таких перспективних напрямів, що активно розробляють, є фізкультурно-спортивна реабілітація. Фізкультурно-спортивна реабілітація – це система заходів, розроблених із застосуванням фізичних вправ для відновлення здоров'я особи й спрямованих на відновлення і компенсацію за допомогою занять фізичною культурою і спортом функціональних можливостей її організму для покращення фізичного й психологічного стану [7, 14]. З огляду на це визначення мета фізкультурно-спортивної реабілітації (ФСР) здобувачів вищої освіти в ЗВО полягає в підвищенні їх функціональних можливостей щодо забезпечення комфортного навчання та покращення здоров'я. Ця мета узгоджується з положенням фізичного виховання в ЗВО і може бути реалізована в його структурі [5, 8]. Проте, наразі питання щодо впровадження ФСР у процес фізичного виховання в ЗВО недостатньо визначеним.

Сучасні дослідники визначили, що варіативність фізкультурно-спортивної діяльності дасть змогу формувати гнучкі комплексні програми фізичної реабілітації осіб, які мають порушення здоров'я [9, 10]. Проте, не встановлено, у яких формах їх можна реалізувати під час фізичного виховання в ЗВО. Автори зазначають, що важливе значення під час фізичної реабілітації має саме соціалізація особистості, а також розвиток свідомості щодо власного здоров'я та відповідальності за його відновлення та підтримки [12]. Саме під час фізкультурно-спортивної діяльності масового характеру можливо ефективно реалізувати ці положення. Автори зазначають, що під час занять фізичною культурою й адаптивним спортом з особами, які мають різні захворювання необхідно враховувати психологічні особливості тих, хто з ними займається [6]. Також зазначають необхідність модифікації загальних і специфічних принципів навчання і тренування у фізичній культурі й спорті з урахуванням перебігу захворювання і можливостей застосування засобів і методології [3]. А тому важливо встановити педагогічні особливості щодо розробки й реалізації програм ФСР зі здобувачами вищої освіти, які мають порушення здоров'я. Отже, визначено низку актуальних питань, які необхідно розглянути в контексті обґрунтування психолого-педагогічних аспектів ФСР у ЗВО.

Мета статті – визначити особливості впровадження фізкультурно-спортивної реабілітації у структуру фізичного виховання здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб упровадити фізкультурно-спортивну реабілітацію в ЗВО, необхідно встановити послідовне вирішення керівних завдань, які визначатимуть суть і даватимуть змогу прогнозувати успішність цього напрямку у вирішенні завдань реабілітації, оздоровлення, соціалізації та підвищення функціонального рівня організму здобувачів вищої

освіти. Для цього необхідно визначити структуру управління процесом ФСР у ЗВО (рис. 1).

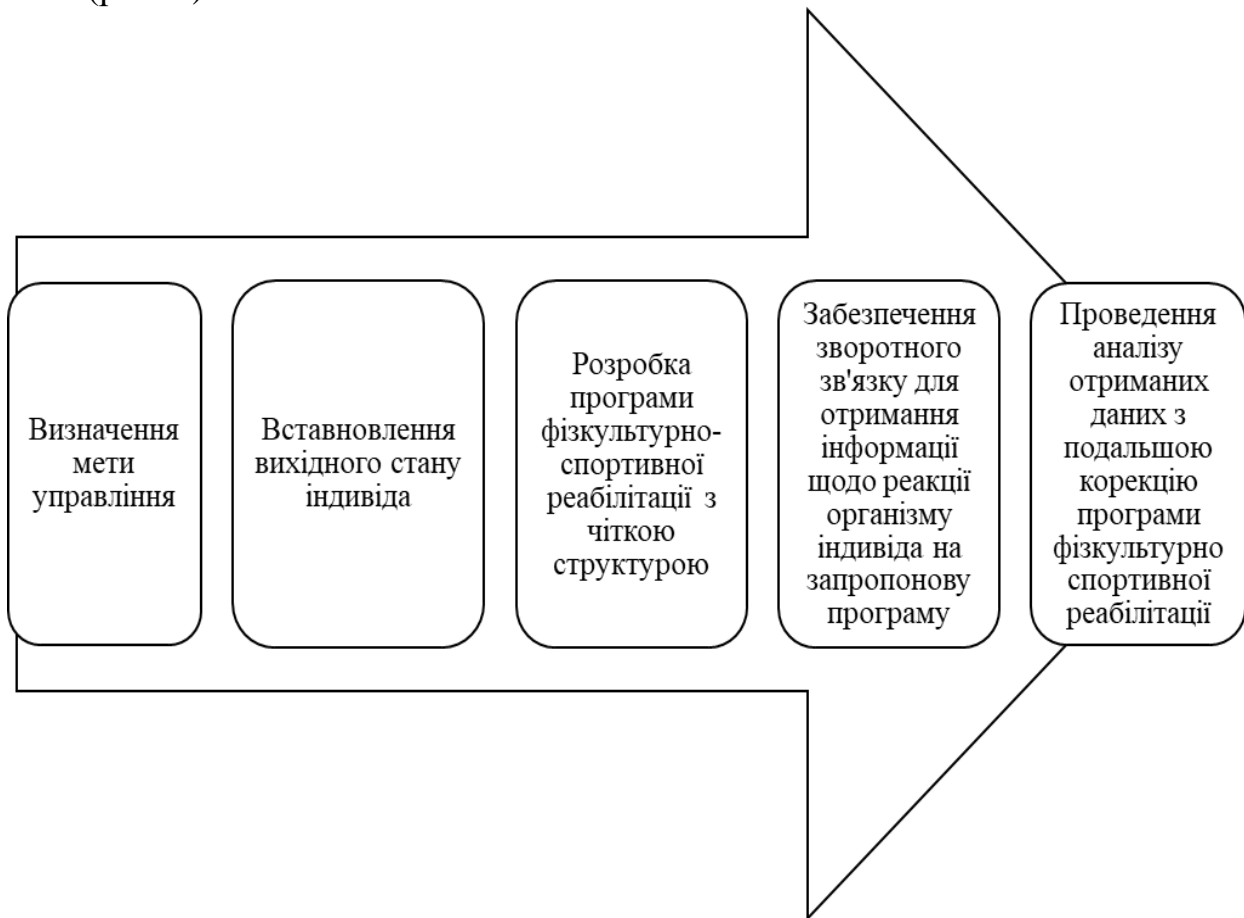

Рис. 1. Структура управління процесом фізкультурно-спортивної реабілітації в ЗВО

Отже, необхідно визначити мету впровадження ФСР у роботі зі здобувачами вищої освіти, які мають порушення здоров'я. Мета має бути структурована з урахуванням загальних напрямів (наприклад, розвиток навичок здорового способу життя, збереження здоров'я тощо), так і мати конкретне реабілітаційне чи фізкультурно-спортивне спрямування (навчання чи тренування). Це є передумовою розробки психолого-педагогічних вимог до розробки комплексних програм ФСР.

Подальший крок передбачає медичне, психологічне та функціональне оцінювання стану організму об'єкта управління – конкретного здобувача освіти з порушенням здоров'я. Це дасть змогу визначити засоби та методологію роботи у сфері фізичного виховання на індивідуальному, груповому та змішаному рівнях (проведення спільних рухових сесій разом зі здоровими здобувачами). Саме останній формат є цільовим під час реалізації ФСР у ЗВО, оскільки дає змогу створити комплексні програми інклюзивного характеру, які забезпечують реабілітацію, оздоровлення та соціалізацію

(уключаючи елементи волонтерської допомоги з боку здорових колег з навчання) осіб з порушенням здоров'я, які навчаються. Перспективним напрямом під час реалізації програм ФРС є секційна побудова занять з фізичного виховання з різних видів спортивної роботи (уключаючи адаптивні види спорту), а також спортивно-масові заходи в аудиторний і позааудиторний час (наприклад, краєзнавчий туризм, піші прогулянки тощо).

Відповідно, наступним кроком є формування програми ФСР на основі обраних впливів. При цьому така програма має бути гнучкою, що передбачає постановку цілей у процесі її реалізації (наприклад, покращення функціональності травмованої кінцівки, підвищення рівня функцій кардіореспіраторної системи тощо), досягнення яких передбачає корекцію програми, або, якщо їх не досягнуто, – продовження реалізації цієї програми із зазначеними на попередньому етапі параметрами.

Надалі мають бути розроблені організаційні заходи та визначені методики контролю за функціональним станом тих, хто займається, з можливістю забезпечення постійного зворотного зв'язку.

Такі заходи мають проводити працівники кафедри фізичного виховання спільно з медичним персоналом ЗВО та ґрунтуватися на використанні доступних й об'єктивних засобів визначення психосоматичного, психологічного стану індивіда й оцінки індивідуального прогресу в руховій діяльності.

Останнім кроком реалізації управління ФСР у ЗВО є аналіз результативності на основі вивчення депонованих даних, отриманих на різних етапах реалізації програм (реабілітації, навчання, тренування). Аналіз результативності ФСР має відбуватися на оперативному, поточному та етапному рівнях відповідно до підцілей програми. Варто враховувати, що для здобувачів освіти з порушенням здоров'я контроль має специфічні виховну та стимуляційну функції.

Зазначений алгоритм управління в ЗВО має бути реалізовано з урахуванням психолого-педагогічних аспектів ФСР відповідно до особливостей роботи з фізичного виховання зі здобувачами вищої освіти. Так, у Таблиці 1 визначено умови управління ФРС, перші два з яких розкривають специфічні психолого-педагогічні аспекти.

Психологічний аспект ФСР у роботі зі здобувачами вищої освіти з порушенням здоров'я має специфічне наповнення, пов'язане з виключною необхідністю формування мотивації до регулярної рухової діяльності як важливого фактору реабілітації та забезпечення здоров'я особистості.

Таблиця 1.

Умови реалізації управління процесом фізкультурно-спортивної реабілітації в ЗВО

Аспекти управління	Пункти впровадження
Психофізіологічний	<p>медична оцінка психосоматичного здоров'я здобувача освіти;</p> <p>формування психологічного налаштування на фізкультурно-спортивну діяльність як фактору піклування та відповідальності за власне здоров'я;</p> <p>розвиток навичок самоконтролю функціонального стану здобувача освіти з урахуванням функціональних можливостей;</p>
Педагогічний	<p>пізнання структурних і функціональних основ рухових дій і тренувальних режимів;</p> <p>систематичний розвиток фізичної підготовленості та функціональної працездатності з урахуванням індивідуальних можливостей через поступове підвищення характеристик і складності фізичних навантажень;</p> <p>створення системи контролю результатів навчальної та тренувальної рухової діяльності й оцінки реалізації програм фізкультурно-спортивної реабілітації;</p>
Медико-педагогічний	<p>оцінка психосоматичного та фізичного статусу здобувачів освіти на різних етапах реалізації програми фізкультурно-спортивної реабілітації;</p> <p>оцінка фізичної та соціально-побутового поведінки стосовно власного здоров'я індивіда, оцінка стилю та якості життя;</p> <p>установлення психосоматичних і фізичних резервів організму тих, хто займається;</p> <p>оцінка адекватності реакцій пристосування у відповідь на програмне навантаження.</p>

У контексті психологічного аспекту забезпечення процесу ФСР у ЗВО має бути проведено ґрунтовний аналіз специфіки психологічної взаємодії між здобувачами освіти з різним рівнем здоров'я щодо можливостей створення групових програм. Установлення психологічної готовності здобувачів освіти з порушенням здоров'я до регулярної рухової діяльності фізкультурно-спортивного характеру є ключовим фактором вибору стратегії побудови раціонального рухового режиму на індивідуальному рівні. Здебільшого особи

з порушенням здоров'я мають недостатній руховий досвід, обережно ставляться до власного організму та не мають значної мотивації рухатися. Одним із важливих чинників її розвитку є соціалізація цієї групи здобувачів освіти. Саме на цьому рівні слід залучати до активної взаємодії здобувачів освіти основної медичної групи, що сприятиме створенню комфортних умов на заняттях.

У процесі освоєння різноманітної рухової діяльності у здобувачів освіти з порушенням здоров'я формується відповідальність за стан власного здоров'я.

Завдяки цьому поступове покращення фізичного та функціонального стану рід час ФСР створюватиме ситуацію успішності як унаслідок рефлексії нових переживань, так і в процесі усвідомлення досягнень і переваг у результаті фізкультурно-спортивних занять. Завдяки цьому очікується розвиток психічної стійкості, що передбачає також планування у структурі занять із ФСР розвитку саморегуляція та саморефлексії особистості як щодо психологічного стану, так і фізичного. Отже, психологічний аспект ФСР під час упровадження в ЗВО має забезпечувати формування активної особистості, створення рухового потенціалу – від розуміння користі для здоров'я та навчання до успішної участі в змагальній діяльності.

Педагогічний аспект упровадження ФСР у ЗВО насамперед обмежений потенціалом закладу освіти щодо створення інклюзивного оздоровчого середовища [4]. Зрозуміло, що наявність спортивної бази, наприклад у лісопарковій зоні, дасть змогу створити варіативні програми з ФСР, ніж наявність стандартного спортивного залу чи стадіону. Відповідно, це є обмежуючим фактором у процесі пізнання структурних і функціональних основ рухових дій і тренувальних режимів. А тому виключне значення в педагогічному аспекті ФСР має підбір доступних засобів і методів, які мають урахувати специфіку фізичного виховання й адаптивної фізичної культури. Загалом необхідно формувати програми ФСР так, щоб сприяти максимальному розкриттю рухового потенціалу здобувачів освіти з обмеженим здоров'ям згідно з медичними показаннями. Реалізація цього положення можлива за таких умов: підвищення кваліфікації фахівців кафедр фізичного виховання з фізичної реабілітації й адаптивної фізичної культури; розвитку нових напрямів професійної діяльності у сфері фізичного виховання – інструкторів із ФСР.

На етапі реалізації програм ФСР виключне значення має дотримання педагогічних принципів побудови занять із фізичними вправами з особами, які мають порушення здоров'я. Так, необхідно дотримуватися принципів індивідуалізації та поступовості як ключового фактору успішності та безпечності ФСР. За умов їх порушення, навіть якщо немає негативного впливу на здоров'я того, хто займається, дискомфорт у результаті рухових

занять сприятиме виникненню негативних психологічних станів, що може призвести до відмови від занять.

Визначення результативності під час педагогічного контролю є важливим доповненням системи створення системи оцінювання ефективності програм ФСР. Це передбачає не лише порівняльне оцінювання успішності рухової діяльності або індивідуальних досягнень під час реабілітації, а й визначення стану обізнаності щодо можливостей самостійного або за допомогою занять із фізичними вправами в позааудиторний час. Сукупність отриманих даних, уключаючи інформацію щодо результативності програм на рівні загальної сукупності здобувачів освіти з відхиленням здоров'я, дає змогу узагальнити ефективність реалізації програм фізкультурно-спортивної реабілітації у формі педагогічного оцінювання.

Отже, безпосередня розробка та реалізація психолого-педагогічних аспектів ФСР лежить передбачає активну взаємодію адміністрації ЗВО та фахівців кафедр фізичного виховання. Проте, для успішності цього процесу має бути створено відповідні умови, зокрема й додаткове навчання викладачів, для формування інклюзивного фізкультурно-спортивного середовища закладу освіти.

Висновки. У проведеному дослідженні визначено низку питань, що потребують вирішення під час упровадження фізкультурно-спортивної реабілітації в роботі зі здобувачами освіти ЗВО. Визначено структуру управління процесом ФСР у ЗВО, а також конкретизовано напрями реалізації цієї структури. Обґрунтовано значення психолого-педагогічних аспектів упровадження ФСР у ЗВО, дотримання яких сприятиме створенню гармонійного процесу фізичного виховання осіб, які мають порушення здоров'я. Водночас ці аспекти мають розроблятися безпосередньо в тісному зв'язку, що забезпечить раціональний підбір засобів і методів під час створення програм ФСР, а також дасть змогу створити максимально комфортні умови для занять організованої фізичної активності здобувачів освіти, які мають порушення здоров'я. Установлено, що перевага ФСР міститься у створенні передумов відновлення здоров'я здобувачів освіти та формування психологічних установок на активну рухову діяльність, як фактор забезпечення здорового та комфортного життя. При чому успішність створення і реалізації ефективних програм можлива лише в разі дотримання педагогічних принципів фізичного виховання, зокрема й адаптивної фізичної культури, з урахуванням індивідуальних особливостей тих, хто займається. При чому перевагу слід надавати фізкультурно-спортивним напрямам, що може бути реалізовано в груповій або секційній роботі із залученням здобувачів освіти, які мають нормальне здоров'я.

Подальші дослідження буде направлено на розробку алгоритму програмування занять у фізкультурно-спортивній реабілітації з урахуванням забезпечення інклюзивності в цьому процесі.

Література:

1. Асаулюк І. О., Дем'яшин Д. Ю. Індивідуальні SMART цілі – обов'язкова компонента процесу фізкультурно-спортивної реабілітації жінок з порушеннями біогеометричного профілю постави. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*. 2023. № 16. С. 127-134. DOI: [https://doi.org/10.31652/2071-5285-2023-16\(35\)-127-134](https://doi.org/10.31652/2071-5285-2023-16(35)-127-134)
2. Асаулюк І., Носова Н., Покропивний О., Маринчук П. Стан біомеханіки постави людини, як критерій диференціації занять у процесі фізкультурно-спортивної реабілітації. *Physical culture sports and health of the nation*. 2023. № 15(34). С. 406-420. DOI: [https://doi.org/10.31652/2071-5285-2023-15\(34\)-406-420](https://doi.org/10.31652/2071-5285-2023-15(34)-406-420)
3. Вишар Є., Клеценко Л. Особливості використання здоров'язбережувальних технологій фахівцями з фізичної реабілітації у професійній діяльності. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 2(7). С. 1012-1024. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-1012-1024](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-1012-1024)
4. Глядя С. О., Борейко Н. Ю. Інклюзивне фізичне виховання у закладах вищої освіти. *Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції* (Харків, 27-29 квітня 2023 р.). Харків: НТУ «ХПІ», 2023. С. 159-162. перебігу захворювання. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/bitstreams/10c2ded8-4d0f-430a-be62-75b6a829b8c6/download>
5. Губа А. В., Рубан Л. А., Внукова Н. В., Єфіменко П. Б., Дармофал Е. А. Сучасна трансформація освіти та інноваційні підходи організації управління в реабілітаційній діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2022. Випуск 6(151). С. 51-55. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.6\(151\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.6(151).10)
6. Дутчак М. В., Кашуба В. О., Сущенко Л. П. Кваліфікаційні характеристики професій працівників сфери фізкультурно-спортивної реабілітації. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2023. Випуск 12(172). С. 69-73. DOI: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2023.12\(172\).12](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2023.12(172).12)
7. Єфіменко П. Б., Пустовойт Б. А., Каніщева О. П. Спортивний масаж, як засіб збереження форми спортсмена під час консервативного лікування та фізкультурно-спортивної реабілітації після травм колінного суглоба. *Актуальні питання сучасного масажу*. 2022. № 7. С. 16-22. URL: http://journals.uran.ua/modern_massage/article/download/274521/269648
8. Жарська Н. В., Бріскін Ю. А., Будзин В. Р., Петрина Л. А. Фізкультурно-спортивна реабілітація жінок з порушенням постави з використанням занять йогою за методом Айенгара. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2023. Випуск 7(167). С. 88-93. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.7\(167\).17](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.7(167).17)
9. Зайцева Ю. В., Янубеков О. О. Фізкультурно-спортивна діяльність як запорука здорового способу життя. *Фізична культура в університетській освіті: світова практика та сучасні тренди*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 13 квітня 2023 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 104-105. URL: https://www.researchgate.net/profile/Bojan-Bjelica/publication/370660354_BULLYING_IN_MODERN_SPORTS_ENVIRONMENT_p69/links/645cd656f43b8a29ba44c723/BULLYING-IN-MODERN-SPORTS-ENVIRONMENT-p69.pdf#page=104
10. Зубко В. В., Черевичко О. Г., Смірнов К. М. Фізкультурно-спортивна діяльність в освітньому середовищі ЗВО. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2022. Випуск 3К(147). С. 162-166. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.3К\(147\).34](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.3К(147).34)
11. Кашуба В., Носова Н., Гончарова Н. Фізкультурно-спортивна реабілітація»-сучасний тренд наукових досліджень. *Біомеханіка спорту, оздоровчої рухової активності, фізичної терапії та ерготерапії: актуальні проблеми, інноваційні проекти та тренди*: Матеріали I Всеукраїнської електронної науково-практичної конференції з міжнародною участю (Київ, 25 травня 2021 р.). Київ: Національний університет фізичного виховання і спорту України, 2021. С. 119-123. URL: https://uni-sport.com.ua/sites/default/files/vseDocumenti/zbirnyk_materialiv_konferenciyi_4.pdf#page=119

12. Когут І., Маринич В., Чебанова К. Впровадження інклюзивного навчання у фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші заклади освіти. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2020. № 1. С. 117-127. DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2020.1.117-127>

13. Котова О. В., Суханова Г. П. Фізична культура та спорт як засоби фізичного вдосконалення студентів ЗВО. *Соціальні та екологічні технології: актуальні проблеми теорії і практики*: матеріали XIV міжнародної Інтернет-конференції (Мелітополь, 25-27 січня 2022 р.). Мелітополь, 2022. С. 96-97. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/12991/1/%D0%9A%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%A1%D1%83%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>

14. Приступа Є. Н., Жарська Н. В., Бріскін Ю. А., Вовканич А. С. Фізкультурно-спортивна реабілітація у системі галузевих соціальних практик. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2022. № 7(4). С. 163-169. DOI: <https://doi.org/10.26693/jmbs07.04.163>

15. Zhang Y., Li W., Yang J., Liu Z., Wu L. Cutting-edge approaches and innovations in sports rehabilitation training: Effectiveness of new technology. *Education and Information Technologies*. 2023. № 28(6). С. 6231-6248. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11438-1>

References:

1. Asauliyuk, I. O., & Dem'okhin, D. Yu. (2023). Individual'ni SMART tsili – obov'yazkova komponenta protsesu fizkul'turno-sportyvnoyi rehabilitatsiyi zhinok z porushennyamy bioheometrychnoho profilyu postavy [Individual SMART goals are a mandatory component of the process of physical culture and sports rehabilitation of women with violations of the biogeometric profile of posture]. *Fizychna kul'tura, sport ta zdorov'ya natsiyi*, 16, 127-134. DOI: [https://doi.org/10.31652/2071-5285-2023-16\(35\)-127-134](https://doi.org/10.31652/2071-5285-2023-16(35)-127-134) [in Ukrainian].

2. Asauliyuk, I., Nosova, N., Pokropyvnyy, O., & Marynychuk, P. (2023). Stan biomekhaniky postavy lyudyny, yak kryteriy dyferentsiatsiyi zanyat' u protsesi fizkul'turno-sportyvnoyi rehabilitatsiyi [State of biomechanics of human posture as a criterion for differentiating classes in the process of physical culture and sports rehabilitation]. *Physical culture sports and health of the nation*, 15(34), 406-420. DOI: [https://doi.org/10.31652/2071-5285-2023-15\(34\)-406-420](https://doi.org/10.31652/2071-5285-2023-15(34)-406-420) [in Ukrainian].

3. Vyshar, Ye., & Kletsenko, L. (2022). Osoblyvosti vykorystannya zdorov'yazberezhual'nykh tekhnolohiy fakhivtsyamy z fizychnoyi rehabilitatsiyi u profesyniy diyal'nosti [Peculiarities of the use of health-saving technologies by physical rehabilitation specialists in their professional activities]. *Perspektyvy ta innovatsiyi nauky*, 2(7), 1012-1024. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-1012-1024](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-1012-1024) [in Ukrainian].

4. Hlyadya? S. O., & Boreyko? N. Yu. (2023)/ Inklyuzyvne fizyчне vykhovannya u zakladakh vyshchoyi osvity [Inclusive physical education in institutions of higher education.]. *Materialy I Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (Kharkiv, 27-29 kvitnya 2023 r.)*, 159-162. perebihu zakhvoryuvannya. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/bitstreams/10c2ded8-4d0f-430a-be62-75b6a829b8c6/download> [in Ukrainian].

5. Huba A. V., Ruban L. A., Vnukova N. V., Yefimenko P. B., Darmofal E. A. (2022). Suchasna transformatsiya osvity ta innovatsiyini pidkhody orhanizatsiyi upravlinnya v rehabilitatsiyiniy diyal'nosti [Modern transformation of education and innovative approaches to the organization of management in rehabilitation activities]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 6(151), 51-55. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.6\(151\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.6(151).10) [in Ukrainian].

6. Dutchak, M. V., Kashuba, V. O., & Sushchenko, L. P. (2023). Kvalifikatsiyini kharakterystyky profesiy pratsivnykiv sfery fizkul'turno-sportyvnoyi rehabilitatsiyi [Qualification characteristics of the professions of workers in the field of physical culture and sports rehabilitation]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 12(172), 69-73. DOI: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2023.12\(172\).12](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2023.12(172).12) [in Ukrainian].

7. Yefimenko, P. B., Pustovoyt, B. A., & Kanishcheva, O. P. (2022). Sportyvnyy masazh, yak zasib zberezheniya formy sport-smena pid chas konservatyvnoho likuvannya ta fizkul'turno-sportyvnoyi rehabilitatsiyi pislya travm kolinnoho suhloba [Sports massage as a means of maintaining an athlete's shape during conservative treatment and physical and sports rehabilitation after injuries of the knee joint]. *Aktual'ni pytannya suchasnoho masazhu*, 7, 16-22. URL: http://journals.uran.ua/modern_massage/article/download/274521/269648 [in Ukrainian].

8. Zhars'ka, N. V., Briskin, Yu. A., Budzyn, V. R., & Petryna, L. A. (2023). Fizkul'turno-sportyvna rehabilitatsiya zhinok z porushennyam postavy z vykorystannyam zanyat' yohoyu za metodom Ayenhara [Physical culture and sports rehabilitation of women with postural disorders using yoga classes according to the Iyengar method]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 7(167), 88-93. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.7\(167\).17](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.7(167).17) [in Ukrainian].

9. Zaytseva, Yu. V., & Yanubekov, O. O. (2023). Fizkul'turno-sportyvna diyal'nist' yak zaporuka zdorovoho sposobu zhyttya [Physical culture and sports activity as a guarantee of a healthy lifestyle]. *Fizychna kul'tura v universytet-s'kiy osviti: svitova praktyka ta suchasni trendy: zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Dnipro, 13 kvitnya 2023 r.)*, 104-105. URL: https://www.researchgate.net/profile/Bojan-Bjelica/publication/370660354_BULLYING_IN_MODERN_SPORTS_ENVIRONMENT_p69/links/645cd656f43b8a29ba44c723/BULLYING-IN-MODERN-SPORTS-ENVIRONMENT-p69.pdf#page=104 [in Ukrainian].

10. Zubko, V. V., Cherevychko, O. H., & Smirnov, K. M. (2022). Fizkul'turno-sportyvna diyal'nist' v osvith'omu seredovyschi ZVO [Physical culture and sports activity in the educational environment of the ZVO]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, ZK(147), 162-166. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.3K\(147\).34](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.3K(147).34) [in Ukrainian].

11. Kashuba, V., Nosova, N., & Honcharova, N. (2021). Fizkul'turno-sportyvna rehabilitatsiya»-suchasnyy trend naukovykh doslidzhen' ["Physical and sports rehabilitation" - a modern trend of scientific research]. *Biomekhanika sportu, ozdorovchoyi rukhovoyi aktyvnosti, fizychnoyi terapiyi ta erhoterapiyi: aktual'ni problemy, innovatsiyini proyekty ta trendy: Materialy I Vseukrayins'koyi elektronnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi z mizhnarodnoyu uchastyu (Kyyiv, 25 travnya 2021 r.)*, 119-123. URL: https://uni-sport.com.ua/sites/default/files/vseDocumenti/zbirnyk_materialiv_konferentsiyi_4.pdf#page=119 [in Ukrainian].

12. Kohut, I., Marynych, V., & Chebanova, K. (2020). Vprovadzhennya inklyuzyvnoho navchannya u fizkul'turno-ozdorovchi, sportyvni ta inshi zaklady osvity [Implementation of inclusive education in physical culture and health, sports and other educational institutions]. *Teoriya i metodyka fizychnoho vykhovannya i sportu*, 1, 117-127. DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2020.1.117-127> [in Ukrainian].

13. Kotova, O. V., & Sukhanova, H. P. (2022). Fizychna kul'tura ta sport yak zasoby fizychnoho vdoskonalennya studentiv ZVO [Physical culture and sport as means of physical improvement of students of higher education institutions]. *Sotsial'ni ta ekolohichni tekhnolohiyi: aktual'ni problemy teorii i praktyky: materialy XIV mizhnarodnoyi Internet-konferentsiyi (Melitopol', 25-27 sichnya, 2022 roku)*, 96-97. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/12991/1/%D0%9A%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%A1%D1%83%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf> [in Ukrainian].

14. Prystupa, Ye. N., Zhars'ka, N. V., Briskin, Yu. A., & Vovkanych, A. S. (2022). Fizkul'turno-sportyvna rehabilitatsiya u systemi haluzevykh sotsial'nykh praktyk [Physical culture and sports rehabilitation in the system of sectoral social practices]. *Ukrayins'kyy zhurnal medytsyny, biolohiyi ta sportu*, 7(4), 163-169. DOI: <https://doi.org/10.26693/jmbs07.04.163> [in Ukrainian].

15. Zhang, Y., Li, W., Yang, J., Liu, Z., & Wu, L. (2023). Cutting-edge approaches and innovations in sports rehabilitation training: *Effectiveness of new technology. Education and Information Technologies*, 28(6), 6231-6248. DOI: <https://doi.org/10.26693/jmbs07.04.163>

УДК 37.035:27

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1226-1234](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1226-1234)

Солнцева Олена Анатоліївна здобувач вищої освіти поза аспірантурою, завідувачка Одеського обласного центру практичної психології та соціальної роботи, кафедра психології соціальної роботи та інклюзивної освіти, КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», пр. Нахімова, 8, м. Одеса, 65014, тел.: (097) 028-12-73, <https://orcid.org/0000-0001-9295-6517>

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Анотація. У статті репрезентовані результати дослідження вихованості соціальної зрілості старшокласників. Проаналізовано сутність поняття «соціальна зрілість» в наукових джерелах. У цьому зв'язку було уточнено, що соціальна зрілість є інтегральною якістю особистості, і характеризується цілісністю, соціальною спрямованістю поведінки в усіх сферах життєдіяльності та розглядається як явище, яке відображає розвиток та виховання її певних соціальних якостей, соціальних норм і цінностей як учасника суспільних відносин.

Обґрунтовано та визначено основні структурні компоненти соціальної зрілості якими є інформаційно-пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий, операційно-дієвий, що складаються з ґрунтовних знань про соціальні процеси, явища і соціально значущі якості, цілеспрямовано виховуються в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, проявляються через ціннісне ставлення до явищ суспільної дійсності та норм і правил поведінки, прийнятих у суспільстві. Визначено методи діагностичного дослідження рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників. Репрезентовано результати діагностичного дослідження рівнів вихованості соціальної зрілості старшокласників за визначеними структурними компонентами.

Встановлено, що важливими суспільними сферами життєдіяльності за визначенням старшокласників є безпека та незалежності громадян, розвиток технологічної та інформаційної сфер життя, рівень громадянської активності в суспільстві. Доведено, що серед якостей соціально зрілої особистості старшокласників домінують соціальна активність, соціальна відповідальність, самостійність й толерантність.

Перспективи подальших досліджень зазначеної проблеми вбачаються у розробці методичних рекомендацій щодо виховання соціальної зрілості старшокласників.

Ключові слова: соціальна зрілість, показники соціальної зрілості, старшокласники, виховання, вихованість, діагностика.

Solntseva Olena Anatoliyvna Applicant outside the postgraduate degree of Doctor of Philosophy, Head of the Odesa Regional Center of Practical Psychology and Social Work, The Department of Psychology, Social Work and Inclusive Education, of the Odesa Regional Academy of in-Service Education of the Odesa Regional Council, Nakhimova lane, 8, Odesa, 65014, tel.: (097) 028-12-73, <https://orcid.org/0000-0001-9295-6517>

RESEARCH ON EDUCATION OF SOCIAL MATURITY OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract. The article presents the results of the study of education of social maturity of high school students. The essence of the concept of "social maturity" in scientific sources is analyzed. In this connection, it was specified that social maturity is an integral quality of an individual, and is characterized by integrity, predictability, social orientation of behavior in all spheres of life and is considered as a phenomenon that reflects the development and education of its certain social qualities, social norms and values as a sub object of social relations.

The main structural components of social maturity, which are information-cognitive, motivational-value, emotional-volitional, operational-active, are substantiated and defined, consisting of thorough knowledge of social processes, phenomena and socially significant qualities, purposefully formed in the educational process of general secondary education institutions, is manifested through a valuable attitude to the phenomena of social reality and the norms and rules of behavior accepted in society. The methods of diagnostic study of the levels of upbringing and social maturity of high school students are defined. The results of a diagnostic study of the levels of education and social maturity of high school students according to the defined structural components are presented.

It was established that the important social spheres of life according to the definition of high school students are the safety and independence of citizens, the development of technological and information spheres of life, the level of civic activity in society. It has been proven that social activity, social responsibility, independence and tolerance dominate among the qualities of a socially mature personality of high school students.

Prospects for further research of the mentioned problem can be seen in the development of methodical recommendations for raising the social maturity of high school students.

Keywords: social maturity, indicators of social maturity, high school students, education, upbringing, diagnosis.

Постановка проблеми. В умовах швидкопливності життя нині одним з провідних запитів сучасного суспільства є необхідність виховання молоді, здатної до активного включення в соціальне життя країн, які втілюють свій потенціал і ставлять перед собою завдання саморозвитку та відповідають загальнолюдським й національно-культурним цінностям. Цей новий вимір особистості вказує на необхідність розвитку нового типу особистості, який

здатний повністю використати свої здібності й одночасно сприяти прогресу суспільства, в якому людина створює гармонійні стосунки з собою й світом навколо неї, прагне самовдосконалення та саморозвитку.

Останнім часом спостерігається збільшений інтерес до поняття особистісної зрілості у педагогіці та психології, оскільки це поняття є важливим для розгляду людини як активного й продуктивного учасника суспільного життя. Однією з актуальних проблем сучасної педагогіки є розвиток внутрішніх, суб'єктивних аспектів соціальної зрілості. Визначення та дослідження характеристик особистісної зрілості стають ключовими завданнями у даному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціальної зрілості, розробки її внутрішніх, суб'єктивних основ стає в ряд актуальних проблем сучасної педагогіки. Наукові розвідки різних аспектів соціальної зрілості особистості набувають актуальності і привертають науковий інтерес саме в контексті виховання соціальної зрілості старшокласників.

Дослідження наукових джерел та педагогічної практики дозволило виокремити особливо важливі для нашої роботи праці вітчизняних та зарубіжних науковців, які розкривають суть та різнобічність поняття соціальної зрілості.

Педагогічні аспекти проблеми соціальної зрілості відображені в наукових розвідках досвідчених вітчизняних науковців, а саме І. Бега, І. Булах В. Кременя, В. Білоусової, Г. Яворської, Т. Комара, А. Герасимчук, О. Шияна, О. Михайлова, теоретичні і методичні засади відображені в трудах В. Гончаренко, І. Зязюна, О. Сухомлинської, К. Журби, Н. Ткачова, В. Демінської, дослідження становлення соціальної зрілості особистості розглянуто Я. Галетою, Л. Канішевською, М. Радуюлом, І. Сопівняк, М. Шкільною, В. Ягодніковою [1]. Так, проблему розвитку та виховання соціальної зрілості розглянуто в працях зарубіжних науковців, а саме А. Адлера, Е. Долла, Е. Еріксона, Г. Гартмана, Дж. Келлі, Л. Колберга, А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, Ж.П. Сартра, В. Франкла, Е. Фромма, Р. Харре, К. Хорні, К. Левіна, Л. Філіпса, К. Холла, П. Якобсона та ін. [2].

Проте проблема визначення і аналізу виховання соціальної зрілості в наукових доробках представлена недостатньо розгорнуто.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження виховання соціальної зрілості старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Для нашого дослідження необхідним є визначення поняття та сутності соціальної зрілості. У наукових вислідах соціальна зрілість визнається одним із сутнісних утворень особистості і пояснюється такими усталеними загальнонауковими категоріями, як буття, свідомість, діяльність, середовище, культура.

Так, в енциклопедії освіти «соціальна зрілість» визначається як рівень сформованості умінь, знань, етичних якостей та установок, що є достатнім для відповідального, вправного, добровільного виконання всього комплексу соціальних ролей, притаманних дорослому [3].

Більшість дослідників вважають, що соціальна зрілість – не є функцією лише одного віку. Багато в чому її сформованість і прояви залежать від умов, у яких росте й виховується дитина. Тому вже підлітки й старшокласники відрізняються достатньою соціальною зрілістю, у той час як деякі дорослі у своїх поглядах і установах щодо важливих аспектів людських відносин залишаються дітьми [1].

Досліджуючи феномен соціальної зрілості, В. Радул визначає її як активну життєву та громадянську позиції, досягнення гармонії виховання та самовиховання, прагнення самої особистості до швидкого досягнення соціальної зрілості. За його думкою, моделлю соціальної зрілості є взаємозв'язок між самореалізацією та соціальною відповідальністю. Дослідник наголошує на тому, що соціальна зрілість проявляється у соціальній активності, самовизначенні та соціальній відповідальності. За В. Радулом, соціальна зрілість представляє собою процес розкриття та розвитку потенційних можливостей особистості, що забезпечує формування таких характеристик особистості, які впливають на саморегуляцію її поведінки та міжособистісні відносини [4].

У контексті вивчення теоретичних засад означеної проблеми необхідно відмітити, що поняття соціальна зрілості людини співвідноситься зі становленням її як особистості, особливо в старшому підлітковому віці, до якого відносяться старшокласники. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній, поведінковій та емоційній сферах особистості підлітка породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні та спілкуванні [5].

За результатами дослідження І.О. Данченко запропонувала авторське бачення поняття соціальної зрілості студентів та її структурних компонентів, що складаються з ґрунтовних знань про соціальні процеси, явища і соціально значущі якості, цілеспрямовано формуються в освітньому процесі закладів освіти, проявляється через ціннісне ставлення до явищ суспільної дійсності та правил і моделей поведінки, прийнятих у соціумі [6].

Таким чином, можемо зробити висновок, що у психолого-педагогічних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців переважає інтегральний підхід до визначення рівня вихованості особистості, суть якого полягає у виокремленні критеріїв та показників, що відповідають певному ступеню вираженості вихованості соціальної зрілості.

Розглянувши основні підходи дослідників до структури соціальної зрілості особистості, слід відмітити багатогранність теорій, концепцій, поглядів, яка пояснюється складністю об'єкта вивчення, рівнем і конкретними умовами розвитку педагогіки, впливом інших наук, вимогами практики. Так, дослідницею Л. Канішевською доведено, що основними компонентами в структурі соціальної зрілості є когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний [7].

Спираючись на наукові здобутки вчених, а саме Я. Галети, І. Данченко, Л. Канішевської, Т. Комар, В. Радуга, І. Сопівник, М. Школьної, Г. Яворської, В. Ягоднікової та ін., нами були визначені наступні структурні компоненти соціальної зрілості, якими є інформаційно-пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий, операційно-дієвий [8].

Розглянемо детальніше інформаційно-пізнавальний компонент саме тому що характеристики інформаційно-пізнавального компонента відіграють важливу роль у вихованні соціальної зрілості, та відображають знання про соціальні процеси, явища і соціально значущі події, знання про прояви соціальних якостей, що є основою соціальної зрілості.

Сутність критеріїв та показників соціальної зрілості зводиться до врахування докладених особистістю зусиль. Науковці відзначають що критерії соціальної зрілості особистості відображають певні рівні інтелектуальної, емоційної, вольової та поведінкової сфер її розвитку [8].

Інформаційно-пізнавальний компонент передбачає наявність відповідних змістових категорій починаючи від запам'ятовування і відтворення інформації, яка стосується соціуму та соціальних відносин, явищ або процесів до уміння аналізувати соціальні явища або процеси.

За визначенням дослідників інформаційно-пізнавальний аспект соціальної зрілості включає в себе здатність передбачати розвиток подій, виявляти помилки та пропуски, відрізнити факти від їх наслідків, оцінювати значення результатів діяльності, а також розуміти важливість різних соціальних явищ і процесів для себе, для інших та для суспільства в цілому. Це також охоплює обґрунтування соціальних проблем, явищ, фактів, дій, що виникають у процесі взаємодії між особистістю і суспільством, а також вміння оцінювати соціальну діяльність та використовувати знання в конкретних соціальних умовах і ситуаціях, застосовувати соціальні правила, закони та принципи [9,10].

Сутність визначеного нами інформаційно-пізнавального компонента полягає в розумінні інформації та відтворення її в процесі включення в соціальні відносини, проявлення інтересу до соціальних процесів явищ та подій у сферах життєдіяльності людини, знання про суспільство, усвідомлення сутності соціальних ролей, знання про прояви соціальних якостей, таких як самостійність, соціальна активність, соціальна відповідальність, комунікативна толерантність.

Спираючись на вищезазначене та залежно від прояву сукупності визначених критеріїв та показників зазначених компонентів нами були диференцьовані такі рівні вихованості соціальної зрілості як високий, достатній, низький. Також були визначені три рівня, за умов наявності всіх ознак відповідності компоненту рівень вихованості соціальної зрілості розглядався нами як високий коли була наявна половина чи більше половини ознак від загальної кількості, рівень вважався задовільним при наявності

половини чи більше половини ознак від загальної кількості, при наявності ознак менше половини – рівень вихованості вважався низьким.

Для того щоб дослідити рівні вихованості старшокласників за означеним компонентом була здійснена організація педагогічного експерименту в якому прийняли участь старшокласники закладів загальної середньої освіти Дніпропетровської, Хмельницької, Миколаївської та Одеської областей, було задіяно 236 учнів 10-11 класів. З них експериментальна група становила 119 учнів, контрольна група – 117 учнів.

З метою вивчення рівня вихованості соціальної зрілості старшокласників за інформаційно-пізнавальним компонентом нами був визначений комплекс діагностичних методик і методів, за допомогою яких вимірювалися окремі показники. Так були використані опитувальник визначення ставлення старшокласників до суспільних сфер життєдіяльності людини та анкета визначення соціально важливих якостей соціальної зрілості старшокласниками.

За опитувальником визначення ставлення старшокласників до суспільних сфер життєдіяльності людини учням було запропоновано обрати один із варіантів відповіді у кожній із суспільних сфер, а саме соціальні, економічні та політичні процеси та явища, освітні та навчальні процеси, розвиток науки та культури, розвиток технологічної та інформаційної сфер життя, збереження та захист людської гідності, прав людини, безпека та незалежність громадян, рівень громадянської активності в суспільстві.

Результати опитування свідчили про те що високий рівень зацікавленістю суспільними сферами життєдіяльності людини виявлені у 22,02% – ЕГ та 21,74% – КГ, як показано на діаграмі 1.1.

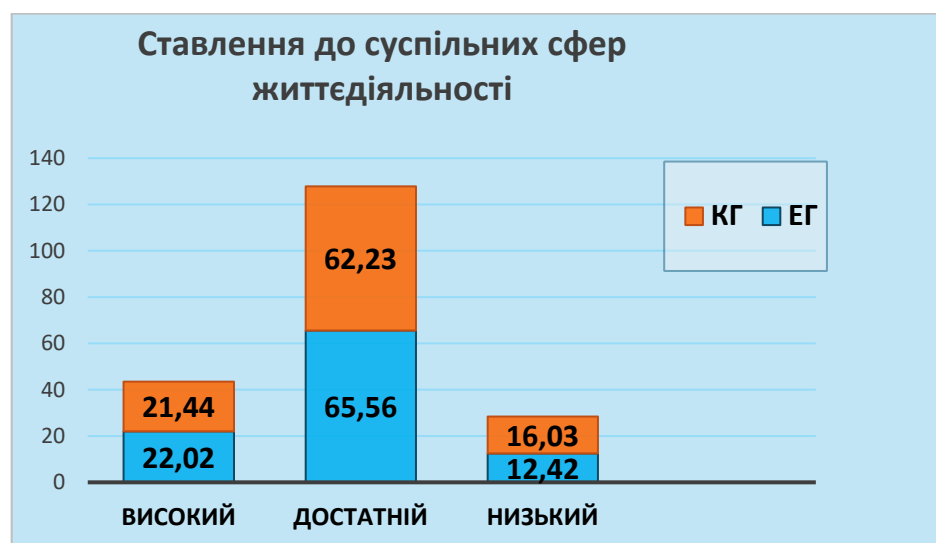

Рис. 1.1. Діаграма рівня ставлення старшокласників до суспільних сфер життєдіяльності (у %)

Показники 65,56% – ЕГ, 62,23% – КГ свідчили про виявлення зацікавленості соціальними, політичними, економічними, освітніми, інформаційними, культурними, та іншими процесами, явищами та подіями не в повній мірі, що відповідає достатньому рівню ставлення старшокласників до суспільних сфер життєдіяльності людини.

Показники 12,42% – ЕГ та 16,03% – КГ свідчили про те, що респонденти не проявили зацікавленість до соціальних, політичних, економічних, освітніх, інформаційних, культурних, та інших процесів, явищ та подій, що відповідало низькому рівню ставлення старшокласників до суспільних сфер життєдіяльності людини.

За результатами аналізу ставлення старшокласників до суспільних сфер життєдіяльності людини по окремим сферам можемо констатувати, що респонденти виявили достатній рівень ставлення до таких сфер як безпека та незалежності громадян 73,1% – ЕГ, 83,8% – КГ, розвиток технологічної та інформаційної сфер життя 80,7% – ЕГ, 69,3% – КГ, рівень громадянської активності в суспільстві 78,2% – ЕГ, 70,9% – КГ. Ці суспільні сфери є важливими та посіли домінуючі позиції у ставленнях старшокласників до суспільно важливих сфер життєдіяльності.

Для дослідження розуміння сутності соціально важливих якостей соціальної зрілості зі старшокласниками було проведено опитування за розробленим нами опитувальником. Так учням було запропоновано надати відповіді на наступні 6 запитань: «Які якості ви вважаєте важливими для соціально зрілої особистості?», «Що на вашу думку є поняття «самостійність?»», «Який зміст ви вкладаєте в поняття «соціальна активність?»», «Що на вашу думку є поняття «соціальна відповідальність?»», «Який зміст ви вкладаєте в поняття «толерантність?»», «Чи зацікавлені ви виховувати вищезазначені якості у себе?».

Як показали данні дослідження найвищий рівень обізнаності щодо соціально важливих якостей соціальної зрілості старшокласники мали до соціальної активності ЕГ – 49,6% та соціальної відповідальності КГ – 58,1%, пріоритетними якостями учні вважали самостійність ЕГ – 47,0%, КГ – 49,6% та толерантність ЕГ – 43,7%, КГ – 45,3%.

Аналіз результатів свідчить про те, що ЕГ – 47,0%, КГ – 49,6% респондентів виявили достатній рівень знань щодо сутності такої соціальної якості, як самостійність. Відповідаючи на питання вони назвали такі ознаки самостійності як вміння брати відповідальність за себе і свої дії, приймати рішення, ставити та досягати власної мети, докладаючи зусилля, навіть в неочікуваних ситуаціях, здатність визначити свої потреби та задовільнити їх.

На високому рівень виявились знання про соціальну відповідальність в ЕГ – 27,7%, КГ – 21,4% учасників експерименту, які виявили аргументовані знання щодо сутності цього поняття, визначили оцінку власних намірів та вибору поведінки щодо суспільних норм та правил.

Аналіз результатів дослідження соціальної активності довів що ЕГ – 33,3% , КГ – 29,1% старшокласників виявили високий рівень знань про дану соціальну якість. Для них характерними є розуміння сутності цієї соціальної якості, але не завжди використовують своїх можливостей для допомоги іншим.

Зазначимо, що високий рівень знань про сутність поняття «толерантність» виявили ЕГ – 37,8 % , КГ – 45,3% старшокласників. Вони назвали такі ознаки цієї соціальної якості як розуміюче ставлення до людини, ввічливе ставлення з повагою до інших та їхнього вибору.

Загальні результати дослідження інформаційно-пізнавального компонента показали що достатній рівень мають 56,59% – ЕГ та 53,12% – КГ, на високому рівні знаходяться 27,44% – ЕГ та 25,55% – КГ, низький рівень посіли 15,97% – ЕГ, в КГ ці показники мали більше значення 21,33%.

Висновки. Були обґрунтовані та виокремили основні компоненти соціальної зрілості, детально розглянутий інформаційно-пізнавальний компонент, рівні його вихованості, методи діагностичного дослідження та його результати. Данні дослідження свідчать про виявлення зацікавленості старшокласниками такими суспільними сферами як безпека та незалежності громадян, розвиток технологічної та інформаційної сфер життя, рівень громадянської активності в суспільстві. Ці суспільні сфери виявились важливими та посіли домінуючі позиції у ставленнях старшокласників до суспільно важливих сфер життєдіяльності.

Одержані результати свідчать, що серед якостей соціально зрілості старшокласників домінують соціальна активність, соціальна відповідальність, самостійність та толерантність. Тобто, серед зазначених якостей респонденти вказали людські чесноти, продуктивну комунікацію та спільнодію, позитивне налаштування до партнера по спілкуванню, здатність приймати та поважати індивідуальні особливості людей, проявлення емпатії у процесі комунікації, намір приймати рішення та нести за них відповідальність, сприймання людини такою яка вона є, незалежно від індивідуальних, психофізіологічних або інших особливостей. Саме ці якості визначають рівень вихованості соціально зрілості старшокласників. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці методичних рекомендацій щодо виховання соціально зрілості старшокласників.

Література:

1. Дідик Н. М. Феномен особистісної зрілості в інтерпретації українських дослідників. *Молодий вчений*. 2014. № 1 (03). С. 130-145.
2. Данченко І. О. Формування соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів: монографія. Харків: Видавництво Іванченка І., 2018. 238с.
3. *Енциклопедія освіти*. Під загал. ред. В. Г. Кремень, В. І. Луговий, О. М. Топузов, С. О. Сисоева, О.І. Ляшенко та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
4. Радул В.В. Становлення соціальної зрілості молодого вчителя (теорія і практика): автореф. дис. д-ра пед. наук. Київ, 1998. 36 с.

5. Савчин М. В. Вікова психологія / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. Київ: Академвидав, 2011. 368 с.
6. Данченко, І. О. Структурні компоненти соціальної зрілості студентів вищих аграрних навчальних закладів. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*, 2017. 2 (18), 30-40.
7. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: дис. ...д-ра. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2011. 512 с.
8. Солнцева О.А. Структурні компоненти соціальної зрілості особистості. *Педагогічна наука і освіта у сучасному вимірі: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Одеса, 20 травня 2023 р.). Одеса, 2023. С. 67-72.
9. Галета Я. В., Бабенко Т. В., Ляшенко Р. О. Актуалізація феномена інформаційна культура як фактор формування соціальної зрілості особистості в умовах інформатизації суспільства. *Рідна школа*. 2019. № 2. С. 29–33.
10. Пасніченко А. Е. Психологія пізнавальної сфери особистості: відчуття, сприймання, мислення: курс лекцій. Чернівці: Місто, 2013. 316 с.

References:

1. Didyk, N. (2014). The phenomenon of personal maturity in the interpretation of Ukrainian researchers [Fenomen osobystisnoi zrilosti v interpretatsii ukrainskykh doslidnykiv] *A young scientist*, 1 (03). P. 130-145 [in Ukrainian].
2. Danchenko, I. (2018). Formation of social maturity of students of higher agricultural educational institutions [Formuvannia sotsialnoi zrilosti studentiv vyshchychk ahrarnykh navchalnykh zakladiv]: monograph, 238p. [in Ukrainian].
3. Kremen, V., Lugovoi, O., Topuzov, S., Sysoeva, O. Lyashenko (2021). Encyclopedia of education [Entsyklopediia osvity] Kyiv: Yurinkom Inter., 1144 p. [in Ukrainian].
4. Radul, V. (1998). Formation of social maturity of a young teacher (theory and practice): autoref. thesis Dr. Ped. of science, 36 p. [in Ukrainian].
5. Savchyn, (2011). M. Savchyn Age psychology [Vikova psykholohiia] Kyiv: Akademvydav, 368 p. [in Ukrainian].
6. Danchenko, I. (2017). Structural components of social maturity of students of higher agricultural educational institutions. Psychological and pedagogical foundations of humanization of the educational process in schools and universities, 2 (18), 30-40. [in Ukrainian].
7. Kanishevskaya, L. (2011). Theoretical and methodological foundations of social maturity education of high school students of comprehensive boarding schools in extracurricular activities: diss. ...Dr. ped. Sciences: 13.00.07. Kyiv, 512 p. [in Ukrainian].
8. Solntseva, O. Structural components of social maturity of the individual. Pedagogical science and education in the modern dimension: problems and prospects of development: Materials of the 5th All-Ukrainian scientific and practical conference (Odesa, May 20, 2023). Odesa, 2023. P. 67-72. [in Ukrainian].
9. Galeta, Y., Babenko, T., Lyashenko, R. (2019). Actualization of the phenomenon of information culture as a factor in the formation of social maturity of an individual in the conditions of informatization of society [Aktualizatsiia fenomena informatsiina kultura yak faktor formuvannia sotsialnoi zrilosti osobystosti v umovakh informatyzatsii suspilstva]. *Native school*, 2, 29–33.
10. Pasnichenko, A. (2013). Psychology of the cognitive sphere of personality: sensation, perception, thinking: a course of lectures [Psykhologhiia piznavalnoi sfery osobystosti: vidchuttia, sprymannia, myslennia: kurs leksi]. *Chernivtsi national University named after Yu. Fedkovicha*. Chernivtsi: City, 316 c. [in Ukrainian].

УДК 378. 147

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1235-1247](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1235-1247)

Толочко Світлана Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання, Національна академія педагогічних наук України, вул. М. Берлінського, 9, м. Київ, 04060, тел.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0002-9262-2311>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СУПЕРВІЗІЇ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз супервізії як сучасного освітнього феномена в контексті реформування загальної середньої освіти. Визначено понятійно-категоріальний апарат дослідження, зокрема досліджено терміни «супервізія», «супервізор», «супервізант», «верифікація результатів супервізії», «супервізорство». Означено, що термін «супервізія» використовується для опису комплексу заходів з надання професійної підтримки та допомоги педагогічним працівникам, що сприятиме вдосконаленню їхньої професійної діяльності та професійному розвитку. З'ясовано, що метою супервізії є здійснення психолого-педагогічного та методичного супроводу педагогічних працівників, спрямованого на підвищення їхньої ефективності в освітньому процесі, розв'язування власних фахових труднощів, формування професійно-педагогічної компетентності, здійснення професійного та особистісного розвитку та надання допомоги іншим. Проаналізовано та виокремлено функції, принципи, форми супервізії, визначено завдання та етапи її протікання. Означено та ототожнено провідні завдання супервізії зі сприянням дотриманню професійного стандарту професійних працівників (ПП); професійним консультуванням (допомогою) ПП після отримання результатів аналізу їхньої фахової діяльності; професійною допомогою в запобіганні (попередженні) та подоланні виробничих труднощів; здійсненні аналізу та об'єктивного оцінювання відповідно до результатів розв'язання проблемних фахових ситуацій; допомогою у встановленні індивідуальних спеціальних потреб ПП та мотивацією до фахового розвитку. Створено професіограму супервізора в післядипломній педагогічній освіті з характеристикою особливостей професійної підготовки, концептуалізацією системних якостей, знань, умінь, здатностей, сформованості, готовності, відповідальності і відповідності в синергізмі становлення і розвитку. Здійснено аналіз законодавчо-нормативної документації щодо видів компетентності супервізорів закладів освіти

(загальні, фахові (предметно-орієнтовані), виокремлено низку видів особистісно-професійних компетентцій, властивих представникам цієї педагогічної професії: Сформульовано дефініцію «професійна науково-методична компетентність супервізора».

Ключові слова: супервізія, супервізор, супервізант, загальна середня освіта, супервізорство, професійна науково-методична компетентність супервізора.

Tolochko Svitlana Viktorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, chief researcher of the laboratory of extracurricular education, Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine, 9 M. Berlinsky St., Kyiv, 04060, tel.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0002-9262-2311>

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF SUPERVISION IN THE CONTEXT OF THE REFORM OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Abstract. The article provides a theoretical and methodological analysis of supervision as a modern educational phenomenon in the context of reforming general secondary education. Conceptual and categorical apparatus of the research was defined, in particular, the terms "supervision", "supervisor", "verification of supervision results" were studied. It is noted that the term "supervision" is used to describe a set of measures to provide professional support and assistance to pedagogical workers, which will contribute to the improvement of their professional activity and professional development. It was found out that the purpose of supervision is to provide psychological-pedagogical and methodical support of teaching staff aimed at increasing their efficiency in the educational process, solving their own professional difficulties, forming professional-pedagogical competence, carrying out professional and personal development and providing assistance to others. Functions, principles, and forms of supervision were analyzed and identified, tasks and stages of its progress were defined. Main tasks of supervision with promotion of compliance with the professional standard of pedagogical employees are defined and identified; professional consulting (assistance) of PE after receiving the results of their professional activity analysis; professional help in preventing (warning) and overcoming production difficulties; performing analysis and objective assessment according to the results of solving problematic professional situations; help in establishing individual special needs of PE and motivation for professional development. A professiogram of a supervisor in postgraduate pedagogical education was created with a description of professional training features, system qualities conceptualization, knowledge, skills, abilities, formation, readiness, responsibility and compliance in the synergy of formation and development. An analysis of legislative and regulatory documentation regarding the types of competence of supervisors of educational institutions (general, professional

(subject-oriented)) was carried out, a number of types of personal and professional competences of representatives of this pedagogical profession were distinguished. The definition of supervisor's "professional scientific and methodological competence" was formulated.

Keywords: supervision, supervisor, general secondary education, supervisor's professional scientific and methodological competence.

Постановка проблеми. Лісабонський саміт Ради Європи (2000) прийняв «Меморандум освіти протягом життя», у якому серед принципів неперервної освіти названо *розвиток наставництва й консультування*. Мета – забезпечення кожному протягом життя вільного доступу до інформації про освітні можливості та до необхідних консультацій і рекомендацій. Актуалізується створення постійної консультаційної служби для надавання рекомендацій у сфері освітнього, професійного й особистісного розвитку та орієнтування на інтереси й потреби активного користувача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській сучасній науці є чимало досліджень, присвячених супервізії. Так, розвідки щодо використання супервізії в соціальній роботі здійснили такі вчені, як-от: І. Астремська [1] О. Байдарова, О. Карагодіна [7]. Супервізію як метод професійного зростання психолога проаналізували науковці А. Іващенко, М. Хараджи [19].

Педагогічну супервізію як елемент індивідуалізації дуального навчання дослідили Ю. Олексін та С. Якубовська [14]; особливості супервізорської діяльності викладача вищого технічного закладу освіти – С. Якубовська [20].

Нині найбільше досліджень присвячено вивченню супервізії в андрагогії, зокрема післядипломній педагогічній освіті. Цікавими із цієї точки зору є наукові пошуки Ю. Запорожцевої щодо виокремлення стратегії супервізії (наставництва) як підтримки професійного розвитку сучасного педагога [4]; С. Івашньої про супервізію в діяльності освітнього тренера [6].

Імплементация Концепції «Нова українська школа» в заклади загальної середньої освіти та проблеми з якістю її впровадження викликали появу публікацій щодо супервізії як технології післядипломної освіти педагогічних працівників у контексті Концепції «Нова українська школа» (Н. Білик, Н. Любченко [10]). Чинна Концепція розвитку педагогічної освіти ставить важливим завданням підготовку педагогічних працівників за новими перспективними професіями, зокрема «андрагога», «тьютора», «модератора», «фасилітатора», «менеджера електронного навчання», «асистента вчителя» тощо [9]. З означеної точки зору актуальним вважаємо дослідження Л. Ніколаєва щодо порівняльного аналізу супервізії як технології розвитку професіоналізму психологів, тренерів, коучів [12].

Мета статті – здійснити теоретико-методологічний аналіз супервізії як інструмента професійної підтримки й допомоги педагогічним працівникам у сфері загальної середньої освіти та компетентності супервізорів.

Виклад основного матеріалу.

У контексті реформування української системи освіти, зокрема загальної середньої, зростають вимоги до післядипломної освіти педагогічних працівників (ПП) та модернізації методик і технологій підвищення кваліфікації педагогів засобами формальної освіти, розширення й поглиблення професійних знань, умінь, навичок, формування компетентностей у системі неформальної та інформальної освіти.

Тож об'єктом нашого аналізу стане супервізія як нова технологія (методика, вид діяльності, ключовий процес тощо) наставництва в післядипломній педагогічній освіті та компетентність супервізора як агента змін Нової української школи.

Зупинимось детальніше на тлумаченні дефініції терміна «супервізія». Так, Постанова КМУ «Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа» подає таке визначення: «*Супервізія* щодо моніторингу, наставництва та експертного оцінювання професійних компетентностей учасників сертифікації – *професійна підтримка та спостереження супервізорів* за роботою тренерів-педагогів, вчителів, асистентів вчителів закладів загальної середньої освіти з інклюзивним та інтегрованим навчанням, директорів закладів загальної середньої освіти, заступників директорів з навчально-виховної роботи (навчальної, виховної роботи) у початковій школі (або структурному підрозділі іншого закладу освіти, що забезпечує початкову освіту), фахівців інклюзивно-ресурсних центрів щодо засвоєння ними певних компетенцій, наставництво, виправлення помилок, що виникли у роботі» [2]. Тобто, у цьому контексті сферою застосування супервізії є загальна і додаткова освіта (допомога вчителям, асистентам вчителів закладів загальної середньої освіти з інклюзивним та інтегрованим навчанням) і система підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів (коли йдеться про тренерів-педагогів).

Метою супервізії є здійснення психолого-педагогічного та методичного супроводу педагогічних працівників, спрямованого на підвищення їхньої ефективності в освітньому процесі, розв'язування власних фахових труднощів, формування професійно-педагогічної компетентності, здійснення професійного та особистісного розвитку та надання допомоги іншим. За умов повноцінного вивчення та використання супервізії в освіті підвищиться її якість і результативність, оскільки вчасна й доцільна підтримка педагога в оновлення його знань, підвищенні компетентності в тих сферах, де визначено їхню часткову наявність, завдяки своєчасному реагуванню та якісним змінам забезпечить неперервність освіти, відповідність викликам швидкозмінюваних умов життя та вимогам до нього як учасника освітнього процесу.

У нормативних документах [2] визначені *функції супервізії*: освітня, виховна, розвивальна, консультативна, управлінська, коригуюча, спрямовані на грамотний і необхідний вплив на суб'єктів супервізії щодо формування

їхньої здатності й готовності до здійснення освітнього процесу. Проект Порядку надання професійної підтримки та допомоги педагогічним працівникам (здійснення супервізії) у сфері загальної середньої освіти додає ще такі: аналітичну, наставницьку, підтримувальну, фасилітативну [15].

Основними принципами супервізії визначено: добровільності, гуманізму та людиноцентризму, прозорості, конфіденційності, об'єктивності, партнерської взаємодії, індивідуального підходу, відповідальності, прогностичності, розвивального характеру, рефлексивності, надійності і валідності вимірювань результатів супервізії [3].

Провідні завдання супервізії ототожнено зі сприянням дотриманню професійного стандарту ПП; професійним консультуванням (допомогою) ПП після отримання результатів аналізу їхньої фахової діяльності; професійною допомогою в запобіганні (попередженні) та подоланні виробничих труднощів; здійсненні аналізу та об'єктивного оцінювання відповідно до результатів розв'язання проблемних фахових ситуацій; допомогою у встановленні індивідуальних спеціальних потреб ПП та мотивацією до фахового розвитку [15].

Головними *формами проведення супервізії* визначено *індивідуальну* (ознайомлення супервізора з результатами самооцінювання ПП та здійснені вибором пріоритетів для майбутнього фахового розвитку, здійснення спостереження за діяльністю отримувача послуги супервізії, проведення наставницької бесіди, підтримання та супровід процесу створення плану власного професійного розвитку) та *групову* (робота супервізора з групою педагогічних працівників (5–12 осіб) для виокремлення, обговорення та засвоєння кращих педагогічних практик, виявлення проблем, труднощів у фаховій діяльності, віднайдення способів їхнього вирішення, виокремлення можливостей для подальшого розвитку) [3].

Цикл супервізії передбачає використання трьох етапів: підготовчого (пов'язаний зі здійсненням супервізантом самооцінювання фахової діяльності та визначенням проблем/труднощів; формуванням плану й графіку проведення циклу супервізії; укладанням договору супервізії, вибором видів і форм; забезпеченням умов для належного проведення супервізії/-ї); основного (ототожненого з реалізацією плану проведення супервізії відповідно до узгодженого графіка; коригуванням планів проведення циклу супервізії та графіків (за потреби).проведенням супервізійної/-их сесії/-ї); заключного (пов'язаного з узагальненням, верифікацією результатів: анкетуванням супервізанта для отримання зворотного зв'язку, подальшим плануванням роботи; складанням супервізором документації на основі отриманих результатів циклу супервізії; звітом про проведення супервізії, актом здачі-приймання наданих послуг супервізії) [15].

Супервізор, відповідно до вищезначеної Постанови КМУ «Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа», ототожнений із тренером, тренером-педагогом, працівником закладу післядипломної педагогічної освіти, працівником методичної служби,

експертом, залученим до проведення сертифікації педагогічних працівників, директором закладу загальної середньої освіти, заступником директора з навчально-виховної (навчальної, виховної) роботи, діяльність яких пов'язана із наданням професійної допомоги завдяки проведенню індивідуальних і групових консультацій щодо організації та змісту освітнього процесу, моніторингу якості навчання, проведення майстер-класів для набуття фахових компетенцій та засвоєння нових професійних ролей і функцій в умовах нової української школи [2].

Здійснений структурно-логічний аналіз і систематизація уможливили створення таблиці 1 з характеристикою особливостей професійної підготовки, концептуалізацією системних якостей, знань, умінь, здатностей, сформованості, готовності, відповідальності і відповідності в синергізмі становлення і розвитку.

Таблиця 1

Професіограма супервізора в післядипломній педагогічній освіті

Дефініція поняття «супервізор»	фахівець у сфері загальної середньої освіти (надавач послуг супервізії) зі здійснення комплексу заходів, пов'язаних із наданням фахового підтримання педагогічних працівників та допомоги в професійній адаптації
системні якості	ерудованість, науковий інтелект, креативність, системне і позитивне мислення, безоціночна позиція, стійкість до стресів, відповідальність, цілеспрямованість, мобільність, адаптивність, рефлексивність, емоційний інтелект, гуманізм, гнучкість, наполегливість, полікультурність, толерантність, емпативність, розвиненість мови, бажання бути зразком для інших педагогів
знання	педагогіки, навчального предмета/дисципліни, психології, андрагогіки; методики
уміння	формування ефективних комунікативних стратегій викладання та консультування; планування наукового пізнання, формування умінь, навичок, компетенцій, компетентностей, професіоналізму, майстерності
здатність	проектування освітнього, освітньо-наукового процесу; вибудовування довірливих професійних узаємин; впевненості та переконування інших у процесі педагогічної діяльності
сформованість	компетентності щодо здійснення процесу адаптації молодих людей до специфіки діяльності в педагогічній професії, професійного консультування для активізації процесів самонавчання та саморозвитку вчителя-початківця шляхом надання безперервної зворотного зв'язку в процесі спільного аналізу ситуацій і проблем
готовність	до створення спільно з отримувачем послуг супервізії (супервізантом) перспективи для здобуття та/або вдосконалення професійних компетентностей і фахового розвитку педагогічного працівника, неперервного навчання, життєвих і робочих ситуацій із метою продукування подальших знань, набуття умінь, навичок, формування компетентностей
Відповідальність	за фахове підтримання і допомоги у вдосконаленні професійної діяльності та професійному розвитку, підвищення організаційної культури, зокрема етики ділового спілкування, традицій і норм поведінки в закладі освіти
відповідність	фахового консультування під час формування індивідуальної програми розвитку педагогічних працівників та теоретичної і практичної підтримки під час провадження професійно-педагогічної діяльності

Джерело: створено автором.

Аналіз законодавчо-нормативної документації щодо видів компетентності супервізорів закладів освіти подано нами в таблиці 2 «Види компетентностей супервізора».

Таблиця 2

Види компетентностей супервізора

Види компетентностей	
Загальні	Фахові (предметно-орієнтовані)
<ul style="list-style-type: none"> – застосування знань у практичній діяльності, ефективного спілкування за використання навичок активного слухання; – стратегічне, креативне мислення; – репрезентування інформації в стислій усній чи письмовій формі; – адаптування та ефективна діяльність у новій ситуації; – сприймання нового, ініціювання нововведень; – виявлення ініціативи й рішучості; – виявлення та вирішення проблем; – приймання обґрунтованих рішень; – розроблення проєктів та здійснення управління ними; – робота в команді, мотивування людей та рух до спільної мети; – сприймання думок інших людей, їхнього права на власну позицію; – виявлення активної громадянської позиції, відповідальна діяльність; – конструктивне висловлювання своїх думок; – автономна праця; – критичне оцінювання власних знань і вмінь; – відкритість і сприйнятливність до нового; – застосування сучасних інформаційно-комунікативних та цифрових технологій, обґрунтування власної позиції. 	<ul style="list-style-type: none"> – наявність знань про основні засади функціонування НУШ, її нормативно-правове забезпечення; – розуміння супервізії в ролі інструмента підтримання та професійного розвитку педагогів, тренерів, педагогів-тренерів, керівників закладів загальної середньої освіти; – застосування знань із супервізії для психолого-педагогічного та методичного супроводу професійного й особистісного розвитку педагогів, тренерів, педагогів-тренерів, керівників закладів загальної середньої освіти; – дотримання основних принципів проведення супервізії (добровільності, гуманізму і людиноцентризму, відкритості, конфіденційності, об'єктивності, партнерської взаємодії, індивідуального підходу, відповідальності, прогностичності); – застосування форм і методів здійснення супервізії відповідно до вимог НУШ (наставництва (тьюторства), консультування, психологічного підтримання, сприяння, навчання (коучингу), моделювання, координації, коригування, запобігання, прогнозування, фасилітації (модерації); спостереження, надання зворотного зв'язку, розроблення власної програми професійного розвитку; володіння методикою науково-методичного супроводу професійного розвитку педагогічних працівників); – забезпечення демократичного підходу до здійснення супервізії та забезпечення індивідуальної траєкторії професійного розвитку педагогічних працівників.

Джерело: створено за [3]

Розгляд досліджень науковців та власних щодо вимог до супервізорів уможливив виокремлення низки видів *особистісно-професійних компетентностей*, властивих представникам цієї педагогічної професії:

- переконання у своїх силах;
- активізація особистісного і професійного потенціалу фахівців;
- розуміння особистості ПП та повага до його роботи й розвитку;
- саморефлексія і саморозкриття ПП;
- розумне поєднання підтримки та критики;
- уміння визначати індивідуальні особливості (здібності, здатності, інтереси, захоплення, ставлення до навчання, міжособистісні взаємини, креативність, критичне мислення);
- диференційований підхід до працівників закладів освіти з урахуванням віку, досвіду роботи, педагогічного стажу;
- уміння визначати соціальний статус у суспільстві суб'єкта супервізії (сформованість особистості, незалежний економічний, юридичний, соціальний і психологічний стан, життєвий досвід, наявність серйозних проблем, для вирішення яких треба вчитися, орієнтація на негайне використання отриманих у процесі навчання знань та умінь);
- довіра, безпека, відвертість, відповідальність, потреба запиту до супервізора щодо допомоги у вирішенні проблем;
- знання психологічних основ андрагогіки, ставлення до власної професійно-педагогічної діяльності як до соціально значущої;
- володіти прийомами супервізії, навичками саморегуляції і самоконтролю, властивість проявляти оптимальну професійну поведінку, мати імідж, задавати вектор емоційності і супроводжувати взаємодію суб'єктів освітнього і управлінського процесів позитивними емоціями;
- знання методики впровадження особливих форм роботи: тренінгів, консультування, майстер-класів, бесід, демонстрацій особистого чи суспільного досвіду, ігор, інструктажів тощо;
- систематична діяльність відповідно до розробленої програми супервізії (складання списку проблем (задач);
- верифікування наслідків реалізації програми супервізії щодо формування та розвитку фахових компетентностей.

Репрезентований перелік особистісно-професійних компетентностей супервізора виокремлює низку основних, як-от: самоосвітню, критичного мислення, психолого-фасилітативну, методичну, андрагогічну, експертну тощо.

У результаті здійсненого аналізу психолого-педагогічної літератури та основі власних досліджень *професійну науково-методичну компетентність супервізора* ототожнюємо з інтегральною характеристикою педагогічної діяльності високої якості, значним рівнем професіоналізму і фахової компетентності, достатнім досвідом у певній галузі і продуктивною соціально-

педагогічною участю в передаванні ключових компетенцій і цінностей, наданням професійної підтримки та допомоги педагогічним працівникам. Інтегративні властивості такого процесу полягають у безперервному й систематичному вдосконаленні їхніх компетентностей: професійних, загальнокультурних і спеціальних (психолого-педагогічних, методичних і коуч-компетенцій, фасилітативних) для свідомого і відповідального управління як своїми змінами в професійному вдосконаленні, так і вирішення психолого-педагогічних і організаційно-методичних завдань навчання, застосування знань із супервізії для психолого-педагогічного та методичного супроводу професійного й особистісного розвитку ПП, забезпечуючи тим самим ефективність і спадкоємність у контексті закладів освіти та наукових і педагогічних шкіл.

Актуалізується *супервізорство*, ототожене з професійною взаємодією компетентного фахівця (супервізора) та ПП на засадах добровільності її планування, організації, провадження та завершення, що повинно закінчитися її верифікацією. Під терміном «верифікація» в контексті врахування наслідків проведеної супервізії розуміють процес, пов'язаний зі встановленням відповідності між запланованими і досягнутими результатами циклу супервізії, підтвердженими актами здачі-приймання наданих послуг [15].

Наказом МОНУ «Деякі питання організації та проведення супервізії» [3] визначено результати проведення супервізії, які нами представлено в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати проведення супервізії

<i>для педагогічного працівника</i>	<i>для супервізора</i>
застосування у власній фаховій діяльності ґрунтовних знань основного змісту, структури, напрямів, специфіки діяльності педагогічного працівника закладу загальної середньої освіти, зокрема і з інклюзивним навчанням з організації та впровадження освітнього процесу згідно з вимогами НУШ та Державного стандарту початкової школи;	застосування знань і навичок роботи супервізора (спостереження, проведення наставницької бесіди, аналіз, планування);
використання сучасних підходів до фахової розвитку (рефлексії, самооцінювання, аналізу, планування);	покращення власного розуміння педагогічної практики відповідно до вимог НУШ та Державного стандарту початкової школи;
мотивація до вдосконалення професійної діяльності, самоосвіти;	мотивація до вдосконалення власної фахової діяльності, самоосвіти;
зменшення рівня стресу, зміцнення позитивної самооцінки та фахової самоідентифікації.	позитивна самооцінка та професійна самоідентифікація.

Джерело: створено за [3]

Актуальності в контексті означеного дослідження набуває ефективне навчання супервізорів. На думку дослідниці І. Астремської, навчальні програми для супервізорів повинні бути зреалізовані за використання антидискримінаційного, або непригнічуючого підходу; навичок, чи лабораторних занять; аудіо- та відеозаписів реальних сесій; обміну між рівними; контексту команди та зворотного зв'язку супервізованого; концепцій, теорій, моделей, досліджень – літератури для інформування практиків; консультування під час курсу щодо поточних супервізорських дилем [1, с.328–329].

С. Івашнова, аналізуючи особливості структури супервізії в діяльності освітніх тренерів та форм її реалізації, акцентує увагу на ролі тренерів у підготовці супервізорів. «Оскільки діяльність здійснює конкретний фахівець в межах своєї компетенції, то супервізія в діяльності освітнього тренера розглядається як вид спільної професійної діяльності тренера та супервізора, спрямований на забезпечення належної якості розроблення та реалізації програм тренінгів, спрямованих на розвиток професійної компетентності педагогічних працівників, наставництва, запобігання професійним ризикам та професійної підтримки тренера на робочому місці» [6, с. 99].

Погоджуємося з думкою Л.Ніколаєва про значущість супервізії в роботі психологів, тренерів та коучів, особливо в контексті підтримання та професійного зростання означених фахівців Її спрямування – надання методичної допомоги, професійне консультування з дотриманням фахових стандартів та етики. Окрім того, вона пов'язана зі збереженням ментального здоров'я фахівців, підвищенням мотивації та профілактикою емоційного вигорання [12, с. 46].

Висновки. Здійснений аналіз уможливив висновок про значущість супервізії в підвищенні кваліфікації та перепідготовці педагогічних працівників як неодмінної умови якісного проведення реформування загальної середньої освіти в Україні, удосконаленні навчально-пізнавальної діяльності та професійному розвитку означених фахівців.

Література:

1. Астремська І. В. Прикладні методики та основи супервізії в соціальній роботі : навч. посіб. Мико-лаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 396 с.
2. Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа». Постанова КМУ від 4 квітня 2018 р. № 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/237-2018-%D0%BF/print>.
3. Деякі питання організації та проведення супервізії. Наказ МОНУ № 1313 від 18 жовтня 2019 р. URL: <https://imzo.gov.ua/2019/10/21/nakaz-mon-vid-18-10-2019-1313-deiaki-pytannia-orhanizatsii-ta-provedennia-supervizii/>
4. Запорожцева Ю. С. Стратегія супервізії (наставництва) як підтримка професійного розвитку сучасного педагога. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 69, т. 1. С. 70–73.

5. Іванюк І. В. Супервізія та інтервізія у роботі педагога. *Психологія та психосоціальні інтервенції*. 2018. Т. 1. С. 36-40.
6. Івашнюва С. В. Супервізія в діяльності освітнього тренера. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2018. № 3. С. 96–106.
7. Карагодіна О.Г, Байдарова О.О. Запровадження супервізії у соціальній роботі: бар'єри та ресурси. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2014. № 1 (4). С. 29-36.
8. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. Київ, 2016. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80>.
9. Концепція розвитку педагогічної освіти від 16 липня 2018 р. № 776. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>.
10. Любченко Н. В., Білик Н. І. Супервізія як технологія післядипломної освіти педагогічних працівників у контексті Концепції «Нова українська школа». *Імідж сучасного педагога*. 2021. № (5(200)). С. 5–13.
11. Мушкевич М. І. Супервізія : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 188 с.
12. Ніколаєв Л. Супервізія як технологія розвитку професіоналізму психологів, тренерів, коучів: порівняльний аналіз. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2023. № 52. С. 42–47.
13. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
14. Олексін Ю. П., Якубовська С. С. Педагогічна супервізія як елемент індивідуалізації дуального навчання. *Молодий вчений*. 2018. № 4.1 (56.1). С. 102–104.
15. Порядок надання професійної підтримки та допомоги педагогічним працівникам (здійснення супервізії) у сфері загальної середньої освіти. Проект. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-poryadku-nadannya-profesijnoyi-pidtrimki-ta-dopomogi-pedagogichnim-pracivnikam-zdijsnennya-superviziyi-u-sferi-zagalnoyi-serednoyi-osviti>
16. Толочко С. В. Теоретичні й методичні засади формування науково-методичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти : дис...д-ра пед. наук : 13.00.04 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 574 с.
17. Толочко С. В. Концепція та методика формування науково-методичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 376 с.
18. Толочко С. В. Сучасні моделі педагогічної професії в системі післядипломної освіти для сталого розвитку : навч.-метод. посіб. Київ; Ніжин, Видавець ПП Лисенко М.М. 2019. 312 с.
19. Хараджи М. В., Іващенко А. І. Супервізія як метод професійного зростання психолога. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2022. № (1). С. 23–26.
20. Якубовська С.С. Особливості супервізорської діяльності викладача вищого технічного навчального закладу. *Наукові записки РДГУ*. 2017. Вип. 16 (59). С. 87–90.

References:

1. Astremska I. V. (2017). *Prykladni metodyky ta osnovy supervizii' v social'nij roboti [Applied methods and basics of supervision in social work] : navchal'nyj posibnyk*. Mykolai'v : Vyd-vo ChNU im. Petra Mogyly, 2017. 396 s. [in Ukrainian].

2. Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа» [Some issues of providing subventions from the state budget to local budgets to ensure high-quality, modern and affordable general secondary education "New Ukrainian School"]. Постанова КМУ від 4 квітня 2018 р. № 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/237-2018-%D0%BF/print> [in Ukrainian].
3. Деякі питання орhanізації та проведення supervізії [Some organizations and supervision issues]. Nakaz MONU № 1313 від 18 жовтня 2019 р. Retrieved from <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/NMO-1313.pdf> [in Ukrainian].
4. Zaporozhtseva, Yu. S. (2020). Stratehiia supervізії (nastavnytstva) yak pidtrymka profesiinoho rozvytku suchasnoho pedahoha [Supervision strategy (mentoring) as supporting professional development of a modern teacher]. Pedahohika formuvannya tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [Pedagogy of forming a creative personality in higher and secondary schools], 69, 1, 70–73 [in Ukrainian].
5. Ivaniuk, I. V. (2018). Superviziia ta interviziia u roboti pedahoha [Supervision and intervision in the work of educational professionals]. Psykholohiia ta psykhosotsialni interventsii, 1, 36–40. [in Ukrainian].
6. Ivashnova, S. V. (2018). Superviziia v diialnosti osvitnoho trenera [Supervision in an educational coach activity]. Psykholoho-pedahohichni nauky [Psychological and pedagogical sciences], 3, 96–107 [in Ukrainian].
7. Karahodina, O. H, & Baidarova, O. O. (2014). Zaprovadzhennia supervізії u sotsialnii roboti: bariery ta resursy [Introduction of supervision in social work: barriers and resources]. Problemy sotsi-alnoi roboty: filosofii, psykholohiia, sotsiolohiia, 1 (4), 29–36. [in Ukrainian].
8. Kontsepsiia realizatsії derzhavnoi polityky u sferi reformuvannya zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku [The concept of implementation of state policy in the field of general secondary education reform "New Ukrainian School" for the period until 2029]. Kyiv, 2016. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80> [in Ukrainian].
9. Kontsepsiia rozvytku pedahohichnoi osvity vid 16 lypnia 2018 r. [The concept of the development of pedagogical education dated July 16, 2018] № 776. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> [in Ukrainian].
10. Liubchenko, N. V., & Bilyk, N. I. (2021). Superviziia yak tekhnolohiia pislidyplomnoi osvity pedahohichnykh pratsivnykiv u konteksti Kontseptsii «Nova ukrainska shkola» [Supervision as a technology of postgraduate education of teachers in the context of «New Ukrainian School» concept]. Imidzh suchasnoho pedahoha, (5(200), 5–13.
11. Mushkevych, M. I. (2022). Superviziia [Supervision] : navch. posib. Lutsk : Vezha-Druk [in Ukrainian].
12. Nikolaiev, L. (2023). Superviziia yak tekhnolohiia rozvytku profesionalizmu psykholohiv, treneriv, kouchiv: porivnialnyi analiz [Comparative analysis of supervision as a professional development technology for psychologists, trainers, coaches]. Problemy humanitarnykh nauk. Psykholohiia, 52, 42–47 [in Ukrainian].
13. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannya serednoi shkoly New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
14. Oleksin, Yu. P., & Yakubovska, S. S. (2018). Pedahohichna superviziia yak element indyvidualizatsії dualnoho navchannia [Pedagogical supervision as an element of individualization of dual learning]. Molodyi vchenyi, 4.1 (56.1), 102-104 [in Ukrainian].
15. Poriadok nadання profesiinoy pidtrymky ta dopomohy pedahohichnym pratsivnykam (zdiisnennia supervізії)u sferi zahalnoi serednoi osvity [Procedure for providing professional support and assistance to teaching staff (supervision) in the field of general secondary education]. Proiekt. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-poryadku-nadannya-profesijnoyi-pidtrimki-ta-dopomogi-pedagogichnim-pracivnikam-zdijsnennya-superviziyi-u-sferi-zagalnoyi-serednoyi-osviti> [in Ukrainian].

16. Tolochko, S. V. (2019). Teoretychni y metodychni zasady formuvannia naukovo-metodychnoi kompetentnosti vykladachiv u systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [Theoretical and methodical bases of formation of teachers' scientific and methodical competence in the system of postgraduate pedagogical education] Candidate's thesis. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

17. Tolochko, S. V. (2019). Kontseptsiia ta metodyka formuvannia naukovo-metodychnoi kompetentnosti vykladachiv u systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [The concept and methods of formation of scientific and methodological competence of teachers in the system of postgraduate pedagogical education]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

18. Tolochko, S. V. (2019). Suchasni modeli pedahohichnoi profesii v systemi pisliadyplomnoi osvity dlia staloho rozvytku [Modern models of the pedagogical profession in the system of postgraduate education for sustainable development] Navchalno-naukovyi instytut neperervnoi osvity NPU imeni M. P. Drahomanova. Kyiv; Nizhyn [in Ukrainian].

19. Kharadzhy, M. V., & Ivashchenko, A. I. (2022). Superviziia yak metod profesiinoho zrostannia psykhologa [Supervision as a method of psychologist professional development]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia, (1), 23–26 [in Ukrainian].

20. Iakubovska, S.S. (2017). Osoblyvosti supervizorskoï diialnosti vykladacha vyshchoho tekhnichnoho navchalnoho zakladu [Features supervisors activities of the teachers of higher technical educational institutions]. Naukovi zapysky RDHU, 16 (59), 87–90 [in Ukrainian].

УДК 378.016:37.013]:331.552

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1248-1260](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1248-1260)

Фрицюк Андрій Васильович аспірант, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел. (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0009-0003-2351-2295>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Анотація. У статті здійснено аналіз думок різних дослідників щодо визначення педагогічних умов формування професійної мобільності вчителя. Наголошено, що педагогічні умови можна трактувати як необхідні й достатні обставини, від яких залежить ефективність освітнього процесу, зокрема, в аспекті формування професійної мобільності майбутніх учителів. Згідно з припущенням, сприятливі умови для розвитку професійної мобільності майбутніх учителів можна забезпечити в процесі вивчення студентами педагогічних дисциплін. Однак, у статті зазначено, що самі по собі педагогічні дисципліни не гарантують формування бажаної якості. Педагогічні дисципліни можуть бути ефективними у формуванні професійної мобільності студентів лише в тому випадку, коли під час їх вивчення створюються умови для цього. Для того, щоб під час вивчення педагогічних дисциплін можна було більш ефективно розвивати у здобувачів професійну мобільність – необхідно провести спеціальну роботу, забезпечити виконання цілої низки педагогічних умов. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дає змогу стверджувати, що науковці вважають, що для формування професійної мобільності особистості важливо дотримуватися таких педагогічних умов, як: впровадження сучасних інформаційних технологій; використання сучасних освітніх технологій у процесі формування професійної мобільності; підвищення доступу студентів до найрізноманітніших джерел навчальної інформації (інформаційних ресурсів); удосконалення змісту професійно-педагогічної підготовки засобами авторського спецкурсу; здійснення професійно-педагогічної спрямованості змісту й методики викладання дисциплін; використання інформаційно-освітніх ресурсів; оновлення змістового наповнення освітніх компонентів; розвиток позитивної мотивації здобувачів вищої освіти до оволодіння ними професійною мобільністю тощо.

Ключові слова: майбутні вчителі, професійна підготовка, професійна мобільність, структура професійної мобільності, компоненти.

Frytsiuk Andriy Vasyliovych graduate student, Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, St. 32 Ostrozhkoho, Vinnytsia, 21001, tel.: (0432) 61-66-20, <https://orcid.org/0009-0003-2351-2295>

STRUCTURE OF PROFESSIONAL MOBILITY OF FUTURE TEACHERS

Abstract. The article analyzes the opinions of different people about the definition of pedagogical conditions for the formation of professional teacher mobility. Pedagogical conditions are necessary and sufficient circumstances on which the effectiveness of the educational process depends. These circumstances affect the formation of professional mobility of future teachers. The article states that favorable conditions for the development of professional mobility of future teachers can be provided in the process of studying pedagogical disciplines by students. However, the article states that pedagogical disciplines alone do not guarantee the formation of the desired quality. Pedagogical disciplines can be effective in shaping the professional mobility of students only if the conditions for this are created during their study. In order to be able to more effectively develop the professional mobility of applicants during the study of pedagogical disciplines, it is necessary to carry out special work, to ensure the fulfillment of a number of pedagogical conditions. The analysis of scientific literature on the research problem makes it possible to assert that the following pedagogical conditions must be observed for the formation of professional mobility of an individual: introduction of modern information technologies; use of modern educational technologies in the process of formation of professional mobility; increasing students' access to the most diverse sources of educational information (information resources); improvement of the content of professional and pedagogical training by means of the author's special course; implementation of the professional and pedagogical orientation of the content and methods of teaching disciplines; use of informational and educational resources; updating the content of educational components; development of positive motivation of higher education seekers to master their professional mobility.

Keywords: future teachers, professional training, professional mobility, structure of professional mobility, components.

Постановка проблеми. Науковці наголошують на тому, що для успішної реалізації професійних функцій в умовах динамічного фахового середовища, педагог обов'язково має володіти професійною мобільністю, що зумовлює здатність швидко змінювати свій статус чи становище в соціальному, культурному чи професійному просторі, гнучко адаптуватися до нових умов діяльності [21], адже саме ця здатність зможе допомогти майбутнім учителям бути конкурентоспроможними на сучасному ринку праці.

Динамічність різномасштабних змін у всіх сферах життя сучасного людства актуалізує проблему формування мобільності як виняткової особистісної якості майбутніх педагогів. Суспільство зацікавлене у таких фахівцях, які вміють думати креативно [19], самостійно і вирішувати різноманітні проблеми, самостійно застосовувати знання, одержані в процесі

навчання; володіють критичним і творчим мисленням; уміють здобувати нові знання, здатні до самонавчання, самоосвіти [15]. Особливо важливо, щоб майбутні вчителі були готові до безперервного професійного саморозвитку [17; 18] й професійної мобільності.

Варто враховувати той факт, що нині молодь після закінчення педагогічного закладу вищої освіти має широкі можливості вибору професії, водночас рівень отриманих випускником знань з того чи іншого предмета не завжди відповідає вимогам ринку праці, в якому йому доведеться здійснювати професійну діяльність. Потреби регіонального ринку праці можуть бути для випускника невідомими й тому оптимальним способом подолання означених проблем є саме формування професійної мобільності майбутніх учителів [22]. Повністю погоджуємося з цим міркуванням І. Хорєва.

Тому актуальною проблемою нині є визначення педагогічних умов формування професійної мобільності майбутніх учителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної мобільності фахівця майбутніх учителів досліджувалася в різних аспектах (Н. Білик, Н. Брижак, Н. Головня, І. Горбачова, Н. Грицькова, Н. Денисенко, О. Єгорова, Ю. Єрмак, О. Кіліченко, Ю. Клименко, О. Козлова, О. Корнієнко, Р. Кравець, І. Крашеніннік, О. Лівшун, Ю. Музиченко, Є. Приступа, С. Криштанович, Р. Пріма, Л. Прядко, О. Тимченко, Л. Фамілярська, І. Червінська, М. Шмир та ін.). Однак, варто зазначати, що недостатньо дослідженими досі є чинники й умови формування професійної мобільності майбутніх учителів.

Метою статті є аналіз і узагальнення різних підходів до визначення педагогічних умов формування професійної мобільності майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що різні науковці по різному підходять до визначення педагогічних умов формування професійної мобільності. Можна цілком погодитися з Л. Сушенцевою в тому, що людина не народжується зі сформованою мобільною і сама по собі професійна мобільність не розвивається (в більшості випадків). І якщо в суспільстві мобільність не вважається цінною професійною якістю для більшості людей, тоді держава (влада), що відповідальна за вирішення загальних проблем, має мотивувати їх до мобільності, заохочувати її прояв, активізувати рушійні до неї сили. Адже в суспільстві зміни відбуваються практично щодня. У результаті, навіть протягом життя одного покоління, можуть відбуватися конструктивні перебудови економіки. Тому потрібно бути готовим до того, що одержаної первинної освіти майбутнім учителям буде не достатньо і доведеться протягом життя постійно здобувати нові знання [16].

Вивчення сутності та структури професійної мобільності педагога дало змогу Т. Бочарниковій дійти висновку про те, що вона: є однією з тенденцій світового розвитку, що зумовлюють істотні зміни в системі освіти; є якістю, необхідною особистості для успішності адаптації в сучасній професійній

діяльності; властива освітнім стандартам, що своєю чергою створює сприятливі можливості для її формування у вищій професійній школі; спрямована на розвиток і вдосконалення професійної компетентності та особистісних якостей фахівця з метою самовизначення в сучасній професійній структурі суспільства [2, с. 200]. А отже, необхідно проаналізувати й визначити педагогічні умови формування професійної мобільності майбутніх учителів.

Діяльність учителя, яка є специфічною через її функціональні особливості, передбачає грамотну й ефективну реалізацію численних професійних функцій, реалізація яких можлива лише тоді, коли будуть створені умови і розроблені механізми розвитку професійно-педагогічної мобільності, що сприяє реалізації освітніх цілей з орієнтацією на перспективу. Виникає необхідність організації безперервної професійно-педагогічної підготовки вчителів, які спроможні успішно адаптуватися в умовах глобальних соціальних змін [12, с. 66].

Варто зазначити, що з-поміж науковців існують різні думки щодо чинників формування професійної мобільності.

Процес формування професійної мобільності залежить від низки чинників, серед яких найбільше значення мають такі: вплив на становлення майбутнього вчителя соціально-економічних криз; модернізація системи вищої освіти; впровадження сучасних інформаційних технологій, наявність запасу знань; чітке усвідомлення своїх професійних обов'язків тощо [3].

Н. Білик [1], посилаючись на дослідження Ю. Клименко [11], наголошує на глобальних чинниках, що спонукають учителя бути мобільним, з-поміж яких: прискорення темпів розвитку суспільства і, як наслідок, необхідність підготовки людей до життя в умовах, що швидко змінюються; перехід до інформаційного суспільства; виникнення глобальних проблем, які можуть бути вирішені лише зусиллями міжнародного співтовариства; демократизація суспільства, розширення можливостей політичного і соціального вибору, що спричинює необхідність підвищення рівня готовності громадян до його здійснення; динамічний розвиток економіки, зростання конкуренції, скорочення некваліфікованої і малокваліфікованої праці; підвищення значення людського капіталу, який у розвинених країнах складає близько 80% національного багатства; формування єдиної світової інформаційної системи з використанням новітніх інформаційних технологій; створення організаціями правових актів міжнародного характеру, що стають провідними орієнтирами для світового співтовариства [11].

О. Ієвлев визначає такі педагогічні умови формування професійної мобільності: формування свідомого ставлення у майбутніх викладачів до педагогічної діяльності засобами міжособистісної взаємодії; удосконалення змісту професійно-педагогічної підготовки засобами авторського спецкурсу «Професійно-педагогічна мобільність викладача»; використання інформа-

ційно-освітніх ресурсів для професійного саморозвитку майбутніх викладачів; стимулювання професійно-творчого потенціалу майбутніх викладачів шляхом залучення до рефлексивних проектів [8].

Серед феноменів мотиваційної сфери, які впливають на ефективність формування професійної мобільності, винятково важливу роль відіграє мотивація досягнення успіху, яка виявляється у визначенні нових цілей, прагненні до успіху і супроводжується переживанням почуття радості від досягнутого, яке стимулює ініціативу, творчу активність студентів. Мотивація досягнення успіху сприяє активному пошуку нової інформації, нових способів вирішення завдань, готовності до відповідальності. Наслідком створення ситуації успіху є формування у студентів позитивної професійної Я-концепції, яка виступає умовою реалізації їхніх творчих можливостей [22]. Тому вважаємо, що розвиток мотивації студентів може бути однією з важливих умов формування їхньої професійної мобільності.

Науковці О. Козлова, Т. Малецька та Д. Козлов відзначають, що професійна мобільність набуває важливого значення в освітньому, педагогічному аспекті, тобто з точки зору цілеспрямованого розвитку професійної мобільності фахівців освітніми засобами. Отже, важливим є визначення педагогічних умов формування професійної мобільності майбутніх педагогів, що передбачає формування в здобувачів універсальних навичок діяльності, що забезпечують мобільність як якість особистості; орієнтацію на інноваційну педагогічну діяльність; забезпечення широкої професійної педагогічної підготовки як бази для можливого освоєння інших професій педагогічного профілю; посилення менеджерської підготовки майбутніх педагогічних кадрів [12, с. 68]. Вважаємо, що підвищення якості професійної педагогічної підготовки та її орієнтація на цілеспрямоване формування професійної мобільності майбутніх учителів є достатньо ефективним чинником.

Одним із можливих способів розвитку професійної мобільності майбутнього педагога є його адаптація до професійного середовища, яке постійно змінюється. Зауважимо, що положення про необхідність формування професійної мобільності вчителя не може бути доповнено лише тезою про врахування специфіки діяльності педагога при зміні освітньої парадигми. Потрібен принципово новий погляд на професійно-педагогічну підготовку та її результат, що являє собою професійно-педагогічну мобільність, під якою слід розуміти інтегративну властивість особистості, що представляє динамічний стан індивіда, здатного гнучко адаптуватися до зміни змісту й умов професійно-педагогічної діяльності, усвідомлює необхідність безперервної самоосвіти і вміє з її допомогою підтримувати власний професійно-творчий і соціальний потенціал [12, с. 68].

Такі організаційно-педагогічні умови формування професійної мобільності майбутніх учителів визначає Н. Денисенко: оновлення змістового

наповнення освітніх компонентів, визначених освітньо-професійною програмою першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з урахуванням специфіки майбутньої педагогічної діяльності; створення STEAM-освітнього професійно-орієнтованого середовища у закладі вищої освіти, наближеного до реального освітнього процесу в Новій українській школі; розвиток гнучких навичок (Soft Skills) майбутніх учителів в процесі проведення педагогічної практики; реалізація творчих здібностей майбутніх учителів шляхом участі у науково-дослідній роботі [5].

Ефективність формування професійної мобільності майбутніх тренерів-викладачів з виду спорту у закладах вищої освіти залежить, на думку І. Квасниці, від сукупності педагогічних умов, зокрема, таких: розвиток позитивної мотивації здобувачів вищої освіти до оволодіння ними професійною мобільністю забезпечується шляхом їх участі у різних видах практики і в позааудиторній роботі; доповнення змісту професійно-орієнтованих дисциплін у контексті професійної підготовки майбутніх тренерів-викладачів з виду спорту; використання сучасних освітніх технологій у процесі формування професійної мобільності майбутніх тренерів-викладачів з виду спорту у закладах вищої освіти [9, с. 220-221].

Однією з умов формування професійної мобільності є активність, яка виникає як результат вияву потреб, інтересів, переконань і виражає значення для особистості тих чи інших об'єктів, явищ [14].

І. Хом'юк [20] пропонує формувати професійну мобільність майбутніх фахівців поетапно, спочатку забезпечивши адаптацію здобувачів до характеру, змісту, умов і організації освітнього процесу; потім – за рахунок усвідомлено сприйняття більш складних навчальних дисциплін, усвідомлення покликання до обраної професії; і нарешті – сприяння самореалізації студентів шляхом стимулювання їхньої самоосвіти і самовиховання професійно значущих якостей з метою формування професійної мобільності.

Н. Латуша, спираючись на дослідження інших науковців, називає такі чинники формування професійної мобільності у студентів:

- цілеспрямовану модернізацію навчальних програм з обов'язковим включенням туди інтегрованих курсів із різних фундаментальних та прикладних дисциплін, а також (незалежно від профілю навчального закладу) курсів з основ економіки, соціальної психології та трудового законодавства;
- впровадження елементів випереджаючої освіти;
- підвищення доступу студентів до найрізноманітніших джерел навчальної інформації (інформаційних ресурсів), у тому числі з предметів, що не входять у навчальні плани ВНЗ;
- розширення обсягу науково-дослідних робіт у вищих навчальних закладах із перспективами і реальним впровадженням результатів цих досліджень у виробничу і невиробничу (залежно від профілю навчальної установи) діяльність різних підприємств і організацій [13].

С. Хоминець пропонує з метою формування мотивації педагога та цінностей професійної мобільності використовувати тренінги, дискусії, ділові ігри. Задля розвитку креативності, рефлексії, а також теоретичної і практичної підготовки майбутніх учителів доцільним, поряд із зазначеними методами, є застосування мозкового штурму, методу аналізу конкретних ситуацій. Ефективним методом формування в майбутніх учителів навичок самокорекції, прийомів психологічного розвантаження і саморегуляції, конструктивного спілкування є тренінг. Тренінг – це метод активного навчання, спрямований на розвиток знань, умінь і навичок та соціальних установок; у процесі моделювання спеціально створених ситуацій студенти мають можливість змінити своє ставлення до особистісного життєвого досвіду в процесі групової взаємодії. Навчальний ефект тренінгу досягається через дотримання принципу довіри в процесі спілкування, що сприяє доброзичливій атмосфері в групі, щирості у висловлюваннях учасників, становленню індивідуального стилю взаємодії учасників у ході виконання вправ, які моделюють певні аспекти професійної діяльності. Використання тренінгу як методу формування професійної мобільності педагога сприяє зростанню їхніх професійних і особистісних можливостей через відмову від неефективних форм поведінки; засвоєнню алгоритмів вирішення професійно-педагогічних завдань; апробації та закріпленню освоєваних на тренінгу нових способів поведінки у своїй професійній діяльності [21].

Доцільним є застосування методу аналізу конкретних ситуацій, який дозволяє познайомитися майбутнім педагогам з особливостями професійно-педагогічної діяльності, логікою освітнього процесу, системою взаємовідносин викладача зі студентами. Мета цього методу – навчити аналізувати інформацію, виявляти ключові проблеми, вибирати альтернативні шляхи вирішення, оцінювати їх, знаходити оптимальний варіант і формулювати програму дій [23].

На важливості створення індивідуальної траєкторії саморозвитку в контексті формування професійної мобільності майбутніх фахівців наголошує Н. Заєць. Кожна людина, крокуючи своїм професійним шляхом, щоб бути конкурентоздатною й успішною, повинна постійно вдосконалювати знання й навички, що необхідні для самореалізації в сучасному суспільстві, бути готовою до будь-яких змін, уміти швидко й ефективно адаптуватися до нових умов, тобто бути мобільною. Відтак, реалії сьогодення свідчать про те, що фахівець повинен бути готовим до самостійної активної мобілізації зусиль і можливостей у здійсненні професійної діяльності – до професійної мобільності. Готовність до професійної мобільності реалізується фахівцем шляхом створення індивідуальної траєкторії саморозвитку, можливості самостійного структурування змісту і форм самовдосконалення з урахуванням кращих освітніх тенденцій і передового досвіду. Тому актуальною нині стає цілеспрямована підготовка фахівця шляхом формування готовності до професійної мобільності як ключової якості особистості [6].

Науковці наголошують на можливостях практики у формуванні професійної мобільності майбутнього фахівця [10].

О. Квасниця, І. Квасниця, В. Флерчук визначають у процесі формування професійної мобільності майбутнього фахівця ряд чинників, що сприяють формуванню у здобувачів вищої освіти позитивної мотивації до оволодіння майбутньою професією, а саме: усвідомлення кінцевих цілей навчання, теоретичної й практичної значущості засвоєваних знань; демонстрація під час практик майбутніх професійних перспектив; професійна спрямованість навчальної діяльності; розв'язання проблемних ситуацій, що виникають у процесі професійної діяльності [10, с. 60].

Цілком погоджуємося з науковцями (О. Квасниця, І. Квасниця, В. Флерчук), які обґрунтовуючи доцільність формування професійної мобільності майбутнього фахівця в процесі проходження практик наголошують на тому, що: у процесі практики можливо сформувати таку інтегративну якість особистості, як професійна мобільність, що дозволяє майбутньому фахівцю швидко та якісно опанувати суміжні види професійної діяльності та передбачає готовність до швидкої адаптації на сучасному ринку праці та зайнятості, що забезпечують конкурентоспроможність майбутнього фахівця; формування професійної мобільності майбутнього фахівця забезпечується за рахунок розширення діапазону компетенцій, що набуваються здобувачами вищої освіти на основі оволодіння всіма видами діяльності, наведеними у відповідних стандартах вищої освіти та співвіднесених з узагальненими трудовими функціями та трудовими діями фахівця; від рівня сформованості професійної мобільності залежить успішність адаптації випускника до сучасних мінливих умов професійного середовища [10, с. 60].

Для ефективного формування професійної мобільності майбутніх фахівців права галузі в системі вищої освіти Т. Заміховська виділяє такі педагогічні умови: реалізація когнітивних компонентів професійної мобільності майбутніх фахівців; відображення структури компетентностей професійної мобільності майбутніх фахівців у системі вищої освіти; здійснення професійно-педагогічної спрямованості змісту й методики викладання дисциплін здобувачам вищої освіти в системі вищої освіти [7, с. 252].

І. Горбачовою визначено педагогічні умови формування професійної мобільності вчителів на засадах акмеологічного підходу в системі методичної роботи ЗНЗ, як-от: стимулювання вчителів до розвитку професійної мобільності як складової професійного акме; організація взаємодії суб'єктів освітнього процесу, спрямованої на формування компетенцій професійної мобільності вчителів на засадах акмеологічного підходу; забезпечення професійного мобільного зв'язку між суб'єктами освітнього процесу під час застосування ІКТ у системі методичної роботи ЗНЗ [4, с. 165].

Цілком погоджуємося з Н. Денисенко в тому, що нині побудова освітнього процесу має ґрунтуватися на використанні дієвих педагогічних

методів і засобів навчання, створенні інформаційного простору для самостійної когнітивної діяльності студентів із використанням хмарних онлайн-сервісів PREZI, Microsoft Visio, Power, Edraw.Max.exe, Google, VideoScribe, систем електронного і дистанційного навчання (Google Classroom, конференції Zoom та ін.) [5, с. 4].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що науковці вважають, що для формування професійної мобільності особистості важливо дотримуватися таких педагогічних умов, як: впровадження сучасних інформаційних технологій (Н. Брижак); використання сучасних освітніх технологій у процесі формування професійної мобільності (І. Квасниця); підвищення доступу студентів до найрізноманітніших джерел навчальної інформації (інформаційних ресурсів) (Н. Латуша); удосконалення змісту професійно-педагогічної підготовки засобами авторського спецкурсу (О. Ієвлев); здійснення професійно-педагогічної спрямованості змісту й методики викладання дисциплін (Т. Заміховська); використання інформаційно-освітніх ресурсів (О. Ієвлев); оновлення змістового наповнення освітніх компонентів (Н. Денисенко); розвиток позитивної мотивації здобувачів вищої освіти до оволодіння ними професійною мобільністю (І. Квасниця) тощо.

Висновок. Таким чином, у дослідженні педагогічні умови розуміємо як необхідні й достатні обставини, від яких залежить ефективність освітнього процесу, зокрема, в аспекті формування професійної мобільності майбутніх учителів. Згідно з нашим припущенням, сприятливі умови для розвитку професійної мобільності майбутніх учителів можна забезпечити в процесі вивчення студентами педагогічних дисциплін. Однак, варто зазначити, що самі по собі педагогічні дисципліни не гарантують формування бажаної якості. Педагогічні дисципліни можуть бути ефективними у формуванні професійної мобільності студентів лише в тому випадку, коли під час їх вивчення створюються умови для цього. Для того, щоб під час вивчення педагогічних дисциплін можна було більш ефективно розвивати у здобувачів професійну мобільність – необхідно провести спеціальну роботу, забезпечити виконання цілої низки педагогічних умов.

Перспективним для подальших досліджень є напрям, що стосується визначення педагогічних умов формування професійної мобільності майбутніх учителів та їх експериментальної перевірки.

Література:

1. Білик Н. Підвищення кваліфікації як механізм неперервного розвитку професійної мобільності вчителя. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*. Випуск 2 (2020). С. 18-23.
2. Бочарникова Т. Зміст і структура професійної мобільності викладача. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 37, том 1, 2021. С. 197-201. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/37_2021/part_1/33.pdf

3. Брижак Н. Ю. Професійна мобільність як фахова якість майбутнього вчителя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія : Педагогіка. Соціальна робота. Гол. ред. І. В. Козубовська*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 1 (38). С. 67–70.
4. Горбачова І. І. Формування професійної мобільності вчителів на засадах акмеологічного підходу в системі методичної роботи загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук; спец.: 015 – професійна освіта (за спеціалізаціями), Харків. 2018. 250 с.
5. Денисенко Н. Теоретичні і методичні засади формування професійної мобільності майбутніх учителів фізичної культури: дис. ... д-ра пед. наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ. 2021.
6. Заєць Н. Ю. Готовність до професійної мобільності фахівців – відповідь на виклики часу. *Вісник Черкаського університету*, 2017. Вип. 17–18, С. 61–68.
7. Заміховська Т. Педагогічні умови формування професійної мобільності майбутніх фахівців права. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2021, № 2 (106). С. 245-257. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/26.pdf>
8. Ієвлев О. М. Професійно-педагогічна мобільність викладача як чинник якості освітнього процесу: теоретичне та експериментальне дослідження. 2020. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/10_2020/40.pdf
9. Квасниця І. Формування професійної мобільності майбутніх тренерів-викладачів з виду спорту у закладах вищої освіти: дис. ... д-ра філософ. Хмельницький. 2021.
10. Квасниця О. М., Квасниця І. М., Флерчук В. В. Формування професійної мобільності майбутнього фахівця сфери фізичної культури і спорту під час проходження практики. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*, 2022. Вип. 3(148), С. 56-61. URL: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.3\(148\).13](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.3(148).13)
11. Клименко Ю. А. Професійна мобільність майбутніх учителів у країнах Євросоюзу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань, 2011. 20 с.
12. Козлова О. Г., Малецька Т. В., Козлов Д. О. Професійна мобільність майбутнього вчителя як педагогічна проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015, № 7 (51). С. 63–72.
13. Латуша Н. В. Професійна мобільність як чинник професійної успішності молодого фахівця. URL: <http://int-konf.org/konf022015/1010-latusha-n-vprofesyna-moblinst-yak-chinnik-profesynoyiuspshnost-molodogo-fahvcya.html>.
14. Пілецька Л. С. Соціально-психологічні складові професійної мобільності особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського : зб. наук. праць. Сер. Психологічні науки / [за ред. : С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової]*. Миколаїв, 2015. С. 385–395.
15. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності вчителя – стратегічний напрям у сучасній освіті. *Педагогічний пошук*. 2017. № 3. С. 18-20.
16. Сушенцева Л. Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика. Монографія. Кривий Ріг : «Видавничий дім», 2011. 438 с.
17. Фрицюк В. А. Готовність до професійного саморозвитку майбутнього вчителя як важливий чинник підвищення якості підготовки фахівців у педагогічних ВНЗ. *Інженерні та освітні технології. Щоквартальний науково-практичний журнал. Тематичний випуск: «Сучасна вища освіта: реалії, проблеми, перспективи»*. Кременчук : КрНУ, 2015. Вип. 3 (11). С. 92-95.

18. Фрицюк В. А. Професійний саморозвиток майбутнього вчителя. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*: Зб. наук. праць. Випуск 39 / Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2013. С. 247-250.
19. Фрицюк В. А., Фрицюк В. М. Особливості розвитку креативності майбутніх учителів музичного мистецтва. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2018. Випуск 1 (36). С. 87-96.
20. Хом'юк І. В. Система формування професійної мобільності майбутніх інженерів машинобудівної галузі : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. К., 2013. 495 с.
21. Хоминець С. І. Методи формування професійної мобільності майбутнього педагога у вищій школі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І.Кузьма*. Ужгород : Говерла, 2020. Вип. 2 (47). С. 204-208.
22. Хорєв І. Теоретичні проблеми дослідження наукових засад професійної мобільності викладача вищої школи. *Вісник Львів. ун-ту. Серія педаг.* 2009. Вип. 25. Ч. 3. С. 242-249.
23. Шевчук С. Кейс-метод як засіб зростання майстерності педагога професійної школи. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. № 3. С.64-72.

References:

1. Bilyk N. (2020). Pidvyshchennia kvalifikatsii yak mekhanizm neperervnoho rozvytku profesiinoi mobilnosti vchytelia [Advanced training as a mechanism for the continuous development of the teacher's professional mobility]. *Visnyk kafedry YuNESKO «Neperervna profesiina osvita KhKhI stolittia»*. Vypusk 2. S. 18-23. [in Ukrainian]
2. Bocharnyкова Т. Zmist i struktura profesiinoi mobilnosti vykladacha [Content and structure of teacher's professional mobility]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp 37, tom 1, 2021. S. 197-201. http://www.apfn-journal.in.ua/archive/37_2021/part_1/33.pdf [in Ukrainian]
3. Bryzhak N. Yu. (2016). Profesiina mobilnist yak fakhova yakist maibutnoho vchytelia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Professional mobility as a professional quality of the future teacher]: Serii : Pedahohika. Sotsialna robota. Hol. red. I. V. Kozubovska. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», Vyp. 1 (38). S. 67-70. [in Ukrainian]
4. Horbachova I. I. (2018). Formuvannia profesiinoi mobilnosti vchyteliv na zasadakh akmeolohichnoho pidkhodu v systemi metodychnoi roboty zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv [Formation of professional mobility of teachers based on the acmeological approach in the system of methodical work of general educational institutions] : dys. ... kand. ped. nauk; spets.: 015 – profesiina osvita (za spetsializatsiiamy), Kharkiv. 250 s. [in Ukrainian]
5. Denysenko N. (2021). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnykh uchyteliv fizychnoi kultury [Theoretical and methodical principles of formation of professional mobility of future physical education teachers]: dys. ... d-ra ped. nauk. *Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova, Kyiv*. [in Ukrainian]
6. Zaiets N. Yu. Hotovnist do profesiinoi mobilnosti fakhivtsiv – vidpovid na vyklyky chasu [Readiness for professional mobility of specialists is a response to the challenges of the times]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*, 2017. Vyp. 17-18, S. 61-68. [in Ukrainian]
7. Zamikhovska T. Pedahohichni umovy formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnykh fakhivtsiv prava [Pedagogical conditions for the formation of professional mobility of future law specialists]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, 2021, № 2 (106). S. 245-257. <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/26.pdf> [in Ukrainian]
8. Ievliev O. M. Profesiino-pedahohichna mobilnist vykladacha yak chynnyk yakosti osvitnoho protsesu: teoretychne ta eksperymentalne doslidzhennia [Professional and pedagogical mobility of the teacher as a factor of the quality of the educational process: theoretical and experimental research]. 2020. http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/40.pdf [in Ukrainian]

9. Kvasnytsia I. (2021). Formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnikh treneriv-vykladachiv z vydu sportu u zakladakh vyshchoi osvity [Formation of professional mobility of future trainers-teachers in the field of sports in institutions of higher education]: dys. ... d-ra filosof. Khmelnytskyi. [in Ukrainian]
10. Kozlova O. H., Maletska T. V., Kozlov D. O. (2015). Profesiina mobilnist maibutnoho vchytelia yak pedahohichna problema [Professional mobility of the future teacher as a pedagogical problem]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. № 7 (51). S. 63–72. [in Ukrainian]
11. Kvasnytsia O. M., Kvasnytsia I. M., Flerchuk V. V. Formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnoho fakhivtsia sfery fizychnoi kultury i sportu pid chas prokhozhenia praktyky [Professional mobility of future teachers in the countries of the European Union]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 15. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport), 2022. (3(148), S. 56-61. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.3\(148\).13](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.3(148).13) [in Ukrainian]
12. Klymenko Yu. A. Profesiina mobilnist maibutnikh uchyteliv u krainakh Yevrosoiuzu [Professional mobility of the future teacher as a pedagogical problem]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Uman. derzh. ped. un-t im. P. Tychyny. Uman, 2011. 20 s. [in Ukrainian]
13. Latusha N. V. Profesiina mobilnist yak chynnyk profesiinoi uspishnosti molodoho fakhivtsia [Professional mobility as a factor in the professional success of a young specialist]. URL: <http://int-konf.org/konf022015/1010-latusha-n-vprofesyna-moblntst-yak-chinnik-profesynoyiuspshnost-molodogo-fahvcya.html>. [in Ukrainian]
14. Piletska L. S. Sotsialno-psykholohichni skladovi profesiinoi mobilnosti osobystosti [Socio-psychological components of professional mobility of the individual]. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho : zb. nauk. prats. Ser. Psykholohichni nauky / [za red. : S. D. Maksymenka, N. O. Yevdokymovoi]. Mykolaiv, 2015. S. 385–395.
15. Prima R. M. Formuvannia profesiinoi mobilnosti vchytelia – stratehichnyi napriam u suchasni osviti [Formation of professional teacher mobility is a strategic direction in modern education]. Pedahohichni poshuk. 2017. № 3. S. 18-20. [in Ukrainian]
16. Sushentseva L. L. Formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnikh kvalifikovanykh robotnykiv u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh: teoriia i praktyka [Formation of professional mobility of future skilled workers in vocational and technical educational institutions: theory and practice]. Monohrafiia. Kryvyi Rih : «Vydavnychiy dim», 2011. 438 s. [in Ukrainian]
17. Frytsiuk V. A. (2015). Hotovnist do profesiinoho samorozvytku maibutnoho vchytelia yak vazhlyvyi chynnyk pidvyshchennia yakosti pidhotovky fakhivtsiv u pedahohichnykh VNZ [Readiness for professional self-development of the future teacher as an important factor in improving the quality of training of specialists in pedagogical universities]. Inzhenerni ta osvichni tekhnolohii. Shchokvartalnyi naukovo-praktychnyi zhurnal. Tematychnyi vypusk: «Suchasna vyshcha osvita: realii, problemy, perspektyvy». Kremenchuk : KrNU, Vyp. 3 (11). S. 92-95. [in Ukrainian]
18. Frytsiuk V. A. Profesiinyi samorozvytok maibutnoho vchytelia [Professional self-development of the future teacher]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykholohiia: Zb. nauk. prats. Vypusk 39 / Redkol.: V.I. Shakhov (holova) ta in. Vinnytsia: TOV «Nilan LTD», 2013. S. 247-250. [in Ukrainian]
19. Frytsiuk V. A., Frytsiuk V. M. Osoblyvosti rozvytku kreatyvnosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [Features of the development of creativity of future music teachers]. Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. 2018. Vypusk 1 (36). S. 87-96. [in Ukrainian]

20. Khomiuk I. V. Systema formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnikh inzheneriv mashynobudivnoi haluzi [System of formation of professional mobility of future engineers of the machine-building industry]: dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04. K., 2013. 495 s. [in Ukrainian]

21. Khomynets S. I. (2020). Metody formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnoho pedahoha u vyshchii shkoli [Methods of formation of professional mobility of the future teacher in higher education]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu : seriia: Pedahohika. Sotsialna robota / hol. red. I.Kuzma. Uzhhorod : Hoverla, Vyp. 2 (47). S. 204-208. [in Ukrainian]

22. Khoriev I. Teoretychni problemy doslidzhennia naukovykh zasad profesiinoi mobilnosti vykladacha vyshchoi shkoly [Theoretical problems of the research of the scientific foundations of the professional mobility of the teacher of the higher school]. Visnyk Lviv. un-tu. Seriia pedah. 2009. Vyp. 25. Ch. 3. S. 242–249. [in Ukrainian]

23. Shevchuk S. Keis-metod yak zasib zrostannia maisternosti pedahoha profesiinoi shkoly [The case method as a means of increasing the skill of a vocational school teacher]. Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity. 2014. № 3. S.64–72. [in Ukrainian]

УДК 373.24:37.033:37.025

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1261-1274](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1261-1274)

Шулигіна Раїса Андріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01054, тел.: (050) 698-01-84, <https://orcid.org/0000-0002-5857-351X>

Ковальова Анастасія Павлівна здобувач другого (магістерського) ступеня вищої освіти кафедри дошкільної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01054, тел.: (097) 061-44-56, <https://orcid.org/0009-0000-8867-0356>

АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСООРІЄНТОВАНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ “FOREST BATHING” В РОБОТІ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті представлено різні наукові підходи українських та зарубіжних учених у сфері педагогіки, психології та психотерапії до тлумачення понять «технологія», «педагогічна технологія», «ресурс». На основі вивчення змісту зазначених психолого-педагогічних категорій запропоновано та сформульовано дефініцію поняттю «ресурсоорієнтована технологія» як цілеспрямоване, систематичне та послідовне впровадження у практичну діяльність педагога сукупності способів та засобів, методів, прийомів та педагогічних дій, спрямованих на виявлення та активацію особистісних (внутрішніх) ресурсів дитини дошкільного віку з метою збереження її здоров'я, подолання стресу та тривожності, розвитку потенціалу дитини, сприяння покращенню її психоемоційного стану, самопочуття та досягнення життєвих цілей.

Схарактеризовано сутність та зміст технології “*forest bathing*” як забезпечення перебування дитини дошкільного віку на природі з метою фізичного та ментального оздоровлення, зняття напруги, подолання тривожності, відновлення психоемоційного стану та досягнення релаксаційного ефекту у безпосередній взаємодії з природою та її об'єктами. Встановлено, що головною особливістю технології “*forest bathing*” є відсутність постановки педагогом конкретної мети або отримання певного «кінцевого результату». Завдання педагога полягає у забезпеченні повного занурення дітей дошкільного віку в атмосферу лісу та природи.

Проведено аналіз особливостей застосування ресурсоорієнтованої технології “*forest bathing*” в роботі з дітьми дошкільного віку в Японії, Великій Британії, скандинавських країнах (Королівстві Норвегія та Фінляндії).

Виявлено, що в Японії дотримуються традиційних японських канонів та конкретної системи правил реалізації технології «зеленої терапії», яка складається з шести послідовних кроків. У Великій Британії “*forest bathing*” став підґрунтям для відкриття «лісових дитячих садків», де діти навчаються дослухатися до себе та природи. У Норвегії та Фінляндії технологія “*forest bathing*” (*friluftsliv*) є не лише технологією відновлення ресурсів особистості дитини дошкільного віку, а є філософією життя.

Окреслено перспективи подальших наукових розвідок з порушеної проблеми.

Ключові слова: здоров'я, природа, природне середовище, ресурс, ресурсоорієнтована технологія, «купання лісом», дитина дошкільного віку, психоемоційний стан.

Shulyhina Raisa Andriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Preschool Education, Dragomanov Ukrainian State University, Pyrohova St., 9, Kyiv, 01054, tel.: (050) 698-01-84, <https://orcid.org/0000-0002-5857-351X>

Kovalova Anastasiia Pavlivna Recipient of the second (master's) degree of higher education at the Department of Preschool Education, Dragomanov Ukrainian State University, Pyrohova St., 9, Kyiv, 01054, tel.: (097) 061-44-56, <https://orcid.org/0009-0000-8867-0356>

ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE OF USAGE THE RESOURCE-ORIENTED “FOREST BATHING” TECHNOLOGY IN WORK WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Abstract. The article presents different scientific approaches of Ukrainian and foreign scientists in the field of pedagogy, psychology and psychotherapy to the interpretation of the concepts “technology”, “pedagogical technology”, “resource”. Based on the study of the content of the specified psychological and pedagogical categories, a definition of the concept of “resource-oriented technology” is proposed and formulated as a purposeful, systematic and consistent introduction into the practical activity of a teacher of a set of methods and means, methods, techniques and pedagogical actions aimed at identifying and activating personal (internal) resources of a preschool-age child in order to preserve his health, overcome stress and anxiety, develop the child's potential, help improve his psycho-emotional state, well-being and achieve life goals.

The essence and content of the “*forest bathing*” technology is characterized as ensuring the stay of a preschool-age child in nature for the purpose of physical and mental improvement, relieving tension, overcoming anxiety, restoring the psycho-emotional state and achieving a relaxation effect in the process of direct

interaction with nature and its objects. It was established that the main feature of the “forest bathing” technology is the absence of the teacher setting a specific goal or obtaining a certain “end result”. The teacher's task is to ensure complete immersion of preschool children in the atmosphere of the forest and nature.

An analysis of the features of the use of the resource-oriented technology “forest bathing” in working with preschool children in Japan, Great Britain, and Scandinavian countries (Kingdom of Norway and Finland) was carried out. It was found that traditional Japanese canons and a specific system of rules for the implementation of the “green therapy” technology, which consists of six consecutive steps, are followed in Japan. In Great Britain, “forest bathing” became the basis for the opening of “forest kindergartens”, where children learn to listen to themselves and nature. In Norway and Finland, the technology of “forest bathing” (*friluftsliv*) is not only a technology for restoring the personality resources of a preschool child, but a philosophy of life.

Prospects for further scientific researches on the raised problem are outlined.

Keywords: health, nature, natural environment, resource, resource-oriented technology, “forest bathing”, preschool child, psycho-emotional state.

Постановка проблеми. Стан здоров'я є найважливішим показником благополуччя суспільства, оскільки є віддзеркаленням поточної ситуації в певній країні та здійснює опосередкований прогноз майбутнього певної нації. Однією зі стратегічних цілей внутрішньої політики кожної держави світу є сприяння покращенню здоров'я, тому це завдання покладено майже на всі суспільні інститути. Не виключенням є й сфера дошкільної освіти, адже на педагогів покладається велика відповідальність та висуваються високі вимоги щодо формування фізично та ментально здорового покоління.

Сьогодні Україна переживає важкі часи. Так, у сучасних умовах загострення повномасштабної війни Росії проти нашої держави відзначається катастрофічно негативна тенденція до збільшення кількості дітей дошкільного віку, які стали жертвами насильства та наслідків збройної агресії країни-окупанта, втратили свої домівки, батьків, рідних та друзів, стали свідками наруги над рідним краєм. Все це негативно вплинуло і впливає дотепер на фізичне та психічне здоров'я дітей, призводить до підвищення рівня тривожності, виникнення посттравматичного воєнного синдрому (ПТ(В)СР), панічних атак тощо.

Існуюче протиріччя між потребою Української держави у формуванні здорового покоління громадян, сучасними важкими реаліями та умовами життя свідчить про необхідність нагального орієнтування вітчизняної системи освіти на здоров'язберезувальний та ресурсорієнтований формат. У цьому контексті актуальним є запит на вивчення провідного зарубіжного досвіду щодо використання у роботі з дітьми дошкільного віку ресурсорієнтованих технологій з метою збереження їхнього фізичного та ментального здоров'я, відновлення психологічної рівноваги та зниження рівня тривожності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми збереження здоров'я дітей дошкільного віку розкриваються на міждисциплінарному рівні у наукових дослідженнях багатьох українських та зарубіжних науковців у сфері людинознавства (Л. Кондратюк, О. Лукашенко, Д. Сабол, А. Ostertag), психології (Т. Дуткевич, Г. Костюк, О. Осадчук, Ю. Савченко, Л. Яковенко, А. Adler, Е. Erikson, Е. Fromm), педагогіки (О. Бойко, С. Важка, Р. Грановська, В. Дубровський, О. Карабанова, О. Личко, Є. Підчасова, Т. Титаренко).

Позитивний вплив природи на здоров'я дитини, її настрій та загальний психоемоційний стан представлено в наукових розробках Г. Беленької, А. Богуш, О. Волинець, С. Дерябо, З. Плохій, Я. Коменського, О. Половіної, О. Рейпольської, В. Сухомлинського, В. Ясвіної, О. Ekholm, F. Kamper-Jørgensen, T. Randrup, J. Schipperijn, C. Sefton, U. Stigsdotter, M. Toftager та ін.

У своїх наукових дослідженнях на здоров'язбережувальний та ресурсовідновлювальний потенціал технології "*forest bathing*" у роботі з дітьми дошкільного віку звертають увагу багато зарубіжних дослідників, серед яких можна відзначити D. Bowler, H. Garcia, M. Hassen, R. Jones, T. Knight, F. Miralles, Y. Miyazaki, A. Pillin, K. Tocchini та ін.

Мета статті – проведення аналізу зарубіжного досвіду використання ресурсоорієнтованої технології "*forest bathing*" у роботі з дітьми дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні Україна стоїть на шляху реформування вітчизняної сфери дошкільної освіти, головним завданням якої є виховання нового покоління українців – здорового, культурного, творчого, інноваційного та екологічно свідомого. Так, у положеннях статті 7 Закону України «Про дошкільну освіту» (2001 р.) та положеннях Державного стандарту дошкільної освіти (БКДО, 2021 р.) регламентується, що завданнями дошкільної освіти є збереження та зміцнення фізичного, психічного та духовного здоров'я дитини; формування ціннісного та свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля; формування особистості дитини; забезпечення її всебічного розвитку та набуття власного соціального досвіду [7; 8].

Реалізація окреслених завдань передбачає використання різних психолого-педагогічних технологій у процесі виховання та навчання дітей дошкільного віку.

У сучасній науковій літературі термін «технологія» (від грец. *techne* – «мистецтво», «майстерність»; *logos* – «слово», «вчення») трактується як: знання про майстерність; вчення та/або знання про практичне використання наукових відкриттів; методи використання наукових відкриттів у практичних цілях [10]. Поняття «технологія» покладено в основу категорії «педагогічна технологія», що є сукупністю психолого-педагогічних настанов, якими визначається спеціальний підхід та композиція форм, методів, прийомів, способів та засобів в освітньому процесі [6, с. 351].

За І. Дичківською, педагогічна технологія є цілеспрямованим, систематичним та послідовним впровадженням у педагогічну практику сукупності способів, прийомів, засобів та дій, які охоплюють цілісний навчально-виховний процес (від визначення його мети до отримання очікуваних результатів) [2, с. 338-339].

Сьогодні нараховується велика кількість видів педагогічних технологій, які використовуються в роботі з дітьми дошкільного віку, серед яких чільне місце посідають «ресурсорієнтовані технології», які відомі також, як: «технології збереження здоров'я», «здоров'язбережувальні технології», «здоров'язберігаючі технології» тощо [1]. Їх суть впливає з психологічної категорії «ресурс особистості».

Відомі американські психологи R. Lilly та S. Hobfoll у своїх дослідженнях розкривають зміст поняття «ресурси» (англ. *resources*) як сукупність особистісних властивостей та здібностей, що мають ціннісне значення для людини та дають змогу адаптуватися до стресових ситуацій й долати їх [18, с. 142; 9, с. 456].

За В. Кобильченко, під «ресурсами особистості» слід розуміти всі життєві опори, які перебувають у розпорядженні людини та дають змогу забезпечувати свої основні потреби (виживання, фізичний комфорт, безпеку, залученість у соціум, повагу з боку соціуму, самореалізацію) [4, с. 26].

Зарубіжні автори D. Khoshaba та S. Maddi зазначають, що «ресурси особистості» є сукупністю зовнішніх та внутрішніх властивостей особистості, психічних та фізичних станів, вольових, емоційних та енергетичних характеристик, які є необхідними людині (безпосередньо та опосередковано) для забезпечення її виживання та/або збереження її здоров'я в певних життєвих ситуаціях або слугують засобом досягнення особисто значущих цілей [19, с. 106].

На думку українських психотерапевтів М. Мушкевича та С. Чагарної, «ресурсорієнтована технологія» (англ. *resource-oriented technology*) є методом виявлення та активації внутрішніх ресурсів особистості (фізичних, психічних, енергетичних, інтелектуальних, емоційно-вольових) з метою подолання проблемних життєвих ситуацій та досягнення бажаних результатів [5].

З цього випливає, що кожна людина має внутрішні ресурси, які можуть бути використані в певний період її життя як для подолання стресових ситуацій та розв'язання життєвих проблем, так і для всебічного розвитку особистості. Вважаємо, що використання ресурсорієнтованих технологій у роботі з дітьми дошкільного віку спрямоване на визначення та розвиток внутрішнього потенціалу дитини, посилення наявних у неї сил та можливостей (фізичних та/або психологічних).

Відтак, узагальнюючи визначення понять «технологія», «педагогічна технологія» та «ресурси особистості», в межах нашого дослідження пропонуємо сформулювати таку дефініцію поняттю «ресурсорієнтована технологія»: це цілеспрямоване, систематичне та послідовне впровадження у

практичну діяльність педагога сукупності способів та засобів, методів, прийомів та педагогічних дій, спрямованих на виявлення та активацію особистісних (внутрішніх) ресурсів дитини дошкільного віку з метою збереження її здоров'я, подолання стресу та тривожності, розвитку потенціалу дитини, сприяння покращенню її психоемоційного стану, самопочуття та досягнення життєвих цілей.

На сьогодні однією з інноваційних ресурсорієнтованих технологій, яка спрямована на покращення здоров'я дитини дошкільного віку, подолання тривожності та стресу, відновлення її психоемоційного стану, формування ціннісного ставлення до природи як енергетичного ресурсу, частиною якого виступає кожен індивід, є *“forest bathing”*, або «зелена терапія».

Етимологія терміну *“forest bathing”* походить від японського виразу *«shinrin yoku»*, що у буквальному сенсі означає «купання лісом» або «лісові купання». Попри те, що «купання лісом» вважається древньою медитацією терапевтичного характеру, оскільки до цілющої сили дерев та природи люди зверталися ще у давні часи з метою оздоровлення та покращення свого ментального здоров'я, технологію *“forest bathing”* прийнято вважати японською, оскільки саме в Японії такі звертання людей було перетворено на цілісну системну технологію оздоровлення з конкретно визначеними методами та правилами її застосування [3].

У 1982 р. японськими дослідниками *Japanese Forest Agency* було запропоновано впроваджувати ресурсорієнтовану практику *“forest bathing”* з метою ведення японцями більш здорового способу життя, зняття стресу та відпочинку на природі у відповідь на прискорений темп життя в країні та стрімкі темпи урбанізації [11]. Прихильники «зеленої терапії» вважали, що в природі не існує неживих об'єктів: в кожному дереві, камінчику, струмку, річці, горі, квітці живуть духи «камі», тому ці об'єкти природи наділені свідомістю, а тому здатні допомагати, зцілювати та оздоровлювати.

На сьогодні у деяких зарубіжних країнах (Японії, Китаї, Сінгапурі, Південній Кореї, Великій Британії, Італії, Норвегії, Фінляндії, Канаді та ін.) відбувається активне запровадження ресурсорієнтованої технології *“forest bathing”* в закладах дошкільної освіти (ЗДО).

Так, сутність її використання в ЗДО полягає у тому, щоб дитина дошкільного віку під час перебування на природі, мала змогу встановлювати з нею свідомий внутрішній контакт шляхом сприйняття та повного занурення у звуки, запахи та барви природного довкілля в процесі взаємодії з об'єктами природи з метою повної фізичної та психологічної релаксації [15, с. 8]. При цьому головною метою аналізованої ресурсноорієнтованої технології є:

– по-перше, надання допомоги дитині дошкільного віку зняти напругу та розслабитися, відновити фізичну та психоемоційну рівновагу, подолати тривожність та страхи;

– по-друге, звернути увагу дітей на необхідність ціннісного ставлення до природи та її багатств, стимулювати їх до здійснення діяльності із захисту та збереження природи.

На думку японського науковця Y. Miyazaki, в основу філософії “*forest bathing*” покладено сенсорну взаємодію людини з природою [20, с. 16]. Відповідно практична реалізація ресурсорієнтованої технології “*forest bathing*” в умовах ЗДО полягає у забезпеченні можливості покращення фізичного стану дитини (загартуванню); стабілізації її психоемоційного стану дитини; зниження рівня тривожності та сприяння релаксації; збільшення інтересу пізнання себе, навколишнього світу та життя у цілому шляхом організації та проведення прогулянок та/або різних видів діяльності з дітьми дошкільного віку на природі. При цьому передбачається використання п’яти сенсорних систем (аналізаторів):

- слуху (паузи вслуховування у шурхіт листя, пташиний спів, дзижчання комах, гомін річки/озера/джерела тощо);
- зору (розглядання рослин, птахів, тварин; сприйняття різних відтінків зеленого/жовтого кольору);
- нюху (вдихання запаху лісу та фітонцидів – речовин із антибактеріальними властивостями, які виробляють рослини);
- смаку (ягоди; джерельна вода; особливий «смак» лісного повітря тощо);
- дотику (діти мають змогу доторкнутися до дерев, землі, листя, трави, каміння тощо; відчуття, якими є об’єкти природи – вологі, сухі, липкі, тверді, м’які тощо).

Варто наголосити на тому, що головна особливість технології “*forest bathing*” полягає у тому, що вона не передбачає постановку певної мети або отримання конкретного «кінцевого результату». Тут важливим завданням педагога є забезпечити повне занурення дітей дошкільного віку в атмосферу лісу; надати їм можливість «бути в моменті тут і зараз» та отримувати всі переваги від прогулянки лісом (парком). Під час «зеленої терапії» передбачається налаштування дітей на максимальну сконцентрованість на власних почуттях, відчуттях та емоціях. При цьому дошкільник повинен зберігати усвідомленість того, що він перебуває на природі; мати спокійний розум та розслаблене тіло [17].

В закладах дошкільної освіти Японії прийнято дотримуватися традиційних правил у використанні ресурсорієнтованої технології “*forest bathing*”, які складаються з шести послідовних кроків:

1) *Перший крок* – «Намір перебувати у лісі» – полягає у тому, що дитина дошкільного віку усвідомлює, що знаходитиметься в лісі, тому їй варто уважно прислухатися до всього, що її оточує, виражати свої думки та почуття про побачене та почуте на природі.

2) *Другий крок* – церемонія «Поріг взаємозв’язку» – передбачає, що кожна дитина обирає собі «відправну точку», з якої розпочнеться її власна

прогулянка лісом (лісовою стежкою). Наприклад, це може бути великий камінь, квітучий кущик магнолії, примітне дерево, пеньок або навіть патичок, який дитина самостійно може покласти на траву та назве порогом.

Після цього кожен дошкільник стає обличчям до лісу, концентрується на своїх відчуттях та вголос може привітатися з лісом, розповісти про свій намір, поділитися з лісом своїми враженнями про те, що дитині найбільше подобається у лісі та природі. У тому випадку, якщо дитина не хоче вітатися з лісом, примушувати її не потрібно, оскільки треба зважати на емоційний стан та настрій дитини.

3) *Третій крок – «Купання лісом», або церемонія «Насолода теперішнім»:* дитина пересувається лісовою стежкою повільно з одного місця на інше, при цьому зупиняючись у тих точках, які їй найбільше подобаються. Під час зупинок дітей дошкільного віку, педагог пропонує їм озирнутися та провести дослідження природи. Наприклад, відмітити, які звуки чутно; яких барв найбільше; які на дотик трава/дерево/листя.

Крім того, дитина може спробувати відшукати очима дрібні деталі, які зазвичай люди не помічають у повсякденній метушні (наприклад, мох темно-зеленого кольору, і він набагато яскравіший, ніж колір трави; на верхівці дерева сидить маленька пташка, а коли вона спускається на декілька гілок нижче, вона стає більше; тощо); спробувати повітря на смак; відчути, як реагує тіло на все, що дитину оточує (наприклад, від прохолодного вітерця на шкірі з'являються мурашки; від сонячного проміння, яке пробивається крізь гілля дерев, хочеться посміхатися).

4) *Четвертий крок – «Спроба відчути «запрошення лісу»* – полягає у тому, що кожна дитина намагається відчути те, які саме дії ліс пропонує зробити дитині «тут і зараз». Наприклад, полежати на траві; обійняти стовбур дерева та відчути запах кори; опустити долоньку в струмочок лісового джерела; вилізти на гілку тощо. «Запрошення лісу» знаходить своє втілення у виникненні будь-якого спонтанного бажання дитини та з'являється зненацька або взагалі не з'являється.

5) *П'ятий крок – «Залишайся на одному місці 20 хвилин»* – дитина може сидіти або лежати на траві, на гілці, на камені або на пеньку та нічого не робити. Після чого педагог влаштовує пікнік або чайну церемонію, пропонує поспілкуватися дітям дошкільного віку між собою та пограти в ігри на свіжому повітрі.

6) *Шостий крок – церемонія «Поріг об'єднання»* являє собою логічне завершення *forest bathing* та полягає у поверненні кожної дитини на свій «поріг», з якого було розпочато шлях. Дошкільникам пропонується стати обличчям у тому напрямку, в якому вони будуть виходити з лісу, та подумати про всі ті дари, які ліс подарував кожній дитині (наприклад, гарний настрій; квітучі галявини; запашний аромат трави; чудовий смак джерельної води; тощо). При цьому при виконанні всіх цих дій дітям не варто поспішати,

оскільки після «зеленої терапії» можна відчувати сонливість, значну розслабленість та гарний настрій [20].

У Великій Британії “*forest bathing*” є однією з провідних педагогічних технологій, на якій будується освітній процес у закладах дошкільної освіти, починаючи з 2000-х рр. Це зумовлено тим, що переважна більшість закладів дошкільної освіти та початкових шкіл, в яких навчаються діти середнього та старшого дошкільного віку (4-6 років), стали розташовувати у лісовій місцевості або зонах із значною кількістю зелених насаджень та багатим природним світом.

Цікавим є те, що у Великій Британії останніми роками стало набуває популярності створення *Forest Kindergartens*, або «лісових дитячих садків», де ключовою філософією навчання та виховання дітей є “*forest bathing*”. Педагоги таких закладів освіти акцентують увагу на тому, що “*forest bathing*” – це заняття без занять; це не фізичні вправи, прогулянки чи дослідження. Це просто проведення часу дітей дошкільного віку серед природи та безпосередньо взаємодіючи з нею (природою – *авт.*), дозволяючи їй «вторгнутися в наше єство, використовуючи всі наші органи чуття» [13].

Варто зазначити, що реалізація ресурсорієнтованої технології “*forest bathing*” в британських «лісових ЗДО» охоплює низку навчальних програм, а саме:

1) «Здоров’я та благополуччя» (*Health and Wellbeing*) – полягає у заохоченні дітей дошкільного віку використовувати уважність з метою перцепції природного середовища.

2) «Грамотність» (*Literacy*) – використання мови та розвиток мовлення для опису своїх почуттів і переживань під час перебування та взаємодії з природою.

3) «Наука» (*Science*) – спостереження за природним середовищем існування живих істот та об’єктів неживої природи; про їх взаємовплив на співіснування в природі; про їх вплив на саму дитину [12, с. 5-6].

На думку дошкільних педагогів, які активно впроваджують технологію “*forest bathing*” у *Putney Forest Nursery*, *Richmond Forest Nursery*, *Cobham Forest Nursery* та *Guilford Forest Nursery* (м. Путней, м. Кобхем та м. Річмонд), у своїх закладах дошкільної освіти розробили низку правил щодо організації діяльності на природі з дітьми дошкільного віку:

1. Під час прогулянки у лісі кожна дитини повинна знайти «своє» місце, де вона відчуває себе комфортно (місце під деревом, на галявинці, біля пенька тощо).

2. Заохочуйте дітей вдихати запахи, звуки та атмосферу лісу, при цьому не слід обмежувати їх у пересуванні: діти повинні мати змогу ходити туди, куди хочуть.

3. Запропонуйте місця для пауз та заохочуйте кожну дитину дошкільного віку уважно розглянути листочок, колоду дерева чи квітку на лісовій галявинці, поглянути на небо, прислухатися до шуму струмка тощо.

4. Заохочуйте дітей відчувати ногами землю, по якій вони ходять. Не варто забороняти дітям ходити босоніж. Спитайте кожну дитину: «Як би ти описав/описала це відчуття?».

5. Сідайте на зручну колоду або на траву і слухайте. Запитайте дітей: «Що ви чуєте? Чи змінюються звуки, коли ви деякий час сидите тихо?».

6. Намагайтеся не розмовляти під час прогулянки. Можливо, дайте кожній дитині невеликий простір, щоб спонукати до тихих роздумів.

7. Після цього зберіться та кожен поділіться своїм досвідом.

8. Після того, як діти обмінюються думками, приділіть короткий час роздумам. Спитайте у дітей: «Як ви себе відчуваєте зараз?» [21].

При цьому варто пам'ятати, що під час прогулянки обов'язково слід вигадувати цікаві ігри для дітей, оскільки це, з одного боку, забезпечить можливість безпосередньої взаємодії дітей з об'єктами природи, а по-друге, сприятиме зняттю стресу, покращенню настрою та загального психоемоційного стану дитини; посиленню реакції імунної системи організму.

Цікавим видається досвід використання «зеленої терапії» в закладах дошкільної освіти деяких скандинавських країн, зокрема Королівства Норвегії та Фінляндії, в культурі яких закладена ідея щодо зв'язку людини з природою. Так само, як і японці, скандинави вірять, що природа допомагає підтримувати фізіологічне та психічне здоров'я людини, забезпечує гарний настрій та емоційну стабільність. І це підтверджується офіційними даними міжнародних рейтингів. Зокрема, за даними Всесвітнього звіту про щастя (*The World Report on Happiness*) упродовж 2018–2023 рр. Фінляндія вважається найщасливішою нацією у світі та посідає I-е місце; Норвегія – VII-е місце у світовому рейтингу [16].

Тому яка має свою особливу назву *“friluftsliv”*, що у перекладі з норвезької мови означає «життя на свіжому повітрі». Як зазначає норвезький дослідник F. Kamper-Jørgensen, у Норвегії *friluftsliv* є філософією життя, яка передбачає формування фізично та ментально здорової нації з раннього та дошкільного віку шляхом проведення 80% часу на природі, зокрема у віддалених місцях, що, сприяє формуванню у дітей ціннісного ставлення до природи та виховання любові, а також забезпечує духовне та фізичне благополуччя [22; 23, с. 412-413].

Норвезькі педагоги під час *“forest bathing”* навчають дітей загартовуватися під час ігор на свіжому повітрі, зосереджуватися на природному світі, який існує довкола, наповнюватися енергією та гарним настроєм від сонячних променів, від шурхотіння опалого листя або трави під ногами, від співу птахів, що лунає з гірських схилів.

Перебуваючи у лісі діти мають змогу із природних матеріалів самостійно будувати халабуди або міні-будиночки лісного; видобувати сік з дерев або трав; збирати опале листя у великі кучугури та бавитися в них; викладати різнобарвні мозаїки з листя або каміння на березі гірських річкою

тощо. У Норвегії педагоги переконані, що надання дітям дошкільного віку можливості організувати ігри у природних відкритих просторах на регулярній основі, з одного боку, забезпечує дітей свободою та можливістю досліджувати та пізнавати цей світ, а з іншого боку, приносить численні переваги для здоров'я, добробуту, впевненості, формує стійкість та нерозривний взаємозв'язок дитини з природою [14].

Фінляндія – це найбільш лісиста країна в Європі, тому переважна більшість закладів дошкільної освіти розташовані в лісовій місцевості, тому особливістю використання технології “*forest bathing*” в роботі з дітьми дошкільного віку передбачає проведення ігор на озерах або на скелястих узбережжях. Нерідкими є випадки збору грибів або лісових ягід; плескання водою на березі гірського озера або рибалка; розпалювання багаття та «приготування їжі» для лісових мешканців.

Варто зазначити, що у 2019–2020 рр. Урядом Фінляндії було проведено дослідницький проєкт під назвою «Проєкт зеленого здоров'я та досліджень» (*Vihreä terveys-ja tutkimushanke*), в рамках якого для закладів дошкільної освіти було запроваджено розмір «мінімальної дози» годин для перебування дитини дошкільного віку на природі з метою покращення її здоров'я, яка складає 25 годин на місяць.

Висновки. Сучасний світ є мінливим та наповненим постійними суспільними змінами, кризами та стресовими ситуаціями, які негативно впливають на здоров'я та загальний психоемоційний стан молодого покоління, зокрема дітей дошкільного віку як найбільш вразливих та сензитивних членів суспільства. У зв'язку із цим на сьогодні одним із стратегічних завдань освітньої політики кожної держави є збереження здоров'я дітей дошкільного віку, забезпечення їм стабільного фізичного та психологічного благополуччя. Встановлено, що один із засобів досягнення окресленого завдання є використання в роботі з дітьми дошкільного віку ресурсоорієнтованих технологій.

На основі узагальнення сучасної психолого-педагогічної літератури та аналізу наукових підходів до розуміння сутності понять «технологія», «педагогічна технологія», нами було запропоновано та сформульовано дефініцію поняття «ресурсоорієнтована технологія»: це цілеспрямоване, систематичне та послідовне впровадження у практичну діяльність педагога сукупності способів та засобів, методів, прийомів та педагогічних дій, спрямованих на виявлення та активацію особистісних (внутрішніх) ресурсів дитини дошкільного віку з метою збереження її здоров'я, подолання стресу та тривожності, розвитку потенціалу дитини, сприяння покращенню її психоемоційного стану, самопочуття та досягнення життєвих цілей.

Проведено аналіз зарубіжного досвіду впровадження технології “*forest bathing*” у закладах дошкільної освіти Японії, Великої Британії, Королівства Норвегії та Фінляндії. Встановлено, “*forest bathing*” є японською технологією

«зеленої терапії», суть якої полягає у забезпеченні перебування дитини дошкільного віку на природі (в лісі або парку) з метою встановлення нею внутрішнього контакту з природним довкіллям задля зняття напруги, подолання тривожності та страхів, забезпечення повної фізичної та психологічної релаксації, а також стабілізації психоемоційного стану.

Враховуючи переорієнтування української сфери дошкільної освіти на особистісно орієнтовану та компетентнісну модель, а також зростання молодого покоління в мінливих умовах, які негативно впливають на фізичне та ментальне здоров'я дітей дошкільного віку, вважаємо доцільним проведення подальших наукових розвідок щодо особливостей впровадження в Україні найкращого світового та європейського досвіду використання інноваційної технології “forest bathing” в закладах дошкільної освіти.

Література:

1. Гуменюк С. В. Здоров'язберігаючі технології в системі освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2013. Випуск 26. С. 55-57.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2004. С. 338-339.
3. Книш Ю. Медитація сінрін-йоку або що таке японське лісове купання. *Dovkola Media*. 2023. URL: <https://dovkola.media/medytatsiia-sinrin-yoku-abo-shcho-take-iaponske-lisove-kupannia/> (дата звернення: 03.02.2024).
4. Кобильченко В. Внутрішні ресурси як джерело позитивного функціонування особистості дитини з порушенням зором. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2017. № 3. С. 22-30.
5. Мушкевич М. І., Чагарна С. Є. Основи психотерапії: навчальний посібник / за ред. М. І. Мушкевич; Вид. 3-тє. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 420 с.
6. Пастухова Н. Л., Садовиченко Ю. О., М'ясоєдов В. В. Здоров'язбережувальні аспекти педагогічних технологій. Сучасні здоров'язбережувальні технології: монографія за загальною редакцією проф. Ю. Д. Бойчука. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2018. С. 350-360.
7. Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 р. №2628-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 49. Ст. 259.
8. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція: Наказ Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2021 р. № 33. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya> (дата звернення: 03.02.2024).
9. Bowler D. E., Buyung-Ali L. M., Knight T.M., Pullin A. S. A systematic review of evidence for the added benefits to health of exposure to natural environments. *BMC Public Health*. 2010; Vol. 10. P. 456.
10. Cambridge Dictionary Online. 2020. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/technology> (accessed on: 15.02.2024).
11. Forest Bathing as a Way of Life. Adore Your Outdoors. 2022. URL: <https://adoreyouroutdoors.co.uk/forest-bathing-as-a-way-of-life/> (accessed on: 15.01.2024).
12. Forest Bathing: Being At One With The Forest. *Health & Wellbeing. Learning Through Landscapes*. 2024. P. 5-16. URL: <https://ltl.org.uk/free-resources/> (accessed on: 03.02.2024).

13. Forest Kindergarten. *Learning Through Landscapes*. 2024. Retrieved from: <https://lfl.org.uk/forest-kindergarten/> (accessed on 24.02.2024).
14. Friluftsliv: the Norwegian love for the outdoors. Visit Norway. 2023. URL: <https://www.visitnorway.com/things-to-do/outdoor-activities/friluftsliv/> (accessed on: 31.01.2024).
15. Garcia H., Miralles F. Forest Bathing. The Rejuvenating Practice of Shinrin Yoku. Malaysia: Tuttle, 2020. 160 p.
16. Hunter M. The world's happiest countries for 2023. CNN Travel. 2023. URL: <https://edition.cnn.com/travel/article/world-happiest-countries-2023-wellness/index.html> (accessed on: 10.02.2024).
17. Hansen M. M., Jones R. & Tocchini K. Shinrin-Yoku (Forest Bathing) and Nature Therapy: A State-of-the-Art Review. *Int J Environ Res Public Health*. 2017; 14(8). P. 851.
18. Hobfoll, S. E., Lilly, R. S. (1993). Resource conservation as a strategy for community psychology. *Journal of Community Psychology*. № 21. P. 128–148.
19. Khoshaba D., Maddi S. Early Antecedents of Hardiness. *Consulting Psychology Journal*. 1999. Vol. 5. № 2. P. 106-107.
20. Miyazaki Y. Shinrin-yoku. The Japanese Way of Forest Bathing for Health and Relaxation / 1st ed. Chiba: Aster, 2018. 192 p.
21. Outdoor Owls: Forest Kindergartens. 2024. URL: <https://www.outdoorowls.com/putney-london> (accessed on: 22.02.2024).
22. Sefton C. Immerse Yourself in Nature. Teach Early Years. 2024. URL: <https://www.teachearlyyears.com/learning-and-development/view/immerse-yourself-in-nature> (accessed on: 15.02.2024).
23. Stigsdotter U.K., Ekholm O., Schipperijn J., Toftager M., Kamper-Jørgensen F., Randrup T.B. Health promoting outdoor environments – Associations between green space, and health, health-related quality of life and stress based on a Danish national representative survey. *Scand. J. Public Health*. 2010. Vol. 38. P 411-417.

References:

1. Humeniuk, S. V. (2013). Zdoroviazberihaiuchi tekhnolohii v systemi osvity [Health-preserving technologies in the education system]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia "Pedahohika, sotsialna robota" – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series "Pedagogy, social work", Vyp. 26, 55-57* [in Ukrainian].
2. Dychkivska, I. M. (2004). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Innovative pedagogical technologies]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
3. Knysh, Yu. (2023). Medytatsiia sinrin-yoku abo shcho take yaponske lisove kupannia [Shinrin-yoku meditation or what is Japanese forest bathing.]. *Dovkola Media*. Retrieved from: <https://dovkola.media/medytatsiia-sinrin-yoku-abo-shcho-take-iaponske-lisove-kupannia/> [in Ukrainian].
4. Kobylychenko, V. (2017). Vnutrishni resursy yak dzherelo pozytyvnoho funktsionuvannia osobystosti dytyny z porushenym zorom [Internal resources as a source of positive personality functioning of a child with impaired vision]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia – A special child: education and upbringing*. 3, 22-30 [in Ukrainian].
5. Mushkevych, M. I., Chaharna, S. Ye. (2017). Osnovy psykhoterapii: navchalnyi posibnyk [undamentals of psychotherapy: educational guide]. M. I. Mushkevych (Ed.). Vyd. 3. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
6. Pastukhova, N. L., Sadovychenko, Yu. O., Miasoiedov, V. V. (2018). Zdoroviazberezhualni aspekty pedahohichnykh tekhnolohii [Health-saving aspects of pedagogical technologies]. *Suchasni zdoroviazberezhualni tekhnolohii: monohrafiia. prof. Yu. D. Boichuk (Ed.)*. Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody [in Ukrainian].

7. Pro doshkilnu osvitu: Zakon Ukrainy [On preschool education: Law of Ukraine] vid 11 lypnia 2001 r. № 2628-III. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. No. 49. Art. 259* [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity) nova redaktsiia [On approval of the Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education) new edition]: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy (2021). № 33. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya> [in Ukrainian].
9. Bowler, D. E., Buyung-Ali, L. M., Knight, T. M., Pullin, A. S. (2010). A systematic review of evidence for the added benefits to health of exposure to natural environments. *BMC Public Health, Vol. 10, 456* [in English].
10. Cambridge Dictionary Online. (2020). Retrieved from: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/technology> [in English].
11. Forest Bathing as a Way of Life. Adore Your Outdoors. (2022). Retrieved from: <https://adoreyouroutdoors.co.uk/forest-bathing-as-a-way-of-life/> [in English].
12. Forest Bathing: Being At One With The Forest. *Health & Wellbeing. Learning Through Landscapes* (2024). P. 5-16. Retrieved from: <https://ltd.org.uk/free-resources/> [in English].
13. Forest Kindergarten. *Learning Through Landscapes*. (2024). Retrieved from: <https://ltd.org.uk/forest-kindergarten/> [in English].
14. Friluftsliv: the Norwegian love for the outdoors. *Visit Norway*. (2023). Retrieved from: <https://www.visitnorway.com/things-to-do/outdoor-activities/friluftsliv/> [in English].
15. Garcia, H., Miralles, F. (2020). Forest Bathing. The Rejuvenating Practice of Shinrin Yoku. Malaysia: Tuttle [in English].
16. Hunter, M. (2023). The world's happiest countries for 2023. *CNN Travel*. Retrieved from: <https://edition.cnn.com/travel/article/world-happiest-countries-2023-wellness/index.html> [in English].
17. Hansen, M. M., Jones, R. & Tocchini, K. (2017). Shinrin-Yoku (Forest Bathing) and Nature Therapy: A State-of-the-Art Review. *Int J Environ Res Public Health, 14(8), 851* [in English].
18. Hobfoll, S. E., Lilly, R. S. (1993). Resource conservation as a strategy for community psychology. *Journal of Community Psychology, 21, 128-148* [in English].
19. Khoshaba, D., Maddi, S. (1999). Early Antecedents of Hardiness. *Consulting Psychology Journal. Vol. 5, 2, 106-107* [in English].
20. Miyazaki, Y. (2018). Shinrin-yoku. The Japanese Way of Forest Bathing for Health and Relaxation / 1st ed. Chiba: Aster [in English].
21. Outdoor Owls: Forest Kindergartens. (2024). URL: <https://www.outdoorowls.com/putney-london> [in English].
22. Sefton, C. (2024). Immerse Yourself in Nature. *Teach Early Years*. Retrieved from: <https://www.teachearlyyears.com/learning-and-development/view/immerse-yourself-in-nature> [in English].
23. Stigsdotter, U. K., Ekholm, O., Schipperijn, J., Toftager, M., Kamper-Jørgensen, F., Randrup, T. B. (2010). Health promoting outdoor environments – Associations between green space, and health, health-related quality of life and stress based on a Danish national representative survey. *Scand. J. Public Health. Vol. 38, 411-417* [in English].

СЕРІЯ «Психологія»

УДК 159.937:94:246.3:159.91

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1275-1288](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1275-1288)

Бліхар В'ячеслав Степанович доктор філософських наук, професор, директор Інституту управління, психології та безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-7545-9009>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СТРАХІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. В статті наведені результати дослідження страхів та тривожності у дітей молодшого шкільного віку з повних сімей у час війни росії в Україні. Зазначено, що молодший шкільний вік – це вік, під час якого перехрещуються інстинктивні та соціально опосередковані страхи. Провідним страхом молодшого шкільного віку є страх не відповідати соціальним вимогам найближчого оточення. Найчастіше джерелом дитячих страхів і тривожності в період молодшого шкільного віку є дорослі. Актуальними страхами сучасності для молодших школярів також являються: танатофобія (страх смерті); нозофобії (страхи захворіти); шкільні страхи; страхи пов'язані з невиконанням соціальних норм (голосно вимовити слово, вчинити щось непристойне); ерейтофобія (страх почервоніти в присутності людей, страх публічних виступів); страхи «небезпечних» людей; сексуальні страхи; страхи темряви; страхи фізичного насилля; страх втрати близьких; танатофобія (страх смерті); страхи завдати шкоди собі чи близьким; страх перед невідомим; страх висоти та глибини; страх перед шкільними ситуаціями; страх перед медичними процедурами; «магічні» страхи (страх перед привидами, чудовиськами, уявними істотами та казковими персонажами).

Для виконання завдань дослідження страхів та тривожності застосовувалась методика дослідження дитячих страхів, шкала явної тривожності для дітей, методика діагностики рівня шкільної тривожності, методика дослідження батьківської тривожності, методика дослідження актуальних страхів особистості, шкала самооцінки ситуативної та особистісної тривожності. За результатами дослідження був здійснений порівняльний аналіз страхів та рівня тривожності у дітей молодшого шкільного та страхів і тривожності батьків.

Дослідження психологічних чинників страхів та тривожності у дітей молодшого шкільного віку під час широкомасштабного втручання росії в Україну дало нам можливість виявити кореляційний зв'язок між рівнем тривожності батьків та рівнем страху у дітей, рівнем загальної тривожності у дітей та особистісною тривожністю батьків. Констатовано існування зв'язку між рівнем тривожності дітей молодшого шкільного віку із рівнем страху батьків та їхньою тривожністю. Зв'язок дитячої та батьківської тривожності підтвердився також методом факторного аналізу, який згрупував батьківські страхи у фактор, що впливає на тривожність дітей. Також ми виявили зв'язок ситуативної батьківської тривожності та явної дитячої тривожності.

При порівнянні груп ми констатували статистично вищі результати страхів у групі матерів у порівнянні з страхами батьків та дітей. Лише показники медичних страхів, страху жахити та страху смерті були вищими у групі дітей. Варто звернути увагу на те, що страх смерті у дітей був високого рівня.

Отже, за результатами проведеного дослідження страхів і тривожності у дітей молодшого шкільного віку під час війни можна впевнено стверджувати, що батьківський емоційний стан, тривожність є одним із чинників формування дитячої тривожності і страхів.

Ключові слова: страх, тривожність, дитячі страхи, молодший шкільний вік, батьківська тривожність, війна.

Blikhar Viacheslav Stepanovych Doctor of Philosophy, Professor, Director of the Institute of Management, Psychology and Security, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-7545-9009>

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF FEAR IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN DURING THE WAR

Abstract. The article presents the results of a study of fears and anxiety in primary school children from single-parent families during the Russian war in Ukraine. It is noted that primary school age is the age when instinctive and socially mediated fears intersect. The leading fear of primary school age is the fear of not meeting the social requirements of the immediate environment. Most often, adults are the source of children's fears and anxiety during primary school age. Other relevant fears for primary school children are thanatophobia (fear of death); nosophobia (fear of getting sick); school fears; fears related to non-compliance with social norms (saying a word loudly, doing something indecent); erethophobia (fear of blushing in the presence of people, fear of public speaking); fears of "dangerous" people; sexual fears; fears of the dark; Fear of physical violence; fear of losing loved ones; thanatophobia (fear of death); fear of harming oneself or loved ones; fear of the unknown; fear of heights and depths; fear of school situations; fear of medical

procedures; "magical" fears (fear of ghosts, monsters, imaginary creatures and fairy tale characters).

To perform the tasks of studying fears and anxiety, the following methods were used: a methodology for studying children's fears, a scale of explicit anxiety for children, a methodology for diagnosing the level of school anxiety, a methodology for studying parental anxiety, a methodology for studying current fears of the individual, a scale for self-assessment of situational and personal anxiety. The results of the study were used to make a comparative analysis of the fears and anxiety levels of primary school children and the fears and anxiety of their parents.

The study of the psychological factors of fears and anxiety in primary school children during Russia's large-scale intervention in Ukraine has enabled us to identify a correlation between the level of parental anxiety and the level of fear in children, the level of general anxiety in children and the personal anxiety of parents. The existence of a relationship between the level of anxiety of primary school children and the level of fear of parents and their anxiety has been established. The relationship between child and parental anxiety was also confirmed by factor analysis, which grouped parental fears into a factor that affects children's anxiety. We also found a link between situational parental anxiety and explicit child anxiety.

When comparing the groups, we found statistically higher results of fears in the group of mothers compared to fears of fathers and children. Only the scores for medical fears, fear of horrors and fear of death were higher in the children's group. It is worth noting that children's fear of death was high.

Thus, based on the results of the study of fears and anxiety in primary school children during the war, we can confidently state that parental emotional state and anxiety are one of the factors in the formation of children's anxiety and fears.

Keywords: fear, anxiety, children's fears, primary school age, parental anxiety, war.

Постановка проблеми. В сучасному просторі тенденція кількості дітей, які мають стійку тривожність і ряд страхів постійно зростає. Реалії війни загострюють дитячі страхи та тривожність. Діти можуть відчувати страх через загрозу небезпеки і невизначеність щодо майбутнього. Нестабільна ситуація та невідомість можуть викликати тривожність та сприяти у формуванні тривожних реакцій. Зміна звичного життя, зображення насильства та руйнувань у засобах масової інформації можуть бути вкрай тривожними для дітей. може суттєво впливати на емоційний стан дитини.

Молодший шкільний вік – це вік, під час якого перехрещуються інстинктивні та соціально опосередковані страхи. Провідним страхом молодшого шкільного віку є страх не відповідати соціальним вимогам найближчого оточення. Найчастіше джерелом дитячих страхів і тривожності в період молодшого шкільного віку є дорослі.

Дітям даного віку властиві психологічні особливості, які сприяють виникненню тривожності: підвищена емоційна чутливість до зовнішніх впливів та сильна зовнішня і внутрішня реакція на них; недостатньо розвинена довільність пізнавальної і, особливо, емоційно-вольової сфер; безпосередність сприйняття зовнішнього світу і обмеженість форм адаптивних реакцій на впливи; високий рівень наслідування та емоційного зараження; залежність від оцінок дорослих; низька здатність протистояти чужій думці тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Страх – це абсолютно певна, базова специфічна емоція [1]. Тривога за визначенням К. Ізарда, Г.Католик - це комбінація або патерн емоцій, а емоція страху лише одна з них [2; 3; 4; 5; 6; 7]. Тривога, страх – це обов’язкові детерміновані емоційні прояви психічного життя.

Проблемою вивчення дитячих страхів та тривожності займалися вчені В. Леві, Г. Еберлейн, К. Ізард, В. Купер, З. Фройд, Б. Пере, С. Холл, К. Хорні. Відповідно у роботах представників динамічного підходу і вітчизняних психологів, витоки тривожності, як стійкої властивості особистості, лежать у дитинстві індивіда. Дослідженням вікових страхів у вітчизняному науковому просторі займалися О. Склярєнко, Н. Карпенко, Г. Католик, А. Семеняга, І. Чорнобривець та інші. Вивченням специфічних страхів у дітей з онкогематологічними захворюваннями займались Й. Біннебезель, Г. Католик, М.Стульківська, А. Скаковська.

Дж. Боулбі, у своїх працях, широко розкрив причини дитячих страхів, які кореняться у ранніх стосунках між мамою та дитиною. Велика увага в науковій літературі приділяється також конкретним видам тривожності у дітей: шкільній тривожності, тривожності очікувань в соціальному спілкуванні (B.N. Phillips, S.B. Sarason та інші) [8].

Актуальними страхами сучасності для молодших школярів являються: танатофобія (страх смерті); нозофобії (страхи захворіти); шкільні страхи; страхи пов’язані з невиконанням соціальних норм (голосно вимовити слово, вчинити щось непристойне); ерейтофобія (страх почервоніти в присутності людей, страх публічних виступів); страхи «небезпечних» людей; сексуальні страхи; страхи темряви; страхи фізичного насилля; страх втрати близьких; танатофобія (страх смерті); страхи завдати шкоди собі чи близьким; страх перед невідомим; страх висоти та глибини; страх перед шкільними ситуаціями; страх перед медичними процедурами; «магічні» страхи (страх перед привидами, чудовиськами, уявними істотами та казковими персонажами).

Чинники дитячих страхів та тривожності можна розділити на такі групи:

- 1) біологічні чинники,
- 2) вікові особливості,
- 3) стиль виховання,

- 4) травмивні події,
- 5) наявність страхів та тривожності у батьків,
- 6) події війни,
- 7) середовище однолітків,
- 6) медіа простір [8; 9; 10].

У своїй науковій праці О.М. Складенко, зазначає, що основними психологічними детермінантами шкільних страхів є індивідуально-особистісні особливості (тривожність молодших школярів; неадекватна занижена самооцінка, яка є проявом, перш за все, негативного уявлення учня про себе у цілому), вплив значущих дорослих (які часто перебувають у цей час у втратах), вплив особливостей форм навчання і виховання (офлайн/онлайн) [11].

Мета статті. Метою дослідження є дослідження психологічних чинників страхів у дітей молодшого шкільного під час війни, з'ясувати наявність кореляційного зв'язку між рівнем загального страху у дітей та батьківською тривожністю.

Виклад основного матеріалу. У проведеному нами дослідженні взяло участь 50 осіб молодшого шкільного віку, 8-9 років (27 дівчаток і 23 хлопчики) з повних сімей та 100 осіб дорослого віку (50 мам і 50 татів).

У ході емпіричного дослідження психологічних чинників страхів у дітей молодшого шкільного віку використовувалися наступні методики:

1). *Методика діагностики дитячих страхів.* Дана методика проводилась у формі опитування і дозволяє виявити переважаючі види страхів, провідні страхи й розподілити їх на кілька груп: медичні страхи; страхи, пов'язані із заповіданням фізичної шкоди; страх смерті (своєї); боязнь тварин; страхи казкових персонажів; страхи темряви і кошмарних снів; соціально-опосередковані страхи; просторові страхи [8].

2). *Методика виявлення тривожності «Дитячий варіант шкали явної тривожності The Children's Form of Manifest Anxiety Scale*), призначена для виявлення тривожності як стійкого утворення у дітей 8-12 років.

3). *Методика діагностики рівня шкільної тривожності (Б.Філліпс).* Тест призначений для вивчення рівня і характеру тривожності, пов'язаної зі школою у дітей молодшого та середнього шкільного віку. Шкала самооцінки ситуативної та особистісної тривожності Спілбергера- Ханіна (State-Trait Anxiety Inventory – STAI) дозволяє диференційовано вимірювати тривожність і як особистісну властивість, і як стан. В методиці пропонується уважно прочитати кожне з наведених позицій і закреслити цифру у відповідній графі залежно від того, як досліджуваний відчуває себе в даний момент.

4). *Методика дослідження батьківської тривожності* Методика має дві форми: для чоловіків і для жінок. Дана методика містить дві субшкали. Субшкала загальної тривожності і субшкала призначена для виявлення батьківської тривожності.

5). *Методика дослідження ієрархічної структури актуальних страхів особистості.* Дана методика дозволяє визначити наявність та інтенсивність страхів й розподілити їх на певні групи: медичні страхи; страхи, пов'язані із

заподіянням фізичної шкоди; страх смерті (своєї); боязнь тварин; страхи казкових персонажів; страх темряви і кошмарних снів; соціально-опосередковані; просторові страхи.

Згідно отриманих даних нами було виявлено **кореляційний зв'язок** між рівнем загального страху у дітей та батьківською тривожністю ($r=0,491$ при $\alpha \leq 0,0001$), загальною тривожністю батьків ($r=0,581$ при $\alpha \leq 0,0001$), загальною тривожністю дітей у школі ($r=0,346$ при $\alpha \leq 0,014$).

Існує зв'язок рівня загальної тривожності дітей молодшого шкільного віку із рівнем страху батьків ($r=0,346$ при $\alpha \leq 0,014$), а також із різними видами власних дитячих страхів таких як: страх жахів ($r=0,321$ при $\alpha \leq 0,019$); соціальний страх ($r=0,299$ при $\alpha \leq 0,035$); переживання соціального стресу ($r=0,311$ при $\alpha \leq 0,028$); фрустрація ($r=0,452$ при $\alpha \leq 0,001$); страх самовираження ($r=0,399$ при $\alpha \leq 0,004$); страх оцінки ($r=0,475$ при $\alpha \leq 0,0001$); страх не відповідати соціальним очікуванням оточуючих ($r=0,410$ при $\alpha \leq 0,003$); низька фізіологічна опірність стресу ($r=0,400$ при $\alpha \leq 0,004$).

Загальна тривожність дітей молодшого шкільного віку пов'язана із медичними страхами ($r=0,317$ при $\alpha \leq 0,0001$), фізичними страхами ($r=0,464$ при $\alpha \leq 0,0001$), страхом тварин (казкових персонажів) ($r=0,189$ при $\alpha \leq 0,020$), соціальними страхами ($r=0,431$ при $\alpha \leq 0,0001$), просторовими страхами ($r=0,417$ при $\alpha \leq 0,0001$), страхом кошмарів ($r=0,333$ при $\alpha \leq 0,0001$),

Рівень дитячої фрустрації пов'язаний з переживанням соціального стресу ($r=0,406$ при $\alpha \leq 0,003$), страхом самовираження ($r=0,334$ при $\alpha \leq 0,018$), страхом не відповідати очікуванням оточуючих ($r=0,419$ при $\alpha \leq 0,002$), низькою фізіологічної опірністю стресу ($r=0,305$ при $\alpha \leq 0,031$) та соціальними страхами ($r=0,317$ при $\alpha \leq 0,025$).

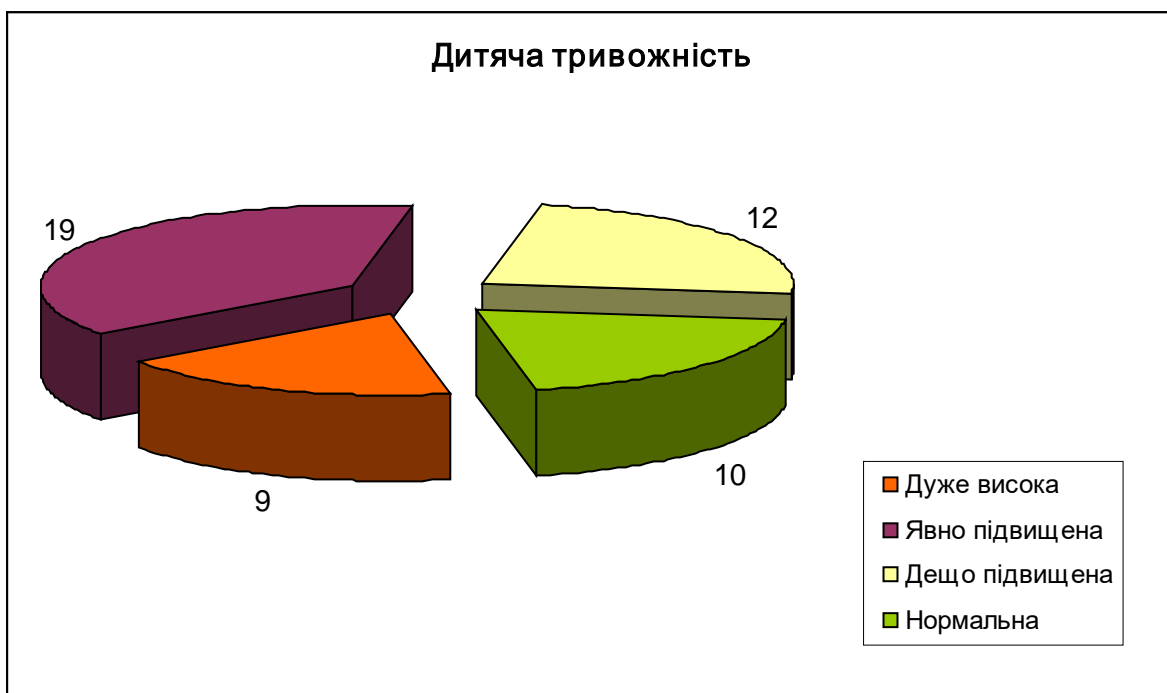

Рис. 1. Рівень дитячої тривожності, к-сть осіб

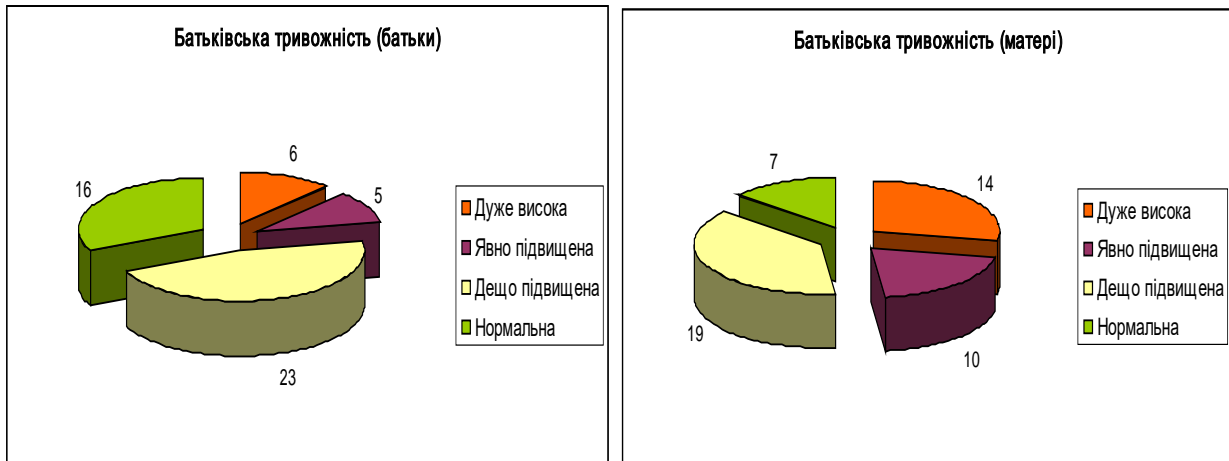

Рис. 2. Рівень батьківської тривожності (батьків та матерів).

Із рисунків 1, 2 видно, що дуже високий і підвищений рівень тривожності мають 24 матері та 11 батьків, а нормальний і дещо підвищений 26 матерів і 39 батьків.

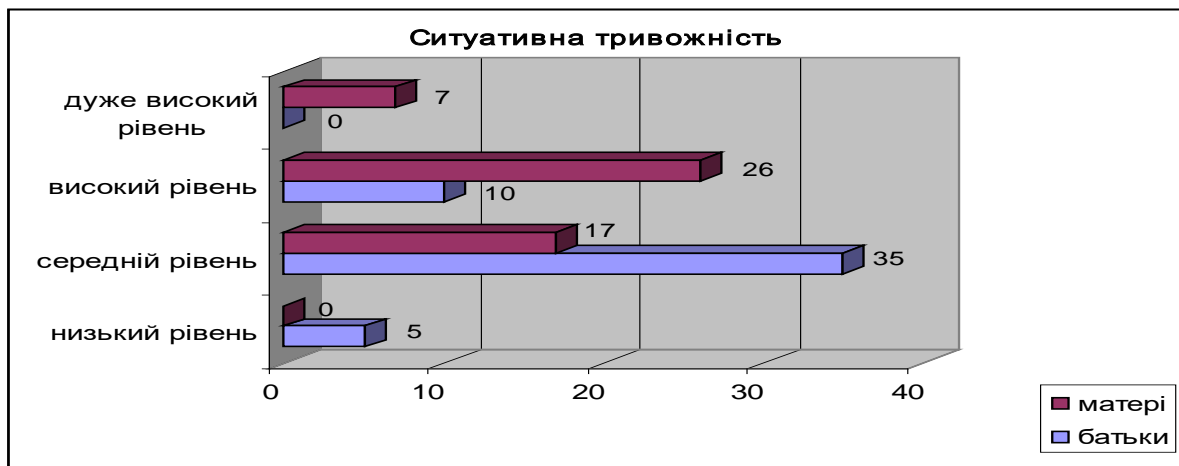

Рис. 3. Рівні ситуативної тривожності батьків

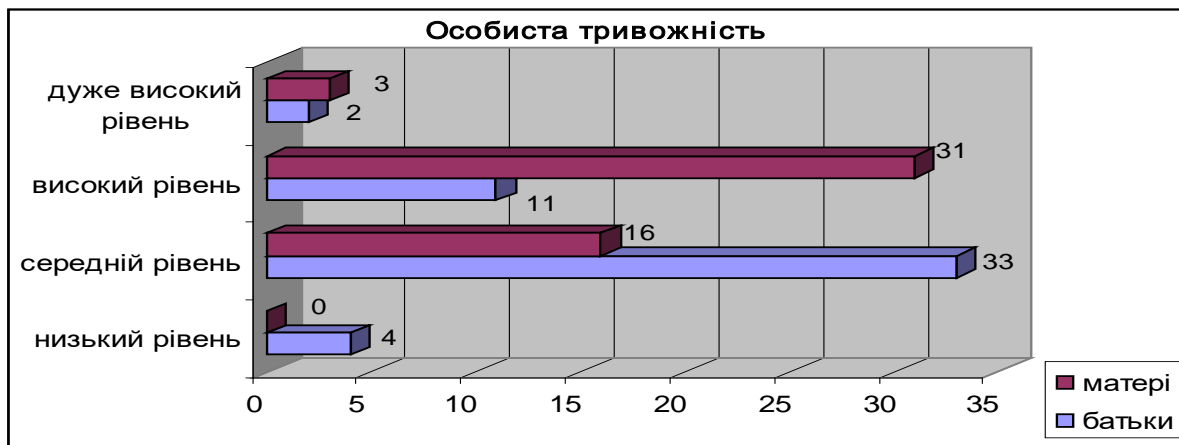

Рис. 4. Рівні особистої тривожності батьків.

В рис. 3. та рис. 4 наведені рівні ситуативної та особистісної тривожності батьків та матерів. Як бачимо з отриманих результатів високий рівень ситуативної та особистісної тривожності дещо вищий у матерів ніж у батьків, натомість низький рівень тривожності спостерігається у батьків при відсутності у матерів.

Провівши статистичний аналіз, ми виявили значимі відмінності досліджуваного феномену між групами батьків та матерів та групами матерів і дітей у рівнях тривожності.

Таблиця 1.

Відмінності у тривожності батьків і матерів

	Т-критерій рівності середніх	
	Т	Значимість (2-стороння)
Наявність тривожності	-4,535	,000
Заг тривожність	-6,632	,000

Існують статистично значимі відмінності також у наявності тривожності та її рівнях між групами батьків та матерів. Матері мають значно вищу тривожність, ніж батьки.

Таблиця 2.

Відмінності у тривожності дітей і батьків

Тривожність	Т-критерій рівності середніх	
	Т	Значимість (2-стороння)
Наявність тривожності	1,581	,117
Заг тривожність	1,507	,135

Таблиця 3.

Відмінності у тривожності дітей і матерів

Тривожність	Т-критерій рівності середніх	
	Т	Значимість (2-стороння)
Наявність тривожності	-2,973	,004
Заг тривожність	-4,011	,000

Також спостерігаємо, що існують відмінності тривожності між групами дітей і матерів: у матерів рівень тривожності вищий, ніж у дітей.

Також ми досліджували страхи дітей та їхніх батьків, виділивши їх у групи (медичні, фізичні, соціальні, просторові, страх тварин, смерті, жахів) (Таблиці 7-9).

Таблиця 4.

Відмінності страхів батьків і дітей

Страхи	Т-критерій рівності середніх	
	T	Значимість (2-стороння)
Мед_страх	-7,760	,000
Фіз_страх	-4,416	,000
Страх_тварин	5,227	,000
Соціал_страх	-,092	,927
Страх_смерті	-18,922	,000
Простор_страх	4,247	,000
Страх_снів	-4,431	,000

Як виявилось батьки мають відмінності за усіма видами страхів окрім соціальних. І більший рівень страху батьки мають по шкалі страх тварин та просторові страхи.

Таблиця 5.

Відмінності страхів матерів і дітей

Страхи	Т-критерій рівності середніх	
	T	Значимість (2-стороння)
	-2,274	,025
Фіз_страх	3,950	,000
Страх_тварин	4,303	,000
Соціал_страх	7,268	,000
Страх_смерті	-10,651	,000
Простор_страх	13,078	,000
Страх_снів	-2,173	,032

Порівняння груп страхів досліджуваних матерів і дітей показало відмінність за усіма видами страхів. Матері мають вищий рівень фізичних страхів, страху тварин, соціальних страхів та просторових страхів. У порівнянні з матерями у дітей виявлено загрозово високий рівень страху смерті, а також високі показники медичних страхів та страшних снів.

Таблиця 6.

Відмінності страхів батьків і матерів

Страхи	Т-критерій рівності середніх	
	T	Значимість (2-стороння)
Мед_страх	4,658	,000
Фіз_страх	7,346	,000
Страх_тварин	-1,093	,277
Соціал_страх	6,070	,000
Страх_смерті	4,145	,000
Простор_страх	7,468	,000
Страх_снів	3,023	,003

При співставленні рівня страхів матерів та батьків, ми виявили статистично значимі відмінності за усіма типами досліджуваних страхів окрім страху тварин. Причому вищий рівень страху характерний групі матерів, лише страх тварин є незначно вищий у батьків.

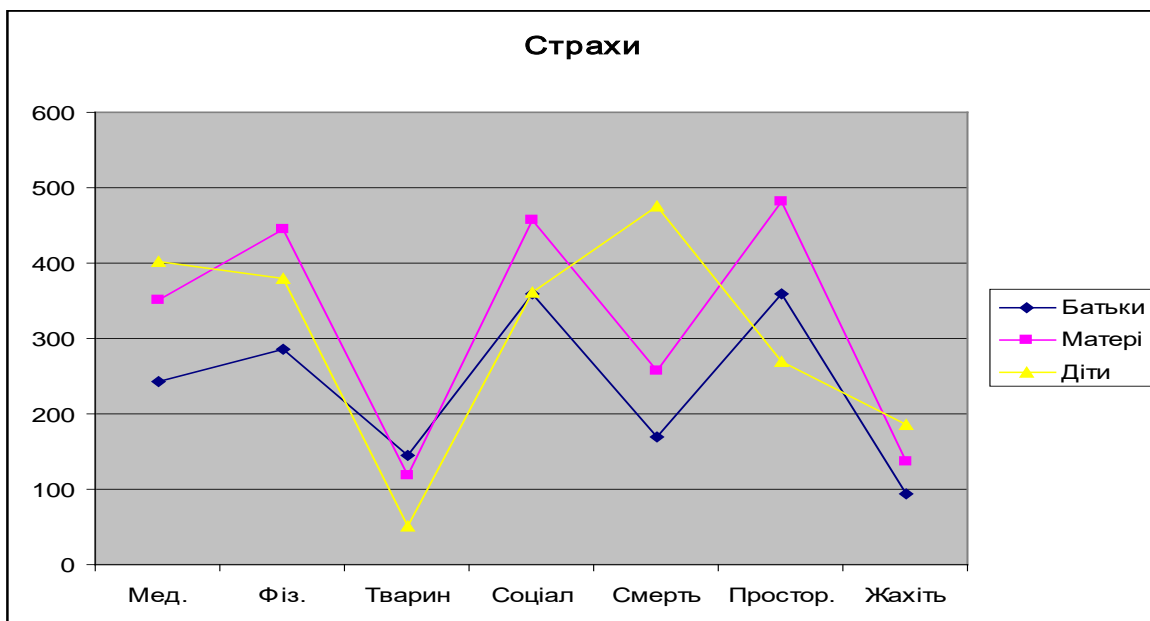

Рис. 5. Відмінності страхів у батьків, матерів, дітей.

Рисунок 5 ілюструє відмінності загальних показників страху у трьох групах досліджуваних. І ми чітко бачимо, що страхи матерів є назагал вищими, лише у дітей за шкалою «страх смерті» показник є надзвичайно високим. Отож враховуючи, що батьківські страхи і тривожність впливають на страхи і тривожність дітей, можемо деталізувати, що саме материнські страхи і тривожність можуть бути чинниками, що впливають на формування дитячих страхів та тривожності.

Тож за допомогою факторного аналізу ми виділили фактори впливу на формування страхів і тривожності у дітей. Кожен фактор згрупував у собі певні види шкал, яким умовно було надано назви за загальними характеристиками.

Фактор 1 (батьківська тривожність). Суди віднесені:

- ✓ Рівень страху батьків.
- ✓ Соціальні страхи.
- ✓ Медичні страхи.
- ✓ Страх фізичних пошкоджень.
- ✓ Загальна тривожність батьків.
- ✓ Батьківська тривожність.
- ✓ Смертельні страхи.
- ✓ Особиста тривожність батьків.
- Емоційне неблагополуччя батьків.

Фактор 2 (негативна установка). Суди віднесені:

- ✓ Фрустрація потреби у досягненні успіху.
- ✓ Переживання соціального стресу.
- ✓ Проблеми і страхи у взаєминах із вчителями.
- ✓ ;Страх не відповідати очікуванням оточуючих.
- ✓ Страх кошмарних снів.
- ✓ Загальна тривожність у школі.

Фактор 3 (наявні стресові чинники). Суди віднесені:

- ✓ Страх перевірки знань.
- ✓ Низький фізіологічний опір стресові.
- ✓ Медичний страх.
- ✓ Явна тривожність дітей.
- ✓ Загальна тривожність у школі.
- ✓ Страх самовираження.
- ✓ Загальний страх дітей.

Фактор 4 (невизначеність). Суди віднесені:

- ✓ Соціальний страх.
- ✓ Страх смерті.
- ✓ Загальний страх дітей.
- ✓ Просторовий страх.
- ✓ Ситуативна тривожність батьків.
- ✓ Страх казкових персонажів.
- ✓ Загальна тривожність батьків.
- ✓ Страх кошмарних снів.

Фактор 5 (батьківські страхи). Суди віднесені:

- ✓ Страх тварин.
- ✓ Страх кошмарних снів.
- ✓ Страхи просторові.

- ✓ Фізичні страхи.
- ✓ Страх смерті.

Висновки. Дослідження психологічних чинників страхів та тривожності у дітей молодшого шкільного віку під час широкомасштабного втручання росії в Україну дало нам можливість виявити кореляційний зв'язок між рівнем тривожності батьків та рівнем страху у дітей, рівнем загальної тривожності у дітей та особистісною тривожністю батьків.

Існування зв'язку між рівнем тривожності дітей молодшого шкільного віку із рівнем страху батьків та їхньою тривожністю. Зв'язок дитячої та батьківської тривожності підтвердився також методом факторного аналізу, який згрупував батьківські страхи у фактор, що впливає на тривожність дітей. Також ми виявили зв'язок ситуативної батьківської тривожності та явної дитячої тривожності.

При порівнянні груп ми констатували статистично вищі результати страхів у групі матерів у порівнянні з страхами батьків та дітей. Лише показники медичних страхів, страху жахити та страху смерті були вищими у групі дітей. Варто звернути увагу на те, що страх смерті у дітей був високого рівня.

Отже, за результатами проведеного дослідження страхів і тривожності у дітей молодшого шкільного віку під час війни можна впевнено стверджувати, що батьківський емоційний стан, тривожність є одним із чинників формування дитячої тривожності і страхів.

Література:

1. Бліхар В., Кісіль З., Католик Г. Страх смерті як детермінанта психоемоційної напруженості та професійної деформації працівників правоохоронних органів в умовах дії стрес-факторів /В. Бліхар, З. Кісіль, Г. Католик // Екзистенція страху життя і смерті в сучасних реаліях:мультимодальні та мультикультуральні аспекти (теоретичний та психотерапевтичний досвід): монографія ; за заг. ред. д. пс. н. проф. Г.В. Католик - Львів: "Місіонер", 2022 — С. 37-61.
2. Біннебезель Й. Екзистенція страху життя і смерті в сучасних реаліях: мультимодальні та мультикультуральні аспекти (теоретичний та психотерапевтичний досвід) / Й. Біннебезель // за ред. д. пс. н. проф. Г. Католик. - Львів: "Місіонер", 2022. - 352 С.
3. Католик Г., Біннебезель Й. Сприйняття страху смерті в контексті замісної реляційної терапії та танатопедагогіки / Г. Католик, Й. Біннебезель // Психологія і особистість. - 2015. - № 2 (8), ч. 2. - С. 208–222.
4. Католик Г.В. Страх перед дорослим життям у молоді з різних соціальних середовищ (страх майбутнього: психологічний аспект) / Г.В. Католик // Екзистенція страху життя і смерті в сучасних реаліях:мультимодальні та мультикультуральні аспекти (теоретичний та психотерапевтичний досвід) ; за заг. ред. д. пс. н. Проф. Г.В. Католик - Львів: "Місіонер", 2022. - С.61-118.
5. Ковалевська А.О. Методи дослідження страхів дітей молодшого шкільного віку / А.О. Ковалевська // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН «Проблеми сучасної психології». - 2012. - №.15. - С. 265 -274.

6. Скаковська А.В. Теоретичні підходи до вивчення дитячих страхів. / А.В. Скаковська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Психологічні науки. - 2018. - №2. - С. 113-119.

7. Скаковська А.В. Вивчення домінантних страхів у дітей з онкологічними захворюваннями на різних стадіях лікування. / А.В. Скаковська // Волинський національний університет імені Лесі Українки, Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, науковий періодичний журнал « Психологічні перспективи». - 2020. - №36. - С. 189–207.

8. Скаковська А.В. Особливості екзистенційних страхів у дітей з онкогематологічними захворюваннями. / А.В. Скаковська // Екзистенція страху життя і смерті в сучасних реаліях: мультимодальні та мультикультуральні аспекти (теоретичний та психотерапевтичний досвід) ; за заг. ред. д. пс. н. проф. Г.В. Католик. - Львів: “Місіонер”, 2022. - С.352.

9. Складенко О. М. Психологічні детермінанти та психокорекція шкільних страхів у молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. Наук: 19.00.07. / Складенко Оксана Миколаївна. - Київ: НПУ, 2005. - 246 с.

10. Katolyk H., Fornella Z., Binnebezel J. (2015). Percepcja lęku przed śmiercią w kontekście tanatopedagogicznej relacyjnej terapii zastępczej — badania grupy realizowanych na terenie Ukrainy. *Humanizmi medycyna*. B. Stelcer, W. Strzelecki (Eds.) — Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, S. 108–155.

11. Katolyk H. Józef. Binnebesel, Zbigniew. Formella. (2018). Doświadczenie penthosu, czyli próba uporządkowania pojęcia lęku tanatycznego. *Medycyna paliatywna*. №10 (3). S. 145–149.

References:

1. Blikhar V., & Kisil Z., & Katolyk H. (Ed.). (2022) Strakh smerti yak determinanta psykhoemotsiinoi napruzhenosti ta profesiinoi deformatsii pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv v umovakh dii stres-faktoriv. [The fear of death as a determinant of psycho-emotional tension and professional deformation of law enforcement officers under the influence of stress factors.] *Ekzystentsiia strakhu zhyttia i smerti v suchasnykh realiiakh:multymodalni ta multykulturalni aspekty (teoretychnyi ta psykhoterapevtychnyi dosvid*. H.V. Katolyk(Ed.). (pp 37-61). Lviv: «Missionary» . [in Ukrainian].

2. Katolyk H.. (2022) *Ekzystentsiia strakhu zhyttia i smerti v suchasnykh realiiakh: multymodalni ta multykulturalni aspekty (teoretychnyi ta psykhoterapevtychnyi dosvid) [Existence of the fear of life and death in modern realities: multimodal and multicultural aspects (theoretical and psychotherapeutic experience)]*. Lviv: Misioner, [in Ukrainian].

3. Katolyk H., Binnebezel Y. (2015). Spryiniattia strakhu smerti v konteksti zamisnoi reliatsiinoi terapii ta tanatopedagogiky.[Perception of fear in context of relational replacement therapy and thanatopaedagogy] *Psykhohohiia i osobystist*. № 2 (8), ch. 2. S. 208–222.

4. Katolyk H., Fornella Z., Binnebezel J. (2015). Percepcja lęku przed śmiercią w kontekście tanatopedagogicznej relacyjnej terapii zastępczej — badania grupy realizowanych na terenie Ukrainy. *Humanizmi medycyna*. B. Stelcer, W. Strzelecki (Eds.) — Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, S. 108–155.

5. Katolyk H. Józef. Binnebesel, Zbigniew. Formella. (2018). Doświadczenie penthosu, czyli próba uporządkowania pojęcia lęku tanatycznego. *Medycyna paliatywna*. №10 (3). S. 145–149.

6. Katolyk H. (2022). Strakh pered doroslym zhyttiam u molodi z riznykh sotsialnykh sere dovyyshch (strakh maibutnoho: psykhohohichniy aspekt). [Fear of adulthood among young people from different social environments (fear of the future: psychological aspect)] *Ekzystentsiia strakhu zhyttia i smerti v suchasnykh realiiakh:multymodalni ta multykulturalni aspekty (teoretychnyi ta psykhoterapevtychnyi dosvid)*. H. Katolyk (Ed.). (pp 37-61). Lviv: «Missionary» [in Ukrainian].

7. Kovalevska A.O. (2012). Metody doslidzhennia strakhiv ditei molodshoho shkilnoho viku. [Methods of studying the fears of primary school children] *Problemy suchasnoi psikhologii*, 15, 265 -274. [in Ukrainian].

8. Skakovska A.V. (2018). Teoretychni pidkhody do vyvchennia dytiachykh strakhiv. [Theoretical approaches to the study of children's fears.] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Ser. Psykholohichni nauky- Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychological sciences.* 2, 113-11 [in Ukrainian].

9. Skakovska A.V.(2020) Vyvchennia dominantnykh strakhiv u ditei z onkologichnymy zakhvoriuvanniamy na riznykh stadiiakh likuvannia.[Study of dominant fears in children with cancer at different stages of treatment]. *Psykholohichni perspektyvy.* 36, 189–207 [in Ukrainian].

10. Skakovska A.V. Osoblyvosti ekzystentsiinykh strakhiv u ditei z onkohematologichnymy zakhvoriuvanniamy.[Peculiarities of existential fears in children with oncohematologic diseases] *Ekzystentsiia strakhu zhyttia i smerti v suchasnykh realiiakh:multymodalni ta multykulturalni aspekty (teoretychnyi ta psykhoterapevtychnyi dosvid)* H. Katolyk(Ed.). (pp 37-61). Lviv: «Missionary» 2022. [in Ukrainian].

11. Skliarenko O. M.(2005) Psykholohichni determinanty ta psykhokorektsiia shkilnykh strakhiv u molodshykh shkoliariv [Psychological Determinants and Psychocorrection of School Fears in Primary School Children] . *Candidate's thesis.* Kyiv. [in Ukrainian].

УДК 159.922.76 – 008.488

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1289-1299](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1289-1299)

Борейчук Ірина Олегівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки ПЗВО «Київський міжнародний університет», вул. Львівська 49, м.Київ, 03179, тел.: (044) 507-07-30, <https://orcid.org/0000-0001-9205-5655>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА З ТРИВОЖНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Анотація. У статті розглядаються важливі аспекти психокорекційної роботи практичного психолога з підлітками, які перебувають у тривожному стані. Особлива увага приділяється саме підлітковому віку, враховуючи його специфічні особливості у фізіологічному, емоційному та соціальному розвитку. Авторка зосереджується на вивченні причин і проявів тривоги у підлітків, а також розглядає психокорекційні методи, спрямовані на поліпшення емоційного стану та психічного благополуччя учнів цієї вікової групи, зокрема досліджує ефективність когнітивно-поведінкової терапії, арттерапії та групової терапії з метою подолання тривожності серед підлітків.

Поданий матеріал враховує також важливість взаємодії батьків і педагогічного колективу для створення оптимального безпечного середовища для підтримки та розвитку дітей та підлітків. Висвітлення практичних аспектів роботи психолога із тривожними підлітками робить статтю цінним джерелом інформації для фахівців, які працюють у галузі психології та педагогіки, а також батьків, які цікавляться психічним здоров'ям своїх дітей на цьому важливому етапі їхнього життя.

У публікації подано не лише теоретичний аналіз проблеми, але й конкретні рекомендації для практичного застосування психокорекційних методик у роботі з тривожними підлітками. Особливий акцент зроблено на важливості інтеграції зусиль практичного психолога, родини та освітнього середовища з метою створення повноцінної системи підтримки та розвитку учнів цієї категорії. Додатково висвітлено можливості ефективного впровадження психокорекційних стратегій і технологій в реальних умовах. Зазначені у статті арттерапевтичні методики є цінним доповненням методичного арсеналу для практичних психологів, учителів, батьків і всіх, хто цікавиться питаннями психічного здоров'я, розвитку підлітків у нинішніх умовах.

Ключові слова: психокорекційна робота, практичний психолог, арттерапевтичні методики, підлітковий вік, тривога, тривожність, подолання тривожності.

Boreichuk Iryna Olehivna candidate of psychological sciences, associate professor of the Department of Psychology and Pedagogy, Kyiv International University, 49 Lvivska, Kyiv, 03179, tel.: (044) 507-07-30, <https://orcid.org/0000-0001-9205-5655>

FEATURES OF PSYCHOCORRECTIVE WORK OF A PRACTICAL PSYCHOLOGIST WITH TEENAGERS WITH ANXIETY

Abstract. The article considers important aspects of the psychocorrective work of a practical psychologist with teenagers experiencing anxiety. Special attention is paid to adolescence, taking into account its specific features in physiological, emotional and social development. The author focuses on the study of the causes and manifestations of anxiety in adolescents, and considers psychocorrective methods aimed at improving the emotional state and mental well-being of students of this age group, in particular. The author also investigates the effectiveness of cognitive-behavioral therapy, art therapy and group therapy in order to overcome anxiety among adolescents.

The article takes into account the importance of interaction between parents and the teaching staff to create an optimal safe environment for the support and development of children and adolescents. The highlighted practical aspects of a psychologist's work with anxious teenagers make the article a valuable source of information for professionals working in the field of psychology and pedagogy, as well as for parents interested in mental health of their children at this important stage of their lives.

The publication provides not only a theoretical analysis of the problem, but also specific recommendations for the practical application of psychocorrective methods in working with anxious teenagers. Special emphasis is placed on the importance of integrating the efforts of a practical psychologist, family and educational environment in order to create a full-fledged system of support and development of students of this category. In addition, the possibilities of effective implementation of psychocorrective strategies and technologies in real conditions are highlighted. The art therapy methods mentioned in the article are a valuable addition to the methodological arsenal for practical psychologists, teachers, parents and everyone who is interested in issues of mental health and adolescent development in the current conditions.

Keywords: psychocorrective work, practical psychologist, art therapy methods, adolescence, worry, anxiety, overcoming anxiety.

Постановка проблеми. В умовах воєнної агресії в Україні сучасне суспільство зіткнулось з низкою викликів у галузі психічного здоров'я дітей та підлітків, серед яких особливе місце посідає проблема тривожності, викликана військовими подіями. Тривожність у цьому віковому періоді може

мати серйозні наслідки на етапі формування особистості та подальшого життєвого шляху. Дослідження сутності тривожності та шляхів її виникнення на різних вікових етапах є важливим для розуміння закономірностей розвитку емоційної сфери людини, особливостей утворення стійких особистісних рис. Саме високий рівень тривожності розглядається як показник передневротичного стану, що є підґрунтям для формування психологічних труднощів підліткового віку, оскільки ознак стійкого особистісного утворення ця риса набуває саме в підлітковому та ранньому юнацькому віці, відтак проведення психологічної корекції тривожності на ранніх етапах розвитку набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній психології, на думку більшості дослідників, основними характерними проявами тривожності є: негативний емоційний відтінок, невизначеність предмета переживання і відчуття реальної погрози. Деякі науковці наголошують на такій важливій ознаці тривожності як спрямованість у майбутнє (У. Макдаугал, С. Мадді, Ч. Рікрофт, П. Тилліх). Вченими виокремлено також джерела тривожності: значуща людина (Г. Салліван, К. Хорні), внутрішньоособистісні (Д. Макклелланд, Р. Мей, К. Роджерс, Е. Фром, К. Юнг), перинатальні (С. Гроф, О. Ранк). У психологічних дослідженнях зазначається, що тривожність є досить суб'єктивним феноменом, який має індивідуально значущі, інтроспективні, поведінкові та фізіологічні прояви. Сучасні емпіричні дослідження з вивчення психологічних детермінант, проявів тривоги, тривожності та страхів стосуються переважно дошкільного, молодшого шкільного та підліткового віку (Є. Калюжна [7], Т. Ольховецька, Я. Омельченко, О. Склярєнко, С. Ставицька, Н. Шевченко). Деякі дослідники дотримуються думки про те, що тривожність як стійка особистісна риса формується саме в підлітковому віці, який характеризується нерівномірністю та суперечливістю розвитку як на міжіндивідуальному, так і внутрішньоіндивідуальному рівні особистості. Попри значні термінологічні розходження та підходи у визначенні видів тривожності (адекватна і неадекватна (Л. Божович); відкрита і прихована, стійка, генералізована (Г. Прихожан) [9]; шкільна, міжособистісна, самооцінна (А. Парафіян, Г. Прихожан, С. Ставицька); зовнішня та внутрішня (І. Мусіна); загальна та специфічна особистісна тривожність (Ю. Ханін); невмотивована тривожність (Г. Генінг), учені поділяють думку, що тривога є невід'ємною складовою існування людини, а її надмірні прояви викликають особистісну дисгармонію, внутрішні протиріччя в образі «Я» і супроводжуються емоційним дискомфортом, передчуттям небезпеки.

Мета статті полягає в аналізі та розкритті основних проблем, які виникають у підлітків у контексті тривожності, а також у визначенні оптимальних методик психокорекційної роботи з тривожними підлітками.

Виклад основного матеріалу. Сучасний підлітковий вік часто супроводжується різними викликами та стресовими ситуаціями, які можуть

впливати на розвиток тривожних станів. Як засвідчив аналіз наукових джерел, тривожність серед підлітків стає не тільки поширеною, але і серйозною проблемою в сучасному суспільстві, зокрема в період російсько – української війни, окрім цього, стрімкий розвиток технологій, соціальний тиск, проблеми в шкільному оточенні та сімейні чинники також можуть створювати атмосферу, в якій тривожність у підлітків виявляється найбільш помітно.

У психології підлітковий вік тлумачиться як перехідний період від дитинства до дорослого життя, однак вікові межі цього етапу психічного розвитку особистості у психологічній, педагогічній, медичній, юридичній літературі різних країнах визначається по-різному, а саме: 10–14 років, 14–18 років, 12–20 років тощо. Спираючись на традиційну вікову періодизацію психічного розвитку, усталену в українській психології, межі підліткового віку знаходяться у віковому діапазоні від 10–11 до 14–15 років.

Центральним психологічним новоутворенням підліткового віку вважається формування почуття дорослості, яке виявляється у ставленні до себе, до інших, світу загалом. Соціальна зрілість виражається у новій життєвій позиції, яка проявляється у спрямованості та змісті активності підлітка, його прагненнях, бажаннях і переживаннях. Зокрема, Д.Ельконін розуміє почуття дорослості як новоутворення свідомості, через яке підліток порівнює себе з однолітками або дорослими, засвоює зразки поведінки для інших людей, будує свої стосунки з іншими людьми, перебудовує свою діяльність. Такі анатомо-фізіологічні, фізичні та психологічні зміни зумовлюють те, що підлітковий вік є дуже складним не лише для батьків, учителів та іншого оточення, але і для самої дитини [1].

Нами встановлено, що вперше підлітковий період як перехідний етап психічного розвитку між дитинством та юністю, як час другого, самостійного народження в житті, вивчав французький філософ і просвітитель Жан-Жак Руссо [6]. Основні негативні (труднощі у вихованні, переважання конфліктності та емоційна нестійкість) та позитивні (почуття індивідуальності) характеристики цього етапу особистісного розвитку було проаналізовано американським психологом і педагогом Стенлі Холлом, який назвав цей етап періодом «бурі та натиску», що характеризується кризою самосвідомості, пройшовши через яку людина набуває почуття індивідуальності [3]. Точку зору про перехідність підліткового періоду було підтримано американським психологом К.Левінім. Він вбачав її в тому, що підліток уже не належить до дитячої культури, але ще і не може увійти до світу дорослих, тому що реальність видає супротив. Це викликає стан «когнітивного дисбалансу», невизначеність орієнтирів, планів і цілей у період зміни життєвого простору [4]. Водночас Е. Еріксон розглядав підлітковий вік як центральний для вирішення завдань особистісного самовизначення, досягнення ідентичності [2].

В українській психології основні підходи до розуміння сутності підліткового періоду закладено у наукових працях Л. Божович, Л. Виготського,

Д. Ельконіна, тощо. Українські дослідники, як і зарубіжні, у більшості своїй підлітковий період розглядають як кризовий і роблять акцент на його бурхливому протіканні, вважаючи його складним не лише для самого підлітка, але й для тих дорослих, які спілкуються з ним. На думку Д. Ельконіна, підлітковий вік як етап в психічному розвитку характеризується виходом дитини на якісну, нову соціальну позицію, пов'язану з пошуком власного місця в суспільстві. Його претензії завищені, і він сам не завжди має адекватні уявлення про те, які його можливості. Все це приводить до численних конфліктів підлітка з батьками і вчителями, до протестної поведінки [1].

На основі аналізу наукових джерел ми зробили висновок, що феномен підліткової тривожності заслуговує особливої уваги, оскільки має свої власні джерела, зміст, форми прояву, механізми захисту. Такий феномен значною мірою зумовлений особливостями особистісного розвитку підлітка, в першу чергу його суперечливістю та конфліктністю, які виявляються у прагненні до успіху і визнання, по-перше, та небажанням змінювати себе та своє ставлення до себе, по-друге. Нами з'ясовано, що тривожність у підлітків може проявлятися у різних формах, від загальної тривожності – до соціальної тривожності чи тривоги перед навчальними випробуваннями. Розуміння цього явища та розроблення ефективних методів протидії є важливою складовою створення психологічної підтримки та поліпшення якості життя підлітків.

Вважаємо, що поняття тривожності не можна розглядати окремо від тривоги, адже тривога – це емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки і пов'язаних із очікуванням несприятливого розвитку подій, а тривожність – це схильність до переживання тривоги. Тривожність – індивідуальна властивість особи, риса характеру, що проявляється схильністю до надмірного хвилювання, стану тривоги в ситуаціях, які загрожують, на думку цієї особистості, неприємностями, невдачами, фрустрацією. Важливо, що йдеться про психологічну загрозу, тобто таку, що має суб'єктивну сутність і не проявляється як фізична небезпека. Такими ситуаціями можуть бути деякі конфлікти, порівняння людиною себе з тими, хто має певну перевагу, змагання із такими людьми.

З підліткового віку тривожність все більше опосередковується самооцінкою, набуваючи риси особистісного утворення. Тривожні діти переконані, щоб нічого не боятися, потрібно зробити так, щоб боялися їх. Саме тому тривожність є одним із основних джерел підліткової агресивності. Маскуючи свою тривогу, ховаючи її від дорослих та однолітків і навіть від себе, вони самі не знають, що їм потрібно, не можуть звернутися за допомогою, провокують негативне ставлення до себе оточуючих. Це ускладнює і без того важкий внутрішній стан дитини у період підліткової кризи, закріплюючи впевненість у тому, що шляхи до «нормального» життя для них закриті.

Наші спостереження засвідчили, що тривожність підлітка часто порушує його нормальне життя, часто стає причиною порушення соціальних зв'язків із навколишнім середовищем. Одним із регулярних проявів тривожності в підлітків є апатія, в'ялість, безініціативність. Саме внутрішній конфлікт, суперечливість прагнень дитини, коли одне її сильне бажання суперечить іншому, одна потреба заважає іншій, є причиною виникнення тривоги. Емоційне життя підлітка визначається його відносинами з однолітками. Водночас значущість стосунків із батьками і вчителями може зменшитися. Чим ширше коло значущих взаємовідносин, тим більше ситуацій, які можуть викликати тривогу. Але поява нових сфер значущих стосунків дає підлітку можливість вирішувати різноманітні протиріччя, які б могли бути причиною виникнення тривоги. Конфлікт не викликає тривоги, якщо є точка опори, якщо не всі орієнтири втрачено.

Однією з частих причин тривожності є завищені вимоги до дитини, догматична система виховання, яка не враховує власну активність дитини, її здібності, інтереси та схильності. Л. Виготський, С. Холл, Е. Шпрангер – дослідники психології підлітків надають великого значення спілкуванню, особливо з ровесниками. Стосунки з товаришами перебувають у центрі життя підлітка, багато в чому визначаючи решту аспектів його поведінки й діяльності. Для підлітка важливо не просто бути разом із ровесниками, а посідати серед них певний статус, що задовольнятиме його. Для деяких це намагання може виражатися через бажання набути в групі позицію лідера, для інших – бути визнаним, улюбленим товаришем або непорушним авторитетом у якійсь справі, але в будь-якому випадку є головним мотивом поведінки учнів у середніх класах. Як засвідчують дослідження, саме невміння, неможливість досягти такого статусу найчастіше є причиною недисциплінованості, правопорушення у підлітків, супроводжується їх підвищеною комфортністю щодо підліткових компаній, емоційними порушеннями, високим рівнем тривожності. Відтак, стан тривожності – це наслідок підліткової кризи, що протікає по-різному й дезорганізує особистість підлітка, впливає на всі сфери його життя. Ці кризи можуть стати причиною тривожності.

З урахуванням зазначеного, вважаємо, що саме психокорекційна робота є важливою складовою психотерапевтичної практики, спрямованої на зміну негативних психічних станів, усунення психологічних проблем і поліпшення якості життя особи. Щодо тривожних підлітків, то психокорекційна робота має за мету не лише зменшення рівня тривожності, але й надання рекомендацій для подолання стресових ситуацій, формування позитивних мисленневих патернів та підтримки у процесі самовизначення. Психологічна корекція дає змогу підліткам розвивати стратегії ефективної емоційної регуляції, навчати прийомам подолання стресу та збільшувати резилієнтність. Важливо розглядати психокорекційну роботу як інтегрований підхід, що поєднує в собі різноманітні методи і стратегії, орієнтовані на індивідуальні

особливості та потреби кожного підлітка. Це уможливорює створювати більш глибокі та довготривалі позитивні зміни в психічному стані особистості.

Під психокорекцією розуміємо психологічний процес або систему методів, спрямованих на коригування та виправлення негативних аспектів психічного стану людини з метою поліпшення її емоційного благополуччя та функціонування в соціумі. Основними принципами психокорекції є:

- індивідуалізація підходу: кожна дитина унікальна, відтак психокорекційна робота має бути адаптована до індивідуальних особливостей підлітка. Індивідуальний підхід дає змогу враховувати конкретні потреби, цінності та переживання кожного клієнта;

- співпраця та довіра: взаємодія практичного психолога із підлітком ґрунтується на довірі та співпраці. Важливо створити безпечне середовище, в якому підліток може вільно ділитися своїми почуттями та думками;

- взаємодія із сім'єю: психокорекційна робота охоплює також роботу з сім'єю підлітків. Важливо розуміти вплив взаємодії сімейних стосунків і рівень батьківської підтримки на оптимальний результат.

Зокрема, Л. Підлипишина вказує, що психологи виділяють два способи подолання тривожності у підлітків, серед яких: вироблення конструктивних способів поведінки у важких для підлітка ситуаціях, а також оволодіння прийомами, що дають змогу впоратися з зайвим хвилюванням, тривогою; зміцнення впевненості в собі, розвиток самооцінки та уявлення про себе, турбота про особистісне зростання людини [8].

На основі зазначеного виділяємо особливості психокорекційної роботи з тривожними підлітками:

- побудова довірливих стосунків – створення безпечного та комфортного середовища для спілкування, демонстрація прийняття та емпатії, забезпечення конфіденційності психотерапевтичного процесу;

- психоедукація – надання інформації про сутність тривожних розладів, їх симптоми та типові прояви, вивчення причин виникнення та чинників, що посилюють тривожність, роз'яснення принципів і методів подолання тривожних станів;

- когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) – виявлення та корекція дезадаптивних думок і переконань, що підтримують тривожність, навчання корисним когнітивним стратегіям та раціональному мисленню, формування навичок самоконтролю та емоційної регуляції, викорінення дезадаптивних поведінкових патернів (уникнення та ритуалізація);

- терапія релаксації – освоєння методів м'язевої релаксації (прогресивна м'язова релаксація за Джекобсоном), навчання дихальним вправам і діафрагмальному диханню, опанування медитативними практиками та йога-терапією;

- експозиційна терапія – поступове та безпечне зіткнення підлітка з тривожними стимулами, десенсибілізація до тригерних чинників у контролю-

ваних умовах, формування навичок подолання тривоги у реальних життєвих ситуаціях;

– сімейна психотерапія – залучення членів сім'ї до психотерапевтичного процесу, налагодження комунікації та поліпшення взаєморозуміння в сім'ї, використання сімейних ресурсів для підтримки підлітка, навчання членів сім'ї конструктивним способам взаємодії з підлітком.

До основних видів психокорекційної роботи відносимо:

– індивідуальна психокорекція: робота психолога з підлітком наодинці, спрямована на корекцію його особистих проблем, пов'язаних із тривожністю;

– групова психокорекція: робота психолога з групою підлітків, які мають схожі проблеми;

– сімейна психокорекція: робота психолога з сім'єю підлітка, спрямована на поліпшення стосунків в сім'ї та надання підтримки підлітку.

Особливе місце у системі психологічних засобів корекції посідає арттерапія (О.Вознесенська [5], О. Дацун, В.Назаревич, Л.Підлипишина, Д.Селіванова, О. Тараріна, Л.Фірсова та ін.). У нинішніх умовах арттерапію все частіше розглядають як інструмент прогресивної психологічної допомоги, який сприяє формуванню здорової та творчої особистості, реалізації на практиці основних функцій соціалізації особистості (адаптаційна, корекційна, мобілізаційна, регулятивна, реабілітаційна та профілактична). Арттерапія є ефективним методом у роботі практичного психолога з тривожними підлітками, оскільки дає змогу їм виразити свої емоції та досліджувати внутрішні переживання через творчий процес.

З урахуванням зазначеного, пропонуємо розроблені нами та адаптовані арттерапевтичні методики, які варто використовувати для роботи з тривожними підлітками:

Методика 1 «Намалюй емоцію»

Мета: сприяти емоційному прояву та самовираженню у підлітків через малювання.

Інструкція: запропонуйте підліткам вибрати кольори та форми, які вони пов'язують із своїми емоціями. Дайте їм свободу для вибору матеріалів (фарби, олівці, фломастери). Надайте час для того, щоб вони створили малюнок або образ, який відображає їх емоційний стан на цей час, це може буде твір вільного стилю, де кожен елемент виражає їхні емоції.

Після завершення творчого процесу варто запросити підлітка розглянути свій малюнок і відповісти на питання, які спрямовують їхню увагу на вибрані кольори, форми та загальну атмосферу творчості. Потім – бажано провести обговорення результатів, спостережень і вражень.

Запитання для обговорення:

1. Які кольори ви обрали, і як вони відображають ваші емоції?
2. Які форми або образи привертають вашу увагу, і чому ви вибрали саме їх?

3. Чи змінювалися ваші емоції під час малювання?
4. Як ви відчуваєте себе зараз, розглядаючи свій малюнок?

Отже, запропонована методика спрямована на допомогу підліткам визначати та виражати свої емоції, а також розглядати та обговорювати свої переживання.

Наступна – методика «Арт-журнал позитивних емоцій»

Мета: стимулювати позитивне мислення та самопочуття у підлітків через створення арт-журналу.

Інструкція: запропонуйте підліткам альбоми, які вони можуть використовувати для створення свого позитивного журналу. Заохочуйте їх записувати позитивні думки, події та враження, які вони відчувають упродовж дня чи тижня. Наголосіть, що вони можуть до своїх записів додавати ілюстрації, малюнки чи колажі, використовувати фарби, фломастери, вирізані картинки або будь-що інше, що їм подобається.

Заохочуйте підлітків відзначати не лише значущу подію, але й маленькі радощі та досягнення щодня. Зауважте, що такий арт-журнал – це місце для позитивних вражень і творчості, де вони можуть виражати власні почуття та відкривати для себе позитивні сторони свого життя.

Запитання для обговорення:

1. Які позитивні думки чи події ви першими внесли до свого журналу?
2. Які ілюстрації або колажі ви обрали для вираження своїх позитивних емоцій?
3. Як ви відчуваєте себе, переглядаючи свій арт-журнал радості?
4. Які маленькі радощі ви зафіксували, що можуть виглядати невеликими, але приємними моментами у вашому житті?
5. Як вам вдалося виявляти позитивні аспекти навіть у буденних ситуаціях?

Отже, ця методика сприяє підвищенню рівня самосвідомості про позитивні сторони життя, підтримує психічне благополуччя та розвиває творчий спосіб вираження емоцій у підлітків. На нашу думку, використання арттерапевтичних вправ, зокрема створення позитивного журналу для малювання емоцій, має неабияке значення в роботі практичного психолога з тривожними підлітками, тому що створює умови для:

– емоційного самовираження: творчі вправи дозволяють підліткам емоційно відтворювати свої почуття через малюнки та записи, що сприяє вираженню емоцій, які можуть бути важкими для висловлення;

– самовираження та самоідентифікації: застосовуючи методи арттерапії підлітки можуть відкривати для себе нові аспекти своєї особистості та ідентифікувати свої емоції, що значно полегшує розуміння власних почуттів і допомагає їм вирішувати конфлікти;

– позитивного мислення: створення позитивного журналу сприяє фіксації уваги на позитивних аспектах життя, отже допомагає тривожним підліткам переосмислити світ навколо себе, фокусуючись на радісних моментах та досягненнях;

– саморегуляції: арттерапія може стати інструментом саморегуляції, дозволяючи підліткам знаходити та використовувати творчі методи для зменшення тривоги та стресу;

– розвитку творчого мислення: використання різних матеріалів та технік у творчому процесі допомагає розвивати творче мислення та виражати емоції різноманітними способами;

– підтримки комунікації: арттерапевтичні вправи можуть бути інструментом для полегшення спілкування між практичним психологом та підлітком, адже творчий процес допомагає виражати почуття, які підлітку зазвичай складно виразити словесно.

Подані методики сприяють комплексному психокорекційному підходу до роботи з тривожними підлітками, їхньому емоційному розвитку, поліпшенню самопочуття та встановлення ефективної комунікації з психологом. На сучасному етапі, особливо в період війни, арттерапія застосовується для психолого-педагогічної корекції стану дітей та підлітків із невротичними, психосоматичними порушеннями, у яких наявні труднощі в навчанні й соціальній адаптації, умовах внутрішньо-сімейних конфліктів. Варто зазначити, що такий вид терапії є одним із найрезультативніших засобів психокорекційної роботи, спрямованих на зниження тривожності у дітей підліткового віку.

Висновки. Таким чином, результати теоретичного аналізу засвідчили, що використання творчих методів дає змогу тривожним підліткам виражати свої почуття та емоції, розвивати позитивне мислення та підвищувати самооцінку. Саме психокорекційний підхід сприяє не лише зменшенню рівня тривоги, але й підтримує загальний психічний стан, сприяючи його адаптації та самовираженню. Враховуючи сучасні соціально-політичні процеси, постійне перебування у стані пермокризи, важливо здійснювати індивідуальний та творчий підхід до кожної дитини, зокрема підліткового віку. Практичний психолог, який використовує психокорекційні методики, має бути готовим до адаптації та вдосконалення професійної готовності відповідно до унікальних потреб кожного клієнта. Усе зазначене попередньо підсилює важливість подальших досліджень, спрямованих на вдосконалення психокорекційної роботи із тривожними підлітками з метою надання їм ефективної та адаптованої психологічної підтримки та супроводу.

Література:

1. Elkonin, D.B. (1976) Problems of the psychology of children's play in the works of L.S. Vygotsky. *Voprosy Psichologii*, 6, 94 – 101 (English Summary)

2. Erikson E.H. (1968) *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
3. Hall, H. S. (1904). *Adolescence: Its Psychology and Relation to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion, and Education*. 2 volumes New York, Appleton.
4. Lewin, K. and Gertrude W. Lewin (eds.) (1948). *The Resolution of Social Conflicts: Selected Papers on Group Dynamics [1935-1946]*. New York: Harper and Brothers.
5. Вознесенська О. (2007) *Арт-терапія у роботі практичного психолога*. Львів: Мова. Київ: Шк. світ, 120 с.
6. Жан-Жак Руссо і його теорія природного виховання. Навчальні матеріали онлайн. URL:<https://tinyurl.com/2j4mrcjs>
7. Калюжна Є.М. (2008) *Психологічні механізми особистісної тривожності у підлітковому віці*: дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, НПУ імені М. П. Драгоманова, 192 с.
8. *Основи арт-терапії* /Л. В. Підлипишина. Київ: Марич, 2009. 60 с.
9. Прихожан, А.М. (2008). *Психокорекція тривожності у дітей та підлітків*. Київ: Видавництво «Свічачо».

References:

1. Elkonin, D.B. (1976). *Problems of the psychology of children's play in the works of L.S. Vygotsky. Voprosy Psichologii*. [English Summary]
2. Erikson E.H. (1968). [*Identity: Youth and Crisis*]. New York: Norton.
3. Hall, H. S. (1904). [*Adolescence: Its Psychology and Relation to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion, and Education*]. New York, Appleton.
4. Lewin, K. & Gertrude W. Lewin (1948). [*The Resolution of Social Conflicts: Selected Papers on Group Dynamics*]. New York: Harper and Brothers
5. Voznesenska O. (2007). *Art-terapiia u roboti praktychnoho psykholoha [Art therapy in the work of a practical psychologist]*. Lviv: Mova. Kyiv: Shk. World. [in Ukrainian]/
6. Jean-Jacques Rousseau and his theory of natural education. Educational materials online. URL: <https://tinyurl.com/2j4mrcjs> [in Ukrainian]/
7. Kalyuzhna E.M. (2008). *Psykholohichni mekhanizmy osobystisnoi tryvozhnosti u pidlitkovomu vitsi [Psychological mechanisms of personal anxiety in adolescence]*. Kyiv [in Ukrainian].
8. L. V. Plypyshyn (2008). *Osnovy art-terapii [Basics of art therapy]*. Kyiv: Marych [in Ukrainian].
9. Prihozhan, A.M. (2008). *Psykhekorektsiia tryvozhnosti u ditei ta pidlitkiv [Psychocorrection of anxiety in children and adolescents]*. Kyiv: Swichado Publishing House [in Ukrainian].

УДК 159.94.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1300-1308](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1300-1308)

Візнюк Інесса Миколаївна доктор психологічних наук, професор кафедри психології та соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0001-6538-7742>

Великий Ярема Богданович кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри пожежної тактики та аварійно-рятувальних робіт, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, <https://orcid.org/0009-0002-3241-5211>

Ільчишин Ярослав Васильович кандидат педагогічних наук, викладач кафедри промислової безпеки та охорони праці, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-3999-196X>

Долинний Сергій Сергійович доктор філософії (PhD), старший викладач кафедри психології та соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0003-3555-5818>

ПРЕРОГАТИВИ ПОДОЛАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ АВАРІЙНО-РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДСНС УКРАЇНИ

Анотація. Пожежі, стихійні лиха та інші нещасні випадки потребують від них мобілізації усіх ресурсів фізичних та психологічних сил; прояву своєї майстерності як професіонала тощо. Стихійні лиха чи нещасні випадки створюють фабулу, при якій з'являється ймовірність людських жертв, і саме рятувальники своїми зусиллями мають перебороти ці лиха, а головне, врятувати життя людей. Попередження професійного вигорання у працівників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України має включати в себе низку превентивних заходів, спрямованих на виявлення передумов деформації для своєчасного їх усунення.

Враховуючи специфіку діяльності рятувальників, саме професійне вигорання є одним з найпоширеніших явищ. Зважаючи на це, пошук та опанування методів її подолання, для працівників ДСНС є завжди актуальним. Попередження професійного вигорання у працівників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України має включати в себе низку превентивних заходів, спрямованих на виявлення передумов деформації для своєчасного їх усунення. Головним завданням психолога у цьому випадку – підтримання професійної самооцінки рятувальників, зниження напруження та розслаблення, релаксація, особливо після тяжких випадків у практиці їх професійної діяльності.

Після проведених психокоректив рятувальники досліджуваних груп більшою мірою здатні мобілізувати себе на досягнення поставленої цілі, є організованими, завжди закінчують розпочаті справи, планують свій час; зберігають спокій у критичних ситуаціях, здатні регулювати зовнішні прояви емоцій. Єдиний показник, за яким показники схильних до вигорання рятувальників є вищими, ніж у їх колег, які не є близькими до вигорання, є почуття провини та тривожність. Результати аналізу вторинних факторів також свідчать про значне перевищення показників рятувальників, яким не загрожує вигорання над близькими до вигорання у комунікативних та регулятивних якостях. Значно вищі у першій групі лише прояви емоційних властивостей. Відмінностей за інтелектуальними показниками не виявлено.

Ключові слова: професійне вигорання, працівники аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України, деперсоналізація, редукація особистісних досягнень, емоційне виснаження.

Vyzniuk Inessa Mykolaivna Doctor of Psychological Sciences, Professor of the Department of Psychology and Social Work, Mykhailo Kotsyubynsky Vinnytsia State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0001-6538-7742>

Bogdanovych Velikiy Yarema Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Fire Tactics and Emergency Rescue Work, Lviv State University of Life Safety, Lviv, <https://orcid.org/0009-0002-3241-5211>

Ilchyshyn Yaroslav Vasyliovych Candidate of Pedagogical Sciences, lecturer at the Department of Industrial Safety and Occupational Health, Lviv State University of Life Safety, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-3999-196X>

Dolynyny Serhii Serhiyovych Doctor of Philosophy (PhD), senior lecturer of the Department of Psychology and Social Work, Mykhailo Kotsyubynsky Vinnytsia State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0003-3555-5818>

PREROGATIVES OF OVERCOMING PROFESSIONAL BURNOUT OF EMPLOYEES OF EMERGENCY AND RESCUE UNITS OF THE SNES OF UKRAINE

Abstract. Fires, natural disasters and other accidents require them to mobilize all their physical and psychological resources; demonstration of one's skill as a professional, etc. Natural disasters or accidents create a plot in which the possibility of human casualties appears, and it is the rescuers who must overcome these disasters with their efforts, and most importantly, save people's lives. Prevention of professional burnout among employees of emergency and rescue units of the State Emergency Service of Ukraine should include a number of preventive measures aimed at identifying the prerequisites of deformation for their timely elimination.

Considering the specifics of rescuers' activities, professional burnout is one of the most common phenomena. Considering this, the search and mastering of methods of overcoming it is always relevant for the employees of the State Emergency Service. Prevention of professional burnout among employees of emergency and rescue units of the State Emergency Service of Ukraine should include a number of preventive measures aimed at identifying the prerequisites of deformation for their timely elimination. The main task of the psychologist in this case is to maintain the professional self-esteem of the rescuers, reduce tension and relaxation, relaxation, especially after serious cases in the practice of their professional activities.

After the psychological corrections, the rescuers of the studied groups are more able to mobilize themselves to achieve the set goal, are organized, always finish the started cases, plan their time; keep calm in critical situations, able to regulate external manifestations of emotions. The only measure on which burnout-prone rescuers score higher than their non-burnout counterparts is guilt and anxiety. The results of the analysis of secondary factors also indicate a significant excess of indicators of lifeguards who are not at risk of burnout over those close to burnout in communicative and regulatory qualities. Only manifestations of emotional properties are significantly higher in the first group. No differences in intellectual indicators were found.

Keywords: professional burnout, employees of emergency and rescue units of the State Emergency Service of Ukraine, depersonalization, reduction of personal achievements, emotional exhaustion.

Постановка проблеми. Зниження ступеня власної відповідальності, втрата альтруїзму, емоційне вигорання є найпоказовішими особистісними змінами у фахівців-рятувальників, які свідчать про наявність у них професійних деформаційних змін. Проблема професійного вигорання працівників екстремального профілю є провідною в межах основних проблем психології праці, інженерної, юридичної та військової, а також психології діяльності в особливих умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сфері державного управління та державної служби, проблемам соціальної психології та професійної адаптації присвячували свої дослідження такі науковці, як О. Акімов, І. Кругична, І. Візнюк, Н. Гончарук, І. Кринична, Н. Липовська, Л. Пашко, С. Серьогін [1-3].

Служба у ДСНС України належить до тих видів професійної діяльності, умови й характер яких можуть чинити травмуючий вплив на психіку працівників, тому питання щодо попередження, запобігання та профілактики професійного вигорання у працівників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України є нагальними.

Метою статті є обґрунтування прерогатив подолання професійного вигорання працівників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України.

Виклад основного матеріалу. Реалізація найголовніших життєвоважливих інтересів у галузі захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій природного, техногенного та соціального походження покликані виконувати фахівці Державної служби надзвичайних ситуацій України (ДСНС), діяльність яких завжди супроводжується надсильними стресогенними факторами [1, 3].

В екстремальних ситуаціях працівнику аварійно-рятувального підрозділу необхідно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення і при цьому зберегти адекватну поведінку. Ефективність професійної діяльності працівників ДСНС України значною мірою залежить від професійно важливих якостей, знань, умінь і навичок, набутих у процесі діяльності. Серед найважливіших якостей, притаманних особистості, яка постійно працює у тісній взаємодії з іншими людьми в екстремальних умовах, Т. Селюкова виділяє відповідальність, самоконтроль і організованість [1, 2].

Професійне вигорання – це особливий психічний стан емоційного виснаження, який характеризується втратою цікавості та інтересу до професійної діяльності. Це особливо помітно, коли людина з активного професійного стану потрапляє у пасивний. Враховуючи специфіку діяльності рятувальників, саме професійне вигорання є одним з найпоширеніших явищ. Зважаючи на це, пошук та опанування методів її подолання, для працівників ДСНС є завжди актуальним. Попередження професійного вигорання у працівників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України має включати в себе низку превентивних заходів, спрямованих на виявлення передумов деформації для своєчасного їх усунення [1, с. 110].

В емпіричному дослідженні взяли участь 102 рятувальники ДСНС України різного віку та з різним стажем роботи. Для вивчення показників професійного вигорання було застосовано опитувальник «Професійне вигорання» (К. Маслач, С. Джексон в адаптації Н. Водоп'янової), а особистісні якості рятувальників дав можливість виявити 16 Рґ – опитувальник Кеттелла («16-факторний особовий опитувальник» Р. Кеттелла, варіант А (16 ФЛ О-187, форма А)).

На рис. 1 видно, що високий рівень емоційного виснаження мають 89,3 % досліджуваних. Професійне вигорання проявляється у відчутті емоційного перенапруження та вичерпаності своїх особистісних ресурсів. Людина відчуває, що не може віддаватися роботі, як раніше. З'являється відчуття притупленості емоцій, а в дуже тяжких проявах можливі емоційні зриви. Відповідно наші досліджувані не демонструють цих симптомів. Такі результати можна пояснити тим, що професійне вигорання у більшій мірі проявляється, якщо людина працює у системі «людина – людина», а рятувальники, хоча і спілкуються часто з постраждалими, все ж більшою мірою професійно взаємодіють з технікою.

Деперсоналізація пов'язана з виникненням байдужого, негативного й навіть цинічного ставлення до людей, яких обслуговують за родом діяльності. Контакти з ними стають безособистісними та навіть формальними; негативні установки, що виникають, можуть спочатку мати прихований характер і проявлятися у внутрішньо стриманому роздратуванні, що з плином часу виривається назовні та призводить до конфліктів. Рятувальники за цим проказником мають високий рівень (7,2 %) прояву, що характеризує у них байдуже ставлення до населення та колег по роботі. І саме з цими рятувальниками має проводитись психологічна робота, спрямована на зняття напруження та попередження більш тяжких проявів вигорання. Вибірка цих осіб склала групу А досліджуваних осіб.

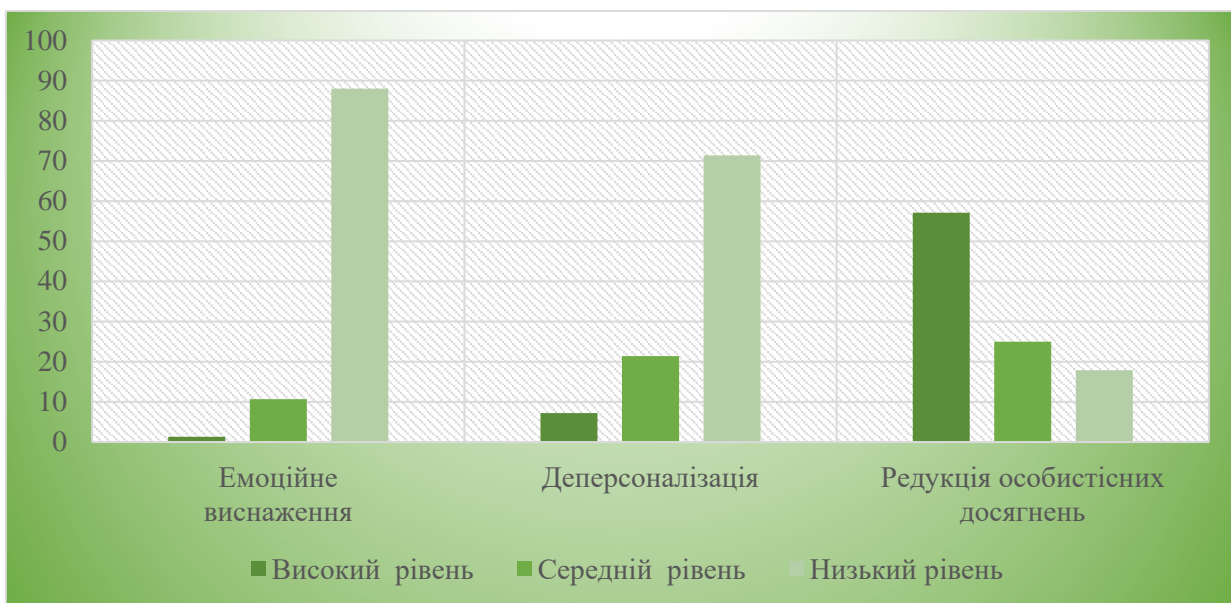

Рис. 1. Показники професійного вигорання працівників ДСНСУ (в %)

Найбільш вираженим компонентом професійного вигорання рятувальників є редукція особистісних досягнень. За цим показником переважна їх більшість (більше 80 %) схильні до зниження оцінки власної компетенції, негативного сприйняття себе як професіонала, незадоволеності собою, зменшення цінності своєї діяльності, негативного ставлення до себе як особистості. У них з'являється байдужість до роботи. Домінування цього компонента вигорання свідчить про те, що робота рятувальників значною мірою впливає на вичерпання професійних ресурсів і здібностей. Досліджуванні цього типу склали групу Б.

Пожежі, стихійні лиха та інші нещасні випадки потребують від них мобілізації усіх ресурсів фізичних та психологічних сил; прояву своєї майстерності як професіонала тощо. Стихійні лиха чи нещасні випадки створюють фабулу, при якій з'являється ймовірність людських жертв, і саме рятувальники своїми зусиллями мають перебороти ці лиха, а головне,

врятувати життя людей. Головним завданням психолога у цьому випадку – підтримання професійної самооцінки рятувальників, зниження напруження та розслаблення, релаксація, особливо після тяжких випадків у практиці їх професійної діяльності.

Саме з метою надання практичної допомоги рятувальникам у протистоянні психологічним проблемам у професійній діяльності психологи Головного управління ДСНС України, м. Львові з 25 по 28 серпня проводили онлайн-заняття на платформі ZOOM для особового складу усіх досліджуваних пожежно-рятувальних підрозділів львівського гарнізону на тему: «Профілактика професійного вигорання». У ході заняття психологи ознайомили слухачів з поняттям «професійного вигорання», основними аспектами, профілактикою та методами подолання даного синдрому.

Пріоритетними напрямками цього заходу були попередження професійного вигорання працівників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України шляхом використання відновлювально-реабілітаційних, організаційно-адміністративних та психолого-педагогічних методів, які спрямовані на:

- 1) формування позитивної самооцінки й усвідомлення унікальності особистості кожної людини;
- 2) підтримку особистої позиції, яка ґрунтується на переконаннях і цінностях особистості;
- 3) створення правил роботи в підрозділах, що забезпечить ефективність взаємодії;
- 4) актуалізації особистого розуміння працівником поняття “професійного вигорання” як чинника негативних змін особистості, що виникають внаслідок впливу умов професійної діяльності як для себе самого, так і для інших співробітників;
- 5) розуміння професійного вигорання службовця на різних етапах його життя для з’ясування причин її виникнення та поглиблення;
- 6) усвідомлення відповідальності працівника за наслідки прийнятих рішень;
- 7) вироблення готовності до активної життєвої позиції; активізації відчуття особистості;
- 8) розвиток креативності та подолання стереотипів мислення працівників;
- 9) розвиток навичок групової взаємодії;
- 10) розвиток навичок щодо аналізу інформації;
- 11) усвідомленню зв’язку між причинами та проявами;
- 12) розвиток комунікативних навичок і створення позитивного клімату в аварійно-рятувальному підрозділі;
- 13) емоційної релаксації працівників;
- 14) визначення їх життєвих цінностей тощо.

Після проведених психокоректив встановлено (рис. 2), що рятувальники з низькою вірогідністю виникнення вигорання характеризуються вільним ставленням до моральних норм та правил, невиразним почуттям відповідальності. Але при цьому вони є відкритими, проникливими, емоційно пластичними, вміють контролювати свою поведінку та психічний стан, впевнені у собі. Цим досліджуваним властиві стриманість та розсудливість, встановлення соціальних контактів та прийняття моральних норм та правил. Такі «нормативні результати» ми пов'язуємо в тому числі й із невеликим ступенем прояву симптомів професійного вигорання.

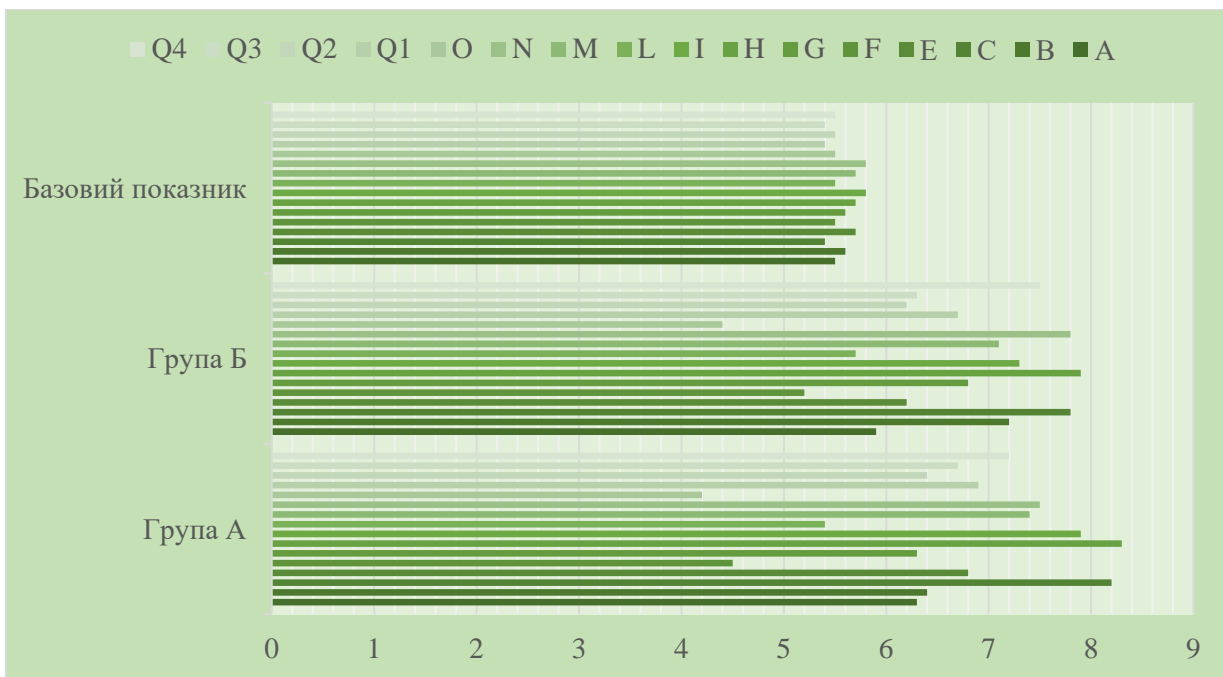

Рис. 2. результати за 16 ФЛ О-187, форма А

Порівняння показників вторинних факторів за тестом Кеттелла показало, що існують суттєві відмінності між групами у комунікативних, емоційних та регулятивних проявах. Так, суттєво вищими ($p = 0,05$) у рятувальників групи А є емоційні показники. Це означає, що рятувальники, близькі до професійного вигорання, сприймають світ перш за все емоційно. У них висока чутливість, емоції виникають швидко, з будь-якого, навіть незначного приводу. Спектр емоційних переживань є різноманітним: від захоплення, задоволення до страху, тривоги та депресії. Вони схильні до фіксації на неприємних сторонах подій, що заважає пошуку виходу із проблемної ситуації і може сприяти виникненню професійного вигорання. Натомість показники за комунікативними та регулятивними якостями є суттєво вищими (на рівні $p = 0,05$) у рятувальників групи Б. Це проявляється в їх більшому прагненні до спілкування, вищій комунікативній компетентності та соціальній проникливості, нижчій конфліктності.

Аналіз результатів проведеного дослідження також дозволив виявити суттєві відмінності у показниках груп з різним ступенем прояву професійного вигорання. Показники емоційної стійкості (С), дипломатичності (N), самоконтролю (Q3) та напруженості (Q4), є значно вищими у групі досліджуваних, не схильних до вигорання. Значно вищими показники цієї групи також за факторами F (безтурботність), А (товариськість), Н (сміливість), Q1 (гнучкість) та Q2 (незалежність). Єдиний показник, за яким показники схильних до вигорання рятувальників є вищими, ніж у їх колег, які не є близькими до вигорання, – фактор О (почуття провини та тривожність). Результати аналізу вторинних факторів також свідчать про значне перевищення показників рятувальників, яким не загрожує вигорання над близькими до вигорання у комунікативних та регулятивних якостях. Значно вищі у першій групі лише прояви емоційних властивостей.

Крім того, такі рятувальники обох груп більшою мірою здатні мобілізувати себе на досягнення поставленої цілі, є організованими, завжди закінчують розпочаті справи, планують свій час; зберігають спокій у критичних ситуаціях, здатні регулювати зовнішні прояви емоцій. Відмінностей за інтелектуальними показниками не виявлено.

Кореляційний аналіз дозволив також ще раз підтвердити наявність тісного кореляційного зв'язку між показниками вигорання та групами особистісних якостей (на рівні $p \leq 0,001$ та $p \leq 0,01$). Показано, що чим вищими є показники комунікативних та регулятивних якостей особистості рятувальника, тим меншими виявляються у нього показники вигорання. І навпаки, високі результати у групі емоційних якостей прямо корелюють із показниками такої професійної деформації.

Отриманий в результаті коефіцієнт детермінації $R=0,421$ означає, що 42,1 % дисперсності показників вигорання можна достовірно пояснити впливом трьох основних груп особистісних якостей (комунікативні, емоційні та регулятивні). При цьому виявлено найбільший «внесок» у формування синдрому професійного вигорання низької здатності до регуляції та саморегуляції.

Висновок. Таким чином, професійна діяльність працівників аварійно-рятувальних підрозділів справляє деформуєчі впливи на особистість працівника порівняно з непрофесійними видами діяльності та призводить до невідповідних, але закономірних розбіжностей у фахових типах особистості.

Виявлено суттєві відмінності у показниках груп із різним ступенем прояву професійного вигорання. Показники емоційної стійкості, дипломатичності, самоконтролю та напруженості є значно вищими у групі досліджуваних, не схильних до вигорання. Єдиний показник, за яким показники схильних до вигорання рятувальників є вищими, ніж у їх колег, які не є близькими до вигорання, – почуття провини та тривожність. Результати аналізу вторинних факторів також свідчать про значне

перевищення показників рятувальників, яким не загрожує вигорання, над близькими до вигорання у комунікативних та регулятивних якостях. Значно вищими у першій групі лише прояви емоційних властивостей.

Подолання професійного вигорання рятувальників, підвищення відчуття в них ефекту керування стресом, має стати одним з напрямів діяльності установ і органів, в яких працюють працівники цієї професії.

Література:

1. Krynychna I. P., Akimov O. O. Impact of external and internal factors on formation of psychological preparedness for own activity of public servants. *European philosophical and historical discourse: mizhnarodny journal*. Czech republic, Prague, 2016. Volume 2, Issue 1. P. 107–112.

2. Візнюк І.М. Професійне вигорання як чинник зародження і розвитку іпохондричних розладів особистості. *Професійна педагогіка* : зб. наук. праць : Вип. 17. Інст-т проф-тех. Освіти НАПН України; [Ред. кол.: В.О. Радкевич (голова) та ін.]. ЖККГВ «Полісся» ЖОР., 2018. С.115–122.

3. Наказ ДСНС України “Про затвердження Порядку організації внутрішньої, гарнізонної та караульної служб в органах управління і підрозділах Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій” від 07.10.2014 р. № 1032. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1563-14>

References:

1. Krynychna I. P., Akimov O. O. (2016). Impact of external and internal factors on formation of psychological preparedness for own activity of public servants. *European philosophical and historical discourse*, 2. (1), 107–112 [in English].

2. Vizniuk, I.M. (2018) Profesiine vyhorannia yak chynnyk zarodzhennia i rozvytku ipokhondrychnykh rozladiv osobystosti [Professional burnout as a factor in the origin and development of hypochondriac personality disorders]. *Profesiina pedahohika - Professional pedagogy*, 115–122 [in Ukrainian].

3. Nakaz DSNS Ukraïni “Pro zatverdzhennja Porjadku organizacii vnutrishn'oi, garnizonnoi ta karaul'noi sluzhby v organah upravlinnja i pidrozdilakh Operativno-rjatuval'noi sluzhby civil'nogo zahistu Derzhavnoi sluzhby Ukraïni z nadzvichajnih situacij” [Order of The State Emergency Service of Ukraine No 1032 of 07.10.2014. “On the approval of the Order of the organization of internal, garrison and guard services in the management bodies and units of the operational and rescue civil protection service of The State Emergency Service of Ukraine”]. (n.d). zakon2.rada.gov.ua Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1563-14> [in Ukrainian].

УДК 159.99(075.8)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1309-1319](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1309-1319)

Герасімова Наталія Євгеніївна кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81 м. Черкаси, 18031, тел.: (095) 512-3382, <https://orcid.org/0000-0001-5455-4891>

Герасімова Інна Володимирівна кандидат педагогічних наук, транзакційний аналітик, доцент, кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81 м. Черкаси, 18031, тел.: (095) 512-3371, <https://orcid.org/0000-0003-3981-1428>

ВПЛИВ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ТВОРЕННЯ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Неусвідомлений характер системи внутрішнього конфлікту впливає на самоактуалізацію особистості у процесі творення життєвого простору, знижує рівень контролю і свободи дії за вибором. Суб'єкт при цьому обмежений у використанні власного особистісного потенціалу, професійних знань, що значно знищує його соціальну та професійну захищеність. Це свідчить про те, що процес адаптації особистості до її життєвого простору є залежним від особистісних характеристик. Провідними в цьому процесі є здатність особистості до самоусвідомлення, прояву захисних тенденцій, конфліктогенності, породжуваною внутрішньою суперечливістю "Я" структури тощо. Ця обставина зумовлює об'єктивну необхідність пошуку шляхів і засобів надання особистості психологічної допомоги у формуванні необхідних особистісних якостей. Тому, так важливо, щоб фахова підготовка не обмежувалась засвоєнням знань, а забезпечувала б опанування інструментарієм пізнання себе, інших людей в процесі спілкування. Для того, щоб змінити негативні якості особистості, необхідно включити її в таке спілкування, яке дозволить самоактуалізуватися в життєвому просторі, досліджувати себе, вияснити й розв'язувати особистісні проблеми, пов'язані з внутрішнім конфліктом, тобто з неусвідомленими аспектами власної психікою.

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного огляду проблеми з'ясування умов виникнення особистісної конфліктності та її вплив на самоактуалізацію.

У висновку наголошено, що самоактуалізація особистості є насправді органічно властивою будь-якій людині. Але життєвий простір може бути

такими, що сприятиме менш активному становленню (отже самореалізації) особистості. На основі систематизації теоретичних підходів до проблеми особистісної конфліктності в контексті самоактуалізації особистості встановлено, що психологічну реальність даного феномену визначає складна взаємодія зовнішніх та внутрішніх чинників саме це є соціально-психологічною проблемою. Перспективу подальших досліджень із зазначеної проблеми складають питання співвідношення процесу самоактуалізації в життєвому просторі особистості з виникненням та наявністю внутрішньо-особистісного конфлікту, який він має вплив, стимулюючий чи гальмуючий на особистісне та професійне самовизначення.

Ключові слова: внутрішньоособистісний конфлікт, життєвий простір, конфліктність, особистість, самоактуалізація.

Gerasimova Natalia Eugeniivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Scientific-and-Research Institute of Pedagogical Education, Social Work and Arts, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, 81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, tel.: (095) 512-3382, <https://orcid.org/0000-0001-5455-4891>

Gerasymova Inna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Transactional Analyst, Scientific-and-Research Institute of Pedagogical Education, Social Work and Arts, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, 81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, tel.: (095) 512-3371, <https://orcid.org/0000-0003-3981-1428>

THE INFLUENCE OF INTERNAL PERSONAL CONFLICT ON PERSONALITY SELF-ACTUALIZATION IN THE PROCESS OF CREATING LIVING SPACE

Abstract. The unconscious nature of the internal conflict system affects the self-actualization of the personality in the process of creating a living space, reduces the level of control and freedom of action by choice. At the same time, the subject is limited in using his own personal potential, professional knowledge, which significantly destroys his social and professional security. This indicates that the process of adaptation of an individual to his life space is dependent on personal characteristics. Leading in this process are the individual's ability to self-awareness, the manifestation of defensive tendencies, conflictogenicity, generated by the internal contradiction of the "I" structure, etc. This circumstance determines the objective necessity of finding ways and means of providing the individual with psychological assistance in the formation of the necessary personal qualities. Therefore, it is so important that professional training is not limited to the assimilation of knowledge, but would ensure mastery of the toolkit of knowing

oneself and other people in the process of communication. In order to change the negative qualities of the personality, it is necessary to include it in such a communication that will allow self-actualization in the life space, self-examination, clarifying and solving personal problems associated with internal conflict, that is, with unconscious aspects of one's own psyche.

The purpose of the article is to highlight the results of an analytical review of the problem of clarifying the conditions for the emergence of personal conflict and its impact on self-actualization. The conclusion emphasizes that the self-actualization of the individual is actually organically characteristic of any person. But the living space can be such that it will contribute to the less active formation (therefore, self-realization) of the individual. Based on the systematization of theoretical approaches to the problem of personal conflict in the context of self-actualization of the individual, it was established that the psychological reality of this phenomenon is determined by the complex interaction of external and internal factors, which is a socio-psychological problem.

The perspective of further research on the specified problem is the question of the correlation of the process of self-actualization in the life space of an individual with the occurrence and presence of intrapersonal conflict, which has an impact, stimulating or inhibiting on personal and professional self-determination.

Keywords: intrapersonal conflict, living space, conflict, personality, self-actualization.

Постановка проблеми. Самоактуалізація як особлива форма розвитку супроводжується змінами особистості та неминучими внутрішньоособистісними конфліктами. У зв'язку з вищевикладеним нас зацікавило питання про те, як співвідноситься процес самоактуалізації особистості з виникненням та наявністю внутрішньоособистісного конфлікту, який він має вплив, стимулюючий чи гальмуючий на процес самоактуалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми особистісної конфліктності, шляхи подолання та вплив на самоактуалізацію й життєвий простір особистості були предметом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних вчених (З. Фрейда (1915), О. Р. Лурія (1930), К. Хорні (1937), В. М. М'ясищев (1960), В. Франкл (1967), О. М. Леонт'єв (1975), Ф. Є. Василюк (1984), Є. О. Донченко й Т. М. Титаренко (1987), А. І. Шипілов (1989), М. І. Пірен (1997), Г. В. Ложкін (2000), Н. І. Пов'якель (2000), Н. Є. Герасімова (2017), І. В. Герасімова (2016), ін.). Водночас ряд теоретичних і прикладних аспектів цієї проблеми залишаються поки що недостатньо з'ясованими.

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного огляду проблеми з'ясування умов виникнення особистісної конфліктності та її вплив на самоактуалізацію.

Виклад основного матеріалу. Самоактуалізація базується на розкритті, усвідомленні, а згодом і реалізації особистості своїх потенційностей, що

забезпечує її зростання та розвиток у різних сферах життєдіяльності. Вона одночасно є і метою, до якої рухається людина, та процесом зазначеного руху. Прагнення самоактуалізації є вищим рівнем мотивації особистості, природним, закономірним і необхідним процесом життя. На думку К. Роджерса в особистості самоактуалізуються характерні для неї риси:

- 1) здатність завжди вільно реагувати на ситуацію і вільно переживати свою реакцію (стресостійкість);
- 2) відкритість будь-якому досвіду, спроможність особистості жити повним життям в кожен її момент;
- 3) здатність особистості більше прислухатися до власних інстинктів та інтуїції, ніж до розуму та думки інших (відсутність конформізму);
- 4) почуття свободи в думках та вчинках;
- 5) високий рівень творчості" [5].

Для розв'язання поставлених завдань необхідно, на наш погляд, з'ясувати, що лежить в основі внутрішнього конфлікту та його впливу на самоактуалізацію особистості у процесі творення життєвого простору. Незважаючи на те, що внутрішньоособистісний конфлікт є гострим негативним переживанням, викликаним тривалою боротьбою структур внутрішнього світу, саме через конструктивний конфлікт, за допомогою вирішення і подолання внутрішньоособистісних протиріч відбувається становлення характеру, волі, активізується прагнення до зростання і розвитку. Як стверджував А. Маслоу, сутність внутрішньоособистісного конфлікту є нереалізована потреба в самоактуалізації [8].

Отже, внутрішньоособистісний конфлікт притаманний внутрішній структурі особистості, і є абсолютно нормальне явище. Структура будь-якої особистості характеризується внутрішніми протиріччями та боротьбою між різними мотивами. Головне, щоб ця боротьба не порушувала, а сприяла гармонійності особистості, "адже гармонійна особистість зовсім не є особистістю, яка не знає жодної внутрішньої боротьби. Психологічні дослідження довели, що оптимізація сприйняття особистісного "Я" одночасно сприяє також і виникненню у індивіда готовності до сприйняття інших.

Особистісна деструкція суб'єкта, яка визначає дисфункції спілкування в життєвому просторі, може виражатися в замаскованих невротичних симптомах, які часто не розпізнаються суб'єктом. При цьому в поведінці починають домінувати ірраціональні компоненти. Здебільшого в поле свідомості суб'єкта потрапляють наслідки дії внутрішнього конфлікту: відчуття напруженості, тривоги, очікування невдачі, підвищена агресивність та інш. Такі деструктивні прояви психіки, які породжуються дією внутрішнього конфлікту, призводять до порушення конфліктів з іншими людьми. За таких обставин неминуче виникають психологічні бар'єри в спілкуванні. Більш того, такі деструктивні явища спілкування диктуються, як правило, несвідомими фіксаціями власного дитинства, тому й не піддаються

саморегулюванню. При цьому здійснюється гіперболізація негативних якостей людини, егоїстичне прагнення утвердження гідності власного "Я".

Оскільки Я-концепція інтегрована Я-образами (і продовжує безперервно формуватися ними), то викривлення Я-образу природно тягне за собою викривлення Я-концепції, деформуючи самооцінки. Викривлення ці розпочинаються з негативних сумнівів у правильності (адекватності) своєї поведінки відносно Ти до усвідомлення свого Я як здатного до агресії. Розпочинається конфлікт із захисту своїх інтересів, а закінчується захистом свого Я, своїх підсвідомих ціннісних структур, зрештою "ядра" свого Я, своєї Я-концепції. Викривлення Я-образу означають викривлення в комунікації, порушення консенсусу, який склався раніше, взаємних переконань в істинності певних положень, подій, самоактуалізації тощо.

У розвитку конфліктні порушення в Я-образах опонентів призводять до формування у кожного образу ворога, тобто такого Я-образу, в якому домінують очікування від Ти негативних оцінок, очікування від інших пов'язані з агресивною поведінкою. Причини відсутності єдності з самим собою, внутрішньої цілісності по різному інтерпретуються в сучасній та зарубіжній психології.

Популярними є психоаналітичні уявлення про неусвідомлювані причини і джерела внутрішньоособистісних конфліктів. Згідно з ними, причинами конфліктів є протидіючі сили Воно, Его, Супер-Его. Представники інших теорій особистості по-своєму трактують причини внутрішньоособистісних конфліктів, а саме як:

- комплекс неповноцінності, який протистоїть прагненню до досконалості (А.Адлер);
- несумісні невротичні потреби, які одночасно спонукають людину прагнути до інших людей, проявляти агресивність до них і бажати бути від них незалежною (К.Хорні);
- психологічні кризи, які виникають в процесі формування ідентифікації особистості та її самоактуалізації (Е.Еріксон) [1].

Отже, конфлікт – це завжди порушення психологічної гармонії, яка тягне за собою деструктивність. Особливо дезадапційною для виховної взаємодії є тенденція знецінювання позитивних якостей іншої людини, дискредитація її гідності, а також прагнення маніпулювати її поведінкою.

У дослідженні внутрішнього конфлікту відкриває нові можливості метод, розроблений академіком АПН України Т.С.Яценко – метод активного соціально-психологічного навчання (АСПН). Його перевагою над іншими формами групової роботи є те, що навчання будується на матеріалі мимовільної, спонтанної активності його учасників, що дозволяє вивчати механізм внутрішньої обумовленості поведінки.

В основі функціонування груп АСПН лежить прагнення учасників навчання оволодіти процесом власного самопізнання та пізнання іншої

людини психодіагностикою. Все це забезпечує позитивні самозміни в самоактуалізації.

Для оптимальної адаптації до педагогічної професії недостатньо фохових (стандартних) знань, а необхідно ще й володіти рефлексивними (соціально-перцептивними) знаннями й психологічним інструментарієм пізнання себе та іншої людини в процесі спілкування.

Наше дослідження в групі АСПН дозволяє константувати взаємозв'язок категорії відношення з внутрішніми конфліктами. Останні породжують деструкції особистості, що проявляється в егоцентричних тенденціях, егоїзмі стосунків з іншими людьми, схильності до дискредитації значимості іншої людини, викривлення реальності тощо.

Фіксація внутрішніх конфліктів на дитячих потягах до близьких людей нерідко надає інфантильний відтінок відношенням. Стабільність відношень непродуктивно набуває ригідного характеру внаслідок стандартизованості поведінкових проявів, що властиві внутрішньому конфлікту.

Таким чином, психокорекція особистісних якостей особистості потребує використання таких методів, які б дозволили нівелювати негативні наслідки дії внутрішніх конфліктів, пов'язаних з неусвідомленими аспектами психіки. Саме таким задачам відповідає метод активного соціально-психологічного навчання. Психодіагностика в групі АСПН, завдяки її динаміці, носить процесуальний характер і дозволяє безболісно виявити дезадапційні прояви поведінки в ситуації спілкування. Ці прояви нівелюються самою атмосферою спілкування в групі АСПН, якій властива демократизація відносин, їх гуманізація, рівність позицій і партнерства в стосунках.

Особистісна проблема є нерозв'язаною для суб'єкта без сторонньої психологічної допомоги. Завдяки дії системи "психологічних захистів" здійснюється суб'єктивна інтеграція психіки, яка виражається в ілюзорній адаптації особистості в життєвому просторі. Ця ілюзорність проявляється у викривленні соціально-перцептивної інформації в інтересах ідеалізованого "Я". Інформація, яка не відповідає тенденціям та "вимогам" до зворотнього зв'язку ідеалізованого "Я", самоактуалізації певним чином піддається викривленню, пропускам, зашумленню, що без сумніву дезадаптує особистість.

Процес нівелювання таких деструктивних проявів не є простим, бо механізми такої ілюзорності, суб'єктивної інтеграції та об'єктивної дезінтеграції спрацьовують на несвідомому рівні і не піддаються саморегуляції та самоконтролю. Щоб забезпечити такий самоконтроль, а значить підвищити адаптаційні резерви психіки в життєвому просторі, необхідно виявити інфантильні витoki таких деструкцій, пов'язаних з історією життя суб'єкта, з певними фіксаціями на значущих людях дитинства.

Розширення процесу самоусвідомлення та самоактуалізації відбувається не зразу і здійснюється у відповідності з точністю психодіагностики

особистісних передумов дезадапційних проявів поведінки, викривлення соціально- перцептивної інформації, дискредитації значимості "Я" інших людей, відношень до них (тенденціях агресії та недоброзичливості, егоцентризму та егоїзму). Цьому сприяє як вся система організації навчання АСПН, так і окремі її методики.

Про те, що позитивні зміни в особистості після закінчення занять в АСПН зберігаються, свідчать обстеження тих, хто пройшли АСПН. Результати багаторічного включеного спостереження під час проведення груп АСПН дають підставу вважати, що таке навчання сприяє гармонізації системи відношень, а усвідомлення особистісної структури відбувається на рівні конструктивних змін в напрямку розв'язання внутрішнього конфлікту, що значно полегшує процессамоактуалізації.

Загально визнано, що внутрішньоособистісні конфлікти не виникають без впливу на особистість навколишнього середовища, у тому числі й соціального. "Чистих", тобто таких, що з'явилися лише завдяки внутрішнім діям, внутрішньоособистісних конфліктів немає. Виходячи з природи протиріч, які лежать в основі конфлікту, їх можна розділити на дві групи:

-ті, що виникають як результат переходу об'єктивних протиріч, зовнішніх стосовно людини, у внутрішній світ (моральні конфлікти, адаптаційні та ін.);

-ті, що виникають із протиріч внутрішнього світу особистості (мотиваційні конфлікти, конфлікт неадекватної самооцінки) та відбивають ставлення особистості до навколишнього середовища.

Використання принципу системності, результати аналізу теоретичних джерел і експериментальних досліджень обумовили вибір теорії особистості, покладеної в основу розгляду проблеми внутрішньоособистісного конфлікту. О.О. Донченко і Т.М. Титаренко [3] виділяють три базові рівні розвитку психологічного протиріччя:

- 1) психологічна рівновага внутрішнього світу особистості;
- 2) порушення рівноваги, ускладнення, утруднення основних видів діяльності, проекція психологічного дискомфорту на роботу, спілкування (внутрішньоособистісний конфлікт);
- 3) неможливість реалізації планів і програм, "розрив життя", неможливість виконувати свої життєві функції до того часу, поки не розв'яжеться протиріччя (життєва криза).

Розглядаючи проблему джерела конфлікту, необхідно вбачати це джерело в складному, єдиному, взаємозалежному процесі взаємодії особистості й життєвого простору. Тобто стан внутрішньоособистісного конфлікту виникає при визначеному поєднанні особистісних особливостей індивіда й чинників середовища, стимулів, які впливають на особистість. Подібне сполучення можна тлумачити як принцип психологічної єдності особистості її самоактуалізації та життєвого простору. Для того, щоб виник внутрішньоособистісний конфлікт, необхідні особистісні й ситуативні умови.

Серед особистісних умов можна вичленити в індивіда такі показники: складний внутрішній світ й самоактуалізація цієї складності; складна й розвинена ієрархія потреб і мотивів; високий рівень розвитку почуттів і цінностей; складно організована й розвинена когнітивна структура, здатність індивіда до самоаналізу й саморефлексії.

Ситуативні умови, які актуалізують внутрішньоособистісний конфлікт, досліджені в працях В.С. Мерліна [1]. Ці умови є зовнішніми й внутрішніми.

Зовнішні умови конфлікту редукуються до того, що задоволення яких-небудь глибоких і активних мотивів та відносин особистості стає зовсім неможливим або перебуває під загрозою: в боротьбі з природою виникають труднощі і перешкоди на шляху до задоволення мотивів і самоактуалізації особистості; задоволення одних мотивів неминуче породжує виникнення інших, ще не задоволених; життєвий простір вимагає обмеження різних мотивів, іноді дуже глибоких, наприклад, прагнення до збереження життя.

Внутрішній конфлікт з'являється тільки тоді, коли зовнішні обставини породжують певні внутрішні умови. Внутрішні умови конфлікту охоплюють протиріччя між різними сторонами особистості: ці сторони повинні бути значущим; мати приблизно рівну значущість для особистості; особистість усвідомлює суб'єктивну нерозв'язаність ситуації.

Конфлікт виникає тоді, коли людині здається, що вона неспроможна змінити ситуацію. Особистість і події взаємно переломлюються, і залежно від психологічного перероблення індивідом різних обставин життя, вони викликають різні переживання й реакції. Зважаючи на цей принцип, важливо враховувати не лише особистісні риси індивіда, характеристики ситуації, але, насамперед, природу взаємодії у системі "індивід-ситуація", специфіку відображення у свідомості цієї особистості, суб'єктивну значимість її для конкретної людини.

Часто суб'єктивна значимість скрутної ситуації сприймається індивідом із погляду тих особистісних цінностей, яким ця ситуація несе загрозу. Ця обставина й робить ситуацію для індивіда конфліктною. Для того, щоб зберегти, захистити, ствердити певну цінність, суб'єкт вдається до різних прийомів зміни ситуації. При цьому, чим помітніше місце в значеннєвій сфері особистості посідає об'єкт, який знаходиться в небезпеці, тим інтенсивніше сприймається особистістю загроза, тим вищий мотиваційний потенціал збігу з труднощами. Якщо обставини життя потребують від індивіда таких дій і умов, які перебувають на межі його адаптивних можливостей або навіть перевершують наявні в нього резерви, настає стан внутрішньоособистісного конфлікту.

На наш погляд, існує діалектичний взаємозв'язок між ситуацією й особливостями особистості при виникненні внутрішньоособистісного конфлікту. Цей зв'язок можна виразити таким способом: чим гостріше й раптовіше діють негативні фактори середовища, тим меншу роль відіграють

особистісні риси, і навпаки, при зменшенні масивності й гостроти впливу цих факторів індивідуальний склад особистості самоактуалізується. Відштовхуючись від цього розуміння й розглядаючи стан адаптації, можна говорити про деякий психологічний простір адаптаційних можливостей особистості.

Деякі особливості індивіда або певні чинники середовища звужують цей простір, знижують ступінь вживання особистісних заходів щодо відновлення процесу адаптації людини. У конкретної людини можливість появи внутрішньоособистісного конфлікту зумовлюється складною взаємодією негативних факторів середовища й особистісних якостей, при цьому, саме ці чинники знаходять індивідуально найслабше в індивіда місце опору їм. Внутрішньоособистісний конфлікт ми визначаємо як гостре переживання, викликане тривалою боротьбою структур внутрішнього світу індивіда, яка відбиває суперечливі зв'язки із соціальним середовищем і гальмує прийняття рішення.

Аналізуючи концепції вітчизняних і зарубіжних дослідників ми відзначали, що багато хто з них указував на те, що в основі внутрішньоособистісного конфлікту лежать протиріччя між різними мотивами, цінностями, установками, актуалізованими одночасно, майже однакової сили, але протилежно спрямованими.

Тобто, внутрішньоособистісний конфлікт можливий тоді, коли під впливом певних умов відбувається одночасна самоактуалізація двох протилежних тенденцій особистості. Внутрішньоособистісні протиріччя являють собою якесь співвідношення двох різноспрямованих тенденцій внутрішнього світу (спонукань, цінностей відносин, оцінок, почуттів), а саме їхнє протистояння, обумовлене збігом їх або в часі, або в плані предметної віднесеності. Так чи інакше, внутрішньоособистісне протиріччя, утворене парою тенденцій, близьких за суб'єктивною значимістю, одночасна реалізація яких завдяки певним причинам або зовнішнім умовам неможлива" [8].

Особистісна конфліктність може мати позитивні й негативні наслідки. Особистісна конфліктність може бути конструктивною (продуктивною, оптимальною) і деструктивною (руйнуючі особистісні структури людини).

Конструктивною є конфліктність, що характеризується максимальним розвитком конфліктуючих структур і мінімальними особистісними витратами на її вирішення. Конструктивно розв'язана особистісна конфліктність - це один із механізмів гармонізації особистісного розвитку [6].

Індивід усвідомлює себе особистістю на основі вирішення особистісної протиріччя і конфліктності. Характеристика особистості лежить у співвідношенні різних систем самоактуалізації, що породжують боротьбу між ними.

Позитивно розв'язана конфліктність загартовує характер, формує рішучість, стійкість поведінки, незалежність від випадкових обставин, сприяє

становленню стабільної спрямованості особистості в життєвому просторі. Особистісна конфліктність може сприяти формуванню адекватної самооцінки, що у свою чергу допомагає самопізнанню й самореалізації особистості. Деструктивною вважається особистісна конфліктність, яка збільшує роздвоєння особистості, переростає у життєві кризи або веде до розвитку невротичних реакцій [9].

Внутрішньоособистісному конфліктові властиві деякі ознаки, які впливають на самоактуалізацію особистості. До цих особливостей належать:

1. *Незвичайність із кута зору структури конфлікту.* Тут немає суб'єктів конфліктної взаємодії в окремих особистостях або груп людей.
2. *Специфічність форм перебігу і прояву.* Такий конфлікт має форму важких переживань. Він супроводжується специфічними станами: страхом, депресією, стресом. Часто внутрішньоособистісний конфлікт переходить у невроз.
3. *Латентність.* Внутрішньоособистісний конфлікт не завжди легко встановити [5].

Критеріями внутрішньоособистісного конфлікту є:

- у когнітивній сфері: суперечливість "образу Я"; зниження самооцінки; усвідомлення свого стану як психологічного глухого кута; уповільнення прийняття рішень; суб'єктивне визнання наявності проблеми ціннісного вибору, сумнів в істинності мотивів і принципів, якими суб'єкт раніше керувався;

- в емоційній сфері: психоемоційна напруженість; значні негативні переживання;

- у поведінковій сфері: ослаблення якості й інтенсивності діяльності; зниження задоволеності діяльністю; негативне емоційне тло спілкування. Інтегральні критерії: порушення нормального механізму адаптації; посилення психологічного стресу.

Водночас самоактуалізація та досягнення важливих життєвих цілей можуть мати і негативні ефекти, такі як криза втрати сенсу життя, нудьга, спустошеність, відчуження, регрес в особистісному та професійному зростанні, особистісне вигорання, відсутність життєвих прагнень та планів, низький рівень мотивованості, активності, насиченості життя яскравими переживаннями тощо.

Висновки. Самоактуалізація особистості є насправді органічно властивою будь-якій людині. Але життєвий простір може бути таким, що сприятиме менш активному становленню (отже самореалізації) особистості. На основі систематизації теоретичних підходів до проблеми особистісної конфліктності в контексті самоактуалізації особистості встановлено, що психологічну реальність даного феномену визначає складна взаємодія зовнішніх та внутрішніх чинників. Саме це є соціально-психологічною проблемою.

Література:

1. Генеза внутрішньоособистісного конфлікту: монографія. Н. Є. Герасімова. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2015. 216 с.
2. Герасімова Н. Є. Сучасні погляди на проблему дослідження внутрішньо-особистісного конфлікту. *Психологія: Зб.наук.пр.* К., 2001. Вип. 13. С. 63 – 68.
3. Донченко О. А., Титаренко Т. М. Особистість: конфлікт, гармонія. К. 1989. 175 с.
4. Єременко Л. В. Конфліктологія: навчальний посібник. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2018. 219 с.
5. Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: Навчальний посібник. К.: Професіонал, 2007. 416 с.
6. Матвійчук Т. Ф. Конфліктологія: навчально-методичний посібник. Львів: Вид-во «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2018. 76 с.
7. Орлянський В. С. Конфліктологія: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 160 с.
8. Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник. Київ: МАУП, 2001. 357 с.
9. Русинка І. І. Конфліктологія. Психотехнології запобігання і управління конфліктами. Київ: Професіонал, 2007. 332 с.

References:

1. *Heneza vnutrishnoosobystisnoho konfliktu [The genesis of intrapersonal conflict]: monohrafiia.* N. Ye. Gerasimova. Cherkasy: ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho, 2015. 216 s.
2. Gerasimova N. Ye. *Suchasni pohliady na problemu doslidzhennia vnutrishnoosobystisnoho konfliktu [Modern views on the problem of intrapersonal conflict research].* *Psykhologhiia: Zb.nauk.pr.* K., 2001. Vyp. 13. S. 63 – 68.
3. Donchenko O. A., Tytarenko T. M. *Osobystist: konflikt, harmoniia [Personality: conflict, harmony].* K. 1989. 175 s.
4. Yeremenko L. V. *Konfliktolohiia [Conflictology]: navchalnyi posibnyk.* Melitopol: FOP Odnoroh T. V., 2018. 219 s.
5. Lozhkin H. V., Poviakel N. I. *Psykhologhiia konfliktu: teoriia i suchasna praktyka [Conflict psychology: theory and modern practice]: Navchalnyi posibnyk.* K.: Profesional, 2007. 416 s.
6. Matviichuk T. F. *Konfliktolohiia [Conflictology]: navchalno-metodychnyi posibnyk.* Lviv: Vyd-vo «HALYCh-PRES», 2018. 76 s.
7. Orlianskyi V. S. *Konfliktolohiia [Conflictology]: Navchalnyi posibnyk.* Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2007. 160 s.
8. Piren M. I. *Konfliktolohiia [Conflictology]: Pidruchnyk.* Kyiv: MAUP, 2001. 357 s.
9. Rusynka I. I. *Konfliktolohiia. Psykhotekhnologii zapobihannia i upravlinnia konfliktamy [Conflictology. Psychotechnologies of conflict prevention and management].* Kyiv: Profesional, 2007. 332 s.

УДК 159.9:008

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1320-1332](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1320-1332)

Дробот Ольга Вячеславівна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, соціальної роботи та педагогіки, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, тел.: (067) 512-26-40, <https://orcid.org/0000-0001-5999-7632>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦЯ

Анотація. В статті розглядаються психологічні аспекти та сутнісні характеристики спілкування у професійній діяльності фахівця, визначаються функції ділового спілкування, критерії ефективності ділового спілкування. Представлено авторський підхід до визначення понять «ділове» та «професійне спілкування», пропонується варіант оцінки результативності ділового спілкування за допомогою критерію оптимальності, що складається з об'єктивних та суб'єктивних показників.

Встановлено, що суб'єкт-суб'єктні відносини є необхідною ознакою дійсного спілкування, сприяючи зародженню та перебігу діалогу, в ході якого відбувається обмін думками, а також обов'язковий взаємовплив та взаємозбагачення учасників.

Стосовно природи спілкування можна стверджувати, що спілкування є процесом, що складається з сукупності комунікативних діяльностей двох або більше суб'єктів.

Ознаки сфери функціонування професійного спілкування вказують на місце, де здійснюється спілкування (на службі, виробництві, економічній та соціальній сферах). Ця ознака відбиває рід занять, тобто професію чи професійну сферу діяльності. Незважаючи на різноманітність професій, всі вони можуть бути охарактеризовані з погляду соціальної структури.

Учасники професійного спілкування одночасно є суб'єктами: партнерами; комунікаторами та реципієнтами; адресантами та адресатами; опонентами та пропонентами; переговорниками.

Ділове та професійне спілкування відрізняються за предметом: ділове спілкування спрямоване створення продукту професійної діяльності, а професійне - на його споживання. Ділове спілкування має універсальний характер, а професійне відображає специфіку професійної діяльності.

Досягнення мети, раціональне витрачання зусиль і коштів завжди мають повною мірою відбивати оптимальність ділового спілкування. За рівних умов суб'єкти можуть виступати як маніпулятори, використовуючи свого партнера як засіб для досягнення поставленої мети, а можуть до ділового спілкування

та його учасників ставитися як до цінності, проявляти інтерес до самого процесу, а не лише до його результатів. У реальній практичній діяльності головним питанням є не те, як суб'єкт спілкується, а те, про що він спілкується, тобто предмет професійного спілкування.

Ключові слова: ділове спілкування, професійне спілкування, функції ділового спілкування, критерії ефективності ділового спілкування.

Drobot Olga Vyacheslavivna Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Psychology, Social Work and Pedagogy, V.I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv, tel.: (067) 512-26-40, <https://orcid.org/0000-0001-5999-7632>

ESSENCE, FUNCTIONS, CRITERIA OF PROFESSIONAL COMMUNICATION IN THE ACTIVITIES OF A SPECIALIST

Abstract. The article examines the psychological aspects and essential characteristics of communication in the professional activity of a specialist, defines the functions of business communication, and the criteria for the effectiveness of business communication. The author's approach to the definition of the concepts of "business" and "professional communication" is presented, an option for assessing the effectiveness of business communication using the criterion of optimality, consisting of objective and subjective indicators, is proposed.

It has been established that subject-subject relations are a necessary sign of real communication, contributing to the emergence and flow of dialogue, during which there is an exchange of opinions, as well as mandatory mutual influence and mutual enrichment of participants.

Regarding the nature of communication, it can be argued that communication is a process consisting of a set of communicative activities of two or more subjects.

Signs of the sphere of functioning of professional communication indicate the place where communication is carried out (in the service, production, economic and social spheres). This sign reflects the occupation, that is, the profession or professional field of activity. Despite the variety of professions, all of them can be characterized from the point of view of social structure.

Participants of professional communication are subjects at the same time: partners; communicators and recipients; addressees and addressees; opponents and proponents; negotiators

Business and professional communication differ in subject matter: business communication is aimed at creating a product of professional activity, and professional communication is aimed at its consumption. Business communication has a universal character, while professional communication reflects the specifics of professional activity.

Achieving the goal, rational spending of efforts and funds should always fully reflect the optimality of business communication. All things being equal, subjects

can act as manipulators, using their partner as a means to achieve a goal, and can treat business communication and its participants as a value, show interest in the process itself, and not only in its results. In real practical activity, the main issue is not how the subject communicates, but what he communicates about, that is, the subject of professional communication.

Keywords: business communication, professional communication, functions of business communication, criteria of effectiveness of business communication.

Постановка проблеми. Важливість питань комунікації у сфері професійної діяльності для сучасного українського суспільства не викликає сумнівів. Це пов'язано насамперед з тим, що політичні та соціально-економічні перетворення торкнулися майже всіх аспектів життя суспільства і людини. Зростає інтерес до комунікації, особливо з боку фахівців-практиків, оскільки визнано, що процес комунікації є найважливішим чинником, який визначає ефективність будь-якої професійної діяльності.

Однак, на жаль, до недавнього часу в Україні було мало глибоких досліджень у цій галузі. До останнього десятиліття це питання широко не обговорювалося в науковій літературі без теоретичного, тобто психологічного, обґрунтування та дослідження. Виняток становить педагогічне спілкування, різні аспекти якого досить глибоко вивчалися у вітчизняній науці [11]. Розробки соціологів, соціальних психологів, лінгвістів і педагогів стрімко починають заповнювати "ніші" дослідницьких галузей знань у цій сфері.

Водночас слід зазначити, що зарубіжні публікації з цієї проблематики здебільшого мають науково-популярний або рекомендаційний характер, тоді як вітчизняні автори зазвичай розглядають питання в одному-двох аспектах, а роботи, що посилаються на зарубіжну наукову літературу, часто обмежуються її перекладами. Сьогодні, незважаючи на значні прориви у вітчизняній науці, у вивченні цього питання залишається багато проблем. Це питання методологічного забезпечення досліджень з комунікації у професійній діяльності, понятійно-термінологічного апарату, наявності єдиної бази даних, інформаційно-пошукових галузевих мов, створення тезаурусів та тлумачних словників, тематичних глосаріїв з різних аспектів ділової комунікації тощо. Невирішеною залишається проблема адаптації зарубіжних розробок у сфері комунікації до сучасної української практики. Крім того, не сформована система підготовки та перепідготовки кадрів зв'язку до професійної діяльності на основі впровадження сучасних технологій. Не розроблено комплексного методичного забезпечення цього процесу, не створено навчальних кабінетів, лабораторій, комп'ютерних тренажерів для розв'язання комунікаційних задач, моделюючих програм тощо. І це далеко не повний перелік проблем. Однак, на наш погляд, найважливішою з них є питання про те, що таке комунікація в професійній діяльності. У наявних на сьогоднішній день публікаціях це поняття ще не отримало однозначного тлумачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-психологічні механізми впливу людини на людину висвітлено в працях В.О. Татенка [10], Л. В. Засекіна, Т. В. Пастрик досліджували особливості психологічного впливу міжособове спілкування на особистість [3], Н.В. Захарчук здійснила порівняльний аналіз понять "спілкування" та "комунікація" [4], F.G. Hartmann, J.H. Heine, В. Ertl. розглянуто вклад Джона Льюїса Холланда в психологію професій і кар'єри [13].

Мета статті – розглянути психологічні аспекти та сутнісні характеристики професійного спілкування у діяльності фахівця, конкретизувати співвідношення понять «ділове» та «професійне спілкування».

Виклад основного матеріалу. Для виявлення сутності спілкування та його психологічних аспектів у професійній сфері діяльності послідовно розглянемо його основні характеристики.

Центром спілкування є людина. Без людини поза її спілкування не існує. Для ведення спілкування потрібна принаймні наявність двох його учасників. В якості учасників спілкування визначаються люди, партнери, суб'єкти, особи [3].

У вітчизняній літературі розглядаються дві схеми спілкування, основою яких закладено різні принципи. Це суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні схеми. При суб'єкт-об'єктному спілкуванні як активний його учасник виступає лише одне людина. Іншому учаснику приділяється роль об'єкта впливу. Насправді це виявляється у домінуванні одного партнера, маніпулятивних з його боку впливах, наказах, повчаннях тощо. У будь-якому разі спілкування носить, зазвичай, монологічний характер [4].

У разі суб'єкт-суб'єктного спілкування обидва його учасники характеризуються рівністю психологічних позицій, обидва є носіями активності, обидва впливають на партнера, тобто відчують взаємовплив [10].

При такому підході найважливішою ознакою спілкування є активність його учасників. Людина, яка вступила в контакт з іншою людиною, перш за все бачить у ній собі подібного і рівного. Вона орієнтована на зустрічну активність партнера, отримання від нього зворотнього зв'язку.

З цього приводу Л. В. Засекіна, Т. В. Пастрик зазначають, що спілкування - це практична активність суб'єкта, спрямована на інших суб'єктів і не перетворює їх на об'єкти, а навпаки, що орієнтується на них саме як на суб'єктів. Безумовно, що рівність позицій вчені вважають відносними. Ця відносність детермінується суб'єкт-суб'єктним характером спілкування, оскільки на нього впливають глибинні – особистісно-сміслові та поверхневі – зовнішні, поведінкові прояви учасників спілкування [3].

Суб'єкт-суб'єктні відносини, безсумнівно, є необхідною ознакою дійсного спілкування, сприяючи зародженню та перебігу справжнього діалогу, в ході якого відбувається обмін думками, а також обов'язковий взаємовплив та взаємозбагачення учасників. Учасники професійного спілкування визнають один одного партнерами; комунікаторами та реципієнтами (відправник та

одержувач інформації); адресанти та адресати; опоненти та пропоненти (при конфронтації); переговорники (під час пошуку взаємоузгодженого рішення), але незалежно від назви всіх їх характеризує активне діяльнісне начало, відтак вони дійсно є суб'єктами. Отже, сутнісною характеристикою професійного спілкування є наявність його суб'єктів (як мінімум - двох) [6].

Наступною сутнісною характеристикою є природа спілкування. Розглядаючи природу спілкування, слід зазначити, що не склалося єдиного погляду на цю проблему як у зарубіжних, так і вітчизняних наукових дослідженнях. Одні розуміють спілкування як інформаційний процес здійснення та підтримки міжіндивідуального зв'язку, визначаючи його як окремі акти передачі та прийому інформації. За такого підходу про спілкування говорять як про комунікативний процес або просто як про комунікацію [4].

Інший підхід характеризує спілкування як двосторонній процес комунікації та інтеракції. Взаємодія для людей у цьому разі розглядається як інформаційний контакт, що відбувається у вербальній і невербальній формі [5].

Треті визначають спілкування як спосіб діяльності, як обмін діяльністю, який забезпечує кооперативну взаємодопомогу та координацію дій у великій складності [8].

Спільним для цих підходів є те, що спілкування як взаємодія виникає і здійснюється завдяки синтезу комунікативних діяльностей двох або більше індивідів.

Поняття «взаємодія», «контакт», «спільний пошук», які часто використовують у контексті спілкування, вказують на процесуальну сторону спілкування, на її певну тривалість та динаміку. Те саме бачиться у визначеннях спілкування, що розглядають його як процес взаємозв'язку та взаємодії суспільних суб'єктів, у яких відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, вміннями та навичками, а також результатами діяльності [4]. У соціально-практичному аспекті спілкування постає як специфічне суб'єкт-суб'єктне відношення та взаємодія, в якому об'єктом діяльності для кожної людини є інша людина.

Таким чином, роблячи висновок про природу спілкування, можна сказати, що спілкування є процесом, що складається з сукупності комунікативних діяльностей двох або більше суб'єктів.

Наступною сутнісною характеристикою професійного спілкування є сфера його функціонування.

Ознаки цієї групи вказують на місце, де здійснюється спілкування (на службі, виробництві, економічній та соціальній сферах). Власне, ця ознака відбиває рід занять (від латів. *professio*), тобто професію чи професійну сферу діяльності. Незважаючи на різноманітність професій, всі вони можуть бути охарактеризовані з погляду соціальної структури. На основі теорії соціальної стратифікації П. Сорокіна [15] визначимо поле функціонування спілкування у професійній діяльності.

Диференціацію певної даної сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі П. Сорокін визначив як соціальну стратифікацію та зазначив, що її основа та сутність - «у нерівномірному розподілі прав та привілеїв, відповідальності та обов'язків, наявності чи відсутності соціальних цінностей, влади та впливу серед членів тієї чи іншої спільноти» [15, с. 302]. Безперечно, поділ людей на групи за родом занять і типом роботи, а також на різні ранги керівників і підлеглих у цих групах є свідченням професійної диференціації. Професійна стратифікація може бути представлена у вигляді стратифікації професійних груп (міжпрофесійна стратифікація) та стратифікації всередині кожної професійної групи (внутрішньо професійна стратифікація). Розглядаючи внутрішньо професійну стратифікацію, можна виділити три основні стратифікації. Перша - це підприємці або власники, які є економічно незалежними у своїй діяльності і чия діяльність повністю або частково зосереджена на організації або управлінні "бізнесом" та його працівниками. Вони не є власниками бізнесу, але продають свою здатність до праці, отримують за це заробітну плату і є частиною організації "бізнесу". Третій - найманий працівник. Наймані працівники, як і працівники вищих категорій, продають свою працю, але їхня діяльність дешевша і більш залежна.

Звичайно, будь-яка організація праці приречена на стратифікацію, доки існують професійні інститути з сучасними і складними виробничими механізмами. Професійна стратифікація характеризується її висотою, яка вимірюється а) різницею в підпорядкуванні нижчих підгруп вищим підгрупам у межах певної професійної групи, б) ступенем залежності нижчих верств від вищих і в) ступенем оплати між вищими і нижчими верствами за участь у певній діяльності. Висота професійної стратифікації залежить від типу організації і не може збільшуватися безмежно, оскільки сучасний рівень розвитку науково-технічної революції визначає складні організаційні та управлінські системи підприємств [1]. Враховуючи обмеженість індивідуальної компетенції, навіть найвидатніші менеджери не можуть обійтися без допомоги фахівців, експертів та інших професіоналів. Важливим стримуючим фактором необмеженого зростання висоти професійної ієрархії є людська схильність до згладжування надмірної нерівності. Успіх компанії залежить від усіх її членів. Тому менеджери прагнуть співпрацювати з ними, обмежуючи свавілля та абсолютизм. Звичайно, висота професійної ієрархії залежить від сфери професійної діяльності.

Усередині кожної професійної групи існує вертикальна комунікація між представниками різних ієрархій і горизонтальна комунікація між працівниками, що займають однакову позицію у внутрішньо-професійній ієрархії. Крім того, взаємодія між представниками різних професійних груп може відбуватися також по "вертикалі", "горизонталі" та "діагоналі"[8].

Таким чином, ми обмежуємо поле комунікації професійною сферою (всередині та між професіями).

Об'єкти комунікації у сфері професійної діяльності визначаються такими основними характеристиками.

Аналізуючи характеристики цієї групи, необхідно визначити спрямованість активності суб'єкта. Оскільки діяльність суб'єкта не може бути вивчена інакше, ніж з точки зору характеристик самого суб'єкта, то сутність спілкування може бути розкрита лише тоді, коли описані не тільки факти спілкування, але навіть способи спілкування. На наш погляд, у реальній практичній діяльності головним питанням є не те, як суб'єкт спілкується, а те, про що він спілкується. І якщо важливим є аналіз суб'єкта діяльності у зв'язку з вивченням діяльності, то важливим є аналіз комунікативного суб'єкта в цій трансформації [3].

Простір спілкування в аналізованому нами варіанті - це професійна сфера, а зміст спілкування - вирішення професійних завдань.

Метою будь-якої професійної діяльності є виробництво товарів або надання послуг. У сучасних маркетингових дослідженнях продукт визначається як все, що може задовольнити потребу або бажання і пропонується ринку для привернення уваги, використання та споживання, тобто фізичні товари, послуги, люди, місця, організації та ідеї. Під послугами розуміють речі, які продаються у вигляді дій, вигод або задоволень. Послуги, що надаються в різних сферах професійної діяльності, можна поділити на чисті послуги, які пов'язані з фізичною та інтелектуальною працею особи, що їх надає, та змішані послуги, які неможливі без використання будь-якої речовини. Крім того, всі послуги поділяються на технічне обслуговування, ремонт та консультаційні послуги (наприклад, юридичні, рекламні, туристичні та освітні послуги). Для спрощення, товари та послуги, вироблені в будь-якій спеціалізованій галузі, називаються продуктами спеціалізованої діяльності [7].

У теорії Дж.Л. Холланда (RIASEC-теорії) стверджується [14], що люди відповідають одному чи кільком типам особистості: Реалістичному (R), Дослідницькому (I), Артистичному (A), Соціальному (S), Підприємницькому (E) або Конвенційному (C). Співвідношення типів має графічне вираження як гексагональної моделі (рис. 1).

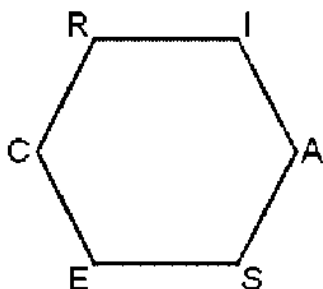

Рис. 1. Гексагон професійних типів особистості

Дж.Л. Холланд застосував ті ж шість характеристик для опису робочого та домашнього середовища та стверджував, що деякі індивідуальні результати

(наприклад, професійний вибір та рівень досягнень) можуть бути визначені через дослідження поєднань типів особистості та оточення.

У підході Дж.Л. Холланда несуперечність, відповідність типів особистостей та типів професійного оточення позначається поняттям конгруентність (Congruence). Також поняття використовується для оцінки відповідності між оцінками, отриманими різними інструментами або частинами одного інструменту (наприклад, інтересів, що виражаються та оцінюються) [13]. У кожній із цих професійних груп виробляється певний продукт професійної діяльності.

Однак створення продукту не є самоціллю, а має на меті задовольнити потреби окремих осіб, груп, державних і приватних підприємств. У зв'язку з цим перед представниками будь-якої професії, крім створення продуктів, стоїть завдання просування товарів і послуг на ринку, щоб вони дійшли до споживачів. Таким чином, у кожному з вищезазначених шести типів особистості відбувається цілеспрямована взаємодія, яка охоплює всі рівні внутрішньо-професійної ієрархії по "вертикалі", "горизонталі" і "діагоналі". Крім того, вони можуть охоплювати інші сфери професійної діяльності, які прямо чи опосередковано пов'язані з виробництвом продукту або просуванням продукту на ринок. Таким чином, предметом професійної комунікації є пряме або опосередковане вирішення цілей і завдань професійної діяльності в частині виробництва продукції та (або) просування її на ринок товарів і послуг [4].

Однак особливий інтерес становлять професії, пов'язані з творчою особистістю. Тут працює не один, а два види комунікації різної природи. Різниця лише на рівні предмету. Якщо змістом одного типу комунікації є виробництво професійного продукту та його подальше просування на ринку товарів і послуг, то змістом іншого типу комунікації є споживання цього продукту.

Перший тип комунікації ми визначаємо як ділову комунікацію, а другий тип комунікації - як професійну комунікацію.

З вищесказаного можна зробити висновок, що у професійній сфері діяльності існують два види комунікації: ділова комунікація та професійна комунікація.

Під діловою комунікацією розуміється взаємодія між суб'єктами, які здійснюють професійну діяльність, з метою прямого або опосередкованого створення продуктів професійної діяльності та (або) просування їх на ринку товарів і послуг.

Професійна комунікація - це цілеспрямована взаємодія між суб'єктами професійної діяльності з приводу споживання продуктів їхньої професійної діяльності.

Ділова комунікація та професійна комунікація відрізняються за своїм предметом. Тобто ділове спілкування спрямоване на створення продуктів професійної діяльності, а професійне - на їх споживання. Ділове спілкування є

універсальним, тоді як професійне спілкування відображає особливості професійної діяльності.

Розглянемо функції ділового спілкування та критерії оцінювання його результатів.

Цілі ділового спілкування є відображенням цілей професійної діяльності. Слід зазначити, що цілі професійної діяльності, що вимагають дозволу на спілкування, не завжди можуть збігатися з цілями самого спілкування. Наприклад, у професійній сфері ринкові умови можуть вимагати від організації змінити послуги, які вона надає. Усвідомлення професіоналом цієї потреби ставить перед ним відповідну мету, але ця мета не завжди вирішується в процесі комунікації між керівником і колегою. Комунікаційні цілі включають обмін інформацією, ідеями, думками та досвідом для зміни стратегії компанії, з'ясування ставлення співробітників до цілей і розробку спільних дій для досягнення цієї мети. Однак, навіть якщо ці цілі не збігаються, метою комунікації є досягнення, прямо чи опосередковано, цілей професійної діяльності [2].

Кожна мета визначає виконання власної функції. Оскільки професійна діяльність є багатогранною, цілей може бути багато, але ми зосередимося на репрезентативних. На основі типологічного критерію "мета спілкування" виділяють основні функції спілкування [9]:

- контактна (мета: встановлення контакту як стану готовності до взаємодії учасників у вигляді певної взаємної спрямованості);
- інформаційна (мета: обмін (передача і прийом) інформаційною, регулятивною та емоційною інформацією у вигляді повідомлень, думок, ідей та рішень учасників комунікації);
- когнітивна (мета: підтвердити, що учасники комунікації мають певну взаємну орієнтацію);
- когнітивна (мета: підтвердження партнерами сенсу взаємодії, взаємного пізнання та взаєморозуміння);
- емоційна (мета: створення психологічного контексту для взаємодії, викликаючи емоційні переживання та стани іншого партнера);
- консенсуальна (мета: стимулювання активності партнерів у спілкуванні, спрямування їх на виконання певних дій та узгодження їхньої поведінки у спільній діяльності через процес спілкування);
- координаційна (мета: взаємна орієнтація та узгодження поведінки в організації спільної діяльності);
- сугестивна (мета: зміна поведінки партнерів, особистісно-сміслових утворень, намірів, установок, дій тощо).

Кожна з семи функцій має самостійне значення, але залежно від змістовного контексту комунікативного процесу кожна з них може бути домінуючою.

Ділова комунікація, як і будь-яка інша соціальна система, є стохастичною. Залежно від своєрідності та унікальності учасників ділової

комунікації та умов, в яких відбувається цей процес, може бути безліч варіантів його реалізації та результату. Найкращий, найсприятливіший і найрезультативніший варіант - це той, який можна визначити як оптимальний. Це такий варіант здійснення ділової комунікації, при якому досягається максимальний результат при мінімальних витратах. Цей варіант слід обирати з урахуванням конкретних умов ділового спілкування. Виходячи з цього, ми пропонуємо один критерій оцінки результатів ділового спілкування - критерій оптимальності [8]. Цей критерій є інтегративним і включає низку показників. Розглянемо їх по черзі.

Досягнення певних результатів і досягнення поставлених цілей в результаті ділової комунікації є показниками того, що ділова комунікація працює. Відповідність результатів ділової комунікації поставленим цілям можна визначити як ефективність.

Один і той самий результат ділового спілкування може бути досягнутий у різних варіаціях процесу, з різним психологічним навантаженням і в різний час. Коли сили і засоби витрачаються нерівномірно, оптимальність проявляється в їх раціональному використанні і цей показник можна визначити як раціональність.

Досягнення цілей і раціональне витрачання сил і засобів завжди повинно повною мірою відображати оптимальність ділового спілкування. За рівних умов суб'єкти можуть діяти як маніпулятори і використовувати іншу сторону як засіб для досягнення своїх цілей, а можуть ставитися до ділової комунікації та її учасників як до цінності і виявляти зацікавленість як у самому процесі, так і в його результатах. Таким чином, ділове спілкування підводить нас до виділення ще одного параметра, який є індикатором відносин, що визначає ціннісне ставлення до процесу ділового спілкування та його учасників [2].

У психолого-педагогічній літературі інтроспекція з метою комунікативного процесу визначається як комунікативна [9]. Вона дає змогу суб'єкту стежити за своїми психічними діями та станами, оцінювати, як його розуміють і сприймають інші учасники ділового спілкування, розуміти, чому в діловому спілкуванні були використані ті чи інші засоби і чому був отриманий саме такий результат, а не інший, що дає змогу зрозуміти, чому було досягнуто саме такий результат. Наявність комунікативної рефлексії дозволяє вносити необхідні корективи у відповідність поведінки суб'єкта ділового спілкування, що є необхідним для реалізації процесу. Як джерело внутрішнього досвіду суб'єкта, комунікативна рефлексія сприяє особистісному розвитку суб'єкта.

Ці три елементи (знання, навички ділового спілкування та комунікативна рефлексія), ймовірно, є індикаторами того, що Д.Л. Холланд визначив як "конгруентність"[12].

Оптимальність ділового спілкування залежить від того, наскільки суб'єкт глибоко усвідомлює закономірності цього процесу, вплив різних факторів, логіку використання наявних засобів для отримання найкращих

результатів, а також навички, які гарантують кожен етап процесу. Хоча знання та навички мають певну статичність, процес ділової комунікації щоразу відбувається по-різному з різних причин, і здатність цільової аудиторії правильно використовувати знання та навички залежить від інтроспективної позиції цільової аудиторії ділової комунікації.

Висновки. Розглянувши психологічні аспекти та сутнісні характеристики професійного спілкування у діяльності фахівця, можемо конкретизувати співвідношення понять «ділове» та «професійне спілкування».

Професійне спілкування представляє собою процес встановлення та підтримки комунікації, що може бути як прямим, так і опосередкованим за допомогою різних засобів. Цей процес обумовлений професійно значущими цілями, що передбачають відповідальність за їх досягнення. У широкому розумінні професійне спілкування вважається набором комунікативних навичок, вмінь та якостей, які є характерними для фахівця. Іншими словами, професійне спілкування - це спілкування, що вбудоване в процес професійної діяльності.

Ділове спілкування - це процес, цілі якого визначаються цілями професійної діяльності. Ці цілі задаються ззовні ділового спілкування і є об'єктивними по відношенню до ділового спілкування. У зв'язку з цим показник ефективності оптимальних функціональних стандартів слугує об'єктивною характеристикою ділового спілкування. Однак оптимальність процесу слід оцінювати і з точки зору суб'єктивності, оскільки в центрі уваги ділового спілкування знаходиться суб'єкт, який продукує його результати.

Таким чином, аналіз реального процесу професійного спілкування, теоретичних розробок у цій галузі, уявних експериментів з теоретичною моделлю дозволили нам зробити висновок, що при підході до професійного спілкування як до цілісної системи якісний її стан може бути оцінений за допомогою критерію оптимальності, який складається з об'єктивного показника - результативності та суб'єктивних показників - раціональності, відносин та відповідності.

Ми розуміємо, що виділені нами показники не вичерпують всієї повноти проблеми оптимального функціонування системи професійного спілкування, і вважаємо, що це може бути перспективною темою окремого наукового дослідження.

Література:

1. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
2. Долга Г. В. Психологічні аспекти управління персоналом: проблеми теорії та практики Інтелект ХХІ. 2018. №. 2. С. 71-75
3. Засекіна Л. В., Пастрик Т. В. Основи психології та міжособове спілкування : навч. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 184 с..
4. Захарчук Н.В. Порівняльний аналіз понять "спілкування" та "комунікація" // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія // . С. 9 -11

5. Ковалевський В.О. Комунікація – інтеракція – маніпуляція: механізм реалізації сучасної політичної влади // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. К., 2010. Вип. 19. С. 244-255.
6. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці. Монографія. Суми: Видавництво СумДПУ, 2020. 324 с.
7. Марченко В.М. Шутюк В.В. Логістика. К.: Видавничий дім «Артек», 2018. 312 с.
8. Ніколаєнко С.О., Ніколаєнко С.І. Проблема спілкування як діяльності Світогляд - Філософія - Релігія : зб. наук. пр. / УАБС НБУ. Суми, 2012. Вип. 2. С. 85-93.
9. Солодчук С. Є. Професійне спілкування як предмет дослідження у психології. Актуальні проблеми психології. 2020. С. 339-348.
10. Татенко В.О. Соціально-психологічні механізми впливу людини на людину // Соціальна психологія. 2003. № 1. С. 60–72
11. Чулкова Л. О. Професійне спілкування вчителя як об'єкт структурно-компонентного аналізу. Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя : зб. наук. пр. / за заг. ред. Є. І. Коваленко. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2002. С. 69–73.
12. Gary D. Gottfredson, and John L. Holland. Dictionary of Holland Occupational Codes. URL: https://www.hollandcodes.com/dictionary_of_holland_occupational_codes.html
13. Hartmann F.G., Heine J.H., Ertl B. Concepts and coefficients based on John L. Holland's theory of vocational choice – examining the R package holland. Psych. 2021. № 3. P. 728-750.
14. Rowett C. A. On Faculty: Still Theorizing After All These Years. John's Hopkins Gazette (electronic edition). 1997. Vol. 26.
15. Sorokin P.A. Society, culture, and personality: Their structure and dynamics. A system of general sociology. N.Y.: Harper & bros, 1947. 379 P.

References:

1. Vazhins'kij, S. E., Shherbak, T.I. (2016). *Metodika ta organizacija naukovih doslidzhen'* [Methodology and organization of scientific research]. Sumi: SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].
2. Dolga, G. V. (2018). Psihologichni aspekti upravlinnja personalom: problemi teorii ta praktiki [Psychological aspects of personnel management: problems of theory and practice]. *Intelekt XXI - Intellect XXI*, 2, 71-75 [in Ukrainian].
3. Zasekina, L. V., Pastrok, T. V. (2013). *Osnovi psihologii ta mizhosobove spilkuvannja* [Basics of psychology and interpersonal communication]. Luc'k : Shidnoevrop. nac. un-t im. Lesi Ukraïнки [in Ukrainian].
4. Zaharchuk, N.V. Porivnjaj'nij analiz ponjat' "spilkuvannja" ta "komunikacija" [Comparative analysis of the concepts of "communication" and "communication"]. *Visnik Nacional'nogo aviacijnogo universitetu. Serija: Pedagogika, Psihologija - Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology*, 9 -11 [in Ukrainian].
5. Kovalevs'kij, V.O. (2010). Komunikacija – interakcija – manipuljacija: mehanizm realizacii suchasnoi politichnoi vladi [Communication - interaction - manipulation: the mechanism of realization of modern political power]. *Suchasna ukrains'ka politika. Politiki i politologi pro neï - Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about her*, 19, 244-255 [in Ukrainian].
6. Kuzikova, S. B. (2020). *Psihologichni osnovi stanovlennja sub'ekta samorozvitku v junac'komu vici* [Psychological foundations of becoming a subject of self-development in youth]. Sumi: Vidavnictvo SumDPU [in Ukrainian].
7. Marchenko, V.M. Shutjuk, V.V. (2018). *Logistika* [Logistics]. K.: Vidavnichij dim «Artek» [in Ukrainian].

8. Nikolaenko, S.O., Nikolaenko, S.I. (2012). Problema spilkuvannja jak dijal'nosti [The problem of communication as an activity]. *Svitogljad - Filosofija - Religija - Worldview - Philosophy - Religion*, 2, 85-93 [in Ukrainian].
9. Solodchuk, S. Є. (2020). Profesijne spilkuvannja jak predmet doslidzhennja u psihologii [Professional communication as a subject of research in psychology]. *Aktual'ni problemi psihologii - Actual problems of psychology*, 339-348 [in Ukrainian].
10. Tatenko, V.O. (2003). Social'no-psihologichni mehanizmi vplivu ljudini na ljudinu [Socio-psychological mechanisms of influence of a person on a person]. *Social'na psihologija - Social psychology*, 1, 60–72 [in Ukrainian].
11. Chulkova, L. O. (2002). Profesijne spilkuvannja vchitelja jak ob'ekt strukturno-komponentnogo analizu [Professional communication of a teacher as an object of structural and component analysis]. *Naukovi zapiski Nizhins'kogo derzhavnogo universitetu imeni Mikoli Gogolja - Scientific notes of Mykola Gogol Nizhyn State University*, 69–73 [in Ukrainian].
12. Gary, D. Gottfredson, and John L. Holland. *Dictionary of Holland Occupational Codes*. Retrieved from https://www.hollandcodes.com/dictionary_of_holland_occupational_codes.html [in English].
13. Hartmann, F.G., Heine, J.H., Ertl, B. (2021). Concepts and coefficients based on John L. Holland's theory of vocational choice – examining the R package holland. *Psych.*, 3, 728-750 [in English].
14. Rowett, C. A. (1997). On Faculty: Still Theorizing After All These Years. *John's Hopkins Gazette (electronic edition)*, 26. [in English].
15. Sorokin, P.A. (1947). *Society, culture, and personality: Their structure and dynamics. A system of general sociology*. N.Y.: Harper & bros, n[in English].

УДК 159.9.01

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1333-1344](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1333-1344)

Карпілянський Дмитро Анатолійович кандидат психологічних наук, доцент, кафедра фізичного виховання, спорту та здоров'я людини навчально-наукового гуманітарного інституту, завідувач кафедрою, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (067) 857-0090, <https://orcid.org/0000-0002-2284-6221>

Петров Едуард Валерійович заслужений тренер УРСР, кафедра фізичного виховання, спорту та здоров'я людини навчально-наукового гуманітарного інституту, викладач, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вулиця Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (097) 949-2463, <https://orcid.org/0009-0001-9382-613X>

Шевченко Олена Леонідівна кафедра фізичного виховання, спорту та здоров'я людини навчально-наукового гуманітарного інституту, викладач, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вулиця Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (067) 321-3860, <https://orcid.org/0009-0002-5473-8003>

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ

Анотація. У статті показані результати емпіричного дослідження рівня компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту у професійному спілкуванні. Встановлено, що у процесі навчання, виробничої практики та повсякденної діяльності у багатьох випадках від студентів вимагається виявлення високорозвиненої компетентності у професійному спілкуванні як складової професійної приналежності, способу ефективної взаємодії з колегами та знайомими. Виявлено, що студенти виділяють значну кількість ситуацій в яких вони відчують брак комунікативних знань, умінь та навичок професійного спілкування. Визначено обставини за яких у студентів різних форм навчання найбільше актуалізується потреба у компетентному професійному спілкуванні.

Визначено ставлення студентів до різних форм цілеспрямованого розвитку компетентності у професійному спілкуванні. Виявлено особистісні якості студентів нерозвиненість яких заважає ефективному професійному спілкуванню. Встановлено найбільш актуальні, на думку студентів, знання та уміння необхідні їм для компетентного професійного спілкування.

Виявлено, що серед найбільш прийнятних форм розвитку компетентності у професійному спілкуванні студенти надають перевагу спеціальним тренінгам. Найнижче вони оцінюють свою готовність самостійно працювати над підвищенням рівня своєї компетентності у професійному спілкуванні. Виділено три потенціали розвиненої компетентності студентів у професійному спілкуванні: особистісний, теоретико-методичний, практичний.

За результатами дослідження зроблено висновки про те, що виходячи із реального стану розвитку компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту у професійному спілкуванні для них необхідно створювати додаткові можливості для її подальшого розвитку в умовах навчання у закладі вищої освіти.

Ключові слова: професійне спілкування, компетентність у професійному спілкуванні, особисті якості, ситуації спілкування, знання, уміння, навички.

Karpilyanskyi Dmytro Anatoliyovych Ph.D. in Psychology, Associate Professor, Department of Physical Education, Sports, and Human Health of the Educational and Scientific Institute of Humanities, Head of the Department, Taurida National University named after V. I. Vernadsky, John McCain St., 33, Kyiv, 01042, tel.: (067) 857-0090, <https://orcid.org/0000-0002-2284-6221>

Petrov Eduard Valeriyovych Honored Coach of the Ukrainian SSR, Department of Physical Education, Sports, and Human Health of the Educational and Scientific Institute of Humanities, Lecturer, Taurida National University named after V. I. Vernadsky, John McCain St., 33, Kyiv, 01042, tel.: (097) 949-2463, <https://orcid.org/0009-0001-9382-613X>

Shevchenko Olena Leonidivna Department of Physical Education, Sports, and Human Health of the Educational and Scientific Institute of Humanities, Lecturer, Taurida National University named after V. I. Vernadsky, John McCain St., 33, Kyiv, 01042, tel.: (067) 321-3860, <https://orcid.org/0009-0002-5473-8003>

RESULTS OF THE COMPETENCE STUDY FUTURE SPECIALISTS IN PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN PROFESSIONAL COMMUNICATION

Abstract. The article presents the results of an empirical study on the level of competence in professional communication among future specialists in physical education and sports. It has been established that during the education process, production practice, and everyday activities, students are often required to demonstrate a highly developed competence in professional communication as part of their professional identity and as a way of effectively interacting with colleagues

and acquaintances. It was discovered that students identify a significant number of situations in which they feel a lack of communicative knowledge, skills, and abilities for professional communication. The circumstances under which students from different forms of education most acutely feel the need for competent professional communication have been determined.

The attitudes of students towards different forms of targeted development of competence in professional communication have been identified. Personal qualities of students whose underdevelopment hinders effective professional communication have been revealed. The most relevant knowledge and skills that students believe they need for competent professional communication have been established.

It was found that among the most acceptable forms of developing competence in professional communication, students prefer specialized training. They rate their readiness to independently work on increasing their level of competence in professional communication the lowest. Three potentials of developed competence in students' professional communication have been highlighted: personal, theoretical-methodological, and practical.

Based on the research results, it was concluded that given the current state of competence development in future specialists in physical education and sports in professional communication, it is necessary to create additional opportunities for its further development in the context of higher education.

Keywords: professional communication, competence in professional communication, personal qualities, communication situations, knowledge, skills, abilities.

Постановка проблеми. Інтеграція нашої країни до європейського освітнього та культурного простору висуває на передній план проблему адаптації молодого фахівця до умов професійної діяльності та професійного середовища і в Україні, і за кордоном. Для того щоб заявити про себе як фахівця, переконливо продемонструвати свої переваги над конкурентами, спеціалісти у сфері фізичної культури і спорту повинні вміти презентувати свій професіоналізм. Для виконання цього завдання молоді фахівці повинні оволодіти головним інструментом – професійним спілкуванням. Стрімкий розвиток інформаційних та комунікативних технологій не зменшує значення безпосереднього міжособистісного спілкування у професійній взаємодії. Основи компетентності фахівця у галузі фізичного виховання та спорту у професійному спілкуванні закладаються під час навчання у закладі вищої освіти. Проте, як свідчить практика у багатьох студентів наявні певні труднощі у професійному спілкуванні. Водночас, проблема компетентності майбутніх фахівців у сфері фізичного виховання та спорту залишається дослідженою недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі відсутнє однозначне розуміння співвідношення понять «спілкування» і

«комунікація», їх зміст трактується по-різному. Аналіз літератури дозволив визначити три підходи до питання про співвідношення і взаємозв'язок цих понять: поняття «комунікація» більш широке, ніж поняття «спілкування», ці поняття тотожні, поняття «комунікація» складова поняття «спілкування». Наявність проблем з визначенням співвідношення поняття «спілкування» з поняттями «комунікація» та «діяльність» спричиняє труднощі у визначенні його дефініції. Наслідком відсутності загальноприйнятого визначення поняття «спілкування» є відсутність загальноприйнятого визначення поняття «професійне спілкування». За результатами аналізу наукової літератури Г. Є. Улунова робить висновок про відсутність єдиного підходу до визначення поняття «професійне спілкування», невизначеність щодо співвідношення понять «професійне спілкування» та «ділове спілкування», типологічну, структурну та функціональну невизначеність професійного спілкування [1].

Виходячи із зазначеного в основу дослідження компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту у професійному спілкуванні було покладено такі методологічні положення: спілкування – це, сторона спільної діяльності двох та більше індивідів, яка характеризується комунікацією, інтеракцією та перцепцією; професійне спілкування, як складова ділового спілкування – це, процес встановлення і підтримання професіоналом взаємодії спрямованої на досягнення професійно значимих для нього цілей, створення умов для виконання поставлених перед ним завдань.

Мета статті полягає в ознайомленні з результатами емпіричного дослідження рівня компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту у професійному спілкуванні проведеного на базі кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження стану і динаміки розвитку компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту у професійному спілкуванні проводилося шляхом групового інтерв'ю та анкетного опитування. За результатами інтерв'ю було розроблено анкету з вивчення стану і динаміки розвитку компетентності студентів у професійному спілкуванні.

Групове інтерв'ю здійснювалося за спеціально підготовленими питаннями щодо проблем студентів у професійному спілкуванні. У груповому інтерв'ю, яке проводилося після закінчення виробничої практики взяли участь 12 студентів, які навчаються за спеціальністю 017 «Фізична культура і спорт» на денній формі навчання за освітнім рівнем бакалавр. Аналіз результатів групового інтерв'ю виявив гостру потребу у підвищенні компетентності студентів у професійному спілкуванні. Зокрема, результати групового інтерв'ю свідчать, що:

1. Студенти відчують труднощі у професійному спілкуванні: під час проходження практики – 44% учасників групового інтерв'ю;

під час навчальних занять – 38%;
під час спілкування з іншими студентами – 17%;
під час спілкування зі студентами інших профільних ЗВО – 65%;
при розв'язанні конфліктів – 57%;
у інших ситуаціях – 15%.

2. У процесі професійного спілкування студенти найчастіше відчують труднощі:

а) через брак спеціальних знань – 55% учасників групового інтерв'ю (з інтерпретації ситуації; визначення стратегії ведення діалогу, визначення тактики спілкування, визначення психологічного портрета партнера по спілкуванню, вибору оптимальних способів впливу на нього та ін.);

б) через відсутність спеціальних умінь – 65% (у встановленні психологічного контакту, створенні атмосфери довіри, використанні контраргументів, емпатичного слухання та ін.).

3. Студент вважає, що йому необхідні якості успішного комунікатора – 60% учасників групового інтерв'ю (гнучкий стиль спілкування, гнучкість розуму - інтелектуальна лабільність, емоційна стійкість, витривалість та ін.);

4. Студент відчуває потребу в цілеспрямованому розвитку компетентності у професійному спілкуванні – 70% учасників групового інтерв'ю.

5. Компетентність у професійному спілкуванні слід розвивати:

під час занять у ЗВО – 45% учасників групового інтерв'ю;

на спеціальних тренінгах – 65%;

під час виробничої практики – 60%;

шляхом самоосвіти – 40%;

інше – 20%.

За результатами узагальнення отриманих даних для вивчення компетентності студентів у професійному спілкуванні (КПС) було розроблено анкету. У пілотажному дослідженні взяло участь 33 студенти, які навчаються на денній та заочній формі навчання за спеціальністю 017 «Фізична культура і спорт» бакалаврського рівня освіти. Вік респондентів становив від 17 до 26 років.

Аналіз результатів пілотажного анкетування дозволив виявити особистісні якості, які набувають базового значення для розвитку КПС. На думку студентів, крім здатності обирати прийнятний стиль спілкування залежно від типу тієї або іншої ситуації, істотну роль в ефективності комунікації відіграють також інтелектуальна лабільність, емоційна стійкість та фізична витривалість.

Більшість респондентів відзначили дефіцит вказаних якостей особистості, що заважає розвивати КПС у процесі навчання і особистісного самовдосконалення (табл. 1).

Таблиця 1

Особистісні якості, необхідні для ефективної комунікації

Якості особистості	Комунікабельність	Гнучкість розуму (інтелектуальна лабільність)	Емоційна стійкість	Витривалість
Кількість виборів	65,8%	60, 5%	57,9%	63,2%

Зокрема, було виявлено, що, на думку студентів, для того щоб вважатися компетентним у професійному спілкуванні серед інших характеристик необхідно оволодіти специфічними знаннями та вміннями: з організації ефективної комунікації і ведення переговорів; з використання у професійній взаємодії оптимальних стратегій, психотехнік і прийомів впливу на партнера зі спілкування, а також зі складання його психологічного портрету. У таблиці 2 ці знання і вміння розташовані за рівнем їх важливості, на думку студентів.

Таблиця 2

Знання і вміння, необхідні для ефективної комунікації

Знання і вміння	Знання і вміння складати психологічний портрет співрозмовника	Знання і вміння використовувати психологічні тактики спілкування	Знання і вміння використовувати оптимальні стратегії спілкування	Уміння організовувати спілкування
Кількість виборів	65,2%	61,7%	56,3%	53,3%

Як видно з табл. 2 на першому місці студенти розташували знання і вміння складати психологічний портрет партнера зі спілкування; на другому та третьому місцях - знання і вміння обирати оптимальну стратегію і тактику спілкування в ситуаціях професійної взаємодії, що найбільш часто зустрічаються, і на четвертому – вміння безпосередньо організувати спілкування.

При аналізі потреб в розвитку навичок ефективної комунікації у студентів в різних ситуаціях професійного спілкування було виявлено їх істотний брак. Найбільш затребуваними і в той же час найменш розвиненими у студентів навичками професійного спілкування виявилися навички встановлення емпатичних відносин з партнерами, встановлення з ними психологічного контакту, підвищення рівня довіри у відносинах, переконанні опонентів, пошуку та використанні контраргументів (табл. 3).

Таблиця 3

Навички, необхідні для ефективної комунікації

Навички				
Встановлення емпатичних взаємин з партнером зі спілкування	Встановлення психологічного контакту з партнером зі спілкування	Встановлення довіри у взаєминах з партнером зі спілкування	Використання техніки переконання партнера зі спілкування	Використання контраргументів у спілкуванні
Кількість виборів				
68,4%	63,2%	60,5%	57,9%	55,3%

Аналіз відповідей студентів на запитання анкети щодо найбільш ефективних, на їх думку, форм і методів розвитку КПС, дозволив встановити, що найбільш пріоритетними з них вважаються: практичні заняття з аналізу реальних ситуацій; ділові ігри і тренінги; відеотренінг спілкування; навчальні семінари; консультування у фахівців. Для розвитку КПС у розпорядженні будь якого закладу вищої освіти (ЗВО) є достатня кількість форм і методів навчання, найбільш ефективними з них, на думку студентів, є практичні заняття з аналізу реальних ситуацій, ділові ігри і тренінги. Усі ці форми навчання можуть бути використані в освітньому процесі.

На основі аналізу результатів пілотажного анкетування студентів також встановлено, що потреба в розвиненій КПС актуалізується у них, в першу чергу, в ситуаціях спілкування з фахівцями під час виробничої практики та при необхідності розв'язувати конфліктні ситуації під час навчання та у повсякденному житті. Пілотажне дослідження дозволило апробувати і дорацювати анкету для поглибленого вивчення стану і динаміки розвитку КПС у студентів. Студенти були розділені на групи відповідно до форми навчання: денної та заочної. Такий розподіл обґрунтовується тим, що через більшу залученість до професійної діяльності, у студентів заочної форми навчання виникає значно більше ситуацій, які потребують прояву КПС. Всього у дослідженні взяло участь 79 студентів.

В результаті анкетування було виявлено, що респонденти виділяють значну кількість ситуацій в яких вони відчують брак комунікативних знань, умінь та навичок професійного спілкування. В цілому їх можна об'єднати у три основні групи (за частотою прояву): до першої з них слід віднести усі випадки розв'язання конфліктних ситуацій, до другої - випадки ведення переговорів, до третьої – організаторську діяльність.

Самооцінка респондентами рівня КПС за 10-бальною шкалою показала, що студенти денної форми навчання оцінюють свою підготовленість на 4,6 балу, а студенти заочної форми навчання - на 6,4 балу. Було з'ясовано реальний досвід ефективної комунікації студентів в основних видах ситуацій професійного спілкування.

Таблиця 4.

Наявний досвід ефективного професійного спілкування

Ситуації професійного спілкування	Категорії студентів	
	Студенти денної форми навчання	Студенти заочної форми навчання
Розв'язання конфліктних ситуацій: під час навчання (практики), роботи; у повсякденному житті	19,5% 22,7%	43,3% 24,7%
Ведення переговорів: з керівництвом ЗВО, кафедри; з викладачами; з адміністрацією ЗВО; у повсякденній діяльності	13,3% 34,5% 36,2% 36,7%	28,3% 38,9% 39,1% 48,4%
Організаторська діяльність: організація діяльності колег; інші ситуації	8,3% 9%	15% 12%

Виявлено, що у студентів денної форми навчання потреба у прояві КПС найбільше актуалізується при необхідності ведення переговорів з адміністрацією ЗВО, викладачами та у повсякденній діяльності та менше актуалізується в ситуаціях організаторської діяльності. Для студентів заочної форми навчання найбільша потреба у КПС виникає при необхідності розв'язувати конфліктні ситуації на роботі, а також при веденні переговорів у повсякденній діяльності.

Результати анкетування засвідчили, що цілеспрямовано КПС розвивала незначна кількість респондентів (табл. 5). З наведених даних стає очевидним, що більшість студентів саморозвитком КПС не займалися, хоча й відчували у цьому гостру необхідність, яка періодично актуалізувалася в тих або інших ситуаціях навчання, виробничої практики та повсякденного життя. За результатами анкетного опитування виявлено, що за 4-бальною шкалою потреба у підвищенні рівня КПС оцінена: студентами денної форми навчання на 3,1 балу, а студентами заочної форми навчання на 3,4 балу, тобто має незначні відмінності.

Таблиця 5

Форми цілеспрямованого розвитку КПС

Категорії студентів	Форми розвитку КК			
	Заняття у ЗВО	Тренінгові заняття	Аналіз особистого досвіду	Самоосвіта
Студенти денної форми навчання	13,3%	6,7%	10,0%	70,0%
Студенти заочної форми навчання	13,3%	6,7%	70%	10,0%

У відповідях на запитання «Нерозвиненість яких особистісних якостей заважає ефективній комунікативній взаємодії?», респондентами обох вибірок у більшості своїй було відзначено, що істотні утруднення при спілкуванні в різних ситуаціях вони відчують через нерозвиненість комунікабельності, лабільності мислення, емоційної стійкості та витривалості (табл. 6).

Таблиця 6

Якості особистості, які потребують розвитку

Категорії студентів	Якості особистості			
	Комунікабельність	Гнучкість розуму	Емоційна стійкість	Витривалість
Студенти денної форми навчання	86,7%	70,0%	63,3%	73,3%
Студенти заочної форми навчання	67,9%	58,9%	60,7%	65,2%

За результатами аналізу даних обох вибірок можна зробити висновок про нагальну необхідність цілеспрямованого розвитку у студентів, особистісних якостей, зазначених у таблиці 6 оскільки особистісний потенціал конкретного студента значно впливає на розвиток його КПС, успішність оволодіння професією та подальше професійне становлення.

Анкетне опитування дало можливість визначити найбільш затребувані і необхідні для успішного професійного спілкування студентів знання та уміння. (табл. 7). У таблиці ці знання і уміння розташовані у порядку їх важливості на думку респондентів. Слід відзначити, що, незважаючи на різні кількісні показники, цей порядок для обох категорій студентів однаковий. Враховуючи це, можна зробити однозначний висновок про необхідність розвитку вказаних знань і умінь у студентів всіх форм навчання.

Таблиця 7

Знання та уміння, необхідні для компетентного професійного спілкування

Категорії студентів	Знання та уміння			
	Знання та уміння складати психологічний портрет співбесідника	Знання та уміння використовувати психологічні тактики спілкування	Уміння організовувати спілкування	Знання та уміння використовувати оптимальні стратегії спілкування
Студенти денної форми навчання	73,3%	66,7%	47%	46,7%
Студенти заочної форми навчання	75,9%	67,9%	63%	58,0%

Також було досліджено думку студентів щодо навичок, які дозволяють ефективно використовувати техніку та прийоми ефективного професійного спілкування (табл. 8). Респонденти відзначили, що в реальних ситуаціях професійного спілкування на ефективність їхньої комунікації, в першу чергу, впливає нерозвиненість умінь та навичок встановлення психологічного контакту з партнером зі спілкування.

Таблиця 8

Уміння та навички, необхідні для ефективної комунікації

Уміння та навички	Категорії студентів	
	Студенти денної форми навчання	Студенти заочної форми навчання
Встановлення емпатичних взаємин з партнером по спілкуванню	33,3%	55,4%
Встановлення психологічного контакту з партнером по спілкуванню	63,3%	70,5%
Встановлення довіри у взаєминах з партнером по спілкуванню	23,3%	56,3%
Використання техніки переконання партнера по спілкуванню	53,3%	68,8%
Використання контраргументів у спілкуванні	50%	66,1%

На друге місце респонденти ставлять навички встановлення довірчих взаємин з партнером зі спілкування, на третє – уміння використовувати у спілкуванні контраргументи, на четверте та п'яте місця – техніку переконання партнера зі спілкування, встановлення емпатичних взаємин. Усі опитані називають також і інші комунікації, необхідні для компетентного професійного спілкування, але кількість зроблених виборів значно менша, ніж кількість зазначених умінь та навичок. Для цих умінь та навичок було визначено рангову значущість (згідно з правилами ранжування ознак з однаковими кількісними оцінками). Результати ранжування наведено у таблиці 9.

Таблиця 9

Рангова значущість інших умінь та навичок, необхідних для КПС

№ з/п	Уміння та навички	Категорії студентів			
		Студенти денної форми навчання		Студенти заочної форми навчання	
		%	Ранг	%	Ранг
1	2	3	4	5	6
1	Розрізняти особливості релігійного і національного менталітету співбесідника	19	1,5	14,2	9,5
2	Складати психологічний портрет співбесідника	19	1,5	14,7	6

1	2	3	4	5	6
3	Отримувати оперативну інформацію	15	9,5	0	11
4	Визначати психологічний тип співбесідника	16,3	8	15,1	5
5	Використовувати ефективні тактики комунікації	17,1	6	16,7	2,5
6	Використовувати ефективні стратегії комунікації	15	9,5	16,7	2,5
7	Використовувати досвід типових ситуацій	17,5	4,5	14,5	8
8	Використовувати гнучку поведінку	13,3	11	14,2	9,5
9	Застосовувати ефективні речові технології	17,5	4,5	14,6	7
10	Демонструвати емоційну стійкість	16,7	7	15,4	4
11	Встановлювати психологічний контакт зі співрозмовником	17,8	3	16,9	1

Результати аналізу анкет також представляють науковий та практичний інтерес для фахівців-психологів і можуть бути використані для розробки розвиваючих навчальних програм з розвитку КПС та психологічної підготовки студентів до професійної діяльності.

За результатами аналізу відповідей на запитання анкети щодо найбільш прийнятних умов для розвитку КПС встановлено, що найбільшу перевагу обидві групи респондентів віддають спеціальним тренінгам (табл. 10).

Таблиця 10

Ставлення до способів розвитку комунікативної компетентності

Місце розвитку КПС	Категорії студентів	
	Студенти денної форми навчання	Студенти заочної форми навчання
Під час занять у ЗВО	23,3%	20,7%
На спеціальних тренінгах	53,3%	62,8%
Під час виробничої практики	30,0%	31,0%
Шляхом самоосвіти	6,7%	3,5%

Через тривалий час дистанційного навчання пов'язаного з пандемією, а потім змішаного навчання пов'язаного з повномасштабною військовою агресією студенти досить критично оцінюють потенціал занять для розвитку КПС. Ще нижче вони оцінюють свою готовність самостійно працювати над підвищенням рівня своєї компетентності у професійному спілкуванні.

Висновки. Таким чином, за даними емпіричного дослідження ситуацій професійного спілкування студентів, які навчаються за спеціальністю 017 «Фізична культура і спорт» встановлено, що у процесі навчання, виробничої практики та повсякденної діяльності у багатьох випадках від них вимагається

виявлення високорозвиненої КПС як складової професійної приналежності, способу ефективної взаємодії з колегами та знайомими.

Високі вимоги до рівня КПС студентів найчастіше пов'язані з необхідністю розв'язання конфліктних ситуацій, ведення переговорів, організаторською діяльністю. Все зазначене дає можливість зробити обґрунтований висновок про те, що рівень розвитку КПС студентів можна вважати показником їх психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності та особистісної зрілості.

Проведене анкетне опитування дозволило виявити базовий зміст трьох груп потенціалів розвиненої КПС:

1) особистісного, який включає такі особистісні характеристики, як професійна спрямованість особистості, інтелектуальна лабільність, комунікабельність, емоційно-вольова стійкість та ін.;

2) теоретико-методичного, який базується на знаннях та уміннях використовувати стратегію і тактику ефективної комунікації, складати психологічний портрет співрозмовника, знанні психології людини та особливостей її поведінки у стресових ситуаціях та ін.;

3) практичного, який базується на практичних навичках використання мовних технологій, технік та прийомів встановлення психологічного контакту, невербального та вербального підстроювання, що забезпечують ефективне переконання, контраргументацію, психологічний вплив на співрозмовника, захист від його маніпуляцій та ін.

Виходячи із реального стану розвитку КПС у студентів можна зробити висновок про необхідність створення додаткових можливостей для її подальшого розвитку в умовах навчання у закладі вищої освіти.

Література:

1. Улунова Г. Є. Підходи до визначення поняття "професійне спілкування" [Електронний ресурс] / Г. Є. Улунова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія. - 2011. - № 937, вип. 45. - С. 275-279. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhpC_2011_937_45_63

References:

1. Ulunova, G. Є. (2011). Pidhodi do viznachennja ponjattja «profesijne spilkuvannja» [Approaches to the definition of the concept of "professional communication"]. *Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V. N. Karazina. Serija : Psihologija - Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series: Psychology*, 937, 45, 275-279. [in Ukrainian].

УДК 159.98

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1345-1354](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1345-1354)

Лялюк Галина Миколаївна доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, тел.: (098) 080-12-56, <https://orcid.org/0000-0002-4819-6247>

ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ПІДЛІТКІВ СХИЛЬНИХ ДО АЛКОГОЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена проблемі дослідження особливостей копінг-стратегій підлітків схильних до алкогольної залежності. Негативні тенденції у розвитку сучасного суспільства ставлять перед сучасною психолого-педагогічною наукою винятково важливі завдання пошуку шляхів психокорекції та психопрофілактики алкогольної залежності підлітків. Алкогольна залежність дітей та молоді, більшістю дослідників сприймається як суттєвий індикатор неблагополуччя мікросоціального середовища. Копінг дозволяє людині як забезпечувати підтримку, зміцнення здоров'я та добробут, так і сприяти їх руйнуванню. Різноманітний репертуар копінгів здатен сприяти вирішенню проблем та подоланню стресу.

Зазначено, що у процесі дорослішання, підліток може вибрати різні моделі подолання стресу, який виникає в цей важкий період часу. Однак у одному випадку це може бути адаптивна поведінка, у другому випадку, підліток може використовувати альтернативну модель псевдоактивної дисфункціональної копінг-стратегії.

Результати проведеного емпіричного дослідження дозволили констатувати, що підлітки із високим рівнем схильності до алкогольної залежності використовують переважно стратегії втечі та уникнення, а у підлітків із середнім рівнем схильності до алкогольної залежності спостерігалася зміна в розподілі використовуваних стратегій, де стратегія конфронтації була відсутня, а стратегія втечі та уникнення залишалася переважною, але з'явилися також інші варіанти копіngu, такі як прийняття відповідальності та планування вирішення проблеми. Тоді як ті, хто не має вираженої схильності до алкогольної залежності, використовують більш адаптивні копінг-стратегії. Результати факторного аналізу копінг-стратегій підлітків з різним рівнем схильності до алкогольної залежності вказують на важливу роль стратегій копіngu в схильності до алкогольної залежності. Підлітки, які використовують дезадаптивні стратегії копіngu, такі як втеча та уникнення, можуть бути більш схильні до алкогольної залежності. Це

підкреслює необхідність розвитку адаптивних стратегій копінгу в молоді як способу запобігання розвитку алкогольної залежності.

Ключові слова: адиктивна поведінка, алкогольна залежність, особистість, підлітки, допінг-стратегії, стрес.

Lialiuk Halyna Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theoretical Psychology, Lviv State University of Internal Affairs, St. Horodotska, 26, Lviv, tel.: (098) 080-12-56, <https://orcid.org/0000-0002-4819-6247>

CHARACTERISTICS OF THE COPING STRATEGIES OF TEENAGERS PRESENTED TO ALCOHOL DEPENDENCE

Abstract. The article is devoted to the problem of studying the peculiarities of coping strategies of adolescents prone to alcohol addiction. Negative trends in the development of modern society present the modern psychological and pedagogical science with exceptionally important tasks of finding ways of psychocorrection and psychoprophylaxis of adolescent alcohol addiction. Alcohol dependence of children and young people is perceived by most researchers as a significant indicator of the microsocial environment's disadvantage. Coping allows a person both to provide support, strengthening health and well-being, and to contribute to their destruction. A diverse repertoire of coping skills can help solve problems and overcome stress.

It is noted that in the process of growing up, a teenager can choose different models of overcoming stress that occurs during this difficult period of time. However, in one case it may be adaptive behavior, in the second case, the adolescent may use an alternative model of a pseudo-active dysfunctional coping strategy.

The results of the conducted empirical research made it possible to state that teenagers with a high level of propensity to alcohol addiction mainly use escape and avoidance strategies, while teenagers with an average level of propensity to alcohol addiction saw a change in the distribution of used strategies, where the strategy of confrontation was absent, and the strategy of escape and avoidance remained predominant, but other coping options emerged, such as accepting responsibility and planning to solve the problem. While those who do not have a pronounced tendency to alcohol dependence, use more adaptive coping strategies. The results of the factor analysis of the coping strategies of adolescents with different levels of propensity to alcohol addiction indicate the important role of coping strategies in the propensity to alcohol addiction. Adolescents who use maladaptive coping strategies such as escape and avoidance may be more prone to alcohol dependence. This emphasizes the need to develop adaptive coping strategies in youth as a way to prevent the development of alcohol dependence.

Keywords: addictive behavior, alcohol addiction, personality, teenagers, doping strategies, stress.

Постановка проблеми. На етапі розвитку психологічної науки загострилась необхідність наукового розв'язання проблем теоретичного та практичного характеру, що детермінуються особливостями соціокультурної ситуації у нашому суспільстві, а саме, різноманітних форм шкідливих звичок, що зростають у масових масштабах, до яких слід віднести й алкоголізацію. Із огляду на індивідуально-психологічні та фізіологічні особливості, як психічна, так і фізична залежність від алкоголю у підлітка формується набагато швидше. Вилікуватися від згубного потягу підлітку набагато складніше, аніж дорослому. Алкогольна залежність дітей та молоді, більшістю дослідників сприймається як суттєвий індикатор неблагополуччя мікросоціального середовища. На жаль, статистика констатує зростання кількості підлітків із залежностями від психоактивних речовин [4]. Алкоголізація підлітків є однією з першопричин травм, насильства й передчасної смерті, раннє вживання алкоголю завдає незворотної шкоди психічному та фізичному здоров'ю особистості.

Відтак, негативні тенденції у розвитку сучасного суспільства ставлять перед сучасною психолого-педагогічною наукою винятково важливі завдання пошуку шляхів психокорекції та психопрофілактики алкогольної залежності підлітків. Набуває актуальності проблема копінг-стратегій підлітків схильних до алкогольної залежності, позаяк результати досліджень [2; 3] вказують на важливу роль стратегій копіngu в схильності до алкогольної залежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні психологічні теорії певною мірою стосуються алкогольної проблеми. Аналіз феномена алкогольної залежності проводився в рамках психоаналітичного та біхевіористського підходів, екзистенційної психології, із позиції теорії діяльності й транзактного аналізу та ін. В основному ці дослідження мали індивідуально-психологічний характер.

Питання залежностей від алкоголю серед підлітків висвітлено у наукових розвідках таких українських дослідників як М. Горобей, О. Безпалько, Л. Вольнова, Н. Максимова, У. Михайлишин, Н. Пархоменко, П. Федорцов та інші. Алкогольна залежність на думку вчених починає формуватися, переважно у спілкуванні та несе у собі відбиток міжособистісних, групових й міжгрупових взаємодій, у ній передусім відбиваються культурні стереотипи та феномени родинного виховання, впливу суспільства. Дослідженню особливостей копінг-стратегій у підлітковому віці присвячені наукові праці Н. Газій, Л. Дідковської, І. Корнієнко, питання копінг-стратегій підлітків-деліквентів вивчалися О. Прокоф'євою, Б. Смірноюю та ін. Потребують поглиблених досліджень особливості копінг-стратегій підлітків, схильних до алкогольної залежності.

Метою статті є визначення особливостей копінг-стратегій підлітків схильних до алкогольної залежності.

Виклад основного матеріалу. Поняття «coping behavior» - подолання, опанування, активні, переважно свідомі зусилля особистості, що використовуються в ситуації загрози [1]. Копінг дозволяє людині як забезпечувати підтримку, зміцнення здоров'я та добробут, так і сприяти їх руйнуванню. Різноманітний репертуар копінгів здатен сприяти вирішенню проблем та подоланню стресу. Поняття копінг-стратегії об'єднує емоційні, когнітивні та поведінкові стратегії, управління стресовими факторами, які використовує особистість для відповіді на сприйняту нею загрозу [2].

У процесі дорослішання, підліток може вибрати різні моделі подолання стресу, який виникає в цей важкий період часу. Однак у одному випадку це може бути адаптивна поведінка. Як впливає з назви, ця модель характеризується збалансованим використанням адаптованих до віку технік копінгу для розв'язання проблем і пошуку соціальної підтримки з наміром досягти успіху з метою досягнення успіху, готовністю до активної конфронтації із оточенням.

У другому випадку, підліток використовує альтернативну модель псевдоактивної дисфункціональної копінг-стратегії. Основні особливості цієї моделі характеризуються використанням як активних, так і пасивних стратегій подолання; відсутність навичок активного використання позитивної стратегії розв'язання проблеми та її заміни стратегіями уникнення та фармакологічного механізму реалізації цього методу [3].

Варто зазначити, що модель пасивної, дисфункціональної копінг-поведінки характеризується перевагою пасивних технік копінгу над активними, відсутністю навичок розв'язання соціальних проблем, використанням дитячих копінгових методів, які не відповідають психологічному віку [1].

У емпіричному дослідженні прийняли участь 120 учнів ліцею № 3 ім. В. Чорновола та підлітки дитячого будинку «Оранта» м. Дрогобича, віком 14-15 р (58% хлопців та 42% дівчат). Нами підбрано наступний психодіагностичний інструментарій: опитувальник CAGE, опитувальник «Копінг-стратегії» Р. Лазаруса.

Представимо дані про досліджуваних за критерієм «алкогольної залежності» (АЗ) за допомогою методики CAGE (див. рис. 1.). За кількісною характеристикою схильності до алкогольної залежності групи розподілено таким чином: 3-4 бали – високий рівень схильності до АЗ; 2 бали – середній рівень схильності до АЗ; 0-1 бал – низький рівень схильності до АЗ.

Створений розподіл опитаних допоможе порівняти результати копінг-стратегії між тими підлітками, хто має тенденцію до алкогольного uzалежнення і тими, хто не має такої тенденції.

Рівень схильності до алкогольної залежності

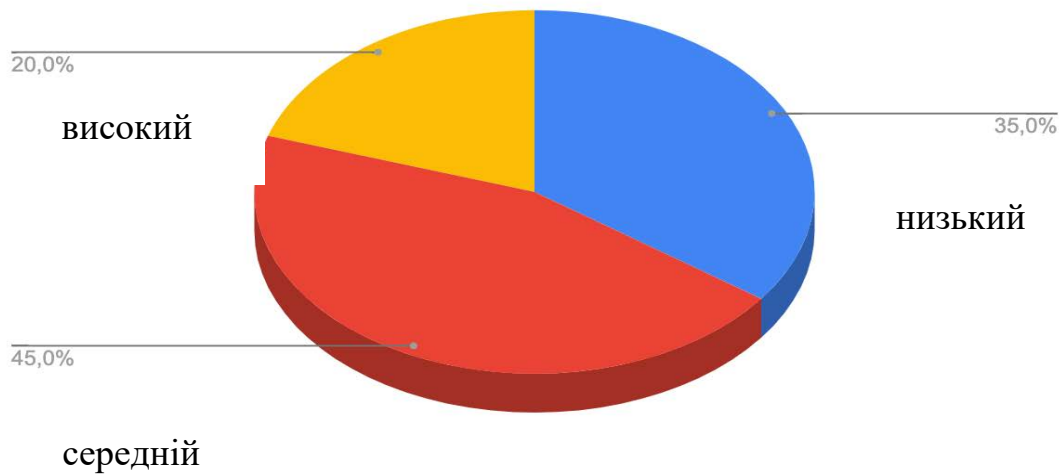

Рис. 1. Розподіл опитуваних підлітків за рівнем схильності до алкогольної залежності

Як можна побачити на рис.1, вибірка опитуваних складається переважно із осіб, які не мають вираженої алкогольної залежності. Однак, третина респондентів, які вже мають підозру на розвиток алкоголізму в майбутньому, свідчить про необхідність створення рекомендацій щодо корекції їх психологічних чинників, які є фундаментом розвитку алкогольної залежності.

З 24-ох осіб, що складають 20% вибірки, відомо, що вони мають виражену схильність до алкогольної залежності, оскільки вони відповіли стверджувально на усі питання щодо внутрішньої мотивації особи зупинити вживання алкоголю, зовнішньої критики від людей за вживання алкоголю, погіршення самопочуття через вживання алкоголю, а також залежності від алкоголю та спроб зняти наслідки попереднього вживання.

Надалі для подання різних стратегій поведінки при стресі (копінг-стратегій) до уваги буде взято результати осіб з низькою, середньою і високою схильністю до алкогольної залежності, яка базується на вибірці з 24 осіб з високою схильністю, 54 осіб із середньою схильністю та 42 – з низькою. Для отримання емпіричних даних було застосовано опитувальник копінг-стратегій WCQ (Р. Лазарус).

Переважною стратегією, яку обирали респонденти з високою схильністю до алкогольної залежності, була *стратегія втечі та уникнення*, яку використовували з частотою 71,4%. Стратегія конфронтації була використана з частотою 28,6%. Розподіл цих стратегій відображений на рис. 1.2.

Однак, у підлітків із середнім показником схильності до залежності від алкоголю спостерігалася зміна у розподілі використовуваних стратегій. У цій групі респондентів, стратегія конфронтації була відсутня, а переважною стратегією була стратегія *втечі та уникнення*, яку використовували з частотою 60%.

Група з високою схильністю до АЗ

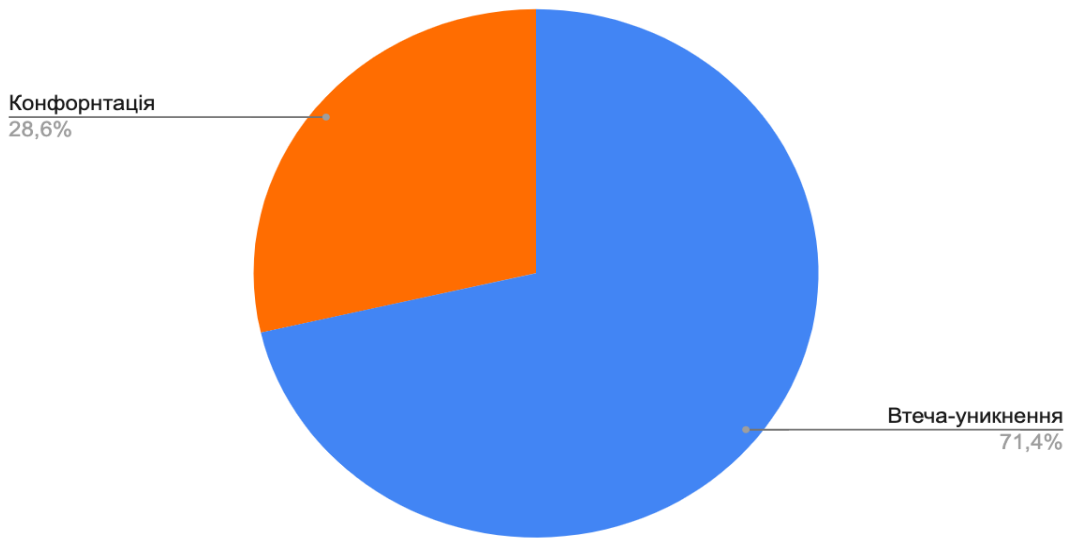

Рис. 2. Співвідношення розподілу використання копінг-стратегій у групі підлітків з високою схильністю до алкогольної залежності

Крім того, були використані такі варіанти копінгу, як *прийняття відповідальності та планування вирішення проблеми* з частотою 20% кожен. Розподіл цих стратегій відображений на рисунку 1.3.

У групі підлітків, які мають найнижчий показник схильності до алкогольної залежності спостерігалася перевага *використання адаптивних стратегій*, зокрема позитивного переосмислення та планування вирішення проблем, порівняно із дезадаптивною стратегією *втечі й уникнення*. Хоча вибір копінг-стратегій є різноманітним в цій групі, спостерігається позитивна тенденція до використання адаптивних стратегій.

Група з середньою схильністю до АЗ

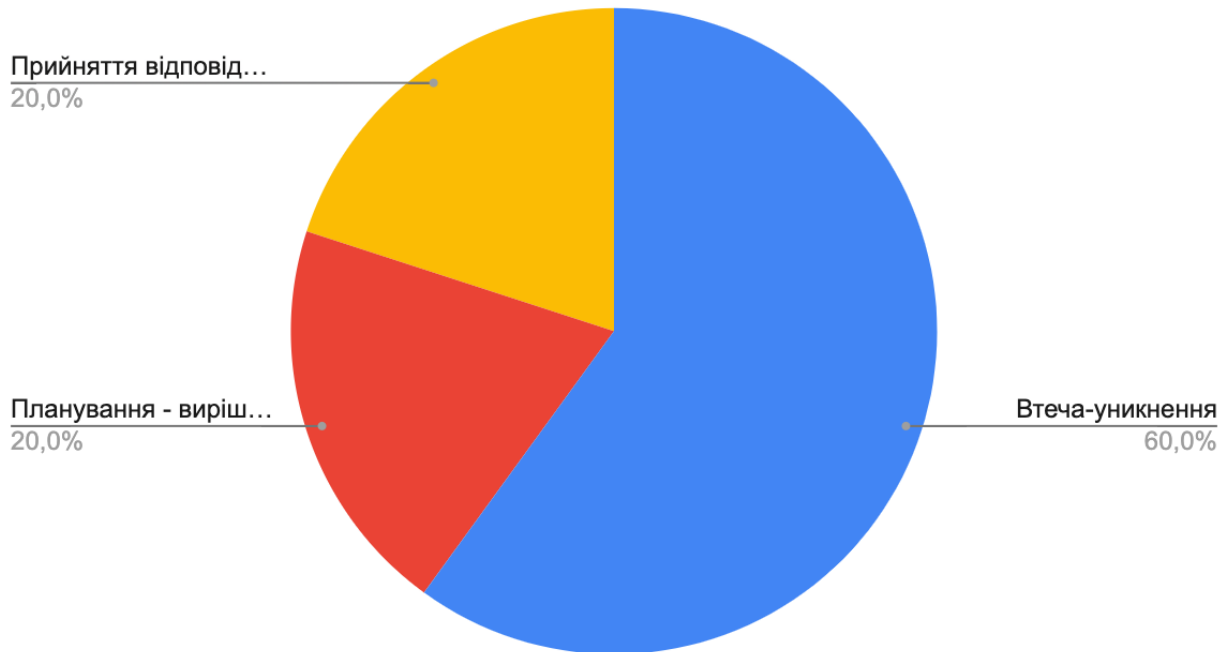

Рис. 3. Співвідношення розподілу використання копінг-стратегій у групі підлітків з середньою схильністю до алкогольної залежності

Відсотковий розподіл використання стратегій позитивного переосмислення, планування вирішення проблем та втечі й уникнення має рівномірний розподіл з показниками у 33,33%.

На рисунку 1.4. показано відсотковий розподіл використання стратегій втечі й уникнення, планування вирішення проблем та прийняття відповідальності в третій групі респондентів.

Результати свідчать про тенденцію до зміни дезадаптивних копінг-стратегій на адаптивні у залежності від схильності підлітків до залежності від спиртного.

Наступним кроком було проведення факторного аналізу, який є статистичним методом, за допомогою якого досліджують структуру кореляції між значним набором змінних. Його основна мета полягає в тому, щоб виявити набір латентних змінних, відомих як "фактори", які пояснюють структуру кореляції в середині набору спостережуваних змінних.

Група з низькою схильністю до АЗ

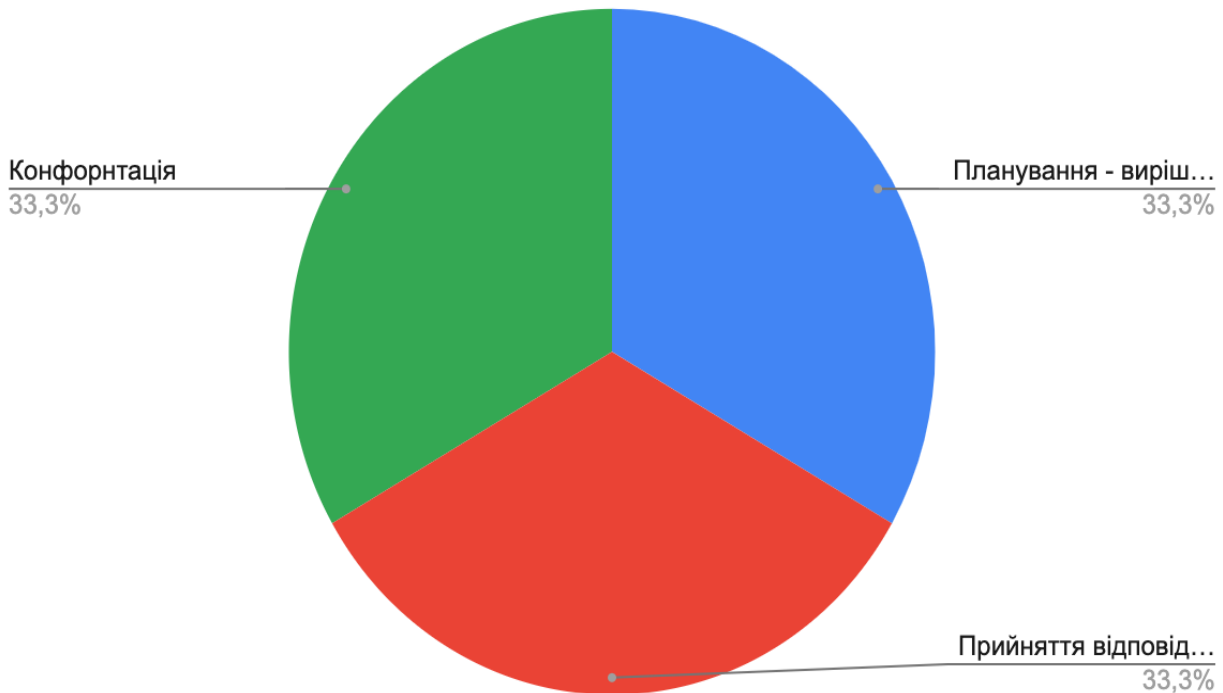

Рис. 4. Співвідношення розподілу використання копінг-стратегій у групі підлітків з низькою схильністю до алкогольної залежності

У даному дослідженні факторний аналіз використовувався для виявлення групи факторів, які пояснюють вибір копінг-стратегій підлітками з високою та низькою схильністю до алкогольної залежності. Кореляційні аналізи були проведені для визначення зв'язку між вибраними копінг-стратегіями і схильністю до алкогольної залежності. Отримані результати дозволили виділити ключові фактори, які впливають на вибір підлітками копінг-стратегій.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика факторів копінг-стратегій серед підлітків із низькою та високою схильністю до алкогольної залежності

Копінг-стратегії підлітків із високою схильністю до АЗ	Копінг-стратегії підлітків із низькою схильністю до АЗ
Стратегія втечі та уникнення ($r=0,71$)	Позитивне переосмислення ($r=0,33$)
Стратегія конфронтації ($r=0,28$)	Планування вирішення проблем ($r=0,33$)
Дистанціювання ($r=0,41$)	Дистанціювання ($r=0,27$)
Стратегія самоконтролю ($r=0,39$)	Стратегія самоконтролю ($r=0,25$)
Пошук соціальної підтримки ($r=0,36$)	Пошук соціальної підтримки ($r=0,23$)
Прийняття відповідальності ($r=0,34$)	Прийняття відповідальності ($r=0,22$)

Факторні навантаження в факторному аналізі відображають ступінь впливу фактора на змінну. У цьому випадку, це кореляції між копінг-стратегіями і рівнем схильності до алкогольної залежності у підлітків.

У підлітків із високою схильністю до алкогольної залежності стратегія втечі та уникнення ($r=0,71$) використовується найчастіше, що вказує на те, що вони можуть використовувати алкоголь як засіб втечі від проблем або неприємних ситуацій.

Стратегія конфронтації ($r=0,28$), хоча і використовується рідше, але все ж вказує на те, що деякі з цих підлітків здатні стикатися з проблемами без використання алкоголю.

Стратегії самоконтролю ($r=0,39$), пошуку соціальної підтримки ($r=0,36$) та прийняття відповідальності ($r=0,34$) вказують на те, що підлітки з високою схильністю до алкогольної залежності можуть також використовувати ці стратегії для впорядкування своїх емоцій.

У підлітків з низькою схильністю до вказують на те, що підлітки з високою схильністю до алкогольної залежності позитивне переосмислення ($r=0,33$) та планування вирішення проблем ($r=0,33$) демонструють, що вони мають конструктивні копінг-стратегії для впорядкування своїх емоцій без використання алкоголю.

Стратегії самоконтролю ($r=0,25$), пошуку соціальної підтримки ($r=0,23$) та прийняття відповідальності ($r=0,22$) також використовуються цією групою підлітків, але меншою мірою ніж у групі з високою схильністю до алкогольної залежності.

Порівнюючи ці дві групи помітним є те, що підлітки з високою схильністю до алкогольної залежності в основному використовують стратегію втечі та уникнення, що може вказувати на те, що вони частіше використовують алкоголь як спосіб вирішення проблем або впорядкування емоцій. Вони також використовують стратегію конфронтації, але в меншій мірі. Ці підлітки також використовують стратегії самоконтролю, пошуку соціальної підтримки та прийняття відповідальності, але в меншій мірі ніж стратегії втечі та уникнення.

Навпаки, підлітки із низькою схильністю до алкогольної залежності переважно використовують позитивне переосмислення та планування вирішення проблем. Це вказує на те, що вони мають більш здорові способи впорядкування своїх емоцій та вирішення проблем, які не включають використання алкоголю.

Висновки. Встановлено, що підлітки із високим рівнем схильності до алкогольної залежності використовують переважно стратегії втечі та уникнення, а у підлітків із середнім рівнем схильності до алкогольної залежності спостерігалася зміна в розподілі використовуваних стратегій, де стратегія конфронтації була відсутня, а стратегія втечі та уникнення залишалася переважною, але з'явилися також інші варіанти копінгу, такі як

прийняття відповідальності та планування вирішення проблеми. Тоді як ті, хто не має вираженої схильності до алкогольної залежності, використовують більш адаптивні копінг-стратегії. Результати факторного аналізу копінг-стратегій підлітків з різним рівнем схильності до алкогольної залежності вказують на важливу роль стратегій копіngu в схильності до алкогольної залежності. Підлітки, які використовують дезадаптивні стратегії копіngu, такі як втеча та уникнення, можуть бути більш схильні до алкогольної залежності. Це підкреслює необхідність розвитку адаптивних стратегій копіngu в молоді як способу запобігання розвитку алкогольної залежності.

Перспективами подальших наукових розвідок стане пошук та розробка шляхів психопрофілактики алкогольної залежності у підлітків.

Література:

1. Корнієнко І.О. Газій Н.В. Особливості стратегій допінг-поведінки у підлітковому віці. Науковий вісник Мукачівського державного університету Гуманітарні і суспільні науки. Журнал наукових праць. №18(13), 2015 С.102-107
2. Прокоф'єва О. О., Смірнов Б. І., Прокоф'єва О. А. Особливості копінг-стратегій у підлітковому віці. Psychological Journal, 7 (1), 82-98. 2021
3. Слободянюк, П. М. Патологічний взаємозв'язок між психологічними складовими та психопатологічними особливостями формування алкогольної залежності. Український вісник психоневрології. 2010. Т. 18, вип. 3 (64). С. 57 -61
4. Штейн Н. Г. Психологічні механізми формування адиктивної особистості. Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. Київ: НУОУ, 2012. Вип. 4 (29). 280-285 с.

References:

1. Korniienko I.O. Nazii N.V. Osoblyvosti stratehii dopinh-povedinky u pidlitkovomu vitsi. [Peculiarities of strategies of doping behavior in adolescence] Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu Humanitarni i suspilni nauky. Zhurnal naukovykh prats. №18(13), 2015 S.102-107 [in Ukrainian]
2. Prokofieva O., Smirnov B., Prokofieva, O. (2021). Osoblyvosti kopinh-stratehii u pidlitkovomu vitsi [The features of coping strategies in adolescence] Psychological Journal, 7 (1), 82-98 [in Ukrainian]
3. Slobodianiuk, P. M. Patolohichniy vzaiemozviazok mizh psykholohichnyy skladovyy ta psykhopatolohichnyy osoblyvostiamy formuvannia alkoholnoi zalezhnosti. [Pathological relationship between psychological components and psychopathological features of the formation of alcohol dependence] Ukrainskyi visnyk psykhonevrolohii. 2010. T. 18, vyp. 3 (64). 57 -61 [in Ukrainian]
4. Shtein N. H. (2012) Psykholohichni mekhanizmy formuvannia adyktivnoi osobystosti [Psychological mechanisms of addictive personality formation] Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy. Zb-k nauk. prats. Kyiv: NUOU, 2012. Vyp. 4 (29). 280-285 [in Ukrainian]

УДК 159.942.5:351.74

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1355-1368](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1355-1368)

П'янківська Людмила Володимирівна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення, Державний науково-дослідний інститут МВС України, пров. Є. Гуцала, 4А, м. Київ, 01011, тел.: (067)983-54-13, <https://orcid.org/0000-0001-9086-271X>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ СИНДРОМУ «ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ» У ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз синдрому «емоційного вигорання». Установлено, що воно є багатоаспектним явищем, яке виникає непомітно під впливом різноманітних чинників, осередком якого є фізичне, емоційне й мотиваційне виснаження, що призводить до спустошеності, втоми, зниження адаптаційних можливостей та ресурсів особистості, підвищеної схильності до соматичних хвороб, а також дистанційованості від роботи тощо. Констатовано, що поява синдрому «емоційного вигорання» у працівників поліції є результатом складного впливу чинників. Окреслено групи фізичних, соціальних, емоційних, інтелектуальних та поведінковим симптомів вигорання.

Акцентовано, що психологічна профілактика синдрому «емоційного вигорання» є складовою психопрофілактичної роботи, що здійснюється психологами підрозділів психологічного забезпечення Національної поліції України. Вказано, що психологічна профілактика є комплексом заходів, спрямованих на забезпечення психічного здоров'я особистості поліцейського, превенцію неблагополуччя та створення сприятливих психологічних умов для розвитку особистості працівника.

Зазначено, що психологічна профілактика синдрому «емоційного вигорання» у поліцейських проводиться психологами на первинному і вторинному рівнях. На первинному рівні здійснюється робота спрямована на попередження та недопущення виникнення симптомів вигорання, а на вторинному – реалізовується профілактика його виявів. Третинний рівень організовується у закладах охорони здоров'я МВС України.

Акцентовано увагу на тому, що загалом психологічна профілактика ґрунтується на принципах правомірності, гуманізму, толерантності, добровільності, конфіденційності, науковості, об'єктивності, комплексності, систематичності. Запропоновано доповнити ще такими принципами як: своєчасності та безперервності, дотримання норм професійної етики, індивідуального підходу, раціональності й доступності тощо.

У статті представлено, що психологічна профілактика синдрому «емоційного вигорання» працівників поліції має охоплювати три основні напрями: особистісно-орієнтований, середовищно-орієнтований та соціально-орієнтований. Найбільш ефективними є групові та індивідуальні форми психологічної профілактики.

Указано на важливості поетапності профілактичної роботи (психоедукаційні заходи, аналіз існуючого психоемоційного стану поліцейського за допомогою психодіагностики, з'ясування причин формування та особливостей прояву синдрому, психокорекція тощо). Підкреслено, що значимим превентивним заходом попередження синдрому «емоційного вигорання» у поліцейських є належно організований та проведений професійно-психологічний добір.

Акцентовано увагу на тому, що важливими аспектами профілактики синдрому «емоційного вигорання» у поліцейського є: формування у нього розуміння власного ставлення до специфіки професійної діяльності, психологічної готовності до змін та оцінки власних життєвих, професійних цінностей й пріоритетів; підкреслення значимості командної роботи й позитивного ставлення до ефективної взаємодії; розвиток комунікативних навичок тощо. Особливу увагу приділено питанню ресурсності особистості працівника поліції, серед яких виокремлено: духовні, фізичні, мотиваційні, саморозвитку та самопізнання, тайм-менеджменту, ресурси «підтримки», саморегуляції психічного стану.

Підкреслено важливість розроблення і впровадження заходів психологічної профілактики синдрому «емоційного вигорання» у поліцейських для збереження кадрового потенціалу Національної поліції України.

Ключові слова: «синдром емоційного вигорання», симптоми синдрому «емоційного вигорання», дезадаптація, психологічна профілактика, напрями психологічної профілактики, ресурсність.

Piankivska Liudmyla Volodymyrivna PhD of Psychological Sciences, senior researcher of the State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, UA-01011, 4a Y. Gutsalo Lane, Kyiv, tel.: (067)983-54-13, <https://orcid.org/0000-0001-9086-271X>

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL PREVENTION OF "EMOTIONAL BURNOUT" SYNDROME OF POLICE OFFICERS

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the "emotional burnout" syndrome. It has been established that it is a multifaceted phenomenon which occurs imperceptibly under the influence of various factors, the focus of which is physical, emotional and motivational exhaustion, which leads to

devastation, fatigue, reduced adaptive capabilities and resources of the individual, increased susceptibility to somatic diseases, as well as distance from work, etc. It has been stated that the emergence of the "emotional burnout" syndrome in police officers is the result of a complex influence of factors. The author outlines groups of physical, social, emotional, intellectual and behavioural symptoms of burnout.

It has been emphasised that psychological prevention of the "emotional burnout" syndrome is a component of psychoprophylactic work carried out by psychologists of the psychological support units of the National Police of Ukraine. It has been noted that psychological prevention is a set of measures aimed at ensuring the mental health of a police officer, preventing disadvantage and creating favourable psychological conditions for the development of an employee's personality.

It is noted that psychological prevention of the "emotional burnout" syndrome of police officers is carried out by psychologists at the primary and secondary levels. At the primary level, work is carried out to prevent "burnout symptoms", and at the secondary level, prevention of its manifestations is implemented. The author emphasises that, in general, psychological prevention is based on the principles of legitimacy, humanism, tolerance, voluntariness, confidentiality, science, objectivity, complexity, and systematicity. It is suggested to supplement it with such principles as timeliness and continuity, compliance with professional ethics, individual approach, rationality and accessibility, etc.

The article considers that psychological prevention of the "emotional burnout" syndrome of police officers should cover three main areas: personality-oriented, environment-oriented and social-oriented. The most effective are group and individual forms of psychological prevention.

The importance of the phased nature of preventive work (psychoeducational measures, analysis of the existing psychoemotional state of a police officer with the help of psychodiagnostics, finding out the causes of formation and features of the syndrome, psychocorrection, etc.) is emphasized. It has been noted that a significant preventive measure to prevent the syndrome of "emotional burnout" of police officers is a properly organized and conducted professional and psychological selection.

The author emphasises that important aspects of preventing the "emotional burnout" syndrome of police officers are: formation of their understanding of their own attitude to the specifics of professional activity, psychological readiness for change and assessment of their own life, professional values and priorities; emphasis of the importance of teamwork and a positive attitude to effective interaction; development communication skills, etc. Particular attention is drawn to the issue of police officer's personality resources, including: spiritual, physical, motivational, self-development and self-knowledge, time management, "support" resources, and self-regulation of mental state.

The author emphasises the importance of developing and implementing measures of psychological prevention of the "emotional burnout" syndrome of police officers in order to preserve human resources of the National Police of Ukraine.

Keywords: “emotional burnout” syndrome, symptoms of “emotional burnout syndrome”, maladjustment, psychological prevention, directions of psychological prevention, resourcefulness.

Постановка проблеми. Бомбардування міст, обстріли населення, викрадення та вбивства цивільних, масове переміщення, людські страждання – усе це в наш час є страшними реаліями... Нові виклики сучасного життя суспільства (пандемія, повномасштабна війна тощо), мають значущий вплив на усіх фахівців сектору безпеки і оборони та якість виконання ними професійних завдань.

Національна поліція України сьогодні відіграє ключову роль у забезпеченні належного правопорядку в державі і стоїть на захисті територіальної цілісності нашої країни. Ефективність виконання працівниками поліції професійних завдань залежить не тільки від рівня їх професіоналізму, а й від стану психічного здоров'я. Саме інтенсивність та тривалість негативного впливу стресу від воєнних дій, ненормованість робочого часу, постійні виклики, дефіцит часу та інформації, необхідність застосування заходів фізичного впливу, зброї, спеціальних засобів, протидія злочинному оточенню, висока відповідальність за виконання професійних завдань впливають на появу у працівників поліції постійної надпильності, втоми, виснаження та інших деструктивних впливів, що у комплексі спричиняють психічні порушення і здатні сприяти появі синдрому «емоційного вигорання». Відтак питання психологічної профілактики синдрому «емоційного вигорання» у працівників поліції залишається недостатньо вивченим. Тому в цьому контексті воно набуває актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що проблема синдрому «емоційного вигорання» набуває масштабності й привертає увагу не лише психологів, лікарів, педагогів, але й інших фахівців. У сучасній психологічній науці проблематиці синдрому «емоційного вигорання» присвячено багато праць. Уважаємо, що варто виокремити науковців, які досліджували саме аспекти синдрому «емоційного вигорання» у працівників поліції, зокрема, серед них: З. Кісіль, Т. Кодлубовська, Н. Мілорадова, Т. Макота, Г. Попова, Л. П'янківська, В. Розов, О. Тімченко, Д. Швець та ін. Найчастіше вони концентрують свою увагу на дослідженні загальних аспектів прояву вигорання, основних причинах його появи, особливостях його прояву тощо. Відтак, попри значний обсяг напрацювань, ця проблематика не була об'єктом активного наукового пошуку та потребує подальших наукових досліджень психологічної профілактики синдрому «емоційного вигорання» у поліцейських.

Отже, мета нашої статті зорієнтована на розкриття сутності та особливостей психологічної профілактики синдрому «емоційного вигорання» у працівників поліції.

Виклад основного матеріалу. Спробуємо більш детально приділити увагу саме питанню синдрому «емоційного вигорання». Загалом його трактують як багатоаспектне явище, що притаманне психічно здоровим людям, яке виникає непомітно під впливом середовищних, соціальних і професійних чинників, які спричиняють появу виснаження, зниження життєстійкості, професійної дезадаптованості, вироблення копінг-стратегій поведінки, трансформацію певних індивідуальних властивостей особистості, які спричиняють формування деструкції та порушення гармонії загалом [9]. Його вважають певним відбитком перенесеного стану фізичного, психологічного чи емоційного виснаження, яке зумовлюється тривалим процесом включення у психологічне потрясіння середнього рівня інтенсивності [14]. Найчастіше його симптоматика простежується у психічних і соматичних реакціях на різноманітні життєві ситуації, як у професійній, так і в особистісній сфері [12].

У Національному класифікаторі хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я, чинному в Україні, та десятому перегляді Міжнародної класифікації хвороб – синдром «емоційного вигорання» віднесений до рубрики Z73.0, осередком якого є фізичне, емоційне й мотиваційне виснаження, що призводить до порушення продуктивності в роботі, втоми, безсоння, підвищеної схильності до соматичних хвороб, а також вживання алкоголю чи інших психоактивних речовин для отримання тимчасового полегшення [6; 9].

У 2019 році Всесвітня організація охорони здоров'я офіційно визнала його як захворювання, що увійшло в нову редакцію класифікаційного списку Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-11), що на міжнародному рівні вступив у силу з 1 січня 2022 року. За визначенням МКХ-11 «Вигорання – це синдром, який концептуалізується як наслідок хронічного впливу стресу на робочому місці, з яким не вдалося впоратися. Він визначається такими трьома константами як:

- 1) спустошеність або виснаження енергії;
- 2) підвищена психічна дистанційованість від роботи або негативізм чи цинічність, пов'язані з нею;
- 3) відчуття низької продуктивності діяльності та невиконання [11].

Дослідницею Т. Кодлубовською емпірично доведено, що більшість працівників поліції мають високий рівень інтенсивності стресового навантаження та вірогідності виникнення стресозалежних захворювань. Нею встановлено, що більше, ніж у 70 % досліджуваних наявні відхилення від критеріїв норми показників фізіологічного рівня функціональних станів, а саме частоти серцевих скорочень, частоти дихання, артеріального тиску,

резервів серцевосудинної системи та адаптаційного потенціалу. Зазначені відхилення від нормативного критерію середніх показників фізіологічного рівня функціональних систем у поліцейських можуть свідчити про наявність у них проявів професійної деформації та синдрому «емоційного вигорання», тому нагальним є вжиття заходів регуляції функціональних станів [4].

Українські науковці З. Кісіль та Д. Швець акцентують увагу на тому, що синдром «емоційного вигорання» не з'являється випадково, він має «ефект накопичення» саме негативних емоцій у процесі реалізації низки професійних завдань в особливих умовах діяльності [14]. Науковець В. Булах вважає, що досліджуваний синдром є результатом складного балансу чинників і є наддетермінованим. Тобто велика кількість стресорів безперестанно підсумовуються в різних сферах життєдіяльності і якщо індивід здатний реагувати на це адаптивно, то він діє вдало і ефективно. Якщо ж зовнішні вимоги починають превалювати над ресурсами людини, виникає дезадаптація, яка з часом закріплюється і заподіює вигорання [3]. Л. П'янківською емпірично доведено, що професійна дезадаптація є провідним чинником формування феномену вигорання у курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Установлено, що у них при вираженому низькому рівні професійної дезадаптації спостерігається менша сформованість симптоматики синдрому «емоційного вигорання», зокрема на психофізіологічному, соціально-психологічному, професійно-адаптаційному рівнях [9].

Також зазначимо, що у воєнний час зростає кількість негативних чинників, які впливають на появу синдрому «емоційного вигорання» у працівників поліції. Заслужує на увагу дослідження О. Телічкіна, який на основі проведеного аналізу досвіду розв'язання інтрадержавних конфліктів чітко сформулював п'ятдесят найбільш стресових ситуацій під час проходження служби співробітниками цивільної поліції у складі Цивільної поліції ООН. Серед них він виокремив п'ятнадцять, з яких: сім належить безпосередньо до безпекових проблем; п'ять – входять до складу питань взаємостосунків з колегами по службі, а три – є особистісними питаннями. У цих поліцейських найбільш стресовими визначено: захоплення заручників терористами; загибель, поранення чи каліцтво колеги; ситуації невизначеності; асоціальні вчинки колег; напад місцевого населення на поліцейського тощо [10]. Це підтверджують і українські науковці Н. Мілорадова, Н. Могильова, Н. Береза та ін., які вказують, що найчастіше в умовах війни потребують допомоги особи, які є учасниками бойових дій, та люди, що втратили близьку людину [13].

Спробуємо також окреслити симптоми «емоційного вигорання». Американська дослідниця К. Маслач класифікує симптоми вигорання відповідно до рівня вияву й розділяє їх на фізичні, поведінкові та психологічні. П. Патрік виокремлює чотири групи симптомів синдрому. Серед них основний симптом виснаження поділяє на чотири складові: когнітивні, афективні,

поведінкові й тілесні. Д. Гіллеспі виокремлює «стенічний» та «астенічний» підтипи синдрому «емоційного вигорання» [9].

Загалом науковці до *групи фізичних симптомів* синдрому найчастіше відносять такі [2; 5; 9]:

- відчуття емоційного і фізичного виснаження;
- відчуття хронічної втоми протягом дня;
- прояви астенизації (слабкість, сонливість, зниження активності та енергетичний потенціал, гормональні зміни);
- зниження сприйняття і відповідної реакції через зміни зовнішнього середовища (відсутність реакції страху на наявну ситуацію загрози, незацікавленість у новому);
- погіршення стану здоров'я (часті безпричинні головні болі, зниження внутрішньої та зовнішньої сенсорної чутливості, розлади шлунково-кишкового тракту тощо);
- порушення сну;
- різка втрата чи збільшення ваги;
- порушення дихання при фізичному або емоційному навантаженні;
- чутливість до змін показників навколишнього середовища.

Група соціальних симптомів об'єднує:

- зниження соціальної активності;
- апатія, пасивність, підозрілість і недовірливість;
- незацікавленість у проведенні власного особистого часу;
- розчарування та песимістичні погляди на майбутнє;
- відчуття надмірної відповідальності та постійне почуття страху через можливу невдачу чи нездатність упоратися.
- формальне виконання функціональних обов'язків;
- усамітненість та конфліктність.

До *групи емоційних симптомів* відносять:

- зменшення емоційності, песимістичність і цинізм;
- прояви розчарування, безпорадності, почуття невдачі»;
- самозвинувачення, байдужість;
- постійне безпричинне переживання негативних емоцій (образа, сором, провина, підозрілість тощо);
- тривожність (відчуття, що «щось не так, як треба»);
- депресивність та істеричність, неконтрольовані поведінкові прояви роздратованості, гніву, деперсоналізація.

Групу інтелектуальних симптомів складає:

- втрата інтересу до життя, новизни й розв'язання робочих проблем;
- деконцентрація уваги;
- переважання шаблонності в діяльності;
- негативне ставлення до нововведень тощо.

Група поведінкових симптомів включає:

- труднощі у виконанні власних професійних обов'язків;
- порушення режиму праці і відпочинку;
- відсутність мотивації та ентузіазму у роботі, зниження продуктивності праці та байдужість до її результатів;
- відтермінування запланованих завдань, ігнорування важливих завдань і «заиклення» на дрібницях;
- уникання самостійного прийняття рішень;
- відчуття розчарування та зневіри;
- відчуття, що робота стає непомірно складною і її виконувати все складніше;
- надмірні прояви неадекватної критичності;
- бажання відпочити, прагнення до соціальної ізоляції;
- часте виникнення думок про звільнення;
- зловживання речовинами, що змінюють настрій (кава, алкоголь, ліки);
- підвищений травматизм (падіння, травми тощо).

Особливо вразливими серед зазначеної категорії вважаються такі групи працівників:

- фахівці-інтроверти, індивідуально-психологічні особливості яких не узгоджуються з професійним та соціальними вимогами, які є недостатньо відкритими й наполегливими, їм не вистачає сміливості та концентрації уваги;
- працівники, які під час виконання обов'язків відчувають постійний внутрішній конфлікт;
- працівники, які бояться втрати робочого місця та нестабільності;
- жінки, які працюють та змушені доводити власну професійну здатність, конкурувати з чоловіками, а також робити вибір між роботою і сім'єю;
- мешканці великих мегаполісів, які включені до процесу нав'язаної взаємодії та комунікації з великою кількістю незнайомих людей [2].

Детальніше охарактеризуємо особливості психологічної профілактики синдрому «емоційного вигорання» у працівників поліції. Акцентуємо увагу на тому, що загалом психологічна профілактика посідає вагомe місце в системі заходів, спрямованих на забезпечення високої ефективності діяльності працівників Національної поліції України. У наказі МВС України від 6 лютого 2019 року № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» чітко зазначено, що психопрофілактична робота є системою організаційних, психологічних, психопрофілактичних та практичних заходів для підтримання ефективного рівня працездатності працівників поліції, зниження та нівелювання впливу на них низки негативних професійних чинників з метою збереження їх ментального здоров'я [7]. Загалом комплекс заходів психопрофілактики

спрямований на забезпечення психічного здоров'я особистості поліцейського, превенцію неблагополуччя та створення сприятливих психологічних умов для його розвитку.

Водночас вона спирається на низку принципів: правомірності, гуманізму, толерантності, добровільності, конфіденційності, науковості, об'єктивності, комплексності, систематичності [7]. Уважаємо, що для ефективності психологічної профілактики синдрому «емоційного вигорання» у поліцейських необхідно її доповнити ще такими принципами як: своєчасності та безперервності, дотримання норм професійної етики, індивідуального підходу, раціональності й доступності тощо.

Втім, питання психопрофілактики синдрому «емоційного вигорання» поліцейських в умовах сьогодення потребує принципово нового підходу, який був би інтегрований у життя шляхом трансдисциплінарності в умовах воєнного часу. Слід розуміти, що синдром «емоційного вигорання» є складним феноменом і найперше виявляється на психологічному рівні. Трансдисциплінарний підхід до психопрофілактики допомагає запобігти появі проблеми вигорання завчасно, тобто попередити або інформувати про симптоматику та особливості її вияву, а також не допустити її трансформації на медичному, соціальному, правовому рівнях.

Уважаємо, що в умовах воєнних дій в країні потребує перегляду змістове наповнення первинного, вторинного, третинного рівнів психопрофілактики. Психологами підрозділів психологічного забезпечення Національної поліції України психопрофілактика синдрому «емоційного вигорання» працівників поліції проводиться на первинному і вторинному рівнях. Перший рівень спрямований на попередження та недопущення виникнення симптоматики синдрому «емоційного вигорання», другий – безпосередньо на профілактику його виявів. Третинний рівень психологічної профілактики реалізується в закладах охорони здоров'я МВС України.

На нашу думку, психологічна профілактика синдрому «емоційного вигорання» працівників поліції має охоплювати три основні напрями: особистісно-орієнтований, середовищно-орієнтований та соціально-орієнтований [9]. Перший напрям ґрунтується на саморозвитку, самодопомозі та наданні допомоги психологами особам із симптоматикою синдрому. На другому – необхідними є трансформації на рівні підрозділів, а третій – потребує змін та переформатувань підходів до проблеми у соціумі (громада, Національна поліція України, Міністерство охорони здоров'я тощо).

Загалом вважаємо, що особистісно-орієнтований напрям психологічної профілактики синдрому «емоційного вигорання» з позиції системного підходу буде більш ефективним, якщо комплексно будуть продумані і реалізовуватимуться всі заходи. У забезпеченні заходів профілактики цього явища у поліцейських вбачається дієвість. Проактивний підхід поліцейського менеджменту реалізується в належному індивідуальному підході до кожного

працівника, продуманій організації ефективної командної роботи, взаємодії та лідерстві, а також належній мотивації їх професійної діяльності й особистісного розвитку [1].

Також вбачаємо, що одним із значимих превентивних заходів щодо попередження синдрому «емоційного вигорання» у поліцейських є належно організований та проведений професійно-психологічний добір. У процесі його здійснення психологу слід враховувати особливості поєднання і модифікації індивідуально типологічних характеристик особистості та прораховувати їх можливий вплив на професійну діяльність та особистість загалом.

Здійснивши аналіз концептів психопрофілактики в Національній поліції України слід вказати, що психологи підрозділів психологічного забезпечення для профілактики «вигорання» можуть застосовувати різноманітні форми, методи і засоби психопрофілактичної роботи. Найбільш ефективно зарекомендували себе групові та індивідуальні форми психологічної профілактики [8].

Зазначимо, що перш ніж реалізовувати певні профілактичні заходи, необхідно обов'язково провести аналіз існуючого психоемоційного стану поліцейського. Це може бути зроблено шляхом обов'язкового цільового психологічного вивчення, експрес-діагностики для своєчасного встановлення початкового джерела негативних проявів вигорання, причин формування та особливостей прояву синдрому та тільки тоді – правильного підбору необхідних психопрофілактичних й психокорекційних заходів. Також для аналітичного розуміння проблеми є необхідними знання щодо розподілу позитивних та негативних складових професійної діяльності поліцейського, рівня навантаженості працівника поліції, стану його здоров'я, особливостей стосунків у колективі тощо.

Задля забезпечення свідомого ставлення працівників поліції до свого здоров'я рекомендовано постійно проводити для них психоедукаційні заходи, на яких обов'язково звертати увагу на базові його складові (раціональний режим праці та відпочинку, здоровий сон, викорінення шкідливих звичок, раціональне харчування, оптимальний руховий режим, особиста гігієна), упроваджувати їх у власне життя, а також розвивати стресостійкість. Зокрема, необхідними є знання симптомів синдрому, розуміння їх наслідків. Працівнику поліції потрібно пам'ятати, що в разі неможливості надання самопомоги доцільно звертатися до кваліфікованих фахівців підрозділів психологічного забезпечення та ін.

Слід акцентувати увагу на тому, що важливим шляхом профілактики синдрому «емоційного вигорання» у поліцейського є формування у нього розуміння власного ставлення до специфіки професійної діяльності, психологічної готовності до змін та оцінки власних життєвих, професійних цінностей і пріоритетів. Також психологам підрозділів психологічного забезпечення у роботі з працівниками поліції необхідно демонструвати

важливість особливостей роботи в професійній команді, підкреслювати позитивне ставлення до ефективної взаємодії та її впливу на подальше професійне становлення. Потребують уваги заходи, спрямовані на розвиток комунікативних навичок, а саме: основні правила ефективної комунікації, причини неефективної комунікації; сутність вербального й невербального спілкування, особливості протидії маніпуляціям у діяльності поліцейських тощо.

Заслужує на увагу й ресурсність особистості працівника поліції. Серед базових ресурсів, що є ефективними у профілактиці синдрому «емоційного вигорання» у поліцейських, слід виокремити такі [9; 10]:

1) духовні (віра, надії, сподівання, прагнення й готовність до змін, внутрішня сила тощо);

2) фізичні (ранкова зарядка, туризм, йога, заняття улюбленим видом спорту тощо);

3) мотиваційні (зокрема, ті чинники, що запускають генератор внутрішньої мотивації). Мотивація є динамічним процесом внутрішнього психологічного та фізіологічного управління поведінкою, а також сприяє усвідомленню цілей, розуміння їх значущості та спрямованості особистості працівника. Зауважмо, що ключем до розуміння та психологічної профілактики синдрому є установка – ставлення поліцейського до професійної діяльності;

4) ресурси саморозвитку та самопізнання. Саморозвиток є пусковим механізмом для самореалізації працівника поліції та сприяє самопізнанню, формуванню нових стратегій поведінки;

5) ресурси тайм-менеджменту. Ефективний тайм-менеджмент допомагає йому правильно планувати свій день (особисте життя, професійну діяльність, відпочинок та враховувати специфіку службових завдань, установлювати власні «поглиначі часу» і відшукувати шляхи профілактики виконання монотонної роботи);

6) ресурси «підтримки». Здатність звернутися за підтримкою та прийняти її – це потужний внутрішній ресурс особистості, зумовлений соціально-психологічною активністю, формуванням навколо себе «мережі підтримки» й готовністю отримати її у важкі періоди життя;

7) ресурси саморегуляції психічного стану. Психологам потрібно обов'язково навчати кожного працівника навичкам саморегуляції психоемоційного стану та поведінки. Вбачаємо, що найбільш дієвими способами психічної саморегуляції є такі, що пов'язані з: управлінням диханням (гармонізуюче, заспокійливе, активізуюче) [4]; управлінням тонусом м'язів; візуалізацією ресурсного стану (використання образів); впливом слова (самонакази, самонавіювання, самозаохочення) та ін. [9]. На нашу думку, саморегуляція психоемоційного стану допомагає працівникові поліції гармонізувати власний стан шляхом зниження тривожності, мінімізації внутрішнього напруження, зменшення прояву негативних емоційних станів та

сприяє підсиленню мобілізації ресурсів, поліпшенню концентрації уваги й профілактиці симптоматики синдрому «емоційного вигорання».

Зазначимо, що синдром «емоційного вигорання» здатний виявлятися як індивідуально, так і охоплювати сам підрозділ загалом. Значущим у цьому разі є середовищно-орієнтований напрям у профілактиці явища. Тому психологічна профілактика синдрому на рівні підрозділу має бути націлена на [9]:

- укомплектованість вакантних посад;
- рівномірний розподіл навантаження серед усіх членів колективу;
- оптимізацію інформаційних потоків на всіх рівнях взаємодії, включаючи спілкування та діловодство;
- створення можливостей для просування по службі й саморозвитку для всіх працівників;
- своєчасний зворотний зв'язок і позитивну підтримку осіб, чутливих до моральних заохочень або тих, які відрізняються невпевненістю;
- постійну посилену профілактичну роботу з особами, яких віднесено групи психологічної підтримки та допомоги;
- поліпшення матеріально-технічних умов службової діяльності;
- проведення спеціальних заходів, спрямованих на адаптацію молодих працівників до особливостей службової діяльності (знайомство зі співробітниками, історія підрозділу, закріплення досвідченого наставника, психологічне супроводження працівника);
- систематичну, якісно продуману й організовану виховну та соціальну роботу серед поліцейських;
- делегування повноважень і навчання плануванню робочого часу тощо [1; 9].

Крім того, позитивний соціально-психологічний клімат у професійному колективі, його згуртованість, висока узгодженість дій, єдність поглядів і пріоритетів, а також авторитет керівника й довіра йому виступають значущими ресурсами у психологічній профілактиці синдрому «емоційного вигорання».

Висновки. Отже, як бачимо, основною причиною виникнення синдрому «емоційного вигорання» у працівників поліції є порушення стану рівноваги, коли вимоги протягом тривалого часу домінують над ресурсами особистості. Отож ця проблема становить значний інтерес і важливість для збереження фізичного і психічного здоров'я поліцейських. Тому необхідно привертати увагу до питання профілактики синдрому «емоційного вигорання», а розроблення відповідних заходів виступає важливою і перспективною для збереження кадрового потенціалу Національної поліції України. Ризик появи «вигорання» може бути зменшений шляхом упровадження інноваційних перетворень як на рівні МВС України та Національної поліції України, так і безпосередньо самим працівником поліції, а психологічна профілактика – має здійснюватися комплексно і бути організаційно спрямованою.

Література:

1. Барко В.І., Бондарчук М.Т. Психологічні умови ефективною психопрофілактичної роботи керівників підрозділів Національної поліції України. *Право і безпека*. Харків, 2016. № 1(60), С. 13–19.
2. Босько В.І. Профілактика емоційного вигорання в екстремальних психологів методами самопізнання і самопомоги Н. Пезешкіана : дис. ... канд. психол. наук: спец. «Психологія». Харків, 2023. 270 с.
3. Булах В.П. Синдром професійного вигорання як складний психофізіологічний феномен. *Медсестринство*. 2015. № 4/47. С. 47–51.
4. Кодлубовська Т.Б. Психофізіологічні механізми регуляції функціональних станів співробітників правоохоронних органів : дис...на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.02 – «Психофізіологія». Київ, 2020. 515 с.
5. Криволапчук В. О., Моцонелідзе І. О., Слюсар І. М. Психогігієна професійної діяльності працівників ОВС : навчально-методичний посібник / за ред. В. О. Криволапчука. Київ : ДНДІ МВС України, 2010. 284 с.
6. Національний класифікатор України. Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я НК 025:2021. Київ : Міністерство охорони здоров'я України. 2021. 1670 с. URL: <https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/nacjonalnyj-klassifikator-nk-025.pdf>
7. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських: Наказ МВС України від 06.02.2019 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text>
8. П'янківська Л.В. Класифікація методів психопрофілактичної роботи в органах системи МВС України. *Наукові перспективи*. 2023. № 9 (39). С. 626–642. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-9(39)-626-642. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/6547/6580>.
9. П'янківська Л. В. Психологічна профілактика синдрому «емоційного вигорання» у курсантів вищих навчальних закладів МВС України: дис. ... канд. психол. наук: спец.19.00.09. Київ, 2019. 281 с.
10. Теличкін О. Управління Цивільною поліцією ООН: монографія / Під заг. ред. О.М. Бандурки. Харків, 2003. 425 с.
11. ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics (ICD-11 MMS). URL: <https://icd.who.int/browse11/l-m/en>
12. Kodlubovska T., Kokun O., Piankivska L., Krasnov V., Sirakovska O. Investigations of manifestation of «emotional burning syndrome» peculiarities with doctors in Ukraine. *Wiadomości Lekarskie*. 2022;75 (8 p1):1849-1853. DOI: 10.36740/WLek202208106
13. Miloradova N., Mohylova N., Bereza N., Kushch Yu., Vakal Yu. Emotional Burnout Syndrome: Prevention, Peculiarities Of Counseling In The Realities Of Large-Scale Military Aggression (Ukrainian Experience). *Synesis*. 2023. V. 15, n. 4, Pp. 421-437.
14. Shvets D.V., Kisel Z.I. Aspects of emotional burnout syndrome among employees of the National Police of Ukraine. *Directions for the development of psychological sciences in Ukraine and EU countries* : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. Pp. 58–84.

References:

1. Barko V.I., Bondarchuk M.T. (2016). Psykholohichni umovy efektyvnoyi psykhoprofilaktychnoyi roboty kerivnykiv pidrozdiliv Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny. [Psychological conditions of effective psycho-prophylactic work of the heads of units of the National Police of Ukraine]. *Pravo i bezpeka – Law and security*, 1(60), 13–19 [in Ukrainian].

2. Bos'ko V.I. (2023). Profilaktyka emotsiynoho vyhorannya v ekstremal'nykh psykholohiv metodamy samopoznannya i samodopomohy N. Pezeshkiana [Prevention of emotional burnout in extreme psychologists by methods of self-knowledge and self-help N. Pezeshkian]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: Kharkiv [in Ukrainian].
3. Bulakh V.P. (2015). Syndrom profesiynoho vyhorannya yak skladnyy psykhofiziolo-hichnyy fenomen [Professional burnout syndrome as a complex psychophysiological phenomenon]. *Medsestrynstvo. – Nursing*, 4/47, 47–51 [in Ukrainian].
4. Kodlubovs'ka T.B. (2020). Psykhofiziolo-hichni mekhanizmy rehulyatsiyi funktsional'nykh staniv spivrobotnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Psychophysiological mechanisms of regulation of functional states of law enforcement officers]. *Doctor's thesis*. Kyiv: Kyiv [in Ukrainian].
5. Kryvolapchuk V.O., Motsonelidze I.O., Slyusar I.M. (2010). *Psykhohihiyena profesiynoyi diyal'nosti pratsivnykiv OVS [Psychohygiene of the professional activity of employees of the OAS]*. Kyiv: DNDI MVS Ukrayiny [in Ukrainian].
6. *Natsional'nyy klasyfikator Ukrayiny. Klasyfikator khvorob ta sporidnennykh problem okhorony zdorov'ya NK 025:2021 [National Classifier of Ukraine. Classifier of diseases and related health care problems NC 025:2021]*. (2021). Kyiv: Ministerstvo okhorony zdorov'ya Ukrayiny. Retrieved from <https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/nacjonalnyj-klasyfikator-nk-025.pdf> [in Ukrainian].
7. Nakaz MVS Pro zatverdzhennya Poryadku orhanizatsiyi systemy psykholohichnoho zabezpechennya politseys'kykh, pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny ta kursantiv (slukhachiv) zakladiv vyshchoyi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannya, yaki zdiysnyuyut' pidhotovku politseys'kykh [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine On the approval of the Procedure for organizing the system of psychological support for police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets (students) of higher education institutions with specific learning conditions that train police officers from February 06, 2019 № 88] (2019, February 06) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text> [in Ukrainian].
8. P'yankivs'ka L.V. (2023). Klasyfikatsiya metodiv psykhoprofilaktychnoyi roboty v orhanakh systemy MVS Ukrayiny [Classification of methods of psychoprophylactic work in the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Naukovi perspektyvy – Scientific perspectives*, 9 (39), 626–642. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-9(39)-626-642. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/6547/6580> [in Ukrainian].
9. P'yankivs'ka L.V. (2019). Psy`xologichna profilakty`ka sy`ndromu «emocijnogo vy`gorannya» u kursantiv vy`shhy`x navchal'ny`x zakladiv MVS Ukrayiny` [Psychological prevention of the syndrome of "emotional burnout" in cadets of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Kyiv [in Ukrainian].
10. Telychkin O. (2003). *Upravlinnya Tsyvil'noyu politsiyeyu OON [Management of the UN Civilian Police]*. Kharkiv [in Ukrainian].
11. *ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics (ICD-11 MMS)*. Retrieved from <https://icd.who.int/browse11/l-m/en> [in English].
12. Kodlubovska T., Kokun O., Piankivska L., Krasnov V., Sirakovska O. (2022). Investigations of manifestation of «emotional burning syndrome» peculiarities with doctors in Ukraine. *Wiadomości Lekarskie*, 75 (8 p1):1849-1853. DOI: 10.36740/WLek202208106 [in Polish].
13. Miloradova N., Mohylova N., Bereza N., Kushch Yu., Vakal Yu. (2023). Emotional Burnout Syndrome: Prevention, Peculiarities Of Counseling In The Realities Of Large-Scale Military Aggression (Ukrainian Experience). *Synesis*. 15(4), 421-437 [in Brazilian].
14. Shvets D.V., Kisil Z.I. (2023). Aspects of emotional burnout syndrome among employees of the National Police of Ukraine. *Directions for the development of psychological sciences in Ukraine and EU countries*, Riga : Baltija Publishing [in Latvian].

УДК: 159.922

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1369-1381](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1369-1381)

Соловей-Лагода Оксана Анатоліївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, тел.: (095) 623-40-13, <https://orcid.org/0009-0001-1816-0892>

Шель Наталія Василівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. 600-річчя-21, м. Вінниця, тел.: (096) 210-65-75, <https://orcid.org/0000-0001-5965-5288>

ПСИХОЛОГІЧНА КРИЗА ОСОБИСТОСТІ ТА СПОСОБИ ЇЇ ОПАНУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена актуальній темі сьогодення – психологічній кризі. В статті проаналізовано різні тлумачення поняття психологічна криза. Визначено психологічну кризу як переломний момент, перехідний період у житті людини, пов'язаний з втратою якоїсь існуючої життєвої форми, до якої людина звикла, і з появою натомість, можливості входження в нову, ще невідому людині форму. Розглянуто психологічну кризу як гостре, обмежене в часі, суб'єктивне переживання неможливості реалізації життєвих цілей, завдань, планів – з одного боку, а з іншого – як поява нових можливостей.

Охарактеризовано основні причини виникнення психологічної кризи. До них віднесено травматичні події, такі як війна, безробіття, втрата рідних, близьких, домівки, матеріальних цінностей, насилля, викрадення і т. ін. а також внутрішні труднощі, що призводять до закономірних змін на кожному віковому етапі і становлять основу криз розвитку (вікових). Зроблено акцент на тому, що не сама подія викликає кризу, а саме те як людина її інтерпретує та у який спосіб реагує (емоційна, поведінкова, інтелектуальна реакція) на зміни навколишнього середовища. Виокремлено три стадії протікання кризи та визначено основні прояви (емоційні, поведінкові, когнітивні). Основними проявами психологічної кризи визначено: внутрішня напруги (тривожність, дратівливість, апатія, байдужість, втома), незадоволення звичним перебігом подій, власним життєвим ритмом, своєю активністю, працездатністю, контактами з людьми.

Запропоновано шляхи та способи опанування психологічною кризою у дослідженнях вітчизняних дослідників. До основних із них віднесено: релаксація, збір інформації про ситуацію, пошук соціальної підтримки,

вирішення за допомогою інших, переоцінка цінностей, емоційне відреагування, прямі дії.

Ключові слова: психологічна криза, травмівні події, кризові ситуації, шляхи подолання кризи, стадії та ознаки кризи.

Solovei-Lagoda Oksana Anatolyivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Donetsk National University named after Vasyl Stus. 600th anniversary St., 21, Vinnytsia, tel.: (095) 623-40-13, <https://orcid.org/0009-0001-1816-0892>

Schell Natalia Vasylivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Donetsk National University named after Vasyl Stus. Vinnytsia, 600th anniversary St., 21, Vinnytsia, tel.: (096) 210-65-75, <https://orcid.org/0000-0001-5965-5288>.

PSYCHOLOGICAL PERSONALITY CRISIS AND WAYS TO OVERCOME IT

Abstract. The article is devoted to the topical topic of today - the psychological crisis. The article analyzes various interpretations of the concept of psychological crisis. A psychological crisis is defined as a turning point, a transition period in a person's life, associated with the loss of some existing form of life to which a person is accustomed, and with the appearance, instead, of the possibility of entering a new, as yet unknown, form. The psychological crisis was considered as an acute, time-limited, subjective experience of the impossibility of realizing life goals, tasks, plans - on the one hand, and on the other - as the emergence of new opportunities.

The main causes of psychological crisis are described. These include traumatic events, such as war, unemployment, loss of relatives, loved ones, homes, material values, violence, kidnapping, etc. as well as internal difficulties that lead to natural changes at each age stage and form the basis of developmental (age) crises. Emphasis is placed on the fact that it is not the event itself that causes the crisis, but rather how a person interprets it and in what way he reacts (emotional, behavioral, intellectual reaction) to changes in the environment. Three stages of the crisis are distinguished and the main manifestations (emotional, behavioral, cognitive) are defined. The main manifestations of a psychological crisis are defined as: internal tension (anxiety, irritability, apathy, indifference, fatigue), dissatisfaction with the usual course of events, one's own rhythm of life, one's activity, work capacity, contacts with people.

Ways and methods of mastering the psychological crisis in the studies of domestic researchers are proposed. The main ones include: relaxation, gathering information about the situation, finding social support, solving with the help of others, reevaluation of values, emotional response, direct actions.

Keywords: psychological crisis, traumatic events, crisis situations, ways to overcome crisis, stages and signs of crisis.

Постановка проблеми. Кожна людина на своєму життєвому шляху зустрічається з ситуаціями, що руйнують звичний, усталений ритм її життя. Вони ставлять людину перед проблемою неможливості існування у змінній, новій ситуації, адже старі стратегії поведінки не діють, а нові – ще не вироблені. Ці ситуації у психологічній науці визначено як кризові, пов'язані з втратою якоїсь існуючої життєвої форми, до якої людина звикла, і з появою натомість, можливості входження в нову, ще невідому людині форму. Кризи – це періоди інтенсивних психологічних викликів та нестабільності, коли людина зіштовхується зі стресовими ситуаціями або важкими життєвими подіями. Ці кризи можуть бути спровоковані різними подіями, а враховуючи умови сьогодення (події в Україні після повномасштабного вторгнення росії) цей перелік значно збільшився – це безробіття, внутрішні переміщення, поранення, катування, втрата рідних, близьких, домівки, матеріальні цінності та зв'язку, насилля у всіх його проявах (фізичне, психологічне, сексуальне), викрадення людей, дітей, серйозні захворювання, пов'язанні із бойовими діями, фінансові труднощі, катастрофи (екологічні, техногенні). Ці ситуації можуть порушують звичну рутину та супроводжуються постійним емоційним та нервовим напруженням, страхом, ступором, плачем, агресією, почуттям провини, апатією та інші. Тому, вивчення проблеми кризових ситуацій, криз набуває все більшої актуальності, оскільки сприяє більш повному дослідженню рушійних сил психічного розвитку особистості, розумінню конструктивних і деструктивних моментів критичних ситуацій, формуванню вміння діагностувати й направляти кризові стани в позитивне русло.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняних дослідженнях кризи розглядають як переломний момент їх життєвого шляху на якому приймаються важливі рішення. Так, у працях І. Бринзі кризові ситуації розглядаються як дослідження різних аспектів важких життєвих ситуацій, у роботах Є. Варбана розкривається поняття кризи особистості та запропоновані способи, прийоми її подолання, В. Заїка наголошує на особливості трансформації особистості в ході переживання життєвої кризи, Т.С. Кириленко трактує кризу як психотравмуючу ситуація, П.В. Лушин як рушій особистісних змін (особистісне змінювання) та пошуку нової ідентичності, І.П. Манохи як критичний стан буття, Т.М. Титаренко як вихід з життєвих криз та травматичних життєвих ситуацій.

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні психологічної кризи особистості. Розробка цієї проблеми спричинена не тільки необхідністю збагачення теорії вивчення психологічних особливостей криз, але і вимогами практики, що потребує практичних шляхів опанування кризою та будуть становити основу програм психокорекції, психотехнологій, що враховува-

тимуть особливості переживання та подолання кризи людьми з різними індивідуально-типовими характеристиками особистості.

Виклад основного матеріалу. Термін «криза» (krisis грец.) означає поворотний пункт, перехідний стан, переломний момент. Кризи - це періоди інтенсивних психологічних викликів та нестабільності, коли людина зіштовхується зі стресовими ситуаціями або важкими життєвими подіями. Кризи відрізняються за тривалістю та інтенсивністю цього стану, а також за причинами, що їх викликають. На основі останніх і виділяють кризи розвитку, травматичні кризи та кризи втрати. Криза характеризує стан, який породжується проблемою, що постала перед індивідом, якої він не може уникнути і яку він не може розв'язати у короткий термін і в умовах, коли звичні способи для вирішення не діють, під загрозою опиняється життєвий задум, проект майбутньої світобудови. Старі уявлення та міркування людини можуть руйнуватися повністю або частково. Вона опиняється у ситуації із безліччю запитань на які у неї не має відповіді взагалі, або вони неоднозначні.

Криза – це ситуація емоційного й розумового стресу, що вимагає значної зміни уявлень про світ і про себе за короткий проміжок часу. Найчастіше подібний перегляд уявлень зумовлює зміни в структурі особистості. Ці зміни можуть мати як позитивний, так і негативний характер. Згідно з даним визначенням, особистість, яка перебуває в кризі, не може залишатися колишньою; іншими словами, їй не вдається осмислити свій актуальний психотравмуючий досвід, оперуючи знайомими, шаблонними категоріями, або використовувати прості звичні моделі пристосування [4].

У своїх дослідженнях О. Саннікова, кризу розглядає як перманентний стан особистості, що нормально розвивається, як стан, який передуює появі якісно нової особистості, аж до зміни системи установок, стосунків, цінностей тощо. Необхідність подібної зміни багатьма особистостями переживається як драма, катастрофа. Подібні переживання, на думку авторки, «перекривають» можливості і ресурси особистості, позбавляють її на деякий час здатності чинити опір ситуації, що склалася, що приводить до втрати контролю над нею, над своїми емоціями, поведінкою тощо [10].

Переживання кризи виникає як емоційна, когнітивна, поведінкова реакція людини на суб'єктивно драматичну, нерозв'язну в даний момент, зверх значущу і, як наслідок, критичну ситуацію.

До розвитку кризи, ведуть не будь-які критичні ситуації, а тільки ті, які глибоко зачіпають інтереси людини, викликають у неї сильні відчуття незадоволеності, образи, горя, розчарування, сорому, приниження і т. п. При цьому, критична ситуація не може бути дозволена не зовнішньою практичною або пізнавальною діяльністю, вона повинна бути пережита [5].

Схожу думку пропонує О. Саннікова наголошуючи на тому, що «переживання кризи» слід розглядати у взаємозв'язку двох смислів «переживання кризи як такої і «кризові переживання». Так, «переживання

кризи» розглядається, як складне, структурне психічне явище, що розгортається в часі («пере-живання» як психічна діяльність: час жити і «пережити»). Натомість, поняття «кризові переживання» розглядається у вужчому контексті як емоційні переживання і реакції, що виникають у людини у відповідь на кризову ситуацію, в якій вона опинилася. Дещо спрощуючи, можна сказати, що переживання кризи як відносно стійке явище, як кінцевий у часі стан особистості у якості одного із компонентів (елементів) включає у свою структуру паттерн кризових переживань [10].

Криза розглядається як єдність взаємозв'язаних психічних компонентів, що характеризуються відносною стабільністю, змістом і цілісністю вхідних у неї психічних елементів [6].

Т. Титаренко, розкриваючи поняття криза, визначає її як тривалий внутрішній конфлікт щодо сенсу життя, основної мети, життєвих завдань та способів їх досягнення. Т. Титаренко аналізує переживання кризи людиною в залежності від розуміння свого життя, його періодів, вміння робити вибір кожного дня, нести відповідальність за свої рішення, дії, вчинки. Авторка зазначає, що криза надає можливості людині зрозуміти своє призначення, визначення перспектив подальшого розвитку особистості, самозростання [9].

В якості головного чинника, що обумовлює виникнення життєвої кризи, перехід від однієї життєвої ролі особистості до іншої, який пов'язаний із значними труднощами, перепонами, які людина не може долати самостійно та найефективнішим способом [4].

З одного боку, саме поняття кризи несе в собі відтінок загрози, небезпеки, надзвичайності, з іншої – необхідності в подальшому реагуванні і реалізації можливості. Криза розуміється як гостре, обмежене в часі, суб'єктивне переживання неможливості реалізації життєвих цілей, завдань, планів, що періодично повторюються протягом життя [1].

Основною причиною виникнення кризи вважається кризова ситуація, подія, яка провокує її виникнення – дезадаптуюча зміна в соціальному середовищі, яка призводить до зміни очікувань індивіда щодо його власної особистості та її відносин з оточуючим світом («кризова ситуація»). Психологічна криза є функцією події, що її викликає, а також специфічної особистісної схильності, вразливості відносно певної події. Таку predisпозицію особистості визначають особливості емоційної реактивності, характеристики самооцінки й самоприйняття, система цінностей, структура соціалізації й інтерперсональних контактів. Слід також враховувати специфіку когнітивної організації, що відповідає за сприйняття ситуації в неадаптивному стилі [7, с. 127]. Вказана реакція носить ситуативний характер і є регулятором поведінки особистості; вона визначається позицією, яку займає ця особистість, виходячи з власної концепції даної ситуації.

Подія, що викликає кризу, суб'єктивно може сприйматися як утрата, провал, неуспіх, причому головним у цьому слід враховувати, що для людини

важливими є не сама утрата чи провал, а їхній особистісний смисл – те що має значення для цієї людини (те, що представляє, наприклад, утрату для одного, може здаватися цілком нормальним і природним для іншого. Компонентом психологічної кризи є також уявлення про безвихідність ситуації, неможливість розв'язання конфлікту, що виникає внаслідок відсутності інформації, необхідної для розв'язання проблеми (дефіцит може бути реальний, об'єктивний у випадку особливо складної ситуації) або здебільшого - уявний, пов'язаний з особливостями психічної діяльності суб'єкта).

Ще однією важливою характеристикою кризи, є почуття неконтрольованості того, що відбувається; несподіваність та раптовість; порушення звичного ходу життя; невизначеність майбутнього; тривале страждання (від 2 до 6 тижнів); переживання горя; почуття втрати, небезпеки або приниження.

Кризова ситуація включає два аспекти: а) зовнішній, об'єктивний, а точніше, сюжетний (факт втрати близької людини, важка хвороба, каліцтво, різкі зміни життєвого шляху, розлучення, одруження, звільнення з роботи тощо); і б) внутрішній, суб'єктивний, котрий в свою чергу включає і стійкі індивідуальні особливості суб'єкта і його ставлення до конкретної ситуації. Варто звернути увагу на той факт, що дослідниця О.Саннікова, наголошує на тому, що які б не були об'єктивні причини, що викликають психологічну кризу, саме суб'єктивне ставлення до них, їх інтерпретація, а не самі дії визначають ступінь їх емоціогенності для кожної особистості [10].

Кожна криза передбачає два виходи: або людина може відновити перерване кризою життя, відроджує його, або людина перероджується, стає зовсім іншою, ставить перед собою інші цілі і відшукує нові способи їх досягнення. В цьому випадку криза виводить людину на новий рівень особистісного розвитку. Криза досить часто розглядається як тимчасова втрата психічної рівноваги (дезадаптація), що вимагає невідкладної психологічної, медичної, соціальної, юридичної чи матеріальної допомоги. Криза — це боротьба особистості за збереження емоційної рівноваги та адаптації у випадку, коли ті труднощі, що виникають сприймаються як неподоланні. Поведінку людини у кризі можна розцінити як «дії у винятковій (екстремальній) ситуації», якими вона, не завжди здатна керувати.

Тобто, підсумовуючи вище сказане, можна зробити висновок, що не сама подія викликає кризу, а саме те як людина її інтерпретує та у який спосіб реагує (емоційна, поведінкова, інтелектуальна реакція) на зміни навколишнього середовища.

Події стають кризовими тому, що мають місце у житті індивіда на основі п'яти факторів: 1) фактор імовірного прогнозування – виходячи з аналізу свого минулого досвіду, людина оцінює імовірність настання цієї події як нульову або мінімальну; 2) вітальний фактор, який виражається в суб'єктивному відчутті неможливості жити, існувати у нав'язаній ситуації, людині здається,

що вона не перенесе цих умов, не зможе з ними змиритися; 3) когнітивний фактор, тобто відсутність необхідних знань, умінь і навичок для життя в даній ситуації, неможливість застосовувати існуючі когнітивні схеми; 4) поведінковий фактор, тобто відсутність сформованих моделей поведінки; 5) екзистенційний фактор або відчуття смисловтрати, “екзистенційного вакууму” [5].

На думку авторів на більш високому рівні узагальнення ці ситуації поєднує, в першу чергу, симптоматика деформації часової транспективи особистості, коли майбутнє втрачає свою позитивну валентність, теперішнє хаотичне, а минуле перестає бути ресурсом для продуктивної життєтворчості [1;3;4;8;9].

Психологічна криза пов’язана з виникненням таких етапів: 1) фрустрація важливіших потреб особистості; 2) ситуація конфлікту; 3) психологічна криза; 4) різка реакція як відповідь на конфліктне ситуаційне навантаження.

Найчастіше в розвитку психологічної реакції на кризу розрізняють чотири послідовні фази Т. М. Титаренко [9]):

1) первинне наростання напруги, що стимулює звичні способи розв’язання проблем;

2) подальше наростання напруги, збудження, агресивності, рівня тривоги в умовах, коли ці способи виявляються безрезультатними;

3) ще більше наростання напруги, яке вимагає мобілізації зовнішніх й внутрішніх психологічних й фізичних ресурсів. Робляться спроби використати не характерні для особистості способи подолання;

4) якщо все виявляється марним, настає стадія, що характеризується підвищенням тривоги й депресії, відчуттям безпомічності й безнадійності, дезорганізацією поведінки особистості. Отже, криза завжди супроводжується стресом, певним чином містить в собі фрустрацію, оскільки завжди пов’язана з блокуванням частини потреб, і конфлікт, оскільки суттєвий розрив між реальним та бажаним завжди потребує активізації ціннісно смислової діяльності [9].

Розгортання ж кризи відбувається за трьома стадіями [5]:

Перша стадія кризи характеризується індивідуальними проявами внутрішньої напруги (тривожність, дратівливість, апатія, байдужість, виснаження та втома). Але спільне одне – незадоволення звичним перебігом подій, власним життєвим ритмом, своєю активністю, працездатністю, контактами з людьми. Втрачається внутрішній баланс, зростає напруженість, зникає почуття гумору та задоволеності життям.

Друга стадія кризи дає про себе знати перед усім появою страхів, пов’язаних із майбутнім: «Не знаю, як житиму далі», «Куди рухатися? В якому напрямку?» “Як жив досі, вже не можу, а якось по-іншому не вмію, не знаю як, і страшно”. Людина відчуває себе у пастці серед звичних, буденних обов’язків, переживає безпорадність та неможливість руху вперед. Все виходить з-під контролю, емоції та поведінка. Навіть незначні дрібниці

викликають сплеск негативних емоцій, обурення, непорозуміння, спалахи гніву і як наслідок почуття провини та каяття, що ще більш загострюють конфлікт. Під час переживання кризи середньої ваги людина не лише відмовляється від цілей, які раніше ставила, до того ж вона розчарована власними вміннями, звичними засобами досягнення тих цілей. Те, що раніш виходило легко, майже непомітно, у теперішньому стані потребує неабияких зусиль, величезних енергетичних та емоційних затрат. Серед важливих симптомів цієї стадії слід назвати порушення сну, апетиту, хронічну втому, пригнічений настрій, агресивність. Постійним фоном всіх переживань стає почуття відчуженості, самотності, ізольованості та байдужості до всього.

Натомість включення досвіду переживання кризи у власний внутрішній світ, сприятиме оновленню особистості, поновлення соціальної взаємодії, зміну репертуару емоційних та поведінкових реакцій.

Третя – найглибша стадія кризи супроводжується почуттям безнадійності, відсутності сенсу існування. Все, що відбувається, здається нереальним, безглуздим, нікчемним, непотрібним. Власне минуле сприймається як суцільна помилка, яку вже або пізно виправляти або неможливо виправити взагалі. Здатність планувати майбутнє втрачається, життєві перспективи катастрофічно звужуються. Відбувається руйнація найважливіших життєвих цінностей, які поки що нема чим замінити. Згасають симпатії та прихильності, зникає вміння любити. Все стає тяжким обов'язком, який вже не можна витримати. Гостро переживається власна неповноцінність, що може проявлятися в негативному ставленні до власного «Я -фізичного». Виникають суїцидальні думки і наміри.

Як бачимо, у будь якого випадку, який би результат не мала б криза для людини, вона супроводжується негативними переживаннями.

Не всі події чи ситуації можна трактувати як кризові. Тому доречно було б визначити психологічні особливості кризи, які відрізняють її від інших емоційно складних життєвих ситуацій [11]:

– в кризовій ситуації порушується вся система самоорганізації, яка за інших умов забезпечує синхронну роботу раціонального та ірраціонального в психіці людини (індивід потрапляє в ситуацію, де панують емоції);

– переважання негативних емоцій створює труднощі для головного моменту в реакції подолання – гальмує пошук основного протиріччя життя в період кризи;

– в процесі переживання кризи свідомий вибір людиною однієї із протилежностей системи життєвих смислів особистості, як правило, неможливий внаслідок порушення механізмів саморегуляції;

– реакція подолання починається з автоматичної перебудови свідомості та всієї психічної діяльності й триває до того часу, до поки не стане можливою аналітична діяльність, але природжений процес перебудови свідомості необхідно доповнити, оптимізувати соціально надбаним досвідом роботи над собою, над своїм внутрішнім світом.

Аби подолати кризу, які стали на шляху людини, важливо визначити ресурси особистості, які їй в цьому допоможуть. Для подолання криз повинен бути достатній рівень мобілізації психологічних ресурсів. У такій ситуації важко визначити однозначно, що є причиною кризи – внутрішні проблеми, які поступово загострюються, або вкрай несприятливі зовнішні обставини.

У своїй праці дослідження життєвих криз Т.М. Титаренко визначає наступні найбільш поширені стратегії опанування або подолання [9]:

- дистракція – відволікання, переключення своєї уваги на щось інше для зняття напруження, зайвої тривоги, поглинання страждання;
- релаксація, тобто розслаблення, що також допомагає переключити увагу, змінити масштаби у власному життєвому світі;
- перевизначення ситуації, нове її тлумачення. Людина робить спробу побачити свої проблеми в іншому світлі, щоб зробити ситуацію суб'єктивно прийнятною для себе, не такою гострою;
- прийняття – погодження з тим, що проблема дійсно є, хоча поки що нічого не можна зробити для її розв'язання;
- емоційне відреагування, прояв почуттів у відповідь на ситуацію, яка склалася. Адже людині треба посумувати, поскаржитись, заглибитись в образ, виплеснути свій гнів, щоб пережити катарсис і мати змогу раціональніше розв'язувати складну ситуацію;
- пошук підтримки, коли людина самостійно звертається до рідних, друзів, знайомих, щоб поділитися своїми проблемами, це з однієї сторони допомагає заспокоїтись, емоційно розрядитись, а з іншої – це пошук альтернативних шляхів вирішення ситуації, отримання якнайбільше інформації про проблему, що виникла. Багато хто з оточуючих вже переживали щось подібне, і можна скористатися цим досвідом та використати його. Пораду ж можна отримати безпосередньо від того, хто особисто побував у схожій ситуації, від консультанта або з літератури, мережі інтернет (зараз існує дуже велика кількість різноманітних джерел, які пропонують загалом ефективні засоби самостійного розв'язання важливих життєвих ситуацій та самодопомоги);
- пряма дія, що спрямована на вирішення болючої проблеми, або хоча б збирання конкретної інформації про можливості такої дії.

Є.О. Варбан виокремив чотири типи стратегій подолання криз [3]:

- 1) психологічний захист – спроби уникнення кризової ситуації через ігнорування її наявності та актуальності, сприймання бажаного як дійсного;
- 2) самовдосконалення – через самоаналіз, самопізнання, самоузагальнення, відпрацювання нового ставлення до себе, створення нового “Я-образу”, нового ставлення до світу, до людей;
- 3) смисло - і цілеутворення – переоцінка цінностей, знаходження нових цілей і смислів (сенсів) життя; практичні дії щодо їх реалізації;

4) подолання за допомогою інших – друзів, рідних, родичів у поєднанні з “переробкою” себе, переоцінкою цінностей, створенням нового плану (програми).

Із запропонованих авторами стратегій опанування криз можна побачити, що тут вони однотайні в тому, що пошук та залучення підтримки є основою для проживання кризи, а також криза дає можливість людині переосмислити своє життя, ставлення до себе та інших. Мережа соціальної підтримки може складатися із знайомих осіб, з котрими людина регулярно бачиться і спілкується. Крім того, сюди можна залучити й тих людей, від яких вона географічно віддалена, проте на кого може покластися у разі необхідності. Така мережа має свій обсяг і структуру. Якщо людина підтримує контакти з людьми різних типів, вона може сподіватися на різноманітні варіанти допомоги і підтримки. Крім певного обсягу не менш важливими є структура мережі, міцність зв'язків та інтенсивність взаємодії. У мережі, де більшість членів знають одне одного, можливо, завдяки родинним зв'язкам, мобілізація допомоги при кризі може бути проведена дуже швидко.

В багатьох випадках використовуються різні поєднання названих стратегій або ж вони застосовуються у певній послідовності.

Досить цікаву техніку запропонував П.В. Лушин для подолання кризових ситуацій та пошуку шляхів виходу з них метод створення власних афоризмів, так званих «голограм» на основі роздумів над життєвими проблемами. Це дає змогу створити нову психологічну реальність, що допоможе протриматися у складний для людини час. Ці речення, що несуть важливу інформацію для індивіда у властивому для нього розумінні, чим більше розглядаєш голограму, тим більше вимірів і, як наслідок, більше інформації з'являється в полі зору., і як наслідок змінюється контекст самої проблеми та ставлення до неї. [8].

Згідно ресурсного підходу подолання кризи буде залежати від наявних ресурсів у людини. Практика консультативно-психологічної допомоги показує, що «найважливішим чинником, що обумовлює кризу, є невідповідність складності та важливості проблеми ресурсів, наявних для її вирішення» [1;2 та ін.]. Особистісні ресурси як фізичні та духовні можливості і потенції людини, мобілізація яких забезпечує подолання тих перешкод і кризових ситуацій, які з'являються у людини протягом життя та визначають її життєстійкість і якість життя.

У психології загалом під ресурсом розуміється все те, що належить особистості в психологічному плані. Кожна людина володіє унікальним, властивим тільки їй набором особистісних ресурсів. Ресурси можуть активно використовуватися, або «бути в запасі», тобто знаходитися в активному або потенційному стані. У ситуаціях, коли умови виходять за межі актуального ресурсу суб'єкта, активізується його потенційний ресурс. Ресурси специфічні, тобто призначені для задоволення певного кола потреб.

Окрім психологічних ресурсів, у кризових життєвих ситуаціях людина використовує ресурси, запозичені з економіки. Зокрема, це гроші (прибуток), час (добовий час, що містить сон, робочий час і дозвілля), знання (інформація). Ці ресурси якісно не є однорідними та не зводяться один до одного, ними володіють усі люди в різному обсязі та із різною суб'єктивною значущістю для кожного. Час – ресурс фіксований та невідновлюваний; життєва енергія – поняття багатозначне, таке, що передбачає хоча б часткове відновлення; гроші – це, безумовно, ресурс, який можна відновити, кожна людина має певний фінансовий ресурс, а витрата грошей, як правило, компенсується наступним їх заробітком; знання можна відновити, їх можна накопичувати, але за певних умов вони можуть зруйнуватися, ще одна особливість знань – з часом вони мають здатність застарівати і їх використання, не буде ефективним.

Враховуючи основні ідеї ресурсного підходу у подоланні кризи доречним буде спрямувати роботу психолога на усвідомлення людиною власних ресурсів та їх активізація в період переживання кризи. В кризових ситуаціях активізуються адаптаційні ресурси особистості, які дозволяють людині пристосуватися до нових обставин, зміненої реальності, створюють умови для їх «прийняття» та переосмислення. Таке пристосування до змінених умов – часто пов'язують із копінг-поведінкою або поведінкою подолання в кризових чи складних життєвих ситуаціях. Ефективна копінг-поведінка, разом із життєстійкістю та оптимізмом, допомагає особистості успішно долати життєві труднощі та перешкоди, знаходити для цього найбільш адаптивні можливості (це асертивна поведінка, соціальна підтримка і т.д). Натомість, неконструктивна копінг-поведінка дозволяє людині в кращому випадку лише призупинити на певний час вирішення проблеми, не усуваючи в цілому її причини. В гіршому – тягне за собою ситуативні невдачі, веде до дезорганізації діяльності, невротизації, патологізації особистості (маніпулятивні дії, асоціальна поведінка, непрямі дії і інше). Конструктивна копінг-поведінка підвищує позитивний потенціал особистості, сприяє розвитку почуття компетентності, самоцінності, впевненості у власних силах, самоефективності, особистісного та соціального успіху [ткачишина].

С.І. Корсун, Т.А. Ткачук [6] зазначають, що особистісні адаптаційні ресурси не завжди відіграють підсилюючу роль, іноді вони можуть залишатися в потенційному стані. Їх використання повністю залежить від конкретної людини і життєвих обставин, у яких вона на той час перебуває. Спроможність людини розв'язувати складні проблеми і протистояти несприятливим життєвим обставинам залежить від ступеня неочікуваності їх виникнення (походження проблеми), а також наявності та адекватності психологічної настанови на подолання конкретної проблеми.

Отже, результати теоретичного аналізу поняття кризи, показав, що криза основа розвитку особистості, окрім негативного значення, вона містить у собі значний позитивний потенціал. **З одного боку, психологічна криза загрожує**

існуванню людини із старими уявленнями, інтересами, цінностями та супроводжується негативними переживаннями, такими як тривога, страх, розпач та невизначеність. З іншого боку, криза завжди закінчується та надає людині нові можливості, новий етап розвитку, нові способи реагування, адаптації та інтеграції.

Висновок. Отже, кризи можуть бути спровоковані різними подіями, такими як розлучення, смерть близької людини, втрата роботи, серйозна хвороба, фінансові проблеми, катастрофи, конфлікти або зміни в особистому статусі. Ці ситуації можуть порушити звичну рутину, спричинити великий стрес та викликати сильні емоційні реакції, такі як тривога, страх, розпач, гнів або відчуття безсилля. Кризи можуть впливати на фізичне та психологічне благополуччя людини, супроводжуватися втратою самооцінки, питаннями стосовно життєвої мети, сумнівами у власних здібностях та зміною життєвої перспективи. Однак, можуть бути і можливістю для особистісного росту, переосмислення цінностей та розвитку нових стратегій управління власним життям.

Криза має низку особливостей, які відрізняють її від інших емоційно-складних життєвих ситуацій. Усі типи криз суб'єктивно переживаються як більш-менш гостра необхідність реконструкції ставлення до себе, до власного минулого, теперішнього і майбутнього.

Таким чином, розуміння «психологічна криза» в психології має досить різноманітну спрямованість залежно від змісту, характеру та причин психологічної проблематики. Загалом, у психологічній науці криза характеризується як стан або реакція людини на проблему, що суб'єктивно сприймається як перешкода для досягнення життєво-важливої цілі, якої неможливо уникнути і неможливо розв'язати за короткий час та у звичний для неї спосіб. Психологічну кризу викликають як реальні обставини життя, так і їх безпосереднє сприймання, інтерпретація та переживання особистістю.

Література:

1. Бринза І. В. Особливості переживання професійної кризи у осіб з різним типом емоційності : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / І. В. Бринза. – К., 2000. – 233 с.
2. Буковська О. О. Ресурсний підхід у подоланні психологічної кризи // Дев'ять Сіверянські соціально-психологічні читання: матеріали Міжнародної наукової конференції (30 листопада 2018 року, м. Чернігів) / За наук. ред. О.Ю.Дроздова, І.І. Шлімакової. Чернігів: НУ „ЧК” імені Т. Г. Шевченка, 2019. С. 41 – 44.
3. Варбан Є.О. Стратегії і прийоми психологічного подолання життєвих криз особистості // Практична психологія та соціальна робота. 1998. №8. С.7 – 9.
4. Варбан Є.О. Стратегії і прийоми психологічного подолання життєвих криз особистості (Закінчення) // Практична психологія та соціальна робота. 1998. №9. С.12 – 14.
5. Заїка В.М. Особливості трансформації особистості людини в ході вирішення життєвої кризи. Методичні матеріали./ За ред. Л.Г. Перетяцько.(Вид. 3-е, доп.) – Полтава, 2006. – 100с.
6. Корсун С.І., Ткачук Т.А. Психологія діяльності працівників податкової міліції : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 194 с.

7. Кризова психологія : навчальний посібник / за заг. ред. проф. О.В. Тімченка. Харків : НУЦЗУ, 2010. 401 с.
8. Лушин П.В. Психологія педагогічної зміни (екофасилітація): Науково-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Кіровоград, Поліграфічно-видавничий центр "Імекс ЛТД", 2002. 76с.
9. Психологія життєвої кризи / за ред. Т.М. Титаренко. Київ.: Агрпромовидав України, 1998. 223с.
10. Саннікова О.П. Переживання кризи: диференціально-психологічний аналіз. Наука і освіта. 2015. №10. С. 16-22.
11. Ткачишина кризові ситуації: адаптаційні ресурси особистості та соціальні стереотипи //Теорія і практика сучасної психології 3 (1), 116-120.

References:

1. Brynza, I. V. (2000). Osoblyvosti perezhivannia profesiinoi kryzy u osib z riznym typom emotsiinosti [Peculiarities of professional crisis experience of people with different types of emotionality]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
2. Bukovska O. O. (2019) Resursnyi pidkhid u podolanni psykhologichnoi kryzy [Resource approach to the current psychological crisis] *Nine Northern social and psychological readings: materials of the International Scientific Conference (30 November 2018, Chernihiv) / For Sciences.* ed. O.Yu.Drozdova, I.I. Shlimakova. Chernihiv: NU "Chka" named after T. G. Shevchenko, S. 41 – 44. [in Ukrainian].
3. Varban Ye.O. (1998) Stratehii i pryiony psykhologichnoho podolannia zhyttievkykh kryz osobystosti [Strategies and techniques for psychological treatment of life crises of specialness] // *Practical psychology and social work. №8. C.7 – 9.* [in Ukrainian].
4. Varban Ye.O. (1998) Stratehii i pryiony psykhologichnoho podolannia zhyttievkykh kryz osobystosti [Strategies and techniques for psychological treatment of life crises of specialness] // *Practical psychology and social work. №9. C.12-14.* [in Ukrainian].
5. Zaika V.M. (2006) Osoblyvosti transformatsii osobystosti liudyny v khodi vyrishennia zhyttievoi kryzy. Metodychni materialy [Features of the transformation of human personality during the current crisis of life. Methodical materials./ Ed. L.G. Peretyatko.] (*View 3, additional*) *Poltava, 100 p.* [in Ukrainian].
6. Korsun S.I., Tkachuk T.A. (2013) Psykhologhiia diialnosti pratsivnykiv podatkovoi militsii : monohrafiia. [Psychology of the activities of police officers: monograph.] *Kiev: Center for Educational Literature, 194 p.* [in Ukrainian].
7. Kryzova psykhologhiia : navchalnyi posibnyk (2010) / za zah. red. prof. O.V. Timchenka. [Crisis psychology: basic guide / for the past. ed. prof. O.V. Timchenka] *Kharkiv: NUTSZU. 401 p.* [in Ukrainian].
8. Lushin P.V. (2002) Psykhologhiia pedahohichnoi zminy (ekofasylytatsiia): Naukovo-metodychnyi posibnyk dlia studentiv vyshchkykh navchalnykh zakladiv [Psychology of pedagogical change (ecofacilitation): Scientific and methodological manual for students of higher educational institutions.] *Kirovohrad: Printing and publishing center "Imex LTD", 76p* "[in Ukrainian].
9. Psykhologhiia zhyttievoi kryzy / za red. T.M. Tytarenko. (1998) Psychology of life crisis / ed. T.M. Titarenko. *Kiev: Agropromvidav Ukraine, 223 p.* [in Ukrainian].
10. Sannikova O.P. (2015) Perezhyvannia kryzy: dyferentsialno-psykhologichniy analiz. [Experiencing a crisis: differential psychological analysis.] *Science and education. NO. 10. pp. 16-22.*
11. Tkachyshyna O.R.(2020) Kryzovi sytuatsii: adaptatsiini resursy osobystosti ta sotsialni stereotypy [Crisis situations: adaptation resources, characteristics and social stereotypes.] *Theory and practice of contemporary psychology 3 (1), 116-120.* [in Ukrainian].

УДК 005.966:159.947.2]:316.477

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1382-1389](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1382-1389)

Чайка Ростислав Михайлович аспірант кафедри політичної та міжнародної психології факультету психології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, тел.: (050) 522-88-75, <https://orcid.org/0000-0003-1979-0738>

ВЗАЄМВІНОСИНИ МІЖ САМОЕФЕКТИВНІСТЮ ПРИЙНЯТТЯ КАР'ЄРНИХ РІШЕНЬ ТА СКЛАДНОЩАМИ ПРИЙНЯТТЯ КАР'ЄРНИХ РІШЕНЬ ГАТІ

Анотація. *Вступ.* Самоефективність прийняття кар'єрних рішень та складнощі прийняття кар'єрних рішень є критичними змінними, що впливають на процес кар'єрного вибору та розвитку індивідів. У контексті швидкозмінної галузі інформаційних технологій, розуміння цих взаємовідносин набуває особливого значення.

Мета. Метою статті теоретичне вивчення складників та емпіричне дослідження взаємозв'язку між самоефективністю у прийнятті кар'єрних рішень та складнощами, які виникають у цьому процесі, серед українських ІТ-спеціалістів.

Методи. Теоретичне дослідження було проведено за допомогою аналізу та синтезу доступної наукової літератури з кар'єрної психології. Емпіричне дослідження було проведено за допомогою крос-секційного опитування, у якому взяли участь 104 ІТ-спеціалісти з України. Для вимірювання самоефективності у прийнятті кар'єрних рішень була використана перекладена та адаптована коротка форма Шкали самоефективності прийняття кар'єрних рішень. Для оцінки складнощамів прийняття кар'єрних рішень була використана перекладена та адаптована Анкета складнощів при прийнятті кар'єрних рішень. Зібрані дані були проаналізовані за допомогою статистичних методів кореляційного аналізу.

Результати дослідження. Аналіз даних виявив значну від'ємну кореляцію між самоефективністю прийняття кар'єрних рішень та складнощами прийняття цих рішень. Це свідчить про те, що вищі рівні самоефективності асоційовані з меншими складнощами у кар'єрному виборі.

Висновки. Отримані результати підкреслюють важливість розвитку самоефективності серед ІТ-спеціалістів як засобу зменшення кар'єрних складнощів. Вони також надають практичні напрямки для кар'єрного консультування та розробки програм професійного розвитку, спрямованих на підвищення рівня самоефективності прийняття кар'єрних рішень. Дослідження вказує на необхідність подальших досліджень для глибшого

розуміння механізмів, які впливають на взаємозв'язок між самоефективністю та складнощами прийняття кар'єрних рішень в різних контекстах.

Ключеві слова: кар'єрний вибір, українські ІТ фахівці, самоефективність прийняття кар'єрних рішень, складнощі прийняття кар'єрних рішень.

Chayka Rostyslav Mykhailovych PhD Student, Political and International Psychology Department, Psychology faculty, Ukraine State Drahomanov University, Kyiv, tel.: (050) 522-88-75, <https://orcid.org/0000-0003-1979-0738>,

RELATIONSHIPS BETWEEN CAREER DECISION-MAKING SELF-EFFICACY AND CAREER DECISION-MAKING DIFFICULTIES

Abstract. *Introduction.* Career decision-making self-efficacy and career decision-making difficulties are critical variables influencing the process of career choice and development of individuals. Understanding these relationships becomes especially important in the context of the rapidly changing field of information technology.

Goal. The article aims to theoretically study the components and empirically study the relationship between self-efficacy in making career decisions and the difficulties among Ukrainian IT specialists.

Methods. The theoretical research was conducted using the analysis and synthesis of available scientific literature on career psychology. Empirical research was conducted using a cross-sectional survey in which 104 IT specialists from Ukraine participated. A translated and adapted Career Decision-Making Self-Efficacy Scale (short form) was used to measure self-efficacy in career decision-making. The translated and adapted Career Decision Difficulties Questionnaire was used to assess career decision-making difficulties. The collected data were analyzed using statistical methods of correlation analysis.

Research results. Data analysis revealed a significant negative correlation between career decision-making self-efficacy and difficulty making these decisions. This indicates that higher levels of self-efficacy are associated with less difficulty in career choice.

Conclusions. The obtained results emphasize the importance of developing self-efficacy among IT specialists to reduce career difficulties. They also provide practical directions for career counseling and the development of professional development programs aimed at increasing the level of self-efficacy in making career decisions. The study points to the need for further research to understand better the mechanisms that influence the relationship between self-efficacy and career decision-making difficulties in different contexts.

Keywords: career choice, Ukrainian IT professionals, career decision-making self-efficacy, career decision-making difficulties.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де кар'єрні траєкторії стають все більш складними та непередбачуваними, процес прийняття кар'єрних рішень набуває вирішального значення для індивідуального професійного розвитку та загального добробуту. Складнощі, що виникають під час цього процесу, можуть суттєво вплинути на кар'єрне зростання та задоволеність роботою, зокрема в галузі інформаційних технологій, де швидкі зміни та інновації є нормою. В цьому контексті, розуміння взаємозв'язків між самоефективністю прийняття кар'єрних рішень (CDMSE) та переживаннями складнощів у цьому процесі є ключовим для розробки ефективних стратегій підтримки та розвитку.

Самоефективність, визначена як віра особистості у власні здібності досягати поставлених цілей, є фундаментальною концепцією в психології та відіграє значну роль у кар'єрному самовизначенні та розвитку. Вона впливає на те, як люди ставлять перед собою завдання, як вони мотивують себе та як долають виникаючі перешкоди. В контексті кар'єрного планування, самоефективність прийняття кар'єрних рішень має особливе значення, оскільки впливає на здатність індивіда ефективно навігувати у складному світі кар'єрних можливостей та викликів.

Ця стаття має на меті дослідити та проаналізувати взаємозв'язок між CDMSE та складнощами прийняття кар'єрних рішень серед українських ІТ-спеціалістів. Вивчення цього взаємозв'язку є важливим для того, щоб зрозуміти, як зміцнення віри в свої сили може сприяти подоланню складнощів, пов'язаних з прийняттям кар'єрних рішень, тим самим сприяючи кар'єрному розвитку та загальному професійному задоволенню.

Мета статті. Теоретичне вивчення складників та емпіричне дослідження взаємозв'язку між самоефективністю у прийнятті кар'єрних рішень та складнощами, які виникають у цьому процесі, серед українських ІТ-спеціалістів.

Завдання дослідження.

1. Аналіз наукової літератури з кар'єрної психології щодо впливу віри у власні сили на сприйняття складнощів, що виникають при прийнятті кар'єрних рішень.

2. Емпіричне вивчення взаємозв'язку між самоефективністю прийняття кар'єрних рішень та переживаннями складнощів прийняття цих рішень серед українських ІТ-спеціалістів.

3. Розробка рекомендацій для кар'єрних консультантів та HR-менеджерів, які працюють з ІТ-фахівцями, з метою покращення прийняття кар'єрних рішень ІТ спеціалістами.

Методи та процедури.

Дослідження складалось із двох основних етапів: теоретичного огляду та емпіричного аналізу. У теоретичній частині, застосовуючи методи аналізу та синтезу, було проведено огляд доступної наукової літератури з кар'єрної психології. Цей підхід дозволив ідентифікувати ключові концепції та теоретичні рамки, що лягли в основу емпіричного дослідження.

Емпіричний етап дослідження був реалізований за допомогою крос-секційного опитування.

Для вимірювання самоефективності у прийнятті кар'єрних рішень була використана адаптована українська версія шкали самоефективності прийняття кар'єрних рішень [1]. Цей інструмент дозволяє оцінити впевненість учасників у своїх здібностях до ефективного прийняття кар'єрних рішень.

Також у дослідженні було використано українську версію Анкети складнощів прийняття кар'єрних рішень [2]. Цей інструмент дозволяє виявити основні проблеми та перешкоди, з якими стикаються учасники під час процесу прийняття кар'єрних рішень.

Зібрані в ході опитування дані піддавалися подальшому аналізу в програмному забезпеченні SPSS версії 28.0. Було застосовано статистичні методи кореляційного аналізу для виявлення зв'язків між самоефективністю у прийнятті кар'єрних рішень та складнощами, які учасники дослідження зазнавали під час цього процесу. Це дозволило оцінити ступінь впливу віри в власні сили на переживання складнощів у контексті кар'єрного планування серед українських ІТ-спеціалістів.

Вибірка дослідження.

В рамках ширшого дослідження, було здійснено опитування 104 українських ІТ-фахівців, щоб провести комплексний аналіз впливу самоефективності на прийняття кар'єрних рішень у секторі інформаційних технологій. Учасники були в основному випускниками відомої в Україні конференції з проектного менеджменту в сфері ІТ. Демографічний склад вибірки був збалансований: чоловіки становили 50.5%, тоді як жінки - 48.6%. Середній вік респондентів склав 35.4 року, при цьому середній досвід роботи в ІТ-галузі дорівнював 9.6 рокам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукової літератури показав, що у сучасній кар'єрній психології поняття самоефективності у прийнятті кар'єрних рішень (CDMSE) набуло великої уваги, засновуючись на фундаментальній теорії самоефективності, запропонованій А. Бандура [3]. За основу теорії Бандури лягла ідея про те, що самоефективність – віра індивіда в свою здатність виконувати конкретні завдання – є фундаментальною для ініціювання та підтримки дій, які впливають на розвиток особистості. Теорія передбачає безпосередній зв'язок між самоефективністю та ефективністю дій: низька самоефективність зазвичай веде до уникнення дій та низької продуктивності, в той час як висока самоефективність підвищує шанси на участь у певних діях і, як наслідок, веде до підвищення продуктивності.

Використовуючи поняття самоефективності у контексті кар'єрних рішень, Д. Хакетт та Н. Бетц перші зазначили, що самоефективність істотно впливає на процес прийняття кар'єрних рішень та професійні досягнення, впливаючи на вибір кар'єрних варіантів та наполегливість у кар'єрній

діяльності [4]. Це стало фундаментом для наступних досліджень, які послідовно підтверджували тісний зв'язок між самоефективністю та розвитком кар'єри.

К. Тейлор та Н. Бетц розширили використання теорії Бандури, дослідивши її ефективність у вирішенні проблем невизначеності у кар'єрі [5]. Вони вказали на важливість очікувань самоефективності у формуванні стратегій втручання для прийняття кар'єрних рішень, припускаючи, що оцінки самоефективності можуть визначити цілі для поведінкових інтервенцій під час консультування.

Р. Гадассі з колегами розробили комплексну модель профілів прийняття кар'єрних рішень, яка сильно корелювала з CDMSE [6]. Визначаючи CDMSE як впевненість у здатності ефективно виконувати завдання, пов'язані з прийняттям кар'єрних рішень, дослідження вказують на його зворотний зв'язок з кар'єрною нерішучістю.

У кар'єрній психології, розуміння складнощів, які супроводжують прийняття кар'єрних рішень, є критично важливим для теоретичного розвитку та практичного застосування. Ми розглядаємо внесок таксономії І. Гаті у вивчення кар'єрної нерішучості та процесів прийняття рішень як значущий і такий що впливає на підходи до процесу прийняття кар'єрних рішень [7].

Робота Гаті відреагувала на заклик Г. Тінслі до розвитку більш теоретично обґрунтованих підходів у цій сфері [8]. Таксономія Гаті базується на раніше зроблених теоретичних та емпіричних висновках і розширює їх, включаючи точку зору теорії прийняття рішень у дослідження кар'єрних рішень.

Основою таксономії Гаті є Анкета труднощів прийняття кар'єрних рішень (CDDQ), що оцінює багатогранність проблем, з якими люди стикаються під час прийняття кар'єрних рішень. Цей інструмент розподіляє труднощі на три головні кластери, кожен з яких включає певні категорії складнощів. Перший кластер, "Недостатня готовність", відображає проблеми, що виникають до прийняття рішення, як-от відсутність мотивації та дисфункціональні переконання. Другий кластер включає в себе брак інформації, відображаючи труднощі у розумінні процесу прийняття рішень та самопізнання. Третій кластер, "Непослідовна інформація", фокусується на складнощах, пов'язаних з недостовірною інформацією та внутрішніми та зовнішніми конфліктами.

Емпіричні докази, що підтверджують як таксономію Гаті, так і CDDQ, були отримані в результаті різноманітних досліджень [9, 10], що підкреслює їх значення та застосовність у різних контекстах.

Таксономія Гаті та CDDQ зосереджують увагу на процесі прийняття кар'єрних рішень, а не на їх результати, надаючи таким чином глибше розуміння пов'язаних із цим труднощів. Це важливо, оскільки ця перспектива переносить акцент з визначення оптимальної відповідності між людьми та

їхнім робочим середовищем на розуміння складнощів, що виникають при прийнятті кар'єрних рішень. Таксономія та CDDQ пропонують комплексний підхід для ідентифікації та вирішення численних проблем, які можуть виникати під час прийняття кар'єрних рішень.

Крім того, таксономія та CDDQ мають значний практичний потенціал для кар'єрного консультування та орієнтування. Класифікуючи різноманітні типи труднощів, фахівці можуть розробляти цільові стратегії втручання для вирішення конкретних проблемних питань. Такий спеціалізований підхід є ключовим для ефективної підтримки людей у прийнятті кар'єрних рішень.

У підсумку, робота Гаті щодо таксономії труднощів у прийнятті кар'єрних рішень та розробка CDDQ представляють собою значний крок вперед у сфері професійної психології. Надаючи детальну та емпірично підтверджену структуру для розуміння складності труднощів при прийнятті кар'єрних рішень, ці дослідження надають цінну інформацію для наукових досліджень і практичної роботи. Це дозволяє глибше зрозуміти виклики, з якими стикаються люди під час кар'єрного вибору, та сприяє розробці цілеспрямованих стратегій, що допомагають їм успішно подолати ці складнощі.

Виклад основного матеріалу.

Результати кореляційного аналізу даних дослідження представлені в Таблиця 1.

Таблиця 1.

Кореляція між Самоефективністю прийняття кар'єрних рішень та Складнощами прийняття кар'єрних рішень.

	CDMSE	CDDQ
CDMSE	--	
CDDQ	-,516**	--

** . Кореляція є значущою на рівні 0,01 (двостороння).

У ході нашого аналізу, заснованого на даних, отриманих від українських ІТ-спеціалістів, було встановлено значну від'ємну кореляцію (коефіцієнт кореляції -0.516) між самоефективністю прийняття кар'єрних рішень (CDMSE) та переживаннями складнощів у процесі прийняття цих рішень (CDDQ). Цей результат підкреслює, що індивіди з вищим рівнем впевненості у своїх здібностях до прийняття кар'єрних рішень з меншою ймовірністю стикаються з труднощами в цьому процесі. Це відкриття має значні імплікації для практики кар'єрного консультування, оскільки воно вказує на потребу в розробці та застосуванні цілеспрямованих програм, спрямованих на

підвищення самоефективності серед ІТ-фахівців. Особлива увага в таких програмах має бути приділена розширенню знань про кар'єрні можливості, розвитку навичок самоаналізу та планування кар'єрного росту. Ці результати також наголошують на значення самовпевненості в контексті кар'єрного розвитку, демонструючи, що зміцнення внутрішніх переконань щодо власних здібностей може сприяти зменшенню невизначеності та сумнівів при ухваленні кар'єрних рішень.

Висновки.

Значна від'ємна кореляція між CDMSE та CDDQ підкреслює важливість самоефективності як ключового фактора у полегшенні процесу прийняття кар'єрних рішень. Ці результати мають важливі імплікації для практики кар'єрного консультування та розвитку. Вони свідчать про те, що підвищення самоефективності може бути ефективним засобом зменшення перешкод та складнощів, які зустрічають професіонали ІТ-галузі при прийнятті кар'єрних рішень.

Для кар'єрних консультантів ці висновки можуть слугувати вказівкою на необхідність зосередження на розвитку віри у власні сили клієнтів, що допоможе їм ефективніше справлятися з викликами, пов'язаними з кар'єрними виборами та переходами. Програми розвитку, спрямовані на підвищення рівня самоефективності, можуть включати тренінги з прийняття рішень, розвиток навичок самоаналізу та планування кар'єри.

З огляду на ці результати, можна стверджувати, що розвиток самоефективності є важливим аспектом для підтримки професійного зростання та розвитку в ІТ-сфері. Це вказує на потенціал інтеграції стратегій підвищення самоефективності у кар'єрні програми та ініціативи в ІТ-організаціях, що може сприяти більш ефективному та задовільному процесу кар'єрного розвитку серед спеціалістів у цій галузі.

Перспективи подальших досліджень.

Важливо дослідити, як різні демографічні характеристики (вік, стать, рівень освіти) та психологічні атрибути (такі як тривожність, орієнтація на майбутнє, витривалість) впливають на зв'язок між самоефективністю та складнощами в прийнятті кар'єрних рішень. Розширення даного дослідження на міжнародний рівень дозволить порівняти, як культурні відмінності впливають на самоефективність та сприйняття складнощів при прийнятті кар'єрних рішень. Це допоможе зрозуміти універсальні та унікальні аспекти цієї взаємодії в різних культурних контекстах. Вивчення ефекту різних освітніх та розвивальних програм на самоефективність і складнощі прийняття кар'єрних рішень стане важливим кроком до розробки цілеспрямованих інтервенцій. Особливу увагу слід приділити розробці програм, що спрямовані на підвищення самоефективності та надання інструментів для ефективного подолання кар'єрних складнощів. Проведення довготривалих досліджень допоможе виявити, як змінюються самоефективність та сприйняття

складнощів з часом у контексті професійного розвитку та як ці зміни впливають на кар'єрний успіх.

Література:

1. Betz N.E., Luzzo D.A. Career assessment and the career decision-making self-efficacy scale. // *Journal of Career Assessment*. – 1996. – Vol. 4, No. 4, pp. 413-428.
2. Gati I., Osipow S.H., Krausz M., Saka N. Validity of the career decision-making difficulties questionnaire: Counselee versus career counselor perceptions. // *Journal of Vocational Behavior*. – 2000. – Vol. 56, No. 1, pp. 99-113.
3. Bandura A. Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. // *Psychological Review*. – 1977. – Vol. 84, No. 2, pp. 191.
4. Hackett G., Betz N.E. A self-efficacy approach to the career development of women. // *Journal of Vocational Behavior*. – 1981. – Vol. 18, No. 3, pp. 326-339.
5. Taylor K.M., Betz N.E. Applications of self-efficacy theory to the understanding and treatment of career indecision. // *Journal of Vocational Behavior*. – 1983. – Vol. 22, No. 1, pp. 63-81.
6. Gadassi R., Gati I., Wagman-Rolnick H. The adaptability of career decision-making profiles: Associations with self-efficacy, emotional difficulties, and decision status. // *Journal of Career Development*. – 2013. – Vol. 40, No. 6, pp. 490-507.
7. Gati I., Krausz M., Osipow S.H. A taxonomy of difficulties in career decision making. // *Journal of Counseling Psychology*. – 1996. – Vol. 43, No. 4, pp. 510.
8. Tinsley H.E. Career decision making and career indecision. // *Journal of Vocational Behavior*. – 1992.
9. Creed P.A., Yin W.O. Reliability and validity of a Chinese version of the Career Decision-Making Difficulties Questionnaire. // *International Journal for Educational and Vocational Guidance*. – 2006. – Vol. 6, pp. 47-63.

References:

1. Betz N.E., Luzzo D.A. Career assessment and the career decision-making self-efficacy scale. // *Journal of Career Assessment*. – 1996. – Vol. 4, No. 4, pp. 413-428.
2. Gati I., Osipow S.H., Krausz M., Saka N. Validity of the career decision-making difficulties questionnaire: Counselee versus career counselor perceptions. // *Journal of Vocational Behavior*. – 2000. – Vol. 56, No. 1, pp. 99-113.
3. Bandura A. Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. // *Psychological Review*. – 1977. – Vol. 84, No. 2, pp. 191.
4. Hackett G., Betz N.E. A self-efficacy approach to the career development of women. // *Journal of Vocational Behavior*. – 1981. – Vol. 18, No. 3, pp. 326-339.
5. Taylor K.M., Betz N.E. Applications of self-efficacy theory to the understanding and treatment of career indecision. // *Journal of Vocational Behavior*. – 1983. – Vol. 22, No. 1, pp. 63-81.
6. Gadassi R., Gati I., Wagman-Rolnick H. The adaptability of career decision-making profiles: Associations with self-efficacy, emotional difficulties, and decision status. // *Journal of Career Development*. – 2013. – Vol. 40, No. 6, pp. 490-507.
7. Gati I., Krausz M., Osipow S.H. A taxonomy of difficulties in career decision making. // *Journal of Counseling Psychology*. – 1996. – Vol. 43, No. 4, pp. 510.
8. Tinsley H.E. Career decision making and career indecision. // *Journal of Vocational Behavior*. – 1992.
9. Creed P.A., Yin W.O. Reliability and validity of a Chinese version of the Career Decision-Making Difficulties Questionnaire. // *International Journal for Educational and Vocational Guidance*. – 2006. – Vol. 6, pp. 47-63.

УДК 159.923

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1390-1402](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1390-1402)

Чаплак Ян Васильович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (099) 229-62-81, <https://orcid.org/0000-0001-6763-2967>

Чуйко Галина Василівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (067) 188-90-19, <https://orcid.org/0000-0002-3424-3348>

Зварич Ігор Михайлович доктор філологічних наук, професор, професор кафедри психології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (066) 787-12-55, <https://orcid.org/0000-0003-2033-5054-27>

ТЕМНА ТРІАДА: СУТЬ, КОНТЕНТ, СПЕЦИФІКА

Анотація. Стаття пов'язана з вивченням і аналізом розуміння феномену темної тріади у психології.

Зазначається, що не дивлячись на досить недавню появу цього поняття у науковому психологічному обігу, на наш час існує велика кількість досліджень, пов'язаних з різними аспектами, що стосуються структури та зв'язків темної тріади, що свідчить як про певну своєчасність визначення цього феномену, так і про його об'єктивну цікавість для дослідників.

Констатується, що контент темної тріади складають непатологічні форми нарцисизму та психопатії і макіавеллізм. При цьому нарцисизм проявляється як схильність людини максимально перебільшувати власну неповторність і досконалість у всьому, її переконаність, що інші мають виявляти своє захоплення її бездоганністю та перевагою над пересічними людьми. Макіавелліст упевнений, що має право маніпулювати іншими людьми, використовуючи їх заради задоволення власних потреб і бажань, ставлячись до них як до засобу досягнення власних цілей. Субклінічна форма психопатії визначається схильністю людини зневажливо ставитися до інших людей, їх цінностей, переконань і прагнень, до суспільства загалом, при байдужому сприйнятті того, що таке ставлення виходить за межі соціальних і моральних норм соціуму.

Виявлено, що на сучасному етапі дослідження темної тріади вона встигла перетворитися на тетраду – з додаванням садизму як прояву

схильності людини почуватися задоволеною, домінуючи над іншими в різний спосіб, заподіюючи їм шкоду та спостерігаючи за стражданнями інших, – та існування тенденції розширити в подальшому тетраду за рахунок додавання інших «темних» особистісних рис.

Зроблено висновок, що зараз у психології існують різні, проте цілком комплементарні авторські ознаки кожної складової темної тріади, перелік яких постійно поповнюється, та що єдине, узгоджене наукове розуміння питання, є темна тріада цілісним психологічним феноменом, чи її складові варто розуміти як самостійні, в науці поки відсутні.

Ключові слова: темна тріада, темна тетрада, нарцисизм, макіавеллізм, психопатія, садизм, світла тріада.

Chaplak Yan Vasylyovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Kotsyubynsky St., 2, Chernivtsi, 58012, tel.: (099) 229-62-81, <https://orcid.org/0000-0001-6763-2967>

Chuyko Halyna Vasylivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Kotsyubynsky St., 2, Chernivtsi, 58012, tel.: (067) 188-90-19, <https://orcid.org/0000-0002-3424-3348>

Zvarych Igor Mikhaylovich Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Psychology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Kotsyubynsky St., 2, Chernivtsi, 58012, tel.: (066) 787-12-55, <https://orcid.org/0000-0003-2033-5054-27>

DARK TRIAD: ESSENCE, CONTENT, SPECIFICS

Abstract. The article is deals with the study and analysis of the understanding of the phenomenon of the dark triad in psychology.

It is noted that despite the rather recent appearance of this concept in scientific psychological circulation, nowadays there is a large number of studies related to various aspects related to the structure and connections of the dark triad, which indicates a certain timeliness of defining this phenomenon , as well as about its objective interest for researchers.

It is stated that the content of the dark triad consists of non-pathological forms of narcissism and psychopathy and Machiavellianism. At the same time, narcissism is manifested as a person's tendency to maximally exaggerate his own uniqueness and perfection in everything, his conviction that others should show their admiration for his flawlessness and superiority over ordinary people. A Machiavellian is sure that he has the right to manipulate other people, using them to satisfy his own needs

and desires; his attitude towards them is as to a means to achieve his own goals. The subclinical form of psychopathy is determined by a person's tendency to treat other people disparagingly, to their values, beliefs and aspirations, and society in general, with an indifferent perception that such an attitude goes beyond the social and moral norms of society.

It was revealed that at the current stage of the research of the dark triad, it managed to turn into a tetrad – with the addition of sadism as a manifestation of a person's tendency to feel satisfied, dominating others in various ways, causing them harm and observing the suffering of others – and the existence of a tendency to expand the tetrad in the future by due to the addition of other "dark" personal traits.

It was concluded that now in psychology there are different, but completely complementary, authorial features of each component of the dark triad, the list of which is constantly updated, and that the only, agreed scientific understanding of the question is the dark triad a complete psychological phenomenon, or should its components be understood as independent, in science is still missing.

Keywords: dark triad, dark tetrad, narcissism, Machiavellianism, psychopathy, sadism, light triad.

Постановка проблеми. Останніми роками спостерігається постійне зростання інтересу науковців до «темних» рис особистості, очевидно, як своєрідна реакція психології на досить тривалу свою зосередженість на «світлій» і «добрій» її стороні, втіленій і висвітленій у дослідженнях представників гуманістичної й екзистенційної психології, з одного боку, та на певну активну її захопленість межовими чи й патологічно-хворобливими станами психіки людини, – з іншого. Проте й досі, досліджуючи темну триаду як цілісне явище та / або її структурні елементи як самостійні властивості / характеристики особистості, науковці не полишають спроб розширити цю триаду: спочатку – до тетради, і далі, поєднуючи у цілісну систему ті риси особистості, які схильні вважати «темними» (малоприємними). Тому кількість наукових досліджень різних аспектів і зв'язків темної триади перманентно збільшується, залучаючи все нових зацікавлених науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення, дослідження й аналізу темної триади у різних психологічних контекстах зверталися: D. Paulhus, K. Williams, P. D. Harms, A. Marbut, A. C. Johnston, P. Lester, T. Fezzey, B. Birkás, B. Gács, Á. Csathó, M. Arvan, R. Mayshak, D. Howard, M. Benstead, G. K. Ucar, M. K. Malatyalı, R. Grieve, S. A. Walker, T. E. Truhan, P. Wilson, B. Bonfá-Araujo, J. F. Rauthmann, S. B. Kaufman, M. Moshagen, H. Chabrol, М. Р. Клименко, К. І. Паньків, О. Саннікова та багато інших науковців. Проте й зараз вона не втрачає своєї актуальності та викликає наукову цікавість.

Ідея темної триади належала R. Hogan та J. Hogan [1], проте популярною вона стала завдяки Делрою Полхусу (Delroy Paulhus) та Кевіну Вілльямсу

(Kevin Williams) [2; 3]. Спочатку цей задум був певною реакцією на можливість «Великої п'ятірки», яка, визначаючи характеристики особистості, не була призначена для того, щоб врахувати при цьому і тих осіб, поведінка яких вирізняється антисоціальною та не вкладається у загальну психічну норму, не будучи при цьому патологічною. Тобто поняття темної тріади побутує в психологічній науці відносно недавно, проте налічує досить багато досліджень, а її аналіз особливо активізувався в останній час.

Так, В. Birkas з колегами [4], досліджуючи зв'язок між складовими / особистостями темної тріади та копінгами, які вони використовують для подолання стресу, виявили, що макіавеллісти та особи з вираженою психопатією справляються зі стресовою ситуацією схоже, застосовуючи емоційно зорієнтовані копінги, тобто, реагуючи переважно емоційно, тоді як нарциси відрізняються від них тим, що використовують з цією метою копінг-стратегії, спрямовані на вирішення завдання при збереженні емоційного контролю за ситуацією стресу. М. Arvan [5] намагався перевірити, як показники темної тріади пов'язані з моральними оціночними судженнями, та виявив кореляційні зв'язки між темною тріадою та консервативними моральними судженнями та їх відсутність – з моральними судженнями ліберального характеру. Дослідження R. Mayshak зі співавторами [6] показало, що особи з підвищеним рівнем прояву рис темної тетради у романтичних стосунках схильні до різних форм експлуатації та образи своїх партнерів, а G.R. Usar з колегами [7] доводять існування зв'язку між особистісними рисами темної та світлої тріад і проекологічною поведінкою (за посередництва ціннісних орієнтацій людини). R. Grieve, у свою чергу, зацікавило питання того, наскільки складові темної тетради прагнуть соціального зв'язку. У результаті проведеного дослідження науковцем було виявлено, що нарциси (як грандіозний його тип, так і вразливий) такого зв'язку потребують (проте – з різною метою), тоді як осіб з проявами психопатії та садизму визначає небажання мати / розвивати соціальні зв'язки [8]. S.A. Walker зі співавторами [9] досліджувала зв'язок між складовими темної тріади та двома основними способами регулювання емоцій: когнітивною переоцінкою ситуації та експресивним подавленням емоційного реагування. Та найбільш цікавим і водночас актуальним, на нашу думку, є дослідження T.E. Truhan, P. Wilson, R. Mõttus і K. A. Parageorgiou, в якому вивчається структура складових / доменів темної тріади як окремо, так і як цілісної системи, завдяки чому науковцями була виявлена структурна та змістовна складність усіх трьох компонентів темної тріади [10].

Мета цієї статті – вивчити і проаналізувати розуміння феномену темної тріади у психології.

Виклад основного матеріалу. Темну тріаду, як відомо, складають субклінічні (не патологічні) прояви нарцисизму та психопатії та макіавеллізм.

Нарцисизм при цьому проявляється як глибока прихильність, навіть закоханість (згідно міфу про Нарциса) особи у саму себе, точніше, у своє відображення, яке, за суттю, є результатом самопрезентації особистості в соціумі; самолюбство. Нарциси переконані, що всі інші мають захоплюватися їх цілковитою бездоганністю та перевагою над рештою. Вони схильні «поводитися так, ніби їх реальне Я тотожне ідеальному» [11]. І поки нарциса не критикують, не звинувачують у некомпетентності, не виправляють його похибки / помилки, – він залишатиметься зовні спокійною, приємною у спілкуванні людиною, лише поводить трохи відсторонено-гордовито [11]. Аналіз наукової літератури з проблеми темної тріади дає можливість поповнити характеристики нарцисів. Отже, вони (крім уже сказаного про них): схильні перебільшувати власну унікальність і значимість, вважають себе більш гідними досягти успіху, ніж пересічних людей, вимагають особливого, ексклюзивного ставлення до себе; їм властиві: грандіозність, егоцентризм, зарозумілість, алекситимія, орієнтація на привернення уваги, чарівність, схильність до маніпуляції; вони самовдоволені, зневажають і знецінюють інших, схильні домінувати (у тому числі в міжособистісних стосунках) та фантазувати про власні величні досягнення та популярність (вважаючи їх реальними), надчутливі до критики на їх адресу, погано регулюють свої емоції; зазвичай – спрямовані на саморозвиток [2; 3; 7; 8; 9; 12; 13; 14; 15; 16].

У загальному нарцисизмі науковці вирізняють два його виміри: грандіозний нарцисизм (який більше пасує до темної тріади) та вразливий / прихований нарцисизм, – та три фактори для кожного виміру. Першому (грандіозному нарцисизму) властивий ексгібіціонізм, проте така людина легше адаптується до соціуму; визначальною ознакою другого є нестійка / крихка, мінлива самооцінка, схильність до переживання сорому та потреба в захопленні інших. Обидва види нарцисизму визначається такими факторами вищого порядку, як: *антагонізм* (пов'язаний з відчуттям свого права та схильністю до експлуатації інших), *екстраверсія* (самовпевненість, ексгібіціонізм) та *нейротизм* (переживання сорому, потреба в захопленні) [15].

Макіавелліст / маніпулятор щиро переконаний не лише у власних можливостях / здібностях маніпулювати іншими людьми заради задоволення своїх бажань, потреб, а іноді – і примх, але вірить і в те, що це цілком нормально / морально для інших і прийнятне / цілком дозволене в суспільстві. Сама назва походить від імені історичної особи, Ніколо Макіавеллі (XVI ст.), найбільш відомого за своїми поглядами, викладеними в творі «Государ». Такі науковці, як Р. Крісті та Ф.Л. Гейз у 1970 році використали його особу (яка визначалася відповідними характеристиками) для позначення маніпулятора як певного типу особистості [10; 18]. Характеризуючи макіавеллізм, по-перше, варто зазначити, що на відміну від інших складових тріади, макіавелліст не має свого відповідника серед психічних розладів. Крім того, цьому типу особистості властиві неоднозначні оцінки. Так, в науковій психологічній

літературі зазначається, що він: харизматичний, з лідерськими якостями, вміє підлаштовуватися до потреб / інтересів аудиторії. Проте, знаючи, що являє собою маніпулятор, інші люди не прагнуть будувати з ним стосунки: ні дружні, ні партнерські, ні у роботі, адже розуміють, що для маніпулятора найважливіше – задовольнити власні потреби (ігноруючи при цьому чужі). У спілкуванні з маніпулятором порушується рівноправність комунікаторів, один з яких намагається будь-що примусити іншого до певного (бажаного для нього) сприйняття інформації та реагування на неї, причому приховує від іншого як те, що вміло маніпулює ним, так і мету цього процесу [17]. Маніпулятори також егоїстичні, люблять користуватися перевагами інших, цинічні, схильні до маніпулювання, для чого легко вдаються до лестощів, поведінки, що дозволяє їм просувати свої інтереси (при цьому вони можуть подавляти свої емоції, щоб не заважали тверезій оцінці ситуації); до відстороненості та зневаги норм моралі. Трьома факторами вищого порядку для них є *антагонізм, повна свобода дій і довгострокове планування* [3; 7; 8; 9; 12; 15].

Субклінічна психопатія, у свою чергу, проявляється у зневажанні інтересів, цінностей, поглядів, переконань інших людей та суспільства в цілому, у цілковитій байдужості щодо того, що демонстрація такого ставлення виходить за межі прийнятих соціальних норм. Наукова література додає, що психопатичні особистості вирізняються емоційною холодністю, відсутністю тривожності, егоцентризмом, зневагою до інших і соціальних норм, зарозумілістю, безвідповідальністю, нерозсудливістю, імпульсивністю та схильністю до ризику, до антисоціальної поведінки та конфліктів, прагненням гострих відчуттів, схильністю обманювати та відверто брехати, домінантністю, браком емпатії, бездушністю / емоційною черствістю. Вони не здатні до міжособистісних стосунків, не відчувають провини чи каяття за свої вчинки, схильні маніпулювати. Науковці також виділяють первинну (генетичну) та вторинну (результат раннього дитячого досвіду) психопатію – у першому випадку людина може виглядати чарівною, проте подавляє прояви своїх емоцій (брак емоцій), у другому – людина проявляє дратівливість і безвідповідальність (неможливість контролювати емоційні прояви). Психопатія також може проявлятися як: антисоціальна форма поведінки, у міжособистісних стосунках, афективно та як спосіб життя [2; 3; 8; 9; 12; 14].

Вважається, що особливо активно риси «темної тріади» виявляють себе у ситуації переживання стресу, або коли людина розсіяна та не думає про те, що за нею хтось може спостерігати (не турбується про свою репутацію) [1], тоді як за звичних, спокійних умов – можуть залишатися непоміченими.

Зазначимо, що це дуже різні і водночас чимось схожі типи особистості. На наш погляд, об'єднують їх у тріаду щонайменше дві спільні риси: любов до себе (ми б, зважаючи на думку Е. Фромма, що любов людини до себе та самолюбство – насправді дуже різні поняття [19], назвали цю рису радше самозакоханістю) та глибока зневага до інших і їх думки. Адже самолюбство

властиве не лише нарцису, але й маніпулятору (він же вважає, що використання інших заради себе (досягнення власних цілей) – це прийнятна (законна) норма його поведінки, проте й уявити собі не може, що хтось інший використовує з аналогічною метою його) і психопатичній особистості (інтереси субклінічного психопата для нього, безперечно, надважливі, зовсім не те, що інтереси іншої людини чи й суспільства в цілому). Щодо ставлення до інших людей – психопатична особистість їх існування, їхніх потреб чи проблем просто може не помітити, маніпулятор «бачить» лише тих і виключно тоді, коли може їх використати для власного блага (в інших ситуаціях навколишні його цікавлять мало), нарцису ж глядачі можуть бути потрібні суто для визнання його успіху, вираження поваги і схвалення, загалом же – так само мало привертають його увагу і об'єктивно не цікавлять його.

Чи не першим питанням, що постало перед вченими – дослідниками темної тріади, була досі не вирішена остаточно проблема: чи є темна тріада цілісним явищем чи у ній виділяються три окремі конструкти як самостійні, – оскільки думки науковців з цього приводу розділилися: частина їх стверджувала, що тріада відображає «єдину приховану конструкцію», оскільки вона являє собою «експлуататорську соціальну стратегію» [16], інші ж переконували, що кожна складова тріади – це інший, самостійний, у тому числі у вимірюванні, аспект темної особистості [2; 4]. Поширенню другої думки, на наш погляд, сприяло, зокрема, те, що кожна зі складових тріади виявилася структурно складною (до прикладу, у нарцисизмі виділилося два різні варіанти: грандіозний і прихований нарцисизм, відмінні за своїми проявами).

По-друге, протягом усього часу існування в психології поняття темної тріади науковці намагалися виявити риси / ознаки, які будуть спільними і об'єднуючими для її трьох складових. Отже, на думку науковців, нарцисизму, макіавеллізму та психопатії *водночас* властиві такі характеристики: антагонізм, бездушність [10], дефіцит / відсутність емпатії, докорів сумління, бажання досягнути успіху, експлуатація, негативне співвідношення з мораллю та стосунками, самозбереження та пошук вигоди [15], небажання брати на себе відповідальність [4], прагнення влади та контролю над іншими [15]; байдужість до оточення, неадекватність сприйняття світу та себе [12]; дволикість і агресивність [2]. Пізніше у науковців виникла ідея те, що об'єднує прояви тріади, назвати її «темним фактором», «темним ядром» тріади [13]. Цей фактор проявляється як постійна і незмінна схильність людини максимально збільшити користь, яку вона може отримати від інших (використавши їх у власних цілях), за умови демонстрації (усвідомленої чи ні) власної непотрібності / некорисності для інших, причому, маючи на це раціональні вірогідні виправдання [20]. Крім того, науковці зазначають, що в цілому більш схожими у своїх проявах виявляються дві складові темної тріади – макіавеллізм і психопатія, тоді як нарцисизм має власні особливості [2; 3; 4].

Проте, шукаючи те спільне, ту базову темну рису / фактор, яка буде об'єднувати три складові темної тріади, на нашу думку, варто пригадати, що задовго (біля півстоліття) до появи в психології поняття темної тріади, Е. Фромм описав дуже схожу в своєму прояву базову рису – одну з неплодотворних орієнтацій в характері особистості – експлуататорський або авторитарний тип [19]. Ця риса спонукає її власника вважати, що єдино можливе джерело його благ (того, що людині потрібно, чого вона бажає) знаходиться зовні. Сама людина нічого не може / не хоче створювати власноруч, тож залишається забрати бажане в інших, застосовуючи силу (це, до прикладу, підходить для психопатичної (а у тетраді – і садистської особистості), або хитрості (пасує нарцису та маніпулятору). Причому, як зазначає Е. Фромм, така поведінка поширюється на усі сфери людської діяльності: представник цього типу характеру скрізь, за будь-яких обставин, виявляє схильність привласнювати і агресивно красти чуже. Життєвій установці авторитарного типу властиві ворожість і схильність до маніпуляції, кожному людину він оцінює з погляду можливості використати її та її корисності для себе, проявляючи при цьому цинічність, підозрілість і заздрість. Таким людям повсякчас видається, що те, чим володіють інші, набагато більш цінне і значиме, ніж те, що є у них самих [19].

Зазначимо також, що різні науковці дещо по-своєму, проте дуже схоже узагальнено називають, характеризуючи, риси темної тріади: соціально негативними рисами особистості, здатними змінювати свій прояв у межах тріади [13], з власними особливостями, що проявляються у соціально сумнівній, аморальній поведінці [20]; соціально неприйнятними рисами [7], антисоціальними за природою, соціально неприйнятними характеристиками і поведінкою [8], шкідливою міжособистісною поведінкою, негативними аспектами характеру [1], дисфункціональною формою поведінки зі шкідливими наслідками та небажаними рисами [15], соціально негативними, темними [9], соціально деструктивними рисами [5], темним ядром особистості [13]. Підсумуємо цей перелік дуже слушною думкою J.F. Rauthmann і G. Kolar [16], що ці темні риси особистості загалом можна описати як «токсичні», проте варто зважати на обставину, що вони не є поганими абсолютно, а здатні приховувати в собі як позитивні, корисні для людини, так і шкідливі для неї тенденції прояву.

Інші вчені так само наголошують, що, незважаючи на те, що ці риси заслужили називатися «темними», їх можна використати і для досягнення позитивних цілей, усе залежить від ситуації, контексту: коли, як і де все відбувається [1]. Ми цілком погоджуємося з цією думкою та вважаємо за необхідне зазначити, що «темний» не є синонімом слова «поганий», особливо якщо мова йде про носія відповідної риси, так само поняття «світлий» не тотожне за значенням слову «добрий», «позитивний» чи й «успішний». Власне, «світлою» інша тріада, виділена науковцями, на нашу думку, була

названа на протипагу тріаді темній (як, у певному сенсі, її протилежність). Адже представники темної тріади легко знаходять собі місце в світі та соціумі, вдало приховуючи (коли це їм потрібно) темний бік, успішно адаптуючись у ньому і досить благополучно (без докорів сумління) себе почувуючи (інші люди їх мало цікавлять, не володіють суттєвим впливом на їх погляди чи поведінку; а власні емоції вони здатні не просто / не лише не демонструвати, але й подавляти, тому події навколо сприймають спокійно). Тобто представники темної тріади з відповідними рисами почувуються у житті цілком комфортно. Тоді як тим, кого соціум оцінює як тріаду світлу, живеться незмірно важче. І на питання, чи задоволені вони своїм життям, відповідь неоднозначна. Тобто темна тріада у реальному житті для самого її представника (хоча, можливо, не для його оточення) не є темною (поганою), тоді як світла тріада (вивчення якої в психології лише починається) для її носія може бути не такою / зовсім не світлою (доброю) (хоча навколишні, знов-таки думають по-іншому).

Цікавим і досить показовим можна вважати обставину, що, виділивши темну тріаду як реакцію на «Велику п'ятірку» і її нездатність діагностувати певні особистісні риси та помітивши, наскільки цікавою і важливою вона стала для дослідників, науковці також визначили феномен «вразливої тріади», яка поєднує риси прикордонного / межового розладу особистості, вразливого нарцисизму (грандіозний нарцисизм увійшов до темної тріади) та психопатії вторинного типу, проте наукової літератури, яка стосується вивчення нової тріади, як зазначається дослідниками [13], надто мало.

Також, уже на протипагу темній тріаді, S.V. Kaufman з колегами [21], зважаючи на те, що «в кожному з нас є темна і світла сторони», а наукова психологічна література зосереджена не лише на розгляді темної сторони особистості, але й на позитивних, гуманістичних її рисах, її відчутті щастя та благополуччя у житті (гуманістична психологія, позитивна психологія), запропонували поняття Світлої тріади, що поєднує риси: віри в людство (в те, що люди переважно добрі); гуманізму – віри те, що кожна людина заслуговує на повагу та вдячність, цінна сама по собі, а не через щось; кантіанство – ставлення до інших як до самоцілі, мети, а не засобу [10; 22].

Дещо пізніше науковці перетворили тріаду та тетраду, додавши до початкового варіанту четвертий вимір темряви – садизм, не полишивши при цьому думки про подальше розширення темної сторони особистості за рахунок включення до неї інших негативних рис [23; 24; 25].

Садизм проявляється як задоволення людини від її домінування над іншими [22], від заподіяння їм болю будь-якого характеру (фізичного, морального, психологічного) [8], від травмування інших у будь-який спосіб, від спостереження за стражданнями інших [13]. Це так званий повсякденний (не патологічний) садизм, коли людина захоплюється насильницькими фільмами, іграми цього ж типу, реалізуючи в такий спосіб утечу від осуду

соціуму за прояв садистських рис; цінує жорстокість [15]. При цьому садист намагається мінімізувати власну відповідальність за причинену іншим шкоду. Крім того, садизм, як виявилось, співвідноситься з усіма складовими темної тріади, проте він ближчий до психопатії та макіавеллізму, ніж до нарцисизму [15; 24]. І це, думаємо, цілком закономірно.

Висновки. Єдина думка щодо питання, є темна тріада цілісним психологічним феноменом, чи її складові варто розуміти як самостійні, в науці поки відсутня. Зазначимо, що, на наш погляд, темна тріада, очевидно, не являє собою цілісної й інтегрованої системи, компоненти якої тісно взаємопов'язані, оскільки дослідження науковців засвідчують дещо більшу спільність і, відповідно, зв'язок між макіавеллізмом і психопатією, ніж із нарцисизмом. Крім того, кожна складова, що увійшла до темної тріади, початково вивчалася у психології як цілком самосійне та структурно складне / неоднорідне явище, що також свідчить на користь думки, що макіавеллізм, нарцисизм і психопатія – це самостійні, хоча й пов'язані між собою психічні феномени, об'єднуючим началом для яких є те, що усі вони, за суттю, відображають експлуаторську поведінкову стратегію, що виявляється у використанні інших людей і їх можливостей заради власної вигоди при певній зневазі до їх власних бажань і потреб та прийнятних у суспільстві норм поведінки. Крім того, у психології зараз існують різні, проте цілком комплементарні / поєднувані та взаємодоповнюючі авторські ознаки кожної складової темної тріади, перелік яких поповнюється з кожним новим дослідженням різних аспектів і зв'язків темної тріади.

Література:

1. Harms P. D., Marbut A., Johnston A. C., Lester P., Fezzey T. Exposing the darkness within: A review of dark personality traits, models, and measures and their relationship to insider threats. *Journal of Information Security and Applications*. 2022. Vol. 71. P. 103378. DOI: 10.1016/j.jisa.2022.103378.
2. Paulhus D. L., Williams K. M. The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*. 2002. Vol. 36. issue 6. P. 556–563. DOI: 10.1016/S0092-6566(02)00505-6.
3. Paulhus D. L. Toward a taxonomy of dark personalities. *Current Directions in Psychological Science*. 2014. № 23(6), P. 421–426. DOI: 10.1177/0963721414547737.
4. Birkás B., Gács B., Csathó Á. Keep calm and don't worry: Different Dark Triad traits predict distinct coping preferences. *Personality and Individual Differences*. 2016. Vol. 88. P. 134–138. DOI: 10.1016/j.paid.2015.09.007.
5. Arvan M. Bad news for conservatives? Moral judgments and the Dark Triad personality traits: A correlational study. *Neuroethics*. 2013. № 6. P. 307–318.
6. Mayshak R., Howard D., Benstead M., Klas A., Skvarc D., Harries T., Patafio B., Sleep A., King R., Hyder Sh. Dating in the dark: A qualitative examination of dating experiences in Dark Tetrad personalities. *Computers in Human Behavior*. 2023. Vol. 143. P. 107680. DOI: 10.1016/j.chb.2023.107680.
7. Ucar G. K., Malatyali M. K., Planali G. Ö., Kanik B. Personality and pro-environmental engagements: The role of the Dark Triad, the Light Triad, and value orientations. *Personality and Individual Differences*. 2023. Vol. 203. P. 112036. DOI: 10.1016/j.paid.2022.112036.

8. Grieve R. Socially aversive dark traits and the drive for social connectedness. *Personality and Individual Differences*. 2023. Vol. 202. P. 111962. DOI: 10.1016/j.paid.2022.111962.
9. Walker S. A., Olderbak S., Gorodezki J., Zhang M., Ho C., MacCann C. Primary and secondary psychopathy relate to lower cognitive reappraisal: A meta-analysis of the Dark Triad and emotion regulation processes. *Personality and Individual Differences*. 2022. Vol. 187. P. 111394. DOI: 10.1016/j.paid.2021.111394.
10. Truhan T. E., Wilson P., Möttus R., Papageorgiou K. A. The many faces of dark personalities: An examination of the Dark Triad structure using psychometric network analysis. *Personality and Individual Differences*. 2021. Vol. 171. P. 110502. DOI: 10.1016/j.paid.2020.110502.
11. Чуйко Г. В., Чаплак Я. В. Нарцисизм: плюси чи мінуси? *Results of modern scientific research and development*. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Madrid, Spain: Barca Academy Publishing, 2021. P. 203–208. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1217>.
12. Гриневич Х. О. Темна тріада особистості. URL: <https://psymag.info/article/temna-tr-ada-osobistost-1638614628/>.
13. Maheux-Caron V., Gamache D., Héту S. Dark tetrad and vulnerable dark triad traits: Identifying latent profiles from a person-centered approach. *Personality and Individual Differences*. 2024. Vol. 219. P. 112499. DOI: 10.1016/j.paid.2023.112499.
14. Ng H. K.-S., Cheung R. Y.-H., Tam K.-P. Unraveling the link between narcissism and psychological health: New evidence from coping flexibility. *Personality and Individual Differences*. Vol. 2014. № 70. P. 7–10. DOI: 10.1016/j.paid.2014.06.006.
15. Bonfá-Araujo B., Lima-Costa A. R., Hauck-Filho N., Jonason P. K., Considering sadism in the shadow of the Dark Triad traits: A meta-analytic review of the Dark Tetrad. *Personality and Individual Differences*. 2022. Vol. 197. P. 111767. DOI: 10.1016/j.paid.2022.111767.
16. Rauthmann J. F., Kolar G. P. How “dark” are the Dark Triad traits? Examining the perceived darkness of narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Personality and Individual Differences*. 2012. Vol. 53. № 7. P. 884–889. DOI: 10.1016/j.paid.2012.06.020.
17. Чуйко Г. В. Маніпулятивність інформаційного впливу. *TECHNOLOGIES OF INTELLECT DEVELOPMENT*. 2018. Vol. 2. № 8 (19). DOI: 10.31108/3.2019.2.8.5.
18. Чуйко Г. В., Комісарик М. І. Основи психологічного впливу. Чернівці : Технодрук, 2014. 237 с.
19. Фромм Э. Человек для себя. Искусство быть. Харків: Ранок ТОВ, 2013. 292 с.
20. Moshagen M., Hilbig B. E., Zettler I. The dark core of personality. *Psychological Review*. 2018. № 125(5). P. 656–688. DOI: 10.1037/rev0000111.
21. Kaufman S. B., Yaden D. B., Hyde E., Tsukayama E. The Light vs. Dark Triad of Personality: Contrasting Two Very Different Profiles of Human Nature. *Frontiers in Psychology*. 2019. № 10. P. 467. DOI: 10.3389/fpsyg.2019.00467.
22. Клименко М. Р., Паньків К. І. Стилі гумору осіб із різними профілями констеляції рис темної тетради та світлої тріади. *Габітус*. 2023. Вип. 52. С. 133–139. DOI: 10.32782/2663-5208.
23. Саннікова О. Прояви неклінічного нарцисизма: пошук індивідуальних відмінностей. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2021. № 16 (61)'. DOI: 10.31392/NPU-nc.series12.2021.16(61).08.
24. Chabrol H., Van Leeuwen N., Rodgers R., & Séjourné N. Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and Individual Differences*. 2009. № 47(7). P. 734–739. DOI: 10.1016/j.paid.2009.06.020.
25. Paulhus, D. L., Buckels, E. E., Trapnell, P. D., & Jones, D. N. Screening for dark personalities: The Short Dark Tetrad (SD4). *European Journal of Psychological Assessment*. 2021. № 37(3), P. 208–222. DOI: 10.1027/1015-5759/a000602.

References:

1. Harms P. D., Marbut A., Johnston A. C., Lester P., Fezzey T. Exposing the darkness within: A review of dark personality traits, models, and measures and their relationship to insider threats. *Journal of Information Security and Applications*. 2022. Vol. 71. P. 103378. DOI: 10.1016/j.jisa.2022.103378.
2. Paulhus D. L., Williams K. M. The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*. 2002. Vol. 36. issue 6. P. 556–563. DOI: 10.1016/S0092-6566(02)00505-6.
3. Paulhus D. L. Toward a taxonomy of dark personalities. *Current Directions in Psychological Science*. 2014. № 23(6), P. 421–426. DOI: 10.1177/0963721414547737.
4. Birkás B., Gács B., Csathó Á. Keep calm and don't worry: Different Dark Triad traits predict distinct coping preferences. *Personality and Individual Differences*. 2016. Vol. 88. P. 134–138. DOI: 10.1016/j.paid.2015.09.007.
5. Arvan M. Bad news for conservatives? Moral judgments and the Dark Triad personality traits: A correlational study. *Neuroethics*. 2013. № 6. P. 307–318.
6. Mayshak R., Howard D., Benstead M., Klas A., Skvarc D., Harries T., Patafio B., Sleep A., King R., Hyder Sh. Dating in the dark: A qualitative examination of dating experiences in Dark Tetrad personalities. *Computers in Human Behavior*. 2023. Vol. 143. P. 107680. DOI: 10.1016/j.chb.2023.107680.
7. Ucar G. K., Malatyali M. K., Planali G. Ö., Kanik B. Personality and pro-environmental engagements: The role of the Dark Triad, the Light Triad, and value orientations. *Personality and Individual Differences*. 2023. Vol. 203. P. 112036. DOI: 10.1016/j.paid.2022.112036.
8. Grieve R. Socially aversive dark traits and the drive for social connectedness. *Personality and Individual Differences*. 2023. Vol. 202. P. 111962. DOI: 10.1016/j.paid.2022.111962.
9. Walker S. A., Olderbak S., Gorodezki J., Zhang M., Ho C., MacCann C. Primary and secondary psychopathy relate to lower cognitive reappraisal: A meta-analysis of the Dark Triad and emotion regulation processes. *Personality and Individual Differences*. 2022. Vol. 187. P. 111394. DOI: 10.1016/j.paid.2021.111394.
10. Truhan T. E., Wilson P., Möttus R., Papageorgiou K. A. The many faces of dark personalities: An examination of the Dark Triad structure using psychometric network analysis. *Personality and Individual Differences*. 2021. Vol. 171. P. 110502. DOI: 10.1016/j.paid.2020.110502.
11. Chujko G.V., Chaplak Ja.V. Narcyzm: pljusy chy minusy? [Narcissism: pros or cons?]. *Results of modern scientific research and development*. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Madrid, Spain: Barca Academy Publishing, 2021. P. 203–208. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1217> [in Ukrainian].
12. Grynevych H. O. Temna triada osobystosti [The dark triad of personality]. URL: <https://psymag.info/article/temna-tr-ada-osobistost-1638614628/> [in Ukrainian].
13. Maheux-Caron V., Gamache D., Héту S. Dark tetrad and vulnerable dark triad traits: Identifying latent profiles from a person-centered approach. *Personality and Individual Differences*. 2024. Vol. 219. P. 112499. DOI: 10.1016/j.paid.2023.112499.
14. Ng H. K.-S., Cheung R. Y.-H., Tam K.-P. Unraveling the link between narcissism and psychological health: New evidence from coping flexibility. *Personality and Individual Differences*. Vol. 2014. № 70. P. 7–10. DOI: 10.1016/j.paid.2014.06.006.
15. Bonfá-Araujo B., Lima-Costa A. R., Hauck-Filho N., Jonason P. K., Considering sadism in the shadow of the Dark Triad traits: A meta-analytic review of the Dark Tetrad. *Personality and Individual Differences*. 2022. Vol. 197. P. 111767. DOI: 10.1016/j.paid.2022.111767.
16. Rauthmann J. F., Kolar G. P. How “dark” are the Dark Triad traits? Examining the perceived darkness of narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Personality and Individual Differences*. 2012. Vol. 53. № 7. P. 884–889. DOI: 10.1016/j.paid.2012.06.020.

17. Chujko G.V. Manipuljatyvnist' informacijno go vplyvu [Manipulability of the information influence]. *TECHNOLOGIES OF INTELLECT DEVELOPMENT*. 2018. Vol. 2. № 8 (19). DOI: 10.31108/3.2019.2.8.5 [in Ukrainian].
18. Chujko G.V., Komisaryk M.I. Osnovy psihologichno go vplyvu [Fundamentals of psychological influence]. Chernivci : Tehnodruk, 2014. 237 s.
19. Fromm Je. Chelovek dlja sebja. Iskussitvo byt' [A man for himself. The art of being]. Harkiv: Ranok TOV, 2013. 292 s. [in Russian].
20. Moshagen M., Hilbig B. E., Zettler I. The dark core of personality. *Psychological Review*. 2018. № 125(5). P. 656–688. DOI: 10.1037/rev0000111.
21. Kaufman S.B., Yaden D.B., Hyde E., Tsukayama E. The Light vs. Dark Triad of Personality: Contrasting Two Very Different Profiles of Human Nature. *Frontiers in Psychology*. 2019. № 10. P. 467. DOI: 10.3389/fpsyg.2019.00467.
22. Klymenko M. R., Pan'kiv K. I. Styli gumoru osib iz riznymy profiljamy konsteljacii' rys temnoi' tetrady ta svitloi' triady [Humor styles of individuals with different constellation profiles of dark tetrad and light triad traits]. *Gabitus*. 2023. Vyp.52. S.133–139. DOI: 10.32782/2663-5208 [in Ukrainian].
23. Sannikova O. Projavy neklinichno go narcysyzma: poshuk indyvidual'nyh vidminnostej [Manifestations of nonclinical narcissism: A search for individual differences]. *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Serija 12. Psihologichni nauky*. 2021. № 16 (61)'. DOI: 10.31392/NPU-nc.series12.2021.16(61).08 [in Ukrainian]
24. Chabrol H., Van Leeuwen N., Rodgers R., & Séjourné N. Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and Individual Differences*. 2009. № 47(7). P. 734–739. DOI: 10.1016/j.paid.2009.06.020.
25. Paulhus, D. L., Buckels, E. E., Trapnell, P. D., & Jones, D. N. Screening for dark personalities: The Short Dark Tetrad (SD4). *European Journal of Psychological Assessment*. 2021. № 37(3), P. 208–222. DOI: 10.1027/1015-5759/a000602.

Журнал

***«Наукові інновації та
передові технології»***

*(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 3(31) 2024

Видавець:

Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.